INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ

TS TURKISH STUDIES

2019 INCSOS

5. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES

27-30 Haziran 2019, Uluslararası Balkan Üniversitesi, Üsküp - Makedonya

June, 2019, 27-30, International Balkan University, Skopje - Macedonia

BİLDİRİ KİTABI
PROCEEDING BOOK

5.

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

27-30 HAZİRAN 2019

ÜSKÜP/KUZEY MAKEDONYA

ANKARA – 2019

5.

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler:

Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

Dr. Necip Fazıl KURT

ISBN No. 978-605-184-195-3

Birinci Baskı: Ankara, Ekim 2019

SAGEYA YAYINCILIK

KURULLAR

KONGRE ONURSAL BAŞKANI / HONORARY CHAIR

Prof. Dr. Mustafa ŞENTOP
Speaker of The Grand National Assembly of Türkiye

ONURSAL KOMİTE
HONORARY COMMITTEE

H. E. Tülin Erkal KARA
Ambassador of Repuclic of Turkey in Macedonia

Dr. Necip Fazıl KURT
Chief Advisor of the Speaker of the Grand National Assembly of Turkey

DÜZENLEME KURULU BAŞKANLARI
CHAIRS OF THE ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
International Balkan University

Prof. Dr. Erhan TABAKOĞLU
Trakya University

Prof. Dr. Mümin ŞAHİN
Tekirdağ Namık Kemal University

Prof. Dr. Erol ÖZVAR
Marmara University

GENEL KOORDİNATÖR

Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR
Ankara Yildirim Beyazit University

SEKRETERLER
SECRETARIES

Visar RAMADANI

Res. Asst. Halil İbrahim DOĞAN

Res. Asst. Mehmet Emin SARIKAYA

Muhammed Erdem İŞLER

BİLİMSEL KURUL / SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Dona Kolar PANOVA
International Balkan University, Macedonia

Prof. Dr. Emilija STOIMENOVA-CANEVSKA
International Balkan University, Macedonia

Prof. Dr. Halil EKŞİ
Marmara University

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Marmara University

Prof. Dr. Davut HUT
Marmara University

Prof. Dr. Mojca REP
Faculty of Security and Scinec, Ljubjana, Croatia

Prof. Dr. Melihat TÜZÜN
Trakya University

Prof. Dr. Predrag DIMITRIJEVIC
Law Faculty, University in Nis, Serbia

Prof. Dr. Bekir BULUÇ
Gazi University

Prof. Dr. Hikmet ATİK
Necmettin Erbakan University

Prof. Dr. Marija IGNJATOVIC
Law Faculty, University in Nis, Serbia

Prof. Dr. Robert VAUGHN
American University Washington College of Law, USA

Prof. Shalva WEIL, Senior researcher
Research Instit. for Innovation and Education, Hebrew University

Prof. Dr. Yılmaz ÇAKICI
Namık Kemal Üniversity

Prof. Dr. Kudret BÜLBÜL
Ankara Yildirim Beyazıt University

Prof. Dr. İlhan TOKSÖZ
Trakya University

Prof. Dr. Rasim YILMAZ
Namık Kemal Üniversity

Prof Dr. Susan L. KARAMANIAN HBKU's College of Law & Public Policy, Doha, Qatar

Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR
Ankara Yıldırım Beyazıt University

Prof. Dr. Bülent EKER
Tekirdağ Namık Kemal University

Prof. Dr. Cem UZUN
Edirne Trakya University

Assoc. Prof. Aleksandra PORJAZOSKA-KUJUNDZISK
International Balkan University, Macedonia

Assoc. Prof. Bejtulla DEMIRI
International Balkan University, Macedonia

Assoc. Prof. Juddith MACLAHHAN
University of South Florida, Political Science USA

Assoc. Prof. Aleksandra RISTOVSKA
International Balkan University, Macedonia

Assoc. Prof. Mubariz MAMMADLİ
Azerbaijan State University of Economics

Assoc. Prof. Shener BILALLI
International Balkan University

Assoc. Prof. Adriatik DERJAJ
State University of Tirana

Assoc. Prof. Derviş KIRIKKALELİ
European University of Lefke

Assoc. Prof. Elza SEMEDLİ
Hazar (Khazar University)

Assoc. Prof. Hiqmet KAMBERAJ
International Balkan University, Macedonia

Assoc. Prof. Güven ARIKLI
Cypris Science University

Assoc. Prof. Hayrettin YÜCESOY
Washington University

Assoc. Prof. Hüseyin YILMAZ
George Mason University

Assoc. Prof. İrade MEMMEDOVA
Azerbaijan National Academy of Sciences

Assoc. Prof. Milyauşa GAİNANOVA
Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan

Assoc. Prof. Recep ÖNAL
Balıkesir University

BİLİMSEL KURUL / SCIENTIFIC COMMITTEE

Assoc. Prof. Spartak KADİU
Tiran University

Assoc. Prof. Alper ÖZÜN
University of Oxford

Asst. Prof. Nagihan TEPE
Samsun University

Asst. Prof. Vahdet ÖZKOÇAK
Hitit University

Asst. Prof. Neslihan GÖKTÜRK
Gazi University Faculty of Law, Turkey

Asst. Prof. Natalija SHIKOVA
International Balkan University, Macedonia

Asst. Prof. Sanja Adjaip – VELICHOVSKI
International Balkan University, Macedonia

Asst. Prof. Igballe MIFTARI
International Balkan University, Macedonia

Dr. Djorgjije BLAZIC
Faculty of Administrative and European Studies, Montenegro

Dr. Latif ÇELİK
Germany IKG Enstitute

Dr. Immaculada COLOMINA
Universidad Carlos III, Madrid, Spain

Dr. Hanifi ŞAHİN
Atatürk University

Dr. Levent DOĞAN
Trakya University

Dr. Gökhan ILGAZ
Trakya University

M. A. Veronija NOLCHESKA
University St. Kliment Ohridski

Senior Preceptor Himmet TAŞKÖMÜR
Harvard University

İÇİNDEKİLER

Kurullar	3-5
İçindekiler	6-10
5. ULUSLARARASI TARİH VE SANAT ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU	11
XIX. Asır Niş Sancağında Eğitim-Öğretim Müessesleriyle Birlikte İlk Islahhanenin Kuruluşu **Dr. Mead OSMANİ**	13-18
The Methods Used in Music Education at An Early Age **Asst. Prof. Vahdet ÇALIŞKAN**	20-23
Sanatçı Mektupları, Yaratıcılık ve İlham **Prof. Dr. Melihat TÜZÜN**	24-31
Demokrat Parti Döneminde Sivas (1950 – 1960) **Dr. Esra Müjgân KARATAŞ**	32-45
Tarih İlmine İlişkin Konuların Yanlış Veya Eksik İşlenmesinin Türk Toplumsal Hayatında Yaratacağı Olumsuzluklar **Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK**	47-53
Birinci Dünya Savaşında Bulgar Komutasında Görev Almış Binbaşı ve Daha Üst Rütbeli Türk Subaylarına ve Türk Devlet Adamlarına Verilen Bulgar Nişanları **Res. Asst. Dr. Ökkeş NARİNÇ**	55-72
Osmanlı'da Mühendislik Eğitimi **Prof. Dr. Mehmet KAYA - Assoc. Prof. Fatma BÖLÜKBAŞ KAYA**	74-79
The Role of Pious Foundations in the Social Life in Rumelia – The Example Names of the Waqfname's Mustafa Pasha **Agron ISLAMI**	80-85
Mardin-Kızıltepe (Dunaysır) Ulu Camii **Assoc. Prof. Mustafa GÜLER**	86-111
Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da Ermenilerin Türk-Müslüman Ahaliye Yönelik Soykırımları (Alman Arşiv Belgelerine Göre İncelenme) **Assoc. Prof. Güntekin NECEFLİ**	112-120
19.YY'da Osmanlı'da Suç ve Ceza Açısından Kadın **Prof. Dr. Selda KILIÇ**	122-136
Kaligrafik İletişimin Görsel Sanat Harikası: Süleymaniye'de Karahisârî Yazıları **Assoc. Prof. İsmail Hakkı NAKİLCİOĞLU**	138-150
Resim ve Sembollerle İnsanlığın Toplumsal Yolculuğu **Şehrazat YASTIMAN**	152-177
5. ULUSLARARASI FELSEFE, DAVRANIŞ VE SAĞLIK BİLİMLERİ SEMPOZYUMU	178
Üniversite Gençliğinin Yaşlı Ayrımcılığı Tutumu: Nevşehir Örneği **Dr. Hamza KURTKAPAN**	180-182
Y Kuşağı Gençliğinin Yaşlılık Ve Yaşlanmaya İlişkin Tutumları: Nevşehir HBV Üniversitesi Örneği **Dr. Hamza KURTKAPAN**	184-186
Anne Görüşlerine Göre Kardeş Kıskançlığının Değerlendirilmesi **Asst. Prof. Sibel ATLİ**	188-195
Gençler Neden Egzersiz Yapar Veya Neden Egzersiz Yapmaz? Egzersiz Reçetemiz Yaşam Doyumunun Bir Öngörücüsü Müdür? **Dr. Gözde ERSÖZ - Hasan İRGİ**	196-201
Ticaretin Toplumsal Cinsiyeti: Kadın Köle Ticareti **Assoc. Prof. Erdal AKSOY**	202-206
Demografik Yapının Denetim Süreçleri ve Kadın **Asst. Prof. Handan KARAKAYA**	208-216
İbn Haldûn'da Evrim **Lec. Murat ERTEN**	218-228

İbn Haldûn'un Eğitim Felsefesinde Üç Mesele **Lec. Murat ERTEN**	229-237
5. ULUSLARARASI BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE UYGULAMALI BİLİMLER SEMPOZYUMU	239
Türkiye'de Deniz Lojistik Hizmeti Veren Firmaların Sosyal Medya Kullanımı ve Öneriler **Dr. Mehmet Bilge Kağan ÖNAÇAN - Ufuk SEVERCAN**	241-253
Trabeküler Kemik Yapının Seçimli Lazer Ergitme Metodu İle Tİ6AL4V Malzemeden Üretilebilirliği **Arif BALCI - Furkan KÜÇÜKALTUN - M. Fatih AYCAN - Assoc. Prof. Yusuf USTA**	255-262
Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının FeTeMM'de Yer Alan Mühendislik Becerilerine İlişkin Görüşleri **Gülşen ERTAŞ – Assoc. Prof. Hüseyin ARTUN**	263-267
Sınıf Öğretmenlerinin Derslerinde Bilgi Ve İletişim Teknolojilerine Yönelik Kabul Ve Kullanım Düzeyleri **Assoc. Prof. Mehmet Arif ÖZERBAŞ**	269-278
5. ULUSLARARASI EKONOMİ, HUKUK VE SİYASET SEMPOZYUMU	279
Hayat Sigortası Sözleşmelerinde Tüzel Kişilerin Lehtar Olarak Atanabilmesi **Res. Asst. Oğuz YOLAL**	281-284
Sembollerin Kültürel, İdeolojik ve Politik Açıdan Yansıması **Asst. Prof. Gökmen KANTAR**	285-290
Case of Sejdic And Finci Against of Bosnia And Herzegovnia **PhD Student Nikolina KUNİC**	291-297
Leadership in The Balkans **Assoc. Prof. Korhan ARUN**	299-305
Kafkasya Üniversiteler Birliği'nin Bir Kurumsal Girişimci Olarak Tezahürü **Res. Asst. Mehmet Fatih VURAL – Phd Student Selvi VURAL**	307-310
Orta Gelir Tuzağından Kurtulmada Çözüm Olarak Eğitim: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme **Asst. Prof. Simla GÜZEL**	311-326
Future of Work With The Industry 4.0 **Assoc. Prof. Ayhan GÖRMÜŞ**	327-333
Kuzey Makedonya'nın Polog Bölgesindeki KOBİ'lerin Finans Kaynakları **Phd Student Erhan YUSUFİ**	335-350
Türk Cumhuriyetlerinin Bölgesel Ekonomik İşbirliği İş Düzenleme Sistemi Bağlamında (Azerbaycan ve Türkiye Örneğinde) **Assoc. Prof. Mubariz MAMMADLİ**	351-356
Rebirth of Nationalism in Modern World, Neo-Nationalism **Ömer Cem ULUTAŞ**	357-364
Taşıyıcı Anneliğin Türk Medeni Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi **Asst. Prof. Ahmet TÜRKMEN**	365-370
Vergi Hukukunda İhbar Müessesesinin Yeri **Assoc. Prof. Hayriye IŞIK**	371-374
Genç Olmanın Bir Başla Avantajı: Genç Girişimci Mali Teşviki **Assoc. Prof. Hayriye IŞIK**	375-380
Devlet Bütçelerinde Görünmezleri Görünür Kılmak: Sosyal Bütçeleme ve Bir Tahlil **Asst. Prof. Gamze Yıldız ŞEREN KURULAR – Asst. Prof. Simla GÜZEL**	381-390
The Relative Impact of User-Generated Content And Firm-Generated Content On Consumer Decision-Making Process **PhD Student Veronija NOLCHESKA**	391-404
Mobil Alışveriş Sitelerini Kullanma Niyetinin Anlık Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi **Res. Asst. Dr. Aytaç GÜT - Res. Asst. Sevi BALOĞLU - Asst. Prof. Hasan Selçuk ETİ**	405-410
Tekirdağ İlinde Süt İşleme Sektöründe Soğuk Zincir Yönetimi **Prof. Dr. Ahmet KUBAŞ - Melda KONDAL - Asst. Prof. Hasan Selçuk ETİ**	411-415

Bireysel Yatırımcıların Benzeşim Ön Yargılarının Sosyal Sorumluluk Projesi Yatırımları ile Birlikte Ele Alınması **Dr. Sezen GÜNGÖR**	417-425
Çerçeveleme Etkisinin Satın Alma Kararları ve İrrasyonel Kararlar Üzerine Etkisi **Dr. Sezen GÜNGÖR – Lec. Özge HABİBOĞLU**	427-436
Peşin ve Hazırlar Arasındaki Ticari Olmayan Satışlarda, Cayma Hakkı ve Olabilirliği Üzerine Kavramsal Bir Tartışma **Prof. Dr. Mustafa KARA – Assoc. Prof. Ozan CAN – Assoc. Prof. Recep YÜCEL**	437-442
5. ULUSLARARASI DİL VE EDEBİYAT SEMPOZYUMU	443
Ahmet Hamdi Tanpınar ve Alberto Maguel'in Beş Şehir'i **Assoc. Prof. Adem POLAT**	445-449
Batı Dışı İmkânsızlık: Ahmet Hamdi TANPINAR **Assoc. Prof. Adem POLAT**	451-456
Baba-Oğul Çatışmasında Yalnızlaşan Öksüz Bir Karakterin Romanı: Aylak Adam **Assoc. Prof. Kemal EROL**	457-464
Kutadgu Bilig'de Tören Yemekleri **Prof. Dr. Ayşe Yücel ÇETİN**	465-469
Kosova Türk Çağdaş Edebiyatında Dil, Yazım Ve Anlatım Sorunları **Dr. Taner GÜÇLÜTÜRK**	471-496
Halk Edebiyatının Son Temsilcilerinden Elbistanlı Sırrî Ve Şiirleri **Prof. Dr. Hikmet ATİK**	497-504
İsmet İbrahim Bey'in Bilâdiyesi **Prof. Dr. Beyhan KESİK**	505-517
Edebiyat, Tenkit, Toplumsal Dönüşüm Ve Siyasetnâmeler: Kutadgu Bilig Örneği **Prof. Dr. İsmet ÇETİN**	519-524
"Fatih-Harbiye" Romanınında Cümlelerin Anlam Merkezli İncelenerek Üslûp Özelliklerinin Tespiti Üzerine Bir Değerlendirme **Assoc. Prof. Yusuf AVCI – Ayşe ÖZBEK**	525-538
Peyami Safa'nın Üslûp Özelliklerinin Tespiti Üzerine Bir İnceleme **Assoc. Prof. Yusuf AVCI – Ayşe ÖZBEK**	539-552
Köktürkçe Ders Materyalleri Üzerine: Ders Kitapları **Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM – Asst. Prof. Ümit Özgür DEMİRCİ**	553-558
Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ Mesnevisi Üzerine Yapılan Çalışmaların Bugünkü Durumu **Dr. Şenol KORKMAZ – Dr. Türkan KORKMAZ BULUT**	559-576
Mecmâè-i Tıp Adlı Eserdeki Söz Varlığı **Res. Asst. Mücahit AKKUŞ**	577-586
Menâkıb-I İskender Adlı Eserin İmlâ Özellikleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler **Şerife ÖZDEMİR**	587-592
Kırk Vezir Hikâyelerinin Uppsala Ve Konya Nüshalarının Karşılaştırılması **Asst. Prof. Serhat KÜÇÜK – Hasan KURKUTAN**	594-603
5. ULUSLARARASI TURİZM VE COĞRAFYA SEMPOZYUMU	604
Metin Madenciliği Yöntemleri İle Online Yorumların Kümelenmesi: Bakü Otelleri Örneği **Res. Asst. Engin TENGİLİMOĞLU – Prof. Dr. Yüksel ÖZTÜRK**	606-619
5. ULUSLARARASI EĞİTİM BİLİMLERİ VE UYGULAMALARI SEMPOZYUMU	620
Güncel Türkçe Dersi Öğretim Programı Ve Türkçe Ders Kitaplarına Yönelik Bir Değerlendirme **Asst. Prof. İzzet ŞEREF**	622-635
Çoklu Zekâ Kuramına Dayalı Olarak Hazırlanan Matematik Çalışma Yapraklarının Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Matematik Başarı Ve Tutumlarına Etkisinin İncelenmesi **Assoc. Prof. Cemil İNAN - Serdar ERKUŞ - Serhat DAĞHAN**	636-646

Eleştirel Düşünme Temelleri Uygulamalara Dayalı Olarak Hazırlanan Matematik Çalışma Yapraklarının Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Matematik Başarı Ve Tutumlarına Etkisinin İncelenmesi **Assoc. Prof. Cemil İNAN - Serdar ERKUŞ - Serhat DAĞHAN**	648-657
Veli Görüşleri Doğrultusunda Liselere Geçiş Sınavının Değerlendirilmesi **Assoc. Prof. Hasan BAKIRCI - Esra KILIÇ**	658-665
Zorbalık İndeksi (Bully Index) Ölçeğinin Üniversite Öğrencilerine Yönelik Türkçe'ye Uyarlanması **Assoc. Prof. Mustafa KALE**	666-670
Ortak Bilgi Yapılandırma Modeline Dayalı Fen Öğretiminin Fotosentez Ve Solunum Konusundaki Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Akademik Başarılarına Etkisi **Assoc. Prof. Hasan BAKIRCI - Emine GÜLSEVEN**	672-677
Ailem Ve Öğretmenlerim: Bazı Balkan Ülkelerinin Öğrencilerinin Gözünden **Asst. Prof. Gökhan ILGAZ – Asst. Prof. Menekşe ESKİCİ**	678-681
Lisans Öğrencilerinin İkinci Üniversite Olarak Açıköğretim Programlarına Yönelik Algıları: Yalova Üniversitesi Örneği **Prof. Dr. Ersin KAVİ**	682-693
Atatürk Dönemi'nde Eğitim Politikasında Mustafa Necati'nin Yeri Ve Ulusal Eğitim Anlayışı **Dr. Nursel GÜLCÜ**	694-698
İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevlerinden Seçme Sürecine İlişkin Analitik Bir Bakış **Prof. Dr. Bekir BULUÇ**	700-704
Lisansüstü Eğitimde Okul Etkililiğinin Değerlendirilmesi **Prof. Dr. Bekir BULUÇ**	706-709
8. Sınıf Öğrencilerinin Geri Dönüşüm Konusunu Günlük Hayata Uygulayabilirliği **Seda BİŞKİN UYGAR – Assoc. Prof. Hüseyin ARTUN**	710-715
İlkokul Ve Ortaokul Öğretmenlerinin Öğrenme-Öğretme Süreçlerinde Teknoloji Kullanımına İlişkin Tutumları **Assoc. Prof. Mehmet Arif ÖZERBAŞ**	716-725
Ortaöğretim Öğrencilerinin Gençliğin Değer Krizine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi **Prof. Dr. Halil İbrahim SAĞLAM**	726-732
Halk Eğitim Merkezlerinin Toplumsal Gelişime Katkıları: Çorlu Halk Eğitim Merkezi Örneği **Assoc. Prof. Teoman AKPINAR - Lec. Nazlı Çağıl KÜÇÜKGÖKSEL**	734-743
5. ULUSLARARASI DİN VE TOPLUM SEMPOZYUMU	744
Tüketim Alışkanlıklarının Dindar Kadınların Hayat Tarzına Etkisi **Funda ELDEMİR**	746-759
Ehl-İ Sünnet'in Temel İlkeleri **Dr. Fatih KURT**	760-769
Osmanlı Arşiv Belgeleri Doğrultusunda Makedonya ve Kosova'nın Müslüman Olması **Prof. Dr. Ramazan BİÇER**	771-780
Kamerin Nûru Ve Kurân'da Kamerle İlgili Ayetlerin Meal Ve Tefsirlerinin Değerlendirilmesi **Assoc. Prof. Mustafa KAYHAN**	781-806
Hz. Muhammed (A.S.M.)'ın Bir Sınanma Aracı Olarak "Hidayet" **Asst. Prof. Adnan ARSLAN**	807-812
Ebû Mansûr Es-Seâlibî'de Ahlakî Görecelilik **Asst. Prof. Adnan ARSLAN**	813-818
Fıkhi Perspektiften Genom Düzenlenmesi: CRISPR-Cas9 Sistemi "Cesur Yeni Dünya" mı? "Dünyanın Ekseninden Çıkması" mı? **Assoc. Prof. Ülfet GÖRGÜLÜ**	819-825
Üsküp'te Sultan Murat Cami'nin Eski Ve Meşhur İmamlardan Biri Preşova'lı Hafız Ömer Efendi Bin Hafız İbrahim Efendi (? * 1930/31) **Dr. Hatixhe AHMEDİ**	827-832
Fıkıhta Hüküm Bağlamında Niyetin Amele Etkisi - Bütüncül Bir Yaklaşım- **Prof. Dr. Nasi ASLAN**	834-838

Özgür Düşüncenin Fıkhî Tezâhürü - İctihat Kurumu- **Prof. Dr. Nasi ASLAN – Ömer Zahid ASLAN**	841-845
Dindar Erkeklerin Kadının Çalışmasına Bakışı **Assoc. Prof. Zekiye DEMİR**	847-852
Dinde Tekelci Söylemin Çağdaş Bir Yansıması Olarak Hizbü't-Tahrîr El-İslâmî Ve Kelâmcılara Bakışı **Assoc. Prof. Recep ÖNAL**	853-869
Dînî İfadelerin Edim Sözel Açıdan Sınıflandırılması **Asst. Prof. Abdulhan ÜNLÜSOY**	870-878
Ebu Ubeyde Ve Mecazu'l-Kur'ân Adlı Eserinin Mukaddimesi **Dr. Nurten KULA**	880-891
Âyet Fâsılalarında Mâna Bütünlüğü **Dr. Nurten KULA**	893-902
Divan-ı Hikmet'te 'İyi İnsan' Modeli **Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU – Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ**	903-907
"Türk Müslümanlığı" Kavramına Yeni Bir Yaklaşım **Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ - Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU**	909-922
Değer Odaklı Manevi Güçlenme Ve Bakım Programının Geliştirilmesi Ve Uygulanması **Prof. Dr. Öznur ÖZDOĞAN**	923-928
İslâm İktisadî Düşüncesine Göre "Sonsuz İhtiyaçlar-Kıt Kaynaklar" Paradoksu **Assoc. Prof. Veli SIRIM**	929-945
Sahîh-i Buhârî Üzerine XX. Yüzyılda Yazılmış Bir Ta'lik Çalışması: İbn 'Âşûr'un (1879-1973) En-Nazaru'l-Fasîh'i **Res. Asst. Halil İbrahim DOĞAN**	947-958
M. Tayyib Okiç'in Sahâbe İle İlgili Görüşleri **Res. Asst. Halil İbrahim DOĞAN**	960-970
XIX. Yüzyılda Manastır'da Kurulan İki Gayrimüslim Vakfı **Mumin OMEROV**	971-980
Palmet Motifi Şeklinde Yapılmış Bir Grup Bayrak ve Sancak Alemi **Assoc. Prof. Gül Güler**	981-995
Tunceli'de Faaliyet Gösteren Halkevleri (Pertek ve Hozat Örneği) **Assoc. Prof. Erdem YAVUZ**	997-1008
Türkçe Öğretiminde Kullanılan Dil Öğretim Setlerinin Mecazlar Bakımından Karşılaştırılması **Dr. Lec. Muhammet Raşit MEMİŞ**	1009-1015

5.
ULUSLARARARASI TARİH VE SANAT ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU

XIX. ASIR NİŞ SANCAĞINDA EĞİTİM-ÖĞRETİM MÜESSESLERİYLE BİRLİKTE İLK ISLAHHANENİN KURULUŞU

Mead OSMANİ[*]

Özet

Mithat Paşa'nın Balkanlarda diğer sosyo-kültürel projeleri arasında yer alan Islahhane, ilk önce Niş'te kurulmak üzere kısa süre kabul görüp Sofya ve Rusçuk'ta yayılmıştır. Zira kimsesiz çocukların perişan olmalarını mani olmakla birlikte onlara birer meslek öğretmek için ve faydalı fertler olarak topluma kazandırılmalarını amaçlayan bu kurumlar ahali, memur ve eşraf tarafından da desteklenmiştir. Mithat Paşanın görevde iken Balkanlar'da açılan Islahhanelerin süksesi, kısa zamanda Devlet'in neredeyse her tarafında ses getirerek başarılı olmuştur. Hükümet de Islahhanelerin kurması için destek verince mahalli idareler tarafından bulunan kaynaklarla birlikte vilayetlerde ıslahhane yapmaya karar vermiştir.

Bu çalışmada Niş Sancağında XIX. asırda bulunan eğitim-öğretim kurumlarıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde ilk Islahhanenin kuruluşu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mithat Paşa, Balkanlar, Niş Sancağı, Islahhane.

Giriş

Osmanlı eğitim sistemi XVII. asra kadar memleketin vasıflı insan ihtiyacını karşılayabilmiş olsa da, bu dönemden sonra diğer alanlarda ortaya çıkan bozulma ve çözülmenin benzerinin eğitim sisteminde de görülmesi,[1] birtakım önlemlerin alınmasını zorunlu olmuştur. XVIII. yüzyılın başlarında matbaanın faaliyete geçirilmesiyle[2] başlayan reformun ilk adımlarının, III. Ahmed (1703-1730), I. Mahmud (1730-1754) ve III. Selim (1789-1807) zamanlarında eğitim ve öğretim alanında yapılan değişimlerle atıldığı görülmektedir.[3] Bu çerçevede (1734'te) Üsküdar'da *Hendesehâne*[4] adıyla açılan ilk askerî mektebi, (1773'te) *Mühendishâne-i Bahr-i Hümâyûn*, (1795'te) *Mühendishâne-i Berr-i Hümâyûn*, (1827'de) *Mekteb-i Tıbbiye* ve (1834'te) *Mekteb-i Harbiye* gibi diğer askerî ve meslekî teknik eğitim müesseseleriyle *rüşdiye*ye eş değerde olan iki meslek okulu daha izinden gitmiştir.[5]

Eğitim reformlarına yönelik çalışmaların II. Mahmud (1808-1839)[6] ve Abdülmecid (1839-1861)[7] dönemlerinde de titizlikle sürdürüldüğü görülmektedir. Bu konuyla ilgili Sultan Abdülmecid'in 7 Mart 1845 tarihinde bir câmide yaptığı konuşmasında *kötülüğün kaynağı olan cahilliğin, halkın arasından kaldırılması* ifadesini kullanması, eğitim reformlarına padişahların verdiği önemi açıkça ortaya çıkmaktadır.[8] Ayrıca yine onun döneminde *ilim ve fennin yaygınlaştırılması ve eğitim işlerinin düzene konulması* amacıyla 1845'de *Meclis-i Maârîf-i Muvakkat* adıyla yeni bir heyet kuruldu. Bu heyetin yaptığı çalışmaların sonucu olarak da 1846'da *Meclis-i Maârîf-i Umûmiye* ve 1847'de *Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti* kuruldu[9], 1847'de açılmaya başlayan *rüşdiye*lerin sayısı zamanla fazlalaştı ve 1848'de *Dâru'l-Muallimîn*ler açıldı.[10] Nihayet söz konusu nezâret 1857 yılında *Maârîf-i Umûmiye Nezâreti*'ne dönüştürüldü.[11] Tanzimat'ın ilanından 1869 yılına kadar geçen zaman içerisinde, eğitim alanında, bir

[*] Dr. Priştine Tarih Kurumu, mead_o@hotmail.com

[1] Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, İstanbul: 3F Yayınları, 2007, s. 11.

[2] Cihan, a.g.e., s. 36.

[3] Mehmet İpşirli, "İlmiye", D.İ.A., C. XXII, İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2000, s. 144; Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devlet Teşkilâtı", Osmanlı Devleti Tarihi, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. I, İstanbul: Zaman Yayınları, 1999, s. 277.

[4] Kazıcı, Ayhan, "Talim ve Terbiye", D.İ.A., C. XXXIX, İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2010, s. s. 520.

[5] Kazıcı, Ayhan, "Talim ve Terbiye", s. 520; Cihan, a.g.e., s. 37.

[6] Kazıcı, Ayhan, "Talim ve Terbiye", s. 520.

[7] M. Emin Yolalıcı, "XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları". Osmanlı, ed. Güler Eren, C. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 285.

[8] Roderic H. Davison, "Osmanlı Tükiyesi'nde Batılı Eğitim", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* 3. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 675.

[9] Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: T.T.K. Yayınları, 1991, s. 285.

[10] Yolalıcı, a.g.md., s. 285.

[11] İlhan Tekel, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, 2. b., Ankara: T.T.K. Yayınları, 1999, s. 67.

taraftan klasik öğretim sistemi devam ederken diğer taraftan da yapılan reformlarla modern anlayışın yavaş da olsa yerleşmeye başladığı görülmektedir.[12]

Kırım Savaşı (4 Ekim 1853-30 Mart 1856) ve Islahat Fermanı'ndan (28 Şubat 1856) sonra geleneksel eğitim düzeninin artık eskisi gibi devam ettirilemeyeceği, eğitim siyasetinde müslümanların yanı sıra gayrimüslimlerin de dikkate alınması gerektiği, ülke nüfusunun tamamını kapsayan köklü eğitim politikalarının geliştirilmesinin zorunluluğu anlaşılmış oldu.[13]

Eğitim sisteminin daha modern bir yapıya dönüştürülmesi Saffet Mehmed Esad Paşa'nın (d.1815-ö.1883) Maârif Nâzırlığı döneminde 1 Eylül 1869 tarihinde çıkartılan *Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi*[14]ile mümkün olabilmiştir.[15] Zira bu dönemde *Rüşdiye*lerin ve *Dâru'l-Muallimîn*lerin sayıları çoğaldı, 1873'ten sonra *İdadî* ve *Sultanî* açıldı, *Sıbyan Mektebi*[16] zamanla *usûl-i cedîd* denilen modern eğitime geçti ve *İptidaî*[17] adı verilen ilkokullar açılmaya başladı.[18]

Niş Sancağındaki Eğitim-Öğretim Müesseseleri

1. Müslüman Okulları

Tanzimat, diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da Osmanlı'da temel reformların yapıldığı bir süreçten geçmiştir. Bu minvalde II. Mahmud (1808-1839) döneminde eğitim alanında yapılan çalışmalar yeni bir nitelik kazanmış olup eğitim yeniden ele alınarak ilerlemesine sebep olmuştur. II. Mahmud zamanında eğitim amaçlı Avrupa'ya öğrenci yolamaya başlanmıştır. Böylece geleneksel İslâmî eğitim sistemi içinde bulunan medrese ve mektepleri reform edip çağdaş eğitim sistemine göre yeni okulların yapılmasına da ihtiyaç olmuştur.[19]

Sultan II. Mahmud'un gayretlerine rağmen eğitimde yenileşmeler kısmen başarı gösterdi. Tanzimat Fermanı'na bakıldığı zaman eğitimle ilgili yine de esas değişikliğin olmadığı ve 1845'e kadar bu konuda önemli bir adımın atılmadığı belli olur. XIX. yüzyılın ortasında Osmanlı Devleti'nin artık eğitimde üzerine düşen görevlerin bilincine vardığı düşünülebilir. Nitekim bu dönemde yeni mekteplere devlet tarafından malî yardımlar yapılıyor, eğitim masrafları için vergi yoluyla kaynak sağlamasına gidiliyor, şahıslara mektepler yaptırılıyor, öğretmenler yetiştiriliyor ve farklı yerlere tayin ediliyor, eğitimde merkez ve taşra teşkilâtı oluşturuluyordu. Eğitim alanında bu zamana kadar yapılan ve daha sonra yapılması düşünülen bütün bu adımlarla eğitim sisteminin modern hale dönüştürülmesini amaçlıyordu.[20]

Tanzimat dönemi Niş okulları bahsinde Midhat Paşa'dan söz etmemek mümkün değildir. Çünkü Balkanlar'ın bir kısmında ve özellikle Niş'te diğer konularda olduğu gibi eğitimde de çok sayıda başarılı projeler onun sayesinde gerçekleştirilmiştir. Midhat Paşa'nın Niş valiliği döneminde şehir ve yöresinde önemli sayılabilecek reformların yanı sıra yeni mektepler ve ıslahhaneler kurulmuştur.[21] Midhat Paşa profesyonel çabalarıyla Niş sancağını yönetirken (1861-1864) ve daha sonra da Tuna Vilâyeti kurulduktan sonra valiliği döneminde (1864-1868) köylerde yapılan yeni okulların eğitimi ve okulların genişlemesi için

---

[12]Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin...*, s. 287.

[13]Selçuk Akşin Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, 3. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 696.

[14]Maârîf-i Umûmiye Nizmnâmesi hakkında daha ayrıntılı bilgi için, Bkz. Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nafi, Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İvraatı, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338; Muzaffer Albayrak, Kevser Şeker (haz.), *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 100-124; Reşat Özalp, Aydoğan Ataünal, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1977; Ali Akyıldız, "Maârif-i Umûmiye Nezâreti", *D.İ.A.*, C. XXVII, Ankara: T.D.V. Yayınları, 2003, s. 273.

[15]Tekel, İlkin, a.g.e., s. 67; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin…*,s. 287.

[16]İlköğretim düzeyindeki okullara *sıbyan mektebi* denilmiştir. Bu adı almasının nedeni buralarda sadece *sabî* denilen beş-altı yaşındaki çocukların okumasıdır. Bu okullarda okuma-yazma öğretimi yanında bazı dinî bilgiler ve dört işlemden ibaret olan matematik dersleri de verilmiştir. Bkz. Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, s. 77.

[17]*İptidaîye* okulları ilk defa 1872'de kurulmuş olsa da taşrada 1880'lerde görünmeye başlamıştır. Ayrıca bu okullar ancak Sultan II. Abdülhamid (1876-1908) döneminde bir yönüyle başarı göstermiştir. Bkz. Nathalie Clayer, *Ne Fillimet e Nacionalimit Shqipetare*, Tiran: Perpjekja Yayınları, 2012, s. 197.

[18]Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin,* çev. Osman Yener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 116; Yolalıcı, a.g.md., s. 285.

[19]Adnan Şişman, "Mekteb-i Osmani (1857-1864)", *Osmanlı Araştırmaları V*, İstanbul: 1986, s. 83.

[20]Teyfur Erdoğdu, "Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Teşkilatı 1", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 51, S. 1, 1996, s. 185.

[21]Machiel Kiel, "Niş", D.İ.A., C. XXXIII, İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2009, s. 149.

devlet desteğini sağlamış, bu çerçevede Niş şehrinde 1863 yılında farklı dine mensup çocukların karma eğitim görecekleri bir *ıslahhane*[22] kurmuştur.[23] Ayrıca Midhat Paşa'nın Niş'te ve daha sonra Rusçuk'ta yoksul ve yetimler için kurduğu ıslahhaneler birer sanat okulu niteliğinde olup başarı göstermiştir.[24]

Midhat Paşa'ya göre dinî okullar gelecekte rüşdiye okulu öğrencileri için yeterli olmamıştır. Bu sebeple reform girişimlerini Niş ve Leskofça'da dinî okullarda yapmaya başlayıp, bütün müslüman erkek çocukların bu okullara yazılması zorunluluğunu getirmiştir. Nitekim sözü geçen şehirlerde bu okulların başarılı olması sebebiyle sancağın diğer kazalarına da bu tür okulların yapılması öngörülmüştür.[25]

Midhat Paşa'nın bir yandan mahalle mekteblerini yeniden ele alması diğer yandan da karma eğitim için uygun bir ortamın oluşturulması şeklinde devam eden eğitim faaliyetleri, Tanzimat devri siyasetinin temel özellikleriyle uyum göstermiştir.[26] 1862 senesine ait bir belgede yer alan bilgiye göre Midhat Paşa Niş şehrinin valisi iken şehirde bir rüşdiye mektebi de yapılmasını sağlamıştır.[27] O modern eğitimin güçlü bir koruyucusu olmuş ve Tuna vilâyetinde birkaç sene sonra devlet çapında genel bir model oluşturacak bir ilkokullar reformuna girişmiştir.[28] Zira Midhat Paşa'nın yerel malî kaynakların kullanış tarzı daha sonra çıkarılan 1869'da Maârif Nizamnâmesi (Eğitim Tüzüğü) için bir örnek oluşturmuştur.[29] F. Kanitz, Midhat Paşa'nın yaptırdığı yollar, mektebler, ıslahhaneler ve daha buna benzer nice müesseselerden dolayı, onu büyük bir insan dostu olarak vasıflandırmıştır.[30]

1868 senesine ait Tuna Vilâyet Salnâmesinde Niş sancağında toplam 28 mektep vardı. Bu mekteplerden 6'sı Şehirköy'de, 4'ü Leskofça'da, 1'i Ürgüp'de, 3'ü İvranya'da, 14'ü Niş şehrinde bulunmaktaydı. Medreseler ise 3'ü Şehirköy'de, 2'si Leskofça'da, 1'i İvranya'da ve 2'si de Niş'te olmak üzere 8 adettir.[31] Daha sonra 1873 Prizren Vilâyet Salnâmesine göre Niş kaza merkezinde Mektebi Rüşdiye'de *muallim-i evvel* olarak Hasan Efendi ve *muallim-i sâni* olarak da Hafiz Şerif Efendi nin görevlendirildiği anlaşılmaktadır.[32]

1874 yılının Prizren Vilâyet Salnâmesine göre Niş sancağının merkezinde 4 medrese, 1 rüşdiye mektebi ile 9 müslüman sıbyan mektebi[33]; Niş sancağı Palanka nahiyesinde 3 müslüman mektebi[34]; Leskofça kazasında 2 medrese, 4 müslüman sıbyan ve 1 rüşdiye[35]; İvranya kazasında 5 müslüman mektebi (5 mektepdeki öğrenci sayısı 270) ve 2 medrese[36]; Ürgüp kazasında 1 medrese 1 rüşdiye, 4 müslüman sıbyan mektebi ve müslüman köylerde 13 sıbyan mektebi[37]; İznepol kazasında 1 müslüman mektebi[38] ve Kurşunlu kazasında 1 müslüman mektebi, 1 medrese ve 1 sıbyan mektebi vardı.[39]

1875 senesine ait Tuna Vilâyet Salnâmesine göre Niş kaza merkezinde Mekteb-i Rüşdiye'de muallim-i evvel Hafız Hüseyin Efendi , muallim-i sâni Hafız Şerif Efendi ve muallim-i rikʿa Selim Samî

---

[22]Islahhane, Osmanlı Devleti'nde yetim ve fakir çocuklara yönelik mesleki eğitim vermek için kurulmuş ve daha sonra sanat mektebi haline dönüşen kurumun adı olmuştur, Bkz., Cemil Öztürk, "Islahhane" *D.İ.A.*, C. XIX, İstanbul: T.D.V. Yayınları, 1999, s. 190.

[23]Selçuk Akşin Somel, "Ottoman Islamic Education in The Balkans in The Nineteenth Century", *Islamic Studies*, special issue: Islam in The Balkans, Islamabad: Islamic Research Institute, International Islamic University Yayınları, C. 36, no. 2/3, s. 443.

[24]Tekeli, İlkin, a.g.e., s. 72.

[25]Somel, "Ottoman İslamic Education,s. 443-444.

[26]Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, s. 109.

[27]B.O.A., *İrade-i Meclis-i Vâlâ*, No: 461/20759.

[28]Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, 1856-1876, çev. Osman Akınhay, 2. b., İstanbul: Agora Yayınları, 2005, s. 161.

[29]Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, s. 109.

[30]A. Cevat Eren, "Niş", İ.A., C. IX, İstanbul: M.E.B., 1964, s. 297.

[31]*Salnâme-i Vilâyeti-i Tuna*, H.1285 (M.1868), 1 defa, s. 109.

[32]*Salnâme-i Vilâyet-i Prizren*, H.1290 (M.1873), 1 defa, s. 108.

[33]*Salnâme-i Vilâyet-i Prizren*, H.1291 (M.1874), 2 defa, s. 100.

[34]*Salnâme-i Vilâyet-i Prizren*, H.1291 (M.1874), 2 defa, s. 104.

[35]*Salnâme-i Vilâyet-i Prizren*, H.1291 (M.1874), 2 defa, s. 108-109.

[36]*Salnâme-i Vilâyet-i Prizren*, H.1291 (M.1874), 2 defa, s. 112.

[37]*Salnâme-i Vilâyet-i Prizren*, H.1291 (M.1874), 2 defa, s. 116.

[38]*Salnâme-i Vilâyet-i Prizren*, H.1291 (M.1874), 2 defa, s. 119.

[39]*Salnâme-i Vilâyet-i Prizren*, H.1291 (M.1874), 2 defa, s. 122-123.

Bey görevli olarak kaydedilmiştir.[40] 1876 yılına ait salnâmede Niş'le ilgili bilgilerde herhangi bir değişikliğin olmadığı görülmüştür.[41]

Niş'te bulunan okullardan bazıların; *Edirneli Bali Reis Bey Medresesi*[42], *Medrese-i Atik*[43], *Medrese-i Cedîde*[44] ve *Şehsuvar Paşa Medresesi*[45] ile *Mevzune Hanım Mektebi*[46], *Mustafa Bey Mektebi*, *Yahya Paşa Mektebi* ve *Şehid Osman Paşa Mektebi*'nin[47] isimleri bilinmektedir.[48]

2. Gayrimüslim Okulları

Osmanlı Devleti farklı din, dil, ırk ve kültürlere mensup milletlerden oluşan bir devletti. Osmanlı idaresi altındaki bu milletleri belli hukukî statüler çerçevesinde yönetiyordu.[49] Gayrimüslimler etnik bakımından yirmi ikiyi buluyordu ve devletin insan unsuru içinde önemli bir yer alıyordu.[50]

Osmanlı Devleti eğitim alanında gayrimüslimleri serbest bırakmış, eğitimi din ve mezhep ayrıcalıklarının bir parçası olarak kabul etmiştir. Bu çerçevede gayrimüslimler ibadethanelerini nasıl kendileri idare edebiliyorlarsa, mekteplerini de aynı şekilde kendi cemaat teşkilâtları aracılığıyla işletebilmişlerdir. Bu çerçevede eğitimin ilk kademesinde yer alan mektepler kendi yerel cemaatleri, orta dereceli mekteplerle öğretmen yetiştiren okullar ise, millet teşkiltları tarafından idare olunmuş, ayrıca kiliseler de ruhanî reislerinin denetimi altında gerçek bir eğitim kurumu gibi hizmet edebilmiştir.[51]

Osmanlı'da gayrimüslimlerin okulları, cemaatin kendisi gibi, müslümanlarınkinden çok daha farklı bir gelişme kat etmiştir. Bu minvalde patrik, sinod[52] ve mahkemeler tarafından temsil edilen mezhep liderleri, cemaatin baskısı sonucunda, ruhban sınıfından olmayanların üstünlüğünü kabul etmek mecbur kalmıştır. Bu bakımdan baskı yapan grubun başını gayrimüslim tüccarlar ve zanaatkârlar gelmiştir. 1862 ilâ 1865 seneleri arasında patriklerin ve sinodun seçilmesi cemaatin tümüne bırakıldıktan sonra, eski millet sistemi sona ermiştir. Yine de bu değişime rağmen Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimler, dinî kurumlarına saygı göstermiş olup bunları kendi kültürel ve ulusal kimliklerinin kaynağı olarak görmüştür. Ayrıca düşüşe geçen müslüman okullarının tersine, gayrimüslim eğitim müesseseleri tam bir devrim

[40]*Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, H.1292 (M.1875), 8 defa, s. 82.
[41]*Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, H.1293 (M.1876), 9 defa, s. 88.
[42]Ekrem H. Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya, C. III, 3. Kitab, İstanbul: Bilmen Basımevi, 1981, s. 129.
[43]B.O.A., *Evkaf Defteri*, No: 13839/5.
[44]B.O.A., *Evkaf Defteri*, No: 13839/5.
[45]Şehsuvar Paşa Medresesi Leskofça kasabasındadır. Şahsuvar Abdi Paşa b. Ali Paşa'nın oğlu İsmail Paşa, bu medrese ile birlikte Niş eyaleti dâhilinde diğer hayratı ve Sultan Bayezid Câmii'nin önemli ihtiyaçları için 14 Haziran 1863 tarihinde bir vakıf kurmuştur. Bkz. Ayverdi, a.g.e., C. III, 3. Kitab, s. 94.
[46]Bu mektebin varlığı o zamanlar Kahire'de oturan Alaca Hisarlı (Kragujevac) İbrahim b. Recep Efendinin Defterdar Câmii yakınında Mevzune Hanım Mektebi'ne yaptığı nakit yardımdan anlaşılmaktadır. Bkz. Ayverdi, a.g.e., C. III, 3. Kitab, s. 132.
[47]Şehid Osman Paşa,Rumeli Vâlisi olup Topal Osman Paşa olarak bilinir. Moralı'dır. 1127/1716'da Mora Seraskeri, 1130/1719'da Bosna, 1133/1722'de Rumeli, tekrar Bosna, 12 Eylül 1144/1731'de Sadrazam oldu. Sonra Erzurum, akabinde de Tiflis vâliliği yaptı. Bu görevinde iken 1146/1733-34'de savaşta şehid oldu. 1141/1728 tarihinde Rumeli vâlisi olduğu, düzenlemiş olduğu vakfiyenin başında zikrolunmaktadır. Niş muhafızlığı daha öncedir. Sicill-i Osmani Paşayı çok akıllı, önemli olan, cesur bir zat olarak bildirir. Osman Paşa: Gümrükhane ve odaları eklentileri, bunlara bitişik 2 mahzen, 1 bakkal dükkânı, 1 oda, altta 15 ve zeminde 1 büyük odadan birleşmiş 31 oda yahudihane, bunların yanında 8 oda, Belgrad Kapısı yakınında 2 tek katlı ev, 2 iki katlı dükkân, İstanbul Kapısıyla Saray arasında Yeni Çarşı denilen yerde bir çatı altında 20 dükkân, Panteli denilen yerde uzun bir arsa üzerinde köşk ve binalar, defteri yapılmış 69 cilt kitap vakfetti. Bunlardan elde edilecek gelirleri Varoş Kalesi Taşköprü Mahallesinde Hızır Bey'in vakıf arsası üzerinde yeni yaptırdığı câmi ve mektebe tahsis etti. Bkz. Ayverdi, a.g.e., C. III, 3. Kitab, s. 131-132.
[48]Ayverdi, a.g.e., C. III, 3. Kitab, s. 132.
[49]Ali Güler, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve bu bakıma Kilise Defterleri'nin Kaynak Olarak Önemi", *OTAM*, Ankara: S. 9, 1998, s. 155.
[50]Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu", *Belleten*, C. XLVII., S. 188, Ankara: 1983, s. 1130.
[51]Güler, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, s. 164.
[52]*Sinod*(synod): *Sunodus* yol almak anlamına gelen Yunanca bir kelimedir. *Sinod* ise cemaatin işlerini tartışmak için davet edilmiş dinî liderlerin toplantısına verilen addır. Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Tarihi Sözlüğü*, Konya: Din Bilimler Yayınları, 2005, s. 692.

yaşamıştır.[53] Bu gelişmede devlet adamlarının da katkısı bulunmuştur. Zira 1862 senesinde Midhat Paşa muhtemelen Niş valisi olduğu dönemde Şehirköy kazasında da bir hıristiyan mektebi yaptırmıştır.[54]

Osmanlı Devleti'nde dinî grupların ya da gayrimüslimlerin eğitimle ilgili en önemli düzenlemeleri 1869'da çıkarılan *Maârîf-i Umûmiye Nizamnâmesi* ile gerçeleşmiştir. Bu Nizamnâmede müslüman ve gayrimüslim çocuklar için ayrı ayrı sıbyan ve rüşdiye okulları açılması hedeflenmiştir.[55]

Prizren Vilâyet Salnâmesine (1874) göre Niş sancağının merkezinde üç gayrimüslim sıbyan mektebi,[56] Leskofça kazasında bir hıristiyan mektebi,[57] İvranya kazasında iki hıristiyan mektebi,[58] Ürgüp kazasında bir hıristiyan mektebi[59] ve İznepol kazasında ise iki hıristiyan mektebi vardır.[60]

XIX. yüzyılın başında, hıristiyan okulları çoğunlukla tek odalı, küçük yerler olmuştur. Bu okullarda eğitim, rahipler tarafından verilmiştir. Hıristiyanlar arasında bir seçkin tüccar grubunun ortaya çıkmasıyla birlikte hızla modern okullar kurulmaya başlamıştır. Bu tüccarlar gözünde eğitim, önceleri ticaretin ve aydınlanmanın sonraları ise ulusal uyanışın çok önemli bir parçası olmuştur. Bu okullar XIX. yüzyılın sonlarına kadar devlet kontrolünün dışında devam etmiştir. Böylece XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı hıristiyanlarının eğitim sistemi, her ne kadar Avrupa'nın eğitim sistemi kadar hizmete yönelik olmasa da yine müslümanlarınkinden daha üstün olmuştur.[61]

3. Islahhane

Okulların "ıslahhane" ismi almasının sebebi Osman Ergine göre şöyledir: "Türkçenin Rumeli şivesinde *ıslah* iyi ve *pek ıslah* pek güzel, pek iyi manasına olduğundan memlekette ilk defa bu güzel ve iyi müessesesinin ahalinin alışmış olduğu bir isimle adlandırmıştır" diye düşünülmektedir.[62] Islahhane Osmanlı Devleti'nde kimsesiz ve fakir çocuklara mesleki eğitim vermek için kurulan ve daha sonra sanat mektepleri haline dönüşen okulardır. Din farkı bakmaksızın ve on üç yaşından büyük olmayan yetim ve öksüz çocuklara anne ya da babası biri hayatta oldu halde fakir çocuklar ıslahhaneler kabul oluyorlardı. Bu okular ilk başta sadece erkek çocuklara yönelikti. Fakat 1868'de Mithat Paşa Rusçuk'ta kız çocukları için de bir ıslahhane açtırmıştır.[63] İlk ıslahhane 1863 senesinde Niş'te Mithat Paşa tarafından kurulup ilk önce Niş kazalarında kurlup başarı gösterdikten dolayı daha sonra da Rusçuk olsun ve birkaç sene içerisinde Sofya, Bosna, İşkodra, Edirne, istanbul ve Bursa gibi yerlerde ve neredeyse bütün memlekete bu okullar açılmaya başlamıştır.[64] Mithat Paşa 1863'te açmış olduğu böyle bir eğitim müessesenin Kur'anda Bakara Suresi'nin 220 ayetten ("Sana yetimlerden soruyorlar de ki: Onları iyi yetiştirmek (yüzüstü bırakmaktan) daha hayırlıdır".) esinlenerek bu okulların hem fikir hem de isim babası olmuştur.[65]

Niş ıslahhanesinde çocuklara okuma, yazma ve biraz da ilim ilkelerinden başka geçim kaynağı bulmak için terzilik ve kunduracılık da öğretilirdi. Rusçuk ıslahhanesinde bunlara ek olarak mürettiptik, marangozluk ve demircilik gibi meslekler programa dâhil olunmuş ve daha sonra diğer vilayetlerde açılan ıslahhanelerde dersler ve sanatlar yerlerin ihtiyacına göre düzenlenirdi.[66] Kız ıslahhanesinde ise öğrenciler dikiş, nakış ve piyano dersleri de alıyorlardı. Islahhanenin öğrenci sayısı sahip olduğu imkânlara göre

---

[53]Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2. b., 2014, s. 108.
[54]B.O.A., *İrade-i Meclis-i Vâlâ*, No: 461/20759.
[55]Güler, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, s. 165.
[56]*Salnâme-i Vilâyet-i Prizren*, H.1291 (M.1874), 2 defa, s. 100.
[57]*Salnâme-i Vilâyet-i Prizren*, H.1291 (M.1874), 2 defa, s. 108-109.
[58]Burada isimleri belirtilen 6 mektepdeki toplam öğrenci sayısı 280'dir. Bkz. *Salnâme-i Vilâyet-i Prizren*, H.1291 (M.1874), 2 defa, s. 112.
[59]*Salnâme-i Vilâyet-i Prizren*, H.1291 (M.1874), 2 defa, s. 116.
[60]*Salnâme-i Vilâyet-i Prizren*, H.1291 (M.1874), 2 defa, s. 119.
[61]Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum*, s. 108-109.
[62] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Söylüğü*, C. II. İstanbul, M.E.B. yayınları, 1971, s. 5.
[63] Öztürk, "Islahhane", s. 190.
[64] Mead Osmani, "Shkolla e Parë Islahhane së Bashku me Institucionet Edukativo-Arsimore në Sanxhakun e Nishit në Shek. XIX.", Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, "*Medreseja "Alaudin" e Prishtinës" (65 Vjet në Shërbim të Arsimit Fetar dhe Kombëtar)*, Priştine, 2018, s. 77.
[65] Meral Bayrak (Ferlibaş), "Bir Sosyal Sorumluluk Projesi: Tuna Vilayeti Islahhaneleri", *Belleten*, C. LXXVII, S.279 (Ağustos 2013), s. 574-575; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Söylüğü*, s. 5.
[66] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Söylüğü*, s. 5.

değişebilirdi. Kabul olunan öğrenci ilk haftada farklı denemelerden geçirilerek yeteneğini tespit edip sonra da kabiliyetine göre bir mesleğe yönlendiriliyordu.[67]

Niş Islahhanesi Müslüman ve gayrimüslim kimsesiz ve yetim çocukların sokaklarda başıboş dolaşmalarını önlemek ve onları mağduriyetten kurtarıp bir çatı altında toplayarak eğitilmelerini, temel bilgileri öğrenmelerini ve birer meslek edinmelerini sağlamak gayesiyle kurulmuştur. Islahhane açıldıktan kısa bir süre sonra sayıları 41'e ulaşan bu çocukların her türlü ihtiyaçları karşılanmış, Müslüman çocuklar için Müslüman hocalar, gayrimüslim çocuklara da kendi din ve mezheplerinden olanlar öğretmen olarak atanmıştır. Zamanla Islahhanede çocukların sayısı artmıştır ayrıca kanunen suçlu olup cezalarını çekmek üzere hapse atılması gereken çocukların hapishane yerine kendileri için ayrılan özel bölüme yerleştirileceği, valilik tarafından açıklanmıştır.[68]

Islahhane öğrencisi mezun olabilmesi için okuma yazmayı öğrenmesi, hesap yapması, ıslahhane nizamnamesini anlayabilmesi ve eğitim aldığı sanat dalından başarılı olması gerekli olmuştur. Islahhaneler neredeyse tamamıyla ıslahhane sandıklarında toplanan yardımlarla düzenlenmiştir. Ayrıca bu okuların normal giderleri döner sermaye gelirlerinin beraberinde akarı kendilerine ayıran bağ, bahçe, han, ev, değirmen ve saire emlak ile bazı resmi işlemlerden alınan yüzdelerle karşılanmıştır. Bu müesseseler Cumhuriyete kadar faliyet gösterecek olan sanayi mekteplerine model ve zemin hazırlamıştır.[69]

Sonuç

Osmanlı Devleti XIX. asırda eğitim konusunda da büyük adımlar atmaya gerek duymuştur. Klasik Osmanlı eğitim kurumları dışındaki ilk sivil öğretim müesseseleri Sultan II. Mahmud tarafından oluşturulmuştur. Daha sonra devlet genelinde eğitim alanında büyük adımlar atılmış ve yeni eğitim kurumları açılmıştır. Tanzimat'ın ilanından 1869 yılına kadar geçen süre içerisinde, eğitim alanında, bir taraftan klasik öğretim sistemi devam ederken bir taraftan da yapılan düzenlemelerle modern anlayışın yavaş da olsa yerleşmeye başladığı görülmektedir. Eğitim sisteminin daha modern bir yapıya kavuşturulması Saffet Mehmed Esad Paşa'nın Maarif Nazırlığı döneminde 1 Eylül 1869 tarihinde çıkartılan *Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi* ile mümkün olabilmiştir. Bu kurumları Niş sancağına da taşımak isteyen Osmanlı Devleti'nin bölgeye Mithat Paşa'yı görevlendirmiştir. Buna binaen ilk sırada iptidaî okulları olmak üzere rüştiye ve ıslahhane okulları ve medreseleriyle temel ve yüksek eğitim müesseseleri ortaya çıkmıştır. Midhat Paşa'nın Niş valiliği döneminde şehir ve yöresinde önemli sayılabilecek reformların yanı sıra yeni mektepler ve ıslahhaneler kurulmuştur. Niş ıslahhanesi 1863 yılında kurulmuş olup kısa zamanda başarı gösterdiğinden dolayı merkezin desteğini kazanmıştır. Böylece bu okular diğer Osmanlı vilayetlerinde de yayılmaya başlamıştır. Sonuç olarak belirlemek gerekir ki XIX. asır Niş Sancağın önemi Mithat Paşa sayesinde diğer alanlarda olduğu gibi eğitim konusunda da ıslahhane okullarıyla bu önemi korumaya başarmıştır.

[67] Öztürk, "Islahhane", s. 190.
[68] Bayrak, "Bir Sosyal Sorumluluk Projesi: Tuna Vilayeti Islahhaneleri", s. 575-576.
[69] Öztürk, "Islahhane", s. 191.

THE METHODS USED IN MUSIC EDUCATION AT AN EARLY AGE

Vahdet ÇALIŞKAN[*]

Abstract

Beyond being the art of expressing our feelings and thoughts, music which is a universal language has been a factor in the mental and physical development of people as a means of teaching and education. Music education at an early age, which is the stage where the personality foundations of individuals are formed, fosters learning by influencing the physical, mental, emotional and social development as well as musical development. The methods used in music education at an early age such as the approach of Carl Orff which has a high opinion of using music, drama, dance, rhythm and improvisation; the method of Dalcroze's 'Eurhythmics ', which means good rhythm and aims teaching and learning music through movement; the method of Kodaly which is based on singing; and the main language approach of Suzuki highlight the importance of music education in the preschool period starting from the mother's womb. These child-centered methods enable children to express themselves freely, and to follow a process specific to the methods which allow the emergence of a certain musical behavior and the development of non-musical skills.

Key Words: Music, Education, Eurhythmics, Carl Orff, Suzuki

Music

Music, which is the form of sound that has gained form and meaningful vibrations, is the art of combining rhythmical and orderly sounds with or without rhythm to express our feelings, thoughts or events. As Cervantes expressed in 16th century, the statement 'Where there's music, there can be no evil.' clearly shows the effect of music on humans from the past to the present. In his study, Say (2013) emphasized that the concept of music plays a significant role in the mental and physical development of people for generations.

Early Music Education

Early ages, which form the most important stage of life, are the stages in which the foundations of personality are laid and the physical, mental, emotional and social development is the fastest. Philosophers, music theorists and psychologists have emphasized the positive effects of early music education on individuals.

(http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Müzik%20Etkinlikleri%20%28Erken%20Çocuklukta%20Program%29.pdf) As Erdal (2012) stated in his study, communication with music starts in the womb of mothers. The womb is the first concert hall where the unborn child meets the sounds heard from inside and outside.

Music education at an early age, where melody, rhythm and harmony play the leading role in the pre-school stage, also facilitates learning by improving different non-musical skills such as physical, emotional, psychological and mental development in children. In order to improve these skills, there are various teaching methods such as Carl Orff, Dalcroze, Kodaly and Suzuki which are widely used in music education at an early age.

Carl Orff Method

Carl Orff and dancer Gunild Keetman have adopted an approach in which music, dance, rhythm, drama and improvisation were used in the music education of pre-school children. Thanks to this approach, children can also express themselves freely. The famous German composer Carl Orff's name was given to the approach. (https://www.okuloncesi.info/2017/02/20/orff-egitimi-ve-okul-oncesi/)

In her study, Cevik (2007) stated that children improve their musical skills with movement games, percussion instruments, singing, drama and improvisation with the help of this approach based on emotion.

[*] Assist. Prof., Trakya University State Conservatory, Wind and Percussion Department, Clarinet Division Email: vahdetcaliskan@trakya.edu.tr

Improvisation and creativity constitute the basic structures of Orff method. In this method, children promote their creativity by using their body as an instrument, dancing and performing movements with natural rhythms. In addition to using their bodies, children use method-specific instruments such as maracas, cymbal, tympani, tambourine, xylophone, metalaphone, rhythm sticks, drums of different sizes, bango, steel triangle and castanets.

Percussion instruments used in the implementation of the Carl Orff method are instruments that children can freely touch, hit, shake, sing and dance with various sounds. By means of these instruments, an atmosphere where children can express themselves freely is created with a comfortable approach as if they are playing. Thus, they are promoted to enjoy music, socialize and express themselves using their imagination.

As Harris (2009) pointed out, the Carl Orff approach is one of the most significant methods of teaching and learning music. The easiest way for children to express themselves with music is to use their inner intimacy for rhythm and melody. The Carl Orff method begins with speech patterns, rhythmic movements and tunes, then continues with pentatonic melodies, and is supported by major and minor melodies. The focus of the method is to encourage improvisation and develop skills without adult pressure. This method, which is used in early age music education, increases concentration, hand, eye and body coordination, body recognition, creativity and particularly motor development in children. The Carl Orff method is an approach that should be attributed importance in terms of contributing to the self-expression of the individual with music and handling all aspects of behavior through music

Dalcroze Method

Swedish musician, composer, conductor and music educator Emilé Jaques Dalcroze (1865–1950) asserted that the human body is the basis of all musical movements. By investigating the effect of human movements on musical perception and that of musical elements on the technique of motion, he developed "Eurhythmics" which is a method of learning and living music through movement. Eurhythmics, a unique approach that means good rhythm, is designed in a structure consisting of ear training and improvisation. This method is a music education method used worldwide. (https://www.dalcroze.org.au/dalcroze-eurythmics)

Tunçer and Doğrusöz (2013) stated that Eurhythmics that is one of the basic elements of the Dalcroze method is constructed on the basis of sensitivity points, such as attention, memory, attention gathering, coordination and self-control as well as the development of these points. According to Özal (2007), in ear training which is the second basic element of this method, the relationship between sound ranges using human voice is revealed and combined with music theory and notation. As the third basic element of the Dalcroze method, improvisation invites children to freedom of expression through movement, as well as rhythmic, instrumental discourse and games.

Yelin (1990) reported that the Dalcroze method, which advocates music education at an early age before school age, has a child-centered basis and expects children to do what they are innately programmed. In this way, children transform their existing skills into knowledge through musical activities, games and improvisations.

Thanks to being utilized as a method of teaching and learning music at an early age, the Dalcroze method, which is used in America, Europe and all over the world today, supports psychomotor, social, emotional and cognitive development of children.

Kodaly Method

Hungarian composer, ethnomusicologist and music educator Zoltan Kodaly, who lived between 1882-1967, started music at a young age by playing cello. Then, he studied composition at the Ferenc Liszt National Academy of Music in Budapest and developed the Kodaly method by making a name for himself with his contributions to music education. One of the greatest figures of Hungarian music, Kodaly constituted the philosophy of his method with the belief that music education should start at an early age. This method, which is taught in a child-centered, logical and sequential manner, is based on learning, teaching and understanding music by singing songs without technical problems related to instrument use. (http://www.britishkodalyacademy.org/kodaly approach.htm)

In their study, Şimşek and Bilen (2017) expressed that the Kodaly method regards singing as the basis of music education at an early age. They also argued that reading a note exactly resembles learning a

language, reading and speaking and emphasized the importance of children's using their own voices freely as an instrument.

Harris (2009) reported that Kodaly uses rhythmic spelling, hand signs, spacing and solfege training techniques which were was created by considering the development of children for music education at an early age. In addition, it supports folk songs, nursery rhymes and children's plays from their own language to increase the musical capacity of young children at an early age, to improve their memory, to introduce the music and art of their own culture and to create artistic sensitivity, thus creating universal music literacy.

Suzuki Method

Shinichi Suzuki was born on 17th October 1898 in Nagoya, Japan. Violinist, educator and philosopher Shinichi Suzuki, who spent his childhood with musical instruments at his father's violin factory, believed that children have an incredible learning ability and can learn music as soon as they learn how to speak. By thinking in this way, he developed Suzuki method. He called his method mother tongue approach. He started to use the main principles of language development in music education based on the truth that children learn to speak their mother tongue easily.

Parents are accepted as the first educators of children in the main principle of Suzuki method, which is a kind of music education in early ages. Parents take place in their children's music education as soon as they start to talk and they create an entertaining learning environment by cooperating with the children's teacher. Starting to music education in early ages contributes to mental development. Besides, it enables the development of muscular coordination and develops music ability. In music education which can begin around 3-4 years old, it is important to listen to music regularly and learn to play a musical instrument with constant repetition in order to add the learned things into the mental repertory. Since children have different learning times, they should be encouraged by supporting the process which progresses in baby steps in music education in just the same way as in language learning. The problems in learning stage can be overcome by using the Suzuki repertory which is developed and designed especially for these processes in all these stages of music education in early ages. (https://suzukiassociation.org/about/suzuki-method/shinichi-suzuki/)

According to Harris (2009), the main principle of Suzuki method, which is developed in the light of believing that an individual's future and ability can be determined with education in early ages which starts in babyhood and still used actively all around the world, is to work in cooperation while raising individuals.

Conclusions and Suggestions

From the very early ages of civilization to the present, the concept of music has been accepted and used by societies not only as an art of self-expression, but also as a means of education and training. Music theorists and philosophers have cared about the use of music as an educational tool and have carried out various studies believing that music education and learning is important in the development of an individual. Music educators such as Shinichi Suzuki, Carl Orff, Zoltan Kodaly and Emilé Jaques Dalcroz have broken new ground by their new and different discourses in methods and approches that they have developed. These methods reveal the importance and necessity of starting music education and training before the school age. Having a child-centered structure, these methods also allow children to reveal their abilities and express their existing abilities without interference. Moreover, children are not exposed into certain patterns.

As a result of these processes, it is observed that these methods not only help the development and emergence of musical talents, but also help the emotional, social, cognitive and psychomotor development of individuals thus make them more qualified and self-confident.
In some countries in the world, especially in the US and Europe, children are trained by the implementation of mentionrd methods, however many children cannot benefit from the positive effects of these methods in many countries due to the fact that they are not actively involved in curricula in public schools and preschool education. By supporting these methods as a state policy in preschool education and spreading them in all fields, it will make a significant contribution to the musical development of new individuals to be raised in the future.

References

Çevik, D. B. (2007). Müzik Öğretim Yöntemlerinden, Orff Müzik Öğretisine Genel Bir Bakış. *BAÜ, FBE Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, 97-98.

Erdal, G. G. (2012). The Place of Music Teaching Methods in Pre-School Education According to The Theorists of Development and Learning, *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education*, volume 1, issue 4, pp. 54-57.

Harris, M. (2009). Music and the Young Mind: Enhancing Brain Development and Engaging Learning, MENC: The National Association for Music Education, U.S.A., s. 41-43.

Özal, K. (2007). Dalcroze Metodu*, Müzik Eğitimi Yayınları*, Ankara, s. 5-7.

Say, Gürgün. (2013). *Beşikten Başlayan Müzik Eğitimi*, Cinius Yayınları, İstanbul, Türkiye. s. 17-18.

Şimşek, P. R. & Bilen, S. (2017). Etkili Müzikal Okuryazarlığa Ulaşmak: Kodály yöntemi. *Journal of Human Sciences*, 14(4), 4308-4319.

Tunçer, D. Ö. and Doğrusöz, N. (2013). 36-72 Aylık Çocular İle Dalcroze Yaklaşımı: Oyun Örnekleri, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı, 36. s. 1-8.

Yelin, J. (1990). Movenment That Fits Dalcroze Eurhythmics and Suzuki Method, Birchard Music, U.S.A, s. 7-9.

http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Müzik%20Etkinlikleri%20%28Erken%20Çocuklukta%20Program%29.pdf

https://www.okuloncesi.info/2017/02/20/orff-egitimi-ve-okul-oncesi/

https://www.dalcroze.org.au/dalcroze-eurythmics

http://www.britishkodalyacademy.org/kodaly approach.htm

https://suzukiassociation.org/about/suzuki-method/shinichi-suzuki/

SANATÇI MEKTUPLARI, YARATICILIK VE İLHAM*

Melihat TÜZÜN**

Özet

Mektup, birçok alanda olduğu gibi sanatta da dönemine ilişkin birçok bilgiyi, ait olduğu kişinin yaşam deneyimlerini, düşüncelerini ve duygularını bize iletmede önemli kaynaklardan biridir.

Sanatçıların gerek ailesiyle gerek arkadaşları ve meslektaşları ile mektuplaşmalarını sanatları ve yaratım süreçleri üzerine bizlere pek çok ipuçları verdikleri günümüze ulaşan ve yayınlanan kaynaklardan görülmektedir. Rönesans'tan bu yana sanatçı mektupları üzerine pek çok bilgi ve belge günümüze ulaşmıştır. Bu mektuplar, kitap olarak yayınlandığı gibi (örn. "Mikelanj'ın Mektupları, Vincent van Gogh Theo'ya Mektuplar) bazıları sanatçı hakkında yazılan kitaplarda metni destekleyici ve güçlendirici belge olarak yer almıştır. Örneğin Michel Foucault, Rene Magritte'nin "Bu bir Pipo Değildir" eseriyle aynı adlı kitabının arka sayfalarına Rene Magritte'den kendisine gelen iki mektubu koymuştur. Rene Magritte bu mektuplarının birinde gören ve görülebilir olarak betimlenen düşünce, özgün resim yapma araştırmaları üzerine durmuştur.

Cezanne'nin, 20. Yy damgasını vuran ve Kübizm'in çıkış noktası olan "Doğa silindir, küre, koni gibi biçimlerle, perspektif kurallarına göre yorumlanmalı;" sözlerini Emile Bernard 'a yazdığı mektuplardan öğreniyoruz.

Sanat, resim ve görme üzerine kitaplarıyla tanıdığımız John Berger'in, kızı Katya Berger Andreadakis ile Tiziano'nun 1990'lı yıllarda Venedik'te açılan bir sergisi ve eserleri üzerine mektuplaşmaları ve kitap olarak yayınlamaları ise sanat üzerine mektuplara oldukça iyi bir örnektir. Bu kitapta, John Berger ve kızı Katya, resim sanatından, varoluşun sonsuz gizemine ve gündelik hayata uzanan konuları mektuplar aracılığıyla tartışmışlardır.

Türk sanatında da Bedri Rahmi Eyüboğlu, Orhan Peker ve Turan Erol sanatçı mektupları denilince ilk akla gelenlerdir.

Bu araştırmada, 19.yy dan günümüze ulaşan, sanatçıların özellikle ressamların mektupları, onların sanat üzerine düşünceleri, yaratıcı süreçleri ve sanat üzerine mektuplar üzerinde durulacaktır. Mektubun sanat tarihinde önemi, sanatçıyı, sanatı ve sanat eserini anlamadaki rolü vurgulanarak sonuca ulaşılacaktır.

Anahtar kelimeler: Sanat, Mektup, Yaratıcılık, İlham

ARTIST LETTERS, CREATIVITY AND INSPIRATION

Abstract

As in many other fields, the letter is one of the most important sources in conveying many information about the period, experiences, thoughts and feelings of the person to whom it belongs.

It is learned from the sources that have reached the present day and that they have mailed the artists with their family, friends and colleagues and gave us many clues on their art and creative processes. Since the Renaissance, many information and documents on artist letters have survived. These letters were published as books (eg. Letters of Michelangelo, Letters From Vincent van Gogh to Theo), some of which appeared in books about the artist as supporting and reinforcing text. For example, Michel Foucault, put two letters from Rene Magritte on the back pages of Rene Magritte's book "This is not a Pipe". In one of these letters, Rene Magritte, who thought to be seen and described as visible, focused on original painting researches.

We learn from Cezanne's letters that wrote to Emile Bernard, "Nature should be interpreted according to the rules of perspective with cylindrical, sphere, cone shapes" which marked the 20th century and the starting point of Cubism.

---

* Bu bildiride, yazarın Recent Advances in Social Sciences (2018) kitabında yayınlanan "On Artist's Letters and Art" kitap bölümünden yararlanılmıştır.

** Prof. Dr., Trakya Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, melihattuzun@gmail.com

John Berger, whom we know with his books on art, painting and vision, and his daughter Katya Berger Andreadakis and Tiziano's correspondence on an exhibition and works in Venice in the 1990s and publishing them as a book is a good example of letters on art. In this book, John Berger and his daughter Katya discussed issues ranging from painting to the eternal mystery of existence and everyday life through letters.

Bedri Rahmi Eyüboğlu, Orhan Peker and Turan Erol are the first ones to come to mind in Turkish art.

This paper will focus on the letters of artists, especially the painters, their thoughts on art, creative processes and letters on art that have survived from 19.century to the present day. The importance of the letter in the history of art, the artist, the role of art and understanding of the work of art will be emphasized.

Keywords: Art, Letter, Creativity, Inspiration

1. Giriş

Mektup, birçok alanda olduğu gibi sanatta da dönemine ilişkin, ait olduğu kişinin bireysel yaşam deneyimlerini, duygu ve düşüncelerini, sanat üzerine duyumsadıklarını, eser üretim sürecinde yaşadıkları sancılarını, yaratıcılıklarının kaynaklarını, hayata bakış açılarını ve ilhamlarının kaynaklarını bize iletmede önemli kaynaklardan biridir.

Rönesans'tan bu yana sanatçı mektupları üzerine pek çok bilgi ve belge günümüze ulaşmıştır. Bu mektuplar, kitap olarak yayınlandığı gibi (örn. "Mikelanj'ın Mektupları, Vincent van Gogh Theo'ya Mektuplar) bazıları sanatçı hakkında yazılan kitaplarda metni destekleyici ve güçlendirici belge olarak yer almıştır. Örneğin Michel Foucault, Rene Magritte'nin aynı adlı eseri üzerine yazdığı "Bu bir Pipo Değildir" kitabının arka sayfalarına Rene Magritte'den kendisine gelen iki mektubu koymuştur. Rene Magritte bu mektuplarının birinde gören ve görülebilir olarak betimlenen düşünce, özgün resim yapma araştırmaları üzerine durmuştur.

Sanatçı mektupları denilince belki de ilk akla elen "Vincent van Gogh, Theo'ya Mektuplar" dır. Konumuz olan yaratıcılık ve ilham konusu Van Gogh'un kardeşi Teo'ya hayatı boyunca yazdığı mektupların hemen hepsinde karşımıza çıkar.

Post empresyonist sanatçı Cezanne'nin, 20. Yy damgasını vuran ve ve Kübizm'in çıkış noktası olan "Doğa silindir, küre, koni gibi biçimlerle, perspektif kurallarına göre yorumlanmalı;" sözlerini bir mektubunda Emile Bernard yazması, mektupların önemini bir kez daha vurgular.

Türkiye ye bakıldığında bu konuda ilk akla gelenler Bedri Rahmi Eyüpoğlu, Orhan Peker, Turan Erol'un mektuplarıdır.

2. Materyal ve Yöntem

Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Sanatçı mektupları, literatür ve internet tarama yöntemiyle araştırılmıştır. 19.yy başından günümüze ulaşan, sanatçıların özellikle ressamların mektupları, onların sanat üzerine düşünceleri, yaratıcı süreçleri üzerinde durulmuştur. Mektuplardan seçilen ve bölüme alınan alıntılar yaratıcılığın ve ilhamın ifade ediliş biçimleri ile sınırlandırılmıştır. Alıntılar, önemli olduğu düşünülen, okuyucuya farklı bakış açısı kazandıracağı ön görülen öznel tercihlerdir.

3. Sanatçı Mektuplarında Yaratıcılık ve İlham Üzerine

19. yy. sonu resim sanatının en önemli sanatçılarından Van Gogh'un eserlerinin oluşum sürecinde duyguları, hissettiklerini, desen, suluboya ve yağlı boya resimle ifade etmek için nasıl bir yol ve bakış açısı içinde olduğunu, kardeşi Teo'ya hayatı boyunca yazdığı mektuplardan anlıyoruz. Bu mektuplar, bir sanatçının özellikle resim sanatı üzerine yazılmış en içten duygularını, yaratım sancılarını, ilham aldığı doğayı, nesneleri, yaşamı bize gösterirler.

Van Gogh, 1882 Haziranın ikinci yarısında Lahey'den kardeşine yazdığı bir mektubunda "Benim sanat görüşümü doğru düzgün anlamalısın. İşin özünü kavrayabilmek için uzun ve çok çalışmak gerek… Figürde olsun peyzajda olsun, duygusal bir melankoliyi değil, gerçek ve derin acıyı anlatabilmek isterdim… Yaşamdaki amacım bu işte; ancak, her şeye karşın, bunun temelinde öfkeden çok sevgi,

tutkudan çok sükûnet yatıyor. Sık sık derin acılara gömüldüğüm doğruysa da gene de içimde saf ve sakin bir uyum. Bir müzik var… Şimdi sanat ve yaşam -ki sanat yaşamın özüdür-üstüne öylesine geniş, öylesine her şeyi kapsayan duygularım var ki, biri beni zorlamaya kalktığında sahte geliyor, sabrım taşıyor." (Kür, 1996, s. 72.)

31 Temmuz 1882 Laheyden kardeşine yazdığı başka bir mektubunda, "Renkten anlamak demek, doğada gördüğün bir rengi hemen irdelemesini bilmek, örnekse, "bu yeşilimsi gri, sarı, siyah ve maviden oluşmuştur" diyebilmek demektir. Bir başka deyişle, doğadaki grileri kendi paletinde yakalamasını bilen biri.. Doğadan notlar almak yada küçük eskizler yapabilmek için kontur duygusunun çok gelişmiş olması kesinlikle gerekli.. Ancak, bence bu duyguyu büyük çaba harcamadan elde etmek olanaksız. Daha doğrusu önce gözlem, sonra özellikle gayretli çalışma ve araştırma, ayrıca anatomi ve perspektif konusunda uzun incelemeler gerektiriyor…" (Kür, 1996, s. 75.)

Van Gogh'un, resme nasıl başladığını, doğal bazı durumları renkle nasıl özdeşleştirdiğini, paletindeki boya renklerini olduğu gibi kullanarak, renge ne kadar önem verdiğini, mektubunda yazdığı bu paragraftan anlaşılmaktadır.

1888 Eylül'de Theo'ya ünlü tablosu "Gece Kahvesi" ile ilgili olarak şunları yazar "İnsanoğlunun korkunç tutkularını kırmızı ve yeşil boyalarla anlatmaya çalıştım. Oda kan kırmızısı ve koyu sarı, en ortada yeşil bir bilardo masası var; dört tane limon sarısı lamba, turuncumsu ışık saçıyor. Her yanda en yabanıl kırmızı ve yeşillerin çarpışması, çelişmesi görülüyor;.." (Kür,1996) Resimlerinin renk kurgusunu nasıl yaptığı, nelere dikkat ettiği ve resim yaparken duyduğu heyecanı, yazdığı bu mektup satırlarından anlaşılmaktadır.

Şekil 1: Van Gogh, "Gece Kahvesi", 1888

Van Gogh kardeşi Teo'ya yazdığı hemen her mektubunda resim yapma sürecini, süreç esnasındaki tecrübelerini ve sonuçlarını anlatır. Van Gogh'un hayat, insan ve doğal yaşam sürecindeki gözlemlerini ve bunları samimi bir şekilde duygusuyla, resimlerine aktarmak için resmin plastik dilini sorgulamasını ve deneyip tecrübe etmesini bu mektuplardan öğreniriz.

Sanatçı mektuplarının bazıları Sanatçı hakkında yazılan kitaplarda metni destekleyici ve güçlendirici belge olarak yer almıştır. Örneğin Michel Foucault, Rene Magritte'nin "Bu bir Pipo Değildir" eseriyle aynı adlı kitabının arka sayfalarına Rene Magritte'den kendisine gelen iki mektubu koymuştur. Rene Magritte bu mektuplarının birinde gören ve görülebilir olarak betimlenen düşünce, özgün resim yapma araştırmaları üzerine durmuştur. (Foucault, 2011, 58) Magritte ve Foucault'un birbirlerinin eserlerinden nasıl etkilendikleri ve birbirlerinin yaratıcılıklarını nasıl tetiklediklerini bu mektuplardan anlamaktayız.

Şekil 2: Rene Magritte, 1928-29, L. A.

Fransız art izlenimci ressam, yazar ve sanat eleştirmeni, Emile Bernard (28 Nisan 1868- 16 Nisan 1941), "Cezanne Üzerine Anılar" adlı kitabında arkadaşı ve ustası Cezanne'nin kendisine 1904-1905 yılları arasında yazdığı mektuplarına da yer vermiştir. Bu mektuplarda Cezanne, Bernard'ı resim yapmaya teşvik ettiğini, Bernard'ın bir deseninden yola çıkarak yapılması gerekeni iyi kavradığını, Gauguin'lerden, Van Gogh'lardan uzaklaşmasının fazla zaman almayacağını, eleştirmenlik yapmak yerine resim yaparak çok daha mutlu olacağını yazdığını görürüz.

15 Nisan 1904 yılında "Doğa silindir, küre, koni gibi biçimlerle, perspektif kurallarına göre yorumlanmalı;" sözlerini bu mektuplardan öğreniyoruz. Şöyle devam ediyor; "öyle ki, bu hacimsel biçimlerin derine kaçan çizgileri, ortak bir noktada birleşebilsin; ufuk çizgisine doğru uzanan paralel hatlar, doğadan bir kesit oluştursun… Ufka dikey olarak uzanan çizgiler bir derinlik yaratabilmeli. Doğa biz insanlar için yüzeyden çok derinliktir." (Bernard, 61) der. Cezanne'nin, 20. Yy damgasını vuran ve Kübizm'in çıkış noktası olan sözlerini bu mektuplardan öğreniriz.

Tarihsiz bir mektubunda "Louvre Müzesi, okumayı öğrenmemizi gerektiren kitaptır. Bizden önceki ressamların yaygın formülleriyle yetinmemeliyiz gene de. Doğayı inceleyebilmek için o formüllerin dışına çıkalım, kendi ifade biçimimizi bulmaya çalışalım, kişisel yapımıza göre kendimizi dışavurma olanaklarını araştıralım." (Bernard,1997, 71) diyerek yaratıcılığa giden yolu bir bakıma arkadaşına yazmaktadır.

Şekil 3: Paul Cezanne Kırmızı Çatılı Lesteque 1883-85, o/c, 65 x 81 cm, Özel Koleksiyon

Ünlü Fransız Ressam ve döneminin en önemli peyzaj ustası Camille Corot (1796-18), kendisini Paris'e geri çağıran arkadaşı Abel Osmand' a 1826 Roma'dan yazığı bir mektubunda "Bütün amacım, manzara çizmek, çok çalışmak. Çok çalıştığım için size yazamıyorum. Burası çok güzel bir ülke, manzaraları çok güzel… hayatta tek bir amacım var. Oda sadece çok iyi manzara resmi yapabilmek" diyor. (Pomarede, Wallens, 137)

Şekil 4: Corot. Patika ve Göllü Yaz manzarası, 47,5x 62 cm, Yağlıboya

Corot 1850 lerde en yakın arkadaşı olan İşviçreli ressam Armand Leleux'a yazdığı bir mektubunda sanat tüccarlarının aptal olduğunu, manzara resmi aldıklarını ama hiç doğanın içinde bulunmadıklarını, kentte yaşadıklarını yazar. Kendisinin doğanın içinde olmadan, doğanın nasıl geliştiğini, ağaçların büyüdüğünü izlemeden manzara resmi yapamayacağını söylüyor. (Pomarede, Wallens, 1996, 141)

Sanatçıların ailelerine, arkadaşlarına yazdıkları samimi, içten ve sıcak bu mektuplarda, doğa ve yaşam karşısında ki duygularını, yaratıcılıklarını tetikleyen durumlarını okuruz.

Sanat, resim ve görme üzerine kitaplarıyla tanıdığımız John Berger'in, kızı Katya Berger Andreadakis ile Tiziano'nun 1990'lı yıllarda Venedik'te açılan bir sergisi ve eserleri üzerine mektuplaşmaları ve kitap olarak yayınlamaları ise sanat üzerine mektuplara oldukça iyi bir örnektir. (Berger, 1999) Bu kitapta, John Berger ve kızı Katya, resim sanatından, varoluşun sonsuz gizemine ve gündelik hayata uzanan konuları mektuplar aracılığıyla tartışmışlardır.

4. Türk Ressamlarından Mektuplar

Türk Plastik Sanatlarına baktığımızda sanatçı mektupları denilince ilk akla gelen ünlü ressam ve şair Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun mektuplarıdır. Gerek eşi Eren Eyüboğlu ile mektuplaşmaları (Aşk Mektupları), gerek kardeşi Selahattin Eyüboğlu ile mektuplaşmaları (Kardeş Mektupları) ve gerekse döneminin ressamları, şairleri, yazarları ile mektuplaşmaları Bedri Rahmi Eyüboğlu ve çağdaşlarından Mektuplar Biz Mektup Yazardık hepsi ayrı ayrı yayınlanmıştır.

Şekil 5: Fikret Mualla'nın 1937 de Bedri Rahmi'ye yazdığı Mektup.

Askeriyeden ayrılarak resim alanına yönelen ve daha sonra kendi imkânları ile Paris'e giden Arif Bedii Kaptan ile Bedri Rahmi'nin yakın arkadaş olduklarını, birbirlerine yazdıkları uzun mektuplardan anlıyoruz. Bu mektuplar, sıcak ifadelerle yazılmış arkadaşlık, edebiyat ve sanatsal konuları içerir. 1943'te Arif Kaptan yazdığı bir mektubunda, Van Gogh, Renoir, Segonzac, Monet, Cezanne'dan bahsediyor. "… Kitaplarımı karıştırırken Renoir'in bir kadın portresine rastladım ve bu resim bende derhal bir portre

yapmak arzusunu ve heyecanını uyandırdı. Bu adamlar çok kuvvetli sanatkâr olmakla kalmıyorlar. Eserlerine kendilerinden sonra gelenlere bir sanat cezbesi verebilecek kadar bir cazibede koyuyorlar." (Eyüboğlu, 169) Aynı mektupta Bedri Rahmi'ye yeni bir haber olarak, Halkevinin üst katında tepeden camlı, geniş aydınlık, çıplak modelli bir atölyeleri olduğunu, atölyelerinde öğleden sonra iki saat model duracağını, senelerden beri ilk kez canlı modelden desen yapacağını yazıyor.

Türk resminin önemli isimlerinden Turan Erol, "Gözlerinden Öperim Turan Erol'a Mektuplar" adıyla yayınlanan kitapta, Turan Erol'a yazılmış Bedri Rahmi'den Fikret Otyam'a, Orhan Peker'den Nurullah Berk'e, Nedim Günsür'den Neşet Günal'a ve daha birçok sanatçıdan gelen mektuplar yer alıyor. Özellikle Türk sanat ve kültür ortamında 1950-1970 arasında sanat dünyasından, edebiyat dünyasından ve ressamların ilişkilerinden ipuçları bu mektuplarda görülmektedir. Bu mektuplar bir dönemin tarihsel belleğini oluşturmaktadırlar.

Turan Erol'a 1975 yılında Orhan Peker'den gelen bir mektupta Peker, bir sergisi üzerine düşünürken, yaratıcılık ve ilhamın kendisinde nasıl oluştuğunu ifade etmektedir.

"Son sergilerimden birinde dilimden düşmeyen bir dizi vardı. Gözümü yumunca gördüğüm MOR. O'nun olduğunu duyduğum bir başka dize dudaklarıma takılıp durdu "Camın kırık yerindeki MAVİ". Aslında ARAGON'un Mavisi birazda Mora çalar. Gerçekten kimimiz camın kırık yerindeki kırığa alıcı gözle bakmıştır." (Erol, 2011, 2008)

Şekil 6: Orhan Peker, Beyaz Atlar, Kağıt Üzeri Pastel, 46x37 cm

Orhan Peker arkadaşı Cornelius Bischoff ile mektuplaşmaları ve farklı ülkelerde buluşmaları ömür boyu sürmüştür. Orhan Peker, arkadaşı Cornelius'la mektuplar aracılığıyla, çektiği yaşam zorluklarını, yolculuklarını, aşklarını, sanata ilişkin düşüncelerini, tecrübelerini anlatmıştır.

1977 yılında yazdığı bir mektubunda, yeni başladığı bir resme ilhamın nasıl geldiğini çok içten bir şekilde anlatmaktadır. "Dün sabah erkenden kalkmışım. Oturup bir resme başladım. Konu lastik damlı gecekondu! Hani gecekonduların kedisini, horozunu, tavuğunu çamaşırlarını filan yaptım ama doğrusu lastik damlısını atlamışım. Bizim evin ötesinden bir gün geçerken ansızın karşıma çıktı bu dam. Tenekeler uçmasın diye eski lastikleri dama koymuşlar. Bir otantik kompozisyon ki kimse düşünemez." (Edgü, 1993, 143) Sanatçı kimsenin görmediğini görebilmeli ve çevresindeki farklılığı, herkesten farklı algılayıp bunu kendi bakış açısı ve sanatsal ifade biçimleriyle gösterebilmelidir.

5. Mektupların Üzerindeki Sanat

Ressamların yazdığı mektuplar araştırıldığında dikkat çeken bir diğer husus, üzerlerindeki desen, eskiz, tasarım, boyayla yapılmış resimledir. Sanatçılar, hem görsel ifade biçimleri hem de yazıyı bir arada kullanarak düşüncelerini ve yaratıcılıklarını daha da etkili olarak mektuplar üzerinde göstermiş ve göstermektedirler. Sevdiklerine duygularını sadece yazı ve sözle değil, daha özel, o anki duygu durumlarına göre hissettiklerini, ilham ile yaratıcılıklarını kullanarak görsel ifade ile sunarlar.

Vincent Van Gogh
Letter from Vincent to his brother
Theo van Gogh, sketch in letter
253[221]:p8, Pollard willow, Aug 1882
Pen and ink. Van Gogh Museum

Şekil 7: Vincent Van Gogh'tan Theo'ya Mektuplardan

Van Gogh yukarıdaki görsellerde görüleceği gibi yazdığı her iki mektubun neredeyse yarısına resim yapmıştır. Birisi birisi renkli diğeri karakalem, kompozisyon kurgusu ve daha sonra yağlıboyasınıda yapacağı resimlerinin ön çalışmasıdır. Her ikide kendi başına birer sanat eserti olarak kabul edilebilecek niteliktedirler.

Şekil 8: Bedri Rahmi Eyüboğlu Mektup Zarfları,

Üstteki fotoğraflardan anlaşılacağı gibi Bedri Rahmi Eyüboğlu, ailesine ve arkadaşlarına gönderdiği mektupların içlerine desen, eskiz yaptığı gibi zarflarına da kişisel üslubunu yansıtan motifler, eskizler yaparak, zarfları ve mektuplarını güzelleştirmiş ve geriye her biri sanat eseri olabilecek nitelikte mektuplar bırakmıştır.

6. Sonuç

Sanatçı mektupları, sanatçıların yaşamlarına, duyarlılıklarına, yaşadığı döneme dair bize fikir ve ipucu verirken, sanat tarihine bir not düşürebilmeyi başarmış bu insanların, yaşadıkları zorlu koşullara rağmen, sanatlarını icra edebilme, sanatla var olma süreçlerini de göstermektedir.

Sanatçı mektuplarını incelediğimizde mektubun, üretilen eserleri açıklamak için bir araç olarak kullanıldığı gibi bir sanatçının veya eserinin kişiler üzerine nasıl etki uyandırarak yeni bir sanat eserinin oluşumuna neden olabileceğini ve yeni yaratımlara kıvılcım oluşturabileceğini de göstermektedirler.

Yüzyıllardır sanatçıların sorguladığı soruların, her sanatçının özelinde farklı olan sıkıntıların, çok ta değişmediğini okuduğumuz sanatçı mektuplarından anlamaktayız.

Günümüzde artık mektubun yerini alan e-mailer, kısa sürede iletişimi sağladıkları gibi, mesafeleri ve zamanı kısaltmışlardır. Sanatçı mektuplarının, günümüzde posta sanatı olarak var olmaya devam ettiği görülmektedir. Posta sanatında, sanatsal yaratıcılık başat bir özellik olarak dikkat çekerken, sanatçısının duygularını, yaşam koşullarını, yaşadığı döneme ilişkin ipuçlarını yakalamak istisnalar dışında ne yazık ki mümkün değildir. Araştırmaya konu olan sanatçı mektupları posta sanatının ilk örnekleri ve kaynakları olarak kabul edilebilir.

Sonuçta, sanatçı mektuplarının, sanatçı ve eserleri hakkında birinci elden kaynaklar olduğu için sanat tarihine katkısı yadsınamaz. Bu mektuplar, sanatçıyı, dönemin sanatını ve sanat eserlerini anlamamızda önemli kaynakların başında geldiği gibi sanat eseri olarak ta değerlendirilmektedirler.

Kaynakça

Pomarede Vincent, Gerard de Wallens (1996), "Corot Poetry of Lanscape", Thames and Hudson, Translated by Lisa de Lourdes, s. 137-141

Berger, John, Berger Andreadakis Katya(1999), Tiziano Su Perisi ile Çoban, çev. Celal Üster,Yapı Kredi Yayınları, Nisan, İstanbul.

Bernard, Emile(1997), Cezanne Üzerine Anılar, Çev. Kaya Özsezgin, İmge Yayınevi, Ankara,

Edgü Ferit (1993)Yay. Haz. Orhan Peker Cornelius'a Mektuplar, Yapı Kredi Yayınları, Mayıs, İst.

Erol Turan (2011), Gözlerinden Öperim, Sel Yayıncılık, Ekim, İstanbul

Eyüboğlu Hughette (2015), "Bedri Rahmi Eyüboğlu ve Çağdaşlarından Mektuplar - Biz Mektup Yazardık", Türkiye İş Bankası Yayınları, Haziran, İstanbul

Foucault, Michel (2011), "Bu Bir Pipo Değildir", Yapı Kredi Yayınları, Şubat, İst.

KÜR, Pınar (1996)çev. VAN GOGH, Vincent. **"Théo'ya Mektuplar"**, çev. Pınar KÜR, Yapı Kredi Yayınları, Eylül, İstanbul.

Görsel Kaynaklar

https://www.lempertz.com/en/catalogues/lot/1076-2/1539-jean-baptiste-camille-corot.html (erişim.14.09.2019)

https://turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID=45 (erişim.14.09.2019)

https://www.wikiart.org/en/paul-cezanne/l-estaque-with-red-roofs-1885 (erişim.18.09.2019)

http://www.beyazart.com/sanatci/Orhan-Peker (erişim.18.09.2019)

Eyüboğlu Hughette (2015), "Bedri Rahmi Eyüboğlu ve Çağdaşlarından Mektuplar - Biz Mektup Yazardık", Türkiye İş Bankası Yayınları, Haziran, İstanbul

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE SİVAS (1950 – 1960)

Esra Müjgan KARATAŞ[*]

Cumhuriyet'in 29 Ekim 1923'de ilanının akabinde, 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası ile çok partili hayata geçiş denemelerinin malum sebeplerle başarısızlıkla sonuçlanması,[1] bu noktada şartların olgunlaşmadığı gerçeğini gözler önüne sermişti. 1946'ya kadar muhtelif zamanlarda parti kurma çalışmaları olmuş ancak bu çabalar gerek iktidar gerekse toplum nezdinde kabul ve karşılık bulmamıştır.[2]

Türk siyasi tarihi içinde, 7 Ocak 1946'da kurulan[3] ve 14 Mayıs 1950'den 27 Mayıs 1960 tarihine kadar ülke yönetiminde söz sahibi olan Demokrat Parti'nin, demokratikleşme ve çok partili parlamenter sisteme geçiş noktasında özel bir önemi vardır. Zira, kuruluşu ve ardından kazandığı siyasi, sosyal ve iktisâdi başarıları, dönemin iç ve dış politikasındaki gelişmelerle iyice bunalan Türkiye Cumhuriyeti için ciddi bir nefes alma anlamı taşırken, 10 yıllık iktidarının sonlarına doğru yaşananlar ve kapanmasının bir askeri darbe ile gerçekleşmesi Türk siyasî hayatı için önemli bir kırılma noktası olmuştur.

Türkiye'nin çok partili hayata geçişinde, o dönem uluslararası arenada yaşanan İkinci Dünya Savaşı'nın da etkileri olmuştur. Zira, sıcak savaş dışında kalmayı prensip kabul eden Türkiye Devleti'ni savaşa dâhil etmek için gösterilen baskı ve çabalar, ülkede her anlamda güçlü bir demokratik yapının gerekli olduğu hakikatini ortaya koymuştur. Çok partili hayata geçişin yaşanmasında ülke içi dinamikler ise daha etkili olmuştur. Ülkenin içerisinde bulunduğu sosyo –ekonomik şartlar CHP'nin tek parti iktidarına karşı bir muhalefetin ortaya çıkması için oldukça uygundur. Köylüler, hem devletin ürünlerini düşük fiyattan almasından ve artan vergilerden, hem de jandarma baskısından bunalarak iktidardan soğumuştur. Yeni oluşmaya başlayan işçi sınıfı, sendika kurma, toplu sözleşme ve grev gibi temel hakların verilmemiş olmasından, fazla mesai angaryasından ve ellerine geçen ücretlerin savaş öncesinin % 50 – 60 seviyesine inmesinden, pahalılık, kıtlık, karaborsa gibi genel sorunlardan dolayı CHP iktidarı ile arasına derin bir mesafe koymuştur. Tüccar ve sanayiciler, savaş sırasında çıkarılan Varlık Vergisi ve Milli Korunma Kanunu nedeniyle kazançlarının bir kısmını devlete vermek zorunda kalmalarından şikâyetçi oldukları gibi, özel sektörün önünün açılmasını istedikleri için, CHP'ye karşı bir tutum sergilemişlerdir. Toplumun pek

---

[*] Dr., Milli Eğitim Bakanlığı.

[1] 1923'te Halk Fırkası kurulduktan kısa bir süre sonra, Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla ortaya çıkmıştır. Bu fırka daha çok Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalefet amacıyla Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy gibi Millî Mücadele'nin önde gelen isimleri tarafından kurulmuştur. Bu parti gerek Mustafa Kemal Paşa'ya gerekse Halk Fırkasına muhalefet edenleri bir araya topladığı gibi, programında açıkça cumhuriyetçi olduğunu belirtmesine rağmen yeni rejime karşı olanlar için de bir sığınak olmuştur. Hükümet tarafından dini siyasete alet etmekle suçlanmış, aynı dönemde çıkan Şeyh Sait İsyanı durumu daha karmaşık hâle getirmiş ve Fırka 5 Haziran 1925'te Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır. 1930'a kadar Cumhuriyet Halk Fırkası tek parti olarak Türkiye siyasetine hâkim olmuştur. Ancak dünyada ortaya çıkan ekonomik buhran Türkiye'yi de etkilemeye başlayınca TBMM'de devletçi ve liberal ekonomi fikirlerini savunanlar arasında çekişmeler ortaya çıkmış, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile liberal ekonomiyi savunan Ali Fethi Okyar'ın başkanlığında 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla yeni bir parti kurulmuştur. Ancak bu parti de kısa sürede rejim ve Mustafa Kemal Paşa karşıtları için bir sığınak hâline gelmeye başlamış, Ali Fethi Bey'in partililer ile birlikte gerçekleştirdiği İzmir gezisi ve ardından gerçekleşen belediye seçimleri oldukça olaylı geçmiş, bu durum Ali Fethi Bey'i Mustafa Kemal ile karşı karşıya bırakmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın iki parti arasında Cumhuriyet Halk Fırkasını tutacağını açıkça ifade etmesi, Ali Fethi Bey'i partiyi kapatmaya zorlamıştır. Kuruluşundan sadece üç ay sonra 17 Kasım 1930'da merkez heyeti kararıyla Serbest Cumhuriyet Fırkası feshedilmiştir., İsmigül Çetin, "Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Sürecinde Yozgat", *I. Uluslar arası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Dosya, C. 2, s.352. (Erişim: https://bozoksempozyumu.bozok.edu.tr – 05.05.2019 – 22:30)

[2] Demokrat Parti'nin kuruluşundan hemen önce milyoner Nuri Demirağ tarafından Millî Kalkınma Partisi'ni kurmak için İçişleri Bakanlığı'na müracaat edilmiş, bakanlık tarafından 18 Temmuz 1945'te kurulmasına izin verilmişti. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1945'te yaptığı Meclisi açış konuşmasında; "…Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardı. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmişti…" diyerek Millî Kalkınma Partisi'ni ciddî bir muhalefet partisi olarak görmediğini göstermiş, olasılıkla CHP içinden bir muhalefet partisi çıkmasını istediğini îma etmiştir., Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945 – 1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, s.14-15.

[3] Genel Başkanlığa Celal Bayar seçilmiştir., Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945 – 1971*, s.16.

çok kesimine göre daha rahat yaşayan memur ve bürokratlar arasında ise, maaşlarındaki azalma ve toplumun içinde bulunduğu durumdan dolayı CHP'ye karşı muhalefet başlamıştır. Bu genel durumun farkında olan CHP lideri ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, muhtemel bir sosyal patlamadan hatta isyandan endişelenmiştir. Bu da çok partili siyasi hayata geçişin önemli sebeplerinden biri olmuştur.[4]

Tarihler 14 Mayıs 1950'yi gösterirken Türkiye genel seçime gitmiş ve seçimler Demokrat Parti'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. CHP'nin 69 milletvekiline karşılık Demokrat Parti'nin 408 milletvekilliği kazanmasıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti yeni bir sürece girmiştir.

Demokrat Parti'nin ilk Genel Başkanı olan Celal Bayar, 22 Mayıs 1950'de toplanan TBMM'nde Demokrat Parti'nin yeni meclis grubu tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan Meclis Başkanı seçilmiş ve aynı gün Adnan Menderes de Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından Başbakanlığa getirilerek yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. [5]

1950 genel seçiminde Demokrat Parti'nin ezici üstünlük sağladığı vilayetlerden birisi de Sivas olmuştur. Türkiye'nin önde gelen vilayetlerinden biri olan Sivas, zengin tarihî geçmişi ile Anadolu'da seçkin bir yere sahiptir. Coğrafî olarak İç Anadolu'nun kuzeydoğu kısmını oluşturan Yukarı Kızılırmak havzasında yer almaktadır.[6]

---

[4] Çetin, "Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Sürecinde Yozgat", s.353 – 354.

[5] Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945 – 1971*, s.66-70.

[6] Sivas'ın kuruluşu ile ilgili bilgilere göre; şehrin bulunduğu yerde Kabeira adında bir kale bulunmaktaydı. Bu kalenin etrafında aynı adı taşıyan bir şehir meydana gelmiş, daha sonra Pontus Kralı VI. Mitridat (M.Ö. 121-63) buraya bir saray yaptırmış ve şehri mamur hale getirmiştir.
Sivas'ın adıyla ilgili en güçlü rivayetler; M.Ö. I. y.y.'ın ilk çeyreğinde Roma İmparatorluğu döneminde Pontus Kralı Polemon'un eşi Kapadokyalı Kraliçe Pitodoris'in Diapolis'i imar edip, İmparator'un adına özel bir sadakat ve saygı belirtisi olması için "Sebasteia" diye isimlendirdiği, diğer bir rivayet ise; "Sivas" adının Farsça bir sözcük olan "Sipâs"tan geldiği bunun da şükran, minnet ve şefkat anlamlarını taşıdığı şeklindedir.
Sivas, M.Ö. 5. Asırda Pers hâkimiyeti döneminde ünlü Kral Yolu güzergâhlarından biri konumunda idi. Daha sonra Roma devrinde de aynı yol, bazı tadilatlarla kullanılmış, bunun sonucu olarak Sivas kenti ve çevresi bu önemini korumuştur. Sivas, Roma ve Bizanslılar döneminde, Avrupa ile Asya arasındaki Baharat Yolu ile Mezopotamya ve Karadeniz arasındaki ticaret yolu üzerinde bulunup, mal ve esir ticaretinin merkezi durumundaydı. Bizanslılar döneminde şehrin önemi daha da artmıştır. Türklerin Anadolu'ya gelmeleri, Sivas ve yöresinin de kaderini değiştirmiş, XI Asrın ortalarında gittikçe artan Türk akınları, nihayet Sivas ve çevresinde de hissedilmeye başlamıştır.
Malazgirt yenilgisinin ardından Bizans ordularının dağılması ve Anadolu'da kontrolün kaybedilmesi üzerine, Sivas ve yöresi de yavaş yavaş Türklerin kontrolüne girmeye başlamış ve Sivas, 1080 yılına kadar gösterdiği direnişin ardından Emir Danişmend tarafından fethedilmiştir. Danişmendlilerin en önemli siyasî ve idarî merkezi haline gelen Sivas 1175' te Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetine girmiş, Sivas ve yöresini fetheden Selçuklular, Anadolu'da daha da güçlü hale gelmişlerdir. Selçuklular, Sivas'ın coğrafî ve stratejik konumundan yararlanmakta gecikmediler. Tüm yolların kavşak noktasında bulunan Sivas, uluslararası ticaretin önemli bir merkezi haline gelmiş, Sivas'a en büyük ticarî ve dinî yatırımlar da Anadolu Selçukluları döneminde yapılmıştır.
Ardından bölgede İlhanlılar dönemi başlamış ve Sivas yine önemini korumuştur. Bu dönemde oluşturulan asayiş ve güvenli ortam, İpek Yolu'na yeniden işlerlik kazandırmıştır. Sivas'tan geçen bu yolun yeniden işlerlik kazanmasıyla uluslararası ticaret yeniden canlanmış, bu da Sivas'ın yıldızının yeniden parlamasını sağlamıştır.
1341 yılında Emir Alâeddin Eretna Bey'in istiklâlini ilan etmesiyle bölgede Eretnalılar dönemi başlamış ve Danişmendiyye bölgesinin idare merkezi olarak da Sivas'ı seçilmiştir. Sivas, yarım yüzyıl süren Eretnalılar zamanında önemli bir kültür, sanat ve ticaret merkezi haline gelmiş, Selçuklular zamanında ticaret ve sanatla meşgul olan şehirli esnafının oluşturduğu Âhilik Teşkilatı, bu dönemde daha da gelişerek, çok etkin ve yaygın bir yapıya kavuşmuştur.
Bir süre sonra bölgede Kadı Burhaneddin Ahmed Dönemi başlamış, Beylikte çıkan karışıklıklar nedeniyle ve Sivas halkının isteği ile henüz 7 yaşında bulunan II. Mehmed'i tahttan indiren Kadı Burhaneddin, 1381 yılı sonbaharında Sivas'ta Sultanlığını ilan ederek kendi adına hutbe okutup sikke kestirmiştir.
Nihayet bölgede Osmanlılar Dönemi başlamış ama Sivas'ta ilk Osmanlı hâkimiyeti kısa sürmüştür. 1400 yılında Anadolu'ya gelen Timur, Sivas üzerine yürüyerek şehri kuşatmış, 18 gün süren kuşatmanın ardından daha fazla direnmenin bir yarar sağlamayacağı anlaşılınca, kimsenin canına dokunulmaması şartı ile Sivas, Timur'a teslim edilmiştir. Timur, Sivas'ı teslim aldıktan sonra büyük zulümlerde bulunmuş, 4.000 muhafızı diri diri gömdürmüş, halk kılıçtan geçirilmiş, şehir yağmalanmış ve surlar yıkılmıştır. 15. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Akkoyunlular bölgeyi tehdit etmeye başlamış ve Osmanlı – Akkoyunlu mücadelesinden her iki devlet arasında sınır teşkil eden Sivas da etkilenmiştir. Sivas, 1473 Otlukbeli Savaşı sonrasında doğudan gelecek tehlikelerden o vakit itibariyle tamamen kurtulmuştur. 16. Yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'da görülmeye başlayan Celâlî İsyanları, Sivas'ın da içinde bulunduğu bölgeye büyük zarar vermiştir. Sivas ve çevresinde yaşanan bu olaylar, şehrin sosyo-ekonomik gidişatını etkilemiş, yerli pek çok ahalinin daha batıya ve çevreden de merkeze büyük göçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin coğrafî ve nüfus bakımından en önemli vilayetlerinden biri olan Sivas, 1530 tarihli kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla; Amasya, Bozok, Çorum, Arapgir, Divriği ve Canik sancaklarından oluşan eyâletin merkezi ve

Sivas Vilayeti, yakın dönem tarihimizde sahip olduğu hüviyetle de özel bir öneme sahiptir. Şöyle ki; Birinci Dünya Savaşı sonunda mağlup devletler safında yer alan Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri'nin imzaladıkları Mondros Mütarekesi ve özellikle mütarekenin 7. maddesine istinaden Anadolu'nun İtilaf Devletleri'nce işgali, memleketin içine düştüğü durumdan rahatsız olan Mustafa Kemal ve arkadaşlarını istiklal mücadelesi başlatmak için harekete geçirmiştir. Kurmay heyetini yanına alarak, yola çıkan Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a varmış, 12 Haziran günü Amasya'ya gitmiş ve burada "Amasya Tamimi"ni yayınlamıştır. Bu tamimde "Milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Bunun için de Anadolu'nun her yönden en güvenilir yeri olan Sivas'ta Millî bir kongrenin acilen toplanması gerekmektedir." kararı yer almıştır.[7] Bu karar, İstiklâl Mücadelesi'nin yol haritasında Sivas'ın ehemmiyetini ortaya koyarken, Millî Mücadele'nin kazanılmasında ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasında 4 – 11 Eylül 1919'da Sivas'ta yapılan Kongre ve kararları adeta mihenk taşı olmuştur. Bu da Anadolu'nun gerek coğrafyasında gerekse tarihinde Sivas vilayetine ayrı bir kıymet kazandırmaktadır.

Sosyo - Kültürel Alanda Yapılanlar

Sivas, 1950 nüfus sayımı verilerine göre; merkezde %16,45 artışla 52.234 kişiyi barındıran, evvelce Zara Kazası'na bağlı Ümraniye Kasabası'nın İmranlı ismini alarak 1948'de kaza olmasıyla ilçe sayısı 11'e çıkan, toplam nüfusu 542.004 olarak kayıtlara geçen ülkenin önde gelen vilayetlerinden biridir.[8] 14 Mayıs 1950 seçimlerinde 12 Demokrat Parti, 1 CHP olmak üzere 13 milletvekili ile TBMM'nde temsil edilmiştir.[9]

İçişleri Bakanlığı'nın 11 Aralık 1950'de yaptığı düzenleme ile Sivas'ın Koyulhisar ilçesine bağlı Naipli bucağı 2 Ocak 1951'de Cumhurbaşkanı'nın onayı ile Suşehri ilçesine bağlanmış[10] vilayet olarak şekillenmesinde adım atılmıştır.

Demokrat Parti Dönemi'nde sosyal hayatın ve dünyaya entegre olmanın iletişim hizmetlerinin geliştirilmesi ile canlanması ve bu alanda yapılan çalışmalarda mesafe kat edilmesi ülke genelinde hedeflenen bir girişim olmuştur. Bu çerçevede özellikle PTT hizmetlerine ağırlık verilmiştir ki, 1950-1957 yılları arasındaki PTT yatırımlarının toplamda 112.000.000 TL olması da bu gerçeği doğrulamaktadır.[11] PTT hizmetleri içinde telefon santrallerinin kurulması öncelikli çalışmalardan olmuş ve Ankara'dan çıkarılan 3000 abonelik Ericsson marka otomatik telefon santralinin 500 abonelik kısmının Sivas'ta monte edilmesi ve kurulup faaliyete konulması gerçekleşmiştir. Bir süre sonra bu hizmetin hayata geçmesinde olağanüstü gayret sarf eden Fen Müfettişleri Necati İrez ve Fazıl Sarıoğlu ile Ankara Telefon Müdürlüğü personellerinden projeye katkısı olanların maaşla ödüllendirilmeleri Ulaştırma Bakanı tarafından teklif edilmiş ve bu teklif Bakanlar Kurulu'nun 28.07.1950 tarihli oturumunda kabul edilerek Cumhurbaşkanı'nın onayına sunulmuştur.[12]

Sosyal hayatın idamesinde sağlık hizmetlerine özel önem verilmiş ve 20 Haziran 1951 tarihli Bakanlar Kurulu kararında görüldüğü üzere, aynı yıl içinde Rize, Van ve Bitlis'in yanı sıra Sivas'ta da bir devlet hastanesi yapımına başlanma kararı alınmıştır.[13] Bu kararların ardından 1953 yılında Numune Hastanesi'nin, 1955 yılında ise SSK Hastanesi'nin açılışları yapılmıştır. 1960'lı yıllara kadar da Sivas'ta sağlık hizmetleri, ilin tam teşekküllü hastanesi olan Numune Hastanesi'nde ve 1954'te kurulan Demiryolları Hastanesi'nde verilmiştir. [14]

"Paşa Sancağı" konumuna getirilmiştir., Salih Şahin, *Mekân ve İnsanıyla Sivas*, Buruciye Yayınları, İstanbul 2013, s.29-30-31-32-33-34-35-36-37

[7] Refik Turan, Mustafa Safran, Muhammed Şahin, E.Semih Yalçın, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Siyasal Kitabevi, Ankara 1994, s.86-89-114-122.

[8] Şahin, *Mekân ve İnsanıyla Sivas*, s.76.

[9] Nazım Ağacıkoğlu, Hüseyin Yüksel, Nurettin Ertürk, Şevki Ecevit, İbrahim Duygun, Mahir, Türkay, Dr. Bahaettin Taner, Ercüment Damalı, İlhan Dizdar, Sedat Zeki Örs, Rifat Öçten, Halil Emre., BCA., 030.10.00.00.77.512.10.2., *TBMM Albümü*, s.594,595., (Erişim: https://www.tbmm.gov.tr › TBMM_Album › Cilt2 , 28.05.2019, 20.45)

[10] Bu düzenleme talebi Sivas Valiliği tarafından gelmiş ve gerekçesi de; "Naipli Bucağının Koyulhisar'a 6-10, Suşehri'ne 2,5-5 saat mesafede olduğu, her türlü ekonomik münasebeti Suşehri ile yaptıkları, Koyulhisar ilçesi ile resmi işler dışında hiçbir ilgi ve iletişimlerinin olmadığı…" şeklinde idi., BCA., 030.11.1.0.220.1.17.

[11] Mustafa Albayrak, *Türk Siyasî Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1992, s.715.

[12] BCA., 030.18.01.02.123.62.11.

[13] BCA., 030.18.01.02.126.48.1.

[14] Memduh Ahmet Mahiroğulları, *İlk Çağlardan Günümüze Sivas İli*, Kitap Matbaacılık, Sivas 2003, s.32,35.

Sivas, 1951 yılı yaz aylarında oldukça farklı bir mesele ile karşılaşmıştır. Vali Taki Gürkök'ün, halkı Demokrat Parti milletvekillerine karşı kışkırtan bir metni telefonda yazdırdığı ve bu beyanname metninin Kangal ilçesinde dağıtıldığı haberi hızla yayılmıştır. Hakikaten ortada 7 maddelik bir metin vardır. Ancak kısa süre sonra Vali Taki Gürkök'den açıklama gelmiş ve bu metnin, Sivas Milletvekili Nazım Ağacıoğlu tarafından ele geçirildiği, imzasız olduğu, CHP tarafından çıkarılan Ülkü Gazetesi'nde de neşredildiği ve yapılan tahkikat sonucu CHP İl Başkanı Nüshet Çubukçu tarafından dağıtıldığı, nihayetinde meselenin Sivas Cumhuriyet Savcılığı'nın tetkikine havale edildiği belirtilmiştir.[15] Bu ve benzer hadiseler çok partili hayata adapte olma sürecinin bir yansıması olarak değerlendirilmiş ve tahkikat süreci uzatılmamıştır.

Sivas'ta eğitime katkı noktasında sadece okul yapımına değil, mevcut okulların ihtiyaçlarının giderilmesine de hassasiyet gösterilmiştir. Özellikle iktidarın ilk yıllarında bu taleplerin karşılanmasına ivedilikle yaklaşılmıştır. Bu noktada, Sivas Erkek Öğretim Okulu için 1500 kilo sade yağ ve 5500 kg koyun etinin ihale ile temini, Millî Eğitim Bakanlığı'nın talep yazısını Maliye Bakanlığı'nın uygun görmesi ve Bakanlar Kurulu'nun 21.09.1951 tarihinde onaylanması ile gerçekleşmiştir.[16]

Demokrat Parti iktidarının başlarında karşılaşılan gelişmelerden biri de, Türkiye genelinde faaliyet gösteren, ancak yapısı ve çalışma stratejisi Demokrat Parti tarafından tenkit edilen Halkevleri'ni kapatma kararının 8 Ağustos 1951'de TBMM'nde alınmış olmasıdır. Sivas Halkevi'nin de bu sürece dâhil olması üzerine, 5830 sayılı kanunla Devlete intikal eden Sivas Merkez Halkevi[17] binası, Maliye Bakanlığı'nın talebi ve Bakanlar Kurulu'nun 25.11.1952 tarihli onayı üzerine Adalet teşkilatına tahsis edilmiştir.[18]

Bu dönem, Sivas'taki tarihi eserlerin varlıklarının ve statülerinin korunmasına da özel önem verişmiştir. Sivas'ın en önde gelen dini ve tarihi yapılarından olan Ulu Camii, 9.3.1948 tarihinde 3/7149 sayılı kararla, bakım ve onarım giderleri Devlet Bütçesinden ödenmek şartıyla, Devlet Müzesi yapılmak üzere Millî Eğitim Bakanlığı'na tahsis edilmişti. Sivas halkın da ciddi rahatsızlık yaratan bu durum, Bakanlar Kurulu'nun 20.1.1953 tarihli kararı ile yürürlükten kaldırılmıştır.[19] 1948'de uygulamaya konulan bu yaklaşımın toplum nazarında kabul görmediğini ve Demokrat Parti'ye yönelmelerde etkisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Yine bu dönem Sivas vilayetinde sağlık sektöründe çalışanların durumları da kendi dinamikleri içinde hassasiyetle değerlendirilmiştir. Avusturya tebaalı hemşire Rose Dobosch'un Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi'nin Sivas'taki hastanesinde başhemşire olarak net 400 TL aylık ücret ve işe

---

[15] BCA., 030.1.0.0.102.632.4.

[16] BCA., 030.18.01.02.126.69.15.

[17] 19 Şubat 1933'te Halkevlerinin açılış merasiminin nasıl yapılacağı CHP Genel Sekreterliği tarafından Halkevlerine bildirilmiş ve Ankara Halkevi'ndeki törende yapılan konuşmaların radyo vasıtasıyla açılacak tüm halkevlerinde dinlenilmesi için gerekli hazırlıkların yapılması istenmiştir. Bu dönemde açılışına karar verilen 21 Halkevinden bir tanesi de Sivas Halkevi'dir., Selçuk Duman, *Türk Modernleşme Sürecinde Sivas Halkevi (1933-1951),* Berikan Yayınları, Ankara 2008, s.199-200.

[18] BCA., 030.18.01.02.130.86.5., Kurulma talimatı bizzat Atatürk tarafından verilen ve çok kısa sürede bütün Türkiye'ye yayılarak milyonlarca insanı çatısı altında toplamayı başaran Halkevleri, ilk on yıllık süreçten sonra, gerek faaliyetlerin niteliği ve gerekse CHP ile olan ilişkileri açısından bir değişim sürecine girmiştir… Çok partili hayata geçişin etkileri, Halkevleri'nde her açıdan hissedilmeye başlanmıştır. CHP tarafından daha önceden Halkevleri'nin CHP'nin birer kültür kolu olduğu ve parti prensiplerini halka yaymak için kurulduğu ifade edilirken, CHP ile Halkevleri'nin arasındaki bağın eleştiri konusu olması üzerine CHP'li yöneticiler, yaptıkları konuşmalarda Halkevleri'nin siyasi birer kuruluş olmadığının üzerinde özellikle durmuştur…1950 seçimleri ile Demokrat Parti'nin ezici bir çoğunlukla iktidara gelmesiyle Halkevleri meselesi yeni bir boyut kazanmıştır. Bu tarihten sonra Meclis çoğunluğunu elinde bulunduran Demokrat Parti milletvekillerinin Halkevleri hakkında verdikleri kanun teklifleri birbirini izlemiştir… Zira, Demokrat Parti, hiçbir zaman CHP'nin Halkevleri'ni birer tesise dönüştürerek halka mâl etme fikrini samimi bulmamıştır. Her iki parti arasında Halkevleri'nin hukuki durumunu düzenlemek adına defalarca yapılan görüşmelerin içeriği ve hazırlanan raporlar incelendiğinde, iki partinin de birbirlerine karşı samimi davranmadığı görülmektedir. Bu çerçevede 5830 Sayılı Kanun, TBMM'de 8 Ağustos 1951 tarihinde kabul edilmiştir. CHP milletvekillerinin katılmadığı bu oylamada 339 kabul, 3 ret oyu kullanılmış ve CHP'lilerle birlikte 125 Milletvekili oylamaya katılmamıştır. 8 Ağustos'ta TBMM'de kabul edilen bu kanun 11 Ağustos 1951 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir… Sivas Halkevi'nin kapatılmasını diğer Halkevleri'nden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Çünkü çok partili hayata geçişle birlikte Halkevleri'nin yaşamış olduğu ortak sıkıntı mali problemlerdir. Demokrat Parti, 1950'de iktidara geldiğinde ise diğer pek çok Halkevi gibi Sivas Halkevi de faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır., Duman, *Türk Modernleşme Sürecinde Sivas Halkevi (1933-1951),* s.323,325,347,374.

[19] BCA., 030.18.01.02.131.9.2.

başladığı tarihten muteber olmak üzere iki yıl müddetle çalıştırılmasına izin verilmesi noktasındaki talep, Bakanlar Kurulu'nca 5.10.1953 tarihinde kabul edilmiştir.[20]

1953 yılının sonlarına doğru yaşanan hava şartları sel felaketlerini de beraberinde getirmiş ve bundan ciddî şekilde etkilenen, Malatya, Çanakkale ve Isparta vilayetlerindeki birçok yerleşim yeri gibi Sivas Vilayeti'nde de Zara Kazasına bağlı Aşağıballıklar köyü büyük zarara uğramıştır. Yerleşim yerlerinin yapısından kaynaklı olarak daha sonra da benzer sıkıntılar yaşamaları muhtemel olan bu köylerin, bütünüyle daha uygun bir mahalle taşınmasına, ilgili Devlet Bakanlığı'nın yazısı üzerine Bakanlar Kurulu'nun 9.10.1953 tarihli toplantısında karar verilmiş,[21] böylece vatandaşların uzun vadede can güvenliklerinin temini noktasında köklü adımlar atılmıştır.

Ardından Sivas Numune Hastanesi'nin ihtiyacı olan ilaç ve koyun eti teminine ait ihaleler gündeme gelmiş ve yapılan ihaleler, Maliye Bakanlığı'nın uygun mütalaasına dayanarak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından Bakanlar Kuruluna arz edilmiş, Bakanlar Kurulu'nca da 25.10.1953 tarihinde kabul edilmiştir.[22]

Türkiye'de 1936'da çıkarılan Çalışma Kanunu ile işçilerin sendika kurma ve grev yapmaları yasaklanmış, 1938 yılında Dernekler Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle sınıf esası üzerine dernek kurulamayacağı belirtilmişti. Bu durum çok partili hayata geçince Demokrat Parti tarafından CHP İktidarına karşı bir propaganda silahı olarak kullanılmış ve hatta Demokrat Parti programında; "İşçilerin Çiftçilerin tüccar ve sanayicilerin, serbest meslek mensuplarının memur ve muallimlerin, yüksek öğretim talebesinin meslekî ve içtimâi ve iktisâdi maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz.(Madde 7)"[23] denilerek yasal çerçevede çalışmalar yapılması desteklenmiştir. Bu yasal desteğin toplumsal zeminde karşılık bulması gecikmemiştir. Bu bağlamda Sivas vilayetinde, sosyal dayanışma merkezli en dikkat çeken gelişme, birçok iş kolu çalışanları arasındaki ekonomi destekli "Kooperatifleşmeler" olduğu görülmüştür.

Demokrat Parti Dönemi'nde ülkenin demiryolu ağının en önemli noktalarından birisi Sivas Demir Yolları Fabrikası idi. 1954 yılına gelindiğinde burada çalışan işçilerin, sağlıklı, ucuz münferit yahut müşterek binalarda, en az 250 TL sermaye ile konut-mülk sahibi olmalarını kolaylaştırmak ve destek olmak adına; "Sivas Demir Yolları İşçileri Hudutlu Sorumlu Yapı Kooperatifi" kurulmuş ve süresinin 20 yıl olduğu belirtilmiştir. Bu çerçevede, İktisat ve Ticaret Bakanlığı'nın 4.3.1945 tarihli yazısı Bakanlar Kurulu'nun 10.3.1945 tarihli toplantısında incelenerek adı geçen kooperatifin kurulmasına izin verilmiş ve çalışmalar başlamıştır.[24]

Hemen akabinde, yine ortaklarını ev ve dükkân sahibi yapmak maksadıyla, merkezi Sivas olmak üzere, 30 yıl müddet ve 700 TL sermaye şartlı "Sivas Ev ve Dükkân Yapı Kooperatifi", İktisat ve Ticaret Bakanlığı'nın ilgili yazısının 15.3.1954 tarihinde incelenmesiyle hayata geçmiştir.[25] Bu gelişmeyi, aynı amaçla yola çıkan, zamanlaması aynı olup sadece kuruluş sermayesi 350 TL olarak belirlenen "Sivas 2 Nolu Sümer Yapı Kooperatifi" nin kuruluş çalışmaları takip etmiş ve ilgili kooperatif, İktisat ve Ticaret Bakanlığı'nın 1.6.1954 tarihli yazısının Bakanlar Kurulu tarafından 10.6.1954'te tetkik ve kabul edilmesiyle faaliyete geçmiştir.[26]

Sivas Vilayeti'nde sosyal dayanışma kooperatifleşme yoluyla güç kazanmaya devam etmiştir. Bu çerçevede bir diğer örnek de; Ortaklarının meslekî kredi ihtiyaçlarını temin etmek maksadıyla merkezi Sivas'ta olmak üzere 25 yıl ve en az 550 TL sermaye ile kurulmasına başlanan "Sivaslı Esnaf Kefalet Kooperatifi" olmuştur. İktisat ve Ticaret Bakanlığı tarafından, 12.6.1954 tarihli ilgili yazı Bakanlar Kurulu'na gönderilmiş ve 20.6.1954 tarihinde Ticaret Kanunu'nun 480. Maddesine uygun olduğu belirtilerek kurulması kabul edilmiştir.[27]

Yine, ortaklarını barınma noktasında destekleyen, merkezi Sivas olmak üzere 20 yıl müddet ve en az 1000 TL sermaye ile kurulmasına başlanan "Sivas Devlet Demiryolları Cer Atölyesi Memurları Yapı Kooperatifi" nin İktisat ve Ticaret Bakanlığı tarafından yazılan 26.10.1954 tarihli yazısı, esas

[20] BCA., 030.18.01.02.133.78.18.
[21] BCA., 030.18.01.02.133.80.7.
[22] BCA., 030.18.01.02.133.86.14.
[23] Albayrak, *Türk Siyasî Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, s.922,923.
[24] BCA., 030.18.01.02.135.26.2.
[25] BCA., 030.18.01.02.135.28.4.
[26] BCA., 030.18.01.02.136.58.11.
[27] BCA., 030.18.01.02.136.58.12.

mukavelename ile birlikte Bakanlar Kurulu'na sunulmuş ve 10.11.1954 tarihli toplantıda tetkik edilerek kabul edilmiştir.[28]

Bir süre sonra da, sel felaketine uğrayıp yeri değiştirilen Zara Aşağıballıklar köyünde oturan vatandaşların bir takım sıkıntılar yaşadıkları tespit edilmiş, bunun üzerine ev ahır ve samanlıklarını yeniden yaptırabilmeleri için kendilerine Devlet Ormanları'ndan tomruk ve muadili kereste verilerek desteklenmeleri, Ziraat Bakanlığı tarafından uygun görülmüş ve bu talep 26.11.1954'de de Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir.[29]

1955 yılının ilk günlerinde "Sivas Devlet Demiryolları Cer Atelyesi Sigortalı İşçiler Yapı Kooperatifi" 11.2.1955 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile kurulmuştur. Kooperatifin kuruluş bildirgesinde, kooperatifin asıl amacının ortaklarına sıhhatli ve ucuz ev almalarını temin olduğu, ancak isterlerse arsa veya arazi de alabilecekleri, burada sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayıcı kulüp, gazino, spor alanı, sinema, çocuk bahçesi, satış mağazası gibi tesisleri de kurabilecekleri belirtilmiştir.[30] Bakanlar Kurulu'nun aynı tarihli toplantısında kuruluşuna karar verilen bir diğer kooperatif ise; "Doğramacılar, Düvenciler Dernekleri Yapı Kooperatifi" olmuştur.[31]

18 Mart 1955'te Bakanlar Kurulu'ndan kuruluş izni alan "Sivas Esnaf ve Sanatkârları İstihlâk Kooperatifi" de aynı dayanışma duygu ve düşünceleriyle yola çıkmıştır.[32] 14 Nisan 1955'te ise "Sivas Devlet Demiryolları İşçileri Hudutlu Sorumlu Şirinevler Yapı Kooperatifi"[33] ve "Sivas Devlet Demiryolları Lokomatif Deposu ve Yol Atelyesi İşçileri Hudutlu Sorumlu Yapı Kooperatifi" Bakanlar Kurulu'ndan kuruluş izinlerini almış[34] ve üyelerini kalıcı konut sahibi etmek amacıyla çalışmalarına başlamıştır.

8 Temmuz 1955'te Bakanlar Kurulu'nca kuruluşuna izin verilen "Sümerbank Çimento Sanayii İşçi ve Memurları İstihlak Kooperatifi" de ortaklarının ihtiyacı olan tüketim maddelerini uygun fiyat ve yüksek kalite ile temin etmek amacıyla yola çıkmıştır.[35] Ve bu kooperatifin dikkat çeken bir diğer özelliği de, kuruluş amaçları arasında "Kooperatif kültürünün inkişafına çalışmak." maddesinin bulunmasıdır.

Demokrat Parti döneminde sağlık hizmetleri noktasında önemli gelişmeler sağlanmış, özellikle "verem" başta olmak üzere, bulaşıcı hastalıkla mücadelede daha önceki döneme göre başarılı çalışmalar yapılmıştır. 1950 yılında sağlık harcamaları için bütçeden ayrılan ödenek toplam 60.980.329 TL iken bu rakam 1956 yılında % 220.6 oranında bir artışla 195.510.000 TL' ye çıkarılmıştır. 1950-1957 dönemi içinde sağlık hizmetlerine toplam 714.908.272 TL ödenek ayrılmış, bunun %14.4 oranındaki 102.922.913 TL'si hastane ve sağlık merkezlerine tahsis edilirken, 611.985.359 TL'si de verem, sıtma, trahom, frengi gibi hastalıklarla mücadelede kullanılmıştır. Bu çalışmalar kapsamında verem dispanserlerinin sayısı ülke genelinde 7'den 46'ya yükseltilmiştir.[36] Çalışmaların Sivas ölçeğine bakıldığında yansıması görülmüş ve bu cümleden olarak bir süre sonra Sivas Merkez'de bulunan Alibaba Mahallesi'ndeki tapusu 22.2.1952 tarih ve 188 sayısı ile Hazine adına kayıtlı bulunan binanın Veremle Savaş Cemiyeti'ne satılması Maliye Bakanlığı tarafından önerilmiş ve 25 Temmuz 1955 tarihli toplantıda Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilerek bina hizmete girmiştir.[37]

Aynı gün alınan bir diğer karar ise, heyelan nedeniyle yeri değiştirilecek olan Sivas Vilayeti Merkez Kazasına bağlı Hayırbey Köyü'nden 68 aileye ev, ahır ve samanlıklarını yeniden yapabilmeleri için Devlet Ormanları'nden tomruk verilmesi hususunda olmuştur. Ziraat Bakanlığı'nın ilgili mütaala yazısı üzerine alınan bu kararda, Amasya Vilayeti Merkez Kazasına bağlı Yenice Köyü'nden 102 aile de yer almış ve toplamda 1.344.580 m3 tomruk vatandaşlara verilerek mağduriyetlerinin hafifletilmesi yoluna gidilmiştir.[38]

Sonrasında da, 5502 sayılı Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu Hükümlerinin 1.12.1955 tarihinden itibaren Hatay, Amasya ve Çorum'a ilaveten Sivas Vilayeti'nde de tatbik edilmesi mahiyetine

[28] BCA., 030.18.01.02.137.92.9.
[29] BCA., 030.18.01.02.137.98.14.
[30] BCA., 030.18.01.02.138.119.6.
[31] BCA., 030.18.01.02.138.121.1.
[32] BCA., 030.18.01.02.138.128.13.
[33] BCA., 030.18.01.02.139.38.3.
[34] BCA., 030.18.01.02.139.40.17.
[35] BCA., 030.18.01.02.140.63.15.
[36] Albayrak, *Türk Siyasî Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, s.934,935.
[37] BCA., 030.18.01.02.140.70.13.
[38] BCA., 030.18.01.02.140.70.7.

haiz Çalışma Bakanlığı'nın ilgili yazısı 22.10.1955 tarihli oturumda Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir.[39]

Meslek kuruluşlarının ortaklarını ev sahibi yapmak maksadıyla kooperatifleşme çalışmaları tüm hızıyla devam etmiş ve devletten destek görmüştür. Bunlardan biri de "Sivas Erkek Sanat Enstitüsü Öğretmenleri, Memurları ve Ustaları Yapı Kooperatifi" dir. Kooperatifin kuruluş izni ve faaliyetleri, İktisat ve Ticaret Bakanlığı'nın ilgili yazısı üzerine Bakanlar Kurulu'nca 2.10.1956 tarihinde izin verilmesi üzerine başlamıştır.[40]

Türkiye'nin batılılaşma yönünü kıta Avrupası yerine ABD'ye çevirmesinin altında, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada önemli bir siyasal ve askerî güç olarak ortaya çıkmasının rolü büyüktür. Bu nedenle diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da Demokrat Parti iktidarı ABD ile sıkı bir işbirliği sürecini başlatmış[41] ve adeta bu işbirliğinin yansıması olarak Sivas'ta vilayet ve kaza merkezlerinde özellikle temel eğitim kapsamında yoğun çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda Bakanlar Kurulu'nun 14.12.1956 tarihli kararında, Vilayet ve kaza merkezlerinde tahsil çağındaki çocukları okula kavuşturmak, ilkokulların daimi masraflarını karşılamak ve yıllık programa göre köy okulları inşaatını zamanında ve noksansız olarak ikmal ettirmek hususlarında gösterdikleri büyük alaka ve başarılarından dolayı Sakarya, Çanakkale ve Kayseri Valilerinin yanı sıra Sivas Valisi Kadri Eroğan da takdirname ile taltif olunmuştur.[42]

Tarihi eserlerin korunması noktasında bir adım daha atılmış ve Sivas'ın en önde gelen tarihi yapılarından Buruciye, Şifâiye ve Çifteminare Medreselerinin bakım ve onarım çalışmalarına ehemmiyet verilerek ihale çalışması yapılmıştır. Müteahhit Kaya Kırgın'a ihale edilen çalışmanın başlamasına, 19.2.1957 tarihli Bakanlar Kurulu'nun onay verilmiştir.[43]

Yine bu dönem, köy okulları ile ilkokulların inşaatının tamamlanması ve öğretime katılması mevzuunda ciddi çalışmalar yapılmış ve bu alanda gösterdiği başarılı hizmetlerden dolayı dönemin Sivas Valisi Şakir Canalp, 17.7.1959 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile takdirname ile ödüllendirilmiştir.[44]

Ekonomi ve Sanayi Alanda Yapılanlar

Parti tüzüğünün 63. maddesinde; "Ziraî sanatlara kredi vermek ve gelişmelerine yardım etmek yönünde Ziraat Bankası'nın esaslı gayretler sarf etmesine ve özel teşebbüs ve sermayeyi de bu sahaya çevirmek için her türlü teşvik ve yardımda bulunmasına ihtiyaç görmekteyiz. Ziraî sanatlara kredi vermek ve gelişmelerine yardım etmek yönünde Ziraat Bankası'nın esaslı gayretler sarf etmesine ve özel teşebbüs ve sermayeyi de bu sahaya çevirmek için her türlü teşvik ve yardımda bulunmasına ihtiyaç görmekteyiz."[45] Diyen Demokrat Parti, iktidar döneminin ilk dört yılı olan 1950-1954 arasını, daha çok zirai modernizasyon ve millî sanayinin geliştirilmesine çalışmakla geçirmiş, bu dönemde her iki sektörde de önemli üretim artışları görülmüştür.[46]

Devlet eliyle yürütülen çalışmaların yanı sıra özel teşebbüsler de yoğun bir şekilde desteklenmiş, bu durum ekonominin gelişmesine ciddi katkı sağlamış ve devamında bankacılık faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu çerçevede yürütülen çalışmalara Sivas da dâhil edilmiş ve Maliye Vekâleti'nin muvafakatine dayanan, Ekonomi ve Ticaret Vekâleti'nin 19.06.1950 tarihli yazısı üzerine Halk Bankası tarafından Adana, Aydın, Antakya ve Konya'ya ilaveten Sivas'ta da bir şube açılması Bakanlar Kurulu'nun 08.07.1950 tarihindeki kabulüyle hayata geçirilmiştir.[47] Aynı yıl Ulaş Devlet Üretme Çiftliği'nin açılışı yapılarak hizmet sürecine girilmiştir.[48]

Demokrat Parti İktidarı'nın henüz beşinci ayında, tarihler 10 Ekim 1950'yi gösterirken Demokrat Parti Belediye Başkanı Abdurrahman Doğruyol tarafından Sivas Suşehri haklı adına, Doğu Seyahati

[39] BCA., 030.18.01.02.141.92.2.
[40] BCA., 030.18.01.02.144.81.11.
[41] Erdoğan Başar, "Demokrat Parti Dönemi Eğitim Hareketleri", *Eğitim Dergisi*, S.1 (Ayrı Baskı), Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1992, s.120.
[42] BCA., 030.18.01.02.145.100.1.
[43] BCA., 030.18.01.02.145.112.12.
[44] BCA., 030.18.01.02.153.38.14.
[45] *Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, Güneş Matbaacılık, Ankara 1957, s.80.
[46] Albayrak, *Türk Siyasî Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, s.840.
[47] BCA., 030.18.01.02.132.52.15.
[48] Mahiroğulları, *İlk Çağlardan Günümüze Sivas İli*, s.32.

esnasında Başbakan Adanan Menderes'e bir talep notu verilmiştir. Belediye Başkanı Doğruyol bu notunda; "…926 yılına kadar ilçemizde tütün ziraatı yapıldığı halde o zamanki tekel idaresinin fabrikalara göndermemesi yüzünden tütünlerin depolarda çürümesi üzerine tütün ekimi yasak edilmiş ve çiftçimiz de fakir düşmüştür. Çiftçimizin kalkınabilmesi için tütün ekimine müsaade edilmesi…" şeklinde tespit ve talepte bulunulmuş ancak 9 Kasım 1950'de Başbakanlık tarafından bu talebe; "…1950 rakımı Suşehri'nde iklim şartları dolayısıyla Türk tütünü evsafında tütün yetiştirilmesine imkân olmadığı cihetle…"[49] diyerek red cevabı verilmiştir. Bu cevap, Demokrat Parti hükümetinin, toplum katmanlarında kabulünü daha da pekiştirmek adına her talebe evet demeyeceğinin, meselelere rasyonel yaklaşacağının da göstergesi olmuştur.

1952 yılı Sivas için birtakım sıkıntıları beraberinde getirmiş ve kuraklık, yangın, don, dolu, sel gibi doğal âfetler vuku bulmuştur. Özellikle Şarkışla ilçesine bağlı 30 köyde toplam 2.535 arpa ve buğday üreticisi, mahsullerinin hasara uğraması sebebiyle zor durumda kalmışlardır. Akabinde Ziraat Bankası tarafından Tarım Kredi Kooperatiflerine destek sağlanmış ve belli bir ödeme cetveli dâhilinde üreticinin sıkıntısı giderilmiştir. Ancak bir süre sonra 2.535 üretici, Ziraat Bankası tarafından verilen toplam 526.217,35 lira borcu ödeyemeyecek duruma düşmüş ve vâde bitiminden itibaren bir yıl süreyle ertelenmesi, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın ilgili yazısı üzerine; Bakanlar Kurulu'nca 14.08.1953 tarihinde karara bağlanmıştır.[50]

23 Eylül 1952 tarihinde Ulaştırma Bakanlığı tarafından Başbakanlığa gönderilen yazıda Etibank tarafından maden sevkiyatı için ciddi miktarda vagonlara ihtiyaç olduğu, mevcut vagonların ihtiyacı karşılamadığı bildirilmiştir. Bu bildirim esnasında Sivas vilayetine dair de tespit ve yorumlara yer verilmiştir. Divriği ve Cürek'ten Karabük'e 300.000 ton demir cevheri naklinin gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Dahası, Sivas'a 1952, 1953, 1954, 1955 yıllarında her yıl 60.000 ton taşkömürü gelmesi, ancak buna mukabil 1952 yılında 160.000 ton, diğer üç yılda ise 200.000 ton çimentonun Doğu ve Orta Anadolu'ya gönderilebilmesinin mümkün olacağı kaydedilmiştir. Nihayetinde, Sümerbank'ın Karabük Demir Çelik ve Sivas Çimento Fabrikalarındaki tevsiat ve Etibank'ın artan demir istihsali için ihtiyacı olan vagonların Ulaştırma Bakanlığı tarafından temin edilmesi Bakanlar Kurulu'nun 7.5.1952 tarihli toplantısında karara bağlanmış,[51] böylece bu alandaki çalışmalara devlet desteği sağlanmıştır.

Ardından Sivas'taki telefon santralinin yedek malzemeleri Eskişehir ve İzmir santrallerinin yedek malzemeleri ile birlikte, Maliye Bakanlığı'nın mütalaasına dayanan Ulaştırma Bakanlığı'nın 26.6.1953 tarih ve 6745/7350 sayılı yazısı üzerine L.M. Ericsson firmasına ihale edilmiştir.[52]

1953 yılı içinde Sivas'a yapılan bir diğer tesis ise Söğütlühan civarında bir akaryakıt deposu inşası olmuştur. Depo hudutları içinde kalan Nezihe Marşan isimli vatandaşa ait iki parça 23.795m2 arazinin istimlakı söz konusu olmuş ve bu istimlâk, Millî Savunma Bakanlığı'nın yazısı üzerine Bakanlar Kurulu tarafından 12.9.1953 tarihinde karara bağlanmıştır.[53]

Bir diğer istimlâk kararı ise, Sivas 8. Yurtiçi Bölge Kumandanlığı için satın alınan Kaleyiatik mahallesindeki Hazine adına kayıtlı binanın, Maliye Bakanlığı'nın uygun mütalaasına dayanarak Millî Savunma Bakanlığı tarafından talep edilmesi ve bu talebin Bakanlar Kurulu'nca 21.9.1953 tarihinde kabul edilmesidir.[54]

Yine bu dönem Sivas'ın Kangal ve Gürün kazaları, 12.11.1933 tarihli ve 15273 sayılı kararname ile Turhal Şeker Fabrikası'nın imtiyaz bölgesine dâhil iken, Kangal ve Gürün bu imtiyaz sahalarından çıkarılmış ve Malatya'da kurulacak olan şeker fabrikasının imtiyaz sahasına nakledilmiştir. Ardından Sivas'ın Kangal ve Gürün kazalarının da içinde bulunduğu Malatya'da kurulan bu imtiyaz sahası Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi'ne 25 yıl müddetle verilmiştir. İktisat ve Ticaret Bakanlığı'nın ilgili yazısı da Bakanlar Kurulu tarafından 10.3.1954 tarihinde kabul edilmiştir.[55]

Demokrat Parti iktidarı, Sivas'ta muhtelif alanların ağaçlandırılması çalışmalarına da hassasiyet göstermiş ve bu bağlamda, vilayetin merkez kazasına bağlı Yoğunyokuş Dağ Evi mevkiinde, 5 hektar miktarındaki sahanın ağaçlandırılması Ziraat Bakanlığı'nın ilgili yazısı üzerine Bakanlar Kurulu tarafından

[49] BCA., 030.1.0.0.78.488.4.
[50] BCA., 030.18.01.02.133.69.16.2.
[51] BCA., 030.18.01.02.128.36.16.
[52] BCA., 030.18.01.02.133.68.5.
[53] BCA., 030.18.01.02.133.75.16.
[54] BCA., 030.18.01.02.133.76.18.
[55] BCA., 030.18.01.02.135.25.18.

15.2.1956 tarihinde onaylanarak hayata geçirilmiştir.[56] Yine de bu çalışma ve gelişmeler Sivas'ta bulunan kimi çevreleri memnun etmekten uzak olmuştur. 1956 yılı içinde dönemin Sivas Valisi Kadri Eroğan, Başbakan Adanan Menderes'e bir mektup yazarak Sivas Vilayeti hususunda talep ve değerlendirmelerini arz etmiştir. Vali Eroğan, Sivas'ın birçok bakımdan memleketin belkemiği olduğunu ancak hiçbir zaman layık olduğu alaka ve yardımı görmediğini belirterek Sivas'ın ana davalarının başında Ziraaî kalkınmanın geldiğini vurgulamıştır. Mektupta, 600000 bini aşan nüfusunun %83'ünün köy sakini, bunun % 71'inin de küçük çiftçi olduğu, onların da yılda ektiği tarla sahasının 10-50 dönüm arasında bulunduğu, verimin iyi olduğu yıllarda bire beş hasat elde edildiğini belirtilmiştir. Vali, Sivas için ziraat ve hayvancılığın ehemmiyetle ele alınması gerektiğini, böylelikle köylerden şehir merkezine doğru yaşanan nüfus akınının ve şehir merkezlerinde meydana gelen işsizliğin durdurulabileceğini not düşmüştür. Halıcılık ve dokumacılığın desteklenmesini bu çerçevede bir iplik fabrikası kurulmasının zaruri olduğunu belirtmiştir. Mektubuna devam eden Vali Eroğan, ikinci büyük meselenin eğitim olduğunu söyleyerek, 1275 köyün halen 800'ünde okul bulunmadığını, her yıl 60-80 okul yapmak suretiyle gelecek 10-15 yıl içinde ilim ve kültür adına büyük adım atılacağını ifade ederek, üçüncü meselenin yol yapımı, dördüncü ana meselenin de köy içme suları olduğunu listelemiştir. Ancak bu konuda durumun daha iyi olduğu 1275 köyden sadece 400'ünde içme suyu meselesinin kaldığını onların da demir boru ihtiyacı giderildiği takdirde, iki yıl içinde bütünüyle halledileceğinin altını çizmiştir. Vali Eroğan mektubunu, sağlık alanında da teşkilat ve binalara ihtiyaç duyulduğunu belirterek bitirmiştir.[57]

Hükümet tarafından 1957 yılı içinde Sivas Vilayetinin ihtiyaçlarının değerlendirmesi yapılmış, Maliye, Millî Eğitim, İçişleri ve Bayındırlık Bakanlıklarından alınan raporlar çerçevesinde devlet desteğinin sağlanması hedeflenmiştir ve kayıtlara geçirilmiştir.[58]

Hal böyle iken, Demokrat Parti Sivas Milletvekilleri tarafından Başbakan Adnan Menderes'e 22 Nisan 1957'de toplu imzalı bir mektup gönderilmiştir. Milletvekilleri mektupta, Sivas merkezinde ve kasabalarında inşa edilecek ilkokullar için 1 milyon lira, vilayetin bayındırlık işleri için 25 kamyon, köy ve il yolları ve köprülerinin yapımı için 1 milyon lira yardım lütfedilmesine emirleri istirham edilmiştir. Mektubun devamında, Sivas'ın 1270 köyü ile en fazla köye sahip il olduğu buna mukabil 1957 yılı içinde köy içme suları için 250 bin lira ödenek verildiği bunun da yetersiz olduğu, bu miktarın iki katına çıkartılması gerektiği belirtilmiştir. Divriği, Koyulhisar, Gürün ve Hafik kazalarına hidrolik elektrik santralleri için 1953'te ihale yapıldığı ancak halen inşaatlarına başlanmadığı, bu dört kaza için hayâti öneme haiz tesislerin ikmali için tahminen 100 bin dolar dövizin tahsisi talep edilmiştir.[59] Mektubun içeriğine bakıldığında, bir yıl önce Vali Kadri Erdoğan tarafından Başbakan Adnan Menderes'e gönderilen mektupla uyum arz etmesi, geçen sürede hükümetin Sivas vilayetine yönelik hizmet ve harcamalarında bir değişiklik olmadığını göstermiştir.

Demokrat Parti Dönemi'nde 1957 yılı içinde Sivas'ta sanayileşme faaliyetleri kapsamında, yeterli olmada da, atılan adımlar olmuştur ki, bunlardan biri de, NATO Müşterek Enfrastructure programı dâhilinde Kayseri ve Erzincan'a ilaveten Sivas'ta da bir petrol tank çiftliğinin kurulması olmuştur. Bu da mezkûr inşaat için gerekli olan arazi istimlâk kararının onaylandığı 9.9.1957 tarihli Bakanlar Kurulu kararından anlaşılmaktadır.[60]

Sivas'ın bir diğer sanayi kuruluşu da çimento fabrikasıdır. Orta Anadolu'nun çimento ihtiyacını karşılamak üzere 1938'de temeli atılan fabrika, 1943'te faaliyete geçmiş, 1954'te Demokrat Parti tarafından ise fabrika sahasında tuğla-kiremit fabrikası kurulmuştur.[61] Esasen Sivas'ın kayda değer ilk sanayi kuruluşu 22.10.1939 tarihinde faaliyete geçen Sivas Cer Atölyesi'dir. Demiryolu ulaşımının gelişmesine paralel olarak, atölyenin üretim ve istihdam kapasitesi artırılmış ve tesis, 1958'de "Sivas

[56] BCA., 030.18.01.02.142.15.4.
[57] BCA., 030.01.0.0.117.741.6.
[58] Maliye Bakanlığı'nın raporu üzerine, Divriği, Gürün, Koyulhisar ve Hafik kazaları belediyeleri elektrik ve su işlerinin ikmali için 100 bin dolar, il ve köy yolları için 3 bolduzer, 2 trakskavatör, 4 kompresör, 1 treyler, 1 arazör, 3 iskrayper, 5 jip ve 25 kamyon için 350 bin liralık döviz, Millî Eğitim Bakanlığı'nın raporu üzerine, şehir ve kasaba okullarının inşası için 1 milyon lira, İçişleri Bakanlığı'nın raporu üzerine, köy köprüleri için 560 bin lira, yine Bayındırlık Bakanlığı'nın raporu üzerinde de yukarıdaki taleplere ilaveten, bayındırlık hizmetleri için 2 milyon liralık tahsisat ve 1 yüksek mimar, 3 yüksek mühendis, 6 fen memuru, 1 yüksek su mühendisi, 1 su fen memuru verilmesinin gereği belirtilmiştir., BCA., 030.01.00.00.113.714.7.
[59] BCA., 030.01.00.00.50.303.4.2.
[60] BCA., 030.18.01.02.147.45.20.
[61] Mahiroğulları, *İlk Çağlardan Günümüze Sivas İli*, s.97.

Demiryolu Fabrikaları" adıyla faaliyetlerini sürdürmüş, 1960'lı yılların başında ise kömürlü lokomotif üretimine başlamıştır.[62]

Sivas'ta maden çıkarma çalışmalarına da ehemmiyet gösterilmiş ve bu çerçevede yapılan çalışmalar hassasiyetle takip edilmiştir. Bu cümleden olarak, Gemerek Kazasına bağlı Karagöl Köyü'nde bulunan, 99 yıl müddetle Ali Tüjümet ve arkadaşlarına ihale edilen linyit madeni işletme imtiyazı, bir müddet sonra imtiyaz sahiplerinin yasal yükümlülüklerini yerine getirmedikleri tespit olunarak Bakanlar Kurulu'nun 20.7.1959 tarihli toplantısında anlaşmanın feshine gidilmiştir.[63]

Sivas özelinde yeterli olmamakla birlikte, Demokrat Parti iktidarıyla ülke genelindeki köy hayatında büyük bir değişiklik fark edilmiştir. Birkaç yıl içinde, Türkiye'ye binlerce traktör girmiş, köylülere daha çok konfor sağlanmış ve sosyal hayatta daha aktif olmalarının yolu açılmıştır.[64]

1960 yılına gelindiğinde ülke genelinde sanayi alanında %78 oranında bir artış olduğu görülmüş ve bu artış sanayiinin millî gelirdeki payını %16'dan % 22'ye çıkarmıştır.[65] Ancak gelişmenin Sivas ölçeğindeki yansıması vatandaşın beklentilerini karşılamaktan uzak kalmıştır.

Siyasal Alanda Yapılanlar

Sivas'taki siyasi yapılanmalar Belediye Başkanlığı'na Rahmi Günay'ın seçilmesi, bu seçim kararının 06.10.1950 tarihinde İçişleri Bakanı imzası ile Cumhurbaşkanlığına arzı ve 02.01.1951 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından onanması ile şekillenerek devam etmiştir.[66] Ardından Merkez Valisi Necati İlter, Bakanlar Kurulu'nun 3.7.1952 tarihli kararı ile açık bulunan Sivas Valiliğine naklen atanmıştır.[67] Tarihler 2 Ekim 1953'ü gösterirken acı bir olay yaşanmış ve Sivas Milletvekili Reşat Şemseddin Sirer, İmralı Kazasının Göleriz Köyüne giderken yolda otomobil kazası sonucu vefat etmiştir.[68] Bu üzüntülü hadisesin ardından Demirel Hükümetleri döneminde Türk siyasetinde, özellikle Türk Dış Politikası'nda adından sıkça söz ettirecek olan dönemin Çanakkale Valisi İhsan Sabri Çağlayangil, almakta olduğu maaşı ve kadrosuyla birlikte, açıkta bulunan Sivas Valiliğine naklen tayin edilmiş ve bu tayin Bakanlar Kurulu'nca da 11.3.1954 tarihinde karara bağlanmıştır.[69]

2 Mayıs 1954'te Türkiye genel seçimlere gitmiş, yapılan genel seçimlerde Sivas seçim bölgesinde Demokrat Parti ciddî bir başarı elde etmiş ve Sivas Vilayeti'nin çıkardığı 14 Milletvekilliğinin tamamını liste halinde kazanmıştır.[70]

1954 yılının sonlarına doğru yapılan bir düzenleme ile Sivas Vilayeti Hafik Kazası İpsile nahiyesi'nin, coğrafi durumuyla köy ve nüfus yoğunluğu dikkate alınarak devlet hizmetleri noktasında daha fazla desteklenmesi ve tam teşkilatlı bir hale getirilmesi çerçevesindeki İçişleri Bakanlığı talebinin kabulüne, 26.11.1954 tarihinde Bakanlar Kurulu'nca karar verilmiştir.[71]

---

[62] Mahiroğulları, *İlk Çağlardan Günümüze Sivas İli*, s.95.
[63] BCA., 030.18.01.02.153.40.10.
[64] Necdet Ekinci, *Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine Türkiye (1923-1950)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1993, s.322.
[65] Albayrak, *Türk Siyasî Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, s.836
[66] BCA., 030.11.1.0.218.38.4.
[67] BCA., 030.18.01.02.129.50.4.
[68] Bunun üzerine Milletvekilleri Seçimi Kanunu'na göre bir başkasının seçilmesi gerektiği Başbakan adına Müsteşar Ahmet Salih Korur tarafından Adalet ve İçişleri Bakanlıklarına bildirilmiştir., BCA., 030.10.0.0.78.515.4.
[69] BCA., 030.18.01.02.135.21.5., Çağlayangil'in Sivas valiliği takriben 7 ay sürmüş ve 28.10.1954 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Bursa valiliğine tayin olmuştur., BCA., 030.18.01.02.137.89.16.
[70] 1954 Seçimlerinde Demokrat Parti tarafından tamamı kazanılan milletvekili listesi: Ercüment Damlı, Nurettin Turgay, Hüseyin Çitil, Bahattin Örnekol, Nuri Demirağ, Ahmet Özel, Memduh Turhan, Nurettin Ertürk, Şevki Ecevit, Abdurrahman Doğruyol, Hüseyin Yüksel, Kâzım Oskay, Rifat Üçten, Ethem Erdinç, BCA., 030.10.0.0.78.517.8., *TBMM Albümü*, s.668,669,670., (Erişim: *https://www.tbmm.gov.tr › TBMM_Album › Cilt2, 30.05.2019, 22.20)*, Demokrat Parti'nin bu dönemde elde ettiği başarının esas sebebi, iktisadi alanda gerçekleştirdiği hamlede aranmalıdır. DP'nin daha ilk iktidar yıllarında millî gelirimiz % 15 oranında artmıştır. Bu artış, sonraki yıllarda da devam etmiş ve Yükselme Devri'nin tüm millî gelir artışı % 38,9 oranını bulmuştur. 1960'tan sonra yapılan ilk beş yıllık kalkınma plânlarının % 7'lik bir gelişme öngördüğü hatırlanırsa, 1950-1954 arasında sağlanan büyüme daha iyi takdir edilebilir., Cem Eroğul, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1970, s.97.
[71] İçişleri Bakanlığı'nın aynı talep listesinde yer alan diğer yerleşkeler ise; Çankırı Çerkeş Kazası Ovacık Nahiyesi ve Manisa Alaşehir Kazası Sarıgül Nahiyeleridir., BCA., 030.18.01.02.137.98.4.2.

1954 yılı Aralık ayına gelindiğinde İhsan Sabri Çağlayangil Sivas Valiliği görevinden ayrılmış, boşalan Sivas Valiliği'ne Kırklareli Valisi Rifat Bingöl getirilerek idari düzenleme tamamlanmıştır.[72] 7 Ekim 1957'de ise idarî noktada yeni düzenlemeler yapılmış ve Sivas'a, evvelce Diyarbakır Valisi olan Fahrettin Akkutlu Vali olarak atanmıştır.[73]

Kimi zaman yaşanan olumsuzluklara rağmen Sivas halkının, özellikle 1957'den sonra daha yoğun bir şekilde, gruplar halinde Demokrat Parti'ye geçişlerinin olduğu görülmüştür. Üyesi oldukları, hatta idari görevleri olan diğer partilerden ayrıldıkları ve beraberlerindeki kişilerle birlikte Demokrat Parti'ye geçtikleri bilgisinin yer aldığı belge niteliğindeki imzalı mektuplar, PTT aracılığı ile bizzat Başbakan Adnan Menderes'e gönderilmiştir. Bu geçişlerin de çoğunlukla CHP'den olduğu görülmüştür.[74] Ancak 1957'de yapılan seçimlerde çıkan sonuçlara bakılacak olursa, bu geçişlerin Demokrat Parti adına fazla bir şey ifade etmediğini söylemek yerinde olacaktır.[75]

Demokrat Parti iktidarının 27 Mayıs 1960 Askerî darbesi ile ülke yönetiminden uzaklaşmasının hemen akabinde başlayan yargı sürecinde, idarî noktalara yaptığı atamalarda partizanlık yapıldığının altı çizilmiş, tenkitlerin içinde Sivas ile ilgili uygulamalar da yer almıştır. Özellikle belirtilen husus, 1957 seçimlerinden sonra milletvekili seçilemeyen, Ercüment Damalı, Dr. Zeki Başağa, Yahya Pelvan, Seyfi Kurtbek ve Dr. Reşat Tuncel'in TCDD İdare Meclisi âzâlıklarına tayin edildikleri noktasında olmuştur.[76]

Sonuç

Türk siyasi tarihinde çok partili hayata geçiş süreci 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kuruluşu ile ciddi bir mesafe kat etmiş ve şekillenmiştir. 14 Mayıs 1950'den 27 Mayıs 1960 tarihine kadar ülke yönetiminde söz sahibi olan Demokrat Parti'nin, demokratikleşme ve çok partili parlamenter sisteme geçiş noktasında özel bir önemi vardır. Zira, kuruluşu ve ardından kazandığı siyasi, sosyal ve iktisâdi başarıları, dönemin iç ve dış politikasındaki gelişmeleriyle iyice bunalan Türkiye Cumhuriyeti için ciddi bir nefes alma anlamı taşımıştır. 10 yıllık iktidarının sonlarına doğru yaşananlar ve kapanmasının bir askeri darbe ile gerçekleşmesi, Türk Milleti'ni "Askerî Darbe" olgusu ile tanıştırmış, Türk siyasî hayatı için de önemli bir kırılma noktası olmuştur.

---

[72] BCA., 030.18.01.02.137.103.4.

[73] BCA., 030.18.01.02.147.51.20.

[74] BCA., 10.9.0.0.217.673.1., Demokrat Parti iktidarının 1956-1960 yılları arasında uyguladığı Millî Korunma Kanunu, iktidarın bütün beklentilerine yeterince yanıt verememekle birlikte, ekonomik anlamda sınırlı da olsa piyasayı denetlemek bakımından belli bir işlev görmekle birlikte, bu yasanın yarattığı toplumsal hoşnutsuzluklar, DP'nin 1957 genel seçimlerinde yaklaşık % 10 oy kaybetmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur.(Ancak, siyasi alandaki bu gelişmeler Sivas için geçerlilik arz etmemiştir.), Mustafa Albayrak, "Demokrat Parti Döneminde Millî Korunma Kanunu Uygulamaları (1955-1960)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXIII, Mart-Temmuz-Kasım 2007, Ankara 2008, S.67-68-69, s.250.

[75] 1957 Seçimlerinde alınan sonuçla Sivas ili, tamamı CHP'den olmak üzere toplamda 15 milletvekili ile mecliste temsil edilmiş. Dönemin Sivas Milletvekilleri; Halim Ateşalp, Rahmi Çeltekli, Nüzhet Çubukçu, Hasan Değer, Turhan Feyzioğlu, Necati İlter, Edip İmer, Ahmet Kangal, Kâmil Kırıkoğlu, Yalçın Kocabay, Şinasi Moran, Cemil Özcan, Süleyman Özsever, Nazmi Yaraş, Ahmet Yılmaz., *TBMM Albümü*, s.751,752,753. (Erişim: https://www.tbmm.gov.tr › TBMM_Album › Cilt2 , 29.05.2019, 21.30)

[76] BCA., 010.09.0.0.386.1178.1., Esasen, ekonomide de gidişât değişmiş, memlekette birçok mal bulunmaz olmuş, dükkânların önünde kuyruklar uzamaya başlamış ve karaborsa bir afet haline gelmişti. Hükümet, yeni zamlara gitmekten başka çare bulamamış ve ilk hamlede tekel maddelerine zam yapılmış, arkasından Haziran 1958'de, kömürün ve Sümerbank mamullerinin fiyatları artırılmıştır. Ardından, demire, kâğıda ve ulaştırma araçlarına zam yapılmıştır ki, bu zamlar çoğu kez yüzde yüz oranını bulmuştur. Yine de bunalımı yenmek mümkün olmamıştır. Fazlalık olarak, Batı ile münasebetleri eski sıcaklıklarını kaybetmiş, dolayısıyla yardım kapıları daralmıştır. İngiltere'nin Kıbrıs politikası yavaş yavaş değişmiş ve gitgide Yunanistan'a yaklaşmış, öte yandan Amerikalılar da, yeni yardımlarda bulunmaya yanaşmamıştır… Bunun üzerine Demokrat Parti iktidarı, iktisat tarihimize 4 Ağustos Kararları adıyla geçen bir dizi tedbir almak zoruna kalmıştır. Türk parasının dış değeri üç mislinden fazla düşürülmüş ve çaresizlik içinde hükümet yine Batı'ya yönelmiş, verecekleri yeni krediler karşılığında kendilerine türlü kontrol hakları tanınmıştır. Batı devletleri, toplam olarak 359 milyon dolar kredi vermeyi kabul ederken bunun 234 milyon dolarını Amerika taahhüt etmiştir. Ancak bu yeni borcun büyük kısmının eski borç ve faizlerin karşılığı olarak kesilmesi kabul edilmiştir. Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı 100 milyon dolar, Para Fonu ise 25 milyon dolar kredi açmış, bundan başka 400 milyon dolarlık eski borç da ertelenmiştir. Bu yardımlar karşılığında hükümet, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'na bir istikrar programı sunmuş ve buna bağlı kalmayı taahhüt etmiştir. Bu minvaldeki iktisadi problemler ve diğer sosyal sorunlar, demokrasiye sekte vuran askerî müdahaleyi asla makul göstermezken toplumsal ahengin ciddi anlamda bozulmasına neden olmuştur., Eroğul, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi),* s.158.

1950-1960 arasındaki Demokrat Parti iktidarı, kapitalist ilişkilerin gelişmesini hızlandırmıştır. CHP döneminde devlet çevresinde "tekelci" özellikler taşıyan bir burjuvazinin oluşmasına öncelik tanınırken, Demokrat Parti iktidarında kapitalizmin nimetleri yaygınlaşmıştır. Bu çerçevede ilişkilerin bir ulusal pazarda yaygınlaşması gerektiği için iktidar, ulaşıma öncelik tanımış, bu durum, doğrudan ekonomik amaçlar dışında yolculuk imkânlarını da açmıştır. Bu durum köy ve kasabaların kapalı yapılarını bir ölçüde yıkmış, politik olarak da kırsal kesimin oylarına önem veren iktidarın uyguladığı ekonomik politika, şehirlerden çok köylerin canlanmasına, makineleşmesine, pazar için üretim yapar duruma gelmesine katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla bu dönem, özellikle köylerde günlük hayatın akışındaki değişim için ortam hazırlanmıştır.

Enflasyonist politika, ülkenin bütününde tüketimi hızlandırmış, bürokrasinin eski maddi gücünü azaltırken, ekonomik kazanç ve tüketim alanına yeni kesimleri sürmüştür. Paranın bollaşması, çeşitli halk kesimlerinin de hayat standartlarını yükseltmiş, böylece tüketime karşı geleneksel muhafazakâr ideoloji de değişmiştir. Aynı dönemde radyonun yaygınlaşmasından her çeşit eğlence yerlerinin bollaşmasına kadar, günlük hayata katılan pek çok yenilik olmuştur.[77] Bu ve benzeri bütün gelişmelerin Sivas Vilayeti'nde de ciddi yansımaları görülmüştür.

İhtiyaçlara cevap verme noktasında yeterli olmamakla birlikte ülke ortalamasına yaklaşır mahiyette, sosyo – kültürel, ekonomik, sanayi ve siyasal alanda o vakte kadar tanışılmamış yatırım, yaptırım ve özellikle sosyal dayanışma noktasında, kooperatifleşme gibi yenilikler hayata geçirilirken, evvelce yapılan uygulamalardan tepki çekenlerin revize edilmesi yoluna gidilmiştir. Tüm bu gelişmeler neticesinde Sivas halkı siyasal tercihini, 1950 seçimlerinden sonra 1954 genel seçimlerinde de Demokrat Parti lehine kullanmıştır. Bu durum 1957 seçimlerinde değişmiş ve ibre yeniden CHP'yi göstermiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BCA., 030.10.00.00.77.512.10.2.

BCA., 030.11.1.0.220.1.17.

BCA., 030.18.01.02.123.62.11.

BCA., 030.18.01.02.126.48.1.

BCA., 030.1.0.0.102.632.4.

BCA., 030.18.01.02.126.69.15.

BCA., 030.18.01.02.130.86.5.

BCA., 030.18.01.02.131.9.2.

BCA., 030.18.01.02.133.78.18.

BCA., 030.18.01.02.133.80.7.

BCA., 030.18.01.02.133.86.14.

BCA., 030.18.01.02.135.26.2.

BCA., 030.18.01.02.135.28.4.

BCA., 030.18.01.02.136.58.11.

BCA., 030.18.01.02.136.58.12.

BCA., 030.18.01.02.137.92.9.

BCA., 030.18.01.02.137.98.14.

BCA., 030.18.01.02.138.119.6.

BCA., 030.18.01.02.138.121.1.

BCA., 030.18.01.02.138.128.13.

[77] "Türkiye'de Günlük Hayat", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 3. Cilt, İletişim Yayınları, s.846.

BCA., 030.18.01.02.139.38.3.

BCA., 030.18.01.02.139.40.17.

BCA., 030.18.01.02.140.63.15.

BCA., 030.18.01.02.140.70.13.

BCA., 030.18.01.02.140.70.7.

BCA., 030.18.01.02.141.92.2.

BCA., 030.18.01.02.144.81.11.

BCA., 030.18.01.02.145.100.1.

BCA., 030.18.01.02.145.112.12.

BCA., 030.18.01.02.153.38.14.

BCA., 030.18.01.02.132.52.15.

BCA., 030.1.0.0.78.488.4.

BCA., 030.18.01.02.133.69.16.2.

BCA., 030.18.01.02.128.36.16.

BCA., 030.18.01.02.133.68.5.

BCA., 030.18.01.02.133.75.16.

BCA., 030.18.01.02.133.76.18.

BCA., 030.18.01.02.135.25.18.

BCA., 030.18.01.02.142.15.4.

BCA., 030.01.0.0.117.741.6.

BCA., 030.01.00.00.113.714.7.

BCA., 030.01.00.00.50.303.4.2.

BCA., 030.18.01.02.147.45.20.

BCA., 030.18.01.02.153.40.10.

BCA., 030.11.1.0.218.38.4.

BCA., 030.18.01.02.129.50.4.

BCA., 030.18.01.02.135.21.5.

BCA., 030.18.01.02.137.89.16.

BCA., 030.10.0.0.78.515.4.

BCA., 030.10.0.0.78.517.8.

BCA., 030.18.01.02.137.98.4.2.

BCA., 030.18.01.02.137.103.4.

BCA., 030.18.01.02.147.51.20.

BCA., 10.9.0.0.217.673.1.

BCA., 010.09.0.0.386.1178.1.j

Te'lif – Tetkik Eserler

Ahmad Feroz ve Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945 – 1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976

Albayrak Mustafa, *Türk Siyasî Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960),* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1992

Albayrak Mustafa,"Demokrat Parti Döneminde Millî Korunma Kanunu Uygulamaları (1955-1960)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C.XXIII, Mart-Temmuz-Kasım 2007, Ankara 2008

Başar Erdoğan, "Demokrat Parti Dönemi Eğitim Hareketleri", *Eğitim Dergisi*, S.1 (Ayrı Baskı), Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1992.

Çetin İsmigül, "Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Sürecinde Yozgat", *I. Uluslar arası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Dosya, C. 2. (Erişim: https://bozoksempozyumu.bozok.edu.tr – 05.05.2019 – 22.30)

Demokrat Parti Tüzük ve Programı, Güneş Matbaacılık, Ankara 1957

Duman Selçuk, *Türk Modernleşme Sürecinde Sivas Halkevi (1933-1951),* Berikan Yayınları, Ankara 2008

Ekinci Necdet, *Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine Türkiye (1923-1950),* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1993

Eroğul Cem, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1970

Mahiroğulları Memduh Ahmet, *İlk Çağlardan Günümüze Sivas İli*, Kitap Matbaacılık, Sivas 2003

Şahin Salih, *Mekân ve İnsanıyla Sivas*, Buruciye Yayınları, İstanbul 2013

TBMM Albümü, (Erişim: https://www.tbmm.gov.tr › TBMM_Album › Cilt2)

Turan Refik, Safran Mustafa, Şahin Muhammed, Yalçın E.Semih, Atatürk *İlkeleri ve İnkılâp Tarihi,* Siyasal Kitabevi, Ankara 1994

"Türkiye'de Günlük Hayat", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* 3. Cilt, İletişim Yayınları

TARİH İLMİNE İLİŞKİN KONULARIN YANLIŞ VEYA EKSİK İŞLENMESİNİN TÜRK TOPLUMSAL HAYATINDA YARATACAĞI OLUMSUZLUKLAR

İsmail ÖZÇELİK*

Özet

Tarih ilmî esas itibariyle vesikaya bağlı olarak beşerî geçmişi inceleyen ve mazideki olaylara ne zaman, neden ve nasıl sorusunu soran bir ilimdir. O hâlde tarih ilminin tanıkları belgelerdir. Zaten tarih, vesikaların yorumlanması ile anlam kazanır. Türk Tarihi üzerinde yapılan bazı tartışmalar ve milli birliğe zarar vermektedir. Türkiye'de uzun yıllardan beri ve günümüzde, özellikle siyasiler başta olmak üzere, çeşitli dernek, vakıf, sendika ve farklı akım ya da ilim adamı olamayan amatör araştırmacı ve görüş sahiplerinin tarihe ilişkin bazı konularla ilgili görüş, değerlendirme, yorum ve iddialar serdettikleri sıkça görülmektedir.

Bunlardan ilk akla geleni günümüzde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi karşıtlığı üzerinde süren tartışmalardır. Bunun yanında başka örnekler de vardır. Akademik açıdan araştırılan tarih konularının gerçek olmayan olaylar ve oluşlar şeklinde kurgulanması mümkün olmamakla birlikte bu çevreler de "tarihin gerçekleri yansıtmadığı" savı ile iddialı bir şekilde başlık ve ifadeler kullanmaktadırlar. Gerçek tarihi kendilerinin yazdığı iddialarıyla kurguladıkları bir dizi bilgilerle sözde "popüler tarih" veya "gayri resmi tarih" adı altında "resmi tarih" dedikleri tarih konularına ve çalışanlara gerçeği yansıtmadıkları ve yazmadıkları yolunda eleştirirler yapmaktadırlar.

Bu şekilde ne yazık ki yayın yapan dergi, broşür, televizyon dizisi, ticari amaçlı "kaldırım kitabı", hatta tarihi roman vs. üzerinden toplum olarak Türk tarihi üzerine doğru yanlış, olumlu olumsuz bir dizi tartışmayla karşı karşıyayız. Eski zamanlarda meydanlarda yapılan savaş ve mücadeleler, bugünlerde televizyon ekranlarına, internet ortamına, gazete köşelerine ve elektronik ortamlarla sosyal medyaya taşınmış durumdadır.

Türk Tarihinin bütünlüğünü zedeleyen tartışmaların nedenleri düşünüldüğünde; Öncelikle Tarih ilmi bir sosyal ilim olması ve konularının beşeriyete ait olması nedeniyle sosyolojinin genel kuralı olan; "Sosyal olay çok nedenlidir", ilkesi ile "sosyal olayın değişkenliği" ve yine, "Sosyal olayın karmaşıklığı" noktalarından hareketle tarihte cereyan eden olayları düşünürken bu ilkeleri ve siyasi kavgaları göz aradı etmemek gerekir.

Bu çalışmada Tarih ilminin yanlış algılanma ve kasten de olsa kullanılma yollarını irdeleyerek, bu şekilde elde edilecek verilerin topluma vereceği zararalar ele alacak ve bu konuda araştıran, okuyan ve çalışanların dikkatini çekmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Metodoloji, Milli Birlik, Toplum Hafızası, Ülkü.

Giriş

Devlet; "ülke" adı verilen belirli bir toprak üzerinde yaşayan "insan" topluluğunun "egemenlik" anlayışı ve hukuku içinde, bir "siyasi iktidar" altında örgütlenmesidir. Devleti oluşturan ve değişmeyen bu temel öğelerden söz etmek gerekirse, bunlar devletin temel esasları olup her halükârda olması gereken unsurlardır. Bunlardan ilki insan unsurudur. Bu nedenle devlet mefhumunu siyaset bilimciler; "insan topluluklarının siyasi örgütlenmesi" olarak tanımlamışlardır. Bu tanıma göre insan unsuru devletin açıklanmasında birinci derecede önemlidir.[1]

Milleti meydana getiren temel unsurlar soy, toprak, yurt veya vatan ile emek birlikteliğidir. Bunlardan manevi unsurlar olarak, din, ahlak, estetik, gelenek-görenek ve adetler ile ideal (ülkü) birliği gibi

* Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, E. Öğretim Üyesi (iozcelik6@gmail.com)

[1] İsmail Özçelik, Devlet-i 'Aliyye'nin Kamusal Düzeni ve Kurumları, Gazi Kitapevi, Ankara, 2014, s.73-97.

esaslar ile diğer tamamlayıcı unsurlardır. Ancak bunların hepsinden önemlisi Millet hayatında ortak mazi yani "tarihi karabet" denilen "tarih birliği" modern toplumlarda ehemmiyet arz etmektedir.

Nitekim, ünlü Fransız tarihçi, sosyolog ve düşünürü Ernest Renan modern millet kavramını, "ortak mazisi olan ve birlikte yaşama arzusu gösteren insan topluluğu" şeklinde tanımlamıştır. Modern yaklaşıma göre millet unsurunun oluşması için manevi nitelikte olan tarihsel bağlar yeterli olup, bu manada birlikte yaşama iradesinin mevcudiyeti yeterlidir.[2]

Bu nedenle toplumsal hayatın temel dinamiği olan tarih ilminin ve bilgisinin doğru işlenmesi, geliştirilmesi ve desteklenmesi gerekir. Tarihin birleştirici vasfı nedeniyle bu kaçınılmaz bir zorunluluktur. Akademik ve ilmi tarih bilgisinin zedelenmesi millet birliğinin bozulması ve parçalanması anlamına gelir ki bu da milletin fertleri arasında farklı tarih algılarının doğmasını ve toplumun bütünleşmesine değil, tam aksine ayrışmasına yol açacak bir dizi gelişmenin yaşanması demektir.

Tarih İlmi ve Özelliklerine bakıldığında; tarih ilmi, bilimsel araştırma yöntemleriyle meydana gelen akademik tarih bilgisinin adıdır. Bilindiği gibi tarih ilmi geçmişte olmuş ve bitmiş olayları yer ve zaman göstererek belirlemeye çalışır. Tarihi olayın üç boyutu vardır ki bunlardan biri yer, diğeri zaman, sonuncusu da olayın kendisi, yani konudur. Tarihte cereyan eden bütün hadiseler bir defalık olaylardır. Bu bakımdan tarih ilmi aksiyon bağlamında bir defalık olaylar ve bunların sebep ve sonuçlarıyla ilgilenir. Buna göre tarih biliminin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1- Tarih ilmi geçmişte meydana gelen olayları inceler.

2- Tarih ilmi bir defa meydana gelmiş olan ve tekrarlanamayan olaylarla ilgilenir.

3- Geçmiş zaman içinde bir defa meydana gelmiş olan ve tekrarlanamayan olayları incelerken, bu olaylar tekrarlanamayacağına göre tarihin "deney metodunu" kullanıp uygulaması mümkün değildir.

Tarih ilminin sahip olduğu yöntem, analiz ve tasnifle beraber sezgi ve anlama yöntemidir. Tarih araştırmacısı bu sezgi ya da anlama yöntemi ile araştırdığı olayları seçip, anlamaya, onları kavramaya ve sıralamaya çalışır. Bu süreçte olayların belgelere dayanması ilmi yönteme bağlı ve objektif olarak açıklanması gerektiğinden bu bilgi ilmi bilgiyi ifade eder.[3]Tarih ilmî esas itibariyle vesikaya bağlı olarak beşerî geçmişi inceleyen ve mazideki olaylara neden ve nasıl sorusunu soran, ilmî bir deyişle tarihi belgeleri sorguya çekerek konuşturup, gerçeğe varmak isteyen bir ilimdir. O hâlde tarih ilminin tanıkları belgelerdir.[4] Zaten tarih, vesikaların yorumlanması ile anlam kazanır.[5]

Milli Birlik Fikri ve Tarih İlmi

Tarih toplumların hafızasıdır, hafızası olmayan normal bir insan olamayacağı gibi hafızası olmayan toplum da olmaz. Bu nedenle insan için tarih çok önemlidir, tarih sayesinde insanlar ilk olarak ortak değerlerini tanır, kimliklerinin nasıl oluştuğunu anlarlar. İkinci olarak yaşanan hataların tekrarlanmaması için tarihten haberler alır ve geleceklerine yön verirler. Geçmişini bilmeyen veya önemsemeyen, onu gereksiz bulan bir toplum veya fert geleceğine güvenle bakıp yön veremez. Bu nedenle tarihi öğrenmek ve ondan ilham almak gerekir. Zaten tarih bilgisi entelektüel bilgi olarak alanı tarih olmazsa da bu nedenlerle herkese lazımdır. Ancak tamamen tarihe veya herhangi bir çağına da çakılıp kalmamak gerekir. Hamaset, yiğitlik, kahramanlık, övünme duygularına sahip olmak kötü bir şey değildir. Fakat bu konuda da aşırıya gitmemek şarttır.

Ortak yaşanan olayların geçmişten günümüze yansıyan akisleri, toplum üzerinde derin etkiler yaratmakta ve elde edilen veriler toplumun fertleri tarafından paylaşılıp, yaygınlaştıkça insanlarda "tarih şuuru" dediğimiz, bilinç oluşmaktadır. Bu yolla bireyler arasında doğal bir dayanışma ve birliktelik

[2] Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği, Töre-Devlet Yayınları, Ankara, 1981.s.25. "Millet kavramı devamlılık ve ebedilik düşüncesi ifade eder. Bu bakımdan millet manevi bir varlığın da karşılığıdır ve bir "hükmi şahsiyettir. Millet halinde yaşayan bir topluluğun amacı diğer milletlere karşı ortak menfaatini korumak zorunda olmakla beraber, ortak inanışları, hayat tarzını, adet, fikir, bilinç ve iradeyi devam ettirmektir. Millet, geçmişi, bugünü ve geleceği ile vardır. Halk ise, belli bir zaman ve yerde birlikte yaşayan insan topluluğudur. Halk kavramında millette olduğu gibi bir "devamlılık" yoktur. Halk, kişilerden oluşan kolektif ve fiziksel bir topluktur. Halk, Milletin yaşayan kesimi olarak görülebilir."

[3] İsmail Özçelik, Tarih ve Metodolojisi, Gazi Kitapevi, Ankara, 2013, s.34.

[4] Bayram Kodaman, "Tarih Araştırmalarında Metot Meselesi" Millî Kültür Dergisi, Sayı: 81, Ankara,1991,s. 31.

[5] Mehmet Alpargu, "Tarih Öğretmek" Çağdaş Eğitim Dergisi, Temmuz–1987.

duygusu hâkim olmaktadır. Böylece elde edilen sonuç aslında büyük parasal meblağlarla sağlanamayacak bir oluşum ve dayanışmayı beraberinde getirir. Elbette ki bu konuda ilmi yollardan elde edilen tarih bilgisi en geçerli olan tarih verisini oluşturmaktadır. Bu nedenle birlikteliği pekiştirecek ilmi tarih araştırmalarının desteklenmesi milletlerin hayatı bakımından büyük önem arz eder.

Tarih öğretiminin planlanması ve programlanması ile tarih ders kitaplarının buna göre organize edilmesi ve öğretiminin desteklenmesi gibi tedbirlerin toplumsal hayat bakımından ne kadar önemli olduğu açıktır. İç barış ve huzur ile toplumsal dayanışma ve milli çıkarların korunması ancak ilmi tarih bilgisinin yoğun olarak işlenmesi ile mümkündür. Tarihin milletin birliği için sağladığı fayda noktasında daha yetişme çağında Türk mitolojisi, efsane ve destanlardan etkilenecek olan nesiller, milli duygu, gelenek ve görenekleri ile ona bağlılığı ve milli kültürü özümseyerek milli bir şuurla donanmış olacaklardır. Türk mitolojisinde yer alan çeşitli destan ve hikayeler bu manada çok etkili ve önemlidir. Ergenekon Destanı, Oğuz Kağan Destanı ve diğer destanlarla hikayeler buna örnektir. Mesela Dede Korkut Hikayeleri bu bağlamda tarih öğretiminin altyapısını oluşturacak zemin malzemeyi oluşturan ana unsulardan biridir.

İleriki yıllarda da Türklerin cihan hakimiyeti mefkuresi ve Türk tarihinin sürekliliğinin anlatılması tarih ile mümkündür. Orta çağ ve Yeniçağ da çağının süper gücü olan Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinin kavratılması milli şuur ve birliktelik için önem arz eder. Bu süreçte Türklerin Müslüman olduktan sonra haçlı seferlerini karşı koymaları ve İslam dünyasının bayraktarlığını yapmaları Türk tarihine ve milletine ayrı bir değer ve önem verilmesini sağlamıştır ki, bu da ilmi ölçüler çerçevesinde işlenebilecek önemli bir konudur. Diğer taraftan, bilindiği gibi Türkler, 1071 yılından sonra Kafkasya, Anadolu, Ortadoğu ve Balkan coğrafyasında önemli bir rol oynamışlardır. Türklerin bu süreçte tarihi var olma ve birlikteliği pekiştirme anlamında 21. yüzyıla kadar geçen süreçte anılan coğrafyada önemli bir siyasi hakimiyet ve devlet düzeni tesisi ettikleri herkesçe bilinene bir gerçektir. Ancak bunun nesiller aktarılması ve kavratılması gereklidir.

Türk Coğrafyası üzerinde 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında görülen Sanayi inkılabı ve Fransız devrimin Osmanlı Devleti üzerindeki olumsuz tesirleri, Balkanların kaybı ve gelişen milliyetçilik hareketleri, vatan mefhum ve Türklük duygusunu pekiştirmiş ve buna bağlı olarak milli birlik fikri daha da gelişmiştir. Bunun ardından başlayan 1 Cihan harbi halk arasında "seferberlik" olarak anılmış ve çeşitli cephelerde Osmanlı Devleti'nin topraklarını ele geçirmek isteyen istilacılara karşı savaşan insanlar arasında önemli sosyal dayanışma ile ideal birliğini yaratarak milli birlik fikrinin pekişmesini sağlamıştır. İstiklal harbi ile de bu süreç daha ileriye taşınmıştır. Nitekim Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra Anadolu'da başlayan milli mukavemet, kısa sürede Kuvayı Millîye fikri ve hareketine evrilmiş ve yurdu işgal edilip, ordusu dağıtılmış olan ülkenin bireyleri, bir araya gelip örgütlenerek işgal hareketlerine karşı milli direnişi başlatmışlardır. Bu durum mili birlik fikrini sağlamlaştıran ve geliştiren bir süreci ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte Malatya' İzoli Aşireti Reisi Hacı Kaya Bey, İşgallere karşı gönderdiği protesto telgrafında "…Yaşamak için ölmeye karar verdik."[6] Derken, Mustafa Kemal Atatürk'te "Ya istiklal ya ölüm!" demiştir.[7] Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi de bu ideal etrafında şekillenmiştir.

Verdiğimiz bu örnekler tarih bilgisi ve tarih ilmine dayanan ve uzun uzun anlatılabilecek konulardır. Ancak kısaca söylemek gerekirse maddi imkanlar ve parayla sağlanmayacak bu etkin birliktelik, yaşanan tarihi süreci ile elde edilmiş ve bir dayanışma ruhu ortaya çıkmıştır. Bu süreci genç kuşaklara anlatacak olan tarihtir. Bu bakımdan milli birliğin pekişmesi ve bireyler arasındaki kader birliğinin oluşması tarihi bilginin öğretilmesiyle mümkündür.

Kuşkusuz karmaşık ve ayrıntılı akademik tarih bilgilerin sadeleştirilmesi ve anlaşılır hale getirilmesi şarttır. Bu yolla tarihe ilgi duyanların ona daha çok sarılmaları sağlanabilir. Tarih ilmi ile ilgilenene akademisyenlerin gerekli hallerde tarihî roman yazmaları ve yayınlarını sadeleştirerek halka sunmaları yararlı olacaktır. Bu belki bir an için yadırgana bilir. Ayrıca her akademisyenin tarihi roman yazması da mümkün değildir. Ancak tarihçi tarih tenkidinin unsurlarını bildiği için işleyeceği konunun ele alındığı kaynakları tenkitçi bir gözle hazırlayacağı romanında işleyebilecektir. Sinema filmleri ve televizyon dizilerindeki tarihi kurgunun da kontrol ve denetiminin akademik tarih uzmanlarına danışılarak yapılması ve ondan sonra kitlelere aktarılması gerekir.

Türk Tarihi Üzerine Yapılan Bazı Tartışmalar ve Bunların Milli Birliğe Zararları

[6] İsmail Özçelik, Millî Mücadelede Güney Cephesi, (Urfa), Atatürk Araştırma Merkezi, Yayınları, Ankara, 2005, s.111
[7] Kemal Atatürk, Nutuk, Cilt 1, 1919-1920, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951, s.1-3.

Türkiye'de uzun yıllardan beri ve günümüzde, özellikle siyasiler başta olmak üzere, çeşitli dernek, vakıf, sendika ve farklı akım ya da ilmi olmayan amatör ve çeşitli görüş sahiplerinin tarihe ilişkin bazı konularla ilgili görüş, değerlendirme, yorum ve iddialar serdettikleri sıkça görülmektedir.

Bunlardan ilk akla geleni günümüzde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi karşıtlığı üzerinde süren tartışmalardır. Geçmişte de zaman zaman görülen ve hala devam eden bu konudaki tartışmalar özetle şöyledir: 2016 yılında kendilerine "Osmanlı" sıfatını takınan kesimler ya da "Osmanlıcılar", 29 Mayıs 1453'te İstanbul'un fethedilişinin yıl dönümü kutlamasını her yıl yapıla geldiğinden farklı bir şekilde daha büyük gösteri ve törenlerle kutladılar. Yapılan bu gösterilere muhalefet eden kesimler de onlara cevap vererek, karşı çıktılar. "İstanbul İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmişti. Millî Mücadele döneminde İstanbul'u asılında biz fethettik." Gibi söylemler sergilediler. Bu tartışmada genel olarak "Osmanlıcılar" 1299 yılında Osmanlı Devleti'nin kurulmasını ön plana çıkarırken, sözde "Cumhuriyet" fikrini ön plana çıkaran görüş sahipleri de 19 Mayıs, 23 Nisan ve 29 Ekim1923'te Cumhuriyetin kuruluşuna vurgu yapmaya ve akıllarınca karşıt görüş sahiplerine karşı savunma yapmaya çalıştılar.[8]

Hatırlanacak olursa konuya ilişkin bir örnek basına şöyle yansımıştı: ".. Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Zootekni Anabilim Dalı öğretim üyesi …. .nın sosyal medya hesabından 29 Mayıs'ta yaptığı, İstanbul'un fethiyle ilgili 'Bugün muhteşem bir uygarlık olan Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'in barbar ve bağnaz bir kabile tarafından işgalinin yıl dönümü' paylaşımı Türk kamuoyunda büyük tepki toplamıştı. Gelen tepkiler üzerine sosyal medyadaki paylaşımını silen öğretim üyesine, …Rektörü de sosyal medyadan yazdığı, 'Terör sevici akademisyenlerimizden sonra Bizans sevici akademisyenimiz de oldu. Bilsinler ki Hıra Dağı'nın evlatları Olympos Dağı'nın evlatlarını mutlak ve yeniden mağlup edeceklerdir' sözleriyle tepki göstermişti."[9] Bu değerlendirmeleri yapan her iki şahsın da tarihçi olmadıklarına dikkat çekmek isteriz. Bunlardan biri sinema yönetmeni diğeri ise veterinerlik alanında bir akademisyendir.

Fetih olayı ve Osmanlıyı küçük gören veya aşağılayıcı ifade kullanan bu iki örnekten ikincisinde ayrıca Türk tarihi dışlanıp karalanarak, Bizans Tarihi ön plana çıkarılmıştır. Rektör ün yaptığı açıklama da "Hıra Dağı'nın evlatları Olympos Dağı'nın evlatlarını mutlak ve yeniden mağlup edeceklerdir.' şeklindeki ifadesi de ayrı bir tartışma konusu olup, dine vurgu yapar niteliktedir. Böylece toplum arasında sözde "Osmanlıcılar" ile "Cumhuriyetçiler" arasında kamplaştırıcı, ayrıştırıcı ve toplumu bölen bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu görüşler ve benzer atışmalar, Türk tarihi konusundaki çarpık görüşler ilmi olmaktan uzak ancak insanların zihninde yeni bir tarih tasavvuru inşa etmektedir. Hâlbuki Osmanlı ve Cumhuriyet birbirinin devamıdır. Zaten Türk tarihi bir bütündür. Osmanlı öncesi de Cumhuriyet de sosyolojik bir vaka ve gerçeklik olarak millet hayatı bakımından yaşanmış bir süreçtir. Haddi zatında her iki tarafta ne Osmanlıya sahip çıkıyor ne de Cumhuriyete. Burada Türk tarihinin bütünlüğüne karşı farkında olarak yâda olmayarak saldırı ve küçük düşürme hareketi söz konusudur.

Bunun yanında başka örnekler de vardır. Mesela "Yalan Söyleyen Tarih Utansın" söylemi ile ortaya çıkan bazı yazarların ifadeleri de dikkat çekicidir. Akademik açıdan araştırılan tarih konularının gerçek olmayan olaylar ve oluşlar şeklinde kurgulanması mümkün olmamakla birlikte bu çevreler de "tarihin gerçekleri yansıtmadığı" savı ile iddialı bir şekilde başlık ve ifadeler kullanmaktadırlar. Gerçek tarihi kendilerinin yazdığı iddialarıyla kurguladıkları bir dizi bilgilerle sözde "popüler tarih" veya "gayri resmi tarih" adı altında "resmi tarih" dedikleri tarih konularına ve çalışanlara gerçeği yansıtmadıkları ve yazmadıkları yolunda eleştirirler yapmaktadırlar.

Aslında "resmi tarih" adını verdikleri tarihin de kapsamı ve şümulü ile niteliği tartışmalıdır. Acaba "resmi tarih" ile kastedilen üniversitelerin tarih bölümlerindeki akademisyenlerin yaptıkları araştırmalar mıdır? Yoksa ilk ve orta öğretim okullarında derinlemesine incelenmeyen ve yüzeysel işlenen tarih konular mıdır? Veya Türk Tarih Kurumu'nun yayınladığı kitaplar mıdır? Bütün bu soruların cevabı belli değildir.

Gerçekte tarih ilmi yalan söylemez ve doğru tektir. Ancak yazanların tutumları ve meseleleri ele alış tarzları yani konulara yaklaşımlarına göre şekillenen bir "Tarih" olduğu da elbette ki doğrudur. "Yalan Söyleyen Tarih Utansın" söylemini geliştiren ve dillendirenler genellikle ideoloji, inanç ve ön yargılarla toplumun hassasiyetini ve ilgisini çekmek üzere bir yol izledikleri ve bu yolla kendilerine alan açmaya çalıştıkları için bir nevi kurgulanan yeni ve alternatif bir tarih ortaya çıkmaktadır.

[8] Yeni şafak Gazetesi, 30 Mayıs, 2016."
[9] Sözcü Gazetesi, 30 Mayıs 2016."

Bu şekilde ne yazık ki yayın yapan dergi, broşür, televizyon dizisi, ticari amaçlı "kaldırım kitabı", hatta tarihi roman vs. üzerinden toplum olarak Türk tarihi üzerine doğru yanlış, olumlu olumsuz bir dizi tartışmayla karşı karşıyayız. Eski zamanlarda meydanlarda yapılan savaş ve mücadeleler, bugünlerde televizyon ekranlarına, internet ortamına, gazete köşelerine ve elektronik ortamlarla sosyal medyaya taşınmış durumdadır.

Bu örmekler daha da arttırılabilir. Örneğin Sultan Abdülhamit ile ilgili iddialar, Lozan Antlaşmasına ilişkin tartışmalar vs. "Resmi Tarih" / "Popüler Tarih" konusu gibi konular hep tartışılmış ve halen tartışılmakta olan meseleler olmuştur. O halde bu karmaşık ortamda okuyucu ne yapmalıdır? Sorusunun en geçerli cevabı: "Çapraz okumalar yapmak" tan geçmektedir. Herkesin buna zaman ayırması veya seviyesinin yetersizliği ile kaynaklara ulaşmada yaşanan olumsuzluklar maalesef okuyucuyu bulduğu ile yetinme noktasına getirmekte ve bu durumda tarihi olaylara bakışta yanlış algı ve kanaatler oluşmaktadır. Bu durum ne yazık ki toplumsal ayrışmaya varacak derecede ki tartışma ve kopmaları beraberinde getirmektedir.

Türk Tarihinin Bütünlüğünü Zedeleyen Bu Tartışmaların Nedenleri

Öncelikle Tarih ilmi bir sosyal ilim olması ve konularının beşeriyete ait olması nedeniyle sosyolojinin genel kuralı olan; "Sosyal olay çok nedenlidir", ilkesi ile "sosyal olayın değişkenliği" ve yine, "Sosyal olayın karmaşıklığı" noktalarından hareketle tarihte cereyan eden olayları düşünürken bu ilkeleri göz aradı etmemek gerekir. Bu noktaları göz ardı eden araştırmacı veya yazar meselelere sadece bir noktadan yaklaşarak ele aldığı ve analitik çözümleme yapma gereği duymadığı takdirde, elde ettiği sonuçlar de ebetteki objektif ve ilmi olmaktan uzak kalacak ve tartışmalı hale gelecektir. Aşağılık kompleksi veya sair nedenlerle tamamen Batı hayranı olan birtakım şahıslar, kozmopolit yaklaşımlarla ele aldıkları Türk tarihini ilmi verilere göre eksik ve çarpık olarak yazıp, öğreteceklerdir. Bazı çevreler de geçmişte de yaşandığı gibi komşular ve müttefikler darılmasın veya küsmesin, diye tarihte yaşanan gerçekleri gündeme taşımaz veya görmezden gelirler. Böylece geçmişte yaşanan tarih hafızası ve mücadele tarihini olabildiğince yok sayarak, sözde "hümanist-insancıl" bir şekilde tarihi konuları vermeye çalışırlar. Bunun sonucunda da ilmi gerçekler saklanmış, araştırılıp yeni nesillere aktarılamamış olur.[10] Bazı şahıslar da akademik hayatta başarılı olamadıklarından her defasında olayları sadece bir veya iki nedene dayandırarak ve diğer verileri görmezden gelerek, olayları değerlendirip, amaçlarına ulaşmak ister ve akademik tarihin gerçekleri yazmadığını iddia ederler.

Türk Tarihi'ne ilişkin çarpık görüşlerin bir diğer nedeni de "Şarkiyatçı" batılı araştırıcılar ve onların etkisinde kalanlardır. Bunlar şarkiyatçıların Türk Tarihi'ne ait oluşturdukları olumsuz yaklaşımları benimserler. Bu oryantalist tarihçilerin eserlerini tercüme eden ve onları ilmi bir tenkide tabi tutmadan, adeta onların sözcüsü gibi davranan bu yerli "tarihi yazıcıları", Türk Tarihi'ne genellikle olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşırlar. Bunlar genellikle "Barbar Türk" söylemine bağlı bir Türk tarihi kurgularlar.

Dindarlığı öne çıkaran bazı kesimler de Türk tarihine yaklaşımlarında ve değerlendirmelerinde dini hassasiyetleri ve din etkisi ile Türk tarihinin sadece Selçuklu ve en çok da Osmanlı dönemlerini temel olarak ele alagelmişlerdir. Türk tarihinin aşağı yukarı bu kesimler X. Yüzyıldan önceki Türk tarihi ile Cumhuriyet sonrası tarih sürecini ya yok saymış veya ağır eleştirilerle yargılaya gelmişlerdir. Buna karşın bazı kesimler de tam bunun tersi olarak İslamsız Türk tarihi algısını ön plana çıkarmakta Selçuklu ve Osmanlı dönemi Türk tarihini önemsemez durumda olmuşlardır. Bu kesimler de İslam Öncesi Türk Tarihi ile Cumhuriyet sonrası süreci asıl Türk Tarihi olarak değerlendirme yoluna gitmişlerdir. Sözde "laik" bazı çevre ve kesimler de Cumhuriyet sürecini, Atatürk'ü ve Cumhuriyet tarihini çarpıtarak, adeta köklerinden koparark, batıcı ve dini reddeden bir laiklik anlayışına bağlı olarak algılama eğilimindedirler. Bu kesimler Türk tarihini 1919 yılından itibaren başlatmaktadırlar. Bunların dışında milliyetçiliği eksik ve yanlış anlayarak hamaseti öne çıkartan bazı kesimler de kendilerine özgü bir şekilde Türk tarihinin sadece ihtişamlı dönemlerini, elde edilen başarı ve zaferleri, büyük komutanları ve kahramanları merkeze alarak hamasî bir tarih algısı üretirler. Ebetteki bu da eksik ve hatalı bir tarih anlayışıdır. Yukarıda sıralanan kesimler dışında, meydana gelen değişme ve gelişmelerden geçmişte kendilerinin veya akrabalarının, zamanında elde ettikleri ayrıcalıkları yitirenler olmuştur. Bu yolla zarar gören bazı çevrelerin torunları da sayılan kesimlere malzeme vereme bağlamında hizmet ederek kitap ve neşriyat çalışmaları yapma yoluna gittikleri görülmektedir.

[10] 1970'li yılların sonlarında Türk Büyüklerinin resimlerinin okullarda salonlardan indirilmesi ve bir odada toplatılması buna güzel bir örnek teşkil eder.

Bütün bu çevreler kendilerine ve taraftarlarına siyasi çıkar ve ticari rant elde etmek üzere, hâkim olan eğilim ve iktidarlara yaranma çabası içerisinde olurlar. Bu çevreler tarihi, ilmi yollarla inşa etme gayreti duymayanlardır. "Ana kaynak" dediğimiz birinci elden kaynaklara inmeden kendi dünya görüşlerine uygun istismar edebilecekleri özellikle hatırat tarzı konuları seçerek, özel yaşamı tarihle karıştırıp bir takım iddia ve ithamlarla metinler yazmaktadırlar.[11]

Bu tarz yayınlarda ana kaynak yani birinci elden kaynaklara inilse bile, karşılaştırma ve mukayeseler yapılmayacağı için yaptıkları değerlendirmeler sübjektif kalır. Bu tür çalışmalar esasen propaganda amaçlı olup, tarih ilminin bilimsel tenkit usulleriyle örtüşmez. Bu çalışmalar ne yazık ki tarih ilminin inceliğini bilmeyen ve irdeleme gereği duymayan kitleler tarafından kolaylıkla gerçek tarih bilgisi gibi algılanabilmektedir. Ayrıca bu tarz tarih yazma işine girişenler ele aldıkları olayları veya şahsiyetlere bir noktadan saldırır ve bütün olayı ele almadan tek noktadan ve genellikle de özel hayat üzerinden gitmeye çalışırlar. Oysa özel hayat tarih değildir. Zaten bu tarz yayın yapanların kaynak ve dipnot gösterme zorunluluğu olmadığı için iddia ettikleri her görüşü rahatça ileri sürülebilmektedirler. Bu durumda üretilen sözde tarih konularıyla ancak tarih, politikacıların nutuklarını süsleyen "laf salatası" olma durumuna dönüştürülmektedir.

Millet Hayatında Birlik Düşüncesinin Tahribi ve Sonuç

Hatırlanacak olursa Türkiye'de özellikle 1970'li ve 80'li yıllarda da günümüzde tarih üzerinden yapılan tartışmaların bir benzeri, Türk dili ile sözcükler üzerinde yaşanmıştı. O yıllarda bir yandan "Öz Türkçe" konuşup yazma gayretinde olan bir kesim vardı. Diğer taraftan başka bir kesim de "yaşayan Türkçe'yi savunmakta ve eski kelimelerin muhafazasını istemekteydi. "Türkçeleşmiş, Türkçedir" mantığından hareketle eski Farsça, Arapça veya başka dillerden gelen kelimelerin muhafazasını isteyen ikinci grup ile bunların tamamen tasfiyesini ve "arı" bir Türkçe ile konuşulup yazılmasını savunan birinci grup arasında tartışma ve kamplaşmalar uzun bir süre yaşanmıştı.[12] Bu tartışmalar o yıllarda siyasi atmosfere bağlı olarak yaşanan tartışmalardı. Bunlardan herhangi bir netice elde edilemedi.

Ne yazık ki günümüzde tarih üzerinde süregelen ve yukarıda irdelediğimiz tarih mevzuları üzerinden yürütülen tartışmalar da o günlerin kısır dil, tartışmalarına benzemektedir. Asalında tarih ilmine göre, eğer tarih ile ilgili bir konu tartışılıyorsa, o konu henüz tam anlamıyla oturmamış ve araştırılmaya muhtaç demektir. Bu nedenle mevcut tartışılan konuların akademik anlamda ele alınması ve ilmi metotlarla incelenmesi gerekir.

Geçmişte akademik tarih araştırıcısı olan bilim adamlarının Türk tarihi üzerine yaptıkları çalışmalarına baktığımızda Tarihin bütünlük ve süreklilik gösterdiğine şahit oluyoruz.[13] Aslında her milletin tarihi bütünlük arz eder ve bir bütündür. Hiçbir millet, kendi tarihini eksik, parçalı, kesintili öğrenmemelidir. Hele ki tarihinin bir kısmını diğer bir bölümü ile asla tartıştırmamalı, mağlubiyetleri ve zaferleriyle, başarı ya da başarısızlıklarıyla her millet, kendi geçmişini kabullenerek dersler çıkarmalıdır. Unutulmamalıdır ki geleneği olan büyük devletlere baktığımız zaman, bunlar kurumsal davranırlar ve tarihe bütüncül açıdan yaklaşırlar. Yine Unutulmamalıdır ki tarihin bir bölümünü geri kalan tarihle kavga etmek devlet açısından da millet hayatı bakımından da zafiyet yaratır, milli birliği zayıflatmakla kalmaz toplumu bölmeye ve ayrıştırmaya yol açar. O halde yapılacak olan tarih alanında kurumsal ve bireysel araştırmaların niteliğini akademik bakımdan yükseltecek tedbirlerin alınması ve yapılan ilmi araştırmaların esas alınarak, roman, sinema ve dizi bilgilerinin mutlaka bu sağlam akademik verileri göre kurgulanarak oluşturulmasının sağlanmasıdır. Ancak bu yolla millet hayatındaki dayanışma ruh ve fikriyatı pekiştirilmiş olur. Tarih üzerinden sağlanacak olan milli duygu para ile elde edilebilecek bir konu değildir. Bu nedenle millet hayatının birliğini kökten sarsan tarih tahribatı çok önemsenmeli ve akademik realiteye uygun tarih araştırmaları desteklenerek Tütr tarihinin birliği korunmalıdır. Aksi takdirde millet hayatında onulmaz yaralar, çatışma ve bölünmeler kaçınılmaz olacaktır.

Kaynakça

Alpargu, Mehmet, "Tarih Öğretmek" Çağdaş Eğitim Dergisi, Temmuz–1987.

[11] İsmail Özçelik, "Bilimsel Tarih, Akademik Tarih Araştırıcıları ve Türk Tarihi Üzerine Yapılan Bazı Tartışmalar", Tarih Yazımı Üzerine, Berikan Yayınları, Ankara, 2017, s.15.

[12] Geniş bilgi için bakınız: Necmettin Hacıeminoğlu, Türkçenin Karanlık Günleri, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.

[13] M. Fuad Köprülü başta olmak üzere ilmi araştırmalarıyla ön plana çıkan birçok tarih araştırıcısı Türk tarihin bütünlüğü ve sürekliliği konusunda görüş birliği içerisinedir.

Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, Cilt 1, 1919-1920, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951.

Hacıeminoğlu, Necmettin, Türkçenin Karanlık Günleri, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.

Kodaman, Bayram, "Tarih Araştırmalarında Metot Meselesi" Millî Kültür Dergisi, Sayı: 81.Ankara,1991.

Özçelik, İsmail, Millî Mücadelede Güney Cephesi, (Urfa), Atatürk Araştırma Merkezi, Yayınları, Ankara, 2005.

Özçelik, İsmail, Devlet-İ 'Aliyye'nin Kamusal Düzeni Ve Kurumları, Gazi Kitapevi, Ankara, 2014.

Özçelik, İsmail, Tarih Ve Metodolojisi, Gazi Kitabevi, Ankara, 2014.

Özçelik, İsmail, "Bilimsel Tarih, Akademik Tarih Araştırıcıları Ve Türk Tarihi Üzerine Yapılan Bazı Tartışmalar", Tarih Yazımı Üzerine, Berikan Yayınları, Ankara, 2017.

Sözcü Gazetesi, 30 Mayıs 2016.

Taneri, Aydın, Türk Devlet Geleneği, Töre-Devlet Yayınları, Ankara, 1981.

Yeni Şafak Gazetesi, 30 Mayıs, 2016.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA BULGAR KOMUTASINDA GÖREV ALMIŞ BİNBAŞI VE DAHA ÜST RÜTBELİ TÜRK SUBAYLARINA VE TÜRK DEVLET ADAMLARINA VERİLEN BULGAR NİŞANLARI

Ökkeş NARİNÇ*

Özet

Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ve Avusturya-Macaristan ile gizli ittifak anlaşması imzalamış, bu anlaşma ile I. Dünya Savaşında tarafını belirlemiş olsa da savaşa resmi olarak 11 Kasım 1914 tarihinde katılmıştır. Bulgaristan ise savaşa 6 Eylül 1915 tarihinde İttifak Devletleri safında dâhil olmuştur. I. Dünya savaşının iki müttefiki Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasındaki ittifak ise 19 Ağustos 1914 tarihinde Sofya'da Bulgar Başbakanı Vasil Radoslavov ile Talat ve Halil Beyler arasında imzalanan Dostluk ve İttifak Antlaşması ile ilk şeklini, 3 Eylül 1915 tarihinde imzalanan sınır belirleme anlaşması ile de son halini almıştır. İki komşu Devletin imzaladığı bu anlaşmalar daha geniş ele alındığında sınırlar açısından tüm İttifak Güçlerini birbirine bağlamaları bakımından da önem arz etmektedir. İki müttefik devletin savaş hattında birbirlerine karşı desteği ise Romanya'nın 27 Ağustos 1916 tarihinde savaşa girişi sonrasında gerçekleşmiştir. Romanya savaşa girdikten sonra Bulgaristan'ın Sırplara karşı askeri harekâtta bulunduğu Makedonya cephesinden bir kısım askerlerini Romanya'ya karşı Dobruca cephesine kaydırma zorunluluğu ve askeri desteğe ihtiyaç duyması sonrasında, Alman Komuta karargâhının Enver Paşa ile yaptığı görüşmeler sonrasında karara bağlanmıştır. bu karar çerçevesinde Dobruca cephesine 15, 25 ve 26'ncı tümenlerden oluşan 6. Kolordu, Makedonya cephesine ise 46'ncı, 50'nci tümenlerden oluşan 20'nci Kolordu ve 177'nci Alay gönderilmiştir. Bu çalışmada Bulgar komutası altında İtilaf Kuvvetlerine karşı mücadele veren Türk subaylarına ve Türk subaylarının Bulgaristan'a destek vermesine karar veren Osmanlı Devlet adamlarına, destekleri ve gösterdikleri kahramanlık sonrasında, Bulgar Çarlığı tarafından verilen Nişânlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı, Devlet Nişanı.

BULGARIAN ORDERS GIVEN TO SQUADRON LEADERS AND ABOVE DEGREE TURKISH MILITARY OFFICERS ASSIGNED UNDER THE COMMAND OF BULGARIA IN THE FIRST WORLD WAR

Abstract

The Ottoman Empire signed secret alliance agreement with Germany and Austria-Hungary on 2 August 1914, even it etermined its party with this agreement it crusaded on 15 October 1914. In turn Bulgaria, offically it crusaded with Central Power on 6 September 1915. Alliance between Ottoman Empire and Bulgaria two allied of first world war took nitial shape with the agreementof friendship and Alliance signed between Vasil Radoslavov president of Bulgaria and Halil and Talat Bey, took final shape with the boundary determination agreement that it was signed. All these aggrement are important in terms of adhering to alliance powers. Two Allied States backed up each other after that Romania went to war on 27 August 1916. After went to war, certain part of soldiers burden of dislocation from Macedonia front line that Bulgarians attacked against Serbian towards Romania to Dobruca front line and after requiring military support it was determined with the interview between Germany Military and Enver Pasha. Within the frame of this decision, it was send 6 army corps consisting of 15th, 25th, 26th divisions to Dobruca front line, 20th army corps consisting of 46th and 50th divisions 177th battalion to Macedonia front line. It is handled orders given by Bulgarian Charism to Turkish Military officers put up fight against Entente Powers to Ottoman Statesmen deciding this support after they showed heroism in this study.

Keywords: Bulgaria Ottoman State, First World War, State Order.

*Dr. Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, onarinc@nku.edu.tr.

Giriş

Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ve Avusturya-Macaristan ile gizli ittifak anlaşması imzalamıştır. Osmanlı Devleti bu anlaşma ile I. Dünya Savaşında tarafını belirlemiş olsa da savaşa resmi olarak 11 Kasım 1914 tarihinde katılmıştır. Bulgaristan ise savaşa 6 Eylül 1915 tarihinde İttifak Devletleri safında dâhil olmuştur. I. Dünya savaşının iki müttefiki Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasındaki ittifak ise 19 Ağustos 1914 tarihinde Sofya'da Bulgar Başbakanı Vasil Radoslavov ile Talat ve Halil Beyler arasında imzalanan Dostluk ve İttifak Antlaşması ile ilk şeklini, 3 Eylül 1915 tarihinde imzalanan sınır belirleme anlaşması ile de son halini almıştır. İki komşu Devletin imzaladığı bu anlaşmalar daha geniş ele alındığında sınırlar açısından tüm İttifak Güçlerini birbirine bağlamaları bakımından da önem arz etmektedir.

İki müttefik devletin savaş hattında birbirlerine karşı desteği ise Romanya'nın 27 Ağustos 1916 tarihinde savaşa girişi sonrasında gerçekleşmiştir. Romanya savaşa girdikten sonra Bulgaristan'ın Sırplara karşı askeri harekâtta bulunduğu Makedonya cephesinden bir kısım askerlerini Romanya'ya karşı, Dobruca cephesine kaydırma zorunluluğu ve askeri desteğe ihtiyaç duyması sonrasında, Alman Komuta karargâhının Enver Paşa ile yaptığı görüşmeler sonrasında karara bağlanmıştır. Bu karar çerçevesinde Dobruca cephesine 15, 25 ve 26'ncı tümenlerden oluşan 6. Kolordu, Makedonya cephesine ise 46'ncı, 50'nci tümenlerden oluşan 20'nci Kolordu ve 177'nci Alay gönderilmiştir. Söz konusu cephelere gönderilen Türk askerleri Rus ve Romen birliklerine karşı Bulgar komutası altında mücadele vermiş ve verdikleri bu mücadeleler sonucunda Bulgar Çarlığı tarafından kendilerine nişan ve madalyalar verilmiştir. Bulgaristan'ın İtilaf Güçlerine karşı savaş yürüttüğü Makedonya ve Dobruca cephesine destek için gönderilerek orada görev yapan ve Bulgar Çarlığı tarafından nişan ve madalya ile ödüllendirilen subay, devlet adamı, er ve geri hizmet görevlilerinin toplam sayısı 1138 kişidir. Fakat bu çalışmada Binbaşı ve daha üst rütbedeki subaylar ve devlet adamları ele alınmıştır.

1. Birinci Derece Parlak Cesaret Nişânı

17.04.1917 tarihinde Osmanlı İmparatorluğunun Sultanı, Büyük Sultan V. Mehmed'e Birinci Dereceden Parlak Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban, TsVA, 2004:461)

I.Derece Parlak Cesaret Nişânı[1]

[1] Bu Nişân altın bir Nişân olup, 59-61 mm ölçülerindedir. 1916 yılında kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca Bkz: http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_for_bravery#Iclass, 04.03.2019.

1.1. Birinci Derece Mat Cesaret Nişanı

1916 yılında Harbiye Nazırı, Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya Birinci Dereceden Mat Cesaret Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:461)

I.Derece Mat Cesaret Nişânı[2]

1.2. İkinci Derece Cesaret Nişânı

II. Derece Cesaret Nişânı[3]

- 19.05.1917 tarihinde Boğaz ve Çanakkale Savunması Başkomutanı Mareşal Guido von Usedom'a II. Derece Cesaret Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:461)

- 19.05.1917 tarihinde Osmanlı Donanmasının Birinci Komutanı Amiral Wilhelm Souchon'a II. Derece Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban, TsVA, 2004:461)

- 19.05.1917 tarihinde 4'üncü Ordu Komutanı Korgeneral Ahmed Cemal Necip Paşa'ya[4] II. Derece Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban, TsVA, 2004:461)

- 19.05.1917 tarihinde 1'inci Ordu Komutanı Korgeneral Mehmet Esat Paşa'ya[5] II. Derece Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban, TsVA, 2004:461)

- 19. 05.1917 tarihinde 3'üncü Komutanı Tümgeneral Vehip Mehmed Paşa'ya[6] II. Derece Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban, TsVA, 2004:461)

---

[2] Bu Nişân 1916 yılında kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca Bkz: http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_for_bravery#Iclass, 04.03.2019.

[3] Bu Nişân genellikle Generallere verilen bir nişândır. Ayrıntılar için bkz: http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_for_bravery#IIclass, 04.03.4029.

[4] D. 1872-V. 1922, Ahmed Cemal Necip BÜYÜKSAKALLI. Ayrıntılı bilgi için bkz: *Hülya Toker, Nurcan Aslan, Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, C. 1, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2009, s. 262-264.*

[5] D. 1862-V. 1952, Mehmet Esat BÜLKAT. Ayrıntılı bilgi için bkz: *Toker, Aslan, a.g.e. C. 1, s. 37.*

- 19.05.1917 tarihinde Korgeneral Halil Kut'a[7] II. Derece Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban, TsVA, 2004:461)

- 19.05.1917 tarihinde Süvari Generali Korgeneral Ahmet İzzet Paşa'ya[8] II. Derece Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban, TsVA, 2004:461)

1.3. Üçüncü Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı

III. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı[9]

- 19.05.1917 tarihinde Bulgar Genel Karargâhında Türk Ordu Temsilcisi olarak bulunan Kurmay Albay Ali Sezer'e[10] III. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban, TsVA, 2004:462)

1.4. Dördüncü Derece I. Sınıf Cesaret Nişânı

IV. Derece I. Sınıf Cesaret Nişânı[11]

---

[6] Mehmet Vehip (Kaçi) Paşa, 23 Şubat 1916 tarihinde Mahmut Kamil Paşa'nın yerine 3. Ordu Komutanlığına getirilmiştir. Mehmet Vehip Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: *Abdullah İlgazi, Mustafa Bıyıklı, Mehmet Vehip (Kaçi) Paşa'nın Çanakkale Muharebelerindeki Yeri ve Önemi, Atam, Sayı 82, Mart 2012, s. 115.*

[7] Bulgarca metinde "6. Ordu Komutanı Tümgeneral Halil İsmail Paşa" şeklinde verilmiştir. Fakat 19.05.1917 tarihinde 6. Ordu Komutanı Korgeneral Halil Kut'tur. Rütbesi de Tümgeneral değil Korgeneral'dir. 6. Ordu Komutanlığına 27 Nisan 1916 tarihinde asaleten atanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: *Toker, Aslan, a.g.e., C. 3, s. 194-196.*

[8] Bulgarca metinde 2. Ordu Komutanı Süvari Generali İzzet Haydar Paşa olarak verilmiştir. Fakat bu tarihte 2. Ordu komutanı Ahmet İzzet Paşa'dır ve rütbesi de Korgeneraldir. Ayrıntılı bilgi için bkz: *Toker, Aslan, a.g.e., C. 1, s. 13-15.*

[9] Üçüncü Sınıf Nişânlar, Generaller, Kıdemli Subaylar ve savaşta cesaret gösteren genç subaylara verilmiştir. http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_for_bravery, 19.03.2019.

[10] Bulgarca Metinde Albay Ali Bey şeklinde belirtilmiştir. (D. 1871-V. 1948) 19 Eylül 1915'te Sofya Ataşemiliteri olarak tayin edilmiş, 29 Ekim 1917 tarihinde de Bulgar Genel Karargahına temsilci olarak atanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: *Toker, Aslan, a.g.e., C. 2, s. 14.*

[11] IV. Derece I. Sınıf Nişân yaklaşık 50 mm büyüklüğünde tek yüzü kırmızı kılıçsız bir Nişândır. Askeri Sağlık görevlileri ve cesaret gösteren genç subaylara verilmiştir. Ayrıca bkz:
http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_for_bravery. 08.04.2019.

- 10.02.1918 tarihinde Makedonya'daki 177. Alay Komutanı Binbaşı Mehmet Nazım (Yücel) Bey'e[12] IV. Derece I. Sınıf Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban, TsVA, 2004:466)

-

1.5. Dördüncü Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı

IV. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı[13]

- 19.05.1917 tarihinde Tümgeneral Şehzade Abdülmecid Efendi'ye IV. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban, TsVA, 2004:461)

- 19.05.1917 tarihinde Sultanın Yaveri Şehzade Mehmed Cemaleddin Efendi'ye[14] IV. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban, TsVA, 2004:462)

- 19.05.1917 tarihinde Sultanın Yaveri Şehzade Ziyaeddin Efendi'ye[15] IV. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban, TsVA, 2004:462)

- 19.05.1917 tarihinde Şehzade İbrahim Tevfik Efendi'ye[16] IV. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban, TsVA, 2004:462)

- 19.05.1917 tarihinde Şehzade Mehmed Selim Efendi'ye[17] IV. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban, TsVA, 2004:462)

- 19.05.1917 tarihinde Şehzade Abdulkadir Efendi'ye[18] IV. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban, TsVA, 2004:463)

- 19.05.1917 tarihinde Şehzade Abdulhalim Efendi'ye[19] IV. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban, TsVA, 2004:463)

---

[12] Bulgarca metinde görev yaptığı alay kısmı yazılmamıştır. Mehmet Nazım Yücel D. 1886- V. 1921, Baba adı Cemal Bey'dir, 30 Kasım 1916 tarihinde 177. Alay'a komutan olarak atanmıştır. Ayrıca bkz: *Toker, Aslan, a.g.e., C. 3, s. 345-346.*

[13] Bu Nişân Gümüş bir Nişândır ve 1915 yılında verilmeye başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_for_bravery, 16.03.2019.

[14] Şehzade Mehmed Cemaleddin Efendi Ordu'da görev almış bir şehzadedir. 9. Ordu'da "Depo Kıtaatı Müfettişi" olarak görev yapmıştır. Ayrıntılı Bilgi için bkz: *Cevdet Kırpık, II. Meşrutiyet'ten Sonra Şehzade Eğitiminde Değişim, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 21, Mayıs 2010, s. 119.*

[15] Şehzade Ziyaeddin Efendi V. Mehmed Reşat'ın oğludur. 1917 yılı ilkbaharında Alman İmparatoruna hediye edilecek murassa bir kılıcın götürülmesi ile görevlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: *Kırpık, a.g.m., s. 116.*

[16] Şehzade İbrahim Tevfik Efendi, Abdülmecid Han'ın oğlu şehzade Kemaleddin Efendi'nin oğludur. Daha detaylı bilgi için bkz: *Taha Toros Arşivi, TT-583262, s. 61.* http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/17364/001583262010.pdf?sequence=1.

[17] Şehzade Mehmed Selim Efendi II. Abdülhamid'in 1872 doğumlu en büyük oğludur. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: *Cevdet Kırpık, Şehzade Evliliklerinde Değişim, OTAM, S. 26, Güz 2009, s. 185.*

[18] Abdulkadir Efendi II. Abdulhamid'in İkinci Oğludur: *Komisyon, Yıldız Saray Sohbetleri-2016, Yıldız Teknik Üniversitesi Sultan II. Abdulhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi, ISBN 978-975-461-533-3, İstanbul 2017, s. 7.*

- 16.10.1916 tarihinde 6. Tümen 157. Alay Komutanı Yarbay Mehmet Akif Bulat'a[20]IV. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban,TsVA, 2004:463)

- 19.05.1917 tarihinde Şehzade Ahmed Nuri Efendi'ye[21] IV. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban,TsVA, 2004:463)

- 19.05.1917 tarihinde Şehzade Ahmed Nihad Efendi'ye[22] IV. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban, TsVA, 2004:464)

- 19.05.1917 tarihinde Şehzade Ömer Hilmi Efendi'ye[23] IV. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı verilmiştir. (Pri Ban, TsVA, 2004:464)

- 16.10.1017 tarihinde 169. Piyade Alayı Komutanı Yarbay Servet Bey'e IV. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı verilmiştir.[24](Pri Ban, TsVA, 2004:464)

- 19.05.1917 tarihinde Şehzade Abdurrahim Efendi'ye[25] IV. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:465)

- 16.10.1917 tarihinde 158. Piyade Alayı Komutanı Binbaşı Mahmud Nedim Bey'e[26] IV. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:466)

- 16.10.1917 tarihinde 50. Topçu Alayı Komutanı Binbaşı Mehmed Sadık Bey'e[27] IV. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:466)

- 03.12.1916 tarihinde 6. Kolorduda İstihkâm Taburu Komutanı Binbaşı Nuri Bey'e IV. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı verilmiştir.[28](Pri Ban, TsVA, 2004:467)
- 16.10.1917 tarihinde 169. Piyade Alayında Tabur Komutanı Binbaşı Ömer Şevki Bey'e IV. Derece II. Sınıf Cesaret Nişânı verilmiştir.[29] (Pri Ban, TsVA, 2004:467)
-

1.6. Beşinci Derece Cesaret Nişânı[30]

- 03.12.1916 tarihinde Askeri Mahkeme Danışmanı Binbaşı Ömer Fevzi Efendi'ye V. Derece Cesaret Nişânı verilmiştir.[31](Pri Ban, TsVA, 2004:467)

2. Aziz Aleksander (Büyük Haç) Nişanı

---

[19] Sultan Abdulmecid'in oğludur.

[20] Bulgarca metinde Yarbay Akif Hasan Hüsni, 157. Piyade Alayı Komutanı olarak geçmektedir. Fakat bilgileri tam olarak; Yarbay Mehmet Akif Bulat, Baba adı: Hüseyin Hüsnü, 6. Tümen 157. Alay Komutanı D. 1878- V. 1948'dir. *Toker, Aslan, a.g.e., C. 2, s. 314-315.*

[21] II. Abdulhamid'in Oğludur.
http://www.idealistkalemler.com/FileUpload/ep733581/File/sultan_ii.abdulhamid_in_zevceleri_ve_cocuklari.pdf. 25.03.2019.

[22] Şehzade Ahmet Nihat Efendi V. Murat'ın torunudur. Ayrıntılı bilgi için bkz: *Kırpık, (2010), a.g.m., s. 113.*

[23] Şehzade Ömer Hilmi Efendi Sultan Mehmed Reşad'ın oğludur. Ayrıntılı bilgi için bkz: *Kırpık, (2010), a.g.m., s. 113.*

[24] Baba adı Hüsnü'dür.

[25]*Toker, Aslan, a.g.e., C. 3, s. 177-178.* "Almanya'da eğitim gören şehzadelerden II. Abdülhamid'in oğlu Abdürrahim Efendi I. Dünya Savaşı sırasında yurda dönerek fiilen askerlik hayatına atıldı ve tabur komutanı oldu. Şehzadenin 15 Nisan 1917'de 15. Kolordu'ya atanmasıyla ilgili İrade şu şekildeydi: "Fahr-i yaverân-ı hazret-i şehriyârîden Sahra Topçu Binbaşısı Şehzade Abdürrahim Efendi muvakkaten topçu taburu kumandanlığına tayin edilmek üzere 15. Kol Ordu'ya memur edilmiştir. 15 Nisan 1333" Şehzade Abdurrahim Efendi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: *Kırpık, (2010), a.g.m., s. 118.*

[26] Mahmud Nedim Bey 50. Tümen 158. Piyade Alayı Komutanı olarak tayin edilmiş ve Makedonya cephesinde 2. Bulgar ordusu emrinde muharebelere katılmıştır. D. 1877- V. 1948, Baba adı Mustafa'dır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: *Toker, Aslan, a.g.e., C. 2, s. 393-394.*

[27] Binbaşı Mehmed Sadık, D. 1878- V. 1927, Baba adı Hacı Ata Bey'dir. Ağustos 1916'da Makedonya Cephesine gitmek üzere 50. Tümen 50. Sahra Topçu Alayı Komutanı olarak atanmıştır. *Toker, Aslan, a.g.e., C. 2, s. 515-517.*

[28] Baba adı Hurşid'dir.

[29] Baba adı Şakir'dir.

[30] Bu Nişâna dair görsele ulaşılamamıştır.

[31] Bulgarca metinde Baba adı Maliko (Malik) olarak verilmiştir.

19. 05. 1917 tarihinde 5'inci Ordu Komutanı Mareşal Liman von Sanders Paşa'ya Aziz Aleksandır Nişânı "Büyük Haç" verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:461)

Aziz Aleksandır (Büyük Haç) Nişânı[32]

2.3. İkinci Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı

II. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı[33]

- 19.05.1917 tarihinde Alman Bölge Komutanlığında Askeri İaşe Depoları Komutanı Tümgeneral Baki Paşa'ya II. Derece Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:461)
- 19.05.1917 tarihinde Harbiye Nezareti Müsteşarı Tümgeneral Mahmut Kamil Paşa'ya [34] II. Derece Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:462)
- 19.05.1917 tarihinde Silah Müfettişi Tümgeneral Pier Paşa'ya II. Derece Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:462)
- 19.05.1917 tarihinde Alman Bölge Komutanlığında Sıhhiye Dairesi Reisi Tümgeneral Süleyman Numan Paşa'ya[35] II. Derece Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:462)

[32] Bu Nişân; Kraliyet ailesi mensupları, Başbakanlar, Meclis Başkanları, Üst Düzey Din Adamları, Yabancı Devlet Başkanları, Generaller gibi en yüksek rütbedeki kişilere verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_of_st_alexander#GrandCross, 04.03.2019.

[33] Bu Nişân Kıdemli Memurlar, Bakanlar, Diplomatlar, Generaller ve benzer rütbelere sahip yabancı devlet adamlarına verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz:
http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_of_st_alexander,17.03.2019.

[34] D. 1880-V. 1922, Halep. Ayrıntılı bilgi için bkz: Toker, Aslan, a.g.e., C. 3, s. 11-12.

[35] D. 1868- V. 1925, Osmanlı Ordusu Sıhhiye Dairesi Reisi ve Ordu Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi Tümgeneral Süleyman Numan Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: "*Efdal As, Birinci Dünya Savaşı'nın Sıhhiye Dairesi Reisi ve Ordu Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi Süleyman Numan Paşa'nın (1868-1925) Hayatı ve Askeri Faaliyetleri, IJOESS, C. 6, S. 21, Aralık 2015, s. 112*."

- 19.05.1917 tarihinde Hijyen Uzmanı Binbaşı Dr. Rodenwaldt'a II. Derece Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:462)
- 16.10.1917 tarihinde Bern Askeri Ataşesi Kurmay Albay Halil Bey'e[36] II. Derece Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:463)

2.4. Üçüncü Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı

III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı[37]

- 03.12.1916 tarihinde 6. Kolordu Topçu Komutanı Albay Ali Bey'e[38] III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:462)
- 16.10.1917 tarihinde 50. Tümen Komutanı Albay Şükrü Naili Bey'e III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:463)
- 19.05.1917 tarihinde Atina Askeri Ataşesi Yarbay A. Mümtaz Bey'e III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:463)
- 03.12.1916 tarihinde 59. Piyade Alayı Komutanı Yarbay Ali Muzaffer ERGÜN'e[39] III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:463)
- 19.05.1917 tarihinde 20. Kolordu Topçu Komutanı Yarbay Ali Rıza Bey'e[40] III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:463)
- 19.05.1917 tarihinde Alman Bölge Komutanlığında 12. Şube Müdürü Kurmay Yarbay Asım (GÜNDÜZ) Bey'e[41] III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:463)
- 19.05.1917 tarihinde Savunma Bakanlığı Ordu Dairesi Başkan Yardımcısı Kurmay Yarbay Behiç (ERKİN) Bey'e III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.[42](Pri Ban, TsVA, 2004:463)
- 19.05.1917 tarihinde Savunma Bakanlığı Askeri Birimler Başkan Yardımcısı Yarbay Esad Bey'e III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.[43](Pri Ban, TsVA, 2004:463)

---

[36] Bern Askeri Ataşesi Halil Bey hakkında detaylı bilgi bulunamamıştır.
[37] III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı Bakanlar, Generaller, Kıdemli Subaylar, Diplomatlar ve Kraliyet konseyi Üyelerine verilmiştir. http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_of_st_alexander, 20.03.2019.
[38] Baba adı Mehmet Tevfik'tir.
[39] Bulgarca metinde Yarbay Ali bey Mehmed şeklinde belirtilmiştir. Buradaki Mehmet baba adıdır. D. 1874-V. 1940, 14 Haziran 1915 ile 31 Ağustos 1922 arası Albay rütbesini, 1930'da da Tuğgeneral rütbesini almıştır. *Toker, Aslan, a.g.e., C. 2, s. 286-287.*
[40] Bulgarca metinde Yarbay Ali Rıza Bey Mustafa şeklinde geçmektedir. D. 1870-V. ?, buradaki Mustafa baba adıdır. *Toker, Aslan, a.g.e., C. 2, s. 258-259.*
[41] D. 1880-V.1970, Babası Ömer Beydir. 14 Eylül 1915'te Kurmay Yarbay, 25 Mayıs 1918'de Kurmay Albay, 31 Ağustos 1922'de Tuğgeneral, 30 Ağustos 1926'da Korgeneral, 30 Ağustos 1937'de Orgeneral rütbelerini almıştır. *Toker, Aslan, a.g.e., C. 3, s.76-79.*
[42] Baba adı: Cemil'dir.
[43] Baba adı: Yusuf'tur.

- 19.05.1917 tarihinde Alman Bölge Komutanlığında Şube Başkan Yardımcısı Yarbay Seyfi Bey'e III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.[44](Pri Ban, TsVA, 2004:463)
- 19.05.1917 tarihinde 144. Piyade Alayı Komutanı Yarbay İsmail Adil (ÜNAL) Bey'e[45] III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:463)
- 03.12.1916 tarihinde 45. Piyade Alayı Komutanı Yarbay İsmail Hakkı Bey'e[46] III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:463)
- 21.02.1915 tarihinde Sofya Askeri Ataşe Yarbay Mustafa Kemal Bey'e[47] III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir. (Pri Ban, TsVA, 2004:463)
- 19. 05. 1917 tarihinde Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Birinci Yaveri Yarbay Kazım Bey'e III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.[48](Pri Ban, TsVA, 2004:464)
- 03.12.1916 tarihinde 38. Piyade Alayı Komutanı Yarbay Mehmet Kazım Bey'e[49] III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:464)
- 03.12.1916 tarihinde 24. Topçu Alayı Komutanı Yarbay Lehmann Bey'e[50] III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:464)
- 19.05.1917 tarihinde Alman Bölge Komutanlığında Komutan Yarbay Mahmud Bey'e III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:464)
- 03.12.1916 tarihinde 74. Piyade Alayı Komutanı Yarbay Mustafa İzzet (YAVUZER) Bey'e[51] III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:464)
- 19.05.1917 tarihinde Askeri Atölyeler Baş Direktörü Yarbay Necmeddin Hüseyin Bey'e III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:464)
- 19.05.1917 tarihinde harbiye Nezareti Atlı Birlikler Şubesi Başkan Yardımcısı Kurmay Yarbay Osman Şevket Bey'e III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.[52](Pri Ban, TsVA, 2004:464)
- 19.05.1917 tarihinde Alman Bölge Komutanlığında Ordular Ulaşım İşleri Başmüfettişi Yarbay Postchernik'e III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:464)

---

[44] Baba adı: Rıza'dır.

[45] Baba Adı: Muhittin'dir, D. 1873-V. 1948, 20 Eylül 1915'te 144. Alay'a komutan olarak atanmıştır. Yarbay İsmail Adil Ünal hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: *Toker, Aslan, a.g.e., C. 1, s. 296-297.*

[46] Baba adı İbrahim'dir. D. 1874-V. 1932. 18 Haziran 1915 tarihinde 45. Alay'a Komutan olarak atanmıştır. Yarbay İsmail Hakkı Bey hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: *Toker, Aslan, a.g.e., C. 2, s. 42-44.*

[47] Mustafa Kemal ATATÜRK, Sofya Askeri Ataşeliğine 20.11.1913 tarihinde Yüzbaşı rütbesindeyken atanmış, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine İstanbul'a dönmüştür. Onun Sofya'dan ayrılış tarihini iki farklı kaynak birbirinden farklı tarihlerde belirtilmektedir. Cengiz Hakov; "*Военный Атташе Турции В Софии Мустафа Кемаль Ататюрк И Обстановка На Балканах Накануне И В Начале Первой Мировой Войны"* başlıklı çalışmasında bu tarihi 25.01.1915 olarak verirken, Esra Sarıkoyuncu Değerli; "*Türk-Bulgar İlişkilerinde Mustafa Kemal ATATÜRK"* başlıklı çalışmasında 2 Şubat 1915 olarak belirtmiştir. Söz konusu fark Ona III. Derece Aziz Aleksander Nişânının Sofya'dan ayrıldıktan sonra verildiği fikrini uyandırsa da, bu Nişânın Yarbay Mustafa Kemal'in Sofya'dan ayrılmak için hazırlıklarının sürdüğü sırada verildiği kanaatini oluşturmaktadır.

[48] Baba adı Mahmud'tur.

[49] Mehmet Kazım Bey, D. 1875-V. 1934, Baba adı Haşim'dir. Yarbay Mehmet Kazım Bey 2 Nisan 1914'te 5. Kolordu 38. Piyade Alayı 2. Tabur'a, daha sonra bağlı bulunduğu Piyade Alayı'na Komutan olarak atanmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: *Toker, Aslan, a.g.e., C. 1, s. 375-376.*

[50] Anafartalar Sahra Top Taburu Komutanı.

[51] Baba Adı Hüseyin'dir. D. 1876-V. 1938. Yarbay Mustafa İzzet Bey 14 Mart 1916 tarihinde 5. Ordu, 14. Kolordu, 25. Tümen, 74. Alay komutanı olarak atanmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: *Toker, Aslan, a.g.e., C. 3, s. 122-124.*

[52] Baba Adı Ömer'dir.

- 19.05.1917 tarihinde 146. Piyade Alayı Komutanı Yarbay Rudolf Birhroltz'a[53] III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:464)
- 19.05.1917 tarihinde Alman Bölge Komutanlığında Subay Kurmay Yarbay Rüştü Reşit Bey'e III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:464)
- 19.05.1917 tarihinde Alman Bölge Komutanlığında Sahra Demiryolu Dairesi Başkanı Yarbay Böttrich'e[54] III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:464)
- 19.05.1917 tarihinde 15. Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Süleyman İzzet Yeğin'e[55] III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:464)
- 19.05.1917 tarihinde Ordu Karargahında Kurmay Yarbay Tevfik Bey'e III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:464)
- 19.05.1917 tarihinde Alman Bölge Komutanlığında Demiryolu Taşımacılığı Şubesinde görevli subay Yarbay Hayri Şevki Bey'e III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:465)
- 03.12.1916 tarihinde 15. Tümen Komutanı Yarbay Hamdi Bey'e III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.[56](Pri Ban, TsVA, 2004:465)
- 03.12.1916 tarihinde 6. Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Yahya Hayati Bey'e[57] III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:465)

2.5. Dördüncü Derece Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı

IV. Derece Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı[58]

- 16.10.1917 tarihinde 2. Bulgar Ordu Karargahında İrtibat Subayı Kurmay Binbaşı Ali Rıza Bey'e IV. Derece Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.[59](Pri Ban, TsVA, 2004:465)
- 03.12.1916 tarihinde 15. Tümen'de İhtisas Hizmet Başkanı Binbaşı Ali Fuad Efendi'ye IV. Derece Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.[60](Pri Ban, TsVA, 2004:465)

---

[53] Birinci Dünya Savaşında Osmanlı ordusu içerisinde bulunan Alman askerlerde Rudolf ismine rastlanmış fakat "Birhroltz"a rastlanmamıştır. Bu nedenle Bulgarca metinden olduğu gibi aktarılmıştır.
[54] Bulgarca metinde ismi Rötriş Bey şeklinde verilmiştir. (РЬОТРИШ)
[55] Kurmay Yarbay Süleyman İzzet Yeğin D. 1881-V. 1944, baba adı: Galip Bey. Ayrıntılı bilgi için bkz: *Toker, Aslan, a.g.e., C. 3, s. 225-226.*
[56] Baba adı Hadi Paşa'dır.
[57] Şam'da doğmuştur. Baba adı Ethem'dir. 26 Ağustos 1916'da 6. Kolordu Kurmay Başkanlığına becayişen atanmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: *Toker, Aslan, a.g.e., C. 3, s. 244-245.*
[58] IV. Derece Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı orta sınıf devlet memurlarına, belediye başkanlarına, sanayicilere, Kraliyet ve Prens birliği üyelerine ve emirlere verilmiştir.
http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_of_st_alexander. 04.04.2019.
[59] Baba adı Hasan'dır.
[60] Baba adı Besim'dir.

- 16.10.1917 tarihinde 158. Piyade Alayında Tabur Komutanı Binbaşı Ahmed Ziya Bey'e IV. Derece Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.[61](Pri Ban, TsVA, 2004:466)
- 19.05.1917 tarihinde 158. Piyade Alayında Tabur Komutanı Binbaşı Bahir Mustafa'ya IV. Derece Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:466)
- 19.05.1917 tarihinde 158. Piyade Alayında Tabur Komutanı Binbaşı Besik (Besim) Bey'e IV. Derece Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.[62](Pri Ban, TsVA, 2004:466)
- 03.12.1916 tarihinde 25. Tümen Sıhhi Kısım Komutanı Binbaşı Kemal Efendi'ye IV. Derece Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.[63](Pri Ban, TsVA, 2004:466)
- 16.10.1917 tarihinde 158. Piyade Alayında Tabur Komutanı Binbaşı Nazmi Mustafa Bey'e IV. Derece Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:466)
- 16.10.1917 tarihinde 157. Piyade Alayında Tabur Komutanı Binbaşı Nazım Bey'e IV. Derece Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.[64](Pri Ban, TsVA, 2004:467)
- 16.10.1917 tarihinde 169. Piyade Alayında Tabur Komutanı Binbaşı Hasan Tahsin Bey'e IV. Derece Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.[65](Pri Ban, TsVA, 2004:467)
- 03.12.1916 tarihinde 6. Kolordu'da Sıhhi Danışman Binbaşı Hüseyin Arif Bey'e IV. Derece Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.[66](Pri Ban, TsVA, 2004:467)
- 03.12.1916 tarihinde 15. Tümen'de Sıhhi Hizmet Subayı Binbaşı Yusuf Ziya Efendi'ye IV. Derece Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir.[67](Pri Ban, TsVA, 2004:468)

3. Birinci Derece Askeri Üstün Hizmet Halk Nişânı (Büyük Haç)

I.Derece Üstün Askeri Hizmet Halk Nişânı (Büyük Haç)[68]

- 19.05.1917 tarihinde İstanbul'da Genelkurmay Karargahı Kurmay Başkanı Korgeneral Friedrich Bronsart von Schellendorf'a I. Derece Üstün Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:461)

- 19.05.1917 tarihinde Baş Levazımcı Korgeneral[69] (Albay) İsmail Hakkı Paşa'ya I. Derece Üstün Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:461)

[61] Baba adı Hasan'dır.
[62] Baba adı Salih Efendi'dir. Bulgarca metinde ismi Besik Bey şeklinde geçmektedir. Bu ismin Besim olabileceğinden hareketle metinde parantez içinde Besim şeklinde verilmiştir.
[63] Baba adı Abdulkadir'dir.
[64] Baba adı Nazmi Mustafa'dır.
[65] Baba adı Mustafa'dır.
[66] Baba adı Arif'tir.
[67] Baba adı Şevki'dir.
[68] Bu Nişân Generallere, Yabancı Askerlere ve nadiren sivillere de verilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_of_military_merit, 05.03.2019.

- 19.05.1917 tarihinde Romanya İdare-i Askeriyesi Komutanı Korgeneral Osman Nizami Paşa'ya[70] I. Derece Üstün Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:461)

- 19.05.1917 tarihinde 20. Kolordu Komutanı Tümgeneral Abdülkerim Paşa'ya[71] I. Derece Üstün Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:461)

- 03.12.1916 tarihinde 6. Kolordu Komutanı Tuğgeneral Mustafa Hilmi Paşa'ya[72] I. Derece Üstün Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:462)

2.6. İkinci Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı

II. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı[73]

- 19.05.1917 tarihinde Alman Bölge Komutanlığında bulunan Malzeme Nakliye Birlikleri Başmüfettişi Albay Bischof'a II. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:462)
- 19.05.1917 tarihinde Alman Bölge Komutanlığında Ağır Topçu Bölge Komutanı Yarbay Wehrle'ye[74] II. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:462)
- 19.05.1917 tarihinde Savaş Bakanlığı Ordular Şubesi Bölüm Başkanı Albay Hans Kannengiesser'e II. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:462)
- 19.05.1917 tarihinde 46. Tümen Komutanı Kurmay Albay Mahmud Beliğ Bey'e[75] II. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:462)

---

[69] Bulgarca eserde İsmail Hakkı Paşa Korgeneral olarak verilmiştir. Fakat ATASE basımı "*Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*" adlı 3 ciltlik eserin içerisinde birden çok "İsmail Hakkı" ismine ulaşılmış fakat bu isimde Korgeneral rütbesinde kimse tespit edilememiştir. Bu isimlerin İçerisinde sadece Edirne doğumlu (1874-1932) Albay rütbesinde ve 1916 yılında Dobruca ve Romanya'daki muharebelere katılmış olan Albay İsmail Hakkı bulunmaktadır. Bu kişinin Korgeneral İsmail Hakkı olduğu ve Bulgar Nişânı verilirken rütbesinin hatalı yazılmış olduğu varsayılmaktadır. Albay İsmail Hakkı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: *Toker, Aslan, a.g.e., C. 2, s. 42-43.*

[70] Osman Nizami (Doğancı) Paşa 9 Ocak 1917 tarihinde Romanya İdare-i Askeriyesine komutan olarak atanmıştır. Aynı zamanda İttihat Terakki Partisinin önde gelenlerinden biridir ve Bayındırlık Bakanlığı ve Berlin Büyükelçiliği görevini de yürütmektedir. Osman Nizami Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: *Zeki Çevik, Emirhan Yılmazpehlivan, Birinci Dünya Savaşı'nda Romanya Osmanlı Askeri Valiliği, Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, C. 4, S. 7, Temmuz 2018, s. 169. http://dergipark.gov.tr/download/article-file/507614*

[71] Tümgeneral Abdulkerim ÖPELİMİ (D. (Selanik) ?- V. 1923) . Ayrıntılı bilgi için bkz: Toker, Aslan, a.g.e., C. 2, s. 136-137.

[72] Bulgarca metinde 6. Kolordu Komutanı Tümgeneral Hilmi Paşa şeklinde yazılmıştır. Tam ismi Mustafa Hilmi, Rütbesi ise Tuğgeneraldir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Toker, Aslan, a.g.e., C. 1, s. 21-22.

[73] II. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı genel olarak kıdemli subaylara rütbe fonksiyonlarına göre verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_of_military_merit, 20.03.2019.

[74] Ahmet Esenkaya, Çanakkale Savaşı'nda Türk-Alman Birlikteliği, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Çanakkale 2008, s. 32.

[75] Kurmay Albay Mahmud Beliğ UZDİL, D. 1872- V. 1945, Baba adı: Hacı Emin Bey'dir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Toker, Aslan, a.g.e., C. 1, s. 192-193.

- 19.05.1917 tarihinde Baş Levazım Yardımcısı Albay Mustafa Nuri Bey'e II. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.[76]
- 19.05.1917 tarihinde Harbiye Nezareti Müsteşar Yardımcısı Kurmay Albay Fahrettin Altay'a[77] II. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:463)
- 19.05.1917 tarihinde Sahra Topçu Birlikleri Başmüfettişi Albay Schlee'ye[78] II. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:463)
- 03.12.1916 tarihinde 25. Tümen Komutanı Kurmay Albay Mehmet Şükrü Bey'e[79] II. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:463)

2.7. Üçüncü Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı

III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı[80]

- 07.12.1917 tarihinde 177. Piyade Alayı Komutanı (Osmanlı Rumeli Müfrezesi) Yarbay Ali (Çetinkaya) Bey'e[81] III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:463)
- 03.12.1916 tarihinde 6. Kolordu Baş Tabibi Yarbay Esad Bey'e III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:463)
- 16.10.1917 tarihinde 16. Muhabere Alay Komutanı Yarbay Mehmed Bey'e III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.[82](Pri Ban, TsVA, 2004:464)
- 03.12.1916 tarihinde 6. Kolordu Karargahında Topçu Komutanı Yarbay Franz Baitovisier'e[83] III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:465)

---

[76] Albay Mustafa Nuri Bey, Bulgarca metinde Mustafa Nuri Şaban Bey olarak geçmektedir. Şaban Bey'in Mustafa Nuri Bey'in babası olduğu düşünülmektedir. TsVA, a.g.e., s. 462.

[77] 14 Aralık 1915 ile 12 Eylül 1921 arasında Kurmay Albay olan Fahrettin ALTAY, Bulgarca metinde Fahreddin bey olarak geçmektedir. D. 1880-V. 1974. Ayrıntılı bilgi için bkz: Toker, Aslan, a.g.e., C. 3, s. 3-5.

[78] Albay Schlee, 1914-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin daveti üzerine gelmiş ve Birinci Dünya Savaşında bir çok katkı sağlamıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: *Şayan Ulusan, Kazım Karabekir'in Eserlerinde Almanlar ve Almanya, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. 14, S. 1, Mart 2016, s. 320.*

[79] Kurmay Albay Mehmet Şükrü, D. 1882-V. 1944. İstanbul'da doğmuş ve Babası Ali Bey'dir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: *Toker, Aslan, a.g.e., C. 2, s. 391-392.*

[80] Bu Nişân II. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı ile aynıdır. Emekli Komutanlara ve kıdemli subaylara verilir. Ayrıntılı bilgi için bkz:
http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_of_military_merit. 25.03.2019

[81] Başkomutan Vekili Enver Paşa, 19 Haziran 1917'de Alman karargahına yazılı müracaatta bulunarak Makedonya'da bulunan Takviyeli 177. Piyade Alayının yurda dönmesini teklif etmiştir. Ancak bu teklif, Almanlar tarafından kabul edilmemiştir. Haziran ayı sonlarına doğru Alay komutanı Nazım Bey, birliğinin dinlendirilmesi yönünde yaptığı çok sayıdaki teklife red cevabı alınca görevden alınmasını istemiştir. Alay komutanının teklifi uygun bulunmuş ve 10 Temmuz'da müfrezeden ayrılmış, yerine Yarbay Ali (Çetinkaya) atanmış ve 28 Temmuz'da da görevine başlamıştır. Ayrıntı bilgi için bkz: *Zekeriya Türkmen, Büyük Harpte Makedonya Cephesinde Osmanlı Ordusu, 20. Kolordu ve Bağlı Birliklerinin (Takviyeli 177. Piyade Alayı) Makedonya Cephesindeki Mücadelesi, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, C. 14, S. 27-28, 2015/1-2, s. 227.*

[82] Baba adı: Münir Bey'dir.

[83] Bulgarca metinde Байтовизер şeklinde yazılmıştır.

- 19.05.1917 tarihinde Polonya Demiryolları Başkan Vekili Yarbay Hayri Bey'e III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:465)
- 03.12.1916 tarihinde 15. Topçu Alayı Topçu Şubesi Komutanı Binbaşı Abdulfettah Efendi'ye III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.[84](Pri Ban, TsVA, 2004:465)
- 19.05.1917 tarihinde Genelkurmay I. Başkanı Korgeneral Friedrich Bronsart von Schellendorf'un Yaveri Binbaşı Abdurrauf Osman Bey'e III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:465)
- 19.05.1917 tarihinde Savunma Bakanlığına bağlı memur Binbaşı Ali Vasfi Bey'e III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:465)
- 19.05.1917 tarihinde 2. Bulgar Ordu Karargâhında Bölge İrtibat Subayı Kurmay Binbaşı Ali Nuri Bey'e III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:465)
- 19.05.1917 tarihinde Alman Bölge Komutanlığında Askeri İaşe Şubesinde Subay Kurmay Binbaşı Ali Rıza Bey'e[85] III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:465)
- 03.12.1916 tarihinde 38. Piyade Alayında Tabur Komutanı Binbaşı Ahmed Vefik Bey'e III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.[86](Pri Ban, TsVA, 2004:466)
- 03.12.1916 tarihinde 6. Kolordu Cephane Kolu Komutanı Binbaşı Behçet Bey'e III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.[87](Pri Ban, TsVA, 2004:466)
- 03.12.1916 tarihinde 6. Kolordu 4. Bölge Komutanı Binbaşı Ziya Bey'e III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.[88](Pri Ban, TsVA, 2004:466)
- 19.05.1917 tarihinde Romanya İdare-i Askeriyesi Komutanı Korgeneral Osman Nizami Paşa'nın Birinci Yaveri Binbaşı İsmail Hakkı Bey'e[89] III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:466)
- 03.12.1916tarihinde 75. Piyade Alayında Tabur Komutanı olan Binbaşı Mehmed Şerif Efendi'ye III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:466)
- 19.05.1917 tarihinde Dobruca Birleşik Yönetiminde Delege Binbaşı Mehmet Refet Bey'e III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:466)
- 03.12.1916 tarihinde 56. Piyade Alayı Komutan Yardımcısı Binbaşı Mehmed Rıfat Efendi'ye[90] III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:466)
- 19.05.1917 tarihinde 46. Topçu Alayı Komutanı Binbaşı Mustafa Behçet Efendi'ye[91]III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:466)
- 03.12.1916 tarihinde 75. Piyade Alayı Komutan Vekili Binbaşı Muhittin (TAYANÇ) Bey'e[92] III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:466)

[84] Baba adı Mehmed'dir. TsVA, a.g.e., s. 465.
[85] Kurmay Binbaşı Ali Rıza Bey'in 1873 yılında İstanbul'da doğmuş ve Baba adı Mehmed olan Ali Rıza Bey olduğu düşünülmektedir. Bunun gerekçesi ise 1917 yılında Alman Ordusu ile görev yapmak üzere atanmış olmasıdır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: *Toker, Aslan, a.g.e., C. 2, s. 333-334.*
[86] Baba adı Süleyman'dır.
[87] Baba adı Halil'dir.
[88] Baba adı Yusuf'tur.
[89] Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in D. 1874- V. 1932, Edirne doğumlu ve İbrahim Bey'in oğlu olan İsmail Hakkı olduğu düşünülmektedir. Çünkü kendisi 14 ylül 1916 tarihinde Dobruca ve Romanya'daki muharebelere katılmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: *Toker, Aslan, a.g.e., C. 2, s. 42-43.*
[90] Mehmet Rıfat Efendi, D. 1870- V. ?, Baba adı Hüseyin Hüsnü Bey'dir. Bu alaya 56. Piyade Alay Komutanının yaralanması üzerine 28 Ekim 1915 tarihinde vekâleten atanmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: *Toker, Aslan, a.g.e., C. 1, s. 405-406.*
[91] Binbaşı Mustafa Behçet, D. 1877-V. 1947, Baba adı İbrahim Bey'dir. 2 Ekim 1916'da 46. Sahra Topçu Alayı Komutanı olarak atanmıştır. *Toker, Aslan, a.g.e., C. 2, s. 363-364.*
[92] Binbaşı Muhittin TAYANÇ, D. 1877-V. ?, Baba adı Fazıl Bey'dir. Haziran 1916'da 25. Tümen 75. Alay'a Komutan vekili olarak atanmıştır. *Toker, Aslan, a.g.e., C. 2, s. 400-401.*

- 03.12.1916 tarihinde 24. Topçu Alayında Topçu Şubesi Komutanı Binbaşı Recep Rahim (Rahmi) Efendi'ye[93] III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:467)

- 19.05.1917 tarihinde Otto von Below'un Karargâhında İrtibat Subayı Kurmay Binbaşı Suphi Bey'e III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:467)

- 19.05.1917 tarihinde Alman Bölge Komutanlığında Strateji Şubesinde Subay Kurmay Binbaşı Tahsin Ali Bey'e III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.[94](Pri Ban, TsVA, 2004:467)

- 03.12.1916 tarihinde 6. Kolordu'da Strateji Şubesinde Subay Binbaşı von Miklos (Микош) Bey'e III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:467)

- 19.05.1917 tarihinde 20. Kolordu'nun Karargâhında 2 Şube'nin Komutanı Binbaşı Hayri Efendi'ye III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.[95](Pri Ban, TsVA, 2004:467)

- 03.12.1916 tarihinde 45. Piyade Alayında tabur Komutanı Binbaşı Halil Efendi'ye III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.[96](Pri Ban, TsVA, 2004:467)

- 19.05.1917 tarihinde 3. Ordu Karargâhında İrtibat Subayı Binbaşı Hasan Sabri Bey'e III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:467)

- 03.12.1916 tarihinde 38. Piyade Alayında Tabur Komutanı Binbaşı Hüseyin Efendi'ye III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.[97](Pri Ban, TsVA, 2004:467)

- 19.05.1917 tarihinde Doğu Demiryolları Askeri Komiseri Binbaşı Şakir Nimet Bey'e III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.(Pri Ban, TsVA, 2004:467)

- 19.05.1917 tarihinde 20. Kolordu Karargâhında 1. Şube Komutanı Binbaşı Yusuf Bey'e III. Derece Askeri Hizmet Halk Nişânı verilmiştir.[98](Pri Ban, TsVA, 2004:467)

Sonuç

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında kurulmuş olan ittifak çerçevesinde cepheye gönderilen Türk asker ve devlet adamlarından Binbaşı ve daha üst rütbedeki kişilere verilen Nişanlar üç gruba ayrılmaktadır. Bunlar; Cesaret Nişanı, Aziz Aleksander Nişanı ve Üstün Askeri Hizmet Halk nişanlarıdır. Bu nişanlar da rütbenin seviyesi ve yapılan görevlere bağlı olarak kendi içinde derecelere ayrılmaktadır. Nişanların dereceleri ise şu şekilde taksim edilmiştir:

Cesaret Nişanı

- Büyük Haç
- Birinci Derece Parlak
- Birinci Derece Mat
- İkinci Derece
- Üçüncü Derece
- Üçüncü Derece Birinci Sınıf
- Üçüncü Derece İkinci Sınıf
- Dördüncü Derece Birinci Sınıf
- Dördüncü Derece İkinci Sınıf

[93] Recep Rahmi Efendi, D. 1874-V. ? Baba adı Osman'dır. 3 Nisan 1918 tarihinde 24. Sahra Topçu Alayına vekâleten komutan olarak atanmıştır. *Toker, Aslan, a.g.e., C. 2, s. 511-512.*
[94] Baba adı Yusuf Bey'dir.
[95] Baba adı Rauf Bey'dir.
[96] Baba adı Abdullah Bey'dir.
[97] Baba adı Süleyman Bey'dir.
[98] Baba adı: İbrahim'dir.

Aziz Aleksander Nişanı

- Kolye
- Büyük Haç
- Birinci Derece Büyük Haç
- İkinci Derece Büyük Subay Haçı
- Üçüncü Derece Komutan Haçı
- Dördüncü Derece Subay Haçı
- Beşinci Derece Süvari Haçı
- Altıncı Derece Gümüş Haç

Askeri Hizmet Halk Nişanı

- Büyük Haç
- Birinci Derece Büyük Haç
- İkinci Derece Büyük Subay Haçı
- Üçüncü Derece Komutan Haçı
- Dördüncü Derece Subay Haçı
- Beşinci Derece Süvari Haçı
- Altıncı Derece Gümüş Haç

Bulgar Çarlığı tarafından verilen Nişanlar altı farklı türde taksim edilse de çalışma çerçevesinde sadece üç nişan türüne değinilmiştir. Bu nişanlar içerisinde Türk askeri görevlilerine verilen nişanlar ise adet ve rütbe olarak şu şekildedir:

Birinci Derece Parlak Cesaret Nişanı: Osmanlı Sultanı V. Mehmed Reşad'a verilmiştir.

Birinci Derece Mat Cesaret Nişanı: Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya verilmiştir.

İkinci Derece cesaret Nişanı: 1 Mareşal, 1 Amiral, 4 Korgeneral, 1 Tümgeneral'e verilmiştir.

Üçüncü Derece İkinci Sınıf Cesaret Nişanı: 1 Kurmay Albay'a verilmiştir.

Dördüncü Derece Birinci Sınıf Cesaret Nişanı: 1 Binbaşı'ya verilmiştir.

Dördüncü Derece İkinci Sınıf Cesaret Nişanı: 11 Şehzade, 2 Yarbay, 4 Binbaşı'ya verilmiştir.

Beşinci Derece Cesaret Nişanı: 1 Binbaşı'ya verilmiştir.

Aziz Aleksander Büyük Haç Nişanı: Mareşal Liman von Sanders'e verilmiştir.

İkinci Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişanı: 4 Tümgeneral, 1 Kurmay Albay ve 1 Binbaşı'ya verilmiştir.

Üçüncü Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişanı: 2 Albay'a, 26 Yarbay'a verilmiştir.

Dördüncü Derece Kılıçlı Aziz Aleksander Nişanı: 11 Binbaşı'ya verilmiştir.

Birinci Derece Üstün Askeri Hizmet Halk Nişanı: 3 Korgeneral, 1 Tümgeneral ve 1 Tuğgeneral'e verilmiştir.

İkinci Derece Üstün Askeri Hizmet Halk Nişanı: 1 Yarbay'a, 7 Albay'a verilmiştir.

Üçüncü Derece Askeri Hizmet Halk Nişanı: 5 Yarbay'a, 24 Binbaşı'ya verilmiştir.

Yukarıda nişan verilen kişilerin toplamı 116'dır. 116 kişinin 42'si Binbaşı, 34'ü Yarbay, 11'i Albay, 1'i Tuğgeneral, 6'sı Tümgeneral, 7'si Korgeneral, 11'i farklı rütbelerde Şehzade, 2'si Mareşal, 1'i Başkomutan Vekili Orgeneral, 1'i ise Sultan'dır.

Bu veriler Osmanlı Devleti'nin Makedonya ve Dobruca cephesinde Bulgar komutası altında görev yapması için gönderdiği binbaşı ve daha üst rütbedeki subayları ve bu askerlerin söz konusu bölgelerde görev yapması için karar veren devlet adamlarını göstermektedir. Çalışmanın giriş kısmında belirtildiği üzere Bulgar Çarlığı tarafından Türk asker ve devlet adamlarına verilen toplam 1138 Nişanın en üst seviyede verilen kısmını teşkil etmektedir. Bu nişanlar içerisinde farklı misyonlarla Türk-Bulgar ilişkilerine temas etmiş Alman subayları da bulunmaktadır.

Nişanların veriliş tarihlerine bakıldığında genel olarak Romanya'ya karşı yürütülen askeri operasyonlar sonrası olduğu anlaşılmaktadır. Nişanların veriliş tarihleri ise; 21 Şubat 1915, 03 Aralık 1916, 17 Nisan 1917, 19 Mayıs 1917, 21 Eylül 1917, 16 Ekim 1917, 07 Aralık 1917, 10 Şubat 1918 şeklindedir.

Nişanlar, Bulgar komutasında hem Makedonya'da konuşlu 2. Bulgar ordusu içerisinde, hem de Romanya'ya karşı Dobruca cephesindeki 3. Bulgar Ordusu içerisinde görev yapan Türk askerlerinin verdiği desteğe somut bir memnuniyet göstergesi olarak verilmiştir. Bu nişanlar içerisinde 21.02.1915 tarihinde Yarbay Mustafa Kemal Bey'e de III. Derece Gümüş Kılıçlı Aziz Aleksander Nişânı verilmiştir. Bu nişan kendisinin Sofya'da yürüttüğü Askeri Ataşelik görevi ve kurduğu iyi ilişkiler neticesinde verilmiştir.

Kaynakça

AS, Efdal, Birinci Dünya Savaşı'nın Sıhhiye Dairesi Reisi ve Ordu Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi Süleyman Numan Paşa'nın (1868-1925) Hayatı ve Askeri Faaliyetleri, IJOESS, C. 6, S. 21, Aralık 2015.

Cengiz Hakov; "Военный Атташе Турции В Софии Мустафа Кемаль Ататюрк И Обстановка На Балканах Накануне И В Начале Первой Мировой Войны

Çevik, Zeki, Emirhan Yılmazpehlivan, Birinci Dünya Savaşı'nda Romanya Osmanlı Askeri Valiliği, Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, C. 4, S. 7, Temmuz 2018. http://dergipark.gov.tr/download/article-file/507614

Esenkaya, Ahmet, Çanakkale Savaşı'nda Türk-Alman Birlikteliği, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Çanakkale 2008.

Esra Sarıkoyuncu Değerli; "Türk-Bulgar İlişkilerinde Mustafa Kemal ATATÜRK,

İlgazi Abdullah, BIYIKLI Mustafa, Mehmet Vehip (Kaçi) Paşa'nın Çanakkale Muharebelerindeki Yeri ve Önemi, Atam, Sayı 82, Mart 2012.

İnstitut Za İstoriya Pri BAN, Tsentralen Voenen Arhiv, Bılgaro-Turski Voenni Otnoşeniya Prez Pırvata Sıvetovna Voyna (1914-1918), Sıbornik Ot Dokumenti, İzdatelstvo Gutenberg, Sofiya 2004.

Kırpık, Cevdet, II. Meşrutiyet'ten Sonra Şehzade Eğitiminde Değişim, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 21, Mayıs 2010.

----------, Şehzade Evliliklerinde Değişim, OTAM, S. 26, Güz 2009.

Komisyon, Yıldız Saray Sohbetleri-2016, Yıldız Teknik Üniversitesi Sultan II. Abdulhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi, ISBN 978-975-461-533-3, İstanbul 2017.

Ulusan, Şayan, Kazım Karabekir'in Eserlerinde Almanlar ve Almanya, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. 14, S. 1, Mart 2016.

Taha Toros Arşivi, TT-583262, s. 61.

Toker, Hülya, ASLAN Nurcan, Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, C. 1, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2009.

----------, Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, C. 2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2009.

----------, Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, C. 3, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2009.

Türkmen, Zekeriya, Büyük Harpte Makedonya Cephesinde Osmanlı Ordusu, 20. Kolordu ve Bağlı Birliklerinin (Takviyeli 177. Piyade Alayı) Makedonya Cephesindeki Mücadelesi, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, C. 14, S. 27-28, 2015/1-2.

http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_of_military_merit. 25.03.2019

http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_of_st_alexander. 04.04.2019.

http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_of_military_merit, 05.03.2019.

http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_for_bravery#Iclass, 04.03.2019.

http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_for_bravery#Iclass, 04.03.2019.

http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_for_bravery#IIclass, 04.03.2019.

http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_for_bravery, 16.03.2019.

http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_for_bravery. 08.04.2019.

http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/17364/001583262010.pdf?sequence=1.

http://www.idealistkalemler.com/FileUpload/ep733581/File/sultan_ii.abdulhamid_in_zevceleri_ve_cocuklari.pdf. 25.03.2019.

http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_of_st_alexander#GrandCross, 04.03.2019.

http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_of_st_alexander,17.03.2019.

http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_of_st_alexander, 20.03.2019.

http://bg.bulgariandecorations.com/orders/order_of_military_merit, 20.03.2019.

OSMANLI'DA MÜHENDİSLİK EĞİTİMİ

Mehmet KAYA*

Fatma Bölükbaş KAYA**

Özet:

Bu çalışmanın amacı Osmanlı İmparatorluğu döneminde mühendislik eğitiminin hangi kurumlarca ne şekilde gerçekleştirildiğini inceleyerek mühendislik eğitiminin tarihî gelişimi hakkında bilgi vermektir. Türkler tarafından açıldığı bilinen mühendislik eğitimi veren ilk kurum 11. yüzyılda Selçukluların Bağdat'ta kurduğu Nizamiye Medresesidir ve bunu 1463'te Osmanlıların İstanbul'da kurdukları İstanbul Medresesi izlemektedir. Ancak Osmanlılarda mühendislik eğitimi alanındaki asıl gelişmeler 18. yüzyıldan itibaren görülmektedir. Sanayi Devrimi öncesinde dünyadaki değişimi fark eden Osmanlılar, önce askerî, sonra sivil alanda eğitim reformları başlatmışlardır. Bu reformların ilki mühendislik alanında yapılmıştır. Osmanlı döneminde modern askerî teknik eğitime ayrılmış ilk kurum, 1775'te Tersane-i Amire'de kurulmuş olan *Hendesehâne*dir ve bu kuruma 1781 yılından itibaren Mühendishâne denilmiştir. Mühendishane-i Bahr-i Hümâyûn (İmparatorluk Deniz Mühendishanesi) Osmanlı İmparatorluğu döneminde, 1773 yılında III. Mustafa zamanında tersane ile donanmanın geliştirilmesi ve tersane halkının eğitilmesi amacıyla açılmış teknik okuldur. III. Selim'in (1789-1807) zamanında başlatılan "Nizâm-ı Cedid" hareketi çerçevesinde humbaracıların, lağımcıların ve topçuların eğitimini sağlamak amacıyla 1793 yılında "Mühendishâne-i Cedide" adı ile yeni bir Mühendishâne daha kurulmuştur. Bu kurum 1806'da "Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun" (İmparatorluk Kara Mühendishanesi) adını almıştır. Bu kurumları, 1863'te Derviş Paşa'nın halka açık Fizik dersleri vermesiyle öğretime başlamış olan Darülfünun izlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Mühendislik eğitimi, Osmanlı dönemi, Yüksek öğretim

1. Giriş

Bilindiği gibi İslam eğitim tarihinde medrese, bugünkü anlamıyla üniversite, deyince ilk akla gelen müessese Büyük Selçuklu döneminde 1067'de ünlü devlet adamı olan Nizamülmülk tarafından Bağdat'ta kurulan ve yaklaşık 250 sene hizmet veren Nizamiyye Medresesidir [1,2]. Selçuklu döneminde, eğitim ve sağlık yapılarının ilk örnekleri Anadolu dışındaki İslam coğrafyasında görülmektedir. Medreselerin ilk örneklerinin Gazneliler (963-1187), daha sonra Büyük Selçuklu döneminde Sultan Melikşah'ın veziri Nizamülmülk tarafından 1067 yılında yaptırıldığı kabul edilmektedir. Nizamiye Medreseleri devrin zararlı düşüncelerine karşı İslam itikadını korumak amacıyla kurulmuş, teşkilat ve müfredatıyla medreseler tarihinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Gazali'nin de hocalık yaptığı bu medrese sadece dini konulara ağırlık vermekle kalmamış, aynı zamanda edebiyat, dil, aritmetik gibi konulara da yer vermiştir [3-6].

Anadolu Selçuklu medreselerinde bir alanda ihtisaslaşma gözlenmektedir. Medreseler ihtisas konularına göre hadis, fıkıh, kelam gibi çeşitli dini eğitimler vermektedir. Ayrıca bu kurumlarda mantık,

* Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, mehmetkaya75@hotmail.com
** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi – Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi

felsefe, kozmoloji, astronomi, matematik, geometri, cebir ve kimya eğitimi de önem taşımaktadır. Özellikle Selçuklu Anadolu'sunda hadis ve fıkıh medreselerinin yaygın olduğunu günümüze ulaşan yapılar göstermektedir. Sağlık ve eğitim yapıları içinde tıp medreseleri ve darüşşifalar önemli olmuştur. Teorik ve uygulamalı eğitimin bir arada verildiği bazı darüşşifalar, hastane ve tıp medreseleri işlevlerini birlikte yürütmüşlerdir [1,2 4-7].

Osmanlı'da medreselerin yönetimiyle ilgili en yüksek makam Şeyhülislam olarak adlandırılmıştır. Şeyhülislamlar medreseye "Ders Vekili» unvanıyla başka bir müderrisi tayin ederek eğitimi sürdürmüşlerdir. Medrese öğrenimi bir "icazet" imtihanıyla sona erdirilerek öğrenimlerini tamamlayanlara "Mücaz" denilmiştir. Öğrenciye verilen diplomaya ise "icazetname'' denilmiştir [3,4].

2. Osmanlı Döneminde Medrese Eğitimi

Anadolu'daki medreselerin ilk örneklerinin Artuklular ve Danişmentlilerden kaldığı görülmektedir. Artuklular Güneydoğu Anadolu'da Diyarbakır, Harput, Mardin, Urfa gibi şehirlere yerleşmiş ve bu şehirlerde eğitim kültürlerinin izlerini bırakmışlardır. Danişmentliler ise genel olarak Orta Anadolu, Doğu Anadolu ve kısmen Karadeniz bölgesinde Amasya, Çorum, Kırşehir, Malatya, Niksar, Sivas, Tokat gibi şehirlere yerleşmişlerdir. İklim şartlarının farklılığı medreselerin mimarilerini de etkilemiştir. Türkiye'nin en sıcak kentleri olan Diyarbakır, Mardin ve çevresindeki medreselerde açık ve büyük bir avlu tercih edilirken, Tokat, Niksar ve Konya gibi merkezlerde karasal iklimin yaşanması nedeniyle bazı medreselerde avluların üzeri kapatılmıştır [2, 4,7].

Osmanlılar tarafından kurulan ilk medrese, İznik'teki Orhan Gazi medresesidir. Bu medrese ile vakıf sistemi bir devlet politikası olarak teşvik edilmiş ve kısa sürede bütün Osmanlı ülkesinde bir medrese ağı kurulmuştur. XV. yüzyıl ortalarında Fatih'in kurdurduğu Sahn-ı Seman medreseleri, bundan bir asır sonra Kanuni'nin kurdurduğu Süleymaniye medreseleri, Türk ilim hayatında önemli iki dönüm noktası olmuştur. Bunlar, fizikî görünümleri, sahip oldukları maddi imkânlar ve eğitim programlarının zenginliği ile en üst seviyeyi temsil etmişlerdir [3,7].

İslam dini kadın - erkek herkese ilim tahsilini farz kılmıştır. Anne ve babalar çocuklarını akılları ermeye başlayınca okutmakla mükelleftirler. Ayet ve hadislerle teyit edilen bu mükellefiyet sebebiyle hemen her cami yanında bir mektep tesis edilmiştir. Ayrıca sevaba ulaşmak için birçok hayır sahibi de mektepler açmışlar ve bu mekteplerin devamını temin için vakıflar oluşturmuşlardır. Hükümdarlar veya vezirler tarafından yaptırılmış büyük camilerin veya külliyelerin de yanlarında birer mektep bulundurulmuştur. II. Mehmed'in kendi adına yaptırdığı camii ve bunun külliyesi içerisinde yaptırdığı mektebe farklı isimler verilmiştir. Bu mekteplere; "Darü'l-İlim", "Darü's-Sıbyan", "Muallimhane", "Mektephane", "Taş Mektep", "Mahalle Mektebi" ve son olarak 5-6 yaşında "sabi" denilen küçük çocukların okutulduğu için de daha ünlü ismiyle "Sıbyan Mektebi" adı verilmiştir [7-9].

Osmanlı döneminde, çocuklarının devam ettikleri bugünkü anlamıyla okullara sıbyan mektepleri adı verilmiştir. Bunun yanında ulema ve devletin çeşitli kadrolarına kalifiye eleman yetiştiren medreselerden başka, saraydaki çocukları okutmak, padişahın hizmetinde bulunacak memurları ve

müstahdemleri yetiştirmek, güvenilir devlet adamı ve asker yetiştirmek, ayrıca saray halkını eğlendirmek amacıyla oyuncular yetiştirmek üzere saray içerisinde bulunan bazı mektepler de (saray mektepleri) yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi ise Enderun Mektebi olarak adlandırılmıştır [8,9].

Fatih Sultan Mehmet devrine kadar medreselerdeki derslerin nasıl bir sırayla verildiği, bu derslerde sınıf ve devre sistemlerinin bulunup bulunmadığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Fatih'in düzenlemesine kadar, ilk Osmanlı medreselerinde nakli bilimlerin yanında matematik gibi bazı akli bilimler de okutuluyordu. Kitaplar Arapça idi, fakat sözlü anlatımda Türkçe de kullanılıyordu. Osmanlı döneminde medresede temel akademik kişi, müderristi. Müderrislerin, Osmanlılarda çok itibarlı yeri vardı. Müderrisler süresiz olarak tayin edilmekteydi. Fakat sonraları, medrese ve mezun sayısı artınca müderrislerin belirli süreler ile tayini ve adaylar arasında imtihan usulü getirilmiştir. Müderrislerin belirlenen mutat maaşları dışında, arpalık olarak veya kendilerine havale edilen geçici görevlerden elde ettikleri ek ücretler de vardı. İmaretten yemek yerler ve kendilerine ev tahsis edilebilirdi. Müderrislerin atanmasında torpil devreye girince eğitimde bozulmalar başlamıştır. Medreselerin bozulma sebepleri arasında en büyük faktör olarak deney, gözlem ve müsbet ilimlere yeterince yer verilmemiş olması, Arapçaya ve dini ilimlere ağırlık verilmesi, öğretimin yöntem ve disiplin bakımından yozlaşmaya başlaması ve öğrencilikle ilgisi olmayan kimselerin barındırılması gibi etkenler yer almaktadır [3,8,10].

Fatih İstanbul'un fethinden sonra burada Sahn-ı Seman medreselerini kurdurmuş, bu medreselerde İslami ilimlerin yanı sıra müspet ilimlerin de tahsilini yaptırmıştır. XV. yüzyıldan önce Arapça olan kitapların, Fatih devrinden itibaren türlü haşiye ve şerhleri Türkçe yazılmaya başlanmıştır. Farsça ise 1720'lerden sonra okutulmaya başlanmıştır. Özellikle XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra Semerkant ve çevresindeki bilim adamlarının gelmeleriyle Fatih medreselerinde müspet bilimlerin öğretimi daha da önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Ali Kuşçu, Fatih medreselerinde müspet ilimlerin öğretiminde önemli bir rol oynadığı gibi, Fethullah Şirvani de Anadolu'da halka ve öğrencilere verdiği dersler ile büyük hizmette bulunmuştur. Fatih devrinde hazırlandığı tahmin edilen Kanun-i talebe-i ulum adı verilen tâlimâtnâme gereğince müderrislerin derecelerine göre okutacakları derslerle ilgili açıklamalar yapılmıştır [8-10].

Kanuni Sultan Süleyman zamanında İstanbul'da Mimar Sinan'ın önderliğinde Süleymaniye Camii ve Külliyesi yaptırılmıştır. Süleymaniye Medreseleri adıyla anılan bu medreselerde verilen eğitimin temelinde aklî ve naklî ilimler yer almakla birlikte, müspet ilimlerin önemi daha da artmıştır. Kanuni, ordusunun tabip, cerrah ve mühendis ihtiyacını karşılamak üzere bir Tıp medresesi ve Darüşşifa, Riyaziyat öğretimine mahsus dört tane medrese ayrıca Hadis alanında lisansüstü düzeyde öğretim yapan bir ihtisas medresesi kurmuştur. Böylece müspet ilimlerin öğretimi artmıştır [7,10].

3. Medreseden Mühendishaneye

Osmanlı'nın askeri alanda zayıflaması üzerine Avrupa'nın çağdaş eğitim kuruluşlarından ilham alınarak 1773 yılında bir kurs niteliğinde Tersane Hendesanesi, daha sonra modern mektepler; 1776'da Mühendishane-i Bahr-i Hümâyûn (İmparatorluk Deniz Mühendishanesi) kurulmuştur. 1795'te de

Mühendishane-i Berr-i Hümâyûn (Kara Mühendishanesi) kurulmuş. Böylece, askeri eğitimle başlayan bu yenileşmeleri eğitimde yeni bir dönemin başlangıcı saymak uygun olur. Osmanlılarda eğitim alanında Batı'ya açılan ilk pencere olarak değerlendirilen söz konusu okullar, daha sonra açılan modern okulların da temelini oluşturmuştur. Reform hareketleri I. Abdülhamid (1774-1789), III. Selim (1789-1807), II. Mahmud (1808-1839), Abdülmecid (1839-1861), Abdülaziz (1861-1876) ve daha sonra tahta geçen padişahlar devrinde de sürmüştür [7,8,11].

Mühendishane-i Bahr-i Hümâyûn 1776'da Kasımpaşa'da bahriyenin ihtiyaç duyduğu çağdaş mühendislik hizmetlerinin sağlanması amacıyla kurulmuştur. II. Mahmud döneminde (1808-1839) Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826) ile yeni bir ordu kurma ihtiyacı hissedilmiştir. Böylece deniz ve kara eğitiminin birbirinden ayrılması gerekliliği öngörülerek Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun ile Mühendishane-i Berr-i Hümâyûn'un ayrılarak müstakil birer okul haline getirilmesi düşünülmüştür. Artan öğrenci sayısı da dikkate alınarak Bahr-i Hümâyun okulunun seyr-i sefain kısmı 1834 yılında Heybeliada'daki Kalyoncu Kışlası'na nakledilmiştir [9,11,12].

1914 yılında ilk deniz uçağı alınarak Mekteb-i Bahriye bünyesinde deniz tayyareciliği sınıfı oluşturulmuş ve böylece tayyareci ve tayyare rasıdı olmak isteyen üsteğmen ve yüzbaşılar için Yeşilköy'de Kara Tayyare Mektebi ve Deniz Tayyare Mektebi kurulmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924 yılında oluşturulan Eğitim Birliği Yasası (Tevhidi Tedrisat Yasası) gereğince bütün okullar Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış ve Bahriye Mektebindeki eğitim lise düzeyine indirilmiştir. 1930 Yılında Heybeliada'daki Deniz Lisesi ve Deniz Çekirdek Okulu birleştirilmiş ve Deniz Harp Okulu ve Lisesi olmuştur. Heybeliada'daki yerin ihtiyaçları karşılayamaması nedeniyle 1977 yılında Tuzla'da yeni bir okul inşaatına başlanmış ve 1985 yılında Deniz Harp Okulu eğitime ve öğretime burada başlamıştır. 1992 yılından itibaren lisans düzeyinde eğitim verilmeye başlanmış ve 2000 yılından itibaren de dokuz bölümde mühendislik diploması verilmeye başlanmıştır. 2002 yılından itibaren ise lisansüstü düzeyinde eğitim ve öğretim vermek, bilimsel araştırmalar yapmak üzere Deniz Bilimleri ve Mühendisliği Enstitüsü kurulmuştur [10-12].

Topçu subayı yetiştirmek amacıyla 1734 yılında Üsküdar'da "Humbarahane ve Hendesehane" adı altında bir okul açılmış fakat yeniçerilerin ayaklanmalarından korkularak altı yıl sonra kapatılmıştır. Okulda, okuma yazma, matematik, geometri ve din dersleri verilmiştir. III. Mustafa döneminde 1769 yılında Haliç Kabaağaç'ta yeniden açılan okul, III. Selim dönemine kadar sönük bir şekilde öğretimine devam etmiştir. III. Selim, Fransa ve İsviçre'den öğretmen, mühendis ve subaylar getirtmiştir. Bunlardan yararlanarak, Eyüp'teki bahriye yazlığında "Mühendishane-i Sultani" adı ile 1790 yılında yeni bir okul açılmıştır. Okul, 1793 yılında Halıcıoğlu'nda yapılan Humbaracılar kışlasına taşınmış ve adına da "Mühendishane-i Berr-i Hümâyun" denilmiştir [9,11-13].

Osmanlı döneminde Bayındırlık Bakanlığı (Nâfia Nezâreti) bünyesinde bulunan karayolu, demiryolu ve maden endüstrisinin geliştirilmesi için sivil teknik eleman gereksinimi ve bu amaçla sivil mühendis yetiştirecek bir okulun açılması ihtiyacı hissedilmiştir. Açılacak mühendis okulu öğrencilerinin Mekteb-i Sultânî (Galatasaray) ve Dârüşşafaka liseleri mezunları arasından seçilmesi düşünülmüştür.

Ancak Galatasaray lisesinde çoğunlukla gayrimüslim çocukları bulunmaktaydı. Eğer sivil bir mühendislik okulu açılırsa, çoğunluğu onların oluşturacağından endişe edilmiştir. Bu nedenle açılacak sivil mühendislik okulunda çoğunluğun gayrimüslim çocuklarından oluşmaması için okulun askeriye bünyesindeki Mühendishâne-i Berr-i Hümâyûn'a bağlı olmasına karar verilmiştir. 1884 yılında askerî bir nizam ile hazırlanan okulun kuruluş tüzüğüne göre Hendese-i Mülkiye Mektebi, Mühendishâne-i Berr-i Hümâyûn'a bağlı olacak, ancak tüzüğün uygulanmasına Tophâne-i Âmire Müşîriyyeti ile Nâfia Nezâreti'nin ortaklaşa yetkili olmasına karar verilmiştir [8,9,12,13].

Osmanlı'da ordunun gereksinimlerini karşılamak amacıyla açılan okullar zamanla diğer okulların temelini oluşturmakla birlikte günümüzde Deniz Harp Okulu ve İstanbul Teknik Üniversitesi kuruluş yılını 1773 olarak kabul etmektedir. Ancak İTÜ'den mezun olan mühendislerin diploma numaraları 'Mühendishâne-i Bahr-i Hümâyûn'dan değil, 'Hendese-i Mülkiye'den mezun 1 numaralı diploma sahibi öğrenciden başlatılmaktadır [9,13,14].

4. Sonuç

Osmanlı'da mühendislik eğitiminin temeli medrese eğitimine; üniversite niteliğindeki eğitimin temeli ise Selçuklular zamanında kurulan Nizamiye Medresesine dayanmaktadır. Osmanlıda mühendislik alanında ilk gelişmeler askeri donanmanın gelişmesini sağlamak amacıyla 1773 yılında kurs niteliğinde Tersane Hendesanesi ve 1776 yılında Mühendishane-i Bahrî-i Hümâyûn (İmparatorluk Deniz Mühendishanesi) kurulması ile başlamıştır. Ordunun donanmasının geliştirilmesinin yanında, zamanla kara kuvvetlerinin de geliştirilmesi amacıyla 1795 yılında Mühendishane-i Berrî-i Hümâyûn (Kara Mühendishanesi) kurulmuştur. Askeri alanda özellikle topçu sınıfını geliştirmek üzere kara harp okulu niteliğinde kurulan kara mühendishanesinden sonra devletin karayollarının, demiryollarının ve maden endüstrisinin geliştirilmesi amacıyla Mühendishane-i Berri Hümâyun'a bağlı olarak 1884 yılında Hendese-i Mülkiye Mektebi kurulmuş ve bu mektep öğrencilerini sınavla almıştır. Bu okullar zamanla açılan diğer mühendislik okullarının temelini oluşturmaktadır.

Teşekkür: Bu çalışma Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Tarafından desteklenmiştir. Proje No: BAP-19-1009-040

5. Kaynaklar

1. M. Asad Talas (1999), çeviren Sadık Cihan, 2000. Nizamiyye Medresesi ve İslâm'da Eğitim Öğretim, Etüt Yayınları, 1.Basım, Samsun, 122.
2. Ahmet Ocak, 2011. Medrese geleneği içinde Nizamiye Medreselerinin önemi ve ilim dünyasına kazandırdığı yenilikler, ll. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu, 19-21 Ekim 2011, Konya.
3. Arzu Boy, 2017. Medreselerin Kısa Bir Geçmişi ve Kayseri Medreseleri, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4,1, 57-73.

4. Nermin Şaman Doğan, 2013, Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri-Darüşşifalarından Örnekler. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education) 28(2), 429-443.
5. Bekir Biçer, 2013. Kuruluş devrinde Nizamiye Medreselerinin müderrisleri, Tarih Okulu Dergisi (TOD), XVI, 263-287.
6. Cihan Piyadeoğlu, 2018. Nizamiye Medreselerinin kuruluşu ve önemi, USAD, Bahar, 8, 124-135.
7. Uğur Ünal, 2014. Osmanlı eğitiminde modernleşme, T.C. Başkanlık devlet arşivleri genel müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 134, İstanbul.
8. Zeki Salih Zengin, 2002. Kurtuluş savaşı döneminde ve Cumhuriyet'in başlarında Türkiye'de medreseler ve din eğitimi, AÜİFD Cilt XLIII. 2, 277-313.
9. Reşat Baykal, 2015. 1773'den günümüze İTÜ'de gemi inşaatı ve deniz teknolojisi mühendisliği eğitimi, GiDB|Dergi, 1, 3-11.
10. Tuncay Zorlu 2008. Klasik Osmanlı eğitim sisteminin iki büyük temsilcisi: Fatih ve Süleymaniye Medreseleri, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 6.12, 611-628.
11. Alaettin Avcı, 1963. Türkiye'deki askeri yüksekokullar tarihçesi, Gnk. Basımevi, Ankara, 62.
12. Bahtiyar Eroğlu ve M. Mithat Özgen, 2010. Osmanlı imparatorluğunun modernleşme sürecinde askeri eğitim ve kuleli kışlası, Türk-İslam medeniyeti akademik araştırmalar dergisi, Konya, sayı 9, 99-118.
13. Şinasi Acar, 2017. Osmanlıda sivil mühendis yetiştirmek üzere açılan hendesei mülkiye mektebi, Elektrik mühendisliği, 461, 83-89.
14. Arzu Yıldız, 2008. Türkiye'de tersanelerin tarihi ve gemi inşa sanayisinin gelişimi, Mühendis ve Makine, 49-578, 23-47.

THE ROLE OF PIOUS FOUNDATIONS IN THE SOCIAL LIFE IN RUMELIA - THE EXAMPLE NAMES OF THE WAQFNAME'S MUSTAFA PASHA

Agron ISLAMI*

Abstract

Historians of the Ottoman period properly consider that the years 1300-1600 are characterized by the rise and prosperity of the Ottoman system as the most sophisticated system of the era. It is in this period that a significant role in the social life of the Ottoman citizens played the establishment of the various foundations called waqf, which were the main financiers in the field of education, culture, health, as well as in the terms of infrastructure, building of mosques, hostels, roads, bridges, libraries etc.

In this paper we will examine the role of the Ottoman waqfs in the social life of Rumelia. Accordingly, we will elaborate the waqfiye of Mustafa Pasha who maintained charitable activities conducted in Skopje Tetovo, Vlora, Morea and Bosnia.

Keywords: Waqf, Rumeli, Waqfnama of Mustafa Pasha.

The lack of basic information about the system of the Ottoman state has influenced a mass of people, unfortunately also the intellectual class, so that the Waqf came to bee seen as an institution which represents only religious activities of the mosque or masjid (place of prayer). Indeed, the mosque is often only seen as a place of prayer of believers, avoiding the moral and educational activities that took place there.

But, as a researcher, respecting the research method is a must, because as historians and the researcher of social sciences in general, we are the product of a certain historical moment; therefore, they reflect the mentality and dynamics of a certain era in their papers, along with a certain philosophy of the time[1]. According to this, we see that, the mosque, the waqf, the zawiya, and many other institutions of the Ottoman centuries in the Albanian areas and elsewhere had multiple functions. This does not negate their religious activities. Therefore, according to this, the recognition with the waqf institution will give us valuable information about the role and the importance of these institutions to the social and economic life of the Ottoman centuries.

The Waqf term means sharing wealth for charitable purposes in certain areas[2], and if we translate it into contemporary language, it means spiritual foundations which are created in order to finance various projects. While in the Ottoman terminology, the waqf means sharing of movable or immovable wealth for the purpose of getting closer to God[3].

Based on this, the waqfs were divided into charitable institutions (*muessesat-ı hayriyye*) of which the founder had the right of leadership. This group consists of: mosques, madrasah, tekke, libraries, public kitchens etc. Whereas in the second group known as "*asl-ı wakf*", a patron donated money for certain purposes, for example: financing of any mosque, bridge, or water fountains etc, from which he has no benefits.[4]

As it is known, the Ottoman system as a whole was an interlocking between the Shari'a (Islamic law), and traditional law known as "*urf*" (the canon). Therefore, the institution of waqf was set up on the basics of faith.[5] However, the idea of the waqf included not only Muslim spiritual foundations, but also those of Christians.[6] But, the Christians had the right to give their wealth to waqfs only for the purposes of

* Researcher fellow, Institute of History "Ali Hadri" - Prishtine

[1] Dritan Egro, Historia dhe Ideologjia – Një qasje kritike studimeve osmane ne historiografinë moderne shqiptare, Instituti i Historisë, Tiranë 2007, p.27.

[2] Mehmet Zeki Pakalin, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt III, MEB, İstanbul 1993, p.577.

[3] Bahaeddin Yediyıldız, İA, vol.13, İstanbul 1986, p. 154

[4] Bahaeddin Yediyıldız, Hayrat kavramı üzerinde bazı düşünceler, Türk Kültür araştırmaları: prof. dr. İsmajl Ercüment Kuran'a Armağan, XXVII, ½, Ankara 1989, p. 277-284.

[5] Fuad Köprülü, Vakıf Müessesenin Hukuki Mahiyeti ve Tarih, Tekamüllü, Vakıflar Dergisi, no. 2, Ankara 1942, p. 1-35.

[6] Peter F. Sugar, Europa Juglındore nën sundimin osman1354-1804, Tiranë 2007, p.102.

maintenance of churches and monasteries.[7] According to this law, until the year 1912 in the lands ruled by the Ottomans we also noticed organized waqfs of Jews, Armenians and Rums.[8]

Also, as noted above, first of all, the main purpose of establishing a waqf was religious in character, which through charity to other humans and the animal world (near fountains, built on the principle of the waqf we also noticed water troughs, where animals and birds could drink water, though this also may include places for nesting of birds, etc.) the patron aimed to achieve the pleasure of the Creator. At the same time, a great part of the services that nowadays are under the jurisdiction of the state or municipalities, during the Ottoman rule were financed by the waqf system. So, even in these days, in the extension of the Ottoman rule we see many religious institutions and public buildings constructed through the waqf, as: mosques, tekkes, madrasas, libraries, water channels, bridges, roads, hospitals, shrines, sport facilities, towers, lighthouses, special services to help the elderly, orphans, widows, the poor, and also special foundations for gifts to the children and poor people on Eid holidays, or circumcision, and foundations to aid the burial of the poor; moreover, there were castles built for military purposes, as well as foundations for supplying soldiers with weapons etc.[9]

Without the financial support of the Waqf foundations that built mills and the irrigation system of the fields, they could not even imagine the economic power of the farmers, especially during the blooming centuries of the Ottoman rule, this also applies to the contribution of the Waqf in the constructions of shops, guesthouses, bridges, hamams (public baths), mosques in the cities which directly affected the socio-economic life of the city and citizens during the Ottoman period.[10]

The Frenchman researcher T. Gautier made the best describe about the role of the Waqf in the Ottoman society, in his novel it is said: "there was no house of God (mosque A.I.) which wasn't surrounded by imarets (public kitchens, A.I.), madrasahs, hammams (public baths, A.I.), public kitchens to feed the poor. The homeless slept freely under the shelters of mosques. Police never bothered them, because they were considered as the guests of the God. The believers prayed, the sick people with a desire to heal, or to die in the house of God (mosque, A.I.), were placed in the mosque environments. Indeed, in the East, life cannot be thought as being separate from the religion".[11]

The Ottoman citizen who wanted to create a waqf, or if he wanted to leave one of the three parts of his treasure to the waqf, he had to complete some certain conditions, as were: he must be adult, mentally healthy, and the ~~sole~~ only owner of his wealth. If he fulfilled the aforementioned criteria, he had to prepare the letter of waqf-testament *(vakfiyye)* which then had to deliver it to the person of the administration (*mutevelli*),[12] and then applied to the qadi (judge). The Qadi (the judge), after receiving the request for establishment of the Waqf, was obliged to answer back for a short time, whether they met the conditions or not. If the qadi (the judge) finds that the applicant met the requirements for the establishment of the new Waqf, then the founder of the waqf together with the trustee (*muhtewelli*) had responded to the invitation of the qadi (the judge), where the founder in the presence of the qadi (the judge) and the trustee (*mutewelli*) proved about the content of the waqf, in which were included the basic conditions (aforementioned), specifying all the costs on the payment of the employers in the waqf. Hence, if the qadi (judge) proved that the paper of the waqf presented by the other side is correct and meets all the conditions on the opening of a new waqf, he also requests the opinion of the imam (the judgement) and then takes the decision about the nomination of the new trustee (*mutevelli*) which was proposed by the new founder. Finally, the waqf was registered on the judge's conduct sheet and then was stamped.[13]

Even after the legalisation of the waqf, the local Qadi (the judge) where the waqf was placed, in the continuity had to control its operation, and in case of detection of any misuse, he recommended the

[7] Fuad Köprülü, Vakıf Müessesenin Hukuki Mahiyeti ve Tarih, Tekamüllü, İslam ve Türk Tarih Araştırmaları ve Vakıf Müessesi, nkara 2005, p.304-307.
[8] Levent Öztürk, İlk Osmanlı Fetihlerinde Kiliselerle ilgili Uygulamalar, Uluslararası İznik Sempozyumu, (5-7 Eylül 2005) p.205-223.
[9] Hasan kaleshi, Dokumentet më të vjetëra të vakëfeve në gjuhën arabe në Jugosllavi, BIK, Prishtinë 2012, p.17.
[10] Ömer Lüftü Barkan, Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları, Türk Tarih belgeler Dergisi, ½, Ankara 1964, p. 236-237.
[11] Theophile Gautier, Constantinopole, 1856, p. 275.
[12] Randi Deguilhem-Schoem, Waqf Documents Socio-Ekonomik Source for Ottoman History, Ci'Epo Osmanlı öncesi ve Osmanlı araştırmaları Uluslararası Komitesi, VII. Sempozyum Bildirileri, 7-11 Eylül 1986, Haz. Jean-Louis Basque' Grammont-İlber Ortaylı – Emeri Van Donzel, Ankara, 1994, p. 35-41.
[13] M. Tayyib Gökbilgin, Osmanlı Müeseseleri teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, Türkiye 1977, p.92.

dismissal of all its employees. In cases where the whole function of the institution of charity was underestimated or unnecessary, he suggested that this asset had to return to the state administration.[14]

The Waqf of Mustafa Pasha

In the context of the elaboration of this institution which had a huge impact on the social and economic life of the Ottoman period, in this modest paper we have taken some examples from the waqf of Mustafa Pasha bin Abdulkarim, who was one of the greatest bureaucratic which in the name of the waqf he made: mosques, masjid, imarets, madrasahs,han, hammams, water channels, bridges, mills, mansions (konak), shops ect.[15] While, as a current account of the waqf, he(in behalf of the waqf) also set villages which have been exempted from taxes, farms, gardens, vineyards, meadows (mera), mountains, and fertile lands. In the property of the waqf, he also had some several rental locations.[16]

His real name was Gazi Mustafa Pasha bin Abdul Kerim. He was grown on the sancak of janissaries. After the exercise of his task in Rumeli (Beylerbey of Rumeli) during the reign of Yavuz Sultan Selim (1512-1520) he reached the grade of minister (vezir). In 1498 Mustafa Pasha was appointed as Sanjakbey (meaning "Lord of standards") of Vlora, in 1497 Sanjakbey of Galipol (Galiboğlu) and in 1498 he took over the leadership of Rumeli Beylerbey. In 1499 he participated in the battle of Lepanto, where he gained the Venetian castle, in 1514 he also participated on the battle of Chaldiran (Çaldıran) against the Safavids. He had also led the Ottoman military units during the expedition of Sultan Suleiman against Belgrade, in 1521, in the Danube (Tuna). Meanwhile, he was on the expedition siege of Rhodos in 1522, the governor (*wali*) of Egypt died, so by order of Sultan Suleiman, Mustafa Pasha was appointed as governor of Egypt, but after a short time he returned to Istanbul, in the position of minister (*vezir*).[17]

The waqfiye which is in our handling starts with the name of the minister (vezir) of Skopje *"Suret-i vakfiye-i Mustafa Paşa der Üsküp"* in 920 of Muharrem month (March 515), and is consisted of 22 pages. In this waqfiye are included the properties of Mustafa Pasha **in Skopje** and suburb: Karadvice, Belanice, Çiraseve, Batince, Bresnice, Ravgite, Emrulduk, Dayko, Reçice, Birvence, Bogunine, Rataj, Celtykçy, Glamude; **in Tetovo** (Kalakandelen), Vrapcishte (İvrapşıste), Tumcane, Lojane, Humur, Shtipit (Istip), Struge (Istruga) ; **Hersek Sanjak** : Foca, Lokada, Gorice, Mostar ; **The vilayet of Albanina** (Arnavud vilayeti) : Berat, Gramsh. Kamoni, Mora, Gaston, Halomic, Vlore (Avlonya), Delvine.

The waqfiye has been ratified from Abdurrahman Ibn Ali ibnü'l-emin, while by the professions of witnesses we see that a part of these belonged to class-leading as is seen from names: Pir Muhammed Çelebi'l-cemaliye'defterdar; Şemsi Çelebi Defterdarı, Cafğer Çelebizade; Hasan Paşa (Rum ilinden) emir-i ümera-i'kerim; Mehmed Çelebi ve Mevlana Sinan, Ali Paşa el- müderris; Yusuf bin Abdullah es-selahi; Hasan bin Abdullah el-cündi; Mustafa bin Abdullah reisü'l-muahddirin; Musa bin haci Muhammed el-müzekkir; and Ahmed Abdullah.[18]

The income of the Waqf

In the aforementioned waqfiye for the income insurance, is asaid:"*the property of the waqf includes shops of two Saray in Skopje; the fertile lands of Shtip and Karadvice, also four villages of nahia (an administrative unit) above-mentioned; Belanica, Harashika, Paticina, Breznica, as well as four lands in Ravgite, emrudluk ve Dajko. Then, in the kaza of Tetovo (Kalkandelen) two villages Vrapcisht and Tumcan which were bought by Mahmud Bej bin Aga in the value of seven thousand sikke (western currency Efrengji) and fertile lands of Lojan and Humur. Likewise, the list includes, six mills in the village of Lokada of Sanjak Hersek, in the vilayet of Albania the two villages of Berat, Gramish anf Koman. Also, six mills of Vlora along with spaces of gardens and fields, which are owned by the mills mentioned, and three mills in Halomic kaza of Morea"*.

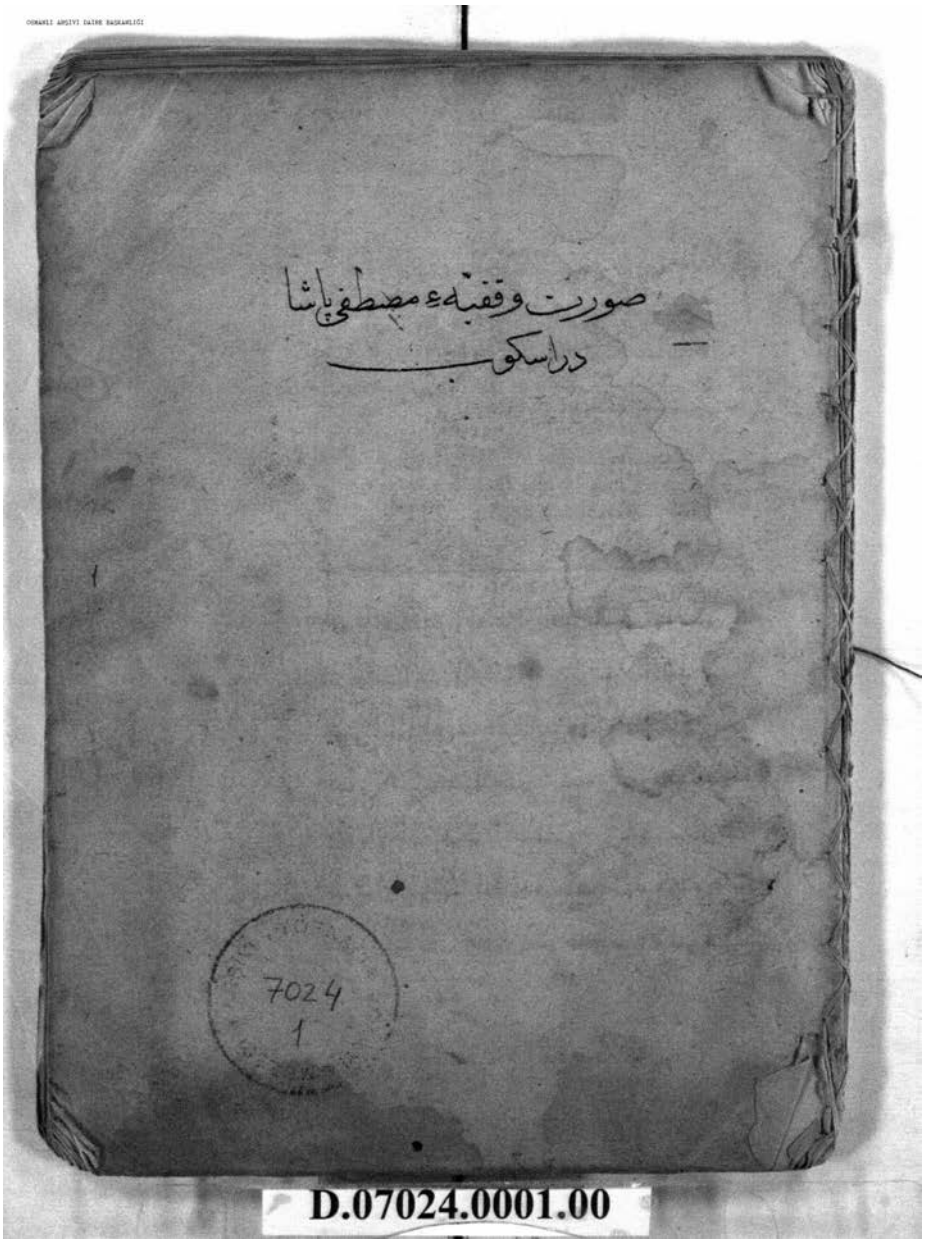
The Costs of Waqf

Regarding to the costs of properties of the aforementioned waqf, they are detailed as the server position (of employees) and the daily payments. For example the Hatib (lecturer) who for every lecture he

[14] Peter F. Sugar, ibid, p.102.
[15] ibid
[16] BOA, *Suret-i vakfiye-i Mustafa Paşa der Üsküp.*
[17] Mehmet Z. İbrahimgil, Makedonya'da Gazi Mustafa Paşa'nın vakıf Malları, Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Ulsulararası Sempozyumu, (17 May 2012), p. 159-180.
[18] BOA, *Suret-i vakfiye-i Mustafa Paşa der Üsküp,* p.20B.

held in the days of Eid and on Jumma (Friday prayers), he will be paid four akce (ottoman currency) per lecture. The Imam (the prayer leader) who except had to pray five time of namaz (Islamic prayer) together with jemat (muslim community) in the mosque, also had to practice the tarawih (additional Muslim) prayer in the month of Ramadan, as well as the namaz of the night (night prayers) during the night of Qadr, he had to be honest, and a good connoisseur of Fiqh sciences (Islamic jurisprudence), also he should have a beautiful voice. For all these services, the imam was foreseen to be paid five akce (Ottoman currency) per day; the mosque should have two muezzins (the man who calls Muslims to pray, from the minaret of a mosque) who ought to have beautiful voices, as well as ought to knew the techniques of adhan calling (a special Islamic call to prayer), and in the cases of someone's death, they had to call temjid (the call to notice of someone's death), to this service they were paid four akce (Ottoman currency) per day. To six Hafizs (Quran memorizers) who should sing Quran in the days of jumma (on Fridays) it was foreseen to be paid three akce (Ottoman currency) per day. Belige and Fesihe were the personnel of the mosque that in the days of jumma (in Friday prayers) prayed mafil, and for this it has been decided to pay two akce (Ottoman currency) per day, it was envisaged to be sung hatme once every three days (the reading of Quran entirety), which will be sung from ten people, and for this they will be paid by an akce (the Ottoman currency) per day, to take care of the mosque it was envisaged a trustee person who will be paid by an akce (Ottoman currency) per day; for maintenance it was foreseen two akce (Ottoman currency) for each work day; for cleaning and maintenance of the mosque will be paid by an akce (Ottoman currency) per day; to the supervisor of the waqf (vakif naziri) it was envisaged four akce (Ottoman currency) per day ; to three people who had to collect the income of the waqf, were envisaged to be paid by four akce (Ottoman currency) per day; for the maintenance of the mosque was foreseen that the person in this position to be artisan with experience working and for this, he will be paid by four akce (Ottoman currency) per day, during the days of maintenance of the mosque the cook will be paid one akce (Ottoman currency) per day, by one akce (Ottoman currency) per day will be paid the practicant of the chief (şagırdı – shegerti); the baker will be paid one akce (Ottoman currency) per day; the guardian will be paid one and a half akce (Ottoman currency) per day.

As a conclusion, it can be said that the institution of the ottoman waqf except the great contributions on the social and economic life of the citizens, behind itself has also left the waqfs which are the first-hand documents, who also are seen as an evidence of the objects of the ottoman culture and heritage, it shows us the economic and finance data of that time, as well for the history of topography and administration, with special emphasis for the court system (Kadılık), then this document sheds light on the structure of local society, the economic state of society strata, and the social and economic relations of the society. Through these waqf papers, ~~qe~~ we are aquinted with the formation of the new cities and the villages, the professions of citizens, esnaf (artisans) and many other handicrafts.

صورت وقفنامهٔ مصطفی پاشا
دراسکوب
7024
1
D.07024.0001.00

D.07024.0001.00

MARDİN-KIZILTEPE (DUNAYSIR) ULU CAMİİ

Mustafa GÜLER*

Giriş

Kızıltepe (Dunaysır) Ulu Camii[1], Mardin'in Kızıltepe ilçesinde, Koçhisar mahallesinde bulunmaktadır. 12. yüzyılın sonuna tarihlendirilebilen ulu cami, harim ile harimin kuzeyinde bulunan, avludan oluşmaktadır.

1. Yapının Kitabeleri

Yapıda inşa kitabesi ile dini içerikli kitabeler yer almaktadır.

1.1 İnşa Kitabesi

Harimde, mihrabın yedi dilimli kuşatma kemerinin üzerinde yer alan, H. 601/M. 1204 tarihli inşa kitabesinde (res.1,3);

"Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla. Bu yapının tamamlanmasını Melik Said Hüsameddin Yavlak Arslan (Allah O'na rahmet etsin)'ın kardeşi Allahü teâlânın rahmetine muhtaç Artuk oğlu İlgazi oğlu Timurtaş oğlu Alpi oğlu İlgazi oğlu Ebu'l Feth Artuk Arslan gerçekleştirdi. Allah kabul etsin. Muharrem 601" yazılıdır (Gabriel, 1940, 302).

1.2. Dini İçerikli Kitabeler

Mihrabın yedi dilimli kuşatma kemerinin alt tarafındaki alınlıkta, dilimler içerisinde, Kur'an, sure 24, ayet 36[2] ve dört halifenin[3] ismi, mihrap nişinin üst kısmında, kavsaranın hemen altında, sure 23, ayet 1, 2[4], süsleme kemerinin sağ tarafında, sure 2, ayet 255[5], sol tarafında, sure 24, ayet 36, 37[6], alt tarafta sure 9, ayet 18[7], süsleme kemerinin iç tarafındaki ikinci kemer (kandilin asılı olduğu kemer) yüzeyinde sure 3, ayet 91[8], mihrabın her iki yanındaki sütüncelerin, üst kısmında(başlıkların altında), sure 72 ayet 18[9], sütünce tabanlarının alt kısmında sağda el-Vahid (tek olan), solda el-Kahhar (kahredici) yazılıdır (Gabriel, 1940).

2 Yapının Mimari Olarak İncelenmesi

Yapı, harim ile harimin kuzeyinde, bugün sadece duvar kalıntıları mevcut bulunan, avludan oluşmaktadır (çiz.1).

2.1 Harim

Harim, mihraba paralel enine üç sahın ile iki sahın genişliğindeki mihrap önü biriminden oluşmaktadır (çiz.1,2)

Mihrap Önü (Kubbesi): Mihrap önü, güneyden harimin güney duvarı ile bu duvara bitişik iki ayakla, kuzeyden iki adet ters "T" şeklindeki ayalarla, doğu ve batı tarafından ise birer adet ayakla sınırlanmaktadır (res.1,2).

Ayakların birbirlerine kemerlerle bağlanmasıyla oluşan alttaki kareden, üstteki daireye (kubbeye), köşelerdeki tromplarla geçilmektedir (res.4,5,6)(çiz.3,4). Ayrıca trompların her iki yanında dörder sıra

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi.

[1] Bu makale, 12.Yüzyıl Anadolu Türk Camileri isimli yayınlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

[2] (Bu kandil) birtakım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir. Orada sabah akşam O'nu (öyle kimseler) tesbih eder ki.

[3] Resulluah'tan sonra insanların en hayırlısı olan Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali.

[4] Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki namazlarında huşû içindedirler. Müminler saadete ermişlerdir, namazda huşu içindedirler.

[5] Allah, ondan başka tanrı olmayan, diri, her an yarattıklarını gözetip durandır.

[6] İnsanlar sabah akşam onu tesbih ederler.

[7] Oraya yol bulabilen insana, Allah için kâbeyi haccetmesi gereklidir.

[8] Doğrusu inkâr edip, inkârcı olarak ölenlerin hiçbirinden, yeryüzünü dolduracak altını, fidye vermiş olsa bile, bu kabul edilmeyecektir. İşte bu elem verici azâb onlaradır, onların hiç yardımcıları da yoktur.

[9] Mescidler şüphesiz Allah'ındır, öyleyse onlarda Allah'a yalvarırken başkasını katmayın.

mukarnas yer almaktadır. Tromplarla sekizgene çevrilen üst kısım, mukarnaslar ile onaltıgene dönüştürülmektedir.

Tromplar ile mukarnas sıralarının üzerinde ise kubbe yer almaktadır (res.6,7). Kubbe yüzeyinde, mukarnaslar hizasında, birer adet yarım daire kemerli pencere bulunmaktadır. Ayrıca trompların arasındaki duvar yüzeylerinde, her yönde birer adet, dikdörtgen pencere yer almaktadır.

Mihrap önü biriminin güney duvarı üzerinde bulunan mihrap, neredeyse duvarın tamamını kaplamaktadır (res.1) (çiz.9). Mihrap, üç sıra bordürle çevrelenmektedir. Yedi dilimli kuşatma kemeri, her iki yanda çokgen sütüncelere oturmaktadır. Yarım daire şeklindeki mihrap nişinin, üst kısmındaki kavsara, yivlenmiştir. Ayrıca mihrap nişinin her iki yanında da, silindirik sütünceler bulunmaktadır (res.2,3).

Enine İlk Sahın: Sahın, güneyden harim duvarıyla, kuzeyden ise birer adeti doğu ve batı duvarlarına bitişik, on iki adet ayakla sınırlanmaktadır (res. 8). Ayakların birbirlerine doğu-batı doğrultusundaki kemerlerle bağlanmasıyla oluşan enine dikdörtgen şeklindeki sahın, ortadaki mihrap önü birimi ile iki kısma ayrılmaktadır. Sahnın üzeri ise beşik tonozlarla örtülüdür. Beşik tonoz yüzeylerinde, ayak hizalarında atkı kemerleri bulunmaktadır(çiz.3).

Sahnın güney duvarının, doğu ve batı tarafında, tonoz başlangıç hizalarında, ikişer adet sivri kemerli pencere, mihrap önü biriminin her iki yanında ise zemin seviyesinde, birer adet basık kemerli pencere (kapı) bulunmaktadır. Ayrıca sahnın doğu ve batı duvarlarında da, tonoz başlangıçları hizasında, birer adet sivri kemerli pencere bulunmaktadır.

İkinci Sahın: Sahın, birer adeti doğu ve batı duvarlarına bitişik, güneyden on iki adet, kuzeyden ise on adet ayakla sınırlanmaktadır (res.9). Ayakların birbirlerine doğu-batı doğrultusundaki kemerlerle bağlanmasıyla oluşan enine dikdörtgen şeklindeki sahın, ortadaki mihrap önü birimi ile iki kısma ayrılmaktadır. Sahnın üzeri ise beşik tonozlarla örtülüdür. Beşik tonoz yüzeylerinde, ayak hizalarında atkı kemerleri bulunmaktadır.

Sahnı sınırlayan ayakların, sayılarındaki farklılık, sahnın kuzey tarafında, mihrap önü biriminin her iki yanında, ayakların birer adet azaltılmasından oluşmaktadır. Bu nedenle sahın kuzey tarafında, mihrap önü biriminin her iki yanındaki ayak açıklıkları, diğer ayak açıklıklarının yaklaşık iki katıdır.

Sahnın doğu ve batı duvarlarında, tonoz başlangıçları hizasında, birer adet sivri kemerli pencere bulunmaktadır.

Üçüncü Sahın: Sahın güneyden, birer adeti doğu ve batı duvarlarına bitişik, on adet ayakla, kuzeyden ise harim duvarıyla sınırlamaktadır (res.10,11). Sahnı sınırlayan ayaklardan, mihrap önü ile her iki yanındaki ayak açıklıkları, diğer ayak açıklıklarının yaklaşık iki katıdır.

Sahnın kuzey duvarı üzerinde, harime açılan giriş kapıları bulunmaktadır. Kuzey duvarının ortasında, taç kapı, taç kapının her iki yanında ise üçer adet yan giriş kapısı yer almaktadır. Ayrıca kuzey duvarının doğu ve batı köşelerinde, birer adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Sahnın doğu ve batı duvarlarında da, tonoz başlangıçları hizasında, birer adet sivri kemerli pencere yer almaktadır.

2.2 Avlu

Bugün mevcut olmayan avlunun, yer yer izleri ve duvar kalıntıları bulunmaktadır (res.12,13).

2.3 Cepheler

Kuzey (Avlu) Cephesi: Enine dikdörtgen şeklindeki cephenin ortasında, yapının taç kapısı bulunmaktadır (res.12)(çiz.5). Taç kapının her iki yanında, simetrik olarak, birer adet mihrabiye ve üçer adet yan giriş kapısı yer almaktadır.

Cephenin ortasındaki taç kapı, üst üste birkaç silmeden oluşan sivri bir kemerle çevrelenmektedir (res.12,13,14)(çiz.10). Kapının dokuz dilimli kuşatma kemerinin iç tarafında, üst üste iki adet daha sivri kemer yer almaktadır. Sivri kemerlerden ilki, her iki yanda birer başlığa ve altındaki ikiz yarım silindirik sütüncelere oturmaktadır. İkinci kemerin alt kısmında ise üst üste birkaç silmenin dikdörtgen bir çerçeve oluşturduğu, asıl giriş kapısı yer almaktadır.

Taç kapının her iki yanındaki mihrabiyeler, etraflarında birer sıra süsleme bordürü bulunan sivri kemerli bir niş ile iç kısımlarındaki mihrabiye nişlerinden oluşmaktadır(çiz.12).

Taç kapının her iki yanındaki giriş kapıları ise etraflarında birer sıra geometrik süsleme bordürleri bulunan sivri kemerli birer niş ile iç kısımlarında üst üste birkaç silmeden oluşan sivri kapı kemerlerinden

oluşmaktadır (res.15,16)(çiz.11). Kapı kemerlerinin iç kısımları, yatay bir lento taşı ile iki kısma ayrıldığından, alt kısımlarda dikdörtgen asıl giriş kapıları, üst kısımlarda ise sivri kemerli birer pencere yer almaktadır.

Cephenin doğu ve batı köşelerinde, birer adet dikdörtgen pencere ile avluya ait duvar kalıntıları bulunmaktadır.

Üst üste birkaç yatay silme ile sona eren cephe duvarının gerisinde, ortada, mihrap önü kubbesi yer almaktadır (res.15).

Doğu Cephesi: Avlunun yıkılmasıyla, cephenin sadece güney tarafındaki harim kısmı mevcuttur (res.17,18)(çiz.6). Cephe duvarında, harimdeki ayak hizalarında, iki adet payanda yer almaktadır. Payandaların arasında ise birer adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır.

Cephenin, harim kısmının kuzey köşesinde ve devamında, avluya ait izler görülmektedir. Ayrıca avlunun kuzeydoğu köşesinde, minareye ait izler yer almaktadır.

Batı Cephesi: Avlunun yıkılmasıyla, cephenin sadece, güney tarafındaki harim kısmı mevcuttur (res.19)(çiz.7). Cephe duvarında, harimdeki ayak hizalarında, iki adet payanda yer almaktadır. Payandaların arasında ise birer adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır.

Cephenin, harim kısmının kuzey köşesinde ve devamında, avluya ait izler görülmektedir.

Güney Cephesi: Enine dikdörtgen şeklindeki cephe duvarı üzerinde, ortadaki mihrap hizasında yer alan payandanın her iki yanında, belirli aralıklarla dörder adet daha payanda bulunmaktadır (res.20)(çiz.8). Cephe yüzeyinde yer alan payandalardan, ortada mihrap hizasındaki payanda, yarım sekizgen, diğerleri ise dikdörtgendir (res.21).

Cephede, mihrap önü birimi hizasındaki payandaların her iki yanında, birer adet niş bulunmaktadır. Mihrap önü biriminin, batı taraftaki yarım daire şeklindeki niş, sivri bir kuşatma kemeri ile kemer yüzeyindeki bir sıra geometrik süsleme bordüründen oluşmaktadır. Doğu tarafındaki niş, yarım daire kemerli bir kuşatma kemeri ile kemer yüzeyindeki bir sıra geometrik süsleme bordüründen oluşmaktadır. Nişlerin alt kısımlarında, birer adet dikdörtgen pencere (kapı) bulunmaktadır.

Cephe duvarında, payandaların arasında, dört adet dikdörtgen pencere yer almaktadır. Cephe duvarı üzerinde ise yaklaşık olarak cephenin ortasında, mihrap önü kubbesi bulunmaktadır. Mihrap önü kubbesi, yüksekçe sekizgen bir kasnağa oturmaktadır. Kasnakta, harimdeki trompların üzeri, yarım üçgen prizma şeklindedir. Ayrıca kasnakta her yönde birer adet dikdörtgen pencereler bulunmaktadır.

Sekizgen kasnağa oturan kubbe, hafif sivri bir kubbedir (res.21). Kubbenin yaklaşık üçte iki yüksekliğinde, testere dişi şeklindeki, üç sıra yatay tuğla dolanmaktadır. Ayrıca kubbenin başlangıcında, sekizgen kasnağın köşelerinin hizalarında, birer adet yarım daire kemerli pencere bulunmaktadır.

3. Yapı Elemanları

3.1 Taşıyıcı Elemanlar

Duvarlar: Yapıyı çevreleyerek, ayaklarla birlikte yapının üst örtülerini taşıyan duvarlar, harimde ve cephelerde, kesme taş duvar niteliğindedir (res.8,17,20). Ancak avlu ile avlunun etrafındaki birimlerin duvarlarının ise bugün sadece izleri bulunmaktadır.

Payandalar: Yapının doğu ve batı cephelerinde, harimdeki ayak hizalarında, ikişer adet payanda bulunmaktadır (res.17,19)(çiz.6,7). Güney cephesinde, mihrap önü birimini taşıyan ayaklar hizasında birer adet, cephenin her iki yanında ise belirli aralıklarla üçer adet, payanda yer almaktadır (res.20). Ayrıca güney cephesinin ortasında, harimdeki mihrap hizasında, bir adet payanda bulunmaktadır.

Cephe duvarlarındaki payandaların tamamı, dikdörtgen kesitli, üstleri ise (üçgen prizma şeklinde) pahlıdır. Ancak güney cephesinin ortasında, mihrap hizasındaki payanda, yarım sekizgen kesitli, üzeri ise (yarım) külah şeklindedir (res.21). Ayrıca mihrap hizasındaki payanda, diğer payandalardan daha kısadır.

Ayaklar: Harimde, duvarlarla birlikte üst örtüyü taşıyan ve sahınları sınırlayan serbest ayaklar, genellikle kareye yakın dikdörtgen ayaklardır (res.11). Mihrap önü biriminin kuzeydeki, iki ayak ise ters "T" şeklidedir. Ayaklardan ikişer adedi, doğu ve batı duvarlarına, mihrap önü biriminde de güney duvarına bitişiktir.

Ayrıca harimde enine ikinci sahnın kuzey tarafında, mihrap önü biriminin her iki yanında, ayaklar birer adet azaltılmış olduğundan, ayak açıklıkları daha geniştir.

Kemerler: Yapıda, ayaklarda, beşik tonozlarda, tromplarda, mihrapta, kapılarda, pencerelerde ve nişlerde kemerler bulunmaktadır.

Harimde sahınları sınırlayan ayaklar, birbirlerine doğu-batı doğrultusundaki kemerlerle bağlanarak, enine sahınları oluşturmaktadır (res.9). Ayakları birbirlerine bağlayan kemerlerin tamamı ise sivri kemerdir. Ayrıca mihrap önü biriminin, doğu ve batı tarafında, ayakları birbirlerine bağlayan kuzey-güney doğrultusundaki kemerler de sivri kemerdir (res.4,5).

Harimde, enine sahınların üzerini örten beşik tonoz yüzeylerinde, ayak hizalarında, birer adet atkı kemerleri bulunmaktadır (res.9,10). Atkı kemerlerinin tamamı, sivri kemerlidir.

Mihrap önü biriminin köşelerinde, üst üste iki sıra halindeki tromp kemerleri, sivri kemerlidir (res.4,5). Ancak mihrap önü biriminin, kuzeybatı köşesindeki trompun, iç kısmında kemer bulunmamaktadır.

Mihrabın kuşatma kemeri, yedi dilimlidir (res.2,3).

Kuzey cephesinin ortasında yer alan taç kapının, kuşatma kemeri dokuz dilimlidir (res.14). Ayrıca kuşatma kemerinin, dış tarafında, birkaç silmeden oluşan sivri bir kemer ile iç tarafında, üst üste iki adet sivri kemer yer almaktadır.

Niş şeklindeki yan giriş kapılarının, niş kemerleri sivri kemerdir (res.22-24). Giriş kapılarının kemerleri ise üst üste birkaç silmeden oluşan sivri kemerlerdir.

Harimin doğu ve batı duvarlarında üçer adet, güneyinde ise dört adet sivri kemerli pencere bulunmaktadır. Mihrap önü biriminde, kubbe başlangıcında sekiz adet yarım daire kemerli pencere yer almaktadır.

Kuzey cephesinde taç kapının her iki yanında, nişler içerisindeki mihrabiyelerin, niş kemerleri ile mihrabiye kemerleri, sivri kemerdir (res.23).

Güney cephesinde, mihrap önü biriminin payandalarının her iki yanındaki nişlerden, mihrap önü biriminin doğu tarafındaki, yarım daire kemerli, batı tarafındaki ise sivri kemerlidir.

3.2 Geçiş Elemanları

Mihrap önü biriminde, kare alt kısımdan, üstteki daireye(kubbeye) köşelerdeki tromplarla geçilmektedir. Trompların her iki yanında ise mukarnas sıraları bulunmaktadır.

Tromplar: Trompların dış tarafları, üst üste ikişer sıra sivri kemerden iç tarafları ise yarımşar kubbelerden oluşmaktadır (res.4,5). Ancak mihrap önü biriminin, kuzeybatı köşesindeki tromp, tek sıra kemer ile üst üste iki yarım kubbeden oluşmaktadır. Ayrıca güneybatı köşesindeki trompun iç yüzeyinde on sıra mukarnas yer alırken, kuzeydoğu köşesindeki trompun iç yüzeyi, oluk silmelerle dilimlere ayrılmıştır (res.6).

Mukarnaslar: Köşelerde bulunan trompların her iki yanında, dörder sıra mukarnas bulunmaktadır (res.6,7). Tromplarla sekizgene çevrilen kare alt yapı, trompların her iki yanında bulunan mukarnas sıralarıyla, onaltıgene dönüşmektedir.

3.3 Kasnak

Mihrap önü kubbesi cephelerde, sekizgen bir kasnağa oturmaktadır (res.21). Kasnakta, harimdeki trompların bulunduğu köşeler, yarım üçgen prizma şeklindedir. Ayrıca kasnakta her yönde birer adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır.

3.4 Üst Örtüler

Harimde, mihrap önü birimi kubbeyle, enine sahınlar ise beşik tonozlarla örtülüdür.

Kubbe: Enine iki sahın genişliğindeki mihrap önü birimi, kubbeyle örtülmüştür (res.1,7). Kubbe yüzeyinde sekiz adet yarım daire kemerli pencere bulunmaktadır.

Cephelerde ise yüksekçe sekizgen bir kasnağın üzerine oturan kubbe hafif sivridir(çiz.5). Ayrıca kubbenin yaklaşık üçte iki yüksekliğinde, yatay üç sıra, testere dişi şeklinde tuğla sırası dolanmaktadır.

Beşik Tonozlar: Harimde enine sahınların üzeri, mihrap önü birimi hariç, beşik tonozlarla örtülüdür (res.8-10). Beşik tonoz yüzeylerinde, ayak hizalarında, birer atkı kemerleri bulunmaktadır.

3.5 Dam

Yapının üzeri, mihrap önü biriminde, sekizgen bir kasnak ile üzeri kubbeyle örtülü, diğer kısımlar ise düz damdır.

4. Mimari Elemanlar

4.1 Kapılar

Yapıda bulunan ve harime açılan, yedi adet kapının tamamı kuzey cephesinde yer almaktadır. Cephenin ortasında taç kapı, her iki yanında ise simetrik olarak, üçer adet yan giriş kapıları bulunmaktadır.

Taç Kapı: Kuzey cephesinin ortasında ve mihrap ekseni üzerinde bulunan taç kapı, üst üste birkaç düz, kaval ve oluk silmeden oluşan sivri bir kemerle çevrelenmektedir (res.14)(çiz.10). Kemeri oluşturan silmeler, her iki yanda zemine kadar devam etmektedir. Kapının kuşatma kemeri, dokuz dilimli bir kemerden oluşmaktadır. Kuşatma kemerinin iç kısmında sivri kemerli ikinci bir kuşatma kemeri daha bulunmaktadır. İkinci kuşatma kemeri her iki yanda birer başlığa ve altındaki ikişer adet ikiz sütünceye oturmaktadır. İkinci kuşatma kemerinin iç kısmında ise sivri kemerli, kapı kemeri ile kemerinin alt tarafında, etrafı silmelerle çevrelenmiş dikdörtgen asıl giriş kapısı bulunmaktadır.

Yan Giriş Kapıları: Taç kapının, doğu ve batı tarafında, harime açılan üçer adet giriş kapısı bulunmaktadır (res.15,16)(çiz.11). Kapılar cephe duvarı üzerinde, büyükçe birer niş şeklindedir. Nişlerin sivri kuşatma kemerlerinde, zemine kadar, geometrik süsleme bordürleri bulunmaktadır.

Nişlerin iç kısımlarında ise üst üste birkaç kaval ve içbükey silmeden oluşan, sivri kapı kemerleri yer almaktadır (res.22-24). Kapı kemerlerinin iç kısımları, yatay bir lento taşı ile iki kısma ayrıldığından, alt kısımlarda dikdörtgen asıl giriş kapıları, üst kısımlarda da sivri kemerli birer pencere yer almaktadır.

4.2 Pencereler

Harimin doğu ve batı duvarlarında üçer adet, güney duvarında ise dört adet sivri kemerli pencere bulunmaktadır. Kuzey duvarının, doğu ve batı köşelerinde de, birer adet dikdörtgen pencere yer almaktadır. Ayrıca harimin güney duvarında, mihrap önü birimini her iki yanında zemin seviyesinde, birer adet basık kemerli pencere (kapı) bulunmaktadır. Mihrap önü biriminde ise tromp aralarında her yönde birer adet dikdörtgen pencere, kubbe başlangıcında, sekiz adet yarım daire kemerli pencere yer almaktadır.

Cephelerde ise doğu ve batı cephesinde üçer adet, güney cephesinde dört adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır (res.17,19). Dikdörtgen pencerelerin üzerlerinde, birer tahfif kemeri yer almaktadır. Kuzey cephesinin doğu ve batı köşesinde de, birer adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Ayrıca güney cephesinde, mihrap önü biriminin her iki yanındaki nişler içerisinde, zemin seviyesinde, birer dikdörtgen pencere (kapı) yer almaktadır.

Mihrap önü kubbesinin kasnağında, her yöne bir adet dikdörtgen pencere, kubbe başlangıcında ise sekiz adet yarım daire kemerli pencere bulunmaktadır.

4.3 Mihrap

Mihrap önü biriminin güney duvarında ve ana giriş kapısı ekseni üzerinde bulunan mihrap, neredeyse mihrap önü biriminin güney duvarının tamamını kaplamaktadır (res.1)(çiz.9). Mihrap, üç sıra bordürle çevrelenmektedir (res.2). İlk bordür, iki kaval ve bir oluk silmeden oluşmaktadır. İkinci ve üçüncü bordürler birer düz, geniş silmeden oluşmaktadır. Ayrıca üçüncü silme yüzeyinde geometrik süslemeler yer almaktadır.

Yedi dilimli kuşatma kemeri her iki yanda çokgen sütüncelere oturmaktadır (res.3). Yarım daire şeklindeki mihrap nişinin üst kısmındaki kavsara, yivlenmiştir. Ayrıca mihrap nişinin her iki yanında da silindirik sütünceler bulunmaktadır.

4.4 Minber

Yapının orijinal minberi bugün mevcut değildir (res.2).

4.5 Minare

Yapının minareleri bugün mevcut değildir. Ancak avlunun (bahçe duvarının) kuzeydoğu köşesindeki minarenin, izleri mevcuttur. Ancak 2019 yılında halen devam eden tamiratta minare yeniden yapılmaktadır (res.13).

4.6 Mihrabiyeler

Kuzey cephesinde taç kapının her iki yanında, birer adet mihrabiye bulunmaktadır (res.12)(çiz.12). Büyükçe birer niş şeklindeki mihrabiyelerin sivri kuşatma kemerlerinde, zemine kadar, geometrik süsleme bordürleri yer almaktadır (res.16).

Nişler içerisinde yer alan mihrabiyeler, yarım daire şeklindeki ikinci bir mihrabiye nişinden oluşmaktadır. Mihrabiye nişleri, her iki yanda birer sütünce üzerindeki başlıklardan ve bu başlıklara oturan sivri kemerlerden oluşmaktadır. Ayrıca ana giriş kapısının batı tarafındaki mihrabiyenin kavsarasında, üç sıra mukarnas bulunmaktadır (res.16).

4.7 Nişler

Güney cephesinde, mihrap önü biriminin her iki yanında, birer büyük niş yer almaktadır. Nişlerin sivri kuşatma kemerlerinde, zemine kadar, geometrik süsleme bordürü bulunmaktadır. Mihrap önü biriminin, batı tarafındaki nişin içerisi, yarım daire şeklinde, doğu tarafındaki nişin içerisi ise düzdür. Her iki nişin içerisinde birer adet dikdörtgen pencere (kapı) bulunmaktadır.

5. Yapı Malzemesi

5.1 Taş

Harim, üst örtüleri oluşturan tonozlar ile mihrap önü kubbesi hariç, ince yonu kesme taş malzemedir (res.1,9). Cepheler ise mihrap önü kubbesi hariç, ince yonu kesme taş malzemedir (res.12).

5.2 Tuğla

Yapıya ait eski fotoğraflardan yapının, mihrap önü kubbesi ile sahınların üzerini örten beşik tonozların tuğla olduğu anlaşılmaktadır (res.26-31).

5.3 Sıva

Harimde, mihrap önü kubbesi ile enine sahınların üst örtülerini oluşturan beşik tonozlar, sıva kaplıdır (res.7-9).

5.4 Kurşun Kaplama

Cephelerde mihrap önü kubbesi, kurşun kaplıdır (res.21).

6. Süsleme

Yapıda sadece taş süsleme bulunmaktadır. Süsleme, harimde ve cephelerde yer almaktadır. Harimdeki süsleme, mihrap önü birimindeki, mihrapta, tromplarda ve mukarnaslarda yer almaktadır.

Mihrap: Mihrap, üç geniş bordürle çevrelenmektedir (res.1)(çiz.9). İlk bordür iki kaval silme ile bir adet oluk silmeden oluşmakta ve bordürdeki ilk kaval silme yüzeyinde, kesişen ince şeritlerden oluşan geometrik örgü kompozisyonu bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü bordür, düz silmeli bordürlerden oluşmaktadır. Üçüncü bordürünün kenarlarında, kıvrık dallardan oluşan bitkisel süsleme şeritleri, aradaki bordür yüzeyinde ise yıldızlı örgülerden oluşan geometrik süslemeler yer almaktadır.

Mihrabın köşeliğinde süsleme bulunmamaktadır. Yedi dilimli kuşatma kemeri, oluk, kaval ve düz silmelerden oluşmaktadır (res.3). Kemerin iç tarafındaki düz silme üzerinde, tarih kitabesi bulunmaktadır. Kuşatma kemeri her iki yanda birer başlık ile altındaki çokgen gövdeli sütünceler oturmaktadır. Sütüncelerin gövdelerinde bulunan geometrik örgü bütün yüzeyi kaplamaktadır. Sütüncelerin başlık ve ayaklarında, üzerlerinde bitkisel süslemeler bulunan, üçer sıra mukarnas yer almaktadır. Ayrıca başlıkların üzerinde, ayakların altında ve sütüncelerin her iki yanındaki duvar yüzeylerinde, dikey olarak birer sıra, ince bitkisel süsleme kuşağı yer almaktadır.

Kuşatma kemeri ile kavsara arasında, alınlık yer almaktadır. Alınlıkta, kemer dilimleri arasında, dini içerikli yazılar bulunmaktadır.

Yarım daire şeklindeki mihrap nişi, yatay bir kaval silmeyle ikiye bölünmektedir. Nişin üst kısmında (kavsaranın hemen altında), yatay olarak birer sıra, bitkisel süsleme ve yazı kuşağı yer almaktadır. Yazı kuşağının altında, etrafını kaval bir silmenin çevrelediği, sağır bir kemer bulunmaktadır.

Sağır kemerin içerisindeki bitkisel süsleme şeritleri ve kandil, güçlükle seçilebilmektedir. Sağır kemerin her iki yanı, süsleme bordürleriyle kısımlara ayrılmıştır. Ortadaki, geometrik örgü kompozisyonlarını, kıvrık dallardan oluşan bitkisel kompozisyonlar çevrelemektedir. En dış kenarlarda, dikey olarak, alt taraflarda da yatay olarak, yazı şeritleri bulunmaktadır. Nişin alt kısmı ise ortadaki dikey bir kaval silmeyle iki kısma ayrılmaktadır. İki kısma ayrılmış nişin her iki yanında da, kenarlarda birer sıra kıvrık dallardan oluşan bitkisel süsleme şeritleri, niş yüzeylerinde ise geometrik örgü kompozisyonları yer almaktadır.

Mihrap nişinin her iki yanında silindirik sütünceler yer almaktadır. Sütüncelerin gövdelerinde bulunan geometrik örgü, bütün yüzeyi kaplamaktadır. Sütüncelerin başlık ve ayaklarında, üzerlerinde bitkisel süslemeler bulunan, üçer sıra mukarnas yer almaktadır. Ayrıca sütünceler ile mihrap nişi arasında, bir sıra, ince bitkisel süsleme kuşağı yer almaktadır.

Mihrap nişinin üzerindeki yarım kubbe şeklindeki kavsara yüzeyi, oluk silmelerle istiridye kabuğu şeklinde dilimlenmiştir. Ayrıca kavsaradaki oluk silmeler, niş kemerinde de devam etmektedir.

Tromplar: Trompların köşelerinde ve kemer başlangıçlarında, bir kaç sıra mukarnas bulunmaktadır. Trompları oluşturan yarım kubbelerin iç yüzeyleri ise birbirinden farklıdır.

Güneybatı köşesindeki trompun iç yüzeyi, on sıra mukarnastan oluşmaktadır (res.6). Kuzeydoğu köşesindeki trompun iç yüzeyi, oluk silmelerle dilimlenmiştir (res.5). Kuzeybatı köşesindeki tromp ise üst üste iki yarım kubbe şeklindedir.

Trompların Üst Kısmında Bulunan Mukarnaslar: Tromp kemerlerinin her iki yanında bulunan ve tromplarla birlikte kubbeye geçişi sağlayan mukarnaslar, üst üste dörder sıradan oluşmaktadır.

Mukarnas yüzeylerinde, sivri yelpaze veya yaprak motifine benzer süslemeler bulunmaktadır. Ancak bu süslemeler iki çeşittir. İlkinde süslemeyi oluşturan birimler daha sivri ve yönü yukarıya doğru, ikincisinde ise süslemeyi oluşturan birimler daha geniş ve yönü aşağı doğrudur (res.6).

Cephelerdeki süsleme, kuzey ve batı cephelerindeki mimari elemanlarda yer almaktadır.

Taç Kapı: Taç kapı, üst üste dört sıra kaval silme ile aralarındaki oluk silmelerden ve bir sıra düz silmeden oluşan, sivri bir kemerle çevrelenmektedir (res.14)(çiz.10). Kemeri oluşturan silmeler her iki yanda zemine kadar devam etmektedir. Ayrıca kemerde belli aralıklarda (üç sırada bir), koyu renkli taşlar kullanılmıştır.

Kapının dokuz dilimli kuşatma kemerinde, iki renkli taşlar nöbetleşe kullanılmıştır. Kemer dilimlerinin iki ucunda ve ortalarında, koyu renkli taşlar, aralarda ise açık renkli taşlar yer almaktadır. Kuşatma kemerinin üzerinde, kemerin şeklini alan, biri kaval diğeri düz, iki ince silme bulunmakta ve bu silmeler zemine kadar devam etmektedir. Ayrıca bu silmeler, kapının yaklaşık yarı yüksekliğinde, yuvarlanarak dairevi bir şekil almaktadır.

Kuşatma kemerinin iç kısmındaki, sivri kemerli ikinci kuşatama kemerinin, kemer alınlığında ve karnında, yan yana sıralanan ve fiyonga benzeyen süslemeler yer almaktadır. İkinci kuşatma kemerinin her iki yanındaki başlıklar, dörder sıra mukarnastan oluşmaktadır. Başlıkların altında ise ikiz silindirik sütünceler bulunmaktadır.

İkinci kuşatma kemerinin iç kısmındaki sivri kapı kemerinin, kemer alnında da yan yana sıralanan ve fiyonga benzeyen süslemeler yer almaktadır.

Sivri kapı kemerinin, bugün boş olan kemer alınlığının altında ise kademeli silmelerden oluşan, dikdörtgen kapı çerçevesi bulunmaktadır.

Yan Giriş Kapıları: Taç kapının her iki yanında, simetrik olarak bulunan ve nişler içerisinde yer alan, üçer adet giriş kapısının, niş kenarlarında bulunan geometrik süsleme bordürleri, düğümlü dairelerden ve daireleri birbirine bağlayan silmelerden oluşmaktadır (res.12)(çiz.11).

Geometrik süsleme, birer adet düz ve kaval silmenin oluşturduğu, birbirlerine düğümlü bir tam ve yarım daireden ve düğümlü daireler arasındaki zikzaklardan meydana gelmektedir (res.23-25). Düğümlü daireler ile arasındaki zikzaklardan oluşan kompozisyon, niş kenarlarındaki bordürler boyunca devam etmektedir.

Cephenin doğu ve batı köşelerindeki ilk kapı nişlerinin, kemerlerinin kilit taşında, zikzak kompozisyonun üzerinde küçük birer rozet bulunmaktadır. İkinci sıradaki kapı nişlerinin, kemerlerin kilit taşında zikzak kompozisyonun üzerinde altı kollu, küçük birer yıldız bulunmaktadır.

Cephenin doğu ve batı köşelerinin, üçüncü sırasındaki kapı nişlerinde, kemer hizasından itibaren süslemelerde yer alan düğümlü dairelerin ve zikzakların ölçüleri, diğer kapı nişlerindekilere göre daha büyüktür. Bu nişlerin kemerlerinin kemer karınları, süslemenin şeklini alarak dilimlenmektedir.

Kenarlarında geometrik süsleme bordürleri bulunan kapı nişlerinin iç kısımlarında ise üst üste üçer sıra kaval silme ile birer sıra oluk silmeden oluşan, sivri kapı kemerleri bulunmaktadır. Kapı kemerlerini oluşturan silmeler her iki yanda zemine kadar devam etmektedir.

Mihrabiyeler: Kuzey cephesi üzerinde, taç kapının her iki yanında, içlerinde birer adet mihrabiye bulunan nişler yer almaktadır. Niş kenarlarında bulunan geometrik süsleme bordürleri, düğümlü dairelerden ve daireler arasındaki zikzak kompozisyonlarından oluşmaktadır (res.23) (çiz.12).

Geometrik süsleme, birer adet düz ve kaval silmenin oluşturduğu, birbirlerine düğümlü bir tam ve yarım daireden ve düğümlü daireler arasındaki zikzaklardan meydana gelmektedir. Düğümlü daireler ile arasındaki zikzaklardan oluşan kompozisyon, niş kenarlarındaki bordürler boyunca devam etmektedir.

Ancak nişlerin içerisindeki mihrabiyeler birbirinden farklıdır. Taç kapının doğu tarafındaki nişin iç kısmı, yarım daire şeklindeki mihrabiye nişi ile her iki yandaki birer yarım silindirik sütünceden oluşmaktadır. Ayrıca sütüncelerin üzerinde, başlık şeklindeki elamanların yüzeyinde, geometrik süsleme yer almaktadır.

Taç kapının batı tarafındaki nişin iç kısmı, yarım daire şeklindeki mihrap nişi ile her iki yanındaki birer çokgen sütünceden ve üzerindeki başlıklardan oluşmaktadır. Mihrap nişinin kavsarasında ise beş sıra mukarnas bulunmaktadır. Ayrıca mihrabiye nişinin sivri kemerinde, ikişer sıra kaval ve oluk silme yer almaktadır.

Kapılar Ve Mihrabiye Nişleri Arasında Yer Alan Süslemeler: Kuzey cephesinin doğu ve batı köşelerinde, ilk iki kapı nişi arasındaki duvar yüzeylerindeki süslemeler, her iki nişin kenar bordüründe yer alan düğümlü dairelerin, niş aralarında zemin seviyesinde yatay olarak devam etmesinden meydana gelmektedir (res.24,25)(çiz.11,12). Her iki nişin kenarından yatay olarak gelen ikili düğümlü daireler, ortada birbirlerine sarılarak, dikey olarak, ikili düğümlü daire kompozisyonu oluşturmaktadır. Duvar yüzeyindeki ikili düğüm kompozisyonları, yan taraflarındaki niş kemerlerinin başlangıç hizalarına kadar devam etmektedir.

Cephenin doğu ve batı köşelerinden ikinci ve üçüncü kapı nişleri arasındaki duvar yüzeylerindeki süsleme, her iki nişin kenar bordüründe yer alan düğümlü dairelerin, niş aralarında ve zemin seviyesinde, yatay olarak birbirini takip eden yarım daireler şeklinde devam etmesinden meydana gelmektedir. Her iki nişin kenarından, yatay olarak gelen birbirini takip eden yarım dairelerin, ortada birbirlerine sarılarak, dikey olarak, ikili düğümlü daire kompozisyonu oluşturmaktadır. Duvar yüzeyindeki ikili düğüm kompozisyonları, yan taraflarındaki niş kemerlerinin başlangıç hizalarına kadar devam etmektedir. Düğümlü daireler, en üstte iki adet dairenin üzerindeki bir yarım daire ile sona ermektedir.

Cephede üzerinde, mihrabiye nişleri ile kapı nişleri arasındaki duvar yüzeylerinde, yaklaşık niş kemerleri hizasında, birer adet madalyon bulunmaktadır.

Taç kapının doğu tarafındaki mihrabiye nişi ile kapı nişi arasındaki duvar yüzeyinde bulunan madalyonun süslemesi, bir altıgenin içerisinde yaprak motifini andıran birimlerin altı adetinin yan yana dizilmesinden oluşmaktadır (res.23). Ayrıca kompozisyonun ortasında, ikinci bir altıgen ile ortasında bir rozet bulunmaktadır.

Taç kapının batı tarafındaki mihrabiye ile kapı nişi arasındaki duvar yüzeyinde bulunan madalyonun süslemesi, bir sekizgenin içerisindeki sekiz adet yaprak motiflerini andıran birimin yan yana dizilmesiyle oluşmaktadır. Ayrıca kompozisyonun ortasında, sekizgen şeklinde, sekiz adet birbirlerine düğümlü daire yer almaktadır.

Silmeler: Cephe yüzeyinde, cepheyi yatay olarak dolanan (ana giriş kapısının üzerinde kırılarak yükselen) birer sıra düz, oluk ve kaval silmeden oluşan bir bordür bulunmaktadır. Yatay bordür cephenin her iki köşesinde kırılarak aşağı doğru inmekte ve zemin seviyesinde köşelerdeki kapı nişlerinin bordürleriyle birleşmektedir.

Güney Cephesindeki Nişler: Cephede mihrap önü birimi hizasındaki payandaların, yan taraflarında bulunan nişlerin kenar bordürlerinde geometrik süslemeler bulunmaktadır.

Mihrap önü biriminin batı tarafındaki nişin, bugün sadece kemerinde süsleme bulunmaktadır. Niş kemerindeki geometrik süsleme, iki kaval ve oluk silmeden oluşan bordürün, ortada bir yarım daire, her iki yanda ise birer kare (bir kenarı açık) oluşturacak şekilde, kemer üzerinde sıralanmasından oluşmaktadır. Ayrıca yarım daire şeklindeki nişin içerisinde bulunan dikdörtgen pencerenin etrafında, üç sıra kalın silmenin (oldukça bozuk) oluşturduğu bir bordür bulunmaktadır

Mihrap önü biriminin doğu tarafındaki nişin süslemesi (kuzey cephesindeki kapı nişleri gibi), birer adet düz ve kaval silmenin oluşturduğu, birbirlerine düğümlü bir tam ve yarım daireden ve düğümlü daireler arasındaki zikzaklardan meydana gelmektedir. Düğümlü daireler ile arasındaki zikzaklardan oluşan kompozisyon, niş kenarlarındaki bordürler boyunca devam etmektedir. Ayrıca kemerin kilit taşının üzerindeki zikzak üzerinde, küçük bir rozet yer almaktadır. Nişin etrafında dikdörtgen bir çerçeve oluşturan ince silmeler ise zemin seviyesinde, niş bordüründeki geometrik süslemeyle birleşmektedir.

Ayrıca yapının doğu cephesi üzerinde, bugün ancak izleri bulunan, harim ile avlunun birleştiği kısımdaki kapıda ve cephenin kuzey köşesindeki minarede, bitkisel süsleme bordürleri yer almaktadır.

7. Yapının Tarihlendirilmesi

Kızıltepe Ulu Camii'ne, harimdeki mihrabın dilimli kemerinin üzerindeki kitabeye göre, Artukoğlu Yavlak Arslan tarafından başlanmış, kardeşi Artuk Arslan tarafından da, H.601/M.1204 tarihinde bitirilmiştir.

8. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Kızıltepe Ulu Camii, uzun süre metruk olarak kalmış, ilçenin iskân sahası dışında kaldığı zamanlar ahır olarak kullanılmış, çok tahribe uğramış, taşların kaplama kısımları sökülerek çevre inşaatlarında kullanılmış, en son olarak da 1970'li yılların başında tamirat geçirmiştir (Altun, 1978) (res.26-31).

Yapı günümüzde de onarım geçirmektedir. 2018 yılında başlanan onarım halen daha devam etmektedir. Bu onarımda genel olarak, harimde duvarların temizlendiği, avluda ise avlu duvarlarına bazı müdahalelerin yapıldığı, minarenin yeniden inşa edildiğini ve yeni bir şadırvan yapıldığı görülmektedir (res.1,2,1317,18).

9. Yapının Özgün Durumu

Kızıltepe Ulu Camii'nde, avlu ve harimdeki molozlar temizlendikten sonra, yapıda araştırma kazısı yürüten Tuncer (1996), kazıların sonucunda şunları söylemektedir;

"Harim, avlu ve kuzeyi revaklı kanadın döşemeleri ile buradaki ayak izleri, medresenin yan odaları, ara bölmeleri, dış duvar ve destekleri, kapılar, kuzey yönde 2 yanda kare planlı birer minare, basamaklarıyla gün yüzüne çıktı. Buna göre kuzey ve 2 yanda eksenlerde birer kapı ile 2 yanda harime bitişik birer kapı daha açıklık kazandı. Basamaklardan sadece 2'si ve çekirdeği minarenin kare olarak yükseldiğini gösteriyordu. Ancak ne zaman silindire dönüşeceği anlaşılamadı. Kamulaştırma gerçekleştirilemediği (yerel etkilerle gerçekleştirilemedi.) için sağ (kuzeybatı) minaresinin eni ve yeri belirlendiyse de tamamı üstündeki gecekondular nedeniyle ortaya çıkarılamadı" (Tuncer, 1996, s.49).

Ayrıca yapının eski fotoğraflarından, yapının mihrap önü kubbesi ile enine sahınların üzerini örten beşik tonozların, tuğla malzeme olduğu (res.26,27,30), kuzey cephesindeki taç kapının bugün boş olan kapı alınlığında da bir kitabenin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Artukoğlu Yavlak Arslan tarafından başlanmış, kardeşi Artuk Arslan tarafından da, H.601/M.1204 tarihinde bitirilmiş olan Kızıltepe Ulu Camii'nin özgün halinde, harimde enine üç sahından oluştuğu ve harimin ortasında iki sahın genişliğinde mihrap önü biriminin yer aldığı, mihrap önü biriminin kubbeyle, enine sahınların ise birer beşik tonozla örtülü olduğu, harimin kuzeyinde yapının oldukça büyük bir avlusunun bulunduğu, avlunun etrafından bir takım mekânların yer aldığı, avlunun kuzey köşelerinde birer adet minarenin bulunduğu, yapının mihrap önü kubbesi ile enine sahınların üzerini örten beşik tonozlardaki tuğla malzeme hariç, tamamen ince yonu kesme taş malzemeyle inşa edilmiş olduğu ve düz dam şeklindeki yapının üzerinde, mihrap önü biriminin, hafif sivri bir kubbesinin bulunduğu söylenebilir.

Kaynakça

Altun, A., 1978. Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişimi, İstanbul

1988. Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Artuk, İ., 1946. Dunaysir'da Artuk Oğullarının Ulu Camii, Belleten, X, 167-169.

Aslanapa, O., 1990. Türk Sanatı, C.I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

1991. Anadolu'da İlk Devir Türk Mimarisi, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

Bakırer, Ö., 1976. Onüçüncü ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

1981. Selçuklu Öncesi Ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı I-II, O.D.T.Ü., Ankara.

Gabriel, A., 1940. Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale, Institut Français D'Archeologie De Stamboul, I-II., Paris.

Güler, M., 2005. 12. Yüzyıl Anadolu Türk Camileri, Doktora Tezi, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Güler, M., Kolay, İ. A., 2006, 12. Yüzyıl Anadolu Türk Camileri, İTÜ Dergisi/A, Mimarlık,Planlama, Tasarım, C. 5, Sayı: 2, Kısım:1, Eylül, s. . 83-90.

Karamağaralı, H. 2002. Türk Câmi Mîmârîsinde Mekân Gelişmesi Ve Ayasofya Mes'elesi, Ekrem Hakkı Ayverdi Ve Osmanlı Mimarisi Sempozyumu, 83-109. Kubbealtı Neşriyat, Ankara.

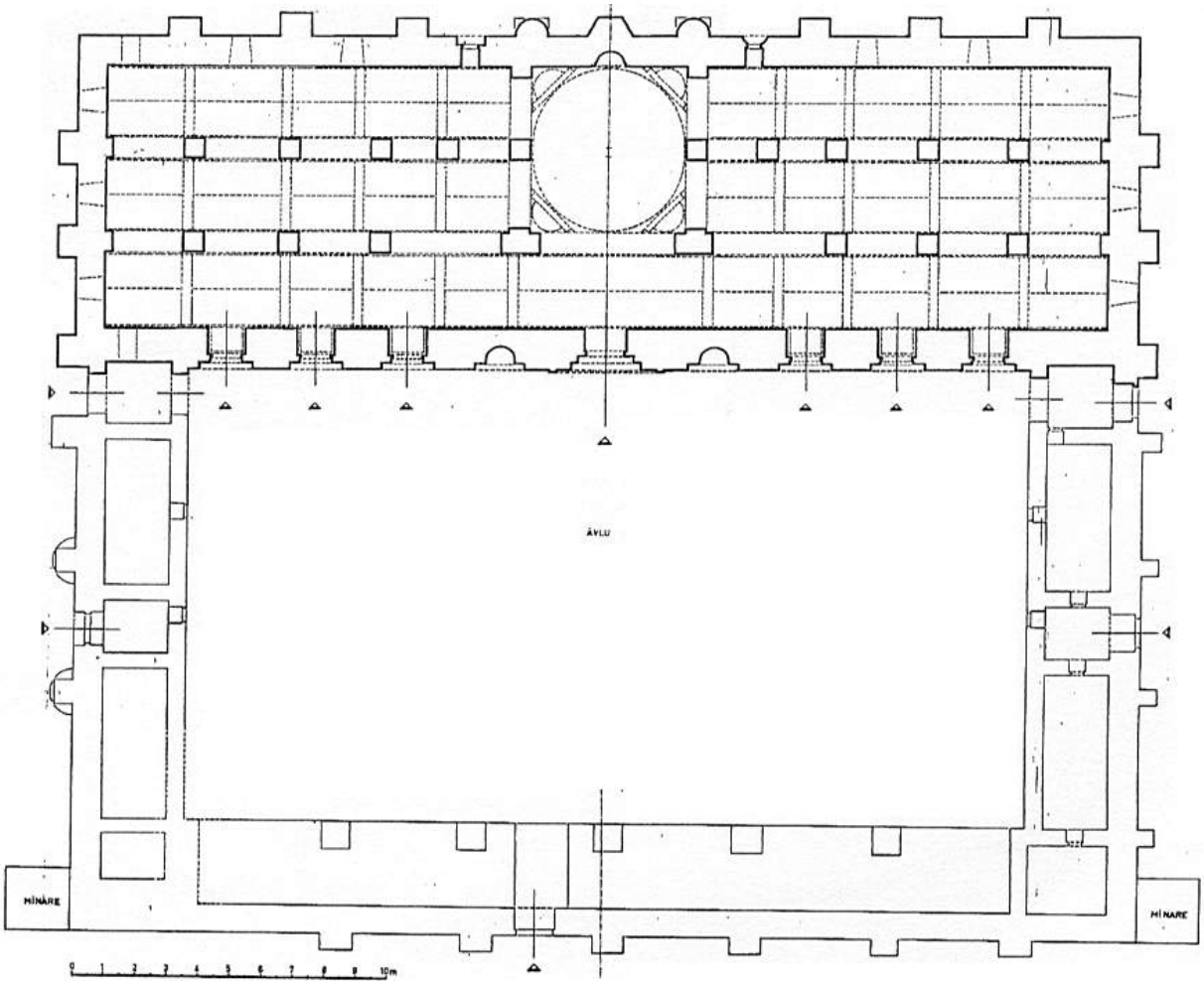
Kuban, D., 1965. Anadolu-Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.

1994. Anadolu'nun Selçuklu Çehresi, Akbank Yayınları.

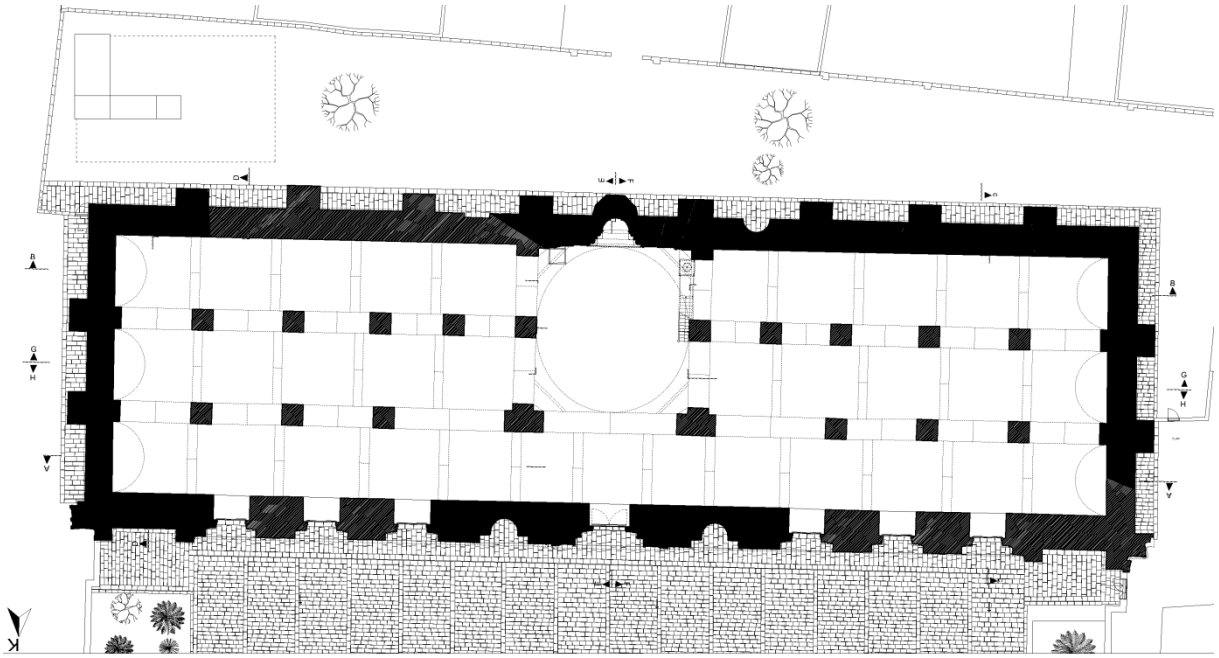
Tuncer, O. C.,1996. Diyarbakır Camileri, Mukarnas, Geometri, Orantı, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları.

Yavuz, A.T., 1983. Anadolu Selçuklu Mimarisinde Tonoz ve Kemerler, Kelaynak Yayınevi, Ankara.

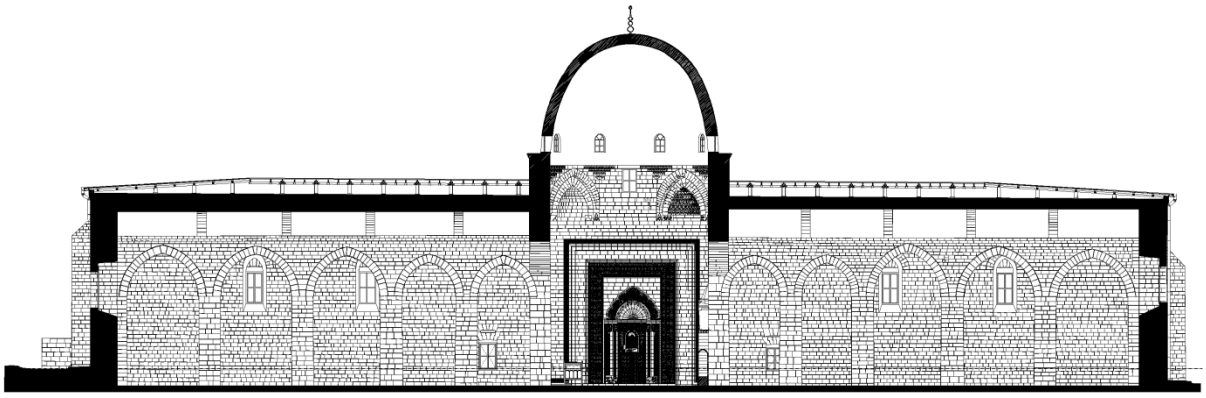
Çizim

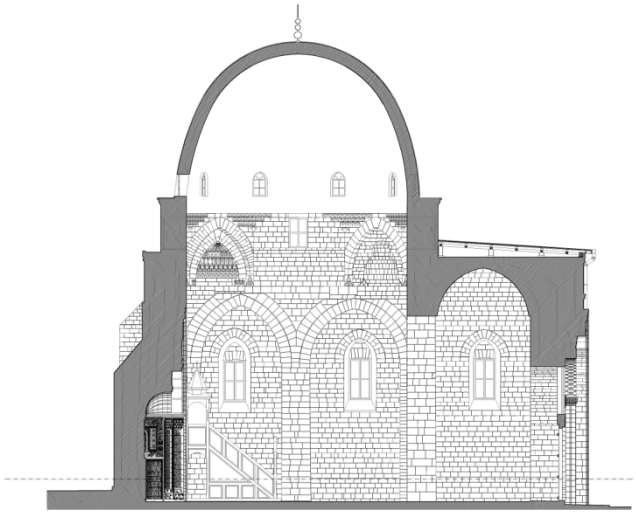
Çizim 1 .Kızıltepe Ulu Camii, Plan (Tuncer, 1996)

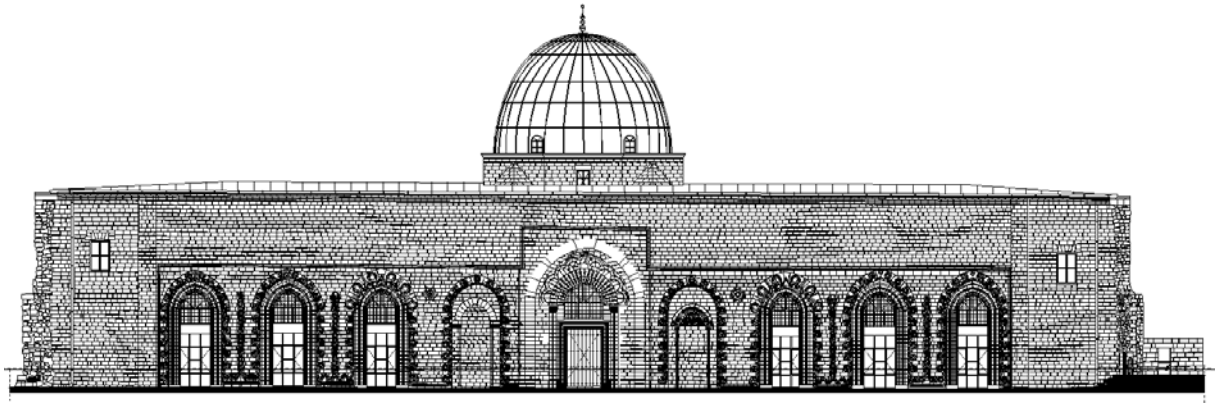
Çizim 2. Harim-Plan (Diyarbakır Vakıflar Bölge Müd. Arşivi – A. Nozoğlu)

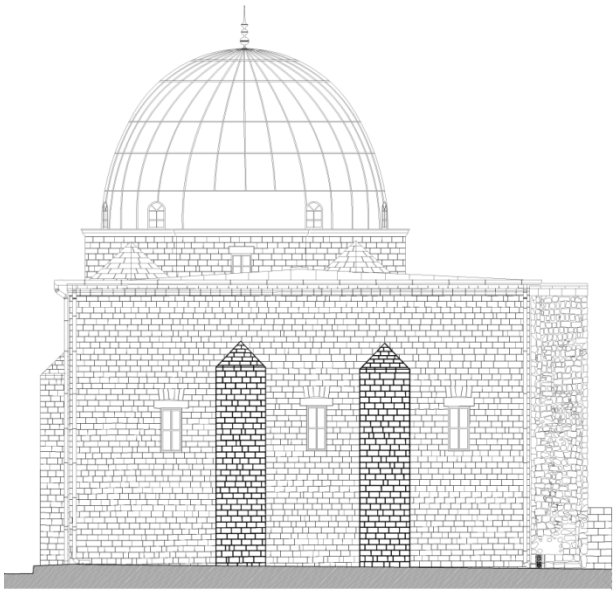
Çizim 3. Enine Kesit (Diyarbakır V.B.M. Arş.–A.Nozoğlu)

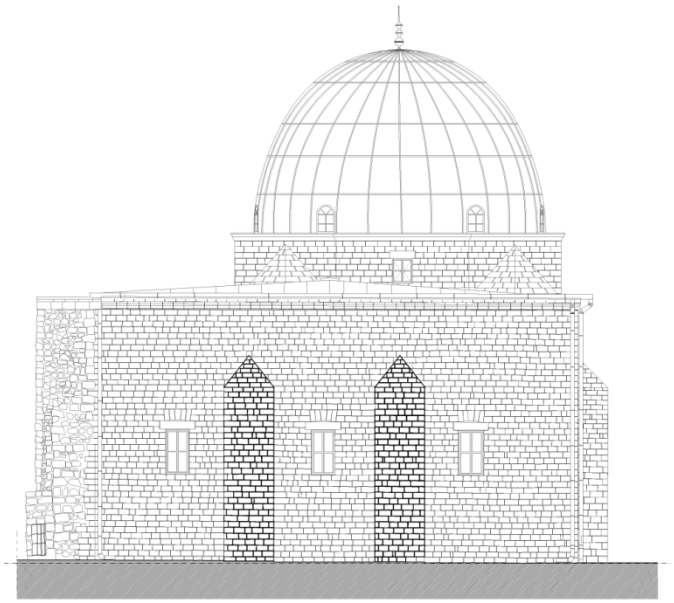
Çizim 4. Boyuna Kesit (Diyarbakır V.B.M. Arş.–A.Nozoğlu)

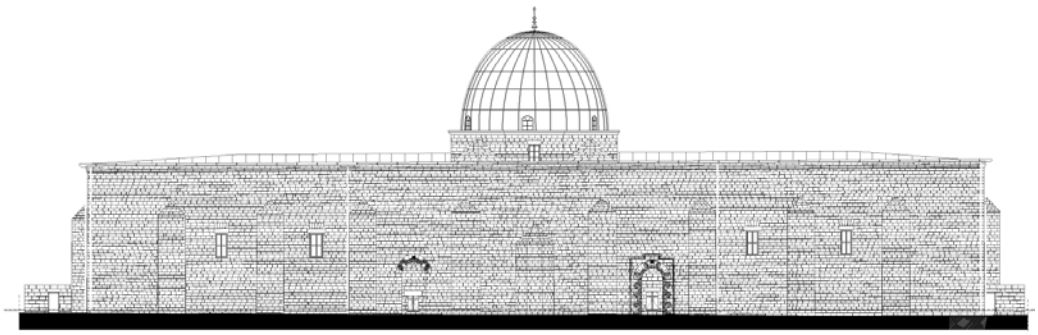
Çizim 5. Kuzey Cephesi (Avlu) (Diyarbakır V.B.M. Arş.–A.Nozoğlu)

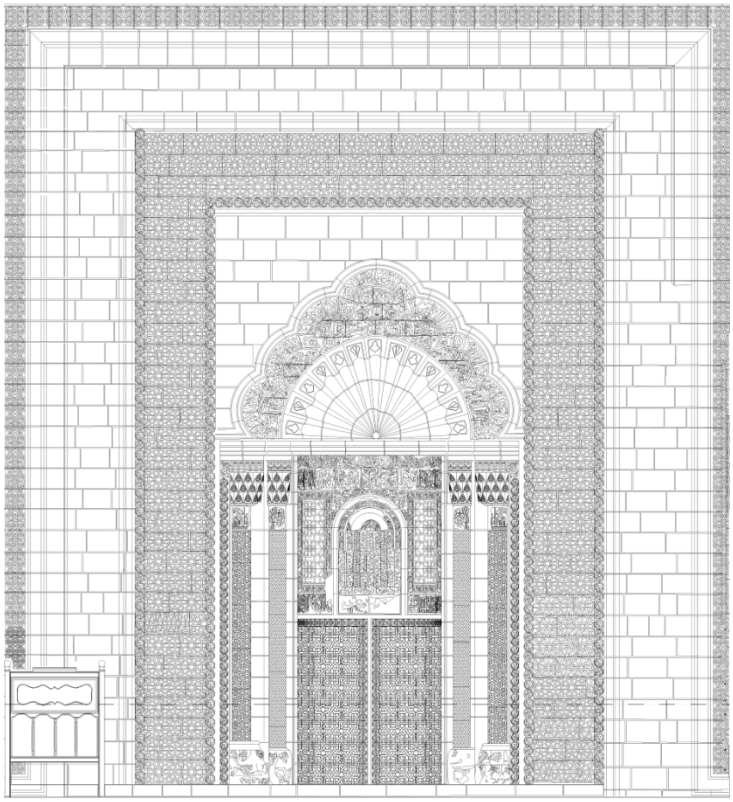
Çizim 6. Doğu Cephesi (Diyarbakır V.B.M. Arş.–A.Nozoğlu)

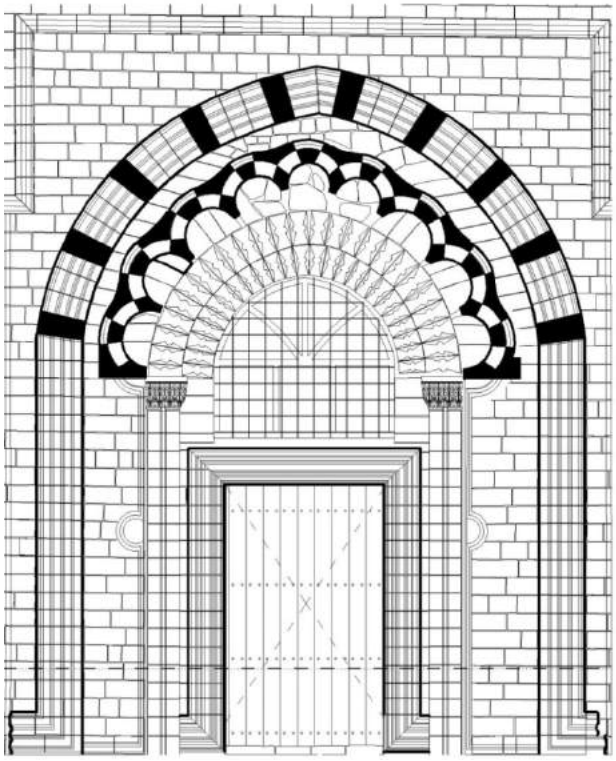
Çizim 7. Batı Cephesi (Diyarbakır V.B.M. Arş.–A.Nozoğlu)

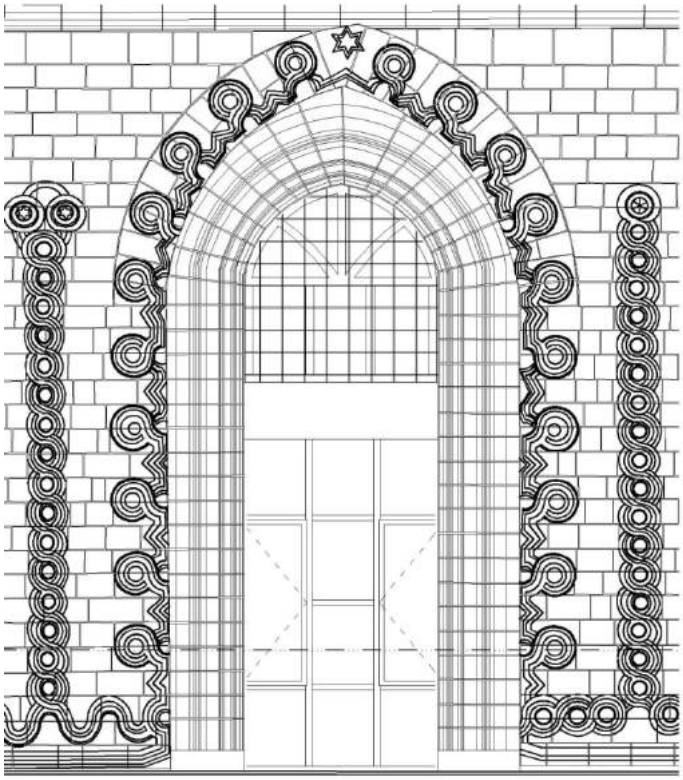
Çizim 8 Güney Cephesi (Diyarbakır V.B.M. Arş.–A.Nozoğlu)

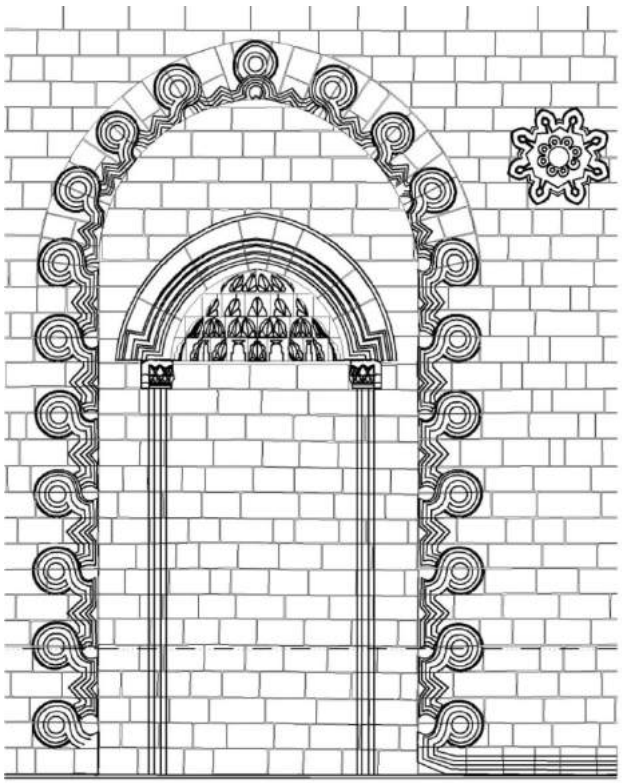
Çizim 9. Mihrap-Detay(Diyarbakır V.B.M. Arş.–A.Nozoğlu)

Çizim 10. Taç Kapı-Detay(Avlu Kuzey Cephesi) (Diyarbakır V.B.M. Arş.–A.Nozoğlu)

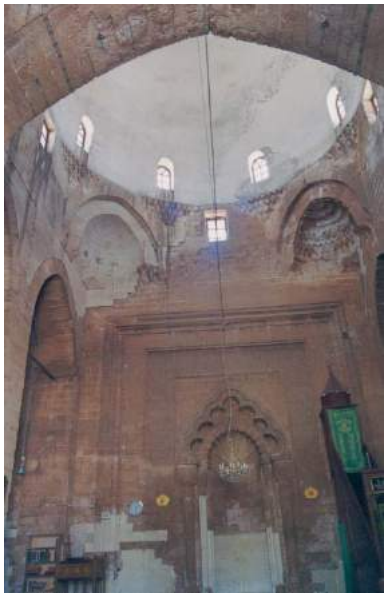

Çizim 11. Giriş Kapıları (Avlu Kuzey Cephesi) (Diyarbakır V.B.M. Arş.–A.Nozoğlu)

Çizim 12. Mihrabiye (Avlu Kuzey Cephesi) (Diyarbakır V.B.M. Arş.–A.Nozoğlu)

Resimler

Resim 1. Kızıltepe Ulu Camii, Harim - Mihrap Önü (2001)

Resim 2. Kızıltepe Ulu Camii, Harim - Mihrap Önü

Resim 3. Kızıltepe Ulu Camii, Harim Mihrap

Resim 4. Harim - Mihrap Önü, Kubbeye Geçiş

Resim 5. Harim - Mihrap Önü, Kubbeye Geçiş

Resim 6. Harim - Mihrap Önü, Kubbeye Geçiş

Resim 7. Harim - Mihrap Önü, Kubbeye Geçiş

Resim 8.Harim, Enine İlk Sahın

Resim 9.Harim, Enine İkinci Sahın

Resim 10.Harim, Enine Üçüncü Sahın

Resim 11. Kızıltepe Ulu Camii, Harim, Enine Sahınlar (2001)

Resim 12. Kızıltepe Ulu Camii, Avlu – Kuzey Cephesi

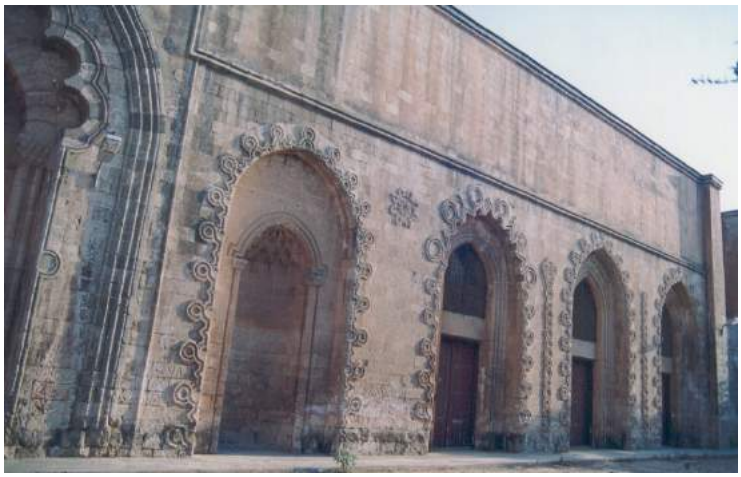
Resim 13. Avlu

Resim 14. Avlu, Giriş Kapısı

Resim 15. Kuzey Cephesi - Yan Giriş Kapıları

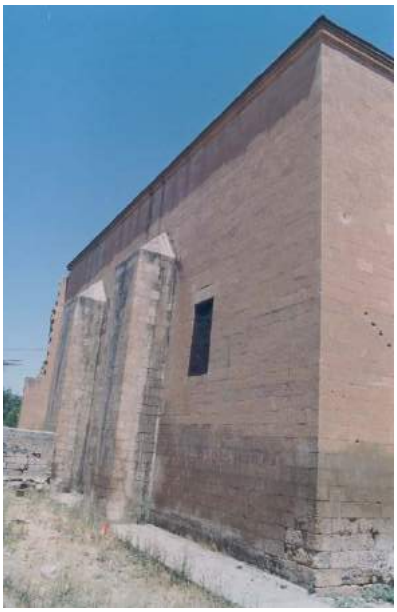
Resim 16. Kuzey Cephesi-Yan Giriş Kapıları (2001)

Resim 17. Doğu Cephesi (2001)

Resim 18. Doğu Cephesi

Resim 19. Batı cephesi (2001)

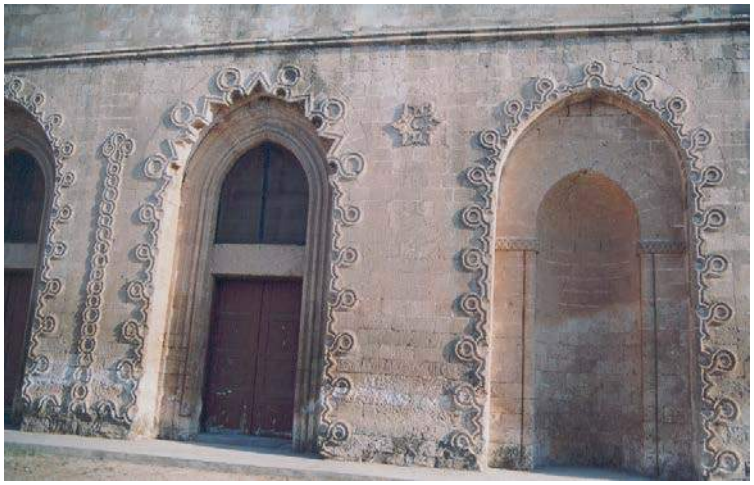
Resim 20. Güney Cephesi (2001)

Resim 21. Güney Cephesi, Kubbe

Resim 22.Kızıltepe Ulu Camii, Kuzey Cephesi-Yan Giriş Kapıları-Süsleme (2001)

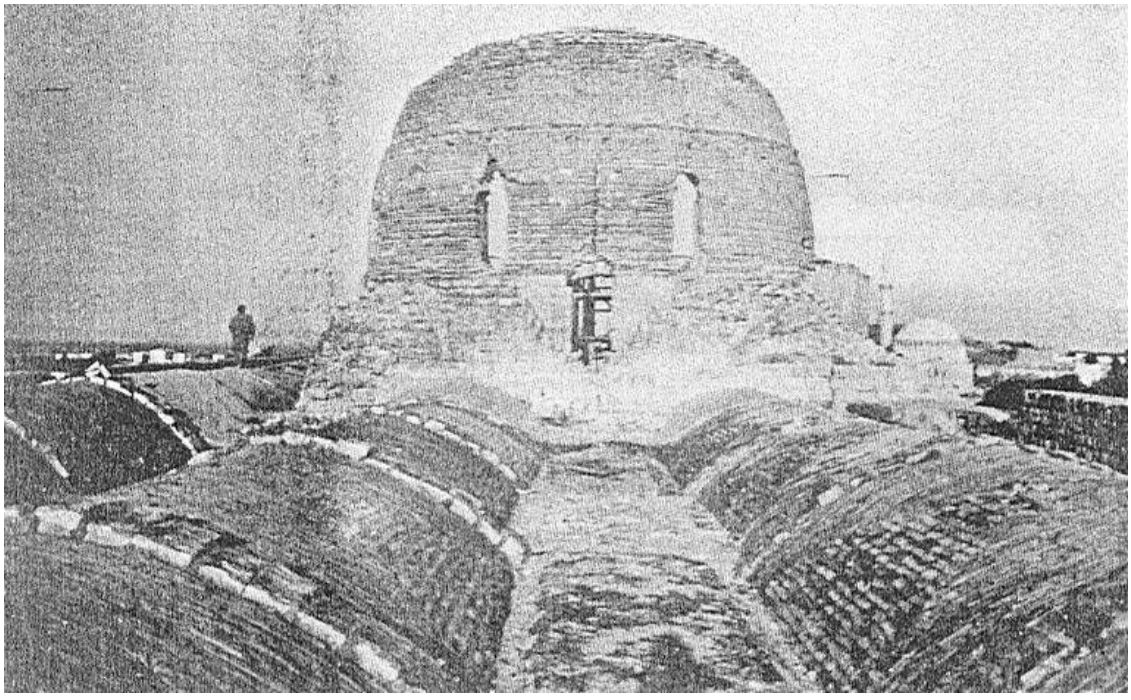
Resim 23. Kuzey Cephesi-Süsleme (2001)

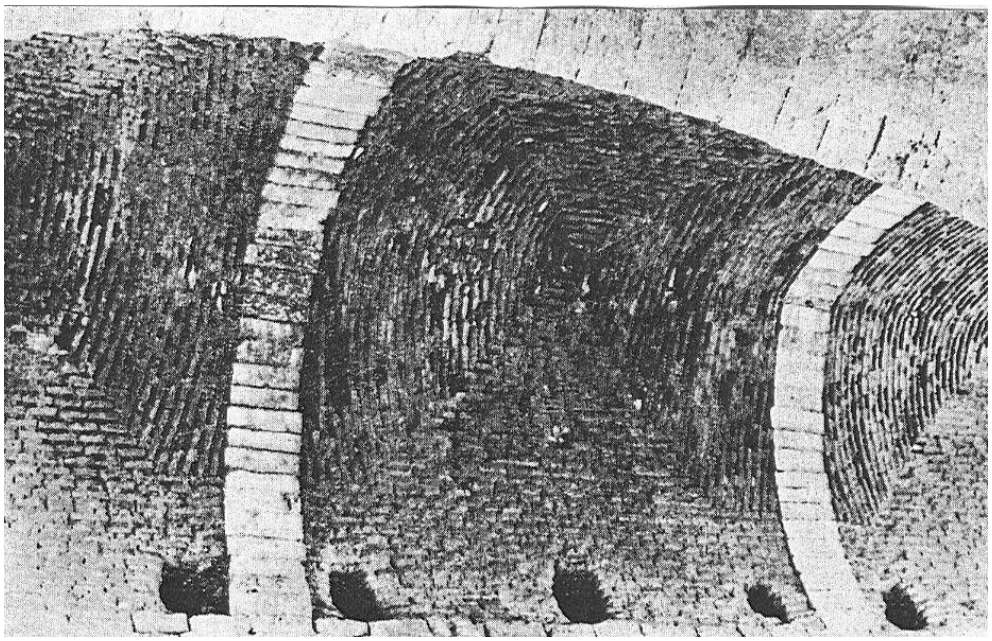
Resim 24. Kuzey Cephesi-Yan Giriş Kapıları-Süsleme (2001)

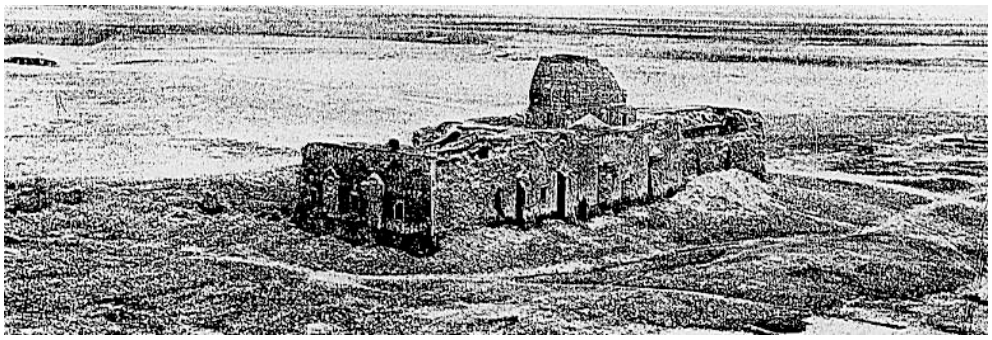
Resim 25. Kuzey Cephesi-Yan Giriş Kapıları-Süsleme (2001)

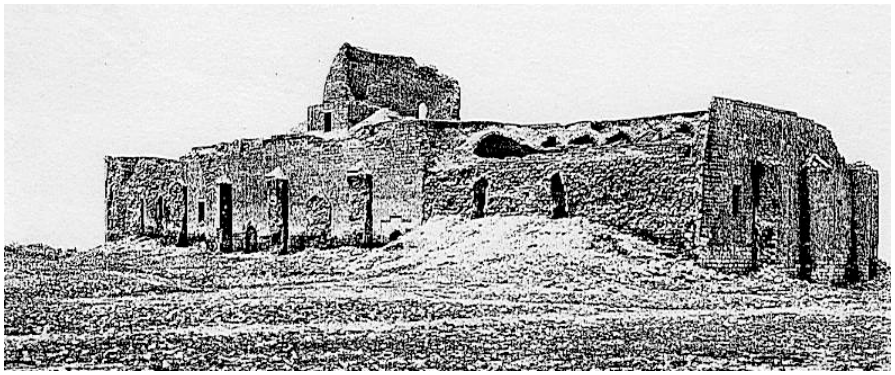
Resim 26.Kızıltepe Ulu Camii, Dam-Tamir Öncesi (Yavuz, 1983)

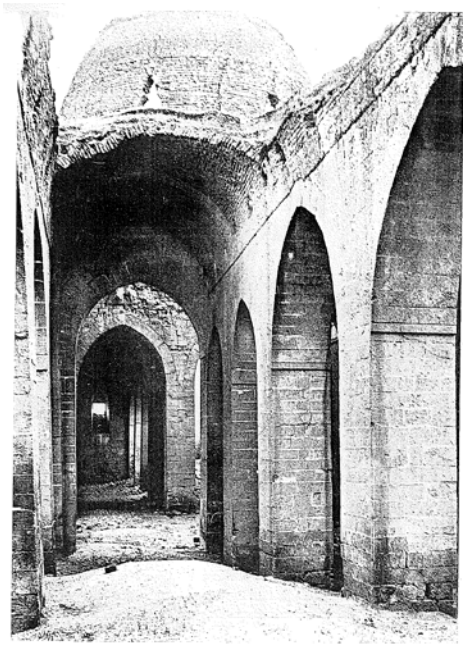
Resim 27.Kızıltepe Ulu Camii, Tonozlar-Tamir Öncesi (Altun, 1978)

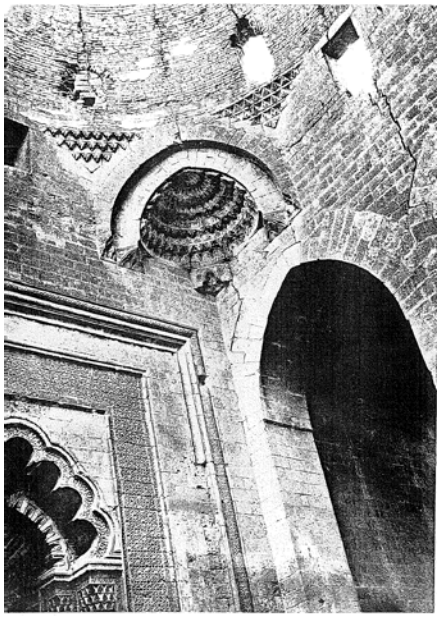
Resim 28. Kızıltepe Ulu Camii, Genel Görünüş-Tamir Öncesi (Gabriel, 1940)

Resim 29. Kızıltepe Ulu Camii, Güneydoğu Köşesi-Tamir Öncesi (Gabriel, 1940)

Resim 30. Kızıltepe Ulu Camii, Genel Görünüş-Tamir Öncesi (Gabriel, 1940)

Resim 31. Kızıltepe Ulu Camii, Genel Görünüş-Tamir Öncesi (Gabriel, 1940)

AZERBAYCAN VE DOĞU ANADOLU'DA ERMENİLERIN TÜRK-MÜSLÜMAN AHALİYE YÖNELİK SOYKIRIMLARI (ALMAN ARŞİV BELGELERİNE GÖRE İNCELENME)

Güntekin NECEFLİ*

Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı zor ortamdan faydalanan Ermeniler, Doğu Anadolu'da ve Güney Kafkasya'da bağımsız bır devlet kurma hayallerinin gerçekleşmesi için faaliyete başladılar. Bu amaçı gerçekleştirmenin tek yolu bu bölgelerde yaşayan yerel nüfusun yok edilmesi oldu. Ermeniler tarafından 1916-1920 yıllarda Doğu Anadolu ve Azerbaycan'daki Türk-Müslüman nüfusa karşı yapılan soykırım, insanlık tarihinin en kanlı suçlarından biridir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ve ondan sonra Ermeni çetelerinin Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da sivil Türk-Müslüman ahaliye yönelik soykırımları dünyanın bir çok arşivlerine, hem de Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşiv (*Politisches Archiv des Auswätrigen Amtes*) belgelerine de yansımıştır.

Siyasi Arşivin *''Russland 97a''* fonuna ait çok sayıda belge, temel olarak, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Azerbaycan da dahil olmak üzere Güney Kafkasya'daki siyasi ve ekonomik durumu yansıtıyor. Ayrıca Ermeniler tarafından Karabağ, Zangazur, Urmiye ve Selmas'daki Türk-Müslüman sivillere yönelik soykırımı da izlenebilir.

Siyasi Arşivin*''Tuerkei 183''* fonuna ait belgelerin çoğu mikrofilmler olduğundan, bunları okuma sırasında birçok zorluk ortaya çıkar. Kronolojik olarak, şu belgeler I. Dünya Savaşı (1914-1918) dönemini kapsamadadır. Fona ait çok sayıda belgede, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve burada yaşayan Ermenilerin siyasi durumu, Osmanlıların "*Sadık millet*" olarak tanımladığı ve devlet yönetiminde önemli görevlere getirdiği Ermenilerin yaşadıkları devlete ihaneti ve Doğu Anadolu'daki Türk-Müslüman sivillere yapdığı soykırımları izlenebilir. Bu çalışmaya temel teşkil eden onlarca belgede; insanlık dışı işkenceler, dahası sivil Türk-Müslüman halkına yönelik acımasız Ermeni vahşeti olduğu gibi yansımıştır.

Dışişleri Bakanlığı ve yerlerdeki konsolosluk ve diplomatık temsilciliğinin Alman diplomatlarının 1915-1918 yıllarda Doğu Anadoluyla ve 1918-1919 yıllarda Azerbaycanla ilgili verdiyi raporlarda tarihsel gerçekler hakkında somut deliller bulunmaktadır. Maalesef Bu raporlar Avrupa'da hala ilmi açıdan incelenmemiştir. Çalışmanın amacı ise belgeler ve diğer birinci el kaynaklar ışığında Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da yaşanan olumsuzlukların karşılaştırmalı olarak kamuoyuna aktarılmasıdır.

Alman İmparatorluğu Diplomatik ve konsolosluk misyonları Osmanlı Devleti'nde iyi temsil edilmişlerdi. Savaş sırasında Türkiye'deki Alman temsilciliklerinin faaliyetleri siyasi ve askeri açıdan son derece önemliydi. İstanbul'daki Büyükelçi Johann Heinrich von Bernstroff dahil, diğer Alman temsilcilikleri 1916-1918 yıllarda Osmanlı Devleti'nin geniş arazilerininin Rus kuvvetleri tarafından işgali sonucunda, Ermeni çetelerinin Erzurum, Erzincan, Trabzon ve çevresinde Türklere mezalim yaptıklarını Alman Dışişleri Bakanlığına bildirmekteydi.

Dışişleri Bakanlığından ve Yerlerdeki Konsolosluk ve Diplomatık Temsilciliğinin Alman Diplomatlarının Doğu Anadolu ile İlgili Verdiyi Raporlardan;

Takdim olunan raporlarda Ermenilerin Müslümanlara karşı yaptıkları vahşetler hakkında bilgilerin mahsusi dikkat çekmediği ile ilgili malumatlar yer almaktaydı. Aynı zamanda Türkiye'deki Alman Konsolosluğu İstanbul'dakı büyükelçiliği Ermenilerin karışıklık, ayaklanma, darbe ve isyana girişimleri hakkinda bilgilendirirdi. Bu bilgiler toplanarak değerlendirilir ve daha sonra kopyalanarak ve genel şekilde Berlin'e gönderilirdi. Elbette ki, merkez için anlaklı olması için onlarda yer alan olaylar kontekstde aşikar gösterilmeli idi.

Bele ki, örneğin, Hans von Wangenheim'in Reich kansleri Bethmann Holveg'e Doğu Anadolu'dan göndermiş olduğu 15 Nisan 1915 yıl tarihli Zeytun'daki olaylarla ilgili raporda "Türk-Müslüman nüfus ile

* Doç. Dr. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Tarih Ensitütüsü, guntekın.cemil@gmail.com

Ermeniler arasındaki gerginliklerin bu olaylardan daha önce, son iki ay süresinde daha da kötüleşdiği" belirtiliyordu.[1]

O zaman "Rus kuvvetlerinin Türkiye'nin Devlet topraklarına dahil olmasından hemen sonra Osmanlı Devletinin Van bölgesinde Ermeni isyancılar ile Türk-Kürt nüfus arasında ciddi çatışmalar oluştu. Çatışma sonucunda Osmanlı devleti Ermeni nüfusunun bu bölgeden tehciri hakkında bir kararname yayınladı. Bu durum Alman misyonunun çok sayıda raporları için bir zemin oluşturmuş oldu.

İstanbul'daki Büyükelçiliğinin raporlarından birinde, Dışişleri Bakanlığının talimatına esasen büyükelçiliğin katipi Leopold von Hosch tarafından tertip edilen, "Ermeni halk elemanlarının Türk İmparatorluğu'na karşı suçu ve Kaiser hükümetinin ve onların Türkiye'deki temsilcilerinın Ermenilerin durumunu iyileştirmek girişimleri hakkında" konulu belgede 72 sayfanı içeren analizler sunulmuştu. Alman konsolosluklarının Mart 1915 yıl tarihli raporlarında savaş halinde olan Türkiye için bir tehlike oluşturan, Türk askerleri ve jandarmalarına karşı yapılan Ermeni isyancı girişimleri ve silahlı eylemleri hakkında bilgiler vardır.[2]

18 Mayıs 1915'te Erzurum konsolosluğundan ulaşan haberleri Alman Dışişleri Bakanlığı'na ileten Büyükelçi Hans von Wangenheim; Van'ın Ruslar tarafından işğal edildiğini, Türklerin askeri durumunun elverişsiz olduğunu, Ruslarla işbirliği yapan Ermenilerin Müslümanları katlettiklerini, 80.000 Müslümanın Bitlis'e doğru kaçtıklarını dile getiriyordu.[3]

Reichin doğu sınırında Rus ve Ermeniler giderek geri çekilen Türk birliklerine karşı savaşırdılar. Ermeni memurları Osmanlı devletinin ruslar tarafından işgal edilen bölgelerinde Rus birimleri ile ittifak kurarak Müslüman ahaliye karşı vahşet yapıyordu ve onların çoğunluğu Ermenilerin kanlı şiddetinin kurbanı olmuşdular. 1915 yılının Haziran ayında Sivas vilayetinde Ermeni ayaklanması başladı. "*İstanbuldakı Kaiser büyükelçiliğine tarafsız kaynaklardan dahil olan çok sayıdaki raporlarda Türk hükümetinin Ermenilere uyguladıkları önlemlerin haklı olduğu bildirilir, ve ayni zamanda onlar tarafından görülen tedbirlere öfkelerine ifade ediyorlardı*".

Büyükelçiliğin Katipi Kaizer Almanya'nın yaklaşımı hakkında yazırdı. Ermeni-Türk sorununda Kayzer hükümeti "sadece insanlığa riayet edilmesi ve toplumun düşüncesine dikkat prinsiplerinden" dolayı Ermenilerin çıkarlarını savunuyordu. Almanya'nın Türkiye'nin Ermeni nüfusuna yönelik siyasi çıkarı müzakire konusu olamaz. *"Ermeniler, Alman hayırsever kuruluşlar, okullar ve kurumlardan aldığı sayısız faydalara rağmen, daima bizim öfkeli düşmanlarımız olarak kalırlar. Bizim Osmanlı İmparatorluğu ile olan dostluk ilişkilerimiz, bizi ... Ermenilerin nefret nesnesine dönüştürmek için yeterlidir"*.

"Aynı zamanda, Alman hükümeti sürekli olarak... Türk Hıristiyan tabaalarının haklarının ve onların savunulması için uğraşıyordu. Bu durumda, Birinci Dünya Savaşının gerçekleşmesi hiç bir şeyi değiştiremedi. Khoshun düşüncesine göre, her şey, "*çile çeken Ermeni halkına" yardım ve onun "azaplarını" kolaylaştırmak için yapılıyordu. "Sorumluluk yaratan bir olay var ki, bizde mecburiyet için hiçbir güc yoktur, biz Türk hükümetini Ermeni sorununa karşı tavrını değiştirmeğe zorlamağız. Fakat, buna rağmen, biz yine de denesek, o zaman sonuç olarak biz bu savaşta çok ihtiyac duyduğumuz Türkiye ile ittifakı gerçekten kaybederiz ki, egerhatta Ermenilere yardımcı olamasak bile, biz kendimizi tehlikeye soka biliriz*".[4]

Olağanüstü görevle İstanbul'da bulunan Wolff-Metternich, Graf fon Schulenburg'un 5 Mart 1916'da Erzincan'dan gönderdiği telgraf doğrultusunda; "*Bitlis'in Ruslar tərəfindən işğal edildiyini,*

[1]Dornfeldt Matthias. Massaker in den Jahren 1914-1920 gegen die türkische und muslimische Bevölkerung Ost-Anatoliens und gegen das aserbaidschanische Volk – Berichte deutscher Diplomaten aus den konsularischen und diplomatischen Vertretungen vor Ort und dem Auswärtigen Amt, *AMEA Tarix İnstitutu "Elmi Eserler" "Azerbaycan ve Şarqi Anadoluda türk-müselman ahaliye qarşı soyqırımları (1914-1920-ci iller)" mövzusunda Şamahı şeherinde keçirilmiş III beynelxalq elmi konfransın materialları*. Xüsusi Buraxılış. №56,57,58. Bakı, 2016, s.548.

[2] Dornfeldt Matthias. *Massaker in den Jahren..*, s.548.

[3] Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 18. Mai 1915, *PAAA*, Armenien, R. 14085, Türkei, nr.183, Band 36; *Bkz*: Selami Kılıc. *Alman Dışişleri Bakanlığı siyasi arşiv belgeleriyle Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Ermeni ihtilafı ve sonuçları*. Ankara, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2017, s.166.

[4] Akten betreffend Armenien, *PAAA*, R 14093, Türkei nr.183, Band 44; *Bkz*: Dornfeldt Matthias. *Massaker in den Jahren..*, s.548-549.

Erməni qüvvələrinin kırsal bölgedeki halk arasında büyük bir katliam yaptıklarını ve bölgeyi âdeta kan gölüne çevirdiklerini, kıyımın 2-3 bin civarında olabileceğini" Alman Dışişleri Bakanlığına yazıyordu.[5]

1916 yılının yazında Osmanlı Devleti'nin geniş arazilerininin Rus kuvvetleri tarafından işgali sonucunda "gönüllü Ermeni çeteleri Türk halkının üzerinde korkunç bir soykırım gerçekleştirdi". Osmanlı Devletinin Dışişleri Bakanlığı ve Berlin'deki Kayzer Osmanlı Büyükelçiliği, sırasıyla, 4 Eylül ve 4 Ekim tarihlerinde Alman elçiliğine sözlü nota, uygun olarak Dışişleri Bakanlığı'na Ermeni çetelerinin bu korkunç zulümleri hakkında detaylı bir rapor gönderdi.[6]

8 Eylül 1916 tarihli "Norddeutsche Allgemeine Zeitung" da yayınlanan "Die armenischen Anschläge (*Erməni Tecavüzleri / Saldırıları*)" başlıklı yazıda; Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden önce Erməni Komiteleri Taşnak, Hınçak ve Ramgavar'ın resmi kurum ve binalara silahlı, bombalı saldırılarda bulunarak, ülke genelinde büyük bir ayaklanma çıkarılması ortak kararını aldıkları ifade ediliyordu:

"*Türk seferberliğinin ilanından hemen sonra Ermeni komiteleri tarafından İhtilaf Devletleriyle işbirliği yapılması ve her ne pahasına olursa olsun Rusların desteklenmesi için tüm Ermenilere ateşli çağırlarda bulundu. Fransız ve İngiliz ajanları Ermeni ileri gelenleriyle birlikte Osmanlı Ermenilerini askerden kaçmaya, Bulgaristan, Romanya ve Mısır üzerinden Kafkas Cebhesi'ne gitmeye özendiriyorlardı. Ermeni çete reisi Antranik'in başında bulunduğu Ermeni çeteleri tarafından Beyazid'de, Türk-İran sınırındaki yerleşim bölgelerinde ve Acara mıntakasında Müslüman halka akıl almaz katliamlar yapıldı. Şubat 1915'te silahlı Ermeni çeteleri oluşturuldu. Muş'a bağlı köylerde Ruslar, 9 jandarmayı katlettiler. Yine Muş'ta bizzat Ermeni asiler tarafından Jandarma Bölük Komutanı ve beraberindekiler öldürüldü. Bu türden saldırılar çeşitli yerleşim merkezlerinde devam etti. Ermeniler, İngiltere hesabına casusluk yapmaları için Anadolu kıyılarına çıkarıldı. Bunlar Dörtyol ve İskenderun'da tutuklanarak savaş mahkemesine gönderildi. Develi'deki kilise, okul ve mezarlıklarda doksan büyük bomba, yüzlerce tüfek, içleri barıtla dolu tenekeler ve ihtilaci yazıların yer aldığı Ermenice-İngilisce-Fransızca bir şifre kitap bulundu. Bu isyana Develi'deki Ermeni Metropoliti'nin ön ayak olduğu belirlendi. Ayrıca suçlular, bombaların Ermenistan'ın bağımsızlığı için planlanan isyana ait olduğunu da itiraf etmişlerdi".*[7]

Aynı gazetenin 9 Eylül tarihli sayısında yayınlanan "*Die Umtriebe in Armenien (Ermenistan'daki Entrikalar)"* başlıklı yazıda da; Ermenilerin Van ve Şebinkarahisar'da isyan ettikleri, her iki yerleşim bölgesini yakıp yıkarak, Müslüman halkı ve jandarmayı katlettikleri, ardı ardına patlak veren isyanların kısa sürede ülkenin her tarafına yayıldığı, cephe gerisinde asker ve sivillere yönelik saldırılar, ulaşım ve iletişim ağlarına yönelik sabotajlar, casusluk faaliyetleri, gün geçtikçe artan kıyımlar üzerine Türk Hükümetinin, Ermenileri bulundukları bölglerden ülkenin diğer mıntıkalarına göç ettirmek zorunda kaldığı belirtiliyordu.[8]

Bu iğrenç suçlar Rusya Devlet Duması'nda tartışma konusu olmuştur. Doğu üzre Haber Ajansının Dışişleri Bakanlığına sunduğu 16 Aralık 1916 yıl tarihli press-relizinde *"Rus işgalı altında olan topraklarda Anadolu'nun Türk-Müslüman nüfusunun na kadar zor durumda oldukları"* haber verilirdi. [9]

Kasım 1917 yılında Rusya'da komünistlerin iktidarı ele geçirmesinin ardından, onların kendi girişimleri ile rakipler ile barış Antlaşması imzaladılar. 12 Şubat 1918 Yıl tarihli "Norddeutschen Allgemeinen Zeitung" (Kuzey-Alman Genel Gazetesi) Gazetesi'nin sabah yayınında yer alan "Milli" Türk haber ajansının verdiyi haberde belirtiliyordu: "Ermeni çeteleri yeniden ... Müslüman nufuza saldırdı ve "bu çetelerin kanlı cinayetleri (mezalımleri) her gün çoğalmaktadır ve onların kaddarlığı daha da keskinleşmektedir". Wolffun telegraf bürosu bu olayların temelinde ayrıntıları haber verdi. Büyükelçi Johann Heinrich von Bernshtoff 27 Şubat 1918 yıl tarihinde Sivas'daki Konsoloslukdan Dışişleri

---

[5] Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 7. März 1916, *PAAA*, Armenien, R. 14090, Bd. 41, Türkei, nr.183; *Bkz*: Selami Kılıc. *Alman Dışişleri Bakanlığı siyasi arşiv belgeleriyle Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Ermeni ihtilafı ve sonuçları*. s.167.

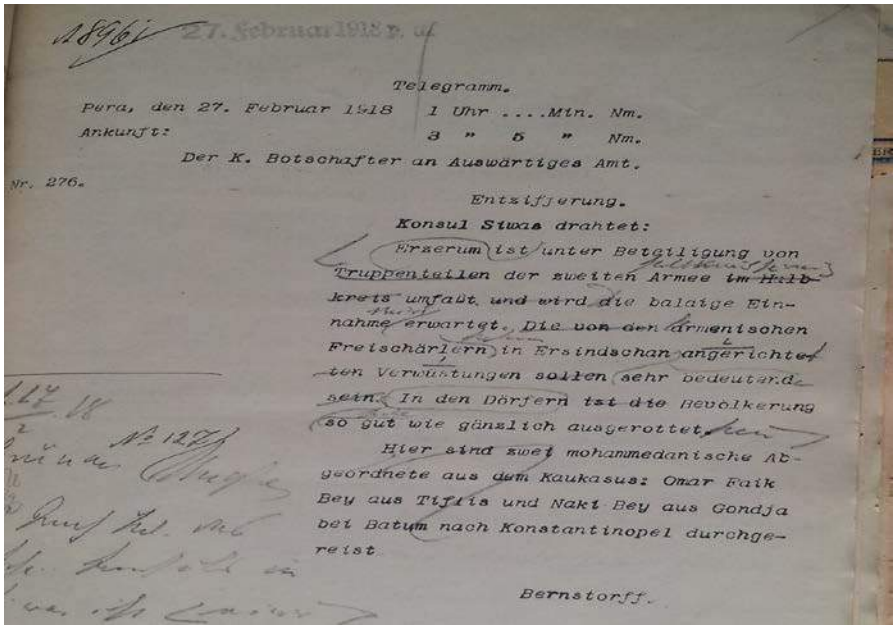
[6] Der Weltkrieg nr.9, Akten Krieg 1914, Grausamkeiten in der Kriegführung und Verletzungen des Völkerrechts, *PAAA*, R 20901, Band 21, Bl. 32-57 und 66-81; *Bkz*: Dornfeldt Matthias. *Massaker in den Jahren..,* s.549.

[7] "Die armenische Anschläge" Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 8.9.1916, *PAAA*, Armenien, R. 14094, Bd. 45, Türkei, Nr.183; Bkz: Selami Kılıc. *Alman Dışişleri Bakanlığı siyasi arşiv belgeleriyle Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Ermeni ihtilafı ve sonuçları*, s.167-168.

[8] "Die Umtriebe in Armenien", Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 9.9.1916, *PAAA*, Armenien, R. 14094, Bd. 45, Türkei, Nr.183; *Bkz*: Selami Kılıc. *Alman Dışişleri Bakanlığı siyasi arşiv belgeleriyle Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Ermeni ihtilafı ve sonuçları*, s.168.

[9] Dornfeldt Matthias. *Massaker in den Jahren..,* s.549.

bakanlığına bir telgraf yolladı: telgrafa göre, Erzincan'dakı Ermeni isyancılar tarafından işlenen zulümler ekstremal karaktere sahipdi. Köylerdeki Müslüman halkın tamamen imha edildiği bildiriyordu.[10] Bkz: Ek: Nr.01.

Telegramm.

Pera, den 27. Februar 1918 1 Uhr ...Min. Nm.
Ankunft: 3 " 5 " Nm.

Der K. Botschafter an Auswartiges Amt.

Nr. 276.

Entzifferung.

Konsul Stuxa drahtet:

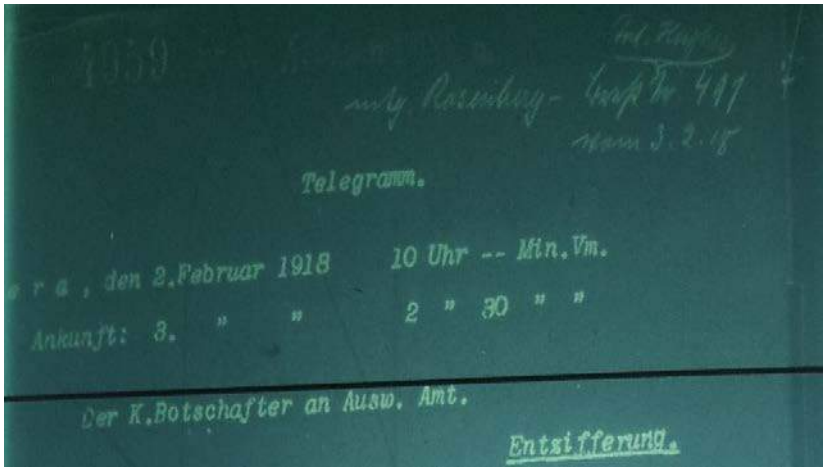
Erzerum ist unter Beteiligung von Truppenteilen der zweiten Armee im Halbkreis umfaßt und wird die baldige Einnahme erwartet. Die von den armenischen Freischärlern in Ersindschan angerichteten Verwüstungen sollen sehr bedeutend sein. In den Dörfern ist die Bevölkerung so gut wie gänzlich ausgerottet.

Hier sind zwei mohammedanische Abgeordnete aus dem Kaukasus: Omar Faik Bey aus Tiflis und Nakt Bey aus Gondja bei Batum nach Konstantinopel durchgereist.

Bernstorff.

Ek: Nr.01.

İstanbul'daki Büyükelçi Johann Heinrich von Bernstroff, Ermenilerin Rus işgali altındaki topraklarda Türklere karşı baskı ve zulümlerini artırmaları üzerine, Osmanlı Hükümetinin ileri harekât kararı aldığını ve hazırlıklara başlandığını Alman Dışişleri Bakanlığına bildirmekteydi. Büyükelçi'nin 2 Şubat 1918'de Alman Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bu yazıda ayrıca; "Enver Paşa'nın General Lossow'a, Güney Kafkasya'nın anarşi içinde olduğundan yakındığını ve Rus kuvvetlerinin çekilmesinden sonra bölgeyi işgal eden Ermeni çetelerinin Erzurum, Erzincan, Trabzon ve çevresinde Türklere mezalim yaptıklarını ifade ettiğini" belirtiyordu.[11] Bkz: Ek: N.02.

Telegramm.

...r a , den 2.Februar 1918 10 Uhr -- Min.Vm.

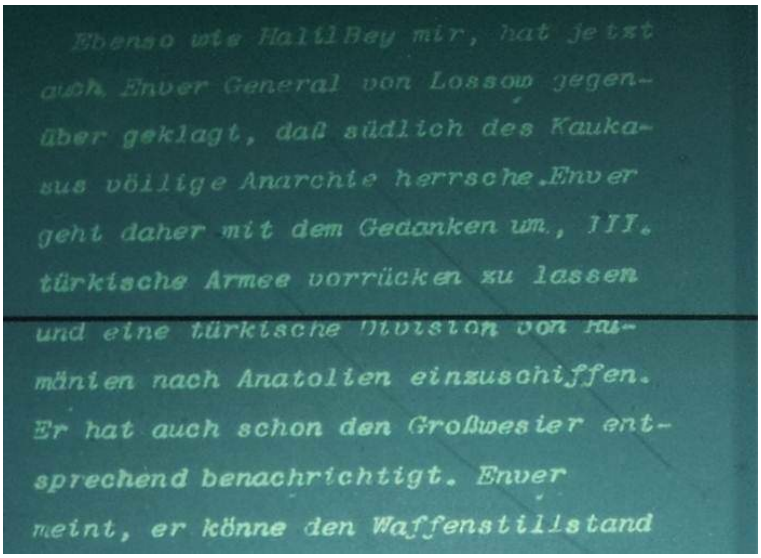
Ankunft: 3. " " 2 " 30 " "

Der K.Botschafter an Ausw. Amt.

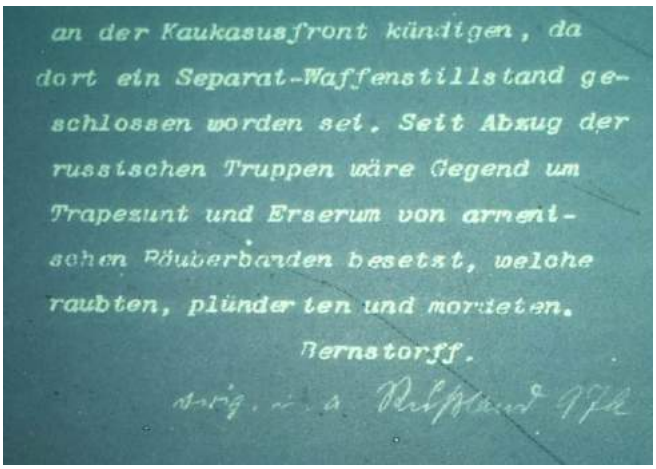
Entzifferung.

[10] *PAAA*, Armenien, R. 14098, Bd. 49, Akten betreffend Armenıen, Türkei, nr.183; Rußland nr.97a, R 14098, Telegramm, Pera den 27. Februar 1918. *Bkz*: Güntekin Necefli. Azerbaycanda ve Şarki Anadoluda türk-müselman ahaliye karşı soykırımı alman arşiv senedlerinde, *AMEA Tarix İnstitutu "Elmi Eserler" "Azerbaycan ve Şarqi Anadoluda türk-müselman ahaliye qarşı soyqırımları (1914-1920-ci iller)" mövzusunda Şamahı şeherinde keçirilmiş III beynelxalq elmi konfransın materialları*. Xüsusi Buraxılış. №56,57,58. Bakı, 2016, s.544.

[11] *PAAA*, Armenien, R. 14098, Bd. 49, Der K. Botschafter an Ausw. Amt, Pera, den 2. Februar 1918, Türkei nr.183; *Bkz*: Güntekin Necefli. Azerbaycanda ve Şarki Anadoluda türk-müselman ahaliye karşı soykırımı alman arşiv senedlerinde, s.544.

Ebenso wie Halil Bey mir, hat jetzt auch Enver General von Lossow gegenüber geklagt, daß südlich des Kaukasus völlige Anarchie herrsche. Enver geht daher mit dem Gedanken um, III. türkische Armee vorrücken zu lassen und eine türkische Division von Rumänien nach Anatolien einzuschiffen. Er hat auch schon den Großwesier entsprechend benachrichtigt. Enver meint, er könne den Waffenstillstand

an der Kaukasusfront kündigen, da dort ein Separat-Waffenstillstand geschlossen worden sei. Seit Abzug der russischen Truppen wäre Gegend um Trapezunt und Erserum von armenischen Räuberbanden besetzt, welche raubten, plünderten und mordeten.

Bernstorff.

Ek: Nr.02.

Dışişleri Bakanlığından ve Yerlerdeki Konsolosluk ve Diplomatık Temsilciliğinin Alman Diplomatlarının Azerbaycan'la İlgili Verdiyi Raporlardan;

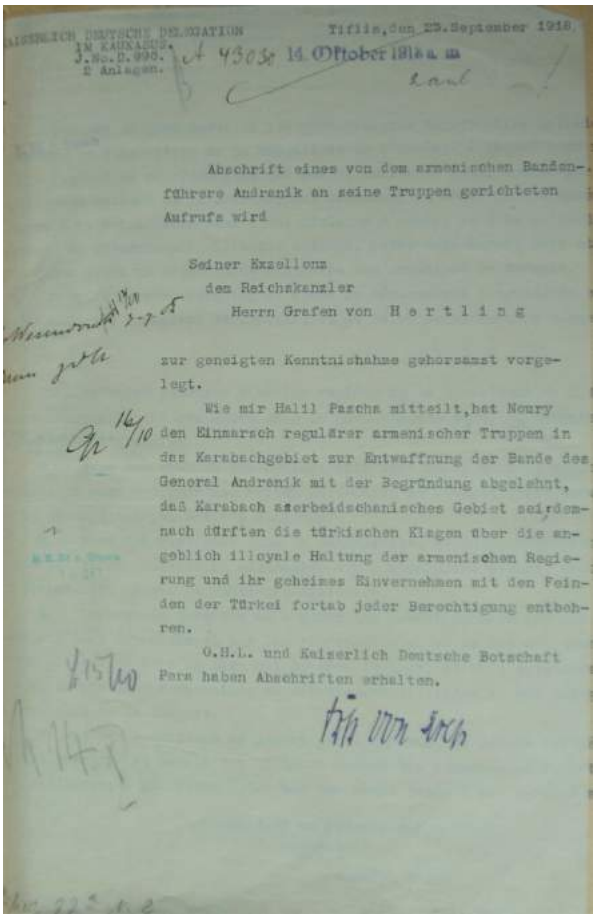
Brest-Litovsk barış antlaşması (3 Mart 1918) Rusya ve Merkezi Avrupa devletleri arasında diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin yeniden başlamasını belirledi. Güney Kafkasya üzre Alman delegasyonun başkanı Baron Friedrich von Kress Kressenstein oldu. Tiflis'te görevine başlayan Friedrich von Kress, Ermeni çete reisi Antranik'in Karabağ'da sivil Türk-Müslüman ahalini mahv etmekte olduğunu, general Hans von Seeckt, Ermeni çetelerinin Salmas ve Urmiye bölgesinde Türk-Müslüman halkı katletmeye başladıklarını Alman Dışişleri Bakanlığı'na iletilen telegraf'ta bildirmekteydi.

Osmanlı sınırlarını terk ederek Güney Azerbaycana, oradan ise Nahcıvan'a çekilen Ermeni çete reisi Antranik'in[12] Karabağ'ın Zengezur yöresinde Türk-Müslüman halka yaptırdığı soykırımlar devam etmekteydi. Alman Dışişleri Bakanlığına alman temsilcileri tarafından sunulan fransızca bir belgede[13] ve Tiflisdeki alman temsilcileri tarafından gönderilen 23 Eylül 1918 yıl tarihli bir telegrafta 30 Temmuz 1918 yıl tarihinde Ermeni çete reisi Antranik'in Gorusda kendi bandasına verdiği talimatlar ve çağrı hakkında bilgiler yer almaktadır.[14] Bkz: Ek: N.03.

[12] İlerleyen Kafkas İslam Ordusu karşısında İngiliz orduları ile birleşmek için Güney (İran) Azerbaycanı'na çekilen Ermeni çete reisi Antranik, Hoy şehri yakınlarında Ali İhsan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu karşısında 9 Haziran 1918 tarihinde yenilerek Nahcivan'a çekilmiş oradan ise Karabağa geçmişdi. Elave bilgi için bkz: *Birinci Dünya Harbi Türk Harbi Kafkas Cephesi*, 3. Ordu Harekatı, C. II, 2. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 537.

[13] PAAA, Rußland nr.97a, R11064, Telegramm. Tiflis, den 23. September 1918.

[14] PAAA, Rußland nr.97a, R11064, Telegramm. Goris, den 30. Juli 1918.

Abschrift eines von dem armenischen Bandenführers Andranik an seine Truppen gerichteten Aufrufs wird

Seiner Exzellenz
dem Reichskanzler
Herrn Grafen von Hertling

zur geneigten Kenntnisnahme gehorsamst vorgelegt.

Wie mir Halil Pascha mitteilt, hat Noury den Einmarsch regulärer armenischer Truppen in das Karabachgebiet zur Entwaffnung der Bande des General Andranik mit der Begründung abgelehnt, daß Karabach aserbeidschanisches Gebiet sei; demnach dürften die türkischen Klagen über die angeblich illoyale Haltung der armenischen Regierung und ihr geheimes Einvernehmen mit den Feinden der Türkei fortab jeder Berechtigung entbehren.

G.H.L. und Kaiserlich Deutsche Botschaft Pera haben Abschriften erhalten.

Ek: Nr.03.

1917 yılının aralık ayında Rusya ve Türkiye arasında Erzincan Barışının imzalanmasıyla Kafkasya Cephesinde askeri operasyonlar durdurulmuştu. Fakat Filistin ve Mezopotamya cephelerinde aktifleşerek Türkleri kuzeye doğru sıkıştıran İngilizler Bakü'yü ele geçirmeye caba gösteriyorlardı. Ordusunda moral bozukluğu yaşayan Almanya Batı Cephesini savunmaya kalkmıştı. 1918 yılının martında Almanya Brest-Litovsk'ta Rusya'yla barış imzaladıktan sonra ordularını Batı Cephesine toplayarak saldırdı. Fakat Marna Çarpışmasında Alman orduları geri oturtuldu. 1918 yılının ağustos ayında General Danstrevil'in komutanlığına Büyük Britanya askeri ekip kuvvetleri Bakü'ye girdi.

1.Dünya Savaşının sonlarına doğru, 28 Mayıs 1918 yılında Türk Müslüman dünyasında kurulan ilk bağımsız cumhuriyet – Azerbaycan Halk Cumhuriyeti halkımıza 20.yüzyılda yasal devletçilik ve sivil demokrasi geleneklerini armağan etti. Bu suretle Rusya Türkleri arasında da istiklalini ilan eden ilk Türk devleti Azerbaycan olmuştu. Fakat, tabii başkenti olan Bakü şehri S.Şaumyan'ın yönettiği Taşnak-Bolşevik hükumetinin işgalı altındaydı. Bu sebeple geçici olarak Gence şehri başkent kabul ediliyordu. Gövdenin başına kavuşturulması ve istiklalinin tam olabilmesi için Bakü'nün kurtarılması gerekiyordu.

Azerbaycan Devleti'nin istiklalini Osmanlı Devleti resmen tanımış ve 4 Haziran'da Batum'da iki devlet arasında bir Dostluk ve Yardımlaşma Anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşmanın 4. maddesine dayanarak, Azerbaycan, emniyet ve asayişin tesisi için Osmanlı Devleti'nden yardım istemekte gecikmedi. Enver Paşa'nın savasın başından bu yana bu istikamette planları olduğu için teklif derhal kabul edildi.[15]

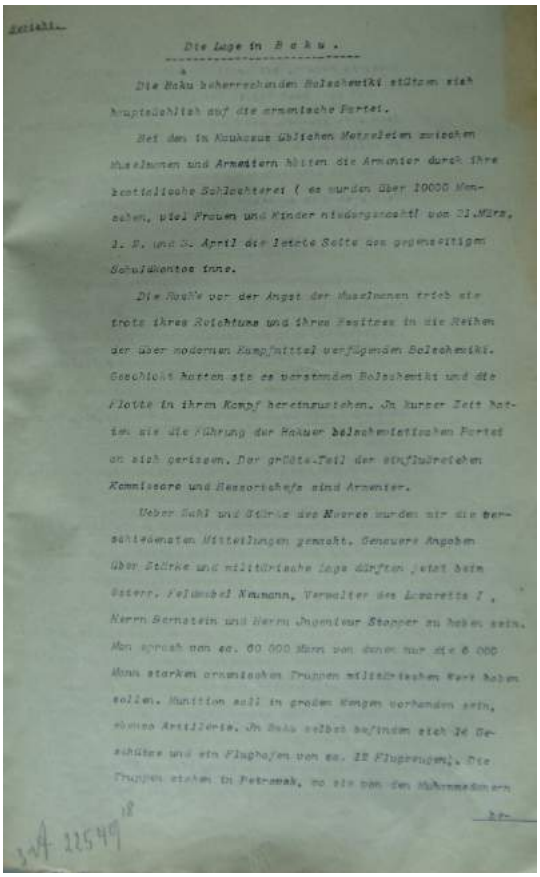
Almanya Dış İşleri Bakanlığı Politik Arşivi'nden alınan belgelerde[16] Büyük devletlerin Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olan Bakü'yü zapt etme politikası, yeni kurulmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Bakü'yü kurtarmak için verdiği diplomasi mücadelesi, Rusya-Almanya Anlaşmasından (27 Ağustos 1918) sonra Almanya'nın Bakü'yü ele geçirme çabaları: General Fon Kress'in Adliye Nazırı Halil

[15] Selma, Yel. *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*. Ankara, 2002, s.64.
[16] PAAA, Rußland nr.97a, R.11048; R.11053; R.11055; R.11059 ve b.

Paşa'yla yaptığı görüşmeler; General Zeekt'le Harbiye Nazırı Enver Paşa arasındaki yazışmalar; Dük Hertling'in, General Lossov'un, Frankeştay'nın Bakü uğrunda mücadeleyle ilgili bilgileri; Bakü'ye askeri girişim planıyla ilgili Enver Paşanın mektupları ve s. yansımıştır.

1 Dünya savaşının vurduğu zararın mühüm bir hissesini Bakü neftinin hesabına ödenilmesini nazarda tutan Almanya Bakü neft kaynaklarının dağıdılmasını katiyyen istemirdi. Almanya Bakü demiryolları, petrol iletişimi vb. diğer stratejik tesislerin zarar görmemesi için "Bakü sorunu"nu barış içinde çözmek istiyordu. Bakü neft kaynaklarının bozulmaması için hatta Bakü'de oluşan Sovyet Rusya delegesi Stepan Şaumyan'la görüşmeler yapmak, onu yerel nufusa – asıl türklere (Azərbaycanlılar) karşı düşmençilik hareketlerine son koymağa inandırmak için Bakü'ye bir Alman delegesi gönderilmesinin istenilmesine dair bilgi verilmiştir.[17]

17 Mayıs 1918 yıl tarihli telegrafta; *"Bakü'de egemenlik eden Bolşevikler daha çok Ermeni partileri tarafından desteklenir. …31 Mart katliamında (bu 10000 insan idi, çok sayıda kadın ve çocuklar öldürüldü). Ermeniler kendi vahşetleri ile seçilirdi. …Bakü'de muteber komiser ve deparatamen rehberlerinin büyük çoğunluğu ermenilerdir. ….denizci, inanadırılmış Bolşevikler, Bakü idarçiliğindeki Ermenilerin etkisi altındadır, onlar çok acıqlanıb ve son vahşiliklerine göre hiddetlenibler. Ermenilerin moreli Müslüman Türk ordusunun gelişi haberiyle tahrip edilmiştir. Ermeni yöneticileri anlattılar ki, onlar yenilgiye mahkum olmuşlar, ancak onlar başarısız olursa, o zaman Bakü'deki tüm diriler ve canlılar ve hatta ölüler (mezarlar) milliyetine bakmadan imha edilecektir*". [18] Bkz: Ek: Nr.04.

Die Lage in Baku.

Die Baku beherrschenden Bolschewiki stützen sich hauptsächlich auf die armenische Partei.

Bei den im Kaukasus üblichen Metzeleien zwischen Muselmanen und Armeniern hatten die Armenier durch ihre bestialische Schlächterei (es wurden über 10000 Menschen, viel Frauen und Kinder niedergemacht) von 31.März, 1. u. 2. April die letzte Seite des gegenseitigen Schuldkontos inne.

Die Wut der Angst der Muselmanen trieb sie trotz ihres Reichtums und ihrer Passivität in die Reihen der über modernen Kampfmittel verfügenden Bolschewiki. Geschickt hatten sie es verstanden Bolschewiki und die Flotte in ihren Kampf hereinzuziehen. In kurzer Zeit hatten sie die Führung der Bakuer bolschewistischen Partei an sich gerissen. Der größte Teil der einflußreichen Kommissare und Ressortchefs sind Armenier.

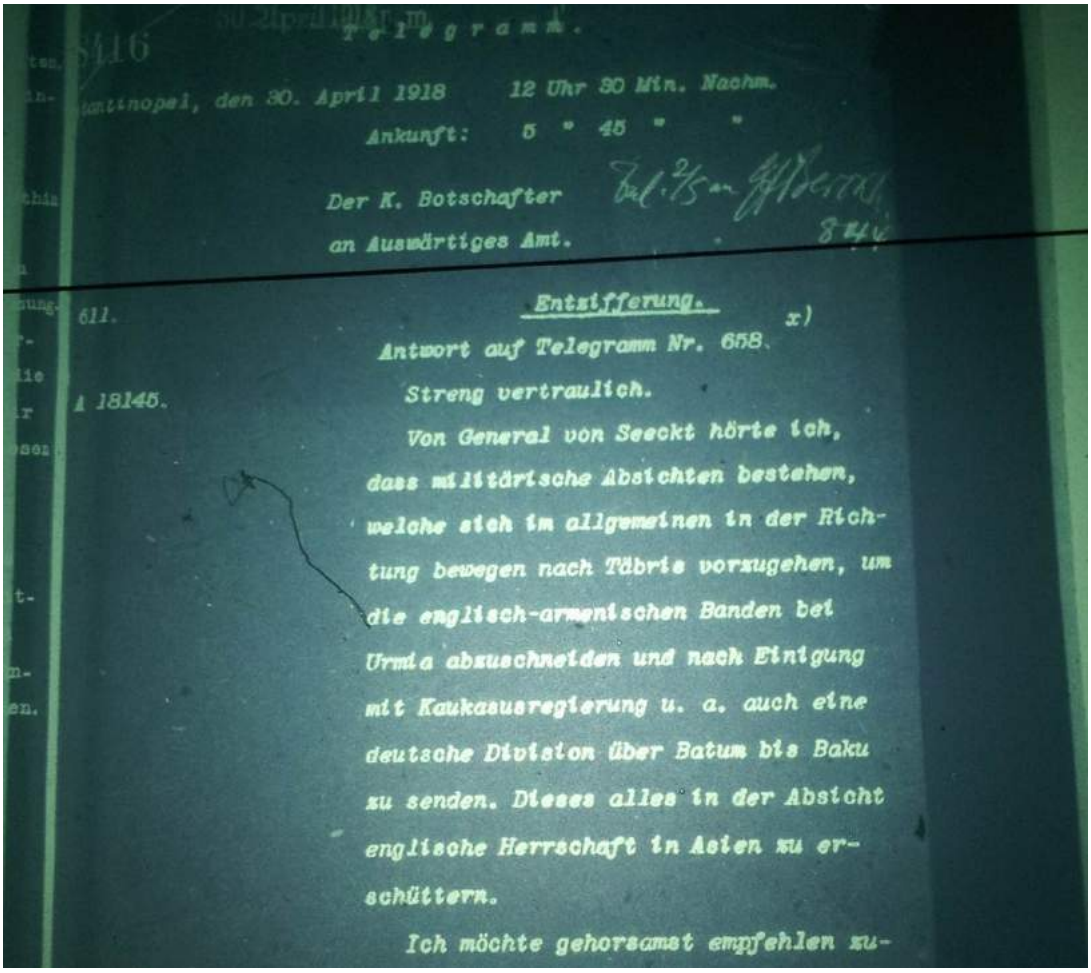
Ueber Zahl und Stärke des Heeres wurden nir die verschiedenen Mitteilungen gemacht. Genauere Angaben über Stärke und militärische Lage dürften jetzt beim österr. Feldmarschl Naumann, Verwalter des Lazaretts I, Herrn Bernstein und Herrn Ingenieur Stapper zu haben sein. Man sprach von ca. 60 000 Mann von denen nur die 6 000 Mann starken armenischen Truppen militärischen Wert haben sollen. Munition soll in großen Mengen vorhanden sein, ebenso Artillerie. In Baku selbst befinden sich 24 Geschütze und ein Flughafen von ca. 12 Flugzeugen. Die Truppen stehen in Petrowsk, wo sie von den Mohammedanern

Ek: Nr.04.

[17] PAAA, Rußland nr.97a, R11050, 25. Juni 1918. Telegramm. Pera den 23., aufg.24 Junı 1918. Der K. An Auswärtiges Amt. N.986; Bkz: *Azerbaycan tarihi arşiv senedlerinde (may-oktyabr 1918-ci il).* I cild. Almaniya Federativ Respublikası Harici İşler Nazirliyi Siyasi arşivinin senedleri. (Tertibçi: G.Necefli). Bakı, "Turxan", 2013, s.11.

[18] PAAA, Rußland nr.97a, R11046, Telegramm. Die Lage in Baku. Den 07. Mai 1918.

General Hans von Seeckt, 7 Mayıs 1918'de Büyükelçi Bernstorff'a; Hoy şehrinin işgaliyle birlikte Ermeni çetelerinin Salmas ve Urmiye bölgesindeki Müslüman halkı katletmeye başladıklarını, katliamdan kurtulabilenlerin Hoy'a kaçtıklarını, talan, yağma ve katliama katılan birçok Ermeni ve Nasturi çetelerin Hoy'da saklandıklarının belirlendiğini, bunların tutuklanmaları için emir verdiğini, Ermeni çetelerinin katliamları karşısında Erivan'dan kaçan birçok Müslümanın Bayezid'de toplandığını bildiriyordu.[19] Bkz: Ek: Nr.05.

Telegramm.

...tinopel, den 30. April 1918 12 Uhr 30 Min. Nachm.

Ankunft: 5 " 45 " "

Der K. Botschafter

an Auswärtiges Amt.

Entzifferung.

611.

A 18145.

x)

Antwort auf Telegramm Nr. 658.

Streng vertraulich.

Von General von Seeckt hörte ich, dass militärische Absichten bestehen, welche sich im allgemeinen in der Richtung bewegen nach Täbris vorzugehen, um die englisch-armenischen Banden bei Urmia abzuschneiden und nach Einigung mit Kaukasusregierung u. a. auch eine deutsche Division über Batum bis Baku zu senden. Dieses alles in der Absicht englische Herrschaft in Asien zu erschüttern.

Ich möchte gehorsamst empfehlen zu-

Ek: Nr.05.

Birkaç gün sonra ise Büyükelçi Berinstorff, İstanbul'dan Alman Dış İşleri Bakanlığına; *"askeri raporlara göre Ermeni mezalimi yüzünden Erivan, Iğdır ve Nahçivan'dan Bayezid'e göç eden Müslümanların sayısının 10.000'e ulaştığını, bunların büyük bir kısmının ise yiyecek, içecek ve barınma zorlukları nedeniyle İran'a gönderildiklerini"* yazıyordu. [20]

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeni halkının "trajik olayları" geniş olarak araştırılmış ve yayınlanmıştır. Bunun aksine olarak, Ermenilerin Doğu Anadolu ve Kafkasya'da Müslüman nüfusa yönelik soykırımları henüz Avrupa ilminde hak etdiği yeterli yankını alamamıştır. Rus ve Osmanlı imparatorluklarının Alman temsilciğinin raporları buna dair önemli bilgileri içerirler. Alman arşivlerindeki

[19] Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 7. Mai 1918, *PAAA*, Armenien, R. 14100, Bd. 51, Türkei, nr.183; *Bkz*: Selami Kılıc. *Alman Dışişleri Bakanlığı siyasi arşiv belgeleriyle Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Ermeni ihtilafı ve sonuçları*. s.175.

[20] Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Konstantinopel, den 12. Mai 1918, *PAAA*, Armenien, R. 14100, Bd. 51, Türkei, nr.183; *Bkz*: Selami Kılıc. *Alman Dışişleri Bakanlığı siyasi arşiv belgeleriyle Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Ermeni ihtilafı ve sonuçları*. s.176.

sayısız belgelerin incelenmesi bu acımsız olaylar hakkında yeni bilgiler sağlayabilir. Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivinin, Berlin Federal Arşivinin yanı sıra, 1918 olaylarına dair Kafkas Delegasyonun raporları Münhendeki Bavariyra Devlet Arşivinde de bulunmaktadır.

Kaynakça

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PAAA)

PAAA, R. 20901, Türkei, nr.183, Band 21.

PAAA, R. 14085, Türkei, nr.183, Band 36.

PAAA, R. 14090, Türkei, nr.183, Band 41.

PAAA, R. 14093, Türkei, nr.183, Band 44.

PAAA, R. 14094, Türkei, nr.183, Band 45.

PAAA, R. 14098, Türkei, nr.183, Band 49.

PAAA, R. 14100, Türkei, nr.183, Band 51.

PAAA, R. 11046, Rußland nr.97a, Band 15-16.

PAAA, R. 11048, Rußland nr.97a, Band 17-17a.

PAAA, R. 11050, Rußland nr.97a, Band 18-19.

PAAA, R. 11053, Rußland nr.97a, Band 20-21.

PAAA, R. 11055, Rußland nr.97a. Band 22-23.

PAAA, R. 11059, Rußland nr.97a, Band 25-26.

PAAA, R. 11064, Rußland nr.97a, nr.2. Band 01.

PAAA, R. 14098, Rußland nr.97a, Band 49.

Azerbaycan tarihi arşiv senedlerinde (may-oktyabr 1918-ci il). I cild. Almaniya Federativ Respublikası Harici İşler Nazirliyi Siyasi arşivinin senedleri. Bakı, "Turxan", 2013, 448 s.

Birinci Dünya Harbi Türk Harbi Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekatı, C. II, 2. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

Dornfeldt Matthias. "Massaker in den Jahren 1914-1920 gegen die türkische und muslimische Bevölkerung Ost-Anatoliens und gegen das aserbaidschanische Volk – Berichte deutscher Diplomaten aus den konsularischen und diplomatischen Vertretungen vor Ort und dem Auswärtigen Amt", *AMEA Tarix İnstitutu "Elmi Eserler" "Azerbaycan ve Şarqi Anadoluda türk-müselman ahaliye qarşı soyqırımları (1914-1920-ci iller)"* mövzusunda Şamahı şeherinde keçirilmiş III beynelxalq elmi konfransın materialları. Xüsusi Buraxılış. №56,57,58. Bakı, 2016, s.547-550.

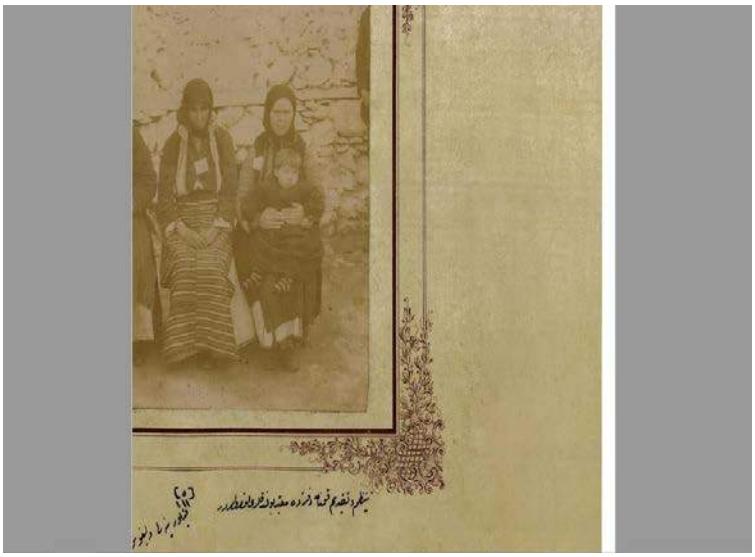
Güntekin Necefli. "Azerbaycanda ve Şarki Anadoluda türk-müselman ahaliye karşı soykırımı alman arşiv senedlerinde", *AMEA Tarix İnstitutu "Elmi Eserler" "Azerbaycan ve Şarqi Anadoluda türk-müselman ahaliye qarşı soyqırımları (1914-1920-ci iller)" mövzusunda Şamahı şeherinde keçirilmiş III beynelxalq elmi konfransın materialları*. Xüsusi Buraxılış. №56,57,58. Bakı, 2016, s.540-546.

Selami Kılıc. *Alman Dışişleri Bakanlığı siyasi arşiv belgeleriyle Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Ermeni ihtilafı ve sonuçları*. Ankara, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2017.

Selma, Yel. *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri.* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2002.

19.YY'DA OSMANLI'DA SUÇ VE CEZA AÇISINDAN KADIN

Selda KILIÇ*

Özet

Osmanlı kadının toplumdaki yeri çoğu zaman tartışma konusu olmuştur. Şemseddin Sami, Kadınlar isimli *Risalesinde* şöyle demektedir. *"Kadınların Dünya'da insanların yarısı olduklarından dolayı, sadece kadın olmalarından kaynaklanan önemden başka, erkekleri yetiştiren, yani insan topluluğunu terbiye eden ve biçimlendiren de yine kadınlar olduğundan, önemlerinin pek çok olması gerekir. Kadınların doğası ve önemi pek güç anlaşılmış ve kendilerine hiçbir zaman gerektiği gibi davranılmamıştır desek abartmış olmayız. Kadına hiçbir zaman gerçek bir bakışla, yani insan gözüyle bakılmamıştır; kadın kâh erkeklerin esiri, malı, mülkü ve kâh onların eğlencesi, ziyneti sayılagelmştir."*

Dolayısıyla, Osmanlı'da toplumda kadın olmak, birçok kural ve kaidelerin içerisinde, ön plana çıkmadan egemen erkek toplumunda yaşamını sürdürmek anlamına da gelmektedir. Bu noktada Osmanlı belgelerinden hareketle, Osmanlı da kadına yöneltilen bir kısım suçlar ve kadına verilen cezaların neler olduğu çok özetle bildiride bazı örneklerle aktarılmaya çalışılacaktır.

1. Osmanlı'da Kadın

Osmanlı Devleti'nde aile her zaman için kutsal bir önem arz etmiştir. Bu anlayış eski Türk toplumlarından devralınmış, İslamiyet ile birlikte ailenin yapısı şekillendirilmiştir. Toplumun en küçük yapı taşı olan aile, insanlığın başlangıcı ile birlikte var olagelmiştir. Aile toplumun varlığının devam etmesinde önemli görevler yüklenmiş, ekonomik hayata yön vermiş, sosyal ve siyasi hayatı düzenlemiş, dini ve kültürel fonksiyonlar icra etmiştir. Bir top- lumun siyasi, sosyal, hukuki ve ahlaki yapısını anlayabilmek için o toplumun küçük bir modeli olan ailenin analizi önemlidir. Zira ailenin iyi analiz edilmesiyle, o toplumun var olan toplumsal dinamiklerini ve sorunlarını anlamak mümkündür. Osmanlı Devletinin şer'i ve örfi hukuktan oluşan iki kanatlı hukuk sistemi içerisinde, aile hukuku alanında ağırlıklı olarak İslam hukuku kuralları geçerli olmuştur. Bu durumda da Osmanlı aile yapısı, eski Türk aile geleneğini tümüyle terk etmemekle beraber, hem yerleşik yaşama geçişin hem de İslam hukukunun etkisiyle yeni bir görünüme kavuştuğunu ortaya koymaktadır.[1]İnsanlar doğa ile mücadele de kendilerini öteki türlere karşı korumak, beslenmek ve barınmak gibi amaçlarla ortak hareket etmişlerdir. Kadın ile erkeğin fiziksel farklılığı başlan- gıçta çok önemli görülmemesine rağmen, üretim güçlerinin artmasıyla birlikte üretim faaliyet- lerinin ortak yapılmasından vazgeçilmiştir. Fiziksel olarak daha güçlü olan erkek avlanma ve hayvancılıkta

* Ankara Üniversitesi, DTCF. ,Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı skilic @ankara.edu.tr seldakayak@yahoo.com

[1] Erbil Arpacı Öznur "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Sosyo-Ekonomik Açıdan Ankara Kadını", Yüksek Lisans Tezi,2012,ss.10.

uzmanlaşırken, doğurgan olduğundan belli zamanlarda üretim sürecinin dışındakalmak zorunda olan kadın da ev işleri ve tarım gibi daha yerleşik üretim faaliyetlerine yö- nelmiş, böylece doğal bir iş bölümü yapılmıştır. Ancak kadınlar aile denen özel alan içine sıkıştırılarak toplumun dinamik süreçlerinden uzaklaştırılsalar da bir araya geldiklerinde ortak yalıtılmışlıklarını bir başkaldırı hareketine dönüştürebilmişlerdir. XIX. yüzyıldan itibaren top- lumda kadının yeri ve konumu yoğun biçimde tartışılmaya başlanmıştır. XX. yüzyılın son çeyreğinde ise kadınlar; eğitim, sağlık, çalışma hayatı, siyaset, hukuk, din, bilim ve sanat alanlarında ikinci sınıf insan olarak görülüyor olmalarının nedenlerini irdelemişler ve bu durumu değiştirmenin yollarını aramışlardır. Osmanlı Devleti'nde kadın haklarıyla ilgili hareketler II. Meşrutiyet'ten sonra görülmeye başlanmış ve önceleri erkekler tarafından sorgulanan kadın hakları basının da yardımıyla kadınlar arasında bir başkaldırıya dönüşmüştür. Bu başkaldırıda özellikle İstanbul'da yaşayan ve Batı ile münasebetleri olan üst sınıf kadınlar rol oynamışlardır. Bu dönemde mitinglerde aktif rol oynayan, roman ve makaleler yazan, cemiyetler kuran ve siyasete atılmak için mücadele eden, yasak olmasına rağmen tiyatroda oynayan kadınlar büyük gayret sarf etmişlerdir.[2]

Osmanlı'nın modernleşmesini gerekli kılan en önemli eksiklik askeri ve teknolojik ye- tersizlikler olmuştur. Burada modernleşmeden kasıt Batı'yı örnek almaktır. Şimdiye kadar daha iyisini yapmak, kendisini güçlendirmek için Batı'daki gelişmeleri takip eden Osmanlı Devleti II. Mahmut ile birlikte "Devleti nasıl kurtarırız?" endişesiyle askeri ve teknolojik alanda ısla- hatlara gerek duymuştur. Askeri eksiklikler ve ıslahat çalışmaları ordu ile modernizasyon ara- sındaki girift ilişkiyi gösterir. Bu nedenle bu coğrafyadaki modernizasyon tarihinin, aslında söylendiği gibi Tanzimat ile değil, Vaka-i Hayriye (*1826 yılında Yeniçeri ocağının Sultan II. Mahmut tarafından ortadan kaldırılması olayıdır (Hayırlı Olay).Yeniçeri Ocağı, bu süreçte önemini büyük ölçüde kaybetmiş ve ayaklanmaların olduğu bir yuva haline gelmiştir. Yeniçeriler istemedikleri padişahı, veziri indiriyor istediğine ceza kesmektedir. Yeniçerilerin başına buyruk hareketleri halkı da rahatsız etmektedir. Yeniçerilerin ilmiye sınıfına hakaret etmesi bardağı taşıran son damla olmuş, bunun üzerine ilmiye sınıfı ile halk yeniçerilere karşı birleşmişti. Sultan II. Mahmut, Avrupa ordularının aldığı eğitimle yetiştirilmek üzere "eşkinci" adı verilen yeni bir askeri örgüt kurmuştur. Yeni eğitimi istemeyen Yeniçeriler ayaklanmış, bu durumdan yaralanan II. Mahmut da Yeniçeri ocağının kaldırıldığını bir fermanla halka duyurmuştur.*) ile başlatılabilir. 1839 ile başlayan ilerleme ve dönüştürme önce ordu da ve dolayısıyla devlet kurumlarında başlamış akabinde yapılan değişimler halka sirayet etmiştir. Çünkü amacı ne olursa olsun hangi amaca hizmet ederse etsin yapılan değişikliklerin asıl ve nihai muhatabı toplumlardır. Bu noktada genel olarak toplumun en küçük yapı taşı kabul edilen aile ile karşılaşılmaktadır. Bir toplumun dönüştürülmesi için işe önce aileden başlamak, dönüştürülme amacı ne olursa olsun, hangi ideolojiye hizmet edilirse edilsin genel kabul gören bir durumdur. Aile belki bir devlet aygıtı değildir ama bir ideolojinin üretilmesi, bireylere benimsetilmesi ve yaşatılması için etkili bir kurum olarak toplumda etkin birçok özelliğe sahiptir. Böyle bir değiştirme ve dönüştürme işlevine sahip olan ailenin en etkili bireylerinin başında ise "kadın" gelmektedir. Bu yüzden bir kadını dönüştürmenin, kadının da çocuğu, yani nesli dönüştüreceği göz önünde bulundurulduğunda bir toplumu dönüştürmenin en ideal yollarından biri olduğu yadsınamaz bir gerçektir.[3]

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin yaptığı Batılılaşma Hareketinin somutlaşması sonucu Abdülmecid tarafından ilan edilmiştir. Batılılaşma anlamında atılmış büyük bir adım ol- masına rağmen Tanzimat Fermanında kadınlarla ilgili hükümler yer almamıştı. Buna rağmen kadınların kamusal alanda yer alması başlangıcı Tanzimat Dönemi'ne dayanan pek çok gelişmeyle sağlandı. Bu dönemde *("düzenlemek, sıraya koymak, ıslah etmek" anlamındaki tanzîm kelimesinin çoğulu olan Tanzimat literatürde "mülkî idareyi ıslah ve yeniden organize etme" manasında kullanılır, ayrıca bu düzenlemelerin yapıldığı dönemi nitelendirir.3 Kasım 1839'da ilân edilen Gülhane Hatt-ı Hümâyunu ile (Tanzimat Fermanı) başlatılan dönemin ilk icraatları 1830 yılına kadar geri götürülebilir. Ne zaman sona erdiği ise tartışmalı olup bunun için Sadrazam Âlî Paşa'nın öldüğü 1871, Midhat Paşa'nın sürgüne gönderildiği 1877, Meclis-i Meb'ûsân'ın kapatıldığı 1878 veya Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin kurulduğu 1881 gibi tarihler verilir; ancak 1878'de meclisin kapatılmasıyla dönemin sona erdiği yönünde genel bir fikir oluşmuştur. Ali Akyıldız, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)* kadınlara kadı önünde evlenme hakkı (1845), orta ve yükseköğrenim görme hakkı, kız çocuklara erkek çocuklarla eşit miras hakkı (1847 İrade-i Seniyye ve 1858 Arazi Kanunnamesi ile) tanınırken kadınların köle ve cariye olarak alınıp satılması yasaklanmıştır (1856). 19. yüzyıl İstanbul ve büyük liman/ticaret kentlerinde kadın için yeni bir dönemdir. Kadınlar eğitim görür,

[2] Avcı Müşerref, "Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar",A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sa.55,2016,ss.226.

[3] Çiçek Atıl Cem, "Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme", Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.6,Sa.9,2015,ss.276,277

gazete, dergi ve roman okurlar. Özellikle üst sınıfta yer alan eğitimli kadınlar toplum hayatına girerler. Tanzimat dönemiyle kadın, hem kendini hem de çevresini sorgulamaya başlar. Çeşitli yayın organlarında duygu ve düşüncelerini dile getirir.[4] Tanzimat içerdiği yapısal düzenlemeler ve dönüşümler açısından Türkiye modernleşmesinin mihenk taşı konumunda olmuştur. Osmanlı'da kadının modernleşme süreci Tanzimat'la başlayıp Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Dönemi'ne kadar sadece aile iç ile sınırlı olan anne çerçevesiyle belirlenmiş ve kalıplaşmış olan kadın rolünün değişip gelişmesi ve kadının birey olma yolundaki çabaları ortaya çıkmamıştır. Toplumun çekirdeğini oluşturan birey evvela aile içinde var olur. Bu varoluş çerçevesinde, önce evlat daha sonra eş ve ebeveyn olarak konumlanmaktadır. İnsanın, toplumsal statüsünün ilk belirleyicisi doğup büyüdüğü ailedir. Osmanlı'da a i l e kavramıyla kastedilen şey aslında özellikle Müslüman-Türk aileleri söz konusu olduğunda, ataerkil bir şekilde yönetilen ve soyun babadan oğula sürdürüldüğü, bu soyun devamı için yapılacak evliliğin onayı da dâhil olmak üzere, aile bireylerinin yaşamına yön vermekten, aileye ait tüm malların idaresine kadar her şeyin hâkimiyetinin "Baba" 'da olduğu geniş ailedir. Kadın ise önce evlat olarak var olduğu aile yapısında kendi yuvasının kurulmasıyla birlikte eş ve ona müteakip anne görevlerini üstlenmiştir. Kadının kendisi başta olmak üzere, geri kalan aile üyelerinin ve elbette toplumun kadının sadece bu görevlerini en iyi şekilde yerine getirmesinden başka beklentisi ve isteği bulunmaktadır. Ailede kadının statüsü, yaşına ve sahip olduğu çocuk sayısına bağlı olarak belirlenmektedir. Kadının doğup büyüdüğü aile kadar yaptığı evlilikler de toplumsal yapıda onun statüsünün belirleyicilerinden olmuştur. Evlilikler, seçkin sınıftan bir aileye dâhil olmak için tercih edilen kısa yollardan biri olmuştur. Ancak bu tercih evlenecek kızında elinde olmayıp çoğunlukla aile büyüğünün kararına kalmıştır.[5]

Osmanlı'da kadının algılanışı, halk ile saray arasındaki yönetim ilişkilerine de bağlı olarak farklılık göstermekteydi. Örneğin, Saray kadınları farklı kökenlerden ve inançlardan gelen kadınlardı. Saraya yerleştirilmeleri ile birlikte kendi kültürlerini ve inançlarını, Sarayın onlara sunduğu duyuş ve inanışlarla pekiştiriyor, dolayısı ile halk kadınının sahip olduğu ve duygu ve düşünüşten çok daha farklı bir benimseyişe sahip oluyorlardı. Halk, kadını toplum içerisinde ikincilleştirilirken ve toplum dışına itilip haneye mahkûm ederken, Saray'da *"Valide Sultan"* önemli bir gücün merkezi konumuna gelebiliyordu ve oldukça özgür bir yaşam sürü- yordu. Bu da Saray kadınlarının zamanla politikanın içinde yer almalarına ve özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda görüldüğü üzere Osmanlı siyasetini biçimlendirecek duruma gelmelerine neden olabiliyordu. Sarayda devlet otoritesinde etkili olan ve siyasi iradeye müdahale edebilen Saray kadınının karşısında Halk kadınının görevi, erkeğinin neslini doğurmak, sağlıklı bir biçimde büyütmek ve soyu sürdürmekti. Dolayısı ile Saray kadını herhangi bir üretim aşamasında bulunmamaktaydı, tam anlamı ile tüketici konumundaydı. Tanzimat süreci, kadın konusunu bir sorun olarak gündeme getiren en önemli olgu oldu. Özellikle kadınların sokağa çıkmaları ve gezmeleri konusunda bir hoşgörü ortamı doğmaya başladı. Bu dönemde devlet kadınların giyim ve kuşamlarını önemli bir sorun haline getirmemekteydi. Tanzimat dönemi ile birlikte, İslamiyet'in Hanefi mezhebinin algıladığı şeriat anlayışına göre biçimlendirilen kadın artık Batı'dan esinlenerek oluşturulan hukuk çerçevesinde tanımlanmaya başlandı. Yine de Mecellenin hazırlanışı sürecinde, kadın haklarının *"Fransız Yurttaşlar Yasası"* 'na göre mi, yoksa *"İslam Şeriatına"* göre mi biçimlendirileceği konusu çatışma yaratmıştır. Bu durum kadının toplumsal yapıdaki konumu açısından da pek bir değişiklik yaratmadı. Ayrıca kadının statüsünde de bir değişiklik olmadı.[6]

Seyyahlara göre Osmanlı kadınına bakılacak olursa; Seyahatnamelerde anlatılan Doğu, Batı için gizemi her dönemde araştırılan bir dünya olmuştur. Çeşitli nedenlerden dolayı Doğu'yu bir şekilde öğrenme, Doğu üzerinden kendini inşa etme, Batı dünyası için önemli bir amaç olurken bu amaca hizmet eden önemli araçlardan biri de seyyahlar ve eserleridir. Doğu ile ilgili yazılan seyahatnamelerde ön plana çıkan konuların başında Doğulu kadın ve özellikle Osmanlı kadını gelmektedir. Osmanlı kadını bu yönüyle Oryantalist seyyahlar için Doğu'nun en önemli imgelerinden birini temsil etmiştir. Osmanlı kadını ile ilgili bu anlayışın kısmen değişmesinde 18.yüzyılda Lady Mary Wortley Montagu ile başlayan ve değişik nedenler ile 19. yüzyılda zirveye ulaşan Batılı kadın seyyahların gözlemleri ve eserleri önemli rol oynamıştır. Oryantalist birçok erkek seyyahın fantezilerinde kurguladığı Osmanlı kadınının aksine, Batılı kadın seyyahların eserleri daha farklı ve gerçekçi bir Doğulu kadın tipolojisi ortaya koymuştur.

[4] DULUM Sibel, 1Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)",Yüksek Lisans Tezi,2006,ss.18,19.

[5] KUR T Yonca, 1Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesinde Kadın: Karşılaştırmalı Analiz", Yüksek Lisans Tezi,2010,ss.20,21,22.

[6] Yılmaz Ahmet, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C.9,Sa.20,ss.195,196.

Hemcinslerini kadın olmalarının avantajı ile birebir gözlemleyen Batılı kadın seyyahlar Osmanlı kadınının ev kültüründen harem yaşantısına, hamam kültüründen diğer eğlence etkinliklerine ve evlenme-boşanma gibi ailevi meselelerine kolayca dâhil olmuşlar ve bu konuda önemli izlenimler edinmişlerdir.[7]

Osmanlı Devleti, seküler bir tabiiyet kanununu 1869 yılında uygulamaya koymuştur. Osmanlı Tabiiyet Kanunu hazırlanırken uzun tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalardan birisi de kadının evlenmesi durumunda değişecek olan tabiiyetinin eşinin ölümü sonrasında ne olacağına dairdi. Ecnebilerle evlenen Osmanlı kadınlarının, eşlerinin vefatı sonrasında tekrar Osmanlı tabiiyetine dönmelerini öngören yedinci maddedeki üç sene içinde ibaresi üzerinde de duruldu. Bazı üyeler süre sınırlandırmasının olmaması yönünde görüş belirtmişlerdir. Tartışmalar sonucunda, herhangi bir dava esnasında kişinin tabiiyetinin sorun oluşturmaması için taslaktaki üç yıllık sınırlama aynen kabul edildi. Görüşmelerin ardından taslağa son şekli verildi ve bir irade-i seniyye ile *Tabiiyet Kanunu* olarak *28 Ocak 1869* tarihinde kabul edildi. Böylece Osmanlı Tabiiyet Kanunu da kadının, kocasının tabiiyetine geçmesi kuralını kabul ediyordu. Ecnebi ile evlenen Osmanlı kadınının, kocasının tabiiyetine geçmek için izin almasına gerek yoktu. Evlenen kadının tabiiyet değişikliği otomatikman geçerli hale geliyordu. Buna rağmen ecnebiyle evlenen Osmanlı kadınları bazen Osmanlı muamelesine tabi tutuluyordu. Yerel idarecilerin bu gibi Tabiiyet Kanunu'na aykırı muameleleri, tabiiyet sorunlarının çıkmasına ve yabancı konsolosların müdahalelerine neden olmaktaydı. Böyle bir olay sonrasında Şura-yı Devlet, Yunan erkekle evlenen Osmanlı kadınının Yunanistan tabiiyetinde olduğuna karar vererek tartışmayı sonlandırdı. Kadının kocasının tabiiyetinde kabul edilmesi yalnız Osmanlı kadınlarının yabancılarla evlenmesiyle değil, Osmanlı erkeğiyle evlenen yabancı kadınların durumu dolayısıyla da sorun oluşturdu. Fransa ve İtalya, Osmanlı erkeğiyle evlenen kendi vatandaşlarının Osmanlı tabiiyetine geçmelerini kabul etmedi. Gerekçe olarak, yabancı bir erkekle evlenen Fransız kadınlarının, kocalarının tabiiyetine geçebilmeleri için kocalarının mensubu olduğu devletin kanunlarında açık hüküm olmasını gerektiğini gösterdiler. Osmanlı Tabiiyet Kanunu'nda Osmanlı kadınlarının, kocalarının tabiiyetine geçecekleri belirtildiği halde, Osmanlı erkeğiyle evlenen ecnebi kadınların durumu açıkça ifade edilmemişti. Fakat içtihat olarak, kadının eşinin tabiiyetine geçmesinden hareketle ecnebi kadınların da evlilik yoluyla Osmanlı tabiiyetine geçtikleri Osmanlı Devleti'nce kabul edilmekteydi.[8]

Bu dönemde Osmanlı hanesi ahlak ve modernite, gelenek ve ilerleme, üretim ve tüketim ile şekillenmektedir. Modernleşme reformları eğitim alanındaki değişimler ile birlikte basından doğrudan etkilenen aile üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Abdülhamit dönemi toplumsal cinsiyet rollerinin otoritenin (özellikle zaptiye), geleneklerin ve dinin kullanılarak yeniden üretildiği bir dönemdir. Kadınların eylemleri ve mekânları temel tansiyon noktalarından biridir. Öyle ki toplumsal cinsiyetin özel-kamusal ayrımı çerçevesinde yeniden inşası kadın kimliğinin yeniden inşası paternal feminizm ya da patriarkal (ataerkil) pazarlıkların yeni biçimleri gibi devlet toplum ilişkilerinde fark edilecek değişimlere ya da problemlere neden olmuştur.[9]

2. Osmanlı'da Suç ve Ceza Kavramları Üzerine

Hukukun tasnifinde olduğu gibi, suçların tasnifinde de İslam Ceza Hukukunun kendi- ne has bir tasnif şekli vardır. Haklarında belirlenen cezanın ağırlığına göre suçlar, haddi ge- rektiren suçlar, kısas veya diyeti icap eden suçlar ve ta'ziri gerektiren suçlar olarak çeşitleri bulunmaktadır.

2.1 Hadd Gerektiren Suçlar

Hadd, lügat olarak menetmek manasınadır. Başkalarını içeriye girmekten men ettiği için Arapçada kapıcıya haddad denir. Istılahta ise, hukukçular tarafından yapılmış değişik tarifleri vardır. Hanefilere göre hadd, "Allah hakkı (kamu hakkı) olarak tatbik edilmesi gereken miktarı belli olan ceza" demektir. Bu tarife göre, ta 'zir cezaları haddin tarifine girmediği gibi, kul hakkı olan kısas da haddin dışında kalmaktadır. Cumhur ise *"hadd, ister Allah hakkı ister kul hakkı olsun tatbik edilmesi gereken miktarı belli olan ceza"* diye tarif ederler. Hanefilere göre haddi gerektiren suçlar, zina, hırsızlık, şarap içmek, yol kesmek ve kazif olmak üzere beştir. Hanefi fukarasından bazıları, yol kesmek suçunu da hırsızlığın içinde mütalaa ederek hadd gerektiren suçları dört saymışlardır. Şafiilere göre ise, hadd gerektiren suçlar, şahıs aleyhine işlenen suçlar, isyan ve yol kesme, dinden çıkma, zina, namusa iftira, hırsızlık ve içilmesi haram olan maddeleri

[7] Düğer Selçuk, "Batılı Kadın Seyyahlar İmgeleminde Osmanlı Kadını", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sa.29,2015,ss.72.
[8] Köse Osman(ed.), "Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın", Kültür Yayınları,2016,ss.753,754.
[9] Yılmaz İlkay, "Osmanlı Kadın Tarihine İlişkin Birkaç Not", Kadın Araştırmaları Dergisi, Sa.10,2012,ss.75.

içmek üzere yedi adettir.

Zina

Zinanın suç oluşu, "*Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız bunlara, Allah'ın dinini tatbik hususunda acıyacağınız tutmasın"* ayeti ile sabittir. İslam hukukçuları zina suçunun tarifini bazı farklılıklar ile hemen hemen aynı şekilde yaparlar, tarifler birbirine çok yakındır. Zina: *"Kasten işlenilmiş gayri meşru bir cinsi münasebettir"*. Bu duruma göre zina suçunun iki unsuru vardır. Biri gayri meş ru münasebet, diğeri ise kasıttır.

Kazif

Namusa iftira etmek demek olan kazif suçu ise, *"Namuslu ve hür kadınlara (zina kastıyla) iftira atan sonra (bu hususta) dört şahit getirmeyen kimselerin her birine de seksen değnek vurun. Onların şahitliklerini de ebedi olarak kabul etmeyin. Onlar fasıkların ta kendileridir"* ayetine uygun cezadır. Kazif suçunun tarifinde İslam hukukçularının görüşü aynıdır. Buna göre kazif, *"Hür, namuslu erkek ve kadına zina isnadında bulunmaktır"*. Bu da suçtur.

Hırsızlık

Başkasının malını korunan yerden gizlice almak demek olan hırsızlık suçu, *"Erkek hırsızla kadın hırsızın, irtikâp ettiklerine bir karşılık ve ceza, Allah'tan bir ukubet olmak üzere ellerini kesin. "*ayetine uygun olarak hükme bağlanmıştır.

Hırsızlığın yapılan bu kısa tarifinden şu unsurlarının olduğu ortaya çıkar. Malın korunan bir mal olması, bu malı gizlice almak, alınan şeyin mal olması, başkasının mülkünde olması ve kasıttır.

İçki İçmek

İçki içen kimsede suçun unsurları teşekkül ettiği zaman kendisine hadd uygulanır. İçki içme- nin suç oluğu, *"içki (şarap), kumar, tapmaya mahsus dikili taşlar ve fal okları ancak şeytanın amelinden birer murdardır. Onun için bunlardan kaçının ki muradınıza erersiniz"* ayeti ile sabittir. Bu suçun unsurları ise içkinin içilmesi ve kasıttır.

Yol Kesmek

Büyük hırsızlık da denen yol kesme suçu fıkıh kitaplarında, *"hırabe"* ve *"kat'u't-tarik"* adı al- tında ele alınmaktadır. Yol kesicilik, *"İslam diyarında Müslümanların veya zimmilerin malla- rını ellerinden zorla ve açıkça almak, hayatlarına kastetmek, halkı korkuya düşürmek için bir takım kimselerin veya kuvvet ve satvet sahibi bir ahsın yolları tutmasıdır ki, bu yüzden halk, gidip gelmekten vaz geçerek yollar kesilmiş olur"* şeklinde tarif edilmektedir.

İrtidat (dinden çıkmak)

Bütün din ve sistemler başka din ve sistemlere bir bakıma anlayışla davranabilir, tolerans gös- terebilirse de mensuplarının irtidadını, o din ve sistemi küçük düşürmeye veya yıkmaya yöne- lik hareketlerini en ağır cezalarla cezalandırmışlardır. İslam dini de kendisini kabul edip son- ra da reddeden, hafife alan kişileri dine ve devlete karşı gelmiş sayar ve böyle bir kimse hak- kında hadd cezası uygulanır. Bir Müslümanın dinini terk etmesi veya başka bir dine girmesi, bir başka dini seçmesi demek olan irtidat, "*Sizden her kim dininden dönüp de kâfir olarak ölürse artık onların bütün amelleri dünyada da, ahirette de düşmüş olur. Ve onlar artık Cehennem ehlidirler. Onlar orada ebediyen kalacaklardır*" ayeti ile büyük bir suç olarak bildirilmiştir. Netice de verilen ceza belirlenmiştir. *"Dinini değiştiren kimseyi öldürünüz"*[10]

3. Tazir Suç ve Cezaları Tanımı ve Kısımları

Tazir, had ve kısas suç ve cezalarının dışında kalan, miktar ve keyfiyeti Kuran ve Sün- net tarafından tespit edilmemiş olan, bu nedenle düzenlenmesi devlet başkanına veya onun vereceği yetkiyle hâkime bırakılmış bulunan suç ve cezalardır. Tazir suçlarını iki başlık altına incelemek mümkündür.

Aslında had ya da kısas suçu iken suçun unsurlarında bir eksiklik olması sebebiyle ya da mağdurun veya yakınlarının affetmesiyle had ve kısas cezaları uygulanmayan suç- lardır. Bu durumda had veya kısasın yerine uygun bir tazir cezası verilir.

[10] Uslu Rifat, "İslam Hukukunda Suç ve Ceza Kavramı", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.8,Sa.37,2015,ss.1052,1053.

3.1 Had ve Kısas Suçlarından Olmayan Düzenlenmesi Doğrudan Devlet Başkanına Bırakılan Suçlar.

3.1.1 Çeşitleri

Ölüm Cezası

En ağır tazir cezası olan katl, fesadı alışkanlık haline getirip, başka herhangi bir ceza ile önlenmesi mümkün olmayan kişilere verilen bir cezadır. Tazir cezasını kadı takdir eder ve o ceza aynı cinsten had cezasını aşamaz. Osmanlı kanunnamelerinde de bazı suçların işlenmesi durumunda taziren ölüm cezası verildiği görülmektedir

Para Cezaları

Osmanlı kanunnamelerinden de anlaşılacağı üzere Osmanlı'da en fazla uygulanan tazir cezasıdır.

Sürgün

Suçlunun bir müddet için bulunduğu yerden başka yere gönderilmesi. Osmanlı Devleti'nde başta sadrazam olmak üzere üst düzeydeki devlet adamlarına görevden alındıklarında sürgün cezası sıkça verilmiş, bazıları sürüldükleri yerde gizlice öldürülmüştür.

Öğütte bulunma

Hâkim tarafından suçlunun dikkatini çekmek için nasihatte bulunulması.

Müsadere

Suçlunun malvarlığına el koyma. Osmanlı Devleti'nde özellikle yönetici sınıf için uygulanmış, çoğu kez siyaseten katl cezası ile birlikte verilmiştir.

Hapis Cezası

Hapis cezası sınırlı süreli ve müebbet olmak üzere iki çeşittir. Sınırlı süreli, suçlunun ıslah edilmesi için belirli bir müddet hapsedilmiştir. Müebbet hapis ise suçlunun topluma zarar ver- mesini önlemek için ölünceye kadar hapsedilmiştir.[11]

Kürek Cezaları

Tazir cezaları içinde yer alan bir diğer grup ceza şekli ise, kürek cezalarıdır. Osmanlı Devle- ti'nde XVI. yüzyıldan itibaren, yaygın bir cezalandırma şekli olarak karşımıza çıkan kürek cezaları, İslam Hukuku'nda ve Osmanlı Ceza Kanunnamelerinde yer almaz. Fatih döneminden itibaren Osmanlı donanmasının genişlemesi, gemilerde çalışacak mürettebata duyulan ihtiyacı artırmıştır. Bu ihtiyaç, gönüllüler, savaş esirleri ve kölelerle karşılanmaya çalışılmış, fakat ge- rektiği kadar insan bulunamayınca suçlular da insan gücünü karşılamak için kullanılmıştır.[12]

Kadınlar suç işledikleri tespit edildiğinde buna uygun cezaları da derhal verilmektedir.

Arşiv belgelerine göre Osmanlı'da kadına yöneltilen suç ve cezaya ait bir örnek;

[11] Cin Halil, AkyılmazGül, "Türk Hukuk Tarihi",Sayram Yayınları,2011,ss.278,279,280,281,282.
[12] Yakut Esra, "Tanzimat Dönemi'ne Kadar Osmanlı Hukuku'nda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları" Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sa.2,2006(güz),ss.36.

A. DVNS. MHM. 5 / Hüküm 281

UYGUNSUZ DAVRANIŞLARI GÖRÜLEN KADINLARIN SÜRGÜN EDİLMELERİ

Na-mahrem erkeklerle birlikte oldukları Sultangîr Camii mahallesi halkının şahitliğiyle sabit olan bazı kadınların evlerinin sattırılıp şehirden sürülmeleri; kadı, imam ve şeriata küfreden Balatlı Aynî isimli yeniçeri karısının ise imanı tazelettirilip kocası gelene kadar zindanda hapsettirilmesi hakkında emir

27 Ekim 1565

Yazıldı.

Kadı'asker Efendi arz edip emri kayd eyleyip âna göre yazılmıştır.

Çavuşbaşına verildi, tebliğ etmek için Divân'da. Fi 2 Rebiülâhir, sene 973

Galata Kadısına hüküm ki:

Südde-i saadetime süret-i sicil gönderip Galata hâricinde merhûm Sultangîr *tâbe serâhu* ca mahallesi halkı, meclis-i şer'a gelip, mahallemizde, "Arab Fatı ve Narin ve Giritlü Nefise ve Atlu A dimekle ma'rûfe Kamer ve Balatlu Ayni nâm avretler yaramazlık ile meşhûrelerdir" dedikleri Arab Fâtı'ya âdem gönderilip davet olundukda gaybet edip sâyirleri gelip muvâcehelerinde cemâ müslimîn, "yaramazlardır" deyu şehâdet edip husûsan "Balatlu Ayni yaramazlık ile meşhûredir" d mahalle halkından Müderris Mevlânâ Muhyiddin ve Kâtib Mehmed ve İlyas ve Sinan Halîfe ve sâ müslimânlar şehâdet edip ve sâbıka mezbûrenin ahvâli teftîş için imâm ve mü'ezzin ve cemaat evi öni vardıklarında "imâmınıza ve kadınıza ve şeriatınıza lanet" deyu şetm edip ve bundan akdem Kalka mahallesinde bir nâ-mahrem ile basılıp ve bundan gayrı mezbûre Arab Fâtı'nın evinde dahi nâ-mahr ile basılıp mahall-i fesâd u şenâ'atdır evi satılıp mahallemizden giderilmesin rica ideriz" dedikle bildirdüğün ecilden buyurdum ki:

Hükm-i şerîfim vardıkda zikr olunan avretlerin cebr ile evlerin bey' etdirip kendülerin şehirden sü ve küfür söyleyen yeniçeri avreti dahi tecdîd-i îmân etdirildikden sonra eri gelinceye zindanda h etdüresin.

Belge : 1[13]

4. Osmanlı'da Sürgün Cezası

Osmanlı Devleti'nde sürgün hadisesinin iskân ve kolonizasyon metodu ve ceza metodu olarak iki şekilde uygulandığını görmekteyiz. Bunlardan birincisi, devletin, hâkimiyeti altında yaşayan topluluklardan bir kısmını belirli program ve kurallar çerçevesinde değişik sebeplerle yerleşik oldukları yerlerden alıp öngördüğü başka yerlere yerleştirmesidir. Osmanlı Devleti'nde işledikleri suçlardan dolayı sürgün edilen kişilerin kayıtlarını ihtiva eden sınırlı sayıda müstakil defterler de tanzim edilmiştir. Belgelerde sürgün kelimesinin karşılığı olarak *"nefy", "iclâ", "nefy ü iclâ", "nefy ü irsâl, "nefy ü tağrîb",* sürgün edilen kişi anlamında *"menfî",* sürgün edilen yer anlamında da *"menfâ"* kelimeleri kullanılmaktadır. Sürgün cezasının affedilmesi veya sürgün edilen kişinin cezasının sona erdirilmesi anlamında ise "*afv u ıtlâk", "tahliyye-i sebîl"* gibi kelimeler kullanılmaktadır. Bir ceza metodu olarak Osmanlı'da sürgün hadisesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Tanzimat'ın getirdiği değişim süreci ile Osmanlı'da ilk defa siyasi bir muhalefet ortaya çıkması dolayısıyla daha ziyade siyasi bir mahiyet kazanmaya başlamış bilhassa İstanbul'dan yönetime muhalif olan görevlilerin sürgüne gönderilmeleri şekliyle uygulama alanı bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin ayakta kaldığı zaman diliminde sürgün hadisesinin en çok görüldüğü dönem de yine bu yüzyılın

[13] Ünal Uğur (proje yönetici), "Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın", T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı Yayın Nu:137,2015,ss.318,319.

ikinci yarısı olmuştur.[14]

ERMENİLERİN DİNİ İNANÇLARINA AYKIRI DAVRANAN KADINA SÜRGÜN CEZASI

Beyoğlu'nda ikamet eden ve daima Ermenilerin dini inançlarına aykırı davranışlarda bulunan Sara isimli kadının İzmit'in Bahçecik Köyü'ne sürgün edilmesine dair Ermeni Patriği'nin arzı ve sadrazam buyuruldusu.

9 Eylül 1829

Arzuhali mucebince hükûm buyuruldu. Fi 10 Ra.[Rebiülevvel] [12]45

Devletli, inayetli, efendim sultanım hazretleri sağ olsun.

Ermeniyân taifesinden Beyoğlu sâkinelerinden Sara nam müfside kendi halinde olmayıp daimâ âyînimize muğâyir ef'âl ve hareket ile milletimizin tahlîline müstevcibe olacağından tedîbi lâzım gelmeğin mezâhim-i âliyyelerinden mercûdur ki: Müfside-i mesfûreyi bulunduğu mahalde mübâşir kulları marifetiyle alıp u girift ve ıslah-ı nefs olunciya değin İznikmid'e tâbi' Bağçecik Karyesi'ne nefy ü iskâ olunup, ıtlakıçün temhîrli arzuhal-i kullarıyla emr-i âlileri sâdır olmadıkça ıtlak ve sebîli tahliye olunmamak bâbında bir kıt'a ferman-ı ali-şân inayet ve ihsan buyurulmak bâbında emr u ferman devletli, inâyetli efendim sultanım hazretlerinindir.

Bende

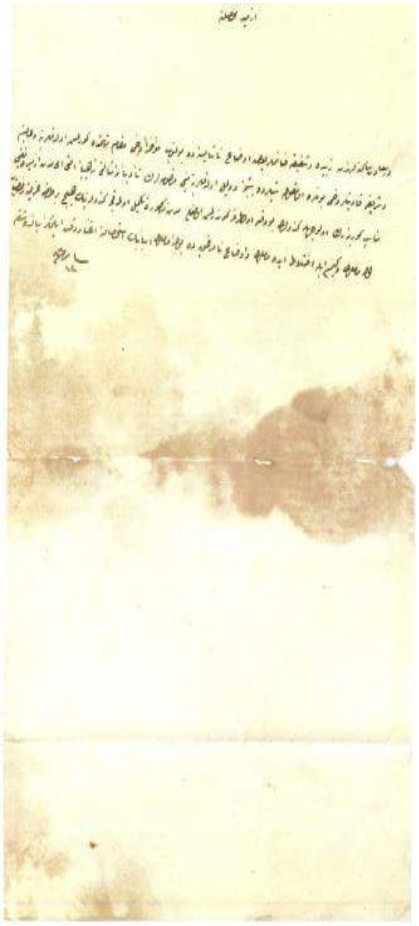
Karabet Rahib,

Patrik-i Ermeniyân-ı İstanbul ve Tevâbiuhâ Hâlâ

C.ADL 40/2413

Belge:2[15]

[14] Güneş Mehmet, "Osmanlı Devleti'nde Sürgün Cezası ve Karahisar-ı Sahib'e Yapılan Sürgünler (1815-1839)",History Studies International Journal Of History, C.8,Sa.1.2016(Mart),ss.49,50,51,52.

HR. MKT, 30/76

İSTANBUL'DA UYGUNSUZ DAVRANIŞLARDA BULUNAN BAZI KADINLARIN İZMİT'E SÜRÜLMESİ

İstanbul'da oturan Zübeyde, Şefika, Ayşe ve Şerife Hanım'ların uygunsuz hallerinden dolayı terbiye olunmak ve kendileri gibi olanlara ibret olması için altı ay süreyle İzmid'e sürüldükleri

25 Şubat 1850

İzmid Muhasıhına

Dersaâdet sâkinelerinden Zübeyde ve Şefika Hanım'lar bazı evzâ'-ı nâ-şâyestede bulunup muahharen dahi makam-ı töhmetde görülmüş olduklarına ve Ayşe ve Şerife kadınlar dahi bunlara o maküle şeylerde pişvâ ve delil olduklarına mebni merkûmelerin te'diben ve emsaline terhiben altı ay müddet İzmid'e nefyi münasib görünerek ol vechile kendileri bu defa ol tarafa gönderilmiş olmakla tekmil olmadıkça kendilerinin hiçbir tarafa azimete ruhsat-yâb olamamaları ve kimse ile ihtilât edememeleri ve evzâ'-ı nâ-mergûbede bulunamamaları esbâbının istihsâline itina ve dikkat eylemeniz siyâkında sukka.

Fi 12 R[ebiülâhir] [12]66

Belge:3[16]

5. Osmanlı'da Kadın Hapishaneleri

Ekonomik şartların yetersizliği kadın hapishanelerinde de belli başlı sorunlara ve ak- saklıklara yol açmıştır. Bu bakımdan yeni ve sağlıklı yaşam şartlarını sağlayacak hapishane binalarının yapımı ve bu kurumların işlemesinde kıymete haiz bir yeri olan gardiyanların durumu ile ilgili konular önemlidir. Osmanlı devletinde zikur hapishanelerinin yanında nisa (kadın) hapishaneleri de mevcuttur. Kimi yerleşim yerlerinde erkek hapishanesi bulunurken kadın hapishanesi bulunmadığı için, nisa hapishanelerinin kurulması şikâyet edilmek suretiyle oluşturulmuştur. Birçok yerleşim yerinde de nisa hapishanesi yoktur. Genellikle nisa hapishanesi olarak kaza yönetimi tarafından güvenilir kadınların evleri maaş karşılığında hapishane olarak kullanılmıştır. Bu tür uygulamaların çok yaygın olduğunu birçok yazışmadan tespit etmek mümkündür. Akhisar kazası nisa hapishanesinin bir odadan ibaret olup ihtiyacı karşılayamaması ve üstelik gardiyanının da olmamasından dolayı kadın mahkûmların celp edilemediği bildirilmiştir. Devletin birçok kazasında nisa hapishanesi mevcut değildir. Bundan dolayı, kadın mahkûmların hapsedilmesi için her yerde hane kiralama ve gardiyan tayinine lüzum görülmektedir. Kadın mahkûm sayısının oldukça az olmasına rağmen hapishane kira bedelleri ve gardiyan maaşlarının karşılanması devlete ciddi anlamda bir yük getirmektedir. Bu gerekçeyle yeniden yapılandırılmakta olan hapishanelerde nisaya ait yerlerin ayrılması, nisa hapishanesi olmayan kazalarda zikura ait hapishanelerden bir koğuşun nisaya tahsis edilmesi veya yeni bir koğuşun ilavesi suretiyle bu sorunun çözülmesi, bunun mümkün olmaması durumunda hükümleri kesinleşmiş kadın mahkûmların nisa hapishanesi bulunan civar kazalardan birine veya mezkûr liva

[15] Ünal Uğur (proje yönetici), "Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın", T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı Yayın Nu:137,2015,ss.320,321.

[16] ÜNAL Uğur (proje yönetici),"Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın",T.C. Başbakanlık Devlet Arşivle- ri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı Yayın Nu:137,2015,ss.322,323.

hapishanesine gönderilmesi istenmiştir.[17]

Bu soruna yeni nisa hapishanelerinin inşa edilmesi yanında, tutuklu kadınların ceza sürelerini geçirmesi farklı şekillerde çözümlenmeye çalışılmıştır. Tutuklu kadınların kaza ve nahiyelerde imam veya muhtarların evinde tutulması da söz konusu edilmiştir.

C. ZB, 3622

BİR KADIN HAPİSHÂNESİ İNŞASI

Resmi Binalar Müdürü Hacı Hüsam Efendi'nin sorumluluğu altında [Cağaloğlu'nda] Bâb-ı Zabtiye'de bir kadın hapishânesi ve kadın gardiyan dairesi inşaatına başlanmasına dair

19 Eylül 1850

Zabtiye müşiri devletli Mehmed Paşa hazretleriyle muâvini saadetli efendinin takrir-i müşterekleri mealı Bâb-ı Zabtiye'de taife-yi nisâya mahsus olarak bir aded hapishânenin 36916 kuruş masrafla inşası hususuna irâde-i seniyye müte'allik ve şeref-sudûr buyurulup mücebince bir kıt'a mübâşeret sureti i'tâ olunmuş ise de hapishâne-i mezkûrun inşasına henüz başlanmamış olduğu hâlde Beyoğlu ve Galata ve Kasımpaşa taraflarının idare-i umûr-ı zâbıtası dahi bâb-ı mezkûra ihale olunmasından dolayı gerek memurîn-i lâzıme ve gerek mesâlih-i vâkı'a bittab' tekessür eylemiş olduğundan bâb-ı mezkûrun hey'et-i hâzırası zikrolunan memûrînin ikamesine ve hasbe'l-icab istintâkı icra olunacak kisânın esnâ-yı istintâkında yekdigeriyle ihtilât edemeyecek suretde muhafazasına elveremeyecek gibi olduğuna ve mahall-i mukteziyenin tesviyesiyle bu sırada bâb-ı mezkûrun çürümüş olan bazı mahallerinin dahi icrâ-yı tamirâtıyla hapishâne-i mezbûrun inşası lâzımeden bulunmuş idüğüne binâen meblağ-ı mezkûrenin işbu sonradan ihtiyaç hisseden mahallerin masârıfına karşılık tutulmak üzere Ebniye-i Miriye Müdürü saadetli Hacı Hüsam Efendi ma'rifetiyle tanzim ve tesviyesi hususunu inhâdan ibaret bulunmuş ve keyfiyet ebniye meclisine lede'l-havale memur-ı mahsus irsâl olunarak keşf ve muayene etdirildikde mahall-i mezkûrenin cem'an bir yük elli dört bin yüz yetmiş üç buçuk kuruş masrafla vücuda geleceği anlaşılıp ol bâbda meclis-i mezbûr cânibinden tanzim olunan bir kıt'a keşif defteri merbûten takdim kılınmış idüğü beyânıyla mukaddemki verilen mübâşeret sureti kaydı bi't-tedkik mücedded bir kıt'a mübâşeret suretinin terkim ve i'tâsı lâzım geleceği ticaret muâvini saadetli efendinin ilâmından ve hapishâne-i mezkûrun Ebniye-i Miriye Müdürü sâbık saadetli Osman Efendi ma'rifetiyle 36916 kuruş masrafla inşasına mübâşeret için 12 C [12]64 tarihinde sureti verildiği ve hapishâne-i mezbûrun inşasıyla masârıf-ı vâkı'asının Maliye Hazinesi'nden i'tâsına dair bir güne kayıd bulunamadığı kuyûddan mümâyân olmuş ve masârıf-ı merkûme defter-i mezkûr mücebince hesab olundukda ol miktara bâliğ olmuş olmakla bu suret de ber-mantûk-ı takrîr ve ilâm ve defter-i keşf hesab kılındığı üzere zikrolunan mahallerin bu mikdar masrafla inşa ve tamiri tensib buyurulduğu hâlde mukaddemki suret-i mezkûr kaydı terkin olunmak ve masârıfı mikdar-ı mezkûru tecavüz etmemek ve eder ise ziyadesi hazinece kabul olunmamak ve bi't-tasarruf belki daha ehven masrafla vücuda getirilmek şartıyla ebniye-i miriye müdürü mümâileyh Hacı Hüsam Efendi ma'rifetiyle inşa ve tamirine mübâşereticin sureti terkîmi re'y-i âliye menûtdur fermân.

Derkenar fi 12 Za [1]266

Belge:4[18]

[17] Tekin Saadet ,"Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri", Tarih Araştırmaları Dergisi ,C.29,Sa.47,ss.91,94.

[18] ÜNAL Uğur (proje yönetici),"Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın",T.C. Başbakanlık Devlet Arşivle- ri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı Yayın Nu:137,2015,ss.324,325.

İ DH. 1462/28

HAFİF SUÇ İŞLEYEN KADINLAR İÇİN CAĞALOĞLU'NDA BİR HÂNENİN HAPİSHÂNE OLARAK KULLANILMASI

Haseki semtindeki kadınlara mahsus hapishânede adam öldürmek gibi büyük suçlardan mahkûm kadınların bulunması sebebiyle "hafif suç" sınıfından sayılan bazı fiilleri işleyenlerin burada tutulmasının uygun olmadığı ve aynı zamanda burası [Cağaloğlu'ndaki] Bâb-ı Zabtiye'ye de uzak bulunduğu için Bâb-ı Zabtiye'nin önündeki İbrahim Paşa Mektebi hocasına tahsis edilmiş olan hânenin kadın hapishânesi olarak kullanılması hakkında irâde

10 Ekim 1850

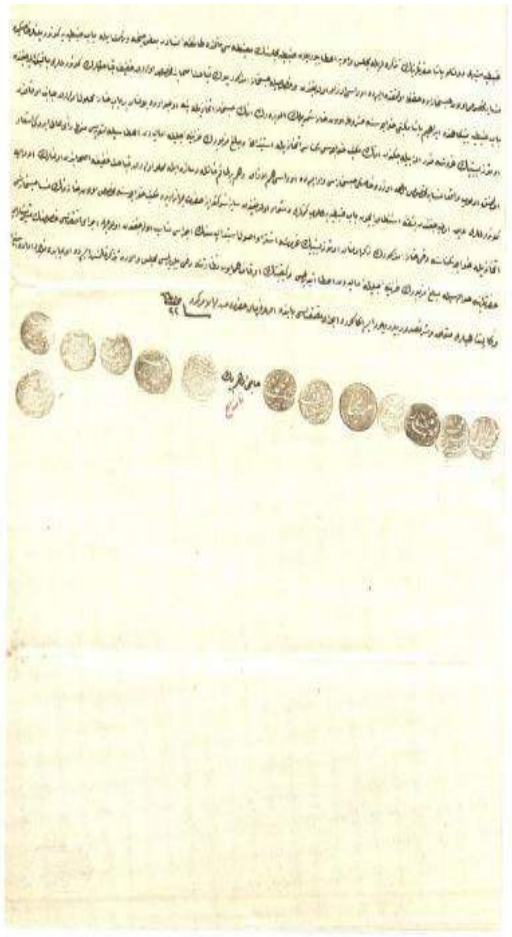
Zabtiye müşiri devletlü paşa hazretlerinin tezkireleriyle Meclis-i Vâlâ'ya i'tâ buyurulan Zabtiye Meclisi'nin mazbatası meâlinde taife-i nisâdan bazı cünha ve töhmet ile Bâb-ı Zabtiye'ye gönderilenler Haseki'de nisâya mahsus olan hapishânede hıfz olunmakda ise de orası uzak olduğundan ve hususuyla hapishâne-i mezkûr büyük kabahat ashâbına mahsus olarak hafif kabahatlilerin gönderilmeleri yakışık olmayacağından Bâb-ı Zabtiye pişgâhında İbrahim Paşa Mektebi hocasına meşrûta olan hâne şimdilik el vererek onun hapishâne ittihâziyla yine o civarda bulunan bir bâb hâne mahlûl olarak cânib-i evkafdan otuz beş bin kuruşa kadar alınabileceğinden onun mekteb hocası süknâsı ittihâziyla istîzânı ve meblağ-ı mezbûrun Hazine-i Celîle-i Maliye'den i'tâsıyla tesviyesi menût-ı re'y-i âli idüğü işâr olunmuş olup vâki'a nisâya mahsus olmak üzere Haseki Hapishânesi var ise de orası hem uzak ve hem bir takım kâtile ve saire ile memlû olarak kabahat-i hafife ashâbından olanların oraya gönderilmeleri yakışık olamayacağından başka istintâk için Bâb-ı Zabtiye'ye gelip gitmeleri düşvâr olduğundan saye-i devlet-vâye-i hazret-i cihandâride mekteb hocasına mahsus olan hânenin nisâ hapishânesi ittihâziyla hoca süknâsına dahi hâne-i mezkûrun zikrolunan otuz beş bin kuruşa iştirâ ve usul-i istibdâliyesinin icrası münâsib olacağından ol vechile icra-yı iktizâsı hususunun müşîr-i müşârünileyh hazretlerine havâlesiyle meblağ-ı mezbûrun Hazine-i Celîle-i Maliye'den i'tâ edilmesi ve keyfiyetin Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne dahi bildirilmesi Meclis-i Vâlâ'da tezekkür kılınmış ise de ol bâbda ne vechile irâde-i seniyye-i vekâlet-penâhileri müte'allik ve şeref-sudûr buyurulur ise ona göre icra-yı iktizâsı bâbında emr u ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 22 Za [Zilkade] [12]66

[Meclis-i Vâlâ azalarının Mühürleri]

Belge:5[19]

[19] Ünal Uğur (proje yönetici),"Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın", T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı Yayın Nu:137,2015,ss.328,329.

İ. MVL. 184/5548

KAZA VE NAHİYELERDE TUTUKLANAN KADINLARIN İMAM VE MUHTARLARIN EVİNDE MUHAFAZA EDİLMESİ

Kaza ve nahiye merkezlerinde her zaman suç işlemiş kadın bulunamayacağından bunlar için sürekli tevkifhâne kiralanmasına gerek olmadığı, bu gibi kadınların mahkeme edilmek üzere liva merkezlerine gönderilene kadar hapishâneler tahsisâtından uygun bir ücret verilerek imam ve muhtarların hânelerinde tevkif edilmelerine dair

17 Ocak 1907

Dahiliye Mektubi Kalemi

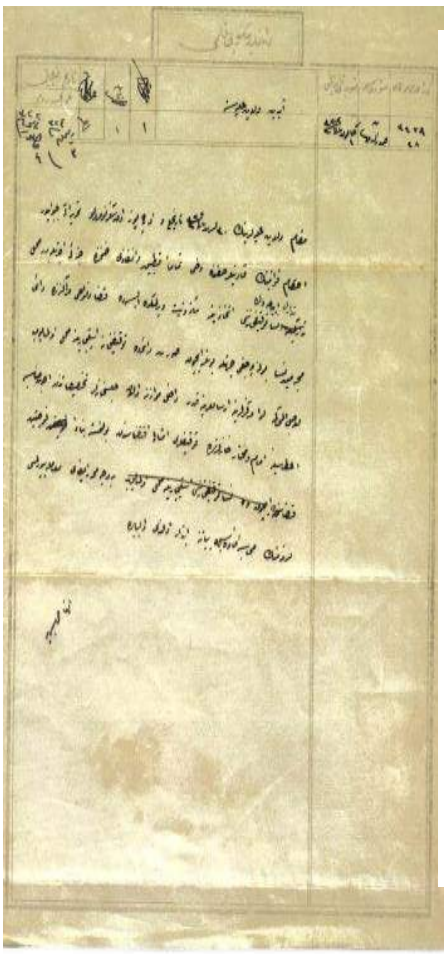
Aydın Vilâyet-i Aliyyesi'ne

Makam-ı vilâyet-i aliyyelerinin 30 Teşrîn-i Sânî [1]322 tarihli ve üç yüz on sekiz numaralı tahrîrâtı cevabıdır. Ahkâm-ı kavânînin kadınlar hakkında dahi tamamen tatbik ve infazı zımnında cüz'î ücretle birer mahal tedarik edilerek nisâ tevkifhânesi ittihâzına me'zûniyet verilmekde ise de kaza ve nevâhi merâkizinde daima mücrimîn-i nisâ bulunamayacağı cihetle bunlar için suret-i dâimede tevkifhâne ittihâzına mahal olmayıp fi-edîl-muhakeme liva merkezlerine irsâllerine kadar dahil-i muvâzene olan hapishâneler tahsisâtından ücret-i münasibe ıtâsıyla imam ve muhtar hânelerinde tevkifleri emsali iktizâsından bulunmasına binâen Foçateyni kazasınca da ber-vech-i muharrer ifa-yı muamele buyurulması lüzumunun muhasebe ifadesiyle beyânına ibtidâr olundu ol bâbda.

Ft 3 Zilhicce [1]324 / ft 4 Kânûn-ı Sânî [1]322

Belge:6[20]

[20] Ünal Uğur (proje yönetici), "Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın", T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı Yayın Nu:137,2015,ss.332,333.

KAZA VE NAHİYELERDE TUTUKLANAN KADINLARIN İMAM VE MUHTARLARIN EVİNDE MUHAFAZA EDİLMESİ

Kaza ve nahiye merkezlerinde her zaman suç işlemiş kadın bulunamayacağından bunlar için sürekli tevkifhâne kiralanmasına gerek olmadığı, bu gibi kadınların mahkeme edilmek üzere liva merkezlerine gönderilene kadar hapishâneler tahsisâtından uygun bir ücret verilerek imam ve muhtarların hânelerinde tevkif edilmelerine dair

17 Ocak 1907

Dahiliye Mektubi Kalemi

Aydın Vilâyet-i Aliyyesi'ne

Makam-ı vilâyet-i aliyyelerinin 30 Teşrin-i Sânî [1]322 tarihli ve üç yüz on sekiz numaralı tahrîrâtı cevabıdır. Ahkâm-ı kavânînin kadınlar hakkında dahi tamamen tatbik ve infazı zımnında cüz'î ücretle birer mahal tedarik edilerek nisâ tevkifhânesi ittihâzına me'zûniyet verilmekde ise de kaza ve nevâhi merâkizinde daima mücrimîn-i nisâ bulunamayacağı cihetle bunlar için suret-i dâimede tevkifhâne ittihâzına mahal olmayıp li-eclil-muhakeme liva merkezlerine irsâllerine kadar dahil-i muvâzene olan hapishâneler tahsisâtından ücret-i münasibe i'tâsıyla imam ve muhtâr hânelerinde tevkifleri emsali iktizâsından bulunmasına binâen Foçateyn kazasınca da ber-vech-i muharrer ifa-yı muamele buyurulması lüzumunun muhasebe ifadesiyle beyânına ibtidâr olundu ol bâbda.

Fî 3 Zilhicce [1]324 / fî 4 Kânûn-ı Sânî [1]322

DH.MKT, 1142/14

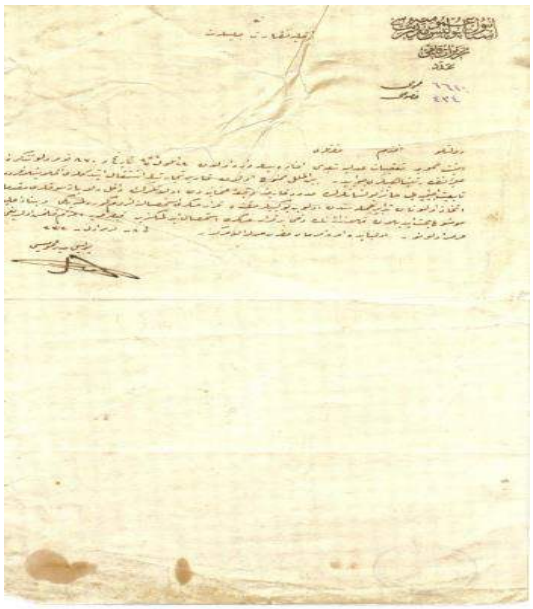
Belge : **7**[21]

6. Fuhşiyyatın Engellenmesi İçin Yapılan Çalışmalar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine göre XVIII. yüzyılda kadınlar tarafından en fazla işlenen suç *"fuhuş"* olmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden fuhuş içerikli olanları 4 alt başlık altında incelemek mümkündür. Padişah tarafından yayımlanan ve fuhşiyyatın önüne geçilmesini talep eden fermanlar. Fâhişe kadınların adları anılarak haklarında tertip olunan cezalar. Kadınların ismi anılmakla birlikte " fâhişe" olarak anılmayıp,*"şeriate aykırı hareket", "mefaside teşebbüs", " sû-i teşebbüs", "fiili şenîa da bulunma", "serseri ve müfsit olma", "uygunsuzluk"* şeklinde suçları beyan olunan ve haklarında verilen cezaları içeren belgeler. Son olarak fahişe kadınlarla münasebetleri dolayısıyla cezalandırılan erkekleri zikreden belgeler. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerde en erken 1202 / 1787'de en geç 1205 / 1790'da olmak üzere sekiz adet belge bulunmaktadır. Belgelerin bir kısmı sadece *"fuhşiyyat*" maddesi üzerinde dururken bir kısmında "*fuhşiyyata"* ilaveten meyhanelerin kapatılması meselesi de yer almıştır. Bu yazışmaları incelendiğinde (ister meyhane konusu ile birlikte anılsın ister tek başına tartışmalara konu olsun) fuhşiyyatın engellenmesi hususunda sadır olan emirler üzerine görevlilerin neler yaptıklarını ve neler yapmayı planladıkları da görülebilmektedir.[22]

[21] Ünal Uğur (proje yönetici), "Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın", T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı Yayın Nu:137,2015,ss.332,333.

[22] Baş Esra, "Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. Y.Y. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın", Yüksek Li- sans Tezi,2006,ss.146,147.

DH.EUM.ADL, 49/20

KADIN TİCARETİYLE UĞRAŞANLAR HAKKINDA ALINAN TEDBİRLER

Uluslararası anlaşmalarla yasaklanmış olan kadın ticaretiyle uğraşanların, yabancı iseler hudut dışına, Osmanlı tebaasından iseler bulundukları yerden başka bir vilâyete sürülmeleri

21 Ekim 1916

İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi
Tahrirât Kalemi
Umumi: 6611
Hususi: 434

Dahiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletli efendim hazretleri

Emniyet-i Umumiye Takibât-ı Adliye Şubesi ifadesiyle vârid olan 29 Eylül [1]332 tarih ve 870 numaralı tezkire-i aliyye-i nezâret-penâhileri cevabıdır. Beynel-milel memnû' olan kadın ticaretiyle iştigâl etdikleri anlaşılanlardan tâbiiyet-i ecnebiyeyi hâiz bulunanların hudud haricine ve tebaa-yı Osmaniyye'den olanların dahil-i vilâyâta sevkleri mukaddemâ ittihâz olunan tedâbir cümlesinden olup bu gibiler hakkında karar-ı askeri istihsâline lüzum görülmediği ve binâenaleyh mevzû' bahs edilen Kızara'nın dahi bir karar-ı askeri istihsâl edilmeksizin Kayseri'ye i'zâm kılınmış olduğu arz olunur. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 8 Teşrin-i Evvel [1]332

Polis Müdür-i Umumisi

[İmza]

Belge:8[23]

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu çalışmada, 19. yy'de Osmanlı da kadının işlediği suçlar ve verilen cezalar çok özetle bir bildiri kapsamında, yayınlanmış belgeler ışığında aktarılmaya gayret edilmiştir. Görüldüğü üzere kadının bugünkü sorunlarının büyük bir bölümü o dönem için de geçerlidir. Kimi suçların sadece kadına yöneltildiği, verilen bazı cezaların da yalnızca kadınlara verilen cezalar olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bir toplumda her dönemde kadın ya da erkek tarafından fark etmeksizin çeşitli suçlar işlenmiştir. Osmanlı döneminde de bu durum böyle olmuştur. Açıktır ki kadınların işlediği suçlar, erkeklerle karşılaştırıldığında çok daha düşük oranlardadır. Ancak günümüzde olduğu gibi, Osmanlı'da da kadın olmak zordur. Toplumda kadınların birçok sosyal, iktisadi ve dini baskılara maruz kaldıkları görülmektedir. İşledikleri suçlardan mahkûm olduklarında dahi verilen cezaları sağlıksız koşullarda çekmektedirler. Çoğu zaman da kendilerine çocukları da eşlik etmektedir. Osmanlı toplumunda kadınların son derece zor şartlarda yaşamlarını sürdürmek zorunda kaldıkları aşikârdır. Yaşadığı toplumda kendisine hak ettiği şekilde yer bulamayan kadınların çok azı çareyi hakkını aramakta bulmuş ancak bunu yaptığında da toplumun dışına itilmiştir. Görülmektedir ki, erkek egemen bir toplumda kadının hak araması durumunda dahi kadın kolayca suçlanabilmiştir. Kamusal alanda pek görünürlüğü olmayan Osmanlı kadını, özel alanda (mahrem) da hakları erkek egemenliğine devredilmiştir. Ancak bütün olumsuz koşullara rağmen kadınlar haklarını aramaktan da vazgeçmemişlerdir. Elbette okumuş yazmış kadınların mahkemelerde haklarını aramaları kırsal kesimlerde yaşayan kadınlara oranla daha yüksek olmuştur.

Kaynakça

Ata Feridun, "Osmanlı Döneminde Bozkır Hapishanesi", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları:9,2016,Ss.393-398.

Avcı Müşerref, "Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları Ve Kadın İ İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar",A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sa.55,2016,Ss.225-254.

[23] Ünal Uğur (proje yönetici), "Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın", T. C. Başbakanlık Devlet Arşivle ri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı Yayın Nu:137,2015,ss.336,337.

Baş Esra, “Arşiv Belgelerinden Hareketle Xvııı. Y.Y. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,2006

Cin Halil, Akyılmaz Gül, ”Türk Hukuk Tarihi”,Sayram Yayınları, Konya,2011

Çiçek Atıl Cem, “Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzeri- Ne Bir İnceleme”, Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergi- Si, C.6,Sa.9,2015,Ss.269-284

Dulum Sibel, “Osmanlı Devleti’nde Kadının Statüsü, Eğitimi Ve Çalışma Hayatı (1839-1918)”,Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir,2006

Düğer Selçuk, “Batılı Kadın Seyyahlar İmgeleminde Osmanlı Kadını”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sa.29,2015,Ss.71-90.

Erbil Arpacı Öznur, “Xıx. Yüzyılın İlk Yarısında Sosyo-Ekonomik Açıdan Ankara Kadını”, Yüksek Lisans Tezi, Sivas,2012

Güneş Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Sürgün Cezası Ve Karahisar-I Sahib’e Yapılan Sürgünler (1815-1839)”,History Studies International Journal Of History, C.8,Sa.1.2016(Mart),Ss.91-106.

Köse Osman(Ed.),”Geçmişten Günümüze Şehir Ve Kadın”, Kültür Yayın- Ları, Samsun,2016

Kurt Yonca, “Osmanlı Ve Cumhuriyet Modernleşmesinde Kadın: Karşılaştırmalı Analiz”, Yüksek Lisans Tezi,2010

Özdemir Kızılkan Ayşe, “Osmanlı’da Kadın Hapishaneleri Ve Kadın Mahkûmlar (1839-1922)”,Doktora Tezi, Isparta,2011

Öztürk Sevcan,”Xıx. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş”, Yüksek Lisans, Aydın,2014

Şemsettin Sami, Osmanlı Klasikleri, Kadınlar, (Haz. İsmail Doğan), Ankara 1996.

Tekin Saadet ,”Osmanlı’da Kadın Ve Kadın Hapishaneleri”, Tarih Araştırmaları Dergisi, C.29,Sa.47,Ss.83-102.

Uslu Rifat,”İslam Hukukunda Suç Ve Ceza Kavramı”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.8,Sa.37,2015,Ss.1049-1063.

Ünal Uğur (Proje Yönetici),”Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı’da Kadın”,T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Baş- Kanlığı Yayın Nu:137,Bion Matbaacılık, İstanbul,2015

Yılmaz Ahmet, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C.9,Sa.20,Ss.191- 212.

Yılmaz İlkay, “Osmanlı Kadın Tarihine İlişkin Birkaç Not”, Kadın Araştırmaları Dergisi, Sayı.10,2012,Ss.61-81.

Yakut Esra, “Tanzimat Dönemi’ne Kadar Osmanlı Hukuku’nda Taziri Gerektiren Suçlar Ve Cezaları “Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S.2,2006(Güz),Ss.25-40.

KALİGRAFİK İLETİŞİMİN GÖRSEL SANAT HARİKASI: SÜLEYMANİYE'DE KARAHİSÂRÎ YAZILARI

Prof. Dr. İsmail Hakkı NAKİLCİOĞLU*

Özet:

Kaligrafi, yüzyıllar boyunca yazılı iletişimin en estetik araçlarından birisi olarak kabul edilmiştir. Hat sanatı eserleri, özellikle Osmanlı dönemi örnekleri birer görsel sanat harikasıdır. Osmanlı kaligrafisinin doruk noktaya ulaştığı 16. yüzyılda ortaya çıkan ürünler içerisinde Süleymaniye Camisi yazılarının apayrı bir yeri vardır. Kalemleriyle bu yazılara hayat veren iki ünlü ismin, Ahmed Şemseddin ve Hasan Çelebi'nin ortak imzası ise "Karahisârî"dir.

"Hat" ya da simgeleşmiş adıyla "hüsn-i hat", İslâm dünyasınca benimsenip kullanılan, Osmanlı'nın elinde gerçek bir estetik kimlik kazanmış, Arap harflerinin değişik biçimlerde stilize edilmesinden oluşan yazı sanatıdır.

Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedildikten sonra İstanbul, asırlar boyunca imparatorluğun yönetim başkenti olduğu gibi, hüsn-i hattın da sanat başkenti olmuştur. Bütün İslâm dünyasında tartışmasız kabul edilen bu gerçek, en güzel biçimde şu sözlerle ifadesini bulur: "Kur'an-ı Kerim Mekke'de nazil oldu, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı."

Yaşadığı dönemde, kendi isminden kinaye "Şemsü'l-Hat" (Hattın Güneşi) diye anılmış olan Hattat Karahisârî ve öğrencisi Hasan Çelebi, hat sanatının en seçkin eserlerini Süleymaniye Camisi'nde sergilemişlerdir.

Bu bildiride, Süleymaniye Camisi'nin iç ve dış mekânlarını yüzyıllardır süslemeye devam eden kaligrafik yazılardan görsel sanat ürünü olan seçkin örnekler ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hat sanatı, kaligrafik iletişim, Hattat Karahisari, Süleymaniye yazıları.

1. Giriş

Seni oya oya işlemek için

Çizgileri, noktaları tartarak

Yıllarca çalışmış yüzlerce kişi,

Göz nûruna îman gücü katarak.

(Süleymaniye - Arif Nihat Asya)

Kaligrafi ya da Osmanlı kültüründeki özel deyimiyle "hüsn-i hat", Arap harflerinden doğarak İslâm uygarlığında bağımsız ve seçkin bir konum kazanmış olan güzel yazı sanatıdır.

Kaligrafik iletişim açısından bakıldığında, Osmanlı mimarisinde yazı, kendi estetik özelliğinden hiçbir şey kaybetmeksizin kullanıldığından, daima gözün rahatlıkla okuyacağı şekilde düzenlenerek

* Uşak Üni. İletişim Fak. Bölüm Bşk., Afyon Kocatepe Üni. Ahmed Şemseddin Karahisari Sanat Uygulama ve Araştırma Merkezi Eski Müdürü (inakilci@yahoo.com)

yazılmıştır. Yazı, aynı zamanda bir grafik ögesi olarak kendine özgü kompozisyonu içinde, herhangi bir bezemeye gerek duymadan bütünlüğünü korumuştur. Kullanılan hatlarda, harflerin sade form zerafetini, ahengini ve genel kompozisyonlarının içindeki soyut güzellikleri bulmak mümkündür.

Tüm bu güzelliklerin en ihtişamlı biçimde yansıtıldığı mekânların başında ise Süleymaniye Camisi gelir. Her biri birer sanat harikası olan güzide hat eserlerinin bulunduğu alanlar şunlardır: Kuzey, doğu, batı girişleri, şadırvanlı avlunun revak kemerleri, avlu giriş kapıları, son cemaat yeri pencereleri, ana kubbe, pandantifler, yarım ve çeyrek kubbeler, fil ayakları ile bunları bağlayan kemerler, minber üstü, mihrap üstü ve iki yanındaki pencere üstleri, mahfil pencereleri, doğu ve batı çıkış kapıları.

Avlu ana girişindeki Hasan b. Ahmed Karahisârî imzalı kitâbe başta olmak üzere taşa işlenmiş ve çini üzerindeki hatlar, caminin inşa edildiği dönemin özgün eserleri olarak ayrı bir önem taşımaktadır. Mihrap yanlarındakiler ve diğer çiniler üzerindeki hatlarda bir bozulma veya kırılma olmadığından bunlar, Süleymaniye'nin inşa dönemindeki üslûbu yansıtan en eski ve özgün yazıları oluşturur.[1]

Bütün bu yazılar, kaligrafik stillerden "celi sülüs", "muhakkak", "tâlik" ve "ma'kılî" hat ile yazılmış, uygulama yerine göre, bu hatlarda genellikle taş kabartma, renkli çini veya sıva üstüne kalemişi tekniği kullanılmıştır.

"Celî", hat sanatında bir yazı cinsinin, meşk kaleminden daha kalın kalemle yazılan iri şekline verilen isimdir. Görsel iletişim bakımından değerlendirildiğinde, yüksek boyutlu celî yazının bir ihtiyaçtan doğduğu söylenebilir. Çünkü cami içinde yazının yer aldığı konumlar her zaman rahatlıkla görebilecek uzaklıkta olmayabilir. Dolayısıyla bir mimari eser üzerinde bulunan yazının büyüklüğü, onun insan gözünden uzaklığıyla da orantılı olmalıdır. İslamiyet'in yayılması ve genişlemesiyle birlikte inşa edilen mimari eserlerde son derece geniş bir kullanım alanı bulan büyük boy celî yazılar, o eserin bezeme motifleri içinde önemli bir yer tutarken aynı zamanda eserin kimliğini de ortaya koymuştur.

Genellikle Karahisârî, kompozisyon gerektiren "celî" yazılar üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Süleymaniye Camisi'ni süsleyen büyük levhalar buna örnektir.

Taçkapı'nın iç tarafında Me'âric sûresinin 34-35. âyetleri üç pafta halinde celî sülüsle yazılıdır.

[1] Hüsrev Subaşı, "Süleymaniye Camii Hatları, 2010 Restorasyonu", Vakıf Restorasyon Yıllığı, Yıl: 2011, Sayı: 3, s. 151.

2. "Hat Sanatının Güneşi" Karahisârî

Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyılda üç kıtaya hükmeden, dünyanın rakipsiz, en güçlü devletidir. Bu muhteşem yüzyıla ihtişam kazandıran da o çağın muhteşem isimleridir. Devletin başında Muhteşem Süleyman (Batılıların deyişiyle "Suleiman the Magnificent"), hükümetin ve ordunun başında Sadrazam Sokullu, donanmanın başında Kaptan-ı Derya Barbaros Hayrettin, dinî otoriteyi temsil eden Şeyhülislâm Ebussuud Efendi, denizciliğin ve haritacılığın duayeni Pîrî Reis, dîvan edebiyatının yıldızları Bâkî ve Fuzûlî, mimarlar mimarı Koca Sinan...

Kendi alanında deha düzeyinde yeteneğe sahip bu isimlere eklenecek birisi daha vardır ki, o da Hattat Karahisârî'dir.

Sanat tarihimizin mihenk taşlarından, Osmanlı hat sanatında seçkin bir konuma sahip olan Ahmed Şemseddîn Karahisârî 1468'de Afyonkarahisar'da doğmuş ve lâkabını bu kentten almıştır. Soyu, yetişmesi ve öğrenim durumu hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte, 2. Bayezid döneminin ilk yıllarında eğitim amacıyla İstanbul'a geldiği ve hayatının sonuna kadar burada kaldığı anlaşılmaktadır.

Sanatçı, 90 yaşlarına doğru 1556 yılında vefat etmiş olup kabri Sütlüce'de Caferağa Tekkesi civarında, şeyhi Cemal Halife'nin kabri yakınındadır. Vefatına Hüdâyî Mustafa Efendi, "Geçti hayfâ Karahisârî-i pîr" (963) ibaresini tarih düşürmüştür. Mezarının kitâbe yazısı sağlığında kendisi, ölüm tarihi ise evlâtlığı Hasan Çelebi tarafından yazılmıştır.[2] Mezar taşı kaybolduğu için kabrinin yeri bugün ne yazık ki tam olarak bilinmemektedir.[3]

Karahisârî'nin hocası, Yâkut el-Müsta'sımî ekolünün önde gelen temsilcilerinden olup Fâtih Sultan Mehmed zamanında bir grup sanatkârla birlikte İstanbul'a gelerek yerleştiği tahmin edilen İranlı hattat Esedullah Kirmânî'dir (ölümü 1486). Karahisârî 18 yaşından önce icazet almış ve eserlerine koyduğu "ketebe"lerde hocasının adını daima belirterek ona olan saygısını her zaman göstermiştir.

Ahmed Şemseddin Karahisârî, Osmanlı hattatları arasında, Şeyh Hamdullah (1456-1526) ve Hafız Osman (1642-1698) ile birlikte anılan en büyük üç sanatçıdan biridir. Hat sanatının temel yazı üslûpları olan "aklâm-ı sitte"yi çok iyi bilen sanatçı, kendi adıyla anılan Karahisârî ekolünü ortaya koymuş, geliştirdiği stil "Yâkut-i Rûm" diye isimlendirilmiştir. Yâkut tavrı, onun harf ve kelimelere kazandırdığı biçim, oran, istif ve farklı sayfa tasarımlarıyla en güzel şekline kavuşmuştur. Yaptığı yeniliklerle pek çok sanatçıyı çevresine toplamış olan Karahisârî, büyük bir ustalık ve itina ile düzenlediği "celî sülüs", "muhakkak", "müsennâ" ve "müselsel" kompozisyonlarla hattatlara örnek olmuş,[4] yaşadığı dönemde, kendi isminden kinaye "Şemsü'l-Hat" (Hattın Güneşi) diye anılmıştır.

Ünlü hattatın yedi öğrencisi olduğu bilinmektedir. Bunlar arasında, İbrahim el-Haseni, el-Kâtip, Muhyiddin Halife ve Süleyman el Hicazî'nin yazdıkları eserler günümüze ulaşamamıştır. Evlâtlığı Hasan Çelebi de kendisi gibi ünlü bir hattattır. İstanbul Süleymaniye ve Edirne Selimiye camilerinin taşa hakkedilmiş kitâbeleri ve çini üzerine işlenmiş celî yazılarının hattatı olan Hasan Çelebi, bir müddet hocasının yazı tarzını devam ettirdikten sonra Şeyh Hamdullah ekolünü benimsemiş, bu yolda da seçkin eserler vermiştir.[5]

Ahmed Karahisârî, aklâm-ı sittede Yâkut-ı Müsta'sımî ekolünü, İstanbul'da yeniden, fakat ondan kat kat güzel bir noktaya ulaştırarak yaşatan ve onu lâyıkıyla temsil eden büyük bir sanatçıdır. Bu yüzden onun sanatını, temsil ettiği ekolün estetik anlayışı içinde değerlendirmek gerekir. Karahisârî'nin özellikle celî sülüsteki terkip yeteneği tartışılmazdır.[6] Sülüs yazılarında ciddî ve azametli; muhakkak yazılarında da

[2] Muhittin Serin, "Karahisârî, Ahmed Şemseddin", İslâm Ansiklopedisi, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 421.
[3] İsmail Hakkı Nakilcioğlu, "Sanat tarihimizdeki ilk grafik üstadı Hattat Ahmed Şemseddîn Karahisârî ve Sülüs Hurufat Meşk Murakka eseri", İslâm ve Sanat, Editör: Şeref Göküş, 1. basım, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 739, 740.
[4] Muhittin Serin, A. g. k., s. 422.
[5] İsmail Hakkı Nakilcioğlu, A. g. k., s. 740.
[6] Ali Alparslan, Osmanlı Hat Sanatı Tarihi, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 56.

anıtsal bir duruş ve görünüş sezilir. Karahisârî'nin, sülüs ve celî yazıda istif ve terkip bakımından Şeyh Hamdullah'tan ileride olduğu[7] pek çok sanatçı tarafından kabul edilmiştir.[8]

Günümüzün en kıdemli hat ustalarından M. Uğur Derman da Karahisârî'nin kompozisyon yeteneğinin kuşkusuz olarak Şeyh Hamdullah'tan üstün olduğunu vurgulamakta[9] ve "Karahisârî ve Hasan Çelebi, devirlerinde inşa edilen abidelerde gerek mermer gerekse çini üzerinde 16. asır için mükemmel sayılabilecek celî sülüs örnekleri bırakmışlardır."[10] İfadelerini kullanmaktadır.

Osmanlı Hat Sanatı tarihi incelendiğinde, Şeyh Hamdullah'tan sonra ikinci sanat ekolünün temsilcisi olarak Hattat Ahmed Karahisâri görülmektedir. Şeyh Hamdullah, sülüs ve nesih yazıda bir atılım gerçekleştirerek ekol olurken Karahisâri ise daha çok celî sülüste başarı göstererek çığır açmıştır.[11]

Hayatında dört padişah görmüş olan Karahisârî, mütevazı ve temiz bir ömür sürmüştür. Uzun boylu olduğu için "serv-i hırâmân"a (salınarak yürüyen servi) benzetilmiştir. Beyaz ve nur gibi bir sakalı olduğu rivayet edilir. Yolda yürürken bile bir zarafet sergiler. Çok temiz ve itina ile giyinen bir zattır.

17. yüzyılın ünlü müderris ve hattatı Nefeszâde[12] , "Gülzâr-ı Savâb" adlı eserinde şöyle demektedir: "Molla Şems-i Pîr-i Karahisârî merhum bir beyaz sade mintanı (gömlek) yedi sene miktarı giyip yine bir fakire hibe etmiştir ki, tamamen yeni dikilmiş gibi hiç yıpranmamış."[13]

Kaynaklarda kendisinin dikiş sanatında da eşsiz bir usta olduğu belirtilir. Sultan Bayezid için diktiği bir elbisenin ek yerlerindeki dikişlerin saray terzilerince bulunamadığı da Süheyl Ünver tarafından ifade edilmiştir.[14]

Gene Ünver'e göre, Karahisârî bir sayfa yazdıktan sonra birkaç rekât nafile namaz kılmayı, geceleri de fazla uyumamayı alışkanlık edinmiştir.[15]

Süleymaniye Camisi yazılarında genellikle "Hasan bin Ahmet Karahisârî" imzası göze çarpar. Hasan Çelebi, bir levhasında "Meşşekahu ez'afu ibadullah el-muhtac ilâ eltaf-ı mevlâh Hasan bin Abdullah el-Memlûk Ii Ahmedü'l-Karahisârî" (Allah'ın kullarının en zayıfı, Mevlâ'nın lütuflarına muhtaç, Ahmed Karahisârî'nin kölesi Abdullah oğlu Hasan) diye imza atmıştır. Bütün bu yazılar kendisinin, hocası, velinimeti ve manevî babası Karahisârî'nin gerçek anlamda hayırlı bir halefi olduğunu göstermektedir.[16]

Sadeliği seven ve yazıları arasına süslemeler yapılmasından hoşlanmayan Karahisârî, ileride tezhip yapıldığında yazının boğulabileceği kaygısıyla boş kalan yerlere ufak ve büyük noktalar yerleştirmiştir.[17]

Hattatların yazı sanatında "icazet" (diploma) alabilmesinin en önemli şartlarından birisi, "Aklâm-ı Sitte" aşamasını geçerek yetkinliklerini kanıtlamalarıdır. Aklâm-ı Sitte, İslâm yazıları arasında farklı üslûplara sahip altı çeşit yazıya verilen addır (şeş kalem). Bu ana üslûpların klasik kuralları Yâkut el-

---

[7] Ali Alparslan, A. g. k.; Süleyman Berk, Hat Sanatı, Tarih Malzeme ve Örnekler, http://www.kalemguzeli.org/index.php?pageNum_Recordset2=2&totalRows_Recordset2=7&go=icerikgoster&MKNO=7 (erişim: 30.09.2014).

[8] Ali Rıza Özcan, "Yazılar ve İmzalar", Bir Şaheser; Süleymaniye Külliyesi, (Ed. Selçuk Mülayim), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 358

[9] Süleyman Berk, "Gelenek ve Gelecek", El Sanatları, Sayı: 2, 2006, s. 91.

[10] Uğur Derman, "Osmanlı Celî Hattında Klasik Kavramı", Sanat ve Klasik, Klasik Yayınları, İstanbul, 2006, s. 13.

[11] Süleyman Berk, "Bir Azmin Hikâyesi Hattat Hâmid Aytaç ve Gülzâr-ı Besmele", İSMEK El Sanatları Dergisi, Sayı: 6, 10.06.2015.

[12] Nefeszâde İbrahim (ö. 1650), İstanbullu olup Hz. Hasan ve Hüseyin soyundan, müderris ve hattattır. Hat sanatının ana kaynaklarından olan Gülzâr-ı Savâb adlı eseri hat, tezhip ve minyatür gibi kitap sanatlarının alet ve malzemeleri, teknikleri konusunda yapılmış en önemli çalışmadır. (Muhittin Serin, "Nefeszâde İbrahim", İslâm Ansiklopedisi, Cilt 32, TDV Yayınları, Ankara, 2006, s. 523.)

[13] A. Süheyl Ünver, Hattat Ahmet Karahisarî, Afyon Turizm Derneği Yayınları, Kemal Matbaası, İstanbul, 1964, s. 6.

[14] "Karahisari'nin Hali", http://www.hatvesanat.com/anilar/ahmed_karahisari.html (e. t. 02.12.2014)

[15] A. Süheyl Ünver, A. g. k., s. 7.

[16] A. Süheyl Ünver, A. g. k., s. 8.

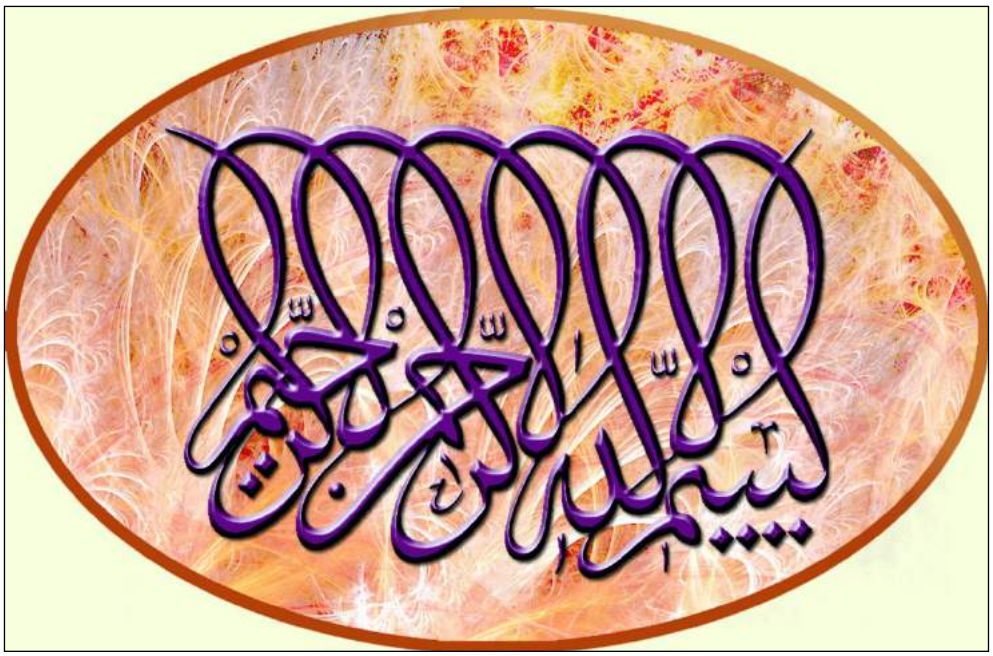
[17] A. Süheyl Ünver, A. g. k., s. 10.

Müsta'sımî tarafından ortaya konulmuştur. Bunlar tevkî, rik'a, muhakkak, reyhânî, sülüs ve nesih yazılarıdır.[18]

Şeyh Hamdullah'ın hat sanatını geliştirip Osmanlı zevkini ortaya koymasının ardından Kanûnî Sultan Süleyman döneminde "Şemsü'l-Hat" (hattın güneşi) ve Yâkut-ı Rûm diye tanınan Ahmed Şemseddin Karahisârî, Yâkut'un aklâm-ı sitte tarzını yeni bir yorumla canlandırmış, celî ve müsennâ yazılarda Ali bin Yahya Sûfî'nin yazılarını örnek alarak harf bünyelerinde ve kompozisyonlarda daha güzel oran ve biçimler elde etmiş, Osmanlı hat sanatında kendi adıyla anılan üslûbu ortaya koymuştur.[19]

Aklâm-ı sitte diye anılan altı çeşit yazıyı aynı maharetle yazmış olan Karahisârî'nin "Kalem-i Müsennâ" denilen celî yazıdaki ustalığı diğer yazılara göre daha fazla görülmektedir. Her çeşit yazıyı aynı güçte yazması sebebiyledir ki kendisine Yâkut-ı Rûm (Rûm'un yani batı ülkelerinin Yâkutu) lakabı verilmiştir. Sülüs ve celi sülüs yazıyı o dönemin en iyi yazan hattatıdır.[20]

Karahisârî, Yâkut-el Müsta'sımî'den günümüze kadar geçen dönemde hiçbir hattatın yapmaya cesaret edemediği özgünlükte yazı yazmış bir sanatçıdır. Farklı bir tarz geliştirmek, hele kitap yazılarında değişik bir üslûp oluşturmak kaygısı taşımayan sanatçı, daha çok kompozisyona önem vermiş, yeni yorumlarla her çeşit yazı üzerinde aynı yetkinlikle ustalığını göstererek satır yazısı yerine tasarım üzerinde yoğunlaşmış bir hattattır.[21]

Karahisârî'nin ünlü müselsel Besmele'si (Düzenleme: İ. H. Nakilcioğlu)

Sahip olduğu tüm haklı şöhrete rağmen Ahmed Karahisârî'nin fazlaca bilinmeyen en önemli yanı, onun sanat tarihimizdeki ilk grafik üstadı olmasıdır.

[18] "Hat sanatı", İslâm Sanatları Tarihi, Editör: Muhittin Serin, 4. baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 2084, Eskişehir, 2012, s. 73.
[19] "Hat sanatı", A. g. k., s. 79.
[20] İsmail Hakkı Nakilcioğlu, A. g. k., s.
[21] İsmail Hakkı Nakilcioğlu, A. g. k., s.

Günümüzün tanınmış hattatlarından Savaş Çevik, Ahmed Karahisârî'yi ilk Türk grafik tasarımcısı olarak keşfetmenin ve ilân etmenin, tarihi bir gerçeği ortaya koymak açısından kaçınılmaz bir görev olduğunu vurgulamaktadır.[22]

Karahisârî hep yeni birşeyler arayan merakıyla hat sanatında istif geleneğinin gerçek kurucusudur. Aslında Üstad'ı tatmin edecek, onun zekâsına, hayal gücüne, el hâkimiyetine cevap verecek sanat dalı, celî hattatlığıdır. Mustafa Rakım'dan önce yazı istifinde ve celîde en başarılı olan hattat kesinlikle Karahisârî'dir. Ahmed Karahisârî'den önce onun çapında bu işi yapan hiç kimse yoktur.[23]

Karahisârî ekolünün en başarılı temsilcilerinden biri de Hasan Çelebi'dir (ö. 1595). Ahmed Karahisârî'nin Çerkez asıllı olan, evlâtlığı ve öğrencisi Hasan Çelebi, hat sanatında o kadar başarılı olmuştur ki onun yazılarını hocasının yazılarından ayırmak zordur. Sinan'ın "ustalık eserim" dediği Selimiye Camisi'nin bütün yazıları Hasan Çelebi'ye aittir.

3. Süleymaniye Külliyesi ve Yazıları

Süleymaniye Camisi ve Külliyesi, mimarîsiyle bütünleşen yazılarıyla birlikte muhteşem yüzyılın simgesi olmuş, hiç şüphesiz, dünya mimarlık tarihinin en önemli eserlerinden birisi olarak İstanbul'a damgasını vurmuştur. Mimar Sinan'ın kalfalık dönemi eseri saydığı Süleymaniye külliyesi, Osmanlı'nın siyaset, kültür, sanat ve edebiyat gibi her alanda üstün olduğu en ihtişamlı döneminde inşa edilmiştir. Bu nedenle, yapıldığı dönemde uygulanan sanatların en parlak yansımalarını da bünyesinde barındırır.

Klasik Osmanlı mimarisinin en önemli örneklerinden birisi olan Süleymaniye Camisi, Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle 1551-1558 yılları arasında yapılmıştır. Koca Sinan'ın diğer eserleri gibi Süleymaniye Camisi de sadeliğin ihtişama dönüştüğü bir yapıttır.

Göz alıcı mimarlık örneklerinin ve gelenekli sanatların doruğa ulaştığı 16. yüzyılın yazı zevkini gözler önüne seren, fakat zaman içinde yıpranan harika hat eserleri, 19. yüzyılda Hamit Abdülfettah Efendi (1814-1896) tarafından, ibare ve istifine dokunulmadan, sadece harfler düzeltilip yeniden yazılarak günümüze kadar ulaşmıştır.[24]

Külliye'deki her bir eserin tezyinatı, çinileri, taş eserleri ve yazıları da aynı öneme sahiptir. Sanat tarihinde Kanuni dönemi işlenirken Süleymaniye Külliyesi bu konularda ilk önce sözü edilen bir yapılar topluluğudur. Hat sanatı incelenirken de Süleymaniye Camisi yazılarından ve döneminin önemli iki hattatı Ahmed Karahisari ile talebesi Hasan Çelebi'den mutlaka söz edilir.[25] Aslında Karahisârî ile Mimar Sinan, aynı kutsal mekânda, Süleymaniye Camisi'nde birlikte çalışan mesai arkadaşlarıdır.

Süleymaniye Camisi'nde yazılar, taşa, çiniye, vitraya, mermere, hiç bir yerde görülmemiş güzellikte, mimariyi tamamlayan bir özellikte, adeta bir mücevher gibi geçirilmiştir. Bu da Mimar Sinan'ın bu güzellikleri oluşturacak sanatkârları seçmesindeki titizliği ve kendi sanat dehasının büyüklüğü sayesinde gerçekleşmiştir.[26] Bu sanatkârların en başında ise Hattat Ahmed Şemseddin Karahisârî ve manevi evlâdı Hasan Çelebi gelmektedir.

Karahisârî'nin eserleri arasında, Kanunî Sultan Süleyman için yazdığı büyük boy Mushaf-ı Şerif'ten sonra en çok bilineni, Süleymaniye Camisi'ndeki yazılardır. Bu eşsiz hat eserlerinin hemen hemen tümü "Karahisârî" imzasını taşır: Büyük hattat "Ahmed Şemseddin Karahisârî" ve öğrencisi "Hasan bin Ahmed Karahisârî".

---

[22] Savaş Çevik, "Hat Sanatımız ve Ahmet Karahisârî", Hat Sanatı, Gelişim Süreci, Tarihçesi, Hat Sanatında Ekoller ve Karahisârî Ekolü Paneli, AKÜ Atatürk Kültür Merkezi, Afyonkarahisar, 18 Kasım 2011.
[23] İsmail Hakkı Nakilcioğlu, A. g. k., s.
[24] Ali Rıza Özcan, *A. g. k.*, s. 378.
[25] *Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı 429, Temmuz 2009 (Aktaran: Süleyman Berk, "Yitik Mirasın Peşinde Süleymaniye Camii'nin Tâk-ı Kebîri", http://www.kalem-guzeli.org/index.php?go=icerikgoster2&MNKO=146&KNO=108 (erişim: 12.11.2018)
[26] Zübeyde Cihan Özsayıner, "Süleymaniye Camii Yazıları", *İlgi*, Sayı 54, Yaz 1988, s. 16.

Ahmet ve Hasan Karahisârî, dönemlerinde inşa edilen anıtsal eserlerde, gerek mermer gerekse çini üzerinde 16. yüzyıl için kusursuz sayılacak celî sülüs hat örnekleri sergilemişlerdir.

3.1. Kapılar

Süleymaniye Camisi'nin yaklaşık 32 bin metrekarelik bir bahçeye sahip dış avlusu ile, zemini mermerlerle döşenmiş ve etrafı 28 kubbeli revaklarla çevrilmiş, 3 bin 300 metrekarelik bir iç avlusu vardır.[27] Bu avluya açılan kapıların üstlerinde hem ön hem de arka bölümlerde birbirinden güzel hat levhaları yer alır.

3.1.1. Taçkapı

Süleymaniye Camisi'ne girişte bir saray cephesi görünüşüyle beliren Taçkapı, mimari kuruluşu, süslemeleri ve kitâbeleri ile çok ihtişamlıdır. Kuban'a göre[28], Süleymaniye'nin iç avlusunun üç katlı Taçkapı'sı, ne kendinden önceki ne de sonraki cami tasarımlarında rastlanmayan bir uygulamadır.

Taçkapı üzerinde en üst kısımdaki alana celî sülüs hatla Kelime-i Tevhîd ibaresi yazılmıştır. 160x440 cm ölçülerindeki yazının zemini mermer renginde bırakılmış, harfler, süsleme işaretleri ve zeminin boş kalan kısımlarına yapılan rûmî ve hataî motifler altın varakla kaplanmıştır.

Taçkapı ve üzerindeki levhalar.[29]

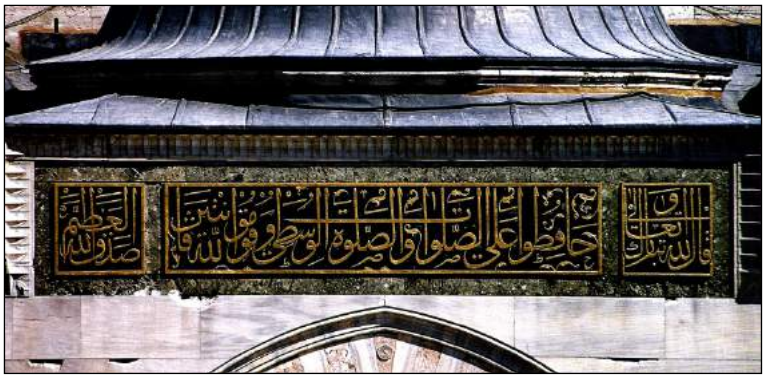
3.1.2. Cami Giriş Kapıları

Süleymaniye Camisi'nin giriş kapıları üzerinde bulunan kitâbeler, harf yapısındaki metanet ve düzgünlük yanında, istif olarak, celi sülüs yazının gelecekte ulaşacağı düzeye işaret etmektedir.

[27] Ahmet Öztürk, "Süleymaniye Camii ve Külliyesi-2", http://www.akasyam.com/kose-yazisi/2099/suleymaniye-camii-ve-kulliyesi-2.html (güncelleme: 07.08.2017, erişim: 21.01.2019).
[28] Doğan Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 88.
[29] Kaynak: Wikimedia Commons.

Kitâbelerdeki dik harflerin çokluğuna ve dikkati hemen kendilerine çekmelerine rağmen, bunların istif içerisinde mümkün olabilecek derecede dengeli dağılımına özen gösterilmiştir.[30]

Caminin iç kısmına, dış avlunun sağında ve solunda yer alan iki büyük kapı ve iç avluda yer alan Cümle Kapısı olmak üzere üç ayrı kapıdan girilir. Cümle Kapısı'nın üzerinde şadırvanlı avluya bakan kısmın üstünde bulunan celî sülüs lavhalar üç bölüm şeklinde yazılmıştır.

Şadırvanlı avluya bakan kapının üzerindeki levha.[31]

Doğu Kapısı üzerindeki selâm yazısı[32]

Girişin iç tarafındaki celî sülüs yazı 100x340 cm boyutlarında olup yaldız çerçeve içerisine ve siyah zemin üzerine altın varakla yazılmıştır.

Caminin Haliç tarafından girilen batı kapısının üzerindeki celî sülüs yazının ölçüleri ise 65x290 cm'dir.

3.2. İç Mekân Yazıları

Mimar Koca Sinan, göz alıcı kalem işleri, rengârenk camlardan oluşan revzenleri, çini süslemeleri ile taş yapıyı gerçek bir mabede dönüştüren yani Yaratan'a ulaşma mekânı haline çeviren en etkili

[30] *Türk Edebiyatı Dergisi, A. g. k.*
[31] Kaynak: Ali Rıza Özcan, *A.g.k.*
[32] Fotoğraf: İ. H. Nakilcioğlu.

ögelerden biri olan yazıyı o kadar ustaca kullanmıştır ki, bu yazılarda hiçbir abartı yahut izleyeni rahatsız edecek bir durum söz konusu değildir. Her şey yerli yerinde ve gerektiği kadar kullanılmıştır.[33]

3.2.1. Ana Kubbe Yazısı

Süleymaniye Camisi'ndeki hat örneklerinin, en büyük boyutlu ve en mükemmel olanı, hiç kuşkusuz, kubbe yazılarıdır. "Tâk-ı Kebîr" diye adlandırılan bu kubbe yazılarının, iki Karahisârî'den hangisinin elinden çıktığı konusunda değişik kaynaklarda farklı rivayetler vardır.

Müstakimzâde Süleyman Saadeddin Efendi, hat sanatının en önemli kaynaklarından kabul edilen "*Tuhfe-i Hattâtin*"de, Evliya Çelebi, "*Seyahatnâme*"sinde, Suyolcuzâde Mehmed Necib, "*Devhatü'l-Küttab*" adlı kitabında, Nefeszâde İbrahim de "*Gülzâr-ı Savab*" adlı eserinde, kubbedeki müsennâ yazının Ahmed Karahisârî'ye ait olduğunu bildirirken, Sâî Mustafa Çelebi "*Tezkiretü'l-Bünyan*"da, bu hatların Hasan Çelebi tarafından yazıldığını kaydeder.[34]

Ahmed Şemseddin'in, Hasan Çelebi'nin hocası olması ve iki hattatın yazılarının birbirine çok fazla benzemesi nedeniyle sanat tarihçilerinin bu konuda farklı yorumlarda bulunmuş olması doğal karşılanabilir. Ancak değişmeyen bir gerçek vardır ki, o da bu şaheser yazıların ortak imzasının "Karahisârî" olduğudur.

Süleymaniye'nin görsel sanat harikası ana kubbe yazısı.[35]

Bazı güncel kaynaklarda, kubbedeki yazının Nûr sûresi 35. âyeti olduğu belirtimekle birlikte, bu doğru değildir; kubbede Fâtır sûresinin 41. ayeti yazılıdır.

Sekiz metre çapında, iç içe iki daireden meydana gelen kubbe kompozisyonunda hatlar, 2,32 metre çapındaki dairesel bir alana yazılmış olup harflerin kalem kalınlığı 10 cm'dir. Âyetin baş tarafındaki Besmele'de, "Er-Rahman" sıfatının önündeki elif harfinin boyu 197 cm'dir. Yazının iç kısmında dikey harflerin uzatılmasından meydana gelen, yıldız hasır geçme şeklindeki örgülü kompozisyonun çapı ise 3,5 metredir.

[33] Ali Rıza Özcan, *A.g.k.*, s. 358.
[34] Ali Rıza Özcan, *A. g. k.*, s. 359.
[35] Kaynak: Ali Rıza Özcan, *A.g.k.*

Caminin yarım kubbe ve kemerleri

3.2.3. Yarım Kubbe ve Kemer Yazıları

Ana kubbeyi taşıyan dört kubbe kemerinde, daire şekilleri oluşturularak siyah zemin üzerine yazılan yazılarla cami, adeta manevi olarak mühürlenmiştir.

Mihrap üstündeki yarım kubbenin içine siyah zemin üzerine celî sülüs yazı karakteriyle ve altın varakla En'am zûresinin 79. âyeti yazılmıştır. 580 cm çapındaki yazının ortasında yer alan geometrik örgünün çapı 200 cm, merkez ile yarım dairenin yüksekliği de 250 cm'dir.

Caminin ana giriş kapısı üzerindeki diğer yarım kubbede de yine siyah zemin üzerine altın varakla ve celî sülüs yazıyla Hac sûresinin 77. âyeti yazılıdır.

3.2.4. Mihrap ve Minber Yazıları

Mihrabın üzerinde celî sülüs yazı çeşidiyle 115x250 cm ölçülerinde Âl-i İmran sûresinin 37. âyeti yazılmıştır. Neftî renkli zemin üzerindeki harfler altın varaklı olup boşluklarda rûmî motifler kullanılmıştır.

Süleymaniye Camisi'nin mihrabı.[36]

Cami mihrabı ve minberi ince bir mermer işçiliğiyle süslenmiştir. Mihrabın iki tarafındaki pencereler üzerinde bulunan çinilerde Fetih sûresi yazılıdır.

Minber aynasında nefti yeşil zemin üzerinde, 30x100 cm'lik bir alan içerisinde celî sülüs hatla ve altınla Kelime-i Tevhîd ifadesi yer alır.

[36] Fotoğraf: İ. H. Nakilcioğlu

3.3. Cami İnşa Kitâbesi

Üç bölümden oluşan Süleymaniye Camisi'nin inşa kitâbesi, cümle kapısının sağ, sol ve üstünde yer alan yazılardan meydana gelir. Kitâbe metni, sağ ve sol kitâbelerde dikey, kapı üstü kitâbesinde ise yatay dikdörtgen içine yazılıdır. Koyu lacivert renkteki mermer üzerine kabartma olarak işlenen celi sülüs yazılar altın varakla kaplanmıştır.

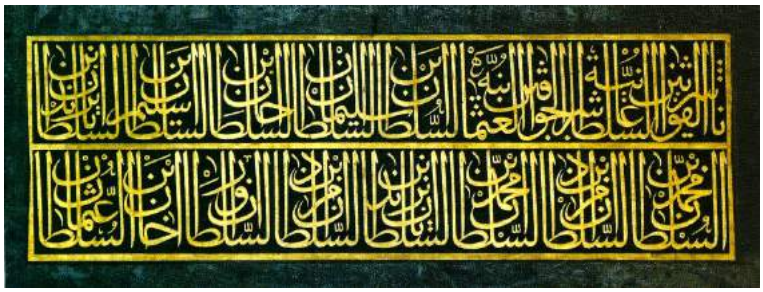
Kitabe, dönemin Şeyhülislâmı Ebussuûd Efendi tarafından hazırlanmış olup girişin sağ tarafında yerden 430 santim yükseklikte, 115x295 santimlik ölçü içinde, celi sülüsle altı satır olarak yazılmıştır.

Anakapı Cami inşa kuzey kitâbesi.[37]

Orta kısımda yer alan, 105x320 cm ölçülerindeki kitâbede Osman Gazi'den Kanunî'ye kadar Osmanlı padişahlarının isimlerinin bir silsile içerisinde yazıldıkları görülmektedir. Hasan Çelebi'nin, bu kitâbedeki dikey harfleri yan yana sıralaması, orta bölümde ise sultan ve padişah isimlerini alt alta dizmesi, caminin azametiyle ahenkli bir görünüş meydana getirmektedir. İki satır halinde yazılan kitâbe metninde dikey harfler o kadar ustalıkla dizilmiştir ki, tarih içerisinde Osmanlı hânedanı sanki bir merasim yürüyüşü yapıyor gibidir.

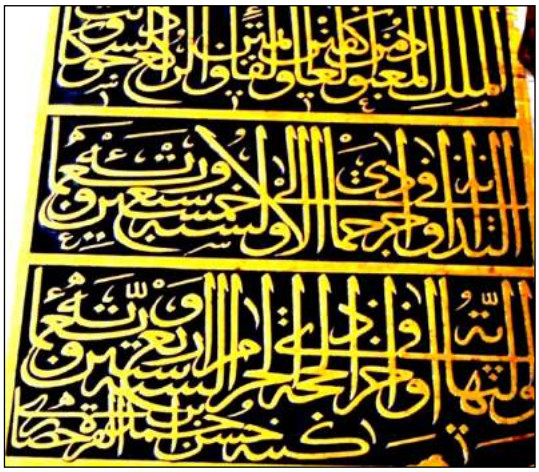
Günümüz Türkçe'siyle kitâbe şöyledir: "Saltanat kanunlarının yayıcısı, Osmanlı hakanlarının onuncusu, Sultan oğlu Sultan, Sultan Osman oğlu, Sultan Orhan oğlu, Sultan Murad oğlu, Sultan Bayezid oğlu, Sultan Mehmed oğlu, Sultan Murad oğlu, Sultan Mehmed oğlu, Sultan Bayezid oğlu, Sultan Selim oğlu, Sultan Süleyman Han."

Anakapı Cami inşa orta kitâbesi.[38]

[37] Kaynak: http://www.tas-istanbul.com
[38] Kaynak: Ali Rıza Özcan, *A.g.k.*

Caminin ana giriş kapısının sağ tarafındaki celî sülüs yazıyla aynı ölçülerde, simetrik bir düzenlemeyle yazılan soldaki kitâbe de altı satırdan oluşmaktadır. Camide Hasan Çelebi'nin imzası sadece buradaki son satırda göze çarpmaktadır.

Kitâbenin sonunda "Ahmed Karahisârî oğlu Hasan" imzası.[39]

4. Son Söz

Kapısından kubbesine kadar Osmanlı hat sanatının görsel harikası Karahisârî yazılarını bünyesinde barındıran Süleymaniye Camisi, yüzyıllardır kutsal bir ibadet mekânı olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

Başta Süleymaniye Külliyesi, Camisi ve içindeki eşsiz hat levhaları olmak üzere, tarih ve medeniyetimizin en güzel, en seçkin örnekleri olan ve kıymetlerine paha biçilemeyen sanat eserlerimize titizlikle sahip çıkmak, onların zamanla aşınıp yıkılmalarını önlemek millî bir görevdir. Bununla birlikte, kültür ve sanat varlıklarımızın envanterini oluşturmak, niteliklerini koruyarak, bu vatanın tapu senedi olan, ata yadigârı eserleri, gelecek kuşaklara sağlam ve doğru şekilde aktarmak da temel hedefimiz olmalıdır.

Kaynakça:

Alparslan, Ali, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

Barın, Emin, "Türk Mimarisinde Yazı", *Akademi: Mimarlık ve Sanat*, İstanbul, 1981, Sayı: 10.

Berk, Süleyman, "Bir Azmin Hikâyesi, Hattat Hâmid Aytaç ve Gülzâr-ı Besmele", *İSMEK El Sanatları Dergisi*, Sayı: 6, 10.06.2015.

----------, "Gelenek ve Gelecek", *El Sanatları*, Sayı: 2, 2006.

----------, *Hat Sanatı, Tarih Malzeme ve Örnekler*, http://www.kalemguzeli.org/index.php?pageNum_Recordset2=2&totalRows_Recordset2=7&go=icerikgoster&MKNO=7 (erişim: 30.09.2014).

Çevik, Savaş, "Hat Sanatımız ve Ahmet Karahisârî", *Hat Sanatı, Gelişim Süreci, Tarihçesi, Hat Sanatında Ekoller ve Karahisârî Ekolü Paneli*, AKÜ Atatürk Kültür Merkezi, Afyonkarahisar, 18 Kasım 2011.

Derman, Uğur, "Osmanlı Celî Hattında Klasik Kavramı", *Sanat ve Klasik*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2006.

Gerçik, İbrahim Zeyd, *Bir Yönetim Modeli Süleymaniye (Yönetim, Psikoloji ve Kurum Kültürü)*, Küre Yayınları, İstanbul, 2010.

"Hat sanatı", *İslâm Sanatları Tarihi*, Editör: Muhittin Serin, 4. baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 2084, Eskişehir, 2012.

http://www.tas-istanbul.com (erişim: 30.09.2014).

"Karahisari'nin Hali", http://www.hatvesanat.com/anilar/ahmed_karahisari.html (erişim: 02.12.2018).

Kuban, Doğan, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

[39] Kaynak: http://www.tas-istanbul.com

Nakilcioğlu, İsmail Hakkı, "Sanat tarihimizdeki ilk grafik üstadı Hattat Ahmed Şemseddîn Karahisârî ve Sülüs Hurufat Meşk Murakka eseri", *İslâm ve Sanat*, Editör: Şeref Göküş, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.

Özcan, Ali Rıza, "Yazılar ve İmzalar", *Bir Şaheser; Süleymaniye Külliyesi*, (Ed. Selçuk Mülayim), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

Özsayıner, Zübeyde Cihan, "Süleymaniye Camii Yazıları", *İlgi*, Sayı 54, Yıl: 1988.

Öztürk, Ahmet, "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", http://www.akasyam.com/kose-yazisi/2099/suleymaniye-camii-ve-kulliyesi-3.html (erişim: 02.12.2018).

----------, "Süleymaniye Camii ve Külliyesi-2", http://www.akasyam.com/kose-yazisi/2099/suleymaniye-camii-ve-kulliyesi-2.html (güncelleme: 07.08.2017, erişim: 21.01.2019).

Serin, Muhittin, "Karahisârî, Ahmed Şemseddin", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.

----------, "Nefeszâde İbrahim", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.

Subaşı, Hüsrev, "Süleymaniye Camii Hatları, 2010 Restorasyonu", *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, Yıl: 2011, Sayı: 3.

Türk Edebiyatı Dergisi, Sayı 429, Temmuz 2009 (Aktaran: Süleyman Berk, "Yitik Mirasın Peşinde Süleymaniye Camii'nin Tâk-ı Kebîri", http://www.kalem-guzeli.org/index.php?go=icerikgoster2&MNKO=146&KNO=108 (erişim: 12.11.2018)

Ünver, A. Süheyl, *Hattat Ahmet Karahisarî*, Afyon Turizm Derneği Yayınları, Kemal Matbaası, İstanbul, 1964.

Wikimedia Commons (erişim: 02.12.2018).

RESİM VE SEMBOLLERLE İNSANLIĞIN TOPLUMSAL YOLCULUĞU

Şehrazat YASTIMAN[*]

Özet

Bir toplum sanatsız olarak düşünülemez. Geçmişte olduğu gibi şimdi de toplumsal bir varlık olan insan, sanatla bütünleştiği ölçüde gelecek kuşaklara kendini en iyi şekilde ifade edebilir.

Sanat, kişinin duygularının, düşüncelerinin, yaşanmışlıklarının, toplumsal yaşamının dışa vurum aracıdır. Her sanat türü bunu kendine has özelliklerle dile getirir. Sanatla insan, sosyo-kültürel ve psişik özelliklerini eserlere yansıtır. Resimle ise çizgiyi, sembolleri, boyaları, rengarenk bir dünyayı, taşlar, kayalar, kağıt, kumaş ve objeler üzerinde dans ettirir.

Daha ilk insandan bu yana belki de insanlığın ilk sanat ürünü kayalara ve kaplara çizilen resimlerdir. İnsanoğlunun sosyolojik yürüyüşünü ve geçmişini, korkularını, sevinçlerini, ritüellerini, inançlarını, bayramlarını, savaşlarını vs. resimlerden öğrenebiliriz. Sembollerle ise bütün bir toplumun ortak kavramlarını, kutsallarını ve değerlerini öğrenebiliriz. Belki de geçmişteki sanat eserlerini, sembolleri ve resimleri iyi okuyabilirsek, binlerce yıldır dile gelen resimlerin sessiz çığlıklarını duyabilirsek bugünün toplumsal sorunlarına da ışık tutabiliriz.

Anadolu'da sembollerle adım atılan bu yolculuk, taş duvarları süsleyen yaşam biçimlerinden başlayarak gitgide sosyalleşen insanın gizemli serüvenini Göbeklitepe'den bugüne dek taşır. Bu çalışmada Neolotik dönem Göbeklitepe'den Çatalhöyük'e, Stonehenge'den Mayalara, Mısır, Hint ve Çin sanatına, Rönesans'dan günümüz Türkiye çağdaş resmine kadar bütün bu çizimlerin toplum hayatı ile ne kadar iç içe olduğu, özellikle de Göbeklitepe'nin sembol ve resimlerinin din sosyoloji açısından önemi ve çağdaşları üzerindeki etkileri gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Resim, Sembol, Toplum, Göbeklitepe

THE JOURNEY OF HUMAN SOCIETY WITH PICTURES AND SYMBOLS

Abstract

A society without art is inconceivable. In the past, as well as today, in order to transmit himself to the future generations, human being as a *zoon politikon*, uses art as an instrument.

As an instrument, art enables him to transmit his feelings, ideas, personal and social experiences. Each form of art accomplishes this task in its own peculiar way. Art is a way through which people find ways of expression of their own socio-cultural and psychic characteristics. Through picture, he is able to play the lines, symbols, colours and colourful worlds on stones, pebbles, paper, fabric and other objects.

Presumably, from the emergence of the human being on Earth, pictures we find on the stones and pottery represents the first products of art. It is quite possible to learn all kinds of human social circumstances; his past, fears, joys, rituals, beliefs, holidays, wars etc. On the other hand, we can learn all the concepts, sacraments and values of a Society through its symbols. If we manage to read the pictures, symbols and other products of arts, if we manage to understand the message of their art, we can even contribute to the better understanding of contemporary problems of our society.

In Anatolia, the journey starting with symbols and other products of arts we find on stones, represents the evolution of the human society from its beginnings in Gobeklitepe. In this research, I will try to show the importance of the Gobeklitepe symbols and pictures in the field of the sociology of religion and to highlight the place of art in the society from Gobeklitepe to Çatalhöyük in the neolitic preiod, from Stonehedge to Mayan, Egyptian, Indian and Chinese art, from Rennaisance to the modern day Turkey.

Keywords: Art, Picture, Symbol, Society, Göbeklitepe.

[*] Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Din Sosyolojisi Yükseklisans Öğrencisi, azadecicek@gmail.com

Introduction

What do we think when we confront a picture? Do we just express our feelings about its beauty? Or do we conjecture about the goals of its creator? If it is the first thought, then this is really regrettable to the artist. It means he hasn't acheived his goal.

Every artist performs his art in accordance with his times, culture, nation and way of living, as well as in accordance with his own character, intellect and experience. A product of art represent its own time with all its constituents. It is an expression of the given age. Therefore, an artist always moves in order to acheive a particular goal or set of goals. He endevours to encapture the feelings and ideas of his society, and also to transmit the beaties, conflicts and weaknesses of his social environment. This is all done for the sole purpose of art. Shortly, an artist tries to communicate the society through symbols.

A symbol is a meaning that people of a given society tend to ascribe to signs, objects, forms etc. Symbols is seen to be engraved in the art, and especially so in the art of picture. That is why a painter is mostly found to be disposed to symbolic expression..

It is clear that art of painting is closely related to the all dimensions of a society. From the earliest times, the art of painting is closely related to the religious feelings and beliefs. The relationship of religion and picture is evident throughout the history. The development of each always affected the development of the other. We can see that religious and ideological narratives and doctrines are mostly conveyed and imposed through the art of picture. When we turn to the oldest civilizations, such as Ancient Egypt, Sumerians, Mayans, Indians or Chinese, we see that all the representation of the afterlife and others worldly affairs are conducted via picture. The sacraments are always pictured along with other symbols. The phenomenon of religion is almost entirely transmitted through art, even so sometimes verbal, but mostly visual. The oldest pictures of hunting events are often interpereted as ritual of sacrifice.

The pictures and symbols we see in Gobeklitepe today, are easily found in all other ancient civilizations and cultures across the world. Through this, we can even follow the spreading of human race all over the globe. Mayan and Chinese should be mentioned in this light. Afterwards all other nations and cultures produced their own peculiar forms of art. It took Centuries for the art of picture to take is contemporary shape. This development is closely related to the social continuation of the human society in general.

In our own times the art of picture took almost completely new shape. With the help of mass communication, initially different forms of society tend to behave as a single global reality. For this reason, the contemporary picture is harder to understand. The picturinf of objects took more personal forms. Symbolic expression took the trip back to thousand years. Realist picture and forms of expressions are displaced bymore personal use of the line and colour. This new form is becoming a new fashion and is being spread by mass communication instruments. Through this instruments people are able to exchange their own artistic values almost instantly. A new picture is shared on social media and is subject to evaluation from the first instant. This change brought about a new dimension to the understanding the art. Just as throughoout the history, today we are in need of a profound knowledge in order to understand and assess all products of art. New forms of experience, cultural units and globalistic understandings enriched the art with new dimensions.

The modern man, along with all his experiences, managed to improve his art of picture, symbols and knowledge. History itself consists of repetition in part. In this way, if we acheive to understand the products of art, symbols and pictures of the past, we can take a step forward to better understand the conditions of modern society. Also we can transmit our own understanding of the world and everything in it through art. But it is also very important to be able to correctly understand and interpret the products of art and symbols. In other words, it is very importnt to be able to evaluate the products of art in their own culture, place, time and social environment.

This research aims at drawing attention to the mutual relations of the picture, symbols and social life, and through this perspective to assess the pictures and symbols of ancient cultures and civilisations in

this new light. It is well known that history is a good advisor on the matters of today. Another aim of this research is to try to present a new reading of historical artistic data, in order to help better understand the contemporary and future art.

In this research I made use of available archeological data and findings, their interpretations, the meaning of symbols, their environments, art of picture and their interpretations in many articles and books. Also I tried to include all the available data on social environment and relevant finding of ancient societies, with the focus on their expression in picture and symbols. Also I tried to make some important comparisons when an opportunity presented itself.

Some of the data, like that of Gobeklitepe, has not yet been thorougly assesed and the pictures and symbols found at this site are still open for controversy. With the idea of continuity between civilization, this problem in regard of correct interpretation should be overcomed in the near future.

Starting from the different and similar dimensions of the products of art, the subject and style of art should be categorised in accordance with its mother civilization, time and place. With the lack of efficient mass communication, the change in the ancient civilizaitons is a process of a very slow nature. For this reason, we can come across very similar simbols in many civilizations like Gobeklitepe, Egypt or Maya spanning thousaands of years. Stonehedge in England is very similar to many difirrent cites in ancient civilization, for example. From this perspective it is very importanat to determine the exact time and place of a given change in order to assess its precise meaning. This evident during the Rennaisance in Europe, with the change of forms, subjects and colours in line with social transformations.Whenever a society undergoes significant change, this change is clearly visible in its art and artistic techniques.

Our historical journey continues its pace. One way of creating strong societies for tomorrow is possible through our works. The art stands as one of the most important instruments in this context. That is why, any society should embrace the art and their own artists. The future will take shape according to their products and endevours. The rise of a society and its finding of a meaning is possible only with their artisits.

Giriş

Bir resme baktığımızda ne düşünürüz? Ne kadar güzel bir resim, der geçer miyiz? Yoksa ressam bunu yaparken ne demek istiyor mu, deriz? Eğer birinci gruptaysak bu, sanatçı için üzücü bir durumdur. Sanatçı amacına ulaşamamış demektir.

Her sanatçı bulunduğu dönem, kültür, millet, yaşam biçimine, ayrıca kendi şahsiyeti, zekası ve tecrübesine göre resim yapar, sanatını icra eder. Bir sanat eseri sanatçıyla, onun bulunduğu devrin ortak ürünü olarak ortaya çıkar. Sanat yaşanılan devrin ifadesidir. Sanatçı da bulunduğu devrin, yaşam alanının, şartların kısaca toplumun gerektirdiği şekilde eser üretir. Sanatçı bir amaç çerçevesinde hareket eder. Her zaman içinde bulunduğu toplumu, güzellikleri, çatışmaları, zaafları yani toplumun duygu ve düşüncelerini dile getirmek ister. Bunun için sanat yapar. Yani sembolik açıdan içinde bulunduğu toplumu bir şekilde eserlerine yansıtmaya çalışır.

Sembol, bir toplumda yaşayan insanların, duyguları, düşünceleri herkesin kabulünü alarak; işaretlere, nesnelere, şekillere vs. yüklediği anlamdır. Sanatla, özellikle resim sanatıyla sembol iç içe geçmiştir. Resim sanatçıları genellikle sembolle anlatım yoluna girerler.

Resim sanatı toplumun her boyutuyla ilgilenmiştir, fakat en eski çağlardan itibaren tüm toplumlarda daha çok din ilişkisi üzerine kurulmuştur. Tarih boyunca din ile resim ilişkisi devam etmiştir. Resim geliştikçe dini düşünce ve duyuşlar da buna paralel olarak gelişmiştir. Dini ideolojiler kendi söylemlerini ve öğretilerini topluma duyurmak, kabul ettirmek ve amaçlarını gerçekleştirmek için resmi kullanmışlardır. En eski uygarlıklarda, Eski Mısır'da, Sümer'de, Maya Uygarlığında, Hint ve Çin'de vs. kadim uygarlıklarda hep öbür dünya inançları ve diğer dünya ile irtibat şekilleri resim sanatıyla ifade edilmiştir. Resimlerdeki kutsallar, sembollerle birlikte ön plana çıkartılmıştır. Böylece din olgusu sürekli

işlenir hale gelmiştir. Esasen ilk çağlarda dini duyguları anlatmak adına resim yapılmıştır. Avcılık görüntüleri dahi tanrıya sunulan kurban ritüellerini kapsar.

İlk dönemlerdeki insanlar, Göbeklitepe'deki resim ve sembolleri binlerce yıl aynı biçimde dünyanın farklı kültür ve medeniyetlerinde kullandılar. İnsanoğlu toplumsal yolculuğunda dünyanın her yerine ulaştı. Maya. Mısır, Çin vs. yol boyu tarihe resim ve sembollerle not düştüler. Bir süre sonra her millet kendi sanatını üretti. Resmin bugünkü halini alması asırlar aldı. Son bin yılda resim hızlı bir ilerleme kaydetti. Bu, toplumsal yaşamla paralel bir süreç olarak işledi.

Günümüzde resim sanatı farklı bir şekil almıştır. Artık tüm toplumlar kitle iletişim araçlarıyla birlikte tek toplum gibi aynı türde eserler üretmeye başladılar. Çağdaş resim daha anlaşılması zor hale geldi. Nesneler kişide uyandırdığı duygulara göre çizilmeye başladı. Sembolik anlatım binlerce yıl öncesine döndü. Birebir realist çizim ve anlatımlar yerini, renk ve şekillerin kişi üzerindeki etkilerine bıraktı. Soyut çalışmalar denilen bu anlatım şekli bir moda halini aldı ve kitle iletişim araçlarıyla hızla yayıldı. Çağımızda internet aracılığıyla toplumlar sanatsal faaliyetlerden ve eserlerden anında haberdar olabiliyorlar. Yapılan resimler anında paylaşılıyor, onay ya da ret alabiliyorlar. Toplumun bütün gelişmeleri tamamen anında resmedilip, paylaşıldığını görmekteyiz. Küreselleşmeyle birlikte resim algısı da farklı bir boyut kazandı. Çağlar öncesinde olduğu gibi, çağdaş resim de çeşitli akımların etkisiyle anlamak, anlaşılabilmek için büyük bilgi birikimlerini şart kıldı. Deneyimler, kültürel birimler, küresel anlayışlar sanata farklı bir boyut kazandırdı.

Böylece bugüne dek olan yolculuğunu tamamlayan insanoğlu pek çok deneyimle birlikte resim sanatını, sembollerini, anlayışını, bilgisini geliştirdi. Tarih tekerrürden ibarettir. O halde belki geçmişteki sanat eserlerini, sembolleri ve resimleri iyi okuyabilirsek, binlerce yıldır dile gelen resimlerin sessiz çığlıklarını duyabilirsek, bugünün toplumsal sorunlarına da ışık tutabiliriz. Gelecek kuşaklara yine kendimizi sanatla en iyi şekilde ifade edebiliriz. Ancak sanat eserlerini ve sembolleri doğru bir şekilde yorumlayabilmek büyük önem taşır. Önemli olan bu eserleri içinde oldukları kültür, yer, zaman ve toplumsal yaşamlarına göre değerlendirme yapabilmektir.

Bu çalışmanın amacı resim, sembol ve toplumsal yaşamın bu iç içe işleyişinin önemine vurgu yapmak, sanatı, sanatçıyı daha iyi anlayıp onların gözünden topluma bakarak geçmiş uygarlık resim ve sembollerinin ne anlama geldiğini, bunların doğru okunmasının günümüz toplumlarına kazandıracağı büyük gelişmelere dikkat çekmektir. Tarihteki olaylar tecrübeyle geleceğe yön verirler. Bu çalışmada bir diğer amaç geçmişteki sanat eserlerini ve sembolleri en iyi şekilde okunmasına işaret ederek, gelecekte bu geçmiş deneyimlerden faydalanılması hususunda, araştırmacılara bir şekilde yön verebilmektir.

Bu çalışmada arkeolojik çalışmalar, buluntular ve bu buluntular üzerine yapılan yorumlara; sembollerin ne anlama geldiği, nerede ne sembol bulunduğuna dair yazılara; sanat, özellikle de resim sanatı üzerine yazılan yazılar, kitaplar, makalelere yer verildi. Daha önce sanat hakkında yazılan yazılar, arkeoloji ve sosyoloji açısından ele alındı.

Çalışmada toplumların yaşadığı yer, kalıntı, anlatılan dönemdeki toplumsal yaşamları, bıraktıkları izleri, özellikle resim ve sembollerin anlamları üzerinde duruldu. Kimi zaman medeniyetler resim ve sembol açısından karşılaştırıldı.

Göbeklitepe başta olmak üzere yakın zaman çağdaşlarında sembolize edilen resim ve işaretlerin anlamı henüz bulunabilmiş değildir. Sonraki toplumlar öncekilerin mirasını taşıdığına göre, günümüze dek resim ve sembollerin aldığı yolu ve bu yoldaki izleri takip etmek gerekmektedir.

Sanat eserlerinin farklı ve benzer yanlarından hareketle araştırmalar yapılarak, konu ve üsluplar, medeniyet, zaman ve yer açısından kategorize edilmelidir. Eski uygarlıklarda günümüzde olduğu gibi çabuk haberleşmeyi sağlayan kitle iletişim araçları bulunmadığı için değişimler yüzlerce hatta binlerce yılı alabiliyordu. İlk dönem Göbeklitepe algıları değişmeden binlerce yıl sonrasında Mısır, Çin ya da Mayalarda görülüyordu. Mabet yapısı binlerce yıl geçmesine rağmen İngiltere'ye, Stonehenge'ye taşınıyordu. O halde değişimlerin, kırılma noktalarının nerede, niçin ve ne zaman olduğuna bakılmalı, toplumsal olarak bunları neyin tetiklediği incelenmelidir. Örneğin Avrupa'da Rönesans'la birlikte

toplumsal yapıdaki değişmelerin, resim içindeki biçim, renk, konu ve sembollere yansıması gibi. Ne zaman toplumsal yapı değişmişse o zaman resim sanatı ve teknikleri de değişmiştir.

Tarihi yolculuğumuz devam etmektedir. Geleceğe güçlü toplumlar bırakmamız eserlerimizle mümkün olacaktır. Sanat, insanoğlunun vazgeçilmezi olarak toplumları anlatmaya devam edecektir. Toplumlar da sanata, sanatçıya, eserlerine sahip çıkmalıdır. Gelecek onların bilgi ve deneyimleriyle şekillenecektir. Toplumların yükselişi ve anlam kazanması ancak sanatçıların eliyle gerçekleşir.

Tarihin Sanatla Akışı

Şimdi zaman tünelinde bir yolculuğa çıkacak, zamanı yeniden kuracak ve zamanda 0 noktasına ulaşacak olursak bunu Güneydoğu Anadolu'dan başlatmamız gerekir. Çünkü bilinen tarih buradan başladı. Yeni bulunan bir yer zamanda bütün kurguları altüst etti. Bütün doğru bilinenler çöpe atıldı. Tarih yeniden yazılmaya başlandı. Bu gizemli yer M.Ö. 12.500'lere dayandırılan Göbeklitepe'ydi. Şimdi kronometrelerimizi yeniden kuruyor ve zamanı 0 noktasından başlatarak insanların sessiz çığlıklarını, ne demek istediklerini, toplumsal yolculuğunu sanatla keşfe çıkıyoruz.

M.Ö. 12.500 Şanlı Urfa-Göbeklitepe

Tablo1: T Şeklindeki Sütunlar

M.Ö 12.500 ile tarihlenen, Türkiye'nin Şanlı Urfa şehrinin yaklaşık 40 km. yakınında 1996'da kazılarına başlanan, Göbeklitepe tarihin akışını değiştirdi. O güne değin avcı topluluklar olarak nitelendirilen insanların tarımla uğraştıklarını, bir araya gelerek düzenli ayinler yaptıklarını, en önemlisi de o güne kadar o döneme göre üstün teknikler kullanarak bir mabet inşa ettiklerini öğreniyoruz. Bu denli büyük bir mabet ancak büyük bir otorite tarafından yaptırılabilir. Ayrıcalıklı bir ruhban sınıfı da kolektif hareketi yönlendirebilir yani örgütlü bir inanç sistemi olması gerekmektedir (http://Bilimveaydinlanma.org.2019).

> " Ancak Göbeklitepe'de sadece tapınaklar vardır ve yerleşim yeri bulunmamaktadır. Yakın dönem tarih ve arkeoloji araştırmalarının aksine ilkel olarak takdim edilen bu insanlar çağlarına göre akıllı, zeki ve bilgeydiler. Bir dünya görüşleri, evren tasavvurları ve inançları vardı. Bilgiye sahiptiler ve sanattan anlıyorlardı. Bu sebeple insanlığın hem evrimsel olduğu iddia edilen biyolojik gelişimini hem de ona uygun olarak ivme gösteren ruhsal ve kültürel gelişimini yeniden ele almak gerekmektedir. Göbeklitepe buluntularında din felsefesi açısından ele alınması gereken problem Tanrı inancının orijini ve ifade şeklidir. Öncelikle söylenmesi gereken şey inancın insanlık tarihi kadar eski olduğudur. Ayrıca Tanrı düşüncesinin nasıl ortaya çıktığına (yıldırımlar gibi doğa olaylarından korkma vs.) yönelik söylemlerin salt fantastik ve kurgusal olmanın ötesine taşınarak ampirik temellerinin oluşturulması gerektiğidir. Bu yöntem şu an için biraz zor görünmektedir" (http://bilimname.erciyes.edu.tr. 2016).

Tablo 2: Tapınağın Yerleşim Alanı

Taşlara yansıyan tarih-sosyoloji-sanat üçgeninde sembollerle başlıyor bütün yaşam. T biçimindeki sütunların insanı temsil ettiği düşünülürken, ellerini birleştirme şekli ve duruşu ibadet ettiği izlenimini veriyor. Çanta sembolü Asur ve Çin'de de var. Bereketi temsil ediyor. Bunlara tanrıların el çantası deniliyor. Sütunların üzerinde H harfi ve yuvarlak öne çıkıyor. İki insanın görüş alışverişinde bulunduğu anlamına gelen ve günümüz Aborjin topluluklarında halen kullanılan bir sembol olan, birbirine dönük iki U harfinin ortasında geçen yatık çizgi Göbeklitepe'de de mevcuttur. Hayvan figürleri olarak ise aslan, kuşlar, yılan, akrep, koyun, boğa vs. hayvanları görüyoruz. Bunlar o dönemde yaşayan hayvanları tanıtıyor. Fakat bunların çoğu o yörede daha önce yaşamamış hayvanlar. Mabet etrafındaki kurbanlık hayvanlardan bunlardan bir kısmını evcilleştirdiklerini anlıyoruz (www.milliyet.com.tr. 2019).

Tablo 3: Aborjinlerle Aynı Semboller

Göbeklitepe yuvarlak bir yapı olarak inşa edilmiştir. Eski Mısırda hiyerogliflerde ev, kasaba, çocuk bakımı işlerinde anne simgesi kullanılmıştır. İlkel yapılar genellikle yuvarlak hatlı yapılmıştır. Evler, odalar, mezarlar güvenlik anlamında anne gibidir. Buralar sıcak bir ortam sağlanması maksadıyla da süslenmişlerdir (Mumfort, 2007:25).

Göbeklitepe'de pek çok hayvan tasviri olmasına karşın öne çıkan hayvan yılandır. Çıkarılan iskeletlerden diğer hayvanların vahşi hayvanlar olduğunu anlıyoruz. Burada hemen hemen hiç evcil hayvan olmayışı buranın bir yerleşim alanı maksatlı kullanılmadığını, farklı amaçlarla yapılıp kullanıldığını gösteriyor. Aslan, akbaba, örümcek, akrep, leopar, tilki, yaban domuzu gibi hayvanlar belli bir düzende tasvir edilmiştir. Bu da oldukça anlamlıdır. Bazıları sözgelimi aslan, heykel şeklinde yapılmış, koruyucu olarak seçilmiştir. Neyi korudukları henüz bilinmemektedir. Bu koruma alanlarının zemini litrelerce su alabilen oyuklardan oluşmuş ve burada dini törenin gerçekleştiği kanısına varılmıştır. Bu sıvı kan da olabilir, bir tür içki veya su da olabilir. Yine buranın bir ritüel merkezi olduğunu düşündüren olgu binlerce insan kemiği ve kafataslarının oluşudur. Bu kafatasları yer yer kazınmış ve iskeletler de parçalanmış halde bulunmuştur. Yani bir açıkhava ölüler mezarlığı ve ritüel merkezi olabileceği yorumları yapılmaktadır. Daha sonraki dönemlerde Neolitik toplumlarda sıkça rastlanan ölülerin cesetlerinin yırtıcı hayvanlara yedirilmesi, güneşe gömme olarak adlandırılan şekle benzemektedir (http://t24.com.tr. 2018).

> "İnsan toplumsal bir varlıktır. İnsanlık tarihi boyunca insanlar, birlikte bazı ihtiyaçlarını daha kolay karşılayabileceklerinden toplum halinde yaşamakta, ancak bu şekilde bile bütün ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Çünkü bilhassa nüfusun yoğun olduğu toplumsal kesimlerde insanlar, günlük ihtiyaçlarını ya da uzun vadeli maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kendilerine daha yakın ve ilişki kurabilecekleri kişilere ya da gruplara ihtiyaç duyarlar." (Akyüz ve Çapçıoğlu, 2012:507).

Göbeklitepe civarı, insanların her türlü toplumsal ve yaşamsal ihtiyaçlarını gidermek üzere kalabalıklaştı. Ekim, dikim, hayvancılık yapılmaya başladı. Bu bölgenin oldukça verimli ve bereketli olduğunu görüyoruz. İnsanlar buraya bol yiyecek buldukları için yerleşiyorlardı. Avcılığın yanı sıra etraftaki tohum, meyve ve bitkileri topluyorlardı. Bu bölgede o dönem yabani buğday, arpa, mercimekgiller vardı. Bugünkü Anadolu kadınının mevsimine göre dağlardan, ovalardan topladığı bitkiler gibi o dönemin insanları da toplayıcılıkla hayatını idame ediyorlardı. Bu sebeple de bereketli buldukları topraklardan göç etmeyerek yüzlerce yıl burada kaldılar (http://arkeofili.com.2017).

Göbeklitepe civarındaki Karacadağ eteklerinde özellikle buğday tohumları bulunmdu. Bu da civarda tarımsal faaliyetlere bir geçişin olduğunun kanıtıdır. Elde ettikleri tohumları biriktirip tekrar elde etmek için ekiyorlardı. Bir süre sonra dağ eteklerinde ve su kenarlarında yerleşmeye, ekip dikmeye başladılar. Burada dünyanın en eski bilinen medeniyetini kurdular. Sonraki nesiller dünyanın dört bir

yanına dağılsa da binlerce yıl boyunca buradaki sembolleri, resimleri, medeniyeti yanlarında taşıdılar. Bu medeniyetin üzerine ilave ettikleriyle yol aldılar. Günümüzde bile bu medeniyetin izlerini, ilerde göreceğimiz gibi, günlük yaşantımızda taşıyoruz. UNESKO tarafından Dünya Geçici listesine alınan Göbeklitepe toplumsal yaşamının kültürel etkilerini tüm dünyaya yaymıştır (http://mediumçcom. 2015).

M.Ö. 7.400 Konya-Çatalhöyük

Tablo 4: Çatalhöyük Şehir Planı

Konya'nın 52 km. güneydoğusunda, Hasandağı'na 136 km. uzağında, Çumra ilçesinin 11 km. kuzeyindedir. Konya Ovası'ndadır. Çatalhöyük Neolitik kenti, 14 hektar alanlık alanlık Güney Anadolu Platosu'nda yer almakdadır. Toplumsal hayatları oldukça gelişmiş olan bu yerleşim alanı, Doğu Höyüğü (M.Ö. 7400-6200) ve Batı Höyüğü (M.Ö. 6200-5200) olmak üzere iki höyükten oluşmaktadır. Bu höyüklerde yerleşik hayata geçişin sembolleri olan pek çok sanatsal öge bulunmuştur. Sosyal örgütlenme ve yaşam biçimleri duvar resimlerinde, rölyeflerde ve heykellerde kendini göstermiştir. 2000 yıldan daha uzun süre dünya coğrafyasında yer alan Çatalhöyük yerleşim yerinde köyden, kalabalık kentsel hayata geçişin kalıntıları bulunmuştur. Bu neolitik yerleşim alanı çağdaşları arasında tektir. Ortadoğu ve Anadolu'da bir benzeri daha olmayan Çatalhöyük güçlü sanatsal yönleri, kültürel gelenekleri ve sürekliliği açısından tüm dünyanın dikkatini çekmiştir. Olağanüstü evrensel değerler taşıyan bu yer, 2012 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır (kulturporteli.gov.tr. 2019).

Yaklaşık 8 bin nüfusa sahip olan yerleşim, eşitlik ilkelerine uyularak bir plan neticesinde yapılmış bir yerleşim alanına sahiptir. Böylece yerleşim planına uygun kentsel yapı oluşturmayı da ilk kez burada görüyoruz. Buluntular arasında kent planını yaptıkları bir de harita vardı. 8.200 yıl öncesine ait dünyanın bilinen bu en eski haritası 3m.uzunlukta, 90cm. enindedir. Bu şehir planına göre inşa edilen evlerde, bir evin bittiği duvar diğerinin başlangıç noktasını teşkil ediyordu. Yani bitişik nizamda evlerden oluşmuştu.

Bölgede o dönemde bataklık mevcut ve insanlar bunu kendileri için bir nimete dönüştürmüşlerdi. Tarımı rahat yapabilmelerinin yanı sıra, bu şekilde kerpiç evler inşa etmişlerdir. Birbirine bağlı aralarında sokak olmayan dikdörtgen evlerde girişlerin damdan olmasıyla ısınmayı sağlamışlardır. 40-50 yılda bir eskiyen evleri yarıya kadar yıkıp, üzerine yeni ev inşa ediyorlardı. Ölen aile bireyleri eski evde gömülü olduğundan mezarları altta kalıyor, yeni evle birlikte çocuklar torunlar yeni bir hayata geçiyorlardı. 14 bin yıl boyunca üst üste eklenen evler bir ağacın kesitlerinde yer alan çizgiler gibi, kentin yaşını bizlere haber veriyor. Her yıl evlerini beyaza boyuyorlardı. Böylece evin yaşını anlayabildiğimiz boya katmanlarını elde ediyorlardı. Boyanan duvarlar resimlerle donatılıyordu (www.bizimkonya.com.2019).

Dünya mirası listesine giren bu evlerin duvarları da gündelik hayatın anlatıldığı resimlerle süsleniyordu. Anlaşılacağı üzere her ev sergi salonu gibiydi. Sanatta çok ileri gitmişlerdir. Daha ziyade barışçıl bir kavim olduklarını, eğlence ve dansa düşkünlüklerini de bu resimlerden anlıyoruz. Resimlerden ve buluntulardan elde edilen bilgilere göre, köpek, koyun, keçi, katır, sığır ehlileştirilmiş, buğday, arpa, mercimek, bezelye tarımı yapılmış, badem, ceviz ve elma yetiştirilmiştir. Yine kurt, yabankedisi, yabandomuzu, ayı, geyik türleri, kirpi ve tavşan gibi hayvanların varlığı da burada bulunan kemik kalıntılarından ve yapılan resimlerden anlaşılıyor.

Toplumsal hayatta işbölümünü, törenleri, eğlenceleri ve bunların ne anlama geldiklerini, ne şekilde yapıldıklarını, kılık kıyafetlerine değin taşlara resmedilen figürlerden anlıyoruz. Hatta savaşlarda ve avlarda evcilleştirdikleri köpekleri yanlarında taşımalarına kadar bütün ayrıntılar bu duvarlara resmedilmiş. Toplumsal yaşam taşlara büyük ve gelişmiş bir sanat eseri olarak yansıyor. Kullandıkları boyalar bugüne kadar gelebildiğine göre ileri bir teknikte olmalıdır.

a b c

Tablo 5: Duvar Resmleri

Çatalhöyük'de yüksek kabartmalar, özellikle de öküz başları tapınakları süslemektedir. Bunun yanısıra el motifli duvar panoları dikkat çekicidir. Plastik hacimli, rölyef sanatıyla ele alınmış ve boya malzemeleri kullanılarak yapılmış resimler, eski bir uygarlığın şaşırtıcı güzellikte sanatını gösteren izler taşımaktadır (Tansu, 1999: 38).

Dönemlerine göre olağanüstü bir resim anlayışı olan Çatalhöyük'de bulunan resimler günümüz resim sanatından altta kalır yanı yoktur. Duvar resimlerinin canlılığı, renklerin uyumu, biçimsel güzelliği şaşırtıcı derecede hayranlık uyandırmaktadır.

Saray ve tapınağın olmadığı Çatalhöyük'de o döneme ait bulunan pek çok yerleşim yerinin duvarlarında boyalı el baskısına rastlanır. Ellerle ilgili bu tür uygulamalar Mayalarda da görülmektedir. Mısır medeniyetinde Kadeş Savaşında da gördüğümüz gibi düşmanların elleri kesilip, Mısır'a getirilerek üst üste yığmak suretiyle teşhir edilirdi. Böylece ne kadar düşmana galip gelindiği anlaşılırdı. Ayrıca bu yöntem düşmanları korkutmak ve caydırmak amacıyla yapılırdı. El kesip bir şekilde bunları teşhir etme farklı medeniyetlerde ve zamanlarda binlerce yıl sürmüş bir gelenektir.

Çatalhöyük'de bulunan sembollerden biri bereketi temsil eden aşırı kilolu, büyük kalça ve göğüslere sahip olan kadın heykelleriydi. Dişiliği, bolluğu ve bereketi sembolize eden bu heykellerden bir kısmı doğum yapar şekildedir. Evlerin içinde boğa, geyik, koçbaşları bulunmuştur. Bunların yanı sıra duvarlar geometrik şekillerle, iç içe geçmiş dairelerle, yıldız ve çiçek motifleriyle süslenmişti. Bunlar Çatalhöyük sembolleriydiler. Elinde yırtıcı kuş olan figürler ana tanrıçanın ölüler diyarıyla bağlantısını sembolize eder (www.kilsanblog.com.2017).

M.Ö. 6.000 Aydın-Beşparmak Dağları-Latmos Kaya Mezarları

Tablo 6: T Şeklinde İnsan Figürleri

Latmos Kaya Mezarları, Muğla'nın Milas ilçesindedir. Mağalardan oluşmuştur. İsmini bulunduğu 1300m. yükseklikteki dağdan almıştır. Beşparmak dağları üzerindedir. Etrafında üç tane kale vardır.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Muammer Tuna, buranın kutsal bir mekan olduğunu, 2000 yıl önce buranın göl değil denizle bağlantılı çok işlek bir liman olarak kullanıldığını, fakat zamanla bu özelliğini yitirdiğini belirtmiştir. Tuna, gölün batı ucunun Büyük Menderes Nehri'ne döküldüğü yer alüvyonlarla 2000 yıl önce kapandığında ticaretin de son bulduğunu söylemektedir. Yaklalık 8000 yıl öncesine ait olan kaya resimlerinin dünyada eşi benzeri bulunmamaktadır. Sanatının yanısıra kadın, erkek ve çocuk resimleri çok miktarda bulunmakla birlikte, savaş sahnelerine yer verilmemiştir. Günlük yaşam hikayeleri resmedilmiştir (www.aa.com.tr.2018).

Latmos kaya meazarları resimlerinde ana tema insandır. Toplam 170 lokasyonda yerleşik hayata geçmiş insanların toplumsal değişimi anlatılmaktadır. Şenlikler, düğünler ve özellikle mutlu aile yaşantıları resmedilmiştir. Mutlu insanların doğa, insan ve birbirine bağlılıkları resme yansımıştır (https://arkeofili.com. *2016).*

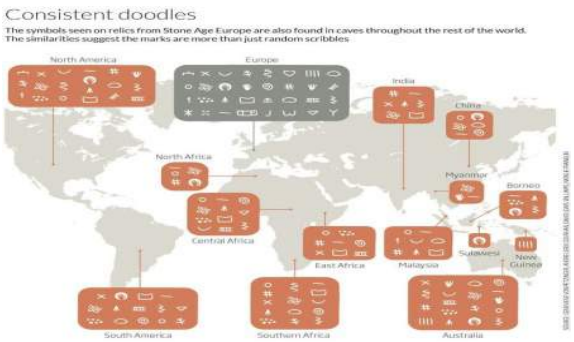
Paleolitik dönemden itibaren mağaralar, sadece insanların günlük işleri için buluştukları, su, yiyecek aradıkları yerler değildi. Burada tören merkezlerinde daha verimli bir hayat, bolluk, bereket için toplanır, resim ve ayinlerin eşliğinde birbirleriyle kaynaşır, sosyalleşirlerdi. Bir dağın içinde duvarları resimlerle süslü mağara, daha sonra kendi elleriyle yapılan dağlara, piramitlere, ziguratlara ve Mitra mağaralara dönüşecektir. Amaç hep aynıdır. Biçimleri ne olursa olsun mağaralar, ilk insanın mimari olarak oluşturdukları kapalı alanlardır. Buralar dinsel algıyı, duyusal coşkuyu ve gücü arttırdığını fark ettikleri yerlerdir (Mumfort, 2007:19-20).

Geç neolitikten kalkolitik döneme kadar süren dönemde yaşanılan bu mağaralarda, Latmos kaya resimleri, insanı toplumun bir parçası olarak resmetmiştir. Bu da tüm dünya üzerinde aynı dönem resimlerinden buradaki resimleri ayrılan bir özelliktir. Diğer bölgelerde hayvan resimleri ağırlıkla çizilirken, Latmos'da kadın erkek ilişkisi ve aile bağlarını konu alan pek çok çift resmedilmiştir. Konu ailenin devamı ve doğurganlıktır. Prof. Dr. Harald Hauptmann eşiz bir dili olan, hayatlarını tarım ve hayvancılıkla sürdüren yerleşik hayattaki bu insanların yeni dini semboller dünyasını temsil ettiğini söylemektedir. O'na göre, oluşturdukları yaşam tarzı Bereketli Hilal'in dağlı kıyılarından, Levant ve Mezopotamya'dan ve İç Anadolu üzerinden Ege'ye, Avrupa'ya dek uzanıyor. Resimleri, sembolleri ve bıraktıkları sanat eserleri tüm bu alanlara yayılıyor. Böylece neolitik ve kalkolitik dönemlerde sadece bir geçit alanı değil, aynı zamanda önemli bir kültür merkezi olmuştur (www.latmos-fesbilder.de.2019).

Anadolu'nun bereket kültürünün merkezi, yaşanılan dönemde, Beşparmak Dağlarının çevresi olmuştur. Beşparmak Dağları'nda bulunan resimler, kırmızı aşı boyası ile yapılmış olup, düğün seremonisine ilişkin figürler ve el baskılarından oluşması, hareketli ve renkli bir yaşamı betimlemesi, dünyanın gözünün buraya çevrilmesine neden olmuştur.

Latmos kaya mezarlarında T biçiminde insan figürlerine rastlıyoruz. T işareti, Göbeklitepe'den beri insanı sembolize ediyor. Ölü gömme biçimleri Çatalhöyük'le aynı. Başı ve eli kesilen ölüler yırtıcı hayvanlara sunuluyor. Eller boyanarak duvarlara basılıyor. Sanatta ileri giden bu insanlar mabet süslemesine de önem veriyorlardı. Resimlerin işlevi, paleolitik mağaraları birer tapınak yapıyor. Ressamların ise peygamberlerin ve rahiplerin öncüleri olduğu düşünülüyor. Mağara resimlerini yapan ressamlar ilkel insan değildi. Avcılıkta ustalaştıkları için aşırı derecede dikkatliydiler. Çizilen hayvanları arka arkaya koyup hızlandırdığımızda hayvanların hareket ettiği izlenimi doğar. Yani tarihin ilk sinema filmini yapmışlardır. Bu resimleri şükür amaçlı dinsel törenlerde kullanıyorlardı. Böylece bir sonraki avın bereketi için dua ediyorlardı.(Tansuğ, 1999:23).

"Bütün dinlerde mutlaka bir teşkilat bulunur. Dinin devamı için geniş halk kitlelerine ve mesajını ulaştırabileceği yöntemlere, kurumlara ihtiyaç vardır."(Akyüz ve Çapçıoğlu, 2012:517). Eski çağlarda resim bu yöntemlerin başında gelirdi. Din adamları da resim sanatını bu amaçla kullanmışlardır (Tansuğ, 1999:23).

Tablo 7: Aynı Sembollerin Dünyaya Yayılması

İnsanoğlunun yolculuğu Göbeklitepe'den tüm dünyaya yayıldı. Yolculukları boyunca inanç sistemlerini, mabetlerini, toplumsal yapılarını da yanlarında taşıdılar. Gittikleri her yere resim ve sembollerle iz bıraktılar. Afrika'da, Asya'da, Avrupa'da, Amerika'da semboller hep aynıydı. Mabet biçimleri Göbeklitepe'deki şeklini asırlar boyunca korudu, Anadolu'dan Avrupa'ya taşıdı.

M.Ö. 7.000 Avrupa-İngiltere-Stonehenge

Tablo 8: Stonehenge

Britanya adasında, 900 taştan oluşan bu yapı, Salisbury ovasında yer alıp, günümüzden 4,000-5,000 yıl önce şekil verilen devasa taş bloklardan oluşmaktadır. En büyüğü 9 metre uzunlukta ve 25 ton ağırlığındadır. Mavi taşlar (bluestones) olarak adlandırılan daha küçük boyuttaki taşlar 4 ton ağırlığında, yatay taşlarsa 7.3 m. yükseklikte dikey taşların üzerine monte edilmiştir. Bu taşların etrafta hiç taş olmadığı düşünülürse dışarıdan getirtildiği düşünülmektedir. Yaklaşık 225 km. uzaklıkta Galler'in batısında bu taşlara rastlanılmaktadır. Bu da bu taşların oradan getirtilebileceği düşüncesini doğurmaktadır. Bugün bile böyle bir yapı inşa etmek 30 milyon saatten fazla çalışmayı gerektirmektedir (http://gezievreni.com.2018).

10 bin yıl önce 80 adet 25 tonluk blokların buraya dikilmesi gelişmiş bir mühendislik zekası ve tekniği gerekli kılar. Büyük bir mabet olarak inşa edildiğine dair kanıtlardan biri daha öncekiler gibi ana merkezinin dairesel bir alan oluşudur. Burada dini tören ve ayinlerin yapıldığı araştırmacıların ortak görüşüdür. Büyük bir ibadet merkezi olduğu düşünülmektedir. Yapı matematik ve geometrik bir bilinçle yapılmıştır. Güneş ışığının taşların arasından geçmesi bunu kanıtlamaktadır. Göbeklitepe'nin bulunmasından sonra, kökenlerinin Anadolu'ya dayandığını, Britanya'da yaşayanların, Anadolu'dan göç ederek geldiğini ortaya koyan araştırmalar, aynı zamanda Anadolu'dan yola çıkanların önce Orta Avrupa'ya sonrasında İber Yarımadasına ve sonunda Britanya'ya ulaştıklarını ispatlamıştır (www.wannart.com.2019).

Mabet yapıları, toplumsal yaşam, büyük göçlere, gidilen yerlere ve değişikliklere rağmen hep aynı kalmıştır. M.Ö. 7.000'de İngiltere Stonehenge'de Göbeklitepe'nin küçük bir versiyonu görülüyor.

M.Ö. 3.500 Mezopotamya-Sümerler

Tablo 9: Sümerlerde Hayat Ağacı Tasviri

Fırat ve Dicle arasında,Mezopotamya'nın güney ucunda, günümüzde Irak'ın Bağdat şehrinden Basra'ya kadar uzanan bölgede, önceden Sümer sonraları Babil adını alan şehir Sümerce konuşmayan yabancı bir halk tarafından M.Ö. 4000-2350 yıllarında kurulmuştur (www.yenicikanlar.com.2019).

Tarih Sümer'de Başlar adlı kitabında Samuel Noah Kramer, İran'dan gelen bir kavim tarafından kurulan Sümer kentinin, sonraları Samilerle karışarak zamanla büyük bir medeniyeti oluşturduklarını, Mezopotamya'da ilk şehir devletini kurduklarını söylemiştir. Sonrasında Elam'ı, İran'ın batısına kadar olan yerleri, Mezopotamya'nın tamamını alarak büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Hazar Denizi ya da Kafkaslardan gelen yabancı kavimlerle de birleşmişlerdir.

En az 12 şehir devleti kuran Sümerler her şehirde bir tapınak yapmışlardır. Şehirlerini surlarla çevirerek istilalardan korunmuşlardır. Kendilerine özgü bir dil ve yazı geliştirmişlerdir. Geometri ve matematiğin temellerini atmışlardır. Dört işlem, dairenin alanı, çarpma bölme cetvellerini oluşturmuşlardır. Burçları ilk bulanlar yine Sümerlerdir. Bir yılı 360 gün olarak hesaplamış, ayı 30 gün kabul etmişler ve Güneş saatini icat etmişlerdir.Ay yılı takvimini bulup kullanmışlardı (www.yenicikanlar.com.2019).

Sümer resim sanatı genel olarak savaş ve barış sahnelerinden, dini ritüeller ve günlük hayattan sıradan olayları konu edinir. Sümerler resim sanatını daha çok kabartma tekniğiyle yaptılar.

Sümerler figürlerini, başı profilden, gövdeyi cepheden ve bacakları profilden çizdiler. Buna rağmen hayvan figürlerini gerçekçi bir şekilde resmettiler. Kakma tekniği resimde kullandıkları belli başlı tekniktir. Ayrıca seramik vazolar üzerine de figürlerini işlemişlerdir. İleriki dönemlerde mitolojik hayvan ve bitki resimleri de konular arasında yerini almıştır.

Sümerler, kabartma tekniğini paralarında, mühürlerinde, duvar resimlerinde ve yumuşak kil üzerinde uyguladılar. Dini törenleri, kralların Tanrıya yönelik dinsel törenlerini resmettikleri saray avlularının duvarları aynı zamanda ağaçlar, kuşlar, çiçekler ve kanatlı aslanların yanısıra stilize edilmiş insan, hayvan ve bitkilerle donatılmıştır. Stilize edilerek gerçek nitelikleri bozulmadan basitçe şematik hale getiriliyordu. Bu resimlerde insanlar hep göz, sakal ve göğüs cepheden, baş ve bacaklar yandan çizilmiştir. Yani resimde iki boyutluluk yapmak hakimdi. Krallar ve önemli kişiler büyük, diğerleri küçük ebatta tasvir edilirdi. Saray duvarları dışında maden ve toprak kaplara da bu figürleri işliyorlardı. Özellikle Sümer vazoları renk ve şekil güzelliği açısından büyük önem taşımaktdır. (http://baktakal.blogcu.com.2019).

Sümerler savaş sahnelerinin yanı sıra gündelik hayattan yaşam şekillerini de resmetmişlerdir. Özellikle krallarının savaş ve barış faaliyetlerini sembolleştirmişlerdir. Hayat ağacı ve tanrıların el çantası Çin'de, Maya'da, Sümer'de Göbeklitepe ile aynı. Sembolik olarak ilahi güçlerle iletişimi sağlıyordu.

Sümer tapınaklarında ebedi hayat ağacı Tammuz'un sembolü selvi ağacı dikilirdi. Tammuz sular tanrısı Enki'nin oğlu olarak hayat ağacına sarılı iki yılan şeklinde sembolize edilerek günümüz tıp simgelerinin arasına girmiştir. Anlamı ebedi hayat ve hastalıklardan kurtularak sağlıklı yaşamdı.

M.Ö. 1500 'de Asur kralı ister bekar ister evli ya da dul olsun bütün kadınlara başörtüsü takmayı emretti. Böylece üç büyük dinde başörtüsünün kaynağı da Sümerlere dayandığı ortaya çıkmış oldu. Mevsimler farklı isimlerle sembolize edildiler. Kartal sabah güneşinin sembolüydü. Batmayan güneşin simgesi yine kartaldı. Bugün bile kartal gücün göstergesi olarak birçok devletin sembolüdür. Roma, Selçuklu, ABD gibi (http://onedio.com.2016).

İnsanoğlu önce duygu ve düşüncelerini resme dönüştürdü. Ardından bunları sembolize etti. Semboller heceye, heceler kelimelere ve cümleye dönüştü. Nihayet yaklaşık M.Ö. 3300 yıllarında yazı bulundu. Böylece bizler resim ve sembollerin yanı sıra yazılardan da toplum yapılarını öğrenmeye başladık.

Tablo 10: Resim, Sembollerden Yazıya Geçiş

Sümerler önce sembolik jetonlar kullandılar. Bunlar bugün bizim kullandığımız jetonlarla aynı görevi görüyordu. Sözgelimi bir koyun satın alınacak, yuvarlak kilden yapılmış bir jetonun üstüne koyun çiziyorlardı. Sayı arttıkça jeton sayısı da artıyordu. Sonraları bu koyun sayısını tek kil taplete pek çok koyun şeklinde çizdiler. Biraz daha ileri gidip sembol olan şekli çivi yazısına uyarladılar. Adım adım harfleri sonrasında heceleri ve kelimeleri oluşturdular (http://arkeofili.com, 2015).

İlk sistematik çivi yazısını bulan Sümerlerin, daha sonra ilk kanunları da bularak bunları yazıya aktardıkları görülmektedir.

a b

Tablo 11: Sümer ve Mısır Yazıları

M.Ö. 1950-1750 yıllarında Asur ticaret kolonileri zamanında Asurlu tüccarlarla Hititlerin ticari ilişkileri yazının yayılmasını sağlamıştır. Böylece Hititler Anadolu'da kilden yapılan tapletlerle kendi çivi yazılarını oluşturdular. Fakat Hititler yazıdan önce kendilerinin anlayacağı şekilde sembollerden oluşturdukları bir resim yazısı kullanıyorlardı. Hitit çivi yazısı daha ziyade diplomatik ilişkilerde kullanılırken halk sembollerle oluşturdukları resim yazısıyla anlaşmıştır (www.medeniyetufku.com, 2015).

Mısır'da ise bu dönemde (M.Ö.3200) hiyeroglif resim yazısı kullanılmaya başlandı. İlk zamanlar resimli karekterlerden oluşurken, daha sonra yazı karekterler sembollere dönüşmüş bir yazı türüdür. Saray çevresinde ağır tür semboller kullanılırken, halk arasında basit semboller seçilmiştir. Önceleri kile sonra ise papürüs denilen kağıtlara yazılmıştır (www.wikitarih.com, 2019).

Resim yazısı bulunmadan önce doğacı bir anlatım vardı. Yazının bulunuşuyla birlikte şematizm başlamış ve sonrasında işaretlerden bir dil oluşturulmuştur. Bu görsel işaretlerin her biri bir obje ya da kavramla eşleşmiştir. Piktogram denilen resimli yazı sembollerinin hatları ile resim çizgileri paraleldir. Eski Mısır yazısı ile Mısır resmi, Çin resmi ile Çin yazısı birbiriyle bağlantılıdır. Resim sanatı doğacı, gözlemci olarak ilerlerken, yazı soyut bir işaret dili olarak gelişti (Tansuğ, 1999:16).

M.Ö. 6.000 Afrika-Mısır

Tablo 12: Mısır Piramitleri

Bugünkü Kuzey Afrika'da Nil çevresinde yaşıyan insaların medeniyeti günümüzde büyük bir ilgi görmektedir. Dünyanın en eski piramitleri, içinde sırlarla saklı pek çok resim ve sembolü barındırmaktadır. Büyük tapınak ve mezarlar, resim ve sembollerle süslenmiştir. Hemen hemen duvarların tamamı resimlerle bezenmiş olduğu görülür. Toplum hayatı, nasıl ve neye inanıldığı, tören ve gündelik yaşamı bu duvarlardan gözlemlemek mümkündür.

a b c

Tablo 13: Duvar Resimleri

Mısır resim sanatı kutsal olanı ifade eder. Mısırda tanrılar, dinsel törenler, öteki dünyaya geçişteki yargılamalar, hayvanlarla dinsel inançlar arasındaki bağlantılar, totemler, semboller, insan biçiminde tasarlanan fakat hayvan biçiminde başlar taşıyan tanrılar, Mısır resim sanatının önemli konuları olmuştur. Bunun yanı sıra firavunlara göre çok daha sade soylu mezar resimlerinde günlük hayat hikayeleri, Nil gezileri, avları, tarım işçilerinin çalışmaları, marangozlar, taş ustaları, çeşitli meslek erbapları, ölünün yaptığı işler, danslar, yemekler vs. mezar duvarlarını süsleyen başlıca konulardı. Krallar mezarlarında yönetim şekline kadar ayrıntılara girerken, soylu mezar resimleri daha ziyade gündelik yaşamı kapsar. Bu mezarlarda getirilen yemek çeşitlerine, işçilerin yaptıkları işlere, ekim dikime kadar her türlü meslek erbabına ait görselleri bulmak mümkündür. Eski Mısır'ın toplum hayatı büyük ölçüde günlük hayatın resmedildiği mezar resimlerinden öğrenilir. Bu resimler ölenin hizmetlilerinden, kölelerine, av eğlencelerinden, diğer işlerine kadar tüm yönleriyle en ince ayrıntısına kadar özel yaşamını kapsıyordu. Çünkü ölen kişi ölüm sonrası yeniden yaşayacağı dünyaya sevdiklerini ve çevresini götüremeyeceği için duvarlara onları resmetmek suretiyle sonsuzlukta yerlerini almış oluyorlardı. Kimi zaman değerli ve gerekli eşyalarını da yanlarına koyduruyorlardı. Ölüm sonrası hayata inandıklarından dolayı cesetlerini mumyalatıyorlardı (Tansuğ, 1999:27-28).

Bu resimler duvarlara yapılmadan önce duvar düzeltiliyor, önce kil, sonra da alçı ile sıvanıyordu. Hazırlanan duvara figürler işlenerek, çevrelerinde kontur oluşturuluyor sonrasında çeşitli renklerle boyanıyordu. Mısır medeniyeti tüm bu resimleri, kökboyaları ve isi çeşitli tekniklerde kullanarak şaşırtıcı incelikte bir renk, uyum ve ahenkte icra etmiştir. Bu boyalar önceleri fırça yerine saz ve kamış gibi ucu yontulmuş bitki parçalarıyla boyanırken, sonraları palmiye liflerinden elde edilen fırçalarla yapılıyordu. Çukur deniz kabuklarına da boyalarını koyuyorlardı. Mısır resim sanatçıları ekseriyetle doğadan elde ettikleri malzemeleri kullanırlardı. Bunların başında kökboyaları yer alırdı. Mavi ve yeşili dövülmüş emayeden, siyahı ise isden elde ederlerdi. Bunları inceltmek için de su kullanılırdı. Yapışkanlığı sağlamak için de çamsakızı eriğinden istifade edilirdi (Tansuğ, 1999:29-30).

Tarihin uzun dönemleri boyunca ressamlar ışık ve gölgeyi kullanmadılar. Canlıları kabartısız, hacimsiz ve düz bir şekilde resmettiler. 3000 yıl önce Mısır'da da bu yöntem kullanıldı. Hayvan ve bitkiler belli ölçüde hacimlendirilmiş olsa da asıl resimler, figürler özellikle insanlar düz resmedilmiştir (Parramon, 1998:10).

Mısırlılar kadın resimlerinde erkeklere göre açık renkleri kullanmışlardır. Figürlerde derinlik yoktur. İnsan resimlerinde katı bir kural olarak baş yandan, vücut cepheden, yüz yandan, gözler ilginç bir şekilde daima cepheden resmedilmiştir. İnsanlar hiyerarşiye göre firavundan, soylulara, halka, köle olma durumuna göre, büyük ebattan küçük ebada doğru resmedilirdi. Mısır resim sanatı ilk dönemlerde duvara resmedilirken sonraları papirüsler üzerine yapılmaya ve mezarlara rulo halinde bırakılmaya başladı. Bu tomar halindeki rulolar sayesinde, ölünün öbür dünyaya geçişinde kolaylık sağlandığına inanılırdı. Ayrıca resimler mumya tabutunun üzerinde de yer aldı (Tansuğ, 1999:29-31).

Mısır'da kadın olsun, erkek olsun güzelliğe ve süse büyük önem verilirdi. Ölülerini gömerken bile süslerlerdi. İnek Mısır'da güzel gözlü olduğundan güzelliğin simgesiydi. Tanrıçalar bu nedenle iri gözlü olarak resmedildiler hep. Güzellik için takılan nesnelerin üzerinde dini simgeler bulunmaktaydı. Kral ve kraliçenin tacında bile ölüm sonrası hayatın sembolü olan lotus çiçeği resmedilmişti. Firavunların takıları halktan farklı olarak astrolog ve doktor olan kahinler tarafından özel olarak yapılırdı. Takılara ait bilinmesi gereken bir başka konu da kullanılan taşların, madenlerin insan vücuduna ve psikolojisine faydalı oluşudur. Altının vücut enerjisini yükselttiğine, gümüşün insanı sakinleştirdiğine inanılırdı. Aynı zamanda altın gücü ve güneşi simgeliyordu. Güneş ise Mısır'ın sembolü tanrı Ra'yı sembolize ederken, gümüş ise ayı simgelerdi. Mısır'da insanlar neden korkarsa onu takı olarak kullanırlardı. Böylece o varlıkların şerrinden kurtulduklarına, korunduklarına inanırlardı. Bu nedenle en çok takı olarak timsahı ve kobra yılanını kullanırlardı (www.voirmagazin.com, 2016).

Mısır'da dinsel öğretilerde Osiris sembolleri kullanılırdı. Semboller öbür dünya hakkında bilgi verir, yeniden doğuşu anlatırdı. Tüm bu bilgiler dinsel öğretilerde kullanılırdı. Osiris, büyük Ra ve güneş cennetlerini anlatır (29). Lotus çiçeği kutsal sembollerdendir. Anlamı her şeyi gören fakat görünmeyen kutsal gözdür (Zen, 2013:121).

Mısır resminde özellikle firavunlar, ellerindeki sembol olan nesnelerle çizilirdi. Firavunun elinde taşıdığı en bilinen sembol, T biçiminin üzeride küçük bir daireden oluşan Ankh yani kadın ve erkeğin birlikteliğini simgeleyen Mısır sembolüdür. Her yeri gören fakat görünmeyenin simgesi göz şeklide Horos'dur. Sembol Mısır'da vazgeçilmez bir anlatım şeklidir. Burada binlerce sembol vardır. Yılan, kedi,

köpek, boğa, şahin, timsah vs. hayvanlar tanrısal güçlerle ilişkilendirilmiş, tanrılarla özel bir bağlarının olduğu düşünülmüştür (http://listelist.com, 2016).

Mısır resminde sembolize edilen hayvanları Göbeklitepe'de de görmekteyiz. Tüm medeniyetlerde Göbeklitepe algısı sürmüş ve resmedilmiştir. Bugün bile çeşitli hayvanlar farklı algıların simgesidir; Köpek sadakati, baykuş uğursuzluğu, keçi inatçılığı, aslan cesareti, yılan sinsiliği, tilki kurnazlığı, kelebek gençliği sembolize eder. Yine günümüzde çeşitli hayvanlar ülkeleri temsil eder. Örneğin horoz Fransa'nın, kartal Almanya'nın, kurt Türkiye'nin, ayı Rusya'nın, panda ve ejderha Çin'in, inek Hindistan'ın, kanguru Avustralya'nın ve boğa İspanya'nın sembolleridir. Eski Mısır'da yılan sağlığın, kedi manevi güçlerle iletişimin sembolüydü. Yine her hayvanın bir gücü temsil ettiği görülüyor.

M.Ö. 4.000 Asya-Çin

a b c

Tablo 14: Çin Resim Sanatı

Çin'de yüzlerce sembol (simge) mevcuttur. Toplumsal yaşam bu sembollerden rahatça anlaşılabilir. Çinliler tarihlerinin ilk zamanlarından beri resim ve sembolleri yaşamlarının kopmaz parçası kılmışlardır. Daha sonraki dönemlerde bu ikili yazı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yazı haline gelmiş şekiller resmin ve sembollerin birleştirilmiş şeklidir.

Uzakdoğu Asya sanatının en iyi koleksiyoncularından olan Emile Preetorius, Doğu resim sanatının sembollerle dile geldiğini söyler. Kayalar, sular, bulutlar, ağaçlar, hayvanlar, otlar karakteristik olan temalar yalnızca oldukları şeyler olmadığını, derinlikli ve anlamlı nesneler olduğunu, resimle yazı, biçimle içeriğin mükemmel bir şekilde kaynaştığını ifade ederken bizler bu sözlerden, doğanın bütünüyle sanatçının sunduğu ve yorumladığı şekliyle simgesel anlamda iç içe geçmiş varlıklar bütünlüğü oldununu anlarız (Eberhard, 2000:17).

Çin'de semboller kavram, duygu, düşünce, yaşantı yönüyle, pek çok anlam taşır. Adeta sembol toplumun vazgeçilmez bir iletişim aracıdır. Günlük hayatta sembolsüz bir anlatım düşünülemez..Çin'de insan toplumsal ve fiziksel açıdan en önemli varlıktır. Onun elinden çıkan her ne varsa o da, o ölçüde değerlidir. Çinlilere göre insan, dünyada birinci derecede yer alır. Hayvan ve bitkiler ondan sonra gelir. Yer ve gök ise bunlardan sonra sıralanır (Eberhard, 2000:20).

Çin'de biçimsel simgeler denilen, gözle görünen nesnelerden oluşan semboller vardır. Sembolle onu çağrıştıran düşünce genellikle sesteştir. Sözgelimi fu, hem yarasa hem de mutluluk demektir. Mutluluğun sembolü yarasadır. Bunlar sessel sembollerdir. Aynı zamanda koku ve tatla alakalı semboller vardır. Hatta dokunma ile ilgili semboller de vardır. Soğuk mu, sert mi; düz mü esnek mi? Gibi soruların cevabını teşkil eden simgeler mevcuttur. Ayrıca niteliksel simgeler denilen özellikle hayvanlara addedilen, nitelikleri öne çıkaran semboller bulunmaktadır. Örneğin gücün simgesi kartaldır (Eberhard, 2000:21).

Ejderler burada uğuru ve bilgeliği çağrıştırır. Ruhsal ve dünyevi büyük gücün simgesidir. Yaratıcı güçlerle ilişkilidir. En önemli ejder, güneşi, bereketi, sevinci ve ölümsüzlüğü simgeleyen ve gökyüzünde olan beş pençeli ejder olan Lung'dur. Dört pençeli ejder dünyevi güç anlamına gelir, bunun yanı sıra üç pençeli ejder yağmur sembolüdür (Wilkinson, 2011:78).

Dao/Tao önceki alemin yaratıcı gücünün sembolüdür. Her şeyi var etmiştir ve sonu yoktur. Tien-Tao Gök Tanrının sembolüdür. Gök Tanrı Tien yukarıdaki Tanrıdır ve göğün efendisidir. Tanrıyı adlandırmak amacıyla kullanılan diğer bir terin Tao'dur. Tao insanın yürüyeceği doğru yol, ahlak prensibidir (Küçük, 2014:91).

Beyaz ve siyah olarak boyanan S şeklinde bir işaretle ikiye bölünmüş sembol Ying ve Yang'dır. Yaradılışın iki prensibini anlatır. İki farklı renk gibi yaradılıştaki iki zıt unsuru anlatır. İyi ile kötü, yer ve

gök, kadın ile erkek gibi. Birbiri üzerine geçmiş sağlam ve kırk altı yatay çizgiden oluşan bu şekil, Yin ve Yang prensiplerinin sembolüdür (Aydın, 2018:295).

Kandiller törenlerde kullanılan ve kötü ruhlardan arındırmaya yarayan sembollerdir. Kimi zaman kağıt veya kumaşlardan yapılan ejderha şekliyle sokaklarda, evlerde, mabetlerde dolaştırılır. Böylece manevi bir temizlik gerçekleşmiş olur (Küçük, 2014:112).

Dört fazilet, yani insanlık-adalet-davranış-bilgi güzel ahlakın sembolüdür. Mükemmel erdem, ağırbaşlılık, cömertlik, samimiyet, doğruluk ve nezaketin sembolüdür (Küçük, 2014:95-97).

Daha birkaçını burada verdiğimiz ve binlercesi bulunan semboller, anlamlar ve işaretler hala Çin'in büyük zenginlik kaynağıdır.

M.Ö. 6.000-M.S.500 Asya-Hindistan

Tablo 15: İndus Uygarlığı Sanatı

Hindistan'da binlerce mağarada cenaze merasimleri, dini ritüelleri, toplumsal yaşam biçimlerini anlatan figürler bulundu. Boğa, inek, antilop, aslan, maymun bulunan figürlerden bir kaçı. İndus Irmağı etrafında bin yıl yaşamış çok gelişmiş bir medeniyet bulundu. Bakır ve bronz M.Ö. 4.000'de kullanılan maddelerdendi ve resimde de yerini aldı. Korku gibi duygularını, dini inanç ve ifadelerini resme yansıttılar. Tanrıları ve kahramanlarını resmettiler.

İndus Vadisi'nde kurulan büyük medeniyet M.Ö. 15'de yıkılınca Hint sanatı bin yıl kadar süren süre zarfında karanlık bir dönem yaşamıştır. Bu durum Buda'nın gelişine dek sürdü. M.Ö. 500' de Buda ile beraber dinsel kaynaklı resimler öne çıktı. Koyu renk ve mavi ölümsüzlüğün ve sonsuzluğun sembolü oldu. M.Ö. 480'de Buda'nın ölümü üzerine yapılan Ajanda manastırları kayaların içinin oyulması suretiyle yapıldı ve 27 adet olarak günümüze kadar geldi. Ajanda resimlerinin tam olmamakla birlikte fresko teknikle yapılmış olduğu düşünülüyor. Fresko tekniği, bir alçı üzerinde, kalsiyum karbonat eriği aracılığıyla renklerin sabit hale getirilmesidir. Ajanda resimlerinde bitkisel boyalar, toprak boyalarla karıştılıp uygulanmıştır. Bunlar birkaç milimetre kalınlığında olan, fildişi gibi parlatılmış bir badananın üzerinde uygulanmıştır. İlk zamanlar kırmızı, sarı ve yeşil renkler kullanılırken, M.S. 5. Yüzyılın sonunda lacivert de kullanım alanına girmiştir. Hintli ressamlar kırmızı boya kullanarak dış kontürleri belirlerler, sonra içini renklerle doldururlardı. Ardından tekrar kahverengi ve siyah renklerle kontürleri boyarlardı. Figürlerde hacim ve kütleye önem verirler, bunu da heykel ve rölyef sanatıyla bağları nedeniyle yaparlardı (Tansuğ, 1999:114-115-116). Bu resimlerde kullanılan her bir renk ve şeklin yanı sıra, işaretler de semboldür.

a b

Tablo 16: Hind resim ve sembolleri

Hindistan'da Buda heykelleri ve Buda'nın elleri kötü güçlerin bertaraf edilmesi, aydınlığa kurtuluşa ermeyi sembolize eder (Aydın, 2018:214).

Mudra Buda'nın el hareketlerini sembolize eder. Her el hareketinin farklı anlamları bulunmaktadır (Wilkinson, 2011:165).

Hindu Tanrı (Brahma: Yaratıcı Tanrı- Vişhu: Koruyucu Tanrı-Şiva: Yokedici Tanrı) üçlemesini Trimurti sembolize eder . Üçgen tarafından çevrili daire kimi sembolizmlerde Trimurtiyi simgeler. Ayrıca Trimurti sık sık üç yüze sahip insan figürleriyle betimlenir. Hindular üç ilahi fonksiyonu göstermek üzere kimi zaman elin üç parmağını kullanırlar, bu işarete trikala denir (Arık, 2013:10-11).

Hindistan'da renkler ve elde taşınan nesneler semboldür. Alna konan kırmızı leke Hindu olmanın, üçlü çatal tanrının kullarını koruması, aynı zamanda kraliyet asası bilgelik sembolüdür. Ayrıca bazı sesler de semboldür. Omm sesi tanrıyı hatırlatan bir semboldür. Lotus çiçeği güneşin, doğumun, masumiyetin; nilüfer çiçeği umudun; fil ilahi düzenin sembolleridir. Gamalı haç iyi talihin, kumbaa kabı verimlilik ve yaşamın sembolleridir. Daha pek çok sembol binlerce yıl önce de bugün de Hindistan'da gündelik yaşamda insanların iletişim aracıdır(http://hindistanadair.blogspot.com, 2017).

M.Ö. 1.000-M.S. 1.500 Amerika-Mayalar

a b

Tablo 17: Maya Piramiti ve Güneş Takvimi

Mayalar, bugünkü Meksika'nın bir kısmını Honduras, Guatemala ve El Salvador'u içine alan bölgede yaşamış büyük bir uygarlıktır.

Mayalar her alanda özellikle matematik, takvim ve gökbilimlerinde çok ilerlediler. Pek çok takvim icat ettiler. Mısır piramitlerinin farklı bir versiyonunu yaptılar. Bonampark ve Chichen Itza bölgelerinde kendi adlarıyla anılan tapınaklardan başka daha pek çok tapınak inşa ettiler ve bu tapınakları resimlerle süslediler. Dinsel sembollerini burada kullandılar. Bugün onların ayinlerini, ritüellerini bu duvarlara çizilen düz resimlerden öğreniyoruz. Zengin ve etkili renk anlayışını gelişmiş bir teknikle duvarlara uyguladılar. Renkleri öylesine güzel kullandılar ki, kimi zaman resmedilen mücevherin cinsi ve hayvanların en ince noktasına kadar ayrıntılar ortaya koydular. Tapınaklarında dinsel tören hazırlıklarını, tanrıları temsil eden kişileri, büyük şef ve karısını, müzikçileri ve dansörleri resmettiler. Kurban edilecek esirlere yapılan tören ve bu törenin biçimi, resimlerden kolayca anlaşılmaktadır (Tansuğ, 1999:39-40).

a b c

Tablo 18: Maya Resim Sanatı

Eski Amerika uygarlıklarının önemli resim örnekleri Bonampark duvar resimlerinde görülür. Fresko tekniğinde yapılan bu resimler, boyalar 8-10 cm. kalınlığında alçı tabaka üzerine sürülmesi şeklinde yapılmıştır. Mineral boyalarla, organik boyalar karıştırılmıştır. Boyalar kimi zaman direk kimi zaman da beyazla karıştırarak sürülmüştür. Mayalar kırmızı boyayla çizdikleri figürlerin dışını, sonradan boyuyorlardı. İçte kalan yani figür kısımlarını ise renklerle boyuyor, ayrıntıları işliyorlardı. Siyah boyayla önceden kırmızıyla çizilen yerler tekrar çiziliyordu. Böylece fresko tekniğiyle yaptıkları resim tamamlanıyordu. Maya uygarlığında perspektif yoktur, önem sırasına önden arkaya dizilirler hatta bazen arkadaki figürler öndekinden büyük ebatta çizilirdi. Genellikle insanlar profilden resmedilirdi. Mısır'da bu resim ve teknikler mezar resimlerine uygulanırken, Mayalarda böyle bir uygulamaya rastlanılmaz. Çünlü

Mayalarda Antik Mısır'da olduğu gibi mezar odalarına rastlanmaz. Ölünün kimliği bildirilmez. Mezarlar anonimdir (Tansuğ, 1999:40).

Göbeklitepe'deki sütunlar ve hayat ağacı burada semavi alem arasındaki bağlantıyı temsil eder. Buradaki sütunların artık sadece sembolik değil, aynı zamanda direk insan şeklinde olduğu görülür. Göbeklitepe'deki daire burada ilahi iradeyi sembolize etmektedir.

Kedi, köpek, geyik, jaguar, maymun, kablumboğa, yılan, balık gibi pek çok hayvan, nilüfer, mısır gibi bitkilerin yanı sıra üçgen yine diğer topluluklarda olduğu gibi burada da semboldür. Köpek, güneşin yolunda dönmesini sağlayan semboldür. Üçgen ışık ve tohumun sembolüyken mısır tüm tohumların sembolüdür. Daire Maya uygarlığında yasaları ortaya koyan ilahi iradenin simgesidir. Tüy manevi olarak göğe yükseliş, kuş ise ölen kişilerin ruhlarını simgeler.Irmak Cenneti temsil eder (http://antiksirlar.com. 2019).

Mayalar sembollerini kıyafetlerine de işlemişlerdir. Yine elleri boyayıp, duvarlara basma yöntemi Çatalhöyük ve Latmos'da olduğu gibi burada da uygulandığı duvarlardaki baskılarda görülmektedir.

15. Yüzyıl Avrupa-Rönesans

Tablo 19: Rönesans Dönemi Elçiler Adlı Tablo

1453 yılında Bizans düşünce Modern Avrupa eski dünyayı bırakıp, yeni dünyayı keşfe çıktı. Böylece 1492'de Amerikayı keşfetti. Sonrasında iki yüzyıl içinde Copernik'in(1473-1543) de katkılarıyla dünya değişti. Amerika keşfedildikten sonra kolonileşti. 1498'de Ümit Burnu bulundu. Dünyanın yuvarlak olduğunun keşfi ile yeni anlayışlar gelişti: Evrensellik. Akıl, inanç, din ve hümanizma gibi kavramlar Rönesansa damgasını vurdu. (Akgül, 2012:199).

İlk olarak Amerika'nın keşfinden sonra, Avrupa'da Rönesans ile birlikte, toplumsal hayat her yönüyle hareketlendi. Denizciliğin büyük önem kazanmasıyla birlikte yeni keşifler, yeni kıtalar ve yeni bilgiler elde edildi. Bu bilgi ve görgülerin Avrupa'ya aktarılışı, burada bilgilerin harmanlanmasıyla birlikte sanat, özellikle de resim sanatı bambaşka bir hal aldı. Toplumsal hareketlilik sanata da yansıdı. Yüz ifadeleri, duruş, ışık, gölge, renk ve mekan toplumsal hayatı anlatır oldu. Böylece resim tamamen yazının önüne geçti. Resme bakınca ortamlar bütünüyle anlaşılır oldu. Parşomen yerine kağıdın kullanımı, kitap ve benzeri yayınların matbaa ile çoğaltılıp geniş halk kitlelerine ulaştırılması, bu şekilde halkın bilinçlenerek düşün, fikir ve sanat hayatına katılması tüm toplumsal hayatı tamamıyla değiştirdi, canlandırdı. (Bektaç ve Akkaya,1990:121).

Doğuda resimler, tamamen işaret, sembollerle şekillenir ve gelenek görenekleri ön plana çıkarırken, Avrupa'da gerçeklik yani realite hakim olmaya başladı. Ortaçağ anlayışı tamamen bitti, yeni sanatsal faaliyetler üretildi. Resim sanatında gerçekçi, inandırıcı, matematiksel, geometrisel ve bilimsel bir dönem başladı. Doğa resimlerinden, iki boyutlu tasvir anlayışından vazgeçildi ve derinlik verilmesi öne çıktı (Bektaç ve Akkaya, 1990:128).

Böylece resimde üç boyutluluk dönemi başladı. Derinlik ve persfektive büyük önem veridi. Olaylar, canlılar, nesneler anlamlı ve sembolik bir şekilde kompozisyona oturtuldu. Konu insandı. Bu dönemde dünyanın merkezinde insan vardır, tabiat ise insanın etrafında bir aksesuar gibidir. Yani dekor gibidir (İpşiroğlu ve Eyüpoğlu, 2004:115). Figürler aşırı derecede büyütülürken, ufacık bir jest ve mimiğin abartılarak öne çıktığı görülür. Sadelik içinde abartı yapılmasına önem verildi.

Rönesans resmi, hiçbir zaman manzarayı öne çıkarmamış, silik bir arka fon olarak kullanmıştı. Asıl ilgilendiği sadece insandı ve onun anatomik yapısı kasları incelendi, mimikleri araştırıldı. Ressamlar,

böylece onu ve çevresini bilinçli bir biçimde canlı gibi resmetmişlerdi. Bunun için kendilerince yollar bulmuşlardı. Başlangıçta heykel sanatından istifade edilsede, sonradan bilimsel araştırmalarla yağlıboya tekniğini zengin renk seçeneklerinden dolayı tercih etmişlerdir. Bu yolla ışığı denetim altına alarak resimde çığır açmışlardı (Bektaç ve Akkaya, 1990:129).

Rönesans'daki uslup, teknik ve konu alanlarındaki sayısız değişimden birisi de ışık-gölge idi. Sanatçılar klasik dönemden fazlasıyla etkilenip, sanatlarına aktarmışlardır. Resimlerinde klasik ölçütlere göre idealleşmiş figürleri, matematiksel hesaplarla ele alınan persfektif kurallarını kullanmışlardır. Işık üzerinde yaptıkları çalışmaları resme yansıttılar. Sonuçta oldukça gerçekçi yapıtlar ürettiler (Parramonn 1998:12).

Ortaçağda ve özellikle Avrupa'da resimde dinsel konuların ele alınması asıldı. Fakat Avrupa'da rönesansla beraber konular farklılaşmıştır. 15-16. Yüzyıllarda antik ve mitolojik konular daha cazip gelmiştir. Arka planda derinlik katmak maksadıyla resmedilen günlük olay ve figürler zamanla ön planda yerini almıştır. (Tansuğ, 1999:209). Bu figürlerin ya elinde ya da yanında sembollere yer verilmiştir. Bunlar çeşitli objelerdir ama derin mana yüklüdürler.

Ortaçağda ön planda kullanılan manzaralar Rönesans resminde geriye aktarıldı. Buralara çeşitli semboller silik de olsa yerleştirildi. Yani arka plandaki öğeler derinlik katmaktan ziyade sembolik anlamlar taşımaktadır. Portrelerde kullanılan arka plan perde motifleri, meyveler, ağaçlar ve hatta renklerin sembolik değerleri vardı. Kıyafet renkleri, şapkalar, oturma, ayakta durma şekilleri, el işaretleri toplumsal mevkileri vurgulamaktaydı. Ayrıca dini motifler ve simgeler resimlerde ön planda yer aldı. Özellikle diğer medeniyetlerde olduğu gibi semboller elde taşınır olarak resmedildi ya da sembolün olduğu yer elle işaret edildi ya da bakışlar o tarafa çevrili yapılarak sembollere dikkat çekildi. Ressamlar kompozisyon kurarken toplumum yapısını resme taşıdılar. Figürler, zengin mimari dekorasyon içine yerleştirildiler. Sosyal konumları, takı ve giysiler üzerindeki sembolleri, grafik düzende konumları hiyerarşik bir yapıya göre düzenlendi. Davranış biçimleri duruşları dahi bu düzen içinde hangi yapıya ait olduklarını belirtir şekilde resmedildi (Bektaç ve Akkaya, 1990:198).

Rönesans resimlerinde kanatlı kadın talihin ve zaferin, maymun günahın sembolüdür(4). Saat, kafatası, kitap, kandil, kadeh, anahtar rönesansda sembol olarak kullanılan objelerdendir.(33) Kafatası ölümü, kitap bilgiyi, kandil ölümün, anahtar Cennet'in ve yeryüzünün bilgi anahtarını, kadeh saflığın ve mükemmelliğin, saat ölüme doğru gidişin sembolleridir.(35) Ceviz dünyevi zevkler ve bereketi, istiridye zenginlik ve lüksü temsil eder. Bıçak, tabak manen yükselişin, zeytin barış, iman, inanç ve sadakatin sembolüdür (Yücel, 2007:38). Hristiyanlık sembollerinden testis inancının simgesi haç çokca kullanılan sembollerdendir.

Bütün bu dönüşümler neticesinde sanatçılar, toplumda üst düzey noktalara gelmiş, sanatçı kimliğini kazanmışlardır. Ortaçağ ve skolastik düşüncelere karşı meydan okumuşlardır. Ahlaki sorunlarla uğraşan yeni bir dinselliği temsil etmişlerdir. (Bektaç ve Akkaya, 1990:127). Aklı ön planda tutmuşlardır.

13-19. Yüzyıl Anadolu-Osmanlı İmparatorluğu

a b c

Tablo 20: Osmanlı Resim Sanatı

Osmanlı imparatorluğu 24 milyon kilometrekare içinde üç kıtayı bünyesinde birleştirmiş ve bunu 600 yıl devam ettirebilmiş nadir medeniyetlerden birisidir.

9. Yüzyılda orta ve yakın doğudaki ülkelerle Türkler arasındaki ticari ve kültürel ilişkiler neticesinde, toplumsal gelişme ve hayat tarzlarındaki etkilerin yanı sıra, özellikle Mısır, İran, Irak, Hindistan ve Çin sanatları arasında önemli bir etkileşim olmuş, Türk sanatlarının diğerleri üzerinde baskın

etkileri izlenmiştir. Resim sanatı Türklerde farklı tekniklerde icra edilmiştir. Hat ve minyatür bunlardan bazılarıdır.

Osmanlı'da hat sanatı resim sanatıyla birleşmiştir. Önce şekiller çizilir sonrasında yazı bu şekle yerleştirilirdi. Tuğralar, Minel-aşk resimleri, hat, sanatın sembol yönünü teşkil eder. Her padişahın kendine ait sembolü olan tuğrası vardır. Yine bu sembollerin arasında amentü gemileri, kuş, kandil, çeşitli hayvanlardan oluşturulmuş besmeleler, armut biçiminde mürüvvet yazıları sayılabilir. Bu resimli yazılar camilere, evlere, kahvehanelere, halkın ortak kullanım alanlarına asılırdı (Tansuğ, 1999:157).

a b c

Tablo 21: Hat ve Minyatür Sanatı

İslam dünyasında her bölgede kendince bir hat sanatı gelişmiştir. Hat sanatı üslup, tip ve kurallar açısından oldukça zengin bir alana sahiptir. Büyük plastik değerler taşır. Anadolu'da yazı soyut bir resim düzeni oluşturmuştur. Bu tür daha ziyade Türkler tarafıdan kullanılmıştır. Türklerin, İslam kaligrafisine soktuğu taze ve yeni anlayışla birlikte dinsel duyarlılıklar biraz hafiflemiştir (Tansuğ, 1999:156).

Minyatür, çok küçük boyutta işlenmiş, ayrıntılı resimlerdir. Fakat perspektif, ışık, gölge gibi resim kuralları kullanılmaz. Bu dönemlerde kağıt ve parşömen üzerine ekseriyetle kırmızı renk kullanılarak icra edilmiştir. Genellikle dini konuları, sarayı ve saray hayatını konu edinmiştir. Minyatürler dönemin yaşam tarzını, kılık kıyafetini, gelenek, görenek ve törelerini en iyi şekilde tasvir etmiştir. 8 ve 9. Yüzyıllarda başlayan bu sanat, 17. Yüzyılda Lale döneminden sonra yerini yavaş yavaş batıdan esinlenen yağlı boya tablolara bırakmıştır.

Fatih Sultan Mehmet döneminde pek çok yabancı ressam İstanbul'da faaliyet göstermiştir. Sultan, sarayında özellikle İtalyan ressamları ağırlamış, kendi portresinin yapılmasına izin vermiştir. Bu dönemde Avrupa resimde ilerlemeye başlamış, daha önceki kalıplarını kırma ve yenilikler yoluna girmiştir. Tüm bu gelişmeler Avrupa'da Rönesans'ın ilk adımları olmuştur.

Resim ve semboller 16.yüzyılda Piri Reis tarafından farklı bir biçimde kullanılarak insanlığın hizmetine sunuldu. Dünyanın ilk haritalarından birini resim ve sembollerle anlattı.

a b c

Tablo 22: Piri reis Haritası

1513'de Piri Reis hiç gitmediği yerlerdeki toplumsal yaşamı ve sembolleri haritasında göstermiş, resmetmiştir. Bugün bu haritalarla birlikte, o dönemde daha hiç keşfedilmemiş olan yerlerde, kim nerede, nasıl yaşamış, ne yapmış bu şekilde öğreniyoruz. Amerika kıtasının güney ucu son yüzyıla kadar düz çizilirken, Piri Reis haritasında uzaydan çekilen resimlerle bire bir uyumlu eğik hali o dönemde şaşırtıcı bir şekilde çizilmiştir. Antarktika kıtası bu yüzyılda bulunmuş olmasına rağmen, O'nun dünya haritasında yeri yüzyıllar öncesinde tam olarak belirtilmiştir (www.sabah.com.tr, 2015).

Prof. Dr. Charles Hapgood, Piri Reis haritasının binlerce yıl önceyi aydınlattığını söylemektedir. O'na göre bu harita buzullarla kaplanmadan önceki Antartika'yı gösteriyordu. Yani binlerce yıl önceki çizilmiş uygarlıkların esintilerini taşıyordu. " Erken dönem kartografya tarihi uzmanı Gregory C. McIntosh,

1513 Tarihli Piri Reis Haritası (The Piri Reis Map of 1513) adlı eserinde Hapgood'un hipotezini çürüterek, haritanın tarihselleştirilmesine büyük oranda katkıda bulundu.'' McIntosh'a göre o döneme dair günümüze ulaşan tek haritadır (www.atlasdergisi.com. 2019).

Afrika kıtasındaki fil, deve kuşu, Güney Amerika'da lama, puma gibi o güne kadar bilinmeyen pek çok hayvan, ülke ve kıta bu haritalar üzerinde resmedildiğini görüyoruz. Haritanın kuzey ve güneyde 32'şer uçlu birer rüzgar gülü var. Daha pek çok resim ve sembol incelenmesine rağmen dünyanın en kapsamlı ilk haritasının sırrı tam olarak keşfedilmiş değildir.

Avrupa'da resim büyük bir gelişme gösterirken aynı dönemde minyatürde ustalaşmış Osmanlı'da resimde üç boyutluluk hakim olmaya başladı. Çarşı, Pazar, tarihi dokular, yaşam biçimleri gerçekçi bir şekilde resmedildi. Duygu ve düşünceler yüz ifadelerine yansıdı. Duygular resimlerden okunur oldu. Bunda yabancı ressamların Osmanlı topraklarına gelişleri ve Türk ressamlarla etkileşimleri büyük rol oynadı.

Batılıların Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğu bilim araştırmalarının artması, yabancı ressamlarının gördüklerini ülkelerinde anlatması, bunları resmetmesi, özellikle de sanat dallarını, dekoratif işleme, iç mimari, Osmanlı dekoratif sanatlarını ülkelerinde yaymaları neticesinde, Batıda Osmanlıya bir merak ve hayranlık uyandı.

17 yüzyılda kıtalarında ayrı ayrı güçlü iki devlet, Fransa ve Osmanlı İmparatorlığu, aynı noktada buluştular. Gerçi iki saray arasında tam bir iletişim kurulmasa da üst düzey yöneticiler birbiriyle ilişki içindeydi. Birbirine hediyeler takdim ediyor, hatıra eya alışverişinde bulunuyorlardı. Objelerin bu geliş gidişine ticaret de eklenince etkileşim kaçınlmaz oldu. Kahve alışkanlığını Osmanlı'dan alan Fransızlar 1671'de buradan götürdükleri cezve, fincan ve kahveyle Marsilya'da ilk kahvehaneyi açmış oldular. Sonradan bu alışkanlık tüm Arupa'ya yayıldı (Yenişehirlioğlu, 1993:62).

18. yüzyılda Doğu-Batı arasındaki her yönlü etkileşim arttı. Mimarinin yanı sıra değişen kılık kıyafetler de resme yansıdı. Yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da sanatın ve modanın merkezi haline gelen Fransa'dan özgürlük fikirleri de yükselmeye başladı. Böylece sadece sosyo kültürel kaynaklı değil aynı zamanda eğitim ve sanat alanlarındaki öykünmeler neticesinde hürriyet, özgünlük ve modernizm gibi düşünceler hayata ve resme yansıdı (Yenişehirlioğlu, 1993:65).

19. yüzyıla gelindiğinde resimde Batı teknikleri, biçim ve estetiği tamamen Osmanlı ressamlarını etkisi altına almıştır. Türk ressamlar daha ziyade manzara resimlerini gerçekçi bir anlayışla resmetmişlerdir. Yıldız Sarayı, çevresi, havuzlu bahçeleri, büyük salon odaları ve tüm bu mekanlar içindeki renkli yaşamlar fotoğraf gibi resim içerisine yerleştirilmiştir. (Tansuğ, 1999:158-159).

19. yüzyılın sonlarında Batıdan gelen ressamlar İstanbul'un çeşitli mekanlarını ustaca resmettiler. Onlar için zengin bir kültür ve medeniyete sahip olan bu topraklarda konu bulmak zor değildi. İnsanların kalabalık olduğu mekanlar ressamların konusunu teşkil etti. Cami içler, avluları hatta mimarisi oldukça ilgilerini çekiyordu. Özellikle Eyup mezarlığı olmak üzere mezarlıklar ve taşları dikkatlerini çeken bir başka konuydu. Oryantalist ressamlar, insanların çok olduğu, toplumun gündelik hayat içinde aktivitelerini gerçekleştirdikleri kapalıçarşılara, kahvehanelere de ilgi duyuyorlardı. Onlara göre en ilginç ve güzel İstanbul manzaraları ise Haliç ve Boğaziçi manzaralarıydı. Ressamların resimlerinde ayrıca Doğulu kadın ve erkeklerin giysileri, kullanılan eşyalar, davranış biçimleri ve ülkede yaşayan yabancı insanlar da bu ressamların konusu olmuştur (İnankur, 1993:78-79).

20. Yüzyıl Anadolu-Çağdaş Türk Resmi

Çağdaş Türk resminin ilk adımları 20. Yüzyılda atıldı. Özellikle 1920'den itibaren resimde bir modernleşme görüldü. Birinci dünya savaşının başladığı 1914'lü yıllarda Avrupa'ya resim eğitimi için giden Türk ressamlar, savaşın başlamasıyla birlikte ülkelerine dönmek zorunda kaldılar. Geldiklerinde resimlerini sergileyebilecek geniş bir alan bulmakta zorlandılar. İtalya'dan, Fransa'dan, Almanya'dan gelen ressamlar İstanbul'da toplandılar. Avrupa etkilerinden kurtularak kendi özgün stillerini belirleyip, yeni bir sanat hamlesi gerçekleştirdiler. Bu edinimleriyle birlikte Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin tertip ettiği ilk Türk ressamlardan oluşan sergilerini 1914'de İstanbul'da açtılar (Berk ve Özsezgin, 1983:23).

Osmanlı İmparatorluğu yerini yeni Türkiye'ye bırakıyordu. Dünya savaşlarının yıkıcı etkileri bu coğrafyayı da sarsmış, halkı sıkıntı ve yoksulluk içinde bırakmıştı. Tüm bu gelişmeler insanların yüzlerine yansıyordu. Ressamlar tüm bu etkileri resme yansıttlar.

Ressamlar artık halka açılıyordu. Saraylar, bahçeler, sokaklar, natümortlar terk edildi. Yerine toplum ve insanlar konuluyordu. Toplumun sevinç ve kederlerinin insanların yüzlerine, mimiklerine, hareketlerine yansıması konu ediliyordu. İstanbul, bitmez tükenmez konu ve tema kaynağı olarak ressamların paletlerinde, tuvallerinde yerini aldı. Bunları yaparken doğadaki ayrıntılara girmiyor, lekesel çalışıyorlardı. Yani tekniklerini de değiştirmişlerdi. Çizgiler topluca çiziliyor, renkler bir bütün halinde atılıyordu. İnce samur fırçaların yerini geniş fırçalar aldı. Bir dokunuşla konulan renkten cismin ne olduğu hayallere, çağrışımlara göre tanımlanması istenir oldu. Kara, koyu renkler yerini parlak, şeffaf bir dünyaya bıraktı (Berk ve Gezer, 1973, sf. 25).

Toplum büyük bir değişim yaşıyordu. Yeni bir devlet kuruluyor, insanlar bu yeni döneme adapte olmaya çalışıyorlardı. Savaşın yaralarını sarmaya çalışırken, kurumlarla birlikte resim sanatı da dönüşüm geçiriyordu.

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti 1921'de Güzel Sanatlar Birliğine dönüştü. 1930'lu yıllardan itibaren resim sanatı modernleşmeye başladı. Bu modernleşme D grubu çatısı altında toplanan ressamlar tarafından gerçekleştirildi. 1933'de kurulan cemiyetle beraber Türk resmi Batıya göre olan 50 yıllık gecikmesini ve açığını kapatma yoluna girdi.

Yüzyılın başından itibaren Avrupa resim sanatında, yepyeni teknik ve duyuşlar göze çarpmaya başladı. Soyut sanat çatısı altında Kübizim, Sürrealizm, Konstrüktivizim, Abstre hızla dünya sanatçıları arasında kendine yer buldu. Bu konuda açılışı Rusya ve Almanya yaptı. Batıda yüzyılların birikimi olan bu sanat düzeyi, Türkiye'ye 1928-30 yılları arasında girebildi (Berk ve Özsezgin, 1983:54).

a b c

Tablo 23: Çağdaş Türk Resmi

1960- 1969 yıllarına girildiğine resim yarışmaları, ardı ardına açılan sergiler, ressam gruplarının küçük gruplar halinde birleşmeleriyle birlikte Türk resim sanatı büyük bir sıçrama yaptı. Ulusal ve yöresel olma tartışmaları başladı. Sonucunda evrensel olma kavramı ortaya atıldı. Böylece resimde sadece klasisizm algısı değil, aynı zamanda yeni görüşler, teknikler, araç ve gereçler de değişiyordu. Toplum modernleştikçe resim de tüm yönleriyle ona eşlik ediyordu. Yağlı boya dışında suluboya, guaş, pastel, akrilik gibi farklı boya ve tekniklere ait resimler de Türk resim sanatı içinde yerini aldı. Ayrıca kazı diye de adlandırılan gravür, resim sanatının yağlıboya ve freskten sonra gelen en önemli kollarındandır. Gravür tahta, muşamba, bakır hatta taş üzerine kazılan figürlerin, seçilen obje ya da malzemeye uygulanan baskısıdır. 18. yüzyılın sonunda Almanya'da ortaya çıkan gravür sanatı, Türk resim sanatının en erken dönemlerinde, harita ve kitap basmak üzere kullanılmıştır. Bu iş için kullanılan baskı grafiği tekniği, taş basma teniğidir. Yarım yüzyıl öncesine dek bu teknikle yapılan Türk gravür sanatının öncülerini, renkli levhalar halinde insanların ortak kullanım alanlarının duvarlarında görmekteydik. Bunların en güzel örnekleri, Ferhat ile şirin, Köroğlu ve Dünya Güzeli'dir (Berk ve Özsezgin, 1983:98).

1980-90'lı yıllara gelindiğinde, sergilerde ve duvarlarda yer alan tüm sanat dalları ve eserleri, artık dergi, katalog ve kitaplarda da yerini almaya başlamış oluyordu. Bu da sanatçıların ve eserlerinin dünyaya açılması anlamına geliyordu.

20. yüzyılın sonunda farklı akımlarla resim sanatı renk, şekil değişimi yaşamaya başladı. Klasisizmin yanı sıra ideolizm, realizm, sürrealizm, kübizm, expressionizm, natüralism, fütürizm vs. akımlar resimde etkili oldu.

20. yüzyılda figüratif sanattan uzaklaşıldı. Renklerle yapılan denemeler sonucunda soyut resim ortaya çıktı ve bazı soyut ressamlar, renk ve şekillerin düz bir zeminde kaynaştığı sembolik, yarı natüralist resim tarzını oluşturdular (Barber, 2008:206).

Son dönemde lekesel soyut resimler yapılmaktadır. Belli bir konu ya da tema belirlenmez. Bir ağaç mavi bir leke olarak belirlenebilir. Kesinlikle ayrıntı işlenmez. Sokaklar, evler, kıyıda balıkçılar sadece leke olarak resmedilir (Berk ve Özsezgin, 1983:86).

20. yüzyılda Avrupalı ressamlar üç boyutlu dış gerçekten vazgeçince renklerle farklı bir dünya kurdular kendilerine ve modelleri kaldırıp, sadece kendilerini anlatma, duygularını öne geçirme çabasına düştüler. Avrupa'daki resim ibre değiştirdi ve ortaçağ ve öncesi resimlerine özlem duyuldu. Toplumlar küreselleşme etkisiyle bundan etkilendiler. Eski ve yeni tüm sanat eserlerine yeni bir gözle bakıldı. Anlayış, duyuş ve değer yargıları değişti. Şark minyatürleri, Japon estampları, ortaçağ mozayikleri büyük ilgi uyandırdı. Nakış nakış işlenen eserler insanlara daha yakın gelince Rönesans sanatının ne kadar yanlış olduğunu ifade etmeye başladılar. Sanatı yanlış istikamete götürüp, eskiyi unutturmaya çalışan Rönesans suçlandı (İpşiroğlu ve Eyüpoğlu, 2004:6).

Bazı Türk ressamlar Anadolu folklorundaki klasik süsleme sanatlarını, motifleri tuvale, gravüre, seramik ve mozayiğe aktardılar. Hatta çoraplarda, yazmalarda, kilimlerde Anadolu resim sanatının eşsiz örneklerini görmek mümkün oldu (Berk ve Gezer, 1999:62-63).

Toplumsal hayatı, yapıyı içine alan modernizm akımı, Batı etkileriyle şekillenen resim sanatını da etkiledi. Resim sanatındaki modernizm hareketi sanatçılara özgün kimlik kazandırdı. Her sanatçı kendine has anlatım yoluna gitti. Bağımsız hareketler neticesinde pek çok ekol oluştu. Bu yeni akımlar kişiselleşme etkisiyle farklı çalışma ve yöntemlerle kendini buldu (Özsezgin, 1999:56).

Türkiye'de soyut resim dışında, izlenimci, kübist akımlar da çağdaş resmin içinde yerini almıştır. Çağdaş resimde nesne ve soyut bağlamında duyarlılığı işlemiş ve işlemekte olan pek çok sanatçı vardır. Süreç olarak toplumlar geliştikçe sanat, sanatsal algılar, yöntem ve teknikler de gelişerek genç kuşaklara miras olarak kalmıştır. Yenilenme ve çağdaşlaşma, özellikle de günümüzde küreselleşme etkisiyle kaçınılmaz olmuştur.

Günümüz Türk modern resmi farklı bir şekle geldi. Artık tüm toplumlar kitle iletişim araçlarıyla birlikte tek toplum gibi aynı türlerde eserler üretmeye başladılar. Çağdaş resim daha anlaşılması zor hale geldi. Sembolik anlatım binlerce yıl öncesine döndü. Birebir realist çizim ve anlatımlar yerini, renk ve şekillerin kişi üzerindeki etkilerine bıraktı. Soyut çalışmalar denilen bu anlatım şekli bir moda halini aldı ve kitle iletişim araçlarıyla hızla yayıldı. Kimileri nesneleri, kişide uyandırdığı duygulara göre resmetmeye başladı. Kimileri kendince ürettiği teknik ve konuları kullandı. Kimileri de eskiye bağlı kaldı. Tüm bu çalışmalar sergilere gerek kalmadan hemen dünyayla paylaşılır oldu. Günümüzde internet aracılığıyla toplumlar sanatsal faaliyetlerden ve eserlerden anında haberdar olabiliyorlar. Yapılan resimler anında paylaşılıyor, onay ya da ret alabiliyorlar. Toplumun bütün gelişmeleri tamamen anında resmedilip, paylaşıyor.

Çağlar öncesinde olduğu gibi çağdaş resim de anlamak, anlaşılabilmek için büyük bilgi birikimlerini şart kıldı. Deneyimler, kültürel birimler, küresel anlayışlar böylece sanata farklı bir boyut kazandırdı.

Göbeklitepe'de başlayan sembolik anlatım ve şekiller binlerce yıl yol aldıktan sonra aşamalar katettiler. Artık bizimle bir bütün olan telefonlarımızda en iyi duygu ve düşüncelerimizi anlatma metodu olarak yazıyı değil, emorjileri kullanır olduk. Resim sanatında geçmişe yöneldiğimiz gibi, sembollerde ve onu kullanma ihtiyacında da geçmişe döndük. Toplumsal olaylar, yaşanmışlıklar, sanat, semboller, her şey dönüp duruyor. Tıpkı Göbeklitepe mağbet alanı gibi yuvarlak çiziyor,"Tarih tekerrürden ibarettir."sözünü özetliyor. İlkçağ resimlerine dönüş yaptığımız gibi.

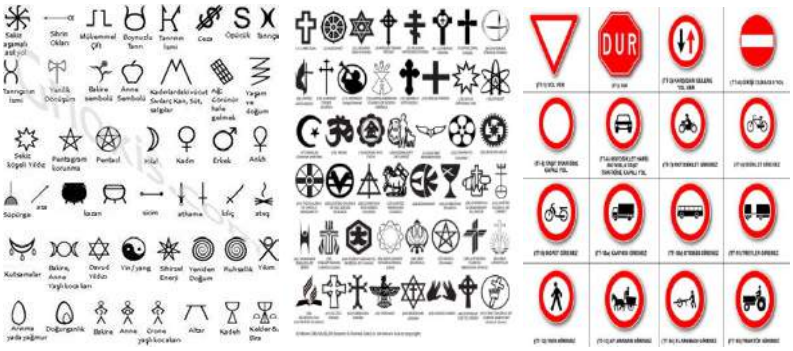
a-Çatalhöyük b-Günümüz c-Çatalhöyük d-Günümüz

Tablo 24: Çatalhötük ve Günümüz Resim Sanatı

Sonuç

Böylece bugüne dek olan yolculuğunu tamamlayan insanoğlu pek çok deneyimle birlikte resim sanatını, sembollerini, anlayışını, bilgisini geliştirdi. Tarih tekerrürden ibarettir. O halde belki geçmişteki sanat eserlerini, sembolleri ve resimleri iyi okuyabilirsek, binlerce yıldır dile gelen resimlerin sessiz çığlıklarını duyabilirsek, bugünün toplumsal sorunlarına da ışık tutabiliriz. Gelecek kuşaklara yine kendimizi sanatla en iyi şekilde ifade edebiliriz. Ancak sanat eserlerini ve sembolleri doğru bir şekilde yorumlayabilmek büyük önem taşır. Önemli olan bu eserleri içinde oldukları kültür, yer, zaman ve toplumsal yaşamlarına göre değerlendirme yapmaktır.

Göbeklitepe başta olmak üzere yakın zaman çağdaşlarında sembolize edilen resim ve işaretlerin anlamı henüz bulunabilmiş değildir. Sonraki toplumlar öncekilerin mirasını taşıdığına göre, günümüze dek resim ve sembollerin aldığı yolu ve bu yoldaki izleri takip etmek gerekmektedir.

Tablo 25: Geçmişten Günümüze Semboller

Sanat eserlerinin farklı ve benzer yanlarından hareketle araştırmalar yapılarak, konu ve üsluplar, medeniyet, zaman ve yer açısından kategorize edilmelidir. Eski uygarlıklarda günümüzde olduğu gibi çabuk haberleşmeyi sağlayan kitle iletişim araçları bulunmadığı için değişimler yüzlerce hatta binlerce yılı alabiliyordu. İlk dönem Göbeklitepe algıları değişmeden binlerce yıl sonrasında Mısır, Çin ya da Mayalarda görülüyordu. Mabet yapısı binlerce yıl geçmesine rağmen İngiltere'ye, Stonehenge'ye taşınıyordu. O halde değişimlerin, kırılma noktalarının nerede, niçin ve ne zaman olduğuna bakılmalı, toplumsal olarak bunları neyin tetiklediği incelenmelidir. Örneğin Avrupa'da Rönesans'la birlikte toplumsal yapıdaki değişmelerin, resim içindeki biçim, renk, konu ve sembollere yansıması gibi. Ne zaman toplumsal yapı değişmişse o zaman resim sanatı ve teknikleri de değişmiştir.

Tarihi yolculuğumuz devam etmektedir. Geleceğe güçlü toplumlar bırakmamız eserlerimizle mümkün olacaktır. Sanat, insanoğlunun vazgeçilmezi olarak toplumları anlatmaya devam edecektir. Toplumlar da sanata, sanatçıya, eserlerine sahip çıkmalıdır. Gelecek onların bilgi ve deneyimleriyle şekillenecektir. Toplumların yükselişi ve anlam kazanması ancak sanatçıların eliyle gerçekleşir.

Kaynakça

Akgül, M.(2012). Modernlik-Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din. *Din Sosyolojisi El Kitabı.* Akyüz, N.ve Çapçıoğlu, İ. Ankara: Grafiker Yayınları.

Akyüz, N.ve Çapçıoğlu, İ.(2012). *Din Sosyolojisi.* Ankara: Grafiker Yayınları.

Arık, Durmuş.(2013). *Dini Semboller.* Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları.

Aydın, M.(2018). *Dinler Tarihi.* İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları.

Barrington, B.(2008). *Renkli Çizimin Sırları.* İstanbul: Tünel Yayıncılık.

Beksaç, A. E. ve Akkaya, T. (1990). *Kaynak ve Kökleriyle Avrupa Resim Sanatı, Gelişim ve Değişim Süreci İçinde Başlangıcından Rönesans Sonuna*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Berk, N.ve Gezer, H. (1973). *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Berk, N. ve Özsezgin, K.(1983). *Cumhuriyet Dönemi Türk Resmi.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları:248.

Eberhard, W.(2000). *Çin Simgeler Sözlüğü Çin Hayatı ve Düşüncelerinde Gizli Simgeler.* Çeviren Kazancıgil, A. ve Bereket, A. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Germaner, S.(1993). 1850 Sonrası Türk Resminde Kaynak ve Konular. *Osman Hamdi Bey ve Dönemi(Sempozyum).* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Küçük, A.(2014). *Dinler Tarihi.* Ankara: Berikan Yayınları.

İnankur, Z.(1993).19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'a Gelen Batılı Sanatçılar. *Osman Hamdi Beyve Dönemi(Senpozyum).* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İpşiroğlu, M. Ş.ve Eyüpoğlu, S.(2004). *Avrupa Resminde Gerçek Duygusu*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları:521.

Mumfort, L.(2007). *Tarih Boyunca Kent Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*. Çevirenler Koca, G. ve Tosun, T. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Özsezgin, K.(1999). *Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Resmi.* İstanbul: Türkiye İş Bankası KültürYayınları:436.

Parramon, J.M.(1998). *Işık ve Gölge.* İstanbul: Remzi Kitapevi.

Tansuğ, S. (1999). *Resim Sanatının Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Wilkinson, K.(2011). *Kökleri ve Anlamlarıyla, Semboller&İşaretler.* İstanbul: Alfa yayınları.

Yenişehirlioğlu, Filiz.(1993). Sanatta Osmanlı imparatorluğu Fransa Etkileşimi. *Osman Hamdi Bey ve Dönemi(Sempozyum).* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yücel, M. M. E.(2007). *17. Yüzyıl Hollanda Resminde Sembol Kullanımı.* Yükseklisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Zen, F.(2013*). Semboller İnsan Tohumu.* İstanbul:Destek Yayınevi.

İnternet

http://bilimveaydinlanma.org/gobekli-tepe-ve-ilk-ler-yanilsamasi/ 16. 3. 2019

http://bilimname.erciyes.edu.tr/sayilar/201601/20160104.pdf 22. 4. 2016

https://t24.com.tr/k24/yazi/gobekli-tepe,1882 26.7.2018

https://arkeofili.com/neolitik-donem-uzerine-prof-dr-mehmet-ozdogan-roportaji/ 7.8.2017

https://www.kulturportali.gov.tr/portal/catalhoyukneolitikkenti ulaşım tarihi 23.9.2019

http://www.bizimkonya.com/catalhoyuk.html ulaşım tarihi 9.10.2019

https://www.kilsanblog.com/unesco-dunya-mirasi-mimari/catalhoyuk-neolitik-kenti/ 4.12.2017

https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/8-bin-yillik-kaya-resimleri-ziyaretcileri-buyuluyor/1151155 19.5.2018

https://arkeofili.com/bilinmeyen-yonleriyle-latmos/ 17. 3. 2016

http://www.latmos-felsbilder.de/01.php?l=tur ulaşma tarihi 9.10.2019

https://gezievreni.com/stonehenge-hakkinda-bilgiler/ 5. 8. 2018

https://www.wannart.com/bilinmezligin-gizemi-stonehenge/ 4. 7. 2019

https://www.yenicikanlar.com.tr › sumerler-nasil-kuruldu-11771 23. 3. 2019

http://baktakal.blogcu.com/sumer-resim-ve-heykel-sanati-hakkinda-bilgi/9012575 ulaşım tarihi 11.10.2019

http://onedio.com/haber/13-sasirtici-ornekle-sumer-mitolojisinin-gunumuze-etkisi-684665 2.3.2016

https://www.atlasdergisi.com/kesfet/bilim/piri-reis-ve-haritasi.html alıntı tarihi 13.10.2019

http://www.voirmagazin.com/haber-3841-.html 4.3. 2016

https://antiksirlar.com/konular/maya-uygarliginda-kullanilan-semboller-vanlamlari.3239/ 5.2.2019

http://www.milliyet.com.tr/gobeklitepe-de-avustralya-aborjinleri-ne-ait-sembollere-rastlandi-molatik-9122/ 28.8.2018

https://medium.com/@gastronomika_tr/anadolu-ara%C5%9Ft%C4%B1rmalar%C4%B1-g%C3%B6bekli-tepe-c4aacbcf2e32 24.8.2015

http://www.medeniyetufku.com/hititler-civi-yazisi-bolum-2/ 6.7.2015

https://arkeofili.com/civi-yazisinin-gecmisi-ve-gelisimi/ 15.11.2015

https://listelist.com/hiyeroglif-anlamlari/ 19.12.2016

https://www.wikitarih.com/hiyeroglif-resim-yazisi/ 5.3.2019

https://hindistanadair.blogspot.com/2017/12/mistik-hint-sembolleri.html 4.12.2017

https://www.sabah.com.tr/galeri/kultursanat/piri-reisin-harita-sirri/10 8.1.2015

Tablolar

1. kulturportali.gov.tr alıntı tarihi 19.10.2019 (son kontrol tarihleri)
2. kulturpotali.gov.tr alıntı tarihi 19.10.2019
3. milliyet.com tr alıntı tarihi 19.10.2019
4. lifeartsanat.com alıntı tarihi 19.10.2019
5. a-eksrembilgi.com alıntı tarihi 19.10.2019
   b-turkbilimi.com alıntı tarihi 19.10.2019
   c-arkeokültür.com alıntı tarihi 19.10.2019
6. kulturportali.com alıntı tarihi 19.10.2019
7. arkeofilli.com alıntı tarihi 19.10.2019
8. habervakti.com alıntı tarihi 19.10.2019
9. wordreligionnews.com alıntı tarihi 19.10.2019
10. astroset.com alıntı tarihi 19.10.2019
11. a- tarihi olaylar.com alıntı tarihi 19.10.2019
    b- duvarkapla.com alıntı tarihi 19.10.2019
12. limenya.com alıntı tarihi 19.10.2019
13. a- milliyet.com.tr alıntı tarihi 19.10.2019
    b- nereye.com.tr alıntı tarihi 19.10.2019

c- antiktarih.com.tr alıntı tarihi 19.10.2019

14. a -bilimfilli.com alıntı tarihi 19.10.2019

b- bilimfilli.com alıntı tarihi 19.10.2019

c- onedio.com alıntı tarihi 19.10.2019

15. tr.khanacademiy.org alıntı tarihi 19.10.2019

16. a- novice.com alıntı tarihi 19.10.2019

b- acikilise-dershanesi.com alıntı tarihi 19.10.2019

17. a-coğrafyahocasi.com alıntı tarihi 19.10.2019

b-bizdenbiri.com alıntı tarihi 19.10.2019

18. a- galaksiarşivi.com alıntı tarihi 19.10.2019

b- ensonhaber.com alıntı tarihi 19.10.2019

c- pressturk.com alıntı tarihi 19.10.2019

19. sanatabasla.com alıntı tarihi 19.10.2019

20. a- listelist.com alıntı tarihi 19.10.2019

b- tr.wikipedia.org alıntı tarihi 19.10.2019

c- haberturk.com alıntı tarihi 19.10.2019

21. a- unutulmussanatlar.com alıntı tarihi 19.10.2019

c-b- birsanatbirkitap.com alıntı tarihi 21.10.2019

22. a- atlasdergisi.com alıntı tarihi 21.10.2019

b- ansiklomedia.com alıntı tarihi 21.10.2019

c- korkubilimi.com alıntı tarihi 21.10.2019

23. a- haberturk.com alıntı tarihi 21.10.2019

b- onedio.com alıntı tarihi 21.10.2019

c- artamonline.com alıntı tarihi 21.10.2019

24. a- ekmekvegül.com alıntı tarihi 21.10.2019

b- idildergisi.com alıntı tarihi 21.10.2019

c- rotasenin.com alıntı tarihi 21.10.2019

d- antikavesanat.com alıntı tarihi 21.10.2019

25. pinterest.com alıntı tarihi 21.10.2019

5.

ULUSLARARARASI FELSEFE, DAVRANIŞ VE SAĞLIK BİLİMLERİ SEMPOZYUMU

ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNİN YAŞLI AYRIMCILIĞI TUTUMU: NEVŞEHİR ÖRNEĞİ

Hamza KURTKAPAN[*]

Özet

Türkiye nüfusu içerisindeki yaşlı oranındaki artış hızı dikkat çekicidir. Bundan dolayı ülkemizde yaşlılık olgusu her geçen gün daha da önemli hale gelmektedir. Ülkemizde bu hızlı nüfus yaşlanması aile ve toplumda çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunlar en çok sağlık hizmetlerini finanse ve organize etmede karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında yaşlıların aile ve yakınları tarafından sağlanan sosyal destek ve barınma gibi alanlarda sorunlarla karşılaşılmaktadır. Yaşlı bireylerin karşılaştığı bu sorunlar beraberinde yaşlı ayrımcılığını ortaya çıkarmaktadır. Modern dönemde yaş ayrımcılığına hayatın her alanında rastlanmaktadır.

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin yaş ayrımcılığına ilişkin tutumlarını ve bu tutumları etkileyen faktörleri belirleme amacı ile yapılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Şubat-Mart 2019 tarihlerinde Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde kayıtlı lisans öğrencilerine 811 adet anket uygulamıştır. Araştırmada nicel araştırma deseni kullanılmıştır. Betimsel ve kesitsel bu araştırmada kullanılan anket formu, araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu ile yaşlı ayrımcılığı tutum ölçeklerinden oluşmaktadır. Çalışmada üniversite gençlerinin yaşlı ayrımcılığına ilişkin pozitif bir tutum içerisinde oldukları tespit edilmiştir. Üniversite öğrencilerinin yaşlılara yönelik olumlu tutum ve algı oluşumunu desteklemek için lisans müfredatında yaşlılık, nüfusun yaşlanması ve yaşlı ayrımcılığı konularına daha fazla yer verilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlı Ayrımcılığı, Yaşlılık Sosyolojisi, Gençli

Giriş

Türkiye'de hızlı nüfus yaşlanması aile ve toplumda çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunlar en çok sağlık hizmetlerini finanse ve organize etmede karşımıza çıkmaktadır (Kurtkapan, 2018). Bunun yanında yaşlanma sürecine uyum, barınma ve gelir gibi alanlarda sorunlarla karşılaşılmaktadır. Kentleşme ile birlikte aile yapısında değişim ve nüfus içerisinde yaşlıların oranının artması yaşlılara yönelik algı ve tutumları olumsuz etkilemektedir (Canatan, 2008; Kalınkara, 2012; Şentürk ve Ceylan, 2015). Yaşlı bireylerin karşılaştığı bu sorunlar beraberinde yaşlı ayrımcılığını ortaya çıkarmaktadır.

Nüfusun hızla yaşlanması gençlerin yaşlılara karşı tutum ve algılarını da etkilemektedir. Yaşlılar üretken olmamaları ve çeşitli sağlık sorunları nedenleriyle bazen topluma yük olarak görülebilmektedirler. Yaşlıların önemli bir bölümünün yüzleştiği gelir yetersizliği, aile ve akraba çevresi tarafından sağlanan yetersiz sosyal destekler bu algıyı pekiştirmektedir (Olak ve Tümer, 2017: 55). Yaşlıları bağımlı ve sosyal yük olarak görme toplumda yaşlılara karşı olumsuz ayrımcılığı arttırmaktadır.

Yaşlılık sosyolojisinde yer alan konular arasında yaşlı ayrımcılığı, yaşlı istismarı gibi konular giderek daha fazla çalışılmaya başlamıştır (Kurtkapan, 2018). Butler'ın (1969) geliştirdiği "yaşlı ayrımcılığı" (*ageism*) kavramı, bireylerin sırf ileri yaşlarından dolayı sistematik bir biçimde sosyal dışlanmayla karşılaşmaları anlamını taşımaktadır. Palmore yaşlı ayrımcılığını tarihte en son ortaya çıkan ayrımcılık türü olarak tanımlamaktadır (1990: 3–5). Yaşlı ayrımcılığı, insanların tıpkı deri rengi ya da cinsiyetinden dolayı olumsuz ayrımcılığa maruz bırakıldıkları gibi, yaşlarının ilerlemesinden dolayı sistematik olarak kötü söz ve tutumlarla karşılaşmalarını ifade etmektedir (Bond ve Cabrero, 2007: 117) Bu kavram yaşlıların toplumda karşılaştıkları olumsuz ayrımcılığı belirtmek için kullanılmaktadır. Yaşlıları engelli, çirkin, huysuz, güçsüz veya zihinsel olarak yetersiz gibi kalıp yargılarla nitelendirme bu ayrımcılığa örnektir (Powell, 2006: 75).

Yöntem

Araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmaktadır. Gençlerin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumlarını ortaya çıkarmak amacıyla yapılan bu betimsel ve kesitsel çalışmada, yaşlı ayrımcılığını etkileyen faktörler de değerlendirilmektedir. Bu araştırmanın evreni Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde lisans öğrenimi gören 17-40 yaş aralığındaki bireylerden oluşmaktadır. Araştırma

[*] Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, h.kurtkapan@hotmail.com

örneklemini oluşturacak bölüm ve öğrenciler basit rastgele örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Araştırma 819 lisans öğrencisi ile yapılmıştır. Katılımcıların 559'i (%69,3) kadın; 260'sı (%31,7) erkekten oluşmaktadır.

Aştırmada kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu yer almaktadır. İkinci bölümde ise "Yaşlı Ayrımcılığı Tutum Ölçeği" bulunmaktadır. Anket formunun ilk bölümünde katılımcıların ve ailelerinin demografik özellikleri ve gençlerin yaşlılarla yaşama süreleri yer almaktadır. Sınıf ortamında anket formunu doldurmaları istenmiştir.

Bulgular, Sonuç ve Tartışma

Bu bölümde Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesine kayıtlı 17 yaş ve üzeri 819 genç katılımcıya uygulanan Yaşlı Ayrımcılığına İlişkin Tutum Ölçeğinden (YATÖ) elde edilen veriler analiz edilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların YATÖ' den ve Alt Boyutlarında Aldıkları Puan Ortalamaları

Yaşlı Ayrımcılığına İlişkin Tutum Ölçeği (YATÖ) Alt Boyutları	**N**	**Ort**	**Ss**	**Min**	**Max**
Yaşlıların Yaşamını Sınırlama	819	33,31	4,80	11	45
Yaşlıya Yönelik Olumlu Ayrımcılık	819	30,88	5,42	8	40
Yaşlıya Yönelik Olumsuz Ayrımcılık	819	16,94	3,70	6	30
YATÖ Toplam	819	81,13	8,83	48	112

Tablo 1'de görüleceği üzere katılımcı gençlerin yaşlı ayrımcılığına ilişkin toplamda ortalama 81,13±8,83 puan aldıkları saptanmıştır. Katılımcıların Yaşlı Ayrımcılığına İlişkin Tutum Ölçeğinin "yaşlıların yaşamını sınırlama" alt boyutundaki düzeyi 33,31±4,80 iken, bu düzey "yaşlıya yönelik olumsuz ayrımcılık" alt boyutunda 16,94±3,70, "yaşlıya yönelik olumlu ayrımcılık" boyutunda ise 30,88±5,42'dir.

Bu araştırmada, üniversiteli gençlerin yaşlı ayrımcılığına ilişkin olumlu tutuma sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu sonuçlar literatürdeki diğer çalışmalarla örtüşmektedir. Türkiye'de çeşitli üniversite öğrencileri ile yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır (Vefikuluçay, 2008; Özdemir, 2009; Yılmaz ve Özkan, 2010; Dinçer vd., 2016; Güven vd., 2012; Yıldırım-Usta vd., 2012). Öğrencilerin yaşlılara yönelik olumlu tutum geliştirmelerinde Türk aile ve toplum yapısı ile gelenek ve göreneklerindeki yaşlılara saygı ve yaşlıları değerli görmenin etkili olduğu söylenebilir. 2010 ve 2017 yılları arasında Yaşlı Ayrımcılığına İlişkin Tutum Ölçeği kullanılarak (YATÖ) yapılan çalışmalarda YATÖ'nün cinsiyet, aile tipi, yaşlı bireyle yaşama ve çalışma, doğulan ve yaşanılan yer, eğitim durumu ve ebeveynlerin eğitim durumları değişkenleri ile etkilediği görülmektedir (Tekin-Kaya ve Örsal, 2018: 549). Gençlerin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumları çeşitli değişkenlerden etkilenmektedir. Gençlerde yaşlılık dönemine ilişkin olumlu yargıları geliştirebilmek için, öncelikle onların yaşlı ayrımcılığı tutumlarının belirlenmesi gerekmektedir (Vefikuluçay, 2008). Bundan dolayı diğer illerdeki gençlerin yaşlı ayrımcılığını da ölçecek ve farklı değişkenlerin bu illerdeki gençlerin yaşlı ayrımcılığına etkilerini ortaya çıkaracak karşılaştırmalı çalışmalara ihtiyaç vardır.

Kaynakça

Bond, J. and Cabrero, G. R. (2007). Health and Dependency in Later Life, In Bond, J. Peace, S. Dittmann-Kohli, F. and Westerhof, G. (Ed.) *Ageing in Society: European Perspectives on Gerontology*, (p. 113–141.), Los Angeles: Sage.

Butler, R. N. (1969). Age-Ism: Another Form of Bigotry, *The Gerontologist*, 9 (4), 1, 243–246.

Canatan, A. (2008). Toplumsal Değerle ve Yaşlılar*, Yaşlı Sorunlarını Araştırma Dergisi,* 1, 62-71.

Dinçer, Y., Usta, E. ve Bulduk, S. (2016). Üniversite Öğrencileri Gözüyle Yaşlılık Nasıl Algılanıyor?, *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi,* 9 (1), 26-38.

Güven, Ş. D., Ucakan Muz, G. ve Efe Ertürk, N. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Yaşlı Ayrımcılığına İlişkin Tutumları ve Bu Tutumların Bazı Değişkenlerle İlişkisi, *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 15 (2), 99-105.

Kalınkara, V. (2012). *Temel Gerontoloji: Yaşlılık Bilimi,* Ankara: Nobel Yayıncılık.

Kurtkapan, H. (2018). *Kentte Yaşlılık ve Yerel Yönetim Uygulamaları,* Ankara: Nobel Yayıncılık.

Olak, A. ve Tümer, A. (2017). Hemşirelik 1. ve 4. Sınıf Öğrencilerin Yaşlı Ayrımcılığına İlişkin Tutumları, *OPUS – Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8 (14), 53-67.

Palmore, E. B. (1990). *Ageism: Negative and Positive,* New York: Springer Pub. Co.

Powell, Jason, L. (2006). *Social Theory and Aging.* Lanham: Rowman and Littlefield Publishers.

Şentürk M. ve Ceylan, H. (2015). *İstanbul'da Yaşlanmak ve Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması,* İstanbul: Açılım Kitapevi.

Tekin Kaya, N. ve Örsal, Ö. (2018). Türkiye'de Üniversite Öğrencilerinin Yaşlı Ayrımcılığı Davranışlarını Etkileyen Faktörler: Sistematik Derleme, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (67), 540-557.

Vefikuluçay, D. (2008). *Üniversitede Öğrenim Gören Öğrencilerin Yaşlı Ayrımcılığına İlişkin Tutumları,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Yıldırım-Usta, Y., Demir, Y., Yönder, M. ve Yıldız, A. (2012). Nursing Students' Attitudes Toward Ageism in Turkey, *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 54, 90-93.

Y KUŞAĞI GENÇLİĞİNİN YAŞLILIK VE YAŞLANMAYA İLİŞKİN TUTUMLARI: NEVŞEHİR HBV ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Hamza KURTKAPAN[*]

Özet

Türkiye nüfusu giderek yaşlanmaktadır. Bundan dolayı günümüz gençlerinin yaşlılık algılarını belirlemeye ihtiyaç vardır. Geleceğin yaşlıları olan günümüz gençlerinin yaşlılık ve yaşlanma tutumlarını belirlemek, onlara yönelik oluşturulacak sosyal politikalara ışık tutacaktır. Bu araştırmada bir grup Y kuşağı gençliğin yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutumlarını ve bu tutumları etkileyen faktörleri belirleme amacı ile yapılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Şubat-Mart 2019 tarihlerinde Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde kayıtlı lisans öğrencilerine 721 adet anket uygulamıştır. Araştırmada nicel araştırma deseni kullanılmıştır. Betimsel ve kesitsel bu araştırmada kullanılan anket formu, araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu ile Otrar (2016) tarafında geliştirilen yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutum ölçeklerinden oluşmaktadır. Veriler SPSS 21.0 programından yararlanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada Y kuşağı gençliğin yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutumlarının onların çeşitli demografik ve sosyal özelliklerinden etkilendiği saptanmıştır. Gençlerin yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutumlarını desteklemek için lisans müfredatında yaşlılık, nüfusun yaşlanması konularına daha fazla yer verilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık Sosyolojisi, Yaş Tabakalaşması, Y Kuşağı Gençlik, Tutum Ölçeği.

Giriş

Türkiye'de 2000 yılında 3,6 milyon olan 65 yaş ve üzeri nüfus, 2018 verilerine göre 7 milyonu aşmıştır. 2060 yılında ise bu sayının 24 milyona ulaşacağı ön görülmektedir (TÜİK, 2018). Böylece nüfusun beşte bir oranından fazlasının 65 yaş ve üzeri bireylerden oluşacağı hesaplanmaktadır. Ayrıca 2055-2065 yılları arasındaki bu dönemde toplam nüfus içerisinde 65 ve üzeri yaştakilerin oranının, ilk defa 0-14 yaş grubundaki çocukların oranından fazla olacağı ön görülmektedir (TÜİK, 2018). 65 yaş ve üzeri nüfusun bu dönem için beklenen sayısal ve oransal fazlalığı, geliştirilecek sosyal politika için de belirleyici olmalıdır. 2055-2065 yılları arasında yaşlılığı deneyimleyecek nüfusa yönelik özel bir çalışma yapılması gereklidir. Böylesi bir çalışmanın hazırlığı olarak ise 21. yüzyılın ortalarında yaşlılığa adım atacak olan Y kuşağı[1] mercek altına alınmalıdır.

Türkiye'nin 2060'larda deneyimleyeceği nüfus oran dağılımına çoğu gelişmiş ülke 2010'lu yıllarda ulaşmıştır. Örneğin, Kanada'da ilk defa 2015 yılında yaşlıların toplam nüfus içerisindeki oranı, 15 yaş altı çocuklarınkini geçmiştir. Gelişmiş ülkelerde bu duruma hazırlık olarak, söz konusu nüfus dağılımına ulaşılmadan önce 2010'lu yıllarda yaşlılığa adım atacak olan "baby boomer" kuşağı hakkında çalışmalar yapılmıştır. Bundan dolayı gelişmiş ülkelerde, yaşlılık sosyolojisinin çeyrek yüzyıllık tarihinde yaşlılık araştırmalarının merkezinde "baby boomer" kuşakla ilgili çalışmalar önemli bir yer tutmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin 2000'li yılların başında yaşadıkları bu tarihsel evreyi, Türkiye'nin 21. yy.'ın ikinci yarısında yaşayacağı ön görülmektedir (TÜİK, 2018). Bundan dolayı gelişmiş ülkelerde "baby boomer" kuşağına gösterilen ilginin Türkiye'de 2060'lı yıllarda yaşlılığa ilk adımı atacak olan "Y kuşağına" gösterilmesi gereklidir. 1990-99 yılları arasında doğan ve günümüz gençlerini oluşturan bu kuşak Türkiye'de kritik bir tarihsel evrede yaşlılığa başlamış olacaktır. Yukarıda da bahsedildiği gibi Türkiye'de 2060 yılına gelmeden yaşlıların nüfus içerisindeki oranı, çocukların oranından fazla olacağı ön görülmektedir.

Bu çalışmada, 19-24 yaş aralığındaki bir grup gencin yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutumlarını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Gençlerin tutumları üzerinde etkisi olabilecek demografik ve sosyal değişkenlere bakılmıştır. Ayrıca araştırmaya katılan gençlerin meslek yaşamlarında yaşlılar ile birlikte çalışmayı isteyip istememeleri ve yaşlı bakımına ilişkin görüşleri çalışmaya dahil edilmiştir.

[*] Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, h.kurtkapan@hotmail.com

[1] Dünya literatüründe 1980-2000 yılları arasında doğanlar Y kuşağı olarak adlandırılmaktadır. Ancak Bayhan, Türkiye'de teknoloji ve iletişim araçları ile geç tanışmanın bir sonucu olarak, bu kuşağın 1990- 2000 yılları arasında doğanları kapsaması gerektiğini belirtmektedir (Bayhan, 2014, s. 14).

Yöntem

Nicel araştırma yöntemi kullanılan bu kesitsel çalışmada, gençlerin yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutumları sosyal ve demografik faktörler dikkate alınarak incelenmektedir. Çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelinde var olan bir durum olduğu gibi betimlenmeye çalışılmaktadır (Karasar, 1998). Araştırma evrenini Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde 2018-19 güz dönemine kayıtlı, 19-24 yaş aralığındaki lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubunu oluşturan 639 katılımcı, basit rastgele örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Araştırmaya katılanların %70,6'sı kadın, %29,4'ü erkektir. Katılımcıların %64,2 kent, %34'ü ise kır/köy doğumludur. Katılımcıların %42,3'ü ailelerinin ortalama aylık gelirinin 2201 TL'den aşağı olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %86,7'si çekirdek ailede, %11,4'ü ise geniş ailede doğup büyüdüklerini ifade etmiştir. Katılımcıların %47,1'i ise yaşamlarında altı aydan fazla bir süre büyük ebeveynler ile birlikte aynı evde yaşadıklarını belirtmiştir.

Veri Toplama Aracı:

Araştırmanın veri toplama aracı olan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Formun ilk bölümünde kişisel bilgiler, ikinci bölümünde ise *Yaşlanma ve Yaşlılığa İlişkin Tutum Ölçeği [YYTÖ]* yer almaktadır. Ankette, katılımcıların yaşını, cinsiyetini, gelir düzeyini belirlemeye yönelik soruların yanında, gençlerin ailelerine ilişkin sorular da bulunmaktadır. Araştırmanın verileri sınıf ortamında, araştırmacının gözetiminde, katılımcılar tarafından anket formunun doldurulması şeklinde elde edilmiştir.

Araştırma öncesinde Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Etik Kurulundan 16.01.2019/1 karar numaralı onay raporu alınmıştır. Ayrıca araştırma yapılan Fakülte yönetimleri ve katılımcılardan gerekli izinler alınmıştır. Anketin işlerliğini test etmek üzere, 15 gönüllüyle pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulama sonrası ankette gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Anket, 15 Şubat-10 Mart 2019 tarihleri arasında uygulanmıştır. Verilerin analizinde, SPSS 25.0 programından yararlanılmıştır. Ölçekte yer alan 30., 32. ve 43. maddeler ters çevrilerek yeniden kodlanmıştır (Otrar, 2016). Verilerin değerlendirilme aşamasında tanımlayıcı istatistik metotlarından yararlanılmıştır. İstatistiksel veriler değerlendirilirken frekans ve bağımsız gruplar t-Testi analizlerinden yararlanılmıştır. Bulgular, %95 güven aralığında değerlendirilmiştir.

Bulgular, Sonuç ve Tartışma

Bu bölümde, 19-24 yaş arası 639 katılımcıya uygulanan anketten elde edilen verilerin analizlerine yer verilmektedir. Öncelikle, katılımcıların *Yaşlılık ve Yaşlanmaya İlişkin Tutum Ölçeği*'nden *(YYTÖ)* aldığı puanlar analiz edilmiştir.

Katılımcıların Yaşlılık ve Yaşlanmaya İlişkin Tutumları

Katılımcıların YYTÖ'den ve bu ölçeğin "yaşlılığı kabullenme zorluğu", "sosyal yıpranma algısı", "yaşamla baş etme zorluğu" ve "olumsuz imge" alt boyutlarından aldıkları ortalama, minimum ve maksimum puanlar hesaplanmış ve Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Yaşlılık ve Yaşlanmaya İlişkin Tutum Ölçeği [YYTÖ] ve Bu Ölçeğin Alt Boyutlarından Aldıkları Puan Ortalamaları

Yaşlılık ve Yaşlanmaya İlişkin Tutum Ölçeğinin [YYTÖ] Alt Boyutları	**N**	**Ort.**	**Ss.**	**Min**	**Max.**
Yaşlılığı Kabullenme Zorluğu	639	32,53	8,47	12	57
Sosyal Yıpranma Algısı	639	41,51	8,38	17	68
Yaşamla Baş Etme Zorluğu	639	31,12	7,10	10	50
Olumsuz İmge	639	23,13	4,92	10	39
YYTÖ Toplam	639	128,39	25,28	55	207

Tablo 1'de görüleceği üzere katılımcıların, YYTÖ'den ortalama 128,39±25,28 puan aldıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutum ölçeğinin "yaşlılığı kabullenme zorluğu" alt

boyutunun ortalaması 32,53±8,47 iken, "sosyal yıpranma algısı" alt boyutunun ortalaması 41,519±8,38'dir. "Yaşamla baş etme zorluğu" alt boyutunun puan ortalaması 31,12±7,10 iken, "olumsuz imge" alt boyutunun puan ortalaması 23,13±4,92'dir. Bu araştırmada 19-24 yaş grubundaki gençlerin yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin *orta düzeyin bir miktar üzerinde olumsuz* bir tutuma sahip oldukları tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde, araştırmaya katılanların yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin kısmen bir miktar *olumsuz* bir tutuma sahip oldukları görülmektedir. Şahin ve Demiral'ın gençlerin yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutumlarını ölçen çalışmasında da benzer sonuca ulaşılmıştır (2018). Gençlerdeki bu olumsuz tutumun çeşitli nedeni olabilir. Bu durum yaşlıların modern dönemde kaybettikleri sosyal statü ile açıklanabilir (Şentürk ve Ceylan, 2015). Zira yaşlıların, modern dönemde toplumdaki statüleri zayıflamaktadır (Moody and Sasser, 2012, s. 7; C. R. Victor, 2005, s. 25). Modern dönemde genç kalma ve üretken olabilme yüceltilmektedir. Gençliğin antitezi olarak görülen yaşlılık olumsuz kavramlar ile inşa edilmektedir. Yaşlılığın sosyal inşası kuramına göre, yaşlılık her dönem sosyal ve kültürel faktörler ile inşa edilir (Turner, 2011, s. 144). Bu inşa sürecinde, kitle iletişim araçları büyük rol oynar (Westerhof and Tulle, 2007, s. 237). Modern dönemde yaşlılığa karşı geliştirilen fiziksel ve zihinsel yetersizlik algısında, bu inşa süreci etkilidir (Morgan and Kunkel, 2007, s. 5).

Kaynakça

Bayhan, V. (2014) Milenyum veya (Y) kuşağı gençliğinin sosyolojik bağlamı, *Gençlik Araştırmaları Dergisi,* 2(2), 3: 8-25.

Karasar, N. (1998) *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar, ilkeler, teknikler*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Moody, H. R. ve Sasser, J. R. (2012) *Aging: Concepts and controversies*, 7th ed. Los Angeles, Sage.

Morgan, L. A. ve Kunkel, S. (2007) *Aging: Society and the life course*, 3rd ed. New York: Springer.

Victor, Christina, R. (2005) *The Social Context of Aging*, New York, Routledge, 2005.

Westerhof, G. J. ve Emmanuelle, T. (2007) Meaning of ageing and old age: discursive contexts, social attitudes and personal identities, in (eds.) Bond, J., Peace and S., Dittmann-Kohli, F., *Ageing in society: European perspectives on gerontology*, (pp. s. 235-254), 3rd ed., Gerben Westerhof, Los Angeles: Sage.

Otrar, M. (2016) Yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutum ölçeği: geçerlilik ve güvenirlik çalışması, *Sosyoloji Dergisi,* 36 (2), 527-550.

Şahin, H. ve Demirel, B. (2018) Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutumlarının belirlenmesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 11 (59): 1114- 1120.

Şentürk M. ve Ceylan, H. (2015) *İstanbul'da yaşlanmak ve yaşlıların mevcut durumu araştırması,* İstanbul: Açılım Kitapevi.

Turner, B. S. (2011) *Tıbbi güç ve toplumsal bilgi*, (Çev.) Tatlıcan, Ü., İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Türkiye İstatistik Kurumu, (TÜİK), (2018) Nüfus projeksiyonları, 2018-2080, (Çevrimiçi) http//www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30567 adresinden 19.08.2019 tarihinde erişilmiştir.

ANNE GÖRÜŞLERİNE GÖRE KARDEŞ KISKANÇLIĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Sibel ATLİ[*]

Özet

Durumsal, ilişkisel ve bireysel açıdan bir kişilik değişimi olan kıskançlık kardeşler arasında da görülen duygusal bir durumdur. Ebeveynlerinden daha çok kardeşleriyle vakit geçiren çocukların kardeşlerine karşı hissettikleri olumlu duyguların yanı sıra kıskançlık ve saldırganlık gibi olumsuz duyguları da yaşamaktadırlar. Doğum öncesinden yetişkinlik yıllarına kadar kardeşler arasındaki ilişkilerin profesyonel gözlemcileri annelerdir. Bu açıdan bu araştırmada anne görüşlerine göre kardeş kıskançlığının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya ilişkin veriler nitel araştırma yöntemi ile toplanmıştır. Nitel verilerin analiz edilmesinde, betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırma için farklı eğitim seviyelerinde, 0-18 yaş aralığında en az iki çocuğu olan 16 anne ile görüşülmüştür. Veri analizi sonucunda; annenin doğacak çocuk için kardeşi duygusal açıdan hazırlama süreci, doğumdan sonraki süreçte kardeşler arası iletişim, kardeşler arasındaki kıskançlık davranışları, kardeşler arasındaki kıskançlığın nedenleri, kardeşler arasındaki kıskançlık davranışlarına yönelik annelerim tutumları, ebeveynlerin kendi kıskançlık davranışlarını değerlendirmesi olmak üzere 6 ana tema belirlenmiştir. Çalışma sonucunda doğumdan sonraki ilk süreçlerde büyük kardeşte kıskançlık davranışlarının yoğun şekilde gözlemlendiği belirtilmiştir. Yaş aralığının ve anne-baba tutumlarının kardeş kıskançlığı üzerinde önemli etkileri olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıskançlık, Anne görüşleri, Çocuk, Davranış

1. Giriş

Kıskançlık insanoğlunun en doğal, en evrensel duygularından biridir. Anacak bu doğal duygu insanı kemiren bir tutku olmaya başlayınca, sevgiyi gözeten bir duygu olmaktan çıkar, sevgiyi yok eder (Yörükoğlu, 2002). Kıskançlık duygusu kaybetme olasılığına karşı sahip olunan şeyi elde tutmayı içinde bulunulan ilişkiyi/durumu korumayı amaçlar. Belirtilen ilişki/durum arakadaşlık ilişkisi, romantik ilişki yada kardeş ve anne-baba arasındaki ilişki olabilir. Bu duygu kaybetme olasılığı ya da zaten kaybedilmiş durumlarda ortaya çıkar (Spielman, 1971). İki kişilik ilişkide kıskanan kişi dışarıdan üçüncü kişiye karşı ilişkiyi kaybetme korkusu yaşar. Ortada gerçek veya hayali bir rakip yoksa kıskançlık duygusu ortaya çıkmaz (Clanton, 2007). Kardeş kıskançlığının rakibi veya kaynağı ise doğum olayıdır. Çünkü küçük çocuk için kendisi varken yabancı bir çocuğa neden ihtiyaç duyulduğunu anlamlandırmamaktadır. Bu yeni doğan kardeşin anne babasının sevgisini elinden alma tehlikesi vardır. Bu durumda çocuk saldırganlık, kızgınlık, gerileme ve diğerini rahatsız etme gibi tepkiler gösterebilir (Parrott, 2001; Yörükoğlu, 2002). Çocuk sevilen biri tarafından (örneğin ebeveyn) ihanete uğradığını, ihmal edildiği ve bundan sonra bu ilişkide kayıplar yaşayabileceğini düşünebilmektedir (Parrott, 1991). Çocuk için en değerli varlık anne olduğu için onu başkasıyla paylaşmak kolay, dayanılır bir duygu değildir (Yörükoğlu, 2002). Ebeveynler için kardeşler arasındaki çatışma önemli bir endişe kaynağıdır. Çünkü ebeveynler bu çatışmaları yönetmediki birinci sorumlu olarak kendilerini görmektedirler (Perozynski ve Kramer, 1999). Çatışma sebebi olabilecek kıskançlık duygusu da aynı şekilde ebeveynler için kaygılandırıcı bir durumdur. Çocuklarından gelişimsel olarak duygusal düzenlemlerini gerçekleştirerek ilişkilerinde pozitif yönte nitelikli bir ilişki kurmalarını beklemektedirler. Kardeş kıskançlığının doğal bir süreç olduğunu bilen ebeveyn belirtilerin uzayıp gitmesini önleyebilir. Ebeveyn sevgisini tümden yitirmediğini gören çocuk zamanla yatışır (Yörükoğlu, 2002).

Kardeş kıskançlığı doğal bir duygu olmasına rağmen yetişkinlerin tutum ve davranışları çocuklardaki bu duygunun pekişip kızışmasına neden olabilmektedir. Bu duyguyu normal düzeyde tutabilmek yaşamın anlamlı ve zevkli olması açısından önemli faydalar sağlayacaktır. Eğer çocuk kıskançlık duygusunu doğal koşullarda yaşarsa ruh sağlığını zedeleyecek durumların da ortaya çıkması engellenmiş olacaktır (Sargın, 2001). Genellikle çocukların ilk kardeşe tepkileri daha büyük olur. İkinci kardeş gelince o ölçüde etkilenmez. İlk kardeşle çekişmeyi sürdüren çocuk ikinci kardeşe karşı koruyucu bir tutum geliştirebilmektedir (Yörükoğlu, 2002). Çocukların duygusal gelişimleri açısından kıskançlık duygusunun nasıl ortaya çıktığı, nedenlerinin neler olabileceği, annelerin davranışları nasıl yorumladıkları ve duygu düzenlemesi açısından annlerin kullandıkları yöntemleri ortaya koymak mevcut durumun ortaya

[*] Dr. Öğrt. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, sibel.atl@gmail.com

konması açısından önemli olacaktır. Ayrıca kıskançlık duygusuna yönelik ebeveynlerin tutum ve davranışları önemli olduğuna göre kardeş kıskançlığına yönelik ebeveyn tutumlarının da değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kardeş Kıskançlığı

Kardeş kıskançlığı; kıskanan çocuk, sevilen ebeveyn ve rakip kardeşin oluşturduğu sosyal bir üçgenle açıklanabilir. Bu üç birey arasındaki ilişki bireysel etkileri olabileceği gibi ilişkiyi çift yönlü olarak da etkileyebilmektedir. Bireyin kıskançlık kompleksi davranışsal ve bilişsel bileşenlerden oluşan karmaşık bir sosyal duygu olarak değerlendirilebilir. Kıskançlık bir kişinin sevdikleriyle olan birincil ilişkilerinin rakip tarafından tehdit edildiğine inandığında bilişsel değerlendirmeye bağlı kalarak çeşitli tepkiler göstermesidir. Örneğin kardeşine sevgi ve ilgi gösteren ebeveyninin kendisine ihanet ettiğini düşünerek öfkeli hissedip saldırganlık tepkileri gösterebilir (Kolak ve Volling, 2011).

Yapılan araştırmalarda kıskanan çocuğun duygusal olarak endişe, üzüntü ve öfke duyduğu ayrıca ilişkinin kaybına yönelik anksiyete ve sıkıntının duygusal gösterimi olarak konuşarak veya nesneleri vurup çarparak sesli protestolar ile dikkat dağıtıcı olumsuz davranışlarada bulundukları gözlenmiştir (Hart vd., 1998; Masciuch Kienapple, 1993). Çocukların değerli kişi (ebeveyn) ile rakip (kardeş) arasındaki etkileşimi kesmeye çalışarak ilişkiyi geri kaznmaya çalıştığı ve odak noktası olabilecek haraketlerde bulunarak dikkatleri üzerlerine çekmeye çalıştıkları görülmüştür (Masciuch ve Kienapple, 1993). Bu çocukların duygusal ve davranışsal gösterimlerini düzenleme yetenekleri oldukça önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişimsel olarak çocukların duygularını düzenleme stratejileirini geliştirmeleri oldukça karamaşık bir durumdur. Örneğin okul öncesi dönemdeki çocuklar kendilerinden daha küçük olan bebek ve yürümeye başlayan çocuklara göre daha başarılı duygu düzünleme stratejilerine sahiptirler (Sroufe, 1996). Araştırmalar yaş farkının kıskançlığın şiddetini etkileyen bir etmen olarak ortaya koymaktadır. Kardeşler arası yaş farkının az olması kıskançlığın şiddetini arttırdığı yaş farkı arttıkça da kıskançlığın azaldığını belirtmektedir (Seven, 2008; Yörükoğlu, 2002). Ebeveynler okul öncesi dönemdeki veya daha büyük yaş grubundaki çocuklardan duygu ve davranışlarını daha olgun bir şekilde düzenlemlerini beklemektedirler. Çünkü bebek veya daha yeni yürümeye başlayan çocuklardan kendilerini duygusal olarak düzenlemeleri beklenmemektedir (Thompson, 1994). Ayrıca küçük çocuklar çatışma durumlarında kendilerinden büyük olan kardeşlerinin izleyerek müzakare şekillerini örnek alabilmektedirler (Dunn ve Munn, 1985).

Kardeşler arasındaki kıskançlığın nedenleri olarak; annenin büyük çocuğa daha az zaman ayırması, çocuğun kendisinin artık sevilmediğini istenmediğini düşünmesi ve ortamı ve anne-babayı paylaşmayı istememe olarak değerlendirilebilir (Yavuzer, 2007; Seven, 2008). Anne ve babaların hatalı davranış ve tutumları, kıskançlık duygusunun kardeşler arasında daha etkin yaşanmasına neden olabilir (Cole ve Cole, 2001). Çünkü yapılan araştırmalarda kardeşler arasındaki aşırı kıskançlık davranışları üzerinde anne – baba tutumlarının etkili olduğu ortaya konmuştur (Dirim, 2003; Kolak ve Volling, 2011).

Anne-babaların kardeş kıskançlığının enaz düzeye indirmek için doğum öncesinden itibaren çocukları sürece ortak etmelidirler. Çocuğun bilişsel gelişim düzeyine göre bebek için yapılacak hazırlıklara onu dahil etmelidirler. Çocuğun herzaman değerli olacağı hissi verilmeli. Doğumdan sonraki süreçte, annenin çocuğa bakımı güçleşeceği için baba, büyük anne, büyük baba gibi ailenin diğer üyeleri çocukla ilgilenerek çocuk ihmal edilme duygusunu yaşmasını engellemelidirler. Çocuk bebekten uzaklaştırılmamalı bebekle ilgili bakım işlerinde aktif rol verilmelidir. Anne ve baba çocukla ilgili ilişkilerini değerlendirilip çocuklar arasında dengeli ve etkili bir iletişim yolu geliştirmelidirler (Seven, 2008; Yörükoğlu, 2002). Çocukların duygu düzenlemeleri üzerinde hem annlerin hem de babaların önemli etkileri bulunmaktadır. Bebeklerin ilk yıllarında annelerin onlarla daha fazla zaman geçirmeleri nedeniyle çocukların duygu düzenlemleri hususunda daha fazla deneyime sahip olabilmektedirler (Wille, 1995). Babalar okul öncesi dönemedeki veya daha büyük çocuklarla daha iyi zaman geçirebilmektedirler. Çünkü çocuklara göre bu çocukların daha az bakıma ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu nedenle yeni doğanla anne ilgilendiğinde baba da büyük çocukla ilgilenerek annenin ilgi eksikliğini telafi edebilmektedir (Volling ve Elins, 1998).

Kardeşler arasında kıskançlık duygusunun olması normal değerlendirilmektedir. Bu duygunun çocuklar arasında aşırı düzeyde yaşanması üzerinde durulması gereken bir konudur. Miller ve diğerleri (2000) tarafından kıskançlığı ortaya çıkarmak için ortaya koydukları bir çalışmada her iki kardeşde de genellikle ebeveynin kardeşle olan etkileşimine fiziksel zorlamada bulunduklarını ebeveyne veya kardeşlerine vurma, itme gibi davranışlar gösterdiklerini belirtmişlerdir. Kollak ve Volling (2011)

tarafından da yapılan araştırmada kardeşler arasında benzer davranışların gözlendiği bulunmuştur. Alison, Miller, Brenda, Volling ve McElwain (2000) tarafından yapılan anne ve babayla üçlü bağlamda kardeş kıskançlığı araştırmasında 16 aydan küçük bebeklerde bile kardeş kıskançlığına dair davranışların gözlemlendiği belirtilmiştir. Fakat yapılan birçok araştırmada ise kardeşler arasında sağlıklı duygusal bağlanmamın olduğunu çocuğun ebeveynlerinden daha çok kardeşiyle zaman geçirdiğini kıskançlık ve saldırganlık gibi olumsuz duyguların olumlu duygulardan daha az yaşnadığını ortaya koymaktadır (Brody vd., 996; Bedford vd., 2000; Taylı, 2007). Durumsal, ilişkisel ve bireysel açıdan bir kişilik değişimi olan kıskançlık kardeşler arasında da görülen duygusal bir durumdur. Yukarıda belirtildiği gibi ebeveynlerinden daha çok kardeşleriyle vakit geçiren çocukların kardeşlerine karşı hissettikleri olumlu duyguların yanı sıra kıskançlık ve saldırganlık gibi olumsuz duyguları da yaşamaktadırlar. Doğum öncesinden yetişkinlik yıllarına kadar kardeşler arasındaki ilişkilerin profesyonel gözlemcileri annelerdir. Bu açıdan bu araştırmada anne görüşlerine göre kardeş kıskançlığının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik araştırma yöntemi kullanılmıştır. Fenomenolojik çalışamada kişilerin bir fenomen veya kavramla ilgili yaşanmış deneyimlerinin ortak anlamını tanımlar. Daha sonra araştırmacılar fenomenle veya kavramla ilgili deneyime sahip olan kişilerden veri toplar ve bütün bireylerin deneyimlerinin özünü tanımlayan bir betimelme yapar (Creswell, 2013). Bu araştırmada ise annelerin "kardeş kıskançlığı" kavramına yönelik deneyimleri ve düşünceleri alınarak belli başlıklar altında betimlenmiştir. Bu nedenle fenomenolojik araştırma yöntemi kullanılmıştır.

2. Katılımcılar

3.

Tablo 1: Anne ve Çocukların Demografik Özellikleri

Katılımcı Anne	**Yaşı**	**Eğitim Düzeyi**	**Çocuk Sayısı**	**Çocukların Cinsiyetleri**	**Çocukların Yaşları**
A1	35	İlkokul	2	1 kız 1 erkek	6 yaş kız 5 yaş erkek
A2	30	İlkokul	2	1 kız 1 erkek	10 yaş kız 5 yaş erkek
A3	40	İlköğretim	3	2 kız 1 erkek	17 yaş erkek 10 yaş kız 4 yaş kız
A4	33	Lise	2	1 kız 1 erkek	11 yaş kız 4 yaş erkek
A5	30	Lise	2	1 kız 1 erkek	3 yaş erkek 1 yaş kız
A6	43	Okur-yazar	2	2 kız	8 yaş kız 9 yaş kız
A7	26	Lise	2	2 erkek	7 yaş erkek 1 yaş erkek
A8	48	İlköğretim	3	2 kız 1 erkek	12 yaş erkek 9 yaş kız 7 yaş kız
A9	37	İlkokul	4	1 kız 3 erkek	17 yaş erkek 12 yaş kız 11 yaş erkek 7 yaş kız
A10	36	Lise	2	1 kız 1 erkek	11 yaş erkek 6 yaş kız
A11	35	Okur-yazar	4	2 erkek 2 kız	17 yaş erkek 10 yaş kız 9 yaş erkek 1 yaş kız

A12	36	Lise	4	3 kız 1 erkek	17 yaş kız 13 yaş kız 12 yaş erkek 1 yaş kız
A13	34	Lisansüstü	2	2 kız	6 yaş kız 4 ay kız
A14	38	Lisans	2	2 kız	10 yaş kız 6 yaş kız
A15	37	Lisans	3	1 kız 2 erkek	11 yaş kız 7 yaş erkek 6 yaş erkek
A16	42	Lisansüstü	2	1 kız 1 erkek	7 yaş kız 5 yaş erkek

Tablo 1.'de görüldüğü üzere 20-30 yaş (n=1) 30-35 yaş (n=5) ve 35 üstü yaş (n= 10) anne ile görüşme yapılmıştır. Okur-yazar (n=2), ilkokul (n=3), ilköğretim (n=2), lise (n=4) ve lisans (n=2) ve lisansüstü (n=2) toplamda 16 anne ile görüşülmüştür. Görüşme yapılan annelerin 2 çocuklu (n=10), 3 çocuklu (n=3) ve 4 çocuk (n=3) olduğu görülmektedir. Anneler eğitim durumları ve çocuk sayısı açısından amaçlı örnekleme yöntemine göre seçilmiştir. Amaçlı örnekleme, zengin bilgiye sahip olan durumların derinlemesine çalışılmasını sağlamaktadır (Patton, 1997).

4. Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu oluşturulurken, ilgili literatür (Büyüköztürk, 2012; Creswell, 2013) tarandıktan sonra demografik bilgiler ile kardeş kıskançlığına yönelik anne görüşlerinin alınacağı toplamda 8 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış bir form oluşturulmuştur. Görüşme formu üç akademisyen ve iki anne tarafından incelenmiştir. İncelemler sonucunda tekrar düzenlenerek uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

5. Veri Toplama Süreci

Araştırmanın verileri 2019 mayıs ve haziran ayında Van ilinde toplanmıştır. Araştırma için farklı eğitim seviyelerinde, 0-18 yaş aralığında en az iki çocuğu olan 34 anne belirlenmiştir. Bu annellerden araştırmaya katılmayı kabul eden 16 anneyle görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin tümü araştırmacı tarafından yapılmıştır. Görüşemeye başlamadan önce görüşeme formu annellere verilmiştir. Annellere görüşme formundaki sorular araştırmacı tarafından yöneltilerek annelerin verdiği cevaplar görüşme formuna kaydedilmiştir. Araştırmaya katılan annlerden 7'si ses cihazı ile ses kaydını uygun görmediği için bütün katılımcılar için ses kayıt cihazı kullanılmamıştır. Belirlenen anneler ile evlerinde ortalama 30-45 dk'lık bir görüşme yapılmıştır.

6. Veri Analizi

Araştırmacı tarafından kaydı yapılan görüşmeler kelime tekrarı tekniği ile analiz edilmiştir. Ana temaların belirlenmesinde yarıyapılandırılmış görüşme formundaki sorularadan yola çıkılmıştır. Analiz dört ana tema altında yapılmıştır. Bu temalar;

1. Doğacak çocuk için kardeşi duygusal açıdan hazırlama süreci
2. Doğumdan sonraki süreçte çocukların tutum ve davranışları
3. Kardeşler arasındaki kıskançlık davranışları
4. Kardeşler Arasında Kıskançlığın Nedenleri ve Anne Tutumları

Her ana temaya ait benzer kelime ve kelime grupları listelenmiş, özgün ifadeler not edilerek ne kadar sıklıkla tekrar edildiği belirlenmiştir. Katılımcıların verdikleri ceyapların geneli araştırmada kullanılmıştır. Araştırmanın güvenirliği için katılımcıların verdiği cevaplar araştırmacı tarafından tekrar okunarak doğruluğu katılımcılar tarafından teyit edilmiştir. Ayrıca farklı iki araştırmacı tarafından görüşmeler okunarak tutarlılıkları değerlendirilmiştir. Çalışmanın geçerliği için katılımcı görüşlerinden bazıları olduğu gibi aktarılmıştır. Katılımcılar görüşme sıralarına göre, A1 (Anne), A2, A3…A16 şeklinde kodlanarak bulgular bölümünde görüşlerine yer verilmiştir.

7. Bulgular

Doğacak çocuk için kardeşi duygusal açıdan hazırlama süreci

Kardeşler arasında yaş aralığı az olan anneler (n=6) çocuklarının anlamadıkları için kardeşlerini olacağını söylemediklerini belirttiler. Çocuklarına hamile olduğunu söyleyen annelerin (n=10) yedisi öğrenir öğrenmez çocuklarıyla paylaştığını üçü ise doğuma yakın çocuklarıyla paylaştıklarını belirtmişlerdir. Anneler çocuklara açıklama yaparken korku (n=3) ve kaygı (n=6) gibi duyguları taşıdıklarını ifade ettiler. A.2 ve A.15 bu durumu;

A2;Açıkçası ben çok korkmuştum. Kaygılarım çocuğumdan çok büyük tepki alacağım yönündeydi. Neyseki ilk başlarda çok yoğun bir tepki görmedim taki hamilelik ilerleyene kadar.

A15; Ben bağayı kaygılandım sonuçta ilk çocuğumu el bebek gül bebek yetiştirdik. Üstelik çok seviliyor ailede ona bakarken göstereceği tepkileri düşündükçe gözlerim yaşarıyordu. Ona ihanet ettiğimi düşünüyordum.

Anneler, hamilelik sürecinde çocuklar kardeşlerinin olacağını öğrendikten hemen sonra tepkisiz kalma (n=3), mutlu olma (n=4) ve ağlama (n=3) gibi duygusal durumları ortaya koyduklarını belirttiler. Hamilelik ilerledikçe cinsiyeti merak etme (n=4), cinsiyet pazarlığı yapma (n=2), istemekten vaz geçme (n=2), kabullenmeme (n=2), içine kapanma (n=1), babayla zaman geçirme (n=1), mızmızlanma ve ağlama (n=1) gibi davranışlar gösterdiklerini belirttiler. A3, A10 ve A13'in sürece ilişkin görüşleri.

A3; Benim iki çocuğum arasında 6 yaş fark var. Ben ikinciye hamile kaldığımda oğlum anasınıfına gidiyordu. Öğrendiği gibi ağlamaya başladı. Artık benim yanıma yaklaşmıyordu. Babası esnaf okuldan geldikten sonra hemen babasının yanına gidiyordu eve bile gelmiyordu.

A10; Öğrendiğinde çok mutlu oldu. Anne onunla oyun oynarız gezeriz gibi şeyler söyledi. Sonra cinsiyetini öğrenmeye gittiğimizde kız kardeşinin olacağını söyledim. O zaman getirme istemiyorum ben sana erkek getir beraber oynayacağız dedi. Oturdu ağladı.

A13; Hamile kalmadan önce sürekli benden kardeş istiyordu. Neden kardeşim yok? Anne kardeşim olsun şeklinde. Tabi altı yaşına geldiğimde hamile kaldım. İlk söylediğimde hiçbir tepki göstermedi. Hamileliğim ilerledikçe cinsiyetini soruyordu. Anne kız mı olacak? Hamileliğin yedinci ayında karnım iyiden iyiye büyümüştü benimle beraber banyoya gelip karnımı görünce işte o zaman aslında gerçekten kardeşinin geleceğini anlamlandırdı. Hemen banyodan fırlayıp telefonu getirdi. Anne ara dedi. Kimi dedim. Çocuğu gönderen kişiyi. Vazgeçtim iptal edelim istemiyorum dedi.

Anneler çocuklarını duruma hazırlamak için çocuklarıyla seni daha çok seveceğiz (n=9), sen çok iyi bir abla-abi olacaksın (n=6), o gelince beraber oyun oynayacaksınız (n=4), o seni çok sevecek (n=3) şeklinde olumlu anlatımlarda bulunduklarını. Ayıca sürece alışması açısından beraber hastaneye gidildiğini (n=5), göbeğe ellettiklerini (n=4) cinsiyetin beraber öğrenildiğini (n=2), bebek için eşya alınacaksa onun içinde alındığını (n=2) belirtmişlerdir. A2 ve A5'in görüşleri;

A2; Bebeğin cinsiyetini öğrenmek için beraber hastaneye gittik. Ben ona işte ne güzel senin bir kardeşin olacak dedim. Cinsiyetinin erkek olduğunu öğrendim daha bak kızım senin "bir erkek kardeşin olacak" dedim. Öyle sakin birşekilde karşıladı hiç tepkisi yoktu.

A5; Ben ona göbeğimi gösterdim. Bak burada kardeşin var sonra oda oradan çıkıp yanımıza gelecek diyordum. Bu defa eve gelen misafirlere göbeğimi göstererek orda kardeşim var diyordu.

Doğumdan Sonraki Süreçte Çocukların Tutum ve Davranışları

Anneler yaş aralığı az olan çocukların (n=6) süreci rahat kabullenip tepkisiz kaldıklarını belirtirken yaş aralığı üç yıldan fazla olan çocuklarda olumsuz davranışların (n=10) daha fazla görüldüğü belirtilmiştir. İlk ayda olumlu tepki gösteren çocuklarının tepki vermeme (n=5), mutlu olma (n=3), sevinme (n=3) sahiplenme (n=2) gibi davranışlar sergilediklerini; olumsuz tepki olarak ağlama (n=3), alt ıslatma (n=3), biberondan içme (n=3), okula gitmeme (n=2), anneden soğuma (n=2), babaya bağlanma (n=2), eve girmek istememe (n=1) davranışları olarak açıklanmıştır. A8, A9, A10;

A8; Kötü davranmadı. Tam tersi çok sevindi mutlu. Kardeşim geldi beraber oynayacağız dedi.

A9; İki çocuğum arasında iki yaş olduğu için çok anlamıyordu. Onun için doğduğunda tepki vermedi.

A10; Doğduğu gibi büyük olan çocuğumun herşeyi çok değişti. Kıskançlıkları başladı. Hiç altına yapmazdı altına yapmaya başladı. Her gün baş ağrısı ve mide bulantısının olduğunu okula gitmek istemediğini söyledi.

Kardeşler Arasındaki Kıskançlık Davranışları

Anneler kardeşler arasında annelerin geneli (n=13) kıskaçlığın olduğunu belirtmişlerdir. İkiden fazla çocuğu olan annelerin çoğu (n=5) kıskançlığın genelde birbirini takip eden iki çocuk arasında olduğunu ifade etmişlerdir. Anneler çocuklarının kıskançlık davranışı olarak şiddet (n=8), küsme (n=6), kavga etme (n=5), kıyaslama (n=4), dikkat çekme (n=4), gelişim gerilemeleri (alt ıslatma, biberon kullanma, emekleme) (n=5), mızmızlık ve huysuzluk (n=3), eşyaları paylaşmama (n=3), ağlama (n=2), babasını paylaşmak istememe (n=2), eve gelmek istememe (n=1) şeklinde görüldüğünü belirtmişlerdir. Bazı anneler (n=3) ise çocuklarında kıskançlık davranışlarını gözlemlemediklerini ifade etmişlerdir. Bu annelerden A1, A4 ve A16'nın görüşleri;

A1; Özellikle babasını paylaşamıyordu. Birine ilgi gösterdiğimizde diğeri mızmızlanmaya huysuzlaşmaya başlıyor. İlgi çekmeye çalışıyorlar bizlere daha çok kendilerini sevdirmek için herşeyi yapıyorlar.

A4; Kavga çok oluyor. Oyun sırasında, eşya paylaşımı sırasında abla başlıyor saymaya "o benim eşyalarıma ellemesin, onunki var benimkine niye elliyor? Sürekli kavga ve şiddet oluyor.

A16; Ben çocuklarım arasında hiç kıskançlık davranışı gözlemlemedim. Birbirleriyle çok iyi anlaşıyorlar.

Kardeşler Arasında Kıskançlığın Nedenleri ve Anne Tutumları

Anneler kıskançlığın nedenini; anne-babaların eşit ilgi göstermemesi (n=7), eşit olmayan sevgi (n=5), anne-babayı paylaşmama (n=2), ilgi çekmek (n=2) ve anne babanın da kıskanç (n=2) olmasından kaynakladığını belirtmişlerdir. İki anne ise nedenini bilmediğini bir anne ise doğal bir süreç olduğunu ifade etmiştir. Bu annelerden A2 ile A13'ün görüşleri;

A2; Bence bizden kaynaklanıyor kendi aralarında birşeyleri yok. Kıskançlık sorunları sadece benden kaynaklanıyor. Çünkü birine daha fazla ilgi gösteriyorum. Diğeri ile ilgilenmiyorum. Bu kez diğeri kıskanmaya başlıyor. İkisine aynı davranmalıyım.

A13; Ayrımcılık yapıldığı için. Anne babadan da kaynaklanabilir. Örneğin anne baba komşularını kıskanırsa çocukta anne babasını örnek alarak kardeşini kıskanır.

Annenin kıskançlık davranışı karşısında tutumları; annelerin tamamı (n=16) eşit davranma, çoğu ortak ilgi (n=6) ve babanın eşit ilgi göstermesini sağlayarak (n=6) kıskançlık davranışı ile başedilebileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca öğüt ve örnek verme (n=5), karşılaştırmama (n=3), uyarma (n=3) ve cezalandırma (n=3) ile kıskançlığı önlemeye çalıştıklarını belirtmişlerdir.

A6; Öğüt veriyorum güzellikle neden kardeşini kıskanmaması gerektiğini anlatıyorum. Mümkün olduğunca ona kızmıyorum.

A8; Mümkün olduğunca üç çocuğuma da eşit davranmaya çalışıyorum. Mesela ayakkabı alınacaksa birine fiyatları da uygunsa üçüne de ayakkabı alıyorum.

A11; Kardeşini incittiği zaman sakince yanına gidiyorum ve uyarıyorum. Mesela ilkin oğlum ne yapıyorsun şeklinde sorarak sonrasında kardeşini acıttığını söylüyorum. Ama eşim benden kızmamı istiyor her zaman diyor ama ben kızmıyorum.

8. Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada kardeşler arasındaki kıskançlığın anne görüşlerine göre değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çocukların kendinden sonra gelen kardeşe duygusal olarak hazırlanması, ebeveyenlerin süreçteki tutum ve davranışları, doğumdan sonraki süreçte çocuklarda gözlenen kıskançlık davranışları, kıskançlık davranışlarının nedenleri ve annenin çocuklardaki kardeş kıskançlığı karşısındaki tutumları annelerin deneyimleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Araştırmanının sonuçlarının kardeş kıskançlığına yönelik önemli veriler sunduğu görülmektedir. Literatürde kardeşler arasında yaş farkı azaldıkça kardeşler arasındaki karşılaştırmanın ve kıskançlık duygularının daha yoğun olduğuna yönelik bilgiler verilmesine rağmen (Yörükoğlu, 2002; Yavuzer, 2007; Seven, 2008) bu araştırmada kardeşler arasındaki yaş farkı azaldıkça ilerleyen yaşlarda kıskançlık duygularının daha az yaşandığını, paylaşımcı vakit geçirme, çocukların birbirlerini kabullenmelerinin daha olumlu yönde olduğu belirtilmiştir. Yaş farkını anneler birbirinin ardı sıra doğan iki çocuk arasındaki yıl farkı olarak değerlendirmişlerdir.

Literatürde belirtildiği gibi annelerin çocuklarını doğum öncesinden itibaren sürece ortak ettikleri ve çocuklarını doğacak olan kardeşlerinden haberdar ettikleri görülmektedir. Özellikle kardeşinin ona nasıl yardımcı olacağı, kardeşi için alınacak eşyalarda ortak karar alınması, abilik ve ablalık duygularına yönelik olumlu pekiştireçler sunmaları dikkat çekmekteir. Yapılan araştırmalarda kıskanan çocuğun duygusal olarak endişe, üzüntü ve öfke duyduğu ayrıca ilişkinin kaybına yönelik anksiyete ve sıkıntının duygusal gösterimi olarak konuşarak veya nesneleri vurup çarparak sesli protestolar ile dikkat dağıtıcı olumsuz davranışlarada bulundukları gözlenmiştir (Hart vd., 1998; Masciuch Kienapple, 1993). Bu araştırmanın sonuçlarına göre de çocukların doğum öncesinden itibaren kardeşinin olacağını öğrendikten sonra ağlama, anneye karşı olumsuz tavır takınma, babaya bağlanma, kaygı, alt ıslatma davranışları sergiledikleri bulunmuştur. Bu olumsuz davranışların yanı sıra sevinme, mutlu olma ve kardeşi sahiplenme gibi davranışları da sergiledikleri görülmektedir.

Yapılan araştırmalarda ortak fikir birliği olarak anne ve babanın çocukla ilgili ilişkilerini değerlendirilip çocuklar arasında dengeli ve etkili bir iletişim yolu geliştirmelerine yönelik olduğu görülmektedir (Leung ve Robson, 1991). Bu araştırmada da annelerin görüşlerine göre ebeveynlerin çocuklara ortak ilgi göstererek, karşılaştırma yapmayarak çocukların kıskançlık duygularıyla baş edilebileceğini özellikle babaların eşit tutum sergilemelerinin çocuklar için önemli olduğunu belirtmişlerdir. Yine araştırmada elde edilen bulgulara göre annelerin kıskançlık duygusunu bastırmak için çocuklarını uyardıklarını ve cezalandırdıklarını belirttikleri görülmektedir. Anneler kardeşler arasındaki kıskançlık duygusunun nedeni olarak ebeveynleri paylaşmak istememe, ilgi çekme, anne babanın eşit sevgi ve ilgi göstermemesini göstermişlerdir.

Daha sonra yapılacak araştırmalarda yaş farkı belirlenerek özelde yaş farkının kıskançlık duygusu üzerindeki etkileri değerlendirilebilir. Kardeş kıskançlığına yönelik ölçekler geliştirilerek veya geliştirilen ölçeklerle daha fazla ebeveynle nicel yöntemle yapılacak araştırmalarla daha genel sonuçlar ortaya konabilir.

Kardeş kıskançlığı karşısında çaresiz kalıp çocuklara ceza ve şiddet gibi davranışlarda bulunan ebeveynlere yönelik bilgilendirme seminerleri, bu duygular karşısında göstermeleri gereken tepkiler, kıskançlık duygusunun normallikten çıktığı durumlarda uzmanlardan destek almaya yönelik ebeveyn bilgilendirme kursları ve destek hizmetlerinin ilgili bakanlıklar ve kurumlar tarafından düzenlenmesi sağlıklı anne – çocuk etkileşimi açısından faydalı olabilir.

Kaynakça

Alison L. Miller and Brenda L. Volling (2000). Sibling jealousy in a triadic context with mothers and fathers, *Social Development,* 9(4): 433-457.

Arslan, Ş. (2006). Fıtrat kavramı çerçevesinde eğitimde insanın ne'liği sorusu. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bedford, V., Volling, B.L. ve Avioli, P.S. (2000). Positive consequences of sibling conflict in childhood and adulthood. International Journal of Aging and Human Development, 51(1): 53-69.

Büyüköztürk, Ş. (2012). Testlerin geçerlik ve güvenirlik analizlerinde kullanılan bazı istatistikler, Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı,(16. Baskı sy. 167-171). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Brody, L. R. & Hall, J. A. (1993). Gender and emotion. In M. Lewis & J. M. Haviland (Eds.), Handbook of emotions (pp. 447–460). New York: Guilford.

Clanton, G. (2007). Envy and jealousy. Handbook of the Sociology of Emotions. Ed. Jan. E. Stets ve Jonathan H. Turner. New York: Springer, 410–442.

Creswell, J.W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri,* Ankara: Siyasal Kitapevi.

Çaplı, B. (2001). "Media policies in Turkey since 1990." Kültür ve İletişim, 4(2): 45-55.

Çelebioğlu, A. (1998). Muhtelif şerhlere göre Mesnevî'nin ilk beytiyle ilgili düşünceler. Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları (525). İstanbul: MEB Yayınları.

Cole, M., ve Cole, S.R. (2001). *The Development of Children.* New York: Worth Publishers.

Dirim, A. (2003). *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: Esin Yayınevi.

Dunn, J. F. & Munn, P. (1985). Becoming a family member: Family conflict and the development of social understanding in the second year. Child Development: Special Issue: Family Development, 56: 480–492.

Erdem, M.D. ve Bölük, R. (2012). Antalya ve yöresi ağızları. Ankara: Gazi Kitabevi.

Hart, S., Field, T., DelValle, C., & Letourneau, M. (1998a). Infants protest their mothers' attending to an infant-size doll. Social Development, 7:54–61.

Hutchby, I. (1991). "The organization of talk on talk radio." Broadcast Talk. (Der.) Paddy Schannel. London: Sage. 154-178.

Kolak, A. M., Volling, B. L. (2010). Sibling jealousy in early childhood:Longitudinal links to sibling relationship quality. *Infant and Child Development*, (20): 213-226.

Leung, A.K.D. ve Robson, L.M. (1991). Sibling rivalry. *Clinical Pediatrics*, 30(5): 314-317.

Masciuch, S. & Kienapple, K. (1993). The emergence of jealousy in children 4 months to 7 years of age. *Journal of Social & Personal Relationships*, 10: 421–435.

Parrott, W. G. (1991). The emotional experiences of envy and jealousy. In P. Salovey (Ed.), *The psychology of jealousy and envy* (pp. 3–31). New York: Guilford Press.

Parott, W. G. (2001). *Emotions in Social Pschology: Essential Readings*. Philadelphia, PA: Psychology Press.

Patton, M.Q. (1997). *How to Use Qualitative Methods in Evaluation.* Newbury park, CA: SAGE Publications.

Sargın, N., (2001). *Çocuklarda Ruh Sağlığı*, Ankara: Nobel Yayın-Dağıtım.

Seven, S. (2008). *Çocuk Ruh Sağlığı*. Ankara: Pegem Akademi.

Spielman, P. M. (1971). *Envy and Jealousy: An attempt at clarification.* The Psychoanalytic Quarterly 40 (1) : 59-82.

Sroufe, L. A. (1996). *Emotional development: The organization of emotional life in the early years.* Cambridge: Cambridge University Press.

Taylı, A. (2007). Kardeş sahibi olup olmama durumunun okulöncesi dönemdeki sosyal oyuna etkisi. *AİBÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7 (1): 112-128.

Thompson, R. A. (1994). Emotion regulation: A theme in search of definition. In N. Fox (Ed.), *The development of emotion regulation: Biological and behavioral considerations. Monographs of the Society for Research in Child Development* (pp. 25–52), 59 (2–3, Serial No. 240).

Volling, B. L. & Elins, J. L. (1998). Family relationships and children's emotional adjustment as correlates of maternal and paternal differential treatment: A replication with toddler and preschool siblings. *Child Development*, 69:1640–1656.

Wille, D. E. (1995). The 1990s: Gender differences in parenting roles. *Sex Roles*, 33:803–817.

Yavuzer, H. (2007). Çocuk Psikolojisi, 27. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Yörükoğlu, A. (2002). Çocuk Ruh Sağlığı. İstanbul: Özgür Yayıncılık

GENÇLER NEDEN EGZERSİZ YAPAR VEYA NEDEN EGZERSİZ YAPMAZ? EGZERSİZ REÇETEMİZ YAŞAM DOYUMUNUN BİR ÖNGÖRÜCÜSÜ MÜDÜR?

Dr. Gözde ERSÖZ[*]

Hasan İRGİ[**]

Özet

Bu çalışmanın amacı, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesinde 2018-2019 eğitim-öğretim yılında öğrenim gören üniversite öğrencilerinin egzersiz yapma ve yapmama nedenleri ortaya koymak ve katılımcıların yaşam doyumunu öngörmede egzersiz reçetesinin (egzersiz sıklığı, egzersiz süresi, egzersiz şiddeti) rolünü incelemektir. Araştırmaya 250 üniversite öğrencisi ($n_{erkek=}$ 129; $X_{yaş}$= 23.09±2.43 ve $n_{kadın}$= 121; $X_{yaş}$=22.79±2.19) gönüllü olarak katılmıştır. Nicel ve nitel araştırma yöntemleri birlikte kullanıldığı karma araştırma modeli ile dizayn edilmiş bu çalışmada, katılımcıların yaşam doyumu düzeyini belirlemek amacıyla "Yaşam Doyumu Ölçeği"; egzersizde bulunduğu egzersiz davranış basamağının belirlenmesi amacı ile "Egzersiz Davranışı Değişim Basamakları Anketi" ve bireylerin egzersiz yapma veya yapmama nedenlerinin belirlenmesi amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanan kapalı uçlu anket ve kişisel bilgi formu ile birlikte kullanılmıştır. Verilerin analizine ve bulguların yorumlanmasına geçilmeden önce normallik, doğrusallık, çoklu ve varyans-kovaryans matrislerinin homojenlik varsayımların karşılanıp karşılanmadığı incelenmiştir. Verilerin analizinde betimsel istatistik analizi (ortalama ve standart sapma) ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Bireylerin egzersiz yapma veya yapmama nedenlerini incelemek için ise frekans analizi yönteminden yararlanılmıştır. Egzersiz reçetesinin yaşam doyumunu ne düzeyde öngördüğünü belirlemek üzere egzersiz yapan grup (n_{toplam}=170; $n_{erkek=}$ 99 ve $n_{kadın}$= 71) egzersiz davranış değişim basamağı dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulguları incelendiğinde çoklu regresyon analizi sonucunda, egzersiz sıklığı ve süresi ile yaşam doyumu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu bulguya göre üniversite öğrencilerinin daha çok sıklıkla ve daha uzun süre egzersiz yapmaları yaşam doyumu üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır. Katılımcıların egzersiz nedenlerini ve engellerini ortaya koyan anket sonuçlarına göre ise egzersiz yapan gençler daha çok egzersizi eğlenceli buldukları için, sağlık için ve psikolojik rahatlama sağladığı için egzersiz yaptığını; egzersiz yapmayanlar ise zamanları olmadığı, egzersizi yorucu ve sıkıcı buldukları ve egzersizin ağrıya neden olması sebebiyle egzersiz yapmadıklarını belirtmişlerdir.

Anahtar sözcükler: Egzersiz nedenleri, egzersiz engelleri, yaşam doyumu, egzersiz reçetesi

WHY YOUNG PEOPLE DO EXERCISE OR DO NOT EXERCISE? OUR EXERCISE PRESCRIPTION IS A PREDICTOR OF LIFE SATISFACTION?

Abstract

The aim of this study is to investigate the reasons of exercise and not to do exercise of university students in 2018-2019 academic year in Tekirdağ Namık Kemal University and to examine the role of exercise prescription (exercise frequency, exercise duration, exercise intensity and exercise stage) in predicting life satisfaction of participants. There are 250 university student voluntarily participating in this study ($n_{male=}$ 129; X_{age}= 23.09±2.43 ve n_{female}= 121; X_{age}=22.79±2.19). Quantitative and qualitative research methods were used in this study. The Satisfaction with Life Scale and Physical Activity Stages of Change Questionnaire (PASCQ) were administered to all participants with personal information form. The data of exercise reasons and barriers were gathered through using a questionnaire including close ended questions formed by the researchers. Before the analysis of the data and the interpretation of the findings, normality, linearity, multiple and variance-covariance matrices homogeneity assumptions were examined. Descriptive statistics analysis (mean and standard deviation) and multiple regression analysis were used for analyzing the data. The frequency analysis method was used to examine the reasons for individuals to exercise or not.

[*] Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu

[**] Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu

The group who do exercise (n_{total}=170; $n_{male=}$ 99 ve n_{female}= 71) was evaluated by considering the exercise behavior change step in order to determine the level of exercise satisfaction. As a result of multiple regression analysis, significant positive relation was found between exercise frequency and duration with life satisfaction. According to this finding, it was found that university students who exercise more often and long term had a higher average of life satisfaction. In addition, when university students who exercise regularly were asked why they exercise, most of them said that they exercise for fun, health and psychological well-being. On the other hand, when youth who do not exercise regularly were asked why they do not exercise, they said that they do not have time for exercise, they find exercise boring and exhausting.

Key Words: Exercise reasons, exercise barriers, life satisfaction, exercise prescriptio

Giriş

20. yüzyılda teknolojinin gelişmesine paralel olarak toplumlarda meydana gelen endüstrileşme ve makineleşme serbest zaman aktiviteleri için daha fazla zaman kazanmayı sağlarken; insanlar genel olarak hareketin azalması yönünde bir yaşam tarzını benimseme eğilimine girmişlerdir (Açıl, 2006; Yan, 2007). Her ne kadar insan bedeni hareket etmek ve fiziksel etkinliklere katılabilecek şekilde düzenlenmiş olsa da egzersiz, ortalama bir yaşam biçiminin günlük uğraşları arasında çoğunlukla yer almamakta ve insan bedeni uzun süre yapması gereken hareketleri yapmadan hayatını sürdürdüğünde sahip olduğu bazı fonksiyonel yetenekleri azalmakta ve fonksiyonel yetersizlikler de birçok hastalığa neden olmaktadır (Yan, 2007). Hareketsizliğe bağlı olarak ortaya çıkan ve hipokinetik hastalıklar olarak nitelendirilen (Kraus ve Raab, 1961) sağlık sorunlarının önlenmesinde düzenli fiziksel aktivitenin önemi birçok araştırmacı tarafından ortaya konmuştur (Bouchard ve ark., 2007; Gilmour, 2007). Düzenli fiziksel aktivite alışkanlığı kardiovasküler hastalıklar (Lee ve Skerrett, 2001), diabet (Williams, 2007), damar ve kas-iskelet hastalıkları (Oida ve ark., 2003), obezite (Butland ve ark., 2007) ve bazı kanser türleri (Wolin ve ark., 2007) gibi birçok kronik hastalık (Blair ve ark., 2001) riskini azaltmaktadır. Buna ek olarak, düzenli fiziksel aktivitenin kan basıncını ve kan şekerini kontrol altına aldığını, kilo kontrolünü sağladığını göstermiştir. Bu fizyolojik etkilerinin yanında düzenli yapılan fiziksel aktivite zihinsel ve duygusal sağlığı da pozitif yönde etkilemektedir (Cindaş, 2001; Özer, 2001). Araştırmalar düzenli fiziksel aktivitenin ruh sağlığını olumlu yönde etkilediğini, stres ve anksiyete belirtilerini azalttığını, öfke ve saldırganlık gibi duyguları kontrol altına almayı sağladığını, uyku kalitesini arttırdığını ve depresyona iyi geldiğini ortaya koymuştur (Biddle ve ark., 2000; Stathopoulou ve ark., 2006). Fiziksel aktivite kişinin sağlığını, fiziksel yapısını, esnekliğini ve kilosunu dengelediği için kendini algılama ve benlik saygısını arttırdığı (Gleser ve Mendelberg, 1990) ve artan endorfinin pozitif duygu duruma öncülük ettiği söylenmektedir (Daley, 2002). Fiziksel olarak aktif yaşamanın faydaları bilinmesine rağmen birçok yetişkin tavsiye edilen düzeylerde fiziksel olarak aktif değillerdir. İnsanların egzersize yapma veya egzersiz yapmama nedenlerini ortaya koymak egzersiz davranışın kazandırılmasında araştırmacılara, bu konuda politikalar geliştirenlere, spor yöneticilerine, fitness danışmanlarına bilgi sağlayacak ve egzersiz alışkanlığını kazandırmak için geliştirilen stratejilere ışık tutacaktır. Bu düşünceden hareketle, bu çalışmada Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesinde 2018-2019 eğitim-öğretim yılında öğrenim gören üniversite öğrencilerinin egzersiz yapma ve yapmama nedenleri ortaya koymak ve katılımcıların yaşam doyumunu öngörmede egzersiz reçetesinin (egzersiz sıklığı, egzersiz süresi, egzersiz şiddeti) rolünü incelemek hedeflenmiştir.

Gereç ve Yöntem

Araştırma grubu

Araştırmaya 18-34 yaş aralığında 250 üniversite öğrencisi ($n_{erkek=}$ 129; $X_{yaş}$= 23.09±2.43 ve $n_{kadın}$= 121; $X_{yaş}$=22.79±2.19) gönüllü olarak katılmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri, egzersiz davranışına yönelik bilgileri ve araştırmada ele alınan yaşam doyumuna ait betimsel istatistikler aşağıdaki tablolarda belirtilmiştir:

Tablo 1. Katılımcıların yaşam doyumu, yaş ve egzersiz sıklığına ilişkin tanımlayıcı bilgiler

Değişkenler	**Kadın**	**Erkek**	**Tüm katılımcılar**
	(n=71)	**(n=99)**	**(n=250)**
	Ort±Ss	**Ort±Ss**	**Ort±Ss**
Yaşam Doyumu	21,58±6,67	21,37±6,27	21,45±6,42
Yaş	22,86±2,28	23,15±2,40	23,02±2,35
Haftada kaç kez	2,85±1,11	3,28±1,37	3,10±1,28

Tablo 2. Katılımcıların egzersiz süresine yönelik betimsel istatistikler

Egzersiz süresi	**Kadın (n=71)**		**Erkek (n=99)**		**Tüm katılımcılar(n=250)**	
	f	**%**	***f***	**%**	***f***	**%**
20-30 dk	16	22,5	10	10,1	26	15,3
31-45 dk	15	21,1	15	15,2	30	17,6
46-60 dk.	19	26,8	26	26,3	45	26,5
61-90 dk	16	22,5	34	34,3	50	29,4
91-120 dk	5	7,0	14	14,1	19	11,2

Tablo 3. Katılımcıların egzersiz şiddetine yönelik betimsel istatistikler

Egzersiz şiddeti	**Kadın(n=71)**		**Erkek(n=99)**		**Tüm katılımcılar(n=250)**	
	f	**%**	***f***	**%**	***f***	**%**
Hafif	11	15,5	5	5,1	16	9,4
Orta	31	43,7	39	39,4	70	41,2
Şiddetli	29	40,8	55	55,6	84	49,4

Veri Toplama Araçları

Katılımcıların yaşam doyumu düzeyini belirlemek amacıyla "Yaşam Doyumu Ölçeği"; egzersizde bulunduğu egzersiz davranış basamağının belirlenmesi amacı ile "Egzersiz Davranışı Değişim Basamakları Anketi" ve bireylerin egzersiz yapma veya yapmama nedenlerinin belirlenmesi amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanan kapalı uçlu anket ve kişisel bilgi formu ile birlikte kullanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan kişisel bilgi formu ve ölçeklere ilişkin bilgiler aşağıda açıklanmıştır.

Kişisel bilgi formu

Kişisel bilgi formu 12 maddeden oluşmaktadır ve sırasıyla katılımcının cinsiyeti, yaşı, hangi tür fiziksel etkinliğe katıldığı, haftalık egzersiz sıklığı, şiddeti, süresi, kaç yıldır egzersiz yaptığı, düzenli egzersiz yapıp yapmadığına ilişkin bilgileri toplamak amacıyla hazırlanmıştır.

Egzersiz Davranışı Değişim Basamakları Anketi: Marcus ve Lewis (2003) tarafından geliştirilen "Egzersiz Davranışı Değişim Basamakları Anketi" (EDDBA) kişinin egzersiz davranışı basamaklarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Katılımcıların egzersiz yapmaya yönelik isteklerinin belirlenmeye çalışıldığı ankette yer alan dört maddeye evet/hayır şeklinde cevap verilmektedir. Bireylerin egzersiz yapma niyetleri ve egzersize katılma alışkanlıkları, maddelere verdikleri yanıtlara göre beş ayrı egzersiz davranışı basamağına ayrılmaktadır: Eğilim Öncesi, Eğilim, Hazırlık, Hareket ve Devamlılık. EDDBA'nın Türkçe versiyonuna ait geçerlik ve güvenirlik çalışması Cengiz, Aşçı, ve İnce (2010) tarafından yapılmıştır. Anketin kriter geçerliğinin sınanmasına yönelik Cengiz ve diğerleri (2010) tarafından yapılan analizler anketin kriter geçerliğini destekler niteliktedir.

Yaşam Doyumu Ölçeği: Yaşam Doyumu Ölçeği, Diener, Emmons, Laresen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilmiş; Türkçe'ye uyarlaması Köker (1991) tarafından yapılmıştır. Ölçek, yaşam doyumuna ilişkin beş maddeden oluşmaktadır. Her bir madde 7'li derecelendirilmiş cevaplama sistemine (1: hiç uygun değil – 7: çok uygun) göre cevaplanmaktadır. Genel yaşam doyumunu ölçmeyi amaçlayan ölçek, ergenlerden yetişkinlere kadar tüm yaşlara uygundur. Ölçeğin Türkçe'ye çevirileri ve ölçeğin "yüzeysel geçerlik" tekniğiyle geçerlik çalışması Köker (1991) tarafından yapılmıştır. Madde analizi sonucunda, ölçeğin her bir maddesinden elde edilen puanlarla toplam puanlar arasındaki korelasyon yeterli bulunmuştur. Ölçeğin test-tekrar test güvenirlik katsayısı .85 olarak saptanmıştır. Ölçeğin bu çalışmada elde edilen iç tutarlılık katsayısı ise .81 olarak bulunmuştur.

Uygulama

Bu çalışmada kullanılan anket ve ölçekler Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi öğrencilerinin gönüllü katılımıyla uygulanmıştır. Anket uygulamasında herhangi bir baskı ya da yardım söz konusu olmamıştır. Katılımcılar egzersiz yapan ve yapmayan grup olarak "Egzersiz Davranışı Değişim Basamakları Anketi" sonucu neticesinde ikiye ayrılmışlardır. EDDBA sonucunda 1.,2. ve 3 basamakta yer alan katılımcılar egzersiz yapmayan gruba dahil edilirken; 4. ve 5. basamaktaki katılımcılar egzersiz yapan grup kapsamında değerlendirmeye alınmıştır.

Verilerin analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS 18.0 programına aktarılmıştır. Verilerin analizine ve bulguların yorumlanmasına geçilmeden önce normallik, doğrusallık, çoklu ve varyans-kovaryans matrislerinin homojenlik varsayımların karşılanıp karşılanmadığı incelenmiştir. Verilerin analizinde betimsel istatistik analizi (ortalama ve standart sapma) ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Bireylerin egzersiz yapma veya yapmama nedenlerini incelemek için ise frekans analizi yönteminden yararlanılmıştır.

Bulgular

Tablo 4. Yaşam doyumunu öngörmede egzersiz reçetesinin rolü

Egzersiz Reçetesi Parametreleri	β	t	p	VİF	R	R^2	F
Egzersiz sıklığı	,168	2,173	,031*	1,053	,245	,060	3,55
Egzersiz süresi	,170	2,016	,035*	1,260			
Egzersiz şiddeti	,047	,559	,577	1,258			

*: $p<0.05$

Egzersiz reçetesinin yaşam doyumunu ne düzeyde öngördüğünü belirlemek üzere yapılan çoklu regresyon analizi Tablo 4' de verilmiştir. Araştırmanın bulguları incelendiğinde çoklu regresyon analizi sonucunda, egzersiz sıklığı ve süresinin yaşam doyumu %.06' sını açıkladığı görülmektedir ($R=.25$; $R^2=.46$; Düzeltilmiş $R^2=-.06$; $F_{(3,249)}=3.55$, $p<.05$). Yapılan analiz sonucunda, egzersiz sıklığı (ß= .70, $p<.001$) ve egzersiz süresi (ß= .17, $p<.001$) ile yaşam doyumu arasında pozitif yönde ilişki olduğu görülürken; egzersiz şiddetinin (ß= .05, $p>.05$) yaşam doyumunu yordama etkisinin anlamlı olmadığı bulunmuştur.

Tablo 5. Üniversite Öğrencilerinin egzersiz yapma nedenlerine ilişkin görüşler

No	Neden 1	*f*	%
1	Sağlığım için	112	49
2	Psikolojik olarak kendimi iyi hissettiğim için	97	39
3	Egzersiz eğlenceli olduğu için	70	30
4	Yeni şeyler öğrenmek için	47	19
5	Arkadaşlarımla bir araya gelmek için	37	15
6	Daha çekici olmak için	33	13
7	Kilo vermek için	29	12
8	Egzersizde yarışmak hoşuma gittiği için	20	8

9	Doktor zorladığı için	15	6
10	Ailem zorladığı için	13	5
11	Neden egzersiz yaptığımı bilmiyorum	9	4
12	Yeni insanlarla tanışmak için	7	3

Egzersiz yapan üniversite öğrencilerine neden egzersiz yaptıklarına ilişkin üç sebep işaretlenmesi istendiğinde ağırlıklı olarak katılımcıların öncelikli olarak *"Sağlığım için"* (%49), 2.sırada *"Psikolojik olarak kendimi iyi hissettiğim için"* (%39), 3.sırada *"Egzersiz eğlenceli olduğu için"* (%30), 4.sırada *Yeni şeyler öğrenmek için"* (%19), 5.sırada *"Arkadaşlarımla bir araya gelmek için"* (%15), 6.sırada ise *"Daha çekici olmak için"* (%13). gibi cevaplar verdiği görülmüştür.

Tablo 6. Üniversite Öğrencilerinin egzersiz yapmama nedenlerine ilişkin görüşler

No	**Neden 1**	***f***	***%***
1	Zamanım yok	57	23
2	Egzersiz yorucu	37	15
3	Egzersiz yapacak yer yok	32	13
4	Kilo fazlalığım olmadığı için gerek yok	28	11
5	Egzersiz ağrıya neden oluyor	25	10
6	Egzersiz sıkıcı	23	9
7	Sakatlanmaktan korkuyorum	17	7
8	Egzersiz yapmak için bir neden göremiyorum	11	4
9	Egzersiz yapmak için kendimi yaşlı hissediyorum	9	4
10	Egzersiz yapmak için çok şişmanım	8	3
11	Fiziksel görünümümden rahatsızlık duyduğum için	6	2
12	Ailem egzersiz yapmamı uygun görmüyor	2	0,8

Egzersiz yapmayan üniversite öğrencilerine neden egzersiz yapmadıklarına ilişkin üç sebep işaretlenmesi istendiğinde katılımcıların ağırlıklı olarak *"Zamanım yok"* (%23), *"Egzersiz yorucu"* (%15), *"Egzersiz yapacak yer yok"* (%23), *"Kilo fazlalığım olmadığı için gerek yok"* (%11), *"Egzersiz ağrıya neden oluyor"* (%10), *"Egzersiz sıkıcı"* (%9) gibi yanıtlar verdikleri görülmüştür.

Sonuç

Araştırmanın bulguları incelendiğinde üniversite öğrencilerinin daha çok sıklıkla ve daha uzun süre egzersiz yapmaları yaşam doyumu üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır. Buna ek olarak katılımcıların egzersiz nedenlerini ve engellerini ortaya koyan anket sonuçlarına göre ise egzersiz yapan gençler daha çok egzersizi eğlenceli buldukları için, sağlık için ve psikolojik rahatlama sağladığı için egzersiz yaptığını; egzersiz yapmayanlar ise zamanları olmadığı, egzersizi yorucu ve sıkıcı buldukları ve egzersizin ağrıya neden olması sebebiyle egzersiz yapmadıklarını belirtmişlerdir.

Kaynakça

Açıl, A.A. (2006). "Sizofrenik Hastalarda Fiziksel Egzersizin Ruhsal Durum ve Yasam Kalitesi Üzerine Etkisi", Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Programı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

Biddle, S. J. H., Fox, K. R. and Boutcher, S. H. (2000). Physical activity and psychological well-being (1st Edition). London: Routledge.

Blair, S.N., Cheng, Y., Holder, J.C., (2001). Is physical activity orphysical fitness more important in defining health benefits? Med.Sci. Sports Exercise 33, S379/S399.

Bouchard, C., Blair, S. N. and Haskell, W. L. (2007). Physical activity and health. (4th Edition) Champaign, IL: Human Kinetics.

Butland, B., Jebb, S., Kopelman, P., McPherson, K., Thomas, S., Mardell, J., ve Parry, V. (2007). Foresight. Tackling obesities: future choices. Project report. *Foresight. Tackling obesities: future choices. Project report.*

Cengiz C, Aşçı FH, İnce ML. (2010). Exercise stages of Change Questionnaire: Its reliability and validity. Türkiye Klinikleri Journal of Sports Sciences, 2(1), 32-37.

Cindaş A. (2001). "Yaşlılarda Egzersiz Uygulamasının Genel İlkeleri". Geriatri, 4(2), 77-84.

Daley, A.J. (2002). "Exercise Therapy and Mental Health In Clinical Populations: Is Exercise Therapy A Worthwhile Intervention?", Advances In Psychiatric Treatment, 8, 262-270.

Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of personality assessment*, *49*(1), 71-75.

Gilmour, H. (2007). "Physically active Canadians". Health Reports, 18, 45–66.

Gleser, J., Mendelberg, H. (1990). "Exercise and sport in mental health: A review of the literatüre", Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences, 27, 99–112.

Köker, S. (1991). Normal ve sorunlu ergenlerin yaşam doyumu düzeyinin karşılaştırılması. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kraus, H., Raab, W. (1961). Hypokinetic disease. Springfield, IL: Charles C. Thomas.

Lee, I. M., Skerrett, P. J. (2001). "Physical activity and all-cause mortality: what is the dose-response relation?". Medicine & science in sports & exercise, 33(6), 459-471.

Marcus, B.H., and Lewis, B.A. (2003) Physical Activity and The Stages of Motivational Readiness for Change Model. Research Digest, President's Council on Physical Fitness and Sports, series: 4, No:1, 1-8.

Oida Y, Kitabatake Y, Nishijima Y. ve ark. (2003). "Effects of a 5-year exercise-centered health-promoting programme on mortality and ADL impairment in the elderly". Age Ageing 32, 585–592.

Özer K. (2001). Fiziksel Uygunluk (2.Baskı), Nobel Yayın Dagıtım, Ankara.

Stathopoulou, G., Powers, M.B., Berry, A.C., Smits, J.A., Otto, M. W. 2006. "Exercise interventions for mental health: a quantitative and qualitative review". Clinical psychology: Science and practice, 13(2), 179-193.

Williams, P. (2007). "Changes in vigorous physical activity and incident diabetes in male runners". Diabetes Care, 30, 2838–2842.

Wolin, K.Y., Lee, I.M., Colditz, G.A., ve ark. (2007). "Leisure-time physical activity patterns and risk of colon cancer in women". International Journal of Cancer, 121, 2776–2781.

Yan, Y. (2007). "10–13 Yas Çocuklarda, Sosyo-Ekonomik Yapının Fiziksel Aktivite ve Fiziksel Uygunluk Düzeyine Etkisi", Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi Ve Spor Anabilim Dalı, İstanbul, Yüksek Lins Tezi.

TİCARETİN TOPLUMSAL CİNSİYETİ: KADIN KÖLE TİCARETİ

Erdal AKSOY[*]

Özet

15. yüzyıl sonu 17. yüzyıl başı arasındaki erken dönemde kölelik, törenselliği, askeri gösteriş ve bürokratik uzmanlığıyla eril bir eğilim göstermiştir. Hem erkek köle emeğine güçlü bir talep vardı, hem de erkek köle devletin sadık ve üstün yöneticisi olarak yüceltilmiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Osmanlı'daki köle ticareti giderek kadınların daha fazla tercih edildiği bir duruma evrilmiştir. Kölelik koşullarında kadınların ilişkiler yelpazesi, Osmanlı Devleti'nde kölelik süresi boyunca onların aktör ve özne olarak oynadıkları rolün altını çizmektedir. Çoğunlukla ev içi işler ve hizmetler köle ticaretinde kadın kölelere olan talebi arttırmıştır. Bu çalışmada Osmanlı Devletine 17. ila 19. yüzyıllar arasında köle ticareti sonucu getirilen kadın kölelerin durumları ele alınmıştır. Köle ticaretinde kadın kölelerin ekonomik değeri nedir? Kadın köleler hangi alanlarda istihdam edilmişlerdir? Kadın köleler esir pazarında mı alınıp satılmışlardır? Getirilen kadın köle sayısı ne kadardır? Kadın kölelerin tercih edilmesinin nedenleri nelerdir? gibi sorulara çalışmada cevap aranmıştır.

Anahtar kelimeler: Kölelik, köle ticareti, kadın köleler, ticaretin toplumsal cinsiyeti.

Giriş

1444 yılında Portekizci denizci Lancarote de Lagos, Senegal nehrinin ağzına doğru gerçekleştirdiği yolculukta adamları ile birlikte bir grup Afrikalıyı esir alıp köleliğe taşımıştır. Portekiz köle ticaretini ilk başlatan ve en son bırakan ülke konumundadır. Afrika'daki kölelik olgusunun Atlantik köle ticareti başlamadan önce olup olmadığı günümüzde hala tartışılmakla birlikte Afrikalı kadın ve erkeklerin sanayi devrimi ve kapitalist ekonomi sisteminin temelini oluşturacak sermaye birikimini sağlamak için kitleler halinde köleleştirildikleri bir gerçekliktir.

On yedinci yüzyılın gelişiyle birlikte Afrika'daki Avrupa ticaretinin doğası değişmeye başlamıştır. Tekstil, baharat ve altın gibi kıymetli malların Afrika dışına ticareti gittikçe azalırken, Avrupalılar giderek artan bir şekilde bir tek malın ticaretine -yani insan ticaretine- yöneliyordu. 1600'lerde yaklaşık 10.000 insan köle olarak Amerika kıtasına taşınmıştır. Erken 18.yüzyılda bu ticaretin hacmi genişliyordu ve 1700'lerin ilk otuz yılında bu ticaret yüzde 400 oranında büyümüştür. 1700'lerin sonunda ve 1800'lerin başında bu ticaret yılda yaklaşık 100.000 kişi olarak zirveye ulaşmıştır (Gilbert ve Reynolds, 2010: 266). Yeni Dünya'da plantasyon ekonomisinin yükselişiyle ortaya çıkan işgücü talebi Afrika'dan karşılanması düşünülmüştür çünkü Afrikalılar bu üretim sisteminin bilgisi (şeker kamışından şeker üretimi, pirinç, tütün, kahve, kakao ve pamuk) ve hastalıklara karşı yüksek dirence sahip bir nüfus idi.

Atlantik köle ticaretinin dehşetini kavramak bir yana, tam olarak tarif etmek çok zordur. Bu ticaretin esirlerinin katlanmak zorunda kaldıkları fiziksel ve psikolojik işkencenin derecesi, dünya tarihindeki savaşlar ve soykırımlarla karşılaştırıldığında bile korkutucudur. Ticaret sırasında köle tüccarları, köle sahiplerine satmak için insanları nihayetinde mala dönüştürmeye çalışıyorlardı. Köle sahiplerinin amacı da bu köleleri alete dönüştürmekti. Hem satıcılar hem de sahipler, aynı nihai amaca, yani kara yönelik hareket ediyorlardı. Eylemlerini haklı çıkarmak içinde, bir ara adım atmaları, yani tutsaklarının nihayetinde insan oldukları gerçeğini reddetmeleri gerekiyordu (Gilbert ve Reynolds, 2010: 248).

Yeni Dünya'ya taşıma sürecine genellikle köle yolu (middle passage) adı verilmektedir. Köle gemilerine yüklenmeden önce kölelerin yakalanması ve kıyıya getirilmesi gerekiyordu ve bu yolculuk da zalim ve çoğunlukla ölümcül idi. Köle yolunun, tutsak edilenlerin Amerika kıtasına taşınmayı beklediği bir liman, şehir ya da kaleye ulaşmasıyla başladığı düşünülebilir. Bu ticarete katılanlar tarafından söz konusu köle depolarına genellikle fabrika adı verilmekteydi. Böyle bir yere geldikten sonra, gemi temsilcileri genelde yerel yöneticilerle temasa geçerlerdi ve bu ticarete girişme niyetlerinin ciddi olduğunun bir göstergesi olarak onlara hediyeler sunarlardı (Gilbert ve Reynolds, 2010: 248-249).

Osmanlı Devleti başta Avrupa ve Amerika kıtalarında hüküm süren kölelik olgusunun ve ticaretinin dışında kalmamıştır. Ancak, Osmanlı Devleti'nin kölelik olgusu ve ticaretine yaklaşımı ve

[*] Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, erdal.aksoy@hbv.edu.tr

yöntemi, "Atlantik köleciliği" denilen kölecilik anlayışından farklı olmuştur. Zilfi'ye (1999:475) göre, Osmanlı'daki köleliği Yeni Dünya'nın köleliğinden ayıran özelliği çok sert kuralları olan plantasyon köleliğine benzememesidir. Amerika kıtalarında kölelik, sosyal olarak durağan ("kapalı"), tarım ağırlıklı, piyasa temelli, daha çok erkekleri içeren ve coğrafi olarak da çevresel (kenarda kalan) bir köleliktir. Osmanlı'da kölelerin çoğu domestik (ev/aile ile ilgili) kölelerdi ya da evlerin geniş sınırları içinde tarımsal nitelik taşımayan bazı işlerde-hizmetçi kızlar ve dadılar, bahçıvanlar ve seyisler, aşçılar, uşaklar, bekçiler, hizmetliler, harem ağaları, basit emek işçileri, askerler ve devlet memurları olarak istihdam edilmişlerdir.

Kadın Köle Ticareti

Sahra altı Afrika'daki kölelerin çoğu kadındı. Ancak Afrika köleliğinin birçok kaydında köleler sadece erkekmiş gibi yazılmıştır. Bu nedenle, sık sık ustanın kölesine bir eş borçlu olduğu, nadiren ona bir koca sağlamakla yükümlü olduğu söylenir. Aynı şekilde, birçok hesap köle sahiplerinin ve kullanıcılarının erkek olduğunu varsayar. Köle sahiplerinin çoğu erkekti, ancak kullanıcıların büyük bir bölümü de kadındı (Güvenç, 2005:221).

Afrikalı kadınlar Afrikalı erkeklerin sayısı kadar Atlantik köle ticaretine kaydedilmemiştir. Tüm yaşlardaki erkekler, Afrika'dan Amerika'ya gelen köle gemilerdeki kadınlardan sayıca fazladır. Hem çağdaşların hem de daha sonraki yorumcuların belirttiği gibi, Avrupalıların köle gemilerine, Atlantik köle ticaretinin rastgele işlemiş olması durumunda olacak olandan çok daha az kadın girmiştir (Klein, 1983:26). Köle ticareti başladığından beri, bu eşitsizlik pek çok araştırmacının yorumlarında ortaya çıkmakta ve son yıllarda akademisyenler bu eşitsizliğin hem nedenini hem de sonuçlarını belirlemeye ciddi önem vermeye başladılar.

Martin A. Klein'e göre (1993) kölelik kelimesi çok çeşitli ilişkileri ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Kölelik, mülkiyet ilişkileri ya da kölelerin hiç bir hısım ile bağlantısı olmaması açısından muhtelif şekillerde tanımlanmıştır Hangi tanım kullanılırsa kullanılsın, köle istemeden köledir, sosyal birimi içinde marjinal bir konuma sahiptir ve bir başkasının kontrolüne tabidir. Afrika'da çoğu kölenin kadın olmasının nedenlerine girmeden önce, onların öyle olduğunu kanıtlamalıyız. Bunun için, kayda değer miktarda kanıtımız var. Afrika kıtasında cinsiyet oranları açısından üç farklı köle pazarı vardı. Klein (1993:4), "İlki Avrupa ihracat pazarı, erkek köleleri en az ikide bir oranında satın aldı. Arap dünyasının biraz daha küçük olan Müslüman pazarı, öncelikle kadın köleleri içermiştir. Üçüncü en büyük olan iç Afrika pazarı ise çoğunlukla kadınları ve çocukları içermektedir."

Güvenç (2005:222-225) kadınların köle olarak tercih edilmelerinin pek çok nedeni olduğunu belirmektedir. Ona göre, kadınların köle olarak tercih edilmelerinin ilk nedeni çoğalmaya dayalı nedenlerdir. Afrikalı erkeklerin eş olarak köle kadınları tercih etmesinin temel iki nedeni bulunmaktadır: "İlk olarak, zengin tüccar erkeklerin evlenme isteklerine oranla, daha az sayıda özgür kadın bulunmaktadır" (Harms, 1993:103). İkinci olarak, zengin erkekler özgür kadınlarla evlenmeleri halinde, bu evliliklerin kendi aleyhlerine olabileceğini düşünmekteydiler. Bu nedenlerle, köle eşlerin satın alınmasıyla kendi lehlerine çalışan bir evlilik sistemine girmekteydiler. Köle eşlerle yaptıkları evliliklerin sonucunda doğan çocuklar üzerindeki kontrollü ellerinde tutabilmekte ve İslam kurallarına uygun hareket etmekteydiler.

Ekonomik nedenlere bakılacak olursak, "Afrikalı erkekler özgür bir kadınla daha düşük ya da daha fazla miktarda para ödeyerek evlenme imkânına sahiptiler" (Harms, 1993:103). Fakat düşük harcamalarla yapılan bir evliliğin sonucunda erkek önemli ölçüde dezavantajlı konuma düşmekteydi. Çünkü böyle bir evlilik sonrasında doğan çocukların kadının ailesine ait olarak görülmesi söz konusuydu. Erkeği dezavantajlı konuma düşüren ikinci bir neden ise, ucuz bir evlilik yapması nedeniyle evlendiği kadına karşı özel bir sorumluluk taşıması, bir anlamda kadını, kadının ailesinin evi yerine kendi evinde tutmasıydı. Pahalı bir evliliğin maliyeti ise ucuz bir evliliğe kıyasla 8 ila 10 kat daha fazla olabilirdi. Pahalı bir evlilik yapmanın en büyük avantajı ise bu evlilikten doğan çocukların erkeğin ailesine ait olarak görülmesidir. Eğer erkek, kadından ayrılma isterse, kadının bir başka erkekle evlenmesini ayarlayabilme, bu anlamda kadının babası gibi davranma hakkına sahipti. Böyle bir durumda erkek, kadın bir başka erkekle evlendiğinde bile, çocuklar üzerinde hak iddia edebilirdi. Fakat zengin erkekler için köle kadınlarla evlenmek bir başka seçenek olarak önlerindeydi (Güvenç, 2005:222).

Kadınların köle olarak tercih edilmesinin ikinci nedeni ise cinsel değerleriydi. Doğurganlıklarının yanında köle kadınlar, metresler olarak sahiplerinin cinsel fantezilerini tatmin etmek amacıyla da kullanılmaktaydı. Köle bir kadın, aynı anda hem bir cinsel obje hem evlatlar veren biri hem de bir metres olarak hizmet edebilirdi. Cinsel özelliklerinin erkek sahipler tarafından bu şekilde kullanılabilmesi köle kadınları özgür kadınlardan ayıran en önemli özelliklerden biriydi. Bu durumda, köle kadınların varlığı,

özgür genç kızların iffetinin korunmasının bir yoluydu: Özgür bir erkek çocuk için toplumun evlilik öncesi cinselliğe bakışı yöreden yöreye farklılık göstermekle birlikte, özgür kızlar için böyle bir cinsel özgürlükten bahsedilemezdi (Güvenç, 2005:223).

Köle kadınların tercih edilmesinin üçüncü nedeni emekleriydi. Özgür kadınların yorulmaması için işler köle kadınlar tarafından yapılırdı. Çocuk bakımı genellikle köle kadınların sorumluluğundaydı. Köle kadınlar odun toplanması, su taşınması ve yemek yapılması gibi ev işlerini yerine getirirlerdi. Kölelerin toprakta çalışırken de beslenmesi gerektiğinden, köle kadınlar yemek pişirmek ile sorumluydu, soylu kadınlar yemek pişirmezdi. Köle kadınlar tarlalarda çivit toplanmasında da çalışırdı. Bunların yanında, köle kadınlar maden, tuz yapımı ve tekstil üretimi gibi endüstriyel işlerde de çalıştırılmaktaydı. Örnek olarak tekstil sektöründe köle kadınlar, pamuğun hasat edilmesi, iplik haline getirilmesi ve boyanması aşamalarında çalışmaktaydılar. Martin Klein (1993) (muhtemelen) kadın kölelerin erkek kölelere kıyasla gün içinde daha uzun saatler çalışmakta olduklarını ifade etmiştir. Yağmurlu mevsim boyunca köle kadınlar erkeklere yemek hazırlar, ağılı temizler ve tarlalarda çalışırlardı.

Son olarak köle kadınların talep edilmesinin bir diğer nedeni ise statüleriydi. Köle kadınlar alınıp satılabilir, hediye edilebilir ve hiçbir hakları, akrabaları ve korumaları olmadığı için zorla alınabilirdi. Kadınların tek garantileri, köle tacirinin onları hayatta tutmasındaki maddi çıkarıydı. "Köle bir kadın, özgür bir kadından, köle olan bir erkekten daha az ayrışırdı. Köle bir kadın çocukları üzerinde bir hak iddia edemediği ve birikim yapamadığı gibi yaşlılığında kendisine bakılıp bakılmayacağından da emin olamazdı" (Klein, 1993:88). Bu toplumlarda özgür kadınlar bile az hakka ve çocukları üzerinde sınırlı kontrole sahipti. Seçkinler dışındaki herkes hayatta kalmak için çabalamaya mahkûmdu. Temel farklılık, özgür kadınların koruma ve destek için başvurabilecekleri bir sülaleye sahip olmalarıydı. Bu durumda köle kadınlar, bu soya sahip olmadıkları için daha zor durumdaydılar. Kısacası, akrabalık sistemi ve İslam, köle sahiplerinin köle kadınları daha güçsüz bırakmalarına neden olacak değerleri güçlendirmişse de köle kadınların erkeklerden daha fazla tercih edilmesinin nedenleri olarak sayılamaz.

Osmanlı Döneminde Kadın Köle Ticareti

Kölelik koşullarında kadınların ilişkiler çerçevesinin onların aktör ve özne olarak oynadıkları merkezi rolün altını çizen Zilfi (2018) kadınların asırlar boyunca oynadığı birçok rolün ve bu rollerdeki değişimlerin ardındaki mekanizmaların köklerini, köleleştirme ve köle işgücünün değişen demografisine dayandırmaktadır.

Zilfi (1999:477) kölelik olgusunu iki kategoride ele alarak incelemektedir. Bunlar; kölenin değerinin temelde el emeğine ve verimlilik kapasitesine dayandığı emek sistemi olarak kölelik ve kölenin ev halkı için bazı somut hizmetler veren ve varlığıyla hane halkının yüksek sınıftan olma iddialarını güçlendiren statü ve hizmet sistemi olarak kölelik. Zilfi son kategori içine seks hizmeti dalını da dahil etmektedir. Bu durumun nedenini de şu şekilde açıklamaktadır: "Bazı kadın köleler, erkek alıcıları tarafından ve erkek alıcıları için ya da başkalarının kullanımı amacıyla erkek ya da kadın alıcılar tarafından evlilik de dahil olmak üzere hemen ya da daha sonra cinsel roller yerine getirmeleri için alınmaktaydı." Kadın kölelerin cinsellik yönlerinin önemi köle fiyatları tarafından ortaya konmuştur. Çiftçiliğin ağır emek gücüne ihtiyaç duymasının kölelik sistemini belirlediği Batı yarımküresinde kuvvetli genç erkekler en yüksek değer etmekteydi ve en yüksek fiyata satılmaktaydı. Modern yüzyılların başlarında Afrika'nın iç köle ticaretinde ve genel olarak Orta Doğu'da ise kadın köleler en yüksek kıymete sahipti. Köle fiyatlarının şehirdeki gayrimenkullerin fiyatlarıyla yarıştığı Osmanlı şehirlerinde de güzel köle kızlar çok önemli mali varlıklardı.

15. yüzyılın sonu 17. yüzyılın başı arasındaki erken dönemde kölelik titizlikle işlenmiş törenselliği, askeri gösteriş ve bürokratik uzmanlığıyla altı çizili bir eril eğilim göstermekteydi. Hem erkek köle emeğine güçlü bir talep vardı, hem de erkek köle imparatorluk topraklarının sadık ve üstün yöneticisi olarak yüceltilmekteydi (Zilfi, 2018:226).

15. yüzyılda ve 17. yüzyılın büyük bölümünde erkek esirlere verilen değer, köle fiyatlarından ve köle sahipliğiyle ilgili verilerden çıkartılabilir. Ne var ki bu bulgular, Osmanlı'nın hakim olduğu zaman ve mekana epeyce dağılmıştır… Sahillioğlu'nun (1975) ileri sürdüğü gibi bir fiyatlandırma kuralı olarak kölelerin piyasa değeri, gayrimenkulün piyasa değerine paralellik göstermiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda ortalama bir evin ve ortalama meziyetlere sahip bir erkek ya da kadın kölenin fiyatı 1.500 akçeden başlamaktaydı. O kadar istenmeyen mahallelerde daha küçük haneler, tıpkı yaşlı ya da sağlıksız bir köle gibi daha aza mal olabiliyordu. Ama çok güzel bir evin ve de çok iyi meziyetlere sahip kadın bir kölenin fiyatı erken dönemde beş bin akçeyi bulabiliyor, geç dönemdeyse bunun iki katına çıkabiliyordu.

İstanbul ve Kahire gibi talebin ve fiyatların yüksek olduğu pazarlarda tek tek kadınlar olağanüstü meblağlara alınıp satılmış olsalar da, bu fiyatlar kadın pazarındaki fiyatları yansıtmamaktadır. Bazı kadınlar yaş, sağlık ve köken bakımından kendilerine benzer durumdaki erkek kölelere nazaran tekrar tekrar fakat istisnai derecede yüksek fiyatlara satılması, idealleştirilmiş kadın güzelliği ve üreme olasılığına verilen rekabetçi ve spekülatif değeri yansıtmaktadır. Zilfi (2018:228) Afrika içindeki pazar da dahil olmak üzere diğer Eski Dünya toplumlarında olduğu gibi -ve Atlantik'teki köle ticaretinin tersine- kadın kölelerin fiyatı, özellikle de ilk satışta genellikle erkek kölelerin fiyatını aştığını ifade etmektedir. Yine de Osmanlı pazarına bir ölçüde toplumsal cinsiyete duyarsız bir değişkenlik hakimdi. 17. yüzyılda İstanbul'daki mülklere ilişkin bir örneklemde, en yüksek fiyat aralığında (on bin akçe ile yirmi bin akçenin üstü aralığı) yer alan köleler arasında kadınların sayısı erkeklerden ciddi bir oranda fazlaydı (110'a 45). Bu oran, genel örneklemde kadın köle sayısı ile erkek köle sayısı arasındaki oranla uyumludur; yani kabaca hem erkeklerin hem de kadınların üçte biri en yüksek fiyata satılabiliyordu. Bundan sonraki yüksek fiyat aralığında her kategoride kadınlar ve erkeklerin sayısı neredeyse eşitti. O dönem açık arayla en yüksek fiyata satılan kölenin bir erkek olması ilginçtir. Bu adam için ödenen kırk sekiz bin akçe onun fiyatına en fazla yaklaşan kadın köle için ödenenin iki katıydı. Genel olarak, ev işleri için aranan ikinci el, yani yeniden satılan kölelerle ilgili olarak erkek ve kadın kölelerin fiyat farkı kapanma eğilimi gösteriyordu. Bu piyasadaki alıcılar Osmanlı kültürüne uyum sağlamış, becerilerini göstermiş olmak gibi özellikler arıyorlardı.

Kölelerin yaş, cinsiyet ve mesleki becerileri ilgili olarak güvenilir verilerden yoksun olunması, fiyat aralıkları ile kölelerin yaşları, cinsiyetleri ve mesleki becerileri arasında ilişki kurulmasını engellemektedir. Buluğ çağına gelmemiş ve buluğ çağındaki kadınların genellikle en yüksek fiyata satılması dışında, erkek ve kadın köle satışlarının çoğunluğunda yaş dağılımı, hayat döngüsünde gelinen aşama ile toplumsal değer arasında yüksek bir ilişki olduğunu ifade etmek mümkündür.

15. yüzyıl ile 17. yüzyıl arasında başlıca köle sahiplerine –askeri sınıfın önde gelenleri ve mevki sahipleri- ve mal varlıklarına dair bir analiz, 18. yüzyıl öncesinde erkek ve kadın kölelerin toplumsal ve kültürel önemi açısından daha büyük bir denge olduğunu düşündürmektedir. 1545 ile 1659 arasında Edirne'deki yönetici sınıf mensuplarının terekelerinde toplam 140 köle görülmektedir. Bu 140 köleden 86'sı erkek (% 61), 54' kadındır (% 39). 17. yüzyılda Konya'ya ilişkin rakamlar erkek ve kadın köle sayısı arasında daha büyük bir dengesizlik olduğunu, erkek köle sayısının kadın köle sayısının neredeyse dört katını bulduğunu göstermektedir. 16. ve 17. yüzyıllarda Kıbrıs'ta Lefkoşa kadı sicillerindeki benzer bulgular, Jennings'i bu yüzyıllarda kadın köle sayısının erkek köle sayısına ağır bastığı yönündeki kavrayışı sorgulamaya itmiştir. 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılda Bursa ve İstanbul'daki terekeler, kadın kölelerin erkeklerden fazla olduğunu göstermektedir. Gerçi Bursa'da kadın ve erkek köle sayısı arasındaki fark nispeten azdı, 282'ye 201'di. İmparatorluğun başkenti, nüfuz sahibi hanelerin toplumsal sahnesi İstanbul'da kadın köle sayısı erkek köle sayısını 2'ye 1 oranında aşıyordu (342 kadın, 171 erkek köle) (Zilfi, 2018:229).

Erkek köle-kadın köle sayısıyla ilgili bilgilerin tahminden öte geçmemesinde yaş, cinsiyet vb. gibi kayıtların tutulmamasının dışında kölelerin vaktinden önce özgürlüklerine kavuşması da etkili olmuştur. Zilfi (2018:230) ev içinde çalışan köle sayılarıyla ilgili bilgilerin çoğu ölümden sonraki terekelerden geldiğini iddia etmektedir. Bir köle sahibinin ölümünden önce azat edilen köleler terekelerde mülk olarak görünmemektedir, fakat eski kölelerden (erkek *ma'tuk*, kadın *ma'tuka*) başka bağlantılarla bahsedilmektedir. Kadın köleler erkenden azat edildikleri için mevcut bazı rakamlarda sayılmamış olabilirler mi? Tarihsel olarak ve tarih yazımında, ümm-i veled statüsü ve genel olarak kadın cinselliğine dayandırılan gereksiz olumlu eğilim kadınların erkeklere nazaran daha erken azat edilebildiği yolunda bir kavrayışa yol açmıştır. Bunun böyle olduğu yolunda ikna edici kanıtlar mevcut değildir.

Zilfi'ye göre (2018) 18. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Osmanlı köle ticareti giderek kadınları daha fazla hedefleyen bir girişim halini almıştır. Genellikle çok zengin hanelerde ev işlerini görmek üzere kadın hizmetkar ve köle çalıştırılmaktaydı. Bu gibi haneler, üst düzey bürokratlara, askeri yetkililere, ulemanın önde gelen isimlerine aitti. Zengin orta sınıf aileler (hem Müslim hem de gayri Müslim aileler) saray ve resmi elitlerin bu durumlarına heves ederek kendileri de kadın köle sahibi olmaya çalışıyorlardı. Osmanlı toplumunda kölelerin fiyatlarının niteliklerine göre değişkenlik göstermekle birlikte kadın köleler genel olarak erkeklerden daha değerli olduklarını ifade etmek mümkündür.

Sonuç

Son araştırmalar ve çağdaş gözlemler Atlantik köle ticareti tarihi içinde kadın köle ticaretinin sınırlı deneyime sahip olduğunu göstermektedir. Kadın kölelerin erkekler kadar bu ticarette yer almadıkları görülmektedir. Tarihte yaşanan bu durumun çok çeşitli sebepleri olmakla birlikte bunlardan sadece biri,

dönemin bazı tecrübeli kaptanları plantasyonlardaki yetiştiricilerin erkekleri tercih ettikleri inancıyla birlikte, kadınların tarla işinde yararsız olduğu inancını vurgulamalarıdır. Klein (1983)'in de belirttiği gibi kaptanların algılamalarının Amerikan deneyimi gerçeğiyle uyuşmadığı açıktır. Son zamanlarda yapılan bazı çalışmalar, erkek ve kadın kölelerin üretken emek yıllarında çok az bir farklılık gösterdiğini göstermiştir. Sadece erkek köle kadın köle fiyatlarından genel olarak % 10-20 oranında biraz daha yüksektir.

Sadece 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başlarında Afrikalı kölelerin cinsiyet ve yaş kategorilerine göre sistematik kayıtları tutulmuştur. Bu nedenle gerek kölelerin gedikleri ülkelerde gerekse getirildikleri ve köle pazarlarında satıldıkları yerlerde gerekli istatistiki verilerin kayıtları tutulmadığı için bugün bu kölelerin sayıları konusunda tahmini rakamlar verilmektedir.

Kadın ve erkek köle sayıları tarihsel olarak nasıl değişmiş olursa olsun, tarih boyunca kadın kölelerin sayıları erkek kölelerden daha fazla olmuştur. Erkek köleler hakimiyetleri ve nüfuzlarıyla kadın köle emeğini (ev içi hizmet) gölgede bırakmıştır. Zilfi'nin (2018) de belirttiği gibi erkek kölenin, kul memurun varlığının silinmeye başlaması ve başka yaşanan toplumsal değişimler erkek köle varlığının azalmasına, kadın kölelerin sayıca artmasına yol açmıştır. Bu durum köleliğin anlamında da bir değişikliğin, kölelik kurumunun kadınlaştırılması sürecinin yaşanacağının habercisidir.

Kaynakça

Gilbert, Eric ve Reynolds, Jonathan T. (2010). *Tarihöncesinden Günümüze: Dünya Tarihinde Afrika*, Çev. Mehmet Demirkaya, İstanbul: Küre Yayınları.

Güvenç, Begüm (2005). "Women and Slavery: The Popularity of Female Slave Trade in Africa, its Causes and Consequences", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı:26, s.221-230.

Harms, Robert (1993). "Sustaining the System: Trading Towns along the Middle Zaire", Ed. Claire C. Robertson and Martin A. Klein, *Women and Slavery in Africa*, The University of Wisconsin Press.

Klein, Martin A. (1993). "Women's İmportance in African Slave Systems", Ed. Claire C. Robertson and Martin A. Klein, *Women and Slavery in Africa*, The University of Wisconsin Press.

Klein, Herbert S. (1983). "African Women in the Atlantic Slave Trade", Ed. Claire C. Robertson and Martin A. Klein, *Women and Slavery in Africa*, The University of Wisconsin Press.

Sahillioğlu, Yusuf (1979). "15. Yüzyılın Sonu ile 16. Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, s.67-138.

Zilfi, Madeline C. (1999). "Osmanlı'da Kölelik ve Erken Modern Zamanda Kadın Köleler", Ed. Güler Eren, *Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Zilfi, Madeline C. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*. Çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

DEMOGRAFİK YAPININ DENETİM SÜREÇLERİ VE KADIN

Handan KARAKAYA[*]

Özet

Demografik yapının artışı ve azalışı tarih boyunca sosyal ve ekonomik yapıyla yakından ilişkili olmuştur. Bu noktadan bakıldığında demografik yapı ve demografik yapının izlediği yön birçok açıdan önemli kabul edilerek tartışma konusu yapılmaktadır.

Geçmişten günümüze kadar savaşlar, kıtlık ve doğal afetler nüfusun azalması üzerinde etkili faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında ekonomik, teknolojik ve tıbbi gelişmeler insan ömrünün uzaması ve bebek ölümlerinin azalması noktasında nüfus üzerinde olumlu etkileri olan faktörlerdir. Bu açıdan bakıldığında kadının doğurganlığı siyasal ve ekonomik nedenlere bağlı olarak denetlenmesi gereken bir durum olarak demografik artışın ve azalışın konusudur. Bu denetimin nasıl gerçekleştiği çalışmanın ayrıntılarında kendini gösterecektir. Ancak üzerinde durulması gereken temel noktalardan birisi kadının doğurganlık durumu ve demografik yapı arasındaki ilişkinin biçimini belirleyen etkenlerin neler olduğu konusudur.

Toplumlar açısında azalan nüfus bir sorun olduğu gibi, duruma göre kontrolsüz bir biçimde çoğalan nüfus da bir sorundur. Demografik yapıların tarihi süreçleri incelendiğinde, nüfusun artışının özendirildiği ya da nüfus artışının yavaşlatan politikaların benimsendiğini görmek mümkündür. Demografik yapı tarih boyunca çeşitli sebeplere bağlı olarak kontrol altında tutulmaya çalışılan bir durum olarak kadın hayatını etkisine almış görünmektedir. Birçok kaynakta XIX. Yüzyıla kadar dünya nüfusu artış hızının yavaş ve durağan olduğu ifade edilmektedir. Bu dönemlere kadar yaşlı nüfus toplam nüfusun küçük bir kısmını oluştururken, gelişen (teknolojik, sağlık vb)alanlar ile birlikte yaşlı nüfus artış göstermeye başladığı ifade edilmektedir. Bunun yanında hastalık, afet ya da savaşlar nüfusun gelişimini etkileyen en önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünyanın gelmiş olduğu noktada, sağlık ve beslenme gibi alanlarda kaydedilen mesafe insan ömrünün uzamasına yaptığı katkı ile olumlu bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak aynı hızda büyü gösteremeyen genç nüfus bir sorun durumu olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmanın amacı, nüfusun artması ya da azalması yönünde belirlenen politikaların kadın bedeninin ve üreme yeteneğinin denetlenmesi üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu amaçla belge ve doküman taraması yapılarak ve demografik süreçlerin kontrolünde uygulanan politikaların pratikleri izlenerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Demografi, Nüfus Artış Hızı, Nüfus Azalış Hızı

Abstract

The increase and decrease of the demographic structure has been closely related to the social and economic structure throughout the history. From this point of view, the demographic structure and the direction followed by the demographic structure are considered important in many respects and are discussed. From past to present, wars, famine and natural disasters have been effective factors for the decline of the population. In addition, economic, technological and medical developments are factors that have a positive impact on the population in terms of prolonging human life and decreasing infant mortality. From this point of view, the fertility of women is a situation that should be controlled due to political and economic reasons. How this audit will take place will be shown in the details of the study. However, one of the main points to be emphasized is the factors that determine the form of the relationship between the fertility status and demographic structure of women. Declining population is a problem for societies, and the population that grows uncontrollably is a problem. When the historical processes of demographic structures are examined, it is possible to see that population growth is encouraged or policies that slow down population growth are adopted. The demographic structure seems to have influenced women's life as a condition that has been tried to be kept under control for various reasons throughout history. In many sources XIX. It is stated that the growth rate of world population is slow and stable until the 19th century. Until this period, the elderly population made up a small portion of the total population, disease, disaster or wars were the most important factors affecting the development of the population. At the point where the

[*] Dr. Öğrt. Üyesi, Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, hkarakaya@firat.edu.tr

world has come, the distance recorded in areas such as health and nutrition appears as a positive process with its contribution to the prolongation of human life. However, the young population, who cannot show the same speed, is considered a problem. The aim of this study is to determine the effects of policies to increase or decrease the population on the control of female body and reproductive ability. For this purpose, it has been tried to reach a conclusion by scanning documents and documents and following the practices of policies applied in the control of demographic processes.

Demografi ve Kadın

Demografik yapı, artma ve azalma eğilimleri bağlamında toplumlar açısından önemlidir. Demografinin azaldığı durumlar toplumun geleceği açısından bir tehdit olarak görüldüğü gibi artması da toplumların işlerlikleri bağlamında olumsuz bir durum olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanında savaş, çatışma ve doğal afetler de demografik yapının doğal yapısı üzerinde beklenmedik etkiler yaratan unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu pencereden bakıldığında savaşlar, erkek nüfusu azaltan bir etkiye sahipken doğal afetler cinsiyet ayrımı yapmadan demografiyi etkilemektedir. Demografik yapı birçok açıdan olumsuz gelişmelerin etkisine açık bir konumdadır. Demografik yapının kontrolü süreci de uzun soluklu planlamalar ve denetimler sonucunda biçim alabilmektedir. Toplumlar gelişim süreçlerinde demografik yapılarının belli bir denge üzerinde devam etmesi için çabalar ve bu yönde politikalar geliştirirler. Tarihin çeşitli dönemlerinde tarımın geliştirilmesi, geniş arazileri işleyecek insan gücüne sahip olma, savaş meydanlarında demografik olarak güçlü olma gibi nedenlere bağlı olarak nüfusun artışını olumlayan tutumlar benimsenmiştir. Örneğin eski Yunanda sürekli savaşların yol açtığı insan kayıplarını telafi edebilmek için çok sayıda ve sağlıklı bir genç nüfusun yetiştirilmesi için gayret gösterilmiştir. Demografik olarak ihtiyaç duyulan genç ve sağlıklı nüfusun artırılması amacıyla belirli bir yaşa gelen Yunanlılar için evlenme mecburiyeti getirilmiş ve çok çocuklu babalara çeşitli ayrıcalıklar verilerek çocuk sayısının artırılması desteklenmeye çalışılmıştır(Oktay, 2014:33). Benzer biçimde temelde nüfusun dengede tutulmasını savunan Platon(427-347), "Devlet" adlı eserinde insanın dayandığı değerlerin ideal bir modelden türemesi gerektiğini savunur. Bu ideale ulaşmak için de nüfusun biçimlenişinde bazı kriterler ileri sürer. Buna göre "*Çıkardığımız sonuçlar uyarınca, en iyi erkekler, en iyi kadınlar ile mümkün olduğu kadar çok bir araya gelmelidirler, zayıflar ise mümkün olduğunca az! Ayrıca sürünün niteliğinin mümkün olduğu kadar üst düzeyini korumasını istiyorsak üstün nitelikte olanların çocuklarını yetiştirmeliyiz, diğerlerinin değil. Yalnız, bütün bu işler bekçiler arasında her türlü kavgayı önlemek açısından gizli tutulmalı, yalnızca yöneticiler tarafından bilinmelidir*." Bir nevi seçkin toplum yaratma çabası söz konusudur. Bunun yanında Platon savaşta ve barışta yeteneklerini kanıtlayan erkeklerin de ödüllendirilerek, daha fazla kadınla birlikte olma hakkının verilmesinin gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre bu uygulama ile babalarına benzeyen erkek çocukların dünyaya gelmesi sağlanacağı gibi toplumda seçkin ve yetenekli erkelere sahip olma olasılığı artacaktır. Bu aslında 1920'lerde benimsenen beyaz, eğitimli, üst orta sınıf için yüksek doğum oranını öngörürken, yoksul ve dezavantajlı kitleler için doğum oranlarının düşürülmesi(Özberk, 2013: 60) politikalarının kökenlerini oluşturan bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda kadın ve erkeklerin üreme kapasiteleri toplumun ihtiyaç olarak tanımladığı yeni nesillerin genetik biçimselliklerine yön verme çabasını da içinde taşımaktadır. Bu bağlamda yönetimlerin ihtiyaçları ve ideallerinde olan toplumu yaratmak amacıyla üremeyi kontrollerinde tutan politikalar geliştirme yaklaşımlarının çok eski dönemlerden beri benimsenen yollar olduğunu söyleyebiliriz.

Benze bir yaklaşım olarak, Roma'da da nüfus artışını teşvik edip, çocukların yetiştirilmesinin bir kamu hizmeti olarak değerlendirilmesi politikaları uzun zaman benimsenmiştir. Nüfusun artırılması ve istenilen kriterlerde vatandaşlar yetiştirilmesi amacıyla Sezar ve August da kontrol politikaları benimsemiştir. Buna göre veraset sistemi, kısırlar ve bekarları dışarıda bırakırken, evli olan bireyleri koruyacak şekilde düzenlenmiştir(Oktay, 2014:33). Böylece bireyin üreme yeteneği ülkenin geleceği ve çıkarları doğrultusunda biçimlendirilmeye çalışılmıştır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi kadın bedeninin denetimi, demografik yapının planlanmasında önem kazanmaktadır. Bu bağlamda doğum, ölüm ve göçler nüfusun niceliğini ve niteliğini etkileyen unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu etkilenmeleri kontrol atında tutmak adına izlenen politikalar bir anlamda bedenler üzerindeki denetimi de beraberinde getirmektedir. Geçmişte savaşlar, salgın hastalıklar, kıtlık, ulaşım sorunları vs. nedenlerle gerçekleşen ölümler devletlerin demografisini zayıflatırken, askeri gücünü de olumsuz etkilemiştir(Oktay, 2014:32). Bu noktada geçmiş devlet yapılarında nüfusun büyüklüğü büyük anlam ifade etmekteydi. Bütün çabalar yüksek demografik kitlelere sahip olma etrafında biçimlenmekteydi. Ancak zamanla nüfusun sadece atışı değil aynı zamanda nitelikli olarak artışı da önem

kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda nüfus politikaları geliştirilirken doğumların denetimi de önem kazanmıştır.

Bedenin denetimi, daha da özelde kadın bedeninin denetimi, toplumlar açısından oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Foucault(2015:96-97) yaşam ve ölüm hakkını iktidarın ayırıcı özellikleri arasında sıralar. Foucault bu hakkı, Romalı aile reislerine tanınan çocuklarının ve kölelerinin yaşamını kullanabilme hakkına yani patria ve potestas'a dayandırmaktadır. Buna göre yaşamı veren babadır ve gerektiğinde geri alabilir. Foucaul bunun kralın iktidarı ile de benzer bir özellik gösterdiğini söyler. Hükümdar iktidarının ya da ülkesinin tehlikede olduğunu sezdiği durumlarda savaş açabilir ve tebaasının bu savaşta ölme ihtimali denetimin meşru bir gereğidir. Bu hak modern zamanlarda tasarruf hakkına dönüşmüş görünmektedir. Bu denetim toplumsal yaşam içerisinde yaşamı sağlama, ayakta tutma ya da geliştirme hakkı olarak pekişmiştir. Foucault(2015:99)'ya göre XVII. Yüzyıldan sonra gelişen iktidar biçiminin temel nesnesi bedendir. Ona göre benden üzerinde iktidar iki şekilde hüküm sürmektedir. Bunlardan ilki bedenin terbiyesi, yeteneklerinin artırılması, yeteneklerinin ortaya çıkarılması, yararlılığı ile itaatkârlığının koşut geliştirilmesi, etkili ve ekonomik denetim sistemleri ile bütünleştirilmesi üzerine kurgulanmıştır. İkincisi ise biyo-siyaset olarak tanımlanan, bollaşma, doğum-ölüm oranları, sağlık düzeyi, yaşam süresi ve bunları etkileyecek koşulların denetlenmesini biçimlendiren iktidar anlayışıdır. Bu anlayışın bir gereği olarak kadın bedeni ve doğurganlık yeteneği denetim süreçlerinin temel nesnesi olmuştur. Geçmiş dönemlerde ise bu denetim, zengin, güçlü yada savaşçı erkeklerle sadakatli ve güzel kadınların birlikteliği sağlanarak, özellikle güçlü ve savaşçı karakteri güçlü bireylerin yetişmesi çabasıyla biçimlenmekteydi.

Bu noktada Öztürk(2012:1)'ün üzerinde durduğu beden ve toplum arasındaki ilişki önem kazanmaktadır. Buna göre, beden toplumda hem tekliği hem de çokluğu içinde barındırmaktadır. Bedenin tekliği bireyin biricikliğini, farklılıklarını ve öznelliğini içerirken, bedenin çokluğunda ise toplumun sosyalleşme süreciyle bireye aktardığı tüm değerlerin izini sürmek mümkündür. Tüm farkları ile birlikte varlığını ören toplum, farklılıkları ve öznellikleri kendi sosyal normları üzerinden biçimlendirerek bütünün hizmetine sunmaya çalışır. Böylece tüm farklılıkların görünürlüğü sosyalleşme süreciyle birlikte yeni biçimler almaya başlar.

Nüfusun çoğalması ve azalması ile ilgili süreçler kadının bedeninin dolaylı olarak denetlenmesini de beraberinde getirmektedir. Bunun temel sebebi ise kadının üreme kapasitesine bağlanmaktadır. Kadın ve erkek arasındaki egemenlik ilişkisi, kadın bedeninin birçok açıdan denetlenmesini beraberinde getirirken, erkek bedeni kısmen bu denetimin dışında kalmaktadır. Özberk (2003: 10-13) nüfus politikalarının nüfusun büyüklüğü, artış hızı, mekansal dağılımı ve niteliklerinin kontrol altında tutulması amacıyla geliştirildiğini ifade etmektedir. Ona göre nüfus politikaları bu hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla üç noktada etkili olmaktadırlar. Bunlardan ilki, dünya üzerindeki nüfusun yoğunluğunu ve niteliğini belirlemek üzere uygulanan nüfus politikaları, ikincisi, ölüm ve hastalıkların azaltılması yoluyla yaşamın kalite ve uzunluğunu artırma politikaları ve son olarak göç ve kentleşme politikaları bu bağlamda biçimlendirilen politikalar olarak sıralanmaktadır. Bu noktada Aslantürk(2016: 574), nüfus politikalarının kadın bedeninin denetimi üzerinden uygulamaya konulduğunu ifade etmektedir. Ona göre, kadın değişimin gelişmenin modeli olarak idealize edilirken, bir başka açıdan nüfus politikalarının da doğrudan nesnesi haline gelmektedir. Kadının üreme sağlığı ile ilgili yapılan çalışmaların büyük bir kısmı temelde üremeyi kontrol atında tutuma ve denetleme üzerine odaklanmaktadır. Nüfusun artış hızının yüksek olması gerektiği düşünülen dönemlerde kadın, üretmeye teşvik edilmekte, anne ve çocuk sağlığı ile ilgili olarak bir takım hizmetler ücretsiz olarak verilmektedir. Bunun yanında nüfus artışının düşürülmesi ihtiyacının doğması durumunda ise, üremenin kontrol altına alınmasını sağlayan hizmetler ücretsiz olarak kadına ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Konuyla ilgili olarak Özberk(2003:11), nüfus politikalarının uygulanmasında kontraseptif yöntemlerden bahsetmektedir. Bu yöntemler, üremeyi engelleyen araç ve yöntemler olarak ifade edilmektedir. Doğum kontrolünün kontraseptif yöntemlerden daha geniş bir içeriğe sahip olduğunu ifade eden Özberk, gebeliğin öncesinde ve sonrasında doğumu önlemek için yapılan tüm çalışmaları doğum kontrolü kavramı içerisinde irdelemektedir. Bunlar düşük, kürtaj ve kısırlaştırma doğum kontrolü kapsamına giren uygulamalar olarak öne çıkmaktadır. Demografik yapının denetiminde önemli bir kavramlardan biri olan aile planlaması ise, doğum kontrolünün aileye uygulanması ve ailenin istediği sayıda, zamanda çocuk edinmesini planlama imkânlarını ifade etmektedir. Tüm bu çalışmaların hedefinde kadının üreme kapasitesinin kontrolü durmaktadır.

Dünyada Demografi Politikaları ve Kadın

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada nüfus, nüfusun artış hızı ve niteliği bir sorun alanı olarak öne çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla nüfusu ve artış hızını kontrol altında tutmak üzere geliştirilen

politikalara bakıldığında kadının üreme kapasitesinin bu politikaların temel konusunu oluşturduğunu görmek mümkündür. Nüfus politikalarının biçimlenmesi üzerinde 1960'lardan beri etkili olan UNFPA, USIAD, Dünya Bankası gibi kuruluşlar ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte uluslar arası kuruluşlar, III. Dünya ülkelerinin nüfus politikalarının biçimlenmesi üzerinde etkili olmuşlardır(Özberk, 2003:12). Malthuscu bir yaklaşımın benimsendiği bu politikaların temel varsayımı, nüfusun, 1,2,4,8,16,32…biçiminde geometrik bir dizi şeklinde artarken, besin maddelerinin 1,2,3,4,5,6….aritmetik dizi biçiminde artış gösterdiği yönündedir. Malthus nüfusun serbest bırakılması halinde her yirmi beş yıllık peryotta bir kat artacağını ileri sürmektedir. Bu da demografik artışı kaynakların paylaşımı noktasında planlanması ve kontrol edilmesi gereken bir durum olarak öne çıkarmaktadır(Günes, 2009: 134). Modern süreçlerle birlikte bedenler kapital dünyanın çıkarları doğrultusunda biçimlendirilmekte ve yeniden kurgulanmaktadır. Nüfus politikalarının ayrıntılarına bakıldığında kadın bedeni, bu bağlamda erkek bedenine göre çok daha fazla nesnelleştirilmektedir.

Malthuscu yaklaşım, dünya üzerinde benimsenmekle birlikte en fazla III. Dünya ülkelerine yönelik olarak geliştirilen demografi politikalarında öne çıkan bir yaklaşımdır. Buna göre, gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek nüfus artışı işgücü arzını artırmakta ve istihdam imkânlarından daha fazla büyümektedir. Bu yaklaşıma göre tasarrufun düşük olması ve demografik yatırımların fazla olması nedeniyle işgücü fazlası açığa çıkmakta ve bu da yoksulluğu beslemektedir(Özberk,2003: 49-50). III. Dünya ülkelerinin içinde bulunduğu yoksulluk durumu ve istihdam sorunları göz önünde bulundurulduğunda haklılık payının oldukça yüksek olduğu düşünülebilir. Mantıksal olarak da kişi sayısı arttıkça kaynaklardan pay alan sayısı da artacaktır. Ancak Özberk,(2003:45) yoksulluğa yol açan temel unsurun hızla gelişen nüfusun oranının aksine, yüksek yoksulluk oranının nüfusu hızla artırdığını ifade etmektedir. Burada sorun olan nüfusun hızlı artışından çok, kaynakların eşit ve adil olarak dağılmaması gösterilmektedir. Özberk'in verdiği istatistiklere göre, 1960'ta dünyanın en zengin % 20'si dünyadaki tüm gelirin % 70'ini kullanırken, 1991'de bu oran % 85'e çıkmıştır. Bu dengesizliğin bölgelere sosyo kültürel yapılara göre değiştiği göz önünde bulundurulduğunda kaynakların dağılımındaki adaletsizliğin büyük oranda yoksulluğu beslediği ifade edilebilir. Yoksulluk ve kaynakların eşit olmayan paylaşımı, demografik kontrol politikalarını daha da hayati hale getirmektedir. Aslantürk(2016:581)nüfus politikalarının nüfusu artırmaya(pronatalist)yönelik veya azaltmaya (Antinatalist) yönelik olarak iki yaklaşım içerdiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda Antinatalist nüfus politikaları çerçevesinde doğum kontrol yöntemleri, kürtaj ve kısırlaştırma yaygınlaştırılıp, maliyetleri düşük ve kolay ulaşılabilir hizmetler olmaları yönünde çalışmalar yapılmaktadır. Ailelerin planlı ve yeter sayıda çocuk sahibi olmaları özendirilir ve çeşitli hizmetlerle bu tutumun yaygınlaştırılması desteklenir.

Turner(1997:110) buna örnek olarak Çin'in 1970'li yılların sonlarında uyguladığı nüfus politikalarını göstermektedir. Buna göre Çin, kadınların yaşamları boyunca sadece bir kez doğum yapmalarına izin veren bir program hazırlanmıştır. Malthuscu yaklaşımı oldukça radikal bir biçimde benimseyen bu uygulama ile her kadının yaşamı boyunca sadece bir kez doğum yapmasına izin verilmekteydi. Bunun yanında yüksek nüfus artış oranının düşürmek amacıyla kadının üreme kapasitesinin sınırlanması ve kontrol altına alınmasını sağlayan politikalar bir yandan kadının üreme kapasitesini denetlerken, diğer yandan toplumun uzak hedeflerinin gerçekleştirilmesinde kadın bedenini araçsallaştırmaktadır. Bu bağlamda kitlesel kısırlaştırmalar ve zorlanan kürtajlar bir yandan kadının bedeni üzerindeki haklarını ortadan kaldırırken, diğer yandan kadının karar verme yetkisini de elinden almaktadır. Dolayısıyla demografik olarak nüfusun artış hızını kontrol altına alabilmek amacıyla ilk nesnelleştirilen kadın olmakta ve bedeni hakkında karar verme yetkisi elinden alınmaktadır. Bu noktada kadının üreme kapasitesi üzerindeki iradesi bir anlamda askıya alınarak toplumun üreme talebinin emrine verilmektedir. Çin'in benzer uygulamalarından biri de sorun yaşadığı toplumların demografik yapılarına yöneliktir. Bu bağlamda Doğu Türkistan'da Müslüman Uygurların nüfusunu azaltmak için doğum kontrolü devlet politikası haline gelirken, Myanmar'da da benzer uygulamalar Budist yönetim tarafından dayatılmaktadır (Dilipak, 2019).

Bunun yanında Pronatalist nüfus politikalarında ise çocuk sayısının artırılmasına yönelik politikalar uygulanır ve çocuk sayısını artırmaya özendirecek ekonomik ve sosyal desteklere yer verilir. Bu uygulamalar çerçevesinde kürtaj ve çeşitli doğum kontrol yöntemleri yasaklanır. Doğum oranlarını artırabilmek amacıyla kadınların korunma ya da gebeliği sonlandırma hizmetlerine ulaşımı zorlaştırılabileceği gibi bu hizmetlerin maliyeti de oldukça yüksek olabilir. Bu noktada kadınlar gebeliği sonlandırma hizmetlerine ulaşmada güçlükle karşılaştıkları gibi sonlandırma talepleri de yasal olmayan bir boyut kazanmaktadır.

Bu bağlamda Foucault'nun biyo-iktidar kavramı önem kazanmaktadır. Foucault(2015:25-97), XVIII. yüzyılın iktidar tekniklerinin en büyük yeniliğinin ekonomik ve siyasi bir sorun olarak nüfusun tanımlanması olduğunu söyler. Buna göre nitelikli nüfus ve niteliksiz nüfus arasındaki fark, sorunun kontrol edilmesinin boyutlarını ortaya koyması bağlamında önemli bir ölçü olarak karşımıza çıkmaktadır. Foucault, XVIII. yüzyılda bireyin denetlenmesinin yeni bir format kazandığını ifade etmektedir. Buna göre, bedenin şeklinin, tutum ve davranışlarının biçimlendirilmesi biyo-iktidarın uygulanma alanının oluşturmaktadır. Böylece birey, politik amaçları gerçekleştirecek ideal tutumlara karşı güdülenmekte ve bu tutumları benimsediği ölçüde ödüllendirilmekte ve takdir edilmektedir. Bu dışarıdan görünüşü ile bir iktidar ilişkisi gibi görünmese de temelde bedenin ve tutumların denetimini içermektedir. Bu bir yönüyle kapitalist hedefleri gerçekleştirme ihtimalini güçlendirirken, diğer yandan üretimin ve artı değerin hizmetinde bedenler inşa etmektedir. Bu yönüyle iktidarı içselleştirmiş bireyler, ve özelde de kadın, kurallara, düzene ve kendini kuşatan otoriteye boyun eğmiş ve tüm yönleriyle denetlenebilmiş bir varlığa dönüşmektedir. Bu da kadın bedeni üzerinden nüfusun denetimini ve kitlelerin denetimini beraberinde getirmektedir. Bu noktada temel hedefi bedenin düzenlenmesi olan biyo-iktidarın da en önemli konularından birisi olan nüfus, iktidarların amaçları doğrultusunda içerik kazanan politikalarla denetlenmektedir. Dolayısıyla nüfusun denetlenmesi ile ilgili yaklaşımlara bakıldığında, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçların bu yaklaşımı biçimlendirdiğini rahatlıkla ifade edebiliriz. Çoğunlukla kadın bedeninin denetimine dayanan demografik kontrolün, ulaşılmak istenen toplumsal yapının biçiminde önemli bir araç haline geldiği rahatlıkla ifade edilebilir(Aslantürk, 2016:481). Özberk(2003: 10)'in ifade ettiği gibi nüfusun düzenlenmesi ve kontrolünün sağlanması kadının üreme kapasitesinin düzenlenmesi ile sağlanmaktadır. Demografik hedefler açısından kadın bedeni ve kadının üreme kapasitesi kadınlar tarafından belirlenmesi gereken bir alan olarak değerlendirilmemektedir. Bu bakış açısı kadını içinde yaşadığı toplumsal bağlardan bağımsızlaştırarak ve üreme konusundaki yetki ve kararlarını hiçe sayarak nesnelleştirmektedir(Özberk, 2003: 51). Bu noktadan bakıldığında üzerinde durulması gereken temel konu, kadının bedeninin denetiminin kime ait olacağı sorusudur. Kadın, bedeninin biçimlenmesi, üremeye karar verme konularında yetkili kişi olması gerekirken, çoğunlukla geliştirilen politikaların nesnesi konumundadır. Bu bağlamda kadın, karar alma yetkisinden uzaklaştırılarak denetimin nesnesi olmaya mahkûm edilmektedir. Dalla Costa'ya göre dünyanın her yerinde otonominin kadınlar açısından adil bir biçimde inşa edilebilmesi için her şeyden önce bedenlerini tekrar kadınların kılınması gerekmektedir. Ona göre toplumsal olarak birçok denetimin nesnesi olan kadın bedeni, kadınlar tarafından yeniden ele geçirildiğinde toplumsal eşitsizliklerin giderilmesi mümkün olacaktır (Costa,2014:143). İlkaracan(2015:14) da çeşitli biçimlerde gelişen denetim süreçlerinin kadınları kuşattığını ve XXI. yüzyılda kadınların bedenlerinin ve cinselliğinin hala erkek egemen kontrol sistemleriyle denetlendiğini ifade etmektedir. Ona göre kadın cinselliğini ve üretkenliğini denetleyen mekanizmalar, çoğu toplumda erkek egemen sistemlerin varlığını sürdürmelerinde bir araç haline gelebilmektedir. Söz konusu denetim baskı ve şiddet yoluyla olduğu kadar, siyasi, ekonomik ve toplumsal ve kültürel manipülasyonlar üzerinden de sağlanabilmektedir.

Demografi Politikaları ve Kadın Bedeninin Denetimi

Kadınlar tarihin her döneminde bedensel, sosyal, ekonomik olarak denetlenmesi gereken bireyler olarak algılanmışlardır. Dolayısıyla kadın bedeni birçok açıdan toplumsal istikrarı ve toplum düzenini tehdit eden bir araç, ya da toplumsal düzeninin sürdürülmesinde bir araç olarak değerlendirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında gebeliği önleme ve kürtajla ilgili kanunlar, kadınlar açısından kendi bedenlerini kontrol etme fırsatı sunarken, pratik karşılıkları incelendiğinde erkek üstünlüğünü doğal gören ve yine erkek ayrıcalığına hizmet eden bir perspektifler kazandıkları görülmektedir. Söz konusu kanunların parçası oldukları genel hukuki ortam düşünüldüğünde, kadınlar açısından liberal ve demokratik haklar denetimlerinde kullanılabilmektedir(Laıle Ahmed,2015:70-71).

(Turner, 2011:108) Tıbbın gelişmesi de kadın bedeninin denetlenmesi noktasında farklı uygulamaların önünü açmıştır. Oysa şifalı bitkilerle yaptıkları ilaç ve merhemlerle birçok hastalığın tedavisini yapmayı başaran kadınlar, büyücülük ve şeytanla işbirliği yapmakla suçlanmış ve bir yönüyle de bilimsel gelişmelere ilgileri ve yetenekleri baltalanmıştır. Bu suçlama ve ithamların temelinde kadınların bedenleri ve üreme kapasitelerinin toplumsal dokuya karşı bir tehdit olarak değerlendirilmesi fikri yanında kadınların toplumsal bütün içindeki etkinliklerinin azaltılması da yatmaktadır. Kadın cinselliği ve üremesi konusundaki toplumsal kaygılar, kadınların denetimini meşrulaştırırken, erkek egemen anlayışın toplumsal bütün içerisinde alanını genişletmesini sağlamıştır(Turner, 2011:111). Ahmed(2015: 60-61) denetimin pratiği noktasında İslam dünyası ile Batı'nın Yunan teorisinin mirasçısı olduklarının altını çizmektedir. Buna göre, ortaçağın bütün fıkıh mezhepleri gebeliği önlemeye izin verirken, en çok tartışma yaratan mesele, buna izin verilip verilmemesi değil, bir erkeğin karısının izni olmadan gebeliği önlemeye yönelik

bir yönteme başvurup başvuramayacağı konusu olmuştur. Dolayısıyla kadın bedeninin denetiminde hukuksal haklar erkek egemen bir anlayışla biçimlenmiş ve bu denetim erkeğin karar alma süreçlerindeki yetki alanının içinde bırakılmıştır.

Türkiye'de Nüfus Politikaları Açısından Kadın

Turner (2011:105), bedeni insan toplumunu yansıtan ve temsil eden mikro bir evren olarak tanımlamaktadır. Türkiye açısından bakıldığında da, bir çok toplumda olduğu gibi, kadın bedeni demografi politikalarının içeriğine göre biçimlenmiş denetim süreçlerinin nesnesi olarak kurgulanmıştır. Cumhuriyet tarihi boyunca ve öncesinde de nüfus politikaları kadınlar için ve kadınlarla planlanmış süreçler değildir. Bu noktada kadının kendi üreme kapasitesi ile ilgili belirleyiciliği, bir amaç olarak tanımlanmamıştır. Yapılan nüfus politikalarının asıl hedefi ulaşılmak istenen ekonomik ve siyasi hedeflere hizmet edecek şekilde nüfusun artırılması ya da azaltılmasıdır. Bu da kadının sadece üreme kapasitesi bağlamında ele alınmasını ve değerlendirilmesini sağlamıştır. Bu süreçte kadının talep ve istekleri görmezden gelinmiş ver hatta kadın bu noktada çoğunlukla sessiz ve itaatkâr bir konumda ele alınmıştır(Özberk, 2003: 95). Bu da Zastrow(2016:597)'un, Sanayi Devrimi'nden önce, tüm toplumlar uygulamada, erkek ve kadınlara ayrı rolleri atfetmede ortaklaştığı yaklaşımını doğrulamaktadır. Zastrow'un ifadesine göre, kadınlar genellikle ev işi ve çocuk bakımı işini yerine getirirken, erkekler aile içi sonradan üretken (avcılık ekonomik destek gibi) ve koruyucu olarak nitelendirilen işlevleri yerine getirmekle görevlendirilmişlerdi. Her ne kadar Endüstri öncesi dönemde kadınlar, giysi yapımı, bahçe ürünlerinin yetiştirilmesi, toplanması, tarlaya yardımcı olma gibi yiyecek üretimi ve ekonomik destekle ilgilenmiş olsalar da, asıl sorumlulukları ev içi işler olarak görüldü. Bu yönüyle kadınlar ekonomik üretim süreçlerinden, eğitim sistemlerinden ve karar alma süreçlerinden dışlanmış oldular. Bu da kadını dünyanın birçok yerinde edilgen bir konumda tanımlanmasına zemin hazırladı.

Benzer bir biçimde Avrupa tarihine baktığımızda da birbirine yakın uygulamaların örneklerine rastlamak mümkündür. Turner(2011:119), XII. Yüzyıldan itibaren Hıristiyan dünyasında iki ayrı evlilik modelinin ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bunlardan ilki geleneksel evlilik biçimidir. Bu evlilik biçiminde kadının sadakatsiz ya da kısır olması durumunda evlilik kolaylıkla bozulabilmektedir. Ancak bu evliliğin bozulmasında inisiyatif erkeğe aittir. İkinci evlilik modeli ise kilise tarafından geliştirilen evlilik modelidir. Bu evlilik modeliyle kilise evliliği bir sözleşmeye dönüştürmüştü. Bu sözleşme bir yönüyle dinsel bir birlik halini temsil ederken diğer yönüyle de kamusal ritüellerle pekiştirilen meşru bir bağlılık sistemini oturtmaktaydı. Bu yönüyle evlilik ancak eşlerden birinin ölümüyle bozulabiliyordu ve bu ilişkide cinsel olarak haz almak doğru bir durum olarak tanımlanmamıştı. Burada temel hedef toplumun yeniden üretimine evlilik dışı birliktelikleri dışarıda bırakarak katkıda bulunmaktı. Burada kadın ve erkek bedeni yerinden üretim karşısında nesnelleştirilmiş ve kutsanmış bir görevde araçsallaştırılmıştır.

Türkiye özelinde baktığımız zaman, nüfus politikalarının ekonomik ve siyasi hedefler bağlamında önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'de 1960'lara kadar pronatalist yani doğum oranlarını artırıcı ve nüfusu çoğaltmaya yönelik politikalar uygulanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusunun yüksek olan doğum hızlarına karşın, yüksek ölümlülük oranları ciddi bir nüfus artışının önüne geçmiştir. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda, geniş tarım arazilerinin işlenmesi bu noktada bir problem olarak değerlendirilmektedir. Okay (2014: 38)'ın aktardığına göre o dönemde ülkenin yüzölçümünün %31'i tarıma elverişli olup, bunun sadece %15,67'si üzerinde tarım yapılabilmektedir. Bir başka açıdan teknik yeterliliklere sahip bireylerin yetiştirilmesi ekonomik ve siyasal hedeflerin gerçekleştirilmesi noktasında hayati önem taşımaktadır. Bu nedenlere bağlı olarak, 1920'li yıllardan itibaren nüfus artışını sağlamak için yüksek doğurganlığı sürdürecek önlemler ile bebek ve çocuk ölümlerini düşürecek sağlık hizmetleri verilmeye ve geliştirilmeye çalışılmıştır(Oktay, 2014: 38). Bu politikaların istenen şekilde uygulanabilmesi içinde kadın bedenine odaklanılmıştır. Dönemin yayın organlarında nüfusun artırılmasına yönelik yayınlara yer verilmiştir. Bu noktada Türkiye'nin istenilen nüfus artışını gerçekleştirebilecek potansiyele sahip olduğu da kadını merkeze alarak dillendirilmiştir. Bu politikalar çerçevesinde Türk kadının doğurgan olduğu, ancak bunun için ölüm oranının indirilmesi ve "medeniyet ve kültür alanında" gelişmelerin sağlanması gerektiğinin altı çizilmeye çalışılmıştır(Özberk,2013:70). Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bebek ve anne ölüm oranları bağlamında gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere oranla büyük bir farka sahiptir. Gebelik dönemi ve sonrasındaki sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanma fırsatı bulamayan kadınlar ve bebekler çeşitli enfeksiyon ve hastalıklara bağlı olarak hayatlarını kaybetmektedirler. Bu da gelişmekte olan ülkelerde anne, bebek ve çocuk sağlığı ile ilgili yatırımların yetersiz olduğunun delili olarak gösterilmektedir. Kadın bedeni ve üreme kapasitesi ulusun ekonomik ve siyasi çıkarları doğrulturunda biçimlendirilebilen bir nesne olarak

algılanırken, ortak fayda açısından da bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşımın en iyi dillendirildiği noktalardan biri de Özberk(2003:70)'in Şevket Süreyya Aydemir'den aktardığı şu cümlelerdir: "*Aşikar bir şey ki, Anadolu Türkü müstereddi bir ırk değildir ve Türk kadını çok doğurgan ve doğurmayı seven bir kuvvettir. Fakat gene aşikar bir şey ki, dağlarımız, ovalarımız nüfus kalabalığından taşmıyor... Çocuğa karşı şefkatsiz olan ana tipi, bizim memleketimizin tanımadığı, işitmediği bir şeydir. Fakat doğuran ananın elinden çocuğunu hastalık, bakımsızlık, fakirlik vaktinden evvel kapıyorsa bunda sorumlu olan, o ananın kendisi değildir... Anaya çocuğunu ve çocuğa sıhhatini temin etmek işi, dünyanın her yerinde artık bir devlet meselesi olmuştur... Hedefimiz, ileri, teknik, tok, şen ve kalabalık bir Türk milletidir...*" Dolayısıyla kadın, bu misyonu üstlenecek bir potansiyel isteklilikte tanımlanmaktadır.

Yine Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusun artış hızını beslemek amacıyla yapılan uygulamalardan biri de, 1926 yılında asgari evlilik yaşını erkekler için 18, kadınlar için 17'ye çekilmesidir. Bunun yanında 1926 yılında kabul edilen ve İtalyan Ceza Yasası'ndan esinlenerek hazırlanan Türk Ceza Kanunu'nda isteyerek düşük yapmak suç olarak düzenlenmiş ve nüfus artışını tehdit eden bir durum olarak tanımlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında kadının üreme kapasitesi tamamen devletin denetimindedir ve bu konuda karar verme yetkisi de elinden alınmıştır. Ki 1936 yılında yapılan yeni bir düzenleme ile "Irkın Tümlüğü ve Sağlığı Aleyhine Suçlar" başlığında altında başlı başına bir suç olarak tanımlanan çocuk düşürme, toplumun ya da kamunun geneline karşı işlenmiş bir suç olarak tanımlanmıştır(Oktay, 2014: 38-39). Bunun yanında 1930'da kabul edilen Umumi Hızıssıhha Kanunu ile 6 ve daha fazla çocuğu olan kadınlara maddi ödüller yanında madalyalar verilmeye başlanmıştır. Çocuk sayısı yüksek olan ailelere vergi indirimleri getirilmiştir(Akın ve Aykut:2011:4). Yine 1920'lerin başlarında nüfus artış hızını yükseltmek amacıyla kontraseptiflerin ithalatı yasaklanmış, isteyerek düşükler yasa dışı olarak kabul edilmiş ve kontraseptiflere ilişkin reklamlar yasaklanmıştır(Akın ve Aykut , 211:3). Dönemin politikalarına yakından bakıldığında, toplumsal cinsiyete dayalı normların ve kadının özel alana aidiyetinin yeniden inşa edildiği ifade edilmektedir. Bunun temel sebebi ise kadın bir yandan eğitim ve istihdam alanında görünür kılınmaya çalışılırken diğer yandan da annelik ve doğurganlık yüceltilerek özel alanın sınırlarına doğru itilmesidir. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda demografik artışı besleyen politikaların benimsenmesi doğal bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün dünya savaş ve çatışmalarda nüfusunun önemli bir kısmını kaybetmiştir. Bunun yanında ekonomik ve sosyal alanlardaki güçsüzlükler doğurganlığı olumsuz etkilemesi nüfusun artışı yönündeki politikaların benimsenmesini kolaylaştırmıştır.. Ancak kadının eğitim, istihdam ve siyaset alanında görünürlüğünü güçlü bir biçimde desteklemek amacıyla kreşler, gündüz bakım evleri ve buna benzer kurumsal çalışmalar eş zamanlı olarak desteklenememiştir. Bu da kadını özel alan ile kamusal alan arasında bir seçim yapmaya zorlamıştır(Bozbeyoğlu, 2011: 27). Bunun bir sonucu olarak da Türkiye'de hem eğitim oranlarında hem de istihdam oranlarında kadınla erkek arasındaki makas uzun yıllara rağmen kapatılamamıştır. Bu bağlamda kadın bedeninin demografik artış sürecini beslemesi yönünde bir denetime tabi tutularak kamusal alandaki varlığı ve görünürlüğünün ihmal edildiğini söyleyebiliriz.

Tüm bu gelişmeler nüfus artış hızını yükseltirken, istenmeyen gebeliklerin sonlandırılması noktasında yasal olmayan yolların da yaygınlaşmasına neden olmuştur. Yasal olmayan yollarla gerçekleşen gebelik sonlandırma işlemleri anne ölümlerini yaygınlaştırmıştır. Konuyla ilgili olarak Akın ve Aykut(2011:5)'un aktardığına göre kesin rakamlar bilinmemekle birlikte, yasa dışı yollarla gerçekleşen gebelik sonlandırma işlemlerinin söz konusu dönemlerde yarım milyona ulaştığı ifade edilmiştir. Bunun yanında 10.000 kadının bu yolla yapılan işlemler sonucunda hayatını kaybettiği kaydedilmektedir.

Özberk(2003: 51-52)Türkiye'de uygulanan nüfus politikalarında 1960'lı yıllardan sonra yeni bir döneme girildiğini ifade etmektedir. Ona göre, Türkiye'de ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde Malthuscu nüfus politikaları 1960'lı yıllardan sonra uzun süre etkili olmuştur. Bunun temel sebebi de, yüksek doğurganlığın anne ve çocuk sağlığı üzerindeki olumsuz etkileridir. Gelişmekte olan ülkelerde anne ve bebek ölümleri gelişmiş olan ülkelere oranla yüksektir. 1960'lı yılların başında Türkiye'de anne, bebek ve çocuk ölüm oranlarının yüksek olması da konuyla ilgili benimsenen politikaları desteklemiştir. Türkiye'de 1940 yılında bebek ölüm oranı %26 iken 1973 yılında %12,6'ya gerilemiştir. Bunun yanında 1965 yılında kabul edilen ilk Nüfus Planlaması Yasası ile nüfus artış hızını azaltıcı politikalar izlenmeye başlamıştır. Bu kanun aracılığı kişilerin istediği zamanda istediği sayıda çocuğa sahip olma noktasında iradesini güçlendirmektir. Bu yasanın da etkisi ile 1980'lerin başında yılda 300 bin gebelik sonlandırma işleminin gerçekleştirildiği ve bunların 50 bininin herhangi bir tıbbi müdahale olmadan yapıldığı tahmin edilmektedir(Akın ve Aykut, 2011:4). Kadınların demografik nüfus politikalarının amaçları doğrultusunda gebeliğe zorlanması ya da gebeliklerinin engellenmesi farklı açılardan yasal olmayan uygulamaların önünü

açmaktadır. Bunun yanında kadın bedeninin ve üreme kapasitesinin kadının denetiminde olması birçok noktada sağlıklı bir nüfus artışının da önünü açacaktır.

Türkiye'nin 50'lerde benimsediği kentleşme politikaları da demografik yapının biçimlenmesi üzerinde etkili olan faktörler arasındadır. 1950'li yıllardan sonra Türkiye'nin kentleşme oranı büyük bir hızla armaya başlamıştır. Ülkede sanayileşmeye bağlı bir kentleşme süreci gerçekleşmiş olmasa da hizmetlere ulaşım noktasın kentin imkânlarının yüksek olması, kırdan kente doğru bir nüfus artışını hızlandırmıştır. Hizmetlere ulaşım noktasında kırsala göre çok daha iyi imkânlar sunan kentler, farklı sosyoekonomik gelir seviyesine sahip kitleleri bir anda bir araya getirmiştir. 1980'li yıllarla birlikte kentleşme oranı %45'lere ulaşmıştır. Bu yönüyle kentin imkânları kent nüfusunu artırırken, doğurganlık oranlarının düşmesine neden olmuştur. Kentte çocuk bakımı ve çocuklara ayrılan bütçe daha da büyümüş ve bu da aileleri çocuk sayısını düşürmeye yöneltmiştir. Yeterli iş sahası ve istihdam olanakları gelişmeden demografik olarak büyüyen kentler, işsizlik ve geçim sorunlarının da aynı anda büyüdüğü alanlar olmuştur. Bu da Türkiye'de uygulanan Pronatalist nüfus politikalarından vazgeçilmesinin önünü açmış görünmektedir(Oktay, 2014: 40). Bunun yanında Malthusçu nüfus politikalarının dünyada özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısında uygulanmasının gerekliliğine olan yaklaşım, nüfusun azaltılmasına yönelik politikaların benimsenmesinde etkili olmuştur.

Özberk(2003:38)'e göre Malthuscu nüfus politikalarının kaynağı gelişmiş batı ülkeleri olmakla birlikte II. Dünya Savaşı sonrasında demografik kontrolün III. Dünya ülkelerindeki yoksul çoğunluğa yöneltilmesine karar verilmesidir. Bu bağlamda III. Dünya ülkelerinin nüfus olarak çok kalabalık olması, yaşam standartlarının istenen seviyenin çok altında olması, fert başına düşen gelirin düşük olması, sağlık, eğitim gibi fırsatlara erişimin düşük olması gibi nedenlere bağlı olarak nüfus artışının kontrol altında tutulması gerektiği tavsiye edilmiştir. III. Dünya ülkeleri açısından nüfus artışı, yoksulluğu, sağlıksız yaşam koşullarını ve yetersiz besin paylaşımını besleyen bir unsur olarak tanımlanmıştır. Dünya üzerinde çevrenin hızla kirlenmesi, temiz su kaynaklarının yetersizliği, yoksulluğun artması, doğada kaybolmayan atıkların artması gibi nedenler nüfusun artışına bağlanmış ve bu artışı yavaşlatma politikaları geliştirilmiştir. Türkiye'de benimsenen bu politikalardan etkilenmiştir. Yüceşahin(2011:12), Demografik Dönüşüm Kuramına bağlı olarak sürecin dönemsel olarak geliştiği kanısındadır. Bu bağlamda demografik dönüşümün dört aşamasından söz edilmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sağlık ve eğitime ayrılan bütçelerin düşük olduğu, teknolojik yetersizlikler ve kırsal yaşamın yaygın olduğu az gelişmiş toplumlarda yüksek ölüm oranları yüksek doğum oranlarını tetiklemektedir. Ancak doğum oranlarının yüksekliği nüfus artış hızını yükseltmeye yetmemektedir bunun temel sebebi ise ölüm oranlarının da yüksek olmasıdır. Sağlık imkânlarının gelişmesi, teknolojik gelişmeler gibi unsurlar ölüm hızlarını düşürürken, doğum hızları yüksekliğini korumaya devam eder. Bu da nüfus artış hızını yükselten bir etkinin oluşmasına neden olmaktadır. Kalkınmanın yüksek olduğu toplumlarda eğitim, sağlık ve ekonomik imkânların yüksekliği bireyi yüksek doğum oranlarıyla sorunlu hale getirmektedir. Bu süreçte bireyler planlı ve belli bir sayıda doğumu tercih etmektedirler. Bu da doğum artış hızını düşürmektedir. Yüceşahin son aşamada doğum oranlarının ölüm oranlarını çok az geçtiğini ve bunun da nüfusu durağan hale getirdiğini aktarmaktadır. Demografik Dönüşüm kuramı açısından bakıldığında Türkiye, uzun yıllar sağlık, teknoloji, eğitim gibi olanakların yetersizliğine bağlı olarak nüfusun artış hızını azaltma yönünde politikalar izlemeyi tercih etmiş ve bu tercihleri doğrultusunda uluslar arası kuruluşlarca da desteklenmiştir. Ancak son yıllarda nüfusun yaşlanması ve genç nüfusun azalmasına bağlı olarak yeniden nüfus artışını destekleyen politikalar gündeme gelmeye başlamıştır. Söz konusu politika değişikliğinin biçimlenmesinde etkili olan faktörler olarak; aktif çalışan nüfus oranında izlenen azalma ve yaşlı nüfus oranında izlenen artış oranlarının etkili olduğu söylenebilir. Tüm bu politika değişikliklerinde kadın, edilgen bir konumdadır. Karar alma süreçlerinde sınırlı bir katılım gösteren kadınlar, politik düzenlemelerinde tarafı olamamakta sadece uygulayıcısı olmak durumunda kalmaktadırlar.

Sonuç

Dünya üzerinde nüfusun artması ve azalması tüm toplumlar açısından yakından izlenmesi gereken bir durum olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanında toplumdan topluma değişmekle birlikte toplumsal cinsiyet ayrımcılığının etkilerini farklı düzeylerde yaşayan kadınlar, demografik nüfus politikalarının uygulanması sürecinde edilgen bireyler olarak tanımlanmaktadırlar. Türkiye'de son yıllara kadar etkili olan nüfusun azaltılması ya da kontrollü artış politikaları kadının doğurganlık yeteneğini toplumun sınırlı üreme talebinin emrine verirken, üremenin artışını özendiren politikalarda kadına aynı perspektiften bakmaktadır. Bu bağlamda kadının üreme yeteneği ve bedeni benimsenen politikalar doğrultusunda bir nesnelleştirmenin konusu olmaktadır. Kadın bu nesnelleştirme sürecinde edilgen, uyumlu ve itaatkâr bir birey olarak

tanımlanmaktadır. Söz konusu politikaların gelişimi ve benimsenmesinde etkili olan en önemli faktörlerden biri kadının karar alma süreçlerinin dışında kalmış olmasıdır. Karar alma süreçlerinden uzak kalan kadın, bedeni ve üreme kapasitesi ile ilgili benimsenen politikalar noktasında da söz hakkına sahip olamamaktadır. Sadece alınan kararların ve benimsenen politikaların edilgen bir uygulayıcısı haline dönüşmektedir.

Kaynakça

Ahmed, l.(2015), Arap Kültürü ve Kadınların Bedenlerinin Yazılış, Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik Der:Pınar İlkaracan, İletişim Yayınları, 55-74.

Akın, A.Aykut, N.B.(2011), Nüfus Politikasının Oluşturulmasında Türkiye Deneyimi, Sağlık ve Toplum Dergisi, 3:3-11.

Aslantürk, H.(2016), Türkiye'de Biyo-İktidar Açısından Sağlık Hizmetleri Ve Kadın, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi,573-595.

Bozbeyoğlu, Ç.A.(2011), Doğurganlık Kontrolünde Rasyonelliğin Sınırları: Türkiye Kürtaj ve Gebeliği Önleyici Yöntem Kullanımı, Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Feminist Eleştiri (3)1:24-37.

Costa, M.D.(2014), Kadınlar ve Toplumun Alt Üst Edilmesi, çev:Kolektif İstanbul:Otonom Yayınları

Dilipak, A.(2019), Pronatalizm'den Antinatalizm'e, Akit Gazetesi'nde yayımlanan köşe yazısından. Erişim Tarihi:27.09.2019.

Günes, H.H.(2009), İktisat Tarihi Açısından Nüfus Teorileri Ve Politikaları, 28 (8):126-138

Foucault, M.(2015), Cinselliğin Tarihi, çev:Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı yy. İstanbul

Özberk,E.(2003), Nüfus Politikaları Ve Kadın Bedeni Üzerindeki Denetim, Ankara Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Tüksek Lisans Tezi.

Öztürk, N.(2012), Bir Beden Sosyolojisi Problemi Olarak Namus Kavramı Ve Kadın Bedeni, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Oktay, E.Y.(2014),Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Uygulanan Nüfus Politikaları, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 7:31-53

İlkaracan, P.(2015), Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik, Der:Pınar İlkaracan, İletişim Yayınları

Platon, Devlet, çev:Cenk Saraçoğlu- Veysel Atayman, İstanbul:BS yayıncılık

Turner, B.(1997), Eşitlik, Çev:Bahadır Sina Şener, Ankara:Dost Kitabevi.

Turner, B.(2011), Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi, Çev:Ümit Tatlıcan, Bursa:Sentez Yayıncılık

Zastrow, C.(2016), Sosyal Hizmete Giriş, Nika Yayınları

İBN HALDÛN'DA EVRİM

Murat ERTEN[*]

Özet

İbn Haldûn'un hiyerarşik varlık evreni, cansız varlıklardan melekler âlemine dek uzanan bir yapıdadır. Her varlık kuşağının en üst üyesi, kendisinden sonra gelen kuşağın en alt üyesine komşudur. Bu komşu varlıklar birbirlerinin evrimleşmiş halleridir. İnsan, hayvanlar âleminin en gelişmiş türüdür ve kendisinden önce gelen maymunun gelişmiş biçimidir. İnsanın en gelişmiş örnekleri olan veliler ve peygamberler, kendilerinden sonra gelen melekler âleminin en alt türlerine komşudurlar ve bu âleme yükselmek suretiyle ilham ve vahiy alırlar. Ancak insanın melekliğe evrimi fiziksel değil ruhsal ve akılsaldır. Ona göre insanın fiziksel olarak evrimleşmediğinin kanıtı, geçmiş toplumlardan kalan eserlerin bugünkülerle aynı temel prensiplere sahip olmasıdır. Böylece maymunun fiziksel ve aklî gelişimin sonucu olan insan, melekler âlemine yükselmek için yalnızca ruhsal yetilerini geliştirir. Evrim düşüncesinde İbn Haldûn, tümel bir yaklaşımla tüm varlıkları birbirine bağlar ve sürece maddî olmayan evreni de dâhil eder.

Anahtar Kelimeler: İslâm Felsefesi, Mukaddime, Evrim, Vahiy, Kimya, Tasavvuf, Darwin.

Abstract

Ibn Khaldun's hierarchical universe of being runs from inanimate beings to world of angels. The highest type of each generation of being is adjasent to the lowest type of the subsequent generation of being. These neighbouring beings are evolved. Man is the most developed species of the animal kingdom and he is the advanced form of the ape that preceded it. *Walî*s and prophets, the most advanced examples of human beings, are adjacent to the lowest types of the angels and receive inspiration by rising to this realm. However the evolution of man into the world of angels is not physical but spiritual and mental. Evidence that human beings have not evolved physically is that the works of past societies have the same conditions of use as those of today. Thus, as the result of the physical and mental development of the ape, the human being only develops his spiritual abilities to rise to the realm of angels. In his evolution thought Ibn Khaldun connects all beings with a holistic aproach and includes non-material universe.

Keywords: Philosophy of Islam, Mukaddimah, Evolution, Revelation, Chemistry, Sufism, Darwin.

İbn Haldûn Öncesi İslâm Düşüncesinde Evrim

"Azar azar gerçekleşen bir değişim süreci sonucunda hayvanların meydana gelmesi ve değişmekte olan bu hayvanlardan birinin insanın kökenini oluşturması" olarak evrim düşüncesini, felsefe tarihinde Anaksimandros'a (M.Ö.610-547) değin geri götürmek mümkündür. Anaksimandros'a göre ilk değişimin mecraı su, kök canlı ise balıktır.[1] İslâm'da bu düşünceyi İbn Haldûn'dan önce, transformizmi anımsatan ve inorganik maddelerden organik yapılara dönüşüme/evrimleşmeye dayalı düşünceleriyle İhvân-ı Safâ (H.334-373/M.945-985), Darwin ve Huxley ile karşılaştırılabilecek düşünceleriyle İbn Miskeveyh (M.920-1020), Râgıb el-İsfehânî (ö.H.502/M.1008) ve insanın evrimini melekler âlemine dek sürdüren Mevlânâ Celâledin-i Rûmî (1207-1273) savunmuştur.[2]

---

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, muraterten1@gmail.com.

[1] Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006; s.104 vd.

[2] M. Hamidullah ve M. Bayrakdar hem evrim düşüncesini çeşitli biçimlerde içeren Nüveyrî'nin *Kitâbu'l-Hayavân*'ı, *İhvân-ı Safâ Risâleleri* ve İbn Tufeyl'in *Hayy b. Yekzân*'ı gibi eserlerin 19.Yüzyılda Batı üniversitelerinde okutulduğunu, hem de Darwin'in Cambridge'de ilâhiyât okurken Samuel Lee'nin (1783-1852) Arapça sınıfına devam ettiğini tespit etmektedir. (Fr. Dieterici'den akt. Mehmet Bayrakdar, 'Câhız ve Biyolojik Evrimciliğin Doğuşu', çev. Mehmet Vural, *Kelam Araştırmaları Dergisi*; C.X, S.1, 2012, ss.117-126; s.124; Muhammed Hamidullah'tan akt. İsmail Yakıt, 'Darwin'den Önce İslâm Düşünürlerinde Evrimle İlgili Fikirler', *Felsefe Arkivi*; S.24, 1984, ss.101-122.) Bayrakdar ve Hamidullah'ın, bu eserleri Darwin'in evrim düşüncesine kaynak olarak görmek iddiası bulunmuyor fakat

İhvân-ı Safâ'da varlıklar madenlerden başlayarak bitkilere, hayvanlara ve insanlara doğru sürekli yükselen bir çizgide ve birbirleriyle irtibatlı bir biçimde bulunurlar. Her varlığın en yüksek veya son basamağı, kendisinden sonra gelen varlığın en alt veya ilk basamağı ile bağlantılıdır. Böylece organik olmayan madenler toprağın, toprak bitkilerin, bitkiler hayvanların, hayvanlar insanların ve insanlar meleklerin oluşmasına katkıda bulunurlar. Madenlerle bitkiler arasında mantarlar, bitkilerle hayvanlar arasında asma ve hurma ağacı, hayvanlarla insanlar arasında maymun türü vardır. Hayatı ilim ve bilgide bulan insanların en yüksek türleri, gönül gözü açık basiret sahibi kimselerdir ve onlar melekler âlemini müşahede ederler.[3]

İbn Miskeveyh, *el-Fevzu'l-Asgar*'da varlık ufukları arasında benzerlik, bitişiklik ve ayrıklık olduğunu ileri sürerek, hayvanlar âleminin en gelişmiş üyesinin insanların en az gelişmiş üyesine bitişik olduğunu savunur. Bu seviyeden sonra akıl yürüten, konuşan ve ayırt eden varlık olarak insan gelir. İhvân-ı Safâ'da arılar, atlar, maymunlar gibi canlılar insanla benzerlik arz eder ve maymuna benzerliğiyle insan hayvanlar âlemine dâhil edilirken, İbn Miskeveyh'te maymun, insanlar âlemine dâhil edilir/yükseltilir. Buna göre cansızlar ufkunun üstünde tohumlar, bitki ufkunun ucunda asma ve hurma ağacı, hayvanlar ufkunun en alt ucunda deniz kabuklarıyla salyangozlar, en üst ucunda maymunlar bulunur. İbn Miskeveyh, insanî yaşama uygunluğu açısından dünyayı da yaşam kuşaklarına ayırır ve üçüncü ve dördüncü yaşam kuşaklarını en yaşanılır, kuzey ve güney uçlarını ise yaşamaya müsait olmayan iklimler olarak belirler. Bu uç iklim kuşaklarında yaşayanlar, uygun iklim koşullarına geldiklerinde evrimleşirler. Teorisinde yer alan asma ve hurma türleri, insanın maymuna benzemesi ve evrene içkin bir tedricîliğin bulunması düşüncelerinin Râgıb el-İsfehânî ile benzerlik gösterdiği not edilmelidir.[4]

Hz. Mevlânâ da cansızlardan kalkıp insana dek uzanan, oradan insanın melekler âlemine geçişini mümkün kılan bir silsileden söz eder. *Mesnevî*'nin farklı yerlerinde yalnızca insana dek sürdürdüğü silsilevî evrim yolunu, bir yerde melekût âlemine dek uzatır. Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvinî ise insanın hayvanlar âlemiyle melekler âlemi arasında yer almasından söz ettiği halde maymunlardan söz etmez.[5]

İbn Haldûn'un evrimle ilgili düşüncelerini daha iyi anlayabilmek için Modern evrim teorisini de kısaca hatırlatmakta fayda var. Toplum yaşamının nihaî hedefi olan medeniyeti, gelişmeyi ve gelişirken çürümeyi bünyesinde aynı anda barındıran İbn Haldûn'un sosyal değişim veya umran teorisi, toplumsal evrim olarak da değerlendirilebilir.[6] Asabiyye kavramı ile medeniyetin bedevî ve hadarî umran aşamaları sürecin sosyal duraklarıdır. Bunun bir parçası olarak insanın evrimi de; fiziksel, ruhsal ve zihinsel yönler barındırır. İbn Haldûn'un insanın evrimine ilişkin düşünceleri bu yönleriyle bazı araştırmacılar tarafından Charles Darwin'in habercisi sayılır.[7]

Evrim, terim olarak, esas itibariyle değişmek ve gelişmektir. Bu değişme veya gelişme, ister içten dışa doğru, dışsal etkenlerden bağımsız olsun, ister başlangıçta belirsiz bir biçimde bulunan bir ilkenin, yavaş yavaş kendini gerçekleştirip ortaya çıkması olsun, isterse de bir amaca doğru adım adım ilerlemeyi içersin, bu değişmeyi ve gelişmeyi ifade eder. Evrim, Darwinci anlamda ise, bir anlam ve bir ereğe yönelmişlik başka deyişle iradî bir yönelim kastedilmeksizin gerçekleşen değişimdir. Nietzsche ve Bergson'da kazandığı derinlikle kavramın, 'bulucu, sınayıcı, yeniyi yaratıcı ve gelecekteki bir amaca yönelmiş, akılsal bir oluş ve ilerleme süreci' yönü işaret edilir. Lamarc ve Darwin'de türlerin birbirlerine dönüşümü, doğal bir türeyiştir ve Spencer'ın ileri sürmüş olduğu düşüncenin geliştirilmiş bir biçimidir. Buna göre evrim yasası cansızlardan düşünceye, insanî-toplumsal kurumlara değin her *gerçek olana* egemendir ve hem insan zihninin hayvanlarınkine üstünlüğü hem de ahlâk bilincinin ortaya çıkışı, evrimsel

---

verilen bilgilerin yalnızca tarihsel birer tespit olmaktan öte olduklarını ve Batı düşüncesinde evrimin kökenleri üzerine yeni ve daha derinlikli araştırmalara gereksinim olduğunu gösterdiğini de kaydedelim.

[3] *İhvân-ı Safâ Risâleleri*; C.3, s.181-184; Yakıt, "Darwin'den Önce İslâm Düşünürlerinde Evrimle İlgili Fikirler"; s.104.

[4] İbn Miskeveyh, 'Küçük Başarı-el-Fevzu'l-Asğar', çev. Mahmut Kaya, *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014; s.254 vd. ve Yakıt; s.106 vd.

[5] Mevlânâ, *Mesnevî*; C.IV, beyit 3637 vd. İbn Haldûn'dan sonraki Müslüman düşünürlerin evrimle ilgili görüşleri için bkz. Yakıt; s.116 vd.

[6] Ahmet Arslan, *İbn Haldûn'un İlim ve Fikir Dünyası*; Vadi Yayınları, Ankara, 2002; s.98.

[7] Ümit Hassan, *İbn Haldûn'un Metodu ve Siyaset Teorisi*; Sevinç Matbaası, İstanbul, 1977; s.134.

dönüşümün ürünüdür.[8] *İnsanın evrimi* konusunda ise bilim adamları dâhil çoğu kimse, azar azar gerçekleşen bir değişim süreci sonucunda hayvanların meydana gelmesi ve değişmekte olan bu hayvanlardan birinin insanın kökenini oluşturması, tek hücreli varlıktan insana dek uzayan uzun bir ilerleme, yükselme ve gelişme sürecini anlamaktadır.[9]

Darwin, araştırma ve gözlemlerinden hareketle doğal seçilim, çevreye uyum, kalıtım ve cinsel ayıklama gibi etkenler altında tüm canlı türlerinin az sayıdaki ilkel canlı türlerinden türediğini ve insanın köken itibariyle daha az gelişmiş maymunumsu ilkel bir canlıdan türeyerek ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Darwinizm adı verilen evrim teorisinin özü budur. 20. yüzyılda ise Yeni Darwinciler tarafından teori, canlılarla birlikte sosyal hayatın oluşumunun, tarihin ve dinlerin kökeninin de açıklandığı genel bir nazariyeye dönüştürülmüştür. Darwin'in evrim teorisinin en önemli parçası doğal seçilim/*selection* kuramıdır. Acımasız bir hayatta kalma mücadelesinin ve sert bir rekabetin sonunda, türün kuvvetli olan üyesi hayatta kalır ve hayatta kalmasını sağlayan seçkin niteliklerini kalıtımsal olarak gelecek nesillere aktarır. Buna göre 1) organizmalar değişir ve değişimler kısmen de olsa kalıtımla yavrulara aktarılır, 2) organizmalar, hayatta kalabilecek olanlardan daha fazla sayıda yavrular ve 3) çevre koşullarına ortalama olarak en uygun biçimde değişiklik gösteren yavrular hayatta kalır ve ürer. Böylece, yararlı değişiklikler doğal seçilim yoluyla topluluklarda birikir. Burada önemli bir husus olarak Darwin'in doğal seçilimi yaratıcı bir kuvvet olarak tasarladığı ve böylece değişikliklerin rastgele olması ve tercihli bir uyuma dönük olmaması gerektiği vurgulanmalıdır.[10]

Bu rastgeleliğe karşın dünya hâlâ bir ahenk ve düzen sergiliyorsa, bu sadece bireylerin kendi çıkarlarını gözetmelerinin rastlantısal bir sonucudur. Hayatta kalma mücadelesi, bireylerin bencil duygularını pekiştiren bir süreçtir. Buna karşın bencilce eğilimlerle kendi çıkarını gözeten bireyin davranışlarının, tersine sosyal bir empati duygusunu doğurduğu da ileri sürülmüştür. Tüm canlılar ortak bir atadan küçük değişikliklerle evrimleşerek meydana gelirler. Canlıların ortak bir atadan geldiği düşüncesine bağlı olarak her canlı kendisinden önce gelen canlı türüyle bedensel, zihinsel hatta ahlâkî ortak özellikler taşır.[11]

Huxley'nin şempanzeler üzerine kurulu savunması ise, 70'li yıllarda yapılan deneylerle derinleştirilmiş, insandan anatomik olarak fazlaca farklı olmayan bu canlıların zihinsel olarak da çok geri olmadıkları, örneğin üç aylık bir eğitimle sağır-dilsiz iletişimini kavradıkları ve birkaç kelimelik hazneye ulaştıkları görülmüştür. Dolayısıyla insanı şempanzeden *derece* farkıyla ayıran evrimciler için insan da hayvandır. Tersine, şempanzelerin birkaç kelime öğrenmelerine rağmen doğal ortamlarında ve kendi aralarında daha zengin bir iletişim becerisine sahip olduğuna dair kanıt olmadığını ve bu iki türün görünüşlerinin ötesinde daha derin farklara sahip olduğunu savunanlar içinse insan, şempanze ile *kardeş* değildir. Evrim taraftarlarına göre, ortak gen kolundan gelen bu iki tür, gelişim olaylarının zamanlamasını kontrol eden genlerin oluşturduğu düzenleyici bir sistemle, birbirinden ayrılmış ve kendilerine has yapılara kavuşmuştur.[12] Ancak, gelişme/*development* veya değişmeyle/*changement* ilgili olayların zamanlamalarını kontrol eden genlerin bulunması, değişmenin öncesinde ona amaçlı bir yön veren belirleyici bir üst kuvvetin varlığına ve evrimin rastlantısal olmadığına işaret eder. Bu, Darwin'in baştan reddettiği bir düşüncedir.

Kimya İlmi-Evrimin İmkânı

İbn Haldûn'a göre kimya, "hem altın, gümüş vs. üretmek üzere iksir hazırlayıp bundan medet uman kimselere satarak geçimini temin etme, hem de madenlerle hayvanların ve insanların tüy, kemik,

[8] Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*; Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1975; s.71.
[9] Stephen Jay Gould, *Darwin ve Sonrası Doğa Tarihi Üzerine Düşünceler*; çev. C. Temürcü, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2002; 19 vd.
[10] Darwin, *Türlerin Kökeni*; çev. Ö. Ünalan, Evrensel Basın Yayın, İstanbul, 2012; s.80 vd.; Gould, s.1.
[11] T. Torun, 'Darwin'in Evrim Teorisinde Ahlâkın Kökeni', *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.30, 2014, s.176.
[12] Gould, s.54 vd.

dışkı vb. unsurlarını inceleyip doğalarını anlama ilmidir.[13]" Kimya ile uğraşan kimselerse, belirli kimyasal bir bileşikle/*iksir* madenleri birbirlerine dönüştürmenin yolunu bulduklarını ve örneğin gümüşü altın, bakırı gümüş yapabildiklerini iddia ederler. Buna göre madenlerin doğasından hareketle ortaya çıkarılan fakat hakkında ihtilaflar bulunan bu dönüştürücü iksir veya şerefli taş/*hacer-i mükrem*, mayanın hamuru kendi özüne döndürmesi gibi, temelde yedi adet madeni (altın, gümüş, bakır, kalay, kurşun, demir ve hâr-ı sînî/hârsînî[14]), doğal bir süreçle altın veya gümüş özüne döndürmektedir. Dönüştürücü taş önce dövülerek un haline getirilir, içine katılması gereken diğer maddeler katıldıktan sonra sulandırılıp ateşte kaynatılır. Ardından güneşte kurumaya bırakılır. Geriye ise bazen bir toprak veya bir sıvı kalır. Altın veya gümüş formunu kabul etmeye en yakın madenlerden kalay, bakır veya kurşun ateşte kızdırıldıktan sonra bu iksirin bir miktarı ile karıştırılır ve o anda halis altın ortaya çıkar. Bu işlemde iksire *ruh* veya canlı ruh, madene *beden* denir.

İbn Haldûn öncelikle, kısaca "bir varlığın başka bir varlığa dönüştürülerek farklı ve daha değerli bir öze kavuşturulması" olarak ifade edilebilecek bu amacın gerçekleşip gerçekleşmediğinin akılsal yollardan denetlenmesi gerektiğini belirtir. Ona göre –İbn Bişrûn'dan alıntıyla– kimyanın dönüştürücü kuvvetleri iki türlüdür. Bu türlerin ilki boyanın beyaz beze geçmesi ve onu kendi rengine boyaması gibidir, burada boya özü itibariyle yok olur, bezse bâki kaldığı halde rengi değişir. İkinci tür, toprağın bitkiye geçmesi veya hayvanın bitkiyi hazmetmesi gibidir, buradaysa var olan öz değişip yepyeni ve farklı bir öze dönüşür. Böylece madde/*canlı ruh* ve cevherleri/*ecrâm*, tabiî bir süreçle, bitkinin içinde toprak, hayvanın içinde bitki özünü tümüyle yitirerek farklı bir öze dönüşmüş olur. Bu, varlıkların başka varlıklara dönüşebileceğinin bir kanıtıdır. Buna karşın iksirin maya gibi oluşu sağlam bir delil sayılmaz çünkü maya, hamuru daha kolay sindirilmesi için kontrollü biçimde bozar. İksirse değersiz bir madeni daha değerli bir hale dönüştürür. Birinde bozulma/*fesâd* varken diğerinde oluşma/*tekvîn* veya yaratma vardır. Bu anlamda bozulma oluşuma, fesâd tekvîne, maya da iksire nispet edilemez. Dolayısıyla kimya/*simya* iddia edildiği gibi doğa ilimlerinden değildir.[15]

Madenleri/toprağı değiştiren ve bitkiye dönüştüren kuvvet/*kimya taşı*, madende veya toprakta değil bitkide; bitkiyi değiştirip hayvana dönüştüren kuvvetse bitkide değil hayvanda içkin bulunur. Böylece bitkiler ve hayvanlar, kendileriyle beslendikleri ve kendilerinden farklı varlıkları kendilerine gıdaya dönüştürürler. Dönüşen varlıklarda ise kendinden daha latif bir varlığa dönüşmek arzusu ve yönelimi vardır. İbn Haldûn'un evrim düşüncesinin sürekliliği bakımından, hayvanların da kendileriyle beslenen ve kendilerinden daha latif bir varlık olan insana dönüşmesi mümkün görülebilir. Fakat düşünür, dönüşümün hayvandan öteye geçmediğini ve kesif bir varlık olan hayvanın daha latif bir varlık olan insana değil, kesif başka varlıklara dönüştüğünü ifade eder. Çünkü kimyasal bir bileşik olan iksirin âlemde sirayet edeceği başka bir varlık yoktur. Varlık âleminin en latif unsuru olan *ruhun* hayvana dönüşmesi aslında yalnızca şeklen benzeşim biçimindedir. Örneğin bitkilerin ruhları, insanlar veya melekler gibi latif değil, kendileri gibi kesif olduğundan hareket edemez. Ateşe tutulan varlığın eriyip buharlaşması, bir anlamda eski ruhanî yapısına geri dönmesi ve bedensel olduğu halde üzerinde ruhsal bir hal barındırması demektir. Hareket eden ruh/*hayvan*, sakin ruha/*bitki* göre daha latiftir. Soluk almak ve gıdayı kabul etmek bakımlarından hayvan bedeni, kimyevî muameleye daha açık ve daha uygundur. Dolayısıyla madenler, bitkiler ve

[13] İbn Haldûn, *Mukaddime* (bundan sonra yalnız *Mukaddime*); tashih ve haz. Halîl Şehâde ve Sehîl Zekâr, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1431/2001, s.695, İbn Haldûn, *Mukaddime*; çev. Süleyman Uludağ, (bundan sonra yalnızca *MukaddimeU*); C.II, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988; s.940.

[14] Hâr-ı Sînî/Hârsînî; ham altın, ayna imalinde kullanılan bakır gibi, demire benzeyen, dokunduğu yerde kıl bitmeyen veya dokunduğu şeyi hemen öldüren bir maden olarak tanımlanır. Bu maden hakkında, Çin'de bu madenden yapılan aynalara bakanların ağzı eğri veya yüzü çarpıksa düzeldiği vs. türünden efsanevî sözler de rivayet edilir. Bazı yazarlara göre bu çinkodur/*tûtiya*, eğer demir sülfatla/*zâc* karıştırılırsa *rûh-i tûtiya* olur. Eski kaynaklarda her iki şekliyle de geçer. Bu madenlerin göz hastalıklarına iyi geldiği bilindiği ve buna bağlı olarak ayna imal edilmesi muhtemel olduğu halde, okların ucuna sürülmesi ve dokunduğu kimseyi öldürmesi, aslı-astarı olmayan bir söylencedir. Bkz. İbn Haldûn, *Mukaddime*; terc. Cevdet Paşa (bundan sonra yalnız *Cevdet Paşa*), haz. Yavuz Yıldırım, Sami Erdem, Halit Özkan ve M. Cüneyt Kaya, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2015; s.289 vd.; *MukaddimeU*; C.II; s.965.

[15] *Mukaddime*; s.695; *MukaddimeU*; C.II, s.940.

hayvanlar üzerinde dönüştürme etkisine sahip kimyevî madde, esas itibariyle insana yükselecek denli kuvvetli değildir.[16]

Ona göre her varlık, değişimini bir süreç içerisinde gerçekleştirir ve her varlığın tekemmül sürecinin her aşamasında farklı bir yapı ile karşılaşılır. Dört unsurun farklı miktarlarda farklı aşamalarda bir araya gelmesi varlığı tamamlar ve sürecin sonunda *şey* hâsıl olur. Örneğin insanın bir meni parçası iken kan pıhtısına, ardından et parçasına, bundan sonra form kazanarak cenin olmasına, bebek olarak doğup büyümesine ve gelişmesine bakıldığında, değişimin her aşamasında birbirinden farklı yapılar olduğu, doğal zaman içinde ve kendi dinamikleri çerçevesinde gerçekleştiği görülür.[17] İnsan dokuz ayda, altın yaklaşık bin seksen yılda meydana gelir. Varlığın meydana geldiği oluş zamanını kısaltmak ve maddenin yapısal unsurlarını kimyevî yollarla çoğaltmak her varlık için etkili olmayabilir. Kimyada, "varlığın oluşum zamanının iksirle kısaltılması" iddiası, her aşamasıyla tek tek gösterilmediği takdirde, ortada büyük bir sahtekârlık var demektir.[18] Çünkü İbn Haldûn'a göre bir varlığı meydana getirmek, bir anlamda onu yaratmak ve tüm aşamaları ve tüm nitelikleriyle ihata etmek demektir ve bu delil isteği kimyacılara karşı en etkili itirazdır.

Kimyevî iksir; çok sayıda maden veya varlıktan onunla aynı öze sahip yalnızca bakır, kalay veya kurşun gibi madenleri altına dönüştürdüğü halde, hayvan kemiği gibi farklı öze sahip varlıklar üzerinde aynı kesin etkiyi göstermeyebilir. Varlıklar bir aynı öze sahip varlıklarla veya kendi şeklinden olanla; latif latifle, kesif kesifle bitişir, birleşir ve tepkimeye girer. Bu anlamda varlığın doğasını keşfetmek ve diğer varlıklarla uyumlu farklı iksir üretmek gerektiğinden, doğal değişim, hem her tür varlığı içermez, hem her varlığın her varlığa rastgele biçimde değişmesi söz konusu olmaz, hem de değişim kuvveti içsel ve kendiliğinden değil dışsal ve amaçlıdır. Canlılık özü olan ruh insanda en *kâmil* seviyededir. Dolayısıyla insanlar ve melekler diğer varlık türleri gibi edilgin ve ruh kabul eden bedenler değil, etkin varlıklardır. Bu anlamda hayvandan insana dönüşüme imkân vardır ancak İbn Haldûn'da evrim, madenden bitkiye, bitkiden hayvana dek canlı ruh vasıtasıyla *bedensel* ve *ruhsal*, insandan meleğe doğru ise *yalnız ruhsaldır*. Kendi içinde evrilerek bedensel ve ruhsal bir dönüşümle insanın melekler âlemine ittisali, her ne kadar *vahdet-i vücûd* düşüncesiyle benzeşse de, insanın Bir ile bir olması ve bir anlamda *Tanrısallaşması* anlamına gelen bu düşünceye radikal biçimde karşı çıkan İbn Haldûn, insanın evrilmesi/dönüşmesi konusunu, bu noktada açık ve aydınlatıcı olmayan düşünceler, zayıf bir açıklama ve keskin bir dönüşle keser.

Bu bağlamda İbn Haldûn'un varlıkların birbirlerine dönüşümleri ve değişimleri/*changement* ilkesini kimyada kabul ettiği söylenebilir. Ancak bu değişim süreci tek yönlü ve *gelişmeye* dönük olmak bakımından sınırlıdır ve her madde için geçerli değildir. Darwin'in değişim ilkesi ise çift yönlü ve yalnızca ilerlemeye dönük değil *gerilemeye de* açıktır, dolayısıyla İbn Haldûn'un değişim ilkesi bu yönüyle Darwin'le uyumlu değildir.

Tasavvuf-Evrimin Yöntemi

İbn Haldûn'a göre Asr-ı Saadet ve Emevîlere dek süren dönem, İslâm'ın bedevîlik dönemidir. Emevî devlet ve siyaset tarzının etkisiyle hadarî yaşam tarzı ortaya çıkınca, Müslümanlar arasında bedevîliğin izleri silinmiştir. Tasavvuf da ilk olarak, Hz. Peygamberin bıraktığı mirasa sade, gösterişsiz ve içten biçimde bağlı kalmak ve zühd içinde yaşamak arzusu duyan sahabe arasında ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sûfî yaşam tarzı, yeni bir oluşum olarak bir farklılaşmanın değil tersine aynılaşmanın veya öze uygunluğun bir ifadesidir/yorumudur. Çeşitli özellikleriyle genel anlamda bedevîliği hadarîliğe tercih eden

[16] Aynı yer.

[17] İbn Haldûn'un, insanın yaratılışına ilişkin olarak işaret ettiği âyetlerin tamamı şöyledir: Mu'minûn Sûresi, (23/12-14): "Muhakkak ki biz insanı çamurdan/*tîn* (gelen/alınmış) bir özden/*sülâle* yarattık. Sonra onu sağlam bir korunakta döllenmiş yumurta/*nutfe* haline getirdik. Sonra nutfeyi rahimde asılıp beslenen embriyo/*alaka* yaptık, alakayı şekilsiz et/*mudğa*, mudğayı kemik yaptık ve kemiklere adale giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak inşa ettik. Yapıp yaratanların en iyisi/güzeli olan Allâh ne yücedir." Benzer şekilde bkz. İnfitâr Sûresi, (82/7).

[18] İbn Haldûn'a göre madenleri parlatarak, civa ile karıştırarak veya eritilmiş madene az bir miktar altın veya gümüş katarak zengin ve cahil Bedevîleri kandıran bu dolandırıcılarla mücadele edilmeli, bu kimselerin hırsızlık suçundan elleri kesilmelidir. *Mukaddime*; s.719 vd.; *MukaddimeU*; C.II, s.962 vd. Hadd-i sirkatin şartları için bkz. Mâide Sûresi, (5/38).

İbn Haldûn, bedevîliğin bir ürünü olan işte bu erken dönem sûfî yaşam tarzını övüp yüceltmekte, sonradan ortaya çıkan hadarî yaşam ve onun ürünü *vahdaniyetçi tasavvufu* reddetmektedir.

İnsan evreni dışsal olarak *duyu algısı* ile kavrar, içsel olarak *ruhuyla* keşfeder. Dışsal ilgileri süre giden kimsenin içsel kuvvetleri ve ruhu zayıftır. Tersine dış dünyaya duyusal ve bedenî ilgilerini azaltıp düşünen ruhu beslediği ölçüde kişinin iç dünyası zenginleşir, ruhsal kuvvetleri yükselir.[19] Bu yükselişle mutasavvıf ruh, melekî âlemi keşfe dalar, ilahî lütuflara ve ledünnî ilimlere doğru açılır ve varlığın hakikâtini elde eder. Bu makamlarda sûfî, gerçekleşmeden evvel olayların seyrini bilmek, sıradan varlıklar üzerinde tasarrufta bulunmak ve diğer nefislerin kuvvet ve varlığını kendi yüksek kuvvetlerine itaat ettirmek türünden kerametlere sahip olur. Böylece önündeki perde/*hicâb* kalkar/*keşf* ve gayb âlemini kendinde seyre dalar. Bu anlamlarıyla söz konusu yükseliş kimyada sözü edilen, insanın kendi yapısından farklılaşıp dönüşerek ruhen evrimleşmesinin bir formu kabul edilebilir.[20]

İmanın gerekli şart olmadığı keşf yolu, İbn Haldûn'a göre yalnızca mutasavvıflara özgü de değildir, yoğun açlık ve riyazet durumunda büyücülere, sihirbazlara, falcılara veya gayrî Müslimlere de açıktır. Fakat iman, elde edilen bilginin doğru biçimde kullanılabilmesini sağlar. Dolayısıyla tasavvufta önemli olan keşfe nail olmak değil bunu *istikamet* üzere riyazet ve ibadetle elde etmektir. Mutasavvıfların riyazet, ibadet ve amelle örülü bir hayatı, ruhsal arınmayı, temizliği, bunu ruhsal boyutlara taşıyarak derin bir biçimde yaşamayı, Allâh'a, kullarına ve tüm diğer varlığa karşı en açık ve içten bir tavırla hareket etmeyi benimseyen bu yaşam biçimi, her yönüyle beğeniye değerdir. Ancak sâlik bazen kendisini tüm varlıkla ve evrenle birlik/*cem'* halinde bulur. Burada kalması sakıncalı olduğundan derecesini yükseltmeli ve ayrılık/*fark* makamına çıkmalıdır. Bu ilerleyişin sonunda ise insan, melekler âleminin nihayetinde Bir'le bir olmak imkânını bulur. İşte İbn Haldûn'un, *ittihatçı mutasavvıflar* olarak adlandırdığı kimselerle yaşadığı düşünsel ayrılık kendisini bu noktada gösterir. Tasavvuf yolunun vicdanî ve kalbî sonuçları genel itibariyle aklın değil batınî hislerin etkinlik alanına girdiği halde, Allâh'ın evrenle ve insanla ittihadı tümüyle ortak duyusal tecrübe ve aklî delillendirmenin dışındadır, bu anlamda ileri sürülen düşüncelerin reddiyle kabulü birbirine denktir. Buna göre, sonsuz ve kadim bir varlığın sonlu ve hâdis bir varlığa *enkarne* etmesi, tasavvur etmesi zor bir görüştür. Fakat bu düşünce aynı zamanda hem Tanrı'nın kendisini Hz. İsâ'nın bedeninde var etmesi hem de İmamiye Şiîliğinin *masum imam* düşüncesine benzemesi bakımlarından da kabul edilemez. Evrenle birliğin duyu, idrak veya akıl ile olduğunu ileri süren panteist düşünürler, O olmadan varlığın ayakta kalamayacağını ileri sürerler ve *muhdes varlığı kadim varlığın mazharları* olarak kabul ederler. Râfızî Şiîliğe göre Allâh, masum imamın bedenine hulûl eder ve onunla *bir* olur. Böylece imam ilahlaşır. Tasavvufta kullanılan *kutb* kavramı, masum ve ilahî imam inancının yerini alır. Buna göre *âriflerin reisi* hayatta kaldığı müddetçe kendisine denk bir varlık bulunmaz ve ruhu kabz edildikten sonra yerine varisi geçer. Bu yaklaşımı İbn Sînâ'nın da *el-İşârât*'ta kabul ettiğini belirten İbn Haldûn, giderek Râfızî düşünceyle karıştığından dolayı vahdet ve keşf düşüncelerini reddeder.[21]

İbn Haldûn tartışmayı Allâh ile evren arasındaki ilişki üzerinden de özetle ele alır. Ona göre Allâh'ın evrenden ayrı mı/*mübâyenet*, yoksa onunla birleşik mi/*muttasıl*[22] olduğu meselesinde fıkıh mekânda ayrılığı benimser, kelam Allâh'ın evrenden ayrık veya ona birleşik olduğunun söylenemeyeceğini ileri sürer, felsefecilerse O'nu evrenin içinde veya dışında kabul etmezler. Tasavvufta Allâh evrendeki varlıklarla birdir, bu birlik ya Allâh'ın onlara enkarne/*hulûl* etmesiyle ya da onların ta kendisi olmasıyla mümkündür. Dolayısıyla tasavvuf düşüncesinde ister tümel ister tikel mânâda olsun, evrende Allâh'tan başka bir şey var değildir.[23] İbn Haldûn içinse ayrıklık veya birleşiklik ancak mekânda söz konusu olduğundan ve Allâh'a da bir *mekân* atfetmenin imkânı olmadığından, Allâh'la evren arasında bu türden bir ilişkiden söz edilemez. Felsefede sözü edilen Allâh'ın evrene içkin veya onu aşkın oluşu da böyledir. Allâh

[19] "İçimden Şu Zalim Şüpheyi Kaldır" şiirinden (1975) İsmet Özel'in diliyle söylersek: "İnsanlar/Hangi dünyaya kulak kesilmişse öbürüne sağır/O ferah ve delişmen birçok alınlarda/Betondan tanrılara kulluğun zırhı vardır." İsmet Özel, 2017, s.197.

[20] Kısmen özetlendiği haliyle bkz. Gazâlî, *İhya-i Ulûmi'd-Dîn*; C.3, çev. S. Gülle, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2012; s.53 ve özellikle Riyâzetu'n-Nefs bölümü.

[21] Kısmen özetlendiği haliyle *Mukaddime*; s.611-5; *MukaddimeU*; C.2, s.853-9.

[22] *MukaddimeU*; C.2, s.854.

[23] *MukaddimeU*; C.2, s.853 vd.

zatı, özü, nitelikleri ve varlığı ile tüm evrenden ayrıdır. Bunun zıddı ancak birlik/*ittihad* olabilir ve Allâh ile ittihad bu yönüyle de mümkün değildir.[24]

İbn Haldûn'a göre insanın tek yol göstericisi Allâh'tır. Değerlendirme, tefrik, temyiz, ilim ve mârifeti tahsil etme kuvvetleri aklın doğasındadır. Akıl, düşüncesine Yaratıcıyı konu edinir, O'nun varlığının delillerine ve mükemmel bilgisine ulaşmak arzusu ve amacıyla kuvvetlerini harekete geçirip ardı ardına akıl yürütmeler ve çıkarımlar yapar. Bu hususta diğer organlarda olmayan türden bir kuvvet ve hıza sahiptir, yorulmaz ve hızı kesilmeksizin bir anlık sürede sayısız akıl yürütmeyi yapar, amacına ulaşmak için düşünceyi tamamlamaya ve mükemmelleştirmeye çabalar. Namaz, oruç, Hac vb. bedensel/*zahirî* ibadetler yanında, imana özgü bazı husus ve sıfatlar gibi içsel/*kalbî* veya *bâtınî* kaynaklar aklı tamamlayan kaynaklardır. İçsel sıfatlar iffet, sabır, hayâ gibi olumlu ve iyi olabildikleri gibi riyâ, haset, kin ve kibir gibi olumsuz ve kötü de olabilir. Bu kaynaklarla insan bütüncül bir varlığa dönüşür. Zahirî amellerin yönünü Bâtınî ameller belirlediğinden, zahirî amellerden daha önemlidirler. Vücuttaki bir et parçasının iyi olmasının tüm vücudu iyi etmesiyle onun kötü olmasının tüm vücudu kötü etmesi[25] hususundaki hadis de kalp ve burada ortaya çıkan iman hareketiyle ilgilidir.[26] Kalbin ve aklın gösterdiği amelleri bedensel olarak tekrarlamak bu fiillerin nefste yerleşmesini sağlar. Nefste sağlam biçimde yer eden ve alışkanlık halini alan fiiller, geri dönerek daha çok tekrar edilir ve sonuçta ortaya çıkan hidâyetin etkisiyle, nefse başlangıçta zor gelen fiiller giderek kolaylaşır ve pekişir. Dolayısıyla fiillerin başlangıcı bedenî organlar gibi görünse de onlara bu itkiyi veren kalptir. Bu temrinleri aralıksız gerçekleştiren herkes, arzu ettiği amaca ulaşır. Ancak kalpte ve akılda ortaya çıkan hallerin bazıları ilerlemeyi ve yükselmeyi sağladığı halde, bazıları mutsuzluğu getirebilir. İçsel ve dışsal tüm fiiller buna tabi olduğundan, hangisinin terk edilip hangisinin beğenileceği ancak *şeriâtle* bilinebilir.[27] Tüm amellerin başı olan iman, işte bu yüzden bütün mutlulukların en yükseğidir. Buna karşın batınî amellerin denetlenmesi ve kontrol altında tutulması güç olduğundan ara verilmeksizin baskı altında tutulması gerekir. Bunun bilgisine ancak Allâh ve Peygamberi vâkıftır. Bu anlamda insanın, kalbini istikamet üzere biçimlendirmesi ve bedeni ile uyumlu hale getirmesi ancak onların ilahî yönergeleri ve uyarıları ile mümkündür.[28] Mutasavvıflar, işte bu kuvvetlerini kullanarak yükselir, ruhen incelir ve insanlık vasıflarını aşarak melekler âlemine ittisal ederler. Bu birleşme vahiy alma türünden değil ilham alma, ses duyma kısmî ve çoğu kere sistematik olmayan görüntüler görme biçiminde hâsıl olur. Bu süreçte ortaya çıkan *keramet, keşf, sekr* ve *gaybet* halleri sâlikin kendi isteğiyle değil, Allâh'ın bir lütfu olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla mutasavvıfların, aklın ortadan kalktığı v*ecd* esnasında keşfettikleri çoğu kere din dışı şeyler ve söyledikleri sözler/*şatahât* mazur görülmelidir. Bu söz ve halleri sorgulamak aklın başa çıkabileceği şeyler değildir, üzerlerinde daha fazla söz sarf etmemelidir.[29]

İnsanın ve Varlığın Evrimi

Mukaddime'de evrim düşüncesini *İnsanın Evrimi*, *Kimya* ve *Tasavvuf* olarak üç farklı bölümde ele alan İbn Haldûn; varlıklar âlemini birbiriyle bitişik, yakın ilişki içerisinde ve yekdiğerine bağlı şeyler, olaylar, sebepler ve sonuçlarla örülü olarak tasarlar. Bu durum, ortaya mükemmel ve hayret verici bir düzen çıkarmaktadır. Evrendeki bu mükemmelliği kavramak için maddî ve maddî olmayan unsurlar ayrı ayrı ele alınmıştır. Ona göre maddî ve maddî olmayan unsurlar evrende bir düzen/ahenk ile birlikte yer alırlar. Maddî varlıkları meydana getiren dört unsur, topraktan suya, sonra havaya ve en sonda da ateşe dönüşmek üzere değişmekte/başkalaşmaktadır. Varlıklar âleminde yukarı çıkıldıkça kesafet azalır letafet artar, toprak kesif bitki latiftir. Buna karşın bitki kesif hayvan latiftir. İnsan hayvana göre, melek insana göre, felekler âlemi maddî âleme göre daha latif ve incedir. Bu dört unsurun birbirine dönüşmekte olduğu, katı varlıklardan çıkan suyun incelerek buhara ve havaya dönüştüğü, tersine buharın da donup katılaştığı gündelik bilgidir. Oluş-yok oluş âleminde, alt tabakadaki varlıkların en yüksek örneğinin, üst tabakadaki varlıkların en aşağı örneğine bağlı ve yakın olması da böyledir. Felekler âleminde yer alan varlıkların mükemmelliği son derecededir, göksel hareketleri dışında duyusal veya maddî değillerdir. Aşağıdan

[24] *MukaddimeU*; C.2, s.854.
[25] *Buhârî*; İlm, 39; *Müslîm*; Mûsâkât, 20; *İbn Mâce*; Fiten, 14; Ahmed b. Hanbel; *Müsned*; IV, 270.
[26] İbn Haldûn, *Şifâu's-Sâil li Tezhîbi'l-Mesâil-Tasavvufun Mahiyeti* (bundan sonra yalnız *Şifâu's-Sâil*); çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınevi, İstanbul, 1998; s.82.
[27] *Şifâu's-Sâil*; s.84.
[28] *Şifâu's-Sâil*; s.87.
[29] *Mukaddime*; s.611, özellikle s.616; *MukaddimeU*; C.2, s.849, özellikle s.853.

yukarıya doğru yükselerek ilerleyen bu tekemmül süreci, bu anlamda daha yukarıda ve daha mükemmel varlıklar hakkında bilgi edinmemize de imkân vermektedir. İbn Haldûn'a göre oluş-bozuluş/*kevn û fesâd* döngüsü üzerine kurulu varlıklar âleminde insanlar, hayvanlar âlemi dışında ve ona bitişik farklı bir varlık evreni oluşturmaz, hayvanlar âlemine dâhildir ve özel anlamda gelişmiş bir tür maymundur. Ancak İbn Haldûn araştırmacılarından bir kısmı *Mukaddime* metninde *maymun* ifadesinin yer almadığını iddia etmişlerdir. *Mukaddime*'nin Beyrût Nüshâsı'nda kuvvetler âlemi/*a'lemi'l-kuvve* diye kaydedilen bu kavram, Vâfî, Pîrîzâde ve Rosenthal gibi farklı bazı nüshalarda maymunlar âlemi/*a'lemi'l-kırede* olarak kayıtlıdır. Uludağ gibi araştırmacılarsa kavramın *maymunlar âlemi* şeklinde okunması gerektiği görüşündedirler. Gerçekten de ifadenin öncesi ve sonrası dikkate alındığında, bu ikinci okumanın doğru olduğu anlaşılmaktadır.[30]

İbn Haldûn varlıklar evrenini hareket prensibi üzerinden bir sınıflamaya tâbi tutar, hiyerarşinin ilk basamağında yer alan madenlerin en yüksek ve son ufku, bitkiler âleminin ilk ve en alt ufku olan tohumlar ve çayır otlarına bitişiktir. Tohumlar hareket etmemek bakımından cansız varlıklardan ayrılmazken, uygun nem ve ışık koşulları sağlandığında, potansiyel olarak özlerinde barındırdıkları canlılık özelliğini açığa çıkarırlar. Çayır otları ise bitkiler âleminin en değersiz üyeleridir. Bitkiler âleminin son ve en yüksek ufku hurma ve asmadır ve hayvanlar âleminin en ilk ve en alt ufku olan salyangoz ve midyeye bitişiktir. Dişi hurma ağaçlarının polenlenmesinde bir rastgelelik yoktur, bir nevi duygusal bağ kurdukları tek bir erkek ağaçtan polen kabul ederler.[31] Bitkilerin hareket ettiği güçlükle sezilir ve toprağa bağlıdırlar. Midyeler ve salyangozlar da, esasen öyle olmadıkları halde adeta toprağa bağlı bulunurlar ve hareketleri güçlükle sezilir. Hayvanlar âleminin son ve en üst ufkunda, düşünme ve idrak etme varlığı olan insan yer alır. Varlık hiyerarşisinde aşağıda çokluk, yoğunluk ve kabalık, yukarıya çıkıldıkça letafet, incelik ve azlık hâkimdir.[32] İnsana en yakın tür, bedensel hareketleri ve fonksiyonel kuvvetleri son derecede geliştiği halde idrak kuvveti gelişmemiş olan maymundur. Böylece insanın maymundan geldiği ve bir tür maymun olduğu söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında başka bazı hayvanların da fizik ve duygu bakımından insana benzediği fakat düşünme, refleksiyon/*reviyye*, düşünce geliştirme ve idrak bakımlarından insandan uzak olduğu görülür. İnsan, hayvanlar zümresinden düşünsel ve fikrî tabiatı ile ayrılır, temâyüz eder.[33]

İnsanın felekler âlemine yükselerek buraya dâhil olması ve meleklerle ittisali de potansiyel bir imkân olarak bu bağlamda ele alınır. İnsan türünün, duyusal bakımdan en yüksek örnekleri olan peygamberler ve veliler, fiziken değil fiilen ve *ruhen* bu imkâna sahiptirler. Dolayısıyla insan, doğası bakımından başkalaşıp bedensel bir değişim/dönüşümle fizik varlığından kurtularak melekleşmez, bir takım özel yetenekleriyle yalnızca ruhî melekelerini ve istidadını son derecede geliştirip ruhsal olarak yücelerek/incelerek bu âlemle ittisal eder. Darwin'de fiziksel ve akılsal düzeyde ele alınan insanın evrimi, İbn Haldûn'da yalnızca ruhsal düzeydedir çünkü insanın letafeti ancak bu seviyede gerçekleşebilir. İnsanın fizikî anlamda letafeti mümkün değildir. Bu, garip/'*acib*, yakın/*karîb* ve doğal/*tabiî* bir süreçtir. Darwin'den farklı olarak evrim sürecine deney dışı dünyayı da dâhil eden İbn Haldûn için temel olarak üç grup ruhtan söz edilebilir. Bunların birincisi insanların çoğunun sahip olduğu en aşağı, kaba ve yoğun/*kesif* ruhtur. Beş duyu ile kavranan duyusal dünyayla sınırlı, ilahî âlemden habersiz veya onunla ilgili olmayan bir hayata yönelmiş kimselerin ruhları böyledir. İkinci grup ruh, daha ince/*lâtîf* ve azdır. Esas itibariyle velilere has olan bu ruh, düşünsel faaliyet ve harekete yönelmiştir, ruhanî akıl ve bedensel organlara muhtaç olmaksızın düşünme ve idrak yeteneğine sahiptir. Sıradan insanın çalışarak/*kesbî* ulaşmasının mümkün olmadığı bu seviyede Allâh'ın lütfu ile ledünnî bilgi/*marifet* elde edilir. Melekler âleminin en alt seviyesine ittisale imkân veren bu istidat velilere özgüdür. Nebilere özgü çok az sayıdaki üçüncü grup ruh ise diğerlerine göre en yüksek letafet ve inceliğe sahiptir. Melekler âlemine geçmek için sahip oldukları istidat, onları göz açıp kapayıncaya dek geçecek bir kısa zaman içinde beşeriyetten sıyrılıp bilfiil melek cinsinden olmaya ve melekler âleminin en üst örnekleri seviyesine yükselmeye götürür. Sadece nebilerin

[30] *Mukaddime*; s.121; *MukaddimeU*; C.1, s.283; çevirenin dipnotu, aynı yer.

[31] Bilindiği üzere hurma ağacı da asma gibi dişi ve erkek olarak iki cinstir. Meyveyi dişi verir ancak meyve verebilmesi için erkek olandan alınan polenlerle döllenmesi/*telkîh* gerekir. Hurmanın dişisinin tıpkı insanlara benzer şekilde karşısında duran erkekten döl aldığı, başka yerden getirilen polenleri kabul etmediğinden hareketle Arap geleneklerinde hurmanın *âşık* olduğu düşüncesi hâkimdir. Bkz. Kütüb-i Sitte, C.16, s.418.

[32] *Mukaddime*; s.121; *MukaddimeU*; C.1, s.284.

[33] *Mukaddime*; s.736; *MukaddimeU*; C.2, s.981.

sahip olduğu bu kuvveti, Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi İslâm filozofları *el-kuvvetu'l-kudsiyye* olarak adlandırmışlardır.[34]

İnsanlar âleminin son ufkuna komşu sırf irade ve saf akıl varlıkları olan melekler âleminin varlığından, insanda bulunan idrak ve irade kuvvetleri gibi eserleri vasıtasıyla haberdar olunur. Dolayısıyla beşeriyetten melekîliğe yükselme istidâdı kendisini sadece akılsal perdede gösterir ve insanlık âleminden çıkıp yükselerek melekler âlemine geçmek, insan için ancak akılla mümkündür. İnsanın saf irade ve akıl âlemine yükselmesi, bedensel veya maddî kuvvetlerin tümünden kurtulmasını ve yalnızca akıl ve irade kuvvetlerini kullanmasını gerektirir. O halde bu yükselme, tam bir evrimleşme değil, sadece yetenekleri bakımından seçkinleşmeden ibarettir. Vahiy veya meleklerin hitabı böyle gerçekleşir ve peygamberlere hastır. Vahiy alma esnasında yaşadıkları haller ve açığa çıkan değişimler de hepsinde ortaktır. Bu yaklaşım, filozofların ifadelerini ve özelde *On Akıl Teorisi*'ni anımsatsa da İbn Haldûn bundan farklı olarak aracı bir faal aklın varlığını ve akılsal yükselmenin sonucunda Allâh ile tevhidi reddeder. Bu noktada felsefeyi reddi ile tasavvufa yönelik eleştirilerinin paralelliği hatırlanmalıdır.[35]

İbn Haldûn'da varlıkların evrimi, zorunlu değil potansiyel bir yapı taşır ve varlıkların doğalarından daha çok istidatlarında, yeteneklerinde ve içlerinde barındırdıkları imkâna bağlı olarak gelişir. İbn Haldûn'da türlerin seçilimi kendilerine hastır. Örneğin köpek ve maymun gibi farklı türler arasında birbirlerine doğru geçişler söz konusu değildir. Bu durum Darwin'de de böyledir. İnsana en yakın ve istidatları bakımından tam ve mükemmel bir hayvan türü olan maymundan insana geçiş özel ve istisnaî bir durumdur. İbn Haldûn'da bir fark olarak maymun türleri, başkalaşarak düşünce üreten, refleksiyon yapan ve idrake sahip insana dönüşemezler, ancak yetenek ve maharetlerini son derecede geliştirerek, insan türünün en aşağı noktasında yer alan, fizik yapısı henüz tamamlanmamış, el becerileri gelişmiş fakat düşüncesi ve konuşma becerisi yeterince gelişmemiş bir örneğe evrilebilirler. Ayrıca her varlık için geçerli olmayan bu durum potansiyel bir durumdur, bilfiil ve zorunlu değildir. Maddî ve gayrî maddî varlıkların tümel/küllî/yekpare bir yapı içerisinde evrimleşmesi süreci, işte bu yönleriyle acayip, hayrete şayan ve anlaşılması güçtür. Dört unsur ile melekler arasındaki ayrımın ortadan kalktığı bu teori, tüm varlığı tek bir kurgunun kendilerine has parçalarına dönüştürür ve temelde İbn Haldûn'un evreni ve yaratmayı anlama yöntemidir. Evrimi yaratıcı bir kuvvet olarak tasarlayan Darwin'de bu türden bir kesintisizlik ve geniş düzeyde kapsayıcılık bulunmaz.

Peygamberlerin melekler âlemine ittisal etme yeteneği ve bu yeteneği iradî olarak kullanabilme maharetleri, *vahiy almanın* farklı türden bir açıklamasıdır. İlahî bilgileri/*vahiy*, rabbânî marifetleri ve dînî ilimleri almak üzere, beşerî ve ruhanî varlığından sıyrılan peygamber, kısa süreliğine meleklik vasfı kazanır, ardından yeniden beşerî özelliklerine geri dönerek bu bilgileri insanlara tebliğ eder. Ancak din dilinde, *verilen* veya peygamberin edilgin bulunduğu bir süreç olarak bilinen vahiy, İbn Haldûn'un evrim anlayışında peygamberin etkin ve iradî fiillerinin sonucunda *alınmaktadır*. Vahiy, aynı zamanda bununla görevli bir melek tarafından yine seçilmiş bir insana getirilen Tanrı buyruğu olduğu halde, İbn Haldûn bu özel hadiseyi bir anlamda otomatikleştirerek teknik bir meseleye dönüştürmektedir. Buna göre insanlar âleminin son ufkunda yer alan her insan, buna komşu saf akılsal melekler âlemine geçebilir. Bu imkân tüm insanlara açıktır ancak istidadı yalnız peygamberlere hastır. Bu açıdan İbn Haldûn'un evrim sürecini sürdürmek ve sistemin bütünlüğünü sağlamak amacıyla yaptığı bu açıklama, bilindik vahiy alma hadisesinden farklı olmakla eleştiriye açık olsa da, varlık türleri arasında sınırlı organik, biyolojik, küllî ve kapsayıcı bir bütünlük, süreklilik ve bağ kurulmuş olur. Darwin'in evrim kuramı bu türden bir bütünlük arayışından uzaktır.

İbn Haldûn fizikî veya biyolojik bir yapıda düşünmediği insanın evrimini akılsal veya ruhsal bir kemal seviyesi olarak tasarlamakta ve düşüncesini eski insanlar, toplumlar ve umranın doğasından hareketle delillendirmektedir. Bazı ravîler, eski insanların boy, kilo ve kuvvet bakımlarından sonrakilere nazaran daha büyük olduklarını ileri sürerler çünkü onlardan kalan eserler daha büyük ve heybetlidir. Örneğin Mısır piramitleri akıl almaz büyüklüktedir. Bu anlamda eski kaynaklarda bu türden yapıların, fizîken daha büyük ve güçlü insanlar tarafından yapıldığına ilişkin rivayetler mevcuttur. İbn Haldûn'a göre ise eski insanlarla kendi dönemindekiler arasında yapısal bir fark bulunmaz. Söz konusu yapıların

[34] *MukaddimeU*; C.1, s.288, dipnot 29.
[35] *MukaddimeU*; C.2, s.872; Kâtip Çelebi, C.1, s.679; C.2, s.566.

büyüklüğü hayret verici olsa da; evlerin, meskenlerin, kapıların, pencerelerin ve genel mânâda yaşam alanlarının daha büyük insanlar için yapıldığını gösteren bir delil yoktur. Diğer bir ifadeyle binaların kendileri büyüktür ancak kapı ve pencere gibi yapısal unsurları normal boyutlardadır. Bu anlamda bu binaların teknik icatlarla imar edildiği düşüncesi daha makuldür. Dolayısıyla büyük ve dayanıklı binaların varlığı, eski insanların bedensel olarak daha büyük olduklarının değil, işlerinde daha iyi olduklarının, bu binaları yapmak için gerekli asabiyyelerinin daha kuvvetli, toplumsal yardımlaşmalarının daha sağlam, dayanışma ve mühendislik bilgisinde ileri ve işlerinde daha mâhir olduğunun kanıtıdır. Benzer şekilde bu binaların yapımına ilişkin devlet harcamalarının kayıtlarını abartılı bulanlar olabilir ancak o türden güçlü ve büyük devletlerde yaşamış olanlar için bu şaşırtıcı olmayacaktır.[36] O halde söz konusu eserlerin inşası ve imarı imkân dâhilindedir. İmkânı mantıkî/aklî ve fizikî/doğal olarak iki kısımda ele almak mümkündür. Felsefede sıkça kullanılan bir örnekle kanatlı bir at düşünmek aklen mümkün fakat bunun fiziken varlığı imkânsızdır. Fiziken veya doğal olarak imkânsız olan bir şeyi aklen tasavvur etmeye ise bir engel yoktur. Tarihi/toplumsal bir mesele, günün toplumsal ilkeleri veya dinamikleri bağlamında değerlendirildiğinde ortaya çıkan hüküm geçerli olacaktır. Suyun suya benzediği gibi insan insana, toplum da topluma benzer. Bu binaların bugün inşa edilmesi aklen ve fizîken mümkünse, o gün de buna imkân var demektir. Bu, umran teorisinin evrensel prensibidir.

Kaynakça

Ahmet Arslan, *İbn Haldûn'un İlim ve Fikir Dünyası*; Vadi Yayınları, Ankara, 2002.

Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*; Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1975.

Charles Darwin, *Türlerin Kökeni*; çev. Ö. Ünalan, Evrensel Basın Yayın, İstanbul, 2012.

Gazâlî, *İhya-i Ulûmi'd-Dîn*; C.3, çev. S. Gülle, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2012.

İbn Haldûn, *Mukaddime*; çev. Süleyman Uludağ, C.I-II, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988.

İbn Haldûn, *Mukaddime*; tashih ve haz. Halîl Şehâde ve Sehîl Zekâr, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1431/2001.

İbn Haldûn, *Mukaddime*; terc. Cevdet Paşa, haz. Yavuz Yıldırım, Sami Erdem, Halit Özkan ve M. Cüneyt Kaya, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2015.

İbn Haldûn, *Şifâu's-Sâil li Tezhîbi'l-Mesâil-Tasavvufun Mahiyeti*; çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınevi, İstanbul, 1998.

İbn Miskeveyh, 'Küçük Başarı-el-Fevzu'l-Asğar', çev. Mahmut Kaya, *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.

İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*; çev. A. Kahraman, A. Durusoy, M. Özdemir vd., C.1-5, Ayrıntı Kitabevi, İstanbul, 2012.

İsmail Yakıt, 'Darwin'den Önce İslâm Düşünürlerinde Evrimle İlgili Fikirler', *Felsefe Arkivi*; S.24, 1984, ss.101-122.

Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn An Esâmi'l-Kutubî ve'l-Funûn*; C.I-II, çev. R. Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi; haz. İbrahim Canan, C.1-18, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2014.

Mehmet Bayrakdar, 'Câhız ve Biyolojik Evrimciliğin Doğuşu', çev. Mehmet Vural, *Kelam Araştırmaları Dergisi*; C.X, S.1, 2012, ss.117-126.

Mevlânâ, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*; haz. Abdülbaki Gölpınarlı, C.1-6, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1990.

[36] *Mukaddime*; s.429; *MukaddimeU*; C.2, s.632.

Stephen Jay Gould, *Darwin ve Sonrası Doğa Tarihi Üzerine Düşünceler*; çev. C. Temürcü, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2002.

T. Torun, 'Darwin'in Evrim Teorisinde Ahlâkın Kökeni', *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.30, 2014.

Ümit Hassan, *İbn Haldûn'un Metodu ve Siyaset Teorisi*; Sevinç Matbaası, İstanbul, 1977.

İBN HALDÛN'UN EĞİTİM FELSEFESİNDE ÜÇ MESELE

Murat ERTEN[*]

Özet

İbn Haldûn'un eğitim felsefesinde temel olarak üç konu dikkat çeker. Birinci olarak, devlet işlerinin en önemlisi eğitimdir, medeniyetle eğitim arasında yakın bir ilgi bağı vardır ve medeniyetin yükselmesini sağlayan ilimler/sanatlar, ancak hadarî umranda kökleşip serpilirler. İkincisi, bir ilimde uzmanlaşmak için onun ilkelerini, kaidelerini, detaylarını ve problemlerini kavramak ve bilgiyi tekrar tekrar işleyerek alışkanlığa dönüştürmek gerekir. Bu kurama göre el becerisinin kazanılıp geliştirildiği marangozlukla, tartışma ve akıl yürütme temrinleriyle düşünme becerisinin kazanıldığı felsefe eğitimi arasında yöntemsel bir fark bulunmaz. Üçüncü olaraksa, anlama becerileri ve kapasiteleri farklı olan çocuklar için eğitim konuları üç farklı genişlikte özetlenerek tekrar edilmelidir. Birinci özet dar ve yüzeysel, ikinci özet bilgilendirici, üçüncü özetse derinlikli olmalıdır. Özetlerin seviyesi arttıkça katılımcı öğrenci sayısı azalır.

Anahtar Kelimeler

Hadarî Eğitim, İlim-Sanat Eğitimi, Tekrar Metodu, Çocuk Eğitimi, Eğitimde Üç Özet Tekniği.

Abstract

Basically there is three noteworthy points in philosophy of education of Ibn Khaldun. Firstly, most important public business is education in the state. There is a powerful relationship between education and civilization and some sciences/arts which rise civilization can only take root at umran hadhari. Secondly, for becoming an expert on a science, its needed to receive its' principles, system, details and problems and to acquire a habit it by operating repeatedly. By this method there is no difference between manuel skill carpentry with argumental philosophy. Thirdly children have different levels and capacities for understanding sciences, so subject matters should be summarized/syllabus on three levels. First summarize should be surface and small, second one should be instructive and the last one should be deeply. While levels of the summaries rise, number of the pupils run low.

Key Words

Hadharetical Education, Education of Science/Art, Repeat Technique, Education of Children, Three Syllabus Tecnique in Education.

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, muraterten1@gmail.com.

Eğitimin Hadarî Yönü

İnsan, toplum içinde sürdürdüğü yaşamında edindiği alışkanlıklarla eğitilir ve bu alışkanlıkları giderek onun fıtratına yerleşip onun ikinci doğasını oluşturur. Anne babası tarafından eğitilmeyen kimseyi zaman ve toplum eğitir.[1] Toplumsal yaşam alışkanlıkları kültürün, kültürse medeniyetin temellerini oluşturur. Bu anlamda medeniyet, insan topluluklarının birlikte kurdukları yaşam ve dünyanın bayındırlığı anlamında toplumun doğasına özgüdür. Dolayısıyla insanî/toplumsal yaşamın ürünü, nihaî hedefi ve kültürün bir uzantısı olarak her medeniyet çok yönlü bir etkiyle kendi insan tipini inşa eder.

İbn Haldûn'a göre insan *doğası gereği* medenîdir. Bedensel yönüyle toplumda gündelik geçimi/*mâişet* için çabalarken zihinsel tekâmülü için de yüksek bir otorite gözetiminde eğitilmeye muhtaçtır ve bunun sonucunda ilimleri/sanatları meydana getirerek medeniyeti/*umran* kurar. Medenî yaşamın teknik ve sanatsal ürünleri insanın gelişmesinin zorunlu sonuçlarıdır. Buna bağlı olarak insanın evrimi/*tekâmül* ruhsal ve zihinseldir. Başka deyişle taşra yaşamından/*bedâvet* şehir yaşamına/*hadâret* yükselmek ve umranı geliştirmek insan için doğal ve toplumsal bir ihtiyaçtır. Cemil Meriç umranı geniş anlamıyla 'medeniyet', 'bir kavmin yapıp meydana getirdiklerinin tümü', 'toplumsal ve dînî düzen, âdetler ve inançlar' olarak tanımlar. Süleyman Uludağ bu tanıma geniş anlamda epistemolojik arka planı da ilave eder. Albert Schweizer içinse toplumsal yaşamın en önemli yanı ahlâkî tarafıdır ve ahlâkî altyapıdan uzak bir medeniyeti, teknik/teknolojik seviyesi ayakta tutmaya yetmez.[2]

İbn Haldûn'a göre ilimlerde derinleşmek ve gelişmek, emek-sermaye ilişkisiyle de yakından ilgilidir. Hadarî toplumlarda geçim için gerekenden fazla emek sarf edildiğinde harcanan mesai *artık emek* yaratır ve sermaye birikimi oluşur. Bu sermaye, müreffeh hadarî yaşam içerisinde ilimlere/sanatlara harcanan fon miktarını artırır. Vakıflar gibi kurumların destekleri de bu alanlarda gelişme ve derinleşmeyi sağlayan bir başka unsurdur. Bedevî toplumlardaysa mesai hemen tümüyle geçim için harcandığından, ortaya artık emek çıkmaz, sermaye birikmez ve böylece ilim/sanat alanlarına harcanacak sermaye bulunmaz. Dolayısıyla ilimlerde/sanatlarda ilerlemek isteyen kimse, aradığını bedevî toplumda değil hadarî toplumda bulur. Bu da bedâvetten hadârete göçün temel sebeplerinden biridir.

Şehirlerde umranın gerilemesiyle birlikte ekonomik faaliyetler zayıflar, buna bağlı olarak ilim öğrenimi/eğitim ve ilimler/sanatlar da geriler, son olaraksa umranın coşkun olduğu bir başka merkeze göç ederler. Dolayısıyla İbn Haldûn'a göre ilim eğitimi zarurî değil kemalî bir ihtiyaçtır, bu anlamda eğitimin ana yurdu hadarî yaşamdır ve o özü itibariyle hadarî umrana has bir etkinliktir. Kurtuba, Basra veya Kayrevân gibi şehirlerin tarihte yükselişleri ve düşüşleri ile ilim ve sanatlardaki gelişmişlik seviyelerinin paralelliği bunun kanıtıdır.[3] Günümüzde de durum bundan farklı değildir. *Beyin göçü* olarak adlandırılan toplumsal hareketlilik de toplumlararası ilişki ve değişim bağlamında böyle bir okumaya tabi tutulduğunda, bilimsel, düşünsel, teknik ve sanatsal faaliyetlerin iktisadî bakımdan yüksek ve ileri merkezlerde

[1] İbn Haldûn, *Mukaddime* (bundan sonra yalnızca *Mukaddime*); tashih ve haz. Halîl Şehâde ve Sehîl Zekâr, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1431/2001, s.542 vd., İbn Haldûn, *Mukaddime*; çev. Süleyman Uludağ, (bundan sonra yalnızca *MukaddimeU*); C.II, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988; s.775.
[2] Huriye Tevfik Mücahid, *Fârâbî'den Abduh'a Siyâsî Düşünce*; çev. Vecdi Akyüz, İz Yayıncılık, İstanbul 1995; s.193.
[3] Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*; Cem Yayınevi, İstanbul, 1996; s.134 vd.

yoğunlaştığı görülmektedir. Dolayısıyla sanatsal ve bilimsel faaliyetlere ayrılan bütçe ve toplumun ekonomik refahı, hadâretin yüksekliğinin belirleyici unsurudur. Diğer bir deyişle, ekonomik faaliyetler canlı iken Doğu toplumlarında yükselen ilimler/sanatlar, bu faaliyetlerin Doğuda durulup Batıda coşmasıyla birlikte Batı toplumlarına göçmüştür. Bu anlamda söz konusu iktisadî faaliyetler yeniden canlandırılıp artık emekle sermaye birikimi yeniden sağlandığında, beyin göçü duracak ve şimdilerde Batıda yüksek olan ilim/sanat faaliyetleri, ana yurduna geri dönecektir. İbn Haldûn'a göre bu karşılıklı gelişmelerin dinamik sebebi yalnızca iktisadî faaliyetlerde aranmalıdır. O halde bedevî toplumlarda temel eksiklik eğitsel ve ilmî faaliyetlerden yoksunluktur. Bu faaliyetlerin tam olarak tesis edildiği bir durumda bedevîlik ortadan kalkarak hadarîliğe evrilir.

İbn Haldûn'a göre Mağrib toplumları bedevîliğe meyyaldir, ilim ve sanatlara yakından ilgi duymazlar. Mısır'da ise hadarîlik ileri bir seviyede olduğundan eğitim ve ilme çok önem verilir. Oysa Mağribliler bedevîliğin başat özelliği olarak Doğululardan daha zeki ve ahlâklıdır. O halde ilim ve sanat faaliyetlerinin etkin kuvvetiyle Mağrib de hadarîleşebilir ve bunların kendisinden göçtüğü Mısır bedevîliğe gerileyebilir. Bedevî toplumlarda bu faaliyetlerin başlayabilmesi için öncelikle hadarî umranın doğması ve gelişmeye başlaması gerekir. Hadarî yaşam doğmazsa eğitim faaliyetleri gelişemez, eğitim faaliyetinin olmadığı bir durumdaysa hadârete geçişin itkisi meydana çıkmaz. Mısır gibi hadarî toplumlarda eğitim etkin bir biçimde yürütüldüğünden, hadâret sönmez ve hadâretin beslediği eğitim sürekli bir ivme ile yükselir. O halde Mağrib bedevî kalmaya mahkûm iken, Mısır umranı ilelebet ayakta kalacaktır. İbn Haldûn'un eğitimin ilmî faaliyetlerle ilgisine yönelik düşünceleri bu noktada kısmen paradoksal görünmektedir. İslâm Devleti'nin kurucusu olan bedevî Araplar hem sanatlara/ilimlere hem de hadarîliğe uzak gruplardır. Acemlerinse şehirleri mamur, yaşamları hadarîdir. Hadarî yaşamın olguları olan sanatlar/ilimler, böylece, hadâretleri Pers İmparatorluğu'ndan bu yana kökleşmiş bulunan Acemlerde kalmış, Müslüman âlimlerin çoğu Türk ve Acemlerden çıkmış ve bu olgular zamanla Arapları da etkisi altına almıştır. O kadar ki, Arap dilinin yapısı, kuralları ve bilgileri Acem âlimlerce tespit edilmiş ve yok olmaktan kurtarılmıştır. Benzer bir durum hadis, kelâm, usûlu'l-fıkh ve tefsir için de geçerlidir.[4]

Abbâsî Devleti'yle bedevîlikten hadarîliğe geçen Araplar, vakitlerini ve emeklerini devleti ayakta tutmaya harcamış, ilme vakit ayıramamış, ilim alanını Arap olmayan unsurlara terk etmiş ve ilmî faaliyetlerden uzaklaşmışlardır. Buna karşın Bedevî Arapların işgalleri sonucunda mamur Acem şehirleri gerilemiş, umranları çökmüş, bedâvete sürüklenip kuvvetlerini kaybederek yok olmuş olsalar da, ilim ve sanat birikimleri, o dönem en yüksek ve en zengin hadâret olan Mısır'a göçüp yerleşmiştir. İslâm'ın genişlemesi ve gelişmesi sonucunda kültür geçişinin bir sonucu olarak dinî/naklî ilimler sanat haline gelmiş, böylece İslâm coğrafyasında hem te'lîf eserler çoğalmış hem de tercüme faaliyeti gelişmiştir. Bu çalışmalar, Arap dilini bir ilim dili haline getirmiş ve yabancı dillere ihtiyaç duyulmaksızın ilmî eser kaleme alma imkânı doğmuştur. Böylece Arapça dışında yazılmış olan eserler unutulmuş ve geriye

[4] Zührî (ö.H.110/M.726) hadisleri ilk toplayan ve kaydeden muhaddis kabul edilir. Nahiv sanatını kuransa Sîbeveyh'tir, onun arkasından Fârisî ve Zeccâcî gelir.

yalnızca Arapça eserler kalmıştır. İslâm'da felsefenin başlatıcı unsurlarından kabul edilen Yunancadan Arapçaya felsefî eserlerin tercümesi de, böylesi bir toplumsal hareket olarak okunabilir.[5]

Böylece İbn Haldûn'da eğitim-toplum ilişkisi fasit bir daire olmaktan çıkıp dinamik bir yapı kazanır. Toplumun değişim arzusu ve bu yönde gösterdiği irade, hadareti doğuran değişimi ortaya çıkarır. Eğitim faaliyetleriyle de bu değişim köklü bir yapı kazanır. Mısır'da sürdürülmekte olan eğitim faaliyetleri, umranın ömrünü uzatmış, devleti elinde tutan asabiyye ve umranın rengi değişse de, Mısır medeniyeti ayakta kalmaya devam etmiştir. Mağrib'de ise hadarete yönelmiş belirgin ve etkin bir toplum iradesi olmadığından, toplumun geneli bedevî bir yaşam sürmeye devam etmekte ve bu süreğenliği değiştirecek bir eğitim faaliyeti de ortaya çıkamamaktadır.

Dolayısıyla kültür ve medeniyetin ana yurdu şehir yaşamıdır ve *şehir*, bilginin ve sanatın geliştiği, beslendiği, değişip yenilendiği, bir takım yeni fikirlerin doğup bir başka takımının zedelenip yok olduğu, başka tabirle insanın enerjisinden beslenen fakat aynı zamanda onu besleyen toplumsal bir yapıdır. Etimolojik olarak *medîne* ve *medenî*den türeyen şehir ve medeniyet kavramları insanın toplumsal yaşama ve istikrarlı bir hayata olan ihtiyaç ve arzusunun ifadesidir. Hadarî yaşamın *sebep asabiyesi*ne[6] dayalı yapısı, ilkeleri ve kaideleriyle eğitime konu edilebilir veya bu ilke ve kaideler eğitsel yolla aktarılabilir. Toplumun bu ilke ve kaidelerini benimsemiş, yüksek ideallerle donanmış ve her türlü fedakârlığa hazır eğitimli insanlar yetiştiğinde, toplum millet halinde yaşayabilir ve medeniyet gelişir.[7]

İbn Haldûn'a göre ahlâken yücelmek ve kemal sahibi olmak kimseye veraset yoluyla kalmaz, çalışıp çabalayarak elde edilir/*kesbî*dir. Kişi güzel ve ahlâklı davranışları alışkanlık edinip tekrar tekrar yapmaya devam ettiğinde, tekrar kuramına tâbi olan diğer sanatlar/ilimler gibi ahlâk da insanın ruhunda yer eder ve dışsal davranışları içsel yapısını/nefsini/ruhunu şekillendirmeye başlar.[8] Ahlâkî yetkinliğe ulaşmanın en temel yolu nefis terbiyesidir ve medenî insanda nefsin safiyeti çok önemlidir. Çünkü nefs, insanın varlık merkezi, rûhânî yönü ve İlâhî latifeye muhatap olan tarafıdır.[9] Beden ve bedenî idraklerden kurtulan nefs, giderek saf akılsallaşır ve bu yüksek ve saf idrak melekesiyle insan nefsi, beşerî ilimlerin hazinesine dönüşür. Böylece sürekli yenilenir ve yücelir.

Sonuç olarak İbn Haldûn'a göre kişinin eğitsel derinliği veya kalitesi; toplumun eğitime bakışı, ailesinin eğitime verdiği önem ve toplumda ilim adamlarına verilen değerle, dolayısıyla toplumsal gelişmişlik, umran ve medeniyetle bağlantılıdır. Umranca ileri toplumlarda eğitim kaliteli, ilim adamları nakilci değil tahkikçidir. Umranca düşük toplumların gelişmelerden uzak ulemasının verdiği eğitimse nakil ve ezbere dayalı olur. İbn Haldûn'un bu eleştirileri, umranın iktisadî/ekonomik yönüyle haklılık payına sahiptir ancak bu düşüncelerin evrenselliği/genel geçerliği tartışmalıdır. Ancak şu kadarı açıktır ki, ağitim,

---

[5] Murat Erten, "Harran'dan Toledo'ya: Yunanca Eserlerin Arapçaya ve Latinceye Tercüme Serüveni", *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Harran* içinde, ed. Kasım Şulul, Murat Akgündüz, Ömer Sabuncu vd., Harran Kaymakamlığı Yayınları, Harran, Şanlıurfa, 2017; ss.405-416.

[6] Asabiye ve nesebî–sebebî türleri için bkz. *Mukaddime*; 196 vd.; *MukaddimeU*; C.I,; s.413. Nesebî ve sebebî asabiyeye ilişkin örnekler için bkz. *MukaddimeU*; C.I, s.337 vd. ve 345.

[7] Ahmet Albayrak, "İbn Haldûn'un Medeniyet Tasarımı ve İnsan", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*; 21/1, 2010; s.11.

[8] *Mukaddime*; s.694; *MukaddimeU*; C.II, s.936 vd.

[9] Muhsin Mehdi, "İbn Haldûn", çev. Mustafa Armağan, *İslâm Düşüncesi Tarihi*; ed. M.M. Şerif, C.III, İnsan Yayınları, İstanbul 1991; s.109.

hadarî yaşamın temel unsurlarından biridir ve insanın sosyo-kültürel anlamda zirve hedefi hadarî olmaktır.[10]

Sanatlarda/İlimlerde Tekrar Kuramı

İbn Haldûn için en temel alışkanlıklar sanatlardır ve bu alışkanlıkları veya uzmanlıkları kesp etmenin yolu çok sayıda tekrar yapmaktır. Bu anlamda ilimlerde/sanatlarda uzmanlığı/ustalığı getiren haslet, o alandaki tekrar adedi ve tecrübedir. O sanat dalında uzun süre geçirmiş olmanın değil özellikle tekrar adedinin vurgulanmış olması önemlidir. Çünkü her tekrarda ustalık ve sanata ilişkin tecrübe artarken, tekrar sayısının fazla olmadığı bedevî umranda, uzun yıllar da geçirilse bir sanatta ustalaşmak imkânı yoktur. İlim ve sanatta eğitimi tümel bir yaklaşımla ele alan düşünür tek tek sanat ve ilim konularından ziyade eğitim yöntemine genel olarak eğilir. Dolayısıyla ticaretle kimya, felsefeyle *Kur'ân* eğitimleri arasında yöntem bakımından bir fark yoktur. Marangozluk, demircilik, terzilik gibi sanatlarda ustalık elde etmenin yolu yüksek el becerisi ile çalışmaktır. Felsefe ve mantık alanında derinleşmenin yöntemi ise çokça tartışmaya girip akıl yürütme pratiği yapmaktır. Yine indirgemeci bir yaklaşımla ilimler de sanatlar sınıfındandır ve ilkelerini, kaidelerini, detaylarını ve problemlerini kavrayıp uzmanlığını elde etmek ancak çok sayıda tekrarla mümkündür. Kısaca felsefeye veya marangozluğa doğuştan yetenekli olmak yoktur, felsefede çokça okumak ve tartışmak, marangozlukta tekrar adedini artırıp tecrübe kazanmak, her iki alanda da çok ve sistemli biçimde çalışmak vardır.[11]

Felsefe, mantık, ticaret, iktisat gibi teorik; marangozluk, terzilik, mimarlık gibi pratik ilim ve sanat alanlarının birçoğu bedevî umranda kendisi bakımından zarurî değildir. Zarurî sanatlar kemalî seviyeye yükselemez. Zarurî sanatlar bedevî her toplumda ortak olduğu halde, medeniyetleri yükselten, onlara rengini veren ve bir toplumdan bir topluma geçen ilimler hâcî ve kemalî olanlardır, bu ilimlerse ancak hadarî toplumlarda bulunur. İbn Haldûn'un bu yaklaşımı kültürel antropolojinin veya kültür tarihinin penceresinden bir değerlendirme olarak okunabilir. Ona göre çok önemli bir husus olarak, ilimlerin bir milletten diğerine geçişinde soy veya ırk bağı değil aynı dili konuşmak ve o ilme yönelik benzer ilgilere sahip olmak yeterlidir. Dolayısıyla aklî ilimlerde ilerlemek ve derinleşmek, bu ilimlerin dilini bilmekle ve aklî ilimlerde ileri milletlerle aynı türden ilgilere sahip olmakla yakından ilgilidir. Örneğin Yunanca Greklerin dilidir fakat bu dilde yazılmış eserlere sahip çıkanlar, Kuzey Afrika milletleri, İskender Okulu ve Müslüman filozoflar/*Felâsife* olmuştur.[12]

Aklî ilimlerin eğitiminde en etkin yöntem tartışma usulüdür. Ona göre ilim bir kuyu ise tartışma onun kovası gibidir. Kuyudan su çekmek için kullanılan kovanın hacminin kuyuya nispetle dar olması gibi, ilimlerde bilgi sahibi olmak da zihnin kapasitesi miktarıncadır. Bilgiyi artırmanın yolu, kovayı kuyuya tekrar tekrar daldırmak, o ilim dalında zaman, emek ve çaba sarf etmekten geçer.[13] Böylece insan o işte ustalık kazanıp uzmanlaşır. Belli bir hedefe yönelmiş sürekli ve sistemli çalışma sonucunda kültür meydana

[10] *Mukaddime*; s.544; *MukaddimeU*; C.II, s.776; Gülzar Haydar, *Şehirlerin Rûhu*; çev. Gürkan Sekmen, İnsan Yayınları, İstanbul 1991; s.87.
[11] *Mukaddime*; s.543; *MukaddimeU*; C.I, s.420 vd., C.II, s.776.
[12] De Lacy O'leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*; çev. Yaşar Kutluay ve Hüseyin Yurdaydın, Pınar Yayınları, İstanbul, 2003; s.18.
[13] *Mukaddime*; s.545; *MukaddimeU*; C.II, s.777 vd.

gelir. İlimlerde/Sanatlarda bir sanatta uzmanlık doğuracak tekrar yöntemine bedevî yaşam içerisinde imkân bulmak mümkün değildir, çünkü toplumu oluşturan insan sayısı az, kazançları düşük, sermaye birikimi zayıf olur ve bunlardan dolayı bir sanata ustalık seviyesinde ihtiyaç ve talep bulunmaz. Bu eksiklikler, toplumda zihni bir darlık veya yaşama dair kapsayıcı olmayan bir kavrayış da yaratır denebilir. Sanatlarda/İlimlerde tekrar sayısının azalması, ustasında bir gerileme meydana getirir. Çünkü toplumsal yapı dinamiktir, ustası olduğu işte tekrar sayısı azalan kimse de zamanla körelir ve ustalığını yitirir. Az sayıda iş yapan bir marangozun ustalığıyla, çok ve çeşitli iş yapan bir başkasının ustalığı kıyaslanamaz. İşte bunun için sanatlarda tekrar sayısının sınırlı olduğu bedevî toplumlarda bir sanatın ustalığına pek rastlanmaz. Bu bakımdan hadarî umran, insanın hayatı yaşama biçimi üzerinde fonksiyonel bir etkiye de sahiptir. Böylece sanatlar gelişir, toplum/kültür gelişerek medeniyeti ilerletir, umran büyür ve yayılır.

İbn Haldûn'a göre sanatlar, *rûhu boyayarak* ona kendi renklerini verirler, dolayısıyla bir sanatta ustalaşmış veya bir sanatın/mesleğin rengine boyanmış bir kimsenin, aynı seviyede bir başka sanatta ustalaşması veya ruhunu bir başka renge daha boyaması güçtür. Kişi bir sanatın derinliğini kazanmak üzere çokça vakit harcayacağından, sanatların bilgisinin ruhta yer etmesi ve âdeta bir refleks halini alması, bazen bir ömür sürebilir. Dolayısıyla iki sanatta birden ustalaşmış kimseler yine de çoğunlukla bunlardan birinde daha yüksek bir ustalığa sahiptir.[14]

Buna karşın bedevî toplumsal yaşamın hedefi olan hadarîliğin gerçekleşmesi, aynı zamanda toplumun çöküşünün de habercisidir ve bir *çöküş teorisi* olarak da okunabilecek bu teoriye göre, yükselmekte olan her medeniyet kendi çöküşünü hazırlamaktadır. Toplumun yükseldiği yerde son bulduğu bu dinamik ve döngüsel yapıya/*organizmacı toplum kuramına* göre toplumların ömrü de insanların yaşamı gibi döngüsel bir yapıya sahiptir. Doğduğunda, bir açıdan büyüyen, gelişen, olgunlaşan fakat başka bir açıdan, geçen her anında ölüme biraz daha yaklaşan insan gibi toplum da geliştikçe gerilemeye ve çökmeye doğru ilerler. Tarih döngüseldir, toplum dinamik ve canlı bir organizmaya benzer.[15]

İbn Haldûn'un dinamik toplum yaklaşımı, iyi ile kötünün, yükselişle çöküşün, gelişme ile yozlaşmanın bir ve aynı toplumda aynı anda varlığına imkân verir. Bu zıt kavramların karşılıklı etkileşimi, onları bir aynı toplum üzerinde aynı anda etkin ve etkili kılar. Böylece toplumlarda iyiliğe doğru gidiş zorunlu bir sonuçla kötülüğe yaklaşmayı, gelişme yozlaşmayı, yükseliş çöküşü getirir. Her yozlaşma ve çöküş ise yeni bir diriliş yükselişin ve gelişmenin habercisidir. Kısaca umranın gelişmesine bağlı olarak tekrar sayısı artan ve uzmanlık/ustalık seviyesine yükselen ilimler/sanatlar, medeniyetin çöküşüyle birlikte geriler. Eğitimleri yapılamayan, toplumdan talep görmeyenlerse sığınacak başka coğrafyalar bulabildiklerinde tedris edilmeye ve yaşamaya devam ederken, diğerleri toplum belleğinden silinip unutulur.[16]

[14] Klasik İslâm filozoflarından İbn Sînâ'nın erken yaşta aldığı yüksek eğitimin sonucu olarak felsefe, mantık, tıp ve matematik gibi farklı ve derinlikli alanların tümünde uzmanlık seviyesine ulaştığı ve her birinde dünya çapında eserlere imza attığı; günümüzde ise hüsn-i hattan ebruya, neyzenlikten tespih yapımına farklı pek çok alanda uzmanlaşmış Niyazi Sayın'ı bu konuda örnek olarak anabiliriz.

[15] *Toplumsal Çöküş Teorileri*; ed. Ejder Okumuş, İnsan Yayınları, İstanbul 2007; s.13 vd.

[16] *Mukaddime*; s.544; *MukaddimeU*; C.II, s.776.

Üçlü Tekrar Metodu

İbn Haldûn'a göre, devlet işlerinin en önemlisi *çocuk eğitimidir* çünkü insanlar bu çağda kalıba sokulmaya daha yatkındır. 'İyi başlayan bir şey zamanla daha iyiye, kötü başlayan bir şeyse zamanla daha kötüye gider' diyen Platon'u[17] hatırlatır şekilde İbn Haldûn çocuklarda eğitimin temelde ve İslâm geleneğine uygun biçimde *Kur'ân-ı Kerîm* eğitimi ile başlanmasından yanadır. Bu aynı zamanda İslam'ın bir şiarıdır çünkü çocuğa küçük yaşta verilen eğitim, ilerleyen yaşlarında hayatı yaşama biçimini belirlemesi bakımından önemlidir. Ancak İslâm coğrafyasında *Kur'ân* eğitimi konusunda ortak bir standart tutturulmuş olmadığından, çeşitli bölgelerde hâkim olan kültürlere göre farklılıklar gözlenmektedir. Örneğin Mağrib Berberleri *Kur'ân* eğitimine hadis, fıkıh, şiir vs. başka bilgiler karıştırmazlar. Eğitimleri tamamlanana kadar, çocukların *Kur'ân* dışındaki bilgilerden uzak kalması bu modelin dezavantajlı, eğitimi yapılan ilmin farklı ilimlerle karışmadan amaçlandığı ve planlandığı şekliyle yürütülebilmesi ise avantajlı tarafıdır. Endülüs'te tüm dinî ilimlerin temel kaynağı *Kur'ân-ı Kerîm* olduğundan, onun doğru şekilde anlaşılmasına, güzel biçimde okunup yazılmasına ve Arap dilinin inceliklerinin kavranmasına yönelik geniş bir perspektiften ilim tahsil edilir. Böylece öğrenci bulûğ çağına erdiğinde, hem *Kur'ân*'ı hem de güzel yazıyı, şiiri ve fıkhın temel ilkelerini bilir. İleri seviye eğitim için iyi bir başlangıç ve hazırlık sayılabilecek bu yöntem, sistemin avantajlı; eğitim sisteminde ortaya kopuklukların çıkması ise dezavantajlı yanlarıdır. İfrikiye/Tunus'ta ise Endülüs'tekine benzer şekilde *Kur'ân*'ın ezberlenmesi ve tilâvetiyle başlayan eğitim, hadis, hat ve diğer konularla zenginleştirilmektedir. Mağrib ve İfrikiyye'de Arap dili eğitimine ağırlık verilmediği, kendileri Arap asıllı olmadıkları, dili doğuştan bilmedikleri ve sırf *Kur'ân* okumakla da Arapça bilgisi gelişmediği için, bu bölge toplumlarında dil gelişimi yavaş ve Arapça donuk bir haldedir. Arapça eğitimine erken yaşlardan başlanan ve farklı konularla eğitimin zenginleştirildiği Endülüs'te dilsel bir eksiklik yaşanmaz ancak burada da dinî ilimlerde eksiklik gözlenir. Oysa eğitime *Kur'ân-ı Kerîm'*le değil, onu anlamanın yolu olarak Arapçayla başlanması asıl doğru ve güzel usuldür fakat carî yerleşik toplumsal alışkanlıklar, ailelerin çocuklarını eğitime yine de *Kur'ân-ı Kerîm*'le başlatmasını zorunlu kılmaktadır. Bunun sebeplerinden biri, *Kur'ân* okumanın sevap olması ve çocuğun bu sevaba en erken yaşlardan nail olmasının istenmesidir. Diğer bir sebep ise dil eğitimi ile geçirilecek yılların ardından ergenliğe yaklaşan gencin, önüne çıkacak bir takım toplumsal ve yaşamsal engeller dolayısıyla *Kur'ân* eğitiminden giderek uzaklaşacağı ve çocuğun tümüyle kaybedileceği korkusudur. Eğer çocuklar ilme olan meraklarını ergenliğe rağmen korumayı başarabilselerdi, bu türden bir korkuya yer olmaz ve ileri sürülen sistem ideal eğitim sistemi olurdu. Fakat toplumsal yaşamın gerçekliği böyle değildir. Bu yüzden çocuğun anne-baba vesayeti altında olduğu dönemde, henüz zaman ve imkân varken, eğitiminin tamamlanması bu bakımdan önemlidir. Ergenlikle birlikte anne-baba vesayetinden kurtulmak isteyen ve *başında kavak yelleri esen* gence, daha yüksek bir eğitim aldırmak imkânı ortadan kalkabilir. [18]

[17] Platon (2012); *Yasalar*; çev. Candan Şentuna-Saffet Babür, Kabalcı Yayınevi, İstanbul; K.6/765e-766b, s.232.

[18] İbn Haldûn eğitimin ideal modelini dostu Kâdı Ebû Bekr b. Arâbî'den ilhamla şekillendirdiğini belirtir. Bkz. *Mukaddime*; 6. Kitap, XXXVIII, 'Çocukların Eğitimi ve Bu Hususta İslâm Beldelerinde Takip Edilen Muhtelif Usûller' ve *MukaddimeU*; C.II, s.986 vd.

Görüldüğü üzere dil eğitimi ve genel olarak eğitim düşüncesini ele aldığı kısımlarda eğitime dil eğitimi ile başlanmasını uygun bulan düşünür, toplumsal gerekçelerle *Kur'ân* eğitimiyle başlanmasını da kabul etmektedir. Bu konuda ikircikli bir tavır takınmaktan öte, karar vermekte zorlandığını düşünmek daha yerinde olur. Her iki savunmanın da gerekçelerini haklı bulduğu anlaşılan İbn Haldûn'un, bu anlamda eğitime en uygun başlangıcın neliği konusunda ısrarlı bir tavır takınmaması ve kesinlikli bir görüş ileri sürmemesi anlaşılırdır.

Eğitimin psikolojik yanlarını da vurgulayan düşünür, her çocuğun kapasitesine göre bir eğitime tâbi tutulması gerektiğini belirtir. Her çocuğun anlama kapasitesi bir değildir, dolayısıyla eğitimi yapılacak ilmin konularının tümü *üç farklı seviyede özetlenmeli* ve konuların anlatımı *üç kez* tekrar edilmelidir. Eğitim basitten karmaşığa, özetten detaya, yüzeyselden derine ve kolaydan zora doğru[19] ilerleyen bir yolculuktur, dolayısıyla eksikliklerin giderildiği ve bilginin öğrenciye azar azar/*tedrîcî* bir biçimde verildiği doğru ve etkin eğitim metodu budur. Birinci seviye özet; bilginin genel bir çerçeve içerisinde hikâye edildiği ve aynı zamanda her çocukta bulunması gereken temel eğitim seviyesinin belirlendiği seviye olduğundan, yüzeysel bir yapıda birkaç ders sürmeli ve istisnasız tüm öğrencilere verilmelidir. Bu özet her çocuk tarafından anlaşılacak biçimde yapılandırılmalıdır çünkü bu seviye ile yetinecek çocukların da böylece alana ilişkin zayıf ve cüz'î de olsa bir bilgi sahibi olması sağlanır. Bundan sonra ikinci seviye özetle yeniden başa dönülür, konular bir miktar derinleştirilir ve birinci seviye özetin ötesine geçilerek konular biraz daha derinlemesine işlenir. İkinci seviye özet/tekrar, birinci seviyeden fazlasını almaya kabiliyetli çocuklara yönelik olmalıdır. Öğrencinin düşüncesinin geliştiği ve bilgisinin biraz daha yetkinleştiği bu ikinci tekrarda, konular ilkinden biraz daha geniş ve derin bir çerçeveye oturtularak giderek detaylandırılmalı ve yine baştan sona tüm konuları içermelidir. Üçüncü ve en derin tekrarsa en uzun süreli ve en yüksek seviye eğitimi içerir. Son kez tekrarlanan konular bilgiyi en derin bir biçimde aktarmayı amaçlamalıdır. Böylece bilginin aktarımı en az üç kere tekrarlanmalı, nihayet bilgi tümüyle, giderek derinleşir biçimde ve aşama aşama aktarılmalıdır. Bu yaklaşım, ilimlerin/sanatların tekrarlanarak alışkanlığa dönüşüp ruha yerleşmesi düşüncesiyle de uyumludur. Bilginin azdan çoğa doğru giderek artırılması, öğrencide öğrenme merakını uyandıracaktır ancak özetlerin seviyesi yükseldikçe katılımcı öğrenci sayısı da doğal olarak azalacaktır. Her tekrar aynı zamanda öğrencilerin kapasitelerine göre seviyelerini belirleyen bir ölçüm aracıdır. Dolayısıyla kolaylıkla öngörülebileceği gibi ilk tekrarlarda bir kısım öğrenci zihinsel kapasitesinin sınırlarına ulaşabilir, fakat son ve en detaylı tekrarla, bilgi, onu tümüyle almaya hazır ve yetenekli öğrencilere sınırsızca verilir. Fakat en yüksek eğitim seviyesine en az sayıda öğrenciye ulaşabilir.[20]

Sonuç olarak İbn Haldûn'un eğitime yaklaşımı genel anlamda Gestaltçı bir modeli anımsatır. Eğitenle eğitilen arasındaki ilişki bir şablon gibidir ve toplumun her kesiminde, yönetici ile yurttaş, anne-baba ile evlat, usta ile çırak ve öğretmenle öğrenci arasında aynıyla bulunur. Etraflı bir yaklaşımla konuyu okul, öğretmen ve öğrenci kavramlarının ötesine taşıyarak ahlâk ve medeniyet kavramlarıyla ilişkilendiren

[19] Eğitimde genel kabul görmüş bu yaklaşımın Fârâbî ve İbn Sînâ yorumları için bkz. Miray Dağyar, 'Türk Eğitim Sisteminin Felsefi Temelleri-Farabi ve İbn Sina', *Eğitim Felsefesi*; Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2019; s.270 vd.
[20] *MukaddimeU*; C.II, s.986 vd.

İbn Haldûn, eğitimi genç neslin ahlâkî gelişiminin bir parçası olarak kabul eder. Genç neslin eğitimi, medeniyetin yükselmesi ve toplumun geleceği açısından hayatî bir önemi haizdir. Eğitim, maddî ve manevî tüm unsurları bir arada düşünülüp planlanmadan yürütülemez ve bu yaklaşımı onun umran teorisiyle de uyumludur.

KAYNAKÇA

İbn Haldûn, *Mukaddime*; tashih ve haz. Halîl Şehâde ve Sehîl Zekâr, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1431/2001.

İbn Haldûn, *Mukaddime*; çev. Süleyman Uludağ, C.I-II, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988.

Huriye Tevfik Mücahid, *Fârâbî'den Abduh'a Siyâsî Düşünce*; çev. Vecdi Akyüz, İz Yayıncılık, İstanbul 1995.

Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*; Cem Yayınevi, İstanbul, 1996.

Murat Erten, "Harran'dan Toledo'ya: Yunanca Eserlerin Arapçaya ve Latinceye Tercüme Serüveni", *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Harran* içinde, ed. Kasım Şulul, Murat Akgündüz, Ömer Sabuncu vd., Harran Kaymakamlığı Yayınları, Harran, Şanlıurfa, 2017; ss.405-416.

Ahmet Albayrak, "İbn Haldûn'un Medeniyet Tasarımı ve İnsan", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*; 21/1, 2010.

Muhsin Mehdi, "İbn Haldûn", çev. Mustafa Armağan, *İslâm Düşüncesi Tarihi*; ed. M.M. Şerif, C.I-III, İnsan Yayınları, İstanbul 1991.

Gülzar Haydar, *Şehirlerin Rûhu*; çev. Gürkan Sekmen, İnsan Yayınları, İstanbul 1991.

De Lacy O'leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*; çev. Yaşar Kutluay ve Hüseyin Yurdaydın, Pınar Yayınları, İstanbul, 2003.

Toplumsal Çöküş Teorileri; ed. Ejder Okumuş, İnsan Yayınları, İstanbul 2007.

Platon; *Yasalar*; çev. Candan Şentuna-Saffet Babür, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2012.

Miray Dağyar, 'Türk Eğitim Sisteminin Felsefi Temelleri-Farabi ve İbn Sina', *Eğitim Felsefesi*; Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2019.

5. ULUSLARARASI BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE UYGULAMALI BİLİMLER SEMPOZYUMU

TÜRKİYE'DE DENİZ LOJİSTİK HİZMETİ VEREN FİRMALARIN SOSYAL MEDYA KULLANIMI VE ÖNERİLER

Mehmet Bilge Kağan ÖNAÇAN[*]

Ufuk SEVERCAN[**]

Özet

Bilişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte, şirketlere sunduğu imkanlar da artmıştır. Bu teknolojiler arasında özellikle internet ve internetteki uygulamalar bir hayli olanak sağlamaktadır. Sosyal medya uygulamaları özellikle pazarlama, reklam, müşteri ilişkileri anlamında pek çok avantajlar sağladığından birçok firma gerek müşterilerine gerekse de paydaşlarına erişim için sosyal medyayı yaygın bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Çoğu firma gibi lojistik firmalarının ve deniz lojistik hizmeti veren firmaların da sosyal medya uygulamalarını bu kapsamda kullanmakta olduğu görülmektedir. Bu betimsel çalışmada Türkiye'deki deniz lojistik hizmeti veren firmaların sosyal medya kullanım oranlarını tespit ederek bu firmalara sosyal medya kullanımlarına yönelik öneriler sunmak amaçlanmıştır. Bu çalışmada Türkiye'de etkinlik gösteren, Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği (UTİKAD) üye listesinde geçen lojistik şirketlerinden özellikle deniz taşımacılığı hizmeti veren 96 firmanın web sayfaları içerik analizi metoduyla incelenmiştir. Çalışma sonunda firmaların sosyal medya kullanım oranlarının genel olarak düşük olduğu ve deniz taşımacılığı hizmeti veren lojistik firmalarında en yoğun kullanılan sosyal medya aracının Facebook olduğu tespit edilmiştir. Belli bir zaman diliminde Türkiye'deki deniz lojistik firmalarının sosyal medya kullanımına ilişkin bir değerlendirme sunan bu çalışmanın, sektördeki uygulamacılara karar verme süreçlerinde, akademisyenlere de yeni çalışmalara altyapı oluşturmada katkılar sağlayacağı değerlendirilmektedir

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Sosyal Medya, Deniz Lojistik Firmaları, Sosyal Medyanın Faydaları.

THE USE OF SOCİAL MEDIA IN MARINE LOGISTICS COMPANIES IN TURKEY AND SUGGESTION

Abstract

Developments in information technologies offer new opportunities to companies. Among these technologies, especially the internet and applications on the internet provide a lot of opportunities. Since social media applications provide many advantages especially in terms of marketing, advertising and customer relations, many companies have started to use social media extensively for managing their customers and stakeholders relations. In this descriptive study, it is aimed to determine the rate of use of social media in marine logistics companies in Turkey and suggestions to them. In this study, the web sites of 96 marine logistics companies that are listed in the member list of International Transportation and Logistics Service Providers Association (UTIKAD) have been investigated by using content analysis method. At the end of the study, it was determined that the rates of the use of social media use are low in general and Facebook is the most commonly used social media tool in marine logistics companies in Turkey. It is evaluated that this study that presents an assessment about the use of social media of marine logistics companies in Turkey in a definite period of time, will provide sinificant contributions to practioners in decision-making process and to academicians in their new studies.

Key Words: Logistics, Social Media, Marine Logistics Companies, Benefits of Social Media.

[*] Dr. Milli Savunma Üniversitesi.

[**] Milli Savunma Üniversitesi.

1.Giriş

Bilişsel devrim, 70 ila 30 bin yıl önce ortaya çıkan yeni düşünce ve iletişim biçimleri anlamına gelir (Haracı, 2012). Günümüze kadar geçen dönemde buluş ve icatlar sayesinde hayatımızı kolaylaştıracak pek çok teknolojik gelişmeler olmuştur. Bunlardan bir tanesi de internettir. İnternet pek çok yeni iletişim yöntemlerine de imkan sunmaktadır. Söz konusu iletişim yöntemleri gün geçtikçe ticaret hayatında daha yoğun kullanılmış, firmalar web siteleri kurarak gelişen web teknolojilerinin sunduğu sosyal medya uygulamaları vasıtasıyla potansiyel ve mevcut müşterileriyle birebir etkileşime girme fırsatı elde etmişlerdir.

Müşteriler ile iletişimde önemli bir araç haline gelen sosyal medya uygulamalarının değişik alanlarda ve sektörlerde etkinliği bilim insanları tarafından ortaya konmuştur. Bu kapsamda B2C şirketler, pazarlama iletişimine (reklam, halkla ilişkiler, kişisel satış, doğrudan pazarlama ve satış promosyonu) yönelik çabalarında sosyal medyayı hızla ve etkin bir şekilde kullanmaya başlamışken B2B şirketler, pazar özelliklerindeki farklılıklar sebebiyle sosyal medyadan nasıl yararlanacaklarını hala tespit etmeye çalışmaktadırlar (Batum ve Ersoy, 2016: 140). Blaney (2013: 70-72) B2B şirketlerin çoğunun bir sosyal medya stratejisinin ve eylem planının olmadığını belirtmektedir. Nitekim B2B şirketlerine ait sosyal medya hesaplarının önemli bir kısmı çok az ve sınırlı içerikten oluşmaktadır (Batum ve Ersoy, 2016: 140).

Michaelidou ve arkadaşları (2011) özellikle B2B Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ)'lerin sosyal medyadan etkin bir şekilde yararlanamadığını, şirketlerin sosyal medyaya ilişkin olarak mevcut durumlarını ve ne yapacaklarını bilmediklerini belirtmişlerdir. Jussila ve arkadaşları (2014) ise B2B şirketlerin müşterileri ve ortakları ile aralarındaki ilişkilerde sosyal medyayı kullanımları ve sosyal medyanın sunduğu potansiyel arasında önemli bir fark olduğunun altını çizmişlerdir.

Literatürde B2B işletmeler olarak kabul edilen deniz lojistik hizmeti veren firmaların sosyal medya kullanımı ile ilgili çalışmalar oldukça sınırlıdır ve Türkiye'de bu çalışmalar yok denecek kadar azdır. Oysa sosyal medya bugün, paydaş yönetiminde ve pazarlamada önemli bir araç haline gelmiştir. Deniz lojistik hizmeti veren firmaların sosyal medya kullanımı açısından mevcut durumlarının, sosyal medyanın deniz lojistik hizmeti veren firmalara ne tür fırsatlar sunabileceğinin, bu alanda halihazırda mevcut en iyi uygulamaların neler olduğunun tespit edilerek ortaya koyulmasının hem akademisyenler hem de uygulayıcılar için faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Buradan hareketle çalışmanın sonraki bölümünde lojistik, deniz lojistiği, deniz lojistik hizmeti veren firmaların karakteristik özellikleri anlatılmış, sonra sosyal medya ile ilgili bilgiler verilerek sosyal medyanın firmalara sağladığı avantajlardan bahsedilmiştir. Daha sonra metodolojiden bahsedilerek çalışmanın bulguları ve önerilere yer verilmiştir. Nihayet çalışma bir sonuca bağlanarak gelecekte yapılacak çalışmalarla ilgili bilgiler sunulmuştur.

2. Deniz Lojistiği

2.1. Lojistik

Günümüzde yaşanan hızlı değişim ve küreselleşmenin etkisiyle işletmeler rekabet içinde ulusal ve uluslararası pazarlarda üst sıralarda olabilmek için çok iyi bir dağıtım ağına ihtiyaç duymuşlardır. Aynı zamanda bilişim teknolojilerindeki değişimin çok hızlı olması müşterilerin istek ve beklentilerini de değiştirmiştir. Bu gelişmeler paralelinde lojistiğin önemi her geçen gün artmıştır. Lojistik, hammaddenin temininden üretim ortamına, nihai ürünün tamamlanmasından, dağıtım kanalları ve müşteriye kadar, tedarik zinciri dahilindeki tüm yönetim ve sevk faaliyetlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Lojistik ilk olarak askeri operasyonlarda savaşı kazandırmak için tüm desteği vererek birlikleri savaşta ayakta tutma hizmeti olarak tanımlanmıştır (Kıymetli-Şen, 2014: 7). Lojistik; Ana Britannica'da "iş dünyasında, malzemelerin ve bazen insanların organize hareketleri"; Cambridge sözlüğünde "bir organizasyonun başarılı ve etkili olabilmesi için karmaşık bir eylemin dikkatli organizasyonu"; Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde ise "mal ve hizmetlerin sağlanmasına yönelik etkinliklerin yönetimi, örgütlenmesi ve planlaması bilimi" şeklinde tanımlanmıştır. Eski adı Lojistik Yönetim Konseyi (CLM/Council of Logistics Management) olan Tedarik Zinciri Yönetimi Profesyonelleri (CSCMP/Supply Chain Management Professionals) tarafından yapılmış ve en çok kabul gören tanıma göre de lojistik,

"müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ürünlerin üretildiği noktadan, son kullanımın bulunduğu tüketim noktasına kadar olan tedarik zinciri içindeki malzemelerin, servis hizmetlerinin ve bilgi akışının etkin ve verimli bir şekilde iki yöne doğru hareketinin ve depolanmasının planlanması, uygulanması ve kontrol edilmesidir." Lojistiğin tedarik zinciri boyunca bütün malzemelerin hareketinden sorumlu olan fonksiyon olduğu ifade edilebilmektedir (Başkol, 2016: 49).

Firmalar tarafından lojistik sürecinde kullanılan taşımacılık türleri; karayolu, havayolu, demiryolu, denizyolu ve boru hatları şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmanın odağında olması sebebi ile denizyolu taşımacılığını açmanın faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

2.2. Denizyolu Taşımacılığı

Taşımacılık, müşteri ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla üretilen malların ihtiyaç duyulan bölge ve merkezlere zamanında ulaştırılmasıdır (Şendur, 2015: 5). Denizyolu taşımacılığı ise, bir nesnenin (insan, eşya, ürün, yük veya mal) denizde hareket eden araçlar vasıtasıyla bir yerden başka bir yere taşınması olarak tanımlanmaktadır. Denizyolu taşımacılık sistemi; özel deniz araçları, ziyaret ettikleri limanlar ve taşıma unsurlarının fabrikalardan terminallere, dağıtım noktalarına ve pazarlara ulaştırılma alt yapısından oluşan ağı ifade etmektedir (Yenal, 2011: 1).

Özellikle büyük miktarlardaki yüklerin tek seferde bir yerden başka bir yere taşınmasına imkan vermesi, güvenilir olması, sınır aşımı olmaması, mal kayıplarının asgari seviyede olması, çevreyi en az kirletmesi, yük-km başına enerji tüketiminin en az olması, diğer kayıpların neredeyse hiç olmaması, hava yoluna göre 14, karayoluna göre 7, demir yoluna göre 3,5 kat daha ucuz olması denizyolu taşımacılığının diğer taşımacılık türlerinden daha fazla tercih edilmesine neden olmaktadır (GİSBİR, 2013). Bu avantajlarının yanında hız ve esneklik olarak daha az etkin bir taşımacılık türüdür. Bu dezavantajlarına rağmen dünyadaki toplam yük taşımacılığının %86'sı denizyolu ile gerçekleştirilmektedir (Yüksel ve Önaçan, 2018: 22)

Türkiye'de 1980 yılında denizyolu ile taşınan 22,9 milyon ton olan dış ticaret yükü, 2016 yılında 311,6 milyon tona yükselmiştir. Türkiye'nin dış ticaretinin yaklaşık %87'si denizyoluyla taşınmıştır (İMEAK DTO, 2017).

2.3. İnternet ve Sosyal Medya

İnternet, dünya çapında milyarlarca kullanıcıya hizmet vermek için standart internet protokolünü (TCP / IP) kullanan, birbirine bağlı bilgisayar ağlarından oluşan küresel bir sistem; çok çeşitli elektronik, kablosuz ve optik ağ teknolojileri ile birbirine bağlanmış, yerelden küresele kadar milyonlarca özel, kamu, akademik, iş ve kamu ağından oluşan bir ağlar ağıdır. Devletler arasında bulunan karasal kablo, okyanus altı fiber kablo alt yapısı ve uydu irtibatı gibi yüksek teknoloji ürünleri ile dünyanın her yeriyle iletişim kurmak, bilgiye hızlıca erişmek günümüzde artık çok kolay hale gelmiştir. Günümüzde dünyanın bir ucundan diğer ucuna bir web sitesi içeriği, beş saniyeden kısa bir sürede cep telefonunda, tabletlerde ve PC'lerde görüntülenebilir hale gelmiştir (Webtium, 2017).

İnternet üzerinde yazı, grafik, resim, ses ve hareketli görüntüleri bir araya getirerek bir web sayfası, web sayfalarını bir araya getirerek de bir web sitesi oluşturabilmektedir (Karaçay, ty). Web sitesinde, genellikle ana sayfa olarak adlandırılan ve belirli bir konu üzerine yoğunlaşan sayfa üzerinden diğer siteler ile bağlantı kurulabilen web sayfaları grupları ve bir kısım interaktif uygulamalar yer almaktadır (Marangoz vd., 2012). Web sayfalarında yer alan interaktif uygulamalardan bazıları sosyal medya uygulamalarıdır.

Gün geçtikçe daha popüler hale gelen sosyal medya, Bruns ve Bahnisch'e (2009) tarafından derin sosyal etkileşimi, topluluk oluşumunu ve işbirliği projelerini gerçekleştirmeyi sağlayan siteler şeklinde tanımlanmıştır. Evans (2008) ise sosyal medyayı; katılımcıların fikir ve deneyimleri üzerine kurulmuş olan, benzerlikler üzerine içten konuşma ortamı sağlayan, temelinde paylaşım olan, katılımcıların ortak bir noktada bütünleşmesini ve çoğunlukla da daha iyi seçim yapabilmek için daha çok bilgi edinme imkânı tanıyan çevrimiçi platformlar olarak tanımlamıştır (Tekin, 2018: 35).

Sosyal medya, geleneksel medyadan farklılık göstermektedir. En önemli farklılığı, bir kişinin sosyal medyada içerik yaratabilmesi, içeriklere yorum yapabilmesi ve katkı sağlayabilmesidir. Bir kişi

sosyal medya metin, ses, video ve resim paylaşabilmektedir. Dolayısıyla kişiler sadece okuyucu, dinleyici veya izleyici değillerdir; doğrudan ortamdakilerle etkileşim içinde olan, bilgi yayan oyunculardır. Sosyal medya araçlarını kullanarak kişiler; düşüncelerini, fikirlerini, tecrübelerini dünya çapında paylaşma imkânı bulabilmektedirler (Yağmurlu, 2011: 6).

"We Are Social" 2018 Ocak ayı raporuna göre, dünya üzerinde aktif sosyal medya kullanıcı sayısı 3.397 milyar olup toplam nüfusa oranı %44'tür ve sosyal medya mobil kullanıcı sayısı da 3.179 milyardır ve bunun toplam nüfusa oranı %42'dir. En çok kullanılan sosyal medya uygulamaları Facebook, Youtube ve Whatsapp'tır. Onları Messenger, Wechat, Instagram gibi uygulamalar takip etmektedir. Türkiye'de aktif sosyal medya kulanıcısının nüfusa oranı %63, aktif mobil sosyal medya kullanıcısının nüfusa oranı ise %54'tür. En aktif sosyal medya platformu Youtube'tur. Onu sırasıyla Facebook, Instagram, Twitter ve Google+ takip etmektedir (Kemp, 2018). Söz konusu uygulamalardan en popüler olanları hakkında burada kısaca bilgi vermenin faydalı olacağı değerlendirilmektedir;

Facebook: Yeni kişiler ile tanışma, arkadaşlara erişme, benzer faaliyette bulunulan kişilerle ortak paylaşımlarda bulunma ortamı sağlayan bir sosyal medya sitesidir.

Instagram: Fotoğraflara çeşitli efektler uygulayarak anında paylaşım yapılabilen, arzu edilen kullanıcıların yayınlarının takip edilebildiği, yayınlanmış fotoğraflar üzerine karşılıklı yorumların yapılabildiği, görüntülü arama ve mesajlaşma imkanları sunan bir sosyal ağ uygulamasıdır.

Youtube: Yaklaşık 200 milyon video barındıran, kısaca "Video Paylaşım Sitesi" olarak adlandırılan sosyal medya uygulamasıdır.

Twitter: 280 karakter sınırıyla paylaşmak istediklerinizi yayınlayabileceğiniz bir mini blog (microblogging) sitesidir.

VKontakte: Özellikle eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ülkelerinde yaygın olarak kullanılan, arkadaşlar arasında iletişimi mümkün kılan, fotoğraf, video paylaşmayı sağlayan bir sosyal medya sitesidir.

Google+: Takip edilen kişilerle görüntülü konuşma, fotoğraf, video, link paylaşımı yapılabilen Google'a ait bir sosyal ağ sitedir.

Linkedln: İş dünyasındaki profesyonellerin kendi işleri ile ilgili verileri paylaştığı bir sanal CV platformdur. Ücretli olan sürümü de mevcuttur.

Pinterest: İngilizce iki kelimenin (Pin- iğnelemek, iliştirmek ve interest- ilgi, ilgini çeken) birleştirilmesinden oluşan adından da anlaşılacağı üzere oluşturulan bir panoya hoşa giden, ilgi duyulan başlıkların, resimlerin vb. iğnelenmesi ile kişisel tercihleri bir arada bulma, onları toplama ve düzenlemeye yarayan bir platform sunan sosyal ağ uygulamasıdır. Kısaca içeriğin pimler biçiminde eklendiği bir sosyal ağdır.

Vimeo: Bir video paylaşım sitesidir. Video sıkıştırma tekniği kullanmakta, görüntü kalitesinde bir düşme olmadan interneti daha verimli kullanma imkanı sağlayabilmekte, film gibi uzun videolar barındırmaktadır.

Türkiye'deki lojistik sektörünün sosyal medya kullanımına ilişkin 2014 yılında yapılan araştırmada, lojistik işletmelerinin sosyal medyada çok fazla konuşulmadığı ve yer almadığı tespit edilmiştir. Arkas işletmesi 126 paylaşım ile birinci sırada yer almaktadır. Lojistik alanındaki sivil toplum kuruluşlarının sosyal medyada konuşulma ve paylaşılma oranları da düşüktür. Birinci sırayı Deniz Ticaret Odası (DTO), ikinci sırayı Uluslararası Nakliyeciler Derneği (UND) ve üçüncü sırayı ise Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği (UTİKAD) almaktadır (Beykoz Lojistik Meslek Yüksekokulu, 2014).

3. Yöntem

Türkiye'deki deniz lojistik hizmeti veren firmaların sosyal medya kullanım oranlarını tespit ederek bu firmalara sosyal medya kullanımlarına yönelik öneriler sunmayı amaçlayan bu çalışmada betimleyici araştırma deseni kullanılmıştır. Betimleyici araştırmalar, ilgi duyulan konunun, olayın veya durumun

betimlenmesine ve tasvir edilmesine yarar. Gözlem, görüşme, içerik analizi gibi yöntemlerden yararlanır. Kim, ne ve neden gibi sorulara cevap arar. Araştırma konusu hakkında genel bir bakış açısı kazanmak için uygun bir araştırma desenidir. Bir durumu saptamaya çalışır. Daha sonra yapılması planlanan açıklayıcı araştırmalarda neye odaklanılması gerektiğine ilişkin ipuçları sağlar (Azar vd., 2008).

Web sayfası içerik analizi yöntemi ile gerçekleştirilen bu araştırma kapsamında Türkiye'de faaliyet gösteren ve UTİKAD üye listesinde bulunan 436 firmadan deniz lojistiği hizmeti veren ve web siteleri görüntülenebilen 96 lojistik firmasının web sitelerindeki sosyal medya araçları incelenmiştir. Firmalara ait web sitelerindeki mevcut sosyal medya uygulamalarının analizi 02 Ocak- 05 Ocak 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu haliyle araştırma belli bir dönemi kapsayan kesitsel bir araştırmadır.

İçerik analizi ya da diğer adıyla içerik çözümlemesi, Berelson tarafından "iletişimin yazılı/açık (manifest) içeriğinin objektif, sistematik ve sayısal (kantitatif) tanımlamalarını yapan bir araştırma tekniğidir" şeklinde tanımlanmaktadır (Taylan, 2011: 65). İçerik çözümlemesi, sayısal bir işlemdir. Belli bir belgede veya belgeler grubu içinde hangi kavramların, olayların ve hangi tür değerlendirmelerin ne ölçüde yer aldığını belirlemek için yapılır (Karakuş, 2018: 28).

Araştırma sorusu, "Türkiye'de deniz lojistik hizmeti veren firmalar, sosyal medyayı ne kadar etkin kullanmaktadır?" olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda firmalara ait web sayfalarının analizi yapılırken aşağıdaki alt araştırma sorularına (AAS) cevap aranmıştır:

AAS 1: Firmaların web sayfalarında yer verdikleri sosyal medya uygulamaları hangileridir?

AAS 2: Yer verilen sosyal medya uygulamalarının bağlantıları (link) aktif olarak çalışmakta mıdır?

AAS 3: Firmanın sosyal medya uygulamasını kullanmaya başladığı tarih nedir?

AAS 4: Sosyal medya uygulamasında beğeni, takipçi sayısı, takip edilen sayısı, gönderi sayısı ve güncelleme sayısı nedir?

AAS 5: Sosyal medya uygulamalarının indirilme sayıları ve beğeni puanları nedir?

4. Bulgular ve Değerlendirme

Analizler kapsamında, yukarıda belirlenmiş her bir AAS için cevaplar aranmış; bulgular ve değerlendirmeler aşağıda sunulmuştur.

4.1. Firmaların web sayfalarında yer verdikleri sosyal medya uygulamaları

Türkiye'de deniz taşımacılığı hizmeti veren firmaların web sayfalarında yer alan sosyal medya uygulamaları, tercih edilme sayısına göre sırasıyla Facebook, Linkedln, Twitter, Instagram, Google+ ve Youtube olarak sıralanmaktadır. Pinterest, Vimeo ve VKontakte'ı ise sadece birer firmanın kullandığı görülmektedir.

4.2. Sosyal medya uygulamalarının bağlantılarının aktifliği

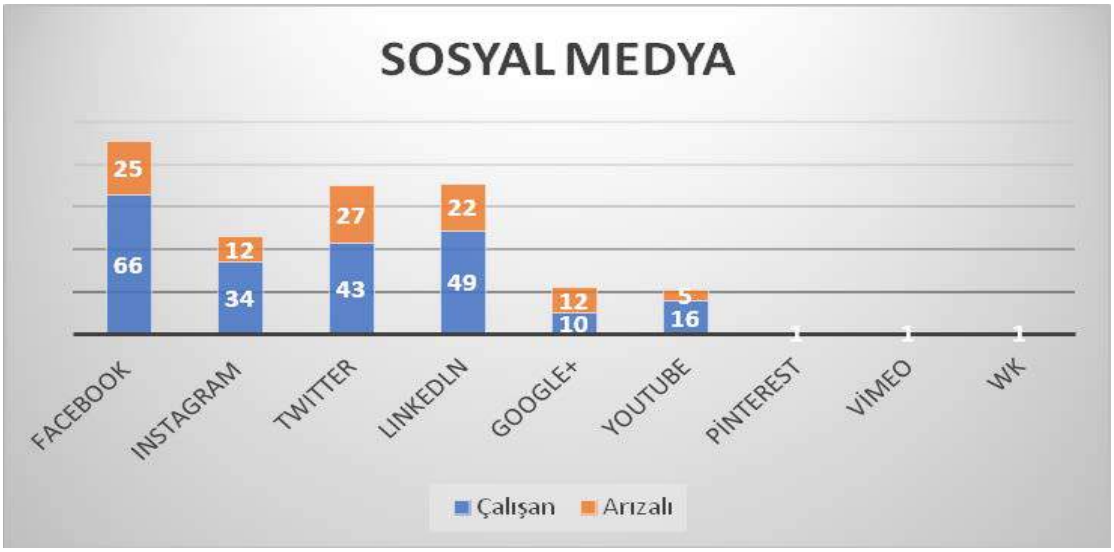
Firmalar sosyal medya uygulamalarının ikonlarına sayfalarında yer vermiş olmakla birlikte, Şekil 1'te de görüldüğü üzere Facebook uygulamasını toplamda 91 firma kullanmasına rağmen 25 firmanın uygulama bağlantılarının çalışmadığı görülmüştür. Aynı şekilde LinkedIn'i 71 firma kullanırken bunlardan 22'sinin; Twitter'i 70 firma kullanırken bunlardan 27'sinin; Instagram'ı 46 firma kullanırken bunlardan 12'sinin; Google+'ı 22 firma kullanırken bunlardan 12'sinin; Youtube'u 21 firma kullanırken bunlardan 5'inin bağlantısının çalışmadığı sonuç olarak kapsam dahilindeki firmaların web sayfalarında yer vermiş oldukları sosyal medya bağlantılarının % 67,9 oranında (218 çalışan, 103 çalışmayan) aktif olduğu tespit edilmiştir.

4.3. Sosyal medya uygulamasının kullanılmaya başladığı tarih

Araştırmada yer verilen sosyal medya uygulamalarından Facebook, Twitter ve Youtube'ta firmanın uygulamaya ilk üye olduğu giriş tarihi görülmekte Instagram, Linkedln, Google+, Pinterest,

VKontakte ve Vimeo da ise görülmemektedir. Bu sebeple üye olma tarihine erişilebilen uygulamalarda tespitler yapılabilmiştir.

Sosyal medyaya Twitter ile ilk giriş yapan firma Ağustos 2009 yılında Borusan Lojistik Dağıtım Depolama Taşımacılık ve Tic. A.Ş. (Borusan Lojistik) olup, onu Aralık 2009 yılında yine Twitter ile sosyal medyaya dahil olan Ekol Lojistik A.Ş. (Ekol Lojistik) takip etmektedir. Bu iki firmayı 2010 yılında Facebook ile sosyal medyaya giriş yapan Bilin Global Taşımacılık Tic.Ltd.Şti (Bilin Global) takip etmiştir. Sosyal medyayı en geç kullanmaya başlayan firma M Ekspres Kargo Taşımacılığı Turizm ve Tic. Ltd. Şti. (M Ekspres)'dir. M Ekspres, Mayıs 2018'de Twitter ve Facebook uygulamalarına üye olmuştur.

Şekil 1: Her bir sosyal medya uygulamasını kullanan firma sayıları

4.4. Sosyal medya uygulamalarında firmaların beğeni, takipçi, takip edilen, gönderi ve güncelleme sayıları

Bu bölümde sosyal medya uygulamalarındaki beğeni, takipçi, takip edilen, gönderi ve güncelleme sayıları kriterlerine göre sıralamalar belirlenmiştir. Her kritere göre ilk beş firmaya ilişkin bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur. Türkiye'deki en popüler sosyal medya uygulaması Facebook'a ilk katılan firmalar Bilin Global (01.10.2010), Maviyol Uluslararası Taşımacılık (21.01.2011), Ceynak Lojistik (30.01.2011), Mira Taşıma Hizmetleri (01.04.2011) ve Ekol Lojistik (11.08.2011) şeklinde sıralanmıştır. Facebook'ta en çok beğeni alan firma 128.072 beğeni sayısı ile Ekol Lojistik olmuş, onu beğeni sayısı ile Borusan Lojistik (23.944), Karınca Lojistik (22.461), Arkas Lojistik (18.883) ve Omsan Lojistik (17.800) takip etmiştir. Firmaların Facebook'taki takipçi sayısına göre sıralaması Ekol Lojistik (126.128 takipçi), Borusan Lojistik (24.013 takipçi), Karınca Lojistik (22.471 takipçi), Arkas Lojistik (18.910 takipçi) ve Omsan Lojistik (17.722) şeklinde gerçekleşmiştir.

LinkedIn'de takipçi sayısına göre ilk sırayı Ekol Lojistik (51.898) almaktadır. Onu sırasıyla Borusan Lojistik (37337), Arkas Lojistik (18454), Omsan Lojistik (18166) ve Mars Hava ve Deniz Taşımacılığı (13.167) izlemektedir. Güncelleme sayısına göre ise sıralama Barsan Global Lojistik (11284), Evolog Nakliyat ve Lojistik (879), Ekol Lojistik (299), Logitrans Lojistik A.Ş. (193) ve Arkas Lojistik A.Ş. (142) şeklindedir.

Türkiye'de en popüler üçüncü sosyal medya uygulaması Twitter'a ilk katılan firma Borusan Lojistik olmuş ve onu Ekol Lojistik, TLS Lojistik A.Ş., Mars Hava ve Deniz Taşımacılığı ve TGL Lojistik izlemiştir. Twitter'da beğeni sayısına göre sıralama Martı Konteyner Hizmetleri, Ekol Lojistik, Borusan Lojistik, Ceynak Lojistik ve Ticaret A.Ş. ve ISC Lojistik A.Ş. şeklinde gerçekleşmiştir. Takipçi sayısına göre sıralama Ekol Lojistik, Borusan Lojistik, Statü Gemi Kiralama ve Tic., Omsan Lojistik ve Batu Int. Lojistik; tweet sayısına göre ise Asset Lojistik A.Ş., Ekol Lojistik, Batu Int. Lojistik, Borusan Lojistik ve Logitrans Lojistik A.Ş. şeklindedir.

Instagram'da gönderi sayısına göre sıralama ise Ekol Lojistik (830), Arkas Lojistik (664), Karınca Lojistik (517), FP Uluslararası Lojistik (273) ve Grupaj Servis Lojistik A.Ş. (Grupaj Lojistik) (268) şeklinde oluşmuştur. Instagram'da en fazla takipçisi olan firma Arkas Lojistik (8.633)'tir; sonra sırasıyla Ekol Lojistik (6.581), Borusan Lojistik (4.300), Transorient Uluslararası Taşımacılık (3.341) ve Karınca Lojistik (3.225) gelmektedir. Instagram'da takip edilen sayısına göre sıralama ise Ulufertrans Uluslararası Taşımacılık (542), Karınca Lojistik (472), Mesco Uluslararası Taşımacılık (362), Enatrans Uluslararası Lojistik (341) ve Merden Lojistik A.Ş. (326) şeklindedir.

Türkiye'deki en popüler beşinci sosyal medya uygulaması Google+'da 49 takipçi ile Omsan Lojistik, 44 takipçi ile Ekol Lojistik, 26 takipçi ile Logitrans Lojistik, 7 takipçi ile Perge Denizcilik ve Gemi Acenteliği ve 6 takipçi ile Mars Hava ve Deniz Taşımacılığı ilk beş sıradadır.

Tablo 1: Sosyal medya uygulamalarındaki beğeni, takipçi, takip edilen, gönderi ve güncelleme sayılarına göre ilk beş firma

Sıralama / Uygulama		**1'inci**	**2'nci**	**3'üncü**	**4'üncü**	**5'inci**
FACEBOOK	KATILIM TARİHİ	Bilin Global Taşımacılık	Maviyol Uluslararası Taş.	Ceynak Lojistik	Mira Taşıma Hiz.	Ekol Lojistik
		01.10.2010	21.01.2011	30.01.2011	01.04.2011	11.08.2011
	BEĞENİ	Ekol Lojistik	Borusan Lojistik	Karınca Lojistik	Arkas Lojistik	Omsan Lojistik
		128072	23944	22461	18883	17800
	TAKİPÇİ	Ekol Lojistik	Borusan Lojistik	Karınca Lojistik	Arkas Lojistik	Omsan Lojistik
		126128	24013	22471	18910	17722
INSTAGRAM	GÖNDERİ	Ekol Lojistik	Arkas Lojistik	Karınca Lojistik	FP Uluslararası Lojistik	Grupaj Servis Lojistik A.Ş.
		830	664	517	273	268
	TAKİPÇİ	Arkas Lojistik	Ekol Lojistik	Borusan Lojistik	Transorient Uluslararası Taş.	Karınca Lojistik
		8633	6581	4300	3341	3225
	TAKİP EDİLEN	Ulufertrans Uluslararası Taş.	Karınca Lojistik	Mesco Uluslararası Taş.	Enatrans Ulus.lojistik	Merden Lojistik A.Ş.
		542	472	362	341	326
TWITTER	KATILIM TARİHİ	Borusan Lojistik	Ekol Lojistik	TLS Lojistik A.Ş.	Mars Hava ve Deniz Taş.	TGL Lojistik
		Ağu.09	Ara.09	Haz.11	Tem.11	Ağu.11
	BEĞENİ	Martı Konteyner Hizmetleri	Ekol Lojistik	Borusan Lojistik	Ceynak Lojistik ve Ticaret A.Ş.	ISC Lojistik A.Ş.
		,	148	110	66	53
	TAKİP EDİLEN	DPL Lojistik A.Ş.	Ulufertrans Uluslararası Taş.	Vera Lojistik A.Ş.	Statü Gemi Kiralama ve Tic.	Origin Lojistik
		381	332	207	182	168
	TAKİPÇİ	Ekol Lojistik	Borusan Lojistik	Statü Gemi Kiralama ve Tic.	Omsan Lojistik	Batu Int. Lojistik
		6811	5147	3643	3281	1810

	TWEET	Asset Lojistik A.Ş.	Ekol Lojistik	Batu Int. Lojistik	Borusan Lojistik	Logitrans Lojistik A.Ş.
		2416	1190	1115	683	605
LINKEDIN	TAKİPÇİ	Ekol Lojistik	Borusan Lojistik	Arkas Lojistik	Omsan Lojistik	Mars Hava ve Deniz Taş.
		51898	37337	18454	18166	13167
	GÜNCELLEME	Barsan Global Lojistik	Evolog Nakliyat ve Lojistik	Ekol Lojistik	Logitrans Lojistik A.Ş.	Arkas Lojistik A.Ş.
		11284	879	299	193	142
GOOGLE+	TAKİPÇİ	Omsan Lojistik	Ekol Lojistik	Logitrans Lojistik A.Ş.	Perge Denizcilik ve Gemi Acen.	Mars Hava ve Deniz Taş.
		49	44	26	7	6
YOUTUBE	KATILIM TARİHİ	Borusan Lojistik	Mars Hava ve Deniz Taş.	Ekol Lojistik	Ceynak Lojistik ve Ticaret	Batı Nakliyat ve Tic. A.Ş.
		01.02.2011	02.08.2011	20.10.2011	22.12.2014	09.01.2015
	ABONE	Schenker Arkas Nakliyat	Ekol Lojistik	Bilin Global Taşımacılık	Mars Hava ve Deniz Taş.	Borusan Lojistik
		2.343	895	697	357	291
	GÖRÜNTÜLEME	Borusan Lojistik	Schenker Arkas Nakliyat	Ekol Lojistik	Bilin Global Taş.	Mars Hava ve Deniz Taş.
		1.320.985	422.355	253.302	141.520	41.665

Youtube'u ilk kullanmaya başlayan firma Ocak 2011'de Borusan Lojistik olmuş ve onu sırasıyla Ağustos 2011'de Mars Hava ve Deniz Taşımacılık, Ekim 2011'de Ekol Lojistik, Aralık 2014'de Ceynak Lojistik ve Ticaret ve Ocak 2015'de Batı Nakliyat ve Tic. A.Ş. takip etmiştir. Youtube'daki abone sayılarına göre sıralama Schenker Arkas Nakliyat, Ekol Lojistik, Bilin Global Taşımacılık, Mars Hava ve Deniz Taşımacılığı ve Borusan Lojistik şeklinde; görüntüleme sayılarına göre ise Borusan Lojistik, Schenker Arkas Nakliyat, Ekol Lojistik, Bilin Global Taşımacılık ve Mars Hava ve Deniz Taşımacılığı şeklinde oluşmuştur.

WKontakte uygulamasına sadece Logitrans Logistics firması tarafından web sayfasında yer verilmiştir. Pinterest uygulamasına, Suvari Gemi Kiralama ve Acenteliği Makina Turizm İnşaat San. Tic. Ltd. Şti. web sayfasında yer vermiş olmasına rağmen ilgili uygulamadaki sayfasında sadece firma adı yer almaktadır. Vimeo uygulamasına ise sadece Yeditepe Taşımacılık A.Ş. firmasının yer verdiği, uygulama sayfasında üç video olduğu ve takipçi ve beğeninin olmadığı tespit edilmiştir.

4.5. Sosyal medya uygulamalarının indirilme sayıları ve beğeni puanları

Söz konusu uygulamaların, Google Play ve Apple Store paket yönetici ve elektronik medya dağıtım/satış platformlarından indirilme sayıları ve beğeni puanları 05 Aralık 2018 tarihi itibarıyla tespit edilmiş ve Tablo 2'de özet olarak sunulmuştur. En fazla indirilen sosyal medya uygulaması Facebook'tur ve sonrasında sırasıyla Instagram, Youtube ve Twitter gelmektedir. En az indirilen uygulama ise LinkeIn'dir. En fazla beğeni alan sosyal medya uygulaması, Instegram ve Pinterest'tir. En az beğeni alan uygulama ise Facebook'tur. Facebook'un Google Play'deki beğeni puanı 4,1, Apple Store'daki beğeni puanı ise 2,9'dur. Diğer uygulamalar için Google Play ve Apple Store'daki beğeni puanları arasında önemli bir fark yokken, Facebook için farkın büyük olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Sosyal Medya Uygulamalarının Profilleri

		Facebook	Instagram	Youtube	Twitter	Vkontakte	Google+	Facebook	LinkedIn	Vimeo
Google Play	İndirilme Sayısı (kişi)	82.707.165	73.560.347	34.066.174	12.340.018	6.099.892	5.368.237	4.733.604	1.301.988	1.249
	Beğeni Puanı (*)	4,1	4,5	4,3	4,3	3,8	4,2	4,6	4,2	4,0
Apple Store	İndirilme Sayısı (kişi)	19.244	949.558	358.177	26.671	126	622	91.068	1677	48
	Beğeni Puanı (*)	2,9	4,7	4,6	4,4	3,7	4,5	4,7	4,5	4,0
(*) 05.12.2018 Tarihinde 5 üzerinden yapılan değerlendirmeleri içerir.										

5. Sosyal Medyayı Etkin Kullanan Firma Örnekleri

Araştırmanın bulgularından anlaşıldığı üzere genel olarak deniz lojistik hizmeti veren firmaların sosyal medyayı etkin olarak kullanmadığı görülmektedir. Sosyal medya kullanımı açısından Türkiye'de rakiplerine göre ön plana çıkan iki firma Ekol Lojistik ve Borusan Lojistiktir. Söz konusu iki firmaya ilişkin detaylı bilgiler aşağıda sunulmaktadır. Dünya çapında bir firma olan ve sosyal medyayı etkin olarak kullandığı değerlendirilen Maersk Sealand&Maersk Lojistik'e ilişkin bilgiler de bir kıyaslama yapılabilmesi maksadıyla aşağıda verilmektedir.

5.1. Ekol Lojistik

Ekol Lojistik A.Ş, Türkiye merkezli bir 3. Parti Entegre lojistik firması olup 1990 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Uluslararası taşımacılıkta yük organizasyonu yapan bir şirket olarak kurulmuş, günümüzde 3. Parti Entegre Lojistik hizmetleri sunan bir firma haline gelmiştir (Vikipedia, 2019). Fortune Türkiye tarafından 2017 yılında yapılan "Türkiye'nin en büyük 500 şirketi" sıralamasında 97'nci sırada olan Ekol Lojistik A.Ş aynı zamanda lojistik firmaları arasında da ilk sıradadır (Fortune Türkiye, 2019).

Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) 2017 yılı "Türkiye'nin 500 Büyük Hizmet İhracatçısı Araştırması"nda genel sıralamada 4'üncü, sektör sıralamasında 1'inci sırada (Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2019) olan Ekol Lojistik, Aralık 2009 yılında Twitter ile sosyal medyaya dahil olmuş ve halen 6.811 takipçisi bulunmaktadır. Ağustos 2011 yılında Facebook'a giriş yaparak 128.072 beğeni sayısı ile lojistik firmaları arasında ilk sırada olduğu görülen firmanın yine Facebook' da 126.128, Instagram' da 6.581, Linkedln'de 51.898, Google+' da 44 takipçisi ve Youtube'da 895 abonesi olduğu görülmüştür.

Firmanın kullanmış olduğu sosyal medya uygulamaları incelendiğinde, Facebook sayfasında 326 fotoğraf ve 103 video, Instagram'da 858 gönderi, Twitter'da 1.223 tweet, Youtube' de 77 video paylaştığı görülmüştür. Ekol lojistiğin rakiplerine oranla sosyal medyayı kısmen daha etkin bir şekilde kullandığı, müşteri ve paydaşlarıyla etkileşimini arttırdığı ve iletişimini kuvvetlendirdiği, iş süreçlerine ilişkin geri besleme almayı kolaylaştırdığı değerlendirilmektedir.

5.2 Borusan Lojistik

1973 yılında kurulan Borusan Lojistik, 2000 yılından bu yana entegre lojistik hizmet sağlayıcı olarak "lojistik hizmetleri", "liman ve gemi kiralama proje taşımacılığı hizmetleri", "uluslararası taşımacılık hizmetleri" ve "yabancı ülkeler lojistik hizmetleri" olmak üzere dört stratejik alanda hizmet vermektedir (Borusan Lojistik, t.y.).

Borusan Lojistik, Türkiye'deki lojistik hizmetleri kapsamında depolama, gümrükleme, yurt içi karayolu taşıma, özel dağıtım, proje ve ağır taşımacılık, parsiyel taşımacılık, oto taşımacılığı, dağıtım araç stoklama ve sevk öncesi araç kontrol (PDI) hizmetleri sunmaktadır. Şirket, uluslararası taşımacılık alanında ise chartering ve multimodal taşımacılığı, uluslararası konteyner taşımacılığı, uluslararası kara taşımacılığı, uluslararası demiryolu taşımacılığı ve uluslararası havayolu taşımacılığı operasyonları gerçekleştirmektedir.

Borusan Lojistik'in Twitter'da halen 5.147 takipçisi vardır. Facebook'a da 2011 yılının aralık ayında dahil olan firmanın Fecebook'ta 24.013 takipçisi vardır. Aynı şekilde Instagram'da 4.300, Linkedln'de 37.337 takipçi ve Youtube'da da 291 abone sayısı ile sosyal medyayı, rakiplerine göre daha etkin kullandığı görülmektedir.

5.3. Maersk Sealand&Maersk Lojistik

A.P. Moller-Maersk Grubu, Danimarka kökenli, 1904'te kurulmuş deniz taşımacılığı şirketidir. Grubun deniz taşımacılığı dışında petrol çıkarma, bankacılık, liman işletmeciliği gibi faaliyet alanlarında yatırımları bulunmaktadır.

İskandinavya ve Baltık coğrafyasında başladığı bu girişimde başarılı olan Maersk Line; 2000 yılında Sealand firmasını da bünyesine katmış ve ismini Maersk Sealand&Maersk Lojistik olarak değiştirmiştir. 6 yıllık bir aradan sonra; 2006 yılında ise P&O Nedlloyd isimli bir firmayla birleşmiş ve ismi tekrar Maresk Line olmuştur. Ekol Lojistik, Borusan Lojistik ve Maersk Sealand&Maersk Lojistik'in sosyal medya kullanımına ilişkin veriler, Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3 Ekol Lojistik, Borusan Lojistik ve Maersk Sealand&Maersk Lojistik'in Sosyal Medya kullanımına ilişkin verileri

		A.P. Moller-Maersk (09Tem19)	Ekol Lojistik (Ara18)	Ekol Lojistik (09Tem19)	Borusan Lojistik (Ara18)	Borusan Lojistik (11Tem 19)	Borusan Holding (11Tem19)
FACEBOOK	KATILIM TARİHİ	11.08.2011	08.04.2011	11.08.2011	01.11.2011	01.11.2011	17.03.2011
	BEĞENİ	128.072	3.091.562	126.356	23.944	23.827	91.070
	TAKİPÇİ	126.128	3.077.963	126.169	24.013	24.053	91.522
INSTAGRAM	GÖNDERİ	830	942	901	361	406	494
	TAKİPÇİ	6.581	143.000	7.436	4.300	4.693	14.700
	TAKİP EDİLEN	5	225	7	12	12	14
TWITTER	KATILIM TARİHİ	Ara.09	Eyl.11	Ara.09	Ağu.09	Ağu.09	Tem.10
	BEĞENİ	148	4.091	179	110	111	283
	TAKİP EDİLEN	1	2.000	1	14	14	20
	TAKİPÇİ	6.811	78.054	6.926	5.147	5.284	18.400
	TWEET	1.190	6.089	1.269	683	730	1.405
LINKEDLN	TAKİPÇİ	51.898	55.6591	61.850	37.337	44.389	140.334
	GÜNCELLEME	299	-	-	105	-	-

GOOGLE+	TAKİPÇİ	44	-	-	-	-	-
YOUTUBE	KATILIM TARİHİ	20.10.2011	10.09.2010	20.10.2011	01.02.2011	01.02.2011	11.03.2011
	ABONE	895	48.437	1.037	291	305	615
	GÖRÜNTÜLEME	253.302	12.223.159	28.3373	1.320.985	1.325.806	758.047

6. SONUÇ

Lojistik sektöründeki firmaların yeni iletişim teknolojilerinden faydalanarak daha çok kitleye ulaşması ya da var olan paydaşlarıyla iletişimini sürdürmesi büyük önem arz etmiştir. Geleneksel araçlardan olduğu kadar internetten de yararlanmak durumunda olan lojistik firmalarının web siteleri tasarlayıp, sosyal medya sitelerinde kendilerine hesap açarak sosyal medyayı kullandıkları görülmektedir. Türkiye'deki deniz lojistik hizmeti veren firmaların sosyal medyayı yeterince etkin kullanmadıkları değerlendirilmektedir. Oysa sosyal medya çevrimiçi platformlar sayesinde paydaşlar arasındaki iletişimi geliştirebilir, süreci hızlandırarak hataların azaltılmasına yardımcı olabilir. Firmanın müşterilere ve diğer paydaşlara kendisini daha iyi anlatabilmesine katkı sağlayabilir. Firmanın görünürlüğünü ve saygınlığını artırabilir. Firmanın yönetim sistemine katkıda bulunabilir, üretkenliği artırabilir ve zamandan ve paradan tasarruf sağlayabilir.

Deniz lojistik firmalarının müşterilerinin yine firmalar olduğu ancak firmaların da sosyal medyayı takip eden kişilerden oluştuğu unutulmamalıdır.

Çalışma kapsamında yapılan literatür taramasında Türkiye'de lojistik firmalarının sosyal medya kullanımına ilişkin oldukça sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmüştür. Bu alanda akademik çalışmalar yapılmasına ihtiyaç olduğu değerlendirilmektedir. Gelecekte yapılabilecek çalışmalar kapsamında;

- Firmaların sosyal medya kullanım oranına yönelik bir ölçek/ölçüm aracı/indeks geliştirmenin,
- Geliştirilecek bu ölçüm aracına göre tespit edilen değerler ile firmaların farklı performans değerleri arasındaki ilişkilerin tespit edilmesinin,
- Deniz lojistik hizmeti veren firmaların sosyal medyayı kullanmasına neden ihtiyaç olacağına ilişkin veriler/bilgiler toplanmasının alana katkı sağlayacak diğer çalışmalar olabileceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Başol, G. (2008). Bilimsel Araştırma Süreci ve Yöntem, Editör: Kılıç, O. ve Cinoğlu, M. Bilimsel Araştırma Yöntemleri, İstanbul: Lisans Yayıncılık,

Başkol, M. (2016). Lojistik ve Lojistik Yönetimi, Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, ss.47-64.

Batum, T.P. ve Ersoy, N.F. (2016) The Use of Social Media in B2B Marketing Communications: An Explatory Study On Turkish Companies, AKÜ İİBF Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2, ss.139-151.

Beykoz Lojistik Meslek Yüksekokulu. (2014). Lojistik Sektörü Sosyal Medya Araştırması, Erişim Tarihi: 10.04.2019, https://www.beykoz.edu.tr/content/editor/579b51014ac9b_sosyal-medya-arastirmasi.pdf.

Blaney, B. (2013). B2B A To Z: Marketing Tools and Strategies That Generate Sales Leads for Your Business-to-Business Company. USA: Denham Publishing, Inc.

Bruns, A. & Bahnisch, M. (2009). Social Media: Tools for User-Generated Content. Social Drivers behind Growing Consumer Participation in User-led Content Generation. 1 (State of the Art), Eveleigh NSW: Smart Services CRC Pty Ltd.

Evans, D. (2008). Social Media Marketing An Hour a Day. Wiley Publishing, Indiana.

Borusan Lojistik, (t.y). Erişim Tarihi: 19.10.2019, https://www.facebook.com/pg/borusanlojistik/about/?ref=page_internal.

Fortune Türkiye (2019), Erişim Tarihi: 21.01.2019. http://www.fortuneturkey.com/fortune500.

GİSBİR, (2013). 2013 Sektör Raporu, Erişim Tarihi: 06.12.2018. http://www.gisbir.com/content/uploads/haberler/2014/12/G_SB_R%20Sektor%20Raporu%202013-Dusuk%20Boyutlu.pdf.

Hamamcı, C. (2016). How can logistics and supply chain benefit from social media, Erişim Tarihi: 09.12.2018. https://www.morethanshipping.com/can-logistics-supply-chain-benefit-social-media.

Hararı, Y.N. (2012). "Sapiens: A Brief History of Humankind", İstanbul: Kolektif Kitap.

İMEAK DTO, (2017). Rakamlarla Denizcilik Sektörü ve İstatistikler, Erişim Tarihi: 08.12.2018, http://www.denizticaretodasi.org.tr/Shared%20Documents/Deniz%20Ticareti%20Dergisi/subat_ek_2017.pdf.

Jussila, J. J., Karkkainen, H. ve Ommonen, H. A. (2014). Social Media Utilization in Business-To-Business Relationships of Technology Industry Firms, Computers in Human Behavior, 30 (2014), ss.606-613.

Karaçay, T. (ty). Web İnternet Üzerindeki En Çekici Servis, Erişim Tarihi: 08.12.2018. https://www.baskent.edu.tr/~tkaracay/etudio/ders/internet/html/htmlbasics/web.htm.

Karakuş, C. (2018). Araştırma Yöntemleri Ders Notları, 26.06.2019 tarihinde http://ckk.com.tr/ders/arastirmayon/00%20Ara%C5%9Ft%C4%B1rma%20Y%C3%B6ntemleri.pdf adersinden erişilmiştir.

Kemp, S. (2018). Digital in 2018: World's Internet Users Pass the 4 Billion mark, We Are Social web sayfası. Erişim Tarihi: 22.04.2018, https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018.

Kıymetli-Şen, İ. (2014). Lojistik Faaliyetlerin Yönetimi ve Maliyetleme Yaklaşımları, Çankırı Karatekin Üniversitesi Çankırı Karatekin University İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, ss.83-106.

Marangoz, M., Yeşildağ, B. ve Arıkan, I.S. (2012). E-Ticaret İşletmelerinin Web ve Sosyal Ağ Sitelerinin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi, Internet Uygulamaları ve Yönetim Dergisi, 3(2), 54-67.

Michaeliduo, N., Siamagka, N. T. ve Christodoulides, G. (2011). Usage, Barriers and Measurement of Social Media Marketing: An Explatory Investigation of Small And Medium B2B Brands, Industrial Marketing Management, 40 (2011), ss.1153-1159.

Şendur, T. (2015). Lojistik Sektöründe Deniz Yolu Taşımacılığı, Türkiye'de Kuru Yük Taşımacılığında Gemi İşletmeciliği Sorunlarının Tespitine Yönelik Sektörel Bir Araştırma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı yayımlanmış yüksek lisans tezi, İstanbul.

Taylan, H.H. (2011). Sosyal Bilimlerde Kullanılan İçerik Analizi ve Söylem Analizinin Karşılaştırılması, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, Güz, ss. 63-76.

Tekin, E. (2018). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinde Sosyal Medyanın Rolü: GSM Firmaları Örneği, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20 (1), 31-55.

Türkiye İhracatçılar Meclisi (2019), Erişim Tarihi: 23.01.2019. http://www.tim.org.tr/files/downloads/Hizmet500/2018/Turkiye'nin_500_Buyuk_Ihracatcisi_Arastirmasi.pdf.

Vikipedia (2019), Erişim Tarihi: 21.01.2019. https://tr.wikipedia.org/wiki/Ekol_(şirket).

We Are Social (2018), Erişim Tarihi: 08.12.2018. https://www.slideshare.net/wearesocial/digital-in-2018-in-western-asia-part-1-northwest-86865983.

Webtium, (2017). İnternet nedir? Temel Bilgiler ve Kısa Tarihçesi, Erişim Tarihi: 08.12.2018. https://webtium.com/internet.

Yağmurlu, A., (2011). Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler ve Sosyal Medya, Selçuk Üniversitesi, İletim Fakültesi Akademik Dergisi, 7 (1), 5-15.

Yenal, S. (2011). Dünyada ve Türkiye'de Uluslararası Deniz Yolu Taşımacılığının Gelişiminin Değerlendirilmesi, Erişim Tarihi: 22.04.2019, http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/tmodanhaberler/denizyolu.pdf.

Yüksel, M. ve Önaçan, M.B.K. (2018) Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine Etkisi: Türkiye'de Deniz Yolcu Taşımacılığında Bir Uygulama, Beykoz Akademi Dergisi, 6 (2), 20-38.

TRABEKÜLER KEMİK YAPININ SEÇİMLİ LAZER ERGİTME METODU İLE Tİ6AL4V MALZEMEDEN ÜRETİLEBİLİRLİĞİ

Arif BALCI*

Furkan KÜÇÜKALTUN*

M. Fatih AYCAN*

Yusuf USTA*

Özet

Kemik, kendini sürekli yenileyebilen dinamik bir yapıya sahip olsa da oluşan hasarın yenilenme kabiliyetinden fazla olduğu durumlarda onarıma yardımcı köprülere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple ortopedik onarıcı tıp alanındaki en önemli konulardan biri kemiğin biyomekanik özelliklerine sahip ürün geliştirilmesi ve üretimi olmuştur. Kemiğin kendine özgün dayanım ve gözeneklilik oranında tamiri veya bütünüyle değişimi için ise gözenekli metal yapılar uygun görülmüştür. Bu yapılar sahip olduğu gözenekler sayesinde, kemik dokunun, yapının içine doğru büyümesine olanak sağlayarak gözeneksiz yapılara göre yük iletimini ve bağlanma kuvvetini artırmaktadır. Ayrıca içerdiği gözenekler sebebiyle metalin dayanımının azalarak, kemik yapının dayanımına yaklaşmasıyla, dayanım farkından kaynaklanan ve protezin kaybına sebep olan gerilme kalkanı etkisi azalmaktadır. Kemiğin katı-boşluk kombinasyonuna benzer dayanıma sahip karmaşık gözenekli metal yapıların kontrollü üretimi eklemeli imalat yöntemleri ile mümkün kılınmaktadır. Yapılan çalışmada kemiğin doğal gözenekli yapısının kopyalanıp üretilmesi amaçlanmıştır. Koyun kemiğine ait gözenekli yapının tomografi yöntemiyle taranarak ile kopyalanmış ve eklemeli imalat yöntemlerinden biri olan seçimli lazer ergitme metodu ile biyouyumluluğu yüksek Ti6Al4V malzemeden üretilebilirliği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gözenekli yapı, 3B yazıcı, Trabeküler yapı

REPRODUCIBILITY OF TRABECULAR BONE STRUCTURE BY SELECTIVE LASER MELTING METHOD USING TI6Al4V

Abstract

Bone has a dynamic structure that can regenerate itself continuously and in cases where the damage is more than regenerative, repairing bridges are needed. Therefore, one of the most important issues in the field of orthopedic restorative medicine has been the development and production of the product with biomechanical properties of bone. Porous metal structures have been suitable for repair or complete replacement of bone in terms of its specific strength and porosity. The pores of these structures allow bone the tissue to grow into the structure, thereby increasing charge transmission and bonding strength relative to non-porous structures. In addition, due to the pores it contains, the strength of the metal decrease and being more closer to the strength of the bone, therefore the Stress-Shielding Effect which causes loss of biomedical product could be reduced. Controlled production of complex porous metal structures of similar strength to the solid-pore combination of bone is possible with additive manufacturing methods. In this study, it is aimed to copy and produce the natural porous structure of the bone. The trabecular structure of sheep bone was scaned by tomography and the reproducibility with selective laser melting method from the high biocompatible Ti6Al4V material was investigated.

Keywords: Porous structure, 3D printing, Trabecular structure

Giriş

Eklemeli imalat yöntemi, geleneksel yöntemler ile üretilemeyen geometrilerin üretimine imkan vermektedir. Bu sebeple eklemeli imalat yöntemine olan ilgi artmıştır. Eklemeli imalat yöntemi otomotiv (Vilaro, Abed, & Knapp, 2008), uzay (Williams & Revington, 2010), eğitim (Flowers, 2000), tekstil (Brandt, Drechsler, & Arendts, 1996) ve sağlık (Rengier et al., 2010; Webb, 2000) vb. pek çok farklı

* Gazi Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Makine Mühendisliği Bölümü, Ankara.

alanda kullanılmaktadır. Eklemeli imalat sayesinde protez ve implant üretiminde geleneksel yöntemlerin aksine, hastanın kusurlu bölgesine daha uyumlu protezlerin tasarlanıp üretilmesi mümkün hale gelmiştir.

Geleneksel yöntemlerin aksine eklemeli imalatta gözenek büyüklüğü, şekli ve dağılımı kontrol altındadır (Bandyopadhyay et al., 2010). Böylece ihtiyaca özel üretim yapılması daha kolay ve ucuz hale gelmiştir. Hutmacher (Hutmacher, 2000) yaptığı çalışmada implant üretiminde dikkat edilmesi gereken hususları şöyle sıralamaktadır; (i) vücuttaki hücrelerin implant içerisinde doğru büyümesini etkileyen biyouyumluluk, (ii) implantın mekanik özellikleri ile implantın takıldığı bölgedeki dokunun mekanik özelliklerinin benzer olması, (iii) hücrelerin büyümesi ve beslenebilmesi için implantın gözenek oranın uygun olması, (iv) hücrelerin kolayca tutunup üreyebilmesi için uygun yüzey morfolojisine sahip olması.

Son yıllarda bilgisayarlı tomografi (mikro-CT) cihazları, tahribatsız üç boyutlu görüntüleme, madde miktarı ölçümü ve iç yapı muayenesi için referans teknik olarak kullanılmaktadır (Bonse, 2008; Elliott, Davis, & Dover, 2008; EN, 2010). Mikro-CT yöntemi biyomedikal (Mizutani & Suzuki, 2012), gıda bilimi (Pareyt et al., 2009) ve malzeme bilimi (Baker et al., 2012) gibi alanlarda malzemelerin morfolojik analizi için kullanılmaktadır. Mikro-CT yöntemi ile elde edilen görüntülerde voksel (bir pikselin 3 boyutlu karşılığı) boyutları önemlidir. Çünkü tarama çözünürlüğü üretilecek ürünün yapısal parametrelerini etkilemektedir (Cooper, Turinsky, Sensen, & Hallgrimsson, 2007).

Gözenekli yapıların Ti6Al4V malzemeden seçimli lazer ergitme yöntemi ile üretiminde sapmalar gözlenmiştir (Liu, Kamm, García-Moreno, Banhart, & Pasini, 2017). Hücresel boşluklu yapıları oluşturan unsurlar farklı açılarda eksenel yerleşim gösterebilmekte olup üretim sırasında bazı unsurlarda destek yapıların kullanılmamasının doğal bir sonucu olarak sarkmalar, dalgalanmalar ve merkez çizgilerinde farklılaşmalar görülmüştür (Bael et al., 2011; Bagheri, Melancon, Liu, Johnston, & Pasini, 2017; Liu et al., 2017; Mazur et al., 2016). Bu farklılaşmaların etkisinin tespiti amacıyla üretilebilirliğin belirlenmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Mazur ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada gözenekli yapıların üretiminde tabla düzlemi ile olan açının azalmasıyla üretim kabiliyetinin azalıp hata miktarının arttığı gözlemlenmiştir (Mazur et al., 2016). Ayrıca üretim hata miktarının en yüksek olduğu yatay düzlemde destek yapısız üretilebilecek kalınlık ve yatay uzaklık değerlerinin tespitinde, yatay uzaklığın azalmasıyla hata miktarının azaldığı görülmüştür (Mazur et al., 2016). Açısal üretim kabiliyetinin belirlenmesinde ise 100 mikron altı ve 20 derece altı üretimlerin başarısız olduğu sonucuna varılmıştır (Mazur et al., 2016).

Çalışmada trabeküler kemik yapıya sahip metal malzemelerin seçimli lazer ergitme (SLE) yöntemi ile üretilebilirliği araştırılmıştır. Çalışmada kemik-implant ara yüzeyi arasında oluşan bağın birim mikro gözenekli hücre mimarisinden daha elverişli ve daha uzun ömürlü bir yapı elde etmek amaçlanmıştır. Mikro-CT cihazı kullanılarak koyun vertebrası ve femurundan alınan numuneler taranarak iki boyutlu kesit görüntüleri elde edilmiştir. Elde edilen tarama verilerinden Materialise Mimics yazılımı yardımıyla üç boyutlu yapı modelleri bilgisayar ortamında oluşturulmuştur. Oluşturulan modeller SLE metodu ile Ti6Al4V ELI tozu kullanılarak üretilmiştir. Üretilen numuneler mikro tomografi cihazı ile taranarak bilgisayar ortamında üç boyutlu modelleri oluşturulmuştur. Numunelerin tarama verileri ile üretime gönderilen model üst üste hizalanarak karşılaştırılmış ve üretilebilirlik kabiliyeti araştırılmıştır.

1. Malzeme ve Metot

2.1. Materyal

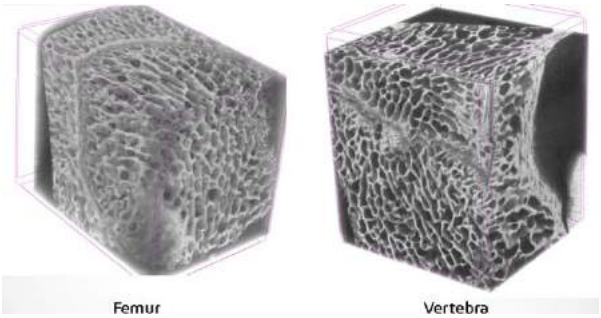
Numunelerin üretiminde Concept Laser firmasına ait CL 41TI ELI koduyla üretilen Ti6Al4V ELI alaşımı tozu kullanılmıştır. Kullanılan metal tozunun kimyasal bileşimi Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Ti6Al4V ELI Metal Tozu Alaşımı Kimyasal Bileşimi

Alaşım Elementi	**Al**	**V**	**O**	**N**	**C**	**H**	**Fe**	**Ti**
% Ağırlık	5,5-6,75	3,5-4,5	<2000ppm	<500ppm	<800ppm	<150ppm	<3000ppm	Kalan

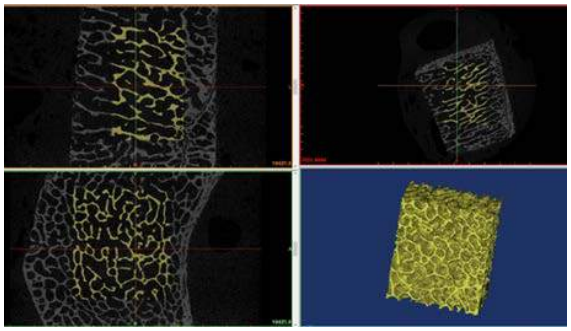
2.2. Kemik Numunelerin Taranması

Çalışmada insan kemiğine benzer özellikler taşıyan koyundan alınan trabeküler yapıya sahip kemik numuneler kullanılmıştır (Kandziora et al., 2001). Numuneler statik ve dinamik zorlamalara maruz kalan lombar bölgesindeki vertabradan ve femur başı bölgesinden seçilmiştir. Kemik yapının kopyalanmasında Bruker-Skyscan 1272 model micro-CT cihazı kullanılmıştır. Tarama sonucu elde edilen yapı Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1: Mikro-CT Tarama Sonucu Elde Edilen Trabeküler Yapılar

2.3. Kemik Tarama Verilerinden 3 Boyutlu Model Elde Etme

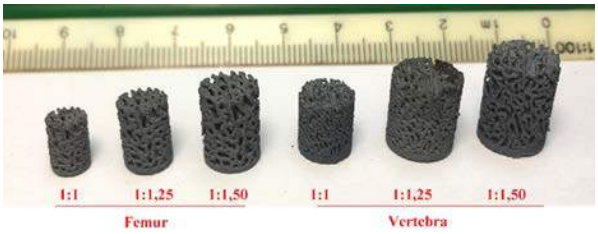
Tarama sonrası elde veriler NRecon yazılımında yeniden yapılandırılarak iki boyutlu kesit resimleri oluşturulmuştur. NRecon yazılımından elde edilen veriler Dicom CT yazılımı vasıtasıyla ".dcm" formatına dönüştürülmüştür. Dicom verileri Materialise Mimics yazılımı ile 3 boyutlu model haline getirilmiştir (Şekil 2). 3 boyutlu model oluşturulurken trabeküler yapıyı etkileyecek epifiz plağı (epiphyseal plate), kortikal kısım ve kesim sonucu oluşan hatalardan uzak bölgeler seçilmiştir.

Şekil 2: Mikro-CT Tarama Sonucu Elde Edilen Trabeküler Yapılara Ait Kesit Resimleri Ve Belirlenmiş Hacmin 3B Modeli

Materialise Mimics yazılımında elde edilen 3 boyutlu modeller Materialise 3-Matic yazılımına aktarılmıştır. 3-Matic yazılımında femur ve vertebradan silindirik modeller çıkarılmıştır. Trabeküler kemikten çıkarılan femur modeli 5,49 mm çapında 7,40 mm yüksekliğinde, vertebra modeli ise 7,99 mm çapında ve 8,66 mm yüksekliğindedir. üretim için gerekli destek yapılar bu plakaya tanımlanmış ve 1:1, 1:1,25 ve 1:1,50 ölçeklendirme ile modeller büyütülerek üretim yapılmıştır.

2.4. SLE Yöntemi ile Numunelerin Üretimi

Numunelerin üretiminde Consept Lazer M2/Cusing SLE cihazı kullanılmıştır. Üretim parametreleri Tablo 2'de verilmiştir. Yapılan üretim sonucu numunelerin görünümü Şekil 3'te yer almaktadır.

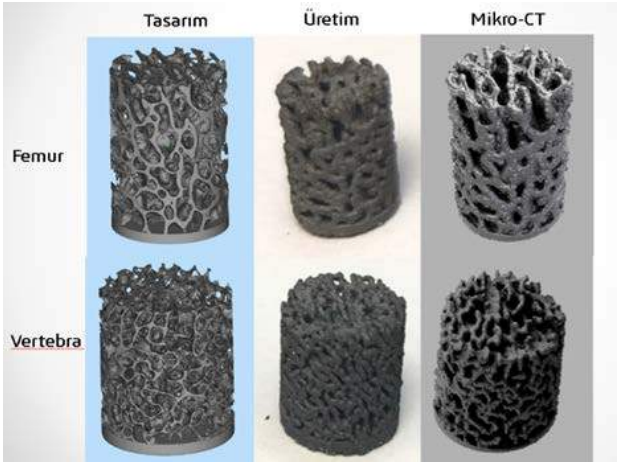
Şekil 3: Üretimi Yapılan Numuneler

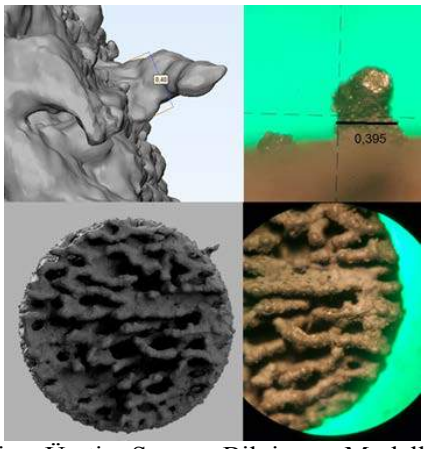
Tablo 2: Üretim parametreleri

Üretim parametreleri	Yüzey	Kontürler
Lazer gücü (W)	200	200
Tarama hızı (mm/s)	1800	1250
Katman kalınlığı (µm)	30	30
Odak çapı (µm)	150	150

2.5. Üretimi Üretilen Numunelerin Taranması ve Model Oluşturulması

Üretimin ardından elde edilen parçaların taranmasında Bruker-Skyscan 1272 model Micro-CT cihazı kullanılmıştır. Tarama sonrası elde verilerden numuneye ait model oluşturulurken kemiğin model oluşumundaki sıralama kullanılmıştır. Oluşturulan model, üretim ve üretime ait modele ait görünümler Şekil 4'te yer almaktadır. Ayrıca optik mikroskop kullanılarak yapılan ölçümler ile Mikro-CT tarama ile elde edilen modelden alınan ölçümler kıyaslanarak modelin temsil edilebilirliği araştırılmıştır. Yapılan ölçümlerin uyumu %99 ve üzerinde olduğu görülmüştür. Şekil 5'te optik mikroskop ile yapılan ölçümün 0,395 mm değerine sahip olduğu ve model üzerinde yapılan ölçümün ise 0,40 mm olduğu bölge gösterimi yer almaktadır.

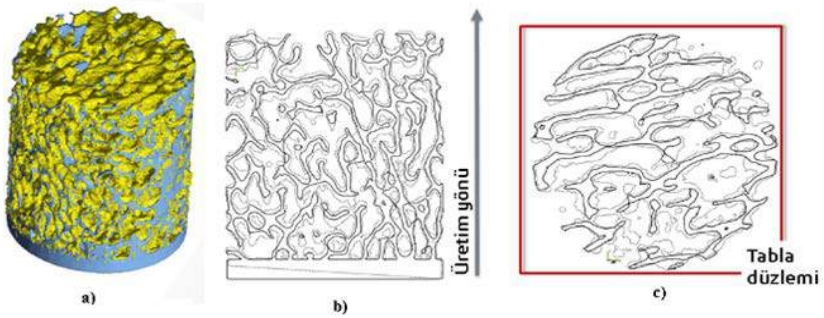

Şekil 4: Üretim Öncesi ve Üretim Sonrası Bilgisayar Modelleri ve Üretime Ait Görünümler

Şekil 5: Optik Mikroskop Ölçümleri İle Mikro CT Verilerinden Oluşturulan Modelin Ölçümlerinin Karşılaştırıması

2.6. Tarama Verilerinin Karşılaştırılması

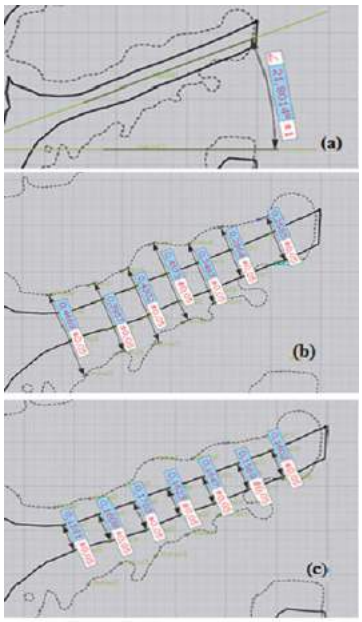
Üretimi yapılan numuneler ile kemiğin tarama verilerinin karşılaştırılmasında kolların açısı ve kalınlıkları baz alınarak üretim öncesi ve üretim sonrası farklılıklaşmalar gözlemlenmiştir. Taramaların karşılaştırılması ve boyutsal analizi için Geomagic Control X yazılımından yararlanılmıştır. Yazılım üzerinden "en uygun hizalama (best fit allignment)" özelliği kullanılarak modeller hizalanmıştır. Şekil 6'da hizalanmış modellerin görüntüsü verilmiştir.

Şekil 6: Modellerin hizalanmış görüntüleri (--- üretim sonrası — üretim öncesi)

2.7. Geomagic Programı Üzerinden Ölçümlerin Yapılması

Geomagic Control X yazılımındaki hizalama işleminin ardından içi içe geçmiş geometrilerin xy, xz ve yz eksenlerinden kesitler alınmış ve içerisinde yer alan kolların zemin ile yaptığı açı bulunmuş, kollar üzerinden alınan ölçümlerin ortalaması alınarak ortalama kol kalınlığı hesaplanmıştır. Kol üzerinde maksimum ve minimum sapma noktaları da tespit edilmiştir. Şekil 7'de yapılan karşılaştırmaya ait görüntüler bulunmaktadır.

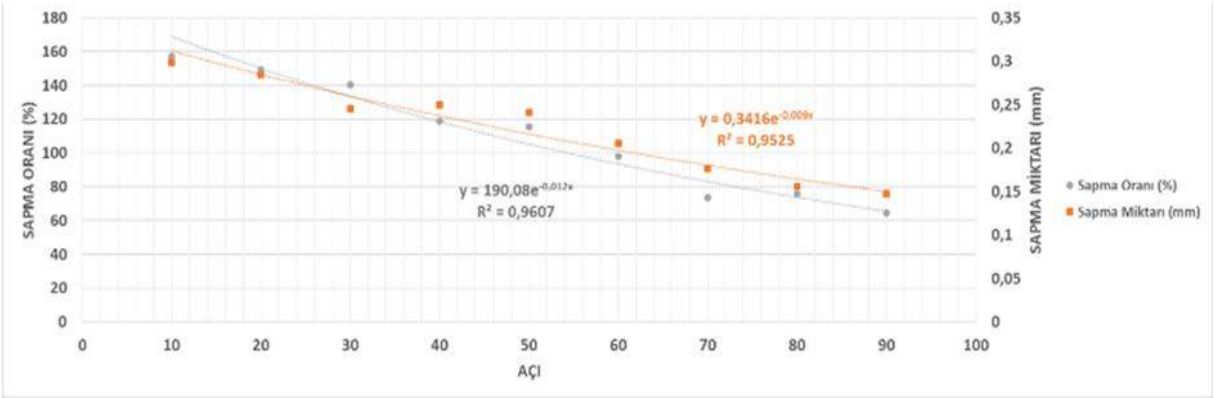

Şekil 7: Geomagic Control X Yazılımında Yapılan Ölçümler: (a) Kolun Açısı, (b) Üretim Sonrası Kolun Üzerinden Alınan Kalınlık Örnekleri, (c) Üretim Öncesi Kolun Üzerinden Alınan Kalınlık Örnekleri

2. Bulgular ve Tartışmalar

Yapılan üretilebilirlik çalışması sonuçlarından 10'ar derecelik gruplar halinde kolların kalınlıklarındaki ortalama sapma miktarları ve sapma oranları belirlenmiştir. En büyük sapmalar 0-10° arasındaki açıya sahip kollarda görülmüştür (Şekil 8). 0-10° açı grubu içerisinde yer alan 386 µm'lik fark en büyük sapma olarak ölçülmüştür. Sapma miktarı, 50°'nin altında açıya sahip kollarda genellikle 200-350 µm arasında değişkenlik gösterirken daha büyük açılı kollarda 200 µm'nin altında seyretmiştir. 80-90° arası açılı kollarda sapma miktarı 77 µm'ye düşmüştür.

Sapma oranı, ölçüm alınan kolun üretim öncesi ve sonrasındaki kalınlığı baz alınarak hesaplanmış ve 150 mkron altı ince kollarda görülen sapma oransal olarak fazla çıkmıştır. Sapma oranları 50°'ye kadar olan kollarda %50-300 arasında dağılım göstermiştir. 50°'nin üstündeki kollarda ise sapma oranı genellikle %50-150 arasında değişmiştir. Sapma oranına ait değişimleri gösteren grafik Şekil 8'de verilmiştir. Kalınlıklardaki ortalama sapma oranı 0-10° açılı kollarda % 157'den başlamış, 80-90° arası kollarda % 64'e kadar düşmüştür (Şekil 8).

Şekil 8: Üretimde Görülen Ortalama Sapma Miktarı Ve Oranı

Kalınlıktaki sapmalar boyut olarak 0-10° açılı kollarda ortalama 298 µm iken açısı 80-90° olan kollarda 147 µm olarak hesaplanmıştır. 20-60° arası açılı kollarda sapma miktarlarının ortalaması 245 µm'den başlamış ve 60°'lik kollarda ortalama 205 µm'ye düşmüştür. 60° üstü kollarda kalınlıktan bağımsız olarak sapma miktarı büyük oranda 200 µm'nin altında çıkmıştır. Sapma miktarı kolun açısı arttıkça 80-90° arasında 150 µm'ye doğru yakınsamaktadır.

3. Sonuçlar

Yapılan çalışmada trabeküler kemik geometrisi seçimli lazer ergitme metodu kullanılarak Ti6Al4V ELI tozundan üretilmiştir. Üretim öncesi ve üretim sonrası tarama sonucu elde edilen modeller bilgisayar ortamında hizalanarak üretimdeki sapmalar incelenmiştir. Yapılan incelemelerde:

- Trabeküler unsur açısı arttıkça (kollar dikey olarak yapılandıkça) sapma miktarının azaldığı görülmüştür. En yüksek açıda bile 150 mikron kalınlık değerinin altına inilememiştir. Elde edilen bu sonuç lazerin spot çapı değeri ile tutarlı olup sonuçlar içerisinde en düşük sapma miktarının ortalama olarak 150 mikron olduğu hatırlanırsa, 300 mikron altındaki üretimlerin zor olduğu ve üretim parametrelerinin değişmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.
- Kol açısı arttıkça sapma miktarındaki dalgalanmanın azaldığı görülmüştür.
- Kalınlık arttıkça sapma miktarındaki dalgalanma kol açısından bağımsız olarak düşüş göstermektedir. Özellikle 150 mikron altındaki trabeküler kolların üretiminde sapma miktarının boyutun düşüşü ile hızlandığı tespit edilmiştir.
- Modelin boyutu (ölçeği) büyüdükçe modelin içerisinde yer alan kolların kalınlıkları artmıştır. Artan kol kalınlığı ile beraber sapma miktarını azaltmıştır.

Teşekkür

Bu çalışma Gazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri birimince 06/2018-11 kodlu proje ile desteklenmektedir.

Kaynakça

Bael, S. Van, Kerckhofs, G., Moesen, M., Pyka, G., Schrooten, J., & Kruth, J. P. (2011). Micro-CT-based improvement of geometrical and mechanical controllability of selective laser melted Ti6Al4V porous structures. *Materials Science & Engineering A*, *528*(24), 7423–7431. https://doi.org/10.1016/j.msea.2011.06.045

Bagheri, Z. S., Melancon, D., Liu, L., Johnston, R. B., & Pasini, D. (2017). Compensation strategy to reduce geometry and mechanics mismatches in porous biomaterials built with Selective Laser Melting. *Journal of the Mechanical Behavior of Biomedical Materials*, *70*, 17–27. https://doi.org/10.1016/j.jmbbm.2016.04.041

Baker, D. R., Mancini, L., Polacci, M., Higgins, M. D., Gualda, G. A. R., Hill, R. J., & Rivers, M. L. (2012). An introduction to the application of X-ray microtomography to the three-dimensional study of igneous rocks. *Lithos*, *148*, 262–276.

Bandyopadhyay, A., Espana, F., Balla, V. K., Bose, S., Ohgami, Y., & Davies, N. M. (2010). Influence of porosity on mechanical properties and in vivo response of Ti6Al4V implants. *Acta Biomaterialia*, *6*(4), 1640–1648.

Bonse, U. (2008). X-ray imaging: past and present. In *Developments in X-Ray Tomography Vi* (Vol. 7078, p. 707802). International Society for Optics and Photonics.

Brandt, J., Drechsler, K., & Arendts, F.-J. (1996). Mechanical performance of composites based on various three-dimensional woven-fibre preforms. *Composites Science and Technology*, *56*(3), 381–386.

Cooper, D., Turinsky, A., Sensen, C., & Hallgrimsson, B. (2007). Effect of voxel size on 3D micro-CT analysis of cortical bone porosity. *Calcified Tissue International*, *80*(3), 211–219.

Elliott, J. C., Davis, G. R., & Dover, S. D. (2008). X-ray microtomography: Past and present. In *Developments in X-Ray Tomography VI* (Vol. 7078, p. 707803). International Society for Optics and Photonics.

EN, L. (2010). Keane DT X-ray microtomography. *Mater Charact*, *61*(12), 1305–1316.

Flowers, J. (2000). 3D Laser Scanning in Technology Education. *Technology Teacher*, *60*(3), 27–30.

Hutmacher, D. W. (2000). Scaffolds in tissue engineering bone and cartilage. *Biomaterials*, *21*(24), 2529–2543. https://doi.org/10.1016/S0142-9612(00)00121-6

Kandziora, F., Pflugmacher, R., Scholz, M., Schnake, K., Lucke, M., Schröder, R., & Mittlmeier, T. (2001). Comparison between sheep and human cervical spines: An anatomic, radiographic, bone mineral density, and biomechanical study. *Spine*, *26*(9), 1028–1037. https://doi.org/10.1097/00007632-200105010-00008

Liu, L., Kamm, P., García-Moreno, F., Banhart, J., & Pasini, D. (2017). Elastic and failure response of imperfect three-dimensional metallic lattices: the role of geometric defects induced by Selective Laser Melting. *Journal of the Mechanics and Physics of Solids*, *107*, 160–184. https://doi.org/10.1016/j.jmps.2017.07.003

Mazur, M., Leary, M., McMillan, M., Sun, S., Shidid, D., & Brandt, M. (2016). *Mechanical properties of Ti6Al4V and AlSi12Mg lattice structures manufactured by Selective Laser Melting (SLM)*. *Laser Additive Manufacturing: Materials, Design, Technologies, and Applications*. Elsevier Ltd. https://doi.org/10.1016/B978-0-08-100433-3.00005-1

Mizutani, R., & Suzuki, Y. (2012). X-ray microtomography in biology. *Micron*, *43*(2–3), 104–115.

Pareyt, B., Talhaoui, F., Kerckhofs, G., Brijs, K., Goesaert, H., Wevers, M., & Delcour, J. A. (2009). The role of sugar and fat in sugar-snap cookies: Structural and textural properties. *Journal of Food Engineering*, *90*(3), 400–408.

Rengier, F., Mehndiratta, A., Von Tengg-Kobligk, H., Zechmann, C. M., Unterhinninghofen, R., Kauczor, H.-U., & Giesel, F. L. (2010). 3D printing based on imaging data: review of medical applications. *International Journal of Computer Assisted Radiology and Surgery*, *5*(4), 335–341.

Vilaro, T., Abed, S., & Knapp, W. (2008). Direct manufacturing of technical parts using selective laser melting: example of automotive application. In *Proc. of 12th European Forum on Rapid Prototyping*.

Webb, P. A. (2000). A review of rapid prototyping (RP) techniques in the medical and biomedical sector. *Journal of Medical Engineering & Technology*, *24*(4), 149–153.

Williams, J. V, & Revington, P. J. (2010). Novel use of an aerospace selective laser sintering machine for rapid prototyping of an orbital blowout fracture. *International Journal of Oral and Maxillofacial Surgery*, *39*(2), 182–184.

FEN BİLİMLERİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ FETEMM' DE YER ALAN MÜHENDİSLİK BECERİLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Gülşen ERTAŞ[*]

Hüseyin ARTUN[**]

Özet

Bu çalışmanın amacı, fen bilgisi öğretmen adaylarının fen, teknoloji, mühendislik ve matematik entegrasyonunda yer alan mühendislik basamağı hakkındaki görüşlerini belirlemektir. Nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan durum çalışması yönteminin kullanıldığı çalışmada 6 (3 kız + 3 erkek) fen bilimleri öğretmen adayı ile yarı yapılandırılmış mülakat yürütülmüştür. Mülakata katılan fen bilimleri öğretmen adaylarına ayrı ayrı 10-15 dakikalık süreler diliminde hazırlanan sorular sorulmuş ve yanıtlar ses kaydı alınmıştır. Hazırlanan mülakat soruları iki fen eğitimi alanında uzman tarafından kontrol edilip son hali verilmiştir. Veriler içerik analizine tabii tutulmuştur. Yapılan görüşme formunda fen bilimleri öğretmen adaylarının mühendislik basamağı hakkında FeTeMM ile ilgili eğitimin verildikten sonra mühendislik basamağı ile kendilerini yeterli hissedeceklerini dile getirmişlerdir. Fen bilimleri öğretmen adaylarına göre FeTeMM' in mühendislik başmağının kendilerinde hayal gücünün, el becerisinin ve çizim yeteneğinin geliştirdiğini, mühendislik basamağı ile teorik olan fen bilimleri konularının uygulamaya katabildiklerini dile getirmişlerdir. Sonuç olarak, öğretmen adaylarının fen, teknoloji, mühendislik ve matematiğe dayalı fen öğretiminin yapılması hakkında genel olarak olumlu algıya sahip oldukları ve FeTeMM' in mühendislik basamağının kendilerinde olumlu sonuçlar doğurduğunu söylemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Fen Bilimleri Öğretmen Adayı, FeTeMM, Mühendislik Becerisi

THE VIEW OF SCIENCE TEACHER CANDIDATES ABOUT THE ENGINEERING SKILLS IN STEM

Abstract

The aim of this study is to determine the opinions of prospective science teachers about the engineering step involved in the integration of science, technology, engineering and mathematics. A semi-structured interview was conducted with 6 (3 girls + 3 boys) prospective science teachers. The science teacher candidates who participated in the interview were asked questions prepared in 10-15 minute periods and the answers were recorded. The interview questions were checked and finalized by two experts in the field of science education. The data were subjected to content analysis. In the interview form, it was stated that pre-service science teachers will feel enough with the engineering step after the training about STEM is given. According to the pre-service science teachers, they stated that the engineering science of STEM developed their imagination, dexterity and drawing ability and that they could add the engineering step and theoretical science subjects to the application. As a result, they stated that pre-service teachers had a positive perception about science, technology, engineering and mathematics-based science teaching in general, and that the engineering level of STEM had positive results in themselves.

Key Words: Science Teacher Candidate, STEM, Engineering Skill

Giriş

Teknolojinin gelişmesi ile nitelikli insan gücüne ihtiyacımız artmıştır. Gelişmiş ülkelerin, nitelikli bireyler yetiştirebilmek adına öğretim programlarını sürekli yeniledikleri görülmektedir (Akgündüz, Aydeniz, Çakmakçı, Çavaş, Çorlu, Öner, ve Özdemir, 2015; Bybee, 2010; Sanders, 2009). Yenilenen bu öğretim programlarının amacı 21. yüzyıl becerilerine sahip nitelikli insanlar yetiştirmektir. Bu beceriler; eleştirel düşünme, fen okuryazarlığı, analitik düşünme, çok yönlü düşünme, yaratıcı olma ve problem çözme becerisine sahip olma gibi beceriler sayılabilir (Bakırcı, ve Kutlu, 2018; Denson, 2011). Ülkemizde

[*] Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, ertasgulsen287@gmail.com

[**] Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, huseyinartun@gmail.com

gelişmekte olan bir ülke konumunda ve diğer ülkelerle rekabet halinde olduğu için öğretim programlarını sürekli güncelleme yoluna gitmiştir.

FeTeMM yaklaşımı, 2017 yılından itibaren Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı'nda yer almaktadır. Bu nedenle öğretim programının uygulayıcıları olan öğretmenlerin FeTeMM konusundaki görüşlerinin belirlenmesi önemli hale gelmiştir. FeTeMM eğitimi nedir? Nasıl olmalıdır? Öğretmenlere FeTeMM eğitimi nasıl verilmeli? Ve Bu eğitime göre nasıl yetiştirilmelidirler? gibi sorular alan eğitimcilerinin üzerinde durması gereken önemli noktalardır (Tezel ve Yaman, 2017). Diğer bir hususta eğitim fakültelerindeki öğretmen adaylarının FeTeMM becerilerini artırmaya yönelik mühendislik ve fen fakültesiyle işbirliği içinde çalışmalar yapılmalı, projeler geliştirilmeli ve hizmet içi eğitim modülleri oluşturulması FeTeMM uygulamaları için oldukça önemlidir (Tezel ve Yaman, 2017). Yeni bir yaklaşım olan FeTeMM eğitimi yaklaşımını öğrenen, kullanabilen ve yeni etkinlikler tasarlama bilgili ve tecrübeli öğretmen yetiştirebilmek adına henüz göreve başlamamış ve eğitim almakta olan öğretmen adaylarını hazır hale getirmek için atılacak en önemli adımların başında gelmektedir. Hem öğretmen adayı olarak bu eğitimden geçerken alan bilgisi ve pedagojik alan bilgisi olarak donatılmaları hem de daha sonra mesleğe başladıklarında bu tecrübelerini kullanmaları öğretim programlarında yapılan reformların hedefine ulaşmasında etkili olan en önemli değişkenlerden biridir (Bissaker, 2014; MEB, 2018). Bu eğitimin alınması sırasında öğretmen adaylarının FeTeMM eğitimi etkinliklerini hazırlamada ve sunmada süreç hakkında ki görüşleri incelenmiş ve incelemeler neticesinde öğretmen eğitimcilerine önemli bilgiler sunulması planlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı da fen bilimleri öğretmen adaylarına farklı disiplin ve alanların bir arada öğretimini ve uygulamasını vurgulayan FeTeMM eğitimi konusunda verilen altı haftalık eğitim sonunda, öğretmen adaylarının FeTeMM eğitiminde yer alan mühendislik becerileri ile ilgili görüşlerinin belirlenmesidir.

Yöntem

Bu çalışmada, FeTeMM yaklaşımında yer alan mühendislik becerileri ile ilgili Fen Bilimleri öğretmen adaylarının görüşlerinin alınmasında dolayı nitel araştırma olarak desenlenmiştir. Konu ile ilgili öğretmen adaylarının görüşlerinin belirlenmesi gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya çıkarılması da amaçlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Örneklem

Bu çalışma 2018-2019 eğitim öğretim yılı Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi 3. sınıfta öğrenim gören 6 (3 kız+3 erkek) fen bilimleri öğretmen adayı ile yürütülmüştür. Örneklem seçimi amaçlı örneklem olarak belirlenmiştir. Bu örnekleme yöntemi, araştırmacıya pratiklik ve hız kazandırmaktadır. Bunun yanında kolay ulaşılabilirlik sağlama, yakın çevresinde katılımcıları belirleme, zaman tasarrufu ve ekonomik olması gibi avantajları bulunmaktadır (Miles & Huberman, 1994; Yıldırım ve Şimşek, 2011). Çalışmada etik ilkesine bağlı olarak öğretmen adaylarının isimleri K_1, K_2… vs olarak kodlanmıştır.

Veri toplama aracı

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Araştırmacılar tarafından 4 soru belirlenmiştir. Bu sorular alanında uzman iki fen eğitimcisinin görüşlerine sunularak alınan dönütler doğrultusunda son halleri verilmiştir. Mülakatlar, fen bilimleri öğretmen adaylarının uygun olduğu bir zaman diliminde eğitim fakültesinin laboratuvarında yürütülmüştür. Mülakatlar yaklaşık olarak 10-15 dakika sürmüştür.

Verilerin analizi

Çalışmadan elde edilen veriler içerik analizine tabii tutulmuştur. Ham veriler, araştırmacı ve bağımsız bir araştırmacı tarafından farklı zamanlarda analiz edilmiştir. Bu analizde farklı kodlar çıkartılmıştır. Bu kodlar üzerinde veriler analiz edilmiştir. Elde edilen veriler iki eğitim araştırmacısı tarafından kontrol edilmiştir. Elde edilen kodlar okuyucunun anlamasını kolaylaştırmak amacıyla tablolar haline getirilmiştir.

Bulgular

Birinci soruya ait cevapların analizi Tablo 1' de verilmiştir.

Tablo 1. FeTeMM nedir? FeTeMM size mühendislik becerisi olarak neler katmış olabilir?

Kod	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6
Hayal gücünü pekiştirme	✓		✓	✓		
Psikomotor becerilere katkı sağlama	✓	✓				✓
Düşünme becerisini geliştirme	✓	✓	✓			
Tasarım becerisini geliştirme		✓		✓	✓	✓
Hayatı kolaylaştırma						✓
Matematik becerisini geliştirme						✓

Tablo 1' e göre, birinci soruya verilen cevaplar içinde "Hayal gücünü pekiştirme", "Psikomotor becerilere katkı sağlama", "Düşünme becerisini geliştirme", "Tasarım becerisini geliştirme", "Hayatı kolaylaştırma" ve "Matematik becerisini geliştirme" kodları yer almaktadır. "Hayal gücünü pekiştirme" koduna yönelik K_3 kodlu öğretmen adayı "FeTeMM' de yer alan mühendislik becerisi hayal ettiğimizi tasarlamada ve onu inşa etmede katkı sağlamıştır" ifadesi söylerken, "Hayatı kolaylaştırma" koduna yönelik K_6 kodlu öğretmen adayı "FeTeMM, disiplinleri birbirine entegre ederek hayatı kolaylaştıran icatların elde edilmesini sağlar" ifadesine yer vermiştir. İkinci soruya verilen cevapların analizi Tablo 2' de verilmiştir.

Tablo 2. FeTeMM' de yer alan mühendislik becerisi sizin için ne anlam ifade ediyor?

Kod	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6
Ürün ortaya koyma	✓			✓	✓	
Günlük hayata uygulama		✓			✓	✓
Hayatı kolaylaştırma						✓

Tablo 2' ye göre, ikinci soruya verilen cevaplar içinde "Ürün ortaya koyma", "Günlük hayata uygulama" ve "Hayatı kolaylaştırma" kodları yer almaktadır. "Ürün ortaya koyma" koduna yönelik K_5 kodlu öğretmen adayı "FeTeMM' de yer alan mühendislik becerisi daha çok bir şeyler icat etmek için kullandık" ifadesi söylemiştir. Üçüncü soruya verilen cevapların analizi Tablo 3' de verilmiştir.

Tablo 3. FeTeMM etkinlikleri sırasında tasarımlarınızı oluştururken mühendislik becerisi size ne katmış olabilir?

Kod	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6
Kalıcı öğrenmeyi sağlama	✓			✓		
El becerisini geliştirme		✓				✓
Tasarım yapmayı sağlama		✓	✓			
Günlük hayatta kullanma			✓	✓	✓	
Problem çözmeyi sağlama			✓	✓		✓
Hayal gücünü artırma			✓			

Tablo 3' e göre, üçüncü soruya verilen cevaplar içinde "Kalıcı öğrenmeyi sağlama", "El becerilerini geliştirme", "Tasarım yapmayı sağlama", "Günlük hayatta kullanma", "Problem çözmeyi sağlama" ve "Hayal gücünü artırma" kodları yer almaktadır. "Günlük hayatta kullanma" koduna yönelik K_2 öğretmen adayı "Etkinlikleri tasarlarken bir mühendis gibi çalıştığımı düşünüyorum. Etkinlikler sayesinde günlük hayatta kullanacağımız projeler geliştirdik" ifadesi söylemiştir. Dördüncü soruya verilen cevapların analizi Tablo 4' de verilmiştir.

Tablo 4. Eğitim fakültesinde mühendislik ile dizayn edilmiş bir dersin katkıları sizce ne olabilir?

Kod	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6
Kalıcı öğrenmeyi sağlama	✓			✓		
El becerisini geliştirme		✓				✓
Günlük hayatta kullanma			✓	✓	✓	
Hayal gücünü artırma			✓			

Tablo 4' e göre, üçüncü soruya verilen cevaplar içinde "Kalıcı öğrenmeyi sağlama", "El becerilerini geliştirme", "Tasarım yapmayı sağlama", "Günlük hayatta kullanma", "Problem çözmeyi sağlama" ve "Hayal gücünü artırma" kodları yer almaktadır. "Günlük hayatta kullanma" koduna yönelik K_2 öğretmen adayı "Etkinlikleri tasarlarken bir mühendis gibi çalıştığımı düşünüyorum. Etkinlikler sayesinde günlük hayatta kullanacağımız projeler geliştirdik" ifadesi söylemiştir.

Tartışma ve Sonuç

Öğretmen adayları FeTeMM' de yer alan mühendislik becerilerini kalıcı öğrenmeyi sağlama, el becerisi sağlama, tasarım yapmayı sağlama hayal gücü artırma vs gibi kavramlarla ilişkilendirmişlerdir. Bu durumda FeTeMM eğitiminin içerisinde yer alan mühendislik basamağının öğretmen adayı için olumlu sonuçlar doğurduğunu söylenebilir. Diğer yandan, FeTeMM eğitimi öğretmen adaylarının günlük hayatta işine yarayacak bir durumu olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu yönü ile de alan yazında yapılan çalışmalarla benzerlik göstermektedir.

Öğretmen adayları, FeTeMM' de yer alan mühendislik becerilerinin kendilerinde ürün ortaya koyma, hayal gücünü artırma ve yapılan bir tasarımın günlük hayatta kullanılmasını sağladığını belirterek aslında teknolojik gelişmelerede yakın olduklarını, yenilikçi düşündüklerini, kendilerini geliştirmeye gayret ettiklerini belirtmeye çalışmışlarıdır. Bu bulgular bize öğretmen adaylarının FeTeMM eğitiminin mühendislik basamağında ne olması gerektiğini anladıkları ve 21. yüzyıl becerinin sağlanması gerektiğini vurgulamak istedikleri söylenebilir. Bu görüşü destekleyen çalışmalara alan yazında yer alan (Siew, Amir ve Chong, 2015) rastlamak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında öğretmen adaylarının dile getirmiş oldukları elde edilen kodlar ve anlamları alan yazısında yapılan çalışmaların sonuçları ile örtüştüğü görülmektedir.

Öğretmen adayları, FeTeMM' yer alan mühendislik becerileri sayesinde problemlere karşı daha çözümcül ve analitik düşündükleri, hayal güçlerinin arttığını ve araştırma-sorgulama becerilerini geliştirdiklerini belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarının bu şekilde düşünmelerinde, FeTeMM' de yer alan mühendislik becerilerine yönelik etkinlik yapmalarının katkı sağladığı ve bu becerilerin artmasında etkili olduğu. Alan yazında yapılan bazı çalışmalarında bunu destekler nitelikte olduğu söylenebilir. Aydın, Saka ve Guzey (2017) çalışmalarında öğrenciler yaptıkları etkinlikler sonucunda bir ürüne ulaştıklarını, yeni bilgilere sahip olduklarını ve bilgilerini işe koştuklarını ifade etmişlerdir.

Sonuç olarak, Fen-Teknoloji-Mühendislik-Matematik alanlarında her bir disiplini ayrı ayrı geliştirme yoluna gidilmelidir. Mühendislik becerilerini geliştirmek ve öğretmen adaylarımızın geleceğin öğretmeleri olsalar bile birer mühendis gibi düşünmeleri sağlanarak daha etkili öğretim yapmaları gerekir.

Kaynakça

Akgündüz, D., Aydeniz, M., Çakmakçı, G., Çavaş, B., Çorlu, M. S., Öner, T. ve Özdemir, S. (2015). *STEM eğitimi Türkiye raporu*. İstanbul: Scala Basım.

Aydın, G., Saka, M. ve Guzey, S. (2017). 4., 5., 6., 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin STEM (FeTeMM) tutumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13*(2), 787-802.

Bakırcı, H. ve Kutlu, E. (2018). Fen bilimleri öğretmenlerinin FeTeMM yaklaşımı hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi. *Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Dergisi, 9*(2), 367-389.

Bissaker, K. (2014). Transforming STEM education in an innovative Australian school: The role of teachers' and academics' professional partnerships. *Theory Into Practice*, *53*(1), 55-63.

Bybee, R. W. (2010). Advancing STEM education: A 2020 vision. *Technology and Engineering Teacher*, *70*(1), 30-35.

Denson, C. (2011). Building a framework for engineering design experiences in STEM: A synthesis. *National Center for Engineering and Technology Education*. 169, 1-6.

Miles, B. M., & Huberman A. M. (1994). *Qualitative data analysis*: California, USA: Sage Publications.

Milli Eğitim Bakanlığı (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) öğretim programı.* Ankara: Devlet Kitapları Basım Evi.

Sanders, M. (2009). Stem, stem education, stemmania. *The Technology Teacher*, *68*(4), 20-26.

Siew, N. M., Amir, N., & Chong, C. L. (2015). The perceptions of pre-service and in service teachers regarding a project-based STEM approach to teaching science. Springer Plus, *4*(8), 1-20.

Tezel, Ö. ve Yaman, H. (2017). A review of studies on STEM education in TURKEY. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*. 6(1), Makale No: 13.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

SINIF ÖĞRETMENLERİNİN DERSLERİNDE BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNE YÖNELİK KABUL VE KULLANIM DÜZEYLERİ

Mehmet Arif ÖZERBAŞ*

Özet

Bu araştırmanın amacı, sınıf öğretmenlerin derslerinde bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik kabul ve kullanım düzeylerinin belirlenmesidir. Araştırma ilişkisel tarama modeline uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma 2018–2019 Eğitim ve Öğretim yılında Ankara ili Sincan ilçesi ilkokullarında görev yapan 145 sınıf öğretmeni ile yürütülmüştür. Sınıf öğretmenlerin teknoloji kabul ve kullanım düzeylerini belirlemek için (Ursavaş,2014) tarafından geliştirilen Teknoloji Kabul Kullanım Modeli ölçeği kullanılarak veriler toplanmıştır. Verilerin analizinde SPSS paket programı kullanılarak ortalama, standart sapma, T-testi ve ANOVA istatistik hesaplamaları yapılmıştır. Elde edilen araştırma sonuçlarında cinsiyet değişkenine göre, kadın öğretmenler erkek öğretmenlere göre BT kullanımında daha gönüllü ve sosyal etki altında kalmadan bu teknolojileri kullanma eğilimi gösterdikleri belirlenmiştir. Ayrıca kadın öğretmenler BİT'lerin işe uygunluğuna, erkek öğretmenler ise onun sahip olduğu karmaşık yapı ve kullanım kolaylığına odaklandıkları görülmüştür. Ayrıca sınıf öğretmenlerinin eğitim teknolojilerini kullanma düzeylerinin mesleki kıdem, eğitim durumu ve seminer alıp almama durumuna göre ise farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Öğretmen, Teknoloji Kabul ve Kullanım Düzeyi.

Abstract

The aim of this research is to determine the level of acceptance and use of information and communication technologies for classroom teachers. The research was carried out in accordance with the relational screening model. The study was carried out with 145 primary school teachers working in the primary schools of Sincan district of Ankara province in 2018-2019 academic year. In order to determine the technology acceptance and use levels of classroom teachers (Ursavaş, 2014), data were collected using the Technology Acceptance Use Model scale. In the analysis of the data, mean, standard deviation, T-test and ANOVA statistics were calculated using SPSS package program. According to the results of the research, it was determined that female teachers tend to use these technologies more voluntarily and without being under social influence in the use of ICT compared to male teachers. In addition, it was seen that female teachers focused on the suitability of ICTs for work and male teachers focused on its complex structure and ease of use. In addition, it was concluded that the level of classroom teachers' use of educational technologies differed according to their professional seniority, education level and whether or not to take seminars.

Key Words: Technology, Teacher, Technology Acceptance and Use Level.

Giriş

Teknolojinin çağımızda geldiği son noktaya baktığımızda, hayatımızın hemen her alanında evde, sokakta işyerinde ve her yerde kullanıldığını görmek mümkündür. Ulaşımdan haberleşmeye, giyim ve gıda sektöründen eğlenceye birçok alanda teknolojik gelişmelerin değişimlerin bize sunduğu fırsatları kullanmaktayız. Hayatımızı her bakımdan kolaylaştıran bu kavramın elbette ki eğitim faktörünü etkilemesi beklenen bir durumdur. Geleneksel eğitim metotlarının gelişen teknolojiyle yetersiz kaldığı da sınavdan etkinlere, ders sunumlarına kadar her seviye eğitim kurumlarında kullanıldığı bir görülmektedir. İnsanların hayatında karşılaştığı olaylar üzerinde kontrolü sağlayan unsurlardan olan motivasyon oldukça önemlidir. Bilişsel kaynaklar ve eylemlerin, harekete geçmesinde gerekli olan insanların yeteneklerine duyduğu inançlarıyla ilgili olduğu ifade edilmiştir. Türkiye'de eğitimde teknoloji kullanımının gerekliliğine yapılan ilk vurgu Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 13. maddesinde "Her derece ve türdeki ders programları ve eğitim metotlarıyla ders araç ve gereçleri, bilimsel ve teknolojik esaslara ve yeniliklere, çevre ve ülke ihtiyaçlarına göre sürekli olarak geliştirilir." ([METK], 1997) şeklindedir.

Öğretmenlerin teknolojiyi ve materyalleri nasıl kabul ettiklerini ve kabulün onların ders içi etkinliklerde kullanım niyetleri üzerindeki etkilerine bakan araştırmalara daha az önem verildiği ya da bu

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi

tür araştırmaların daha çok yapılması gerektiği görülmektedir. Teknoloji kullanımının ve etkileşimin bireyi teknolojik araçları kullanımında etkileyen iç faktörler arasında yer aldığı bilindiğine göre bu tür araştırmalara yönelmek, bu etkileri anlamak oldukça önemli olsa gerek. Teknolojideki hızlı değişimler göz önüne alındığında, öğretmenlerin yeni teknolojilere kendilerini uyarlamaları ve bu gelişmeleri sınıflara uyarlayabilmek için becerilerini gözden geçirmeleri gerekmektedir. Öğretmenlerin yeni bir teknolojiyi tanıması, kullanma ihtiyacı hissetmesi veya onun kolaylıklarından faydalanması şüphesiz ki kendisine bağlıdır. Yeterli teknolojik imkânlar sunulmasına rağmen öğretmenlerin bu teknolojilere karşı olumsuz bakış açılarının veya çekinceleri nedeniyle onların bu teknolojileri kullanmamalarına yol açtığı bilinmektedir (Altun, 2008).

Öğretmen yetiştirme programları incelendiğinde, teknoloji destekli eğitim uygulamalarına ve ders içeriklerine yoğun olarak yer verildiği görülmektedir. Öğretmenler gelişen teknolojileri eğitim ortamına taşımak için hizmet sürecinde mesleki eğitimler almaktadırlar. Hedeflenen teknolojik yeniliklerin kabullenmesi, yayılması ve eğitim faaliyetlerinde kullanılması uygulamaların başarı ile sonuçlanmasında mesleki ve hizmet içi eğitimlerin rolü büyüktür (Seferoğlu, Akbıyık ve Bulut, 2008). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin öğretim ortamlarında bir araç olarak kullanımı gittikçe yaygınlaşmakta hatta eğitim kalitesinin bir göstergesi olarak kabul görmektedir. Bu nedenle ülkemizde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak görev yapan öğretmenlerin eğitim teknolojisi kullanım düzeyi öğrencilere verecekleri eğitimin nitelikleri açısından oldukça önemlidir (Göktaş, 2009). BİTlar, projeksiyon cihazları, yazıcı, fotokopi makineleri ve etkileşimli tahtalar her geçen gün okullarda özellikle öğretme öğrenme süreçlerinde daha fazla kullanılmaktadır. Teknolojinin kullanımı ders ve etkinliklerin daha verimli geçmesi görsel –işitsel olarak desteklenebilmesini sağlamak için çaba göstermek gerekmektedir. Bu nedenle BİTı kullanmak, anlamak ve uygulamak gelecekteki kariyerlerinde başarılı olabilmeleri adına bütün öğrenciler ve öğretmenler için bir gerekliliktir.

Gelişen bilişim teknolojileri insanların kendilerine ve çevrelerine olan bakışlarını yeniden şekillendirmiş, buna paralel olarak eğitim alanında da değişim ve gelişimin aynı hızla gerçekleştirilmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Eğitim alanında kullanılan teknolojilerin değişimi ve gelişimi gerçekleşmesi birçok faktöre bağlıdır. Bu faktörlerin en önemlilerinden biri öğretmendir. Çünkü eğitime anlam ve ruh veren, onu fonksiyonel, etkili ve verimli kılan temel unsur öğretmendir. Öğretmen; bilgi teknolojilerini yönetecek ve öğrenciyle bilgi teknolojileri arasındaki bağlantıyı gerçekleştirecek önemli bir işleve sahiptir. (Aktaran: Akbulut, 2008; Carey vd., 2005; Çelik ve Bindak, 2005; Oral, 2004; Yıldız vd., 2002). Sonuç olarak olumlu bir öğrenme iklimi sağlamada öğretmenlerin sahip oldukları sınıf yönetim becerileri oldukça önemlidir. Çünkü sınıf yönetimi becerilerini başarılı bir şekilde kullanan öğretmenler etkililiklerini arttıracak ve zamanların çoğunu öğretime ayıracaklardır. Öğretmenlerin öğretim sürecindeki etkililiklerini sağlamada ve öğrencileri derse güdülemedeki en önemli etmenlerden birisi de teknolojidir. Teknolojiyle zenginleşmiş bir ders öğrencilerin öğrenmesini sağlayarak derse olan ilgilerini arttıracaktır. Bu durum sınıf yönetimi için önemli bir kolaylıktır. Öğretmenlerin sınıf yönetimi ve teknoloji kullanımı konusundaki etkililikleri de teknoloji kullanım düzeylerinin belirlenmesi katkı sağlayacaktır. Hem sınıf yönetimi hem de teknoloji kullanımında kendisini yeterli hissetmeyen öğretmenlerde güvensizlik oluşacak, oluşacak bu güvensizlik öğrenme ortamını olumsuz etkileyecek ve bu durum da öğretmenin öz yeterlilik inancının azalmasına sebep olacaktır. Özetle sınıf yönetim becerilerinin, teknoloji kullanımının ve öz yeterlilik inancının birbirini etkileyen önemli etmenler olduğu düşünülmektedir.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, sınıf öğretmenlerin derslerinde bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik kabul ve kullanım düzeylerinin belirlemesidir. Bu bağlamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

1. Araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin;
   a. BİT Kullanım Yılı,
   b. Günlük BİT Kullanım Süresi,
   c. BİT Kullanılan Araçlar,
   d. İnternet Kullanım Amacı,
   e. Bilişim Teknolojileri kullanma düzeyi,
   f. Bilgi ve İletişim Teknolojilerini Öğrenme Yolları.
2. *Cinsiyet Dağılımına Göre Derste* Teknoloji kullanım Düzeyleri Nasıldır?

Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, tarama modelinin bir türü olan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2017-2018 yılında Ankara ili Sincan ilçesi merkezi sınırları içindeki resmi ilkokullarda görev yapan sınıf öğretmenleri oluşturmaktadır. Rasgele yöntemle seçilen 20 ilkokul ve buralarda görev yapan toplam 320 sınıf öğretmeni araştırmaya katılmıştır. Evren içerisinde bulunan sınıf öğretmenlerinden 200 kadarına ölçek gönderilmiştir. Gönderilen ölçeklerden 145 ölçek geriye dönüş sağlanmıştır. Dönen ölçeklerden eksik veya yanlış kodlana 10 ölçek formu çıkarıldıktan sonra kullanılabilecek şekilde olan 135 ölçek formu değerlendirilmeye alınmıştır. Örneklem grubu 97 (% 72.0) kadın ve 38 (% 28.0) erkek olarak halen görev yapmakta olan öğretmenlerden oluşmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Sınıf öğretmenlerin teknoloji kabul ve kullanım düzeylerini belirlemek için (Ursavaş,2014) tarafından geliştirilen Teknoloji Kabul Kullanım Modeli ölçeği kullanılarak veriler toplanmıştır.

2.3.1Teknoloji Kabul Kullanım Modeli ölçeği

Teknoloji Kabul Kullanım Modeli ölçeği en azı 3 madde, en fazlası 5 madde içeren 11 faktörden oluşmaktadır. Teknolojik Karmaşa ve Kaygı haricinde ortalama puanlar orta kesme noktası olan 3,0'dan büyük, en düşük 3.43 ve en yüksek 4.31'dir. Bu sayılar ortalamaların bu iki faktör haricinde pozitif olduğunu göstermektedir. Ancak ilgili iki faktöründe negatif köklü maddelerden oluşması katılım bakımından bunların da pozitif yönde olduğunu göstermektedir. Ayrıca standart sapma, çarpıklık ve basıklık katsayılarına bakıldığında dağılımların normal olduğu da görülmektedir Algılanan Kullanışlılık 4 madde, Algılanan Kullanım Kolaylığı 3 madde, Algılanan Eğlence 4 madde, Kaygı 3 madde, Davranışa Yönelik Niyet 4 madde, Uygunluk 3 madde, Teknolojik Karmaşa 3 madde, Öznel 3 madde, Kolaylaştırıcı Durumlar 3 madde, Kullanıma Yönelik Tutum 4 madde ve Öz-Yeterlik 3 maddeden oluşmuştur. Ölçek güvenilirliği, Cronbach Alfa katsayısı ile test edilmiştir. Ölçekte yer alan faktörlere ilişkin Cronbach Alfa katsayısı en düşük 0,798 ile öz-yeterlik faktörü için olurken, en yüksek 0,909 ile algılanan eğlence faktörü için olmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin analizinde SPSS paket programı kullanılmıştır. Değerlendirmeye tabi tutulan 135 ölçek analiz için SPSS veri ortamına aktarılmıştır. Araştırmada verilerin analizinde betimsel istatistik yöntemlerinden aritmetik ortalama ($\bar{x}$), standart sapma (s), yüzde (%), frekans (f), t testi (T) ve Tek faktörlü varyans Analizi (ANOVA)kullanılmıştır.

Bulgular

1. Araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin;

A. Bilgi iletişim Teknolojilerini Kaç yıldır kullanmaktadırlar

Öğretmenlerin BİT kullanım yıllarına göre alınan verilerin dağılımlarını gösteren bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. *Öğretmenlerin BİT Kullanım Yılına Göre Dağılımları*

Süre	**N**	**%**
1-5 yıl	13	9,6
6-10 yıl	56	41,5
11-15 yıl	48	35,6
16-20 yıl	18	13,3
Total	**135**	**100,0**

Tablo 1'den da anlaşıldığı üzere 135 katılımcıdan alınan verilere göre bulgular, en yüksek BİT kullanım yıl oranının 56 öğretmen (%41.6) ile 6-10 yıl olduğu tespit edilmiştir. Bir başka yorum ise

öğretmenlerin daha lise ya da üniversite yıllarından itibaren bu teknolojiyi kullandıkları şeklinde olabilir. Öğretmenlerin en az 20 yaşında mesleğe başladığı düşünüldüğünde üniversite yaşamları süresince BİT sahibi olduğu da akıllara gelebilir.

B. Günlük BİT Kullanım Süresi

Öğretmenlerin bir gün içerisinde ortalama BİT kullanım sürelerinin dağılımları tablo 2.'de verilmiştir:

Tablo 2. ***Günlük Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanım Süresi***

BİT	N	$\bar{X}$	SS	Variyans	Min	Max
BİT	135	66,37	65,20	4251,653	0	320
Tablet	135	5,77	20,56	423,085	0	120
İnternet	135	94,37	75,55	5708,369	0	320
Cep Tel.	135	119,11	82,72	6843,607	0	360

Tablo 2 verilerine göre sınıf öğretmenlerinin hepsinin cep telefonu ve BİT kullanımı konusunda minimum kullanım sürelerine baktığımızda bazı öğretmenlerin bilgileri paylaşmadığı veri kaybı olduğu anlaşılmaktadır. Maksimum kullanım sürelerine baktığımızda 360 dakika ile en yüksek kullanım süresinin cep telefonuna ait olduğu görülmektedir. BİT ve İnternet kullanım süreleri 320 dakikalık kullanım süreleri ile eşit olduğu görülmektedir. 120 dakika ile tablet kullanımı en düşük kullanıma süresine sahip teknolojik araç olarak görülmektedir.

C. Bilişim Teknolojilerini kullanma durumu

Öğretmenlerin bilişim teknolojilerini kullanım durumlarını tespit etmek amacıyla katılımcılara bir dizi teknolojiyi kullanıp kullanmadıkları yönde sorular yöneltilmiştir. Farklı okul türü ve branşlardan olan öğretmenlere bu teknolojilerin ne kadar sıklıkla kullandıklarına yönelik bilgi alınması araştırmacı tarafından tercih edilmemiştir. Çünkü öğretmenlere bu tür teknoloji kullanımları ya günlük ya haftalık yâda yıllık şeklinde genellikle sorulduğundan öğretmenler ortalama veya yuvarlama olarak tabir edebileceğimiz türden cevaplar veriyorlar. Bu araştırmada ise sadece kullanıp kullanmadıklarını rapor etmeleri öğretmenlerden istenmiştir. Buna göre aşağıdaki Tablo 3'da öğretmenlerin bilişim teknolojilerini kullanım sıklıkları verilmiştir.

Tablo 3. ***BİT Kullanılan Araçları Kullanım Dağılımı***

BİT Kullanılan Araçlar	N	%
Yazıcı	113	83,7
BİT	111	82,2
Projeksiyon	86	63,7
Akıllı Tahta	63	46,7
Tablet PC	42	31,1
Tarayıcı	33	24,4
Eğitsel Yazılımlar	30	22,2
Ses Kayıt Cihazı	18	13,3
Tepegöz	12	8,9
Doküman Kamerası	8	5,9

Tablo 3'dan elde edilen bulgulara bakılacak olursa öğretmenlerin BT kullanım sıklıkları açısından incelendiğinde öğretmenlerin en sık kullandıkları teknoloji yazıcıyı 113öğretmen %83.7 ardından BİTı 111 öğretmen %82.2 , projeksiyon cihazını 86 öğretmen %63.7, akıllı tahtayı 63 öğretmen % 46.7, tablet pc'yi 42 öğretmen %31.1, tarayıcıyı 33 öğretmen %24.4, eğitsel yazılımlar 30 öğretmen %22.2, ses kayıt

cihazını 18 öğretmen %13.3, tepegöz 12 öğretmen %8.9, ve doküman kamerasını 8 öğretmen %5.9'luk sayı ve yüzdelik oranlar ile tercih etmişlerdir. Öğretmenlerin rapor ettikleri bu kullanım sıklıkları bize BT'lerin okullara uyarlanma sırasına göre zaman geçtikçe daha çok kullanıldıklarını göstermektedir. Bu teknolojilerden biri olan tepegöz ise artık modası geçmiş bir aygıt olarak düşünüldüğünde az sayıda öğretmen tarafından kullanılıyor oluşu şaşırtıcı değildir.

D. İnternet Kullanım Amacı

Tablo 4. ***Öğretmenlerin İnternet Kullanım Amacı***

İnternet Kullanım Amacınız Nedir?	**N**	**%**
Eğitim	128	94,8
Araştırma	123	91,1
Basın Yayın Takibi	91	67,4
Müzik	85	63,0
E-Posta	77	57,0
Alış veriş	76	56,3
Film İzleme	62	45,9
Program İndirme	61	45,2
Sohbet ve Söyleşi	35	25,9
Oyun	26	19,3

Tablo 4'den alınan verilere göre internet kullanım amaçları arasında 128 tercih ve %94,8 ile en yüksek Eğitim amaçlı olarak kullanılırken, 25 tercih ve % 19,3 ile Oyun amacıyla kullandıklarını ifade etmişlerdir. Sırası ile internet kullanım amaçları 123 tercih ve %91,1 ile Araştırma amacını, 91 tercih ve %67,4 ile Basın Yayın Takibi amacını, 85 tercih ve %63 ile Müzik amacını, 77 tercih ve %76 ile Alış Veriş amacını, 62 tercih ve %45,9 ile Film İzleme amacını, 61 tercih ve %45,2 ile Program İndirme amacını, 35 tercih ve %25,9 ile Sohbet Söyleşi amacını tercih etmişlerdir. Tablo elde edilen verileri incelediğimizde yakın kullanım amaçlarının da tercih sayı ve yüzdelerinin eşit olduğunu anlaşılmaktadır. İnternet kullanımında En fazla eğitim amaçlı kullanım tercih edilirken en az oyun amaçlı kullanım tercih edilmiştir. Eğitim ve araştırma amaları bir birine çok yakın olduğu gözlenmiştir. Bu da öğretmenlerimizin eğitim amaçlı araştırmaların da interneti aktif olarak kullandıklarının bir göstergesidir. Ayrıca tablo sonuçlarını ayrıntılı olarak incelediğimizde eğitim ve araştırma seçeneklerinin çok yakın sayıda tercih edildiğini, e-posta ve alış veriş seçeneğinin çok yakın sayıda tercih edildiği, film izleme ve program indirme seçeneklerinin yakın sayılarda tercih edildiği ifade edilebilir. Bu da bize öğretmenlerin internet kullanım amaçlarının ilgi alanlarına göre birini tercih eden öğretmenin diğer ilgili seçeneği de işaretlemiş olduğunu ifade edilebilir.

E. Bilişim Teknolojileri kullanma düzeyi

Öğretmenlerin bilişim teknolojilerini kullanım düzeylerini göz önüne aldıklarında deneyim türüne göre dağılımları Tablo 5'de verilmiştir

Tablo 6. ***Öğretmenlerin BİT Kullanım Düzeyini Gösteren Frekans***

	N	%
Giriş	15	11,1
Benimseme	20	14,8
Adapte	45	33,3
Kendine Mal Etme	38	28,1
Keşfetme	17	12,6
Total	135	100,0

Tablo 5'de görüldüğü üzere araştırmaya katılan 135 öğretmenden rapor ettikleri teknoloji kullanım düzeyleri 15 öğretmen %11.1 ile giriş, 20 öğretmen %14,8 benimseme, 45 öğretmen %33.3 ile adapte olma, 38 öğretmen %28,1 ile kendine mal etme ve 17 öğretmen %12,6'ile yeni kullanım alanları keşfetme seçeneklerini işaretlemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin büyük çoğunluğu 45 öğretmen %33,3'ü adapte olma yani teknolojiyi öğrenme etkinliklerine uyarlayabilme deneyimine sahip olduğunu belirtmiştir. Bu bulgu için bir öğretmenin, teknolojinin kendisinin ve öğrencilerin üretkenliğini geliştirmedeki potansiyelini fark etmeye başladığının göstergesidir diyebiliriz. Diğer yandan öğretmenlerin %25.9'u ise teknolojiyi henüz kullanmaya başlamış olduğunu, geleneksel öğretimi destekler nitelikte kullandığını ancak kullanmak için niyetli olduğunu göstermektedir. %33,3'lik yüzdeyle öğretmenlerin teknoloji kullanımı konusunda kendilerini oldukça rahat hissediyor olduklarını, bu teknolojilerin avantajlarını derslerinde yeni öğretim stratejileri ve yaklaşımları geliştirmek amacıyla kullandıklarını belirtmişlerdir. Bir başka deneyim grubu olan yeni kullanım alanları keşfetme %40.7'lik oranla öğretmenlerin artık teknolojinin yeni kullanım alanlarını keşfetmekte olduklarını göstermektedir.

F. Bilgi ve İletişim Teknolojilerini Öğrenme Yolları

Öğretmenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini öğrenme yolları ile ilgili sorulara veril cevapların frekans ve yüzdeleri Tablo 6 da verilmiştir.

Tablo 6. ***Öğretmen BİT Kullanma Yolları Öğrenme Tablosu***

BİT Kullanmayı Öğrenme Yolları	**N**	**%**
Deneme Yanılma	113	83,7
Okul Dışı Seminer ve Konferans	24	17,8
Yüksek Öğrenimdeki Dersler	37	27,4
BİT Öğretmenine Danışarak	24	17,8
Hizmet içi Eğitim Programları	42	31,1
Meslek arkadaşımdan Yardım Alarak	73	54,1

Tablo 6'da görüldüğü üzere araştırmaya katılan 135 öğretmenden ölçek sorularına verdikleri cevap BİT kullanmayı ve teknoloji kullanımını öğrenme yollarını 113 öğretmen %83.7 ile deneme yanılma olarak, 73 öğretmen 54.1 Meslek arkadaşımdan Yardım Alarak , 42 öğretmen %33.3 ile Hizmet içi Eğitim Programları, 38 öğretmen %28,1 ile kendine mal etme ve 17 öğretmen %12,6'ile yeni kullanım alanları keşfetme seçeneklerini işaretlemişlerdir. Bu bulgu için bir öğretmenin, teknolojinin kendisinin ve öğrencilerin üretkenliğini geliştirmedeki potansiyelini fark etmeye başladığının göstergesidir diyebiliriz.

Ölçme Aracına Verilen Cevapların Dağılımı

Araştırmada kullanılan ölçüm modeli içerisinde yer alan değişkenlere yönelik öğretmenlerin vermiş olduğu cevapların ortalama, standart sapma, geçerlilik, güvenirliğine ilişkin hesaplamaların sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 7.

Sorulara Verilen Cevapların Ortalama (Mean) ve Standart Sapma (Std. Deviation)

	N	Minimum	Maximum	$\bar{X}$	**SS**
S 1	135	2,00	5,00	4,5037	,70047
S 2 Derslerimde BİT kullanmak işlerimi kolaylaştırır.	135	2,00	5,00	4,5185	,68949
S 3	135	1,00	5,00	4,4370	,76887

S 4 Derslerimde BİT kullanmayı yararlı buluyorum.	135	2,00	5,00	4,4963	,65647
S 5	135	1,00	5,00	4,0148	,88085
S 6	135	1,00	5,00	3,9556	,92128
S 7	135	1,00	5,00	4,0074	,84196
S 8	135	1,00	5,00	4,4741	,76128
S 9	135	1,00	5,00	4,2963	,89837
S 10	135	1,00	5,00	4,3704	,84413
S 11	135	2,00	5,00	4,3333	,80112
S 12	135	2,00	5,00	4,2148	,84098
S 13	135	2,00	5,00	4,3037	,78488
S 14	135	1,00	5,00	4,1778	,87985
S 15	135	2,00	5,00	4,3259	,75141
S 16	135	1,00	5,00	3,6519	1,20520
S 17	135	1,00	5,00	3,8074	1,11634
S 18	135	1,00	5,00	3,7259	1,16817
S 19	135	1,00	5,00	4,1407	,83006
S 20	135	2,00	5,00	4,0222	,86789
S 21	135	2,00	5,00	4,1852	,83026
S 22	135	1,00	5,00	4,1778	,85402
S 23	135	1,00	5,00	3,9630	,90938
S 24	135	1,00	5,00	4,2444	,77716
S 25	135	2,00	5,00	4,0444	,79988
S 26	135	1,00	5,00	3,0815	1,18480
S 27	135	1,00	5,00	2,5407	1,15747
S 28	135	1,00	5,00	2,5185	1,11871
S 29	135	1,00	5,00	4,1778	,84524
S 30	135	2,00	5,00	4,2222	,78860
S 31	135	1,00	5,00	4,1778	,87132
S 32 BİT kullanırken gergin olurum.	135	1,00	5,00	2,1407	1,00864
S 33	135	1,00	5,00	2,1852	1,05226
S 34 BİT kullanırken düzeltilemeyecek hatalar yapma ihtimalim beni tedirgin eder	135	1,00	5,00	2,5111	1,23908
S 35	135	1,00	5,00	3,6222	1,06411
S 36	135	2,00	5,00	4,0000	,87246
S 37	135	2,00	5,00	3,8889	,99751
Valid N (listwise)	135				

Ortalamaları gösteren sütuna baktığımızda en yüksek 4,5185 Ortalama değeri ile "Derslerimde BİT kullanmak işlerimi kolaylaştırır" seçeneği olurken en düşük 2,1407 Ortalama değerleri ile "BİT kullanırken gergin olurum." Sorusu seçilmiştir. Standart Sapmaları gösteren sütuna baktığımızda en yüksek 1,23908 Standart Sapması değeri ile - "BİT kullanırken düzeltilemeyecek hatalar yapma ihtimalim beni tedirgin eder." Seçeneği olurken, en düşük Standart Sapma değeri 0,65647 ile - " Derslerimde BİT kullanmayı yararlı buluyorum." Sorusu seçilmiştir. Tabloyu genel olarak incelediğimiz de bütün sorularda Kesinlikle Katılıyorum seçeneği katılımcılar tarafından tercih edildiği görülürken 13 soruda Kesinlikle Katılmıyorum seçeneği işaretlenmediği görülmektedir. Bu da teknoloji kullanımı konusunda öğretmenlerin pozitif yönde, kullanılmasına yönelik tutumda olduğunun bir göstergesidir şeklinde yorumlayabiliriz.

***2. Cinsiyet Dağılımına Göre Derste* Teknoloji Kullanım Durumu**

Tablo 8. *Cinsiyet Dağılımına Göre Derste* Teknoloji kullanım Durumu

	Cinsiyet	**N**	**$\bar{X}$**	**SS**	**Std. Hata**
Genel_Ortalama	kadın	97	3,8955	,44286	,04497
	erkek	38	3,8307	,65004	,10545

Tablo 8'den alınan verileri incelediğimizde çalışmaya katılan 97 kadın öğretmenin 3,89 ortalama ile 38 erkek öğretmenlerin ise 3,83 ortalama sonuçları elde edilmiştir. Kadın Öğretmenlerin ortalama sonuçlarının erkek öğretmenlerden yüksek olduğu ve iki gruptan da pozitif yönde sonuç alındığı ifade edilebilir. Teknoloji kullanmanın gerekli olduğu konusunda yorumlanabilir.

Tablo 9. *Modelde Yer Alan Faktörlerin Cinsiyet Değişkenine Göre İlişkisini Gösteren T Testi Sonuçları*

Faktörler	**Cinsiyet**	**N**	**$\bar{X}$**	**SS**	**Standart Hata**
Algılanan Kullanışlılık	kadın	97	4,5335	,55625	,05648
	erkek	38	4,3750	,87909	,14261
Algılanan Kullanım Kolaylığı	kadın	97	3,9759	,78210	,07941
	erkek	38	4,0351	,92930	,15075
Kullanıma Yönelik Tutum	kadın	97	4,4356	,63970	,06495
	erkek	38	4,1974	,96765	,15697
Davranışsal Niyet	kadın	97	4,3067	,67845	,06889
	erkek	38	4,1250	,87331	,14167
Kolaylaştırıcı Durum	kadın	97	3,7491	1,02405	,10398
	erkek	38	3,6754	1,03537	,16796
Algılanan Eğlence	kadın	97	4,1418	,72160	,07327
	erkek	38	4,1053	,83753	,13587
Öz Yeterlilik	kadın	97	4,0893	,68468	,06952
	erkek	38	4,0702	,86354	,14008
Teknolojik Karmaşa	kadın	97	2,6632	,83817	,08510
	erkek	38	2,8421	1,07870	,17499
Uygunluk	kadın	97	4,2268	,66414	,06743
	erkek	38	4,1053	,93354	,15144
BİT Kaygısı	kadın	97	2,3024	,97073	,09856
	erkek	38	2,2193	1,05488	,17112
Öznel Normlar	kadın	97	3,8144	,81928	,08319
	erkek	38	3,8947	,83506	,13546

Ölçek sorularımızdaki faktörleri incelediğimizde Algılanan Kullanışlılık bakımından kadınlarda 4,53 ve erkeklerde 4,37 ortalama hesaplanmış ve kadınların yüksek olduğu ifade edilebilir. Algılanan Kullanım Kolaylığı bakımından kadınlarda 3,97 ve erkeklerde 4,03 ortalama hesaplanmış ve erkeklerin yüksek olduğu ifade edilebilir. Kullanıma Yönelik Tutum bakımından kadınlarda 4,43 ve erkeklerde 4,19 ortalama hesaplanmış ve kadınlarda yüksek olduğu ifade edilebilir. Davranışsal Niyet bakımından kadınlarda 4,30 ve erkeklerde 4,12 ortalama hesaplanmış ve kadınlarda yüksek olduğu ifade edilebilir. Kolaylaştırıcı Durum bakımından kadınlarda 3,74 ve erkeklerde 3,67 ortalama hesaplanmış ve kadınlarda yüksek olduğu ifade edilebilir. Algılanan Eğlence bakımından kadınlarda 4,14 ve erkeklerde 4,10 ortalama hesaplanmış ve kadınlarda yüksek olduğu ifade edilebilir. Öz Yeterlilik bakımından kadınlarda 4,08 ve erkeklerde 4,07 ortalama hesaplanmış ve kadınlarda yüksek olduğu ifade edilebilir. Teknolojik Karmaşa bakımından kadınlarda 2,66 ve erkeklerde 2,84 ortalama hesaplanmış ve erkeklerde yüksek olduğu ifade edilebilir. Uygunluk bakımından kadınlarda 4,22 ve erkeklerde 4,10 ortalama hesaplanmış ve kadınlarda yüksek olduğu ifade edilebilir. BİT Kaygısı bakımından kadınlarda 2,30 ve erkeklerde 2,21 ortalama hesaplanmış ve kadınlarda yüksek olduğu ifade edilebilir. Öznel Normlar bakımından kadınlarda 3,81 ve erkeklerde 3,89 ortalama hesaplanmış ve erkeklerde yüksek olduğu ifade edilebilir. Verileri genel olarak incelediğimizde algılanan kullanım kolaylığı, teknolojik karmaşa ile öznel normlar faktörlerinde erkek öğretmenlerin yüksek puan tercihi yaptığı görülürken diğer faktörler olan algılanan kullanışlılık, kullanıma yönelik tutum, davranışsal niyet, kolaylaştırıcı durum, algılanan eğlence ve BİT kaygısı alanlarında puanlar yakın olmakla birlikte kadınların daha yüksek ortalamalara sahip olduğu görülmektedir.

Sonuç

Okullarda Bilişim Teknolojilerini kullanmak, uyarlamak büyük ölçüde öğretmenlerin güdülenme, bilgi ve becerilerine bağlıdır. Öyleyse öğretmenlerin bu teknolojileri kullanımını nasıl değerlendirebiliriz sorusu akıllara gelmektedir. Dolayısıyla bu araştırmada Bilişim Teknolojilerini kabul durumu, algılanan kullanışlılık, algılanan kullanım kolaylığı, kullanıma yönelik tutumlara bakılmıştır.

Öğretmenlerin teknoloji kullanım niyetleri içsel güdülenmelerinden etkilenmektedir. Dolayısıyla BT kullanımına yönelik niyeti belirleyen en önemli değişken algılanan eğlencedir. Bu durum ise okullara BT'lerin uyarlanma sürecinde etkili olan kişilerin bu BT'lerin sahip olduğu özelliklerinin sadece algılanılan faydasına değil aynı zamanda bu teknolojinin kullanılırken algılanacak olan zevk boyutuna da önem vermeleri gerekliliğini göstermektedir. Öğretmenlere, etki edebilecek kişiler teknoloji kullanım niyetlerine pozitif yönlü ancak oldukça zayıf etkiye sahiptir. Bu sebeple öğretmenlerin BT'ni kabul ve kullanım sürecini arttırmak için onların görüşlerine değer verdikleri kişiler veya akranları tarafından olumlu yönde telkinlerde bulunmaları önemlidir. Ancak unutulmamalıdır ki bahsedilen bu durum BT'in gönüllü kullanımı olduğu durumlarda etkisini göstermeyebilir. Bu nedenle BT kullanımının zorunlu veya reddedilme riskinin yüksek olduğu hallerde etkisine bakılmalıdır. Öğretmenlere sunulan teknolojiler kullanımı kolay ve anlaşılırdır. BT kullanımına yönelik öğretmenlerin sahip olduğu öz-yeterlik doğrudan bu teknolojilerin kullanımını etkilemektedir. Kullanımına yönelik tutum oluşumunda BT'lerin işe sağladığı faydanın doğrudan yüksek derecede etkisi vardır. BT'lerin kullanımında algılanan fayda ve zevk tutum oluşumunda en önemli etkiye sahiptir. Kullanımı kolay ve uygun teknolojilerin seçimi o teknolojilere yönelik tutumu arttırmaktadır. BT'lerin öğretmenlerin işine sağlayacakları yararı o teknolojinin kullanım kolaylığı, uygunluğu ve algılanan zevk etkilemektedir.

Öğretmenlerin çalışma tarzı ve yöntemlerine uyumlu olan teknolojileri daha faydalı görüp kullanma eğilimi gösterirler. Bilinen ve deneyim edinilmiş bir teknolojide öğretmenler için önemli olan nokta teknolojinin işe sağladığı faydadır. Dolayısıyla bir teknoloji toplumun pek çok kesimi tarafından kabul görmüş olsa da eğitimde öğretmen için önemli olan husus o teknolojinin işine fayda sağlayıp sağlamayacağıdır. Öğretmenin bir teknolojiyi kullanarak yaşadığı memnuniyet veya hoşnutluk düzeyi o teknolojinin işine sağlayacağı fayda ile alakalıdır. Kullanılan teknolojinin uygunluk düzeyi arttıkça öğretmen tarafından iş performansına katkı sağlayacağı inancı artmaktadır. Teknolojinin algılanış biçimi cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Kadınlarda bu tutum oluşumuna katkı sağlarken erkeklerde daha çok kullanım niyetine dönüşmektedir. İlk bakışta bu durum erkeklerin lehine gibi gözükse de tutum oluşumunun sağlanması geleceğe yönelik önem arz etmektedir. Dolayısıyla BT'lerin performans arttırıcı etkilerinin niyete dönüşmesinin yanında onlarda tutum oluşumunda katkı sağlanması beklenmektedir.

Kadın öğretmenler erkeklere göre BT kullanımında daha gönüllüdürler ve sosyal etki altında kalmadan bu teknolojileri kullanma eğilimi gösterirler. Kadın öğretmenler BT'lerin işe uygunluğuna erkek öğretmenler ise onun sahip olduğu karmaşık yapı ve kullanım kolaylığına odaklanırlar. Erkek öğretmenlerin sahip olduğu kullanıma yönelik tutum düzeyleri kadınlara nazaran daha düşüktür. Cinsiyet

bağımsız değişkeni açısından bakıldığında, öğretmenlerin algılanan kullanışlılık, algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan eğlence düzeylerinde anlamlı farklılaşma tespit edilmiştir. BİT kullanımı bakımından kadınların erkeklere göre daha çok teknolojik araçları kullandığı gözlenmiştir. Literatüre bakıldığında cinsiyet ve teknoloji kullanımı üzerine yapılan çalışmalarda çelişkili sonuçlar bulunmaktadır. Bazı çalışmalar teknoloji kullanımının cinsiyete göre farklılaştığını söylerken bazı çalışmalarda ise kadınlar lehinde bir farklılaşma tespit edilmiştir.

Öneriler

Araştırma tarama modeliyle, Ankara İli Polatlı ilçesinde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı özel ve genel ilkokullarda görev yapan sınıf öğretmenleri ile gerçekleştirilmiştir. İleride yapılacak araştırmalar için, araştırmaya katılımı daha üst düzeyde tutma amacıyla cevaplayıcıların araştırmadan haberdar edilmeleri ve araştırma sonuçlarının ne amaçla ve nerelerde kullanılacağına ilişkin bilgilendirilmeleri onların araştırmaya katılımlarını ve desteklerini arttırabilir. Ayrıca katılımcıların var olan durumu olduğu gibi aktarmalarını en üst düzeyde tutabilmek için, araştırmanın gerçekleşmesinde gerekli izin ve desteği sağlayan kişi ve kurumların gönüllülük esasını zedeleyecek müdahale ve telkinlerde bulunmalarını engellemek nicelikte araştırmaya dâhil olan kişi sayısını azaltabileceği endişesi yaratsa da toplanacak olan verilerin niteliğine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Akbaba-Altun, S. (2004). Information technology classrooms and elementary school

principals' roles: Turkish experience. Education and Information Technologies 9(3), 225–270.

Akbulut, Y.(2008). *Öğretmen Adaylarının Bakış Açısıyla Eğitim Fakültelerinde Bilgi ve İletişim Teknolojileri Göstergelerinin Belirlenmesi*, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Göktas, Y., Yildirim, S. ve Yildirim, Z. (2009). Main Barriers and Possible Enablers of ICTs Integration into Pre-service Teacher Education Programs. *Journal of Educational Technology & Society, 12*(1),193-204

METK, (1997). *Milli Eğitim Temel Kanunu*, Web: http://mevzuat.meb.gov.tr/html/88.html, 10 Temmuz 2013'de alınmıştır.

Seferoğlu, S. S, Akbıyık, C. ve Bulut, M. (2008). İlköğretim Öğretmenlerinin ve Öğretmen Adaylarının BİTların Öğrenme/Öğretme Sürecinde Kullanımı ile İlgili Görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 35*, 273-283.

Ursavaş Ö.F. (2014) *Öğretmenlerin Bilişim Teknolojilerini Kullanmaya Yönelik Davranışlarının Modellenmesi,* Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

5.

ULUSLARARARASI EKONOMİ, HUKUK VE SİYASET SEMPOZYUMU

HAYAT SİGORTASI SÖZLEŞMELERİNDE TÜZEL KİŞİLERİN LEHTAR OLARAK ATANABİLMESİ

Oğuz YOLAL[*]

Giriş

Lehtar, hayat sigortası sözleşmesine taraf olmamakla birlikte, rizikonun gerçekleşmesi hâlinde kural olarak sigorta bedelini sigortacıdan isteme hakkına sahip olan kişidir. Sigorta ettiren, lehtarı, sigorta sözleşmesinin yapılması esnasında atayabileceği gibi, sigorta sözleşmesi kurulduktan sonra da atayabilir. Hayat sigortası sözleşmesinde, sigorta bedelini tahsil yetkisi, aksi kararlaştırılmamışsa, atanmış olan bu lehtara ait olacaktır. Lehtar olarak tüzel kişilerin atanıp atanamayacağına ilişkin 6762 sayılı mülga Ticaret Kanunu'nda (TK) açık bir hüküm mevcut değildi. Zira mülga TK m. 1329/1 hükmünde üçüncü bir şahsın lehine yapılan hayat sigortası sözleşmesinden doğan hak ve menfaatleri sigortacıdan talep ve tahsil yetkisinin doğrudan doğruya o kimseye ait olacağı düzenlenmişti. Anılan fıkrada geçen "kimse" ibaresinden hareketle tüzel kişilerin lehtar olarak atanıp atanamayacağı tartışmaları başlamıştı. Mevcut Türk Ticaret Kanunu (TTK) bu tartışmalara son vermiş ve TTK m. 1493/1 hükmünde tüzel kişi lehine hayat sigortası sözleşmesi yapılabileceğini açıkça düzenlemiştir. Nitekim anılan maddenin gerekçesinde de tüzel kişinin de lehtar olarak atanabileceği belirtilmiştir. Tüzel kişilerin lehtar olabileceğine ilişkin düzenlemenin isabetli olduğu söylenebilir. Zira uygulamada kredi sözleşmelerinde, banka, kredi borçlusuna hayat sigortası sözleşmesi yaptırmasını ve lehtar olarak da kendisini atamasını istemektedir.

II. Lehtar Kavramı

TTK m. 1493/1'e göre sigorta ettiren 1490'ıncı maddenin ikinci ve üçüncü fıkraları saklı kalmak koşulu ile gerçek ya da tüzel kişi lehine sigorta sözleşmesi yaptırabilir. Anılan fıkra gereğince lehine sigorta sözleşmesi yaptırılan kişi lehtar olarak kabul edilmektedir. Görüldüğü üzere Türk Ticaret Kanunu'nda lehtarın tanımı yapılmamış, sadece gerçek ya da tüzel kişi lehine sigorta sözleşmesi yaptırabileceği düzenlenmiştir. Ancak yönetmelikler ve genel şartlarda lehtarın tanımının yapıldığı görülmektedir.

Yıllık Gelir Sigortaları Yönetmeliği[1] m. 3/1/c'de "*Lehine sigorta sözleşmesi yapılan ve rizikonun gerçekleşmesi halinde kural olarak sözleşmede tanımlı olan haklardan yararlanan*" kişi veya kişilerin lehtarı ifade ettiği belirtilmiştir.

Sigorta Sözleşmelerinde Bilgilendirmeye İlişkin Yönetmelik[2] m. 4/1/c'ye göre, "*Can sigortalarında, sigorta sözleşmesine taraf olmamakla birlikte lehine sigorta sözleşmesi akdedilen ve rizikonun gerçekleşmesi hâlinde kural olarak sigorta tazminatını sigortacıdan isteme hakkına sahip olan"* kişiye lehtar denilmektedir.

Hayat Grubu Sigortaları Yönetmeliği[3] m. 3/1/j'ye göre, "*Lehine sigorta sözleşmesi yapılan ve rizikonun gerçekleşmesi halinde kural olarak sigorta tazminatını sigortacıdan isteme hakkına sahip olan kişi*" lehtarı ifade etmektedir.

Bireysel Kredilerle Bağlantılı Sigortalar Uygulama Esasları Yönetmeliği[4] m. 4/1/g'de ise, *Sigorta sözleşmesine taraf olmamakla beraber lehine sigorta sözleşmesi yapılan ve riskin gerçekleşmesi hâlinde kural olarak sigorta tazminatını sigortacıdan isteme hakkına sahip olan gerçek veya tüzel kişi veya kişiler*" lehtar olarak tanımlanmıştır.

Hayat Sigortası Genel Şartlarına göre, "*sigorta sözleşmesine taraf olmamakla beraber lehine sigorta sözleşmesi yapılan ve rizikonun gerçekleşmesi halinde kural olarak sigorta tazminatını sigortacıdan isteme hakkına sahip*" olan kişiye lehtar denir.

---

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ticaret Hukuku Anabilim Dalı, oguz.yolal@selcuk.edu.tr

[1] RG. 01.04.2015, S. 29313.

[2] RG. 28.10.2007, S. 26684.

[3] RG. 10.10.2012, S. 28437.

[4] RG. 13.03.2015, S. 29294.

Yıllık Gelir Sigortası Genel Şartlarına göre ise, "*lehine sigorta sözleşmesi akdedilen ve sözleşmede belirtilen şart ve haller içinde kural olarak sigorta bedelini sigortacıdan isteme hakkı olan*" kişi lehtar olarak adlandırılır.

Lehtar ile ilgili olarak yukarıda yapılan düzenlemeler incelendiğinde lehtarın, sigorta sözleşmesine taraf olmamakla beraber lehine sigorta sözleşmesi yapılan ve rizikonun gerçekleşmesi hâlinde kural olarak sigorta bedelini[5] sigortacıdan isteme hakkına sahip olan gerçek veya tüzel kişiyi ifade ettiği söylenebilir. TTK m. 1493/7 hükmünde sigorta bedelini tahsil yetkisinin, aksi kararlaştırılmadıkça, lehtara ait olduğu açıkça belirtilmiştir.

III. 6762 Sayılı Mülga Ticaret Kanunu'nda Yer Alan Düzenleme

6762 sayılı mülga TK'nın 1329. maddesi "*Üçüncü bir şahsın lehine yapılan hayat sigorta mukavelesinden doğan hak ve menfaatleri sigortacıdan talep ve tahsil salahiyeti doğrudan doğruya o kimseye aittir*" şeklinde düzenlenmişti. Anılan fıkrada kullanılan "üçüncü bir şahsın" ve "kimse" ibarelerinden hareketle, tüzel kişilerin lehtar olarak atanıp atanamayacağı hususu öğretide tartışmalıydı[6]. Bir görüş, tüzel kişinin lehtar olarak atanabileceği yönünde açık bir hükmün mevcut olmadığını gerekçe göstererek tüzel kişilerin lehtar olarak atanmasının mümkün olmadığını belirtmişti[7]. Mülga TK m. 1328/2 hükmü de bu görüşün gerekçesini oluşturmaktadır. Anılan fıkra "*Sigortadan faydalanan kimse hayatı üzerine sigorta yapılmış olanı öldürmüş veya onun öldürülmesinde her hangi bir şekilde suç ortaklığı etmiş bulunduğu takdirde sigorta bedelinden mahrum kalır ve bu bedel ölenin mirasçılarına ait olur*" şeklindedir. Bu hükümde riziko şahsının lehtar tarafından öldürülmesi veya öldürülmesine her hangi bir şekilde suç ortaklığı etmesi durumu düzenlenmiştir. Tüzel kişinin adam öldüremeyeceğinden hareketle lehtarın sadece gerçek kişi olarak atanabilmesi gerekir. Mülga TK döneminde ileri sürülen diğer bir görüş ise, lehtarın tüzel kişi olmasına engel bir kanun hükmünün bulunmadığını ve tüzel kişilerin sigorta bedelinden mahrum bırakılmasının isabetli olmadığını belirterek, tüzel kişi olarak lehtarın atanabileceğini belirtmişti[8]. Ancak belirtmek gerekir ki uygulamada tüzel kişiler lehtar olarak atanmıştı[9].

IV. 6102 Sayılı Mevcut Türk Ticaret Kanunu'nda Yer Alan Düzenleme

Mevcut Türk Ticaret Kanunu'nda lehtarın gerçek veya tüzel kişi olarak atanabileceği m. 1493'te açık bir şekilde düzenlenerek, mülga TTK döneminde yer alan tartışmalar sona erdirilmiştir[10]. Ayrıca anılan maddenin gerekçesinde lehtarın gerçek veya tüzel kişi olarak atabileceği vurgulanmıştır. Gerekçeye göre, "*gerçek kişi yanında tüzel kişinin de lehdar olarak gösterebileceği açıklığa kavuşturulmuştur. 6762 sayılı Kanunun 1329 uncu maddesinin birinci fıkrasında "kimse" ifadesi kullanılmış olması doktrinde tüzel kişilerin lehdarlığı konusunda tartışma yaratmışsa da, uygulamada, banka kredilerinde olduğu gibi, bunun*

---

[5] Yönetmelikler ve genel şartlarda yapılan tanımlarda "sigorta tazminatı" kavramının kullanıldığı -Yıllık Gelir Sigortası Genel Şartları hariç - görülmektedir. Ancak hayat sigortası sözleşmeleri açısından sigorta bedeli kavramı kullanılmaktadır. Nitekim hayat sigortasının tanımının yapıldığı TTK m. 1487/1'de sigorta bedelinin ödenmesinden bahsedilmiştir. Bu nedenle lehtarın tanımında "sigorta bedeli" kavramının kullanılması yerinde olacaktır.

[6] Akgün, Evrim: Ferdi Kaza Sigortası Sözleşmesi, İstanbul 2017, s. 71, dn. 57.

[7] Kender, Rayegân: Türkiye'de Hususi Sigorta Hukuku, 8. Baskı, İstanbul 2005, s. 155.

[8] Ünan, Samim: Hayat sigortası Sözleşmesi, İstanbul 1998, s. 29-30. Ayrıca bkz. Akgün, Evrim: Sigorta Sözleşmelerinde Bilgilendirme Yükümlülüğü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 35-36.

[9] "*Davaya konu olayda, sigortalı muris C.E.'nin 18.04.2005 tarihinde silahla saldırı sonucu yoğun bakımda iken 19.04.2005 tarihinde, başlangıç tarihi 19.04.2005 olan bir yıl süreli Akgüvence Kredi Hayat Sigorta Poliçesi düzenlendiği, sigortalı muris 22.07.2005 tarihinde vefat edince poliçede lehtar olan dava dışı Akbank A.Ş. tarafından davalı sigorta şirketine 21.11.2005 tarihinde tebliğ olunan 18.11.2005 tarihli ihtarla riziko davalıya bildirildiği, davalı sigorta şirketinin 23.11.2005 tarihli yazıyla belgeleri talep ettiği ve 30.11.2005 tarihinde tebliğ olunan yazıyla eksik belgelerin gönderildiği, davalı sigorta şirketinin de 12.12.2005 tarihli ihtarıyla poliçe teminatının ödenmeyeceği belirtilerek cayma hakkını süresinde kullanmış olduğu anlaşılmaktadır.*" Y. 11. HD, T. 15.9.2011, E. 2009/11092, K. 2011/10375, (www.kazanci.com, Erişim Tarihi: 13.9.2019).

[10] Bozkurt, Tamer: Sigorta Hukuku, 10. Baskı, İstanbul 2017, s. 219; Topsoy, Fevzi, Başkasının Hayatı Üzerine Yapılan Sigorta Sözleşmelerinde Menfaat, Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi, C. 31, S. 2, 2015, s. 140, dn. 40. Kender, lehtarın genellikle gerçek kişi olacağını ve mevcut TTK m. 1504/2 hükmünün lehtarın gerçek kişi olması gerektiğine işaret ettiğini belirtmiştir (Kender, Rayegân: Türkiye'de Hususi Sigorta Hukuku, 15. Baskı, İstanbul 2016, s. 228, dn. 142).

örneklerine sıkça rastlanılmaktadır. Ayrıca, getirilen bu düzenleme ile yurt dışı uygulamalarında sıklıkla rastlanılan "key-man (anahtar adam)[11] *sigortasının da ülkemizde önü açılacaktır*".

Sonuç

Lehtar olarak gerçek veya tüzel kişilerin atanabilmesinin mümkün olmasının düzenlenmiş olmasının isabetli olduğu söylenebilir[12]. Zira tüzel kişilerin lehtar olarak atanabilmesine ilişkin bir engel bulunmamaktadır. Ayrıca banka kredileri açısından, banka, kredi borçlusuna bankanın kendisinin lehtar olarak gösterildiği hayat sigortası yaptırmasını istemektedir. Nitekim uygulamada bankaların lehtar olarak gösterildiği hayat sigortası sözleşmelerinin yaygın olduğu görülmektedir[13]. Bankanın lehtar olarak gösterilebilmesi hayat sigortası sözleşmesi yaptıran kişilerin mirasçılarının lehine de olacaktır. Zira bankanın lehtar olarak gösterildiği bir hayat sigortası sözleşmesinde, kredi borçlusunun sigorta süresi içerisinde ölmesi hâlinde, sigorta şirketi, sigorta bedelini bankaya ödeyecektir. Nitekim Yargıtay tarafından verilen bir kararda[14] bu husus vurgulanmış ve bankanın öncelikle sigorta şirketine başvurması gerektiği, sigorta bedelinin kredi tutarının karşılamadığı durumda mirasçılara başvurulabileceğini belirtmiştir. Karara konu olayda sigorta ettiren, tüketici kredisi nedeniyle bankanın lehtar olarak gösterildiği bir yıllık hayat sigortası sözleşmesi yaptırmıştır. Sigorta süresi içerisinde sigorta ettiren ölmüş ve lehtar konumunda bulunan banka sigorta şirketine başvurmuştur. Ancak sigorta şirketi sigorta bedelini ödememiş ve banka, kredi tutarının ödenmediği gerekçesiyle sigorta ettirenin mirasçılarına başvurmuştur. Yargıtay bu olayda bankanın sigorta alacağını öncelikle sigorta şirketinden tahsil etmesi gerektiğini belirtmiştir. Kararın ilgili kısmı şu şekildedir: "*Bu nedenle tüketici işlemi niteliğindeki banka kredileri nedeniyle, hayat sigortası yapılmış olması durumunda, bankanın poliçe limitleri dahilinde kalan kredi alacağını öncelikle sigorta şirketinden tahsil etmesi zorunludur. Bu husus, banka tarafından tüketicinin mirasçıları (halefleri) hakkında dava açılabilmesinin ön şartıdır. Banka sadece poliçe limitinin yeterli olmadığı bakiye alacak için tüketicinin mirasçılarından talepte bulunabilir. Kredi kullanan tüketici adına yapılan hayat sigortası poliçesi mevcutken, bankanın tüketicinin ölümü nedeniyle, tüketicinin mirasçılarından ödenmeyen bakiye kredi alacağının tahsili için dava açması veya icra takibi başlatması, sigorta hukukunun temel ilkelerine ve sigorta yapılmasının amacına aykırılık oluşturacağı gibi sigorta yapılmasına duyulan güven ve itimadı da zedeler. Bu nedenle banka alacağını öncelikle sigorta poliçesinden tahsil etmelidir. Medeni Kanun'un 2. maddesinde, "Herkes, haklarını kullanırken ve borçlarını yerine getirirken dürüstlük kurallarına uymak zorundadır. Bir hakkın açıkça kötüye kullanılmasını hukuk düzeni korumaz." hükmü düzenlenmiştir. Buna göre, tüm hukuki yollar davacı banka tarafından tüketilmeden mirasçıya karşı takip başlatılmış olması, dürüstlük kuralına uygun düşmemektedir".*

Tüzel kişilerin lehtar olarak atanabilmesi, gerek mülga TTK gerekse mevcut TTK döneminde uygulamada banka kredileri açısından mevcut olan bir durumdu. Ancak öğretide bulunan tartışmaları sonlandırmak ve durumu açıklığı kavuşturmak nedeniyle TTK m. 1493/1'de tüzel kişilerin de lehtar olarak atanabileceğinin belirtilmesi yerinde olmuştur. Tüzel kişilerin lehtar olarak atanabilmesi hâlinde, lehtarın sigortalıyı öldürmesini düzenleyen TTK m. 1504/2 hükmünün nasıl uygulanacağı tartışılabilir. Anılan fıkra gereğince, lehtar, sigortalıyı öldürmüş veya onun öldürülmesinde herhangi bir şekilde suç ortaklığı etmişse, sigorta bedelinden mahrum kalacak ve bu bedel ölenin mirasçılarına ödenecektir. Bu fıkrada lehtarın sigortalıyı öldürmesi veya onun öldürülmesinde herhangi bir şekilde suç işlemesi şeklinde iki ayrı durumdan bahsedilmiştir. Lehtar olarak atanan tüzel kişinin sigortalıyı öldürmesinden bahsedilemeyeceğinden, TTK m. 1504 hükmünün sigortalıyı öldürme ile ilgili kısmının tüzel kişi lehtar hakkında uygulanması mümkün değildir. Dolayısıyla lehtarın sigortalıyı öldürmesine ilişkin kısım, sadece

[11] Anahtar adam sigortasına İlişin bkz. Bora Çınar, Sevda: Sigorta Sözleşmesinde Anonim Şirketin Beyan Yükümlülüğü, Ankara 2019, s. 127 vd.

[12] Bu yönde bkz. Ünan, Samim: Türk Ticaret Kanunu Şerhi, C. III, İstanbul 2017, s. 60. Ayrıca bkz. Kabukçuoğlu Özer, Dilek: Mukayeseli Hukukta ve Uygulamada Hayat Sigortası, Ankara 2014, s. 132.

[13] Kredi sözleşmelerinde, bankanın kendisini lehtar olarak göstermesinin, kredi sözleşmesinin adeta bir prosedürü hâline geldiğine ilişkin bkz. Bora Çınar, s. 118. Bankanın lehtar olarak gösterildiği Yargıtay kararları şu şekildedir: "*Dava, hayat sigorta poliçesi nedeniyle tazminat ve bakiye kredi borcu yönünden borçlu olunmadığının belirlenmesini içeren menfi tespit istemine ilişkindir….Davalı tarafından düzenlenen poliçe üzerinde ... Şubesi'nin dain-i mürtehin kaydının bulunduğu ve ayrıca adı geçen bankanın lehtar olarak poliçede yer aldığı görülmektedir*". Y. 17. HD, T. 20.5.2019, E. 2016/6087, K. 2019/6332 (www.kazanci.com, Erişim Tarihi: 18.9.2019); "*Somut olayda; davaya konu hayat sigorta poliçesinde, dava dışı banka şubesinin "dain-i mürtehin ve dönülemez şekilde lehtar" olduğu kayıtlı olup…*" Y. 17. HD, T. 16.4.2018, E. 2017/4440, K. 2018/4116 (www.kazanci.com, Erişim Tarihi: 17.9.2019).

[14] Y. 13. HD, T. 6.2.2019, E. 2016/18862, K. 2019/1327 (www.kazanci.com, Erişim Tarihi: 18.9.2019).

gerçek kişinin lehtar olarak atandığı hâllerde uygulanacaktır. Ancak lehtarın sigortalının öldürülmesinde herhangi bir şekilde suç ortaklığı etmesi mümkündür[15]. Bu nedenle mevcut TTK m. 1504/2'nin sigortalının öldürülmesine herhangi bir şekilde suç ortaklığı etmesine ilişkin kısmının tüzel kişinin lehtar olarak atanması hâlinde de uygulanması mümkündür.

Kaynakça

Akgün, Evrim: Ferdi Kaza Sigortası Sözleşmesi, İstanbul 2017 (Kaza).

Akgün, Evrim: Sigorta Sözleşmelerinde Bilgilendirme Yükümlülüğü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010 (Bilgilendirme).

Bora Çınar, Sevda: Sigorta Sözleşmesinde Anonim şirketin Beyan Yükümlülüğü, Ankara 2019.

Bozkurt, Tamer: Sigorta Hukuku, 10. Baskı, İstanbul 2017.

Kabukçuoğlu Özer, Dilek: Mukayeseli Hukukta ve Uygulamada Hayat Sigortası, Ankara 2014.

Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, www.kazanci.com

Kender, Rayegân: Türkiye'de Hususi Sigorta Hukuku, 8. Baskı, İstanbul 2005.

Kender, Rayegân: Türkiye'de Hususi Sigorta Hukuku, 15. Baskı, İstanbul 2016.

Topsoy, Fevzi: Başkasının Hayatı Üzerine Yapılan Sigorta Sözleşmelerinde Menfaat, Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi, C. 31, S. 2, 2015, s. 131-163.

Ünan, Samim: Hayat sigortası Sözleşmesi, İstanbul 1998.

Ünan, Samim: Türk Ticaret Kanunu Şerhi, C. III, İstanbul 2017.

[15] Akgün, Bilgilendirme, s. 35-36.

SEMBOLLERİN KÜLTÜREL, İDEOLOJİK VE POLİTİK AÇIDAN YANSIMASI

Gökmen KANTAR*

Özet

Semboller, sosyal ve kültürel hayatımızın odak noktasında yer alan, insanın kimliğini oluşturan, toplumsal yaşama katkı sağlayan, birçok sosyo-kültürel faaliyetleri kapsayan ve bunu yansıtan yaşamsal hayatın tamamıdır. Toplumlar geliştikçe sembollerin etkisi artar, sosyal kimlik, mensubiyet, konumlama ve politik etiketleme için daha çok kullanılır. Kültürel kimlikte semboller, ideolojik yapının temelini oluşturur. Yirminci yüzyıla kadar terim olarak kullanılan kültür, kuramsal olarak "Frankfurt Okulu" tarafından ele alındı. Günümüzde çok sık kullanılan ideoloji kavramı ise terim olarak karmaşık bir yapıya sahip olduğu için tek bir tanımı yoktur. Genel olarak ideoloji kavramı, düşüncenin alt yapısını, oluşma biçimini ve konularını inceleyen bilim dalı olarak ifade edilmekle birlikte; siyaset, ahlak, felsefe ve dini alanlarda teorik düşünce geliştirme iddiasında bulunan disiplin olarak da açıklanır. Bu açıdan kültür ve ideolojik unsurlar, politikanın, dinin, sosyolojinin, tarihin, coğrafyanın temel öğeleridir. Toplumdaki siyasal kanaatin algılanabilmesi için toplum kültürünün, açıklanması ve anlaşılması gerekir. Sembollerin, politik liderler tarafından kullanılması, taraftarlarını etkiler ve insanlar üretilen ideoloji çerçevesinde toplanır. Sosyal hayatta İnsan, semboller aracılığıyla iletişime geçer; kültürünü, ideolojisini ve politik görüşünü toplumsal alanda ifade eder. Her toplumun siyasal, sosyal ve ekonomik kimliğindeki sembolleri, ideolojik ve kültürel açıdan farklılık arz eder. Bu çalışmada sembollerin, tanımı yapılarak; kültür, ideoloji ve politik yansıması incelenerek, elde edilen bulgular kuramsal açıdan karşılaştırılmalı olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, İdeoloji, Sembol ve Politik Sembol

CULTURAL, IDEOLOGICAL AND POLITICAL REFLECTION OF SYMBOLS

Abstract

The symbols are the whole life that is at the focal point of our social and cultural life, the identity of the human being, contributing to social life, covering and reflecting many socio-cultural activities. As societies develop, the influence of symbols increases, and social identity, membership, positioning and political labeling are used more often. Symbols in cultural identity form the basis of the ideological structure. Until the twentieth century, the culture, which was used as a term, was theoretically handled by the Frankfurt School. The concept of ideology, which is often used today, has a complex structure as a term, so there is no single definition. In general, the concept of ideology is expressed as a branch of science that examines the substructure of thought, its formation and its subjects, but it is also described as a discipline that claims to develop theoretical thought in politics, ethics, philosophy and religious fields. In this respect, cultural and ideological elements are the basic elements of politics, religion, sociology, history, geography. In order to perceive the political thought in society, the culture of society needs to be explained and understood. The use of symbols by political leaders affects their supporters and people are gathered within the framework of the produced ideology. In social life, man communicates through symbols, expresses his culture, ideology and political opinion in the social sphere. The symbols in the political, social and economic identity of each society differ from one another in ideological and cultural terms. In this study, the definition of symbols, culture, ideology and political reflection is examined and the results obtained will be evaluated in terms of theoretical comparison.

Keywords: Culture, Ideology, Symbol and Political Symbol

1.Giriş

Semboller, kültürden doğan, gelişen ve büyüyen bir süreçtir. Politik kimlikler, içinde yaşadığı veya temsil ettiği toplumun maddi-manevi kültürel birikimini ve yaptırımlarını bu yönde düzenler. Kültürel öğeler, politikanın, dinin, sosyolojinin, tarihin, coğrafyanın birleştirici unsurudur. Toplumdaki

* Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, gokmenkantar06@gmail.com

siyasal kanaatin algılanabilmesi için toplum kültürünün, açıklanması ve anlaşılması gerekir. Siyasete yön veren kültür, siyasal düzenin işleyişine de katkı sağlar. Toplumun, siyasal kültürünü anlayabilmek için toplumsal politikaya, politik görüşlerin nasıl meydana geldiğine, bu görüşün hangi etkenlere bağlı olduğuna ve mevcut düzenin; siyasal kültürü ile toplumsal ilişkisine bakarak bir sonuca varılabilir. Bir topluma politik kültür kazandırmanın ve bu kazanımın devamlılığını sağlamanın yolu, siyasal iletişimden ve politik sembollerden geçer. İnsan, semboller aracılığıyla içinde bulunduğu topluma karşı kültürel, ideolojik ve politik aidiyetini geliştirir. Bu çalışma içerisinde kültür ve ideoloji temelinde sembolü tanımlarken; siyasal sembolizmin insan hayatına olan etkileri değerlendirilecek.

2.Kültür ve İdeoloji

Bu bölümde, kültür ve ideoloji kavramlarının tanımı yapılarak; çalışma temellendirilecek. Genel olarak kültür kavramı insanın, zihinsel olarak sosyal çevrede edindiği bilgilerin ve değerlerin tümü olarak açıklanır. 20. Yüzyıla kadar terim olarak kullanılan kültür, kuramsal olarak "Frankfurt Okulu" temelinde incelendi. Günümüzde çok sık kullanılan ideoloji kavramı ise terim olarak karmaşık bir yapıya sahip olduğu için tek bir tanımı yoktur. Genel olarak ideoloji kavramı, düşüncenin alt yapısını, oluşma biçimini ve konularını inceleyen bilim dalı olarak ifade edilmekle birlikte; siyaset, ahlak, felsefe ve dini alanlarda teorik düşünce geliştirme iddiasında bulunan disiplin olarak da açıklanır. Kültür ve ideoloji temelli çalışmalar özelikle Frankfurt Okulu temelli olup; bu alanda Horkheimer, Adorno, Marcuse, Althusser ve Gramsci çalışmaları ile bu alanda önde gelen isimlerdir.

2.1. Kültür Kavramı

Kuramsal olarak kültür, tarihi süreç içerisinde toplumların birçok kez tanımlayarak, yeniden anlamlandırdığı bir kavram olarak karşımıza çıkar. Kültür kavramı, kelime olarak ortaya çıkışından sonra toplumsal alanda yaygınlık kazanmasının yanı sıra; düşünce akımları üzerinde de etkisini gösterir. Batı'da birçok defa yeniden tanımlanan kültür, içinden çıkılması zor kavram olup; tartışmalı bir konu haline gelmiştir. İnsanın müdahalesi sonucu bir üretim olan kültür, insanın karşısında karmaşık bir yapı halinde kapsayıcı olarak; önüne çıkan her şeye etki eder. 20. Yüzyılın batısında, toplumsal hareketler ve savaşlar sonrası "kültür" kavramı gündeme gelerek sorgulandı. Bu dönemde pozitivistlerden, varoluşçulara birçok düşünce ekolü kültür nedir sorusuna cevap aradı. Düşünce okulları içerisinde özellikle Frankfurt Okulu, kuramsal açıdan kültürü ele alarak; bu sorunsalı önce tanımaya sonrada tanımlamaya çalıştı. Bu alanda Horkheimer, Adorno ve Marcuse'ın yaptığı çalışmalar düşünsel açıdan kültür kavramını temellendirdi. Bu geleneği daha sonra Louis Althusser'in "ideolojik devlet aygıtları" kavramı ile Antonio Gramsci'nin "hegemonya" kavramından yola çıkarak; kültür ve ideoloji arasında ilişkiyi inceleyen gelenek takip eder. Kültür, insan odaklı olmasının yanı sıra yaşamsal bütün faaliyetlere de etki eder (Kuçuradi, 2009, s. 54-55). Dil, felsefe, din, sanat ve tarih gibi kültürel öğeleri sadece insan odaklı bir üretimle açıklayamayız. Çünkü bu kültür öğelerinin her birinin söylemsel açıdan dili ve anlamı vardır. Ayrıca kültür, üretim olarak insan odaklı olmasının üzerinde anlamlı dinamik bir bütündür (Cassirer, 2005, s. 23).İnsan, kendi üretimi olan kültür ile simgesel dünyasını inşa ederek; doğayı ve hayatı yorumlar. Bu nedenle öznel olarak insan, kendi penceresinden bütün yorumlamalarını kültür üzerinden yapar. Bu öznellik, sadece görünen bir gerçekliğe değil kültür sayesinde yorumlanmış bir gerçekliğe dönüşmüş olur(Cassirer, 1980, s. 34). Anlaşıldığı gibi yalın olarak kültür, insan odaklı olup; insani müdahale ile şekil alan ve insanın düşünsel benliği inşa eden bir kavramdır. Aslında kültürü tanımlamak, insanı tanımaya ve tanımlamaya ipucu verir. Bu tanımlama karşılıklı bir ilişki olup, insan üzerinden kültürü de yorumlar.

2.2. İdeoloji Kavramı

İdeoloji, herkesin açıklamaya çaba harcadığı, fakat ortak bir tanıma sahip olmayan bir kavramdır. İdeoloji, siyasi politikada düşüncelerin yerini, öğretilerle kuramlar aralığındaki bağlantıyı, maddesel hayat, politik davranışın tatbik edilmesini gündeme taşır. Tarihsel ve siyasal hayatta ideoloji kavramı, ayrı düşüncelere veya öğreti yöntemlerine karşıt vasıta olarak kullanılmıştır. İnsanlar, türlü ideolojileri sahiplenince bu vaziyet insanlarda, yaşadıkları toplumu açıklama ve toplumu yorumlama imkânı verir. İdeolojiyi, hayatta karşılaşılan sorunların ifadesinde insana bir yol açar. Her ideoloji içinde doğru ya da yanlış bir duyuş sergiler. Karşılıklı bir bağ içerisinde olan ideoloji, davranışların, öğretilerin, değerlerin, idea ve eylemlerin üstünde tesirini göstermektedir. İnsanı içtimai eylemlere isteklendiren değerleridir. İnsana, dünyayı anlaması ve yorumlaması düşüncesiyle değişik bakış açıları sunar. İnsanlar bilinçli veya bilinçsiz olarak davranışlarına yol gösteren ve tutumlarını etkileyen bir siyasal inançlar ve değerler kümesini benimserler (Heywood, 2007, s.3). Toplumsal ilişkilerde gerçekleştirilen değerlendirmeleri, varılan neticeleri başkalarına ifade ederken eylemlere, sembollere başvururlar, insanın kendini ifade etmesine aracılık eden sembolik şekiller içinde yaşanılan hakikatin bakış açısıyla ve bu bakış açısıyla meydana gelen değerlerle kurulan mana ile ilintilidir. İdeoloji bu sahanın meydana gelmesinde mühim bir konuma sahiptir. İdeolojinin tesiri ilk defa Fransız Devrimi'nde görülmüştür. Bir grup düşünür ihtilalci

fikirlerinde, Fransız Devrimi için sözcülük yapmışlardır. Niyetleri ihtilalin getirdiği söz ve idea hürriyetinin gerçekleştirilmesiydi. İdeoloji, sınıf esaslıdır aynı zamanda idareci sınıfın menfaatlerini ve bakış açısını yansıtır. Marx'a göre idareci sınıf her zaman kendisini kısıtlayıcı olarak bakmak mevzusunda gönülsüzdür, tahakküm altına aldıklarını, tahakkümlerine razı etme kaygısını yüklenir, sınıf düzeni sistemsiz var olur. İdeoloji devrin hâkim ideasını oluşturur. Marx, ideolojiyi geçici bir şey olarak görmektedir. Lenin'e göre ise muayyen bir toplumsal sınıfın dâhili bütünleşmesini elde etmeye yönelik isteklerini kendilerine has idealları alarak tanımlamaya başlamıştır. 20. Yüzyıl kapitalizmi, kapitalist toplumlarda yaşanan iktisadi sürecin ötesinde siyasi, kültürel ve toplumsal devinimler üzerine yoğunlaşılmasını sağlamıştır. O devrin ideası kapitalizmin diktatörlük kullanmadan halkı idare etme maharetinin kullanılmasıdır. Bu idea üzerine Marcuse '*Tek Boyutlu İnsan*' adlı çalışmasında gelecek endüstri toplumunun, ideayı yönlendirmek ve zıt fikir ehillerinin kendilerini ifade etmekten mahrum bırakmak amacıyla kendi ideolojileri kapasitesinde 'totaliter' bir kalitede geliştirdiğini öne sürmüştür. Liberal kapitalizm kısıtlayıcı, baskıcı bir gayeye hizmet etmekteydi. Gramsci ideoloji kavramı yerine ''hegemonya'' kavramını kullanmaktadır. Bu kavram Avrupa'daki burjuva iktidarının konstrüksiyonunun detaylı çözümlenmesi için kullanılmıştır. Hegemonik yönetim sınıf mücadelesi içerisinde toplumsal sınıfların siyasi ve ideolojik seviyesiyle ilerleme gösterir. Althusser için ideoloji "insanın kendi hayatıyla yaşayan ilişkisi" demektir. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtlarında* üretim araçlarının tekrar üretilmesi üzerine yoğunlaşmıştır (Elibol, 1985, s.35). Devleti bir kısıtlayıcı araç olarak görmektedir. Bütün ideolojilerde hayali bir yansıma söz konusudur. Söz konusu bu yansıma aslında bir "Tasarım" olmasından dolayı hayali bir üretim sonucudur. Fakat Althusser, hayali üretimin sonucu olan bu tasarımsal noktada Marx ve Feuerbach ile görüş ayrılığına düşer. Althusser ideolojiyi, bireyin üretimsel ilişkisini ve devam eden ilişkisel ağını; bireyin hayali yansıması veya tasarımı olarak ele alır (Althusser, 1994, ss.51-563). Bu görüş farklılığının kaynağı ideolojinin, gerçeklik ile olan ilişkisinin yorumlanma biçiminde ortaya çıkar. Marx, ideolojiyi gerçekliğin dışında ele alırken; Althusser ise gerçekliği bir tasarımsal biçim olarak ele alır ve toplumsal bir düzey olarak belirler (Balıbar, 1991, s. 48). Dolayısıyla Althusser, ideolojiyi maddi bir varoluş olarak değerlendirir ve bunu bireyin yaşamına yansıttığını ileri sürer.

3.Sembol Ve Politik Sembolizm

Sembollerin hayatın her alanında birçok farklı tipi mevcuttur. İnsan, yaşamının her gününde birçok sembolle karşılaşır. Tarih öncesi çağlardan başlayarak, günümüze kadar gelmiş; farklı toplumlarda insanlar tarafından değişik anlamlarda kullanılan, birçok değişik sembol vardır. Bir sembolün gücü, insanın bilinçaltında oluşturduğu etkide saklıdır. Her sembolün, insan ve toplum üzerinde olumlu veya olumsuz çağrışımlara neden olabilir. Bu karmaşık sürecin temel öğesi kültürel ve ideolojik temelde oluşan semboldür. Etkileyici semboller üzerine kurulan kültürel ve ideolojik kimlik, insanı ve toplumu her zaman daha güçlü kılar.

3.1. Sembol Kavramı

Gustav Menshing'e (M.S. 1901-1978) göre her şey sembol olabilir ama hiçbir şey kendiliğinden sembol olamaz. Sembol, bir kişinin ya da bir topluluğun kurmuş olduğu bir şeydir. Sembollerin iki öğesi vardır, sembollerde ilki; sembolleştirilen veya sembol olarak kabul edilen öz, diğeri özün, özümsediği düşünsel gerçekliktir. Bu iki öğenin birleşmesinden meydana gelen sembol, sosyal hayatın her alanına ait olabilir. Menshing, her sembolün ortaya çıkardığı bir gerçeğin olduğunu belirterek; sembolün, temsil ettiği gerçekle karşılaştırılmamasını gerektiğinin altını çizer (Schimmel, 1954, s. 68). Düşünsel olarak idrak edilemeyen soyut şeyleri, idrak edilebilir duruma getiren somut şeylere veya işaretlere sembol denir (Temren,1995: 88). Sembollerin ana fonksiyonlarından biri doğru kanal oluşturarak iletişimi sağlamaktır. Kısaca özetlemek gerekirse Soyut düşünme ve kavramsal anlamlandırma iletişimin temel öğesidir. Bunun için, insanların soyut düşüncesini biçimlendiren sembolik bir dili geliştirirler (Arnheim, 2009, s. 158). İnsanın yaşadığı topluma göre öğeleri ve kültürel sembolleri vardır; toplumsal öğrenme biçimlerine göre de değişiklik gösterir.

3.2. Sembolizm Kavramı

Gerçekçiliğe tepki olarak 19. Yüzyılın sonlarına doğru Fransa'da ortaya çıkan sembolizm (simgecilik) bir edebiyat akımıdır. C. Baudelaire (1821-1867) Correspondances başlıklı şiirinde, dünyanın "semboller ormanı " olduğunu belirterek sembolizmin ilkesel sınırlarını ifade etti. Felsefi açıdan sembolizm aslında idealizmden beslendi (Özkaya, 1990, s.411). Sembolizm, bir şeyi sembol aracılığı ile anlatmak veya o şeyi, duyguya sembolik işlevsellik, katarak göstermektir. Örneğin bayrak bir ülkenin sembolik unsurudur. Haç veya hilal unsurları ise dinsel bir niteliği temsil eder. Bu semboller somut bir nesne olduğundan dolayı kişilerin bilincinde sembolize yapılan şeyle birleştirilir; böylece bir ülkeye veya

dini maneviyata karşıt duyulan bağlılık sembole yönelir. Kimliğini yitirmemiş gerçek bir sembol, algılanabilir bir yolla görülmeyen bir gerçekliğe katılım sağlayarak, birçok fikir ve duygu uyandırarak ruha işler. Örneğin, kararlaştırılmış bir fikir, ortak bir ülkü ile birbirine bağlı olan insanlar için sembol haline gelen bayrak, tarihi hatıralarla, duygularla sembolleştirilir. Bir asker, bayrağın kumaşına dokununca bu hareketinden dolayı insanda, kahramanlık, vatan sevgisi gibi milliyetçi duygular oluşur. Türk Milleti'nin yaşama şekli, istiklali, Türk Milleti'nin karakterinin bir özelliği durumuna getirmiştir (Kafesoğlu, 2002, s.223).Tarihe bakıldığında dini anlatımda sembollerin her zaman yaygın olarak kullanıldığı görülür. Dindar kesim için sembollerin dili oldukça önemlidir. Din ile semboller arasındaki ilişki tamamen sembolize ettikleri sembol arasında dini bir bağ kurmalarından kaynaklıdır. Putu sembol olarak görüp, putu sembolize edip ona tapması ve sembolize ettikleri varlığa karşı duyulan sempati sonucu putperest bir toplum oluşur. Putperestlik daha çok Ortadoğu ve Güney Asya bölgelerinde yaygındır. Günümüzde bazı çevreler Mustafa Kemal Atatürk'ün heykellerine, İstiklal Marşına ve Türk Bayrağına karşı duyulan değer, tapmak veya putperestlikle eş değer olduğunu ileri sürmektedir. Unutmamak gerekir ki dini sembollerin Allah'ın tabiatını temsil etmek için değil de onun tabiatının yorumlanması için kullanılabileceği hatırlanmalıdır, hatırlatılmalıdır (Kımpel, 1954, ss. 135-136). Kaldı ki Türk Milleti, tarihsel kültür içerisinde hiçbir zaman putperest bir toplum yapısına sahip değildir. Bunun içinde milli ve manevi değerlerine karşı olan sevgisini ve saygısını bir tapınma metodolojisi halinde değil ululama olarak göstermektedir. Bunu Türk kültür dairesi içerisindeki (Ulu Cami, Ulukışla, Uludağ, Ulu Önder, Ulu Yol, Ulu Bayrak, Ulu Hakan, vs.) simgelerinde görebiliriz. Sembolün, insanın kendisinde uyandırdığı özel anlam, insanın sosyo-psikolojik olarak neyin önemli olduğunu algılaması ile sınırlıdır.

3.3. Kültürel Sembolleştirme ve Politik İlişki

İnsanın, siyasi nesnelere ve siyasi kimliklere karşı tutumunu belirleyen ve bu belirlenen tutumun ayırt edilebilen faktörleri bilişsel, duygusal ve yargısal faktörleridir. İnsan, ideolojik döngünün işleyişinden, siyasi karakterlere ve mevcut siyasi sorunlara dair belirli bir bilgiye sahiptir. Sahip olduğu bu bilgi insanın, inandığı siyasi sisteme tamamlayıcı bir etken olarak görülür. İnsan, edindiği bilgi ile gerek arkadaş çevresi ve gerekse ailesinin etkisiyle benimsediği ideolojiye duygusal olarak uymayabilir. Bir milleti siyasi yaşamı, O toplumu oluşturan bireylerin inanç, tutum ve duygularının tümü siyasal kültürdür. İnsan, yöresel-siyasal kültürün etkisindeyken; genel siyasete biraz yabancıdır. Bu düzende insan için kendisini yöneten sistemin işlevselliği önem arz eder. Toplum içinde bu böyledir. Yöresel-siyasal kültürle harmanlanmış bir toplum, ideolojik düzenin daha geniş bir yapıya sahip olduğunun farkında değildir. Uyruk-siyasal kültür tipinde ise insan ve toplum siyasal düzenin temel yapısını oluşturur. Fakat politik kültür ile yoğrulan insan, siyasal katılım söyleminde pasif konumdadır ve toplum, iktidar tarafından yönlendirilerek düzende yaşamını sürdürür. (Emiroğlu, 2006, ss. 242-243). Aktif-siyasal kültür sisteminde insan, bulunduğu siyasi sistem bilincinin farkındalığı ile mevcut yapıda söz söyleme hakkına sahip olduğunun farkındadır ve tahakküm kümeleri oluşturarak, gazete, dergi ve sivil toplum gibi düzenin işleyişini, aksamaları belirlemeye yönelik çalışmalarda bulunabilir. Bu tür katılımcı, aktif siyasal kültür tipi gelişmiş toplumlarda rastlanmaktadır (Duverger, 1982, s.130). Semboller, içinde yer edindiği kültürün soyut ve somut ev sahipleridir. Devleti: " Kökü, gövdesi, dalları sağlam, güzel yapraklı bir ağaç" olarak kavrayan Türk düşüncesi, Anadolu'ya varıldığında bu düşüncenin şeklini çınar ağacında bulmuştur (Ögel, 1998, s. 237). Selçuklu Devleti'nin güç, hükümdarlık sembolü çift başlı kartal, ağaç ile sembolize edilir. Kartal sembolü tek başına göklere uzanan hayatın akışını sembolize eder. Selçuklu Devleti'nin, Sivas'ta bulunan mimari yapısı "Gök Medrese" de sembol olan hayat ağacı ile sembolleştirilen bu motif Gök Tanrı inanç sisteminin İslam diniyle uyumunu göstermektedir. Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla Türk dünya egemenliği ülküsü tekrar canlandı. Bu durum Osman Gazi'nin rüyasındaki, dünyayı saran bir çınar ağacı ile sembolize edilir. Eski Türk yurtlarında görülen Selvi Ağacı sembolü bugün Avrupa'da Balkanlarda, Batı Trakya'da bazı mezarlar özelliklerini kaybetseler de dağılsalar da ata ruhlarının bu uğurlu sembolleri, sessizce görevlerini sürdürmektedir (Ergün, 2012, s. 382). Kayın ağacını eski Türkler sağlam ok yapmak için kullanır. Toz dedikleri yay kılıflarını da kayın ağacı kabuklarından da çıkarırlardı. En iyi eğer ve semerler de kayın ağacından yapılırdı (Ögel, 2003, s. 92). Hiçbir Türk'ün kayın ağacına taptığı literatürde görülmemektedir. Türkler, kendi ihtiyaçları doğrultusunda sembolleri sembolleştirerek, siyasal hayatlarına devam etmişlerdir. Renklerinde sembolize edildiği siyasal hayatta Türkler, al bayrağın rengi olan kırmızı sözcüğünün yerine en çok "kızıl" sözcüğünü tercih ederek Ortaçağdan itibaren kullanmaya başlamıştır. Selçuklulardan beri Türkmenler kırmızı başlık ve kırmızı bayrak kullanmıştır. Kırmızı rengin bayraktaki ifadesi daha çok al bayrak şeklindedir. Bayraktaki "Hilal" İslamiyeti, "Yıldız" Türklüğü, kırmızı renk ise onun uğurunda dökülen şehit kanını, şehitliği sembolize etmektedir (Üçüncü 2015, ss. 495-496). Şehitlikte bir semboldür ve

bayrakla sembolize edilir. Bu ifadeye göre Türk bayrağında yer alan semboller, asıllarına uygun, gerçek anlamları dışında sembolleştirilerek politik anlam kazanmıştır. Bu semboller bize hangi topluluğun parçası olduğumuzu ve diğer toplumlardan farkımızı ortaya koymamızı sağlamaktadır. Geleneksel yaşama özgü öğrendiğimiz sembolik değerlerin, modern yaşamın içerisinde de var olduğu görülür. Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme yolunda ilerlediği süreçte Türk siyasetinde yapılan değişiklikler, basit, anlaşılır, görünebilen, temsili ve mesaj niteliğinde olmuştur. Mesela Osmanlı İmparatorluğu'nda var olan zafer ve fetih sembolleri yerini yaratıcı sembollere bırakmıştır. Yeni semboller, milliyetçilik doğrultusunda özünü kaybetmeden topluma yeniden kazandırıldı. Cumhuriyet döneminin tüm heykel ve anıtlarında, Cumhuriyet'in, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini ne şekilde aldığı sembolize edilirken diğer taraftan ortaya çıkan savunmacı Türk milliyetçiliği ile ulusal kimliği birleştiren bir tarihin yaşandığı görülür. Atatürk'ün anıtsal propagandası 1910-1930'ların mimari milliyetçiliğindeki tek temel farktır. Cumhuriyet meydanlarının neyi amaçladığını gösteren derin mesaj içeriğine sahip Atatürk anıtlarıdır. Bu anıtlar, devletin yaşadığı aynı olayları, değişik yerlerde daha çok ulusa aktarmasına kolaylık sağlamak amacıyla da çoğaltılırdı. Böylece Cumhuriyetin ilk döneminde Milliyetçi fikrin daha çok kitlelere yayılması kolaylaştırıldı. Halkın yüzde doksanının okuma yazma bilmediği ülkede Cumhuriyetin ilanına kadar heykelcilik, bir politika aracı, ün ve sembolik sermaye değildir (Tuncay, 2005, s. 236). Cumhuriyet'in ilk döneminde yapılan tüm heykel ve anıtlar Atatürk'ün Nutuk'ta bahsettiği Cumhuriyetin ortaya çıkışının resmi tarihinin sembolleştirilmiş haliydi. Kurtuluş Savaşı sonrasında Atatürk heykel ve anıtları var olan siyasal rejimin ideolojisini gösterme amacı ile sembolik önem kazandı. Atatürk'e putperest diyenler için aynı zamanda Atatürk, heykelciliği ulusal amaçları gerçekleştirmede önemli bir araç ve mesaj algısı yaratmak ve İslami görüş açısında da heykelciliğe meşruiyet kazandırmayı amaçladı. Ulusal bilinç yaratılmak hedeflendi. Atatürk heykellerinin çağrıştırdığı anlam egemenlik, medeniyet ve ayakta durmak olarak ifade edilir. Atatürk kendi yapılan heykellerinin hiçbirine katılmamıştır. Ankara da ki meşhur Atatürk Anıtı, tüm milletin, müttefik güçlere karşı topyekûn mücadele ettiği ve üstlendiği savaşı anlatmaktadır. Burada ki görüntü milletin içinde bulunduğu ölüm kalım mücadelesini ifade etmekte olup, ulusal bilincin sembolü olan bir önder ve halkı temel alır. Atatürk anıtlarının temelinde Kurtuluş Savaşı'nın izlerine dikkat çekilmektedir. Verilmek istenilen mesaj Atatürk'ün, Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştirerek, ülkede milli bilinci ve duygu hassasiyetini arttırdığı, ülkeyi modernleşme ve çağdaşlaştırmaya çalıştığı hatırlatılır ve hatırlatılmak, istenilir.

1. Sonuç

Kültür, insanın yaşamı değerlendirme biçimi, yaşam tarzı ve siyasal tercihleri ile yoğrulmuş bir hamurdur. Milli kimliğimiz, ortak bir kültür, dil, tarih ve coğrafyadan gelir, bilindik sembollerle dışsal olarak ifade edilir. Paylaşılan semboller, aidiyet duygumuzu güçlendirir. Bir iletişim ürünü olarak ortaya çıkan semboller her zaman toplumda kendisini gösteren önemli bir ifade aracı olarak görülür. Kuramsal olarak ideoloji, doğrudan gerçeklik ile ilişkili olmayıp; dolaylı yönden bir ilişki içerisindedir. Bu ilişki hayali yansımanın bir tasarımı olarak gerçeklikle maddi bir bağ kurar. İdeolojiler kendi devamlılıklarını sürdürebilmek için üretim yapmak zorundadır. Bu ideolojik üretim kendi hâkim olduğu grubu iktidara taşımayı veya egemen olmayı amaçlar. Bu üretimin yapıldığı mücadelede ideolojiler, kendilerini korur ve muhafaza ederler.

Siyaset, kültürden ve ideolojiden beslenerek, sembollerle eylem ve söylemleri gerçekleştirmeye çalışır. Böylelikle siyasi saha sembollerin, sembolik ifadelerin (ifade ve dil yoluyla) daha yoğun olarak kullanıldığı bir alan durumuna gelir. Siyasi semboller aslında siyasi kimlikleri yönlendirir aynı zamanda siyasi grubun iç dinamiğini sağlar ve siyasi söylemi yaygınlaştırır. Bütün politik semboller veya sembolik davranışlar, siyasi alanın her bölgesinde yayılım gösterdikleri için artık siyasetin daha fazla sembolik şekillerle ifade edildiği görülür. Politik sembollerin yayılmasıyla siyasi kimlikler, popüler imkânları kullanmaya başlamıştır ve siyasi kimlikler bu imkânları kullanarak popüler kültür tarzlarını etkin ve yaygın bir şekilde sürdürmüşlerdir. Politik semboller, daha çok popüler kültüre ait ürünlerle değil geleneksel kültüre ait değerler ile sunulur oldu. Genel çerçevede iktidar, egemenliğinin devamlılığını sağlamak amacıyla kendi politik sembollerini; kültürel ve ideolojik olarak kullanır. Bunu yaparken de hem popüler kültürden hem ideolojiden hem de toplumsal eğilimlerden faydalanır.

Kaynakça

Alakalı,T.,Sambe,S.A.,Tondo,A.W.,(2014).“*Politicalsymbolismandmassmobilisationforpoliticalparticipation İn Nigeria*”. American International Journal Of Research İn Humanities, Artsandsocialsciences, 6(1), March- May.

Althusser, L., (1994). İdeoloji Ve Devletin İdeolojik Aygıtları, 4.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Andrew., H., (2007). Siyasi İdeolojiler, (Çev. Ahmet Kemal Bayram). Ankara: Adres Yayınları

Arnheım, R.,(2009). Görsel Düşünme. İstanbul: Metis Yayınları.

Balıbar, E., (1991). Althusser İçin Yazılar, İstanbgul, İletişim Yayınları.

Cassırer, E. (1980). İnsan Üstüne Bir Deneme (Çev. Necla Arat). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Cassırer, E. (2005). Kültür Bilimlerinin Mantığı Üzerine (Çev. Milay Köktürk). Ankara: Hece Yayınları.

Duverger, M., (1982). "*Siyaset Sosyolojisi*", İstanbul: Varlık Yayınları.

Elibol, S., (1985). "İlim Ve İdeoloji" 2. Baskı, Ankara: Birlik Yayınları.

Emiroğlu, A., (2006). "*Toplum Bilimsel Siyaset*". Bursa: Ekin Yayınları.

Ergun, P., (2012), "*Türk Kültüründe Ağaç Kültü*". Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları

Ertürk, H. A. Ve Gülsünler, M.E., Demokrat Parti'nin 1946-1950 Yılları Arasındaki Halkla İlişkiler Stratejileri, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi Temmuz 2012, Cilt 7 Sayı 3, Konya Issn:1302-2865 2012 Ss. 90-99.

Herbert, M., (1968). "Tek Boyutlu İnsan: İleri Endüstriyel Toplumun İdeolojisi Üzerine İnceleme" (Çev. Seçkin Çağan). İstanbul: May Yayınları.

Kafesoğlu, İ., (2002). "*Türk Milli Kültürü*". İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kantar, G., (2018) 15 "Temmuz Sonrası, Türk Siyasetinde Mhp'nin Tutumu" Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi, Volume Iıı, Issue I, Nevşehir.

Kimpel, F.B., (1954). "*Thesymbols Of Religiousfaith*" , New York

Koç, T. Y., (2011) 12 Eylül'den 12 Haziran'a Siyasi Partiler, Seta Sayı: 41 Http://File.Setav.Org/Files/Pdf/12-Eylulden-12-Hazirana-Siyasal-Partiler-Ak-Parti.Pdf

Kuçuradi, İ. (2009)."*Uludağ Konuşmaları"* 4.Baskı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Ögel,B., (1998). "*Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*". İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Ögel, B., (2003). "*Türk Mitolojisi*",Cilt 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Özkaya, T., (1990). "*Rus Edebiyatında Sembolizm*" Ankara Üniversitesi Dtcf Dergisi, Cilt 33, Sayı 1-2.

Schimmel, A., (1954). "*Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir*?". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt Iıı, Sayı 3-4

Temren, B., (1995). "*Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi*" Ankara.

Tunçay, M., (2005). "*Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması"*. İstanbul.

Türkkahraman, M., (2000). *"Siyasal Sosyalleşme Ve Siyasal Sembolizm*. İstanbul: Birey Yayınları.

Üçüncü, U., (2015). "*Türkiye de Bayrak Algısı*". Tarih Okulu dergisi, 8-22 Haziran, İzmir.

CASE OF SEJDIC AND FINCI AGAINST OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Nikolina KUNİC[*]

Abstract

The Dayton Agreement has stopped the war in Bosnia and Herzegovina and, as a result, one of the most complicated political systems in the world has been created. With the constitution a high level of discrimination has been introduced against all those who do not belong to one of the three main ethnic groups. The result of this political system has been the case known as "Sejdic and Finci" at the European Co-urt of Human Rights in Strasbourg. Certainly, the most famous examples of the discrimination is the B&H Constitution itself and the Electoral Law which can be characterized as discriminatory because it does not providing all citizens equal access to the political rights. With the court decision Bosnia and Herzegovina is obliged to change its constitution and electoral rules regarding the election of the State Presidency and the House of Peoples of the Parliamentary Assembly.

Key Words: Case Sejdic-Finci, Bosnia and Herzegovina, European Court for Human Rights, Discrimination

Introduction

In this research paper we will deal with the problems of discrimination of *other* people in Bosnia and Herzegovina, whose human rights are violated by the highest legal act of a state, the Constitution of Bosnia and Herzegovina. Based on the discrimination of certain national minorities in Bosnia and Herzegovina, the decision of the European Court of Human Rights in Strasbourg resulted in the appeal of Roma, Dervo Sejdic, and the Jew, Jakob Finci (*both citizens of Bosnia and Herzegovina*). During the work, we will analyze the core of the problem of discrimination in Bosnia and Herzegovina, linking with the decision of the Court itself.

This topic is of great significance for the society in Bosnia and Herzegovina, because it is unacceptable that in the 21st century in a European country certain rights are denied to national minorities through the highest legal act of a state, and thus violate the European Convention on Human Rights. At the same time, the current problem of implementing the decision of the European Court of Human Rights is blocking the path of Bosnia and Herzegovina towards further integration, but it is also a threat to its membership in many organizations, and above all to the European Union.

By signing the Dayton Agreement and the creation of the Constitution of Bosnia and Herzegovina, the war stopped and one of the most complicated political systems in the world was created. Considering that political leaders will, after a certain period of time, meet and amend the Constitution, in order to make the state of B&H more functional, there is an even greater problem, the problem of discrimination within the Constitution itself. This paper seeks to fill a gap in currentpolitical situation in Bosnia and Herzegovina, analyzing whether the ruling is more than a human rights issue, looking at the wider economic and political implications of the failure to implement the court ruling. Furthermore, this paper seeks to consider the steps Bosnia is and could be taking towards implementation of the ruling. Immediate constitutional regulation also introduced wide discrimination against all those citizens who are not counted in majority nations. The key question is, how will Bosnia and Herzegovina implement Constitutional reforms, the decision of the European Court of Human Rights, and finally stop violating basic human rights.

Applicatıons Before The European Court Of Human Rights

Jakob Finci (1943), Jew, graduated from the Gymnasium and the Faculty of Law in Sarajevo, and since 1966 he works as a lawyer - an expert in international trade law. In 1991 he was one of the initiators of the restoration of the Jewish cultural, educational and humanitarian society "La benevolence" and his first vice-president. He is the President of this company since 1993. The Benevolence Association of Fine Arts was active during the war in Bosnia and Herzegovina by helping the population in Sarajevo.

Before the war, Benevolence received humanitarian aid from older Jews who were in Dubrovnik at the time of the siege. Over time, Benevolence became the only humanitarian organization to provide

[*] Trakya University, Institute of Social Sciences, Department of International Relations. PhD student

assistance regardless of nationality. In 1995, he was elected the first president of the Jewish Community of Bosnia and Herzegovina. Vice President of the Fondeko Association and member of the Association of Independent Intellectuals Circle 99.

From September 1996 to April 2000 he is the Executive Director of the Open Society of B&H - Soros Foundation for Bosnia and Herzegovina. From 2000 to 2008 he was the first director of the Civil Service Agency of Bosnia and Herzegovina. Since 2008 he has been the ambassador of Bosnia and Herzegovina to Switzerland. He specializes in commercial law, privatization and organization of humanitarian work. He held a series of lectures on these topics and participated in numerous international meetings and conferences.

Dervo Sejdic (1956), Rom, pre-war policeman and fighter for Roma rights. He is known for his long-term involvement in the non-governmental sector and work on solving Roma problems in Bosnia and Herzegovina. This longtime secretary of the UG "Roma brothers" from Sarajevo is currently serving as the coordinator of the Roma Council of Bosnia and Herzegovina. During the war, he became aware that without political engagement, the Roma have no opportunity to rectify their situation, and such a possibility is a state that the citizen did not allow. With the support of others, of which the legal assistance of Javier León Diaz, the international expert he met in BiH, was the key legal success, he succeeded. The verdict in his case, which established discrimination and violation of the European Convention on Human Rights, that today is the main condition BiH must fulfill on the European path.

Sejdic And Finci Against Bosnia And Herzegovina

The decision of the European Court of Human Rights (ECHR) in Strasbourg in the case of " Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzegovina[1]" confirmed what has been known for a long time. The political system in Bosnia and Herzegovina (BH) does not allow minorities to actively participate in the elections, for there is no objective justification, and therefore this impossibility is contrary to the spirit and the letter of the European Convention on Human Rights. For this reason, as well as others, B&H has been sued before the Human Rights Court by the president of the Jewish Community of B&H and the Bosnian and Herzegovinian diplomats Jakob Finci and Dervo Sejdic, a former member of the Council of Roma in BH.

The case of Sejdic and Finci v Bosnia and Herzegovina arose from separate claims being brought to the European Court of Human Rights, where both parties claimed that the Bosnian constitution to be discriminatory on the base of race, religion and association with a national minority, with reference to a failure to comply with Protocol 12 of the ECHR. Whilst Sejdic, a Roma Bosnian was unable to stand as a candidate for the presidency, Finci a Jewish Bosnian was prevented from being a candidate for the House of Peoples of the parliamentary assembly. Both argued that their inability to stand for high office positions were a direct result of Articles IV and V of the Bosnian constitution (Bosnian Constitution 1995) which reserves these positions for the constituent peoples. The constituent peoples comprise of Bosnian Serbs, Bosnian Muslims and Bosnian Croats, the majority peoples when the Dayton Agreement was drafted in 1995. Those residing in Bosnia and Herzegovina who identified with different ethnic groups than the constituent peoples were classified as 'others', segregated from the majority population. Thus, as 'others', both were ineligible to stand for the positions they wished to run for. The Grand Chamber ruling in December 2009, found that Bosnia and Herzegovinia had violated Protocol No.12 and Article 14 of the Convention due to the ethnic discrimination enshrined in its constitution (European Court of Human Rights, 2009). The court ruled that these discriminatory provisions lacked the necessary proportionality to make them justifiable, although did not rule on whether the exclusion of ethnic minorities to sit in High Office positions served a legitimate aim.

The reason why the lawsuit was filed by Finci and Sejdic lies in the discrimination of members of minority communities in B&H. Let us remember, according to the Dayton Constitution, only members of the constituent peoples - Bosniaks, Croats and Serbs - can be elected to the Presidency of B&H and the "Upper House" - the House of Peoples of the Parliamentary Assembly of B&H. Access to minority communities is disabled because the Post-Dayton, Bosnia and Herzegovina state was built with clear ethnic and entity proportions[2]. This threefold division of power does not, of course, characterize only the Presidency of BH and the House of Peoples of the Parliamentary Assembly of the BH, but also many other institutions and administrative authorities at the state, entity and cantonal level. The rule of ethnic-entity

[1] European Court of Human Rights (2009): Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Sejdic and Finci v. BiH, http://www.coe.ba/web/index.php?option=com_content&task=view&id=438

[2] Ibrahimagić, O., Seizović, Z., Arnautović, S. *Politički sistem Bosne i Hercegovine*

proportions should (o) strengthen peace and respect among the three major ethnic groups. There were no places for minorities and those not ethnically opposed (so-called *Bosnians*). But this is often an obstacle to further development of the country, especially in the context of the construction of a functional state that seeks membership in the European Union. The basic characteristic of modern constitutional development of BiH is the fact that it has been de facto brought on peaceful negotiations and formally forms part of an international agreement[3].

The BiH Constitution was agreed in addition to the international treaty - the Dayton Peace Agreement in Annex 4. The constitutional character was recognized by the authority of the Dayton Peace Agreement, the B&H Constitutional Law and the decisions of the Constitutional Court of B&H. However, it can not be seriously asserted that Annex 4 is the constitutional text of the bosnian and herzegovinian people (state people)[4]. Namely, the preamble of the B&H Constitution lists the peoples as the bearers of the Constitution of B&H, namely Bosniaks, Croats and Serbs, as well as the *Other* and citizens of B&H, and determines them as constituent peoples. The principle of an abstract citizen is not envisaged in Dayton's constitutional solutions, and citizenship is only a requirement of enjoying the political rights of constituent peoples. The rest of the Constitution of Bosnia and Herzegovina does not say anything, but the interpretation comes to the conclusion that it is about:

- national minorities, altogether seventeen currently recognized by law in B&H, and

- broader meaning - people who are not ethnically identified (eg "Bosnians" and / or "Hercegovci") who are B&H citizens.

In cases of the override of one of the groups, there is a mechanism for blocking decision-making through a system of vital national interest (Article 4, paragraph 3e of the B&H Constitution). However, the development of the principle of the constitutionality of peoples throughout B&H was accompanied by an active activity of the Constitutional Court of B&H, specifically through this introductory chapter of the mentioned decisions on the constitutiveness of the people. Starting from the earlier concept, according to which the constituency of the people was exhausted in parts of the territory of B&H (Serbs in the Republika of Srpska and Bosniaks and Croats in the Federation of B&H), to the concept that the three ethnic groups are constitutive in the entire teritory of B&H, the Constitutional Court acted as a factual constituent, constitutional system in B&H.

Although the constitutional system was changing, it still became a general assessment of discrimination. Discrimination is the result of the incomplete implementation of the Decision on the Constituency of the People in B&H, as well as the discriminatory attitude of the Constitution of B&H towards the constituent peoples, and from which entity they come from, and the ethnic minorities and ethnically unidentified ones regarding the enjoyment of political rights throughout the territory of B&H. In particular, a Serb from the Federation of Bosnia and Herzegovina, that is, a Bosniak or a Croat from the Republika of Srpska, do not yet have a passive voting right in the sense that they can not be elected for members of the B&H Presidency. The possibility of being elected for the same function is formally denied to members of national minorities and persons who are not identifiable in B&H. In addition to this impossibility regarding executive power, discrimination continues to apply to the right to vote in the House of Peoples of the Parliamentary Assembly of B&H. The decision of the European Court of Human Rights in the Sejdic and Finci v Bosnia and Herzegovina case confirmed and violated the political rights of national minorities through its authority by discriminating the constitutional text of B&H.

Attempts Of The Constitutional Reforms

The report of the Venice Commission states that "the Constitution was drafted and adopted without the participation of citizens of Bosnia and Herzegovina and without the application of procedures that would give democratic legitimacy[5]", concluding that reforms of the Constitution of B&H will be required in order for the country to be able to join the European Union. Similar observations were made by independent Bosnian analysts. On several occasions, they tried to point out the weakness of the Constitution, whether it was done by politicians and the international community, or by civil initiatives. To date, however, these attempts have not been harmonized, significantly limiting their potential.

[3] Šarčević, E. *Dejtonski ustav: Karakteristike i karakteristični problemi*, str. 57.
[4] Ibid, p. 61.
[5] Venice Commission. Opinion on the Constitutional Situation in Bosnia and Herzegovina and the Power of the High Representative 6,2. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2005)004-e

The most significant independent political attempt that was aimed at relatively large constitutional changes occurred in 2005 and 2006 in a process that became known as the *April package*[6]. These attempts consisted of closed-door negotiations involving US diplomats and advisers to the leaders of the eight leading political parties, resulting in a package of reform amendments, including the indirect election of Presidency members, with one President and two Vice Presidents, a stronger Council of Ministers led by the Prime Minister, whose responsibilities would be clearly defined, a larger Parliament, with an improved House of Representatives and a reformed House of Peoples, and a simpler and more explicit agreement on the competencies of the state and entities. Following the failure of this reform, there were two more attempts to change the Constitution by politicians and the international community. The Prud Agreement[7], which lasted from November 2008 to January 2009, achieved only a few basic reform principles, however, succeeded in paving the way for the incorporation of the Brcko District under the jurisdiction of state institutions of B&H and the Constitutional Court - which was the first and last amendment to the Constitution of the Dayton Agreement.

The Butmir process[8] followed, through which the US and the European Union expressed their desire to review some of the amendments negotiated for the April package; This process did not come to support the political parties. Also, there were numerous civil initiatives to reform the Constitution, starting with the Center for Security Studies (CSS), the Helsinki Committee for Human Rights in Bosnia and Herzegovina, the Swiss Office for Cooperation in Bosnia and Herzegovina, the Association of Young Lawyers in Bosnia and Herzegovina (later changed the name of the Law Institute of Bosnia and Herzegovina), the Citizens' Forum Tuzla as well as many others.

Nevertheless, in 2012, despite all these efforts and activities, constitutional reform is not an important topic of debate, both domestic and international politics, and when discussed, it is focused solely on the implementation of the Sejdic-Finci judgment. After 2012 and the last of the years, there were no significant changes when it comes to the implementation of the Sejdic-Finci case against Bosnia and Herzegovina.

Bosnia And Herzegovina And International Community

The involvement of international actors in bringing an to end the war, which tore through Bosnia between 1992 and 1995, through the Dayton Agreement (DPA) has lead to international influence remains prevalent in Bosnian politics. In particular, the DPA provided for the creation of the Office of High Representative (OHR) with the mandate of implementing the civil aspects of the agreement, a role which has been fulfilled exclusively by non-Bosnian nationals including Lord Ashdown. With the EU and USA playing key roles in both the negotiation and execution of the DPA, with annex four comprising of the Bosnian Constitution, these parties should be keen to see the removal of the ethnically discriminatory provisions which they are partly responsible for, given the importance they place on upholding human rights. However, since the European Court of Human Rights ruling, there has been a fall in international calls for political reform[9]

With Bosnia continuing to miss deadlines and not progressing with their journey to possible EU membership, there is a risk that international actors will lose interest in Bosnia, focusing their attention elsewhere. Moreover, without international involvement, there is the risk that the constitution will continue to contain discriminatory provisions as the political parties continue to focus on party interests, rather than focus on implementing the ruling. This was evident in the recent attempts to reform the police system in Bosnia where the European Union Special representative (currently also acting as OHR) became involved to ensure the reforms occurred[10]; without international involvement, party politics would have prevented

[6] Aprilski paket. Amandmani na Ustav Bosne i Hercegovine. Amandman I (2006.) http://www.koreni.rs/wp-content/uploads/2014/06/Aprilski_paket1.pdf

[7] The Prud Agreement (January 2009) is based on the first and broader Joint Statement of the same political leaders (Odzak Declaration 8, November 2008) which is also dealt with the controversial issues of the State property, the constitutional status of the Brcko District, the creation of the Fiscal Council and Reforms of the Council of Ministers.

[8] Constitutional reform in Bosnia and Herzegovina: preparing for EU accession, *Florian Bieber*, Policy Brief, April, 2010 https://www.epc.eu/documents/uploads/1087_constitutional_reform_in_bosnia_and_herzegovina.pdf

[9] Human Rights Watch (2012) 'Second Class Citizens: Discrimination against Roma, Jews and other National Minorities in Bosnia and Herzegovina', April 4 2012, http://www.hrw.org/reports/2012/04/04/second-class-citizens accessed 23 Octobre 2019

[10] Brljavac, Bedrudin (2012) *Assessing the European Criteria in Bosnia and Herzegovina: A litmus test for the European Union* Journal of Comparative Politics Volume: 5; Issue: 1;pp 4-23.

these reforms. International involvement remains imperative to Bosnian progress; the role of the EU to ensure reform cannot be underestimated. As a result, the possibility of distance forming due to Bosnia's inability to implement the ruling has the possibility consequences in the wider political sphere.

Possible Solution Of Sejdic Finci Case

Bosnia and Herzegovina was highlighted in 2003 as a potential candidate for EU membership. To join the EU, B&H must, among other things, align the EU human rights criteria. To this end, a key prerequisite is the execution of the judgment of the European Court of Human Rights in Sejdic-Finci case since it promotes equal political rights for all citizens of BH. It's implementation will not mean automatic EU accession, but it will be a significant step in that direction. However, since the 2009 ruling, little has been done to address this complex issue. Generally, B&H leaders agree that formal discrimination must be eliminated, but finding solutions has proved to be difficult. Until now, three major initiatives to change the constitution have failed. Before the 2010 general elections, a parliamentary working group and an action plan for the implementation of ECtHR provisions were established, but again without results.

In order to solve this complex issue, it is necessary to make certain steps. B&H is an example of true consociational democracy[11].In the example of consociational democracy, the role of the head of the state is important. On the example of Switzerland, which is much different from Bosnia and Herzegovina, again we can find some specificities with Bosnia and Herzegovina to explain the functioning of the state. In Switzerland there is no role head of the state because the role of the head of state in turn, for a limited period, is done by one of the members of the Swiss government. In Bosnia and Herzegovina, we have a tripartite Presidency of BiH and, consequently, the head of the state. By abolishing the Presidency of Bosnia and Herzegovina and focusing on the executive being able to the Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina, Bosnia and Herzegovina would move from the present semi-presidential political system to a group of states with the assembly political system. The Council of Ministers would take on the competences that have until now been constitutional provisions in the previous Presidency of Bosnia and Herzegovina. In short, this presented an example offers a solution to problems resulting from the judgment in the Sejdic-Finci. If the collective presidency can not play the only remaining role - a source of national unity that operates beyond everyday political carnival and with the aim of collective interests of all citizens of BiH - then there is no last reason for the survival of that institution.

There are other examples of consociational democracy such as the Lebanese[12] and Belgian[13] examples. The example of Switzerland is one of the most acceptable for the Bosnian-Herzegovinian situation. Not only does the system abolish a voluntary institution without significant powers and without the strength to stabilize society, but the final decision to retain or break the "constituent" barrier is put into the hands of citizens, who as voters have a chance to choose the political options of a true civilian rather than ethnic origin, and thus lead to someone who is "just" a citizen of Bosnia and Herzegovina.

Conclusion

Based on international literature, it can be agreed that Bosnia and Herzegovina is a complex state. Some go even further and say that state institutions in Bosnia and Herzegovina are dysfunctional, i.e. that they lack a more functional and modern political system. Multiple checks, balancing, ethnic proportionality in almost all areas of a weak state institution, and extreme decentralization also makes it difficult to effectively manage the system. It can be concluded that the constitution for daily use is politically impractical and that he needs a reform. In order to achieve clarity, it is necessary to consider the constitutional structure. Thus, the Constitution of Bosnia and Herzegovina is a special case. It is an integral part of the Dayton Peace Agreement. This agreement is the basis for stopping the war in Bosnia and Herzegovina.

---

[11] Consociationalism by defenition of Enciclopedia BritannicaConsociationalism, a stable democratic system in deeply divided societies that is based on power sharing between elites from different social groups.it was conceptualized in the 1960s, in particular by Arend Lijphart, and is used today as both an analytical and a normative category. Based on a number of factors, it takes different forms in different countries, and it has been widely criticized. https://www.britannica.com/topic/consociationalism

[12] The future of Democracy in Lebanon, Riad al-Khouri 1, UNISCI Discussion Papers, Nº 12 (Octubre / October 2006) ISSN 1696-2206, https://www.ucm.es/data/cont/media/www/pag-72529/UNISCIKhouri12.pdf

[13] Belgian Democracy: Its Early History, Henri Pirenne-Professor of Mediaeval and Belgian History in the University of Ghent, Batoche Books Kitchener 2004,
https://socialsciences.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/pirenne/BelgianDemocracy.pdf

At the same time, he should have enabled the coexistence of the so-called constituent peoples in the common state. The monitoring of the implementation of the agreement was entrusted to the High Representative for Bosnia and Herzegovina, appointed by the international community. We can ask a number of questions from the above question. This paper dealt with the consequences for the constitutional order in Bosnia and Herzegovina and its further process of democratization of the political system of Bosnia and Herzegovina, and how to achieve this democratization itself. Although the Court's decision is binding on the Bosnian government, it will require a significant constitutional change granting equal political participation to all minorities in the country. The Strasbourg Court ruled that constitutional provisions, which allow minority members practically to prevent them from participating in elections, have no objective and reasonable justification and contrary to the European Convention on Human Rights. The current constitution, or the Dayton Agreement, roughly violates the rights of citizens who do not belong to one of the three constituent peoples because they have no opportunity to run for high office, primarily for the State Presidency and the House of Peoples of the State Parliament. Bosnia and Herzegovina is required by this judgment to expel from the Constitution the discriminatory provision and to ensure the equality of all citizens.

As a final thought, it should be pointed out that Bosnia and Herzegovina should begin to address certain problems in functioning and respect for human rights as soon as possible, because in all this price of non-functionality, inability to realize basic human rights, all its citizens are paid, regardless of ethnic, religious, racial or any other affiliation. If Bosnia and Herzegovina acted on the example of Switzerland, Bosnia and Herzegovina would have a simple political system with a single parliament and a concentrated executive power in the reinforced Council of Ministers. Despite public support, the future of Bosnia as an European Union member is only possible if political parties put ethnic feuds aside and find a solution to the court's ruling and jumpstart their journey to membership and future stability and prosperity

Literature

Aprilski paket, (2006)., Amandmani na Ustav Bosne i Hercegovine. Amandman I. http://www.koreni.rs/wp-content/uploads/2014/06/Aprilski_paket1.pdf

Bieber, Florian (2010)., *Constitutional reform in Bosnia and Herzegovina: preparing for EU accession*, Policy Brief.
https://www.epc.eu/documents/uploads/1087_constitutional_reform_in_bosnia_and_herzegovina.pdf

Bieber, F. (2009)., *Bosna i Hercegovina poslije rata: Politički sistem u podjeljenom dru-štvu*, Buybook, Sarajevo.

Begić, K. (1997)., *Bosna i Hercegovina od Venceove misije do Daytonskog sporazuma (1991-1996.)*, Bosanska knjiga, Sarajevo.

Brljavac, Bedrudin (2012)., *Assessing the European Criteria in Bosnia and Herzegovina: A litmus test for the European Union* Journal of Comparative Politics Volume: 5; Issue: 1;pp 4-23.

Council of Europe (1953)., *' European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*', http://www.echr.coe.int/nr/rdonlyres/d5cc24a7-dc13-4318-b457-5c9014916d7a/0/englishanglais.pdf, accessed 2 August 2019.

Council of Europe (2010)., 'The urgent need for constitutional reform in Bosnia and Herzegovina' *Parliamentary Assembly*, Document 12222, 2019.

ECtHR 22 December 2009, Case no. 27996/06 and 34836/06, Sejdić and Finci v.Bosnia and Herzegovina, Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Sejdic and Finci v. BiH, http://www.coe.ba/web/index.php?option=com_content&task=view&id=438

Ibrahimagić O., Seizović. Z., Arnautović, S., (2010)., *Politički sistem Bosne i Hercegovine 4 (Tom I i II)*, Promocult, Sarajevo.

Kasapović, M. (2005)., Bosna i Hercegovina: Podijeljeno društvo i nestabilna država, Politička kultura, Zagreb.

Lijphart, A. (1999)., Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries, Yale University Press, New Haven, CT.

US Department of State (2012)., 'Background note: Bosnia and Herzegovina' 14 May 2012 http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2868.htm accessed 20 August 2019.

Pirenne, H. (2004)., Belgian Democracy: Its Early History, -Professor of Mediaeval and Belgian History in the University of Ghent, Batoche Books Kitchener.
https://socialsciences.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/pirenne/BelgianDemocracy.pdf

Riad al-Khouri, (2006)., *The future of Democracy in Lebanon*, UNISCI Discussion Papers, Nº 12 (Octubre / October 2006) ISSN 1696-2206. https://www.ucm.es/data/cont/media/www/pag-72529/UNISCIKhouri12.pdf

Seizović, Zarije, (2014)., *Paradigma Bosna: juče, danas, sutra*, Dobra knjiga, Sarajevo.

Seizović, Zarije, (2014)., Konstitutitvni narodi i ustavne promjene (Constituent Peoples and Constitutional Changes), drugo dopunjeno izdanje, Dobra knjiga, Sarajevo.

Šarčević, E. (2009)., *Dejtonski ustav: Karakteristike i karakteristični problemi,* Konard Adenauer Štiftung, Predstavništvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.

Trnka, K. (2009)., et al. Proces odlučivanja u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine, Fondacija Konrad Adenauer, Predstavništvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.

Venice Commission.,Opinion on the Constitutional Situation in Bosnia and Herzegovina and the Power of the High Representative 6, 2.
https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2005)004-e

LEADERSHIP IN THE BALKANS

Korhan ARUN[*]

Abstract

Some nations are related to their history, geography, or economy. However, the Balkans are driven by their Leaders, not their history. It is crucial to determine the leadership types of Balkan Nations leaders. In this paper, Western Balkans; Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Montenegro, and Serbia are addressed to show the differences or relatedness of the leadership styles. To reach that purpose, qualitative research methods will be used. The artifacts of social communication will be examined as systematically and objectively, identifying unique characteristics of messages. This technique is a content analysis. Proportions and frequency distributions of the critical variables are helpful. However, these descriptive statistics do not necessarily reflect the nature of the data or variables. So, the underlying meaning will also be defined. Critical Variables in Leadership Theories are characteristics of leaders, characteristics of followers, and characteristics. To analyze content, criteria of selection will be characteristic of the leaders. Because other vital variables are relative and time stamp can be biased if the founding or leaders are not acting simultaneously zones. Key characteristics of the leaders are Traits (motives, personality), Values, integrity, and moral development, Confidence and optimism, Skills and expertise, Leadership behavior, Influence tactics, Attributions about followers, and Mental models (beliefs and assumptions). With the basis of the critical characteristics, significant leadership approach will be defined. These approaches to leadership will be the trait approach, the behavior approach, the power-influence approach, the situational approach, and the integrative approach**.**

Key Words: Leadership, Balkans, Leadership Characteristics, Content Analysis

Introduction

Leadership is the process of influencing, understanding the needs to be done and how to do it, and facilitating individual and collective efforts to accomplish shared objectives (G Yukl, 2013). From this definition, we should parse the needs, process, shared the objective, and united efforts. In the geographically, close and historically connected citizens living in the Balkan region, have different leadership perspectives. In these paper, relevant writings and research related to Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Montenegro, and Serbia is reviewed in order to expected differences in leadership behavior of managers across these countries.

Examining leadership in the Balkan region is crucial because first the leadership is a very relative to context and culture-sensitive area, second the leadership in the East European context is limited, but there is a need for changes in leadership styles, and third the interaction between Western and East European management process has been the major causes of the problems (Suutari, 1998).

There is something general enough in leadership behavior that could be compared across countries; however, these cultures differ in the form of individuality and uniqueness (Adler, 1956; Hofstede, 1984).

Methodology

Organizational behavior of culture has been researching the practices in the context of different cultural dimensions (Suutari, 1998). To review these subjective areas, content analysis will be used. In content analysis, researchers examine artifacts of social communication. Typically, these are documents or documented verbal communications. From these perspective, speeches, the Internet, or any item that can be made into the text is amenable to content analysis. The artifacts of social communication will be examined as systematically and objectively, identifying unique characteristics of messages.

Proportions and frequency distributions of the critical variables are helpful. However, these descriptive statistics do not necessarily reflect the nature of the data or variables. So, the underlying meaning will also be defined. Sociological constructs are based on a combination of the researcher's scholarly knowledge and knowledge of the substantive field under study.

[*] Associate Prof. Dr., Tekirdag Namik Kemal University, karun@nku.edu.tr

Critical Variables in Leadership Theories are characteristics of leaders, characteristics of followers, and characteristics of the situation (Gough, Harper, Hill, Selden, 2009; G Yukl, 2013). To analyze content, criteria of selection will be characteristic of the leaders. Because other key variables are relative and time stamp can be biased if the founding or at present leaders are not acting at the same time zones.

Leadership in Albania

The most recent and eighth presidential elections were held on April 2017("Albania's president announces new election date, contradicts PM," 2019). "*In the fourth round the incumbent Chairman of the Parliament of Albania, Ilir Meta was elected as seventh President of Albania with 62% Members of Parliament*" (28 April 2017). "Power, duties, and responsibilities of the Albanian President are coming from the Constitution"("Constitutional history of Albania," 2019).

In March 2012, Meta received " *the Most Positive Personality for 2010 in Foreign P*olicy " award by International Institute " IFIMES " in Ljubljana, Slovenia. The Institute praised Meta's vision with the head of Albanian diplomacy as a political personality with a regional weight and with a clear purpose to create a more open, positive and integrated region. Meta declared his adherence to traditional religious values. Addit*ionally, "Meta has been widely described as a kingmaker in past coalition* government" (Semini, 2017) so it can be said that he emphasis on follower welfare and development. "*He has been sworn in during an extraordinary session of parliament to back democracy*" (Semini, 2017). In the same time, he announced his resignation to solve the political crisis (Semini, 2019). There is a consistency in an Albanian leader's words, actions, and values positive leader values, leader self awareness, and a trusting relationship with followers.

The definition of authentic leadership varies (Duncan, Green, Gergen, & Ecung, 2017), but they all emphasize the importance of consistency in a leader's words, actions, and values (Hiebert Klatt, 2001). "*The Albanian President resigned for political stability*" ("Website Zyrtar," 2019). He has mentioned political stability 27 times in his speeches ("Ilir Meta," 2019) and resigned to help this aim. Additional aspects of authentic leadership style include leader values, self awareness, and a trusting relationship with others. These leaders have a high self awareness about their values, internalized moral perspective, emotions, balanced processing, and abilities(Duncan et al., 2017; Neider & Schriesheim, 2014). In other words, they know who they are and what they believe (G Yukl, 2013). We believe authentic leaders focus on others and they act in an integral and ethical way with good intentions (Patterson, Dzurec, Sherwood, & Forrester, 2019). While we judge ourselves by our intentions, others only know us through their interpretation of our behavior. Answer the questions presented here to examine the intentions and integrity. So, Ilir Meta proved his actions for even resigning and helping to improve. political stability under his leadership.

Different from the existing literature which discuss the authentic leadership at individual level (Batistič, Černe, & Vogel, 2017), this paper researched from nationwide perspective with the effects of different variables including constitution of Albanian constitute.

Leadership in Bosnia And Herzegovin

According to Article V of the Constitution of Bosnia and Herzegovina, the Presidency comprises three members: one Bosniak, one Serb, and one Croat. Šefik Džaferović In the 2018 elections he won for the Bosniak Member of the Presidency of BiH with over 36% of the votes. He is a vice-president of Izetbegovic's party, the Party of Democratic Action, SDA, the main Bosniak party, whose candidates have been winning seats in the state presidency in most elections since 1996. Sefik Dzaferovic spoke to Krug 99 (Circle 99), an association of intellectuals in Sarajevo. "That is our basic political goal. We all have the right to consider how to achieve that goal," he said, adding that "this idea requires a consensus which unfortunately does not exist."("The SDA wants an integral, democratic Bosnia," 2019). Sefik Dzaferovic, Izetbegovic's Loyal Successor on Bosnian Presidency(Balkan Insight, 2018).

Adaptive leadership is about Leading and following as a complex adaptive process(DeRue, 2011). He is the follower of Izetbegovic at the same time he will share the role of collective head of state with the Bosnian Serb nationalist leader. That means he is in a complex situation. In complex, uncertain, ambiguous environments, adaptation is significantly more important than efficiency(Highsmith, 2013). Effective practices are based on assumptions of predictability and control.

Bosnia And Herzegovina leader worked in judicial institutions and for the police in Zavidovići and Zenica until 1996. So, he knows how to act or adapt to different situations and conditions. Adaptive

problems refer to problems that are not well defined. Therefore, the solutions are not known in advance. When adaptive problems exist, there are generally many different stakeholders involved; each stakeholder has the interpretation of the issues at hand.

Adaptive leadership is not about the capabilities but the process. This type of leadership should recognize and embrace others who think differently (Govindarajan, 2016) towards a solution and creative thinking, identifying the rewards, opportunities, and challenges (Heifetz, 1994). The outcome of the process should be a positive change that is non-threatening to those responsible for generating and executing the change.

The connection to adaptive leadership is this: Leaders need to sense the interconnections, within and outside the organization, in order to anticipate and adapt the organization to changes. They need to be able to see the bigger picture in order to identify the "ripe" issues and possible alternatives. Leadership involves directing the organization's attention to those issues, rather than to the particular technical issues that can mask the dynamic problem. As a result of my understanding, Bosnia and Herzegovina leadership is an adaptive leadership style.

Leadership in Kosovo

Hashim Thaçi is the President of the Republic of Kosovo. "*Following the victory of the Democratic Party of Kosovo in the parliamentary elections held on 17 November 2007, Hashim Thaçi was elected as the Prime Minister of the Republic of Kosovo. On 17 February 2008, Prime Minister Hashim Thaçi, in the Assembly of Kosovo, declared Kosovo an independent state*"(Thaçi, 2019).

President Thaçi has been seeking dyadic relations e.g., President Thaçi awarded President Clinton with the "Order of Freedom." Also, he has developed good relations that he believes. Without Albania's contribution, Kosovo would not be free and independent (Thaçi, 2019). This kind of Dyadic relationships evolves and take different forms, ranging from a casual exchange to a cooperative alliance with shared objectives and mutual trust. Leadership depends on dyadic relations are related to LMX theory. The underlying sociological theory of the LMX approach, the variables influencing the quality of the leader-member relation are perceived contribution to mutual objectives; loyalty, and affect (Winkler, 2010). The second benefit of LMX is that followers think leaders provide security and protection, which is an important function in corporate and political domains(Messick, 2005).

LMX theory centers on how exchanges and relationships differentiate; it seems apparent that the theory, itself, is multilevel in nature(Henderson, Liden, Glibkowski, & Chaudhry, 2009). Consistent with this whole dyadic conception, LMX theories may also imply the relationship of a part at the group level. LMX theories stress that although there may be characteristic differences UC~OSlSeaders that describe a central tendency, the same leaders perceive, and behave differently toward, group members (Hall & Lord, 1995).

LMX theory predicts that effective leadership requires leaders to develop high-quality LMX relationships with their subordinates because these relationships should enhance subordinates' well-being and work performance(Yukl, 2013). However, dyadic relationships occur in a broader social context of the group as a whole (Hogg et al., 2005). İn that sense Thaçi is not addressing the followers but a larger allied group.

Leadership in Montenegro

The President of Montenegro is the head of state of Montenegro. The current President is Milo Đukanović, who was elected in the first round of the 2018 presidential election with 53.90% of the vote. He has been the leader of Montenegro for more than 30 years. By that means Milo Djukanovic is Europe's most durable leader(the economist, 2019). He allowed thousands of Kosovo Albanian refugees into the country. His stance earned him support from the European Union and the United States(ESI, 2008). So, as a leader, his concerns about the EU are important. Ethics concerns how we might best conduct ourselves about one another (Ladkin, 2010).

Ethics is fundamentally about a relationship between people — moreover, ethics concerns about the power relations inherent in its enactment(Ladkin, 2010). Mr. Đukanović commitment relation of the EU and open economy policy (EWB, 2019) is showing his commitment to leading ethical behaviors. Ethical leadership has an impact, direct or indirect, on several employee outcomes, including optimism about the future(De Hoogh & Den Hartog, 2008).

Ethical leaders are trying to influence the ethical behavior of others (Yukl, 2013) however because of some Anti-government protests (AP NEWS, 2019; Stojanovic, 2019), followers are unlikely to put forth motivated effort for Montenegro's leader. These kinds of ethical leaders may be Low Psychological Capital. As the antithetical definition indicates, the actions of individuals with low Psychological capital are less likely to have a significant impact in organizations or society because their negative appraisal of circumstances is unlikely to lead to motivated action(Neider & Schriesheim, 2014). So, different from the ethical leadership style of Serbian leader, he may be detrimental for domination and control to pursue financial opportunities that may be damaging to different stakeholders.

Ethical leaders are adept at the design and use of formal and informal courts to adjudicate disputes and sanction conduct. They educate others about ethical principles, laws, and norms and how they apply to particular cases(Goethals, Sorenson, & Burns, 2004). Ethical leaders help adjudicate disputes that arise when principles, laws, and norms conflict with each other.

Leadership in Serbia

Aleksandar Vučić is President of the Republic of Serbia. On 2 April 2017, he was appointed for the President of the Republic of Serbia. He won the following awards as well: " Man of the Year 2013 " , by the European magazine " The Man " ; " The most European of the Year 2013 " , by the international organization " The First European House " ; " Vidovdan Award of 2013", given by the City of Kruševac and "2014 Regional Leader" award by the regional jury and readers of "Večernji list" from Bosnia and Herzegovina (predsednik.rs, 2019). He won "Kapetan Miša Anastasijević" award in 2012 for the Personality of the Year, as well as the "Personality of the Year 2013", by "Nezavisne novine", Bosnia and Herzegovina.

Determinants of ethical behavior by a leader include situational influences and aspects of leader personality such as level of cognitive moral development. Ethical leadership is related to a leader's personality traits and needs. The most influential factor in ethical leadership is agreeableness. Agreeableness reflects the tendency to be trusting, altruistic, and cooperative. These types of leaders are altruistically motivated and concerned about their followers and others in society (Neider Schriesheim, 2014). Different from Montenegro's president leadership, this kind of ethical leadership, depends on more personality characteristics.

The other differentiation in Serbian ethical leadership is that he has been trying to form norms and behaviors to encourage the followers by calling out nationals (the economist, 2016). So, different that paying attention to and emulating their leaders' attitudes, values, and behaviors (Neves, Rego, Cunha, 2014) he is trying to set in motion the crowds. That is another different approach than other ethical leadership styles (Walumbwa et al., 2011) but relate. to ethical leadership theory.

Conclusion

The present study aimed to increase the understanding of the leadership behavior of Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Montenegro, and Serbia. Reported differences across countries have implications for those working in a cross-cultural environment and for organizations operating in an international context. Leadership models in one nation cannot as such be applied in other Balkan nations. The contribution of this paper to literature is in two main areas. First, the leadership style in the Balkans is the initial in the leadership literature. Second, most leadership studies define a context as personal, task or organizational but in this research, I included outer or regional environment as well. The branch contribution is that it is the first research that connects effects of historical and nationwide variables to different leaderships' styles.

The conceptual intersection between different leadership meta categories is a related problem in leader behavior research (Derue, Nahrgang, Wellman, Humphrey, 2011). Additionally, most leader behavior studies use only the composite score on a meta category to assess the effects on outcomes rather than examining the unique effects of specific component behaviors dependent on the context which leader operates (Gary Yukl Michel, 2014). In this paper, I tried to evaluate leadership behavior relative to the context instead of a cumulative score of the leadership assessment surveys. In this study, there are also similar leadership styles are nominally observed from the content analysis.

Different kind of leadership styles is relatively connected. Ethical leadership is related to LMX. Because, A vital ingredient in instilling the will to achieve in followers is optimism (Messick, 2005). Moreover, authentic leaders have the potential to act ethically because they possess an internalized moral

perspective (Walumbwa, Avolio, Gardner, Wernsing, Peterson, 2008) and a commitment to core ethical values (Gardner, Avolio, Luthans, May, Walumbwa, 2005; Kernis Goldman, 2006; Sumanth Hannah, 2014). However, authentic leaders should build long lasting values or ethical standards different than behaving ethical that complies with followers' perceptions. What motivates leaders to engage in certain forms of leadership behavior may be quite different, depending on the context and level of the occupation (Sumanth Hannah, 2014).

Similarities in leadership styles (ethical, authentic, and dyadic (LMX) leadership):

Firs of all, all the leaders should consider environmental variables into equilibrium including EU. They cannot accomplish their leadership roles solely depending on national variables. The main similarities in their styles are listed below:

• the interpersonal relationships between leader and followers are important in all styles,

• Moreover, the ideal relationship is one with high mutual respect, trust, cooperation, loyalty, and openness.

• The theories all emphasize values and actions related to self awareness, and consistency between values and actions.

• In Adaptive leadership, relations have more scope that they include the relationship between the organization and its stakeholders.

• the positive values or attributes in the theories are very similar,

• also, they include honesty, altruism, kindness, compassion, empathy, fairness, gratitude, humility, courage, optimism. and resilience.

Differences in leadership styles

Ethical, authentic, and dyadic (LMX) leadership emphasizes leader values more than behavior, and the long term welfare and development of followers rather than financial performance. Nevertheless, in adaptive leadership, finding strategy is more critical. In this regard, the Serbian ethical leadership style is different from Montenegro's leadership style. In Serbia ethical leadership is dependent on leaders' characteristics however in Montenegro, leaders' ethical deeds are related to follower expectations. LMX theory of leadership is about exchanges with followers. However, Kosovo leaders also exchange, or at least try to exchange, good relations with outer elements.

Succinctly, leadership styles in the Balkans have common issues. However, there are also distinctions. These similarities and distinctions come from the common history and cohabitation. But the distinctions come from the inheritance of older leaders and nations situational aspects. Additionally, substitutes for ethical leadership is eminent for some nations that sometimes they make leadership less matter(Wasserman, Nohria, & Anand, 2010). Neves, Rego and Cunha (2014) categorized the substitutes for ethical leadership into three categories individual, task and organization. Nevertheless, in the case of Montenegro, EU forces or substitutes ethical leadership moderately. The level of this moderator effect should be researched for the future.

Practical Results

Selected leaders of Balkans should consider good relations but not just with followers also with the outer environment. Instead of transformation Balkan, people want solutions with all Balkans, not the Nation itself. People want respect and loyalty instead of financial results. Leader's values are essential as well as the leader's actions. So, leaders must give point to their values or explain underlying intentions to the Nation.

References

AP NEWS. (2019, February 27). Montenegro issues arrest warrant for ex-ruling party ally. Retrieved August 19, 2019, from AP NEWS website: https://apnews.com/46d19b291494404b82544afeb56ffb7f

Balkan Insight. (2018, October 10). Sefik Dzaferovic, Izetbegovic's Loyal Successor on Bosnian Presidency. Retrieved August 18, 2019, from Balkan Insight website: https://balkaninsight.com/2018/10/10/sefik-dzaferovic-izetbegovic-s-loyal-successor-on-bosnian-presidency-10-10-2018/

Batistič, S., Černe, M., & Vogel, B. (2017). Just how multi-level is leadership research? A document co-citation analysis 1980–2013 on leadership constructs and outcomes. *The Leadership Quarterly*, *28*(1), 86–103. https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2016.10.007

De Hoogh, A. H. B., & Den Hartog, D. N. (2008). Ethical and despotic leadership, relationships with leader's social responsibility, top management team effectiveness and subordinates' optimism: A multi-method study. *The Leadership Quarterly*, *19*(3), 297–311. https://doi.org/10/c23hpw

DeRue, D. S. (2011). Adaptive leadership theory: Leading and following as a complex adaptive process. *Research in Organizational Behavior*, *31*, 125–150. https://doi.org/10/fk37jd

Duncan, P., Green, M., Gergen, E., & Ecung, W. (2017). Authentic leadership—Is it more than emotional intelligence? *Administrative Issues Journal Education Practice and Research*, *7*(2). https://doi.org/10.5929/2017.7.2.2

ESI. (2008). Portraits—Return to Europe—ESI. Retrieved August 18, 2019, from https://www.esiweb.org/index.php?lang=en&id=280&portrait_ID=9

EWB. (2019, March 19). Đukanović: Perspective of Western Balkans can only be European. Retrieved August 18, 2019, from European Western Balkans website: https://europeanwesternbalkans.com/2019/03/19/dukanovic-perspective-western-balkans-can-european/

Goethals, G. R., Sorenson, G. J., & Burns, J. M. (Eds.). (2004). *Encyclopedia of leadership*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications.

Govindarajan, V. (2016). Adaptive Leadership 101. *Leader to Leader*, *2016*(81), 42–46. https://doi.org/10.1002/ltl.20244

Hall, R. J., & Lord, R. G. (1995). Multi-level information-processing explanations of followers' leadership perceptions. *The Leadership Quarterly*, *6*(3), 265–287. https://doi.org/10/ft6nvn

Heifetz, R. A. (1994). *Leadership without easy answers*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press.

Henderson, D. J., Liden, R. C., Glibkowski, B. C., & Chaudhry, A. (2009). LMX differentiation: A multilevel review and examination of its antecedents and outcomes. *The Leadership Quarterly*, *20*(4), 517–534. https://doi.org/10/b4pz86

Highsmith, J. A. (2013). *Adaptive leadership accelerating enterprise agility*. Retrieved from http://proxy2.hec.ca/login?url=http://proquestcombo.safaribooksonline.com/?uiCode=hecmontreal&xmlId=9780133598667

Hogg, M. A., Martin, R., Epitropaki, O., Mankad, A., Svensson, A., & Weeden, K. (2005). Effective Leadership in Salient Groups: Revisiting Leader-Member Exchange Theory From the Perspective of the Social Identity Theory of Leadership. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *31*(7), 991–1004. https://doi.org/10/c8236f

Ladkin, D. (2010). *Rethinking leadership: A new look at old leadership questions*. Cheltenham: Edward Elgar.

Messick, D. M. (2005). On the Psychological Exchange Between Leaders and Followers. In *The psychology of leadership: New perspectives and research* (pp. 81–96). Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Neider, L. L., & Schriesheim, C. (Eds.). (2014). *Advances in authentic and ethical leadership*. Charlotte, NC: Information Age Publishing Inc.

Neves, P., Rego, A., & Cunha, M. (2014). *When leaders do not behave ethically: A "substitutes for ethical leadership" perspective*.

Patterson, B., Dzurec, L., Sherwood, G., & Forrester, D. A. (2019). Developing Authentic Leadership Voice: Novice Faculty Experience. *Nursing Education Perspectives*, 1. https://doi.org/10.1097/01.NEP.0000000000000494

Stojanovic, D. (2019, April 6). Anti-government protests prompt talk of "Balkan Spring." Retrieved August 19, 2019, from AP NEWS website: https://apnews.com/ae6880bd49394933a208ff4090d13050

Thaçi, P. of the R. of K.-H. (2019). Hashim Thaçi—President of the Republic of Kosovo. Retrieved June 23, 2019, from President of the Republic of Kosovo—Hashim Thaçi website: https://www.president-ksgov.net/en/

the economist. (2019, April 11). Why Milo Djukanovic is Europe's most durable ruler. *The Economist*. Retrieved from https://www.economist.com/europe/2019/04/11/why-milo-djukanovic-is-europes-most-durable-ruler

The SDA wants an integral, democratic Bosnia. (2019). Retrieved June 16, 2019, from N1 BA website: http://ba.n1info.com/English/NEWS/a272977/The-SDA-wants-an-integral-democratic-Bosnia.html

Wasserman, N., Nohria, N., & Anand, B. (2010). *When Does Leadership Matter? A Contingent Opportunities View of CEO Leadership*. Retrieved from https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=37549

Winkler, I. (2010). *Contemporary Leadership Theories Enhancing the Understanding of the Complexity, Subjectivity and Dynamic of Leadership*. https://doi.org/10.1007/978-3-7908-2158-1

Yukl, G. (2013). Leadership in Organizations . *New Jersey Pearson Educations Inc.*

KAFKASYA ÜNİVERSİTELERİ BİRLİĞİ'NİN BİR KURUMSAL GİRİŞİMCİ OLARAK TEZAHÜRÜ

Mehmet Fatih VURAL[*]

Selvi VURAL[**]

Özet

Bu çalışmanın motivasyonu; Kafkasya Üniversiteler Birliği(KUNİB)'nin kurumsal teori argümanları çerçevesinde incelenmesine ve bu takdirde konuya ilişkin yeni bir bakış açısı kazandırılarak özgün nitelikte bir eserin de ortaya koyulabileceği düşüncesine dayanmaktadır. KUNİB, Türkiye bağlamında yepyeni bir girişimdir. Elbette öncelikle bu girişimi gerçekleştiren bireysel/organize aktörlerin varlığı ön plana çıkmakla birlikte onların alanda yarattığı değişim dikkate değer bulunmaktadır. Konuya kurumsal teori argümanları çerçevesinde bir bakış açısı getirmek tam da bu noktada önemli bir hal almaktadır. Bu çerçevede mevcut kurumsal yapıyı/işleyişi değiştirmeye, ona yön vermeye veya yepyeni bir kurum yaratmaya yönelik kaynakları harekete geçiren bireysel/organize aktörler kurumsal girişimci olarak tanımlanmaktadır (Battilana vd., 2009: 68). Yani kurumsal girişimci alanda sahip olduğu kaynakları harekete geçirerek bir değişime veya dönüşüme öncülük edebilmekte ya da yeni bir girişimle alana katkılarını sunabilmektedir. Bu bilgiler ışığında ise, 2009'da kurulan KUNİB'in bir kurumsal girişimcilik tezahürü olabileceği düşüncesi akla gelmektedir. KÜNİB, Türkiye'den Ardahan, Artvin Çoruh, Atatürk, Kars Kafkas, Iğdır Üniversiteleri ile Akhaltsikhe (Ahıska) Devlet Üniversitesi(Gürcistan) ve Nahçıvan Devlet Üniversitesi(Nahçıvan) rektörleri tarafından imzalanan bir protokolle kurulmuştur. "Uluslararası bir akademik işbirliği kuruluşu" olarak da atfedilen bu birliğin temel amacı, Kafkasya coğrafyasındaki paydaş ülkelerin ortak mirasa sahip olması dolayısıyla bu ülkelerdeki(13) üniversitelerle(113) birlikte çeşitli alanlarda ortak bilimsel çalışmalar yapmaktır. İlk kez Mevlana Değişim Programıyla farklı ülkelerden gelen öğrencilere aynı üniversitede eğitim alma olanağı sunan KÜNİB, söz konusu program için 'Türk eğitim sisteminin Erasmusu'dur metaforunu kullanmaktadır. Ayrıca her yıl çeşitli ülkelerde düzenlenen eğitim, fuar ve sempozyumlarla da yayılımını sürdürmektedir(KÜNİB,2019). Neticede tüm bunlar, KÜNİB'in bir kurumsal girişimcilik tezahürü olabileceği düşüncesine dayanak oluşturulmaktadır. Birliğin hem alana yepyeni bir girişimle sağladığı katkılar -Mevlana Değişim Programı- hem de uluslararası bir akademik işbirliği kuruluşu izahıyla alandaki mevcut kurumsal yapıyı veya işleyişi değiştirmeye yönelik çabası bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Anahtar Sözcükler: Yeni Kurumsal Kuram, Kurumsal Girişimcilik Tezahürü**,** Kafkasya Üniversiteler Birliği

REFLECTION OF THE UNION OF CAUCASUS UNIVERSITIES AS AN INSTITUTIONAL ENTREPRENEURSHIP

Abstract

The motivation of this study; It is based on the examination of the Caucasus University Association (KUNİB) within the framework of institutional theory arguments, and in this case, a new perspective on the subject can be gained and an original work can be put forward. KUNİB is a new initiative in the context of Turkey. Of course, although the existence of individual/ organized actors performing this initiative comes to the forefront, the change they create in the field is remarkable. It is at this point that it is important to bring a point of view to the subject within the framework of institutional theory arguments. In this framework, individual / organized actors that mobilize resources to change the existing institutional structure /operation, to direct it or to create a brand new institution are defined as institutional entrepreneurs (Battilana et al., 2009: 68). In other words, the enterprise entrepreneur can lead a change or transformation by mobilizing the resources in the field or can contribute to the field with a new enterprise. In the light of this information, the idea that KUNİB, which was established in 2009, may be a manifestation of corporate entrepreneurship comes to mind. Kuniba, Ardahan from Turkey, Artvin Coruh, Atatürk, Kars Kafkas, Igdir University with Akhaltsikhe (Meskhetian) State University (Georgia) and

[*] Araştırma Görevlisi, Ardahan Üniversitesi, m.f.vural@hotmail.com

[**] Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, gocmenselvi@gmail.com

Nakhchivan State University (Nakhchivan) was established a protocol signed by the rectors. The main purpose of this association, which is also referred to as an international academic cooperation organization,, is to carry out joint scientific studies in various fields with the universities (113) in these countries (13) due to the common heritage of the stakeholder countries in the Caucasus. For the first time, KUNİB, which offers students from different countries the opportunity to study at the same university through the Mevlana Exchange Program, uses the 'Erasmus' metaphor of the Turkish education system. In addition, it continues to spread with training, fairs and symposiums held in various countries every year (KUNİB, 2019). As a result, all of this is based on the idea that KUNİB can be a manifestation of corporate entrepreneurship. Both the contribution of the Union to the field through a brand new initiative -Mevlana Exchange Program- and the efforts to change the existing institutional structure or functioning in the field with the explanation of an international academic cooperation institution support this idea.

Key Words: *New Institutional Theory, Manifestation of Institutional Entrepreneurship, Caucasus University Association*

Araştırma Dayanağını Oluşturan Kuramsal Temeller

Yeni kurumsal kuram, ilk yıllarda örgütlerin ya da aktörlerin baskın/egemen örgütsel form veya pratikleri pasif bir biçimde benimsemediklerini savunmaktadır. Örgütsel form veya pratiklerin ise teknik çevreden ziyade kurumsal çevrenin özelliklerine göre şekillendiği savunulmakta (Meyer ve Scott,1983) teknik çevrede örgütlerin etkinliğini ve verimliliğini arttırıcı işlem ve faaliyetler önemli iken kurumsal çevrede örgütlerin ekonomik verimlilik çıktılarına göre değil, örgütsel form ve pratiklerin toplumsal olarak kabul görmesine göre değerlendirildiği belirtilmektedir. Dolayısıyla kurumsal çevre aynı zamanda bir örgütsel alan tanımlamasını da beraberinde getirmektedir. Örgütsel alan ile bir bütün olarak fark edilir bir kurumsal yaşamı oluşturan ana tedarikçiler, müşteriler, düzenleyici kuruluşlar ve benzer ürün ve hizmetleri üreten diğer örgütler atfedilmektedir (DiMaggio ve Powell,1983: 64). Scott, örgütsel alanı belirli bir ortak anlam sistemini paylaşan, alan dışındakilerden daha sık ve anlamlı bir şekilde karşılıklı etkileşim içerisinde olan örgüt toplulukları olarak tanımlamaktadır (Palthe, 2014: 60-64). Bu açıdan kurumsal çevre toplumsal olarak genel kabul gören ve hatta efsaneleşen kurumsallaşmış örgütsel formlar/yapılar, hizmetler, teknikler, politika ve kurumları kapsamaktadır (Meyer ve Rowan,1977).

Yeni kurumsal kuramın temelini oluşturan kuramcılardan Meyer ve Rowan, örgütlerin varlığını sürdürdüğü mevcut koşular ile kurumsal çevrede meşruiyet kazanmış form veya pratikler arasında bir çelişki yaşandığında söz konusu örgütlerin var olan uygulamaları değiştirme eğiliminde bulunmadığını aktörün bu koşullarda edilgen bir tavır sergilediğini belirtmektedir. Bu durum aktörün edilgenliğine ilişkin bir ön kabulün söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır (Meyer ve Rowan, 1977). Bahse konu aktör bireysel ya da organize aktörler olabilmektedir fakat burada bahsedilen yeni kurumsal kuramın da daha fazla ölçüde dikkate çektiği gibi organize aktörlerdir (Battilana, 2006). Bu bağlamda, kurumsal çevreninin aktör davranışlarını şekillendirmesi ya da onun davranışlarına rehberlik etmesi nedeniyle 'demir kafes metaforu' kullanılmaktadır. Yani aktör, bir demir kafese hapsedilmekte ve ona edilgen bir rol biçilmektedir (DiMaggio ve Powell,1983). Sonraki yıllarda aktörün edilgenliği ön kabulüne dayanarak kurumsal çevrede yaşanan değişimi açıklamadaki yetersizlikler, kurumsal girişimcilik kavramının doğmasına neden olmaktadır. Dahası organize aktörlerin yeterli kaynaklara muktedir olduğu takdirde yeni formların doğmasına yönelik teşebbüste bulunabileceği açık bir şekilde dile getirilmektedir (DiMaggio ve Powell,1988: 15-16).

Bir Kurumsal Girişimcilik Tezahürü: Kafkasya Üniversiteler Birliği(KÜNİB)

Örgütsel alanda yeni kurumların yaratılmasına, varlığının sürekli kılınmasına ya da yıkılmasına/dağıtılmasına öncülük eden *kurumsal girişimciler* birey ya da birey gruplarından, örgüt veya örgüt gruplarından oluşabilmektedir (DiMaggio,1988). Kurumsal bir girişimden söz edebilmek için, söz konusu aktörlerin ya içinde bulunduğu durumdan bir rahatsızlık duyması ya da sorgulama bilincine ve farkındalığa sahip olması gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca, bu durumun ortadan kaldırılmasına veyahut var olan durumun değiştirilmesine yönelik çaba gösterme niyetinin bulunması ve o güce/kudrete aynı zamanda da gereken kaynaklara sahip olunduğu takdirde ortak bir eylem biçiminin sergilenmesi gerekmektedir (Greenwood ve Hinings, 1996; Seo ve Creed, 2002). Kurumsal girişimcilerin kurumları etkilemek maksadıyla giriştikleri bilinçli ya da kasıtlı eylemler *kurumsal iş* olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda kurumsal iş, yeni kurumların yaratılması, bunların sürdürülmesi veya dağıtılması/bozulması gibi

üç temel boyutuyla ele alınmakta ya da bu doğrultuda gerçekleştirilen bilinçli/kasıtlı eylem biçimlerini yansıtmaktadır (Lawrence ve Suddaby, 2006).

Bu boyutlar tek tek incelendiğinde, *yeni kurumların yaratılmasına* yönelik kurumsal girişimcilerin ya da muktedir aktörlerin politik destek sağlayarak mevcut alanda kimliklerini, statülerini, kurallarını veya normlarını yeniden şekillendirip yeni yarattıkları kuruma meşruiyet kazandırabilmek adına var olan kurallarla/normlarla ilişkilendirdikleri ve yeni kurumlar yaratmanın neden daha iyi olduğunun izahına ilişkin de açıklamada bulundukları görülmektedir (Lawrence ve Suddaby, 2006: 229-230). Bir diğer boyut olan var olan *kurumların devamlılığının/sürdürülebilirliğinin sağlanması* ise, kurumsal girişimci olan muktedir aktörlerin, örgütlerin mevcut alan içerisinde söz konusu kurumlara uyum sağlamasını destekleyecek birtakım sosyal mekanizmalar aracılığıyla eylem biçimlerini iyileştirmesi ya da yeniden inşa ederek düzenlemesi anlamı taşımaktadır. Bu şekilde hem kurumların işleyişini kolaylaştıracak sistemsel bir yapı oluşturulabilmekte hem de kurumların var oluş temelinde yer alan değerleri ve normları etkin kılınabilmektedir (Lawrence ve Suddaby, 2006: 230-231). Son boyut olan ve muktedir aktörlerin *kurumların dağıtılması veya bozulmasına* ilişkin bilinçli ya da kasıtlı eylemlerini içeren girişim ise var olan kurumlara uyum sağlamaya yönelik sosyal mekanizmaların zayıflatılması veyahut etkisinin azaltılması anlamı taşıyabileceği gibi bu kurumların tam anlamıyla ortadan kaldırılmasını/dağıtılmasını sağlamak adına gerçekleştirilen kasıtlı eylemlerini de içerebilmektedir. Yani, kurumsal işi gerçekleştiren aktörün eylemselliğinin aslında temel düzeyde yaratma, sürdürme veya dağıtma gibi üç bağlamda incelendiği ve muktedir aktör olarak da tabir ettiğimiz kurumsal girişimcilerin kurumları etkilemek maksadıyla giriştikleri bilinçli ya da kasıtlı eylemler sonucu kurumsal bir işin gerçekleştiği söylenebilir.

Bir kurumsal girişimci olarak atfettiğimiz Kafkasya Üniversiteler Birliği(KÜNİB), bu çalışmada bahse konu ilk iki boyut -bir kurum yaratma ve sürdürme- kapsamında değerlendirilmektedir. Mevcut kurumsal yapıyı düzenlemeye (alana hakim statükoyu kırma, mevcut kurumları dönüştürme) veya yeni bir kurum yaratmaya çalışan, sahip olduğu kaynakları harekete geçirme gücüne sahip organize aktörler ya da değişim ajanları kurumsal girişimcilerdir (Battalina vd., 2009: 68). Yani kurumsal girişimci alanda sahip olduğu kaynakları harekete geçirerek bir değişime veya dönüşüme öncülük edebilmekte ya da bilinçli ve kasıtlı olarak yepyeni bir girişimle alana katkılarını sunabilmektedir. Bir diğer ifadeyle kurumsal girişimciler, kurumsal çevreyi anlamak ve değiştirmek üzere taktik geliştirme yetkinliğine vakıf, kurum yaratabilmek için gerekli kaynaklara ve başkalarını da yürüttüğü kurumsallaşma projesine destek verme konusunda güdüleyici sosyal beceriye sahip aktörlerdir (Flingstein, 2001).

Bu bilgiler ışığında, 2009'da kurulan KÜNİB'in bir kurumsal girişimcilik tezahürü olabileceği düşüncesi akla gelmektedir. KÜNİB, Türkiye'den Ardahan, Artvin Çoruh, Atatürk, Kars Kafkas, Iğdır Üniversiteleri ile Akhaltsikhe (Ahıska) Devlet Üniversitesi(Gürcistan) ve Nahçıvan Devlet Üniversitesi(Nahçıvan) rektörleri tarafından imzalanan bir protokolle kurulmuştur. Flingstein (2001)'ın da belirttiği üzere burada aktörün sosyal becerisine dikkat çekilmek istenmekte ve diğerlerini(Ardahan, Artvin Çoruh, Atatürk, Kars Kafkas, Iğdır Üniversiteleri, Akhaltsikhe (Ahıska) Devlet Üniversitesi(Gürcistan), Nahçıvan Devlet Üniversitesi(Nahçıvan) rektörleri) bir kurum yaratma ve sürdürme sürecinde motive etmeye yönelik çabası dikkate değer bulunmaktadır. "Uluslararası bir akademik işbirliği kuruluşu" olarak da atfedilen bu birliğin temel amacı, Kafkasya coğrafyasındaki paydaş ülkelerin ortak mirasa sahip olması dolayısıyla bu ülkelerdeki(13) üniversitelerle(113) birlikte çeşitli alanlarda ortak bilimsel çalışmalar yapmaktır. Bu durum hem örgütlenme şekli hem de amacı itibariyle muktedir aktörlerin, bilinçli ve kasıtlı bir biçimde ortak amaca yönelik eylemlerinin apaçık göstergesidir. Bir girişimin *"kurumsal girişim"* olabilmesi için gerekli iki koşuldan biri kurumsal alanda yeni bir modele/mantığa dayanması, diğeri ise aktörün bu süreçte aktif rol oynamasıdır (Battilana vd., 2009).

İlk kez Mevlana Değişim Programıyla farklı ülkelerden gelen öğrencilere aynı üniversitede eğitim alma olanağı sunan KÜNİB, söz konusu program için 'Türk eğitim sisteminin Erasmusu'dur metaforunu kullanmaktadır. Ayrıca her yıl çeşitli ülkelerde düzenlenen eğitim, fuar ve sempozyumlarla da yayılımını sürdürmektedir (KÜNİB,2019). Neticede tüm bunlar, KÜNİB'in bir kurumsal girişimcilik tezahürü olabileceği düşüncesine dayanak oluşturulmaktadır. Birliğin hem alana yepyeni bir girişimle sağladığı katkılar -Mevlana Değişim Programı- hem de uluslararası bir akademik işbirliği kuruluşu izahıyla alandaki mevcut kurumsal yapıyı veya işleyişi değiştirmeye yönelik çabası bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Kaynakça

Battalina, J. Leca, B. ve Boxenbaum, E. (2009). "How Actors Change Institutionas: Towards a Theory of Institutional Entrepreneurship", *Academy of Management Annals*, 3(1).

Battalina, j. (2006). “Agency and Institutions: The Enabling Role of Individuals Social Position”, *Organization*, 13(5). 653-676.

Dimaggio, P. J. (1988). *Interest and Agency in Institutional Theory*, Ed. Zucker, L.G. -Institutional Patterns and Organizations: Culture and Environment-, Cambridge.

DiMaggio, P. J. ve Powell, W. W. (1983). “Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields”. *American Sociological Review*, (48), 147-160.

Fligstein, N. (2001). “Social Skill and the Theory of Fields”, *Sociological Theory*, Vol. 19, No. 2 , http://sociology.berkeley.edu/sites/default/files/faculty/fligstein/Social%20Skill%20Soc%20Theory.pdf

Greenwood, R. ve Hinnings C. R. (1993). “Understanding Strategic Change: The Contribution of Archetypes”. *Academy of Management Journal*, 36, 1052- 1081.

Kafkasya Üniversiteler Birliği (KÜNİB). (2019). http://www.kunib.com , (Erişim Tarihi: 09.10.2019).

Lawrence, T. B. ve Suddaby, R. (2006). lnstitutions and Institutional Work. R. Clegg, C. Hardy, T. B. Lawrence ve W. R. Nord (Der) Handbook of Organization Studies. (2nd Ed). 5-254. London: Sage.

Meyer, J. W. ve Rowan, B. (1977). “Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony”, *American Journal of Sociology*, (83), 340- 363.

Meyer, J. W. ve Scott, W. R. (1983). Centralization and the Legitimacy Problems of Local Government. J. W. Meyer ve W. R. Scott (Der.), Organizational Environments: Ritual and Rationality. 199-215, Newbury Park: Sage.

Palthe, J. (2014). “Regulative, Normative, and Cognitive Elements of Organizations: Implications for Managing Change”, *Management and Organizational Studies*, 2(1), 59-66.

Seo, M. ve Creed W. E. D. (2002). “Institutional Contradictions, Praxis and Institutional Change: A dilectical Perspective”, *Academy of Management Review*, 27(2). 233-247.

ORTA GELİR TUZAĞINDAN KURTULMADA ÇÖZÜM OLARAK EĞİTİM: TÜRKİYE AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Simla GÜZEL[*]

Özet

Ortalama bir gelir seviyesine ulaşıp bu düzeyde uzun süre kalınması ve yüksek gelir seviyesine ulaşılamaması olarak ifade edilen Orta Gelir Tuzağı (OGT), gelişmekte olan ülkeler için ekonomik ve sosyal gelişmenin önünde önemli bir engel olarak görülmektedir. OGT'ye yakalanmış olan ülkeler, düşük gelir seviyesinden kurtulma konusunda başarı göstermiş ancak zengin ülkelerin başardığı sosyo-ekonomik seviyeye ulaşamamışlardır. Bu ülkelerin ortak özellikleri; tasarruf eksikliğine dayalı sermaye ve yatırım yetersizliği, üretim sektöründeki verimsizlik, istihdam piyasasında esnekliğin olmaması, teknolojik yetersizlikler, Araştırma-Geliştirme faaliyetlerinin yetersiz olması ve beşeri sermayenin zayıf olması şeklinde sayılabilir.

Bu çalışmada, eğitimin OGT'den çıkıştaki rolü, Türkiye açısından değerlendirilmektedir. Eğitim bir beşeri sermaye kaynağı olup, bireylerin gelir seviyelerini artırmanın yanında nitelikli işgücünün oluşmasını sağlama, toplumsal farkındalığı artırma, daha sağlıklı ve uzun bir yaşama sahip olma, suç oranlarını düşürme, ekonomik büyüme ve gelişme için uygun ortam hazırlama gibi etkilere de sahiptir. Türkiye'de de son yıllarda eğitim açısından iyileşmeler yaşansa da, OGT'den çıkma konusunda başarı göstermiş olan ülkelerle karşılaştırıldığında, eğitim konusunda hala bazı eksikliklerin olduğu görülmektedir. Türkiye açısından, ortalama eğitim süresinin düşük olması, üniversite mezun oranlarının düşük olması, öğrencilerin elde ettikleri bilgileri kullanabilme becerilerini ölçmeyi amaçlayan PISA konusunda yeterli başarıyı gösterememe, devletin bütçeden eğitime ayırdığı payın düşük olması gibi sorunlar göze çarpmaktadır. Bu doğrultuda, bireylerin nitelik ve yapabilirliklerinin artırılması, rekabet gücü yüksek üretim tekniklerinin kullanılması açısından eğitimin geliştirilmesinin OGT'den çıkmada oldukça etkili bir faktör olduğu düşünüldüğünde, eğitim açısından gelişme sağlanacak politikaların oldukça önemli olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Orta Gelir Tuzağı, Eğitim, Türkiye

EDUCATION AS A SOLUTION TO AVOID MIDDLE INCOME TRAP: AN EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF TURKEY

Abstract

Explained as reaching to an average income level and staying in that level for a long time without reaching to higher income level, Middle Income Trap is considered an important obstacle in front of economic and social development for developing countries. Countries which have fallen into Middle Income Trap succeeded in getting rid of low income level but could not reach the socio-economic level achieved by rich countries. Common qualities of these countries can be stated as follows: lack of capital and investment based on lack of savings, inefficiency in the production sector, lack of flexibility in the labour market, technological insufficiencies, insufficient research and development activities, and poor human capital.

In this study, the role of education in coming out of Middle Income Trap is evaluated from the point of Turkey. As a source of human capital, education does not only have effects on increasing the income levels of individuals, but also on creating a qualified workforce, increasing public awareness, having a healthier and longer life, reducing crime rates, and preparing the proper environment for economic development and improvement. Although Turkey has experienced improvements in terms of education in recent years, it still seems to have lack in education compared to the countries which have demonstrated success in coming out of the middle income trap. From the point of Turkey, problems such as low average of educational period, low rate of university graduate people, not having enough success in PISA which aims to evaluate students' skills of using the information acquired, and having a low share from the budget

[*] Dr. Öğretim Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, simlaguzel@nku.edu.tr.

of the government are observed. Accordingly, considering the fact that increasing the qualifications and capabilities of individuals, and the development of education in terms of the use of highly competitive production techniques is a very effective factor in coming out of the middle income trap, it is possible to say that policies which shall enable the development of education are highly important.

Keywords: Middle Income Trap, Education, Turkey

Giriş

Günümüzde ülkelerin en önemli sorunlarının arasında yoksulluk bulunmaktadır. Özellikle küresel ekonomik ortam çok sayıda insanın yoksullaşmasına ve orta gelir düzeyinde yer alan ülkelerin sayısının artmasına neden olmuştur. Büyüme yazınında da belirtildiği gibi, büyümenin ilk aşamalarında ülkelerin ekonomik büyüme konusunda başarı göstermesi kolayken, belirli bir gelir seviyesine ulaştıktan sonra büyüme daha zor hale gelmektedir. Nitekim, düşük gelirli ülke statüsünden orta gelir statüsüne geçmiş olan bir ülkenin belirli bir aşamadan sonra büyüyebilmesi; verimlilik artışı sağlamasına ve yüksek teknoloji kullanabilmesine bağlıdır.

Aiyar vd., (2013)'ün de belirttiği gibi OGT kavramı, büyümekte olan ekonomilerin orta gelir seviyesine ulaştıktan sonra uzunca bir süre o seviyede sabit kalması ve yüksek gelirli ülke statüsüne geçememesidir. Genellikle bir ülkenin OGT'ye düşmesi için orta gelir düzeyinde yaklaşık 40-50 yıl kalmaları gerektiği ifade edilmektedir. Bu ülkeler, önceleri tarım ekonomisinin yaygın olduğu, daha sonra endüstriye dayalı üretime geçiş yapmış olan ülkelerdir. Bu değişim beraberinde, emek ücret seviyelerinde artışı getirmiştir. Düşük maliyetle üretim yapabilme imkânının zaman içinde ortadan kalkması ülkelerin yüksek gelir seviyesine ulaşamamalarına neden olabilmektedir.

Pruchnik ve Zowczak (2017) de çalışmalarında OGT'de kalmanın pek çok sebebi olduğunu ifade etmektedirler. Bunlar; olumsuz demografik özellikler, ekonomik çeşitliliğin olmaması, altyapının yetersiz olması, yenilik seviyesinin düşük olması, kurumsal açıdan yetersizlik ve verimsiz istihdam piyasası şeklinde ifade edilmektedir. Piyasalarda yeniliği, çeşitliliği ve verimliliği artırmak adına eğitimin ne denli önemli olduğu da göz önünde bulundurulduğunda eğitimin bir ülkenin OGT'den kurtulmasında oldukça önemli bir faktör olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.

Türkiye'nin de içinde bulunduğu pek çok ülke bu durumla karşı karşıyadır. Yüksek gelirli ülke seviyesine ulaşmak adına bilim ve teknolojiye önem veren bu konuda gelişme sağlayan bir ülke olmak önem taşımaktadır. Nitekim Solow (1956)' dan beri ekonomik büyümenin sadece fiziksel sermaye ile gerçekleşemeyeceği kabul edilmektedir. Azalan getiri oranları sermaye birikimini engellemektedir. Ekonomik büyüme konusundaki yeni yaklaşımlar ise Ar-Ge'nin ve sosyal altyapı yatırımlarının büyüme üzerinde çok etkili olduğunu savunmaktadır. Emeğin verimliliğini artıran eğitim ve üretkenliği artıran Ar-Ge yatırımları olmaksızın ekonomik büyümenin sağlanması mümkün olmamaktadır. Bu durumda ekonomik büyüme, birbirini de destekleyen; eğitim ve Ar-Ge yatırımları ile gerçekleşmektedir (Yeldan vd., 2012: 31).

Bu çalışmada, ilk bölümde OGT kavramı ve bu durumun nedenleri açıklanmıştır. İkinci bölümde OGT'den çıkmada çözüm yollarına yer verilmiş ve üçüncü bölümde de eğitimin önemine değinilmiştir. Dördüncü bölümde Türkiye OGT açısından değerlendirilerek istatistiklerle eğitimin durumu ortaya konulmuştur. Son olarak sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

I. Orta Gelir Tuzağı ve Nedenleri

Ekonomik büyümenin kaynakları, iktisatçılar tarafından uzun zamandır araştırılan ancak üzerinde net bir fikir birliğine varılamamış bir konudur. Büyümenin ilk evrelerinde tarıma dayalı ekonomiden tüketim sanayisine dayalı ekonomiye geçmek ve hızlıca büyümek nispeten kolayken, bu seviyeden sonra büyümek daha zor hale gelmektedir. Büyüme sürecinin başlarında kırsal kesimdeki işgücünün kentlere göç etmesi, kentlerdeki ekonominin yüksek karlara sahip oluşu sermayeyi çekmekte yeterli olmaktadır. Ancak sanayiye dayalı üretimde belirli bir düzeye geldikten sonra sermayenin karlılığı düşmeye başlayabilmektedir (Yeldan, vd. 2012: 25). İşte bu noktada, son yıllarda gittikçe yaygınlaşan, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme konusunda yavaşlama eğilimi içerisine girmeleri dolayısıyla ifade edilen OGT kavramı karşımıza çıkmaktadır (Pruchnik ve Zowczak, 2017: 1). OGT kavramı ilk kez 2007 yılında

Dünya Bankası Raporu'nda[1] kullanılmıştır (Ünlü ve Yıldız, 2018: 2). Bu kavramın genel kabul edilmiş bir tanımı bulunmasa da; OGT kavramı, büyümekte olan ekonomilerin orta gelir seviyesine ulaştıktan sonra uzunca bir süre o seviyede sabit kalması ve yüksek gelirli ülke statüsüne geçememesi olarak ifade edilebilir (Aiyar vd., 2013: 3).

Birçok ülke için ekonomik gelişmede ideal olan; düşük gelirli ülke statüsünden orta gelir düzeyine ardından da yüksek gelirli ülke statüsüne geçiş yapabilmektedir. Ancak bazı ülkeler orta gelir düzeyinde uzunca bir süre takılıp kalmaktadır (Kasenda, t.y.:3). OGT'deki ülkeler, düşük gelirli ülke seviyesinde iken, hızlı bir büyüme eğilimine girerek orta gelir seviyesine ulaşabilen ancak gelişmiş ülkeleri yakalayamayan ülkelerdir.

Woo vd. (2012)'ye göre bu süre 50 yılı bulabilmektedir. Abdon vd. (2012) de OGT' yi düşük OGT ve yüksek OGT olarak ikiye ayırmaktadır. Kişi başına düşen gelir 2000$'ın altında ise ülkeler düşük gelirli, 2.000$ ile 7.250$ arasında olanlar düşük orta gelirli, 7.250$ ile 11.750 $ arasında olanlar yüksek orta gelirli, 11.750$ üzerinde olanları da yüksek gelirli ülke olarak sınıflandırmışlardır. 1950-2010 yılları arasında 124 ülkeyi bu gelir düzeyi sınıflandırmasına göre ayırıp kişi başına düşen gelir seviyesi artışlarını incelemişlerdir. Buna göre düşük orta gelirli ülkelerin yüksek orta gelirli ülke düzeyine ulaşmaları ortalama 28 yıl sürmektedir. Yüksek orta gelirli ülke seviyesinden yüksek gelirli, ülke seviyesine geçmeleri de 14 yıl almaktadır. Buna göre bir ülkenin OGT'ye düşmesi için düşük orta gelir seviyesinde 28 yıldan fazla kalması veya yüksek orta gelirli ülke düzeyinde de 14 yıldan fazla kalması gerekmektedir.

Dünya Bankası da orta gelir seviyesindeki ülkeleri, düşük orta gelirli ülkeler ve yüksek orta gelirli ülkeler şeklinde iki gruba ayırmaktadır. Düşük orta gelirli ülkelerde kişi başına düşen gelir 1.006 $ ile 3.955$ arasındadır. Yüksek orta gelirli ülkelerde ise kişi başına düşen gelir 3.956 $ ile 12.235 $ arasındadır. Dünyadaki yoksul insanların % 73'ü orta gelirli ülkelerde yaşamaktadır. Bununla birlikte bu ülkeler, global düzeyde GSYİH'nın üçte birine sahiptirler ve yine küresel büyümenin itici güçlerini oluşturmaktadırlar (World Bank, 2018). Günümüzde dünyada 53 adet düşük orta gelirli, 56 adet de yüksek orta gelirli ülke olmak üzere orta gelir düzeyine sahip toplam 109 ülke bulunmaktadır. Düşük orta gelirli ülkelerin temel sorunları arasında temiz suya ve elektriğe erişim bulunmaktayken, yüksek orta gelirli ülkelerin en önemli sorunları arasında yolsuzluk ve yönetişime ilişkin diğer eksiklikler bulunmaktadır (Kenton, 2018).

Gelişmekte olan ülkeler için önemli bir sorun olan orta gelir tuzağı kişi başına düşen gelir seviyesinde belirli bir düzeye ulaşmakla ilişkilendirilmiştir. Çok net bir tanımı olmasa da, genellikle, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'deki kişi başına düşen gelirin % 58'ini geçememe veya kişi başına düşen gelirin 17000 $'ı geçememesi olarak ifade edilmektedir (Yeldan, 2012: 13). Örneğin Eichengreen, Park ve Sin (2013) orta gelir tuzağındaki eşiği; 1957–2007 arasında 45 ülke için OGT'yi analiz etmişlerdir. Buna göre OGT 10.000-11.000 ve 15.000-16.000 dolar olmak üzere iki ayrı gelir seviyesinde oluşabilmektedir.

OGT'nin tanımına yönelik bu ampirik yaklaşımların yanında bu kavramı teorik olarak tanımlayanlar da mevcuttur. Teorik tanıma göre ise bir ülkenin gerekli yapısal ve kurumsal reformlar konusunda zayıf kalmasına odaklanır. Ancak bu yaklaşım bir ülkenin OGT'de olup olmadığı konusunda net bir fikir vermemektedir (Glawe ve Wagner, 2016: 6-7)

Uzun yıllardır birçok Latin Amerika ve Orta Doğu ülkesi OGT'ye sıkışıp kalmışlardır. Yine bu ülkelerin birçoğu rekabet edebilirliklerin artırmak adına önemli çabalar sarf etmektedirler. Yükselen ücret seviyelerine rağmen düşük maliyetle üretim yapmaya çalışmaktadırlar. Ancak bilgi ve yeniliğe dayalı üretim yapabilen ve hizmet sağlayabilen güçlü ülkeleri yakalamakta zorluk çekmektedirler (World Bank, 2010: 65). 20. Yüzyılın ikinci yarısı referans olarak alındığında yüksek gelirli ülke statüsüne geçebilen ülkelerin büyük çoğunluğunun Avrupa ülkesi olduğu söylenebilir. Orta gelir tuzağının yaygın olduğu bölgelerden biri olan Asya'da, Tayvan ve Kore tuzaktan çıkma konusunda başarı gösterebilmişken, Malezya ve Tayland ise bu tuzaktan en çok etkilenen iki ülkeye örnek olarak verilebilir (Riedel, 2019: 3). Asya'da olup yüksek gelirli ülke statüsü elde etmiş olan diğer ülkeler, Japonya'nın yanında yeni sanayileşen ülkeler olarak Çin Taypei, Honkong, Çin ve Singapur'dur (Jankowska, Nagengast ve Perea, 2012: .9).

[1] Gill, I., Kharas, H. (2007). *An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growth.* World Bank.

Tablo 1. Düşük Gelir Tuzağındaki Ülkeler (1950-2010)

Afganistan (Asya)	Kongo	Nijerya
Bangladeş(Asya)	Eritrea	Rwanda
Lao(Asya)	Gambiya	Senegal
Mongolya(Asya)	Gana	Sierrra Leone
Nepal(Asya)	Gine	Sudan
Karayipler(Asya)	Kenya	Tanzanya
Haiti (Karayipler)	Lesotho	Togo
Angola(Sahra-Altı Afrika)	Liberya	Uganda
Benin	Madagaskar	Zambia
Burkina Faso	Malawi	Zimbabve
Burundi	Mali	
Kamerun	Mauritanya	
Çad	Nijer	

Kaynak: Felipe, vd. 2012: 15

Tablo 1'de düşük gelir tuzağındaki ülkeler görülmektedir. Bu ülkeler düşük gelir seviyesine sahip olan ve yüksek gelir düzeyine ulaşma ihtimali pek olmayan ülkelerdir.

Tablo 2. Daha Önce Düşük Orta Gelirli Olup 1950 Sonrasında Yüksek Orta Gelir Seviyesinde Ulaşan Ülkeler

Ülke	Düşük Orta Gelir Düzeyine Ulaştığı Yıl	Yüksek Orta Gelir Düzeyine Ulaştığı Yıl	Düşük Orta Gelir Düzeyinde Geçirilen Süre	Geçiş süresinde Ortalama Büyüme Hızı (%)
Çin Halk Cum.	1992	2009	17	7.5
Malezya	1969	1996	27	5.1
Kore	1969	1988	19	7.2
Milliyetçi Çin	1967	1986	19	7.0
Tayland	1976	2004	28	4.7
Bulgaristan	1953	2006	53	2.5
Türkiye	1955	2005	50	2.6
Kosta Rika	1952	2006	54	2.4
Oman	1968	2001	33	2.7

Kaynak: Felip vd. 2012: 22.

Tablo 2'de daha önce düşük orta gelirli olup 1950'lerden itibaren yüksek orta gelir seviyesine ulaşan ülkeler, ülkelerin bu seviyeye ulaştıkları yıllar ve bu süreçteki ortalama büyüme hızları görülmektedir. Türkiye 1955 yılında düşük orta gelir seviyesine ulaşmış ve 50 yıl sonra 2005 yılında da yüksek orta gelir seviyesine ulaşmıştır. Düşük orta gelir seviyesinde en fazla kalan, Bulgaristan ve Kosta Rika ile birlikte ilk üç ülke arasında yer almaktadır. Türkiye'nin bu süreçte ortalama büyüme hızı % 2.4'tür.

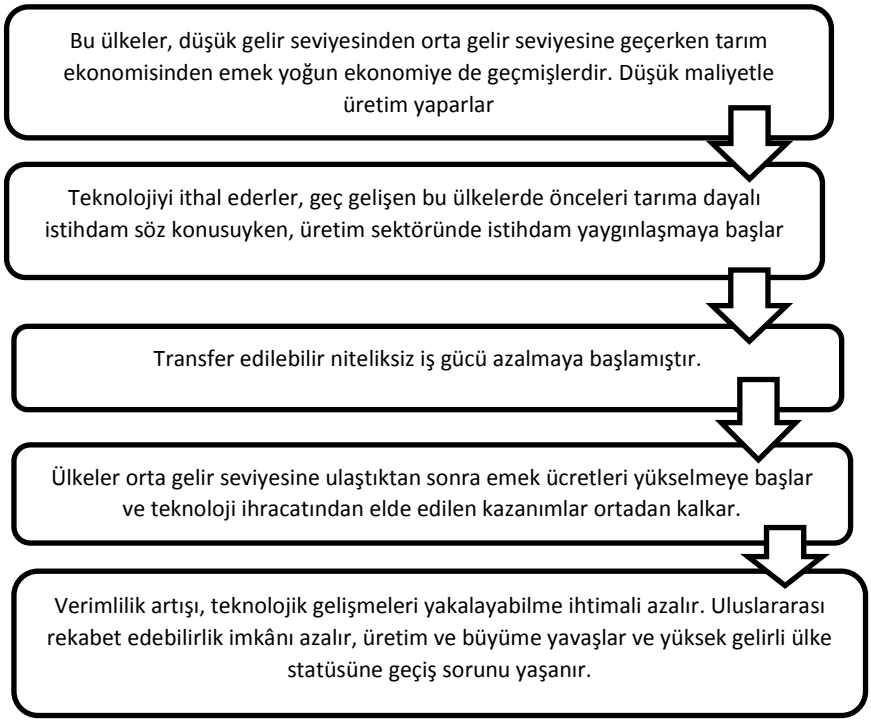
Tablo 3. Orta Gelir Tuzağının Seçilmiş Ülkeler Açısından Değerlendirilmesi (1980-2017)

	1980	**1990**	**2000**	**2010**	**2017**
	USD	**USD**	**USD**	**USD**	**USD**
Dünya Bankası			**9.265**	**12.275**	**12.235**
ABD GSYH'sinin % 20'si	**2.515**	**4.783**	**7.238**	**9.662**	**11.900**
Ort. Küresel Gelir	**2.502**	**4.434**	**5.562**	**9.606**	**10.774**
Ortalama	**2.508**	**4.609**	**7.371**	**10.514**	**11.636**
Güney Kore	1.704	6.516	11.948	22.087	29.891
Macaristan	2.151	3.312	4.628	13.074	15.531
Polonya	1.592	1.626	4.476	12.602	13.823
Türkiye	**2.169**	**3.747**	**4.219**	**10.476**	**10.512**
Brezilya	1.229	3.105	3.779	11.292	9.895
Bulgaristan	2.818	2.267	1.614	6.744	8.064

Kaynak:Eğilmez, M. (2018 b). "Orta Gelir Tuzağında 40Yıl". (http://www.mahfiegilmez.com/2018/05/orta-gelir-tuzagnda-40-yl.html). Erişim tarihi: 06.05.2019

Tablo 3'de seçilmiş ülkelerin 1980-2017 yıllarında Dünya Bankası, ABD GSYH'sının % 20'si ve ortalama küresel gelir ve bu üçünün ortalaması açısından durumları görülmektedir. 1980 yılında sadece Bulgaristan ortalama gelirin üstünde bir gelire sahiptir. 1990 yılı incelendiğinde ortalamanın üstüne çıkan tek ülke Güney Kore olmuştur. Güney Kore'nin 2010 yılında gelir seviyesi çok yükselmiş ve orta gelir düzeyini aşmıştır. Yine Macaristan ve Polonya'nın da orta gelir seviyesini aştığı görülmektedir. Brezilya ve Türkiye'nin de orta gelir düzeyini aşmak adına önemli bir gelişme kaydettiği görülmektedir. 2017 yılı incelendiğinde Güney Kore'nin yükselişi göze çarpmaktadır. Macaristan ve Polonya'nın da ilerleme sağlayarak OGT'den kurtuldukları görülmektedir. Bulgaristan'ın da ortalama geliri yükselmiş, Brezilya gerilemiş Türkiye ise aynı seyirde devam etmiştir.

Şekil 1. Orta Gelir Tuzağında Olan Ülkelerin Özellikleri

Kaynak: Agenor vd. 2012: 3

Orta gelir tuzağında sıkışıp kalan ülkelerin genel özellikleri şekil 1'de görülmektedir. Genellikle bu ülkeler, önceleri tarım ekonomisinin yaygın olduğu, daha sonra endüstriye dayalı üretime geçiş yapmış ülkelerdir. Bu değişim emek ücret seviyelerinde artışı beraberinde getirmiştir. Düşük maliyetle üretim yapabilme imkânının oradan kalkması, verimlilik azalışları ve teknolojik yenilikleri takip edememeleri yüksek gelir seviyesine ulaşmalarının önündeki en önemli engeller arasında yer almaktadır.

Bunlara ek olarak orta gelir tuzağına yol açan faktörler aşağıdaki başlıklar altında incelenebilir (Pruchnik ve Zowczak, 2017: 18-19):

1) Olumsuz demografik özellikler: Çalışanların yaş ortalamasının yüksek olması üretkenliği olumsuz etkileyebilmektedir.

2) Ekonomik çeşitlendirme seviyesinin düşük olması: Ekonomik yapı içerisinde üretim çeşitliliğinin sağlanamaması teknolojik yeniliklerin takip edilememesinden kaynaklanmaktadır.

3) Verimsiz finansal piyasalar: Bir ülkenin yenilik yapabilmesinde finansal piyasalar çok etkilidir. Finansal piyasaların etkinliğinin göstergesi olarak Küresel Rekabetçilik Endeksi kullanılmaktadır. Bu endeks düşük büyüme hızıyla negatif ilişkilidir.

4) Altyapının yetersiz olması: Orta gelir tuzağından çıkmada altyapı kalitesi çok etkili olmaktadır. Bir sektörde altyapıda yapılan iyileştirmeler verimliliği ve yenilikçiliği olumlu etkilemektedir. (Örn; Elektrik, haberleşme ve ulaşım alanlarındaki altyapılar)

5) Yenilik seviyesinin düşük olması: Ülkelerin orta gelir tuzağı ile yüzleşmelerinde en önemli faktör olarak görülen yenilikçilik kapasitesidir. Yenilik kapasitesi, Ar-Ge faaliyetleri, üniversite ve sanayi işbirliğine dayalı yenilikler büyüme için oldukça önemlidir.

6) Zayıf kurumlar: Şeffaf ve etkin bir yasal sistem, kanunlar, kişisel haklar, mülkiyet haklarının iyi bir şekilde düzenlenmiş olması da ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.

7) Verimsiz istihdam piyasası: İstihdam piyasasının nitelikli olması da büyüme üzerinde oldukça önemlidir.

OGT aynı zamanda bir gelişim süreci olarak da değerlendirilebilir. Bu süreçte, ülkeler düşük-ücretli üretici konumu ile nitelikli istihdam, hızlı gelişen yenilikçi yapı arasında sıkışıp kalmışlardır. Ülkelerin büyüme hızları düşmektedir. Başta, emek yoğun sektördeki maliyet avantajı (üretime dayalı ihracatı artırarak) bu ülkelerde büyümeyi olumlu etkilerken, özellikle yoksul ülkelerde daha düşük emek maliyetinin olması bu avantajlarını ortadan kaldırmıştır. Yine OGT'deki ülkelerin, kurumlar, sermaye piyasaları, nitelikli işgücü gibi konulardaki eksiklikleri, onların zengin ülkelerle rekabet edebilme imkânlarını ortadan kaldırmaktadır. Bu iki grup arasında kalmış ülkelerin çoğu uygun bir büyüme stratejisi oluşturmakta zorlanmaktadır (Flaaen vd., 2013: 6).

III. Orta Gelir Tuzağından Çıkmada Çözüm Yolları

Orta gelir seviyesine sahip ülkeler dünya ekonomisi için oldukça önemlidir. Bu ülkelerin kapsayıcı ve istikrarlı bir büyüme sağlamaları, dünyanın geri kalan kısmına yaydıkları olumlu dışsallıklar ile yoksulluğun azalmasına, uluslararası finansal istikrara, iklim, gıda, enerji ve suya ilişkin sorunların çözülmesinde ve yine uluslararası ticaretin gelişimine olumlu katkıda bulunur (World Bank, 2018). Bu doğrultuda sayıları oldukça fazla olan gelişmekte olan ülkelerin özellikle de OGT'de kalan ülkelerin uygulayacağı stratejiler önem taşımaktadır.

Solow (1956)' dan bu yana ekonomik büyümenin sadece fiziksel sermaye ile gerçekleşemeyeceği belirtilmektedir. Azalan getiri oranları sermaye birikimini engellemektedir. Ekonomik büyüme konusundaki yeni yaklaşımlar ise Ar-Ge'nin ve sosyal altyapı yatırımlarının büyüme üzerinde etkili olduğunu savunmaktadır. Emeğin verimliliğini artıran eğitim ve üretkenliği artıran Ar-Ge yatırımları olmaksızın ekonomik büyümenin sağlanması mümkün olmamaktadır. Bu durumda ekonomik büyümenin, birbirini de besleyen; eğitim ve Ar-Ge yatırımları ile gerçekleştiğini söylemek mümkün olmaktadır (Yeldan vd., 2012: 31). Gill ve Kharas (2007) tarafından hazırlanan ve OGT kavramının ilk kez kullanıldığı raporda, modern büyüme teorilerine göre; Doğu Asya'da orta gelir sınırını geçmek isteyen ülkelerin öncelikle üretim ve istihdam konusunda uzmanlaşmaları gerektiğini, ikinci olarak yenilik faaliyetlerinin artırılması gerektiği ve üçüncü olarak da eğitim sistemlerinin, yeni ürün üretimi gerçekleştirebilmek üzere, yeni teknolojiler uygulayabilecek şekilde dizayn edilmesinin gerektiği ifade edilmektedir.

Garret (2004) çalışmasında 1980'lerden itibaren orta gelir seviyesine sahip olan ülkelerin bir duraklama dönemine girdiğini belirtmektedir. Bu duruma yol açan en önemli nedenler arasında, bu ülkelerin bilgiye dayalı ekonomileri olan yüksek gelirli ülkelerle rekabet edememesi yer almaktadır. Düşük gelirli ekonomiler ise düşük maliyeti olan niteliksiz işgücü konusunda ön plana çıkmaktadırlar. Ancak bu özellikleri, teknolojinin ve bilginin ekonomik üstünlük sağladığı uluslararası piyasalarda var olmak için yeterli olmamaktadır.

Beşeri sermayeye yatırım yapılması ve Ar-Ge'ye dayalı bir üretim yönteminin benimsenmesi ekonomik gelişme için önem taşımaktadır. Bu durum ise çoğu gelişmekte olan ülke için zor olabilmektedir. (Yeldan, vd. 2012: 25).Yine Eichengreen vd. (2013) çalışmalarında OGT'ye düşmemek için en önemli faktörlerin beşeri sermayeye yatırım yapılması ve ihracata konu oluşturan malların büyük oranda yüksek teknolojili ürünlerden oluşması gerektiğini belirtmektedir.

Orta gelir seviyesine sahip olan ülkelerin yüksek bir ekonomik büyüme sağlayabilmeleri ekonomik yapıları ile çok ilişkilidir. Tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine hızlıca geçiş yapabilmeleri, ihracat oranlarının yüksek olması, enflasyonun düşük olması, gelir eşitsizliği ve bağımlılık oranlarının düşük olması büyümeleri için ön koşulları oluşturmaktadır (Bulman vd. 2017: 1). Bu ülkelerde, istikrarlı bir makroekonomik ortamın sağlanması maliye, para politikalarının ile düzenleyici politikaların uygun bir şekilde oluşturulmasına bağlıdır. Ayrıca, bölgesel ve global bağların güçlü olması, şehirleşmenin hızlanması da önem taşımaktadır. Ekonomik açıdan bu altyapı sağlandıktan sonra World Bank (2010) ülkelerin büyüme açısından uygulamaları gereken iki önemli politika olduğunu belirtmektedir. Bunlar: 1) Yeni teknolojiye dayalı yüksek yatırım seviyesinin gerçekleştirilmesi 2) Yatırımların sürdürülebilir olması için yenilikçi politikaların oluşturulması şeklinde ifade edilmektedir. Yatırımların özellikle; yol, inşaat, enerji ve bilgi teknolojileri, yeşil teknoloji, kamu-özel sektör ortaklığına yönelik olması önemlidir. Bugün, Doğu Asya'da ekonomilerinde hızlı bir büyüme elde etmiş olan ülkeler bilgi birikimini dışarıdan elde etmişler ve bunu üretim yetenekleri ile geliştirmişlerdir (World Bank 2010: 33).

Bozkurt vd. (2016) çalışmalarında, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 28 üst orta gelir düzeyinde olan ülkede, OGT'yi etkileyen faktörleri belirlemişlerdir. Bu faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Ülkelerin yeni teknolojileri kullanmaları, yüksek katma değerli üretim yapabilmeleri yüksek gelirli ülkelere yaklaşmaları açısından çok önem taşımaktadır. Nitekim, doğal kaynaklar açısından zengin olup, ekonomileri de buna dayanan gelişmekte olan bazı ülkelerle, işgücü maliyetlerinin de düşük olması sebebiyle rekabet edebilmek zorlaşmaktadır.
- Yeni ürünlerin üretilmesinde ve geliştirilmesinde nitelikli işgücünün çok önemli bir rolü vardır. Bu doğrultuda eğitim sisteminin gelişmiş olması da OGT'ye düşmemek açısından oldukça önemlidir.
- Yine eğitim ile ilişkili olan ihracat yapısının yüksek teknolojili ürünlerden oluşması önemlidir. Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerinin geliştirilmesi gerekmektedir.
- Kamu politikalarının, üretimde kaynakların etkin bir şekilde kullanılması doğrultusunda oluşturulması gerekmektedir.
- Ulusal tasarruflar artırılarak dışa bağımlılık azaltılmalıdır. Bu durum ekonomik kırılganlığı azaltacaktır. Bununla birlikte tasarruf oranının artırılması, kadının istihdama katılım oranının yükselmesi de önem taşır.
- Ülke içindeki bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması gereklidir.
- Ekonomide kaynakların etkinliğinin artırılması için şeffaflığın, hesap verebilirliğin sağlanması, yönetişim kalitesinin de bir bütün olarak yükseltilmesi önemlidir.
- Her ülkenin kendi koşullarını göz önünde bulunduracak şekilde, ekonomik büyüme konusunda başarı göstermiş ülke örneklerinden yola çıkılarak kamu politikalarını oluşturması gerekmektedir

3. Orta Gelir Tuzağından Çıkmada Eğitimin Önemi

Bir ülkenin orta gelir seviyesinden yüksek gelir seviyesine ulaşmasını etkileyen pek çok faktör olmakla birlikte literatürde de üzerinde sıklıkla durulduğu gibi, eğitim de oldukça önemli bir yere sahiptir.

Büyüme modellerinde de eğitimin öneminden bahsedilmektedir. Neoklasik ekonomik büyüme modelinde eğitim sisteminin beşeri sermaye birikimini ve işgücü verimliliğini etkileyerek üretkenliği artırdığı savunulmaktadır. Yine içsel ekonomik büyüme teorilerinde de eğitimin yenilikçilik kapasitesini

artırarak, yeni teknolojileri ve süreçleri takip edebilme imkânını artırdığı öne sürülmektedir (Yılmaz, 2014: 17)

İyi bir yönetişim yatırımlar için uygun bir ortam yarattığı gibi, eğitimin de yenilik faaliyetlerini artırarak üretimde verimliliği olumlu bir şekilde etkilemesi OGT'ye yakalanma riskini azaltmaktadır. İyi bir eğitim sistemi işgücünün niteliğini artırmaktadır. Bugün OGT'den kurtulan ve başarılı bir örnek olarak görülen Güney Kore'de devletin eğitime verdiği önemin, ülkenin başarısı üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Yine Asya Ülkelerinde Tayland ve Malezya, özellikle temel eğitime verdikleri önemle dikkat çekmekte ancak orta gelir seviyesinden yüksek gelir seviyesine geçmeyi başaramamaktadırlar. Bu durumda da en etkili olan faktörün eğitimin kalitesi olduğu düşünülmektedir (siteresources.worldbank.org: 1).

Bu konuya ilişkin yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Örneğin, Paus (2012) orta gelir düzeyindeki ülkelerin geleneksel üretim şeklinden bilgi yoğun faaliyetlere geçiş konusunda zorlandığını ve küreselleşme süreci ile birlikte orta gelir düzeyinin artık OGT'ye dönüştüğünü ifade etmektedir. Lubis ve Saputra (2015) yaptıkları çalışmada Çin, Hindistan, Endonezya, Malezya ve Filipinler olmak üzere 5 Asya Ülkesinde OGT'de etkili olan faktörleri analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; orta öğretim ve yüksek eğitimin OGT'den kurtulmada önemli olduğunu belirtmektedirler. Agenor (2015) de çalışmasında OGT'ye neden olan etkenlerden birinin de beşeri sermayenin kalitesizliği olduğunun altını çizmektedir.

Kanchoochat (2015) çalışmasında OGT'den kurtulmak için ülkelerin uygulaması gereken politikaların üç önemli konu üzerinde yoğunlaştırılması gerektiğini ifade etmektedir. Bunlardan ilki eğitim ve kurumlara verilecek önemdir. Eğitim ve kurum kalitesi konusunda yaşanan eşitsizlikler OGT'de takılıp kalınmasına neden olmaktadır. Politika önceliklerinin verilmesi gereken ikinci konu ihracat bileşimlerinin rekabet odaklı oluşturulmasına yöneliktir. Üçüncü konu da devlet müdahalesi yolu ile sanayinin geliştirilmesidir.

Jankowska vd. (2012) çalışmalarında Güney Kore ve Latin Amerika Ülkelerini OGT açısından değerlendirmişlerdir. Güney Kore'nin başarısını kalkınma sürecinde eğitime verdiği önemle ilişkilendirmektedirler. Eğitim, altyapı, yenilik ve finansman alanlarında oluşturulacak politikaların eşgüdüm içerisinde oluşturulması önem taşımaktadır. Atalay (2015) orta gelir tuzağından kurtulma ve ekonomik gelişmenin sağlanmasında beşeri sermaye ve eğitimin önemli olduğunu ifade etmektedir. Bilgi birikimi ve yeteneklerin artırılması insan gücünü olumlu etkileyerek özellikle orta gelirli ülkeler için faydalı olacaktır. Yılmaz (2014) de çalışmasında OGT'den kurtulma konusunda başarı göstermiş olan ülkelerin, beşeri sermaye birikimine önem verdiklerini belirtmektedir. Teknoloji yoğun üretim yapılabilmesi için üretkenlik ve bilgi yoğun üretim tekniklerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Aslan ve Aslan (2017) de çalışmalarında Türkiye'de OGT'den kurtulmak için önemli olan yükseköğretim sistemine ilişkin sorunları incelemişlerdir. Çalışmalarında Türkiye'nin rekabet gücünü artırmak için üniversitelerde Ar-Ge faaliyetlerine yönelik kaynakların etkin bir şekilde kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir. Ülkemizde eğitim sistemine ilişkin sorunların genellikle kaynak yetersizliğine bağlandığını ancak eğitim sisteminin bir bütün olarak değerlendirilmesinin ve performans ölçümlerinin daha önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bozkurt vd. (2014) de 1971-2012 yılları arasında, Türkiye'nin yüksek gelirli ülkeler ile yakınsamasını analiz etmişlerdir. Elde edilen sonuçlar, yükseköğretime verilen önemin ve yurt içi tasarruflarının artırılmasının OGT'den kurtulma açısından oldukça önemli olduğunu göstermektedir.

Düşük gelirli ülkeler kalkınmanın ilk aşamalarında, kalkınma açısından başarı göstermiş ülkelerin teknolojilerini takip ederek gelişim gösterebilirler. Ancak zamanla bu yetmemektedir. Uluslararası piyasalarda rekabet edebilmek ve yüksek gelirli ülke seviyesine ulaşabilmek için temel eğitimle kazanılan becerilerin yanında yüksek teknolojili ürün ve hizmetler üretmek için uygun yükseköğrenim imkânlarının oluşturulması ve eğitimin kalitesinin artırılması da önem taşır (Bayar, 2016: 49-53).

4. Türkiye'de Orta Gelir Tuzağı ile Mücadelede Eğitim

Orta gelir düzeyine ulaşan bir ülkenin, uzun bir süre boyunca kişi başına düşen gelir seviyesinde artış gösteremeyip, bu düzeyinde sıkışıp kalması, o ülkenin OGT'de olduğunu gösterir. Türkiye uzun yıllardır OGT de kalmış olan bir ülkedir. Üst-orta gelişmekte olan ülke statüsüne sahip olsa da gelişmiş ülke statüsüne geçememektedir. Kaynaklar açısından zengin olan Türkiye'nin sahip olduğu yapısal ekonomik ve sosyal sorunlar gelişmesine engel olmaktadır. Bugün gelişmiş ülkelerin çoğuna bakıldığında ekonomik ve sosyal açıdan ilerlemiş oldukları, refah seviyelerinin yüksek olduğu söylenebilir. Bu durum, özellikle bilime ve teknolojiye bunların temelinde de eğitime verdikleri önemle ilişkilidir.

4.1.Türkiye ve Orta Gelir Tuzağı

Düşük gelirli ülkelerin ilk başlarda ekonomilerinde büyüme sağlaması için çok yoğun teknoloji gerekmezken ve düşük nitelikli bir üretimde uzmanlaşma yeterliyken, orta gelirli bir ülkenin yüksek gelir seviyesine çıkabilmek için farklı dinamiklere ihtiyacı vardır. Verimlilik artışı sağlanması çok önemlidir. Bazı ülkeler düşük fiyatlı ürünlerin üretilmesinde oldukça başarılı iken aynı başarıyı yüksek fiyatlı ürün üretiminde gösterememektedir. Bu da o ülkenin muhtemelen OGT'ye yakalandığının göstergesidir (Kesgingöz ve Dilek, 2016: 657).

Eğilmez (2018b) OGT yaklaşımının ilk olarak ortaya atıldığı zamanlarda, ülkeler açısından orta gelir düzeyi olarak, ABD'de kişi başına düşen gelirin % 20'sinin elde edilmesi kabul edildiğini, daha sonra Dünya Bankası'nın ülkeleri gelir düzeyine göre sınıflandırması esası yaygınlaşmaya başladığını ifade etmektedir. Eğilmez'e göre ise orta gelir düzeyi, dünya GSYH'sının yine dünya nüfusuna bölünmesi ile elde edilmelidir.

Tablo 4. 1990 – 2018 Arası Kişi Başına Gelir: Dünya Ortalaması ve Türkiye ($)

	1990	**1991**	**1992**	**1993**	**1994**	**1995**	**1996**	**1997**	**1998**	**1999**
Dünya	4.397	4.490	4.752	4.627	4.901	5.390	5.462	5.377	5.283	5.399
Türkiye	3.747	3.686	3.817	4.259	3.024	3.877	4.096	4.221	4.287	4.019
	2000	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**
Dünya	5.578	5.466	5.508	6.108	6.776	7.267	7.773	8.666	9.389	8.785
Türkiye	4.219	3.054	3.589	4.643	5.953	7.278	7.899	9.563	10.692	8.882
	2010	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018 T**	
Dünya	9.487	10.398	10.468	10.639	10.800	10.105	10.132	10.603	11.114	
Türkiye	10.476	11.141	11.553	12.395	12.022	10.915	10.817	10.537	8.715	

Kaynak: Eğilmez, (2018a).

Türkiye 1970'li yıllarda tarımsal üretime dayalı bir ekonomiye sahip olmuştur. 1980'li yıllarda emek yoğun bir üretim yapısı benimserken, 1990'lara gelindiğinde orta-düşük ve orta-yüksek düzeyde teknolojiye dayalı bir üretime geçiş yapabilmiştir (Yeldan vd.,2012:153-154).

Tablo 4'de de 1990'dan 2018 yılına kadar kişi başına düşen ABD $ cinsinden Türkiye ve Dünya ortalaması görülmektedir. Tablodaki veriler incelendiğinde Türkiye'nin özellikle 2001'den itibaren OGT'den çıkma eğilimi içerisine girdiğini söylemek mümkündür. 2002 yılında Türkiye'de kişi başına düşen gelir 2000'de 4219$ iken 2002'de 3.589$ düşmüşse de bu düşüşte 2001 yılında yaşanan krizin etkisi olduğu söylenebilir. 2003 yılından itibaren kişi başına düşen gelirdeki artış eğilimiumut verici olmuştur. Ancak 2017 yılına gelindiğinde tekrar azalma eğilimi içerisine girdiği görülmektedir.

Yılmaz (2014) çalışmasında Kıbrıs, Yunanistan, Portekiz, Hong Kong, Japonya, Kore, Singapur ve Tayvan'ın OGT'den kurtulan ülkeler olduğunu, içerisinde Türkiye'nin de bulunduğu; Cezayir, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, El Salvador, Fiji, Gabon, Guatemala, Honduras, İran, Ürdün, Malezya, Morityus, Meksika, Namibya, Panama, Paraguay, Peru, Filipinler, Romanya, Güney Afrika, Suriye, Uruguay gibi ülkelerin ise OGT'de olduklarını belirtmektedir.

Yine Yeldan vd. (2012) çalışmalarında, Çin Halk Cumhuriyeti'nin düşük orta gelirli düzeyde 17 yıl kalırken Bulgaristan ve Türkiye'nin 50 yıldan daha fazla bir süre kaldığını belirtmektedir. Türkiye düşük orta gelir düzeyine 1955'de ulaşırken, yüksek orta gelir seviyesine 2005 yılında ulaşabilmiştir. Bulgaristan ve Kosta Rika ile birlikte orta gelir seviyesinde en fazla kalan üç ülkeden biri olarak değerlendirilmektedir.

4.2. Türkiye'de İstatistiklerle Eğitimin Durumu

Bugün globalleşen ve değişen dünyada nüfus ve ortalama yaşam süresinin artışı çok daha kalabalık bir evrende yaşamamıza neden olmaktadır. Her alanda yaşanan bolluk daha fazla tüketim isteğine neden

olmaktadır. Eğitimin de bu yaşanan değişikliklere uyum sağlaması gerekmektedir. Eğitim bir kişinin hem birey hem vatandaş ve hem de uzman olarak yetişmesine önemli katkılar sağlar. Çocukların bir kimlik kazanarak toplum içerisinde bir yer edinmesi için gereklidir. Çok hızlı bir şekilde değişen dünyada sadece temel eğitim değil yaşam boyu eğitim olanaklarından yararlanılması önem taşır. Eğitim nitelik ve yetkinlikleri artırmaktadır. Modern dünyada özellikle dezavantajlı gruplar için fırsatlar yaratır. Gelir eşitsizliğinin azaltılmasında etkilidir. Öğrenme ve bilgi birikimi sadece bireysel ve toplumsal fırsatlar yaratmakla kalmayıp global dünyanın geleceğini de şekillendirir (OECD, 2019: 13).

1980'lerden itibaren bilgi ekonomisine de geçilmesiyle birlikte eğitimin önemi iyice anlaşılmıştır. Türkiye'de de son yıllarda eğitime ilişkin reform çalışmaları hız kazanmıştır.

Aşağıda Türkiye'nin diğer ülkelerle karşılaştırılmasının da yapılabilmesi açısından OECD ülkelerinin eğitme ilişkin verileri tablolarda verilmiştir.

Tablo 5. 25 Yaş Sonrası Ortalama Eğitim Yılı (OECD Ülkeleri/ 2016)

Avustralya	12.42	Kore	12
Avusturya	12.56	Letonya	13.21
Belçika	11.78	Litvanya	13.22
Kanada	:	Lüksemburg	13.53
Şili	10.34	Meksika	8.60
Çek Cum.	12.74	Hollanda	12.19
Danimarka	12.59	Yeni Zelanda	13.34
Estonya	13.66	Norveç	12.57
Finlandiya	12.44	Polonya	12.29
Fransa	11.35	Portekiz	9.19
Almanya	14.13	Slovakya	13.64
Yunanistan	10.26	Slovenya	12.27
Macaristan	11.89	İspanya	9.82
İzlanda	:	İsveç	12.43
İrlanda	11.32	İsviçre	13.85
İsrail	12.96	Türkiye	7.60
İtalya	10.16	Birleşik Krallık	13.16
Japonya	:	ABD	13.41

Kaynak: http://data.uis.unesco.org/index.aspx?queryid=242

Tablo 5'de OECD ülkelerinin ortalama eğitim yılları görülmektedir. Eğitim yılı en yüksek olan ülkeler 13.85 İsviçre, 13.66 ile Estonya ve 13.64 ile Slovakya'dır. OECD ülkeleri içerisinde ortalama eğitim yılı 7.60 ile en düşük olan ülke Türkiye'dir. Meksika 8.6, İspanya 9.82 ile Türkiye'yi takip eden ülkelerdir.

Bilim ve Ar-Ge alanında yaşanan gelişmeler bir ülkenin yeni üretim teknikleri geliştirerek yüksek katma değerli ürünler üretebilmesine imkân sağlamaktadır. Temel eğitimin yanında yükseköğretimden daha fazla öğrencinin yaralanması bunun için ilk adım olarak görülmektedir.

Tablo 6. 24/65 Yaş Arası Üniversite Mezunlarının Toplam Nüfusa Oranı (OECD Ülkeleri/2018)

Avustralya	51.99	Kore	69.75
Avusturya	40.32	Letonya	41.61
Belçika	45.73	Litvanya	55.63
Kanada	60.92	Lüksemburg	51.40
Şili	29.87	Meksika	22.56
Çek Cum.	33.82	Hollanda	46.59
Danimarka	46.57	Yeni Zelanda	44.16
Estonya	43.04	Norveç	48.34
Finlandiya	41.25	Polonya	43.53
Fransa	44.34	Portekiz	34.03
Almanya	31.31	Slovakya	35.07
Yunanistan	42.48	Slovenya	44.57
Macaristan	30.16	İspanya	42.64
İzlanda	47.42	İsveç	47.39
İrlanda	53.47	İsviçre	50.14
İsrail	48.03	Türkiye	31.59
İtalya	26.82	Birleşik Krallık	51.62
Japonya	60.43	ABD	47.76
OECD – Ortalaması 44.47			

Kaynak: OECD verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6'da 24/65 yaş arası üniversite mezunu bireylerin toplam nüfusa oranları görülmektedir. Bu oranın en yüksek olduğu ülke % 69.75 ile Kore'dir. Onu % 60.92 ile Kanada ve % 60.43 ile Japonya takip etmektedir. Oranın en düşük olduğu ülke % 22.56 ile Meksika'dır. Türkiye'de ise bu oran % 44.47 olan OECD ortalamasından oldukça düşük olup, 31.59'dur. Portekiz ve Slovakya'da Türkiye'yi takip eden ülkeler arasında yer almaktadır.

Bununla birlikte Türkiye'deki yükseköğretim mezun sayısı giderek artış göstermektedir. 1996-2015 yılları arasında yükseköğretim mezunu sayısı yıllık 175 binden 803 bine yükselerek, 3,5 kattan daha fazla artmıştır. Ancak hala Türkiye'nin yükseköğretim mezun oranı OECD ortalamasının gerisindedir. Ayrıca Türkiye'de yükseköğretim öğrencilerinin yaklaşık yarısı açık öğretim programlarında yer almaktadır (Gür vd. 2017: 26).

Tablo 7. Seçilmiş Ülkelerin Doktora Mezun Sayıları (2014 Yılı)

Ülkeler	Tüm Alanlarda Doktora Derecesi Alanlar
ABD	67449
Almanya	28147
İngiltere	25020
G. Kore	12931
Türkiye	4516
Rusya	2223

Kaynak: OECD, 2016.

Tablo 7'de de 2014 yılında tüm alanlarda doktora derecesi almış olanların sayıları görülmektedir. En fazla doktora mezunu veren ülke 67449 ile ABD'dir. Onu sırayla, Almanya, İngiltere, G. Kore, Türkiye ve Rusya takip etmektedir. Türkiye'de bu sayı 4516 olup, oldukça düşüktür.

OGT'den kurtulma konusunda başarı göstermiş ülkeler, eğitime ve eğitimin kalitesine de önem vermektedir. Bayar (2016)'nın da çalışmasında belirttiği gibi eğitim kalitesinin artırılması gerekmektedir. OECD tarafından zorunlu eğitim bittikten sonra 15 yaşındaki öğrencilerin tabi tutulduğu Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı- PISA testleri 2000 yılından itibaren ülkemizde de uygulanmaya başlamıştır. Bu testin amacı öğrencilerin okulda aldıkları eğitim sonucunda öğrendikleri bilgileri günlük yaşamlarında kullanabilme derecelerini ölçmektir. PISA öğrencilerin matematik okuryazarlığı, fen bilimleri okuryazarlığı ve okuma becerilerini ölçmektedir (MEB, t.y.).

Tablo 8. OECD Ülkelerinin PISA Performansları (2015)

Ülkeler	Matematik	Fen Bilimleri	Okuma Becerisi	**Ülkeler**	Matematik	Fen Bilimleri	Okuma Becerisi
Avustralya	494	510	503	Kore	524	516	517
Avusturya	497	495	485	Letonya	482	490	488
Belçika	507	502	499	Litvanya	:	:	
Kanada	516	528	527	Lüksemburg	486	483	481
Şili	423	447	459	Meksika	408	416	423
Çek Cum.	492	493	487	Hollanda	512	509	503
Danimarka	511	502	500	Yeni Zelanda	495	513	509
Estonya	520	534	519	Norveç	502	498	513
Finlandiya	511	531	526	Polonya	504	501	506
Fransa	493	495	499	Portekiz	492	501	498
Almanya	506	509	509	Slovakya	475	461	453
Yunanistan	454	455	467	Slovenya	510	513	505
Macaristan	477	477	470	İspanya	486	493	496
İzlanda	488	473	482	İsveç	494	493	500
İrlanda	504	503	521	İsviçre	521	506	492
İsrail	470	467	479	**Türkiye**	**420**	**425**	**428**
İtalya	490	481	485	Bir. Krallık	492	509	498
Japonya	532	538	516	ABD	470	496	497
				OECD Ort.	490	493	493

Kaynak: OECD Verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

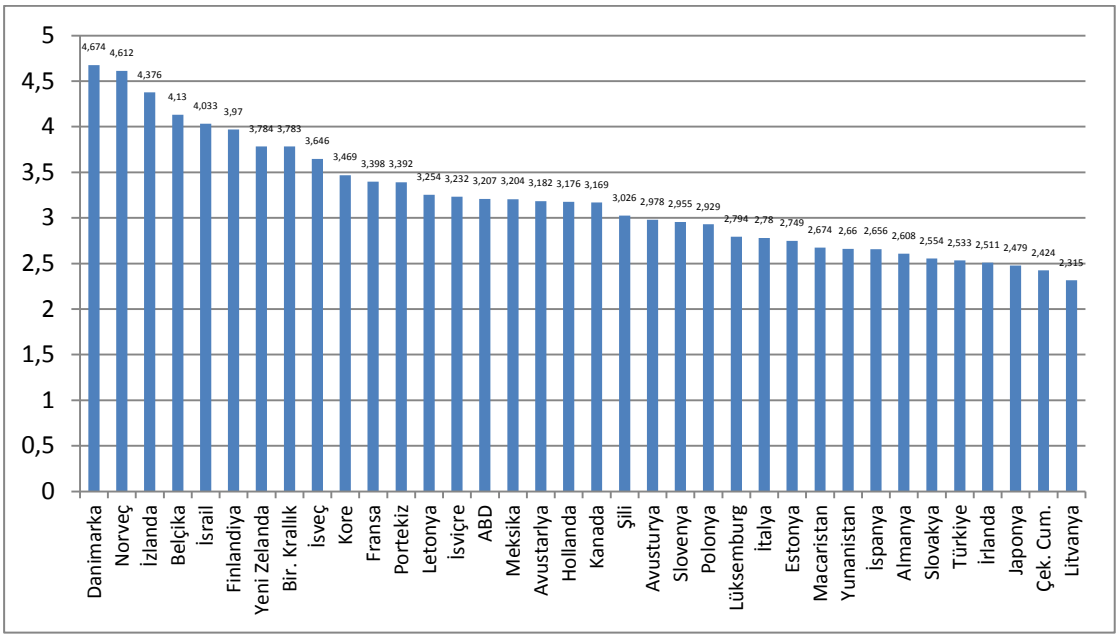
PISA'da matematik okuma yazarlığı, matematiğin günlük hayattaki kullanımını ifade eder. Öğrencinin bir konudaki karar verme yeteneğini belirler. Yaratıcı bireylerin yetişmesi açısından önem taşır. Fen Bilimleri okuma yazarlığı, fen bilgisini sorunları belirleme, yeni bilgiler elde etme, bilimi açıklama, bilime dayalı konularda kanıta dayalı çıkarımlarda bulunma yeteneğini belirler. Okuma Becerisi okuryazarlığı ise, yazılı metinleri okuyup anlama, amaç doğrultusunda bu bilgileri kullanma, bilgi birikimini artırma ve toplum içerisinde yer alma yeteneğini belirlemeye yöneliktir (OECD Data).

Tablo 8'de OECD ülkelerinin PISA test performans puanları görülmektedir. Ülkelerin matematik performansları incelendiğinde, en yüksek puan olan 532 Japonya'ya aittir. Onu 524 ile G. Kore, 521 ile de İsviçre İzlemektedir. En düşük performansa sahip olan ülke, 408 puanla Meksika'dır. Onu 420 ile Türkiye, 423 puan ile de Şili takip etmektedir. Fen bilimleri okuryazarlığı açısından değerlendirme yapıldığında; en yüksek puanın 538 ile Japonya'ya ait olduğu görülmektedir. Onu takip eden ülkeleri 531 ile Finlandiya ve 528 ile Kanada izlemektedir. G. Kore'nin puanı da oldukça yüksek olup 524'dür. 416 ile Meksika, 425 ile

Türkiye en düşük puana sahip olan iki ülkedir. Okuma becerileri alanı incelenecek olursa da,, Kanada 527, Finlandiya 526, G. Kore 517 puanla ilk üç ülkeyi oluşturmaktadır. Bu alanda da Meksika 423, Türkiye 428 puanla en geride kalan ülkeleri oluşturmaktadır.

Globalleşen dünyada bireylerin bilgi birikimi ve niteliklerinin artırılması çok daha önemli hale gelmiştir. Yarı kamusal mal özelliği taşıyan eğitim bireylere gelir artışı sağlamasının yanında üretime sağladığı dolaylı katkılar nedeniyle de topluma dışsallık yayan bir hizmettir. Bu sebeple de günümüzde çoğu ülkede eğitimin finansmanında devlet ağırlıklıdır.

Grafik 1.OECD Ülkelerinde Kamu Eğitim Harcamaları (% GSYİH/2016)

Kaynak: OECD verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 1'de OECD ülkelerinde eğitim harcamalarının GSYİH içerisindeki payları görülmektedir. Bu oranın en yüksek olduğu ülke % 4.7 ile Danimarka'dır. Onu % 4.6 ile Norveç, % 4,3 ile de İzlanda izlemektedir. Türkiye'de oran 2.5 olup sondan 5. sıradadır

Küresel ekonominin son elli yılındaki başarılı aktörlerin çoğu Doğu Asya'da konumlanmıştır. Japonya, Güney Kore, Hong Kong, Tayvan ve Singapur bu başarı öykülerinin önde gelen örnekleridir. Son yirmi beş yıl içerisinde orta gelir düzeyinden yüksek gelir düzeyine geçen ülkelerden nüfus kompozisyonu, siyasi tarih, coğrafi konum ve sosyal parametreler açısından Türkiye'nin ders çıkarabileceği ülke sayısı oldukça sınırlı olup mevcutlar arasında en uygunun G. Kore olabileceği söylenebilir. 1980'li yılların başında Türkiye ile benzer gelişmişlik düzeyinde olan G. Kore, 1990'lı yıllarda büyük bir gelişim göstermiştir. Türkiye siyasetinde ve ekonomik kalkınmasında kayıp yıllar olan 1990'larda G. Kore, bilgi toplumu, teknoloji ve inovasyon için gerekli alt yapı çalışmalarını tamamlamıştır. 2015 itibari ile Türkiye ve G. Kore'nin, 55-65 yaş arası nüfusları içinde üniversite mezunları aşağı yukarı aynı düzeydedir. İki ülkede de söz konusu yaş grubundan %10'u üniversite mezunudur. Aynı karşılaştırmayı 25-64 yaş grubu için yaptığımızda fark ortaya çıkmaktadır. G. Kore'de 1970'li yıllarda doğanlar 1980'lerden itibaren izlenen başarılı eğitim politikaları sayesinde son derece yüksek donanım ve beceri seviyeleri ile işgücüne dahil olmuşlardır. Bunun içindir ki, G. Kore'de 25-64 yaş grubunun %65'i üniversite mezunu iken Türkiye'nin verisi %18'dir; OECD ortalaması ise %36'dır (Gür vd., 2017).

Sonuç ve Öneriler

Üretim ve tüketimin çok bol olduğu günümüz dünyasında değişen ekonomik koşullara her ülke kolayca adapte olamamaktadır. Dünya Bankası'nın gelire göre yaptığı sınıflandırmada , ülkeler düşük gelirli, düşük orta gelirli, yüksek orta gelirli ve yüksek gelirli ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır. Bununla birlikte Dünya Bankası raporunda ilk kez 2007 yılında kullanılan OGT kavramı da ekonomi literatürüne girmiştir. Bu kavram, bir ülkenin düşük gelir seviyesinden orta gelir seviyesine ulaştıktan sonra, uzunca bir zaman yüksek gelirli ülke seviyesine geçememesi olarak ifade edilmektedir. Bu durum, orta gelirli

ülkelerin artık geleneksel üretim yapılarının uluslararası piyasalarda rekabet etmeye yetmemesi sonucu oluşmuştur.

Günümüzde pek çok ülke gibi Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı bu ülkelerin ortak özellikleri arasında; önceleri ekonomilerinin tarıma dayalı olması, daha sonra endüstriye geçiş yapan ülkeler olmalarıdır. Bu geçiş sürecinde ise teknolojik yeniliklere adapte olamamaları, onların dünyada ekonomiye yön verebilen gelişmiş ülke statüsünde yer alan ülkeleri yakalayamamalarına neden olmuştur. Zaman içerisinde düşük maliyetle üretim yapabilme imkanlarının azalması, verimliliklerinin azalması gibi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Türkiye de 1955 yılında düşük orta gelir düzeyine ulaştıktan 50 yıl sonra yüksek orta gelir seviyesine geçiş yapabilmiştir. Ancak yüksek gelirli ülke seviyesine hala ulaşamamıştır. Günümüzde Türkiye'nin kaynak bakımından sahip olduğu zenginliği de göz önünde bulundurduğumuzda, gelişmemesi için bir neden görülmemektedir. Ancak dünyadaki gelişmiş ülkelere baktığımızda bu ülkelerin en ön plana çıkan özelliklerinin eğitim, bilim ve teknoloji konusundaki başarıları olduğu söylenebilir. Bu açıdan Türkiye'nin bazı eksiklikleri olduğunu söylemek mümkündür. Nitelik ve yetenekleri artıran eğitim konusunda küresel ekonominin beraberinde getirdiği değişimlere ayak uydurulması önem taşımaktadır

Çalışma kapsamında seçilmiş ülkelerin ve Türkiye'nin eğitime ilişkin verileri incelenerek OGT ile ilişkisi değerlendirilmiştir. Türkiye açısından bakıldığında kendisine örnek alabileceği ülke sayısı oldukça az olup en iyi örneğin Güney Kore olabileceği söylenebilir. 1980'lerde Güney Kore'nin ortalama küresel geliri 1.704 $'dır ve Türkiye'nin 2.169$ olan gelirinden daha düşüktür. 1990'lara gelindiğinde ise Güney Kore'nin ortalama küresel geliri 36.516 $'a yükselerek Türkiye'nin gelirinin neredeyse iki katına çıkmıştır. 1990'lı yıllar Güney Kore'nin bilim ve teknoloji odaklı bir eğitim sistemine geçtiği dönemdir. 2017 yılında ise Güney Kore'nin geliri muazzam bir yükselişle 29.891olmuştur. Türkiye'nin geliri ise 10.512 $'dır. Çalışma kapsamında ele alınan eğitim istatistiklerine (25 yaş sonrası ortalama eğitim yılı,24-65 yaş arası üniversite mezunlarının oranı, doktora mezun sayıları ve eğitimin kalitesinin belirlenmesinde kullanılan PISA sonuçları) göre Türkiye karşılaştırmaya dahil edilen ülkeler içerisinde genellikle hep son sıralardadır.

Yarı kamusal nitelik taşyan eğitim hizmeti bireylere sağladığı doğrudan faydalar yanında üretimi de dolaylı olarak etkileyecek dışsallıklara sahiptir. Bu sebeple devletin eğitim harcamaları da eğitime verdiği önemin göstergelerinden biridir. Türkiye'nin OECD ülkeleri içerisindeki yeri sondan 5. sıradadır. Bozkurt vd. (2014) ile Aslan ve Aslan (2017)'nin Türkiye için yaptığı çalışmalardan elde edilen sonuçlar da ayı doğrultudadır.

Bir ülkenin gelir seviyesini artırabilmesi için ulusal tasarruflarını artırması, yeni teknoloji kullanması, nitelikli işgücü oluşturması çok önem taşımaktadır. Bu doğrultuda başta eğitimin kalitesi olmak üzere, eğitime yönelik politikaların gözden geçirilerek geliştirilmesi, Türkiye açısından faydalı olacaktır.

Kaynakça

Abdon, A., Felipe, J. and Kumar, U. (2012). *Tracking the Middle Income Trap: What is It, Who is in It, and Why?*. Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper, No: 715.

Agenor, P-R. (2015). *Caught in the Middle? The Economics of Middle-Income Traps*. Fondation pour les études et recherches sur le développement international Working Paper No.142.

Agénor,P. R., Canuto, O., Jelenic, M. (2012). *Avoiding Middle-Income Growth Traps*. The World Bank, No. 98.

Aiyar S., Duval, R., Puy, Damien, W., Yiqun, Z. L. (2013). *Growth Slowdowns and the Middle-Income Trap*. IMF Working Paper, WP/ 13/71.

Aslan, H. K., Aslan, M. (2018). Orta gelir tuzağından kurtulmak için alternatif stratejiler: Türkiye yükseköğrenim sisteminde reform. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 8 (1), 1-21.

Atalay, R. (2015). The education and the human capital to get rid of the middle-income trap and to provide the economic development. *Social and Behavioral Sciences*, No.174, 969 – 976

Bayar, G. (2016). "Türkiye ve orta gelir tuzağı: Eğitimin önemi". *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, No. 34, 45-78

Bozkurt, E. Bedir, S., Özdemir, D., Çakmak E.(2014). Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye Örneği. Maliye Dergisi, Sayı. 167, 22-39.

Bozkurt, E., Sevinç, H, Çakmak, E. (2016). Orta Gelir Tuzağı: Üst Orta Gelirli Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizi. 16 (2), 379-394.

Bulman, D., Eden M. ve Nguyen, H. (2017). *Transitioning from low-income growth to high-income growth: is there a middle-income trap?*. ADBI Working Paper Series, No. 646.

Eğilmez, M. (2018 b).Orta Gelir Tuzağında 40Yıl. http://www.mahfiegilmez.com/2018/05/orta-gelir-tuzagnda-40-yl.html (06.06.2019).

Eğilmez, M. (2018a). Orta Gelir Tuzağında Son Durum. http://www.mahfiegilmez.com/2018/12/orta-gelir-tuzagnda-son-durum.html (24.05.2019).

Eichengreen, B.i Park, D. ve Shin, K. (2013) "Growth Slowdowns Redux: New Evidence on the Middle Income Trap" National Bureau of Economic Researh Working Paper No:18673.

Felipe, J., Abdon, A. ve Kumar, U. (2012) *Tracking the Middle-income Trap: What Is It, Who Is in It, and Why?* Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper No. 715.

Flaaen, A., Ejaz, G. ve Saurabh, M. (2013). *How to Avoid the Middle-Income Trap: Evidence from Malaysia*. World Bank Policy Research Working Paper, No. 6427.

Garret G. (2004) "Globalization's Missing Middle" *Foreign Affairs*, 83, 84–96.

Gill, I., Kharas, H. (2007). *An East Asian Renaissance, Ideas For Economic Growth*. World Bank

Glawe, L. Wagner,H. (2016). *The middle-income trap - definitions, theories and countries concerned: a literature survey*. MPRA Paper No. 71196.

Gür, B. S., Çelik, Z. Kurt, T., Yurdakul, S. (2017). *Yükseköğretime Bakış 2017 İzleme Ve Değerlendirme Raporu*. Eğitim-Bir-Sen Yayınları: 77: Ankara

Investopedia, Middle-Income Countries (MICs). https://www.investopedia.com/terms/m/middle-income-countries.asp.

Jankowska, A., Nagengast, A.ve Perea, J.R. (2012). The product space and the middle-income trap: Comparıng Asian and Latin Amerıcan experiences. OECD Development Centre, Working Paper No. 311.

Kasenda, D., Can Asian Developing Countries Stuck In A "Middle-Income Trap" Learn From South Korea's Economic Development Experience? http://www.gdn.int/sites/default/files/2nd%20Prize_88_Daniel%20Kasenda(1).pdf (22.05.2019).

Kanchoochat, V. (2015). "The Middle-Income Trap And East Asian Miracle Lessons". (https://unctad.org/en/PublicationChapters/gdsmdp20151kanchoochat_en.pdf). Erişim tarihi: 15.07.2019

Kenton, W. (2018). Middle-Income Countries (MICs). https://www.investopedia.com/terms/m/middle-income-countries.asp (20.05.2019)

Kesgingöz, H., Dilek, S. (2016). "Middle income trap and Turkey". *The Empirical Economics Letters.* 15(7). 657-666.

Lubis, R. F., Saputra, P. M. A. (2015). "The Middle-Income Trap: Is There A Way Out For Asian Countries?". *Journal of Indonesian Economy and Business*, 30 (3). 273-287.

MEB, *PISA Nedir?*. http://pisa.meb.gov.tr/?page_id=18 (10.06.2019)

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), (2016). OECD science, technology and innovation outlook 2016. Paris: OECD Publishing.

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), *PISA Performance*, https://data.oecd.org/pisa/reading-performance-pisa.htm#indicator-chart (10.06.2019).

Paus, E. (2012). "Confronting the Middle Income Trap: Insights from Small Latecomers". *Studies in Comparative International Development*. 47 (2), 115-138.

Pruchnik, K., Zowczak, J. (2017). *Middle-Income Trap: Review of the Conceptual Framework*. ADBI Working Paper Series, No.760.

Riedel, J. (2019). “Growth Slowdown and the Middle Income Trap in Asia”. 37 (1), *Thailand and the World Economy*, 1-16.

Ünlü, F., Yıldız R. (2018). “Orta Gelir Tuzağının Belirlenmesi: Ekonometrik Analiz”. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. 14(1), ss.1-20.

Woo, W.T., Lu, M., Sachs, J. D. and Chen, Z. (2012). *A New Economic Growth Engine for China: Escaping the Middle-income Trap by Not Doing More of the Same. Singapore*: World Scientific Publishing Company and London: Imperial College Press

World Bank (2018). The World Bank in Middle Income Countries. http://www.worldbank.org/en/country/mic/overview.

World Bank , Breaking Out of the Middle-Income Trap, Research Digest No.3. http://siteresources.worldbank.org/DEC/Resources/84797-1154354760266/2807421-1353437734027/Breaking_Out_of_the_Middle-Income_Trap.pdf (08.06.2019).

World Bank East Asia and Pacific Economic Update (2010). Robust Recovery, Rising Risks, Chapter 3: Escaping the Middle-income Trap. Volume 2, November.

World Bank, World Bank Country and Lending Groups, Country Classification. https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups

World Bank. (2010). “Escaping the Middle-Income Trap.” In vol. 2 of World Bank East Asia and Pacifi c Economic Update: Robust Recovery, Rising Risks, 27–43. Washington, DC: World Bank.

Yeldan E.,Taşçı, K., Voyvoda, E., Özsan M.E. (2012). *Orta gelir tuzağı’ndan çıkış: Hangi Türkiye*. Cilt 1: Makro/ Bölgesel/ Sektörel Analiz, Sis Matbbacılık: İstanbul.

Yılmaz, G. (2014). *Turkish Middle Income Trap and Less Skilled Human Capital*, Merkez Bankası, Working Paper, No: 14/30.

https://voxeu.org/article/identifying-prisoners-middle-income-trap

FUTURE OF WORK WITH THE INDUSTRY 4.0

Ayhan GÖRMÜŞ[*]

Abstract

Historically, technological improvements that develop the production process have been one of the most determinants for industrial revolutions. Recently, it is suggested that the last point that production technologies have reached points out a new industrial revolution as it means that it is Industry 4.0-the fourth industrial revolution. The usage in the industry of advanced technologies such as artificial intelligence, nanotechnology, quantum computing, synthetic biology and robotics is regarded as the beginning of Industry 4.0. It is expected that Industry 4.0 creates better prospects in the production process while bringing with some changes in social, economic, environmental and political systems. Undoubtedly, among those changes, employment issues and the future of work take part in at the top. With the transition to Industry 4.0, some suggest that automation and robots are more likely to replace many jobs performed by labour and lead to massive job losses, others claim that Industry 4.0 will provide net employment increase by creating new jobs and employment fields. Nevertheless, the effect of Industry 4.0 on employment and the future of work is still keeping ambiguous. In this regard, the paper aims to present a literature review to discuss the possible effect of Industry 4.0 on employment and the future of work. In the result of the literature review, it is concluded that with Industry 4.0, there will be an increase in demand for human resources that hold new qualifications and skillsets, however, it will bring with increases in the gig economy with precarious, the lack of bargaining power and legal protection, in non-standard working forms and in unemployment and underemployment risks.

Keywords: Industry 4.0, Technologic enhancement, Future of work, Employment policies.

Introduction

The industrial revolution may be regarded as technologic progressions that develop production process. In this sense, the first industrial revolution started with the usage of water and steam power in the production process. And then it was gone through to the second phase of industrialisation with starting the usage of the assembly line and electric power in production. Next, a transition to computer and automation systems in the production process was a beginning for the third industrial revolution. Today, the last point that production technologies have reached is named as the fourth industrial revolution -Industry 4.0. It is a composition of the usage in the industry of several advanced technologies like artificial intelligence, nanotechnology, quantum computing, synthetic biology and robotics. The terms "*digitalisation*" and "*computerisation*" and "*second machine age*" is also widely used to express the same change in the industry (Brynjolfsson/McAfee, 2014 cited by Schroeder, 2016: 2).

The term "*Industry 4.0*" was firstly used in 2011 at the Hanover Fair in Germany to highlight the competitive strategy model of European Union industries with other international markets. The purpose of the model is to integrate information and communication technology (ICT) or big data analysis into the industry (Riminucci, 2018: 2). Recently, Industry 4.0 points out technological developments which become ambiguous the lines between the physical, digital and biological spaces across industries (Sun, 2018: 4). In this sense, new technologies such as artificial intelligence (AI), nanotechnology, quantum computing, synthetic biology and robotics will rapidly substitute for production technologies in the past sixty years (Hinton, 2018). It is suggested that the fourth industrial revolution will create better prospects in today's production process, including mass customisation, flexible production, increased production speed, higher product quality, decreased error rates, optimised efficiency and better customer proximity (Kusmin, n.d). However, there are also some commenters arguing that "*Industry 4.0 is not a revolution, but an evolutionary enhancement of the production and business model*". As a result, the revolution or the evolutionary enhancement that is associated with Industry 4.0 refers to the fourth industrial revolution (Schroeder, 2016: 1). Actually, Industry 4.0 is related to the "*smart factory*". "*In a smart factory, physical systems can cooperate and communicate with each other and with humans in real-time and all of them are enabled by the internet of things (IoT) and related services that allow a production factory to manage itself*

[*] Assoc. Prof. Dr., Department of Labour Economics and Industrial Relations, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Tekirdağ Namık Kemal University, Turkey. e-mail address: agormus@nku.edu.tr

virtually" (Dutton, 2014 cited by Morrar et al., 2017: 13). Zheng and his colleagues (2018) define smart manufacturing systems as "*fully integrated and collaborative manufacturing systems that respond in real-time to meet the changing demands and conditions in factories and supply networks and satisfy varying customer needs*". The main sources of data gathering and analysis in Industry 4.0 are the smartness of industrial applications that consist of the smart design, smart machining, smart monitoring, smart control, smart scheduling (Zheng et al., 2018: 139).

Essentially, the industrial revolutions mean far more than technologic improvements in reality. In this line, every industrial revolution brings with foreseeable and unforeseeable changes in social, economic, environmental and political systems (Hinton, 2018). Undoubtedly, among foreseeable changes, skill-mix needed by Industry 4.0 and the future of work take part in at the top. Also, there is a high risk of being unemployed or underemployed for lower-skilled workers in case of the lack of coherent active and passive employment policies, since low-skill and routine jobs are more likely to be substituted or replaced by automation and robots in the next ten to twenty years. On the one hand, these robots will perform tasks at multiple times with higher accuracy and speed than labour and become a more productive substitution for the labour (BRICS Business Council, 2017: 5). On the other hand, in case of the transition to Industry 4.0 achieves successfully, a reduction of the manual workload and shift to more satisfying tasks for workers might considerably create a positive effect on the future of work (Riminucci, 2018: 3). For the International Federation of Robotics, robots are a substitution for labour activities rather than replacement of works. In fact, robots offer better prospects for labour to engage higher-skilled, higher-quality and higher-paid jobs (IFR, 2017: 2). However, the effect of Industry 4.0 on the future of work is still ambiguous and its success or failure is closely related to the labour market and relationships of workers, unions, employers and public authorities each other. In this regard, the paper aims to present a literature review to debate the possible effect of Industry 4.0 on employment and the future of work.

Literature Review

The labour markets have deep dynamics which are intensely influenced by the determinants of labour demand and supply. In this line, it is expected that the effect of Industry 4.0 on the technology, production and organisation structure will affect employment and the future of work. Actually, industries in the whole economies, as well as employment, are constantly transformed by changes in markets and technologic progress. The usual circulation process in market economies is so-called by Schumpeter as "*creative destruction*" (Schumpeter, 1942: 82–85). For Martin Ford's view (2009), the majority of tasks that have traditionally made by labour will be ultimately fulfilled by automation technology and robots. Also, creative destruction will eradicate old industries while generating new ones and they are more likely to be technology-intensive. Finally, with the transition to a technology-intensive production, the general economy will arrive at a "*tipping point*." Beyond this point, firms will prefer to primarily employ more automation and robots in production rather than the labour force (Ford, 2009: 211). In this sense, World Economic Forum (WEF) estimates that total task hours which are performed by automation that are average of 29% across the 12 industries in 2018 will rise to 58% by 2022 (WEF, 2018: viii). Here, the critical question is that: how will the transition to Industry 4.0 affect employment and the future of work? In this issue, academic and institutional discussions are still ongoing between two opposite views. On the one side, pessimists who argue that Industry 4.0 will lead to massive job losses if a lot of current jobs are replaced by new sophisticated technology and robots. On the other side, optimists who argue that Industry 4.0 will create new jobs and employment fields, and therefore increase the employment rate (BRICS Business Council, 2017: 5-6).

From the side of pessimists, a group of researchers[1] argue that technological progress in robotics and automation will result in net job losses or lower wages as labour is gradually replaced by automation and robots. They suggest that job losses will be far more experienced in low- and middle-skilled administrative and routine jobs, such as bookkeeping, product testing and machine operators (Balliester and Elsheikhi, 2018: 8-9). Frey and Osborne (2017) examined the relationship between the likelihood of computerisation, wages and educational attainment for 702 detailed occupations in the USA. To do this, they separated occupations as high, medium and low-risk occupations on the basis of their likelihood of computerisation and predicted around 47% of total US employment is at the high-risk category. Additionally, researchers of the Mannheim Centre for European Economic Research (ZEW) who apply Frey and Osborne's approach to Germany concluded that 42% of jobs in Germany were at the high-risk due

[1] Frey and Osborne (2017), Arntz, Gregory, and Zierahn (2016), McKinsey Global Institute (2016), Decanio (2016).

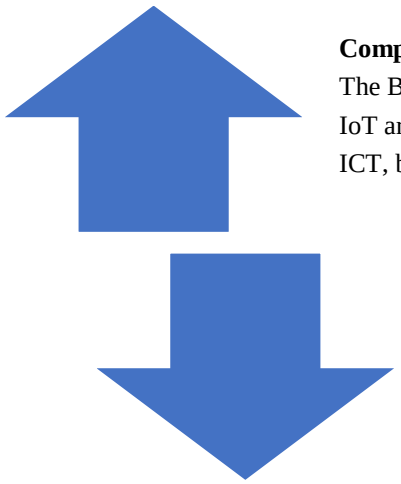
to automation. While automation risk rises to 80% among workers with elementary and primary education, that risk drop to 18% among those who have a doctorate degree. At the income levels, as income level increases, the probability of automation falls down (Schroeder, 2016:4). Moreover, Deloitte (2014) estimated that the proportion of jobs which would be made redundant by new technologies were about 35% for the United Kingdom in the next 15 years. The World Bank (2016) predicted that automation and the robotics could displace 66.6% of existing manual jobs in the developing world. For the prediction of McKinsey (2015), 45% of existing jobs currently performed by labour could be replaced by automation, while technology could totally substitute 5% of full-time jobs (Balliester and Elsheikhi, 2018: 9-10). Actually, the effect of Industry 4.0 on works is closely related to the skill level of workers and whether a job is routine or not. The majority of the studies admit that the impact of Industry 4.0 on high-skilled workers will be fewer. However, some studies argue that lower-skilled workers will be far more affected while others suggest that medium-skilled will be more impacted (Choi, 2017).

In the side of optimists, there are some studies argue that Industry 4.0 could increase job prospects by creating new professions, especially in architecture, engineering, computer and mathematics fields. Actually, it is suggested that historically, technological progress has been a positive effect on employment. In France, for instance, the internet led to 500 thousand jobs lost in the last 15 years, however, it created 1.2 million new jobs (Balliester and Elsheikhi, 2018: 14). With the usage of Industry 4.0 technologies, the spillover effect of increased productivity along an industry's value chain can generate new job prospects in target industries, depending on increasing in demand. Although automation and robots have a positive effect on labour demand and wages for highly-skilled workers, a reduction in the employment rate of middle-skilled workers lead to some concern in terms of increasing income inequality. These concerns can be resolved by updating the skills of lower and middle-skilled workers (IFR, 2017: 2). Additionally, it is expected that traditional jobs in the financial sector such as accountancy, banking and legal assistance will be substantially restructured and replaced by The Blockchain (BC) technology. Also, this technology might trigger to be created new works such as The Blockchain developers, internet of things, architects and cognitive computer engineers (Balliester and Elsheikhi, 2018: 13). Also, Martin Ford (2009) states that although technology eliminates some jobs in some fields, with economic growth and innovation that are provided by technology, new businesses arise, new products and services are developed and new jobs are created. Boston Consulting Group also predicted that implications depending on Industry 4.0 technologies could create more than 100,000 new jobs in mechanical engineering and construction by the time 2024 (Maier & Student, 2014 cited by Bonekamp & Sure, 2015: 35). Some experts believe that job loss will not be experienced because of the usage of Industry 4.0 technologies, even if it does not ensure a net employment increase. In this context, they consider that Industry 4.0 will create an increase in labour productivity and production quality. In this process, admittedly, low-skilled jobs will be eliminated; however, a demand increase for quality products will constitute a positive effect on the job creation for higher-skilled workers. As a result, the job losses for low-skilled workers will balance with the creation of new highly-skilled jobs to a large extent (BRICS Business Council, 2017: 6). In this sense, WEF predicts that the proportion of emerging professions to total employment will increase from 16% to 27% by 2022, while the share of declining occupations to total employment will fall back from 31% to 21%. Also, WEF estimates that there will be 0.98 million job losses versus 1.74 million job gains (WEF, 2018: viii).

New jobs with higher skills created by Industry 4.0 will require new qualifications and new skillsets. In this sense, self-organization, management, teamwork, or communication skills are more likely to increase importance (Kergroach, 2017: 8). Boston Consulting Group highlighted that the importance of IT and programming skills will increase in terms of employability (Maier & Student, 2014 cited by Bonekamp & Sure, 2015: 35). Moreover, firms will recruit human resources that hold new qualifications and skillsets, and restructure their organizational structure and practice new management techniques for using more efficient of their assets (Kergroach, 2017: 8). In the near future, creativity and decision-making skills and technical and information and communication technologies (ICT) expertise will be capabilities that are the most sought by employers. ICT, big data and cybersecurity expertise will become the top occupations of the labour markets in developed economies (Davies, 2015: 6). For WEF (2018), up to 2022, professions that substantially utilise from technology such as Data Analysts and Scientists, Software and Applications Developers, and E-commerce and Social Media Specialists will be far more demanded by firms. Additionally, occupations which prominently benefit from human skills, such as customer service workers, sales and marketing professionals, training and development, people and culture, organizational development specialists and innovation managers are more likely to grow (WEF, 2018: viii). Also, new qualifications and new skill-mix demanded by Industry 4.0 will need to be changed educational profiles, as

well as education and training policies (Kergroach, 2017: 8). In this line, education systems should work on not only developing basic STEM (science, technology, engineering and mathematics) education but also improving human skills, such as creativity, empathy, systemic thinking, that will be impossible to be fulfilled by robots (Deloitte, 2015, McKinsey Global Institute, 2017, cited by IFR, 2017: 11). Additionally, in developed countries, increasing in the usage of Industry 4.0 technologies that require high-level skills may lead to flow the employment from developing to developed countries. This is because the labour-cost advantages of producing will reduce in developing countries (Balliester and Elsheikhi, 2018: 11).

Figure 1 Expected increase or decrease in occupations and industries

Computer, Engineering and Mathematics

The Block chain developers,

IoT architects and cognitive computer engineers,

ICT, big data and cybersecurity expertise

Office and administrative,

Transportation and logistics,

Accountancy, Banking and Legal assistance,

Electrical appliances and electronics, Textile, clothing and footwear industries,

Agriculture

Source: Balliester and Elsheikhi, (2018).

Researchers believe that Industry 4.0 is more likely to change substantially the nature of jobs, future workplace and labour force. On the one side, a lot of existing jobs will be replaced by a set of new jobs because of the digitalisation and automation of many work activities. On the other side, with a transition to Industry 4.0, demand for highly-skilled workers will increase while demand for the low and medium-skilled workers will fall. For example, jobs requiring the low level of social interaction, creativity, mobility and dexterity are more likely to become automatic. Also, most of the routine jobs that require measurement, processing, pattern recognition or manipulation will be far more vulnerable against computerisation and automation (Makhoul, 2018). Also, as Industry 4.0 advances, automation and robots may far more substitute for the labour force and the skills deficit for the labour force may gradually increase. Studies confirm that computerisation and digitalisation lead to a polarisation in the skill demand. In this regard, the evidence suggests that computers will complement non-routine cognitive tasks while substituting for middle-skilled routine tasks, however, they will not have an effect on non-routine manual labour (Flynn et al., 2017: 3). For Brynjolfsson and McAfee's view, technological developments arising from Industry 4.0 would be inclined to eradicate not only routine works but also high-skill required works identified as pattern recognition and cognitive non-routine tasks (Brynjolfsson & McAfee, 2014 cited by Bonekamp & Sure, 2015: 34). Additionally, they claim that robots and computers will replace a lot of jobs performed by manual labour across many industries, as automation grows. Therefore, Industry 4.0 will result in increasing inequality in the labour markets, particularly low skilled/low paid workers will encounter more arduous conditions (Sun, 2018: 5). Hirsch-Kreinsen (2014 cited by Bonekamp & Sure, 2015: 35) who examined the outcomes of Industry 4.0 on operational, indirect and management tasks and activities finds that intelligent and cyber-physical systems would displace those who work in lower-skill required jobs consisting of elementary and repetitive activities to a large extent. Martin Ford (2009) tried to predict the effect of cyber-physical systems and computer technology on employability and work organisation, by using a scenario. He (2009) suggested that low-wage, uneducated workers would not be primarily affected by artificial intelligence, machine learning and software automation applications, however, majority of the jobs that require significant training and education would be increasingly fulfilled by computers.

Existing literature on the practices of Industry 4.0 on human resources and work organization highlight that teamwork, interdisciplinary cooperation and partner networks are more likely to grow importance. In addition, with Industry 4.0, it is estimated that the flexibility of work-life and demand for IT and programming skills will increase (Bonekamp & Sure, 2015: 37). Furthermore, for 2018 the World

Economic Forum (2018), the demand for technology-related and non-cognitive soft skills increases faster than ever before because of the technology and shifts in job roles and occupational structures. This process leads gradually to enhance the need for new types of education and training. Also, underemployment risk will far more rise for people without occupational education. The reason for this, technological change that Industry 4.0 will demand new requirements for work content and processes, as well as necessary qualifications and competencies (Schroeder, 2016: 4-5). Besides, Frey and Osborne (2017) found that there is a strong negative relationship between wages and educational attainment and the probability of computerisation. Their findings imply that as technology progresses, low-skilled workers will have to shift to tasks requiring creative and social intelligence and gain new creative and social skills (Frey and Osborne, 2017: 268-269). In this regard, organising re-training programs to assist to gain new skills are so critical for workers at high-risk.

It has been experiencing a transition from the labour force to robotics and automation in many industries. Undoubtedly, the worker group at the most high-risk are the low-skilled workers. As for workers who are compatible with Industry 4.0 technology, they may also get greater autonomy and more interesting or less arduous jobs (Davies, 2015: 6). Electrical appliances and electronics, textile, clothing and footwear industries take place among the most sensitive industries in terms of the robotics and automation (Balliester and Elsheikhi, 2018: 13). For Frey and Osborne (2017), most workers in the service sector who engage transportation and logistics, office and administrative support, as well as labourers in production works, could be substituted by automation and robots relatively soon. The other sector affected by Industry 4.0, particularly in developed countries, is agriculture. For example, it is expected that 223,000 jobs in agriculture, forestry, fishing and hunting will be lost in the USA by 2022 (Balliester and Elsheikhi, 2018: 13). Those who oppose this view argue that it is unlikely to eliminate all jobs in those areas where technology substitutes for labour (Balliester and Elsheikhi, 2018: 11-12).

In terms of decent work, with the usage of Industry 4.0 technologies in production, jobs will be separated into smaller parts to support global and digital production. Also, new jobs created by Industry 4.0 may be in non-standard forms such as part-time, temporary, on-call, etc. rather than the standard full-time employment models. In this respect, WEF (2018) reported that automation is more likely to cause some decline in the labour force who work in full-time jobs by 2022. Therefore, the number of workers engaging non-standard jobs may increase and the future of work may become a more fragmented structure that a person has to work more than one job to compensate for income from their regular work (Kergroach, 2017: 7; Sun, 2018: 12). Moreover, it is expected that non-standard works with low-wage and the lack of social protection and security, as well as "*the gig economy*"[2] that offers precarious, the lack of bargaining power and legal protection, will become more prevalent in the near future (Balliester and Elsheikhi, 2018: 38).

Conclusion

In the paper, it is tried to present a literature review on the positive and negative effect of Industry 4.0 on employment and the future of work. Most of the studies highlight that Industry 4.0 will lead to the destruction of some jobs in the industries while providing to emerge new jobs and occupations. However, the process of job destruction and creation might be spread out over a longer time period (Balliester and Elsheikhi, 2018: 10). Moreover, although the debate on the impact of Industry 4.0 on the future of the work goes on, it appears that the future of work is still considerably keeping ambiguous. Nevertheless, jobs in the near future are more likely to be required higher education and skills. Also, new jobs seem to consist of non-standard works and the gig economy offering more fragmented job opportunities that a person has to work more than one job. It means that underemployment risk will increase much more in the future.

Overall, all of these expectations make it necessary to develop some employment and skill development policies. Firstly employment policies should be developed to meet job-skill requirements needed by Industry 4.0 technologies. In this sense, it is worth to mention that the education contents should be re-designed on the basis of basic STEM education and focus on human skills like creativity, empathy, systemic thinking. Secondly, sufficient passive employment policies should be developed for unavoidable costs are minimised and shared equally, since Industry 4.0 will bring with both the new job opportunities and the new unemployment and underemployment risks. Finally, workers, unions, employers and public

[2] "*A way of working that is based on people having temporary jobs or doing separate pieces of work, each paid separately, rather than working for an employer*" (Cambridge Dictionary). "*The term gig is a slang word meaning a job for a specified period of time. Musicians, photographers, writers, truck drivers and tradespeople have traditionally been gig workers*" (Frazer, 2019).

authorities should act together to manage a successful transition to Industry 4.0 in the processes of making employment policies and decisions.

References

Balliester, T. and Elsheikhi, A., (2018), "The Future of Work: A Literature Review", *ILO Research Department*, Working Paper No. 29.

BRICS Business Council (2017), "Skill development for Industry 4.0", *A White Paper by BRICS Skill Development Working Group*, BRICS Business Council, India Group. Online available at http://www.globalskillsummit.com/ Whitepaper-Summary.pdf (Accessed on 11.06.2019).

Bonekamp, L. & Sure, M., (2015), "Consequences of Industry 4.0 on Human Labour and Work Organisation", *Journal of Business and Media Psychology* 6, Issue 1, 33-40, available at www.journal-bmp.de.

Cambridge Dictionary (2019), available online at https://dictionary.cambridge.org/ (Accessed on 11.06.2019).

Choi, J., (2017), "The Future of Jobs and the Fourth Industrial Revolution: Business as Usual for Unusual Business", *the World Bank*, available online at https://blogs.worldbank.org/psd/future-jobs-and-fourth-industrial-revolution-business-usual-unusual-business. (Accessed on 11.06.2019).

Davies, R., (2015), "Industry 4.0 Digitalisation for productivity and growth", *Briefing*, European Parliamentary Research Service.

Flynn, J., Dance, S. and Schaefer, D., (2017), "Industry 4.0 and its Potential Impact on Employment Demographics in the UK", *15th International Conference on Manufacturing Research*, University of Greenwich, London, UK.

Frazer, J., (2019), "How The Gig Economy Is Reshaping Careers For The Next Generation", *Forbes*, available online at *https://www.forbes.com/sites/johnfrazer1/2019/02/15/how-the-gig-economy-is-reshaping-careers-for-the-next-generation/#75fdf06649ad.* (Accessed on 11.06.2019).

Frey, C. and Osborne, M., (2017), "The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation?", *Technological Forecasting & Social Change***,** 114: 254–280.

Ford, M., (2009), The Lights in the Tunnel: Automation, Accelerating Technology and the Economy of the Future, USA: Acculant Publishing.

Hinton, S., (2018), "How The Fourth Industrial Revolution Is Impacting The Future of Work", *Forbes*, available online at *https://www.forbes.com/sites/theyec/2018/10/19/how-the-fourth-industrial-revolution-is-impacting-the-future-of-work/#62c9f90a65a7.* (Accessed on 11.06.2019).

International Federation of Robotics (IFR) (2017), "The Impact of robots on productivity, employment and jobs", *A Positioning paper by the International Federation of Robotics.*

Kergroach, S., (2017), "Industry 4.0: New Challenges and Opportunities for the Labour Market", *Foresight and STI Governance*, vol. 11, no 4: 6–8. DOI: 10.17323/2500-2597.2017.4.6.8.

Kusmin, K. L. (n.d). "Information Society Approaches and ICT processes Industry 4.0", IFI8101, available online *at http://www.tlu.ee/~pnormak/ISA/Analytical articles/2-Industry 4.0 - Kusmin.pdf.* (Accessed on 11.06.2019).

Makhoul, F. (2018), "Industry 4.0 – How it will shape the Future of Work", available online at https://www.linkedin.com/pulse/industry-40-how-shape-future-work-feras-makhoul. (Accessed on 11.06.2019).

Morrar, R., Arman, H. and Mousa, S., (2017), "The Fourth Industrial Revolution (Industry 4.0): A Social Innovation Perspective", *Technology Innovation Management Review*, Vol. 7, Issue 11: 12-20.

Riminucci, M., (2018), "Industry 4.0 and Human Resources Development: A View from Japan", *E-Journal of International and Comparative LABOUR STUDIES*, Volume 7, No. 1: 1-16.

Schroeder, W., (2016), "Germany's Industry 4.0 Strategy Rhine capitalism in the age of digitalisation", *Friedrich-Ebert-Stiftung*, London, The United Kingdom.

Schumpeter, J. A., (1942), "The Process of Creative Destruction", *In Capitalism, Socialism and Democracy*, Ch. 7, New York, Harper: 82–85.

Sun, M., (2018), "The Impacts of the Fourth Industrial Revolution on Jobs and the Future of the Third Sector", *NICVA*, available online at *http://www.nicva.org/sites/default/files/d7content/attachments-articles/the_impact_of_the_4th_industrial_revolution_on_jobs_and_the_sector.pdf.* (Accessed on 11.06.2019).

World Economic Forum (WEF) (2018), *The Future of Jobs Report 2018*, Centre for the New Economy and Society, Geneva, Switzerland.

Zheng, P., Wang, H., Sang, Z. et al. (2018), "Smart Manufacturing Systems for Industry 4.0: Conceptual Framework, Scenarios, and Future Perspectives", *Frontiers of Mechanical Engineering*, Vol: 13, Issue:2: 137-150, DOI: 10.1007/s11465-018-0499-5.

KUZEY MAKEDONYA'NIN POLOG BÖLGESİNDEKİ KOBİ'LERİN FİNANS KAYNAKLARI

Erkan YUSUFİ*

Özet

Günümüzde KOBİ'ler, sürekli inceleme ve araştırmaya konu olan daha ilgi çekici ve daha yaygın bir yönetim şekli haline gelmektedir. Küçük ve orta ölçekli işletmeler tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Kuzey Makedonya'da da ulusal ekonominin gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Küçük işletmelerin ortaya çıkışı, modern piyasa ekonomisinin ortaya çıkışı ile yakından ilgilidir. Küresel faktörler, küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ'ler) sayısındaki artış ve bu organizasyon biçiminin avantajları, bu işletmelerin yönetimini öğrenme ilgisine doğrudan etkilemektedir.

Küçük ve orta ölçekli işletmeler, sahipler için daha büyük fırsatlar yaratma, insanları istihdam etme, bir ülkenin yerel, bölgesel ve ulusal durumunu geliştirme ve iyileştirme açısından giderek daha önemli bir faktör haline geliyor. Bu makale, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Polog bölgesindeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansman kaynaklarının inceleyerek, finansman kaynaklarının seçimini etkileyen faktörleri analiz edecektir.

Anahtar kelimeler: KOBİ'ler – Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler, alternatif finansman kaynakları, organizasyonla ilgili faktörler, ekonomik faktörler

SOURCES OF FINANCING OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN THE POLOG REGION OF THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA

Abstract

Today, SMEs become more and more attractive and as a more common form of management that are subject to continuous study and research. As in all countries in the world and in Macedonia, small and medium-sized enterprises play a significant role in the development of each national economy. The emergence of small enterprises is closely related to the emergence of the modern market economy. Global factors, the increase in the number of small and medium-sized enterprises (SMEs) and the advantages of this form of organization directly affect the attractiveness of learning the management of these enterprises.

Small and medium-sized enterprises are increasingly becoming a key factor in terms of creating greater opportunities for the owners, employing people, developing and improving the local, regional and national state of a country. This paper will be the subject of analysis of the sources of financing of small and medium enterprises and will analyze the factors influencing the selection of sources of financing in the Polog region of Macedonia.

Key words: SMEs – small and medium enterprises, alternative sources of funding, organizational factors, economic factors

Önsöz

Dinamik değişiklikler, çevredeki belirsizlik, küresel rekabetin büyümesi, işletmelerin uluslararasılaştırılması ve çok sayıda küresel ve yerel faktörler, küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişme ihtiyacı duymasına neden olmaktadır. Bu işletmeler ülke ekonomisinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Bu, küçük ve orta ölçekli işletmelerin araştırma konusu olmasına daha doğrusu onların büyümelerine, büyümeyi etkileyen faktörler ve bu işletmelerin kalkınma planlarının finansman kaynaklarını araştırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi, Kuzey Makedonya'daki küçük ve orta ölçekli işletmeler, ülke ekonomisinin gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar.

KOBİ'lerin gelişimi doğrudan finansman kaynaklarına bağlıdır. Firmanın değişik gelişme evrelerinde, işletmeler farklı sermaye ve borç finansmanı daha doğrusu resmi ve gayri resmi finansman

* Doktora öğrencisi, Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi – Üsküp, **e-mail**: erkanjusufi@gmail.com

kaynaklarını kullanmaktadırlar. Girişimci tasarrufu, aile bireyleri ve arkadaş borçları, sermaye veya ortaklık birliği, işletmelerden birikmiş kârlar ve melek sermaye gibi sermaye fonu kaynakları, işletme gelişim evresinin ilk aşamalarında kullanılan fon kaynaklarıdır. İşletmenin gelişmesiyle yöneticiler diğer sermaye ve borç finansman kaynaklarını kullanmaktadır.

Ülkemizde mevcut olmayan diğer finansman kaynakları da vardır. Bu modern finansman kaynakları arasında faktoring, ticari tahviller ve internet platformundaki yatırımcılardan para toplayan kitle fonlaması(crowdfunding finansmanı) gibi yeni fon kaynakları bulma yöntemlerini sayabiliriz. Ayrıca, devlet tarafınadan destek fonları ve yardımlar, işletmeler için alternatif finansman kaynakları arasında yer almaktadır.

Birçok KOBİ yöneticisi, işletmeleri için alternatif fon kaynakları hakkında yeterli bilgiye sahip değildir. Konunun güncelliği, dünya genelinde alternatif finansman kaynaklarının kullanımının artması nedeniyle ortaya çıkıyor. Yöneticilerin dünyadaki alternatif finansman kaynakları hakkında yeterli bilgi eksikliği, Kuzey Makedonya'daki küçük ve orta ölçekli işletmelerin çağdaş alternatif finansman kaynaklarını kullanmamasına neden olmaktadır.

Bu nedenle, bu yazının araştırma konusu Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Polog bölgesinde KOBİ'lerin kullanmış oldukları fon kaynaklarının analizi olacaktır. Bu bölgede kullanılan fon kaynakları belirlendikten sonra bu kaynakların seçilmesine neden olan işletme organizasyon biçimi, yıllık ciro, işçi sayısı gibi iç faktörler ve dış ekonomik faktörlerin finansman kaynağının belirlenmesi üzerindeki etkilerine değinilecektir.

Araştırmanın amacı

Araştırmanın amacı, Kuzey Makedonya'nın Polog bölgesindeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansman kaynaklarının seçimini etkileyen faktörleri analiz etmektir. Yazımızda farklı ekonomik ve örgütsel özelliklerin Polog bölgesinde KOBİ finansmanının karar vermedeki etkisini analiz edilecektir. Araştırma ayrıca ülkemizdeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihtiyaçlarını, işletmelerin gelişme evresinin etkileri ve bölgedeki KOBİ'lerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeni finansman kaynaklarının kullanım olanaklarını belirlemek için de önemli olacaktır. Polog bölgesinde elde edilen araştırma sonuçları, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde KOBİ'lerin finansman kaynaklarını ve bu kaynakların seçimini etkileyen faktörlerin bir resmini verebileceğini düşünüyoruz.

Araştırmanın genel hiptezi farklı organizasyonel özelliklere ve ekonomik koşullara sahip KOBİ'ler farklı finansman kayanklarını kullandıklarını göstermektir.

Araştırmanın birinci bölümünde Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Polog bölgesindeki KOBİ'lerin örgütsel özellikleri ve ekonomik koşullarını analiz edip, ikinci bölümde ise bu faktörlerin finansman kaynaklarının seçimi üzerindeki etkisi analiz edilerek hipotezimizi ispatlamaya çalışacağız.

Finansman kaynaklarının önemi

Fon kaynakları, küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişmesi için büyük bir öneme sahiptir. Başlangıç ve ilk gelişme aşamasında yer alan ve teminat eksikliği bulunan şirketler, kendi iç finansman kaynaklarını zorunlu olarak kullanmaktadırlar.

Seçilen finansman kaynakları, işletmelerin kârlılığı üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Borç (dış) finansman kaynaklarını kullanan işletmeler, şirketin kârına ve harcamaların artışı etkileyen ek maliyet olarak faiz ödemesi yapmaktadırlar. İşletmenin faiz hacamalarının artması ve kârının azalmasıyla vergi yükümlülüğü miktarının düşmesine etki etmektedir.

Finansman kaynakları kurumun mülkiyet yapısına da etki etmektedir. Öz sermaye finansman kaynakları kullanan firmaların, işletmenin kontrolünü kaybetme riskini göz önünde bulundurmaları gerekmektedir.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin mevcut finansal kaynakları hakkında yetersiz bilgi sahibi olmaları finansman kaynak seçimine etki etmektedir. Finansal kaynaklar konusunda bilgi sahibi olmayan işletmeler, firmanin gelişmesi için en uygun olan kaynağı seçmeyip kurumun geleceğine etki etmektedirler.

Günümüzün küreselleşen dünyasında teknolojinin de etkisiyle çok sayıda çağdaş finansman kaynakları ortaya çıkmaktadır. Bu çağdaş finans kaynakları malesef Kuzey Makedonya pazarında hâla yer almış değildirler. Araştırmamızda Kuzey Makedonya'nın Polog bölgesinde kullanılan finansman

kaynaklarını ve bu kurumların ihtiyaçlarını araştırıp, çağdaş finansman kaynaklarının Kuzey Makedonya pazarına girmesi için yardımda bulunacak pazar analizini gerçekleştireceğiz.

1.Küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansman kaynakları

Küçük ve orta ölçekli işletmeler çoğu zaman faaliyetlerine devam ederken stratejik planlarını finanse etmek için yeterli kaynağa sahip değildirler. Ekonomide, finansal kaynaklarını değişik gruplara ayırabiliriz. Bu sınıflandırmalardan biri finansal kayanaklarının:

- Gayri resmi ve
- Resmi fon kaynakları diye ayrılmasıdır.

Gayri resmi işletme finansman kaynaklarında: işletme sahiplerininin tasarrufları, aile bireylerinden alınan borçlar, dost ve arkadaşlardan alınan borçlar ve melek sermaye finans kaynaklarını sayabiliriz.

Resmi finansman kaynakları grubunda ise: bankalar, örneğin ticari bankalar, resmi risk sermayesi ve borsada mobilize edilen para gibi resmi finans kuruluşlarından gelen fonları içermektedirler.

1.1.Gayri resmi fon kaynakları

Gayri resmi finansman kaynakları (şahıs tasarrufları, aile ve dostlardan alınan borçlar ve melek sermaye vs.) küçük ve orta ölçekli işletmeler açısından kurulma aşamasında çok büyük bir önem taşırlar. Bu tip fon kaynakları işletmeler açışından herzaman çok büyük önem taşımışlardır. Örneğin, 1980'lerin ortalarında ABD'deki KOBİ'ler için gerekli fon miktarı 28 milyar dolar olurken, bu miktarin 22 milyarı (%80) gayri resmi fon kaynaklarından karşılanmıştır. Yapılan son araştırmalara göre başlangıç döneminde yer alan işletmelerin finans kaynakları %70'den fazlası işletmecinin kendi tasarruflarından, %20 aile ve dostlardan alınan borç ve %8 banka kredilerinden karşılandığını göstermektedir[1]. Aşağıdaki bölümde Kuzey Makedonya pazarında yer alan gayri resmi finansman kaynaklarını analiz edeceğiz.

Özsermaye Küçük işletme yöneticisinin sahibi olduğu mülkiyet sermayesi yada özsermaye, özellikle yeni bir işletme daha doğrusu ekonomik literatürde"start-up" diye adlandırılan işletmelerin en önemli ve kaçınılmaz bir finans kaynağıdır. Bu sermaye, girişimcinin kişisel finansmanından (kişisel tasarruf), aileden ve arkadaşlardan alınan kredilerden veya ortakların mali kaynaklarının toplanması yoluyla elde edilebilir. Küçük işletmenin bu finansal kaynağı kullanmasının birçok avantajı vardır, bu avantajlar içerisinde: işletmecinin yatırmış olduğu finansmanın geri çevrilme gerekliliğin olmayışı, aile bireyleri ve dostlardan alınan borçlar daha kolay bulunabilir olması, çoğu zaman geri çevrilmesi için baskı yapılmaması ve melek sermaye kaynağı kullanılırsa işletmeciye hem tecrübe ve becerileriyle işletmenin yönetiminde yardımcı olabilecek bir iş ortağı edinme avantajlarını sayabiliriz. Özsermaye finansmanın dezavantajları ise: özsermaye miktarının küçük olması, alınan borçların geri çevrilmemesi durumunda aile bireyleri, dost ve arkadaşlarla olan ilişkilerin bozulması yada ortakların daha fazla yetki sahibi olma isteklerine neden olabilmektedir. Özsermaye kaynak gurubunda kişisel tasarruflar, aile borçları ve ortaklardan yapılan yatırımlar yer almaktadır.

Kişisel tasarruflar işletmenin kurulmasındaki en önemli finans kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tasarruflar genellikle küçük meblâlar olup, ileriki dönemde işletmenin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadırlar. Özsermaye içerisinde çoğu zaman işletmecinin sahip olup kullanmakta olduğu maddi varlıklar hesaba katılmamaktadır[2]. Özsermayenin en önemli avantajı, ek harcama getirmemesi, daha doğrusu kendi tasarrufu yada aile bireyleri ile dostlardan alınan borçlar için faiz ödemesi yapılmamasıdır. Tasarruf gurubunda hem şahsın kendisi tarafından yapılan tasarruflar hem de aile bireyleri ve arkadaşları tarafından yapılan tasarruflar girmektedir.

İşletmeci finansmanı, aile ve dostlardan alınan finans kaynaklarının dışında bu grupta ortaklık finansmanını da sayabiliriz. *Ortaklık,* küçük işletmelerdeki ortakların işletmelerin gelişiminin ilk aşamalarında finanse etmek için ek sermaye elde etmelerine izin verdiği en yaygın fonlama kaynaklarından birisidir. Bu aşamalarda, işletmeler neredeyse alternatif finansman olanakları yakalayamamaktadırlar.

Gayri resmi fon kaynakları arasında *bootstraping* finansmanı da yer almaktadır. Bootstrapping bir girişimcinin kendi imkânlarıyla kendini fonlaması anlamına gelmektedir. Böylelikle kimseye borç karşılığında hisse vermek zorunda kalmadığınız için, girişiminizin üzerinde tüm karar yetkisi sizde kalacak, buna karşın bir yatırımcıyla da riski bölüşme fırsatınız olmayacaktır. Bu finansman şekli, işletmecinin işletme içerisinde tassaruf yöntemleri de geliştirirek, işletmede ek sermaye imkanı yaratma metodudur[3].

Melek sermayeciler maddi kazanç elde etmeyi umarak aile dışı işletmelere kendi paralarını, zamanlarını ve uzmanlıklarını harcayan zengin bireylerdir[4]. Bu tür fonlar, kişilerin düzenli olarak yatırım yaptıkları özel bir yer olmadığından kayıt dışı risk sermayesi olarak bilinmektedir. Bu tür yatırımcılara ayrıca iş melekleri de denir. Bunlar zengin bireyler olarak, genellikle aktif olmayan eski girişimciler olup, eskiden çalıştığı iş ve sektörleri iyi bilen kişilerdir. İş meleklerinin küçük işletmeler için finansman kaynağı olarak en önemli özellikleri:

- Yatırım yaptıkları işletmelerde mülkiyet ve yönetim haklarının kazanılması - Yatırım yapılan finansmanla hisseler yerine işletmede belli bir yüzde ortaklık payı alması;
- Dikkatli bir yatırım yaparak, işletmecinin iş düşüncesi, iş planına ve işletmecinin kişiliğine bakılarak dikkatli bir yatırım seçimi yapılması;
- Melek sermayecilerin genelde aile işletmelerine yatırım yapması;
- Melek yatırımcıların işletmeye danışmanlık yaparak kendi iş tecrübelerini işletmecilere aktarmakta ve genellikle şirkette birkaç saatlik işçalışması yaparak kendi bilgi ve tecrübelerini aktarmkta olup, finansal tabloların analiz etmekte ve şirketin yönetimine yardımcı olmalarıdır.

1.2. Resmi fon kaynakları

İkinci grup finansman kaynakları arasında, finansmanın getirisi olarak belirli bir faiz oranı alıp işletmelere resmi olarak fon sağlayan resmi finansman kaynakları bulunmaktadır. Bu resmi finansman kaynakları grubunda bankaları, resmi risk fonlarını, küçük ve orta ölçekli işletmelerin tasarruf fonlarıyla finanse edilmesini, lizing (leasing) yoluyla finansman, küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansmanına yönelik devlet programları, KOBİ'lerin gelişimini destekleyen yerli ve yabancı kuruluşları listeleyebiliriz.

Resmi fon kaynakları dış fon kaynaklarıdır. Ekonomide, dış finansman kaynakları ile yatırım maliyetleri arasında pozitif bir ilişki olduğunu gösteren çalışmalar vardır[5]. Bu araştırmalardan, işletmelerin gelişiminde ve işletme faaliyetlerinde yatırım faaliyetlerini finanse etmek için gerekli kaynak boşluğunu kapatmak için resmi finansman kaynaklarının önemli rolü olduğu görülmektedir.

Resmi risk fonlari

Resmi risk fonları kurumsal yatırımcıları, yani emeklilik fonları, sigorta fonları, varlıklı aileler, ticari bankalarda risk sermayesi departmanları gibi kuruluşlardan oluşmaktadırlar. Varlık sahipleri olarak hem sınırlı ortak, hem de genel ortak olarak, kurumsal yatırımcıların geçici olarak resmi risk fonuna devrettiği varlıkları yöneten bir risk sermayesi olarak işlev görürler. Finans kaynağı olarak bu fonlar yatırımlarını gelişmekte olan sektörlere yapmaktadırlar[6]. Risk fonlarının çalışma prensipleri, melek sermayeye benzer, ancak melek sermayenin prensipleri ile dört temel özellikte farklılık gösterirler. Bu farklılıklar arasında aşağıdaki noktaları sayabiliriz:

- Risk fonlarında yatırımcılar başkasının parasını yatırım yapar (iş melekleri ise kendi finans kaynaklarını yatırım yapmaktadırlar);
- Riskli fonlar büyük miktarda para yatırır (iş melekleri ise küçük yatırımlar yapar);
- Bir işletme seçerken, resmi risk sermayesi için yönetim ekibinin kalitesi ve profesyonellik çok önemlidir (iş melekleri girişimcinin kişiliğine daha fazla dikkat eder);
- Risk fonlarının yatırım amacı tamamen ticaridir (iş meleklerinin de insani, hayırseverlik nedenleri vardır)[7].

Tasarruf fon finansmanı

Bankaların dışında çeşitli banka olmayan kuruluşlar örneğin tasarruf fonları küçük işletmelere kredi ve borç vermektedirler. Kuzey Makedonya'da örneğin "Mojnosti" tasarruf fonu ticaret, üretim, inşaat, hizmet ve turizm sektörlerinde çeşitli türlerde kredi imkanı sağlamaktadır. Bu krediler tutar, geri ödeme süresi, nominal faiz oranı, toplam mâliyet, işlem ücreti ve işletme giderleri bakımından farklılıklar göstermektedirler. Kuzey Makedonya'daki bu tasarruf fonu küçük işletmeler için aşağıdaki kredileri arz etmektedir:

- Lokum kredi
- Makine ve taşıt aracı kredisi

- Stok kredisi
- İmkân kredisi
- İşyeri kredisi
- Kredi + kredi

Yukarıda bahsettiğimiz tasarruf fonunun dışında Kuzey Makedonya'da FULM tasarruf fonu yer almaktadır. Fon isminin açılımı Kuzey Makedonya'daki halka finansal hizmet anlamını taşımaktadır. Bu fon kurumu da KOBI'lere değişik türde kredi ve mikrokrediler sunmaktadır.

Lizing finansmanı

Finansal Kiralama (Leasing), kiracı tarafından seçilen bir yatırım malının mülkiyeti finansal kiralama şirketinde kalarak, belirlenen sözleşme süresi ve kiralar karşılığında kullanım hakkının kiracıya verilmesini sağlayan bir finansman yöntemidir[8].

Lizing finansmanının banka kredilerine göre avantajları: çok daha hızlı ve basit prosedür olması, esnek onaylılık (lizing angajmanı müşterinin ihtiyaçlarına en uygun bir şekilde yapılmaktadır), ipotek ihtiyacina duyulmaması, bilanço içi ve bilanço dışında varlıkların kayıt altına alınması (finansal yada operasyonel lizinge bağlı olarak kayıt işlemi yapılmakta), gelir vergisini azaltması, döner sermayede tasarruf, kiralama bedellerinin önceden bilinmesi, lizing finansmanıyla alınan varlığın sözleşme bitiminde satış problemiyle karşılaşmaması lizing finansmanın en önemli avantajlarından bazılarıdır.

Lizing finansmanın dezavantajları: Bir finansman aracı olarak, lizing işlemi banka kredilerinden daha pahalı; yani, artan risk nedeniyle kiralamalar genellikle banka kredileri için geri ödeme oranlarından daha pahalı olması, banka kredilerine kıyasla teminat sağlamak çok daha zor olması; genellikle teminat olarak sözleşmede yer alan varlık ipotek olarak ele alınmakta; banka kredilerinden daha pahalı olması sözleşmede kiralayan firmaya daha uygun şartlara sahip olmasına; geçerlilik süresi, ücretin miktarı, ödemelerin süresi, sözleşmenin erken sona erme olasılığı ile ilgili olarak hâlihazırda imzalanmış olan kiralama sözleşmesinin çoğu zaman esnekliğinin olmayışı; duran varlıkların yenilenmesi ve modernizasyonu üzerinde olumsuz etkiye sahip olması daha doğrusu ekipman, genellikle sözleşmenin sona ermesinin ardından kiralayıcı firmanın, eskimiş ve amortize edilmiş varlığı satın almak zorunda kalabilmesini dezavantajlar olarak sayabiliriz.

KOBİ finansmanı için devlet kurumlarından yapılan teşvik ve destek programları

Son yıllarda KOBİ'lerin artan sayısı ve bu tür işletmelerin devlet ekonomisine yapmış olduğu büyük katkılar devletin bu işletmeler için yardım programları ve teşvikler hazırlamasına neden olmaktadır. Bu tür yardım programları ve teşvikler bakanlıklar, devlet ajansları ve vakıflar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bazı devlet kuruluşları yurtdışından yardım organizasyonları ile birlikte teşvikler sağlamaktadırlar. Bu tür finansmanın en önemli avantajı, yapılan yardım miktarının geri çevrilmemesi ve faiz gibi ek harcamaya ihtiyaç duyulmamasıdır[9]. Aşağıdaki bölümde Kuzey Makedonya'daki KOBİ'lere yapılan yardım programları ve teşvikleri ele alacağız.

Yeni kurulan hükümetin 2018 yılında hazırlamış olduğu "İktisadi gelişim planı" 'nda yardım ve teşvik programları hazırlanmıştır. 2018 yılı içerisinde küçük ve orta ölçekli firmalara üç sütundan oluşan iktisadi gelişim planı çerçevesinde "Yatırım finansal destek kanunu" ile tehnoloji gelişim ve inovasyon fonu aracılığıyla, ekonomi bakanlığı tarafından destek ve teşvik fonları hazırlanıp kamuya açılmıştır.

Hükümetin orta ölçekli gelişim planının ilk ve ikinci sütununda KOBİ'lere ek destek proğramları geliştirilmiştir. Bu yardım proğramlarından biri, yapılan yatırım miktarının %30'nün firmaya geri çevrilmesiydi. Ancak yatırımların yeni fabrikalar, makine alımı ve diğer duran varlıklara yapılması gerekmektedir. Eğer yatırımlar yeni ürün için yapılırsa, hükümet yapılan yatırımın %70'ini geri çevirmektedir.

Çalışma ve sosyal bakanlığı

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, küçük işletmelerin finansmanı için çeşitli yardım programları sunmaktadır. Bu programlardan biri, Bakanlığın ESA, UNDP ve APP ile ortaklaşa yürüttüğü "Bağımsız İstihdam - Sürdürülebilir istihdamın teşvik edilmesi ve Makedonya Cumhuriyeti Hükümeti'nin aktif bir işgücü piyasası operasyonel planının uygulanmasının desteklenmesi"

dir. Bu program 2007 yılında başlatılmış olup 950 sürdürülebilir işe, yani 950 küçük ölçekli işletmede 950 serbest meslek için danışmanlık ve finansal desteği sağlamıştır.

Bu programın amacı, işgücü piyasasını harekete geçirmek ve işgücü piyasasına olan talebi uyarıp, arz ve talebi ihtiyaçlara göre eşitlemek, bu piyasayı iyileştirerek kayıt dışı ekonomiyi azaltıp iş olanağı yaratmaktır. Bağımsız istihdam programı çeşitli adımlar ve faaliyetlerle uygulanmaktadır. Bu adımların birincisi kamuya başvuru çağrısının yayınlanması; programla ilgili fırsatlar hakkında kamuoyuna bilgi vermek; başlangıçta seçilen adayların iş fikirlerinin ve girişimcilik becerilerinin geliştirilmesi için eğitim; bir iş planının hazırlanmasına destek; gelişmiş iş planlarının kriterlerinin belirlenmesi, değerlendirilmesi, seçilmesi ve en önemlisi, şirketlerin kurulup gerekli ekipman ve malzemenin hibe edilmesinden oluşmaktadır.

Programın amacı ilgilenen işsizlere, kendi işini kurmak isteyen aktif iş arayanlara, tarım, ticaret, imalat, inşaat, hizmet faaliyetleri vb. alanlarda kendine iş yeri açmak isteyenlere uygun bir borç vermektir.

Kuzey Makedonya kalkınma ve teşvik bankası

Kuzey Makedonya kalkınma ve teşvik bankası 21 mayıs 1998 yılında çıkarılan özel bir kanunla ve KOBİ'leri desteklemek amacıyla kurulmuş bir bankadır. Bu küçük işletme bankası Kuzey Makedonya'daki KOBİ'lere üç tür finansal hizmet vermektedir. Bu finansal hizmetler arasında kredilendirme, sigorta ve faktoring hizmetlerini sayabiliriz.

KOBİ'ler Kuzey Makedonya kalkınma ve teşvik bankası tarafından sağlanan aşağıdaki kredi türlerinden finanse edilebilirler:

- İhracat destek kredisi – bu kredi türü ihracat yapan üretici firmaların gerekli hammadde ihtiyacının karşılanıp ve ihraç edilen malın yabancı firma tarafından ödenmesine kadar firmaya döner sermaye kredisi sağlamak;
- KOBİ kredileri – kredilerin amacı döner sermaye ve yatırımlara değişik yerlerden kaynak yaratma, örneğin Avrupa yatırım bankası gibi kuruluşlar;
- Tarım ve tarımsal sanayinin desteklenmesi için kredi - ticari bankalar üzerinden veya doğrudan Kuzey Makedonya kalkınma ve teşvik bankası aracılığıyla tarımsal üretim, işleme ve ihracatını destekleyen krediler;
- Mikro şirketler için kredi - mikro ve küçük ticaret şirketleri, bireysel girişimciler, zanaat mağazaları, özel tüccarlar, pazar tezgâhları ve diğer mikro ve küçük işletmeler;
- enerji kredisi - enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kaynakları destekleyen krediler;
- işsizliği azaltmak için kredi - borç verme ile iş ve serbest meslek oluşturma ve sürdürme;
- konaklama tesisleri kredisi - Makedonya Cumhuriyeti'nde merkezi bulunan mikro, küçük ve orta büyüklükteki işletmelere, üç yıldızı geçmeyen standartta 70 yatağa kadar küçük konaklama kapasitelerinin alımı, inşası ve adaptasyonu için yatırımlar kredisi;
- Bakım evleri ve anaokulları için kredi - yaşlı ve anaokulları için kurumların inşa edilmesi ve donatılması için Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde merkezi bulunan mikro, küçük ve orta ölçekli işletmeler finanse edilmektedirler.

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti iştihdam ajansı (İŞKUR)

Çalışma ve Sosyal Politika Bakanlığı, UNDP ile birlikte Kuzey Makedonya Cumhuriyeti İstihdam Ajansı "Serbest Meslek - Sürdürülebilir İstihdamın Teşvik Edilmesi ve Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Hükümeti'nin aktif bir işgücü piyasası için operasyonel planın uygulanmasında desteklenmesi" programına dahil edildi. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti bu programla 950 sürdürülebilir işe, yani 950 küçük ölçekli işletmede serbest meslek için danışmanlık ve finansal destek sağlamaktadır.

Ayrıca, 2012 yılında Çalışma ve Sosyal Politika Bakanlığı, İŞKUR aracılığıyla, 29 yaşına kadar olan gençlere yeni işletmelerin açılması için tüzel kişilere (mikro ve küçük işletmeler) borç verme projesinin uygulanmasına başlamıştır. Bu programın küçük işletmelerin genç ve gelecek vaat eden personel istihdam ederek işlerini büyütmelerine ve geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Kredi, 29 yaşına kadar 3

işsiz gencin istihdamı için azami 12.000 Avro tutarında ve asgari 4000 avroluk krediden oluşmaktadır. Ayrıca, 29 yaşına kadar işsiz bir genç istihdam edecek olan işyeri, alınan personelin iş ilişkisinin kurulmasından itibaren en az 36 ay boyunca işte kalmak zorunluğu şartı koyulmuştur. Herhangi bir sebepten dolayı iş akdinin feshi halinde, işveren (küçük işletme) işyerinde İstihdam Ajansının kayıtlarından işsiz başka bir kişi istihdam etmekle yükümlüdür; aksi takdirde, borcu geri çevrilmesi gerekmektedir.

Buna ek olarak, Çalışma ve Sosyal Politika Bakanlığı, İŞKUR aracılığıyla, yeni iş açmak için tüzel kişilere (mikro ve küçük işletmeler) kredi vermek için başka bir proje uygulamaktadır. Bu projenin kredisi, yeni açılmış bir işyerinde 3 işsizin istihdamı için maksimum 9000 Avroya minimum 3000 Avroluk meblâdan oluşmaktadır. Bu kredi, çalışan kişilerin yaşı üzerinde bir sınırı yoktur.

İş inkubatörleri

Makedonya'da ticari inkübatörler kurma fikri, Dünya Bankası'ndan bir krediyle finanse edilen Sosyal Reform ve Teknik Yardım Projesi çerçevesinde 1993-1994'te ortaya çıkmaktadır. İlk ticari inkübatörler 1997 yılında Pirilepe, Kruşevo, İştip ve Delçevo'da kuruldu. Daha sonra Kuzey Makedonya'da İş İnkübatörü kurmak için özel bir kılavuz hazırlandı. Bu arada, yeni iş inkübatörleri kuruldu ve bunların arasında Üsküp'teki YES İnkübatörü ve Yeni İş Geliştirme Merkezi Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi Üsküp'te yer almaktadır.

Gençlik Girişimcilik Hizmetleri Vakfı (YES), bilgi ve iletişim teknolojileri alanındaki mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi için kurulmuştur. Bu inkübatör 2007'den beri faaliyet göstermekte olup, geçmiş dönemde 75'ten fazla "start-up" şirketine destek vermiştir. İş inkübatörün üyeleri bir işletme ofisi için uygun fiyatlar, bir toplantı odası kullanma, bir bilgisayar laboratuvarı, sunumlar ve eğitimler için bir oda, günlük operasyonlarda danışmanlık, iş yapma kapasitelerinin güçlendirilmesi için eğitim, yurtiçi rehberlik ve yabancı uzmanlar, girişimciler ve danışmanlar, tanıtım, finansmana arabuluculuk, müşteri ilişkileri, ağ oluşturma ve uluslararasılaşma etkinlikleri düzenlenmesi gibi hizmetlerden faydalanmaktadırlar. Bu inkübatör doğrudan bir finansman kaynağı olmamasına rağmen, küçük işletmelerin finans kaynaklarına erişim desteklemesini sağlar.

KOBİ'lerin en önemli finansal kaynağı olan BANKALAR

Bankalar bir ekonominin finansal sisteminde merkezi bir role sahiptir. Gelişmiş ülkelerde ve ülkemizde finansal yapının tamamını temsil ediyorlar. Bu kurumlar ve diğer finansal kurumlar, ürünlerin üretimi ile herhangi bir ekonomik faaliyette bulunmazlar, ancak malları yalnızca paradır.

Bankacılık, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ndeki toplam finansal sistemin en önemli parçasıdır. Devletin finansal sisteminin toplam varlıklarının yaklaşık %90'ı bankalardan oluşmaktadır. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin bankacılık sistemi, Avrupa standartlarına uygun olarak düzenlenmiş olup, bankaların net kârında artış eğilimi, hem kurumsal sektörden hem de şahıslardan kredi talebindeki büyümenin, yüksek faiz marjı ve yabancı yatırımcılar için serbestleşmiş bankacılık sektörü olarak özetlenebilmektedir. Kuzey Makedonya'daki bankacılık sistemi evrensel bir niteliğe sahip olup şu bankalardan oluşmaktadır:

- Kuzey Makedonya Cumhuriyeti merkez (ulusal) bankası
- Ticari bankalar
- Kuzey Makedonya kalkınma teşvik bankası (KMKTB)
- Posta bankası
- Tasarruf fonları
- Mevduat sigorta fonu vs.

Şu anda, 18 banka ve 11 tasarruf evi, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti merkezi bankası başkanı tarafından verilen çalışma iznine sahiptir. Merkez Bankası'na ek olarak, ticari bankalar grubunda da şunları listeleyebiliriz: Stopanska Banka AŞ Üsküp, Stopanska Banka AŞ Bitola, Komercijalna Banka, NLB Bankası, Halk Bankası, Euro Standart Bankası, Sparkasse Bankası, TTK Bankası, Ohridska Banka, Prokredit Bankası ve diğer küçük bankalar yer almaktadır. 2014 yılının sonunda, Kuzey Makedonya'daki en büyük üç banka, bankacılık sisteminin toplam aktiflerinin neredeyse üçte ikisini oluştururken, en büyük banka %23,2, en küçük bankanın payı ise bankacılık sisteminin toplam aktiflerinde %0,6 olmuştur.

2014 yılında finansal olmayan işletmelere verilen toplam kredilerde, büyük bankalar %71, orta ölçekli bankalar %25,5 ve küçük bankalar %3,8 oranında paya sahiptir. Ayrıca, finansal olmayan işletmelerin toplam

mevduat içindeki payına göre büyük bankalar % 75,1; orta ölçekli bankalar %21,2, küçük bankalar ise sadece% 3,7 pay almışlardır. Sermayeye ve rezervlere göre yoğunlaşma verileri yine %65,5'lik bir payla büyük bankalara sahip, orta büyüklükteki bankalar % 30,5 ve küçük bankalar da bankacılık sisteminin toplam sermayesinin yalnızca% 4'ünü oluşturmuştur[10].

Son yıllarda, teknolojinin gelişmesi bankacılık kurumlarının işleyişinde önemli etkiler yapmıştır. Sonuç olarak, teknolojiyi kullanan finansal hizmetlerin sağlanmasını temsil eden yeni bir "finansal teknoloji" (fintech) terimi ekonomide belirir. Dünyada finansal teknolojiye yatırım yapan bankacılık ve diğer şirket sayısı giderek artıyor[11]. Finansal teknolojinin etkisiyle, crowdfunding yada kitlesel finansman adı verilen yeni bir finansman kaynağı türü ortaya çıkıyor. Bu tür işletmenin en önemli özelliği İnternet platformları aracılığıyla fon sağlamasıdır.

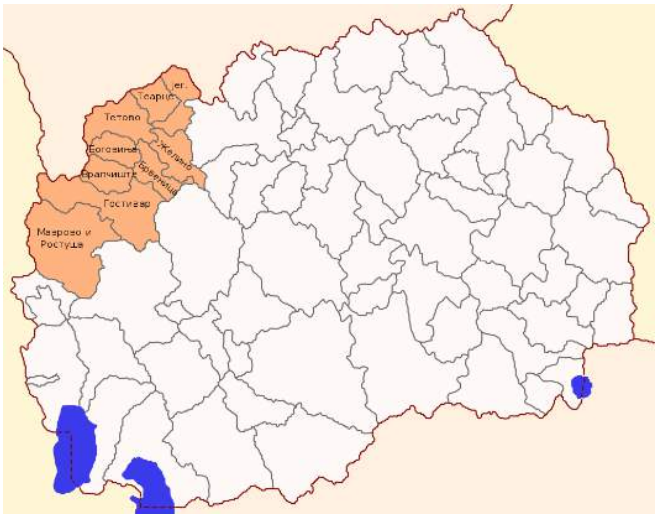
2. Araştırma Sonuçları

2.1 Veri toplama ve değerlendirme

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Polog bölgesindeki KOBİ'lerin finans kaynaklarının neler olduğunu anlamak için bu bölgede 100 küçük ve orta ölçekli firmadan oluşan anket çalışması yapıldı. Araştırmamızın amacı bu bölgede kullanılan finans kaynaklarını öğrenmek ve ekonomik ile işletme organizasyonu faktörlerinin finans kaynaklarının seçimindeki etkisini öğrenmektir. Bunun dışında araştırmada KOBİ yöneticilerinin şu anda Kuzey Makedonya pazarında var olan alternatif finans kaynakları hakkındaki bilgileri, kullanmış oldukları finans kaynakları ve bu bölgedeki KOBİ'lerin ihtiyaçları analiz edilecektir.

2.2 Kuzey Makedonya'nın Polog bölgesinin özellikleri

Polog bölgesi Kuzey Makedonya'nın kuzey batısında yer alıp, Kosova ve Arnavutlukla sınırları olan bir bölgedir. Bu bölge 9 belediyeden oluşup, yüzölçümü 2.417 km2 ve 2002 sayımlarına göre 304.125 kişi yaşamaktadır.

Kaynak: wikipedia.org

Polog bölgesinin en büyük şehirlerinden biri Kalkandelen ve Gostivar şehirleridir. Bu bölgenin en önemli özelliklerinden biri değişik etnik yapıya sahip halkın yaşamasıdır. 2002'de yapılan son sayımlara göre bu bölgede %73 arnavut, %18,4 makedon, %5,7 türk ve diğer etnik gruplardan halk yaşamaktadırlar.

2.3 Ankete katılan işletmelerin istatistiksel özellikleri

Araştırma Kuzey Makedonya'nın Polog bölgesinde yer alan ve farklı istatistiki özelliklere sahip 100 küçük ve orta ölçekli işletmelerde gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde araştırmaya katılan firmaların özelliklerini araştırdıktan sonra bu ekonomik ve organizasyon faktörlerinin fon kaynağı seçimindeki etkilerini ele alacağız.

Tablo 1 – Araştırmaya katılan işletmelerin özellikleri

	Anket araştırması	a)	b)	c)	ç)	d)	e)	Toplam
1.	İşletmeniz hangi sektörde yer almaktadır?	26,00%	42,00%	26,00%	4,00%	2,00%		
	Sektör	Ticaret	Hizmet	Üretim	Zanaatçılık	Tarımcılık		100,00%
2.	İşletmeniz hangi organizasyon şekliyle kurulmuştur?	54,00%	18,00%	4,00%	20,00%	4,00%	0,00%	100,00%
	Organizasyon biçimi	Limitet	Ortaklık limitet	Anonim şirketi	Şahıs yada zanaatçı	Özel sağlık kurumu	Devlet kurumu vs	
3.	Firmanızın kuruluş tarihi ?	2,00%	26,00%	18,00%	32,00%	22,00%		100,00%
	Yıl	1990'dan önce	1991-2000	2001-2010	2011-2015	2016-2018		
4.	Firmanızın denar bazında yıllık cirosu nekadardır? (denar)	56,00%	18,00%	2,00%	24,00%			100,00%
	(.000)denar bazında ciro	0 - 1.000	1.001-3.000	3.001-6.000	6.001- daha fazla			
5.	İşletmenizde çalışan sayısı nekadardır?	74,00%	4,00%	16,00%	6,00%			100,00%
		0 - 5	6 - 10	11 - 49	50 -daha fazlası			

Kaynak: Anket araştırması – yazarın kendi araştırması [12]

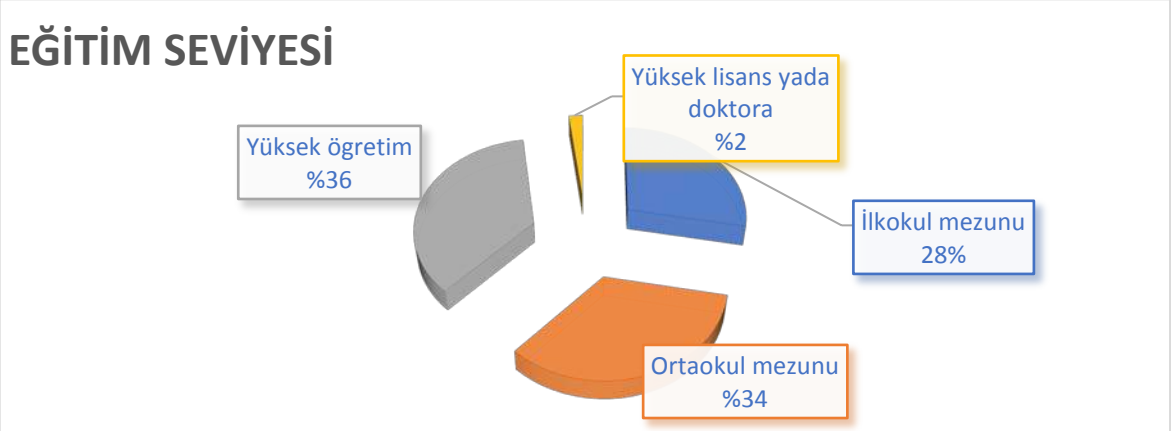
Kuzey Makedonya'nın Polog bölgesinde yer alan 100 firma üzerinde yapmış olduğumuz araştırma sonuçları işletmelerin %42'nin hizmet sektöründe, %26'nın ticaret ve %26'nın küçük kapasiteli üretim şirketlerinden oluştuğunu göstermektedir. Bunun dışında zanaatçılığın ve tarımcılıkla uğraşan işletmelerin son dönemlerde çok azaldığını görmekteyiz. Araştırmamızda yer alan işletmelerin yarısında fazlası limited şirketi yada oraklık limited şirketi olarak kurulduklarını görüyoruz.

Birinci tabloda görüldüğü gibi 100 işletme üzerinde yapmış olduğumuz araştırmada firmaların yarısından fazlasının yeni işletmeler olduğunu ve bunların 2011 yılından sonra kurulan iş yerlerinin olduğunu görüyoruz. KOBİ'lerin temel özelliği olan işçi sayısının az olması bizim araştırmamızla da ispatlandığını görüyoruz. Araştırmaya göre işletmelerin büyük bölümü küçük kapasiteye sahip ve bir ila beş kişiye istihdam sağlayan şirketler olduğunu görüyoruz. Analiz sonucu, bu bölgedeki işletmelerin az sayıda işçi çalıştırıp genellikle işletme sahibinin aynı zamanda işletmeyi yöneten kişi olduğu sonucuna vardık.

2.3 İşletmecilerin temel özellikleri

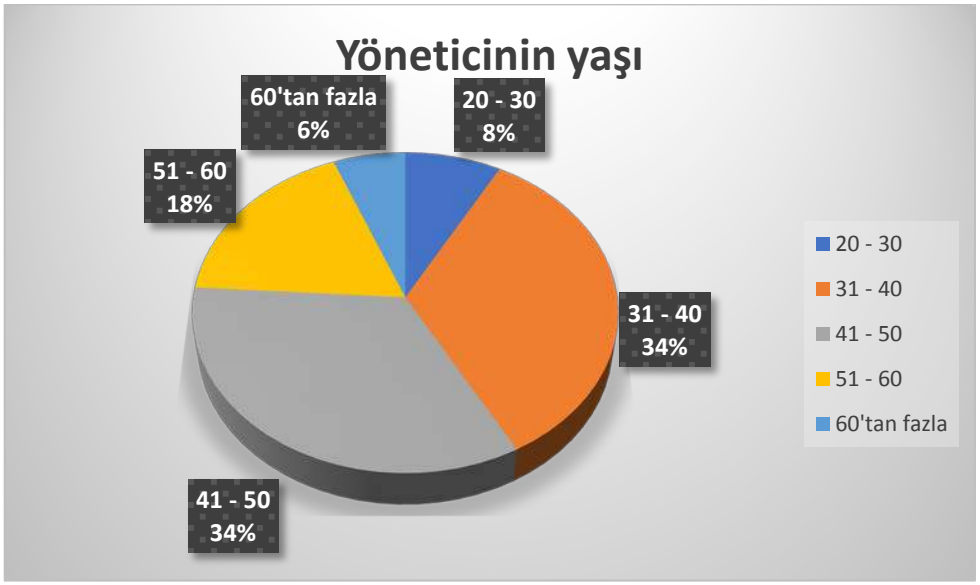
Kuzey Makedonya'nın Polog bölgesindeki 100 firma üzerinde yapmış olduğumuz araştırmada işletmeyi yöneten kişilerin %80'nin erkek cinsiyetinden olduğunu ve kadın girişmcilerin çok az olduğunu görüyoruz. Bunlar da genellikle kadınlara özgü işlerin yapıldığı işletmelerdir. Yapılan araştırmadan çıkaracağımız en önemli sonuç işletmecilerin %60'dan fazlasının ilk ve orta öğrenim mezunu olduğunu görmemizdir.

Grafik 3

Yazarın kendi araştırması

Grafik 4

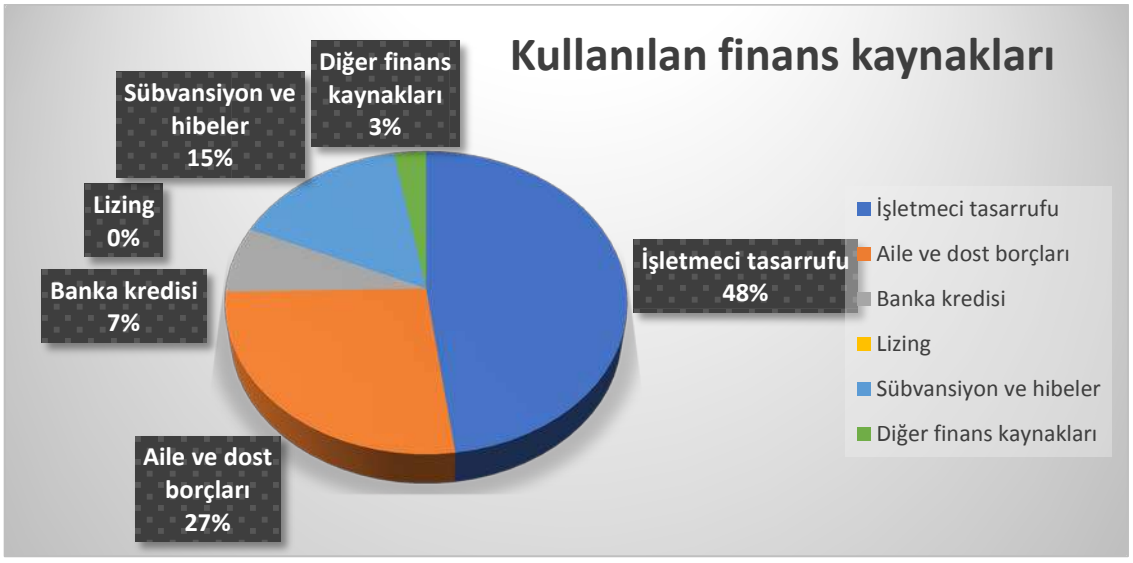
Yazarın kendi araştırması

Araştırma esnasında genellikle daha genç işletmecilerin daha yüksek düzeyde eğitim seviyesine sahip olduğunu fakat işletmeyi yönetecek yeterli tecrübeye sahip olmadıklarını gördük. Ayrıca büyük şirketlerin çok daha kaliteli elemena istihdam sağladığını, küçük işletmelerde ise çalışanların gereken bilgi ve tecrübeye sahip olmadıklarını görüyoruz.

2.3 Polog Bölgesi'nde KOBİ'lerin Ticari Faaliyetlerinin Finansman Kaynakları

Anket çalışmamızın en önemli sorusu finans kaynakları üzerine sorulan sorudur. Bu soruda Polog bölgesinde yer alan 100 işletmenin kullanmış oldukları finansal kaynakları analiz edildi. İşletmeler finansal kaynak olarak değişik seçenekler kullandıkları için bu soruda birden fazla cevap hakkına sahiplerdi.

Grafik 5

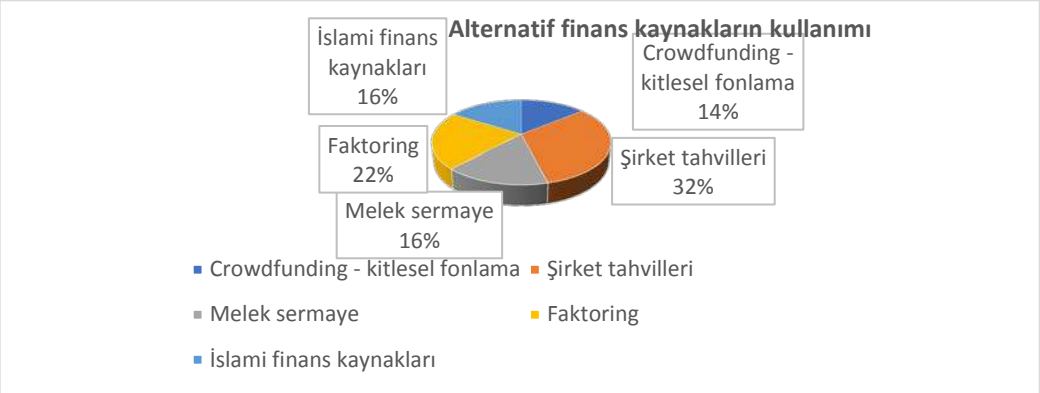
Yazarın kendi araştırması

Beşinci grafiğe göre Polog bölgesindeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin %75'i işletme faaliyetlerini kendi kaynakları (yapmış olduğu tasarufflar) yada aile bireyleri ile dostlarından almış oldukları borçlardan karşıladıklarını görmekteyiz. Daha büyük kapasiteye sahip firmalar daha fazla personel çalıştırmakta olup, bu firmalar banka kredilerini alternatif fon kaynağı olarak kullanmaktadırlar. Araştırılan firmaların yöneticileri banka kredilerinin son yıllarda çok daha uygun şartlarda sunulduğunu bildirmektedirler. Ayrıca son dönemlerde ortaya çıkan güncel finans kaynakları arasında devlet kurumları

tarafından verilen bağışlar ve teşvikler bulunmaktadır. Anket çalışması, lizing finansman kaynağının Polog bölgesinde KOBI'lerde yaygın fon kaynağı olarak kullanılmadığını göstermektedir.

Araştırma ve yapılan mulâkatlar, işletmelerin daha uygun koşullarda sağlanabilecek alternatif finans kaynaklarına ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, sunulacak olan alternatif finans kaynaklarının avantaj ve dezavantajları hakkında bilgi sahibi olma ihtiyaçları bulunmaktadır. Hangi finans kaynağının alternatif kaynak olarak kullanabileciği sorusunda ise şirket tahvilleri %32'lik oranla en çok cevaplanan seçenek olarak ortaya çıkmatadır. Şirket tahvillerinin dışında %22 oranla faktoring, %16 islami finans kaynakları ve melek sermaye ve en sonunda %14'lük oranla kitlesel fonlama potansiyel finans kaynağı olarak yer alabileceği sonucuna vardık.

Grafik 6

Yazarın kendi araştırması

Araştırmanın sonucu, Polog bölgesindeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin genellikle limited veya ortaklık limited örgütsel biçiminde kurulmuş olduklarının sonucuna varmaktayız. İşletmelerin çoğu kendi finansman kaynaklarını kullanmakta, aynı zamanda kredi kullanma eğiliminin de sürekli arttığını görmekteyiz. Ankete katılanların ortak görüşü, küçük işletmelerin daha büyük firmalara göre uygun şartlarda kredi almakta zorlandıkları ve bu küçük işletmelerin gelişimini doğrudan etkileyecek alternatif fon kaynakları hakkında bilgi edinmeleri gerektiği yönündedir.

2.4 İşletme özelliklerinin finans kaynağı seçimi üzerindeki etkisi

İşletmeler kendi faaliyetlerini gerçekleştirirken çok sayıda iç ve dış faktörlerden etkilenmektedirler. İç faktörler içerisinde işletmenin gelişme evresi, işletme büyüklüğü, endüstri veya sektör, yöneticilerin beceri ile eğitimi ve benzeri faktörler yer almaktadır.

Araştırmamızın bu bölümünde, iktisadi ve organizasyon faktörlerinin fon kaynağı seçimindeki etkisini inceleyeceğiz. Araştırmanın ilk verisi sektördür. Yapılan araştırmadan elde edilen sonuçlara göre ticaret, hizmet ve üretim setköründe yer alan işletmelerin %70'den fazlasi şirket faaliyetlerini kendi özkaynaklarından yada aile veya dostlarından alınan borçlardan karşılamaktadırlar. Zanaatçılar ve tarımcılar ise işletme faaliyetlerini devlet tarafından verilen sübvansiyon ve teşvik proğramlarından sağlamaktadırlar.

Tablo 2 – Sektörün finans kaynağı seçimindeki etkisi

İşletmenin özelliği								
Özellik	Kategori	İşletmeci tasarrufu	Aile ve dost borçları	Banka kredisi	Lizing	Sübvansiyon ve hibeler	Diğer finans kaynakları	Σ
Sektör								
	Ticaret sektörü	53%	21%	16%	0%	5%	5%	100%
	Hizmet sektörü	45%	34%	7%	0%	14%	0%	100%
	Üretim sektörü	59%	12%	12%	0%	12%	6%	100%
	Zanaatçılık	33%	33%	0%	0%	33%	0%	100%
	Tarımcılık	0%	0%	0%	0%	100%	0%	100%

Yazarın kendi araştırması

Araştırmada analiz edilen ikinci faktör veya özellik organizasyon biçimidir. Yapılan analiz sonucu anonim şikretlerinin dışındaki organizasyon biçimleri, işletme faaliyetlerinin büyük bölümünü kendi özkaynaklarından, şirket kârından yada aile fertleri ve dostlardan alınan borçlardan karşılamaktadırlar. Şahıs firmaları kendilerine sunulan sübvansiyon ve teşvik kredileri yada hibeleri genellikle kullandıkları fon kaynağı olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında anonim şirketleri diğer organizsyon biçimlerine göre çok daha büyük kapasiteli şirketler olduğundan kendi işletme kârını ve uygun şartlarda sunulan kredileri finans kaynağı olarak kullanmaktadırlar.

Tablo 3 – Organizasyon biçiminin finans kaynağı seçimindeki etkisi

İşletmenin özelliği								
Özellik	Kategori	İşletmeci tasarrufu	Aile ve dost borçları	Banka kredisi	Lizing	Sübvansiyon ve hibeler	Diğer finans kaynakları	Σ
Organizasyon şekli								
	Tek kişilik limitet şirketi	50%	28%	8%	0%	8%	6%	100%
	Ortaklık limitet şirketi	57%	7%	21%	0%	14%	0%	100%
	Anonim şirketi	50%	0%	50%	0%	0%	0%	100%
	Şahıs şirketi ve zanaatçılar	44%	31%	0%	0%	25%	0%	100%
	Özel sağlık kurumu	50%	50%	0%	0%	0%	0%	100%
	Diğer kurumlar (devlet kurumu, NGO vs)	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%

Yazarın kendi araştırması

Finans kaynağının seçiminde etkisi olan bir diğer faktör de gelişim evresidir. KOBİ'lerin genel özelliklerinden birisi olan gelişme evresinin bu bölümde finans kaynağı konusundaki büyük etkisini tekrardan görmekteyiz. Buna göre, kuruluş safhasında işletmeler zaruri olarak kendi özsermaye ve tasarrufları yada aile fertleri ve dostlardan alınan borçlarla karşılamaktadırlar. Belli bir sürenin geçmesinden sonra kendi özkaynakları ve küçük meblâdaki borçlar şirketin gelişim ihtiyaçlarını karşılayamamakta ve ek finans kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır.

Tablo 4 – Kuruluş tarihinin finans kaynağı seçimindeki etkisi

İşletmenin özelliği								
Özellik	Kategori	İşletmeci tasarrufu	Aile ve dost borçları	Banka kredisi	Lizing	Sübvansiyon ve hibeler	Diğer finans kaynakları	Σ
Kuruluş yılı								
	1990'dan önce	50%	0%	50%	0%	0%	0%	100%
	1991 - 2000	59%	5%	23%	0%	14%	0%	100%
	2001 - 2010	58%	33%	8%	0%	0%	0%	100%
	2011 - 2015	57%	29%	5%	0%	5%	5%	100%
	2016 - 2018	29%	43%	0%	0%	29%	0%	100%

Yazarın kendi araştırması

Tablo 5 – Elde edilen cironun finans kaynağı seçimi üzerindeki etkisi

İşletmenin özelliği								
Özellik	Kategori	İşletmeci tasarrufu	Aile ve dost borçları	Banka kredisi	Lizing	Sübvansiyon ve hibeler	Diğer finans kaynakları	Σ
Yıllık ciro								
	0 - 1.000.000	49%	36%	3%	0%	13%	0%	100%
	1.000.001 - 3.000.000	36%	27%	9%	0%	9%	18%	100%
	3.000.001 - 6.000.000	100%	0%	0%	0%	0%	0%	100%
	6.000.001'dan fazla	60%	0%	25%	0%	15%	0%	100%

Yazarın kendi araştırması

Tablo 6 – İşçi sayısının finans kaynağı seçimi üzerindeki etkisi

İşletmenin özelliği								
Özellik	Kategori	İşletmeci tasarrufu	Aile ve dost borçları	Banka kredisi	Lizing	Sübvansiyon ve hibeler	Diğer finans kaynakları	Σ
Personel sayısı								
	0 - 5	48%	32%	4%	0%	12%	4%	100%
	6 - 10	67%	0%	33%	0%	0%	0%	100%
	11 - 49	54%	8%	15%	0%	23%	0%	100%
	50'dan sonra	60%	0%	40%	0%	0%	0%	100%

Yazarın kendi araştırması

Yaptığımız araştırma Kuzey Makedonya'nın Polog bölgesinde yer alan ve yeni kurulmuş olan küçük ve orta ölçekli firmaların genellikle kendi özkaynak ve tasarruflarını, aile ve dostlardan alınan borçları ve devlet tarafından işsizliği azaltmak için verilen sübvansiyonları ve teşvikleri finans kaynağı olarak kullandıklarını göstermekteyiz. Anket çalışması sonucunda elde eldilen sonuçları analiz ettiğimizde işletmelerin gelişimi ile firmanin cirosu ve mal varlığının artmakta olduğunu ve bu yüzden borç veya kredi veren şirketler tarafından daha az risk taşıdıkları için çok daha uygun şartlarda krediler sunulduğunu görmekteyiz. İşletmenin gelişmesi ile beraber, bankalardan sunulan faiz oranları da düşmekte ve çok daha uygun şartlarda borçlanma politikası uygulayabilmektedirler.

Yazımızın devamında işletmeci özelliklerinin finans kaynağı seçimi üzerindeki etkisini analiz etmekteyiz. Bu işletmeci özellikleri arasında cinsiyet, eğitim ve yaşın finans kaynağı seçimi üzerindeki etkilerini araştırmaktayız.

Tablo 7 – Cinsiyetin finans kaynağı seçimi üzerindeki etkisi

İşletmecinin özelliği								
Özellik	Kategori	İşletmeci tasarrufu	Aile ve dost borçları	Banka kredisi	Lizing	Sübvansiyon ve hibeler	Diğer finans kaynakları	Σ
Yöneticinin cinsiyeti								
	Erkek	53%	20%	12%	0%	13%	2%	100%
	Kadın	36%	45%	0%	0%	9%	9%	100%

Yazarın kendi araştırması

Tablo 8 – Eğitimin finans kaynaği seçimi üzerindeki etkisi

İşletmecinin özelliği								
Özellik	Kategori	İşletmeci tasarrufu	Aile ve dost borçları	Banka kredisi	Lizing	Sübvansiyon ve hibeler	Diğer finans kaynakları	Σ
Eğitim seviyesi								
	İlköğretim mezunu	57%	14%	14%	0%	10%	5%	100%
	Ortaokul mezunu	35%	40%	0%	0%	25%	0%	100%
	Yüksek öğrenim	56%	16%	16%	0%	8%	4%	100%
	Yüksek lisansa yada doktora	50%	0%	50%	0%	0%	0%	100%

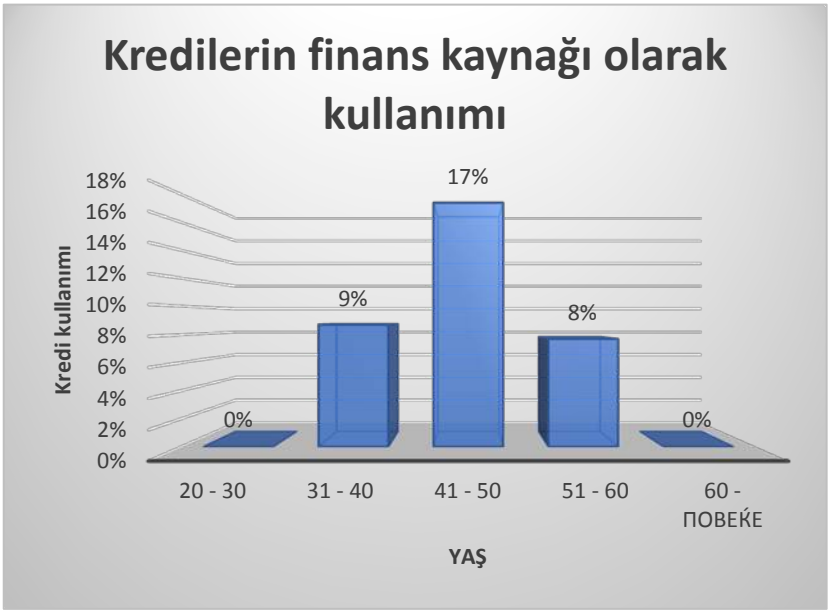
Yazarın kendi araştırması

Tablo 9 – İşletmecinin yaşının finans kaynağı seçimi üzerindeki etkisi

İşletmecinin özelliği								
Özellik	Kategori	İşletmeci tasarrufu	Aile ve dost borçları	Banka kredisi	Lizing	Sübvansiyon ve hibeler	Diğer finans kaynakları	Σ
Yöneticinin yaşı								
	20 - 30	13%	50%	0%	0%	38%	0%	100%
	31 - 40	43%	39%	9%	0%	9%	0%	100%
	41 - 50	57%	9%	17%	0%	9%	9%	100%
	51 - 60	69%	8%	8%	0%	15%	0%	100%
	60'tan fazla	75%	25%	0%	0%	0%	0%	100%

Yazarın kendi araştırması

Yöneticilerin yada işletmecilerin özelliklerinin finans kaynağı seçimi üzerindeki etkisini araştırdığımız bu bölümün sonunda verebileceğimiz ortak kanı erkek cinsiyette olan işletmecilerin daha fazla risk alıp değişik finans kaynakları kullanmakta olduğunu görmekteyiz. Erkek işletmeciler kendi özkaynakları yada tasarrufları dışında banka kredilerini alternatif finansman kaynağı olarak kullanmaktalar. Bu bölümdeki analizimizin devamında ise eğitimin finans kaynağı seçimi üzerindeki etkisini araştırıp, eğitim düzeyinin finans kaynağı seçimi üzerinde büyük etkisi olduğu sonucuna varmaktayız. Araştırma eğitim düzeyinin yükselmesiyle işletmelerin alternatif finans kaynaklarını kullandıkları ve alternatifler arasında firma kârını artıracak finans kaynağını kullandıkları sonucuna varmaktayız.

Grafik 7

Yazarın kendi araştırması

Son grafik tablosunda, yöneticinin yaşının finans kaynağı seçimi üzerindeki etkisi analiz edildi. Bu analiz sonucunda 20-30 yaşları arasında bulunan yöneticilerin devlet ve yabancı yardım kuruluşları tarafından verilen teşvik ve sübvansiyonları kullandıkları sonucuna varmaktayız. İkinci grup yöneticiler 31-40 yaşları arasında yer alan işletmecilerdir. Bunlar daha fazla tecrübe sahibi olduklarından dolayı, daha genç yöneticilere karşı daha fazla risk alıp değişik finans kaynaklarını kullanmaktadırlar. Yaşın ilerlemesi ile yöneticiler daha sağlam adımlar atmayı ve risk oranı düşürmeyi seçip, kredi kullanımı ve daha riskli alternatif finans kaynaklarını kullanmadıkları sonucuna varmaktayız.

Sonuç ve Öneriler

Girişimcilik; yeni ve değerli bir ürün veya hizmeti yaratma süreci olup, girişimcinin belli bir risk alarak kendi zamanını ve emeğini harcadığı ve bunun sonucunda ödül olarak kazanç sağlamayı amaçladığı bir süreçtir. Girişimcilik ekonomide dördüncü üretim faktörü olarak bilinmektedir. Finansman ise bir işletmenin faaliyet planlamasının gerçekleşmesi için gereken finansal kaynaktır.

KOBİ'lerin varlığı olmadan istikrarlı ve kaliteli ekonomik gelişme söz konusu olamaz. Bu işletmelerin önemi yalnızca ekonominin gelişmesinde değil, gayrisafi yurtiçi hasıla'nın (GSYİH) artmasında, istihdama katkı, bilginin kullanımı, yerel doğal kaynakların aktivasyonu, çok amaçlı teknolojilerin kullanımı, hızlı üretimin yeniden yapılandırılması, büyük işletme maliyetlerinin azaltılmasında önemli röl oynamaktadırlar.

KOBİ'ler faaliyetleri sırasında farklı finansman kaynakları kullanmaktadırlar. İlk gelişim aşamalarında, KOBİ'ler kendi birikim ile özkaynaklarını ve dostlardan alınan borçları finans kaynağı olarak kullanmaktadırlar. Şirketin gelişimi ile ek finansman kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Kalkınma stratejileri, yani uzun vadeli yatırım faaliyetleri doğrudan finansman kaynakları ile bağlantılıdır. Bu nedenle, her KOBİ yönetimi, şirketin kârlılığını ve sahipliğini etkilemeyecek fon kaynağı seçimini iyi yapmalıdır.

Kuzey Makedonya'nın Polog bölgesinde yaptığımız araştırmada, ankete katılan işletmelerin özelliklerini analiz ettiğimizde, *birçok işletmenin ticaret ve imalat sektöründe faaliyet gösteren ve daha düşük kapasiteye sahip işletmeler olduğunu* ve işletmelerin küçük bir kısmının zanaat sektöründe veya tarım sektöründe yer aldığını görüyoruz.

KOBİ'lerin en önemli özelliklerinden bir işletmelerin işçi sayısının az olması ve firma sahibinin işletmeyi yönetimesidir. Bu bölgenin küçük ve orta ölçekli firmalarının da en önemli özelliklerinden biri *bir kişi yada ortaklar tarafınan kurulan limited şirketleri* olduğudur. Araştırılan işletmelerin yarısından fazlası bu özelliğe sahiptirler. Araştırma sonuçları toplam araştırılan şirketlerin yarısından fazlasının son sekiz yıl içerisinde kurulan genç şirketler olup, işçi sayısının az olduğu ve başlangıç gelişme safhasında yer aldıklarının sonucuna varmaktayız.

Araştırmamızın diğer bölümünde Kuzey Makedonya'nın Polog bölgesindeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin %80'nin erkek işletmeci olduğunu görüyoruz. Bayan işletmeciler genellikle kendilerine özgü çalışmalar yapan işletmeleri yönetmektedirler. İşletmecilerin eğitim seviyelerini araştırdığımız bölümde ülkenin Polog bölgesinde yer alan *KOBİ'ler eğitim seviyesi düşük olan kişiler tarfından yönetildiğini* görmekteyiz. Genel kanı olarak KOBİ'lerin ilerlemesi ve gelişmesi için yöneticilerin eğitim seviyelerini yükseltmesi gerektiğidir. Kuzey Makedonya'nın bu bölgesinde yer alan küçük ve orta ölçekli firmaları genellikle 30 ila 50 yaşları arasında olan yöneticiler tarafından yönetildiği görmekteyiz.

Anket araştırmamızın en önemli sorularından biri kullanılan finans kaynaklarıdır. Verilen cevaplar analiz edildiğinde Kuzey Makedonya'nın Polog bölgesindeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin yarısından fazlasının *işletme faaliyetlerini kendi birikimleri ile özkaynaklarından yada aile fertleri ile dostlardan alınan borçlardan finanse edildiği* sonucuna varmaktayız. Alternatif finans kaynağı olarak bankalardan alınan krediler, devlet ve yabancı yardım kuruluşları tarafından verilen sübvansiyon ve teşfikler yer almaktadır. Bölgedeki KOBİ'lerin yönetiminde dominant olarak genç yöneticiler yer almaktadır. Genç işletmecilerin yeni firmalar kurması ve bankacıların bu yeni firmalara ve işletmecilerine olan güvensizliği nedeniyle banka kredileri nâdiren finans kaynağı olarak kullanılmaktadır. Orta yaş seviyesinde bulunan yöneticiler daha fazla riski seven ve alternatif finans kaynaklarını kullanan kişiler olduğu göze çarpmaktadır.

Araştırmamızın ikinci bölümünde iktisadi ile şirket organizasyon faktörlerinin finans kaynağı seçimi üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. İşletmenin bulunduğu sektörün finans kaynağı seçimi üzerindeki etkisinin analiz edildiği ilk bölümde; *ticaret, hizmet, ve üretim sektörlerinde bulunan işletmelerin özkaynak ile birikimler, aile ile dostlardan alınan borçlar ve alternatif olarak banka kredilerini finans kaynağı olarak kullandıkları* anlaşılmaktadır. Bunun yanında şahıs firmaları da bu tür fon kaynaklarını kullanmakta aynı zamanda sübvansiyon ve hibeler bu tür organizasyon şeklinin kullanmış olduğu finanslardan bazılarıdır. ***Bu yüzden sektörün finans kaynağı üzerindeki etkisininin az olduğunu söyleyebilmekteyiz.*** Bu bölgede yer alan işletmeler %60'ndan fazlası sektöre bağlı kalmaksızın kendi birikmleri ile aile ve dostlardan alınan borçlarla finanse edilmektedir.

Araştırmanın devamında organizasyon şeklinin finans kaynağı seçimi üzerindeki etkisi analiz edildi. Elde edilen verilerden çıkarılan sonuç *anonim şirketlerinin daha büyük kapasiteye sahip ve daha kaliteli personel çalıştıran işletmeler olduklarıdır*. Bu tür işletmeler uygun şartlarda banka kredileri kullanmaktadırlar. Tablo 7,8 ve 9'la ***işletmecinin özelliklerinin finans kaynağı seçimi üzerinde etkisi olduğunu ispatlamaktayız.***

Yaptığımız araştırma sonucunda *yeni kurulan firmaların zaruri olarak kendi tasarruflarını ve aile ile dostlardan alınan borçları finans kaynağı* olarak kullandıklarını görmekteyiz. Gelişmetke olan ve gelişmiş firmalarda ise değişik alternatif finans kaynakları kullanmaktadırlar. Gelişmiş firmalar *faaliyetlerini değişik kaynaklardan finanse edebildikleri* için işletme açısından en uygun seçeneği seçme şansına sahiptirler. Bu yüzden ***gelişim ervresinin finans kaynağının seçimi üzerinde büyük etkisi*** olduğunu kanıtlamaktayız.

Sonuç olarak elde edilen veriler ve yapılan analizlerden yola çıkarak, Kuzey Makedonya'nın Polog bölgesindeki küçük ve orta ölçekli ***işletmelerin alternatif finans kaynakları üzerinde yeterli bilgiye sahip olmakdıklarını ve bu konuda bilgilendirmeye ihtiyaç duyduklarını*** söyleyebilmekteyiz. Bunun yanısıra yapılan araştırma sonucunda ***iktisadi ve organizasyon faktörlerinin finans kaynağı üzerinde önemli etkisi olduğu*** kanısına varmaktayız.

Kaynakça

[1] Filipovski Vladimir, "Finansirane na malite biznisi", vo: Kako sopstven biznis, Centar za razvoj na novi biznisi, Skopje, 2007 godina, 205

[2] Jerome A. Katz and Richard P.Green, "Entrepreneurial Small Business", [Makedonca tercüme – "*Pretpriemaçki mal biznis"*], Ars Lamina, 2012 godina, strana 479

[3] Bruce R.Barringer and R.Duane Ireland, "Entrepreneurship – Successfully launching new ventures" fourth edition, 2012, page 324

[4] ColinMason, "Informal Sources of Venture Finance", Hunter Centre for Entrepreneurship, University of Strathclyde, 2005, page 4

[5] Lourdes Casanova, Peter Claus Cornelius and Soumitra Dutta "Financing Entrepreneurship and innovation in emerging markets", Elsevier Inc., 2018, page 165

[6] Paul Burns, "Entrepreneurship and small business – Start-up, growth and maturity" third edition, Palgrave Macmillan United States of America, 2011, page 270

[7] Taki Fiti i Verica Hacivasileva-Markovska, "Pretpriemnistvo i pretpriemniçkiot menacment" , Ekonomski Fakultet - Skopje, 1994 godina, strana 210

[8] Arsov Saşo, "Finansiski menacment" Ekonomski Fakultet - Skopje, 2008 godina, str. 183-184.

[9] Stive Mariotti and Caroline Glackin, "Entrepreneurship&small business management", [Makedonca tercüme "Pretpriemniştvo i upravuvanje so mali biznisi"], Ars Lamina, 2013 godina, strana 403

[10] NBRM, „İzveştaj za rizicite vo bankarskiot sistem vo Republika Makedonija za 2016 godina, strana 16.

[11] Lourdes Casanova, Peter Claus Cornelius and Soumitra Dutta "Financing Entrepreneurship and innovation in emerging markets", Elsevier Inc., 2018, page 173

[12] Yazar tarafından yapılan "*Anket araştırması*".

TÜRK CUMHURİYETLERİNİN BÖLGESEL EKONOMİK İŞBİRLİĞİ İŞ DÜZENLEME SİSTEMİ BAĞLAMINDA (AZERBAYCAN VE TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE)

Mubariz MAMMADLİ*

Özet

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlık kazanan Türk cumhuriyetlerinde biznes ortamının benzerliği entegrasyon için olumlu bir ortam oluşturmuştu. Şöyle ki, bir devletten ayrılan bu ülkelerde iş organizasyonu neredeyse aynı özelliklere sahiptir. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti'nde biznes organizasyonu ve düzenlenmesi, eski Sovyet coğrafyasında yer almış Türkce konuşan ülkelerin biznes düzenleme sisteminden farklıdır. Doğal olarak bu farklılık, Türkiye ile Azerbaycan cumhuriyetleri arasında çok derin bağlar olmasına rağmen, her iki ülkelerin biznes düzenleme sistemlerinde açıkça görülmektedir. Bu farklılıkların ortadan kaldırılarak iki cumhuriyetin ekonomik entegrasyonunun sağlanması bölgesel ekonomik işbirliğinin daha da yüksekselmesini temin edecektir. Söz konusu bu ihtiyaç göz önünde bulundurularak, yapılmış çalışmada Türk Cumhuriyetlerinin biznes düzenleme sisteminin bütünleşme sorunu Azerbaycan ve Türkiye örneğinde teorik bir bakış açısıyla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Cumhuriyetleri, biznes ortamı, bölgesel ekonomik entegrasyon, ekonomik işbirliği, ortak platform.

BUSINESS REGULATION SYSTEMS IN THE CONTEXT OF REGIONAL ECONOMIC COOPERATION OF THE TURKISH REPUBLICS (THE CASE OF TURKEY AND AZERBAIJAN)

Summary

In the Turkish republics, which gained independence after the collapse of the Soviet Union, the similarity of the business environment created a favorable environment for integration. That is, in these countries, separated from one state, the organization of business has almost the same characteristics. However, the organization and regulation of business in the Turkish Republic differs from the system of business regulation in the Turkish Republics that took place in the former Soviet Union. Naturally, this difference can be clearly seen in the regulatory systems of business in both countries, although these countries have very deep ties. The elimination of these differences will lead to economic integration of the two republics and closer regional economic cooperation. Given the importance of this topic, this study examined the problem of integrating business regulatory systems in the case of Azerbaijan and Turkey from a theoretical point of view.

Keywords: Turkish republics, business environment, regional economic integration, economic cooperation, common platform.

Giriş

Uluslararası işbölümünün derinleşmesi ve genişlemesi, dünya ekonomik ilişkilerinin küreselleşmesini hızlandırmakta, bölgesel ve uluslararası düzeyde entegrasyon süreçlerine kendi etkisini göstermektedir. Dünya ekonomisinin kapsamında karşılıklı etkileşimde olan ekonomik ilişkilerin daha sağlam gelişimi ve niteliksel değişimlerin sağlanması için ülkeler, mevcut şartlara göre kendi dış ve bölgesel ekonomik işbirliği politikalarını oluşturmaktadır. Yani bu durum, tüm ülkelerin, özellikle Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik işbirliğinin daha da güçlenmesi amacıyla küresel ekonomik ortamda karşılıklı bağımlılık halinde hareket etmesini gerektirdiğinden, bu konu günümüzde güncelliğini korumaktadır.

Farklı Türk Cumhuriyetlerinin ekonomisi incelendiğinde, bu ülkelerde işletmeye yönelik düzenlemelerin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlık kazanmış cumhuriyetlerde iş düzenlemesiyle Türkiye'de bu uygulamalar farklılık

* Doç. Dr., Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, mubariz.mammadli@unec.edu.az

göstermektedir. Bu farklılıklar öncelikle hukuk, vergi, gümrük, banka ve kredi başta olmakla birçok sistemde görülmektedir.

Sözü geçen temel farklılıklar Türk Cumhuriyeti ülkelerinin entegrasyonuna, bu ilişkilerin daha etkin gelişimi sürecine farklı düzeylerde olumsuz etki yapabilmektedir. Söz konusu bu farklılıklar aslında ortadan kaldırılabilir ve Türk Cumhuriyetlerinde ortak özellikler taşıyan ekonomik yapı hazırlanabilir. Örneğin, eski Sovyetler Birliği'nden ayrılmış Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik sistemleri incelendiğinde, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleriyle aynı yasama tabanına sahip olduğu açıkça görülmektedir. Yani bu ülkelerde aynı yasama tabanı temel alınarak biznes faaliyeti için gerekli yasal taban oluşturulmuştur. Benzer bir durum aslında kolaylıkla Türk Cumhuriyetleri için de oluşturulabilir.

Ancak bu noktada belirtmek önemlidir ki, Türkiye Cumhuriyeti'nde biznes alanında işbirliğinin organizasyonu ve yönetimi, Sovyet sonrası bağımsızlığını kazanmış Türk dili konuşan ülkelerin iş düzenleme sisteminden farklıdır. Tabi ki bunun da kendi sebepleri vardır. Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasında derin tarihsel, dini, ulusal, kültürel ve birçok bağın olmasına bakmayarak, bu ülkelerde yıllarca farklı ekonomik düzenleme sistemleri hâkim olmuştur. Bu bakımdan, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının 28. yılında uluslararası ekonomik sistemde entegrasyonunu sağlamak adına, bu ülkeler işletme alanına dâhil olan tüm sistemlerde düzenleme yapmak zorundadır. Bu değişiklikler yapılırken Türkiye Cumhuriyeti ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasında tek bir iş düzenleme sistemi kurulmalı ve etkin çalışan mekanizmalar oluşturulmalıdır. Şöyle ki, işadamlarına sağlanan her türlü kolaylık, onların gerçekleştirdikleri iş alanında kendi ülkesinde olduğu gibi diğer Türk Cumhuriyetlerinde de daha verimli ve başarılı bir şekilde çalışmasına olanak tanıyacaktır. Başka bir ifadeyle, kendi memleketinde olduğu gibi veya benzer bir iş ortamında çalışmak, işletmeleri ve iş adamlarını teşvik ederek, ülkeler arasında Ekonomik Bütünleşmeyi hızlandıracak ve Türk coğrafyasında finansal kaynaklar, insan kaynakları, doğal kaynaklar başta olmakla diğer kaynakların kullanımının etkinliğini artıracaktır.

Türk Cumhuriyetlerinin entegrasyonunda mevcut durumun analizi

Türk Cumhuriyetlerinin bölgesel ekonomik işbirliği fikri, 1992'den bu yana oluşmuştur. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında 1992 yılından bu yana "Türk dünyası"nda farklı entegrasyon konuları tartışılmıştır. 1992 yılından 2010 yılına kadar Devlet Başkanları düzeyinde Türk dünyasının 10 zirve toplantısı yapılmıştır (azertag.az).

Bildiğimiz gibi, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, dört ülkenin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye) girişimi üzerine uluslararası bir örgüt olarak 3 ekim 2009 yılında kurulmuştu (http://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa). Avrupa Birliği üyesi olan Macaristan'ın da bu yapıya gözlemci olarak katılması, Doğu ile Batı'yı birleştiren bu yapının önemini daha da güçlenmesine neden olmuştur. Gelecekte, Özbekistan ve Türkmenistan'nın da bu bölgesel işbirliğine katılması birliğin gücünü daha da güçlendireceği beklenmektedir.

Belirtmek gerekir ki, 21. yüzyılda Türk Cumhuriyetleri arasındaki karşılıklı ekonomik işbirliği genişletilmiş ve geliştirilmiştir. Türk Dili Konuşan Ülkelerin İşbirliği Konseyinin ve diğer bölgesel kuruluşların işbirliğinin bu ilişkilerin geliştirilmesinde önemli rolü olmuştur. Özellikle, Hazar Denizi'nin yasal statüsünü belirledikten sonra, enerji ve ulaştırma alanlarında büyük projelerin gerçekleşmesi beklenen işbirliğinin gelecek dönemlerde daha da genişletilmesini teşvik edeceği düşünülmektedir.

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Türk dili konuşan ülkeler arasında kapsamlı işbirliğini teşvik eden bir dizi önemli belgeler imzalanmıştır (https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-tarafli-ve-bolgesel-iliskiler/cok-tarafli-iliskiler/turk-dili-konusan-ulkeler-isbirligi-konseyi). İmzalanmış bu belgeler kapsamında biznes faaliyetinin düzenlemesi için yasal temeller şekillenmiş ve düzenlemeler yapılmıştır. Ancak, yapılmış düzenlemeler Türk Cumhuriyetlerinde işletme sisteminin tek bir normatif yasal tabanda birleştirilmesine, aynı zamanda tek bir işletme mekanizmasının işleyişinin oluşumuna olanak sağlamamıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, bu ülkeler arasında tek bir sistemin kurulmasında diğer önemli zorluk, ülkelerin farklı gelişme hızına sahip olmasıyla ilişkilidir. Örneğin Azerbaycan ve Kazakistan'ın gelişim düzeyi diğer Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinden seçilmektedir. Bu bağlamda söylemek olur ki, mevcut faktörlerin etkisini azaltmak için ilk önce Azerbaycan ve Türkiye arasında işletme alanında entegrasyon sağlanabilir. Şöyle ki bu iki ülke arasında kurulacak ilişkiler, aynı zamanda uygulanacak yasal ortam karşılaşılabilecek zorlukların belirlenmesi ve ortadan kaldırılmasında önemli rol oynayabilir. Belirli bir dönemden sonra etkinliği temin edilen bu sistem, diğer Türk cumhuriyetleri için hazır bir model olarak kullanılabilir.

Bazı Türk Cumhuriyetlerinin ticari ilişkileri incelendiğinde, 2018 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan arasındaki ticaret cirosunun 146 milyar dolar olduğu görülmektedir. Türkiye ile birlikte bu rakam 536 milyar dolar hacmine ulaşmaktadır. Yani Türk dili konuşan 5 ülkenin, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin toplam ticaret cirosundaki payı %16,1 olduğu halde, Türk dili konuşan altı ülkenin (Türkiye de dâhil olmakla) dünya ticaret cirosundaki payı %1,4'e beraberdir (azertag.az).

Yukarıdaki veriler Türk Dili Konuşan Ülkelerin İşbirliği Konseyi'nin uluslararası alanda güçlendirilmesinin gerekliliğini ve bu ülkeler için önemini açıkça göstermektedir. Bu nedenle, söz konusu ülkeler arasında karşılıklı işbirliğinin derinleşmesini ve genişlemesini sağlamak için bu duruma olumsuz etki eden faktörlerin rolünün en aza indirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, en basit haliyle Türk Cumhuriyetleri arasındaki işbirliğinin sürdürülebilir bir şekilde geliştirilmesi için yatırım ortamının iyileştirilmesi, malların, hizmetlerin, sermayenin ve bilgi akışının serbest dolaşımı temin edilmelidir.

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki bölgesel ekonomik işbirliğinin düzenlenmesi

Bu araştırmanın temel amacı Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik bütünleşmesi konusunu Azerbaycan ve Türkiye örneğinde incelemek olduğundan bu bölümde bu ülkelerin ekonomik yapılarında ekonomik işbirliğinin güncel durumuna ve bu ilişkilerin düzenlenmesine göz atalım.

Azerbaycan ve Türkiye arasında ekonomik işbirliği ülkemizin bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren gelişmeye başladığı önceden de belirtilmişti. Bu kapsamda 1 Kasım 1992 yılında Ankara'da Türkiye ve Azerbaycan arasında "Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" imzalanmış ve 23 Ocak 1993 tarihinde yürürlüğe girmişti (Aslanlı, 2018:17).

İkili ekonomik ilişkilerin kapsamlı gelişimi açısından, 1994'ten günümüze kadar atılan adımlar ve yasal-sözleşmeye dayalı temelleri geliştirmek için yapılmış sözleşmeler, aslında belirli bir aşama için gereken koşulları sağlamaktadır. Diğer taraftan bugün, Azerbaycan ve Türkiye arasında çeşitli alanlarda kurulmuş bir dizi ortak mekanizma vardır. Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi, Türkiye - Azerbaycan Karma Ekonomik Komisyonu, Türkiye-Azerbaycan Tarım Yürütme Komitesi, Uluslararası Kombine Taşımacılık Komisyonu (Türkiye-Azerbaycan Kombine Taşımacılık Anlaşması) ve Gümrük Konularında Ortak Komitesi gibi mekanizmalar örnek gösterile bilir (www.mfa.gov.tr).

Öte yandan, ülkemizin bölgesel ekonomik işbirliğine olan bağlılığı ve bölgeler arası altyapı projelerine aktif katılımının bir sonucu olarak, uluslararası öneme sahip bir dizi bölgesel projeye imza atılmış ve bu projeler uygulanmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı (BTC), Bakü-Tiflis-Kars (BTK), Trans-Anadolu doğal gaz boru hattı (TANAP) projeleri bu açıdan en güzel örneklerdir.

Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı da BTC gibi, iki ülke arasındaki en önemli bölgesel projelerden biri olmakla, 2007'den beri Türkiye'ye doğal gaz tedarikinin sağlanmasını temin etmektedir. Diğer taraftan Azerbaycan, Türkiye ile Yunanistan arasındaki gaz boru sistemlerini bağladıktan sonra, bu boru hattıyla Avrupa Birliği ülkelerine gaz ihraç edebilmişti. BTC ihracat boru hattının, BTC doğalgaz boru hattının devreye sokulması Azerbaycan'ın dünya pazarına petrol ve doğal gaz ihracı yapabilme gücünü daha da arttırdı (https://azertag.az).

“Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu” projesinin hayata geçirilmesi, Azerbaycan ve Türkiye için ulaşım altyapısının çeşitlendirilmesi, uluslararası kargonun ve yolcu taşımacılığının ülkelerimizden geçişinin artırılması açısından en önemli etkinliklerden biri olan iki ülke liderleri tarafından başlatılmıştır (https://azertag.az).

Bir başka uluslararası proje - iki ülke tarafından başlatılan TANAP projesi - enerji güvenliği ve Türkiye ile Avrupa Birliği arasında arz çeşitliliği açısından büyük önem taşımaktadır. TANAP kapsamında Türkiye'ye ilk doğal gaz nakliyesi 2018 yılında yapıldı. İlk önce, doğal gaz nakliyesinin 16 milyar metreküp olacağı, daha sonra bu miktarın artarak 24 milyar metreküpe ve 31 milyar metreküpe kadar yükseleceği belirtilmiştir. 1850 kilometrelik TANAP hattı, Trans-Adriyatik Gaz Boru Hattını (TAP) 2020'nin başından itibaren Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya üzerinden Güney Kafkasya Boru Hattı üzerinden Avrupa'ya bağlayacaktır (www.tanap.com).

İki ülke tarafından başlatılan başka bir uluslararası proje, 2018 Eylül’ünde, SOCAR’ın 6.3 milyar dolarlık yatırımla imzaladığı Petkim petrokimya kompleksi Star Petrol Rafinerini gösterebiliriz (http://www.petkim.com.tr/).

Görüldüğü gibi, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaret hacmi 1993'ten bu yana istikrarlı bir şekilde artmaktadır. Türkiye, Azerbaycan ekonomisine en çok yatırım yapan ülkelerden biridir. Azerbaycan'da faaliyet gösteren 13.000'den fazla Türkiye şirketi şu ana kadar ekonomimize yaklaşık 10 milyar dolardan fazla yatırım yapmıştır. Türkiye şirketleri ağırlıklı olarak enerji, sanayi, telekomünikasyon, bankacılık ve sigorta, inşaat, ulaştırma, gıda, tekstil ve sağlık gibi alanlarda faaliyet göstermektedir.

(https://bbn.az/turkiy%C9%99-t%C9%99r%C9%99find%C9%99n-az%C9%99rbaycana-101-mlrd-dollar-investisiya-qoyulub/).

Son yıllarda Azerbaycan'dan Türkiye'ye yapılan yatırımlarda önemli bir büyüme gözlemlenmiştir. Türkiye'de günümüze kadar yaklaşık 2.000 Azerbaycan şirketi faaliyet göstermektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi 19,5 milyar dolarlık sermaye ile Türkiye'nin en büyük yabancı yatırımcısıdır (http://caspianbarrel.org/az/2018/01/socar-indiy-d-k-turkiy-d-ki-layih-l-r-12-6-mlrd-investisiya-qoyulub/). Dolayısıyla, Türkiye'de yatırım yapan Azerbaycanlı işadamları, hem firma sayısında hem de yatırım hacminde Orta Asya ve Kafkas ülkeleri arasında ilk sırada yer almaktadır.

İki ülke arasında sağlanmış ekonomik ilişkilerin zamanla güçlenmesinde bazı kurum ve kuruluşların büyük etkisi olmuştur. Bu kuruluşlar arasında Azerbaycan'da Azerbaycan-Türkiye İş Adamlarının Birliği (ATIB) özellikle gösterilebilir. ATIB'nin temel hedefi Azerbaycan'a yatırım yapan Türk iş adamlarını desteklemek olmuştur. Buna paralel olarak, ATIB Azerbaycan'da iş kurmak ve geliştirmek konusunda da büyük yardımlar sağlamıştır. Kamu derneklerinin bu alandaki rolü, iş ortamını iyileştirmek, yatırımları teşvik etmek ve genellikle işletmeyi bütünleştirmek için çok büyük destek sağlamaktadır. Benzer bir destek Türkiye'deki Azerbaycanlı İşadamları Birliği (TAİB) ve Türkiye-Azerbaycan İş adamları ve Sanayiciler Birliği (TÜİB) tarafından da sağlanmaktadır (www.taib.org.tr; http://tuib.az).

Böylelikle, gerçekleşmiş işbirliği sonucunda Azerbaycan ve Türkiye arasında ticari ilişkiler büyük oranda yükselmiştir.

Azerbaycan'ın Türkiye'de petrol sektörüne yatırımları 13 milyar dolardan fazla, petrol dışı sektöre ise 1,5 milyar dolardır. Azerbaycan'a Türkiye'nin yatırımları da çok büyüktür. Bu rakam 11,8 milyar dolar değerindedeir. Bu yatırım 9,1 milyar olmakla petrol sektöründe, 2,7 milyar dolar olmakla petrol dışı sektördedir (Safarov, 2018:15).

Geçtiğimiz yıl Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaretin hacmi (ciro) 3.4 milyar dolar olmuştur. Türkiye'ye Azerbaycan'dan 1.8 milyar dolardan ve Azerbaycan'a Türkiye'den 1.5 milyar dolardan fazla ithalat yapılmıştır.

Tablo 1. Azerbaycan'ın Türkiye ile dış ticareti, (bin ABD doları)

	2011	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
İihraç	455761,0	600025,1	525985,8	502492,8	1477256,7	1185663,1	1393786,1	1825981,5
İithal	1302443,1	1520405,1	1 463 804,9	1286641,4	1171385,4	1181578,1	1273792,6	1 576 864,6
Ttoplam	1758204,1	2120430,2	1989790,70	1789134,2	2648642,1	2367241,2	2667578,7	3402846,1

Kaynak: https://www.stat.gov.az/source/trade/ (erişim tarihi: 25.06.2019)

Türkiye, Azerbaycan'ın en önemli ticaret ve yatırım ortaklarından biridir. Tablo 1'den görüldüğü gibi 2018 yılında toplam ticaret 2015 yılına kıyasla %28,5 oranında artmıştır. İki ülke arasında dış ticarette artım olsa bile, Türkiye'den giden ve aynı zamanda bu ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların hacminde önemli düzeyde azalma görülmüştür. Şöyle ki, Dünya Yatırım Raporuna göre, 2012 yılında Türkiye'ye 13745 milyon dolar doğrudan yabancı yatırım yapılsa bile, 2015 yılında 17 717 milyon dolara yükselen yatırım hacmi 2017 yılında 10 864 milyon dolara düşmüştür. Azerbaycan'a yapılan doğrudan yabancı yatırımların oranı da bu yıllarda değişken olmuştur. Benzer durum ülkelerden giden doğrudan yabancı yatırımlarda da gözlemlenmiştir. Bu akışı açıkça görebilmek ve aynı zamanda diğer Türk Cumhuriyetleriyle kıyaslama yapabilmek için Tablo 2 ve Tablo 3'e bakalım.

Tablo 2. Türk Cumhuriyetlerine gelen doğrudan yabancı yatırımlar, milyon ABD doları

Ülkeler/ yıllar	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Türkiye	13 745	13 463	12 739	17 717	12 942	10 864
Kazakistan	13 337	10 321	8 406	3 860	8 097	4 634
Azerbaycan	2 005	2 632	4 430	4 048	4 500	2 867
Türkmenistan	3 130	2 861	3 830	3 043	2 243	2 314
Özbekistan	563	635	757	66	133	96
Kırgızistan	293	626	248	1 142	616	94

Kaynak: World Investment Report 2018 (Investment and New Industrial Policies)- United Nations Conference on Trade and Development (Uncdad), New York and Geneva, 2018, s.187, https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2018_en.pdf (erişim tarihi: 27.06.2019)

Tablo 3. Türk Cumhuriyetlerinden giden doğrudan yabancı yatırımları, milyon ABD doları

Ülkeler/yıllar	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Türkiye	4 106	3 536	6 670	4 811	2 746	2 630
Azerbaycan	1 192	1 490	3 230	3 260	2 574	2 564
Kazakistan	1 481	2 287	3 815	797	-5 218	787
Türkmenistan	-	-	-	-	-	-
Özbekistan	-	-	-	-	-	-
Kırgızistan	-1	-	-	-1	-	-1

Kaynak: World Investment Report 2018 (Investment and New Industrial Policies)- United Nations Conference on Trade and Development (Uncdad), New York and Geneva, 2018, s.187, https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2018_en.pdf (erişim tarihi: 27.06.2019)

Tablo 2'de görüldüğü gibi, 2014 yılından itibaren Türk Cumhuriyetleri arasında en fazla doğrudan yabancı yatırım Türkiye'den sonra Kazakistan ve Azerbaycan'a yapılmıştır. Ancak, 2012 yılı temel alındığında, 2017 yılında Azerbaycan'dan başka diğer ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırımların hacminde azalma olmuştur.

Tablo 3'te sunulan veriler de benzer bir şekilde, Türk Cumhuriyetleri arasında en çok doğrudan yabancı yatırım yapan ilk üç ülkenin Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan olduğunu göstermektedir. Yine 2012 yılı temel alındığında yalnız Azerbaycan'ın 2017 yılında yaptığı doğrudan yabancı yatırımların arttığı gözlemlenmektedir.

Tablo 2 ve Tablo 3'te gösterilmiş veriler aslında Türk Cumhuriyetleri arasında bütünleşmiş ekonomik işbirliğinin sağlanmasının ne kadar önemli olduğunu sergilemektedir. Şöyle ki, biznes ortamını aktifleştirecek bütünleşmenin temin edilmesi şirketlerin ekonomik faaliyetlerini daha da artıracak ve karşılıklı ticari faaliyetlerinin sürdürebilirliğine olanak tanıyacaktır.

2019 Eylül ayında hem Azerbaycan hem de Türkiye, iş ortamını düzenlemede önemli ilerleme kaydedecek bir olaya yaşanmıştır. Şöyle ki, yıllardır Türkiye tarafından aradan kaldırılan vize sistemi karşılıklı olarak Azerbaycan tarafından da gerçekleştirilmiştir (https://azertag.az). Yani her iki ülkenin diğer ülkenin vatandaşlarına yönelik vize rejiminin ortadan kaldırılması, her iki ülkenin vatandaşlarının karşılıklı göç sürecini ve entegrasyon sürecini daha da hızlandıracaktır.

Sonuç

Araştırma, Azerbaycan ve Türkiye'deki biznes düzenleme sisteminin bütünleşmesinin ekonomik işbirliği çerçevesinde her iki ülkenin ulusal ekonomik çıkarlarına uygun olduğunu ve bu yönde ortak hareketin gelecekte sürdürülmesi gerektiğini göstermektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz konuya dayanarak, Türk cumhuriyetlerinde işletme sisteminin bütünleşmesinin daha da hızlı olması gerektiğini belirtmek isteriz. Dolayısıyla, bu altı ülke "Batı-Doğu kıtalararası" ulaşım kavşağının merkezinde bulunmaktadır. Bu nedenle, sahip oldukları doğal ve coğrafi

konum, sosyoekonomik gelişme düzeyindeki benzerlik ve dinin, dilin ve diğer uygarlık değerlerinin benzerliği, bölgesel ekonomik işbirliğinin gelişmesini sağlar. Türk cumhuriyetlerinin bölgesel ekonomik işbirliğinin lokomotifi olan şirketlerin gelişimi için, bu ülkelerin sürekli büyüyen iş ortamının dış ekonomik faaliyette bulunan şirketler için her zaman uygun biznes ortamının olmasını gerektiriyor.

Diğer Türk cumhuriyetlerinde biznes sisteminin düzenlenmesi açısından bütünleşme sorunlarının çözümüne gelince, Azerbaycan ve Türkiye'ni bu alanda tecrübe kazanmaya teşvik etmek ve bu doğrultuda işlemlerde bulunmak gerekmektedir.

Sonuç olarak, Türk Cumhuriyetlerinde bölgesel ekonomik entegrasyon sürecini olumlu yönde etkileyeceğini ve bu ülkelerdeki ekonomik kalkınmayı teşvik edeceğini düşündüğüm aşağıdaki önerileri belirtmek isterim:

1. Türkiye'de işletmenin devletin düzenlemesi sistemindeki deneyimlerini incelemek ve bu deneyimi diğer Türk Cumhuriyetlerinde kullanmak;
2. Azerbaycan ve Türkiye'de devletin ticaret düzenlemeleri için ortak bir yasal çerçeve yaratılabilir. Vergi, gümrük, gayrı menkul konuları, banka kredisi ve sigorta sistemi, adli sistem ve diğer devlet düzenlemelerinin biznes alanlarında benzer yasal sistemin kurulması. Eğer Azerbaycan ve Türkiye benzer yasama üsleri yapabilirlerse, o zaman diğer Türk cumhuriyetleri de Azerbaycan ile benzer bir yasama düzeni kurabilecektir.
3. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik işbirliğinde uluslararası derecelendirme kurumlarının değerlendirilmelerinin dikkate alınarak, her iki ülkede yatırım ve ihracatın teşviki sürecinde aynı platformda olması ve diğer Türk dili konuşan ülkelerin bu sürece dahil olması;
4. Ulusötesi enerji ve ulaştırmanın yanı sıra küresel projelerin uygulanmasında Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın ulusal ekonomik çıkarlarını koruyarak küresel projelere destek sağlanması.
5. Biznesin entegrasyonunu desteklemek için kamu derneklerinin, vakıfların kurulması ve onların işleyişi ile ilgili ortak bir Devlet Programının kabul edilmesi. Bu kamu kurumları hem biznes konularının aydınlatılması (bilinçlendirilmesi), adli yardım, yatırımların teşviki hem de işadamları arasında yapıcı bir ilişki kurulması konusunda hizmet verebilir.
6. Türk Cumhuriyetlerinin bölgesel ekonomik işbirliğinin genişletilmesi ve bu devletlerin hükümetlerarası çalışma grubunun biznes düzenlemesi amacıyla kurulması. Bu grubun öncelikle Azerbaycan ve Türkiye parlamentoları arasında inşa edilmesi ve bu deneyimin diğer Türk devletlerine sunulması gerekmektedir.

Kaynakça

Azerbaijan State News Agency, https://azertag.az/ (erişim tarihi: 20.06.2019)

Azərbaycan statistik göstəricilərdə 2018, https://www.stat.gov.az (erişim tarihi: 25.06.2019)

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, http://www.mfa.gov.tr/default.en.mfa (erişim tarihi: 22.06.2019)

Trans-Anadolu doğal gaz boru hattı, https://www.tanap.com/ (erişim tarihi: 30.06.2019)

Niyazi Safarov, Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İşbirliğinde Yeni Ufuklar Sempozyumu, İktisadî Araştırmalar Vakfı İktisadi İşletmesi Yayın No: 55, Bakü, 2018.

Türkiye'deki Azerbaycanlı İş Adamları Birliği https://www.taib.org.tr/ (erişim tarihi: 03.07.2019)

Türkiyə və Azərbaycan İş Adamları və Sənayeçilər İctimai Birliyi, http://tuib.az (erişim tarihi: 03.07.2019)

World Investment Report 2018 (Investment and New Industrial Policies)- United Nations Conference on Trade and Development (Uncdad), New York and Geneva, 2018.

Araz ASLANLI, Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri, YÖNETİM VE EKONOMİ Yıl:2018 Cilt:25 Sayı:1, 15-27

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-tarafli-ve-bolgesel-iliskiler/cok-tarafli-iliskiler/turk-dili-konusan-ulkeler-isbirligi-konseyi (erişim tarihi: 30.06.2019)

http://www.petkim.com.tr/ (erişim tarihi: 24.06.2019)

https://bbn.az (erişim tarihi: 24.06.2019)

REBIRTH OF NATIONALISM IN MODERN WORLD, NEO-NATIONALISM

Ömer Cem ULUTAŞ[*]

Abstract

History of politics has encountered and experienced a lot of ideologies and doctrines so far. All these ideologies have affected humankind history profoundly; they directed policies and course of events for nations. Nationalism has one of the biggest roles in shaping those policies. In our modern world, nationalism gained a new type of interpretation and this new type is called as Neo-Nationalism today. In addition, it poses a big threat against the world order. New dangers are increasing day to day and, in societal level, there is an obvious tension among people. These issues are coupled with several social, economic and psychological reasons. On the other hand, supranational order is regarded as divided. Many states have become more sceptical and have had a lot of doubt in the supranational order. This movement is seen as disintegration of the unity and which means that every state will end up with their own survival in their own lands in a way which they would like to have sufficient resources and means only for their own survival. In this paper, firstly, historical development of nationalism will be analysed and from the general to the specific, reasons behind these rising nationalist tendencies with their potential outcomes and their solutions will be put together.

Key words: Nationalism, Racism, Populism

Introduction

The last quarter of the twentieth century has been a period of events that have created very significant consequences in human history. The collapse of the bipolar international political structure, based on military, economic and ideological oppositions, is the basis for the formation of a new international structure. The disintegration of the Soviet Union came to the forefront as the renewal and transformation process in the Eastern Bloc countries was accepted as the defeat of the socialist system and the cold war ended with the triumph of the capitalist world. One of the most important issues that are constantly on the agenda today, especially with the discussions of globalization, is the question of the existence of nation-states.

The fact that it has a liberal structure in history can be exemplified especially by the collapse of multinational empires; The Austro-Hungarian Empire and the Ottoman State are the best examples. With their loss of land, new nation-states such as the Serbian Kingdom and the Bulgarian Kingdom emerged. Today, it is seen that nations are in an uprising against their own countries and other nations or minorities with whom they live together. The disintegration of the supra-national structure means that every state, rather than unity, should maintain its own existence and freedom in a self-sufficient way. Even today, even if metaphors like the United States of Europe are made to the European Union, the indigenous people in general do not want to think of a future EU dream.

The establishment of new nation-states after the Second World War has been interpreted as the closure of the nationalism that has been going on since the 19th century. Unlike these ideas, the establishment of the new states after the disintegration of the Soviet Union and the ethnic-religious conflicts taking place in various parts of the world have shown that a new wave of nationalism has begun and that ethnic identities cannot be destroyed in spite of the entire struggle. Calhoun defines in his book, 'The collapse of communism in 1989 helped to stimulate another international wave of nationalist movements'[1]. Especially when speaking about the cases of Soviet Union and Yugoslavia, there were a lot of nations appeared as a result of the collapse these two countries. During the 90's, there were many nations under the rule of the Soviet and Yugoslav states. It was only in the early 1990s, after the collapse of the Soviet Union, the violent breakup of Yugoslavia, and the rapid rise of identity politics on the domestic front, that this situation changed[2]. So, minorities start trying to build their own nation-states by separating from the states where they currently live in this neo-nationalism era. Today, there are many nations that are trying to establish their own nation-states or looking for a way to leave from their communities.

[*] International Balkan University

[1] Craig Calhoun, *Nationalism.* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997) 21

[2] Benedict Andersen, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism (Revised Edition).* (London: Verso 2006) 211

Nationalism has always existed in different forms and with modernism it mounted on a high position. However, nationalism is seen as old-fashioned, yet, in my opinion, today, it shows a remarkable raise on the world politics of today. It has become an undeniable part of the political agenda. It determines this agenda and it directs and shapes policies of states as well as their societies and ideologies. In this new era of politics, nationalism renewed its own identity and it is named as neo (new)-nationalism.

Nationalism movement is emerging in new forms in the world. Even though it emerged as a more liberal movement in the past, it later became more racist and ethnocentric. In terms of anti-elitism, racist currents have reached serious dimensions by blending with Islamophobia. And even these events threaten the supranational order.

Historical Development of Nationalism

The reality of nation has been accepted since old times and, taking into consideration, in the political platforms nationalism consciousness started playing a crucial role in the 18th century. This movement which was born in Europe, just after the French Revolution, in course of time, showed its' effectiveness throughout the world. 1789 French Revolution had occurred with nationalism ideal. In different ways, the English Civil War and the American and French Revolutions all signalled the transformation of modern politics[3]. Among all of these nationalism occurrences, matters of governing and administering every nation's own state and having a right to rule idea appeared. At the same time, empires and kingdoms entered into dispersion process. The kingdoms, apparently, were affected by nationalism. Its principle is supposed to be universal and based on self-determination. On the other hand, this principle had put empires, the ones at were defeated in WWI, into the decade[4]. The reason is that entitlement of 20th century as the nationalism century is because of rising nationalism acts in the lands of Europe, in Asian countries and afterward in the African continent.

Nationalism movements obtain different functions and characteristics in each country. Every nation's unique special feature and their condition where they are found have a huge effect on that fact. During modernization and industrialization, preserving true nature of national values which are likely to lose, gathering national solidarity, establishing a national state, enabling the birth of a new nation, and taking an action against imperialist countries gained a lot of importance. In variable nations, a reason for the birth of nationalism movements varies each other in terms of course of events and consequences of these movements.

In the post-1880 period, nationalism has become the rise of rightist movements in regions such as France, Italy and Germany, or more generally as political xenophobia. For the first time, it is again in this period to encounter nationalist movements that are conceptually growing in a non-Western world. When it comes to the 1914s, it seems that there is a very serious increase in the number of nationalist movements as compared to 1870.

The period between the two wars, 1918-1950, is the period when nationalism won and reached the summit. The reason for the contribution of the First World War to the rise of nationalism is the ideological and political aspirations that it emerges. The dominance of nationalism between the two wars in Europe is the nation states and their irredentist interests. Nationalism in conflicting countries has certainly strengthened with war.

In the 90's when it is clearly evident, communist countries started falling apart. USSR, Yugoslavia and Czechoslovakia are main examples for this fact. Velvet Revolution in Czechoslovakia pointed dissolution of this country and caused emergence of two different states: Czech Republic, today called as Czechia, and Slovakia[5]. Except for Czechoslovakia, the other ones had change process in a violent way. Mitchell Young explains that 'the historical and cultural bases (e.g. the display of traditional flags) of the nation reappeared on the scene, after they had seemingly been shelved or dissolved in the larger post-war USSR entity'[6]. In Yugoslavia, Yugoslavian War led many states to appear after the dissolution. The nationalism of the other national group, eventually followed by militarization, offers arguments to those nationals who, driven by social, psychological and other reasons, more readily to nationalist challenges and

[3] Craig Calhoun, *Nationalism.* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997) 71
[4] Ian Adams, *Political Ideology Today Second Edition.* (Manchester: Manchester University Press 2001) 69
[5] Robert Cottrell, *The Czech Republic: The Velvet Revolution.* (Philadelphia: Chelsea House Publishers 2005) 116
[6] Mitchell Young, Eric Zuelow & Andreas Sturm, *Nationalism in a Global Era The Persistence of Nations.* (London: Routledge 2007) 50

stimuli[7]. Perica concludes in his book that 'After all, the collapse of the one-time powerful and enduring communist mythology within only a few years in the late 1980s is one very instructive lesson from history'[8].

After the 90's, fame of nationalism, along with the end of the Cold War and beginning of the unipolar system that implements the situation of USA to be the strongest superpower in the world, drew back for a while, however it didn't lose anything from its reputation. United States had become more powerful than usual. This overwhelming power shaped their interests. There was almost no country that can match to power of US[9]. It began getting involved in world politics in the early beginning of the 21st century. Nationalist leaders, minorities that are seeking their own independence and their own recognition in the international area and desire to leave the international organizations began arising. Each of these events and every contemporary nationalist ideal found its place under the term of which came to forefront as the results and reactions of the nationalist tendencies, neo-nationalism.

Nationalism showed its effect nation by nation in different types in the history. It gave the political atmosphere of every nation a new identical. Policies started to be determined around nationalism circle. From the French Revolution and WWI and WWII periods to the collapse of the Soviet Union and end of the Cold War, it has always actively involved in political agenda. Even it got through rise and fall periods, it always defended its position and importance and maintained its existence.

Reasons behind Nationalism

At the same time, nationalism comes to the forefront in different parts of the world. Nationalist and populist approaches to addressing the population in each region have become a means of communication adopted by leaders. This tool is used by the leaders in their best care. Nationalism is one of the most important tools that help to increase their political power. Today, as a trend, leaders increasingly find such approaches more beneficial to the future of their country. However, both in the international arena and in the domestic policies of these countries, these approaches have brought discrimination and violence to the top. As in the period of World War II, there was a visible nationalist strengthening in the world. Of course, there are certain reasons for this increase. If there is a need to make a classification, these reasons can be examined under three main headings: Political factors, social-economic factors and psychological factors.

Social-Economic Factors

In particular, there are problems arising from nationalism and racism in the states that assume the greatest responsibility in the migrant crisis today. That is why they should provide all kinds of food, shelter and security conditions to the people who take refuge in these countries. Because any bad approach means tension between asylum seekers and indigenous people. Many immigrants, including illegal immigrants, have sought refuge in these countries. But especially in economic terms, this causes a crisis between local people and immigrants.

In general, there is a negative approach from the local population due to migrants who work for less salaries, and this creates the danger of increasing unemployment. Massey and Sanchez state that 'When people feel confident about their prospects for continued employment and ample earnings, they naturally tend to feel less threatened by potential competitors and are less likely to impose mechanisms of exclusion or discrimination on foreigners or other socially defined out-groups'[10]. Mainly, people are scared of losing their jobs. On the other hand, the increasing number of foreigners in the same regions over time raises the fear of being assimilated by local people. There is an increasing sense of nationalism in people due to the opening of foreign shops, foreign languages spoken in the neighbourhood, the migration of local people to other places, and parallel to this, the increase in crime rates committed by migrants and tensions between migrants and indigenous people. That is to say, in this respect, especially the economic problems, fear of cultural change and the mutual problems in the society give rise to the fear of xenophobia and assimilation. At the same time, when minorities in these countries face such behaviour and reactions, they are prone to

[7] Dusan Kecmanovic, *The Mass Psychology of Ethnonationalism.* (New York: Springer Science+Business Media. 1996) 82-83

[8] Vjekoslav Perica, *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States.* (New York: Oxford University Press 2002) 233

[9] Michael Cox & Doug Stokes, *US Foreign Policy 3rd Edition.* (Oxford: Oxford University Press 2018) 11-12

[10] Massey, D. S. & R., M. S., 2010. *Brokered Boundaries: Immigrant Identity in Anti-Immigrant Times.* New York: Russell Sage Foundation.

grouping together, living together, sheltering in the same neighbourhoods and mobilizing in situations of mutual crisis. In fact, these events lead to an increase in the crime rate in countries. In general, such events may have detrimental consequences for both parties. For example; during the Brexit process in England, many people from other nations who live in England encounter with racist reactions. This reaction is not only against Muslim, Black or Asian communities, but, surprisingly, against Polish communities as well. So, even though there is a European community, if it is a minority, it is likely to encounter with such racist manners. Those Polish people are not very satisfied with the current events in UK where they emigrated from their homeland Poland[11]. The people of England have started to adopt nationalist values more than they had before. In other words, they established their own idea of ethnocentrism on both anti-European union and anti-immigration sentiment. From the perspective of other minorities, there are similar impressions towards English people.

Not only European countries, these nationalist discourses are increasing in other countries as well. Countries in or near the Middle East have been affected by them. Iran, Turkey, Jordan and Lebanon have agreed to the high number of asylum seekers in the country. In these countries, there are reactions especially against asylum seekers from Syria. As in the European countries, many problems arise due to socio-economic problems. Even though these countries are predominantly Muslim societies, anti-immigration has developed over time. Arab opposition in Turkey, at first, only, whilst a backlash against immigrants from Syria, over time, began with proliferation of the number of companies and investors from other Arab countries and more tourists coming to Turkey from, every year, gradually, other Arab countries, and this opposition in Turkey is very striking. Mutual clashes are sometimes likely to be seen. It can be observed that there is a rising nationalism in Asian countries. In particular, China's policies in the East Turkestan region have negatively affected the Turkish-Muslim people here, and even as a result of these events, the UN has condemned China's practices[12].

Political Factors

The major states in Europe, especially the countries such as England, France and Germany, act as a locomotive in the economic and social area. This means that the EU's economic responsibility and burden is mainly on their shoulders. Even if they are socially and economically strong, local people complain in particular about why it is necessary for their own countries to take the burden. They think that financial assistance provided to other countries can contribute to their own countries better. So their welfare before other nations is important.

Nationalist parties in the EU have begun to gain sympathy, and they continue to gain public support. The ruling parties assume a more nationalist and conservative structure than the democratic one. The Brexit process in England is considered to be the beginning of these events. In the last election, Teresa May has announced her resignation and in the last election, former London mayor Boris Johnson has become President. Johnson has received sufficient vote support from the British people, mainly with nationalist rhetoric and anti-EU principles. His rhetoric has sometimes been found anti-Muslim or anti-Turkish[13]. It became some kind of trend as a beginning point. Brexit process is followed by other EU member countries and many nationalist or EU-sceptic events started appearing. Far-right parties started gaining sympathy from the people. Recently, in Netherlands, wearing of burqa, face-covering garments, was prohibited. This ban had also been offered by Dutch far-right and anti-Muslim politician Geert Wilders[14].

Many reasons led Brexit to happen such as rising numbers of immigrants, unequal economic standards, new foreign policy of countries, and individualism of countries rather than collaboration. This threat of disappearing of supranational order is behind the rise of nationalism. Instead of collaboration, every state desires to act individually. When considering individual actions, clash of interests of countries is

[11] Christian Davies, 2019. *https://www.theguardian.com.* [Online] Available at: https://www.theguardian.com/politics/2019/jan/27/everything-changed-in-2016-poles-in-uk-struggle-with-brexit [Accessed 23 September 2019].

[12] Jane Perlez, 2019. *https://www.nytimes.com.* [Online] Available at: https://www.nytimes.com/2019/09/25/world/asia/china-xinjiang-muslim-camps.html [Accessed 30 September 2019].

[13] Associated Press, 2019. *https://www.voanews.com.* [Online] Available at: https://www.voanews.com/europe/boris-johnsons-ancestral-turkish-village-abuzz-excitement [Accessed 27 September 2019].

[14] Associated Press, 2019. *https://www.aljazeera.com.* [Online] Available at: https://www.aljazeera.com/news/2019/10/racism-expert-slams-dutch-burqa-ban-191007185707738.html [Accessed 10 October 2019].

endangering general security. The more clash of interests is seen, the less peace-keeping is provided. It is opening much more space to anarchy and irregularity in international relations.

In other parts of the world, in political terms, nationalism is increasing obviously. Especially, as mentioned above, clash of interests brings about rise of nationalism. For example, between Pakistan and India, there had been the issue of Kashmir region. Both countries got their independence in 1947. Its population is consisting of Muslims predominantly, ninety percent. They share the region consisting of Pakistan controlled Kashmir and India controlled Kashmir. Generally speaking, region is forty five percent Indian controlled, thirty five percent Pakistani controlled and twenty percent Chinese controlled. Recently, on 5th of August, amendment on privilege to Kashmir was cancelled, therefore, special status of the region was taken and clashes are increasing in this region[15]. This incident is another example of how political clashes between countries leads to rise of nationalism.

Psychological Factors

It is especially useful to state psychological factors when there is a need to explain nationalism. Because in today's societies, events such as the use of social media and technology, or misuse and abuse, have started to incite nationalism in time psychologically. The most recent example is the Christchurch massacre by Brenton Tarrant. In this case, the aggressor highlighted the figures and people who harmed anti-Islamic values and Muslims or who used to be heroic in the battles with Muslim states. He wrote the names of these people in his automatic rifle. In other words, he carried out an attack on Muslims and fulfilled what these people did or wanted to do[16].

It is inevitable for people with such psychological problems to embrace nationalist values. People who are excluded from society, despised, unable to gain a place in the society, always rejected and subjected to violence, look for various ways to exist in society. Because as a result of these crises in their lives, they no longer have expectations and goals. Any group of friends or their environment is a big factor in determining the lives of such people. Such people often become representatives of fanatic groups. So not only as racism, but also these people, in fact, can become members of an extreme leftist or other extremist group. They see themselves as part of this group and are determined to sacrifice, endanger or harm themselves for every action. Because they now tend to express their feelings and thoughts in extremes. For them there is the idea of fanaticism as the last branch they can hold on to life. Those who begin to adopt nationalism, or rather racism, begin to use this hatred against groups of people of different nationalities and religions in a society like themselves. By attracting those who think like themselves, they pursue a desire to have people and their own ideas accepted in this way and to be respected within their own groups. In fact, they think that they can more easily express the hatred accumulated within them.

In the case of New Zealand, the attacker, in fact, behaved as if he had fulfilled the wish of a cult group and gained a respectable place in that group, paying the price of this in prison[17]. For him, killing people of different thinking, religion or nationality is, in fact, a kind of hate expression. Nowadays, with the spread of social media, these groups are easily mobilized, manifesting and publicizing their thoughts on social media platforms and pouring information sharing into this internet pool. These type of people who cannot find a place in the society starts to see themselves as a part of these racist thoughts because they are exposed to all kinds of ideas and thoughts that may come from outside. Because according to such people, the easiest way to be accepted by the society is to be sympathizers of a thought accepted by some circles. Even though these ideas are widespread in social media and people are inadvertently exposed to them, they still have the right to choose. That is, a conscious individual has the freedom of will and can judge them, but the exposure of a problematic individual to them has bad consequences.

Nationalism Today

As we look closer at developments, nationalism has gained new dimensions, coupled with new political conditions emerging of globalization, multinational corporations, capitalist transnational classes, regional power blocks, mass consumption from the end of the Cold War era. It is clear that there is a

[15] Sanna Shah, 2019. *https://www.trtworld.com.* [Online] Available at: https://www.trtworld.com/perspectives/finding-yourself-on-the-other-side-of-the-siege-on-kashmir-30316 [Accessed 6 October 2019].

[16] Rachael Pannett, Rob Taylor, & Rhiannon Hoyle, 2019. *https://www.wsj.com.* [Online] Available at: https://www.wsj.com/articles/australian-police-raid-two-homes-in-hunt-for-clues-on-brenton-tarrant-11552872377 [Accessed 2 October 2019].

[17] Associated Press, 2019. *https://www.bbc.com.* [Online] Available at: https://www.bbc.com/news/world-asia-48631488 [Accessed 3 October 2019].

tension between globalization and the nation state. Today, nation states are no longer functioning; in turn, undertakes a number of new functions, especially at the global level. In a sense, the globalization process is transforming the nation state into its own interests and introducing new functions. On the other hand, as an ideology, it can be observed that nationalism is getting stronger.

Ethnic identity leads to great chaos at the regional and national level by radicalizing into ethnic nationalism and developing political arguments. Today, in many societies, religious and ethnic sub-identities cause unrest and internal conflicts that sometimes result in disintegration or separation. Today, it rises the argument that the voices of minorities are muted. It opposes human rights and gives rise to the potential of nationalism that is likely to spread among the society.

The phenomenon emerging as a counter reaction to the rise of sub-identities is rising nationalism, xenophobia and racism. Social and economic change in many countries in the West has raised suspicion against different cultural communities, and even more, xenophobia and racism have re-emerged. The rising power of nationalism in Austria, the violence against foreigners in Germany and Belgium[18], and the rise of reactions to Muslims as well as African and Latin citizens in the USA are very striking[19]. In this context, classical nationalism and ethnic nationalism trigger each other in a mutual interaction leading to various problems.

Globalization, on the one hand, causes the dissolution and destruction of many established communities; and on the other hand, strengthened local loyalties and identities. Separatist ethnic movements, fundamentalist movements or new movements of extreme right can be interpreted as a reaction to globalization. On the contrary, globalization which has created the anticipation of ending nationalism with the transforming effect of political-social life leads to micro-nationalisms by solving the homogenizing structure of nationalism and increasing the nationalist opposition of the nation concerned about the loss of integrity. The change that globalism has created on national ideas, values and institutions have led to a shift of nationalism toward anti-globalization[20].

Classical modern nationalism, in particular, loses its liberal and democratic content and takes on a characteristic of being fed from narrow, rigid, reactionary and conspiratorial theories. Nationalism, besides social and economic reasons, has the potential to be an answer to the expectations of the inner world of individuals against the social structure[21]. Especially the grief and irregularity expressed in our age of belonging hunger and identity politics lead people to new searches. Nowadays, larger and stronger belongings are needed. These hate feelings are due to the developments in mass communication and international migration. These migrations have increased the friction between national identities.

Conclusion

The world is witnessing rising nationalism and transitions in global affairs. These neo-nationalism movements in political life is expected to bring about new features in international politics. Disjunction of states from unions and international organizations, separation of nations and their wish to establish their own nation states under their own rules are the main results of rising nationalist movements today.

Trump's steps in American foreign policy dragged international politics in a dangerous circumstance. While analyzing outcomes of Trump's foreign policy, it is an obvious fact that many states in the world have become skeptical about it and they define it as antagonistic, dangerous and insincere. This insincerity constituted a hatred feeling in this time of rising nationalism. Their approach which stirred up Middle Eastern countries and has brought uncertainties and a lot of problems such as terrorism, economic instability, social unbalance and political complexity. So, under the Trump government, USA started becoming much more isolated in international politics. It is still a strong country but powerfulness shouldn't mean that kind of power refers to right to intervene in any time anywhere in an intended way. Reactions of countries towards USA are, that's why, antithetical, especially in the Middle East. His

[18] Bayar, G., 2019. *https://www.aa.com.tr.* [Online] Available at: https://www.aa.com.tr/en/turkey/anti-muslim-racism-in-europe-on-rise-in-2018-report/1597957 [Accessed 10 October 2019].

[19] Donald Earl Collins, 2019. *https://www.aljazeera.com.* [Online] Available at: https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/racism-narcissism-america-original-sin-190809135036012.html [Accessed 11 October 2019].

[20] David Held & Anthony McGrew, *Globalization / Anti-Globalization: Beyond the Great Divide Second Edition.* (Cambridge: Polity Press 2007) 1-2

[21] Anthony Smith, *Nationalism and Modernism.* (New York: Routledge 1998) 5-6

nationalist behaviors and American foreign policy go on an extreme extent and it induced crises in the world.

Also, Brexit process should be regarded as one of the main actions of today's neo-nationalist movements, especially in Europe. Future of the European Union has become uncertain. This process began with 2016 referendum on EU membership in Britain. Majority of people chose to leave EU membership. Afterwards, Euro-skepticism appeared and this ideal spread among EU member countries. Concerns took place on danger of EU to dissolve or to become decentralized. Only hope is its unity and remain as in the same structure. They thought that it will both endanger their economy and national sovereignty. Britain is normally one of the strongest dynamos of the EU economy. It has recognizable responsibility for that. But, British people think it might be a reason for economic crisis in the future. Majority of British citizens don't want to see any terror event in the future and they want their country to provide security only for itself and its citizens. Rising migration, populism and racism today provide these manners and create a rising nationalist wave in Europe. Brexit process is not the only danger for this issue. But, Brexit process is the first phase of this danger. If any division happens in EU, this division will leap through national level. But, it will create much more dangerous situation. Land demands and intentions of minorities would provoke this situation. Nobody in Europe wants to see another problematic and violent scene as in WWI and WWII periods. Yet, rising Euro-skepticism and Brexit process notify an early risk for whole Europe. On the other hand, security problems today, especially immigrant waves, increase nationalist tendencies. Because, immigrants mainly coming from Middle Eastern, Asian and African countries are seen as outsiders who will damage countries stability, cultural background and unity, social life and economy. Unfortunately, it increases anti-immigrant values in every edge of the world. All the differences originate from religion, culture and ethnicity put big walls between people and increase conflicts in public. We should be much more sensitive towards them and remove our prejudices and stereotypes about them. Because, violence brings only violence and it can create a reactionary action in terms of immigrants. They have to be redounded to social life and treated as a citizen of the country. This is the only solution to reduce anti-immigrant sentiment.

There should be precautions to decrease harsh nationalism. When considering nationalism, it is always regarded as antagonistic and racist approach. Positive side of nationalism is that it is expressing loyalty and love feelings towards one specific country. Also to respect other nations' values should be considered. This encourages collaboration between nations and destroys all hatred feelings and enables solidarity. By education, awareness and sensitivity towards others who are different from us are increased. It means that there is way to get rid of risks of nationalism. But, if love feeling towards one specific country is exaggerated, there will be dangers and bad competition between nations. It shouldn't be neither excessive nor little. It has to be on balanced levels.

It can be concluded that rise of nationalism and neo-nationalism movements today are on rise. The world is globally becoming neo-nationalist. These are the main facts about neo-nationalism and it can be thought that it has possibility to be solved. Foreign policies, domestic policies of countries, international or regional organizations and attitudes of people and politicians are the most crucial distinctive factors in international politics and they will be important in promoting of ideals in the future as well. Finally, rise of neo-nationalism is the fact that nobody can deny and in a global perspective, it spread all over the world, in all countries. No people and no country in the world would like to see a harsh rise which can transform international politics in terms of an order based on dangerous neo-nationalist values and tendencies.

References

Adams, I., 2001. Political Ideology Today Second Edition. Manchester: Manchester University Press.

Andersen, B., 2006. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism (Revised Edition). London: Verso.

Bayar, G., 2019. https://www.aa.com.tr. [Online]

Available at: https://www.aa.com.tr/en/turkey/anti-muslim-racism-in-europe-on-rise-in-2018-report/1597957

[Accessed 10 October 2019].

Calhoun, C., 1997. Nationalism. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Collins, D. E., 2019. https://www.aljazeera.com. [Online]

Available at: https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/racism-narcissism-america-original-sin-190809135036012.html

[Accessed 11 October 2019].

Cottrell, R. C., 2005. The Czech Republic: The Velvet Revolution. Philadelphia: Chelsea House Publishers.

Cox, M. & Stokes, D., 2018. US Foreign Policy 3rd Edition. Oxford: Oxford University Press.

Davies, C., 2019. https://www.theguardian.com. [Online]

Available at: https://www.theguardian.com/politics/2019/jan/27/everything-changed-in-2016-poles-in-uk-struggle-with-brexit

[Accessed 23 September 2019].

Held, D. & McGrew, A., 2007. Globalization / Anti-Globalization: Beyond the Great Divide Second Edition. Cambridge: Polity Press.

Kecmanovic, D., 1996. The Mass Psychology of Ethnonationalism. New York: Springer Science+Business Media.

Massey, D. S. & R., M. S., 2010. Brokered Boundaries: Immigrant Identity in Anti-Immigrant Times. New York: Russell Sage Foundation.

Pannett, R., Taylor, R. & Hoyle, R., 2019. https://www.wsj.com. [Online]

Available at: https://www.wsj.com/articles/australian-police-raid-two-homes-in-hunt-for-clues-on-brenton-tarrant-11552872377

[Accessed 2 October 2019].

Perica, V., 2002. Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States. New York: Oxford University Press.

Perlez, J., 2019. https://www.nytimes.com. [Online]

Available at: https://www.nytimes.com/2019/09/25/world/asia/china-xinjiang-muslim-camps.html

[Accessed 30 September 2019].

Press, A., 2019. https://www.aljazeera.com. [Online]

Available at: https://www.aljazeera.com/news/2019/10/racism-expert-slams-dutch-burqa-ban-191007185707738.html

[Accessed 10 October 2019].

Press, A., 2019. https://www.bbc.com. [Online]

Available at: https://www.bbc.com/news/world-asia-48631488

[Accessed 3 October 2019].

Press, A., 2019. https://www.voanews.com. [Online]

Available at: https://www.voanews.com/europe/boris-johnsons-ancestral-turkish-village-abuzz-excitement

[Accessed 27 September 2019].

Shah, S., 2019. https://www.trtworld.com. [Online]

Available at: https://www.trtworld.com/perspectives/finding-yourself-on-the-other-side-of-the-siege-on-kashmir-30316

[Accessed 6 October 2019].

Smith, A., 1998. Nationalism and Modernism. New York: Routledge.

Young, M., Zuelow, E. & Sturm, A., 2007. Nationalism in a Global Era The persistence of nations. London: Routledge.

TAŞIYICI ANNELİĞİN TÜRK MEDENİ HUKUKU BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ahmet TÜRKMEN[*]

Özet

Dünyada taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olma konusunda farklı sistemlerin benimsendiği görülmektedir. Türk hukukunda ise taşıyıcı annelik kesin olarak yasaklanmıştır. Mevzuata göre üremeye yardımcı tedavi uygulanacak eşlere sadece kendilerine ait üreme hücreleri uygulanabilmektedir. Herhangi bir şekilde donör kullanılması, donör kullanılarak embriyo elde edilmesi, adaylardan alınan yumurta ve spermler ile elde edilen embriyoların başka adaylarda, aday olmayanlardan alınanların da adaylarda kullanılması ve uygulanması yasaktır. Türk hukukunda taşıyıcı anneliğin yasaklanması çeşitli sebeplerle çocuk sahibi olamayan kişilerin yurtdışında taşıyıcı anneliğin yasal olduğu ülkelere yönelmesine yol açmaktadır.

Türk kanunlar ihtilafı kurallarına göre taşıyıcı annelik sözleşmeleri Türk kamu düzenine aykırı olduğundan bu sözleşmelerden doğan ihtilaflara Türk hukuku uygulanacaktır. Türk hukukunda çocuğu doğuran kişinin ana olduğu kesin bir karine olarak kabul edilmektedir (TMK m. 282/I). Bu durumda çocuğu doğuran kişi ile çocuk arasında doğumla birlikte soybağı kurulmaktadır. Buna karşın doktrinde genetik bağa üstünlük tanıyanlar, çocuğa genetiğini veren kişinin çocuğun annesi olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.

Türk hukukunda taşıyıcı anneliğe dair sözleşmeler emredici hukuk kurallarına, ahlâka ve kişilik hakkına aykırı olduğu için kesin hükümsüzlük yaptırımına tabidir ve kural olarak sözleşmeden doğan edimlerin yerine getirilmesi istenemeyeceği gibi, varsa yerine getirilmiş edimlerin sebepsiz zenginleşme hükümleri uyarınca iadesi de gerekir. Ancak Türk Borçlar Kanununa göre hukuka veya ahlâka aykırı bir sonucun gerçekleşmesi amacıyla verilen şey geri istenememektedir. Çalışmada taşıyıcı annelikten doğabilecek sorunlar Türk medeni hukuku bakımından değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Taşıyıcı Annelik, Soybağı, Aile Hukuku

Giriş

Tıp bilimindeki ilerlemeler ve sosyal ihtiyaçlar üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinde de çeşitliliğe yol açmaktadır. Taşıyıcı annelik de dahil olmak üzere tıp bilimi tarafından geliştirilen bu yöntemler, ahlâki, dinî, etik ve hukukî sorunları da beraberinde getirmektedir. Üreme yöntemlerindeki bu gelişmeler hukukî alanda da düzenlemeler yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Ülkeler arasındaki sosyal, kültürel, dinî, ahlâki ve hukukî farklılıklar bu konuda yapılan hukukî düzenlemeleri de şekillendirmektedirler. Taşıyıcı anneliğe ilişkin olarak karşılaştırmalı hukukta yapılan farklı düzenlemeler milletlerarası özel hukuk problemleri ile aile ve özellikle soybağı hukuku meselelerini de beraberinde getirmektedir.

Türk hukukunda yalnızca çocuk sahibi olamayan evli çiftler, kendi üreme hücreleri kullanılması suretiyle çocuk sahibi olabilmektedirler (Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik m. 1). Bu nedenle evli olmayan kişiler ile uterus (rahim) veya infertilite (kısırlık) veya herhangi başka bir sebeple çocuk sahibi olamayanlar çocuk sahibi olabilmek amacıyla taşıyıcı anneliğin yasal olduğu ülkelere yönelmektedirler. Bu ülkelerde yapılan sözleşmelere hangi ülke hukukunun uygulanacağı ve bu sözleşmelerin geçerli olup olmadığı bu çalışmada incelenmiştir.

Türk hukukunda eşlerden biri veya her ikisinden alınan üreme hücreleri ve bu hücrelerden elde edilen embriyonun, başka kişilere uygulanması yoluyla çocuk sahibi olmak ve taşıyıcı annelik yapmak kesin olarak yasaktır (2238 sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılanması ve Nakli Hakkında Kanun Ek Madde 1/II). Bu yasak karşısında taşıyıcı annelik yoluyla çocuk dünyaya getiren kişiler ile çocuk sahibi kişiler arasındaki borç ilişkileri ile bunların çocuk ile olan soybağı ilişkileri bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

[*] Dr. Öğretim Üyesi, *Kırklareli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, ahmetturkmen@klu.edu.tr*

I. Taşıyıcı Annelik Kavramı

Taşıyıcı annelik genellikle uterus (rahim) veya infertilite (kısırlık) sorunu yaşayan ve bu nedenle çocuk sahibi olamayan kadınlardan kendisinin veya taşıyıcı annenin ya da üçüncü bir kişi olan donörün yumurta hücrelerinin bir erkeğin spermleriyle yapay ortamda döllenme yoluyla elde edilen embriyolarının taşıyıcı annenin rahmine yerleştirilmesi ve taşıyıcı annenin bu şekilde bir gebelik geçirip doğumunu gerçekleştirdikten sonra çocuğu, istem sahibi kişi veya kişilere vermesiyle sonuçlanan üremeye yardımcı tedavi tekniklerinden biridir (Şensöz Malkoç, 2015: 14). Son zamanlarda uterus ve infertilite sorunu dışında alternatif yaşam ortaklıklarında veya bekar kişilerin de bu yolla çocuk sahibi olmak istedikleri gözlemlenmektedir (Parlak Börü, 2019: 66).

Dünyada taşıyıcı anneliğe ilişkin farklı modeller benimsenmektedir. Bizim de içinde bulunduğumuz hukuk düzenlerinde (Türkiye, İsviçre, Almanya, İtalya, Fransa, vd.) taşıyıcı annelik kesin olarak yasaklanırken, bazı ülkelerde (İngiltere, Yunanistan, vd.) üreme hücrelerinin anne ve babaya ait olması şartıyla ve mahkeme kararı ile taşıyıcı anneliğe izin verilmektedir (Şensöz Malkoç, 2013: 91). Bazı ülkelerde (Kanada, Avustralya, Güney Afrika Cumhuriyeti, vd.) yalnızca ticarî olmayan (özgecil) taşıyıcı anneliğe izin verilirken, bazılarında ise (ABD Kaliforniya Eyaleti, Rusya, Ukrayna, Gürcistan, KKTC, vd.) meslekî ve ticarî amaçla dahi taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olmak mümkün olmaktadır (Parlak Börü, 2019: 68-69; Yıldırım, 2017: 148-149).

Taşıyıcı annelik çeşitli şekillerde meydana gelebilir. Yapay döllenmede çocuk sahibi olmak isteyen anne (sosyal anne) dışında taşıyıcı annenin yumurta hücrelerinin kullanılması (ikame annelik), üçüncü kişilere ait sperm ve yumurtaların yumurta sahibi anne veya üçüncü bir taşıyıcı annede gebelik sağlanarak çocuğun dünyaya getirilmesi (yedek annelik) söz konusu olabileceği gibi, taşıyıcı annenin ivaz karşılığı (kiralık annelik) veya ivazsız (ödünç annelik) olarak istem sahibi çifte ait embriyonun kullanılması yoluyla çocuğun doğumunun gerçekleşmesi de sağlanabilir (Şensöz Malkoç, 2015: 22-23; Ungan Çalışkan, 2016: 490-491; Hatemi ve Kalkan Oğuztürk, 2018: 141-142). Tüm bu taşıyıcı annelik türlerin ortak noktası, döllenmenin yapay ortamda olması ve taşıyıcı annenin gebelik dönemini geçirip çocuğu doğurduktan sonra çocuğu kendisi dışında bir kişiye vermesi ve çocuğun o kişi adına nüfusa kaydettirilmesine rıza göstermesidir.

II. Taşıyıcı Annelik Sözleşmesi ve Hukukî Niteliği

Taşıyıcı annelik sözleşmesiyle, taşıyıcı anne yapay ortamda döllenme yoluyla elde edilen embriyonun kendi rahmine yerleştirilmesini ve sonrasında doğuracağı çocuğun sözleşmenin diğer tarafı olan kişiye teslimini ve çocuğun onlar adına nüfusa tescil ettirilmesini kabul edeceğini borçlanırken, taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olmak isteyen kişi veya kişiler de bunun karşılığında bir bedel ödemeyi veya yalnızca tedavi masrafları ve taşıyıcı annenin gebelik dönemindeki bakım masrafları ile doğum masraflarını ödemeyi taahhüt eder. Sözleşme bu yönüyle bir işgörme edimi içeren sözleşme olarak vekalet sözleşmesine yaklaşmaktadır (Parlak Börü, 2019: 101; Yıldırım, 2017: 149). Lâkin gerek edimlerin niteliği gerekse aile hukuku açısından doğabilecek sorunlar nedeniyle sözleşmenin *sui generis* bir sözleşme olduğu ve vekalet sözleşmesine ilişkin hükümlerden ancak aile hukuku ve soybağı meselelerine uygun olanların niteliğine uygun düştüğü ölçüde uygulanabileceği söylenebilir (Turgut, 2016: 113; Parlak Börü, 2019: 101-102; Karş. Şensöz Malkoç, 2015: 25). Bu türden sözleşmeler bizim hukukumuzda herhangi bir geçerlilik şekline tabi değildir; sözlü, yazılı veya herhangi bir şekilde akdedilebilir.

III. Taşıyıcı Annelik Sözleşmesinden Doğacak Uyuşmazlıklara Uygulanacak Hukuk

Taşıyıcı annelik, ülkemizde 2238 sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılanması ve Nakli Hakkında Kanun Ek Madde 1/II ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliğinin Ek 17 Müeyyide Formunun dördüncü sıradaki hükmü gereğince yasaklandığı için bu yolla çocuk sahibi olmak isteyenler, genellikle taşıyıcı anneliğin yasal olduğu yabancı ülkelerde bu yola başvurmaktadırlar. Bu nedenle yabancılık unsuru taşıyan bu sözleşmeler kanunlar ihtilafı problemlerini de beraberinde getirmektedir.

Türk kanunlar ihtilafı kuralları gereğince, taşıyıcı annelik sözleşmesiyle hukuk seçimi yapılması halinde seçim yapılan ülkenin hukuku, hukuk seçimi yapılmaması halinde sözleşmeyle en sıkı ilişkili hukuk olan karakteristik edim borçlusunun sözleşmenin kuruluşu sırasındaki mutad mesken hukuku uygulanır. Hukuk seçiminin genel işlem koşulları yoluyla yapılması halinde Türk Borçlar Kanununun içerik denetimine ilişkin hükümleri saklıdır (TBK m. 25). Taşıyıcı annelik sözleşmesinde karakteristik edim, çocuğun taşıyıcı anne tarafından dünyaya getirilmesi olduğu için taşıyıcı annenin mutad mesken hukukunun uygulanması söz konusu olabilir (Şensöz Malkoç, 2015: 29). Lâkin yetkili yabancı hukukun belirli bir olaya uygulanan hükmünün Türk kamu düzenine açıkça aykırı olması halinde bu hüküm

uygulanmaz; gerekli görülen hâllerde, Türk hukuku uygulanır (MÖHUK m. 5). Dolayısıyla taşıyıcı annelik sözleşmesine cevaz veren, çocuğun taşıyıcı anne dışında istem sahibi kişilere teslimini ve nüfusa kaydettirilmesi olanağı taşıyan yabancı hukuk kuralları, Türk hukukunda soybağına ilişkin hükümlerin emredici nitelik taşıması ve hatta Türk Ceza Kanununun 231. maddesi uyarınca soybağını değiştirme suçu kapsamında cezalandırılabilecekleri dikkate alındığında bu durumun kamu düzenini ilgilendirmesi sebebiyle yabancı unsurlu taşıyıcı annelik sözleşmelerine MÖHUK m. 5 gereğince Türk hukuku uygulanacaktır (Şensöz Malkoç, 2015: 29-30)

IV. Türk Hukuku Bakımından Taşıyıcı Annelik Sözleşmelerinin Geçerliliğinin Değerlendirilmesi

Taşıyıcı annelik sözleşmesinin geçerliliği Türk hukuku bakımından emredici kurallara, ahlâka ve kişilik hakkına aykırılık bağlamında değerlendirilebilir. Taşıyıcı anneliğe ilişkin tek kanunî düzenleme 2238 sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılanması ve Nakli Hakkında Kanuna 7151 sayılı Sağlıkla İlgili Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun 16. maddesiyle eklenen ve 5.12.2018 tarihinde yürürlüğe giren Ek madde 1 hükmünde yer almaktadır. Anılan hükümle eşlerden biri veya her ikisinden alınan üreme hücreleri ve bu hücrelerden elde edilen embriyonun, başka kişilere uygulanması yoluyla çocuk sahibi olmak ve taşıyıcı annelik yapmak açık olarak yasaklanmıştır (2238 sayılı Kanun Ek Madde 1/II). Başkasına ait üreme hücresi ve/veya embriyonun kullanılması suretiyle donasyon işlemi yapılması ve bu amaçla üreme hücresi ve/veya embriyo bağışlanması, satılması, bulundurulması, kullanılması, saklanması, taşınması, ithalatı, ihracatı ve bu işlemlere aracılık edilmesi de ayrıca yasaktır (2238 sayılı Kanun Ek Madde 1/III).

Bunun dışında Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliğinin Ek 17 Müeyyide Formunun dördüncü sırasındaki düzenlemeye göre de üremeye yardımcı tedavi uygulanacak eşlere sadece kendilerine ait üreme hücreleri uygulanır. Herhangi bir şekilde donör kullanılması, donör kullanılarak embriyo elde edilmesi, adaylardan alınan yumurta ve spermler ile elde edilen embriyoların başka adaylarda, aday olmayanlardan alınanların da adaylarda kullanılması ve uygulanması yasaktır. Düzenlemelerde doğrudan doğruya taşıyıcı annelik yoluyla üreme yöntemleri yasaklanmış olmasına rağmen, buna dayalı sözleşmelerin geçersizliğine ilişkin bir açıklama bulunmamaktadır. Ancak yasaklayıcı nitelik taşıyan bir hukuk normuna aykırılığın kesin hükümsüzlük sonucunu doğurabilmesi, hükmün anlam ve amacından geçersizlik olgusunun tereddütsüz biçimde çıkarılması halinde de mümkündür (Oğuzman ve Barlas, 2019). Kanunun taşıyıcı anneliği yasaklamasının, buna yönelik sözleşmeleri de geçersiz kılmayı amaçladığı kanunun hem anlamından hem de amacından çıkarılabilir (Şensöz Malkoç, 2015: 34). Zira ancak bu sözleşmelerin kesin hükümsüz sayılmasıyla birlikte kanunun aileyi, çocuğu ve kamu düzenini koruma amacına ulaşabilir. Salt idarî yaptırımlar, eksik birer yaptırım olarak kanunun ulaşmak istediği amaca hizmet etmeye elverişli değildir. Bu nedenle, taşıyıcı anneliğe ilişkin sözleşmeler kanunun emredici kurallarına aykırılık içermesi nedeniyle kesin olarak hükümsüzdür (TBK m. 27).

Kesin hükümsüzlük türündeki bu özel hukuk yaptırımı dışında taşıyıcı annelik yoluyla çocuk dünyaya getirmek için anlaşan kişiler ile bu işlemi uygulayanlar ve bunlara aracılık eden kişiler hakkında da Türk Ceza Kanununun çocuğun soybağını değiştirme suçuna dair hükümleri uyarınca (TCK m. 231) cezaî yaptırımlar söz konusu olabilir.

Bunun dışında ivazsız taşıyıcı annelik sözleşmelerindeki taşıyıcı annenin evlat edinme taahhüdüne ilişkin sözleşme hükümlerinin de kanunun emredici hükümlerine aykırılık taşıdığını belirtmek gerekir. Zira bu taahhüdün geçerli olabilmesi için küçük çocuğun anasının mahkeme tutanağına geçirilmesi gereken rızası gerektiği gibi (TMK m. 309), bu rızanın geçerli olabilmesi için küçüğün doğumunun üzerinde de en az altı hafta geçmesi gerekir (TMK m. 310/I). Mutlak emredici nitelikteki bu hükümler uyarınca bu süreden önce yapılan rızaya ilişkin beyanlar ile mahkeme dışı haricî beyanlar kanunun emredici hükümlerine aykırılık nedeniyle kesin hükümsüzdür.

Taşıyıcı anneliğe ilişkin sözleşmelerin ahlâka aykırı olup olmadığı tartışmalıdır. Kanaatimizce taşıyıcı annelik sözleşmesinin ahlâka aykırılığı konusunda ikili bir ayrıma gidilmeli; ticarî nitelikte ve bir ivaz karşılığı yapılan sözleşmeler ahlâka aykırı kabul edilmeli, buna karşılık herhangi bir ivaz almaksızın veya salt doğum masrafları ve gebelikteki bakım giderleri karşılığında yapılan taşıyıcı annelik sözleşmelerinde ise ahlâka aykırı bir yön olmadığı kabul edilmelidir (Parlak Börü, 2019: 99-100)

Son olarak ivazlı olup olmamasından bağımsız olarak, taşıyıcı annenin doğuracağı çocuk üzerindeki anneliğe dair haklarından feragat etmesi, doğumdan sonra çocuğu teslim ile çocuğu istem sahibi anne üzerine nüfusa kaydettirmeyi taahhüt etmesi, çocuğun velayeti ve çocukla kişisel ilişki kurma hakkı dahil olmak üzere çocukla olan tüm ilişkisinin koparılmasına dair taahhüdü TMK m. 23/I ve m. 23/II

uyarınca onun kişilik hakkını ihlâl edici niteliktedir (Şensöz Malkoç, 2015: 40). Bu türden hak ve hürriyetleri kısıtlayıcı sözleşmeler kişilik hakkına aykırı olduğu için kesin hükümsüzdür (TBK m. 27) ve hiçbir hukukî sonuç doğurmazlar.

A. Taşıyıcı Annelik Sözleşmelerinin Geçersiz Olmasının Sonuçları

Taşıyıcı anneliğe ilişkin sözleşmeler kanunun emredici hükümlerine, ticarî amaçla yapılması halinde ahlâka ve kişilik hakkına aykırı olduğu için kesin hükümsüzdür (TBK m. 27). Kesin hükümsüzlük yaptırımına tabi sözleşmeden doğan borçların ifası taraflarca istenemeyeceği gibi, varsa sözleşme uyarınca yerine getirilmiş edimlerin de sebepsiz zenginleşme hükümleri gereğince iadesi gerekir (TBK m. 77 vd.). Bu kapsamda, taşıyıcı anne doğumdan sonra çocuğu teslim etmekten kaçınabileceği gibi (Şıpka, 2007), çocuğu çocuk sahibi olmak isteyen kişi veya kişilerin almasına da zorlayamaz.

Taşıyıcı annelik sözleşmesi bir bedel karşılığında yapılmışsa ve bedel ödenmişse kural olarak kesin hükümsüz olan bu sözleşmeden dolayı taşıyıcı anne bedeli iade etmekle yükümlü olacaktır. Hukuka veya ahlâka aykırı bir sonucun gerçekleşmesi amacıyla verilen şeyin geri istenemeyeceğine ilişkin TBK m. 81 kuralı taşıyıcı annelik sözleşmeleri bakımından uygulanmamalıdır (Serozan, 2017: 167; Şıpka, 2007; Kalkan Oğuztürk, 2011: 397, Kırkbeşoğlu, 2006: 74-75, Turgut, 2016: 111). Lâkin bu bedel alacağı herhangi bir şekilde dava konusu olmuşsa, hakim açılan bu davada bedelin Devlete mâl edilmesine de karar verebilir.

Keza sözleşmede çocuğun evlat edinilmesi taahhüdüne ilişkin rıza beyanları da mahkemede tutanağa geçirilmesi (TMK m. 309) ve küçüğün doğumunun üzerinde de en az altı hafta geçmesi gerektiğinden kesin hükümsüzdür. (TMK m. 310/I). Bu nedenle taşıyıcı annelik sözleşmesiyle şekil ve zaman bakımından hükümsüzlük yaptırımına tabi evlat edinme taahhüdünün doğumdan sonra ifası istenemeyeceği gibi, varsa buna ilişkin kararlaştırılan cezaî şartlar da hükümsüz sayılır. Ancak taşıyıcı anne doğumdan itibaren altı hafta geçtikten sonra evlat edinmeye ilişkin rıza verebilir. Lâkin bu rıza dahi bir defaya mahsus olmak üzere tutanağa geçirilme tarihinden başlayarak altı hafta içinde aynı usûlle geri alınabilir (TMK m. 310/II). Ancak taşıyıcı anne evlat edinmeye rıza göstermiş olsa bile, çocuğun evlat edinen tarafından en az bir yıl süreyle bakılıp eğitilmiş olması gerekir (TMK m. 305/I).Taşıyıcı anne usûlüne uygun olarak evlat edinmeye rıza göstermiş olsa dahi, bu durum onun çocukla olan soybağı ilişkisini ortadan kaldırmaz, ancak ona ait olan haklar ve yükümlülükler evlât edinene geçer (TMK m. 314/I). Çocuk, evlat edinen kişi yanında taşıyıcı annesinin de mirasçısı olur.

B. Çocuğun Soybağı Sorunu

Taşıyıcı annelik yoluyla dünyaya getirilen çocuk bakımından, çocuğu doğuran biyolojik annenin mi, yoksa çocuğa genetiğini veren annenin mi, yoksa çocukla biyolojik ve genetik bağı olmadığı halde çocuğu kendi adına nüfusa kaydettiren sosyal (gönüllü) annenin mi çocuğun annesi olduğu tartışmalıdır. Türk hukukunda çocukla ana arasında soybağının doğumla birlikte kurulacağını düzenleyen ve kökeni Roma hukukundaki "*mater semper certa est*" (anne daima bellidir) esasına dayanan TMK m. 282/I uyarınca çocuğun annesi onu doğuran kişidir. Bu hükmün aksi ispat edilemeyecek kesin bir karine olduğu kabul edilmektedir (Şıpka, 2007). Genetik bağa üstünlük tanıyan diğer görüşe göre ise; TMK m. 282/I aksi ispat edilebilen adi bir karine düzeyine indirgenmeli ve çocuğa genetiğini veren ve tıbbî açıdan tartışmasız olarak saptanabilecek kişi, yani genetik annesi anne olarak kabul edilmelidir (Nomer, 2000: 571; Kalkan Oğuztürk, 2011: 399; Baysal, 2010: 517). Bizim kabul ettiğimiz görüşe göre, TMK m. 282/I uyarınca çocuğu doğuran kişi ile annesi arasında başka hiçbir işleme gerek kalmaksızın soybağı kurulur. Serozan da (2017: 166) ortakyaşarlığın genetik anneyle değil, onunla bütünleşen biyolojik anneyle olduğuna, biyolojik anneliğin herkes tarafından seçilebilir gebelik ve doğum olgularıyla belirlenebileceğine, buna karşılık genetik anneliğinin tespitinin bilimsel incelemeler gerektirdiğine işaret ederek, biyolojik anneliğin çocuğun soybağı statüsünün güvenilirliği ve kararlılığı açısından çok daha sağlam bir dayanak oluşturduğunu ifade etmektedir. Biyolojik anneliğe üstünlük tanıyan ve bizim de katıldığımız bu görüş uyarınca taşıyıcı anne bu bağlamda, nüfus kaydının düzeltilmesi davası açarak analığının tespitini isteyebilir. Taşıyıcı annenin bu davada gebelik ve doğum olgularını ispatlaması yeterlidir. Bu dava herhangi bir hak düşürücü süreye tabi değildir. Keza taşıyıcı annelik yoluyla dünyaya gelen çocuk da herhangi bir süreye bağlı olmaksızın analığın tespiti davası açabilir.

Buna karşılık, kanaatimizce çocuğun taşıyıcı anne tarafından doğurulmasına rıza gösteren genetik annenin sonradan TMK m. 282/I hükmüne dayanarak analığın tespiti davası açması TMK m. 2/II uyarınca hakkın kötüye kullanılması yasağına tabi olacaktır. Keza çocuğu bilerek ve isteyerek nüfusta kendi adına kaydedilmesine rıza gösteren sosyal (gönüllü) annenin de bu yönde bir dava açması aynı şekilde dürüstlük kuralına aykırı sayılmalıdır.

Öte yandan çocuğun tarafı olduğumuz Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi uyarınca ana babasını bilme hakkı bulunmaktadır (BMÇHS m. 7). Çocuğun kökenini öğrenme hakkı yalnızca genetik annesini değil, taşıyıcı anneyi bilme hakkını da içermektedir. Bu bağlamda çocuk açacağı bir tespit davasıyla, genetik annesinin veya taşıyıcı annesinin kim olduğunun tespitini isteyebilir. Lâkin bu hak çocuğa hukukî annesini reddetme imkânını vermez (Şıpka, 2007). Bu dava hakkı da herhangi bir hak düşürücü süreye tabi değildir.

Taşıyıcı anne dışında, genetik anne veya sosyal anne ile çocuk arasında soybağı ilişkisinin kurulması evlat edinme yoluyla da sağlanabilir. Lâkin bunun için küçük çocuğun anasının mahkeme tutanağına geçirilmesi gereken rızası gerektiği gibi (TMK m. 309), küçüğün doğumunun üzerinde de en az altı hafta geçmesi gerekir (TMK m. 310/I). Mutlak emredici nitelikteki bu hükümler uyarınca bu süreden önce yapılan rızaya ilişkin beyanlar ile mahkeme dışı haricî beyanlar kanunun emredici hükümlerine aykırılık nedeniyle kesin hükümsüzdür ve hiçbir hukukî sonuç doğurmazlar.

Baba bakımından ise, çocuğun başka bir erkekle soybağı ilişkisi yoksa tanıma yoluyla çocukla genetik babası arasında soybağı kurulması mümkündür (TMK m. 295). Şayet yapay döllenmede babanın üreme hücreleri kullanılmış ise, kural olarak ilgili kişilerin de tanımanın iptalini dava etmeleri (TMK m. 298) mümkün değildir. Taşıyıcı annenin genetik baba haricinde başka bir erkekle evli olması halinde ise, babalık karinesi gereği baba sayılan koca, soybağının reddi davası (TMK m. 286) açmadıkça genetik baba çocuğu tanıyamayacaktır (Şıpka, 2007) Bunun dışında babalık davası yoluyla da çocukla genetik babası arasında soybağı ilişişi kurulması mümkündür (TMK m. 301 vd.). Lâkin genetik baba ve taşıyıcı anne evli değillerse, velayet anaya ait olacaktır (TMK m. 337/I) (Şıpka, 2007).

Sonuç

Ülkemizde yasak olması nedeniyle çeşitli sebeplerle çocuk sahibi olmayan kişilerin taşıyıcı anneliğin yasal olduğu ülkelerde bu yolla çocuk sahibi olmaları hukukî sorunları da beraberinde getirmektedir. Taşıyıcı annelikten doğacak hukukî uyuşmazlıklarda yetkili yabancı hukukun taşıyıcı anneliğe ilişkin uygulanan hükmünün Türk kamu düzenine açıkça aykırı olması halinde Türk hukuku uygulanacaktır.

Taşıyıcı annelik sözleşmesi Türk hukukunda kanunun emredici hükümlerine aykırılık, ticarî amaçla yapılması halinde ahlâka aykırılık ve kişilik hakkına aykırılık nedeniyle kesin hükümsüzlük yaptırımına tabidir. Bu nedenle, taşıyıcı annelik sözleşmesinden kaynaklanan borçların ifası istenemeyeceği gibi, varsa yerine getirilmiş edimlerin de sebepsiz zenginleşme hükümleri uyarınca iadesi gerekir. Hukuka veya ahlâka aykırı bir amacın gerçekleşmesi amacıyla verilmiş şeyin iadesinin istenemeyeceğini düzenleyen TBK m. 81 kuralı taşıyıcı annelik sözleşmesi kapsamında kararlaştırılmış ve ifa edilmiş bedelin iadesini engellemez, ancak hakim açılan davada bedelin Devlete mâl edilmesine karar verebilir.

Bunun dışında TMK m. 282/I gereği çocuğu doğuran kişi onun anasıdır ve bu kesin karinenin aksinin ispatı mümkün değildir. Bu hüküm uyarınca taşıyıcı anne, herhangi bir süreye tabi olmayan analığın tespiti davasıyla nüfus kaydının düzeltilmesini isteyebilir. Ananın açacağı bu davada gebelik ve doğum olgularını ispatlaması yeterli olacaktır. Çocuk da aynı şekilde analığın tespitini talep edebileceği gibi, kökenini öğrenme hakkı çerçevesinde taşıyıcı anneyi ve genetik annesini öğrenme hakkına sahiptir. Taşıyıcı annelik yoluyla dünyaya gelen çocuk ile çocuk sahibi olmak isteyen kişi arasında soybağı yalnızca evlat edinme yoluyla kurulabilir. Lâkin bunun için de Türk Medeni Kanununun evlat edinmeye ilişkin hükümlerindeki usûl ve esaslara (TMK m. 305 vd.) uyulması gerekir.

Kaynakça

Baysal, B. (2010). "Çocuğun Kökenini Öğrenme Hakkı", *Prof. Dr. Rona Serozan'a Armağan, C.I,* 493-533. İstanbul: On İki Levha Yayınları.

Hatemi, H. ve Kalkan Oğuztürk, B. (2018). *Aile Hukuku*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.

Kalkan Oğuztürk, B. (2011). *Türk Medeni Hukukunda Biyoetik Sorunlar*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Kırkbeşoğlu N. (2006). *Soybağı Alanında Biyoetik ve Hukuk Sorunları.* İstanbul: Vedat Kitapçılık

Nomer, H. N. (2000). "Suni Döllenme Dolayısıyla Ortaya Çıkabilecek Nesep Problemleri", *M. Kemal Oğuzman Anısına Armağan***.** 545-594. İstanbul: Beta Yayınları.

Oğuzman, M. K. ve Barlas, N. (2019). *Medeni Hukuk.* 25. Bası. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Parlak Börü, Ş. (2019). "Aile Hukukunda Zor Bir Dönemeç: Karşılaştırmalı Hukuk Bakış Açısıyla Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Güncel Gelişmeler", Public and Private International Law Bulletin, 39 (1): 63–110.

Serozan, R. (2017). *Çocuk Hukuku*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Şensöz Malkoç, E. (2015). "Uluslararası Taşıyıcı Annelik Sözleşmesinden Doğan İhtilaflarda Uygulanacak Hukuk". Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, 35 (2): 13-49.

Şensöz Malkoç, E. (2013). "Milletlerarası Özel Hukukta Boşluk: Taşıyıcı Annelik", Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi, No:25, 90-93. http://www.sdplatform.com/Dergi/676/Milletlerarasi-ozel-hukukta-bosluk-Tasiyici-annelik.aspx, Erişim Tarihi: 15.10.2019

Şıpka, Ş. (2007). "Taşıyıcı Annelik ve Getirdiği Hukukî Sorunlar", Türk Hukuk Sitesi, https://www.turkhukuksitesi.com/makale_537.htm, Erişim Tarihi: 15.10.2019.

Turgut, C. (2016). *Yapay Döllenme, Taşıyıcı Annelik ve Soybağına İlişkin Hukuki Sorunlar*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.

Ungan Çalışkan, H. (2016). "Bırakınız Taşısınlar: Taşıyıcı Anneliğe Güncel Bakış", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 22 **(**1): 489 – 510.

Yıldırım, H. D. (2017). Üremeye yardımcı tedavide üçüncü kişiden üreme hücresi alınması, yaklaşımlar ve hukuksal sorunlar, Adli Tıp Dergisi, J For Med 2017;31(3):143-154.

VERGİ HUKUKUNDA İHBAR MÜESSESESİNİN YERİ

Hayriye IŞIK[*]

Özet

Vergiler, devletin kamu hizmetlerini karşılamak üzere elde ettiği gelirler içinde en büyük paya sahip olan finansman kaynaklarıdır. Vergi tahsilinin verimli olması, hukuk ilkelerine bağlı bir vergi sistemine ve kurallara uygun davranan mükelleflere bağlıdır. Zamanında ve doğru biçimde vergi beyanında bulunmak mükelleften beklenen davranıştır. Ancak her mükellefin layıkıyla vergisel ödevlerini yerine getirdiği söylenemez. Denetim yollarıyla mükellefler takip edilir ve çeşitli yaptırımlara maruz kalır. Vergi kaçıran mükelleflerin idareye bildirilmesi yani ihbarı da denetimleri hızlandırabilecektir. İhbar müessesesi ve ikramiyesine ilişkin usul ve esaslar 1931 tarih ve 1905 Sayılı Kanun ile düzenlenmiştir. Bu çalışmada ihbar ve ihbar ikramiyesine ilişkin yasal koşullar ve vergi denetiminde etkinliği açısından elde edilen sonuçlar üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi, İhbar, İhbar İkramiyesi.

PLACE OF DENUNCIATION INSTITUTION IN TAX LAW

Abstract

Taxes are the public revenues which has the largest share among the revenues of the state to provide public services. The efficiency of tax collection depends on a tax system based on legal principles and taxpayers who act in accordance with the rules. It is expected of the taxpayer to declare the tax in a timely and appropriate manner. However, it is difficult to say that every taxpayer does exactly this. Taxpayers are monitored through audit and they are subject to various sanctions. Notification of tax evading taxpayers may speed up audits. Procedures and principles regarding the notification instution and prize was determined by dated 1931 and law no 1905 related to the notification institution and its award. In this study, focuses the legal conditions, arrangement related to the notification and award, the results its effectiveness in tax audit.

Keywords: Tax, Denuncation, Denuncation Prize.

I. Giriş

Türk Vergi Hukukunda yer alan müesseselerden biri olan ihbar müessesesi, mükelleflerin vergi karşısındaki davranışlarını kontrol edebilme açısından etkili bir yöntemdir. Kelime anlamıyla ihbar, bildirme, haber verme, suç sayılan bir olayı ya da suçlu kabul edilen kişiyi resmi makamlara bildirme anlamındadır. Bildirimde bulunan kişiye ise muhbir denir (Uğur, 2013: 384).

İhbar, vergi idaresinin mükellef davranışları karşısında haber alma yollarından biridir. Türkiye'de vergi incelemelerinin önemli bir kısmı ihbarlara dayalı olarak yapılmaktadır (Şenyüz vd, 2017: 258) Vergi idaresi-mükellef ilişkisi haricinde üçüncü kişi ya da kişilerin gözlemleri, bilgileri, aktarımları vergi kayıp ve kaçaklarını engelleme ve azaltabilme imkanını sağlamaktadır.

Mükellef beyanının esas alındığı vergi sisteminde, vergi incelemesi ile beyan edilen bilgilerin doğruluğu tespit edilmeye çalışılmakta, ihbar müessesi vergi incelemesine başlanılmasının bir basamağını oluşturmaktadır. Bir vatandaşlık görevi olmasına rağmen, ihbar kişilerin genel olarak hoş karşılamadığı, çekimser kaldığı bir kavramdır. İhbar eden kişinin, ihbar edilen kişiler tarafından bilgilenildiği takdirde yaptırımlarına maruz kalma endişesi bu müessesenin yeterince işleyememesinde en önemli etkenlerden biridir. İhbar ikramiyesi bu anlamda muhbirlerin çekincelerini azaltmada bir araç olabilir. Ancak öncelikle bunun toplumsal bir görev olduğu unutulmamalıdır. Yapılan ihbar mükellef nezdinde varsa vergi kaybını tazmin etme, cezaya maruz kalma ile sonuçlanabilirken, ihbarı yapan açısından ise hazinenin vergi kaybını önlemede aracı olması sebebiyle ikramiye kazanmasına imkan sağlamaktadır.

[*] Doç. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Maliye Bölümü, hisik@nku.edu.tr

II. Vergi İhbar Müessesesinin Yasal Dayanağı ve Uygulaması

A) Yasal Dayanağı

Vergi ihbarı ve ikramiye verilmesi 31.12.1931 tarihli ve 1905 Sayılı "Menkul ve Gayrimenkul Emval ile Bunların İntifa Hakları ve Daimi Vergiler Mektumatı Muhbirlerine Verilecek İkramiye Hakkında Kanun" çerçevesinde uygulanmaktadır. Ayrıca 01.11.1984 tarihli ve 3071 Sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından yapılan ve kanunun uygulanmasına ilişkin olan düzenlemeler, yargı kararları ihbar müessesinin uygulanmasına dayanak oluşturan düzenlemelerdir. İhbar müessesinin içeriği 1905 Sayılı Kanunun 6. maddesinde şöyle belirtilmiştir;

"*Bina, arazi, ve arsalardan tahrir harici kalanlar ile kazançlar, hayvanlar, veraset ve intikal, muamele, dahili, istihlak ve damga gibi daimi vergilerden yanlış beyanname vermek veya çift defter tutmak veya sair suretle ketmedilmiş olanları haber verenlere tahakkuk edecek vergi ve misil cezaları mecmuu üzerinden aşağıdaki nispetler dahilinde ikramiye verilir:*

500 liraya kadar..... yüzde 15

500 liraya kadar, 500 liradan yukarı olan kısmı için ..... yüzde 30

1500 liraya kadar, 5000 liradan yukarı olan kısmı için.....yüzde 20

1500 liradan yukarısı olan kısım için.....yüzde 10

Bu nispetlere göre hesap olunacak ikramiyenin üçte biri verginin kat'i surette tahakkukunda ve üçte ikisi verginin tahsili akabinde verilir.

Muhbirleri mevcut olupta tahakkuk muamelesi henüz intaç edilmemiş olan bu kabil mektumların muhbirlerine dahi işbu maddenin hükümlerine göre ikramiye verilir.

Bilumum mal memurları ile tahrir ve tahmin heyetleri mensuplarına ve tahakkuk muamelesinde vazifedar olanlara ikramiye verilmez."

B) Vergi İhbarı Kapsamına Giren Vergiler ve Cezalar

195 Sayılı Kanun'a göre vergi ihbarının süreklilik arz eden vergiler için yapılması gerekir. Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Katma Değer Vergisi, Veraset ve İntikal Vergisi gibi. Kanun metninde yer alan " .....*ketmedilmiş olanları haber verenlere tahakkuk edecek vergi ve misil cezaları mecmuu üzerinden aşağıdaki nispetler dahilinde ikramiye verilir*." ifadesinde geçen ketmedilmiş kelimesi gizlenmiş, örtülmüş anlamlarını taşımaktadır (www.luggat.com). Verginin ketmedilmesi günümüzde "vergi ziyaı" kavramına karşılık gelmektedir (Şenses, 2017).

İhbar ikramiyesinin kapsamına sürekli vergiler ile birlikte yalnızca bu vergilerin asıllarına bağlı olarak kesilecek vergi ziyaı cezası girmektedir. Vergi kabahatlerinin yaptırımı olan usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezaları ile feri alacaklar olan gecikme cezası ve gecikme zammı ikramiye kapsamı dışında tutulmuştur (Şenyüz vd, 2017: 258).

C) İhbar İkramiyesi Verilmesine İlişkin Hususlar

Muhbirin ihbarının geçerli olması ve ikramiye ödenmesi için bazı şartların oluşması ya da yerine getirilmesi gerekir (Uzun, 2017: 51; Şenyüz,2017: 258-259; Kızıl, 2019:115-116). Şöyle ki;

İhbar ve ikramiye ödemesi için ihbara ilişkin konuda bir vergi incelemesine başlanılmamış olması gerekir.

İhbarın yazılı olarak yapılması genel kural olmakla beraber sözlü ihbar da kabul edilmektedir. Sözlü ihbarın geçerli olması için ilgili kişiler tarafından ihbarın tutanaklara geçirilmesi ve muhbire imzalatılması gerekir.

İhbarın yazılı olarak yapılması yani dilekçe verilmesi halinde, 3071 Sayılı Dilekçe Kanunu dördüncü maddesine göre dilekçede dilekçe sahibinin ad, soyad ve imza, iş veya ikametgah adresinin yer alması gerekir. Ayrıca ilgili kanunun altıncı maddesinde yer aldığı gibi, belli bir konuyu ihtiva etmeyen, yargı mercilerinin görevine giren konularla ilgili olan, yukarıdaki dilekçe şartlarını taşımayan dilekçeler incelenmeyecektir.

Muhbir yaptığı ihbarı delillere dayandırmalı, açıkça ortaya koymalı ve bu ihbara dayalı olarak yapılan vergi incelemesiyle bulunan matrah farkları ile ihbar konusu arasında bağlantı olmalıdır.

Muhbir kendini gizlememeli, istenilen bilgi ve belgeleri vermelidir. Vergi incelemesi bitmeden ihbarından vazgeçmemelidir.

Muhbir verdiği dilekçesinde ikramiye talep ettiğini belirtmelidir. İhbarda bulunan birden fazla kişi olduğunda ikramiye ihbarı ilk yapan kişiye verilir.

Muhbirin ismi gizli tutulur, ihbarın asılsız çıkması halinde karşı tarafın ihbarda bulunanı öğrenme hakkı saklıdır.

Muhbirin vergi işlemleri ve vergi incelemelerinde görevli olanlar, yargı alanında görevli olanlar, vergi komisyon üyeleri ve bilirkişiler arasından olmaması gerekir.

İhbarın geçerli olması için tarh zamanaşımına uyulmalı yani vergiyi doğuran olayı takip eden yılın başından itibaren beş yıllık sürede ihbar yapılmalıdır.

İkramiyenin verilmesi için ihbar ikramiyesi raporunun düzenlenmesi, vergi inceleme elemanının olumlu görüş bildirmesi ve muhbirin bulunan matrah farkına katkı oranının belirtilmesi gerekir.

D) İhbar İkramiyesi Ödenen Kişi Sayısı ve Ödenen İkramiye Tutarları

Gelir İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporlarından elde edilen bilgilere göre aşağıdaki tabloda yıllar itibariyle ikramiye ödenen kişi sayısı ve ödenen ikramiye tutarları yer almaktadır.

Tablo 1: 2012-2018 Yılları İtibariyle İkramiye Ödenen Kişi Sayısı ve Ödenen İkramiye Tutarı

Yıl	İkramiye Ödenen Kişi Sayısı	Ödenen İkramiye Tutarı
2012	196	3.082.853
2013	462	**7.105.157**
2014	296	6.202.554
2015	338	6.045.626
2016	240	3.142.130
2017	454	12.870.004
2018	391	6.396.266

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporları, https://www.gib.gov.tr/kurumsal/stratejik-yonetim/faaliyet-raporlari.

Tablo 1 incelendiğinde, 2012 yılında ikramiye ödenen kişi sayısı 196 olup, ödenen ikramiye tutarı 3.082.853 TL'dir. 2018 yılında ise ikramiye ödenen kişi sayısı 391'e çıkmış ödenen tutar ise yaklaşık iki katına yükselmiş ve 6.396.266 TL olmuştur. Türkiye nüfus sayısı ve kayıt dışı ekonominin varlığı ele alındığında aslında ihbarda bulunma sayısının düşük olduğu, ikramiye tutarları ile ödenen kişi sayısı karşılaştırıldığında ikramiye tutarının yüksek olmadığı dikkat çekmektedir. 2012-2018 yılları arasında toplamda 2.377 kişiye 44.844.590 TL ikramiye ödemesi yapılmıştır.

III. Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'de vergi kayıp ve kaçağının azaltılması için etkin bir denetim yapılması gerekmektedir. Vergi devletin en önemli gelir kaynağıdır. Milli gelirin kayba uğramaması ve vergilemede eşitlik ve adaletin sağlanması için vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesi için vergi incelemeleri ve diğer denetim yolları daha verimli uygulanmalıdır.

Vergi ihbar müessesesi vergi incelemelerini hızlandırabilecek bir uygulamadır. Ancak istatistiki sonuçlara göre ihbar sayıları ve ödenen ikramiye tutarları dikkate alındığında yeterince etkili olamadığı görülmektedir. Kişileri vergi ihbarında bulunmaktan alıkoyan nedenlerin başında ihbarın toplum nezdinde hoş karşılanmaması, ihbar edilen ile karşı karşıya gelme korkusu ve çekincesi gelmektedir. Vergi ihbarının önemi konusunda toplum bilinçlendirilmeli, bunun bir vatandaşlık görevi olduğuna ikna edilmelidir. İhbarı teşvik edecek bir yol olan ihbar ikramiyesinin daha tatmin edici olması sağlanmalıdır. İhbar dilekçeleri iyi analiz edilmeli, incelemeyi gerektiren durumlarda gecikmeye yer verilmemelidir. Asılsız ihbarların hem idareye maliyetleri hem de ihbar edilen mükellefler üzerindeki etkileri göz önüne alınarak önüne geçilmelidir. 1931 tarihli 195 sayılı Kanun yeniden gözden geçirilmeli, güncelleştirilmeli ve vergi ihbar sistemini daha etkin kılacak hale dönüştürülmelidir.

Kaynakça

Kızıl, Erkan (2019). Türk Vergi Sisteminde İhbar İkramiye Müessesesi, Vergi Raporu, Sayı: 238.

Şenyüz Doğan, Mehmet Yüce, Adnan Gerçek (2017). Vergi Hukuku (Genel Hükümler), Ekin Yayınları, Bursa.

Şenses, Nevzat (2017). "Vergi Denetiminde İhbar Müessesesi ve Etkinliği, https://vergialgi.net/vergi-denetiminde-ihbar-muessesesi-ve-etkinligi, erişim tarihi, 14.09.2019.

Uğur, Hüsamettin (2013). "Suçların İhbarı ve İhbarcıların Korunması", TBB Dergisi (108).

Uzun, Fatih (2017). "Vergi İhbarı ve İhbar İkramiyesi", Vergi Raporu, Sayı:216.

1905 Sayılı Menkul ve Gayrimenkul Emval ile Bunların İntifa Hakları ve Daimi Vergiler Mektumatı Muhbirlerine Verilecek İkramiye Hakkında Kanun, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1905.pdf, erişim tarihi; 14.09.2019.

3071 Sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3071.pdf, erişim tarihi; 22.08.2019.

https://www.luggat.com/, erişim tarihi; 12.09.2019.

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2018/2018_faaliyet_raporu.pdf

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2012/faaliyetraporu2012.pdf,

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2013/2013_Faaliyet_Raporu.pdf

GENÇ OLMANIN BİR BAŞKA AVANTAJI: GENÇ GİRİŞİMCİ MALİ TEŞVİKİ

Hayriye IŞIK*

Özet

Ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlamak için kullanılan maliye politikası araçlarından biri de teşvik politikasıdır. Ekonomik istikrarın sağlanması, sanayileşmenin hızlanması, etkin ve adil bir gelir dağılımının sağlanması, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi, istihdamın artırılması, sürdürülebilir büyümenin sağlanması konusunda amaçları olan teşvikler ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullara göre yapılandırılmaktadır.

Genç bir nüfusa sahip olan Türkiye'de genç girişimcilerin devletçe desteklenmesi yönünde son dönemlerde adımlar atılmaya başlanmıştır. Genç nüfusun ekonomik hayata girişimci olarak teşvik edilmesi, genç fikirlerin ve dinamizmin ekonomiye canlılık kazandırması, istihdama ve büyümeye katkı sağlaması yolunda olanak sağlayacak uygulamalardan birisi de genç girişimcilerin Gelir Vergisi kapsamında kazançlarına vergi istisnası ile genç girişimciler için sigorta prim teşvik uygulamasıdır. Bu çalışmada mevcut hükümler çerçevesinde gençlerin girişimci olmasına fırsat sağlayacak teşvik kapsamı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Mali Teşvik, Vergi İstisnası.

THE ANOTHER ADVANTAGE OF BEING YOUNG: YOUNG ENTREPRENEUR FISCAL INCENTIVE

Abstract

Incentive policy is one of the fiscal policy instruments used to ensure economic growth and development. The incentives are structured according to the socio-economic conditions of the country for achieving economic stability, accelerating industrialization, regulating income distribution, eliminating regional inequalities, increasing employment and ensuring sustainable economic growth.

Some steps have been taken to support young entrepreneurs that has a young population in Turkey. One of the policies is tax exemption to the earnings of young entrepreneurs in Income Tax and insurance premium incentives for young entrepreneurs that encourages the young population as an entrepreneur to the economic life, that young ideas and dynamism bring vitality to the economy and contribute to employment and growth is one of the policies.

In this study, the scope of incentives are examined that will enable young people to become entrepreneurs are examined within the framework of the existing law.

Keywords: Entrepreneurship, Fiscal Incentive, Tax Exemption.

I. Giriş

Girişimcilik ekonomik büyüme ve kalkınmanın itici güçlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Girişimci olmanın bireye kazandırdığı faydalar yanında topluma kazandırdığı faydalar da vardır. Bunlar ekonomik, mali, sosyal faydalar şeklinde kendini gösterir. İstihdam yaratmak, üretim yönüyle milli geliri büyütmek, genel ve yerel olarak ekonomiyi canlandırmak, mal ve hizmet çeşitliliğini arttırmak ve tüketici memnuniyeti oluşturmak, sosyal sorumluluk kapsamında çevreye katkıda bulunmak, vergi gelirlerini arttırmak gibi. Bir çok ekonomide girişimciliği özendirmek adına çeşitli düzenlemeler yapılmaktadır. Bu çalışmada, devletçe girişimcilere mali teşvik verilmesi (elde edeceği vergi gelirinden vazgeçmesi anlamına da gelen vergi harcaması), vergi istisnası ele alınmakta ve gelir vergisi kapsamında ilk defa ticari, zirai, ve mesleki faaliyette bulunan genç girişimcilerin hangi koşullar dahilinde bu istisnadan faydalanacakları değerlendirilmektedir.

* Doç. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Maliye Bölümü, hisik@nku.edu.tr

II. Girişimci

Mevcut sermayesini yatırıma dönüştüren, mal ve hizmet üretmek ya da pazarlamak yoluyla gelir etmeyi hedefleyen ama en önemlisi de zarar riskini göze alarak bunu gerçekleştirebilen kişilere girişimci denir. Girişimci, üretim faktörlerinin kullanılmasını sağlayan, yapmış olduğu yeniliklerle üretkenliği arttıran, atıl üretim faktörlerini de harekete geçiren, diğer girişimcilere yol gösteren bir aktördür (Çetindamar, 2002: 18).

Girişimcilik ekonomik büyüme üzerinde yeni endüstriler oluşturma, rekabetin etkisiyle verimliliği arttırma, çıktı düzeyini yükseltme ve dolayısıyla istihdamı arttırma yönleriyle geliştirici etkiye sahiptir. Ekonomik büyümenin artışı, işsizliğin azalması, gelir dağılımının iyileştirilmesi anlamında sosyal refahın da artmasını sağlayacaktır. Bu anlamda girişimcilik ekonomide oluşturduğu yararlar zinciri ile sosyal ve iktisadi refahın artmasında katkıda bulunmaktadır (Özkul ve Örün, 2016:20).

Girişimci olmanın çeşitli amaçları ve zorlukları söz konusudur. İlk olarak, kar elde etmek olmak üzere, kendi işinin sahibi olmak, bağımsız çalışmak, toplumda statü elde etmek, kişisel tasarım ve fikirleri hayata geçirmek, yetenekleri ortaya koyabilmek gibi maddi ve manevi tatminleri elde etmek girişimciliğin temel hedeflerindendir. Bununla beraber bireyleri girişimci olmaktan alıkoyabilen zorluklar ya da engeller de söz konusudur ki bunların başında sermaye yetersizliği, zorlayıcı ekonomik koşullar, bilgi eksikliği, risk ortamı, mali uygulamalar gibi faktörler gelmektedir. Bu anlamda girişimcilere yapılan desteklerle engelleyici faktörlerin azaltılması olanağı sağlanabilir. Özellikle de genç nüfusun girişimciliğe özendirilmesinde destekler verilmesi cesaret verme, inovasyonu teşvik etme, genç insanların dinamiğine ekonomik işlerlik kazandırma, istihdama ve milli gelire katkıda bulunma açısından anlam kazanmaktadır.

III. Türkiye'de Genç Nüfus

Nüfus ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair süregelen tartışmalarda bazı görüşler, nüfus artışının büyüme üzerinde olumsuz etkileri üzerinde yoğunlaşırken, bazıları da tam tersine olumlu olduğu yönündedir. Son yıllarda ise, bu tartışmaların daha çok nüfus-yaş yapısındaki değişimler ve bunun sosyo-ekonomi üzerindeki etkileri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2018 yılında yayınladığı "İstatistiklerle Gençlik 2018" raporuna göre Türkiye nüfusunun % 15.8'ini 15-24 yaş grubu arasındaki genç nüfus oluşturmaktadır. Genç nüfusun sayısı 12.971.396 kişi olup, bu rakamın % 51.2'si genç erkek, % 48,8'i ise genç kadın nüfusuna karşılık gelmektedir.

İlgili yaş aralığında işsizlik oranı, 2018 yılında % 20.3 olarak gerçekleşmiş, genç erkeklerde işsizlik oranının % 17.6 , genç kadınlarda ise %25,3 olduğu belirtilmiştir Ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin oranı % 24.5 olup, bu oran genç erkeklerde % 15.6, genç kadınlarda ise % 33.6'dır (TÜİK, 2018).

Türkiye'de işsizlik oranı Temmuz 2018 yılında % 11 iken genç nüfus işsizlik oranı % 19.9'dur. 2019 yılında işsizlik oranı bir önceki yılın aynı dönemine göre 3.1 puan artış ile % 14.2 olarak gerçekleşmiştir. Genç nüfusta işsizlik oranı ise % 7.2 puanlık artış göstermiş ve % 27.1 olmuştur (TUİK, 2019).

Bu verilere göre genç nüfusta işsizlik oranının giderek arttığı ve bu artışın genel işsizlik oranına göre daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Aynı zamanda, gençlerin istihdama hem bireysel hem de toplumsal anlamda katkı sağlamaları açısından girişimci olmaları için özendirici, teşvik edici uygulamaları da gerekli kılmaktadır.

IV. Teşvik

Yatırımların teşvik edilmesine yönelik olarak kullanılan çok sayıda teşvik aracı veya teşvik enstrümanı bulunmaktadır. Ülkelerin bu araçların hangisini tercih edeceği ya da öncelik vereceği gelişmişlik düzeyine ve ekonomik kalkınma ihtiyaçlarına göre değişebilir. Bununla beraber, genel anlamda üç tür teşvik aracı uygulanmakta olup bunlar; nakdi ya da finansal teşvikler, mali/vergisel teşvikler ve diğer teşvikler şeklindedir (Yavan, 2011: 34).

Vergiler, devletin kamusal ihtiyaçların finansmanı sağlamak üzere birey ve kurumlardan zora dayalı olarak aldığı değerlerdir. Kamu gelir kaynağı olarak kullanılması için tahsili vergilerin mali amacına hizmet ederken, tasarrufları arttırmak, yatırımları teşvik etmek, istikrarsızlıkları gidermek, gelir dağılımını

düzenlemek, ekonomik büyümeyi hızlandırmak, bölgesel ve sektörel büyümeyi sağlamak gibi diğer amaçlara da aracılık eder.

Vergisel teşvikler, yatırımları teşvik etmek, yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye kazandırmak, işsizliğin azaltmak, belirli ekonomik sektörleri ya da faaliyet kollarını teşvik etmek ve bölgelerarası gelir ve kalkınma farklılıkları azaltmak amacıyla uygulanır. Vergi teşvik politikası, belirli bir kazanç ya da iradın vergi kapsamı dışında bırakılması (vergi istisnası), belirli kişilerin vergi kapsamı dışında tutulması (vergi muafiyeti), verginin çeşitli uygulamalarla ertelenmesi anlamında kullanılmaktadır. Teşvikler farklı türlerde olabilir; yatırım indirimi, hızlandırılmış amortisman uygulaması, yatırım sübvansiyonu, indirimli vergi oranı, vergi tatili gibi (Tekin, 2006: 301-304).

Vergi nihayetinde bireylerin gelirlerinde azalmaya yol açan, tasarruf ve yatırım kararlarını etkileyen, oluşturduğu gelir ve ikame etkisi ile davranışlarına yön veren bir faktör özelliğine sahiptir. Girişimci olmayı arzulayan kişilerin yatırım yapmalarında veya en azından başlangıç aşamasında vergi ödeme/ödeyememe endişelerine karşılık olarak vergisel teşvikler girişimciyi cesaretlendirme açısından etkili olabilir.

V. Genç Girişimci Kazançlarına Vergi İstisnası

A) 29.01.2016 tarihinde kabul edilen 6663 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun 10.02.2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu'na göre; ((193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu, Mükerrer 20.md.)

"*Ticari, zirai veya mesleki faaliyeti nedeniyle adlarına ilk defa gelir vergisi mükellefiyeti tesis olunan ve mükellefiyet başlangıç tarihi itibarıyla yirmi dokuz yaşını doldurmamış tam mükellef gerçek kişilerin faaliyete başladıkları takvim yılından itibaren üç vergilendirme dönemi boyunca elde ettikleri kazançlarının 75.000 Türk lirasına kadar olan kısmı aşağıdaki şartlarla gelir vergisinden müstesnadır.*

İşe başlamanın kanuni süresi içinde bildirilmesi,

Kendi işinde bilfiil çalışması ya da işin kendisi tarafından sevk ve idare edilmesi,

Faaliyetin adi ortaklık veya şahıs şirketi bünyesinde yapılması halinde işe başlama tarihi itibarıyla ortakların tamamının tüm şartları taşıması,

Faaliyeti durdurulan veya faaliyetine devam eden bir işletmenin ya da mesleki faaliyetin (ölüm nedeniyle faaliyetin eş ve çocuklar tarafından devralınması hali hariç olmak üzere) eş veya üçüncü dereceye kadar (bu derece dahil) kan veya kayın hısımlarından devralınmamış olması,

Mevcut bir işletmeye veya mesleki faaliyete sonradan ortak olunmaması.

İstisna kapsamındaki faaliyetlerden kazanç elde edilmemesi veya istisna haddinin altında kazanç elde edilmesi hallerinde dahi yıllık beyanname verilir.

Bu istisnanın, bu Kanunun 94 üncü maddesi uyarınca tevkif suretiyle ödenecek vergiye şumulü yoktur.

Bu maddenin uygulanmasına ilişkin usul ve esasları belirlemeye Maliye Bakanlığı yetkilidir."

B) Genç girişimciler için getirilen teşvik uygulamasının uygulanmasına ilişkin bazı hususlar 05.05.2016 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanan 292 Seri Nolu Genel Tebliğ ile açıklığa kavuşturulmuştur. Şöyle ki;

"*1) Mükelleflerin söz konusu istisnadan faydalanabilmeleri için işe başlamayı kanuni süresi içerisinde bildirmeleri gerekmektedir. İşe başlamanın kanuni süresi içerisinde bildirilip bildirilmediği hususu,* 4/1/1961 *tarihli ve 213 sayılı Vergi Usul Kanunu hükümleri çerçevesinde tespit edilir. İşe başlama bildiriminin Vergi Usul Kanununda yer alan süre içerisinde yapılmaması durumunda, söz konusu istisna hükmünden yararlanılamaz.*

2) İstisnadan yararlanılabilmesi için mükellefin kendi işinde bilfiil çalışması veya kendi işinde bilfiil çalışmadığı durumlarda ise işin kendisi tarafından sevk ve idare edilmesi gerekmektedir. Bir şahsın kendi işinde bilfiil çalışması, işinde ve bu işin gerektirdiği konularda fikri ve bedeni bir mesai sarf etmesidir. İşte bilfiil çalışılmasa dahi iş sahibi tarafından işin sevk ve idaresinin kendi elinde tutulması, işin yürütülmesiyle ilgili kararların alınması, planlanması veya denetiminin yapılması gibi durumlarda da istisna şartı ihlal edilmiş olmaz. Kendi işinde bilfiil çalışılması veya işin kendisi tarafından sevk ve idare edilmesi şartını sağlayan mükelleflerin, faaliyetin yürütülebilmesi için çırak, kalfa veya yardımcı işçi

çalıştırması istisna şartını bozmaz. Seyahat, hastalık, askerlik, tutukluluk ve hükümlülük gibi zaruri ayrılmalar dolayısıyla geçici sürelerde fiilen işin başında bulunulmaması halinde de söz konusu şart ihlal edilmiş olmaz.

3) Faaliyetin ortaklık olarak yürütülmesi: Adi ortaklık veya şahıs şirketi kurmak suretiyle faaliyette bulunan mükellefler de ayrı ayrı istisnadan yararlanabilir. Bu durumda mükelleflerin istisnadan yararlanabilmeleri için tüm ortakların ayrı ayrı istisna şartlarını taşımaları gerekmektedir. Ortaklardan herhangi birinin istisna şartlarını taşımaması halinde, diğer ortaklar da istisnadan faydalanamaz. Ölüm dolayısıyla eş ve çocuklar tarafından işletmenin veya mesleki faaliyetin devralınması halinde, devralan eş veya çocuklar istisnaya ilişkin şartların tamamını taşımaları kaydıyla, ölen mükellefin istisnadan faydalanıp faydalanmadığına bakılmaksızın devralan eş veya çocuklar istisnadan üç vergilendirme dönemi boyunca yararlanır. Mükelleflerin mevcut bir işletmeye veya mesleki faaliyete sonradan ortak olmaları durumunda istisnadan yararlanmaları söz konusu olmaz.

4) İstisnadan, 6663 sayılı Kanunun Resmî Gazete'de yayımlandığı 10/2/2016 tarihinden itibaren ticari, zirai veya mesleki faaliyet nedeniyle adlarına ilk defa gelir vergisi mükellefiyeti tesis olunanlardan Kanunda öngörülen şartları taşıyanlar yararlanır. Dolayısıyla bu tarihten önce işe başlayan mükelleflerin söz konusu istisnadan yararlanmalarına imkân bulunmamaktadır.

5) İstisna şartlarını sağlayan mükelleflerce daha sonra herhangi bir nedenle faaliyetin terk edilmesi durumunda, terk tarihine kadar elde edilen kazançlar dolayısıyla istisnadan yararlanılır. Faaliyet terk edildikten sonra istisna kapsamındaki söz konusu faaliyetlere tekrar başlanılması halinde ise adlarına ilk defa gelir vergisi mükellefiyeti tesis olunması şartı ihlal edilmiş sayılacağından bu istisnadan yararlanılamaz.

6) İstisnadan yararlananların, yararlanma süresi içerisinde faaliyetlerini ticari, zirai ya da mesleki faaliyet olarak değiştirmesi veya faaliyet konusunda değişiklik yapmaları durumlarında, istisnadan kalan süre kadar yararlanmaları mümkündür.

7) İstisna, her vergilendirme döneminde yıllık 75.000 Türk lirası olarak uygulanacak olup bir vergilendirme döneminde istisna tutarının altında kazanç elde edilmesi durumunda ise istisnadan yararlanılmayan tutar ertesi yıla devredilmez. İstisna, her durumda ticari, zirai veya mesleki faaliyeti nedeniyle ilk defa gelir vergisi mükellefiyetinin tesis olunduğu dönemden başlamak üzere üç vergilendirme dönemi ile sınırlı olup önceki faaliyete devam edilirken yeni bir faaliyete başlanılması istisna süresini uzatmaz.

8) Bu istisnanın, Gelir Vergisi Kanununun 94 üncü maddesi uyarınca tevkif suretiyle ödenecek vergiye etkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla, Gelir Vergisi Kanununun 94 üncü maddesinin birinci fıkrası kapsamında bulunanlar tarafından, istisnadan yararlananlara tevkifat kapsamında ödeme yapılması durumunda, gelir vergisi tevkifatı yapılması gerekmektedir.

9) İstisna kapsamındaki faaliyetlerden kazanç elde edilmemesi veya istisna haddinin altında kazanç elde edilmesi hâllerinde dahi yıllık beyanname verilir." hükmü gereği, istisnaya konu kazancın elde edilmesi sırasında tevkif edilen vergilerin tamamı beyanname üzerinden hesaplanan gelir vergisinden mahsup edilebilir. *Mükellefler tarafından yıllık gelir vergisi beyannamesinin gelir bildirimi tablolarına istisna düşüldükten sonra kalan tutar yazılır.*

10) İstisnadan yararlanan ticari kazanç sahipleri ile serbest meslek erbabının (basit usulde vergilendirilenler, Gelir Vergisi Kanununun 42 nci maddesi kapsamında kazanç elde edenler ve noterlik görevini ifa ile mükellef olanlar hariç) geçici verginin hesabında da söz konusu istisnayı dikkate alacakları tabiidir.

11) Kazanç istisnasından yararlanan mükellefler beyana tabi başka bir gelirlerinin olması durumunda da ticari, zirai ve mesleki kazançları dolayısıyla istisnadan yararlanabilirler."

VI. Genç Girişimcilere Sağlanan Sigorta Prim Teşviki

Genç girişimcilere tanınan vergi istisnasını destekleyici bir düzenleme de sigorta primlerinin devletçe karşılanacak olmasıdır. 18.05.2018 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 7143 sayılı Kanun ile 5510 sayılı Kanununun 81.maddesine eklenen (k) fıkrasına ilişkin uygulama esasları 19.07.2018 tarihli ve 2018/28 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Genelgesinde açıklanmıştır. Buna göre; (SGK, 28 Sayılı Genelge)

"31.12.1960 tarihli ve 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununun mükerrer 20. maddesi kapsamında genç girişimcilerde kazanç istisnasından faydalanan ve mükellefiyet başlangıç tarihi itibariyle 18 yaşını

doldurmuş ve 29 yaşını doldurmamış olanlardan, bu Kanunun 4. maddesinin birinci fıkrasının (b) bendinin (1) numaralı alt bendi kapsamında 1.6.2018 tarihinden itibaren ilk defa sigortalı sayılan gerçek kişilerin primleri, 1 yıl süreyle 82. madde uyarınca belirlenen prime esas kazanç alt sınır üzerinden Hazinece karşılanır. Adi ortaklıklar ve şahıs şirket ortaklıklarında sadece bir ortak bu fıkra hükmünden yararlandırılır. " hükmü yer almaktadır.

31.12.1960 tarihli ve 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununun mükerrer 20. maddesi kapsamında genç girişimcilerde kazanç istisnasından faydalanan ve mükellefiyet başlangıç tarihi itibariyle 18 yaşını doldurmuş ve 29 yaşını doldurmamış olanlardan, 5510 sayılı Kanunun 4. maddesinin birinci fıkrasının (b) bendinin (1) numaralı alt bendi kapsamında 1.6.2018 tarihinden itibaren ilk defa sigortalı sayılan gerçek kişiler ile adi ortaklıklar ve şahıs şirket ortaklıklarında sadece bir ortak söz konusu teşvikten yararlandırılır.

İşe başlamanın 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununun mükerrer 20. maddesi gereği olarak kanuni süresi içinde bildirilmiş olması gerekmektedir. Sigortalının işe başlamasını kanuni süresinde bildirmiş olmasına rağmen Kurumumuzca sonradan geriye dönük tescil işlemi yapılması halinde vergi kaydının başladığı tarih itibariyle sigortalı prim teşvikinden faydalandırılacaktır.

Kendi işinde bilfiil çalışılması veya işin kendisi tarafından sevk ve idare edilmesi gerekmektedir. (Çırak, kalfa veya yardımcı işçi çalıştırmak ya da seyahat, hastalık, askerlik, tutukluluk ve hükümlülük gibi zaruri ayrılmalar dolayısıyla geçici olarak işinde bilfiil çalışmamak bu şartı bozmaz.)

Faaliyetin adi ortaklık veya şahıs şirketi bünyesinde yapılması hâlinde, sadece bir ortak, bu ortaklar arasından da en genç olanı faydalanacaktır. Sigortalıların, prim teşvikinden faydalanabilmeleri için tüm ortakların ayrı ayrı teşvik şartlarını taşımaları gerekmektedir. Ortaklardan herhangi birinin teşvik şartlarını taşımaması halinde, diğer ortaklar da sigorta prim teşvikinden yararlanamayacaktır.

Ölüm nedeniyle faaliyetin eş ve çocuklar tarafından devralınması hâli hariç olmak üzere, faaliyeti durdurulan veya faaliyetine devam eden bir işletmenin ya da mesleki faaliyetin eş veya üçüncü dereceye kadar (bu derece dâhil) kan veya kayın hısımlarından devralınmamış olması gerekmektedir."

VII. Sonuç

Türkiye'de gençlerin girişimci olmalarını teşvik amacıyla getirilen Genç Girişimci Vergi İstisnası, girişimcilerin faaliyete başladıkları yıldan itibaren üç vergilendirme dönemi süresince elde ettikleri kazançlarının yetmiş beş bin liraya kadar olan kısmının vergi dışında bırakılmasına yöneliktir. İstisnadan mükellefiyete başlangıç tarihi itibariyle yirmi dokuz yaşını doldurmamış olan tam ve gerçek kişiler faydalanmakta olup, dar mükellefler kapsam dışında tutulmuştur. Faaliyetin adi ortaklık ya da şahıs şirketi ortaklığı halinde yapılması durumunda ortakların tümünün işe başlama tarihi itibariyle tüm şartlara sahip olması gerekir. Ayrıca işetme veya ortaklığa sonradan ortak olunması halinde yeni ortağın istisnadan yararlanma hakkı bulunmamaktadır. Bunun haricinde, sermaye şirket ortakları için istisna uygulanmamaktadır. Basit usule tabi olan ticari mükellefler de aynı şartlar altında mevcut hükümlerden faydalanabilir. Bu kapsamdaki mükelleflere 01.01.2016 tarihinden beyan ettikleri kazançlarının sekiz bin liralık kısmına indirim yapabilmesi imkanı getirilmiştir. Ancak, söz konusu mükellefler genç girişimcilere ilişkin kazanç istisnası ile sekiz bin liralık indirim hakkından birlikte faydalanamazlar.

Vergi istisnasından daha az süreyi kapsamakla beraber, sigorta prim teşviki de bir yıllık sigorta primlerinin girişimcilerden alınmaması şeklinde uygulamaya geçmiştir. Bu anlamda genç girişimci kazanç istisnasını destekleyici bir teşviktir. Ortaklık şeklinde bir faaliyet halinde ise sadece en genç ortak prim teşvikinden faydalanabilecektir.

Genç girişimcilerin mevcut şartlar altında kazançlarına vergi istisnası getirilmiş olsa da vergi tevkifatı açısından kısıtlama getirilmemiştir. Girişimciliğin daha fazla teşvik edilmesi açısından bu uygulamada yaş sınırı yükseltilebilir. Çalışmayan genç nüfus sayısı içinde kadınların oranı daha yüksektir. Bu anlamda kadın girişimcilere pozitif ayrımcılık ile ilave destekler getirilebilir veya istisna miktarı arttırılabilir. İstisna kapsamının diğer ortaklık türlerindeki genç girişimci mükellefleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi kurumsallığı da teşvik etmesi açısından faydalı olabilir. Ayrıca genç girişimciler için faaliyete geçtikten sonra elde ettiği kazancına göre sağlanan bu imkan, faaliyet öncesinde sağlanacak mali desteklerle arttırılmalıdır.

Kaynakça

Çetindamar, Dilek (2002). "Türkiye'de Girişimcilik", TÜSİAD, Yayın No: TÜSİAD-T/2002-12/340, İstanbul.

Özkul, Gökhan ve Emre Örün (2016). "Girişimcilik ve İnovasyonun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Araştırma", Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi, Cilt: 5, Sayı:2, Aralık.

Tekin, Ahmet (2006). "Vergi Teşvikleri ve Ekonomik Etkileri", Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 16, Aralık.

Türkiye İstatistik Kurumu, "İstatistiklerle Gençlik", Haber Bülteni,Sayı: 30723, 16.05.2019.

Türkiye İstatistik Kurumu, "İşgücü İstatistikleri", Haber Bülteni,Sayı: 30687, 15.10.2019.

Yavan, Nuri (2011). "Teşviklerin Sektörel ve Bölgesel Analizi", Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları, Yayın No: 27, Ankara.

193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu

6663 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

292 Seri Nolu Gelir Vergisi Genel Tebliği

2018/28 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Genelgesi

DEVLET BÜTÇELERİNDE GÖRÜNMEZLERİ GÖRÜNÜR KILMAK: SOSYAL BÜTÇELEME VE BİR TAHLİL

Gamze Yıldız ŞEREN KURULAR[*]

Simla GÜZEL[**]

Özet

Bütçeler bir ülkenin gelecek planlarını inşa eden ve gerek harcama gerek gelir politikalarına yön veren belgelerdir. Bu kapsamda bu belgeler ile alınacak kararlar o ülkede yaşayan insanların yaşam standartları üzerinde de son derece etkili birer faktöre dönüşebilmektedir. Sosyal bütçeleme, ulusal finansal planlama ve sosyal politika arasındaki önemli kesişimdeki karar alma sürecini destekleyen bir bütçelemedir. Burada dikkat çekilmek istenen toplumda görünmez olan (dezavantajlı kesim) insanların görünür kılınması adına bütçeden ayrılan payların "fark yaratacak" bir seviyeye çekilmesi yolu ile üretilecek sosyal politikaların bütçelere yansıtılmasının önemidir. Bu noktada hükümetlerin ekonomik ve politik önceliklerini yansıtan politik ifadeleri olan kamu bütçeleri; eşitsizlikleri ortadan kaldıracak ve kamu kaynakları yolu ile bunlarla mücadele edecek önemli bir kamu eylem aracıdır. Sosyal bütçeleme de hükümeti insan hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği taahhütlerinden sorumlu tutmak için önemli bir seçenektir ve hükümetler söz konusu taahhütleri kamu kaynaklarının dağıtımı, üretimi ve kullanımı üzerinden sağlamaktadır. Özü itibariyle sosyal bütçeleme yalnızca dezavantajlı kesime yönelik harcamalar değildir. Eğitim, sağlık hizmetleri, çevre koruma, kültür gibi hizmetlerde de yapılan harcamalar birer sosyal harcamadır. Bu çalışma dezavantajlı kesime odaklanmaktadır. Bu bağlamda yerel yönetimlerin sosyal hizmet sunumunda halka en yakın hizmet sunan birim olması sebebiyle önemi vurgulanmıştır. Ayrıca Toplum zihin yapısının dezavantajlı kesimi görünür kılmayı elzem görecek dönüşümü, mali kaynak yaratılması, STK-Üniversite-Medya işbirliğinin artırılması ve kamu spotları ile toplumda bu kesime yönelik farkındalık yaratılması diğer çözüm önerilerindendir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bütçe, sosyal politika, kamu harcamaları, dezavantajlı grup, sosyal hizmet

MAKING THE INVISIBLE VISIBLE IN GOVERNMENT BUDGETS: SOCIAL BUDGETING AND AN ANALYSIS

Abstract

Budgets are documents that build the future plans of a country and guide both expenditure and income policies. In this context, the decisions to be taken with these documents can turn into a highly effective factor on the living standards of the people. Social budgeting is a budgeting that supports the decision-making process between national financial planning and social policy. In this case, it is desired to draw attention; the importance of reflecting the social policies to be produced by reducing the shares allocated from the budget to a level that will make a difference in order to make people invisible (disadvantaged) in the society visible. At this point, public budgets, which are political statements reflecting the economic and political priorities of governments; It is an important means of public action that will eliminate inequalities and combat them through public resources. Social budgeting is an important option to hold the government accountable for human rights and gender equality commitments, and governments provide these commitments through the distribution, production and use of public resources. social budgeting is not just for the disadvantaged. Expenditures in education, health services, environmental protection and culture are social expenditures. This study focuses on the disadvantaged group. In this context, local administrations are very important in providing social services as they are the closest service unit to the public. In addition, the transformation of the social mind structure, which would make the disadvantaged segment visible, the creation of financial resources, increasing NGO-University-Media cooperation, and raising public awareness on this segment are among other solutions.

Key Words: Social budget, social policy, public expenditure, disadvantaged group, social service

Giriş

Bir devletin bir yıllık yol haritasını gelirler ve giderler temelinde gösteren belgelere bütçe denilmektedir. Bütçeler teknik özelliklerinden öte insani de pek çok özellik yüklenmiştir. Çünkü dünya

[*] Dr. Öğrt. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İİBF, Maliye, gyseren@nku.edu.tr

[**] Dr. Öğrt. Üyesi,Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İİBF, Maliye, simlaguzel@nku.edu.tr

genelinde insanı geliştirmenin, refah seviyesini artırmanın ortaya çıkartacağı pozitif dışsallıklar tüm toplumun lehine bir netice ortaya koymaktadır. Bu felsefeden hareketle devlet bütçelerinin sosyal niteliklerle donanarak, sosyal amaçlar doğrultusunda kamu harcamalarına rol ve öncelik vermesi de sosyal bütçe kavramını ortaya koymaktadır. Sosyal bütçe; eğitim, sağlık ve sosyal koruma gibi harcama kalemlerinin yanı sıra dezavantajlı grup olarak nitelendirilebilecek yaşlı, engelli, çocuk ve kadın gibi toplumdaki bireylere de duyarlı harcamalar yapmaktadır. Sosyal bütçeleme sosyal olarak nitelendirilebilecek harcamaların yer aldığı bütçe olarak da tanımlanabilir. Bu çalışmada öncelikle Türkiye'deki sosyal harcamalar mercek altına alınmıştır. Ancak önemle vurgulanmak istenen sosyal kamu hizmetlerinde yerel yönetim birimlerinin (halka en yakın hizmet birimi olmasından mütevellit) toplumun dışlanan kesimlere kamusal politika üretmedeki sorumluluğu ve önemine dikkatin çekilmesidir.

Çalışma 4 ana bölümde ele alınmıştır. Buna göre ilk olarak sosyal bütçeleme ile ilgili temel kavramlara ve tarihsel gelişime yer verilmiş, ikinci bölümde sosyal harcamalar ve Türkiye'de sosyal nitelikli kamu harcamalarına yer verilmiş, üçüncü bölümde dezavantajlı grup mercek altına alınmış, son bölümde ise yerel yönetimlerin sosyal hizmet ve dezavantajlı kesime duyarlı politikalar üretmedeki rolü ve önemi vurgulanmıştır.

1.Sosyal Bütçeleme: Tanım ve Kapsam

Bir maliye politikasının amacı yoksullukla mücadele etmek, gelir dağılımında adaletin temini veyahut diğer sosyal amaçları hayata geçirmek olabilmektedir. Bu kapsamda kullanılan en mühim maliye politikası aracı ise sosyal bütçedir. Devletlere göre değişim sergileyebilen sosyal bütçelerin sınırlarının belirlenmesi sorunlu bir alana işaret etmektedir. Şöyle ki kimi araştırmalara göre sosyal bütçeden kasıt sosyal koruma hizmetleri iken (Tüğen ve Eroğlu, 2017: 32) kimi araştırmalara göreyse (Erdoğdu ve Yenigün, 2008) eğitim, sağlık, din, kültür, çevre hizmetleri de bu kapsamda değerlendirilmektedir. 1950'li yıllarda *bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler* görüşünü bırakan devlet eğitim, sosyal güvenlik, sağlık gibi yatırımlarını artırarak bireyin yaşam düzeyini yükseltmek istemiştir. Keynesyen yaklaşımı benimseyen ülkeler de (gelişmiş ya da azgelişmiş) sosyal harcamalarının payını kamu harcamaları içerisinde artırmak istemişlerdir (Koray, 2008: 81-83).

Neoliberal döneme kadar devam eden süreçte görece gelir eşitsizliğine duyarlı politikalar üretilerek kamu harcamaları bu kapsamda şekil almıştır. Sendikal haklar, sosyal harcamalarda ve ücretlerde (görece) görülen artışlar bu sürece örnek teşkil etmektedir. 1970'li yıllarda yaşanan krizden sosyal devlet anlayışının sorumlu tutulması, devletin gerek sosyal gerek iktisadi etkinliğinin eleştirel bir unsur olarak görülmesiyle neticelenmiştir. 1980 sonrası hakim politika anlayışı ve üretiminde söz sahibi olan uluslar arası örgüt ve şirketler beraberinde sosyal problemleri de getirmişlerdir. Yapısal uyum programları da bu kapsamda değerlendirilebilir (Kayalıdere ve Şahin, 2014: 61). Söz konusu süreçle beraber sosyal devlet felsefesinin kan kaybetmesi alt gelir gruplarının durumunu kötüleştirmiş, böylece neoliberal politikalar ve sosyal devlet anlayışının paralel politikalar üretebilmesi sorunlu bir hal almıştır (Özer, 2015: 85).

Kamusal hizmet dağılımında en önemli araç olan bütçeler küreselleşme ile beraber bir paradigma değişimi sürecine girmiştir. Buna göre yalnızca teknik değil performans ve teşvik gibi unsurlar da bir bütçenin yüklenmesi gereken en önemli misyonlardan bir tanesidir. Aşağıdaki tabloda bütçedeki paradigma değişimi gözlemlemek mümkündür:

Tablo 1: Kamu Bütçesinde Paradigma Değişimi

Eski Paradigma	***Yeni Paradigma***
Geleneksel Bütçeleme	Kamu Harcama Yönetimi
Bütçe süreci	Bütçe politikaları ve kurumları
Kurallar	Teşvikler
Girdiler	Çıktılar
Uyum	Performans
Merkezi kontrol	Ademi merkeziyetçi sorumluluk
Bürokratik saydamsızlık	Şeffaflık ve hesap verilebilirlik

Kaynak: Gore, 2010, s.2.

Sosyal bütçeleme (Gore, 2010: 2), sosyal önceliklerin ve hakların bütçe kaynaklarının dağılımında, bütçe yapım sürecinde, harcamalarda ve de izleme süreçlerine entegre edilmesidir. Scholz, Cichon ve Hagemejer (2000) yaptıkları çalışmalarında sosyal bütçenin iki temel bileşenine dikkat çekmişlerdir. Bunlardan ilki metodolojik olarak bir ülkenin sosyal koruma sisteminin gelir ve giderlerinin bir araya getirilmesidir. Söz konusu çalışmada buna sosyal muhasebe sistemi (SMS) denilmiştir. İkinci bileşen ise sosyal bütçedir. Bu da bir dönemdeki bütçe projeksiyonunu veyahut sosyal harcama ve gelir simülasyonlarını kapsamaktadır. Orta ve uzun vadeli planlamadaki kritik yönü temsil eden sosyal bütçe SMS kurulması ve projeksiyonun yapılması sonucu tamamlanmış olup, klasik bir devlet bütçesi olarak ele alınmamaktadır.

Sosyal bütçe her seviyedeki kamu harcamalarıyla sosyal harcamaların finansmanı için tahsis edilebilecek gelirlerini kapsamaktadır. Bunun yanı sıra devletin örneğin bir kamusal yetkiyle özel sektörün hane halkına transfer yapmasını zorunlu tutması durumu da sosyal bütçeye dahil edilebilmektedir. Bu kapsamda sosyal bütçelerin ulusal yapısı sosyal koruma sistemleri, organizasyon yapısı gibi hususlara göre değişim sergileyebilmektedir. Buna karşın sosyal bütçelerde temsil edilen kimi unsurlar söz konusudur (Scholz, Cichon ve Hagemejer, 2000: 4-5). Bu kapsamda sosyal bir bütçe eşit, verimli, hesap verilebilir ve dengeleyici olmalıdır. Ayrımcılık yapmamalı, gelir dağılımı üzerinde pozitif etkilere sahip olmalı, şeffaf süreçler yürütmeli ve sosyal koruma politikasını benimsemelidir (Gore, 2010: 5). Sosyal bütçelemenin iki temel amacı vardır. Bunlardan bir tanesi sosyal bütçenin finansal planlama sürecinin bir parçası olmasıdır. Bir diğeri de genel olarak planlama sürecinin bir parçası olmasıdır. Bu sebeplerden dolayı sosyal bütçeleme finansal planlamada makro bir araçtır **(**Scholz, Cichon ve Hagemejer, 2000: 7)

2. Sosyal Harcamaların Tasnifi

Nadaroğlu (1998:167) bir kamu harcamasının sosyal bir niteliğe sahip olabilmesinin amacına göre belirlenebileceğini ifade etmiştir. Bu kapsamda sosyal harcamalar reel ve transfer giderleri kapsamında olabilir. Satın alma gücü düşük olanlara yönelik transfer harcamaları da, kamu sağlığını iyileştirmek de, genel kültür seviyesini yükseltmek için reel harcama yapmak da amaç bakımından sosyal bir nitelik taşımaktadır. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) istatistiki terimler sözlüğüne göre sosyal harcamalar (OECD); refahı olumsuz olarak etkileyen koşullar altında hane halkı ya da bireylere yönelik fayda sağlayacak mali katkılardır ve karşılıksızdır. Bunlar nakit transferi olabileceği gibi hizmetin ayni sunulması da olabilir. Sosyal harcamaların temel kimi fonksiyonları bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür (Erdoğdu ve Yenigün, 2008: 21-25)**:**

- Sosyal gereksinimleri karşılama
- Sosyal sorunlara çözüm üretilmesi
- Gelir dağılımının düzeltilmesi
- Yoksulluğun azaltılması
- Dezavantajlı kesimin dikkate alınarak ayrımcılığın ortadan kaldırılması

Ülkelere göre değişim arz edebilmekle beraber sosyal bütçelerde temsil edilen çekirdek unsurların yer aldığı tablo ise aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2: Sosyal Harcamaların Çekirdek Unsurlarının Tasnifi

İstihdama Bağlı Sosyal Güvenlik Harcaması	*Kamu Tarafından Finanse Edilen Sosyal Koruma Harcaması*	*Sosyal Koruma Harcamalarına Dayalı Özel Sektör Ya Da Toplu Sözleşmeler*
*Emekli Maşları	*Aile Yardımları	*Diğer Kurumsal Temelli Sosyal Faydalar
*İşsizlik Yardımlar	*Vergi Avantajları	*Bireysel Emeklilik
*Sağlık Hizmeti	*Sağlık Hizmeti	
	*Sosyal Hizmetler	

Kaynak: (Scholz, Cichon ve Hagemejer, 2000: 5)

OECD'ye göre sosyal amaçlı vergi indirimleri sosyal harcamalar kapsamında olup, sosyal harcama kapsamında nitelendirilen harcamalar şu şekildedir (Karabacak, 2013,s.155):

- Emekli Aylık Ve Hizmetleri
- Engelli Hizmetleri
- Aileye Yönelik Vergi İndirimleri
- Evlilik Gelir Desteği
- İlaç, Tedavi, Bakım
- İlköğretim Seviyesine Dek Sunulan Ayni/Nakdi Hizmetler
- Emek Piyasasıyla İlgili Teşvikler
- Konut Kira Sübvansiyonları

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sosyal harcamalara ayrıca çevresel kamu harcamaları, temel gıda sübvansiyonları ve ayrımcılığa yönelik harcamaları da dahil etmektedir (Karabacak, 2013,s.155). Türkiye için hangi harcamaların sosyal harcama olarak nitelendirileceği hususu Erdoğdu'nun (2008) TESEV için hazırlamış olduğu raporda detaylı olarak belirtilmiştir. Buna göre farklılıklar olmakla beraber sosyal harcama olarak nitelendirilebilecek harcama türleri şu şekildedir:

- Eğitim
- Sağlık
- Çevre Koruma
- Sosyal Güvenlik ve sosyal yardım
- Dinlenme, din, kültür
- İskan ve toplum refahı[1]
- Diğer sosyal hizmetler[2]

Ülkeler ve kurumlar arasında metodolojik farklılıklar söz konusu olsa da sosyal kamu harcamalarının felsefesinin hemen hemen aynı olduğunu ifade etmek mümkündür.

2.1. İstatistiklerle Türkiye'de Sosyal Harcamalar

Toplumsal dayanışmanın devlet eli ile kurulması kendisini sosyal politika ve refah devleti uygulamalarıyla ortaya çıkarmaktadır. Buna göre harcamaların yanı sıra regülasyon, teşvik, yasak ve cezalar, vergiler de sosyal politika araçları olarak sınıflandırılmaktadır. Fakat başta eğitim, sağlık, sosyal hizmet gibi programlar kaynak gerektirmektedir (Karabacak, 2013:147-148). Buna göre aşağıda yer alan tablolarda Türkiye'deki sosyal harcama istatistikleri yer almaktadır.

Tablo 3: Kamu Kesimi Sosyal Harcama İstatistikleri (2004-2010)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
(CARİ FİYATLARLA, MİLYON TL)							
EĞİTİM (3)	18.204	20.837	23.190	26.912	32.018	37.346	44.011
SAĞLIK (4)	21.888	24.201	30.319	34.864	41.066	47.954	50.616
SOSYAL KORUMA	39.318	47.457	56.266	62.847	69.297	79.580	93.074
Emekli Aylıkları ve Diğer Harcamalar (5)	35.345	42.432	48.298	56.221	62.503	71.798	83.312
Sosyal Yardım ve Primsiz Ödemeler (6)	1.492	2.632	5.242	4.008	4.810	6.699	7.758
Doğrudan Gelir Desteği Ödemeleri	2.480	2.393	2.725	2.618	1.984	1.083	2.004
TOPLAM	79.409	92.495	109.774	124.623	142.381	164.880	187.702
(GSYH'YA ORAN, YÜZDE)							
EĞİTİM (3)	3,2	3,1	2,9	3,1	3,2	3,7	3,8
SAĞLIK (4)	3,8	3,6	3,8	4,0	4,1	4,8	4,4
SOSYAL KORUMA	6,8	7,0	7,1	7,1	7,0	8,0	8,0
Emekli Aylıkları ve Diğer Harcamalar (5)	6,1	6,3	6,1	6,4	6,3	7,2	7,2
Sosyal Yardım ve Primsiz Ödemeler (6)	0,3	0,4	0,7	0,5	0,5	0,7	0,7
Doğrudan Gelir Desteği Ödemeleri	0,4	0,4	0,3	0,3	0,2	0,1	0,2
TOPLAM	13,8	13,7	13,9	14,2	14,3	16,5	16,2

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı

[1] Su temini ve sokak aydınlatması hizmeti gibi

[2] Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü ve Türkiye Bilimler Akademisi Başkanlığı gibi kurumların yapmış oldukları genel kamu hizmetleri

Tablo 4: Kamu Kesimi Sosyal Harcama İstatistikleri (2011-2018)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 (1)	2018 (2)
(CARİ FİYATLARLA, MİLYON TL)								
EĞİTİM (3)	51.596	60.155	68.385	79.595	91.336	108.880	118.920	130.753
SAĞLIK (4)	56.492	61.667	69.544	77.189	86.185	98.551	112.452	126.760
SOSYAL KORUMA	110.248	127.461	146.451	164.626	192.688	236.250	263.385	292.861
Emekli Aylıkları ve Diğer Harcamalar (5)	96.855	112.312	129.216	145.670	168.268	207.485	232.587	259.398
Sosyal Yardım ve Primsiz Ödemeler (5)	11.388	12.948	15.036	16.551	21.810	25.995	28.068	29.825
Doğrudan Gelir Desteği Ödemeleri	2.005	2.201	2.199	2.406	2.610	2.771	2.730	3.637
TOPLAM	218.336	249.283	284.381	321.409	370.209	443.681	494.756	550.374
(GSYH'YA ORAN, YÜZDE)								
EĞİTİM (3)	3,7	3,8	3,8	3,9	3,9	4,2	3,9	3,8
SAĞLIK (4)	4,1	3,9	3,8	3,8	3,7	3,8	3,7	3,7
SOSYAL KORUMA	7,9	8,1	8,1	8,1	8,2	9,1	8,7	8,5
Emekli Aylıkları ve Diğer Harcamalar (5)	6,9	7,2	7,1	7,1	7,2	8,0	7,7	7,5
Sosyal Yardım ve Primsiz Ödemeler (5)	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9	1,0	0,9	0,9
Doğrudan Gelir Desteği Ödemeleri	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
TOPLAM	15,7	15,9	15,7	15,7	15,8	17,0	16,3	16,0

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

1.Gerçekleşme Tahmin

2.Program

Yukarıdaki tablolardan da görülebileceği üzere eğitim, sağlık ve sosyal koruma temel sosyal harcama kalemleri olarak nitelendirilmektedir. Sosyal koruma kendi içerisinde emekli aylıkları, sosyal yardım ve gelir destekleri gibi kalemleri de barındırmaktadır. GSYH içerisindeki paylarına baktığımızda en yüksek payı sosyal koruma kaleminin aldığı görülmektedir. Eğitim ve sağlık ise GSYH içerisinde benzer oranlara sahip olmakla beraber her iki sosyal hizmet kaleminin sosyal korumanın GSYH içerisinde geride kaldığı görülmektedir. Bununla beraber yıllar bazında sosyal harcamalarda herhangi bir sıçrama söz konusu değildir, benzer oranlarda istikrarlı bir seyir izlemektedir.

Türkiye'de kamu harcamalarının ve kamu gelirlerinin takibinin yapılabilmesi adına her yıl için ayrı oluşturulan vatandaş bütçe, toplumun teknik bilgi birikimine ihtiyaç duymaksızın bütçesinin takibini yapabileceği bir belgedir. *Vatandaşın Bütçe Rehberi* olarak da adlandırılan vatandaş bütçe mali şeffaflık hususunun ana hareket noktalarından birisidir. Bu kapsamda bütçe önerilerini ve kamu maliyesine dair esasları basit ve sade bir dille açıklamayı amaçlamaktadır ki bu durum kamu hesap verilebilirliği açısından oldukça önemlidir (Şeren Kurular, 2018: 959) 2019 senesi vatandaş bütçe rehberine göre sosyal nitelikli harcamaların dağılımı şu şekildedir (Vatandaş Bütçe Rehberi, 2019):

- *Sosyal Amaçlı Teşvikler:* Kadın hizmet erbabına sağlanmış olan kreş hizmetleri gelir vergisinden istisnadır.
- *Eğitim:* Bütçe giderlerinin %17'si eğitime ayrılmıştır. Yükseköğretim bütçesi 2002 bütçesine nazaran 13 kat artış sergilemiş, yükseköğretim öğrencilerine verilen burs artış kaydetmiştir.
- *Sosyal Yardım:* 2019 bütçesinde 62.1 milyar TL kaynak ayrılmıştır.
- *Sağlık:* 2019 bütçesinde 156.9 milyar TL ayrılmıştır. Aşılama faaliyetinin kapsamı genişletilmiştir.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Türkiye'de gerçekleşen sosyal harcamaların GSYH içerisindeki payı OECD ortalamasının altındadır. Her ne kadar sosyal harcamalar Türkiye'de istenilen düzeyde olmasa da yoksulluk için alınan önlemler, konut/yakacak yardımı, eğitim hizmetleri, dul/yetin ödemeleri, yaşlılık, işsizlik ödemeleri, kredi ve burs, ücretsiz sağlık hizmetleri dikkate değer sosyal politika örneklerindendir (Tüğen ve Eroğlu, 2017, 45).

3.Dezavantajlı Kesim: Kim?

Sosyal bütçe; genel bütçeden ayrı bir yapı sergilemeyen, sosyal amaçlı harcamalar ve söz konusu harcamaların finansmanıyla ilgili gelirdir. Bu kapsamda sosyal devlet olmanın da gerektirdiği sorumluluklar doğrultusunda eğitim, sosyal yardım, sağlık, istihdam, gelir dağılımı gibi hususlarda öncelikli olarak dezavantajlı gruplar hedeflenmelidir (Tüğen ve Eroğlu, 2017, s.32). Dezavantajlı olarak

nitelendirilebilecek kesim olan engelliler, kadınlar, sokak çocukları, yetimler, kimsesizler, yoksullar, yaşlılar ve azınlıklara yönelik yapılacak harcamalar da sosyal bütçeleme kapsamında hayata geçecek harcamalar olarak görülebilir. Bu kapsamda gerek ulusal gerek uluslararası literatürde çocuk dostu bütçeleme, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme gibi dezavantajlı kesimi dikkate alan pek çok çalışma hayata geçmektedir. Bu çalışmada dezavantajlı kesim engelli, yaşlı, kadın ve çocuk olarak sınırlandırılmıştır.

3.1. Türkiye'de Dezavantajlı Kesime Yönelik Harcamalar

Toplumdaki dezavantajlı kesime yönelik sosyal politika üretmek, çalışma özelinde sosyal harcamaların gerçekleştirilmesi devletlere öncelikli olarak yüklenen bir roldür. Buna göre farklılıklar arz etse de kadınlar, yaşlılar, azınlıklar, engelliler, yetimler, sokak çocukları toplumun diğer bireylerine nazaran dezavantajlı olarak kabul edilmektedir. Sığınma evlerinin artırılması, eğitim programları, toplum bilincinin geliştirilmesi, şiddeti önleyen plan ve programların hayata geçirilmesi bu alanda gerçekleştirilecek politika önerilerine birer örnek teşkil etmektedir. Bu noktada önem verilmesi gereken husus dezavantajlı kesimin toplumun diğer kesimleri gibi toplumsal yaşama eşit katılımının sağlanmasıdır. Sosyal dışlanma ile en önemli mücadele yolu ise ülkedeki istihdam olanaklarının artırılmasından geçmektedir (Erdoğdu ve Yenigün, 2008: 24-25).

Yaşlılar

Yaşlı nüfus günümüzde hızlı bir artış oranı sergilemektedir. 65 yaş ve üzeri nüfustaki artış beraberinde kamusal maliyetleri de getirmektedir. Anayasa ile de koruma altına alınan yaşlılar için devlet pek çok kamusal hizmeti yerine getirmektedir. Bu kapsamda devlet huzurevleri açmakta, gündüz bakım hizmeti sunmakta, yaşlı bakım hizmeti vermekte, yaşlılık aylığı ödemekte bunun yanı sıra pek çok yerel yönetim de bu hususta hizmetler vermektedir. Örneğin Türkiye'de evde bakım hizmetini ilk olarak Ankara Büyükşehir Belediyesi gerçekleştirmiştir (Gökbunar, Uğur ve Duramaz, 2016:110-120). 2019 bütçesinde 65 yaş ve üzerindekiler, bakıma ihtiyaç duyan engelliler ve bu kesimlerin yakınlarına bağlanan aylıklar 9.9 milyar TL'dir (Vatandaş Bütçe Rehberi, 2019: 2)

Kadınlar[3]

Kadınlar, bir toplumun diğer yarısını oluşturmasını rağmen literatürde dezavantajlı grup olarak yerini almaktadır. Bu kapsamda kadını dikkate alan kamu harcamalarını da kapsamına alan toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme (TCDB) kavramı gerek teori gerek uygulamada yerini almıştır.

Toplumsal cinsiyetin bütçelerde ana akımlaştırılması olarak da tanımlanabilecek olan TCDB bütçe süreçlerinin her aşamasında toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşım geliştirmeyi ifade etmektedir. Buna göre bütçeler sadece teknik belgeler olmayıp aynı zamanda iktisadi ve toplumsal öncelikleri de ortaya koymaktadır. Bu kapsamda gerek makro politikalar gerek sosyal politikalar ön plana çıkmaktadır (Günlük Şenesen, Ergüneş ve Yakar Önal, 2017: 607). Yerel yönetim bütçelerine entegre edilmesi hususunda da oldukça gelişmiş bir literatür ve uygulama örnekleri söz konusudur. İleriki bölümde görüleceği üzere sosyal politika üretmede bu çalışma yerel yönetimlerin rolünün daha fazla ve politika uygulamasında da daha etkin olduğunu savunmaktadır. Bu kapsamda aşağıda yer alan tablo bir yerel yönetim için hazırlanacak TCDB'nin örnek yol haritasını ifade etmektedir.

[3] Bu konuyla ilgili detaylı bilgi ve analiz için bkz: Şenesen, Gulay Gunluk, Yelda Yucel, Ayşegul Yakar Onal, Nuray Erguneş, Burcu Yakut Cakar.(2017). *Kadınsız Kentler Toplumsal Cinsiyet Açısından Belediyelerin Politika ve Bütçeleri* İstanbul: İstanbul Bilgi Universitesi Yayınları.

Tablo 5: Belediyelerde TCDB için Örnek Yol Haritası

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin yerel yönetim bütçelerinin gelişiminin merkezi olmasını sağlamak	***Bütçe yapım sürecinde kadınları – bilhassa yoksul kadınları- gençleri, azınlık gruplarının dahil olduğu toplum temelli bir yaklaşımın geliştirilmesi***	***Belediye bütçelerinin TCDB rehberliğinde ve taraf olunan anlaşmalar ışığında hazırlanması***
*****Bütçe harcamalarının farklı etkilerinin (kadın-erkek/kız-oğlan çocuk arasındaki)değerlendirilmesi	*****Toplumsal cinsiyet rolleri doğrultusunda pek çok kısıtlamayla karşılaşan kadınlara, yoksul kadınlara ve kızlara söz hakkı tanınarak karar alma süreçleri ve bütçe tartışmalarında aktif birer katılımcı olmalarının teşvik edilmesi	*****Belediye harcamalarının kadınların toplumsal cinsiyet rolleri tarafından atfedilen sorumluluklarını (bakım yükü) ve sağlık gibi ihtiyaçlarına yönelik olarak artırılması *Cinsiyete ayrıştırılmış veri toplanması ve toplumsal cinsiyet analizinin yapılması
*****Belediye gelirlerini yükseltirken ya da harcamalarını yaparken toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin gözetilmesi	*****Kamu bütçe tahsislerinin, harcamalarının ve gelirlerinin şeffaf ve ulaşılabilir yapılması	*****TCB sürecinin ilerlemesinin ölçümü adına izleme süreçlerinin uygulanması *Kamusal müdahalelerin neticesinin etkili olup olmadığının gösterilmesi adına değerlendirme yapılarak rapor hazırlanması

Kaynak: Şeren Kurular, 2016, s.166

Merkezi yönetimde ise 2019 bütçesinde kimi kadına yönelik hizmetler için ödenekler ayrılmıştır. Bunlar şartlı bağış ve yardımlar, çocuk sağlık kontrolleri, kadınların barınma hizmetleri, hukuki destek, şiddet mağduru kadınlara yönelik barınma imkanı (3.4 milyon TL), çocuklara kreş hizmeti olarak sırlanabilir (Vatandaş Bütçe Rehberi, 2019: 2)

Çocuklar

Tıpkı kadınlar gibi çocuklar da dezavantajlı kesim içerisinde değerlendirilmekte ve bu kapsamda toplumsal cinsiyete benzer şekilde *çocuk dostu bütçe, çocuklara duyarlı bütçeleme* gibi bütçe türleri bu farkı azaltabilmek adına ortaya çıkmaktadır. Fakat çocuk dostu bütçe uygulaması henüz Türkiye'de yeterli gelişimin sağlandığı alanlardan bir tanesi değildir. Çocuklar için gerçekleştirilen harcamalar sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları kapsamında değerlendirilebilir. Ayrıca eğitim ve sağlık hizmetleri de bu kapsamda değerlendirilebilmekle beraber kamu harcamalarının ayrıştırılması hususunda problemler yaşanabilmektedir (Çiçek ve Dikmen, 2016: 144). Buna karşın 2019 bütçesinde korunmaya muhtaç çocukların korunmalarını sağlayacak ailelere 132 milyon TL ödenek ayrılması öngörülmüştür. Bunun yanı sıra çocuk istismarı ile mücadele edebilmek adına Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Ba-kanlığı bağlı kuruluşlarına 960 milyon TL ödenek ayrılmıştır. Son olarak çocuk evleri giderleri için de 427 milyon TL ödenek ayrılmıştır (Vatandaş Bütçe Rehberi, 2019: 2)

Engelliler

Yılmaz ve Yentürk'ün (2017) bu hususta yapmış olduğu çalışma engelliler ve bütçe bağına yönelik yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. 2006-2015 yılları arasında engellilere yönelik kamu harcamalarının seyrinin analiz edildiği çalışmanın ana bulgularına göre kamu harcamalarında bir artış trendi söz konusudur. Bu harcamaların içerisinde ise nakit transferleri önemli bir paya sahiptir. Söz konusu nakit transferi tüm engellileri değil belir bir gelirin altındaki engelliler kapsamına almaktadır. Bu noktada yoksulluğun dikkate alındığı ifade edilebilir. Dolayısıyla meydana gelen artış daha çok yoksullukla mücadele görevini üstlenmektedir. Bu kapsamda devletin engellilere yönelik politika üretirken dönüşümsel politikalara yer vermesi gerekmektedir. 2019 bütçesinde ise engelli vatandaşlara evde bakım hizmetine yönelik 8,5 milyar TL ödenek öngörülmüştür (Vatandaş Bütçe Rehberi, 2019: 2).

4.Yerel Yönetim Bütçelerini Sosyal Bakımdan Güçlendirmek: Sorunlu Alanlar Ve Bir Öneri

Belirli bir coğrafi alanda yer alan topluluk bireylerine hizmet edebilme gayesiyle oluşturulmuş, karar organlarını yerel toplumun seçtiği, yasalar doğrultusunda geliri, bütçesi, personeli olan kamu tüzel kişilerine yerel yönetimler denmektedir. Merkezi yönetime nazaran bulundukları bölgedeki halka doğrudan hizmet sunabilmesi yerel yönetimlerin vatandaşla olan bağını sıkılaştıran bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda vatandaşa duyarlı kamusal politikalar üretilmesi ve uygulanmasında yerel yönetimlerin rolü oldukça büyüktür (Özer, 2015: 81). Sosyal belediyecilik ise sosyal devlet felsefesinin yerel yönetimlerdeki halidir. Temelinde dezavantajlı kesime yönelik politika üretmeyi gaye edinen sosyal belediyecilik Türkiye'de 1970'li yıllarda başlamış ve sonraki yıllarda gelişim kaydetmeye devam etmiştir (Koç ve Ökmen, 2015: 71).

Yasal manada sosyal belediyeciliğin arka planında ise 2005 tarihli ve 5393 sayılı belediye kanunu bulunmaktadır. Buna göre belediyeler sosyal politikalar üretmede aşağıda yer alan alanlardan sorumlu kılınmıştır (Özer, 2015: 93-94):

- Tanzim satış yerleri açmak
- STK'lara rehberlik yapmak
- Gıda bankacılığı yapmak
- Sağlık merkezleri açmak
- Huzurevleri tesis etnek
- Barınma ihtiyacını karşılamak (evsiz, kadın, sokak çocuğu)
- Misafirhaneler açmak
- Engelli, kadın ve gençlere duyarlı politikalar üretmek
- Aşevleri kurmak
- Kreş ve çocuk yuvası yapmak
- Kültür, spor, sanat alanına yönelik tesis açmak
- Engellilere yönelik hizmetler üretmek
- Ucuz konut alanlarının üretilmesi

Dünya ülkelerine bakıldığında yerel yönetimlerin yalnızca öz gelirleriyle hizmetlerini gerçekleştiremediği görülmektedir. Bu kapsamda merkezden söz konusu birimlere kaynak transfer edilmektedir (Güner, 2005:229). Sosyal politikalar için sosyal hizmetler üretebilmesi adına yerel yönetimlerin mali özerkliği hususu ayrıca üzerinde durulması gereken finansal bir unsurdur. Ayrıca yerel yönetimler de yasal çerçevede sosyal hizmet üretmekten sorumlu tutulmuştur. Bu noktada yerel yönetimlerin yasalarda yer alan hizmetleri yerine getirmesi için bölgesinde var olan sosyal hizmet açıklıklarının tespitinin doğru ve yerinde yapılarak bu doğrultuda yerel sosyal kamusal hizmet üretmesi gerekmektedir.

Sonuç

Sosyal harcamanın tam olarak neleri kapsadığı ve buna göre sosyal bütçelemenin ne olduğu hususunda ülkelere veyahut uluslar arası kurumlara göre farklılıklar söz konusu olsa da sosyal bir devletin toplum refahı için kamu harcaması yapmakla yükümlü olması aşikar bir husustur. Buna göre ülkeler arası karşılaştırmalarda ülkelerin sosyal harcama ile ilgili metodolojisi göz önüne alınmalı fakat bunun her ülkenin atması gereken bir adım olduğu gerçeği de dikkatten kaçırılmamalıdır. Sosyal harcamaların bütçedeki payı ile ilgili Türkiye için dikkate değer bir gerileme söz konusu olmamakla beraber ciddi bir ilerleme de söz konusu değildir. Bununla beraber yerel yönetimlerin modern bütçe sistemleri doğrultusunda dezavantajlı olarak nitelendirilebilecek gruba yönelik politika üretmedeki başarısı merkezi yönetime oranla daha fazla olduğu düşünülmektedir. Bu düşüncenin arkasında yatan felsefe hiç kuşkusuz yerel yönetimlerin halka en yakın hizmet sunan birim olması gerçeğidir. Dolayısıyla merkezi sosyal bütçelemenin yanı sıra dikkatlerin toplanması gereken nokta "*sosyal belediyecilik ve sosyal bütçe"* olgusudur. Bilhassa bütçe sürecindeki katılımcı unsurların hayata geçmesiyle beraber dezavantajlı grup temsilcilerinin bütçe yapım sürecinde söz hakkının olması toplumun farklı kesimlerinin farklı ihtiyaç ve isteklerine yönelik yerel politika üretiminde anlamlı bir rol oynayacaktır.

Bu hususlar doğrultusunda ileri sürülen temel öneriler şunlardır:

- Merkezi yönetim için payların "sosyal devlet" felsefesine uygun artışının sağlanması

- Halka En Yakın Hizmet Birimi Olması Hasebiyle Merkezi yönetimin yanı sıra Belediyelerde Sosyal Bütçeleme Felsefesinin Gelişmesi Ve Yerleşmesi
- Toplum zihin yapısının dezavantajlı kesimi görünür kılmayı elzem görecek dönüşümü
- Mali kaynak yaratılması
- STK-Üniversite-Medya işbirliğinin artırılması
- Kamu spotları ile toplumda dezavantajlı kesime yönelik farkındalık yaratılması

T.C. Anayasasında da yer alan *sosyal devlet* ilkesi bütçelerin hazırlanmasında en önem verilen hususlardan birisi olmalıdır. Zira toplumun tüm kesimlerinin ortaya konulan kamusal politikalardan eşit faydalanması veyahut sahip olunan *farklılıklardan* ötürü ihtiyaçların da farklılaştığı gerçeğinin önemsenmesi pozitif dışsallığa sahip olgulardır ve bu alanda yapılacak kamu harcamaları özünde yalnızca dezavantajlı gruplara değil tüm topluma faydası olan harcamalardır.

Kaynakça

Çiçek, Ş.E., Dikmen, S. (2016). "Sosyal Bütçeleme Örneği Olarak Çocuk Dostu Bütçe", *Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Yıl 12, Sayı 2, 131-147

Erdoğdu, M., Yenigün.E. (2008). Türkiye'de Sosyal Bütçe Nasıl Yapılıyor? Nasıl İzlenir?. Editör: Ahmet Buldam. TESEV Yayınları.

Gore, R. (2010). UNICEF-EC Child Rights Toolkit Chapter on Social Budgeting. UNICEF.

Gökbunar,A.R., Uğur,A., Duramaz, S. (2016). "Yaşlı Nüfusa Yönelik Sağlık Harcamalarının Azaltılmasında Kamusal Politikaların Önemi", *Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 109-122

Güner, A. (2005). Mali Özerklik Çerçevesinden Yerel Yönetimlerin Gelirleri Üzerine Bir Değerlendirme. 20.Türkiye Maliye Sempozyumu. Pamukkale, Denizli 220-229.

Karabacak,B.N. (2013). "Toplumsal Dayanışmanın Finansman Boyutu: Türkiye'de Sosyal Politikaların Finansmanı Örneği". *Çalışma ve Toplum*, 2, 147-166

Kayalıdere, G., Şahin.H. (2014). "Sosyal Devlet Anlayışı Çerçevesinde Türkiye'de Sosyal Koruma Harcamalarının Gelişimi ve Yoksulluk". *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Yıl:2, Cilt:2, Sayı:2, 57-75

Koç,N., Ökmen,M. (2015). "Sosyal Belediyecilik Anlayışı Çerçevesinde Seçilmiş Belediyelerin Sosyal Bütçelerinin Değerlendirilmesi". *Maliye Dergisi*, Sayı 168, 69-84

Koray, M. (2008). *Sosyal Politika*. İmge Kitabevi, 3.Baskı, Ankara.

Nadaroğlu, H. (1998). *Kamu Maliyesi Teorisi*. 10.Baskı. Beta Basım.

OECD, Social Expenditure, https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=2485

Özer, M. A. (2015). "Sosyal Ekonomi Politikaları Kapsamında Sosyal Belediyecilik Anlayışı", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* Yıl: 15 Sayı: 35 Tarih: Temmuz - Aralık 2015 79-100

Scholz, W., Cichon,M ve Hagemejer,K. (2000). Social budgeting. ILO.

Şenesen, G. G., Ergüneş.N., Yakar Önal.A. (2017). Dirlik Temelli Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Yaklaşımıyla Yerel Yönetim Bütçelerine Bakmak: Kars Belediyesi, Maliye Sempozyumu, 605-633

Şenesen, G. G., Yucel,Y., Yakar Onal,A., Erguneş,N., Yakut Cakar, B. (2017). *Kadınsız Kentler Toplumsal Cinsiyet Açısından Belediyelerin Politika ve Bütçeleri* İstanbul: İstanbul Bilgi Universitesi Yayınları

Şeren Kurular, G. Y. (2016). Toplumsal Cinsiyeti Ana Akımlaştırma Stratejisi Doğrultusunda Bir Maliye Politikası Aracı Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Butceleme, Marmara Universitesi, Doktora Tezi.

Şeren Kurular, G. Y.(2018). Vatandaş Ve Bütçe Arasındaki Köprü: Vatandaş Bütçe Rehberi Uygulaması Ve Türkiye Özelinde Değerlendirmeler Muhasebe, Finans Ve İktisat Araştırma Örnekleri, Editör: Ali Acaravcı, Nobel Yayınevi. 957-977

Tüğen, K., Eroğlu. A. (2017). "Yoksulluğu Önlemeye Yönelik Sosyal Bütçe Uygulamaları ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi". *Finans Politik&Ekonomik Yorumlar*. Cilt.54, Sayı.627. 31-46.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Kamu Kesimi Sosyal Harcama İstatistikleri. http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Kamu-Kesimi-Sosyal-Harcama-%C4%B0statistikleri-1.pdf

Vatandaş Bütçe Rehberi. (2019). Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı http://www.sbb.gov.tr/vatandas-butce-rehberi-2019/

Yılmaz, V., Yentürk,N. (2017). "Türkiye'de Engellilere Yönelik Kamu Harcamalarının On Yıllık Seyri". *Çalışma ve Toplum,* 59-74

THE RELATIVE IMPACT OF USER-GENERATED CONTENT AND FIRM-GENERATED CONTENT ON CONSUMER DECISION-MAKING PROCESS

[*]Veronija Nolcheska

JEL classification: M3 Marketing and Advertising

Abstract

Social media paved a way to a significant shift in the way companies and brands communicate with their customers. Recognizing the power of authenticity and credibility user-generated content embodies, marketers are increasingly including UGC campaigns in their strategies to tap into consumer trust. Recent research shows that consumers trust user-generated content, such as online word-of-mouth and peer review, more than they trust information found on company official site or other content created by firm. The aim of this study is to examine the relative impact of UGC and FGC on consumer purchasing decision and to reveal which type of content has greater effect on each stage of the decision-making process. Based on information processing and source credibility theory, taking in consideration dimensions such as content volume, valence and vividness, and source trustworthiness and expertise, the study will explore the informative and persuasive effect of UGC and FGC, respectively. Quantitative data, gathered by self-completion questionnaire from a purposive sample of 115 active social media users, will be processed and analyzed in SPSS 23. Revealing the impact of USG vs. FGC on consumer purchasing decision and highlighting the most dominant and effective content dimensions, this paper will provide valuable insights for social media marketers.

Keywords: social media, UGC, FGC, purchase decision

In the last two decades we have been witnessing a revolution in communication and information sharing. Proliferation of social media has not only shifted the way in which companies and consumers communicate, but it led to redefining the priorities of business and creating new marketing strategies. New media have transformed the relationship between consumers and companies, offering wide spread access to information, better social networking, enhanced communication abilities. These days the online environment is viewed from a new perspective, as a platform where various marketers, advertisers and corporations are branding products, building relationships and conducting commerce activities. Marketing has evolved from one-to-many to many-to-many marketing. The already existing power of word-of-mouth is spreading exponentially.

Social media provide marketers with tools to target much more audience, more efficiently and offers the instant feedback and consumer involvement. Fournier & Avery (2011), Muniz & Schau (2011), and Ulusu (2010), concluded that social media enhance sales, involve consumers in brand creation process, increase brand awareness, provide more positive associations and create consumer loyalty.

Recent studies show that social media have strong influence on purchasing behavior (Constantinides & Stagno, 2011; Bharadwaj, 2015; Batra & Keller, 2016; Babić et al., 2016; Hewett et al., 2016; Khajuria, 2017), forcing marketers to face new strategic guidelines for managing the online communication process. They need rich and solid knowledge of the influence of digital media on brands and consumer behavior, in order to use social media as a tool to improve their brand performance and achieve their business objectives. In this sense, companies need to create an ideal communication mix for their digital strategy, having at their disposal tactics such as generating their own content, paying for advertising, and attracting consumers to generate online content about their brands.

What has seriously changed in recent years is the reach and penetration of the advanced social media technologies, their adoption into everyday life, and the development of user generated content and peer-to-peer interactions resulting from it (Ryan & Jones, 2009). Roles of consumer, users of these social platforms are various and diffuse, since they have multiple options for brand related actions,

[*] University St. Kliment Ohridski – Bitola PhD student in Marketing at Faculty of Economics - Prilep, Republic of Macedonia e-mail: veronija.nolceska@gmail.com

such as searching for information, creating content and sharing their post-purchase experience (Chu & Kim, 2011). In this sense, companies' control over the content, time and frequency of brand information, significantly decreased (Mangold and Faulds, 2009).

Recognizing the power of social media as an effective marketing tool, numerous academic researchers and marketing practitioners are interested in the challenges and opportunities they represent for brand management processes (Grubor et al, 2017).

The effectiveness of social media has become a dominant issue in marketing research. In this stream of research, studies have thoroughly investigated the performance consequences of UGC and FGC in terms of sales, compared the effects of FGC relatively to the effects of UGC on hard marketing metrics, acquisition (de Vries, et al., 2017) and purchases (Kumar et al., 2016); as well as soft marketing metrics, as consumer awareness, attitudes and purchase intent (Sholz et al, 2013). Recognizing the power of authenticity and credibility user-generated content embodies, marketers are increasingly including UGC campaigns in their strategies to tap into consumer trust. Recent studies show that consumers trust user-generated content, such as online word-of-mouth and peer review, more than they trust information found on company official site or other content created by firm.

In order to better understand the influence of social media communications, it is crucial to differentiate between two forms of content: firm-generated and user-generated social media content. Firm-created content is firm actuated and implemented (Godes & Mayzlin, 2009), it is professionally designed and managed by the brand's marketing team on social media platforms, and also allows users to create their own content such as user posts on brand pages, and comments, shares, and likes on brand posts. On the other side user-generated content is created and shared by consumers, independent of company's control (Bergh et al., 2011). Colicev et al. (2019) refer to the UGC as the "wisdom of the crowd", while according to them, the FGC is "social advertising" about the brand.

As a result of its dynamic and emerging nature, the effectiveness of social media as a channel of marketing communications has presented many challenges both for the marketers and the researchers (Keegan & Rowley, 2017). According to Tsimonis & Dimitriadis (2014) further research of the impact of online generated content on consumer behavior should be conducted, so the real benefits of its application as a marketing tool could be revealed and assessed. Taking in consideration its unique nature and the possibility for establishing brand image and building brand equity is offers, companies spend a significant part of their resources on social media marketing (Gaber & Wright, 2014). Therefore, the need for investigating the relative influence of firm generated content and user generated content on consumer purchasing decision, and further examination of the various aspects and dimensions of online generated communication, arises.

That in particular is the aim of this study, which based on theories of consumer value, information processing and source credibility, taking in consideration dimensions such as content volume, valence and vividness, as well as source trustworthiness and expertise, will explore the informative and persuasive effect of UGC and FGC, respectively. The study is conduced based on the dimensions proposed by Colicev et al. (2019). Its goal is to provide relevant information for marketers which will help them in the creation of social media marketing strategies and effect evaluating in order to optimize their marketing results and investments.

Firm-Generated Content

FGC is defined as marketing communications initiated by the company in its official social media pages and profiles which helps establishing one-on-one relationships with the customers through the interactive nature of this medium (Baker et al., 2016). The goal of marketers is to present a positive image of their brand and use social media profiles, completely controlled by the seller, transporting and spreading positive communication content (Bruhn et al., 2012). In this sense, content marketing is a promotion strategy that uses the creation and posting of content as a means to attract the attention of users, position the company, build trust and finally, loyalty through the formation of community links, such as articles and news, research, recommendations, rankings, statistics, infographics, photos, videos, glossary of terms,

results of surveys, etc. Social media followers can be increased by publishing attractive content (Lipsman et al., 2012), so is crucial to detect the category of content that has the most response and which messages work in order to know what products to promote and what kind of promotions are more attractive. Online firm-generated content is created to generate a connection between consumers and the brand (Santana et al., 2012). Social media communication spreads quickly and has broader reach than communication shared via traditional media (Li and Bernoff, 2011). Companies have full control on the firm created social media and they use it to positively affect consumer behavior and build brand equity, trust and brand loyalty (Khadim, et al., 2015). Kim et al. (2012) confirm that online marketing communications positively affect brand equity in a shorter period of time. Other studies also show that the firm generated content has positive effect on perceived brand quality, brand association and brand awareness (Schivinski and Dabrowski, 2014). Highly advertised brands are generally considered to be of high quality (Gil, et al., 2007). Smith et al. (2012) also mentioned that constructive firm generated content has a positive impact on consumer behavior. Moreover, social media platforms enable marketers to not only learn from their customers, but to also learn about the potential customers, and the public online opinion related to their brands.

User-Generated Content

Social media users actively seek information shared online by other consumers, to help them more easily make purchasing decisions, and they are also willing to share their experiences through social platforms. Meanwhile, social media offer multiple possibilities for consumers to generate content and share their knowledge, experience and attitudes toward brands (Kaplan & Haenlein, 2010; Muniz & Schau, 2011), making that remarkable shift from passive receivers of advertising messages to active participant in the building of brand equity. While FGC due to the nature of the creator of information has only one dimension in terms of valence (which is always positive), UGC can be positive, negative or neutral. Considering that social media users get highly influenced by the information appearing on the online platforms (Poynter, 2008), understanding UGC is of critical importance for the companies. According to a study conducted in 2008, almost 70% of the consumers search through social networking sites for brand related information, and 49% of them make purchasing decisions based on the information they find online. Many researchers confirmed the significant influence UGC has on consumers brand awareness, opinions, attitudes and behavior (Christodoulides et al, 2012; Schivinski & Dabrowski, 2014; Khadim et al, 2014; Murphy, 2014; Bruno et al. 2014; Colicev et al, 2019). The unique power of e-word of mouth has empowered consumers (King, Racherla, & Bush, 2014) and allowed them to voluntarily expose themselves to the brand related information, at the same time, sharing personal information and experiences with their peers and other consumers (Chu and Kim, 2011). With just a few clicks, consumers 'spread the word' 'on a global scale (Dellarocas 2003, Norman & Russell, 2006). Key factors that make people seek brand information throughout user generated content are the need to reduce search and evaluations efforts, to reduce purchasing risk, to find social reassurance and to enact negativity bias. Numerous studies have examined the way e-WoM, in particular online reviews, ratings and recommendations of products and services, influence a wide range of overall outcomes, such as consumer choices, product sales, invests and decisions (Agarwal & Prasad, 2009). According to Diffley (2011) consumers may sometimes not trust marketers, they do trust each other and each other’s opinions through social media sharing.

Theoretical Framework

This study is based on theories of Consumer value, Consumer information processing and Source credibility to link FGC and UGC valence, vividness, and volume with the five stages of the purchasing decision-making process: problem recognition, information search, evaluation of alternatives, purchasing decision, and post-purchase evaluation.

Such as Colicev et al. (2019) model has proposed, the volume of content refers to the frequency of posts, comments, engagement, liking, sharing, and recommendations. Content valence is related to the sentiment of shared information, whether it is positive, negative or neutral, while content vividness captures its richness, ranging from text to videos.

The interactive nature of social media considerably scales up the potential for exposures to brand-related content. Content on social media, whether firm or user generated, can become viral in a matter of

hours. More frequent exposure to brand-related content, such as FGC and UGC, leads to higher brand awareness, and therefore to changes in consumer behavior and intention to buy the brand.

Media richness theory suggests that vivid content has a higher capacity to facilitate information understanding and should be able to better resolve ambiguity and facilitate persuasion (Daft & Lengel, 1986). Brands can more easily communicate attractive product features with videos or photos rather than using other types of content. In the context of social media, research has shown that vivid content is more attractive and engaging and has a larger effect on message likability Colicev et al. (2019)

While FGC valence is usually positive and neutral and branded messages aimed at increasing awareness and purchases, UGC valence contains more detailed information on negative and positive aspects of the brand. For example, positive UGC valence helps consumers reduce the perceived risk associated with a future purchase, while negative valence producing the opposite effect (Dimoka et al., 2012). Therefore, given that UGC valence is more diagnostic, it helps consumers formulate correct product expectations and leads to a larger amount of persuasive cues (Herr et al., 1991).

Consumer Value Theory

According to the Consumer value theory (Sheth et al., 1991) consumer choices are affected by multiple factors that include functional, conditional, social, emotional and epistemic values. Later, other academics and researchers add additional dimensions to these basic values, such as entertainment, information, social role and credibility. Information, interactivity, entertainment and credibility are the dimensions of interest for this study, and ones that relate to social media communication and content generating.

The information dimension is related to the role of advertising as an important information provider that contributes to market efficiency. Several authors confirmed that the information factor is positively related to the response to web advertising and concluded that users perceive advertising on social networks as a valuable and convenient source of product information as it keeps them updated on the products (Wolin, et al., 2002; Yang, 2004; Wang & Sun, 2010).

Related to the information factor, and particularly to the social media is the interactivity. It is a stimulus that generates favorable responses to online advertising (Yaakop et al., 2013), as well as increase in the volume of communication and user-generated content, leading to higher credibility, response to brand related information and entertainment.

Credibility is defined by MacKenzie & Lutz, (1989) as consumer perception of source, information and marketing communication veracity, reliability, trustworthiness, reputation and relevancy. This factor affects consumer behavior as a response to UGC and FGC related to brand, products, services, companies etc. (Wang and Sun, 2010).

As far as social media communication is concerned, entertainment factor is of high importance as well. The nature of entertaining information, its richness, vividness, colorfulness, the enjoyment, pleasure and fun it offers are positively related to the response to social media advertising (Wang & Sun, 2010) as well as user-generated content trending, popularity, reach, and its possibility to go viral.

Information Processing Theory

On the basis of Consumer information processing theory is the postulate that marketing communications have two distinct effects on consumers: informative and persuasive effect (Herr, et al., 1991). The informative effect relates to the ability of marketing communications to raise consumer brand awareness and create knowledge of its various characteristics and performances. On the other side, the persuasive effect supposes that particular content possess the ability to convince consumers of brand benefits and persuade them to purchase the brand (Herr et al., 1991). According to the theory, the persuasive and informative effect determine the way and the relative extent to which each of the UGC and FGC will affect each stage of the purchasing decision-making process. The effects of FGC and UGC on purchasing decision differ from each other in size, direction and nature, and throughout the stages of

decision-making process. Considering the nature of the informative effect it supposed to be more dominant in the initial stage of the process and information search. The persuasive effect of communication is more dominant in the purchase decision stage, as well as the recognition of need and initial desire to purchase. But, also in the first stage of the process, the informative effect is crucial in creating brand awareness, because higher and more frequent exposure to brand identifiers and information, generates brand recall that puts the brand in the list of possible alternatives. Persuasive effect of the content is dominant in stimulating brand consideration and further purchase intent. But what is tightly related to the extent and strength of persuasiveness is the trustworthiness and expertise of the source. (Colicev et al., 2019)

Source credibility theory

According to the theory, source credibility refers to the extent to which a source is perceived as possessing reliable expertise which is relevant to the topic of communication and that can be trusted source, which possesses objective perspective, that will provide a useful opinion on the subject of interest (Goldsmith et al, 2000). UGC and FGC differ in source trustworthiness and source expertise. Colicev et al (2019) define the trustworthiness as believability of the source, while the expertise derives from source knowledge of the subject and relates to its validity. Since UGC is based on first-hand experience and not driven by profit motives, it is typically perceived to be more trustworthy than FGC. Thus, if consumers put more weight on source trustworthiness, then UGC should have a stronger positive relationship with consideration and purchase decision than FGC. In contrast, the nature of FGC offers higher source expertise than UGC. While consumers may be able to estimate source expertise in person-to-person communications, UGC is largely unverified, making it difficult for consumers to establish the source expertise. In relation to the informative side of FGC and the fact that it derives from an official source it contains more complete and detailed brand information and could be perceived as communication of high expertise. Therefore FGC should have a stronger influence on purchase decision than UGC, since experts are more persuasive than non-experts (Colicev et al, 2019). The viral, visibility and high frequency component of user generated content make it informative and influential in raising awareness and in the initial stage of the purchasing process. The evaluation of alternatives stage is the one where consumers compare and consider couple different options, and the persuasive effect dominates. In this stage marketing communications aim at positively contrasting the brand and placing it above its competition, highlighting attractive and unique features and generating positive feedback from customers, which would lead to purchase intent and buying. In the assessing of product quality and value after the personal consumption experience and the post-purchase behavior, the informative effect is relatively dominant (Colicev et al, 2019). Consumer satisfaction refers to the extent to which customers are satisfied/dissatisfied with the brand the whole experience and measures between the fit between previous expectations real results.

Taken in consideration results from previous studies, the model proposed by Colicev et al. (2019), and the theories mentioned above, the following hypotheses arise:

H1a: FGC volume is correlated with the intention to purchase the brand.

H1b: UGC volume is correlated with the intention to purchase the brand.

H1c: FGC volume influence on purchasing decision is higher than UGC volume influence on purchasing decision.

H2a: FGC vividness is correlated with the intention to purchase the brand.

H2b: UGC vividness is correlated with the intention to purchase the brand.

H2c: FGC vividness influence on purchasing decision is higher than UGC vividness influence on purchasing decision.

H3a: UGC valence is correlated with the intention to purchase the brand.

H3b: UGC valence has stronger influence on purchase decision than UGC volume and UGC vividness.

H4: FGC expertise has stronger effect on purchase decision than UGC trustworthiness.

H5: In the Need recognition stage UGC influence is stronger than FGC influence.

H6: In the Information search stage FGC influence is stronger than UGC influence.

H7: In the Evaluation of alternatives stage UGC influence is stronger than FGC influence.

H8: In the Purchase decision stage UGC influence is stronger than FGC influence.

H9: In the Post-purchase evaluation stage UGC influence is stronger than FGC influence.

Research Methods

The study aimed to explore the informative and persuasive effect of UGC and FGC regarding 3 content dimensions: volume, valence and vividness, and to reveal the relative impact of UGC and FGC on consumer purchasing decision-making process. Quantitative data collection from a purposive sample of 115 social media users was adopted and the online survey lasted for a week. The survey was performed in the Republic of North Macedonia. The 30 items self-completion questionnaire consisted of closed-end questions and scales was distributed online. Last part of the questionnaire included five items measured by 5-point Likert scale, each of them referring to one stage of the purchase decision-making process. Data analysis including correlations, repeated measures ANOVA, and independent samples T-tests, was conducted by the statistical software SPSS 23. Initial analysis showed satisfactory Cronbach's alpha level (α=.767) for the tested variables.

Findings

Data analysis confirmed the correlation between FGC and UGC volume and purchase intention. The bivariate analysis revealed statistically significant correlation between FGC volume and Purchase intention (r = .354, p = .000).

Correlations between FGC volume and Purchase intention

		FGC volume	Purchase intention
FGC volume	Pearson Correlation	1	.354**
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	115	115
Purchase intention	Pearson Correlation	.354**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	115	115

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

The bivariate analysis revealed statistically significant correlation between UGC volume and Purchase intention (r = .298, p = .001).

Correlations between UGC volume and Purchase intention

		FGC volume	Purchase intention
FGC volume	Pearson Correlation	1	.298**
	Sig. (2-tailed)		.001
	N	115	115
Purchase intention	Pearson Correlation	.298**	1
	Sig. (2-tailed)	.001	
	N	115	115

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Relationships between FGC and UGC vividness and purchase intention were also confirmed. Bivariate analysis showed that there is a correlation between UGC vividness and purchase intention (r = .216, p = .019); and FGC vividness and purchase intention (r = .196, p = .033)

Correlations between UGC vividness and Purchase intention

		FGC volume	Purchase intention
UGC vividness	Pearson Correlation	1	.216**
	Sig. (2-tailed)		.019
	N	115	115
Purchase intention	Pearson Correlation	.216**	1
	Sig. (2-tailed)	.019	
	N	115	115

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Correlations between FGC vividness and Purchase intention

		FGC volume	Purchase intention
FGC vividness	Pearson Correlation	1	.196**
	Sig. (2-tailed)		.033
	N	115	115
Purchase intention	Pearson Correlation	.196**	1
	Sig. (2-tailed)	.033	
	N	115	115

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Conducted bivariate analysis confirmed the relationship between UGC valence and purchase intention (r = .212; p = .015)

Correlations between UGC valence and Purchase intention

		FGC volume	Purchase intention
UGC valence	Pearson Correlation	1	.212**
	Sig. (2-tailed)		.015
	N	115	115
Purchase intention	Pearson Correlation	.212**	1
	Sig. (2-tailed)	.015	
	N	115	115

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

The repeated measures ANOVA with a Greenhouse-Geisser correction determined that mean level of influence on Purchase decision differed statistically significantly between the different UGC dimensions ($F=20.162$, $p<.05$). Post-hoc tests using the Bonferroni correction reported that UGC Valence exerts stronger influence on Purchase decision compared to the other two UGC dimensions.

Differences in the influence of UGC dimensions (Valence, Volume and Vividness) on Purchase decision

Dimensions of UGC- Tests of Within-Subjects Effects

Measure: Dimension influence on Purchase decision

Source		Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
factor	Sphericity Assumed	119.097	2	29.774	20.162	.000	.149
	Greenhouse-Geisser	119.097	3.582	33.245	20.162	.000	.149
	Huynh-Feldt	119.097	3.712	32.086	20.162	.000	.149
	Lower-bound	119.097	1.000	119.097	20.162	.000	.149

Dimensions of UGC - Pairwise Comparisons

Measure: Dimension influence on Purchase decision

(I) factor	(J) factor	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.[b]	95% Confidence Interval for Difference[b]	
					Lower Bound	Upper Bound
1. UGC Valence	2	.931*	.133	.000	.551	1.311
	3	1.138*	.169	.000	.654	1.622
2. UGC Volume	1	-.931*	.133	.000	-1.311	-.551
	3	.207	.163	1.000	-.259	.673
3. UGC Vividness	1	-1.138*	.169	.000	-1.622	-.654
	2	-.207	.163	1.000	-.673	.259

Based on estimated marginal means

*. The mean difference is significant at the .05 level.

b. Adjustment for multiple comparisons: Bonferroni.

The Independent Samples Tests confirmed that the influence of FGC volume and vividness on Purchase decision is stronger than the influence of UGC volume and vividness ($t = 2.493$, $p = .014$; $t = 2.715$, $p = .005$), while the influence of UGC valence is stronger than the influence FGC valence exerts on Purchase decision ($t = -2.045$, $p = .044$).

		t-test for Equality of Means						
		t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
							Lower	Upper
Content Volume influence on Purchase decision	Equal variances assumed	2.493	113	.014	1.147	.410	2.059	3.234
Content Vividness influence on Purchase decision	Equal variances assumed	2.715	113	.005	1.707	.462	1.525	2.111
Content Valence influence on Purchase decision	Equal variances assumed	-2.045	113	.044	-1.158	.566	-2.282	-.034

Regarding the expertise and trustworthiness of online generated content, data analysis reveals no statistically significant difference between the effect of FGC expertise and UGC trustworthiness on the Purchase decision (t = -1.648, p = .103). They are both equally important for the consumer.

		t-test for Equality of Means						
		t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
							Lower	Upper
Level of influence on Consumer purchasing decision	Equal variances assumed	-1.648	98	.103	-.686	.416	-1.512	.140

The Independent Samples T-Tests confirmed that compared to the FGC influence, UGC influence is stronger in the Need recognition (t = -2.664, p =.009), Alternatives evaluation (t = - 2.169, p = .032) and Post-purchase evaluation stage (t = - 2.171, p = .032), while FGC influence is stronger in the Information search stage of the process (t = .659, p = .021). There is no statistically significant difference between FGC and UGC influence in the Purchase decision stage (t = .849, p=.398).

Independent Samples Test										
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
									95% Confidence Interval of the Difference	
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	Lower	Upper
Need recognition stage	Equal variances assumed	.187	.666	-2.664	113	.009	-.58929	.22119	.15126	1.02731
Information search stage	Equal variances assumed	.771	.382	.659	107	.021	.15757	.23916	-.63135	.31621
Alternatives evaluation stage	Equal variances assumed	.158	.691	-2.169	109	.032	-.50119	.23111	.04337	.95902
Purchase decision stage	Equal variances assumed	3.870	.052	.849	111	.398	.21528	.25365	-.28711	.71766
Post-purchase evaluation stage	Equal variances assumed	1.700	.195	-2.171	109	.032	-.57646	.26555	.05041	1.10252

Discussion and Conclusion

According to the Consumer information processing theory which postulates that marketing communications have an informative and persuasive effect on consumers and their purchasing decisions, and based on different natures Firm generated content and User generated content possess, statistically significant differences in the FGC and UGC effects through the stages of Consumer purchasing decision-making process were expected. Furthermore, based on Source credibility theory it was postulated that the extent of source credibility and expertise is very important for the consumer buying decision. The frequency of posts, comments, engagement, liking, sharing, recommendations, their sentiment, and their richness ranging from text to videos are related to the consumer purchase intent and affect the entire purchase decision-making process.

Data analysis revealed that the influence of UGC is stronger in the Need recognition, Alternatives evaluation and Post-purchase evaluation stage, and FGC influence is stronger in the Information search stage of the process. There is no difference in the strength of influence in the Purchase decision stage. FGC expertise and UGC trustworthiness are equally important for consumer while making buying decision. Regarding online generated content dimensions and consumer purchase intention, data showed significant correlations between purchase intention and FGC and UGC volume, FGC and UGC vividness, and UGC valence. UGC valence is more important for consumer decision than UGC volume and vividness.

This study has several limitations. First of all, the survey was conducted on a purposive rather small sample, which cannot be seen as a representative one, although it was sufficient for the presented findings. The study focuses on the influence of user-generated content and firm-generated content on attitudes and purchasing decision of consumers of North Macedonia. The literature and previous research

studies in the field of online generated content, its relevant measurements and its effects on consumer behavior, are still insufficient.

Social media put consumers in the center of the business world and provide marketers with a new set of tools to interact with their customers and to integrate them into the brands through innovative ways. Social platforms offer marketers crucial aspects they have struggled to achieve for decades: consumer engagement, useful instant feedback, richness of information and vividness of content.

The marketing area has evolved from a time when marketers had the power of influence, to today where consumers have even a greater power of influence on their peers and other consumers, with just a click. Marketing practitioners and managers have to understand how different content generated on social media influence consumer behavior and what extent, so that they would create effective communication strategies consistent with their business plan. The study provides valuable information referring to the need of integrated marketing communications and offers a deeper insight in the effectiveness of online generated content. By creating strong and interesting branded messages and contents and spreading them via social media, marketers can build a strong brand image and develop brand equity. Managers can also motivate consumers to generate contents about brands and products, which will promote the brand and influence further purchases. Engaging consumers online with rich, vivid, interesting and useful content, marketers will strengthen the brand associations among consumer and build strong two-way communication and long-term relationship.

References

Agarwal, R., A. Animesh, and K. Prasad, (2009) Social Interactions and the Digital Divide: Explaining Variations in Internet Use. *Information Systems Research*, Vol. 20, No. 2, June 2009, 277-294.

Babić Rosario, A., Sotgiu, F., De Valck, K., & Bijmolt, T. H. A. (2016).The effect of electronic word of mouth on sales: A meta-analytic review of platform, product, andmetric factors.Journal of Marketing Research,53(3), 297–318.

Baker, A. M., Donthu, N., & Kumar, V. (2016). Investigating How Word-of-Mouth Conversations About Brands Influence Purchase and Retransmission Intentions. Journal of Marketing Research, 53(2), 225–239. https://doi.org/10.1509/jmr.14.0099

Batra, R., & Keller, K. L. (2016).Integrating marketing communications: New findings, new lessons and new ideas. Journal of Marketing,80(6), 122–145.

Bergh, B. G., Lee, M., Quilliam, E. T., & Hove, T. (2011). The multidimensional nature and brand impact of user-generated ad parodies in social media. International Journal of Advertising, 30(1), 103–131.

Bharadwaj, S. (2015).Developing new marketing strategy theory: Addressing the limitations of a singular focus on firm financial performance. AMS Review,5(3–4),98–102.

Bruhn, M., Schoenmueller, V. & Schäfer, D. B. (2012) Are social media replacing traditional media in terms of brand equity creation? Management Research Review 35(9), 770–790.

Christodoulides, G. (2012). Cross-national differences in e-WOM influence. European Journal of Marketing. 46(11), 1689– 1707.

Chu, S. C., & Kim, Y. (2011). Determinants of consumer engagement in electronic Word-Of-Mouth (eWOM) in social networking sites. International Journal of Advertising, 30(1), 47–75.

Colicev, A., Kumar, A., O'Connor, P. (2019). Modeling the relationship between firm and user generated content and the stages of the marketing funnel. International Journal of Research in Marketing 36 (2019) 100–116.

Constantinides, E., & Stagno, M. C. Z. (2011). Potential of the social media as instruments of higher education marketing: A segmentation study. Journal of Marketing for Higher Education,

Daft, R. L., & Lengel, R. H. (1986).Organizational information requirements, media richness and structural design. Management Science,32 (5), 554–571

de Vries, L., Gensler, S., & Leeflang, P. S. H. (2017).Effects of traditional advertising and social messages on brand-building metrics and customer acquisition. Journal ofMarketing,81(5), 1–15.

Dellarocas, C. (2003). The Digitization of Word of Mouth: Promise and Challenges of Online Feedback Mechanisms. *Management Science*, 49(10), 1407-1424.

Diffley, S., Kearns, J., Bennett, W., & Kawalek, P. (2011). Consumer Behavior in Social Networking Sites: Implications for Marketers. *Irish Journal of Management*, 30(2), 47-65.

Dimoka, A., Hong, Y., & Pavlou, P. A. (2012).On product uncertainty in online markets: Theory and evidence.MIS Quarterly,36(10), 1–32.

Fournier, S. & Avery, J. (2011). The uninvited brand. Journal of Business Horizons, 54(3), 193-207

Gaber, H. R., & Wright, L. T. (2014). Fast-food advertising in social media. A case study on Facebook in Egypt. Journal of Business and Retail Management Research, 5(1), 91.

Gil, R.B., Andrés, E.F. and Salinas, E.M. (2007). Family as a source of consumer based brand equity. Journal of Product & Brand Management, Vol. 16 No. 3

Godes, D. & Mayzlin, D. (2009) Firm-Created Word of-Mouth Communication: Evidence from a Field Test. Marketing Science 28(4), 721–739.

Goldsmith, R. E., Lafferty, B. A., & Newell, S. J. (2000).The impact of corporate credibility and celebrity credibility on consumer reaction to advertisements and brands.Journal of Advertising,29(3), 43–54.

Grubor, A., Djokic, I., & Milovanov, O. (2017). the influence of social media communication on brand equity: the evidence for environmentally friendly products. Research, 15(January), 963–983

Herr, P. M., Kardes, F. R., & Kim, J. (1991).Effects of word-of-mouth and product-attribute information on persuasion: An accessibility-diagnosticity perspective.Journalof Consumer Research, 17(4), 454–462.

Hewett, K., Rand, W., Rust, R. T., & van Heerde, H. J. (2016).Brand buzz in the Echoverse.Journal of Marketing, 80(3), 1–24.

Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. Business Horizons, 53(1), 59–68. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2009.09.003

Keegan, B. J., & Rowley, J. (2017). Evaluation and decision making in social media marketing. Management Decision, 55(1), 15–31.

Khadim, RA. Younis, M. Mahmood, A. Khalid, R., (2015) Firm Created Social Media Communication and Consumer Brand Perception. International Journal of Marketing and Technology. 5(3), 91

Khajuria, I. (2017). A Study of User-Generated Content on Social Networking Sitesand its Impact on Consumer-Based Brand Equity Constructs. Global Journal of Management and Business Research, 17(1).

King, R. A., Racherla, P., & Bush, V. D. (2014). What we know and don't know about online word-of-mouth: A review and synthesis of the literature. Journal of Interactive Marketing, 28(3), 167–183.

Kumar, V., Baker, A. M., Donthu, N., & (2016). Investigating How Word-of-Mouth Conversations about Brands Influence Purchase and Retransmission Intentions. Journal of Marketing Research, 53(2), 225–239.

Li, C. & Bernoff, J. (2008). Groundswell: Winning in a world formed by social technologies. Boston: Harvard Business Press.

Lipsman, A., Mudd, G., Rich, M., & Bruich, S. (2012). The power of "like": How brands reach (and influence) fans through social-media marketing. Journal of Advertising Research, 52(1), 40–52.

MacKenzie, S. B., & Lutz, R. J. (1989). An Empirical Examination of the Structural Antecedents of Attitude toward the Ad in an Advertising Pretesting Context. Journal of Marketing, 53(2), 48.

Mangold, W. G., & Faulds, D. J. (2009). Social media: The new hybrid element of the promotion mix. Business Horizons, 52(4), 357–365.

Muniz, A. M. & Schau, H. J. (2011). How to inspire value-laden collaborative consumer-generated content. Business Horizons (2011) 54, 209—217.

Norman, A., Russell, C. (2006). The pass-along effect: investigating word of mouth effects on online survey procedures. Journal of Computer-Mediated Advertising, 27(2)

Poynter, R. (2008). Facebook: The future of networking with customers. International Journal of Market Research, 50(1), 11–12.

Ryan, D., & Jones, C. (2009). Marketing strategies for engaging the digital generation.

Santana, M., Franco, P., Hernández, R. (2012). The Role of Social Networks in Selecting University. Lima: University. ESAN, 2014. – 140 p.

Schivinski, B., & Dabrowski, D. (2015). The impact of brand communication on brand equity through Facebook. Journal of Research in Interactive Marketing, 9(1), 31–53.

Sheth, J., Newman, B., Gross, B. (1991). Why we buy what we buy: A theory of Consumption Value. Journal of Business Research. Vol 22 Pg. (159-170).

Scholz, M., Landherr, A., Dorner, V., & Probst, F. (2013).Awareness, interest, and purchase: The effects of user- and marketer-generated content on purchase decision processes. Proceedings of the 34th ICIS,4801(December), 1–17.

Smith, A. N., Fischer, E. & Yongjian, C. (2012). How Does Brand-related User-generated Content Differ across YouTube, Facebook, and Twitter? Journal of Interactive Marketing, 26(2), 102–113.

Tsimonis, G., & Dimitriadis, S. (2014). Brand strategies in social media. Marketing Intelligence and Planning, 32(3), 328–344.

Wang, Y., & Sun, S. (2010). Examining the role of beliefs and attitudes in online advertising: A comparison between the USA and Romania. International Marketing Review, 27(1), 87–107.

Wolin, L., Korgaonkar, P., Lund, D. (2002). Beliefs, attitudes and behavior towards Web advertising. International Journal of Advertising, 21(1):87-113

Yaakop, A., Mohamed Anuar, M., & Omar, K. (2013). Like it or not: Issue of credibility in Facebook advertising. Asian Social Science, 9(3), 154–163.

Yang, K. C. C. (2004). A comparison of attitudes towards Internet advertising among lifestyle segments in Taiwan. Journal of Marketing Communications, 10(3), 195–212.

MOBİL ALIŞVERİŞ SİTELERİNİ KULLANMA NİYETİNİN ANLIK SATIN ALMA DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Aytaç GÜT*[*]

Sevi BALOĞLU

Hasan Selçuk ETİ[**]

Mobil teknolojilerin hızlı gelişimi ve mobil cihazların günlük hayatın önemli bir parçası haline gelmesinin etkisi ile birlikte mobil ticaret, geleneksel ticaret algılarını değiştirmeye başlamıştır. İşletmeler mobil uygulamalar sayesinde iki yönlü ve sürekli bir ulaşılabilirlik elde edebilmekte ve pazarlama iletişimi çabalarını günlük hayatın içine kadar çekebilmektedirler. Bu süreç dolayısıyla tüketicilerin satın alma davranışları ve mobil alışveriş niyetlerini de etkilemektedir. Bu değişimin en önemli etkilerinden biri mobil ticarette yaşanan anlık satın alma davranışlarında görülen artış eğilimi olduğu düşünülmektedir. Mobil tüketim harcamalarının yaklaşık %40'ının anlık kararlar ile yapıldığı tahmin edilmektedir.

Bu araştırmada, genişletişmiş teknoloji kabul modeli ve yeniliklerin yayılması teorisi mobil alışveriş uygulamalarının kullanım niyetini belirlemek için kullanılmıştır. Modele, algılanan eğlence, algılanan risk ve yenilikçilik değişkenleri eklenmiştir. Mobil anlık satın alma davranışı, mobil alışveriş uygulamalarından satın alma niyeti, memnuniyet ve algılanan risk ile ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ana kütlesini mobil alışveriş uygulaması kullanan bireyler oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında kolayda örnekleme yöntemi kullanılmış olup, veriler bırak-topla anket yöntemiyle toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS paket programı ile çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anlık Satın Alma Davranışı, Mobil Alışveriş, Mobil Ticaret, Satın Alma Niyeti

1. Giriş

İnternet ve kablosuz teknolojiler 21. yüzyılda önemli bir dönüşümün gerçekleşmesine yol açmıştır, özellikle de B2C olarak adlandırılan tüketici pazarında. Mobil cihazların hızla artışı ve internetin yaygınlaşması ile birlikte 2013 yılında 133 milyar $ olan mobil ticaret 2015 yılında 298 milyar $ yükselmiş ve 2018 yılında 626 milyar $ geçmiştir.

Mobil cihazlar sayesinde tüketiciler ürün ve hizmet sağlayıcıları ile gerçek zamanlı veri akışı sağlayabilmekte, işletmeler de tüketiciler ile başarılı etkileşim çabaları içine girebilmektedirler. Bununla birlikte tüketici satın alma davranışı ve niyeti büyük oranda psikolojik etkenlere dayanmakta olup, tüketici geniş yelpazede veri değişimine (etkileşime) ve ürün seçeneğine maruz kaldığında satın alma kararlarını dürtülerine dayanarak yapabilmektedir.

Mobil alışveriş uygulamaları, erişim ağının genişliği ve zenginliği ile diğer alternatif satın alma ortamlarına karşı önemli karakteristik avantajlara sahiptir. Mobil cihazların sağladığı mobilite ve her yerde hazır olma durumu, tüketicilerin pazarlama iletişimine hem eskiye göre hem de diğer pazarlama ortamlarına göre daha kolay ve daha fazla maruz kalmalarına neden olmaktadır.

Tüketici pazarında (B2C), anlık satın almalar ya da dürtüsel satın almalar önemli bir yere sahiptir. Tüketicilerin yaptığı anlık satın alımların yıllık tahmini 4 milyar $ pazar payına sahip olduğu düşünülmektedir ve süpermarketlerde yapılan alışverişlerin yaklaşık %62'si, lüks tüketim malları satışının yaklaşık %80'i, mağaza alışverişlerinin ise yaklaşık %36'sı anlık satın almalar ile ilişkilendirilmektedir (Badgajyan vd., 2016).

Araştırma ile tüketicilerin mobil alışveriş uygulamalarını kullanma niyetinin anlık satın alma niyetleri üzerindeki etkisi üzerine bir model önerisi sunulmaktadır.

2. Literatür Taraması ve Araştırma Modelinin Geliştirilmesi

2.1. Teknoloji Kabul Modeli

Davis vd. (1989) tarafından geliştirilmiş olan Teknoloji Kabul modeli, iletişim teknolojilerinin kullanıcılar tarafından kabul edilmesinin ve bu teknolojileri kullanmaya yönelik olan niyetlerinin anlaşılmasında ve açıklanmasında en çok kullanılan ve bilinen modellerden biridir. Model, sağlam sonuçlar vermesi, güçlü şekilde açıklaması ve esnek bir özelliğe sahip olması bakımından çoğu iletişim teknolojisine ilişkin kullanım niyetinin ölçülmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Abdullah ve Ward, 2017).

[*] Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

[**] Dr. Öğretim Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Teknoloji Kabul Modeli temel olarak beş ana bileşenden oluşmaktadır; algılanan kullanım kolaylığı, algılanan fayda, kullanıma yönelik tutum, davranışsal kullanım niyeti ve sistemin gerçekten kullanımı. Model, iletişim teknolojilerinin gerçekten kullanılması için kullanıma yönelik davranışsal bir niyetin olmasını, niyetin ise kullanıcının teknolojiye karşı olan tutumundan etkilendiğini savunmaktadır. Tutum, algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan fayda olmak üzere iki temel bileşenden oluşmaktadır (Davis vd., 1989).

Tutum, modelde niyet ile algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı arasında bir aracılık rolü olarak yer almaktadır. Bununla birlikte kablosuz teknolojileri kullanma niyetine ilişkin yapılan çeşitli çalışmalar tutum bileşenin dahil edilmediği modellerin tutum bileşenini dahil eden modeller ile benzer oranda açıklama oranına sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca Teo vd. (2011), Nistor ve Heymann (2010) ve Teo (2009), teknoloji kullanım niyetinin açıklanmasında tutum bileşeninin ya kısmi aracılık özelliği gösterdiği ya da hiç göstermediği, dolayısıyla tutum bileşeninin anlamlı bir fark yaratmadığı ortaya konulmaktadır (Natarajan vd., 2017). Bu nedenle araştırma modeli oluşturulurken, sadelik ve açıklık sağlanması açısından araştırma modelinde Teknoloji Kabul Modelini tutum bileşeni dahil edilmeden kullanılmaktadır.

2.1.1. Algılanan Fayda

Algılanan fayda, Teknoloji Kabul Modelinin orijinal gösteriminde ana yapı olarak yer almakta olup, potansiyel bir alıcının belirli bir sistemi ya da teknolojiyi kullanarak iş performansını / verimliliğini ya da kişisel performansını artıracağına olan inancını ifade etmektedir (Alsabawy vd., 2016). Mobil alışveriş uygulamalarının kullanılmasının kullanıcılar tarafından kabul görmesi ve kullanılması için diğer alternatif yöntemlere (internetten alışveriş, yerinde alışveriş, posta siparişi, katalog, vd.) göre dada fazla avantaj sunması gerekmektedir.

Yapılan araştırmalar, tüketicilerin alışveriş için mobil cihazları ve uygulamaları kullanma oranında bir artış olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Shankar vd. (2010), mobil teknolojiler ile tüketicilerin her an ve her yerde ulaşım imkanına sahip olmalarının, tüketicilerin alışveriş ortamına ulaşım sağladığı geleneksel perakende paradigmasından perakendecilerin ve alışveriş ortamının tüketicilere ulaşmasına doğru bir değişime yol açtığına işaret etmektedir.

Bu nedenle araştırmada algılanan fayda, mobil alışveriş uygulamaları üzerinden yapılan alışverişlerin, kullanıcıların alışveriş deneyimlerini artıracağına olan inançlarını belirlemek olarak tanımlanmaktadır.

2.1.2. Algılanan Kullanım Kolaylığı

Algılanan kullanım kolaylığı, Teknoloji Kabul Modelinde ana yapıda yer diğer bir bileşendir. Davis (1989), algılanan kullanım kolaylığını, tüketicilerin belirli bir sistemi ya da teknolojiyi kullanmanın kolay olduğuna (anlamanın ve kullanmanın kolay olması gibi) ilişkin algıları ve inançlarını ifade etmektedir. Algılanan kullanım kolaylığı, tüketicilerin belli bir teknolojiyi kullanım çabalarına ilişkin değerlendirmelerini içermektedir (Öztürk vd., 2016). Eğer bir teknoloji tüketiciler tarafından görece olarak kullanımı kolay olarak algılanırsa, tüketiciler bu teknolojiyi ve teknolojiye ait özellikleri öğrenmeye daha istekli olmakta ve kullanmaya dair bir niyet geliştirmektedirler (Hamid vd., 2016).

Literatürde, algılanan kullanım kolaylığı, tüketicilerin davranışsal niyetini hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkilediğini göstermektedir. Bu nedenle tüketiciler mobil alışveriş uygulamalarını kullanmanın ne kadar kolay olduğunu düşünürlerse o kadar daha fazla kullanmaya niyetli olacaklardır. Bu araştırmada, kullanım kolaylığı, tüketicilerin mobil alışveriş uygulamalarının kolay bir kullanıma sahip olduğuna ilişkin değerlendirme olarak kullanılmaktadır.

2.1.3. Davranışsal Kullanım Niyeti

Kullanım niyeti, kullanıcı tarafından bir teknolojinin kullanılma olasılığı olarak ifade edilmektedir. Zhou (2011)'ya göre kullanıcıların bir sistemi kullanma niyeti, kullanıcının o sistemi gerçekten deneyimleyip kullanmasını büyük oranda açıklayabilmekte ve daha sonra kullanımını büyük ölçüde tetiklemektedir. Yapılan araştırmalar, kullanım niyetinin, kullanıcıların bir teknolojiyi kabullenmesi ve daha sonra da kullanmasına denk geldiğini onaylamaktadırlar (Baloğlu, 2015). Araştırmada mobil alışveriş uygulamalarını kullanma niyeti bağımlı değişken olarak kullanılmaktadır.

2.2. Algılanan Güven

Mobil ve elektronik işlemlerde ortaya çıkan büyük belirsizlik ve risk nedeniyle güven kavramı mobil alışveriş literatüründe büyük bir ilgi görmektedir. Çeşitli araştırmalar, güven olgusunun, kullanıcıların çevrimiçi haber servisleri, mobil / internet bankacılığı, sağlık hizmetleri uygulamaları ve

mobil alışveriş gibi birçok farklı hizmete adapte olmasını etkilediği sonucunu ortaya koymaktadır (Zhou, 2011).

Geçmiş çalışmalarda güven kavramı için birçok tanım ortaya konulmuştur. Mayer vd. (1995) güveni, güvenilen tarafın güvenen tarafın beklentilerini güvenenin zayıflıklarından ve korunmasızlığından yararlanmadan karşılama inancı olarak ifade etmektedir. Bir başka tanıma göre ise güven, güvenilir bir tarafın fırsatçı davranışlardan kaçınacağına dair psikolojik bir beklentidir (Chandra vd., 2011).

Geçmiş çalışmalar, güven kavramını genel olarak güvenmeye yönelik inançlar ve güvenmeye yönelik niyetler olarak görmektedir. Mobil ticaret literatüründe inançlar, tüketicilerin işlemlerini gerçekleştirirken mobil sağlayıcıların gösterdiği kabiliyet, tutarlılık ve yardımcı olma gibi belli özelliklerine dair tüketicilerin sahip olduğu algılarını tanımlamaktadır. Güvenme niyetleri, güvenen tarafın güvenilen taraf ile ilgili kendini güvende hissetmesini ve inanmasını ya da inanma niyeti göstermesini vurgulamaktadır. Bu nedenle mobil ticarette güvenme niyetleri, tek seferlik ya da devamlı alışveriş gerçekleştirme ya da servis sağlayıcı tarafından sağlanan bilgilere inanmayı içermektedir (Lin ve Wang, 2006).

Önceki çalışmalara dayanarak, mobil uygulamaya / satıcıya / mağazaya duyulan yüksek güven duygusu, tükecinin mobil alışveriş uygulamalarını kullanma niyetinin de yüksek seviyede olmasıyla yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Gefen vd., 2006).

Bu çalışmada güven, kullanıcıların mobil alışveriş uygulamaları sağlayıcılarına ve mobil hizmetlere olan genel güven algıları olarak kullanılmaktadır.

2.3. Algılanan Eğlence

Algılanan eğlence, online alışverişte önemli bir öğedir. Mobil cihazlar, ürün açıklamaları, resimler, arka plan müziği, videolar, ticari flash animasyonları ve pazarlama oyunları gibi alışverişi daha zevkli hale getirip alışveriş zevkini artıracak çok çeşitli çevrimiçi görüntüleme ortamları sunmaktadır. Müşteriler, mobil internet ve uygulamalar tarafından sağlanan medya ile etkileşimde bulunurken aynı zamanda ürün ve hizmetleri aramak için geçen zamanda da eğlenceli vakit geçirmektedirler (Lu ve Yu-Jen Su, 2009).

Algılanan eğlence, insan makine etkileşiminde ve iletişim teknolojileri literatüründe, kullanıcıların esas güdülerini anlamada giderek daha fazla ilgi çekmekte ve önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü bireylere belli bir eğlence ve zevk algısı sağlandığında, belli davranışları sergilemek konusunda daha istekli olmaktadırlar. Bu kapsamda algılanan eğlence sunduğu içerikler ve medya çeşitliliği sayesinde kablosuz teknolojileri kullanıcılar açısından daha çekici hale getirmekte ve kullanıcıların niyetleri üzerinde doğrudan bir etkisi olmaktadır (Çelik ve Yılmaz, 2011).

2.4. Algılanan Mobilite

Algılanan mobilite, mobil teknolojiler alanında yapılan çalışmalarda kullanılan önemli bir öncüldür. Literatürde mobil olma durumu, kolaylık, uygunluk ve anındalık gibi kavramlar ile yakından ilişkili olarak kullanılmaktadır. Algılanan mobilite, kullanıcıların istenilen hizmet ya da bilgiye, hareket halinde iken bile mobil cihazlar aracılığı ile herhangi bir yerde ve herhangi bir zamanda ulaşabilme imkanı olarak tanımlanmaktadır (Yen ve Wu, 2016).

Yapılan çalışmalarda algılanan mobilite, Teknoloji Kabul Modeline ek olarak getirilen birinci dereceden kavramsal yapı olarak ele alınmakta olup bulgular iç içe geçmiş durumdadır. Ağ yaygınlığı (heryerden her zaman ulaşım imkanı) ve konumdan bağımsızlık, kullanıcıların mobil ticareti benimseme niyetleri üzerinde olumlu etkisi olduğunu göstermektedir. Ampirik veriler, mobilitenin tüketicilerin sürekli kullanım niyetleri üzerindeki etkisini kuvvetle desteklemektedir (Lu vd., 2017).

2.5. Anlık Satın Alma Niyeti

İktisadi düşünce sistemi, bireylerin ekonomik konularda maliyet ve faydaları göz önüne alarak kendi içinde mantıklı ve kendisine en çok fayda sağlayacak şekilde kararlar almasını savunmaktadır. Bununla birlikte çoğu zaman bireylerin satın alma davranışlarında rasyonel davranmakta başarılı olamadığı ve ekonomik teori prensiplerine nadiren uydukları tüketici davranışı literatüründe kabul gören bir görüştür. Aksine, tüketicilerin satın alma davranışlarının genellikle arzu, ruh hali veya duygu güdümlü bir doğaya sahip olduğu görülmektedir. Tüketiciler, kesinlikle gerekli olmaları dışında, bunaltıcı bir ruh halini hafifletmek, kimliği ifade etmek veya eğlenmek gibi çok çeşitli ve her türlü nedenden dolayı ürün veya hizmet satın alabilmektedirler. Bu rasyonellikten uzak satın alma tercihleri anlık satın alımlar ya da dürtüsel satın alımlar olarak bilinmektedir (Verplanken ve Herabadi, 2001).

Araştırmacılar, dürtüsel satın alma işleminin, bireyin istenmeyen, kayıtsız ve anında alım yaptığı durumlarda gerçekleştiğini kabul etmektedir. Satın alma işlemi istemsizdir çünkü birey aktif olarak bir ürün

bakmamaktadır, ürünü almak için önceden hazırlanmış bir planı bulunmamaktadır ya da ürün bir alışveriş hedefine (hediye gibi) yönelik bir satın alma işleminden oluşmamaktadır ve alışveriş esnasında gerçekleştirilmektedir. İstemsiz satın almalar, alışveriş yaparken belirli bir ürünü satın almaya karşı oluşan ani bir dürtüden doğmaktadır (Jones vd., 2003).

Mobil cihazların günlük hayatın bir parçası haline gelmesi ve sürekli bireyin yanında yer alması, mobil ticaretin her an ve her yerde kolayca gerçekleştirilebilmesine olanak sağlamaktadır. Mobil alışveriş uygulamaları, birey istemsiz satın alımlarında önemli bir rol oynamaktadır. Mobil alışveriş uygulamalarını kullanma niyeti arttıkça, anlık satın alma niyetinin de artması beklenmektedir.

Anlık satın alma niyetini ölçmeye yönelik çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Öncül araştırmalar anlık satın alma niyetini ilk olarak tek boyutlu bir yapı olarak ele almıştır (Rook ve Fischer, 1995), ama daha sonra iki bileşenli bakış açısı ile geliştirilmiş ve ikinci bir boyut eklenmiştir (Puri, 1998; Verplanken ve Herabadi, 2001). Bu bağlamda en ayrıntılı yaklaşım, Verplanken ve Herabadi (2001)'nin bilişsel – cognitive - yönleri (örneğin, planlama ve müzakere eksikliği) ve duygusal – affective - yönleri (örneğin, zevk, heyecan ve dürtüsel duygular ile kontrol eksikliği ve pişmanlık) ölçen 20 maddelik ölçeği araştırma modelinin oluşturulmasında kullanılmıştır.

3. Kavramsal Model Önerisi

We are social ve Hootsuit tarafından her yıl hazırlanan internet ve sosyal medya istatistikleri "Digital 2019 in Turkey" verilerine göre mobil kullanıcı sayısı her yıl düzenli olarak artış göstermekte olup 2019 yılı itibariyle Türkiye'de mobil kullanıcı sayısının 76,3 milyona ulaştığı ifade edilmektedir. Bu oran Türkiye nüfusunun %93'üne denk gelmektedir. Yetişkin insanların %98'i cep telefonu kullanırken, bunların %77'si akıllı telefon kullanmaktadır. (https://dijilopedi.com/2019-turkiye-internet-kullanim-ve-sosyal-medya-istatistikleri/).

Türkiye'de, mevcut nüfusun %72'sine tekabül eden 59,3 milyon internet kullanıcısı bulunmakta olup bunların 56,3 milyonu telefonlarından internete bağlanmaktadır. İnsanlar internette günde ortalama 7 saat geçirmektedirler. İnternet kullanıcı sayısı geçen yıla göre 5 milyonluk (% 9,3) bir artış gösterirken, mobil uygulama abonelikleri ise geçen yıla göre 3 milyondan fazla artış (%3,9) göstermiştir.

"Deloitte Global Mobil Kullanıcı Anketi 2017: Türkiye" raporuna göre Türkiye'de kullanıcı aktivitelerinin cihazlara göre dağılımına bakıldığında, cep telefonunun birçok aktivitede öncelikli olarak tercih edildiği gözlemlenmektedir. Yapılan araştırmada, alışveriş sitelerine göz atma tercihlerinde akıllı telefon ile erişim %46 ile ilk sırada yer almaktadır. Genellikle 18-34 yaş grubu, 35-50 yaş grubu ile kıyaslandığında cep telefonunu bilgisayara (dizüstü ve masaüstü) göre daha fazla tercih etmektedir. Bu yaş grubunun özellikle alışveriş sitelerine göz atma ve internetten ürün satın alma aktivitelerinde cep telefonunu, dizüstü ve masaüstü bilgisayardan daha fazla kullanması dikkat çekmektedir (Deloitte, 2017).

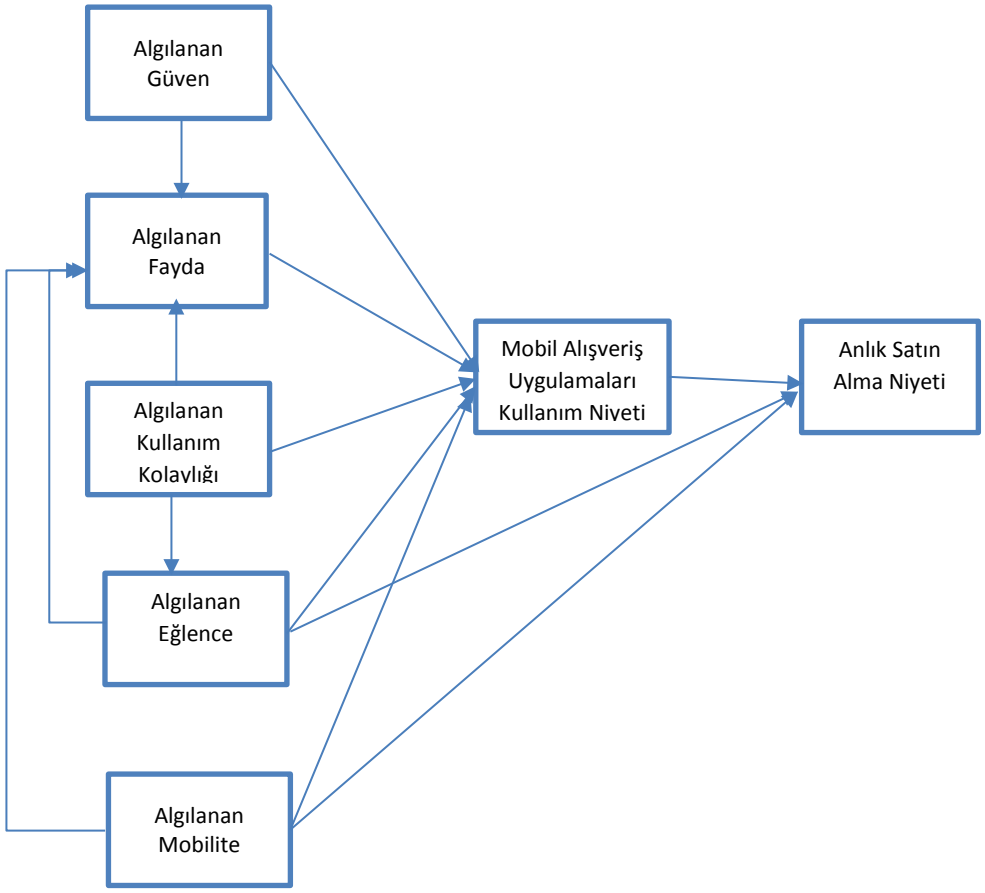
Kullanıcıların gün içerisinde akıllı telefonlarına bakma sayısında Türkiye, ortalama 78 defa ile Avrupa ortalamasının (48) 1,5 katını aşmaktadır. Bu uyanık kalınan zaman zarfında yaklaşık her 13 dakikada bir telefon ekranına baktığımız anlamına gelmektedir. İki sene önce gerçekleştirilen çalışma sonuçlarına göre bu süre 2 dakika kadar kısalmıştır; bu da cep telefonlarına gittikçe daha bağımlı bir hale gelindiğini işaret etmektedir (Deloitte, 2017).

Türkiye'de kullanıcıların %27'si ürün/hizmet araştırması yapmak için, %25'i alışveriş sitesi/uygulamasına göz atmak için, %10'u online olarak bir ürün satın almak için, %7'si online hizmet satın almak için ve %6'sı mağazada bir ürün hizmet için ödeme yapmakta cep telefonlarını günde en az bir kere kullandıklarını belirtmektedirler (Deloitte, 2017).

Yapılan araştırmalara göre mobil kullanıcı sayıları hem dünyada hem de Türkiye'de hızlı bir artış göstermektedir. Akıllı telefonlar hayatımızın kopmaz bir parçası haline gelmektedirler ve bu trend giderek artmaktadır. Kullanıcılar, sürekli yanlarında yer alan mobil cihazlar sayesinde her zaman, her yerde ve sürekli olarak mobil kalmaktadırlar. Bu sayede ise sürekli olarak pazarlama iletişimine açık olup, reklam ve tutundurma çabalarına maruz kalabilmektedirler. Bu durum ise, mobil uygulamaları kullanım oranını arttırmakta olup özellikle 18-34 yaş arası grubun alışveriş tercihlerinde mobile doğru bir kayış olmasını tetiklemektedir. Sürekli mobil olan, mobil kullanımı tercih eden ve bundan eğlenen kullanıcılar aynı zamanda daha fazla pazarlama iletişimine de maruz kalmaktadırlar. Bu durumun ise bireylerin dürtüsel bir şekilde, istenmeyen, kayıtsız ve anında satın alma yapmaları üzerine olumlu etkileri olacağı varsayılmaktadır.

Mobil alışveriş uygulamaları kullanma niyetinin anlık satın alma niyeti üzerindeki etkisine dair kavramsal modeli Şekil 1'de gösterilmektedir. Buna göre, mobil alışveriş uygulamaları kullanma niyetinin öncülü, teknoloji kabul modeli, algılanan güven, algılanan mobilite ve algılanan eğlenceden oluşmaktadır.

Modele göre teknoloji kabul modeli, algılanan güven, algılanan mobilite ve algılanan eğlence, mobil alışveriş uygulamaları kullanma niyetini olumlu yönde etkileyecektir ve algılanan eğlence, algılanan mobilite ile mobil alışveriş uygulamaları kullanma niyeti de anlık satın alma niyeti üzerine olumlu etki yapacaktır.

Modelin teorik altyapısı oluşturulurken kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H1: Algılanan kullanım kolaylığının algılanan fayda üzerinde anlamlı bir etkisi vardır

H2: Algılanan kullanım kolaylığının mobil alışveriş uygulamalarını kullanma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır

H3: Algılanan kullanım kolaylığının algılanan eğlence üzerinde anlamlı bir etkisi vardır

H4: Algılanan faydanın mobil alışveriş uygulamalarını kullanma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır

H5: Algılanan güvenin algılanan fayda üzerinde anlamlı bir etkisi vardır

H6: Algılanan güvenin mobil alışveriş uygulamalarını kullanma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır

H7: Algılanan eğlencenin algılanan fayda üzerinde anlamlı bir etkisi vardır

H8: Algılanan eğlencenin mobil alışveriş uygulamalarını kullanma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır

H9: Algılanan eğlencenin anlık satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır

H10: Algılanan mobilitenin algılanan fayda üzerinde anlamlı bir etkisi vardır

H11: Algılanan mobilitenin mobil alışveriş uygulamalarını kullanma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır

H11: Algılanan mobilitenin mobil alışveriş uygulamalarını kullanma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır

H12: Algılanan mobilitenin anlık satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır

H13: Mobil alışveriş uygulamalarını kullanma niyetinin anlık satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır

4. Kaynakça

Natarajan, T., Balasubramanian, S. A., & Kasilingam, D. L. (2017). Understanding the Intention to Use Mobile Shopping Applications and Its Influence On Price Sensitivity. Journal of Retailing and Consumer Services, 37, 8-22.

Davis, F. D., Bagozzi, R. P., Warshaw, P. R. (1989). User Acceptance of Computer Technology: A Comparison of Two Theoretical Models. Management Science, 35(8), 982-1003.

Abdullah, F., & Ward, R. (2016). Developing a General Extended Technology Acceptance Model for E-Learning (GETAMEL) by Analyzing Commonly Used External Factors. Computers in Human Behavior, 56, 238-256.

Alsabawy, A. Y., Cater-Steel, A., & Soar, J. (2016). Determinants of Perceived Usefulness of E-Learning Systems. Computers in Human Behavior, 64, 843-858.

Deloitte (2017). Dijitalleşen Hayatımızda Mobil Teknolojilerin Yeri, Deloitte Global Mobil Kullanıcı Anketi 2017: Türkiye Yönetici Özeti, https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/about-deloitte/articles/deloitte-global-mobil-kullaici-arastirmasi-2017.html

https://dijilopedi.com/2019-turkiye-internet-kullanim-ve-sosyal-medya-istatistikleri/

Shankar, V., Venkatesh, A., Hofacker, C., & Naik, P. (2010). Mobile Marketing in The Retailing Environment: Current Insights and Future Research Avenues. Journal of Interactive Marketing, 24(2), 111-120.

Ozturk, A. B., Bilgihan, A., Nusair, K., Okumus, F. (2016). What Keeps the Mobile Hotel Booking Users Loyal? Investigating the Roles of Self-Efficacy, Compatibility, Perceived Ease of Use and Perceived Convenience. International Journal of Information Management, 36(6), 1350-1359.

Hamid, A. A., Razak, F. Z. A., Bakar, A. A., & Abdullah, W. S. W. (2016). The Effects of Perceived Usefulness and Perceived Ease Of Use On Continuance Intention To Use E-Government. Procedia Economics and Finance, 35, 644-649.

Zhou, T. (2011). An Empirical Examination of Initial Trust in Mobile Banking. Internet Research, 21(5), 527-540.

Chandra, S., Srivastava, S. C., & Theng, Y. L. (2010). Evaluating the Role of Trust in Consumer Adoption of Mobile Payment Systems: An Empirical Analysis. Communications of the Association for Information Systems, 27(1), 561-588.

Lin, H. H., & Wang, Y. S. (2006). An Examination of the Determinants of Customer Loyalty in Mobile Commerce Contexts. Information & management, 43(3), 271-282.

Gefen, D., Karahanna, E., & Straub, D. W. (2003). Trust and TAM in Online Shopping: An Integrated Model. MIS quarterly, 27(1), 51-90.

Lu, H. P., & Yu-Jen Su, P. (2009). Factors Affecting Purchase Intention on Mobile Shopping Web Sites. Internet Research, 19(4), 442-458.

Çelik, H. E., & Yılmaz, V. (2011). Extending the Technology Acceptance Model for Adoption of E-Shopping by Consumers in Turkey. Journal of Electronic Commerce Research, 12(2), 152.

Yen, Y. S., & Wu, F. S. (2016). Predicting the Adoption of Mobile Financial Services: The Impacts of Perceived Mobility and Personal Habit. Computers in Human Behavior, 65, 31-42.

Lu, J., Liu, C., Wei, J. (2017). How Important Are Enjoyment And Mobility For Mobile Applications?, Journal of Computer Information Systems, 57(1), 1-12.

Verplanken, B., & Herabadi, A. (2001). Individual Differences in Impulse Buying Tendency: Feeling and No Thinking. European Journal of Personality, 15(S1), S71-S83.

Jones, M. A., Reynolds, K. E., Weun, S., & Beatty, S. E. (2003). The Product-Specific Nature of Impulse Buying Tendency. Journal of Business Research, 56(7), 505-511.

Badgaiyan, A. J., Verma, A., & Dixit, S. (2016). Impulsive Buying Tendency: Measuring Important Relationships with a New Perspective and an Indigenous Scale. IIMB Management Review, 28(4), 186-199.

TEKİRDAĞ İLİNDE; SÜT İŞLEME SEKTÖRÜNDE SOĞUK ZİNCİR YÖNETİMİ

Ahmet KUBAŞ[*]
Melda KONDAL[**]
Hasan Selçuk ETİ[***]

ÖZET

Tekirdağ ili özellikle büyükbaş hayvan varlığı bakımından ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Özellikle süt hayvancılığı açısından bakıldığında kültür+melez büyükbaş hayvan varlığı oranı yaklaşık olarak %100'e yakın bir düzeye ulaşmıştır. Ayrıca Tekirdağ ili hayvan hastalıklarından ari bir bölge olduğu için ilgili kuruluşlar tarafından kontrol tam olarak sağlanmaktadır.

Süt sektöründe faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekte işletmeler faaliyet göstermektedir. Bu işletmeler daha çok Malkara ilçesinde yoğunlaşmaktadır. Özellikle sütün temel besin kaynağı olduğu düşünülürse, çiğ sütün kalitesi süt ve süt ürünlerinin kalitesini doğrudan etkilemektedir. Toplumun kaliteli süt ve süt ürünleri tüketmesi toplum beslenmesi açısından oldukça önemlidir. Tekirdağ'da elde edilen süt ve süt ürünlerinin kalitesi oldukça yüksektir.

Süt sektöründe işletmelerin kuruluş düzeni ve yeri de çok önemlidir. Ayrıca sütün taşınmasından, fabrikada işlenmesine kadar hijyen kurallarına uygun teknoloji ve sistemlerin kullanılması gerekmektedir. Yoğurt, ayran, tereyağı, krema, peynir, kaşar, süt tozu gibi birçok besin kaynağının üretiminde kullanılan çiğ sütün kalitesinin korunması oldukça önemlidir. Sektörde soğuk zincir uygulamaları süt ürünleri kalitesini artırmada önemli rol oynamaktadır. Tekirdağ ilinde beyaz peynir üreten 7 süt işletmesinde de teknoloji kullanımı gelişmiş ve süt ürünleri üretiminde belli bir kaliteye ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: süt, süt ürünleri, Tekirdağ, süt sektörü, hayvancılık

Giriş

Türkiye süt hayvancılığı konusunda, bölgelere göre önemli farklılıklar göstermektedir. Özellikle Trakya bölgesindeki büyükbaş hayvan varlığının tamamı kültür+melez ırka ait olup, hayvan varlığı ve kalitesi açısından Türkiye'nin en önde gelen bölgelerinden birisidir. Özellikle Trakya bölgesinin hastalıklardan arındırılmış olması bölgenin aynı zamanda damızlık hayvan yetiştiriciliği açısından önemini artırmıştır.

Tekirdağ ilinde süt hayvancılığı işletmeleri, İlçelere bağlı mahallelerde yaşayan üreticilerin yaptığı faaliyetler olup, daha çok küçük aile işletmeciliği şeklindedir. Bu nedenle işletmeler ölçek büyüklüğünün avantajlarından yararlanamamaktadır. Bakım işlemleri ev halkı tarafından yapılmakta ve süt genelde Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri veya süt işletmeleri tarafından toplanmaktadır. Sütün üreticiden fabrikaya ulaşması sırasında soğuk tanklarda toplanan sütler, soğutmalı tanklarla süt işleme tesislerine ulaştırılarak soğuk zincirin kopmasına izin verilmemektedir.

Süt üretiminde fabrika yemi, mısır silajı, yonca, fiğ ve saman konusunda üretimde herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Bu nedenle yem konusunda mutlak avantaj sahip bir bölge olduğu için hayvancılık faaliyeti her geçen gün artmaktadır. Ayrıca hayvan sayıları açısından işletmelerin ölçekleri gittikçe büyümektedir. Bu durum modern sağım makineleri ve soğutma tanklarının kullanımının yaygınlaşmasını olumlu yönde etkilemektedir. Burada Devletin uyguladığı teşvik sisteminin de önemli katkısı olmaktadır.

Süt işleme tesislerinde kullanılan sütün kalitesi nihai ürünü doğrudan etkilediği için teknolojik gelişmelerden yararlanılmasını önemli kılmakla birlikte, çiğ sütün kalitesi, nihai çıktının kalitesini artıracağı için alınacak önlemler oldukça önemlidir. Bu nedenle süt hayvanlarının beslenmesinde kullanılan yemlerin kalitesi ve bu yemlerin üretimi sırasında kullanılan kimyasal ilaçlar ve gübreler hatta sulama suyunun kalitesi, silaj, saman veya diğer yemlerin kalitesini doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle ilk şart

[*] Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü Değirmenaltı/Tekirdağ akubas@nku.edu.tr
[**] Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü Değirmenaltı/Tekirdağ mlda_kondal@hotmail.com
[***] Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Çorlu Meslek Yüksekokulu, ÇORLU/Tekirdağ hseti@nku.edu.tr

süt üretim tesislerinde kullanılacak yemlerin kalitesi olarak belirtilebilir. Ayrıca beslenme, bakım, sağım ortamı ve şekli sütün kalitesini etkileyen diğer etmenlerdir. Bu nedenle süt üretiminde yapılacak planlamalar, yem bitkilerinin üretiminden başlayarak düşünmek oldukça önemlidir.

Süt ve süt ürünleri üretiminde işletme için gerekli en önemli hammadde çiğ süttür. Çiğ süt işleme başlanana kadar bozulma ihtimali en yüksek hammaddedir. Bu yüzden dikkat edilmesi gereken en önemli konudur. Fakat üretimde kullanılacak hammadde ve yardımcı madde ve ambalaj malzemelerine de dikkat edilmesi gerekmektedir. Fiziksel, kimyasal ve biyolojik bozulmalara uğramadan zamanında işletmeye gelmesi ve kullanılması sağlanmalıdır. Yükleme, nakliyat ve boşaltmaların vakit kaybetmeden gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Uzayan sevkiyat sırasında kontrol edilemeyen bir sıcaklık söz konusu olmuş ise mallar iade edilmektedir. Ayrıca hammadde ve yardımcı madde taşınan araçlarla ve ekipmanlarla başka bir ürün taşınmamalı ve fabrikaya ulaşıncaya dek kontrol sağlanmalıdır.(www.ggd.org.tr, 2019)

Tekirdağ ilinde bulunan süt ve süt ürünleri üreten işletmeler; çiğ süt ihtiyacını Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri aracılığı ile veya doğrudan üreticilerden temin etmektedirler. Süt toplama sırasında ölçüm ve kalite kontrolü işlemleri yapılarak soğuk sistem bulunan süt tankları kullanılarak işleme tesislerine getirilen sütler önce süzüldükten sonra pastörizatörden geçirilerek mikrobiyolojik yüklerinden arındırılmaktadır. Daha sonra krema, pastörize süt, yoğurt, ayran, beyaz peynir, kaşar peyniri vb. ürün çeşidine göre farklı işlemlerden geçirilerek nihai ürün elde edilmektedir.

Tekirdağ ilinde soğuk zincirde yaşanan olumlu gelişmelerin yanında pastörizatörü bulunmayan işletme kalmamıştır. Bu nedenle bölgede üretilen süt ve süt ürünleri hijyen ve sanitasyon açısından AB ülkelerinin kalite standartlarını yakalamıştır. Bu süreçlerin gelişmesinde Trakya Kalkınma Ajansı süt sektöründeki modernizasyon çalışmalarında çeşitli dönemlerde destek sağlamıştır. Özellikle işletmesine soğutmalı tank yerleştiren üreticilere litre başına uygulanan prim sistemi, soğuk zincirin oluşmasına yardımcı olmaktadır.

Yapılan bu çalışma ile Tekirdağ ilinde yapılan süt hayvancılığının karşılaştığı sorunlar üreticilerle yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilerle analiz edilmiştir. Ayrıca sektörün ileri gelenlerinin görüş ve önerileri de dikkate alınarak literatür bilgileri ile birlikte analiz edilerek verilmiştir.

Çiğ sütün üreticiden sanayiciye ulaşana kadar geçirmiş olduğu süreç süt ürünlerinin kalitesini etkileyen en önemli faktörlerden birisi olduğu için sütün üreticiden, süt işleme tesislerine ulaştırılması ve işlenmesinde karşılaşılan sorunlar incelenmiştir.

Ayrıca süt ve süt ürünlerinin işletmelerdeki prosess aşamaları genel hatlarıyla verilmiştir. Tekirdağ ilinde bulunan sanayi işletmeleri bizzat ziyaret edilerek elde edilen bilgiler değerlendirilerek sektör üretici, sanayici ve tüketici düzeyinde bütünleşik olarak değerlendirilmiştir. Sektörün karşılaştığı çeşitli sorunlar incelenerek çözüm önerileri geliştirilmiştir.

2.Tekirdağ İli Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılığı ve Süt Üretimi

Tekirdağ iline bağlı ilçelere göre büyükbaş hayvan sayıları ile süt üretim miktarları 2017 yılı TÜİK verilerine göre ilde 154207 adet büyükbaş hayvan bulunmaktadır(Çizelge 1).

Büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinde öne çıkan ilçeler ise Tekirdağ ilinde ise Malkara ilçesidir (55188 baş). Malkara ilçesi Trakya bölgesinde en fazla büyükbaş hayvana sahip ilçedir. Sahip olduğu büyükbaş hayvan varlığı ağırlıklı olarak kültür+melez şeklindedir. Bu nedenle damızlık büyükbaş hayvan yetiştiriciliği için merkez olmaya en uygun ilçedir.

Tekirdağ İlinde büyükbaş hayvanlardan elde edilen süt miktarı 219 bin tondur. Burada yine en büyük payı Malkara ilçesi almaktadır. Malkara ilçesinde üretilen süt miktarı yaklaşık olarak 85 bin tondur.

Tekirdağ ilinde yapılan büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ve süt üretimi daha çok küçük ölçekli aile işletmelerinde yapılmaktadır. Ancak bu işletmelerin büyük bölümü mahalle içinde bulunan konutların bitişiğinde bulunan ahırlarda yapılmaktadır.

Süt sektörünün gelişmesi için yerleşim yeri dışında, yüksek güvenlikli modern çiftliklerin kurularak ölçek büyüklüğünün avantajlarından yararlanılması gerekir. Büyükbaş hayvan sayısı işletme başına en az 200-250 civarında olmalıdır. Bu işletmeler üretecekleri ürünleri her türlü teknolojik altyapıya sahip olarak kalite koşullarına uygun bir şekilde yapabilir.

Bu nedenle Tekirdağ ilinde büyüme isteği olan en az 50 civarında büyükbaş hayvana sahip mevcut işletmelerin tesis kuruluşu ve damızlık temininde destekleme ve teşvik uygulamalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu işletmelerin büyümeleri desteklenerek hayvancılıkta kalite yakalanabilir.

Çizelge 1.Tekirdağ İli Büyükbaş Hayvan Sayısı ve Süt Üretiminin İlçelere Göre Dağılımı (2017)

	Manda	Sığır(Kültür)	Sığır(melez)	Sığır(yerli)	Büyükbaş(Toplam)	Süt Üretimi(Ton)
Tekirdağ	**1397**	**139244**	**12102**	**1464**	**154207**	**219124,747**
Çerkezköy	19	2379	1159	75	3632	4085,865
Çorlu	8	3917	544	12	4481	5912,918
Ergene		6860	2410		9270	12215,4
Hayrabolu		19304	620		19924	28032,52
Kapaklı		5020	350	26	5396	7444,315
Malkara	38	53420	1552	178	**55188**	**85225,707**
Marmaraereğlisi		2820	791		3611	6618,35
Muratlı	7	11785	397		12189	11722,392
Saray	1210	8385	1633	299	11527	15312,458
Süleymanpaşa	112	18810	1675	76	20673	28671,2
Şarköy	3	6544	971	798	8316	13883,622

www.tuik.gov.tr, 2019

Tekirdağ ilinde TÜİK 2017 yılı rakamlarına göre 310 876 küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Bunların 100 830'u merinos koyun, ve 154 222'si yerli koyun olup geriye kalan 55 824'ü kıl keçisidir. Tekirdağ ilinin küçükbaş süt üretimi ise 2017 yılı verilerine göre 9 653 ton'dur. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde yine öne çıkan en önemli ilçe Malkaradır (Çizelge 2).

Tekirdağ ilinde yapılan küçükbaş hayvancılığı genellikle küçük aile işletmeciliği şeklindedir. Modern anlamda üretim yapan büyük ölçekli küçükbaş işletmeciliği sayısı oldukça sınırlıdır. Küçükbaş hayvancılığı yapan işletmeler ürettiği sütleri inek sütünden ayrı şekilde süt işleme tesislerine pazarlamaktadır. Koyun ve keçi sütü beyaz peynir üretiminde oldukça önemlidir, tat ve lezzet bakımından farklı olduğu için fiyatı da doğal olarak daha yüksektir.

Çizelge 2.Tekirdağ İli Küçükbaş Hayvan Sayısı ve Süt Üretiminin İlçelere Göre Dağılımı (2017)

	Keçi (Kıl)	Koyun (Merinos)	Koyun (Yerli)	Küçükbaş Toplam	Süt Üretimi (ton)
Tekirdağ	**55824**	**100830**	**154222**	**310876**	**9653,579**
Çerkezköy	1581	2395	9530	13506	296,843
Çorlu	488	122	11792	12402	482,511
Ergene	845		21130	21975	503,254
Hayrabolu	4480	9550	18000	32030	1167,26
Kapaklı	722	380	9350	10452	320,257
Malkara	18130	58210	3777	**80117**	2000,56
MarmaraEreğlisi	559	7313	3155	11027	174,004
Muratlı	1064	2817	11683	15564	513,37
Saray	1715	2970	15220	19905	538,692
Süleymanpaşa	8100	2508	48712	59320	2330,261
Şarköy	18140	14565	1873	34578	1326,567
Toplam	**172974**	**171600**	**617940**	**962514**	**32302,219**

www.tuik.gov.tr, 2019

Koyun ve keçi sütü özellikle beyaz peynir, kaşar peyniri ve yoğurt üretiminde; mevcut talebi karşılayamamaktadır. Bu nedenle küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin daha fazla desteklenmesi süt ve süt ürünleri işletmelerinin ihtiyacının karşılanmasına daha fazla yardımcı olacaktır.

Tekirdağ ilinde mera alanlarının korunup geliştirilmesi küçükbaş hayvancılığı yapan işletmelerin yem maliyetlerinin azaltılmasına ve işletme karlılığının artmasına yardımcı olacaktır. Bu nedenle küçükbaş hayvanlardan elde edilen süt üretimi ve veriminin artması mera alanlarıyla yakın ilişki içerisindedir.

Hayvancılık işletmelerinde, yetiştiriciler günümüz şartlarını kullanarak hayvan bakımı ve sağlığına önem göstermeleri gerekmektedir. Üretimi ve karlılık düzeyini maksimum seviyeye çıkarmak için hayvan sağlığı ve veteriner hizmeti sağlanmalıdır. İşletmeler kaliteli süt üretimi ve işletme sürekliliği için bu hizmetleri sağlanması gerekmektedir. Bakım ve veterinerlik hizmetleri işletme açısından önemli bir gider olsa da işletmenin gelecekte olan varlığı için büyük önem taşımaktadır(Koçyiğit ve Ark., 2018)

Soğutma tanklarında toplanan sütler toplama merkezlerinden veya orta veya büyük işletmelerde doğrudan işletmelerden toplanarak süt işleme tesislerine taşınmaktadır. Burada toplama merkezlerindeki tanklar sürekli soğutma işlemi yapılmak zorundadır. Bu olmadığı takdirde sütün bozulması kaçınılmazdır. Bozulan sütlerin işlenmesinde ve bunlardan elde edilecek ürünlerde çok ciddi sağlık sorunları ortaya çıkabilmektedir.

Süt fabrikaları ihtiyacı olan hammaddeyi süt üretim birimlerinden sağlarlar. Küçük işletmeler günlük ihtiyaçları kadar sütü yakın çevreden sağlayabilme olanağına sahip olmalarına karşın, büyük işletmeler, ihtiyaçları fazla olduğu için, sütü daha uzak merkezlerden ve özellikle de büyük kapasiteli üretim birimlerinden temin etmek zorundadır. Bu durumda sütün aynı gün işletmeye ulaşması mümkün olmaz ve bu bağlamda çeşitli kalite sorunları ortaya çıkar. Bu durumda sütün toplanması, nakli ve işletme tarafından kabulü daha titiz bir çalışmayı gerektirir ve bu çerçevede süt toplama merkezlerinin kurulması, seri ve soğutucusu olan ulaşım araçları, örneğin süt tankerleri önem kazanır (Üçüncü, 2005).

Çiğ sütün hayvancılık işletmelerinden toplama merkezlerine toplanarak depolanmaktadır. Daha sonra soğutma tankı bulunan kamyonlarla süt işleme tesislerine ulaştırılmaktadır. Tekirdağ ilinde daha çok küçük işletmeler güğüm veya bidonlarla sütleri toplama merkezlerine getirmektedir. Burada sütün süzülmesi, ölçümü(lt), kalite kontrolü yapılmaktadır. Özellikle süte su katılması veya yağının alınması alınan örneklerden tespit edilebilmektedir.

Soğukta muhafaza sırasında, sütte normal olarak bulunan bakteriler yavaş gelişirler. Bu nedenle sağımdan sonra sütün sıcaklığının süratle 4-5 derecenin altına indirilmesi arzulanır. Bu konuda yapılan incelemeler hijyenik koşullar altında elde edilen sütün sağımdan sonra 6 derecede iki, 4 derecede de 3-4 gün bozulmadan saklanabildiği ortaya konmuştur. (Tekinşen ve ark, 2005)

3.Tekirdağ İlinde Süt Sektörünün SWOT Analizi

a.Güçlü Yönleri

Süt üreticileri hayvancılık konusunda yeterli tecrübeye sahiptir

Süt hayvancılığı için yüksek potansiyele sahiptir

Büyükbaş hayvan varlığının tamamına yakın bir bölümü kültür+melez ırka sahiptir.

Tekirdağ ili hayvan hastalıklarından ari bir bölgedir

İlde bulunan süt ve süt ürünleri işlemeleri modern üretim yöntemlerini kullanmaktadır.

İşletmeler yoğurt, beyaz peynir ve kaşar peyniri üretimi konusunda uzmanlaşmıştır

Süt işleme tesislerinde pastörizatör kullanılmaktadır

Soğuk zincir konusunda belli bir düzeyde bilinç oluşmuştur

b.Zayıf Yönleri

İşletmeler çok küçük ölçekli aile işletmeleridir.

İl ve İlçe Tarım İl Müdürlüklerinde veteriner hekim sayısı yetersizdir

Büyük ölçekte modern hayvancılık işletme sayısının az olması

Yem bitkileri üretimi yetersizdir

Üreticiler hayvan hastalıkları konusunda yeterli bilgiye sahip değildir

Süt hayvancılığı işletmeleri genelde mahalle içerisinde bulunmaktadır.

Süt hayvancılığı işletmeleri yeterince modern değildir.

c.Fırsatlar

Tekirdağ ili damızlık merkezi olabilir.

Yem bitkileri üretimi konusunda mekanizasyon altyapısı bulunmaktadır

Yem bitkileri konusunda verimli ve yeterli arazi mevcuttur

Süt üretimi ve işleme sektöründe tecrübeli kişilerin bulunması

Türkiye'nin süt ve süt ürünleri üretim merkezi olabilir.

Soğuk zincir konusunda diğer bölgelere göre daha üstün

d.Tehditler

Soğuk zincirde kopmalar bulunmaktadır.

Hayvancılık faaliyeti; kırsal kesimdeki gençler tarafından fazla tercih edilmemektedir.

Süt primlerinin düşük olması

Yem fiyatlarının yüksekliği

Yeter gelirli işletme büyüklüğüne ulaşılmamış olunması

Düve kesimi yapılması

Buzağı ölümleri

Sonuç ve Öneriler

Tekirdağ ilinde üretici, sanayici ve tüketici düzeyinde çeşitli bilimsel çalışmalar yapılmıştır; özellikle üretici boyutundan bakıldığında çözülmesi gereken çeşitli sorunların bulunduğu görülmektedir. Bunlar; yem maliyetlerinin yüksekliği, işletme büyüklüklerinin yeterli olmadığı, damızlık hayvan bulmada sorunlar yaşanmaktadır, veterinerlik hizmetlerinin pahalı olması, veteriner ilaçlarının yüksekliği ilk sırada yer almaktadır. Üreticinin karşılaştığı sorunların çözümü için orta ölçekli ve büyük ölçekli modern işletmelerin kurulması için teşvik edilmelidir.

Süt hayvancılığı işletmelerinde; modern yemleme, sağım ve bakım işlemlerinin modern yöntemlerle yapılması gerektiği ortaya çıkmıştır. İşletmelerin büyük ölçekli olması, ölçek büyüklüğünün avantajlarından yararlanılmasına katkı sağlayacaktır. Bu nedenle 50 ile 250 süt hayvanı barındıran işletmelerin sayısının yaygınlaşması ve 250 üzerinde süt hayvancılığı yapan işletme sayısının artması süt üretiminde modern sistemlerin kurulmasına ve Türkiye'nin kaliteli süt ve süt ürünleri ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olacaktır.

Tarım İl ve İlçe Müdürlüklerinde hayvancılığın yoğunlaştığı ilçelerde daha fazla veteriner hekim istihdam edilerek üreticilerin karşılaştığı sorunların çözümüne yardımcı olunabilir. Böylece çok küçük işletmeye sahip hayvancılık işletmeleri veterinerlik hizmetini ücretsiz olarak alabilirler.

Süt ve süt ürünleri sektörünün Tekirdağ ilinde gelişmesi ülkenin ihtiyaç duyduğu sağlıklı ve güvenli gıdaya ulaşımı sağlanmış olacaktır. Tekirdağ ili bu konuda uzmanlaşmış bir merkez olup Türkiye'nin diğer illerinde yapılacak çalışmalar içinde rol model olarak gösterilebilir. Ayrıca Tekirdağ ilinde süt hayvancılığının gelişmesi ve işletmelerin büyümesi diğer illerin ihtiyaç duyacağı damızlık talebinin de yurtiçinden karşılanmasına katkı sağlayacaktır. Bu konuda özellikle Tekirdağ ili Malkara, Hayrabolu ve Muratlı İlçesinde, damızlık hayvan ihtiyacının karşılanması için örnek işletmeler kurulabilir veya mevcut işletmeler desteklenerek büyümeleri sağlanabilir. Bu şekilde sağlıklı ve güvenli damızlıklar döviz ödemeden yurtiçinden karşılanacaktır.

Tekirdağ ilinde bulunan süt hayvancılığı faaliyetinde işletme büyüklüğünün artması ve bu işletmelerin mahallelerin dışına çıkarılması mahallelerde ve kırsal kesimde yaşam kalitesini yükseltecektir. Hayvansal kaynaklı kirlenme yerine mevcut işletmelerin büyümesi, yer seçimi, modern işletmelerin kurulması, yemleme, bakım, sağım ve soğuk sistemlerle bütünleşik olarak kurulacak işletmeler devlet tarafından desteklenmelidir. Bu yapıldığı takdirde başta damızlık, kırmızı et, süt ve diğer hayvansal kaynaklı ürünler için yurtdışına daha az döviz ödenecektir.

Kaynaklar

Üçüncü, M., Süt Ve Mamulleri Teknolojisi, Ege Üniversitesi Gıda Mühendisliği Bölümü,İzmir, 2005, S.18-69-80

Koçyiğit ve Ark., Sığırcılık İşletmelerinde Hayvan Sağlığı, Veteriner Sağlık Hizmetleri ve Yetiştirici Memnuniyeti ve Beklentileri: Erzurum İli Narman İlçesi Örneği, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarım ve Doğa Dergisi, Cit:21., Sayı.2., 2018, Kahramanmaraş

Tekinşen O. C., ve Tekinşen K.K., Süt ve Süt Ürünleri, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 2005, S.22

www.ggd.org.tr, 2019

www.tüik.gov.tr, 2019

BİREYSEL YATIRIMCILARIN BENZEŞİM ÖN YARGILARININ SOSYAL SORUMLULUK PROJESİ YATIRIMLARI İLE BİRLİKTE ELE ALINMASI

Sezen GÜNGÖR[*]

Özet

Finansal kararlarda etkili olduğu düşünülen benzeşim ön yargısı, "aşina olunanı tercih etme eğilimi" şeklinde tarif edilebilmekte ve bireylerin kendilerine daha tanıdık gelen yatırım alternatiflerini tercih etmeleri olarak tanımlanabilmektedir. Benzeşim ön yargısına sahip bireysel yatırımcıların yatırım kararı sürecinde, kendi özel yaşantılarında kullandıkları ürün ve hizmetleri üreten şirketler yönelmeleri olasıdır. Tanıdıkları ve hoşlandıkları markalara yatırım yapma kararı verebilirler ve bu karar sırasında şirketin diğer finansal karakteristiklerine çok fazla dikkat etmezler. Ayrıca bu tip yatırımcılar ESG (Environmental, Social and Governance-Çevresel, Sosyal ve Yönetimsel) değerleri ile örtüşen şirketlere veya hemşericilik anlayışı ile hareket ederek kendi doğdukları, büyüdükleri bölgelerle ilişkisi olan şirketlere yatırım yapmada öncelikli davranabilirler.

Bu çalışmada bireysel yatırımcıların Borsa İstanbul (BIST) Gıda, İçki, Tütün piyasasında yer alan firmaların hisse senetlerine yatırım yapma tercihleri benzeşim eğilimi açısından ele alınacaktır. Ayrıca firmalarla ilgili bazı sosyal sorumluluk projeleri verilerek tercihlerindeki değişimler gözlenecektir. Sonuçta literatür tarafından kabul görmüş benzeşim eğiliminin ESG ile birlikte ele alınmasının yatırım tercihlerinde değişim yaratacağı ön görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal Finans, Yatırımcı Önyargıları, Benzeşim Önyargısı, İrrasyonel Karar Verme

Davranışsal Finansta Yatırımcı Önyargıları

Davranışsal finans, Etkin Piyasalar Hipotezi'nin test edilmesi sırasında ortaya çıkan anomalileri açıklamak üzere yeni bir paradigma olarak akademik çalışmalarda ortaya çıkmıştır. Piyasaların nasıl ve neden etkin olmayabileceğini açıklamada yardımcı olacak bir modeldir (Veeraraghavan, 2010, 109).

Davranışsal finansın temellerini 150 yıllık geçmişte bulmak mümkündür. 1800'lerde ve 1900'lerin başlarında yazılmış birkaç kitabın davranışsal finansın başlangıcı olduğu kabul edilebilir. MacKay, ilk baskısı 1841'de yapılan Olağanüstü Kitlesel Yanılgılar ve Kitlelerin Çılgınlığı adlı çalışmasında tarih boyunca yaşanan panikleri ve entrikaları kronolojik bir zaman çizelgesinde sunmuştur. Bu çalışma günümüz finansal piyasalarında kitle davranışının geçerliliğini göstermektedir. Le Bon'un Kitleler: Popüler Fikirle Bir Çalışma adlı çalışmasında davranışsal finans, sosyal psikoloji, sosyoloji ve tarih alanında grup davranışının rolünü tartışmaktadır. Selden'in 1912'de yayınladığı Borsaların Psikolojisi adlı eseri de sosyolojinin borsalardaki doğrudan etkisini incelediği önemli bir kaynaktır. Bu klasikleşen yayınlar sosyolojik ve duygusal etkilerin finansal piyasalardaki yatırımcılar ve işlemciler üzerindeki etkilerini tartışmaktadırlar. Bu üç çalışma finans alanında psikoloji ve sosyoloji uygulamalarının temelini oluşturmaktadır (Ricciardi ve Simon, 2000: 1).

Davranışsal finans alanında yapılan çalışmalarda ortaya çıkan ve gözlemlenebilen sonuçlar şöyle özetlenebilir (Misal, 2013, 206-207):

- İnsanlar sıklıkla yaklaşık sonuç veren başparmak kuralı temeline dayalı ve katı rasyonel analizler yapmadan karar verirler.
- İnsanlar, önemli ölçüde farklı bir içeriğe sahip şekilde sunulmuş olan seçenekler konusunda, bu seçenekler ekonomik olarak eşdeğer olsalar bile, tutarlı davranmamaktadırlar ki bu çerçeveleme etkisi diye bilinmektedir.
- Yanlış fiyatlandırma, irrasyonel karar verme ve getiri anomalileri gibi rasyonel beklentiler ve piyasa etkinliğinin aksinde gerçekleşen, piyasa getirilerini anlamayı sağlayacak açıklamalar davranışsal finansta vardır.

Finansal karar sürecinde bireyler bazı durumlarda farklı etkenlerden farklı şekilde etkilenerek yanlış kararlar verebilmektedir. Bu etkenler kimi zaman yanlış finansal hesaplamalardan kaynaklanırken kimi zamansa psikolojik olabilmektedir. Ritter'a (2003, 2) göre tüm yanlış değerlemelerin sebebi psikolojik değildir. Bazıları sadece arz ve talep dengesizliklerinden kaynaklanabilir.

[*] Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Psikolojik faktörlerin sermaye piyasası araçları üzerindeki etkisi ilk olarak Kahneman ve Tversky tarafından ortaya konulmuştur. Yatırım kararlarında sezgi ve hislerin büyük rol oynadığı (Şenkesen, 2009, 1) ve bireyin karar konusu varlıkla ilgili sezgi ve hislerinin oluşumunda, davranışsal finansta eğilim veya ön yargı olarak tanımlanan olguların etkili olduğu görülmüştür.

Psikoloji alanında yapılan araştırmalar, insan beyninin analiz edilecek bilgilerin çokluğunu ve karmaşıklığını azaltabilmek için kısa yollar kullandığını göstermektedir. Bu kısa yollar sonuca varmadan ve karar vermeden önce bireye cevaba ilişkin yol gösterir (Nofsinger, 2012. Çeviren; Gazel, 2014, 83). Kahneman ve Tversky (1973, 1979) yaptıkları çalışmalarda insanların belirsizlik altında verdikleri kararlarda rasyonellikten uzak yollara saptıklarını, karar verirlerken bazı zihinsel kısa yollar kullandıklarını ortaya koymuşlardır. Zihinsel kısa yollar, kişinin karar verirken fazla hesap kitap yapmadan, zihninden oluşturduğu kestirme yollar olarak ifade edilebilir. Bu zihinsel kısa yollar da karar vericilerin yanlış yollara sapmalarına yol açabilmektedir.

Pompian'a (2012) göre finansal kararlarda yatırımcıların etkisinde kaldıkları ön yargılar bilişsel ön yargılar ve duygusal ön yargılar olarak sınıflandırılmaktadır.

Bilişsel Önyargılar

Bilişsel ön yargılar sistematik yargı hatalarına yol açan, bireylerin gerçeği algılama biçimlerinde bozulma meydana getiren ve bilgiyi işleme stratejilerinin basitleştirilmesinden kaynaklanan ön yargılardır (Zindel vd. 2014, 13). Bu kısayollar insanların problem çözmede çeşitli problemlere uygulayabilecekleri ancak her zaman doğru sonuca ulaştıramayan strateji veya kestirme yollar olarak tanımlanır.

Bilişsel ön yargılar, bilişsel sezgiseller (hevristikler) ve hafıza süreçlerinin yargılama ve karar verme süreçlerinde büyük olumsuz etkileri bulunmaktadır. Daha kolay ve zahmetsiz şekilde karar vermede kolaylık sağlasa da bu kararlar yanıltıcı olabilir ve bu hatalı sonuçlar bireylerin deneyimlerinden öğrendiklerinin de hatalı olduğunu ortaya koyabilir (Wasserman ve Bracken, 2003, 35).

Duygusal ön yargıların düzeltilmeleri bilişsel ön yargılardan daha zordur, çünkü duygusal ön yargılar, kökenleri itibariyle bilinçli hesaplamalara değil dürtülere veya sezgilere dayanır. Diğer bir ifadeyle, mizaca, görünüme, kişisel özelliklere bağlı olan ve mantıksız bir karara neden olan ön yargıların giderilmesi oldukça zordur. Bu nedenle duygusal ön yargıları gidermek yerine onları tanımak ve onlara uyum sağlamak daha mümkündür. Duygusal ön yargılar; dürtüler, sezgiler ve duygulardan kaynaklanmaktadır. Bunlar kişisel ve bir sebebe dayandırılmamış kararlar vermeye neden olabilirler. Bu durumda ön yargıların bilişsel yönlerine odaklanmak, duygusal tepkileri değiştirmeye çalışmaktan daha etkili olabilecektir. Duygusal faktörler bugün HNWI[1] ruhunun en göze çarpan öğesidir. Finansal danışmanlar ve varlık yöneticileri, müşterilerinin hedeflerini gerçekleştirirken ve ihtiyaçlarını karşılarken kullanacakları güçlü portföy yönetimi ve risk yeteneklerinin yanı sıra bu duygusal faktörleri de göz önüne almak zorundadır (Pompian, 2012, 8-48).

Pompian (2012) sınıflamasına göre bilişsel önyargılar bilişsel çelişki, muhafazakârlık, doğrulama, temsiliyet, kontrol yanılsaması, zihinsel muhasebe, bağlanma ve düzeltme, çerçeveleme, mevcudiyet, kendine atfetme, sonralık-öncelik şeklinde çeşitlenmektedir. Duygusal önyargılar ise kayıptan kaçınma, aşırı güven, otokontrol, statükoyu koruma, sahiplenme, pişmanlıktan kaçınma ve benzeşim önyargılarıdır.

Benzeşim Önyargısı

Bazı kaynaklarda aşinalık ön yargısı "aşina olunanı tercih etme eğilimi" olarak geçen benzeşim eğilimi, bireylerin kendilerine daha tanıdık gelen yatırım alternatiflerini tercih etmeleri olarak tanımlanabilir.

Bireyin taraftarı olduğu futbol takımını destekleyen şirketlere yatırım yapması, yatırım portföyünde genellikle milliyetçi duyguların etkisiyle ulusal firmalara yer vermesi, kendi çalıştığı şirketin pay senetlerine daha fazla ağırlık vermesi, kendi özel yaşantılarında kullandıkları ürün ve hizmetleri üreten şirketler yönelmeleri, tanıdıkları ve hoşlandıkları markalara yatırım yapma kararı verme, hemşericilik anlayışı ile hareket ederek kendi doğdukları, büyüdükleri bölgelerle ilişkisi olan şirketlere yatırım yapmayı tercih etmeleri benzeşim önyargısının örneklerindendir.

Ayrıca bu tip yatırımcılar ESG (Environmental, Social and Governance-Çevresel, Sosyal ve Yönetimsel) değerleri ile örtüşen şirketlere de yönelebilirler.

[1] HNWI: İngilizce High-Net-Worth Individual (Yüksek Net Varlıklı Bireyler) kelimelerinin kısaltmasıdır. 1.000.000 ABD $'ını aşan yatırım finansmanına sahip bireyler olarak tanımlanmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Sonuçları

Bu çalışmada bireysel yatırımcıların Borsa İstanbul (BIST) Gıda, İçki, Tütün piyasasında yer alan firmaların hisse senetlerine yatırım yapma tercihleri benzeşim eğilimi açısından ele alınmıştır. Ayrıca katılımcılara firmalarla ilgili bazı sosyal sorumluluk projeleri verilerek tercihlerindeki değişimler gözlenmiştir.

Borsa İstanbul A.Ş.'de Gıda, İçki, Tütün Endeksine dâhil olan 28 şirket, bu çalışmanın genel ana kütlesini oluşturmaktadır. Bu şirketlerin seçilmesindeki amaç, nihai tüketici tarafından tanınırlık düzeylerinin daha yüksek olmasıdır.

Çalışmada öncelikle söz konusu endeksteki şirketlerin içinden 10 şirketin seçilmesi ile başlanmıştır. Bu amaçla 28 şirkete ait logo ve şirket isimlerinin yer aldığı bir ön test hazırlanmış ve tesadüfi örnekleme yoluyla seçilen 50 kişiye bu şirketlerden hangilerini tanıdıkları sorulmuştur. Ön test sırasında şirketler hakkında başka bir bilgi verilmemiştir.

Yapılan incelemede 50 katılımcıdan hiç birinin tanımadığını beyan ettiği 5 şirket tespit edilmiştir. Bu şirketler: AVOD Kurutulmuş Gıda ve Tarım Ürünleri Anonim Şirketi, Ekiz Kimya Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi, Konfrut Gıda Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi, Merko Gıda Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi ve Selçuk Gıda Endüstri İhracat İthalat Anonim Şirketidir.

Katılımcıların tamamının tanıdığını beyan ettiği beş şirket ise Ülker Bisküvi Sanayi Anonim Şirketi, Tat Gıda Sanayi Anonim Şirketi, Pınar Süt Sanayi Anonim Şirketi, Coca-Cola İçecek Anonim Şirketi ve Kent Gıda Maddeleri Sanayii ve Ticaret Anonim Şirketidir.

Tanınan ve tanınmayan şirketlere ait iki grup oluşturulduktan sonra üç farklı katılımcı topluluğuna üç farklı şekilde hazırlanmış anket formları verilmiş ve cevaplar toplanmıştır. Her üç anket formunda ortak olan sorular benzeşim önyargısının tespitine yönelik olarak Pompian (2012) tarafından hazırlanan beş sorudur.

- Araba, kol saati, kıyafet gibi benim beğendiğim ürünler üreten şirketlerin hisse senetlerine yatırım yapabilirim.
- Sosyal sorumluluk projelerine önem veren şirketlerin hisse senetlerine yatırım yapabilirim.
- Yatırımlarım çok fazla uluslararası yatırım aracı içermez.
- Borsada sürekli takip ettiğim şirketlerin hisse senetlerine yatırım yaparım.
- Hoşlandığım ürünler üreten veya kişisel değerlerimi yansıtan şirketlere yatırım yaparım.

Katılımcı grupları

1. Kontrol Grubu

Bu gruptaki katılımcılara şirketlerin sadece isimleri verilmiş ve hangi şirketlere yatırım yapmayı tercih edecekleri sorulmuştur. Şirketler eşleştirilirken tanınan-tanınmayan ayrımı dikkate alınmıştır.

- Avod-Ülker
- Tat-Ekiz Kimya
- Konfrut-Pınar
- CocaCola-Merko
- Selçuk-Kent

2. Birinci Deney Grubu

Bu gruptaki katılımcılara kontrol grubunda olduğu şekilde eşleştirilen ikişerli şirket isimleri ile bu şirketlere ait sosyal sorumluluk projeleri ve bu projeler için harcanan para miktarları verilmiştir. Örneğin;

- **Tat Gıda Sanayi Anonim Şirketi:** *Şirket, bulunduğu bölgelerde topluma fayda sağlayacak Kurumsal Sosyal Sorumluluk projelerine destek vermektedir. Sosyal amaçlı çeşitli kuruluşlara 2018 yılının ilk altı ayında 134.879 TL, 2017 yılı genelinde 417.948.- TL 2016 yılı genelinde 607.720 TL bağış ve yardım yapılmıştır.*
- **Ekiz Kimya Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi:** *Şirketin son üç yıl içinde herhangi bir sosyal sorumluluk projesi bulunmazken, herhangi bir yardımlaşmada bulunmamıştır.*

3. İkinci Deney Grubu

Bu gruptaki katılımcılara kontrol grubunda olduğu şekilde eşleştirilen ikişerli şirket isimleri ile bu şirketlere ait olmayan sosyal sorumluluk projeleri ve bu projeler için harcanan para miktarları verilmiştir. Başka bir deyişle bu gruptaki katılımcılar manipüle edilmiş ve şirketler hakkında yanıltıcı bilgiler verilmiştir. Örneğin;

- **Ekiz Kimya Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi:** *Şirket, bulunduğu bölgelerde topluma fayda sağlayacak Kurumsal Sosyal Sorumluluk projelerine destek vermektedir. Sosyal amaçlı çeşitli kuruluşlara 2018 yılının ilk altı ayında 134.879 TL, 2017 yılı genelinde 417.948.-TL 2016 yılı genelinde 607.720 TL bağış ve yardım yapılmıştır.*
- **Tat Gıda Sanayi Anonim Şirketi:** *Şirketin son üç yıl içinde herhangi bir sosyal sorumluluk projesi bulunmazken, herhangi bir yardımlaşmada bulunmamıştır.*

Hipotezler

H_1= Benzeşim önyargısı sorularından alınan puanlar açısından katılımcı grupları arasında anlamlı bir fark vardır.

H_2= Başka hiçbir veri yokken, sadece firmaların adına bakarak tanınmış firmaya yatırım yapmayı tercih etmek ile benzeşim önyargısına sahip olmak arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_3= Firmalara ait sosyal sorumluluk projeleri verileri verildiğinde tanınmış firmaya yatırım yapmayı tercih etmek ile benzeşim önyargısına sahip olmak arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_4= Deney grupları arasında, tanınmış firma ve tanınmamış firma seçimi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_5= Üç grup arasında firma seçiminde tanınan ve tanınmayan firmalara yatırım yapmayı tercih etme açısından anlamlı bir fark vardır.

Kontrol Grubunun Benzeşim Ön Yargısı Frekansları

Kontrol grubunda 92 katılımcıdan alınan cevaplara göre;

Soru	Frekans	Yüzde
Araba, kol saati, kıyafet gibi benim beğendiğim ürünler üreten şirketlerin hisse senetlerine yatırım yapabilirim.		
Hayır	**38**	**41,3**
Evet	**54**	**58,7**
Sosyal sorumluluk projelerine önem veren şirketlerin hisse senetlerine yatırım yapabilirim.		
Hayır	**14**	**15,2**
Evet	**78**	**84,8**
Yatırımlarım çok fazla uluslararası yatırım aracı içermez.		
Hayır	**56**	**60,9**
Evet	**36**	**39,1**
Borsada sürekli takip ettiğim şirketlerin hisse senetlerine yatırım yaparım.		
Hayır	**70**	**76,1**
Evet	**22**	**23,9**
Hoşlandığım ürünler üreten veya kişisel değerlerimi yansıtan şirketlere yatırım yaparım.		
Hayır	**36**	**39,1**
Evet	**56**	**60,9**

Tablo 4. Kontrol Grubunun Benzeşim Ön Yargısı Frekansları

Birinci Deney Grubunun Benzeşim Ön Yargısı Frekansları

Birinci deney grubunda 90 katılımcıdan alınan cevaplara göre;

Soru	Frekans	Yüzde
Araba, kol saati, kıyafet gibi benim beğendiğim ürünler üreten şirketlerin hisse senetlerine yatırım yapabilirim.		
Hayır	**47**	**52,2**
Evet	**43**	**47,8**
Sosyal sorumluluk projelerine önem veren şirketlerin hisse senetlerine yatırım yapabilirim.		
Hayır	**13**	**14,4**
Evet	**77**	**85,6**
Yatırımlarım çok fazla uluslararası yatırım aracı içermez.		
Hayır	**59**	**65,6**
Evet	**31**	**34,4**
Borsada sürekli takip ettiğim şirketlerin hisse senetlerine yatırım yaparım.		
Hayır	**22**	**24,4**
Evet	**68**	**75,6**
Hoşlandığım ürünler üreten veya kişisel değerlerimi yansıtan şirketlere yatırım yaparım.		
Hayır	**30**	**33,3**
Evet	**60**	**66,7**

Tablo 5. Birinci Deney Grubunun Benzeşim Ön Yargısı Frekansları

İkinci Deney Grubunun Benzeşim Ön Yargısı Frekansları

İkinci deney grubunda 70 katılımcıdan alınan cevaplara göre;

Soru	Frekans	Yüzde
Araba, kol saati, kıyafet gibi benim beğendiğim ürünler üreten şirketlerin hisse senetlerine yatırım yapabilirim.		
Hayır	**25**	**35,7**
Evet	**45**	**64,3**
Sosyal sorumluluk projelerine önem veren şirketlerin hisse senetlerine yatırım yapabilirim.		
Hayır	**11**	**15,7**
Evet	**59**	**84,3**
Yatırımlarım çok fazla uluslararası yatırım aracı içermez.		
Hayır	**37**	**52,9**
Evet	**33**	**47,1**
Borsada sürekli takip ettiğim şirketlerin hisse senetlerine yatırım yaparım.		
Hayır	**25**	**35,7**
Evet	**45**	**64,3**
Hoşlandığım ürünler üreten veya kişisel değerlerimi yansıtan şirketlere yatırım yaparım.		
Hayır	**34**	**48,6**
Evet	**36**	**51,4**

Tablo 6. İkinci Deney Grubunun Benzeşim Ön Yargısı Frekansları

Benzeşim önyargısı sorularından alınan puanlar açısından katılımcı grupları arasında anlamlı bir fark olup olmadığına bakıldığında birinci deney grubundaki katılımcıların diğer gruplara kıyasla daha fazla benzeşim önyargısı taşıdıkları sonucuna ulaşılmaktadır. Sonuçlar Tablo 4'te özetlenmiştir.

	Gruplar	N	Ortalama	Ki-Kare	p
Benzeşim	**Kontrol grubu**	92	109,83	8,3801	0,015
	Birinci deney grubu	90	137,09		
	İkinci deney grubu	70	134,79		
	Toplam	252			

Tablo 7. Benzeşim Önyargısı Puanlarının Katılımcı Grupları arasında Farklılaşması Analizi (Kruskal Wallis Test Sonuçları)

Başka herhangi bir veri verilmediğinde, katılımcıların yatırım yapmak üzere tercih edeceklerini bildirdikleri firma ile benzeşim ön yargısına sahip olup olmama durumları arasında bir ilişki aranmış, Chi-Square analizi yapılmış fakat herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır. H_2 hipotezinin araştırıldığı bu analizin sonuçları Tablo 5'te özetlenmiştir. Bu sonuçlara göre katılımcıların, yatırım yapmak için tercih edeceklerini bildirdikleri firmayı seçerken sadece firmanın adı ve logosunun yetersiz olduğu söylenebilir.

Chi-Square Test Sonuçları			
	Değer	df	p
Pearson Chi-Square	5,714	4	,222
Toplam	92		

Tablo 8. Yatırım Alternatifi Seçimi ve Benzeşim Önyargısı İlişkisi-Firma İsmi Verisi Dâhilinde

Katılımcılara, firmalar hakkında sosyal sorumluluk projeleri verileri verildiğinde, yatırım yapmak için seçtikleri firmalar ile benzeşim ön yargısına sahip olup olmama durumları arasında yapılan ilişki analizinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. H_3 hipotezinin araştırıldığı bu analizin sonuçları Tablo 6'da özetlenmiştir. Sosyal sorumluluk projelerine ait verilerin benzeşim ön yargısı üzerinde etkisi olduğu söylenebilir.

Chi-Square Test Sonuçları			
	Value	df	p
Pearson Chi-Square	13,123[a]	5	,022
N	90		

Tablo 9. Yatırım Alternatifi Seçimi ve Benzeşim Önyargısı İlişkisi-Firma İsmi ve Sosyal Sorumluluk Projeleri Verileri Dâhilinde

Katılımcı Gruplarının Yatırım Alternatiflerinin Frekans Analizleri

Katılımcı gruplarının yatırım alternatiflerinin gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı şekilde değişip değişmediği incelenmiştir. Bu amaçla öncelikle Tablo 7, Tablo 8 ve Tablo 9'da grupların frekans analizleri yapılmıştır. Son olarak, daha önceden yapılmış olan "tanınan firma" ve "tanınmayan firma" ayrımında katılımcı grubu frekans analizleri yapılmıştır (Tablo 10). Ardından deney grupları arasında, tanınmış firma ve tanınmamış firma seçimi arasında bir ilişki olup olmadığı sınanmıştır. H_4 hipotezinin sınandığı bu analizde deney grupları ile firma seçimi arasında anlamlı bir ilişki vardır (Tablo 11).

Soru	Frekans	Yüzde
Avod-Ülker		
Avod	44	47,8
Ülker	48	52,2
Tat-Ekiz		
Tat	74	80,4
Ekiz	18	19,6
Konfrut-Pınar		
Konfrut	26	28,3
Pınar	66	71,7
CocaCola-Merko		
CocaCola	48	52,2
Merko	44	47,8
Selçuk-Kent		
Selçuk	36	39,1
Kent	56	60,9

Tablo 10. Kontrol Grubunun Yatırım Alternatifi Seçimi Frekansları

Soru	Frekans	Yüzde
Avod-Ülker		
Avod	10	11,1
Ülker	80	88,9
Tat-Ekiz		
Tat	85	94,4
Ekiz	5	5,6
Konfrut-Pınar		
Konfrut	15	16,7
Pınar	75	83,3
CocaCola-Merko		
CocaCola	81	90,0
Merko	9	,0
Selçuk-Kent		
Selçuk	18	20
Kent	72	80

Tablo 11. Birinci Deney Grubunun Yatırım Alternatifi Seçimi Frekansları

Soru	Frekans	Yüzde
Avod-Ülker		
Avod	57	81,4
Ülker	13	18,6
Tat-Ekiz		
Tat	7	10
Ekiz	63	90
Konfrut-Pınar		
Konfrut	57	81,4
Pınar	13	18,6
CocaCola-Merko		
CocaCola	6	8,6
Merko	64	91,4
Selçuk-Kent		
Selçuk	27	38,6
Kent	43	61,4

Tablo 12. İkinci Deney Grubunun Yatırım Alternatifi Seçimi Frekansları

		Frekans	Yüzde
Kontrol Grubu	Tanınmış firmayı seçme davranışı	66	71,7
	Tanınmayan firmayı seçme davranışı	26	28,3
	Toplam	92	100
Birinci Deney Grubu	Tanınmış firmayı seçme davranışı	83	92,2
	Tanınmayan firmayı seçme davranışı	7	7,8
	Toplam	90	100
İkinci Deney Grubu	Tanınmayan firmayı seçme davranışı	70	100
	Toplam	70	100

Tablo 13. Gruplarda Firma Seçiminin Tanınmış ve Tanınmayan Firma Şeklinde Dağılımı ve Frekansları

		Firma seçimi		Pearson Chi-Square	
		Tanınmış firmayı seçen kişi sayısı	Tanınmayan firmayı seçen kişi sayısı	Değer	p
Gruplar	Kontrol grubu	66	26	148,107	,000
	Birinci deney grubu	83	7		
	İkinci deney grubu	0	70		
Toplam		149	103		

Tablo 14. Deney grupları arasında, tanınmış firma ve tanınmamış firma seçimi arasındaki ilişki analizi sonuçları

Deneyde yer alan üç katılımcı grubu arasında firma seçiminde tanınan ve tanınmayan firmalara yatırım yapmayı tercih etme açısından anlamlı bir fark var araştırılırken firmaların isimlerinin herhangi bir etkisi olup olmadığı da önemlidir. Bu amaçla her bir alternatif yatırım kendi içinde değerlendirildiğinde Tablo 12'de yer alan sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

			Ki kare Analizi Sonuçları	p
Avod_Ülker	Kontrol grubu	138,87	116,9	0,000
	1. deney grubu	72,61		
	2. deney grubu	179,53		
Tat_Ekiz	Kontrol grubu	112,66	153,86	0,000
	1. deney grubu	83,75		
	2. deney grubu	199,65		
Konfrut_Pınar	Kontrol grubu	125,99	123,16	0,000
	1. deney grubu	78,42		
	2. deney grubu	188,99		
CocaCola_Merko	Kontrol grubu	145,61	84,36	0,000
	1. deney grubu	79,25		
	2. deney grubu	162,14		
Selçuk_Kent	Kontrol grubu	131,28	141,38	0,000
	1. deney grubu	70,30		
	2. deney grubu	192,47		

Tablo 15. Üç grup arasında firma seçiminde tanınan ve tanınmayan firmalara yatırım yapmayı tercih etme açısından fark analizi

Kaynaklar

Kahneman, Daniel. ve Tversky A., "On The Psychology of Prediction," *Psychological Review*, 80, Pp.237-251, 1973

Kahneman, Daniel.ve Tversky, A. "Prospect theory: An analysis of decisions under risk" *Econometrica*, Cilt 47, 313-327, 1979

Misal D. M., "A Study of Behavioral Finance And Investor's Emotion in Indian Capital Market", *International Journal of Economics And Business Modeling*, Vol.4 Issue 1, 2013

Nofsinger, John. "*The Psychology of Investing (Pearson Series in Finance)"* 3th Edition", 2011 Çeviren; Gazel, Sümeyra. "*Davranışsal Finans; Psikolojik Eşik ve Ön yargılar"*, Detay Yayıncılık, 2014

Pompian, Michael. "*Behavioral Finance And Wealth Management; How To Build Investment Strategies That Account For Investor Bias*", John Wiley&Sons, Inc., Second Edition, New Jersey, 2012

Ricciardi, Victor. Simon, Helen K. "What's Behavioral Finance", *Business, Education And Technology Journal*, Vol. 2, No. 2, S. 1-9, 2000

Ritter, Jay R. "Behavioral Finance", *Pasific-Basin Finance Journal*, Vol. 11, No:4, 429-437, 2003

Şenkesen, Evrim. "*Davranışsal Finans ve Yatırımcı Duyarlılığının Tahvil Verimi Üzerindeki Etkisi: İMKB Tahvil ve Bono Piyasasında Bir Uygulama*" Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü, 2009

Veeraraghavan, K. "Role Of Behavioural Finance – A Study", *International Journal of Enterprise and Innovation Management Studies*, Vol. 1 No. 3, 109-112, 2010

Wasserman, John D. Bracken, Bruce A. "*Psychometric Characterıstıcs Of Assessment Procedures, Handbook of Psychology*", Editor: Irving B. Weiner, 2003

Zindel, Márcia Longen. Zindel, Thilo. Quirino, "Cognitive Bias and their Implications on the Financial Market", *International Journal of Engineering & Technology IJET-IJENS* Vol:14 No:03, 2014

ÇERÇEVELEME ETKİSİNİN SATIN ALMA KARARLARI VE İRRASYONEL KARARLAR ÜZERİNE ETKİSİ

Sezen GÜNGÖR[*]

Özge HABİBOĞLU[**]

Karar verme sürecinde bireylerin karşılaştıkları problemler, rasyonel tercihin değişmezlik ilkesinin aksine, farklı tercihlere yol açar. Bu farklı tercihlerin nedenlerinden birini Kahneman ve Tversky (1983) çerçeveleme etkisi olarak tanımlar. Bu etkiye göre bireyler kendilerine sunulan seçenekler arasında tercih yaparken zihinsel muhasebe sürecine girerler ve çerçeveleme etkisi tercihlerde kazançlar alanındaki riskten kaçınma ve zararlar alanındaki risk aramalarını tetikler. Ayrıca bireylerin işlem sonuçlarını organize ettiği zihinsel muhasebe süreci, tüketici davranışlarındaki bazı anormallikleri de açıklar.

Bu çalışmada bir grup katılımcıya bir gıda ürünü, iki farklı versiyonda hazırlanmış ambalajı ile sunulacak ve bunlardan hangisini yemeyi tercih edecekleri sorulacaktır. Ardından çerçeveleme etkisine duyarlılıklarını ölçmek için Kahneman ve Tversky (1983) tarafından hazırlanan rasyonel tercihin baskınlık gerekliliğini ihlal eden tercihleri ortaya koyacak problemler yazılı olarak katılımcılara verilecektir. Son olarak katılımcılardan başlangıçta yaptıkları ürün seçiminin sebepleri yazılı olarak istenecektir.

Sonuçlarda çerçeveleme etkisine duyarlılık ile satın alma tercihinin pozitif yönlü ilişkisi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Satın Alma Davranışı, İrrasyonel Karar Verme, Çerçeveleme Etkisi, Bilişsel Çelişki

Giriş

Karar vericilerin etkisinde kaldıkları iç ve dış değişkenler, karar verme sürecini çok değişkenli bir denklem haline dönüştürürken, farklı disiplinlerin farklı açılardan ele aldığı ve sonuçlarını farklı yorumladığı bu süreç, satın alma kararı vermekle yükümlü kişilerin başa çıkmakta zorlandığı pek çok durumla karşı karşıya gelmelerine de sebep olmaktadır.

Bireyler sinir sistemi aracılığıyla yaşadıkları doğal ve sosyal çevreyi algılar ve bu çevreden aldığı bilgileri bir karara veya eyleme dönüştürür (Abaan, 1998). Dolayısıyla bireylerin karar verme süreçlerinde yaşadıkları doğal ve sosyal çevrenin etkisinden söz etmek mümkündür.

Karar modellerinin çoğu psikoloji ve sosyoloji bilimleri ile de ilişkilidir. Birçok psikolog insanların hangi durumlarda nasıl davrandıklarını, hangi uyaranlara nasıl tepkiler verdiklerini araştırmıştır. Aynı şekilde birçok sosyolog da benzer araştırmalar yapmışlar ve toplumun en küçük yapı taşı olan insanın toplumsal ve sosyal olaylara verdikleri tepkileri araştırmıştır (Güngör ve Demirel, 2018). Ayrıca, tarih öncesinde insanlar, hayatta kalma stratejilerini geliştirmek için güçlü bir motivasyon duymuşlardır. Kaynaklara erişim sağlamak ve tehlikelerden korunmak, hayatta kalmak için en temel öncelikler olarak görülmektedir. Etkili bir akıl yürütme becerisi de grubun başarılı üyesi olabilmeleri adına kritik öneme sahiptir. Bu durum nörobilim ve bilişsel psikoloji araştırmaları ile açıkça bağlantılıdır ve finansal karar verme konusunda kapsamlı bir yaklaşım için temel oluşturmaktadır (Howard ve Yazdipour, 2014). Çünkü karar vericiler aslında çoğu durumda daha basit yöntemler kullanırlar, karmaşık yöntemleri göz ardı ederler ve süreci hızlandırmak için daha az karmaşık olan yöntemleri kullanırlar.

Bu çalışmada karar verme davranışı araştırmalarında çerçeveleme etkisinin karar verici üzerinde etkisi deneysel bir yolla ele alınmış ve bilişsel çelişki kuramı ile bağlantılı şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

[*] Öğr. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Çorlu Meslek Yüksekokulu, sezengungor@nku.edu.tr

[**] Öğr. Gör.,Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Çorlu Meslek Yüksekokulu, ohabiboglu@nku.edu.tr

Çerçeveleme Etkisi ve Tüketici Algısı

Çerçeveleme teorisinin ana önceliği, bir problemin birçok farklı bakış açısıyla görülebilmesidir. İnsanlar bilgiyi rasyonel olarak algıladıklarını ve mevcut tüm gerçeklere veya hafızanın yardımıyla karar verdiklerini düşünmektedir. Ancak karar verme süreci karmaşık bir süreçtir ve pek çok açıdan elen almak gerekmektedir.

Alternatiflerin sunuluşuna ilişkin birçok kaynakta sürücü belgesi ve organ bağışçısı olma arasındaki örnek yer almaktadır. Buna göre Amerika Birleşik Devletleri'nde organ bağışçısı olmak için sürücü belgenizi alırken organ bağışçısı olmak için bir form imzalamanız gerekmektedir. Bu *tercihli bir katılımdır*. Ancak araştırmalar sürücü belgesi alanların sadece %25'lik bir kısmının organ bağışçısı olmak istediğini göstermektedir. Diğer taraftan Avusturya, İsveç, Fransa gibi ülkelerde durum ters bir şekilde işler. Yani sürücü belgesi alan herkes organ bağışçısı olarak kabul edilir. Eğer bağışçı olmak istemiyorsanız bir form doldurmanız gerekir. Bu da *tercihsiz katılım* olarak isimlendirilir. Yine araştırmalar göstermiştir ki bu ülkelerde organ bağışına katılım oranı %90'den fazladır (Nofsinger, 2012. Çeviren; Gazel, 2014, 48). Bu örnekler alternatifin sunuluşuna, bir başka ifadeyle konunun çerçevelenişine ilişkin çarpıcı örneklerdir.

Literatür boyunca, çerçeveleme kavramı genellikle tek bir olasılık teorisine atıfta bulunur (Kahneman ve Tversky, 1979). Çerçeveli bilginin pozitif veya negatif olarak kodlandığını ve kodlamanın bilginin algılanan değerini belirlediğini teorilerdiler. Bu standart çerçeveleme etkisidir. Çerçeveleme etkisinin en bilindik deneyi "Asya Hastalığı" adıyla literatüre giren ve Tversky ve Kahneman tarafından 1981 yılında Stanford Üniversitesi ve British Columbia Üniversitesinde yaptıkları deneydir.

Deney ve sonuçları aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

Problem 1: *Amerika Birleşik Devletlerinin, 600 kişinin ölümüne neden olabileceği düşünülen ve nadir görülen Asya hastalığı salgını için hazırlandığını farz edin. Bu hastalıkla mücadele için iki alternatif program önerilmektedir. Aşağıda programların sonuçlarının bilimsel tahminleri de yer almaktadır. Buna göre hangi programı seçerdiniz?*

- *Eğer A programı uygulanırsa 200 insan hayatta kalacak*
- *Eğer B programı uygulanırsa üçte bir ihtimalle 600 insan hayatta kalacak, üçte iki ihtimalle hiç kimse kurtarılamayacak*

Bu problemde çoğunluğun seçimi riskten kaçınma davranışı olarak ortaya çıkmıştır. Kesin olarak 200 insanın kurtarılması beklentisi –üçte bir ihtimalle 600 insanın hayatını kurtarılmasıyla aynı beklenen değere sahip olmasına rağmen- riskli beklentiden daha çekici olmuştur.

Problem 1 ile ilgili veriler şöyledir:

N=152

A programını tercih edenlerin oranı %72

B programını tercih edenlerin sayısı %28

Problem 2: *Amerika Birleşik Devletlerinin, 600 kişinin ölümüne neden olabileceği düşünülen ve nadir görülen Asya hastalığı salgını için hazırlandığını farz edin. Bu hastalıkla mücadele için iki alternatif program önerilmektedir. Aşağıda programların sonuçlarının bilimsel tahminleri de yer almaktadır. Buna göre hangi programı seçerdiniz?*

- *Eğer C programını seçerseniz kesinlikle 400 insan ölecek*
- *Eğer D programını seçerseniz üçte bir ihtimalle hiç kimse ölmeyecek, üçte iki ihtimalle 600 insan hayatını kaybedecek*

Problem 2 ile ilgili veriler şöyledir:

N=155

C programını tercih edenlerin oranı %22

D programını tercih edenlerin sayısı %78

Bu problemde ise riskli davranışın tercih edilmesi söz konusu olmuştur. Kesin olarak 400 insanın hayatını kaybetmesi, üçte iki ihtimalle 600 insanın hayatını kaybetmesi ihtimalinden daha az kabul edilebilir gelmiştir.

Program A ve B aslında aynı sonucu ifade ederler. Birbirinden farklı olan kısımları şudur: kazancı içeren seçenekler riskten kaçınan bir ifadeyle yazılmış, kaybı içeren seçenekler ise riske yönlendiren bir ifadeyle yazılmıştır. İlk problemde kurtarılacak hayat sayısı, ikinci problemde ise kaybedilecek hayat sayısı ifadeleri katılımcıların seçimlerini etkilemiştir. Her iki durumda da 400 insan ölecek 200 insan yaşayacaktır. Aralarındaki fark A programının pozitif şekilde sunuluyor olmasıdır. Ayrıca C ve D programları pozitif / negatif çerçeveleme haricinde A ve B programları ile aynı anlama gelen programlardır. Buna rağmen katılımcılar aynı anlama gelen programlarda bile farklı cevaplar verebilmiştir. Bunun nedeni bireylerin pozitif çerçevede düşük riski tercih ederken negatif çerçevede yüksek riski tercih ediyor olmalarıdır.

Tüketici algısını belirli bir yönde değiştirmek için, çerçeveleme kavramı kullanılabilir. Genellikle, içeriği değiştiren belirli kelimeler veya ifadeler kullanılarak uygulanır. Çerçeveleme, sunulan bilgilerin aynı kalması anlamına gelir, ancak sunulduğu bağlam veya "çerçeve" de bu şekilde algılamayı etkiler (Kanaukaite, 2014).

Bilişsel Çelişki Kuramı

Bilişsel çelişki, insanların inançları ve varsayımlarının yanlış olduğunda dair kanıtlar sunulduğu zaman yaşadıkları zihinsel çatışmadır. Bu nedenle bilişsel çelişki bir tür pişmanlık acısı veya yanlış inançlara karşı duyulan pişmanlık olarak sınıflandırılabilir (Athur, 2014).

Bilişsel Uyumsuzluk Teorisi olarak da belirtilen Bilişsel çelişki *kuramı* 1957 yılında Festinger tarafından ortaya atılan bir kuramdır ve özünde insanın daima tutarlı olma yönünde bir eğilimi olduğunu, tutarlı olma güdüsüne sahip olduğumuzu söyler (Kılınç ve Torun, 2011). Festinger'in (1957) psikolojideki bu kuramına göre eğer insan bir konu ile ilgili zıt iki bilgi, inanç ve tutuma sahipse bu durumda bilişsel çelişki ortaya çıkar ve bu çelişki bireye sıkıntı veren bir durum olarak yansır. Birey bu sıkıntıdan kurtulmak ve içlerinden birini doğru kabul etmek için doğal olarak güdülenecektir. Sharma (2014), bilişsel çelişkiyi iki zıt düşünce ile mücadele etme, önceki inanç ve tutumlarla çelişen bilgiler nedeniyle yaşanan uyumsuzluk hissi olarak tanımlar.

Shiller'e göre (1999) bilişsel çelişki insanların, inançlarının veya varsayımlarının yanlış olduğunu ortaya koyan kanıtlarla karşılaştıklarında yaşadıkları zihinsel çatışmadır. Bu nedenle bilişsel çelişkiyi bir tür pişmanlık acısı olarak sınıflamak mümkündür. Bireylerin bilişsel çelişki durumunda pişmanlık acısı hissetmemek ve kendi inanç ve varsayımlarını korumak için sıklıkla başvurdukları savunma yeni bilgileri kabul etmeme veya çarpıtılmış argümanlar geliştirme şeklinde görülür.

Kuramın ana çıkış noktası ve temel uygulama alanı bireysel ve sosyal psikoloji olmakla birlikte kuram pazarlama araştırmacıları tarafından da benimsenmiş, özellikle satın alma sonrası bireylerin yaşadıkları içsel çatışma, satın alma sonrasındaki reklam algıları, tutum değişikliklerine etkisi, marka sadakat seviyeleri gibi önemli alanlardaki çalışmalarda kuramdan yararlanılmıştır (Telci, 2015). Ehrlich ve diğ. (1957), satın alma sonrası belirsizliğinin neden olduğu uyumsuzluk ve uyumsuzluğun azaltılması için reklamların etkisini araştırmışlardır. Kaish (1967), kuramı tüketici malları sınıflandırmasının değerlendirilmesini analiz etmek için kullanmıştır. Cummings ve Venkatesan (1976) bilişsel uyumsuzluk çalışmalarını incelemiş, ancak Oshikawa (1969) gibi pazarlama alanındaki çalışmalarda sorgulanacak alanlar olduğunu belirtmişlerdir. O'Neill ve Palmer (2004) bilişsel uyumsuzluk ve hizmet kalitesi algılarının istikrarı arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

Tüketiciler satın alma aşamasında birçok içsel ve dışsal unsurun etkisinde bilinçli ve bilinçaltı etkilerle karar vermektedir. Mevcut çalışma ise kuramla tüketicilerin ürün ambalajı üzerinde yazan ifadeler arasında yaşadıkları uyumsuzluğun ürünü deneme kararlarına ve deneme sonrasında hissettikleri üzerine odaklanmaktadır.

Araştırma

Deney Tasarımı ve Deney Öncesi Aşama

Deneyde aynı markaya ait 120 gramlık aynı ambalaja sahip çikolata kullanılmıştır. Çikolata paketlerinin arkasında yer alan "içindekiler" bölümleri için iki farklı şekilde çerçevelenmiş yeni içerikler hazırlanmıştır.

Pozitif çerçeveleme grubu için oluşturulan içerik şöyledir:

*İçindekiler: Şeker, **antep fıstığı,** kakao yağı, yağsız süttozu, kakao kitlesi, **süt** yağı, peyniraltı suyu tozu, emülgatör, doğal aroma verici. **Fındık, badem** ve **buğday** içerebilir. Sütlü çikolataki **kakao** kitlesi en az %29. Ürünlerimizin hiçbirinde domuz yağı ve katkıları yoktur. %70 **yağsızdır.***

Negatif çerçeveleme grubu için oluşturulan içerik şöyledir:

*İçindekiler: **Şeker**, antep fıstığı, kakao **yağı**, yağsız süttozu, kakao kitlesi, süt **yağı**, peyniraltı suyu tozu, **emülgatör**, doğal aroma verici. Fındık, badem ve buğday içerebilir. Sütlü çikolatadaki kakao **kitlesi** en az %29. Ürünlerimizin hiçbirinde **domuz yağı** ve katkıları yoktur. %30 **yağlıdır.***

Katılımcılara, tadım testi öncesinde tadacakları çikolatanın markasına ait hiçbir bilgi verilmemiştir. Çikolata tadım testine davet edilen tüm katılımcılara bilgilendirilmiş onam formu sunulmuş ve gönüllü olarak teste katıldıklarına dair beyan alınmıştır. Gizlilik gereği onam formları araştırmacılar tarafından muhafaza edilmektedir.

60 kişilik katılımcı grubu deney öncesinde iki gruba ayrılmışlardır. Birinci grup negatif çerçeveleme içeriği eklenen ürünün tadım testine girerken ikinci grup ise pozitif çerçeveleme içeriği eklenen ürünün tadım testine girmişlerdir.

Negatif çerçeveleme grubundaki katılımcılara "Elinizdeki çikolata domuz yağı içermez. Ayrıca şeker, süt tozu, emülgatör ve kakao kitlesi içermektedir.", pozitif çerçeveleme grubundaki katılımcılara ise "Elinizdeki çikolata antep fıstığı, süt, fındık, badem ve içermektedir. Ayrıca yağ oranı benzerlerinden düşüktür." ifadesi okunmuş ve ürünü tatmak isteyip istemedikleri sorulmuştur. Pozitif çerçeveleme grubundaki tüm katılımcılar ürüne tatmak istediklerini beyan etmişken, negatif çerçeveleme rubundaki 3 katılımcı ürün tatmak istemediklerini bildirmişlerdir.

Deney aşaması

Deney aşamasında katılımcılara markası kapatılmış ve ürün içeriği negatif veya pozitif çerçeveleme ile manipüle edilen ürünler verilmiş ve tatmaları istenmiştir. Tadım sonrasında tüm katılımcılara aynı sorular sorulmuştur. Sorular ürünün yağ oranı, kakao oranı, şeker oranı, kuruyemiş oranı, süt oranı, kalitesi ve tadının puanlanmasına dayalı olarak hazırlanmıştır. Tüketicinin algısını ölçmeyi amaçlayan sorular aşağıdaki şekildedir.

Yağı az	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	Yağı fazla
Kuruyemişi az	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	Kuruyemişi fazla
Kakaosu az	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	Kakaosu fazla
Sütü az	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	Sütü fazla
Şekeri az	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	Şekeri fazla
Kalitesi düşük	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	Kalitesi yüksek
Tadı iyi	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	Tadı kötü

Ayrıca katılımcılara ürün daha sonra satın almayı düşünüp düşünmedikleri ve cinsiyetleri sorulmuştur.

Katılımcılar

Negatif çerçeveleme ile oluşturulan ürün içeriğinde yer alan katılımcı sayısı 29'dur. Ancak 3 katılımcı kendilerine okunan **"Elinizdeki çikolata domuz yağı içermez. Ayrıca şeker, süt tozu, emülgatör ve kakao kitlesi içermektedir."** ifadesinden sonra çikolatayı denemek istememişler ve analiz kapsamı dışında tutulmuşlardır. Dolayısıyla analizlere 26 katılımcı ile devam edilmiştir.

Pozitif çerçeveleme ile oluşturulan ürün içeriğinde yer alan katılımcı sayısı 28'dur. Katılımcılara **"Elinizdeki çikolata antep fıstığı, süt, fındık, badem ve içermektedir. Ayrıca yağ oranı benzerlerinden düşüktür."** ifadesi okunmuş ve ürünü tatmak isteyip istemedikleri sorulmuştur. Hiçbir katılımcı ürünü yemek istemediğini belirtmediğinden analizlere 28 katılımcı ile devam edilmiştir.

Bulgular

Negatif çerçeveleme ile hazırlanan ürün içeriğinde satın alma kararında farklılaşmaya bakıldığında kurulan hipotez şöyledir:

H_1= Katılımcılar arasında satın alma kararı açısından tüketici algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

Yapılan Mann Whitney U test sonucuna göre negatif çerçeveleme durumunda tüketicilerin, tüketici algısı sorularından aldıkları puanlarda satın alma kararı açısından farklılık bulunmaktadır (p=.026, Z=-1,267). Ayrıca aynı katılımcı grubunda süt oranı, şeker oranı ve kalite algısı bakımından da satın alma kararlarında farklılıklar gözlenmiştir.

		Yağ	**Kuruyemiş**	**Kakao**	**Süt**	**Şeker**	**Kalite**	**Tat**	**Toplam Tüketici Algısı**
Z		-1,647	-1,348	-1,544	**-2,999**	**-2,27**	**-3,881**	-0,088	-1,267
p		0,099	0,178	0,123	**0,003**	**0,023**	**0,000**	0,930	.0260
Satın alma kararı	Evet	40,56	38,56	38,44	**41,63**	**41,06**	**42,25**	39,56	41,13
	Hayır	26,75	50,75	52,25	**14,00**	**20,75**	**6,50**	38,75	20,00

Tablo 16. Negatif Çerçevelemede Satın Alma Kararı Açısından Tüketici Algısında Farklılaşma

Sonuçlara bakıldığında ürün içeriğine göre algıda süt oranı, şeker oranı ve kalite algısı satın alma kararını istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilemektedir. Süt oranını, şeker oranını ve kaliteyi yüksek bulan katılımcıların satın alma kararları "Evet" olmaktadır. Ayrıca toplam tüketici algısı yüksek bireylerin satın alma kararları da «evet» çıkmıştır.

Negatif çerçeveleme ile hazırlanan ürün içeriğine göre tüketici algısında cinsiyet açısından farklılaşmaya bakıldığında kurulan hipotez şöyledir:

H_2= Katılımcılar arasında cinsiyet açısından tüketici algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

Yapılan Mann Whitney U test sonucuna göre negatif çerçeveleme durumunda tüketicilerin, tüketici algısı sorularından aldıkları puanlarda cinsiyet açısından farklılık sadece süt oranı ve şeker oranında bulunmuştur (Süt p=.003 ve Şeker p=.033).

		Yağ	**Kuruyemiş**	**Kakao**	**Süt**	**Şeker**	**Kalite**	**Tat**	**Toplam Tüketici Algısı**
Z		-1,036	-0,048	-1,456	**-3,018**	**-2,136**	-1,037	-0,801	-1,325
p		0,300	0,962	0,145	**0,003**	**0,033**	0,300	0,423	0,185
Cinsiyet	Kadın	37,36	39,39	36,29	**32,64**	**44,21**	37,14	41,32	36,39
	Erkek	42	39,63	43,25	**47,5**	**34**	42,25	37,38	43,13

Tablo 17. Negatif Çerçevelemede Cinsiyet Açısından Tüketici Algısında Farklılaşma

Analiz sonucuna göre erkek katılımcılar ürünün süt oranını daha yüksek bulurken kadınlar daha düşük bulmuştur. Şeker oranında ise tersi bir durum söz konusudur. Kadınlar ürünün şeker oranını daha yüksek bulmuşken, erkekler daha düşük bulmuştur.

Pozitif çerçeveleme ile hazırlanan ürün içeriğinde satın alma kararında farklılaşmaya bakıldığında kurulan hipotez şöyledir:

H_3= Katılımcılar arasında satın alma kararı açısından tüketici algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

Yapılan Mann Whitney U test sonucuna göre pozitif çerçeveleme durumunda tüketicilerin, tüketici algısı sorularından aldıkları puanlarda satın alma kararı açısından farklılık bulunmaktadır (p=.048, Z=-1,974).

		Yağ	**Kuruyemiş**	**Kakao**	**Süt**	**Şeker**	**Kalite**	**Tat**	**Toplam Tüketici Algısı**
Z		-1,135	**-2,036**	**-2,109**	**-2,137**	-0,539	**-2,386**	-1,585	**-1,974**
p		0,256	**0,042**	**0,035**	**0,033**	0,59	**0,017**	0,113	**0,048**
Satın Alma Kararı	Evet	14,04	**15,33**	**15,37**	**15,38**	14,71	**15,48**	15,13	**15,35**
	Hayır	20,50	**3,75**	**3,25**	**3,00**	11,75	**1,75**	6,25	**3,50**

Tablo 18. Pozitif Çerçevelemede Satın Alma Kararı Açısından Tüketici Algısında Farklılaşma

Analiz sonucuna göre; ürün içeriğine göre algıda kuruyemiş oranı, kakao oranı, süt oranı ve kalite algısı satın alma kararını istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilemektedir. Kuruyemiş oranını, kakao oranını, süt oranını ve kaliteyi yüksek bulan katılımcıların satın alma kararları "Evet" olmaktadır. Ayrıca toplam tüketici algısı yüksek bireylerin satın alma kararları da "Evet" çıkmıştır.

Pozitif çerçeveleme ile hazırlanan ürün içeriğine göre tüketici algısında cinsiyet açısından farklılaşmaya bakıldığında kurulan hipotez şöyledir:

H_4= Katılımcılar arasında cinsiyet açısından tüketici algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

Yapılan Mann Whitney U test sonucuna göre pozitif çerçeveleme durumunda tüketicilerin, tüketici algısı sorularından aldıkları puanlarda cinsiyet açısından farklılık sadece kakao oranı ve süt oranında bulunmuştur (Kakao p=.041 ve Süt p=.037). Ayrıca tüketici algısı sorularından alınan puan ortalamalarında da cinsiyet açısından anlamlı bir fark tespit edilmiştir (p=.004).

		Yağ	**Kuruyemiş**	**Kakao**	**Süt**	**Şeker**	**Kalite**	**Tat**	**Toplam Tüketici Algısı**
Z		-0,147	-1,467	-2,154	-2,159	-1,112	-1,667	-1,216	-2,849
p		0,883	0,142	0,031	0,031	0,266	0,096	0,224	0,004
Cinsiyet	**Kadın**	14,27	12,19	11,08	11,04	12,81	11,85	12,62	9,77
	Erkek	14,70	16,50	17,47	17,50	15,97	16,80	16,13	18,60

Tablo 19. Pozitif Çerçevelemede Cinsiyet Açısından Tüketici Algısında Farklılaşma

Son olarak ürün içeriğine ilişkin seçilen özelliklerin farklı çerçevelemelerde farklı algılanıp algılanmadıklarına bakılmıştır. Bu amaçla kurulan hipotezler şöyledir:

H_5= İki farklı çerçevelemede katılımcılar arasında ürünün yağ oranı algısı bakımından anlamlı bir farklılık vardır.

H_6= İki farklı çerçevelemede katılımcılar arasında ürünün kuruyemiş oranı algısı bakımından anlamlı bir farklılık vardır.

H_7= İki farklı çerçevelemede katılımcılar arasında ürünün kakao oranı algısı bakımından anlamlı bir farklılık vardır.

H_8= İki farklı çerçevelemede katılımcılar arasında ürünün süt oranı algısı bakımından anlamlı bir farklılık vardır.

H_9= İki farklı çerçevelemede katılımcılar arasında ürünün şeker oranı algısı bakımından anlamlı bir farklılık vardır.

H_{10}= İki farklı çerçevelemede katılımcılar arasında ürünün kalite algısı bakımından anlamlı bir farklılık vardır.

H_{11}= İki farklı çerçevelemede katılımcılar arasında ürünün tat algısı bakımından anlamlı bir farklılık vardır.

Yukarıdaki hipotezler test edilirken katılımcılar, tüketici algısını ölçmek için kullanılan sorulardan aldıkları puanlara göre sınıflara ayrılmıştır. Her bir sorudan 3.5 ve üstü puan alan katılımcılar pozitif tutum sahibi olarak kabul edilirken, 3.5 ile 2.5 arasındaki değerlerin nötr olduğu ve 2.5 değerinin altındaki değere sahip olanlarında negatif tutuma sahip oldukları şeklinde değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca toplam tüketici algısı için 0-17,5 negatif tutumu, 17,5-24,5 nötr tutumu ve 24,5-35 pozitif tutumu temsil etmektedir.

	Ürün İçeriği Konusu	**Pozitif Çerçeveleme**	**Negatif Çerçeveleme**
Yağ oranı	Az olduğunu düşünen	14	6
	Nötr kalan	12	16
	Çok olduğunu düşünen	2	4
Kuruyemiş oranı	Az olduğunu düşünen	4	0
	Nötr kalan	3	7
	Çok olduğunu düşünen	21	19
Kakao oranı	Az olduğunu düşünen	7	4
	Nötr kalan	12	13
	Çok olduğunu düşünen	9	9
Süt oranı	Az olduğunu düşünen	6	8
	Nötr kalan	11	10
	Çok olduğunu düşünen	11	8
Şeker oranı	Az olduğunu düşünen	3	4
	Nötr kalan	15	13
	Çok olduğunu düşünen	10	9
Kalitesi	Az olduğunu düşünen	3	4
	Nötr kalan	7	6
	Çok olduğunu düşünen	18	16

Tadı	Az olduğunu düşünen	5	7
	Nötr kalan	3	7
	Çok olduğunu düşünen	20	12
Ürün İçeriği Toplamı	Az olduğunu düşünen	1	2
	Nötr kalan	12	2
	Çok olduğunu düşünen	15	22
Toplam		28	26

Tablo 20. Tüketici Algısı Sorularına Göre Tutumlar ve Kişi Sayıları

			Çerçeveleme	
	Z	**p**	**Negatif**	**Pozitif**
Yağ oranı	-1,85	0,060	31,50	23,79
Kuruyemiş oranı	-2,78	0,010	33,50	21,93
Kakao oranı	-2,57	0,010	33,04	22,36
Süt oranı	0,00	1,000	27,50	27,50
Şeker oranı	-0,57	0,570	28,73	26,36
Kalitesi	-0,86	0,390	29,35	25,79
Tat	-5,68	0,000	39,50	16,36
Ürün İçeriği Toplamı	-4,67	0,000	37,35	18,36

Tablo 21. Tüketici Algısı Sorularına Göre Tutumların Çerçeveleme Grupları Arasında Farklılaşması Kruskal Wallis Test Sonuçları

Analiz sonucuna göre pozitif ve negatif çerçeveleme ile manipüle edilen gruplar arasında kuruyemiş oranı algısı, kakao oranı algısı ve tat algısı bakımından istatistiksel açıdan anlamlı farklar bulunmuştur. Bu sonuçlara göre negatif çerçeveleme grubunda kuruyemiş oranı, kakao oranı ve tat algısı daha yüksektir.

Negatif çerçevelemede katılımcılara "Elinizdeki çikolata domuz yağı içermez. Ayrıca şeker, süt tozu, emülgatör ve kakao kitlesi içermektedir." İfadesi okunmuştur. Katılımcılara verilen bu yeni bilgiler, katılımcıların çikolata ürünü ile ilgili mevcut bilgileri ile zıtlık göstermektedir. Bireylerin mevcut bilgileri ile yeni bilgiler arasındaki bu çatışma, onları mevcut bilgileri ile tutarlı yönde karar vermeye itmektedir. Bu nedenle bu deney grubundaki bireyler, pozitif çerçeveleme grubundakilere göre ürünün kuruyemişinin ve kakao oranının daha bol ve tadının daha iyi olduğunu düşünmektedir.

Pozitif Çerçevelemede katılımcılara "Elinizdeki çikolata antep fıstığı, süt, fındık, badem ve içermektedir. Ayrıca yağ oranı benzerlerinden düşüktür." İfadesi okunmuştur. Katılımcılara verilen bu yeni bilgiler ise onların mevcut bilgileri ile tutarlıdır. Bu durumda bireyler herhangi bir çatışma yaşamamaktadır.

Son olarak pozitif ve negatif çerçeveleme gruplarında satın alma kararı açısından fark olup olmadığında bakılmıştır. Bu amaçla kurulan hipotez aşağıdaki gibidir.

H_{12}= Pozitif çerçeveleme ve negatif çerçeveleme grupları arasında satın alma kararı bakımından anlamlı bir fark vardır.

	Çerçeveleme türü	N	Ortalama	Z	p
Satın alma kararı	**Negatif çerçeveleme**	26	15,42	-6,076	0,000
	Pozitif çerçeveleme	28	38,71		
	Toplam	54			

Tablo 22. Pozitif çerçeveleme ve negatif çerçeveleme grupları arasında satın alma kararı açısından fark olup olmadığını gösteren Mann Whitney U Test Sonucu

Sonuca göre katılımcılara sunulan negatif ve pozitif çerçeveleme ile hazırlanan içeriklerde satın alma kararı açısından anlamlı bir fark bulunmaktadır. Buna göre pozitif çerçeveleme grubundaki katılımcıların satın alma kararı, negatif çerçeveleme grubundakilere göre daha fazla «evet» olmuştur.

Kaynakça

Abaan, E. D. Fayda Teorisi ve Rasyonel Seçim. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Araştırmalar Genel Müdürlüğü Tartışma Tebliği, 1998.

Athur, A. D. Effect of Behavioral Biases on Investment Decisions of Individual Investor in Kenya. A Research Project for the Requirements of Master of Science in Finance Degree, School of Business, University of Nairobi, 2014

Cummings WH, Venkatesan M. (1976) Cognitive Dissonance And Consumer Behavior: A Review Of The Evidence. Journal of Marketing Research, 13, 303-308.

Ehrlich D, Guttman I, Schonbach P, Mills J. (1957) Post Decision Exposure To Relevant İnformation. Journal of Abnormal and Social Psychology, 54:98-102.

Festinger, L. A (1957) Theory of Cognitive Dissonance. Pg. 31, Stanford University Press

Howard, J. & Yazdipour, R. Chapter-15 Retirement planning: Contributions from the field of behavioral finance and economics, Handbook of Behavioral Finance, John Wiley & Sons, forthcoming,. 2014.

Kaish S. (1967) Cognitive Dissonance and the Classification of Consumer Goods. Journal of Marketing, 31, 28-31.

Kanaukaite, J. (2014). How does framing influence consumers' willingness to pay? Master Thesis Marketing, Erasmus School of Economics, Hollanda.

Nofsinger, John. "*The Psychology of Investing (Pearson Series in Finance)"* 3th Edition", 2011 Çeviren; Gazel, Sümeyra. "*Davranışsal Finans; Psikolojik Eşik ve Ön yargılar"*, Detay Yayıncılık, 2014

O'Neill M, Palmer A. (2004) Cognitive Dissonance And The Stability Of Service Quality Perceptions. Journal of Services Marketing, 18, 433-49.

Oshikawa S. (1969) Can Cognitive Dissonance Theory Explain Consumer Behavior? Journal of Marketing, 33, 44-9.

Sharma, A. J. Understanding Cognitive Dissonance-The Behavioural Finance Principle. IRACST – International Journal of Commerce, Business and Management (IJCBM), ISSN: 2319–2828 Vol. 3, No. 1, 2014

Shiller, R J. Human behavior and the efficiency of the financial system. Handbook of Macroeconomics, in: J. B. Taylor and M. Woodford (ed.), Handbook of Macroeconomics, edition 1, volume 1, chapter 20, pages 1305-1340, 1999

Telci, E. (2015). Bilişsel Uyumsuzluk Teorisi, kitap bölümü Mehmet İsmail Yağcı, Serap Çabuk, Pazarlama Teorileri, İstanbul: Mediacat, 211-223

Tversky, A., and Kahneman, D. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. Econometrica, 47 (2), 263-292

PEŞİN VE HAZIRLAR ARASINDAKİ TİCARİ OLMAYAN SATIŞLARDA, CAYMA HAKKI VE OLABİLİRLİĞİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR TARTIŞMA

Mustafa KARA[*]

Ozan CAN[**]

Recep YÜCEL[***]

Özet

Şirket politikalarındaki ticaret denkleminde, üretici, tüketici, mal ve hizmet üç ayrı ve önemli değişkendir. Ancak mal ve hizmet cansız olup, diğer değişkenler arasında el değiştirmektedir. Bu değişkenlerden haklarının korunması ve garanti edilmesi bakımından zayıf durumda olan tüketicidir. Bu görüşlere dayanılarak; Türk Ticaret Kanununda, Tüketicinin Korunması Hakkındaki Kanunda, cayma hakkı, ayıplı mal ile hizmette ve tüketici sözleşmelerinde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Aynı kanuna, tüketici yönünden bakıldığında, tüketici lehine getirilmiş olan cayma hükümlerinin yerindeliğine yönelik kuşku bulunmamaktadır. Ancak olması gereken hukuk tartışması bakımından, bu çalışmada, peşin ve hazırlar arasında ticari olmayan satışlarda da cayma hakkı getirilmesine yönelik bir öneride bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici, Tüketici Sözleşmesi, Cayma, Peşin Satışlar.

Bu makale, INCSOS Üsküp'te sunulan sözlü bildirinin makale formatında hazırlanmış halidir.

IN A CONCEPTUAL DEBATE ON THE ELIMINATION AND POSSIBILITY OF REVOCATION IN NON-COMMERCIAL SALES BETWEEN CASH AND PREPAID SALES

In the trade equation in company policies, producer, consumer goods and services are three different and important variables. However, goods and services are lackluster and change hands among other variables. The consumer is in a state of weakness in terms of protecting and guaranteeing their rights from these variables. Based on these views; In the Turkish Commercial Code, the Law on Consumer Protection is regulated in detail in the right of withdrawal, defective goods and services and consumer contracts. When the consumer is viewed in the same law, there is no doubt about the relevance of the withdrawal provisions introduced in favor of the consumer. However, in terms of the legal debate that should be made, a proposal will be made in this study to bring the right of withdrawal between the prepayments and non-commercial sales.

Key Words: Consumer, Consumer Contract, Revocation, Advance Sales.

This article is prepared in the format of the oral presentation presented in INCSOS Skopje.

Giriş

Günümüzde gelişmiş ekonomilerin ticaret sistemlerinde, tüketici, merkezde yer almakta olup, onun korunması için birçok yasal ve idari düzenleme yapılmaktadır. Bu nedenle, tüketicinin, bahse konu sistemin nihai ve zayıf konumunda bulunduğu değerlendirilmektedir. Dolayısı ile tüketicinin cayma hakkı da bu gerekçeden kaynaklı haklardan bir tanesidir. Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'da, tüketici için birçok cayma hakkı tanınmıştır. Kaldı ki, hâlihazırda cayma hakkının tanınma gerekçesi, peşin ve hazır olanlar arasındaki ticari olmayan satışlarda da geçerlidir. Bu çalışmada; cayma hakkının peşin ve hazır olanlar arasındaki ticari olmayan satışlarda da, gündeme gelmesi gerektiği savunulmaktadır. Çalışma dört başlık altında ele alınmıştır. Çalışmanın ilk başlığında tüketici hukukunda cayma hakkına değinilmiştir. İkinci başlıkta tüketici hukukunda cayma hakkının amacı ve gerekliliği ele alınmıştır. Üçüncü başlıkta ise

[*] Prof. Dr. İstanbul Rumeli Üniversitesi, İ.İ.S.B.F. Öğretim Üyesidir, E-mail: drmkara@hotmail.com

[**] Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesidir, E-mail: ozancan@06gmail.com

[***] Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü Öğretim Üyesidir, E-mail: akademik71@gmail.com

geleneksel satışlarda da cayma hakkının tanınmasına ilişkin görüşlere yer verilmiş ve sonuç kısmında ise çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

1.Tüketici Hukukunda Cayma Hakkı

6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanunun birçok maddesinde tüketiciye cayma hakkı tanınmıştır. Cayma hakkı, kısaca, tüketicinin, yapılan bir sözleşmeden hangi bir gerekçe göstermeksizin ve cezai şart ödemeksizin vazgeçmesidir. Cayma hakkının tanındığı sözleşmelerde, hak sahibi belirli bir süre içerisinde herhangi bir gerekçe göstermeksizin ve cezai şart ödemeksizin sözleşmeyi tek taraflı olarak sonlandırabilmektedir[1]. Bu yönüyle tüketici kurmuş olduğu sözleşmeye artık bağlı olmamaktadır[2].Cayma hakkı; Tüketicinin Korunması Hakkında Kanunda ayıplı mal ve hizmetten dolayı, taksitle satış sözleşmelerinde, tüketici kredisi sözleşmelerinde, ön ödemeli konut satış sözleşmelerinde, iş yeri dışında kurulan sözleşmelerde, mesafeli sözleşmelerde, finansal hizmetlere ilişkin mesafeli sözleşmelerde, devre tatil ve uzun süreli tatil hizmeti sözleşmelerinde hükme bağlanmıştır. Ancak, tüketici hukuku bakımından bu sözleşmeler dışında cayma hakkı düzenlenmemiştir. Dolayısıyla, tüketici kanununda getirilmiş olan cayma hakkı sınırlı sayıdadır, bu sayılanlar dışında bir cayma hakkı aynı kanunda tanınmamıştır.

2.Tüketici Hukukunda Cayma Hakkının Amacı ve Gerekliliği

Bu hakkın, hukuk felsefesi ve sözleşmeler hukuku bakımından derinlemesine tartışmasına girmeksizin belirtmek gerekirse, cayma hakkı, tüketim toplumunun yarattığı rasyonel değerlendirme yap(a)mayan birey modeline çare olarak ortaya çıkmıştır[3]. Böylece sözleşme kurmadan önce serbest iradesini kullanmak isteyen liberal insan, bilgi kirliliğinin yarattığı olumsuzluklardan kurtulacak, sözleşme kurduktan sonra tanınan cayma hakkının tanınmasıyla birlikte de kişi kurduğu sözleşme ile ilgili bir daha düşünme ve fikrini değiştirme imkânına kavuşturulacaktır (cooling-off period)[4]. Dolayısıyla cayma hakkı; rasyonel seçim yapabilen birey modelinden ayrılmamak ve böylelikle liberal ekonominin temel önermesi ile çelişmemektedir. Ancak öğretide, ağırlık olarak cayma hakkı, sözleşme hukukundaki ahde vefa ilkesine de bir istisna olarak görülmektedir[5]. Baysala göre ise cayma hakkının ve sözleşmeye bağlılık ilkesinin ortak amacı sözleşme adaletinin sağlanmasıdır. Cayma hakkının tanınması ile devam etmesi aslında iki taraf lehine de olmayacak olan bir sözleşme, daha işin başında iken hukuk düzeninden kaldırılmaktadır. Cayma hakkının tanınmasının nedeni bu anlamda taraflar arasındaki eşitliğin sağlanmasıdır[6]. Cayma hakkının tanınmasındaki temel gerekçe sözleşmenin zayıf tarafının korunmasıdır[7]. Hukuk düzenimizde sözleşmeler alanında emredici hükümlerin getiriliş nedenlerinden birisi de zayıfların korunmasıdır[8]. Çünkü esasında sözleşmenin her iki tarafı liberal hukuk düzeni içinde, eşit konumda olduğu varsayılmasına rağmen gerçek bu şekilde değildir. Mal ve hizmet çeşitliliği karşısında bireyin ilk bakışta müthiş bir şekilde satıcıyı ve ürünü seçim şansına sahip olduğu düşünülebilir[9]. Ancak gerçek böyle değildir. Günümüzde bireyler, mal ve hizmetlere ilişkin reklam faaliyetlerinin ve bilgisayar teknolojisinin de etkisi ile büyük bir bilgi/reklam kirliliğinin içerisinde kendini bulmaktadır. Bu kirlilik içerisinden doğru ürünü/hizmeti bulmak ise çok

---

[1] Baysal, Başak: Cayma Hakkının Sözleşme Hukukundaki Yeri, İÜHFM 2017, C. LXXV, S. 1, s. 275.

[2] **Cayma hakkı, bir bozucu yenilik doğuran hak ve bu hakkın kullanılması da yenilik doğurucu bir işlemdir. Bkz. Serozan, Rona: Sözleşmeden Dönme, 2. Bası, İstanbul 2007, s. 137. Cayma hakkının hukuki niteliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özen, Burak: Tüketici Kredilerinde Cayma Hakkının Kullanılması, 4. Tüketici Hukuku Kongresi Makale, Bildiri ve Ses Çözümleri, Ed. Hakan Tokbaş, Fehim Üçışık, Ankara 2015, s. 83 vd. Yenilik doğuran haklar için ayrıca bkz. Buz, Vedat: Medeni Hukukta Yenilik Doğuran Haklar, Ankara 2005.**

[3] Yeşim M. Atamer: Kredi ve Diğer Finansman Sözleşmelerinde Tüketicinin Korunması, İstanbul, 2016, s. 95-96.

[4] Twigg-Flesner/Schulze, N. 1. (Baysal, s. 27 den naklen).

[5] Buna karşı *Baysal*, caymayı bir istisna değil, ahde vefanın tamamlayıcısı olarak görmektedir. Başak Baysal: Sözleşmenin Uyarlanması, İstanbul, 2017, s.12 vd.

[6] Özel, Çağlar: Mukayeseli Hukuk Işığında Tüketiciyi Koruyan Geri Alma Hakkı, Ankara, 1999, s. 81 vd.

[7] Baysal, s. 286.

[8] Ekonomik ve sosyal yönden zayıf olan kişileri koruma amacı güden hükümlerin, kamu düzenini ve ahlakı yakından ilgilendirdikleri ve bu nedenle emredici oldukları kabul edilmektedir (Hatemi, Hüseyin: "BK. 19-20 ve TBK. 27'nin Karşılaştırılması", 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu Hükümlerinin Değerlendirilmesi Sempozyumu (Prof. Dr. Cevdet Yavuz'a Armağan), İstanbul, 3-4 Haziran 2011, s. 97 ; Oğuzman, M. Kemal/Öz, M. Turgut: Borçlar Hukuku, Genel Hükümler C. 1, 13. Bs., İstanbul, 2015, s. 83).

[9] Baysal, s. 280.

zordur. Tüm bu çeşitlilikten bunalmış kişinin, kendisi için her zaman en doğru tercihi yapacağını söylemek ise günümüzde geçerli bir temel önerme olmayacaktır[10]. Liberal ekonomik sistemi ve buna bağlı olarak hukuk sisteminde, özgür bireyler ve onların özgür karar verme süreci yaşaması gerekir. Aksi halde, sistemin işleyişi düzgün olmayacaktır. İşte günümüzde özgür bireylerin olmaması rasyonel birey ve özgür işleyen bir ekonomik sistem ve hukuk özerkliğini mümkün kılmamaktadır. Bu nedenle artık tam anlamıyla rasyonel bir bireyden bahsetmek zorlaşmıştır (imperfectly rational consumer)[11]. Öte yandan tüketicilerin iradesi çeşitlik şekillerde etki altına alınmaktadır. Seçimlerinde etki altında kalan ve bu nedenle de birçok hata yapan birey temel alınarak, pazarlama teknikleri geliştirilmektedir. Bu teknikler iradeyi tamamen etki altına almakta, özerk iradeden artık söz edilememektedir. Bu yüzden, rasyonel birey dogması piyasa şartları dikkate alındığında da çökmektedir ve ileri sürüldüğü gibi sözleşme ilişkisinde tam anlamıyla rasyonel davranan bireyler varsa bile, günümüzde her birimizi sözleşme yapmaya iten pazarlama teknikleri yerine, büyük çoğunluğu oluşturan yarı rasyonel tüketiciler (imperfectly rational consumer) dikkate alınarak hazırlanmaktadır.[12] Özel olarak cayma hakkının gerekçeleri incelenirse: Tüketicinin sözleşme kurmadan önce bilgi edinme güçlüğü nedeniyle, özellikle mesafeli sözleşmelerde cayma hakkı tanınmıştır.[13] Yine, kredi sözleşmelerinde cayma hakkının tanınmasının temel nedeni, bu ilişkilerin karmaşık ve anlaşılması güç yapısıdır.[14]Tüketici kredisi sözleşmelerinde ilk defa cayma hakkı tanınmıştır. Hükmün gerekçesinde, cayma hakkının tanınma amacı olarak bu tür ilişkilerin karmaşık yapısı gösterilmemiştir. Gerekçede tüketicinin ödeme gücünü aşan miktarda kredi almasının engellenmesi; bunun için tüketicinin krediyi ödeyip ödeyemeyeceğini rahatça düşünebileceği bir dönem tanınmasına vurgu yapılmıştır.[15] Sonuç olarak cayma hakkının temelinde yatan düşünce, zayıfların korunması ihtiyacıdır. Ancak bu çalışmada; mağaza gibi olağan sözleşme kurma mekânlarında fiziksel olarak karşılaşılan ve belirli bir müzakere ile oluşan satış sözleşmelerinde de tüketicinin zayıf olduğunu; bu ortamda da liberal ekonomik düzeyinde bağımsız ve iyi karar verebilen tüketicinin olmadığını, dolayısıyla klasik satışlarda da cayma hakkının sınırlı da olsa tanınması gerektiğini ileri sürülmektedir.

3.Geleneksel Satışlarda da Cayma Hakkının Tanınmasına İlişkin Görüşümüz

Liberal hukuk düzeninin; irade özerkliğine sahip olan kişilerinin serbest iradeleri ile sözleşme[16] kurmaya karar verdiği varsayımından hareket eden hukuki düşüncelerin; son 20. yüzyılda değişen teknolojik gelişmeler karşısında bir nostalji konumunda kaldığı düşünülmektedir. Özellikle internetin hızla gelişmesiyle birlikte, yapay zekanın oynadığı rol yakın gelecekte hukuk düşüncesini tamamen farklı bir zemine taşıyacaktır. Ayrıca, kapitalizmin yaygınlaşamaya başladığı dünyada, küresel işletmelerin, mal ve hizmet sunma tekniklerinde kullandıkları yöntemlere sınırlandırmaya yönelik araçlar, her ne kadar hukuk tarafından bir ölçüde durdurulmaya çalışılsa da istenen seviyede değildir. Örnek olarak, basına yansıyan haberlerde, arama motoru google'in ortam dinlemesi yaptığına yönelik haberler yayınlanmaktadır. İnternet arama motoru Google, bizi mi dinliyor[17] diye yazıldığında, karşınıza çıkan haberden bir bölüm aşağıya verilmiştir.

… Android ve IOS işletim sistemine sahip akıllı telefonların mikrofon sistemleri sayesinde, Google veya diğer reklam kuruluşlarının harekete geçtiği savunuluyor. Örneğin siz telefonda bir arkadaşınız ile evcil hayvanlar hakkında konuşuyorsunuz. Telefon görüşmesini sonlandırdığınız andan itibaren Google sizlerin evcil hayvanlarla yakından ilgilendiğinizi anlıyor olabilir ve sizlere kedi, köpek, kuş veya balık gibi hayvanlar hakkındaki reklamları göstermeye başlayabilir. Bu durumun kanıtlanmış şekilde bir göstergesi yoktur, fakat insanların bu gibi durumlara sıklıkla şahit olması, aklımıza Google veya diğer reklam kuruluşlarının bizleri dinliyor olabileceği geliyor. Bildiğiniz üzere Google çok büyük bir reklam şirketi. Aslında Google'ı sadece bir arama motoru olarak görmemek gerek. Her gün milyarlarca insan Google'da arama yapıyor ve bu nedenle de Google sahip olduğu kitleyi kazanca dönüştürüyor. Peki nasıl? Dünya çapındaki büyük ve küçük şirketler kendilerini tanıtmak isterler. Bu nedenle de genellikle Google

[10] Baysal, s. 280.
[11] Baysal, s. 280.
[12] Baysal, s. 280.
[13] Bkz. Madde Gerekçesi.
[14] Baysal, s. 284.
[15] TKHK Genel Gerekçe.
[16] İrade özerkliği ve sözleşme arasındaki ilişki hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ateş, Derya: Sözleşme Özgürlüğü Yönünden Dürüstlük Kuralları, TBB Dergisi, Sayı 72, 2007, s. 76 vd.
[17] http://yazarkafe.boomads.com/Detail/824957/google-bizi-mi-dinliyor-yuzlerce-kanit.

reklamlarına başvururlar. Belli bir ücret ödeyerek Google'dan kendi şirketlerini tanıtmasını, yani reklamlarını Google'da arama yapan kişilere göstermesini isterler. Google da bu şirketlerin reklamlarını arama motorundaki web sitelerinde veya Youtube üzerindeki videoların içerisinde göstererek tıklanmalarını sağlar. Bu şekilde hem web site sahipleri reklam yayıncılığından kazanmış olur, hem de Google reklam veren ile yayıncı arasındaki etkileşimi sağladığından komisyon ücretini alır. Reklam verenler de firmalarının tanıtımını en iyi şekilde yapmış olurlar. Kısacası bu şekilde çift taraflı bir memnuniyet söz konusu oluyor. İşte Google reklam sistemi tam olarak bu şekilde işliyor. Yani reklamlara ne kadar fazla tıklanırsa, hem Google hem de reklam yayıncıları o kadar fazla kazanmış oluyor. Bu nedenle de Google her zaman için kişiyle alakalı olan reklamları ona göstermeyi hedefler ki tıklama oranı artsın. Tıklama oranı kişiye alakalı reklamların gösterilmesine bağlı olduğu için, Google bunu en iyi şekilde yapmak isteyecektir. Şimdi durun ve tekrar kendinize şu soruyu sorun: Google bizim ilgi alanlarımızı anlamak için akıllı telefonlar sayesinde bizleri dinliyor olabilir mi? Dünya üzerinde akıllı telefonları dinleme özelliğini bir firma, çok rahatlıkla uyguladığını dile getiriyor. Peki bu nasıl yapılabilir? Sistem şu şekilde işliyor: örneğin arabalar ile ilgili lastik, sedan ve jant kelimeleri belirlensin. Bu kelimeleri telefon mikrofonunuz algıladığı anda sistem sizin arabalar hakkında sohbet ettiğinizi anlıyor. Yani aslında çok zor bir işlem değil, belki yazılım/kodlama aşaması birkaç gün içerisinde dahi tamamlanabilir. Fakat yine de son sözü Google söyler, dinlemediklerini iddia ediyorlarsa demek ki dinlemiyorlardır.

Yukarıda belirtilen hususlar; her ne kadar ispatlanmış bir husus olmasa da internetin, televizyonun, radyonun, yani iletişim araçlarının sürekli etkisinde kalan insan modelinin en çok etki altında kaldığı alanın ise reklamlar olduğu açıktır. Başka bir deyişle, George Orwell'in 1984 adlı eserinde, "her yerde bir ekran olacak ve biz o ekranları seyretmek zorunda olduğu" belirtilmektedir. Diğer bir araştırmaya göre, ortalama bir şehir insanı günde binlerce reklama maruz kalmaktadır. Yapılan araştırmalara göre, her 20 saniyede bir, tüketiciler bir reklama maruz kalmaktadır[18]. Kısacası kişinin uyanık olduğu her anına bir reklam düşmektedir. Bu rekabet içerisinde reklam şirketlerinin tüketiciye yönelik birçok strateji izlediği de açıktır. Reklam şirketlerinin bunu başarmada bazı teknikleri kullandıkları, viral pazarlama, mobil viral pazarlama[19], viral reklam yaptıkları çok yaygın bir yöntemdir. Bu yüzden, bu tür profesyonel ve seri şekilde etkilenmiş bir tüketicinin iradesinin serbest olduğunu ve bu serbest irade ile sözleşme kurduğunu belirtmek mümkün değildir. Ayrıca, bilinçaltı reklamlarla (subliminal) tüketicilerin tercihlerinin yönlendirildiğine yönelik birçok bilimsel araştırma ve bulgular vardır. Bilinçaltı reklamlar, bazı teknik cihazlar aracılığı ile bilinçaltının algılayabileceği ürün veya hizmetlerin tanıtılmasını içeren reklamlardır[20]. Bu reklamlar ile tüketicilerin ürün ve hizmette tercihlerinin artırıldığı bir gerçektir. Birçok ülkede olduğu gibi, ülkemizde RTÜK bilinçaltı reklamı *"Teknik cihazlar vasıtasıyla televizyon yayınlarında çok kısa süreli görüntüler kullanarak, izleyicilerin ancak bilinçaltıyla algılayabilecekleri ürün veya hizmetlerin tanıtılmasına ilişkin mesajlar içeren reklamlar*" olarak tanımlamıştır ve Yasalarımız tüketicinin korunması bakımından, gizli reklam ve bilinçaltı reklamı da yasaklamıştır. 3984 sayılı yasanın 20. maddesi, "*Reklamların, program hizmetinin diğer unsurlarından açıkça ve kolaylıkla ayırdedilebilecek ve görsel ve işitsel bakımdan ayrılığı fark edecek biçimde düzenlenmesini, bilinçaltı ile algılanan reklamlara izin verilmemesini*" hükme bağlamıştır. Radyo ve Televizyon Kuruluşları Reklam Yayın İlkeleri ve Usulleri İle Reklam Gelirleri Üst Kurul Paylarının Ödenmesi Hakkında Yönetmeliğin 11. maddesine göre de, "*Yayınlarda gizli reklam yapılamaz. Programlarda açıkça reklam olduğu belirtilmedikçe ürün veya hizmetler reklam amacını taşıyan şekilde sunulamaz. Çok kısa sürelerle imaj veren, elektronik aygıt veya başka bir araç kullanılarak veya yapılarının ne olduğu konusunu izleyenlerin fark edemeyecekleri veya bilemeyecekleri bir biçime sokarak, bilinçaltıyla algılanmasını sağlayan reklamların yayınlanması yasaktır*." Ancak ülkemizde ve dünyanın birçok yerinde bilinçaltı reklam yasaklanmıştır ama tüm reklamları, filmleri bilinçaltı mesaj içerip içermediği noktasında denetleyecek bir yapı kurulamamıştır. Yine, geleneksel modelde alışveriş yaptığı bir ortamda, o ortama çıkmadan önce algısı yönlendirilen tüketicinin bir de fiziksel olarak ürünü sürekli görmesi, farklı teknikler ile fiziki olarak sunum avantajları, fiyat indirimleri, ihtiyaçlar, profesyonel satıcıların etkileme yöntemleri dikkate alındığında, cayma hakkının tanındığı alanlardan farklı bir alanın olmadığı görülecektir. Cayma hakkının tanındığı sözleşme alanlarında, tüketicinin korunması düşüncesi geleneksel modeldeki satışlarda da artık yer bulmalıdır. Çünkü TKHK'nin

[18] https://www.iyzico.com/blog/e-ticaret-firmalari-icin-viral-reklam-nedir/(E.T.1.6. 2019)

[19] Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Barutçu, Süleyman: Mobil Viral Pazarlama, İUYD, 2011 / 2(1), s. 5 vd.

[20] Ayrıntılı bilgi için bkz. Sungur, Suat: Bilinçaltı Reklamcılık ve Toplumsal Etkileri, İletişim Fakültesi Dergisi, s. 178 vd.(https://dergipark.org.tr/download/article-file/212200).

temel amacı sözleşmenin zayıf tarafı olan tüketicilerin korunmasıdır.[21] O halde tüketicinin iradesinin aşırı etki altında kaldığı peşin ve hazır olanlar arasındaki ticari olmayan satışlarda da cayma hakkı getirilmelidir. Bu düşünce, tüketicinin zayıf kabul edildiği ve cayma hakkının tanınmasındaki gerekçe ile paralellik arz edecektir. Bu düşünceden hareketle; geleneksel modelde de hemen tüketilmeyen ürünleri satın alan tüketicilerin cayma hakkının kısıtlı bir süre de olsa tanınması gerektiğini düşünülmektedir. Bu süre ürün alınmasından itibaren 2 veya 3 gün olabilir. Ancak farklı süreler öngörülmesi de mümkündür. Ancak cayma hakkı tanındıktan sonra, satıcı firmaya da bu mal ve hizmetin sunumu masraflarının da tüketiciye yansıtılması gerekmektedir. Böylece kötü niyetli cayma hakkının önlenmesi mümkün olacaktır. Bu bağlamda önerimiz yüzde 10 gibi bir oranın satıcıya hak olarak tanınmasıdır. Örneğin, 100 TL'lik bir cihaz satıldı. Tüketici cayma hakkını kullandığında en azından 90 TL iade bedeli ödenebilir. Ancak bu oran ve süreye ilişkin hususların tartışılabilmesi mümkündür.

4. Sonuç

Günümüzde, ulaşım, teknolojik ve iktisadi gelişmeler sayesinde, işletmeler tarafından, oldukça yüksek düzeylerde mal ve hizmet üretip ve bunun ticaretini her şekilde yapılmaktadır Bu nedenle, böylesi bir durum, işletmelerin tüketici yönetimi politika ve programlarını şekillendirmeye de yardımcı olmaktadır. Ayrıca, ticari faaliyetlere ilişkin süreçlerde, tüketicilerin karar vermelerini etkileyen birçok etken bulunmaktadır. Bunların etkisiyle tüketiciler, alış-veriş kapsamında genelde anlık karar vermekte ve ancak belli bir süre sonra caymakta ve pişman olmaktadırlar. Dolayısı ile bu etkenlerden en önemlilerinden birisi de tüketicinin cayma hakkıdır. Çalışma da bu hususun ne kadar kayda değer olduğunun altı bir kez daha çizilmiştir. Cayma hakkının tanındığı hallerde, bu hakkın tanınmasının nedeni peşin ve hazır olanlar arasındaki ticari satışlarda da söz konusudur. Dolayısıyla bu satışlarda da cayma hakkı tanınmalıdır. Cayma hakkıyla birlikte, geriye dönük olarak maddi bir iade söz konusu olacaksa, yüzde 10 gibi bir oranla bu satıcıya tanınmalıdır. Cayma süresi ise, kısa bir süre örneğin 2 veya 3 gün olmalıdır. Bu anlamda, viral reklamlar, yapay zekâ gibi teknolojik ürünlerin sunumunun pazarlama tekniklerine oldukça katkı sağladığına çalışmada değinilmiştir. Kuşkusuz bu tür tekniklerin, işletmelerin satışı artırmaya yönelik çaba ve girişimleri üzerinde önemli rolleri vardır. Ancak, bunlar, tüketicilere maddi ve manevi bakımdan olumsuz yönde oldukça etkilemekte, böylece onların memnuniyetini ve sadakatini düşürmektedir. Nihayet, cayma hakkının geliştirilmesi ile tüketicilerin maddi ve manevi haklarının korunmasının yanında; ayrıca, onlara psikolojik olarak destek ve hizmet edilmiş olacaktır.

Kaynakça

Ateş, Derya: Sözleşme Özgürlüğü Yönünden Dürüstlük Kuralları, TBB Dergisi, Sayı 72, 2007, s. 75 vd.

Barutçu, Süleyman: Mobil Viral Pazarlama, İUYD, 2011 / 2(1), s. 5 vd.

Başak Baysal: Cayma Hakkının Sözleşme Hukukundaki Yeri, İÜHFM 2017, Cilt. LXXV, Sayı. 1, s. 275

Başak Baysal: Sözleşmenin Uyarlanması, İstanbul, 2017.

Battal, Ahmet: "TKHK Yönünden Tacirlerin Tüketici Sıfatı", Prof. Dr. Ali Bozer'e Armağan. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1998, s. 324-325.

Buz, Vedat: Medeni Hukukta Yenilik Doğuran Haklar, Ankara 2005.

Çağlar Özel: Mukayeseli Hukuk Işığında Tüketiciyi Koruyan Geri Alma Hakkı, Ankara, 1999, S. 81 vd. Http://Yazarkafe.Boomads.Com/Detail/824957/Google-Bizi-Mi-Dinliyor-Yuzlerce-Kanit.

[21] Serozan, Rona. "Tüketiciyi Koruma Yasasının Sözleşme Hukuku Alanındaki Düzenlemesi'nin Eleştirisi", Yasa Hukuk İçtihat ve Mevzuat Dergisi. Cilt. XV, Sayı. 173/4, Mayıs 1996, s. 580-581; Zevkliler, Aydın/Aydoğdu, Murat: Tüketicinin Korunması Hukuku, 3. Bası, Ankara 2004, s. 39 vd.; Tandoğan, Haluk: Tüketicilerin Korunması ve Sözleşme Özgürlüğünün Bu Açıdan Sınırlanması, Ankara 1977, s. 9 vd; Battal, Ahmet: "TKHK Yönünden Tacirlerin Tüketici Sıfatı", Prof. Dr. Ali Bozer'e Armağan, Ankara 1998, s. 324-325.

Hatemi, Hüseyin: "BK. 19-20 ve TBK. 27'nin Karşılaştırılması", 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu Hükümlerinin Değerlendirilmesi Sempozyumu (Prof. Dr. Cevdet Yavuz'a Armağan), İstanbul, 3-4 Haziran 2011, s. 97 vd.

Oğuzman, M. Kemal/Öz, M. Turgut: Borçlar Hukuku, Genel Hükümler C. 1, 13. Bs., İstanbul, 2015.

Özen, Burak: Tüketici Kredilerinde Cayma Hakkının Kullanılması, 4. Tüketici Hukuku Kongresi Makale, Bildiri ve Ses Çözümleri, Ed. Hakan Tokbaş, Fehim Üçışık, Ankara 2015, s.82 vd.

Serozan, Rona: Sözleşmeden Dönme, 2. Bası, İstanbul: Vedat, 2007.

Serozan, Rona: "Tüketiciyi Koruma Yasasının Sözleşme Hukuku Alanındaki Düzenlemesi'nin Eleştirisi", Yasa Hukuk İçtihat ve Mevzuat Dergisi. Cilt. XV, Sayı. 173/4, Mayıs 1996. S. 579 vd.

Suat Sungur: Bilinçaltı Reklamcılık Ve Toplumsal Etkileri, İletişim Fakültesi Dergisi, s. 178 vd.(Https://Dergipark.Org.Tr/Download/Article-File/212200).

Tandoğan, Haluk: Tüketicilerin Korunması ve Sözleşme Özgürlüğünün Bu Açıdan Sınırlanması, Ankara 1977, s. 9 vd.

Yeşim M. Atamer: Kredi ve Diğer Finansman Sözleşmelerinde Tüketicinin Korunması, İstanbul, 2016.

Zevkliler, Aydın/Aydoğdu, Murat: Tüketicinin Korunması Hukuku, 3. Basım. Ankara 2004.

Tüketiciyi Koruma Hakkında Genel Gerekçe.

https://www.Iyzico.Com/Blog/E-Ticaret-Firmalari-icin-Viral-Reklam-Nedir/, (E.T.1.6. 2019)

5.
ULUSLARARASI DİL VE EDEBİYAT SEMPOZYUMU

AHMET HAMDİ TANPINAR VE ALBERTO MAGUEL'İN BEŞ ŞEHİR'İ

Adem POLAT*

Türk Edebiyatı'nda Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir* adlı eseri, gerek üslup özelliği gerekse de, Anadolu'ya bakışı itibariye önemli bir yere sahiptir. Tanpınar, İstanbul, Bursa, Konya, Erzurum ve Ankara'yı anlatırken varolan şartlar noktasında ele adığı Anadolu insanını, tarih, uygarlık ve folklor ekseninde geniş bir kültür çerçevesiyle anlatır. Tanpınar'ın gözlemlerinin kaynağı olan Anadolu, yine yerli düşüncelerin toplumsal doku ve tarih fikriyle ele alınır. Hâlbuki Kanadalı eleştirmen Alberto Manguel'in 2016'da yayınlanan *Tanpınar'ın İzinde Beş Şehir* adlı eseri, Tanpınar'ın kurguladığı beş şehir üzerinden güncel zamanlarda bazı tespit ve değerlendirmeler yaparken büyük yanılgılara düşen bir eserdir. Bu bildiri, Tanpınar'ın şehirlere bakarken neyi gördüğünü, Manguel'in ise neyi göremediğini karşılaştırmalı şekilde ele almayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla Tanpınar'ın anlattı şehirler, kendi gerçekliklerini yaşarken Manguel'in anlattığı şehirler, yazarın zihninin ürettiği bir göreceli gerçekliğin ürünü olarak görülebilir.

AHMET HAMDİ TANPINAR AND ALBERTO MANGUEL'S FIVE CITIES

Ahmet Hamdi Tanpınar's *Beş Şehir* in Turkish Literature has an important place both in terms of style and in his view of Anatolia. Tanpınar tells the people of Anatolia in terms of history, civilization and folklore with a wide cultural framework, while İstanbul, Bursa, Konya, Erzurum and Ankara are mentioned. Anatolia, which is the source of Tanpınar's observations, is dealt with the idea of social texture and history of indigenous ideas. However, the Canadian critic Alberto Manguel's lad *Tanpınar'ın İzinde Beş Şehir,* published in 2016, is a work of art that has been misguided by Tanpınar while he has made some observations and evaluations in five contemporary cities. This paper aims to compare what Tanpınar sees in cities and what Manguel cannot see in a comparative manner. Therefore, the cities that Tanpınar told us, while living their own realities, the cities Manguel told could be seen as the product of a relative reality produced by the author's mind.

'Erzurum'a üç defa, üçünde de ayrı ayrı yollardan gittim.'

Tanpınar

'Erzurum'a göklerden iniyorum, saatle boyunca'

Manguel

Şehirler kült değerler manzumesini büyük anlatıcılarla kurarlar. Klasik Osmanlı şiirinde şehrengizlerin yönelttiği şiirsel dikkatin karşısındaki mekânlar İstanbul, Bursa, Edirne; elbette ontolojik takdir ediş duygunsun medeniyete tesir eden nezaket diliyle manzum örneklerine kavuşmuştur. Şehirlerin giriş kapsı, toplumsal müessesleri, tarih ruhu, şairin, seyyahın ve kâtibin kalemiyle bir 'hars' dokusu oluşturur. Duymaya talipli her sanatkâr şehrin sesini işitir. Fakat kimi zaman şehre sadece bakmak onu anlatmak için yetmez. Belki bu yüzden şehrin ilk saldırıya uğrayışı, Platon'un şehirde şaire karşı aştığı savaşla uygarlığın yaşadığı ilk entelektüel bunalımı örneklendirir niteliktedir. İşte şehrin politik bakışa ilk hapsedildiği bu rasyonel kırılma, batılı doymuş akıl çağında da, tavrını değiştirmeyen popüler tavrın tarihini gözler önüne serer.

O halde nedir şehir? Şehrengiz'i nazm etmeye, onu büyülemeye muktedir asıl öz mimari mi, insan kimliği mi ya da medeniyetin başlangıç izleri midir? Yoksa kötürümleşmiş modern insanın kalabalıkları güldürmek için palyaçonun giyindiği yer midir? Şehirden sürgün edilen Platon'un şairi de olsa, totemi parçalayan bir Peygamber de olsa veya Alaca İnek'ten ip cambazının ve kalabalıkların alaycılığından kaçan Nietzsche'nin Zerdüştü de olsa; şehir yinede yıkıcı bir hınç ve sövgünün mekânı değildir; şehir geri dönülen yerdir. Bu yer, Turgut Cansever'in "İslâm bir şehir dinidir" (Düzenli; 2009, s. 123) ifadesinden hareketle Türk İslâm kültür dairesine ruhunu veren şey olarak uygarlaşma biçimiyle ortaya çıkıyorsa; şehir-

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi.

medeniyet merkezli inşa gayreti de, tarihin varolan tutunma alanlarına şehri, bir yağma ve barbarlık imgesi olarak değil; İslâm medeniyeti adına entelektüel bir birliktelik ve demokrasi kültürü çerçevesiyle oturtabilmektir. O halde şehirlerin hikâyesi olmalıdır; anlatıcıları ise dürüst…

Bu bağlamda Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir, söz konusu medeniyet 'kült'ünün mimariden insana uzanan idrak biçimiyle ilgilenmesiyle dikkat çeker. İstanbul, Bursa, Konya, Erzurum ve Ankara Tanpınar'ın anlatımıyla maddî ölçekli bakış açısından sıyrılan Osmanlı sonrası Cumhuriyet kentleri olarak, her biri ayrı bir ontolojik kıymetin ete kemiğe bürünüşüyle ön plana çıkar. Sahip oldukları şehir imajları, ya bir büyük medeniyetin ayakta kalan devam vehmiyle ya da bütün çaresizliklere, felaketlere ve ümitsizliğe rağmen yaşayan insan gerçeğinin mekâna velev ki toprağa sıkı sıkı sarılışıyla vücut bulmuş bir geleneğin izleriyle doludur. Elbette Tanpınar bir anlatıcı olarak bakmak ve görmek arasındaki hayatı çizgiyi fark eden sanatkârdır. Surların, kulelerin, çeşmelerin ve mabetlerin medeniyet adına dillendirdiği rüyayı Tanpınar uyanıkken görür. Bu bir inisiyatif almadır. Zira Tanpınar bu inisiyatifi şehrin kimlik algısına dokunmadan alır. Bu bağlamda Tanpınar'ın anlatı merkezli gezintisi, Batı'yı çok iyi temellendirmiş şahsi dikkatin tartışılmaz niteliğine rağmen oryantalist çözümleme ve tespitlerin uzağında kıymetler içerir. Batılı sanatkârın tarihinde de, Batı'dan Doğu'ya doğru seyreden Avrupai merak, bazen entelektüel fantezilerin de ötesinde; tıpkı Goethe'nin monizm, plüralizmin epistemolojik kaygılarıyla Spnoza-Leibniz çerçevesinde (Goethe; 2009, s. 58) mistik açıdan tasavvufu ihata etme zan ve endişesiyle Hâfız'a gidişinde olduğu gibi mekânın;

"Ah şu kırmızı, beyaz karışık beneklikler…

Bunlardan güzelini görebilir miydim, bilmem.

Öyleyse, ey Hâfız, senin Şiraz'ın,

Nasıl gelir, şu kasvetli Kuzey iklimine?" (Hafız Şirazî; 2013, s. 302).

Goethe'de anlatılan nazik değer alanı, politika ve din kaygılı ideolojik arka plandan bağımsız algılanabilme perspektifiyle daha sarih ve temiz görünmesidir. Bu bakımdan birinci oryantalist dalga olarak nitelemeyi doğru bulduğumuz Pierre Loti'nin İstanbul ahbaplarıyla yaşadığı hatıraları (Banarlı; 2016, s. 1044) Lamartine'in veya Fausto Zonaro'nun İstanbul'u bulgulama şekli, Andre Gide'in günlüklerinden yansıyan Bursa ve İznik yolculuğunun şehir ve mimari izlenimi (Haksal; 2010, s. 103) ve Puşkin'in Erzurum'u kabul edilebilir düzeyde Anadolu coğrafyasının günümüze kadar taşıdığı kültür merkezinde, göreceli de olsa batılı dikkatleriyle malumdur. Fakat ne var ki, mesele 19. Yüzyıldan biraz farklı boyut kazanarak ve oryantalizmin sanat boyutunu da aşarak tamamen politik bir perspektife indirgenmiştir. Alberto Manguel'in Tanpınar'ın İzinde Beş Şehir denemesi, bu politize edilmiş edebî mirasın şehirler üzerinden tahrip edilmesine yol açabilecek bir kapıyı açma demesi olarak dikkat çekmektedir.

Manguel de Tanpınar'ın gezindiği beş şehre ayrı ayrı alaka ve alakasızlıklarla bakmıştır. Bakmıştır kelimesi önemlidir zira Manguel bakma eylemini varolan insan ve şehir gerçeğinin çok uzağında bir tutarsızlık ve seviyesizlikle yapmıştır. Takip ettiğini zannettiği Tanpınar'a ait ayak izleri, onu anlatının ikinci kez kurgulanıp, güncellenmesinden mada bozmak, silmek ve kötürüm hale getirmek noktasında bir yola sokmuştur. Manguel, Tanpınar'ın büyük entelektüel mirasına oryantalist çerçevede dahi açıklanmaz bir yıkıcı üslupla zarar vermeden önce kitabın yazılış hikâyesini aldattığı önsözde, Türk okurunun gözünün içine baka baka zaaflarından ve bilgi temeli eksiklerinden dolayı mazur görülmesini şu ifadelerle ister:

"Ben tarihçi değilim, sosyolog da, şair de. Türkiye'nin yakın tarihi hakkında da, görkemli Osmanlı hakkında da neredeyse hiçbir şey bilmiyorum. Az sayıda birkaç çeviri hariç, ülkenin zengin edebiyatlarının büyük kısmını da okumadım. Öyleyse bana, sezgisel olarak bütün bu şeyleri yapmış olan, bilgisini ışık saçan ve akılda kalan kelimelere dökmüş birinin adımlarından gitme hakkını veren ne?" (Manguel; 2016, s. 9).

Anlaşılan Manguel daha baştan bir takım eleştirilerin önünü kapatmak istercesine cüret etmediğini/etmeyeceğini beyan ederek konuşmaya başlar. Fakat Tanpınar üzerinden kurmayı deneyeceği beş şehir algısının bilgi ve kültür temelli tecrübe olanağıyla ilişkili gören Manguel, Tanpınar'ın sezgisel olarak şehir bağlamında bilgi nesnesine mutlak bir yetkinlikle yaklaştığını söyleyerek sözbilimcilerin kendi zaafları olarak görülebilecek bir araç olan ' excusatio propter infirmitatem' deyişiyle kendisinin mazur görülmesini ister. Denilebilir ki, Tanpınar'ın 'Beş Şehir'e yaklaşımı sadece sezgisel temelli bir kaygının ürünü değildir. Tecrübe bütün bir medeniyetin eski ve yeni hayat anlayışını kendi öz dilinde değerlendirebilme kudretidir. İşte Tanpınar'da olan ve Manguel'de olmayan şey tam olarak budur. Daha

üzücü olan şey ise cürettir. Çünkü Manguel bütün bu itiraf niteliğindeki kültürel maluliyetine rağmen kitabın daha başında cüret etmeye şu ifadelerle devam eder:

"Bu kocaman ülkeyi mesken edinmiş pek çok farklı halkın listesini çıkaramayacağım gibi, kulağıma çalınan bir konuşmanın Türkçe mi, Kürtçe mi, Ermenice mi olduğunu da söyleyemem." (Manguel; 2016, s.9)

"Yirminci yüzyılın başında Sultan II. Abdülhamid'in kısıtlayıcı rejiminden kurtulma çabasıyla Fransa'ya kaçmış ve orada gittikçe şişen sürgündeki Türk entelektüelleri gurubunun bir parçası hâlini almıştı." (Manguel; 2016, s. 10).

Manguel, Müslüman Anadolu insanının toplum yapısına ve tarihî aidiyet bağlarına hücum ederken; birinci oryantalist dalganın ötesinde bir cüret gösterir. Yapısını bilmediği topluma dokunur; tarihini bilmediği bir milletin tarihine saldırır. Asıl hususiyet ise yanılgılarla dolu muhayyilesinde beliren bu beş şehir için etnisite, modernite ve din ekseninde tespitler sıralarken Manguel, Tanpınar'ın sanatkârane medeniyet algısı çerçevesinde nüfuz etmeye uğraştığı değer sahasını çatlak bir sesle kuşatmaya çalışır. Manguel, Tanpınar'ın İstanbul, Bursa, Konya, Erzurum, Ankara olarak kurguladığı beş şehir güzergâhını Ankara, İstanbul, Erzurum, Konya, Bursa olarak yeniden kurgulayıp; Tanpınar'da derin tarih fikriyle temellendirilen İstanbul ve Bursa gibi Devlet-i Aliyye'ye başkentlik yapmış iki şehir üzerinden başlatılan yolculuğu, Ankara üzerinden yeniden yorumlamaya kalkar. Fakat asıl üzerinde durulması gereken sanatsal anakronizm, İstanbul'u 'baba' olgusuyla dedesi üzerinden okumayı düşünen Manguel, büyük babasının hasbelkader İstanbul muhacirliğini 'altının sokaklara döşenecek kadar bol olduğu', Binbir Gece Masalları'ndan duyulma saray-mücevher-şah şaha imajlarıyla sunup, şöyle yazar;

"Büyükbabam, İstanbul'da gördüğü pek çok tuhaf insanı açıklamak için kendi kendine hikâyeler uydurmuş olmalı" (Manguel; 2016, s. 29)

Manguel, büyükbabanın kendi kendine uydurduğu hikâyeleri beğenmemiş olmalı ki, derhal uzun alıntılarla büyükbabadan birkaç yıl önce gelen İtalyan yazar Edmondo De Amicis-İstanbul'una müracaat eder. Herhalde Amicis'in uydurduğu hikâyeler Manguel için muhacir büyükbabanın anlattıklarından daha gerçekçi ve entelektüel gelmiştir. Zira görüp tecrübe etmediği ama sadece okuduğu kitapta yazılan sığ oryantalist değerlendirmelere bağlanan yazar, şehirde gördüğünü sandığı; 'Rumlardan, Türklerden, Ermenilerden oluşan bir kalabalığa sahip olduğunu, yaya giden Müslüman, yaşmaklı bir cariye, saçları örgülü kırmız bereli bir Rum, baştan ayağı kapkara giyinmiş Trabzonlu Ermeni, başa sarılmış şallar, vahşilerin kafa sarıkları, paçavralardan taçlar, soytarı kıyafeti gibi çizgili kareli mintan ve iç etekler…' (Manguel; 2016, s. 29) şeklinde ifade edilen halefine ait tespitlere hayranlıkla şapka çıkarır. Diğer yandan söz konusu İstanbul olunca Tanpınar da, bir baba metaforu kullanır. Arabistan'da yaşayan ihtiyar bir kadının İstanbul'un uhrevi çeşmelerine ve pınarlarına duyduğu sayıklamayı büyük medeniyetinin uzak topografyayı aşan ruh aidiyetleriyle; bizatihi Osmanlı devletinin derin anlamdaki baba-devlet gönderimiyle kendi babasına bağlayan Tanpınar, Beş Şehir'de bunu şöyle anlatır:

"İstanbul bu kadın için serin, berrak, şifalı suların şehriydi. Tıpkı babam için, hiçbir yerde eşi bulunmayan büyük camilerin, güzel sesli müezzinlerin ve hafızların şehri olduğu gibi. Bu Müslüman adam, kadere yalnız İstanbul'dan uzakta ölmek endişesiyle isyan ederdi." (Tanpınar; 2001, s. 14).

(…)

"Daha küçük bir ilkokul talebesiyken, Bursa'yı çok seven babamın anlattığı şeyleri dinler ve muhayyilemde onları tarih kitabında rastladığım isimlerle birleştirirdim. Böylece birden bire sayfa gözümün önünde canlanır, derinleşir, renk ve ışık dolardı. Konuralp ve Geyikli Baba bu isimlerin başında gelirdi. Birini mektepte öğrenmiş, öbürünü yattığı yeri ziyaret eden babamdan dinlemiştim." (Tanpınar; 2001, s. 110).

Dikkat edilecek olursa Tanpınar, mazi ve an görüngüsü olarak çevrelenmiş hayat fikrini, bir anlık sabırsızlıkla ifade eden adam değildir. Tanpınar'ın 'baba'yı Manguel'den farklı bulgulayan yanı, medeniyete asıl özelliğini veren renklerde görebilmesidir. Elbette birçok çelişkinin modern zaman ait problemlerini Tanpınar'da Doğu ve Batı adına çok iyi bilir. Fakat Manguel'in göremediği kendi paranoyaları arasına sıkışmış münhasır bir medeniyetin ta kendisidir. Belki buradan yola çıkılacak olursa Tanpınar'ın dilinde çoğalan Beş Şehir'e ait değerlendirme ve dikkat, Osmanlı mirası mekânın bizim dışımızdaki tarihsel çoğalımına yönelik tespitlerde, sadece Tanpınar'la başlayıp, bitmez. Çünkü Tanpınar'da devam eden medeniyetin genel ve en özel yaşanmışlıkları, bir mensubiyet fikriyle örülmüştür. Yine Manguel söz konusu algı maluliyetiyle Bursa'yı anlatan bölümün ilk cümlelerinde şöyle yazar:

" (…) Bursa Türk ruhunun en halis ölçülerine kendiliğinden sahiptir, denilebilir (…) diye yazmış Tanpınar. Tabii bu ifade, ister istemez şöyle bir soruyu da beraberinde getiriyor: Türk ruhu nedir? Türkiye'yi bir insanı tanımadığımız ya da tanımaya çalıştığımız şekliyle tanımlayan o manevi, maddi, entelektüel ya da siyasi şey nedir? Görünüşe göre Tanpınar için bu, kendine has bir zaman duygusuyla alakalıydı." (Manguel; 2016, s. 87).

Bir bakıma Manguel, Tanpınar'ın öznel zaman duyumsayışını bir medeniyet imajı noktasında küçümsemiş olacak ki, söz konusu alıntının devamında tıpkı İstanbul, Ankara, Konya ve Erzurum değerlendirmelerinde olduğu gibi Bursa'nın bir medeniyet algısı noktasında kültürel oluşum temellerini yerinden oynatmak için tarihi kesintiye uğratmaya çalışır. Manguel, derhal şehri Olimpos, Miletli Grekler, Argonotlara eşlik eden Herkül, Bitinyalılar ve Makedonya Kralı V. Filip gibi efsanelerle birlikte anlatmaya çalışır. Tanpınar'ın Evliya'yla bir su medeniyeti olarak algıladığı tarihsel temellendirme kaygısını Manguel, antik dünyaya taşır. Hâlbuki Tanpınar'ın izinde gittiğini iddia eden Manguel, gerçek Beş Şehir'in önsözünde yer alan;

"Bizden evvelki nesiller gibi bizim nesillerimiz de, bu değerlere şimdi medeniyet değişmesi dediğimiz, bütün yaşama ümitlerimizin bağlı olduğu uzun ve sarsıcı tecrübenin bizi getirdiği sert dönemeçlerden baktı. Yüz elli senedir hep onun uçurumlarından sarktık. Onun dirseklerinden arkada bıraktığımız yolu ve uzakta zahmetimize gülen vaitli manzarayı seyrettik." (Tanpınar; 2001, s. 7)

Şu cümlelerine tenezzül edip kulak verseydi, Tanpınar'ı kendi duyduğu zamandan maziye sıçratan şeyin Selçuklu eserlerini dolaştığında, Süleymaniye kubbesi altında küçüldüğünü hissedişinde, Bursa manzarasında yalnızlığıyla avunduğunda, kervan seslerinde veya Itrî, Dede Efendi musikisinde onu kuşatan zamanın soyutlamalarla kendine ve çelişkilerine çevrilişi, geri dönüşü olduğunu anlardı. Ama Manguel'in suni problem oluşturucu odakları, her türlü insani ilişkide ırk, modernite ve Batı-dışılığın öteki algısına saplanmıştır. Dolayısıyla bu durum, biraz da bilinçli ve planlı şekilde özcü, ırkçı, büyüklenici ve ideolojik güdümlü (Irwin; 2008, s. 9) olduğu için 'dürüst' olmak bir yana; tahrip etmek ve saldırmak adına yazınsal anlamda girişilmiş bir çabanın ürünü olarak görülmektedir.

Yine başka bir açıdan Manguel'in mekân izlenimini sınırlı bakış açısıyla batılı ölçekte değerlendirdiği şu örnek cümlelere bakılacak olursa, mesela İstanbul için; "İstiklal Caddesi'nden dışa doğru sağlı sollu, üzerinde köhne barlar ile kafelerin bulunduğu parke kaplı dar sokaklar uzanır" (Manguel; 2016, s. 35) veya Erzurum için; "siz yürürken, çamurlu sokaklar ya da yollarda belli belirsiz hareket eden ayaklarınızın ritmine göre açılan zamandır, karıncalar tozda faşist imparatorluklar inşa eder." (Manguel; 2016, s. 54) (…) "Şehrin, vaktiyle tüccarların pusulanın sekiz noktasından gelmek için kullandıkları sekiz kapısı var. Kadim şehir kalesinin parçaları orda burada kalmış, ama neyi koruyor." (Manguel; 2016, s. 55) (…) (Oltu taşı için) "Böyle muazzam zaman ve uzam ölçümleri Erzurum'un bu gizli ve uzak, karanlık amblemlerine uyuyor." (Manguel; 2016, s. 61) (…) "Şehrin tepesinde, 1877'de inşa edilmiş olan Mecidiye Tapyası yükseliyor. Tekinsiz boş bir yer." (Manguel; 2016, s. 63) şeklinde devam eden, şartlı bakışın birer rezalete dönüşmüş mekan ve insan değerlendirmeleri, en yıkıcı oryantalist jargonun 'ilerlemeden aciz, derin uykuya dalmış bir Batı-dışı despotizm (Makdisi; 2007, 271-315) olarak görülmesinden ibarettir. Sanatsal görüntü veren Manguel, maskesini Tanpınar üzeriden takarak, belki söz konusu Beş Şehir rezaletine ilişkin anlatılmaya değmeyecek siyasî pek çok çirkinliklere bulaşmıştır. Maalesef söz konusu eser açısından sıralanan bu eleştiriler de ancak böyle bir seviyede anlatılmaya muhataptır.

Sonuç

Elbette Alberto Manguel'in Beş Şehir denemesi, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın edebî zevk ve estetiğiyle uzaktan yakından alakalı olmadığı gibi söz konusu Tanpınar'a ait retoriğin fikri temellere uzanan zihniyet problemleriyle de bir münasebet tesis edebilmiş değildir. Manguel, tahrip gücü yüksek zanlarla kurduğu metinde Anadolu insanını görememiştir. Türk İslâm medeniyetine ait problemleri eşeleyen Manguel, anlatı içinde gereksiz yer verdiği Buenos Aires, Kanada ve Esquel ait hatıraların hayal dünyasındaki karşılığını maalesef Anadolu'da aramıştır. Dolayısıyla Manguel bir daha Türk edebiyatına ait böyle bir edebî klasiğin izinden gitmek isterse ve hayal gücünü biraz daha zorlarsa Türkiye'de mesela anlattığı şehirlerden biri olan Erzurum'da gezinirken sokakta Papua Yeni Gine, Mumbai, Paraguay Guarini dili veya çarşı pazarda Çince ve Japonca konuşan insanlara rastlayabilir. Hatta biraz daha dikkatli bakarsa; 'neyi koruyor' diye sorduğu kadim Erzurum kalesinin şehri ruhen koruduğunu ama günümüzde şehre ait bir anıt olduğunu ve turistlerin orayı gezdiğini hemen fark edecektir.

Kaynakça

Banarlı, Nihad Sâmi. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi Iı, Meb Yay., 12. Bs., Ank., 2016.

Düzenli, Halil İbrahim. İdrak ve İnşa/ Turgut Cansever Mimarlığının İki Düzlemi, Klasik Yay., İst., 2009.

Goethe, J. W. Doğu Batı Divanı, Ötüken Yay., Ank., 2009, Takdim Yazısı Senail Özkan.

Hafız Şirazî, Hafız Dîvânı, (Çev. Abdülbâki Gölpınarlı), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2. Bs., İst., 2013.

Haksal, Ali Haydar. Doğu Büyüsü: "Ah Kudüs", Pınar Yay., İst., 2010.

Irwin, Robert. Oryantalistler ve Düşmanları (Çev. Bahar Tırnakcı), Yky., İst., 2008.

Makdisi, Ussama. Osmanlı Oryantalizmi, (Çev. Aytaç Yıldız), Oryantalizm Tartışma Metinleri, Doğu Batı Yay., Ank., 2007.

Manguel, Alberto. Tanpınar'ın İzinde Beş Şehir, (Çev. Sevin Okyay-Kutlukhan Kutlu), Yky., İst., 2016.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. Beş Şehir, Dergâh Yay., İst., 2001.

BATI-DIŞI İMKÂNSIZLIK: AHMET HAMDİ TANPINAR

Adem POLAT*

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Türk edebiyatındaki yeri, şüphesiz sanatkârane anlatım ve edebi üretim noktasında tartışılmaz konumdadır. Tanpınar, özellikle nesir alanında yaptığı çalışmalarıyla anlatı türünde Huzur, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Beş Şehir, Mahur Beste gibi önemli eserlere imza atmıştır. Bunun yanı sıra edebiyat tarihi açısından orijinal çözümleme ve tespit örneklerini bulabileceğimiz metinler de kaleme almıştır. Fakat Tanpınar'ın Batı ile olan kültür ilişkisi her bakımdan hocası ve üstadı Yahya Kemal'den farklıdır. Çünkü Tanpınar Batı'yı sadece ilham kaynakları için b ir öykünme modele olarak görmez. O, neredeyse çoğu sonuç cümlesini batılı bir olgu ve mesele üzerinden temellendirmeyi dener. Bu bildirinin amacı da, Tanpınar'ın edebiyat düşüncesine yön veren batılı metinlerin etki alanını sorunsallaştırmaktır. Böylelikle Doğu ve Batı olarak belirginleşmiş ayırımların edebiyatımızda Tanpınar bakımından ne tür batıllı yansımalara kapı araladığını görmek, Tanpınar'ın durduğu yeri görmek açısından faydalı olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Tanpınar, Batı, Yahya Kemal, Valéry, Klasik düşünce

NON-WESTERN IMPOSSIBILITY: AHMET HAMDİ TANPINAR

Ahmet Hamdi Tanpınar's place in Turkish literature is undoubtedly in the point of artistic expression and literary production. Tanpınar, especially in the field of prose with his work in the narrative genre Huzur, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Beş Şehir, Mahur Beste has signed such important works. In addition, he has also written texts in which we can find original analysis and determination examples in terms of literary history. But Tanpınar's cultural relationship with the West is different in all respects from his teacher and master Yahya Kemal. Because Tanpınar does not see the West as a model of emulation just for inspiration. He tries to base almost most result sentences on a western phenomenon and issue. The purpose of this paper is to problematize the scope of the western texts that shape Tanpınar's literary thinking. In this way, it will be useful to see the place where Tanpınar stands, in what kind of western reflections in Tanpınar's literary distinctions that have been marked as East and West.

Keywords: Tanpınar, West, Yahya Kemal, Valéry, Classical thought

"Bu kadar uzaktan nasıl dönülür?"

Paul Valéry

Türk modernleşmesinin temel gerilim alanını oluşturan batılılaşmanın netice biçimleri, bir anlamda nihai arayıcılığını tamamlayamayan entelektüelin kendi uygarlığına dönük çıkmazlarını 'öykünme', 'benzeme' durumları için trajik hale getirmiştir. Şüphesiz bu hep şikâyet etmek, belirli bir devrin şartlarına itiraz etmekten öteye geçmemiştir. Edebî şahsiyetlere bakıldığında ise entelektüel problem alanının batılılaşmadan şikâyet ederek kurgulandığı fark edilecektir. Son asır entelektüel kadronun yine cevapları ararken çoğu zaman Batı-dışı kalamayışları, söz konusu çerçeve itibariye Şerif Mardin'in Berkes'ten yola çıkarak Batı'nın yeni gücünü bir 'tılsıma' sahip olma olgusuyla Aydınların nazarına sunması; esasen Batı medeniyetinin üst yapısı, frenkçe yaşamı (Mardin; 2015, 238) gibi kültürel bir formasyonla belirginleşir. Fakat Edward Said, keskin bir çizgiyle şöyle bir ayırıma varır: "*Her entelektüel bir dilin içinde doğar ve hayatının geri kalanını da çoğunlukla o dilin içinde geçirir ki bu dil onun entelektüel faaliyetinin başlıca aracıdır.*" (Said; 2015, 39). Haliyle dil-dünya ilişkisini hangi kaynaktan besleyeceği, sanatkârın yazgısının dışında bir seçenek sayılmaz. Medeniyetler arası öykünme bütün taksonamik bilgi alış verişi için hayati şeylerle ifade edilebilmesine rağmen entelektüelin düşünmeye, kurgulamaya ve problem ortaya atmaya başladığı yer kendi dilinin imkânıdır. O halde Ahmet Hamdi Tanpınar'ın sanatkârane ifadelerine, kendi dilinden doğmayan bir imkân vesilesi olarak süratle çarpan *Monsieur Teste* neyin nesidir?

Elbette insanoğlu için derinlerde cereyan eden estetik düşünceleri tahlil ve tenkitlerde meçhul kılan belirsiz bir nokta her zaman vardır. Edebiyat düşüncesi ise daima kuşakların ortak kanaatleriyle sınırlı bir alana mahsus görünür. Bu bağlamda Tanpınar, Türk edebiyatı ve düşüncesi adına kaynağı belirsiz estetik imkânı daima yaşayarak öğrenmiş olmanın sanatkârlıkla izah edilebilir sarih örneklerinden gösterilmiştir.

* Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi.

Peki, gerçekten böyle midir? Hakkında sonuç sözleri sahiden söylenmiş midir? 'Hep aynı boşluk', ' devam vehmi' 'mahur beste' 'Rembrandt' 'Poe' 'Fuzuli-Nedim', 'mimari' olarak sıralanan şiir ve nesir üretiminde tekrarlanan estetik olanak arayıcılığının Tanpınar adına Doğu-Batı diyalojisi içinden konuşmak dışında imkânsız hale gelmiş bir fetişizmin dayanakları, hangi muhkem epistemolojik kaynaklarla değerlendirilebilir? İşte bu yazının amacı biraz da Türkiye'de Tanpınar popülaritesini yaygın bir akademik modernlik saplantısına dönüştürmüş yazın dünyasına farklı açıdan bakma çabası olarak görülebilir.

Elbette konuşma bahsini batılılaşmanın teorik sonuçlarıyla açan her araştırmacı, hipotetik bunalım cümleleri kurmaya mahkûmdur. Fakat bu hareket noktalarının kültürel, sanatsal ve siyasi hayatımıza yaptığı tesirin retorik sonuçlarıyla da yüzleşmek, yerinde bir başlangıç olacaktır. Tanpınar tam işte burada durur. O, belki bir Şeyh Galip kantatından uçmaya başlamışken Vivaldi'nin oradan da *Monsieur Teste* duvarlarına çarpan adamdır.

Tanpınar'ın şiir ve nesirde şüphesiz kendi sanatkâr muhayyilesini hazırlayan dayanıklı argümanlar vardı. Biraz önce Edward Said'den alıntılanan ifadelerde 'dilin entelektüel faaliyetin başlıca aracı' görülmesi dikkate alındığında, Tanpınar'ın yazınsal kurgulama basamaklarını Türkçeyle tırmanırken ne tür ilhamların onun dilinde ve dilini konuşan insanlarda karşılık bulduğu ciddi bir problemdir. Ve bu hareket noktası, Tanpınar ve Paul Valéry arasındaki ilişkiyi *Monsieur Teste* gibi bir metinle okumayı daha faydalı hale getirebilir. Zira Tanpınar arayan adamdır; sentezleyen değil!

O halde Tanpınar kimden beslenir? Dile ait 'araç' edinme ihtiyacı, Tanpınar'ın geleneğe ait organik bütünlük gösteren metinlerle ilişkisini biraz çelişkili kılar. Onun önünde bir model olarak duran Yahya Kemal, Tanpınar'ın özelikle nesirlerinde problem oluşturucu kriz anlarının esin kaynağı ve üstadı değildir. Yahya Kemal'in Türk şiiri ve düşüncesi adına durduğu yer, 1903-1912 yılları arasında Paris Quartier Latin'de durmadan Fransız şairleri okumuş bir adamın sanatında Tanpınar'dan daha iyi bildiği Baudelaire, Valéry veya Mallarmé'ye ne kadar az yer verişiyle yakından ilişkilidir. Hasan Bülent Kahraman'a bakılırsa; "*Apollinaire'le, Picasso'yla, Bergson'la ve daha birçoklarıyla aynı mekânları ve aynı zamanı paylaşmış Yahya Kemal, bu son Osmanlı şairi neden onlar gibi değil de kendisi gibi bir şiir üretmişti?*" (Kahraman; 1997, 11) sorusu, aynı zamanda yıllar sürmeyen kısa Avrupa tecrübesi bakımından Tanpınar'ın Batı retoriğini temellük serüvenine temel bir çelişki vaziyeti aldırmaktadır. Bu bağlamda kendi devrine karşı belki bir terkip yahut inşa çabası içinde olan Yahya Kemal'in Batı'ya yönelttiği dikkatin Batı-dışılıkla rahatlıkla ilişkilendirilebilecek öz uygarlık dinamiklerine mütekabiliyet gösterdiğini iddia etmek zorlama olmayacaktır. Çünkü Yahya Kemal'in düşünce dünyasında ve şiirinde Fransız düşüncesi kısmi bir metodolojik tarih fikri olarak yer almış olsa da, Fransız şiiri bütün estetik sathi ölçütleriyle kendine yer bulabilmiş değildir. Bu nedenle Yahya Kemal'i modern, Tanpınar'ı ise 'Proust-Baudelaire-Valéry çizgisinin ötesine geçemeyen yapan ve gelenek boyutuyla birer yitirişler silsilesi içinde moderncilik yapmaya (Kahraman; 1997, 14-15) sevk eden şey, asıl konumuzu teşkil eden Monsieur Teste'in duvarına süratle çarpmasıyla yakından ilişkilidir (Batur; 2017, 15).[1]

Açıkça ifade etmek gerekir ki, Tanpınar adına sanatkârlığını baskı altında tutan bir kaynak olarak Valéry, Yahya Kemal kadar flu değildir. Zira Yahya Kemal kendi şiir dokusunu baştan aşağıya gelenekle teşmil ederken aslında şunu düşünmekteydi: "*Dâimâ bu îtikadda bulundum ki, Avrupalıların anlayamadıkları eski şiirimiz, anlayıp sevdikleri ve hattâ bize sevdirdikleri dîğer sanatlarımızdan, meselâ mîmârîmizden daha yüksek bir kıymettedir.*" (Beyatlı; 1984, 31). Bu, lirizmin toplum hafızasında en temel dinamiklerini şiiriyet üzerinden kurgulayan bir milletin elbette sanat hiyerarşisi için durduğu yeri göstermesi bakımından önemli bir çıkarımdır. Lirizm adına bağın kesilmesi, nesirde daha da kabiliyet kazanan tilmizin batılı kültür formasyonuna mutlak bir kenetlenmeyle gidişini, trajik sonuç ve mukayeselerle açığa çıkarır. Tabiî ki Tanzimat modernleşmesi kendi çocuklarını büyütürken; Yahya Kemal gibi donmak üzere olan klasik şiirin geleneğini son pratikler bakımından devam ettiren sanatkârlar artık kalmayacaktır. Asıl medeniyet hususiyetlerini Yahya Kemal adına Tanpınar'ın zihninde gerileten şeyler, ağır bedeller gerektirecektir. Birincisi kendi dünyasını, Şark'ın imkânlarıyla inşa etmeye çalışan bir sanatkârın entelektüel model ihtiyacı, zihin dünyası için boşlukta kalacaktır. İkinci ve en önemlisi yenilikçi sanat hamlelerini organik bir bütünlük ve tutarlılık olarak kabul ettirmek zorunda olacağı kendi uygarlığına ait entelektüel kapasite ve geleneksel kodların hazır olup olmamasıdır. Çünkü lirizm için Tanpınar bağlamında sınırları mahsus çizilmiş uygarlığının diliyle biçilmiş her türlü hezeyan ve anlamlılık *Monsieur Teste* bakımından çok uzaktadır. Bununla beraber gözleri okuduğu bilgi nesnesi olan *Monsieur Teste*'le parıldarken, kulakları petandik iştahının biriktirdiği Buhurîzadelerden, Tanburi Cemillerden ayrı bir

[1] Yine Enis Batur, Tanpınar'ın Monsieur Teste'e gidişini, Yahya Kemal'in eşiğinde şiire başlayışın gecikmeden Valéry'nin dünyasına çakılışı olarak nitelendirir. Enis Batur, Memnu Mıntıka, Kırmızı Kedi Yayınevi, İst., 2017, s. 15.

Carmen operasının 'hal' durumuyla büyülenmiş gibidir. İşte kendi medeniyeti adına rüyalarını kaybeden Tanpınar'ın buradan sonra Batı'ya ait problem üretici bir dönüştürücü kullanmaksızın mukayese ve tarif edişler silsilesi kurgulayamayışı, ses, görüntü ve anlam blokları arasında kültürel delinmelerin, çatlamaların açığa çıkmasıyla emsaller çoğaltacaktır. *Huzur* baş şaheserinde Yahya Kemal olarak yorumlanan İhsan'ın engin bir duygu iştahıyla anlattığı Baudelaire karşın Mümtaz'ın o ilgi duyduğu eski divanlara bir türlü dönemeyişi yahut *Rüyalar* hikâyesindeki Cemil'in evlerinin önündeki erguvan ağacına Perséphone adını verişi, Tanpınar adına batılı argüman olmadan çoğu kez konuşamayışın tereddütleriyle doludur. Tanpınar'ın yine *Huzur*'da yer alan musiki bahsine ilişkin aşağıdaki ifadelere bakılacak olursa;

"*Mevlana'nın hakkı vardı; neyin biricik sırrı hasrettir. Bir gün Rimbaud'nun Voyelles'ler için yaptığı o cesur tahlilin benzerini biri sazlar için yaparsa şüphesiz alaturkanın bu en basit çalgısında bir akşamın ten rengi hasretini bulacaktır.*" (Tanpınar; 2011, 255).

yukarıdaki alıntıda görüleceği üzere, kadim bir sistemli düşüncenin fikri mülahazalar dairesine alınışı, mensup olunan medeniyetin bir diğer disiplin veya retorik kaygı ve kaideleriyle değerlendirilmesi yerine; başka bir medeniyetin mistik 'hal durumlarına' çıkarım ve yorum olarak bağlanmıştır. Çünkü Tanpınar, hezeyan ve duygu krizlerini ifadeye kalkarken batılı emsaller üzerinden kurguladığı yazınsal tepkilerini salt bir Batı-dışılıkla temellendirmez. Elbette bunu söylerken temel hareket noktamız bir 'yargı'da bulunmak değildir. Bilakis Tanpınar üzerine yapılan yorulmalara ekseri hâkim olan 'sentez', 'terkip' veya Doğu-Batı birlikteliğine birer uzlaşı oluşturacak hal tarzı için şüpheler ve itirazlar ortaya atabilmektir.

Bu bağlamda Tanpınar'ın orijinal kaynaktan temellük ettiği metin *Monsieur Teste*'in mukaddime bölümünü çevirerek Tercüme Dergisi'nin 55. sayısında yayımlatmasından sonra metnin devamına dokunmamasını, *Monsieur Teste*'in 2016'da bir çevirisini yapan Ayberk Erkay şöyle değerlendirir: "*Metnin geri kalanıyla ilgili çalışmalarda bulunmuş olsa da, nedendir bilinmez, bu çeviriyi tamamlamadı. Belki de Teste'in girişiyle yetindi, yoluna oradan başladı, gerisini yalnız yürüdü.*" (Valéry; 2016, s.8). Öyle zannediyoruz ki, Tanpınar'ın Monsieur *Teste*'in devamına ilişkin yazınsal tecrübesi, giriş bölümünü çevirip orada bırakmak kadar basit ve kısa değildir. *Monsieur Teste*'in devamında yer alan sanatsal ve varoluşsal boyuttaki 'hal durumları' Tanpınar'ın özellikle nesir diline tesir eden bir takım sanat hezeyanları için esinlenmenin ötesinde alakalar tesis etmiştir. Tanpınar için Valéry'den kopuk gelen rüya estetiği, batılı anlamda ifade edilmiş sanatkârane arayıcılığın belki en bilinen argümanıdır. Fakat böyle bir olguya yönelmenin onun bütün yazınsal yöneliş ve kurgulamalarını adeta gövde gibi kaplayacak endişelerle örülü olduğunu iddia etmek acaba zorlama olur muydu?

Kendi varlığına ilişkin perspektif geliştiren Tanpınar'ın o meşhur *Antalyalı Genç Kıza Mektup*'unun giriş bölümünden hemen sonra birden bire başka bir dünyadan kopuk gelen şu ifadelere bakıldığında;

"*Ergani madeninde üç yaşında iken bir gün kendime rastladım. Çok karlı bir gündü. Ben sıcak ve buğulu bir camdan karla örtülü bayıra bakıyordum. Sonra birdenbire kar tekrar yağmaya başladı. Bir çeşit çok lezzetli bir hayranlık içinde kalmıştım. Bu anı her karlı günde hatırlar ve yağmasını beklerim.*"

'kendine rastlayan' sanatkarın burada bir trajediyi anımsatması, Teste'e titanik bir karakter olarak Faust penceresinden bakan Maurice Blanchot'nun 'varolduğundan emin değildir' (Blanchot; 2016, 17) tespiti için hayati bir noktaya eğilmemizi gerektirir. Tanpınar 'kendine rastlama'yı ontolojik bir probleme dönüştürürken, eksikliği suni bir mesele olarak üretir. M. Teste'in kendinde kuklayı öldürerek ipleri eline alıp yaşamın dışına düşmesi, (Valéry; 2018, 6) Tanpınar adına söz konusu varoluşsal belirsizlik hissini batılı kaynak muhayyilenin kurguladıklarından farklılaştırır. Çünkü kabul edilsin ya da edilmesin Tanpınar, kendi medeniyet tasavvurunun çağına getirdikleriyle mesul bir dilin ve mitsizimin ürünüdür. Bu yüzden Valéry'nin M. Teste'in hezeyanlarını dile getirdiği şu ifadeler;

"*Olmakta ve kendimi görmekteyim, kendimi gördüğümü görmekte…Daha derin düşünelim… Uyku devam ettirtir her düşünceyi…*" (Valéry; 2016, 61)

"*Yabancı gözlerle kendi içime bakıyordum. Yaratılmış olduğum şeyin içinde tökezliyordum. (…)*" (Valéry; 2016, 102).

Tanpınar'ı içten kuşatılmış bir mistik metafizik alımlama şekli olarak anakronizme düşürür. Dolayısıyla Ergani'de bir maden ocağında kendine rastlayan Tanpınar, hangi ontolojik hezeyanların sonucunda Valéry'ye çarpar, işte burası açıklanmaya muhtaçtır. Emsal sadece Türk düşünce ve filolojik anlam öbeklerinde karşılıksız kalmakla beraber şiir ve nesir ifade ediş biçimlerine doğrudan binlerce yıllık

geleneksel kalıplar itibariyle tasavvuf, kültür, ahlâk, tarih fikri, dil vb. kaynak alanlarında herhangi bir ilgi kuramaz. Yine Valéry M. Teste'i şöyle konuşturur:

"*Entelektüel?... Yanıt yok Düşünce yok. Ağaçlar, levhalar, yatay tellerinin üzerinde ovaların, şatoların, dumanların uçuştuğu arplar… (…)*

Entelektüel … yerinde kim olsaydı anlardı. Malumunuz, azizim siz, bendeniz en karanlık türden bir zihnim." (Valéry, 2016, 102).

Hâlbuki böyle bir dâhili sorgulamayı Tanpınar'da bir kez daha duyarız. Günlüğünde 20 Şubat 1959'da M. Teste Mukaddimesi'yle meşgul olduğunu yazdıktan sonra 22 Şubat 1959'da şöyle söyleyecektir:

"*Her şey bulunabiliyor, çalışınca her şey kabil. Hatta güzel bir mısra ve bitmemiş manzume bile. Fakat düşünce bulunmuyor. Eğer sizde yoksa her şey bitiyor.*

Ben neyim? Acaba bir çeşit bir existentialisme intellectuelle. Mümkün mü?

Beni bu düşüncelere götüren şey bitirdiğim, bitirir gibi olduğum yeni manzume. O eksik sone. Fakat bir daha anlıyorum ki, Türkçe kifayetsiz. Melek kelimesi Türkçede tutmamış. Melâike var da, garip şey." (Enginün-Kerman; 2018, 151).

Anlaşılan Valéry'de varlık imkânına doğru bir simetri izleyen, kendinden emin ve kendi namına konuşabilen sorgulamalar, Tanpınar'ı bir itiraf boyutunda felç eder. Ben neyim sorusundaki edebî anlatıma has durağanlaşma, kendi üretim krizinin farkında olan sanatkârımızı Üstadı Yahya Kemal'de öve öve bitiremediği Türkçeyi kullanma estetiği ve entelektüel kimlik adına büyük bir çelişkiye düşürür. Ve Tanpınar, düşüncenin olmayışından Türkçenin anlatım olanağındaki yetersizliğe kadar sıraladığı yakınmalarda, daha başta söylediği 'düşüncenin olmayışı' tedirginliğini, her hangi bir sistemli retoriğe bağlayamaz. Bu, Valéry'nin duvarına çarpmasıdır. Kendi sorgulamaları, onu birkaç basamak üsten kurulmuş bir metin olan Monsieur *Teste* bağlamında çok trajik bir çaresizliğe sürükler. İnkâr ve itiraf burada ardı arkası kesilmeyen Tanpınar dünyasının çelişkilerini tek tek açığa çıkartmaya devam eder. Zira daha önce bahsettiğimiz gibi Tanpınar'ın Yahya Kemal kadar Batı'da kalmayışı ve Fransızcaya o denli tasarruf edemeyişine karşı; ölümünden sonra apar topar yayınlanan[2] (Tanpınar; 2001, s. 5) *Yahya Kemal* adlı monografisinde, Yahya Kemal'e duyduğu şahsi alaka ve iltifatların uzağında, günlüklerinde şöyle yazar:

"*Edebiyatımızın iki adama Hayyam'a e Mevlânâ'ya düşmesini anlamadım gitti.*

Yahya Kemal'i yiyen şüphesiz ki o kadar parlak eserler verdiği eski şiirdir. Eski şiirin kolaylığında, onun için mesele sadece ustalıktı. Kendini harcadı.

Niçin daima bu işe düşüyorum: Çünkü ustam dediğim ve hatırasını o kadar ta'ziz ettiğim adamdan daha geniş bir ufuk, daha sarih düşünce, daha geniş ve olgun eser istiyorum. Niçin Valéry, hatta Gide, Proust, bütün Avrupalılar bütün Avrupalılar hudutlarını daima öteye taşıyorlar!"[3]

Dikkat edilecek olursa Doğu edebiyatı açısından sonraki devirlere kuvvetle tesir etmiş iki önemli edebî portreyi yıkmaya çalışan Tanpınar'ın; orada da kalmayıp devamında Yahya Kemal'e bu denli şiddetli hücum edişi düşündürücüdür. İşte 'batılı argüman olmadan değerlendirme ve mukayese yapmayan' Tanpınar'ın Yahya Kemal'i kendi devri içinde ve Türkçenin sınırları dahilinde bir Valéry veya Gide, Proust olmamakla suçlayışı, onu yeniden düşünmeye değerdir. Tanpınar, elbette geleneği veya eski zamana ait Osmanlı retoriğinden devralınmış pek çok sanatı; klasik şiir, musiki veya geleneksel Türk İslâm sanatlarını muazzam bir estetik plan ve üslupta sık sık konu edinmiş olsa bile, ele aldığı olguları Batı-dışı çıkarım veya sonuç cümleleriyle bir yere bağlama zaviyesinde pratik endişeler duymak veya bu endişeleri takip etmek zorunda değildir. Bu yönüyle bir metin olarak *Monsieur Teste*'i bulguladığı varlık krizlerine neden olan

[2] H. Vehbi Eralp, Yahya Kemal adlı eserin yayınlanma süreci için şunları söyler: "*Ne yazık ki Hamdi Tanpınar kitabına son şeklini vermeden hiç beklenmedik bir ölümle aramızdan ayrılmıştır. Ömrü vefa etseydi, öteki eserlerinde yaptığı gibi, bu sayfaları da dostlarına okutacak, onların fikirlerini alacak, kendi kendini düzelterek gerekli bulduğu değişiklikleri yapacaktı.*" Bk. Ahmet Hamdi Tanpınar, Yahya Kemal, (Sunuş Yazısından) Dergâh Yay., 4. Bs., İst., 2001, s. 5. Öyle zannediyoruz ki temenni olarak ifade edilmiş Tanpınar'ın yapması zaruri görülen tashihler sadece basit bir tashih işlemi olarak kalmayabilirdi. Eğer bu tashih Tanpınar tarafından yapılsaydı; günlüklerinde ölümüne yakın yazdığı şeylerde Yahya Kemal'e hücum ediş şekli dikkate alındığında *Yahya Kemal* adlı kitabın bugünkü haliyle bütünlük arz etmesi tartışmaya açıktır.

[3] Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Baş Başa, s. 273.

problem oluşturucu hareket noktaları, çözüm ve çözümsüzlükle Batı retoriğine çıkış kodları aramaktadır. Tekrar vurgulamak gerekirse *Huzur*, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* veya *Beş Şehir* gibi popüler anlatılarında, Doğu'ya ait medeniyet kıymetlerini sihirli bir üslupla anlatırken; o mükemmel kavrama ve ifade ediş biçimlerini detaycı (pedantik) tarzıyla birleştiren Tanpınar, ona Batı kültürünü sevdiren nesilden daha nüfuz edici bir perde aralar. Ne var ki, *Monsieur Teste'*le kıyılarından uzağa açıldığı ve de bir parçası olduğu medeniyet, yazınsal tecrübelerden tetiklenen varlık krizinde artık bir hal tazı ifade etmez. Değil Doğu ve Batı'yı sentezleme gayreti yahut başarısızlığı, Batı metinlerinde arayışa dönüşen entelektüel kimlik serüveni, ölümüne yakın not ettiği günlüklerinde adeta itiraf edilmiş bir yabancılık hissine dönüşür.

Varlığı içe doğru kemiren hisler, arzular, hayal kırıklıkları Tanpınar adına en çok vurgulanan mücerret tecrübeler olarak görünür. Elbette bu tarz sorgulamaların yazınsal anlamdaki özgünlüğü, o ulusa ait edebiyat ve felsefî düşüncenin ileri düzeyiyle de yakından ilişkilidir. Eğer böyle bir durumu entelektüel kapasite ile ilişkilendireceksek; yazın adamının kendi ulusal dilinde ve düşünce hayatında özgün kanat seslerlerini duymamız gerekecektir. Tanpınar'ın en soyut anlamda bu tecrübeleri yazmaya giriştiği 1949'a ait "İnsan Talihi" denemesinde, onun sözlük ve jargon yinelemelerinden biri olarak hafızalara kazınmış şu ifadeyi buluruz: "Hep aynı boşluk" (Taburoğlu; 2019, s.57) [4] … Tanpınar yine denemeye birkaç cümleyle başladıktan sonra *Monsieur Teste*'in çekim alanına saplanır. Kendine M. Teste gibi farklı kadrajlardan bakma çabalarını hiçlik duygusuyla birleştirerek şunları yazar:

" *M. Teste kendi ölümünü 'biraz sonra bir görüş tarzı sona erecek' diye tarif eder. Bu cümle dikkat sahamızdan neleri çıkartmaz? Bütün duygular, bağlanışlar hepsi bu cümlenin sert eşiğinde kendiliğinden silinirler. Bütün trajik unsurlar, gözyaşları, ümitler burada hiçe iner. (…) En az duyan, düşünen kendini en az dinleyen de bile en fazla konuşan, rüyalarımızın kilidi, her büyük ve çılgın ihtirasın ters yüzü, aynaların dibinde çevremizin yanı başında güler gördüğümüz, adımlarımızın peşinden adımlarını duyduğumuz, duyumlarımıza eşyanın değişik hâllerini sunan odur. (…) Ya Rabbim ne kadar korkunç hesap… Hep aynı boşluğun ıstırapla, acıyla beyhude ümitle dolması…*" (Tanpınar; 2017, s. 275-279).

Halbuki *Huzur* romanının bütün epizotik serüvenine medeniyet, mimari, musiki ve ruh ve rüya âlemi gibi Şark'a ait gösterilen tahayyüllerle gönderme yaptığı Neşâtî'nin meşhur:

İttik o kadar ref-i ta'ayyün ki Neşatî

Âyâne-i pür-tâb-ı mücellâda nihânuz

beyitliyle epigram kurgulayan Tanpınar, bu klasik hassasiyetin çoğu örnekte yine dışında kalır. 'Ayna ve insan' metaforunu, M. Teste'in dilinden damıtılarak gelen;

"*Şu kımıldanan, gülen, ağlayan, haz duymanın, teessürün, düşünmenin maskaraca taklidini yapan bostan korkuluğuna bakın! İşte o benim en büyük düşmanımdır. Çünkü benim aynamdır. Beni kendime olduğum gibi gösterir.*"

ifadeleriyle maddi varlık alanına yönelik tersine çevirişi, Tanpınar adına ne tür bir aidiyet perspektifi vermektedir? Bu durumun devamına Valéry'de bakıldığında benzerliğin vardığı sonuç daha da şaşırtıcı hale gelir. Derinlerde cereyan eden açmazların tıpkı Valéry'nin M. Teste söylettiği endişelerle birleşmesi, üretilmek istenen sonuç cümlesini, doğal olarak Şark'tan gelen değil de bunun yerine; Batı'ya ait felsefî çıkmazları düzenlemek veya yoluna koymak dışında mutlak bir nihilizmin tehlikeli sularında seyreden M. Teste'in şu ifadelerine bırakır:

"*Tanrım, boşluktayım, sonsuzcasına hiçtim ve durgundum. Rahatsız edildim ve bu tuhaf karnavalda fırlatıldım… ve lütfunuzla, acı çekmem, keyif almam, anlamam ve yanıltmam için gereken her şeyle donatıldım; fakat uyum göstermiyor bu kabiliyetler. (…) Beni ben yapan, bendeki meçhul olandır. Ben olan, içimde beceriksiz, kararsız olandır. Güçsüzlüğüm, kırılganlığım… Çıkış noktam boşluktadır.*" (Valéry; 2016, s. 81-84).

Dikkat edilecek olursa mistik ve metafizik bir çıkış noktası arayışında, Valéry'de Yunus Emre'yi rahatlıkla hatırlatan ifadeler Tanpınar'da ne Yunus'u ne de uygarlığın günümüz medeniyetine taşıdıklarıyla

[4] Tanpınar'a ait anlam dünyasını sözlüksel bir içerikle temellendirmeyi deneyen Özgür Taburoğlu 'Boşluk' maddesi için şunları yazar: "*Tanpınar sıklıkla kendisi ya da roman kişilerine ait hareketsizlikten, ameliye noksanlığından şikâyet eder ama bazen de yaratıcı yaşam hamleleriyle donanırlar. Hamleyle yaratılan yer ve zaman bilgisi, eşyanın, varlıların 'boşlukta sallanmaması' için gerekli zemini yaratır. Hamle, kendi nesne ve öznesini kuran bir dayanak vazifesi görür; boşluğu dolu gösterir; ondan bir mâna, mefkûre, niyet yaratır.*" Bk. Özgür Taburoğlu, Tanpınar Sözlüğü/ Şahsî Bir Masalın Simgeleri, Doğu Batı Yay., Ank., 2019, s. 57.

metafizik bir bağ teşkil edemez. Fakat M. Teste'nin varlık imkânına yönelik yaptığı sorgulamaların Tanpınar metinlerinde birebir göstergelerle takip edilmesi mümkündür. Denilebilir ki, Tanpınar'ın mistik karakterde ontolojik kriz başlatırları; hareket noktalarını Türk İslâm kaynaklı metinlerle zaman zaman değiniler olarak sınırlandırırken; asıl üst perdeden nüfuz etmeye çalıştığı retorik düzey, Batı metinleriyle karmaşık, sistemli olmayan çıkarımlar üretme endişesiyle birleşir.

Sonuç olarak hem geleneğin mahsus çizgilerini görmek hem de Batı'nın estetik arka planını sanatkârane kullanmak, Tanpınar için en bariz temellendirme kaidelerini zamanımız açısından tanımlayıcı durumdadır. Elbette Tanpınar'ın Türk edebiyatındaki üslup ve tahlilci ameliyeler açısından kuşaklara, edebiyat düşüncesi adına ikmal ve besleyici taraf teşkil edişi, kolay kolay görmezden gelinecek şeyler arasında sayılamaz. O, ne kadar *Monsieur Teste*'in duvarına çarptıysa, Türk okur-yazarı da orijinal estetik başlangıçlar için onun duvarına çarpmak zorundaydı. Fakat bu yazıda temel bir endişe olarak sorgulanan Tanpınar'ın estetik kaynak tecrübeleri ve temellük çabaları, çoğu örneğini buraya taşıyamadığımız bir esin ve öykünmeler zincirini net şekilde açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda Paul Valéry'nin *Monsieur Teste*'ini, söz konusu esinlenmelerin merkezine koyan şey, çoğu Tanpınar metinlerinin birer sonuç ve çıkarım cümlesine ihtiyaç duyduğu anlar, dil dünyamızın ve düşünce hayatımızın dışında anakronik hezeyanlar üretmesindeki tuhaflıklardır.

Kaynakça

Tanpınar, Ahmet Hamdi. Huzur, Yky. 14. Bs., İst., 2011.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Mektupları, (Haz. Zeynep Kerman) Dergâh Yay., 3. Bs. İst., 2001.

Batur, Enis. Memnu Mıntıka, Kırmızı Kedi Yayınevi, İst., 2017.

Beyatlı, Yahya Kemal. Edebiyâta Dâir, 2. Bs., İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İst., 1984.

Blanchot, Maurice. "Valéry ve Faust," Paul Valéry, Monsieur Teste (Çev. Ayberk Erkay,), Everest Yay., İst., 2016.

Enginün, İnci- Kerman, Zeynep. Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Baş Başa, Dergâh Yay., 7. Bs., İst., 2018.

Kahraman, Hasan Bülent. Yahya Kemal Rimbaud'yu Okudu mu?, Yky., İst., S. 1997.

Mardin, Şerif. Türk Modernleşmesi, İletişim Yay., 24. Bs. İst., 2015.

Said, Edward. Entelektüel, (Çev. Tuncay Birkan), Ayrıntı Yay., İst. 2015.

Taburoğlu, Özgür. Tanpınar Sözlüğü/ Şahsî Bir Masalın Simgeleri, Doğu Batı Yay., Ank., 2019.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. Hep Aynı Boşluk, Dergâh Yay., 3. Bs., İst., 2017.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. Yahya Kemal, (Sunuş Yazısından) Dergâh Yay., 4. Bs., İst., 2001.

Valéry, Paul. Eupalinos ve Öteki Söyleşimler, (Çev. Tahsin Yüce, Sunuş Yazından), Yky., 2. Bs., İst., 2018.

Valéry, Paul. Monsieur Teste (Çev. Ayberk Erkay, Önsözden "Teste Vakası,"), Everest Yay., İst., 2016.

BABA-OĞUL ÇATIŞMASINDA YALNIZLAŞAN ÖKSÜZ BİR KARAKTERİN ROMANI: AYLAK ADAM

Kemal EROL[*]

Özet

Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatının önde gelen yazarlarından Yusuf Atılgan (1921-1989), eserlerinde döneminin toplumsal ve kültürel değişim – dönüşümüne dikkati çeker. İlk romanı *Aylak Adam* (1959)'la bireysel yozlaşma, yabancılaşma konusuna geniş bir yer verir. Romanda insanın kendi özüne, içinde yaşadığı sosyal çevreye yabancılaşmış bireyi işler. Eserlerinde psikolojik ve kültürel yabancılaşma ile yalnızlık temasını başarıyla işleyen Atılgan, modern anlatımın üstün örneklerini verirken Türk romanına yapısal, tematik, tip ve karakter bakımından büyük yenilikler de getirir. "Bireyin yalnızlığı" ve "yabancılaşma" sorunu, yazarın *Aylak Adam* adlı romanının merkezî konularını oluşturur. Atılgan, *Aylak Adam'*ında tutunamayan, aylak, düzene dâhil olmak istemeyen, işlevsiz kalmış sistemi sorgulayan insan tipini canlandırmıştır. Bu yönüyle yazar, aslında kendi kişiliğini yabancı roldeki bir roman karakterine uyarlamış bir aydındır.

Aylak Adam, dört ayrı bölüm hâlinde yazılmıştır. Kitabın söz konusu bölümleri, mevsimlerin isimlerinden oluşmaktadır. Bireyin kendine ve topluma yabancılaşmasını konu edinen eser, başkahramanı C'nin içinde bulunduğu arayış üzerine yazılmıştır. Bir adı bile bulunmayan kahramanın sadece C. olarak anılması, kendisini ait hissetmediği dolayısıyla iletişime bile geçmediği toplumdan düşünsel ve duygusal olarak kopuk olmasına dayanır.

Tarama ve inceleme modelinde ele aldığımız bu çalışmada alan yazını tarama ve metin çözümlemesi yöntemine bağlı kalınmıştır. Amaç, yabancılaşma sorunu bağlamında Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam* adlı eserini genel özellikleriyle tanıtmak; romanı yabancılaşma sorunsalı, kültürel yozlaşma ve bireysel yalnızlık temaları temelinde incelemek ve psikososyal değerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Atılgan, Aylak Adam, Yabancılaşma, Yalnızlık

THE NOVEL OF AN ALIENATED ORPHAN CHARACTER IN THE FATHER-SON CONFLICT: AYLAK ADAM

Abstract

Yusuf Atılgan (1921-1989) is one of the prominent authors of the Turkish Republican Era literature. Atılgan, handling the themes of psychological and cultural alienation and loneliness, presented successful examples of modern narration. He also introduced novelty in structure, themes and characters. The concepts of "Loneliness of the individual" and "alienation" form the central issues of his novel, *Aylak Adam* (1959). In this work, Atılgan creates an idle character with no bounds with the society, who question the unfunctional system and cannot conform to the given. In doing so, the author adapts his own personality to the alienated character of the novel.

Atılgan's *Aylak Adam* has four chapters, which are named after the seasons of the year. The novel stands on the search of C, the main character, a search of anything in alienation and loneliness. Not having a proper name but C, reflects the character's break off from the community which he cannot belong to.

This descriptive study relies on literature review and text analysis and aims to introduce the novel, *Aylak Adam* with respect to alienation, cultural degeneration and individual loneliness and to present the psychosocial value of the work.

Key words: Yusuf Atılgan, Aylak Adam, Alienation, Loneliness

[*] Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi. El-mek: ekemal@yyu.edu.tr

1. Giriş

Yusuf Atılgan (1921-1989), Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının önemli yazarlarındandır. Romanlarında bireyin psikolojik ve kültürel kimliğine ayna tutarken onu yalnızlığa ve yabancılaşmaya sürükleyen temel faktörlere de dikkatleri çeker. İnşa ettiği kurmaca metinlerle modern anlatımın üstün örneklerini ortaya koyan Atılgan, çağdaş Türk romanına üç eser kazandırarak katkıda bulunmuştur. Nitekim sanatçılar, ortaya koyduğu eserlerde kendi yeteneği, düşüncesi, hayal gücü, inancı yanında içinde bulunduğu çevreye ve topluma ait değerlerin de önemli yansıtıcısı rolündedir (Buğrul, 2018: 38). Atılgan'ın da romanlarında bilhassa bireyin aile ortamında başlayan ve sosyal hayatta da devam eden sorunları üzerinde durması, yazarın üstlendiği toplumcu yanını, sanat ve edebiyat camiasındaki yerini belirlemesini sağlamıştır. Zira romanlarının merkezine "bireyin yalnızlığı" konusunu oturtmuş olması, Atılgan'ın sanatta ilgi duyduğu dramatik sorunu göstermesi bakımından önem kazanır. Yazarın, insanın içindeki kötülük tohumlarını gözler önüne sermek için ruhunun derinliklerine inmeyi başardığı anlaşılmaktadır. Romanlarında iç gözlem tekniğine bağlı kalan Atılgan, bireyin ruh halini sebep-sonuç ilişkisi temelinde aydınlatır. Yazarın söz konusu ettiğimiz romanlarını kurgularken özellikle karakter yaratmada üstün bir başarı göstermesi, esas aldığı analitik yaklaşım nedeniyledir. Roman gibi hikâyelerini de oluşturmadan önce belli bir hazırlık ve planlama sürecinden geçtiğini tespit ettiğimiz yazar, kurguda her şeyden önce "yapı sağlamlığı"na önem vermiştir.

Yusuf Atılgan'ın ilk romanı *Aylak Adam* (1959)[1], bir kentlinin romanıdır. İkinci romanı *Anayurt Oteli* (1973)'nde olaylar bir kasabada geçerken, son romanı *Canistan* (2000) kırsal yaşamdan bir köyü merkeze alır. Yazar, edebiyat çevresinde asıl ses getiren romanı *Aylak Adam'*a tutunamayan, aylak, düzene dâhil olmak istemeyen, işlevsiz kalmış sistemi sorgulayan bir insan tipini egemen kılmıştır. Bu yönüyle yazar, romanda kendi kişiliğini yabancı roldeki roman karakterine uyarlamış bir aydın olarak yer alır. Yazıldığı dönemin romanına yapısal, tematik, tip ve karakter bakımından büyük yenilikler getiren Atılgan, *Aylak Adam'*da insanın kendi benliğine, havasını teneffüs ettiği dünyaya, ait olduğu topluma yabancılaşmış öksüz bireyi konu edinir. Nitekim eserin merkezî konusu, "bireyin yalnızlığı" ve "yabancılaşma" sorunudur. "Bireyin yalnızlığı", burada olduğu gibi *Anayurt Oteli*'nde de geçici bir sorun olmanın ötesinde, çözümü belirsiz bir ruhsal bunalım olarak süreklilik arz eder.

2. Yabancılaşma Sorunsalı

Türkçede yabancılaşma kavramı sosyolojiden felsefeye, ekonomiden psikolojiye varıncaya kadar pek çok alanla ilişki olarak açıklanabilmektedir. Yabancılaşma; kelime olarak "el, dışarıdan, başkası ve evcil olmayan" anlamlarıyla karşılanabilen "yaban" sözcüğünden türetilmiştir. Yabancılaşma, bir yönüyle insanın yeryüzündeki tarihi kadar eski bir sorun olarak ele alınırken, diğer yanıyla da modern sorunlardan biri hatta birçok sorunun kaynağı kabul edilmektedir (Ertoy, 2007: 16). Yabancılaşma kavramı, "özgün anlamı içinde, bir şeyi ya da kimseyi başka bir şeyden ya da kimseden uzaklaştıran, başka bir şeye ya da kimseye yabancı hale getiren eylem ya da gelişme" (Cevizci, 2000: 1099) olarak tanımlanır. Bu kavramın Latince orijini "alienatio"dur; anlamını "alienare" (bir şeyi başkasının kılmak) fiilinden alır. "Alienare", başkasına ait olmak ve başkası ile ilgili olmak anlamında "alienus"tan türemiştir (Ertoy, 2007: 18). Bireyin istendik biçimde ya da mücbir sebeplerle aidiyetlerinden uzaklaşarak başka bir zeminde farklılık gösterme durumu, daha çok sosyolojik, ekonomik, kültürel ve psikolojik arka planlara dayanır. Bu temelde ele alınan yabancılaşma kavramı, Nilüfer İlhan'a göre (2012: 24) insanın varoluşunu anlamlandırmak için hem kendisine hem de doğaya yönelmesi sonucunda ortaya çıkar. Eylem, insanın ya farkındalığını artırmış ya da büsbütün kendisine ve çevresine karşı mesafeli konuma getirmiş bir olguyu kaşılar. Buna göre insanın kendisini tanımlanmada yaşadığı zorluklar, yabancılaşmada açığa çıkan belirgin farklılıkların bir sonucudur.

Toplumda bireyin yabancılaşma sorunu, aynı zamanda kültürel açıdan yozlaşmasını da hazırlayabilir. Yabancılaşma insanın çevresinden, işinden, ortaya koyduğu ürünlerden ya da benliğinden uzaklaşma veya ayrılma duygusunu dile getiren bir kavramdır. "Yozlaşmak" ise bireyin veya toplumun özündeki iyi nitelikleri birtakım dış etkenlerle zamanla yitirmesi, bozulması, soysuzlaşması, dejenere olması, tereddi etmesi (TDK-*Türkçe Sözlük*) olarak tanımlanır. Bu tanımlara göre her iki kavram menfi değişim temelinde buluşmaktadır. Toplumlar çağın getirdiği şartlara paralel olarak genellikle bir yeniliğe, bir değişime temayül ederler. Ancak kimi toplumların söz konusu değişimi bazen yanlış algılaması sonucu ait olduğu kültürel ve ahlaki değerlere yabancılaşarak yozlaştığı da görülür. Bu durum, toplumların yeni bir medeniyeti tecrübe ederken geçiş sürecinde yaşadığı aykırı bir değişim olarak varlık gösterir. Bu temelde

[1] Yusuf Atılgan, *Aylak Adam*, Yapı Kredi Yayınları, 50. Bsk, İstanbul, 2017. Bu çalışmada ana materyal olarak eserin bu baskısı kullanılmış; alıntılarda verilen sayfa numaraları da bu baskıya aittir.

ele alınan yabancılaşma, insanın toplumsal süreç içerisinde yaşadığı psikolojik durumunun da ifadesidir. Bireyin modernleşme kisvesi altında toplumsal değerlerin karşısında durması ve aidiyetleri reddetmesi yabancılaşma; karşı çıkışı daha ileri bir düzeye taşıyarak değerleri inkâr etmeye hatta aksini yaşama eylemine geçmesi ise yozlaşmadır (Bkz: Göktürk, Günalan 2006). Bbu durumda kişi, bir başkası gibi davranma, kendine -özüne- ait olmayana bağlanma ve bunu yaşam şekline dönüştürme eğilimdedir. Bu temelde varlık gösteren modern birey, yozlaşmayla karşı karşıya kalmış demektir. Bireyde veya toplumda yaşanan ötekileşmenin derinliği bakımından "yozlaşma"nın "yabancılaşma"ya göre daha önde olduğu söylenebilir. Kaçış eğilimindeki bireyin, söz konusu aykırı davranışlarıyla toplumdaki yeri ve rolü uyuşmadığı zaman bir tepkiyle karşılaşır; toplum kendisinden uzaklaşmaya başlar, kendisi de bu aşamada yabancılaşma sürecine aktif olarak geçmiş sayılır. Çünkü birey artık dış gerçekliği yanında yerleşik kuralları sorgulama sürecine girmiştir. Neticede bireyin yolu toplumunkinden ayrıdır. Bu durumda birey, yalnızca toplumsal değerlere değil, aynı zamanda kendi benliğine de yabancılaşma riskiyle karşı karşıyadır.

Türkiye'de yabancılaşmanın belirtilerine önce Batılılaşma sürecine girmekle birlikte rastlandığı ileri sürülür. Kültürel yabancılaşma sorunu, ülkenin 1970-80'lerde buluştuğu sanayileşmeyle eşgüdümlü değişen sosyoekonomik şartlara bağlı olarak sinsice derinleşir; toplumda hatta aile içinde bireyler arsındaki ilişkilerin giderek bozulması neticesinde açıkça görülür şekilde somutlaşmaya başlar. Bu durum, toplumsal bir sorun olarak çeşitli edebî türlerin önemli temaları arasında yerini alır. Kültürel yabancılaşma sorununun 20. yüz yıl Türk edebiyatına yansıması, bireyin kendisine ve çevresine karşı aykırı davranışlar sergilemesi temelinde tezahür eder (Bkz: Yolalan, 2009). Bu sorun, çağın ana gerçeklerinden ve Türkiye'de son dönem edebiyatının işlediği başat kaygılardan birisi olarak dikkatleri çeker. Zira Tanzimat'la birlikte ve bilhassa II. Meşrutiyet sonrası süreçte bireyin ve toplumun sorunlarına kayıtsız kalmayan usta kalemler, bu sorunu roman ve hikâyelerinde sıklıkla kullanmaya başlarlar. Toplumun büyük bir kesiminde endişe uyandıran özde aykırılaşma ve yozlaşma, önce sanatçıların ilgisini çekmiş; hikâye, roman ve tiyatro türlerinde çok yönlü bir davranışsal değişim olarak işlenmiştir. Kültür, dil, din, siyaset, ahlak ve daha pek çok alan toplum hayatında ve birey yaşantısında yabancılaşmanın açığa çıktığı mecralardır. Toplumun değer yargılarını tehdit eden yabancılaşma, tarihsel süreç içerisinde ciddi bir derinlik kazanır.

Çağın giderek artan sorunlarının tetiklediği "yabancılaşma", modern insan için millî ve manevî değerler bağlamında muhafazakâr hassasiyeti olan toplumlarda psikolojik, sosyopsikolojik problemlerin ana nedenlerinden birisi olarak önem kazanır. İnsanın öz benliği ile varlığının çelişmesi sonucu açığa çıkan bir ötekinin dünyasıdır (Bkz: Ecevit, 1998). Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam* adlı eserinde bu dünyaya ayna tutulmaktadır. Zira eserde baskın tema olarak yabancılaşma sorunsalı teşekkül eder; Mevsimler halinde dört ayrı bölümden meydana gelen eserde en belirgin konu, bireyin topluma ve kendisine yabancılaşmasıdır Romanın başkahramanı C, toplumdan kopuktur, bu yüzden bir ismi bile bulunmamaktadır, sadece C. olarak anılmaktadır. Kahramanın en önemli özelliklerinden biri, geleneksel kültürel değerleri reddetmesidir. Topluma ait tüm kıymetleri karşısına alır; herhangi bir işte çalışmaz, babadan kalma mirasla geçinir. Çevrede "aylak adam" diye anılması da bu yüzdendir. Zira kendi başına toplumdan ayrı bir hayat kurmaya çalışır; kendini belli bir işte çalışmak zorunda hissetmez. Bu yüzden "aylak" biridir. Ancak bu bir sonuçtur. C.'yi bu sonuca sevk eden pek çok sebep vardır. Geçimini sağlamak için bir işte çalışmanın gereğine ilişkin kaygısızlığının yanı başında C.'nin bir aşk adamı olarak varlık göstermesi, bir hayalin peşinde olduğunu gösterir. Toplumdan kendisini soyutlayan özne, romanda modern hayatın bireyi nasıl yozlaştırdığını ve ait olduğu toplumsal değerlerin karşısına nasıl diktiğini temsil eder. Yazar, konuya ilişkin vermek istediklerini bu karakter aracılığıyla duyurma gayretindedir.

Modern toplum insanının algısında örfe ve geleneksel kaidelere aykırı gelişen davranışlar, sosyal bünyeyi saran bir hastalık olarak da değerlendirilmektedir (Bkz. Pappenheim, 2002). Ancak bu hastalıklı durum, ferdî dünyada olduğu gibi cemiyet hayatında da izhar eden bir neticedir. Söz konusu neticeyi doğuran etkin sebepler de bu sorunun asıl kaynaklarını oluşturur. Nitekim yazarlar, dönemin kurmaca metinlerinde kahramanlarını sosyal hayattan gerçek kişilere benzeyen karakterlerden seçerek söz konusu probleme dikkat çekmişlerdir. Çağın malum kaygı verici sorununa değinen yazarlardan biri de Yusuf Atılgan'dır. Yabancılaşma ve yozlaşma sorunsalının birey hayatında başladığı, büyüdüğü ve zamanla beklenen meyvelerini toplum hayatında verdiği gerçeği; bu evrelerin somut izleri, Atılgan'ın *Aylak Adam* adlı romanında, eserin başkahramanı C.'nin hayat macerasında adım adım takip edilebilmektedir. Zira C, söz konusu menfi değişimin her iki aşamasının da somut temsilcisidir.

3. Baba-Oğul Çatışması: Sevgisizlik/Kıskançlık

Aylak Adam adlı romanın ana kahramanı C., annesinin ölümü sonrası aile ortamında baş gösteren sağlıksız ilişkilerin kurbanıdır. Küçük yaşlarda annesini kaybettikten sonra teyzesi Zehra tarafından

sahiplenilir. Anne kavramının taşıdığı anlamı teyzesinde arayan C., özlediği sevgi ve sıcak şefkati onda bulmaya yönelir; onu herkesten, babasından hatta eve gelen komşu bayanlardan bile kıskanır, çünkü teyzesine bencilce tutkundur. "Onu kıskanç, bencil bir sevgiyle severdim. Olaylar, onunla yalnızlığımızı bozup bozmadıklarına göre ya iyi ya kötüydüler" (s.121). Bu duygusal yaklaşım, baba-çocuk ilişkisinin, özne-çevre ilişkisinin önüne geçtiğini gösterir. Ne var ki, C.'nin teyzesiyle yakın ilişkisinden duyduğu haz, baba figürü tarafından kesilir. Zira babası, Zehra teyzesiyle gizli bir yasak aşk yaşamaktadır. Buna kayıtsız kalmayan C, teyzesinin elinden alınacağı korkusuyla babasına saldırır. Kavga sırasında babasının eli ısırılırken kendisinin de kulağı yırtılır. C'nin uzunca bir süre teyzesiyle kurduğu mutlu imgesel bağ, bu olaydan sonra kesintiye uğrar. Zira yırtılan kulağı, onun ruh dünyasında travmaya yol açar. Yırtık kulaktan dolayı çirkin göründüğünü ve hiç beğenilmeyeceğini düşünür. Bundan sonra kendisinde oluşan kulak tiki, huzursuzluk yaratır. Cinsellikle ilgili bir şey düşündüğünde, karşıt cinsle bir araya geldiğinde, utandığında kulakları kaşınıyormuş gibi hisseder. Kulağının yırtılması, bu yüzden kendisini çirkinleşmiş gibi görmesi, öznenin benliğinde kapanmaz bir yaranın nedenidir. Öznenin kendi gerçekliğiyle çelişen anormal davranışlarının başlıca kaynağının, aile ortamında hâlâ etkin olan geleneksel ataerkil yapı olduğunu göstermektedir. Aile ortamında babası tarafından tasfiye edileceği korkusunu yaşadığı için ve teyzesinden kıskandığı, onu rakip gördüğü için babasını öldürmeyi bile planlar; fakat bunu gerçek hayatta başaramasa da gördüğü bir rüyada gerçekleştirdiği için intikam almış sayar. C., bu süreçte uzlaşamadığı babasıyla karşı karşıya kalınca kimlik yitimine uğrar. Babasıyla özdeşleşecek bir "üst ben" kuramayan özne, düşman kesildiği babasına benzememek için ömrünün sonuna kadar çaba sarf eder: "Babamda korkunç bir kadın düşkünlüğü vardı. Onun gibi olmamama kararını bu iğrençlikleri gördükçe vermiş olacağım. (…) Tokatlardı beni. Nasıl istiyordum bu dayakları bilsen! Onlar beni babayı sevmeme azabından kurtarıyordu" (s.121). Bu sözlere bakılırsa C., aile ocağında baba-oğul çatışmasının acı bir meyvesi olarak yetişmiştir. Küçük yaşlarda imgesel bütünlüğü kuramadığı annesinin yerini ergenlik döneminde kültürel değerlerle bağını koparmaya müsebbip baba figürü alır. Babaya benzememek, nefret duygusunun uyandırdığı bir "fikr-i sabit"e dönüşür: "Okuldan suratımda çürükler, tırnak yaralarıyla döndüğüm günler babam, '– Görürsünüz, adam olmayacak bu çocuk' derdi. Konuşmazdım. Sevinirdim. Babam adamsa ben olmayacaktım. 'Büyüyünce bıyık bırakmayacağım' derdim kendi kendime. Ertesi gün daha çok dövüşürdüm. Ötekiler benden yıldılar. Öğretmenler babama yazarlardı. İyi ki okumamı istemiyordu. Yoksa ona inat okumazdım (s.122). Babasına benzemekten korkan C'nin bazen babasını soran kimselere onun adını unuttuğunu söylemesi, iç âleminde biriken yoğun öfkenin boyutunu anlatması bakımından düşündürücüdür. Bu yaşantılar, C.'nin aile değerlerinden kopmasına, kendisini içinde yaşadığı toplumun bir bireyi gibi hissetmekten uzaklaşmasına nedendir. Bireyin kendi aidiyetlerine, kimliğine, değerlerine ve bütün bunların şekillendirdiği özüne karşı yabancılaşarak aykırı davranışlar sergilemesine zemin hazırlayan ilk ve en etkin faktörlerin başında aile ortamı gelmektedir. Çocuğun duygularına ve iradesine önem ve anlam ver(e)meyen baba, bir sığınak rolündeki teyze figüründen arzu edilen manevi desteğin önünde aşılmaz bir engeldir. Romanda yaşanan baba-oğul arasındaki çatışma, okuyucuyu çocuk hayatında anneye duyulan büyük öneme kilitler. Annenin yokluğunda baba şefkatinden de mahrum kalan C.'nin, sonu belirsiz arayışlara sürüklenmesi kaçınılmazdır. Aile bireyleri başta olmak üzere yakın sosyal çevrenin özne üzerindeki etkisi, bulunduğu ortamdan kaçış, aidiyetlere karşı direniş ve narsizm ekseninde tezahür eder.

Roman kişisinin olaylar boyunca sadece C. adıyla anılmış olması, bir kimlik kaybına işaret eder; bir isme bile değecek kadar önem arz etmediği, aykırı görülen davranışlarından dolayı dışlandığı ve toplum tarafından umursanmadığını gösterir. Zira C, tek bir harften, yalnızca bir sembolden ibarettir. Gerçek hayatta da hiç dikkate alınmayan birey, bu muamelenin farkındadır, dolayısıyla gerçek varlığından söz edilmediği sürece bir varoluşa sahip olamayacağını düşünür. İçinde yaşadığı sosyal çevreden kendi varoluşunun tasdik edilmesini arzulaması da bu yüzdendir. Ancak C.'nin bu arzusu da boşunadır. Çünkü ona göre insanlar, bencil, çıkarcı, baskıcı, ikiyüzlü ve acımasızdır. Böyle bir toplum, aradığı "gerçek sevgi"yi vermesi mümkün değildir. O halde mevcut toplumla iç içe hatta onlara yakın durmak da anlamsızdır. Bu durumda bazen kaçış, tek çaredir. Gerçek hayatta her insan için geçerli sayılan bir "tutamak sorunu" vardır. Romandaki anlatıcının ifadesi, bu sorunu betimler: "Dünyada hepimiz sallantılı, korkuluksuz bir köprüde yürür gibiyiz. Tutunacak bir şey olmadı mı insan yuvarlanır. Tramvaylardaki tutamaklar gibi. Uzanır Tutunurlar. Kimi zenginliğine tutunur; kimi müdürlüğüne, kimi işine sanatına. Çocuklarına tutunanlar vardır. Herkes kendi tutamağının en iyi, en yüksek olduğuna inanır" (…). Roman kişisi C.'nin meseleye bakışı, arayışı temelinde oldukça nettir. "Ben toplumdaki değerlerin ikiyüzlülüğünü, sahteliğini, gülünçlüğünü göreli beri, gülünç olmayan tek tutamağı arıyorum: Gerçek sevgiyi". (s.148-149). Roman bu temelde hayalindeki gerçekliği arayan ama bunu hiç bulamayacağı için ruhsal travması devam eden yalnız adamın dramıdır. Zira C., başta babasına karşı derin bir nefret ve büyük bir öfke ile doludur.

Kalabalıklar içinde yalnızdır ama geçirdiği bütün ruhsal travmalara, yani çocukluk dönemlerinde yaşadığı sarsıntıların etkisini ömür boyu hissetmesine rağmen hayata tutunma arzusu güçlüdür.

4. C'nin Yalnızlaşmasının Sebep ve Sonuçları

Romanın ana kişisi C.'nin annesizlikten gelen travmanın anlayışsız baba figürünün baskılarıyla da beslenmesi, öznenin sosyal çevrede yalnızlaşmasına ve zamanla toplumsal değerlere başkaldırmasına yol açar. C, anormal ne varsa deneyen bir aylaktır. Başladığı hiçbir işi bitiremez, başaramaz. Toplumdan kopuktur; çeşitli sokak, kahve ve lokantalarda gezinip durur; işsiz, yersiz yurtsuzdur. Gerekli her şeye ve yasaklara meydan okur. Evlilik, çalışkanlık, aile, kültür, toplumsal yaşayış ona göre değildir.

Kimi konu uzmanlarına göre (Lacan) çocuğun benliğini annesinden ayrı düşünemediği "imgesel dönem" ile ileriki yaşlarda benliğini kurmaya başladığı "simgesel dönem" arasında bir paralellik, bir örtüşme söz konusu değilse; çocuk, içinde yetiştiği aile veya toplumun değer yargılarına aykırı davranışlar gösterebilir (akt: İzmir, 2013:241). Aksi bir durumda "simgesel dönem"de inşa edilen dil ve kültür algısı menfi bir nitelik kazanır. Ailede baba, kuralları belirleyen kişi olduğu gibi kültürün de temsilcisidir. Bu çerçevede değerlendirilecek olursa *Aylak Adam*'ın kahramanı C. nin de "fallus"u sahiplenerek babayla özdeşleşmenin aksine babasının konumunu tanımadığı, yani koyduğu yasaları benimsemediği için kendisini annesinin arzusu doğrultusunda yapılandırmaya çalıştığını görürüz. Zira C, annesi öldükten sonra onun yerine geçirdiği teyzesine bağlanmış; babasını da teyzesi ile sürdürdüğü ahlak dışı ilişkiler ve kendisine karşı gösterdiği baskıcı tutumdan dolayı "kötü adam" hatta "düşman" olarak görmüştür. "Babasına benzemekten korkuyordu. Çocukluğunda eski evde sık sık hizmetçi değişirdi. Bazı geceler kesiliveren bağırmalar, fısıltılar, somya gıcırtıları duyardı. Bir gün mutfakta babasını görmüştü: Kopacak gibi gergin, sırtı kamburlaşmış. (…) Elindeki bardak düşünce doğruluvermişlerdi. Korkunçtular. Babası yürümüş onu tokatlamıştı. On yaşındaydı. Kadınlığı, erkekliği biliyordu. Eskiden beri, belki teyzesi yüzünden, hep iğrenirdi babasından" (s. 12). Romanda bu menfi tesirler altında büyüyen ve kendisinden "Aylak Adam" diye söz edilen C'nin, Freud'un Odidipus karmaşasındaki gibi babasının dünyasına ve toplumun kurduğu düzene bir bütün olarak karşı çıkması da bu yüzdendir (Bkz: Freud:2016).

Aylak Adam'ın sıra dışı kahramanı C, toplumsal normların tamamına karşıdır. Çünkü yalnızlık duygusu, toplumdan tecrit edilmişlik ve dışlanmışlık fikri onun ruh dünyasında "karşı bir tutum" geliştirme inancını inşa etmiştir. C'nin toplumsal normlarla zıtlık temelinde tezahür eden davranışları, çocukluktan itibaren yaşadığı ruhsal tahribatın sonucudur. Her biri psikanalitik bir değerlendirmeye muhtaç olan davranışları pek çok sebebe bağlı olarak çeşitlilik gösterir. Öznenin duygu ve düşünce dünyasında yer eden aykırılıklardan biri baba örneğinde evlilik düzenine karşı çıkmasıdır.

Kahraman'ın karşı çıktığı evlilik kurumu, aslında toplumun en önemli kültürel cephesi, varlığını sürdürmesinin temel taşıdır. Fakat C. içinde bulunduğu topluma yabancılaşma eğilimi yüzünden evlilik dışı ilişki peşindedir. Evlenmeyerek toplumdan soyutlanma, babasından uzaklaşma eğilimindedir. Kalabalıklar içinde "öteki" diye tecrit edildiği için yalnızlaşan C, sosyal hayatta normal olan ne varsa hepsinin karşısına dikilir. Çünkü onun gözünde toplumun benimsediği ortak değerler, normlar geçerliliğini yitirmiştir. Toplumun kültürel değerlerine ve yasalarına karşı çıkmayı henüz edinilmiş bir bilincin ve farkındalığın eseri olarak değerlendirir. C, geleneksel bir alışkanlık olduğu gerekçesiyle körü körüne sürdürülen evlilik düzenini eleştirir. Ahlaki değerleri ve ilkeleri olan bir toplum yerine iki kişilik evlilik dışı bir sosyal yapıyı kurmayı tasarlar. Özne, ruhsal dünyasında haz ve gerçeklik ilkelerinin çatıştığı bir kimliğe dönüşür. Sürekli bir ikilem içindedir. Bir yanda "geçeklik ilkesi"ni öne çıkarırken diğer yanda doyuma ulaşmak istediği arzularına yani "haz ilkesi"ne yönelir. Neticede mağlup olduğu cephe, nefsî temayüldür. Bu ilkeyle hareket eden C, sokakta karşılaştığı Ayşe'ye "kazanan diğerini öpecektir" şartına bağlı bir iddia teklifinde bulunur. Oysa toplumun yasalarına göre böylesi bir ilişki ancak tarafların evli olmasıyla mümkündür. Nitekim Ayşe, bu teklifi karşılaşılacağı kuvvetle muhtemel toplumsal tepkiyi dikkate aldığı için reddeder. Oysa C., bu tepki ve gerekçeye de isyan eder.

C'nin davranışlarında baskın görülen diğer bir anormal durum ise, aşırı güvensizliktir. Aile ortamında ve yakın sosyal çevresinde başta sevgi ve ilgi olmak üzere hiçbir ihtiyacı karşılanmamıştır. Bu yüzden kendisinde içselleştirilmiş olumlu bir duygu da gelişmemiştir. Zira öznenin aşırı beğenmişlik ya da "özseverlik" duygusu içinde olması, bir bakıma narsizm denilebilecek belirtiler gösterdiğine işarettir. Nitekim C, ergenlik dönemindeki davranışlarında, bireyin kendi bedensel ve ruhsal benliğine karşı beslediği hayranlık duygusu, ben merkezli ve kibirli düşünme ile uygun davranış kalıplarını gösterir. Özne bu temelde açıklanabilen "narsizm"in pek çok belirtilerini taşıdığı söylenebilir. Kaldı ki kendisiyle benzer sorunları bulunan akranları diğer gençlerde de söz konusu özseverlik duygusu hâkimdir. Herkes "ben başkayım" diyerek kendisini eşsizmiş gibi çok kıymetli bulur. "(Onların) ayak bastığı her yer dünyanın

merkezi oluyor. Her şey (onların) çevresinde dönüyor" (s.15). Başkahraman C ise, kendisini hiçbir açıdan özdeşleştirmediği toplumdan üstün gördüğü için kimliğini ait olduğu sosyal çevreden soyutlama yolunu tercih eder. Çevresinden ilgi, sevgi ve takdir beklemekle birlikte inşa ettiği güvensizlik, itibarsızlık ve değersizlik algısı bağlamında karşı duruş sergiler. Empati yapamadığı için kimseyi sevmez, bu yüzden yakın sosyal çevresiyle sıcak ilişki kurmaz. Çünkü tarafından sevilmediği toplumun bir bireyi olmaktan imtina eder. Topluma ve toplumsal değerlere gösterecek sevgiyi kendi benliğine yönlendirir. Freud'un "öz-sevgi" mitine yönelir. Çocukluk döneminde anne yokluğunun yarattığı güvensizlik duygusu, C'nin çevresiyle iletişimini ve ilişkilerini sınırlandırır. En sıcak baktığı kız arkadaşıyla bile beraberliğini uzun süre devam ettirmez. Zira ona göre insanlar yalnızca ben merkezli yaşar, düşünür ve duymak ister. Kişi, başkalarının yaşadığı kötü bir olaydan dolayı üzülmek yerine kendisini etkilemediği için sevinir. Bu, başkasının içinde bulunduğu olumsuzlukları umursanmadığı anlamına gelir. Gazetelerde haber diye verilen olaylar karşısında insanların tepkileri de bu yönde gelişir: "Örneğin şu yaşlı adam! Yoksa FATİH'TE İKİ EV YANDI başlığını görüp "İyi, benim orada evim yok" diye düşünebilmek rahatlığı için mi okur? BİR ADAM KARISINI ÖLDÜRDÜ. "İyi etmiş. Kim bilir ne namussuzdu." ÇİN'DE İSYAN. "Beter olsunlar, kırsınlar birbirlerini. Bize dokunmasınlar da!.." Bu "biz" dediği daha çok "ben" değil mi? "Ben, benim, bana, beni!" Herkes "Ben" (s. 98).

Evlenip çoluk çocuğa karışma, eş ve çocuklarının nafakasını temin etme, her gün işten çıkınca elinde bir paketle eve dönme kültürüne karşı çıkması da kahramanın sorumluluk taşıma duygusu temelinde yabancılaştığı başka bir durumu ifade etmektedir. Ona göre belirli bir işte çalışmak, aile kurmak ve bir ev sahibi olmak, bireyin ait olduğu toplumun kültürel yaşayışına ayak uydurmasının bir parçasıdır. C. kendisini içinde yaşadığı çevreden ayrı hissettiği için böyle bir toplumun üyesi olmaya ve sıradan bir hayat anlayışını benimsemeye karşıdır. Etrafındakilere benzemektense yalnız başına yaşamayı tercih eder. Sık sık mekân değiştirmesi, aynı kafeye en fazla bir hafta gitmesi, aynı manavdan iki kere alışveriş yapmaması da bu yüzdendir. Sokakta yaşayan insanların tek dertlerinin komşularının saygısını yitirmemek olduğunu belirten yazar, romanın ilerleyen bölümlerinde C.'nin sevgilisi Güler'den ayrılma kararının nedenine de değinir. Burada sorun, Güler'in eli paketliler sınıfına dâhil olduğu fikridir. C., Güler'in davranışlarının sıradan insanlarınkine fazla benzerliğini görünce, "eli paketliler" den (s.70) biri diyerek ondan uzaklaşır. Bu durum, öznenin yakın sosyal çevresini belirlerken kişilerin sıradan kimseler olmamaları gerektiği fikrine, kendisi gibi farklı olmalarını istediğine ayna tutar. Buna göre C, değerlerini reddettiği toplumun karşısına yeni bir toplumsal yargıyı, yaşam felsefesini oluşturma arzusundadır. Temel arayışlarından birisi de budur. Bu da onun aslında yine de belli bir topluluğa ait olma arzusunda olduğunu göstermektedir. Nitekim Güler ile beraber yürürken söylediği şu cümleler kahramanın evlilik kurumunu ne kadar olumsuz gördüğünün en açık kanıtıdır. "Erkek en yakın lisede İngilizce öğretmeni. Karısı, onunla evlensin diye okulunu yarıda bıraktı. Sevişerek evlendiler. İki çocukları var: Biri kız, biri oğlan. Erkek akşamları eve elinde paketler, kesekâğıtlarıyla döner. Yemek yerler..." (s.76). Kahramanın burada sözünü ettiği ve karşı çıktığı "eli paketliler" sözü ile evliliğin getirdiği sorumluluk yüküne karşı olan tutumundan kaynaklanır. C., "eli paketliler"i (s.70) belirli bir sınıf olarak nitelemiş ve kendisini bunun dışında konumlandırarak alışılmış toplumla bağını koparmıştır. Öznenin burada "eli paketli" olarak tanımladığı kişiler ise; sabit bir işi, evi, eşi ve belki de çocuğu olanları kısacası normal, sıradan bir yaşama sahip kimselerdir.

5. C'nin Arayışı

Aylak Adam'ın en merkezî kişisi C, toplumun kurallarını reddettiği noktadan itibaren "haz ilkesi"nin peşinden sürüklenmeye başlar. Mücadelesi, "id", "ego" ve "süperego" arasında sürüp gider. Yaşadığı iç çatışmada tercihini "id"in emrinde kuralsız yaşamaktan yana kullanır. Çünkü onun gözünde "gerçeklik ilkesi"nin önemi kalmamıştır, zira bütün toplumsal normlar geçersizdir. İnsanların topluluk halinde yaşamak zorunda oldukları fikri anlaşılamazdır. C'nin temel arayışı, huzur bulmaktır fakat o, bu huzuru içinde bulunduğu toplumun ve değer yargılarının vereceğinden emin değildir. Çünkü ona göre kalabalık ortamlarda kasvet vardır. Onun dünyanın toplumdan uzak bir kıyısına çekilip kendi kabuğunda yaşama arzusuna bu düşünce kaynaklık eder. Sükûnete hasret olması da bu yüzdendir: "Bana tek insan yeter. Sevişen iki kişinin kurduğu toplum. Toplumsal yaratıklar olduğumuza göre, insan toplumlarının en iyisi bu daracık, sorunsuz, iki kişilik toplumlar değil mi?" (s.120). Ona göre toplumsal ilişkilerde menfaat beklentisi ön plandadır. Dilencilere verilen paranın bile huzur satın alma beklentisi vardır, bunun gibi başkasına yapılan iyilik bireyin tatmin olma duygusuna hizmet ediyor demektir ki bunlar da düşünülen birer menfaattir. Oysa taraflar arasındaki ilişkilerde istenen de verilen de karşılıksız olmalıdır. C, bütün bunları çıkar ilişkisi ekseninde değerlendirir ve neticede kirli bulduğu bu ilişkiler ağından iğrenir. Ona göre dünya ve içindekiler bir yansıma, bir yanılsamadan ibarettir. Bu durumda her türlü arayış, beyhudedir. Ancak yine de anne şahsında yitip giden "gerçek sevgi" onun için tek hakikattir. Bunu aramaktan maksat,

öze ulaşmaktır. Aradığı varlık, kendisiyle "… birlik düşünen, duyan, seven bir kadın"dır. Bu da ilk ve gerçek sevgi objesi olarak annesine karşılık gelmektedir. Zira annesi öldükten sonra varlık sebebini de kaybettiğini düşünen C, çocukluk günlerine dönmüş; annesini, teyzesini anmaktadır. Öznenin çok küçük yaşlardaki anneli döneme ait özlemine, geçmişte yaşadığı huzur kaynaklık eder.

6. Sonuç

Yusuf Atılgan, psikolojik bir roman kategorisinde değerlendirilebilecek *Aylak Adam* adlı eserini okuyucu hedef kitleye roman kişisi C'nin varoluşçu bağlamda bir arayış hikâyesi olarak sunmuştur. Yazar, romanda modern çağın birey-toplum ilişkisini mercek altına almış; toplumsal ilgi ve ilişkiden mahrum kalan bireyin "özseverlik duygusu"na nasıl kapıldığını tahkiye etmiştir. Eserde anlatılan öksüz bireyin küçük yaşlarda yalnızlaşma ve topluma yabancılaşması, karşılıksız sevgi ve gerçek şefkatten mahrum kalmış olmasının bir sonucudur. Annesinin erken yaşlarda ölümüyle birlikte başlayan travmalar, C'nin ruh dünyasında kalıcı derin izler bırakmıştır. Buna baba figürünün nefret duygusu uyandıran baskıcı davranışları da eklenince öznenin toplumsal değerleri bütünüyle reddetmesine, kendisini ait hissetmediği toplumdan bağımsız bir hayat sürdürmesine neden olmuştur. Yazar, bu çerçevede bireyin yalnızlığını ve psikolojisini işlerken yabancılaşma sorununun arka planına da ışık tutmuştur

Yusuf Atılgan, roman kahramanı çocuk C.'nin şahsında bireyin çevresine, topluma, eşyaya ve en önemlisi de kendisine nasıl yabancılaştığını etraflıca gözler önüne serebilmiştir. Roman, öksüz karakter C'nin aile ortamında bilinçsizce değersizleştirilerek yalnızlaşması neticesinde topluma ve kendisine nasıl yabancılaştığını konu edinir. C'nin toplumsal ve kültürel zeminde yabancılaşması, daha çok baba figürünün yaşayışında varlık gösteren ve geleneksel değerler sarmalında açığa çıkan psikolojik durumun neticesidir. Başka bir ifadeyle kahramanın ruh dünyasında biriken ve nihayet ferdî hayatında davranış olarak tezahür eden menfi duygu, düşünce ve tutumların arkasında baba figürü vardır. Annesi öldükten sonra özne, anne rolünde gördüğü teyzesinin yalnızca kendisi ile ilgilenip zaman geçirmesini arzulamıştır. Fakat babasının teyzesi Zehra ile duygusal ilişki içinde olduğunu öğrenmekle sarsılır. Öznenin babasına karşı nefret duyması bu olayla başlar. Anne sıcaklığını hissettiği teyzesini babasıyla bile paylaşmaya yanaşmaması, bireysel bir kıskançlık duygusu olarak düşünülebilir. Ancak gerçek endişe, bunun da sınırlarının ötesindedir; yani C'nin korkusu, kendisini seven tek varlığın, anne rolündeki teyzesinin, baba engeliyle elinden alınacağı; bu durumda kendisinin büsbütün öksüz kalacağı yönündedir. Zira baba, C'nin gözünde sevdiği teyzesini elinden alan kişidir; ne var ki kendisi bu engeli aşabilecek güçte değildir. Söz konusu güç yetersizliği, öznede önce çaresizlik duygusuna sonra da içine kapanarak dış dünyadan soyutlanmasına neden olmuştur. Buna göre baba figürü, C'nin toplumsal değerlere karşı duruşunun en temel sebeplerinin başında yer alır.

C., toplumdaki ilişkilerin ikiyüzlülüğünü, insanların sahteliğini, olayların gülünçlüğünü, kültür diye yaşatılan geleneğin basitliğini gördükten sonra kabuğuna çekilerek yalnızlaşmıştır. Bu bağlamda roman, aslında modern hayat karşısında sürekli bir arayış içinde olan bireyin yalnızlaşıp yabancılaşmasının dramatik serüvenidir. Aile ortamından dışlandıktan sonra toplumla uyumsuzluk içinde yaşayan öznenin iç acısını ifade eden en temel kavramlar öksüzlük, yalnızlık ve sevgisizliktir.

Yusuf Atılgan, Aylak Adam'ı klasik roman tekniğine yakın bir tarzda yazmışsa da bireyin toplumla ilişkisini ve iç dünyasının inşa ettiği ferdî yaşayışını özgün bir teknik ve anlatımla sergileyebilmiştir. Nitekim bu eser, her şeyden önce bilinç akışı, mukayese kurma, geçmişe dönme, tasarlama, iç konuşma gibi teknikler kullanılarak kurgulanmış olması bakımından oldukça başarılıdır.

Kaynakça

Atılgan, Y. (2017). *Aylak Adam*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Buğrul, H. (2018). "Hakkari Etnografik Eserlerinden Yün Eldivenler Üzerine Bir Çalışma", *Erdem*, S: 75; s. 35-66.

Cevizci, A. (2000). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Ecevit, Y. (1998). "Edebiyatta Yabancılaşma ve Yabancılaştırma", *Virgül*, S:14, s. 45–47.

Ertoy, M. (2007). *Yabancılaşma Kader mi Tercih mi?* , Ankara: Lotus Yayınları.

Freud, S. (2016). *Haz İlkesinin Ötesinde Ben ve İd* (çev. A. Babaoğlu) İstanbul: Metis Yayınları.

Göktürk, İ. ve Günalan, M. (2006). "Modern ve Geleneksel Değerler Arasında Yabancılaşan İnsan", *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.B.B.F. Dergisi* S:11, s. 127-143.

İlhan, N. (2012). "Yabancılaşma Olgusu ve Kürk Mantolu Madonna", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S: 20, s.41-42.

İzmir, M. (2013). *Öznenin Diyalektiği, Hegel, Sartre ve Lacan*; Ankara: İmge Kitabevi.

Pappenheim, F. (2002). *Modern İnsanın Yabancılaşması* (çev. S. Ak) Ankara: Phoenix Yayınevi.

Türkçe Sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yolalan, R. (2009). *Yusuf Atılgan'ın Romanlarında Birey ve Birey Sorunları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

KUTADGU BİLİG'DE TÖREN YEMEKLERİ

Ayşe YÜCEL ÇETİN[*]

Özet

İslamî Türk edebiyatının ilk örneklerinden olan Kutadgu Bilig, döneminin önemli bir siyasetnamesi olmasının yanı sıra kültürel hayat, sosyal yapı, insan ilişkileri, yönetim, yöneten-yönetilen ilişkileri gibi hayatın birçok yönüne dair bilgilere yer vermektedir.

Eser, yazıldığı dönem itibariyle Türklerin İslamî kültür dairesine girmelerinin ilk dönemlerine rastlaması bakımından kültürel geçişleri yansıtması, çeşitliliği göstermesi bakımından da kıymet taşır. Sosyal kabuller, pratikler ve sosyal hayatın önemli bir göstergesi olan toplu tören yemekleri hakkında bilgilere de vermektedir. Ziyafet genel adlandırmasıyla ifade edilen özel yemekler, yemeklere davet, yemek âdabı, davet edilenlerin statüsü gibi birçok hususlarla ilgili bilgiler yer almaktadır. Eserde hayatın geçiş safhaları, doğum, düğün ve ölüm için verilen yemekler ile statü belirleyen unvan yemekleri ile ilgili hususlara yer verilmiştir.

Bildiride Kutadgu Bilig'de yer alan yemek, özel tören yemekleri/ziyafetler, yemek âdabı, bunların fonksiyonları örneklerle ifade edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kutadgu Bilig, yemek, ziyafet, tören yemekleri.

Abstract

Kutadgu Bilig, one of the first examples of Islamic Turkish literature, provides information about cultural life, social structure, human relations, management and leadership relations as well as an important policy of his era.

The work is valuable in terms of reflecting cultural transitions and showing diversity in terms of the fact that the Turks entered the Islamic cultural circle as of the time it was written. It also provides information about social acceptances, practices, and collective ceremonial dinners, which are an important indicator of social life. Special meals, which are expressed by the general names of the banquet, are provided with information about the various subjects such as the invitations to the meals, the food court, and the status of the invited guests. In this work, the transition phases of life, birth, wedding and death meals given for the status of the titles of food is related to the issues.

In the proceeding, the food in Kutadgu Bilig, special ceremonial food/feast, forms of food, their functions are expressed with examples.

Keywords: Kutadgu Bilig, food, feast, ceremonial dinners.

İslamî Türk edebiyatının ilk örneklerinden olan Kutadgu Bilig, döneminin önemli bir siyasetnâmesi olmasının yanında sosyal yapı, kültürel hayat, insan ilişkileri, devlet yönetimi, yöneten-yönetilen ilişkileri gibi kişi ve toplum hayatının birçok yönüne dair bilgilere yer vermektedir. Dolayısıyla Kutadgu Bilig, Türklerin hayat felsefesinin, tecrübelerinin, inanç tarzının ifade edildiği eserdir.

Kutadgu Bilig, yazıldığı dönem itibariyle Türklerin İslamî kültür dairesine girmelerinin ilk dönemlerine rastlaması bakımından kültürel geçişleri yansıtması, farklılıkları ve çeşitliği göstermesi açısından kıymet taşır. Eser mesnevî tarzında kaleme alınmış, dört temel karakterin tasviri ve bunların temsilcisi olduğu adalet (Hükümdar Kün Togdı), akıl/bilgi (Ögdülmiş), mutluluk (Vezir Ay Toldı) ve Akıbet (Odgurmış) değerlerinin aktarıldığı; bu değerlerce tasvir edilen iyi insan ve iyi toplum hakkında düşüncelerin ifade edilmesi, dolayısıyla ideal bir toplum yaratılması düşüncesinin hâkim olduğu bir tahkiyeli (Çetin 1994:250) şaheserdir.

Adaleti temsil eden Kün Togdı, kut/bahtı temsil eden Ay Togdı, aklın temsilcisi Ögdülmiş, ve akıbeti temsil eden Odgurmış olarak adlandırılan sembolik kahramanlar ile kurulmasını hedefledikleri ideal dünya ve toplum yapısı hakkında bilgi verirken, aynı zamanda dönemin toplum yapısını da aktarmaktadır (Genç 1997). Yusuf Has Hacib eserinde sözü edilen sembolik kahramanlar vasıtasıyla içinde yaşadığı

[*]Prof. Dr., G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi; ayucel@gazi.edu.tr

toplumun sosyal, siyasî, kültürel hayatını anlatır. Bu yönüyle Kutadgu Bilig, Türk toplum hayatını bütün yönleriyle anlattığı gibi hayat felsefesi hakkında da bilgileri aktarması bakımından önemlidir.

Kutadgu Bilig'de temel düşünce "ideal insan" ideal insanın oluşturduğu "ideal toplum" ve toplumun çatısı altında yaşadığı "ideal devlet"tir. Eserde idealize edilen şahıslar, toplum ve devlet tasvirlerinin merkezinde insan bulunmaktadır. İnsana her iki dünyada da mutlu olabilmesi, gerekli davranışların edinebilmesi için, dönemin sosyal yapısı, sosyal yapıyı besleyen inanç alanının ahlak anlayışı ve değerleri aktarılır. Eser insanı, fert-cemiyet beraberliği içinde değerlendirir. Dolayısıyla insan, yalnızlaşmaz. İnsan, sahip olunması gereken bilgi, hüner, erdem toplum ve devlet içindeki görev ve sorumlulukları ile birlikte düşünülür. İnsanın merkezde olduğu toplum yapısında, kişi-toplum ilişkisi önemsenir ve kişinin toplumla olumlu yönde olan ilişkisi öne çıkarılır. İnsan, cemiyet içinde faydalı olup olmaması ile ölçülür (Arat 207: XXIV). İnsanı sarmalayan içine doğduğu/ içinde yaşadığı toplumun kabulleri, değerleri, inançları, gelenekleri ve pratikleri, görgü kuralları eserde öne çıkar.

Kutadgu Bilig bir siyasetnâme olarak devlet-fert ilişkisi, devlet adamlarının vasıfları, toplumu oluşturan grup ve fertlerin birbirleriyle ilişkileri ve yöneten- yönetilen ilişkileri hakkında düşüncelerin aktarıldığı bir eser olsa da, Türk kültür kodları, kültürel motifler, toplumun temel dinamikleri; sosyal yapıyı düzenleyen kurallar gibi birçok alanda bilgi bulunmaktadır.

Eserde, insan-coğrafya arasındaki bağ hayat tarzı, insan ilişkileri, kişisel ve toplumsal davranış örnekleri, beslenmeden yemek alışkanlıklarına kadar her alanda bilgi ve kültürel ilişkilerin yer aldığı görülmektedir.

Yemek, bireysel ve toplumsal yönüyle kültürel yapı içinde önemli bir yere sahiptir. Toplum yaşadığı medeniyet dairesi, coğrafya, inanç sistemi ve bunlar bağlı olarak hayat tarzının değişmesi, yemek kültürünü de etkileyen önemli sebeplerdendir (Yücel Çetin; 2004).

Yemek yeme, insanın temel ihtiyacı olarak beslenmeyle ilgili olsa da toplumun yaşadığı kültür dünyası içinde beslenme dışında farklı anlamların yüklendiği kültürel öge olarak da görülmektedir. Türklerde yemek kültürü beslenmenin dışında gücün, toplumsal statünün de belirleyicisi olarak toplumsal alanda ve devlet yönetiminde sembolik rollerin de yüklenerek kuşaktan kuşağa aktarılan bir kültürel unsur olarak yaşamaya devam etmektedir.

Devlet, toplum ve fert için önemli olan bir olayın veya durumun anılması veya kutlanması maksadıyla yayılan törenler, kutlamalar, bu tören ve kutlamalardaki uygulamaların, kuralların ve geleneklerin ifadesidir (Koca 2011)471). Türk kültür alanında yemek kültürü ile ilgili zengin bir bilgi dağarcığı bulunmaktadır. Göktürk Bengütaşları, Divanü Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig, Dede Korkut başta olmak üzere birçok kaynak Türk yemek kültürü ile ilgili bilgi aktarmaktadır (Ögel 1985).

Yusuf Has Hacib eserinde ideal bir hayat tarzını ifade ederken toplumsal yapının esasını oluşturan kurallar, bilgi ve uygulamalara yer vermiş, eski Türk toplumunda törenler, tören yemekleri, yemek adabı, görgü kuralarının da anlatıldığı bilgileri aktarmıştır.

Yemek, yemekte kullanılan besin maddeleri, yemek adabı, yemek türleri, davetler ve gerekleri gibi birçok unsur, Türk kültüründe kendine özgü kurallarıyla birlikte sergilenmektedir. "Eski Türk devletlerinde ve topluluklarında dilek (hacet), kutlama veya şükran ile geleneksel ulu toylar çok yaygındı. Ayrıca bunlar, bir çeşit toy olan düğün ve ölü yemek kültürüyle ilgili bilgileri destekleyen destanî anlatmalarda da birçok bilgi bulunmaktadır. Kültürel beleğin aktarıcısı olan destanlarda toylar ve işlevleriyle ilgili bilgilendirici malzeme bulunmaktadır. Oğuz Kağan, Manas, Alpamış, Dede Korkut anlatmalarında geleneksel devlet toyları hakkında bilgi yer almaktadır. "Oğuz Kağan'ın temelini atıp başlattığı ulu toy ver8me geleneği Hunlardan Osmanlılar kadar hemen hemen bütün Türk devletlerinde ve topluluklarında uygulanmıştır. Kaşgarlı Mahmud'a göre özelikle Türk beyleri, bayramlarda ve düğünlerde minareler gibi sofralar kurmaktaydılar" (Koca 2011:476). Türk hakanlarının en temel özeliği olan cömertlik, yedirip içirme, tepe gibi et yığdırma, borçlunun borcunu ödeme ifadeleri, toy/ziyafet-güç/yöneten ilişkilerinin sembolü olarak değerlendirilebilir.

Türklerde hayatın geçiş dönemlerinden olan doğum, , düğün, ölüm, savaş zamanında yeme içmenin önemi, yapılan toylarda, ziyafetlerdeki tasvirlerle vurgulanır. Hanların düğünlerinde veya bayramlarda otuz arşın yüksekliğine ve minareler gibi yağma edilmek için sofraları olması halkı doyurmaları konusundaki hassasiyetlerini göstermektedir. Türk devlet ve varoluş felsefelerinden biri olan bu husus için Yusuf Has Hacib; "Beylerin şöhretini iki şey büyütür. Eşiğinde tuğu ve başköşesinde sofrası" (Genç 1997:95) ifadeleriyle vurgular.

Bu ziyafetlerin bireysel ve toplumsal açıdan simgesel bir anlamı olması, davete icabet, yemek âdabı, yemekte sofra düzeni, oturma sırası gibi uygulamalar önemlidir (Beşirli 2010:162).

Yusuf Has Hacib, eserinde Odgurmış'a Ziyafete Gitme Adabını Söyler başlığı altında, kaç tür ziyafet yemeği olduğu, ziyafete davet edilme, nelerin ikram edileceği, davette uyulması gereken kuralarla ilgili ayrıntılı bilgiler verir. Odgurmış, yemeğe nasıl gitmeli ve yemeği nasıl yemeli; çağırırken de nasıl çağırmalı sorularına cevap arar" Ögdülmiş ziyafete davet edenler muhtelif sınıf ve tabakalara mensup olduğu gibi ziyafetler de türlü türlü olur. Bunlardan biri düğün ziyafetidir; biri de ya bir oğlan doğumu sünneti dolayısıyla verilen ziyafettir. Bir de eş, dost yahut arkadaş, ahbap, büyük veya küçük, yakın veya kardeş ziyafete çağırır. Yahut bir ölü için yapılan yoğ aşı olur yahut biri bir rütbe alınca başkalarına ziyafet çeker" (Arat 1988:331-4547-4577).

XI. Yüzyılda Türklerin sosyal hayatında misafir ağırlamak çok eskiden beri milli bir âdet olarak görülür. Divanü Lügati't-Türk'te konuk ve ona hizmet çok önemli, hatta konuğun ağırlandığı zamanlar uğurlu sayılmaktadır (Genç 1997:119).

Türk kültüründe dinî, millî veya özel günlerde düzenlenen yemekler sosyalleşmenin, sosyal statünün, sosyal rollerin öğrenilmesi ve belirlenmesinin yanısıra kültürel unsurların aktarılmasının da gerçekleştiği süreçlerdir. Bunun yanısıra toplu yenen yemekler, gücün, otoritenin de göstergesi olarak dikkat çeker. Türklerdeki toylar ve hükümdar yemekleri de böyle değerlendirilmelidir (Beşirli 2010:86-87).

Türk hakanlarının çeşitli vesilelerle düzenledikleri toylar kazanılan zaferlerle otorite, zenginlik ve saygınlıkların göstergesidir. Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut Kitabı'nda toylar, Türk kültüründe tören yemeklerinin anlamının ifade edildiği en güzel örneklerdir. Ziyafetlere davet edilecekler, oturma düzeni, davranış kalıpları, ikram edilecek yemekler, sosyal ve siyasi yapının belirlediği kuralarla belirlenir. Dede Korkut'ta, Türk devlet geleneğinin gereklerinden olan Kurultayın toplanması ve kurultaya katılan boy beylerine yemek verilmesi Bayındır Han'ın verdiği kurultay toyu ile anlatılmaktadır: "Hanlar Hanı Han Bayındır yılda bir kere toy idüb Oğuz biglerin konuklar idi. Gine toy idüb atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdurmış idi" (Ergin, 2008:77-78).

Kutadgu Bilig'de yağmalı yemek törenleriyle ilgili ipuçları da bulunmaktadır. Beye hizmet eden Kapıcı Başı'nın vasıflarını sayarken tören yemeklerine de temas edilir: "Kapıdan yemek çıkarken, tepsilere nezâretle bunun, beyin şanına lâyık bir şekilde, her kese dağıtılmasına dikkat etmelidir. /İçte ve dışta hiç kimseyi açıkta bırakmamak için, kaç kap yemek dağıtmak lâzım geldiğini bilmelidir./Beylerin şöhretini iki şey büyütür: eşiğinde-tuğu ve başköşesinde- sofrası" (KB-2551-2553). Bu kayıtlar hakanların halkı doyurma konusunda titiz davrandıklarını göstermektedir. Zaten Türk devletinin var oluş felsefesinden biridir" (Genç 197:95). Türklerde sosyal yapının, dolayısıyla sosyal ilişkilerin kuvvetlendiği zaman içinde bir devlet geleneği de olan toylar, toplu yemek törenleri, fert millet bütünleşmesinin de göstergesidir. Özelikle Türk hakanlarının iktidar ve güçlerini sergiledikleri büyük toylarda belirli bir düzen hâkimdir (Koca 2011:475). Toy, bir diğer ifade ile devlet otoritesinin sembolüdür. Dolayısıyla toylar, kurallar manzumesinden oluşan disiplindir.

Kutadgu Bilig'de adı geçen tören yemekleri, doğum yemeği (togum aşı), sünnet yemeği (sünnet aşı), düğün yemeği (küderke aşı), ölü yemeği (Yoğ aşı), ad kazanma yemeği (at aşı), arkadaş yemeği (koldaş aşı) ile bozkır hayat tarzının en önemli unsurlarından savaş dönemlerinde hazırlanan toplu yemekler grup aidiyetinin de göstergesidir (Öğüt Eker 2018:175).

Kutadgu Bilig'de toplumun merkezinde olan aile, ailenin kurulmasında yapılan tören, düğün töreni ve burada verilen yemek de tören yemekleri arasında ismi geçen yemeklerdendir (KB4557). Bu da Karhanlılar döneminde düğün törenlerine önem verildiğini göstermektedir. Karahanlılar döneminde düğün töreni ve törende verilen yemek geleneği, daha sonra da Türk toplumunda devam etmiştir. "Bugün Türkiye'de genellikle yapıldığı üzere, düğün münasebetiyle davetler tertiplenmekte ve yemekler verilmektedir. Bu düğün yemeği diğer ziyafetlerden ayırtabilmekte ve buna "küden" denilmektedir. Kaşgarlı, düğün ziyafetleri hususunda bize "kenç liyü" denilen ve hakanların düğünlerinde hazırlanan bir sofradan bahsetmektedir ki çok ilgi çekicidir. Onun ifadesine göre kenç liyü, hakanların düğünlerinde ve bayramlarda kurulan ve 30 arşın yüksekliğinde, minare gibi, yağma edilmek için yapılmış bir sofradır. Burada geleneksel yağmalı toy'un değişik bir şekli de ifade edilmiş olmaktadır" (Genç 1997:60).

Eski Türklerde ölüm, özelikle de kahramanların ölümü üzerine uzun süre yas tutulur. Daha da önemlisi "yoğ" denilen cenaze törenleri düzenlenmesi ve bu törenlerde yoğ aşının verilmesidir.

Alp Er Tunga, Oğuz Kağan, Manas destanları ile Dede Korkut'ta geçen yas tasvirleri Türklerin ölüm karşısında aldıkları tavır, duydukları acının yanısıra âdet ve davranışların yansıtılması açısından önemlidir (Koca2011:477). Türklerin ölünün ardından uyguladıkları pratiklerden biri, cenazenin defninden sonra cenaze törenine katılanlara yemek verilmesidir.

Kutadgu Bilig'de tören yemeklerinden biri yoğ aşıdır (KB 4577). Karahanlılar döneminde yoğ/yuğ töreni ve yuğ aşı hakkında Kaşgarlı Mahmud bilgi vermektedir. "Ölen bir kimse için, ölü gömüldükten sonra üç veya yedi güne kadar bir yemek veriyorlar ve buna "yuğ" diyorlardı. O ayrıca birinin ölüye yuğlaması, yâni ölü için yuğ aşı vermesi münasebetiyle, Türklerin göreneğinin böyle olduğunu bildirmiştir. Dîvân'da ayrıca ölü gömüldükten sonra yenilen yemeğe "basan" denildiği ve bundan alınarak "yuğ basan" tabirinin de kullanıldığı kaydedilmiştir. Türklerden özellikle büyükler, meselâ bir hükümdar veya bey öldüğü zaman, onların mezarı üzerine örtülmek üzere cenaze ile birlikte, öteki ileri gelenler tarafından getirilen, ipekli kumaşlar gönderilirdi. Bu kumaşın orada ne kadar örtülü kaldığı bildirilmemişse de, sonradan alınıp parçalanarak yoksullara dağıtıldığı kaydedilmiştir. Bu vesileyle Türklerden bazılarının buna "örtük", bazılarının da "eşük"dedikleri anlaşılıyor. Diğer taraftan humaru kelimesinin hatıra, armağan olmak üzere verilen mal anlamına geldiğini bildiren Kaşgarlı "mülk sahibi büyüklerden biri öldüğünde, maundan en iyi bir parça hakan için ayrılır. Buna da humaru denir ve bu Türklerin bir âdetidir"[7] demek suretiyle bize defin âdetleri hakkında kıymetli bilgiler vermiştir. Bilindiği gibi gerek ölü aşı, gerekse eşik ve örtük âdetleri Türkler arasında İslamiyet'in kabulünden sonra da devam etmiştir" (İnan 1987:122, Genç 1997:134-135).

Yusuf Has Hacib, ziyafetlerin sosyal yapının önemli ritüellerinden olmasını, temel davranış kalıplarını, gelenekselleşmiş unsurlarını da ifade eder. Ziyafetlerin sosyalleşme sürecinde etkili paylaşımlar olmasının yanısıra dost, arkadaş, uzak-yakın davet edilerek misafirperverlik, dostluk ve vefa duygularının geliştirilmesinin de sembolüdür. Eserde yemeğe davet edilenlere verilen hediyeler, özelikle de "diş kirası" verilmesi dikkat çeker. Ziyafet adabı hakkında bilgi de veren Yusuf Has Hacib, ziyafete gelenlere nasıl davranılacağını şöyle izah eder: "Her kese yemek yetiştir, hiç kimseyi gözden kaçırma; onları aç bırakma, sana söğerek dönmesinler. /Yiyecek ve içecek tamam olunca, çerez ve meyva ver; kuru ve yaş meyva yanında, bir mikdar simiş de bulunsun. /Hediye ver; gücün yeterse, ipekli kumaş ver; mümkün ise, diş kirası ver ki, gelenlerin ağzı kapansın. /Bu ziyafet işi böylece tamam olur, kapıları aç; misafirler gitmek isterlerse, artık onlara mâni olma" (KB-4659-4662).

Yemek yemenin âdab ve erkanını da izah eden Yusuf Has Hacib, ayrıntılı olarak ifade eder:" Hangi ziyafette olursa-olsun, yemek yerken, mümkün olduğu kadar, edep dâiresinde hareket et. / Usûl bilmez, akılsız ve nasıl hareket edeceğini bilmeyen kimseler, usûle vâkıf insanları görünce, şaşırır-kalırlar. / Senden büyük yemeğe başladıktan sonra, sen elini uzat; bak, âdet böyledir. /Yemeğe sağ elini besmele ile uzat; böylece yemeğin bereketi artar, sen de zengin olursun. /Başkasının önündeki lokmalara dokunma; kendi önünde ne varsa, onu al ve ye. /Sofrada bıçak çıkarma ve kemik sıyırma; çok obur olma ve pek de sünepe oturma. /Ne kadar tok olursa-olsun, insan ikram edilen yemeği reddetmemelidir; ey kardeş, yemeği adamına göre ikram et. 4601 Yemeği alınca, ısır ve ufak-ufak çiğne; sıcak yemeği ağzın ile üfleme. /Yemek yerken, sofra üzerine sürünme; insanların huzurunu kaçırma, hareketine dikkat et. 4603 Bütün bunlar usûl bilmezlikten ileri gelir, usûle uygun hareket et; usûl bilmeyen insanların başkalarına zararı dokunur./ Usûl bilen kimse çok güzel söylemiş; insan usûl bilirse, baş-köşeye geçer./ Her şeyin usûlü, âdap ve erkânı vardır; usûlü tam olarak tatbik eden kimsenin yüzü güler./ Usûl, âdap ve erkânı bilmeyen kimse insanlara katılırsa, işinde muvaffak olamaz./ Yemeğe elini uzat, haz ve arzu ile ye; ev hanımı, seni görerek, memnun olsun. İnsan zahmet edip, sana ziyafet hazırlarsa, bu zahmeti boşa çıkarma; onun hatırını kırma. (KB-4594-4608).

Yusuf Has Hacib, yaşadığı dönemin toplumsal yapısını, toplumun zihniyet dünyasını bilen, bildiği toplumsal yapıyı teorik olarak yeni bilgilerle terkibe vardıran ve İslamiyet'in getirdiği yeniliklerle ideal bir toplum yaratmayı hedefleyen düşünce adamı olarak, bütün bilgi ve tecrübelerini Kutadgu Bilig'e aktarır. Aktardığı bilgiler içinde hayatın bir parçası olan yemek kültürünü, bunun içinde özel olarak tören yemeklerini de işler. Devletin en üst seviyesinde iktidar erkine sahip olan hakanın verdiği yağmalı yemekten, toplumun merkezini oluşturan aile birliğinin temelinin atılmasındaki düğün yemeğine, cenaze törenleri ve cenaze törenlerinin bir parçası olan yoğ/yuğ yemeklerine kadar bütün yemek tür ve tarzları hakkında ipucu veren bilgiler bulunmaktadır. Sadece yemek tür ve tarzları değil, yemek âdap ve erkânına, davet şeklinden davet edilenin davranışlarının nasıl olması gereğine kadar bütün davranışları da eserine işleyen Yusuf Has Hacib, İslamiyet'ten önce Türk toplumunun hayatında olan ve hayatı şekillendiren unsurların yeni bir tarzla İslamiyet'ten sonra da devam ettiğini günümüze aktarmıştır.

Yusuf Has Hacib'in eserinde geniş biçimde işlediği yemek kültürü yanında ipuçların verdiği bazı uygulamaların Karahanlılar döneminde yaşadığı ve bunun günümüzde uygulanan pratiklere kaynaklık ettiği gözden uzak tutulmamalıdır. Bu yönüyle Yusuf Has Hacib, Türk toplumunun kültürel belleğinin aktarıcısı bir bilim adamı, bir düşünür olarak kültürel yapı içinde yemek kültürünün aktarılmasını da sağlamıştır.

Kaynakça

Arat, Reşit Rahmeti (2007), Kutadgu Bilig-I-Metin (5. Basım), Ankara.

Arat, Reşit Rahmeti (1988), Kutadgu Bilig-I-Çeviri (4. Basım), Ankara.

Beşirli, Hayati (2010), Yemek, Kültür ve Kimlik, Mili Folklor, 22,87,159-169.

Çetin, İsmet (1994), Kutadgu Bilig'in Hikâyeciliği, Profesör Doktor Saim Sakaoğlu'na Ellibeşinci yıl Armağanı, (Ed. A. B. Alptekin), Kayseri.

Genç, Reşat (1997), Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası, Ankara.

İnan, Abdulkadir (1987), Makaleler ve İncelemeler-I, Ankara.

Koca, Salim (2011), Oğuz Kağan Destanı'nın Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri, Dede Korkut Geçmişten Geleceği Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara, 455-487.

Ögel, Bahaeddin (1985), Türk Kültür Tarihine Giriş-IV Türklerde Yemek Kültürü, Ankara.

Öğüt Eker, Gülin (2018), Farklı Görme Biçimiyle Modern Dünya Ritüeli Olarak Yemek Kültürü: Sınanma/Erginlenme ve İntikam Alma Gizli İşlevleri, Mili Folklor, 30,120, 170-183.

Yücel Çetin, Ayşe (2004), "Yemek Kültüründe Nevruz", Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi, AKM Yay. Ankara, 147-154.

KOSOVA TÜRK ÇAĞDAŞ EDEBİYATINDA DİL, YAZIM VE ANLATIM SORUNLARI

Taner GÜÇLÜTÜRK*

Özet

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yugoslavya (Kosova ve Makedonya) Türklerine tanınan eğitim, yayın basın ve kültürel haklar ardından gelişen çağdaş Türk edebi yaratıcılığı çerçevesinde nazmın ve nesrin değişik türlerinde eserler yaratılmıştır. Ancak Kosova çağdaş Türk edebi yaratıcılığı söz konusu olunca, bu yaratıcılık sürecinde başta dil, yazım ve anlatımda değişik sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu edebiyatın iç ve dış etkiler yüzünden yazım-imla, fonetik, morfolojik, sentaks, semantik, frazeolojik sorunları barındırdığı görülmektedir. Kimi yazarlar kendilerini geliştirdikçe dil, yazım ve üsluptaki bu sorunları da aşmışlardır. Ancak hakim olan bu sorunsal günümüzde de kimi eserlerde güncelliği ve geçerliliğini korumaktadır. Yaratıldığı çok dilli ortamın etkisi, Kosova Türklerinin edebi dilden başka Kosova Türk ağızlarıyla konuşmaları, aynı zamanda Türkiye'de dönemin Nurullah Ataç'ın öncülüğünü yaptığı öztürkçecilik akımının Balkanlara etkisi gibi etmenler dil, yazım ve anlatım unsurunu etkileyen başlıca faktörler olmuştur. "*Kosova Türk Çağdaş Edebiyatında Dil, Yazım ve Anlatım Sorunları*" adlı tebliğimizde başta edebi tahlil, edebi tenkid yanı sıra çağdaş dil, yazım ve anlatım araştırma metodolojileriyle irdelenecektir. Birinci el kaynaklar değerlendirilerek, interdisipliner olarak planlaştırılan bu çalışmamızın amacı, eleştirel-analitik bir yaklaşımla Kosova Türk çağdaş edebi eserlerinin dil, yazım ve anlatım nitelikleri ve sorunlarını incelemektir. Bilhassa çağdaş dil ve edebiyat bilimlerinde kullanılmakta olan eleştirel yaklaşım, betimleme-inceleme, edebiyat kuramı ve karşılaştırmalı-yapısal metodları da tercih edilecektir.

Dil, yazım ve anlatım başlıkları altında irdelenecek bu konu çerçevesinde önemli sorunsal olgular örnekleriyle birlikte tespit edilip sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kosova, Kosova Türk Çağdaş Edebiyatı, Dil, Yazım, Anlatım

LANGUAGE, SPELLING AND SPEECH ISSUES IN KOSOVA TURKISH CONTEMPORARY LITERATURE

Abstract

After World War II, recognition of educational, broadcasting media and cultural rights to Yugoslavian (Kosova and Macedonia) Turks were given and different creative verse and prose framework in contemporary Turkish literary were created. But, when it comes to creative contemporary Turkish literary, different language, spelling and speech issues appeared during this creativity. Due to internal and external factors to this literature, issues related to spell-spelling, phonetic, morphologic, syntax, semantic and phraseology were seen present. Some authors overcome language, spelling and style issues as they developed themselves. However, these matters maintain presence and validity in nowadays works. Influence created through factors as multi-lingual environment, among literary, spoken Kosova Turkish dialect used by Kosova Turks, at the same time effect in the Balkans of pure Turkish's movement pioneered by Nurullah Ataç in Turkey were main factors that influenced language, spelling and speech elements.

In our "Language, Spelling and Speech Issues in Kosova Turkish Contemporary Literature" named research, firstly, with the research methodology, literary analysis, literary review, as well as modern language, spelling and speech will be examined. By evaluating primary sources related to our goal of the study based on interdisciplinary language examination through critical-analytical approach related to language, spelling and speech qualities and problems in contemporary Kosova Turkish literary works. Especially, imagery-analysis, theory of literature and comparative-structural methods to be preferred that are used in contemporary language and literature sciences.

Under the language, spelling and speech headings will be examined in framework and important issues related to context with example cases will be presented.

* Dr., Kosova Türk Yazarlar Derneği Eşbaşkanı, Priştine Yunus Emre Enstitüsü Okutmanı, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Araştırma Görevlisi, Türkolog, Araştırmacı-Yazar, tanergucluturk@hotmail.com

Keywords: Kosovo, Kosovo Turkish Contemporary Literature, Language, Writing, Speech

Giriş

Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu dönemi boyunca sanatın değişik dallarında eserlerin ortaya konduğu, bilhassa edebi yaratıcılığın zengin bir mirasa ev sahipliği yaptığı coğrafya olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun çekilişiyle birlikte duraksama dönemine giren bu sahadaki edebi yaratıcılık uğraşısı, geleneğini halk edebiyatıyla, halkın gündelik yaşamdaki gelenek ve görenekleriyle birlikte sürmüştür. İkinci Dünya Savaşı akabinde Yugoslavya Türklerine tanınan haklarla birlikte Kosova'da da nazmın ve nesrin değişik türlerinde eserlerin ortaya konduğu Çağdaş Yugoslavya Türk Edebiyatı veya bir diğer adıyla Çağdaş Kosova Türk Edebiyatı olarak bilinen bu sanat camiası, eserleriyle ister bölge, ister de uluslararası çaptaki edebiyat camiasının dikkatini çekmiş, değişik ödüllerle başarılara imza atarak kendinden söz ettirmiştir.

Türkçenin Balkan yakasında, diasporada, Kosova'da gelişen bu özgün edebiyat belli faktörlerin etkisi altında kalmıştır. Bu etkiler, biçimde ve muhtevada, nitelikte ve nicelikte Kosova'daki çağdaş Türk edebiyatının değişik boyutlarına yansıdığını görmekteyiz.

Kosova çağdaş Türk edebiyatının değişik faktörlerin etkisine açık kalan bu yönünü, eserlerin genel olarak **dil, üslup, yazım** ve **anlatım** biçiminde belirgin bir şekilde görmek mümkündür.

1. Kosova Türk Çağdaş Edebî Yaratıcılığında Dil

Çağdaş Kosova Türk Edebiyatı sanatçılarının ataları, eserler yarattıkları ortama, yani Balkanlara yerleşirken, Orta Asya'dan Anadolu'ya, oradan da Balkanlara kültür, kimlik, dil ve edebî değerlerini de taşımışlardır. Bir süre sonra Balkanlardaki kültür ortamında, zamanla etkileşim sonucunda bu dil değişikliğe uğramış ve yeni bir yapıyla dil ile gramer özellikleri bölgeye özgü niteliklere kavuşmuştur. O yüzden yüz yıllar sonra ortaya çıkan bu sentez yapı, her iki kültür coğrafyasının ortak bir kültür hazinesini yansıtmaktadır.

Osmanlı idaresinin Balkanlardan çekilmesiyle birlikte Türkçenin resmi devlet dili konumunu yitirmesi; kitlesel göçler ile Türk nüfusunun büyük ölçüde azalması; Türkçe eğitimin karanlık bir dönem geçirmesi; Osmanlı'nın çekilişini takiben kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile kültürel ilişkilerin çok kısıtlı olması; Kosova ve diğer Balkan ülkelerindeki soydaşların ana ülkedeki edebî etkinliklerden, edebî akımlardan uzak kalmaları gibi olumsuz etkiler, edebî dil ile gündelik konuşma dili arasında ciddi farklılıklar doğurmuştur.

Türkçe dilbilgisi kurallarının düzgün şekilde uygulanmaması ve gerektiği şekilde kullanılmaması sonucu Kosovalı Türk gazeteci ve yazarlarının dilinde birçok kuraldışı düzensizlik ve çok sayıda dil hataları mevcuttur.

Dil konusunda yaptığımız araştırmalarda, söz konusu edebiyata ait kimi eserlerde dilbilgisinin bütün alanlarında çok sayıda hatanın mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Fonetik alanına ait hataların aslında teknik hata olması gerçeğinden hareketle ve fonetiğin genelde ağız ve şiveye tekabül etmesinden dolayı bu alandaki hataların üzerinde çok fazla durmayacağız. Çağdaş Kosova Türk Edebiyatı'ndaki dil hataları en çok sözcük hazinesi (dağarcığı) ve bu sözlerin morfolojik yapısına bağlıdır.

Arnavutça ve Sırp-Hırvatçanın etkisi sonucu Kosova Türklerinin yazı dilinde, birtakım sözcükler yanlış anlam eklenerek kullanılmış ve bu şekilde Türk diline yabancı olan anlatım tarzları ile hiçbir anlamı olmayan tümceler oluşmuştur. Türkçe sözcüklere yanlış anlam verilmesinin nedenlerinden biri de, her şeyden önce benzer anlamlı kelimelerin gelişigüzel kullanılması ve tümcede anlamı belirtilmesi istenilen, en uygun olabilen sözcüklerin yanlış seçiminden kaynaklanmıştır.

Türk dilindeki sözcüklerin büyük çoğunluğu çok anlamlıdır. Bu yüzden gereken anlam karşılığında kullanılacak sözcüğün hassasiyeti iyice değerlendirilmelidir ve bu şekilde düşünceyi en iyi ifade edebilecek sözcük seçilmelidir.

Yanlış ya da hatalı yazılan sözcüklere gelince, neredeyse tümü Türk diline diğer dillerden girmiştir.

Yabancı sözcüklerin yanlış şekilde kullanılmasını engellemek amacıyla daima dikkat edilmeli, hatta bazı Türkçe kökenli sözcükler için bile sözlük ve yazım kılavuzu kullanılmalıdır. Aksi takdirde, özellikle aynı anda çok dili kullanan halklarda, yazım ve dil hatalarına düşmekten kaçınılamaz olmuştur.

Ancak, toplum dili olarak halk tarafından kabullenebilmesi için özellikle eklerin iyi bilinmesi, fonksiyonlarının iyi değerlendirilmesi, onların özenle işlenmesi ve köke eklenmesi veya özel şartlar ve belirli kurallar dâhilinde kullanılması gerekmektedir. Benzeri yapım veya biçimlendirme süreci sırasında eklerin fonksiyonu çok iyi bilinmelidir. Bunun yanı sıra belirli sözcüklere hangi ek çeşitlerinin eklenebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

1951 yılından sonra, Kosova'da Türk dilinde başlayan eğitim gibi kültür faaliyetleri ve edebî yaratıcılıkta da İstanbul dili kabullenilmiş; ancak kısa bir süre sonra edebî yaratıcılıkta Nurullah Ataç'ın öztürkçe akımını benimseyen Kosovalı Türk yazarlar, 80'li yıllara kadar toplu olarak dilde bu tutuma sadık kalmışlardır. 1980'li yıllardan sonra yetişen genç kuşak yazar ve üstadları "yaşayan Türkçe" veya standard edebi Türkçeye dönüş yapmışlardır.

Kimi yazar ve şairlerin öztürkçe akımına özgü kelimelere yeteri derecede hâkim olamamaları, bunun yanı sıra halkın bu kelimeleri anlayacak düzeyde bir Türkçe birikimi olmaması ve yer yer bu kelimelerin bilinçsizce veya tekrarlanarak kullanılması, onların eserlerinde yapmacık bir üslûp yaratmıştır. Bu durum da nazım ve nesir türündeki eserlerin edebî nitelik ve estetiğine gölge düşmüştür. Kosova'da *Çevren* dergisinin yayımlandığı yıllarda da Kosova Türk Edebiyatı'nda kullanılan "Türkçe" konusunda sıkıtı yaşanmıştır.

İlk olarak günlük hayatta kullanılan Türkçeden uzak öztürkçe kelimelerin kullanılışı, diğer taraftan edebiyatı etkisine almayı başlayan Sırp-Hırvat ve Arnavutça kelimeler, günlük konuşma ve yazı dili arasında farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bir açıdan edebiyatımıza zenginlik kazandırması gerektiren bu etkileşim, dilde birçok sorunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kosovalı Türk insanının bir bölümü Sırp-Hırvatça veya Arnavutça düşünüp Türkçe yazmaya başlayınca, kullanılan Türkçede anlam kaymaları, kelime seçimi ve cümle yapısı gibi konularda yer yer sorunlar baş göstermiştir.

Ana ülke Türkiye ile özel olarak kültür ve edebiyatla bağ kurmanın dilde olduğu kadar Kosova Türk şiiri üzerinde de etkisi olmuştur. İlk dönem şiirimizde başta Nazım Hikmet olmak üzere, Türkiye'de toplumcu şiirinin etkisi görülürken, daha sonraki yıllarda kimi şairlerimizin "Garipçiler" ile "İkinci Yeni" akımına mensup şairlerinden etkilendiklerini konudan çok biçim ve anlatımları göstermektedir.

Çağdaş Kosova Türk Edebî Yaratıcılığı üzerine yaptığımız bu çalışmada elde ettiğimiz verilere göre, söz konusu dil sorunları hem nazım hem de nesrin değişik türündeki eserlerine yansımıştır. Bu konuda bizden önce kısmi çalışmaları bulunan Güven Kaya ve Daver Krasniç'in tespitleri doğrudur. Özellikle öztürkçe kelimelerin bilinçsizce ve tekrarlanarak kullanıldığı, Türkçe diline yeterince hâkim olunamadığı ve eserlerin başka dillerden çevirisiyle uğraşan yazarların büyük ölçüde ortam dillerinden etkilendikleri görülmektedir.

Bu sorun dışında dille ilgili tespit ettiğimiz bir diğer husus da, Kosovalı Türk şair ve yazarları Hasan Mercan, Agim Rifat Yeşeren, Zeynel Beksaç, Aluş Nuş ve Reşit Hanedan gibi yazarların Türkçenin Prizren ve Mamuşa ağzını özellikle şiirlerinde, tiyatro eserlerinde ve romanlarında, yer yer karakterlerinin söyleşilerinde kullanmış olmalarıdır. Bazen de bu ağızlara özgü kelimeleri, yöresel folklorik bir motif ve edebî estetik unsur olarak tercih etmişlerdir.

Bu coğrafyada kültür kaynağı zenginliğine rağmen, yöre dilinde pek çok sorun bulunmaktadır. Dille ilgili en önemli sorun, eserlerin konuşulan fakat yazılmayan yerel dil yerine, yazılan fakat konuşulmayan yapay bir dille yazılmasıdır. İki dilli, kimi zaman üç dilli yaşama biçimi Balkan Türkçesinin (dolayısıyla Kosova Türkçesinin de) her yönüyle gelişip edebiyat dili olmasını engellemiştir. Son yıllarda artan karşılıklı ilişkilerin yöredeki Türk dilinin gelişmesine katkı sunması ve yazı diliyle konuşma dili arasındaki açının daralması, dilin gelişmesini sağlayacaktır.

Son zamanlarda teknolojiyle birlikte gelişen iletişim imkânları ve yetişen genç tahsilli neslin yaratacağı eserler, şüphesiz ki bu açığı kapatacak ve dildeki sorunları giderecektir.

1.1. Nazım Dili

Çağdaş Kosova Türk şiirinde dil, çok boyutlu ve beraberinde birçok sorunu de barındıran bir konudur. Kosova çağdaş Türk şiirinde ilk başlarda yalın bir dil kullanılmıştır. Bir süre sonra Nurullah Ataç ve kendisini izleyenlerin mensup olduğu dilde öztürkçe akımını takip etmişlerdir. Bu konuda *Varlık* dergisinin etkisi önemli olmuştur. Bilhassa Nusret Dişo Ülkü, Nimetullah Hafız, Hasan Mercan, İskender Muzbeg gibi öztürkçe akımının sadık mensuplarının dildeki bu tutumunu diğer yazarlar da takip etmiş, şiirlerinde Arapça ve Farsça kökenli kelimeler yerine öztürkçe sözcükleri tercih etmişlerdir. Kimileri bu tutumu daha da ileri götürerek yeni kelimeler türetmişlerdir. Kimi yazarlar ise dilde öztürkçe akımını

bilinçli değil de, sadece göstermelik olarak benimsemişlerdir. Bu göstermelik tavır şiir dilinde yapmacık bir hava estirmiştir. Ancak Kosova Türk şiirinin 80'li kuşağı ve ondan sonra yetişen temsilcileri öztürkçe akımını terk etmişlerdir.

Bunun dışında Kosova Türk şiirinde yalın ve sade bir dil tercih edilmiştir. Bilhassa çocuklara yönelik eserler yalın ve sade bir dille yazılmıştır. Bazen sade ve yalın bir dil adına aşırı uç tutumlar sergileyen yazarların eserlerinde sıradan söyleyişler ortaya çıkmıştır. Bu tavır yer yer Kosova Türk şiirinin niteliğine gölge düşürmüştür.

Kosova Türk şiirinin dilinde ortaya çıkan özelliklerden biri de, Kosova Türk ağzının kullanılmasıdır. Kimi şairlerde Türkçenin yetersizliği söz konusudur; kimi şairler de özellikle bu kelimeleri motif olarak kullanmışlardır. Aluş Nuş ise şiirlerinde tamamen Türkçenin Prizren ağzını kullanır. Kimi eski Türkçe-Osmanlıca (Arapça ve Farsça kökenli) kelimelerin Kosova Türk şiirinin Türkçesine Cemali Tunalıgil'in şiir diliyle intikal ettiği görülmektedir.

Kosova Türk Şiirinin yaratıldığı ortamda birkaç dilin daha konuşulması, hem Kosovalı Türk yazarlarını hem de onların eserlerini etkilemiştir. Bu sorun, anlam kayması olarak ortaya çıkmaktadır. Bazen Türkçenin Kosova ağızlarının etkisi de şiir diline yansımıştır. Kimi yazarlar da Türk diline yeterince hâkim değildir. Bunun en somut göstergesi anlam kayması ve yazım hatalarıyla birlikte kendini gösterir. Söz konusu yazarlar ya başka bir ortam dilinde eğitim görmüş ya da eğitimlerini ilkokuldan sonra Türk dilinde sürdürmemişlerdir. Kelime hazinesinin yetersizliği yanı sıra kimi eserlerde, eserin tercümesi ve düzeltisini yapan yazarların dil ve üslûbunun yansıyan etkisi de görülmüştür.

1.2. Nesir Dili

Çağdaş Kosova Türk nesri, başlangıçtan günümüze kadar dil yönünden birçok sorunu barındırmıştır. Durmiş Celina, Aziz Buş, Hasan Mercan, Enver Baki, İskender Muzbeg, Nusret Dişo Ülkü, Süreyya Yusuf, Şecaettin Koka, Mehmet Bütüç, Vahit Ergin ve Şükrü Mazrek'in öykü ve roman türündeki eserlerindeki dil sorunu, hem edebî yaratıcılıklarına, hem de Çağdaş Kosova Türk Nesrine gölge düşürmüştür. *Erdoğan'ın Yaşantıları* öykü kitabıyla dil açısından başarılı bir çıkış yapan Ahmet İğciler, aynı başarıyı bir sonraki eserinde sürdürememiştir. İğciler'in son iki eserdeki dildeki başarısı, cümle kuruluşlarındaki düzgün yapıda ise eserlerin düzeltmeni olarak görülen Agim Rifat Yeşeren, Şecaettin Koka ve Naile İlyas'ın emeği ve etkisi önemlidir.

Hasan Mercan'ın ilk dönem eserlerinde kullandığı dil, üslûp ve Türkçesi yetersiz kalmıştır. Bu temel sorun üzerine ortaya çıkan problemleri yazım, cümle dizilişi, anlam hataları, yanlış, yersiz ve gereksiz benzetmeler, aşırı derecede kullanılan sıfatlandırmalar, ortam dillerinin etkisiyle kurulan devrik cümleler, aynı kelimeler ve cümlelerin tekrarlanması olarak sıralamak mümkündür. Bu etki sadece üslûp ve dil unsurları üzerinde değil, kelimelerin hâl eklerine de yansımış, yer yer eylem kiplerinin yanlış kullanılmasına sebebiyet vermiştir. Ancak daha sonraki eserlerinde bu hataları gidermeye, bilhassa bu öykülerin derlendiği son eserlerinde önemli ölçüde düzeltilmiştir.

Çağdaş Kosova Türk nesrinde dil bakımından edebî nitelik ve olgunluk Reşit Hanadan, Agim Rift Yeşeren ve Nuhi Mazrek'le birlikte yakalanır. Ancak bu başarı Çağdaş Kosova Türk nesrinin dilde yakaladığı düzeyi istikrarlı bir biçimde sürdürülmesi için yeterli olmamıştır.

Başlarda sade bir Türkçeyi tercih eden Kosovalı Türk nesircileri de, uzun bir süre Nurullah Ataç'ın öztürkçe akımına sadık kalmışlardır. 80'li yıllardan sonra yavaş yavaş bu akımın izinden ayrılamaya başladıkları ve yaşayan-standart İstanbul Türkçesine yöneldikleri görülmektedir. Bir ara Süreyya Yusuf'un ve Enver Baki'nin Osmanlıca kelimeleri, bazen konu gereği Arnavutça ve Sırpçayı da kullandıkları görülmektedir. Hasan Mercan, her ne kadar yalın bir dil kullanmaya çalıştıysa da, yer yer öztürkçeçi tutumun sadık savunuculuğunu türettiği yeni öztürkçe kelimelerle daha da ileri götürmüştür.

2. Kosova Türk Çağdaş Edebî Yaratıcılığında Yazım

Kosova Türk Çağdaş Edebiyatı'nda karşımıza çıkan ikinci önemli sorunsal, yazımla alakalı problemlerdir. Bu konu altbaşlığı içerisinde irdeledeğimiz sorunlar genel olarak iki başlık altında toplanmaktadır:

a) Yazımla alakalı sorunlar

b) Noktalama işaretleri

a) Yazımla alakalı sorunlar

Kosova Türk çağdaş edebi yaratıcılığında yazımla alakalı sorunlar, ilk döneme ait eserlerde daha da belirgindir. Bu sorunların çoğu yazar ya da şairin kendisine ait olabildiği gibi, basımevi kaynaklı yazım teknik sorunlarından da mevcuttur. Bazı eserlerdeki yazım hataları dil ve üslup hatalarıyla bir aradadır.

Örneğin, Mürteza Büşra'nın eserlerindeki teknik ve yazım hataları dışında, konu, dil, üslûp dengesini kurabilmek için epeyce uğraş verdiği görülmektedir.

Osman Baymak'ın ilk eserlerinin dilinde, Türkçeye yeterli derecede hâkim olamayışı gibi yazım hataları da sık sık karşımıza çıkmaktadır. Baymak, "*abire<habire*, *mavı<mavi*, *şeftalı<şeftali* gibi yazım yanlışlarının yanı sıra "*göresemlik, nacağı, yabansıllık, irdenen, kaygılık...*" gibi öztürkçe yazım adına yapay kelimelerle şiir dilini şekillendirmiştir. Baymak'ın *Dize Geze Geze* kitabında ortaya çıkan çok sayıdaki dil ve talihsiz yazım hataları şiirini gölgelemiştir: "göksünü<göğsünü, göke<göğe, kübeleri<kubbeleri, okşam<akşam, güzetlerim<gözetlerim, eğe<ege, ağustoz<ağustos, kıkanırdı<kıskanırdı, havus<havuz, neptun<neptün, yupiter<jüpiter, venus<venüs, saturn<satürn, yonuz balıkları<yunus balıkları, üniverzite<üniversite, ititler<hititler, göğüzleri<göğüsleri, demiler<gemiler, tarih'ye<tarihe..." Dildeki ve yazımdaki "sünbül<sümbül, şeftalı<şeftali, sığara<sigara, göfte<güfte..." gibi kimi hataları *Kadına Türkülerim* adlı kitabında da sürdüren Baymak'ın dil ve yazım sorunu edebi yaratıcılığı için kronikleşmiş bir hâl arz eder. Baymak'ın *Yaşarlar Dize Dize* adlı şiir kitabında "içgödüsü<*içgüsü*, cınar<*çınar*, sığara<*sigara*, sıcım<*sicim*, abire<*habire*, kurnas<*kurnaz*, boyunubüküк<*boynu büküк*, hazıran<*haziran*, eykeltraşçı<*heykeltıraşçı*, teblik<*tebliğ*..." gibi Türkçe yazım hataları görülmektedir. *Aylardan Kalanlar* adlı kitabında 'müjdesiciyim<*müjdecisiyim*, selâmı mı<*selamımı*..." gibi yazım hataları söz konusudur. Ancak Baymak'ın, edebi yaratıcılığının ikinci döneminde dil ve yazım sorunlarını büyük ölçüde gidermeye çalıştığı tespit edilmiştir. Örneğin, *Kırımname-Kırım'dan Gelirim* adlı şiir kitabında, yazım hatalarından ve Türkçedeki yetersizliğindten söz etmek mümkün değildir.

Alaattin İsmail'in eserlerinde de yazım hatalarıyla birlikte kelime hazinesi ve dil yetersizliği şiirine gölge düşürmüştür.

Ethem Baymak'ın şiir dilinde (*Sevişmenin Tam Zamanı* adlı şiir kitabında) gözlemlenen yazım hatalarını şöylece örneklendirebiliriz: "*...tüfledik<üfledik, yadırtık<yatırdık, zanbaklar<zambaklar, anbar<ambar, gösten<gözden, doğurkanlık<doğurganlık, tranvay<tramvay, kıravat<kravat...*" Ancak, *Gülü Dişledim* kitabı, Ethem Baymak'ın şiir karakteristiğine özgü hususiyetleri sürdürdüğü, (cehennet[1]<Cennet, narın[2]<narin gibi yazım yanlışları dışında) bir önceki eserine göre Türkçe yazım hatalarında belirgin ölçüde azalma görülmektedir. "*kerpiş[3]<kerpiç, bekleıiş[4]<bekleyiş, bağak[5]<başak, haramadı[6]<varamadı, kurnas[7]<kurnaz, neyise[8]<neyse, mimiza[9]<mimoza, örperir[10]<ürperir...*" şeklindedir. Türkçe yazım hataları *ve akşam erken iner rumeli'ye* adlı şiir kitabında da devam etmiştir.

Rumeli'de Dize Kırıntılarım /ya da nerde kaldı kapı gibi adamlığım/ adlı şiir kitabında "sema zenler"[11] < semzenler, "soyunu ver"[12] <soyunuver gibi yazım hataları görülmektedir. Bu örnekler şairin yazım kuralları ve gramer sorunlarından kurtulamadığını göstermektedir.

Yazım hataları Ahmet İğciler ve Rezzan Zborça'nın da şiirlerini gölgeleyen önemli bir unsurdur.

Şükrü Mazrek, şiirlerinin çoğundaki yazım hataları ve anlam kaymalarından dolayı, edebî nitelik ve estetik açıdan şiirinin üç önemli unsurunu dil, anlam ve üslûpta yetersiz bırakmıştır. "katliyam[13]<katliam, gelenebiliyor[14]< gelinebiliyor..." gibi yazım hataları da Mazrek'in şiirlerinde görülen yazım sorunlarından kimileridir.

---

[1] Ethem Baymak, *Gülü Dişledim,* Tan Yayınları, Priştine, 1998, a.g.e., s. 41
[2] a.g.e., s. 59
[3] Ethem Baymak, *Ve Akşam Erken İner Rumeliye,* BAY Yayınları, Prizren, 2000, s. 9
[4] a.g.e., s. 16
[5] a.g.e., s. 18
[6] a.g.e., s. 22
[7] a.g.e., s. 57
[8] a.g.e., s. 59
[9] a.g.e., s. 60
[10] a.g.e., s. 60
[11] Ethem Baymak, "Rumeli'de Dize Kırıntılarım", Kosova Türk Sanatçılar Derneği Yayınları, Prizren, 2009, s. 52
[12] a.g.e., s.146
[13] a.g.e. s. 5

Enver Baki'nin öykülerinde *"kuvet<kuvvet, tamin<tahmin, apsolvent<mezun, çaydamlık<çaydanlık, süğüt<söğüt, akabalar<akrabalar, sevmemiye<sevmemeye, gelmiyeceği<gelmeyeceği, acıkmıya<acıkmata, güler<Güler, Allahım<Allah'ım, ettek<etek, Andan<Handan, proğram<program, okşıyan<okşayan, satınalabilirdik<satın alabilirdik, değik<değen, örğütleniyordu<örgütleniyordu, biter bitmek<biter bitmez, olduğklarını<olduklarını, açip<açıp, yabanımsı<yabancı, yabanncı gibi, çeseliyordu<çiseliyordu, böyümüş<büyümüş, cümselini<cümlesini, sinima<sinema, rarkadaşım<arkadaşım, üçümek<üşümek, uzadiya<uzadıya, oslmamalıyım<olmamalıyım, Alam<hâlâ, viçbir<hiçbir, hrifoglinin<herif oğlunun, dirdi<derdi..."* gibi yazım hatalarına rastlanmaktadır.

İskender Muzbeg'in öykülerinde, hâl ekleri, semantik ve sentaks sorunları olduğu gibi yer yer "*kararlamıştı<karalamıştı, gözlemeğe<gözlemeye, dinmiyen<dinmeyen, türkçe<Türkçe, park'ta<parkta, yapraksıs<yapraksız, işidince<işitince, dükana<dükkâna, geçtı<geçti, henüs<henüz, efret<nefret, yaşını<yaşını, kutladığı<kutladığı, ktdına<kadına, iasteğin<isteğin, ikisinn<ikisinin, Hüseyinin<Hüseyi'nin, Candanı<Candan'ı, benziyen<benzeyen...*" gibi yazım hataları mevcuttur.

Nüsret Dişo Ülkü'nün *Üç Kedi* adıyla yayımladığı öykü eserinin ikinci baskısında "*....almıya<almaya, olacaktansa<olacaksa, otlatmağa<otlatmaya, sölülmiye<söylemeye, üşükten sesi<üşüyen sesi, işkilleniyordum<ilişkilendiriyorum, yada<ya da, toplamağa<toplamaya, defatla<defada, vuramıyan<vuramayan, güçhal<güç halde, görmeğe<görmeye, öylecene<öylesine, dizmeğe<dizmeye, gerisin<gerisi, çiseliyen<çiseleyen, kaçmağa<kaçmaya, ağlıyasım<ağlayasım, terketmiye<terk etmeye, İtalyadan<İtalya'dan, yamyassı<en geniş, değigin<değin, antiçmiştim<ant içmiştim, kaçışmağa<kaçışmaya, yatıştırmağa<yatıştırmaya, ayaktaş<arkadaş, çoğuniş<çoğu defa, Emineye<Emine'ye, yarısısını<yarısını, çildıracaktı<çıldıracaktı, raslayınca<rastlayınca, istiyen<isteyen..."* gibi yazım hataları görülür.

Kosova Türk çağdaş edebi yaratıcılığında yazımla ilgili oluşan sorunlar bazen eserlerin dağıtılmasına da mani oluşturmuştur. Örneğin, Kosova Türklerinin önemli dilbilimcilerinden ve yazarlarından Süreyya Yusuf'un ölümünden sonra 1974 yılında *Ali Ağa* adıyla basımdan çıkan öyküleri, yazım hataları yüzünden dağıtılamamıştır. Yusuf'un öykülerinde görülen "*çalışmağa<çalışmaya, aylesi<ailesi, yelsinmek<yelsimek, güzlerini<gözlerini, arka çevirip<sırt çeviripi, inancasını<inancını, avuncu<avuntu, eğlentiler<eğlenceler, onaştı<oynaştı-eğlendi(Rumeli Türk ağızlarında dalga geçti anlamında kullanılır), vürdüm<vurdum, yanıtmadan<yanıltmadan, hazırlamağa<hazırlamaya, narın<narin, açağıdaki<aşağıdaki..."* gibi yazım, ayrıca sentaks ve semantik sorunlar çok sık tekrarlan gramer sorunlarıdır.

Şecaettin Koka'da, "*alımıştı<almıştı, yiyişi<yeyişi, telelrine<tellerine, oynıyan<oynayan, eğit<eğil, gücde<günde, kıyına<, kahdırımlar, evlenmiyecek<evlenmeyecek, gülükle<güçlükle, egine<engine, ağlıya ağlıya<ağlaya ağlaya, hemşireli<, göksü<göğsü, ezaklar<ezanlar, türkçe<Türkçe, beyoğlu<Beyoğlu, işeri<işleri, kucamak<kucaklamak, plugu<pulluk-pulluğu, barıştırıcı adam<barıştıran adam veya arabulucu adam"* gibi yazım hataları, dilde, cümle kuruluşlarında ve anlamlarda çıkan bu aksaklıklar bilhassa *Karadüzen* adlı uzun öyküsünde görülmektedir.

Ahmet İğciler'in "*Yüreksiz Adam*" adlı öykü kitabında "*ağaçın<ağacın, pluğu<sabanı, diğren<övendere, hatsanenin<hastanenin, semptinde<semtinde, kımıladı<kımıldadı, haddı<haddi, duğün<düğün, pebçe<pençe, sısırdı<ısırdı, nele<neyle, göksüne<göğsüne, olya<oyla, sıkınısı<sıkıntısı, hraret<hararet, terlemeğe<terlemeye, binmeğe<binmeye, titremeğe<titremeye, dönmeğe<dönmeye, beklemeğe<beklemeye, gevşemeğe<gevşemeye, rahatlamağa<rahatlamaya, kızmağa<kızmaya, akmağa<akmaya, içmeğe<içmeye, dolanmağa<dolanmaya, kuşkulanmağa<kuşkulanmaya, bağlıyan<bağlayan, istemiyerek<istemeyerek, oynamıya<oynamaya ..."* gibi yazım hataları söz konusudur.

Kosova Türk öykü ve romanının önemli ismi Reşit Hanadan'ın da ilk döneme ait eserlerinde kimi yazım hataları görülse de yazar daha sonra çıkan yeni eserlerinde bunu en aza indirgemeye başarmıştır. *Sel* adlı romanında, "*köpre<körpe, gümütlük<gömütlük-mezarlık, yemekane<yemekhane"* gibi kimi yazım hataları oluşmuştur.

[14] a.g.e. s. 9

Mehmet Bütüç'ün öykülerinde "*güzeleşmiş<güzelleşmiş, proğram<program, almıyacak<almayacak, hiyanet<hıyanet, dönöyorsun<dönüyorsun, yağmıya<yağmaya...*" gibi yazım hataları tespit edilmiştir.

Altay Suroy'un *Masal Gibi Bir Hayat* adlı kitabında "köpe<*küpe*, istambul<*istanbul*" gibi yazım hatalarına denk gelmek mümkündür.

Hasan Mercan'ın çok sayıda yazım hatalarıyla birlikte *Az Gelir Bir Gökyüzü* adlı romanının dil ve üslûp yönü de eksik kalmıştır.

Aziz Buş'un tiyatro oyunlarında görülen dil hataları, anlam kaymaları, devrik cümleler, ortam dillerinin etkisi, Prizren ağzına özgü kelimelerin tercih edilmesi ve yazım kurallarına dikkat edilmemesi oyunun edebî niteliği etkilemiştir. Tespit ettiğimiz yazım sorunlarından örnek vermek gerekirse: "gençleştirmeğe<gençleştirmeye, vermeğe<vermeye, ihtiyarlandıkça <ihtiyarladıkça, muzkaya<müziğe, avunma<avunmak, pantol<pantolon… gibi yazım hataları; Prizren ağzına özgü "gayle<*sıkıntı*, nafakalı<*şanslı*, celirat<*gelirat*, çagıt<*kağıt*, eylige<*iyiliğe-iyilik için*, beriden<*diğer yandan* Prizren ağzına özgü kelimeleri Türkçeleştirerek varikez<*varken*, kürümez<*çürümez*, eyirdi<*yinelemek*, ortam dillerinin etkisiyle poza<*poz*, şeşir<*şapka*, intervyu<*söyleşi/görüşme*", İtalyanca roba kelimesinden Türkçeye intikal eden ruba<*giysi*, eski Osmanlıca'dan mukadderat<*yazgı*, müşkül<*güç,zor*, ikbal<*bahtı açık*, mükafat<*ödül*, hacet<*lüzum*, ehemmiyet<*önem*, mesut<*mutlu*, müşerref<*onur*, kifayet<*kâfi*, zira<*çünkü...*"

Kosovalı Türk şair ve yazarların kimilerinin eserlerindeki bu yazım hataları olduğu gibi kalmış, kimileri de eserlerinin ikinci baskısında bu yazım hatalarını düzeltme imkanı bulmuşlardır.

Kosova Türk çağdaş edebi yaratıcılığında yazımla alakalı sorunlar dışında, Kosovalı şair ve yazarların, estetik kaygı ile değişik yazım biçimlerine başvurdukları görülmektedir. Bazen bu durum imla ve yazım kurallarına aykırı olsa da değişik yazım biçimlerini denemekten çekinmemişlerdir.

Örneğin, Agim Rifat Yeşeren'in *"kıSa kOllu PaltO'* kitabında böyle bir tercihi görmek mümkündür. Sürrealist akıma uygun bir yazım biçimiyle karşımıza çıkan Yeşeren, bu eserde büyük harflerle yazım tekniğini tercih etmiştir.

Küçük harflerle yazım tekniği, yazarların çoğunda denenmiş nazım biçimi özellikleri arasındadır. Osman Baymak ise, diğer şairleri örnek alarak başlıksız şiirlerinde küçük harflerle yazım tekniğini uygulamıştır.

Çağdaş Kosova Türk edebiyatı yaratıcılığında uzunca bir dönem süren küçük harflerle yazım geleneği Raif Kırkul'da da görülür.

Kosova Türk şiirinde küçük harflerle yazım teknik geleneğini sürdüren bir diğer isim de Ethem Baymak'tır. Baymak, *Rumeli'de Dize Kırıntılarım /ya da nerde kaldı kapı gibi adamlığım*/ adlı şiir kitabında özel isimleri dahi küçük harflerle yazmıştır.

Zeynel Beksaç kelime, hatta harf üzerine dizeler kurarak dize estetiğinin peşine düşmüş ve şiirlerinde yukarıdan aşağıya yazım tekniği biçimi geliştirmiştir:

Bir Adla Yücelmek

"bir hiçten
bir yoktan
v a r l a n d ı k
ulus ulus
halk halk
m
u
t
l
u

y

u

z

bir adla yücelmek...”

Diğer yazarlarda nasılsa Ethem Baymak’ta da dize dizilişleriyle görsel estetik yaratmak kaygısı gözlenmektedir. Şair, *Ve/Önce Kadın Vardı* şiirinin son bölümünü, sayfanın sonundan yukarıya doğru ters yazmıştır. Ancak, bu şairin tek şiir denemesiyle kalmış bir yazılış tekniği ve dizeleme şeklidir. Kitaptaki başka şiirlerinde bu özelliği görmek mümkün değildir.

Dönemin Yugoslavya’sı ve Kosova’nın ad yapmış profesyonel resim sanatçısı olan Budim Berişa, *Gerçek ve Düş, Hıdrellez Martavalları, Her Buluşmamız Destek, Son Buluşmamızdan Sonra Bir Ansız, Göz Alıcı, Karadrim Akdrim* adlı şiirlerindeki dizeleriyle çağdaş Kosova Türk şiirine ve dizeleme tekniğine estetik yenilikler getirmiştir. Daha uç denemelere de başvurduğu *Şüphe* şiirinde örneğin “...‘Nuslo niğided’[15]cevabı aldığımla...” gibi ters yazım tekniğini uygulamıştır. Şiirlerini, bugüne kadar yaptığı tablolar ve diğer sanat eserleriyle süsleyerek, kitabına estetik bir hava ve görünüm kazandırmayı da başarmıştır.

b) Noktalama işaretleri

Kosova çağdaş Türk edebi yaratıcılığında görülen bir diğer gramer sorunsalı da noktalama işaretleriyle alakalı problemlerdir. Kosovalı Türk şair ve yazarları, noktalama işaretleriyle alakalı ortaya çıkan problemlerinin bir kısmı dil bilgisi yetersizliği ve özensizliği, bir kısmı da basım evindeki teknik - dizayn kaynaklı sorunlardan ortaya çıkmıştır.

Örneğin, Zeynel Beksaç *Düşünce Us’a Durmadı Daha* şiir kitabı adındaki “us” gibi cins bir ismin devamında gelen hal ekini kesme işaretiyle noktalamıştır.

Süreyya Yusuf’un öykülerinde de soru işaretleri yerine nokta kullanılır:

“Bugün benim yanımda vurulup ölen Muharyem de benim yaşımda değil miydi. Ben de bugünkü savaşta elimde testereyle düşmana doğru yürümedim mi. Ölüleri etrafında upuzun gören ben olmadım mı. Bütün bunlardan sonra bende gençlik duygusu kaldı mı dersiniz.” (*Öyküler*, s. 50)

Enver Baki’nin öykülerinde sık sık karşımıza çıkan imla hatalarından birçoğu noktalama işaretleriyle alakalıdır.

Ahmet İğciler’in *Yüreksiz Adam* adlı öykü kitabında “*Fatmaya, Birsenin, Şükranı, Kâzımın, Allahım”* gibi özel isimlerin devamındaki hal ekleri kesme işaretiyle bölünmemişlerdir.

Şecaettin Koka’nın öykülerinde “*türkçe, beyoğlu”* gibi özel isimler küçük harflerle yazılmışlardır.

Agim Rifat Yeşeren ise, *Deneykap* adlı şiir kitabında Türk Edebiyatının Garip akımına mensup yazarlar gibi bütün yazım kurallarını kaldırmış, imla kurallarını alt üst etmiştir:

“düşün değişik bir D

bir R yap

açıl Y.O.K. yelkenle

git kimsenin gidemediği yere

bir dil bul

o dilden bir dünya yarat

al yakana tak

ordan o dünyadan başka dünyalara bak

kuralı boz

[15] ‘Olsun dediğin’, sağdan sola yazım tekniği

kalıbı at

geç kimsenin geçemediği yere"

Sonuç olarak, Kosova Türk çağdaş edebiyatında yazımla alakalı sorunları, yanlış yazım, harf düşmesi, özel ve cins isimlerde büyük-küçük harf sorunu, kesme işaretlerinin kullanılmaması ya da yanlış yerde kullanılması, noktalama işaretleriyle ilgili sorunlar olarak nitelendirebiliriz.

3. Kosova Türk Çağdaş Edebî Yaratıcılığında Anlatım

Kosova Türk şiirinde genel olarak yalın anlatım tercih edilmiştir. Şiir sanatında nitelik açısından edebî düzeyi yakalayan şairler mecazlı anlatıma başvurmuşlardır. Söz sanatlarında ve anlatımda halk edebiyatı nazım türlerinin üslûp özelliği görülür nitelikte etkili olmuştur. Kimi şairler bunu bilinçli olarak kullanmaya çalışmış, kimileri de sanat motifi olarak veya halk edebiyatı geleneğini yaşatma adına bu tutumu sergilemişlerdir.

Hitap, sıradan konuşma, ironi, mizah, yer yer *absürt* ve *kara mizah* gibi anlatımlar da tercih edilmiştir. Kelime oyunlarına da baş vurulmuştur. Uzun bir dönem ise *soyut anlatım* biçimi Kosova Türk şiirinde tercih edilen anlatım biçimlerinden biri olmuştur.

Kosovalı Türk şairleri, üslûpta tutarsız davranmışlardır. Kimileri tek bir anlatım biçimi ve söz sanatına sadık kalırken kimileri de, söz sanatları ve anlatım biçimlerinde değişik denemeler yapmaya çalışmışlardır.

Kosova Türk Şiirinde yalın anlatım daha fazla tercih edildiği için mecazlara çok az başvurulmuştur. Çağdaş Kosova Türk nesircilerinin çoğu, eserlerinde genelde yalın bir anlatımı tercih etmişlerdir. Agim Rifat Yeşeren'in öykülerindeki mizahî anlatımla kendine özgü bir üslûp geliştirdiği görülmektedir.

Bu eserlerde olaylar genelde müellifin ağzından, zaman zaman da öykü kahramanının gözünden anlatılır. Olaylar birinci ağızdan, yazar gözüyle paylaşılır. Anlatıcı yazar olayı bilen ve gören konumundadır. Diyalog ve monologlar anlatıma eşlik eden unsurlardır. Yer yer olay kahramanlarının dünyasına ve şuur altına inilerek onların diliyle de konuşulmaktadır. *Tasvir, tahlil, tekrir, tahkiye, tezat* ve *söyleşi,* nesir üslûbunda tespit edilen özelliklerdir. *Hitap* da sık sık başvurulan üslûp biçimidir. Bazen öğretmen edasıyla didaktik bir anlatım da tercih edilir.

Mehmet Bütüç'ün eserlerinde olduğu gibi öyküden ziyade anı ve mektup üslûbu tercih edilmiştir.

Öykü, roman ve tiyatro oyunlarında, Kosovalı Türk ağzına özgü deyimler, atasözleri, halk türküleri, tekerlemeler, maniler, ninniler, dualar, beddualar ve argo kelimeler gibi sözlü halk verimleri yer almaktadır. Hasan Mercan, Agim Rifat Yeşeren gibi yazarlar öykü aralarına kendi yazdıkları şiirlerini, rubailerini, ninni ve türkülerini dörtlükler halinde yerleştirirler. Öyle ki Mercan ve Yeşeren'in öykülerinde şiirsel bir anlatım hâkimdir.

Gereksiz tekrarlar Kosovalı Türk yazarlarının öykülerine tekdüze bir hava katmıştır. Sinematografik ve teatral konuşmalarla sık sık ünlemlere başvurulduğu için yapmacık bir anlatım ortaya çıkmıştır. Yanlış, yersiz ve gereksiz benzetmeler, aşırı derecede kullanılan sıfatlandırmalar, devrik cümleler, sıradan söyleyişler, Çağdaş Kosova Türk nesrinin önemli unsuru olan anlatımı edebî nitelikten yoksun kılmıştır.

Öykü ve roman üslûbunda o zamana kadar ki ilk başarılı çıkışı yapan yazar sadece Reşit Hanadan olmuştur.

Kosova çağdaş Türk edebiyatında standart Türkçe edebi diliyle yazım her ne kadar hedeflense de, Kosova Türk ağızları ve anlatım biçiminin etkisinden kurtulamamışlardır.

Budim Berişa'nın şiirlerinde Türkçenin Prizren ağzına özgü devrik anlatım biçimi de görülmektedir. Berişa, kimi şiirlerinde toplumsal gerçekçi konularını semboller ile mecazlı bir anlatım ile göndermelerle işler.

Dilde ve yazımda hataların görüldüğü, sıradan, gelişigüzel anlatım ve söyleyişlerin hâkim olduğu şiirlerinde Vahit Ergin ise, konu, dil, üslûp bütünlüğü ve estetiği yakalayamamıştır.

Cemali Tunalıgil'in kimi şiirlerinde görülen sıradan anlatım ve söyleyişler üslubuna, bazen de şiir ahengine gölge düşürmüştür.

Sadık Tanyol, sıradan anlatım ve söyleyişlerin yanında tekrir sanatındaki başarısızlığıyla üslûpta şiirselliği yakalayamamıştır. Yalın bir anlatım kullanan Ethem Baymak'ın şiir denemelerinde mensur şiire yönelik bir yönelim görülmektedir. O da diğer sanatçılar gibi tekrir sanatını tercih etmiş, mecazlı anlatımı denediği şiirleriyse yalın anlatıma başvurduğu şiirleri arasında silik kalmıştır.

Yerme, taşlama ve gönderme gibi söz sanatlarını kullanarak mizahî şiirler yazan Aluş Nuş, âşıklık geleneğinin taşlama türünde şiirler yazdığı için anlatımında Halk Edebiyatının yansımaları söz konusudur. Aynı çizgide şiirler yazmaya çalışan Ahmet İğciler'in şiirinde de yer yer anlatım sıkıntılarının yaşandığı görülmektedir.

Rezzan Zborça, sıradan söyleyiş ve anlatımları ile şiirine gölge düşürmüştür.

Altay Suroy, *Yaya 73* adlı şiir kitabında, "...yurdun özgürlük uğruna<yurdun özgürlüğü uğruna"[16] veya "bu yürek taştan kavıdır<bu yürek taştan daha serttir"[17], "ilahiler yakardı yunustan<"ilahiler söylerdi yunus'tan[18] gibi birçok yazım ve anlatım hatası görülmektedir. Aşırı devrik ifade ve öztürkçe kelimeleri göze sokarcasına tekrarlayarak kullanması, hatta bunun üzerine yeni öztürkçe kelimeler üretmesi de şiirinde yer yer yapmacık bir hava estirmiştir. Dolayısıyla Suroy'un edebiyata adım attığı ve şiir denemeleri olarak nitelendirilebileceği bu ilk şiir kitabının edebî nitelik ve edebî estetik açısından yeterli edebi niteliğe eriştiğini söylemek mümkün değildir.

Şükrü Mazrek'in şiirlerindeki anlatım bozukluklarından örnek vermek gerekirse, *Vişne Baharı* şiirinde, "Gel gelelim, özgür Kosova da şiirlerimde kalsın, fakat yaşamasın[19]... < Gel gelelim, özgür Kosova şiirlerimde kalsın ve yaşasın..."; *Kurban Bayramı* şiirinde, "Annesiyle pazarda bayramlık için almış eşya...<Annesiyle pazarda bayramlık için elbise almış"[20]; *Göç* şiirinde, "Göç edilen Türkiye'ye köy muhtarında haber aldık... < Türkiye'ye göç edildiği haberini köy muhtarından aldık"[21]; *Sabır ve Umut* şiirinde, "Çocuklarla üzgün yaşamağı yaşıyorum...< Çocuklarla üzgün hayatı yaşıyorum"[22];

Osman Baymak'ın ilk eserlerinde anlatım ve anlam bozuklukları da sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Enver Baki'nin öykülerinde görülen dil, yazım, imla sorunlarına devrik cümle ve anlam gibi anlatım hataları da eklenince eserlerin edebî niteliğini önemli ölçüde etkilemiştir.

Kosova Türk çağdaş nesrinin önemli isimlerinden biri olan İskender Muzbeg'te ise bilhassa edebi yaratıcılığının ilk dönemine ait eserlerinde anlatım sorunları mevcuttur. Bu yanlış söylem ve anlatım sorunlarından örnek vermek gerekirse:

"Artık sevmiyorsun gibi beni..." (*Sevil,* s.9)

"Issız bir kış öğleden sonrası..." (*Sevil,* s.10)

"Güneş tümüyle pintiliğini atmadığına karşın oldukça ısıdıyordu..." (*Sevil,* s.12)

"Bedrettin bir amaçla konuşmadığını belli etmek istedi..."

"Bende duygu mu buluyorsun, Bedrettin? Oh, ne tuhaf, bir kimse tarafından beğenildiğim için çok memnunum..."

"Gülsün iyi, yakışıklı bir kız..."

"Bu zayıf ama sezili devinmeli yinde öyle bir yakışıklılık vardı ki..." (*Sevil,* s.14)

"Ben artık sağılamayacağım Bedrettin. Haydi, ayrı ayrı yollara gidelim, dayanamıyorum çünkü..."

"Benim için hepsi bir. Sana acıyorum, ne olur beni unut..." (*Sevil,* s.17)

"Ben iyi bir insan bilirsen yanılırsın. Ben, en büyük kötülükleri içine alan, sevgiden anlamayan bir kızım."

[16] *yurdun özgürlüğü uğruna*
[17] *bu yürek taştan kavi'dir, serttir*
[18] *ilahiler yakardı yunus'tan*
[19] Şükrü Mazrek, *Kanlı Vişne Baharı*, "BAY" Yayınları, Prizren, 2006, s. 5
[20] a.g.e. s. 19
[21] a.g.e. s. 27
[22] a.g.e. s. 39

“Eğer bu yelli gecede yarı kalmış sevgimizin kopmaması şartı ile canlanmasını istersen böyle yapmamalı, ciddi davranmamalısın...” (*Sevil,* s.21)

“Yalnız uzunca boyundaki tedirginlik ve kara gözlerinin iriliğindeki ışıklar sevgiye kokuyordu...” (*Sevil*, s.27)

“Seni okşayan bu sıcak eller sana her zaman ansıtacaktır...” (*Sevil,* s.28)

“Daha iki gece gitti ardından...” *(Sevil,* s.30)

“Bu sabah sürekli yellerden sonra yağan kar yollarda ulaşımı kesmiştir.” (*Sevil*, s.36)

“Çılgın yellerin esmesiyle birlikte düşen akşam bu iki gencin mutluluğunu görmezlerden olmuştu...”

(*Sevil*, s.38)

“Beni böyle bekletmemeliydin, Selvi... – dedi neden sonra. Yüreğindeki sevgisine bir üzgü perdesi serpiliyordu...” (*Sevil*, s.42)

“İstemeyerek bakışlarım sınıf arkadaşımın çıplak bakışlarını koşuyordu.” (*Sevil*, s.46)

“Daha birkaç kez okul yolunda görüşmüş...” (*Sevil*, s.54)

Ayrıca, “*temelsiz bunaltı, karşı yalında, ben iyiyimdir, uyarmada bulunmak, parça parça üzgü dağıtmak, sesle okumak, yalnızlığın ilettiği üzüntü, göz kapaklarını germek, arayıcı bakışlar, dudaklarına yabanı bir gülüş serpmek, senfoni türküsü, doktora bakılmak, yüreği sevinçlerle özlemli olmak, canları sıkan akşam, düşüncelere ara verip dolayına bakmak, temelli bir kızla evlenmek, alnındaki çizgileri ustaca birbirine iletmek, döşemeye kaykılmak, tansıma ile gözlerine bakmak, içinde usanma duymak, güneşin gökte bağdaş kurması, çoktanberi konuşmak, kızların sesi yakışıklıydı, onu yalımlamak istemek...”* gibi benzetme ve sıfatlandırmalar öykülerinin anlam yapısına ve yer yer edebî niteliğine gölge düşürmüştür.

Nüsret Dişo Ülkü’nün öykülerinde, *-cek, -cak, -ceğiz, -cağız* gibi yapım eklerinin yanı sıra yazım hatalarının da sıkça tekrarlanması, başka ortam dillerinin etkisi ve Türkçenin Prizren ağzından kaynaklanan devrik cümleler gibi söz dizimi, anlam ve anlatım hataları ortaya çıkmıştır:

Örneğin:

“Babam ailenin ileri geri hu, biricik avlâdıydı...” (*Kara İsmet,* s.10)

“Gücün ayakyoluna kadar eli ayağı tutuyordu...” (*Kara İsmet,* s.18)

“Esaret zamanında ve ondan sonra çocuk kafamda savaila ilgili kalan olayları limonu sıkar gibi anlatmağa çaşıcağım...”

“O aylarda dünyaya gelen kızkardeşimin adını Özgür komuştuk...” (*Kara İsmet,* s.26)

“Handiyse ölebilirim sanısına kapıldığım oldu...”

“Ben de kendimi sokağa fırladım...” (*Kara İsmet*, s.41)

“Keşki bunu yapmasaydım, pişmanlığına kapıldığım oldu, ama çabucak bunun hiçbir şey olmadığınan inandım...” (*Kara İsmet*, s.42)

“Denebilir ki, sabahtan akşama değin tasistlik yapardı. Bu uğraşı babasından kalmadır. Bu yolda otuz yıllık bir emek harcamış, didinip ekmeğini kazanmıştır...”

“Oysa dadanmasınlar diye çocukları arabaya asla bindirmezdi...” (*Kara İsmet*, s.45)

“Kedi hepimiz acıdık. En çok ben acıdım...”

“Soluk soluğa dönen Kesko, bize tehditler savurdu. Birdaha Sarıyı mahallede görürse bizim görebileceğimizi sözlerine ekledi...” (*Kara İsmet*, s.53)

“O zaman annemin daha bir şey aklına geldi.” (*Kara İsmet*, s.57)

Öte yandan Süreyya Yusuf, “*içinin kuytuluğunda, inanası tutmuyordu, dayancı tükenmek, şaşalmak, iğrilmek, muhlanmak, tablig etmek, dışarı sıvışmak, ölümsü oda, saç saça gelmek, ılımlı bir yel, beklemezlik etmiş değil, lazım gelmek, zeyrek, usullacık, aşağınsamayı, şaşaladı...* gibi türettiği kelime,

benzetme, sıfat ve anlatım biçimiyle öykülerinde yapmacık bir dil oluşmuştur. Aynı sorunlar, hâl ekleri, zaman kipleri ve cümle dizilişlerinde de görülmektedir.

Rumeli Türklerinin konuşma üslûbu ve bu ağızlara özgü anlam biçimleri tercih edilmiştir. Bu ağızlara diğer ortam dillerinin de etkisiyle yansıyan devrik cümle biçimleri yanı sıra bu ağızların hitap ve düşünüş tarzı da, öykülerin edebî niteliğini oldukça etkilemiştir. Örneğin:

"Kafası iyice dumanlanmıştı. Sıpışacak bir yer bulsaydı, oturduğu köşkü de satmaya hazırdı..." (*Öyküler,* s. 13)

"Emine Hanım kocasının neden böyle yaptıklarını biliyordu..." (*Öyküler*, s. 14)

"Sabri Aga, Melami tarikatının inanlı ve çok bağnaz dervişlerinden biriydi... Yargılarında esemeye dayanmayı yeğleyen Yonuz Efendi ise, tüm bu konuşmaları içinden yadırgamış, yapılan tartışmalardan kendini uzak tutmuştur..." (*Öyküler,* s. 24)

"Havayı bozmayacağına kendine söz verdiğine karşın, şimdi nasıl davranacağını bilmiyordu.." (*Öyküler, s*. 26)

"Hele bu yol az kalsın annesini yitireceği aklına gelince her yapacağını az buluyordu... Oysa annesini üzmemek için nelere hazır değildi..."*(Öyküler,* s. 31-33)

"Hacıbabasının kurbanı olup hiç varmamış; bu yüzden de kimi tuhaf halleri vardı..." (*Öyküler,* s. 34)

"Sevişmekten Herkezi seviyor, herkezle sevişiyordu." (*Öyküler,* s. 35)

"Ellisini açmış bir adamdı o..." (*Öyküler*, s. 37)

"Kesin bir sesle konuşurken inattan gözlerinin de ıslandığını duymuştu Orhan..." (*Öyküler,* s. 50)

"Sonra avucuna bir tutam yaprak alıp burnundan ta iliklerindeki işleyiverdi." (*Öyküler,* s. 51)

"Hep hayalinde taşıdığı güzel Ayşeyi birdenbire kucağında bulacağına inanası tutmuyordu Orhan'ın." (*Öyküler*, s. 52)

"Dışarıda kar tipisi vardı..." (*Öyküler*, s. 66)

"Yaradılışıyle eski görünüşte ise endamlı ve sempatik olduğundan, daha genç yaşlarda göze çarpıyordu." (*Öyküler*, s. 83)

"Ertesi gün anneleri pazara çıkmış, sebze, yumurta ve gerekli şeylerden başka, bir de dalları yorulmuş olduğundan aşağıdan seslendi..."(*Öyküler*, s. 91)

Hasan Mercan'ın öykülerinde ise şiirsel anlatım hâkim olmuştur. Anlatımdaki bu şiirsel akıcılık şöyle bir tablo çizer:

"...Başımdan geçen bu olay, benim için ne denli utancımsa, o denli de onur verici olmuştur. Bana, değer biçilmez bir onur mirası bırakmıştır... Karpuzların, yoksullara kıs kıs, zenginlere de katıla katıla güldüğü bir güz mevsimiydi. Üzümlerin karpuzlarla cenkleştîği mevsim. Zengin çocuklara göre, üzümlerle karpuzlar barış içindeydi. Bana göre ise araları açıktı. Öyle bir güzdü işte. Üzümlerin rengini, komşu kadınlar tahta tekneler içinde şıra için ezerken görüyordum ancak. İri taneli salkımlardan birini bile, şöyle elime geçirip yiyememiştim. Ama buna aldırmıyormuş gibi davranıyordum. Bu türlü özlemlere alışkındım. Gerçekte dünyam, çözülmeyen bir yumak gibiydi. Üzgün müyüm, sevinçli miyim, belli etmezdim. Ninemden başka kimse farkına varamazdı bunun. Bazen ben bile kendimi anlayamazdım da, ninem anlardı..."

(*Kosova'da Hep Ayrılık Vardı, Karpuzlar*, s. 209)

Sıfat ve benzetmeleri oldukça fazla kullanan Mercan, bilhassa *Namus Köprüsü* romanındaki olay geçişlerinde sembolist bir tutumu ve dolaylı anlatımı kullanmıştır. Bu geçişlerdeki sembol ve mecazlar genelde Yörük Türk folklor kültürüne özgü motiflerdir. Mercan, söz konusu geçişlerde uzun monologlara yer verirken, bunu genelde, İsmail'e eşinin gönderdiği çorapların üzerindeki renklerden yola çıkarak yapmakta, birçok mana ve anlamı çoraplardaki renklerde, motiflerde okumaktadır. Bu geçişlerde her olayın efsane ve hikâyesine veren Mercan'ın bu tutumu, yer yer romandaki olay akışını duraklatır ve geciktirir niteliktedir.

Kosova Türk nesrinin bir diğer ismi Şecaettin Koka'nın öykülerinde cümle dizilişleriyle birlikte, "*dünyası başına gelmek, gömme töreni, daha bir diyeceğim var"* gibi yanlış söyleyiş, anlatım ve

benzetmeler, gereksiz sıfatlandırmalar, anlatımm bozukluk ve anlam kaymalarıyla ortaya çıkan anlatım sorunlardan örnek vermek gerekirse, bu örnekler şu şekildedir:

"...Öyle ki her akşam böyle derneklerin bütün masraflarını o çekerdi. Kimi kere beraber içenlerden biri gönlünden coşarak bir tavuk getirir Sait Demo bu cümert kişiye bütün gece ikide bir teşekkür eder, memnunluğuna gösterdiği özel bir saygıyla belirtirdi..." (*Karadüzen, s.*5)

"Bütün evdekiler çağrılıydı..." (*Karadüzen, s.*12)

"Ondan vazgeçecekti, ama sahibi azgın bir adamdı. İnatçıydı. Onları da geri aldı daha sonraları. Hiçbirinin ağlaşmak niyeti yoktu..." (*Karadüzen,* s.21)

"Bütün gün tarlada işlediğincen, yorgunluk duymaktaydı..." (*Karadüzen,* s.25)

"Yüreği acıdan çatlayacaktı..." *(Karadüzen,* s.48)

"Murat Ağa birkaç kişiyle oğlunun ölüsünü Prizren'e getirmeye kalkıştı..." *(Karadüzen,* s.48)

"Ağlıyordu mezarında, ağlıyordu alınyazısını. Babasını yine suçlu yapmıyordu..." (*Karadüzen, s.*67)

"Hayır öyle bir şey isteyemez, her şeyi temizlemişim onunla, dedi, Gastarbayter..."

"Gerçekten sevimli, cana yakın bir yaratıktı. Konuşmalarımıza trap trup diye kimi türkçe sözlerle karışıyordu..." (*Sıradan Adamlar,* s.14)

"En küçüğüyle en çok zor çektiği olmuştu..." (*Sıradan Adamlar,* s.19)

"Öte yandan Emine göz attığı yeni gence bir türlü başlanamıyordu. Amacına ulaşmak için her gün tarlaya gitmekten kurtulmak çaresini buluyordu..."

"Oysa çocuklar sosuyordu..." (*Sıradan Adamlar,* s.63)

"Osman'ın iliği kemiği toplandı..." (*Sıradan Adamlar,* s.65)

"Karı, dedim, ne oldu böyle? Böyle anlaşmamıştık ki!..." *(Gönül Sanıcısı,* s.9)

Koka'nın dilde ve üslûpta ortaya çıkan sorunlardan bir diğeri de cümlelerin yapısındadır. Abdülkadir Hayber'e göre, Koka'nın bazı hikâyelerinde söz dizimi bakımından daha çok rastlanan Türkçeye aykırı cümlelerden kurtulması gerektiğini verdiği örneklerle altını çizmektedir. Ayrıca "tulum" Bilal olarak adını verdiği bir hikâyedeki tulum kelimesi Bilal'ın sıfatı durumundadır. Hayber'e göre, Türkçede sıfat hiç bir zaman isimden sonra gelmez. Hayber, Koka'da görülen bu durumun kendisinden önceki yazarlarda da görmenin mümkün olduğunu vurgulamaktadır.[23]

Ancak, Koka'nın *Karadüzen* ve *Sıradan Adamlar'*daki dil, gramer, üslûp, cümle dizimi ve anlatım hataları *Gönül Sancısı* öykü kitabındaki sorunlara oranla daha da azalmıştır.

Ahmet İğciler'in öykülerinde de görülen anlatım sorunları şu şekildedir:

"Belki İlhami'nin peşine takılır birlikte avradına döşerdik." (*Yüreksiz Adam,* s.6)

"Çocuklar, ahbabımı halka yaparak dinelemeğe daldılar. (Yüreksiz Adam, s.8)

"Olmaz mı koyversin? dedim... Köpeği acıdığı yüzünden belliydi... Köpeğin kader ağlarını örmüştü." (*Yüreksiz Adam,* s.10)

"İliklerine dek ürperdiğini sezinlendi..." (*Yüreksiz Adam,* s.16)

"İkibir etmeden içeri aldı... Gecenin ilerlemiş saatlerinde büyük evin bir odasında ışık yanıyordu." *Yüreksiz Adam,* s.22)

"Açık kalan gözleriyle dükkandakileri bulanık görüyordu... Gözlerinden nedensiz yaşlar geldi." (*Yüreksiz Adam,* s.35)

[23] Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir Hayber, "Makedonya ve Kosova Türk Çağdaş Edebiyatı", T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 417

“Büyü yaptılar kızıma... Nur gibi kızıma... Aman gelsin... makbulumdur... diyor, bir yandan da iki çeşme oluyordu.”(*Yüreksiz Adam,* s.36)

“Bunu da sağlam bir ağızdan duydum... Hemen kızlarını Adnan’ımdan soğdurmak isterler, aklım buraya gidiyor.”(*Yüreksiz Adam,* s.38)

“Nişanlından mı söz etmek istiyorsun? deyince, gözlerini dört yaptı.” (*Yüreksiz Adam,* s.46)

Mehmet Bütüç’ün öykülerinde görülen anlatım, anlam, imla ve cümle dizimi hataları diğer yazarlardaki gibidir:

“Babam anlatıyordu onlar için kış akşamları çay içerken sıcak soba etrafında...” (Ateşböceklerinin Gösterisi, s. 5)

“Eski mezarlığın üzerinde kurulan büyük sirk çadırı renklere bürünmüş, ışıklandırılmış, herkesin aklını almıştı. Karılarını sirke götürmeyen kocalar, erkek sayılmıyormuş o zamanlarda hanımların önünde...” (Ateşböceklerinin Gösterisi, s.6)

“Böylece yolun yapılmasında hiçbir engellik kalmaz – dediler...”

“Ne hiyanetsin sen, kim ne bilmez, kim ne tanımaz seni...”

“Belediye miydi, adliye miydi, bilemiyorum. Acıdım sana. Sonra tanıdık biriydin, piyasamızın adamı...”(Ateşböceklerinin Gösterisi, s.17)

“Adeta reklamını yapıyordum senin mallarını piyasada. Herkez şaşıyordu bana. Güvenim vardı. Güven kazanmak kolay mı sanıyorsun? Oysa senin de güvenli olduğunu kimseye inandıramadım...”

“Kime sen bunları yuturmaya kalkıyorsun lan?!?... ” (Ateşböceklerinin Gösterisi, s. 18)

“Onun başından geçenleri daha önceden bana, anlatmamış mıydı bir kadın? Biliyorum bunu sapasağlam.” (Ateşböceklerinin Gösterisi, s. 39)

“Hiçbir zaman rahat olamayız. Alemin ağzına gireriz.” (Ateşböceklerinin Gösterisi, s. 35-45)

“Namuslu göründün bana. Acıyordum seni.” (Ateşböceklerinin Gösterisi, s. 46)

“Maaşın çok iyi, şefinle de arkadaşlık kurdun. Öyle ki iyice sıraya girdin.” (Ateşböceklerinin Gösterisi, s. 56)

Türkçe yetersizliği, gramer, cümle ve anlam hataları, eserin edebî niteliğine büyük ölçüde gölge düşen, öyküleri üslûp ve dil yönünden yetersiz kalmış yazarlardan biri olan Şükrü Mazrek’in “*İyi Kalpli Öğretmen”* adlı kitabından sıradan bir anlatım hakimdir:

“Köyde ilk kar yağmıştır, gün çok neşeliydi Sabırzılıkla arkadaşlarıyla görüşmek ve kar topu isteğindeydi Nafiz. O Sabah öteki günlerden daha erken kalkmıştır ve okul yolunu tutu Nafis... Okul yolunda giderken Nafiz arkadaşı Arif’a rasladı onun yüzüsünde sevinç vardır... Öyle ki Nafiz ile Arif konuşurken hiç farkına varmadan okul kapıları önünde buldurdular kendilerini... Daha büyük bir sevinç içinde sokaklarda kayan çocukları gördükçe çalkalanıyordu... Arif ile ankaltıkları yere gitmek için karın yeterince açıldığına karşı bir lokla ekmek olsun bile yiyemedi. Nafuz’in Annesi öğle yemeği yemeden buz kaymağ gitmesini hiç arzu değildi... Sevinci içinden ayrı idi bu kış gününün hatırasından...” *(İyi Kalpli Öğretmen,* s. 23-27)

“Sadece babasının yüreğini bulandırmak istemeyerek okula gidiyordu... Hayvanlar dalmış yemini yudum yudum yudumluyorlardı. Ahırın sağ tarafından gözlerini vererek babasını gördü, dudaklarından hafif hafif güldü....” *(İyi Kalpli Öğretmen*, s.40)

“Günaydın? Babacığım diyerek! Çapasını ellerine yerleştir toprakları çalışmağa geçti Erdal, kış mevsiminde topraklarda uzun uzun kalan kar, topraklarda bol rütübetin bulunduğu daha çok iş veriyordu topraklar. Bu yıl ise kış mevsimi karsız geçen ve bu günlerde hala yağmayan yağmur uzun süren kıraklık. Bu ilkbahar mevsiminde topraklar pek iş vermiyorlardı... Ağır işin her şeye katlanan tüm zorukları işlen yenen Erdal ve babası o yıl ürün verici başarılar kaydetmişlerdi...” (*İyi Kalpli Öğretmen,* s.51)

“Soğuk havayı içine alıyordu Ağzından çıkan dumankarı geride kalıyordu. Halbuki adımlarını ileriye doğru yön veriyordu... Otobüs hareket sırasında, ağzından akan şalvarları sakalına dökülmekteydi. Bazan yüzüsündeki şalvarları elleriyle temizliyordu” *(İyi Kalpli Öğretmen,* s.60)

Dilde, yazımda, gramerde ve anlam özelliklerinde görülen bu yetersizliklere ek olarak Mazrek'in öyküleri edebî nitelik ve estetik açısından da yoksun kalmıştır.

İskender Muzbeg'in *Yanan Sevgiler* adlı roman denemesi, anlatım, dil ve anlatım yönü edebî nitelik ve estetik açısından yetersiz kalmıştır. Yazım, sentaks ve fraziyolojik sorunlar olarak öne çıkan bu sorunsallığın en önemli nedeni, (özellikle diyaloglar söz konusu olunca) yazarın, Türkçeyi Prizren ağzıyla düşünüp, edebî Türkçeyle yazmaya kalkışmasıdır. Ortam dillerinin etkisi bazen kahramanlarının karşılaştıklarında birbirleriyle selamlaşma şekline de yansımıştır. Sırpçada "zdravo!" (merhaba) ünlemiyle yapılan selamlaşma biçimini yazar olduğu gibi çevirerek "sağol" şeklinde Türkçeye uyarlanmıştır. (Bkz. s.24, s.50).

Yalın bir dil ve anlatım kullanmaya özen gösteren Muzbeg, yer yer seçtiği kelimelerle, aynı kuşaktaki yazarların öztürkçe akımına bağlılıklarını sergilemeyi ihmal etmemiştir. Bu tutum anlatım ve üslûpta olduğu gibi dilde de birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Diyaloglarda çok fazla ünlem kullanılması, metinde gereksiz, bazen de aşırı derecede sıfatlandırmalara başvurulması yapmacık bir anlatım şekli ortaya çıkarmıştır. Bazen gerek olay kahramanların içinde bulundukları durumu gerekse kahramanların kendilerini, bir öğretmen edasıyla, didaktik bir üslûpla anlatmakta, konuşturmaktadır. Öyle ki anlatımdan ziyade diyaloglar da didaktik niteliktedir. (s. 87) Özellikle Tarık, aşk, mutluluk, sevgi, kadın-erkek ilişkileri, hayat söz konusu olunca bu konularda öğüt veren bir hoca gibidir. (s.23, s.30)

Hasan Mercan'ın ise romanlarında göze çarpan anlatım bozukluklarından birkaç örnek şöyledir:

"Köy çocuklarını sevdin mi yavrum? diye sordu.

'Çok' dedi Mümin. 'Benimle daha ilk gün oynadılar bacı..." (*Az Gelir Bir Gökyüzü*, s.20)

"Koyun Tepe'nin oradaki güneş bir iyice yüzünü gösterdi." (*Az Gelir Bir Gökyüzü*, s.28)

"Şefket'in gözleriyle işaret etmesi üzerine tüm çocuklar Sarı Baba'nın çevresini almışlardı çoktan."(*Az Gelir Bir Gökyüzü*, s.32)

Az Gelir Bir Gökyüzü romanında görülen dil, üslûp ve yazım hatalarını *Bir Çocuğun Günlüğü* romanında da bulmak mümkündür. *Şanlı Gezi* ve *Onur da Ağlar* romanlarında Mercan, üslûp ve dil bakımından beklenen başarıyı yakalamış, sona doğru bu eserlerinde dil ve üslûpta edebî niteliğe, düzgün bir cümle yapısına ve çağdaş Türkçenin güzelliğine kavuşmuştur.

Reşit Hanadan'ın *Sel* romanında *acımak<üzülmek, karı<eş, köyün ilerdesi<köyün önde geleni, seçmek<tanımak, yararlık<fayda, çıkmak<yetmek* gibi anlamlarda kullanılmıştır. Romanlarda ayrıca kimi anlatım ve dil sorunları şu şekildedir:

"Salimin içi dışına sığmıyordu sevinçten." (*Sel*, s.36)

"Askerdeki oğluna da köyden güzel, namuslu bir kız tutmuşlardı." (*Sel*, s.111)

"Yayık ayranıdır efendim!... Hararetinizi çekeceğine inanıyorum". (*Sel*, s.138)

"Koysun, koysun... dedi. Uzun Hasan'ın bir domuzu eksik. Harcanıyor diye acıyor musunuz yoksa?

Kasım bardaklara şeker koyup çayları hazırlamaya başlarken Tellal Aliyo:

-Bana koyma gayri Kasım Ağa... dedi..." (*Sel*, s.153)

"Oysa yolun akşama dek bitirilmesi için, oynaşmaya vakitleri yoktu." (*Sel*, s.165)

Şecaettin Koka'nın *Kanunsuz Topraklar* adlı romanının üslûp yönünden aynı başarıyı gösterdiğini söylemek mümkün değildir. Koka'nın eserde edebî Türkçeyi, Türkçenin Prizren ağzına özgü anlam, ifade ve üslûpla kullanmaya kalkışması, birçok anlatım sorununu da beraberinde getirmiştir:

"O dönemde Avrupa'da özellikle de Almanya'da, Türkiye'de de Sırpların Müslümanlara karşı yürüttüğü politikanın devamlı Negatif değerlendirilmesine 'Ortodokslar geride kalmış camileri de yıkıyor' olarak değerlendirilen Sırp politikasına yeni eksilerin eklenmesini istemediklerinden geri çekilmek bu hükmü gerçekleştirmeyerek vazgeçmek zorunda kaldılar." (Kanunsuz Topraklar, s.77)

"Efsaneye göre Sırpların en fazla nefret ettikleri bu Sinan Paşa Yirmi yedi Nisan 1594 ya da 1595 yılında Sırp Aziz Sava'nın kemiklerini Mileşevo manastırından alarak Belgrat'ta Vraçar'da yaktığı iddiasından Sırplar adından nefret ediyorlar." (*Kanunsuz Topraklar,* s.82)

"Evlerin çatısına yaslanmış yağan kalın kar binanın yıkılmaması tedbiri olarak temizlenen çatılardan dar sokaklara indirilen karlar tünel sokaklar oluşturup karla örtülmüş damın saçağından sarkan buzlar uzun buzları uzanabildiğimizde koparıp dondurma gibi yaladığımız olurdu." (*Kanunsuz Topraklar,* s.82)

"Bu yüzden maddesel olarak bayağı çökmüş ve giderek kötüye gidiyordu."

"Artık tarla ve bağlarına da pek yardım etme eğilimi kalmıyordu." (*Kanunsuz Topraklar,* s.94)

"Bu ruh hali bir süre sonra sattığı en son mallarının belli bir tutar para anlamına gelmektedir." (*Kanunsuz Topraklar*, s.95)

"Artık her şey alt üst olmak üzere yoluna başlamıştır." (*Kanunsuz Topraklar, s.96)*

"Yanımda toplu olmalarını istedim." (*Kanunsuz Topraklar,* s.95)

"Bizim askeri komutanlarımızın dar ve sefil politik ve ruhsal bakışlarına tiksinmek lazım geliyor." (*Meriç Ötesi*, s.95)

Romanda anı niteliğinde bir üslûp tercih eden Koka'nın yalın anlatım gayesi onu yer yer sıradan anlatımlara sürüklemiştir. Bu romandaki kimi bölümler, dil ve üslûp açısından Koka'yı başlangıçta nesir denemelerinde tespit ettiğimiz acemice hatalara düşürmüştür.

Aziz Buş'un *Mukadderat* adlı oyununda anlam kayması, anlatım bozuklukları ve ortam dillerinin etkisinde devrik cümle dizimiyle ortaya çıkan sorunlar şu şekildedir:

"Ben mi güzel bakmadım, şimdi yeni program üzerine mecbur fasıl heyeti başlasın…"[24]

"Gaylen mi var, kasvetin mi var ki, sen avunma istiyorsun?..."[25]

"Ah, benim ahmaklığım, almadım hazır fabrika ayakkabısı, hem dinle onu, dinle bunu, yok da iyi ısmarlama…"[26]

"Büyük iş olmuş, öylede şimdi yaz mevsimi…"[27]

"E, Mediha mecbur yeni bir şey olsun çünkü hissediyorum bir şey…"[28]

"Bırak işimi becereyim..."[29]

"Gel ne zaman çağırıyorum..."[30]

"Ahmet! Bende azıcık yerleşmeğe gidiyorum zira bak ne haldeyim!..."[31]

"Şimdi ne zaman çarşıdan geçeceğim, herkes ayağa kalkacak..."[32]

"Ben ona anlattık ki bir dinar param yoktur..."[33]

"Ne zaman toprağımı sattım, son dinara kadar borçlarımı ödedim, inşallah sana da..."[34]

"Kazanç şerefine bir tane atayım..."[35]

---

[24] Prof. Dr. Nimetullah Hafız, *Yugoslavya Türk Çağdaş Edebiyatı Antolojisi*, 3. cilt, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 7
[25] a.g.e., s. 8
[26] a.g.e., s. 9
[27] a.g.e., s. 9
[28] a.g.e., s. 11
[29] a.g.e., s. 11, Bırak işimi göreyim
[30] a.g.e., s. 11
[31] a.g.e., s. 13, "...Ahmet! Bende azıcık kendime çeki düzen vermeyeliyim ya da bakım yapmalıyım, çünkü bak ne haldeyim!..." olmalı
[32] a.g.e., s. 14, "Şimdi çarşıdan geçtiğim zaman herkes ayağa kalkacak" olmalı
[33] a.g.e., s. 15, "Ben ona bir dinar param bile olmadığını anlattım..." olmalı
[34] a.g.e., s.17, "Toprağımı sattığım zaman, borçlarımı son dinara kadar ödedim, inşallah sana da öderim" şeklinde olmalı

"Bak yine kimse geldi..."[36]

"Eğer beni taşıyamazsanız geri gidebilirim..."[37]

Süreyya Yusuf'un *Ömrümün Tek Rüyası* adlı tiyatro oyununum üslûbunda görülen yetersizlik ve dildeki sorunlar, yazım hataları, oyunun anlatım, edebî nitelik ve estetiğine gölge düşürmüştür. Söz konusu anlatım sorunlarından örnek vermek gerekirse:

"Daha biraz çalışsan da..."[38]

"Çocuğa bazan içimden içimden acıyorum ama..."[39]

"...allaha kadar bağıracağım geliyor..."[40]

"...Daha mı buradasın be pezevenk?"[41]

"Ne diye başına bela olmuşsun zavallının!"[42]

"İşte aklın ne kadar keser senin"[43]

"İkimizi de boynuna alıyorsun"[44],

"Benim de dayanıklığım tükendi artık"[45],

"Seni ben tanımıyormuşum meğer"

"Kızımızın sağlıkla tetik olduğunu pek iyi biliyorsun"[46]

"Üşümeyesiniz diye korkuyorum da ondan..."[47]

"Ama da saçmalama sözler"[48]

"Şimdi şu güzün alımlılığını seyretsek daha iyi olmaz mı?"[49]

"Ne yazık ki, bazan, kendi yaşamamı bile saçmalama buluyorum..."[50]

"Eh, dostum benim tatlı..."[51]

"Onu görüp avundurmak isteğinden kendimi alamadım..."[52]

"Sen de mi Esma bu kadar bozuldun..."[53]

"Bana affet Yusuf Bey."[54]

Oyunda, *"acımak*<üzülmek, *partallarını*<eskilerini, *karı*<eş, kadın, *melun*<lanetlenmiş, *mendebur*<sümsük, pis, *koyverin*<bırakın, *tecelli*<zuhur etme, *avuncum*<avuntum..." gibi Türkçenin Kosova ağızlarına özgü kelimeler veya Arapça-Farsça kökenli sözcüklerle birlikte *söyliyecekti*<söyleyecekti, *temin*<demin, *bazan*<bazen gibi yazım hataları da ortaya çıkmıştır.

---

[35] a.g.e., s. 19, "Kazancın şerefine bir kadeh içeyim" olmalı
[36] a.g.e., s. 21, "Bak yine biri geldi..." olmalı
[37] a.g.e., s. 17, "Eğer beni çekemiyorsanız geri dönebilirim" olmalı
[38] Süreyya Yusuf, Tiyatro Oyunları, tiyatro, Tan Yayınları, Priştine, 1985
[39] a.g.e., s. 7
[40] a.g.e., s. 8
[41] a.g.e., s. 14
[42] a.g.e., s. 15
[43] a.g.e., s. 16
[44] a.g.e., s. 22
[45] a.g.e., s. 23
[46] a.g.e., s. 38
[47] a.g.e., s. 39
[48] a.g.e., s. 40
[49] a.g.e., s. 40
[50] a.g.e., s. 41
[51] a.g.e., s. 42
[52] a.g.e., s. 42
[53] a.g.e., s. 45
[54] a.g.e., s. 45

Ömrümün Tek Rüyası oyununda olduğu gibi *Düş ve Gerçek* oyununun edebî nitelik ve estetiğine gölge düşüren unsur dil, anlam kaymaları, ortam dillerinin etkisiyle ortaya çıkan anlatım bozuklukları olmuştur. Örneğin:

"Aman aman ne de kız oldun be Macide!"[55]

"Senin de gönlün hiç mi bir şey istemiyor?"[56]

"Bu akşam da nedir böyle konuştukların senin..."[57]

"Betime geliyor çünkü"[58]

"Ancak bütün gün şarkı yapmakla avunuyor"[59]

"Hani bakayım neler getirmişsin?"[60]

"Fakat artmış olan güzelliğin beni önünde şaşırtıyor"[61]

"Daha iyisi hiçbir şey söyleme Kerim, çünkü her sözün bana daha çok zehir katıyor..."[62]

"Hayır, hayır, henüz sevişmişken ayrılmamız gerekir"[63]

"Fakat şimdi babamı zorda bırakamam"[64]

"Serbest nazım" ya da "yalın anlatım"ın yanlış algılanışı ile orataya çıkan gelişi güzel ve sıradan anlatım biçimi Kosova Türk çağdaş edebiyatının en önemli sorunlarından birini oluşturmuştur. Öyle ki Kosova Türk nazım ve nesrinin anlatımdaki edebî düzeyin kronolojik seyrine göz attığımızda, dilde istikrarlı bir başarı çizelgesi ile karşılaşacağımızı söyleyemeyiz. Kimi eserlerinde edebî nitelik ve estetiği yakalayan şair ve yazarlar dahi, anlatımdaki olgunluğu sürdürmekte aynı düzeyde kalamamışlardır.

Sonuç

Çağdaş Kosova Türk Edebî Yaratıcılığında dil unsurunun iç ve dış etkiler yüzünden a) yazım-imla, b) fonetik, c) morfolojik, ç) sentaks, d) semantik, e) fraziyolojik sorunları barındırdığı görülmektedir. Kimi yazarlar kendilerini geliştirdikçe dildeki bu sorunları da aşmışlardır. Yaratıldığı çok dilli ortamın etkisi, Kosova Türklerinin edebî dilden başka Kosova Türk ağızlarıyla konuşmaları, Türkiye'de Nurullah Ataç'ın öncülüğünü yaptığı öztürkçeci akımın etkisi, dil unsurunu etkileyen başlıca faktörlerdir.

Şiirde sade bir dil kullanılmıştır. Şairlerin çoğu Nurullah Ataç'ın öztürkçe akımını benimsemiş, bu tutumu daha da ileri götürerek yeni kelimeler de türetmişlerdir (*önürdeşin, görsemlik, yabansıllık, irdenen, kaygılık, özbenlik, uçargan, gökçül, usçul, boşuk, elmensin, sezle, camuslar, gözsakı, büzre, devirisi, uzayman, yılçağ, agrıkevleri, göretlemek, tuturgusuz, savutsuzlanma, gömütçü, esrilik, iteleyen, yelsinmek, varlanmak, arka çevirip, inancasını, avuncu, eğlentiler, onaştı, vürdüm, itemezmiş, yanıtmadan, narın, açağıdaki, inanası tutmuyordu, dayancı tükenmek, şaşalmak, iğrilmek, muhlanmak, ölümsü oda, saç saça gelmek, aşağınsamayı, şaşaladı...*). Kosova Türk Şiirinin 80 kuşağı ve ondan sonra yetişen temsilcilerinin öztürkçe akımını terk ettikleri görülmektedir. Sadece Aluş Nuş, türkü ve şiirlerinde Türkçenin Prizren ağzını kullanmayı sürdürmüştür.

Çağdaş Kosova Türk Nesri, günümüze kadar dil yönünden birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Dil sorunu, yazarların hem edebî yaratıcılıklarına, hem de çağdaş Kosova Türk nesrine gölge düşürmüştür. Çağdaş Kosova Türk Nesri dil bakımından edebî nitelik, estetik ve olgunluk düzeyini, öykü ve romanda Reşit Hanadan;, tiyatroda Agim Rifat Yeşeren ve Nuhi Mazrek'le birlikte yakalamıştır. Ancak Hanadan,

[55] Süreyya Yusuf, a.g.e., s. 51
[56] a.g.e., s. 52
[57] a.g.e., s. 52
[58] a.g.e., s. 56
[59] a.g.e., s. 57
[60] a.g.e., s. 57
[61] a.g.e., s. 60
[62] a.g.e., s. 60
[63] a.g.e., s. 61
[64] a.g.e., s. 61

Yeşeren ve Mazrek'in dilde yakaladıkları başarı, nesirde dil bakımından istikrarın devam etmesine yeterli olmamıştır.

Kosova'daki Türkçe öykü kitaplarında yazım hataları çok fazladır. Türkçenin Prizren, Priştine, Mamuşa ağzının ifade ve düşünüş şeklinin edebî Türkçeye uyarlanmaya çalışılması yapmacık bir dil doğurmuş, bu da birçok anlam ve gramer sorununu beraberinde getirmiştir. Nurullah Ataç'ın dilde öztürkçe ve devrik cümle tutumu, nesirde de benimsenmiştir. Süreyya Yusuf ve Enver Baki'nin Osmanlıca kelimeleri, konu gereği bazen Arnavutça ve Sırpçayı da eserlerinde kullandıkları görülmektedir. Roman türündeki eserlerin dili öykülerdeki sorunlarla benzerlikler taşımaktadır. Sadece Reşit Hanadan'ın romanları dil bakımından edebî niteliğe ulaşmıştır.

Tiyatro oyunların dilinde acemice hatalar, bilhassa ortam dilinin ve yöresel Türkçe ağızlarının etkisi, sözdizimi, fonetik ve morfolojik yapısında da aksak yönlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Genç kuşak oyun yazarları dil ve üslûpta ihmalkâr olmamış, eserlerinde gerekli özen ve titizliği göstermişlerdir. Bu anlamda Yeşeren'in *Eşek Muhabbeti* adlı tiyatro oyunu, bu türün dilde erişilen edebî nitelik ile estetik olgunluğunun en somut örneğidir.

Kosova çağdaş Türk edebiyatçıları standart bir edebiyat dili yakalamaya çalışsalar da dil, yazım ve anlatıma özgü sorunlarından kurtulamamışlardır. Dilde genellikle yalın bir dil kullanmaya hassasiyet gösterseler de onların öztürkçecilik eğilimleri göstermelik kalmıştır. Yazarların kimilerinin yer yer Osmanlıca-eski Türkçe kelimeleri, kimileri Türkçenin Kosova ve Rumeli ağızlarını, kimileri de ortam dillerinin etkisiyle Arnavutça-Sırpça kökenli kelimeleri kullanmaları dilde ortak bir tutumla hareket etmediklerini göstermektedir. Dilde ilk ve ikinci dönemde görülen tökezlemeler son dönemlerde yerini daha nitelikli bir duruma bırakmıştır. Bilhassa 2000'li yıllar sonrası yetişen yeni genç kuşak yazarların dil, yazım ve anlatımdaki mükemmelliyetçi tutumu dikkat çekicidir.

Kaynakça

1. Baki, Enver, "Anahtarlar", Çocuk Öyküleri, Birlik Yayınları, Üsküp, 1972

2. Baki, Enver, "Mutlu Baba", Öyküler, Tan Yayınları, Priştine, 1974

3. Baki, Enver-Ülkü, Nusret Dişo, "Tito Şiiri", Yugoslavya Türk Yazarlarının Tito Üzerine Şiirleri, Tan Yayınları, Priştine, 1977 (Üsküp 'Nova Makedonija' Basımevi)

4. Baki, Enver, "Beş Kardeşler" Çocuk Öyküleri, Tan Yayınları, Priştine, 1979

5. Baki, Enver, "Baba Düşkünü", Öykü, Tan Yayınları, Priştine, 1988

6. Baki, Enver, "Renkli Rüyalar", Öykü-Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1984

7. Baki, Enver, "Mutlu Çocuklar", Çocuk Öyküleri, Ders Kitapları Ve Araçları Yayınlama Kurumu, Belgrad, 1997

8. Baki, Enver, "Yugoslavya Türk Şiirini Yeşertip Tanıtanlar", "Tan" Gazetesi, 17.01.1998, Cumartesi

9. Baki, Enver, "Gizli Anılar Yağmuru", Kosova Genç Türk Ozanlarının Şiir Güldestesi, Rilindiya Yayınları, 1988

10. Baki, Enver, "Salıncak", Çocuk Şiirleri, Gerçek Yayınları, Priştine, 2006

11. Baki, Enver, "Taşköprü", Şiirler, Gerçek Derneği Bahçe Yayınları, Priştine, 2008

12. Baki, Enver, "Can'ın Yaşantıları", Çocuk Öyküleri, Özel Yayın, Priştine, 2010

13. Baymak, Ethem, "Günce", Günce, Tan Yayınları, Priştine, 1986

14. Baymak, Ethem, "Xx Yüzyılın Karagözü Ve Hacıvatı", Tv Kısa Oyunu, Priştine Televizyonu, 1986

15. Baymak, Ethem, "İnek İle Sinek", Radyo Oyunu, 1987

16. Baymak, Ethem, "Süreyya Yusuf Yaşamı, Sanatı, Yapıtları", Tan Yayınları, Priştine, 1987

17. Baymak, Ethem, "Gül Ve Diken", Radyo Oyunu, 1988

18. Baymak, Ethem, “Naim Şaban Yaşamı, Sanatı, Yapıtları”, İnceleme, Tan Yayınları, Priştine, 1988

19. Baymak, Ethem, “Caro İle Curo”, Radyo Oyunu, 1989

20. Baymak, Ethem, “Günsalkımı”, Günlük, Anı Deneme, Eleştiri, Tan Yayınları, Priştine, 1989

21. Baymak, Ethem, “Sevişmenin Tam Zamanı”, Ulusal Kültür Yayınları, İstanbul, 1992

22. Baymak, Ethem, “Rumeli Çeşitlemeleri”, Şiir, Bay Yayınları, Prizren, 1996

23. Baymak, Ethem, “Gülü Dişledim”, Şiirler, Tan Yayınları, Priştine, 1998

24. Baymak, Ethem, “Tuna Akar Serin Serin”, Balkan Türk Şiiri Üzerine İnceleme, Bay Yayınları, Prizren, 1999

25. Baymak, Ethem, “Ve Akşam Erken İner Rumeli’ye”, Şiir, Bay Yayınları, Prizren, 2000

26. Baymak, Ethem, “İçimdeki Hürriyet Kabına Sığmıyor Gene”, Şiirler, Bay Yayınları, Prizren, 2001

27. Baymak, Ethem, “Ressam Harfleri Çizdi”, Şiir, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001

28. Baymak, Ethem, “Rumeli Yazgımın İnce Dalı”, Şiir, Kosova Türk Yazarlar Derneği Yayınları, Prizren, 2005

29. Baymak, Ethem, “Bana Renkleri Anlat Ressam Amca”, Çocuk Şiirleri, Kosova Türk Yazarlar Derneği Yayınları, Prizren, 2005

30. Baymak, Ethem, “Rumeli’de Dize Kırıntılarım”, Şiir, Kosova Türk Sanatçılar Derneği Yayınları, Prizren, 2010

31. Baymak, Osman, “Beş Parmak”, Şiirler, Tan Yayınları, Priştine, 1980

32. Baymak, Osman, “Şarkılar Seni Arar”, Şiirler, Dilek Matbaası, İstanbul, 1982

33. Baymak, Osman, “Unutma”, Şiir, Tekin Yayınevi-İstanbul, 1983

34. Baymak, Osman, “Dize Geze Geze”, Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1985

35. Baymak, Osman, “Kadına Türkülerim”, Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1989

36. Baymak, Osman, “Unutma,” Şiir, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1983

37. Baymak, Osman, “Selam Dur Geçmişe”, Şiir, Bay Yayınları, 1992

38. Baymak, Osman, “Yaşar Dize Dize”, Şiir, Bay Yayınları, 1996

39. Baymak, Osman, “Bilmeceli Şiirler”, Şiir, Bay Yayınları, 1996

40. Baymak, Osman, “Rumeli Sizi Unutmaz”, Şiir, Bay Yayınları, 1997

41. Baymak, Osman, “Bir Gün Daha”, Şiir, Bay Yayınları, 2003

42. Baymak, Osman, “Bir Yürek-A Heart”, Şiirler, Bay Yayınları, Prizren, 2006

43. Baymak, Osman, “Yugoslavya Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi”, Antoloji, “Gerçek Sanat Yayınları, İstanbul, 1996

44. Bayram, İbrahim Rogovalı, “Tople Ruke”, Çağdaş Kosova Türk Şiiri Antolojisi, Yedinstvo Yayınları, Priştine, 1974.

45. Beksaç, Zeynel, “Gurur Duy Sen 20. Yüzyıl”, Şiirler, Tan Yayınları, Priştine, 1980

46. Beksaç, Zeynel, “Sevginin Rengini Arıyorsanız”, Çocuk Şiirleri, Birlik Yayınları, Üsküp, 1982

47. Beksaç, Zeynel, “Gökkuşağında Salınan Çocuk”, Çocuk Şiirleri, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997

48. Beksaç, Zeynel, “Vurmazsam Namerdim (Ben Şairim)” Şiir, Özel Yayın, Prizren, 1997

49. Beksaç, Zeynel, “Sevda Eskizleri (Azerice)”, Şiirlerinden Seçmeler, Vektor Yayınları, Bakü-Azerbeycan, 2006

50. Berişa, Budim, “222 Akım Yanında”, Şiir, Yeni Dönem Yayınları, Prizren, 2000

51. Bozacı, Arif, “Barış Kuşu”, Çocuk Şiirleri, Tan Yayınları, Priştine, 1975

52. Bozacı, Arif, “İlkyaz Sürgünü”, Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1982

53. Buş, Aziz, “Mukaderat”, “Hafız, N. Yugoslavya’da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi 3”, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989

54. Buş, Aziz, “Taukçilik Ya Da Bekri Mustafa Cennette”, “Hafız, N. Yugoslavya’da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi 3”, T.C. Kültür

Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989

55. Buş, Raif, “Aziz Buş-Gülüşün Koca Ustası”, Monografi, Doğru Yol Tksd Yayınları, Prizren, 2009

56. Buşra, Murtaza, “Sevgilerimde”, Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1976

57. Bütüç, Mehmet, “Ateşböceklerin Gösterisi”, Öykü, Tan Yayınları, Priştine, 1995

58. Bütüç, Mehmet, “Düşsel Senfoni”, Şiirler, Dost Yayınları, Prizren, 1996

59. Bütüç, Mehmet, “Anılarımın Yansımaları”, Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1996

60. Çerkez, Fahriye, “Sevdadır Her İşin Başı”, Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1987

61. Çerkez, Fahriye, “Sevdaya Koşanlar”, Şiirler, Tan Yayınları, Priştine, 1991

62. Doğru Yol Kgsd, “Nazım Hikmet” Yazın Kolu, 1968-1988 Monografi, Prizren,S.6

63. Ergin, Vahit, “Milenyum Umutları”, Şiir, Bay Yayınları, Prizren, 2000

64. Ergin, Vahit, “Hassas Terazi”, Özdeyişler, Yeni Dönem Yayınları, Prizren, 2001

65. Güçlütürk, Taner, “Prof. Dr. Nimetullah Hafız Hayatı Ve Eserleri”, Lisans (Mezuniyet) Bitirme Ödevi, Priştine-Kosova, Ekim 2004

66. Güçlütürk, Mr. Taner, “Hasan Mercan Ve Edebiyatı”, Yüksek Lisans Tezi, Priştine-Kosova, Ocak 2008

67. Güçlütürk, Mr. Taner, “Aziz Buş, Hayatı Ve Eserleri, Edebiyatımıza Ve Kültürümüze Katkısı”, Baltam Dergisi, 2010, Nr. 11, S. 222

68. Güçlütürk, Mr. Taner, “Doğru Yol” Türk Kültür Sanat Derneğinin “Nazım Hikmet” Yazın Kolu 40. Yıldönümünü Kutladı”, Baltam

Türklük Bilgisi, 2010, Nr. 11, S. 306

69. Hafız, Prof. Dr. Nimetullah: “Yugoslavya’da Türk Edebiyatı Hakkında Bir Deneme”, “Çevren” Toplum, Bilim, Yazın Ve Sanat Dergisi, Priştine, 1973, Sayı 1

70. Hafız, Nimetullah, “Günaydın”, Çocuk Şiirleri, Birlik Yayınları, Üsküp, 1973 (İkinci Baskı)

71. Hafız, Nimetullah, “Ana Kucağı”, Şiirler, Birlik Yayınları, Üsküp, 1983

72. Hafız, Dr. Nimetullah: “Yugoslavya’da Yayınlanan Türkçe Lektür Kitaplarının Bibliyografyası (19491982”, Sesler, Y.19, No:180, Üsküp, Birlik Yayınevi, Kasım 1983, S.113-155.

73. Hafız, Prof. Dr. Nimetullah, “Yugoslavya Türk Şiirinde Atatürk”, Folklor Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara, 1983

74. Hafız, Prof. Dr. Nimetullah, “Yugoslavya Türk Halkı Şiirinde Devrim”, Birlik Yayınları, Üsküp, 1985

75. Hafız, Prof. Dr. Nimetullah, “Kosova Türk Halkı Edebiyatı Metinleri”, Kosova Üniversitesi Priştine Felsefe Fakültesi, Priştine, 1985

76. Hafız, Prof. Dr. Nimetullah, “Aşık Ferki Hayatı Ve Eserleri”, Doğru Yol Kültür Ve Güzel Sanatlar Derneği Yayınları, Prizren, 1986

77. Hafız, Prof. Dr. Nimetullah, "Yugoslavya'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi 1", Şiir, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989

78. Hafız, Prof. Dr. Nimetullah, "Yugoslavya'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi 2", Öykü, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989

79. Hafız, Prof. Dr. Nimetullah, "Yugoslavya'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi 3", Tiyatro, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989

80. Hafız, Prof.Dr. Tacida, "Ömer Lütfü Divanı", Baltam Yayınları, Prizren, 2008.

81. Hanadan, Reşit, "Yazgı", Öykü, Tan Yayınları, Priştine, 1982

82. Hanadan, Reşit, "Duygu Tutsağı", Öykü, Tan Yayınları, Priştine, 1985

83. Hanadan, Reşit, "Sel", Roman, Tan Yayınları, Priştine, 1987

84. Hanadan, Reşit, "Yıldızlı Ev", Çocuk Öyküleri, Tan Yayınları, Priştine, 1989

85. Hanadan, Reşit, "Taş Yerinde Ağırdır", Roman, Özel Yayın, Prizren, 2002

86. Hanadan, Reşit, "Başka Olur Rumeli'nin Harmanı", Roman, Özel Yayın, Prizren, 2003

87. Hasan, Dr. Hamdi Hasan, "Saray-Bosna Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalarda Türküler", Kültür Ve Turizim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

88. Hayber, Yrd. Doc. Abdülkadir: "Yugoslavya Türklerinin Edebiyatı"; L997 Balkan Ülkeleri Çalıklı Hıdırellez Şenlikleri Türk Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirisi; 1997, Makedonya.

89. Hayber, Yrd. Doc. Abdülkadir: "Makedonya Ve Kosova Türklerinin Edebiyatında Halk Kültürleri"; Balkan Ülkeleri Türk Halk Edebiyatı Ve Türkçe Sempozyumu Bildirisi, 1997, Üsküp Makedonya.

90.Hayber, Yrd. Doç, Abdülkadir, "Yugoslavya (Makedonya-Kosova) Türklerinin Edebiyatı", "Türk Dünyası Edebiyatları", T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1998

91. Hayber, Abdülkadir, "Makedonya Ve Kosova Türk Çağdaş Edebiyatı", T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2001

92. Hayber, Yrd. Doc. Abdülkadir: "Balkan Türklerinin Edebiyatlarında Ortak Unsurlar"; 2001 Balkan Ülkeleri Çalıklı Hıdırellez Şenliklari Türk Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirisi, 2001, Makedonya.

93. İbrahim, Bayram, "Gün Çiçeği", Çocuk Şiirleri, Sevinç Yayınları, Üsküp, 1969

94. İbrahim, Bayram, "Uygarlık Elması", Şiirler, Sesler Yayınları, Üsküp, 1972

95. İbrahim, Bayram, "Yalnızlık Merdiveni, Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1974

96. İbrahim, Bayram, "Taş Çeşmesi", Çocuk Şiirleri, Tan Yayınları, Priştine, 1991

97. İğciler, Ahmet, "Erdoğan'ın Yaşantıları", Çocuk Öyküleri, Tan Yayınları, Priştine, 1982

98. İğciler, Ahmet, "Yüreksiz Adam", Öyküler, Tan Yayınları, Priştine, 1984

99. İğciler, Ahmet S., "Amaç Kardeşlik-Birliği Geliştirmekti", "Tan" Gazetesi, 25 Ekim 1986

100. İğciler, Ahmet, "Ağlayan Bebek", Öykü, Tan Yayınları, Priştine, 1989

101. İğciler, Ahmet, "Keskingöz Öğretmen", Çocuk Öyküleri, Tan Yayınları, Priştine, 1991

102. İsmail, Alaattin, "Güvercin", Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1990

103. Jılta, Dilek, "Barış", Çocuk Şiirleri, Türk Müziği Konservatuarı Yayınları, Prizren, 1999

104 Jılta, Merve, "Sevgi", Çocuk Şiirleri, Türk Müziği Konservatuarı Yayınları, Prizren, 1999

105. Kaya, Fahri, "Yugoslavya'da Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi", Cem Yayınevi, İstanbul, 1992

106. Kaya, İ. Güven, "Yugoslavya Türk Halkı Yazınına Gerçekçi Bir Bakış", Araştırma- İnceleme, Tan Yayınları, Priştine, 1986

107. Kaya, Dr. İ. Güven: Yugoslavya'da Türk Halkı Edebiyatı, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 1993, S.317-321.

108. Kdtp Gençlik Kolu, "Zamanında Kavuşmak", Kosova Türk Gençlerinden Şiirler, Şiir Seçkisi, 2004, Prizren

109. Kırkul, Raif, "Saltanat", Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1988

110. Kırkul, Raif, "Sevmeyi Bilmeyenlere", Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1989

111. Koka, Şecaettin, "Karadüzen", Uzun Öykü, Tan Yayınları, Priştine, 1978

112. Koka, Şecaettin, "Sıradan Adamlar", Öyküler, Birlik Yayınları, Üsküp, 1983

113. Koka, Şecaettin, "Gönül Sancısı", Öykü, Yeni Dönem Yayınları, Prizren, 2000

114. Koka, Şecaettin, "Meriç Ötesi", Roman, Özel Yayın, Ankara, 2006

115. Koka, Şecaettin, "Umudun Beni Terkettiği Günler", Savaş Anıları, Özel Yayın, Ankara, 2007

116. Koka, Şecaettin, "Kanunsuz Toprak", Roman, Bengü Yayınları, Ankara, 2010

117. Krasniç, Mr. Daver, "Çevren Dergisinin Balkan Türkleri Edebiyatındaki Yeri Ve Edebi Etkinlikleri (1973-1991)", Baltam Yayınları, Prizren, 2007

118. Leskovçalı, Ayla, "Yalnızlıktan Bir Gece", Şiir, Tan Yayınları, Priştine

119. Mazrek, Suphi, "*Tito Işığı*", Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1990

120. Mazrek, Nuhi, "Kanlı Sevda", Tiyatro Oyunu, "Tan" Yayınları, Priştine, 1989

121. Mazrek, Nuhi, "Rüstem Hükümet", Tiyatro Oyunu, "Tan" Yayınları, Priştine, 1991

122. Mazrek, Şükrü, "İyi Kalpli Öğretmen", Öykü, "Bay" Yayınları, Prizren, 1994

123. Mazrek, Şükrü, "Kanlı Vişne Baharları", Şiir, "Bay" Yayınları, Prizren, 2004

124. Mazrek, Şükrü, "Önce Okul", Öykü, "Özel Yayın", Mamuşa, 2010

125. Mercan, Hasan, "Sarı Yusuf", Şiir, Sesler Yayın Dizisi, Üsküp, 1972

126. Mercan, Hasan, "Yörük İsmail", Tefrika Roman, Birlik Gazetesi, Üsküp, 1972

127. Mercan, Hasan, "Taş Yaşar", Tefrika Roman, Birlik Gazetesi, Üsküp, 1975

128. Mercan, Hasan, "Kızımın Günlüğü", Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1981

129. Mercan, Hasan, "Az Gelir Bir Gökyüzü", "Yalçın Yayınları", İstanbul, 1985.

130. Mercan, Hasan, "Yaprak", Edebiyatımız Üzerine Yazıları, Tan Yayınları, Priştine, 1985

131. Mercan, Hasan, "Aldı Da Bir Yağmur", Öykü, Brilik Yayınları, Üsküp, 1985

132. Mercan, Hasan, "Bir Avuç Mavi", Kosova Şiiri Antolojisi, Tan Yayınları, Priştine, 1985

133. Mercan, Hasan, "Bir Çocuğun Günlüğü", "Yalçın Yayınları", İstanbul, 1986.

134. Mercan, Hasan, "Namus Köprüsü", Roman, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1987

135 Mercan, Hasan, "Barış Kuşları", Kosova Çocuk Şiiri Antolojisi, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1987

136. Mercan, Hasan, "Dayler Dayler", "Yalçın Yayınları", İstanbul, 1987

137. Mercan, Hasan, "Körağa Sokağı", "Tan Yayınları", Priştine, 1989

138. Mercan, Hasan, "Bir Avuç Mavi", Tiyatro Oyunu, "Hafız, N. Yugoslavya'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi 3", T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989

139. Mercan, Hasan, "Ben Rıza Ağa", Tiyatro Oyunu, "Hafız, N. Yugoslavya'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi 3", T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989

140. Mercan, Hasan, "Ak Yüzün Simgeleri", Toplu Şiirleri, Tan Yayınları, Priştine, 1990

141. Mercan, Hasan, "Güneşin Gözlükleri", "Tan Yayınları", Priştine, 1990

142. Mercan, Hasan, "Öbür Oda", Uzun Öykü, Tan Yayınları, Priştine, 1995

143. Mercan, Hasan, "Deliler" Tiyatro Oyunu-"*Dolu Dizgin Yıllar",* Priştine, 1996

144. Mercan, Hasan, "Körağa Sokağı", "Ders Kitapları Ve Araçları Kurumu", Belgrad, 1998.

145. Mercan, Hasan, "Uzun İnce Bir Yoldayım", "Ders Kitapları Ve Araçları Kurumu", Belgrad, 1998.

146. Mercan, Hasan, "Kız Kalesi", "Ders Kitapları Ve Araçları Kurumu", Belgrad, 1998.

147. Mercan, Hasan, "Elele", Kosova Şairleri Antolojisi, Damar Yayınları, Ankara, 1999.

148. Mercan, Hasan, "Hüzne Soyunmak", "Damar Yayınları", Ankara, 1999.

149. Mercan, Hasan, "Şanlı Gezi", "Damar Yayınları", Ankara, 1999.

150. Mercan, Hasan, "Tuna Nehri Aksam Diyor", "Orjin Yayınları", Ankara, 2000.

151. Mercan, Hasan, "Sevinç Uzak Bir Düştü...", "Orjin Yayınları", Ankara, 2000.

152. Mercan, Hasan, "Can Gergefi", "T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları", Ankara, 2000.

153. Mercan, Hasan, "Savaş Sonrası Yugoslavya Çağdaş Türk Şiirinde Atatürk Sevgisi Ve Etkisi", I Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildirileri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001

154. Mercan, Hasan, "Balkanlarda Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi", "Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü", Ankara, I. Ve Iı. Baskı 2000, Iıı. Baskı 2002

155. Mercan, Hasan, "Balkanlarda Çağdaş Türk Öyküleri Antolojisi", "Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü", Ankara, I. Baskı 2001, Iı. Baskı 2002

156. Mercan, Hasan, "Bize De Gülüş Verin", "T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları", Ankara, 2001.

157. Mercan, Hasan, "Kosova'da Maziye Karışanlar", "T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları", Ankara, 2001.

158. Mercan, Hasan, "Ata Dedik Türk Dedik", "Orjin Yayınları", Ankara, 2002

159. Mercan, Hasan, "Yeryüzünde Gökyüzü", "T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları", Ankara, 2002.

160. Mercan, Hasan, "Kosova'da Hep Ayrılık Vardı...", Kendi Yayını, Ankara, 2004.

161. Mermer, Fahri, "Yüreğimde Kalanlar", Şiirler, Tan Yayınları, Priştine, 1989

162. Mermer, Fahri, "Belgrat'ta Sevmek", Şiirler, Birlik Yayınları, Üsküp 1989

163. Mermer, Fahri, "Üç İnci", Çocuk Şiirleri, Türkçem Yayınları, Prizren, 2001

164. Micalar, Özcan, "Mutluluk Rüzgarı", Şiirler, Tan Yayınları, Priştine, 1991

165. Muzbeg, Esin, "Karışık Duygular", Şiirler, Bay Yayınları, Prizren, 1996

166. Muzbeg, İskender, "Kaynak", Şiirler, Sevinç Yayınları, Üsküp, 1969

167. Muzbeg, İskender, "Yanan Sevgiler", Roman, Tan Gazetesinde Tefrika Edildi, Priştine, 1970

168. Muzbeg, İskender, "Sevil", Öyküler, Tan Yayınları, Priştine, 1974

169. Muzbeg, İskender, "Yaşamak", Şiirler, Tan Yayınları, Priştine, 1975

170.Muzbeğ, İskender, "Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi'nde Türk Halkı Yazını", Yugoslavya Yazarlar Kurultayı Bildirisi, "Sesler" Aylık Toplum Sanat Dergisi, Üsküp, Ekim 1975, Sayı 99, S. 68.

171. Muzbeg, İskender, "Gerçek", Devrim Şiirleri, Birlik Yayınları, Üsküp, 1983

172. Muzbeg, İskender, "Veliko Oko", Sırpçaya Çevrilmiş Şiirleri, Yedinstvo Yayınları, Priştine, 1986

173. Muzbeg, İskender, "Taşa Türküler", Şiirler, Birlik Yayınları, Üsküp, 1987

174. Muzbeg, İskender, "Güneş Isıt Beni", Şiirler, Bay Yayınları, Prizren 1996

175. Muzbeg, İskender, "Sülo", Şiirler, Tan Yayınları, Priştine, 1998

176. Muzbeg, İskender, "Köşe", Köprü Dergisi, Sayı 31, Üsküp, Şubat 2009, S.33

177. Muzbeg, İ., "Yazın Kolu Yirmi Yaşında", "Doğru Yol" Kgsd Yazın Kolu 1968-1988, Prizren, S. 3

178. Nuş, Aluş, "Cümbüş", Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1994

179. Nuş, Aluş, "Bizden Kalan Hoş Bir Seda", Şiir-Deneme, Bay Yayınları, Prizren

189. Recepoğlu, Altay Suroy, "Kosova'da Türkçe Yayınlar Ve Kitaplar", Rumeli Kültürü, İstanbul, Y.Y., 2005, No:11-12, S.88-91.

181. Sait, Burhan, "2000'e Doğru", Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1988

182. Sait, Burhan, "Bela", Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1989

183. Selina, Durmiş, "Büyük Kapı Kızı", Tiyatro Oyunu, "Hafız, N. Yugoslavya'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi 3", T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989

184. Selim, Bedri, "Yugoslavya Türk Öyküleri", Antoloji, Tan Yayınları, Priştine- Koza Yayınları, İstanbul, 1978

185. Serbest, Aziz, "Dağım Benim", Şiirler, Tan Yayınları, Priştine, 1991

186. Sipahioğlu, Bahtiyar, "Tarihi Ve Siyasi Yönüyle Kosova", Bay Yayınları,Prizren, 2009

187. Suroy, Altay, "Yaya 73", Şiirler, Tan Yayınları, Priştine, 1974

188. Suroy, Altay, "Dünden Yarına", Şiir, Birlik Yayınları, Üsküp, 1987,

189. Suroy, Recepoğlu, Altay, "Prizren Çeşmeleri", Şiir, Türk Yazarlar Derneği Yayınları, Prizren, 2003

190. Suroy, Recepoğlu, Altay, "Canlı Kitabeyiz Kosova'da", Şiirler, Türk Yazarlar Derneği Yayınları, Prizren, 2004

191. Süleyman, Zümrüt, "Süreyya Yusuf-Yaşamı, Sanatı Ve Eserleri", Bitirme Ödevi, Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Priştine, Ekim 2004

192. Şaban, Naim, "Düşler", Çocuk Şiirleri, Sevinç Yayınları, Üsküp, 1966

193. Şişko, Fikri, "Utku", Şiirler, Fan Noli Yayınları, Prizren, 1980

194. Şişko, Fikri, "Sevda Verin Çocuklara", Çocuk Şiirleri, Tan Yayınları, Priştine, 1989

195. Tanyol, Sadık, "Akan Zamana Şiir", Şiirler, Tan Yayınları, Priştine, 1991

196. Tanpınar, Ahmed Hamdi, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, Çağlayan Basımevi, 5. Baskı, 1982, S. 251.

197. Tahir, Alaettin, "Portre", Öykü, Tan Yayınları, Priştine, 1980

198. Tunalıgil, Cemali, "Sessizliğin Sesleri", Şiir, Yeni Dönem Yayınları, Prizren, 2003

199. Tunalıgil, Cemali, "Uzaklardan Bir Ses" Şiir, Kıbatek Yayınları, İzmir, 2010

200. Ülkü, Nusret Dişo, "Çocuklarla Ağaçlar", Çocuk Şiirleri, "Koço Raçin" Yayınevi, Üsküp, 1963

201. Ülkü, Nusret Dişo, "Diyeceklerim", Şiirler, "Koço Raçin" Yayınevi, Üsküp, 1965

202. Ülkü, Nusret Dişo, "Çocukların Elleri", Tomurcuk Kitapları-Detska Radost Yayınları, Nova Makedoniya Yayınevi, Çocuk Şiirleri, Üsküp, 1965/İkinci Baskı Birlik Yayınları, Üsküp, 1973

203. Ülkü, Nusret Dişo, "Üçgen", Şiirler, Sesler, Üsküp, 1972

204. Ülkü, Nusret Dişo, "Ozanlar Güncesi", Şiirler, Sesler, Üsküp, 1974

205. Ülkü, Nusret Dişo, "Kara İsmet", Çocuk Öyküleri, Birlik Yayınları, Üsküp, 1976

206. Ülkü, Nusret Dişo, "Tito Koçaklaması", Şiirler, Tan Yayınları, Priştine, 1977

207. Ülkü, Nusret Dişo, "Dereden Tepeden", Çocuk Şiirleri, Birlik Yayınları, Üsküp, 1981

208. Ülkü, Nusret Dişo, “Deniz Ve Ben”, Şiirler, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul, 1983

209. Ülkü, Nusret Dişo, “Kabıma Sığmıyorum”, Şiirler, Birlik Yayınları, Üsküp, 1994

210. Ülkü, Nusret Dişo, “Üç Kedi”, Çocuk Öyküleri, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993

211. Vırmiça, Raif, “Prizren’de Kültür Sanat Ve Şairlik Geleneği”, Kosova Türk Araştırmacılar Derneği Yayınları, Prizren, 2009

212. Volkan, Hayrettin, “Kanlı Sabahın Baharları”, Anılar, Tan Yayınları, Priştine, 1986

213. Volkan, Hayrettin, “Gül Goncası”, Anılar, Tan Yayınları, Priştine, 1989

214. Yeşeren, Agim Rifat, “34 Rubai Daha”, Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1979

215. Yeşeren, Agim Rifat, “Daha Güzel”, Şiir, Birlik Yayınları, Üsküp, 1981

216. Yeşeren, Agim Rifat, “Ne Mi Olmak İsterim Ne Mi Olmak İstememl”, Şiir, Birlik Yayınları, Üsküp, 1983

217. Yeşeren, Agim Rifat, “Ufak Refek Şiirler”, Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1985

218. Yeşeren, Agim Rifat, “Bıktım Şiirden”, Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1985

219. Yeşeren, Agim Rifat, “Deneykap”, Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1987

220. Yeşeren, Agim Rifat, “Tek Çift”, Şiir, Tan Yayınları, Priştine, 1988

221. Yeşeren, Agim Rifat, “Hastalar”, Tiyatro Oyunu “Hafız, N. Yugoslavya’daçağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi 3”, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989

222. Yeşeren, Agim Rifat, “Hususi Su”, Öyküler, Tan Yayınları, Priştine, 1991

223. Yeşeren, Agim Rifat, “Eşek Muhabbeti”, Tiyatro Oyunu, Yeni Dönem Yayınları, Prizren, 2000

224. Yeşeren, Agim Rifat, “Payton Feneri”, Tiyatro Oyunu, İm Yayınları, Prizren, 2001

225. Yeşeren, Agim Rifat, “Minus-Plus/Doktor Palyaço”, Tiyatro Oyunu, Yeşeren Kabare Tiyatrosu, İm Yayınları, Prizren, 2002

226. Yeşeren, Agim Rifat, “Kısa Kollu Palto-Haziran Dağları”, Şiir, İm Yayınları, Prizren, 2005

227. Yusuf, Süreyya, “I – Uluslararası Türk Folklor Kongresinden İzlenimlerim”, Tan Gazetesi, Sayı 312

228. Yusuf, Süreyya, “Yugoslavya Türk Şiiri”, Tan Yayınları, Priştine, 1976

229. Yusuf, Sureya, “Lice Zemlje - Toprağın Yüzü”, Yugoslavya Türk Çağdaş Şiiri Antolojisi, (Sırpça), Grafos Yayınları, Belgrad, 1979

230. Yusuf, Süreyya, “Öyküler (Ali Ağa-1974, Tan)”, Öykü, Tan Yayınları, Priştine, 1982

231. Yusuf, Süreyya, “Dil Çalışmaları”, Bilimsel Makaleler, Tan Yayınları, Priştine, 1984

232. Yusuf, Süreyya, “Tiyatro Oyunları”, Tiyatro, Tan Yayınları, Priştine, 1985

233. Zborça, Rezzan, “Anılar”, Şiirler, Tan Yayınları, Priştine, 1996

234. Zborça, Rezzan, “Mutluluğa Merhaba”, Yeni Dönem Yayınları, Prizren, 2002

235. Zborça, Rezzan, “Mavi Zümrüt”, Şiirler, Gerçek Derneği Bahçe Yayınları, Priştine, 2007

236. Zekeriya, Necati, “Çağdaş Yugoslav Şiiri Antolojisi”, Tan Ve Cem Yayınları, İstanbul, 1983

237. Zekeriya, Necati, “Çiğdem”, Çocuk Şiirimiz Güldestesi, Tan Yayınları, Priştine, 1985

HALK EDEBİYATININ SON TEMSİLCİLERİNDEN ELBİSTANLI SIRRÎ VE ŞİİRLERİ

Hikmet ATİK[*]

Asıl adı Sırrı Yinanç olan ve halk edebiyatının son temsilcisi olarak kabul edebileceğimiz şairimiz 1934 yılında Elbistan'da doğmuştur. Babası Elbistan'ın köklü ailelerinden "Yinanç" ailesinden Cemil Efendi, annesi ise Hatice Hanımdır. Babasını küçük yaşlarda kaybeden Sırrı'yı annesi büyütmüştür. Orta öğretimini Elbistan'da tamamladıktan sonra Sivas Öğretmen okulunu bitirmiştir. 1956 yılında Elbistan Evliya Köyü İlkokulunda göreve başlamıştır. Daha sonra girdiği Konya Selçuk Eğitim Enstitüsü Türkçe Öğretmenliği Bölümü'nden mezun olmuştur. Bu tarihten itibaren Anadolu'nun bir birçok şehrinde öğretmenlik ve idarecilik yapmıştır.

Şiire ve edebiyata meraklı ve ilgili olan Sırrı Yinanç görev yaptığı dönemlerde daima şiir yazma alışkanlığını sürdürmüştür. Öğretmenlik mesleğinde de çok başarılı ve sevilen biri olmuş her zaman vatanını ve milletini seven öğrenciler yetiştirmek için fedakârca çalışmıştır. Bu fedakâr çalışmalarının karşılığı olarak 1986 yılında Kahramanmaraş'ta yılın öğretmeni seçilmiştir.

1986 yılında emekli olan şair 1989 yılında vefat etmiştir. Ömrü boyunca 400 den fazla şiir kaleme almış olan şair, şiirlerinde halk edebiyatı geleneğine uygun olarak hece vezni ile şiirler yazmıştır. Bu şiirleri iki büyük defterde toplamıştır.

Küçük yaşta okumak için gurbete gitmiş olan şair, ailesine, köyüne, kasabasına olan bağlılığı ve özlemini kaleme almış olduğu duygulu ve özlem dolu dizelerde dile getirmiştir. Yine onun şiirlerinde pervasız, haksızlığa tahammül edemeyen ve gördüğü her haksızlık karşısında tavrını net olarak ortaya koyan ve bu duygularını da dizelerde ortaya koyan bir şair karşımıza çıkar.

Sırrı Yinanç, çevresinde yardımsever, haksızlığa tahammül edemeyen, duygusal, milli ve manevi değerlere karşı saygılı ve yaşamını bu değerler etrafında şekillendirip sürdüren birisi olarak tanınmaktadır. Ayrıca onun hem ailesine ve çocuklarına karşı hem de eğitim öğretim verdiği öğrencilerine karşı babayani ve disiplinli bir idareci ve aile reisi olduğunu belirtmek gerekir. O öğrencilerini daima kutsal değerlere, iyiye ve güzele yönlendirmenin yanında bu değerler için tavizsiz olmayı da öğreten bir öğretmendir. Bu yüzden hayatı boyunca milli ve manevi değerlerden asla taviz vermeyen, haksızlıklara anında tepki ortaya koyan özelliğinden dolayı birçok sürgüne maruz kalmış bir idealist öğretmendir.

Şair Sırrı 34 yıllık öğretmenlik ve idarecilik hizmeti boyunca uğruna her türlü mücadeleyi vermekten asla kaçınmadığı milli ve manevi değerlere sıkı sıkı sarılan, vatanını ve milletini seven, dürüst ve ahlaklı binlerce öğrenci yetiştirmiştir. Yakın çevresi onu sert ve disiplinli diye tanımlarsa da yazdığı şiirlerde duygusal ve coşkulu bir dil karşımıza çıkmaktadır.

Şiirlerinde kâh Karacaoğlan kâh Dadaloğlu'nun izleri yanında onun kendine has üslubu ile duygularını, aşklarını, öfkelerini ve tepkilerini dile getirdiğini görmek mümkündür. Şair Sırrı coşkulu ve duygulu bir ruh haliyle kaleme almış olduğu şiirlerde tabiat sevgisi, vatan sevgisi, aile, ahlak konularını işlemektedir. Bazen bayrak için bir şiir yazarken bazen de Peygamber sevgisini dile getirmekte bazen de karşılaştığı saygısız bir davranış karşısında öfkeli ve eleştiren ifadelerle dizeler ortaya koymuştur.

Şair etrafında sevilen, saygı duyulan, yardımsever, nüktedan, sözüne güvenilen ve dürüst bir kişi olarak tanınmaktadır.

Onun samimâne kaleme almış olduğu şiirlerden hareketle Türk halk edebiyatının son temsilcileri arasında zikredilmesi mümkündür.[1]

Bu tebliğimize bazen **Sırrî** bazen da **Gariban** mahlasını kullanarak şiirler yazan şairimizin hayatı, şiirleri ve şiir anlayışı ile ilgili bilgiler vermeye çalışacağız.

Sırrî'nin şiirlerine örnek:

---

[*] Prof. Dr, N.E.Ü Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi.

[1] Halk Edebiyatının önemli bir temsilcisi olarak kabul ettiğimiz Öğretmen Sırrı Yinanç'ın bütün şiirlerinin olduğu, onun şairliği ve şiirlerinin muhtevası ile ilgili geniş bir kitap çalışması hazırladığımızdan burada bu kısa bilgileri ve şiirlerinden örnekleri vererek yetiniyoruz.

1

Bende nefes bitti, sende de ömür
Ey kaşı kara da, gözleri kömür
Yoksa yüreciğin taş mıdır, demir
İki sual edek, n'olur sevdiğim

Şal atmış salınırsın karşımda
Seni gördüm, saç kalmadı başımda
Aklar çıktı şakağımda, kaşımda
İki sual edek, n'olur sevdiğim

Kız mısın gelin mi, ben de bilmedim
Seni gördüm son demimde, gülmedim
Vahşi geyik gibi ele gelmedin
Gel benim yanıma, n'olur sevdiğim

Evlerine varsam beni kovar mı?
Bir sayılım kapısından savar mı?
Sırma saçlar ince beli döver mi?
Salın da saçını görem sevdiğim

Altın saçlar tel tel olmuş surede
Güneş olmuş ışık saçar hanede
Yüz yaşasam seveceğim yine de
Gariban yeminli, kızma sevdiğim

2

Selâm verip, selâmımı alıyor
Beni görüp pencerede kalıyor
Konuşmak için de çocuk salıyor
Konuşsam incinir, gülsem incinir

Beli gayet ince, gerdanı sarkık
Bir yürüyüşü var ki kınalı keklik
Sabahtan uğradım, giymiş eteklik
Uğrasam incinir, gülsem incinir

Sırrı seni sevdi, amma alamaz
Sen evlisin, **Sırrı** evli kalamaz
Çok istiyor isen nâra salamaz
İstesem incinir, gülsem incinir

3
Oğlum, dert büyükmüş, derman yok derler
Ben dermanı buldum, seni bilemem
Allah'a yakın olanı her an överler
Sakın kötü yola gitme, bunu dilemem

Gezdim Konya, Maraş, Mersin, Aydın'ı
Dün bir mektup yazdım, sana vardı mı?
Nasıl anlatayım sana fendimi?
Ben dermanı buldum, seni bilemem

İstanbul'dan, Denizli'den geldim Afyon'a
Rize, Trabzon'dan inelim Samsun'a
Ankara'dan geçip gelsem yurduma
Ben dermanı buldum, seni bilemem

Türkiye'm de görmediğim yerler kalmadı
Hasretlik gözyaşımı kimse silmedi
Allah'a sığındım, derdim kalmadı
O'na sığın, başka bir şey diyemem

4
Maraş, Antep, Nizip yolları uzun
Bir gün senin de olur sevgili kuzun
Allah'a inan ki, nur olsun yüzün
İman ehli kişilerden ol gayri

İbadet tatlıdır zevk alan için
Eş dost herkes ile iyice geçin
Bir gün ağaracak senin de saçın
İman ehli kişilerden ol gayri

İlim irfan, sahipleri iyidir
Sen bilirsin bu dünya da fanidir

Cahil cühelâdan sakın, canidir
İman ehli kişilerden ol gayri

Al abdesti, kıl namazı, şükreyle
Allah'ı her daim kalpten zikreyle
Gün geçirme sakın kötü fıkrayla
İman ehli kişilerden ol gayri

Sırrı sır saklamaz söyler sırrını
Yoksul fakirlere versen varını
Düşünme sen hiçbir zaman yarını
Allah Kerim, iman ehli ol gayri!

5
Yıllar sonra sen de aklıma geldin
O zaman da sevilecek bir güldün
Gençlik heyecanı, sandım ki baldın
Gız gül Güllü, sen de mutlaka güldün

Yılları saydım da yirmi beş olmuş
Senin de ak teller saçına dolmuş
Gençlik heyecanı dertli bir yolmuş
Gız gül Güllü, sen de mutlaka güldün

Seni ağır sattın, teslim olmadın
Öfke ile saçlarımı yolmadın
Yıllardan sonra beni bulmadın
Gız gül Güllü, sen de mutlaka güldün

Gece demez, gündüz demez, bakardın
Toy bir genç buldun da onu yakardın
Boncukları yatağıma dökerdin
Gız gül Güllü, sen de mutlaka güldün

Sırrı hayal etti eski günleri
Sardırdın o vakit ince belleri
Severler her zaman dudu dilleri
Gız gül Güllü, sen de mutlaka güldün

6

Şafak vakti olmuş, kuşlar ötüyor
Uyan dostum uyan, namaz gidiyor
Hakk'a yalvar artık, ömür bitiyor
Hazret-i Peygamberin niyazı gibi

Hazret-i Âdem'den oldu insanlık
Hazret-i Yunus'a geldi ferahlık
Hazret-i Süleyman aldı da şahlık
Edelim niyazı, Yunuslar gibi

İdris Peygamber de hülle biçecek
Hızır Aleyhselâm kevser içecek
Musa Peygamber de, derya geçecek
Tevekkül olalım İsmail gibi

Hazret-i Eyyub'un sabrı ne imiş
İbrahim iblise ah neler demiş
İlk cenneti Allah Sıddık'a vermiş
Adalet penahı Ömerler gibi

7

Meyhanede saki sunmaz meyleri
İçki mihenk taşı imiş insanın
Şeytan aldatıyor kötü kulları
İçki mihenk taşı derler insanın

Saki az ver artık, başım dönüyor
Eski dertlerimle içim yanıyor
Şerha şerha yaralarım kanıyor
İçki mihenk taşı derler insanın

Akşamdan akşama kadeh kaldırır
Sarhoş köpek, domuz gibi saldırır
Nara ile caddeleri doldurur
İçki mihenk taşı derler insanın

8

Bazen Hızır gibi gökte uçarsın
Karacaoğlan gibi güzel seçersin
Bazen Musa gibi derya geçersin
Ehl-i Müslüm gibi olasın gönül

Şirin'in aşkına Ferhat dağ delmiş
Pir Sultan Abdal da dünyaya gelmiş
Erzurumlu Emrah bak neler demiş
Fuzuli misali olma ey gönül

Hazreti Mevlânâ çağırıp durur
Erenler âlemi bakmadan görür
Allah her şeyi de olmadan bilir
Rabbiyin yolundan ayrılma gönül

Nice fani gibi sen de gidersin
Bu dünyanın malın mülkün n'idersin
Gelen musibete şükür edersin
Sabrı Eyyüb'dan da olasın gönül

Sırrı Hak sarhoşu olursun bir gün
Bu fani dünyadan gidersin bir gün
Cennette Sıddıkla komşusun bir gün
Atayı kasaptan olasın gönül

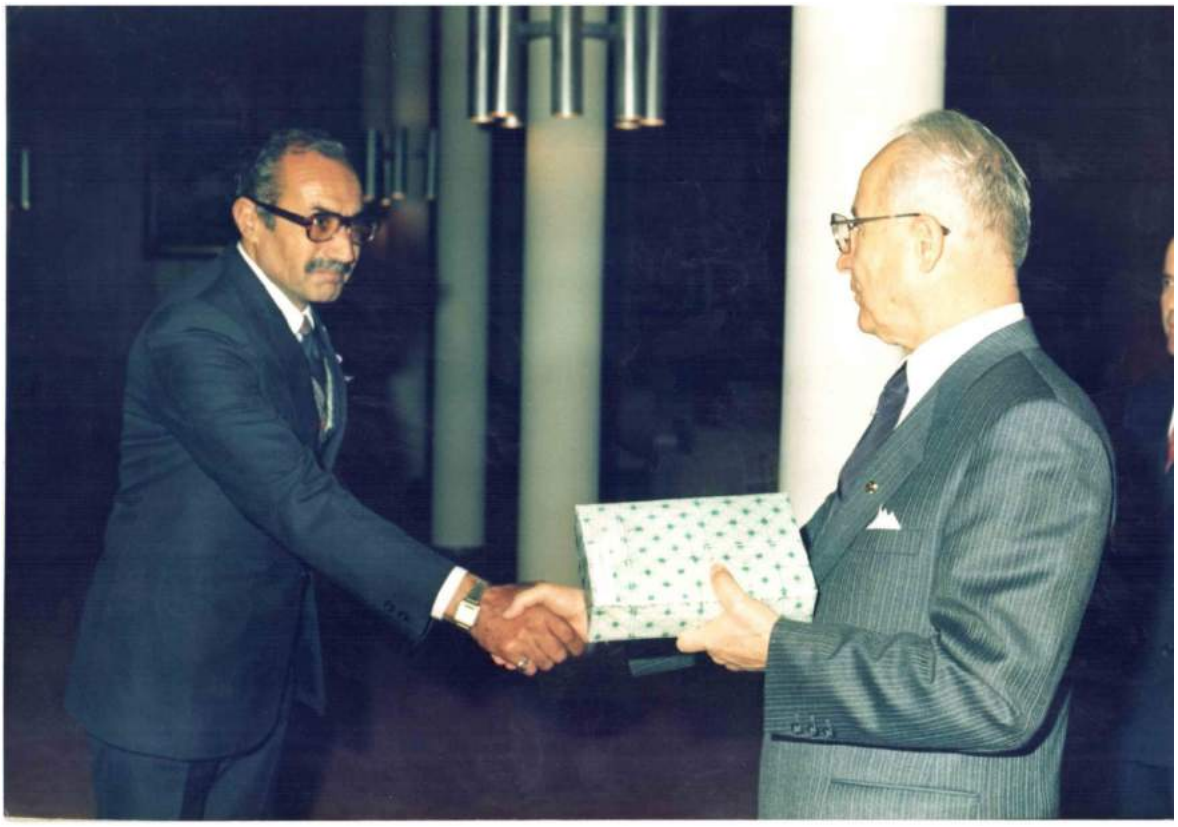
EKLER

1.

Sırrı Yinanç İlkokul Öğrencileri ile 1956

2

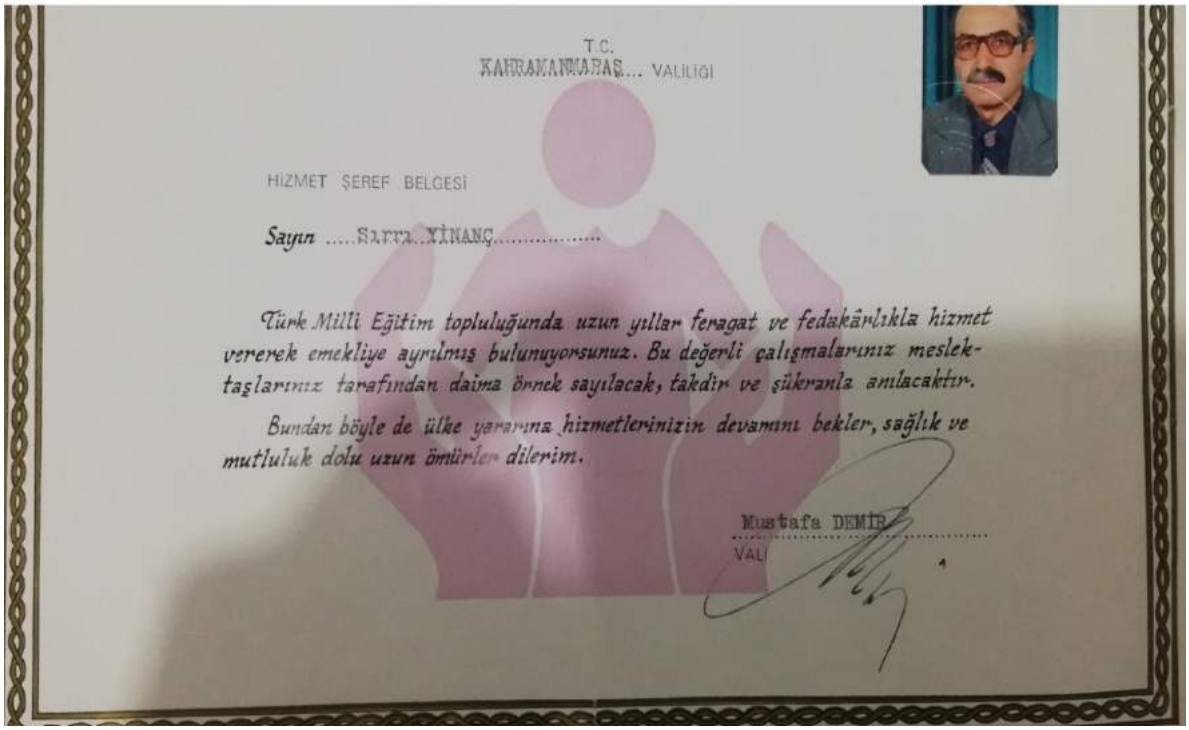
Yılın Öğretmeni Ödülünü dönemin Cumhurbaşkanının elinden alırken 1986.

3.

Yılın Öğretmeni Ödülü töreninde dönemin Başbakanı Turgut Özal'ın elinden hediye alırken 1986.

4.

T.C.
KAHRAMANMARAŞ... VALİLİĞİ

HİZMET ŞEREF BELGESİ

Sayın .....SAYIN YİNANÇ.....

Türk Milli Eğitim topluluğunda uzun yıllar feragat ve fedakârlıkla hizmet vererek emekliye ayrılmış bulunuyorsunuz. Bu değerli çalışmalarınız meslektaşlarınız tarafından daima örnek sayılacak, takdir ve şükranla anılacaktır.

Bundan böyle de ülke yararına hizmetlerinizin devamını bekler, sağlık ve mutluluk dolu uzun ömürler dilerim.

Mustafa DEMİR
VALİ

Hizmet Şeref Belgesi

İSMET İBRAHİM BEY'İN BİLÂDİYESİ

Beyhan KESİK[*]

Özet

Bir yazarın gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini anlattığı eserlerin genel adı olan seyahatnameler Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında çokça rastlanan bir türdür. Üç kıtaya hükmeden Osmanlı Devleti'nde savaş, memuriyet, iş bulma, sürgün, eğitim ve hac gibi maksatlar neticesinde insanlar seyahat etmiş ve bunların bir kısmı da gezip gördüğü yerlerdeki izlenimlerini aktarmıştır. Bundan başka çeşitli yolculuklar, hac kervanı menzilleri ve esaret hayatları da seyahatname türündeki eserlere konu edilmiştir. Bu tür denince akla gelen ilk ürün, Evliya Çelebi'nin on ciltten oluşan büyük eseridir. Türk edebiyatında seyahatnamelerin dışında şehirleri konu alan şehrengizler, müstakil kaside ve gazeller de kaleme alınmıştır. Bunların yanında şehir ve yer adlarının tevriyeli bir şekilde kullanıldığı bilâdiyeleri unutmamak gerekir.

Bu türdeki eserlerden biri de Halep kadısı olarak atanan İsmet İbrahim Bey'in manzum olarak kaleme aldığı ve Kartal'dan başlayarak Pendik, Hersek, Vezirhanı, Söğüt, Eskişehir, İnönü, Seyitgazi, Bardaklı, Hüsrevpaşa, Bayat, Bolvadin, Şahin Kayası, İshaklı, Akşehir, Erdek, Ilgın, Kadın Hanı, Lâdik, Konya, Karapınar, Ereğli, Hortu, Ulukışla, Şekerpınarı, Ceyhan Irmağı, Kurtkulağı, Payas, Beylan, Karamurt ve Halep gibi yerleşim yerlerini andığı eseridir. Bu çalışma ile İsmet İbrahim Bey'in bilâdiyesi üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Seyahatname, yerleşim yeri, hac, yolculuk.

ISMET IBRAHÎM'S BILADIYE

Abstract

The general name of the works, travelogues which the author tells the information and his impressions from the places he has visited and his travels, are the species commonly found in Arabic, Persian and Turkish literatures. In the Ottoman Empire, which dominated the three continents, people traveled as a result of war, civil service, employment, exile, education and pilgrimage, and some of them shared their impressions in the places they visited. In addition, various journeys, pilgrimage caravan ranges, and captivity lives have been the subject of travels. The most important product of this species is Evliya Çelebi's work which consist of ten volumes.

Şehrengizs, detached kaside and gazels were written in Turkish literature. In addition, it is important to remember that the names of cities and places as biladiye are used in a wholly used manner.

One of the works of this kind is the poetic work of Ismet Ibrahim Bey, who was appointed as the governor of Aleppo. This travelogue mentioned Kartal, Pendik, Hersek, Vezirhanı, Sögüt, Eskisehir, Inonu, Seyitgazi, Bardakli, Husrevpasha, Bayat, Bolvadin, Sahin Kayasi,Aksehir, Erdek, Ilgin, Kadin Hanı, Lâdik, Konya, Karapinar, Eregli, Hortu, Ulukisla, Şekerpinari, Ceyhan River, Kurtkulagi, Payas, Beylan, Karamurt and Aleppo. Ismet Ibrahim Bey's Bilâdiye will be discussed in this study.

Key words: travelogue, settlement, pilgrimage, journey.

Giriş

Bir yazarın gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini anlattığı eserlerin genel adı olan seyahatnameler Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında çokça rastlanan bir türdür. Üç kıtaya hükmeden Osmanlı Devleti'nde savaş, memuriyet, iş bulma, sürgün, eğitim ve hac gibi maksatlar neticesinde çeşitli seyahatler yapılmış ve bunların sonucunda görülen yerlerdeki izlenimler aktarılmıştır. Bundan başka çeşitli yolculuklar, hac kervanı menzilleri ve esaret hayatları da seyahatname türündeki eserlere konu edilmiştir. Bu tür denince akla gelen ilk ürün, Evliya Çelebi'nin on ciltten oluşan büyük eseridir.

[*] Prof. Dr., Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, b_kesik@hotmail.com

Türk edebiyatında seyahatnamelerin dışında şehirleri konu alan şehrengizler, müstakil kaside ve gazeller de kaleme alınmıştır. Bunların yanında şehir ve yer adlarının tevriyeli bir şekilde kullanıldığı bilâdiyeleri unutmamak gerekir. Edebiyatımızda bilâdiye yazmış olan üç şair tespit edilmiştir. Bunlar Fasîhî, Ferdî ve Derviş Ömer Efendi'dir (Kurnaz 1997: 235).

Bu çalışma vasıtasıyla yeni bir bilâdiye tanıtılmaya çalışılacaktır. Millet Kütüphanesi Ali Emirî Efendi Koleksiyonu 717 numarada kayıtlı bir şiir mecmuasının 69a-70a varaklarında Kartal'dan başlayıp Halep'e uzanan yol güzergâhında bulunan 44 yer adının anıldığı eser, edebiyatımızın bilinen dördüncü bilâdiyesi olarak kaynaklarda yerini alacaktır.

II. İsmet İbrahim Bey'in Hayatı

Malatyalı İbrahim Paşa'nın torunu ve vezirlik payesiyle Mısır valiliği görevinde bulunan Râif İsmail Paşa'nın oğlu olup (bk. Akbayar 1996: 3/837) *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* sahibi Ârif Hikmet Bey'in (öl. 1859) babasıdır[1]. İsmet, 17 Muharrem 1164 / 16 Aralık 1750 tarihinde İstanbul'da doğdu. Medrese eğitimini tamamladıktan bir müddet müderrislik yaptı. 19 Muharrem 1202 / 31 Ekim 1787'de Halep, 17 Cemazeyilevvel 1202 / 22 Ocak 1791'de Ordu, 19 Cemazeyilahir 1205 / 23 Şubat 1791'de Mekke kadısı oldu. Bükreş Anlaşmasında murahass-ı sani atandı ve ardından 18 Zilhicce 1205 / 24 Haziran 1793'te İstanbul kadılığına getirildi. Hububat hazinesine dair anlaşmazlık üzerine 25 Safer 1208 / 2 Ekim 1793'te Bursa'ya sürüldü. Bir süre sonra geri çağrıldı. 1211/1796-97'de Meclis-i Mukâmele memurluğu, 11 Muharrem 1212 / 6 Temmuz 1797'de Anadolu payesi, 5 Cemazeyilahir 1213 / 14 Kasım 1798'de Rumeli payesi verildi. 1 Recep 1214 / 29 Kasım 1799'da ilk ve 1 Şaban 1214 / 29 Aralık 1799'da ikinci defa Rumeli kazaskeri oldu. Kazaskerlik tarihleri *Sicill-i Osmanî*'de 1215 ve 1219 olarak kayıtlıdır (bk. Akbayar 1996: 839). 1 Recep 1221 / 14 Eylül 1806'da nakibüleşraf tayin edildi. Bu tarih *Devhatü'n-Nukabâ*'da 3 Recep 1221'dir (bk. Yüksel, M. F. Köksal 1998: 109). İstanbul'da Samanveren Mahallesindeki konağında 17 Muharrem 1222 / 22 Mart 1807 tarihinde vefat etti. Vefatına Sürûrî "*Gitdi lâhûta re'îsü'l-'ulemâ 'İsmet Beg Sene 1222*" ve oğlu Ârif Hikmet Bey "*Göçdi 'İsmet Beg Efendi 'âlim-i mâhir idi Sene 1222*" mısraları ile tarih düştüler (Erdem 2014: 108). Üsküdar'da Nuhkuyusu'nda medfundur. Selimiye Tekkesi Şeyhi Nimetullah Efendi'ye bağlanıp ömrünün son demlerini züht ve takva ile geçirmişti. *Bağçe-i Safâ-endûz* (Oğraş 2018: 148)'da re'isül-ulemâ, müderris-i şu'arâ ve üdebâ olduğu, Arapça ve Farsça kıtaları, Türkçe şiirleri, inşaları bulunduğu ve hattıyla öne çıktığı belirtilmektedir. Kaynaklar ittifakla fâzıl, âlim, mühîb, fasih ve beliğ bir kişi olduğunu vurgulamaktadırlar. Eserleri şunlardır:

1. *Dîvân*. Çoğu Farsça manzumelerden oluştuğu belirtilse de nüshası bilinmemektedir (Köksal 2013).

2. *El-İhtisâr fî İktisâri'l-Mecâz*: Nüshası bilinmeyip Zemahşerî'nin *Esâsü'l-Bülegâ*'sından muhtasar olarak hazırlanmıştır (Köksal 2013).

3. *El-Kasîdetü'n-Nebeviyye lî Hızır Beg*: Hızır Bey'in *Kasîdetü'n-Nebeviyye*'sine yazılan bir şerhtir (Bağdatlı İsmail Paşa 1951'den aktaran Köksal 2013).

4. *Bilâdiye*: Millet Kütüphanesi Ali Emirî Efendi Koleksiyonu 717 numarada kayıtlı bir şiir mecmuasının 69a-70a varaklarında yer almaktadır. İsmet İbrahim Bey'in 19 Muharrem 1202 / 31 Ekim 1787'de Halep Halep'e kadı olarak atanması üzerine kaleme aldığı 47 beyitten oluşan manzum bir eserdir. Şair, Kartal'dan başlayarak yol boyu gördüğü menzillerin, ırmakların ve hanların adlarını nazmetmiştir. Eserde 42 başlık altında 45 yer adı anılmaktadır. Eserde geçen yer adlarından Bolvadin'e iki (15)[2], Halep'e beş beyit ayrılmıştır (42). Diğer yer adlarına ise birer beyit ayrılmıştır. Bazen de bir beyitte iki yer adına (Adana, Ceyhan; Antakya, Asi) değinilmiştir. Yer adlarından yedisi matla (3, 6, 16, 19, 24, 40, 41), biri kıt'a (42), diğerleri ise müfretler ile ele alınmıştır.

Bilâdiye'de 8 farklı aruz kalıbı kullanılmıştır:

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün (1, 6, 9, 19, 22, 24, 25, 27, 28, 30, 32, 35, 38)

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (4, 11, 12, 13, 15/1, 17, 21, 23, 39, 40, 41)

Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün (29)

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün (8, 14, 15/2, 16, 18, 26, 31, 42)

[1] Kardeşinin adı Halil Gâlip Bey'dir. İsmet İbrahim Bey'in Ârif Hikmet Bey, Mustafa Atâullah Bey, Abdullah Ref'et Bey, Şerîfe Havva Nesîbe Hanım ve Hadîce Hanım adında beş çocuğu olmuştur (bk. Erdem 2014: 3-4).

[2] Ayraç içindeki numaralar yer adlarının metindeki sırasını göstermektedir.

Mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün (20)

Mef’ûlü mefâ’ilün fe’ûlün (7, 10)

Mef’ûlü mefâîlü mefâ’îlü fe’ûlün (3, 36, 37)

Mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’’ilü fâ’ilün (2, 5, 33, 34)

Şairin vezin kullanımında ilginç olan bir husus vardır ki o da Bolvadin’in iki ayrı müfret halinde iki ayrı vezinle ele alınmasıdır (15/1-2).

Yer adlarının genellikle tevriyeli kullanıldığı görülmekle birlikte sıklıkla muharref cinası çağrıştıran bir anlatım tercih edilmiştir. Bütün bunlar Kartal-Halep arası yer adları verilirken ayrıntılı olarak açıklandı.

***Bilâdiye’*ye Göre Kartal-Halep Arası Yer Adları**

1. Kartal: İsmet İbrahim Bey’in hareket noktasıdır. Kartal sözcüğü, yerleşim yeri ve “kartal-(yaşlan-)” anlamlarında tevriyeli kullanılmıştır (1).

2. Pendik: Pendik, Farsça bir beyitle tanıtılmıştır. Şair, Pendik sözcüğü üzerinde muharref cinası çağrıştıran bir kelime oyunu yapmaktadır. Böylelikle “پند يك” şeklindeki imla “pend-i yek” ve “Pendik” şeklinde okunmaya müsait hâle gelmektedir (2).

3. Gegbuze (Gebze): Benzer bir kullanım Gegbuze sözcüğünde görülmektedir. “ارككبزه” şeklindeki imla “erkek bize” ve “Gegbuze” şeklinde okunmaya elverişlidir (3).

4. Dil (Dilovası): Şair, beyitte “dil” sözcüğünü hem gönül hem de yerleşim yeri anlamında tevriyeli kullanmıştır. “Dil” sözcüğü, yerleşim yeri anlamıyla birinci mısradaki gönül anlamındaki “dil” ile cinas oluşturmaktadır. Ayrıca “geç-” sözcüğü “bir yerden başka bir yere gitmek” ve “bırakmak, vazgeçmek” anlamlarında tevriyeli kullanılmıştır (4).

5. Hersek: Hersek, Farsça bir beyit ile ele alınmıştır. Manzumede yerleşim yeri ve her seg (her köpek) anlamlarında tevriyeli kullanılmıştır (5).

6. Kız Derbendi: Hersek sözcüğü ile aynı beyit içinde yer almaktadır. Yerleşip yeri ve ip anlamlarında tevriyeli kullanılmıştır (5).

7. Lefke (Osmaneli): Muharref cinası çağrıştıran bir kelime oyunu vasıtasıyla ele alınmıştır. Manzumede “الفكه” imlasıyla hem “Lefke” hem de “elif geh” ifadesine ulaşılmıştır (6).

8. Vezirhanı: Beyitte yerleşim yeri olarak ele alınmıştır (7).

9. Söğüt: Yerleşim yeri olarak ele alınmıştır (8).

10. Eskişehir: Cinası çağrıştıran bir kelime oyunu ile ele alınmıştır (9).

11. İnönü: Yerleşim yeri ve ayıların yaşadığı “in önü” anlamlarında tevriyeli kullanılmıştır (10).

12. Seyitgazi: Yerleşim yeri olarak kullanılmıştır (11).

13. Bardaklı: Yerleşim yeri ve bardak anlamlarında tevriyeli kullanılmıştır (12).

14. Husrev Paşa: Yerleşim yeri olarak ele alınmıştır (13).

15. Bayat: Muharref cinası çağrıştıracak bir şekilde “be yat” şeklinde ele alınmıştır (14).

16. Bolvadin: Bolvadin, diğer yerleşim yerlerinden farklı olarak iki beyitle ele alınmıştır. Birinci beyitte yerleşim yeri (15/1), ikinci de ise “bul o dîn” ifadesiyle muharref cinası çağrıştıran bir kelime oyunu ile ifade edilmiştir (15/2).

17. Şahin Kayası: Hem yer ismi hem de doğanların konduğu kaya anlamında tevriyeli kullanılmıştır (16).

18. İshaklı: Yerleşim yeri olarak kullanılmıştır (17).

19. Akşehir: Akşehir, muharref cinası çağrıştıran bir kelime oyunu ile “بر آقشهر (Bırak şehr-)” şeklinde ele alınmıştır (18).

20. Erkad: Muharref cinası çağrıştıran bir kelime oyunu ile “ارقد(er-kad-i)” şeklinde ele alınmıştır (19).

21. Ilgın: Ilgın sözcüğü üzerinde de muharref cinası çağrıştıran bir kelime oyunu yapılmıştır. Böylelikle "ایلغن" şeklindeki imla "ayılgın" ve "Ilgın" şeklinde okunmaya müsait hâle gelmiştir (20).

22. Kadın Hanı: Han ismi olarak ele alınmıştır (21).

23. Lâdik: Muharref cinası çağrıştıran bir kelime oyunu ile "موشملا ديك (muşmula dik)" şeklinde ele alınmıştır. Lâdik'te akça armut, ayva, çitlembik ve muşmula yetişmektedir (22).

24. Konya: Muharref cinası çağrıştıran bir kelime oyunu ile "قونيه (ko neye)" şeklinde ele alınmıştır (23).

25. İsmil: İsmil" de muharref cinası çağrıştıran bir kelime oyunuyla "es meyl (اس ميل)" şeklinde harekelenmiştir (24).

26. Karapınar: Yerleşim yeri olarak ele alınmıştır (25).

27. Ereğli (Herakle): Ereğli eski adı olan Herakle ile anılmıştır. Şair, Herakle'yi yerleşim yeri ve Herakles anlamlarında tevriyeli kullanılmıştır (26).

28. Hortu: "Ḫōrtū" ismi muharref cinası çağrıştıran bir kelime oyunuyla "ḫōr ṭutup (خور طوتوب)" şeklinde harekelenmiştir (27).

29. Ulukışla: Ulukışla sözcüğü yerleşim yeri ve âşıkların mekânı anlamlında tevriyeli kullanılmıştır (28).

30. Şekerpınarı: Yerleşim yeri ve tat anlamlarında tevriyeli kullanılmıştır (29).

31. Ramzanoğlu Yaylası: Yerleşim yeri olarak kullanılmıştır (30).

32. Kazoluğu: "Kaz Oluk" Çakıt adlı yerleşim yerinde bir han adıdır (Büyükkarcı Yılmaz 2018: 136). Manzumede gözyaşı ile anlam bakımından ilgi kurularak bu vasfıyla ele alınmıştır (31).

33. Çakıt: Çakıt muharref cinası çağrıştıran bir kelime oyunu ile "Cā-be-cā ḳat (جابجا قت) " şeklinde harekelenmiştir (32).

34. Cihan (Ceyhan) Nehri: Cihan**,** Ceyhan'ın diğer adıdır **(**Büyükkarcı Yılmaz 2018: 138). Beyitte gözyaşıyla ilgili olarak ele alınmıştır (33).

35. Adana: Ceyhan Irmağı ile birlikte ele alınmıştır. Muharref cinası çağrıştıran bir kelime oyunuyla "murâdına (مرادنه)" şeklinde harekelenmiştir (33).

36. Misis: Yerleşim yeri olarak işlenmiştir (34)

37. Kurtkulağı: Yol üzerinde yer alan bir handır (Büyükkarcı Yılmaz 2018: 136). Beyitte "gürg-i bârân-dîde (eski kurt)" ibaresiyle çağrışım oluşturacak bir şekilde kullanılmıştır (35).

38. Payas: "Bâ-yâs" şeklinde cinası çağrıştıran bir kelime oyunu ile ele alınmıştır (36).

39. Bilân: "Bî-lâne" şeklinde cinası çağrıştıran bir kelime oyunu ile ele alınmıştır (bk. beyit 37).

40. Karamurt: Halep'e bağlı bir nahiye olup (Sezen 2017: 424) **y**erleşim yeri olarak ele alınmıştır (38).

41. Antakya: Yerleşim yeri olarak anılmıştır (bk. beyit 39).

42. Asi Irmağı: Irmak anlamıyla kullanılmıştır (bk. beyit 39).

43. Ermenaz: Halep'in Harim kazasına bağlı bir köy (bk. Eroğlu vd. 2007: 158) olup yerleşim yeri olarak işlenmiştir (bk. beyit 40).

44. Han Tuman: Asi Nehri'nin kenarında büyük bir kasaba olan Hama'da bir handır (Büyükkarcı Yılmaz 2018: 149-50). Şair de bu vasfıyla değinmiştir (41).

45. Halep: Şairin bahsettiği son menzildir. Eserde "Şehba" adıyla anılmıştır (42).

III. Sonuç

İsmet İbrahim Bey'in 47 beyitten oluşan eserinde 42 başlık altında 45 yer adı ele alınmıştır. Şair, yer adlarını ele alırken çoklukla kelimelerin farklı harekelenmesi ile oluşan muharref cinası çağrıştıran bir kelime oyununu tercih etmiştir. Şöyle ki Akşehir'i anarken söze "بر آقشهر" Bırak şehr-i niyâza…" diye başlar ve aynı ifade ile bize "Akşehir" ismini de vermiş olur. Benzer anlatım özelliğini Pendik (pend-i yek),

Gegbuze (er*kek bize*), Lefke (elif geh), Bayat (be yat), Bolvadin (Bul o dîn), Erkad (er kad-i), Ilgın (ayılgın), Lâdik (muşmu*la dik*), Konya (ko neye), İsmil (es meyl), Çakıt (cā-be-cā kat), Adana (mur*âdına*) Payas (Bâ-yâs), Bilân (bî-lâne) yer adlarında da görmek mümkündür.

Bazı yer adlarının anlatımında ise -Şekerpınarı örneğinde olduğu üzere- bilâdiyelerin en ilgi çekici yönü olan tevriyeli anlatımı seçmiş olmasıdır. Kartal, Dil, Hersek, Kız Derbendi, Bardaklı, Şahin Kayası, Ulukışla, Cihan (Ceyhan) yer adlarında da tevriyeli söyleyiş tercih edilmiştir. Ereğli ise eski adı olan Herakle şeklinde anılmıştır.

IV. Metin

(69) İsmāʿīl Paşa-zāde ʿİşmet İbrāhīm Beg Efendiniñ Ḳażā-yı Ḥaleb ile be-kām olduḳda Āsitāneden ḳażā-yı mezbūra ʿazīmet edip Ḥalebe varınca olan merāḥil ve ḳonaḳlarıñ ismlerini manẓūm-ı silk-i niẓām olunaraḳ eyledikleri ebyāt-ı bedīʿatü'l-insicāmdır.

-1-

Ḳartal

-.-- / -.-- / -.-- / -.-

Her doġan ***ḳartal***ır ʿālemde o şāh-bāz-ı ḥasen

Ḫaṭṭı geldikçe füzūn olma[da]dır tāb-ı ruḫu

(Dünyaya her gelen büyür. O güzellik doğanının ayva tüyleri belirginleştikçe yanağının çekiciliği daha da artmaktadır.)

-2-

Pendik

--. / -.-. / .--. /-.-

Ez-***pend-i yek*** kesī ki tenebbüh ne-kerdei

Dīger tü-rā naṣīḥat-ı ṣad-kes ber-ā-berest

(Bir kişinin nasihatiyle kendine gelmiyorsan, senin için diğer yüz kişinin nasihati de eşittir/aynıdır.)

-3-

Gegbuze

--. / .--. / .--. / .--

Firdevs-i berīnde daḫı ḥūrā[n] seniñ olsun

Ehl-i seferiz ḳız saña er***kek bize*** ḳalsun

(Cennet bahçelerinden firdevs-i berindeki huriler senin olsun. Biz sefere çıkmaktayız; kız sana erkek bize kalsın.)

-4-

Dil

..-- / ..-- / ..-- / ..-

ʿĀṣıḳānı dil imiş çünki belāya düşüren

Şāhid ol sen daḫı zāhid biz o ***Dil'***den geçdik

(Ey zahit, sen dahi şahit ol! Âşıkları belaya düşüren gönülleri olduğu için o dilden/gönülden geçtik.)

-5-

Hersek ve Ḳız Derbendi

--. / -.-. / .--. / -.-

Her seg-nihād bā-püserān meyl kerde mā

Der-bend-i duḫterān nihān ẕevḳ-kerdeįm

(Köpek tabiatlı erkek çocuklarla meylederdik. Kız çocuklarının elindeki ipten gizli zevk duyardık.)

-6-

Lefke

-.-- / -.-- / -.-- / -.-

Ḳadd-i yārı gāh ***elif geh*** serve teşbīh etdiler

Ḥaḳḳ-ı taʿbīr anda yoḳ Ṭūbādın taḳṣīr eder

(Sevgilinin boyunu bazen elife, bazen de selviye benzettiler. Bu benzetmeler doğru değildir; çünkü boyu Tuba'dan kısa göstermektedirler.)

-7-

Vezīrḫānı

--. / .-.- / .--

Etdik o simīn-bedenle tenhā

Şāhāne ***Vezīrḫānı***'nda ʿişret

(O gümüş bedenli sevgiliyle Vezirhanı'nda şahlara yakışır bir şekilde yalnız eğlendik.)

-8-

Sögüt

.--- / .--- / .--- / .---

Sögüt'de serv-ḳad bir rūstāyī-beççeniñ ḥüsnü

Beni çün bīd-i mecnūn ser-nigūn-ı ḥayret etmişdir

(Söğüt'te selvi boylu bir köylü çocuğun güzelliği beni hayretten salkım söğüt gibi baş aşağı etti.)

-9-

Eskişehir

-.-- / -.-- / -.-- / -.-

Tīşe-i āh-ı seḥerle çıḳdı meydāna göñül

Eski şehr-i miḥnetin Ferhād-ı nev-peydāsıdır

(Gönül, seher vakti edilen ahın kazmasıyla meydana çıktı. Mihnetin şehri eskidi. Gönül, bu haliyle yeni ortaya çıkan Ferhat'tır.)

-10-

İñöñü

..-- / .-.- / ..-

İñ öñünde raḳīb-i seg-menişi

Ayu gibi ḫomurdanır gördüm

(Köpek tabiatlı rakibi, in önünde ayı gibi homurdanırken gördüm.)

-11-

Seyyid-ġāzī

..-- / ..-- / ..-- / ..-

Seyyid-ġāzī'de o Bektaşī-i cādū-ġamze

Bir baḳışla alıp ʿaḳlım beni abdāl etdi

(Seyitgazi'de büyüleyici bakışlı Bektaşi güzeli, bir bakışla beni abdal eyledi / aklımı başımdan aldı.)

-12-

Bardaḳlı

..-- / ..-- / ..-- / ..-

Kāse leyl olduġun aġyār ile işrāb etse

Bir içim ṣuda boġardım anı ***Bardaḳlı***'da ben

(Kâse, gece ağyar ile olduğunu ima etse onu Bardaklı'da bir içim suda / bir bardak suda boğardım.)

-13-

Ḫusrev Paşa

..-- / ..-- / ..-- / ..-

İltifāt etmedi ol şāh-süvār [u] bāzım

Dili pā-māl-i cefā eyledi ***Ḫusrev Paşa***'da

(O usta binici sevgili, Husrev Paşa'da gönlü, cefanın ayakları altına attı.)

-14-

Bayat

.--- / .--- / .--- / .---

Ṣabāḥa ḳalmaġa nāz eyledikde dedim ol şūḫa

Be yat ser-keşlik etme bende-ḫāneñdir [ki] ne māniʿ

(O şuh sevgili, sabah kalmamak için nazlanınca ona "Be yat, serkeşlik etme, burası kölenin evidir, kalmana mani olan nedir?" dedim.)

-15-

Bolvadin

..-- / ..-- / ..-- / ..-

1. ***Bolvadin***'de urulupdur[3] o ḳaşı yāya göñül

Ḥāliyā çille-i ḫamyāzesini çekmededir

(Gönül, Bolvadin'de o yay kaşlı güzele vuruldu. Halen esnek yayı / bu vurulmanın çilesini çekmektedir.)

.--- / .--- / .--- / .---

2. Çaḳır-keyf ile çıḳdı ṣayda īmānıñ alır zāhid

Bul o dīn düşmenidir çeşm-i kāfir-kīşi ol şūḫuñ

(Zahit! O çakır keyif ile ava çıkan şuh sevgili kara gözlü, mezhepsiz din düşmanıdır ki senin imanını alır.)

-16-

69b **Şāhīn Ḳayası**

.--- / .--- / .--- / .---

[3] "urulupdur" mecmuada "uruldu" şeklindedir.

Başıp ṣayd eyledim uçmazdan evvel āşiyānında

O şeh-bāz-ı nigāhı ʿāḳıbet ***Şāhīn Ḳayası***'nda

(Sonunda o doğan bakışlı sevgiliyi, uçmadan önce basıp Şahin Kaya'sında avladım.)

-17-

İsḥāḳlı

..-- / ..-- / ..-- / ..-

Vaʿde-i vaṣl ile ol meh beni ***İsḥāḳlı'***da

Geceler ḥasretile murġ-ı şeb-āheng etdi

(O ay yüzlü, sevgili beni kavuşma vaadiyle İshaklı'da geceleri hasretle bülbül etti.)

-18-

Aḳşehir

.--- / .--- / .--- / .---

Bır***aḳ şehr***-i niyāza ṭıfl-ı eşk-i ʿaczi tenhāda

Bir ehl-i dil bulur ol bigisi manẓūr olur elbet

(Çaresiz gözyaşı çocuğunu, kimsenin olmadığı bir yerde niyaz şehrine bırak. Onun gibisi elbet görülür, bir gönül ehli/âşık onu bulur.)

-19-

Erḳad

-.-- / -.-- / -.-- /-.-

Er ḳad-i nāzük-ḫırāmeş cilve-rīzī mī-koned

Naḫl-i Ṭūbā ḫˇīş-rā ez-bār-ı ḫaclet be-şikend

(Zarif yürüyüşlü boyunla cilve yapmaya devam edersen tuba fidanı utanç yüküyle kendini kırar.)

-20-

Ilġın

.--- / .--- / .--

Ay***ılġın*** mestī-i ġafletden ey dil

Cihān bezmiñe idrāk et fenāsın

(Ey gönül, gaflet sarhoşluğundan uyanıp dünya meclisinin geçici olduğunu idrak et.)

-21-

Ḳadın Ḫānı

.-.- / ..-- / .-.- / ..-

Görüp geçirdi göñül ārzūsunu şimdi

Ḳadın Ḫānı'nda murabbaʿ-nişīn rāḥatdır

(Gönül arzusunu görüp geçirdi. Şimdi Kadın Hanı'nda bağdaş kurup oturmak rahattır.)

-22-

Lādik

-.-- / -.-- / -.-- / -.-

Aḳça emrūdu ile ayvānıñ ʿalāsını kes

Ey hevāyī bāġa çitlenbik ile mūşmu***lā dik***

(Ey nefsine düşkün kişi! Akça armut ile ayvanın iyisini kes. Bahçeye çitlembik ile muşmula dik.)

-23-

Ḳonya

..-- / ..-- / ..-- / ..-

O perī cān u dili isterise etme dirīġ

Ḳo neye rāżī olur ise hemān vaṣlına ver

(O peri gibi güzel sevgili, canı ve gönlü isterse ondan esirgeme. Bırak vuslat için ne isterse hemen ver.)

-24-

İsmil

--.- / --.- / --.- / --.-

Es meyl edip ey rūzgār ol cānibe vaḳt-i seḥer

Maḥzūn olan ʿāşıḳlara dil-dārdan getir ḫaber

(Ey rüzgâr! Seher vakti o yöne meyledip es. Böylelikle hüzünlü âşıklara sevgiliden haber getir.)

-25-

Ḳarapuñar

-.-- / -.-- / -.-- / -.-

Ṣanma kim derd-i remeddendir siyeh-pūş olduġun

Aġlamaḳdan gözlerim ***Ḳarapuñar***'ın ʿaynıdır

(Göz hastalığı nedeniyle karalara büründüğümü sanma. Ağlamaktan gözlerim karardı / Karapınar gibi oldu / Karapınar'ın kaynağına dönüştü.)

-26-

Eregli

.--- / .--- / .--- / .---

Serinde tāc-ı Keykāvusīdir ol perçem-i pür-çīn

Heraḳle Ḳayṣer'e baş egmez ol tersā-beçe şimdi

(Başındaki kıvrım kıvrım perçemi Keykavus'un tacı gibidir. Bu hâliyle o Hristiyan güzeli Herakle ile Kayser'e baş eğmez.)

-27-

Ḫorṭu

-.-- / -.-- / -.-- / -.--

Ḫōr ṭutup gözden çıḳarma ṭıfl-ı eşkim sevdigim

Ḫāḳsār olmuş yatur ḳūyunda merdüm-zādedir

(Sevdiğim, gözyaşı çocuğumu hor tutup gözden çıkarma. O, toz toprak içinde eşiğinde yatan bir insanoğludur.)

-28-

Uluḳışla

-.-- / -.-- / -.-- / -.--

Her seḥer dāmān-ı āh ile yaḳar āteşlerin

ʿĀşıḳānın külḫen-i miḥnet ***Ulukışla***'sıdır

(Her sabah, ah etekleri ile ateşlerini yakarlar. Âşıkların mihnet ocağı Ulukışla'sıdır.)

-29-

Şekerpıñarı

.-.- / ..-- / .-.- / ..-

Ḫayāl-i būsesi şīrīn eder meẕāḳ-ı dili

Şeker pıñarı mıdır laʿl-i nābı ol şūḫun

(Sevgilinin busesinin hayali, gönlün zevkini tatlandırır. O şuh sevgilinin kıpkırmızı dudağı şeker pınarı mıdır?)

-30-

Yayla-yı İbn-i Ramażān

-.-- / -.-- / -.-- / -.-

Kim ki ġafletle bu bāzār-ı cihānda ***Yayla***

Çīde-i derd fenā eyler metāʿ-ı ömrünü

(Her kim gaflet hâlinde bu dünya pazarında yaylarsa çektiği dertler ömür sermayesini yok eder.)

-31-

Ḳazoluġu

.--- / .--- / .--- / .---

Ḳoyup tenhā çözüldü bend-i ʿahdi bozdu açıḳdan

O meh tā ṣubḥ aḳıtdı seyl-i eşkim ***Ḳazoluġu***'nda

(Yalnız bırakıp söz bendini açıktan bozdu. O ay yüzlü güzel, Kazoluğu'nda sabaha kadar gözyaşı selimi akıttı.)

-32-

Çaḳıt

-.-- / -.-- / -.-- / -.-

Cā-be-***cā ḳat*** ḳat boġul bu çarḫa isterseñ begim

Cāhile niʿmet verir ehl-i dili muḥtāc eder

(Beyim, bu dünyada yer yer kat kat nimete boğulmak istesen de cahile nimet verir, gönül ehlini muhtaç eder.)

-33-

Adana Ceyhan Ṣuyu

--. / -.-. / .--. / -.-

Ġarḳ-āb-ı feyż-i eşk-i seḥer-gāh iken göñül

Eyler mi iltifāt ***Cihān'***ıñ mur***ādına***

(Gönül, sabah vakti gözyaşı feyzine batmış iken Ceyhan nehrine bakar mı / dünya arzusuna iltifat eder mi?)

-34-

60a **Misis**

--. / -.-. / .--. / -.-

Evvel naẕarda aldı dil-i zārı zūr ile

Zīrā o şeh-süvār-ı melāḥat ***Misis***lidir

(İlk bakışta zorla zavallı gönlü aldı; çünkü güzelliğin usta binicisi Misislidir.)

-35-

Ḳurdḳulaġı

-.-- / -.-- / -.-- / -.-

Sen ġazāl-ı nāzsın yavrum ḥaẕer aġyārdan

Ḳurdḳulaġı ḥalḳı zīrā gürg-i bārān-dīdedir

(Yavrum, sen naz ceylanısın; yabancılardan sakın. Çünkü Kurtkulağı halkı feleğin çemberinden geçmiştir / eski kurttur.)

-36-

Payas

--. / .--. / .--. / .--

Der-bezm-i cihān gāh neşāṭest ü geh endūh

Bā-yās-ı meges renc-i ḫumār-ı ġam-ı ferdā

(Sinek kadar değersiz gelecek gamının sersemliğiyle dünya bazen mutluluk bazen de keder verir.)

-37-

Bilān

--. / .--. / .--. / .--

Dağıtma ṣabā kākül-i müşgīnin o şūḫun

Murġ-ı dil-i āvāremi ***bī-lān***e bıraḳma

(Ey saba! O şuh sevgilinin misk kokulu saçlarını dağıtıp avare gönül kuşumu yuvasız bırakma.)

-38-

Ḳaramurṭ

-.-- / -.-- / -.-- / -.-

Künc-i ruḫsārındaki ḫayāl o avşar-beçeniñ

Ḳaramurṭ'a gīsuvān içre ʿaşīret begidir

(O avşar güzeli, yanağının köşesindeki hayâl/karaltı ile saçlar arasında Karamurt'ta aşiret beyi gibidir.)

-39-

Anṭāḳiye

..-- /..-- /..-- /..-

ʿArabistān deyü maḥmūr-ı keder olma göñül

Āb-ı ʿ***Āṣī*** gibi ***Anṭāḳiye***'de bāde mubāḥ

(Ey gönül, Arabistan'dayım diye kederle kendinden geçme. Antakya'da şarap, Asi Irmağı'nın suyu gibi mubahtır.)

-40-

Ermenāz

..-- / ..-- / ..-- / ..-

Çeşm-i maḫmūrunu mestāne yaturken öpelim

İrimenāz'da ol ḫufte ġazāli ṭutalım

(Ermenaz'da o ceylanı uykuda yakalayalım ve kendinden geçmiş bir halde yatarken gözlerini öpelim.)

-41-

Ḫān Ṭuman

..-- / ..-- / ..-- / ..-

Ḳalʿa-i vuṣlatı fetḥe ḳatı çoḳ nāz etdi

Ḫān Ṭuman'a gelicek vaʿdine incāz etdi

(Vuslat kalesinin fethine o kadar çok nazlandı fakat Han Tuman'a gelince kavuşma sözünü yerine getirdi.)

-42-

Ḥaleb

.--- / .--- / .--- / .---

1 Eyā şehenşeh-i ḫullet nebiyy-i mürsel-i erham

Ḳudūmüñ tā ḳıyāmet māye-i faḫr oldu ***Şehbā***'ya

(Ey dostlarının önde geleni, gönderilmiş en merhametli Nebi! Şehba'ya ayak basışın kıyamete kadar övünç kaynağı oldu.)

2 Cevādullāh-ı ẕī-şān ḥażret-i evvāh-ı ekremsin

Raḥīmiyyet saña ḫaṣiyyedir Ḫaḳ'dan berāyāya

(Ey Allah'ın cömert kişisi, cömertlerin en çok dua/ah edeni! Halka iyilik yapmak sana Allah tarafından verilmiş bir özelliktir.)

3 Küşāde maṭbaḫ-ı cūduñ simāṭ-ı raḥmıñ āmāde

Degil müʾminlere maḫṣūṣ belki gebr ü tersāya

(Cömertlik mutfağı ve merhamet sofran sadece Müslümanlara özgü değildir, Ateşperestler ve Hristiyanların da emrine amadedir.)

4 Ziyāret eyleyip keşkūl-i ʿacz ü inkisār elde

Gelip bu cāy-ı ḳıddīse maḳām-ı nūr-sīmāya

(Bu kutsal yere, ışıltılı makama gelip elde incinmişlik ve zavallılık çanağı ile ziyaret ettim.)

5 Kerem ḳıl feyż-baḫş ol ḫˇān-ı iḥsān-ı şefāʿatden

Siyeh-rū ʿİṣmet-i āvāre-i deşt-i ḫaṭāyāya

(Şefaat bağışlayan sofrandan hata çölünde başıboş dolaşan, yüzü kara İsmet'e iyilik yap ve ona feyiz ihsan et.)

Kaynakça

Ahmed Nazîf. *Riyâzü'n-Nukabâ*. Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi Nu.2275. vr. 42b-45b.

Akbayar, Nuri (hzl.) (1996). *Mehmed Süreyyâ Sicill-i Osmanî*, C. 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay. 839.

Armağan, A. Latif (2000). "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (=Menazilü'l-Hacc)." *Osmanlı Araştırmaları* (20): 73-118.

Bağdatlı İsmail Paşa (1951). *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâ'ü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Müellifîn*. C.1. İstanbul. 42.

Bursalı Mehmed Tâhir (2000). *Osmânlı Müellifleri.* C. I. Ankara: Bizim Büro Yay. 374.

Erdem, Sadık (hzl.) (2014). *Tezkire-i Şu'arâ-Ârif Hikmet.* Ankara: TTK Yay. 107-108.

Eroğlu, Cengiz, M. Babuçoğlu, M. Köçer (2007). *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep.* Ankara: Global Strateji Enstitüsü Yay.

Güler, Mustafa (2017). "Tarik-i Sultanî (İstanbul-Mekke Hac Yolu) Güzergâhında Kocaeli Menzilleri". *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa Ve Kocaeli Tarihi – Kültürü Sempozyumu Bildirileri.* http://www.kocaelitarihisempozyumu.com/bildiriler4/26.pdf [erişim tarihi: 07.01.2019] 405-419.

Hazırbulan, Tahsin (2017). "Anonim Bir Menazil-i Hacc'a Göre Kutsal Yolculuğun Durak Noktaları: Menazil-i Gökbuze ve Menazil-İ Hersek Ma' Derbend-i Yeni Köy". *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa Ve Kocaeli Tarihi – Kültürü Sempozyumu Bildirileri.* http://www.kocaelitarihisempozyumu.com/bildiriler4/108.pdf [erişim tarihi: 07.01.2018]. 19571973.

Köksal, M. Fatih ve B. Kemikli (2004). "İsmet". *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. C. 5. Ankara: AKM Yay. 235.

Köksal, M. Fatih (2013). "İSMET, Mehmed Efendi". http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=518 [erişim tarihi: 28.12.2018].

Kurnaz, Cemal (1997). *Divan Edebiyatı Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kurnaz, Cemâl, M. Tatçı (hzl.) (2001). *Mehmed Nâil Tuman, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri,* C. I-II. Ankara: Bizim Büro Yay. 2882.

Oğraş, Rıza (hzl.) (2018). *Esad Mehmed Efendi Bağçe-i Safâ-Endûz.* http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/59393,esad-mehmed-efendi-bagce-i-safa-enduzpdf.pdf?0 [erişim tarihi: 27.12.2018]. 147-149.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1982). "İsmet". C.5. İstanbul: Dergâh Yay. 9.

Yüksel, Hasan - M. Fatih Köksal (1998). *Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakibüleşraflar, Ahmed Rıf'at Devhatü'n-Nukabâ*. Sivas. 109-110.

EDEBİYAT, TENKİT, TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM VE SİYASETNÂMELER: KUTADGU BİLİG ÖRNEĞİ

İsmet ÇETİN[*]

Özet

Siyasetnâmeler, yazıldıkları dönemin zihniyetine göre toplumsal yapının değişmesi veya düzenlenmesi için dönemin iktidar erkine tavsiyede bulunmak maksadıyla kaleme alınan ahlakî ve siyasî eserlerdir. Nasîhâtü'l-mülûk, Tuhfetü'lmülûk, Enîsü'l-mülûk Nasîhâtü'l-vüzerâ, Tuhfetü'l-vüzerâ, Hadîkatü'l-vüzerâ, Mir'atü'l-vüzerâ, Siyasetnâme gibi adların Kutadgu Bilig örneğinde olduğu gibi özel adlarla anılan siyasetnâmeler aynı zamanda yazıldıkları dönemin toplumsal veya idarî aksaklıklarını görüp idealize edilen bir toplum ve toplumu oluşturan şahısları idealize eden dinî, ahlakî, edebî kaynaklardır.

Yazıldığı dönemin devlet yönetimindeki aksaklıkları görüp ideal yönetimin temel ilkelerini, iktidar erkine sahip olanların düşünüş ve davranışlarını tespit edip ideal bir yönetim biçimi ve yönetici profilini, bütün bunların sonunda toplumsal yapıya tenkidî bir tarzda yorum getirip idealize edilen bir yapıyı tasvir, tavsiye ve telkin eden siyasetname örneği olarak Kutadgu Bilig, yazıldığı dönemin idarî ve toplumsal aksaklıklarını görmüş olmalı ki, aksaklıklarını giderilmesi için toplumun birbirileriyle olan ilişkisi ve toplum-devlet ilişkisinin nasıl olmasını gereğine işaret etmiş olsun.

Toplum yapısı veya toplumun idarî tarzı, yöneten-yöneten ilişkisi, bunların yükümlülük ve sorumlulukları toplumun kültürel yapısı, dolayısıyla kimliğiyle yakından ilgilidir. Toplumun özelliklerini belirleyen kültür yapısı, geçmişten yaşanılan zamana gelinceye kadar çeşitli değişikliklere uğrayabilirler. Ancak bu değişim içinde sabit unsurlar vardır ki, bu unsurlar toplumların kültür genetikleridir. Toplumların geçmişte ve anda yaşadıkları kültür unsurları, toplumun zihniyet dünyasını belirler ve fertlerin, dolayısıyla toplumun da davranış özelliklerini oluşturur. Toplumun bir olay karışışında aldığı tavır, gösterdiği tepki, davranış biçimi edebî esere yansır. Edebi eserler, toplumsal hafızanın saklandığı bilgi alanlarıdır. Bu bilgi alanları eserin oluştuğu dönemi bütün yönleriyle yansıtır.

Kutadgu Bilgi'in fikrî yapısı toplumu dönüştürmektir. Kutadgu Bilig'de topluma model şahıs, şahıs davranışı, başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere yazılan çeşitli dinî veya dinî kaynaklı eserlerden alınan örnekler, Türk tarihinde alınan örnek şahıs profilleri verilmek suretiyle; olumsuz düşünce, tavır ve uygulamalar da tespit ve tenkit edilip toplumsal dönüşüme katkı sağlanır. Bildiride, Kutadgu Bilig bu yönüyle ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, Tenkit, Edebî Eser.

"Sanat eseri doğuştan hazır bulduğumuz çevre-dünya sezgilerimiz ile aynı dünyayı yeniden yorumlama ve yeniden yaşamanın belli yeni usulleri arasındaki ilişkilerde gerçeği faaliyete geçirir". Bir sanat eseri olarak edebiyat ise; "gündelik tecrübe ve yaşantıyı anlamlı sezgi ve kavrayışa dönüştürmedeki becerisi diye tanımlayabileceğimiz farklı bir manada doğrudur hükmü taşır ve yaşadığımız dünyanın nesneleri arasında 'anlamlılık ağı oluşturabilir" (Harrigton2004,57-58). Dolayısıyla edebiyat eseri, eser sahibinin yaşadığı dönemi aktarır. Aktarılan dönemin zihniyet dünyası, kabulleri, temayülleri, tasavvurları, evreni algılayış ve yaşayış biçimini eserine serpiştirir. Edebiyat eseri ister eser sahibinin kişisel duygularını aktaran bir şiir parçası, isterse genele hitabeden bir ahlak risalesi olsun, yazıldığı dönemle ilgili ipucu verir. Konumuz olan Kutadgu Bilig bir yandan estetik endişeyle kaleme alınmış edebî bir eser, bir yandan dönemin devlet yönetim biçiminin nasıl olması gereğine işaret eden bir siyasetnâme, bir yandan henüz medeniyet değişiminin eşiğinde olan bir toplumun yeni medeniyete yönelmesine kapı aralayan ahlak kitabı; bir yandan da döneminin sosyal yapısını oluşturan kesimler ve bunların davranışlarını aktaran bir sosyolojik çalışma olması münasebetiyle dönemini bütün yönleriyle aktarmakta, doğrudan aktarmadıklarını da sezdirmektedir.

Siyasetnâmeler, yazıldıkları dönemin zihniyet yapısı paraleline göre toplumsal yapının değişmesi veya düzenlenmesi için dönemin iktidar erkine tavsiyede bulunmak maksadıyla kaleme alınan ahlâkî ve siyasî eserlerdir. Bu tür eserler hangi kültür kaynağından/ kaynaklarından beslenmiş olursa olsun, toplumun kabul ettiği ya da kabul ettirilmek istenen inançla yeniden şekillenir ve toplumu, tek tek kişilerin

[*] Prof. Dr., G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi; icetin@gazi.edu.tr

davranışlarından devlet yönetimine kadar her alanda yeniden şekillendirmeye çalışır. Bu itibarla siyesetnâmeler Levend'in ifadesiyle ahlak kitabı sayılmaktadır. Levend, Türk toplumunun Müslüman "ümmet" bilinci çevresinde bilgilenmesi ve bilinçlenmesimaksadıyla kaleme alınan "ümmet çağı ahlak kitapları" içinde saymaktadır (Levend 1963: 96-97).

Toplumda yeni bir insan tipinin oluşması, hatta toplumun yeniden şekillenmesi için kaleme alınan bu tür eser sahipleri, yeniden düzenlenmek istenen toplumu bütün yönleriyle tanımaktadırlar. Buna göre tanıdıktan sonra ancak aksaklıkların düzeltilmesi veya eksikliklerin giderilmesi için gerekli bilgileri, tavsiyeleri eserlerinde işleyeceklerdir.

Yazıldığı dönemin devlet yönetimindeki aksaklıkları görüp ideal yönetimin temel ilkelerini, iktidar erkine sahip olanların düşünüş ve davranışlarını tespit edip ideal bir yönetim biçimi ve yönetici profilini idealize eden bir yapıyı tasvir, tavsiye ve telkin eden siyasetnâme örneği olarak Kutadgu Bilig, yazıldığı dönemin idarî ve toplumsal aksaklıklarını görmüş olmalı ki, aksaklıklarını giderilmesi için toplumun birbirileriyle olan ilişkisi ve toplum-devlet ilişkisinin nasıl olmasını gereğine işaret etmiş olsun. Yusuf Has Hacib, gördüğü ve teşhis ettiği aksaklıkları, aksaklıkların düzeltilmesi, eksiklerin giderilmesi için gerekli olan tavsiyelerini eserine yerleştirdiği dört temel karakter vasıtasıyla aktarır. Bu karakterlerin tartışılmaması içinse aklen ve vicdanen meşru bir zemin yaratır. Bu zemin başta dönemin aristokrat aydın-okuyucu kitlesi toplumun bütünü tarafından kabul edilen unsurlar ve bu unsurları temsil eden karakterlerdir. Adalet, Kün-Toğdı; devlet, Ay-Toldı; akıl, Öğdülmiş ve kanaat Odgurmış ile temsil edilmiş.

Toplum, hangi dönemde hangi kültürel çevrede ve hangi medeniyetin içinde yaşıyorsa yaşadığı dönem öncesi veya yaşadığı kültürel-medeniyet alanı dışındaki alanları kendi ahlak kurallarına uygun bulmaz. Toplumun bir arada yaşama iradesinin sergileyen, onu bir arada tutan temel dinamik ahlaktır. Yusuf Has Hacib'in idealize ettiği toplum, İslamî ahlakla ahlaklanmış fertlerin oluşturduğu toplumdur. Ahlak, kişinin doğuştan getirdiği genetik kodlarda saklıdır. Genetik kodlarda saklı olan ahlak, mevcut dinî kabullerle anlam kazanır. O da İslamî bir ahlaktır. İslamî ahlakla ahlaklanmış kişinin merkezî özelliği "iyi" sıfatına sahip olmaktır. İyi insan olmak toplum çıkarının kendi çıkarının üzerinde düşünmeyi gerektirir. Dolayısıyla kişinin toplum lehine fedakâr olması gerekir:

ilig aydı edgü bu kılkı yanı/ Hükümdar dedi:- iyinin vasfı faydalı olmaktır

tusulur bolur halkka asğı oñı/ onun halka çok faydaları dokunur.

tüzü halkka barça kılur edgülük/ O bütün halka hep iyilik eder,

yana minnet urmaz kişike kölük/ fakat yaptığını insanın başına kakmaz.

asğın tilemez kişike asığ /Kendi istifâdesini düşünmez, başkasına fayda temin eder

bérür ol asığdın bu kolmaz yanığ/ ve buna mukabil, bir karşılık beklemez. (KB 556-558)

Kişi, doğru olmalıdır. Zira doğruluk insan benliğinin bizatihi kendisidir. Ümmet döneminin yaşandığı 11. Karahanlı dönemi medreseleri merkezde İslamî bilgilerin verildiği eğitim kurumlarıdır ve bu kurumlarda insan İslamî bakış açısıyla değerlendirilir. Dolayısıyla Müslüman olan, "hayatı boyunca doğruluk peşinde olan insandır": "De ki: "Rabbim! (Gireceğim yere) doğruluk ve esenlik içinde girmemi sağla. (Çıkacağım yerden de) beni doğruluk ve esenlik içinde çıkar. Katından bana yardımcı bir kuvvet ver" (İsrâ, 80) . "Rabbinin kelimesi (Kur'an) doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir" (En'âm,115) âyetinde ifade edildiği gibi doğruluğun tam olduğu İslamiyet'e iman etmiş birisi de doğruluk peşinde koşacaktır ve onlar Cennet'le müjdelenirler:" Allah, şöyle diyecek: "Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür." Onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır. Allah, onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte bu büyük başarıdır" (Mâide, 119).

taşı teg içi ol içi teg taşı/-Onun içi dışı gibi, dışı da içi gibidir;

bu yañlığ bolur ol köni çın kişi /doğru ve dürüst insan böyle olur.

köñlin çıkarsa ayada urup/ insan gönlünü çıkarıp, avucuna koyarak,

yorısa uyadmasa yalñuk körüp/ başkaları önünde, mahcup olmadan, dolaşabilmelidir.

könilik kerek erke kopsa kutun/ Saaâdette yükselmek için, insana doğruluk lâzımdır;

könilik atı ol kişilik bütün /insanlık doğruluğun adıdır, inan.(KB 863-865)

Yönetim kademesinde bulunan hükümdar ve çevresinin doğruluğu da sık sık vurgulanır. Bunlara bir örnek olarak sadece aşçı başını örnek vermek yeterlidir. Onun özelliklerinden bahseden Yusuf Has Hacib, birinci derecede doğruluk üzerinde durur ve doğru insanın aranıp bulunulmasını tavsiye eder. Aşçıbaşının dahi nasıl olması gereği üzerinde durulan eserde, onun özelliklerine varıncaya kadar işlenmektedir. Bu da saraya alınacak kişinin seçiminin oldukça zor gördüğüne işaret etmektedir. Zira Kutadgu Bilig kaleme alındığı dönemde Karahanlı Devleti sınırları içinde kalan Türk toplumu İslamiyet'i henüz yeni kabullenmiş. Bir buçuk asırlık bir zaman, İslâmî esasların ön planda olduğu sarayda istihdam edilemezdi. Dolayısıyla İslamiyet'in vaazettiği ahlâkî anlayış toplumun her kesimine sirayet etmemiş olmalı.

Toplumun ahlakî zaaflarını açıkça ifade etmese de Yusuf Hacib, sarayda görevlendirilecek ulu hacib'in vasıflarını ve nasıl olması ya da olmaması gerektiğini sayarken yalancılık ve kötü huylu olanlara dikkat çeker. Bu da gösteriyor ki toplumun her kesimi Yusuf Has Hacib'in idealize ettiği ahlak kurallarına ve davranış özelliklerine sahip değildir. O, olumluluklardan bahsederek toplumdaki olumsuzlukların da görülmesini sağlamaktadır.

iki neñ kişide bulunsa ilig /Ey hükümdar, bir insanda şu iki şey varsa,

añar bérmegil iş uzatma elig/ ona iş verme ve yakınlık gösterme.

biri tilde yalğan çıkarsa sözin / Bunlardan biri yalancılık ve

biri egrilik ol sikirtse özin/ diğeri de insanı doğru yoldan saptıran kötü huydur.(KB 2507-2508)

Yusuf Has Hacib, yaşadığı dönemin toplumsal yapısı içinde farklı kesimlerin davranışlarının, sosyal yapılarının farklılığını tespit eder. Toplumdaki farklılıkların bir arada yaşayabilmesi için "doğru" olanın yapılması gereğini işaret eder. Doğru ise ancak adaletle mümkün olur.

kerek oğlum erse yakın ya yağuk / ister oğlum, ister yakınım veya hısımım olsun;

kerek barkın erse keçigli konuk /ister yolcu, geçici, ister misafir olsun

törüde ikigü maña bir sanı /Kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir;

keserde adın bulmağay ol méni / hüküm verirken, hiç biri beni farklı bulmaz

bu beglik ulı kör könilik-turur/ Bu beyliğin temeli doğruluktur;

köni bolsa begler tiriglik bolur/ beyler doğru olursa, dünya huzura kavuşur (KB 817-819)

Bozkır medeniyetinden yerleşik medeniyete geçme arifesinde olan Türk toplum yönetiminde adalet anlaşışı ile İslamiyet'le gelen adalet anlayışı farklı olmalı. Zira Tanrı tarafından kutlu kılınmış Türk hükümdarın yerini doğrudan İslamî esaslar ve Kur'an'a bağlı olmasa da Ortadoğu, Arap-Fars yönetici örneği almakta. Hangi zihniyet veya kültürden gelirse gelsin, İslamiyet'ten önceki dönem Türk idarî yapısının beğenilmediği, bunun yerine yeni bir idari yapını, dolayısıyla idarî yapının başında olan hakanın adaletli olmasıyla ilgili hükmün kaynağı Kur'an'a bağlanmaktadır. "Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir" (Nisâ, 58) âyeti gibi başka âyetlere de isnat edilmek suretiyle, adaletin önemi vurgulanmaktadır:

bu kök tirgüki ol könilik törü/Adalete istinat eden kanun- bu göğün direğidir;

törü artasa kök turumaz örü /kanun bozulursa, gök yerinde duramaz.

törülüg bu begler yok erse tirig /Bu kanun koyan beyler hayatta bulunmasalardı,

bayat buzğay erdi yéti kat yérig- Tanrı yedi kat yerin nizâmını bozmuş olurdu.

(KB 3464-3465).

Kutadgu Bilig'de Bozkır hayat tarzından tarım toplumu hayat tarzına geçmenin sancıları, çatışmaları görülür. Yerleşik hayata geçmemiş bir toplum yapısını idealize ettiği toplum yapısına uygun görmeyen Yusuf Has Hacib, ekonomik yapısı hayvancılığa dayanan, hayvan yetiştiricilerinin davranışlarını tasvir ederken bunların dürüst olduklarını, içleriyle dışlarının bir olduğunu ifade ederek olumlu ve olumsuz yönleriyle tasvir eder. Hayvan yetiştiricilerinin, toplumun beslenme, giyecek ve ulaşım ihtiyaçlarını bunların karşıladığını ifade eden Yusuf Has Hacib, ordunun binek atlarının da bunlar tarafından karşılandığını söyleyerek hayvan yetiştiricileriyle iyi geçinilmesini tavsiye eder (KB 4439-4445). Ancak, hayvancılıkla geçimini temin eden kitlenin topluma faydasını ve bundan dolayı iyi geçinilmesi ve iyi davranılması gereğini tavsiye eden Yusuf Has Hacib, aynı grubun görgüsüz, görgüsüzlüğün sebebini de bilgisizlik olduğunu, dolayısıyla bunlardan uzak durulması gereğine işaret eder.

bularda tileme törü ya bilig/ Bunlar ile münâsebette kendine dikkat et;

yorıkları kéñrü bolur ay silig/ bunlar görgüsüz, usulsüz ve kaba insanlardır.

bularka katılsa özüñni tutun/ Bunlar ile münâsebette kendine dikkat et;

törüsüz tokusuz bolurlar otun/ bunlar görgüsüz, usulsüz ve kaba insanlardır.

tilin edgü sözle işimsinmegil/ Onlara tatlı söz söyle, fakat onlara arkadaş gibi hareket etme;

basınğan bolurlar biligsiz çigil/ bunlar câhil ve haşin insanlardır.

biligsizni artuk yakın tutmağu/ Bilgisiz kimseyi kendine fazla yakın tutmamalısın;

yakın tutsa şeksiz kılur kılmağu/ yakın tutarsan, şüphesiz, münasebetsiz bir harekette bulunur.(KB 4446-4450)

Hayvancı toplum karşısında yeni medeniyet tarımcı toplumu öğütlemektedir. Kutadgu Bilig'de hayvancı toplum mensuplarıyla ilgili olumsuzluklar tarım toplumu mensupları için söylenmez. Çiftçilerin gerekli olduğunu;

kamuğ teprenürke bulardın asığ /Her canlı bunlardan istifâde eder;

tözüke tegir yém içimdin tatığ0 yemek-içmek zevkini her kese bunlar verir.

tüzü tın tokığlı açıp todğuçı/ Bütün canlılar, acıkan ve doyanlar,

muñar boldı muñluğ tirig bolğuçı/ bütün yaşayanlar bunlara muhtacdırlar.

saña ma séziksiz kerek bu kişi/ Boğazının ihtiyâcını te'min etmek için,

itilse anın ötrü boğuzuñ işi/ şüphesiz, sana da bunlar lâzım olacaktır (KB 4402-4404)

Çiftçilere toplumun beslenme ihtiyacını karşıladıklarını, kazançlarının helal olduğunu ve bunların sahip oldukları iyi özelliklerin Tanrı vergisi olduğu ifade edilmektedir:

tarığçı kişiler bolur elgi kéñ/Çiftçilerin elleri geniş olur;

bayat bérmişindin tutar köñli kéñ /Tanrının verdiğini geniş gönülle sarf ederler.

kamuğ teprenigli tüzü yér oñı/ Her mahlûk kendi nasibini alır;

yorığlı aşı ol uçuğlı meni/ yürüyenler yiyeceklerini ve uçanlar da yemlerini bulurlar.

bularka katılğıl karılğıl özüñ / Sen de bunlara katıl ve münâsebet kur;

tilin yakşı sözle açuk tut yüzüñ /onlara tatlı söz söyle ve güleryüz göster.(KB 4416-4418)

Kutadgu Bilig'de idare eden/yöneten ile yönetilen arasındaki mesafe oldukça fazladır. Yusuf Has Hacib, halk kavramını zaman zaman toplumun bütünü için kullanırken, zaman zaman avam için kullanır. Seçkinlerin/havasların halkla ilgili düşünceleri;

bodun tili yawlak séni sözlegey /Halkın dili kötüdür, seni çekiştirir;

kişi kılkı kirtüç etiñni yégey/ insanın tabiati kıskançtır, etini yer.(KB 194)

ve

bodun koy sanı ol begi koyçısı /Halk koyun gibidir; bey onun çobanıdır;

bağırsak kerek koyka koy kütçisi/ çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır.(KB 1412)

örneklerinde olduğu gibi olumsuz olarak tasavir edilir. Beyin halkın genel davranışına sahip olması, onun avam gibi davranması ise;

atı beg bolur bolsa kılkı kara/ Bir kimsenin adı bey, fakat tabiatı avamınki gibi olursa,

karada bu ınğa bolur halk ara /o halk arasında avamdan daha aşağı görülür.(KB 2082)

örneğinde olduğu gibi olumsuz görülür, halkın davranışı, hayat tarzı, dünya görüşü makbul sayılmaz. Halkın/ avamın davranışları yönetici/ iktidar sahipleri tarafından hoş karşılanmasa bile halka adaletle hükmetmek ve halkı mutlu kılmanın gereğine işaret edilir.

Yöneten-yönetilen arasında yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi bir ayırım söz konusu olsa bile toplumun bir arada, ahenkli yaşayabilmesi için hem yöneticinin hem halkın karşılıklı sorumlulukları vardır. Bu da toplumsal çatışmayı önler.

Bunlardan ilki, toplumun ekonomik seviyesinin yüksek olması, ikincisi adalet ve adaletin uygulanması için gerekli olan hukukî düzenlemeler, üçüncüsü ise can ve mal güvenliğinin sağlanmasıdır.

Yöneticinin halka karşı görevleri olduğu gibi halkın da yönetici şahsında yönetime karşı sorumlulukları ve görevleri bulunmaktadır. Bunlar, otoriteye boyun eğmek, emre itaat etmek, ikincisi vergi vermek ve üçüncüsü merkezi otoritenin dostunu dost düşmanının düşman bilmek, yanı kaderde kıvançta bir olmaktır.

ra'iyyet öze ol seniñ üç hakıñ/ Tebea üzerinde senin üç hakkın vardır;

tilegü olardm sen aç kulğakıñ /bunu onlardan istemelisin, iyice dinle.

biri yarlığıñnı ağır tutsalar /Biri halk senin emirlerine hürmet etmeli ve

negü erse terkin anı kılsalar/ bu emir ne olursa-olsun, onu derhâl yerine getirmelidir.

ikinç tıdmasalar hazîne hakı/ ikincisi hazine hakkını gözetmeli ve

üdinde tegürse ay elgi akı/bunu vaktinde ödemelidirler, ey di açık insan.

üçünçi yağıka yağı bolsalar / Üçüncüsü senin dostuna dost ve

seweriñ kim erse anı sewseler/düşmanına düşman olmalıdır.

ötemiş bolur sen özüñ hakların/ Böylece sen onlara karşı vazifeni yapmış olursun,

olar ma ötemiş bolur öz hakın/ onlar da senin hakkını ödemiş olurlar.

bu yañlıġ kerek beg yorısa yoluġ/ Ey ulu, bu yolun yolculuğunda bey böyle olmalı,

râ'iyyet uş andağ kerek ay uluġ /tebea da böyle olmalıdır. (5574-5584)

Toplumun yöneten ve yönetilenle birlikte olması, toplumsal huzuru, ahengi sağlar. Bu da toplumun bir arada yaşama bilinç ve iradesine sahip olduğunu göstermektedir.

İnsanlık tarihi boyunca, hangi coğrafya, hangi kültür ve medeniyet çevresi veya zamanda yaşamış olursa olsun, bütün toplumlarda, kişi veya grupların toplumda sahip oldukları statü, ekonomik farklılıklar, sahip olunan meslek gibi birçok bakımdan farklılıkların olması zaruridir. Dolayısıyla Karahanlı dönemi Türk toplumunda da bu farklılık olacaktır. Bu farklılıklar toplumun çeşitli kesimleri tarafından ayrı ayrı algılanacak, değerlendirilecek ve kanaatler oluşacaktır. İster kişisel ister bir grup bilinciyle hareket edilsin, her farklılık kendi çevresi içinde tutarlı birlikteliğe sahip olurlar. Onların 'bir' ve 'biz'olmasını sağlayan unsur, sahip oldukları ortak değerlerin taraflarca kabul edilmesi ve o değerler çevresinde toplanılmasıdır. Bu da kişi veya grubun bir başka kişi veya gruba karşı üstünlük duygusuyla hareket etmemesi, toplumdaki bütün kişi ve grupların birbirleriyle uyum içinde yaşamasını sağlar. Bu da toplumu oluşturan bütün kişi ve kurumların karşılıklı uyum içinde işleyişini ifade eder. Bütünleşmeyi sağlayan merkez güç ise o toplumun değerler sistemidir. Değerler sistemine aykırı davranış ve uygulamalar, toplumun kolektif bilinçle oluşturduğu birtakım yollarla ikaz edilir veya cezalandırılır. Tenkit bunlardan biridir. Bir ikaz, uyarı olarak anlaşılması gereken tenkit, toplumun bütünleşme sürecine katkı sağlayan, o toplumdaki fert, grup ve/veya kurumların bir arada uyumlu biçimde bulunmasını ve işleyişini sağlar.

Kutadgu Bilig, bir çatı kurum olarak devlet yönetim modeli ve devlet yönetim modeli çatısı altında yaşayan kişi ve grupların bir arada yaşayabileceği uyumlu birlikteliği işleyen eser olarak görülür. Kişi ve grupların ayrı ayrı 'ben' ve 'biz' bilincinden çıkıp, devlet çatısı altında birlikte'biz' bilincine ulaşmak için, kişi, grup ve toplumun olumlu ve olumsuz yönleri ele alınmış. Bu da Kutadgu Bilig'in eleştirel yönünü göstermektedir. Kutadgu Bilig'deki bu eleştirel yaklaşım, toplumsal bütünleşmeyi sağlamak kişi ve grupların olumlu ve olumsuz davranış örnekleri aktarılarak mensubiyet duygusu ile bağlı olunan kültürel normların öğrenilmesini ve böylece o norm ve kabuller çevresinde yaşanılması gereğini öğütlemektedir. Böylece taraflar, kendilerine düşen sorumluluk ve görevlerin idrakine varacak, toplumla barışık, bir arada yaşama iradesine sahip olacaklardır.

Sonuç olarak; toplumun bir olay karışışında aldığı tavır, gösterdiği tepki, davranış biçimi edebî esere yansır. Edebi eserler, toplumsal hafızanın saklandığı bilgi alanlarıdır. Bu bilgi alanları eserin oluştuğu dönemi bütün yönleriyle yansıtır. Kutadgu Bilig'in fikrî yapısı toplumu dönüştürmektir. Bunun için toplumu oluşturan ayrı ayrı kişi ve gruplar ile toplumun tamamı, olumlu ve olumsuzluklarıyla ele alınmış, eleştirel biçimde işlenmiş, bu yolla idealize edilen bir toplum yapısının oluşturulmasına katkı sağlanmıştır.

Kaynakça

Harrigtın; Austın (2004), "Sosyal Dünyanın Edebiyat Yoluyla Kavranması: Robert Musilin Niteliksiz Adam Romanı Üzerine Sosyolojik Düşünceler", *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri,* (Ed. K. Alver), Hece Yayınları, Ankara.

Levend, Agah Sırrı (1963), "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", *TDAY Belleten,*11, 89-115.

Yûsuf Hâs Hâcib, *Kutadgu Bilig Metin* (Haz. Mustafa S. Kaçalin), Www.Kulturturizm.Gov.Tr

Yusuf Has Hacib (2007), *Kutadgu Bilig-I-Tercüme* (Terc. R. R. Arat), TDK Yayınları.

Ankara.

"FATİH-HARBİYE" ROMANININDA CÜMLELERİN ANLAM MERKEZLİ İNCELENEREK ÜSLÛP ÖZELLİKLERİNİN TESPİTİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yusuf AVCI[*]

Ayşe ÖZBEK[*]

Özet

Çağımız yaşam boyu öğrenmeyi, düşünen, sorgulayan, üreten, düşündüklerini ve hissettiklerini edebi bir dille muhatabına aktarabilen bireyler olmayı gerektirmektedir. Bu çalışma dilin en gelişmiş şekilde kullanıldığı ürünler olan edebi eserlerin üslûp yönüyle incelenmesi amacına yönelik olarak oluşturulmuştur.

Çalışmamızda öncelikle dilin önemi açıklanmaya çalışılmıştır. Dil mucizesi olarak nitelendirebileceğimiz edebi eserler ve üslûp kavramları hakkında bilgiler verilmiştir. Edebiyatımızda kusursuz üslûbuyla yer etmiş bir yazar olan Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye adlı romanının ilk elli sayfasında yer alan cümleler anlam boyutuyla incelenmiş, elde edilen veriler yorumlanmış ve anlam bakımından cümle incelemelerinin üslûba olan katkısı ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bugüne değin Peyami Safa'nın romanları içerik, düşünce, ideoloji, kelime yönüyle, klasik dil bilim ve modern dil bilim anlayışlarıyla incelenmiş; ancak bu çalışmalarda yazarın duyuş ve düşünüşünü en iyi yansıtan cümle unsurunun anlam boyutuyla ayrıntılı bir incelemesine yer verilmemiştir.

Üslûp özellikleri özgünlüğü, düşünceye ve dile hakimiyeti belirtir. Sağlam bir üslûp, iyi düşünme ve düşündüğünü iyi ifade edebilmeyle sağlanır. Türk edebiyatında kalıcılığı yakalamış bir yazar olan Peyami Safa ve Fatih-Harbiye üslûp yönüyle incelendiğinde duygu ve düşüncelere yön veren unsurun üslûp olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Edebi eser- üslûp ilişkisinin sağlamlığı cümle yapısının sağlamlığı ile ölçülür. Peyami Safa Türk düşünce sistemine uygun kurallı, etken çatılı fiil cümleleri ile edebiyatımızda ebediliği yakaladığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Edebi eser-üslûp ilişkisi, anlam merkezli cümle incelemesi, Fatih-Harbiye'de üslûp.

Giriş

İnsanoğlu duyan, düşünen, hisseden sosyal bir varlıktır ve doğası gereği tek başına yaşayamaz. Topluluk halinde yaşamaya, kendisini ifade etmeye, anlamaya ve anlatmaya ihtiyaç duyar. Dünyayı anlama, anlamlandırma ve anlatma sürecinde kuşkusuz en etkili iletişim aracı dildir. Düşünce, zihinde cümleyle oluşur. Dil, düşünce yani anlamın varlığıyla hayat bulur. Anlam, dilin sayesinde varlık sahasına çıkar. Dil ve anlam birbirinden ayrılmaz bir bütündür.

Dilin temel taşı cümledir. İnsanın sınırsız hayal gücünü, dildeki sınırlı sayıdaki kelimeyle ifade etme sürecinde cümleden hareketle anlamı esas almak gerekir.

Cümle temelli, anlam esaslı incelemelerde dilin en önemli verimi olan edebi eserlere, özellikle de cümlenin anlam yönüyle değerlendirilmesi çalışmalarına en uygun edebi tür olan romanlara bakılmalıdır.

En güzele ulaşma isteğinin, içinde bulunulan toplumu kendine has ifade çabasının ürünü olan romanların cümlelerinin anlam yönüyle incelenmesi bizi toplumun, dönemin özelliklerine ve yazarın üslûp tercihlerini saptamaya götürür.

Kusursuz üslûbuyla Türk edebiyatının en önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Peyami Safa'nın Doğu-Batı çatışmasını işlediği Fatih-Harbiye isimli romanında ilk elli sayfanın cümlelerinin anlam bakımından incelenmesi; dil bilgisi ile ilgili, kelime tercihleri ile ilgili, cümle kuruluşları ile ilgili, söz sanatları ile ilgili, roman kahramanlarının kişilik özellikleri ile ilgili, sosyal hayat ile ilgili üslûp özelliklerinin tespitini sağlamıştır.

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

[*] Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Söz konusu tespitler usta yazarların üslûba verdikleri önemin, kalıcılığı yakalamalarındaki en önemli unsurun dile hakimiyetlerinde saklı olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Dil- Anlam İlişkisi

İnsanın insan olmasını sağlayan ve onu diğer tüm canlılardan ayıran temel özelliklerin başında düşünebilme ve konuşabilme yetileri gelir. Bu özellikleri sayesinde insan diğer canlılara ve doğaya hükmedebilmiştir. Belirli bir düzen içinde düşünebilme ve bu düşünceleri diğerleriyle paylaşma arzusu, dil denilen soyut iletişim düzeneği ile olabilmektedir. Dil her toplumun ayrılmaz iletişim aracıdır. Bu iletişim aracını kullanmak ve ondan yararlanmak teknolojik ya da bilimsel olarak gelişmiş olmaya ya da ilkelliğe bağlı değildir. En ilkel koşullarda yaşayan toplumun bir dili olduğu gibi, bilgi çağını yaşayan toplumun da bir dili vardır (Günay 2004:9).

Aksan (1987:64)'a göre eğer insanlar toplum halinde yaşamasalardı, hiç kuşkusuz, dile gereksinme duymayabileceklerdi. Öte yandan, dil olmasaydı, insanların bir arada yaşamaları, anlaşabilmeleri, bir toplumu oluşturmaları da söz konusu edilemezdi. Kısacası, insanı insan eden dil, toplumun da başlıca temel taşlarındandır; ulusu ulus yapan öğelerin en başta gelenidir; kültürün bel kemiği sayılabilir.

Dilin gramer bakımından incelenmesi ve araştırılması birçok prensiplere dayanmaktadır. Dünyada hiç bir dil ansızın doğmuş veya türemiş değildir; o birçok yüzyıllar içerisinde gelişme devreleri geçirmiş, kendine mahsus takâmül dereceleri edinmiştir. Ve her gelişme devri, özelliğine göre yenilikler vücuda getirerek, yeni yeni tabakalarının da kurulmasını temin etmiş ve bu yolla, daha sonraki gelişmelere bir hazırlık teşkil etmek üzere, belirsiz bir halde; yeni safhaya girmiştir. Dil bilgisinin esas araştırma konularından birini de, işbu dil gelişmesindeki tabakaları birbirinden ayırt etmek, onların gerçek durumlarını meydana koymak teşkil etmektedir (Caferoğlu 1984:2).

Dil bilgisi, bir dili bütün yönleri ile incelemeye çalışırken, dil bilim, dillerin benzer ve farklı yönlerini saptamaya çalışır. Dil bilim çalışmalarının temelini dilin çeşitli yönleri ile derinlemesine irdelenmesi oluşturur. Günümüze değin yapılan çalışmalarda dil incelemelerinin genellikle dilin yapısına, işlevine yönelik olduğu; anlamın geri plâna itildiği görülmektedir. Bu durum anlamın soyut bir kavram olması, dolayısıyla dilin şekil yönünden incelenmesinin anlama götüreceği varsayımından hareket edilmesinden kaynaklanmıştır. Oysaki son yıllarda dil ve düşünce arasındaki bağın önemi kavrandıkça; dilin sadece şekil yönüyle incelenmesinin yanlışlığı da anlaşılmış ve anlam esasına dayalı incelemeler önemli oranda artmıştır.

Dil incelemelerinde esas alınan pek çok kuram vardır. Bunlardan en dikkat çekici ve günümüz dil bilim çalışmalarına da yol gösterici olanı "Üretimsel Dönüşümlü Dil Bilgisi" çalışmalarıdır. Kuruculuğunu Noam Chomsky'nin yaptığı bu yaklaşım, "yapısalcı anlayış"ın bıraktığı boşlukları doldurmayı amaçlar. Dilin temelini teşkil eden konuşma ve yazma becerilerinin ortaya çıkışında insan zihninin nasıl işlediği üzerinde durur. Dilin temel taşını cümleler olarak gören, cümleden hareketle dili incelemeye çalışan bu yaklaşım, anlamı esas alır. Anlam ve şekil bütünlüğüyle insan zihninin sınırlı sayıda sözle, sınırsız sayıdaki cümleye nasıl ulaştığını saptamaya çalışır.

Dil, anlamın varlığıyla hayat bulur. Anlam, dilin sayesinde varlık sahasına çıkar. Dolayısıyla dil ve anlam birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Anlamı meydana getiren temel unsur kültürdür. Kültür, toplumun parçası olarak insanın edindiği gelenek, görenek, düşünce tarzı vb. pek çok bilgiyi kapsar. Kültürü anlayabilmek için dili incelemek gerekir.

Bir ulusun yaşayış biçimi, inançları, gelenekleri, dünya görüşü, çeşitli nitelikleri ve hatta tarih boyunca bu toplumda meydana gelen çeşitli olaylar üzerinde hiçbir bilgimiz olmasa, yalnızca dil bilim incelemeleriyle, bu dilin söz varlığının, söz hazinesinin derinliğine inerek bütün bu konularda çok değerli bilgiler ve güvenilir ipuçları edinebiliriz. Aynı biçimde, bir an için tek başına dili ele alarak, belli bir dilin belli bir dönemdeki bir metnini, yalnızca yabancı öğeler, yabancı etkiler açısından inceleyerek dili konuşan toplumun o süre içinde hangi kültür hareketlerine sahne olduğunu, hangi dış etkiler altında kaldığını saptayabiliriz (Aksan 1987:65-66).

Bir dilin cümle esaslı incelenmesi söz konusu olunca, o dili duyuş ve düşünüşleriyle işleyen yazarlar ve eserleri de önem kazanır. Cümlenin anlam yönüyle değerlendirilmesi çalışmalarına en uygun edebi tür romandır.

Edebi Eser- Üslûp İlişkisi

Tekin (1989:3)'e göre roman, kendi dairesinde bir dil sanatıdır. Bu itibarla bir romancının, dilin

sağladığı imkanlardan yararlanması da gayet doğaldır. Romanı edebi kılan yön, romancının dile tasarrufunda saklıdır. Romanı tarihten, psikolojiden, felsefe ve biyografiden ayıran, dile tasarruf hadisesidir ve aslında romanda yer alan her şey, sadece bir vasıtadan ibarettir. Hedef ise insanı anlatmaktır. Bu hedefe ulaşmada değişen sadece insan gerçeğine yaklaşım tarzıdır.

Dil vasıtasıyla en güzelini ortaya koyma düşüncesinin dışa vurumu olan edebi eserler, yazarın içinde yaşadığı toplumu kendine has bir görüş ve duyuş ışığında anlama ve anlatma çabasının ürünüdür. Yazarların başarısı dile hakimiyetlerinde saklıdır.

Köklügiller (2000:375) üslûbu, yazarın kendine özgü anlatış yolu olarak değerlendirmekte ve yazarın duyuş, düşünüş ayrılığı, anlatımı; sözcükleri seçişi, cümle kurmasının kendine göre özellikler gösterdiğini; bu özelliklerin, kısa zamanda kazanılmayıp, uzun bir deney, çalışma gerektirdiğini söylemektedir.

Karataş (2004:499) üslûp için "eda, biçem, stil, ifade tarzı, anlatış yolu" der. Ayrıca üslûbu, her sanatçı veya edîbin duygu ve düşüncelerini ifade etme biçimi, anlatış yolu, başka bir ifadeyle, zihinde doğan buluşun düzenlendikten sonra yazıyla ortaya konulma tarzı olarak ifade eder. Bir yazarın duyuş ve düşünüşünün dile yansımasına, dili kendine özgü kullanış biçimine de üslûp denebileceğini belirtir.

Âşıkoğlu (1997:119) üslûbu, oluş deyiş ya da yapış biçimi olarak nitelendirmekte ve üslûbun bir sanatçıya ya da bir çağa özgü, teknik, renk, söyleyiş ve biçimlendirme özelliği olduğunu söylemektedir.

Edebiyat araştırmacıları şimdiye dek, üslûbu "içeriğin (düşünüşün) formu", "muhteva ile dil arasındaki münasebet", "kelimelerin bir bütün hâlinde organizasyonu yahut kristalizasyonu", "bir vasıtalar bütünü ve bu vasıtaları kullanma tarzı" şeklinde tarif etmeye çalışmışlardır (Karataş 2004:499).

Üslûp, edebiyat yapıtının en önemli niteliğidir. Edebiyat tasvirini, coğrafya tasvirinden ayıran üslûptur. Ancak, üslûbun olduğu yerde, edebiyat olayından söz açabiliriz. Üslûp, edebiyat türleri gibi anlatım yolları, edebiyatta biçim anlamına gelir. Üslûp; sanatçının özel yapış yolu; yazarın duyuş, düşünüş ayrılığı; cümlelerinin uzunluğu, kısalığı; kelimeleri seçişi, yazısının âhengindeki ayrılıklardır. Üslûp için; ifade tarzı, usul, tarz, yol da denilebilir. Üslûp, insanın özünden doğar. Edebi eserler, ancak üslûpların kuvvetiyle ölümsüzlüğe erişirler. Gerçekler karşısında bulunan bir sanatçının gerçekleri kavrayışından ve anlatımından ortaya çıkan üslûp, sanatın da kendisi sayılır. Sanatçı üslûbu derecesinde kişiliğini kazanır (Karaalioğlu 1964:59).

Bir metindeki cümlelerin uzunluğu kısalığı, kelimelerin seçilişi, eda ve âhenkteki farklılıklar, üslûbunun özelliklerindendir. Eserin oluşumunda, üslûbun belirleyici bir katkısı vardır. Esere kıymet kazandıran veya onun değerini eksilten bir özelliktir. Üslûp, yeni bir söyleyişle yazarın eserdeki "dilbilimsel parmak izleri"dir (Karataş, 2004:499).

Baltabayev (1992'den aktaran: Avcı 2006:49) üslûbun, her bir yazarın dünyayı eserleriyle ifade etme sürecinde artan duygu deneyimi, her şeyi kendine özgü görme, düşünme, anlama ve anlatma yolu olduğunu belirtir. Yazarın ustalığı, üslûbu ve tasvir etme sanatı hakkında fikir yürütmeyi de aslında bu unsurların oluşturduğu çalışma zaruretinin doğurduğunu, yazarın üslûbu ile ilgilenmek ve bu konuda belirli bir yargıya varmak için onun hayata atıldığı ilk gününden itibaren, esere son noktayı koyuncaya kadar geçen sürecin bilinmesinin gerektiğini söyler.

Baltabayev (1992'den aktaran: Avcı 2006:49) yetenekli yazarın hayata atıldığı ilk güne kadar uzanan dönemin, yazarın üslûbunun bazı boyutlarını yansıttığını, yazarın kendi yaptığı tahlilde tarafsızlığı, onu hangi yönleriyle görmüş olması, çok renkli hayat hikâyelerinin arasından gerekli olanı bularak alması, onu kendi hayalinde tekrar canlandırması, kalp sıcaklığı vermesi ve sonunda eser doğuncaya kadar geçen bu sürecin aslında gerçek anlamıyla üslûp karakterine sahip olduğunu açıklar.

Üslûbun oluşmasında, etkinlik derecesine göre sanatkârın mizacı, ırkı, kültürü, eğitimi, yaşadığı dönem, bağlı olduğu ekol, kullandığı dilin özellikleri, anlatılan konunun mahiyeti rol oynar. Bu sayılan etkenlerle birlikte sanatkârın/ şairin / yazarın duyuş ve kavrayışına da bağlı olduğu için, denebilir ki, ne kadar sanatkâr / edîp varsa, o kadar da üslûp vardır. Zaten, üslûp fikri, aynı konuyu başka bir şekilde anlatma kaygısından doğmuştur (Karataş 2004:500).

Üslûp, bir sanatçı için bir irade, sonsuz bir çalışma işidir. Çünkü düşüncelere ve duygulara bir biçim vermek; karmakarışık olan ruh hallerimize en uygun biçimleri arayıp bulmak, sonsuz bir çalışma, kuvvetli bir irade ister. İyi yazı, iyi düşünceden doğar. Bunun için, yazmadan önce, iyi düşünmesini öğrenmeliyiz. Görgülerimiz, denemelerimiz üzerinde kurulan düşüncelerle, yazma isteğimiz birleşirse, o

yazı başarılı olur. Sadece süslü kelimeler, düzgün cümlelerle bir yazarın üslûp sahibi olabileceğini düşünmek, iç âhenk (muhteva)ten ayrı bir üslûp (şekil) olabileceğini düşünmek olur ki, bu imkânsızdır (Karaalioğlu 1964:60).

Karataş (2004:500) modern eleştiride, üslûbu biçimlendiren nedenler göz önüne alınarak; yazarın adıyla anılan üslûp (Tanpınar üslûbu), çağa bağlı olan üslûp (Ortaçağ üslûbu), konuya bağlı üslûp (filozofik), okura bağlı olan üslûp (popülist), eserin amacına bağlı üslûp (alaylı) gibi sınıflamalar yapıldığını söyler.

Üslûp, çağa, konuya, dile, ülkeye, okuyucuya göre değişir. Bunlara göre değişik üslûp çeşitlerini şöyle sıralayabiliriz: Akıcı, bayağı, belgin, canlı, çocuksu, özensiz, süslü, sürükleyici, yalın, yapmacık, üstün, ince üslûp (Köklügiller 2000:375).

Üslûp, bir edebî eseri ölümsüz kılan en temel unsurdur. Üslûp, yazarın duyuş ve düşünüşünün dile yansıması, dili kendine özgü kullanma şeklidir. Bir metindeki cümle ve kelime seçimi, söyleyişteki farklılıklar üslûbun belirleyici özellikleridir. Üslûbun oluşumunda sanatçının kişisel beğeni ve tercihleri, yaşadığı toplumun ve kültürünün etkileri, bağlı olduğu edebi anlayış ve akımın özellikleri, kullandığı dilin ve işlediği konunun özellikleri belirgin rol oynar. Edebi eser üslûp, konu-tür, toplum ilişkisi içerisinde büyür, gelişir ve ölümsüzleşir.

Dünyayı ifade etmede millilik ve kendine haslık yazarların kaleminde üslûpla şekillenerek edebiyatları oluşturur. Ediplik bahçıvanlığa, edebiyatın ürünleri de yetiştirilen güllere benzer. Bir gül ancak kendi bahçenizde, kendi havanızla, suyunuzla, sizin emeğinizle, ona hizmetinizle yetişirse sizin olur. Başkasının bahçesinde yetiştirmeye çalıştığınız ya da kendi bahçenizde komşunun emeği, fikri ve malzemeleriyle yetiştirdiğiniz güller ne kadar sizi temsil eder, ne kadar sizin olur (Avcı 2006:vi)?

Edebî eseri kalıcı kılan, içinde yaşadığı toplumu, kültürünü dile getirmesi ve başarılı bir üslûpla yazılmasıdır.

Tekin (1989:61) üslûbun, büyük ölçüde dilin mahsulü olduğunu; çünkü üslûbun şekillenmesinde yazarın mizacı, fikri ve dünya görüşünün de önemli rol oynadığını söyler. Dilin söz konusu mizac, fikir ve dünya görüşü gibi kıymetlerle şahsi kimlik kazandığı ve üslûbun da bu sayede varlık sahasına çıktığını vurgular.

Roman, bir bakıma ayrıntıların sentezidir. İnsan, vaka, mekan, zaman, eşya ve dil, nihayet teknik planda bakış açısı, anlatıcı, anlatım teknikleri... gibi unsurlar birer ayrıntıdır. Romancı bunları kullanarak bir senteze gider. Dil, bu senteze gitmede, romancı için asıl vasıta mevkiindedir. Çünkü romanın terkibinde yer alan nesnelere "varlık şuuru" kazandıran dildir. Üslûb, her ne kadar dile bağlı bir hadise ise de, yalnız ve mutlak surette dilin mahsulü değil, romanın terkibini kuran unsurların mahsulüdür. Daha doğrusu, üslûb, romana vücud veren unsurlar ile romana dinanizm kazandıran ifade tekniklerinin teşkil ettiği -tabir caizse- romanın "kollektif şuuru"dur (Tekin 1989:62).

Aktaş (1984'ten aktaran: Tekin 1989:62) üslûbun, yazarın dilin rehberliğinde parçadan bütüne -ama şuurlu bir şekilde- giderek güzelliği keşfetmesi, gerçeğe varması anlamına geldiğini söyler.

Peyami Safa'nın Üslûp Özellikleri

Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan Peyami Safa'nın "Fatih-Harbiye" isimli romanına dil bilim ışığında, cümle penceresinden bakılarak yazarın üslûp özelliklerine ulaşılabilir. Böylece yazarın dile nasıl kendi bakış açısıyla hakimiyet sağlayabildiği de görülebilir.

Bugüne değin Peyami Safa'nın romanlarının hem klasik dil bilim, hem de modern dil bilim anlayışıyla incelenmesi üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmalarda yazarın duyuş ve düşünüşünü en iyi yansıtan cümle unsurunun anlam boyutuyla ayrıntılı bir incelemesine yer verilmediği gibi, cümlenin anlam yönüyle ele alınmasının üslûba olan derin tesiri de göz ardı edilmiştir.

Yıllardır ihmal edilen eser üzerinden üslûba yöneliş çalışmalarında son zamanlarda gelişmeler görülse de üslûbu belirginleştiren, dil ve üslûp karşılaştırmaları konusundaki çalışmaların henüz istenen düzeye ulaşamamış olduğu açıktır.

Peyami Safa, gerek romanlarındaki, gerek fıkralarındaki üslûbun kudreti ile tanınmış, sevilmiş bir yazardır. Türkçe üzerine sayısız makaleleri, bir de dilbilgisi kitabı olan bu yazıcı, cümle ve kelime kurmada, Türkçenin bütün imkânlarını yoklamıştır. Üslûp tasasını, günlük fıkralarından Cingöz Recai maceralarına kadar hiçbir yerde elden bırakmamıştır (Kabaklı 1978:446).

Peyami Safa romanlarında kendine özgü üslubuyla da dikkat çeker. İlk romanından itibaren üslup konusunda oldukça dikkatli ve özenli davranmış, romanın bir dil ve üslup sanatı olduğuna inanmıştır. Safa hemen her romanında içeriğin seyrine ve ruhuna uygun bir üslup uygulamayı temel ilke olarak kabul etmiştir. Üsluba canlılık veren içerik ve düşüncedir. Romanlarında düşünce unsuru yönlendirici konumdadır. Roman kahramanları sahip oldukları düşüncenin şevkiyle harekete geçerler, ilişki ve iletişim ağlarını kurarlar. Sonuçta "dil", "düşünme" ve "içerik" beraberliğine "mizaç"tan gelen renk ve çizgi farklılığı da ilave olunca Safa'nın üslup tarzı ortaya çıkar (Özbaş 2002:34).

Kabaklı (1978:446) Safa'nın cümlelerinin çoğu defa uzun ve karmaşık, ama yerine göre kesik, kısa hattâ devrik olduğunu; bir düşünce veya duyguyu en kestirmeden anlatma gücünü gösterdiğini belirtir. Kişilerini, (romancı diliyle değil) kendi ağzıyla konuşturan yazarın, söyleşme ve hitaplarda, her kahramanı, kültür seviyesine, ruh haline, mizacına ve zevkine göre söyletme hüneri gösterdiğini; bazen şive tespitleri yaptığını; ancak bunu meddah ağzı denecek kadar aşırıya götürmediğini söyler.

Peyami Safa geleneksel romana hakim olan abartılı anlatımlardan uzak durmuştur ve Türk romanındaki bu baskıyı kırmayı amaçlamıştır (Özbaş 2002:25).

Peyami, bol kelimeli, yeni bileşimlerle dolu, incelikleri, ayrı ayrı ve bol sıfatlarla, zarflarla dile getiren canlı, bol imajlı, teşbihli, istiareli bir üslûbun sahibidir. Felsefeye ruhbilime ve sosyal konulara düşkünlüğü dolayısıyla tıbbî ve soyut kavramları (ve bir kusur olarak), yabancı terimlerle frenkçe kelimeleri çok kullanır (Kabaklı 1978:446).

Peyami Safa tüm eserlerinde -makale, fıkra, hikaye, roman- dile çok önem verir. Romanlarında olayların ve özellikle karakterlerin psiko-sosyal konumlarının belirlenmesinde dil öğesinden büyük ölçüde yararlanır. Dil, açıklanması gereken meselelerin ağırlığına paralel olarak başarılı bir şekilde kullanılır. Bazen öyle kelimeler kullanır ki yazının bütünü o kelimeye bağlı olur ve o kelime etrafında döner. Dil öğesi tüm romanlarında roman karakterlerinin psiko-sosyal konumlarını belirlemek, kuşaklar ve medeniyetler arasındaki fark ve çatışmayı yansıtmak ve romanlarına edebi olduğu kadar gerçekçilik de kazandırmak amacıyla başarılı bir şekilde kullanılır (Özbaş 2002:30-34).

Kurdakul (1994:120) yazarlığının ilk evrelerinde konuşma dilinden ayrı bir üslup kurma özentisi içinde görünen Peyami Safa'nın değişik tümce yapıları kurmadaki becerisinin pek çok yazar tarafından kabul edildiğini ancak; ilk başarı yıllarında bir üslup ustası olarak kabul edilen yazarın -belki de her konuda çalışan bir yazı makinesi durumuna geldiği için- bu özelliğini koruyamadığını söyler.

Peyami Safa, tasvir ve tahlile çok önem veren, çirkin sözlerin romana sokulmasına karşı çıkan, üslûbun romandaki en önemli unsur olduğuna inanan ve Türk romancılığını teknik açıdan geliştiren, edebiyatımızdaki en önemli üslup ustalarından biridir.

Fatih-Harbiye'de Doğu-Batı, alafrangalık özlemi, sınıf değiştirme sorunları işlenir. Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'un iki yakasının yaşama biçimindeki farklılığın yarattığı etkilere kapılan eski ailenin yeni bireylerinin serüvenlerini Neriman'ın yaşamında buluruz. Fatih-Harbiye üstyapı değişmelerini devrim, batı kopyacılığını uygarlaşma olarak kabul etme yanılgısının romanıdır (Kurdakul 1994:120).

Moran (2012:604-605) Peyami Safa'nın romanlarında seçici unsur'un kadın olduğunu; 1. Seçenek olan Doğulu erkeğin ruh; 2. Seçenek olan Batılı erkeğin ise maddeyi temsil ettiğini söyler. Olaylar ne şekilde gelişirse gelişsin kadınla erkeğin işlevlerinin değişmediğini, kadının yapısal açıdan işlevinin seçicilik, tematik bakımdan ise o dönemde Türk toplumunun iki uygarlığın değerleri arasında bocalayışını yansıtmak ve alafranga hayata özenmenin genç kızlarımız için nasıl bir tehlike yarattığını göstermek olduğunu vurgular. Yazar, temelde madde-ruh karşıtlığını simgeleyen iki erkeğin yapısal açıdan işlevinin seçenek olmak; kadının seçicilik işlevinin ise romandaki durum değişikliğini meydana getirmek olduğunu; romanın başlangıç durumunun kadının iki seçenek karşısında kalması ve durumun değişmesinin kadının kararına bağlı bulunması olduğunu açıklar.

Bulgular ve Yorum

Peyami Safa, kusursuz üslûbuyla Türk edebiyatının önde gelen şahsiyetlerinden biridir. Yazar, tüm romanlarında üslûp kusursuzluğuna ulaşmayı amaçlamıştır. Doğu-Batı çatışması, alafrangalık özentisi gibi toplum sorunlarını ön plâna çıkaran romanlar yazmasına rağmen yazar, üslûbundaki sadelik ve doğallığın verdiği görkemle dikkati çeker. Fatih-Harbiye, Peyami Safa'nın Doğu-Batı çatışmasını işlediği en güzel romanlarından biridir. Romanın ilk elli sayfasında yer alan cümlelerin anlam bakımından incelenmesi sonucunda yazarın üslûp özelliklerine dair aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Yaptığımız bu cümle esaslı üslûp karşılaştırmasında dil bilgisi, kelime tercihleri, cümle kuruluşları, söz sanatları, roman

kahramanlarının kişilik özellikleri ve esere yansıyan sosyal hayat sınıflandırmaya esas oluşturmuştur. Yapılan her yorum eserden alınan örnek cümlelerle desteklenmiştir.

Fatih-Harbiye'de Dil bilgisi İle ilgili Üslûp Özellikleri

Peyami Safa'nın, hareket, dolayısıyla fiil ağırlıklı Türkçenin genel yapısına uygun olarak eserinin büyük bölümünü olumlu, olumsuz, soru şekilleriyle fiil cümlelerinden oluşturduğu görülmektedir. Bu durumu yazarın Türkçeye hakimiyetine, dil ve üslûp konusundaki titizliğine bağlayabiliriz. Yazarın bu özelliği isim cümlelerine çok fazla yer vermesine engel olmuştur. Eserin ilk elli sayfasında yer alan 1073 cümleden 229 tanesi isim cümlesidir. Genel cümle sayısı içinde isim cümlelerinin oranı sadece % 21'dir. Bu oranda isim cümlesine yer vermesi yazarın düşünce tezli roman anlayışına aykırı bir durum değildir.

"Kulağı sokakta idi." (169)

"Bunlar, kimi bir iğne topuğundan biraz daha büyücek, kimi ince bir kurdele parçası gibi uzunca, renkli kâğıtlardı." (198)

"Fahriye Hanımlarda imiş." (288)

"Benim kol saatim ileri." (302)

"Artık, yalnız ona karşı hazır bulunmak lâzımdı." (307)

Yazar eserinin dilini halk diline yaklaştırmak amacıyla konuşma dilindeki ek ve kelimeleri olabildiğince yazıda da göstermeye çalışmıştır. Bu sebeple yazarın isim cümlelerinde ek fiili bazen bitişik, bazen de ayrı şekilde kullandığı görülmektedir. Ek-fiilin yazımında ortaya çıkan bu ayrılıklar ise, konuşma dilindeki gelişmeleri yazı diline aktarma eğiliminden kaynaklanmaktadır.

"Fakat o zaman evvelden haber vermiştiniz, sen de beraberdin." (139)

"Kulağı sokakta idi." (169)

"Bunlar, kimi bir iğne topuğundan biraz daha büyücek, kimi ince bir kurdele parçası gibi uzunca, renkli kâğıtlardı." (198)

"Fahriye hanımlarda imiş." (288)

"Artık, yalnız ona karşı hazır bulunmak lâzımdı." (307)

Yazar, eserinde olayları hikâye ederken anlatıma güç kazandırmak amacıyla o olayı bizzat kendisi yaşamış gibi, görmüş geçirmişçesine anlatır. İsim cümlelerini oluştururken ek fiilin bütün zamanlarını kullanır; ancak özellikle "ek fiilin görülen geçmiş zaman"ıyla oluşturduğu cümlelere yer verir.

"Bu son cümleyi söylerken, Faiz Bey'in sesinde, kızının hayatına dair bir babadan daha çok şeyler bilmesi lâzım gelen gencin sualine karşı itimatsızlık ve hayret vardı." (140)

"Kulağı sokakta idi." (169)

"Mahzun bir hali vardı." (279)

"Macit'le beraberdik." (331)

"Bir gün evvel, aynı saatte geçtikleri yolun ve kaldırımın üstünde idiler." (340)

Peyami Safa, Fatih-Harbiye romanının ilk elli sayfasında bulunan 1073 cümleden 630 tanesinde tamlamalara yer vermiştir. Bu da cümlelerin % 58'ine tekabül etmektedir. Yazar, cümlede en az bir tamlamaya yer verir. Çoğu zaman da aynı cümle içerisinde hem isim, hem de sıfat tamlaması kullanır. Bilindiği gibi büyük yazarların ustalığı tasvir gücünde saklıdır. Edebi eseri ölümsüzleştiren özelliklerin başında üslûp kusursuzluğu ve tasvirlerindeki canlılık gelir. Bu bakımdan yazarın anlatımını tamlamalarla güçlendirmesi bir üslûp özelliğidir.

"Bir kere, Şinasi'nin sorduğu ehemmiyetsiz bir şeye gayri tabiî bir asabiyetle cevap vermişti." (62)

"Her basamağı gıcırdayan tahta merdivenleri ağır ağır çıktılar." (125)

"Şinasi masanın başındaki sandalyeye ilişti." (132)

"Fakat aldatmak zevkiyle karışık bir merhametle Faiz Bey'e gündüzki hâdiseden bahsetmemeye karar verdi." (142)

"Şinasi masanın üstündeki siyah kaplı kitabı göstererek bildiği halde sordu:" (155)

Peyami Safa; yalın, özlü ve etkili bir ifadeye ulaşmak amacıyla fiil cümlelerinde basit çekimli fiiller kullanmıştır. Yazarın kullandığı 844 fiil cümlesinden 528 tanesinde basit çekimli kipe yer verdiği görülür. Basit çekimli fiillerin kullanıldığı cümlelerin fiil cümleleri içerisindeki oranı % 62'dir.

"Nihayet bu yorgunluk, sesinden bütün vücuduna ve şuuruna geçti." (5)

"Geri dönerek tekrar Beyazıt'a doğru ağır ağır yürüdü." (17)

"O vakte kadar buna pek ehemmiyet vermeyen Şinasi, ilk defa olarak alındı." (20)

"Adımlarını hızlaştırarak ona doğru yürüdü." (25)

"Uzaktan mektep çocuklarının haykırışlarını duyarak biraz daha toplandı." (42)

Peyami Safa, fiil cümlelerinde basit çekimli fiillerin dışında birleşik çekimli fiillere de yer verir. İncelediğimiz 844 fiil cümlesinin 287 tanesi birleşik çekimli fiille kurulmuştur. Birleşik çekimli fiillerle kurulu cümlelerin fiil cümleleri içerisindeki oranı % 34'tür. Yazar, birleşik çekimli fiillerde daha çok hikâye birleşik çekimli fiili tercih etmektedir. Bu tercihiyle yazarın düşünceyi açık ifade etme özelliğine uygun davrandığı görülmektedir.

"Şinasi, Neriman'a söylediği sözlerin onda bu akşam daha az alâka uyandırdığını anladıkça yükselen ve yorulan sesiyle cevabını bile alamadığı şeyler soruyordu." (4)

"Daima bir iki adım önde giden Neriman'ın yürüyüşündeki çevikliği, kıyafetindeki itinayı gören Şinasi, onunla kendisi arasındaki farkı hissetmekten de yoruluyordu." (7)

"Neriman'ın misafir gittiği arkadaşı, Beyazıt'ın arka tarafında, yangın yerlerinde oturuyordu." (18)

"Neriman ilk gelen Fatih-Harbiye tramvayına herkesten evvel atlamaya muvaffak olmuştu." (27)

"O anda pek çok şeyler yapmak istediği halde, gözleri köşeyi ağır ağır dönen tramvaya takılıp kalmıştı." (29)

Peyami Safa, "Fatih-Harbiye" romanının ilk elli sayfasında kullandığı 356 sıralı cümlenin hemen hemen tamamında bir ya da birden fazla basit çekimli fiil kullanmıştır. Ardından sıralı cümleyi oluşturan cümleleri birbirine birleşik çekimli kipin ekiyle bağlamıştır. Sıralı cümle oluşturma konusunda kendine göre adeta bir sistem oluşturmuştur. Yazarın cümle kurmak konusundaki ustalığı da büyük oranda bu sistematik yapıdan kaynaklanmaktadır.

"Başka hiçbir şey görmüyor, yanından adam geçip geçmediğine dikkat etmiyor, ayak seslerini işitmiyordu." (30)

"Vücudu hep geriliyor ve gevşiyordu." (34)

"Zaten şuurunda büyük çatlaklar peyda oluyor, oralardan içeriye birçok insicamsız hatıralar boşalıyordu." (53)

"Bir gün mektebin kapısında, Neriman bir arkadaşıyla konuşurken Şinasi'nin yaklaştığını görmüş, birdenbire susmuş, ne konuştuklarını söylememişti..." (65)

"Liseden çıkar ve Süleymaniye'nin köşesinde görünürdü." (87)

Yazar, incelediğimiz cümleler içerisinde "yeterlik" fiiliyle kurduğu 26 cümlenin 23 tanesinde yeterlik fiilinin olumsuz şekline yer vermiştir. Bu tercihin sebebi olarak, yazarın Doğu- Batı arasında kalmış, kendi kişiliğini bulamamış roman kahramanı Neriman'ın psikolojik durumu belirtilebilir. Yazar, kahramanının içinde bulunduğu değişken psikolojiyi vermek ve zıtlıkları vurgulamak için "yeterlik" fiilinin olumsuz şeklinden yararlanmıştır.

"Fakat arkasını getiremedi ve bu 'Macit'le beraberdik' cümlesi, yalnız kaldığı için, bir yazı levhası gibi Şinasi'nin dikkati önünde büyüdü." (332)

"Elleriyle öyle tesirli ve kat'î bir küçük hareket yaptı ki Neriman devam edemedi, sükût içinde yürüdüler." (343)

"İnkâr edemedi, biraz şaşırarak itiraf etti:" (430)

"Ve artık sözlerine devam edemedi; liseye giderken sabahları Şinasi'yi bu yol üzerinde beklediği günlerin heyecanını hatırladı." (432)

Romanda devrik cümle neredeyse hiç yoktur. Bu özellik de yazarın Türk düşünce sistemine, dolayısıyla onun ürünü olan Türkçeye hakimiyetinin başka bir göstergesidir. İncelediğimiz 1073 cümlenin sadece 8 tanesi devrik cümledir. Devrik cümlelerin genel cümle sayısı içerisindeki oranı % 1 bile değildir.

"Yemeğini yedi o." (115)

"Olur bazen." (150)

"'İsterseniz bir kokteyl daha için!' diyor Macit." (222)

"Çok sever sizi Neriman Hanım…" (280)

"Korktum doğrusu…" (286)

Yazarın isim+yardımcı fiil şeklinde oluşturduğu birleşik fiillerde genellikle "etmek" yardımcı fiiline yer verdiğini görüyoruz. Bu etken çatılı yardımcı fiil tercihi, yazarın kişiliği ve üslûbunun edilgenlikten, pasiflikten uzak, dinamik olduğunun göstergesidir ve tespitlerimizi destekleyici özelliktedir.

"Fahriye düşündü ve sözü şöyle idare etti:" (348)

"Daha bir ay evvel, yeni mantosunu, yeni iskarpinlerini yaptırmak için babasını ne büyük fedakârlıklara sevk etti:" (541)

"Bu manzara da Şinasi'yi rahatsız etti." (576)

"Fakat aczini anlayınca birdenbire isyan etti." (586)

"İnat etti." (607)

Fatih-Harbiye'de Kelime Tercihleriyle İlgili Üslûp Özellikleri

Yazarın, Fatih-Harbiye'de kullandığı isim cümlelerinin büyük bir kısmı "var" yüklemlidir. Fiil cümlesinden sonra fikir ifade etmeye en yatkın cümleler "var", "yok" yüklemleriyle oluşturulan isim cümleleridir. Yazar bu sebeple isim cümlelerinde böyle bir tercihe yönelmiştir.

"Bu son cümleyi söylerken, Faiz Bey'in sesinde, kızının hayatına dair bir babadan daha çok şeyler bilmesi lâzım gelen gencin sualine karşı itimatsızlık ve hayret vardı." (140)

"Mahzun bir hali vardı." (279)

"Neriman'ın kendi kendine pek de itiraf edemediği bir ümidi vardı." (450)

"Fakat onun ikinci kat salonunda olması ihtimali de vardı." (482)

"Dışarıda Fahriye var." (498)

Fatih-Harbiye romanında "gibi" edatının başka kelimelerle beraber yüklem olarak kullanıldığı cümle sayısının çok az olduğu görülmektedir. Bunun sebebi ise edatların anlamlı yapılar olmayışı, yazarın anlamı ön plana alarak yazma gayreti içinde oluşudur.

"Her camekân çiçek gibi." (403)

"Bir hafta, on gün, böyle yorulmadan söyleyecekmiş gibiydi." (419)

"Neriman bayılacak gibiydi." (745)

"O tarihten sonra Şinasi, Neriman'lara sık sık gelip gidiyordu ve o gün bugün ailenin bir ferdi gibidir." (967)

Cümle Kuruluşlarıyla İlgili Üslûp Özellikleri

Peyami Safa, çok kısa ve çok uzun cümleleri bir arada ustalıkla kullanmayı da başarabilmektedir. Bu durum yazarın üslûp konusundaki başarısının göstergesidir.

"Fahriye Hanımlarda imiş." (288)

"Bir İstanbul kızı olduğu için Neriman'ın bu farklar karşısındaki hayreti azalmıştı; fakat bir zamandan beri kendisinde yeni bir hayatın iştiyakı ve yeni bir medeniyetin şuuru uyanmağa başladığı için bu farkların her birine ayrı ayrı dikkat etmekten hoşlanıyordu." (462)

"Bir ıtriyat mağazasının camekânı önünde durdular." (463)

"Burada her şey, tek başına konmuş zarif bir küçük şişenin tatlı mavisi, kırmızı ipek bir püskül, siyah kadifelerin arasında gizlenmiş ve ampulün yumuşak ziyası, bir gümüşün parıltısı... gözleri ayrı ayrı çekiyor ve zapt ediyordu; burada her şey, rahat ve mes'ut insanların kullanmayı âdet ettikleri eşyaydı; burası, aynı zamanda, bir insanın ne kadar mes'ut olabileceğini hissettiren imkânlara doğru açılmış pencereydi, Neriman burada her duruşunda, bu pencereden onların saadetini imrenerek seyrediyordu." (464)

"Bir gün Şinasi'yle bu ıtriyat mağazalarından birinin camekânı önünde durmuşlardı." (465)

Peyami Safa, Fatih-Harbiye romanında hemen hemen bütün cümlelerde fiilimsi kullanmıştır. İncelediğimiz 1073 cümlenin 472'sinde fiilimsi yer almaktadır. Eserde fiilimsi kullanılan cümlelerin oranı % 44'tür. Türkçede fikir cümleleri fiil ve fiilimsi yapılara dayanarak kendini gösterir. Yazarın fiil cümlelerinin yanında fiilimsi içeren cümleleri de yaygın olarak kullanması eserinin düşünceye dayalı olmasının bir sonucudur. Düşünceye dayalı eserlerde doğal olarak bu tür cümlelerin yer alması gerekir. Türkçede fiilimsi kullanılan cümleler düşüncenin en kolay ifade edildiği cümle türleridir.

"Şinasi, Neriman'a söylediği sözlerin onda bu akşam daha az alâka uyandırdığını anladıkça yükselen ve yorulan sesiyle cevabını bile alamadığı şeyler soruyordu." (4)

"Daima bir iki adım önde giden Neriman'ın yürüyüşündeki çevikliği, kıyafetindeki itinayı gören Şinasi, onunla kendisi arasındaki farkı hissetmekten de yoruluyordu." (7)

"Geri dönerek tekrar Beyazıt'a doğru ağır ağır yürüdü." (17)

"Neriman'ın misafir gittiği arkadaşı, Beyazıt'ın arka tarafında, yangın yerlerinde oturuyordu." (18)

"O vakte kadar buna pek ehemmiyet vermeyen Şinasi, ilk defa olarak alındı." (20)

Peyami Safa'nın romanda ara söz ve ara cümlelerden yararlandığı görülmekte; hatta bazen aynı cümlede birden çok ara söze rastlanmaktadır. Örneklerde görüldüğü gibi ara sözler genellikle fiilimsi ve tamlamalardan oluşmaktadır. Fiilimsi ve tamlama tercihi yazarın edebi kişiliği ve üslûbuna uygun bir tercihtir. Bu ifade şekli düşüncelerini daha yoğun bir anlatımla verme çabasının doğal bir sonucudur.

"Neriman'ın misafir gittiği arkadaşı, Beyazıt'ın arka tarafında, yangın yerlerinde oturuyordu." (18)

"Şinasi, kömür tozu ve küf kokan bir taşlıkta, hiç kımıldanmadan duruyordu." (117)

"Sofada, yerde, gözüne bazı kâğıt parçaları ilişti." (196)

"Odaya giren Gülter, Neriman'ı biraz daha uyandırıp, karyolaya doğru ilerlerken yüksek sesle söylüyordu." (227)

"Dışarı çıkınca, Neriman, sözü hiç kesilmemiş gibi, derhal cereyanını bulan bir heyecanla devam ediyordu." (423)

Yazar zaman zaman sadece yüklemden oluşan cümleler de kurmaktadır. Bu yönüyle cümle çeşitliliğini artırarak anlatım gücüne zenginlik katmaktadır. Fatih-Harbiye'de sadece yüklemden oluşan cümle sayısı 18'dir.

"Saydı:" (546)

"İnat etti." (607)

"Yürüdü." (651)

"Öksürdü." (653)

"Gülümsüyordu." (686)

Söz Sanatlarıyla İlgili Üslûp Özellikleri

Yazar söz sanatlarıyla yüklü, aşırı süslü bir dil kullanmaktan kaçınmıştır. Bu durum onun düşünceyi, içeriği ön plana alarak, içeriğin genel gelişimi ve seyrine uygun bir üslûp kullanma amacına bağlanabilir. Aşağıdaki örnek cümlelerde görüldüğü gibi Peyami Safa, Fatih-Harbiye romanında söz sanatlarına başvurmamış; sadece çok az sayıdaki cümlede benzetmeye yer vermiştir.

"Sonra bir anda, bütün renkler, çizgiler, sesler, parıltılar, kokular, son süratle giden bir otomobilin içindeki adamın ihsasları gibi hep birbirine karışıyor, sisleniyor, bulanıyor." (79)

"Bunlar, kimi bir iğne topuğundan biraz daha büyücek, kimi ince bir kurdele parçası gibi uzunca, renkli kâğıtlardı." (198)

"Söze böyle başlayarak masum insanlar gibi içi rahat ve neşeli gülmek istiyordu." (328)

"Burada tecrübesi olan bir kadın gibi konuşmağa muvaffak olmuştu." (354)

"Sinirlendiği vakit iplik kadar incelen ve sık sık asabî titreyişlerin kopardığı hırçın bir sesle söylenmeye başladı:" (376)

Yazar, birkaç cümlede farklı söyleyiş ve sapmalara yer vermektedir. Bu durum esere bir ifade zenginliği katmaktadır. Usta yazarın elinde bu farklı kullanışlar hemen hissedilmeyecek kadar metnin dokusuna sindirilmiştir.

"Alnına bir ağrı yapışmıştı, elini başına götürdü ve saçlarının arasına soktu; Neriman'ın okşamalarını hatırlatan bu hareket onu daha çok azaba sevk etti." (613)

"Odaya geceyi erken getiren bu kafeslerin deliklerinde, karanlıkların gitgide lâpalaşmasına bakıyordu:" (660)

"Hastalığa, ölüme ve bunların daha korkunç, yüzleri karanlıkta kalan ve hüviyetleri meçhul birtakım felâketlere ait korkular uyandırıyorlardı." (680)

"Yakın bir istikbal üzerine şuurundan bazı soluk ışıklar sıçrıyordu:" (944)

Roman Kahramanlarının Kişilik Özellikleriyle İlgili Üslûp Özellikleri

Yazar zaman zaman aşamalı durumları da içeren cümleler kurar.

"Nihayet bu yorgunluk, sesinden bütün vücuduna ve şuuruna geçti." (5)

"Dört köşe delikler çizgilerinin sertliklerini kaybettiler ve deyirmileştiler." (661)

" Beyaz tül perdeler karardı." (662)

"Sakız gibi incele incele uzanan ve ta uzaklara, sokak diplerine bulaşan ezik, yapışkan sesler." (665)

Fatih-Harbiye romanının baş kahramanı Neriman, Peyami Safa'nın diğer romanlarından alışık olduğumuz üzere sinir rahatsızlığı olan bir karakterdir.

"Neriman'ın Darülelhan'a uğramadığı günlerin sıklaşması, evine geç gidişleri, tuvaletine verdiği ehemmiyetin artması, Şinasi'yle konuşurken sesine dolan asabî titremeler ve bunun gibi, teferruatı unutulan, fakat yekûnunun intibaı kuvvetli bir surette hatırlanan küçük küçük birçok hadiseler kendi kendilerini hatırlatıyorlardı." (48)

"Bir kere, Şinasi'nin sorduğu ehemmiyetsiz bir şeye gayri tabiî bir asabiyetle cevap vermişti." (62)

"Sinirlendiği vakit iplik kadar incelen ve sık sık asabî titreyişlerin kopardığı hırçın bir sesle söylenmeye başladı:" (376)

"Gülter, küçük hanımın tehlikeli asabiyetini bildiği için acele ediyordu." (743)

"Kaç kere sinirden bayıldığı için korkmaya başladı." (746)

Romanda Şinasi, Doğunun yıkılmışlığını temsil edercesine derbeder biri olarak tanıtılıyor. Yazarın bu romanında Doğu duyguyu, Batı aklı temsil eder. Yazar, Doğunun bu iç dünyasını dış dünyadaki maddi unsurlarla özdeşleştirmeye çalışır ve maddi dünyayı Şinasi'nin kullandığı eşyalar aracılığıyla açıklar.

"Kolunun altına sıkıştırdığı kemençe ağır geliyordu: Hafif uzamış traşı, aynaya bakılmadan bağlanmış boyunbağı, kemençe sürtünüşleriyle sağ dizi ütü tutmaz bir hale gelen pantolonu, tozlu potinleri, Şinasi için ayrı birer mesele oldular, kendilerine dikkat ettirmeye başladılar ve ağırlaştılar." (6)

"Darma dağınık." (565)

"Bir kanepe üstünde yığılı notalar." (567)

"Bir koltuğun üstünde kemençesi." (568)

"Torba yere düşmüş." (569)

Yazar, Doğu-Batı çatışmasını iki semt üzerinden verirken, bu farkı Kabil, New York arasındaki farklar kadar derin bulur. Çünkü romanın sanal gerçeği dışında da Kabil Doğuyu temsil eder; New York Batıyı… Yazar dünyadaki bu ayrımdan hareketle insanlığın dünyasındaki ruh ve madde ayrımına ulaşır. Kabil ve New York şehirlerinin gerçekliğinden hareketle insanda var olan ruh ve madde ayrımını sergilemeye çalışır. Her insanın ruh dünyasında yaşanabilecek çelişkileri, gelgitleri bu şekilde gösterir. New York ve Kabil insandaki maddi ve manevi yönlerin somutlaşmış şekilleri olarak algılanmalıdır.

"Tramvayla bir saat bile sürmeyen bu mesafe, Neriman'a Efgan yolu kadar uzun görünürdü ve Kâbil'le New York arasındaki farkların çoğuna İstanbul'un iki semti arasında kolayca tesadüf edilir." (461)

Peyami Safa, "Fatih-Harbiye" romanında Doğu- Batı arasındaki farkları belirginleştirmek, somutlaştırmak amacıyla insan organları, özellikle el tasvirleri üzerinde durmuş; bunları ait oldukları kişinin kişiliğine ait ayrıntıları yansıtan unsurlar olarak değerlendirmiştir.

"Macit'in girdiği birçok masraflara rağmen o kadar yalnız ve baş başa kaldıkları halde, hiçbir çapkınca hareket yapmamasını düşünüyor ve Macit'in ince uzun elleri, hafif manikürlü parmakları sık sık gözünün önüne geliyor, " İnce bir adam!" diye düşünüyor ve Macit'te tenkit edilecek hiçbir şey bulamıyor." (226)

"O Macit'in ellerine baktım, kadın eli gibi, tertemiz, incecik, tırnakların üstünde bile çalışmış." (409)

"Şinasi'nin elleri gözümün önüne geldi." (410)

"Tırnağının biri kırık, öbürü batık..." (411)

Sosyal Hayatla İlgili Üslûp Özellikleri

Yazar, eserinde dönemin sosyal yapısına ait özellikleri günlük yaşantı yoluyla verdiği gibi bunların kültürel alt yapısını da kullandığı kelimelerle öne çıkartır. Fatih-Harbiye romanında yazarın özellikle Fatih semtinden, Doğu'nun temsilcisi kahramanları Şinasi ve Faiz Bey'den bahsederken bilinçli olarak Arapça ve Farsça kelimelere yer verdiği görülmektedir.

"Daima bir iki adım önde giden Neriman'ın yürüyüşündeki çevikliği, kıyafetindeki itinayı gören Şinasi, onunla kendisi arasındaki farkı hissetmekten de yoruluyordu." (7)

"O vakte kadar buna pek ehemmiyet vermeyen Şinasi, ilk defa olarak alındı." (20)

"Neriman'ın Darülelhan'a uğramadığı günlerin sıklaşması, evine geç gidişleri, tuvaletine verdiği ehemmiyetin artması, Şinasi'yle konuşurken sesine dolan asabî titremeler ve bunun gibi, teferruatı unutulan, fakat yekûnunun intibaı kuvvetli bir surette hatırlanan küçük küçük birçok hadiseler kendi kendilerini hatırlatıyorlardı." (48)

"Hemen bir zihin gayretiyle muhakeme etmek istedi:" (50)

"Hattâ bunun arkasından gayri hakikî bir takım sahneler tahayyül ediyor:" (74)

Neriman'ın Macit'le Beyoğlu'nda katıldığı balolara ait cümleler dönemin sosyal hayatı hakkında fikir verdiği gibi toplumdaki sosyal farklılıkları da kelimeler aracılığıyla okuyucuya sunmaktadır.

"Bir zil sesi, çığlıklar ve sıçrayışlar, alkış, damakta acı bir köpük lezzeti, parlak, sarı bir etek, bir zenci sesiyle daima karışarak hafızaya musallat olan fokstrot nağmesi ve kulağının içinde mütemadi çalan bir cazbant..." (211)

"Kokteyl ve hep o zenci sesiyle karışık cazbant." (223)

"Hep o zenci sesiyle karışık cazbant, kuytu köşelerde renkli abajurlar, parlak ve sarı bir etek, kıpkırmızı esvaplı kadın ve erkek, bir alkış, iki balkon arasında takılı bir serpantin." (239)

"İki balkon arasına takılı serpantin." (256)

"Bir daha Macit'in yüzünü görmemek, Köprü'nün öbür tarafına geçmemek, baloya değil, sinemaya bile gitmemek ve ömrünün sonunda yapayalnız kalan babasının baş ucundan ayrılmayarak onun bütün arzularını yerine getirmek..." (714)

Eser boyunca Fatih ve Beyoğlu semtleri sosyal hayat açısından kıyaslanmakta, böylece Doğu-Batı

çatışması bu iki semtin nezdinde dile getirilmektedir. Romanda yer isimlerine çok fazla yer verilmemiştir. Yazar, Doğu-Batı çatışmasını o dönemde en çok bu iki semtin sosyal hayatındaki farklılıklarda gördüğü için diğer mekanları romanında kullanma ihtiyacı duymamıştır.

"Neriman ve Şinasi Darülelhan'dan beraber çıktılar, Vezneciler'e kadar beraber yürüdüler." (1)

"Beyazıt'ta bir arkadaşın davetine geciken Neriman koşuyor, Şinasi'yi biraz geride bırakıyordu." (2)

"Beyazıt'a kadar çıkmak istemedi, eski Darülfünun binasının önünde durdu; ayrılmak arzusuna benzer bir hareket yaptı." (8)

"Geri dönerek tekrar Beyazıt'a doğru ağır ağır yürüdü." (17)

"Neriman'ın misafir gittiği arkadaşı, Beyazıt'ın arka tarafında, yangın yerlerinde oturuyordu." (18)

Yazar Doğu-Batı çatışmasının kültürel alt yapısını daha anlaşılır verebilmek için mekanlar, müzik, kıyafet, kelimeler ve cümleler gibi olabildiğince her türlü malzemeden yararlanmıştır. Bunların yanında yazar, ilginç bir anlatımla hayvan türlerinden de yararlanmıştır. Doğuyu ve Doğuluları kedinin özellikleri ile, Batıyı ve Batılıları köpeğin özellikleri ile özdeşleştirerek anlatmıştır.

"Hıristiyan evlerinde köpek ve Müslüman evlerinde kedi bolluğu şundandı:" (781)

"Şarklılar kediye, garplılar köpeğe benziyorlar!" (782)

"Kedi yer, içer, yatar, uyur, doğurur; hayatı hep minder üstünde ve rüya içinde geçer; gözleri bazı uyanıkken bile rüya görüyormuş gibidir ; lâpacı, tembel ve hayalperest mahlûk, çalışmayı hiç sevmez ."(783)

"Köpek diri, çevik, atılgandır." (784)

"Uyurken bile uyanıktır." (786)

Yazar Fransızca kelimeleri küçümseme, alay içeren bölümlerde kullanmaktadır.

"- Bonjur Matmazel! dedi." (899)

"- Hazır değil, Matmazel." (902)

"Öyleyse pardon Matmazel." (909)

"Mil pardon Matmazel." (911)

Peyami Safa, Neriman'ın sözleriyle Doğu-Batı çatışmasını dile getirmekte ve Faiz Bey'i Doğunun temsilcisi olarak konuştururken Doğunun günlük yaşantısından kesitlere yer vermektedir.

"Gene Mesnevi'yi karıştırıyordum." (158)

"Maneviyat daha âlidir, vücut sefildir." (844)

"Aman... hep o kara kaplı kitap..." (856)

"Aman... hep tembeller, hayalperestler..." (861)

"Şinasi Neriman'ın gözünde, aileyi, mahalleyi, eskiyi, şarklıyı temsil ediyordu; Macit yeninin, garbın ve bunlarla beraber meçhul ve cazip sergüzeştlerin mümessili ve namzediydi." (1021)

Yazar, Doğunun özelliklerini ayrıntılı vermek amacıyla bazen deyimlerden de yararlanmıştır.

"Neriman ilk gelen Fatih-Harbiye tramvayına herkesten evvel atlamaya muvaffak olmuştu." (27)

"Kulakları uğuldamaya başladı." (33)

"Şimdi de biraz evvel tramvaya atlayışı gözünün önüne geliyor." (73)

"Göz kapaklarının aralığından içeriye sızan gündüz ışığının tamamıyla aydınlatamadığı loş bir zemin üstünde hep Maksim salonu gözünün önüne geliyor." (208)

"Küçük hanım, bey babanıza bir şey söyleyelim de adamcağızın gönlü rahat etsin; yüzü pek asık." (231)

Doğu ve Batı kültürlerinin müzik anlayışları ve müzik aletleri doğal olarak birbirinden farklıdır. Yazar bu sebeple eserde Doğu ve Batının yaygın olarak kullandığı müzik aletlerine temsil yeteneği yükler ve müzik aletleri üzerinden Doğu, Batı tahlili yapar.

"Sık sık aşağı kayan kemençesini eline almıştı." (39)

"Faiz Bey ney çalardı." (161)

"Kolunda kemençesi yoktu ve kıyafeti o kadar ihmal edilmiş değildi; hâlbuki Neriman yorgundu, elinde siyah torbalı udu vardı ve her günkü kıyafeti içinde idi." (345)

"Kemençe çalarmış." (413)

"Faiz Bey biraz ney çalardı." (965)

Sonuç

Edebi eser, hem yaratıcı dehanın içinde yaşadığı kültür ortamına getirdiği bir yorumdur ve onun oluşturulmasında öz ve biçim bakımından yaşanmış ortak bir geçmişin etkisi büyüktür. Yani edebi bir eser, hem taşıdığı değerler, hem de bu değerleri ifade eden dil ve geleneksel biçim bakımından bir edebiyat geleneğinin, bir değerler sisteminin parçasıdır (Çetişli 2004:27).

Edebi eserde kalıcılık, dile hakimiyetle sağlanır. Yazar ve okuyucu arasında duyuş, düşünüş paylaşımıyla oluşan köprü, yazarın dile ve düşünceye hakimiyeti ölçüsünde anlam kazanır. Yazarların dile hakimiyetleri üslûbu belirler. Bir yazar, dile ve düşünceye ne kadar hakim olursa üslûbu da o denli sağlam olur. Yazarın dile, düşünceye hakim olması noktasında cümle kavramıyla karşılaşırız. Çünkü cümlelerle düşünür, cümlelerle konuşur ve cümlelerle yazarız.

Edebiyatımızda önemli noktalara gelmiş yazar ve şairlerin eserlerini incelediğimizde görürüz ki, onları bu noktaya getiren eserlerinde üslûba verdikleri önemdir. Çünkü bir konu hakkında pek çok sanatçı yazar. Birini diğerinden ayıran üslûbudur. Üslûp, yazarın cümle ve kelime seçiminde, konu-tür uyumunu yakalamaya çalışmasında kendini gösterir.

Peyami Safa, edebiyatımızın önde gelen sanatçıları arasında yer almaktadır. Küçük yaştan itibaren edebiyatla ilgilenmiş, hayata ve insanlara edebi bir dikkatle yaklaşmıştır. Onu ölümsüzleştiren eserleri de sanatçı kişiliğiyle, dile hakimiyetinin ürünüdür.

Peyami Safa'nın "Fatih-Harbiye" isimli romanının ilk elli sayfasında bulunan cümleleri anlam yönüyle incelemede amacımız kalıcılık vasfına sahip bu eserden yola çıkarak yazarının üslûp özelliklerini tespit etmek, edebi eserlerin cümlelerinin anlam merkezli incelenmesi ile yazarın üslûp özelliklerinin tespit edilebileceğini göstermektir. Söz konusu edebi eserde cümleleri anlam merkezli incelediğimizde; üslûp yönüyle kusursuzluğun amaçlandığını gördük. Peyami Safa, üslûp kusursuzluğunun dile hakimiyetle sağlanacağının bilinciyle cümle kuruluşlarına hassasiyetle yaklaşmıştır. Cümleler, Türkçenin genel yapısına uygun olarak hareket ifade eden kelimeler, dolayısıyla fiillerle kurulmuştur. Anlamı taşıyan unsur olan yüklem fiildir ve cümlenin sonunda yer alır. Cümlelerde anlamı, yargıyı ifade eden fiiller, Türk düşünce sistemine uygun olarak, etken çatılıdır. Çünkü etken çatılı fiil cümleleri yazarlarının pasiflikten uzak, dinamik kişiler olduğunun göstergesidir.

Türk düşünce sistemi, dolayısıyla onun ürünü olan dilimize hakimiyet; kurallı, etken çatılı fiil cümleleri ile kendini gösterir. Çalışmamıza esas teşkil eden "Fatih-Harbiye"de yazar; kurallı, etken çatılı fiil cümlelerini kullanmıştır. Onu ve eserlerini kalıcı kılan da bu çeşit cümleleri tercih etmesidir. Cümleye hakimiyet, cümlede kusursuzluk üslûp mükemmeliyetini sağlar. Üslûpta sağlamlık da edebi esere ebedilik kazandırır.

Peyami Safa eserinde isim cümlelerine çok az yer vermiştir. Bu cümlelerde özellikle ek fiilin görülen geçmiş zamanını tercih etmiştir.

Düşünce cümlede ortaya çıkar. Cümle, kelime ve eklerle oluşturulur. Bu sebeple cümleler, anlam yönüyle incelenebildiği gibi, kelime ve ekler de anlam yönüyle incelenebilir. Kelimelerin anlam merkezli incelenmesi, yazarların kelime tercihleri hakkında fikir verir. Kelimelere ve cümlelere yeni anlamlar katan yapım eklerinin anlam merkezli incelenmesi yazarların üslûbu hakkında ipuçları edinmemizi sağlar. Ancak bu anlam merkezli inceleme çalışmaları yapılırken dilin şekil boyutu da ihmal edilmemelidir.

Kaynakça

Aksan Doğan (1987), Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim 1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Aşıkoğlu İsmail (1997), Türkçe edebiyat Seçmeleri Anlatım Sözlüğü, İmece Yayıncılık, Ankara.

Baltabayev Hamidullah (2006), Nesir ve Üslûp, (Aktaran: Yusuf Avcı), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Caferoğlu Ahmet (1984), Türk Dili Tarihi, Enderun Yayınları, İstanbul.

Çetişli İbrahim (2004), Batı Edebiyatında Edebi Akımlar, Akçağ Yayınları, Ankara.

Günay Doğan (2004), Metin Bilgisi, Multılıngual Yayınları, İstanbul.

Kabaklı Ahmet (1978), Türk Edebiyatı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.

Karaalioğlu S. Kemal (1964), Edebiyat Sanatı, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul.

Karataş Turan (2004), Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara.

Köklügiller Ahmet (2000), Açıklamalı, Örnekli Edebiyat Sözlüğü, Özyürek Yayınevi, İstanbul.

Kurdakul Şükran (1994), Çağdaş Türk Edebiyatı, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Moran Berna (2012), Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1, İletişim Yayınları, İstanbul.

Özbaş Ece (2002), Peyami Safa-Hayatı-Sanatı-Eserleri-Eserlerinden Seçmeler, Hikmet Neşriyat, İstanbul.

Safa Peyami (1994), Fatih-Harbiye, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Tekin Mehmet (1989), Roman Sanatı ve Romanın Unsurları, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

PEYAMİ SAFA'NIN ÜSLÛP ÖZELLİKLERİNİN TESPİTİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yusuf AVCI[*]

Ayşe ÖZBEK[**]

Özet

Çalışmamızda dilin kültür taşıyıcı yönü üzerine kurulan edebi eserler ve üslûp kavramları hakkında bilgiler verilmiştir. Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye adlı romanının ilk elli sayfasında yer alan cümleler anlam merkezli bir yaklaşımla incelenmiş ve verilerin üslûba olan katkısı öncelikli olarak değerlendirilmiştir.

Usta yazarlarımızın üslup özelliklerini anlam merkezli bir yaklaşımla milli üslup değerleri çerçevesinde incelemiş örneklerini eğitimde değerlendirilmek üzere görmüyoruz. Ya da bir yazarın duyuş ve düşünüşünü eserlerinde en iyi yansıtan cümle unsurunun oluşum örgüsünü anlam merkezli bir yaklaşımla ele alan incelemelere rastlamıyoruz. Bu çalışma edebi eserlerin üslûp özelliklerinin incelenmesi amacıyla oluşturulmuştur.

Yazarın üslûp özellikleri, özgünlüğü, dil ve düşünceye hâkimiyetini gösterir.

Özgün bir üslûp, düşünce yönü ve düşünceye uygun tür seçimiyle kelime tercihlerinin uyumuyla sağlanabilir.

Türk edebiyatında kalıcılığı yakalamış bir yazar olan Peyami Safa ve Fatih-Harbiye üslûp yönüyle incelendiğinde onun duygu ve düşüncelere yön veren unsurunun aslında "üslûp" olduğu sonucuna ulaşılır.

Edebi eser- üslûp ilişkisinin sağlamlığı cümle yapısının sağlamlığı ile ölçülür.

Peyami Safa'nın Türk düşünce sistemine uygun kurallı, etken çatılı fiil cümleleri ile edebiyatımızda ebediliği yakaladığı görülmektedir.

Türk düşünce sistemine uygun üslûp sahibi yazarların yakaladıkları kalıcılığın temel unsurunu onların tercih ettikleri kelime ve eklerin anlam derinliği oluşturur. Eğitim sistemimiz içerisinde üslûp sahibi usta sanatçıların eserlerinin anlam merkezli bir yaklaşımla sezdirilerek işlenmesi, eğitimin her kademesinde önemle ele alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Edebi eser-üslûp ilişkisi, anlam merkezli cümle incelemesi, Fatih-Harbiye'de üslûp.

STYLE CHARACTERISTICS OF PEYAMI SAFA WITH A MEANING CENTERED APPROACH

Abstract

In this study, information about literary works and style concepts which are founded on culture carrier aspect of language is given. The sentences in the first fifty pages of Peyami Safa's novel Fatih-Harbiye were analyzed with a meaning-centered approach and the contribution of the data to the style was considered as a priority.

We do not see the examples of master writers whose style features have been examined within the framework of national style values with a meaning-centered approach for evaluation in education. Or we do not find any studies that treat the formation of the sentence element that best reflects the author's sense and thought in his works with a meaning-centered approach. This study was created for the purpose of examining the stylistic features of literary works.

The author's stylistic features, originality shows his dominance in language and thought.

An original style can be achieved by choosing the appropriate direction and type of thought and the harmony of word preferences. When Peyami Safa, a writer who has achieved persistence in Turkish literature, and Fatih-Harbiye, are examined in terms of style, it is concluded that the element that shapes emotions and thoughts is style.

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

[**] Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

The soundness of the relationship between literary work and style is measured by the soundness of sentence structure.

It is seen that Peyami Safa captures eternity in our literature with the rules with effective, roofed verb sentences in accordance with Turkish thought system.

The basic element of the persistence that the writers possessing a style appropriate to the Turkish thought system is the depth of meaning of their preferred words and suffixes.

In our education system, the mastering of the works of master artists with a sense-centered approach should be handled with importance at every level of education.

Key Words: Literary work-style relationship, meaning centered sentence analysis, style in Fatih-Harbiye.

Giriş

İnsanoğlu duyan, düşünen, hisseden sosyal bir varlıktır ve doğası gereği tek başına yaşayamaz. Topluluk halinde yaşamaya, kendisini ifade etmeye, anlamaya ve anlatmaya ihtiyaç duyar. Dünyayı anlama, anlamlandırma ve anlatma sürecinde kuşkusuz en etkili iletişim aracı dildir. Düşünce, zihinde cümleyle oluşur. Dil, düşünce yani anlamın varlığıyla hayat bulur. Anlam, dilin sayesinde varlık sahasına çıkar. Dil ve anlam birbirinden ayrılmaz bir bütündür.

Dilin temel taşı cümledir. İnsanın sınırsız hayal gücünü, dildeki sınırlı sayıdaki kelimeyle ifade etme sürecinde cümleden hareketle anlamı esas almak gerekir. Cümle temelli, anlam esaslı incelemelerde dilin en önemli verimi olan edebi eserlere, özellikle de cümlenin anlam yönüyle değerlendirilmesi çalışmalarına en uygun edebi tür olan romanlara bakılmalıdır.

En güzele ulaşma isteğinin, içinde bulunulan toplumu kendine has ifade çabasının ürünü olan romanların cümlelerinin anlam yönüyle incelenmesi bizi toplumun, dönemin özelliklerine ve yazarın üslûp tercihlerini saptamaya götürür. Bugüne değin Peyami Safa'nın romanlarının hem klasik dil bilim, hem de modern dil bilim anlayışıyla incelenmesi üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmalarda yazarın duyuş ve düşünüşünü en iyi yansıtan cümle unsurunun anlam boyutuyla ayrıntılı bir incelemesine yer verilmediği gibi, cümlenin anlam yönüyle ele alınmasının üslûba olan derin tesiri de göz ardı edilmiştir. (Tek cümle değil de en az üç cümleden paragraf yapmak daha iyi olacaktır).

Yıllardır ihmal edilen eser üzerinden üslûba yöneliş çalışmalarında son zamanlarda gelişmeler görülse de üslûbu belirginleştiren, dil- üslûp çalışmaları konusunda henüz istenen düzeye ulaşılamamış olduğu açıktır. Bu çalışmamız kusursuz üslûbuyla Türk edebiyatının en önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Peyami Safa'nın Doğu-Batı çatışmasını işlediği Fatih-Harbiye isimli romanında ilk elli sayfanın cümlelerinin anlam bakımından incelenmesi; dil bilgisi, kelime tercihleri, cümle kuruluşları, söz sanatları, roman kahramanlarının kişilik özellikleri ve sosyal hayatla ilgili üslûp özelliklerinin tespit edilerek yorumlanması; cümlede anlamdan yola çıkarak üslûp özelliklerinin tespiti konusundaki boşluğu dolduracaktır.

Peyami Safa'nın "Fatih-Harbiye" isimli romanının ilk elli sayfasında bulunan cümleleri anlam yönüyle incelemede amacımız kalıcılık vasfına sahip olan bu eserden yola çıkarak yazarının üslûp özelliklerini tespit etmek ve edebi eserlerin cümlelerinin anlam merkezli incelenmesi ile yazarının üslûp özelliklerinin tespit edilebileceğini göstermektir. Söz konusu tespitler usta yazarların üslûba verdikleri önemin ve kalıcılığı yakalamalarındaki en önemli unsurun dile hâkimiyetlerinde olduğu sonucuna ulaşmamızı sağlamıştır.

Yöntem

Bu çalışmanın evrenini Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye isimli romanında yer alan cümleler oluşturmaktadır. Fatih-Harbiye romanının ilk elli sayfasında yer alan cümlelerin anlam bakımından incelenmesi araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Verilerin toplanması amacıyla belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Konuyla ilgili her türlü kitap, ansiklopedi, anı, yaşam öyküsü çalışmanın malzemesini oluşturmuştur.

Bu çalışma betimsel nitelikte olup; araştırmada survey (tarama) modeli kullanılmıştır. Araştırma bulguları literatür taramasında elde edilen verilerin analiz edilerek betimlenmesiyle oluşturulmuştur.

1. Peyami Safa'nın Üslûp Özellikleri

Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan Peyami Safa'nın "Fatih-Harbiye" isimli romanına dil bilim ışığında, cümle penceresinden bakılarak yazarın üslûp özelliklerine ulaşılabilir. Böylece yazarın dile nasıl kendi bakış açısıyla hâkimiyet sağlayabildiği de görülebilir.

Bugüne değin Peyami Safa'nın romanlarının hem klasik dil bilim, hem de modern dil bilim anlayışıyla incelenmesi üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmalarda yazarın duyuş ve düşünüşünü en iyi yansıtan cümle unsurunun anlam boyutuyla ayrıntılı bir incelemesine yer verilmediği gibi, cümlenin anlam yönüyle ele alınmasının üslûba olan derin tesiri de göz ardı edilmiştir.

Yıllardır ihmal edilen eser üzerinden üslûba yöneliş çalışmalarında son zamanlarda gelişmeler görülse de üslûbu belirginleştiren, dil ve üslûp karşılaştırmaları konusundaki çalışmaların henüz istenen düzeye ulaşamamış olduğu açıktır.

Peyami Safa, gerek romanlarındaki, gerek fıkralarındaki üslûbun kudreti ile tanınmış, sevilmiş bir yazardır. Türkçe üzerine sayısız makaleleri, bir de dilbilgisi kitabı olan yazar, cümle ve kelime kurmada, Türkçenin bütün imkânlarını yoklamıştır. Üslûp tasasını, günlük fıkralarından Cingöz Recai maceralarına kadar hiçbir yerde elden bırakmamıştır (Kabaklı 1978:446).

Peyami Safa romanlarında kendine özgü üslûbuyla da dikkat çeker. İlk romanından itibaren üslûp konusunda oldukça dikkatli ve özenli davranmış, romanın bir dil ve üslûp sanatı olduğuna inanmıştır. Safa hemen her romanında içeriğin seyrine ve ruhuna uygun bir üslûp uygulamayı temel ilke olarak kabul etmiştir. Üslûba canlılık veren içerik ve düşüncedir. Romanlarında düşünce unsuru yönlendirici konumdadır. Roman kahramanları sahip oldukları düşüncenin şevkiyle harekete geçerler, ilişki ve iletişim ağlarını kurarlar. Sonuçta "dil", "düşünme" ve "içerik" beraberliğine "mizaç"tan gelen renk ve çizgi farklılığı da ilave olunca Safa'nın üslûp tarzı ortaya çıkar (Özbaş 2002:34).

Kabaklı (1978:446) Safa'nın cümlelerinin çoğu defa uzun ve karmaşık, ama yerine göre kesik, kısa hatta devrik olduğunu; bir düşünce veya duyguyu en kestirmeden anlatma gücünü gösterdiğini belirtir. Kişilerini, (romancı diliyle değil) kendi ağzıyla konuşturan yazarın, söyleşme ve hitaplarda, her kahramanı, kültür seviyesine, ruh haline, mizacına ve zevkine göre söyletme hüneri gösterdiğini; bazen şive tespitleri yaptığını; ancak bunu meddah ağzı denecek kadar aşırıya götürmediğini söyler. Peyami Safa geleneksel romana hâkim olan abartılı anlatımlardan uzak durmuştur ve Türk romanındaki bu baskıyı kırmayı amaçlamıştır (Özbaş 2002:25).

Safa, bol kelimeli, yeni bileşimlerle dolu, incelikleri, ayrı ayrı ve bol sıfatlarla, zarflarla dile getiren canlı, bol imajlı, teşbihli, istiareli bir üslûbun sahibidir. Felsefeye ruhbilime ve sosyal konulara düşkünlüğü dolayısıyla tıbbî ve soyut kavramları (ve bir kusur olarak), yabancı terimlerle frenkçe kelimeleri çok kullanır (Kabaklı 1978:446).

Peyami Safa, eserlerinin tümünde -makale, fıkra, hikâye, roman- dile çok önem verir. Romanlarında olayların ve özellikle karakterlerin psiko-sosyal konumlarının belirlenmesinde dil ögesinden büyük ölçüde yararlanır. Dil, açıklanması gereken meselelerin ağırlığına paralel olarak başarılı bir şekilde kullanılır. Bazen öyle kelimeler kullanır ki yazının bütünü o kelimeye bağlı olur ve o kelime etrafında döner. Dil ögesi tüm romanlarında roman karakterlerinin psiko-sosyal konumlarını belirlemek, kuşaklar ve medeniyetler arasındaki fark ve çatışmayı yansıtmak ve romanlarına edebi olduğu kadar gerçekçilik de kazandırmak amacıyla başarılı bir şekilde kullanılır (Özbaş 2002:30-34).

Kurdakul (1994:120) yazarlığının ilk evrelerinde konuşma dilinden ayrı bir üslûp kurma özentisi içinde görünen Peyami Safa'nın değişik tümce yapıları kurmadaki beceri sahibi olduğuna dikkat çekmiştir. Ancak; ilk başarı yıllarında bir üslûp ustası olarak kabul edilen yazarın bu özelliğini koruyamadığını söyler. Bunun sebebi ise; belki de her konuda çalışan bir yazı makinesi durumuna geldiği içindir.

Peyami Safa, tasvir ve tahlile çok önem vermiştir. Çirkin sözlerin romana sokulmasına karşıdır. Üslûbun romandaki en önemli unsur olduğuna inanmıştır. Türk romancılığını teknik açıdan geliştiren, edebiyatımızdaki en önemli üslûp ustalarından biridir.

Fatih-Harbiye'de Doğu-Batı, alafrangalık özlemi, sınıf değiştirme sorunları işlenir. Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'un iki yakasının yaşama biçimindeki farklılığın yarattığı etkilere kapılan eski ailenin yeni bireylerinin serüvenlerini Neriman'ın yaşamında buluruz. Fatih-Harbiye üstyapı değişmelerini devrim, batı kopyacılığını uygarlaşma olarak kabul etme yanılgısının romanıdır (Kurdakul 1994:120).

Moran (2012:604-605) Peyami Safa'nın romanlarında "seçici unsur"un kadın olduğunu; 1. Seçenek olan Doğulu erkeğin ruh; 2. Seçenek olan Batılı erkeğin ise maddeyi temsil ettiğini söyler. Olaylar ne şekilde gelişirse gelişsin kadınla erkeğin işlevlerinin değişmediğini, kadının yapısal açıdan işlevinin seçicilik, tematik bakımdan ise o dönemde Türk toplumunun iki uygarlığın değerleri arasında bocalayışını yansıtmak ve alafranga hayata özenmenin genç kızlarımız için nasıl bir tehlike yarattığını göstermek olduğunu vurgular. Yazar, temelde madde-ruh karşıtlığını simgeleyen iki erkeğin yapısal açıdan işlevinin seçenek olmak; kadının seçicilik işlevinin ise romandaki durum değişikliğini meydana getirmek olduğunu; romanın başlangıç durumunun kadının iki seçenek karşısında kalması ve durumun değişmesinin kadının kararına bağlı bulunması olduğunu açıklar.

Safa'nın tüm romanlarında görülen sinir buhranları içindeki kadın kahramanlardan biri de Fatih-Harbiye'nin Neriman'ıdır. Neriman, Doğuyu, ruhu temsil eden Şinasi ile Batıyı, maddeyi temsil eden Macit arasında, tıpkı o dönemde iki uygarlığın değerleri arasında bocalayan Türk toplumu gibi bocalamaktadır. Şinasi ve Macit'in eserdeki işlevi seçenek olmak; Neriman'ın işlevi ise alacağı kararla romandaki durum değişikliğini meydana getirmek, seçici unsur olmaktır. Seçiciliği kadına, seçenek oluşu erkeğe yüklemek yazarın belirgin bir üslûp özelliğidir.

2. Fatih-Harbiye'nin Üslûp Özellikleri

Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan Peyami Safa'nın "Fatih-Harbiye" isimli romanına dil bilim ışığında, cümle penceresinden bakılarak yazarın üslûp özelliklerine ulaşılabilir. Böylece yazarın dile nasıl kendi bakış açısıyla hakimiyet sağlayabildiği de görülebilir.

Bugüne değin Peyami Safa'nın romanlarının hem klasik dil bilim, hem de modern dil bilim anlayışıyla incelenmesi üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmalarda yazarın duyuş ve düşünüşünü en iyi yansıtan cümle unsurunun anlam boyutuyla ayrıntılı bir incelemesine yer verilmediği gibi, cümlenin anlam yönüyle ele alınmasının üslûba olan derin tesiri de göz ardı edilmiştir.

Yıllardır ihmal edilen eser üzerinden üslûba yöneliş çalışmalarında son zamanlarda gelişmeler görülse de üslûbu belirginleştiren, dil ve üslûp karşılaştırmaları konusundaki çalışmaların henüz istenen düzeye ulaşamamış olduğu açıktır.

Peyami Safa, gerek romanlarındaki, gerek fıkralarındaki üslûbun kudreti ile tanınmış, sevilmiş bir yazardır. Türkçe üzerine sayısız makaleleri, bir de dilbilgisi kitabı olan yazar, cümle ve kelime kurmada, Türkçenin bütün imkânlarını yoklamıştır. Üslûp tasasını, günlük fıkralarından Cingöz Recai maceralarına kadar hiçbir yerde elden bırakmamıştır (Kabaklı 1978:446).

Peyami Safa romanlarında kendine özgü üslûbuyla da dikkat çeker. İlk romanından itibaren üslûp konusunda oldukça dikkatli ve özenli davranmış, romanın bir dil ve üslûp sanatı olduğuna inanmıştır. Safa hemen her romanında içeriğin seyrine ve ruhuna uygun bir üslûp uygulamayı temel ilke olarak kabul etmiştir. Üslûba canlılık veren içerik ve düşüncedir. Romanlarında düşünce unsuru yönlendirici konumdadır. Roman kahramanları sahip oldukları düşüncenin şevkiyle harekete geçerler, ilişki ve iletişim ağlarını kurarlar. Sonuçta "dil", "düşünme" ve "içerik" beraberliğine "mizaç"tan gelen renk ve çizgi farklılığı da ilave olunca Safa'nın üslûp tarzı ortaya çıkar (Özbaş 2002:34).

Kabaklı (1978:446) Safa'nın cümlelerinin çoğu defa uzun ve karmaşık, ama yerine göre kesik, kısa hatta devrik olduğunu; bir düşünce veya duyguyu en kestirmeden anlatma gücünü gösterdiğini belirtir. Kişilerini, (romancı diliyle değil) kendi ağzıyla konuşturan yazarın, söyleşme ve hitaplarda, her kahramanı, kültür seviyesine, ruh haline, mizacına ve zevkine göre söyletme hüneri gösterdiğini; bazen şive tespitleri yaptığını; ancak bunu meddah ağzı denecek kadar aşırıya götürmediğini söyler. Peyami Safa geleneksel romana hakim olan abartılı anlatımlardan uzak durmuştur ve Türk romanındaki bu baskıyı kırmayı amaçlamıştır (Özbaş 2002:25).

Safa, bol kelimeli, yeni bileşimlerle dolu, incelikleri, ayrı ayrı ve bol sıfatlarla, zarflarla dile getiren canlı, bol imajlı, teşbihli, istiareli bir üslûbun sahibidir. Felsefeye ruhbilime ve sosyal konulara düşkünlüğü dolayısıyla tıbbî ve soyut kavramları (ve bir kusur olarak), yabancı terimlerle frenkçe kelimeleri çok kullanır (Kabaklı 1978:446).

Peyami Safa, eserlerinin tümünde -makale, fıkra, hikâye, roman- dile çok önem verir. Romanlarında olayların ve özellikle karakterlerin psiko-sosyal konumlarının belirlenmesinde dil ögesinden büyük ölçüde yararlanır. Dil, açıklanması gereken meselelerin ağırlığına paralel olarak başarılı bir şekilde kullanılır. Bazen öyle kelimeler kullanır ki yazının bütünü o kelimeye bağlı olur ve o kelime etrafında döner. Dil ögesi tüm romanlarında roman karakterlerinin psiko-sosyal konumlarını belirlemek, kuşaklar ve

medeniyetler arasındaki fark ve çatışmayı yansıtmak ve romanlarına edebi olduğu kadar gerçekçilik de kazandırmak amacıyla başarılı bir şekilde kullanılır (Özbaş 2002:30-34).

Kurdakul (1994:120) yazarlığının ilk evrelerinde konuşma dilinden ayrı bir üslûp kurma özentisi içinde görünen Peyami Safa'nın değişik tümce yapıları kurmadaki beceri sahibi olduğuna dikkat çekmiştir. Ancak; ilk başarı yıllarında bir üslûp ustası olarak kabul edilen yazarın bu özelliğini koruyamadığını söyler. Bunun sebebi ise; belki de her konuda çalışan bir yazı makinesi durumuna geldiği içindir.

Peyami Safa, tasvir ve tahlile çok önem vermiştir. Çirkin sözlerin romana sokulmasına karşıdır. Üslûbun romandaki en önemli unsur olduğuna inanmıştır. Türk romancılığını teknik açıdan geliştiren, edebiyatımızdaki en önemli üslûp ustalarından biridir.

Fatih-Harbiye'de Doğu-Batı, alafrangalık özlemi, sınıf değiştirme sorunları işlenir. Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'un iki yakasının yaşama biçimindeki farklılığın yarattığı etkilere kapılan eski ailenin yeni bireylerinin serüvenlerini Neriman'ın yaşamında buluruz. Fatih-Harbiye üstyapı değişmelerini devrim, batı kopyacılığını uygarlaşma olarak kabul etme yanılgısının romanıdır (Kurdakul 1994:120).

Moran (2012:604-605) Peyami Safa'nın romanlarında "seçici unsur"un kadın olduğunu; 1. Seçenek olan Doğulu erkeğin ruh; 2. Seçenek olan Batılı erkeğin ise maddeyi temsil ettiğini söyler. Olaylar ne şekilde gelişirse gelişsin kadınla erkeğin işlevlerinin değişmediğini, kadının yapısal açıdan işlevinin seçicilik, tematik bakımdan ise o dönemde Türk toplumunun iki uygarlığın değerleri arasında bocalayışını yansıtmak ve alafranga hayata özenmenin genç kızlarımız için nasıl bir tehlike yarattığını göstermek olduğunu vurgular. Yazar, temelde madde-ruh karşıtlığını simgeleyen iki erkeğin yapısal açıdan işlevinin seçenek olmak; kadının seçicilik işlevinin ise romandaki durum değişikliğini meydana getirmek olduğunu; romanın başlangıç durumunun kadının iki seçenek karşısında kalması ve durumun değişmesinin kadının kararına bağlı bulunması olduğunu açıklar.

Safa'nın tüm romanlarında görülen sinir buhranları içindeki kadın kahramanlardan biri de Fatih-Harbiye'nin Neriman'ıdır. Neriman, Doğuyu, ruhu temsil eden Şinasi ile Batıyı, maddeyi temsil eden Macit arasında, tıpkı o dönemde iki uygarlığın değerleri arasında bocalayan Türk toplumu gibi bocalamaktadır. Şinasi ve Macit'in eserdeki işlevi seçenek olmak; Neriman'ın işlevi ise alacağı kararla romandaki durum değişikliğini meydana getirmek, seçici unsur olmaktır. Seçiciliği kadına, seçenek oluşu erkeğe yüklemek yazarın belirgin bir üslûp özelliğidir.

3. 1. Fatih-Harbiye'de Dil Bilgisi İle İlgili Üslûp Özellikleri

Peyami Safa'nın, hareket, dolayısıyla fiil ağırlıklı Türkçenin genel yapısına uygun olarak eserinin büyük bölümünü olumlu, olumsuz, soru şekilleriyle fiil cümlelerinden oluşturduğu görülmektedir. Bu durumu yazarın Türkçeye hâkimiyetine, dil ve üslûp konusundaki titizliğine bağlayabiliriz. Yazarın bu özelliği isim cümlelerine çok fazla yer vermesine engel olmuştur. Eserin ilk elli sayfasında yer alan 1073 cümleden 229 tanesi isim cümlesidir. Genel cümle sayısı içinde isim cümlelerinin oranı sadece % 21'dir. Bu oranda isim cümlesine yer vermesi yazarın düşünce tezli roman anlayışına aykırı bir durum değildir.

"Kulağı sokakta idi." (169)

"Bunlar, kimi bir iğne topuğundan biraz daha büyücek, kimi ince bir kurdele parçası gibi uzunca, renkli kâğıtlardı." (198)

"Fahriye Hanımlarda imiş." (288)

"Benim kol saatim ileri." (302)

"Artık, yalnız ona karşı hazır bulunmak lâzımdı." (307)

Yazar eserinin dilini halk diline yaklaştırmak amacıyla konuşma dilindeki ek ve kelimeleri olabildiğince yazıda da göstermeye çalışmıştır. Bu sebeple yazarın isim cümlelerinde ek fiili bazen bitişik, bazen de ayrı şekilde kullandığı görülmektedir. Ek-fiilin yazımında ortaya çıkan bu ayrılıklar ise, konuşma dilindeki gelişmeleri yazı diline aktarma eğiliminden kaynaklanmaktadır.

"Fakat o zaman evvelden haber vermiştiniz, sen de beraberdin." (139)

"Kulağı sokakta idi." (169)

"Bunlar, kimi bir iğne topuğundan biraz daha büyücek, kimi ince bir kurdele parçası gibi uzunca, renkli kâğıtlardı." (198)

"Fahriye hanımlarda imiş." (288)

"Artık, yalnız ona karşı hazır bulunmak lâzımdı." (307)

Yazar, eserinde olayları hikâye ederken anlatıma güç kazandırmak amacıyla o olayı bizzat kendisi yaşamış gibi, görmüş geçirmişçesine anlatır. İsim cümlelerini oluştururken ek fiilin bütün zamanlarını kullanır; ancak özellikle "ek fiilin görülen geçmiş zaman"ıyla oluşturduğu cümlelere yer verir.

"Bu son cümleyi söylerken, Faiz Bey'in sesinde, kızının hayatına dair bir babadan daha çok şeyler bilmesi lâzım gelen gencin sualine karşı itimatsızlık ve hayret vardı." (140)

"Kulağı sokakta idi." (169)

"Mahzun bir hali vardı." (279)

"Macit'le beraberdik." (331)

"Bir gün evvel, aynı saatte geçtikleri yolun ve kaldırımın üstünde idiler." (340)

Peyami Safa, Fatih-Harbiye romanının ilk elli sayfasında bulunan 1073 cümleden 630 tanesinde tamlamalara yer vermiştir. Bu da cümlelerin % 58'ine tekabül etmektedir. Yazar, cümlede en az bir tamlamaya yer verir. Çoğu zaman da aynı cümle içerisinde hem isim, hem de sıfat tamlaması kullanır. Bilindiği gibi büyük yazarların ustalığı tasvir gücünde saklıdır. Edebi eseri ölümsüzleştiren özelliklerin başında üslûp kusursuzluğu ve tasvirlerindeki canlılık gelir. Bu bakımdan yazarın anlatımını tamlamalarla güçlendirmesi bir üslûp özelliğidir.

"Bir kere, Şinasi'nin sorduğu ehemmiyetsiz bir şeye gayri tabiî bir asabiyetle cevap vermişti." (62)

"Her basamağı gıcırdayan tahta merdivenleri ağır ağır çıktılar." (125)

"Şinasi masanın başındaki sandalyeye ilişti." (132)

"Fakat aldatmak zevkiyle karışık bir merhametle Faiz Bey'e gündüzki hâdiseden bahsetmemeye karar verdi." (142)

"Şinasi masanın üstündeki siyah kaplı kitabı göstererek bildiği halde sordu:" (155)

Peyami Safa; yalın, özlü ve etkili bir ifadeye ulaşmak amacıyla fiil cümlelerinde basit çekimli fiiller kullanmıştır. Yazarın kullandığı 844 fiil cümlesinden 528 tanesinde basit çekimli kipe yer verdiği görülür. Basit çekimli fiillerin kullanıldığı cümlelerin fiil cümleleri içerisindeki oranı % 62'dir.

"Nihayet bu yorgunluk, sesinden bütün vücuduna ve şuuruna geçti." (5)

"Geri dönerek tekrar Beyazıt'a doğru ağır ağır yürüdü." (17)

"O vakte kadar buna pek ehemmiyet vermeyen Şinasi, ilk defa olarak alındı." (20) "Adımlarını hızlaştırarak ona doğru yürüdü." (25)

"Uzaktan mektep çocuklarının haykırışlarını duyarak biraz daha toplandı." (42)

Peyami Safa, fiil cümlelerinde basit çekimli fiillerin dışında birleşik çekimli fiillere de yer verir. İncelediğimiz 844 fiil cümlesinin 287 tanesi birleşik çekimli fiille kurulmuştur. Birleşik çekimli fiillerle kurulu cümlelerin fiil cümleleri içerisindeki oranı % 34'tür. Yazar, birleşik çekimli fiillerde daha çok hikâye birleşik çekimli fiili tercih etmektedir. Bu tercihiyle yazarın düşünceyi açık ifade etme özelliğine uygun davrandığı görülmektedir.

"Şinasi, Neriman'a söylediği sözlerin onda bu akşam daha az alâka uyandırdığını anladıkça yükselen ve yorulan sesiyle cevabını bile alamadığı şeyler soruyordu." (4)

"Daima bir iki adım önde giden Neriman'ın yürüyüşündeki çevikliği, kıyafetindeki itinayı gören Şinasi, onunla kendisi arasındaki farkı hissetmekten de yoruluyordu." (7)

"Neriman'ın misafir gittiği arkadaşı, Beyazıt'ın arka tarafında, yangın yerlerinde oturuyordu." (18)

"Neriman ilk gelen Fatih-Harbiye tramvayına herkesten evvel atlamaya muvaffak olmuştu." (27)

"O anda pek çok şeyler yapmak istediği halde, gözleri köşeyi ağır ağır dönen tramvaya takılıp kalmıştı." (29)

Peyami Safa, "Fatih-Harbiye" romanının ilk elli sayfasında kullandığı 356 sıralı cümlenin hemen hemen tamamında bir ya da birden fazla basit çekimli fiil kullanmıştır. Ardından sıralı cümleyi oluşturan cümleleri birbirine birleşik çekimli kipin ekiyle bağlamıştır. Sıralı cümle oluşturma konusunda kendine göre adeta bir sistem oluşturmuştur. Yazarın cümle kurmak konusundaki ustalığı da büyük oranda bu sistematik yapıdan kaynaklanmaktadır.

"Başka hiçbir şey görmüyor, yanından adam geçip geçmediğine dikkat etmiyor, ayak seslerini işitmiyordu." (30)

"Vücudu hep geriliyor ve gevşiyordu." (34)

"Zaten şuurunda büyük çatlaklar peyda oluyor, oralardan içeriye birçok insicamsız hatıralar boşalıyordu." (53)

"Bir gün mektebin kapısında, Neriman bir arkadaşıyla konuşurken Şinasi'nin yaklaştığını görmüş, birdenbire susmuş, ne konuştuklarını söylememişti..." (65)

"Liseden çıkar ve Süleymaniye'nin köşesinde görünürdü." (87)

Yazar, incelediğimiz cümleler içerisinde "yeterlik" fiiliyle kurduğu 26 cümlenin 23 tanesinde yeterlik fiilinin olumsuz şekline yer vermiştir. Bu tercihin sebebi olarak, yazarın Doğu- Batı arasında kalmış, kendi kişiliğini bulamamış roman kahramanı Neriman'ın psikolojik durumu belirtilebilir. Yazar, kahramanının içinde bulunduğu değişken psikolojiyi vermek ve zıtlıkları vurgulamak için "yeterlik" fiilinin olumsuz şeklinden yararlanmıştır.

"Fakat arkasını getiremedi ve bu 'Macit'le beraberdik' cümlesi, yalnız kaldığı için, bir yazı levhası gibi Şinasi'nin dikkati önünde büyüdü." (332)

"Elleriyle öyle tesirli ve kat'î bir küçük hareket yaptı ki Neriman devam edemedi, sükût içinde yürüdüler." (343)

"İnkâr edemedi, biraz şaşırarak itiraf etti:" (430)

"Ve artık sözlerine devam edemedi; liseye giderken sabahları Şinasi'yi bu yol üzerinde beklediği günlerin heyecanını hatırladı." (432)

Romanda devrik cümle neredeyse hiç yoktur. Bu özellik de yazarın Türk düşünce sistemine, dolayısıyla onun ürünü olan Türkçeye hâkimiyetinin başka bir göstergesidir. İncelediğimiz 1073 cümlenin sadece 8 tanesi devrik cümledir. Devrik cümlelerin genel cümle sayısı içerisindeki oranı % 1 bile değildir.

"Yemeğini yedi o." (115)

"Olur bazen." (150)

"'İsterseniz bir kokteyl daha için!' diyor Macit." (222)

"Çok sever sizi Neriman Hanım…" (280)

"Korktum doğrusu…" (286)

Yazarın isim+yardımcı fiil şeklinde oluşturduğu birleşik fiillerde genellikle "etmek" yardımcı fiiline yer verdiğini görüyoruz. Bu etken çatılı yardımcı fiil tercihi, yazarın kişiliği ve üslûbunun edilgenlikten, pasiflikten uzak, dinamik olduğunun göstergesidir ve tespitlerimizi destekleyici özelliktedir.

"Fahriye düşündü ve sözü şöyle idare etti:" (348)

"Daha bir ay evvel, yeni mantosunu, yeni iskarpinlerini yaptırmak için babasını ne büyük fedakârlıklara sevk etti:" (541)

"Bu manzara da Şinasi'yi rahatsız etti." (576)

"Fakat aczini anlayınca birdenbire isyan etti." (586)

"İnat etti." (607)

3.2. Fatih-Harbiye'de Kelime Tercihleriyle İlgili Üslûp Özellikleri

Yazarın, Fatih-Harbiye'de kullandığı isim cümlelerinin büyük bir kısmı "var" yüklemlidir. Fiil cümlesinden sonra fikir ifade etmeye en yatkın cümleler "var", "yok" yüklemleriyle oluşturulan isim cümleleridir. Yazar bu sebeple isim cümlelerinde böyle bir tercihe yönelmiştir.

"Bu son cümleyi söylerken, Faiz Bey'in sesinde, kızının hayatına dair bir babadan daha çok şeyler bilmesi lâzım gelen gencin sualine karşı itimatsızlık ve hayret vardı." (140)

"Mahzun bir hali vardı." (279)

"Neriman'ın kendi kendine pek de itiraf edemediği bir ümidi vardı." (450)

"Fakat onun ikinci kat salonunda olması ihtimali de vardı." (482)

"Dışarıda Fahriye var." (498)

Fatih-Harbiye romanında "gibi" edatının başka kelimelerle beraber yüklem olarak kullanıldığı cümle sayısının çok az olduğu görülmektedir. Bunun sebebi ise edatların anlamlı yapılar olmayışı, yazarın anlamı ön plana alarak yazma gayreti içinde oluşudur.

"Her camekân çiçek gibi." (403)

"Bir hafta, on gün, böyle yorulmadan söyleyecekmiş gibiydi." (419)

"Neriman bayılacak gibiydi." (745)

"O tarihten sonra Şinasi, Neriman'lara sık sık gelip gidiyordu ve o gün bugün ailenin bir ferdi gibidir." (967)

3.3. Cümle Kuruluşlarıyla İlgili Üslûp Özellikleri

Peyami Safa, çok kısa ve çok uzun cümleleri bir arada ustalıkla kullanmayı da başarabilmektedir. Bu durum yazarın üslûp konusundaki başarısının göstergesidir.

"Fahriye Hanımlarda imiş." (288)

"Bir İstanbul kızı olduğu için Neriman'ın bu farklar karşısındaki hayreti azalmıştı; fakat bir zamandan beri kendisinde yeni bir hayatın iştiyakı ve yeni bir medeniyetin şuuru uyanmağa başladığı için bu farkların her birine ayrı ayrı dikkat etmekten hoşlanıyordu." (462)

"Bir ıtriyat mağazasının camekânı önünde durdular." (463)

"Burada her şey, tek başına konmuş zarif bir küçük şişenin tatlı mavisi, kırmızı ipek bir püskül, siyah kadifelerin arasında gizlenmiş ve ampulün yumuşak ziyası, bir gümüşün parıltısı... gözleri ayrı ayrı çekiyor ve zapt ediyordu; burada her şey, rahat ve mes'ut insanların kullanmayı âdet ettikleri eşyaydı; burası, aynı zamanda, bir insanın ne kadar mes'ut olabileceğini hissettiren imkânlara doğru açılmış pencereydi, Neriman burada her duruşunda, bu pencereden onların saadetini imrenerek seyrediyordu." (464)

"Bir gün Şinasi'yle bu ıtriyat mağazalarından birinin camekânı önünde durmuşlardı." (465)

Peyami Safa, Fatih-Harbiye romanında hemen hemen bütün cümlelerde fiilimsi kullanmıştır. İncelediğimiz 1073 cümlenin 472'sinde fiilimsi yer almaktadır. Eserde fiilimsi kullanılan cümlelerin oranı % 44'tür. Türkçede fikir cümleleri fiil ve fiilimsi yapılara dayanarak kendini gösterir. Yazarın fiil cümlelerinin yanında fiilimsi içeren cümleleri de yaygın olarak kullanması eserinin düşünceye dayalı olmasının bir sonucudur. Düşünceye dayalı eserlerde doğal olarak bu tür cümlelerin yer alması gerekir. Türkçede fiilimsi kullanılan cümleler düşüncenin en kolay ifade edildiği cümle türleridir.

"Şinasi, Neriman'a söylediği sözlerin onda bu akşam daha az alâka uyandırdığını anladıkça yükselen ve yorulan sesiyle cevabını bile alamadığı şeyler soruyordu." (4)

"Daima bir iki adım önde giden Neriman'ın yürüyüşündeki çevikliği, kıyafetindeki itinayı gören Şinasi, onunla kendisi arasındaki farkı hissetmekten de yoruluyordu." (7)

"Geri dönerek tekrar Beyazıt'a doğru ağır ağır yürüdü." (17)

"Neriman'ın misafir gittiği arkadaşı, Beyazıt'ın arka tarafında, yangın yerlerinde oturuyordu." (18)

"O vakte kadar buna pek ehemmiyet vermeyen Şinasi, ilk defa olarak alındı." (20)

Peyami Safa'nın romanda ara söz ve ara cümlelerden yararlandığı görülmekte; hatta bazen aynı cümlede birden çok ara söze rastlanmaktadır. Örneklerde görüldüğü gibi ara sözler genellikle fiilimsi ve tamlamalardan oluşmaktadır. Fiilimsi ve tamlama tercihi yazarın edebi kişiliği ve üslûbuna uygun bir tercihtir. Bu ifade şekli düşüncelerini daha yoğun bir anlatımla verme çabasının doğal bir sonucudur.

“Neriman'ın misafir gittiği arkadaşı, Beyazıt'ın arka tarafında, yangın yerlerinde oturuyordu.” (18)

“Şinasi, kömür tozu ve küf kokan bir taşlıkta, hiç kımıldanmadan duruyordu.” (117)

“Sofada, yerde, gözüne bazı kâğıt parçaları ilişti.” (196)

“Odaya giren Gülter, Neriman'ı biraz daha uyandırıp, karyolaya doğru ilerlerken yüksek sesle söylüyordu.” (227)

“Dışarı çıkınca, Neriman, sözü hiç kesilmemiş gibi, derhal cereyanını bulan bir heyecanla devam ediyordu.” (423)

Yazar zaman zaman sadece yüklemden oluşan cümleler de kurmaktadır. Bu yönüyle cümle çeşitliliğini artırarak anlatım gücüne zenginlik katmaktadır. Fatih-Harbiye'de sadece yüklemden oluşan cümle sayısı 18'dir.

“Saydı:” (546)

“İnat etti.” (607)

“Yürüdü.” (651)

“Öksürdü.” (653)

“Gülümsüyordu.” (686)

3.4. Söz Sanatlarıyla İlgili Üslûp Özellikleri

Yazar söz sanatlarıyla yüklü, aşırı süslü bir dil kullanmaktan kaçınmıştır. Bu durum onun düşünceyi, içeriği ön plana alarak, içeriğin genel gelişimi ve seyrine uygun bir üslûp kullanma amacına bağlanabilir. Aşağıdaki örnek cümlelerde görüldüğü gibi Peyami Safa, Fatih-Harbiye romanında söz sanatlarına başvurmamış; sadece çok az sayıdaki cümlede benzetmeye yer vermiştir.

“Sonra bir anda, bütün renkler, çizgiler, sesler, parıltılar, kokular, son süratle giden bir otomobilin içindeki adamın ihsasları gibi hep birbirine karışıyor, sisleniyor, bulanıyor.” (79)

“Bunlar, kimi bir iğne topuğundan biraz daha büyücek, kimi ince bir kurdele parçası gibi uzunca, renkli kâğıtlardı.” (198)

“Söze böyle başlayarak masum insanlar gibi içi rahat ve neşeli gülmek istiyordu.” (328)

“Burada tecrübesi olan bir kadın gibi konuşmağa muvaffak olmuştu.” (354)

“Sinirlendiği vakit iplik kadar incelen ve sık sık asabî titreyişlerin kopardığı hırçın bir sesle söylenmeye başladı:” (376)

Yazar, birkaç cümlede farklı söyleyiş ve sapmalara yer vermektedir. Bu durum esere bir ifade zenginliği katmaktadır. Usta yazarın elinde bu farklı kullanışlar hemen hissedilmeyecek kadar metnin dokusuna sindirilmiştir.

“Alnına bir ağrı yapışmıştı, elini başına götürdü ve saçlarının arasına soktu; Neriman’ın okşamalarını hatırlatan bu hareket onu daha çok azaba sevk etti.” (613)

“Odaya geceyi erken getiren bu kafeslerin deliklerinde, karanlıkların gitgide lâpalaşmasına bakıyordu:” (660)

“Hastalığa, ölüme ve bunların daha korkunç, yüzleri karanlıkta kalan ve hüviyetleri meçhul birtakım felâketlere ait korkular uyandırıyorlardı.” (680)

“Yakın bir istikbal üzerine şuurundan bazı soluk ışıklar sıçrıyordu:” (944)

3.5. Roman Kahramanlarının Kişilik Özellikleriyle İlgili Üslûp Özellikleri

Yazar zaman zaman aşamalı durumları da içeren cümleler kurar.

“Nihayet bu yorgunluk, sesinden bütün vücuduna ve şuuruna geçti.” (5)

“Dört köşe delikler çizgilerinin sertliklerini kaybettiler ve deyirmileştiler.” (661)

“ Beyaz tül perdeler karardı.” (662)

"Sakız gibi incele incele uzanan ve ta uzaklara, sokak diplerine bulaşan ezik, yapışkan sesler." (665)

Fatih-Harbiye romanının baş kahramanı Neriman, Peyami Safa'nın diğer romanlarından alışık olduğumuz üzere sinir rahatsızlığı olan bir karakterdir.

"Neriman'ın Darülelhan'a uğramadığı günlerin sıklaşması, evine geç gidişleri, tuvaletine verdiği ehemmiyetin artması, Şinasi'yle konuşurken sesine dolan asabî titremeler ve bunun gibi, teferruatı unutulan, fakat yekûnunun intibaı kuvvetli bir surette hatırlanan küçük küçük birçok hadiseler kendi kendilerini hatırlatıyorlardı." (48)

"Bir kere, Şinasi'nin sorduğu ehemmiyetsiz bir şeye gayri tabiî bir asabiyetle cevap vermişti." (62)

"Sinirlendiği vakit iplik kadar incelen ve sık sık asabî titreyişlerin kopardığı hırçın bir sesle söylenmeye başladı:" (376)

"Gülter, küçük hanımın tehlikeli asabiyetini bildiği için acele ediyordu." (743)

"Kaç kere sinirden bayıldığı için korkmaya başladı." (746)

Romanda Şinasi, Doğunun yıkılmışlığını temsil edercesine derbeder biri olarak tanıtılıyor. Yazarın bu romanında Doğu duyguyu, Batı aklı temsil eder. Yazar, Doğunun bu iç dünyasını dış dünyadaki maddi unsurlarla özdeşleştirmeye çalışır ve maddi dünyayı Şinasi'nin kullandığı eşyalar aracılığıyla açıklar.

"Kolunun altına sıkıştırdığı kemençe ağır geliyordu: Hafif uzamış traşı, aynaya bakılmadan bağlanmış boyunbağı, kemençe sürtünüşleriyle sağ dizi ütü tutmaz bir hale gelen pantolonu, tozlu potinleri, Şinasi için ayrı birer mesele oldular, kendilerine dikkat ettirmeye başladılar ve ağırlaştılar." (6)

"Darma dağınık." (565)

"Bir kanepe üstünde yığılı notalar." (567)

"Bir koltuğun üstünde kemençesi." (568)

"Torba yere düşmüş." (569)

Yazar, Doğu-Batı çatışmasını iki semt üzerinden verirken, bu farkı Kabil, New York arasındaki farklar kadar derin bulur. Çünkü romanın sanal gerçeği dışında da Kabil Doğuyu temsil eder; New York Batıyı… Yazar dünyadaki bu ayrımdan hareketle insanlığın dünyasındaki ruh ve madde ayrımına ulaşır. Kabil ve New York şehirlerinin gerçekliğinden hareketle insanda var olan ruh ve madde ayrımını sergilemeye çalışır. Her insanın ruh dünyasında yaşanabilecek çelişkileri, gelgitleri bu şekilde gösterir. New York ve Kabil insandaki maddi ve manevi yönlerin somutlaşmış şekilleri olarak algılanmalıdır.

"Tramvayla bir saat bile sürmeyen bu mesafe, Neriman'a Efgan yolu kadar uzun görünürdü ve Kâbil'le New York arasındaki farkların çoğuna İstanbul'un iki semti arasında kolayca tesadüf edilir." (461)

Peyami Safa, "Fatih-Harbiye" romanında Doğu- Batı arasındaki farkları belirginleştirmek, somutlaştırmak amacıyla insan organları, özellikle el tasvirleri üzerinde durmuş; bunları ait oldukları kişinin kişiliğine ait ayrıntıları yansıtan unsurlar olarak değerlendirmiştir.

"Macit'in girdiği birçok masraflara rağmen o kadar yalnız ve baş başa kaldıkları halde, hiçbir çapkınca hareket yapmamasını düşünüyor ve Macit'in ince uzun elleri, hafif manikürlü parmakları sık sık gözünün önüne geliyor, " İnce bir adam!" diye düşünüyor ve Macit'te tenkit edilecek hiçbir şey bulamıyor." (226)

"O Macit'in ellerine baktım, kadın eli gibi, tertemiz, incecik, tırnakların üstünde bile çalışmış." (409)

"Şinasi'nin elleri gözümün önüne geldi." (410)

"Tırnağının biri kırık, öbürü batık..." (411)

3.6. Sosyal Hayatla İlgili Üslûp Özellikleri

Yazar, eserinde dönemin sosyal yapısına ait özellikleri günlük yaşantı yoluyla verdiği gibi bunların kültürel alt yapısını da kullandığı kelimelerle öne çıkartır. Fatih-Harbiye romanında yazarın özellikle Fatih semtinden, Doğu'nun temsilcisi kahramanları Şinasi ve Faiz Bey'den bahsederken bilinçli olarak Arapça ve Farsça kelimelere yer verdiği görülmektedir.

"Daima bir iki adım önde giden Neriman'ın yürüyüşündeki çevikliği, kıyafetindeki itinayı gören Şinasi, onunla kendisi arasındaki farkı hissetmekten de yoruluyordu." (7)

"O vakte kadar buna pek ehemmiyet vermeyen Şinasi, ilk defa olarak alındı." (20) "Neriman'ın Darülelhan'a uğramadığı günlerin sıklaşması, evine geç gidişleri, tuvaletine verdiği ehemmiyetin artması, Şinasi'yle konuşurken sesine dolan asabî titremeler ve bunun gibi, teferruatı unutulan, fakat yekûnunun intibaı kuvvetli bir surette hatırlanan küçük küçük birçok hadiseler kendi kendilerini hatırlatıyorlardı." (48)

"Hemen bir zihin gayretiyle muhakeme etmek istedi:" (50)

"Hattâ bunun arkasından gayri hakikî bir takım sahneler tahayyül ediyor:" (74)

Neriman'ın Macit'le Beyoğlu'nda katıldığı balolara ait cümleler dönemin sosyal hayatı hakkında fikir verdiği gibi toplumdaki sosyal farklılıkları da kelimeler aracılığıyla okuyucuya sunmaktadır.

"Bir zil sesi, çığlıklar ve sıçrayışlar, alkış, damakta acı bir köpük lezzeti, parlak, sarı bir etek, bir zenci sesiyle daima karışarak hafızaya musallat olan fokstrot nağmesi ve kulağının içinde mütemadi çalan bir cazbant..." (211)

"Kokteyl ve hep o zenci sesiyle karışık cazbant." (223)

"Hep o zenci sesiyle karışık cazbant, kuytu köşelerde renkli abajurlar, parlak ve sarı bir etek, kıpkırmızı esvaplı kadın ve erkek, bir alkış, iki balkon arasında takılı bir serpantin." (239)

"İki balkon arasına takılı serpantin." (256)

"Bir daha Macit'in yüzünü görmemek, Köprü'nün öbür tarafına geçmemek, baloya değil, sinemaya bile gitmemek ve ömrünün sonunda yapayalnız kalan babasının başucundan ayrılmayarak onun bütün arzularını yerine getirmek..." (714)

Eser boyunca Fatih ve Beyoğlu semtleri sosyal hayat açısından kıyaslanmakta, böylece Doğu-Batı çatışması bu iki semtin nezdinde dile getirilmektedir. Romanda yer isimlerine çok fazla yer verilmemiştir. Yazar, Doğu-Batı çatışmasını o dönemde en çok bu iki semtin sosyal hayatındaki farklılıklarda gördüğü için diğer mekânları romanında kullanma ihtiyacı duymamıştır.

"Neriman ve Şinasi Darülelhan'dan beraber çıktılar, Vezneciler'e kadar beraber yürüdüler." (1)

"Beyazıt'ta bir arkadaşın davetine geciken Neriman koşuyor, Şinasi'yi biraz geride bırakıyordu." (2)

"Beyazıt'a kadar çıkmak istemedi, eski Darülfünun binasının önünde durdu; ayrılmak arzusuna benzer bir hareket yaptı." (8)

"Geri dönerek tekrar Beyazıt'a doğru ağır ağır yürüdü." (17)

"Neriman'ın misafir gittiği arkadaşı, Beyazıt'ın arka tarafında, yangın yerlerinde oturuyordu." (18)

Yazar Doğu-Batı çatışmasının kültürel alt yapısını daha anlaşılır verebilmek için mekânlar, müzik, kıyafet, kelimeler ve cümleler gibi olabildiğince her türlü malzemeden yararlanmıştır. Bunların yanında yazar, ilginç bir anlatımla hayvan türlerinden de yararlanmıştır. Doğuyu ve Doğuluları kedinin özellikleri ile, Batıyı ve Batılıları köpeğin özellikleri ile özdeşleştirerek anlatmıştır.

"Hıristiyan evlerinde köpek ve Müslüman evlerinde kedi bolluğu şundandı:" (781)

"Şarklılar kediye, garplılar köpeğe benziyorlar!" (782)

"Kedi yer, içer, yatar, uyur, doğurur; hayatı hep minder üstünde ve rüya içinde geçer; gözleri bazı uyanıkken bile rüya görüyormuş gibidir; lâpacı, tembel ve hayalperest mahlûk, çalışmayı hiç sevmez ."(783)

"Köpek diri, çevik, atılgandır." (784)

"Uyurken bile uyanıktır." (786)

Yazar Fransızca kelimeleri küçümseme, alay içeren bölümlerde kullanmaktadır.

"- Bonjur Matmazel! dedi." (899)

"- Hazır değil, Matmazel." (902)

"Öyleyse pardon Matmazel." (909)

"Mil pardon Matmazel." (911)

Peyami Safa, Neriman'ın sözleriyle Doğu-Batı çatışmasını dile getirmekte ve Faiz Bey'i Doğunun temsilcisi olarak konuştururken Doğunun günlük yaşantısından kesitlere yer vermektedir.

"Gene Mesnevi'yi karıştırıyordum." (158)

"Maneviyat daha âlidir, vücut sefildir." (844)

"Aman... hep o kara kaplı kitap..." (856)

"Aman... hep tembeller, hayalperestler..." (861)

"Şinasi Neriman'ın gözünde, aileyi, mahalleyi, eskiyi, şarklıyı temsil ediyordu; Macit yeninin, garbın ve bunlarla beraber meçhul ve cazip sergüzeştlerin mümessili ve namzediydi." (1021)

Yazar, Doğunun özelliklerini ayrıntılı vermek amacıyla bazen deyimlerden de yararlanmıştır.

"Neriman ilk gelen Fatih-Harbiye tramvayına herkesten evvel atlamaya muvaffak olmuştu." (27)

"Kulakları uğuldamaya başladı." (33)

"Şimdi de biraz evvel tramvaya atlayışı gözünün önüne geliyor." (73)

"Göz kapaklarının aralığından içeriye sızan gündüz ışığının tamamıyla aydınlatamadığı loş bir zemin üstünde hep Maksim salonu gözünün önüne geliyor." (208)

"Küçük hanım, bey babanıza bir şey söyleyelim de adamcağızın gönlü rahat etsin; yüzü pek asık." (231)

Doğu ve Batı kültürlerinin müzik anlayışları ve müzik aletleri doğal olarak birbirinden farklıdır. Yazar bu sebeple eserde Doğu ve Batının yaygın olarak kullandığı müzik aletlerine temsil yeteneği yükler ve müzik aletleri üzerinden Doğu, Batı tahlili yapar.

"Sık sık aşağı kayan kemençesini eline almıştı." (39)

"Faiz Bey ney çalardı." (161)

"Kolunda kemençesi yoktu ve kıyafeti o kadar ihmal edilmiş değildi; hâlbuki Neriman yorgundu, elinde siyah torbalı udu vardı ve her günkü kıyafeti içinde idi." (345)

"Kemençe çalarmış." (413)

"Faiz Bey biraz ney çalardı." (965)

Sonuç

Edebi eser, yazarın yaşadıklarını kültür ortamına aktarırken getirdiği bir yorumdur ve onun oluşturulmasında öz ve biçim bakımından yaşanmış ortak bir geçmişin belirleyici olmada etkisi büyüktür. Yani edebi bir eser, hem taşıdığı değerler, hem de bu değerleri ifade eden dil ve geleneksel biçim bakımından bir edebiyat geleneğinin, bir değerler sisteminin parçasıdır (Çetişli 2004:27).

Edebi eserde kalıcılık, dile hâkimiyetle sağlanır. Yazar ve okuyucu arasında duyuş, düşünüş paylaşımıyla oluşan köprü, yazarın kullandığı dile ve dilin düşünce boyutuna hâkimiyeti ölçüsünde etkinlik kazanır. Yazarın dile hâkimiyeti üslûbunu belirler. Bir yazar, dile ve düşünceye ne kadar hâkim olursa üslûbu da o denli kusursuz olur. Yazarın dile ve düşünceye hâkim olmasında cümle belirleyici olur. Cümleler temel düşünce kalıplarıdır.

Edebiyatımızda yer edinmiş yazar ve şairlerin üslûp sahibi sanatçılar olduklarını görürüz. Aynı konu hakkında eser vermiş pek çok sanatçı vardır. Bu yazarların birini diğerinden ayıran üslûplarıdır. Üslûp, yazarın cümle kuruluşu, kelime seçimi ve konu-tür uyumunu yakalama becerisiyle kendini gösterir.

Peyami Safa, üslûp sahibi olduğu için edebiyatımızın önde gelen sanatçıları arasında yer almıştır. Küçük yaştan itibaren edebiyatla ilgilenmiş, hayata ve insanlara, irdeleyici ve eleştirel bir dikkatle yaklaşmıştır. Onu ölümsüzleştiren eserleri, sanatçı kişiliği, dile hâkimiyeti ve özgün üslûp sağlamlığıdır.

Fatih-Harbiye'de cümleleri anlam merkezli incelediğimizde; üslûp yönüyle kusursuzluğun amaçlandığını gördük. Peyami Safa, konu tür arasında kurduğu ilintiye dayalı üslûp özelliğinin dile hâkimiyetle sağlanacağını bilir ve bu bilinçle cümle kuruluşlarına hassasiyetle yaklaşır. Cümleler, Türkçenin genel düşünce yapısına uygun olarak hareket ifade eden kelimeler, dolayısıyla fiillerle kurulmuştur. Anlamı taşıyan, cümleyi yönlendiren ve temel unsur olan yüklem fiildir ve cümlenin sonunda yer alır. Cümlelerde anlamı, yargıyı ifade eden fiiller, Türk karakter ve düşünce sistemine uygun olarak, etken çatılıdır. Çünkü etken çatılı fiil cümleleri yazarlarının pasiflikten uzak, dinamik ve etkin kişiliklerinin bir göstergesidir. Basit ve birleşik zamanlı fiilleri art arda adeta bir denklem hesabı içinde sunması, yazarın üslûp kusursuzluğunu hedeflendiğini gösterir.

Türk düşünce sistemi, onun ürünü olan dile hâkimiyet; kurallı, etken çatılı fiil cümleleri ile kendini gösterir. Yazarın başarısında toplumla eser üzerinden dil aracılığıyla kurduğu bağda üslûbunun etkisini görmek gerekir. Bu etkide toplumun karakteristik özelliğiyle yazarın kişilik özelliklerinin örtüşmesinin önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. "Fatih-Harbiye"de yazar; kurallı, etken çatılı fiil cümlelerini kullanmıştır. İşte onu ve eserlerini kalıcı kılan da bu çeşit cümleleri tercih etmesidir. Dile hâkimiyet, cümlede kusursuzluğu, özgün bir üslûp özelliği sağlar. Üslûpta sağlamlık, edebi esere ebedilik kazandırır.

Peyami Safa, eserinde isim cümlelerine çok az yer vermiştir. Bu cümlelerde özellikle ek fiilin görülen geçmiş zamanını tercih eder.

Düşünce cümlede ortaya çıkar. Türk dilinde cümle, kelime ve eklerle oluşturulur. Bu sebeple cümleler, anlam yönüyle incelenebildiği gibi kelime ve ekler de anlam yönüyle incelenebilir. Kelimelerin anlam merkezli incelenmesi, yazarların kelime tercihleri hakkında fikir verir. Yazar kelimeleri ve onlara yeni anlamlar katan yapım eklerini kullanma tercihinde onların tarih içindeki anlam derinliklerine dikkat eder. Yazarın bu türden tercihleri, onun üslubunun oluşumunda belirleyici etkenlerden olur. Özellikli bu tür kelimelerin tercih edilmesiyle oluşan üslûp, cümlelerin anlam merkezli incelenmesiyle tespit edilebilir. Ancak bu anlam merkezli inceleme çalışmaları yapılırken dilin şekil boyutu ihmal edilmemelidir.

Edebiyatımızda üslûp incelemeleri konusunda kapsamlı çalışmalar yapılmadığı görülmektedir. Cümlede, anlamı temel alan bir incelemeyle yazarların üslûp özelliklerinin tespitine yönelik çalışmaların sayısı yeterli değildir. Çalışmamızın ışığında Türk edebiyatının üslûp ustası yazarlarının eserleri dil-düşünce ilişkisi içinde cümlenin anlam boyutuyla incelenmelidir. Türk düşünce sistemine uygun üslûp sahibi yazarların kalıcılığı yakalamalarındaki temel unsurun kelime ve eklerin anlam derinliğine bağlı olduğu değişik incelemelerle sezdirilmelidir.

Eğitim sistemimiz içerisinde üslûp ustası sanatçıların eserlerinin işlenmesi, dile hâkimiyetin düşünceye hakimiyetle sağlanacağı gerçeğinden hareketle kesinlikle eğitimin her kademesinde önemle ele alınması gerekir.

Kaynakça

Aksan, D. (1987), Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim 1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Aşıkoğlu, İ. (1997), Türkçe edebiyat Seçmeleri Anlatım Sözlüğü, İmece Yayıncılık, Ankara.

Baltabayev, H. (2006), Nesir ve Üslûp, (Aktaran: Yusuf Avcı), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Caferoğlu, A. (1984), Türk Dili Tarihi, Enderun Yayınları, İstanbul.

Çetişli, İ. (2004), Batı Edebiyatında Edebi Akımlar, Akçağ Yayınları, Ankara.

Günay, D. (2004), Metin Bilgisi, Multılıngual Yayınları, İstanbul.

Kabaklı, A. (1978), Türk Edebiyatı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.

Karaalioğlu, S. K. (1964), Edebiyat Sanatı, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul.

Karataş, T. (2004), Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara.

Köklügiller, A. (2000), Açıklamalı, Örnekli Edebiyat Sözlüğü, Özyürek Yayınevi, İstanbul.

Kurdakul, Ş. (1994), Çağdaş Türk Edebiyatı, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Moran, B. (2012), Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1, İletişim Yayınları, İstanbul.

Özbaş, E. (2002), Peyami Safa-Hayatı-Sanatı-Eserleri-Eserlerinden Seçmeler, Hikmet Neşriyat, İstanbul.

Safa, P. (1994), Fatih-Harbiye, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Tekin, M. (1989), Roman Sanatı ve Romanın Unsurları, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

KÖKTÜRKÇE DERS MATERYALLERİ ÜZERİNE: DERS KİTAPLARI

Mehmet Dursun ERDEM[*]

Ümit Özgür DEMİRCİ[**]

Özet

Gerek ülkemizde gerekse yurtdışındaki Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde lisans ve lisansüstü düzeyde Orhon Türkçesi, Köktürkçe, Eski Türkçe, Tarihî Türk Şiveleri vb. isimlerle okutulan derslerin içeriğini Bengü Taşlar oluşturmaktadır. Türkoloji bölümlerinde gelenekselleşmiş biçimde bu derslerin işleniş biçimi, Bengü Taşlardan alınan cümle örneklerinin incelenmesi oluşturmaktadır. Bu dersler umumiyetle Bengü taşları, Köktürk yazılı tıpkıbasımından okuma, Türkiye lehçesine tercüme, yazıtlardaki sözcüklerin incelenmesi biçimindedir. Sözcükler incelenirken kelimenin anlamı, kökeni ve eklerin doğru tespiti; sözcüğün kök/gövde biçiminin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki seyri, sözcükteki yapım ve çekim eklerinin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki biçimleri verilmektedir. Özellikle bu dersler, lisansüstü (yüksek lisans ve doktora) düzeyinde ise, Bengü taşlardaki sözcükler, yapım ve çekim ekleri çok daha ayrıntılı biçimde incelenmektedir. Hatta lisansüstü düzeydeki bir derste yazıtlarda problemli olan kelimelerin okunma ve anlamlandırma tartışmaları da verilmektedir. Böylece lisansüstü eğitimle Türk dilinin ilmine talip olmak isteyen öğrencilerin daha iyi yetişebilmeleri için önemlidir. Son zamanlarda ülkemizde Orhon Türkçesi, Köktürkçe, Eski Türkçe, Tarihî Türk Şiveleri vb. isimlerle okutulan dersler için ders kitapları hazırlanmaya başlanmıştır. Bu bildirimizde, bu amaçla hazırlanacak ders kitabının özellikleri nasıl olmalıdır, bunlar verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Bengü Taşlar, Köktürkçe, Eski Türkçe, ders kitabı, ders kitabı materyali.

ON THE KÖKTÜRKÇE COURSE MATERIALS: COURSE BOOKS

Abstract

In our country and abroad, Turkish Language and Literature departments have undergraduate and graduate levels such as Orhon Turkish, Köktürkçe, Eski Turkish, Historical Turkish Dialects and so on. The contents of the courses taught by the names are formed by Orhon Inscription. The way in which these courses are handled in the traditional way in Turkology departments is the examination of the sentence samples taken from Orhon Inscription. These courses typically Orhon Inscription, reading from a written facsimile Köktürk, Turkey translate the dialect, the word is examined in the form of inscriptions.

The meaning of the word, its origins and the correct detection of the words; the historical and contemporary dialects of the word's root/body form. In particular, if these courses are at the graduate level (masters and doctoral) level, the words, construction and gravitational attachments in the stone are examined in more detail. Even at a graduate level, the discussions on the reading and interpretation of the words that are problematic in the inscriptions are also given. Thus, it is important for the students who want to aspire to the knowledge of Turkish language with the graduate education. Recently, Orhon Turkish, Köktürkçe, Old Turkish, Historical Turkish Dialects and so on. textbooks are prepared for the courses. In this paper, the characteristics of the textbook to be prepared for this purpose should be tried to be given.

Key words: Orhon Inscription, Köktürk dialect, Old Turkic, textbook, textbook material.

[*] Prof. Dr. Uluslararası Balkan Üniversitesi Öğretim Üyesi

[**] Dr. Öğrt. Üyesi. Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

1)Amaç:

Eğitimin en yaygın tanımı bireyde (öğrencide) istenilen davranış değişikliğinin oluşturulmasıdır. Bu amaçla eğitim bilimcilerin kitap, defter, masa, sıra, yazı tahtası, tebeşir, kalem gibi ders materyali olarak belirttikleri ders materyallerinin içerisinde en önemlisi şüphesiz ders kitaplarıdır. İyi hazırlanmış bir ders kitabı hem öğrencinin dersi anlamasına hem de ders öğretmeninin daha verimli ders işlemesine yardımcı olur.

Bu bildirinin amacı ülkemizde genelde üniversiteler için hazırlanan ders kitaplarının özelliklerinin nasıl olması, özelde ise *Türk Dili ve Edebiyatı* ile *Çağdaş Türk Lehçeleri* bölümlerinde *Eski Türkçe, Köktürkçe, Tarihî Türk Şiveleri* gibi isimlerle lisans ve lisans üstü düzeyde okutulan derslere kaynaklık edecek ders kitaplarını hazırlarken, ilgili kitapların dış (şekil) ve içerik bakımından ne gibi özellikleri olması gerektiği konuları üzerinde durmaktır.

2)Giriş:

Günümüzde her ne kadar da *bilgisayar, slayt, tepegöz, internet* gibi araçlar derslerde kullanılmakta ise de **ilkokuldan üniversiteye** kadar pek çok eğitimci derslerinde temel materyal olarak ders kitaplarını görmektedir. Öğretim programlarının (dönemlik müfredatın) öğrencilere daha iyi öğretilmesi ancak iyi hazırlanmış ders kitapları ile mümkün olabilmektedir. Üniversitelerin lisans eğitiminde dahi öğrenciler ders elemanının önerdiği çok sayıdaki kaynak kitap içerisinden ders elemanının derslerinde en fazla kullandığı kaynak kitabı edinip derslere bu kitap üzerinden hazırlandıkları bilinen bir gerçektir.

İlk ve orta öğretimde *Milli Eğitim Bakanlığı* tarafından hazırlanan müfredatlara göre yazılan ders kitaplarının Milli Eğitim'in amaçlarına uygun olup olmadığı Talim ve Terbiye Kurulu tarafından titizlikle incelenerek, ilgili kitabın ders kitabı olarak kullanılmasına izin verilmektedir. Yine ilk ve orta öğretim için hazırlanan ders kitapları hazırlanan yıllık planlara göre hazırlanmaktadır. Ancak üniversiteler için hazırlanan ders kitaplarında, Milli Eğitim'de olduğu gibi Talim ve Terbiye Kurulu veya yıllık plan bulunmadığı için, ders kitabının kalitesi ve kullanılışlı olması, ilgili kitabı hazırlayan hocanın maharetine kalmaktadır. Hazırlanan ders kitapları fiziksel (dış) ve içerik bakımından ölçütler şu başlık altında incelenebilir:[1]

1. Ders Kitabının Fiziksel Özellikleri

1.1. Görünüş 1.2. Renk 1.3. Ders Kitabında Bulunması Gereken Bilgiler 1.4. Boyut 1.5. Yazı Büyüklüğü 1.5.1. Yazı Fontu.

2. Ders Kitabında Eğitsel Tasarım

2.1. Kazanımlar (Amaçlar) Açısından 2.2. Muhteva (İçerik) Açısından 2.3. Öğretme-Öğrenme Süreci Açısından

2.4. Ölçme ve Değerlendirme Açısından

3. Ders Kitabında Görsel Tasarım

4. Ders Kitabında Dil ve Anlatım

Yukarıdaki maddeleri *Türk Dili ve Edebiyatı* ile *Çağdaş Türk Lehçeleri* bölümlerinde *Eski Türkçe, Köktürkçe, Tarihî Türk Şiveleri* gibi isimlerle lisans ve lisans üstü düzeyde okutulan derslere kaynaklık edecek ders kitabı açısından değerlendirirsek:

[1] Gülersoy 2013: 9'dan alınmıştır.

1.Ders kitabının fiziksel özelliği:

1.1.Görünüş:

Ders kitabı olarak hazırlanan kitabın kâğıt özellikleri ve boyutları kullanım amacına uygun olmalıdır. Kitapların kullanım amaçları ve boyutları umumiyetle şu biçimde sınıflandırılmaktadır:[2]

Kağıt gramajı	Kağıt Türü	Kağıt rengi	Kullanım alanları
70 gr.	2. Hamur Enzo	Krem	Edebi metinler, akademik çalışmalar
80 gr.	2. Hamur Enzo	Krem	Edebi metinler, akademik çalışmalar
80 gr.	1. Hamur	Beyaz	Eğitim kitapları, renkli kitaplar
90 gr.	Kuşe kağıt	Beyaz (Mat/Parlak)	Her tür renkli kitap

Kitap ebadı	Kullanım Alanları
13,5×21,0 cm	Büyük boy, düz metinler
11,0×17,0 cm	Cep boyu, düz metinler
13,0×19,5 cm	Genel kitap boyutu
16,0×23,0 cm	Çalışma kitabı boyutu
22,0×22,0 cm	Sehpa kitapları, prestij kitapları, tasarım kitapları
21.0 x 29.7 cm (A4)	Test kitapları, eğitim kitapları

1.2. Renk (Kitap kapağı rengi ve özellikleri):

Kitabın kapağının rengi ve kapak üzerindeki resimler ders kitabının içeriği ile uyumlu olmalıdır. Örneğin: Köktürkçe dersleri için hazırlanan bir kitabın kapağında Orhon yazıtlarından resimler, Orhon Vadisi vb… resimler kullanılmalıdır. Yine kitabın kapağının renk tonları da ders kitabı formatlarına uymalıdır.

Kitabın arka kapağında, kitabı incelemek için eline alan birisinin ikna olacağı tanıtım bilgileri bulunmalıdır.

1.3. Ders Kitabında Bulunması Gereken Bilgiler:

Köktürkçe dersleri için hazırlanan kitabın yazarları, o zamana kadar yazıtlar hakkında yapılan tüm yayınlara ulaşıp onları titizlikle incelemelidir. Okuma farklılıkları veya öneriler iyi irdelenip, Türkoloji biliminin ulaştığı tüm gelişmeler ışığında yazıtların metinleri oluşturulmalıdır. Öğrencilerin kitaptan daha iyi faydalanabilmesi için metinlerin orijinal metinleri, transliterasyonu, transkripsiyonu ve tercümesi

[2] http://www.ciniusyayinlari.com/yayin-paketleri/paket_poetikus/ adresinden alınmıştır.

verilmelidir. Sözcüğün ek-kök ayrımı yapıldıktan sonra, sözcüğün etimolojisi ile ilgili o zamana kadar ortaya atılan görüşler verilmelidir. Böylece öğrencinin o kelimenin etimolojisi ile ilgili tüm görüşleri görmesi sağlanmalıdır. İlgili sözcüğün ve eklerin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki seyirleri verilmelidir. Böylece kelimenin ve ekin art ve eş zamanlı gelişimini öğrenciler görebileceklerdir. Kitabın sonunda mutlaka yazıtların orijinal metinleri toplu olarak verilmelidir.

1.4. Boyut:

Kitapların kullanım amaçlarına göre boyutları 1.1. Görünüş bölümünde verilmiştir (bk. 1.1. Görünüş).

1.5. Yazı Büyüklüğü:

Ders kitapları için en uygun yazı büyüklüğü 11 punto olmalıdır.

1.5.1. Font:

Köktürkçe için hazırlanan ders kitabında, kitabın içeriğine göre times new roman, göktürk vb… yazı fontları kullanılır. Köktürk yazısı için kullanılacak font iyi seçilmelidir. Örneğin orkun fontu kullanıldığında bazı sorunlar yaşanmaktadır. Metin word belgesinden pdf belgesine çevrildiğinde bazı işaretler pdf belgesinde görünmemektedir.

Bu durumun daha iyi görünebilmesi için aşağıda Köktürk yazısı için tasarlanmış iki farklı fontun pdf dosyasına çevrildiğinde verdiği hatalar gösterilmiştir.

a) Göktürk fontunun *pdf* dosyasındaki görünümü:

Köktürk yazısı	**karşılığı**		
𐰀	a, e	𐰉	p
𐰃	ı, i	𐰋	r (kalın)
𐰆	u, o	𐰏	r (ince)
𐰇	ö, ü	𐰑	s (kalın)
𐰉	b (kalın)	𐰒	s (ince)
𐰊	b (ince)	𐰓	ş
𐰍	ç	𐰔	t (kalın)
𐰐	d (kalın)	𐰖	t (ince)
𐰑	d (ince)	𐰗	y (kalın)
𐰔	g (kalın)	𐰘	y (ince)
𐰕	g (ince)	𐰚	z
𐰖	k (kalın)	𐰞	ık, ik, k, kı, ki
𐰗	k (ince)	𐰴	iç, çi
𐰚	l (kalın)	𐰼	ok, k, ko
𐰞	l (ince)	𐰽, 𐰾	uk, k, ük
𐰠	m	𐰿	lt
𐰢	n (kalın)	𐱁	nç
𐰣	n (ince)		

b) Orkun fontunun *pdf* dosyasındaki görünümü:

Köktürk yazısı	karşılığı		
𐰀	a, e	𐰴	d (ince)
𐰃	ı, i	𐰍	g (kalın)
□	u, o	𐰏	g (ince)
□	ö, ü	𐰇	k (kalın)
𐰉	b (kalın)	𐰆	k (ince)
𐰋	b (ince)	𐰚	l (kalın)
𐰯	ç	𐰼	l (ince)
𐰔	d (kalın)	𐰣	m
𐰓	p	𐰖	n (kalın)
𐰺	r (kalın)	𐰤	n (ince)
𐰼	r (ince)	𐰉	y (kalın)
𐰽	s (kalın)	𐰲	y (ince)
𐰾	s (ince)	𐰵	z
□	ş	𐰀	ık, ik, k, kı, ki
𐰕	t (kalın)	𐰼	iç, çi
𐰉	t (ince)	𐰴	ok, k, ko
		𐰞, 𐰚	uk, k, ük

Yukarıda da görüldüğü gibi Orkun fontu ile yazılmış bir belgeyi pdf biçimine çevirdiğimizde, 𐰣, 𐰼 işaretlerinin yerine □ gibi bir işaret görünmektedir.

2.Ders Kitabında Eğitsel Tasarım:

2.1.Kazanımlar:

a) Öğrenci Köktürk yazısını tanır

b) Köktürk yazısını okumayı öğrenir.

c) Türk dilinin ve tarihinin bize bıraktığı en önemli miraslardan birisi olan Orhon Yazıtlarının içeriğini öğrenir.

d) Köktürkçe dersleri için kullanılacak ilmi kaynakları tanır.

e) Köktürkçenin gramerini öğrenir.

f) Tarihî ve çağdaş lehçelerin grameri hakkında bilgi sahibi olur.

g) Türk dilini art zamanlı ve eş zamanlı tanıma fırsatını bulur.

3.Ders Kitabında Görsel Tasarım:

Ders kitabının üniversitelerin lisans ve lisansüstü öğrencileri için hazırlandığı dikkate alınarak, tasarımı buna göre yapılmalıdır. Konularla ilgili harita vb… görsellere yer verilmelidir.

4. Ders Kitabındaki Dil ve Anlatım:

Köktürkçe dersleri için hazırlanan ders kitabının dil ve anlatımı lisans öğrencilerinin anlayabileceği düzeyde olmalıdır. Kitapta kullanılan gramer terimlerinde, üniversitelerimizde bu dersi okutan hocaların bazıları Latince kökenli terimleri tercih ederken bazıları da Türkçe terimler tercih etmektedir. Bundan dolayı ortak nokta bulunmalıdır. Terimlerin Latince kökenli olanları ile birlikte parantez içerisinde Türkçe karşılıkları da verilmelidir.

5. Sonuç:

İdeal bir ders kitabının hazırlanması; ciddi bir ön hazırlık evresi yanında, geniş bir kaynakça taramasına ve en önemlisi bu sürecin ehil kişilerce yürütülmesine bağlıdır.

Kitabın kağıdı 80 gr 2. hamur enzo krem renkli olmalıdır. Öğrencilerin göz sağlığını da dikkate alarak gözü yormayan krem (mat) renkli kağıdın kullanılması daha doğrudur.

Kitabın ebatları 19,0 * 23, 0 ebatlarında (çalışma kitabı boyutu) olmalıdır.

Kitabın kapağının rengi ve kapak üzerindeki resimler ders kitabının içeriği ile uyumlu olmalıdır.

Köktürkçe dersleri için hazırlanan kitabın yazarları, o zamana kadar yazıtlar hakkında yapılan tüm yayınlara ulaşıp onları titizlikle incelemelidir.

Öğrencilerin kitaptan daha iyi faydalanabilmesi için metinlerin orijinal metinleri, transliterasyonu, transkripsiyonu ve tercümesi verilmelidir. Kitabın sonunda mutlaka yazıtların orijinal metinleri toplu olarak verilmelidir.

Ders kitapları için en uygun yazı büyüklüğü 11 punto olmalıdır.

Kitapta kullanılacak yazı fontu Göktürk font olmalıdır; Çünkü Orkun fontu pdf dosyasına dönüştürüldüğü zaman, bazı yazı karakterlerinde bozulmalar olmaktadır.

6. Kaynakça:

Erdem Mehmet Dursun, Ümit Özgür Demirci (2019): Köktürkçe, Pruva Yayınları, İstanbul.

Ercilasun, Ahmet Bican (2016): Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, Dergah Yayınları, İstanbul.

Aydın, Erhan (2018): Orhon Yazıtları, Bilge Külür-Sanat Yayınları, İstanbul.

Ölmez, Mehmet (2017): Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri, Kesit Yayınları, İstanbul.

Ataman, A., Erol, M. Ş., Gevrekçi, M., Çakmak, M., Ercan, L., Yüksel, S. ve Çetin, Ş. (2001). "Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu." Nobel, Ankara.

Gülersoy, A. E. (2013). "İdeal ders kitabı arayışında sosyal bilgiler ders kitaplarının bazı özellikler açısından incelenmesi." International Journal of New Trends in Arts, Sports andScienceEducation, 2 (1), 8-26.

Erkılıç Turan Akman, Sevcan Can (2018): "Eğitim Yönetimi Ders Kiaplarının İçerik ve Fiziksel Yapıdan İncelenmesi."

Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı:4, Sayfa: 295-307.

Gülersoy Ali Ekber "İdeal Ders Kitabı Arayışında Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Bazı Özellikler Açısından İncelenmesi" IJTASE, Cilt 2, Sayı: 1, Sayfa: 8-26.

ŞEYYÂD HAMZA'NIN YÛSUF U ZELÎHÂ MESNEVİSİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN BUGÜNKÜ DURUMU

Şenol KORKMAZ[*]
Türkan KORKMAZ BULUT[**]

1. GİRİŞ

Şeyyâd Hamza bugünkü bilgilerimize göre H. 749 (M. 1348) tarihinde hayattadır. Gerek bu tarihe ait olan kızı Aslı Hatun'un mezar taşının bulunması (Meriç 1935: 63) gerekse de bu tarihte yaşanan bir veba salgınını tarihlendirerek şiirinde işlemesinden onun hayatının önemli bir bölümünü 14. yüzyılda yaşamış bir şair olduğu anlaşılmaktadır (Akar 1986: 8). Bu bilgilerden Şeyyâd Hamza'nın Akşehir çevresinde yaşamış olduğu düşünülmektedir. Adının önündeki "Şeyyâd" kelimesi çokça tartışmaya sebep olmuşsa da Fakîrî'nin çok bilinen ve Osmanlı mesleklerini şiir şeklinde anlatan eseri *Risâle-i Ta'rifât'da,* şayyâd kelimesi "Naralar atarak, mübalağalı olarak Ali ve Hamza cenklerini anlatan kimse." olarak tanımlanmaktadır (Demirci & Korkmaz 2008: 12). Bundan başka 13-14. yüzyıllarda Mevleviler arasında yüksek sesle manzumeler okuyan kimselere de "şeyyâd" denildiği bilinmektedir (Tavukçu 2010: 104-105). Bu kişilere genelde meddâh, şeyyâd, kıssahân, fâkih, şehnâmehân vb. adlar verilmektedir.

Şeyyâd Hamza'ya ait bilgilerimiz eserleri ve yukarıda bahsedilen bir iki belgeyle sınırlıdır. Eserlerinde genelde dinî-tasavvufî konuları işlemektedir, din dışı çok az şiiri vardır. Eserlerinde son derece akıcı, duru ve canlı bir Türkçe kullanmaktadır. Bütün bu özellikler Şeyyâd Hamza'yı yaşadığı dönem açısından ve Anadolu'da Türkçe ilk eser veren kişilerden birisi olması dolayısıyla çok önemli kılmaktadır.

Şeyyâd Hamza'nın başta *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisi olmak üzere eserleri bugüne kadar çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Şeyyâd Hamza'nın günümüze ulaşmış başlıca eserleri şunlardır:

1. Yûsusf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf)

2. Dâstân-ı Sultân Mahmûd

3. Ahvâl-ı Kıyâmet

4. Miraçnâme

5. Vefât-ı Hz. Muhammed

6. Münferit Şiirler: Yaklaşık 17 şiir günümüze ulaşmıştır.

Bu bildiride Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf)* mesnevisi üzerine yapılan çalışmalar ele alınacaktır. Eser üzerine yapılan çalışmalar kitaplar, tezler, makaleler/bildiriler ve diğer çalışmalar şeklinde incelenecektir. Böylece Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf)* mesnevisi çalışmaların bugünkü durumu ortaya konacaktır. Bildirinin genel metninde tespit edilen çalışmalar,

[*] Dr. Şenol Korkmaz, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul. senolkorkmaz78@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8204-3535
[**] Dr. Türkan Korkmaz Bulut, Araştırmacı, İstanbul. turkankorkmaz88@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8892-5643

bildiriye alfabetik olarak da eklenecektir.

2. YÛSUF U ZELÎHÂ (DESTÂN-I YÛSUF) MESNEVİSİ ÜZERİNE NOTLAR

Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisi Anadolu sahasında yazılan ilk eserlerden biridir. Şeyyâd Hamza'nın en meşhur ve Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini yansıtan en önemli eserlerdendir. Eserin bilinen tek nüshası Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde Yz. A-301/2 numarasıyla kayıtlıdır, bu nüsha Raif Yelkenci'den intikal ettiği için Raif Yelkenci nüshası olarak da anılmaktadır. Eser, aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilün" vezniyle yazılmış ve 1529 beyitten oluşmaktadır. Eserin yazmadaki tam adı "Destân-ı Yûsuf aleyhi's-selâm ve hâzâ ahsenü'l-kasasi'l-mübârek" şeklindedir. Eldeki tek nüsha H 952 (M 1545) yılında Abdurrrahim ibn Kâsım tarafından istinsah edilmiştir. Araştırmacılar Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisinin Ali'nin *Kıssa-i Yûsuf*'u ile Sula Fakih'in *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisinden etkiler taşıdığı fikrindedirler (bk. Özkan, 2009: 169; Tavukçu, 2010, 39: 105).

Yûsuf u Zelîhâ mesnevisi klasik mesnevi tertibine uygun olarak 12 beyitlik besmele, tevhid, münacaat ve naat bölümünden sonra 13. beyitte asıl konuya giriş yapılmakta ve 18. beyitte hikâye anlatılmaya başlanmaktadır. Eserde yer yer nükte başlığı ile bazı nasihatler verilmektedir. Şeyyâd Hamza eserde sık sık dinleyenleri salavat getirmeye davet emektedir (Özkan, 2009: 169). Bu da Şeyyâd Hamza'nın yazdığı hikâyeleri köy ve kasaba meclislerinde okuyan meddah bir şair olduğunu göstermektedir

Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisinde anlatılan hikâyenin konusu kısaca şu şekilde

dir:

Yusuf, Kenan diyarında oturan Yakup peygamberin yedi yaşında ve son derece güzel huylu bir oğludur. Eşsiz bir güzelliğe sahiptir. Bir gün rüyasında güneş, ay ve on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görür. Düşünün tabirini babasına sorar, babası düşünün hayırlı olduğunu ve ömrünün sultanlıkla geçeceğini söyler. Düşünü kardeşlerine söylememesi için onu uyarır. Yakup'un üvey kızı Dünya Hatun bunları duyar ve gidip diğer kardeşlerine haber verir. Bunlar kıskanıp Yusuf'u ortadan kaldırmayı planlarlar. Bir gün kıra gezmeye gidiyoruz diyerek babasından Yusuf'u alıp giderler. Yehuda'nın öldürme fikrine karşı çıkması ile onu bir kuyuya atarlar. nın öldürme fikrine karşı çıkması ile onu bir kuyuya atarlar. Yusuf'un kanlı bir gömleğini alıp gelerek "Baba Yusuf'u kurt kaptı." derler.

Yusuf kuyuda beklerken oradan geçmekte olan bir kervan onu kuyudan çıkarır. Kardeşleri bunu görüp oraya gelirler. "Bu bizim kulumuzdur." diyerek Yusuf'u az bir paraya kervancılara satarlar. Kervancılar çeşitli maceralardan sonra Yusuf'u alıp Mısır'a getirirler. Mısır halkı Yusuf'u görünce onun güzelliğine hayran olurlar.

Zeliha, Mağrip hükümdarının kızıdır. Düşünde birçok kez Yusuf'u görmüş ve ona kavuşmak için Mısır'a gelmiştir. Zeliha, Yusuf'u görünce düşünde gördüğü kişinin o olduğunu anlar ve eşi Kutayfer'den ne pahasına olursa olsun onu almasını ister. Kutayfer ağırlığınca altın vererek onu satın alır. Aradan yıllar geçer Yusuf genç bir delikanlı olur ve Zeliha'nın ona karşı olan aşkı da şehirde iyice yayılmaya başlar. Zeliha bir gün Mısır'ın seçkin kadınlarını davet eder, onlara yemeleri için portakal verir ve bu arada onlara Yusuf'u gösterir. Hepsi Yusuf'un güzelliğinden ellerini keserler ve Zeliha'ya hak verirler. Zeliha sürekli

Yusuf ile beraber olmak ister, Yusuf ise her defasında onu reddeder. Sonunda Zeliha, Yusuf'a iftira atar ve onu zindana attırır.

Yusuf zindanda yedi yıl kalır. Onunla beraber orada saki ve aşçıda vardır. Onlar gördükleri düşleri Yusuf'a yorumlatırlar. Yusuf, sakiye üç gün içinde serbest kalacağını, aşçıya ise onu asacaklarını söyler. Bütün bunlar gerçek çıkar. Mısır hükümdarı bir gün düşünde yedi zayıf sığırın yedi semiz sığırı yediğini, yine yedi kuru başağın yedi yeşil başağı sardığını görür. Bu düşü kimse yorumlayamaz. Saki Yusuf'u hatırlar ve düşü ona yorumlatır. Yusuf, Mısır'da yedi yıl bolluk ve yedi yıl kıtlık olacağını söyler. Bolluk zamanında buğdayın depolara konmasını, kuraklık zamanında halka dağıtılmasını söyler. Bunun üzerine Yusuf, zindandan çıkarılır ve hükümdar Yusuf'u kendisine yardımcı yapar.

Kenan ülkesinde kuraklık dayanılmaz boyuta gelince Yakup oğullarını Mısır'a buğday almaları için yollar. Yusuf kendini onlara tanıtmaz, istediği kadar buğday verir ve ülkelerine gönderir, bir dahaki gelişlerinde küçük kardeşleri Bünyamin'i de getirmelerini ister. Bu arada Zeliha, bütün malını mülkünü Yusuf'tan haber dağıtanlara verip iyice fakir düşmüştür.

Yusuf'un kardeşleri tekrar geldiklerinde Bünyamin'i de getirirler. Yusuf, onun yüküne zahire ölçeğini gizletir. Bünyamin yakalanıp hırsızlıkla suçlanır ve alıkonur. Kardeşleri bu durumu Yakup'a söyleyince Mısır azizine durumunu anlatan bir mektup yazar. Yusuf bu mektubu aldıktan sonra kendini kardeşlerine tanıtır ve gömleğini onlarla babasına yollar. Babası gömleği gözlerine sürünce görmeyen gözleri açılır. Sonra hepsi birden Mısır'a Yusuf'un yanına giderler. Yetmiş yıllık ayrılıktan sonra baba oğul birbirlerine kavuşurlar. Kardeşleri de Yusuf'tan af dilerler ve önünde eğilirler. Yusuf'un gördüğü düş gerçekleşmiş olur.

Zeliha eski güzelliğini yitirmiş ve yaşlanmıştır. Yusuf eski güzelliğine kavuşması için ona dua eder ve böylece eski güzelliğine kavuşur. Yusuf onunla evlenir ve ondan dört oğlu olur. Daha sonra Yusuf, kardeşleri ve kendine inananlarla birlikte yeni bir şehir kurar ve buraya yerleşirler. Önce Yakup, sonra Zeliha, sonra da Yusuf vefat eder. Mısır'da tekrar kıtlık olur. Yusuf'un tabutunu su ortasına koyunca kıtlık geçer. En son Musa peygamber, Allah'ın emri ile Yusuf'un tabutunu Yakup peygamberin yanına götürür (Özet, Özkan, 2009: 170-172 ve Demirci & Korkmaz, 2008: 22-25 yayımlarından yararlanılarak oluşturulmuştur).

3. ŞEYYÂD HAMZA'NIN YÛSUF U ZELÎHÂ (DESTÂN-I YÛSUF) MESNEVİSİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Şeyyâd Hamza 14. yüzyılda yaşamış önemli bir edebî şahsiyettir. En bilinen ve üzerinde en çok durulan eseri *Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf)* mesnevisidir. Bu bölümde Şeyyâd Hamza'nın bu mesnevisi üzerine yapılan çalışmalar 1. kitaplar 2. tezler 3. makale ve bildiriler 4. diğer çalışmalar şeklinde dört bölümde ele alınacaktır. Eser üzerine yapılan çalışmalar en eskiden günümüze doğru kronolojik olarak verilecektir. Böylelikle Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf)* mesnevisi üzerine yapılan çalışmaların bugünkü durumu ortaya konacak ve eser üzerine yapılan çalışmaların açıklamalı bibliyografyası verilmiş olacaktır.

3.1. KİTAPLAR

1. Dilçin, Dehri (1946). *Şeyyad Hamza, Yusuf ve Zeliha*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dehri Dilçin, Şeyyâd Hamza'nın *Yusuf ve Zeliha* mesnevisini 13. yüzyılın bir dil yâdigarı kabul etmiştir. Ön Söz'de dönemin tarihi, Oğuzca, Şeyyâd Hamza ve *Yusuf ve Zeliha* mesnevisi hakkında bilgiler vermiştir. Daha sonra hikâyenin Tevrat ve Kur'an'daki şeklini vererek Şeyyâd Hamza'nın *Yusuf ve Zeliha*'sı ile Ali'nin Kıssa-i Yusuf ve Sula Fakih'in *Yusuf u Zeliha*'sı arasındaki benzerliklere örnekler vermiştir. Yazar, metin bölümünde ise eseri Latin harflerine aktarmıştır, bunu yaparken kendi deyimiyle bugünkü şivemize (Türkiye Türkçesi) yakın okumuştur. Metin bölümünde herhangi bir transkripsiyon işareti kullanılmamıştır. Sözlük bölümünde bazı kelimelerin anlamı verilmiştir, bu bölüm 24 sayfadır. Eserin sonuna ise tıpkıbasım eklenmiştir. Tıpkıbasım siyah-beyaz olarak verilmiştir ve gayet okunaklıdır.

Dehri Dilçin eserin ilk üç beytini şu şekilde okumuştur:

1. Tanrı adın anıben girem söze
Ta ki ine Tanrı'dan rahmet bize

2. Evvel ebda bismillah Tanrı adı
Zire kim anınladır sözler tadı

3. Dahi bir adı anın Rahman'dürür
Bağışlar kullarına Gufran'dürür

2. Yıldız, Osman (2008). *Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf), Giriş-İnceleme-Metin ve Dizinler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Dehri Dilçin'in 1946 yılındaki çalışmasından sonra Şeyyâd Hamza'nın *Yusuf u Zelîhâ* mesnevisi üzerine dört yayın yapılmıştır. Bunlardan ilki Osman Yıldız'a aittir. Osman Yıldız, çalışmasını giriş ve dört bölüm olarak kurgulamıştır.

Giriş bölümünde 1. 15. Asra Kadar Türk Edebiyatında Yazılmış Yûsuf u Züleyhâ Manzumeleri 2. Şeyyâd Hamza konuları üzerinde durulmuştur. Şeyyâd Hamza'nın hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisi üzerinde durulmuştur. Bibliyografya kısmı içindekilerden hemen sonra gelmektedir. Birinci bölümde eserin yazılış (imla) özellikleri 135 sayfa olarak ele alınmıştır. Ele alınan konular örneklendirilmiş ve Arap harfleriyle yazımı verilmiştir. İkinci bölümde eserin Fonetik (ses) özellikleri ele alınmıştır. Ünlü ve ünsüzlerle ilgili ses olayları üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde 1529 beyitlik çeviri yazılı metin verilmiştir. Metin bölümünde sadece özel adlar büyük yazılmış, bunun dışında büyük harf kullanılmamıştır. Dördüncü bölümde ise gramatikal dizin ile ekler dizini verilmiştir. Gramatikal dizinde madde başlarının Arap harfli yazılışı da verilmiştir. Çalışma toplam 579 sayfadan oluşmaktadır.

Osman Yıldız *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisinin ilk üç beytini şu şekilde okumuştur:

1. Taŋrı adın aŋuban girem söze
tā ki ine Taŋrıdan raḥmet bize

2. evvel ebedā bismillāh Taŋrı adı
zīrā kim anuŋla-dur sözler tadı

3. daḫı bir adı anuŋ Raḥmān durur
bağışlar ḳullarına Ġufrān durur

3. Demirci, Ümit Özgür & Korkmaz, Şenol (2008). *Şeyyâd Hamza, Yûsuf ve Zelîhâ (Giriş-Metin-Günümüz Türkçesine Aktarma-Dizin ve Sözlük-Tıpkıbasım).* İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Ümit Özgür Demirci ve Şenol Korkmaz yayımı üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Şeyyâd Hamza, şeyyâd kelimesi, Şeyyâd Hamza'nın eserleri, Yûsuf u Zelîhâ mesnevisi, kutsal kitaplarda (Tevrat, İncil, Kur'an) Yûsuf u Zelîhâ hikâyesi gibi konular üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde tıpkıbasım, metin ve çeviri kısımları yer almaktadır. Transkripsiyon tamamen küçük harflerle yapılmıştır. Sayfanın sol tarafında tıpkıbasım, sağ tarafında ise metin ve çeviri yer almaktadır. Tıpkıbasım görselleri yazmadan yeniden çekilerek konmuştur ve oldukça okunaklıdır. Dizin bölümünde izlenenen yol verildikten sonra gramatikal dizin ve Arapça ayet ve ibareler dizini verilmiştir. Çalışma 414 sayfadan oluşmaktadır.

Eserdeki ilk üç beytin okunuş ve çevirisi şöyledir:

0001	*tañrı adın añuban girem söze* *tā ki ine tañrıdan raḥmet bize*	*Tanrıdan bize rahmetin gelmesi için ilk önce Tanrı'nın adını anarak söze başlayalım.*
0002	*evvel ebdā bismillāh tañrı adı* *zīrā kim anuñladur sözler ṭadı*	*Önce eşsiz olan Tanrı'nın adı ile söze başlayalım; çünkü bütün sözlerin tadı onunladır.*
0003	*daḫı bir adı anuñ raḥmān-durur* *bağışlar ḳullarına ġufrān-durur*	*Tanrı merhamet eden ve bağışlayan olduğu için kullarının bütün günahlarını bağışlar.*

4. Taş, İbrahim (2008). *Yusuf ve Zeliha*. İstanbul: Ürün Yayınları.

İbrahim Taş, *Yusuf ve Zeliha* mesnevisini herhangi bir bölüme ayırmamıştır. Giriş kısmında Şeyyâd Hamza'nın hayatı, eserleri ve yapılan çalışma üzerine bilgiler verilmiştir. Daha sonra eserin yazım, ses bilgisi, biçim bilgisi ve isim ve fiil çekimleri üzerinde durulmuştur. Yazım ve dilbilgisi incelemesine yaklaşık 91 sayfa ayrılmıştır. Ele alınan konular metinden örneklendirilmiştir. Metin ve çeviri kısmında sol tarafta metin ve sağ tarafta eserin çevirisi verilmiştir. Metin bölümünde büyük harfler ve bazı noktalama işaretleri kullanılmıştır. Sözlük ve dizin birbirinden ayrı olarak verilmiştir. Kelimelerin metinde nerede

geçtiği dizin kısmında belirtilmiştir. Tıpkıbasım Dehri Dilçin'in 1946 yılındaki yayımına göre verilmiştir. Çalışma 522 sayfa + tıpkıbasımdan oluşmaktadır.

Eserde verilen ilk üç beytin metin ve çevirisi şu şekildedir:

0001	*Taŋrı adın aŋuban girem söze* *Tā ki ėne Taŋrı'dan raḥmet bize*	*Tanrı'nın adını anarak söze gireyim;* *Tanrı'dan da bize rahmet insin.*
0002	*Evvel ebde biʾsmiʾllāh Taŋrı adı* *Zīre kim anuŋladur sözler ṭadı*	*İlk başlangıç Tanrı adı "Allah'ın adıyla"dır;* *sözlerin tadı onunladır.*
0003	*Daḫı bir adı anuŋ Raḥmān durur* *Baġışlar ḳullarına Ġufrān durur*	*Onun bir adı da Rahman'dır;* *Gufran, kullarını bağışlayandır.*

5. Eminoğlu, Emin (2008). *Destân-ı Yûsuf (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Emin Eminoğlu, çalışmasını giriş ve dört bölüm üzerine kurmuştur. Giriş bölümünde 15. yüzyıla kadar olan altı Yûsuf u Zelîhâ mesnevisi ve Şeyyâd Hamza'nın hayatı, kişiliği, yaşadığı yer ve zaman ile eserleri üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde eserin yazım, ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz varlığı üzerine bilgiler verilmiştir. Verilen örnekler Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi ile de karşılaştırılmıştır. İkinci bölümde çeviri yazılı metin verilmiştir. Bu bölümde sadece özel büyük harfle yazılmış, diğer kısımlar küçük harfle yazılmıştır. Üçüncü bölümde dizin ve özel adlar dizini verilmiştir. Dördüncü ve son bölümde Dehri Dilçin'in 1946 yılındaki yayımına dayanılarak tıpkıbasım verilmiştir. Çalışma toplam 496 sayfadan oluşmaktadır.

Eserde verilen ilk üç beyit şu şekildedir:

1. Tañrı adın aŋuban girem söze
tā ki ine Tañrıdan raḫmet bize

2. evvel ebed biʾsmiʾllāh Tañrı adı
zīrā kim anuŋladur sözler ṭadı

3. daḫı bir adı anuŋ Raḫmān durur
baġışlar ḳulların ġufrān-durur

6. Hickman, Bill (2014). *The Story of Joseph: A Fourteenth-Century Turkish Morality Play by Sheyyad Hamza*. New York: Syracuse University Press.

Bill Hickman, Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisini İngilizceye çevirmiştir. Giriş bölümünde yazar ve eserle ilgili bazı bilgiler verilmiştir.

3.2. TEZLER

1. Tekin, Talat (1951). *13. Asır Anadolu Şairlerinde Şeyyâd Hamza'nın Destân-ı Yûsuf Mesnevisi Üzerinde Dil Tetkikleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü (Basılmamış Mezuniyet Tezi).

Talat Tekin 1951 yılında Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf)* mesnevisi üzerine mezuniyet tezi hazırlamıştır. Talat Tekin bu çalışmada eserin yazım ve dil özelliklerini incelemiştir. Eserin sonuna da dizin ve dizindeki kelimelerin geçtiği bir sözlük koymuştur. Talat Tekin, eserin ön sözünde yazmanın kendisini göremediğini çalışmasını Dehri Dilçin'in 1946 yılındaki yayımına göre yaptığını belirtmektedir.

2. Thomas, Stephanie Bowie (1992). *The Story of Joseph in İslamic Literature with an Annoated Translation of the Pre-Ottoman Destân-ı Yusuf by Şeyyad Hamza*. New York: Columbia University, Departmant of Middle East Languages and Cultures (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Stephanie Bowie Thomas 1992 yılında Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf)* mesnevisi üzerine bir yüksek lisans tezi yapmıştır. Çalışmanın ilk iki bölümünde Şeyyâd Hamza, eserin yazması, çeviri ve *Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf)* mesnevisi üzerine bilgiler vermiştir. Eserin üçüncü bölümü çeviri kısmıdır. Mesnevi İngilizceye çevrilmiştir. Dördüncü bölümde yazmadan bazı örnekler, beşinci bölümde kaynakça verilmiştir.

Eserin ilk üç beytinin İngilizce çevirisi şu şekildedir:

1. Let me begin by mentioning God's name,
So that mercy from God may descend to us.

2. First of all, the besmele and God's name,
Because in it is the true flavor of the words

3. He is the Mercifull, He pardons His slaves
For that slave beneath His command.

3. Özçam, Çimen (1993). *Şeyyad Hamza'nın "Yusuf u Züleyha" Adlı Eserinin Dil Özellikleri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Çimen Özçam çalışmasının giriş bölümünde Şeyyâd Hamza ve *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisi hakkında bilgiler verdikten sonra eserin dil incelemesini yapmıştır. Dil İncelemesinde imla, ses bilgisi ve şekil bilgisi üzerinde durmuştur. Ele alınan konular eserden örneklendirilmiş ve geçtiği yerler belirtilmiştir. Örneklerin Arap harfli yazımı elle yapılmıştır. Yazar elde ettiği bulguları sonuç kısmında özetlemiştir. Eserin tıpkıbasımı, çalışmanın sonuna Dehri Dilçin yayımından eklenmiştir.

4. Arı, Ramazan (2011). *Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ Hikâyesinde Beşerî His ve Hasletler*. Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Ramazan Arı, çalışmasını giriş ve iki bölüm olarak kurgulamıştır. Giriş bölümünde Türk edebiyatındaki Yûsuf u Zelîhâ mesnevileri ve kutsal kitaplarda Yusuf peygamberin hikâyesi ile ilgili bilgiler vermiştir. Hikâyenin Kur'an, Tevrat ve İncil'deki şekillerini karşılaştırmıştır. Birinci bölümde eserdeki hisler üzerinde, ikinci bölümde ise hasletler üzerinde durulmuştur. Yazar, elde ettiği bulguları

sonuç kısmında özetlemiş ve bazı istatistiki bilgiler vermiştir. Yazar, çalışmasını Osman Yıldız'ın yayımı üzerinden yapmıştır. Yazarın ele aldığı bazı his ve hasletler şu şekildedir: aşk, güven, hasret, hayal kırıklığı, hayranlık, endişe, kaygı, kıskançlık, kin, korku, merhamet, sabır, sevgi; âdil olma, alçak gönüllülük, çıkarcılık, dirayetli olma, fedakârlık, hoşgörülü olma, ihtiraslı olma, rüya tabirciliği, sabırsızlık, uysallık, vefasızlık, zalimlik.

5. Tunca, Hasan (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde İkilemeler*. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Hasan Tunca yüksek lisans tezi olarak hazırlanan çalışmasında Eski Anadolu Türkçesine ait 28 eseri taramıştır. Bu eserlerden biri de Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisidir. Çalışmada esere ait 21 ikileme tespit edilmiştir.

3.3. MAKALE VE BİLDİRİLER

1. Açа, Mustafa (2004). Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Züleyha Mesnevisi ile Tatar Türklerinin Yosif Kitabı Üzerine Mukayeseli Bakış. *Millî Folklor,* 61, s. 149-159.

Mustafa Açа, Türk dünyası folklor incelemelerinin 1990'lı yıllardan itibaren karşılaştırmalı olarak yapıldığını belirttikten sonra Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisi ile Tatar Türklerinin Yosif kitabı üzerinde karşılaştırmalı epizot incelemesi yapmıştır. Önce Tatar varyantının motifleri belirtilmiş daha sonra bunun üzerinden çeşitli karşılaştırmalar yapmıştır. İki eser arasındaki en önemli farklardan biri olağanüstü güce sahip evlatlar olarak değerlendirilir. Ele alınan epizotlardan bazıları şunlardır: 1. Geçmiş zamanda Yakup peygamber ve onun ilk karısından olma 8 oğlu vardır. 2. İlk karısı ölen Yakup ikinci evlilik yapar ve bu karısından Yusuf, İbn Emin adlı oğulları ve Diyne adlı kızı olur. 3. Yusuf'un güzelliğinden dolayı Yakup, onu çok sever ve hep yanında gezdirir. 4. Yusuf gördüğü bir düşü babasına anlatır. 5. Babası ileride onun büyük bir hükümdar olacağını söyler.

2. Türkdoğan, Melike Gökcan (2008). Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Sosyal Hayatın Yansımaları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 38, s.51-70.

Melike Gökcan Türkdoğan; Ali, Sula Fakih, Darir, Şeyyâd Hamza, Hamdi, Kemalpaşazâde, Taşlıcalı Yahya, Şerifi ve Esad'ın *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevilerinden hareketle devlet idaresi, hukuk, mimari, ticaret, evlilik, aile ilişkileri gibi sosyal hayatın yapısını belirleyen unsurları karşılaştırmalı olarak incelemiştir.

3. Yıldız, Osman (2008). Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ Mesnevisinde Oğuz Türkçesine Aykırı Dil Unsurları. *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-25 Ekim 2008),* IV, s. 4739-4747. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Osman Yıldız, bildirisinde konu ile ilgili bazı bilgiler verdikten sonra *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisindeki Oğuzca dışı dil unsurlarını 7 maddede örneklerle açıklamıştır. Yazara göre Şeyyâd Hamza döneminin renkli bir simasıdır, Doğu Türkçesine yaklaşan bir manzumesinin olması bizi Şeyyâd Hamza'nın dili üzerinde düşünmeye sevk etmektedir. Yûsuf u Zelîhâ mesnevisindeki Oğuzca dışı unsurların az olması

belki de eserin tek bir nüshası olması ve müstensihten kaynaklanmaktadır. Yazarın verdiği örneklerin bazıları şöyledir: 1. -t+ görülen geçmiş zaman eki: sat**tı**k (219), eyt**ti** (618) vb. 2. -tuk+ sıfat-fiil eki: it-tüklerin (1272) 3. +nı belirtme hâli: bunı (88), şunı (1017) vb.

4. Tavukçu, Orhan Kemal (2009). Klâsik Edebiyatta Hamse Geleneği ve Şeyyâd Hamza. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9, s. 594-602.

Orhan Kemal Tavukçu, çalışmasında klasik edebiyatta ilk hamsenin 12. yüzyılda yaşamış Nizâmî-i Gencevî'ye ait olduğunu belirttikten sonra hamse konusunda çeşitli bilgiler vermiş ve Şeyyâd Hamza'nın Türk edebiyatındaki ilk hamse yazarı olduğuna değinmiştir. Çalışmada Şeyyâd Hamza'nın hamsesini oluşturan beş mesnevi üzerinde durulmuş *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisi hakkında da bilgiler verilmiş, besmele, tevhit, naat, asıl konu ve dua bölümleri üzerinde durulmuştur. Makalede bu eserler üzerinde olan çalışmalar hakkında da bilgi verilmiştir.

5. Üst, Sibel (2009). Bir Aşkın İki Hikâyesi Üzerine Şeyyad Hamza'nın Yûsuf u Zeliha'sı ile Nazan Bekiroğlu'nun Yûsuf ile Züleyha'sı Üzerine Bir Karşılaştırma. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4, s. 796-825.

Sibel Üst makalesinde 14. yüzyılda yaşamış Şeyyâd Hamza ile 21. yüzyılda yaşayan Nazan Bekiroğlu'nun aynı addaki eserlerini karşılaştırmalı edebiyat açısından ele almıştır. Makalede karşılaştırmalı edebiyat hakkında bazı teorik bilgiler verildikten sonra her iki eser konu, şekil, motif, mekân ve şahıslar açısından karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular sonuç kısmında değerlendirilmiştir. Yazar Şeyyâd Hamza'nın eserinde duygu yoğunluğunun daha şiddetli bir biçimde ortaya konulduğunu özellikle belirtmiştir.

6. Taş, İbrahim (2010). Şeyyad Hamza'nın Yûsuf ve Zelîhâ Mesnevisinde Yer Alan Yardımcı Eylemler ve Deyimler. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, s. 193-244.

İbrahim Taş, Tarihî Anadolu Türkçesi metinlerinin söz varlığını tam olarak belirleyebilmek için metinlerdeki sözlüksel verilerin tespit edilmesinin önemini vurguladığı çalışmasında Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf ve Zelîhâ* mesnevisindeki yardımcı eylem ve deyimleri ele almıştır. Çalışmada ele alınan kelime grupları *Tarama Sözlüğü*'nde olmayanlardan seçilmiştir. Ele alınan deyim ve yardımcı fiillerden bazıları şunlardır: karnı acı-, söz aç-, aklını al-, geyige ok at-, oda at-, devlete bat-, emek çek-, cânı çık-, destûr dile-, fikre düş-, oda düş-, aklı git-, düş gör-, aradan götür-, iki gözi yaş tol-, cânı gevdeden uç-, kayguya yüklen-.

7. Demirci, Ümit Özgür (2011). Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ'sındaki Bazı İbareler Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 45, s. 1-8.

Ümit Özgür Demirci, Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisindeki bazı ibareler üzerinde durarak bunları eser üzerine yapılan diğer yayınlarla karşılaştırmış ve geniş bağlam içinde geçtiği beyitleri vermiştir. Üzerinde durulan ibareler şunlardır: gönüci, gözin az-, dıŋmaŋuz, taŋlık.

8. Alibekiroğlu, Sertan & Çelik, Sibel (2012). Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ'sının Söz Varlığına Dair Bir İnceleme. *Asia Minor Studies*, Volume 6, Sayı 12, s. 201-220.

[Bu makalenin içeriğine ulaşılamadı.]

9. Aydın, Hülya (2012). "Yûsuf u Zelihâ"da Rivâyet Sıfat Fiil Ekleri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Volume 2, Sayı 2, s. 92-101.

Hülya Aydın çalışmada Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisindeki rivayet sıfat-fiillerini ele almıştır. Bunlar -mIş, up ve Ik şekilleriyle kurulmuş yapılardır. Yazar makalenin girişinde dilbilgisi kitaplarından örneklerle sıfat-fiil kavramı üzerinde durduktan sonra Şeyyâd Hamza'nın eserindeki rivayet sıfat fiillerine örnekler vermiş bunların işlevlerini de "ayıplama, övgü, diğerlerinden ayırma, olgu, tahmin, takdir, tasvir ve tespit" olarak belirlemiştir.

10. Hickman, Bill (2012). Reflections on Şeyyad Hamza's Story of Joseph: Apropos Two Tecent Publications. *Journal of Turkish Literature*, 9, s. 9-29.

[Bu makalenin içeriğine ulaşılamadı.]

11. Demirci, Ümit Özgür (2013). Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ'sında Yanlış Algılanan Bir Kelime Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 49, s. 67-72.

Ümit Özgür Demirci, Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinin 49. beytindeki "yöne" kelimesinin eser üzerine yapılan diğer yayınlarla karşılaştırarak "yona: Saldırmak, yaralamak, parçalamak, yontmak" olarak düzeltmiştir. Yazar, Türkçede yön- diye bir fiilin olmadığını, bu kelimenin Dehri Dilçin'den beri yanlış okunduğunu ve *Tarama Sözlüğü*ne yanlış geçtiğini tarihsel metinlerden ve sözlüklerden yararlanarak ortaya koymuştur.

1**2.** Küçük, Serhat (2014). Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ Mesnevisindeki Arkaik Unsurlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 52, s. 1-25.

Serhat Küçük, Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf)* mesnevisindeki arkaik unsurlar ile ilgili makalesinde mesnevide yaklaşık 48 arkaik kelime ve 2 arkaik ek tespit etmiştir. Arkaik kelime ve ekler açıklandıktan sonra örneklendirilmiştir. Arkaik kelimeler ile ilgili bazı örnekler şu şekildedir: Teŋri, anuŋ, gönüci, kakı-, uşbu, ögey, görklü, örü tur-, kamu, kaçan, kanı, okı-, ol, göyün-, sı-, orun vb.

13. Yeşil, Ahmet & Nasır Nıkubaht (2014). Abdurrahman Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi ve Taşlıcalı Yahya Yusuf ve Züleyha Mesnevilerinde Yer Alan Tema ve Motiflerin İncelenmesi. *Doğu Araştırmaları*, 11, s. 5-24.

Ahmet Yeşil ve Nasır Nıkubat çalışmanın girişinde İran ve Türk edebiyatındaki *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevileri hakkında bilgi verdikten sonra başlıkta geçen *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevilerini tanıtmışlardır. Çalışmada *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevilerinde başlıca epizot ve motifler incelenmiştir. Bu epizotlar şunlardır: Hz. Yakub'un peygamberliği, Hz. Yusuf'un doğumu, Züleyha'nın Yusuf'u rüyasında görüşü ve âşık oluşu, kardeşlerin kıskançlığı, Yusuf'un kardeşlerinin onu babasından ayırmak için plan yapması, Yusuf'un

esareti ve Mısır'a yolculuk, Yusuf'un üvey babası Mısır azizi yanındaki yaşamı, Züleyha'nın Yusuf'a olan aşkı, Yusuf'un zindana atılması, Yusuf'un zindandan kurtularak makam ve mevki sahibi oluşu, Yusuf'un çocukluğunda gördüğü rüyanın gerçek oluşu ve babasına kavuşması, hikâyenin sonu.

Eserde yer alan motifler şu şekildedir: İlk olarak kadının erkeğe aşk beslemesi, tek taraflı aşk, üvey annenin aşkı, yolculuk, kıskançlık, uyku ve rüya, hile, kuyu, yakınların çare arayışı ve yardım, zorluklar karşısında tahammül, imtihan, inziva ve yalnızlık, dadı, mucize ve olağan üstü olaylar, iftira, bekleyiş.

14. Arı, Ramazan (2015). Tahkiyevî Metinlerde His ve Hasletlerin Olaylara Tesiri -Yûsuf u Zelîhâ Hikâyesi Örneği-. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (39), s. 39-44.

Ramazan Arı, Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisinden hareketle hikâyedeki his ve hasletlerin olaylara etkisini incelemiştir. Eserde toplam 22 his tespit edilmiştir, bunlardan aşk, kıskançlık ve merhamet üç ana his olarak olaylara etki etmektedir. Hasletler bakımından da özellikle Yusuf'un kardeşlerinin kıskanç ve bencil yaratılması hikâyenin başlangıcındaki olumlu havayı olumsuz bir duruma çevirmiştir. Bu çalışma Ramazan Arı'nın yüksek lisans tezinden hareketle sunduğu bir bildirinin makale olarak yayımlanmış metnidir.

15. Korkmaz, Şenol & Korkmaz Bulut, Türkan (2017). Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ Mesnevisindeki İkilemeler ve Yinelemeler. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 11, s. 240-279.

Şenol Korkmaz ve Türkan Korkmaz Bulut'un ortak olarak çalıştıkları makalede Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisindeki ikileme ve yinelemeler üzerinde durulmuştur. Makalenin giriş bölümünde Şeyyâd Hamza ve *Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf)* mesnevisi hakkında bilgiler verildikten sonra ikileme kavramı üzerinde durularak ikileme ve yineleme (tekrar) kavramalarının aynı şeyi yansıtmadığı örneklerle belirtilmiştir. Çalışmada Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisindeki ikileme ve yinelemeler incelenmiş, 83 ikileme ve yineleme tespit edilmiştir. Ele alınan ikileme ve yinelemeler eserden örneklendirilerek çevirisi yapılmıştır. Makalenin sonunda ise ele alınan ikileme ve yinelemelerin 1. düz dizini 2. anlamlarına göre sınıflandırılması 3. kelime türlerine göre sınıflandırılması 4. oluştuğu dillere göre sınıflandırılması yapılmıştır. Elde edilen bulgular sonuç kısmında özetlenmiş ve bazı istatiksel bilgiler verilmiştir. Eserdeki ikilemelerden bazı örnekler şu şekildedir: acepleş- taŋlaş-, ata ana, ay u güneş, birin birin, dün gün, etmek ü aş, hak çalap, kul karavaş, levl ü nehâr, şekk ü gümân.

16. Akçay, Ülkü & Tombul, Enis (2018). Yûsuf u Züleyhâ Mesnevilerinde Rüyaların Amaç ve İşlevleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 20, s. 1-50.

Ülkü Akçay ve Enis Tombul ortak olarak yazdıkları makalede Süle Fakih, Şeyyâd Hamza, Darîr, Garîb, Hamdî, Hatâyî, Kemalpaşazâde, Taşlıcalı Yahya ve Gubârî'nin *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevilerini inceleyerek bu mesnevilerde rüyanın amaç ve işlevlerini tespit etmeye çalışmışlardır. Bu amaç ve işlevler şu şekildedir: gelecekten haber verme, şimdiki zaman bilgisi verme, âşık etme, öğüt verme ve müşkülün halli.

17. Özkan, İbrahim Ethem (2019). Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Zeliha'sındaki Bazı Sözcüklerle İlgili Okuma ve Anlamlandırma Önerileri. *Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)*, 238, s. 231-236.

İbrahim Ethem Özkan makalesinde Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisi ile ilgili üç okuma ve anlamlandırma önerisi yapmıştır: güvenci > könüci, yöne > ine , biz var iken > biz diri iken. Yazar bu tekliflere göre beyitleri tekrar anlamlandırmıştır.

18. Öztürk, Erol (2019). Nehcü'l-Ferâdis'teki Yûsuf Kıssası ve Şeyyad Hamza'nın Yûsuf u Zelîha'sındaki Bazı Dil Özellikleri Üzerine. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 14, s. 577-592.

Erol Öztürk çalışmanın giriş kısmında eserler hakkında bilgi verdikten sonra eserleri içerik, ses bilgisi, şekil bilgisi ve kelime bilgisi açısından incelemiştir. Kelime bilgisinde edat, bağlaç, fiil, birleşik fiil, isim, zarf, sıfat, alıntı kelimeler, eskicil kelimeler gibi kavramlar üzerinde durulmuş, konuyla ilgili örnekler verilmiştir. Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisi ile Divânü Lugâti't-Türk'te ortak olan kelimelerden bazıları şu şekilde belirtilmiştir: agu, and, aŋa, anda, anı, andan, aŋsuz, artuk, assı, avın-, ayruk, az-, berk, biti-, bitig, bitile-, buş-, çıŋra-, çıŋrat-, dahı, dak, dakı, deg-, egin, esrü-, erte, kaçan, kaçgunçı, kamag, kamçı, kança, kanda, kanı, kankı, karanluk, karı, katır, kendü, kendüz, kıgır-, kiçi, kuç-, kuçuş-, kurt, kuşluk, kuzı, ne, nice, niçe, niçün, nite, odag vb.

3.4. DİĞER ÇALIŞMALAR (KİTAP BÖLÜMLERİ, ANSİKLOPEDİ MADDELERİ VB.)

1. İz, Fahir & Kut, Günay (1985). Şeyyâd Hamza. *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri,* 1, s. 269-272. İstanbul: Ötüken-Söğüt Yayınları.

Fahir İz ve Günay Kut, divan nesri ve nazmını yazdıkları bölümde Şeyyâd Hamza'yı da ele almışlardır. Yazar hakkında bilgi verildikten sonra eserlerinden örnekler verilmiştir. *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisinin konusu özetlenerek 5. sayfasında asıl konunun başladığı ilk 11 beyit ve çevirisi yapılmıştır.

2. Timurtaş, Faruk Kadri (1999). *Osmanlı Türkçesi Grameri III (Eski Yazı ve İmlâ, Arapça, Farsça, Eski Anadolu Türkçesi)*. İstanbul, Alfa Yayınları.

Faruk Kadri Timurtaş, kitabın Eski Anadolu Türkçesi bölümünde Şeyyâd Hamza ve eserlerinden de örnekler vermiştir. Çeviri yazılı metinlere örneklerde Yusuf ve Zeliha mesnevisinden de (334-335) 9 beyitlik örnek verilmiştir. Ayrıca eserin iki sayfalık Arap harfli matbu yazımı da (341-343) kitaba eklenmiştir.

3. Köktekin, Kazım (2000). *Eski Anadolu Türkçesi Metinleri Antolojisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Kazım Köktekin, Eski Anadolu Türkçesi metinlerini derlediği bu çalışmasının 36-43. sayfaları arasında Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisine de yer vermiştir. Tıpkıbasımlar Dehri Dilçin'in 1946 tarihli yayımına göredir, 16-21. sayfalar arası alınmıştır. 16. sayfanın örnek transkripsiyonu da verilmiştir.

4. Gülsevin, Gürer & Boz, Erdoğan (2004). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Gürer Gülsevin ve Erdoğan Boz'un Eski Anadolu Türkçesi ile ilgili hazırladıkları kitabın 173-176. sayfaları arasında Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisinden dört sayfa tıpkıbasım örneği verilmiştir.

5. Özkan, Mustafa (2009). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi* adlı kitabının 165-174. sayfaları arasında Şeyyâd Hamza ve eserlerine değinmiştir. *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisi hakkında bilgiler vererek eserin bir özetini vermiştir. Mustafa Özkan, Şeyyâd Hamza ile ilgili kısmın dört sayfasını (168-172) *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisine ayırmıştır. Bundan başka kitabın arkasındaki tıpkıbasım kısmında (409-440) Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisinin ilk 16 varağının görselleri konulmuştur. Görseller Dehri Dilçin'in 1946 yılındaki yayımından alınmıştır. Mustafa Özkan, kitabına aldığı metinlerde geçen kelimelerin sözlüğünü de vermiştir. Sözlük bölümünde (1167-1258) Şeyyâd Hamza'dan aldığı kısımlardaki kelimeler de geçmektedir.

6. Yelten, Muhammet (2009). *Eski Anadolu Türkçesi ve Örnek Metinler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Muhammet Yelten, *Eski Anadolu Türkçesi ve Örnek Metinler* adlı kitabının 37-38 sayfalarında Şeyyâd Hamza hakkında bilgiler vermiş ve kitabın sonunda Manzum Metinler bölümünde 36-51 sayfaların tıpkıbasımını vermiştir. Bu sayfalar 16b-26a varakları arasına denk gelmektedir. Tıpkıbasımlar Dehri Dilçin'in 1946 yılındaki yayımından alınmıştır.

7. Tavukçu, Orhan Kemal (2010). Şeyyad Hamza. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39, s. 104-105.

Orhan Kemal Tavukçu, İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı Şeyyad Hamza maddesinde yazarın hayatı, edebî kişiliği ve eserlerine değinmiştir. *Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf)* mesnevisi hakkında kısa ve öze bilgiler verdikten sonra yapılan çalışmalardan bahsetmiştir.

8. Köktekin, Kazım (2011). *Eski Anadolu Türkçesi*. Erzurum: Fenomen Yayınları.

Kazım Köktekin, Eski Anadolu Türkçesi üzerine yazdığı kitabının 20-21. sayfalarında Şeyyâd Hamza ve eserleri üzerine bilgi verdikten sonra sayfa 301-323 arasında *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisinin ilk 20 sayfasının tıpkıbasımını vermiştir.

9. Merhan, Aziz & Funda Şan (2016). *Eski Anadolu Türkçesi, Notlar ve Metinler*. İstanbul: Bilgesu Yayınları.

Aziz Merhan ve Funda Şan ortak olarak hazırladıkları çalışmanın 181. sayfasında Şeyyâd Hamza üzerine bazı bilgiler verdikten sonra *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisinin ilk 10 sayfasının tıpkıbasımını vermişlerdir.

4. ŞEYYÂD HAMZA'NIN YÛSUF U ZELÎHÂ (DESTÂN-I YÛSUF) MESNEVİSİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN ALFABETİK BİBLİYOGRAFYASI

Açа, Mustafa (2004). Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Züleyha Mesnevisi ile Tatar Türklerinin Yosif Kitabı Üzerine Mukayeseli Bakış. *Millî Folklor*, 61, s. 149-159.

Akçay, Ülkü & Tombul, Enis (2018). Yûsuf u Züleyhâ Mesnevilerinde Rüyaların Amaç ve İşlevleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 20, s. 1-50.

Alibekiroğlu, Sertan & Çelik, Sibel (2012). Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ'sının Söz Varlığına Dair Bir İnceleme. *Asia Minor Studies*, Volume 6, Sayı 12, s. 201-220.

Arı, Ramazan (2011). *Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ Hikâyesinde Beşerî His ve Hasletler*. Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Arı, Ramazan (2015). Tahkiyevî Metinlerde His ve Hasletlerin Olaylara Tesiri -Yûsuf u Zelîhâ Hikâyesi Örneği-. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (39), s. 39-44.

Aydın, Hülya (2012). "Yûsuf u Zelihâ"da Rivâyet Sıfat Fiil Ekleri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Volume 2, Sayı 2, s. 92-101.

Demirci, Ümit Özgür & Korkmaz, Şenol (2008). *Şeyyâd Hamza, Yûsuf ve Zelîhâ (Giriş-Metin-Günümüz Türkçesine Aktarma-Dizin ve Sözlük-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Demirci, Ümit Özgür (2011). Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ'sındaki Bazı İbareler Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 45, s. 1-8.

Demirci, Ümit Özgür (2013). Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ'sında Yanlış Algılanan Bir Kelime Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 49, s. 67-72.

Dilçin, Dehri (1946). *Şeyyad Hamza, Yusuf ve Zeliha*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eminoğlu, Emin (2008). *Destân-ı Yûsuf (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Gülsevin, Gürer & Boz, Erdoğan (2004). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Hickman, Bill (2012). Reflections on Şeyyad Hamza's Story of Joseph: Apropos Two Tecent Publications. *Journal of Turkish Literature*, 9, s. 9-29.

Hickman, Bill (2014). *The Story of Joseph: A Fourteenth-Century Turkish Morality Play by Sheyyad Hamza*. New York: Syracuse University Press.

İz, Fahir & Kut, Günay (1985). Şeyyâd Hamza. *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri*, 1, s. 269-272. İstanbul: Ötüken-Söğüt Yayınları.

Korkmaz, Şenol & Korkmaz Bulut, Türkan (2017). Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ Mesnevisindeki İkilemeler ve Yinelemeler. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 11, s. 240-279.

Köktekin, Kazım (2000). *Eski Anadolu Türkçesi Metinleri Antolojisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Köktekin, Kazım (2011). *Eski Anadolu Türkçesi*. Erzurum: Fenomen Yayınları.

Küçük, Serhat (2014). Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ Mesnevisindeki Arkaik Unsurlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 52, s. 1-25.

Merhan, Aziz & Funda Şan (2016). *Eski Anadolu Türkçesi, Notlar ve Metinler*. İstanbul: Bilgesu Yayınları.

Özçam, Çimen (1993). *Şeyyad Hamza'nın "Yusuf u Züleyha" Adlı Eserinin Dil Özellikleri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Özkan, İbrahim Ethem (2019). Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Zeliha'sındaki Bazı Sözcüklerle İlgili Okuma ve Anlamlandırma Önerileri. *Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)*, 238, s. 231-236.

Özkan, Mustafa (2009). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Öztürk, Erol (2019). Nehcü'l-Ferâdis'teki Yûsuf Kıssası ve Şeyyad Hamza'nın Yûsuf u Zelîha'sındaki Bazı Dil Özellikleri Üzerine. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 14, s. 577-592.

Taş, İbrahim (2008). *Yusuf ve Zeliha*. İstanbul: Ürün Yayınları.

Taş, İbrahim (2010). Şeyyad Hamza'nın Yûsuf ve Zelîhâ Mesnevisinde Yer Alan Yardımcı Eylemler ve Deyimler. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, s. 193-244.

Tavukçu, Orhan Kemal (2009). Klâsik Edebiyatta Hamse Geleneği ve Şeyyâd Hamza. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9, s. 594-602.

Tavukçu, Orhan Kemal (2010). Şeyyad Hamza. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39, s. 104-105.

Tekin, Talat (1951). *13. Asır Anadolu Şairlerinde Şeyyâd Hamza'nın Destân-ı Yûsuf Mesnevisi Üzerinde Dil Tetkikleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü (Basılmamış Mezuniyet Tezi).

Thomas, Stephanie Bowie (1992). *The Story of Joseph in İslamic Literature with an Annoated Translation of the Pre-Ottoman Destân-ı Yusuf by Şeyyad Hamza*. New York: Columbia University, Departmant of Middle East Languages and Cultures (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Timurtaş, Faruk Kadri (1999). *Osmanlı Türkçesi Grameri III (Eski Yazı ve İmlâ, Arapça, Farsça, Eski Anadolu Türkçesi)*. İstanbul, Alfa Yayınları.

Tunca, Hasan (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde İkilemeler*. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Türkdoğan, Melike Gökcan (2008). Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Sosyal Hayatın Yansımaları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 38, s.51-70.

Üst, Sibel (2009). Bir Aşkın İki Hikâyesi Üzerine Şeyyad Hamza'nın Yûsuf u Zeliha'sı ile Nazan Bekiroğlu'nun Yûsuf ile Züleyha'sı Üzerine Bir Karşılaştırma. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4, s. 796-825.

Yelten, Muhammet (2009). *Eski Anadolu Türkçesi ve Örnek Metinler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Yeşil, Ahmet & Nasır Nıkubaht (2014). Abdurrahman Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi ve Taşlıcalı Yahya Yusuf ve Züleyha Mesnevilerinde Yer Alan Tema ve Motiflerin İncelenmesi. *Doğu Araştırmaları*, 11, s. 5-24.

Yıldız, Osman (2008). Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ Mesnevisinde Oğuz Türkçesine Aykırı Dil Unsurları. *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-25 Ekim 2008)*, IV, s. 4739-4747. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yıldız, Osman (2008). *Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf), Giriş-İnceleme-Metin ve Dizinler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

5. SONUÇ

Şeyyâd Hamza hakkındaki ilk makaleyi yazan ve onu bilim dünyasına tanıtan kişi Mehmet Fuat Köprülü'dür. Köprülü, "Selçukiler Devrinde Anadolu Şairleri: Şeyyâd Hamza" adlı yazısında Şeyyâd Hamza'yı 13. yüzyılda yaşamış bir şair olarak tanıtmıştır. Bilim dünyası bu yazının etkisiyle uzun zaman Şeyyâd Hamza'yı 13. yüzyıla ait bir şair olarak kabul etmiştir. Ancak gerek Rıfkı Melul Meriç'in Şeyyâd Hamza'nın kızı Aslı Hatun'un Akşehir'deki mezarını bulması gerek Metin Akar'ın Şeyyâd Hamza'nın 1348 yılında bir veba salgınında ölen kızıyla ilgili bir şiirini bulması Şeyyâd Hamza'nın 1348 yılında hayatta olduğunu kanıtlamıştır. Şeyyâd Hamza bugünkü bilgilerimize göre en iyimser tahminle 13. yüzyılın son çeyreği ile 14. yüzyılın ilk yarısında (belki biraz daha fazlası) yaşamış bir şairdir. Şeyyâd Hamza ortaya koyduğu ve Anadolu sahasında Türkçe ile yazılan ilk ürünlerden olan eserlerini 14. yüzyılda yazmıştır. Bu da onu 14. yüzyıla ait bir şair olarak kabul etmemizi gerektirir.

Şeyyâd Hamza'nın adının önündeki "şeyyâd" kelimesi *Risâle-i Ta'rifât*'da belirtildiği üzere meclislerde hikâye okuyan "meddah, kıssahan vb." anlamlara gelmektedir. Şeyyâd Hamza 14. yüzyılda Anadolu sahasında ilk Türkçe eserler veren şairlerdendir. Eserlerinde son derece sade, duru ve akıcı bir halk Türkçesi kullanmıştır. Hatta öyle ki aradan 700 yıl geçmesine rağmen bugün için bile arkaik kelimeleri bir yana bırakırsak Şeyyâd Hamza'nın dili yaşayan ve anlaşılır bir halk Türkçesidir. Şeyyâd Hamza'nın eserleri üzerine yapılacak çalışmalar o dönemin dilini, kültürünü, inançlarını, devlet yönetimini vb. anlamak için bize gerekli bilgi ve malzemeyi verecektir. Bu bakımdan Şeyyâd Hamza eserleriyle 14. yüzyılın önemli köşe başlarından birini tutmuş durumdadır. Fakat Türk edebiyat tarihinde Şeyyâd Hamza denince ilk akla gelen o ölümsüz eseri *Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf)* mesnevisidir.

"Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf) Mesnevisi Üzerine Yapılan Çalışmaların Bugünkü Durumu" adlı çalışmamızda yazarın *Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf)* mesnevisi üzerine başlangıç-tan bugüne kadar yapılan yayımların açıklamalı bibliyografyası yapılmıştır. Böylelikle yapılan çalışmaların

bugünkü durumu, sayısı ve içerikleri ile ilgili bilgiler ortaya konmuştur. Araştırmamız sonucunda Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf)* mesnevisi ile ilgili 38 çalışma tespit edilmiştir. Bu çalışmaların alt türlerine göre dağılımı şu şekildedir:

1. Kitaplar: 6

2. Tezler: 5

3. Makale ve Bildiriler: 18

4. Diğer Çalışmalar (Kitap Bölümleri, Ansiklopedi Maddeleri vb.): 9

Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf)* mesnevisinde ele alınan başlıca konular şu şekildedir:

1. Eserin metninin tespiti ve çevirisi

2. Eserin dil özelliklerinin incelenmesi (dil bilgisi incelemesi, söz varlığı, arkaik unsurlar, ikilemeler vb.)

3. Eserin diğer *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevileriyle karşılaştırılması

4. Eserdeki bazı kelime ve ibarelerin düzeltilmesi

5. Eserdeki tema ve motiflerin incelenmesi

6. Eserdeki sosyal hayat üzerine incelemeler

7. Eser hakkında kısa bilgiler ve tıpkıbasım örnekleri

Şeyyâd Hamza üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında 1990'lı yıllardan sonra çalışmaların sayısında büyük bir artış görülmektedir. Yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu makalelerden oluşmaktadır. Bu durum eserin içeriğinin anlaşılması gayretlerinin arttığını göstermektedir. Bundan sonraki aşamada da bu çalışmaların artarak devam etmesi en büyük dileğimizdir. Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf)* mesnevisi üzerine yaptığımız bu çalışmanın bilim dünyasına ve Türk Dili ve Edebiyatı bilim dalına katkı sağlamasını arzu ederiz.

6. KAYNAKÇA[1]

Akar, Metin (1986). Şeyyâd Hamza Hakkında Yeni Bilgiler. *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2, s.1-15.

Ayverdi, İlhan (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük I-III*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

Buluç, Sadettin (1970). Şeyyâd Hamza. *İslam Ansiklopedisi*, 11, s. 497-499. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Burrill, Kathleen (1997). Sheyyād Hamza. *The Encyclopaedia of Islam*, Volume IX, s.419-420.

[1] Kaynakçada çalışmada ele alınan ve 4. maddede alfabetik olarak listesi verilen eserler tekrar belirtilmeyecektir.

Celal Settari (1988). *Züleyha'nın Aşk Derdi*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Çağbayır, Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük I-V*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Dolu, Halide (1951*). Menşe'inden Beri Yusuf Hikâyesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Basılmamış Doktora Tezi).

Dolu, Halide (1954). Yusuf Hikâyesi Hakkında Birkaç Söz ve Bazı Türkçe Nüshalar. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4 (4), s. 419-445.

Dolu, Halide (1954). Yusuf Hikâyesinde Aşk Temi. *Türk Düşüncesi*, 1 (2), s. 105-109.

Durmaz, Esra (1994). *Şeyyâd Hamza'nın Ahvâl-ı Kıyâmeti*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Güner, Fatma Turhal (1996). *Şeyyâd Hamza'nın "Vefât-ı Hazret-i Muhammed 'Aleyhi's-selâm" Adlı Mesnevisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Kavruk, Hasan (1998). *Eski Türk Edebiyatı'nda Mensûr Hikâyeler*. İstanbul: MEB Yayınları.

Korkmaz [Bulut], Türkan (2017). *Arzu ile Kanber Hikâyesi [Milli Kütüphane Nüshası 06 Mil Yz A 8618 ve Konya Nüshası 42 Kon 1882/2], (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).

Korkmaz, Şenol (2012). *Eski Anadolu Türkçesine Ait Bir Manzum Hikâye Mecmuası (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).

Meriç, Rıfkı Melul (1935). Şeyyâd Hamza'nın Kızına Ait Bir Mezar Taşı. *Taşpınar Mecmuası*, 28, s. 60-63.

Öztürk, Zehra (2007). Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C: 5, S:9, s. 401-445.

Timurtaş, Faruk Kadri (1994). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Enderun Yayınları.

Topaloğlu, Ahmet (1978). *Muhammed bin Hamza, XV. Yüzyıl Yapılmış Satırarası Kur'ân Tercümesi I-II*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Türkçe Sözlük (2011). (11. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ünver, İsmail (1981). Şeyyâd Hamza. *Türk Ansiklopedisi*, 30, s. 280-281. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Yağcı, Şerife (2001). *Süheylî'nin Acâibü'l-Meâsir ve Garâibü'n-Nevâdir'i, Metin ve Küçük Hikâye Üzerine Teorik Bir İnceleme*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).

Yağcı, Şerife (2002). Klasik Türk Edebiyatı Geleneğinde Hikâye. *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 141, s. 147-160.

MECMÂÈ-İ TIP ADLI ESERDEKİ SÖZ VARLIĞI

Mücahit AKKUŞ[*]

Özet

Osmanlı döneminde yazılmış tıp kitapları söz varlığı açısından değer taşımaktadır. Bu metinlerde Türkçenin kullanımı önemli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Hastalık isimleri, bitki isimleri, ilaç isimleri ve bunun gibi birçok terimin kullanım sıklığı burada önem kazanmaktadır. Bunların yanında tıp metinleri içerisinde günlük hayatta kullanılan diğer kelime yapılarının da ele alınış biçimi incelemeye değerdir.

Bu çalışmada 17. yüzyılda yazılmış olan Mecmâè-i Tıp adlı eser incelenecektir. Türkçenin Arapça, Farsça, Latince ve diğer dillere göre hangi oranda kullanıldığı tespit edilecektir. Sayısal verilerle bu durum desteklenecektir. Manzum olarak yazılmış olan bu eserde tıp ile ilgili söz varlığı ortaya konacaktır. Örnekler verilerek çalışmanın önemi belirtilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mecmâè-i Tıp, Söz Varlığı, Osmanlı

VOCABULARY IN THE WORK "MECMÂÈ-İ TIP"

Abstract

Medical books written during the Ottoman period have value in terms of vocabulary. The use of Turkish is an important issue in these texts. The frequency of use of many terms such as disease names, plant names, drug names and the like becomes important here. In addition, the way in which the other word structures used in daily life in medical texts is also considered is worth examining.

In this study, Mecmâè-i Tıp, written in 17th century, will be examined. It will be determined how much Turkish is used according to Arabic, Persian, Latin and other languages. This will be supported by numerical data. This vocabulary written as poetic will reveal the vocabulary of medicine. The importance of the study will be given by giving examples.

Key Words: Mecmâè-i Tıp, Vocabulary, Ottoman

Giriş

Tarih boyunca tıp alanında önemli eserler verilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi devrinden başlayarak yazılan eserlerin sayısı zaman içerisinde hızla artış göstermiştir. Bu eserler, bilgi vermek amacıyla yazıldığı için anlaşılması daha kolay olmuştur. Genellikle nesir tarzında yazılan tıp metinlerinin manzum olarak da kaleme alındığı görülmektedir.

[*] Öğr.Gör.Dr., Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

> Türkçe tıp kitapları, özenti ve sanat endişesi güdülmeden, yalnız öğretmek ve faydalı olmak amacıyla, mümkün olduğu kadar sade bir dille yazılmıştır. XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde telif ve tercüme eserlerin yazılması ağır aksak giderken, Beylikler döneminde bilhassa Aydın, Candar, Germiyan, Menteşe ve Osmanoğulları'nda önem kazanmıştır ve pek çok eser Türkçeye kazandırılmıştır (Bayat 2016: 281).

Bu eserler incelendiğinde tıp terimlerinin durumunu görmek de mümkün olacaktır. Terimlerin Türkçe ve başka dillerdeki karşılıklarının olması söz varlığının zenginliğini göstermesi bakımından değerlidir. Tıp metinlerinin kendine has bir dil yapısı vardır. Kullandıkları emir cümlelerinden isim ve sıfat tamlamalarının çokluğuna kadar farklı bir dil ve üslup yönlerinin olduğu söylenebilir. Erken dönem Türkçe tıp kitapları Türkçe tıp dilini en üst seviyede yansıtması bakımından büyük değer taşır. Osmanlı dönemine ait bilinen ilk Türkçe tıp kitabı Geredeli İshak'ın 792'de (1390) yazdığı Edviye-i Müfrede'dir (Sarı 2012:107). Bu yıllardan sonra telif ve tercüme sayısı artmış ve hekimler tıp bilimine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Osmanlı zamanında da gerek cerrahi gerekse de ilaç bilimi alanında yazılmış yüzlerce tıp eseri olduğu bilinmektedir. Osmanlı döneminde tıp alanında verilen eğitimin de çok yönlü olarak ilerlediği açılan darüşşifalardan ve yazılan eserlerden anlaşılabilmektedir. *Tıp eğitiminde mantık ve klasik tıp kitapları okutuluyor, tıbbın temeli kabul edilen anatomi Galenus ve İbn Sînâ'nın eserlerinden takip ediliyordu. Teorik bilgiler Süleymaniye Dârüşşifâsında uygulanıyordu (Bayat 2016: 297).*

Osmanlı döneminde birçok hekim eğitim almak için farklı coğrafyalarda bulunmuşlardır. Ya da tıp biliminin geliştiği yerlerden gelen hekimlerden dersler almışlardır.

> 1450-1730 tarihlerini kapsayan dönem İslam tababetinin devamıdır. Osmanlıların bu döneminde Arabistan ve Orta-Asya'dan gelen bilim adamları sayesinde tıp gelişmiş olup Avrupa'daki Rönesans dönemine kadar kendi içinde kapalı kalmıştır. Bu dönemde hekimlerin bir kısmı ülkenin çeşitli şehirlerindeki darüşşifalarda usta-çırak ilişkisi içinde teorik ve pratik bilgiler verilerek yetiştirilmekte ve tıp medresesinde de eğitim özel hocalardan alınan derslerle sağlanmaktaydı (Ceylan 2012:45).

İşte bu gelişmeler ışığında yazılan tıp metinlerinden bir tanesi de Mecmâè-i Tıp adlı eserdir. Siyâhî Karamanî tarafından kaleme alınan eser zengin söz varlığı malzemesiyle önem arz etmektedir. Eser ve yazar hakkında kısa bilgi şu şekilde verilebilir.

Yazar ve Eser Hakkında

Siyahî Karamanî Larendevî hakkında bilgiler sınırlıdır. 17. yüzyılda yaşamış bir hekim olduğunu ve diğer bilgileri yine eserinden öğrenmek mümkün olacaktır.

äorarlar-ısa mevlÿdumdan eléÀn

äılam LÀrende'dür şehrüm Ḳaraman (34a)

Buradan anlaşıldığına göre Karaman-Larende, hekimin doğduğu yerdir.

SiyÀhì'nüñ úuãÿrı çoú beàÀyet

Ola maèõÿrı yaranuñ nihÀyet (3a)

Hekimin ismiyle ilgili bir bölüm de yine eserin içinde geçmektedir. Burada SiyÀhį adının kullanıldığı görülmektedir.

Mıãırda sÀkin oldum niçe yıllar

Oúudum èilm-i ùıbbı anda ekåer (2b)

Osmanlı zamanında birçok hekim tıp eğitimi almak amacıyla farklı yerlere gitmiştir. Bu kişilerden bir tanesinin de Larendevî olduğu bu satırlarda görülmektedir. Mısır'da yıllarca tıp ilmiyle uğraştığı anlaşılmaktadır.

Oúunduúça kitÀbum mecmÀè-i ùıb

SiyÀhįye duèÀlar éde ùÀlib (34a)

Burada da eserin adıyla ilgili bir bilgi verilmektedir. Mecmâè-i Tıp adlı eseri okuyanların kendisine dua etmesini istemektedir.

Larendevî'nin Lugat-i Müşkilat-i Ecza ve Mecmâè-i Tıp adlı iki eseri bilinmektedir. Mecmâè-i Tıp bu çalışmada ele alınacak eserdir. 14 farklı kütüphanede bu eserin farklı nüshasının olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan bir tanesi de Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 2739'da kayıtlı nüshasıdır (Akkuş 2008: 8). Eser, ilaç bilimi alanında yazılmıştır. Manzum bir eserdir.

Eserdeki Söz Varlığı

Eserin bir tıp metni olmasının yanında manzum olarak yazılması da ilgi çekicidir. Aynı zamanda ilaç bilimini içermesi de ayrı bir yönünü oluşturmaktadır. Aşağıda farklı başlıklardan yola çıkılarak örnekler verilmiştir. Daha birçok farklı başlığında ele alınabileceği bu çalışmada söz varlığının zenginliği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Hastalık Adları

Metinde birçok hastalığın tedavi yöntemleri ele alınmıştır. Hekimin hastalıklara karşı uyguladığı yöntem bitkisel tedavi yöntemidir. Bu husus fazla yemekten kaçınma, ya da bir arada bulunmaması gereken yiyecekleri gösterme olarak da karşımıza çıkmaktadır.

***Yürek sancusına ishâlÀ** nÀfiè*

Bu maècÿnı yédükçe olmaya øÀyiè (10a)

Hastalık: Yürek sancusı (Kalp rahatsızlığı), ishal

*Vü **sıtma** nevbeti vaútinde cÀnÀ*

Òaõer eyle ãaúın úan almaàıl tÀ (6b)

Hastalık: Sıtma nöbeti

***Uyuz** u **bart** u baş içün yédür tÀ*

Buları úurıdup úomaya aãlÀ (8a)

Hastalık: Uyuz, çeşitli yaralar

Metinde onlarca hastalığın tedavisi için alınan önlemler anlatılmaktadır. Baş ağrısı, çiçek hastalığı, kulınc (bağırsak hastalığı) bunlardan sadece bazılarıdır.

Renk Adları

Yine metinde anlamı kolaylaştırmak için sıkça renk adı kullanılmıştır. Bunlar kimi zaman benzetme yoluyla oluşturulmuştur.

Şürÿ ét depredüp úaraya baú

***Turunc** úabı gibi reng olsa muùlaú (7b)*

Renk: Turunc kabı gibi benzetmesiyle turuncu rengi belirtilmiştir.

*Eger **boz bulanıú** olursa şol-dem*

Fehim úıl àÀlib olmış tende balàam (7b)

Renk: Boz, bulanık ifadesiyle gri, kül rengi belirtilmiştir.

*Ḳarÿre olmaya **ãaru úızıl aú***

İşÀretdür helÀke añla yavlaú (7b)

Renk: Sarı, kızıl (parlak kırmızı), ak (beyaz) renkleri belirtilmiştir.

Emir cümlesi

Emir cümlesi; fiil cümlesinin yüklemi emir kipi olan türü (Korkmaz 1992: 54) olarak belirtilir. Tıp metinlerinde emir cümleleri sık kullanılmaktadır. Ancak görüldüğü üzere emir ifadesinin rica-istek anlamında olduğu görülmektedir.

äaúın çoúluú yémekden imtilÀdan

*Elüñ[i] **çek** yémekden dil dilerken (3b)*

Burada yemekten elini çek bir deyim olarak kullanılmış ve az yemek tavsiye edilmiştir.

Çiçek olsa firengde tende óÀãıl

*Béşin her géce **yésün** éde zÀéil (8b)*

Düzenli bir şekilde verdiği ilacın tüketilmesini istemektedir.

KitirÀ başúa ùursun ***úatmaàıl*** *tÀ*

Ter eyle dühn-i bÀdemle anı sen (9a)

Metinde àıl, gil ekiyle 2. tekil şahıs emir kipi kullanılmıştır.

Hekim Adları

Tıp metinlerinde kaynak gösterme söz konusudur. Bu da bilimsel çalışmaların bir gereğidir. Eserde de gerek başka bir hekimin ismini vererek gerekse de eserin ismini vererek kaynak gösterilmektedir. Bazen de isim vermeden hekimler, tabipler böyle yapar şeklinde kullanımları da olmaktadır.

Delįli var bu úuluñ diñle rÿşen

èAli SįnÀdan *işit úıùèasın sen (3b)*

İbni Sînâ kaynak olarak gösterilmiştir.

Yazalum yine bir maècÿn-ı aósen

Ki yazdum ***YÀdigÀr-ı İbn-i Şerįf'****den (9b)*

İbn-i Şerif'in Yâdigâr adlı eseri kaynak olarak gösterilmiştir.

Buña gül yaàı démişler ***eùibbÀ***

Gerek olduúda úullan anı cÀnÀ (20a)

Burada da genel bir ifadeyle "etibbÀ" yani tabiplerin söylediği belirtilmiştir.

Bitki Adları

Eserin genel özelliği bitkilerle yapılan tedavi yöntemi ve uygulaması olduğu için onlarca bitki isminin varlığından söz edilebilir. Bu bitki isimlerinin sözlükler için de katkısı ayrıca önem arz etmektedir. Meyve, sebze, farklı bitki örnekleri bu başlığın altında sıralanabilir.

Çekirdeksüz úızıl ***üzüm*** *ü* ***encįr***

Onar dirhem ola bunlar berÀber (10b)

Bir üzüm çeşidinden ve incirden bahsedilmektedir.

Selįóe maãùakį èÿdü'l belesÀn

ÁsÀrÿn sünbül-i hindį zaàferÀn *(8b)*

Bu satırların tamamında farklı bitkilerin isimleri belirtilmiştir.

Kerefes *toòmını* ***kemmÿn*** *ü egir hem*

Anįsōn rÀzıyÀne *eylegil øamm (10a)*

Yine belirtilen bitkilerin birbiriyle karıştırılması örneği söz konusudur.

Kelime Karşılıkları

Hemen hemen bütün tıp metinlerinde kelimelerin farklı şekilleri ele alınmaktadır. Bazen kelimenin Türkçedeki farklı kullanımı belirtilirken bazen de başka dillerdeki karşılıkları verilmektedir. Bu durum da metinlerin sözlük oluşturmadaki katkılarını göstermektedir.

Daòı ***úuzàun otı*** *bir adı* ***seròes***

Aña ***ayrıltı*** *dérler Türkçe herkes (12a)*

Bitkinin Türkçe ve farklı dildeki karşılığı belirtilmiştir.

èİnebü'å-åaèleb*den alàıl ola aãfer*

Dénür ***dilki üzümi*** *Türkçe ekåer (26b)*

Dilki üzümi ifadesinin karşılığı olarak èİnebü'å-åaèleb verilmiştir.

Biter ùaàlarda ***levfü'l-óayya*** *dérler*

Yılan bıçaàı *dérler Türkçe ekåer (28a)*

Bitkinin Türkçede ve başka dilde kullanımı gösterilmiştir.

Hayvan Adları

Metinde farklı tedavi unsurlarını göstermek ve örnekler vermek amacıyla hayvan isimlerine başvurulmuştur.

Olan ùatlu aúar çaylarda ***yengeç***

Tutasın ayuñ on béşinde birúaç (12b)

Çaylarda yetişen yengeçten bahsetmektedir.

Yéme yaz mevsiminde úurı ***balıú***

Òaõer eyle degül ùabèa muvÀfıú (4a)

Balığın ne zaman yenmemesi gerektiği konusunda bilgi vermektedir.

Ƭavuú *úurãaàınuñ zÀrı beàÀyet*

Sürer ùaşı bevl yolından elbet (13a)

Tavuk kursağının zarıyla taş düşürme arasındaki bağlantıdan bahsetmektedir.

Arkaik Unsurlar

Batı Türkçesinin ilerleyen zamanlarında geçmiş dönem Türkçesinde kullanılan ve doğu Türkçesindeki metinlerde de var olan bazı örnekler görülebilmektedir.

Biri aòlÀùuñ tende olsa àÀlib

*Dilerseñ **úanúı** òılù bil anı ùÀlib (5a)*

úanúı ifadesiyle "hangi" sorusu sorulmaktadır. Sözcük, metinde 6 yerde geçmektedir.

Hem altında vü üstinde dibinde

*áalįz**raú** åıúl olursa anda (7b)*

-raú, rek eki "daha" anlamı veren bir kuvvetlendirme ekidir. àalįz: yoğun; àalįzraú: daha yoğun anlamı taşımaktadır. Ek, metinde 1 yerde geçmektedir.

Çekilmiş gibi olursa ùamarlar

*Éyüdür òoşlıàa vé**rgil** òaberler (7a)*

àıl, gil ekinin önceki dönem Türkçesinde daha yoğun olduğu söylenebilir. Osmanlı sahasının sonlarına doğru kullanımı azalmıştır. Daha sonra bu ek tamamen kullanımdan kalkmıştır. 2. tekil şahıs emir ifade eder. -àıl şeklinde 29 yerde, -gil şeklinde ise 30 yerde geçmektedir.

Organ Adları

***Cigerde** her ne emrÀø ola óÀãıl*

Bi-iõn-i Óaú bu maècÿn éde zÀéil (15b)

Ciğerdeki hastalıktan bahsetmektedir.

***Dişüñ** dipleri şişüp yumrı olsa*

***Çeñeler** içi nezle ile ùolsa (8b)*

Diş ve çenede olan rahatsızlıktan bahsetmektedir.

*İçür aç **úarına** ãÀf eyle anı*

***Ŧalaàı** refè ola éy rÿó-ı åÀni (14a)*

Burada karın ve dalak isimleri geçmektedir.

Kap kacak Adları

Eser günlük hayattan alınma birçok sözcük içermektedir. Aynı zamanda ilaçların yapımı ve kullanımı için de kullanılan nesneler belirtilmektedir.

Ḳalan ãu aàırı añа şeker úat

Yine úoy ***ùancara*** *içine úaynat (19b)*

Tencerede belirtilen unsurların kaynatılması söz konusudur. Sözcük, metinde 9 yerde geçmektedir.

Ḳo bir dÀne ***ùabaú*** *içinde ùursun*

Ŧabaú *içinde yine bir géce bir gün (9a)*

Tabak içinde yapılan ilacın bekletilmesi söz konusudur. Sözcük, metinde 25 yerde geçmektedir.

HavÀn *içre úılasın cerb-i bÀdem*

Ŧura bir géce bir gün anda şol-dem (13a)

Havanda bazı nesnelerin ufalanması söz konusudur. Sözcük, metinde 36 yerde geçmektedir.

İkilemeler

İkilemeler, anlatılan ifadenin daha etkili olması için kullanılır. Metinde de ifadeyi güçlü kılmak adına ara ara ikilemelere başvurulmuştur.

Ḳızarsa ***pul pul*** *olsa temregi-veş*

Ḳızıl úızıl *beden olsa münaúúaş (20b)*

Vücuttaki yaraların şeklinden ve renginden bahsedilmiştir.

Noòÿd miúdÀrı óab úıl anı ***bir bir***

Ḳuruya gölgeye ser anı ***yér yér*** *(9b)*

Bir bir ve yer yer ifadesiyle anlatım güçlenmiştir.

ḲıvÀm vér Àteş-i nerm-ile ***yab yab***

Ocaúdan indirüp ãovut müretteb (16b)

Yavaş yavaş manası verilmiştir.

Deyim Varlığı

Atasözleri ve deyimler bir dilin zenginliğini gösteren önemli söz varlığıdır. Tıp metinlerinde de bilhassa deyimlerin yer yer kullanıldığı görülmektedir.

Bu resmedür ãalÀóı ãabruñ éy cÀn

Ḳulaà ur *sözlerime eyle izèÀn (25a)*

Burada kulak ur- deyimiyle kulak vermek, dinlemek anlamı çıkarılmaktadır.

BeyÀn ét cümle eczÀsın ***dile gel***

Alup óabbü'l belesÀn úırfa evvel (8b)

Burada dile gel- deyimiyle söylemek, ifade etmek anlamı çıkarılmaktadır.

Dökülse úaş [u] kirpük ãaç ãaúal heb

ŞifÀ vérür *yédükçe aña bu óab (29a)*

Şifa ver- deyimiyle iyileştirmek, sağlığına kavuşturmak anlamı çıkarılmaktadır.

Sonuç

Mecmâè-i Tıp adlı eser zengin söz varlığına sahiptir. Hastalık adlarından bitki adlarına; renk adlarından kelimelerin farklı dillerdeki karşılıklarına varıncaya kadar üzerinde inceleme yapmaya değer bir eserdir. Türkçenin madde başı sözcük olarak %40 civarında kullanıldığı görülmektedir. Kendi içerisinde bir sözlük özelliği taşımaktadır. Yukarıda adı geçmeyen birçok dil malzemesi de yine farklı çalışmaların konusu olabilir. Bu tarz eserlerde elde edilen dil malzemesi tarama sözlüklerine, bitki isimleri sözlüklerine, tarihî tıp terimleri sözlüklerine ve diğer çalışmalara katkı sağlayacak niteliktedir. Larendevî'nin Mecmâè-i Tıp adlı eserinin 1600'lü yıllarda telif bir eser olarak yazıldığı düşünülürse, o dönemin tıp anlayışını ortaya koymada da önemli bilgiler içerdiği görülecektir. Buradan çıkan sonuç itibariyle tarihî tıp metinlerinin zengin söz varlığının ayrı bir inceleme alanı oluşturduğu görülmektedir. Bu sebeple "Tarihî Tıp Metinlerinde Söz Varlığı" çalışmalarına ağırlık verilmelidir. Bu husus Uygur döneminden 19. yüzyıl Osmanlı sahasına kadar Türkçe Tıp terimlerinin değişim ve gelişimini göstermesi bakımından da değerli olacaktır.

Kaynaklar

AKKUŞ, Mücahit, Siyâhî Karamanî Larendevî'nin Mecmâè-i Tıp Adlı Eseri (Gramer-Metin-Sözlük), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2008.

BAYAT, Ali Haydar (2016), Tıp Tarihi, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul.

CEYLAN, İbrahim (2012), Türklerde Cerrahinin Gelişimi, Türk Cerrahi Derneği Yayınları, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep (1992), Gramer Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

SARI, Nil, Tıp (Osmanlı Dönemi), İslam Ansiklopedisi, cilt 41, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul, 2012 (s.101-111)

Türkçe Sözlük (2005), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

(www.tdk.gov.tr.) (Erişim: 10.10.2019).

MENÂKIB-I İSKENDER ADLI ESERİN İMLÂ ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER

Şerife ÖZDEMİR*

Özet

İskendernâme adından da anlaşılacağı gibi büyük İskender'in hayatını, yaptığı savaşları, fetihlerini anlatan, tarihten, rivâyetlerden ve destanlardan derlenerek hazırlanmış geniş bir manzum hikâyeyi konu edinmektedir. Türk edebiyatında bilinen İskendernâme türünün ilk örneğini 1390 yılında Ahmedî vermiştir. Yurt içi ve yurt dışındaki çeşitli kütüphanelerde manzum, mensur, manzum ve mensur karışık olan pek çok İskendernâme nüshâsı mevcuttur. Mensur şeklinde yazılmış Menâkıb-ı İskender adlı eserin 26a/50b varakları arası yüksek lisans tezi olarak yapılan bu çalışma, Almanya Milli Kütüphanesi'nde Ms. Or. Quart. 1826 Staatsbibliothek, Berlin'de Menâkıb-ı İskender adına kayıtlıdır. Harekeli nesih hatla, 25x17 cm. 17,5x10,5 cm. ölçüsünde yazılmıştır. Eser toplam 264 varaktan oluşmaktadır. Elimizdeki mevcut Menâkıb-ı İskender'in her varağında 13 satır bulunmaktadır. Çalışma yaptığımız varaklar arası esas alındığında eserin yazarı, yazılış tarihi, yazıldığı yer ve yazıldığı dönem hakkında net bilgilere ulaşılamamıştır. Elimizdeki eserin imlâ özelliklerinden anlaşıldığı kadarıyla Eski Anadolu Türkçesine ait olduğunu düşündüğümüz mensur bir İskendernâme örneği olduğu anlaşılmaktadır.

Bu bildiride elimizdeki yazma Menâkıb-ı İskender'in 26a/50b varakları arasındaki imlâ özelliklerinden yola çıkarak eserde bulunan imlâ farklılıkları, ikili kullanımlar, hatalı, eksik ve tertipsiz yazımlar tespit edilerek ele alınmış ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, İskendernâme, İmlâ Özellikleri.

SPECIFIC EVALUATIONS ON SPELLING CHARACTERISTICS OF THE BOOK CALLED ''MENÂKIB-I İSKENDER''

Abstract

As is understood by the name, İskendernâme expresses a comprehensive poetic story that was prepared by collecting from the life, wars, conquests of Alexander the Great, history, rumor and sagas as well. Ahmedî gave first of a kind of İskendernâme that is known in Turkish literature in 1930. There are several copies of İskendernâme that is in poetic, prose, poetic-prose forms together in several libraries domestic and abroad. This study that was conducted a postgraduate thesis of Menâkıb-ı İskender for the leaves among 26a/50b is registered under Menâkıb-ı İskender in Ms. Or. Quart. 1826 Staatsbibliothek, Berlin in National Library of Germany. Naskh with vowel point was written by 25x17 cm. 17,5x10,5 cm. Related writing consists of 264 leaves. There is 13 columns on each leaf of our available Menâkıb-ı İskender. Information about the author of the text, date, place and period of writing cannot be reached when we predicating interval of leaves that we studied on. As we have understood from spelling characteristics of related text, the prose that may belong to Old Anatolian Turkish is a sample of İskendernâme.

* Düzce Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, serifeozdemir199@gmail.com

Our available copy in this study was evaluated by determining spelling differences, dual-use, miswriting, imperfect and irregular expressions with reference to spelling characteristics of Menâkıb-ı İskender between the leaves of 26a and 50b.

Keywords: Old Anatolian Turkish, İskendernâme, Spelling Characteristics.

1. GİRİŞ

Eserin yazılış tarihi yazmada üzerinde çalıştığımız varaklar arasında açıkça kaydedilmemiştir. Ancak yazmanın dil özellikleri genellikle Eski Anadolu Türkçesi dil özellikleri taşıdığını söyleyebiliriz. Eserin istinsah mı telif mi olduğu hususunda incelediğimiz bölümler arasında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Eserin yazım ve dil özellikleriyle ilgili dikkat çeken bazı notlar maddeler hâlinde sıralanmaya çalışılmıştır.

2. ESERİN YAZIM VE DİL ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE NOTLAR

2.1. İmlâ Özellikleri

2.1.1. Vokallerin Yazılışı

- **"a" Vokalinin yazılışı:**
- **Kelime başında "a" vokalinin yazılışı**: Türkçe kelimelerde başında medli elif (آ) veya üzerine konulan üstün (◌َ) ile gösterilmiştir.
  - ağladı اَغْلَدِی 34a/04
  - andan اَنْدَنْ 26b/01
- Kelime ortasında "a" vokalinin yazılışı: Kelime ortasında **"a"** ünlüsü umumiyetle üstün ile (◌َ) gösterilir.
  - ġayḳırup حَيْقِرُبْ 33b/01
  - ḳarşudan قَرْشُودَنْ 40a/04
- **Kelime sonunda "a" vokalinin yazılışı**: Kelime sonunda **"a"** ünlüsü elif (ا) ya da güzel he (ه) ile gösterilmiştir.
  - arḳasına اَرْقآسِنَه 37b/08
  - uġurlamaġa اُغُورْلَمَغا 48b/03

- **"e" Vokalinin yazılışı:**
- **Kelime başında "e" vokalinin yazılışı**: Kelime başında **"e"** ünlüsü hemzeli elif (أ) ya da elif (ا) ile gösterilmiştir.
  - eceli اَجَلِي 32a/04
  - eydür اَيْدُرْ 34b/07
- **Kelime ortasında "e" vokalinin yazılışı**: Kelime ortasında **"e"** ünlüsü çoğunlukla üstün (◌َ) ile gösterilmiştir.
  - geldiler كَلْدِلَرْ 50b/02
  - eger اَكَرْ 31b/13
- **Kelime sonunda "e" vokalinin yazılışı:** Kelime sonunda **"e"** ünlüsü umumiyetle güzel he (ه) ile gösterilmiştir.

yüzine	يُوزِنَه	26a/01
üzerinde	اُزَرِنْدَه	30b/02

- **"ı ve i" Vokallerinin yazılışı:**
- **Kelime başında "ı" ve "i" vokalinin yazılışı**: Kelime başında **"ı" ve "i"** ünlüsü umumiyetle esreli elif ve ye (اِي) ile ya da sadece esreli elif (اِ) ile gösterilir.

işidüb	اِشِدُب	36b/06
irdi	اِيرْدِى	41a/01

- **Kelime ortasında "ı" ve "i" vokalinin yazılışı**: Kelime ortasında **"ı ve i"** ünlüleri umumiyetle esre (ِ) ile gösterilmiştir.

düşdiler	دُشْدِلَرْ	44b/07
gördiler	گُورْدِلَرْ	50a/05

- **Kelime sonunda "ı ve i" vokalinin yazılışı:** Kelime sonunda **"ı ve i"** ünlüleri umumiyetle esreli ye (ِي) bazen de ye (ى) ile gösterilmiştir.

yürüdi	يُورُدِى	33a/01
dirlerdi	دِيرْلَرْدِي	29b/07

- **"o ve ö" Vokallerinin yazılışı:**
- **Kelime başında "o ve ö" vokalinin yazılışı**: Kelime başında **"o ve ö"** ünlüleri umumiyetle elif- vav ile üzerine konan ötre (اُو) ile yazılmıştır.

olub	اُولُبْ	37b/09
ortasında	اُورْتَسِنْدَه	40b/01

- **İlk hecede "o ve ö" vokalinin yazılışı**: Kelime ortasında **"o ve ö"** ünlüleri ötre (ُ) veya ötreli vav ile (وُ) yazılmıştır.

görüb	گُورُبْ	50b/06
dönderüb	دُنْدَرُبْ	46b/09

- **"u ve ü" Vokallerinin yazılışı:**
- **Kelime başında "u ve ü" vokalinin yazılışı:** Kelime başında **"u ve ü"** ünlüleri ötreli elif (اُ) veya ötreli elif- vav ile (اُو) yazılmıştır.

üleşdürdi	اُلَشْدُرْدِي	32a/10
üçünci	اُوچُنْجِى	28a/04

- **Kelime ortasında "u ve ü" vokalinin yazılışı:** Kelime ortasında **"u ve ü"** ünlüleri ötre (ُ) veya ötreli vav (وُ) ile yazılmıştır.

bekleyüb	بَكْلَيُبْ	49b/13
kiminüŋ	كِمِنُوكْ	45a/10

- **Kelime sonunda "u ve ü" vokalinin yazılışı:** Kelime sonunda **"u ve ü"** ünlüleri ötreli vav (وُ) ile yazılmıştır.

kendü	كَنْدُو	40a/03
girü	كِيرُو	46a/07

2.1.2. **Konsonantların Yazılışı**

- **p (پ) Ünsüzü**

görüp	گُورُپْ	28b/07
begenüp	بَكَنُپْ	40a/05

- **ç (چ) Ünsüzü**

  İçinde ç ünsüzü bulunduran kelimelerde bu ünsüz başta, ortada ve son ses durumunda ya **(چ)** ile ya da **(ج)** ile yazılmıştır.

ḳılıçlar	قلِيجْلَرْ	48a/06
çoḳlıġından	جُقْلِغْنْدَنْ	37a/10

- **g (گ/ ک) Ünsüzü**

  Metnimizde g ünsüzü kef **(گ/ ک)** ile yazılmıştır.

götürüb	كُوتُرُبْ	33a/01
girüsine	كِيرُوسِنَه	45a/13

- **s (ص - س) Ünsüzü**

  Metnimizdeki Türkçe kelimelerde bu ünsüz sad **(ص)** ve sin **(س)** ile yazılmaktadır. Genellikle kalınlık ve incelik durumlarına göre yazılışta uyum vardır.

söziyle	سُوزِيْلَه	37a/012
ŝanup	صَنُبْ	49b/08

- **t ve d (د - ط) Ünsüzü**

šoḳsan	طُقْسَانْ	41b/09
doḳınup	دُقِنُبْ	38a/01

- **ŋ Ünsüzü**

  ŋ ünsüzü ön ses durumunda bulunmaz, yalnızca iç ve son ses durumunda bulunur. Metnimizde hep kef **(ك)** ile yazılmıştır.

üŋlenüb	اُكْلَنُوبْ	37a/12
diŋle	دِكْلَه	44a/05

2.2. Ses Özellikleri

1. Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik özelliklerinden birisi olan yuvarlak ünlüler bu metinde de görülmektedir. diyü (37b/04), kendü (37b/08), girü (31a/012), ḳamu (38b/12). Bu özelliğin dışında kalan bir örnek metinde tespit edilmiştir. kendi (37a/01).
2. Ünlü düşmesi Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerinden birisi olarak metinde görülmektedir. n'idiser (44a/04), n'itdigin (50b/04), n'olacaġın (37a/05).
3. Metinde ikili kullanımlar görülmektedir. çıḳıp (39a/01)/ çıḳup (50a/04), dopın (40a/03)/ šopın (34a/06), ḳılıc (34a/06)/ ḳılıçlar (48a/06), çatır (34b/06)/ çādır (31a/04, 31a/08, 39a/01), durınca (35a/04, 43b/06)/ durunca (30a/03, 32b/03, 44/06).
4. Metinde yalnızca tek bir yerde metatez örneği olduğu görülmektedir. šarvanub (30a/03).

2.2.1. Şekil Özellikleri

2.2.1.1. İsim Çekim Ekleri

1. İyelik ekleri;
   - 1. Teklik şahıs iyelik ekleri metinde "+um/ +üm" şeklinde dönem özelliklerini taşımaktadır. laḳabum (27b/0), sa'ādetüm (31a/01).
   - 2. Teklik şahıs iyelik eki "+uŋ/ +üŋ" şeklinde geçerek dönem özelliklerini korumaktadır. yoluŋa (48b/08), 'ömrüŋi (49b/03).

- 3. Teklik şahıs iyelik eki “+sı/ +si” ve “+ı/ +i” dönem özelliği olarak düz şekilleri metinde görülmektedir. atası (28a/01), ‘emmüsi (41b/02), yüzine (26a/01, 40a/02), çerisine (33a/05). Ancak metinde bu özelliğin dışında bir örnekte yuvarlak şekilde yazıldığı görülmektedir. ‘ömrü (38b/03).
- 1. Çokluk şahıs iyelik ekinde dudak ünsüzü “+m”den dolayı oluşan yuvarlaklaşmış şekliyle metinde karşımıza çıkmaktadır. şāhumuz (34a/08), ḳıvımuz (40a/10), ḳamumuz (34a/08).
- 2. Çokluk şahıs iyelik eki “+ŋuz/ “+ŋüz” yuvarlak şeklinde dönemin özelliğini göstermektedir. itdüŋüz (27b/11), şehriŋüz (36b/09).
- 3. Çokluk şahıs iyelik eki, “+ları/ +leri” şeklinde geçmektedir. torunları (33b/04), serverleri (34a/05).

2. Bildirme görevindeki “+durur” kelimesi metinde “+dur/ +dür” şekline dönüşmüştür. sancāḳlaruŋdadur (47a/12), yigrekdür (49b/10).
3. Hâl ekleri;
   - Ayrılma hâli eki Eski Anadolu Türkçesinde kelime sonlarında genellikle “+dan/ +den” şeklinde yazılmıştır. Metinde “+dan/ +den” şeklinde standart özellik gösterdiği örnekler görülmektedir. andan (27a/04, 27a/11), ardından (29b/04, 44b/13), yirinden (37b/13). Ancak üzerinde çalıştığımız metinde bir örnekte “+dın” şeklinde yazılarak arkaik özellik gösterdiği dikkat çekmektedir. yaŋādın (33a/02, 29a/04, 40a/06).
   - Bulunma hâli eki Eski Anadolu Türkçesi dönem özelliği göstererek “+da/ +de” şeklinde metinde karşımıza çıkmaktadır. bunda (32a/12, 38a/13), ḳarşusında (43b/01), ortasında (40b/01), çadırda (31a/04).
   - Yönelme hâli eki “+a/ +e” şeklinde metinde karşımıza çıkmıştır. ḳarşusına (30a/11), bārıgāhına (32b/02), yolına (34a/08).
   - Vasıta hâli eki “+la/ +le” “+ıla/ +ile” olarak genellikle isimle birleşmiş şekilde esre ile yazıldığı görülmektedir. Ünlü ile biten kelimelerde ise -y kaynaştıma ünsüzü ile; pehlevānlar-ıla (38b/08), serverler-ile (40a/04), ışığı-y-la (41a/013), eri-y-le (45b/11) bazen de doğrudan sözcüğe eklendiği görülmektedir. anuŋ-la (28a/02), bunuŋ-la (35a/04).
   - Eşitlik hâli eki “+ça/ +çe” olarak metnimizde görülmemektedir. Yalnızca “+ca/ +ce” şeklinde metinde karşımıza çıkmaktadır. anca (34a/09), bunca (34a/04).
   - İlgi hâli ekinin “+ıŋ ve +ŋun” şekillerinde örnekleri görülmektedir. serverüŋ ḳanın (31a/03), Süvāŋun çerisi (35b/02).
   - Belirtme hâli eki düzlük yuvarlaklık uyumuna bağlı değildir. İyelik eki almış isimlerden sonra “+n/ +nı/ +ni” şeklinde dönem özelliği gösteren örnekleri metinde karşımıza çıkmaktadır. başın (40b/10), bunı (31a/02), özüni (38b/02), ḳalḳanın (41a/12), torınun (34a/01). İyelik eki almayan isimlerden sonra ise “+(y)ı/ +(y)i ve +ı/ +i” şeklinde dönem özelliğine bağlı kalınarak yazıldığı görülmektedir. kendüyi (31b/03,49a/02), çeriyi (48a/03) Ŝālūnı (26b/03), ḳolı (26b/08).
   - Çokluk hâli eki dönem özelliği göstererek “+lar/ +ler” şeklinde metinde karşımıza çıkmıştır. ḳullar (31a/11), alaylar (37b/11), serverler (44b/13).

3. SONUÇ

Yüksek Lisans Tezi olarak çalışılan mensur Menâkıb-ı İskender adlı eserin 26a/50b varakları arasındaki ses ve şekil özellikleriyle ilgili tespit edilen bazı hususlar belirtilmeye çalışılmıştır. Bu bildiride fiil çekim ekleriyle ilgili olan dil hususiyetleri ele alınmamış, sadece isim çekim ekleri üzerinde durularak tespit edilen bazı dil özellikleri sıralanmaya çalışılmıştır.

4. KAYNAKÇA

ERGİN, Muharrem (2012). *"Türk Dil Bilgisi"* İstanbul: Bayrak Yayınları.

GÜLSEVİN, Gürer (2011). *"Eski Anadolu Türkçesinde Ekler"* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÖKTEKİN, Kâzım (1999). *"Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış Hatun Destanı ve Dili"* Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:12.

KÜÇÜK, Serhat (2013). *"XVI. Yüzyıla Ait Bir Tezkiretü'l-Evliya Tercümesi (Giriş-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)"* İstanbul: Kesit Yayınları.

KÜÇÜK, Serhat (2014). *"Kitab-ı Güzide: Akaîdü'l-İslam (Giriş-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)"* İstanbul: Kesit Yayınları.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri (2011). *"Tarihi Türkiye Türkçesi Araştırmaları III Osmanlı Türkçesi Grameri"* İstanbul: Alfa Yayınları, 13. Baskı.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri (2012). *"Eski Türkiye Türkçesi"* İstanbul: Kapı Yayınları.

VURAL, Hanifi – BÖLER, Tuncay (2012). *"Ses ve Şekil Bilgisi"* İstanbul: Kesit Yayınları, 2. Baskı.

KIRK VEZİR HİKÂYELERİNİN UPPSALA VE KONYA NÜSHALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Serhat KÜÇÜK[*]

Hasan KURKUTAN[**]

Özet

Kırk Vezir Hikâyeleri, hayal gücü yüksek olan Doğu insanının kıvrak zekasını ve olaylar karşısındaki muhakeme gücünü yansıtması bakımından Doğu Anlatı Geleneğinin Edebiyatımızdaki en özgün örneklerinden biridir. Türk Edebiyatında Kırk Vezir Hikâyelerine 15. yy'dan itibaren rastlıyoruz. Kırk Vezir Hikâyelerindeki asıl amaç, yalnızca okuyucuda estetik bir zevk uyandırmak değil, bunun yanı sıra yaşamın özü ve bilgelik sırlarını sunarak, insanın hayata karşı tefekkür etmesini sağlamaktır. Bu bakımdan eser, didaktik bir nitelik ihtiva eder.

Elimizde bulunan yazma nüsha Konya Kütüphanesi'nde şu kayıtla yer almaktadır Muhammed b. Bâli, Kitâb-ı Güzide 104 Yk. , 13str. , 200x145-170x100 mm D.K.By 865/1-3, Harekeli Nesih, 1063 H. Konusu: İslam dini akâidi, kelam, peygamber inancı 178 varaktır. Yazma üç bölümden oluşmaktadır. 108a'ya kadar Kitab-ı Güzîde Akâid'ül İslâm yer almaktadır. Bu eser üzerine Dr. Serhat KÜÇÜK'ün giriş-metin-sözlük şeklinde yayınlanmış bir çalışması bulunmaktadır. 108b'den 122a'ya kadar Kıssa-i İblis yer almaktadır. Bu yazma üzerinde Dr. Serhat KÜÇÜK'ün henüz yayınlanmamış bir çalışması bulunmaktadır. 122a'dan 178b'ye kadar Şah Hikâyeleri yer almaktadır. Bu eser üzerine de halen sürdürülen bir çalışma mevcuttur.

Bu çalışmada, elimizde bulunan yazma Konya nüshası ile Uppsala British Library'de Carolina Rediviva Kütüphanesinde Vet. 38 numaralı nüshasının çevirisinin içerik bakımından karşılaştırması yapılmış olup ortaya çıkan sonuçlar tasnif edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırk Vezir Hikâyeleri, Şah Hikâyeleri, Eski Anadolu Türkçesi, Anlatı Geleneği, Çerçeve Hikâye.

Abstract

Kırk Vezir Stories are one of the most original examples of Eastern Narrative Tradition in our literature in that they reflect the quick wit and reasoning power of the people from the East with high imaginative prowess. Kırk Vezir Stories in Turkish Literature have been encountered since the 15th Century. The main purpose of the Kırk Vezir Stories is not only to arouse an aesthetic pleasure in the reader, but also to present the essence of life and the secrets of wisdom, so that one can contemplate life in depth.In this respect, the work displays a didactic characteristic.Our available copy is in Library of Konya by the following record; D.K.By 865/1-3, 104 Yk. , 15 str., 200x145-170x100 mm Naskh with vowel point, 1063 Topic: Islamic religious akâidi, word, faith in the prophet 178 leaves. Related text consists of three parts. There is Kitab-ı Güzîde Akâid'ül İslâm up to 108a. Dr. Serhat KÜÇÜK has a study that was published as introduction-text-dictionary for this text. There also is Kıssa-i İblis from 108b to 122a. Dr. Serhat KÜÇÜK has a study that has not been published as of yet for this text as well. Shah Stories can be seen from 122a to 178b. There is a study that has still been continued on this writing. This study made a comparison between 38 numbered copy in Carolina Rediviva Library at Biritish Library Palace and Copy in Konya in terms of the content. The results were endeavored to be classified.

Key Words: Kırk Vezir Stories, Şah Stories, Old Anatolian Turkish, Narrative Tradition, Frame Story.

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, serhatkucuk19@gmail.com

[**] Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, hasankurkutan.123@gmail.com

GİRİŞ

Elimizde bulunan yazma nüsha Konya Kütüphanesi'nde şu kayıtla yer almaktadır: Muhammed b. Bâli, Kitâb-ı Güzide 104 Yk., 13str., 200x145-170x100 mm D. K. By 865/1-3, Harekeli Nesih, 1063 H. Konusu: İslam dini akâidi, kelam, peygamber inancı 178 varaktır. Yazma üç bölümden oluşmaktadır. 108a'ya kadar Kitab-ı Güzîde Akâid'ül İslâm yer almaktadır. Bu eser üzerine Dr. Serhat KÜÇÜK'ün giriş-metin-sözlük şeklinde yayınlanmış bir çalışması bulunmaktadır. 108b'den 122a'ya kadar Kıssa-i İblis yer almaktadır. Bu yazma üzerinde Dr. Serhat KÜÇÜK'ün henüz yayınlanmamış bir çalışması bulunmaktadır. 122a'dan 178b'ye kadar Şah Hikâyeleri yer almaktadır. Bu eser üzerine de halen sürdürülen bir çalışma mevcuttur.

15.yy nesir örneklerinden biri olan Kırk Vezir Hikâyelerinin Arapça aslı kayıp olan Hikâyet-i Erbain-i Subh-u Mesa adlı bir eserden Ahmed-i Mısri tarafından çevrildiği ve bu şekilde çoğaltılan nüshaların yalnız II. Murat'a sunulduğu bilinmektedir. Daha sonra eser şehzade tarafından yeniden kaleme alınmış ve bu şekilde yazılan nüshalar ise hem II.Murat'a hem de II.Mehmet'e takdim edilmiştir. (Gibb,1886;1934;Birinci 2012)

Doğu anlatı geleneğinin edebiyatımızdaki en güzel örneklerinden olan Kırk Vezir Hikâyelerinin dünyanın farklı kütüphanelerinde yetmişten fazla nüshası tespit edilmiştir. Hikâyeler üzerine yüksek lisans ve doktora çalışmaları mevcuttur. Çalışmanın referansı olan Konya nüshası 49 hikâyeden oluşmaktadır. Nüshanın bazı varaklarında eksiklikler ve okunamayan kısımlar mevcuttur. Nüshada yer alan hikâyeler içeriklerine göre isimlendirilmiştir.

Uppsala Nüshası ve Konya Nüshası'nda yer alan benzer hikâyeler içerikleri bakımından karşılaştırılmıştır. Hikâyelerin karşılaştırılmasında; önce Konya nüshasını ardından Uppsala nüshasındaki farklılıklar dil bilgisel olarak adlar ve eylemler olarak tasnif edilmiştir. Adlar başlığı altında şahıs ve unvanlar, mekânlar, sayılar, hayvanlar, yiyecek ve içecekler, meslekler, para birimleri, enstrümanlar, hastalıklar, milliyet isimleri, tasavvufi terimler, nesneler ile ilgili farklılıklar; eylemler başlığı altında olaylar ile ilgili farklılıklar ele alınmıştır.

Çalışmada Kırk Vezir Hikâyeleri Uppsala Nüshası ile Konya Nüshası karşılaştırılmış, iki metinde bulunan benzer hikâyelerin içeriği günümüz Türkçesi ile incelenmiştir.

KONYA VE UPPSALA METNİNDEKİ FARKLILIKLARIN TASNİFİ

1.ADLAR

1.1. Şahıslar ve Unvanlar ile İlgili Farklılıklar

Hikâyelerin geneline baktığımızda, Konya nüshasında ana karakterlerden olan Şah, Uppsala nüshasında Padişah olarak geçmektedir.

Bezirganın Çocuklarına Mirası Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında bezirganın çocuklarının ne kadar yaşayacağını sorduğu kişiler için "birkaç kişi" Uppsala metninde ise "alim" unvanı kullanılmıştır. (11-11 gece)

Zahid ile Şeytan Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında, şahın kızını, hocanın evinden almaya gidenler "şahın kulları" Uppsala'da "padişahın hizmetçileridir." (12-12 gece)

Zahid ile Şeytan Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında şah, hocaya vereceği cezayı danışmak için "şeyhler ve ulemaları" çağırır, Uppsala metninde ise sadece "ulemaları" çağırır. (12-12 gece)

Kayser-i Rum ile Hasan Basri Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında, çadırın 2. defa tavaf edenler için "ak sakallı pirler, azizler, zahidler ve abidler" Uppsala'da ise "şeyhler" söylenmiştir. (21-23 gün)

Kayser-i Rum ile Hasan Basri Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Hasan Basri'yi gidecekleri yere davet eden kişi "Kayser-i Rum'un Vezirleri" Uppsala'da "Kayser-i Rum'un" bizzat kendisidir. (21-23 gün)

Kayser-i Rum ile Hasan Basri Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Hasan Basri yolculuk teklifini kabul ettikten sonra yola "Kayser-i Rum ve vezir" ile çıkar Uppsala'da ise "Kayser-i Rum, vezir ve beyleri" ile çıkmıştır. (21-23 gün)

Terzi'nin Karısı Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında, terzinin hanımı için "azankar avrat" yani karısının azgın olduğunu söylerken, Uppsala'da terzinin karışı bu şekilde tanıtılmamıştır.

Halid Bin Velid İle Rahip Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında dağda vaaz veren kişi için "rahip" Uppsala'da ise "papaz" kullanılmıştır. (25-16 gün)

Halid Bin Velid ile Rahip Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Eba Nasr Semerkandi ismi zikredilirken Uppsala'da bu isim geçmemektedir. "*Hażret Resūlden Ebā Naṣr Semerḳandi rivāyet [8] eydür ol vaḳtüŋ Reṣūl ﷺ (a.s) Rum ġazāsından döndi geldi bir yire ḳondı"* (25-16 gün)

Doğan Kuşu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında, şah için "danişmend ve emirane" unvanları kullanılırken Uppsala'da herhangi bir unvan kullanılmamıştır (25-25 gece)

Doğan Kuşu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında doğanı, kuşun üstüne salmasını söyleyen "şeyh" abdala söylerken Uppsala'da "padişah söylemektedir. (25-25 gece)

Doğan Kuşu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Seyyid Ahmet oğlu Seyyid Rükneddin ismi zikredilirken Uppsala'da bu isim geçmemektedir. "*Seyyid Aḥmet oġlānlarından Seyyid Rükneddin dirlerdi bir seyyid Aḥmed oġlı [7] vardı danişmend ve hem emirāne at ve ḳuşla yürürdi bir gün seferde [8] giderken gördi bir çalıya bir ḳuş girdi"* (25-25 gece)

Konstantiniye tekfuru Hikâyesinde; Konya yazma nüshasındaki yönetici "Konstantiniye Tekfuru" Uppsala'da "Konstantiniye padişahı" olarak geçmektedir. (25-16 gece)

Şahın Kıskanılan Sohbet Arkadaşı Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında baş kahraman için "şahın nedimi" Uppsala'da "padişahın sohbet arkadaşı" unvanı kullanılmıştır (8-26 gece)

Şahın Kıskanılan Sohbet Arkadaşı Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında şah, nedimine verdiği mektubu "subaşıya" vermesini söylerken Uppsala'da ""beylerden birine" vermesini söyler. (8-26 gece)

Şahın Kıskanılan Sohbet Arkadaşı Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Şahın nedimine ifitra atan kişi "hasut" olarak tanımlanırken şahın nedimi olduğu belirtilmemektedir. Uppsala'da ise hasud, padişahın diğer sohbet arkadaşı olarak tanımlanmaktadır. (8-26 gece)

Hoca İle Müsrif Oğlu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında baş kahraman için "bezirgan" Uppsala'da "hoca" demektedir. (29-27 gün)

Yılancının Efsunu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında şah, kızını bulması için "birkaç cadı karı" görevlendirirken Uppsala'da "birkaç büyücü kadın" görevlendirir. (29-27 gün)

Yılancının Efsunu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında şah, kızını kaçıran oğlanı yakalaması için "casuslar" görevlendirirken Uppsala'da "büyücü kadınları" görevlendirir. (29-27 gün)

Yılancının Efsunu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında, cadıların oğlanı "Siyavuş Hun" gibi öldürdüğü söylenirken Uppsala'da kişi ismi zikredilmemektedir. (29-27 gün)

Yılancı'nın Efsunu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında kızı teslim alan, annesi ve babasıyken Uppsala'da sadece babasıdır.

Hoca ve Kandilleri Parçalayan Oğlu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında kuran hocası için "üstad" unvanı kullanılırken Uppsala'da unvan kullanılmamaktadır. (29-27 gece)

Çeng-i Dilaram Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında baş kahraman "hoca" Uppsala'da "Acem Padişahıdır" (33-31 gece)

Koyun ile Kuzu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında koyun sahibinden bahsederken "katunlu kişi" yani evli olduğu söylenirken Uppsala'da böyle bir bilgi yoktur. (35-35 gece)

Bağdatlı Hocanın Oğlu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında hoca, içine gizlendiği sandığı bir "hamal" ile hoca efendinin evine gönderir Uppsala'da ise kendi "hizmetçisi" ile gönderir. (5-35 gece)

Bağdatlı Hocanın Oğlu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında hocanın oğlunun güzelliğini duyup oğlanı görmeye gelen kişi için "Acemli hoca" Uppsala'da "Acemli kadın" demektedir. (5-35 gece)

Başka Suretlere Bürünen Derviş Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Şah, kendisini başka bir surete dönüştürmesini sağlayan duayı bir "dosttan"" öğrendiğini söylerken Uppsala'da bir "dervişten" öğrendiğini yazar. (7-38 gece)

Mısır Sultanı ve Vezirleri Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında şahın birlikte kaçtığı kişi için "nedimi" Uppsala'da "sohbet arkadaşı" geçmektedir. (40-40 gece)

Mısır Sultanı ve Vezirleri Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında sultan, fermanı "yaşlı kadından" Uppsala'da "tellaldan" öğrenir. (40-40 gece)

Mısır Sultanı ve Vezirleri Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında sultanın eski veziri, şehirde mazul sipahileri toplarken Uppsala'da mazul beyleri toplar (40-40 gece)

Derviş ve Haramiler Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında derviş, yiğit tacirin kendisine vaat ettiği hediyeleri aldıktan sonra çıktığı yolda yiğit tacirin arkadaşları ve oğlu ile karşılaşır ancak Uppsala'da sadece yiğit tacirin arkadaşları ile karşılaşmaktadır. (38-38 gün)

1.2. Mekân ile İlgili Farklılıklar

Bezirgan ve Oğlu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında eskicinin yaşadığı yer "Azli (uzla)" şehriyken Uppsala'da şehir ismi geçmemektedir. (20-22 gece)

Halkın Diline Düşmek Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında yaşlı adam oğlu ile "bağa" giderken Uppsala'da "sebze bahçesine" gitmektedir.(20-23 gece)

Öğüt Veren Derviş Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Şah, parayı, dervişin "otağına" bırakırken Uppsala'da mekan bilgisi yoktur. (22-24 gündüz)

Yiğitler Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında yiğitlerin ulaştıkları yer "kerhane" Uuppsala'da ise "türbe" olarak geçmektedir. (24-15 gece)

Halid Bin Velid ile Rahip Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Hz Muhammet "Rum gazasından" dönerken Uppsala'da "Anadolu savaşından" dönmektedir. (25-16 gün)

Yılancının Efsunu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Çinli kızın şehri ile ilgili bilgi verilirken Uppsala'da şehir ile ilgili bilgi verilmemiştir. (29-27 gün)

Yılancının Efsunu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında oğlan, tekrardan cin aynasını elde ettikten sonra şahın kızını kendi evine götürür ancak Uppsala'da kızı kimsenin bilmediği bir yere götürür. (29-27 gün)

Hoca ve Kandilleri Parçalayan Oğlu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında, olay "Dimaşk" şehrinde geçerken Uppsala'da şehir ismi yoktur. (29-27 gece)

Daletü'l Muhtal Hikâyesinde; olay "Mısır" şehrinde yani Kahire'de geçerken Uppsala'da şehir ismi zikredilmemiştir. (30-28 gün)

Dalet'ül Muhral Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında hırsız ve dolandırıcı karşılaştıklarında, birlikte nerede oturdukları yazmaz ancak Uppsala'da bir ağacın gölgesinde otururlar. (30-28 gün)

Kızı Görmeden Aşık Olan Delikanlı Hikâyesinde; delikanlıya güzel bir kızın olduğu haberini kimin verdiği belirsizken Uppsala'da "birkaç adam" demektedir. (37-37 gün)

Derviş ve Haramiler Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında ağacın dibinde bir pınar yer alırken Uppsala'da yer almamaktadır. (38-38 gün)

Derviş ve Haramiler Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında yiğit, haramilerin başını "hamamda" Uppsala'da "şehrin ortasında" öldürür (38-38 gün)

Mısır Sultanı ve Vezirleri Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında olayın geçtiği yer "Mısır" şehri yani Kahire'dir Uppsala'da ise şehir ismi geçmemektedir. (40-40 gece)

Mısır Sultanı ve Vezirleri Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında şah, kaçarken bir "mağaraya" Uppsala'da bir "dağa" sığınır. (40-40 gece)

Doğan Kuşu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında çalıya kuş girmesi olayı sefere gidiş yolunda yaşanırken Uppsala'da avda bulundukları sırada yaşanmıştır. (25-25 gece)

Hoca İle Müsrif Oğlu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında bezirgan, oğluna vasiyetini bir evde söylerken Uppsala'da evin içinde bir odada söylemiştir. Gene aynı şekilde bezirganın oğlu babasının vasiyetini gerçekleştirip kendini asmak için Konya yazma nüshasında bir eve girerken Uppsala'da kimsenin olmadığı bir odaya girmektedir. (29-27 gün)

1.3. Sayılar ile İlgili Farklılıklar

Bezirganın Çocuklarına Mirası Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında tacir, çocuklarına günde ikişer bin akçe verirken Uppsala'da biner akçe vermektedir. (11-11 gece)

Bezirganın Çocuklarına Mirası Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında şah oğullarını affettikten sonra "biraz köy" verirken Uppsala'da "birer adet köy" vermektedir. (11-11 gece)

Vezirinin Oğluna Aşık Olan Padişah Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında geçen süre iki ay Uppsala'da ise birkaç gündür. (12-12 gündüz)

Zahid İle Şeytan Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Zahid, Allah için yetmiş yıl ibadet ederken Uppsala'da bu süre yüz yıl olarak geçmektedir. (12-12 gece)

Kayser-i Rum İle Hasan Basri Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında insanlar çadırın etrafında yedi kez dönerken Uppsala'da üç kez dönmektedir.

Halid Bin Velid İle Rahip Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında rahip, bebeğin istifra etmemesi meselesini açıklarken süre olarak 4-9 ay arası olduğunu belirtir ancak Uppsala'da herhangi bir süre belirtilmemiştir. (25-16 gün)

Konstantiniye Tekfuru Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında baş kahraman farelerden sadece birini öldürürken Uppsala'da farelerden birkaçını öldürmüştür. (25-16 gece)

Türk Çiftçi İle Karısı Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında hazinenin miktarı kırk küp olarak belirtilirken Uppsala'da kırk eşek yükü küp olarak belirtilmektedir.

Yılancının Efsunu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında cadı karılar şehre seher vaktinde gelirken Uppsala'da süre belirtilmemiştir. (29-27 gün)

Hoca ve Kandilleri Parçalayan Oğlu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında kuran hocası, çocuğun birkaç gündür ezberini yapmadığını söylerken Uppsala'da bu süre birkaç sabah olarak geçmektedir. (29-27 gece)

Çeng-i Dilaram Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında frengin hocaya yirmi kez yenildiği söylenirken Uppsala'da sayı verilmemektedir. (33-31 gece)

Çeng-i Dilaram Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında frenk, cariyenin gitmesi için hocaya yüz bin flori teklif ederken Uppsala'da on bin flori teklif etmektedir. (33-31 gece)

Derviş ve Haramiler Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında kervansaraya ikindi vakti varılırken Uppsala'da akşam vakti varılmaktadır. (38-38 gün)

Derviş ve Haramiler Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında yiğit genç kaç tacir olduklarını söylerken Uppsala'da bir süre belirtilmemektedir. (38-38 gün)

Bağdatlı Hocanın Oğlu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında hoca, sülüsü' leyl'de (gecenin üçte biri) sandıktan çıkarken, Uppsala'da gece yarısı sandıktan çıkar. (5-35 gece)

1.4. Hayvanlar ile İlgili Farklılıklar

Terzinin Karısı Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında terzinin karısı, yatakta kocasına rüyayı anlatırken, kocası karısını doğrular ve eline "yaş bir balık" değdiğini hissettiğini söyler. Uppsala'da herhangi bir hayvan ismi geçmemektedir. (24-15 gün)

Yiğitler Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında, yiğitlerden birini ısıran hayvan "at" Uppsala'da "köpek" olarak geçmektedir. (24-15 gece)

Yiğitler Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında yiğitlerin yemeklerini yemeye köpekler gelirken Uppsala'da gelen bu köpeklerden birkaçının uyuz olduğu belirtilmektedir. (24-15 gece)

Konstantiniye Tekfuru Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında şehir sıçanlar ile doluyken Uppsala'da fareler ile doludur. (25-16 gece)

Yılancının Efsunu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında oğlan, kızı tekrardan geri almak için şehre gittiğinde kedisi de kendisini takip etmiştir. Uppsala'da oğlan yolculuğa kedisi ve köpeği ile çıkmıştır. (29-27 gün)

Yılancının Efsunu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında kuyudaki sıçanlar oğlanı öldüremeyip oğlana karşı kaybedince farelerin beyi vasıtası ile oğlanla uzlaşmaya çalışırlar ancak Uppsala'da sıçanların padişahı vasıtası ile oğlanla uzlaşmaya çalışmaktadırlar. (29-27 gün)

1.5. Yiyecek-İçecekler ile İlgili Farklılıklar

Daletü'l Muhtal Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Dalet'ül Muhtal'ın hırsız ve dolandırıcı kocaları birbirleri ile karşılaştıklarında birbirlerine birlikte tuz ve ekmek yeme teklifinde bulunurken, Uppsala'da sadece birbirlerine yemek yeme teklifinde bulunurlar. (30-28 gün)

Gülü Hoca, Avratı ve Zenci Aşığı Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Gülü Hocanın avratı köpek ile birlikte et yerken Uppsala'da ne yediği belirtilmemektedir. (39-39 gün)

1.6. Meslekler İle İlgili Farklılıklar

Yiğitler Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında yiğitler satın aldıkları yemekleri bir adama taşıttırırken Uppsala'da bir hammala taşıtmaktadırlar. (24-15 gece)

Daletü'l Muhtal Hikayesinde; Konya yazma nüshasında Daletü'l Muhtal'ın kocaları kadıya giderken Uppsala'da hakime gitmektedirler. (30-28 gün)

Bağdatlı Hocanın Oğlu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında hoca içine gizlendiği hazine sandığını bir hamal ile hoca efendinin evine gönderirken Uppsala'da bizzat kendi hizmetçisi götürmektedir. (5-35 gece)

Padişah ve 3 Veziri Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında vezirlerin para verdiği kişiler padişahın "içoğlanları" Uppsala'da "hizmetçileri" olarak geçmektedir. (9-39 gece)

1.7. Para Birimleri İle İlgili Farklılıklar

Öğüt Veren Derviş Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında para birimi olarak Kızıl, Uppsala'da altın kullanılmıştır. (22-24 gündüz)

Yiğitler Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında para birimi olarak "flori" Uppsala'da ise "altın" kullanılmıştır. (24-15 gece)

Daletü'l Muhtal Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında para birimi olarak kızıl kullanılırken Uppsala'da flori kullanılmıştır. (30-28 gün)

Dalet'ül Muhtal Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında hırsız, şahın hazinesinden "flori ve akçe" çalarken Uppsala'da "altın ve gümüş" çalmaktadır. (30-28 gün)

Vezir ve Oğlu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında vezirin oğlu, cariyeye herhangi bir para veyahut başka bir şey teklif etmezken Uppsala'da vezirin oğlu, cariyeye altın ve akçe teklif etmektedir. (7-37 gece)

Padişah ve 3 Veziri Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında şahın iki veziri şahın iç oğlanlarına flori verirken Uppsala'da padişahın vezirleri, padişahın hizmetçilerine altın vermektedir. (9-39 gece)

1.8. Enstrüman İle İlgili Farklılıklar

Konstantiniye Tekfuru Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Ebu Ali Sina, fareleri hipnoz etmek için "dümbek" kullanırken Uppsala'da "düdük" kullanmaktadır. (25-16 gece)

1.9. Hastalık İsimleri İle İlgili Farklılıklar

Şahın Kıskanılan Sohbet Arkadaşı Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında hasud, Şah'a nediminin kendisi hakkında Şahın Cüzzam (cudam renc) hastası olduğunu söylediğini söylemek suretiyle şahın nedimine iftira atarken Uppsala'da hastalık ismi geçmemektedir. (8-26 gece)

1.10. Milliyet İle İlgili Farklılıklar

Yılancının Efsunu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında efsunlanan kızın Çinli olduğu belirtilirken Uppsala'da nereli olduğu söylenmemektedir. (29-27 gün)

Daletü'l Muhtal Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında hikâyeyeye konu olan kadının hikâyelerinin Arab'da ve Acem'de meşhur olduğu söylenirken Uppsala'da böyle bir bilgi verilmemektedir. (30-28 gün)

Bağdatlı Hocanın Oğlu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında hocanın oğlunun güzelliğine eş Arabistan'da ve Acem'de bulunmadığını söylerken Uppsala'da böyle bir bilgi verilmemektedir. (5-35 gece)

1.11. Tasavvufi Terimler İle İlgili Farklılıklar

Öğüt Veren Derviş Hikâyesinde Konya yazma nüshasında bir tasavvufi terim olduğu düşünülen "şahın yüzüğü atması" olayı yaşanırken Uppsala'da böyle bir olay yaşanmamaktadır. (22-24 gündüz)

Kızı Görmeden Aşık Olan Delikanlı Hikâyesinde Konya yazma nüshasında tasavvufi bir terim olduğu düşünülen "pirden bir tabanca geldi" terimi kullanılmaktadır. Uppsala'da ise bu ibare kullanılmamakta olup şeyhten gence bir tokat gelmiştir. (37-37 gün)

1.12. Nesneler ile İlgili Farklılıklar

Kayser-i Rum ile Hasan Basri Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında cariyelerin elinde altın tabak bulunurken Uppsala'da tabağın özelliği belirtilmekte olup sadece tabak olarak geçmektedir. (21-23 gün)

Kayser-i Rum ile Hasan Basri Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Hasan Basri hırka giyip derviş olmaya karar verdikten sonra tüm esbabını bırakmıştır. Ancak bu esbabın neler olduğu yazmamaktadır. Uppsala'da ise Hasan Basri'nin esbabı için "kumaşlar, elbiseler, ağır yükler, buna benzer mallar ve paralar" demektedir. (21-23 gün)

Kayser-i Rum ile Hasan Basri Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında çöle vardıklarında karşılaştıkları çadırın beyaz olduğu bilgisi verilirken Uppsala'da çadırın sadece büyük olduğu bilgisi verilmiştir. (21-23 gün)

Öğüt Veren Derviş Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Şah, dervişten aldığı nasihati sadece "sarayın kapısına" yazdırırken Uppsala'da " saray duvarına, içe,dışa, hazinenin bulunduğu kapıya,leğenlere,ibriklere ve bütün bakır nesnelere" yazdırmaktadır. (22-24 gündüz)

Öğüt Veren Derviş Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında müzeyyin aldığı zehirli neşteri dülbendine saklarken Uppsala'da nereye sakladığı belirtilmemektedir. (22-24 gündüz)

Halid Bin Velid İle Rahip Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında cennetteki ağacın ismi için "suba" derken Uppsala'da ağacın ismi belirtilmemektedir. (25-16 gün)

Türk Çiftçi ile Karısı Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında çiftçi, toprağı kazmak için ögendere (üvendire) kullanırken, U'da ucu sivri demirli sopa kullanmıştır. (27-17 GÜN)

Türk Çiftçi İle Karısı Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında çiftçinin sabanı demir bir halkaya geçerken, U'da halkanın özelliği belirtilmeden sadece halka olarak geçmektedir.

Türk Çiftçi ile Karısı Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında çiftçinin bulduğu küplerin " kapağı altın ve içi sadece altınla doludur" ancak Uppsala'da küpler için "kapakları altın, kırmızı renkli mücevherlerle kaplıdır ve her birinin ağzında bir inci ve gece parlayan kıymetli mücevherlerden vardır" demektedir. (27-17 GÜN)

Yılancının Efsunu Hikâyesinde; oğlan, Çinli kızın şehrine gitmek için cin aynasını kullanırken Uppsala'da kullanmamaktadır. (29-27 gün)

Kandilleri Parçalayan Hocanın Oğlu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında, hocanın oğlu kandilleri parçalamak için ağaç kullanmaktayken Uppsala'da bu nesne sopa olarak geçmektedir. (29-27 gece)

Daletü'l Muhtal Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında dolandırıcı, Avrupalı adamdan kesesini çalarken ustura kullanırken, Uppsala'da keskin bir bıçak kullanır. (30-28 gün)

A'ma Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında kaybolan hokkanın içinde lal, firuze ve inci varken Uppsala'da sadece firuze ve inci vardır. (36-36 gün)

2.EYLEMLER

2.1 Olaylar ile İlgili Farklılıklar

Zahid İle Şeytan Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Zahid'in Şahın kızını nasıl öldürdüğü yazmazken Uppsala'da Zahid, padişahın kızını boğarak öldürmüştür. (12-12 gece)

Zahid İle Şeytan Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Şeytan, şahın kızına ne olduğunu şahın kullarına haber verir ancak bunu nasıl yaptığını söylemez. Uppsala'da ise Şeytan, insan kılığına girerek Padişahın kullarına haber vermektedir. (12-12 gece)

Terzinin Karısı Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında terzinin karısı, pamuktan yatak yaptırmak için hizmetçisini hallaca gönderirken Uppsala'da pamuktan ne yaptırmak istediği yazmamaktadır. (24-15 gün)

Terzinin Karısı Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında hallaç, terzinin karısının hizmetçisine hayalarını ve penisini gösterirken Uppsala'da böyle bir olay yaşanmamaktadır. (24-15 gün)

Yiğitler Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında yiğitlerden biri yemeği eteğine ve sakalına dökerken Uppsala'da sakalına ve yakasına dökmektedir. (24-15 gece)

Türk Çiftçi İle Karısı Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında çiftçi, eşini denemek için anlattığı hikâyede olayı "gözümden bir karga çıktı" olarak anlatırken Uppsala'da "arkamdan bir karga çıktı" olarak anlatmaktadır.

Türk Çiftçi ile Karısı Hikâyesinde; Uppsala'da çiftçi bulduğu altınlardan 3 kalıp alarak demirciden bunları saban yapmasını istemektedir. Ancak Konya yazma nüshasında bu olay geçmemektedir. (27-17 GÜN)

Koyun ile Kuzu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında kuzunun bağrının delik deşik olduğu görülürken Uppsala'da boynunun delik deşik olduğu görülmüştür. (35-35 gece)

Yılancının Efsunu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında oğlan, cin aynası ile Şahın kızının odasına gider ve direkt cin aynasını kullanarak kızı kendi evine götürür. Uppsala'da ise oğlan, cin aynasını kullandıktan sonra kızın odasına gider ve kız ile bir müddet sohbet ettikten sonra cin aynası vasıtası ile kızı kendi evine götürür. (29-27 gün)

Yılancının Efsunu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında cadılar, oğlanın evine büyü yapmadan girerler ancak Uppsala'da oğlanın evine büyü yaparak girerler (29-27 gün)

Yılancının Efsunu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında cadılar kızı aldıktan sonra şehre cin aynasını kullanarak dönerlerken Uppsala'da cin aynasını kullanmadan dönmüşlerdir (29-27 gün)

Yılancının Efsunu Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında oğlan, padişahın kızına aşık olduğu için görmek isterken Uppsala'da padişahın kızına aşık olduğu için görmek istememektedir. (29-27 gün)

Daletü'l Muhtal Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında dolandırıcı ve hırsız, karılarının kendilerini aldattığını öğrenince bunu karılarına danışmak için eve geri dönerler ancak Uppsala'da kavga ettikten sonra karılarına olayın aslını sormak için geri dönerler. (30-28 gün)

Daletü'l Muhtal Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında hırsız, Şaha masaj yapan çocuğu ninni söyleyerek uyuturken Uppsala'da ilaç koklatıp bayıltmıştır. (30-28 gün)

Daletü'l Muhtal Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Şah, başına gelenleri anladığında, hırsızın ortaya çıkması karşılığında kendisine ulufe vereceğini söylerken Upsala'da mah, hediye, para ve yiyecek teklif etmektedir. (30-28 gün)

Vezirinin Oğluna Aşık Olan Padişah Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Şah, vezire kendi hazinesini vezirin oğluna ise hükümdarı olduğu memleketi verirken Uppsala'da Şah, vezirine bin deve, bin sığır ve bin koyun hediye ederken vezirin oğluna ise bin altın ve büyük bir makam vermektedir. (12-12 gündüz)

Çeng-i Dilaram Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında hocanın cariyesi, oyunun başından itibaren hocanın yanında değildir. Uppsala'da ise cariye başından beri padişahın yanında bulunmakta ve padişaha taktikler vererek Avrupalı adamı yenmesini sağlamaktadır. (33-31 gece)

Pireler ile Süleyman Peygamber Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında son bölümde Pirelerin köşeyi öldürmek için plan yapması ve bu planları uygulamaları anlatılmaktadır ancak Uppsala'da böyle bir olay geçmemektedir (34-34 gece)

Derviş ve Haramiler Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında yiğit tacirin arkadaşları ve oğlu derviş ile birlikte yiğit tacirin kaldığı köye döndüklerinde bir cariyenin yiğit taciri kuyuya hapsettiğini öğrenirler. Bu durum karşısında tacirin arkadaşları ve oğlu cariyeye sadece beddua ederken, Uppsala'da cariyeyi taşlayarak öldürmektedirler. (38-38 gün)

Başka Suretlere Bürünen Derviş Hikâyesinde; Uppsala metninde kendisiyle bir gece sohbet eden erkeklerden bin altın alan kadın olayı varken Konya yazma nüshasında böyle bir olay geçmemektedir. (7-38 gece)

Başka Suretlere Bürünen Derviş Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Şahın hanımı, papağanı satın aldıktan sonra papağan ile sohbet etmezken Uuppsala'da padişahın karısı ara sıra papağan ile sohbet etmektedir. (7-38 gece)

Başka Suretlere Bürünen Derviş Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında son kısımda şahın kaz kılığına girmesini hanımı kendisinden istemezken Uppsala'da kaz kılığına hanımının isteği doğrultusunda girmektedir. (7-38 gece)

Başka Suretlere Bürünen Derviş Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında kazın ölü olduğu yazmazken Uppsala'da kazın ölü olduğu söylenmektedir. (7-38 gece)

Gülü Hoca, Avratı ve Zenci Aşığı Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Gülü hocanın köpeği, zenci köleyi hayalarından ısırırken Uppsala'da arkasından tuttuğu yazmaktadır. (39-39 gün)

Gülü Hoca, Avratı ve Zenci Aşığı Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Gülü Hoca, avratı yakaladıktan sonra elinden kaçırır ardından tekrar yakalar. Uppsala'da Gülü hoca, avratı yakaladıktan sonra elinden kaçırmamaktadır. (39-39 gün)

Gülü Hoca, Avratı ve Zenci Aşığı Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Gülü hoca, avratı sevdiği için öldüremediğini yazarken Uppsala'da Allah'u Teala'dan, kıyamet günü cezalarından korktuğu için öldüremediğini söylemektedir. (39-39 gün)

Padişah ve 3 Veziri Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Şah iftiraya uğrayan vezirden sadece intikam aldığını söylerken bunu nasıl yaptığını belirtmez ancak Uppsala'da Şah, veziri küçük düşürmek suretiyle öldürmektedir. (9-39 gece)

Kayser-i Rum ile Hasan Basri Hikâyesinde; çadır her tavaf edildikten sonra Konya metni ve Uppsala metninde farklı sözler söylenmektedir. (21-23 gün)

Halid Bin Velid ile Rahip Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında rahip, Halid Bin Velid'in sorduğu sorulara verdiği her cevaptan sonra Halid Bin Velid'i sahabeler ile mukayese etmek suretiyle, kimin daha maharetli olduğunu sormuştur.Uppsala'da böyle bir mukayese yapılmamıştır. (25-16 gün)

Halid Bin Velid ile Rahip Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Halid Bin Velid, rahipin ikinci sorusundan sonra Süleyman kıssasını anlatmıştır ancak Uppsala'da Süleyman kıssası anlatılmamaktadır. (25-16 gün)

Kızı Görmeden Aşık Olan Delikanlı Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında köyde tarlada çalışanlar buğday ekerlerken Uppsala'da ekin ekmektedirler. (37-37 gün)

Derviş ve Haramiler Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında yiğit, dervişten yardım istediğinde karşılık olarak dervişe mal mülk vereceğini söylerken Uppsala'da karşılık olarak dervişe iyilik yapacağını söylemektedir. (38-38 gün)

Başka Suretlere Bürünen Derviş Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Şahın hanımı papağanı satın almak için çok fazla (mübalağa flori) flori gönderirken Uppsala'da papağanın satıcısı papağana ağırlığınca altın talep biçer ve padişahın hanımı da bunu ödemek suretiyle papağanı satın alır. (7-38 gece)

Padişah ve 3 Veziri Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında Şah, içoğlanlarının kendi aralarında konuştuklarını duyarak olayı öğrenir ancak Uppsala'da padişah gezmeye çıkmıştır ve yolda yürürken hizmetçilerin kendi aralarında konuşmalarını duyarak konuyu öğrenir. (9-39 gece)

Mısır Sultanı ve Vezirleri Hikâyesinde; Konya yazma nüshasında şahın köyde karşılaştıkları kadın ekin ekerken Uppsala'da ip bükmektedir. (40-40 gece)

SONUÇ

Sonuç olarak Uppsala Nüshası ve Konya Nüshası'nda bulunan hikâyeler içerik açısından karşılaştırılmıştır. Karşılaştırılan hikâyelerden otuz biri benzer hikâyeler olmakla birlikte bu hikâyelerin serim-düğüm-çözüm kısımlarında farklılıklar tespit edilmiştir. Karşılaştırılan hikâyelerin bazılarının giriş kısımlarının tamamen farklı olduğu görülürken düğüm ve çözüm kısımları aynıdır. Bazı hikâyelerin de giriş ve serim kısımları aynı iken düğüm kısımları tamamen farklıdır. Aynı şekilde karşılaştırılan hikâyelerden iki tanesi "Çırboğacık. Türk Oğlancıkları" tamamıyla benzer hikâyeler olup içerik açısından herhangi bir farklılık barındırmamaktadır. Ayrıca Konya Nüshası'nda bulunan ve tarafımızdan isimlendirilen "Horasanlı Derviş. Hz İbrahim ve Oğlu, Nuh Peygamber ve Oğlu. HZ. Havva ile Adem. HZ Davut ile Urya Bey. Sultan Alaaddin İle Deli Bir Oğlan. Bezirgan, Cariye ve Maymunu. Şeyh ve Abdal. Şah'a Şiir Yazan Nedimi, Arap Beyi. Bağban ile Uğrı. Her Şeye İtiraz Eden Çocuk. Ahmet Yesevi. Mısır Sultanı ve Karısı" hikâyeleri karşılaştırılan Uppsala nüshasında tespit edilememiştir. Konya Nüshası'nda tespit edilen bu hikâyeler üzerinde çalışmalarımız devam etmektedir.

Kırk Vezir Hikâyeleri Simbadnameler, Kutadgu Bilig, Binbir Gece Masalları gibi doğu anlatı geleneğinin temsilcisidir. Hikâyelerde bulunan kıssalar okuyanları iyiliğe, erdeme, akla, ahlaka yönlendirici, ders verici ve öğütleyici niteliktedir. Aynı zamanda hikâyeler insanların yaşayış biçimleri,

gelenekleri, inançları hakkında bize bilgiler vermektedir. Yine hikâyelerde devlet yöneticilerinde olması gereken özellikler üzerinde durulmuştur. Hikâyeler üzerine yönetim bilimleri, sosyoloji ve folklor gibi farklı bilim dalları tarafından çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

ÖZALP, N.A. (2014), *Kırk Vezir Hikâyeleri,* İstanbul: Kapı Yayınları.

ERDEM, M.D. (2018), *Kırk Vezir Hikâyeleri,* Ankara: Pruva Yayınları.

KANAR, M. (2011), *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü,* İstanbul: Say Yayınları.

KÜÇÜK, S. (2014), *Kitâb-ı Güzîde Akâidü'l İslâm,* İstanbul: Kesit Yayınları.

ŞEKER, A. *Şeyhzade- Kırk Vezir Hikâyeleri.* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.

KIZILTAN, M. *Kırk Vezir Hikâyeleri (İnceleme) II Cilt.* Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1991.

BİRİNCİ, A. *Kırk Vezir Hikâyeleri: İnceleme- Metin- Sözlük.* Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.

5.
ULUSLARARARASI TURİZM VE COĞRAFYA SEMPOZYUUMU

METİN MADENCİLİĞİ YÖNTEMLERİ İLE ONLİNE YORUMLARIN KÜMELENMESİ: BAKÜ OTELLERİ ÖRNEĞİ

Engin TENGİLİMOĞLU*

Yüksel ÖZTÜRK*

Özet

Online seyahat acentalarında yaşanan gelişmeler ve tüketicilerin rezervasyon sitelerinde oteller hakkında artan bir eğilimle yorum bırakmaları sonucunda veri madenciliği yöntemleri online yorumlar üzerinde de sıklıkla kullanılmaya başlanmış ve geleneksel analiz yöntemleri ile çözümlenmesi mümkün olmayan büyük veri yığınlarının faydalı bilgiye dönüştürülmesi mümkün hale gelmiştir. Bu çalışmada da büyük veri analiz yöntemlerinden veri madenciliğinin doğal bir uzantısı olan metin madenciliği tekniklerinden faydalanılarak booking.com üzerinde yer alan 5 yıldızlı Bakü otellerine ilişkin 3.275 adet İngilizce yorum indirilerek incelenmiştir. Veri ön işleme sürecinin ardından yorumlar kümeleme analizine tabi tutulmuş ve yorumların ilgili oldukları konular belirlenerek hangi konularda daha fazla yorum bırakıldığı tespit edilmiştir. Booking.com'un kullanıcılarına olumlu ve olumsuz yorumlar için ayrı alanlar sunması yorumların olumlu ve olumsuz nitelikte ayrı ayrı kümelenmesine olanak tanımıştır. Sonuç olarak olumlu ve olumsuz yorumlar beş küme de toplanmıştır. Olumlu yorumlarda sırasıyla konum, odalar ve manzara (%38) ile çalışanlar (%28) öne çıkarken olumsuz yorumlarda ise kahvaltı, çalışanlar (%63), odalar ve temizlik (%15) ile ilgili konular ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla tüketicilerin online ortamlarda oteller hakkında en çok konuştuğu konuların konum, odalar, çalışanlar ve temizlik olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Online Yorumlar, Metin Madenciliği, Büyük Veri

Abstract

Online environments turn into platforms which influence tourism sector deeply as a result of advancements on communication technologies to give costumer chance to buying tourism products online and writing reviews about their experience. As more and more travelers contribute their travel experience on travel websites, a huge amount of hotel reviews generated daily. The reviews shared daily in these platforms constitute big data which contain useful information both costumer and suppliers. Necessity of analysing these big data cause to using of data mining techniques on tourism researches. In this research text mining techniques which is natural extension of data mining used to examine 3.275 Baku hotels' reviews from booking.com. First reviews are prepared for analyse with using pre-processing technique. Then reviews are clustered according to subject which they are relevant. As a result, its seen that 38% of positive reviews are relevant to location, room and view. 68% of negative reviews are relevant to breakfast and staff. Consequently, it is found that staff, location and breakfast are the most spoken topics on hotel reviews.

Keywords: Online Reviews, Text Mining, Big Data

Giriş

Geçmişten günümüze hayatın her alanında olduğu gibi gelişen teknoloji turizm sektöründe de büyük dönüşümlere neden olmuştur (Hu vd., 2017). Özellikle yaygınlaşan internet teknolojileri (Balouchi vd., 2017) tedarikçilere zaman ve mekan sınırı olmaksızın ürünlerini tüketicilerle buluşturma imkanı sunarak (Lee vd., 2018) turistik ürün satın alma davranışlarının köklü bir şekilde değişmesine neden olmuştur (Amaro ve Duarte, 2015; Buhalis ve Law, 2008). Yaygınlaşan internet ve gelişen e-ticaret uygulamaları sayesinde giderek daha fazla tüketici otel rezervasyonunu online kanallar aracılığı ile yapmaya başlamıştır (Chu ve Huang, 2017). Günümüzde online seyahat acentaları ve mobil ödeme seçeneklerinin gelişmesiyle birlikte online seyahat satın alımları küresel düzeyde 694 milyar dolara ulaşmış ve 2022 yılına kadar bu rakamın 930 milyar doları aşması beklenmektedir (Emarketer, 2018). Online turizm hizmetlerinde (inceleme, karşılaştırma, satın alma vb.) yaşanan gelişmeler (Hu vd., 2017) ve tüketicilerin artan bir eğilimle turizm ürünleri satın alımlarında online kanalları tercih etmeleri (Chu ve Huang, 2017) otellerin online ortamlarda paylaşılan yorumlardan giderek daha yüksek düzeyde etkilenmelerine neden olmaktadır (Phillips vd., 2015; Liu vd., 2018).

Online ortamlarda oteller hakkında paylaşılan yorumların artan önemini fark eden online kuruluşlar, satın alma dışında tüketicilere deneyimlerini de paylaşabilecekleri platformlar sağlayarak hem

* Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

kendi popülaritelerini arttırmayı hem de turizm ve konaklama alanında önemli bir bilgi kaynağı haline gelmeyi amaçlamaktadır (Liu ve Park, 2015). Bu tür platformlar tüketicilerin karar süreçlerinde otellerle ilgili bilgilere kolay ve hızlı bir şekilde ulaşmalarına olanak tanırken (Balouchi vd., 2017) aynı zamanda oteller hakkındaki deneyim ve düşüncelerini paylaşmalarına da imkan sağlamaktadır (Hu vd., 2017; Liu vd., 2019). Wong ve Qi'nin (2017) deyimiyle geçtiğimiz yıllarda tüketicilerin turizm ürünlerine ilişkin deneyim ve düşüncelerini online ortamlarda paylaşmaları global bir trend halini almıştır. Oluşan trend sayesinde günlük olarak çok büyük miktarlarda online yorum seyahat siteleri üzerinde tüketiciler tarafından oluşturulmakta (Hu vd., 2017) ve bu sayede hem tüketiciler hem de tedarikçiler için değerli bilgiler içeren (Zhang ve Verma, 2017) büyük veri yığınları oluşmaktadır (Dirsehan, 2016). Dolayısıyla online yorumlar olarak tüketiciler tarafından oluşturulan büyük veri yığınları (Hu et al, 2017) beraberinde büyük verilerin özetlenmesi, yorumlanması ve analiz edilmesi gibi sorunları da gündeme getirmektedir (Fang vd., 2016).

Yaşanan teknolojik gelişmeler neticesinde online ortamlar, tüketicilerin satın alma dışında deneyim ve düşüncelerini de paylaştığı (Liu vd., 2019) turizm sektörünü derinden etkileyen platformlara dönüşmüştür (Phillips vd., 2015). Bu platformlarda her geçen gün daha fazla tüketicinin yorum paylaşması (Hu vd., 2017) neticesinde büyük miktarlarda veri oluşmuş (Dirsehan, 2016) ve hem tüketiciler hem de tedarikçiler için değerli bilgiler içeren büyük veri yığınlarının (Zhang ve Verma, 2017) analiz edilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Fang vd., 2016). Oluşan ihtiyaç neticesinde büyük veri analiz yöntemleri online yorumlar üzerinde de kullanılmaya başlanmış (Fazzolari ve Petrocchi, 2018) ve milyonlarca yorumun farklı tekniklerle analiz edilerek faydalı bilgilere dönüşmesi mümkün hale gelmiştir (Ertek vd., 2013). Bu çalışmada da büyük veri analiz yöntemlerinden veri madenciliğinin doğal bir uzantısı olan metin madenciliği (Dirsehan, 2016) tekniklerinden faydalanılarak booking.com üzerinde yer alan 5 yıldızlı Bakü otellerine ilişkin 3.275 adet İngilizce yorum incelenmiştir. Yorumlar paket program aracılığı ile booking.com sitesi üzerinden indirilmiş ve daha sonra veri ön işleme sürecine tabi tutulmuştur. Veri ön işleme sürecinden sonra yorumlar kümeleme yöntemi ile ilgili oldukları konulara göre ayrıştırılmıştır. Olumlu ve olumsuz yorumlar için oluşturulan ayrı kümeler daha sonra içeriklerine göre isimlendirilerek hangi yorum türünde ve hangi konularda ne kadar yorum bırakıldığı incelenmiştir.

Online Yorumlar ve Veri Madenciliği

Geçmişte tüketicilerin otel seçiminde karşı karşıya kaldıkları yetersiz bilgi sorunu (Bucur, 2017) günümüzde tüketicilerin rezervasyonlarını online olarak yapmaları ve konaklama sonrasında deneyimlerini paylaşmaları (Zhao vd., 2019) sonucunda yerini online ortamlarda oluşan aşırı bilginin doğru değerlendirilmesine bırakmıştır (Fazzolari ve Petrocchi, 2018). Tüketiciler için olduğu kadar tedarikçiler için de değerli bilgiler içeren (Zhang ve Verma, 2017) büyük veri yığınlarının değerlendirilmesi sorunu (Hu vd., 2017) beraberinde veri madenciliği tekniklerinin turizm alanında da yaygın bir şekilde kullanılmasına neden olarak (He vd., 2017) turizm araştırmalarında kullanılan geleneksel verilerin yerini büyük veri yığınlarının almasını sağlamış (Li vd., 2018) ve geleneksel yöntemlerle anlaşılması güç araştırma sorularının çözümlenmesini mümkün hale getirmiştir (Xiang, vd., 2015a).

Büyük verinin (Big Data) tanımı üzerinde tartışmalar bulunmasına karşın (Li vd., 2018) miktar (volume), hız (velocity) ve çeşitlilik (variety) terimleri ile karakterize edilen ve değere dönüşmesi için özel bir teknoloji ve yöntem gerektiren veriler (Miah, vd., 2017) olarak ifade edildiği görülmektedir. Büyük veri kavramının sınırlarının net olarak çizilememesi ve sahip olduğu çeşitlilik özelliği gereği örneklerle açıklanması kavramın anlaşılması bakımından daha etkilidir. Bu bağlamda Li vd. (2018) turizm alanında kullanılan büyük veri türlerini örnekleri ile birlikte sınıflandırmışlardır.

Tablo 23 Turizm Araştırmalarında Kullanılan Büyük Veri Türleri

Veri Kaynağı	Kategori	Örnek
Kullanıcılar	Kullanıcı Kaynaklı İçerik	• Online Yorumlar • Fotoğraflar vb.
Cihazlar	Cihazlardan Alınan Veri	• GPS verileri • Mobil Dolaşım Verileri vb.
Operasyonlar	İşlem Verileri	• Web Arama Verileri • Online Rezervasyon verileri vb.

Kaynak; 1 Li vd. (2018:305)

Yukarıda ifade edilen veri türlerine ulaşılması ve analiz edilmesi büyük veri tanımında da ifade edildiği gibi farklı teknoloji ve yöntemler gerektirmektedir. Yaşanan teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkan büyük veri yığınları yine teknolojinin yardımıyla çözümlenebilmektedir. Örneğin Miah vd. (2017)

kullandığı teknoloji ile sosyal medyada Melbourne ile ilgili paylaşılan resimlerin yer bildirimlerini elde ederek turist akışlarını keşfetmiş ve turistlerin hangi değerleri daha çok ziyaret ettiğini belirlemiştir. Sonuç olarak turist yoğunluk ve akış haritaları çıkararak destinasyon yönetimine yön verebilecek önemli bilgiler elde etmiştir. GPS, mobil dolaşım ve çekilen her resimde kendiliğinden oluşan tarih ve yer bildirim verileri genel anlamda turizmle ilgili destinasyon düzeyinde gerçekleştirilen çalışmalarda veri kaynağı olarak kullanılmaktadır (Li vd. 2018). Web arama motorlarına ilişkin veriler bir destinasyona olan talebin tahmin edilmesinde sık kullanılırken (Li vd., 2018) oteller için yapılan online rezervasyon verileri ise daha çok otel performansının belirlenmesinde kullanılmaktadır (Yang, vd., 2018).

Yukarıda ifade edilen büyük veri türlerinden turizm ile ilgili çalışmalarda yaygın olarak kullanılanlardan birisi de online yorumlardır (Schuckert vd., 2015). Online yorumlar hem puansal değerlendirmeleri hem de metin halinde bırakılan düşünceleri kapsamaktadır (Godnow and Redek, 2016). Puan üzerinden yapılan değerlendirmeler genel olarak fiyatlar ve satışlar ile ilişkilendirilirken (Schuckert vd., 2015) metin halinde bırakılan düşünceler ise tüketicilerin turizm ürünlerine karşı tutumlarının belirlenmesinde sıklıkla kullanılmaktadır (Li vd. 2018). Paun türündeki online yorumların veri olarak kullanıldığı çalışmalara örnek olarak Anderson'un (2012) ve Dara'nın (2016) çalışmaları verilebilir. Anderson (2012) çalışmasında kullandığı regresyon analizi ile 5 puan üzerinden yapılan memnuniyet değerlendirme sisteminde otele ilişkin 1 puan artışın aynı sayıda odayı %11 daha yüksek fiyata satmasına imkan sağladığını tespit etmiştir. Dara (2016) ise memnuniyet puanında gerçekleşen %1'lik artışın online satışları %2.6 düzeyinde artıracağını ifade etmektedir. Otel puanları üzerinde gerçekleştirilen bu tür çalışmalarda verilen örneklerde olduğu gibi nicel yöntemler sıklıkla kullanılmaktadır (Schuckert vd., 2015).

Büyük veri türleri içerisinde değerlendirilen metin halindeki (textual) yorumlar ise (Li vd. 2018), yapılandırılmamış veri kaynakları olarak ele alınmakla birlikte tüketicilerin deneyimleri ve turizm ürünlerine ilişkin algıları hakkında puanlama sistemlerine göre daha ayrıntılı bilgiler içermektedir (Zhao vd., 2019). Fakat tüketiciler tarafından bırakılan bu yorumların her birini okuyarak değerlendirmek neredeyse imkansızdır (Hu vd., 2017). Dolayısıyla tüketicilerin sesi olarak ifade edilen online yorumların (Zhang ve Verma, 2017) çok fazla sayıda olması ve yapılandırılmamış nitelik taşıması nedeniyle içerisinde gizli olan faydalı bilginin çıkarımı konusunda geleneksel içerik analiz yöntemleri yetersiz kalmaktadır (He vd., 2017). Bu tür yapılandırılmamış büyük veri türlerinden faydalı bilgiye ulaşılması için veri madenciliği teknikleri uygun bir araç olarak görülmektedir (Xiang vd., 2015a). Özellikle veri, metin formatında olduğunda veri madenciliğinin doğal bir uzantısı olarak görülen metin madenciliği tekniklerinin kullanılması (Dirsehan, 2016) büyük veri setlerinin içerisinde gizli olan önemli bilgilerin keşfedilmesi konusunda önemli bir araç olarak görülmekte (Feldman ve Sanger, 2007) ve son yıllarda online yorumlar üzerinde sıklıkla kullanılmaktadır (Fazzolari ve Petrocchi, 2018). Günümüzde internet üzerinde dolaşan büyük miktarda verinin incelenmesi, özetlenmesi ve sınıflandırılması (Aggarwall ve Zhai, 2012) gibi konularda büyük bir açığı kapattığı bilinmektedir.

Li vd. (2018) turizm alanında yaygın olarak kullanılan metin madenciliği tekniklerini LDA (Latent Dirichlet Allocation), Duygu Analizi (Sentiment Analysis), Kümeleme Yöntemleri (Clustering ve Categorization), Metin Özetleme (Text Summarization) ve Bağımlı Değişkenli Modeller (Dependency Modeling) olarak sıralamıştır. Bununla birlikte bu yöntemlerden aynı anda bir kaçını kullanan çalışmalarda bulunmaktadır (Godnow ve Redek, 2016).

LDA metinler içerisinden başlıkların çıkarılmasını sağlayan bir modeldir (Li vd. 2018). Guo vd. (2017) otellere ilişkin bırakılmış 266.544 yorumu başlık temelli LDA yöntemini kullanarak değerlendirmiştir. Yaptığı analiz sonucunda memnuniyete ilişkin 30 başlık elde etmiş ve bu başlıklar altında bulunan kelimeleri de ağrılıklarına göre sıralamıştır. Oluşturulan başlıklar daha sonra otel ve yorumcuların özelliklerine göre kıyaslanarak hangi boyutların hangi otellerde ve hangi yorumcular arasında daha önemli olduğunu tespit etmiştir. Xiang vd. (2017) ise LDA yöntemini kullanarak üç farklı online seyahat sitesinde otellere ilişkin bırakılan yaklaşık 950.000 yorumu incelemiş ve 5 başlıkta bu yorumları toplamıştır. Daha sonra bu boyutların üç farklı seyahat sitesinde konuşulma durumlarını karşılaştırmıştır.

Yorumlar içerisinden olumlu ve olumsuz düşüncelerin tespit edilmesini sağlayan duygu analizi bir metin analiz tekniği olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (He vd., 2017). Godnov ve Redek (2016) üç farklı metin madenciliği yöntemi kullandığı çalışmasında duygu analiz yöntemi ile yorumların ifade ettiği duygu skorlarını belirlemiştir. Daha sonra yorumların puanlarıyla duygu analiz skorlarını karşılaştırmış fakat aralarında zayıf bir ilişki tespit etmiştir. Ulaştığı bu sonuç neticesinde otel puanlama sistemlerinin tüketicileri anlamak konusunda yetersiz kaldığı görüşünü savunmuştur.

Kümeleme gözlemlerin ortak özelliklerine göre aynı gruplara dahil edilmesini sağlayan bir metin analiz yöntemidir. Xiang vd. (2015b) hangi otellerin misafirlerini mutsuz ettiğini araştırmak için Expedia üzerinden topladıkları 60.648 yorumu inceleyerek otelleri memnuniyet skorları ve deneyim boyutlarına göre k-means algoritmasını kullanarak kümelendirmişlerdir. Daha sonra kümelere ilişkin 5 deneyim unsuru belirleyip bu unsurları karşılaştırarak memnuniyeti düşük olan otellerin deneyim boyutlarına vurgu yapmışlardır. Cheng ve Jin (2019) ise Airbnb ev kiralama sitesinde bırakılan yorumları kümelere ayırarak kullanıcıların tavsiye etme durumlarına göre kümeleri sıralamış ve önemli olan konuları tespit etmiştir. Daha sonra ilgili yazında otel memnuniyetinde önemli bulunan konularla karşılaştırmış ve ev seçimi ile otel seçimi arasındaki farkları tespit etmiştir.

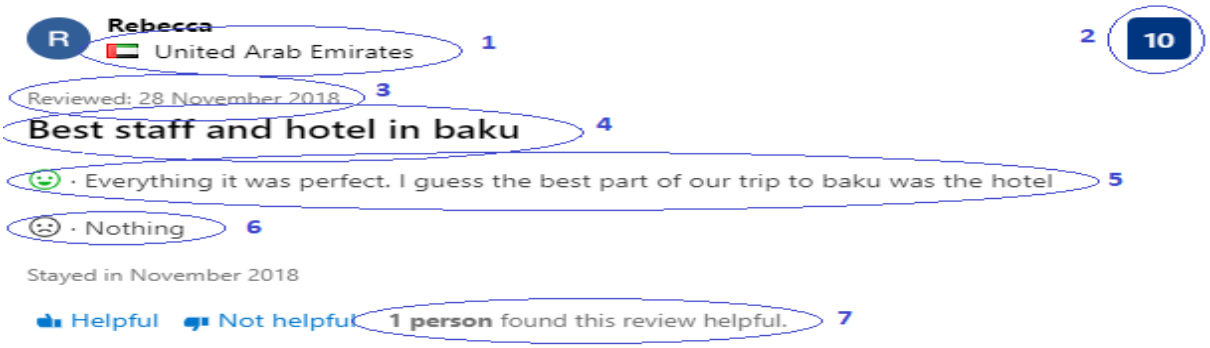
Metin özetleme yöntemi kısaca bir veya birden fazla belge içerisinden önemli kısımların çıkarılması olarak tanımlanabilir (Li vd., 2018). Hu vd. (2017) otellere ilişkin yorumlar içerisinden en önemli bilgileri çıkarmak için birden fazla metin özetleme tekniği geliştirerek bu teknikleri kıyaslamıştır.

Bağımlı değişkenli modeller ise genel anlamda bir değişken üzerinde diğer değişkenlerin etkisini ölçmek için kullanılmaktadır. Örnek olarak Lee vd.'ın (2018) yorumların diğer kullanıcılar tarafından faydalı bulunmasını yorumların özelliklerine göre incelemesi verilebilir. Lee vd. (2018) kullandığı tekniklerle belirlediği kriterler üzerinden hesapladığı yorum kalitesinin, yorumun duygu skorunun ve diğer karakteristik özelliklerinin faydalı algılanma üzerindeki etkisini incelemiştir. Sonuç olarak yorum karakteristiklerinin yorumun faydalı bulunma olasılığını tahmin etme konusunda kalite ve yorum duygu skoruna göre daha elverişli olduğunu tespit etmiştir.

Yöntem

İnternet üzerinde bulunan tüketici kaynaklı büyük veri yığınları içerisinden anlamlı bilgilerin çıkarılması konusunda metin madenciliği yöntemlerine gün geçtikçe artan bir ilgi bulunmaktadır (He vd., 2017; Fazzolari ve Petrocchi, 2018). Metin madenciliği yapılandırılmamış yoğun metinler içerisinden kendine özgü tekniklerle yararlı bilgilerin çıkarılması olarak ifade edilebilir (Feldman ve Sanger, 2007). Analiz edilen metnin boyutu küçük olduğunda metin madenciliği bir anlam ifade etmeyebilir fakat günümüz dünyasında teknolojinin de etkisiyle dolaşan büyük miktarda verinin, incelenmesi, özetlenmesi ve sınıflandırılması (Aggarwall ve Zhai, 2012) gibi konularda metin madenciliği tekniklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin booking.com üzerinde oteller için bırakılmış milyonlarca değerlendirme yer almaktadır. Milyonlarca değerlendirmeden oluşan büyük veri yığınının bir insan tarafından incelenmesi ve özetlenmesi neredeyse imkansızdır (Hu vd., 2017). Dolayısıyla ortaya çıkan ihtiyaç metin madenciliği teknikleri ile kapatılmaktadır. Bu çalışmada ise Booking.com'a kayıtlı, Bakü'de bulunan, 5 yıldızlı ve en az 50 İngilizce değerlendirmeye sahip oteller (15 Otel) için bırakılan toplam 3.275 adet yorum metin madenciliği teknikleri kullanılarak incelenmiştir.

Çalışmanın amacı ayrı alanlara bırakılan olumlu ve olumsuz yorumların ilgili oldukları konulara göre kümelere ayrıştırılması ve olumlu/olumsuz yorumların hangi konularda yoğunlaştığının tespit edilmesidir. Bu bağlamda öncelikle paket program yardımı ile booking.con üzerinde yer alan yorumlar indirilmiştir. Şekil 1'de örnek bir yoruma yer verilmiştir.

Şekil 2 Örnek Yorum

Daha sonra indirilen yorumlara ilişkin karakteristiklere (*yorumcunun milliyeti, olumlu/olumsuz yorum sayıları, yorum tarihi, yorum puanları, uzunlukları ve faydalı oy sayıları*) tablolarda yer verilmiştir. Oluşturulan veri seti Tablo 1 yardımı ile gösterilmiştir.

Tablo 24 Örnek Veri Seti Tablosu

Yorumcunun Milliyeti 1	Yorum Puanı 2	Yorum Tarihi 3	Yorum Başlığı 4	Olumlu Yorum 5	Olumsuz Yorum 6	Faydalı Oy 7
B.A.E.	10	11/2018	Metin	Metin	Metin	1

Son olarak indirilen yorumlar veri ön işleme sürecine tabi tutularak kümeleme analizi uygulanmıştır. Böylece olumlu ve olumsuz yorumlar ilgili oldukları konulara göre farklı kümelere atanmış ve kümelere atanan yorum sayıları tespit edilerek hangi konuların yorumlar içerisinde daha sık konuşulduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada olumlu ve olumsuz yorumlar için kullanıcılara ayrı alanlar sunmasından dolayı çalışmanın da amacına uygun olarak booking.com sitesi tercih edilmiştir. Booking.com'un Türkiye içerisinden, Türkiye'deki otellere erişiminin engelli olmasından dolayı da Bakü otellerine ilişkin yorumların incelemeye alınmasına karar verilmiştir.

Bulgular

Yapılan incelemede örneklem şartlarını taşıyan 15 farklı 5 yıldızlı otel için bırakılmış 3.275 adet yoruma ulaşılmıştır. Bazı kullanıcıların otel için puanlama yaptığı halde olumlu ve olumsuz bölümlere yorum bırakmadığı görülmüştür. Sadece puanlamalardan ibaret olan yorumlar inceleme dışında bırakılmıştır. Tablo 2'de çalışmaya dahil edilen yorumlara ilişkin tanımlayıcı tablolara yer verilmiştir.

Tablo 25 Yorumcuların Milliyetleri

Milliyet	***Kişi Sayısı (N)***	***Yüzde (%)***
Birleşik Arap Emirlikler	1229	37,5
Arabistan	393	12,0
Kuveyt	202	6,2
Katar	169	5,2
Umman	142	4,3
Pakistan	139	4,2
İngiltere	124	3,8
İran	109	3,3
Bahreyn	83	2,5
Azerbaycan	64	2,0
Amerika	57	1,7
Rusya	44	1,3
Türkiye	44	1,3
Israil	31	0,9
Almanya	30	0,9
Irak	30	0,9
Diğerleri	385	11,8
Total	**3275**	**100,0**

Tablo 2'te incelemeye alınan yorumlar yorumcuların milliyetlerine göre azalan sırada verilmiştir. Tablo 2 aynı zamanda Bakü'yü ziyaret eden yabancıların milliyetleri hakkında da ipuçları vermektedir. Fakat çalışmada sadece İngilizce yorumların incelenmesi ve sadece Bakü'nün önde gelen 5 yıldızlı otellerine ilişkin yorumların ele alınması Bakü'ye gelen turistlerin milliyetlerini temsil etmesi bakımından iki önemli sınırlılığı ifade etmektedir. Azerbaycan'ı 2018 yılında 196 ülkeden toplam 2.849.000 turistin ziyaret ettiği bilinmektedir. Giriş yapan turistlerin milliyetlerine göre dağılımları ise Rusya (%30), Gürcistan (%21), Türkiye (%10), İran (%8), Birleşik Arap Emirlikleri (%4), Suudi Arabistan (%3), Irak

(%2) olarak sıralanmaktadır (www.stat.gov). İncelemeye alınan yorumların milliyetlere göre dağılımında göze çarpan ilk fark Arapların ağırlığıdır. Arap yorumcuların fazla olması genel olarak Bakü'ye gelen Arapların daha çok 5 yıldızlı otelleri tercih etmesinden kaynaklanıyor olabilir. Buna ek olarak bu oteller için bırakılan yorumlar arasında Rusça ve Türkçe yorumlarında bir hayli fazla olduğu görülmüştür. Rusça ve Türkçe yorumların çalışmaya dahil edilmemiş olması da tablonun gerçek dağılımdan farklı oluşmasında etkilidir.

İncelemeye alınan yorumlar 2017-2018 ve 2019 yılının Ocak ayına kadar bırakılmış yorumlardan oluşmaktadır. Booking.com'un 40'tan fazla yoruma sahip oteller için eski yorumları sildiği bilinmektedir (Tengilimoğlu, 2016). Diğer online rezervasyon sitelerinde daha eski tarihlere ilişkin yorumlara ulaşılabilmesine karşın (Wong ve Qi, 2017) Booking.com üzerinde ulaşılabilen en eski yorum 2017 yılına aittir. Tablo 3 çalışmada incelenen yorumların ve Azerbaycan'ı ziyaret eden turistlerin aylara göre dağılımlarını (www.stat.gov.az) vermektedir.

Tablo 26 Yorumların Aylara Göre Dağılımı

Aylar	*Yıllar*	*N*	*Yorum Dağılımı (%)*	*Gerçek Dağılım 2018 (%)*
Ocak	(2017-2018-2019)	271	8	6
Şubat	(2017-2018)	148	5	6
Mart	(2017-2018)	215	7	9
Nisan	(2017-2018)	312	10	8
Mayıs	(2017-2018)	256	8	8
Haziran	(2017-2018)	195	6	9
Temmuz	(2017-2018)	326	10	12
Ağustos	(2017-2018)	382	12	11
Eylül	(2017-2018)	354	11	9
Ekim	(2017-2018)	260	8	8
Kasım	(2017-2018)	234	7	7
Aralık	(2017-2018)	322	10	8
Toplam		**3275**	**100+**	**100+**

Yorumların aylara göre dağılımları incelendiğinde nispeten dengeli bir dağılım olmasına karşın ziyaretlerin sırasıyla Ağustos, Eylül, Haziran ve Nisan aylarında daha yoğun olduğu görülmektedir. Farklı bir bakış açısıyla bırakılan her yorum aslında booking.com üzerinden satın alınmış bir konaklamayı ifade etmektedir. Bu bakış açısıyla bazı çalışmalarda oteller için online ortamlarda bırakılan yorum sayılarının yapılan analizlerde online satışların yerine de kullanıldığı görülmektedir (Schuckert et. al., 2015). Dolayısıyla dağılımın Bakü'de bulunan 5 yıldızlı otellerin yoğunluklarının aylara göre seyri konusunda da fikir verdiği düşünülebilir. Ayrıca Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi tarafından yayınlanan gelen turistlerin aylara göre dağılımı incelendiğinde çalışmada elde edilen dağılımla benzer olduğu görülmektedir.

Booking.com sadece kendisi aracılığı ile rezervasyon yapıp konaklamasını gerçekleştiren kullanıcılarına yorum imkanı sunmaktadır (www.booking.com). Böylece yorumların gerçek tecrübeye sahip kişiler tarafından yazılmış olmasını garanti altına alarak okuyucularda güven hissi oluşturmaktadır. Booking.com'un kullanıcılara sağladığı yorum imkanında önemli bir diğer özellik ise kullanıcılara olumlu ve olumsuz düşünceleri için ayrı bölümler sunmasıdır. Bu durum diğer kullanıcıların olumlu ve olumsuz görüşleri anlamasını kolaylaştırırken bilimsel çalışmalarda da birtakım kolaylıklar sağlamaktadır (Akgöz ve Tengilimoğlu, 2015). Örneğin hangi kelimenin hangi alanda geçtiğini bilmek onun bir şikayetimi yoksa memnuniyetimi ifade ettiğini anlamak açısından yeterli olmaktadır. Buna karşın kullanıcıların birçoğu oteller hakkında hem olumlu hem de olumsuz görüş bildirmektedir. Tablo 4'de kullanıcıların bıraktığı yorumlar olumlu, olumsuz ve hem olumlu hem olumsuz olmak üzere üç ayrı başlıkta verilmiştir.

Tablo 27 Olumlu ve Olumsuz Yorum Sayıları

Yorum Niteliği	*N*
Sadece Olumlu	178
Sadece Olumsuz	795
Olumlu ve Olumsuz	2302
Toplam	**3275**

Tablo 4'te sadece olumlu yorum bırakan 178 kişi bulunurken sadece olumsuz yorum bırakan 795 kişi bulunmaktadır. Buna karşın geri kalan 2.302 kullanıcı hem olumlu hem de olumsuz düşüncelerini paylaşmıştır. Kullanıcıların hem olumlu hem de olumsuz yorum bırakması benzer çalışmalarda da göze çarpmaktadır (Tengilimoğlu vd., 2016). Olumlu ve olumsuz yorumlar arasında bariz farklar bulunmaktadır. Literatürde (Heyne, 2009; Dara, 2016) olumlu ve olumsuz yorumlar arasındaki farklar geniş anlamda incelenmiş ve olumsuz yorumların daha inandırıcı olduğu daha hızlı ve daha fazla kişiye yayıldığı belirtilmiştir.

Online yorumlara ilişkin yapılan çalışmaların büyük bir bölümünde nicel yöntemlerden faydalanılmaktadır (Liu vd., 2015). Nicel yöntemlerin kullanıldığı çalışmalarda yorum puanları (Park ve Nicolau, 2015), yorum uzunlukları (Eslami vd., 2018) ve yorumun sahip olduğu faydalı oy sayıları (Filieri vd., 2018) da sıklıkla ele alınan konulardandır. Tablo 5 çalışmada ele alınan nicel verilerin ortalamalarını vermektedir.

Tablo 28 Yorumlara İlişkin Nicel Değerlerin Ortalamaları

Değişkenler		*Min.*	*Max.*	*Ortalama*	*Std. Sap.*
Yorum Puanı	3275	2,50	10,00	8,33	1,854484
Yorum Başlık Uzunluğu	3275	4	120	19,92	20,149
Olumlu Yorum Uzunluğu	3275	2	1520	81,86	113,503
Olumsuz Yorum Uzunluğu	3275	2	1899	79,85	153,472
Toplam Yorum Uzunluğu	3275	6	2239	181,63	211,800
Yorum Faydalı Oyu	3275	0	16	0,40	1,416

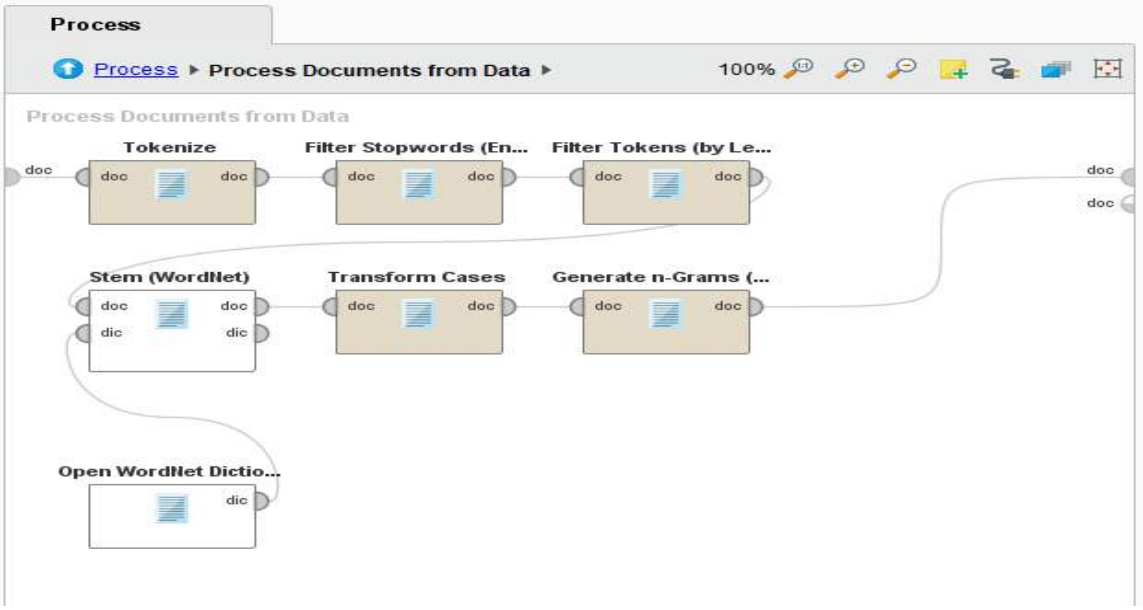
İncelenen 3.275 yorumun ortalama puanı 8,33 olarak hesaplanmıştır. En düşük puanın 2,5 olduğu ve en yüksek puanında 10 olduğu görülmektedir. Booking.com'un puanlama sistemi üzerine yapılan bir çalışmada genel olarak puan sisteminin 0-10 olarak düşünülmesine karşın gerçekte en düşük puanın 2,5 olduğu tespit edilmiştir (Mellinas vd., 2015). Aslında sistem kullanıcılara 2,5'in altında bir puan verme imkanı sunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada da en düşük puan 2,5'tir. Ortalama memnuniyet puanı ise 8,3 olarak hesaplanmıştır. 8,3 ortalama puanı genel anlamda misafirlerin konaklamalarından memnun kaldığını ifade etmektedir. Ortalama memnuniyet puanının yüksek hesaplanması (8,3) incelemeye alınan otellerin Bakü'nün önde gelen 5 yıldızlı otelleri olmasından kaynaklanıyor olabilir. Daha önce yapılmış bir çalışmada otellerin yıldız sayıları arttıkça ortalama memnuniyet puanlarının da artış gösterdiği tespit edilmiştir (Akgöz ve Tengilimoğlu, 2015). Yorum başlıklarına ilişkin uzunluk ortalaması 19 karakterdir. En düşük 4, en yüksek 120 karaktere kadar çıkmıştır. Olumlu yorumların ortalama uzunluğu 81 karakter iken olumsuz yorumların ortalama uzunluğu ise 79 karakter olarak hesaplanmıştır. En kısa yorum 2 karakterden oluşmaktadır. Yapılan ön incelemede bu iki karakterin "OK" olduğu ve sıklıkla da kullanıldığı görülmüştür. Toplam yorum uzunluğu ortalaması ise 181 karakterden oluşmaktadır. Son olarak çalışmada yorumlara ilişkin faydalı oylarda incelenmiştir. En çok faydalı oy alan yorumun 16 faydalı oyu bulunmaktadır. İncelenen 3.275 yorumun faydalı oy ortalaması ise 0,4 olarak hesaplanmıştır.

Veri Ön İşleme Süreci

Metin madenciliği tekniklerinin kullanıldığı çalışmalarda sonuçların daha anlaşılır olması için incelenen yorumların aynı dilde yazılmış olması önemli bir konudur (Ertek vd., 2013). Bununla birlikte doğal dil işleme (Natural Language Process), durdurucu kelimeler (Stopwords) ve gövdeleme (stem) gibi bazı metin madenciliği tekniklerinin sadece İngilizce dili için desteklendiği de bilinmektedir (Fazzolari ve Petrocchi, 2018). Bu bakımdan ilgili çalışmalarda incelemeye alınan yorumların ya İngilizce diline çevrilerek (Dirsehan, 2016) ya da sadece İngilizce dilinde yazılmış yorumlar kullanılarak (Lee vd., 2018)

gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu çalışmada ise ilgili destinasyona ilişkin en fazla yorumun İngilizce dilinde yazılmış olması ve veri ön işleme sürecinde durdurucu kelimeler (stopword) ile gövdeleme (stem) tekniklerinden faydalanılması nedeniyle sadece İngilizce yorumların incelemeye alınması tercih edilmiştir.

Veri ön işleme süreci, Rapid Miner paket programı üzerinde, incelenen metinler içerisinden harf olmayan karakterlerin silinmesi, durdurucu kelimelerin (stopwords) çıkarılması, kelimelerin maksimum ve minimum uzunluk sınırlarının belirlenmesi, kelimelerin gövdelenmesi (stem), birlikte kullanılan kelimelerin tespit edilmesi (n-Gram) ve bütün harflerin küçük harfe dönüştürülmesi yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemler genel olarak metin madenciliği ile ilgili çalışmalarda verilerin ön işleme sürecinde sıklıkla kullanılmaktadır (Ertek vd., 2013; Dirsehan, 2016). Özetle alınan yorum metinleri içerisinden harfler dışındaki karakterler silinmiş, harflerin tümü küçük harfe dönüştürülmüş, sıklıkla tekrar eden fakat metin analizinde anlam ifade etmeyen (article, bağlaç vb.) terimler çıkarılmış, kelimeler gövdelerine ayrılarak farklı eklerle kullanılan aynı kelimelerin yakalanması sağlanmıştır. Şekil 2'de Rapid Miner paket programı üzerinde bu süreçte kullanılan operatörlerin ekran resmine yer verilmiştir.

Şekil 3 Veri Ön İşleme Sürecinde Kullanılan Operatörler

Kelime ağırlıklarının hesaplanması için TF-IDF (Term Frequency-Inverse Document Frequency) yöntemi tercih edilmiştir. TF-IDF Bir belgede sık geçen fakat diğer belgelerde seyrek rastlanan kelimelere daha yüksek ağırlık vermektedir (Ertek vd., 2013). Belge, yorumların içerisinde yazılı olduğu metin dosyasını ifade etmektedir. Bazı çalışmalarda her bir yorum ayrı bir belge olarak (Zhang ve Werma, 2017) ele alınırken bazı çalışmalarda (Hargreaves, 2015; Xiang vd., 2015b) ise her bir otel ayrı bir belge olarak değerlendirilmektedir. Kullanılan belgeler araştırmanın amacına göre farklılık gösterebilmektedir. Bu çalışmada ise her bir yorum ayrı bir belge olarak ele alınmış ve böylece otellerden ziyade yorumların benzer özelliklerine göre ayrı ayrı kümelenmesine olanak sağlanmıştır.

Kümeleme Analizi

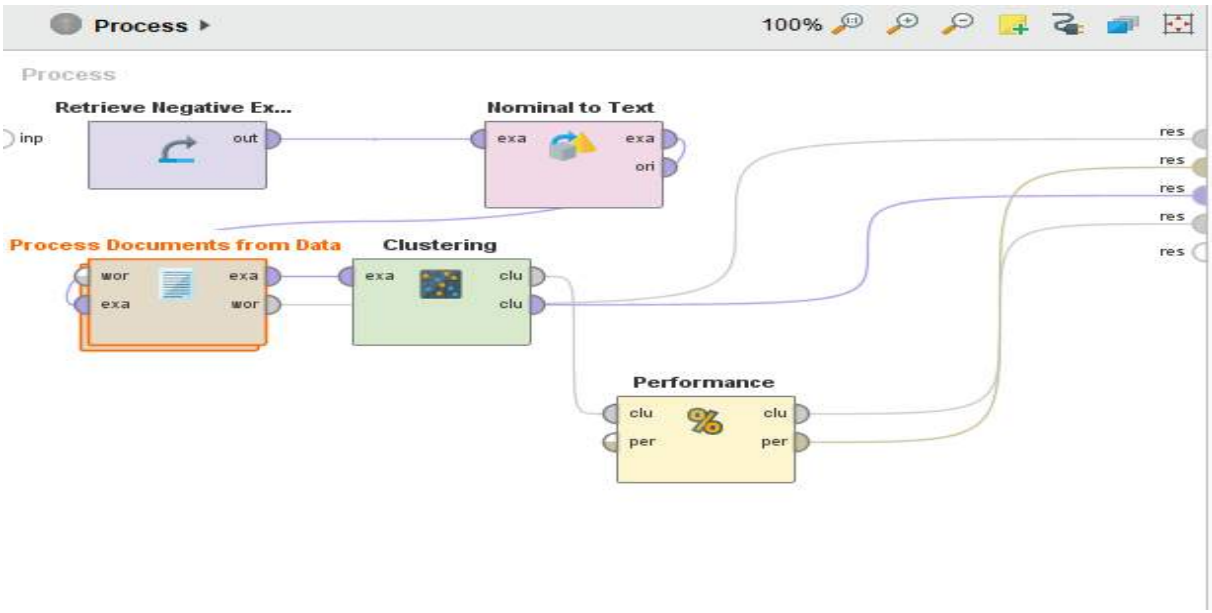
Çalışmada yer alan olumlu ve olumsuz yorumlar ayrı ayrı kümeleme analizine tabi tutulmuştur. Kümeleme analizinde K-Ortalamalar yöntemi kullanılarak benzer yorumların aynı kümede yer alması sağlanmıştır. K-Ortalamalar algoritması şu şekilde çalışmaktadır (Erduran, 2017):

1. Kümelerin oluşturulması için ilk olarak her bir kümenin merkez noktasını tespit etmek üzere k (küme sayısı) adet nesne rasgele seçilmektedir.

2. Daha sonra diğer nesneler kümelerin ortalama değerlerine olan uzaklıklarına göre kümelere atanır. Uzaklık hesaplamasında Öklit uzaklık formülü kullanılmıştır.

3. Atama sonrasında her bir kümenin ortalama değerleri yeniden belirlenerek yeni küme merkezleri tespit edilir ve tekrar uzaklıklar hesaplanır. Bu süreç uzaklık hesaplamalarında değişiklik oluşmayana kadar devam eder.

Veri ön işleme sürecine ek olarak kümeleme analizinde Şekil 3'te yer verilen operatörler kullanılmıştır. Oluşturulan sürecin performans vector operatörü ile uygunluğu ölçülmüştür.

Şekil 4 Kümeleme Analizinde Kullanılan Operatörler

Kümeleme yönteminde küme sayısı (k) araştırmacı tarafından belirlenmektedir. Küme sayısının uygunluğu ise performance vector operatörü ile elde edilen küme sayısı endeksi (cluster number index) değeri ile incelenebilmektedir. Bu değerin 1'e yakın olması küme sayısının uygun olduğunu ifade ederken 0'a doğru yaklaşması uygun olmadığını göstermektedir (Çelik vd., 2017). Çalışmada olumlu ve olumsuz her iki yorum türü içinde küme sayısı 5 olarak belirlenmiştir. Tablo 6'da belirlenen küme sayılarının uygunluk değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 29 Küme Sayısı Uygunluk Değeri

Küme Sayısı Uygunluk Yöntemi	**Olumlu Yorumlar**	**Olumsuz Yorumlar**	**Küme Sayısı**
Cluster Number Index	0,998	0,997	5

Kümeleme analizi sonucunda yorumların benzerliklerine göre 5 kümeye dağıtılması sağlanmıştır. Her bir küme içerisinde yer alan yorum sayıları Tablo 8'de verilmiştir. Kümelerin sahip oldukları yorum sayıları bir bakıma online otel yorumlarında hangi konuların daha sık konuşulduğunu da göstermektedir.

Tablo 30 Olumlu ve Olumsuz Kümelere İlişkin Yorum Sayıları

Olumlu Yorumlar		**Olumsuz Yorumlar**	
Küme Numarası	**Yorum Sayısı**	**Küme Numarası**	**Yorum Sayısı**
Küme 1	1255	Küme 1	2047
Küme 2	933	Küme 2	122
Küme 3	185	Küme 3	178
Küme 4	795	Küme 4	488
Küme 5	107	Küme 5	440
Toplam	**3275**	**Toplam**	**3275**

Tablo 8'de görüldüğü üzere kümelere farklı sayılarda yorumlar atanmıştır. Kümeleme yönteminde mantık yorumların eşit olarak kümelere dağıtılmasından ziyade yorumların benzerliklerine göre ayrıştırılmasıdır. Dolayısıyla yukarıdaki tablodan olumlu yorumlarda Küme 1 ve Küme 2'nin ihtiva ettiği konularla ilgili olan yorumların daha fazla olduğu söylenebilir. Olumsuz yorumlarda ise Küme 1 en çok yorumun toplandığı konuları ifade etmektedir. Tablonun yorumlanması açısından kümelerin içerdiği konulara göre isimlendirilmesi önemli bir konudur.

Tablo 31 Olumlu Yorumların Kümeleme Sonuçları

Küme 1		**Küme 2**		**Küme 3**		**Küme 4**		**Küme 5**	
Terim	**TF-IDF**	**Terim**	**TF-IDF**	**Terim**	**TF-IDF**	**Terim**	**TF-IDF**	**Terim**	**TF-IDF**
Konum	0.127	Çalışanlar	0.111	Giriş-Çıkış	0.111	Boş Yorumlardan Oluşmaktadır		Her şey	0.632
İyi	0.084	Otel	0.099	Ücret	0.109			Mükemmel	0.061
Odalar	0.063	Yardımsever	0.065	Para	0.102			İyi	0.055
Manzara	0.060	Dostça	0.055	Değer	0.096			Harika	0.039
Kahvaltı	0.052	Yer	0.045	Lobi	0.069			Beklenti	0.033

Küme içerisinde geçen terimlerin ağırlıkları kümelerin nasıl oluşturulduğunu göstermektedir (Ertek vd., 2013). Bu bağlamda genel olarak kümeler, içerisinde geçen terimlerin ağırlıklarına göre isimlendirilmektedir (Erduran, 2017). Tablo 9 ve 11 de kümeler ve içerisinde yoğun olarak geçen terimlerin ağırlıkları olumlu ve olumsuz yorumlara göre ayrı ayrı verilmiştir.

Tablo 9 olumlu yorumlar için oluşturulmuş kümeleri ve içerisinde geçen TF-IDF yöntemi ile hesaplanmış ağırlığı en yüksek olan terimleri vermektedir. TF-IDF Bir belgede sık geçen fakat diğer belgelerde seyrek rastlanan kelimelere daha yüksek ağırlık veren bir yöntemdir (Ertek vd., 2013). Dolayısıyla kümeleme analizi için terim sıklığına göre daha uygun bir ağırlıklandırma yöntemi olduğu söylenebilir (Erduran, 2016). Hesaplanan terim ağırlıkları göz önünde bulundurularak olumlu yorumlara ilişkin oluşturulan kümeler isimlendirilmiştir. Tablo 10 olumlu yorumlara ilişkin oluşturulan kümeleri ve ilgili oldukları ana temaları yorum sayıları ile birlikte vermektedir.

Tablo 32 Olumlu Yorumlara İlişkin Kümelerin Temaları ve Yorum Sayıları

Küme Numaraları	**Temalar**	**Yorum Sayısı**	**Yüzde Dağılım**
Küme 1	Konum, Odalar ve Manzara ile ilgili	1255	%38
Küme 2	Otel Çalışanları ile ilgili	933	%28
Küme 3	Giriş çıkış işlemleri ve ücretler ile ilgili	185	%6
Küme 4	Boş bırakılan olumlu yorumlar	795	%24
Küme 5	Her şey iyiydi vb. olumlu yorumlar	107	%3
Toplam		**3275**	**%100**

Olumlu yorumlar için yapılan analizde yorumların büyük bir kısmının otellerin konumu, odaları, sahip oldukları manzara (%38) ve otel çalışanları (%28) ile ilgili olduğu görülürken giriş çıkış işlemleri ve ücretlerle ilgili olumlu yorumların (%6) çok düşük düzeyde kaldığı anlaşılmaktadır. Ek olarak incelenen yorumların %24'ünde olumlu düşünceler için ayrılan kısım boş bırakılmıştır. Boş bırakılan olumlu yorumlar ise otellere ilişkin sadece olumsuz yorumda bulunan memnuniyetsiz müşterileri ifade etmektedir.

Olumsuz yorumlar için oluşturulan kümeler ve kümelerde yer alan terimler ağırlıkları ile Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 33 Olumsuz Yorumların Kümeleme Sonuçları

Küme 1		**Küme 2**		**Küme 3**		**Küme 4**		**Küme 5**	
Terim	**TF-IDF**	**Terim**	**TF-IDF**	**Terim**	**TF-IDF**	**Terim**	**TF-IDF**	**Terim**	**TF-IDF**
Kahvaltı	0.144	Konum	0.572	Boş Yorumlardan Oluşmaktadır		Odalar	0.195	Otel	0.140
İyi	0.125	Şehir	0.059			Hizmet	0.176	Giriş-Çıkış	0.130
Çalışanlar	0.125	Şehir Merkezi	0.056			Banyo	0.074	Zaman	0.057
Havuz	0.016	Cadde	0.049			Temizlik	0.058	Rezervasyon	0.044
Otel	0.015	Merkez	0.036			WC	0.043	Ücret	0.041

Tablo 11'de yer alan terim ağırlıkları kullanılarak kümeler isimlendirilmiştir. Tablo 12'de olumsuz yorumlar için oluşturulmuş kümeler ve kümelerin ifade ettiği ana temalar yorum sayıları ve yüzdelik dağılımları verilmiştir.

Tablo 34 Olumsuz Yorumlara İlişkin Kümelerin Temaları ve Yorum Sayıları

Küme Numaraları	**Temalar**	**Yorum Sayısı**	**Yüzde Dağılım**
Küme 1	Kahvaltı, Çalışanlar ve Havuz ile ilgili yorumlar	2047	%63
Küme 2	Konum ve Şehir ile ilgili yorumlar	122	%4
Küme 3	Boş bırakılan olumsuz Yorumlar	178	%5
Küme 4	Odalar, temizlik ve hizmetler ile ilgili yorumlar	488	%15
Küme 5	Giriş Çıkış işlemleri ve ücretler ile ilgili yorumlar	440	%13
Toplam		**3275**	**%100**

Olumsuz yorumların ilgili olduğu kümelere (temalara) dağılımları ile olumlu yorumların dağılımları arasında farklılıklar bulunduğu Tablo 11'den anlaşılmaktadır. Olumsuz yorumların büyük bir bölümünün (%68) kahvaltı, çalışanlar ve havuz ile ilgili olduğu görülmektedir. Buna karşın odalar, temizlik, hizmet (%15), giriş çıkış işlemleri ve ücretler (%13) ile ilgili olumsuz yorumlarda bulunmaktadır. Konum ve şehir ile ilgili (%4) az sayıda olumsuz yorum bulunurken bazı yorumlar içerisinde olumsuz kısımların boş bırakıldığı da (%4) görülmektedir. Boş bırakılan olumsuz kısımlar sadece olumlu yorumda bulunan memnun müşterileri ifade etmektedir.

Sonuç

Otel yöneticileri hem sundukları ürünleri geliştirmek hem de otelin performansını ve genel memnuniyet düzeyini belirleyerek oteli daha iyi pazarlayabileceği stratejiler geliştirmek için müşterilerin oteller hakkındaki genel değerlendirmelerini ve deneyimleriyle ilgili detayları öğrenmek isterler (Zhao vd., 2019). Yöneticilerin öğrenmek istedikleri müşteri deneyimlerine ilişkin detayların oteller hakkında bırakılan yorumlar içerisinde yer aldığı bilinmektedir (Zhang ve Verma, 2017). Fakat online ortamlarda oteller hakkında oluşturulmuş aşırı miktardaki yorumların (Xiang vd., 2015a) meydana getirdiği büyük veri yığınları (Dirsehan, 2016) arzu edilen bilgilere ulaşma konusunda engel oluşturmaktadır (Fang vd., 2016). Öyle ki geleneksel içerik analiz yöntemleri büyük miktarlara ulaşan online yorumlar içerisinden faydalı bilgilerin çıkarılması konusunda yetersiz kalmaktadır (Xiang, 2015a; He vd., 2017). Tam da bu noktada büyük veri analiz yöntemleri online yorumların incelenmesinde de kullanılmaya başlanmıştır (Fazzolari ve Petrocchi, 2018). Günümüzde sayıca artış gösteren büyük veri kaynaklı çalışmalar (Li vd., 2018) sayesinde online yorumlar içerisinden yöneticilerin öğrenmeyi arzuladıkları müşteri deneyimlerinin çıkarılması mümkün hale gelmiştir (Ertek vd., 2013). Bu çalışmada da büyük veri analiz yöntemlerinden faydalanılarak Bakü'de yer alan 5 yıldızlı oteller hakkında bırakılan 3.275 adet yorum incelenmiştir. Yorumlar veri ön işleme sürecine tabi tutulmuş sonrasında kümeleme analizi uygulanmıştır.

Kümeleme analizi gözlemlerin ortak özelliklerine göre aynı gruplara dahil edilmesini sağlayan bir metin analiz yöntemidir. Kümeleme yönteminde öncelikle yorumlar kelimelere ayrılmış ve yorum içerisinde geçen kelimelerin TF-IDF yöntemi ile ağırlıkları hesaplanmıştır. Hesaplanan ağırlıklara göre yorumlar 5 farklı kümeye atanmıştır. Oluşan kümeler içerisinde geçen terimlerden ağırlıkları en yüksek olanlar ise küme temaları olarak ele alınmıştır. Booking.com üzerinde olumlu ve olumsuz yorumların ayrı bölümlere yazılması olumlu ve olumsuz yorumların ayrı ayrı kümelenmesine imkan sağlamıştır. Dolayısıyla müşterilerin olumu ve olumsuz düşüncelerinin hangi konularda yoğunlaştığının anlaşılması olumlu ve olumsuz yorumlar için ayrı ayrı yapılan kümeleme analizi ile mümkün hale gelmiştir.

Yapılan analizlerde olumlu yorumların en yüksek oranda Konum, Odalar, Manzara (%38) ve Otel Çalışanları (%28) ile ilgili olduğu görülmüştür. Ertek vd. (2013) yorumlarda sık geçen konuların aynı zamanda müşterilerin yorum bırakma nedenlerini de ifade ettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla müşterilerin olumlu yorum bırakma nedenleri arasında Konum, Oda, Manzara ve Personellerin önemli rol oynadığı düşünülebilir. Buna karşın en düşük düzeyde olumlu yorumun ise Giriş-Çıkış İşlemleri ve Ücretlerle ilgili (%6) olduğu anlaşılmıştır.

Olumsuz yorumlara ilişkin kümeleme analizi sonuçlarında ise sırasıyla yorumların; Kahvaltı, Çalışanlar, Havuz (%63) Temizlik, Hizmet (%15), Giriş-çıkış işlemleri ve Ücretlerle (%13) ilgili olduğu görülmüştür. Olumsuz yorumların büyük oranda Kahvaltı, Çalışanlar ve Havuz gibi konularda yoğunlaşması dikkate alınması gereken önemli bir durumdur.

Geri bildirim açısından düşünüldüğünde müşteriye sunulan bazı hizmetlerin eksik olması olumsuz yorumlara neden olurken iyi bir şekilde sunulması her zaman olumlu yorum kazandırmayabilmektedir (Dirsehan, 2016). Giriş-Çıkış işlemleri bu düşünceye örnek olarak verilebilir. Giriş-çıkış sürecinin hızlı ve iyi bir şekilde işlemesi müşterileri olumlu yorum bırakma konusunda teşvik etmezken yaşanan eksiklikler olumsuz yorum bırakma konusunda daha fazla teşvik etmektedir. Bu çalışmada da giriş-çıkış işlemlerine ilişkin az sayıda olumlu yorum (185) bulunmasına karşın olumsuz yorumların (440) fazla olduğu görülmektedir.

Kümele analizi ile olumlu ve olumsuz yorumların ilgili oldukları konulara göre dağılımı görülebilmektedir. Yorumların dağılımları aynı zamanda otel işletmeleri açısından odaklanılması gereken konular hakkında da ipuçları vermektedir. Bakü'ye ilişkin olumsuz yorumların Kahvaltı, Çalışanlar ve Havuz gibi konularda yoğunlaşması beraberinde burada yaşanan sorunların daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ihtiyacını da doğurmaktadır. Veri madenciliği yöntemleri kullanılarak olumsuz düşüncelerin yoğunlaştığı konular daha ayrıntılı bir şekilde ele alınıp memnuniyetsizliğe neden olan unsurlara dair daha doğru çıkarımlar yapılabilir. Örneğin yapılan kısa bir inceleme sonucunda kahvaltı konusunda çeşit ve ekstra ücret gibi durumların olumsuz yorumlara neden olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla yöneticilerin kahvaltı konusunda ortaya çıkan memnuniyetsizliği ortadan kaldırmak için sürecin bütününden ziyade kahvaltıda sunulan çeşit ve kahvaltının ekstra ücretlendirilmesi gibi durumlara odaklanması gerekmektedir.

Çalışanlarla ilgili ise hem olumlu hem de olumsuz yorumların sayıca fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bazı çalışanlara ilişkin memnuniyetsizlik varken bazılarında memnuniyet durumu söz konusudur. Yapılan incelemede olumsuz yorumların özellikle resepsiyon çalışanları üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Bu sonuç giriş-çıkış işlemlerine ilişkin bırakılan olumsuz yorumlarla da örtüşmektedir. Çalışanlar konusunda ortaya çıkan memnuniyetsizliğin çözüme kavuşturulması açısından resepsiyon çalışanlarına odaklanılması daha verimli bir yaklaşım olacaktır. Dolayısıyla yorumların yoğunlaştığı konuların daha derin bir şekilde incelenmesi sorunların kaynağını bulmak konusunda önemlidir.

Veri madenciliği teknikleri son yıllarda online yorumlar üzerinde sıklıkla kullanılmaktadır. Böylece kelime sıklıkları ve ağırlıkları, birliktelik kuralları ve kümeleme analizleri müşterilerin deneyimlerini anlama konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Fakat veri madenciliği teknikleri kullanılarak elde edilen bu tür sonuçlar yorumlara ilişkin memnuniyet puanları ile de ilişkilendirilebilir. Örneğin çalışmada benzer yorumların bir araya getirilmesi ile oluşturulan kümelere ilişkin memnuniyet puan ortalamaları karşılaştırılabilir. Karşılaştırma sonucunda hangi konularda bırakılan yorumların memnuniyet puanı üzerinde ne kadar etkili olduğu tespit edilebilir.

Kaynakça

Aggarwal, C. C. and Zhai, C. X. (2012). Mining Text Data. Springer. New York.

Akgöz, E. ve Tengilimoğlu, Engin. (2015). Online Müşteri Değerlendirmelerinin, Tesis Özellikleri Açısından İncelenmesi; Booking.Com Örneği. 16. Ulusal Turizm Kongresi, 12-15 Kasım, Çanakkale.

Amaro, S. and Duarte P. (2015). An integrative model of consumers' intentions to purchase travel online. *Tourism Management*, 46(2015):64-79.

Anderson, C. K. (2012). The Impact of Social Media on Lodging Performance. Center for *Hospitality Research Report*, 12(15).

Balouchi, M., Aziz, Y., A., Rahman, A., Hasangholipour, T., Khanlari, A., Rahmani A., A. and Raja-Yusof, R., N. (2017). Explaining and predicting online tourists' behavioural intention in accepting consumer generated contents, *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 8(2):168-189.

Booking (2019). www.booking.com, Erişim Tarihi: 05.02.2019

Bucur, C. (2015). Using Opinion Mining Techniques in Tourism. 2nd Global Conference on Business, Economics, Management and Tourism, 30-31 October 2014, Prague, Czech Republic.

Buhalis, D. and Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet-The state of eTourism research. *Tourism Management*, 29(2008):609-623.

Cheng, M. and Jin, X. (2019). What do Airbnb users care about? An analysis of online review comments. *International Journal of Hospitality Management*, 76(2019):58–70.

Chu, W., T. and Huang, W., H. (2017). Cultural difference and visual information on hotel rating prediction. *World Wide Web*, 20(2017):595–619.

Çelik, U., Akçetin, E. ve Gök, M. (2017). Rapidminer ile Veri Madenciliği, Pusula Yayınları, İstanbul.

Dara, S. (2016). What Makes Reviews Trustworthy? An Investigation of User Trust in Online Reviews When Making Purchase Decisions. (Unpublished Post-Doctoral thesis), City University of London.

Dirsehan, T. (2016). An Application of Text Mining to Capture and Analyze eWOM: A Pilot Study on Tourism Sector. In Rathore, S. and Panwar, A. (Ed.) Capturing, Analyzing, and Managing Word of Mouth in the Digital Marketplace.(pp. 168-186). IGI Global, USA.

Emarketer (2018). Global digital travel sales 2018. https://www.emarketer.com/content/global-digital-travel-sales-2018. Access Date; 10.12.2018.

Erduran, G., Y. (2017). Online müşteri şikayetlerinin veri madenciliği ile incelenmesi. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Ertek, G., Tapucu, D., and Arın, I. (2013). Text Mining with RapidMiner. In: Markus Hofmann, Ralf Klinkenberg (Eds.) RapidMiner: Data Mining Use Cases and Business Analytics Applications. Chapman & Hall/CRC Data Mining and Knowledge Discovery Series. Chapman and Hall/CRC.

Eslami, S. P., Ghasemaghaei, M. and Hassanein, K. (2018). Which online reviews do consumers find most helpful? A multi-method investigation. *Decision Support Systems*, 113(2018):32–42.

Fang, B., Ye, Q., Kucukusta, D. and Law, R. (2016). Analysis of the perceived value of online tourism reviews: Influence of readability and reviewer characteristics. *Tourism Management*, 52(2016):498-506.

Fazzolari, M. and Petrocchi, M. (2018). A study on online travel reviews through intelligent data analysis. *Information Technology & Tourism*, 20(1–4): 37–58.

Feldman, R. and Sanger, J. (2007). The Text Mining Handbook Advanced Approaches in Analyzing Unstructured Data. Cambridge University Press.

Filieria, R., Raguse, E. and Vitarid, C. (2019). What moderates the influence of extremely negative ratings? The role of review and reviewer characteristics. *International Journal of Hospitality Management*, 77(2019):333-341

Godnov, U. and Redek, T. (2016). Application of text mining in tourism: Case of Croatia. *Research Notes and Reports / Annals of Tourism Research*, 58(2016):156–170.

Guo, Y., Barnes, S., J. And Jia, Q. (2017). Mining meaning from online ratings and reviews: Tourist satisfaction analysis using latent dirichlet allocation. *Tourism Management*, 59(2017):467-483.

Hargreaves, C., A. (2015). Analysis of Hotel Guest Satisfaction Ratings and Reviews: An Application in Singapore. *American Journal of Marketing Research*, 1(4):208-214.

He, W., Tian, X., Tao, R., Zhang, W., Yan, G. and Akula, V. (2017). Application of social media analytics: a case of analyzing online hotel reviews. *Online Information Review*, 41(7):921-935

Heyne, L. (2009). Electronic Word of Mouth - A New Marketing Tool? Düsseldorf: University of Applied Sciences in Neuss Master Thesis.

Hu, Y., H., Chen, Y., L. and Chou, H., L. (2017). Opinion mining from online hotel reviews –A text summarization approach. *Information Processing and Management*, 53(2017):436-449.

Lee, P. J., Hu, Y. H. and Lu, K. T. (2018). Assessing the helpfulness of online hotel reviews: A classification-based approach. *Telematics and Informatics*, 35(2018):436–445.

Li, J., Xu, L., Tang, L., Wang, S. and Li, L. (2018). Big data in tourism research: A literature review. *Tourism Management*, 68(2018):301-323

Liu, X., Schuckert, M., and Law, R. (2018). Utilitarianism and knowledge growth during status seeking: Evidence from text mining of online reviews. *Tourism Management*, 66(2018):38-46.

Liu, Z. and Park, S. (2015). What makes a useful online review? Implication for travel product websites. *Tourism Management*, 47(2015):140-151.

Liu, Z., Zhang, Z., Law, R. and Zhang, A. (2019). Posting reviews on OTAs: Motives, rewards and effort. *Tourism Management*, 70(2019):230–237.

Mellinas, J. P., Dolares, S. M., and Garcia, J. J. (2015). Booking.com: The unexpected scoring system. *Tourism Management*, 49(2015):72-74.

Miah, S., J., Vu, H., Q., Gammack, J. And McGrath, M. (2017). A Big Data Analytics Method for Tourist Behaviour Analysis. *Information & Management*, 54(2017):771–785.

Park, S. and Nicolau J., L. (2015). Asymmetric effects of online consumer reviews. *Annals of Tourism Research*. 50(2015):67-83.

Phillips, P., Zigan, K., Silva, M.M.S. and Schegg, R. (2015). The interactive effects of online reviews on the determinants of Swiss hotel performance: a neural network analysis. *Tourism Management*, 50(2015):130-141.

Schuckert, M., Liu, X. and Law, R. (2015). Hospitality and tourism online reviews: Recent trends and future directions. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 32(2015):608–621.

Stat.gov (2019). https://www.stat.gov.az E. T. 05.01. 2019

Tengilimoğlu, E. (2016). The Most Important Factors Which Influence Satisfaction in Hotel Industry According to Booking.Com Reviews. 2nd International Conference on The Changing World and Social Research, 14-16 October, Barcelona, Spain.

Tengilimoğlu, E., Göral, R. ve Akgöz, E. (2017). Olumlu ve Olumsuz Geri Bildirimlerin Memnuniyet Düzeylerine Göre İncelenmesi: Booking.Com Örneği. 18. Ulusal Turizm Kongresi, 17-21 Ekim, Mardin.

Wong, C. U. I and Qi, S. (2017). Tracking the evolution of a destination's image by text-mining online reviews - the case of Macau. *Tourism Management Perspectives*, 23(2017):19-29.

Xiang, Z., Du, Q., Ma, Y. And Fan, W. (2017). A comparative analysis of major online review platforms: Implications for social media analytics in hospitality and tourism. *Tourism Management*, 58(2017):51-65.

Xiang, Z., Schwartz, A., Gerdes, J., H. and Uysal, M. (2015a). What can big data and text analytics tell us about hotel guest experience and satisfaction? *International Journal of Hospitality Management*, 44(2015):120–130.

Xiang, Z., Schwartz, Z. and Uysal M. (2015b). What Types of Hotels Make Their Guests (Un)Happy? Text Analytics of Customer Experiences in Online Reviews. Information and Communication Technologies in Tourism 2015, February 3–6, Lugano, Switzerland.

Yang, Y., Park, S. and Hu, Z. (2018). Electronic word of mouth and hotel performance: A meta-analysis. *Tourism Management*, 67(2018):248-260

Zhang, J. J., and Verma, R. (2017). What matters most to your guests: An exploratory study of online reviews. *Cornell Hospitality Report*, 17(4):3-13.

Zhao, Y., Xu, Xun and Wang, M. (2019). Predicting overall customer satisfaction: Big data evidence from hotel online textual reviews. *International Journal of Hospitality Management*, 76(2019):111-121.

5.
ULUSLARARASI EĞİTİM BİLİMLERİ VE UYGULAMALARI SEMPOZYUMU

GÜNCEL TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI VE TÜRKÇE DERS KİTAPLARINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

İzzet ŞEREF[*]

Özet

Bu çalışmanın öncelikli amacı, güncel Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda okuma becerisi kazanımlarının hangi dikkatlerle oluşturulduğunu ortaya koymaktır. Daha sonra bu kazanımlarla Türkçe ders kitaplarındaki okuma etkinliklerinin uygunluk oranını tespit etmek hedeflenmektedir. Araştırmanın kapsamını 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki 5 ve 6. sınıf okuma kazanımları ile hâlihazırda kullanılan Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 5 ve 6. sınıf Türkçe ders kitapları oluşturmaktadır. Çalışmada, nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Araştırmanın verileri doküman incelemesi tekniği ile toplanmıştır. Sonuç olarak 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki okuma becerisi kazanımlarında önceki programlardan farklı olarak biçimbirimlerin bağlamdaki işlevinin vurgulandığı saptanmıştır. Öğrencilere ilgili yapının metnin bağlamında hangi işleve sahip olduğunun kavratılması gerektiği üzerinde durulduğu görülmüştür. Türkçe ders kitaplarındaki okuma etkinliklerinde aynı dikkatin büyük bir oranda uygulandığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Dersi Öğretim Programı, Türkçe ders kitapları, okuma becerisi, işlevsel dil öğretimi.

AN EVALUATION OF CURRENT TURKISH COURSE CURRICULUM AND TURKISH COURSE BOOKS

Abstract

The primary aim of this study is to reveal how carefully the reading skill gains are formed in the current Turkish Language Teaching Program. Secondly, with these gains, it is aimed to determine the suitability ratio of reading activities in Turkish textbooks. The scope of the research consists of the 5th and 6th grade reading acquisitions in the 2018 Turkish Language Teaching Program and 5th and 6th grade Turkish textbooks published by Turkish Ministry of Education Publications. In the study, qualitative research design was used. The data of the study was collected by document analysis technique. As a result, it was found that reading function gains in the 2018 Turkish Language Teaching Program emphasized the function of morphemes in context, unlike previous programs. It was observed that the students should be taught what function the structure has in the context of the text. It was understood that the same attention was applied to a large extent in reading activities in Turkish textbooks.

Key Words: Turkish Language Teaching Program, Turkish textbooks, reading skill, functional language teaching.

Giriş

Dil eğitimi sürecinin temel amacı, öğrencilere yazılı ve sözlü anlatım becerisi kazandırmaktır. Bu süreçte öğrenciler metinler kullanılarak bilişsel ve duyuşsal olarak yapılandırılırlar. Çünkü metinler, dil yapılarını öğrencilere somut bir biçimde göstermenin en etkili aracıdır. Metinler, dil derslerinde öğrencilerde hem farkındalık oluşturabilmede hem de dili doğru bir şekilde nasıl kullanabileceklerini gösterebilmede önemli uyaranlardır.

Ana dil öğretim sürecinde öğrenci açısından Türkçenin yapısını oluşturan ve işleyiş kurallarını tanımlayan bilgilere sahip olmak oldukça önemlidir; ancak daha da önemli olan, bu kuralların konuşma, yazma, dinlemeyle ilgili dil etkinliklerinde uygulanmasıdır. Dolayısıyla dil bilgisi öğretimi kuramsal bilgilere değil, uygulamaya dayanmalıdır (Millî Eğitim Bakanlığı, 2006, s. 7). Uygulamaya geçmeden önce, dil yapılarının işlev bağlamında en doğru biçimde nasıl kullanılabileceği, iyi metin örnekleri ile gösterilebilir.

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, izzet.seref@gop.edu.tr

Metin bağlamından hareketle öğrenciye kazandırılacak bilgiler sezdirme metodu ile verilebilir. Bu metot ile ilgili alan yazında çokça düşünceye rastlanmaktadır. Buna göre dil kurallarını şekil esasına göre öğretmek, dilin tam olarak anlaşılmasını engeller. Çünkü dil bilgisi şekil açıklaması değildir. Başka bir ifadeyle aynı şekil bazen birden fazla kategori ifade edebilir. Dil bilgisi öğretiminde en sağlam yol, "fikir grameri" metodudur. Yani, fikir ve düşünce kategorilerini öne alarak öğrenciye ilk önce anlatım ve cümle tiplerini misallerle göstermek gerekir (Akt. Çeçen ve Aytaş, 2008, s. 135).

Bu konuda dilbilim, öğreticilere etkili imkânlar sunmaktadır. Dilbilimin dil öğretiminde önemini ifade etmek için Aksan (1978, s. 16) dilbilgisi çalışmalarında görevsel dilbilgisine gereken önemin verilmesi gerektiğine, Türkçenin sözdizimi yönünden yapısal dilbilim yöntemleri ve dönüşümlü-üretimsel yöntemlerle özenle ve derinliğine incelenebileceğine dikkat çekmiştir. Aksan bunları söylerken, dilbilimin ana dil öğretimi konusunda elde ettiği ilerlemelerden Türkçe öğretiminde yararlanılmış olduğunu söylemenin güç olduğunu, ana dil öğretiminin hâlâ geleneksel dilbilgisi öğretimi, kompozisyon yazımı ve okuma parçalarının tanıtılması ve alıştırmalar biçiminde sürdürüldüğünü de dile getirmiştir.

Aksan'ın belirttiği düşünceleri güncel olarak ele alan ve tartışan araştırmacılar da bulunmaktadır. Erdem ve Çelik (2011, s. 1060, 1061) öğretimin her basamağında dil bilgisi öğretildiği hâlde bu bilgileri kullanamayan, bunları dil becerilerine yansıtamayan, her basamakta tekrar öğrenmeye çalışan öğrencilerin varlığını; dil bilgisi öğretim yönteminin sorgulanması gerektiği düşüncesiyle açıklamışlardır. Buna ek olarak sorunun bu kadar derinlerde ve geçmişte olduğuna atıfta bulunarak geleneksel anlayışın bu sorunları ortaya çıkardığını ifade etmişlerdir.

Eğitim ve öğretim süreçleriyle, öğrencilerde istendik beceriler oluşturulmaya çalışılır. Bu sürecin en önemli parçası olan ana dil öğretimiyle, kendini iyi düzeyde ifade etme becerisine sahip bireyler yetiştirmek hedeflenmektedir. 2023 Eğitim Vizyonu'nda bu husus, bütüncül yaklaşımla vurgulanmış, eğitim sürecinde insanın çok yönlü bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiş, bilginin beceriye dönüştüğünde değerli olduğu belirlenmiştir.

2023 Eğitim Vizyonu'nda üzerinde durulan beceri edindirme konusu, dil öğretimi uygulamalarında da farklı bir bakış açısının gerekliliğini ortaya koymuştur. Aslında bu dikkat 2006 programı da dâhil olmak üzere son yıllarda hazırlanan programlarda bulunmaktadır. Bu programlarda dil öğretiminin temel hedefinin "öğrencilerin, dilin farklı bağlamlarda aldığı görünümleri kavramaları, dil aracılığıyla kendilerini ifade edebilmeleri" (MEB, 2006, s. 2), "hayat boyu kullanabilecekleri dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma ile ilgili dil becerilerini ve zihinsel becerileri kazanmaları" (MEB, 2018: 8) olduğu vurgulanmıştır. Bu yaklaşım 2018 programındaki kazanımlara da yansımıştır. Söz konusu kazanımlara bakıldığında dil yapılarını bütünle birlikte değerlendirmek gerektiği, başlı başına yapının kendisini ezberletmeye çalışmak yerine ilgili yapının metin bağlamındaki işlevinin öğrenciye kazandırılması gerektiği düşüncesinin uygulandığı görülmektedir. Bu noktada programda yer alan kazanımların ders kitaplarına aktarılıp aktarılmadığını belirlemek gerekmektedir. Çünkü kazanımlar ders kitaplarında işlendiği oranda öğrenciye edindirilebilir.

Türkçe dersi öğretim programlarıyla ilgili son yıllarda yapılmış çokça çalışmaya rastlanmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları programları genel değerlendirme odaklı (Epçaçan ve Erzen, 2008), bazıları ise öğretmen görüşlerine yer vererek ele almıştır (Güven, 2011; Durukan, 2013; Susar Kırmızı ve Akkaya, 2009). Bunun dışında Gömleksiz, Sinan ve Demir (2010) yazma alanı odaklı; Coşkun ve Taş (2008) ders kitaplarına metin seçimi bakımından; Karadağ (2012) anlama becerileri açısından; Güzel ve Karadağ (2013) anlatma becerileri yönüyle; Çakmak ve Altun (2013) medya okuryazarlığı penceresinden; İşeri (2007) 6. sınıf Türkçe ders kitabının uygunluğu bakımından programı/ları incelemiştir/lerdir. Kansızoğlu (2014) programlardaki ara disiplin alan kazanımlarını incelemiş; Temizkan (2014) ders kitaplarını, programdaki temel beceriler doğrultusunda değerlendirmiş; Gömleksiz ve Kan (2007) programı problem çözme ve karar verme becerilerini kazandırmada etkililiği yönüyle sorgulamış; Karadağ (2013) programı duygusal zekâ bakımından değerlendirmiş; Melanlıoğlu ve Karakuş Tayşi (2013) programda yer alan dinleme kazanımlarını ölçme ve değerlendirme açısından ele almış; Mert (2013) ders kitabı ve programdaki kazanım ve etkinlikleri sözcük öğretimi açısından incelemiş; Arı (2017) yeni programdaki okuma kazanımlarına odaklanmış; Altunkeser ve Coşkun (2018) 2009 ve 2015 programlarını değişik açılardan karşılaştırmıştır/lardır.

Alan yazın genel olarak değerlendirildiğinde çalışmaların farklı noktalara eğildikleri anlaşılmaktadır. Ancak okuma kazanımlarına işlevsel dil öğretimi bağlamında yaklaşan bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Oysa özellikle son programlarda yer alan okuma kazanımlarının bu bağlamda ele

alınması ve bu kazanımların ders kitaplarında geçen etkinliklere hangi oranda etki ettiğinin belirlenmesi ana dil olarak Türkçe öğretim sürecinde önemli bir mesele olarak durmaktadır.

Bu çalışmanın amacı 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan 5 ve 6. sınıf okuma kazanımlarını işlevsel dil öğretimi bakımından ele almak ve bu kazanımların ders kitaplarındaki etkinliklere nasıl yansıdığını ortaya koymaktır. Bu amaçla öncelikle anılan öğretim programındaki okuma kazanımları incelenmiş ve kazanımlar doğrultusunda ilgili ders kitabındaki etkinlikler sorgulanmıştır. İfade edilen amaçlar ışığında çalışmada şu sorunun cevabı aranmıştır:

1. Ana dil olarak Türkçenin işlev odaklı öğretiminde 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki 5 ve 6. sınıf okuma kazanımlarının durumu nasıldır?

2. MEB Yayınları 5 ve 6. sınıf ders kitaplarındaki etkinliklerin, 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki okuma kazanımlarına göre durumu nasıldır?

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Bu araştırmada nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Nitel çalışmalar, incelenen olay, vaka, doküman, durum vb. ile ilgili derinlemesine veriye ulaşmaya dayalı olarak gerçekleştirilir. Bu çalışmada öncelikle 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki 5 ve 6. sınıf okuma kazanımları işlevsel dil öğretimi bağlamında incelenmiştir. Sonrasında işlevsel dil öğretimi odaklı olan kazanımlar seçilmiş ve bu kazanımların anılan sınıf düzeylerindeki MEB Yayınları Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklere aktarılıp aktarılmadığı değerlendirilmiştir.

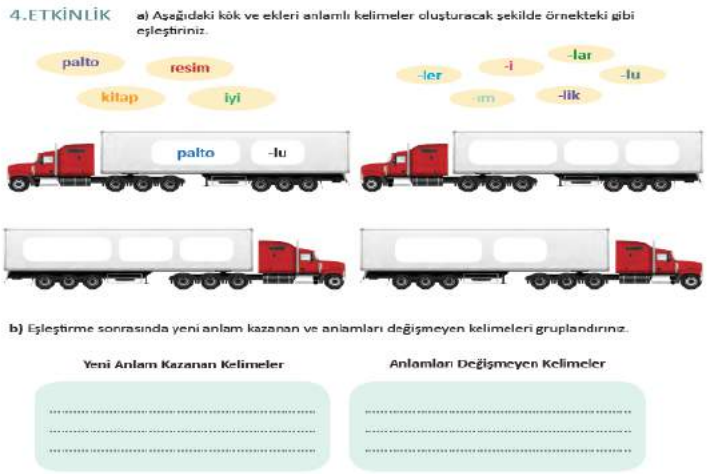
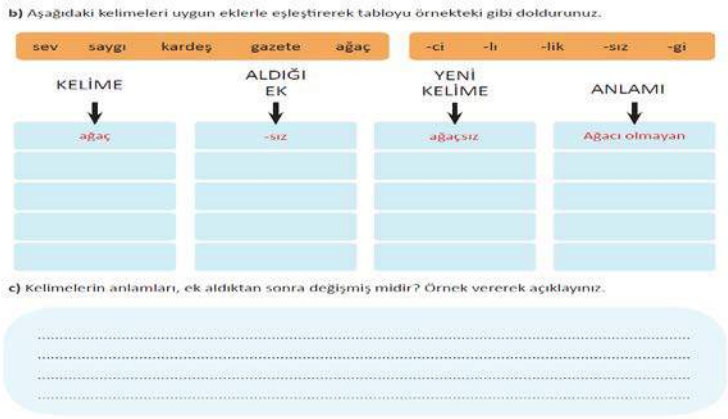
Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmanın verileri doküman incelemesi tekniğiyle toplanmıştır. Bu teknik ele alınan konu ile ilgili bilgilerin bulunduğu yazılı materyallerin çözümlenmesi olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Araştırmada öncelikle 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı, 5 ve 6. sınıf okuma kazanımları bakımından incelenmiştir. Bu değerlendirmelerde kazanımlar, içerik yönüyle sorgulanmış, öne çıkarılan düşüncenin ne olduğu saptanmaya çalışılmıştır. Söz konusu sınıf düzeylerinde işlev odaklı sekiz kazanımın olduğu görülmüştür. Daha sonra bu kazanımlar doğrultusunda MEB Yayınları 5 ve 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki etkinlikler analiz edilmiş, etkinliklerin kazanımlara uygun bir biçimde hazırlanıp hazırlanmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Veriler, ilgili kazanım ve ders kitabında kazanıma yönelik hazırlanan etkinliklerin eşleştirilmesi şeklinde sunulmuştur. Son olarak ise kazanım ve etkinliklerin uyumu ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Bu süreç yürütülürken dil öğretimi alanında uzman bir akademisyenin görüşlerine başvurulmuştur. Uzman, ulaşılan kazanımları programı göz önünde bulundurarak test etmiştir. Ders kitaplarında tespit edilen etkinlikler de kazanımları karşılama bakımından yine uzman tarafından gözden geçirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler doğrultusunda veriler üzerinde güncellemeler yapılmıştır.

Bulgular

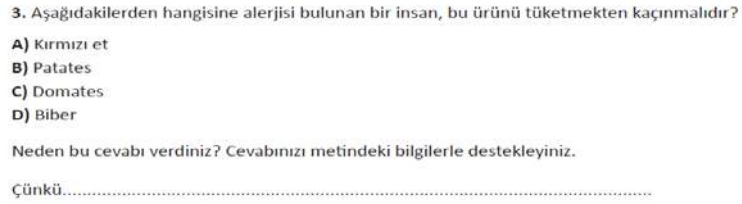
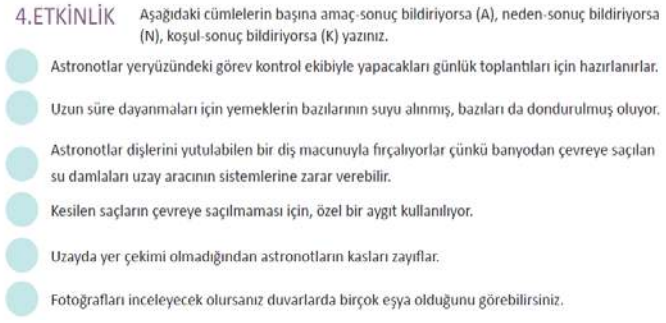
Bu bölümde programdan alınan okuma kazanımlarına göre oluşturulduğu düşünülen etkinliklere yer verilmiş ve etkinliklerin değerlendirmesi yapılmıştır.

Tablo 1. 5. Sınıf "T.5.3.11. Yapım ekinin işlevlerini açıklar." Kazanımı ile İlgili Veriler

"T.5.3.11. Yapım ekinin işlevlerini açıklar." Kazanımını Karşılayan Etkinlikler	
Etkinlikler	Bağlam Dışı (İşlev
	Bağlam Dışı (İşlev

Tablo 1'de yer alan birinci etkinlikte yapım ekinin eklendiği kelimenin anlamını değiştirdiği sezdiriliyor. Etkinlik daha çok biçimi vurgulamakta, öğrencinin yapı eşleştirmesi yapmasını hedeflemektedir. Yani öğrencinin yapım eklerinin getirildiği kelimenin anlam alanını nasıl etkilediğini keşfetmesini sağlamada yetersiz kalacaktır. Etkinlik biçim ve anlam ilişkisini sorgular biçimde güncellenebilir. İkinci etkinlikte yapım ekinin kelimenin anlamını hangi yönde etkilediği sorgulanıyor. Etkinlik iki aşamadan oluşuyor. Birinci aşamada öğrenciden kelimelerle eklerin eşleştirilmesi isteniyor. İkinci aşamada ek aldıktan sonra kelimelerin anlamlarının değişip değişmediği sorgulanıyor. Kelimenin ek aldıktan sonra anlam alanının nasıl etkilendiğinin sorgulanması öğrencinin biçim ve anlam ilişkisini keşfedebilmesi için önemlidir. Ancak kök/gövdeye getirilen ekin sözcüksel bağlamda nasıl bir işlev kazandığının da sorgulanması gerekirdi.

Tablo 2. 5. Sınıf "T.5.3.26. Metni oluşturan unsurlar arasındaki geçiş ve bağlantı ifadelerinin anlama olan katkısını değerlendirir." Kazanımı ile İlgili Veriler

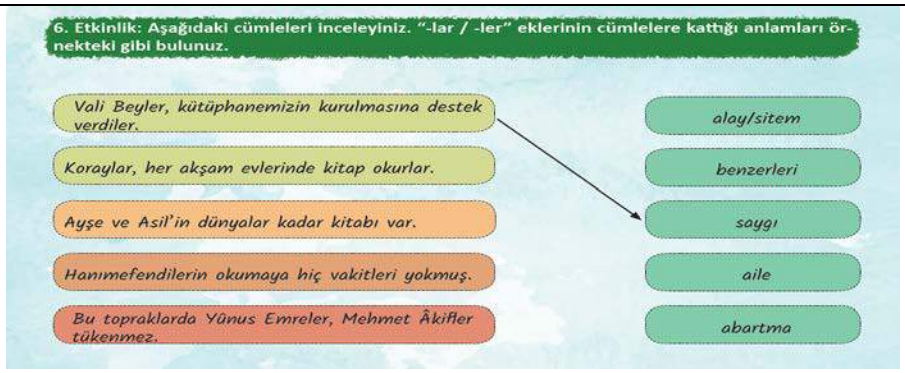
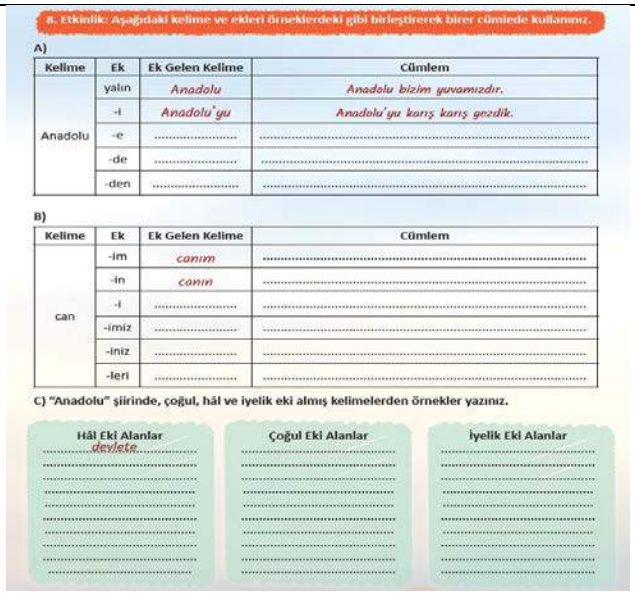
"T.5.3.26. Metni oluşturan unsurlar arasındaki geçiş ve bağlantı ifadelerinin anlama olan katkısını değerlendirir." Kazanımını Karşılayan Etkinlikler	
Etkinlikler	Bağlam 3. Aşağıdakilerden hangisine alerjisi bulunan bir insan, bu ürünü tüketmekten kaçınmalıdır? A) Kırmızı et B) Patates C) Domates D) Biber Neden bu cevabı verdiniz? Cevabınızı metindeki bilgilerle destekleyiniz. Çünkü.....
	Bağlam Odaklı 6.ETKİNLİK Aşağıdaki cümleleri okuyunuz. - Makarna çok lezzetli bir yemektir ama çok yersek fazla kilo alabiliriz. - Türkiye'de her yıl tonlarca ekmek israf ediliyor oysaki tüketeceğimiz kadar ekmek kullanarak israfın önüne geçebiliriz. - Düzenli beslenelim yoksa çeşitli sağlık problemleri yaşayabiliriz. a) Altı çizili kelimelerin metnin anlamını nasıl etkilediğini açıklayınız. .....
	Bağlam Odaklı 4.ETKİNLİK a) Aşağıya, okuduğunuz metinde geçen bir karşılaştırma cümlesi yazınız. ..... b) Siz de iki karşılaştırma cümlesi yazınız. .....
	Bağlam Odaklı 4.ETKİNLİK Aşağıdaki cümlelerin başına amaç-sonuç bildiriyorsa (A), neden-sonuç bildiriyorsa (N), koşul-sonuç bildiriyorsa (K) yazınız. Astronotlar yeryüzündeki görev kontrol ekibiyle yapacakları günlük toplantıları için hazırlanırlar. Uzun süre dayanmaları için yemeklerin bazılarının suyu alınmış, bazıları da dondurulmuş oluyor. Astronotlar dişlerini yutulabilen bir diş macunuyla fırçalıyorlar çünkü banyodan çevreye saçılan su damlaları uzay aracının sistemlerine zarar verebilir. Kesilen saçların çevreye saçılmaması için, özel bir aygıt kullanılıyor. Uzayda yer çekimi olmadığından astronotların kasları zayıflar. Fotoğrafları inceleyecek olursanız duvarlarda birçok eşya olduğunu görebilirsiniz.

Güncel olarak kullanılan ders kitaplarında temel dil becerileri birbirini destekleyen beceri alanları olarak görüldüğü için bu alanlara yönelik etkinlikler de bütüncül yaklaşımla düzenlenmiştir. Birinci etkinlikte okunan metni anlamaya dönük öğrencilere bir soru sorulmuş ve devamında verdikleri cevabı yazılı bir biçimde ifade etmeleri istenmiştir. Etkinlik, bağlantı elemanı olan cümle başı edatı "çünkü"nün işlevini düşündürmesi ve öğrencinin yazılı anlatımında kullanımını öncelemesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda etkinlikte metinle ilişki kuruluyor olması, öğrencilerin dil yapılarına görev odaklı yaklaşımlarını geliştirici bir uygulama olarak değerlendirilebilir. İkinci etkinlikte geçiş ve bağlantı ifadelerinin metnin anlamına olan katkısı sorgulanıyor. "Son yıllarda metindilbilim ve sözeylem çalışmalarındaki gelişmeler dil

öğretimini tümce düzeyiyle sınırlamanın yetersizliğini göstermiş, bağdaşıklık, metinsellik, bilgisellik gibi kavramların dil öğretimine yansıtılması gerektiğini" (Kocaman, 2006, s. 163) ortaya koymuştur. Dolayısıyla etkinliğin yapının anlama olan etkisini sorguluyor olması olumlu ama bunu birbirine eklemlenmiş tümcelerin oluşturduğu daha büyük bir metin parçasında yapmak gerekirdi.

Tabloda sunulan diğer etkinliklerde, metinle ilişkili olarak öğrencinin amaç-sonuç, sebep-sonuç şeklinde kurulan cümle yapılarını daha ayrıntılı tanıması sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu etkinliklerde kazanım ifadesinde belirtildiği üzere geçiş ve bağlantı ifadelerinin metin parçalarının/metnin anlamına olan katkısı ile ilgili öğrencilerin tahminlerine başvurulmuş olsaydı, öğrenciler söz konusu yapının işlevini daha kalıcı olarak kavrayabilirlerdi.

Tablo 3. 6. Sınıf "T.6.3.7. Çekim eklerinin işlevlerini ayırt eder." Kazanımı ile İlgili Veriler

"T.6.3.7. Çekim eklerinin işlevlerini ayırt eder." Kazanımını Karşılayan Etkinlikler	
Etkinlikler	Bağlam Odaklı
	
	Bağlam Dışı
	

Tablo 3'te bulunan birinci etkinlikte öğrencinin çekim ekinin (-lar/-ler) tümce düzeyinde işlevini sezmesi ve tümcenin anlam alanına kattığı anlamı bulup eşleştirme yapması amaçlanıyor. Etkinlik, ekin getirildiği yapıda nasıl bir işlev kazandığını ve tümcenin anlamı bakımından önemini buldurmaya yönelik olması yanıyla olumludur.

İkinci etkinlik okuma metnindeki kelimelere dayalı olarak tasarlanmıştır. Bu yönüyle etkinliğin bağlam temelli olduğu söylenebilir. Birinci aşamada "Anadolu" kelimesi hâl ekleri ile çekime girmekte ve cümle içerisinde kullanılmaktadır. İkinci aşamada "can" kelimesi iyelik ekleri ile çekime girmekte ve cümlelerle örneklendirilmektedir. Üçüncü aşamada ise okuma metninde çekim eki almış kelimelerin

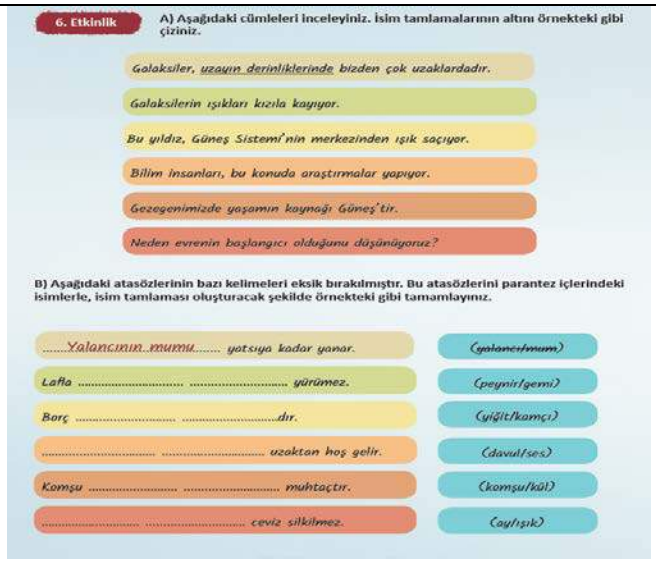
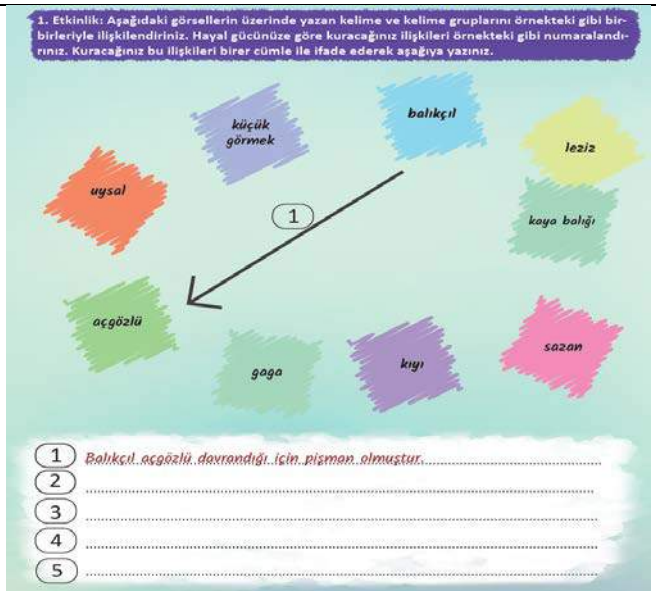
listelenmesi istenmektedir. Bunların dışında çekim ekinin, getirildiği kelimeye ne kazandırdığı ya da çekime giren kök/gövdeye nasıl etki ettiğini sorgulayıcı dördüncü aşama tasarlanabilirdi.

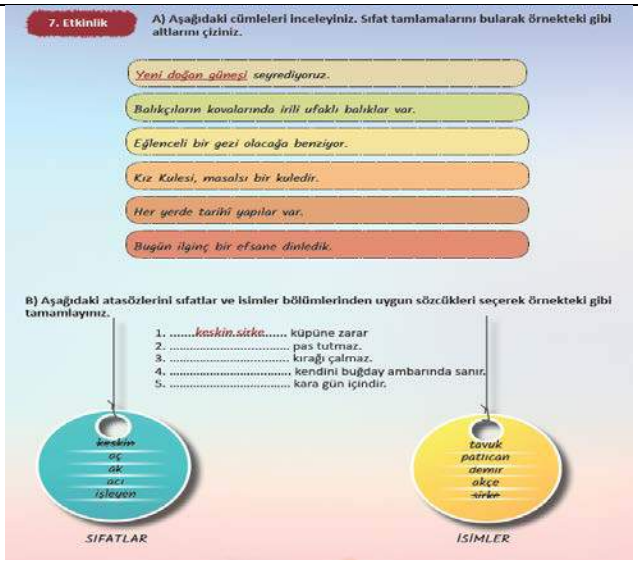
Tablo 4. 6. Sınıf "T.6.3.8. İsim ve sıfatların metnin anlamına olan katkısını açıklar." Kazanımı ile İlgili Veriler

"T.6.3.8. İsim ve sıfatların metnin anlamına olan katkısını açıklar." Kazanımını Karşılayan Etkinlikler	
Etkinlikler	Bağlam Odaklı
	Bağlam Odaklı
	Bağlam

Tablo 4'te verilen birinci etkinlikte ilk sütunda sıfatlar verilmiş, ikinci sütunda cümleler sunulmuş ve öğrencilerin sıfat-cümle eşleştirmesi yapmaları istenmiştir. Buna ek olarak üçüncü sütunda ilgili sıfatın getirildiği isme hangi anlamı kattığı ele alınabilirdi. İkinci etkinlikte bir metin parçası verilmiş ve metinde sıfatların gelebileceği yerler boş bırakılmış, öğrencilerden bu boşlukları bağlama uygun olarak tamamlamaları istenmiştir. Bu yanıyla etkinlik öğrencilerin sıfatın işlevini bağlamda görüp kavrayabilmelerini sağlayıcı niteliktedir. Ek olarak öğrencilerden ismi renk, şekil, boyut gibi açılardan niteleyen sıfatların yer aldığı bir metin kurgulamaları istenebilir. Bu, öğrencilerin sıfat konusundaki bilgilerinin kalıcılığını artıracaktır.

Tablo 5. 6. Sınıf "T.6.3.9. İsim ve sıfat tamlamalarının metnin anlamına olan katkısını açıklar." Kazanımı ile İlgili Veriler

"T.6.3.9. İsim ve sıfat tamlamalarının metnin anlamına olan katkısını açıklar." Kazanımını Karşılayan Etkinlikler	
Etkinlikler	Bağlam Odaklı
	
	Bağlam Dışı
	

Bağlam Odaklı	

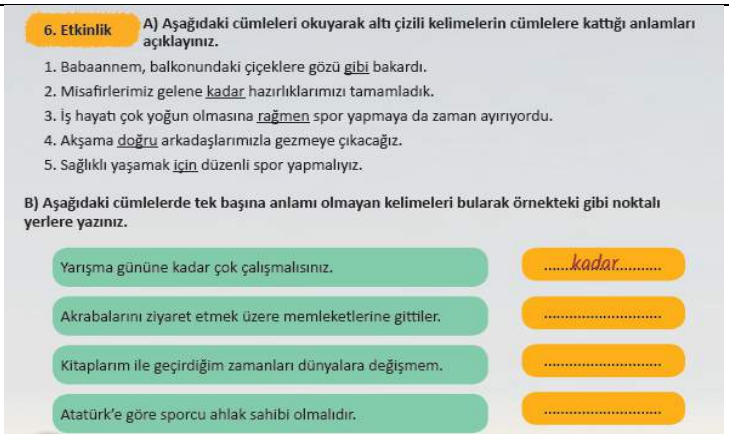
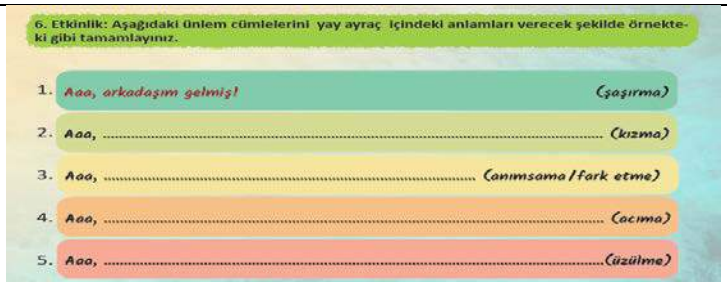
Tablo 5'te yer alan birinci etkinlikte öğrencilerden birinci aşamada cümlelerdeki isim tamlamalarını bulmaları, ikinci aşamada ise mavi sütunda verilen kelimelerden tamlama oluşturup cümledeki boşluğa yazmaları istenmektedir. Buna ek olarak öğrencilerin tamlayan-tamlanan ilişkisini kavrayabilmeleri için tamlamalar üzerinde durulabilirdi. Metin örneklerinden hareketle bu ilişkinin betimlemesi yapılabilirdi. İkinci etkinlikte öğrencilere bazı sözcük ve sözcük grupları verilmiş, bunlardan gruplar oluşturarak özgün cümleler oluşturmaları istenmiştir. Etkinlik, öğrencinin cümle üretme sürecinde zihinsel olarak yapılandırıcı özelliğe sahiptir. Son etkinlikte ise öğrencilerden birinci adımda verilen cümlelerdeki sıfat tamlamalarını tespit etmeleri, ikinci adımda sıfat ve isim havuzundan uygun olanları seçerek atasözlerini tamamlamaları beklenmektedir. Etkinliğin birinci adımında öğrenci, cümleden parçaya ulaşarak öğrenci sıfatın işlevini kavrayabilir. İkinci aşamada ise edindiği bilgiyi yapılandırabilir.

İlgili kazanımı öğrenciye edindirmede söz konusu etkinlikler olumlu olmakla birlikte, öncelikle okuma metnindeki isim ve sıfat tamlamaları öğrenciye buldurulabilirdi. Burada öğrencinin sadece işleve odaklanması ve anlam birliği olan yapıları tespit etmesi beklenmelidir. Daha sonra yapılar görev odaklı olarak sorgulanıp temellendirme yapmaları istenmelidir.

Tablo 6. 6. Sınıf "T.6.3.10. Edat, bağlaç ve ünlemlerin metnin anlamına olan katkısını açıklar." Kazanımı ile İlgili Veriler

"T.6.3.10. Edat, bağlaç ve ünlemlerin metnin anlamına olan katkısını açıklar." Kazanımını Karşılayan Etkinlikler	
Etkinlikler	Bağlam Odaklı

Bağlam Odaklı	
Bağlam Odaklı	
Bağlam Odaklı	
Bağlam	

Tablo 6'daki birinci etkinlikte, öğrencilere bağlaçların hangi amaçla kullanıldığı sorusu öğrencilere yöneltilmiştir. İkinci aşamada bağlaç-cümle eşleştirmesi yapmaları istenmiştir. Son olarak, öğrencilerin verilen bağlaçları kullanarak bir metin kaleme almaları gerekmektedir. Ayrıca öğrencilerin sezgilerini temellendirmek amacıyla bağlaçların metne kattığı anlam tartışılabilir. İkinci etkinliğin birinci aşamasında bir metin parçası verilmiş ve öğrencilerden bu metindeki bağlaçların metnin anlamına olan katkısını tartışmaları istenmiştir. İkinci aşamada ise bağlaçları kullanarak bir metin kurgulamaları gerektiği ifade edilmiştir. Bu etkinliğin bağlaçların işlevini sezdirmesi ve öğrencilerin bu işlevi yazılı anlatımlarına

aktarmalarını sağlaması yönüyle iyi kurgulanmış olduğu belirtilebilir. Üçüncü etkinlik de birbirini tamamlayan iki basamaktan oluşmaktadır. Birinci basamakta örnek cümleler verilmiş ve öğrencilerden bu cümlelerde kullanılan son çekim edatlarının cümlenin anlamına olan katkısı sorgulamaları istenmiştir. İkinci basamakta ise öğrencilere, verilen cümlelerde tek başına anlamı olmayan yapıları tespit etmeleri gerektiği belirtilmiştir. Etkinlik bütün olarak değerlendirildiğinde öğrencilere son çekim edatlarının metin parçalarındaki anlama olan katkısını buldurmaya yönelik olması bakımından ilgili kazanımı karşılamada uygun olduğu ifade edilebilir.

Dört ve beşinci etkinliklerde, ünlem anlamı taşıyan yapılar edindirilmeye çalışılmıştır. Her iki etkinlik de tıpkı kazanım ifadesinde belirtildiği üzere ünlemlerin metin parçalarındaki anlam alanına etkilerini ortaya çıkarmayı ve öğrenciye kazandırabilmeyi hedeflemektedir.

Tablo 7. 6. Sınıf "T.6.3.11. Basit, türemiş ve birleşik kelimeleri ayırt eder." Kazanımı ile İlgili Veriler

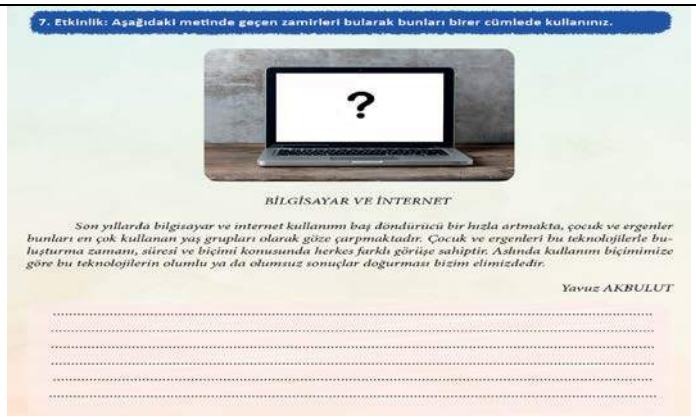
"T.6.3.11. Basit, türemiş ve birleşik kelimeleri ayırt eder." Kazanımını Karşılayan Etkinlik	
Etkinlik	Bağlam Odaklı

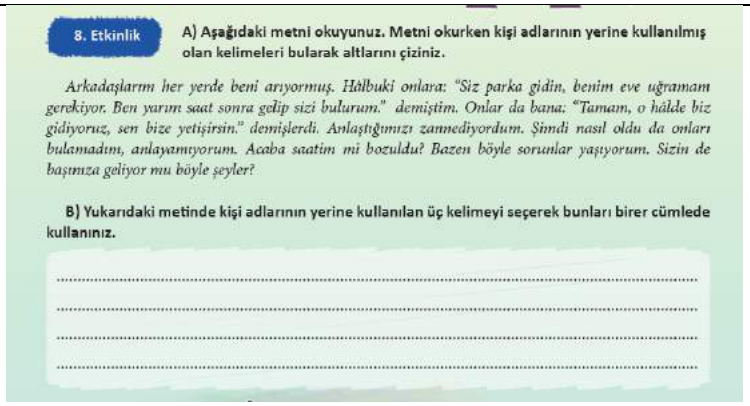
Tablo 7'de basit, türemiş ve birleşik kelimelerin farklarını buldurmayı hedefleyen bir etkinlik sunulmuştur. Etkinlik bu şekliyle öğrencilerin söz konusu kelime şekillerini ayırt etmelerini kısmen sağlayabilir. Bu etkinliğe, verilen kelimelerin kullanıldığı bir metin parçasıyla başlamak gerekirdi. Çünkü öncelikle kelimelerin bağlamda ortaya çıkan anlamlarını öğrencilerin sezmeleri, görmeleri; sözcük düzeyinde daha doğru değerlendirmeler yapmalarına imkân tanıyabilir.

Tablo 8. 6. Sınıf "T.6.3.12. Zamirlerin metnin anlamına olan katkısını açıklar." Kazanımı ile İlgili Veriler

"T.6.3.12. Zamirlerin metnin anlamına olan katkısını açıklar." Kazanımını Karşılayan Etkinlikler	
Etkinlikler	Bağlam Odaklı

Bağlam Odaklı

8. Etkinlik **A) Aşağıdaki metni okuyunuz. Metni okurken kişi adlarının yerine kullanılmış olan kelimeleri bularak altlarını çiziniz.**

Arkadaşlarım her yerde beni arıyormuş. Hâlbuki onlara: "Siz parka gidin, benim eve uğramam gerekiyor. Ben yarım saat sonra gelip sizi bulurum." demiştim. Onlar da bana: "Tamam, o hâlde biz gidiyoruz, sen bize yetişirsin." demişlerdi. Anlaştığımızı zannediyordum. Şimdi nasıl oldu da onları bulamadım, anlayamıyorum. Acaba saatim mi bozuldu? Bazen böyle sorunlar yaşıyorum. Sizin de başınıza geliyor mu böyle şeyler?

B) Yukarıdaki metinde kişi adlarının yerine kullanılan üç kelimeyi seçerek bunları birer cümlede kullanınız.

.....

.....

.....

.....

Bağlam Odaklı

6. Etkinlik: Aşağıdaki metni inceleyiniz. Metinde altı çizili kelimelerin hangi varlıkların adlarını karşıladığını bulunuz. Varlıkların adlarını ilgili kutuların içine örnekteki gibi yazınız.

kitap

.....

.....

.....

.....

EN GÜZEL HEDİYE

Öğretmenimiz, elindeki kitabı göstererek "Bunu okudunuz mu çocuklar?" diye sordu. Herkes kitaba bakıyordu. Sevgi Naz parmağını kaldırdı: "Ben okudum öğretmenim."

"Sevgi Naz, sen bize kitabı biraz anlatabilir misin?"

"Anlatayım öğretmenim. Ben geçen yaz Ankara'ya gitmiştim. Teyzemle kitapçıları geziyorduk. Kitabı ilk olarak orada gördüm, çok beğendim. Teyzem de çok beğendi. Ona bu kitabı almak istediğimi söyledim. Teyzem de kitabı alıp bana hediye etti. Bir gecede okudum kitabı. Daha önce böyle bir şey görmemiştim. Ben bilim insanlarının hayatlarını anlatan kitapları çok ilginç buluyorum. Onların hayatlarını okudukça ben de onlar gibi olmak istiyorum."

Öğretmenimiz araya girdi: "Kitap kimin hayatını anlatıyor Sevgi Naz?"

"İbn-i Sina'nın hayatını anlatıyor öğretmenim."

Seçil VARDAR

.....

.....

.....

.....

Bağlam Odaklı

7. Etkinlik: Aşağıdaki cümlelerde geçen zamirleri bulunuz. Bu zamirlerin hangi varlığı işaret ettiğini yanındaki sütuna örnekteki gibi yazınız.

Cümle	Zamir	İşaret yoluyla yerini tuttuğu varlık
İşte okulumuzun bilgisayar sınıfı. Sunumlarımızı burada yapıyoruz.	*Burada*	*Bilgisayar sınıfı*
Bilim dergilerini okumayı seviyorum. Ötekileri daha az okuyorum.	.....	.....
Bu bilgisayar bizim, beriki de Ahmetlerin.	.....	.....
Şunlar, yeni çıkan cep telefonları.	.....	.....
Bu, çocuklar için sakıncalı bir bilgisayar oyunuymuş.	.....	.....

Programda 6. sınıf okuma kazanımları arasında bulunan "T.6.3.12. Zamirlerin metnin anlamına olan katkısını açıklar." kazanımı, zamirlerin metin parçalarına kazandırdıkları anlamı, yani işlevi keşfettirmeyi amaçlamaktadır. Tablo 7'de sunulan etkinlikler ilgili kazanımı karşılama amacıyla 6. sınıf ders kitabına alınmıştır. Birinci etkinlikte öğrencilerden metin parçasında kullanılan zamirleri bulmaları ve cümle içinde kullanmaları beklenmektedir. İkinci etkinlikte kişi zamiri adlandırmasını kullanmadan ismin yerine kullanılan yapıların tespit edilmesi ve bunların cümlede kullanılması istenmektedir. Üçüncü etkinlik, önceki etkinliklerden daha ileri bir seviyede hazırlanmıştır. Bu etkinlikte bir metin verilmiş ve zamirlerin altı çizilmiş, daha sonra öğrencilerin bu zamirlerin hangi varlıkları karşıladığını bulmaları gerektiği belirtilmiştir. Son etkinlikte, üçüncü etkinlikte yapılması planlanan çalışmalar, cümle düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Etkinlikler farklı ünitelerde, tabloda sunulduğu sırada verilmiştir. Bütüncül bir değerlendirmeyle etkinliklerin ilgili kazanımı karşılamada uygun olarak hazırlandığı görülmektedir. Ancak bu etkinliklerin sayısı artırılabilir.

Sonuç ve Öneriler

Ana dil öğretimi, üzerinde önemle durulması gereken bir alandır. Çünkü bireyin hayatın farklı alanlarında başarılı olabilmesi, bu sürecin ne kadar doğru yürütüldüğüyle doğrudan ilişkilidir. Literatürde ana dil öğretiminin nasıl yapılacağı ile ilgili çalışmalara rastlanmaktadır (Demir ve Yapıcı, 2007; Çelebi, 2006; Aytaş ve Çeçen, 2010; Dolunay, 2010; Açık Önkaş, 2010; Güven, 2013; Börekçi, 2009; Börekçi, 2015). Bu çalışmaların ortak noktası dil öğretiminin kural odaklı değil, uygulamaya dayalı olarak yapılması gerektiği yönündedir. Aynı şekilde Türkçe Dersi Öğretim Programı'na göre dil bilgisi öğretimi kuramsal bilgilere değil, uygulamaya dayanmalıdır (MEB, 2006, s. 7). Bu ise yazılı ve/veya sözlü anlatma süreçlerinin seçme ve birleştirme (sentez); anlama süreçlerinin de çözümleme (analiz) gerektirdiği değerlendirilerek konuşma-yazma ve dinleme-okuma etkinliklerinin dilbilim kuramları ışığında oluşturulması ve uygulanması ile gerçekleşebilir (Börekçi, 2015, s. 412). Dilbilim, dilde bağlamı ve işlevi vurgulayan bir yaklaşım sunmaktadır. Buna göre dilde önemli olan ayrı ayrı yapı ve söz varlığı değil, bunların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan çift eklemli dilsel bağlamdır. Dil öğretimi dilsel bağlamı kavratmaya yönelik gerçekleştirildiğinde öğrencilerin dili bir beceri olarak edinmeleri sağlanabilir.

2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki okuma kazanımlarının ve MEB Yayınları 5 ve 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin incelendiği bu çalışmada, programın işlev odaklı dil öğretimi yaklaşımını göz önünde bulundurularak hazırlandığı saptanmıştır. Ayrıca MEB Yayınları 5 ve 6. sınıf ders kitaplarındaki etkinliklerin büyük bir oranda programdaki kazanımlarla aynı yönde olduğu anlaşılmıştır. Ancak etkinliklerin nicelik olarak yeterli olmadığı, aynı çerçevede yeni etkinliklerin de kitaplara eklenmesi gerektiği de söylenmelidir.

Çalışmanın temel sınırlılıkları sadece okuma kazanımlarını ve MEB Yayınları 5 ve 6. sınıf ders kitaplarını inceleme konusu yapmış olmasıdır. Ulaşılan sonuçlar, bu sınırlar içerisinde değerlendirilmelidir. Buradan hareketle benzer amaçla diğer sınıf düzeylerindeki ders kitaplarındaki etkinlikler de ele alınabilir. Ayrıca okuma alanı dışında kalan diğer dil becerilerine ait kazanımlar da değerlendirilebilir.

Kaynakça

Açık Önkaş, N. (2010). Ana dili öğretimine yeni yaklaşımlar. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 24, 121-128.

Aksan, D. (1978). Türkçe çalışmalarında ve öğretiminde dilbilimin yeri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 30.

Altunkeser, F. ve Coşkun, İ. (2018). 2009 ve 2015 Türkçe dersi öğretim programlarının karşılaştırılması ve değerlendirilmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 114-135.

Arı, G. (2017). Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki (ortaokul) okuma kazanımlarının değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(4), 685-703.

Aytaş, G. ve Çeçen, M. A. (2010). Ana dili eğitiminde dil bilgisi öğretiminin yeri ve önemi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 27, 77-89.

Börekçi, M. (2009). Türk dili edebiyatı ve Türkçe öğretmenlerinin yetiştirilmesi sürecinde dilbilim ve Türkçe öğretimi. *Turkish Studies, 4*(3), 419-429.

Börekçi, M. (2015). Bir bilim alanı olarak Türkçe ve Türkçe eğitimi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9*(2), 405-414.

Coşkun, E. ve Taş, S. (2014). Ders kitaplarına metin seçimi açısından Türkçe öğretim programlarının değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5*(10), 59-74.

Çakmak, E. ve Altun, A. (2013). İlköğretim Türkçe dersi öğretim programında medya okuryazarlığı eğitimi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama, 9*(2), 152-170.

Çeçen, M. A. ve Aytaş, G. (2008). Metne dayalı dil bilgisi öğretiminin sekizinci sınıf öğrencilerinin dil bilgisi başarısına etkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5*(1), 133-149.

Çelebi, M. D. (2006). Türkiye'de anadili eğitimi ve yabancı dil öğretimi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1*(21), 285-307.

Demir, C. ve Yapıcı, M. (2007). Ana dili olarak Türkçenin öğretimi ve sorunları. *Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(2), 177-192.

Dolunay, S. K. (2010). Dil bilgisi öğretiminin amacı ve önemi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 27, 275-284.

Durukan, E. (2013). Öğretmen görüşleri açısından Türkçe dersi öğretim programı kazanımları. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(8), 1-14.

Epçaçan, C. ve Erzen, M. (2008). İlköğretim Türkçe dersi öğretim programının değerlendirilmesi. *Journal of International Social Research, 1*(4), 182-202.

Erdem, İ., ve Çelik, M. (2011). Dil bilgisi öğretim yöntemi üzerine değerlendirmeler. *Electronic Turkish Studies, 6*(1), 1057-1069

Gömleksiz, M. N., Sinan, A. T. ve Demir, S. (2010). İlköğretim Türkçe dersi öğretim programındaki yazma öğrenme alanının etkililiğinin değerlendirilmesi. *Turkish Studie, 5*(4), 1135-1173.

Gömleksiz, M. ve Kan, A. (2007). İlköğretim 5. sınıf Türkçe dersi öğretim programının problem çözme ve karar verme becerilerini kazandırmadaki etkililik düzeyine ilişkin öğrenci görüşlerinin değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(3), 51-64.

Güven, A. Z. (2011). İlköğretim II. kademe Türkçe dersi öğretim programına ilişkin öğretmen görüşleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 121-133.

Güven, A. Z. (2013). Dil bilgisi konularının öğretim sorunları. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi, 2*(6), 1-10.

Güzel, A. ve Karadağ, Ö. (2013). Anlatma becerileri açısından "Türkçe Dersi Öğretim Programı (6, 7, 8. Sınıflar)"na eleştirel bir bakış. *Ana Dili Eğitimi Dergisi, 1*(1), 45-52.

İşeri, K. (2007). Altıncı sınıf Türkçe ders kitabinin ilköğretim Türkçe programının amaçlarına uygunluğunun değerlendirilmesi. *Dil Dergisi*, 136, 58-74.

Kansızoğlu, H. B. (2014). Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki ara disiplin alan kazanımlarına ilişkin bir araştırma. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi, 2*(9), 75.

Karadağ, Ö. (2012). Anlama becerileri açısından Türkçe dersi öğretim programı (6, 7, 8. Sınıflar)'na eleştirel bir bakış. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36 (1), 97-110.

Karadağ, Ö. (2013). Duygusal zekâ açısından Türkçe Dersi Öğretim Programı (6, 7, 8. Sınıflar). *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (20), 567-579.

Kırmızı, F. ve Akkaya, N . (2009). Türkçe öğretimi programında yaşanan sorunlara ilişkin öğretmen görüşleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25*(25), 42-54.

Melanlıoğlu, D. ve Karakuş Tayşi, E. (2013). Türkçe Öğretim Programı'ndaki dinleme kazanımlarının ölçme değerlendirme yöntemleri bakımından sınıflandırılması. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi, 2*(6), 23-32.

Mert, E. L. (2013). İlköğretim Türkçe Programı ile Türkçe çalışma kitaplarındaki kazanım ve etkinliklerin sözcük öğretimi açısından değerlendirilmesi. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi, 2*(5), 13.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2006). *Türkçe dersi öğretim programı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Temizkan, M. (2014). Ortaokul Türkçe ders kitaplarının Türkçe dersi öğretim programındaki temel beceriler açısından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 2(1), 49-72.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara. Seçkin Yayıncılık.

ÇOKLU ZEKÂ KURAMINA DAYALI OLARAK HAZIRLANAN MATEMATİK ÇALIŞMA YAPRAKLARININ SEKİZİNCİ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN MATEMATİK BAŞARI VE TUTUMLARINA ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Cemil İNAN

Serdar ERKUŞ

Serhat DAĞHAN

Özet

Öğrencilerin zekâ alanları birbirinden farklı olduğundan öğrenme stilleri de birbirinden farklıdır. Öğretmenler, öğrenme ortamını düzenlerken öğrenciler arasındaki bireysel farklılıkları dikkate almalıdırlar. Bu nedenle; öğrenme ortamı, her öğrencinin farklı öğrenme stiline ve zekâ alanına sahip olabileceği göz önünde bulundurulup oluşturulmalıdır. Bu doğrultuda yapılan bu araştırma Çoklu zekâ kuramına dayalı olarak hazırlanan matematik çalışma yapraklarının sekizinci sınıf öğrencilerinin matematik başarı ve tutumlarına etkisi incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden ön test - son test deney - kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Diyarbakır ilinin Bağlar ilçesinde bulunan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir ortaokulun sekizinci sınıflarında öğrenim gören 59 (27 deney ve 32 kontrol) öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın verilerini toplamak için araştırmacılar tarafından geliştirilen başarı testi ve İnan (2007) tarafından geliştirilen tutum ölçeği kullanılmıştır. Başarı testi ve tutum ölçeği hem uygulama öncesi hem de uygulama sonrası deney ve kontrol grubundaki öğrencilere uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde; tanımlayıcı istatistikler, bağımlı ve bağımsız t-testi kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, Çoklu zekâ kuramına dayalı olarak hazırlanan matematik çalışma yapraklarının öğrencilerin matematik başarılarını ve matematiğe yönelik tutumlarını olumlu yönde artırdığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Çalışma yaprakları, Çoklu zekâ kuramı, matematik.

ANALYSIS OF THE EFFECT OF MATHEMATICS WORKSHEETS DEVELOPED BASED ON MULTIPLE INTELLIGENCE THEORY ON MATHEMATICAL ACHIEVEMENTS AND ATTITUDES OF EIGHTH GRADE STUDENTS

Abstract

As the intelligence fields and learning styles of the students are different. Teachers should take individual differences between students into account when organizing the learning environment. Thus, the learning environment should be developed based on the different learning styles and intelligence fields of the students. The aim of the present study was to investigate the effect of mathematics worksheets developed based on Multiple Intelligence Theory on mathematics achievements and attitudes of eighth grade students. In the study, pretest - posttest quasi-experimental design with control group, a quantitative research method, was used. The study group included 59 students (27 in experiment and 32 in control groups) attending the eighth grade in a public middle school at Bağlar district in Diyarbakır province, Turkey during the 2018-2019 academic year. The achievement test developed by the authors and the attitude scale developed by İnan (2007) were used to collect the study data. The achievement test and attitude scale were applied to the students in experimental and control groups both before and after the application. The data were analyzed with SPSS software. In data analysis, descriptive statistics, and dependent and independent t-test were used. The study findings demonstrated that the mathematics worksheets developed based on the Multiple Intelligence Theory improved the mathematics achievements and attitudes of the students.

Keywords: Worksheets, multiple intelligence theory, Mathematics.

Giriş

Eğitim alanında yaşanan gelişimler ile birlikte yeni öğretim yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu yeni öğretim yaklaşımlarından bazıları şunlardır; Aktif öğrenme, Tam öğrenme, Buluş yoluyla öğrenme, Probleme dayalı öğrenme, Proje tabanlı öğrenme, Yansıtıcı öğrenme, Beyin temelli öğrenme, İş birliğine dayalı öğrenme, Yaşam boyu öğrenme ve Çoklu Zekâ Kuramı'dır. Bu yeni öğretim yaklaşımlarından biri olan Çoklu zekâ kuramı Howard Gardner tarafından 1983 yılında "Frames of Mind" adlı kitabında ortaya atılmıştır. Çoklu zekâ kuramı, bireylerde tek bir zekâ alanının bulunmadığını, birbirinden bağımsız sekiz zekâ bileşeninin bulunduğunu ve bireylerdeki var olan bu zekâ bileşenlerinin belirli oranlarda geliştirilebileceği savunmaktadır (Erkuş, 2016). Gardner, geleneksel zekâ yaklaşımının öğrenciyi ortak bir ölçüte göre değerlendirmede yarattığı kolaylık açısından avantajlı olduğunu, fakat öğrencinin güçlü ve zayıf noktalarını keşfetmede faydalı olmadığını belirtmekte ve zekânın, birbirinden bağımsız olarak işleyen, sekiz bileşeni olduğunu ileri sürmektedir (Başaran, 2004). Gardner'ın (1993,1999), Çoklu zekâ kuramında bahsettiği sekiz zekâ bileşeni şunlardır; sözel-dilbilimsel zekâ, mantık-matematiksel zekâ, görsel-uzamsal zekâ, bedensel-kinestetik zekâ, müzikal-ritmik zekâ, sosyal-kişilerarası zekâ, içsel-özedönük zekâ, doğa zekâsı. Son yıllarda Gardner "Varoluşcu zekâ''adlı bir zekâyı dokuzuncu zekâ türü olarak belirlemiş; ancak Gardner, sinir sisteminde kanıtlar bulunmaması nedeniyle bu zekâ alanına onay vermemiştir. Çünkü Gardner'a göre zekânın ölçütlerinden biride beyinde kanıtların olmasıdır (Tarman, 1999).

Sözel-dilbilimsel zekâ, anadilini veya yabancı dili kullanabilme, okuyarak, yazarak, dinleyerek ve konuşarak iletişim kurabilme, düşüncelerini karşısındakine anlatabilme ve diğer insanları anlayabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Açıkgöz, 2008). Matematiksel-mantıksal zekâ, sayılar ile düşünebilme, hipotezler üretebilme, problem çözebilme, sonuç çıkarabilme, hesaplama yapabilme, mantıksal ilişkiler kurabilme, eleştirel düşünebilme, bilginin parçaları arasında ilişkiler kurabilme, sayılar, geometrik şekille vb. soyut sembollerle tanışabilme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Taşdemir, 2007). Görsel-uzamsal zekâ, resimler, çizgiler, imgeler ve şekillerle düşünebilme, üç boyutlu nesneleri algılayabilme muhakeme edebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Taşdemir, 2007). Bedensel-kinestetiksel zekâ, jest, mimik ve hareketler ile kendini ifade edebilme, vücut ve beyin koordinasyonunu etkili bir şekilde kullanabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Taşdemir, 2007). Müzikal-ritmik zekâ, müzikten hoşlanma, melodi üretme, melodileri hatırlama, tonal örüntüleri fark etme, sesleri tanıyabilme ve onlara duygusal tepki gösterebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Açıkgöz, 2008). Sosyal-kişilerarası zekâ, sözlü ve sözsüz iletişim kurmayı, grup içerisinde işbirlikçi çalışmayı, insanların duygu, düşünce ve davranışlarını anlamayı, paylaşmayı, ifade etmeyi, yorumlamayı ve insanları ikna edebilmeyi içeren zekâ olarak tanımlanmaktadır (Taşdemir, 2007). İçsel-özedönük zekâ, bu zekâ kendimiz hakkındaki duygu ve düşünceleri şekillendirebilme, yaşamı sürdürebilme ve yaşadıklarımızdan öğrendiklerimizle, hayat felsefemizi oluşturabilme, yaşamımızı bu doğrultu da planlama, kişisel istek ve hayaller oluşturabilme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Yavuz, 2003). Doğa zekâsı, doğadaki varlıkları tanıma, araştırma ve canlıların yaratılışları üzerine düşünme zekâsı olarak tanımlanmaktadır (Taşdemir, 2007).

Geleneksel yaklaşım temelli öğrenme ve öğretme modellerinde, genellikle öğrencilerin matematiksel ve sözel zeka alanları baz alınıp öğrenme ve öğretme ortamları da bu doğrultuda hazırlanmaktaydı. Hâlbuki sözel ve matematiksel zekâ her öğrencide baskın bulunmamaktadır. Bazı öğrencilerin sözel ve matematiksel zekâ alanlarının yanında; sosyal, görsel, müzikal, bedensel vb. zekâ alanları daha baskın bulunmaktadır. Bunun yanında, öğrencilerin zekâ alanları nasıl bir birinden farklı ise öğrenme stilleri de bir birinden farklıdır. Bu nedenle öğretim ortamı düzenlenirken, her öğrencinin farklı öğrenme stiline ve zekâ alanına sahip olabileceği göz önünde bulundurulması gerekmektedir (İnan ve Erkuş, 2016). Öğretim etkinliklerinde ortamın zenginleştirilmesi öğrencilerin öğretim etkinliklerinden keyif alıp konuyu daha kolay öğrenmelerini sağlamaktadır. Bu açıdan öğretim ortamının değişik zekâ alanlarını içerecek etkinlikler ile desteklenmesi, öğrencilerin konuyu farklı açılardan görmeleri için önemlidir. Ayrıca ele alınan konunun, dilsel, mantıksal, uzamsal ya da kinetiksel vb. zekâ alanlarını içeren etkinlikler ile öğretilmesi, bireysel özellikleri ve öğrenme tarzları farklı olan bütün bireyler tarafından anlaşılmasını sağlayacaktır (Başbay, 2000).

Öğretmen, bir üniteyi işlerken, mümkünse her zekâ alanına uygun etkinliklere yer vermelidir. Fakat asla, bir ders saatinde bütün zekâ alanları için etkinlik yapmaya çalışılmamalıdır. Zaten, bu pratikte de mümkün değildir. Bunun yerine, farklı zekâ türlerine yönelik etkinlikler, birbirlerini izleyen derslere dağıtılabilir. Gardner, bir ders saatinde iki zekâ alanına ait etkinliklere yer verilmesinin yeterli olduğunu ifade etmektedir (Baysal, Kabapınar ve Öztürk, 2009). Kuşkusuz iyi bir eğitim-öğretim ortamı hazırlamak

için öğrenenin genel ve özel ihtiyaçlarının belirlenmesi önemlidir. Bunu sağlamak için öğrenci kitlesinin muhtemel zekâ potansiyellerinin belirlenmesi, sahip oldukları bilimsel süreç becerilerinin belirlenmesi, öğrenenin güçlü ve zayıf yönlerinin tespitinde önemlidir (Sezek, Zorlu ve Zorlu, 2016). Campbell, Çoklu zekâ kuramının sınıf uygulamaları konusunda çok fazla çalışma yapıldığını; fakat bunların içinde en doğrusunun belirlenemeyeceğini; öğretmenin sınıf ortamına, hedeflerine ve topluma bakarak uygun yöntemleri seçmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kimi eğitimciler zekâ alanlarını, pek çok başlangıç noktası sağlayacak öğretimsel süreçlerde kullanmayı; kimileri ana okuldan itibaren her öğrencinin güçlü ya da baskın olan zekâ alanını belirlemeyi savunmaktadır (Demirel, 1999).

Matematik öğretimi olabildiğince gerçeğe uygun olarak yapılması gerekmektedir. Yani, matematik öğretimi çocuğun yakın çevresi ve günlük durumları ile ilişkili olması gerekmektedir (Lestari, 2017). Çocuk, hayat ile bağlantısını kuramadığı bir matematiği anlamakta zorluk çekmektedir. Matematik yapısı gereği soyut bir derstir. Çocuğa matematik ile ilgili konular öğretilirken, konuyu olabildiğince somutlaştıran materyallerin matematik öğretiminde kullanılması gerekmektedir. Özellikle okul öncesi, ilkokul ve ortaokul dönemlerindeki çocukların somut yaşantılar ile daha hızlı ve kalıcı öğrenebileceği düşünüldüğünde, konuları somutlaştıran materyallerin öğretimde kullanılması oldukça önem taşımaktadır (İnan ve Erkuş, 2017).

Öğrencilerin kendi öğrenmelerinden sorumlu olduğu bir öğretim anlayışında öğretmenlerin; öğrencileri kendi kendilerine bırakmaları değil, öğrencilerin kendi bilgilerini oluşturabilmeleri için deneyimlerini sınama şansı sunacak öğretim ortamları ve bu ortamlarda kullanabilecekleri rehber materyalleri sağlamaları büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda öğretmenler, araştırmacı ya da uzmanlar tarafından hazırlanan rehber materyallere ihtiyaç duymaktadır. (Ayas, 1995). Öğrenme ve öğretme etkinliklerinde uygulanabilecek ve somut materyaller ile öğrencilerin etkileşimini sağlayabilecek materyallerden bir tanesi de çalışma yapraklarıdır (Demircioğlu, Demircioğlu ve Ayas, 2004). Saka ve arkadaşları (2002) çalışma yapraklarını etkinliklerde öğrencilere yol gösteren yazılı materyaller olarak tanımlamışlardır. Aydoğdu ve Kesercioğlu (2005) ise çalışma yapraklarını, öğrencilerin kendi kendilerine bilgileri yapılandırmalarına fırsat veren, sınıftaki bütün öğrencilerin etkinliklere katılımlarını sağlayan ve öğrencilerin yapması gereken işlem basamaklarının belirtildiği materyallerden biri olarak tanımlamışlardır. Bu tanımlar ışığında çalışma yapraklarını, öğrencilerin bilgilere kendilerinin ulaşmasını sağlayan, kendi kontrolleri içinde elde ettikleri bilgileri uygulama fırsatı bulabilen, öğrendikleri konuları pekiştirmelerini sağlayabilen ve bireysel ya da grup çalışması olarak da uygulanabilen belirli işlem basamakları içeren yazılı somut materyaller olarak tanımlayabilir. Çalışma yapraklarının öğretmenler tarafından öğretim ortamında kullanılmasının birçok faydası bulunmaktadır. Bu faydaları şu şekilde sıralayabiliriz; çalışma yapraklarının öğrencilerin konuyu anlamalarına yardımcı olmakta (Merdekawati, 2011), öğrenciler arasındaki etkileşimi sağlamakta ve öğrenmeyi kolaylaştırmakta (Zulyadaini, 2017) ve öğrencilerin yeni yaratıcı fikirler bulmaların sağlamaktadır (Hidayati ve Suparman, 2018).

Öğretmenler, öğrencilerinin bireysel özelliklerini iyi analiz edebilir, öğretme öğrenme süreçlerini bu özellikleri dikkate alarak plânlar ve zengin seçenekler sunabilirlerse, öğrencilerini çok yönlü olarak yetiştirebilirler. Öğrencilerin çok yönlü gelişmeleri ve yaratıcı olabilmeleri için, onlara farklı düzeylerde öğrenme yaşantıları sunmak, onların duygusal gereksinimlerini karşılayabilecek dostça ve sevecen bir sınıf atmosferi oluşturmak, onlar hakkında olumlu ve yüksek beklentilere sahip bulunmak önem taşımaktadır (Gürkan, 2001).

Matematik dersi öğrencilerin hep en çok korktuğu derslerin başında gelmektedir. Bunun nedeni ise, gerek matematik dersinin karmaşık ve zor yapısı gerekse öğrencilerin matematiğe karşı benimsemiş olduğu önyargılar ve olumsuz tutumlardır. Aslında öğretim yöntemimizi öğrencilerin zekâ alanları doğrultusunda düzenlersek, öğrencilerin hem matematiğe karşı beslemiş oldukları önyargıları kırabilir hem de matematiğe yönelik olumsuz tutumlarını olumlu yönde geliştirebiliriz. Çoklu zekâ kuramının öğretimde uygulanması son derece önemlidir. Çünkü zekâ alanlarına göre öğrencilerin dersleri daha fazla sevmeleri sağlanabilir. Örneğin; görsel zekâ alanı yüksek olan bir öğrenciye matematik dersini görsel semboller ile sevdirebilir. Aynı şekilde sosyal-kişilerarası zekâ alanı yüksek olan bir kişiye de matematik dersinde grup çalışmaları yaparak matematik dersi sevdirebilir (İnan ve Erkuş, 2017). Bu doğrultuda yapılan bu araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt bulmayı amaçlamaktadır.

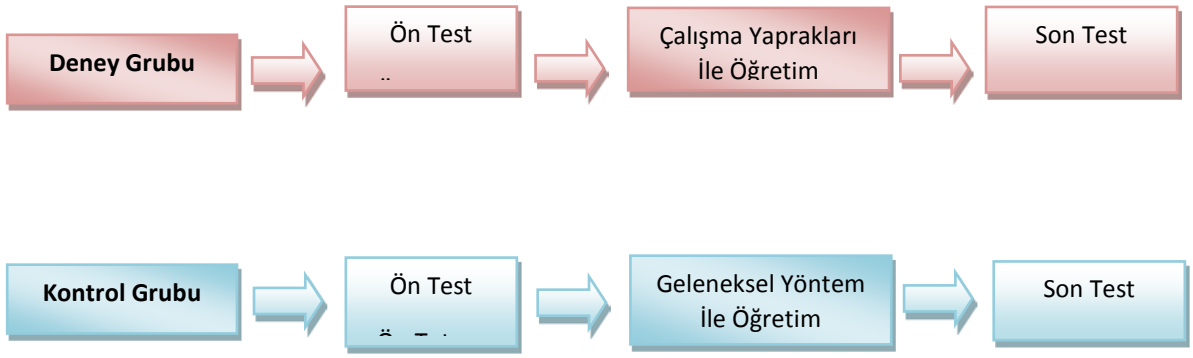
a) Çoklu zekâ kuramına dayalı hazırlanan matematik çalışma yapraklarının öğrencilerin akademik başarısına etkisini var mıdır?
b) Çoklu zekâ kuramına dayalı hazırlanan matematik çalışma yapraklarının öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarına etkisi var mıdır?

1. Yöntem

Bu araştırmada deneysel desen kullanıldığından evren ve örneklem tayinine gidilmemiştir.

1.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, deneysel yöntemlerden yarı deneysel (quasi-experimental) yöntem kullanılmıştır. Deneysel yöntem, araştırmada herhangi bir olay, bir olgu, obje, subje ve etkeni araştırılıp değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerini ortaya çıkarmak ve bu sonuçları karşılaştırıp ölçmek için yürütülen araştırmadır. Bunun için araştırma durumu ya da ortamı oluşturulur. Bu ortam genellikle yapay bir ortamdır. Bu yönteme ihtiyaç duyulmasının temel nedeni, herhangi bir "Şeyin" etkinliğini ölçmek ve ölçüm sonucu olumlu ise, bundan yararlanılarak önerilerde bulunmaktadır (Ekiz, 2009). Araştırmada uygulanan yarı deneysel yöntem aşağıdaki Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırmada Uygulanan Yarı Deneysel

1.2. Veri Toplama Araçlarının Geliştirilmesi

Yapılan bu araştırmada öğrencilerin akademik başarı durumlarını belirlemek için sekizinci sınıf matematik dersindeki Üslü sayılar ünitesini kapsayan 20 soruluk başarı testi araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Başarı testinin geliştirilmesinde aşağıdaki adımlar uygulanmıştır:

Testin amacı: Geliştirilen bu başarı testi, geçerli ve güvenilir bir şekilde ortaokul sekizinci sınıf öğrencilerin Üslü sayılar ünitesindeki başarılarını ölçmeyi amaçlamaktadır.

Teste ölçülecek özellikler: Ortaokul sekizinci sınıf öğrencilerinin matematik dersindeki Üslü sayılar ünitesindeki kazanımları ölçmeyi amaçlamaktadır.

Test maddelerinin hazırlanması: Literatür taraması yapılmıştır. Literatür taramasındaki belirtilen ilkelere uygun olacak bir şekilde çoktan seçmeli maddelerden oluşan bir başarı testi oluşturulmuştur.

Test maddelerinin gözden geçirilmesi: Hazırlanan başarı testindeki soruların istenilen kazanımlarını ölçüp ölçmediklerini, dil, anlatım ve teknik yönden de hatalı olup olmadıklarını belirlemek amacıyla alanında uzman kişilerin görüşlerine sunulmuştur.

Deneme testinin hazırlanması: Hazırlanan başarı testi dil ve anlatım yönünden iki Türkçe öğretmeninin görüşüne sunulmuştur. Başarı testinin istenilen kazanımları ölçüp ölçmediğini belirlemek amacıyla iki matematik öğretmeninin görüşüne sunulmuştur. Ayrıca testin teknik yönden hatalı olup olmadığını belirlemek amacıyla alanında uzman 2 öğretim görevlisinin görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda test yeniden düzenlenerek deneme testi hazırlanmıştır.

Deneme testinin uygulanması: Hazırlanan başarı testi 25 sorudan oluşturulmuş olup sekizinci sınıfta okuyan 76 öğrenciye 25 dakikalık bir sürede uygulanmıştır.

Testin geçerlik ve güvenirlik hesaplanması: Başarı testinin 5 maddesinin ayırt edicilik indekslerinin 0.30'un altında olduğundan bu maddeler testten çıkarılmıştır. Çıkarılan maddelerden sonra gerekli düzeltmeler yapılarak teste son hali verilmiştir. En son aşamada başarı testinin geçerlik ve güvenirlik hesaplamaları tekrardan yapılmıştır. Test maddelerinin güçlülük indeksleri 0.42 ile 0.89 arasında değişmekte olup ortalama güçlülük indeksi 0.71 olarak hesaplanmıştır. Ayrıt edicilik indeksleri ise 0.30 ile 0.62 arasında değişmekte olup ortalama ayırt edicilik indeksi 0.47 olarak hesaplanmıştır. Başarı testinin KR-20 güvenirlik katsayısı 0.86 olarak hesaplanmıştır.

Tutum Ölçeği: Yapılan bu araştırmada sekizinci sınıf öğrencilerin matematik dersine yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla İnan (2007) tarafından geliştirilen matematik tutum ölçeği yeniden düzenlenerek kullanılmıştır. Yeniden düzenlenen matematik tutum ölçeğinde 16 olumlu 4 olumsuz madde bulunmaktadır. Hazırlanan tutum ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı yeniden hesaplanarak 0,872 olarak bulunmuştur.

Çalışma yaprakları: Üslü sayılar ünitesinin kavratılmasına yönelik uzman görüşleri doğrultusunda Çoklu zekâ kuramına dayalı matematik çalışma yaprakları hazırlanmıştır. Bu şekilde hazırlanan çalışma yapraklarının deney ve kontrol grubundan farklı bir sınıfta 12 öğrenciye pilot uygulaması yapılmıştır. Böylece hazırlanan matematik çalışma yapraklarının içeriği ve kullanımı esnasında karşılaşılabilecek problemler tespit edilip giderilmeye çalışılmıştır.

1.3. Çalışmanın uygulama basamakları

Uygulama öncesinde deney ve kontrol grubuna matematik başarı testi ve matematik tutum ölçeği ön test ve ön tutum olarak uygulanmıştır. Ardından Üslü sayılar ünitesi, kontrol grubuna geleneksel öğretim yöntemi ile deney grubuna ise Çoklu zekâ kuramına dayalı hazırlanan matematik çalışma yaprakları kullanılarak öğretilmiştir. Etkinlikler yürütülürken üç öğrenciye bir çalışma yaprağı verilerek öğrencilerin birlikte çalışması sağlanmıştır. Uygulamalar sonrasında ise matematik başarı testi ve matematik tutum ölçeği son test ve son tutum olarak her iki gruptaki öğrencilere tekrar uygulanmış ve elde edilen bulgular ilk elde edilen bulgular ile karşılaştırılmıştır. Çalışmada, deney ve kontrol grubundaki öğrencilerinin uygulamalardan önce ve sonra matematik başarı testinden ve matematik tutum ölçeğinden aldıkları puanlar SPSS 24.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

1.4. Verilerin Analizi

Öğrencilerin başarı testindeki sorulara verdikleri her doğru cevap için 1(Bir) puan, her yanlış cevap ve boş bırakılan soru için ise 0 (Sıfır) puan verilmiştir. Matematik başarı testinden ve matematik tutum ölçeğinden elde edilen veriler SPSS 24.0 paket programına yüklenmiştir. Öncelikle verilerin homojen dağılıp dağılmadığını belirlemek için Levene testi uygulanmıştır. Levene testi sonucu verilerin homojen dağıldığı görülmüştür. Deney ve kontrol grubu öğrencilerin matematik başarı ön test - son test ve matematiğe yönelik ön tutum-son tutum düzeylerini belirlemek amacı ile tanımlayıcı istatistikler, bağımlı ve bağımsız örneklemler t-testi uygulanmıştır.

2. Bulgular

2.1. Ortaokul 8. sınıfta Çoklu zekâ kuramına dayalı olarak hazırlanan matematik çalışma yapraklarının öğrencilerin akademik başarılarına etkisini araştırmak için yapılan bu araştırmada elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

Çoklu zekâ kuramına dayalı olarak hazırlanan matematik çalışma yapraklarıyla öğrenim gören deney grubu öğrencileri ile geleneksel öğretim yöntemiyle öğrenim gören kontrol grubu öğrencilerinin matematik başarı ön test puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız örneklemler t–testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Kontrol ve Deney Grubu Öğrencilerinin Ön Test Puanlarının Bağımsız Örneklemler T-Testi Sonuçları

Testler	Gruplar	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Ön Test	Kontrol	32	10.06	4.41	57	0.578	0.565
	Deney	27	9.41	4.24			

Tablo 1 incelendiğinde, kontrol ve deney grubu öğrencilerinin uygulama öncesindeki başarılarını karşılaştırmak amacıyla yapılan matematik başarı ön testinden elde edilen puanların bağımsız örneklemler t-testi sonuçlarına göre, gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($t_{(57)}$= 0.578; p>0.05). Grupların ön testten aldıkları puan ortalamaları ise $\bar{X}_{\text{kontrol ön test}}$ = 10.06 ve $\bar{X}_{\text{deney ön test}}$ = 9.41'dir.

Çoklu zekâ kuramına dayalı olarak hazırlanan matematik çalışma yapraklarıyla öğrenim gören deney grubu öğrencileri ile geleneksel öğretim yöntemiyle öğrenim gören kontrol grubu öğrencilerinin matematik başarı son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız örneklemler t–testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Kontrol ve Deney Grubu Öğrencilerinin Son Test Puanlarının Bağımsız Örneklemler T-Testi Sonuçları

Testler	Gruplar	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Son Test	Kontrol	32	11.03	3.79	57	-2.876	0.006
	Deney	27	13.67	3.14			

Tablo 2 incelendiğinde, kontrol ve deney grubu öğrencilerinin uygulama sonrasındaki başarılarını karşılaştırmak amacıyla yapılan matematik başarı son testinden elde edilen puanların bağımsız örneklemler t-testi sonuçlarına göre, gruplar arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur ($t_{(57)}$= -2.876; p<0.05). Kontrol ve deney grubu öğrencilerinin son testten aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında ise ($\bar{X}_{\text{kontrol son test}}$ = 11.03 ve $\bar{X}_{\text{deney son test}}$ = 13.67) deney grubundaki öğrencilerin daha başarılı olduğu görülmüştür

Geleneksel öğretim yöntemiyle öğrenim gören kontrol grubu öğrencilerinin matematik başarı ön test – son test puanları arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirmek amacıyla bağımlı örneklemler t–testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Kontrol Grubu Öğrencilerinin Ön Test ve Son Test Puanlarının Bağımlı Örneklemler T-Testi Sonuçları

Gruplar	Testler	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Kontrol	Ön Test	32	10.06	4.41	26	-3.235	0.003
	Son Test	32	11.03	3.79			

Tablo 3 incelendiğinde, kontrol grubu öğrencilerinin matematik başarı ön test ve son test puanlarının bağımlı örneklemler t-testi sonuçlarına göre, son test lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t_{(26)}$= -3.235; p <0.05).

Çoklu zekâ kuramına dayalı olarak hazırlanan matematik çalışma yapraklarıyla öğrenim gören deney grubu öğrencilerinin matematik başarı ön test – son test puanları arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirmek amacıyla bağımlı örneklemler t–testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Deney Grubu Öğrencilerinin Ön Test ve Son Test Puanlarının Bağımlı Örneklemler T-Testi Sonuçları

Gruplar	Testler	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Deney	Ön Test	27	9.01	4.24	26	-5.601	0.000
	Son Test	27	13.67	3.14			

Tablo 4 incelendiğinde, deney grubu öğrencilerinin matematik başarı ön test ve son test puanların bağımlı örneklemler t-testi sonuçlarına göre, son test lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t_{(26)}$= -5.601; p <0.05).

3.2. Ortaokul 8. sınıfta Çoklu zekâ kuramına dayalı olarak hazırlanan matematik çalışma yapraklarının öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarına etkisini araştırmak için yapılan bu araştırmada elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

Çoklu zekâ kuramına dayalı hazırlanan matematik çalışma yapraklarıyla öğrenim gören deney grubu öğrencileri ile geleneksel öğretim yöntemiyle öğrenim gören kontrol grubu öğrencilerinin matematiğe yönelik ön tutum puanları arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız örneklemler t–testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. Kontrol ve Deney Grubu Öğrencilerinin Ön Tutum Puanlarının Bağımsız Örneklemler T-Testi Sonuçları

Tutumlar	Gruplar	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Ön Tutum	Kontrol	32	3.30	0.55	57	1.401	0.167
	Deney	27	3.14	0.29			

Tablo 5 incelendiğinde, kontrol ve deney grubu öğrencilerinin uygulama öncesindeki matematiğe yönelik tutumlarını karşılaştırmak amacıyla yapılan ön tutum testinden elde edilen puanların bağımsız örneklemler t-testi sonuçlarına göre, gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($t_{(57)}$=1.401; p>0.05). Grupların ön tutum puan ortalamaları $\bar{X}_{\text{kontrol ön tutum}}$ = 3.30 ve $\bar{X}_{\text{deney ön tutum}}$ = 3.14 tür.

Çoklu zekâ kuramına dayalı hazırlanan çalışma yapraklarıyla öğrenim gören deney grubu öğrencileri ile geleneksel öğretim yöntemiyle öğrenim gören kontrol grubu öğrencilerinin matematiğe yönelik son tutum puanları arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız örneklemler t–testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Kontrol ve Deney Grubu Öğrencilerinin Son Tutum Puanlarının Bağımsız Örneklemler T-Testi Sonuçları

Tutumlar	Gruplar	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Son Tutum	Kontrol	32	3.41	0.56	57	-2.390	0.02
	Deney	27	3.87	0.90			

Tablo 6 incelendiğinde, kontrol ve deney grubu öğrencilerinin uygulama sonrasındaki matematiğe yönelik tutumlarını karşılaştırmak amacıyla yapılan son tutum testinden elde edilen puanların bağımsız örneklemler t-testi sonuçlarına göre, gruplar arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t_{(57)}$= -2.390; p<0.05). Kontrol ve deney grubu öğrencilerinin son tutum puan ortalamalarına bakıldığında ($\bar{X}_{\text{kontrol son tutum}}$ = 3.41 ve $\bar{X}_{\text{deney son tutum}}$ = 3.87) deney grubundaki öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu görülmektedir.

Geleneksel öğretim yöntemiyle öğrenim gören kontrol grubu öğrencilerinin matematiğe yönelik ön tutum ve son tutum puanları arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımlı örneklemler t–testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Kontrol Grubu Öğrencilerinin Ön Tutum ve Son Tutum Puanlarının Bağımlı Örneklemler T-Testi Sonuçları

Gruplar	Tutumlar	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Kontrol	Ön Tutum	32	3.30	0.55	26	-1.847	0.07
	Ön Tutum	32	3.41	0.56			

Tablo 7 incelendiğinde, kontrol grubu öğrencilerinin matematiğe yönelik ön tutum ve son tutum puanların bağımlı örneklemler t-testi sonuçlarına göre aralarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($t_{(26)}$= -1.847, p >0.05). Kontrol grubu öğrencilerinin son tutum puan ortalamalarına bakıldığında $\bar{X}_{\text{kontrol ön tutum}}$ = 3.30 ve $\bar{X}_{\text{kontrol son tutum}}$ = 3.41 'dir.

Çoklu zekâ kuramına dayalı hazırlanan çalışma yapraklarıyla öğrenim gören deney grubu öğrencilerinin matematiğe yönelik ön tutum ve son tutum puanları arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımlı örneklemler t–testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Deney Grubu Öğrencilerinin Ön Tutum ve Son Tutum Puanlarının Bağımlı Örneklemler T-Testi Sonuçları

Gruplar	Tutumlar	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Deney	**Ön Tutum**	27	3.14	0.29	26	-4.196	0.000
	Son Tutum	27	3.87	0.90			

Tablo 8 incelendiğinde, deney grubu öğrencilerinin matematiğe yönelik ön tutum ve son tutum puanların bağımlı örneklemler t-testi sonuçlarına göre, son tutum lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t_{(26)}$= -4.196, p <0.05). Ayrıca deney grubu öğrencilerinin ön tutum ve son tutum puan ortalamalarına bakıldığında $\bar{X}_{\text{deney ön tutum}}$ = 3.14 ve $\bar{X}_{\text{deney son tutum}}$ = 3.87 'dir.

3. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

3.1. Sonuç ve Tartışma

Kontrol ve deney grubu öğrencilerinin Üslü sayılar ünitesi matematik başarı testi sonuçları incelendiğinde, ön test puanları arasında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı yapılan istatistiksel analiz sonuçlarında görülmüştür. Kontrol ve deney grubu öğrencilerinin Üslü sayılar ön test başarı ortalama puanları dikkate alındığında, iki gruptaki öğrencilerin testteki ortalama puanlarının birbirine oldukça yakın olduğu görülmüştür. İki grubun Üslü sayılar ünitesindeki t-testi sonuçlarına göre puanlarının anlamlı bir farklılık göstermemesi öğrencilerin konu ile ilgili benzer ön bilgilere sahip olduğunu göstermektedir. Uygulamalar sonrasında yapılan matematik başarı testi sonuçları incelendiğinde, Üslü sayılar ünitesinde kontrol ve deney grubu öğrencilerinin ortalama puanlarının yükseldiği görülmektedir. Kontrol ve deney grubu öğrencilerin son test puanları arasında yapılan istatistiksel analizlerde deney grubu lehine anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur. Bu sonuca göre, deney grubunda Çoklu zekâ kuramına dayalı hazırlanan matematik çalışma yaprakları ile yapılan öğretimin, kontrol grubunda uygulanan geleneksel öğretim yöntemine göre daha başarılı olduğu söylenebilir. Liretatür incelendiğinde bu sonuca benzer bir şekilde, Ev (2003) ilköğretim matematik öğretiminde çalışma yaprakları ile yapılan öğretimin öğrencilerin akademik başarılarını arttığı sonucuna ulaşmıştır. Özdoğan (2005) matematik öğretiminde yapılandırmacı öğrenme yaklaşımına uygun hazırlanan çalışma yapraklarının öğrenci başarısına olumlu etki ettiği sonucuna ulaşmıştır. Özmen ve Yıldırım (2005) yapmış oldukları çalışmalarında, öğretimde çalışma yapraklarının kullanılmasının öğrencilerin başarılarını artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Yağdıran (2005) geleneksel yöntem ile çalışma yaprakları, Vee diyagramları ve kavram haritası kullanılan öğretim yöntemini karşılaştırmıştır. Yapmış olduğu çalışmasının sonucunda, çalışma yaprakları, Vee diyagramları ve kavram haritası kullanılarak gerçekleştirilen öğretimin öğrencilerin başarıları üzerinde daha etkili olduğunu sonucuna ulaşmıştır. Özdemir (2012) yapılandırmacı öğretim yaklaşımına uygun olarak hazırlanan çalışma yapraklarının öğrencilerin başarılarını artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Demircioğlu, Demircioğlu ve Yadigaroğlu, (2014) çalışma yapraklarının öğrencilerin yükseltgenme ve indirgenme kavramlarını anlamaları üzerine etkisini araştırmışlardır. Yaptıkları çalışmada, çalışma yapraklarının öğrencilerin başarılarını artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Aydına (2015) çalışma yaprakları ile yapılan öğretimin öğrencilerin akademik başarılarını arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Bilen (2016) e – çalışma yapraklarının lise öğrencileri üzerindeki bilişsel ve duyuşsal etkilerini incelediği çalışmasında e-çalışma yapraklarının akademik başarıyı artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Karslı ve Yiğit (2016) çalışmalarında BTÖ yaklaşımıyla hazırladıkları çalışma yapraklarının öğrencilerin konuyu anlamalarını kolaylaştırdığını ve bilgilerin daha kalıcı olmasını sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. İnan ve Erkuş (2017) ilkokul dördüncü sınıfta Çoklu zekâ kuramına dayalı hazırlanan çalışma yapraklarının öğrencilerin matematik dersindeki akademik başarılarına etkisini incelemişler ve yapmış oldukları çalışmada hazırladıkları çalışma yapraklarının öğrencilerin akademik başarılarını artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca literatür incelendiğinde, Çoklu zeka kuramına dayalı olarak hazırlanan etkinliklerin öğrencilerin başarılarını olumlu yönde etkilendiğine dair bir çok araştırma görülmektedir (Kuloğlu, 2005; Öz, 2005; Altuntaş, 2007; Tufan, 2011; Gürbüz ve Baki, 2013; Yabansu, 2015; Kutluca, Bulut ve Kılıç, 2016; Özdoğru-Şenel, 2016; İnan ve Erkuş, 2017 ve Karbeyaz, 2018).

Kontrol ve deney grubu öğrencilerinin ön tutum puanlarından elde edilen sonuçlar incelendiğinde, ön tutum puanları arasında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı yapılan istatistiksel analiz sonuçlarında görülmüştür. Bu sonuca göre öğrencilerin uygulama öncesi matematiğe yönelik tutumlarının benzer olduğu söylenebilir. Uygulama sonrası yapılan son tutum puanlarından elde edilen sonuçlar incelendiğinde, son tutum puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu sonuca göre, deney grubunda Çoklu Zekâ Kuramına dayalı hazırlanan matematik çalışma yaprakları ile yapılan öğretimin, kontrol grubunda yapılan geleneksel öğretim yöntemine göre öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarını olumlu yönde geliştirdiği söylenebilir. Literatür incelendiğinde bu sonuca benzer bir şekilde, Yazıcı (2002) yaptığı çalışmasında buluş yöntemine uygun olarak hazırlanan çalışma yapraklarının öğrencilerin olasılık konusundaki tutumlarını olumlu yönde geliştirdiği sonucuna ulaşmıştır. Özmen ve Yıldırım (2005) yapmış oldukları çalışmalarında, çalışma yapraklarında resimlerin, açıklamaların vb. bulunması öğrencilerin dikkati çektiği, derslerde görsel materyallerin kullanılmasının öğrencilerin güdülenmesinde çok etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yağdıran (2005) çalışmasında derslerde çalışma yaprakları, Vee diyagramları ve kavram haritası kullanılmasın öğrencilerin fonksiyonlar konusundaki tutumlarını olumlu yönde geliştirdiği sonucuna ulaşmıştır. Karslı ve Yiğit (2016) yaptıkları çalışmalarında çalışma yaprakları içinde bulunan etkinlik ve aşamaların öğrencilerin ilgisini çektiğini ve çalışma yapraklarındaki etkinliklerin

günlük hayat ile ilişkilendirilmesinin derslerin daha eğlenceli geçmesini sağladığını, öğrencilerin derslere katılımlarını artırdığını ve derse karşı motive ettiğini belirtmiştir. İnan ve Erkuş (2017) ilkokul dördüncü sınıfta Çoklu zekâ kuramına dayalı hazırlanan çalışma yapraklarının öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarına etkisini incelenmiş ve yapmış oldukları çalışmada hazırladıkları çalışma yapraklarının öğrencilerin matematik tutumlarını olumlu yönde geliştirdikleri sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmalardan farklı olarak Bilen (2016) e-çalışma yapraklarının lise öğrencileri üzerindeki bilişsel ve duyuşsal etkilerini incelemiş ve öğrencilerin tutumlarında bir farklılık olmadığı sonucuna varmıştır. Ayrıca literatür incelendiğinde, Çoklu zeka kuramına dayalı olarak hazırlanan etkinliklerin öğrencilerin derse karşı tutumlarını olumlu yönde etkilendiğine dair bir çok araştırma görülmektedir (Temur, 2000; Kaçar, 2004; Kuloğlu, 2005; Öz, 2005; Saydam, 2005; Altuntaş, 2007; Tufan, 2011; Kutluca, Bulut ve Kılıç, 2016; Özdoğru-Şenel, 2016; İnan ve Erkuş, 2017 ve Karbeyaz, 2018)

3.2. Öneriler

Yapılan bu araştırmanın sonuçlarına ilişkin olarak aşağıdaki öneriler verilebilir:

Uygulamaya Dönük Öneriler: Hazırlanan çalışma yaprakları öğrencilerin hem matematik başarılarını artırdığı hem de matematiğe yönelik tutumlarını olumlu yönde geliştirdiği görülmüştür. Bu doğrultuda bakıldığında, öğretmenler ders etkinliklerini hazırlarken en az birkaç zekâ alanına yer vermesi; farklı zekâ alanlarına sahip olan öğrencilerin ilgilerini derse çekebilecek, öğrencilerin başarılarını artıracak ve öğrencilerin derse karşı tutumlarını olumlu yönde geliştirebilecektir.

Araştırmaya Dönük Öneriler: Bu araştırma, öğretmen görüşleri açısından incelenebilir. Bu araştırma, farklı örneklem grupları üzerinde yapılabilir. Bu araştırma, hem nitel hem de nicel boyutta araştırılıp çalışma yapraklarının öğrencilerin matematik başarı ve tutumlarına etkisi incelenebilir. Ayrıca Çoklu Zekâ Kuramına dayalı hazırlanan çalışma yapraklarının diğer derslerdeki (Türkçe, Fen Bilimleri vb.) başarıya etkisi araştırılabilir.

Kaynakça

Açıkgöz, K. Ü. (2008). *Aktif öğrenme (10. Baskı).* İstanbul: Biliş Yayınları.

Altuntaş, N. (2007). *Çoklu zekâ kuramı ile öğrenmenin 7.sınıf öğrencilerinin matematik başarılarına etkisi.* Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Ayas, A. (1995). Fen bilimlerinde yeni program geliştirme ve uygulama teknikleri: İki çağdaş yaklaşımın değerlendirilmesi, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 149-155.

Aydına, Ş.(2015). *Çalışma yapraklarıyla kesirler konusunun öğretiminin 6.sınıf öğrencilerinin akademik başarılarına etkisi.* Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Aydoğdu, M. & Kesercioğlu, T. (2005). *İlköğretimde fen ve teknoloji öğretimi.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Başaran, I. (2004). Etkili öğrenme ve çoklu zekâ kuramı: bir inceleme. *Ege Eğitim Dergisi*, 5, 8-9.

Başbay, A. (2000). *Çoklu zekâ kuramına göre eğitim programları ve sınıf içi etkinliklerin incelenmesi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Baysal, N. Z., Kabapınar,Y. & Öztürk, C. (2009). Eğitimde yeni yönelimler ve sosyal bilgiler öğretimi. Öztürk, C. (ed.), Sosyal Bilgiler Öğretimi (ss. 257-307). İstanbul: Pegam A Yayıncılık.

Bilen, Ö.(2016). *E-çalışma yapraklarının lise matematik öğrencileri üzerindeki bilişsel ve duyuşsal etkilerinin incelenmesi.* Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Demircioğlu, İ. H. & Kaymakçı, S. (2010). Tarih öğretmenlerinin çalışma yaprakları hakkındaki görüşleri: Trabzon örneği. *Karadeniz Araştırmaları,*(27), 141-159.

Demircioğlu, H., Demircioğlu G. & Yadigaroğlu, M. (2014). Çalışma yapraklarının öğrencilerin yükseltgenme ve indirgenme kavramlarını anlamaları üzerine etkisi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi (Journal of Research in Education and Teachin)*,5(4), 162-174.

Demirel, Ö. (1999). *Eğitimde program geliştirme.* Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Ekiz, D. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri. (2. Baskı).* Ankara: Anı Yayıncılık.

Erkuş, S. (2016). İlkokulda çoklu zekâ kuramının uygulanabilirliğine ilişkin öğretmen görüşlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır.

Ev, E. (2003). İlköğretim matematik öğretiminde çalışma yaprakları ile öğretimin öğrenci ve öğretmenlerin derse ilişkin görüşleri ve öğrenci başarısına etkisi. Yüksek lisans tezi Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Gardner, H. (1993). *Multipleintelligence: thetheory in practice.* New York: Basic Books.

Gardner, H. (1999). *Intelligence reframed: multipleintelligences, forthelistcentury.* New York: Basic Books.

Gürbüz, R. & Baki, A. (2013). Çoklu zekâ kuramına göre tasarlanan öğrenme ortamında geliştirilen matematik öğretiminin etkililiğinin incelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12, 67-100.*

Gürkan, T. (2001). Bireyin Çok Yönlü Gelişim. *Bilimin ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi,* 22.

Hidayati, B. & Suparman, S. (2018). Development of student worksheets based on RME to improve creative thinking of grade VII middle school students in Indonesia. *The International Summit on Science Technology and Humanity*, 154-164.

İnan, C. (2013). Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin trigonometriyi öğrenme düzeylerine ve matematiğe yönelik tutumlarına etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education) 28*(3), 219-234.

İnan, C. & Erkuş, S. (2016). İlkokulda çoklu zekâ kuramının uygulanabilirliğine ilişkin öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi (Journal of Research in Education and Teachin), 5*(4), 162-174.

İnan, C. & Erkuş, S. (2017). The effect of mathematical worksheets based on multiple intelligences theory on the academic achievement of the students in the 4th grade primary school. *Universal Journal of Educational Research, 5*(8), 1372-1377.

İnan, C. & Erkuş, S. (2017). Geliştirilen sayı şeridi materyalinin ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin matematik başarıları ve tutumlarına etkisinin incelenmesi. *Electronic Turkish Studies, 12*(35). 225-238.

Kaçar, F.(2004). *İlköğretim II. kademe sınıflarında Çoklu zekâ kuramı uygulanışının matematik üzerindeki etkisi.* Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Karbeyaz, A. (2018). *Çoklu zekâ kuramına göre hazırlanan öğretim etkinliklerinin 4.sınıf öğrencilerinin matematik başarılarına ve kaygı düzeylerine etkisi.* Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.

Karslı, F. & Yiğit, M. (2015). Lise 12. sınıf öğrencilerinin alkanlar konusundaki kavramsal anlamalarına bağlam temelli öğrenme yaklaşımının etkisi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16*(1), 43-62.

Kuloğlu, S. (2005). *Çoklu zekâ kuramının ilköğretim 8.sınıflarda matematik öğretiminde öğrenci başarısına etkisi.* Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.

Kutluca, T., Bulut, İ. & Kılıç, Z. (2016). Çoklu zekâ kuramının kullanılabilirliğine ilişki öğrenci görüşlerinin değerlendirilmesi: doğrusal denklemler ve koordinat sistemi. *Batman üniversitesi Yaşam Bilimleri dergisi, 6(2),* 245-257.

Lestari, L. & Edy, S. (2017). The effectiveness of realistic mathematics education approach on ability of students' mathematical concept understanding" *International Journal of Science: Basic and Applied Research (IJSBAR), 34*(1), 91-100.

Merdekawati, S. & Himmawati, P. L. (2011). Developing student worksheet in english based on constructivism using problem solving approach for mathematics learning on the topic of social arithmetics. *Proceeding the Building the Nation Character trough Humanistic Mathematics Education Department of Mathematics Education,* Yogyakarta State University.

Öz, C. (2005). *İlköğretim 6.sınıflarda kesirler konusunun çoklu zekâ kuramına uygun öğretiminin başarıya etkisi.* Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Özdemir, G. (2012). *Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımına uygun olarak hazırlanmış çalışma yapraklarıyla 7.sınıflarda olasılık öğretimi.* Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Özdoğru-Şenel, S. (2016). *Çoklu zekâ kuramına düzenlenen 7.sınıf ışık ünitesinin öğrenilmesi ve öğrenmenin kalıcılığa etkisi.* Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Özmen, H. & Yıldırım, N. (2005). Çalışma yapraklarının öğrenci başarısına etkisi: Asitler ve bazlar örneği. *Türk Fen Eğitimi Dergisi,* 2, 124–142.

Saka, A., Akdeniz, A. R. & Enginar, İ. (2002). Biyoloji öğretiminde duyularımız konusunda çalışma yapraklarının geliştirilmesi ve uygulanması. *V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi*, 16-18 Eylül, ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi, Ankara.

Saydam, E.(2005). *Çoklu zekâ kuramına göre hazırlanmış öğrenme ortamlarının 6.sınıf öğrencilerinin matematik başarılarına etkisi.* Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Sezek, F., Zorlu, Y. & Zorlu, F. (2016). Eğitim fakültesi öğrencilerinin çoklu zeka alanları ile bilimsel süreç becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Fen Eğitimi ve Araştırmaları Derneği Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi. 1*(4), 22-35.

Tarman, S. (1999). *Program geliştirme sürecinde çoklu zekâ kuramının yeri.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Taşdemir, M. (2007). *Öğretim yöntem ve teknikleri.* Ankara: Nobel Yayıncılık.

Temur, Ö. D. (2001). *Çoklu zekâ kuramına göre hazırlanan öğretim etkinliklerinin 4.sınıf öğrencilerinin matematik erişilerine ve öğrenilen bilgilerin kalıcılığına etkisi.* Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Tufan, A. (2011). *Çoklu zekâ kuramına göre matematik alanında hazırlanan bir eğitim yazılımının öğrencilerin akademik başarılarına ve motivasyonlarına etkisi.* Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Yabansu, Y. (2015). *Çoklu zekâ kuramı etkinlikleriyle oluşturulan öğrenme ortamının öğrenci başarısına etkisinin araştırılması.* Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Yağdıran, E. (2005). *Ortaöğretim 9. sınıf fonksiyonlar ünitesinin çalışma yaprakları, Vee diyagramları ve kavram haritası kullanılarak öğretilmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.

Yavuz, K. E. (2003). *Eğitim öğretimde çoklu zekâ teorisi ve uygulamaları.* Ankara: Ceceli Yayınları.

Yazıcı, E. (2002). *Permütasyon ve olasılık konusunun buluş yoluyla öğretilmesi,* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Zulyadaini, M. (2017). Development of student worksheet based realistic mathematics education (RME).” *International Journal of Engineering Research and Development*, *13*(9), 01-14.

ELEŞTİREL DÜŞÜNME TEMELLERİ UYGULAMALARA DAYALI OLARAK HAZIRLANAN MATEMATİK ÇALIŞMA YAPRAKLARININ DÖRDÜNCÜ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN MATEMATİK BAŞARI VE TUTUMLARINA ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Cemil İNAN

Serdar ERKUŞ

Serhat DAĞHAN

Özet

Yapılan bu araştırma eleştirel düşünme temelli hazırlanan matematik çalışma yapraklarının ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerin matematik başarı ve tutumlarına etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden ön test-son test deney-kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Diyarbakır ilinin Bağlar ilçesinde bulunan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir ilkokulun dördüncü sınıflarında öğrenim gören 45 (20 deney ve 25 kontrol) öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın verilerini toplamak için araştırmacılar tarafından geliştirilen başarı testi ve İnan (2007) tarafından geliştirilen tutum ölçeği kullanılmıştır. Başarı testi ve tutum ölçeği hem uygulama öncesi hem de uygulama sonrası deney ve kontrol grubundaki öğrencilere uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde; tanımlayıcı istatistikler, bağımlı, bağımsız t-testi, mann-whitney u testi ve wilcoxon testi kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, eleştirel düşünme temelli uygulamalara dayalı olarak hazırlanan matematik çalışma yapraklarının ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin matematik başarılarını artırdığı ve matematiğe yönelik tutumlarını olumlu yönde geliştirdiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Çalışma yaprakları, Eleştirel düşünme, Matematik.

THE IMPACT OF MATHEMATICS WORKSHEETS DEVELOPED BASED ON CRITICAL THINKING APPLICATIONS ON MATHEMATICAL ACHIEVEMENTS AND ATTITUDES OF FOURTH GRADE STUDENTS

Abstract

The aim of the present study was to investigate the effects of critical thinking-based mathematics worksheets on the mathematical achievements and attitudes of fourth grade students. In the study, pretest-posttest experimental-control group quasi-experimental design, a quantitative research method, was used. The study group included 45 students (20 in experimental and 25 in control group) attending fourth grade in a primary school at Bağlar district in Diyarbakır province, Turkey during the 2018-2019 academic year. The achievement test developed by the authors and the attitude scale developed by İnan (2007) were used to collect the study data. The achievement test and attitude scale were applied to the students both in experimental and control groups before and after the application. The study data were analyzed with SPSS software. In data analysis, descriptive statistics, and dependent and independent t-test were used. The study findings demonstrated that the mathematics worksheets developed based on critical thinking applications improved the mathematics achievements and attitudes of the students

1. Giriş

Günümüzde eğitim alanında önemli değişimler yaşanmaktadır. Dünya genelinde yaşanan eğitim alanındaki bu değişimler, ülkelerin eğitim sistemlerini ve programlarını etkileyip çağın gereksinimlerine uygun modern eğitim sistemleri ve programları geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır (Özdemir, 2005; Kirişçioğlu, Başdaş ve Başöncül, 2007; Koray ve Çil, 2006; Seferoğlu ve Akbıyık, 2006; Gök ve Erdoğan 2011; Özsoy-Güneş, Çıngıl-Barış ve Kırbaşlar, 2013). Eğitim sistemleri üzerindeki eleştirilere bakıldığı zaman, genel olarak ezberci bir anlayışın hâkim olduğu, kavramların sorgulanıp yorumlanmadan bireylere aktarıldığı ve bu yüzden bireylerin bilgiler karşısında kendilerini gerçekleştiremediği, sosyal hayata dair özgün değerler geliştiremediklerinden yakındıkları görülür (Özden, 2003). Ancak çağdaş eğitim anlayışlarında hazır bilgileri sorgulamadan kabul eden bireyler değil, neyi, neden ve nasıl öğrenmesi gerektiğini bilen, öğrendiği bilgileri kullanabilen, geliştirebilen ve yeni bilgiler üretebilen bireyler yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda bakıldığında günümüz eğitim sistemlerinin en önemli

fonksiyonlarından biri de topluma eleştirel düşünebilen bireyler kazandırmaktır (Akbıyık, 2002; Uçan, Taşcı ve Ovayolu, 2008).

Eleştirel düşünmenin ne olduğuna dair literatüre incelendiğinde, kesin bir tanımı olmayıp, bir birinden farklı birçok tanımının olduğu görülmektedir (Saçlı ve Demirhan, 2008). Bu tanımlardan bazıları şunlardır; Beyer (1987) eleştirel düşünmeyi; herhangi bir iddianın, kaynağın ya da inancın doğruluğu, geçerliği veya önemi hakkında hüküm vermek için analiz etme yeteneğini kullanma olarak tanımlamıştır. Paul (1988) ise eleştirel düşünmeyi; bilgi ve gözlemlere dayanarak çıkarımlarda bulunma olarak tanımlamıştır (Demirel, 2002). Lipman (1988) ise eleştirel düşünmeyi; neye inanacağımıza ve neyi yapacağımıza dair karar verme olarak tanımlamıştır. Cüceloğlu (1995) ise kendi düşünce süreçlerimizin bilincinde olarak, başkalarının düşünce süreçlerini göz önünde tutarak, öğrendiklerimizi uygulayarak kendimizi ve çevremizde yer alan olayları anlayabilmemizi amaç edinen aktif ve organize bir zihinsel süreç olarak tanımlamıştır.

Eleştirel düşünme becerisinin temelini sağlıklı, disiplinli, sistematik ve sorgulayıcı düşünme oluşturmaktadır. Ayrıca eleştirel düşünme becerisinin bireylerde gelişme gösterebilmesi için yeterli bir seviyede düşünce alt yapısının olması gerekmektedir. Bireylerin kendi düşüncelerini oluşturmalarının dayanağını, düşünmeyi öğrenmeleri veya düşünce gelişimleri oluşturmaktadır. Bir konuda herhangi bir düşünceye sahip bireyler, uyarıcıları anlamlandırırken kendi düşünceleri ile karşılaştıkları uyarıcı arasında karşılaştırma yapmaktadırlar. Yaptıkları karşılaştırmalarda kendi düşünceleri ile karşı düşünceleri değerlendirme ve yorumlama yapabilme fırsatını yakalamaktadırlar. (Karadüz, 2010). Bunun yanında eleştirel düşünme becerisi bireylerin olayları çok boyutlu görmelerine olanak sağlamaktadır (Kökdemir, 2003; Sharon, 2007). Üst düzey eleştirel düşünme becerilerine sahip bireyler değerlendirme yaptıkları zaman sadece uyarıcının ne olduğuna değil, neden var olduğu sonucuna ulaşmak için değerlendirme ve yorumlama yaparlar. Böylelikle bireyler olayları çok yönlü değerlendirerek ön yargılardan kurtulur ve özerk bir düşünceye sahip olurlar (Karadüz, 2010).

Berman (1991) eleştirel düşünce becerisinin gelişmesinde öğretmen, yönetici, materyal ve değerlendirme gibi öğelerin önemli bir yer tuttuğunu vurgulamıştır. Özellikle öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişebilmesi için öğretmenler tarafından öğrencilerin aktif katılımlarının sağlaması gerekmektedir (Akt: Semerci, 2003). Öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin gelişmesini etkileyen psikolojik ve kültürel engeller bulunmaktadır. Öğretmen öğrenciden kaynaklanan bu engelleri nasıl yok edebileceğini bilmek durumundadır. Bu engelleri şu şekilde sıralayabiliriz; Tekdüzelik, hata ve yanlışlık yapmaktan korkma, olumsuzluk, bağımsız düşünememe, mantığa aşırı güven, kendisini yeterli görme, mükemmeliyetçi olma, düşünmeden hareket etme, öğretmene aşırı güven, konsantrasyon eksikliği, dik kafalılık ve inatçılık, dogmatik davranış gösterme, kendine karşı aşırı güvensizlik, amacı yakalayamama ve düşünmeye direniştir (Clark ve Starr, 1991; Carin ve Sund, 1985; Kökdemir, 1999, Semerci, 2003).

Eleştirel düşünme de normal düşüme süreçleri üzerine kurulmaktadır. Bir bireyin kendini geliştirerek eleştirel düşüme becerisi kazanabilmesi için üç temel adımı atması gerekmektedir (Cüceloğlu, 1995):

- Kişinin, düşünce sürecinin farkına varması gerekmektedir.
- Kişinin, başka kişilerin düşünme süreçlerini izleyebilmesi gerekmektedir.
- Kişinin öğrendiği bilgileri günlük hayatında uygulayabilmesi gerekmektedir

Matematik öğretimi olabildiğince gerçeğe uygun olarak yapılması gerekmektedir. Yani, matematik öğretimi çocuğun yakın çevresi ve günlük durumları ile ilişkili olması gerekmektedir (Lestari ve Edy, 2017). Çocuk, hayat ile bağlantısını kuramadığı bir matematiği anlamakta zorluk çekmektedir. Matematik yapısı gereği soyut bir derstir. Çocuğa matematik ile ilgili konular öğretilirken, konuyu olabildiğince somutlaştıran materyallerin matematik öğretiminde kullanılması gerekmektedir. Özellikle okul öncesi, ilkokul ve ortaokul dönemlerindeki çocukların somut yaşantılar ile daha hızlı ve kalıcı öğrenebileceği düşünüldüğünde, konuları somutlaştıran materyallerin öğretimde kullanılması oldukça önem taşımaktadır (İnan ve Erkuş, 2017).

Öğrencilerin kendi öğrenmelerinden sorumlu olduğu bir öğretim anlayışında öğretmenlerin; öğrencileri kendi kendilerine bırakmaları değil, öğrencilerin kendi bilgilerini oluşturabilmeleri için deneyimlerini sınama şansı sunacak öğretim ortamları ve bu ortamlarda kullanabilecekleri rehber materyalleri sağlamaları büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda öğretmenler, araştırmacı ya da uzmanlar tarafından hazırlanan rehber materyallere ihtiyaç duymaktadır. (Ayas, 1995). Öğrenme ve

öğretme etkinliklerinde uygulanabilecek ve somut materyaller ile öğrencilerin etkileşimini sağlayabilecek materyallerden bir tanesi de çalışma yapraklarıdır (Demircioğlu, Demircioğlu ve Ayas, 2004). Saka ve arkadaşları (2002) çalışma yapraklarını etkinliklerde öğrencilere yol gösteren yazılı materyaller olarak tanımlamışlardır. Aydoğdu ve Kesercioğlu (2005) ise çalışma yapraklarını, öğrencilerin kendi kendilerine bilgileri yapılandırmalarına fırsat veren, sınıftaki bütün öğrencilerin etkinliklere katılımlarını sağlayan ve öğrencilerin yapması gereken işlem basamaklarının belirtildiği materyallerden biri olarak tanımlamışlardır. Bu tanımlar ışığında çalışma yapraklarını, öğrencilerin bilgilere kendilerinin ulaşmasını sağlayan, kendi kontrolleri içinde elde ettikleri bilgileri uygulama fırsatı bulabilen, öğrendikleri konuları pekiştirmelerini sağlayabilen ve bireysel ya da grup çalışması olarak da uygulanabilen belirli işlem basamakları içeren yazılı somut materyaller olarak tanımlayabilir. Çalışma yapraklarını öğretmenler tarafından öğretim ortamında kullanılmasının birçok faydası bulunmaktadır. Bu faydaları şu şekilde sıralayabiliriz; çalışma yapraklarının öğrencilerin konuyu anlamalarına yardımcı olmakta (Merdekawati, 2011), öğrenciler arasındaki etkileşimi sağlamakta ve öğrenmeyi kolaylaştırmakta (Zulyadaini, 2017) ve öğrencilerin yeni yaratıcı fikirler bulmaların sağlamaktadır (Hidayati ve Suparman, 2018).

Öğrencilerin eleştirel düşünme becerileri okul yıllarında geliştiği takdirde, dinledikleri kişilerin düşüncelerini, varsayımlarını ve iddialarını ayırt edebilecekler, kişilerin konuşmalarında eksik kalan nokta ve argümanların farkına varabilecekler, tanımlarının yeterliliğini ve sonuçlarının uygunluğunu değerlendirebileceklerdir (Özden, 2006). Öğretmenler, derslerde öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi için öğretim ortamını buna göre düzenlemelidirler (Cantürk-Günhan ve Başer, 2009). Bu doğrultuda bakıldığı zaman, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi için uygun materyallerin kullanılması önem arz etmektedir. Yapılan bu araştırma da eleştirel düşünme uygulamalarına dayalı olarak hazırlanan matematik çalışma yapraklarının öğrencilerin matematik başarılarına ve matematik dersine yönelik tutumlarına etkisini incelemeyi amaçlamaktadır.

2. Yöntem

Bu araştırmada deneysel desen kullanıldığından evren ve örneklem tayinine gidilmemiştir.

1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, deneysel yöntemlerden yarı deneysel (quasi-experimental) yöntem kullanılmıştır. Deneysel yöntem, araştırmada herhangi bir olay, bir olgu, obje, subje ve etkeni araştırılıp değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerini ortaya çıkarmak ve bu sonuçları karşılaştırıp ölçmek için yürütülen araştırmadır. Bunun için araştırma durumu ya da ortamı oluşturulur. Bu ortam genellikle yapay bir ortamdır. Bu yönteme ihtiyaç duyulmasının temel nedeni, herhangi bir ‘’şeyin’’ etkinliğini ölçmek ve ölçüm sonucu olumlu ise, bundan yararlanılarak önerilerde bulunmaktadır (Ekiz, 2009). Araştırmada uygulanan yarı deneysel yöntem aşağıdaki Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırmada Uygulanan Yarı Deneysel

2. Veri Toplama Araçlarının Geliştirilmesi

Yapılan bu araştırmada öğrencilerin akademik başarı durumlarını belirlemek için ilkokul dördüncü sınıf matematik dersindeki “örüntüler’’ ünitesini kapsayan 20 soruluk matematik başarı testi araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Başarı testinin geliştirilmesinde aşağıdaki adımlar uygulanmıştır.

Testin amacı: Geliştirilen bu başarı testi, geçerli ve güvenilir bir şekilde ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerin “Örüntüler’’ ünitesindeki başarılarını ölçmeyi amaçlamaktadır.

Teste ölçülecek özellikler: İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin matematik dersindeki “Örüntüler” ünitesindeki kazanımları ölçmeyi amaçlamaktadır.

Test maddelerinin hazırlanması: Literatür taraması yapılmıştır. Literatür taramasındaki belirtilen ilkelere uygun olacak bir şekilde çoktan seçmeli maddelerden oluşan bir örüntüler konusu ile ilgili matematik başarı testi oluşturulmuştur.

Test maddelerinin gözden geçirilmesi: Hazırlanan örüntüler konusu ile ilgili matematik başarı testindeki soruların istenilen kazanımlarını ölçüp ölçmediklerini, dil, anlatım ve teknik yönden de hatalı olup olmadıklarını belirlemek amacıyla alanında uzman kişilerin görüşlerine sunulmuştur.

Deneme testinin hazırlanması: Hazırlanan örüntüler konusu ile ilgili matematik başarı testi dil ve anlatım yönünden iki Türkçe öğretmeninin görüşüne sunulmuştur. Matematik başarı testinin istenilen kazanımları ölçüp ölçmediğini belirlemek amacıyla iki matematik öğretmeninin görüşüne sunulmuştur. Ayrıca testin teknik yönden hatalı olup olmadığını belirlemek amacıyla alanında uzman 2 öğretim görevlisinin görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda test yeniden düzenlenerek deneme testi hazırlanmıştır.

Deneme testinin uygulanması: Hazırlanan matematik başarı testi 20 sorudan oluşturulmuş olup ilkokul dördüncü sınıfta okuyan 76 öğrenciye 40 dakikalık bir sürede uygulanmıştır.

Testin geçerlik ve güvenirlik hesaplanması: Test maddelerinin güçlülük indeksleri 0.45 ile 0.83 arasında değişmekte olup ortalama güçlülük indeksi 0.68 olarak hesaplanmıştır. Ayrıt edicilik indeksleri ise 0.30 ile 0.63 arasında değişmekte olup ortalama ayırt edicilik indeksi 0.44 olarak hesaplanmıştır. Başarı testinin KR-20 güvenirlik katsayısı 0.89 olarak hesaplanmıştır.

Tutum Ölçeği: Yapılan bu araştırmada ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerin matematik dersine yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla İnan (2007) tarafından geliştirilen matematik tutum ölçeği kullanılmıştır. İnan (2007) tarafından hazırlanan tutum ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı 0,917 olarak bulunmuştur. Tutum ölçeği yeniden düzenlenmiş ve güvenirlik katsayısı yeniden hesaplanmıştır. Ve tutum ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı 0.812 olarak bulunmuştur. Tutum ölçeğinde 16 olumlu ve 4 olumsuz madde bulunmaktadır.

Matematik çalışma yaprakları: Örüntüler ünitesinin kavratılmasına yönelik uzman görüşleri doğrultusunda eleştirel düşünme uygulamaları temelli matematik çalışma yaprakları hazırlanmıştır. Bu şekilde hazırlanan çalışma yaprakları deney ve kontrol grubundan farklı bir sınıfta 12 öğrenciye pilot uygulaması yapılmıştır. Böylece hazırlanan matematik çalışma yapraklarının içeriği ve kullanımı esnasında karşılaşılabilecek problemler tespit edilip giderilmeye çalışılmıştır.

3. Çalışmanın uygulama basamakları

Uygulama öncesinde deney ve kontrol grubuna matematik başarı testi ve matematik tutum ölçeği ön test ve ön tutum olarak uygulanmıştır. Ardından Örüntüler ünitesi, kontrol grubuna geleneksel öğretim yöntemi ile deney grubuna ise Eleştirel düşünme uygulamaları temelli hazırlanan matematik çalışma yaprakları kullanılarak öğretilmiştir. Etkinlikler yürütülürken üç öğrenciye bir çalışma yaprağı verilerek öğrencilerin birlikte çalışması sağlanmıştır. Uygulamalar sonrasında ise matematik başarı testi ve matematik tutum ölçeği son test ve son tutum olarak her iki gruptaki öğrencilere tekrar uygulanmış ve elde edilen bulgular ilk elde edilen bulgular ile karşılaştırılmıştır. Çalışmada, deney ve kontrol grubundaki öğrencilerinin uygulamalardan önce ve sonra matematik başarı testinden ve matematik tutum ölçeğinden aldıkları puanlar SPSS 24.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

4. Verilerin Analizi

Öğrencilerin başarı testindeki sorulara verdikleri her doğru cevap için 1 (Bir) puan, her yanlış cevap ve boş bırakılan soru için ise 0 (Sıfır) puan verilmiştir. Başarı testi ve tutum ölçeğinden elde edilen verilen SPSS 24.0 paket programına yüklenmiştir. Öncelikle verilerin homojen dağılıp dağılmadığını belirlemek için Levene testi uygulanmıştır. Levene testi sonucu başarı testinde verilerin homojen dağıldığı görülmüştür. Kontrol ve deney grubu öğrencilerin başarı ön testleri ve son testleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacı ile tanımlayıcı istatistikler, bağımlı t-testi ve bağımsız t-testi uygulanmıştır. Tutum ölçeği için Levene testi tekrar uygulanmış ve verilerin homojen dağılmadığı görülmüştür. Kontrol ve deney grubu öğrencilerin matematiğe yönelik ön tutum-son tutum düzeylerini belirlemek amacıyla tanımlayıcı istatistikler, Mann-Whitney U Testi ve Wilcoxon Testi uygulanmıştır.

3. Bulgular

3.1. İlkokul 4. sınıfta Eleştirel düşünme temelli uygulamalara dayalı hazırlanan matematik çalışma yapraklarının öğrencilerin akademik başarılarına etkisini araştırmak için yapılan bu araştırmada elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

Kontrol ve deney grubunda bulunan öğrencilerin uygulama öncesi matematik dersindeki örüntüler ünitesi ile ilgili başarı düzeylerini karşılaştırmak amacı ile yapılan başarı ön test puanlarına ilişkin bağımsız örneklemler t-testi sonuçları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Kontrol ve Deney Grubu Öğrencilerinin Ön Test Bağımsız Örneklemler T-Testi Sonuçları

Testler	**Gruplar**	**N**	X	**Ss**	**Sd**	**t**	**p**
Ön Test	Kontrol	25	6.80	3.62	43	-0.989	0.328
	Deney	20	7.85	3.45			

Tablo 1'de görüldüğü üzere, uygulama öncesinde kontrol ve deney grubundaki öğrencilerin matematik dersindeki örüntüler ünitesi ile ilgili başarı düzeylerini karşılaştırmak amacı ile yapılan bağımsız örneklemler t-testi sonuçlarına göre, kontrol ve deney grubundaki öğrencilerin ön testler puanları arasında herhangi bir farklılığın olmadığı görülmüştür [$t_{(43)}$= -0.989; p>0.05]. Kontrol ve deney grubu öğrencilerinin ön testten aldıkları puan ortalamaları $X_{\text{kontrol ön test}}$ = 6.80 ve $X_{\text{deney ön test}}$ = 7.85'tir. Elde edilen bu sonuca göre uygulama öncesinde kontrol ve deney grubundaki öğrencilerin matematik dersindeki başarılarının birbirine benzer olduğu söylenebilir.

Kontrol ve deney grubunda bulunan öğrencilerin uygulama sonrası matematik dersindeki örüntüler ünitesi ile ilgili başarı düzeylerini karşılaştırmak amacı ile yapılan bağımsız örneklemler t-testi sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Kontrol ve Deney Grubu Öğrencilerinin Son Test Bağımsız Örneklemler T-Testi Sonuçları

Testler	**Gruplar**	**N**	X	**Ss**	**Sd**	**t**	**p**
Son Test	Kontrol	25	11.32	5.20	43	-2.192	0.034
	Deney	20	14.45	4.03			

Tablo 2'de görüldüğü üzere, uygulama sonrası kontrol ve deney grubundaki öğrencilerin matematik dersindeki örüntüler ünitesi ile ilgili başarı düzeylerini karşılaştırmak amacı ile yapılan bağımsız örneklemler t-testi sonuçlarına göre, kontrol ve deney grubundaki öğrencilerin son testler puanları arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür [$t_{(43)}$= -2.192; p<0.05]. Kontrol ve deney grubu öğrencilerinin son testten aldıkları puan ortalamaları $X_{\text{kontrol son test}}$ = 11.32 ve $X_{\text{deney son test}}$ = 14.45'tir. Elde edilen bu sonuca göre, deney grubunda bulunan öğrencilere uygulanan eleştirel düşünme temelli matematik çalışma yapraklarının öğrencilerin matematik dersindeki başarılarını artırdığı söylenebilir.

Kontrol grubunda bulunan öğrencilerin uygulama öncesi ve sonrasındaki matematik dersindeki örüntüler ünitesi ile ilgili başarı düzeylerini karşılaştırmak amacı ile yapılan bağımlı örneklemler t-testi sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo3. Kontrol Grubu Öğrencilerinin Ön Test-Son Test Bağımlı Örneklemler T-Testi Sonuçları

Gruplar	**Testler**	**N**	X	**Ss**	**Sd**	**t**	**p**
Kontrol	Ön test	25	6.80	3.62	24	-4.349	0.000
	Son test	25	11.32	5.20			

Tablo 3'te görüldüğü üzere kontrol grubunda bulunan öğrencilerin matematik dersindeki örüntüler ünitesi ile ilgili başarı düzeylerini karşılaştırmak için yapılan ön test ve son test puanlarının bağımlı örneklemler t-testi sonuçlarına göre son test puanları lehine anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür [$t_{(24)}$= -4.349; p<0.05]. Kontrol grubu öğrencilerinin ön test ve son testten aldıkları puan ortalamaları $X_{\text{kontrol ön test}}$ = 6,80 ve $X_{\text{kontrol son test}}$ = 11.32'dir.

Deney grubunda bulunan öğrencilere eleştirel düşünme temelli uygulamalara dayalı hazırlanan matematik çalışma yaprakları ile öğretim yapılmadan önce ve yapıldıktan sonra matematik dersindeki

örüntüler ünitesi ile ilgili başarı düzeylerini karşılaştırmak amacı ile yapılan bağımlı örneklemler t-testi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Deney Grubu Öğrencilerinin Ön Test-Son Test Bağımlı Örneklemler T-Testi Sonuçları

Testler	**Gruplar**	**N**	X	**Ss**	**Sd**	**t**	**p**
Deney	Ön test	20	7.68	3.45	19	-6.321	0.000
	Son test	20	14.16	4.03			

Tablo 4'te görüldüğü üzere deney grubunda bulunan öğrencilere eleştirel düşünme temelli uygulamalara dayalı matematik çalışma yaprakları ile öğretim yapılmadan önce ve yapıldıktan sonra matematik dersindeki örüntüler ünitesi ile ilgili başarı düzeylerini karşılaştırmak için yapılan ön test ve son test puanlarının bağımlı örneklemler t-testi sonuçlarına göre son test puanları lehine anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür [$t_{(24)}$= -6.321; $p<0.05$]. Deney grubu öğrencilerinin ön test ve son testten aldıkları puan ortalamaları $X_{\text{deney ön test}} = 7.68$ ve $X_{\text{deney son test}} = 14.16$'dir.

3.2. İlkokul 4. sınıfta Eleştirel düşünme uygulamaları temelli hazırlanan matematik çalışma yapraklarının öğrencilerin matematik dersine yönelik tutumlarına etkisini araştırmak için yapılan bu araştırmada elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

Kontrol ve deney grubunda bulunan öğrencilerin uygulama öncesindeki matematik dersine yönelik tutum düzeylerini belirlemek amacı ile yapılan tutum ölçeğinden elde edilen ön tutum puanlarına ilişkin Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Kontrol ve Deney Grubu Öğrencilerinin Ön Tutum Puanlarının Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Tutum	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	Z	p
Ön-Tutum	Kontrol	25	24.18	604.50	220.500	-0.679	0.497
	Deney	20	21.53	430.50			

Tablo 5'te görüldüğü üzere, kontrol ve deney grubu öğrencilerinin uygulama öncesindeki matematik dersine yönelik tutumlarını belirlemek amacı ile yapılan matematik tutum ölçeğinden elde edilen ön tutum puanlarının Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır [$U=220.500$; $P>0.05$]. Elde edilen bu sonuca göre, kontrol ve deney grubunda bulunan öğrencilerin uygulama öncesinde matematik dersine yönelik tutumlarının bir birine benzer olduğu söylenebilir.

Kontrol ve deney grubunda bulunan öğrencilerin uygulama sonrasındaki matematik dersine yönelik tutum düzeylerini belirlemek amacı ile yapılan tutum ölçeğinden elde edilen son tutum puanlarına ilişkin Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Kontrol ve Deney Grubu Öğrencilerinin Son Tutum Puanlarının Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Tutum	**Gruplar**	**N**	**Sıra Ortalaması**	**Sıra Toplamı**	**U**	**Z**	**p**
Son-tutum	Kontrol	25	16.70	417.50	92.500	-3.612	0.000
	Deney	20	30.88	617.50			

Tablo 6'da görüldüğü üzere, kontrol ve deney grubu öğrencilerinin uygulama sonrasındaki matematik dersine yönelik tutumlarını belirlemek amacı ile yapılan matematik tutum ölçeğinden elde edilen son tutum puanlarının Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre gruplar arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür [$U=92.500$; $P<0.05$]. Elde edilen bu sonuca göre, deney grubu öğrencilerine uygulanan eleştirel düşünme uygulamaları temelli matematik çalışma yapraklarının öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarını olumlu yönde artırdığı söylenebilir.

Kontrol grubunda bulunan öğrencilerin uygulama öncesi ve sonrasındaki matematik dersine yönelik tutum düzeylerini karşılaştırmak amacı ile yapılan tutum ölçeğinden elde edilen ön tutum ve son tutum puanlarının Wilcoxon testi sonuçları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Kontrol grubu öğrencilerinin Ön Tutum ve Son Tutum Puanlarının Wilcoxon Testi Sonuçları

Grup	Ön tutum ve Son tutum	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
	Negatif Sıra	11	15.32	168.50		
Kontrol	Pozitif Sıra	14	11.18	156.50	-0.162	0.872
	Eşit Sıra	0				

Tablo 7'de görüldüğü üzere kontrol grubunda bulunan öğrencilerin uygulama öncesi ve sonrası matematik dersine yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla yapılan matematik tutum ölçeğinden elde edilen ön tutum ve son tutum puanlarının Wilcoxon testi sonuçlarına göre aralarında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı görülmüştür ($z=0.162$, $p>0.05$) .

Deney grubunda bulunan öğrencilere eleştirel düşünme temelli uygulamalara dayalı hazırlanan matematik çalışma yaprakları uygulandıktan önce ve sonra matematik dersine yönelik tutum düzeylerini karşılaştırmak amacı ile yapılan tutum ölçeğinden elde edilen ön tutum ve son tutum puanlarının Wilcoxon testi sonuçları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Deney grubu öğrencilerinin Ön Tutum ve Son Tutum Puanlarının Wilcoxon Testi Sonuçları

Grup	Ön tutum ve Son tutum	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
	Negatif Sıra	3	8.67	26.00		
Deney	Pozitif Sıra	17	10.82	184.00	-2.950	0.003
	Eşit Sıra	0				

Tablo 8'de görüldüğü üzere deney grubunda bulunan öğrencilerin uygulama öncesi ve sonrasında matematik dersine yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla yapılan tutum ölçeğinden elde edilen ön tutum ve son tutum puanlarının Wilcoxon testi sonuçlarına göre son tutum lehine aralarında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür ($z=-2.950$; $p<0.05$). Bu sonuca göre, deney grubunda bulunan öğrencilere uygulanan eleştirel düşünme uygulamaları temelli matematik çalışma yapraklarının öğrencilerin matematik dersine yönelik tutumlarını olumlu yönde artırdığı söylenebilir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

1. Sonuç ve Tartışma

Kontrol ve deney grubu öğrencilerinin örüntüler ünitesini kapsayan matematik başarı testi sonuçları incelendiğinde, ön test başarı puanları arasında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı yapılan istatistiksel analiz sonuçlarında görülmüştür. Kontrol ve deney grubu öğrencilerinin örüntüler ünitesi ön test başarı ortalama puanları dikkate alındığında, iki gruptaki öğrencilerin testteki ortalama puanlarının birbirine oldukça yakın olduğu görülmüştür. İki grubun örüntüler ünitesindeki t-testi sonuçlarına göre puanlarının anlamlı bir farklılık göstermemesi öğrencilerin konu ile ilgili benzer ön bilgilere sahip olduğunu göstermektedir. Uygulamalar sonrasında yapılan başarı testi sonuçları incelendiğinde, örüntüler ünitesinde kontrol ve deney grubu öğrencilerinin ortalama puanlarının yükseldiği görülmektedir. Kontrol ve deney grubu öğrencilerin son test puanları arasında yapılan istatistiksel analizlerde deney grubu lehine anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur. Bu sonuca göre, deney grubunda Eleştirel düşünme temelli uygulamalara dayalı olarak hazırlanan matematik çalışma yaprakları ile yapılan öğretimin, kontrol grubunda yapılan geleneksel öğretime göre daha başarılı olduğu söylenebilir. Liretatür incelendiğinde bu sonuca benzer bir şekilde, Ev (2003) ilköğretim matematik öğretiminde çalışma yaprakları ile yapılan öğretimin öğrencilerin akademik başarılarını arttığı sonucuna ulaşmıştır Özmen ve Yıldırım (2005) yapmış

oldukları çalışmalarında, öğretimde çalışma yapraklarının kullanılmasının öğrencilerin başarılarını artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Yağdıran (2005) geleneksel yöntem ile çalışma yaprakları, Vee diyagramları ve kavram haritası kullanılan öğretim yöntemini karşılaştırmıştır. Yapmış olduğu çalışmasının sonucunda, çalışma yaprakları, Vee diyagramları ve kavram haritası kullanılarak gerçekleştirilen öğretimin öğrencilerin başarıları üzerinde daha etkili olduğunu sonucuna ulaşmıştır. Özdemir (2012) yapılandırmacı öğretim yaklaşımına uygun olarak hazırlanan çalışma yapraklarının öğrencilerin başarılarını artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Demircioğlu, Demircioğlu ve Yadigaroğlu, (2014) çalışma yapraklarının öğrencilerin yükseltgenme ve indirgenme kavramlarını anlamaları üzerine etkisini araştırmışlardır. Yaptıkları çalışmada, çalışma yapraklarının öğrencilerin başarılarını artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Aydına (2015) çalışma yaprakları ile yapılan öğretimin öğrencilerin akademik başarılarını arttırdığı sonucuna ulaşmıştır Karslı ve Yiğit (2016) çalışmalarında BTÖ yaklaşımıyla hazırladıkları çalışma yapraklarının öğrencilerin konuyu anlamalarını kolaylaştırdığını ve bilgilerin daha kalıcı olmasını sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. İnan ve Erkuş (2017) ilkokul dördüncü sınıfta Çoklu Zekâ Kuramına dayalı hazırlanan çalışma yapraklarının öğrencilerin matematik dersindeki akademik başarılarına etkisini incelemişler ve yapmış oldukları çalışmada hazırladıkları çalışma yapraklarının öğrencilerin akademik başarılarını artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Kontrol ve deney grubu öğrencilerinin ön tutum puanlarından elde edilen sonuçlar incelendiğinde, ön tutum puanları arasında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı yapılan istatistiksel analiz sonuçlarında görülmüştür. Bu sonuca göre öğrencilerin uygulama öncesi matematiğe yönelik tutumlarının benzer olduğu söylenebilir. Uygulama sonrası yapılan son tutum puanlarından elde edilen sonuçlar incelendiğinde, son tutum puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu sonuca göre, deney grubunda Eleştirel düşünme temelli uygulamalara dayalı olarak hazırlanan matematik çalışma yaprakları ile yapılan öğretimin, kontrol grubunda yapılan geleneksel öğretime göre öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarını olumlu yönde geliştirdiği söylenebilir. Literatür incelendiğinde bu sonuca benzer bir şekilde, Yazıcı (2002) yaptığı çalışmasında buluş yöntemine uygun olarak hazırlanan çalışma yapraklarının öğrencilerin olasılık konusundaki tutumlarını olumlu yönde geliştirdiği sonucuna ulaşmıştır. Özmen ve Yıldırım (2005) yapmış oldukları çalışmalarında, çalışma yapraklarında resimlerin, açıklamaların vb. bulunması öğrencilerin dikkati çektiği, derslerde görsel materyallerin kullanılmasının öğrencilerin güdülenmesinde çok etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yağdıran (2005) çalışmasında derslerde çalışma yaprakları, Vee diyagramları ve kavram haritası kullanılmasın öğrencilerin fonksiyonlar konusundaki tutumlarını olumlu yönde geliştirdiği sonucuna ulaşmıştır. Karslı ve Yiğit (2016) yaptıkları çalışmalarında çalışma yaprakları içinde bulunan etkinlik ve aşamaların öğrencilerin ilgisini çektiğini ve çalışma yapraklarındaki etkinliklerin günlük hayat ile ilişkilendirilmesinin derslerin daha eğlenceli geçmesini sağladığını, öğrencilerin derslere katılımlarını artırdığını ve derse karşı motive ettiğini belirtmiştir. İnan ve Erkuş (2017) ilkokul dördüncü sınıfta Çoklu Zekâ Kuramına dayalı hazırlanan çalışma yapraklarının öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarına etkisini incelenmiş ve yapmış oldukları çalışmada hazırladıkları çalışma yapraklarının öğrencilerin matematik tutumlarını olumlu yönde geliştirdikleri sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmalardan farklı olarak Bilen (2016) ise e-çalışma yapraklarının lise öğrencileri üzerindeki bilişsel ve duyuşsal etkilerini incelemiş ve öğrencilerin tutumlarında bir farklılık olmadığı sonucuna varmıştır.

2. Öneriler

Yapılan bu araştırmanın sonuçlarına ilişkin olarak aşağıdaki öneriler verilebilir:

Uygulamaya Dönük Öneriler: Hazırlanan çalışma yaprakları öğrencilerin hem matematik başarılarını artırdığı hem de matematiğe yönelik tutumlarını olumlu yönde geliştirdiği görülmüştür. Bu doğrultuda bakıldığında, öğretmenler ders etkinliklerini hazırlarken öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini kullanabileceği etkinliklere yer vermesi öğrencilerin matematik başarılarını artırabilir ve matematik dersine karşı tutumlarını olumlu yönde geliştirebilir.

Araştırmaya Dönük Öneriler: Bu araştırma, öğretmen görüşleri açısından incelenebilir. Bu araştırma, farklı örneklem grupları üzerinde yapılabilir. Bu araştırma, hem nitel hem de nicel boyutta araştırılıp çalışma yapraklarının öğrencilerin matematik başarı ve tutumlarına etkisi incelenebilir. Ayrıca Eleştirel düşünme temelli uygulamalara dayalı hazırlanan çalışma yapraklarının diğer derslerdeki (Türkçe, Fen Bilimleri vb.) başarıya etkisi araştırılabilir.

Kaynakça

Akbıyık, C. (2002). *Eleştirel düşünme eğilimleri ve akademik başarı.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ayas, A. (1995). Fen bilimlerinde yeni program geliştirme ve uygulama teknikleri: İki çağdaş yaklaşımın değerlendirilmesi, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 149-155.

Aydına, Ş. (2015). *Çalışma yapraklarıyla kesirler konusunun öğretiminin 6.sınıf öğrencilerinin akademik başarılarına etkisi.* Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Aydoğdu, M. & Kesercioğlu, T. (2005). *İlköğretimde fen ve teknoloji öğretimi.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Bilen, Ö. (2016). *E-çalışma yapraklarının lise matematik öğrencileri üzerindeki bilişsel ve duyuşsal etkilerinin incelenmesi.* Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Cantürk-Günhan, B. & Başer, N. (2009). probleme dayalı öğrenmenin öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerine etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 7(2), 451-482.*

Carin, A. & Sund, R. B. (1985). *Teaching modern Science,* (Foıırth Edition). Culumbtıs, Ohio: Charles E. Merrill Publishing Co. A. Bell and Howel! Company.

Clark, L. H. & Star (1991). *Secomlary and middle sclıool teıiching methods.* Newyork: Macmillan Publishing Conıpany.

Cüceloğlu, Doğan. (1995). *İyi Düşün Doğru Karar Ver.* İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Demircioğlu, H., Demircioğlu G. & Yadigaroğlu, M. (2014). Çalışma yapraklarının öğrencilerin yükseltgenme ve indirgenme kavramlarını anlamaları üzerine etkisi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi (Journal of Research in Education and Teachin)*,5(4), 162-174.

Demirel, Ö. (2002). *Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Ev, E. (2003). *İlköğretim matematik öğretiminde çalışma yaprakları ile öğretimin öğrenci ve öğretmenlerin derse ilişkin görüşleri ve öğrenci başarısına etkisi.* Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Gök, B. ve Erdoğan, T. (2011). Sınıf öğretmeni adaylarının yaratıcı düşünme düzeyleri ve eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 44*(2), 29-51.

Hidayati, B. & Suparman, S. (2018). Development of student worksheets based on RME to improve creative thinking of grade VII middle school students in Indonesia. *The International Summit on Science Technology and Humanity*, 154-164.

İnan, C. & Erkuş, S. (2017). The effect of mathematical worksheets based on multiple intelligences theory on the academic achievement of the students in the 4th grade primary school. *Universal Journal of Educational Research, 5*(8), 1372-1377.

Karadüz, A. (2010) Dil becerileri ve eleştirel düşünme *Turkish Studies, 5(3),1566-1593.*

Karslı, F. & Yiğit, M. (2015). Lise 12. sınıf öğrencilerinin alkanlar konusundaki kavramsal anlamalarına bağlam temelli öğrenme yaklaşımının etkisi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16*(1), 43-62.

Kirişçioğlu, S., Başdaş, E. ve Başöncül, N. (2007). Eğitim fakültesinde öğrenim gören 1. ve 4. sınıf öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi. 16. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Ankara.

Koray, Ö. ve Çil, H. (2006). Öğretmen adaylarının öğrenme stilleri ve eleştirel düşünme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. XV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Muğla.

Kökdemir, D. (1999). Psikolojiye giriş ve genel psikoloji derslerinin içeriğinin değiştirilmesi hakkında eleştirel bir yaklaşım. *Türk Psikoloji Bülteni, 5* (13), 28-30.

Kökdemir, D. (2003). *Belirsizlik durumlarında karar verme ve problem çözme.* Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Lestari, L. & Edy, S. (2017). The effectiveness of realistic mathematics education approach on ability of students' mathematical concept understanding" *International Journal of Science: Basic and Applied Research (IJSBAR), 34*(1), 91-100.

Lipman, M. (1988). Critical thinking: what can it be*?. Educational Leadership, Vol 46*, Issue 1 38-43.

Merdekawati, S. & Himmawati, P. L. (2011). Developing student worksheet in english based on constructivism using problem solving approach for mathematics learning on the topic of social arithmetics. *Proceeding the Building the Nation Character trough Humanistic Mathematics Education Department of Mathematics Education*, Yogyakarta State University.

Özdemir, G. (2012). *Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımına uygun olarak hazırlanmış çalışma yapraklarıyla 7.sınıflarda olasılık öğretimi.* Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Özdemir, S. M. (2005). Üniversite öğrencilerinin eleştirel düşünme becerilerinin çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 3*(3), 297-314.

Özden Y. (2003). *Öğrenme ve Öğretme,* Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Özden Y. (2005). *Eğitimde Yeni Değerler,* Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Özmen, H. & Yıldırım, N. (2005). Çalışma yapraklarının öğrenci başarısına etkisi: Asitler ve bazlar örneği. *Türk Fen Eğitimi Dergisi,* 2, 124–142.

Özsoy-Güneş Z., Çıngıl-Barış, Ç., ve Kırbaşlar, F. (2013). Fen bilgisi öğretmen adaylarının matematik okuryazarlığı öz-yeterlik düzeyleri ile eleştirel düşünme eğilimleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 19,47-64.*

Saçlı F. ve Demirhan, G. (2008). Beden eğitimi ve spor öğretmenliği programında öğrenim gören öğrencilerin eleştirel düşünme düzeylerinin saptanması ve karşılaştırılması. *Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe J. of Sport Sciences 2008, 19 (2), 92-110.*

Saka, A., Akdeniz, A. R. & Enginar, İ. (2002). Biyoloji öğretiminde duyularımız konusunda çalışma yapraklarının geliştirilmesi ve uygulanması. *V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi*, 16-18 Eylül, ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi, Ankara.

Seferoğlu, S.S. ve Akbıyık, C. (2006). Eleştirel Düşünme ve Öğretimi. *H. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 193-200.

Semerci, Ç. (2003). Eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi. *Eğilim ve Bilim, 28*, 64-70.

Sharon, L. (2007). Critical thinking, A two-phase framework. *Nurse Education in Practice*, 7, 303–314

Uçan, Ö, Taşcı, S, ve Ovayolu, N. (2008). Eleştirel düşünme ve hemşirelik. *Fırat Sağlık Bilimleri Dergisi, 1* (7), 17-27.

Yağdıran, E. (2005). *Ortaöğretim 9. sınıf fonksiyonlar ünitesinin çalışma yaprakları, Vee diyagramları ve kavram haritası kullanılarak öğretilmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.

Yazıcı, E. (2002). *Permütasyon ve olasılık konusunun buluş yoluyla öğretilmesi,* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Zulyadaini, M. (2017). Development of student worksheet based realistic mathematics education (RME)." *International Journal of Engineering Research and Development*, *13*(9), 01-14.

VELİ GÖRÜŞLERİ DOĞRULTUSUNDA LİSELERE GEÇİŞ SINAVININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Hasan BAKIRCI[*]

Esra KILIÇ [**]

Özet

2013-2014 eğitim-öğretim yılında itibaren ortaokuldan liseye öğrenci geçişlerinden Temel Öğretimden Ortaöğretime Geçiş (TEOG) Sınavı kullanılmaktadır. 2017-2018 eğitim-öğretim yılında ise TEOG sınavından vazgeçilerek, aynı eğitim öğretim yılının Haziran ayında Liselere Geçiş Sınavı (LGS) uygulanmaya başlandı. İlk kez uygulanan bu sınav hakkında sınava giren öğrenci velilerin görüşlerini belirlemek önemli hale gelmiştir. Bu sınavlarda öğrencilerin başarılarında velilerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bundan dolayı bu çalışmanın amacı, 2018 yılında ilk defa uygulanan Liselere Geçiş Sınavı (LGS) hakkında eğitim sürecinin bir parçası olan velilerin görüşlerinin belirlenmesidir. Çalışmada nitel araştırma yaklaşımına dayanan özel durum çalışması yöntemi kullanılmış ve veriler yarı yapılandırılmış mülakatlar yoluyla toplanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Van ili İpekyolu ilçesinin bir ortaokulun sekizinci sınıflarında öğrenim görmekte olan yedi öğrenci velisi oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak, yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Mülakatlar ile elde edilen veriler, ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınarak veri kaybının önlenmesi sağlanmıştır. Verilerin çözümlenmesinde nitel veri analizinin içerik analizi süreci izlenmiştir. Araştırma sonucunda veliler, LGS'nin öğrencilerin ders çalışma sürelerini artırdığını, öğrencileri çalışmaya güdülendirdiğini, öğrenci devamsızlığını azalttığını, ayırt edici bir sınav ve şans faktörünün az olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanında okulun önemini daha iyi anlaşılmasını sağladığını, öğrencilerin muhakeme etme becerilerine katkı sağladığını, öğrencileri ezberden uzaklaştırdığını, kitap okuma sürelerini artırdığını ve okuduğunu anlamaya yönelik olduğunu ifade etmişlerdir. Veliler, LGS'nin sınırlılıklarını ise şöyle ifade etmişlerdir: Sınavda yer alan soruların zor ve çok uzun olması, üç yanlışın bir doğruyu götürmesi, sınavın tek gün olması, değerlendirmenin sürece yayılmaması ve kaygıya neden olması şeklinde sıralamışlardır. Bu konuda nicel çalışmalar yapılarak daha fazla öğrenci velisine ulaşılması bu sınav hakkında daha net verilerin toplanması sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Liselere Geçiş Sınavı, Veliler, Yeni Sınav Sistemi

Giriş

Türkiye de son yıllarda ortaöğretim kurumlarına öğrenci yerleştirilirken farklı sınav sistemleri uygulanmıştır. 2004 yılında sınavla öğrenci alan ortaöğretim kurumlarına Ortaöğretim Kurumları Seçme ve Yerleştirme (OKS) Sınavı ile yerleştirme yapılırken, 2008 yılında son kez uygulanan OKS sınavı ile bu sistemden vazgeçildi. OKS sınavı yerini 2008 yılından itibaren ilköğretim 6, 7 ve 8'inci sınıf öğrencilerinin girdiği Seviye Belirleme Sınavı (SBS)'ye bırakmıştır. İlerleyen süreçlerde SBS'ler kademeli olarak kaldırıldı ve sadece ilköğretim 8'inci sınıflarda uygulanır hale geldi. 2012-2013 eğitim-öğretim yılında ise SBS son kez uygulandı. 2013-2014 eğitim-öğretim yılında ise Temel Öğretimden Ortaöğretime Geçiş (TEOG) Sınavı uygulanmaya başlandı. 2017-2018 eğitim-öğretim yılında ise TEOG sınavından vazgeçildi aynı eğitim öğretim yılının haziran ayında Liselere Geçiş Sınavı (LGS) uygulandı. İlk kez uygulanan LGS sözel ve sayısal olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Türkçe dersinden 20, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinden 10, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ile Yabancı Dil'den 10'ar olmak üzere toplam 50 soru soruldu. Sözel bölüm oturumu saat 09.30'da başladı ve öğrencilere 75 dakika süre verildi. Sayısal bölümde ise Matematik ve Fen Bilimleri derslerinde 20'şer soru yer alıyordu. Sözel bölümden sonra verilen 45 dakika aradan sonra saat 11.30'da ise sayısal bölüm oturumu başladı. Bu oturumda da öğrencilere 40 soru için 60 dakikalık zaman ayrıldı.

Zaman içerisin de değişiklik gösteren sınav sistemleriyle ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Örneğin Atila ve Özeken (2015) yapmış oldukları çalışmalarında, Fen Bilimleri öğretmenlerinin TEOG sınavı hakkında olumlu-olumsuz görüşlerini tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Dinç, Dere ve Koluman (2014) ise çalışmalarında kademeler arası geçişte uygulanan sınavların kaçınılmaz olduğunu ancak bireylerin ilgi ve yetenekleri ölçmediğini, seçeneklerin daha fazla olduğu sistemlerin uygulanmasının önemine vurgu yapmışlardır. Ayrıca Şad ve Şahiner (2016) yapmış oldukları çalışmalarında TEOG sınavını

[*] Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, hasanbakirci09@gmail.com

[**] Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, esra_hnrl@hotmail.com

öğrenci, öğretmen ve veli görüşlerini alarak güçlü ve zayıf yönlerini tespit etmişlerdir. Türkiye'de yapılan merkezi sınavlar ile ilgili yapılan çalışmaların ortak noktasının olumlu yanlarının yanı sıra az da olsa sınırlılıkları olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'deki ortaokul öğrencilerinin, öğretmenlerinin ve velilerinin yakından ilgilendiren bu yeni sınav sistemiyle ilişkili görüşleri oldukça merak konusudur. Ailenin çocukların eğitimi alanın da rolü ise yapılan birçok çalışmada ortaya koyulduğu söylenebilir. Kaliteli bir eğitime ulaşabilmek için sağlıklı bir öğretmen-veli işbirliğine, sağlıklı bir işbirliği için ise tarafların birbirleriyle açık iletişim kurmalarına ve çocukların önemini çok daha iyi kavramalarına ihtiyaç duyulmaktadır (Erdoğan ve Demirkasımoğlu, 2010). Benzer şekilde Hester (1989), veli işbirliği ile etkili okulların birbirinden bağımsız düşünülemeyeceğine vurgu yapmıştır. İlgili alan yazın incelendiğinde aile katılımının, çocukların tecrübelerini ve akademik başarılarını geliştirdiği vurgulanmıştır (Lawson, 2003). Ailelerin çocukların gelişiminde ve başarılarındaki katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Bu doğrultuda aileler de öğrenciler, öğretmenler gibi eğitim sistemimizin birer paydaşı olduğu söylenebilir. Bu nedenlerden dolayı geçtiğimiz aylarda uygulamaya konulan yeni sınav sistemiyle ilgili veli görüşlerinin incelenmesinin sistemin olumlu-olumsuz yanlarının görülmesine katkı sağlayacağı, sistemin sürdürebilirliğini etkileyeceği ve henüz alan yazında LGS sistemi hakkında sınırlı sayıda araştırma yapılmış olması dikkate alındığında bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, 2018 yılında ilk defa uygulanan Liselere Geçiş Sınavı (LGS) hakkında eğitim sürecinin bir parçası olan velilerin görüşlerini belirlemektir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel çalışmalar, çalışma grubunda yer alan bireylerin anlayışlarını, duygu ve düşüncelerini, doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül biçimde ortaya koymayı sağlaması bakımından tercih edilen bir araştırma yaklaşımıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Yapılan bu çalışmada nitel yaklaşıma dayanan özel durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Özel durum araştırması ile bir grup insan, konu, sorun veya programın yakından incelemesi yapılabilir. Nitel bir çalışma modeli olan özel durum çalışması elde edilen verilerin sistematik bir biçimde birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyip, bu ilişkileri sebep sonuç çerçevesinde açıklayabilme fırsatı vermektedir (Cohen ve Manion, 1998). Bu bilgiler ışığında bu çalışmada özel durumun LGS sistemi olması ve katılımcı sayısının az olması nedeniyle nitel araştırma yaklaşımının özel durum yöntemi kullanılmıştır.

Katılımcılar

Katılımcılar seçilirken problemin amacı doğrultusunda kolay ulaşılabilir örneklem kapsamında derinlemesine araştırabilmemizi sağlayan amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir (Büyüköztürk, Çakmak-Kılıç, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008). Bu çalışma, 2018-2019 eğitim-öğretim yılının ekim ayında Van ilinin İpekyolu ilçesinin bir ortaokulunun sekizinci sınıflarında öğrenim görmekte olan 7 öğrenci velisin katılımıyla gerçekleşmiştir. Velilerin LGS sistemi hakkında görüşleri alınırken daha önceki yıllarda yapılmış olan TEOG sınavına girmiş olan öğrenci velisi olmalarına da dikkat edilmiştir. Ayrıca velilerin gönüllü katılımı sağlanmış olup özellikleri aşağıdaki tabloda verilmiştir (Büyüköztürk ve diğ., 2018). Çalışmanın etiği gereğince, katılımcılar V_1, V_2, V_3, V_4, V_5, V_6 ve V_7 şeklinde kodlanmıştır.

Tablo 1. Çalışmaya katılan velilerin özellikleri

Kodu	Cinsiyeti	Öğrenim Durumu	Yaşı
V_1	Kadın	Lise	35
V_2	Kadın	Lise	34
V_3	Erkek	Yüksekokul	37
V_4	Erkek	Lise	37
V_5	Kadın	Lise	41
V_6	Kadın	Ortaokul	43
V_7	Erkek	Lise	39

Çalışmanın Geçerlilik ve Güvenirliliği

Nitel araştırmaların geçerlilik ve güvenirliği; aktarabilirlik, inanırlılık, tutarlılık ve teyit edilebirlik kavramları ile sağlanmaktadır (Denzin ve Lincoln, 1994, aktaran Bakırcı ve Kutlu, 2018). Verilerin analizi kısmında çalışmanın güvenirliğini sağlamak amacıyla alanında uzman üç öğretim görevlisinin ve nitel dersi almış olan dört yüksek lisans öğrencisinin de görüşleri alınmıştır. Ayrıca katılımcılar gönüllü velilerden seçilmiş olup veli görüşleri doğrudan alıntılarla sunulmuştur. Elde edilen veriler kayıt altına alınarak doğrulanabilirliği sağlanmıştır. Çalışmanın geçerliliği sağlamak için katılımcıların bilgileri verilmiş bunun yanı sıra katılımcılar konu hakkında bilgi sahibi oldukları ön görüşme ile teyit edilmiştir. Katılımcıların, TEOG sınavına da giren öğrenci velileri olmasına özen gösterilmiştir.

Verilerin Toplanması

Çalışma doğrultusunda görüşülen velilerin konu hakkında ki duygu, düşünce inanç ve bakış açılarını öğrenmek amacıyla yarı yapılandırılmış mülakat tekniğine başvurulmuştur (Cohen ve Manion, 1998; Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu tekniğe başvurulmasında, soruları mülakat esnasında açıklayabilme ve soruların sırasını değiştirme imkânının olması gibi özelliklerin etkili olduğu söylenebilir (Çepni, 2010). Araştırmanın problemine cevap bulabilmek amacıyla yedi farklı uzman görüşü alınarak beş adet açık uçlu soru hazırlanmıştır. Uzmanlar, mülakattaki üçüncü ve beşinci soruların araştırmanın amacını hizmet etmediği noktasında görüş beyan etmişlerdir. Araştırmacılar bu soruları mülakat formunda çıkarmışlardır. Mülakatlar katılımcıların evlerinde gerçekleştirilmiştir. Bir veliyle görüşme yaklaşık olarak 15 ile 20 dakika arası sürmüştür. Veri kaybını önlemek amacıyla görüşmeler ses kaydına alınmıştır. Görüşmelerde velilere aşağıda belirtilen sorular yöneltilmiştir.

- LGS sisteminin öğrenci üzerinde olumlu ve olumsuz etkilerinin neler olduğunu düşünüyorsunuz?
- LGS sisteminin öğrenci başarısına etkisi konusundaki düşünceleriniz nelerdir?
- TEOG ve LGS kıyaslandığında hangisinin öğrenciye daha fazla katkısı olduğunu düşünüyorsunuz?

Veri Analizi

Verilerin analizinde öncelikle yarı yapılandırılmış mülakatlardan elde edilen veriler yazıya dönüştürülmüştür. Yazıya dönüştürülme işleminin ardından veriler içerik analizi yardımıyla incelenmiştir. İçerik analizi, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirerek okuyucunun anlayabileceği biçimde düzenleyip yorumlamayı sağlayan bir analiz tekniğidir (Çepni, 2010; Yıldırım ve Şimşek, 2013). Elde edilen veriler üç tane öğretim elemanı, dört tane nitel veri analizi dersi almış yüksek lisans öğrencisi tarafından kodlanmıştır. Kodlamalar araştırmacılar tarafından analiz edilmiştir. Daha sonra kodlamalar arasındaki uyum düzeyi belirlenerek elde edilen veriler katılımcılar tarafından temalara ayrılmıştır. Verilerin uyum düzeyi Miles ve Huberman (1994)'ın güvenirlik formülü kullanılmıştır. Bu doğrultuda üç bağımsız uzmanın incelemeleri sonucunda kodlamalardaki uyum yüzdesi %79 olarak bulunmuştur. Ayrıca farklı kodlanan temalar, araştırmacıların ortak görüşü ile değerlendirilmiştir.

Bulgular

Velilerin mülakatın birinci sorusuna vermiş olduğu cevaplardan oluşturulan tema ve kodlar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Velilerin *"LGS sisteminin öğrenci üzerinde olumlu ve olumsuz etkilerinin neler olduğunu düşünüyorsunuz?* Sorusuna vermiş oldukları cevaplardan oluşturulan tema ve kodlar

Temalar	Kodlar	V_1	V_2	V_3	V_4	V_5	V_6	V_7
Olumsuz Etki	Soruların çok uzun olması	+	+	+	+	+	+	+
	Zaman yetersizliği	+	+	+	+	+	+	+
	Sınavın tek gün olması	+	+	+	+	+	+	+
	Strese neden olması	+	-	+	+	-	-	-
	Sınavın zor olması	+	+	+	+	+	+	+
	Üç yanlışın bir doğruyu götürmesi	+	-	-	-	+	+	-
	Değerlendirmenin tek gün olması	+	+	+	-	-	-	-
	Daha çok çalışmanın gerekmesi	-	+	+	+	-	+	+
	Kaygı yaratması	-	+	+	-	-	-	+
Olumlu Etki	Ayırt edici bir sınavın olması	-	-	+	+	-	-	+
	Okul konumu	-	+	-	-	+	+	-
	Okulun önemini arttırması	+	-	+	-	-	+	-
	Öğrenci devamsızlığını azaltması	+	-	+	-	-	+	-

Tablo 2 incelendiğinde velilerin öğrenci nitelikleri üzerine olumlu ve olumsuz olarak görüş bildirdiği görülmüştür. Veliler "Öğrenci üzerine olumsuz etki" teması altında soruların çok uzun olması, zaman yetersizliği, sınavın tek gün olması, stres, sınavın zor olması, üç yanlışın bir doğruyu götürmesi, heyecan, değerlendirmenin tek gün olması, daha çok çalışmanın gerekmesi ve kaygı yaratması şeklinde kodlarla açıklamışlardır. Veliler "Öğrenci üzerinde olumlu etki" teması altında ayırt edici bir sınav, okul konumu, okulun önemini attırır ve öğrenci devamsızlığını azaltır şeklinde kodlarla açıklamışlardır. Tablo 2 incelendiğinde velilerin tamamının soruların çok uzun olması, zaman yetersizliği, sınavın tek gün olması ve sınavın zor olması konusunda hemfikir oldukları görülüyor. Bu konuda bazı velilerin görüşleri aşağıda belirtilmiştir.

V_1 "Sorular çok uzun kızım sürenin yetmediğini söylüyor, bana göre sınav çok zor ayrıca üç yanlış bir doğruyu götürüyor en önemlisi sınav tek gün bu da strese, heyecana neden oluyor bir sınavın sonucuna bakıp yerleştiriyorlar. Kızım konulardan eksik kalmamak için hasta olsa bile okula gidiyor."

V_4 "Benim oğlum sınav çok zor diye fazlasıyla heyecan ve stres yapıyor sorular uzun paragraflardan oluşuyor, nasıl o kadar sürede yetiştiririm diye düşünüyor ayrıca sınav tek gün yapılacak o gün ya kötü bir şey olurda giremezse diye korkuyor. Sınavda %10 u nitelikli okullara yerleşecek daha çok çalışması lazım çünkü iyi olan çalışan, kazanacak."

V_7 "Benim çocuk şimdiden çok heyecanlı, çok çalışması lazım en iyi yapanlar güzel okullara gidecek e tabi sınav çok zor süreleri kısıtlı sorular uzun bunlarda çok etkiliyor şimdiden düşünüyor yapabilecek miyim diye bunların yanın da sınav tek gün yapılıyor bu da çocuğumu etkiliyor."

Velilerin mülakatın ikinci sorusuna vermiş oldukları cevaplar Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Velilerin *"LGS sisteminin öğrenci başarısına etkisi konusundaki düşünceleriniz nelerdir?"* sorusuna vermiş olduğu cevaplardan oluşturulan tema ve kodlar

Tema	Kodlar	V_1	V_2	V_3	V_4	V_5	V_6	V_7
Başarıya karşı etkenler	Ders çalışma süresini artırması	+	+	+	+	+	+	+
	Ezberden uzaklaştırma	+	-	+	-	-	-	+
	Muhakeme etme gücü arttırma	+	-	-	-	+	+	+
	Öğrenciyi çalışmaya güdüleme	+	+	+	+	-	-	+
	Bazı dersler önemli hale getirme	+	-	+	+	+	-	-
	Sporsal ve sanatsal faaliyetlerdeki başarının azalması	-	-	+	-	-	+	+

Tablo 3 incelendiğinde veliler, ders çalışma süresini artırdığını, öğrencileri ezberden uzaklaştırdığını, muhakeme etme gücü arttırdığını, öğrenciyi çalışmaya güdülendiğini, bazı dersler önemli hale getirdiğini ve sporsal ve sanatsal faaliyetlerdeki başarı azalttığını belirtmişlerdir. Çalışmaya katılan velilerin tamamı "ders çalışma süresinin artması" konusunda ortak görüş belirttiği görülmüştür. Bu soru başlığı altında bazı veli görüşleri aşağıdaki gibidir.

V3 "Sınav zor olduğu için haliyle daha çok çalışıyor derslerine okul derslerinde ki başarısı arttı. Eskiden ezberleyerek çalışırdı ama şimdi öyle çalışmıyor. Fen Lisesi hedefi var hep bu hedefini düşünüyor ona göre matematik ve fen derslerine çok çalışıyor. Resim kursuna gidiyordu çalışmasına engel olmasın diye artık gitmiyor."

V5 "Benim çocuğum LGS de çıkan derslere çok çalışıyor diğerlerine pek çalışmıyor o derslerdeki notları çok yükseldi. Önceleri soruları anlıyorum ama çözemiyorum derdi şimdi sorduğumda hem soruları anlayıp hem yorumlayabiliyor."

V6 "Benim kızım okulun dart takımındaydı öğleden sonra antrenmanlara kalıyordu şimdi bu sınav zor çok çalışması gerekiyor o yüzden takımdan ayrıldı. Ayrıca ben kitap okumasını öneriyorum, okumaya başladığından beri soruları daha iyi kavrayıp çözüyor."

Velilerin mülakatın dördüncü sorusuna vermiş olduğu cevaplar Tablo 4 da verilmiştir.

Tablo 4. Velilerin "TEOG ve LGS kıyaslandığında hangisinin öğrenciye daha fazla katkısı olduğunu düşünüyorsunuz?" sorusuna vermiş olduğu cevaplardan oluşan tema ve kodlamalar

Tema	Kodlar	V_1	V_2	V_3	V_4	V_5	V_6	V_7
TEOG sınavının üstünlükleri	Sürece yayılması	+	+	+	+	+	+	+
	Stresin az olması	+	+	+	+	+	+	+
	Sınavın LGS ye göre kolay olması	+	+	+	+	+	+	+
	Mazeret sınavının yapılıyor olması	-	-	+	-	-	-	+
	Sınava kendi okullarında girmeleri	+	+	-	-	+	-	+
	Her dersin farklı oturum da yapılması	-	-	-	+	+	+	-
	Sürenin yeterli olması	+	-	+	-	-	-	+
	Okul başarısının etkisi	-	+	+	+	-	-	-

LGS üstünlükleri	Devamlılığı arttırması	+	-	+	-	-	+	+
	Şans faktörünün az olması	+	-	-	-	+	+	-
	Ayırt ediciliğin yüksek olması	-	-	+	+	-	-	+
	Adrese dayalı sistem	+	-	+	-	-	+	-
	Kitap okumanın önemini arttırması	-	-	-	+	-	-	-

Tablo 4 incelendiğinde velilerin TEOG sınavının üstünlükleri ve LGS' in üstünlükleri şeklinde görüş bildirdiği görülmektedir. Velilerin görüşlerine göre "TEOG sınavının üstünlükleri" teması altında sürece yayılması, stresin az olması, sınavın LGS ye göre kolay olması, mazeret sınavının yapılıyor olması, sınava kendi okullarında girmeleri, her dersin farklı oturumda yapılması, sürenin yeterli olması ve okul başarısının etkisi şeklinde kodlanmıştır. "LGS üstünlükleri" teması altında ise devamlılığı arttırması, şans faktörünün az olması, ayırt ediciliğin yüksek olması, adrese dayalı sistem ve kitap okumanın önemi arttırması şeklinde kodlanmıştır. Tablo 4 incelendiğinde velilerin tamamının sürece yayılması, stresin az olması ve sınavın LGS' ye göre kolay olması hakkında hem fikir oldukları görülmektedir. Ayrıca "kitap okumanın öneminin arttırılmasına" ilişkin görüş bildiren sadece V4 olduğu görülmektedir. Bazı veli görüşleri aşağıda belirtilmiştir.

V1 "Kızıma göre TEOG sınavı daha kolaydı. Yılda iki kez yapılması ve dört farklı günde yapılması haliyle daha az strese neden oluyordu. Ayrıca sınavda daha çok süre veriliyordu kızım için bunlar daha iyiydi ama LGS de ise üç yanlış bir doğruyu götürüyor yani bilmediği soruları boş bırakıyor bunların yanında sınav zor olduğu için derslerinden geri kalmamak adına devamsızlık yapmıyor. İyi bir puan alamazsa evin yanındaki bir okulda eğitim alması da kızım için iyi olur."

V4 "Öncelikle TEOG sınavı LGS' ye göre daha kolaydı. Çocuklar daha az stres yapıyordu ayrıca TEOG sınavını yılda iki kez yapılıyor ve her dersten ayrı oturum şeklindeydi dolayısıyla çocuklar aralarda dinleniyordu ve okul başarısının da %30' ekleniyordu bunlar TEOG sınavın iyi yönleriydi fakat LGS' nin de iyi yönleri var bileni bilmeyeni seçiyor, hak eden yerleşiyor bunların yanında benim çocuğum soruları daha iyi anlayabilmek için bol bol kitap okumaya başladı."

V5 "LGS de soruları bilmeden işaretleme şansın yok çünkü üç yanlış bir doğruyu götürüyor o yüzden bildiği soruları yapmalı çocuk bu açıdan iyi ama TEOG sınavı daha kolaydı ve LGS de ki kadar stres yapılmıyordu, yılda iki kez yapılıyordu ve o gün giremezsen seni tekrar sınava alıyorlardı, bir de her dersin soru kitapçığını ayrı ayrı dağıtıyorlardı çocukların kafası hangi testi önce çözeyim diye karışmıyordu bu yönlerden de TEOG sınavı daha iyiydi."

Velilerin vermiş olduğu yanıtlara bakılarak velilerin sınavın tek gün olmasının doğru olmadığı görüşünde oldukları görülmüştür. Veliler sınavın süreç içerisinde yapılmasının daha doğru olacağı konusunda da ortak görüş sunmaktadırlar. Yukarı da belirtildiği gibi V_6 sınav değerlendirmesine başka ölçütlerin de dikkate alınması gerektiğini savunmuştur. Tablo 2 bakıldığında velilerin tamamı 'sınavın tek gün olması' konusunda olumsuz görüş bildirmiş ve Tablo 5 de de velilerin tamamı TEOG sınavının üstünlükleri teması altında 'sürece yayılması' konusunda hemfikirdirler.

Sonuç ve Tartışma

Ülkemizdeki ortaokul öğrencilerini, velileri ve öğretmenleri yakından ilgilendiren 2017-2018 eğitim-öğretim yılı itibariyle ilk kez uygulamaya koyulan LGS sistemi, daha önceki sınav sistemlerinin eksikliklerini tamamlamak, okulda öğrenilen akademik bilgileri günlük hayatta kullanabilmeyi, sadece okuyan değil, okuduklarını analiz yapan irdeleyen öğrencilerin başarılı olabileceği bir sınav sistemi olarak amaçlanmıştır. LGS sistemine ilişkin; eğitim sistemimizin bir paydaşı olan velilerin görüşlerinin incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada yeni sınav sisteminin güçlü ve zayıf yönleriyle ilgili sonuçlar elde edilmiştir.

Bulgular incelendiğinde, velilerin görüşü üç soru başlığı altında toplanmıştır. Velilerin "LGS sisteminin öğrenci üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri nelerdir?" sorusuna verdikleri cevaplar doğrultusunda zamanın yetersizliği, soruların uzun olması, sınavın zor olması ve sınavın tek gün olması konusunda hemfikir olduklarını belirtmişlerdir. Bunların yanında stres, üç yanlışın bir doğruyu götürmesi,

heyecan, değerlendirmenin tek gün olması daha çok çalışmanın gerekmesi, ayırt edici bir sınav olması, okulun bulunduğu yer ve öğrenci devamsızlığı azaltır şeklinde belirtilen görüşler de bulunmaktadır. Velileri böyle bir düşünceye iten sebepler irdelendiğinde yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlarda genellikle velilerin bu cevapları verirken çocuklarını gözlemlemelerinden hareketle, velilerin çocuklarıyla yaptıkları görüşmelerden ve çocukların eve geldiklerinde yaptığı konuşmalardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bunun yanında basında bu sınavla ilgili yer alan haberler, televizyon programlarında uzmanların görüşleri ve öğretmenlerle yapılan görüşmelerin velilerin açıklamalarında etkili olduğu söylenebilir.

Velilerin "LGS sisteminin öğrenci başarısına etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?" sorusuna yönelik cevaplarına bakıldığında ise öğrencilerin ders çalışma süresinin artması ve öğrencileri çalışmaya güdülemesi başarı etkenleri arasında en çok dikkat çekenlerdendir. Velilerin böyle bir bakış açısına sahip olma nedenleri arasında ise velilerin öğretmen ve öğrencilerle yapılan görüşmelerinden sınavın zor olduğu ve sadece %10'luk bir kesimin nitelikli okullara gidebileceğinden öğrencilerin daha çok ders çalışması gerektiği düşüncesi içerisinde olmaları etkilemiş olduğu düşünülmektedir. Bu konuda Bal(2011) yapmış olduğu çalışmasında öğrencilerin başarılı olma isteği, özgüveni, dikkati, güdülenmesi gibi kişisel özelliklerin sınav başarısını etkileyen en önemli etmenler arasında olduğunu tespit etmiştir.

Çalışma da velilere yöneltilen bir diğer soru "TEOG ve LGS kıyaslandığında hangisinin öğrenciye daha fazla katkısı olduğunu düşünüyorsunuz?" şeklindeydi. Velilere son olarak "TEOG sınavı farklı günlerde yapılmaktaydı, LGS ise tek günde yapılmaktaydı. Bu konu hakkında neler düşünüyorsunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Veliler sınavın tek gün olmaması ve sürece yayılması, mazeret sınavının olması, TEOG sınavının daha kolay olması, her dersin farklı oturumda yapılması, kendi okullarında girmeleri, konusunda görüş bildirmişlerdir. Velilerin sınavın bir uygulamayla yapılmasının sağlıklı sonuçlar doğurmayacağı şeklinde düşündükleri söylenebilir. Ayrıca yapılan görüşmeler doğrultusunda yeni sınav sisteminin tek gün yapılması stresi ve kaygıyı arttırmasında önemli bir etken olduğu sonucuna varılmıştır. Sınavın sürece yayılması velilere göre daha yararlı olacağı da söylenebilir. Alan yazın incelendiğinde Öztürk ve Aksoy(2014) da yaptıkları çalışmalarında öğrencilere göre TEOG sınav sisteminin en olumlu yanının tek bir sınav yerine her iki yarıyıl da iki güne yayılan ve mazeret sınavı olan bir sınav olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Öğrenci ve öğretmen görüşleri alınarak yapılan Öztürk ve Aksoy (2014). Çalışmada öğrencilerin kendi okullarında sınava girmeleri güdüleyici bir etki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde bu çalışmada, şans faktörünün az olması ve ayırt edici bir sınav olması veliler tarafından dikkat çekilen özelliklerdendir. Yapılan mülakatlarda üç yanlışın bir doğruyu götürüyor olmasından kaynaklı, öğrencilerin bilmediği soruları boş bırakmasına neden oluyor ve bilen öğrenciler nitelikli liselere gidebiliyorlar düşüncesiyle sınavın üstün yönleri arasında gösteriliyor görüşündeyim. İlgili Alan yazına bakıldığında Özdemir(2014) öğretmenlerin, şans başarısının sınavın geçerlik ve güvenirliğini olumsuz yönde etkilendiğini düşündükleri yönünde sonuçlara ulaştığı görülmektedir.

Öneriler

Bu çalışma LGS ile ilgili velilerle yapılan bir çalışmadır. Öğretmenleri, öğrencileri ve idarecilerin de dâhil edildiği daha geniş kapsamlı araştırmalar yapılabilir.

Sınavın tek uygulamayla değil sürece yayılmış bir şekilde değerlendirilmesi yapılabilir.

Ölçme aracının kullanışlılığı için sınav süresi uzatılabilir.

Sınavın ilk kez uygulanmasından kaynaklı oluşan ön yargı ve endişelere yönelik rehberlik çalışmaları yapılabilir.

Kaynakça

Atila, M. E. ve Özeken, Ö. F. (2015). Temel eğitimden ortaöğretime geçiş sınavı: Fen bilimleri öğretmenleri ne düşünüyor? *On dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34*(1), 124-140.

Bakırcı, H. ve Kutlu, E. (2018). Fen bilimleri öğretmenlerinin FeTeMM yaklaşımı hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi. *Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Dergisi, 9*(2), 367-389.

Bal, Ö. (2011). Seviye belirleme sınavı başarısında etkili olduğu düşünülen faktörlerin sıralama yargıları kanunuyla ölçeklenmesi. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi, 2*(2), 200-209.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak Kılıç, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri. (2. Baskı).* Ankara: Pegem Akademi.

Çepni, S. (2010). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş.* Trabzon: Ofset yayıncılık.

Cohen, L., & Manion, L. (1998). *Research methods in education. (Fifth Edition).* New York: Rutledge.

Erdoğan, Ç. ve Demirkasımoğlu, N. (2010). Ailelerin eğitim sürecine katılımına ilişkin öğretmen ve yönetici görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, *16*(3), 399-431.

Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (1994). *Handbook of qualitative research*: California, Sage Publications, USA.

Dinç, E., Dere, İ., ve Koluman, S. (2014). Kademeler arası geçiş uygulamalarına yönelik görüşler ve deneyimler. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 7(17), 397-423.

Hester, H. (1989). Start at home to improve home-school relations. *NASSP Bulletin, 73*(513), 23-27.

Kahraman, İ. (2014). Merkezi ortak sınav uygulamasının etkilerine ilişkin öğretmen görüşleri. *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(4), 53-74.

Lawson, M. A. (2003). School-family relations in context: parent and teacher perceptions of parent in evolvement. *Urban Education, 38*, 77-133.

MEB 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu Madde 28.??????(nasıl yazılacak bilmiyorum)

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis. (Second Edition).* London New Delhi: Sage Publication.

Sarıer, Y. (2010). Ortaöğretime Giriş Sınavları (OKS-SBS) ve PISA Sonuçları Işığında Eğitimde Fırsat Eşitliğinin Değerlendirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *11*(3), 107-129.

Şad, S. N. ve Şahiner, Y. K. (2016). Temel eğitimden ortaöğretime geçiş (TEOG) sistemine ilişkin öğrenci, öğretmen ve veli görüşleri. *İlköğretim Online*, *15*(1), 53-76.

Öztürk, F. Z. ve Aksoy, H. (2014). Temel eğitimden ortaöğretime geçiş modelinin 8. sınıf öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi (Ordu İli Örneği). *On dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33*(2), 439-454.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (Genişletilmiş 9. Baskı).* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ZORBALIK İNDEKSİ (BULLY INDEX) ÖLÇEĞİNİN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK TÜRKÇE'YE UYARLANMASI

Mustafa KALE[*]

Özet

Bu araştırmanın genel amacı, Smith ve Hoy (2004) tarafından geliştirilen Bully İndex ölçeğinin üniversite öğrencilerine yönelik olarak Türkçe'ye uyarlamasını yapmaktır. Bully İndex ölçeği 2 faktörlü bir yapı altında ve 13 maddeden oluşmaktadır. Ölçek 6'lı (Kesinlikle Katılıyorum, Katılıyorum, Biraz Katılıyorum, Biraz Katılmıyorum, Katılmıyorum ve Kesinlikle Katılmıyorum) likert tipinde bir ölçektir. Orijinal ölçeğin güvenirlik analiz sonuçlarına göre student bullying faktörünün Cronbach's Alpha değeri .96 ve teacher protection faktörünün ise .73 olduğu (Smith ve Hoy, 2004) görülmektedir. Bu ölçek üniversite öğrencilerine yönelik olarak uyarlanacağı için sadece Student Bulling faktörü dikkate alınmış ve ölçek tek faktörlü olarak uyarlanmıştır. Teacher protection faktörü üniversite öğrencilerine yönelik olarak uygun olmayacağı değerlendirilerek ölçek kapsamına dahil edilmemiştir.

Uyarlama çalışmaları yapılırken öncelikle bir dil uzmanı tarafından, ölçeğin İngilizce versiyonundan Türkçe'ye çevirisi gerçekleştirilmiştir. Yapılan çeviri 5 uzman tarafından kontrol edilmiş uygun olduğu teyit edilmiştir. Ayrıca üniversitede görev yapan bir Türk dili uzmanı tarafından Türkçe ifadelerin uygunluğu kontrol edilmiştir. Ölçeğin pilot çalışması Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesinde okuyan 242 lisans öğrencisine uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı .94 bulunmuştur. Bulunan bu değer oldukça yüksek ve orijinal ölçek güvenirlik katsayısı ile de uyumludur. Açımlayıcı faktör analizine uygun olup olmadığını görmek için hesaplanan KMO değerinin ,921 ve *p* değerinin .000 olduğu bulunmuş, ölçeğin AFA yapmaya uygun olduğu anlaşılmıştır. Ölçek tek faktörlü (Student Bullying) bir yapıda ve toplam varyansın %72'sini açıklamaktadır. Ölçekde yer alan 8 maddenin faktör yük değerleri .56 ila .83 arasında değişmektedir. Ölçeğin tek faktörlü olarak geçerlilik ve güvenirlik ve DFA analizleri sonucunda uygulanabilir olduğuna karar verilmiştir.

Anahtar kelimeler; Bully index, ölçek uyarlama, öğrenci zorbalık

Giriş

Okul ortamları son derece güvenli olması gereken alanlardır. Fakat yaşanan birçok olay bu güvenli alanı zedelemekte, yapılan eğitim-öğretim faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Okul ortamlarında yaşanan en büyük olumsuzluklardan biri de zorbalık davranışları gösteren öğrencilerdir. Akranlar arasında cereyan eden bu tür davranışlar çok farklı dozlarda ortaya çıkabilmektedir. Bu olaylar çok masum arkadaş şakaları gibi değerlendirilemez. Eğitim çalışanları tarafından dikkatle takip edilmesi ve ciddiye alınması gerekir.

Bu konuda yapılan araştırma sonuçları zorbalık davranışlarının çok ciddi etkileri olduğunu işaret etmektedir. Mağdurların şiddetli depresyon belirtileri gösterdiği ve yoğun intihar düşünceleri içinde oldukları (Rigby, 2003; Seals ve Young, 2003), yalnızlık, anksiyete, uyku bozuklukları ve somatik belirtiler gösterdikleri (Batsche ve Knoff, 1994), benlik saygısı ve akademik başarıları düşük, okul reddi, okuldan kaçma ve okul terki (Rigby, 2003; Uludağlı ve Uçanak, 2005; Sharp, 1995; Olweus, 1993), madde kullanımı ve şiddete eğilim gösterme (Rigby, 1996; Garrett, 2003) gibi davranışların zorbalığın etkisiyle oluştuğunu söylemek mümkündür (Seçer, 2013).

Özellikle okullarda yaşanan şiddet olaylarının görsel medyaya yansıması, Türk toplumunu bu olayları sorgulamaya itmiştir (Kutlu ve Aydın, 2010). Dünyadaki gelişimine paralel olarak Türkiyede de akran zorbalığı araştırmalarında son yıllarda önemli artış görülmektedir (Alikaşifoğlu ve ark., 2004; Alikaşifoğlu, Erginöz, Ercan,Uysal ve Albayrak-Kaymak, 2007; Dölek, 2002; Gültekin ve Sayıl, 2005; Kapcı, 2004; Karaman-Kepenekçi ve Çınkır, 2006; Kartal, 2008; Pekel, 2004; Şirvanlı-Özen, 2006, Yıldırım, 2001). Türkiye'de zorbalık üzerine yapılan araştırmaların çoğunlukla zorbalığın tanımlanmasına (Pişkin, 2003; Pekel, 2004; Pişkin ve Ayas, 2011; MEB, 2006, Kale ve Demir, 2017; Özçelik ve Kale,

[*] Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, mkale@gazi.edu.tr

2019) ve zorbalığı önlemeye yönelik çalışmaları içerdiği görülmektedir (Meb, 2006, Peker, 2013; Yöndem, 2008).

Türkiye'de bu konuda yapılan araştırmalarda (Pişkin, 2005) zorbalık türleri, fiziksel zorbalık, sözel zorbalık, dışlama-yalnızlaştırma, söylenti çıkarıp yayma ve bireyin mal ve eşyalarına zarar verme (örneğin kurbanın kitap ve defterlerini yırtma, parçalama vb) şeklinde beş kategoride ele alınmaktadır. Pişkin ve Ayas (2005) bu türlere cinsel zorbalığı da ilave etmişlerdir (örneğin rahatsız edici cinsel içerikli şakalar yapma, birini onun isteği dışında cinsel amaçla öpme, dokunma ya da bunları yapmaya çalışma vb).

Zorbalık olayları görülmeye başlanmasıyla birlikte zorbaları ve bu tür olaylara maruz kalan kişileri belirlemek amacıyla yurt dışında farklı araştırmacılar tarafından ölçekler geliştirilmistir. Crick ve Grotpeter'in (1995) geliştirmiş olduğu doğrudan ve dolaylı zorbalığı ölçen "sosyal deneyim ölçeği" (social experience questionnaireself report) ilişkisel ve doğrudan akran zorbalığını ölçen Vernberg, Jacobs ve Hershberger'in (1999) "akran deneyimleri ölçeği" (peer experiences questionnaire) ve Smith ve Hoy (2004) tarafından geliştirilen Bully İndex ölçeği bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Geliştirilen ölçeklerin büyük çoğunluğu ergen ve daha küçük yaştaki çocuklara yöneliktir. Yetişkinler ve üniversite öğrencilerine yönelik olarak da zorbalık davranışlarının belirlenmesi oldukça önemlidir. Özellikle öğretmen olmak amacıyla eğitim alan üniversite öğrencilerinin zorbalık davranışlarının bilinmesi ve elde edilecek sonuçlar bağlamında gerekli önleyici tedbirlerin alınması, bu öğrencilerin öğretmen olduklarında öğrencilere uygun birer rol model olmaları bağlamında büyük fayda sağlayacaktır.

Bu noktalardan hareketle araştırmanın genel amacı, Smith ve Hoy (2004) tarafından geliştirilen Bully İndex ölçeğinin üniversite öğrencilerine yönelik olarak Türkçe'ye uyarlamasını yapmaktır.

Yöntem

Bully İndex ölçeği 2 faktörlü (Student bullying, Teacher protection) bir yapı altında ve 13 maddeden oluşmaktadır. 8 Madde Student Bullying (1,2,5,6,8,9,10,12) , 5 madde de (3,4,7,11,13) Teacher Protection faktörlerine aittir. Ölçek 6'lı (Kesinlikle Katılıyorum, Katılıyorum, Biraz Katılıyorum, Biraz Katılmıyorum, Katılmıyorum ve Kesinlikle Katılmıyorum) likert tipinde bir ölçektir. Orijinal ölçeğin güvenirlik analiz sonuçlarına göre student bullying faktörünün Cronbach's Alpha değeri .96 ve teacher protection faktörünün ise .73 olduğu (Smith ve Hoy, 2004) görülmektedir.

Uyarlama Süreci

Katılımcılar

Araştırma Gazi Üniversitesi, GaziEğitim Fakültesinde öğrenim gören, araştırmaya gönüllü olarak katılan 242 lisans öğrencisi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bryman ve Cramer (2001), faktör analizinde katılımcı sayısı belirlenirken, ölçekteki madde sayısının beş ya da on ile çarpılmasıyla elde edilen değerin ölçüt olarak alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Kline (1994) ise, 200 kişilik örneklemin genellikle yeterli olacağını ancak faktör yapısının açık ve az sayıda olduğu durumlarda bu rakamın 100'e kadar indirilebileceği belirtilmektedir. Araştırmanın çalışma grubunun yeterli büyüklükte olduğu söylenebilir.

İşlem Yolu

Bu ölçek üniversite öğrencilerine yönelik olarak uyarlanacağı için sadece Student Bulling faktörü dikkate alınmış ve ölçek tek faktörlü olarak uyarlanmıştır. Teacher protection faktörü üniversite öğrencilerine yönelik olarak uygun olmayacağı değerlendirilerek ölçek kapsamına dahil edilmemiştir.

Uyarlama çalışmaları yapılırken öncelikle bir dil uzmanı tarafından, ölçeğin İngilizce versiyonundan Türkçe'ye çevirisi gerçekleştirilmiştir. Çeviri yapan uzman bir devlet üniversitesinde, Yabancı Diller Bölümü, İngilizce Ana Bilim Dalı, uzun yıllar bu alanda çalışmış bir öğretim üyesidir. Yapılan çeviri yine yutdışında yüksek lisans ve doktora eğitimi alan 5 uzman tarafından kontrol edilmiş uygun olduğu teyit edilmiştir. Ayrıca yine bir devlet üniversitesi, Türkdili ve Edebiyat Öğretmenliği Ana Bilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapan bir Türk dili uzmanı tarafından Türkçe ifadelerin uygunluğu kontrol edilmiştir ve düzeltilmiştir. Son şekli verilen ölçme aracının pilot çalışması Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesinde okuyan ve araştırmaya gönüllü katılan 242 lisans öğrencisine uygulanarak gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Uygulama sonucu ölçeğin Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı .94 bulunmuştur. Bulunan bu değer oldukça yüksek ve orijinal ölçek güvenirlik katsayısı ile de uyumludur. Açımlayıcı Faktör Analizine uygun olup olmadığını görmek için hesaplanan KMO değerinin ,921 ve *p* değerinin .000 olduğu bulunmuş, ölçeğin Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) yapmaya uygun olduğu anlaşılmıştır. Ölçek tek faktörlü (Student Bullying) bir yapıda ve toplam varyansın %72'sini açıklamaktadır. Ölçekde yer alan 8 maddenin faktör yük değerleri .56 ila .83 arasında değişmektedir. Ölçeğin tek faktörlü olarak geçerlilik ve güvenirlik analizleri sonucunda uygulanabilir olduğuna karar verilmiştir.

Çalışmanın ikinci aşamasında AFA ile belirlenen faktörün, hipotez ile belirlenen faktör yapılarına uygunluğunu test etmek amacıyla DFA'dan yararlanılmıştır.

Uyum iyiliği indeksleri genellikle model tarafından açıklanan varyans ve kovaryans miktarının bir ölçümüdür. Çoklu regresyonda hesaplanan belirtme katsayısı R^2 gibi yorumlanabilirler.

Uyum iyiliği indekslerinin değeri 1'e ne kadar yaklaşırsa modelin veriye o kadar uyumlu olduğu söylenebilir. Uyum iyiliği indeksleri için 0,90-0,95 kabul edilebilir ve 0,95 üzerinde olması ise yüksek bir uyumu gösterir (Dickey, 1996; Stapleton, 1997; Byrne, 1998).

Doğrulayıcı faktör analizi ile kurulan modellerin verilere uyumunun değerlendirilmesinde $\chi 2$, RMSEA, GFI, AGFI, CFI, NFI, NNFI gibi uyum indekslerine bakılarak değerlendirme yapılmaktadır. Bu değerlendirmede $\chi 2$/sd oranı 5 ve daha küçük olması durumunda model veri uyumunun çok iyi olduğu kabul edilmektedir. 5'in üzerinde olduğunda kabul edilebilir veriler elde edilmiş olmaktadır. RMSEA değerinin sıfıra yakın ve 0.05'den küçük olması model veri uyumunun mükemmel olduğunu göstermektedir. Fakat bu oranın 0.08'e kadar veri uyumu için kabul edilebilmektedir. Ayrıca CFI ve AGFI indekslerinin 0.90'dan büyük olması durumunda model veri uyumunun mükemmel olduğunu göstermektedir. CFI için 0.85 ve yukarısı; AGFI içinde 0.80 ve yukarısının model veri uyumu için yeterli olduğu kabul edilmektedir. CFI ve NNFI için ise 0.90 ve yukarısı model veri uyumunun mükemmelliğini göstermektedir (Anderson ve Gerbing, 1984; Sümer, 2000; Ayas ve Pişkin, 2015).

Tablo 1: Doğrulayıcı Faktör Analizi için uyum indeksleri

Uyum İndeksleri	Ölçülen Değerler	Uyum durumu
X^2	125,7	Ret
Df	20	
p	,00	
X^2/df	6,3	
RMR	0,10	Kötü uyum
GFI	0,88	Kötü uyum
NFI	*0,93*	*Kabul edilebilir*
RFI	*0,90*	*Kabul edilebilir*
IFI	*0,94*	*Kabul edilebilir*
TLI	*0,91*	*Kabul edilebilir*
CFI	*0,94*	*Kabul edilebilir*
RMSEA	0,15	Kötü uyum

Uyarlanan Bully İndex ölçeği için doğrulayıcı faktör analizi DFA uygulanmıştır. DFA sonucunda, uyum indeksi $\chi 2$= 125.7 (df=20, p.= .00), $\chi 2$ / sd= 6.3 RMSEA= 0.15, RMR=0.10, GFI=0.88, NFI=0.93, RFI=0.90,IFI=0.94, TLI=0.91, CFI=0.94 olarak bulunmuştur.

Sonuç

Analiz sonucu elde edilen değerlere bakıldığında NFI, RFI, IFI,TLI ve CFI değerlerinin uyum düzeyi 0,90 değerinden büyük olduğu gözlenmektedir (Tablo 1). Bu değerler kabul edilebilir bir uyumu

temsil etmektedir. Sonuç olarak, yapılan güvenirlik analizleri, AFA ve DFA sonuçlarına göre, ölçeğin tek faktörlü olarak uygulanabilir olduğuna karar verilmiştir.

Kaynakça

Alikaşifoğlu, M., Erginöz, E., Ercan, O. Uysal, Ö, Albayrak-Kaymak, D ve İlter, Ö. (2004). Violent behaviour among Turkish high school students and correlates of physical fighting. *European Journal of Public Health, 14,* 173-177.

Alikaşifoğlu, M., Erginöz, E., Ercan, O. Uysal, Ö. ve Albayrak-Kaymak, D. (2007). Bullying behaviors and psychosocial health: Results from a cross-sectional survey among high school students in İstanbul, Turkey. *European Journal of Pediatry, 166,* 1253-1260.

Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1984). The effect of sampling error on convergence, improper solutions, and goodness-of-fit indices for maximum likelihood confirmatory factor analysis. *Psychometrika, 49*(2), 155-173.

Ayas, T. ve Pişkin, M. (2015). Akran zorbalığı belirleme ölçeği ergen formu. *Akademik Bakış Dergisi (Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi), (50),* 306-324.

Batsche, G. M. & Knoff, H. M. (1994). Bullies and their victims: Understanding a pervasive problem in the schools. *School Psychology Review, 23(*2), 165-174.

Bryman, A. & Cramer, D. (2001). Quantitative data analysis with SPSS release 10 for Cole, D.A. (1987). Utility of confirmatory factor analysis in test validation research. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 55,* 1019-1031.

Byrne, B. M. (1998). *Structural equation modeling with lisrel, prelis and simlis: Basic concepts, aplications and programming.* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Crick, N. R ve Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender and social-psychological adjustment. *Child Development, 66,* 710–722.

Dickey, D (1996). *Testing the fit of our models of psychological dynamics using confirmatory methods: an introductory primer.* (Advances in Social Science Methodology, 4 içinde. Editör: Bruce Thompson). London: JAI press Ltd.

Dölek, N. (2002). *İlk ve ortaöğretim okullarındaki öğrenciler arasında zorbaca davranısların incelenmesi ve zorbalığı önleme tutumu geliştirilmesi programının etkisinin araştırılması.* Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Garrett, A. G. (2003). *Bullying in American schools.* Jefferson: McFarland ve company, Inc. Publisher.

Gültekin, Z ve Sayıl, M.(2005) Akran zorbalığını belirleme ölçeği geliştirme çalısması. *Türk Psikoloji Yazıları. 8*(15), 47-61.

Kale, M. ve Demir. S. (2017). İlkokul öğrencilerinin akran zorbalığına ilişkin görüşlerinin bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi. *TÜBAV Bilim Dergisi, 10*(3), 74-85.

Kapcı, E. G. (2004). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 37*(1), 1-13.

Karaman-Kepenekçi, Y. ve Çınkır, Ş. (2006). Bullying among Turkish high school students. *Child Abuse and Neglect,30,* 193-204.

Kartal, H. (2008). İlköğretim okullarında zorbalık yapanlar ve zorbalığa uğrayanlar. *E-journal of New World Sciences Academy, 3*(4), 712-730.

Kline, P. (1994). *An easy guide to factor analysis.* New York: Routledge.

Kutlu, F. ve Aydın, G. (2010). Akran Zorbalığı Ölçek Geliştirme Ön Çalışması:Kendini Bildirim Formu. *Türk Psikoloji Yazıları, 13* (25), 1-12.

Milli Eğitim Bakanlığı (2006). *Eğitim ortamlarında şiddetin önlenmesi ve azaltılması strateji ve eylem planı* (2006-2011). Ankara: MEB Özel Eğitim ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do.* Blackwell: Oxford.

Olweus, D. (1995). Bullying or peer abuse at school: Facts and intervention. *Current Directions in Psychological Science, 4,* 196-200.

Özçelik, F.C. ve Kale, M. (2019). Sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalık yapma ve zorbalığa maruz kalma durumlarının incelenmesi. *TÜBAV Bilim Dergisi , 12* (2) , 30-40. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubav/issue/48218/559269

Pekel, N. (2004). *Akran Zorbalığı Grupları Arasında Sosyometrik Statü, Yalnızlık ve Akademik Başarı Durumlarının İncelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Peker, A. (2013). *İnsani değerler yönelimli psiko-eğitim programının problemli internet kullanımı ve siber zorbalık üzerindeki etkisi.* Yayımlanmamış doktora tezi. Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsüs, Sakarya.

Pişkin, M. (2003). *Okullarımızda Yaygın Bir Sorun*: *Akran Zorbalığı.* Yedinci Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi Bildirileri. 09-11Temmuz, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Pişkin, M. (2005). *Okulda Akran Zorbalığı.* Ankara Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü Özel Eğitim Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Bölümü ‚Okullarda Şiddet' Paneli. 12 Ocak, Ankara.

Pişkin, M. ve Ayas, T. (2005). Lise öğrencileri arasında yaşanan akran zorbalığı olgusunun okul türü bakımından karşılaştırılması. VIII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi'nde sunulmuş bildiri (21–23 Eylül), Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, İstanbul.

Pişkin, M. & Ayas, T. (2011). Lise Öğrencileri Arasındaki Zorbalık Olaylarının Cinsiyet, Sınıf Düzeyi ve Okul Türü Bakımından İncelenmesi. *İlköğretim Online, 102*(2), 550 – 568.

Rigby, K. (1996). *Bullying in schools–and what to do about it.* Melbourne, Australia: The Australian Council for Educational Research.

Rigby, K. (2003). Consequences of bullying in schools. *The Canadian Journal of Psychiatry,* 48, 583-59.

Seçer, İ. (2013). Zorbalıkla başa çıkma stratejileri ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (30), 85-105.

Sharp, S. (1995). How much does bullying hurt? *Educational and Child Psychology,* 12, 81–88.

Seals, D., & Young, J. (2003). Bullying and victimization: Prevalence and relationship to gender, grade level, ethnicity, self-esteem, and depression. *Adolescence, 38*(152).

Smith, P. A. & Hoy, W. K. (2004). Teachers' perceptions of student bullying: A conceptual and empirical analysis. *Journal of School Leadership, 14, 308-326.*

Sümer, N. (2000). Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel Kavramlar ve Örnek Uygulamalar [Structural Equation Modeling: Basic Concepts and Applications]. *Türk Psikoloji Yazıları, 3*(6), 49-74.

Şirvanlı-Özen, D. (2006). Ergenlerde akran zorbalığına maruz kalmanın yaş, çocuk yetiştirme stilleri ve benlik imgesi ile ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi, 21*(58), 77-94.

Stapleton, C. D. (1997). *Basic concepts and procedures of confirmatory factor analysis.* Educational Research Association, Reports-Evaluative (142), Speeches / Meeting Papers (150).

Uludağlı, N. P. & Uçanok, Z. (2005). Akran Zorbalığı Gruplarında Yalnızlık ve Akademik Başarıları ile Sosyometrik Statüye Göre Zorba-Mağdur Davranışı Türleri. *Türk Psikoloji Dergisi, 20*(56), 77–92.

Vernberg, E., Jacobs, M.A.K. and Hersberger, S.L (1999). Peer victimization and attitudes about violence during early adolescence. *Journal of Clinical Child Psychology. 28,* 386-395.

Yıldırım, S. (2001). *The relationships of bullying, family environment and popularity.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Yöndem, Z. & Totan, T. (2008). Ergenlerde Zorbalık ve Başetme. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3*(35), 28-37.

ORTAK BİLGİ YAPILANDIRMA MODELİNE DAYALI FEN ÖĞRETİMİNİN FOTOSENTEZ VE SOLUNUM KONUSUNDAKİ SEKİZİNCİ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN AKADEMİK BAŞARILARINA ETKİSİ

Hasan BAKIRCI[*]

Emine GÜLSEVEN[**]

Özet

Türkiye'de ortaokul öğrencilerinin liseye geçişlerinde Liselere Giriş Sınavı (LGS) kullanılmaktadır. Bu sınavda, öğrencilere farklı derslerde çok sayıda sorular sorulmaktadır. Bu sorular incelendiğinde, kavrama ve uygulama düzeyinde soruları olduğu söylenebilir. Bu soruların daha çok öğrencilerin akademik başarıları ve kavramsal anlamalara yönelik sorular olduğu söylenebilir. Bu sınavda öğrencilerin başarılı olmasında öğretmenlerin derslerde kullandıkları öğretim modelleri önemli bir yere sahiptir. Fen öğretiminde akademik başarı üzerinde etkili olan öğretim modellerden birisinin Ortak Bilgi Yapılandırma Modeli (OBYM) olduğu alan yazında birçok çalışmada belirtilmiştir. Özellikle fotosentez ve solunum konusunda sekizinci sınıf öğrencilerin akademik başarıları üzerinde OBYM'ye dayalı fen öğretiminin etkisinin ne düzeyde olduğunu saptanması açısından bu çalışma önem arz etmektedir. Çünkü sekizinci sınıflar LGS'ye girecek olmaları ve bu sınavda fotosentez ve solunum konusunda akademik başarıyı ölçen sorular sorulmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, OBYM'nin fotosentez ve solunum konusundaki sekizinci sınıf öğrencilerinin akademik başarılarına olan etkisini incelemektir. Araştırma 2017-2018 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde deney ve kontrol gruplarında 24'er öğrenci olmak üzere toplam 48 sekizinci sınıf öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma ön test–son test deney ve kontrol gruplu yarı deneysel yönteme göre tasarlanmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak; Fotosentez ve Solunum Başarı Testi (FOSBAT) kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler; Mann Whitney U-Testi ve Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda deney grubunda uygulanan OBYM'ye ve kontrol grubunda uygulanan 5E öğrenme modeline dayalı fen öğretiminin fotosentez ve solunum konusunda sekizinci sınıf öğrencilerinin akademik başarıları üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Deney ve kontrol grubunda yapılan uygulamalar karşılaştırıldığında; deney grubunda uygulanan OBYM'ye dayalı fen öğretiminin, kontrol grubunda uygulanan 5E öğrenme modeline dayalı fen öğretimine göre sekizinci sınıf öğrencilerinin akademik başarıları üzerinde daha etkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ortak Bilgi Yapılandırma Modeli, Fotosentez, Solunum, Akademik Başarı

Giriş

Fen bilimleri konularının doğru şekilde anlaşılması ve yapılandırılması başarılı bir fen öğretiminden geçmektedir. Başarılı bir fen öğretimi ise öğrenme ortamının öğrenci merkezli olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Yapılan araştırmalarda öğrencilerin sahip oldukları ön bilgilerin öğrenmede oldukça etkili olduğu ortaya çıkmıştır (Akdeniz, Yıldız ve Yiğit, 2001). Öğrencilerin bir derste sahip oldukları ön bilgileri, öğrenmelerini büyük oranda etkilemektedir. Çünkü; öğrencilerin sahip oldukları ön bilgiler ile öğrenecekleri bilgiler yeni öğrenmelerini meydana getirmektedir (Küçük, 2006). Son yıllarda fen öğretimi konusunda gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde, öğrencilerin sahip oldukları ön bilgilerinde zaman zaman hatalı kavramların olabildiği ve bu kavramların bilimsel açıdan doğruluğu kabul edilen bilgilere ulaşabilmeyi zorlaştırıp hatta engellediği görülmüştür (Kırıkkaya ve Güllü, 2008; Yakışan, Selvi ve Yürük, 2007). Dolayısıyla son yıllarda gelişmiş ülkelerde fen öğretim programlarında özellikle çağdaş öğrenme modellerinin kullanılmasına ağırlık verilmektedir. Bu öğrenme modellerinden biri de 1998 yılında Connor ve Ebenezer tarafından oluşturulan Ortak Bilgi Yapılandırma Modeli (OBYM)'dir.

OBYM, birçok öğrenme kuramında esinlenmiş olup, öğrenciyi merkeze alan, akademik başarı ve kavramsal anlama üzerine odaklanan bir öğrenme modelidir. Özellikle sosyobilimsel konuların ve bilimin doğası öğretiminde etkili olan çağdaş bir öğrenme modeli olduğu söylenebilir (Bakırcı, Çalık ve Çepni,

[*] Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, hasanbakirci09@gmail.com

[**] Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, minelvan65@gmail.com

2017; Bakırcı, Artun, Şahin ve Sağdıç, 2018). Bu model, öğrencilerde kavramsal değişimi gerçekleştirmek ve bilgiyi yapılandırmak için kullanılan bir modeldir (Ebenezer & Haggerty, 1999). Bu model birbiri ile bağlantılı dört aşamadan oluşmaktadır.

Öğrencilerin anlamakta güçlük çektiği ve öğretmenlerin öğretiminde zorlandığı konulardan birisinin de biyoloji konuları olduğu söylenebilir. Çünkü biyoloji konularının gerek soyut olması gerekse de öğretmenlerin kullanıldıkları geleneksel ezberci yöntemlerden dolayı öğrencilerde, konuların öğrenilmesine karşı önyargı ve başaramama korkusu meydana getirmektedir (Akpınar, 2006; Kılıç ve Sağlam, 2004). Nitekim meydana gelen bu durum öğrencilerde biyolojinin çeşitli konularını öğrenmede zorluk çekmelerine ve pek çok kavram yanılgıları geliştirmelerine sebep olmaktadır (Çetin ve Ertepınar, 2004; Dalkıran ve Kesercioğlu, 2004). Fotosentez ve solunum konusu Fen Bilimleri dersinin anlaşılması zor ve öğrencilerin kavramları anlamlandırmasında güçlük çektiği biyoloji konularından biridir (Finley, Stewart & Yarroach, 1982). Bu konunun öğrenilmesinde yaşanan güçlükler öğrencilerde kavram yanılgılarının oluşmasına sebep olmaktadır.

Uluslararası yapılan birçok araştırmada, öğrencilerin fotosentez ve solunum konusunda pek çok kavram yanılgısı geliştirdiği ortaya çıkmıştır (Anderson, Sheldon & Dubay, 1990; Amir & Tamir, 1994; Mason & Boscolo, 2000). Bell'in 1985 yılında yaptığı çalışmada öğrencilerin fotosentez olayında klorofilin görevini, besin üretimi ve enerji arasındaki ilişkiyi kavramada güçlük çektikleri ortaya çıkmıştır. Songer ve Mintzes'in 1994 yılında yaptıkları çalışmada ise öğrencilerin bitkilerin fotosentez sonrası enerji ürettiği ve bitkilerin solunum yapmadığı şeklinde kavram yanılgılarının olduğu görülmektedir. Fotosentez ve solunum konusunda öğrencilerde görülen bu kavram yanılgılarının belirlenmesi ve düzeltilmesi Fen Bilimleri dersinde başarının artmasını ayrıca öğrencilerde ezberden uzak anlamlı öğrenmenin gerçekleştirilmesi açısından oldukça önemlidir.

OBYM ile ilgili ulusal ve uluslararası alanda sınırlı sayıda çalışmaların yürütüldüğü görülmektedir. Bu çalışmaların daha çok kavram yanılgılarının belirlenmesi, düzeltilmesi ve akademik başarı üzerinde olduğu tespit edilmiştir (Bakırcı, 2014). Dolayısıyla bu çalışma; OBYM'ye dayalı fen öğretiminin ortaokul sekizinci sınıf öğrencilerinin fotosentez ve solunum konusundaki akademik başarılarına etkisini incelemeyi amaçlamaktadır.

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu çalışmada, Ortak Bilgi Yapılandırma Modelinin fotosentez ve solunum konusunun öğretiminde etkisi araştırılmıştır. Bundan dolayı bu çalışma ön test –son test kontrol gruplu yarı deneysel yöntem ile gerçekleştirilmiştir. Tam deneysel yöntemin kullanılmasının iç geçerliliğinin sağlanabilmesi için bireylerin rastgele seçilmesi gerekir. Fakat eğitim çalışmalarında tüm değişkenleri kontrol altında tutmak zor olduğu için bunu gerçekleştirmek neredeyse imkansızdır. Bu durumdan ötürü eğitim çalışmalarında yarı deneysel yöntem önerilmektedir (De Matteo, Festinger & Marczyk, 2005).

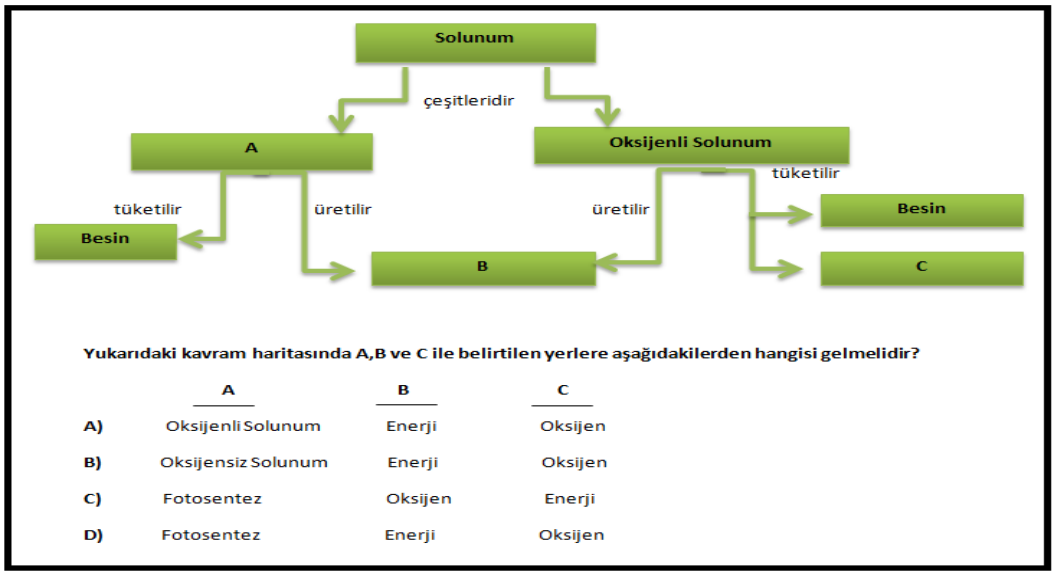
Çalışma Grubu

Çalışma 2017-2018 eğitim- öğretim yılı bahar döneminde, Van iline bağlı bir ortaokulda gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın örneklemini Van il merkezinde bulunan bir ortaokulun sekizinci sınıfında öğrenim gören, deney ve kontrol grubundan 24'er öğrenci olmak üzere toplam 48 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubu seçilirken öğretmen farklılıklarından kaynaklı hataların ortadan kaldırılması için araştırmacı kendi sorumluluğundaki sınıflardan seçim yapmıştır. Örneklem seçiminde uygun örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin kullanılmasının sebebi çalışmanın kısa sürede gerçekleşmesini sağlayan, pratik ve kolay ulaşılabilir bir yöntem olmasındandır (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan Fotosentez ve Solunum Başarı Testi (FOSBAT) kullanılmıştır. FOSBAT; on adet çoktan seçmeli sorudan oluşmaktadır. Testin hazırlanma aşamasından önce MEB'in öngördüğü ders kitabındaki kazanımlar baz alınarak, konu alanı ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra konu ile ilgili diğer fen bilimleri öğretmenlerinin de görüşü

alınarak öğrencilerdeki yaygın kavram yanılgıları belirlenerek dört seçenekten oluşan ve OBYM'nin yansıtma ve değerlendirme aşamasını da dikkate alan bir başarı testi hazırlanmıştır. Çoktan seçmeli testin doğru seçeneğinin dışında kalan üç seçeneğine belirlenen kavram yanılgıları yerleştirilmiştir. Başarı testinin ilk taslağı 20 çoktan seçmeli sorudan oluşmaktadır. Hazırlanan test uygulamadan önce kapsam geçerliliği, soruların doğruluk ve öğrenci düzeyine uygunluğu açısından alanında uzman, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesinde görev yapan iki öğretim üyesi ve yüksek lisans yapan altı fen bilimleri öğretmenine incelettirilmiş ve test sorularının bilgi yönünden doğruluk derecesini incelemeleri, eksik veya yanlış gördükleri maddeleri düzeltmeleri istenmiştir. Uzman görüşleri sonucunda, alınan dönütler neticesinde gerekli düzeltmeler yapılarak başarı testi 10 soruya düşürülmüştür. FOSBAT'ın; güvenirliği Kuder-Richardson (KR-20) formülü kullanılarak hesaplanmıştır. KR-20 formülü ile yapılan güvenirlik hesaplamaları sonucunda, 10 maddeden oluşan başarı testinin katsayısı r = 0.83 olarak bulunmuştur. Aşağıda FOSBAT'ta yer alan sorulardan örnek bir soru verilmiştir.

Şekil 1. Fotosentez ve Solunum Konusu Başarı Testi (FOSBAT)'tan örnek soru

Verilerin Analizi

FOSBAT'tan elde edilen ön test ve son test verileri SPSS programının bağımlı örneklem t-testi ile analiz edilerek veriler frekans tablosuna dönüştürülmüştür. FOSBAT iki kategorili (1,0) puanlama yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bu puanlama yönteminde doğru cevap (tam bilme) 1 puan ile yanlış cevap (tam bilgisizlik) 0 puan ile puanlanmaktadır (Jaradat & Tollefson,1988).

Uygulama

Uygulama deney ve kontrol grubunda sekiz ders saati süresince gerçekleştirilmiştir. Kontrol grubunda ders; Fen bilimleri öğretim programına göre hazırlanmış ders kitabında yer alan 5E öğrenme modeline dayalı etkinlik ve uygulamalara göre işlenmiştir. Deney grubunda ise OBYM' ye dayalı " *fotosentez ve solunum"* konusu ile ilgili geliştirilen öğretim materyalleri ile işlenmiştir. Uygulama OBYM aşamaları dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Deney ve kontrol gruplarının FOSBAT ön test ve son testleri arasındaki Mann Whitney U-Testi sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. *Deney ve Kontrol Gruplarının FOSBAT Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Mann Whitney U-Testi Sonuçları*

Test	Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Ön Test	Deney	24	25.21	605.00	271.00	.722
	Kontrol	24	23.79	571.00		
Son Test	Deney	24	30.46	731.00	145.00	.003
	Kontrol	24	18.54	445.00		

Tablo 1 incelendiğinde deney ve kontrol grubuna uygulama öncesinde uygulanan FOSBAT'ın ön test puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [U=271.00, p>.05]. Deney ve kontrol grubunun sıra ortalamaları dikkate alındığında grupların ön test puanları arasında önemli bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Deney ve kontrol grubuna uygulama sonrasında uygulanan FOSBAT' ın son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir [U=145.00, p<.05]. Sıra ortalamaları dikkate alındığında OBYM' nin uygulandığı deney grubundaki öğrencilerin son test puanlarının kontrol grubundaki öğrencilerin son test puanlarına göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Deney ve kontrol grubunun FOSBAT' ın ön ve son test toplam puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçları Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 2. *Deney ve Kontrol Grubunun FOSBAT Ön ve Son Test Puanlarının İkili Karşılaştırılması Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları*

GRUP	Testler		N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
DENEY	Son Test Ön Test	Negatif Sıra	0	.00	.00	-4.25	.000
		Pozitif Sıra	23	12.00	276.00		
		Eşit	1	-	-		
KONTROL	Son Test Ön Test	Negatif Sıra	0	.00	.00	-4.01	.000
		Pozitif Sıra	20	10.50	210.00		
		Eşit	4	-			

*Negatif sıralar temeline dayalı

Tablo 2 incelendiğinde deney grubu öğrencilerinin FOSBAT' ın ön ve son testinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [z=-4.25, p<.01]. Fark puanlarının sıra ortalaması ve sıra toplamları dikkate alındığında gözlenen bu farkın son test puanı lehine olduğu görülmektedir.

Kontrol grubu öğrencilerinin FOSBAT' ın ön ve son testinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farkın olduğu bulunmuştur [z=-4.01, p<.01]. Fark puanlarının sıra ortalaması ve sıra toplamları dikkate alındığında gözlenen bu farkın son test puanı lehine olduğu görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Fotosentez ve Solunum Başarı Testi (FOSBAT)' nden elde edilen veriler incelendiğinde, deney ve kontrol gruplarında yer alan öğrencilerin ön test puanları arasında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı istatistiksel analiz sonuçlarında görülmektedir (Bkz. Tablo 3). Bu durum deney ve kontrol grubu öğrencilerinin fotosentez ve solunum konusu ile ilgili benzer ön bilgilere sahip olduklarını yani denk gruplardan oluştuğu şeklinde yorumlanabilir.

Grupların kendi içlerindeki ön test ve son test verileri incelendiğinde her iki grupta da ön test ve son test puanları arasında son test lehine anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (Tablo 1). Bu durum, hem kontrol hem de deney grubunda yapılan uygulamaların öğrencilerin fotosentez ve solunum konusunu anlamaları üzerinde etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir. Kontrol grubundaki bu artış 5E öğretim modelini esas alarak uygulanan fen öğretiminin öğrencilerin akademik başarılarını artırma üzerinde etkili olduğu

söylenebilir. Ayrıca Fen Bilimleri ders kitabında yer alan etkinliklerin öğrenciyi merkeze aldığı ve öğrenci gelişimine katkıda bulunduğu sonucuna varılabilir.

Deney ve kontrol grupların son test puanları incelendiğinde; deney grubu lehine anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 1). Bu durum deney grubunda uygulanan OBYM' in öğrencilerin akademik başarıları üzerinde daha etkili olduğu söylenebilir. Bu başarının OBYM' nin değerlendirme aşamasının süreç odaklı değerlendirmeyi esas almasından kaynaklı olabilir. Ayrıca OBYM'nin ikinci aşaması olan yapılandırma ve görüşme aşamasında öğretmen rehberliğinde yapılan tartışmaların etkin olarak yürütülmesinin etkili olduğunu gösteriyor. Bu süreçte öğrenciler; bilgiyi araştıran, paylaşan ve müzakere eden bir konumdadırlar (Biernacka, 2006; Ebenezer & Connor, 1998; Kıryak, 2013). Diğer taraftan OBYM'nin transfer etme ve genişletme aşamasında uygulanan etkinliklerde konuyla ilgili toplumsal sorunlar; fen, teknoloji, toplum ve çevre bağlamında ele alınması öğrencilerin bu sorunlara çözüm bulmalarına katkı sağlamaktadır (Schauble, Leinhardt & Martin, 1997; Solomon & Aikenhead, 1994). Bunun yanı sıra OBYM 'nin değerlendirme aşamasında deney grubuna uygulanan kavram karikatürlerinin, çalışma yapraklarının, yapılandırılmış grid gibi farklı türden oluşan soruların öğrencilerin başarılarında etkili olduğu söylenebilir.

OBYM' nin öğrencilerin akademik başarıları ile ilgili ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan çalışmaların sonuçları incelendiğinde, OBYM' nin akademik başarı üzerinde etkili bir öğretim modeli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bakırcı, Çepni ve Yıldız, 2015; Bakırcı, 2014; İyibil, 2011; Wood, 2012). Bu çalışmada elde edilen sonucun, alan yazındaki sonuçlarla örtüştüğü görülmektedir.

Öneriler

OBYM esas alınarak yürütülen öğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin fotosentez ve solunum konusuna yönelik akademik başarılarını olumlu olarak etkilemiştir. Bu bağlamda ülkemizde, Liselere Geçiş Sınavı (LGS) ve Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) gibi merkezi sınavların akademik başarıya odaklı olması nedeniyle, OBYM fen ve diğer derslerde alternatif bir öğretim modeli olarak kullanılabilir.

OBYM'nin akademik başarı üzerine etkisinin daha net olarak görülebilmesi için Fen Bilimleri dersi'nin farklı ünitelerinde kullanılması tavsiye edilebilir.

Kaynakça

Akdeniz, A. R., Yıldız, İ. ve Yiğit, N. (2001). İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Işık Ünitesindeki Kavram Yanılgıları. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2*(20), 72-78.

Amir, R. ve Tamir, P. *(1994). In-depth analysis of misconceptions as a basis for developing research-based remedial \\insbnbction: the case of photosynthesis,* The American Biology Teacher, *56(2), 94-100.*

Anderson,C. W., Sheldon, T. H., & Dubay, J. (1990). The effects of instruction on college non majors' conceptiorlè I, df respiration and Photosynthesis, *Journal of Research in Science Teaching,* 27(8), 761-776.

Bakırcı, H. (2014). *Ortak bilgi yapılandırma modeline dayalı öğretim materyali tasarlama, uygulama ve modelin etkililiğini değerlendirme çalışması: Işık ve ses ünitesi örneği.* Yayımlanmamış doktora tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

Bakırcı, H., Artun, H., Şahin, S. ve Sağdıç, M. (2018). Ortak bilgi yapılandırma modeline dayalı fen öğretimi aracılığıyla yedinci sınıf öğrencilerinin sosyobilimsel konular hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 6*(2), 207-237.

Bakırcı, H., Çalık, M. ve Çepni, S. (2017). The Effect of the common knowledge construction model-oriented education on sixth grade pupils' views on the nature of science. *Journal of Baltic Science Education, 16*(1), 43-55.

Bakırcı, H., Çepni, S. ve Yıldız, M. (2015). Ortak bilgi yapılandırma modelinin altıncı sınıf öğrencilerinin akademik başarılarına etkisi: ışık ve ses ünitesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi,* 26, 182-204.

Bell, B. (1985). Students' ideas about plant nutrition: What are they? *Journal of Biological Education,* 19, 213-218.

Biernacka, B. (2006). *Developing scientific literacy of grade five students*: A teacher researcher collaborative effort. Unpublished Ph.D. dissertation, University of Manitoba.

Çapa, Y. (2000). An analysis of 9th grade students misconceptions concerning photosynthesis and respiration in plants. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ankara.*

Çetin, G., Ertepınar, H., Geban, Ö. (2004). The effect of conceptual change approach on students' ecology achievement and attitude towards biology, *Hacettepe University Journal of Education*, 26(26).

Dalkıran, G. ve Kesercioğlu, T. (2004). İlköğretim öğrencilerinin iç salgı sistemi ve sinir sistemi konularındaki kavram yanılgıları nedenleri ve çözüm önerileri. *VI. Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi,* 9-11 Eylül, İstanbul.

Ebenezer, J., & Haggerty, S. (1999). Becoming a secondary school science teacher. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Ebenezer, J., Chacko S., & Immanuel, N. (2004). *Common knowledge construction model for teaching and learning science: Application in the Indian context.* http://www.hbcse.tifr.res.in/episteme/episteme1/themes/jazlin_Ebnezer_finalpaper.pdf

Ebenezer, J., Chacko, S., Kaya, O. N., ve Koya, S. K.(2010). The effect of common knowledge consruction model sequence of lessons on science achivement and relational conceptual change. *Journal of Research in Science Teaching*, 47, 25-46.

Ebenezer, J., ve Connor, S. (1998). *Learning to Teach Science: A Model for the 21 Century*. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice-Hall, Inc., Simon and Schuster/A. Viacom Company.

Jaradat, D. ve N. Tollefson (1998). The impact of alternative scoring procedures for multiple-choice ıtems on test reliability, validity and grading. Educational and Psychological Measurement, No:48 627-635.

Kılıç, D. ve Sağlam, N. (2004). Biyoloji eğitiminde kavram haritalarının öğrenme başarısına ve kalıcılığına etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 27 (1), 155-164.

Kırıkkaya, E. ve Güllü, D. (2008). İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin ısı-sıcaklık ve buharlaşma-kaynama konularındaki kavram yanılgıları. *İlköğretim Online*, 7(1), 2-14.

Kıryak, Z. (2013). *Ortak bilgi yapılandırma modelinin yedinci sınıf öğrencilerinin su kirliliği konusundaki kavramsal anlamalarına etkisi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

Küçük, M. (2006*). Bilimin doğasını ilköğretim 7. sınıf öğrencilerine öğretmeye yönelik bir çalışma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Schauble,P. L., Leinhardt, G., & Martin, L. (1997). A Framework for organizing a cumulative research agenda in informal learning contexts. *Journal of Museum Education*, 22(23), 3-8.

Songer, C. J. & Mintzes, J. J. (1994). Understanding cellular respiration: An analysis of conceptual change in College Biology. *Journal of Research in Science Teaching*, 31(6), 621-637.

Sungur, S. ve Tekkaya, C. (2003). Students' achievement in human circulatory system unit: the effect of reasoning ability and gender. *Journal of Science Education and Technology*, 12, 59-64.

Tekkaya, C. ve Balcı, S. (2003). Öğrencilerin fotosentez ve bitkilerde solunum konularındaki kavram yanılgılarının saptanması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 24, 101-107.

Wood, L. C. (2012). *Conceptual change and science achievement related to a lesson sequence on acids and bases among African American alternative high school students: A teacher's practical arguments and the voice of the "other"*. Unpublish doctoral dissertation, Wayne State University.

Yakışan, M., Selvi, M. ve Yürük, N. (2007). Biyoloji öğretmen adaylarının tohumlu bitkiler hakkındaki alternatif kavramları, *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 4 (1), 60-79.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

AİLEM VE ÖĞRETMENLERİM: BAZI BALKAN ÜLKELERİNİN ÖĞRENCİLERİNİN GÖZÜNDEN

Gökhan ILGAZ[*]

Menekşe ESKİCİ[**]

Özet

Bu çalışmanın amacı Bulgaristan, Yunanistan, Hırvatistan, Karadağ ve Türkiye'deki öğrencilerin ailelerinin ve öğretmenlerinin onlarla olan ilgilerine ilişkin algıları arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Çalışma ilişkisel tarama modeline dayalıdır. PISA 2015 çalışmasına katılan öğretmenleri ve ebeveynlerine yönelik algılarına ilişkin sorulara eksiksiz cevap veren 26033 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada öğrencilere öğretmenleri ile ilgili olarak "Öğretmenlerim, bana diğer öğrencilerden daha az seslendi.", "Öğretmenlerim, diğer öğrencilere göre bana daha zor not verdi.", "Öğretmenlerim bana olduğumdan daha az zeki olduğumu düşündükleri izlenimini verdi.", "Öğretmenlerim disiplin konusunda, diğer öğrencilere göre bana daha sert davrandı.", "Öğretmenlerim benimle başkalarının önünde dalga geçti." ve "Öğretmenlerim başkalarının önünde bana onur kırıcı sözler söyledi."; aileleriyle ilgili "Ailem, okulumdaki faaliyetlerle ilgilenir.", "Ailem, eğitim çabalarımı ve başarılarımı destekler.", "Ailem, okulda zorluklarla karşılaştığımda bana destek olur." ve "Ailem, kendime güvenmem konusunda beni cesaretlendirir." soruları sorulmuştur. Öğrencilerin verdiği cevaplar veri olarak kabul edilmiştir. Verilerin analizinde sıralama ölçeklerine ilişkiyi belirlemek için kullanılan Goodman-Kruskal'ın Gamma (γ) katsayısı hesaplanmıştır. Analiz sonuçlarına göre genelde değişkenler arasında çok düşük düzeyde, negatif yönlü anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç ailelerin öğrenciler ile ilgilenme düzeylerinin öğretmenlerin onlar ile ilgilenme düzeyleri ile doğru orantılı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Soruların içeriğine bakıldığı zaman öğretmenlerin öğrencilere yönelik davranışlarının olumsuz yönlü olduğu ailelerin davranışlarının ise olumlu yönde olduğu görülmektedir. Aradaki ilişki katsayısının negatif yönlü çıkması ailelerin öğrencileriyle ilgilenmesinin öğretmenlerin öğrenciler ile ilgilenme düzeylerini doğru orantılı olarak etkilediği şeklinde yorumlanabilir.

Giriş

Eğitim işbirlikli bir süreçtir. Bu bağlamda okul, aile ve öğrenci arasındaki ilişkilerin yoğunluğu başarılı bir eğitimin anahtarıdır. Ailelerin her aşamada çocuklarına destek olmaları kaliteli eğitim için vazgeçilmezdir. Ebeveynlerin katılımı şu değişkenleri olumlu yönde etkilemektedir: not ortalaması ve standart testlerde elde edilen puanlar, öğrencilerin zorlu akademik programlara kayıt olmaları, okul döngülerinin mezuniyetleri, sınıflara katılım, evde ve okulda sergilenen davranış, sosyal yetenekler ve okul ortamına adaptasyon (Henderson ve Mapp, 2002). Ebeveynler öğrencilerin okuma aktivitelerine ilgili olduklarında, öğrenciler kendilerini daha etkili, daha motive ve gönüllü olarak okumaya ilgili olmaktırlar (Adunyarittigun, 1997).

Geleneksel olarak, ebeveynlerin eğitime katılımı, çocuklarının ev temelli etkinliklerine (ev işlerine yardımcı olmak, çocukları okumaya teşvik etmek ve okula devam etmeyi teşvik etmek) ve okul temelli etkinliklere (Veli-Öğretmenleri Birliği toplantılarına katılmak, veli-öğretmen konferanslarına katılmak ve eğlenceli etkinliklere katılmak) katılımı içermekteydi (Olatoye ve Ogunkola, 2008). Eğitim sürecine ebeveyn katılımı arzu edilir, ancak daha fazla katılım daha iyi sonuçları garanti etmiyor (Fernández-Alonso, Álvarez-Díaz, Woitschach, Suárez-Álvarez & Cuesta, 2017). Hornby ve Lafaele'ye göre (2011) ebeveyn katılımı, eğitimde önemli bir unsurdur ve aynı zamanda çocuğu okurken dinleme, ev ödevlerini tamamlamalarına, okula dayalı etkinlikleri tamamlamalarına yardımcı olma gibi arasında ebeveynlerin toplantı ve eğitim atölyelerine katılması da bulunan ev temelli ebeveyn katılımı ile sağlanabilir.

Ailenin eğitim sürecine katılması evrensel bir değerdir. Bütün ülkelerde veli okul işbirliği verime götüren bir faktör olmaktadır. Farklı kültürler farklı aile yapılarını meydana getirse de ailenin eğitim üzerindeki önemli etkisi değişmemektedir. Bu çalışmada da beş farklı balkan ülkesinden toplanan verilerle aile okul ilişkilerinin öğrenciler gözünden etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

[*] Dr. Öğrt. Üyesi, Trakya Üniversitesi, gokhani@trakya.edu.tr

[**] Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, menekeskici@hotmail.com

Yöntem

Bu çalışma ilişkisel tarama modelindedir. Çalışmanın katılımcıları PISA 2015 çalışmasına Balkan ülkelerinden katılan ve çalışmanın veri toplama aracı olarak belirlenen soruları eksiksiz olarak cevaplayan 26033 öğrencidir. Öğrencilerin dağılımları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışmanın katılımcılarının ülkelere dağılımları

Ülkeler	n
Bulgaristan	5058
Hırvatistan	5473
Yunanistan	5186
Karadağ	4837
Türkiye	5479

Araştırmanın verilere öğrencilere sorulan sorulardan elde edilmiştir. Öğrencilere öğretmenleri ve aileleriyle ilgili sorulan sorular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Öğrencilere yöneltilen sorular

Öğretmenleri ile ilgili	Aileleriyle ilgili
Öğretmenlerim, bana diğer öğrencilerden daha az seslendi	Ailem, okulumdaki faaliyetlerle ilgilenir
Öğretmenlerim, diğer öğrencilere göre bana daha zor not verdi	Ailem, eğitim çabalarımı ve başarılarımı destekler
Öğretmenlerim bana olduğumdan daha az zeki olduğumu düşündükleri izlenimini verdi	Ailem, okulda zorluklarla karşılaştığımda bana destek olur
Öğretmenlerim disiplin konusunda, diğer öğrencilere göre bana daha sert davrandı	Ailem, kendime güvenmem konusunda beni cesaretlendirir
Öğretmenlerim benimle başkalarının önünde dalga geçti	
Öğretmenlerim başkalarının önünde bana onur kırıcı sözler söyledi	

Öğrencilere öğretmenlerinin ve ailelerinin davranış ve yaklaşımlar ile ilgili yukarıdaki sorular sorulmuştur. Öğretmenler ile ilgili sorular, 1=Asla ya da neredeyse hiç, 2= Yılda birkaç kez, 3=Ayda birkaç kez ve 4=Haftada bir ya da daha fazla olacak şekilde cevaplanmıştır. Aileleriyle ilgili sorular ise, 1=Kesinlikle kabul etmiyorum, 2= Kabul etmiyorum, 3= Kabul ediyorum ve 4=Kesinlikle kabul ediyorum olacak şekilde cevaplamıştır. Sorular arasındaki ilişkiyi belirmek için Goodman-Kruskal'ın Gamma (γ) katsayısı hesaplanmıştır. Elde edilen ve anlamlı çıkan değerler 0 ise ilişki yok, 0,01-0,09 arasında ise zayıf, 0,1-0,29 arasında ise orta, 0,30-0,99 güçlü ilişki kanıtı ve 1 ise mükemmel ilişki (Babbie, Halley ve Zaino, 2007) olarak yorumlanmıştır.

Bulgular

Araştırma sorusuna cevap verebilmek için ülkelere göre Goodman-Kruskal'ın Gamma (γ) katsayısı hesaplanmış sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Analiz sonuçları

	Ülkeler	Ailem, okulumdaki faaliyetlerle ilgilenir	Ailem, eğitim çabalarımı ve başarılarımı destekler.	Ailem, okulda zorluklarla karşılaştığımda bana destek olur	Ailem, kendime güvenmem konusunda beni cesaretlendirir
Öğretmenlerim bana diğer öğrencilerden daha az seslendi.	Bulgaristan	-,042*	-.084*	.072*	-.012
	Hırvatistan	-.052*	-.068*	-.061*	-.080*
	Yunanistan	.014	.013	.018	.018
	Karadağ	.000	-.048*	-.036*	-.001
	Türkiye	-.071*	-.067*	-.056*	-.075*
Öğretmenlerim diğer öğrencilere göre bana daha zor not verdi	Bulgaristan	.044*	.032	.012	.078*
	Hırvatistan	-.009	-.126*	-.132*	-.116*
	Yunanistan	-.144*	-.227*	-.162*	-.176*
	Karadağ	.018	-.064*	-.078*	-.117*
	Türkiye	-.073*	-.087*	-.119*	-.122*
Öğretmenlerim bana olduğumdan daha az zeki olduğumu düşündükleri izlenimini verdi	Bulgaristan	-.109*	-.161*	-.105*	-.089*
	Hırvatistan	-.094*	-.145*	-.142*	-.137*
	Yunanistan	-.195*	-.252*	-.211*	-.203*
	Karadağ	-.030	-.139*	-.128*	-.132
	Türkiye	-.078*	-.103*	-.111*	-.107
Öğretmenlerim disiplin konusunda, diğer öğrencilere göre bana daha sert davrandı	Bulgaristan	-.105	-.137*	-.105*	-.068*
	Hırvatistan	-.038	-.188*	-.132*	-.112
	Yunanistan	-.158	-.218*	-.206*	-.182
	Karadağ	-.021	-.184*	-. 182*	-.177
	Türkiye	-.132	-.196*	-.202*	-.185
Öğretmenlerim benimle başkalarının önünde dalga geçti	Bulgaristan	-.110*	-.179*	-.151*	-.123*
	Hırvatistan	-.055	-.229*	-.200*	-.198*
	Yunanistan	-.167*	-.234*	-.188*	-.192*
	Karadağ	-.058	-.204*	-.200*	-.200*
	Türkiye	-.091*	-.185*	-.197*	-.204*
Öğretmenlerim başkalarının önünde bana onur kırıcı sözler söyledi	Bulgaristan	-.131*	-.169*	-.136*	-.140*
	Hırvatistan	-.088*	-.245*	-.226*	-.205*
	Yunanistan	-.126*	-.228*	-.167*	-.189*
	Karadağ	-.024	-.149*	-.161*	-.192*
	Türkiye	-.102*	-.202*	-.215*	-.221*

Analiz sonuçlarına göre genelde değişkenler arasında çok düşük düzeyde, negatif yönlü anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç ailelerin öğrenciler ile ilgilenme düzeylerinin öğretmenlerin onlar ile ilgilenme düzeyleri ile doğru orantılı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Soruların içeriğine bakıldığı zaman öğretmenlerin öğrencilere yönelik davranışlarının olumsuz yönlü olduğu ailelerin davranışlarının ise olumlu yönde olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Çalışmadan elde edilen sonuçlara bakıldığı zaman ailelerin çocuklarının eğitimi üzerindeki ilgilerinin, öğretmenlerin öğrenciler üzerindeki davranışları arasında genel olarak ilişki olduğu söylenebilir. "Öğretmenlerim, bana diğer öğrencilerden daha az seslendi" ifadesinde Yunanistan'da diğer ülkelerden farklı olarak ailelerle ilgili ifadeler arasında anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir. Sonuçlar genel olarak incelendiğinde Bulgaristan'ın bazı eşleştirmelerden diğer ülkelerden farklılaştığı gözlenmiştir. "Öğretmenlerim, bana diğer öğrencilerden daha az seslendi.» ile «Ailem, okulda zorluklarla karşılaştığımda bana destek olur", "Öğretmenlerim, diğer öğrencilere göre bana daha zor not verdi", ile "Ailem, okulumdaki faaliyetlerle ilgilenir" ve "Ailem, kendime güvenmem konusunda beni cesaretlendirir" ifadeleri arasında diğer ilişkilerden farklı olarak pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına dayanarak ailelerin öğrencilerle ilgilenme oranlarının, öğretmenlerin onlarla ilgilenmeme oranları ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Shumow ve Miller (2001), üniversite derecesine sahip olan ebeveynlerin, daha az eğitimli ebeveynlerden, ebeveyn-öğretmen birliğine dahil olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Bu çalışmada da ailelerin öğrencilerine ihtiyaç duyduklarında yardımcı olmasının öğretmenlerin öğrencilerle ilgilenmeleri ile doğru orantılı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ailelerin öğrencilere karşılaştıkları zorluklarda yardımcı olmaları onlarında iyi eğitimli olmalarından geçmektedir. Eskici (2019) tarafından yapılan çalışmada ailenin ilgisinin öğrencilerin okul başarısındaki etkisinin tartışılmaz olduğunu belirtmekte olması bu araştırmanın bulgularını destekler niteliktedir. Bu çalışmada ele alınan beş balkan ülkesi olan Bulgaristan, Hırvatistan, Yunanistan, Karadağ ve Türkiye bağlamında sonuçlar değerlendirildiğinde ülkeler bazında anlamlı farkın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun kaynağının kültürel benzerlikler ve coğrafi yakınlık olduğu tahmin edilmektedir.

Kaynakça

Adunyarittigun, D. (1997). *Effects of the Parent Volunteer Program Upon Students' Self-Perception as a Reader*, ERIC Document Reproduction Service No. ED404617, University of Maryland, College Park, MD.

Babbie, E. R., Halley, F. & Zaino, J. (2007). *Adventures in social research: Data analysis using SPSS 14.0 and 15.0 for Windows*. California, USA: Pine Forge Press.

Eskici, M. (2019). Turkish Background Families Live in Germany and Education: In Term of Families, Students, Teachers. *Educational Research and Reviews*, *14*(6), 206-216.

Fernández-Alonso, R., Álvarez-Díaz, M., Woitschach, P., Suárez-Álvarez, J., & Cuesta, M. (2017). Parental involvement and academic performance: Less control and more communication. Psicothema, 29(4), 453-461. doi:10.7334/psicothema2017.181.

Henderson, A. T. & Mapp, K. L. (2002). A new wave of evidence: The impact of school, family and community connections on studen achievement. Annual synthesis. Austin, TX: Southwest Educational Development Laboratory.

Hornby, G. & Lafaele, R. 2011. Barriers to parental involvement in education: an explanatory model. Educational Review, 63(1):37-52

Olatoye, R. A., & Ogunkola, B. J. (2008). Parental involvement, interest in schooling and science achievement of junior secondary school students in Ogun State, Nigeria. College Teaching Methods & Styles Journal, 4(8), 33-40.

Shumow, L., & Miller, J. D. (2001). Parents' at-home and at-school academic involvement with young adolescents. The Journal of Early Adolescence, 21, 68–91.

LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN İKİNCİ ÜNİVERSİTE OLARAK AÇIKÖĞRETİM PROGRAMLARINA YÖNELİK ALGILARI: YALOVA ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Ersin KAVİ*

Özet

Dünyadaki gelişmeler paralelinde Türkiye'de de açıköğretim veren kurumlar son yıllarda yaygınlaşmaya başlamıştır. Anadolu Üniversitesi tarafından ilk olarak 1982 yılında açılan Açıköğretim Fakültesinden sonra, 2010 yılında Atatürk Üniversitesi, 2011 yılında ise İstanbul Üniversitesi Açıköğretim Fakültelerini açmıştır. Şu an itibariyle 3,5 milyondan fazla öğrenci açıköğretim fakültelerinde eğitim öğretim görmektedir. Bununla birlikte, 2001–2002 öğretim yılında Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi bünyesinde örgün bölümde okuyan ve halen bir yükseköğretim programına kayıtlı olan ya da mezunlara yönelik olarak ikinci öğretim olanağı veren "İkinci Üniversite" uygulaması başlatılmıştır. Atatürk ve İstanbul üniversiteleri de açıköğretim fakültelerinde bu uygulamayı baştan itibaren uygulamaktadır.

Bu çalışmada da Yalova Üniversitesi'nde örgün öğretim gören 1125 fakülte öğrencisinin kendilerine uygulanan anket ile ikinci üniversite okumaya yönelik algıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda öncelikli olarak ikinci üniversite okuyanlar ve okumayanlar ayrıştırılmıştır. Okuyanlara yönelik olarak memnuniyetlerini belirlemeye, okumayanlara da neden okumayı tercih etmediklerini anlamaya yönelik sorular sorulmuştur. Ayrıca, yarıda bırakmış olanlar da değerlendirmeye alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Açıköğretim, İkinci Üniversite, Yalova Üniversitesi.

PERCEPTIONS OF UNDERGRADUATE STUDENTS ABOUT OPEN EDUCATION AS A SECOND UNIVERSITY: CASE OF YALOVA UNIVERSITY

Abstract

According to the development on open education in the world, also in Turkey it has increased the number of such institutions. After the Open Education Faculty, which was first opened by Anadolu University in 1982, Atatürk University in 2010 and Istanbul University in 2011 opened the faculties of open education. As of now, more than 3.5 million students are studying in open education faculties. However, in the 2001-2002 academic year, the "Second University" application, which is in formal education within the Open Education Faculty of Anadolu University and is currently enrolled in a higher education program or provides graduates with secondary education, was initiated. Atatürk and Istanbul universities also apply this practice in open education faculties from the beginning.

In this study, perceptions of 1125 faculty students attending formal education in Yalova University were determined about attending second university using a survey. In this context, firstly those who attend the second university and those who do not attend were separated. Firstly, asked questions in order to determine the satisfaction of those who attend, secondly, those who do not attend were asked questions to understand why they prefer not to attend. In addition, those who have dropped out were also evaluated.

Key Words: Open Education, Second University, Yalova University

1.Giriş

Günümüz açıköğretiminin kökeninde uzaktan eğitim metodu vardır. Uzaktan eğitim düşüncesi ise ilk kez 1972 yılında Uluslararası Eğitim Antlaşmaları Birliği (ICCE) tarafından "mektupla öğrenim" tabirinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Uzaktan eğitim tüm dünyada 1980'li yıllarda televizyon yayıncılığındaki gelişmelere bağlı olarak canlanmış, 1990'ların sonlarına doğru bilgisayar ağlarının gelişmesi ile birlikte ivme kazanmıştır (Erturgut, 2008:80).

* Prof. Dr, Yalova Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

Açıköğretimdeki temel amaç öğrencinin örgün olarak herhangi bir eğitim kurumuna devam etmeden kitap, video gibi kaynaklardan derslerine çalışması ve yapılan sınavlarda başarılı olmasıdır. Ancak, zaman içinde teknolojik gelişmeler doğrultusunda öğrenciler, açıköğretim dışında da örgün öğretime alternatif eğitim metotları ile karşı karşıya kalmışlardır. Genel olarak uzaktan eğitim olarak nitelendiren bu eğitim metodunda öğrenci, internet aracılığı ile derslere online olarak katılabilmekte ve sorular sorabilmektedir. Ders materyali olarak ders notlarına, ders videolarına ulaşabilmekte, sınavlara ise genellikle online olarak katılabilmektedir.

Başka bir tanıma göre ise uzaktan eğitim; öğrenenlerin öğretenlerden farklı zaman ve yerlerde bulunduğu ve aralarındaki etkileşimin basılı ya da elektronik iletişim ortamları aracılığıyla gerçekleştiği öğretim biçimidir (Erturgut, 2008:80).

Uzaktan eğitimin sağladığı yararlar şu şekilde ifade edilebilir (Toker, Gökçe, 2008:2):

- İş ve eğitim arasında bütünlük sağlama,
- Eğitim sürecini demokratikleştirme,
- Yaşam boyu eğitim sağlama,
- Eğitimde bireysellik,
- Teknolojinin eğitimde etkili kullanımı,
- Büyük kitlelere ulaşma,
- Eğitim isteği ile mali olanakları dengede tutma.

Araştırmamızın konusunu oluşturan "ikinci üniversite" eğitimini tercih eden üniversite öğrencilerinin aynı zamanda açıköğretim öğrencisi olmaları nedeniyle yukarda bahsedilen yararlardan faydalandığı düşünülebilir. Öyle ki, kariyerlerinde yönelmek istedikleri farklı bir alanın sonradan farkına varma, aynı anda iki farklı uzmanlık elde etme isteği vb. gerekçeler ikinci üniversite okuma konusunda öğrencileri motivasyon sağlamaktadır.

İkinci üniversite eğitim olanağı ilk olarak Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi tarafından 2001–2002 öğretim yılında, kendini farklı alanlarda geliştirmek isteyen örgün program öğrencileri ile mezunlara yönelik olarak "İkinci Üniversite" uygulaması adıyla başlatılmıştır. Daha sonraları ise, Atatürk Üniversitesi 2010 yılı itibariyle açıköğretim fakültesini açmış ve aynı zamanda ikinci üniversite olanağı sağlamıştır. İstanbul Üniversitesi ise, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesini (AUZEF) 2009 yılında kurmuş, önce uzaktan eğitim daha sonra ise 2011 yılında açıköğretim programlarına başlamıştır. Kurulduğu yıl o da "Sınavsız İkinci Üniversite" adıyla halen örgün öğretimde olan ya da mezunlara eğitim olanağı sunmaya başlamıştır.

Tablo 1: Açıköğretim Programlarındaki Öğrenci Sayıları (2018–2019 öğretim yılı)

Açıköğretim Fakülteleri	Ön Lisans	Lisans	Toplam	İkinci Üniversite	İçindeki Oranı
Anadolu Ü. Açıköğretim	1.511.232	1.823.578	3.334.810	420.872	12,62%
Atatürk Ü. Açıköğretim	265.899	60.112	326.011	80.403	24,60%
İstanbul Ü. Açıköğretim	67.659	152.451	220.110	120.746	54,86%
Toplam	**1.844.790**	**2.036.141**	**3.880.931**	**622.021**	**%16,02**

Kaynak: YÖK, Yüksek öğretim Bilgi Yönetim Sistemi, İlgili Üniversite Veri Bankası, 2019.

Açıköğretim fakültelerinin öğrenci sayılarına baktığımızda en fazla öğrenciye Anadolu Üniversitesi'nin sahip olduğu görülmektedir. Bunun da temel sebebi ilgili üniversitenin bu konuda uzun süreli bir deneyime sahip olması ve bilinirliliğinin olmasıdır. Ancak, açıköğretim fakülteleri içinde en çok öğrenciye sahip olan Anadolu Üniversitesi olmasına rağmen ikinci üniversite okuyanların oranı ise en düşük orandadır. Buna rağmen öğrenci sayısı en az olan İstanbul Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi bu öğrencilerin yarıdan fazlası ikinci üniversite olarak eğitim almaktadırlar. Bu da ikinci üniversite konusunda İstanbul Üniversitesi'nin daha etkin olduğunu ortaya koymaktadır.

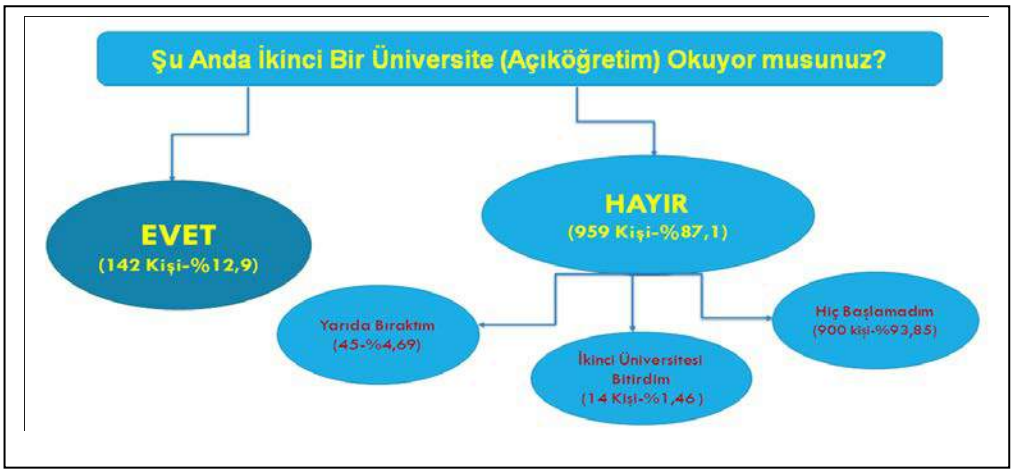
2. Metod

Araştırmada ikinci üniversite olarak eğitim alma konusunda lisans öğrencilerinin algıları ve mevcut durumları araştırılmıştır. Bu araştırmada iki farklı kısımdan oluşan anket formu kullanılmıştır. Anketin ön yüzünde öğrenciye ait okuduğu fakülte, bölüm vb. genel bilgiler sorulduktan sonra, "Şu an ikinci üniversite eğitimi alıyor musunuz" sorusu yöneltilmiş ve EVET diyenlerin anketin bu yüzündeki soruları cevaplandırmaları istenmiştir. Benzer şekilde arka yüzünde de yine öğrencilere ait genel bilgiler sorulduktan sonra da HAYIR diyenleri ilgili kısmı cevaplamaları istenmiştir. Ayrıca, HAYIR diyenler de 3 kategoriye ayrılmıştır: Yarıda bıraktım, İkinci Üniversiteyi Bitirdim, Hiç Başlamadım. Çünkü şu an itibariyle ikinci üniversite okumasa bile bitirmiş ya da yarıda bırakmış olabilir. Bu durumda olan öğrencilerin de fikirleri önemlidir. Anket, Yalova Üniversitesi'nde eğitim gören toplam 1101 lisans öğrencisine uygulanmıştır. İlgili üniversitede yaklaşık 6500 fakülte öğrencisi olduğu düşünüldüğünde %17 oranında bir örnekleme ulaşılmıştır.

3. Bulgular

İlk olarak ankete katılanların hangi kategoride cevap verdiklerinin analizi yapılmıştır.

Şekil 1: İkinci Üniversite Okuma/Okumama Durumu

Şekil 1'den de görüldüğü üzere ankete cevap verenlerin büyük bir bölümü anketin yapıldığı zaman itibariyle ikinci üniversite öğrencisi olmadıklarını dile getirmişlerdir. Hayır diyenlerin yine büyük bir bölümü ise hiç başlamayanlardan oluşmaktadır. Bu durum, araştırma kapsamındaki öğrencilerin çoğunlukla ikinci üniversite eğitimi almadıklarını ya da almak istemediklerini göstermektedir.

3.1.İkinci Üniversite Okuyanlarla İlgili Sonuçlar

İkinci üniversite okuyan öğrencilerin cinsiyet, örgün olarak okudukları fakülte, bölüm vb. bilgiler şu şekildedir:

Tablo 2: İkinci Üniversite Eğitimi Alanların Örgün Program Bilgileri ve Demografik Özellikleri

Fakülte	%
İİBF	78,72
Mühendislik	12,77
İslami İlimler	4,26
Hukuk	2,84
Sanat Tasarım	1,42

Sınıf	%
Hazırlık	5
1.Sınıf	20,71
2.Sınıf	24,29
3.Sınıf	28,57
4.Sınıf	20
5.Sınıf ve üstü	1,43

Program	%
Çalışma Eko.ve Endüstri İlişkileri	28,06
İşletme	17,27
Sosyal Hizmet	12,23
Uluslararası İlişkiler	10,07
İktisat	9,35
Endüstri Mühendisliği	5,04
İslami İlimler	4,32
Bilgisayar Mühendisliği	2,88
Uluslararası Ticaret ve Finans	2,88
Kimya Süreç Mühendisliği	2,16
Hukuk	2,16
Polimer Mühendisliği	1,44
İletişim Sanatları	1,44
Enerji Sistemleri Mühendisliği	0,72

Öğretim Türü	%
1.öğretim	79,10
2.öğretim	20,90

Cinsiyet	%
Kız	65,96
Erkek	34,04

Yaş	%
18 yaş	7,09
19 yaş	9,22
20 yaş	11,35
21 yaş	26,24
22 yaş	26,24
23 ve üstü	19,86

Tablo 2'den de görüldüğü üzere ankete en çok İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri cevap vermiştir. Hazırlık sınıfı hariç diğer sınıflar hemen hemen eşit dağılmıştır. Bölüm bazında ise en çok Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri öğrencileri araştırmaya ilgi göstermiştir. Yine 1.öğretimler ile kız öğrenciler çalışmaya daha fazla katılmışlardır.

Tablo 3: İkinci Üniversite Eğitimi Alanların İkinci Üniversite Bilgileri

Açıköğretim Türü	%
Anadolu Üniversitesi AÖF	76,06
Atatürk Üniversitesi AÖF	14,08
İstanbul Üniversitesi AÖF	9,86

Program Türü	%
Ön Lisans	60,6
Lisans	39,4

Sınıf	%
1.Sınıf	52,14
2.Sınıf	40,00
3.Sınıf	4,29
4.Sınıf	3,57

Programın Adı	%
Adalet	19,29
İş Sağlığı ve Güvenliği	10,71
İşletme	7,86
İnsan Kaynakları Yönetimi	7,86
Çocuk Gelişimi	5,71
Sosyal Hizmet	5,00
İktisat	3,57
İlahiyat	3,57
Lojistik	3,57
Uluslararası İlişkiler	3,57
Dış Ticaret	2,86
Sağlık İşletmeciliği ve Sağlık Yönetimi	2,86
Sosyoloji	2,86
Yönetim Bilişim Sistemleri	2,86
Acil ve Afet Yönetimi	2,14

Programın Adı	%
Kamu Yönetimi	2,14
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	1,43
Tıbbi Dökümantasyon ve Tıbbi Sekreterlik	1,43
Uluslararası Ticaret ve Finans	1,43
Web Tasarım	1,43
Yaşlı Bakım	1,43
Bankacılık ve Sigortacılar	0,71
Çağrı Merkezi Hizmetleri	0,71
Havacılık Yönetimi	0,71
Makine	0,71
Maliye	0,71
Menkul Kıymetler Yönetimi	0,71
Spor Yönetimi	0,71
Turizm	0,71
Veteriner Laborant	0,71

Tablo 3'de de görüldüğü üzere, öğrenciler daha çok Anadolu Üniversitesi'ni tercih ederken, program türü olarak ön lisans, program olarak da Adalet programı tercih edilmiştir.

Tablo 4: İkinci Üniversite Okuma Nedeni

İkinci Üniversite Okuma Nedeni	Evet (%)
İş Bulmamda Avantaj Sağlayacağını Düşünüyorum	56,3
Farklı Bir Alanda Uzmanlaşmanın Yararlı Olacağını Düşünüyorum	43
Örgün Olarak Okuduğum Bölümle Açıktan Okuduğum Bölümün Birbirini Tamamladığını Düşünüyorum	34,5
İleride Açıktan Okuduğum Bölümde Akademik Kariyer Yapmayı Düşünüyorum (Yüksek Lisans, Dr.)	14,8
Örgün Olarak Okuduğum Bölümden Memnun Değilim. O Nedenle.	8,45
Ön lisans Mezunu Olarak KPSS Sınavına Girmek İçin.	3,5

Öğrencilere ikinci üniversite okuma nedeni olarak birden fazla seçenek hakkı tanınmış ve buna göre öğrenciler daha çok iş bulma ve farklı bir alanda uzmanlaşmak gerektiğini düşünerek ikinci üniversite okuduklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 5: İkinci Üniversiteye Devam Eden Öğrencilerin Programları Hakkındaki Düşünceleri

Açıköğretim Programını Başarılı ve Yararlı Bulma	%
Kesinlikle Katılmıyorum	6,52
Katılmıyorum	13,04
Kararsızım	40,58
Katılıyorum	26,81
Kesinlikle Katılıyorum	13,04

İkinci Üniversite Okumayı Tavsiye Etme	%
Herkese tavsiye ederim.	75,6
Kendi bölümümü tavsiye ederim.	24,6
Hiçbir şekilde tavsiye etmem.	4,7

Açıköğretimdeki Başarı	%
Orta	46,38
İyi	30,43
Çok İyi	9,42
Kötü	6,52
Belirsiz	6,52
Çok Kötü	0,72

Açıköğretim Okumakta Zorlanıyorum	%
Kesinlikle Katılmıyorum	21
Katılmıyorum	29,7
Kararsızım	28,3
Katılıyorum	14,5
Kesinlikle Katılıyorum	6,5

Başarılı ve Yararlı Bulma	Tavsiye Etme
Kesinlikle Katılıyorum	9,1%
Katılıyorum	22,5%
Toplam	31,6%

Zorlanmadığını Düşünenlerin Başarısı	%
Çok İyi	7,75
İyi	19,10

İkinci üniversiteye devam edenlerin devam ettikleri programla ilgili düşüncelerini öğrenmek amacıyla bazı sorular yöneltilmiştir. Bu sorulardan "Açıköğretim Programını Okumakta Zorlanıyorum" sorusuna yaklaşık %50 oranında zorlanılmadığı cevabı verilmiştir. Yine "Açıköğretim Programını Başarılı ve Yararlı Buluyor musunuz?" sorusunda ise öğrenciler çoğunlukla kararsız kalmış, bu orana yakın bir oranda da öğrenciler programlarını başarılı ve yararlı bulmuşlardır. Öğrenciler, programdaki başarı durumlarını ise çoğunlukla orta olarak ifade etmişlerdir. Programı tavsiye etme konusunda ise büyük bir çoğunlukla tavsiye edebileceklerini söylemişlerdir.

Başarılı ve yararlı bulma durumu ile tavsiye etme arasındaki ilişkiye bakıldığında ise, başarılı ve yararlı bulanların sadece yaklaşık %31'i tavsiye etmektedirler. Bu sonuç da kendi içinde bir çelişki doğurmaktadır. Çünkü, başarılı ve yararlı bulunan herhangi birşeyin başkalarına tavsiye edilmesinde tereddüt edilmemelidir. Ancak, burada istenilen oranda bir sonuca ulaşılamamıştır.

Okuduğu programdan zorlanmadığını düşünenlerin %7,75'i çok başarılı olduğunu düşünürken, başarılı olduklarını düşünenlerin oranı ise %19'lar civarındadır. Bu sonuçlar da beklenen düzeyde değildir. Ayrıca, öğrenciler hem zorlanmadıklarını hem de başarı düzeylerinin düşük düzeyde ifade etmişlerdir.

Tablo 6: Örgün Programdan Memnun Olmayanların Okuduğu Açıköğretim Programları

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	**%**
Sağlık İşletmeciliği ve Yönetimi	50
Web Tasarımı	50
Uluslararası İlişkiler	**%**
Çocuk Gelişimi	100
İşletme	**%**
Adalet	33,3
İş Sağlığı ve Güvenliği	33,3
Veteriner Laborant	33,3
Sosyal Hizmet	**%**
Adalet	50
Çocuk Gelişimi	25
Sağlık İşletmeciliği ve Sağlık Yönetimi	25

Okudukları örgün programlardan memnun olmayan öğrenciler, kendi bölümleri dışında farklı alanlardaki bazı bölümlerden eğitim almayı tercih etmişlerdir.

Tablo 7: İş Bulmada En Çok Avantaj Sağlayacağı Düşünülen Programlar

Öğrenim Görülen Örgün Program	**İş Bulmada En Çok Avantaj Sağlayacağı Düşünülen Program**
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	İş Sağlığı ve Güvenliği (%22,7)
Uluslararası İlişkiler	Adalet (%25)
İşletme	Adalet (%27,8)
Endüstri Mühendisliği	İşletme (%60)
Sosyal Hizmet	Çocuk Gelişimi (%50)

Tablo 7'de ön plana çıkan bazı bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin iş bulma noktasında avantaj sağlayacağını düşündüğü programlar dikkate alındığında mevcut programlarına paralel özellikte olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Öğrenim Görülen Programı Tamamlayan Program

Öğrenim Görülen Örgün Program	**Öğrenim Görülen Programı Tamamladığı Düşünülen Program**
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	İş Sağlığı ve Güvenliği (%22,7)
Uluslararası İlişkiler	Adalet (%42,9)
İşletme	Adalet (%33,3)
Endüstri Mühendisliği	İşletme (%50)

Öğrencilere kendi örgün programınızı tamamladığını düşündüğünüz için mi ikinci üniversitedeki programı seçtiniz sorusuna verilen cevap dikkate alındığında işletme ve adalet programları arasındaki ilişkisi dışında diğer programlardaki ilişkinin anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 9: Ön Lisans Mezunu Olarak KPSS Sınavına Girmek İsteyenlerin Programları

İktisat	Acil ve Afet Yönetimi
Sosyal Hizmet	Sağlık İşletmeciliği ve Sağlık Yönetimi
Endüstri Mühendisliği	İşletme
Hukuk	Sosyal Hizmet

Tablo 9'da görüldüğü üzere ön lisans mezunu olarak KPSS sınavına girmek amacıyla ilgili programı okumak isteyen öğrencilerden İktisat öğrencileri en çok Acil ve Afet Yönetimi programını,

Sosyal Hizmet öğrencileri ise Sağlık İşletmeciliği ve Sağlık Yönetimi programını tercih etmişlerdir. Hukuk öğrencilerinin Sosyal Hizmeti tercih etmeleri ilginç bir sonuç olmuştur. Endüstri Mühendisliği açısından ise İşletme programının tercih edilmesi şaşılacak bir sonuç değildir.

Tablo 10: İkinci Üniversite Okumak ile İlgili Düşünce

İkinci Üniversite Okuma Konusundaki Düşünce	Evet (%)
Memnunum ancak hem örgün hem de açık öğretim programını yürütmek beni zorluyor.	50
Çok memnum devam etmeyi düşünüyorum	38,7
Ara vermeyi düşünüyorum	11,3
Harç bedelini ödemekte zorlandığımdan bırakmak istiyorum.	11,30
Okuduğum programdan memnun değilim, değiştirmeyi düşünüyorum	4,2
Pişmanım, beklediğimi bulamadım, Bırakmayı düşünüyorum	3,5
Açıköğretim okuduğum üniversiteyi değiştirmeyi düşünüyorum	2,1

Genellikle öğrenciler ikinci üniversite okuma konusunda memnuniyetlerini ifade ederken zorlandıklarını da belirtmişlerdir.

Tablo 11: Öğrencilerin Bırakmayı Düşündüğü Program

Okuduğu Örgün Program	Bırakmayı Düşündüğü Bölüm
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (1 kişi)	Web Tasarım
Uluslararası İlişkiler (1 kişi)	Kamu Yönetimi
İşletme (1 kişi)	Veteriner Laborantlık
Sosyal Hizmet (1 kişi)	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Tablo 12: Öğrencilerin Ara Vermeyi Düşündüğü Programlar

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	%	İşletme	%	Bilgisayar Mühendisliği	%
İnsan Kaynakları Yönetimi	50	Uluslararası Ticaret ve Finansman	50	İşletme	100
İş Sağlığı ve Güvenliği	25	Adalet	25		
Web Tasarım	25	Veteriner Laborantlık	25		

Öğrenciler, ya ikinci programı sürdürmenin zor gelmesinden ya da programı sevememelerinden dolayı bırakmayı veya ara vermeyi düşünmektedirler.

3.2. İkinci Üniversite Okumayanlar ile İlgili Sonuçlar

3.2.1. Yarıda Bırakanlar

Tablo 13: Yarıda Bırakan Öğrencilere Örgün Program Bilgileri ve Demografik Özellikleri

Fakülte	%
İİBF	75,6
Mühendislik	17,8
Hukuk	4,4
Sanat Tasarım	2,2

Sınıf	%
Hazırlık	2,22
1.Sınıf	6,67
2.Sınıf	22,22
3.Sınıf	44,44
4.Sınıf	22,22
5.Sınıf ve üstü	2,22

Bölüm	%
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	20
Uluslararası İlişkiler	13,33
İktisat	4,44
İşletme	20
Bilgisayar Mühendisliği	2,22
Polimer Mühendisliği	2,22
Sosyal Hizmet	4,44
Uluslararası Ticaret ve Finansman	11,11
Endüstri Mühendisliği	4,44
Kimya Süreç Mühendisliği	6,67
İletişim Sanatları	2,22
Hukuk	6,67
Ulaştırma Mühendisliği	2,22

Öğretim Türü	%
1.öğretim	77,27
2.öğretim	22,73

Yaş	%
18	2,27
19	2,27
20	15,91
21	27,27
22	31,82
23 ve üstü	20,45

Cinsiyet	%
Kız	66,67
Erkek	33,33

Tablo 14: Yarıda Bırakanların Bıraktığı Fakülte ve Program Bilgileri

Açık Öğretim Fakültesi	%
Anadolu	76,7
Atatürk	14
İstanbul	9,3

Ön Lisans/Lisans	%
Ön Lisans	55,6
Lisans	44,4

Bölüm	%
Adalet	23,3
Bankacılık ve Sigortacılık	2,3
Çocuk Gelişimi	2,3
Dış Ticaret	2,3
Havacılık Yönetimi	2,3
İktisat	9,3
İlahiyat	4,7
İşletme	11,6
İnsan Kaynakları Yönetimi	2,3
İş Sağlığı ve Güvenliği	7
Kamu Yönetimi	2,3

Öğrenciler daha çok Anadolu Üniversitesi'ndeki öğrenimlerini bırakmışlardır. Bununla birlikte, Adalet ve İşletmecilik programları ise en çok bırakılan programlar olmuştur.

Tablo 15: Bırakma Nedeni

Bırakma Nedeni	%
Zaman ayıramadığımdan programı sürdüremedim	72,7
Sınavlarda başarısız oldum	42,9
Programdaki derslere ve konulara çalışmak sıkıcı geldi	19,4
Program değiştirmek için bıraktım	8,8
Yanlış bölüm okuduğumu fark ettiğimden bıraktım	19,4

Öğrencilerin çoğunluğu ikinci üniversite okuma konusunda zaman ayıramadığını düşündüğü için ilgili programı bırakmak zorunda kalmıştır. Ayrıca, başarısızlık da bırakma nedeni olarak ön plana çıkmıştır.

Tablo 16: İkinci Üniversite Programına Tekrar Başvurma İsteği

Gelecek sene başvurmayı düşünüyor musunuz?	%
Kararsızım.	52,6
İlgimi Çeken Bölümlere Başvurabilirim.	24,3
Asla Başvurmak İstemem.	22,2
Mutlaka Başvuracağım.	19,4

İkinci üniversite okumayı bırakan öğrencilerin tekrar başvuru yapma konusunda çok istekli olmadıkları görülmektedir.

Tablo 17: Bırakma Nedeni ile Başvurmayı Düşünme İlişkisi

Bırakma Nedeni	Gelecek Sene Başvurmayı Düşünüyor musunuz?			
	Asla Başvurmak İstemem (%)	İlgimi Çeken Bölümlere Başvurabilirim (%)	Mutlaka Başvuracağım (%)	Kararsızım (%)
Zaman Ayıramadığımdan Programı Sürdüremedim.	20,8	32	20,8	53,8
Sınavlarda Başarısız Oldum.	21,4	14,3	14,3	53,3
Programlardaki Derslere ve Konulara Çalışmak Sıkıcı Geldi.	33,3	33,3	33,3	50
Program Değiştirmek İçin Bıraktım.	33,3	0	33,3	33,3
Yanlış Bölüm Okuduğumu Fark Ettiğimden Bıraktım.	33,3	16,7	33,3	40

Zaman ayıramadığını düşünenler, başarısız olanlar ve dersleri sıkıcı bulanlar tekrar başvurma konusunda kararsız kalmışlardır. Programı değiştirmek için bırakanlar ile yanlış bölüm okuduğunu fark edenler ise diğerlerine göre daha az kararsız kalmışlardır.

3.2.2. İkinci Üniversiteyi Bitirenler ile İlgili Sonuçlar

Tablo 18: İkinci Üniversiteyi Bitirenlerin Örgün Bölüm Bilgileri ve Demografik Özellikleri

Fakülte	%
İİBF	50
Mühendislik	28,6
Hukuk	7,1
İslami İlimler	14,3

Sınıf	%
Hazırlık	21,4
1.Sınıf	7,1
2.Sınıf	14,3
3.Sınıf	28,6
4.Sınıf	21,4
5.Sınıf ve üstü	7,1

Bölüm	%
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	14,3
İslami İlimler	14,3
İşletme	14,3
Uluslar arası İlişkiler	7,1
İktisat	7,1
Bilgisayar Mühendisliği	7,1
Sosyal Hizmet	7,1
Endüstri Mühendisliği	7,1
Kimya Süreç Mühendisliği	7,1
Hukuk	7,1
Enerji Sistemleri Mühendisliği	7,1

Öğretim Türü	%
1.öğretim	57,1
2.öğretim	42,9

Yaş	%
20	7,1
21	28,6
22	14,3
23 ve üstü	50

Cinsiyet	%
Kız	71,4
Erkek	28,6

Tablo 19: İkinci Üniversite Olarak Bitirilen Programlar ile İlgili Bilgiler

AÖ F	%
Anadolu	85,7
Atatürk	7,1
İstanbul	7,1

Ön Lisans/Lisans	%
Ön Lisans	85,7
Lisans	14,3

Bölüm	%
Adalet	14,3
Bankacılık ve Sigortacılık	7,1
İlahiyat	14,3
İşletme	14,3
İnsan Kaynakları Yönetimi	7,1
Kamu Yönetimi	7,1
Lojistik	7,1
Makine	7,1
Sosyal Hizmet	7,1
Sosyoloji	7,1
Veteriner Laborant	7,1

Öğrencilerin eğitim aldığı programlar çoğunlukla Anadolu Üniversite ve ön lisans düzeyinde gerçekleşmiştir. Anadolu Üniversitesi'nin köklü bir üniversite olması ve çok sayıda bölüme sahip olması bu sonuca etki etmiştir. Ayrıca, en çok tercih edilen programlar Adalet, İlahiyat ve İşletme programları olmuştur.

Tablo 20: Programla İlgili Memnuniyet Düzeyi

Program İle İlgili Memnuniyet Düzeyi	%
Çok Memnun Kaldım	57,1
Bana Bir şey Katmadı, Ancak İşime Yarayacağını Düşünüyorum	28,6
Hiçbir Şekilde Yarar Sağlamayacağını Düşünüyorum, Benim İçin Zaman Kaybı Oldu.	14,3

Öğrencilerin büyük bölümü okuduğu programdan memnun kaldığını ifade etmiştir.

Tablo 21: Programı Okuma Nedeni

Programı Okuma Nedeni	%
İş Bulmamda Avantaj Sağlayacağını Düşündüm.	64,3
Örgün Olarak Okuduğum Bölümle Açıktan Okuduğum Bölümün Birbirini Tamamladığını Düşündüm.	14,3
Farklı Bir Alanda Uzmanlaşmanın Yararlı Olacağını Düşündüm.	35,7
İlerde Açıktan Okuduğum Bölümde Akademik Kariyer Yapmayı Düşünüyorum.	28,6
Ön Lisans Mezunu Olarak KPSS Sınavına Girmek İçin	14,3

Programı okuma nedeni çoğunlukla iş bulmada avantaj sağlayacağının düşünülmesi ve farklı bir alanda uzmanlaşmanın yararlı olacağı düşüncesidir.

Tablo 22: İkinci Üniversite Okuyanların Tavsiye Etme Durumu

Tavsiye Etme Durumu	%
Genel Olarak Herkese Tavsiye Ederim.	85,7
Sadece Kendi Bölümümü Tavsiye Ederim.	14,3
Hiçbir Şekilde Tavsiye Etmem.	7,1

Öğrencilerin çok büyük bir bölümü okuduğu bölümü tavsiye etmektedir.

Tablo 23: Bitirilen Program Memnuniyet Düzeyi ile Tavsiye Etme Durumu

Bitirilen Programla İlgili Memnuniyet Düzeyi	Tavsiye Etme Durumu		
	Herkese Tavsiye Ederim.(%)	Kendi Bölümümü Tavsiye Ederim.(%)	Hiçbir Şekilde Tavsiye Etmem.(%)
Çok Memnun Kaldım, Bana Çok Şey Kattı.	100	12,5	0
Bana Bir şey Katmadı, Ancak İşime Yarayacağını Düşünüyorum.	75	25	0
Hiçbir Şekilde Yarar Sağlamayacağını Düşünüyorum, Benim İçin Bir Zaman Kaybı Oldu.	50	0	50

Memnun olanların hepsi aynı zamanda herkese tavsiye etmektedir. Kendilerine bir şey katmadığını düşünenler ise, büyük olasılıkla başkalarına yararlı olacağını düşünerek tavsiye etmektedir. Zaman kaybı olduğunu düşünenler ise yarı yarıya tavsiyede bulunmaktadır.

3.2.3. Hiç Başlamayanlar ile İlgili Sonuçlar

Tablo 24: Hiç Başlamayanların Örgün Program Bilgileri ve Demografik Özellikleri

Fakülte	%
İktisadi ve İdari Bilimler	64,7
Mühendislik	19
Hukuk	6,3
İslami İlimler	9,2

Sınıf	%
Hazırlık	9,2
1.Sınıf	20,6
2.Sınıf	33,3
3.Sınıf	22,2
4.Sınıf	13
5.Sınıf ve üstü	1,6

Bölüm	%
Çalışma Eko.ve End.İlişkileri	19,8
Sosyal Hizmet	15,8
Uluslar arası İlişkiler	10,3
İşletme	9.9
İslami İlimler	9,2
Hukuk	6,3
İktisat	4,2
Endüstri Mühendisliği	4,3

Öğretim Türü	%
1.Öğretim	73,3
2.Öğretim	26,7

Yaş	%
18	6,6
19	15
20	21.6
21	20,3
22	13
23	8,4

Cinsiyet	%
Kız	64,4
Erkek	35,6

Tablo 25: Hiç Başlamayanların Tercih Etmeme Sebebi

Neden Tercih Etmediniz?	%
Zaman ayırmayacağımı düşünüyorum.	57,7
Kendime uygun bir program bulamadım yoksa düşünürdüm.	21,8
İleride bana avantaj sağlayacağını düşünmüyorum	17,7
Aslında düşünüyorum fakat başvuru dönemini kaçırdım.	17,4
Başarısız olacağımı düşünüyorum.	9,3

İkinci üniversiteye hiç başlamayanların tercih etmeme nedeni daha çok zaman ayıramayacaklarını düşünmeleridir.

Tablo 26: Hiç Başlamayanların Gelecek Sene Başvurma İsteği

Gelecek Sene Başvurma Durumu	%
Kararsızım.	42,4
İlgimi çeken bölümler açılırsa başvurabilirim.	39,3
Asla başvurmak istemem.	17,7
Mutlaka başvuracağım.	14,4

Hiç başlamayan öğrencilerin gelecek sene başvurma isteklerine bakıldığında ise, çoğunlukla kararsız olduğu görülse de ilgi duydukları bölümün açılması halinde başvurabileceklerini belirtmişlerdir.

Tablo 27: Başvurmayı Düşündüğü Açık öğretim Fakültesi

Başvuracağım Açıköğretim Fakültesi	%
Anadolu Açıköğretim Fakültesi	45,9
Kararsızım, inceleyip karar vereceğim	42,8
İstanbul Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi	12,4
Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi	6,5

Hiç başlamayanlar eğer başvurmayı düşünürlerse daha çok Anadolu Üniversitesine başvurmak istediklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, kararsız olup açık öğretim programlarını inceleyip karar vermeyi düşünenlerin oranı da oldukça yüksektir.

Sonuç ve Değerlendirme

İlgili çalışmada örgün programlarda eğitim gören Yalova Üniversitesi öğrencilerinin ikinci üniversite olarak açık öğretim programlarında da öğrenci olma durumları ve algıları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Hala hazırda ikinci üniversite kapsamında eğitim alan öğrencilerin daha çok okul sonrası iş aramada okudukları ikinci programın kendilerine yarar sağlayacağı düşüncesi ağır basmaktadır. Bu da mevcut okudukları örgün bir programa alternatif bir bölüm arayışların da olduklarını ya da daha fazla vasıf özelliklerine sahip olmak istediklerinin bir göstergesidir. Yine, bu öğrencilerin genellikle okudukları bölümü zor bulmaları, yararlı bulmaları vb. konularda kararsız kaldıkları dikkat çeken bir sonuçtur. Ayrıca, KPSS sınavına ön lisans mezunu olarak girmek amacıyla ikinci üniversite okuyanların oranının düşük olması da şaşırtıcı bir sonuçtur. Çünkü, lisans programı okuyanların memuriyete ön lisans mezunu olarak daha kolay bir şekilde girme düşünceleri söz konusudur.

Çalışmanın yapıldığı dönemde ikinci üniversite okumayanlardan daha önce yarıda bırakanların gerekçeleri daha çok yeterli zaman bulamamaları olmuştur. Ayrıca, başarısız olmaları da yine ciddi sayılabilecek bir sebep olarak görülmektedir. Bu sonuçlara benzer şekilde, ikinci üniversiteye devam edenler arasında da %32'lik bir kesim öğrenim gördükleri programı bırakmak istemektedirler. Ayrıca, bırakanlar arasında tekrar başvurmak yönünde de bir isteksizlik olduğu görülmektedir. Hala hazırda ikinci üniversiteye devam etmeyen ancak daha önce bitirmiş olanların ise genelde memnuniyet düzeyi yüksek çıkmıştır ve çoğunlukla devam edenlere benzer şekilde iş bulma konusunda avantaj sağlayacağını düşünmektedirler. Bununla birlikte hem devam edenler hem de bitirmiş olanlar ikinci üniversite okumayı çoğunlukla tavsiye etmektedirler. Hiç başlamamış olanlar ise, zaman ayıramayacaklarını düşündükleri için ikinci üniversiteye gitmemişler ve ilerde de başvurma konusunda istekli olmadıklarını belirtmişlerdir.

Sonuç olarak, ikinci üniversitede eğitim görme olanağı, örgün eğitim alan üniversite öğrencilerine başka bir alana yönelme, alternatif iş olanakları sağlama ya da bilimsel anlamda kendini daha fazla geliştirme imkânı sunmaktadır. Ancak, devam edenlerin sayısının az olması ve yürütmekte zorlandıklarının anlaşılması, ikinci üniversitenin yeteri kadar değerlendirilemediğini göstermektedir. Benzer şekilde yarıda bırakan veya hiç başlamamış olanların da ikinci üniversiteye başlama konusundaki isteksizlikleri benzer bir sonucu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Erturgut, Ramazan, (2008), "İnternet Temelli Uzaktan Eğitimin Örgütsel, Sosyal, Pedagojik ve Teknolojik Bileşenleri", Bilişim Teknolojileri Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2.

Toker, Gökçe, Asiye, (2008), "Küreselleşme Sürecinde Uzaktan Eğitim", Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:11, Diyarbakır.

YÖK, Yüksek öğretim Bilgi Yönetim Sistemi, İlgili Üniversite Veri Bankası, 2019.

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE EĞİTİM POLİTİKASINDA MUSTAFA NECATİ'NİN YERİ VE ULUSAL EĞİTİM ANLAYIŞI

Nursel GÜLCÜ*

Özet

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte esas gaye sosyal ve siyasal bütünlüğü temine yönelik bir eğitim sistemi kurmaktı ve Mustafa Kemal, öncelikle çağdaşlaşma yönünde adımlar atılması ve bu adımların toplum tarafından benimsenmesi için ihtiyaca cevap vermeyen kültür değerlerinin terk edilmesini istemiştir.

Atatürk döneminde yeni eğitim sisteminin nasıl yönlendirileceği ve kanunların görüşülmesi amacıyla Heyet-i İlmiye toplantıları yapılmış, Avrupa'dan meşhur eğitimciler getirtilerek, Türk eğitimi hakkında raporlar hazırlamalarını istenmiştir. Davet edilen eğitimcilerden biri de J. Dewey'dir.

Mustafa Necati, hem J. Dewey'in "Demokrasi ve Eğitim" anlayışından etkilenmiş, hem de Dewey'in raporunda yer alan önerilerinin tamamına sahip çıkmış ve Cumhuriyet'in koşulları içerisinde gerçekleştirmeye çalışmış bir bakandı.

Atatürk Dönemi'nde 20 Aralık 1925'ten 1 Ocak 1929'a kadar Millî Eğitim Bakanlığı yapan Mustafa Necati'nin bakanlığı süresince Mustafa Kemal'in yapmak istediği inkılapların gerçekleştirilmesinde ve eğitime getirdiği yenilikler, sağladığı başarılarla milli eğitime yön vermiş ve eğitimde büyük devrimler gerçekleştirmiştir.

Giriş

Cumhuriyetin kurulması ile birlikte eğitim konusuna ağırlık verilmiş ve bir program dâhilinde hareket edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk verdiği bir demeçte "eğitim politikamızın ana hatları şöyle olmalıdır demiştir, "bizim izleyeceğimiz eğitim politikasının temeli önce var olan bilgisizliği ortadan kaldırmaktır. Bütün köylere okuma, yazma ve vatanını, ulusunu, dinini dünyasına tanıtacak kadar coğrafi, tarihsel, ahlaksal bilgiler vermek ve hesap öğretmek eğitim programımızın ilk hedefidir. Bu hedefe varmak eğitim tarihimiz de kutsal bir aşama oluşturacaktır" sözleriyle, eğitimde nasıl bir hedef izleneceğini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde Atatürk Dönemi'nde 20 Aralık 1925'ten 1 Ocak 1929'a kadar Millî Eğitim Bakanlığı yapan Mustafa Necati'nin önemli bir yeri bulunmaktadır. Mustafa Necati, Mustafa Kemal'in yapmak istediği inkılapları kadrosunda en ön sırada olan bir isimdir.

Mustafa Necati'nin bakanlığı süresince tüm eğitim örgütündeki canlılık, içten gelen görev sevgisi, sevgi, saygı, güven ve coşku gibi birçok kavram, Mustafa Necati'nin önder kişiliğiyle bütünleşerek gerçekleştirilmiştir. Mustafa Necati, ulusun gerçeklerini, sorunlarını, sıkıntılarını iyi bilen, bunlara çare arayan ve bununla ilgili birçok çalışma ve fedakârlıkta bulunan milliyetçi ve vatansever bir kişiliktir. Dört yıl gibi kısa sürede eğitime getirdiği yenilikler ve sağladığı başarılarla milli eğitime yön vermiş ve eğitimde büyük devrimler gerçekleştirmiştir.

Bu çalışma, Atatürk Dönemi eğitim politikasında Mustafa Necati'nin yeri ve ulusal eğitim anlayışı çerçevesinde yapmış olduğu çalışmaları ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Atatürk Dönemi Eğitim Politikası

Atatürk, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren siyasi, kültürel ve ekonomik birçok alanda yenilik yaparak, modern ve çağdaş bir devlet düzeni oluşturmaya çalışmıştır. Bununla ilgili denilebilir ki, Cumhuriyet'in mimarları, bu süreç içerisinde üzerinde en çok durdukları mesele halkın eğitimi olmuştur (Lowe, 1985: 23).

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte esas gaye sosyal ve siyasal bütünlüğü temine yönelik bir eğitim sistemi kurmaktı. Bundan sonraki süreç de eğitimin gayesi cumhuriyet amaçlarına uygun bir toplum yetiştirmekti (Cumhuriyetin 50. Yılında, 1974).

* Dr., Akdeniz Üniversitesi, nurselgulcu@akdeniz.edu.tr

Eğitimli, kültürlü bir toplum öncelikle kendisinin gelişmesi ve yükselmesi için doğru şeyler yapma gayretinde olacaktır ve belli amaçlar doğrultusunda hareket eden toplumların içinde yaşadığı devlet de bundan doğrudan etkilenecektir (Geray,2002: 3).

Mustafa Kemal Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak, devleti sonsuza dek yaşatacak kurumları kurmak, Cumhuriyet'e bağlı nesiller yetiştirmek amacıyla eğitim kurumlarıyla yakından ilgilenmiştir. Sadece kurumlarla ilgilenmekle kalmamış, eğitim kurumu mensupları, programlarıyla da yakından ilgilenmiş ve yeni eğitim ve kültür politikasının esaslarını belirleyen emir ve tavsiyelerde bulunmuştur (Akyüz,1998: 706).

Mustafa Kemal, öncelikle çağdaşlaşma yönünde adımlar atılması ve bu adımların toplum tarafından benimsenmesi için ihtiyaca cevap vermeyen kültür değerlerinin terk edilmesini istemiştir (Tongül, 2004:110).

Mustafa Kemal, modern toplum oluşturmanın sadece kanunlarla mümkün olmadığını biliyordu. Çocuk ve gençlerin, köylerde yaşayanların eğitim imkânlarından yoksun olması ve halkın büyük bir kısmının okuma yazma bilmemesi Mustafa Kemal'in önceliğini eğitime yöneltmiştir (Çeçen, 2000:81).

Atatürk, eğitimle ilgili sadece tespitlerde bulunmakla kalmamış, aynı zamanda devlet için yeni bir eğitim felsefesi ve politikası da belirlemiştir (Akyüz, 2007: 336-338).

Atatürk döneminde yeni eğitim sisteminin nasıl yönlendirileceği ve kanunların görüşülmesi amacıyla Heyet-i İlmiye toplantıları yapılmıştır (Öz, 2014: 131).

1921, 1923, 1924 ve 1925'te dört kez toplanan Heyet-i İlmiye çalışmalarına uygun olarak, Maarif teşkilatına dair 789 sayılı kanun 22 Mart 1926'da kabul edildi.

Bu kanunla Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile sağlanan eğitim ve öğretim birliği yeniden vurgulandıktan sonra ilkokulların durumu, açılış şartları ve nasıl idare edilecekleri, ortaokulların nasıl işleyeceği ve öğretmenlerin durumlarının ne olacağı karar altına alınmıştır (Maarifle İlgili Kanunlar 1, 1940).

Çankaya'daki evini memleketinin aydınlarının tartıştığı bir akademi havasına getirdiği gibi, Avrupa'daki yayınları da yakından takip ediyor, getirtiyor ve bunları dikkatle inceliyordu (Özkan, 2014: 113-114).

John Dewey'in Türkiye'ye Daveti ve Raporu

Atatürk sadece Avrupa'daki gelişmeleri takip etmekle kalmamış, Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra Avrupa'dan meşhur eğitimciler getirterek, Türk eğitimi hakkında raporlar hazırlamalarını istemiştir. Davet edilen eğitimcilerden biri de J.Dewey'dir. J.Dewey'in Türkiye'ye davetinde Amerikalı meşhur zenginlerden Mr.Crain'in Türk eğitim sistemiyle ilgili planlar yaptırmak ve bütün masrafları üzerine alacak şekilde bir sene süreyle Kolombiya Üniversitesi profesörlerinden J. Dewey'i getirtme talebini maarif vekaletine iletmesi de önemli bir etkendir (BCA. 8.10.01).

İsmail Sefa'nın (Özler) Maarif Vekâleti döneminde mektup yazılarak John Dewey'in Türkiye'ye davet edilme nedenlerinden biri de demokrasi sisteminde nasıl bir eğitim uygulanacağı ve demokratik topluma uygun öğretmen kadrosunun nasıl yetiştirileceği konusunda fikirlerini almaktı (Ata, 2001: 194).

24 Temmuz 1924' te Türkiye'ye gelen J. Dewey, İstanbul Darülfünun da, liselerde öğretmen okulunda ve meslek derneklerinde 15 Ağustos' a kadar incelemeler yaparak, yaklaşık 3 ay kaldığı Türkiye'de incelemelerini iki rapor halinde bakanlığa sunacaktır. J. Dewey raporunun giriş kısmında; "En önemli noktanın Türkiye mekteplerinin gaye ve hedeflerini tespit etmektir" diyerek öncelikle hedefi belirlenmiş bir programla gereksiz değişikliklerden ve yenilik adına yapılacak etkisiz tedbirlerden korunacağını yazmıştır.

Dewey, raporunda sorunları belli başlıklarla ele almıştır.

1- Program
2- Eğitim Bakanlığı Teşkilatı
3- Öğretmenlerin yetiştirilmesi ve refahı
4- Okul sistemi
5- Sağlık ve sağlığın korunması

6- Okul Disiplini
7- Çeşitli maddeler

J. Dewey raporunda; bazı tavsiyelerde bulunmaktadır. Öğretmen okullarının belli alanlardan öğrenci yetiştirmeyi sağlayacak ders çeşitliliğine sahip olması, en az bir öğretmen okulunda bir "Deneyim Okulu" açılması, öğretmenlerin kendilerini yetiştirebilmeleri için okul kulüplerinin kurulması, eğitimle ilgili kitapların okunması, bu kitapların tartışılması, çeviriler yapılarak yabancı ülkelerde gelişmelerden haberdar olarak, kendi deneyimlerini paylaşacakları bir ortamda eğitimi tekdüzelikten kurtararak, okulları çeşitli bilimsel çalışmalara imkân sağlayan kurumlara dönüştürmenin mümkün olduğunu belirtir (Dewey, 1990: 5).

John Dewey Raporu'nun Mustafa Necati Dönemine Etkileri

Mustafa Necati, Atatürk' ün inkılapları gerçekleştirme kadrosunda, en ön sıralarda yer alan bir Milli Eğitim Bakanıdır. Mustafa Necati'nin bakanlığından bir yıl önce Türkiye 'ye gelen John Dewey' in raporu eksiksiz uygulanmaya çalışılmıştır diyebiliriz (İnan, 1980:17).

J. Dewey, hazırlamış olduğu raporda, demokrasi ve eğitim anlayışı çerçevesinde bakanlığın rehber ve esin kaynağı olmakla birlikte, yönetimi ele almasını da ifade ediyordu. John Dewey' in "öğretmen nasıl olursa, okullarda öyle olur" sözlerini, okulları iyileştirme ve yaşam kalitesinin yükseltilmesini, öğretmenlerin yaşam şartlarının düzeltilmesine ve niteliklerinin geliştirilmesine bağlı görüyordu. M. Necati, J. Dewey'in belirttiği eğitimdeki sorunları görerek çözüm yolları arar. M. Necati, eğitim sorununun çözümünün öğretmen yetiştirme ile yakından ilişkili olduğunu da fark eder (Bal,1991: 69-76).

9 Şubat 1926'da M. Necati ülkenin eğitim durumunu gazetecilere yaptığı konuşmada açıklamıştır. Onun döneminde 1926'da daha önceleri bir yıl öncesi dahi bilinmeyen bir dönemden, en yeni eğitim ve öğretim uygulamaları getiren ve daha sonraki yıllarda daha ilerisini bulup koyamayan yeni ilkokul programı yürürlüğe girdi (İnan, 1980:16-17). Yeni programla, 1926'da ilkokulların programlarında çok önemli değişiklikler yapılacaktır. 1926'da ilkokul programında, J. Dewey'in raporunda belirttiği öğretimi toplulaştırmada savunduğu "toplu öğretim" metodu benimsenerek "Hayat Bilgisi" dersi birçok dersi içeren mihver ders olarak kabul edilmiştir. Hemen hemen bütün dersler hayat bilgisi etrafında toplanarak derslerin bu eksende işlenmesi istenmiştir (Hayat Bilgisi Öğretimi, 2013: 20).

M. Necati ile birlikte toplu öğretimle birlikte aynı zamanda okulculuğa birçok yeni ilkeler ve kavramlar da gelecektir. Öğretimde yörelilik ilkesi, güncellik ilkesi, öğrenci etkinliği, etkin yöntem, kendi kendine yönetim, ders gezileri, inceleme, araştırma çalışmaları, deneme dersleri, etkin okul, ders planları gibi (İnan, 1980:16-17).

M. Necati ile J. Dewey'in okul ve eğitim anlayışları arasında ciddi benzerlik vardır. J. Dewey, okulun amacını iki yönlü olarak görmektedir; Birincisi, milli yarar saylayan bilgilerin toplanması ve basımını yapan bir merkez durumuna gelmek, ikincisi; öğrenciyi ülkeye yararlı olacak düşünce alışkanlıkları kazandırmak. Kısacası J. Dewey, Türkiye'de üretken, temel yaşam becerilerini esas alan, yetenekleri geliştirici ve demokratik esaslara bağlı çağdaş okulların yaygınlaştırılmasını önermişti.

M. Necati, eski ve yeni eğitimin karşılaştırmalarını yaparak, J. Dewey'in tespitlerine benzer tespitler yapar. Eski okullar ezberciliğe dayandığından kişisel yeteneklerin gelişimine engeldir. Aynı zamanda eski okulların ulusal ve demokratik bir yapısı yoktur (Bal,1991: 69-76).

M. Necati, Türkçeye çevirterek kendi imzasıyla öğretmenlere ve öğretmen okullarına armağan ettiği "Beyaz Zambaklar Memleketinde" J. Dewey' in "Demokrasi ve Eğitim" kitaplarıyla gözleri eğitime, halkın eğitimine, köye, topluma ve eğitimin gücüne çevirmek istiyordu (İnan, 1980:37-38).

Mustafa Necati Döneminde Yapılan Çalışmalar, Mustafa Necati'nin Eğitim Anlayışı ve Öğretmene Bakış Açısı

M. Necati, milli eğitim bakanlığı yaptığı dönemde 1926'da kabul edilen 789 sayılı yasayla "Dil Heyeti" ve eğitim teşkilatının önemli bir birimi olan "Talim ve Terbiye Dairesi" gibi merkez kuruluşları ve "Maarif Eminlikleri" gibi Türk eğitim tarihinde oldukça orijinal uygulamalar başlatacak olan kuruluşları kurmuştur (Doğan, 1991: 116). Yine aynı yasayla ilkokulların da açılması öngörülmüştür. Açılması öngörülen okullar da şu şekilde sıralanmıştır:

1. Şehir ve kasaba gündüz
2. Şehir ve kasaba yatılı
3. Köy gündüz

4. Köy yatılı okulları

Yatılı mekteplerde muhtaç ve kimsesiz çocukların da eğitim hayatından yararlanması amaçlanmıştır. Bu amacın gerçekleşmesi uzun süre kolay olmasa da yine de önemli bir mesafe kat edilecektir (Kaya,2000: 94).

1926'da Maarif Vekâlet'inin davetlisi olarak Türkiye'ye gelen Alfred Gune Türkiye'de birçok ilde yaptığı inceleme neticesinde özellikle Türkiye'deki ilk okullardaki gelişmenin canlı şahidi olduğunu ifade etmektedir (Maarif Vekaleti Mecmuası, 1 Mart 1927).

M. Necati, Atatürk'ün "Türk ulusunu, son yüzyıllarda geri bırakmış olan kurumları yıkarak yerlerine ulusun en büyük uygarlık gereklerine göre ilerlemesini sağlayacak kurumları koymuş olmaktır" sözünü kendisine felsefe edinmiş ve Atatürk' ün en yakın amaç olarak belirtiği, Türk milletini tümüyle en kısa sürede cahillikten, okuma-yazmazlığın, geri kalmışlığın ve yoksulluğun elinden kurtararak çağdaş dünyanın kullandığı tekniği yurdun en ücra köşesine kadar taşıyarak bütün beyinlere ulaştırmaktır. Bu ülkeye hizmet edecek olan vasıtayı da öğretmenler olarak görmüştür.

Şüphesiz ki Cumhuriyet döneminde en önemli halk eğitimi hareketi harf inkılabıdır. Atatürk, harf inkılabı gerçekleşmeden 9 Ağustos 1928'de şu konuşmayı yapmıştı. "Yeni Türk harfleri çabuk öğrenilmelidir. Yeni Türk harflerini her vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya, öğretiniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin yüzde onu, yüzde yirmisi okuma yazma bilir, yüzde sekseni bilmezse bu ayıptır" (Aydemir, 2003: 318).

Atatürk'ün bu sözünü gerçekleştirme yönünde M. Necati'nin çalışmaları oldukça önemlidir. Öncelikle M. Necati'nin bir halk çocuğu olması ve halkın içinden gelmesi, halk ile kaynaşmasını kolaylaştırmıştır. Gittiği her köyde halkı, dertlerini, sorunlarını, toplumdaki yıkımın halktaki yoksulluğun nedenlerini yakından görmüştür. Köy muallim mektepleri köylü için kurulmuştu. Millet mekteplerinin amacı öncelikle bir vatandaş olarak insan olma bilinci ve onuru vermek aynı zamanda en temel haklardan biri olan eğitim hakkını ve okuma – yazmayı vermekti. M. Necati, Atatürk'ün "Halkçılık" ülküsünü eğitimle gerçekleştirileceğini görmüş ve bunun hükümlülüğünü almış bir bakandı. Millet Mektepleriyle ilk güçlü adımı attırmıştı.

Yine M. Necati döneminde, ortaokullara öğretmen, ilköğretime müfettiş yetiştirmek, araştırma ve incelemeler yaparak yayınlamak, dünyanın her yanındaki eğitim akımlarını izleyerek okullara yaymak amacı ile Gazi Öğretmen Okulu ve Gazi Eğitim Enstitüsü kuruldu.

M. Necati'nin bakanlığı dönemi tam anlamıyla bir eğitim bakanlığıydı diyebiliriz. Sorunlar yüksek düzeyde eğitim görüşü ile çözümlenir, bakanlıktan tüm yurt düzeyine ve tüm öğretmen topluluğuna sürekli olarak güçlü bir eğitim havası yayılırdı. Onun döneminde öğretmenin kişiliğine kendisininkine olan saygının aynısının gösterilmesini isterdi. 1927'de ve 1928'de o yılların ağır durumlarına rağmen Dar'ülfünun'a, liselere, öğretmen okullarına, Gazi Eğitim Enstitüsü'ne ve kurulması tasarlanan kız enstitüsüne, özellikle kökten ve yeniden kurulması tasarlanan kız ve erkek teknik öğretim kurumlarına, Avrupa çapında nitelikli öğretmen ve denetçiler yetiştirmek üzere Avrupa'ya birçok öğrenci gönderdi. Bunların büyük çoğunluğu ilkokul öğretmenleriydi

M. Necati döneminde, halk için çeşitli eğlenceler (kurslar) konferanslar, uygulamalar, geziler, toplantılar, gösteriler, deneme dersleri, konserler, balolar çeşitli alanlarda dersler okul saatleri dışında haftanın her gününde sürekli bir canlılık, bir gelişme merkezi olan bayan öğretmenlerin de hiç eksik olmadığı öğretmenler birliği evleri tüm aydınların ülkelerini, aydınlatma yerleriydi. Buralar daha sonra halk dershanelerinin ve millet mekteplerinin kaynağı olmuştur (İnan, 1980:25-35).

Sonuç

M. Necati dönemi, sorunların yüksek düzeyde eğitim görüşü ile çözümlendiği, tüm öğretmen topluluğuna sürekli olarak güçlü bir eğitim havasının yayıldığı, öğretmenlerin kişiliklerine ve çalışmalarına büyük önem verildiği bir dönemdi. Müfettişlerin herhangi bir öğretmene soruşturma açtığının duyulmadığı gibi, genç öğretmenlerin yanlış tutum ve davranışları da yöneticilerin yüksek yöneticilik yetenekleri ile düzeltilerek, öğretmenlerin mesleklerine olan bağlılıkları artırılmaya çalışılmıştır. Kısacası kendi çevresinde öğretmenlerle yakınlık sağlayamayan yöneticinin bulunmaması ve yönetici seçim ve atamalarında gösterilen hassasiyet, M. Necati döneminin önemli özelliklerindendir. M. Necati öğretmene verdiği değerin yanında J. Dewey'in "Demokrasi ve Eğitim" anlayışından etkilenmiş, hem de J. Dewey'in raporunda yer alan önerilerinin tamamına sahip çıkmış ve Cumhuriyet'in koşulları içerisinde gerçekleştirmeye çalışmış bir bakandı. M. Necati'nin 1929'da ani ölümüyle birlikte mefkûreci atılımların

duraksadığını söylesek de bittiğini söylemememiz mümkün değildir. Zira Atatürk'ün yeni kurumları açmasıyla devam edecektir.

Kaynakça

Akyüz, A. (2007). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem.

Akyüz, Y. (1998). "Atatürk ve Eğitim", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*. Ankara: ATAM.

Ata, B. (2001). "1924 Türk Basını Işığında Amerikalı Eğitimci John Dewey'in Türkiye Seyahati", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 21(3):193-207.

Bal, H. (1991). *1924 Raporunun Türk eğitimine Etkileri ve J. Dewey'in Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Aydınlar Matbaası.

Bal, H. (2010). *John Dewey'in Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Fakülte Kitabevi.

BCA. 8.10.01 (06.08.1923)

Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz. (1973). İstanbul: MEB.

Çeçen, A. (2000). *Atatürk' ün Kültür Kurumu Halkevleri*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Dewey, J. (1990). *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor (1924)*. Ankara: Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü, Mesleki ve Teknik Açık Öğretim Okulu Matbaası.

Doğan, İ. (1991). "Eğitimde İcraat Geleneği ve Mustafa Necati (1864-1929) Örneği", *Mustafa Necati Sempozyumu 9 -11 Mayıs 1991 Kastamonu*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Geray, C. (2002). *Hak Eğitimi*. İstanbul: İmaj Yayıncılık.

Hayat Bilgisi öğretmen El Kitabı. (2013). Ankara: Pegem.

İnan, M. R. (1980). *Mustafa Necati, Kişiliği, Ulusal Eğitime Bakışı, Konuşma ve Anıları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kaya, Y.K. (2000). *İnsan Yetiştirme Düzenimiz*, Ankara: Pegem.

Lowe, J. (1985). *Dünyada Yetişkin Eğitimine Toplu Bakış*. Ankara: Unesco Türkiye Millî Komisyonu.

Maarif Vekaleti Mecmuası, (6). İstanbul: Maarif Matbaası. 1 Mart 1927

Maarifle İlgili Kanunlar 1. (1940). İstanbul: Maarif Matbaası.

Öz, A. (2014). "Heyet-i İlmiye Toplantıları ve Millî Eğitim Şuralarında Din Eğitimi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 16(29):129-156.

Özkan, S. (2014). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Şevket Süreyya Aydemir, Ş.S. (2003). *Tek Adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi,

Tongül, N. (2004). "Türk Harf İnkılabı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu*. (33), 103-130.

İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ İŞLEVLERİNDEN SEÇME SÜRECİNE İLİŞKİN ANALİTİK BİR BAKIŞ

Bekir BULUÇ[*]

Özet

İnsan kaynakları yönetimi işlevlerinden biri olan seçme, kapsamlı bir süreç olup, çalışmak için örgüte başvuranlar arasından, önceden belirlenen ölçütlere uygun, en iyi potansiyele sahip ve var olan iş gereklerini en iyi karşılayabilecek adayı belirleme görevlerini kapsar (Açıkalın, 1994). Her örgütün bir personel politikası vardır. Bu politikaların oluşmasında örgütün temel amaçları ve bunların açık seçik olarak belirlenmesi çok önemlidir. Seçme sürecinde göz önünde bulundurulması gereken bazı temel sorular vardır. Bunlar; örgütün ne tür personele ihtiyacı bulunduğu, bu personelin nasıl ve nereden sağlanacağı gibi önemli sorulardır. Buna bağlı olarak verimlilik ve kaliteye önem veren örgütler için nitelikli insan kaynağının seçilmesi günümüzde oldukça önemli bir hale gelmektedir.

Bu çalışmanın amacı, örgütlerin şimdi ve gelecekte ihtiyaç duyacağı insan kaynaklarını seçmede kullandıkları sistemleri analiz ederek, etkili bir seçme siteminin oluşturulmasına yönelik öneriler geliştirmektir. Çalışmada seçme süreci; iş analizi, insan kaynaklarının planlanması, seçme sürecinin gerçekleştirilmesi ve süreçte karşılaşılan engeller açısından ele alınarak değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirme sonuçlarına göre etkili bir seçme siteminin oluşturulmasına yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Kaynakları Yönetimi, Seçme, Eğitim Örgütleri

Giriş

Seçme işlevi kapsamlı bir süreç olup, çalışmak için örgüte başvuranlar arasından, önceden belirlenen ölçütlere uygun, en iyi potansiyele sahip ve var olan iş gereklerini en iyi karşılayabilecek adayı belirleme görevlerini kapsar (Açıkalın, 1994). Her örgütün bir personel politikası vardır. Bu politikaların oluşmasında örgütün temel amaçları ve bunların açık seçik olarak belirlenmesi çok önemlidir.

Örgütlerin personel politikası, yetenekli elemanların işe alınması, verimlilik ve kârlılık ilkelerine bağlı olarak maliyet bilincine dayanan, yaratıcılığı, girişimciliği, başarıyı maddi ve manevi olarak değerlendirecek bir şekilde düzenlenmelidir (Yurdukoru, 1985). Örgütler henüz işgücü piyasasına girmemiş adayları örgüte çekebilmek için kendisini en iyi şekilde tanıtmalı ve örgüte katılmak için adayları ikna etmeye çalışmalıdır. Seçme sürecinin asıl amacı, en uygun adayların belirlenmesi ve adaylara kabul edebilecekleri tekliflerin yapılmasıdır. Çünkü bu süreçte örgüt adayları değerlendirdiği gibi, adaylar da örgütü değerlendirmektedir (Cole, 1993).

Seçme sürecinde göz önünde bulundurulması gereken bazı temel sorular vardır. Bunlar; örgütün ne tür personele ihtiyacı bulunduğu, bu personelin nasıl ve nereden sağlanacağı gibi önemli sorulardır. Ne tür personele ihtiyaç duyulduğu, örgütlerin personel alma sürecinde her zaman dikkate alması gereken bir sorudur. Birçok örgüt personel ihtiyaçlarını önceden belirlemektedir. Bu etkinlik personel plânlaması olarak bilinmektedir. Bu süreç stratejik bir süreç olup hem önemli hem de karmaşıktır. Plânlama sürecinde örgütün birçok alanı (üretim, pazarlama vb.) dikkate alınmaktadır. Böylece gereken personelin nitelikleri ve türü belirlenir. Personelin nasıl ve nereden sağlanacağı konusu ise; örgütün insan kaynağı ihtiyacı ortaya çıktığında, bunun dışarıdan mı, yoksa mevcut personelin bu ihtiyaçları giderecek şekilde geliştirilmesi yoluyla örgüt içinden mi karşılanacağı, insan kaynağının yerel kaynaklardan mı, yoksa ülke çapında ki kaynaklardan mı sağlanacağı, personel de aranan sağlık, cinsiyet ve rekabet etme özelliklerinin belirlenmesi gibi konuları kapsamaktadır (Oldcorn, 1990).

İşe yeni alınacak personelin işin gerektirdiği nitelik ve yeteneklere sahip olup olmadıklarının güvenilir bir biçimde saptanması, verimlilik ve etkinlik gibi iki temel amacı gerçekleştirmek için zorunludur. Seçilen personelin kendilerine verilen görevlerde başarılı olmaları seçme sürecinin etkin bir şekilde yapılmasına bağlı olmaktadır (Eren, 1989). Bu nedenle örgüt, geçerli ve güvenilir bir seçme yöntemini uygulayarak ihtiyacı olan insan kaynağını sağlamaya çalışmalı, her zaman tartışmalara sebep olan bu süreçte kuşkuya yer vermemelidir.

Örgütlerin eğitilmiş iş gücünü istihdam etmeleri, eğitim ve geliştirme harcamalarını azaltmada etken bir faktördür. Ancak örgütler sürekli olarak eğitilmiş personel almaya çalışır ve örgütte çalışan

[*] Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi

personeli dikkate almazsa, bu durum örgüt personelinin kariyer geliştirme olanaklarını ve personelin örgüte karşı olan tutum ve davranışlarını olumsuz yönde etkiler (Schuler ve Huber, 1990).

Sonuç olarak etkili ve verimli bir geliştirme programının gerçekleştirilebilmesi için seçme süreci önemlidir. Çoğu örgütler seçme süreci sonunda işe aldığı insan kaynakları için, onların şimdi ve gelecekteki ihtiyaçlarının karşılanması ve becerilerinin geliştirilmesi amacıyla eğitim ve geliştirme programları düzenlemektedir. Bu sürecin gereklerine göre sağlanmış insan kaynaklarının geliştirilmesi ve uygulanan programların amacına ulaşması ise şüphesiz daha kolay olacaktır.

Seçme İşlevi

Örgütlerin insangücü ihtiyaçlarını belirleyen siyasal, sosyal ve ekonomik etkenler vardır. Örgütlerin personel politikası, yetenekli elemanların işe alınması, verimlilik ve kârlılık ilkelerine bağlı olarak maliyet bilinci içinde çalıştırılması, çalıştığı kurumda göreve devamını özendirici bir özlük hakları sistemine kavuşturulması, girişimciliği, başarı ve çabanın maddi ve manevi olarak değerlendirilmesinin özendirilmesi ilkesine dayanacak bir şekilde düzenlenmelidir (Yurdukoru, 1985).

Seçme işlevi personel yönetiminin en sorunlu alanlarından birisidir. Özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde, işsizliğin yoğun biçimde toplum yaşamını etkilediği ortamlarda, çağdaş yönetim anlayışının henüz yeterince gelişemediği ülkelerde personelin seçimi genellikle kuşkulu bir alan olarak ortaya çıkar (Açıkalın, 1994). Bu kuşkuların giderilmesi ve belirlenen ölçütlere uygun nitelik ve nicelikte personelin seçilmesi ve atanmasında en önemli görev, şüphesiz insan kaynaklarını yöneten birime düşmektedir.

Personel seçim sisteminin amacı kişinin yetenekleri ile iş gerekleri arasında en iyi ilişkiyi kurmak için, çalışmak amacıyla örgüte başvurmuş olan adayların kişiliklerini, görmüş oldukları eğitimi, yetenekleri ve ilgi duydukları konuları inceleyerek, onların arasından en uygun yeteneklere sahip olanları göreve çağırmaktır (Sözen, 1973).

Bir örgütte seçme işlevi gerçekleştirilirken, bazı aşamaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bunlar; iş ile ilgili analizlerinin yapılması, işin bireysel özelliklerinin saptanması, insan gücü planlaması, çalışılacak işe karşı insan kaynağının ilgisini uyandırmak, işe ilgi duyanlar arasından gerekli personeli seçmek ve son olarak, personelin işe atanması işlemleridir.

Personel seçimi açısından iş analizi

İş analizi, işi öğretilebilecek temel unsurlarına ayrıştırmaktır (Sezgin, 1994). İş analizi yoluyla, iş nedir? Bireylere öğretim yoluyla kazandırılacak temel davranışlar nelerdir? İş nasıl ve ne kadar sürede yapılır sorularına cevap aranmaya çalışılır. Hazırlanan analiz formu ile yapılacak iş analizi, iş tanımı ve iş spefikasyonlarının hazırlanmasına da temel oluşturulur. Çalışanların, görevlerini en iyi şekilde yerine getirebilmesi için personelde olması gereken bilgi, beceri, davranış ve tutumların ayrı ayrı ve ölçülebilir şekilde ortaya konması gerekir (Erdoğan, 1991; Küçükahmet, 1992). Bu nedenle iş analizleri her örgüt tarafından mutlaka yapılmalıdır.

İnsangücü Planlaması

İnsangücü planlaması, bugün ve gelecekte insan kaynaklarının etkili olarak kullanılması için örgüt yönetimine yardımcı olan bir etkinliktir (Manzini, 1990). Bu işlev örgütün gelecekteki insan kaynağı ihtiyacının tipini, özelliklerini belirleme ve tahmin etmede örgütlere kılavuz rolü oynamaktadır. Bu süreç, amaca ulaşabilmek için en uygun yöntem ve araçların seçilmesi ile ilgilidir. Her örgüt insangücü planlaması yaparak, ne tür işlere, hangi nitelikte, ne kadar personel gerektiğini saptamak ve örgütte mevcut personel yeterli değilse, ne kadar yeni eleman almak gerekeceğini belirlemek durumundadır (Ergun ve Polatoğlu, 1992).

İnsan Kaynağının İlgisini Uyandırma

İnsan gücü planlamasından sonra insan kaynağının ilgisini uyandırarak aday havuzu oluşturulmaya çalışılır. İnsan kaynağının ilgisini uyandırma işlemi, geleneksel anlamda işgücü aramak değildir. Örgütün insangücü gereksinimi için çalışma yaşındaki insanlarla ilişki kurmasıdır. Çağdaş personel yönetiminde çoğunlukla izlenen yol, insangücü pazarına inmiş iş arayanlarla yetinmeyip insangücünün kaynaklarına gitmek, daha o aşamada birey ya da grupların örgüte yönelmesini sağlamaktır. Böylece belirlenmiş, daha önceden başkalarının seçme yapmadığı kaynaklardan, isteklendirilmiş bireylerin, belki de işgücü pazarına hiç uğramadan doğrudan örgüte yöneltilmesi sağlanacaktır (Açıkalın, 1994). Örgüte karşı ilgi uyandırmak ve insan kaynaklarını örgüte çekebilmek için çeşitli yöntemler uygulanabilir. Bunun için; Üniversiteler,

meslek okulları ve diğer eğitim kuruluşları, iş bulma kurumları ve basın-yayın kuruluşları ile işbirliğine gidilerek, örgütü tanıtıcı çalışmalar yapılabilir.

Seçmenin Yapılması

Seçme işlevinde örgüt, insan kaynaklarını bilgilendirme görevini yaptıktan sonra personelin seçilmesi işlemine geçer.

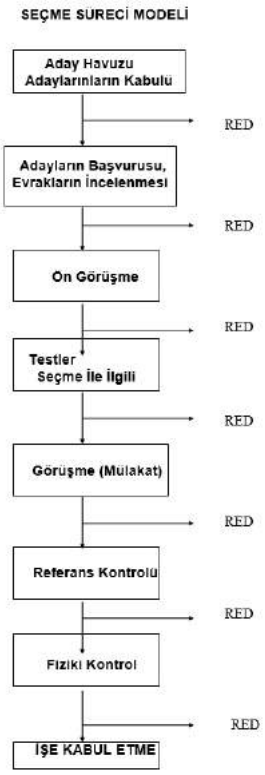
Personel seçimi için örgütlerde çeşitli yöntemler uygulanmaktadır. Bunlardan en çok kullanılanlarından birisi, Straub ve Attner'in (1991) geliştirmiş olduğu yöntemdir. Bu yöntem şema ile ifade edilirse şekil 1'deki gibi gerçekleşmektedir.

Sürecin ilk aşamasında adayların gereken evrakları hazırlayarak iş için örgüte başvurması gerekmektedir. Adayların evrakları önce gereken nitelikleri taşıyıp taşımadığı yönünden incelenmekte ve sonra uygun görülen adaylarla bir ön görüşme yapılmaktadır. Bu görüşmede adaylar hakkında ilk bilgiler toplanarak bir karara varılmaya çalışılmaktadır.

Adaylarla ön görüşme yapılıp, gerekli soruşturma ve incelemeler yapıldıktan sonra, adaylar teste tabii tutulmaktadır. Bu testler performans ya da başarı testleri, zekâ testi, mesleki ve kişilik testleri olarak gruplanmaktadır (Straub ve Attner, 1991). Çağdaş örgütlerde testlerin kullanılması sadece personel seçimiyle ilgili olmayıp; çalışanları mesleğe yöneltme, personelin iş değiştirmelerini yapma, çalışanları terfi ettirme, eğitim programlarının etkinliğini değerlendirme, eğitim için gerekli ihtiyaçları belirleme, personel için tavsiyelerde bulunma, amacıyla da kullanılmaktadır (Eren, 1989).

Seçme sürecinde testlerden sonra geçilen aşama mülakat aşamasıdır. Mülakat bir ya da birden çok yönetici ve uzmanlardan oluşan gruplar tarafından yapılmaktadır. Mülakatın amacı, adayı işe alıp almamak konusunda bir karar vermektir. Mülakat yolu ile adayın geçmiş mesleki tecrübeleri, bilgi düzeyi, eğitimi ve fiziksel görünümü, heyecan durumu, olgunluk ve yöneticilik düzeyi gibi konular ölçülmeye çalışılır.

Mülakat aşamasından sonra adayların referanslarının kontrol edilmesi aşamasına geçilmektedir. Bu aşamada adayların geçmişte çalıştığı işler, almış olduğu ödül ve cezalar, eğitim hayatındaki (özellikle yükseköğretim) başarı grafiği vb. durumlar, adayın mezun olduğu üniversite, çalıştığı işyerindeki yöneticiler, adayı tanıyan diğer kişiler aracılığıyla kontrol edilmeye çalışılır. Bu bilgiler genelde yazılı iletişim araçları ile eğer mümkün ise yüz yüze ya da telefon görüşmeleriyle ilgili kişilerden toplanmaya çalışılır (Sherman ve Bohlander, 1992).

Şekil.1 Seçme Süreci Modeli: Straub ve Attner, 1991:143[3] den uyarlanmıştır.

Belirtilen bu aşamalardan sonra, adayın işe kabul edilip edilmeyeceğine dair bir sonuca yani seçme kararına varılır. Varılan karar adaylara, ilgililere ve ilgilenenlere en kısa zamanda ulaştırılmaya çalışılır. Bu aşamaları başarıyla geçen adaylardan, son olarak fiziksel muayeneden geçmeleri istenir. Fiziksel muayene ile adayların bedeni bakımdan çalışmaya elverişli olup olmadıkları ortaya konulur. Adaylar tam bir kontrolden geçirildikten sonra fiziksel muayene raporu verilmelidir.

Bu aşamayı da başarı ile geçen adaylar örgüt tarafından işe kabul edilirler. Sonuç olarak, iyi bir seçim sistemi ile kişi yetenek ve nitelikleri ölçülmüş, işe en uygun aday seçilmiş demektir (Sözen, 1973).

Seçme Sürecinde Karşılaşılan Engeller

Personel seçmede uygulanacak sistemin seçilmesi önemli bir sorundur. Bu konuda ülkeden ülkeye, hatta aynı ülke içinde değişik uygulamalar vardır. Genellikle işe alınmada üç tür uygulama göze çarpmaktadır. Bunlar;

a. Merkezi sistem

b. Yerinden yönetim sistemi

c. Karma sistem dir.

Merkezi sistemde işe alınacak personel tek bir merkezi organ ya da kuruluş tarafından saptanır. (ÖSYM tarafından yapılan bazı sınavlar buna örnek gösterilebilir).

Yerinden yönetim sisteminde ise, her kuruluş ihtiyacı olan personeli özel kanunları veya tüzük ve yönetmeliklerinde belirtilen usule göre yarışma veya resen atama suretiyle alır. Türkiye'de çoğunlukla uygulanan sistem bu sistemdir.

Karma sistem ise işin özelliğine göre her sistemden de yararlanarak personelin seçilmesidir (Tortop, 1989).

Seçme sürecinde karşılaşılan diğer problemleri ise aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1. Türkiye'de seçme sürecinde karşılaşılan problemlerden birisi, personelin seçilmesinin şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye'de genelde yerinden yönetim seçim sistemi uygulanmaktadır. Bu seçme türünde kurumlar, sistem dışı güçlerin baskısı altında kalmakta ve istedikleri nitelikte personeli seçememektedir.

2. Seçme sürecinde kullanılan geçerli ve güvenilir yöntemlerin, kurumlarda bulunmayışıdır. Geçerlik, bir sınavın ölçmek istediği şeyi ölçebilmesi olarak tanımlanabilir. Güvenirlik ise bir sınavın ölçme aracı olarak gösterdiği kararlılıktır (Ergun ve Polatoğlu, 1992).

3. Personel yönetimi konusunda örgüte ve dolayısıyla personel birimine verilen yetkilerin sınırlı olması.

4. Kurumlarda çalışanların yeteneklerini, performanslarını ve kişilik özelliklerini seçecek uzmanların olmaması ve her birimin kendi personelini tek başına seçmek istemesi.

5. Seçme sisteminde uygulanan mülakatın nesnel olmayışı ve işe almada yeterlik ve liyakatin önceliğinin zayıflamış olması, buna bağlı olarak kayırma ve yanlı tutumların seçme işlevi kapsamındaki görevleri olumsuz etkilemesi olarak sayılabilir (Açıkalın, 1994).

Sonuç

Rekabet ve verimliliğin öne çıktığı günümüz dünyasında örgütlerin etkili bir seçme sistemine sahip olması örgütsel performansta önemli rol oynamaktadır. Örgütlerin rekabet ortamında üstünlük sağlaması, varlıklarını sürdürmesi ve amaçlarına ulaşmasında nitelikli insan kaynağının önemi gün geçtikçe artmaktadır. Bu nedenle tüm örgütlerin etkili bir seçme sistemi kurarak ihtiyaç duyduğu insan kaynaklarını temin etmesi oldukça önemli hale gelmektedir.

Kaynakça

Açıkalın, A.(1994). Çağdaş Örgütlerde İnsan Kaynağının Yönetimi. Pegem Yayınları, Yayın No: 7, Ankara.

Cole, G.A./1993). Management Theory and Practice. London: 4 th. Editıon, DP, Publications Ltd, Aldine Place.

Erdoğan, İ.(1991). İşletmelerde Personel Seçimi ve Başarı Değerleme Teknikleri. İşletme İktisadı Enstitüsü Yayınları, Yayın No:141, İstanbul.

Eren, E.(1989). Yönetim Psikolojisi. İşletme İktisadı Enstitüsü Yayını, Yayın No:105.İstanbul.

Ergun, T & Polatoğlu, A.(1992). Kamu Yönetimine Giriş. Todai Yayınları. Sevinç Matbaası. Ankara.

Küçükahmet, L.(1992). Hizmetiçi Eğitim (Teori ve Uygulamalar) Ankara: G.Ü, İletişim Fakültesi Matbaası.

Manzini, A.O.(1990). Integratic Human Resource Planning and Development

Oldcorn, R.(1990). Management. Mac Millan Education Ltd Şti. London.

Schuler, S.R.& Huber, V.L.(1990). Personnel And Human Resource Management.

Fourth Edıtıon. West Publishing Company, New York.

Sezgin, İ.(1994). Mesleki ve Teknik Eğitimde Program Geliştirme. Gazi Büro Kitabevi, Ankara.

Sherman, A.W & Bohlander, G.(1992). Managing Human Resources. South Western Publishing Co. Cincinati,Ohio. USA.

Sözen, U.(1973). Yönetici Değerlendirilmesinde Personel Seçiminin Bir Faktör Olarak Kullanılması. Ankara.

Straub, J.T, & Atner, R.F.(1991). Introduction to Business. Pws-Kent Publishing Company Boston.

Tortop, N.(1989). Personel Yönetimi. İlk-San Matbaası Ltd. Şti, Ankara.

Yurdukoru, M.(1985). Türkiye'de Devlet İşletmeciliğinde Örgüt ve Yönetim Etkinliği Yönünden Karşılaşılan Sorunlar ve Bu Günün Değişen Koşulları Karşısında Etkinliğin İyileştirilmesi için Öneriler. Yayınlanmamış Doktora Tezi. G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

LİSANSÜSTÜ EĞİTİMDE OKUL ETKİLİLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bekir BULUÇ[*]

Özet

Son yıllarda Türk Eğitim Sistemindeki tartışmaların odağında bulunan konuların başında okullar ve okulların etkililiği bulunmaktadır. Okular ve okulların etkililiği toplumun her kesiminde çok sayıda insanı ilgilendirmektedir. Buna bağlı olarak genelde eğitim sistemi, özelde ise her kademedeki okul düzeyinde sürekli bir iyileştirme ve geliştirme çabası içerisinde bulunulduğu görülmektedir. Bu bağlamda lisansüstü eğitim ve lisansüstü eğitim kurumların etkililiği önemli hale gelmektedir.

Bu araştırmanın amacı, lisansüstü eğitim gören öğrencilerin algılarına göre okul etkililiğinin değerlendirilmesidir. Araştırmanın çalışma grubunu lisansüstü eğitim gören 537 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada veriler Hoy & Ferguson (1985) tarafından geliştirilen, ve Türkçeye uyarlaması Buluç (2017) tarafından yapılan "Okul Etkililiği Ölçeği" ile toplanmıştır. Verilerin analizinde istatistiki işlemlerden frekans (f), Yüzde (%), bağımsız t testi ve tek yönlü varyans analizi tekniklerinden faydalanılmıştır. Araştırma sonuçları okul etkililiğinin istenen düzeyde olmasa bile çok da yetersiz bir durumda olmadığını göstermektedir Araştırma bulgularına göre öğrencilerin okul etkililiğine ilişkin görüşleri orta düzeydedir. Yine bazı demografik özelliklere göre okul etkililiği ile ilgili görüşler arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Bu bulgular doğrultusunda okul etkililiğinin geliştirilmesine yönelik bazı öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okul etkililiği, lisansüstü eğitim, yükseköğretim

Giriş

Son yıllarda Türk Eğitim Sistemindeki tartışmaların odağında bulunan konuların başında okullar ve okulların etkililiği bulunmaktadır. Okular ve okulların etkililiği toplumun her kesiminde çok sayıda insanı ilgilendirmektedir. Buna bağlı olarak genelde eğitim sistemi özelde ise her kademedeki okul düzeyinde sürekli bir iyileştirme ve geliştirme çabası içerisinde bulunulduğu görülmektedir.

Uzaktan eğitim, eğitimde fırsat eşitliğini sağlamada önemli katkıları olan bir eğitim türüdür. Uzaktan eğitimde teknolojinin etkili kullanılması sayesinde eğitimde zaman ve mekan yetersizliği, yüksek maliyet gibi dezavantajlar avantaja çevrilebilmektedir. Uzaktan eğitim özellikle çalışan ya da örgün eğitime çeşitli nedenlerle devam edemeyen kişiler için oldukça avantajlı bir eğitim türüdür. Ancak öğrencilerin okuldan uzak olmaları birtakım dezavantajlara da neden olmaktadır. Bunun yanında uzaktan eğitimde eğitim kurumlarının etkililiği merak edilen bir konudur. Bu nedenle Türkiye'deki bir uluslararası bir devlet üniversitesinde eğitim gören lisansüstü öğrencilerin görüşlerine göre okul etkililiği ele alınarak incelenmiştir.

Okullar toplumların geleceklerinin şekillendiği örgütlerdir. Bu örgütlerin temel girdisi olan çocuk ve gençlerin okullarda geçirdiği uzun süreler boyunca yaşadıkları deneyimler, öğrendikleri bilgiler ve gözlemledikleri öğretmen ve yönetici davranışları onları doğrudan etkilemektedir (Şenel ve Buluç, 2016). Bu bağlamda okulların etkililiği önemli bir hale gelmektedir.

Etkililik "effectiveness" kavramı, çok eskilere dayanmaktadır. 193O'larda Barnard etkililiği, "örgütün amaçlarına ulaşma derecesi" olarak; etkenliği (efficiency) ise "örgüt üyelerinin ihtiyaçlarının doyum derecesi" olarak tanımlamıştır. Örgütte bu iki kavram arasında bir denge kurabilmek, yönetimlerin en temel uğraşıları arasındadır (Barnard 1938, akt: Balcı, 2014).

Örgütsel etkililik bilim adamları için karmaşık ve zor bir sorundur. Örgütsel etkililiği tespit etmek kolay bir iş değildir. Bilim adamları genellikle örgütsel etkililiğin çok boyutlu bir yapı olduğuna inanmaktadırlar. Bununla birlikte etkililiğin yapısı kavramsal bir çerçeveye yerleştirilmedikçe çok kolay anlaşılamaz ve bir anlam ifade etmez. Teorik bir kılavuz olmadan bir okulun diğerinden daha etkili olduğunu söylemek ya da etkililiği ölçmek için bir gösterge belirlemek, bir okulu etkili kılmak için bir plan oluşturmak mümkün değildir. Ibid, okul etkililiğini belirlemede iki çağdaş modelden bahsetmektedir. Bunlar Amaç Modeli ve Sistemler Modelidir (Hoy ve Ferguson, 1985).

[*] Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi

Amaç Modeli, bir örgütün amaçlarına ulaştığı ölçüde başarılı olacağını savunan bir modeldir. Sistem Modeli ise örgütün rekabet ve güvenlik için ihtiyaç duyduğu temel kaynakları çevresinden sağlamasına dikkat çeker. Sistem modeli tipik olarak, organizasyonu girdi, dönüşüm ve çıktıları olan açık bir sistem olarak gören analistler tarafından kullanılır (Hoy ve Ferguson, 1985).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, okul etkililiğini lisansüstü öğrenim gören öğrencilerin görüşlerine göre değerlendirmektir.

Alt Problemler

1. Öğrenci görüşlerine göre okul etkililiği hangi düzeydedir?
2. Öğrenci görüşleri arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark var mıdır?
3. Öğrenci görüşleri arasında medeni durum değişkenine göre anlamlı bir fark var mıdır?
4. Öğrenci görüşleri arasında Yaş değişkenine göre anlamlı bir fark var mıdır?
5. Öğrenci görüşleri arasında dönem değişkenine göre anlamlı bir fark var mıdır?
6.

Yöntem

Araştırma betimsel türde bir araştırmadır. Araştırmanın örneklemini Türkiye'deki uluslararası bir Devlet Üniversitesinde uzaktan eğitim yoluyla eğitim gören 537 yüksek lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada veriler Hoy & Ferguson (1985) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlaması Buluç (2017) tarafından yapılan "Okul Etkililiği Ölçeği" ile toplanmıştır. Verilerin analizinde istatistiki işlemlerden frekans (f), Yüzde (%), bağımsız t testi ve tek yönlü varyans analizi tekniklerinden faydalanılmıştır.

Bulgular ve Yorum

Araştırmada ilk olarak okul etkililiğine ilişkin öğrenci görüşlerine ait ortalama ve standart sapmalar hesaplanarak sonuçlar Tablo 1' de sunulmuştur.

Tablo 1.

Okul Etkililiğine İlişkin Betimsel Veriler.

	n	Aritmetik Ortalama	s
Okul Etkililiği	537	3.48	.73

Araştırma sonuçlarına göre öğrenciler okul etkililiğini genel olarak orta düzeyde bulmaktadırlar.

Araştırmada sonraki aşamada öğrenci görüşleri arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark olup olmadığı bağımsız t testi ile test edilerek sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2.

Cinsiyet Değişkenine Göre Bağımsız t Testi Sonuçları

	Cinsiyet	n	Aritmetik Ortalama	s	t	p
Okul Etkililiği	Erkek	453	3.46	.75	-1.450	.148
	Kız	84	3.59	.64		

Araştırma sonuçları cinsiyet değişkenine göre öğrenci görüşleri arasında anlamlı bir fark olmadığını her iki grubun da okul etkililiğini orta düzeyde gördüklerini ortaya koymaktadır.

Öğrenci görüşleri arasında Medeni durum değişkenine göre anlamlı bir fark olup olmadığı bağımsız t Testi ile sınanarak sonuçlar Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3.

Medeni Durum Değişkenine Göre Bağımsız t Testi.

Okul Etkililiği	Medeni Durum	n	Aritmetik Ortalama	s	t	p
	Evli	285	3.50	.72	.692	.489
	Bekar	252	3.46	.75		

Sonuçlar, medeni durum değişkenine göre öğrenci görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koymuştur.

Öğrenci görüşleri arasında yaş değişkenine göre anlamlı bir fark olup olmadığı tek yönlü varyans analizi ile sınanarak sonuçlar Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4.

Yaş Değişkeni ile ilgili Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları.

		Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	p	Farklar
Okul Etkililiği	Gruplararası	10.125	3	3.375	6.398	.000	1-2
	Grup İçi	281.171	533	.528			1-3
	Toplam	291.296	536				

(1) 30 yaş ve altı (2) 31-40 yaş (3) 41-50 yaş (4) 51-60 yaş (5) 61 yaş ve üstü

Araştırma sonuçları 30 yaş ve altı öğrencilerin görüşleri ile 31-40 yaş ve 41-50 yaş grubu öğrencilerin görüşleri arasında anlamlı farklılıklar olduğunu, 30 yaş ve altı öğrencilerin diğerlerine göre okul etkililiğini daha yetersiz gördükleri sonucunu göstermektedir.

Öğrenci görüşleri arasında dönem değişkenine göre anlamlı bir fark olup olmadığı tek yönlü varyans analizi ile sınanarak sonuçlar Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5.

Dönem Değişkeni ile ilgili Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları.

		Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	p	Farklar
Okul Etkililiği	Gruplararası	10.138	2	5.069	9.627	.000	1-2
	Grup İçi	281.158	534	.527			1-3
	Toplam	291.296	536				

(1) Birinci dönem (2) İkinci dönem(3) Üçüncü dönem

Araştırma sonuçları ilk dönem öğrencilerinin diğerlerine göre okulun etkililiğine ilişkin daha yüksek algıya sahip olduklarını göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonuçları okul etkililiğinin orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Öğrenciler okulun etkililiğinin tam olarak istenilen düzeyde olmasa da çok da olumsuz olmadığı yönünde görüş

bildirmişlerdir. Cinsiyet ve medeni durum değişkenlerine göre yapılan analiz sonuçları ise görüşler arasında anlamlı bir farklılık olmadığını, öğrencilerin okul etkililiğini orta düzeyde gördükleri sonucunu ortaya çıkarmıştır. Yaş ve dönem değişkenine göre yapılan analiz sonuçları ise öğrenci görüşleri arasında anlamlı farklılıklar olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Yaş değişkenine göre 30 yaş ve altındaki öğrencilerin görüşlerinin 31-40 ve 41-50 yaş grubunda bulunan öğrencilerle anlamlı farklılıklar gösterdiği sonucu ortaya çıkmıştır. Dönem değişkenine göre ise birinci dönem öğrencileri ile iki ve üçüncü dönem öğrencileri görüşleri arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür.

Araştırma sonuçları doğrultusunda okul etkililiğini artırmak için aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir;

1. Kalitenin yükseltilmesine yönelik etkinlikler yapılmalıdır.
2. Okul personelinin geliştirilmesine yönelik eğitim faaliyetleri düzenlenmelidir.
3. Okul ile öğrenci iletişimini güçlendirici düzenlemeler yapılmalıdır.
4.

Kaynakça

Balcı, A.(2014). Etkili okul. Okul geliştirme. Kuram uygulama ve araştırma. 7. Baskı. Pegem Akademi Yayınları. Ankara.

Buluç, B.(2017). School Effectiveness Scale: A Study of Reliability and Validity. XIV. European Conference on Social and Behavioral Sciences: Odessa, August 23-26, 2017.

Hoy, W.K., & Ferguson, J. (1985). A theoretical framework and exploration of organizational effectiveness of schools. *Educational Administration Quarterly*. 21(2), 117-134.

Şenel, T., & Buluç, B. (2016). İlkokullarda okul iklimi ile okul etkililiği arasındaki ilişki. TÜBAV Bilim Dergisi,9(4),1-12.

8. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN GERİ DÖNÜŞÜM KONUSUNU GÜNLÜK HAYATA UYGULAYABİLİRLİĞİ

Seda BİŞKİN UYGAR[*]

Hüseyin ARTUN[**]

Özet

Bu araştırmanın amacı 8. sınıf geri dönüşüm konusunu gören öğrencilerin, öğrendikleri bu bilgileri günlük hayatta uygulayıp uygulayamadıklarına bakmak ve uygulama da sıkıntısı yaşandıkları noktaları tespit etmektir. Araştırma nitel bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın örneklem grubunu Ağrı'nın Patnos ilçesine bağlı bir ortaokulun 8/A şubesinde öğrenim gören 23 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada öğrencilerin geri dönüşümü günlük hayatlarına nasıl uyguladıklarını görebilmek adına 10 adet açık uçlu soru hazırlanmıştır. Açık uçlu araştırma sorular uzman görüşleri doğrultusunda araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiş ve frekanslama yoluna gidilmiştir. Çalışma sonucunda öğrencilerin geri dönüşümü tamamen günlük hayata uygulayamadıkları ve uygulayamama nedenlerinin başında ise kendi mahallelerinde geri dönüşüm kutularının olmaması gelmektedir. Geri dönüşüm yaptığını söyleyen öğrencilerin ise atıkları tekrardan evde malzeme olarak kullanmak, metal eşyaları hurdacıya satmak ile geri dönüşüm yaptıkları anlaşılmıştır. Ayrıca öğrencilerin geri dönüşüm konusuna hâkim oldukları fakat uygulama konusunda sıkıntı yaşamalarındaki en büyük etmenin ise geri dönüşüm konusundaki yaşadıkları çevredeki alt yapı yetersizliği olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geri Dönüşüm, 8. Sınıf Öğrencileri, Atık Madde

8TH GRADE STUDENTS 'APPLICATION OF RECYCLING TO DAILY LIFE

Abstract

The aim of this research is to see whether the students who are in the 8th grade recycling issue can apply this knowledge in their daily life and to determine the points where they have difficulty in their application. The research was designed as a qualitative study. The sample group of the study consists of 23 students studying in 8/A branch of a secondary school in Patnos district of Ağrı. In this study, 10 open-ended questions were prepared to see how students apply recycling to their daily lives. Open-ended research questions were prepared by researchers in accordance with expert opinions. The data obtained were analyzed by content analysis method and frequency approach was applied. As a result of this study, the most important reason why students could not apply recycling completely to daily life is the lack of recycling bins in their neighborhoods. It is understood that the students who say that they do recycling, use the wastes as materials at home again, sell metal goods to the scrapman and recycle. In addition, it is determined that students dominate the issue of recycling, but the biggest factor in having problems with the implementation is the lack of infrastructure in the environment in which they live in recycling.

Key Words: Recycling, 8th Grade Students, Waste Material

Giriş

Nüfus artışı, yaşam standardının yükselmesi, şehirleşme, tüketim maddelerinin çeşitlenmesi gibi nedenlerle atık maddeler giderek artmaktadır. Belli bir orandaki atıkları ekosistem birkaç yıl veya daha uzun sürede temizleyebilmektedir. Ancak atık sayısı ekosistemlerin temizlenme gücünün ötesine çıkmıştır. Ayrıca atık kavramının tanımı özellikle Avrupa ülkelerine göre değişmiştir. Yani atıklara artık çöp değil de enerji kaynağı gözüyle bakılmaya başlanmıştır. Bu görüşten yola çıkarak atık maddelerin tekrardan kaynak haline getirilmesi fikri ortaya çıktığı söylenebilir. Bu da bir nevi geri dönüşüm olarak nitelendirilebilir.

[*] Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, sedabiskin@gmail.com

[**] Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, huseyinartun@gmail.com

Geri dönüşümün amacı; kaynakların tükenmesini önlemek ve atık çöp miktarını azaltmaktır. Geri dönüşüm doğal kaynakların korunmasını ve enerji tasarrufunu sağlar. Atık miktarını azaltarak çöp depolama işlemlerini kolaylaştırır. Hava ve çevrenin kirlenmesini önler. Yararlı atıkların boşa gitmesini önler. Ekonomiye katkı sağlar. Bu atıkların azaltılması ve doğal kaynakların korunması ise geri dönüşüm konusunda bilinçli toplumlar sayesinde olabilmektedir (Erdoğan, Kostova ve Marcinkowski, 2009; Bruyere, Wesson ve Teel, 2012; Teksöz, Şahin ve Ertepınar, 2010). Geri dönüşümlü ürünlerin kullanılması davranışının kazanılmasında okulun rolü önemlidir. Öğrenciler geri dönüşümün yaşadığımız çevre için önemini çevre eğitimiyle okullarda kazanırlar (Barraza, 2001; Bradley, Waliczek ve Zajicek, 1999; Soran, Morgil, Yücel, Atav ve Işık, 2000).

Geri dönüşümün öğrenciler tarafından algılanabilmesi için okullara önemli roller düştüğünü belirtmektedir (Çimen ve Yılmaz, 2012). Bu bağlamda 8. sınıf öğrencilerinin Fen bilimleri dersinde öğrendiği geri dönüşüm konusunu günlük hayata uygulayabilmeleri ve eğer uygulayamıyorlarsa da nedenlerinin ne olduğunu saptamakta geri dönüşümde sürdürebilirliği sağlama acısından önemli bir unsurdur. Bu noktadan hareketle bu çalışmada 8. sınıf fen bilimleri dersinde yer alan geri dönüşüm konusunu gören öğrencilerin, öğrendikleri bu bilgileri günlük hayatta uygulayıp uygulayamadıklarına bakmak ve uygulamada sıkıntısı yaşandıklarında bunun sebeplerini tespit etmek amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu araştırmada, nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan durum çalışması deseni kullanılmıştır. Nitel durum çalışmasının en temel özelliği bir ya da birkaç durumun derinlemesine araştırılmasıdır. Yani bir duruma ilişkin etkenler bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri üzerine odaklanılır. Nitel araştırmalarda çeşitli örnek olaylardan, kişisel deneyimlerden, yaşam hikâyelerinden, görüşmelerden, gözlemlerden, tarihsel ve etkileşimsel olaylardan yararlanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Katılımcılar

Araştırmanın örneklem grubunu 2018/2019 eğitim-öğretim yılının 2. döneminde Ağrı ili Patnos ilçesinde yer alan bir ortaokulun 8. sınıflarında öğrenim görmekte olan 23 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde amaçlı örneklem yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örneklemesi yöntemi kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu nedenle araştırmacı, dersine girdiği sınıflardaki öğrencilere kolay ulaşılabildiğini sağlamıştır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak 10 adet açık uçlu soru hazırlanmıştır. Bu sorular alanında uzmanların görüşleri doğrultusunda araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Veri toplama aracının öğrencilere uygulanması 40 dakikalık süreyi kapsamıştır.

Geçerlilik ve Güvenirlik

Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için toplanan veriler betimsel bir yaklaşımla doğrudan sunulmuştur. Yani araştırmacı görüşme, gözlem ve dokümanlar yoluyla elde ettiği verileri herhangi bir yorum katmadan okuyucuya sunmuştur. Araştırmanın geçerliliğini sağlamak içinse araştırmacı araştırdığı olguyu, olduğu biçimiyle ve olabildiğince yansız gözlemlemiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmanın verilerinin analizinde öğrencilerin verdikleri cevaplar içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizindeki amaç; toplanan verileri açıklayabilecek kavramları ve ilişkileri ortaya çıkarmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Bulgular

Öğrencilere sorulan açık uçlu sorulara verilen cevaplar kategoriler halinde belirlenmiştir. Daha sonra ise her bir kategoriye ait örnek öğrenci ifadelerine yer verilmiştir. Birinci soruya verilen cevaplar Tablo 1' de sunulmuştur.

Tablo 1. "Günlük hayatında atıkların geri dönüşümünü sağlamak için ne yaparsın?" sorusuna verilen cevaplar ve frekanslar

Kategori	Frekans	Yüzde
Atıkları kaynağında ayrıştırmak	10	43,4
Çevreyi bilinçlendirmek	3	13,04
Belediyeden geri dönüşüm kutusu istemek	6	26,08
Atıkları evde tekrardan malzeme olarak kullanmak	3	13,04
Atıkları eskiciye satmak	1	4,3

Tablo 1 incelendiğinde, öğrencilerin çevrelerindeki alt yapı yetersizliğine rağmen geri dönüşümü kısmen de olsa yaptıkları görülmektedir. Geri dönüşümün en önemli basamağı atıkları kaynağında ayrıştırma işlemidir. Araştırmaya katılan öğrenciler bu durumun farkındadır. Dolayısı ile atıkları kaynağında ayrıştırmak cevabı kategoriler arasında frekansı en yüksek olan (%43,4) kategori olmuştur. Atıkları kaynağında araştırdık kategorisine verilen örnek öğrenci cevabı; $Ö_1$: **"**Okulda geri dönüşüm kutuları hazırladık. Atıkları kaynağında ayrıştırdık. Evdeki bitmiş pilleri okuldaki pil atık kutularına atıyorum." şeklindedir. İkinci soruya verilen cevaplar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. "Günlük hayatında geri dönüşümünü yaptığın atıklar nelerdir?" sorusuna verilen cevaplar ve frekanslar

Kategori	Frekans	Yüzde
Atık yağ	5	21,7
Metal	8	34,7
Kâğıt	12	52,17
Plastik	15	65,2
Pil	9	39,1
Cam	8	34,7

Tablo 2 incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin günlük hayatlarında çeşitli atıkların geri dönüşümlerinin yapılmasında katkıda bulundukları görülmüştür. Bu atıkların arasından ise geri dönüşümü en çok yapılan atıkların yüksek oranla plastik atık (%65,2) ardından ise kâğıt atık (%52,17) olduğu belirlenmiştir. Örnek bir öğrenci cevabı; $Ö_4$: Günlük hayatımda daha çok plastik atıkların geri dönüşümünü yaparım." Şeklindedir. Üçüncü soruya verilen cevap Tablo 3' de verilmiştir.

Tablo 3. "Günlük hayatında kâğıt atıklarının geri dönüşümünü sağlamak için ne yaparsın?" sorusuna verilen cevaplar ve frekanslar

Kategori	Frekans	Yüzde
Yakacak olarak kullanma	8	38,09
Kâğıtları kaynağında ayrıştırma	12	54,14
Müsvedde olarak kullanma	1	4,7

Tablo 3 incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin 12 öğrencinin kâğıt atıkların geri dönüşümünü kısmen de olsa yaptıkları ve kâğıt atıkların geri dönüşümünü en çok kaynağında ayrıştırma yapma yoluna gittiklerini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan 8 öğrencinin ise kâğıt atıkları evlerindeki sobalarda ya da kazan dairelerinde yakacak olarak kullandığı saptanmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin kâğıt atıkları kaynak olarak görmedikleri kâğıt atıkların miktarını azaltmak için bu yolu benimsedikleri saptanmıştır. Örnek bir öğrenci cevabı; $Ö_7$: Geri dönüşüm kutusu olduğunda oraya atıyorum. 7. sınıfta kâğıt atık kutusu yapmıştık ve kâğıtları ayrıştırabiliyorduk. Müsvedde olarak kullanıyorum ya da evdeki sobaya atıyorum." şeklindedir. Dördüncü soruya verilen cevap Tablo 4' de verilmiştir.

Tablo 4. "Günlük hayatında metal atıkların geri dönüşümünü sağlamak için ne yaparsın?" sorusuna verilen cevaplar ve frekanslar

Kategori	Frekans	Yüzde
Kaynağında ayrıştırma	6	27,27
Hurdacıya satmak	12	54,54
Metal atıkları evde malzeme olarak kullanma	2	9,09
Metallerin geri dönüşümünü yapamayanlar	2	9,09

Tablo 4 incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin metal atıkların geri dönüşümüne yüksek oranda katkı sağladığı görülmüştür. Verilen cevaplarda öğrencilerin metal atıkları özellikle demir atıkları çevrelerinde bulunan ve metal atıkları geri dönüşüm merkezlerine götürüp satan şahıslara verdikleri ve para karşılığında atıkları bu şahıslara sattıkları saptanmıştır. Örnek bir öğrenci cevabı; $Ö_9$: "Metalleri hurdacıya satıyorum." şeklindedir. Beşinci soruya verilen cevap Tablo 5' de verilmiştir.

Tablo 5. "Günlük hayatında cam atıkların geri dönüşümünü sağlamak için ne yaparsın?" sorusuna verilen cevaplar ve frekanslar

Kategori	Frekans	Yüzde
Cam atıkları evde malzeme olarak kullanma	13	65
Kaynağında ayrıştırma	6	30
Cam atıklarının geri dönüşümünü yapamayanlar	1	5

Tablo 5 incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin cam atıkların geri dönüşümüne katkı sağladıkları saptanmıştır. Oluşan cam atıkların evlerde konserve koymak, su koymak gibi amaçlarla tekrar kullandığı verilen cevaplardandır. Örnek bir öğrenci cevabı; $Ö_5$: "Çöplere atmayıp evde gerektiğinde kavanoz olarak kullanıyoruz." şeklindedir. Altıncı soruya verilen cevap Tablo 6' da verilmiştir.

Tablo 6. "Günlük hayatında plastik atıkların geri dönüşümünü sağlamak için ne yaparsın?" sorusuna verilen cevaplar ve frekanslar

Kategori	Frekans	Yüzde
Kaynağında ayrıştırma	13	61,9
Hurdacıya satmak	2	9,5
Plastik atıkları evde malzeme olarak kullanma	5	23,8
Sobaya atma	1	4,7

Tablo 6 incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunun plastik atıkları kaynağında ayrıştırarak (%61,9) geri dönüşüme katkı yaptıkları saptanmıştır. İkinci olarak en çok verilen cevap ise plastik atıkların evde saklama kutusu yerine (%23,8) kullanıldığıdır. Örnek bir öğrenci cevabı; $Ö_6$: **"**Plastik atıkları evde malzeme olarak tekrar kullanırım." şeklindedir. Yedinci soruya verilen cevap Tablo 7' de verilmiştir.

Tablo 7. "Günlük hayatında oluşturulan atıkların yaşadığın bölgede geri dönüşümü yapılıyor mu? sorusuna verilen cevaplar ve frekanslar

Kategori	Frekans	Yüzde
Geri dönüşüm yapılmıyor	8	40
Geri dönüşüm kutuları yok	4	20
Belediyeden geri dönüşüm kutusu istemek	6	30
Sadece okulda pil kutusu var	2	10

Tablo 7 incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin yaşadıkları bölgede geri dönüşümün yok denecek kadar az olduğunu (%40) belirtmişlerdir. Geri dönüşümün yapılamama nedenlerini ise

mahallelerinde, okullarında geri dönüşüm kutusunun olmamasına dayandırmaktadırlar. Örnek bir öğrenci cevabı; $Ö_{11}$: **"**Çok fazla yapılmıyor. Sadece okulumuzda atık pil kutusu var. Geri dönüşüm yapabilmek için belediyenin her sokağa atık kutuları koyması gerekir." şeklindedir. Sekizinci soruya verilen cevap Tablo 8' de verilmiştir.

Tablo 8. "Günlük hayatında pil atıklarının geri dönüşümünü sağlamak için ne yaparsın?" sorusuna verilen cevaplar ve frekanslar

Kategori	**Frekans**	**Yüzde**
Okuldaki atık pil kutusuna atmak	17	85
Süpermarketlerdeki pil atık kutusuna atmak	2	10
Belediyeden atık pil kutuları isteme	1	5

Tablo 8 incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin atık pillerin geri dönüşümünü sağlamak için en çok okullarına TAP (Taşınabilir pil üreticileri ve ithalatçıları derneği) tarafından gönderilen atık pil toplama kutusunu (%85) kullandıkları saptanmıştır. Örnek bir öğrenci cevabı; $Ö_{14}$: **"**Öğretmenimizin okulumuza getirdiği atık pil kutusuna atarım." şeklindedir. Dokuzuncu soruya verilen cevap Tablo 9' da verilmiştir.

Tablo 9. "Günlük hayatta geri dönüşümü uygulayamama sebebin nedir?" sorusuna verilen cevaplar ve frekanslar

Kategori	**Frekans**	**Yüzde**
Geri dönüşüm kutuları yok	16	72,72
Belediyedeki geri dönüşüm alt yapısının olmaması	6	27,27

Tablo 9 incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin günlük hayatta geri dönüşümü uygulayamama nedenleri arasında çevrelerinde geri dönüşüm kutularının bulunmaması (%72,72) ve geri dönüşümü sağlayacak herhangi bir kurum tarafından oluşturulmuş altyapının olmamasıdır (%27,27) olarak görülmektedir. Örnek bir öğrenci cevabı; $Ö_{9}$: **"**Geri dönüşüm kutuları yok ve belediye görevini yapmıyor." şeklindedir. Onuncu soruya verilen cevap Tablo 10' da verilmiştir.

Tablo 10. "Hayatında atıkların geri dönüşümünü sağlayabilmen için gerekli olan en büyük unsur nedir?" sorusuna verilen cevaplar ve frekanslar

Kategori	**Frekans**	**Yüzde**
İnsanların geri dönüşüm konusunda bilinçli olması	4	18,18
Belediyenin her sokağa geri dönüşüm kutusu koyması	9	40,9
Atıkları kaynağında ayrıştırmak	9	40,9

Tablo 10 incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin geri dönüşüm konusunda gerekli gördükleri en büyük unsurun insanların geri dönüşüm konusunda bilinçli olması (%18,18), buna bağlı olarak atıkları kaynağında ayrıştırmakta yetersiz kalmaları (%40,9) ve yasal hakları olan belediyeden geri dönüşüm kutularını talep etmeleridir (%40,19). Bu 3 durumun uygulanması ile öğrenciler günlük hayatlarında geri dönüşümü daha rahat uygulayacaklarını dile getirmişlerdir. Örnek bir öğrenci cevabı; $Ö_{19}$: "İnsanların geri dönüşüm konusunda bilinçli olması ve Belediyenin geri dönüşüm konusunda sorumluluklarını yerine getirmesi" şeklindedir.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırma 8. sınıf öğrencilerinin fen bilimleri dersinde öğrendikleri geri dönüşüm konusunu günlük hayata uygulayabilirliklerini ve uygulayamama nedenlerini ortaya koymaktır. Araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin geri dönüşüm konusundaki farkındalıkları, bilgi ve bilinç düzeylerinin iyi olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili Vining & Embrou (1990) yaptıkları çalışmada geri dönüşüme yönelik bilgi, farkındalık ve bilinç sahibi olan bireylerin çevre bilgilerinin de yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır. Günümüzde karşılaştığımız çevre sorunlarının giderilmesinde en önemli çözüm yollarından biri bireylerin çevreye karşı koruyucu tutum ve davranış içinde olmalarıdır. Domina & Koch (2002) yaptıkları

araştırmada geri dönüşüme yönelik tutum ve davranışların olumlu yönde olması bireylerin çevreye karşı güdülemelerini arttırdıkları ifade etmektedirler. Geri dönüşümü uygulayabilme konusunda çeşitli sıkıntılar yaşanmasındaki en büyük nedenlerin başında yaşadıkları idari yönetimlerin geri dönüşüm konusunda gereken önlemlerin almaması olduğu görülmüştür. Özellikle geri dönüşüm kutularını mahallelere dağıtma ve oluşan atıkların düzenli bir şekilde toplanmasını sağlayıp bu atıklara kaynak gözüyle bakıp atıkları geri dönüşüm merkezlerine yollama görevinin yerine getirilmemesi de katılımcı grupta bazı sıkıntılar meydana getirmiş olabilir.

Sonuç olarak, yaşadığımız gezegende kaynakların tükenmemesi ve gelecek nesillere daha temiz bir dünya bırakabilmek adına okullarda verilen eğitim ve çevredeki kurumlarca da desteklenen geri dönüşüm faaliyetleri dünyamızı daha yaşanılabilir bir yer haline getirecektir.

Öneriler

Belediyelerin, yetkili kamu kurum ve kuruluşlarla birlikte özel kurumların; katı atıklar, ambalaj atıkları, tehlikeli atıklar ve geri dönüşüm konusunda bir kalkınma planı oluşturabilirler. Bu planı uygulamak içinse çevrelerinde bulunan insanlara eğitimler verilmeli ve geri dönüşüme çevredeki insanları aktif olarak katabilirler. Küresel iklim değişikliğinin en temel nedenlerinden biri olan atıkların geri dönüşümüne dikkat çekmek amacıyla bu konuda çalışmalar yapan sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte okullarda, üniversitelerde, geri dönüşümle ilgili olan her alanda etkinlikler yapılabilir.

Kaynakça

Barraza, L. (2001). Environmental education in mexican schools: The primary level. *The Journal of Environmental Education, 32*(3), 31–36.

Bradley, J.C., Walıczek, T.M. & Zajıcek, J.M. (1999). Relationship between environmental knowledge and environmental attitude of high school students. *Journal of Environmental Education, 30*(3), 17–21.

Bruyere, B.L., Wesson, M. & Teel, T. (2012). Incorporating environmental education into an urban after-school program in New York City. *International Journal of Environmental & Science Education, 7*(2), 327–341.

Connor, O. (1989). Uneven and combined development and ecologicalcrisis: *A theoretical introduction: Race and class*. *30*(3), 1-11.

Çimen, O. ve Yılmaz, M. (2012). İlköğretim öğrencilerinin geri dönüşümle ilgili bilgileri ve geri dönüşüm davranışları. *Eğitim Fakültesi Dergisi, 25*(1),63-74.

Domina, T. & Koch, K. (2002). Convenience and frequency of recycling: Implications for including textiles in curbside recycling programs., *Environment and Behavior*, *34*(2), 216-238.

Erdoğan, M., Kostova, Z. ve Marcinkowski, T. (2009). Components of environmental literacy in elementary science education curriculum in Bulgaria and Turkey. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education, 5*(1), 15-26.

Soran, H., Morgil, F.İ., Yücel, S., Atav, E. ve Işık, S. (2000). Biyoloji öğrencilerinin çevre konularına olan ilgilerinin araştırılması ve kimya öğrencileri ile karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*, 128–139.

Teksöz, G., Şahin, E. ve Ertepınar, H. (2010). Çevre okuryazarlığı, öğretmen adayları ve sürdürülebilir bir gelecek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 39*, 307–320.

Vining, J. & Ebreo, A. (1992). Predicting recycling behavior from global and specific environmental attitudes and changes in recycling opportunities. *Journal of Applied Social Psychology, 22*, 1580-1607.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayınları.

İLKOKUL VE ORTAOKUL ÖĞRETMENLERİNİN ÖĞRENME-ÖĞRETME SÜREÇLERİNDE TEKNOLOJİ KULLANIMINA İLİŞKİN TUTUMLARI

Mehmet Arif ÖZERBAŞ[*]

Özet

Bu çalışmanın amacı, ilköğretim İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerininin öğrenme-öğretme süreçlerinde teknolojik araç gereç kullanımına ilişkin tutumlarını belirlemektir. Araştırma tarama modelinde yürütülmüştür. Çalışmanın evrenini, 2018-2019 eğitim-öğretim yılında, Ankara ilinde çalışan 292 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, Yavuz (2005) tarafından geliştirilen, 5 faktörden ve 19 maddeden oluşan "Teknoloji Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. (TTÖ) ölçeği iki bölümden oluşmaktadır. Ölçeğin birinci bölümü kişisel bilgiler formu*;* ikinci bölümü ise; İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin eğitimde teknoloji kullanımına ilişkin tutumlarını incelemek amacıyla 5'li likert şeklinde hazırlanan, 13 tane olumlu, 6 tane de olumsuz madde bulunmaktadır. Ölçme aracı ile toplanan verilerin analizinde SPSS yazılımları kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde aritmetik ortalama, standart sapma, yüzde, frekans gibi tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır. Normal dağılım varsayımını kontrol etmek için Kolmogorov-Smirnov sınaması kullanılanılmış ve puanlarla ilgili betimsel istatistikler elde edildikten sonra karşılaştırılacak grupların varyans homojenliğini kontrol etmek için Levene testinden faydalanılmış ve puanların dağılımının normal olduğu görülmüştür. İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin "Teknoloji Tutum Ölçeği" 'nden elde edilen puanların; *Cinsiyete* ve Kurum düzeyi iki alt gruptan oluşmasından dolayı parametrik testlerden olan bağımsız t testi kullanılmıştır. Diğer değişkelerin iki alt gruptan fazla oldukları için analizlerinde ise tek yönlü ANOVA kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda şu sonuçlara elde edilmiştir: Cinsiyet değişkeninde ölçeğin bütün boyutlarında kadın İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin erkek öğretmenlere göre öğrenme-öğretme süreçlerinde teknoloji kullanımına ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğu görülmüştür. Kurum değişkenine göre öğrenme-öğretme süreçlerinde teknolojik araç kullanma ilişkin tutumlarına ilişkin ölçeğin bütün boyutlarında özel okullarda görev yapan İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin daha olumlu bir tutum sergiledikleri bulunmuştur. Yine genç İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin (0-10 yıl) diğer tecrübeli öğretmenlere göre ölçeğin bütün boyutlarında olumlu bir tutum sergiledikleri görülmüştür. Branş değişkeninde ise İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin öğretmenlik branşları (Okulöncesi, İlkokul, Fen, Matematik, Sosyal Bilgiler ve Türkçe) arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Sonuç olarak İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin öğrenme- öğretme süreçlerinde teknolojik araçlarının kullanılmasına yönelik genelde olumlu bir tutum sergiledikleri söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Teknolojiye, Teknolojiye karşı tutum, ilköğretim öğretmenleri, öğretmen ve teknoloji.

Abstract:

The aim of this study is to determine the attitudes of primary and secondary school teachers about the use of technological tools in learning-teaching processes. The research was conducted in a screening model. The universe of the study consists of 292 teachers working in Ankara in the 2018-2019 academic year. In the research, Tut Technology Attitude Scale ", which consists of 5 factors and 19 items, was used as a data collection tool developed by Yavuz (2005). The scale consists of two parts. The first part of the scale is personal information form; the second part; There are 13 positive and 6 negative items prepared as 5-point Likert in order to examine the attitudes of Primary and Secondary School Teachers about the use of technology in education. SPSS software was used to analyze the data collected with the measurement tool. Descriptive statistics such as arithmetic mean, standard deviation, percentage, frequency were used to analyze the data. Kolmogorov-Smirnov test was used to control the normal distribution assumption and after descriptive statistics were obtained, Levene test was used to control the homogeneity of variance of the groups to be compared and the distribution of the scores was found to be normal. The scores obtained from the Tut Technology Attitude Scale Öl of Primary and Secondary School Teachers; The independent t test, which is one of the parametric tests, was used because it consists of two subgroups of gender and Institution level. As the other variables were more than two sub-groups, one-way ANOVA was used in their analyzes. As a result of the analysis, the following results were obtained: In the gender variable, the attitudes of female Primary and Secondary School Teachers about using technology in learning-teaching processes were more positive than male teachers in all dimensions of the scale. It has been found that

[*] Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi

primary and secondary school teachers working in private schools have a more positive attitude in all dimensions of the scale regarding their attitudes towards using technological tools in learning-teaching processes according to institution variable. Again, it was observed that young Primary and Secondary School Teachers (0-10 years) showed a positive attitude in all dimensions of the scale compared to other experienced teachers. In the branch variable, there was no significant difference between the teaching branches of Primary and Secondary School Teachers (Preschool, Primary School, Science, Mathematics, Social Studies and Turkish). As a result, it can be said that Primary and Secondary School Teachers generally have a positive attitude towards using technological tools in learning-teaching processes.

Keywords: Technology, Attitudes towards technology, elementary school teachers, teachers and technology.

1.Giriş

Dünyada hızlı bir şekilde gelişmekte olan bilim ve teknoloji, dünyada bir çok alanın da gelişmesini doğrudan etkilemektedir. Bilim ve teknoloji alanında yapılan yenilikler bilim ve teknoloji ile içi içe olan eğitimi de etkilemektedir. Eğitimde kullanılan geleneksel uygulamalar bu gelişmelerin de etkisiyle tam olarak olmasada yerini modern teknik ve uygulamalara bırakmak zorunda kalmıştır. Çağdaş eğitim uygulamaları bilimsel ve teknolojik gelişmelerle entegre edilmiş bir şekilde öğrencilerin hizmetine sunulmuştur. Bu hizmette öğrenciler sürecin içinde teknoloji ile kendisinin de aktif katıldığı öğrenme ortamları ile karşılaşmaktadır. Teknolojik ürünlerin de eğitime katılımıyla eğitimde kalite arttırılması amaçlanmaktadır.

Yukarıda belirtilen amacın dışında da eğitimin bir takım amaçları vardır. Öncelikle eğitim bir süreç içermektedir ve bu sürecin en verimli şekilde geçirilmesi gerekmektedir. Yavuz, S. ve Coşkun, A. S.(2008) belirttikleri gibi bu süreçte temel amaç; ezbere dayalı bilgi ile yüklenmiş bireyler yerine, özgür, yaratıcı ve bilimsel düşünen, olayları sorgulayan, sorunların farkına vararak çözüm üretebilen, karar verme yetisine sahip, bilgi üreten ve öz güveni yüksek bireylerin yetiştirilmesidir. Ülkemizde bilimsel-teknolojik gelişmelere uyum sağlamak amacıyla eğitsel kaygı ile yapılmakta olan bir takım proje ve çalışmalar geliştirilmektedir. Bütün bu çalışmalar ile eğitim kalitemizi arttırmak ve daha nitelikli bir eğitim gerçekleştirmek amaçlanmaktadır. Son yıllarda geliştirilen bu projeler teknoloji destekli bir eğitimi amaçlamaktadır. Gündemde adını sıkça duyduğumuz FATİH (**F**ırsatları **A**rtırma ve **T**eknolojiyi **İ**yileştirme **H**areketi) projesi bu çalışmaların başında yer almaktadır. Bu proje kapsamında sınıflara internete bağlı bilgisayar, akıllı tahta ve projeksiyon cihazının konulacağı belirtilmektedir. Bu ve benzeri çalışmalar ile ülkemiz de gelişmiş ülkelerin eğitim kalitesini yakalamaya çalışmaktadır.

Bütün bu çalışmaların yanında eğitimi özele indirgediğimiz zaman okulda yürütülen eğitimin temelinde öğrenci ve öğretmen yer almaktadır. Öğretmenler, eğitim programlarının uygulayıcıları olduklarından eğitim sisteminin ve eğitim hizmetlerinin kalitesini belirleme ve sistemin başarılı olup olmaması ile ilgili sorumluluk sahibidirler (Mahiroğlu, 2009). Eğitim sürecinin rehberi konumunda olan öğretmenin de bilimsel ve teknolojik gelişmelerden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. Etkili ve verimli bir sınıf ortamının oluşturulması için, yeni yöntem ve tekniklerin uygulanmasında ve öğretimi desteklemek amacıyla görsel materyallerin kullanılmasında öğretmenin katkısı oldukça fazladır.

Araç-gereç kullanımı çoklu öğrenme ortamı sağladığı gibi, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olur, dikkat çeker, hatırlamayı kolaylaştırır; soyut, karmaşık kavramları, anlaması güç olgu ve olayları basitleştirir (Akçay, Feyzioğlu ve Tüysüz, 2003). Küçükahmet (1976)'ın da dediği gibi, öğretmen, mesleğine yönelik tutumu ile öğrencilerin öğrenmesi ve kişiliklerinin oluşmasına yönelik geniş ölçüde etkileme gücüne sahiptir. Bu nedenle İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin nasıl bir tutum içinde olduklarının bilinmesi gerekmektedir. Öğrenciler üzerinde etkileme gücü yüksek bir mesleğin, bilişsel alan yeterlilikler gerektirmesinin yanı sıra tutum ve değer gibi duyuşsal alan yeterlikleri de gerektirdiğinden dolayı İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin tutumu da oldukça önemlidir. Öğretmenin tutumu, duygusal tepkileri, alışkanlıkları ve karakteri öğrenciyi her şeyden daha fazla etkileyebilmektedir. İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin eğitim içinde yer alan teknoloji kullanımına ilişkin tutumları da bu sebeplerden dolayı önemlidir.

Yapılan çalışmalar incelendiği zaman literatürde teknolojinin genelde eğitime özelde ise öğrenme ve öğretme sürecine dahil edilmesi konusunda pek çok araştırma vardır. Son yıllarda bu konuya önem verilerek, çok çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Literatür taramasında eğitimde teknoloji kullanımıyla alakalı olarak yabancı yayınların fazlalığı göze çarpmaktadır. Ülkemizde yapılan çalışmalara bakıldığı

zaman, Erdemir, Bakırcı, Eyduran (2009) yaptıkları bir çalışmada "Öğretmen Adaylarının Eğitimde Teknolojiyi Kullanabilme Özgüvenlerinin Tespiti" konusunu incelemişlerdir. Öğretmen adayları, interneti ve bilgisayarı öğretim amaçlı kullanabilmede kendilerini yeterli hissetmezken, arama motorlarını kullanmada yeterli olduklarını, öğretim amaçlı basit materyalleri hazırlayabildiklerini, karmaşık ve çok amaçlı öğretim cihazlarını hazırlayamadıklarını belirtmişleridir. Öğretim amaçlı teknolojiyi kullanabilme özgüveninde, kadın öğretmen adayları erkek öğretmen adaylarından daha iyi seviyede oldukları sonucuna varılmıştır. (Yılmaz ve diğ.,2010) yaptıkları bir çalışmada Eğitim öğretim faaliyetlerinde kullanılan teknoloji araç ve gereçlerin etkililik düzeylerini saptamaya dönük araştırmalara önem verilmelidir sonucunu çıkarmışlardır. (Demirci ve diğ. , 2007) bir başka çalışmada Eğitim Fakültelerinde okuyan öğretmen adayları ve okullarda hali hazırda görev yapmakta olan öğretmenlere yönelik, teknoloji ve teknolojiden eğitim amaçlı olarak yararlanma yolları hakkında daha etkin eğitim programları düzenlenmelidir" demiştir. Alanyazında yapılan başka bir çalışmada öğrencilerin teknolojiye karşı olan tutumlarının olumlu yönde geliştiği bulunmuş. (Yavuz, Çoşkun, 2008). Benzer bir sonuca başka bir araştırmada Sevindik(2006), akıllı sınıfların yüksek öğretimde kullanılmasının öğrencilerin akademik başarı ve tutumuna olan olumlu etkilediğini saptamıştır. (Öksüz ve diğ.,2009) yaptıkları bir araştırmada: "Konu alanlarına ilişkin teknolojileri kullanma becerileri öğretmen adaylarına kazandırılamamakta ve teknolojinin nerede ve nasıl kullanılacağı konusunda bir anlayış yeterince oluşamamaktadır." şeklinde bir sonuca ulaşmışlardır. Bir başka araştırmanın sonucunda da: "İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin deneyimleri, yaklaşımları, inançları ve tutumları öğretimde teknoloji kullanmalarını etkilemektedir." şeklinde yorumlanmıştır (Çağıltay ve diğ, 2001).

Ülkemizde İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin teknolojiyi öğretim sürecine uyumlu bir şekilde devam etmelerini etkileyen faktörler konusunda yapılan araştırma sayısının da oldukça sınırlı olduğu düşünüldüğünde, İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin teknolojinin öğretim programlarına daha etkin olarak dahil edilmesi konusundaki algılarını belirlemek, teknolojinin öğretime entegrasyonunu sağlayıcı stratejilerin geliştirilmesi ve öğretmen eğitim programlarının güçlendirilmesi açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin tutumları kuşkusuz pek çok değişkene bağlıdır. Bu değişkenlerden birisi teknolojik ürünleri kullanma ve beceri düzeyi olabileceği gibi bir diğeri de sınıfında öğretim teknolojilerini kullanma düzeyi olabilir. Bu temel varsayımdan hareketle bu araştırmanın da İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin eğitimde teknoloji kullanımına ilişkin tutumlarının belirlenmesi açısından önemli görülmektedir.

Amaç

Bu çalışmanın genel amacı İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin öğrenme-öğretme süreçlerinde teknolojik araç gereç kullanımına karşı tutumlarını belirlemektir. Bu genel amaca ulaşmak için aşağıdaki alt amaçlar cevaplar aranmıştır.

1-) Cinsiyet değişkenine göre ilkokul ve ortaokul öğretmenlerinin öğrenme-öğretme süreçlerinde teknolojik araç gereç kullanımına ilişkin tutumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

2-) İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin çalıştıkları kurum (Devlet-Özel) değişkenine göre öğrenme-öğretme süreçlerinde teknolojik araç gereç kullanımına ilişkin tutumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

3. İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin mesleki kıdemlerine değişkenine göre öğrenme-öğretme süreçlerinde teknolojik araç gereç kullanımına ilişkin tutumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

4. Öğretmenlik branş değişkenine göre ilkokul ve ortaokul öğretmenlerinin öğrenme-öğretme süreçlerinde teknolojik araç gereç kullanımına ilişkin tutumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

İlkokul ve ortaokulda çalışan öğretmenler üzerinde yapılan bu araştırma ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini, 2018-2019 eğitim-öğretim yılında, Ankara ilinde İlkokul ve ortaokulda çalışan öğretmenler oluşturmaktadır. Örneklem ise evrenden tabakalama örneklem yöntemiyle belirlenen toplam 292 ilköğretim öğretmeninden oluşturmaktadır.

Tablo 1. İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin Demografik Özellikleri

	Kişisel Bilgiler	f	%
Cinsiyet	Kadın	225	%77.1
	Erkek	67	%22.9
Branş	Sınıf Öğretmeni	62	%21.2
	Sosyal Bilgiler	41	%14.0
	Fen Bilimleri	54	%18.5
	Türkçe	45	%15.4
	Matematik	51	%17.5
	Okul Öncesi	39	%13.4
	Toplam	292	%100.0

Tablo 1'de de görüldüğü gibi, çalışmaya katılan İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin %49.5'i Kadın, %50.5'i erkektir. İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin %38.7'si Sınıf öğretmeni, %6.45'i Sosyal Bilgiler öğretmeni, %6.45'i Fen Bilgisi öğretmeni, %6.45'i İngilizce öğretmeni, %6.45'i Türkçe öğretmeni, %8.6'sı Matematik öğretmeni, %4.3'ü Okul Öncesi öğretmeni, %5.37'si Rehberlik öğretmeni, %4.3'ü Din kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, %5.37'si Bilişim Teknolojileri ve Yazılım öğretmeni, %3.2'si Görsel Sanatlar öğretmenidir, %4.3'ü Beden Eğitimi öğretmenidir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Yavuz (2005) tarafından geliştirilen, 5 faktörden ve 19 maddeden oluşan "Teknoloji Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek "teknolojik araçların eğitim alanında kullanılmama durumu", "teknolojik araçların eğitim alanında kullanılma durumu", "teknolojinin eğitim yaşamına etkileri", "teknolojik araçların kullanımının öğretilmesi" ve "teknolojik araçların değerlendirilmesi" ni içeren 5 faktörden ve 19 maddeden oluşmuştur. Ölçekte 13 tane olumlu, 6 tane de olumsuz madde bulunmaktadır. Ölçme aracının güvenirlik katsayısı Cronbach Alpha yöntemi ile hesaplanmış ve testin güvenirlik katsayısı 0,87 olarak bulunmuştur. 19 maddenin madde ayırt ediciliği ve madde güçlüğü için hesaplanan toplam korelasyonları 0,24-0,68 arasında değişmektedir (Yavuz, 2005). Teknoloji Tutum Ölçeğinde yer alan her madde "kesinlikle katılıyorum" (5), "katılıyorum" (4), "kararsızım" (3), "katılmıyorum" (2) ve "kesinlikle katılmıyorum" (1) şeklinde ifade edilen beşli derecelendirme ile değerlendirilmiştir. Buna göre, elde edilen veriler olumlu maddelerin seçeneklerine sırasıyla 5'den 1'e kadar bir değer verilerek, olumsuz maddelerin seçeneklerine ise sırasıyla 1'den 5'e kadar bir değer verilerek kodlanmıştır. Elde edilen en yüksek toplam puan 71 en olumlu tutumların, en düşük toplam puan 43 ise en olumsuz tutumların göstergesidir. "kararsızım" seçeneği işaretlenerek elde edilebilecek en yüksek toplam puanda 57 yönü belli olmayan nötr durumların göstergesidir. Yani 58 puanın üzerindeki puanlar olumlu tutumlara, 56 puanın altındaki puanlar olumsuz tutumlara yöneliktir.

2.4. Verilerin Çözümlenmesi

Araştırmada verilerin analizinde SPSS paket programı kullanılmıştır. Değerlendirmeye tabi tutulan 292 anket analiz için SPSS veri ortamına aktarılmıştır. Araştırmada verilerin analizinde betimsel istatistik yöntemlerinden aritmetik ortalama ($\bar{x}$), standart sapma (s), yüzde (%), frekans (f), t testi (T) ve Tek faktörlü varyans Analizi (ANOVA) tekniklerinden yararlanılmıştır. Ölçeğin istatistiksel çözümlemelerinde anlamlılık düzeyi .05 olarak benimsenmiştir.

3.Bulgular

İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin teknoloji tutumlarından elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir.

1-) Cinsiyet değişkenine göre ilkokul ve ortaokul öğretmenlerinin öğrenme-öğretme süreçlerinde teknolojik araç gereç kullanımına ilişkin tutumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin cinsiyetlerine göre teknoloji tutum puanlarına ilişkin bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin cinsiyetlerine göre teknoloji tutum puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Faktörler	Cinsiyet	N	$\overline{x}$	ss	sd	t	p
Teknolojik Araç kullanma	kadın	225	22,3600	1,82962	290	3,373	.001
	erkek	67	21,3731	2,83824			
Teknolojik Araç kullanmama	kadın	225	29,5247	1,13028	288	2,574	.011
	erkek	67	28,8358	3,43598			
Teknolojinin Eğitim Yaşamına Etkileri	kadın	225	22,2622	2,44541	290	-2,874	.004
	erkek	67	25,6119	16,96695			
Teknolojik Araçların Kullanımının Öğretilmesi	kadın	225	22,7378	1,91741	290	6,507	.000
	erkek	67	20,7463	2,96108			
Tekjaraçdeğerlendirme	kadın	225	11,2667	1,38873	290	2,946	.003
	erkek	67	10,6716	1,64582			
Toplam Puan	kadın	225	108,1031	6,65516	288	.538	.591
	erkek	67	107,2388	20,78322			

Tablo 2 incelendiğinde, cinsiyet değişkenine göre İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin teknoloji tutum toplam puanları hariç ölçeğin bütün boyutlarında anlamlı fark çıktığı görülmektedir. Bu farkın Teknolojinin Eğitim Yaşamına Etkileri boyutunda erkek öğretmenlerin ($t(290) = -2.874$, $p<.01$), lehine olurken diğer bütün boyutlarda kadın öğretmenlerinin lehine olduğu görülmektedir.

2-) İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin çalıştıkları kurum (Devlet-Özel) değişkenine göre öğrenme-öğretme süreçlerinde teknolojik araç gereç kullanımına ilişkin tutumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin çalıştıkları kurum (Devlet-Özel) değişkenine göre teknoloji tutum puanlarına ilişkin bulgular Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin çalıştıkları kurum (Devlet-Özel) değişkenine göre teknoloji tutum puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Faktörler	Kurum	N	$\overline{x}$	ss	sd	t	p
Teknolojik Araç kullanma	Özel	111	22,0270	2,49530	290	,666	.506
	Devlet	181	22,1989	1,89273			
Teknolojik Araç kullanmama	Özel	111	29,0180	2,82837	288	2,423	.016
	Devlet	179	29,5810	1,02106			
Teknolojinin Eğitim Yaşamına Etkileri	Özel	111	25,0450	13,04913	290	3,230	.001
	Devlet	181	21,7956	2,84940			
Teknolojik Araçların Kullanımının Öğretilmesi	Özel	111	21,8829	2,58927	290	2,282	.023
	Devlet	181	22,5249	2,16171			
Tekjaraçdeğerlendirme	Özel	111	11,2162	1,16311	290	,783	.434
	Devlet	181	11,0773	1,63115			
Toplam Puan	Özel	111	109,1892	15,82950	288	1.499	.135
	Devlet	179	107,1061	7,68735			

Tablo 3 incelendiğinde, İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin çalıştıkları kurum (Devlet-Özel) değişkenine göre teknoloji tutum puanlarında Teknolojik araç kullanmama ($t(288) = 2.423$, $p<.01$) boyutunda Devlet okullarındada çalışan öğretmenlerin lehine anlamlı farkın olduğu görülmektedir.

Ölçeğin Teknolojinin Eğitim Yaşamına Etkileri (t(290) = 3.230, p<.01) boyutunda özel okullarda çalışan öğretmenlerin lehine anlamlı farkın olduğu görülürken ölçekteki Teknolojik araçların kullanımının öğretilmesi (t(290) = 2.282, p<.05) boyutunda ise, devlet okullarda çalışan öğretmenlerin lehine anlamlı farkın olduğu görülmektedir. Ölçeğin diğer boyutlarında ise anlamlı fark görülmemiştir.

3. İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin mesleki kıdemlerine değişkenine göre öğrenme-öğretme süreçlerinde teknolojik araç gereç kullanımına ilişkin tutumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin mesleki kıdem değişkenine göre teknoloji tutum puanlarına ilişkin bulgular Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin mesleki kıdem değişkenine göre teknoloji tutum puanları Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Boyutlar	Mesleki kıdem	N	*x*	s	F	p	Anlamlı fark
Teknolojik Araç kullanma	0-10	123	22,34	1,93	1,325	,266	
	11-20	53	22,11	1,76			
	21-30	71	21,71	2,42			
	30 ve üst	45	22,24	2,54			
	Total	292	22,13	2,13			
Teknolojik Araç kullanmama	0-10	121	29,66	,85	5,529	,001	1-2
	11-20	53	29,49	1,13			1-3
	21-30	71	28,57	3,47			1-4
	30 ve üst	45	29,64	,77			
	Total	290	29,36	1,93			
Teknolojinin Eğitim Yaşamına Etkileri	0-10	123	24,78	12,44	3,701	,012	1-2
	11-20	53	20,58	3,37			1-3
	21-30	71	22,00	2,43			1-4
	30 ve üst	45	22,73	2,31			
	Total	292	23,03	8,47			
Teknolojik Araçların Kullanımının Öğretilmesi	0-10	123	22,86	1,80	5,598	,001	1-2
	11-20	53	21,39	2,66			1-3
	21-30	71	22,11	1,90			1-4
	30 ve üst	45	22,00	3,36			
	Total	292	22,28	2,34			
Teknolojik Araçların Değerlendirilmesi	0-10	123	11,34	1,26	4,122	,007	1-2
	11-20	53	10,86	1,16			1-3
	21-30	71	10,73	2,07			4-1
	30 ve üst	45	11,46	,89			4-2
	Total	292	11,13	1,47			4-3
Toplam Puan	0-10	121	110,96	13,76	6,106	,000	1-2
	11-20	53	104,45	8,43			1-3
	21-30	71	105,14	9,80			1-4
	30 ve üst	45	108,08	8,11			
	Total	290	107,90	11,52			

Tablo 4' de yer alan İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin mesleki kıdem değişkenine göre teknoloji tutum puanları Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçlarına göre ölçeğin Teknolojik Araç kullanmama boyutunda (F(3-286) = 5.529, p<.01), Teknolojinin Eğitim Yaşamına Etkileri (F(3-286) = 3.701, p<.05), Teknolojik Araçların Kullanımının Öğretilmesi (F(3-286) = 5,598, p<.05), Teknolojik Araçların Değerlendirilmesi (F(3-286) = 4.127, p<.05) ve Toplam puan (F(3-286) = 6.106, p<.01), ölçekteki boyutlarında mesleki kıdemleri arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Öğretmen

tutumlarına yönelik oluşan bu farkın yapılan Scehffe testine göre genç (0-10) öğretmenlerin Teknolojik Araçların değerlendirilmesi hariç ölçeğin bütün boyutlarında tecrübeli öğretmenlere göre daha bilinçli araç kullandıkları ve olumlu tutum içerisinde oldukları görülmektedir. Teknolojik Araçların Değerlendirilmesi boyutunda tecrübeli (30 ve üstü) öğretmenlerin diğer genç öğretmenlere göre daha iyi değerlendirme yaptıkları tespit edilmiştir. Öğretmenlerin Teknolojik Araç kullanmalarıyla ($F(3\text{-}286) = 1.325$, $p<.05$) mesleki kıdemleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir.

4. Öğretmenlik branş değişkenine göre ilkokul ve ortaokul öğretmenlerinin öğrenme-öğretme süreçlerinde teknolojik araç gereç kullanımına ilişkin tutumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin branşlarına göre teknolojik tutumlarına ilişkin puanlarının genel dağılımı Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin Öğretmenlik Branşlarına Göre Teknoloji Tutum Puanlarının Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Boyutlar	**Öğretmenlik Branşı**	**N**	*x*	**s**	**F**	**p**	**Anlamlı fark**
Teknolojik Araç kullanma	Sınıf	62	22,01	2,58	1,169	,325	
	Okulöncesi	39	22,07	1,84			
	Sos. Bilgil.	41	22,87	1,38			
	Matematik	51	22,00	2,32			
	Türkçe	45	21,97	2,12			
	Fen	54	22,00	2,04			
Teknolojik Araç kullanmama	Sınıf	61	29,67	,96	1,922	,091	
	Okulöncesi	39	29,28	1,37			
	Sos. Bilgil.	41	29,70	,715			
	Matematik	50	28,70	3,68			
	Türkçe	45	29,57	1,11			
	Fen	54	29,25	1,85			
Tekjaraçetkileri	Sınıf	62	22,35	8,61	,342	,887	
	Okulöncesi	39	22,64	2,09			
	Sos. Bilgil.	41	22,39	2,17			
	Matematik	51	23,23	8,98			
	Türkçe	45	23,31	9,62			
	Fen	54	24,14	12,12			
Tekjaraçöğretimi	Sınıf	62	22,25	2,70	,730	,602	
	Okulöncesi	39	22,28	2,44			
	Sos. Bilgil.	41	22,90	1,86			
	Matematik	51	22,11	2,39			
	Türkçe	45	22,04	2,53			
	Fen	54	22,18	1,96			
Tekjaraçdeğerlendirme	Sınıf	62	11,03	1,65	,402	,847	
	Okulöncesi	39	11,28	1,58			

	Sos. Bilgil.	41	11,36	1,08		
	Matematik	51	11,07	1,26		
	Türkçe	45	11,06	1,51		
	Fen	54	11,05	1,58		
Toplam Puan	Sınıf	61	107,22	12,28	,260	,934
	Okulöncesi	39	107,56	6,89		
	Sos. Bilgil.	41	109,24	5,65		
	Matematik	50	107,02	13,07		
	Türkçe	45	107,97	12,43		
	Fen	54	108,64	14,33		

Tablo 5'te görüldüğü gibi, yapılan analiz sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir (*F (5-286)* =.260; *p*> 0.05).

Sonuç

Teknolojinin hızlı ilerleyişiyle birlikte, teknolojiye olan ihtiyaç da sürekli artmaktadır. Teknolojik araç gereçlerin eğitim alanında kullanımının yaygınlaşması sonucunda, İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin bu araçlara ilişkin eğilimlerinin ve tutumlarının tespit edilmesi ihtiyacı duyulmuştur. Dolayısıyla araştırmada uygulanacak olan eğitim teknolojilerine ve teknolojik araç gereçlere karşı İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin sahip oldukları tutumları belirlenmiştir. Tutum ölçeğinin bütün boyutlarında öğrenme-öğretme süreçlerinde öğretmenlerin araç kullanma tutumları lehine bulunan anlamlı fark, İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin teknolojiye karşı olan tutumlarının olumlu yönde geliştiğini göstermektedir. Araştırma sonucunda, İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin sınıflarında teknolojik araç gereç kullanımına karşı sahip oldukları tutumları tespit edilmiştir. Teknoloji tutum ölçeği ile İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin teknolojinin eğitim alanında kullanılması ve kullanılmamasına karşı tutumları, eğitim yaşamına olan etkileri ile teknolojik araçların kullanılma nedenleri belirlenmiştir. İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin öğretimde teknolojik araç-gereçlerin kullanılmasına yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Bu konuda yapılmış benzer çalışmalardan elde edilen bulgular İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin sınıflarında teknoloji kullanımı konusunda olumlu inanışlara sahip oldukları ve birçok öğretmenin teknoloji kullanımının eğitimde çok önemli olduğuna inandığını göstermiştir. Araştırma bulgularına göre kadın İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin teknoloji tutumlarının erkek öğretmenlere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Yapılan t testi sonucunda bu farkın istatiksel olarak bir anlam taşımadığı sonucuna varılmıştır. Araştırma sonucunun bu şekil çıkmasında her iki cinsiyette de İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin teknolojiye karşı olumlu bir tutum sergiliyor olmaları gösterilebilir. Hem erkek hem de kadın öğretmenler eğitimde teknoloji kullanımına karşın olumlu bir tutum sergiledikleri için aralarında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Araştırmadan elde edilen başka bir sonuçta İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin branşlarına göre teknoloji tutum puanlarının tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına göre yapılan analiz sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bu sonuç; bütün branşlarda İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin olumlu tutuma sahip olmalarından dolayı gruplar arasında anlamlı bir fark bulunamamasına neden olmuştur şeklinde yorumlanabilir. Benzer sonuçlar, bazı araştırmacılar tarafından da tespit edilmiştir. Gunter, Gunter & Wiens (1998), hizmet öncesi öğretmenlerin bilgisayarla çalışma ve öğrenmeye karşı tutumları ile teknolojiye karşı tutumlarının endişesiz ve daha pozitif olduğunu tespit etmiştir. Yılmaz (2005), eğitimde teknoloji kullanımının öğrenci başarısına ve tutumuna olan etkisini değerlendirdiği tez çalışmasında, teknolojik araç gereçlerin başarıya ve tutuma olan olumlu etkisini belirlemiştir. Benzer bir araştırmada Sevindik (2006), akıllı sınıfların yüksek öğretimde kullanılmasının öğrencilerin akademik başarı ve tutumuna olan olumlu etkilerini saptamıştır. Yapılan çalışma sonucunda elde edilen bulgular doğrultusunda genelleme yapmadan önce bazı sınırlılıklara da dikkat çekmek gereklidir. Öncelikle, bu çalışma yapıldığı çalışma grubu ile sınırlıdır. Bundan dolayı, farklı bölgelerde ve daha geniş örneklem grubu üzerinde yapılacak araştırmalar, araştırmaya farklı boyutlar kazandıracaktır. Dolayısıyla bu çalışma ve bu konuda yapılan diğer çalışmalarda değerlendirildiği zaman aşağıda yer alan öneriler elde edilmiştir:

- Okullarda, İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin teknolojik araç gereçleri kullanmaları konusunda gerekli desteğin verilmesi gerekmetedir.
- Üniversitelerde teknoloji alanında uzman olan öğretim elemanları ile işbirliği yapılarak, öğretmenlere teknolojik gelişmeler ve araç gereçlerin etkin kullanımı konularında hizmet içi eğitim programları düzenlenmelidir.
- Araştırma sadece bir ili kapsaması açısından farklı bölgelerde yer alan öğretmenlere de yapılarak, araştırma konusuna ilişkin farklı sonuçlar toplanarak konunun farklı boyutları da tespit edilmelidir.
- İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin yetiştirildikleri fakülteler olan Eğitim Fakültelerinde; İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin, teknolojideki son gelişmeleri de kapsayan ve okullarda kullanılan teknolojik ürünlerin kullanımıyla da alakalı dersler almaları ve üniversiteden teknolojik ürünlerin kullanımı konusunda yetkin bir şekilde ayrılmalarının sağlanması gerekmektedir.
- Yıllık planda yer alan konuların işlenişini teknolojik ürünlerle ilişkilendirerek konuların sunumunun teknolojik ürünler aracılığıyla yapılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır.
- Yukarıda yer alan madde ile paralel olarak Öğretim programları sınıflarda teknolojik ürünlerin kullanılması konusunda yeniden düzenlenmelidir.
- Okullarda eğitim teknolojileri uzmanları tarafından denetlemeler yapılarak gerekli eksikliklerin giderilmesi sağlanmalıdır.
- İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin, velilerin ve okul yönetiminin içinde yer aldığı bir grubun, internet üzerinden sanal bir topluluk oluşturularak eğitsel konularda görüş bildirmelerini sağlayacak platformlar oluşturulmalıdır. Bu sayede teknoloji ve eğitim aktif ve sürekli bir biçimde kaynaşım gösterecektir.
-

Kaynakça

Akçay, H.; Feyzioğlu, B. ve Tüysüz, C. (2003). Kimya Öğretiminde Bilgisayar Benze_imlerinin KullanımınınLise Öğrencilerinin Başarısına ve Tutumuna Etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri,* 3 (1), 7-26.

Çağıltay, K., Çakıroğlu, J., Çağıltay, N. ve Çakıroğlu, E. (2001). Öğretimde Bilgisayar Kullanımına İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,21, 19-28.*

Demirci, A. , Taş, İ. , Özel, A. (2007, Ocak). Türkiye' de Ortaöğretim Coğrafya Derslerinde Teknoloji Kullanımı. *Marmara Coğrafya Dergisi Sayı: 15*

Erdemir N. , Bakırcı, H. , Eyduran, E. (2009) Öğretmen adaylarının eğitimde teknolojiyi kullanabilme özgüvenlerinin tespiti. *Türk Fen Eğitimi Dergisi, 6(3), 99-108.*

Gunter, G., Gunter, R. E. & Wiens, G. A. (1998). *Teaching pre-service teachers technology: An innovative approach*. Paper presented at the SITE 98: Society for Information Technology and Teacher Education International Conference, 9th, Washington, DC, March 10-14, 1998, 6p.

Küçükahmet, L.(1976). "Öğretmen Yetiştiren Kurum İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerininin Tutumları". Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara.

Mahiroğlu, A. (2009). Öğretmenlik Mesleği ve Öğretmen Yetiştirmede Gelişmeler ve Yenilikler. İçinde: Ö. Demirel, Z. Kaya (Ed.), *Eğitim Bilimine Giriş*. Pegem Akademi. 4. Baskı

Öksüz, C., Ak, Ş. ve Uça, S. (2009). İlköğretim Matematik Öğretiminde Teknoloji Kullanımına İlişkin Algı Ölçeği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi. Haziran 2009. Cilt:V1, Sayı: I, 270-287.*

Sevindik, T. (2006). *Akıllı sınıfların yüksek öğretim öğrencilerinin akademik başarı ve tutumlarına etkisi,* Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.

Yavuz, S. ve Coşkun, A. S. (2008). Sınıf öğretmenliği öğrencilerinin eğitimde teknoloji kullanımına ilişkin tutum ve düşünceleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34, 274-286.*

Yavuz, S. , Çoşkun, E. (2008). Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Eğitimde Teknoloji Kullanımına İlişkin Tutum Ve Düşünceleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education) 34: 276-286*

Yılmaz, M. (2005). İlköğretim *7. sınıflarda simetri konusunun öğretimde eğitim teknolojilerinin başarı ve tutuma etkisi,* Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yılmaz, i. ,Ulucan, H. , Pehlivan, s. (2010, Nisan). Beden Eğitimi Öğretmenliği Programında Öğrenim Gören Öğrencilerin Eğitimde Teknoloji Kullanımına İliskin Tutum ve Düsünceleri. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,Cilt 11,Sayı 1, 105-118.*

ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN GENÇLİĞİN DEĞER KRİZİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Halil İbrahim SAĞLAM[*]

Özet

Bu araştırma, ortaöğretim öğrencilerinin gençliğin değer krizine ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim öğretim yılında Kocaeli ilinde öğrenim gören 11'i (%73) kadın, 4'ü (%27) erkek olmak üzere toplam 15 ortaöğretim öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırma, maksimum örnekleme yöntemiyle seçilen farklı sınıf, başarı ve sosyoekonomik düzeylerdeki ortaöğretim öğrencileriyle nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim deseni kapsamında yürütülmüştür. Araştırmaya katılan ortaöğretim öğrencilerinin yaş ortalaması 16.4'tür. Görüşme formundaki soruların kapsam geçerliği için alanla ilgili üç uzmanın görüşüne başvurulmuş ve gelen öneriler doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Ayrıca, görüşme formundaki soruların anlaşılırlığı 3 ortaöğretim öğrencisi ile görüşülerek kontrol edilmiş ve forma son şekli verilmiştir. Öğrencilerden elde edilen veriler içerik analizi yöntemine tabi tutularak çözümlenmiştir. Araştırmada gençliğin değer krizinde olduğu yönündeki görüşe öğrencilerin %33'ü orta düzeyde, %67'si tam olarak katıldıkları, hiç düzeyinde ise katılımın olmadığı belirlenmiştir. Gençliğin değer krizinde; ebeveynlerin çocuk yetiştirmedeki yanlış tutumlarının, teknolojinin ve küreselleşmenin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Düzenlenecek anne baba eğitimleriyle ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarını değiştirmeleri, teknolojinin gençliğin değer kazanımına katkıda bulunacak şekilde organize edilmesi sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Değer, Değer Krizi, Gençlik, Gençliğin Değer Krizi.

INVESTIGATION OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS 'VIEWS ON YOUTH VALUE CRISIS

Abstract

This study was conducted to determine the views of secondary school students on the value crisis of youth. The study group of the study consists of 15 secondary school students (11 (73%) female and 4 (27%) male) studying in Kocaeli in 2018-2019 academic year. The research was carried out within the scope of the phenomenology design, which is one of the qualitative research methods, with secondary school students at different grades, achievement and socioeconomic levels selected by maximum sampling method. The average age of secondary school students participating in the research is 16.4 years. For the content validity of the questions in the interview form, three experts' opinions were consulted and necessary corrections were made in line with the suggestions. In addition, the clarity of the questions in the interview form was checked with 3 secondary school students and the form was finalized. The data obtained from the students were analyzed by content analysis method. In the research, it was determined that 33% of the students participated in the opinion that the youth was in a value crisis, 67% of them participated fully and there was no participation at all. In the value crisis of youth; It was concluded that parents' wrong attitudes, technology and globalization were effective in raising children. Parents can change their parenting attitudes and organize the technology in a way that will contribute to the appreciation of youth.

Keywords: Value, Value Crisis, Youth, Value Crisis of Youth.

Giriş

İnsan, sahip oldukları ölçüsünde sorumlu, sorumluluklarını yerine getirdiği ölçüde de değerli bir varlıktır. Değer üretmesi ve değer alanında yaşaması itibariyle diğer varlıklardan ayrılan insanın; kendisine, ailesine, içinde yaşadığı topluma karşı sorumlulukları vardır. Sosyal bir varlık olarak insan, tek başına yaşamaz. İnsanlar ailede, okulda ve çevrede birlikte yaşar, birlikte zaman geçirir, birlikte hayatı yaşar ve birlikte hayata hazırlanırlar. Varlığı, "öteki"nin varlığı ile anlamlı hale gelen, ihtiyaçlarını karşılayabilmek

[*] Prof. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, İstanbul. halil.saglam@medeniyet.edu.tr

için başkalarına ihtiyaç duyan insanoğlunun birlikteliği ne yazık ki çatışmalardan tamamen soyutlanamaz. Çatışmaların uzlaşmayla neticelenmesi, dengelenmesi, bir haksızlığa yol açmaması için bir ölçüye (Sağlam, 2019); toplum hayatının bütün alanlarında ortaklaşa paylaşılan bazı temel anlayışlara ve değerlere ihtiyaç vardır (Şentürk, 2009). Kişilerin davranışlarını, hayata bakış açılarını ve karakter özelliklerini şekillendiren değerler, toplumsal hayatın ve toplumsal kültürün en önemli birleştiricileridir. Bu bağlamda değerlerin, toplumu oluşturan fertlerin birlikte yaşayabilmelerini sağlayan en etkili bağlar olduğu düşünülebilir (Sağlam ve Kaplancı, 2018; Uzunkol, 2015). Değer, bir şeyin arzu edilir veya edilemez olduğu hakkındaki inanç (Güngör, 2010), bir sosyal grup veya toplumun kendi varlık birlik işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen ortak düşünce, amaç ve çıkarını yansıtan genelleştirilmiş ahlaksal ilke ya da inançlar (Kızılçelik ve Erjem, 1994) şeklinde ifade edilebilir. Bir toplumda bireylerin dünyayı algılamasına ve anlamlandırmasına, neyin doğru neyin yanlış olduğunu belirlemesine yarayan değerlerde meydana gelen sapma veya toplumu bir arada tutan değerlerin önemini kaybetmesi, ölçüsüzlüğün ve kişisel çıkarların ölçüt haline gelmesi değer krizi; toplumsal değişime bağlı olarak gençliğin bireyselleşmesi, çıkarlarını her şeyin önünde görmesi, emek vermeden başarıya ulaşmak istemesi de gençliğin değer krizi olarak tanımlanabilir.

Gençlerin toplumsallaşma süreci içerisinde bulunmaları ve yeniliklere açık olmaları nedeniyle değerlerde görülen değişimler yaşlı kuşaklara oranla genç kuşaklarda daha hızlı yaşanmaktadır. Kuşakların oluşumuna etki eden pek çok faktör bulunmaktadır. Ancak özellikle toplumun yapısına önemli ölçüde etki eden tüketim toplumunun oluşması ve yaygınlaşması, aile ve evlilik kurumu ile ilgili değişimler, popüler kültürün ve medyanın topluma etkisi, kentleşme, ekonomi, eğitim, değerlerdeki değişim gibi olgular sosyokültürel değişimler açısından öne çıkmaktadır (Kayacan, 2016). Kapitalist anlayışın egemen olduğu bugünün dünyasında, tüketim üzerine kurulu bir toplum sisteminden bahsetmek mümkündür. "Kullan ve at" toplumu olarak isimlendirilebilen bu yapılanmada, sadece üretilmiş malların atılması değil; aynı zamanda, değerlerin, hayat tarzlarının, ilişkilerin, önceki nesillerden öğrenilmiş anlamlandırma biçimlerinin de atılması söz konusudur. Gençler, belirtilen bu değişimleri yaşamış ve yaşamakta olan toplumlardan etkilenmekte ve onları dönüştürmektedirler. Küreselleşmenin etkisiyle bireyin tüm dünyada var olan farklı fikir, olgu ve olaylardan etkilenmesi onun kimliği, değerleri ve yaşam biçimlerini de büyük ölçüde etkilemektedir. Bugünkü gençlerin dünyasında öne çıkan değerlerin bir önceki nesilden farklı olmasının ardında bu küresel dönüşümün etkisi büyüktür (Düzgüner, 2015). Gençlik, toplumun yansıması ve ürünü olduğundan tüm toplum hakkında bilgi verir ve içinde bulunulan sosyal, kültürel yapıyı yansıtır (Bayhan, 2016).

Batı toplumlarında var olan ekonomik refah ve ulusal güvenlik, bu ortamda yetişen genç nesiller açısından kendilerine sunulmuş bir fırsat olarak görülmektedir. Bu yüzden, yeni nesil "kendini ifade etmeyi" ve "kendini gerçekleştirmeyi" öngören post materyalist değerlere, yaşlı kuşaklara göre daha çok önem vermektedir. Özel istek ve ihtiyaçları karşılama arayışı, bireysel ihtiyacın doyurulması ve insanın kendini ifade etmesi sonucunu doğurmaktadır. Kişisel gelişim ve mutluluk, bireysel davranış ve tutumların tek ölçütü olmaktadır. Bundan dolayı da düşünceler, inançlar ve değerler bireysel özerkliği, özgürlüğü ve özgüveni vurgulama arayışına girmektedir. Geleneksel kurumlar tarafından belirlenen kurallar gençler için çok da anlam ifade etmemektedir (Ingehart ve Welzel, 2005). Toplumu bir arada tutan değerlerin gençler açısından önemini kaybetmeye başlaması ve her şeyin merkezine gençlerin kendilerini yerleştirmeyi tercih etme eğilimi göstermesi dikkate alınarak ortaöğretim öğrencilerinin gençliğin değer krizine ilişkin görüşlerinin tespit edilmesi araştırmanın temel amacı olarak belirlenmiştir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Ortaöğretim öğrencilerinin gençliğin değer krizine katılma düzeyleri nasıldır?
2. Ortaöğretim öğrencileri gençliğin değer krizini nasıl tanımlamaktadır?
3. Ortaöğretim öğrencileri; "gençlerin sorumluluk almaktan kaçındıkları, kendi sorumluluklarını başkalarına yüklemeye çalıştıkları, üretmeden tüketmek eğiliminde oldukları, evi otele dönüştürdükleri, her şeyi kolayca tüketip attıkları, rahatlarına düşkün oldukları, çıkarlarını ön planda tuttukları, kendi istek ve arzularını her şeyden daha önemli gördükleri"ne ilişkin görüşler hakkında ne düşünmektedirler?

Yöntem

Ortaöğretim öğrencilerinin gençliğin değer krizine ilişkin görüşlerini belirlemeyi amaçlayan bu araştırma nitel araştırma modelinde desenlenmiştir. Araştırmada veri toplama tekniği olarak odak grup

görüşmesi kullanılmıştır. Odak grup görüşmesi ılımlı bir ortamda bir konuya ilişkin algıları belirlemek amacıyla dikkatle planlanmış tartışmalar serisi biçiminde tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Zaman ve maliyetten tasarruf sağlaması, katılımcılar arasındaki etkileşimin verinin niteliğine katkıda bulunması, etkileşim sonucu ortaya çıktığından tutarlı veri sunması ve katılımcılar için eğlenceli bir ortam oluşturması odak grup görüşmelerinin avantajları arasında sayılabilir (Patton, 2001). Görüşme sırasında yönlendirme yapılmamasına, bireysel ve grup dinamiğinin yakalanmasına çalışılmıştır. Görüşmeler 26 Nisan 2019 tarihinde bir ortaöğretim kurumunda yapılmış, izin alınarak ses kayıt cihazı ile kaydedilmiş, daha sonra bilgisayar ortamında yazıya dökülmüştür. Ses kayıtları ile yazılı döküm karşılaştırılarak tutarlılığı sağlanmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim öğretim yılında Kocaeli İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı 13 farklı ortaöğretim kurumunda öğrenim gören 15 ortaöğretim öğrencisi oluşturmuştur. Ortaöğretim öğrencileriyle her biri 45'er dakikalık 3 oturumda toplam 135 dakika süren görüşmeler yapılmıştır. Araştırma, maksimum örnekleme yöntemiyle seçilen farklı sınıf, başarı ve sosyoekonomik düzeylerdeki ortaöğretim öğrencileriyle nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseni kapsamında yürütülmüştür. Maksimum çeşitliliğe dayalı bir örneklem oluşturmada amaç, genelleme yapmak için bu çeşitliliği sağlamak değil, tam tersine çeşitlilik gösteren durumlar arasında herhangi ortak veya paylaşılan olguların var olup olmadığını bulmaya çalışmak ve bu çeşitliliğe göre problemin farklı boyutlarını ortaya koymaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Araştırmaya katılan ortaöğretim öğrencilerin demografik özellikleri Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Ortaöğretim Öğrencilerinin Demografik Özellikleri

Değişken		f	%
Cinsiyet	Kadın	11	73
	Erkek	4	27
Yaş	15-16 yaş	8	53
	17-18 yaş	7	47

Tablo 1'de görüldüğü gibi araştırmaya 11'i (%73) kadın, 4'ü (%27) erkek olmak üzere toplam 15 ortaöğretim öğrencisi katılmıştır. Öğrencilerin %53'ü 15-16 yaş, %47'si de 17-18 yaş aralığında yer almaktadır. Bu durumda araştırmaya katılan öğrencilerin yaş ortalaması 16.4'tür.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada öncelikli olarak konu ile ilgili literatür taraması yapılmış, yapılan çalışmalardan da yararlanılarak yarı yapılandırılmış görüşme formu geliştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmede sorular önceden belirlenir ve bu sorularla veriler toplanmaya çalışılır (Karasar, 2005). Araştırmacı tarafından hazırlanan görüşme formunda yer alan sorular ortaöğretim öğrencilerinin gençliğin değer krizine ilişkin görüşlerini açığa çıkaracak nitelikte yapılandırılmıştır. Görüşme formundaki soruların kapsam geçerliği için alanla ilgili üç uzmanın görüşüne başvurulmuş ve gelen öneriler doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Ayrıca, görüşme formundaki soruların anlaşılırlığı üç ortaöğretim öğrencisi ile görüşülerek kontrol edilmiş ve forma son şekli verilmiştir. Görüşme formu; cinsiyet ve yaş ile ilgili kişisel soruların yanı sıra gençliğin değer krizinde olduğu görüşüne katılma düzeyi (1) bir tanımlama yapmak isteseydiniz gençliğin değer krizini nasıl tanımlardınız (2), gençlerin sorumluluk almaktan kaçındıkları, kendi sorumluluklarını başkalarına yüklemeye çalıştıkları, üretmeden tüketmek eğiliminde oldukları, evi otele dönüştürdükleri, her şeyi kolayca tüketip attıkları, rahatlarına düşkün oldukları, çıkarlarını ön planda tuttukları, kendi istek ve arzularını her şeyden daha önemli gördükleri konusunda ne düşünüyorsunuz (3) şeklindeki sorulardan oluşturulmuştur. Veriler bir başka araştırmacı tarafından daha değerlendirilerek kodlanmış ve kodlamalar arasındaki tutarlılık .88 olarak tespit edilmiştir. Güvenirlik katsayısının hesaplanmasında; Güvenirlik= Uzlaşma Sayısı/Uzlaşma Sayısı+ Uzlaşmama Sayısı formülünden yararlanılmıştır (Miles ve Huberman, 1994). Araştırmada sonuçlar rapor edilirken doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Temalara ve kodlara yönelik ortaöğretim öğrencilerinden birebir alıntılar yapılarak geçerlilik sağlanmıştır (Patton, 2001).

Verilerin Analizi

Olgubilim araştırmalarında veri analizi, yaşamları ve anlamları ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu amaçla yapılan içerik analizinde verinin kavramsallaştırılması ve olguyu tanımlayabilecek temaların ortaya çıkarılması çabası vardır. Ortaöğretim öğrencilerinden elde edilen veriler içerik analizine tabi tutularak çözümlenmiştir. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutulur ve betimsel bir yaklaşımla fark edilemeyen kavram temalar bu analiz sonucu keşfedilebilir. Bu amaçla toplanan verilerin önce kavramsallaştırılması, daha sonra da ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenmesi ve buna göre veriyi açıklayan temaların saptanması gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Kodlardan yola çıkarak verileri, genel düzeyde açıklayabilen ve kodları belirli kategoriler altında toplayabilen temaların bulunması gerekmektedir. Temaların bulunması için önce kodlar bir araya getirilir ve incelenir. Kodlar arasındaki ortak yönler bulunmaya çalışılır. Bu aşamada ortaya çıkan temalar daha genel bir olguya işaret eder. Bu olguya ilişkin kodların bir araya getirilmesi ve aralarında anlamlı ilişkiler kurulması mümkün olabilir. Tematik kodlama için ilk aşamada, ortaya çıkan kodların benzerlik ve farklılıklarının saptanarak birbiriyle ilişkili olan kodlar bir araya getirilmiş ve temalar oluşturulmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Alıntıların aktarılmasında ortaöğretim öğrencilerine 1'den 15'e kadar verilen numaralar kod numarası olarak kullanılmış ve K1 (Ortaöğretim Öğrencisi 1), K2 (Ortaöğretim Öğrencisi 2) şeklinde gösterilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde ortaöğretim öğrencilerinin görüşlerinden doğrudan alıntılar yapılmış, belirlenen temalara ve elde edilen kodlara yer verilmiştir.

Tablo 2. Ortaöğretim Öğrencilerinin Gençliğin Değer Krizinde Olduğu Görüşüne Katılma Düzeyleri

	Düzey	f	%
Gençliğin değer krizi katılma düzeyi	Hiç	-	-
	Orta	5	33
	Tam	10	67

Tablo 2'de ortaöğretim öğrencilerinin %33'ünün orta, %67'sinin tam düzeyinde gençliğin değer krizinde olduğunu düşündükleri; toplamda orta ya da tam düzeyinde olmak üzere öğrencilerin tamamının gençliğin değer krizinde olduğunu düşündükleri görülmektedirler.

Tablo 3. Ortaöğretim Öğrencilerinin Gençliğin Değer Krizine İlişkin Tanımlamaları

Temalar	Kodlar	n
Gelişmelerin etkisi	İçinde bulunulan zamanın etkisi	5
	Hayat standartlarının iyileşmesi	5
	Özenti	2
İletişimsizlik	Kuşak çatışması	2
	Ön yargı	1

Tablo 3'te, araştırmaya katılan ortaöğretim öğrencilerinin gençliğin değer krizine ilişkin tanımlamaları "gelişmelerin etkisi" ve "iletişimsizlik" temaları altında incelenebilir.

Gelişmelerin etkisi teması, içinde bulunulan zamanın etkisi koduna; *" Bireyin gerek bulunduğu zamanın etkileri, gerekse akranları gibi çevresel etkileri, öz değerleri ile kendi içinde çatışma ile çatışması ya da değerlerini tamamen yok sayarak dışarıdan aldığı değerleri bir süzgeçten geçirmeden benimsediği*

durumlarda ortaya çıkan olumsuz durum [K1].” “Teknolojinin had safhada olduğu bu zamanda büyüyen gençliğin her şeye daha kolay ulaşması [K3].” “Modern dünya sisteminin beraberinde getirdiği normların klasik kültürün değerleriyle çatışma olarak tanımlanabilir [K4].” “Değişen ve gelişen topluma gençlerin ayak uyduramaması, toplumdaki değerlere değil de kendi kurallarına göre yaşamasıdır [K8].” ifadeleri örnek olarak verilebilir.

Gelişmelerin etkisi, hayat standartlarının iyileşmesi koduna; *“Toplumda huzurun ve düzenin oluşması için gerekli özellikleri gençlerin kendilerinde bulundurma açısından bazı eksiklikler yaşaması değer krizi olarak adlandırılabilir [K3].” “İstediğimiz şeyleri kolay elde edişimizden dolayı tembelliğe yöneliyoruz [K5].” “Gelişen hayat standartları neticesinde yeni neslin eskiye nazaran kültürünü oluşturan değerleri bilmemesi, ilgilenmemesi yüzünden toplumdan kendini soyutlaması, saygı ve sevgi göstermemesi, açgözlü ve doyumsuz olması, hep kendini düşünmesidir [K11].” “Gençlerin sosyal medya ve arkadaş çevresi nedeniyle kendi değerlerini, örf ve adetlerini unutmaya başlamasıdır [K13].”* ifadeleri örnek olarak verilebilir.

Gelişmelerin etkisi, özenti koduna; *“Gençlerin değerlerinden ve kültürlerinden uzaklaşmasıdır [K9].” “Gençlerin farklı kültürlere özenip, hayranlık duyup yapmaya, onlara benzemeye çalışmasıdır [K10].”* ifadeleri örnek olarak verilebilir.

İletişimsizlik teması, kuşak çatışması koduna; *“Kuşak çatışması, yanlış kültürlere aldanış sebebiyle ortaya çıkan bir çatışma olgusudur [K5].” “Kuşaklararası çatışmanın ciddi bir durum almasında etkili olan birbirimize yakın olamamak, birbirimizi anlayamamamız üzerine iletişimimizin güçlenmesi için yeni arayışlara girmek, birbirimize sorular sormak, dinlemek, beraber ortak bir şeyler yapmaya çalışmak yerine suçlayıcı, yargılayıcı tavırların her iki tarafta devam etmesinin birer yansımasıdır. Gençleri çokça zorlayan bu ve benzeri durumlar onların şu anki büyüklerine yakınlaşmalarında bir engel iken büyüklerin dünyasından çok daha farklı bir yer olan doğdukları modern dünyadaki imkânları çok hızlı bir şekilde keşfedebiliyor, çekinmeden deniyor ve bu farklı iki dünyayı değerlendirmeden, sorgulamadan farklı, yeni, geleneklerden uzak düşünceleri değer olarak benimsiyor, onlara inanıyor ve ellerinden tutarak onlara eşlik edecek, önder olacak yahut onları kollarından tutup çekerek koruyacak kimselerinin olduğunu hissetmedikleri bu yolda düşüyor, kayboluyor, fark ederlerse çıkış yolu arıyorlar [K12].”* ifadeleri örnek olarak verilebilir.

İletişimsizlik teması, önyargı koduna *“Kuşakların birbirini anlayamaması gençlerde değerlerimize karşı ön yargı oluşturmasıdır [K15].”* ifadesi örnek olarak verilebilir.

Tablo 4. Ortaöğretim Öğrencilerinin “Gençlerin Sorumluluk Almaktan Kaçındıkları, Kendi Sorumluluklarını Başkalarına Yüklemeye Çalıştıkları, Üretmeden Tüketmek Eğiliminde Oldukları, Evi Otele Dönüştürdükleri, Her Şeyi Kolayca Tüketip Attıkları, Rahatlarına Düşkün Oldukları, Çıkarlarını Ön Planda Tuttukları, Kendi İstek Ve Arzularını Her Şeyden Daha Önemli Gördükleri”Ne Yönelik Görüşler Hakkındaki Düşünceleri

Temalar	Kodlar	n
Ebeveyn tutumlarının etkisi	Hazırcılığa ve kolaycılığa alıştırma	5
	Yetiştirme biçimi	3
Küreselleşmenin etkisi	Teknolojideki gelişmeler	4
	Tüketim kültürü	3

Tablo 4’te, araştırmaya katılan ortaöğretim öğrencilerinin gençliğin sorumluluk almaktan kaçındıkları, kendi sorumluluklarını başkalarına yüklemeye çalıştıkları, üretmeden tüketmek eğiliminde oldukları, evi otele dönüştürdükleri, her şeyi kolayca tüketip attıkları, rahatlarına düşkün oldukları, çıkarlarını ön planda tuttukları, kendi istek ve arzularını her şeyden daha önemli gördüklerine ilişkin olarak ne düşündüklerine ilişkin görüşleri “ebeveyn tutumlarının etkisi” ve “küreselleşmenin etkisi” temaları altında incelenebilir.

Ebeveyn tutumlarının etkisi teması, hazırcılığa ve kolaycılığa alıştırma koduna; *“Gençliğin değer krizinde ebeveynlerin suçu yok değil. Yaşadığımız çağda bazı şeyler hazır. Gençler hazıra çok alıştı [K2].” “Günümüz gençlerinin çok rahat ve kolay bir yaşama biçimleri var. Neredeyse istedikleri her şeyi, ebeveynleri zorlansa da, elde ediyorlar. Ebeveynler kendi yaşadıkları zorlukları çocuklarına yaşatmamak istiyorlar. Bu da çocukları iyi bir yönde etkilemiyor. Bencil ve elindekinin değerini bilmeyen bireyler*

oluyorlar [K6].” “... Ama ben ebeveynlerin de hatası olduğunu düşünüyorum. Çünkü üretim değil de tüketim yapan bizleriz. Yani tembellik yapanlarız ve tembelliğe alışmışız. Bunun sebebi de ebeveynlerimizin bizi yetiştirme tarzı desek yanlış olmaz diye düşünüyorum [K9].” “Bizi yetiştiren ailelerimiz bunun asıl sebebidir. Bizi rahata alıştırdıkları için bizler de rahatımıza düşkün bir birey olarak yetişiyoruz. Doğru bir eğitim ile bunun üstesinden gelinebileceğini düşünüyorum [K13].” “Kendileri gibi yaşamalarını istemeyen anne babalar çocuklarını el üstünde tutarak gençliğin değer krizine neden oluyorlar [K15].” ifadeleri örnek olarak verilebilir.

Ebeveyn tutumlarının etkisi teması, yetiştirme biçimi koduna; “*Bunların oluşmasında ebeveynlerin çocuklarına karşı yanlış tutumlarının etkisi bulunmaktadır. Yetiştirilme tarzının yanlışlığı en büyük etken [K1].” “Çocuk kendi imkânlarıyla büyümüyor. Çocuğu bir aile, toplum büyütüyor. Bunu göz önüne aldığımızda yaptığımız, konuştuğumuz her şey aslında bu çocuklara örnek olmakta. Ailenin ve çevrenin çocuğa baskı uygulaması sonucu çocukta herhangi bir gelişme olmamakla beraber onu içine kapanık, pısırık ve doyumsuz yapmaktadır [K11].” “Kısmen gençliğin değer krizinden bahsedilebilir. Kısmen çünkü kendi enerjileri ile yeni bir enerji ortaya koymaya çalışan, üretmeye çalışan gençler de var. Yeni yeni sorumluluklar alan, yaptıkları işlerle farklı görev tanımları oluşturan gençlerden bahsediyoruz yine de. Tabi bu gençlerde de bazen kaybolmuşluk, aileden uzaklaşma, kendilerini anlatamama durumları söz konusu olabiliyor. Aslında bence gençlerin özelliklerini genel kalıba oturtmaya çalışmak yerine daha iyi anlamak isteniyorsa onlarla beraber yürümek gerekiyor. Gerekirse yeniden öğrenci olmak, yeniden genç olmak göze alınmalı. Çünkü sene aynı sene değil, dönem aynı dönem değil, çağ aynı çağ değil. Ayrıca gençliğin değer krizini büyüklerde de görmenin mümkün olduğunu söylemek isterim [12].”* ifadeleri örnek olarak verilebilir.

Küreselleşmenin etkisi teması, teknolojideki gelişmeler koduna; *“Küreselleşmenin toplumun örf, adet, gelenek ve değerlerinde meydana getirdiği tahribat egoizmi, önce ben anlayışını yaşamın temel prensibi haline getirdi. Gençler nasıl iyi bir hayat yaşarımdan ziyade hayatı nasıl daha dolu yaşarım düşüncesindeler. Sorumluluk almak, herhangi bir aidiyette bulunmak istemiyorlar [K4].” “Gençler kendilerine özgü yeni bir hayat istediklerinden ve kolaya kaçtıklarından ötürü tembelliğe, eski kültür ebeveynler tarafından zorla aşılanmak istendiğinden asiliğe yöneliyorlar. Ayrıca ergenliğin de bu konuda katkısı olduğunu düşünüyorum [K7].” “Gençler gittikçe tembelleşiyor. Bunu engelleyemezsek pekiyi şeyler olacağını düşünmüyorum. Gençler sorumluluk almaktan kaçınıyor. Çünkü çocukken fazla sorumlulukları yoktu ve bu durumu kabullenmiyorlar. Bazı gençler büyümekten korktuğu için sorumluluklarını yerine getirdiklerinde toplumda büyümüş gözüyle bakılacak [K8].”* ifadeleri örnek olarak verilebilir.

Küreselleşmenin etkisi teması, tüketim kültürü koduna; *“Bu zamanda herkesin her şeyi hızlı tüketmesi, gençlere bunun aksinin gösterilmemesi ve göz yumulmasının ardından buna tepki verilmesi de bana yanlış geliyor [K1].” “Bulunduğumuz çağ tüketim çağı [K9]. “Günümüzde modern kültürde tüketim ön plandadır. Bu kültüre kapılıyor ve toplumun bir parçası olduğumuzu unutuyoruz. Bunun sonucunda daha özverisiz ve bencil bireyler ortaya çıkıyor [K14].”* ifadeleri örnek olarak verilebilir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada, öğrencilerin tamamı gençliğin değer krizinde olduğunu düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum ortaöğretim öğrencilerinin gençliğin değer krizinde olduğunun farkında olmaları bakımından önemli görülmüştür. Gençliğin değer krizi ile ilgili olarak; *“Gelişen hayat standartları neticesinde yeni neslin eskiye nazaran kültürünü oluşturan değerleri bilmemesi, ilgilenmemesi yüzünden toplumdan kendini soyutlaması, saygı ve sevgi göstermemesi, açgözlü ve doyumsuz olması, hep kendini düşünmesidir.”* biçimindeki tanımlamaları burada kaydedilebilir.

Araştırmaya katılan ortaöğretim öğrencilerinin gençliğin sorumluluk almaktan kaçındıkları, kendi sorumluluklarını başkalarına yüklemeye çalıştıkları, üretmeden tüketmek eğiliminde oldukları, evi otele dönüştürdükleri, her şeyi kolayca tüketip attıkları, rahatlarına düşkün oldukları, çıkarlarını ön planda tuttukları, kendi istek ve arzularını her şeyden daha önemli gördüklerine ilişkin düşünceleri, yani gençliğin değer krizi ele alındığında iki noktaya vurgu yaptıkları görülmüştür. Böyle olmasında, gençliğin değer krizi içinde bulunmasında ebeveyn tutumlarının ve küreselleşmenin etkili olduğuna ilişkin şu ifadeleri dikkat çekici bulunmuştur: “*Bunların oluşmasında ebeveynlerin çocuklarına karşı yanlış tutumlarının etkisi bulunmaktadır. Günümüz gençlerinin çok rahat ve kolay bir yaşama biçimleri var. Neredeyse istedikleri her şeyi, ebeveynleri zorlansa da, elde ediyorlar. Ebeveynler kendi yaşadıkları zorlukları çocuklarına yaşatmamak istiyorlar. Bu da çocukları iyi bir yönde etkilemiyor. Bencil ve elindekinin değerini bilmeyen*

bireyler oluyorlar. Kendileri gibi yaşamalarını istemeyen anne babalar çocuklarını el üstünde tutarak gençliğin değer krizine neden oluyorlar." "Gençler kendilerine özgü yeni bir hayat istediklerinden ve kolaya kaçtıklarından ötürü tembelliğe, eski kültür ebeveynler tarafından zorla aşılanmak istendiğinden asiliğe yöneliyorlar. Günümüzde modern kültürde tüketim ön plandadır. Bu kültüre kapılıyor ve toplumun bir parçası olduğumuzu unutuyoruz. Bunun sonucunda daha özverisiz ve bencil bireyler ortaya çıkıyor." Gençliğin değer krizi, toplumdaki değer krizinin dışa yansıması olarak düşünülebilir. Bu krizden çıkmak için ailelerin yanlış tutumlarını değiştirmeleri gerekiyor. Ayrıca herkesin, özellikle de gençlerin sorumluluk almaları, alın terini önemsemeleri, sahip olduklarının kıymetini bilmeleri, kaynakları doğru ve yerinde kullanmaları, hayatın başkalarıyla birlikte anlamlı olduğunun farkında olmaları gerekir. İnsanın varlığı, birlikte yaşama kültürü ve ortak değerlerin varlığıyla mümkündür. Birlikte, değer krizini fırsata çevirmek mümkün olabilir. Başkalarının hak ve hukukunu gözeterek yaşamak, hayatını belli ölçütler dâhilinde arzuları ile sorumlulukları arasında dengelemek insan için paha biçilmez bir değerdir. İnsan buna değer.

Kaynakça

Bayhan, V. (2016). Gençlik ve kuşaklar: kuşaklara göre gençliğin değer ve davranışları. M. Zencirkıran (Ed.), *Davranış Bilimleri.* Bursa: Dora Yayınları.

Düzgüner, S. (2015). Değişen dünyada gençlik ve değerler. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 105-126.

Güngör, E. (2010). *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). *Modernization Cultural Change and Democracy*. UK: Cambridge University Press.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Kayacan, E. (2016). X ve Y kuşaklarının motivasyon kaynakları: Bankacılık sektörü üzerine bir alan araştırması. Yayımlanmamış Doktora Tezi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.

Kızılçelik, S. ve Erjem, Y. (1994). *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü.* Ankara: Atilla Kitabevi.

Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *An expanded source book qualitative data analysis*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.

Patton, M. Q. (2001). *Qualitative research and evaluation methods.* California: Sage Publications.

Sağlam, H. İ. (2019). Karakter ve Değer Eğitimi. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Sağlam, H. İ. ve Kaplancı, B. (2018). Examining the sense of responsibility of the primary school students in terms of school satisfaction and school attachment. *Journal of Family, Counseling and Education, 3*(1), 1-16.

Şentürk, R. (2009). Değişen toplum ve ahlak: Modern Türk toplumunda değerler krizi. *Çağımızın Ahlak Bunalımı ve Çözüm Arayışları.* İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.

Uzunkol, E. (2015). Saygı ve sorumluluk değerinin öğretimi. M. Gündüz (Ed.). *Değerler Eğitimi*. Ankara: Maya Akademi.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

HALK EĞİTİM MERKEZLERİNİN TOPLUMSAL GELİŞİME KATKILARI: ÇORLU HALK EĞİTİM MERKEZİ ÖRNEĞİ

Teoman AKPINAR*

Nazlı Çağıl KÜÇÜKGÖKSEL**

Özet

Son yıllarda halk eğitim merkezlerinde önemli bir gelişim olduğu gözlenmektedir. Halk eğitim merkezlerinde ilerleme kaydedilmiş ve toplumsal fayda yaratmada daha fazla söz sahibi konuma gelmişlerdir. Özellikle belli bir uğraş/meslek edinmek, bilgi ve becerileri geliştirmek, toplumsal hayata daha etkin adaptasyon sağlanmak veya boş vakitleri değerlendirmek gibi çeşitli amaçlarla halk eğitim merkezleri bireyler tarafından tercih edilir hale gelmiştir. Halk eğitim merkezleri genellikle yetişkinlere ve okul dışındakilere yönelmiş bir eğitim sunmaktadır. Bu nedenle, Halk eğitimi kavramı, "yetişkin eğitimi", "yaygın eğitim" veya "toplumsal eğitim" kavramlarıyla da ilişkilendirilmektedir. Bu çalışmada halk eğitim merkezinde kursa katılanların demografik yapısı, kurslardan memnuniyet dereceleri, yapısal eksiklikler olup olmadığı, kurs süresinin ve kalitesinin ne seviyede olduğu irdelenerek, toplumsal fayda yaratma yanında, bireylere başka ne gibi katkılar sağladığı, kurslara ilişkin eksiklik veya yetersizliklerin olup olmadığı, kursların bireylere özgüven kazandırma ve kişisel gelişimlerine katkı sağlama düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma, Çorlu Halk Eğitim Merkezi'nde kurs almış olan bireylere anket uygulamak suretiyle yapılmış ve elde edilen veriler istatistik programı yardımıyla analizine tabi tutulmuştur. Halk eğitim merkezlerinin yarattığı toplumsal fayda konusuna dikkat çekerek bu merkezlerin toplumsal önemine ilişkin farkındalık yaratmak çalışmanın temel amacıdır.

Anahtar kelimeler: halk eğitim, sürekli eğitim, yetişkin eğitimi, yaşam boyu eğitim

CONTRIBUTION OF PUBLIC EDUCATION CENTERS TO SOCIAL DEVELOPMENT: EXAMPLE OF ÇORLU PUBLIC EDUCATION CENTER

Abstract

In recent years, a significant development has been observed in public education centers. Progress has been made in public education centers and they have become more prominent in creating social benefits. Public education centers have become preferable for individuals for a variety of purposes, especially such as acquiring a certain occupation/profession, developing knowledge and skills, providing more effective adaptation to social life or evaluating leisure time. Public education centers generally offer education to adults and those who are out-of- school. Therefore, the concept of public education is also associated with the concepts of "adult education", "non- formal education" or "social education". In this study, regarding the course attenders in the public education centers, their demographic structure, their satisfaction levels with the courses, whether there were structural deficiencies, the level of the course duration and quality were scrutinized and it was aimed to determine the course's contributions to the individuals other than creating social benefit, whether there were any deficiencies or inadequacies regarding the courses and the courses' levels of gaining individuals self-confidence and contributing to their personal developments. The study was done by conducting a questionnaire on individuals who took a course in Çorlu Public Education Center, and the data obtained were analyzed with the help of the statistical program. The main aim of the study is to attract attention to the social benefit provided by the public education centers and to create awareness regarding the social importance of these centers.

Keywords: public education, continuing education, adult education, lifelong education

Introduction

In the changing world order, the necessity to adapt individuals to the society faster has arisen. Some of the individuals can easily perform this adaptation thanks to the good secondary education and higher education they get. However, some individuals remain at the level of primary education and there may be delays in their social adaptation since they can not obtain adequate attainment in formal education. It will be beneficial for individuals to acquire some skills for them to be happier, more peaceful and integrated with the society. Public education centers especially provide individuals who have not had the chance to benefit from formal education adequately with important opportunities, as they do for all

* Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Çorlu MYO, takpinar@nku.edu tr

** Öğr. Gör., Namık Kemal Üniversitesi, Çorlu MYO, nkucukgoksel@nku.edu.tr

individuals. They also hold courses for those who want to improve themselves and may create a spirit of social togetherness and solidarity. Public education centers, which make significant contributions to individuals' personal development have a crucial role in the society and their importance has been increasing.

The right to education is not confined to school terms, it is a right that individuals have throughout their whole lives. Confining the right to education solely to school term may mean the ignorance of adult education. However, adult education has to continue perpetually for the adults to develop their personalities and to join the society courageously.[1]

1. Definition and Importance of Public Education

Public education is defined as an orderly and organized education effort also named "adult education," "non-formal education", "community education" in the most general sense, aimed at adults and those out of school. In other words, public education is the totality of training-instruction-production and practice activities, done lifelong by preparing curriculum in accordance with individuals' interests, wants and abilities, with the aim of bringing in the necessary information, ability and behaviors to the individuals who were not able to get involved in formal education or have been getting education at any level or have gone through educational phases (Türkoğlu and Uça, 2011:49).

Thanks to public education, individuals' respect for each other has been increasing and their adaptation to democratic life has been improving. In Turkey, in line with the goals of National Education, social, cultural and vocational courses may be held in cities, districts, sub- districts and villages and these educations may be performed in training centers, prisons, rehabilitation centers, public and private institutions and other places (Tez, 2014: 18-19).

On the other hand, public education centers may change individuals' monotonous life styles and therefore contribute to the solution of problems stemming from stagnation. They may deliver solutions to problems like stress and depression. In some situations, they may even prevent individuals from committing crimes or even help them to stop using substance. Public education centers help individuals to adapt to urban life more easily, thanks to the educations they provide in different areas. Thanks to the trainings provided at the centers, individuals may change their attitudes and behaviors, may enjoy their life much more and therefore increase their life qualities (Mişer and Arslan, 2015: 406).

2.The Purposes of Public Educatıon Centers

In the research, which Samancı and Mazlumoğlu (2019) conducted with the aim of revealing administrators' and teachers' opinions regarding adult education, three important opinions of administrators and teachers, where they foreground the importance of adult education are as follows: "Adult education is important in terms of providing the skilled people in our country with the opportunity to improve their skills and interests"; "Adult education is vital. People of all ages need education to be able to adapt to innovations that occur as a result of the rapidly developing technology"; "Education starts in the family. Therefore adult education is crucial. If adults are educated, more informed families and children will be raised."(Samancı and Mazlumoğlu, 2019: 79).

3. The Reasons Leading Individuals to Public Educatıon Centers

Adults may join the courses in public education centers for the following reasons:

☐ To receive education to compensate for the missed or neglected primary and/or secondary education.

☐ To develop basic training skills such as literacy,

☐ To adapt to the changing labor market conditions or to change career or develop new occupational skills and fields of specialization for continuing professional development,

☐ To learn for personal development and entertainment,

☐ To be able to join social life and democratic processes,

☐ To comprehend, question and be able to transform the sources of marginalization which also comprises saving oneself from poverty (https://www.right-to-education.org/issue-page/th- mes/adult-education-and-learning,11.06.2019).[1]

Thanks to the hands-on trainings in public education centers, individuals may be more independent economically and socially, may express themselves better, may improve their knowledge and skills or it

[1] http://www.unesco.org.tr/Pages/549/211,05.06.2019.

may be easier for them to gravitate towards the fields they are interested in.

4. The Basic Skills Acquired at Public Educatıon Centers

Canadian Government determined and confirmed through extensive researches that there are 9 basic skills that individuals need for work, learning and life together with other national and international institutions. These skills are utilized in almost every job and in different levels of sophistication. These 9 skills shown in Figure 1 provide the basis for learning all the other skills or help people to improve together with their jobs or adapt to the change in the workplace. For instance, if we should touch upon the definition of literacy, it may be defined as identifying, understanding, commenting, forming, communicating, being able to utilize data processing and the ability to use printed and written material in changing conditions. In many aspects, literacy is "reading the word and the world" rather than simply reading and writing.[2]

The learning and education of the adult is a basic component of life long learning. It comprises all kinds of education and learning that aim to ensure the participation of all adults in their communities and the business world. It refers to the totality of formal and informal learning process; here, those regarded as adults by the society they live in improve and enrich both their own benefits and their abilities to live and work in compliance with their own benefits. The learning and education of the adult, constitutes the building block of a learning society; it revives learning in families, communities and other learning areas and at the workplace while improving a life long learning culture and this topic is an important facility in terms of forming learning communities, cities and regions.[3]

Figure 1: Basic Skills Acquired in Public Education Centers[4]

[2] **https://www.ponokarimbeyalc.com/ ,17.05.2019.**

** For the international framework, which provides principles that lead adult education policy and practice, see 6. International Adult Education Conference (CONFINTEA 6) UNESCO Recommendation Regarding Adult Education (2015) and Belém Action Framework (2009).

[3] https://www.ponokarimbeyalc.com/ , 17.05.2019; UNESCO, Recommendation Adult Learning and Education (s.6-7), https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245179 05.05.2019

[4] https://www.ponokarimbeyalc.com/, (17.05.2019).

Continuing education and vocational development is a learning process that equips adults with knowledge, skills and competences for them to be fully integrated in the rapidly changing social and work environments. Adult learning and education also comprises education and learning opportunities for various communities, and active citizenship known as popular or liberal education. It ensures the active attention of individuals in social issues such as poverty, gender, intergenerational solidarity, social mobility, justice, equality, exclusion, violence, unemployment, environmental protection and climate change. It also helps people to live good lives by contributing to human dignity, along with health and well-being, culture, spirituality and personal development achievements. Today, it is observed that information and communication technologies have a great potential to increase adults' access to various learning opportunities and to promote equality and inclusion. Educational efforts offer a variety of innovative possibilities to realize lifelong learning, reduce dependence on traditional formal education structures, and allow individualized learning. Adults students may access learning opportunities any time and any place through mobile devices, electronic networking, social media and online courses. Information and communication technologies also have a significant capacity in helping disabled people to be fully integrated into society. The purpose of adult learning and education is to guide people in exercising and realizing their rights and to equip them with skills that can render their future expectations more positive. Adult learning promotes personal and professional development, thus supporting more active interactions of adults with the societies, communities and environments they are in. It can also provide individuals with good job opportunities to look to the future with more hope.[5]

5. Research Methods

The questionnaire we prepared in relation to public education centers was conducted on 49 trainees taking course in Çorlu Public Education Center. A questionnaire made up of 25 questions was conducted on the trainees; the analysis of the results was evaluated in SPSS 24.0 computer program, and the results obtained were categorized and analyzed. The kurtosis and skewness coefficients were examined in order to determine the appropriateness of the Attitude towards Public Education score for normal distribution. That the kurtosis and skewness values of the score vary between +3 and -3 is considered sufficient for normal distribution (Groeneveld and Meeden, 1984; Moors, 1986; Hopkins and Weeks, 1990). Since the score was normally distributed, parametric test techniques were used in the study. T test and ANOVA test were used for the analysis of the scale score's differing according to demographic properties. Whereas T test was used in the analysis of demographic variables with 2 groups, ANOVA test was used in the analysis of k (k>2) grouped variables.

6. Findings

Table 1: Personal Information

		n	%
Your age	Under 30 years of age	14	28.6%
	between 30 and 39	10	20.4%
	between 40 and 49	13	26.5%
	50 and above 50	12	24.5%
Your Gender	Female	45	91.8%
	Male	4	8.2%
Your Marital Status	Single	17	34.7%
	Married	32	65.3%
Your educational level	Primary education	8	16.3%
	High School	19	38.8%
	Associate Degree-Undergraduate Degree	22	44.9%

[5] UNESCO, Recommendation on Adult Learning and Education (p.6-7)). https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245179 , 05.05.2019

Table 2: Information Regarding the Courses Joined

		n	%
What's the name of the course you joined the last?	Handiwork	21	51.2%
	Computer etc.	11	26.8%
	Language	9	22.0%
What's the name of the course you joined the last?	Handiwork	14	46.7%
	Computer etc.	13	43.3%
	Language	3	10.0%
What's your reason for joining the course?	Developing a Hobby	14	31.1%
	Finding a Job	14	31.1%
	Making friends	0	0.0%
	Valuing spare times	5	11.1%
	Other	12	26.7%
Level of Satisfaction from the Course	Very satisfied	39	79.6%
	Satisfied	10	20.4%
How have you heard about the course?	Through the Internet	17	34.0%
	Through the recommendation of a friend	25	50.0%
	Other	8	16.0%

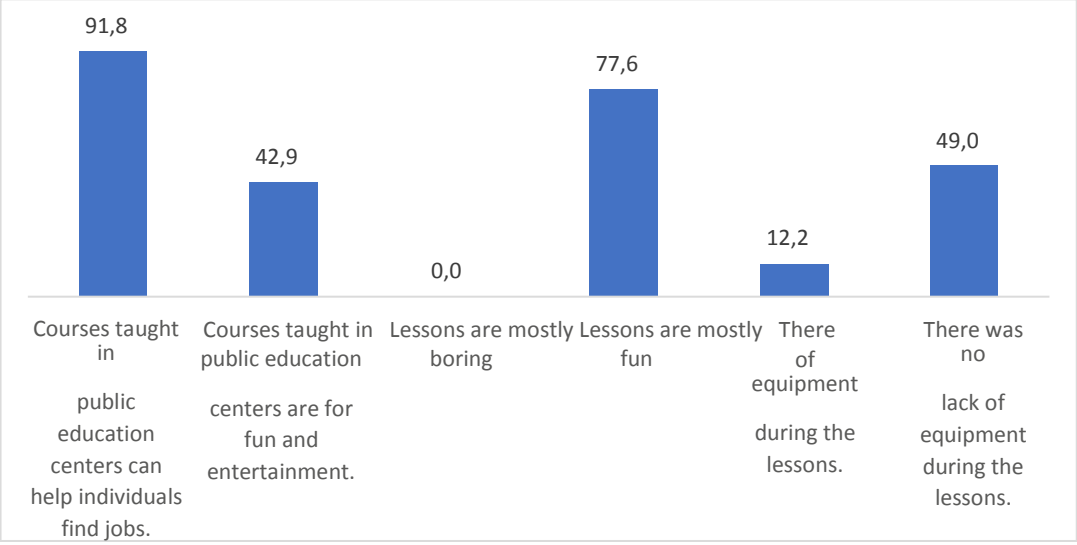
As can be seen in Table 1, women join the courses in Çorlu Public Education center with a ratio of 91.8% much more than men (8.2%). There is no important significant difference between the distributions of trainees according to age groups. Again, as can be seen in Table 2, trainees mostly and at an equal level (31.1%), join the courses to develop a hobby and find a job. The rate of those who are very satisfied with the courses is 79.6%.

Table 3: Reflections on the Courses at Public Education Center

	Yes		**No**
			%
Courses taught in public education centers can help individuals find jobs.	5	1.8%	8.2%
Courses taught in public education centers are for fun and entertainment.	1	2.9%	8 57.1%
Lessons are mostly boring.		.0%	9 100.0%
Lessons are mostly fun.	8	7.6%	1 22.4%
There was lack of equipment during the lessons.		2.2%	3 87.8%
There was no lack of equipment during the lessons.	4	9.0%	5 51.0%

According to the results of the research conducted, the level of participation in the opinion that "The courses taught in public education centers may help individuals find jobs," is 91.8% whereas the level of participation in the opinion that "The lessons are mostly fun," is 77.6%. Accordingly, while people think that public education center is fun, they also think that it is very important in finding a job (Table 3; Figure 2).

Figure 2: Reflections on Courses at the Public Education Center

As shown in Table 3 and Figure 2, among the trainees, the number of participants who find the courses boring is zero.

Table 4: Attitude towards the Courses in the Public Education Center

	Disagree		Undecided		Agree		Strongly Agree		Avg.	ss
	n	%	n	%	n	%	n	%		
Courses organized by public education centers provide social benefits.	3	6.1%	1	2.0%	3	6.1%	18	36.7%	24	49.0%	**4.20**	**1.08**
Courses organized by public education centers are useful for personal development.	2	4.1%	1	2.0%	1	2.0%	15	30.6%	30	61.2%	**4.43**	**0.96**
Teachers in charge of public education centers have sufficient knowledge and experience.	1	2.0%	0	0.0%	4	8.2%	10	20.4%	34	69.4%	**4.55**	**0.82**
Buildings and facilities in public education centers are sufficient.	2	4.1%	3	6.1%	8	16.3%	22	44.9%	14	28.6%	**3.88**	**1.03**
Course duration is sufficient.		0.0%		0.2%		2.2%	1	2.9%	7	4.7%	**.02**	**.95**
Quality education is provided in public education centers.		0.0%		.0%		.2%	2	4.9%	3	6.9%	**.39**	**.64**
I consider joining other courses, which will be organized by public education center.		0.0%		.0%		4.3%	3	6.5%	9	9.2%	**.45**	**.74**
I can contribute to my family economically thanks to the courses I took.		2.0%		.1%		4.3%	2	4.9%	6	2.7%	**.00**	**.96**
My personal development and motivation increased by attending the courses organized by the public education center.		2.0%		.0%		.0%	3	6.9%	4	9.0%	**.41**	**.73**

According to the results of the research conducted, the expressions with which individuals mostly agreed are given below.

- ☐ The teachers working at public education centers have sufficient knowledge and experience.
- ☐ I consider joining other courses that the public education center will hold.

Expressions with which individuals agreed the least were:

- ☐ The duration of the course is adequate,
- ☐ I can contribute to my family economically thanks to the courses I took,
- ☐ The buildings and facilities at the public education centers are adequate (Table 4).

Table 5: The Defining Statistics of Attitude Score towards Public Education

	n	Avg.	ss	Skewness	Kurtosis	Cronbach's Alpha
Attitude towards Public Education	49	4.26	0.54	-0.889	1.744	0.854

According to the result of the research, the point average of Attitude towards Public Education is 4.26. Accordingly, the participants have a highly positive attitude towards public education. Besides, the kurtosis and skewness values of the attitude towards public education score, vary between -3 and +3. Accordingly, the score is normally distributed. The Cronbach's Alpha value, which is the reliability co-efficient of the Attitude towards Public Education scale was calculated as 0.854 (Table 5)

Table 6: The examination of Attitude towards Public Education in terms of Variable

Attitude towards Public Education Statistics	Comparison	Test n	Avg.	ss	Test	p value	
Your age	Under 30 years of age	14			0.39	**0.635**	**0.596**
	between 30 and 39	10	4.44		0.38		
	between 40 and 49	13	4.13		0.75		
	50 and above 50	12	4.23		0.57		
Your educational level	Primary education	8	4.49		0.42	**0.835**	**0.440**
	High School	19	4.22		0.66		
	Associate Degree-	22	4.21		0.48		
	Handiwork	21	4.23		0.64		
What's the name of the course you joined the last?	Computer etc.	11	4.39		0.45	**0.985**	**0.383**
	Language	9	4.05		0.36		
Courses taught in public education centers are for fun and entertainment.	Yes	21	4.14		0.64	**-1,359**	**0.180**
	No	28	4.35		0.45		
Lessons are mostly fun.	Yes	38	4.23		0.51	**-0.584**	**0.562**
	No	11	4.34		0.66		
There was no lack of equipment during the lessons.	Yes	24	4.20		0.60	**-1,187**	**0.241**
		25	4.32		0.49		

The results of t test and ANOVA test conducted to examine the Scores of Attitude toward Public Education in terms of Variables, were given in Table 6.

According to the result of the analysis, it was found that the Attitude towards Public Education Score, did not differ meaningfully in statistical terms according to age, level of education, the course lastly joined and thoughts regarding the training provided ($p>0.05$).

The results obtained according to different types of questions asked in the questionnaire, are shown in Table 7.

Table 7: Other Questionnaire Data Regarding the Trainings Provided at Public Education Centers

		n	%
What kinds of courses would you like Çorlu Public Education Center to open?	Education	4	8.0%
	Wood relief	3	6.0%
	Patient admission course	3	6.0%
	Increasing the variety of language courses	2	4.0%
	Secretariat	2	4.0%
	Aluminium embossing	1	2.0%
	Bulgarian	1	2.0%
	Handicrafts	1	2.0%
	Patient admission secretariat	1	2.0%
	Advanced excel	1	2.0%
	Square	1	2.0%
	Violin course	1	2.0%
	Personal development	1	2.0%
	Shuttle	1	2.0%
	Modern dance	1	2.0%
	Ottoman Turkish	1	2.0%
	Knitted bag	1	2.0%
	Special training	1	2.0%
	Russian	1	2.0%
	Mosaic bowl	1	2.0%
Write if there are any deficiencies/ mistakes you observe in the course.	Tools	2	4.0%
	It should be cleaner.	1	2.0%
	Air conditioning is insufficient.	1	2.0%
	Course hours	1	2.0%
	Insufficient hours	1	2.0%
	Cleaning	1	2.0%
Please write if you have had	No	1	2.0%
	Legal secretariat	1	2.0%

any problems throughout the lessons or course.	It would be fine if we could find some snacks during breaks.	1	2.0%
	The telephone and internet do not work.	1	2.0%
	None	1	2.0%
	The German 1 course teacher is a very good narrator.	1	2.0%
What do you like the most in the courses you take at public education centers?	To obtain information	1	2.0%
	Manner of teaching and teacher	1	2.0%
	Lessons are fun	1	2.0%
	Discipline	1	2.0%
	Discipline	1	2.0%
	Educational level	1	2.0%
	Teachers' genial attitude	1	2.0%
	Lecturers' genial attitude	1	2.0%
	Tolerance and goodwill	1	2.0%
	Binary communication	1	2.0%
	Human relations	1	2.0%
	Quality education	1	2.0%
	Course hours are flexible	1	2.0%
	Our teacher is tolerant and good-humored.	1	2.0%
	Teachers are good-humored.	1	2.0%
	Teachers are good humored	1	2.0%
	Teachers' interest	1	2.0%
	Patient teachers	1	2.0%
	Social environment is provided.	1	2.0%
	Applications are motivating.	1	2.0%
	To produce	1	2.0%
	To learn new things	1	2.0%

According to the Table 7 data above, the trainees indicated their contentedness, especially with the teachers' being good-humored. More course hours, better cleaning and air conditioning are among other expectations.

Conclusion

According to the results of our study, especially women's participation rate in the trainings held in Çorlu Public Education Center is very high (91.8%). The trainees are very glad that the teachers are giving a genial education. The trainees mostly want the variety of wood relief, patient admission course and language course varieties to be increased. The contribution of public education centers to employment is also among the important topics. That the courses given in public education centers may help individuals to find

jobs was also highly (91.8%) emphasized. That individuals with associate and undergraduate degrees are the ones who mostly participate in the courses (44.9%) is also a very interesting result.

In Turkey, public education centers have a very important role in adult education. According to the 2016 numbers, the ratio of adult education in proportion to our population is almost 5.8%. We think that this ratio is insufficient. The studies made or to be made within the context of public education, aimed at increasing this ratio should be regulated in a way that will attract the public's interest and ensure their cultural, social and economic development and the necessary importance should be given to public education in this direction (Selçuk, 2017: 29).

It is expected that public education centers throughout the country provide service in a modern structure like Çorlu Public Education Center. More importantly, citizens should be informed sufficiently of these trainings, physical conditions should be improved, courses should be diversified and citizens' access to the courses should be eased.

References

Belém Action Framework. (2009). http://www.unesco.org.tr/Pages/549/211 Date Accessed: 01.06.2019.

Groeneveld, R.A. and Meeden, G. (1984). *Measuring Skewness and Kurtosis*, The Statistician, 33: 391-399.

Hopkins, K.D. and Weeks, D.L. (1990). "Tests for Normality and Measures of Skewness and

Kurtosis: Their Place in Research Reporting", Educational and Psychological Measurement, 50: 717-729.

Mişer, R. and Arslan, S. (2015). *The Reactive Use of Public Education Centers*, Journal of Education and Training Researches, Volume :4, Issue: 1.

Moors, J. J. A. (1986). *The Meaning of Kurtosis: Darlington Reexamined*, The American Statistician, 40: 283-284.

Samancı, O. and Mazlumoğlu, M. (2019). *The Opinions of Teachers and Administrators Working in Public Education Centerson Adult Education*, JASS, International Journal of Social Science Number: 74 , p. 73- 87.

Selçuk, M. (2017). *Problems Experience in Public Education Centers*, T.R. Pamukkale University, Institute of Education Sciences, Master's Thesis, Denizli.

Tez, E. (2014). *Trainee Opinions Regarding Embroidery Courses in Public Education Centers and the Motives for their Preference (Ankara Province Sample)*, Master's Thesis, Gazi University Institute of Education Sciences, Ankara.

Türkoğlu, A. and Uça, S. (2011).*Public Education in Turkey: Historical Development, Problems and Solution Offers*, Adnan Menderes University, Faculty of Education, Journal of Educational Sciences, 2 (2), 48-62.

UNESCO, (2015). Recommendation on Adult Learning and Education, pp.6-7, https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245179 , Date Accessed: 05.05.2019.

https://www.right-to-education.org/issue-page/th-mes/adult-education-and-learning, Access Date: 11.06.2019.

https://www.ponokarimbeyalc.com/, Access Date: 17.05.2019.

5.
ULUSLARARASI DİN VE TOPLUM SEMPOZYUMU

TÜKETİM ALIŞKANLIKLARININ DİNDAR KADINLARIN HAYAT TARZINA ETKİSİ

Funda ELDEMİR

Özet

Tüketim Alışkanlıkları ile hayat tarzı arasındaki ilişki tarih boyu hep var olagelmiştir. Tüketim Alışkanlıkları, insan zihniyeti, yaşam pratikleri ve toplum arasında diyalektik bir ilişki olduğu bilinmekte ise de, pek çok düşünüre göre, bu ilişkide teknolojinin ürettiği tüketim, insan ve toplum üzerinde daha etkindir. Tüketim olgusunun, modern tüketim toplumlarında sahip olduğu anlam, fiziksel ihtiyaçları tatminden daha çok, duygusal içeriklerle açıklanmaya başlanmıştır.Bu bağlamda üreticiler, tüm pazarlama faaliyetlerinde,ürünün jenerik değerinden çok sağladığı haz veya duygusal anlamlarını öne çıkarmaya başlamıştır.Terminolojik olarak hedonik tüketim, tüketiminçoklu duyuşsal (multi-sensory), fantezi ve duygular ile ilgili olan davranış boyutlarıdır .Eğlence, yaşamdan tat alma, düş kurma, heyecan, sosyalleşme gibi anlamları da içinde barından bu boyutlar bireyleri hedonizme sürükleyen temel argümanları oluşturmaktadır

Bu çalışmanın amacı da tüketim alışkanlıklarının kullanmanın muhafazakâr kadınların hayat tarzını nasıl etkilediğini anlamaktır. Bu amaçla önce konu ile ilgili literatür araştırması yapılmış sonrasında da eğitimli ve orta üst gelir düzeyine sahip on sekiz muhafazakar kadınla derinlemesine mülakat yapılmıştır. Katılımcıların ifadeleri dikkate alınarak teknoloji kullanımının etkileri analiz edilmiştir. Tüketim alışkanlıkları arasında lüks israf anlayışı, moda giyim kuşam, statü değeri olarak alışveriş, boş zaman etkinlikleri sayılabilir.

Anahtar Kelimeler: Dindar Kadın, Hayat Tarzı,Tüketim alışkanlıkları,

1.Tüketim Alışkanlıkları ve Hayat Tarzı

Tüketim olgusunun, modern tüketim toplumlarında sahip olduğu anlam, fiziksel ihtiyaçları tatminden daha çok, duygusal içeriklerle açıklanmaya başlanmıştır.Bu bağlamda üreticiler, tüm pazarlama faaliyetlerinde,ürünün jenerik değerinden çok sağladığı haz veya duygusal anlamlarını öne çıkarmaya başlamıştır.Terminolojik olarak hedonik tüketim, tüketiminçoklu duyuşsal (multi-sensory), fantezi ve duygular ile ilgili olan davranış boyutlarıdır .Eğlence, yaşamdan tat alma, düş kurma, heyecan, sosyalleşme gibi anlamları da içinde barından bu boyutlar bireyleri hedonizme sürükleyen temel argümanları oluşturmaktadır. (Özgül,2011:38)

Bireysellik, farklılaşma ve tüketim kültürünün ihtiyaçlar ile tatmin düzleminde kesiştiği belirtilir. Tüketim çemberi "sınırsız gelir ve seçme özgürlüğüne" dayandırılan, böylelikle fizyolojik ihtiyaçlardan ayrılarak pazar tarafından yönlendirilebilen "psikolojik" ihtiyaçlar üzerine kurulmaktadır. Dolayısıyla devamlı surette ihtiyaç üretimi, toplumsal farklılaşma için gereklidir. Öte yandan tüketim, modanın kitleleri birleştirici süreçlerinin yeni tüketim kalıpları olarak benimsenip yaygınlaşması olarak tanımlanırken, yaşam tarzı kavramı moda ve toplumsal hareketlilik doğrultusunda sürekli olarak değişim içinde olan modern toplumda insanları birbirinden farklılaştıran bir diğer özellik olarak öne çıkar.

Kültürün insan toplulukları arasında sınıf, statü, cinsiyet, yaş ve mesleğe dayalı farklılıklar yarattığı; böylelikle bireylerin dünyasını "inşa ettiği" öngörülmektedir. Tüketim ürünleri ise kültürün maddi boyuta taşınmasını sağlar. Günümüzde ürünler toplumsal alanda önemli bir güce sahiptir ve bu gücü kültürel anlamlar taşıma, bu sayede iletişim kurabilme yeteneklerinden almaktadırlar.46 İlişkilendirilen gösterge değeri sayesinde ise tüketicilerin herhangi bir ürüne yönelik ihtiyacı ve ondan beklediği tatmin boyut değiştirir; arzu kavramı devreye girer.

Yaşam tarzı, tüketicilerin satın alma davranışları hakkında bilgi verir. Kısacası, yaşam tarzı özellikleri, tüketicilerin niçin satın aldığının cevabını verir. Bundan dolayı tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyen önemli faktörlerden biridir. Tüketicilerin geçmiş deneyimleri, kültürü, demografik özellikleri, ekonomik koşulları ve değerleri yaşantısını etkilemektedir. Sözü edilen bu faktörlerin etkisiyle yaşam biçiminin oluşumu, satın almasını ve tüketimini etkilemektedir (Odabaşı ve Barış, 2002).

Hayat tarzı, bir kişinin zamanını ne şekilde geçirdiği, aktiviteleri, bulunduğu çevredeki ilgi alanları, tüketimle ilgili aktiviteleri, alışkanlıkları ve görüşleri olarak ifade edilmektedir (Erdal, 2001:36-

42). Yaşam tarzı ilk olarak, Max Weber tarafından ortaya atılmıştır. Weber, çalışmalarında bu kavramı sosyal gruplar arasındaki farklılıklar ve statü olarak tanımlamıştır (Kesiç ve Rajh, 2003:162-174; Zorlu, 2006). Yaşam tarzı bireyin, faaliyetleriyle, ilgileriyle ve düşünceleriyle ifade edilen yaşama ölçüsüdür (Haşimoğlu,2013:18)

2.Dindarlık Kavramı

Dindar, hayata bakışı (dünya görüşü) ve yaşam tarzı olarak "din"i referans alan kişidir. Dindar (Ar. Mütedeyyin) mensubu olduğu dinin inanç, ilke, pratik ve sembollerini içselleştirip bunları tutum ve davranışlarında sergileyen kişidir. Dindar kişi, her türlü davranışında dinî Saiklerin etkisi altında bulunduğu için Tanrı ya da kutsalla kurulan ilişkiler, onun bütün dünyevi ilişkilerinin merkezini oluşturur.(Kurt,2010:2).Dindar, dinî emir ve yasakları yerine getirme gayretindedir, ancak bunları tam olarak ifa etmeyebilir. Zira dindarlar, dini yaşama yönelimleri bakımından farklılık gösterirler.

İnsanların kendilerini dine veriş derecesi, dini hayatı yaşamadaki dikkat ve yoğunluğu şu ya da bu düzeyde olabilir. Fakat bundan daha önemlisi belki de dininin gereklerini yerine getirmedeki asıl niyet ve ulaşmak istenen amaçtır. Dini niyetin saf ve katışıksız olması kadar, dindışı başka amaçlar elde etmeye yönelik olması da mümkündür. Genel olarak dindarlıktaki bu farklı yönelimler G.W.Allport tarafından iki temel tip halinde ele alınıp tanımlanmıştır.(Hökelekli,2010:84)

Gordon Allport, insanın din anlayışını ikiye ayırarak incelemektedir. Dışsal din (Extrinc Religion) ve İçsel din (İntrinsic Religion)

Dışsal din bu yönelimi gösteren insanlar dini, güvenlik, avuntu, oyalanma, sosyallik, statü ve kendini ifade edebilmeyi sağlama yönlerinden dolayı faydalı görürler. Yani dışsal din, insanın kendi kendisine hizmet etmesini, faydacılığını ve inanana rahat ve huzur sağlayan, kendini korumacı dinsel bir görünümü belirler. Bu türden bir inanca sahip olan kişi, Yaradan'a, beklentilerinden uzaklaşmadan yönelir. Dışsal yönelimler, ego merkezli fonksiyonlar ile temelden ilgilidir.(Özdoğan,2009:187) Bu dindarlık modelinde din, davranışların birinci derecede belirleyici unsuru değildir. Dini kendi kişisel amaçlarına ulaşma aracı olarak gören bireyler, dini inanç ve düşüncelerine çıkarlarına uygun bir şekil vermektedirler. Onlar açısından din, toplumda bir makam, mevki elde etme, başkaları nezdinde değerli ve itibarlı olma, dert ve sıkıntılar için teselli, yoksunluklar için telafi sağlama, korkuları yatıştırıp güven ve rahatlık sağlama istek ve ihtiyaçlarını karşılamada elverişli bir vasıta durumundadır.(Hökelekli,2010:85)

İç Güdümlü dindar insanlar yüksek değerleri (master motive) dinde bulurlar. Diğer ihtiyaçlar ne kadar güçlü olursa olsun, daha az önemli olarak değerlendirilir. Bu türden bir inanca sahip olan kişi, inancını kucaklayıp içine kendi dine hizmet etmeyi hedefler. Bu da zaten kişinin dinini tam anlamıyla yaşamasıdır. İçsel yönelimler ise, değer merkezlidir ve gelişme fonksiyonları ile ilişkili göstermektedir. Stanislav Grof'a göre, ruhsallık ve din arasında açık bir ayrım yapmak çok önemlidir. Ruhsallık gerçekliğin olağan dışı yönleri ve boyutlarının doğrudan deneyimine dayanır.(Özdoğan,2009:189)

Bu tip dindarlar için din, benliğin hizmetinde olması sebebiyle dıştan gelen bir değer değil, daha çok kişiyi bütünüyle aşan ve ilahi iradeye uygun yönde kişiyi değişime sevk eden, benlikten daha geniş bir alana yayılan, içten doğma bir değerdir. .(Hökelekli,2010:86)

1. Araştırmanın Evreni

Araştırma evreni Türkiye'de kendisini muhafazakâr tanımlayan, yüksek öğrenim görmüş, teknoloji kullanan Bursa'da yaşayan 18 kadındır. Çalışma grubunun tamamı Bursa kent merkezinde yaşayan, orta ve yüksek gelirli, başörtülü, muhafazakâr ailelerde yetişmiş, dini eğitim almış, meslekleri olan,1969-1990 yılları arası doğumlu, özellikle evli ve çocuklu kadınlardır.

1.1. Örneklemin Nitelikleri

Çalışmaya katılanlar özel hayatında dini hassasiyeti olduğunu belirten ve eğitimli sosyal ve evli kadınlardır. Örneklem teknoloji kullanabilme potansiyeli yüksek olması hasebiyle orta-orta üst tabaka gelirli, eğitimli kişiler seçilmiştir. Bir önceki nesille kıyaslama imkânı vermesi için ailelerinde muhafazakâr olmasına dikkat edilmiştir. Böylelikle katılımcıların da dini donanım ve eğitim almış olmalarına dikkat edilmiştir. Başörtülü olanların dini yaşama hassasiyetleri Türkiye de dini yaşantı araştırma sonuçları dikkate alınarak göz önünde bulundurulmuş ve örneklemin tamamı başörtülü seçilmiştir.

Bu çalışmanın örneklemi başörtülü kadınlar, 1969-1990 yılları arasında doğanlar şeklinde belirlenmiştir. Katılımcıların %5(1) kişi 25-30 yaş arası , %40(7) kişi 30-35yaş arası, %10(2) kişi 35-40 yaş arası, %40(7) kişi 40-45 yaş arası, %5(1) kişi 45 yaş üzerindedir. Türkiye'deki 1970'li yıllardan sonra meydan gelen ekonomik-teknolojik gelişmelerin hızlanması dolayısıyla bu yaş grupları seçilmiştir. Bu yaş grubu bir önceki dönemi de gözlemleyebildiği için hayat tarzındaki sosyal değişmeyi daha iyi ortaya koyabilmektedirler.1970'li, yıllarda, ekonomi de meydana gelen değişimle başlayan 1980'li yıllarda artan iletişim teknolojisi ve beraberindeki, siyasal ekonomik değişiklikler toplumun sosyo–kültürel yapısını değiştirmiştir.

1.2.Yöntem

Çalışma nitel araştırma tekniklerinden yapılandırılmış görüşme ya da etnografik görüşme olarak da adlandırılan derinlemesine görüşme tekniğiyle, gerçekleştirilmiştir. Zincirleme örneklem seçim tekniği olarak da adlandırılan kartopu örneklem seçim tekniği kullanılarak katılımcılara ulaşılmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme ile, görüşme sorularını önceden hazırlanlanmakla birlikte, kişilere sınırlı bir esneklik sağlayarak soruları yeniden düzenlenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmeleri gerçekleştirmek için tüm görüşmelerde kullanılmak üzere bir dizi soru hazırlanır, görüşülen kişinin soruları istediği ayrıntıda yanıtlamasına izin verilmiş ve gerektiğinde görüşülen kişiye sorularla ilgili açıklamalar yapılmıştır. Derinlemesine mülakatın, bireyin, duygu, düşünce dünyasını anlatan, fikirlerini, tecrübelerini paylaşmaya fırsat sunan yüzünün yanı sıra, öznenin jest ve mimiklerinden giyim tarzına ve kullandığı eşyalara kadar yaşam tarzı görselleşmekte, bir bakıma zihin dünyasını yansıtan cümlelerinin arka planı duruşuyla karşılaştırılmaktadır.

Örneklemin sınırlılığı ve sayısına gelince derinlemesine mülakat gibi zaman alan bir araştırma tekniğinde küçük örneklem grupları seçilmektedir. Veri toplama yapılırken aynı zaman da veri analiz de yapılmış katılımcılardan aynı cevapların alınmaya başlamasıyla teorik doyma noktasına ulaşılmış ve 18 kişiyle yapılan mülakatlar doyurucu kabul edilmiştir.

2-Bulgular

Tüketim Alışkanlıkların Değişimi

Muhafazakâr kadınların tüketim alışkanlıklarını etkileyen pek çok faktör vardır. Biz bunları başlıca lüks-israf anlayışı, moda giyim-kuşam, bir statü aracı(gösterge değeri) alış-veriş, boş zaman etkinlikleri (AVM,) olarak dört ana başlık altında değerlendirdik. İslam dininin tüketime bakış açısı, muhafazakâr kadınlarda Tamamen farklı bir boyut kazanmıştır.

Lüks ve İsraf Anlayışı

Lüks ve israf tanımı değişime uğramıştır. Katılımcıların bu konu ile ilgili bakış açılarını doğrudan sorularla analiz etmeye çalıştık. katılımcı 1lüksü ihtiyacın üzerindeki şeyler olarak tanımlamakta, inancından dolayı etrafındaki insanlara göre kendisinin lüks yaşamadığını söylemektedir.

Lüks ihtiyacımın üstündeki şey demek. Çok lüks yaşadığımı düşünmüyorum. Etrafımdaki ailelere göre çok lüks yaşamıyoruz. Çok lüks yaşamamak isteğim inancıma bağlı.(K1)

katılımcı 2 de lüksü ihtiyacın fazlası olarak tanımlamakta, ihtiyacın ise çok göreceli olduğunu ifade etmekte, alış-verişin sadece ihtiyaç için yapılmadığını, alışveriş yapmanın kendisinin de bir ihtiyaç olduğunu söylemektedir. Özellikle indirim reklamlarının da alışverişi tetiklediğini böyle olunca da bunun bir doyumsuzluk meydana getirdiğini İslam dininin israf kabul ettiği noktaya geldiklerini vurgulamıştır.

İhtiyacından fazlasıdır. Ama önceden bir saati 10 sene kullanıyordum, ama şimdi lacivert saate ihtiyacım var. Önceden bir çantayla yıllarca idare ederdik şimdi ayakkabıya göre ya da uzun saplı çanta varsa kısa saplı çantaya ihtiyacım var. Başörtü alıyorsun ona uygun ayakkabı ona uygun çanta bu artık ihtiyacın var. Ya da alışveriş merkezine gitmeye ihtiyacım var. Kafayı dağıtmak için ihtiyaçlar. Benim bir çarşı yapmam lazım bir görüp gelmem lazım. Bu da bir ihtiyaçlar var. Sadece maddi değil.

Doymuyoruz çünkü doyumsuzluktan çünkü her şey çok güzel ve her şey çok var. Bir kere eşimle gittiğimde öyle demiştim. O çok ve pahalı alışveriş yapar. Dedi ki her şey çok güzel ve indirimde dedi

Mağazada ki her şey çok güzel her güzelin benim olmasını istersem mağazayı götürmemiz lazım dedim.Maddi açıdan fazlalık ve manevi açıdan çöküntü dengesizlikten kaynaklanıyor. Dur diyememenin sebebi Allah'ın en sevmediği israf onu göz ardı edip, Allah'u Teâlâ'nın istediği başka

şeylere yöneliyoruz. Medya çok önemli. Reklam yediriyor sonra diyetisyene yönlendiriyor. Her türlü kazanıyor. İlginç bir sistem o konu da. Ya da geçim sıkıntısı ve soluğu psikiyatri de alıyorsun.

katılımcı 3 kendine ait bir standardı olduğunu bunun başkalarına göre lüks algılanabileceğini söylemektedir.

Bazılarına göre lüks gelebilir benim standardım o.Az harcıyoruz desem yalan olur ama kime göre. Biz hafta da bir gün dışarıda yemek yeriz onun haricinde çay kahve içmeyi seviyorum evde oturmayı sevmiyorum, açık alan olmalı kitabımı alıp çay kahve içip kitabımı okurum. Kıyafet konusunda da modayı takip ettiğimi düşünmüyorum ama kıyafet almayı seviyorum.

Katılımcı 4 bugünün kullanılan teknolojik imkânlarının hepsinin lüks olarak tanımlamıştır. Örneğin, çamaşır makinesini doldurmak için gerektiğinden fazla kıyafet aldığımızı daha fazla yıkadığımızı bunların hem zaman, hem elektrik hem de su israfı olduğuna dikkat çekmiştir.

Teknoloji tüketimi daha lüks bir hayat sunuyor. Rahat ve konforlu bir hayat. Şu var işte çamaşır makinesi hayatımıza girmesi ile daha çok tüketmeye başladık. Elle yıkadığımız zamanı hatırladım bir okul kıyafetim vardı bir pijama bir de günlük kıyafetim vardı. Bir hafta da kullandığım kıyafet üç tane idi. şu anda günlük bir tane kullanıyoruz. Şimdi daha fazla kıyafetimiz var daha fazla yıkıyoruz. Daha fazla israf. Kazandığımız zamanı geri harcıyoruz.

O günlerde 15 kişinin çamaşır işi 1 günde bitiyordu şimdi 4 kişinin çamaşırı her gün akşama kadar çalışıyoruz. O günden daha fazla işimiz var şimdi. Elektrik su tam bir tüketim

Katılımcı 6 israf tanımını direkt başörtüsü üzerinden yapmıştır. Aynı modelden birden fazla başörtüsünü, kendisinin de uzak duramadığını itiraf ederek, israf olarak tanımladı.

Birbirine çok yakın eşarp varsa aynı örtüden aynı seri lükstür, israftır. Hepimiz çokça yaşıyoruz israfın içine giriyoruz ama aslında biliyoruz ki bu fazla.

Dini yaşantı hassasiyeti yüksek akıllı evde oturan evinde modern salon tasarımına sahip katılımcı 7 bunu abartılı bulmadığını ifade etmiş. İhtiyaç tanımının çevreye göre belirlendiğini, aslında olması gerekenin farkında olduğunu söylemiştir.

Şu anda evimi görüyorsunuz tasarım ve eşya olarak abartı bir şeyin olmadığını. Gerekli olan var. Yani teferruatlarla ilgilenmiyorum. İhtiyacı biraz da bulunduğunuz ortam etki ediyor. Bizim ortama göre lüks ve israf ihtiyaç tanımımız değişti. Bu noktada aciz kaldığımızı birilerinin önümüze bir şeyleri sürüp ihtiyaç gibi gösterip bize kabul ettirebilmesi bizim Müslüman olarak hatamız. Tabi ki bir konsol ihtiyaç mı hayır değil içini doldurmak için ayrıca bir sıkıntı gerekli değil. Ama aldık yaptık.

Ev dekorunu sık değiştiren katılımcı 8 çevresel uyaranların lüksü ihtiyaç olarak gösterdiğini kendisinin de aslında olağanüstü bir inanılmaz bir lüks içinde olduğunu ama bu uyaranlardan dolayı bunu ihtiyaç olarak gördüğünü anlatmıştır.

Sanırım bize verilen uyaranlara göre değişiyor. Onlar her şeyi çok güzel gösteriyorlar bazen bakıyorum bir markanın şeyi diyorum ki ben bunu pazarda görsem gerçekten almam ama o an hoş gösteriliyor bak bu marka bu tasarımı yapmış diye. Pazarda bakmayacağım şeyi o markanın tasarımı diye vitrinde dergide bakıyorum. Biraz insanı etkiliyor. Size nasıl yansıttığı günümüzde lüks ihtiyaçmış gibi gösteriliyor. Aslında hayatıma baktığımda inanılmaz lüks var ama bana sorsan hepsi de ihtiyaç ya da bir gün lazım olur mantığı ile alınmış şeyler. Şu an evimde bir şeyleri değiştireceksem bu bir lüks çünkü her şey var evimde kullanabileceğim hayatımı devam ettirebileceğim bozulduğunda değiştirmeyi kastetmiyorum şu an ekstra yapacağım şeyler lükse girer. Koltuklarım oturabilecek durumda. Ama lüks çok var. Çok büyük ekran TV lüks. Süs eşyaları olabilir sehpaların üzerine koyduğumuz eşyalar olabilir.

Katılımcı 9 lüksün israf olduğunu örnekler vererek anlatmış, ama teknolojik eşyaların küresel dünyaya ayak uydurmamız gerektiği için bu kapsama girmediğini söylemiştir.

Lüks israftır aslında. Bence toplumun lüks dediği israf aslında. Benim kuzenimi örnek vereyi tıp öğrencisi çok güzel bursları vardı hepsini kıyafete yatırdı. Bence israf kendine göre lüks değil. Gıda konusun da toplu yaşanan yerlerde israf oluyor. Teknolojiye verilen para israf mı şöyle israf olur. Iphone varken yeni modelini almak israf elindeki de aynı işi görüyor. Daha düşük telefonu olanın alması israf değil çünkü küresel dünyaya ayak uydurmak zorundayız. Teknolojiyi kullanmak zorundayız

Katılımcı 10 gelir düzeylerinin çok lüks yaşamak için elverişli olduğu halde o kadar yaşamadıklarını, üst düzey marka aldığını ama hayat prensipleri dolayısıyla ikincisini alırken düşündüğünü söylemiştir. Birbirine benzeyen kıyafetleri israf olarak tanımlamış, eşin sosyal durumu için kıyafetin önemli olduğunu vurgulamıştır.

Benim aslında imkânım lüks yaşamaya elverişli bir ortam. Lüks gelire göre olur. Ama biz ailecek düstur seçtiğimiz için daha orta halde yaşıyoruz daha farklı yaşantımızda olabilirdi. Fakat hep yaşantımızda bizi frenleyen israf olmasın. Üst düzey markalı oluyoruzdur fakat ikincisini alırken düşünüyoruz.

Katılımcı 11evlenirken eşinin ailesini sünnete aykırı, lüks diye mobilya aldırmak istemediği ama kendisinin ve eşinin dinlemeyip aldıklarını, mobilya ve iyi motorlu bir arabanın ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.

Ihtiyaçta var bazı şeyler lüks değil koltuk takımı çok lüks değil bence sedirde yerde oturmaktansa koltukta oturmayı tercih edebilir insan yaşlanınca bacaklar ağrıyor yatmak uyumak açısından otururken çocuk büyütürken yerler soğuk oluyor. Görümcemde bunları görünce üzülmüş kayınvalidem biz evlenirken de mobilyaya ne gerek var diye. Lükse kaçılmasın sünnete uygun olsun diye eşim dinlemedi gitti istediği gibi aldı. --pahalı marka lüks, alt modeli değil. Motoru Mercedes olabilir ama cip bana göre lüks. Yemek takımım yatak odam evlendiğim zaman aldığımı kullanıyorum. Bu eve geçerken çocuk odası eşyalarım 10yıllık ev değiştirirken değiştirdi koltuklarım yeni oda halı yıkama firması yıkarken bozduğu için onları atıp bunları almak zorunda kaldık. Koltukların kumaşları bozuldu yoksa kullanırdım herhangi bir sıkıntım yoktu sahip olduğu ürünü modası geçti diye canım sıkıldı ruhum sıkıldı diye değiştirmem. Kıyafet konusunda hiç atamam. O yüzden dolabım yığın, yığın üst üstedir. Bunun da şu güzelliği var kızım çıkarıp, çıkarıp ay ne kadar güzel eski kıyafetler diyor. Kolay atmam kolay atamam kolay alamam

Katılımcı 17 lüks olan şeyi, olmadığı zaman bir şey kaybettirmeyen olarak tanımlamıştır. Eşinin arabası varken kendine ait arabayı lüks olarak görmektedir. Başka bir katılımcı temel ihtiyacın dışındakileri lüks olarak gördüğünü söylemektedir bu durumda bulaşık makinesinin de lüks olacağını fakat kendisinin tez yazdığını için gerekli olarak kodlandığında israf olmayacağını belirtmektedir.

Lüks fazladan olan ve olmadığı zaman insanın hayatında bir şey kaybettirmeyen şeyler. Mesela benim kursum evime yakın olduğu halde 700m araba ile gidip gelirsem benim için bu lüks olur. Daha rahat olayım diye o yolu bile yürümezsem. Aslında nefsim bunu istemiyor mu istiyor hele, hele soğuk günlerde çok istiyor.2 kişiyiz 2 arabaya şu anda gerek yok diyorum ama ilerde belki uzak bir yere gitmem gerekirse ya da çocukları bir yere götürmem gerekir bir şeyler olur ihtiyaç haline gelirse o zaman tamam.

Katılımcı 15 günümüz Müslümanlarını sığ olduğunu ihtiyaçların ne olduğu belirleyemediği, vitrin olduklarını söylemektedir.

İnsanın temel ihtiyaçlarından gayrisi lüks. Bunu da ayarlamak lazım bulaşık makinesi lükstür ama gerektir. Bunu gerek olarak kodladığın zaman haram olduğunu israf olduğunu düşünmüyorum. Ben belirliyorum vicdani hesap yapıyorum. Mesela diyorum ki ben iki tane tez yazıyorum. Bulaşık makinesi birinin hediyesi belki de alamazdım ben bulaşığı diyorum ne kadar zaman harcarım bu zaman da çalışırım çalışmakta ibadettir. Eğer evliysen de iki kişinin ortak kararı olmalı. Fırın alamadım yerine az yağla pişiren teflon aldım. Fırın da alsaydım israf olurdu. Onunla fırın da yapacağım şeyleri yapabiliyorum.

Katılımcı14 bunun yanında amellerin niyetlere göre olduğunu imkânı olan Müslümanların bu imkânlarını kullanmalarında bir sıkıntı görmediğini söylemektedir.

Haa bu bilinçle alıyorsa ameller niyetlere göre ya ben ona hiçbir şey demiyorum yeter ki bu bilinci olsun benim param var ben bunun planını yaptı yardımımı da yapıyorum görevimi de yapıyorum helalinden kazanıyorum helaline harcıyorum Allah verdiği nimeti kulunun üstünde görmek ister hani bu kadarının da görüyorum bi bunu diyen var bir de bilinçsizce çarçur edip savuran kesim var Benim o kadar param olsa alabilirim ama kendi adıma en güvenlisini, almaya çalışırım çevreye en az zarar vereni almaya çalışırım. En az yakıt kullananı almaya çalışırım. Yine en ekonomik olanı almaya çalışırım yani. İhtiyaç mı lüks mü ihtiyaç araç koltuğuna ne amaçla kullanıyorsun sen

Her şeyi kullanan insanların böyle gerekçeleri var. Adam lüks villa da oturuyor ben çok misafir ağırlıyorum diyor.

Benim için mesele hangi niyetle ne yaptığı zengin olmak suç değil bir defa zenginsen lüks bir yerde yaşıyorsun bunun suç olduğunu düşünmüyorum. İlla lüks bir şey yapıyorsun diye bunun israf olduğunu da düşünmüyorum. Allah'ın sana verdiği paradan gereken oranda yeterince yardımını yapıyorsan, taşıdığın şeyi de bir Müslüman'a yakışır şekilde taşıyorsan, bunu böbürlenme aracı olarak kullanmıyorsan, hava cıva. Kadın kollarında gördüğüm kadınlar gibi içi boş ama komple makyaj kadın tipi ellerinde son model telefonlar bilmem neler statü ve saygınlık artırma aracı olarak imaj aracı olarak bunu kullanıyor olmaları bana onları kendi kimlikleri ile ilgili bir boşluğu doldurma ihtiyacı gibi geliyor. Kendi boşluklarını yani değerlerini onunla kapatmaya çalışıyorlar gibi geliyor o yüzden de çok anlamlı bulmuyorum onların yaptıklarını

Katılımcı 14 diğer tüm katılımcılarımız gibi lüks üzerinden tanımlamaktadır. O da ihtiyacı çevremizdeki insanlardan görerek belirlediğimizi aktarmaktadır.

Yani insanın ihtiyacının dışında olan fazla şeyler bence lükse giriyor. Ev varken ikincisi yazlık kışlık çeşit, çeşit araba varken ikincisi. Bence bunlar ihtiyaç fazlası. Biz ihtiyaçlarımızı birbirimizden görerek belirliyoruz" AA o onu almış, bu bunu almış". Mesela arkadaşlar da tek taş var. Tek taş alıyorlar biz de gidip alıyoruz tek taş falan. Reklam bunu teşvik ediyor etkili oluyor. Benim için altının hiç değeri yok takmam hoşlaşmam da. Evlenirken şu kadar aldırıyor bu kadar aldırıyor ben bunu saçma buluyorum yani. Basit şeyler bunlar. Tasavvufta öyle bir hale gelecek ki senin gözünde taşta altında yanı olacak. Dünyaya bu kadar değer vermemeli her insan biraz da züht sahibi olmalı bence öyle düşünüyorum, yaşamaya çalışıyorum.

Katılımcı12 ihtiyacı insanın konumunun belirlediğini söylemektedir.

İnsan daha fazlası ister. İnsanlarının yaşam tarzları kazançları ile doğru orantılı olmalı ayağa yorgana göre. Ben çok lüks içinde olduğumuzu düşünmüyorum. Yerine göre gerektiği gibi olduğunu düşünüyorum. Ortada olduğumuz için farklı konumlarımız olabiliyor. Bulunduğumuz konuma göre israfa kaçmadan uyuyoruz.

Katılımcı13 kendi yaşantısını israf noktasında gördüğünü ihtiyacın gelire ve bulunduğu statüye göre belirlendiğini ifade etmektedir. Bazı şeyleri ihtiyaç kabul etmesen de görünce alındığını öne sürmektedir.

Standardım, benim bulunduğum çevreye göre benim yaşantım orta. Bunu nasıl ifade edeceğim. Şu anda ben kendi yaşamı mı irdelediğim zaman israf görüyorum tabi ki. Mesela evime eşya alıyorum bana bunlar çok lüzumlu değil diyor. Ama eşya alıyorum masanın üzerine bir obje alacaksın ihtiyaç mı değil ama orda onu istiyorsun onu. İsraf gönlüme rahatsızlık veriyor. Ama zevk olarak ta alıyorum. Gördüğümüz için olabilir. Görmesen almazsın herhalde. Benim hayatımda gelirime göre değişti. Yani mesela yeni evlendiğimde b u objeleri görmüyor muydum? Görüyordum. Ama keseme uygun değildi. Yani hiç unutmuyorum bir şeyi çok beğenmiştim alacak durumdaki bir arkadaşıma telefon ettim indirime girdiğinde gidip al diye. Ben alamayacak durumda idim. sonra imkânım oldu aynı objenin belki daha farklısını gittim aldım. Bu gelirime göre değişiyor. Eşya değişince üstündeki, obje de değişiyor. Yani bu bulunduğun çevrenin de bir etkisi var. Ben mesela Ankara'ya sıradan bir memur olarak gitseydim herhalde böyle olmazdı. Hem gelirime göre hem statüme göre şekil alacaktı.

Moda Giyim-Kuşam

Kadın dünyası için giyim kuşam moda hiç şüphesiz zamanımızın en önemli tüketim kaynaklarındandır. Muhafazakâr kadınlar için giyim kuşam nasıldır, moda nasıl algılanıyor katılımcılarımıza sorduğumuz sorularla bu durumu anlamaya çalıştık.

Katılımcı2 modaya istesen de istemesen de uymak zorunda kaldığını belirtmektedir. Özellikle muhafazakâr kadınlar için üretilen moda dergilerini takip ettiğini söylemektedir. Bu dergileri muhafazakâr kadınlar için bir yaşam stili olarak tanımlamaktadır

Önceden modayı takip etmeyi çok karşıttım. Belki yaşla gelen bir şey moda diye bir şey var ve buna engel olamıyorsun. İstesen de istemesen de moda neyi üretiyorsa piyasa da onu görüyorsun.5 yıl önce aldığım tarz bi mantoyu da giyiyorum. Ama Modayı seviyorum tesettür moda dergilerini her ay düzenli takip ediyorum. Ala Aişa yeni, Doğan grubunun Nora çıkmış, bunu aldım. Tuba var Enda var. Evet bunlar moda dergisi değil yaşam stil dergisi. Çok değerli insanların röportajları, tasavvuf konuları, yemek tarifleri. Makyajdan örtünmeye pek çok konu. Hiç tahmin etmediğin insanların dini özellikleri ortaya çıkıyor. Bence gündemi yakalamak açısında şu zamanda moda önemli. Çok kendini yırtarcasına değil ama takip etmek gerekir.

Önceden aksesuar uyumuna bu kadar dikkat etmediğini söyleyen katılımcı2 artık bu uyum için bazı şeylerin ihtiyaç haline geldiğini belirtmektedir.

Önceden bir saati on sene kullanıyordum ama şimdi lacivert saate ihtiyacım var. Önceden bir çantayla yıllarca idare ederdik şimdi ayakkabıya göre y ada uzun saplı çanta varsa kısa saplı çantaya ihtiyacım var. Başörtü alıyorsun ona uygun ayakkabı ona uygun çanta bu artık ihtiyacın var.

Katılımcı1 üretilen bu modaya mecbur olduğunu ifade etmektedir.

Hayır bize uygun tasarımlar yapılmıyor. Kıyafette bile uzun kolu bulamıyorsunuz. Eşyalarda öyle onlar moda kabul ettiklerini üretiyorlar. Biz de mecburen onların içinden tercih etmek zorunda kalıyoruz.

Katılımcı3 beğenerek aldığı kıyafetlerin tesettüre uymadığı için verdiğini söylüyor ve muhafazakâr kadınlar için söz konusu olan eşarp marka ve modasını eleştirmektedir.

Giydiğim şeylere göre değişiyor bazı kıyafetlerim var yıllardır kimseye vermedim onları giymeye devam ediyorum ama bazı kıyafetleri maalesef bu israf oluyor beğenerek alıyoruz sonra bir şeyi rahatsız ediyor. Bazen tesettüre uymuyor içinde rahatsız hissediyorum o kıyafeti giyemiyorum giymediğim kıyafeti de sevgi market vs yerlere veriyorum. Kıyafet harcamalarım da belli bir limit var marka ve pahalı almıyorum. Kapalı oda markalarından giyinmiyorum. Giyineceksem internetten fırsat sitelerinden onların indirime girdiği zamanı bekliyorum. Monta ve çizmeye para veriri ama bir sezonluk olanlara çok para verilmemeli. Eşarp konusunda dindar bayanlara kızıyorum en fazla sömürüldüğümüz alan eşarp marka eşarplar çok pahalı marka eşarp almadım bu konu da sömürüldüğümüzü düşünüyorum. Vakko gibi firma bize eşarp üretiyor biz de alıyoruz.

Katılımcı3 artık dindar kadınların farklı bir yaşam tarzı ortaya koyamadığını, onlarında diğerlerinin tükettiklerini söylemektedir.

Tüketim konusunda dindar kadınların farklı olduğunu düşünmüyorum. Aynı dünyada yaşıyoruz. Aynı seküler bakış açısına sahibiz aslında. Aldığımız ürünler diğer kadınlardan farklı değil. Kıyafetinden başlayarak. Yaşam tarzlarımız farklı ama kullandığımız ürünler aynı. Markalar belli piyasaya sürülen ürün belli. Alıcı belli. Dindar veya dindar olmayan fark etmiyor. Teknoloji de böyle bir ayrım yok. Dindarlar daha fazla dini teknoloji, alıyor diye bir şey yok.

Katılımcı6 giyim için terziye diktirmenin ne kadar özel ve değerli olduğunu her kıyafetin böyle hatırasının geliştiğini vurgulamaktadır ve giyim sektörünü eleştirmektedir.

Çok sık değil her ay mutlaka alırım gibi programın yoktur yani. Kıyafette de çok fazla spora yönelme var. Penye pantolon işte. Ama aslında benim hayalimde, bence insanın bir terzisi olmalı ve en azından çok gündelikte olmasa bile, bir iş ortamında veya aile gezisine giderken terzinin diktiği kendisinin içine sinen bir kıyafeti giymesi en ideal olan. Bu bir bilgeye sormuşlar sizin hayatta en sevdiğiniz kişi kimdir diye o terzisi olduğunu söylemiş, sebebine gelince çünkü insanlar beni ilk tanıdıkları algıları ile hatırlarlar oysa terzim her gittiğim de yeniden ölçümü alır. Terzinin böyle bir yani var 2 ay önce de gitseniz her gittiğiniz de ölçünüzü alır orda ben bir ruh hissediyorum orda bir temas var birebir sizinle ilgileniyor büyük bir tatmin var çok büyük para ödemiyorsunuz ama bir terziye bir kıyafeti diktirmenin bir hatırası bir anısı olmuş oluyor.

Katılımcı8 dergiler de sunulan moda ve markalardan etkilendiğini söylemektedir.

Sanırım bize verilen uyaranlara göre değişiyor. Onlar her şeyi çok güzel gösteriyorlar bazen bakıyorum bir markanın şeyi diyorum ki ben bunu pazarda görsem gerçekten almam ama o an hoş gösteriliyor bal bu marka bu tasarımı yapmış diye. Pazarda bakmayacağım şeyi o markanın tasarımı diye vitrinde dergide bakıyorum. Biraz insanı etkiliyor. Size nasıl yansıttığı günümüzde lüks ihtiyaçmış gibi gösteriliyor. Aslında hayatıma baktığımda inanılmaz lüks var ama bana sorsan hepsi de ihtiyaç ya da bir gün lazım olur mantığı ile alınmış şeyler.

Katılımcı9 muhafazakâr kadınlar için üretilen giyim kuşam tarzını artık dini yaşantı ile uymadığını bir dindar kadın imajı olan çarşaflı kadınların artık öteki olduğunu belirtmektedir.

Ama biz teknolojiyi böyle kullanmıyoruz. Daha rastlamadım işimize geliyor. Moda tesettürü aşan bir şey oldu. Başörtüleri kuşa çevrildi iste sekte kuran da yazan şekliyle örtünemiyoruz. Pardösüler vücutlara oturan şekilde yapılıyor. Bir mağazaya gittiğimiz de başka örneğini bulamıyorsak. Onları almak zorunda kalıyoruz. İstediğimiz İslam'a uygun şekilde bulmak için belki 15-20 mağaza, 15-20

tane bölge gezmek gerekecek onun için akışa uymuşuz. Tabi bu bizim talebimizle de ilgili biz neyi talep ediyorsak onu sunuyorlar suçu teknolojiye atmamak gerekiyor. Bireysel yoksa dikkat edilebilir ama bunun için de tam anlamıyla İslam'a uygun olmak gerekir. Artık çarşaflı kadınlar bizim için bile öteki oldu. Gördüğümüz zaman dikkatimizi çekiyor bakıyoruz. Toplumsal değişme oldu normal olan değişti. Bu da modernleşme ben sosyologum açık kadına modern diyorum. Bilinçaltımızda böyle. Modernlik açıklıkla ya da İslami terk etmekle olan bir şey değil medeniyetin kaynağı Medine. Teknoloji orta halli Müslümanlara çok fazla taviz verdirtti.

Katılımcı10 giyimine özen gösterdiğini ve marka takip ettiğini söylemektedir.

Yani evet. Ben üstüme başıma alırken de giderim birazcık daha iyisi ni alırım. Özel zamanlar için özel kıyafetler alırım belli markalar vardır aldığım kullandığım telefonda böyle benim için yani onu da tercih ettiğimde o markadır veya onun yenisi çıktığında bakarım ihtiyaçsa tabi

Katılımcı11 moda ve marka takibi konusunda çevresel faktörlerin etkili olduğunu bunu takip eden grupların içinde olmamaya dikkat ettiğini vurgulamaktadır.

Çok vardır. Çevremizde de vardır mutlaka üç beş benim bildiğim arkadaşlarım var. Öbür türlü giyimine kuşamına önem vermeyenler insanın giyim kuşa ev ve eşyası ile ilgilenmeyenler de var. Ben onlarla çok rahat ediyorum. Ama gittiğim zaman giyimime kuşamıma çok böyle bunu nerden aldın şunu nerden aldın çok şıksın çantası ile ayakkabısı ile uğraşan grup olsa onların yanında… Zaten ruhumda istemezdi diye düşünüyorum. Bizim kendi aramızdaki derslerin çok faydası oldu. Bu derslerin de teknolojiyle yapılması da çok güzel olur. Görsel destekler güzel oluyor. Ama olmazsa da olur.

Katılımcı17 tüketim kültüründen etkilendiğini ihtiyacı olmadan bile kıyafet ve eşarp aldığını anlatmaktadır. Aynı zamanda modanın dindar kadının tesettür anlayışını bozduğunu ifade etmektedir.

Biraz fazla kıyafetim var aslında ama fazla olmasına rağmen hala alıyoruz mesela eşarbımız var ama ben bunları hep takıyorum diye yeniliyoruz devamlı. Bu konuda kendimi eksik görüyorum. Biraz bu konu da törpülemem lazım. TV ve modanın etkisiyle bir yozlaşma ve bozulma var dindar insanlarda da. Tesettür asıl manasını yitirdi. Asıl manası gizlenmek olduğu halde daha çok açığa vurmak olabiliyor. Bakıyorsun dar pantolon dar badi, başında örtü yakıştıramıyorum böyle insanları görünce ama bir şey diyemiyorsunuz. Ya da tam tersine TV de açık ama ilahiyatçı hocalar o da bana ters geliyor. Tesettür olmadan nasıl ilahiyat hocası olabiliyor. İlahiyat öğrencilerinin arasında açık kızlar var. Bunu ben yadırgıyorum. Böyle olmamalı yaşayışı ile tamamen bakıldığı zaman Müslüman gibi görülmeli bana göre.

Katılımcı16 önceleri kıyafetlerini kendisinin diktiğini şimdilerde tesettüre uygun kıyafetler bulabildiği için dikmediğini ama bu tesettüre ait modanın da israf noktasına geldiğini belirtmektedir.

Giyim bölümü mezunu olduğum için eskiden çok daha düşkündüm. Modellerimi kendim tasarlayıp dikiyordum. Artık tesettür giyim çok fazla ve yaygınlaştı. Çok ihtiyaç hissetmiyorum. Sonra sahabenin hayatına baktığımız zaman her şeyden sorguya çekileceksiniz diye ayetlerde var tabi yani fazlaya kaçmak israf olduğu ve bundan da mesul olduğumuz için. Bakıyorsunuz sofilerin iki kıyafetleri var bir yazlık bir kışlık bizi bu sistem durmadan tüketmeye yöneltiyor. Ne yapıyorsun, şu renk moda ona uygun ayakkabı alayım ona uygun çanta alayım ona uygun başörtü alayım derken her taraf doluyor.

Katılımcı16 Zaman ait gelişen tesettür modası ile dindar kadının dini yaşamdan koptuğunu ve dejenere olduğunu ifade etmektedir.

Üzüldüğüm şey şu Allah resulünün asırlar öncesinde uyardığı şeyler bugün yaşanıyor. Başları dev hörgücü gibi diyor. Ne yapıyor kızlar tülbentle dolaya dolayı kafalarını kocaman yapıyorlar. Önceden tesettür dikkat çekmemek içindi şimdi dikkat çekmek için aşırı makyaj yapılması kaşların incelmesi çok abes geliyor o kadar örtülü insan var kaşları bir tel kalmış. Diğerlerinden farkın ne senin hiç hoşuma gitmiyor. Dar sıkı pantolonlar giyilmesi başörtü ona göre örtülüyor. Müslüman toplum gittikçe dejenere oldu. Evet. O yüzden eskisi kadar düşkünlüğüm yok. Yanımda gezdirdiğim bir hadisi şerif okuyacağım hepimizin güncel bir hastalığı bu Kutbul Kuyup kitabının C.3.s.599.da Efendimiz şöyle buyuruyor:''Ümmetimin en kötüleri türlü, türlü yemekler arayan değişik elbiseler giyme derdi ile yanan ve ağzını doldura, doldura boş konuşan refah içindeki kimselerdir.''Bak ben bunu yanımda taşıyorum. Bu çok önemli bir hadisi şerif bu bizim hastalıklarımızı anlatıyor. Şu anda hepimiz de bir hastalık var masaları donatıyoruz türlü, türlü değişik elbise o çıkmış bu çıkmış yeni moda diye

alıyoruz ve boş çoğu zaman ömrümüz telefon başında elimizde telefonla çok vaktimizi geçiriyoruz. Bizim halimiz şu anda bu. Şu anda ki sistemde her şeyi ile bizi buna sevk ediyor.

Katılımcı12 şık ve güzel giyinmeyi sevdiğini ve bunun dinen de uygun olduğunu bir referans vererek anlatmakta bununla birlikte sahip olduğu kıyafet ve eşarbın fazlalığından şikâyet etmektedir.

Mesela imamı azam Ebu Hanife hzl eri bir kumaş tüccarı idi. çok güzel ve şık giyinirdi. Önemli olan onun elinde olması dünya sevgisinin gönlüne girmemesi lazım. Yoksa Mevlana'nın dediği gibi gemi su almaya başlar. Kalp o kadar önemli ki dünya sevgisi girmeyecek. Evet, öyle yapıyoruz. Ama işte sınırı aşıyoruz israfa gidiyoruz. Hepimizin envai çeşit başörtülerimiz var. Eskiden böyle değildi. Çeşit, çeşit kıyafetlerimiz var.

Katılımcı12 tesettürü moda olsun diye değil farklı bir tarza sahip olmayı önemsediği için tesettür moda dergilerini takip ettiğini, herkesten farklı olmayı tercih ettiğini anlatmaktadır.

Şu an göreve başladığımdan beri moda olarak değil ama gündemi dergilerden takip etmeye başladım. Öncesinde görsel basında gördüğüm şeylerle yorumlarken alışveriş esnasında oluşurken şimdi dergilerden bakıyorum ama genelde kendi tarzımı oluşturmaya çalışıyorum farklı olsun istiyorum tesettürlü kişilerin kıyafetleri renkleri çok fazla birbirine benziyor. Farklı olsun istiyorum ama ister istemez belli şeylerde yakalayamadığımız aynı olduğumuz oluyor. Olumlu mana da dikkat çekici olmayı seviyorum. İnsanlar tarafından beğenilsin güzel olsun. Hatta gençlik beğensin örnek alsın anlamında kurumumda genç öğretmenler var örtülü olmayanlar çoğunlukta örnek alsınlar sevsinler mutlu olsunlar diye daha da dikkat eder hale geldim

Katılımcı13 çok kıyafet almadığını az ve öz ama sıra dışı şeyler aldığını, uzun süre kullandığını belirtmektedir.

Çok kıyafet sevmiyorum giymediğim kıyafeti asla tutmak ve almak istemem. Kolay eskitmem 10-12 yıllık kıyafetlerim vardır. Az alırım öz alırım aldığımı uzun vadede giyerim eskimez demode de olmaz. Sıra dışı şeyler almaya çalışırım. Kullanmadıklarımı mutlaka veririm. Bir yıl kullanmadı isem elden çıkarmaya çalışırım. Güzel bile olsa veririm. Ben lükse kaçmam bir çantam bir düğünlük derneklik onu kullanırım düğün dernek için yenisini alma

Katılımcı4 markaları takip ettiğini söylemekte kıyafet konusunda israfa kaçtığını belirtmekte bu konu ile kendini kontrol altına almaya çalıştığını belirtmektedir.

Sürekli kullandığım kalitesinde emin olduğum markayı tercih ederim. Giyim konusunda israfa girdiğimi düşünüyorum. Bunun ilgili kendimle mücadele ettim önce kendimi serbest bıraktım tatmin yaşayım diye sonra alış verişe gidip almadan gelince kendimi ödüllendirdim. Bu hoşuma gitti.

Bir Statü Aracı (Gösterge Değeri) Alış-Veriş

Görüşmelerimizi gerçekleştirirken tüketim alışkanlıklarının temelinde insanların sahip olduğu eşyalar üzerinde kendi değerlerini ifade etme ihtiyacı duyduklarını gözlemledik. bir malın kalitesinden fazla statü olarak algılanması Baudrillard'ın gösterge değeri'ifadesi burada karşımıza çıkmıştır.

Katılımcı2 kullandığı sahip olduğu telefonun teknolojisinden çok markasının onu değerli hissettirdiğini, insanların kullandıkları eşyalara göre sınıf atladıklarını, ifade etmektedir.

Benim için benim Iphone'numun olması böyle bir çevre de yaşayınca önemli bir şey ama. Onun teknolojisinin gelişmiş olması bana çok çok bir şeyler katmıyor. Bulunduğum çevreye göre. Iphone kullanınca kendimi değerli hissediyorum. Iphone kullanmak kesinlikle statüdür. Kesinlikle araba da telefon gibi sadece 4 tekerleklisi iyi değil. Maddi şartlarla ilgili eşim Range Rover aldı.250 milyar benim ki 25 milyar ben de istiyorum o zaman. B u önemli nasıl telefon statü ise araba anahtarı da önemli. Araba anahtarını şöyle ortaya koyabilmek. Arabanın olduğunu bilmeleri bile çok önemli oluyor maalesef.

Katılımcı 3pahalıyı almayı statü olarak tanımlamış herkesin ucu bir telefonu çıkarıp konuşamayacağını belirtmiştir.

Toplum statü olarak algılıyor. Zengin bir iş adamının elinde görürlerse cimri derler. Statü eşittir pahalıyı almak gibi bir anlayış var. Ama her şeye kılıf buluyoruz. Biz nasıl yorumlamak istersek öyle yorumluyoruz

Katılımcı4 insanlar için yeni bir teknoloji kullanmayı kişilerin kendini ispatlaması olarak gördüğünü, asgari ücretle geçinen insanların bile bunları almak için yiyeceklerini, içeceklerini kıstıklarını anlatmıştır.

İnsanlar böyle görüyor. Hele alıp elinde sallamayı. Aslında kişiliği olmayan insanlar bu tip şeylerle kendilerini ortaya koymaya çalışıyorlar. Ben daha yeni sahip oldum birkaç haftadır elimde böyle bir telefonu. Tabii içini doldurmayan insanlar bile. Bakıyorsun asgari ücretle ellerinde bunu dolaştırmak istiyor. Buna sahip olmak istiyor ve gerçekten çok düşük maaşlı insanların aylarca taksit ödeyerek bunlara sahip olduklarını görüyoruz. Çok yazık gerçekten bu durum. Aslında böyle bir şeye ihtiyacı yok ihtiyaç alo demektir. insanlar bunu karizma özellik olarak görüp öyle hissediyorlar. İnsanlar borçlarını ödemiyorlar yiyeceklerinden içeceklerinde kısıyorlar. Geçenlerde bizim ortamımızda yeni yaşadık. Adam aylardır adam aylardır birikmiş aidat borcunu ödemiyor. Elinde bir bakıyorsun iki buçuk milyarlık telefonla geziyor kadın yani bunu bizim aklımız almadı. Biz borcu var idare ediyoruz kadın 2,5 milyarlık telefonla geziyor şu anda hiçbirimizin elinde o telefon yok. Şok yani sen böyle bir telefonu hangi amaçla niçin taşıyorsun.

Katılımcı5 jip kullanmanın "büyüğüm, güçlüyüm" demek olduğunu ve bundan hoşlanmadığını ifade etmektedir.

Okulun kurumun arabasını kullanıyorum marka takıntısı falan yok. Cip kulamla işi de beni rahatsız ediyor büyüğüm güçlüyüm cip beni tedirgin ediyor. Daha çok düşünmek gerektiğini düşünenlerdenim.

Katılımcı6 bunu tüketimi artırmak için bir dayatma olarak görmektedir.

Bu da bize dayatılan bir şey. Kesinlikle öyle olduğunu düşünüyorum bu insanlar ne için nasıl hangi idealler uğruna düşünmelerine fırsat kalmaksızın işte atıyorum Iphone şu son modeli çıkmış haberin var mı? Şu özellikleri varmış sende alıcak mısın? Ya da ne bileyim tüllerin şu moda modası değişmiş değiştirmeyi düşünür müsün? Hep tüketime yönlendirilip, düşünmekten çok çok uzak.

Katılımcı7 bu tip teknolojilerin kullanmanın artık amaç haline geldiğini vurgulamaktadır.

Amaç o oldu. O aldı bende alayım şu an da fakir insan dediğinizin evine gidin elindeki cep telefonuna bakın sizden iyi. Hepsine sahip oldu ama nasıl sahip oldu orası ayrı bir şey helalinden mi haramla mı? İnsandaki nefis her daim canının istediğini yap diye emrediyor. Senin hakkın elde edebilirsin. Bu modern hayat ihtiyaçları kaldırdığı için insanın dine yönelimini azaltıyor. Arayışını varlığında değil de onun dışındakilerde arıyor. Allah a ihtiyaç duymuyor. Nasıl olsa her şey elinin altında bunun farkında değiliz.

Katılımcı8, insanlara kullandığı arabaya göre değer verildiğini kendi yaşadığı örnek üzerinden anlatmıştır.

İnsanlar arasında statü farkı var yani dıştan size bakan insanlarda hissediyorsunuz. Mesela bizim düğünümüz Anatolia'da olmuştu fatih beni kuaförden aldı arabamız yoktu Doblo tarzı bir arabayla aldı gittik otele bizi almadılar ben gelinim diyorum araba uygun olmadığı için. Şimdi tek başıma gidiyorum bütün kapılar açılıyor ne geliniz ne damadız ama altındaki araba farklı. Ben şunu biliyorum ki ye kürküm ye çok fazla var. Başka yerde de var dıştan bize bakan insanlarda da var.

Katılımcı9 toplumun parayı ve teknolojiyi statü aracı olarak kullandığını söylemektedir.

Aciz olan insanlarla ilgilidir. Olmayan olana bir uhde ile bakabilir. Kişi belki kendini statülü görebilir. Toplum da maalesef dış görünüşe önem veriyor. Tabi toplumda para teknoloji modernite

Katılımcı10 insanların bindiği arabaya ya da oturduğu eve göre davrandığını söylemektedir.

Benim gözümde statü değil ama toplumsal olarak öyle.ne yazık ki toplum da değil.. eğer bindiği arabası veya oturduğu dairesi göre bile kişilerin davranışları vs bile değişiyor. Aslında kendimiz yapıyoruz işimizi ötekide görebilir fakat Sıyrılmak mı daha üst basamak olmak mı bilemiyorum aslında olmaması gereken bir şey.

Katılımcı11 toplum nazarındaki statü anlayışına öbür dünyadaki hayat standardını düşünerek uymadığını belirtmektedir.

Statü oluşturabilir. Kişiye göre değişebilir bana göre değil ama ben mesela 10 yıllık bir araba kullandım yılarca hiç şikâyetim olmadı ama etrafımdaki herkesin arabası sıfırdı. Tabi bana söylüyorlardı sen niye yenilemiyorsun diye ama bana göre araba araç işlerimi yapmak için onun

modeli yaşı bana göre çok fark yok. Derslere gitmede, çocukların okuluna alışverişe gitmede bir araç. Sağlam bir araba ise çok arıza çıkarıyorsa iyisini almak gerekir. Pahalı bir arabaya binersem ben kendimden de korkuyorum insan nefsi çok çabuk güzel şeylere aIışıyor. Bunun altına düşmek istemiyorsun alıştığın standartların altına düşmek bazen insanı çok üzebiliyor. Kalben kırabiliyor onu da bir imtihan diye görüyorum o yüzden fazla hayat standardımı çok fazla yükselmek istemiyorum. Çünkü öbür dünyayı düşünen bir insanım buradaki hayat standardım çok yüksek olursa öbür dünyadaki hayat standardım alçak olacağı korkusu var. Hiçbir garantisi yok. Ama bu dünyada ki hayat standardımı kendi elimle isteyerek ama hani zorunluluk olmadan çok yükseltmeden onun yerine hayır işlerine. o aradaki farkı öğrencilere başka hayır kurumlarına kimseye bildirmeden vererek o şekilde bana daha doğru geliyor. Bir Audi'ye binmekle şu an kullandığın 10 yıllık araba arasında çok fark var. Ama aradaki fark belki bana cennette çok fazla makam kazandıracak diye düşünüyorum.

Katılımcı15 eskiden kıyafetlerle belirlenen toplumsal sınıfların şimdilerde kullanılan teknolojilerle yapılmaya çalışıldığını insanların olmak istedikleri sınıfların imkânlarını kullanmaya çalıştıklarını söylemektedir.

Olmadığı şeyi o telefonla oluyor. Artık günümüzde İngiltere prensi de kot giyiyor. Sen de giyiyorsun günümüzde statü göstergeleri elbiseler giyimdir direk görünen şeyler yok ama işte telefon gibi tablet gibi şeylerle statü kazanılmaya çalışılıyor. Gidip Samsung almıyor Iphone alıyor. Gidiyor sahte kapağını almıyor,"ben Iphone kapağı aldım" diyor. Onu gösteriyor. Hatta fotosunu çekip Facebook'a koyuyor," ben zenginim istediğimi alabilirim param var"

Katılımcı14 kadınların kimlikleri ile ilgili boşluklarını ellerindeki telefonla doldurmaya çalıştıklarını ifade etmektedir.

Komple makyaj kadın tipi ellerinde son model telefonlar bilmem neler statü ve saygınlık artırma aracı olarak imaj aracı olarak bunu kullanıyor olmaları bana onları kendi kimlikleri ile ilgili bir boşluğu doldurma ihtiyacı gibi geliyor. Kendi boşluklarını yani değerlerini onunla kapatmaya çalışıyorlar gibi geliyor o yüzden de çok anlamlı bulmuyorum onların yaptıklarını.

Kendi konumundaki bir bayanın araba kullanması gerektiğini vurgulayan katılımcı12 zenginliğin kişinin yaşantısında görülmesi gerektiğini Hz Peygamber döneminden bir örnekle anlatmaktadır. İnsanların arkadaşlarını kendi statülerine göre seçtiklerini de anlatmaktadır.

Bayana uygun güzel görünümlü olmasını önemsiyorum. Konumum açısından önemsiyorum. Araba kullanmanın bayanlar için çok büyük bir ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. Zamanı daha iyi kullanmayı sağlıyor. Çocuklarımızla ilgilenme açısından. Aynı gün içinde üç beş yere gitmen gerekiyorsa yetişebiliyorsun. Bugün kullanılan eşyalar statü olarak görünüyor. Peygamberimizin bir hadisi var. Üzeri yamalı pek güzel olmayan ama durumunda iyice zengince olduğu bir sahibi ye seni durumun yok mu diyor. O kişi zengin olduğunu söylediğinde üzerinde görünsün buyuruyor. Tabii ki sen tasadduk yapacaksın konu komşunu gözeteceksin. "Akrabanı gözeteceksin ama zenginliği de üzerinde olmalı "diyor, Peygamber Efendimiz. Müslüman'ın zengin olması güzel, ama nasıl yaşayıp nasıl yansıttığı önemli. Maalesef bu statüler oluşmuş durumda önceden efendiler köleler vardı şu anda da isimler değişmiş devam ediyor. Tabi ki herkesi aynı kategoriye alamayız. Üniversite 2. Sınıfta öğrenci evinde iki kardeş oturuyorduk.1. katta oturan ablanın bebeği olacaktı hastaneye nasıl gitcez bilmiyorum dediğinde, ben de "bir arkadaşınız yok mu?" diye sorduğumda, "var ama o da bizim gibi" demişti. Bu statü ister istemez yerleşiyor. İnsanlar birbirleri ile statüsüne göre ilişki kuruyorlar. Ama öyle arkadaşlar ediniyorlar.

Katılımcı18 yeni teknoloji kullanmanın toplumun bakış açısında bir statü olduğunu fakat kendisinin öyle düşünmediğini belirtmektedir.

Son teknolojiye sahip olmak toplumda kesinlikle statü oluşturuyor. Yani insanlar kıyafeti ile karşılanıp fikirleri ile yolcu ediliyor. Kesinlikle inanıyorum. bu bir gerçek ama benim için kriter bu değil. Ama imkânın varken de salaş olmayı da uygun görmüyorum.

Katılımcı13 muhafazakâr kadınlarında birbirlerine belli bir sınıfa uyabilmek için bu tarz bir yaşam baskısı yaptığını söylemektedir.

Kesinlikle. Toplum böyle kabul ediyor zaten bu bir statü. Bunu nerden fark ediyorum. Sohbet için toplandığımız arkadaşlardan her seferinde yanı çanta ile düz ayakkabılarla gelen arkadaşların eleştirdiğine o kadar sık şahit oluyorum ki. Bizim eskiden gençliğimizde giydiğimiz elbiselere artık bunu değiştir Ayşe Hanım dediklerini birinci ağızdan duyuyorum. Bu konuda dindarlar arasında ciddi

bir baskı var. Örtü satan bir arkadaşım var. Onun da babası milletvekili yani o diyor ki Ankara da örtülüler rotayı şaşırmış bunu bizzat söylüyor. Bütün vekil eşleri bürokratlar giydikleri markaları artık alınlarına yapıştıracaklar diyor. Hem satıyor onlar onun devamlı müşterisi ama hem de böyle bir derdi var yani. Şu anda görsellik ve statü her şeyin önüne geçmiş durumda. Toplum olarak çok hızlı değişim herhalde. Hızlı değişiyoruz. Kendimizi belki birilerine kabul ettirmek güç bizde artık bizde sizin gibi olabiliriz örtülüyüz ama şöyle de yapabiliriz. Mcdonults arda oturup bacak, bacak üstüne atabiliriz. Sosyal yaşamın içinde her alanda olabiliriz. Bir aralar kadınların bir derdi vardı kadın her işi yapar kadın her işi yapar şimdi örtülüler her şeyi yapar mantığı oluştu. Müslümanların kompleksi buna sebep olabilir.

Boş Zaman Etkinlikleri (AVM)

Yeni teknolojilerin ev ve iş yaşamını kolaylaştırması boş zaman etkinliklerini gündeme getirmektedir. Boş zamanı özgür ve istenilen şekilde değerlendirebilmek kişilerin ekonomik durumları ile bağlantılıdır. Dolayısıyla katılımcıların boş zamanlarını nasıl değerlendikleri tüketim alışkanlıklarını da içine almaktadır. Buradaki boş zaman etkinliği olarak görülen AVM'ler gündeme gelmektedir.

Bir katılımcı AVM'ye hafta da bir de olsa, bir eğlence mekânı olarak çocuklarını gezdirmek için gittiğini söylemektedir.

Alışveriş merkezine her hafta bir kere de olsa giderim. Ama alışveriş için değil çocukları yemeğe götürürüm gezinirim gezinirken mağazalara göz atarım.

Katılımcı3 AVM'lerin seçenek sunduğunu bir eğlence mekânı olarakta çocukların oyalanabildiği ve her anlamda bağlayıcı olduğunu aktarmıştır.

Seçenek sunuyor. Her şey bir arada çocuklara alternatif sunuyor. Dışarıdakiyle rekabet edecek fiyatta sunuyor. Niye AVM'den yapmayım hem her şey var hem çocuğumu oyalıyorum. Her anlamda bağlayıcı. Sadece teknolojik ürünler için mecbur kalıp gidiyorum. Onun haricinde AVM'den alışveriş için çok nadir gidiyoruz.

Katılımcı4 AVM'lere alışveriş için değil dolaşmak için gittiklerini, özellikle kışın dolaşmak için bir alternatiflerin olmadığını dile getirmektedir.

Çocukların talepleri kışın gidilecek hiçbir yer yok hadi dolaşalım çıkalım dediğiniz zaman kapalı bir mekân sadece AVM'ler var mecburen hadi dolaşalım diyorsun gezerken gözüm bir şeylere takılıyor mutlaka. Alternatifsiz ortam bazen farklı niyetle çıkıyoruz akşam eve döndüğümüzde yine AVM'ye gitmiş dolaşmış olarak buluyoruz kendimizi. Girdap kısır döngü. Alışveriş için değil dolaşmak için gidiyoruz. sırf gezmek için. Ama görünce almak istiyorsun.

Katılımcı9 kendisinin AVM'ye gitmeyi sevmediğini ama eşinin tek başına gidip gezdiğini söylemektedir.

Eşim bana bıraksa ben AVM sevmiyorum. Açık hava deniz kenarı severim. Ama eşimle bu konuda çatışıyoruz o AVM'ye gitmek istiyor. O alışveriş yapmayı seviyor tek başına gidip AVM geziyor. Ben tek başıma gitmem.

Katılımcı11 özellikle kışın gezip dolaşmak için AVM'lere gittiklerini hem çocukların eğlendiğini hem de kendi ihtiyaçlarını karşıladıklarını, kendisinin de bu ortamlara zaman, zaman ihtiyaç duyduğunu söylemektedir.

Çok sık dolaşırız gezeriz çok zor beğenirim. AVM gezeriz çocuklarla bir hava almak için özellikle kışın hava soğuduğunda çok bunaldığımızda gezeriz. Önce bir gezeriz özellikle teknoloji marketlerini çok gezeriz. Bakarız almak için çıkmayız aslında yeni gelişmeleri görmek amaçlı çıkarız. Mutlaka oralarda market vardır evin marketini yaparız. Fastfood'lar var çocuklar seviyorlar ne yazık ki ben de seviyorum. Hoşuma gidiyor yalan değil. Kalabalık olması ses gürültü bazen benim de ihtiyaç duyduğum bir şey diye düşünüyorum.

Katılımcı12 da alış-veriş ve AVM için ayrı, ayrı gittiğini AVM'ye çocukları için sık gittiğini belirtmektedir.

İki alış veriş merkezinin ortasında oturuyorum. Bu nedenle daha çok çocukların ihtiyaçlarını gidermek için gidiyorum. Market için her gün AVM için hafta da bir gidiyorum.

Katılımcı 18 AVM'leri hiç sevmediğini çocuklarını da götürmediğini söylemektedir.

İşim yoksa asla gitmek istemem. Çok sıkılırım oradaki kalabalık ve tüketim beni çok sıkar. Gitmek zorunda kaldığım zaman da sadece gideceğim yere girer çıkarım. Onları gezdirmek için restorana yemeğe götürürüm. Sakin yerlere. Oyun parkı olan evde yiyemedikleri şeyler için götürürüm.

Sonuç

Dindar kadının tüketim alışkanlıkları hayat tarzında bir değişim meydana getirmiş midir? Gelmişse bu nasıl bir değişimdir ve mahiyeti nedir? Bu değişim hangi somut örnekler üzerinden görünür hale gelmiştir? Yukarıdaki sorular etrafında gerçekleştirilen bu araştırmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Her yeni tüketim alışkanlığının yeni bir yaşam tarzını da beraberinde getirdiği tezi büyük ölçüde geçerliliğini korumaktadır. Katılımcıların tüketim alışkanlıkları ile hayatlarında meydana gelen değişimler olumlu ve olumsuz etkiler olarak gözlenmiştir.

İlk olarak katılımcılar yeni üretilen teknolojilerin tüketimi yaşamlarını kolaylaştırdığını ve konforlarını artırdığı söylerken hayatlarını hızlandırdığını bunun için daha çok yorulduklarını ve zaman sıkıntısı çektiklerini ifade etmektedirler.

İkinci olarak dindar kadın modern hayatın dayattığı yaşam tarzı ve dindarlığının gereğini yaşama konusunda arada kalmış gibi görünmektedir. Bunun için zaman zaman dini referanslarla meşrulaştırarak değişimini fark etmemiş, zaman zaman da çelişkili yaşantısını sürdürmek zorunda kalmıştır. Geleneksel dinin geçici dünya hayatı tasavvuru yerine artık neden daha konforlu bir hayat yaşanmasın düşüncesi oluşmuştur. Dindar kadınların ihtiyaçları dolayısıyla lüks ve israf anlayışları değişmiştir.dindar kadın artık modayı yakından takip etmektedir. Tüketim toplumundaki gösterge değeri dindar kadın için de söz konusudur. Toplumsal statü tüketim ile ilişkilendirilmektedir. Teknolojiyi daha fazla kullanmak, insan ömrünün verimli kullanılması niyetiyle maksimize edilmiş fakat modernizmin disipline ettiği boş zaman etkinliklerinden muhafazakâr kadın kendini kurtaramamıştır. AVM'ler dindar kadınların boş zaman etkinliği içine girmiştir. Tek tip tüketim alışkanlıkları katılımcıların genelinde yerleşmiştir.

Tüm bu bulgular ışığında tüketim alışkanlıklarının hayat tarzını değiştirdiği kanaatine varılmıştır. Bu çalışmanın hedef kitlesi eğitimli ve orta gelir seviyesinde muhafazakâr kadınlar ile sınırlıdır. Benzer çalışmaların toplumun diğer kesimleri üzerinde de yapılması daha bütüncül bir sonuç verebilir. Ayrıca derinlemesine mülakat yönteminde görece az sayıda katılımcıdan oluşan örneklem ile gerçekleştirildiğinden sınırlı bir perspektif sunarken daha çok sayıda katılımcılı örneklemi içeren bir anket çalışması daha geniş bir perspektif sunabilir. Bu tip çalışmalarla teknolojinin masum olmadığı, insanların yaşam tarzı üzerinde olumsuz etkiler de ortaya çıkarabildiği hususunda farkındalık oluşturulabilir. Bu etkileri minimize etmek veya yok etmek için nasıl çaba bir gösterilmesi gerektiği de başka bir çalışmanın konusu olabilir.

Kaynakça

A.Buğra Hamşıoğlu, Fast Food Ürünleri Satın Alan Tüketicilerin Yaşam Tarzlarını Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama, Year:6 Number 11, Summer 2013 Issn 1307-9832,Ss.2,18

Acar, M.D. Ö.(1997) , *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara, Vadi Yayınları,

Aslan, Ö.(2007), *Bilgi Toplumunda Teknolojinin ve Teknoloji Politikalarının Yeri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul

Balkanlıoğlu, E.(2014), *Türkiye'de Muhafazakar Kadın Modernleşmesi Ve İslami Moda Dergilerindeki Yeni Muhafazakar Kadın,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Barbarosoğlu, F.(2013), *Şov ve Mahrem*, İstanbul, Profil Yayıncılık,.

Basalla, G.(1996), *Teknolojinin Evrimi,* (çev. Cem Soydemir), Ankara, Tübitak Yayınları

Beşli, Z.(2005), *Teknoloji ve Toplum: Ortaöğretim Öğrencilerinde Teknoloji Kullanımı ve Etkileri*,

Coşkun, A.(2007), *Din Toplum ve Kültür*, İstanbul, İz Yayıncılıks.332.

Çamkara, A.(2007)" *Teknoloji Ve Kültürel Endüstri: "Web"ten"Cep'e Alkışların Dönüşümü"*, Millî Folklor, S.75, ss.27-29

Demir, A.(1973)," *Çağdaş Teknolojik Gelişmeler: Sosyo-ekonomik Etkileri ile Ankara"*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:352,S.7

Demirci, K.(1995), *Teknolojik Değişim Yoğunluğunun Yönetici Tipolojisine Etkisi,* Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Kütahya

Göle, N.(2010), *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, İstanbul, Metis Yayınları, 10.b, ss.70-77.

Güven, S.(2003),"*Yeni Dünya Düzeni İçinde Enformasyon Teknolojilerinin Vaatleri Ve Tehditleri",* Boğaziçi Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dergisi, ss.69-83

Hökelekli, H.(2010),Din Psikolojisine Giriş,İstanbul,Dem Yayınları

Kline, S.(2003),"*What is Technology?"* Philosophy of Technology: The Technological Condition. Eds. Robert. C Scharff and Val Dusak. Malden, MA: Blackwell, s.210-212.

Okutan, B.(2012) ,*Türkiye'de Popüler Kültür Din İlişkisi: Kadın Üzerine Bir Araştırma (İstanbul Örneği),*Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi(Doktara Tezi),Aralık ,

Özaydın, B.(2010)., *Teknoloji Kültürü Ve Etik*, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta,

Özdoğan, Ö.(2009),İsimsiz Hayatlar.Ankara,Özdenöze Yayınları

Özel, İ.(2015), *Üç Zor Mesele Teknik-Medeniyet-Yabancılaşma*, 3.B.,İstanbul, Tam İstiklal Yayıncılık Ortaklığı, ,s.337.

Özgül, Engin(2011),Tüketicilerin Sosyo-Demografik Özelliklerinin Hedonik Tüketim Ve Gönüllü Sade Yaşam Tarzları Açısından Değerlendirilmesi1 Cilt: 11 • Sayı: 1 • Ocak 2011,Ss. 25 -38

Özipek, B. *Muhafazakârlık*, İstanbul, Timaş Yayınları, ,s.66.

Postman, N.(2009),*Teknopoli Yeni Dünya Düzeni*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, s.20.

Savcı, İ."*Toplumsal Cinsiyet Ve Teknoloji",* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, ss.1-56.

Slattery, M. (2008), *Sosyolojide Temel Fikirler*, (çev. Ümit Tatlıcan-Gülhan Demiriz), İstanbul, Sentez Yayınları, , s.123

Subaşı, N.(2014), *Din Sosyolojisi*, İstanbul, dem Yayınları

Şentürk, E., Ayten, G., İlknur, M., Köksal, F., Ünal, G.(2011), *"Teknoloji Ve Kadın Sağlığı,* Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi,Cilt: 2, S.2, Nisan.

Şişman, N.(2015), *Küreselleşmenin Pençesi İslam'ın Peçesi*, İstanbul, İnsan Yayınları,s.97.

Tekin, M.(2004)**,** *Kutsal, Kadın ve Kamu: Türkiye'de Aydın Kadınlara Göre Din ve Kadın*, İstanbul, Açılım Kitap Yayınları, s.217.

Turan, S.(2006),"*Bir Meşrulaştırma Aracı Olarak Bilişim Ve Kitle İletişim Teknolojileri: Eleştirel Bir Bakış",* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İBF Dergisi, Ekim, 1(2), ss.71-86.

Ural, Ş.(2002).,"Felsefe ve Teknoloji",*Kutadgubilig, Felsefe-Bilim Araştırmaları*, S. 2,İstanbul, s. 237-247.

Uygur, N.(1989),*Çağdaş Ortamda Teknik*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları,s.17.

Ünalan, S.(2013), *Çalışma Hayatının Dindar Kadının Dini Anlayış Ve Uygulamalarına Etkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa

Üşür, İ.(2009),"Teknoloji Felsefesi Üzerine ya da Tarihin Tanrısı Teknoloji midir?", *Mülkiye Dergisi*, XXV, 230, , ss. 7-26.

Yiğit, E., Çengelci, T., Karaduman, H.(2013)," *Teknolojinin Değerlere Yansıması Konusunda Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Görüşleri"* Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi, S.4(1), ss.73-96

Yörükoğulları, E.(2013), *Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.8.

Yücebaş, S.(2012),"Türkiye'de Muhafazakârlığın Gündelik Yaşam Estetiği'', *İnsanbilim Dergisi*, S.1,ss.62-80,2012.

EHL-İ SÜNNET'İN TEMEL İLKELERİ

Fatih KURT[*]

Özet

İtikadi İslam Mezhepleri içerisinde değerlendirilen Ehl-i sünnet, İslam düşüncesi, itikadı ve inancının ana caddesidir. Bu doğrultuda Ehl-i sünnet veya Sünni olarak adlandırılan ana caddenin temel ilkeleri, Kur'an ve sahih hadisler doğrultusunda şekillenmiştir. Bu metot aynı zamanda, Hz. Peygamberin sahabilerinin genelinin de temel anlayış biçimiyle uyuşmaktadır. Bu doğrultuda Ehl-i sünnet, İslami itikadın ana çatısı olduğu gibi, Müslümanların büyük çoğunluğunun da benimsediği metot olmuştur. Ehl-i Sünnet'in Eş'arîyye, Mâtürîdîyye ve Selefiyye gibi kendi içerisinde alt birimleri bulunmakla birlikte, bunlar arasındaki ayrılık, temel inanç konularında olmayıp, tali boyutta ve lafzi niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Sünnet, Ehl-i sünnet, Bidat, Akaid.

BASIC PRINCIPLES OF AHL AL-SUNNAH

Abstract

The *Ahl al-Sunnah*, which is considered among the Islamic Sects, is the main street of Islamic thought, creed and belief. In this direction, the basic principles of the school called *Ahl al-Sunnah* or *Sunni* are shaped in the direction of the Qur'an and authentic hadiths. This method also complies with the basic understanding of the Prophet's Companions in general. As a matter of fact, the *Ahl al-Sunnah* is the main framework of Islamic creed. It was also the method adopted by the vast majority of Muslims. *Ahl al-Sunnah* has sub-units such as *Ash'ariyya, Matüridiyyah* and *Salafiyya*. However, the distinction between them is not a matter of fundamental belief, but is of secondary and literary nature.

Keywords: Qur'an, *Sunnah, Ahl al-Sunnah*, Bida (innovation), Religious faiths.

Giriş

Mezhep ve Fırka-i naciye

Arapça "Zehebe" fiilinden türeyen mezheb, kelime anlamı olarak gitmek, gidilecek yol, gidilecek yer, görüş, akım, meslek, asıl, esas, inanç ve doktrin gibi çeşitli anlamlara gelmektedir. Çoğulu "mezâhib" olan mezheb literatürde, dinin aslî veya fer'i hükümlerinin dayandığı delilleri bulmak ve bunlardan hüküm çıkarıp yorumlamakta yetkin kabul edilen bilginlerin ortaya koyduğu, kendi içinde tutarlı görüşlerinin sunulduğu sistemin adıdır. Bu tanımda yer alan aslî hükümler, itikadî mezhepler tarafından ele alınan dinin iman esasları, fer'î hükümler ise fıkhî mezhepler tarafından incelenen ibadetler ile insanlar arası ilişkilerin incelendiği muamelat konularını içermektedir. Buna göre düz anlamıyla mezhep, itikadi ve fıkhi olarak iki kategoride incelenmektedir.

Kuran-ı Kerim'de mezheb kelimesinin çıkış kipi olan "zehebe" fiil şeklinde, çeşitli türevleriyle birlikte birçok ayette geçmektedir. Ancak terimsel olarak mezhep, herhangi bir ayette yer almamaktadır. Hadislerde de ıstılahi anlamda kullanılmamıştır. İslami ilimler tarihinde söz konusu teknik anlamdaki mezheb terimi, daha çok itikadî grupları tanımlamak amacıyla, "fırka", "nihle" ve "milel" gibi adlar kullanılmıştır. İtikadi inanç ekollerinin açıklanmasının ele alındığı eserlere de bu yönlü isimler verilmiştir. Söz gelimi, Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38), *el-Fark beyne'l-fırak* ve *Beyânü'l-fırkati'n-naciye minhum*'u, Nevbahtî'nin (ö. 310/922), *Fırâkü'ş-Şîa*'sı, İsferâyînî'nin (ö. 471/1078), *Temyîzü'l-Fırkati'n-Nâciye ani'l-fırak'ı*, Şehristânî'nin (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-nihal*'i, Eş'ârî'nin (ö. 324/936), *Kitabu'l-Makâlât ve'l-fırâk* adlı eseri, İbn Hazm'ın (ö. 456/1064), *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal* isimli çalışması bu alanda kaleme alınmış eserlerdendir.

Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerinde, önceleri Kelam Anabilim Dalı altında işlenen İtikadi İslam Mezhepleri, son yıllarda ayrıştırılmış ve "İtikadi İslam Mezhepleri" adı altından ayrı bir anabilim dalı haline gelmiştir. Bu doğrultuda mezheplerin inanç boyutları Kelam ilmi; tarihsel yönleri de İtikadi İslam

[*] Dr. Diyanet İşleri Başkanlığı, fatihkurt25@hotmail.com

Mezhepleri Anabilim dalında ele alınmıştır.[1] Benzer bir gelişme birçok İslam ülkesinde de gerçekleştirilmiştir.

İslam tarihinde itikadi mezhepler, genellikle Hâriciler, Şîa, Mûtezile, Cebriyye ve Ehl-i sünnet şeklinde tasnif edilmiştir. Bunları alt birimleri bazı çalışmalarda ayrı mezhep olarak ele alınmış olmakla birlikte, ana çatı itibarıyla dört kısımda incelenmektedir.

İslam düşüncesinde mezheplerin ortaya çıkmasını temellendiren şu ünlü hadistir: "Hz. Peygamber: "Yahudiler 71 veya 72 fırkaya, Hıristiyanlar da 71 veya 72 fırkaya ayrıldılar. Benim ümmetim de 73 fırkaya ayrılacaktır".[2] Hadisin bir başka formu ise, "Dikkat ediniz! Sizden önce Ehl-i Kitap olanlar 72 fırkaya bölündüler. Kuşkusuz bu ümmet de 73 fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan 72'si Cehennemde, biri Cennette olacaktır".[3] Söz konusu hadisin Enes b. Mâlik (ö. 93/711) tarafından yapılan rivayetine göre Hz. Peygamber, "İsrâil oğulları 72 fırkaya ayrılmışlardır. Siz de bir o kadar fırkaya ayrılacaksınız. Biri hariç diğerleri cehennemdedir" ifadesi bulunmaktadır.[4] Öte yandan "Dikkat ediniz! Sizden önceki kitap ehli 72 fırkaya ayrıldı. Bu ümmet de 73 fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan 72'si Cehennemde, biri Cennette olacaktır. Bu da cemaattir" şeklinde buyrulmuştur.[5]

Söz konusu kurtuluşa eren 'naciye' fırkasının hangisi olduğu konusunda mezheplerin kendi ilkeleri doğrultusunda farklı yaklaşımları olmuştur. Buna göre bazı hadislerde, cehennemden kurtulacak kesim, "cemaat" olarak adlandırılmıştır. Bir başka rivayette ise kurtuluşa eren fırka; "Benim ve ashabımın yolu üzere olanlar" şeklinde tanımlanmıştır. Bu ise, oluşan farklı mezheplerin kendi anlayışlarının yine kendileri tarafından Kur'an ve hadisler doğrultusunda şekillendiği tezlerini ortaya çıkarmıştır.[6]

Kurtuluşa eren fırkasın hangisi olduğu ile ilgili farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Sözgelimi Keyhüsrev Esfendiyar b. Azerkeyvan'ın "Debestân-i Mezâhib" adlı eserindeki veriye göre, 72 mezhebin aslı ve kökü altıdır: Müeşbbihe, Ta'tiliyye, Cebriyye, Kaderiyye, Rafiziyye ve Nasbiyye'dir. Bu altı fırkanın her biri 12 fırkaya ayrılmıştır. Bunların toplamı ise, 72 etmektedir. Kurtuluşa eren fırka, bu yetmiş ikinin dışında olması gerekir. Zira doğru yolda olan kesim, bu altı fırkanın haricindedir. Söz konusu bu altı fırka, Hz. Peygamber zamanında mevcut olmamış, daha sonra ortaya çıkmıştır. Ehl-i İslam'ın ittifakına göre doğru yolda olanlar Hz. Muhammed (SAV)'den sonra onun sahabesinin yolu üzerine olanlardır. Bunlar ise Ehli Sünnet ve'l-cemaattir.[7]

Bir başka yaklaşıma göre bu kurtuluşa erecek kesim, Sevâdu'l-A'zam'dır. es-Sevâdu'l-A'zam ise dört kısımdan oluşmakta olup, bunlar Doğuda Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) ashabı, Batıda Mâlik'in (ö. 179/795) ashabı, Şâş ve Nîsâbûr'da Şâfiî'nin (ö. 204/820) ashabı, Şam'da ise Ashâbu'l-Hadîstir.[8]

Mûtezile ulemasından Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025) söz konusu hadisi farklı bir ifadeyle aktarmış ve buradan de kendi mezhebine delil getirmeye çalışmıştır. Onun rivayet olarak kaydettiği hadis şöyledir: "Ümmetim yetmiş küsur fırkaya ayrılacaktır. Onların en iyisi, itizâl eden kesimdir".[9]

İmam Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre bahsi geçen hadiste yer alan kurtuluş ehli, 'Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâ'a'dır. Ancak Gazzâlî, eserlerinin değişik yerlerinde, "Ümmetim yetmiş küsur fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan kurtuluşa erecek olan, bir tanedir" şeklindeki hadisin rivayetini muhtelif şekillerde nakledildiğini açıkça beyan ettikten sonra, 73 fırka hadisinin, "bu fırkalardan sadece birinin nâciye olacağı" formundaki rivayetlerin tam tersi olan, "bu fırkalardan sadece biri helâk olacaktır" şeklinde de nakledildiğini, fakat meşhur olan rivayetin ilki olduğunu belirtir. Aynı minvalde nakledilen bir diğer rivayetin ise, "Zındıklar hariç hepsi cennetliktir" şeklinde olduğunu ifade eden Gazzâlî, sözünü ettiği rivayetlerin tümünün sahih olabileceğini savunur. 73 fırka hadisinin birbiriyle çelişik metin formları arasında bir tercihe gitmemesi ve hepsinin "sahih" olabileceğini söylemesi nasıl anlaşılmalıdır? Öncelikle

[1] Ramazan Biçer, "Türkiye'de kelam ve İslam mezhepleri tarihi çalışmaları", *Kelam Araştırmaları* 10:2 (2012): 9-10.
[2] Ebû Dâvud, Süleyman es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen*, "Sünne", 1.
[3] İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, fiten, 17.
[4] İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, 3/120.
[5] Ebû Dâvud, "sünne", 1.
[6] Abdullah Eren, *İftirak Hadislerinin Tahric, Tahkik ve Yorumu*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa: UÜSBE, 1998, 10-19.
[7] Şahin Ahmedoğlu, "Keyhüsrev Esfendiyar b. Azerkeyvan'ın 'Debestân-i Mezâhib'Adlı Eseri", *el-Milel ve'n-nihal* 8/5 (2011), 273-274.
[8] Muhammet Emin Eren, "Bir Hadis Beş Yorum: 73 Fırka Hadisine Farklı Bazı Yaklaşımlar", *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018), 333.
[9] Kâdî Abdulcabbâr Abdullah b. Ahmed Ebû'l-Huseyn, *Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mûtezile*, nşr. Fuad Seyyid, Tunus 1972, 166.

Gazzâlî'nin "sahih" nitelemesini hadis tekniği ve isnad kritiğinden hareketle yapmadığı açıktır. Onun 'sahih'lik ile kastettiği, rivayetlerin içeriği ile alakalıdır. Elbette ki Gazzâlî'nin birbiriyle çelişik bu metinlerin tümünün 'sahih' olabileceği iddiası, hem hadis kritiği hem de ilgili rivayetlerin muhtevası bir bütün olarak dikkate alındığında- zorlamadır. Ancak onun, taban tabana zıt rivayet formaları arasında bir tercihte bulunmamasının ve herhangi birini reddetmeden telfîk etmeye girişmesinin sebebi üzerinde durulmalıdır.[10]

Söz konusu hadisteki yetmiş üç sayısı ile ilgili klasik dönemde birden fazla çalışma yapılmıştır. Sözgelimi Bağdâdî (ö. 429/1037), Ehl-i Sünnet ile birlikte İslâmî fırkalarını 10 grupta inceler. Tüm bu ekoller kolları ile birlikte 73'tür. Yine Eş'arî (ö. 324/966) temel fırkaların sayısını 10 olarak belirtir. Makdisî (ö. 356/966) 8; Malâtî (ö. 377/987), 6, Bağdâdî (ö.429/1037), 10, İbn Hazm (ö. 456/1064) 5, Isferâyinî (ö.471/1078), 10; İbnu'l-Cevzî (ö.597/1200) 6; Adüdiddin el-İcî (ö.756/1355), 8 olarak belirtmiştir. Ancak hemen hemen hepsi, alt kollarıyla birlikte tüm mezhepleri 73'e tamamlamışlardır.

Bağdâdî (ö. 429/1037), Malâtî (ö. 377/987) fırkaların tâli kollara ayrılmalarında, onların birbirlerinin tekfir edip etmemelerini esas almakta ve 73 sayısını bulabilmek için hayli zorlandıkları görülmektedir. Makdisî'ye (ö. 356/966) göre Müslümanlar arasında ortaya çıkan aslî mezheplerin sayısı 8'dir. Bunlardan 4'ü sırf kelâmî, 4'ü ise kelam-fıkıh karışımı fırkalardır. Kelâm sahasında fırkalar; Mûtezile, Neccâriyye, Küllâbiyye ve Sâlimiyye'dir.

Hadiste gelen 73, kesin bir sayıyı göstermekten ziyade çokluğu ifade etmektedir. Gerek Yahudi ve Hristiyanların, gerek Müslümanların tarihte görülen fırkaların sayısı hadiste bildirilen sayıların çok üstündedir. Bu hadis, Adl, Tevhid, Kader, Istitaat, Ru'yet, Sıfatlar, Adâlet, Zulüm gibi konularda ayrılığa düşenlere işaret ediyor, şeklinde anlaşılabilir. Farklı rivayetlerde Mecûsî, Yahûdî ve Hristiyanların 71 veya 72 fırkaya ayrıldığı İslâm ümmetinin bunlardan bir sayı fazlasıyla 73 fırkaya ayrılacağı beyan edilmekle bir sosyal gerçeğe parmak basılmaktadır. Bu hadis ile bir nevi Allah Resulü, böyle değişik fikir ve düşünceleri görürseniz, şaşırmayınız, ayrılıkları, gayrılıkları bırakıp itikatta birlikte olunuz, benim ve ashabımın yoluna uyunuz, demek istercesine mucizevî bir şekilde geleceğe işaret etmiş, ümmetine yol göstermiş, taktik vermiştir.[11]

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat

Sözlük anlamı olarak, yol, gidiş, tarz, üslup, âdet, davranış ve metot anlamlarına gelen sünnet, hem Allah'a, hem peygambere ve hem de insanlara nispet edilmiştir. Allah'a nispet edildiğinde, hükümler, emir ve yasaklar, değişmez kurallar şeklinde anlaşılmaktadır. Peygambere yönelik olduğunda ise, yaşam biçimi ve metodu ön plana çıkmaktadır. İnsanlara nispet edildiğinde ise Kur'ân-ı Kerim'de "Sünnetü'l-evvelîn" ifadesinde geçtiği gibi, geçmiş ümmetlerin gittikleri yol, karşılaştıkları muamele, ceza ve akıbet anlamları ortaya çıkmaktadır.[12]

Arapça "c-m-a" fiilinden türeyen cemaat, bir araya getirmek, bir kısmını diğer kısmına yaklaştırarak bir şeyin bir araya toplanmasını sağlamak, insan topluluğu, bir grup insan gibi anlamlara gelmektedir.[13]

Ehl-i sünnet, herhangi bir kesim ve grubu kastetmeksizin, Hz. Peygamber ve sahabilerin yolundan giden kimseler şeklinde, kapsayıcı bir tanım isabetli görünmektedir. Zira ilk dönem hadis kitaplarında Ehl-i sünnet tanımı bulunmamakta, sadece sünnet ve cemaat kelimeleri yer almaktadır. Ehl-i sünnet tabiri ilk defa Ahmed b. Hanbel'e atfedilen *er-Red ale'z-zenadıka ve'l-Cehmiyye*'de yer almış, ardında da Dârimî'de yer alan bir rivayete göre ilk defa Hasan-ı Basrî tarafından kullanılmıştır. Ehl-i sünnet akaidinin oluşmasına tesir eden âlimlerin en önde geleni, Ebû Hanîfe olmuştur. Ondan sonra da İmam Malik, Ehl-i sünnet'in temel görüşlerini şekillendirmeye başlamıştır. Ardından da Ahmed b. Hanbel gelmektedir.

Ancak, Ehl-i sünnet akaidinin kurallarını ve ana prensiplerini oluşturan İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) ve İmam Eş'arî'dir (ö. 324/936).

---

[10] Muhammed Emin Eren, "Bir Hadis Beş Yorum: 73 Fırka Hadisine Farklı Bazı Yaklaşımlar", *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018): 342-343.

[11] Osman Oral, "73 fırka hadisinin kelâm ilmi açısından değerlendirilmesi". *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 12:2 (2014): 295-314.

[12] İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, t.y., 13/225; Zebidî, Muhammed Murtaza el-Hüseyni el-Vasıti el-Hanefi, *Tâcu'l-ârus min cevahiri'l-kamus*, Beyrut: Mektebetül-İlmiye, ty., 9/244.

[13] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 8/53; Zebidî, *Tâcu'l-Arus*, 5/304.

Mâtüridî'nin tam adı, "Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, el-Hanefî" şeklindedir. Onun yapmış olduğu çalışmalar ve vermiş olduğu ilmi mücadeleler sonucunda ona, "Alemü'l-Hüdâ/Hidayet sembolü", "İmâmü'l-Hüdâ/Hidayet önderi", "İmamü'l-Mütekellimîn/Kelâmcıların imamı", "Musahhihu Akâidi'l-Müslimîn/Müslümanların inançlarını yanlışlıklardan arındıran", "Reîsü Ehli's-Sünne/Ehl-i sünnet'in reisi" gibi çeşitli unvanlar verilmiştir.

Tahminen 256/870 yılında bugün Özbekistan Cumhuriyeti'nin sınırları içinde bulunan Semerkant'ın dış mahallesi olan Matürid'de doğmuş olan Mâtürîdî'nin hayatı, 333/944 yılında burada sona ermiş ve Semerkand'ın Çakerdize mahallesinde ulema ve eşraf kabristanına gömülmüştür.

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Mâtürîdî, yaşadığı asırda özellikle İslâm kültür merkezi olarak tanınan ve ileri seviyede eğitim veren Semerkand'da tahsiline başlamış ve bu ilmî çevreden yeterince istifade etmiştir. Zamanın en önemli ve tanınmış Hanefi âlimleri ile tanışarak onların ilim halkalarına katılmış, verilen derslere devam ederek dinî ilimler sahasında donanımlı biri haline gelmiştir. Bu doğrultuda genellikle Hanefî mezhebine bağlı âlimlerden ders alan Mâtürîdî, ilmî bakımdan Ebû Hanîfe'nin görüşleri ve öğrencileri ile bağlantılı olmuştur. Mâtürîdî Hanefi mezhebinin üçüncü veyahut dördüncü kuşak âlimlerindendir. Ebû Hanife'nin (ö. 150/767) öğrencilerinden Muhammed eş-Şeybânî'nin öğrencisi Ebû Süleyman el-Cüzcânî'nin talebesi Ebû Bekir Ahmed b. İshak el-Cüzcânî, Nusayr b. Yahya el-Belhî ve Nişabur Kadısı Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Reca el-Cuzcânî gibi hocalardan ilim tahsil etmişse de öğrenimini, henüz yirmi yaşlarında iken hocası Ebû Bekir Ahmed el-Cüzcânî ile birlikte ulema reisliğini deruhte eden ve Darü'I-Cüzcâniyye'de ders veren Ebû Nasr el-İyâzî'den tamamlamıştır.

Bu doğrultuda Mâtürîdî, Ebû Hanife'nin görüş ve metodunu doğruya en yakın ve düzgün olarak elde etme ve anlama imkânına sahip olmuştur. Eğitim süresini tamamlayan Mâtürîdî ardından Dârü'l-Cüzcâniyye Medresesi'nde ders vererek dönemin bilginleri arasında mümtaz bir konum elde etmiştir. Burada ve değişik yerlerde verdiği dersler ile ilmî birikim, görüş ve metodunu kendisinden sonrakilere aktaracak ve İslâm düşüncesine hizmet edecek, değerli öğrenciler yetiştirmiştir.[14]

Mâtürîdî, Ehl-i sünnet akaidinin temel esaslarını belirlemiş, bunları sistemleştirmiş ve Mâtürîdîyye adı altında sonradan onun görüşlerini benimseyen âlimler tarafından, Ehl-i sünnet akaidi daha da dinamik ve belirgin hale gelmiştir.

Ehl-i sünnet'in bir diğer direği, Eş'arî'dir. Tam adı, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail b. Ebi Bişr İshak b. Sâlim el-Eş'arî el-Basrî olan Eş'arî, Yemen kökenli Ebû Musa el-Eş'arî'nin torunudur. H. 260 (m. 873-4) yılında Basra'da doğan Eş'arî, H. 324 (935-6) senesinde Bağdad'ta vefat etmiştir.

Nasirüddin lakabıyla meşhur olan Eş'arî, küçük yaşta babasının ölümü üzerine, Sünni âlim Yahya b. Zekeriya es-Sacî'nin derslerine devam etti. Annesinin Mu'tezili âlim Ebû Ali el-Cübbaî ile evlenmesi üzerine, Cübbaî'nin himayesine girdi. Eş'arî, Mu'tezili olan üvey babasından kelam dersleri alırken, diğer taraftan da yöredeki Ehl-i sünnet bilginlerden fıkıh, tefsir ve hadis dersleri aldı. Bu süreçte Eş'arî Mu'tezili görüşleri benimsemiş ve Mûtezileyi savunan eserler yazmıştı.[15] h. 300 (m. 912-3) yılında Basra Camiinde hutbeye çıkarak, kendisinin Mu'tezili görüşü bıraktığını, Ehl-i sünnet'i benimsediğini, bundan böyle Ahmed b. Hanbel eksenli hadis âlimlerinin yolunda devam edeceğini halka ilan etti. Eş'arînin bu değişimiyle ilgili çeşitli nedenler ileri sürülmüştür. Bunlar arasında bir tercih yapmak zor görünmekle birlikte ana tetikleyici etkenin, kültürel boyutunun genişlemesi ve kabullere yönelik düşünce dünyasındaki değişim olduğu anlaşılmaktadır.

Düşünce değişiminin oluştuğu 300'lü yıllarda, Bağdad'a giden Eş'arî, orada Hasan b. Ali b. el-Berbeharî'yi ziyaret edip, teveccühüne mazhar olmak istediyse de gereken ilgiyi göremedi. Burada Eş'arî, Hanbeli itikadını savunmak amacıyla *el-İbâne*'yi yazıp Berbeharî'ye takdim ettiyse de beklediği alakayı yine göremeyince, kendi okulunu oluşturdu ve Basra'da olduğu gibi öğrenci yetiştirmeye devam etti.[16]

Eş'arî'nin yaşadığı dönemde Bağdad, tüm farklı ve aykırı fikirlerin bir arada bulunduğu ve önemli bilginlerce temsil edildiği bir yer idi. Bu ortamda Eş'arî de İslami düşüncedeki bütün farklı akımların temsilcileriyle görüşmüş, onlarla münazaralarda bulunmuş ve bu doğrultuda 'cidal' yeteneği ileri düzeye ulaşmış idi. Zahidane bir hayat yaşayan Eş'arî'nin diyalektiğe olan merakı da onun kıvrak zekâya sahip

[14] Ramazan Biçer, *Akıl ve irade kapısı İmam Mâtürîdî*, İstanbul: Erdem Yayınları, 2018, 2-4.
[15] İrfan Abdülhamid, "Eş'arî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 11 (1995), 444.
[16] Abdülhamid, "Eş'arî", 444-447.

olduğunu göstermektedir. Tartışma metot ve konularında o kadar usta idi ki vefatının, Mûtezilî bir bilgin ile tartışması sonucundaki mağlubiyetinden kaynaklandığı rivayet edilmektedir.[17]

Uzun bir süre Mu'tezili düşünceyle yoğrulan Eş'arî, daha sonra Ahmed b. Hanbel'in yolundan devam edeceğini belirtmiş ancak bu şeritte uzun süre devam etmemiştir. Hem Mu'tezilî hem de Selefî metotta gönül hoşnutluğuna ulaşamayan Eş'arî, Semerkant'taki Matüridî'nin itikadi algısına benzer görüşlere sahip olmuş ve onları savunmuştur.

Kaynaklarda Mâtürîdî ile Eş'arî'nin aynı dönemde yaşadıkları halde, hiç karşılaşmadıkları rivayet edilmektedir. Buna rağmen Bağdat ve Semerkand'da benzer düşüncelere sahip iki farklı âlim, daha sonraları Ehl-i sünnet olarak adlandırılacak olan düşünce sistemin öncülüğünü çekmişlerdir.

Başta Arap yarımadası, Afrika ve Hindistan gibi Müslümanların yaşadıkları bütün bölgelere yayılmış olan Eş'arîlik, Ehl-i sünnet camiasının önemli bir kısmının düşünce sistemini oluşturmaktadır. İmam Eş'arî yazmış olduğu eserlerinde Ehl-i sünnet'in temel ilkelerini genel anlamda belirlemiş ve onun yolundan gidenler de, Eş'arîlik adı altında Ehl-i sünnet akaidini daha da belirgin hale getirmişlerdir.

Ehl-i sünnet'in Selefiyye, Eş'arîyye ve Mâtürîdîyye gruplarından meydana geldiği genellikle kabul edilmekle birlikte mezhep taassubunun etkisi veya muhtemelen Ehl-i sünnet terimine verilen manaların farklı oluşu sebebiyle değişik bazı görüşler de ileri sürülmüştür. Selefiyye'den Acurri (ö. 360/970), İbn Hazm (ö. 456/1064), İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Seksekî (ö. 683/1284), Muhammed Reşid Rıza (ö. 1354/1935), Abdullah Babetin gibi eski ve yeni bazı âlimler, Selefiyye'yi Ehl-i sünnet'in yegâne temsilcisi saymışlar, Eş'arîyye ile Mâtürîdîyye'yi Ehl-i sünnet'e intisap iddiasında bulunan gruplar olarak değerlendirmişlerdir.[18]

Ancak Selefiyye'nin geçirmiş olduğu serüvenlere bakıldığında, Eş'arî ve Mâtürîdî eksenli sistemleşen Ehl-i sünnet itikadıyla bağdaştırılamayacak birçok görüş ve itikad görülmektedir. Bu doğrultuda günümüz Selefiliğinin, Ehl-i sünnet içinde değerlendirilmesi, ciddi anlamda tartışmalı görünmektedir.

Ehl-i sünnet'in temel ilkeleri

Ehl-i sünnet'in temel ilkeleri üzerinde herhangi efradına cami, ağyarına mani bir tanım oluşturulmuş değildir. Ancak kelam bilginleri, dönemin şartları ve kültürleri çerçevesinde Ehl-i sünnet'in temel ilkelerini belirlemeye çaba göstermişlerdir. Sözgelimi, Abdülkahir Bağdâdî'ye göre Ehl-i sünnet'in belirgin itikadı şöyledir:

-Eşyanın hakikatleri ve bu doğrultuda oluşan ilimler haktır ve gerçektir.

-Allah'tan başka her şey anlamına gelen, âlem sonradan yaratılmıştır.

-Âlemin bir oluşturucusu (muhdis) vardır.

-Allah'ın zatına zâit sıfatları vardır.

-Allah'ın İlmi, Kudreti, Hayatı, İradesi, Sem'i, Basarı ve Kelamı vardır ve haktır. Bunlar O'nun ezeli sıfatlardır.

-Allah'ın isimleri (esmâ-i hüsnâ) Kur'an, sahih sünnet veya icma-i ümmetle sabit olup tevfikidir, kıyasla belirlenemez.

-Allah hayır veya şer·ne olursa olsun, bütün cisim ve arazlar ile birlikte, kulların eylemlerini yaratandır. O'ndan başka yaratıcı yoktur.

-Allah'ın insanlara peygamberler göndermesi haktır ve gerçektir.

-Peygamberlik iddiasında bulunanların, olağanüstü olayları, meydan okuyacak şekilde, göstermesi haktır.

-İslam, beş şart üzerine oluşturulmuştur. Bunları farz olduğu inkâr edilemez ve peygamberden gelen haberler doğrultusunda bilinen şekil ve anlamların dışında yorumlanıp, manalandırılamaz.

-Ef'al-i mükellefin farz, haram, sünnet, mekruh ve mubah olmak üzere beştir.

---

[17] Ahmed b. Halil b. Abdullah el-Hemedânî, Kâdî Abdülcabbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, nşr. Abdulkerim Osman (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988), 124.

[18] Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i sünnet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 10 (1994), 526-527.

-Allah, bütün varlıkları veya bir kısmını yok etmeye kadirdir.

-Allah, insan ve diğer canlıları ahirette tekrar diriltecektir.

-Cennet ve cehennem yaratılmış olup, süreklidir. Sadece kâfirler sonsuz azap göreceklerdir.

-Devlet yöneticisi anlamında olan imamet ümmete farzdır, İmamın tayini ümmetin nassla değil, Müslümanların tercihi ve onayıyla belirlenir.

-Melekler günah işlemeyen masum (korunmuş) varlıklardır.

-Din düşmanları hakkındaki hükümler nasslarla belirlenmiştir.[19]

Söz konusu bu belirlemeler, Bağdâdî'nin anlayış ve tespitleri noktasındadır. Bundan farklı sıralamalar da mevcuttur. Ancak buradaki maddeler, genel anlamda kabul görmüştür. Buna rağmen birebir bağlayıcı ilkeler değildir. Zira buradaki değerlendirmeler, Ehl-i sünnet'in kendi imamları tarafından da farklı boyutta şekillendirilebilmiştir. Ancak bu tür eleştirel mahiyetteki yaklaşımlar, bir öz eleştiri olup, reddedici mahiyette değil, mükemmelleştirişi statüdedir. Zaten bu tavır, Ehl-i sünnet tarihinde her zaman vuku bulmuştur.[20] Bu durum ise, Ehl-i sünnet anlayışının tamamen dinamik olduğunun göstergesidir.

Ehl-i sünnet inancını, diğer fırka ve mezheplerden ayıran temel özelliklerden birisi, iman, amel ilişkisidir. Amelin büyük günah işleme durumunda imanı ortadan kaldırıp kaldırmadığı konusunda Ehl-i Sünnet âlimleri, Hâriciler ve Mûtezile ile temel bir ayrılık içinde olmuştur. Nitekim Hâricilere göre büyük günahlardan birini işleyen kimse, doğrudan küfre girmiştir. Bu doğrultuda onlar, mürtekib-i kebire'yi bir küfür niteliği olarak kabul etmişlerdir.

Ehl-i Sünnet'in ezici çoğunluğuna göre imanın, amel ile yakın ilişki ve etkileşimi söz konusudur. Ancak ikisi arasında bir aynılık veya tam bir birliktelik yoktur. Zira Kur'an'da çoğu defa, iman edenler ile salih amel işleyenlerin bir arada belirtilmesi, sıkı bir bağlantı olduğunu gösteriyorsa da, arada 'vav' veya 'fe' edatının bulunması ikisinin aynı olmadığının belirticisidir.[21]

Ehl-i sünnet kelamının özgün yönlerinden bir başkası da, zat-sıfat ilişkisidir. Buna göre Allah'ın zatına nispet edilen ve sübuti sıfatlar, Mûtezile'ye göre aynıdır. Yani Allah'ın zatından ayrı sıfatları yoktur.

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre ise, Allah'ın zatından bağımsız, zatına zait sıfatlar bulunmaktadır. Bunlar, zatın ne aynısı ve ne de gayrısıdır.[22]

Ehl-i Sünnet uleması, kader probleminin temel ilgi ve tartışma alanı olan ve iradenin sonucu ortaya çıkan insanın kendi fiil ve davranışlarındaki özgürlüğü konusunda, özgürlük ile zorunluluk anlayışı arasında orta bir yol bulmak suretiyle, insanı eylemlerinden sorumlu, Allah'ı da her şeyin yaratıcısı konumunda değerlendirmişlerdir. Bu yaklaşım Ehl-i sünnet'in özgün bir düşünce biçimini oluşturmuştur.

Sünni ulemanın geliştirdikleri 'kesb' ve 'halk' teorisiyle insan, fiillerinin bizzat kendisi tarafından istenip irade edilmiş ve buna uygun olarak Allah tarafından yaratılmıştır. Buna göre fiile yönelmeyi kul, onu yaratmayı da Allah gerçekleştirir. Böylece ne kulun iradesi itibarsız kalmış ve ne de Allah'ın yaratıcılık vasfı zedelenmiş olur.

Mûtezile uleması ise Allah'ın mutlak adil oluşu ile insanın eylemlerindeki sorumluluğunu dikkate alarak, insanın özgür iradeye sahip bulunduğunu ve bu nedenle de fiillerinin bizzat kendi iradesiyle gerçekleştiğini ileri sürmüştür. Onlara göre Allah, insanları özgür iradeye ve bunu gerçekleştirecek güç ve kapasiteye sahip olarak yaratmış, istediği davranışları yapma konusunda serbest bırakmıştır.

Ehl-i sünnet ile diğer kelam mezhepleri arasındaki farklı yaklaşımlardan biri de, imamet yani devlet yönetimi konusudur. Bu alanda, Hz. Peygamber'den sonra dini otoritenin şekli ve dindeki yeri konusunda Ehl-i Sünnet ile Şî'a arasında fikir ayrılığı söz konusudur. İmametle ilgili görüşleri dolayısıyla

---

[19] Abdülkahir el-Bağdadî, *el-Fark beyne'l-firak*, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1985, 248-249.

[20] Recep Önal, "Osmanlı coğrafyasında Sünnî düşüncenin resmî ideoloji olarak benimsenmesi üzerine sosyo-jeopo-teolojik analizler", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 4/22 (2018), 1272-1273.

[21] Ebu Hanife, *İmam-ı Azam, Beş Eseri*, trc. Mustafa Öz, 55; Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *el-Luma'fi'r-red ala Ehli'z-zeyği ve'l-bid'a*, Beyrut, 1988, 154-155. Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu, Ankara: İSAM Yayınları, 2002, 91.

[22] Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 70-72; Kâdî Ebû Bekr el-Bâkıllânî, *Temhidü'l-evail ve tehisü'd-delail*, nşr. İmadüddin Ahmed Haydar, Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekafiyye, 1987, 227-229; Mustafa Selim Yılmaz, "Senusi akaidinin tahlili", *Afrika'da İslamiyet: Dünü, Bugünü, Yarını*, Milletlerarası ilmi toplantı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017, 731-750.744-745.

İmamiyye veya İsnaaşeriyye olarak da anılan Şîa'nın çoğunluğuna göre imamet nassla tayin edilen inançla bağlantılı bir konudur ve dinin esaslarından biridir. Böyle olduğu için Allah tarafından belirlenip vazifelendirilen ve özel bilgilerle donatılan manevi rehber konumundaki imama itaat etmek farzdır. İmamlar masumdurlar.

Mûtezile'ye göre imamet, bir zorunluluktur. Ancak bu dini değil, Müslümanların toplumsal ve siyasi hayatını düzenlemek amacıyla bir zorunluluktur. Zira iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, Kur'an'ın en önde gelen emirlerinden biri olduğuna göre bu yükümlülüğün yerine getirilmesi, kuvvet ve siyasî otorite ile mümkündür. Cihad, hac, Cuma ve bayram namazları, hadlerin uygulanması, adaletin sağlanması gibi dinî buyruklar, ancak emirin yetkisi dâhilinde mümkündür. Bu ise hilafeti zorunlu kılar.[23]

Öte yandan Hâricilere göre imamet, dini bir zorunluluk değildir. Bu nedenle Müslümanların dünya ve din işlerini düzenlemek ve yönetmek için, bir imama gereksinimleri yoktur. Bu doğrultuda Müslümanlar istedikleri şekilde bir yönetici seçebilirler.[24] Nitekim onlara göre, insanlar adaletli oldukları sürece bir imama ihtiyaç duyulmaz.

Bu konuda Şîa'dan farklı düşünen Ehl-i Sünnet'e göre, imamet, Müslümanların din ve dünya işlerinin yönetilmesidir. Bu haliyle dünyaya yönelik bir konu olduğu için, inançla bağlantılı bir husus değildir. Zira Kur'an'da bu mevzuda kesin bilgi oluşturan bir veri yoktur. Öte yandan, peygamberlerin dışında hiçbir kimse, masum yani günah işlemekten alıkonulmuş değildir. Bu doğrultuda halifenin seçimi, nasla değil, Müslümanların onayıyla gerçekleşir. Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir ve sonrakilerin imameti, realitedeki sıralama doğrultusunda haktır.[25]

Ehl-i sünnet kelam âlimi Cüveynî (ö. 478/1085) de, imamet konusunun itikadi bir mesele olmadığını ve bunun bir Sünni ilke olduğunu kabul eder.[26] Gazzâlî ise, imametin nas ile belirlenmediğini kabul etmekle birlikte, din işlerinin düzeni ancak dünyanın düzeniyle, dünyanın düzeni de ancak kendisine itaat edilen bir imamın varlığıyla gerçekleşir diyerek, imametin bir zorunluluk olduğunu ileri sürmüştür.[27]

Kelamcıların imamet terimiyle ele aldıkları siyasî iktidar konusu, teorik olmaktan daha çok olgusal bir konudur. Değer yargıları ve ideolojiler kadar yaşanan sosyal gerçeklikle de ilgisi olan bir konudur. Bu nedenle iktidarın bir insan topluluğu için gerekliliği sorunu, varsayımlara dayalı düşüncelerden ziyade, pratik ve pragmatik bir düzeyde ele alınmak durumundadır.[28]

Özet olarak Ehl-i Sünnet ekolü, akıl-nakil dengesi konusunda Mûtezile'den; büyük günah işleyen kimsenin mü'min olduğu hususunda Havaric ve Mûtezile'den; amelin imanla tamamen bağlantısız olmadığı noktasında Mürcie'den; Allah'a müstakil sıfatlar nispet etmenin şirke sebep olmayacağı görüşüyle Mûtezile'den; kulun irade özgürlüğü meselesinde Kaderiyye ve Cebriyye'den, imametin nassa dayalı itikadi bir konu olmadığı düşüncesinde Şîa'dan ayrılıp, kendine özgü bir çizgi ve metoda sahiptir.[29]

Ehl-i sünnet temel ilkelerinden birisi olan "Ehl-i kıble tekfir edilemez" düsturu, kıbleye karşı namaz kılmayı kabul edenler anlamındadır. Buna göre Kâbe'ye yönelerek namaz kılmayı kabul eden kimseler yani Müslümanlar, küfre nispet edilemez demektir. Gazzâlî'ye göre birisi hakkında tekfir iddiasında bulunmak, doğrudan iman ile ilgilidir. İman, Hz. Peygamber'in getirdiklerinin tamamını tasdik etmektir. Küfür ise bunlardan herhangi birisini inkâr etmek suretiyle peygamberi yalanlamaktır. Bu durumda Allah'tan başka tanrı olmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna samimiyetle inanan ve bilinçli bir şekilde bu inancını bozacak bir davranışta bulunmayan Müslümanlar, küfür ile suçlanamaz.[30]

Konuyla ilgili Ehl-i sünnet ulemasının yaklaşımlarında yer alan Ehl-i kıblenin tekfir edilemeyeceği ilkesinden kasıt, inanılması zaruri olan inançlar üzerinde ittifak edenler olarak düşünüldüğünde, inanç esaslarına iman edenlerin tekfiri Ehl-i sünnet'e göre imkânsız hale gelmektedir. İman, Hz. Peygamber'i,

---

[23] Ahmed b. Halil b. Abdullah el-Hemedânî, Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, nşr. Abdulkerim Osman, Kahire 1988, 750, 759-766.

[24] Eş'arî, *Makalâtu'l-İslamiyyîn*,nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit, Beyrut 1990, 189-190.

[25] Eş'arî, *el-Lum'a*, 199-200; Bâkıllânî, *Temhidü'l-evail*, 431-558; Ebü'l-Muin Meymun b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefi en-Nesefî, *Tebsıratü'l-edille*, nşr. Salame Claude, Dımaşk: Institut Français de Damas, 1990. 2/823-848.

[26] Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, nşr. Esad Temîm, Beyrut, 1985, 345.

[27] Gazzâlî, *el-İktisâd*, s. 176.

[28] Mehmet Evkuran, *Ehl-i sünnet siyaset düşüncesinin yapısı ve sorunları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, 153.

[29] M. Sait Özervarlı, "Ehl-i sünnet'i meydana getiren ana mezheplerin temel itikadi düşüncesi", *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i sünnet*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006, 138.

[30] Ebû Hamid Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, *Faysalu't-tefrika beyne'l-İslam ve'z-zenâdika*, Dımeşk, 1993, 61.

Allah'tan getirdiği buyruklar konusunda tasdik etmek; küfür ise, söz konusu emirleri tekzip etmektir. İman ve küfür içten bağlanılan birer inançtır. Küfrü gerektirecek hususlarla gerektirmeyecek hususları tam olarak tespit için tek ölçü tekziptir. Tekzip olmaksızın tekfir söz konusu olamaz.[31]

Tarihi seyri içinde Ehl-i sünnet'in dikkat çeken özelliği, başlangıç döneminde meseleleri Kur'an ve Sünnet'e başvurmak suretiyle çözmeye çalıştığı ve gelişme kapısını açık tuttuğu halde, zamanla müctehid imamların ve takipçilerinin görüşlerini taklide yönelip Kur'an ve Sünnet'ten çözüm aramayı terketmesidir. Bu öyle bir noktaya varmıştır ki neredeyse doğrudan doğruya Kur'an ve Sünnet'e başvurmak caiz görülmemiştir. Müctehid âlimlerin uygulayıp tavsiye ettikleri metoda da aykırı düşen bu tutum, mezhep taassubunu körüklemiş, fikri ve içtimai gelişmelerin doğurduğu ihtiyaçları karşılayacak yeni yorum ve bilgilerin üretilmesine engel teşkil ederek, İslam düşüncesinin duraklamasına sebep olmuştur. Özellikle Ehl-i sünnet kelamcılarının eski felsefi, ilmi ve siyasi anlayışlara dayanarak geliştirdikleri istidlal yöntemi ve malzemelerinin modern düşünce hareketleri ve ilmi veriler ışığında yeniden incelenip değerlendirilmesi, dini hayat açısından büyük bir önem taşımaktadır.[32]

Sonuç

Ehl-i sünnet, Kur'an ve sahih hadisler çerçevesinde İslam itikadının ilkeleriyle hareket eden ve bu doğrultuda da Müslüman olan ve olmayanlara muamele eden İslam'ın ana caddesidir. Ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını belirten Hz. Peygamberin sözü çerçevesinde kurtuluşa erecek kesimin, "Benim ve ashabımın yolundan gidenler" şeklinde belirten hadis çerçevesini aşmayacak ve taşmayacak şekilde usul geliştiren İslami bir düşünce metodudur.

Temel ilkeler itibarıyla tüm Müslümanları birleştirici bir yapıda olan ve dışlayıcı bir mahiyete bürünmeyen Ehl-i sünnet'in sadece, bir itikadi mezhep olarak da algılanması, isabetli değildir. Zira Hz. Peygamber ve sahabenin izini takip etmekle birlikte, tüm İslami düşünce ekollerinden istifade ederek, onları toptan reddetmeyip, kişi ve grup nezdinde görüşlerini isabetli veya isabetsiz olarak tasnif ederek ayrıştıran bir mahiyette olması nedeniyle, yapıcı bir kimliğe sahiptir. İslam düşüncesinin ana caddesinden ayrılanları, Bidat ehli veya dalalet mensupları olarak değerlendirmesi, yine onlara İslam içerisinde bir kimlik vermesini netice kılmaktadır. Her hâlükârda mü'minleri temel inançlarıyla değerlendirerek, tali konularda kendi içerisinde bile farklı yaklaşımları özümsemek suretiyle, "öteki" olarak değerlendirmemiştir.

Ehl-i sünnet'in temel ilkeleri, ana hatlarıyla Sünni ulemanın ezici çoğunluğu tarafından kabul görmüştür. Bu nedenle söz konusu ilkeler, iman esaslarında bir uzlaşma oluşturmakla birlikte, onların tarif, tanım ve metotlarında değişimler olması, inancın doğası gereğidir. Bununla birlikte zaman zaman yerel olarak bazı dönemlerde taassupla ilişkilendirilebilecek sapmalar olmuştur. Ancak bu yönlü oluşumlar, ümmetin geneli tarafından kabul görmeyerek, bünyeye dâhil edilmemiştir. Günümüzde dini istismar etmek suretiyle şiddetin dini olduğunu ileri süren marjinal kesimlerin kendilerini Ehl-i sünnet olarak takdim etmeleri, bu yönlü bir girişim çabası olarak değerlendirilmelidir. Bu kesimin, ilk dönem Selef âlimleriyle bağlantısının kabulü mümkün görünmemektedir. Her ne kadar kendilerini Selef-i salihin yolunda ve Ehl-i sünnet'in kendisi olarak tanımlasalar da, "Selefi olmayan Selefilik" şeklindeki bir tanım içerisinde bulunmaktadırlar.

Tarihsel süreçte Ehl-i sünnet ilkelerinin asıllarında bir değişim söz konusu olmamıştır. Zira inanç konuları belirlenmiş ve baştan beri akaid mevzuları sabitleşmiştir. İmanın şartları şeklinde formüle edilen hususlar, tüm zamanlarda benimsenmiş olup, bunlar aynı zamanda ümmetin de genel kabulüne mazhar olmuştur. İnanç konularının ele alınış ve işleniş biçiminde, her dönemin şartları doğrultusunda yaklaşımlar sergilenmiştir. Sözgelimi ilk dönemlerde, çağın şartları doğrultusunda incelenen konular, şimdiki devirde geri plana itilmiş, onların yerine güncel sorunlara yönelik yeni konular incelenmeye başlanmıştır. Bu ise, aslın sabit olduğu, fer'in de değişebileceği şeklindeki Ehl-i sünnet metoduna uygun düşmektedir. İslam'a olan saldırılara karşılık vermek ve mü'mini aydınlatmak şeklinde iki ana görevi olan Ehl-i sünnet kelamı, bu doğrultuda günümüz inananlarının inançla ilgili sorunlarına çözüm üretmek amacıyla, bilimsel

[31] Hilmi Karaağaç, "Ehl-i sünnet'e göre tekfir problematiği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2013), 167, 184; Ziya Erdinç, Habib Kartaloğlu, "Akâid-i Adûdiyye'nin Türkçe Bir Şerhi Olarak Harputlu İshak Efendi'nin Es'ile-i Kelâmiyye Adlı Eseri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62 (2019), 1767-1770.
[32] Yavuz, "Ehl-i sünnet", 529.

gelişmeler ve teknolojik ilerlemeler karşısında, akaid konularının tanım, tarif ve ifade biçimlerinde yeni yaklaşımların ortaya çıkması, bir zorunluluktur. Zira Ehl-i sünnet kelamı, statik değil, dinamiktir.

Kaynakça

Ahmedoğlu, Şahin, "Keyhüsrev Esfendiyar b. Azerkeyvan'ın 'Debestân-i Mezâhib'Adlı Eseri", *el-Milel ve'n-nihal* 8/5 (2011), 267-281.

Bağdâdî. Abdülkahir, *el-Fark beyne'l-firak*, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1985.

Bâkıllânî, Kâdî Ebû Bekr, *Temhidü'l-evail ve tehisü'd-delail*, nşr. İmadüddin Ahmed Haydar, Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekafiyye, 1987.

Biçer, Ramazan, "Türkiye'de kelam ve İslam mezhepleri tarihi çalışmaları", *Kelam Araştırmaları* 10:2 (2012), 1-10.

Biçer, Ramazan, *Akıl ve irade kapısı İmam Mâtürîdî*, İstanbul: Erdem Yayınları, 2018.

Dalkıran, Sayın, "Yetmiş üç fırka hadisi ve düşündürdükleri", *EKEV Akademi Dergisi*, 1/1 (1997), 97-116.

Erdinç, Ziya-Kartaloğlu, Habib, "Akâid-i Adûdiyye'nin Türkçe bir şerhi olarak Harputlu İshak Efendi'nin Es'ile-i Kelâmiyye adlı eseri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62 (2019), 1765-1771.

Eren, Abdullah, *İftirak hadislerinin tahric, Tahkik ve Yorumu*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa: UÜSBE, 1998.

Eren, Muhammed Emin, "Bir Hadis Beş Yorum: 73 Fırka Hadisine Farklı Bazı Yaklaşımlar", *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018), 331-347.

Eş'arî, Ebü'l-Hasen, *el-Luma'fi'r-red ala ehli'z-zeyği ve'l-bid'a*, Beyrut, 1988.

Eşârî, Ebü'l-Hasen, *Makalâtu'l-İslamiyyîn*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit, Beyrut 1990.

Evkuran, Mehmet, *Ehl-i sünnet siyaset düşüncesinin yapısı ve sorunları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *Faysalu't-tefrika beyne'l-İslam ve'z-zenâdika*, Dımeşk, 1993.

İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, t.y.

İrfan, Abdülhamid. "Eş'arî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 11 (1995):444-447.

Kâdî Abdulcabbâr Abdullah b. Ahmed Ebû'l-Huseyn, *Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mûtezile*, nşr. Fuad Seyyid, Tunus 1972.

Kâdî Abdülcabbâr, Ahmed b. Halil b. Abdullah el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, nşr. Abdulkerim Osman, Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988.

Karaağaç, Hilmi, "Ehl-i sünnet'e göre tekfir problematiği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2013), 163-186.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî, *Kitâbu't-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu, Ankara: İSAM Yayınları, 2002.

Nesefî, Ebü'l-Muin Meymun b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefi, *Tebsıratü'l-edille*, nşr. Salame Claude, Dımaşk: Institut Français de Damas, 1990.

Oral, Osman, "73 fırka hadisinin kelâm ilmi açısından değerlendirilmesi". *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 12:2 (2014), 295-314.

Önal, Recep, "Osmanlı coğrafyasında Sünnî düşüncenin resmî ideoloji olarak benimsenmesi üzerine sosyo-jeopo-teolojik analizler", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 4/22 (2018), 1258-1275.

Özervarlı, M. Sait, "Ehl-i sünnet'i meydana getiren ana mezheplerin temel itikadi düşüncesi". *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i sünnet*, İstanbul: Ensar Neşriyat, (2006), 119-139.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Ehl-i sünnet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 10 (1994), 525-530.

Yılmaz, Mustafa Selim, "Senusi akaidinin tahlili", *Afrika'da İslamiyet: Dünü, Bugünü, Yarını*, Milletlerarası ilmi toplantı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017, 731-750.

Zebidî, Muhammed Murtaza el-Hüseyni el-Vasıti el-Hanefi, *Tâcu'l-ârus min cevahiri'l-kamus*, Beyrut: Mektebetül-İlmiye, ty.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİ DOĞRULTUSUNDA MAKEDONYA VE KOSOVA'NIN MÜSLÜMAN OLMASI

Ramazan BİÇER*

Giriş

Balkanlara İslam'ın Girişi

Sarp ve ormanlık sıradağ; sık ormanla kaplı dağ; yığın, küme; sazlık ve bataklık gibi anlamlara gelen ve Türkçe bir kelime olan Balkanlar, ilk zamanlar Yunanistan ve Makedonya bölgeleri için söylenirken, daha sonraları Avrupa'nın Güneydoğu yarımadası için kullanılmaya başlandı.[1]

Bünyesinde çok sayıda küçük devletleri barındıran Balkanlar, aynı zamanda farklı din, kültür ve medeniyetleri de muhafaza etmektedir. Yine Balkanlar, Asya ile Avrupa arasında bir köprüdür. Asya, Avrupa ve Afrika üçgeninde güçlü bir kesişim bölgesinde bulunması da Balkanlara, jeo-politik açıdan farklı bir önem kazandırmaktadır. Bir başka açıdan Balkanların, Karadeniz, Akdeniz ve Adriyatik denizine sınır olması, başta enerji olmak üzere küresel çapta onu önemli bir ilgi odağı haline getirmiştir.

Balkanların yerüstü güzellikleri yanında zengin yer altı değerlerine sahip olması da onu, küresel güçlerinin ilgisini çeken bir başka cazip yapıya büründürmüştür. Balkanların bir başka orijinal yapısı ise, dini oluşumlarıdır. Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan din mensuplarının bir arada bulunması yanında Hıristiyanlığın büyük mezheplerinin de aynı ortamlarda var olması, küçük ölçekte dünyanın dini-kültürel bir yönünü yansıtmaktadır.

Balkan terimi, bölgesel, coğrafik bir alandan öte, farklı kültür ve medeniyetlerin şekillendirdiği çok sayıda devletin oluşturduğu bir sahayı temsil etmektedir. Bu nedenle Balkanlaşma bir anlamda olumsuz bir çağrışımda bulunurken, bir başka açıdan da çok sayıdaki devletin oluşmasına rağmen, devletler ötesi bir olguyu simgelemektedir. Bölgedeki halkların hemen hemen hepsi, "Büyük Devlet" olma idealine sahip olmakla birlikte, tarihsel ve kültürel bağlamda birbirlerinden kopamayan ama aynı zamanda hiçbirisi de tek başına güçlü-kalıcı etkisi olmayan bir yapıya sahiptir. Bölge oluşumlarını daha çok Roma ve Osmanlı imparatorlukların hâkim kültürü şekillendirmiştir.

Genel anlamıyla, birbirleriyle iyi ilişkiler oluşturma çabasında olan küçük devletler anlamına gelen Balkanizasyon, uluslararası bir olgu olmakla birlikte, tanım açısında uygun zeminin Balkanlarda bulunması nedeniyle, bu adı almıştır. Küresel bir olgu olması doğrultusunda Batı ülkelerinin de gittikçe Balkanizasyona ağır ağır yenik düşmekte olduğu gözlemlenmektedir.[2]

Roma imparatorluğu sonrası Balkanlara hâkim olan Osmanlılar, egemen kültürünü halka kabul ettirmiş, devlet yönetimini Balkanların her tarafında gerçekleştirmiştir. Farklı milletlerden oluşan toprakları yönetmedeki tecrübesini Balkanlara da taşımış olan Osmanlılar, dini ve kültürel özgürlük ve adaletli yönetim biçimiyle Balkanlarda uzun süre kalma imkânı bulmuştur. Bunun en bariz göstergelerinden birisi olan Bogomiller, Ortaçağ Katolik ve Ortodoks yönetimlerin zulüm ve baskısından kurtulmak amacıyla Osmanlılara sığınmışlar ve onları desteklemişlerdir.[3]

Bu doğrultuda Osmanlıların Balkanlardan uzaklaştırılmasındaki temel etkenlerden birisi, etnik kökenli mikro milliyetçiliktir. Emperyalist ivmelerin harekete geçirdiği bu mikro milliyetçilik ile Balkanlardaki halklar, kendi ideal devletlerini kurma rüyasıyla harekete geçmişlerdir. Sonuçta ise bazı bölgelerde ve birtakım alanlarda başarılı olmuşlardır. İlk etapta cazip gelen bu yeni oluşum, daha sonraları küresel egemen güçlerin kontrolü alanına girmeye yol açmıştır. Böylece kapitalist eksenli Balkanizasyon hareketi oluşmuştur.[4]

Dar ve kalabalık bir alanda etnik bağa dayalı birliktelikler, diğerlerini dışlarken kısa döngülü oluşumları gerçekleştirmeye çalışmıştır. Özellikle Balkanlı tüccarların Avrupa devletlerinin himayesine

* Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, rbicer@sakarya.edu.tr

[1] George W. Hoffman, *The Wilson Quarterly*. 8/3 (1984), 175-176.
[2] S. G. Mestrovic, *The Balkanization of the West*. New York: Routledge, 1994, viii-ix.
[3] Kadir Albayrak, *Bogomolizm ve Bosna Kilisesi*, İstanbul: Emre Yayınları, 2005.
[4] Ümit Öztürk, *Balkanlaşma ve Balkanlar'da Türk kimliği (Makedonya ve Kosova örneği)*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, 22-28.

girerek, kapitülasyondan yararlanma çabaları, mensup oldukları devletlerdeki etnik milliyetçilik (mikro milliyetçilik) düşüncesini güçlendirmiş ve Osmanlılara karşı tavır almalarına yol açmıştır.[5]

20. yüzyılın sonlarına doğru siyasal bir boyut kazanan Balkanizasyon hareketi, Balkanlarda devlet yapılarını şekillendiren bir oluşum konumuna gelmiştir.

"Balkanizasyon" (Balkanlaşmak) olgusunun devlet yapılarına etkisi Balkanlar'da gerçekleştirilmeye çalışılan yönetim biçimlerinden daha öte, tüm dünyada uygulanmaya çalışılan ve kapitalist metodu esas alan genel bir yöntem olarak kabul edilmektedir.[6]
Balkanizasyon teriminin anlaşılabilmesi, ancak ulus devlet kavramıyla birlikte düşünüldüğünde mümkündür. Zira Balkanizasyon, ulus devlet anlayışının karşısında bir oluşumdur. Ulus devletin ortadan kalkmasıyla gerçekleşme imkânı bulan Balkanizasyon, bu yapısıyla küreselleşme ile doğrudan bağlantılıdır.

Coğrafi olarak Avrupa'nın bir parçası olmasına rağmen kültürel anlamda Balkanlar, Avrupa içinde sürekli olarak tıpkı oryantalist söylemin batı karşısında doğuyu tanımlama biçimleri gibi sorunlu kaosa, karmaşaya açık, içinde yüksek çatışma ihtimallerini saklayan bir alan olarak algılanmış ve bu anlamda batı ailesi içinde ama adeta istenmeyen bir üvey evlat muamelesi görmüştür. Bu sorunlu boyutuyla da yörenin adı, teknik anlamda özel bir anlam kazanmış ve edebiyat kültürüne "Balkanlaşmak/Balkanizasyon" teriminin yerleşmesine neden olmuştur. Kullanılan pejoratif imalarla Batının kendi içindeki "ötekisi" olarak algılanmıştır. Bu algılamanın en önemli sebebi Balkanlardaki Osmanlı Mirasıdır. Bu miras dolayısıyla Batılı akıl Balkanları Doğu- Batı gibi tamamen hayali dikotomiler içinde nereye koyacağını adeta bilememektedir. Batının kendi içindeki doğu olarak görmüştür.[7]

Balkanlarda Türk mevcudiyeti daha öncesine dayanmakla birlikte, varlığının güçlü bir şekilde hissedilmesi, Osmanlı dönemine aittir. Yaklaşık 500 yıl Balkanlarda varlığını sürdüren Osmanlı, dini, etnik, sosyal ve kültürel alanda kendisini pekiştirmiş ve kültürel varlığını kalıcı kılmıştır.

Siyasi ve askeri güce sahip olan Osmanlılar, sahip oldukları yüksek düzeydeki kültür doğrultusunda varlıklarını Balkan milletlerine kabul ettirmiştir.

Genelde Balkanlar, özelde Makedonya'da Osmanlıların ayrılışı sonrası, Osmanlı kültür mirasının imhasına yönelik çok yönlü eylemler vuku bulmuştur. Nitekim Makedonya'da beş asırlık Osmanlı hâkimiyeti döneminde 1276 vakıf eseri inşa edilmiştir. Cami, mektep, medrese, kütüphane, imaret, zaviye, saat kulesi, han, hamam, bedesten, kervansaray, değirmen ve dükkân gibi eserler yapılmıştır. Bu eserlerin 818'i dini, 151'i eğitimle ilgili, 120'si ticari, 16'sı askeri yapılar ve geriye kalan 133 tanesi ise köprü, çeşme, hamam ve imaret gibi eserlerdir. Dini yapıların 613'ü cami, 92'si mescit, 30'u tekke ve 40'ı türbedir. Eğitim amaçlı yapılanların 6'sı medrese, 86'sı okul, 41'i zaviye, 2'si hankâh ve 5'i kütüphanedir. Askeri amaçlıların ise 4'ü kale, 12'si kuledir. Sosyal amaçlı yapıların ise 103'ü çeşme, 30'u köprü ve su kemeridir. 100'e yakını harabe şeklinde olmak üzere kısmen veya tamamen günümüze kadar ayakta kalabilmiş vakıf eserlerin sayısı 287 civarındadır. Balkan savaşlarından sonra Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilmesiyle büyük bir tarih ve medeniyet katliamı yapılmıştır. Üsküp, Ohri, Kalkandelen (Tetova), Prilep, Resne, Gostivar, Manastır ve Debre gibi şehirlerde Osmanlı eserleri ya tahrip edilmiş veya yıkılmıştır.52 Üsküp'te 1917-1990 yılları arasında değişik nedenlerle yıkılan Osmanlı eserleri 17 taneyi geçmektedir. 1945 yılına kadar Manastır şehrinde 30 cami varken, bugün Manastır şehrinde bu camilerden sadece 10 tanesi ayakta kalabilmiştir. Bu camilerden sadece 2'si kullanılabilir durumdadır. Diğer camiler ise resim galerisi, içki fabrikası, su deposu ve marangozhane olarak kullanılmaktadır. Bağımsız Makedonya Cumhuriyeti'nde Osmanlı eserlerine yönelik girişilen tahrip ve ortadan kaldırma faaliyeti ise şu başlıklar altında toplanabilir: Üsküp Taş Köprüsü mihrabının yıkımı, 2000 yılında İmaret Camii'nin yıkılması (yanında bulunan Çelebi Paşa Türbesi kalmıştır) ve bunun yerine 2002'de kilise yapılması, Prilep ve Manastır'da Osmanlı saat kulelerine haçlar dikilmesi, 2001'deki çatışmalarda (57 tane dini eser tahrip edilmiş) 1457 yılında yapılan Prilep Çarşı Camii'nin yıkılması, Köprülü'deki 18. yüzyıla ait Fazıl Ahmet Paşa Camii'nin yıkılması, Manastır'da 1506'da yapılan İshakiye Camii'nin yıkılması, 1629 yılında yapılan Hasan Baba Camii'nin yıkılması, 18. yüzyıla ait Hamza Bey Camii'nin yıkılması, Kalkandelen'de 1495 yılında yapılan Paşa Camii'nin yıkılması, 18. yüzyıla ait olan Harabati Baba Tekkesi'nin kısmen tahrip edilmesi (bu tekkenin bir bölümü otele ve diğer bölümleri lokanta, gazino, dans pistine ve ressamların eserlerini sergilemek için galeriye dönüştürülmüştür), Manastır şehrinde yer alan Kadı Mahmut Camii'nin

[5] Y. Kemal Taştan, *Balkanlarda ulusçuluk hareketleri*, Ankara: Yayınları, 2006, 427-429.
[6] Neil S. Siegel, *Duke Law Journal*. 56/3 (2006), 781-860
[7] Zülfikar Oruç, "Dünden bugüne Balkan Türklüğü: Bir analiz denemesi", *Journal of Azerbaijani Studies*, 49-58, (http://jas-khazar.org), Erişim Tarihi: 22.03.2019.

resim galerisine dönüştürülmesi, Haydar Kadı Paşa Camii'nin bira deposuna dönüştürülmesi, Kurşunlu Hanı'nı adının Katolik ismi olan "Petar Bogadni" olarak değiştirilmesi ve Demirhisar Obedik köyünün camiinin yıkılması 54 gibi birçok tahrip ve ortadan kaldırma faaliyeti Bağımsız Makedonya Devleti döneminde yapılmıştır.[8]

Osmanlıların Balkanlar'da İslam'ı Sunma Yöntemleri

Türklerin Balkanlarda İslam'ı sunma yöntemleri, tamamen "dini hoşgörü" ve "dinde zorlamak yoktur" kuralı doğrultusunda şekillenmiştir.

Kur'an, dinde zorlama olmayacağı vurgulandığı gibi, (el-Bakara, 2/256) Allah'ın dini, zorla kimseye vermeyeceği de belirtilmektedir. Zira dinî seçimin, kişinin kendi tercihi ile tahakkuk etmesi gerekir. Elmalılı Hamdi Yazır, ilgili ayeti yorumlarken, "ayette geçen 'fi'd-dîn' (dinde) ifadesi, ikraha (zorlamaya) müteallik değil, haberdir. Mananın aslı "zorlama, dinde yoktur" demek olur. Yani sadece dinde değil, her neye olursa olsun, zorlama cinsinden hiçbir şey, hak din olan İslâm'da yoktur. Din çerçevesinde zorlama kaldırılmıştır. Dinin konusu, zorunlu fiiller, davranışlar değil; isteğe bağlı fiiller ve davranışlardır. Bunun için istem dışı hareketlerden birisi olan zorlama dinde yasaklanmıştır. Kısaca kaldırılan veya yasaklanan zorlama, yalnız dinde zorlama değil; herhangi bir şeye olursa olsun, zorlama türünün hepsidir. Yoksa dinde, "dinde zorlama yoktur, ama dünyaya zorlama olabilir" demek değildir. Belki dünyada zorlama bulunabilir; ama dinde, dinin hükmünde, dinin dairesinde olmaz veya olmamalıdır. Dinin özelliği, zorlamak değil, bilakis zorlamadan korumaktır. Bundan dolayı İslâm dininin gerçekten hâkim olduğu yerde zorlama bulunmaz veya bulunmamalıdır".[9]

Kur'an'ın bu buyruğunu Hz. Peygamber, Yahudi ve Hıristiyanların bulunduğu Medine'de bizzat gerçekleştirdiği gibi, dört halife döneminde de bu anlayış, uygulanmaya devam etmiştir. Kur'an, dinde zorlama olmaması gerektiğini, "Eğer Rabbin dilese idi insanları bir tek ümmet halinde yaratırdı" (Hûd 11/118) ayetiyle de ayrıca vurgulamıştır. Buna göre Allah'ın tercih etmediği bir metodun, Müslümanlar tarafından da benimsenmemesi bu inancın doğal bir sonucudur. Bu durum, İslam'ı tercih etmek suretiyle gerçekleşen 'ihtida' olgusuyla da örtüşmektedir.

İhtida

Sözlükte "doğru yolu bulmak; yol göstermek" manalarına gelen hüdâ (hedy, hidâyet) kökünden türemiş olup "gerçeğe ulaşmak, doğru yolu bulmak" demektir. Terim olarak inançsız iken veya başka bir dine mensupken İslâm dinini benimsemeyi ifade eder. İhtida eden kimseye mühtedi adı verilir.

Hidâyet ise (hüdâ, hedy) "doğru yola girmek, doğru yolu göstermek" manasında masdar, "doğru yol, kılavuzluk" anlamında isim olarak kullanılır ve "amaca ulaştıracak yolu gösterme, bu yol için kılavuzluk etme" diye de tanımlanabilir. [10]

Öz ifade ile başka bir inançta iken İslam'ı seçme işine 'ihtida'; seçen kişiye de 'mühtedi/mühtediye' denir. Her iki terim de hidâyet kavramıyla bağlantılıdır. Kur'an'daki hidâyet bağlantılı terimlere dikkat edildiğinde, bu eylemin bizzat kişinin iradesiyle doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir. Bu da "dinde zorlama yoktur" manasını teyit etmektedir. Nitekim Râğıb el-Isfahânî'nin hidâyet terimi tanımında yer alan, "ilk bakışta fark edilmeyen yollarla bütün yaratıklara ve özellikle ilâhî emirlere muhatap olan insana yol gösterme" tarzındaki ifadeler, Hidâyette bireysel irâde ve gayretin önemini vurgulamaktadır. (Isfahânî 1988, 124) Zira gösterilen ve işaret edilen yola gitmek, bir irade ile gerçekleşmektedir. Hidâyetin Allah'ın yaratması sonucu olduğunu kabul eden Mâtüridî'ye göre kul, iradesi doğrultusunda ona ulaşır veya vazgeçer. Buna göre küfrü tercih eden kimseyi Allah hidâyete ulaştırmaz. Böyle bir kişinin hidâyete erişmesinde peygamberin de bir fonksiyonu olamaz.[11] Nitekim bu husus Kur'an'da, "Resulüm! Sen sevdiğini hidâyete eriştiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidâyet verir" (el-Kasas 28/56) ifadesiyle vurgulanmıştır. Hidayetin öncelikle bireyin iradesi ve ardından Allah'ın yaratmasıyla gerçekleştiğinin bilincinde olan çoğu Müslümanlar, güçlü oldukları dönemlerde de bu kutsal

[8] Reyhan Rahman, *Makedonya'da Türk azınlık ve Makedonya-Türkiye ilişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, 27-29; Abdülmecit Nuredin, "Dünden Bugüne Makedonya Türkleri", *Hikmet Dergisi*, 6/11 (2008), 184-185; Muzaffer Tufan, "Makedonya'da Türk İslam Kültürü", *Sesler Dergisi*, 293 (1995), 46.

[9] Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/163-165.

[10] Ali Köse, "İhtida", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21 (2000), 554-558; Yusuf Şevki Yavuz, "Hidayet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 17 (2004), 474–475 473-477 Tunç 1989, 40.

[11] Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, trc. Bekir Topaloğlu, Ankara: İSAM Yayınları, 2009, 158; Mâturîdî, Ebû Mansûr, *Te'vîlâtü'l-Kuran*, nşr. A. Vanlıoğlu, B. Topaloğlu, İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010, 1/308-309; 2/248.

buyruğa tabi olmuşlardır. Nitekim Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethettiğinde yayınlamış olduğu genelge bu anlamda dikkat çekicidir. O, kiliselerin yıkılmayacağını, insanların dini anlayışlarına göre hukuki bir ayırıma tabi tutulmayacaklarını ve özgür kalacaklarını vurgulamıştır. Hz. Ömer'in bu anlayışı, sonraki iktidarlar tarafından da devam ettirilmiş ve Yavuz Sultan Selim'in Kudus'ü ele geçirdiğinde Yahudi ve Hıristiyanlara kendi hukukları çerçevesinde muamele etmiştir.[12]

Türkler Müslüman olduktan sonra "dinde zorlama yoktur" anlayışını ileri düzeyde yansıtmışlardır. Selçuklular dönemi idarecilerinin bu kutsal kuralı ciddi anlamda uyguladıklarını ifade eden çok sayıda yabancı ve yerli kaynak bulunmaktadır.[13] Osmanlı sultanları da seleflerinin uygulamalarını geniş bir alanda ve ileri bir boyutta devam ettirmişlerdir. Osmanlı tarihi ile ilgili çalışma yapan araştırmacıların tezle ilgili vermiş oldukları yüzlerce örnekler, bu anlayışın belgeleridir. Başta Osman beyin, sahip olduğu topraklarda yaşayan Hıristiyanları dinlerinde özgür bırakması, din değiştirmeleri için zorlamaması, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethettiğinde Hıristiyan halka özgü hukuk kuralları yaptırması ve onları dinlerinden dolayı sorgulamamış olması, tarihsel bir vakıadır.[14] Öte yandan Osmanlılar topraklarında yaşayan Hıristiyanları, bir realite kabul edip, "Patrik-i İstanbul-i Rum ve Asitane'de Mukim Cemaat-i Metropolitan" adıyla bir birlik altında toplayarak, hak ve hukuklarını garanti altına alması,[15] bu savı destekleyecek önemli bir veridir. Yine 28 Mayıs 1463'te Milodraz ikametgâhında yazıldığı kaydedilen, Bosna Hersek halkının dini özgürlüğünü belirten ve aslı, Fojnica kentindeki Fransisken Katolik kilisesinde bulunan ahitname, konuyla ilgili çok önemli bir belgedir. Öte yandan 18 Mart 1863 tarihinde gerçekleştirilen Islahatta, "Ermeni Milleti Nizamnamesi" (Regulations on the Armenian Community) ve 22 Mart 1865'te "Yahudi Milleti Nizamnamesi" (Regulations on the Jewish Community) gibi bir hukuk ayrıcalığı sağlanması, Osmanlıların Gayr-ı Müslimlere yönelik tutum ve davranışlarını ortaya koyan önemli belgelerdir. Osmanlıların bu sınıflandırmaları, toplumsal bir ayırım olmayıp, din bağlamında hukukî statü tanınması anlamındadır. Aslında bu İslam dininin ayırıcı bir özelliğidir. Şöyle ki, kutsal metinler bağlamında, önceki dinlerden hiç birisi, bir başka din mensubunu, kendi hâkimiyetindeki topraklarda, din realitesinde kabul etmemiştir. Oysa Müslümanların kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim, Yahudi ve Hıristiyanları 'Ehl-i kitab' statüsü içerisinde değerlendirmiştir. Kur'an'ın bu buyruğuna boyun eğen Osmanlılar "dinde zorlama yoktur" anlayışını egemenliği altındaki bütün topraklarda geniş anlamda ve genel boyutta yansıtmışlar ve her çeşit halka eşit derecede uygulamışlardır. Vesikalar bu tezin en ciddi dayanaklarıdır.

Arşiv Belgelerine göre Makedonya halkının Müslüman olması

Tarihsel verilerin en sağlam bilgisi arşivlerde gizlidir. Bu nedenle tarihî bir konuda, mevcut olan arşivler göz ardı ediliyorsa, bu önemli bir eksiklik olmanın yanında sağlıklı bilimsel verilere ulaşmakta mümkün değildir. Bu nedenle Kosova ile ilgili her türlü konuda olduğu gibi İslamlaşması hakkında da arşiv belgeleri önemli belgeler sunmaktadır. Bu belgelerin bir başka özelliği ise, meydana gelen olaylar yani vakıa kayıt altına alınmıştır. Büyük oranda yaşanan ve yapılanların kaydı tutulması nedeniyle anlatılan olayların doğru olma yüzdesi yüksektir. Bir bölgede farklı dinî gruplar bulunuyorsa, orada fazilet yarışının ötesinde, her kesimin karşı taraftaki insanların kendi dinine geçmesini istemesi doğaldır. Dünya tarihinde bu bazı durumlarda gönlün istemesinden öteye geçmiş ve insanların dinlerini terk etmeleri ve yeni dini kabul etmeleri için zorlamalar olmuş, hatta aşırı şiddet kullanılmıştır. Dinin bir gönül işi olduğunu bilen kimseler, bu tür uygulamalara tamamen karşı çıkmış olsa da, dinî değerlerin bilincine ulaşmayan bazı şahıslar, zoraki din değiştirme (asimilasyon) uygulamalarını gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı döneminde de bireysel anlamda insanların kendi dinine zorla geçmesini isteyenler çıkmıştır. Bunlara karşı merkezi otorite, "Osmanlı Devleti reayasından olan bir şahsın kendi rıza ve kabulü yok iken zorlama ile İslam dininin kabul etmesinin sağlanamayacağı ve bu gibi durumların men edilmesi" gerektiğini özenle buyurmuştur.[16] Bu

[12] Şibli, Mevlana, *Asr-ı saadet*, nşr. O. R. Doğrul, İstanbul: Asar-ı İlmiye Kütüphanesi, 1928, 416; Serkiz Karakoc Armanian, *Külliyat-ı Kavanin*, Ankara: The Library of the Association of Turkish History, dossier no. 1, document no. 2599; Kara Schemsi, *Turcs et Armeniens devant l'Histoire*, Genere: Imprimeric Nationale, 1919, 19.

[13] Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, istanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971, 62–70; Ünver Günay, ''Tendance de tolerance religieuse dans la culture Turque', *The Review of the Faculty of Ilahiyat, University of Erciyes* 15 (1990): 12–13; Mawhub b. Mansur ibn Mufarrig, *Siyar Aba al Batarika: Histoire des patriarches de l'E´glise d'Alexandrie*, Paris: Biblioteque National, no. 301, 247; Georgios Phrantzes, *Chronicon*, Lib. III, chap. 11, Migne PG 156, col. 894; ed. I. Bekker, Bonn, 1838, 30–305 304.

[14] Fraserli Mehdi, *İmtiyazat-i Ecnebiyyenin Tatbikat-| Hazirasi*, Samsun: Matbaa-i Cemil, 1325, 76; M. Süreyya Sahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Istanbul: Otuken Nesriyat, 1980, 48 76; The Firman (The Decree) of Sultan Selim II on the Conquest of Cyprus, 21 September 1571, Basbakanlik Arsivi Genel Mudurlugu Muhimme Defteri (Prime Ministry Ottoman Archives, Numbered Notebook of Important Affairs), no. 12.

[15] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi r. 36231, tarih. 1230/1814.

[16] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 06/R /1260h, HR. MKT, 3/65.

genelgenin yanında konuyla ilgili bireysel şikâyetleri de dikkate alan Osmanlılar, bu konuda taviz vermemişlerdir. Nitekim "zorla ihtida ettirmek amacıyla kız kaçıran Rıfat b. Cemail'in tutuklandığına dair Komanova Kaymakamlığı'nın telgrafı"[17] bu hassasiyete bir örnektir. Hıristiyan halka zor kullanarak Müslüman yapmak isteyen Zeko Ahmed'in durumunu bildiren yazışma benzeri birçok örnek belge bulunmaktadır.[18] Yine Manastır'da cebren alıkonarak İslamiyet teklif edildiği rivayet edilen Katolik kızın serbest bırakılması ile ilgili kayıt da konuyla ilgili bir başka belgedir.[19] Bulunduğu makamı, İslam'ın genel hukuk ve kuralları çerçevesinde değil de, bireysel anlayışı doğrultusunda kullanan kimseler de, bu tutumlarından dolayı cezalandırılmıştır. Mesela, Osmaniye'ye tabi Berova köyü tahsildarı Cemal Efendi'nin Hıristiyan halka şiddet göstermekte olduğuna dair Osmaniye Kaymakamlığı'nın telgrafı, Osmanlıların bu konudaki ciddiyetlerini göstermektedir.[20] Müslüman olduğu halde kendi dininin buyrukları konusunda yeterli öğretim elde edememiş ve eğitimini de alamamış kimselerin varlığı geçmişte olduğu gibi günümüzde de bulunabilmektedir. Özellikle "hamiyet-i diniye" gibi hasletin, cehalet aşısıyla harekete geçirilmesi sonucu, yanlış anlayarak ve uygulayarak, başka dinden olanların kendi dinine geçmesini şiddet kullanarak uygulama sahasına dökebilen kimselerin olması mümkündür. Bu halk literatüründe "cahil dost" terimiyle ifade edilmiş ve akıllı düşmanın cahil dosttan daha iyi olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda Yakova civarında Ragova kasabasındaki Katoliklerin din değiştirilmeye zorlandıkları hakkında şikâyette bulunulması üzerine tahkikat yapıldığını belirten belge, Osmanlı devletinin bu tür soruna ilgiyle yaklaştığına bir başka örnektir.[21] Bu sorunun birçok yerde vuku bulması karşısında resmî yetkililer, bütün devlet topraklarını kapsayacak bir genelge yayınlamışladır. Buna göre Hıristiyan ahaliden bazılarının muvakkaten veya korku sebebiyle dinlerini değiştirdikleri öğrenildiğinden, bunlardan tekrar aslî dinlerine dönmek isteyenlerin serbest bırakılmalarına dair Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Edirne, Erzurum, Adana vesaire vilayetlerle Urfa, İzmit, Bolu vesaire mutasarrıflıklara çekilen telgraf bunun bir göstergesidir.[22] Zorla din değiştirmenin İslam dininde olmadığının farkına varan bazı Gayr-ı Müslimler, bu hoşgörüden istifade ederek, kendi ortamlarından ayrılan kimseleri, devlet eliyle cezalandırmak istemişlerdir. Bunun için de kendi aile çevresinden uzaklaşarak, başta İslamî olmak üzere başka mekânlara ve ortamlara giren yakınlarını devlet erkânına şikâyet etmişlerdir. Nitekim gönülleriyle Müslüman olup çoluk çocuğa karıştıktan sonra aileleri tarafından zorla Müslüman yapıldıkları iddia edilen Yenipazar muhtediyelerinden Emine ve Tuti'nin telgrafını içeren belgede bu husus işlenmiştir.[23] Konuyla ilgili bir başka örnek de, şikâyet üzerine araştırma yapılan kâhyalık yapan Ramo'nun iki kardeşinin Slaç köyünde evlerinde alıkoydukları hanımların kendi eşleri olup, çok önceden ihtida ettiklerini kaydeden belgedir.[24] Bu veriler olayın anlaşılması bakımında aydınlatıcı birkaç örnektir. Arşiv belgelerinde bu konuda yüzlerce kayıtlar bulunmaktadır. Bunlar, zorla Müslüman yapıldığı ile ilgili harici şikâyetlerin dikkate alınması sonucu ortaya çıkan değerlendirmelerdir. Osmanlı Müslümanlarının dinde zorlama olmadığı ile ilgili İslamî anlayışı içten benimsediklerini gösteren farklı bağlamda başka belgeler de bulunmaktadır. Nitekim Preşova'nın Uslar köyünden Sofya'nın önce ihtida ederek Fatıma adını aldığı, daha sonra ise irtidad etmek için dilekçe verdiği ve bunun kabul edildiği bilgisini içeren belge, buna bir örnektir.[25] Yine, Koçana'nın Pekline köyünden Efimi bint-i Resto adlı bir kadının İslamiyet'e geçmesi ve daha sonra yeniden eski dinine dönmesiyle ilgili bilgiler de teze bir başka örnektir.[26] Bu savı destekleyen bir başka vakıa ise, İşkodra'da zorla Müslüman yapılmak istenince firar eden kişilerden Avusturya'ya sığınan Corc Karayani'nin geri dönmek istemesi üzerine ona ruhsat verilmesi, kız kardeşi Antoniya'nın ise tahliyesi hakkında olan belgedir. Burada muhtemelen bireysel zorlama olmasına rağmen resmî makamlara herhangi bir başvuruda bulunulmaması ve ardından firar edilmesi olayı bulunmaktadır. Nitekim yetkililer, geri dönüş dilekçesini kabul etmiş ve yanlış anlaşılma neticesi tutuklanan kardeşini serbest bırakmıştır.[27]

Bu veriler Osmanlıların genel anlayışlarıyla da örtüşmektedir. Nitekim ihtida eden bu nedenle de yetkililere başvuran kimselerin samimiyeti sorgulandıktan sonra kabul edilmiş veya reddedilmiştir. Bu

[17] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 16/N /1323h, TFR. I.KV, 109/10813.
[18] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 16/N /1323h, TFR. I.KV, 196/19567.
[19] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 28/C /1269h, HR. MKT, 58/88.
[20] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 11/B /1321h, TFR. I.KV, 38/ 3784.
[21] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 19/R /1321h, TFR. I.KV, 25/2416.
[22] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 15/M /1337h, DH. ŞFR, 92/205.
[23] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 18/R /1321h, TFR. I.KV, 24/2397; 20/Ca/1321h, TFR. I.KV, 229/22815–1
[24] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 08/R /1321h, TFR. I.KV, 23/ 2237
[25] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 19/R /1321h, TFR. I.KV, 25/2416.
[26] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 03/Ra/1324h, TFR. I.KV, 124/12366.
[27] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 02/S /1269h, HR. MKT, 51/17.

bağlamdan olarak Aslen Alman Musevilerinden olup, ihtida ederek İsmail Başo isminde biriyle evlenen ve kocasının vefatıyla kimsesiz kalması nedeniyle Dersaadet'e gelen ve Köstence'ye geri iade edilen Fatma'nın, menfaat temini amacıyla İslam kıyafetini muhafaza ettiğinin anlaşılması nedeniyle himayesine gerek olmadığının içeren belge bu bakımdan anlamlıdır.[28] Yine, ihtida etmek isteyen Haropisyan adlı kadının, tahkikat neticesinde menfaatini kaçırmamak amacıyla muvakkat bir süre için ihtida etmek istediğinin anlaşılması üzerine dilekçesinin geri çevrildiğini içeren belge yine bu bağlamda değerlendirilmelidir.[29] Osmanlıların bu konudaki hassasiyetlerini gösteren, bazı Ermenilerin sırf maddî çıkar sağlamak amacıyla ihtida etmek istemelerinin ortaya çıkmasıyla müracaatlarına olumsuz cevap verildiğinin kaydedildiği şeklindeki belge, tezle ilgili bir başka önemli veridir.[30] Buna göre ihtida etmek amacıyla resmî yetkililere müracaat eden kimseler, önce araştırılmakta ve ona göre başvurusuna yanıt verilmektedir. Cevabı olumlu olsa bile daha sonraları yapılan ihbarlar da dikkate alınmaktadır. Mesela şikâyetler sonucu yapılan incelemede Müslümanlığı kabul eden bir genç kıza hiçbir zorlama yapılmadığı belirtilmiştir.[31] Yine bir erkek şahsın yani Nevrekob'un Çerasova köyünden Yesro'nun kendi isteği ile İslamiyet'i kabul ettiği dolayısıyla zorlamanın asılsız olduğu kaydedilmiştir.[32] İhtida eden kimselerin erkek veya kadın olduğundan çok din değiştiren kişinin durumu önemlidir. Bu nedenle daha çok genç kızların kandırılarak İslam dinine geçtiği şeklindeki sav geçerli değildir. Evlilik tercihleri, ailevi durum, âşık olmak gibi gerekçelerden dolayı din değişimi dünyanın her yerinde gerçekleşebilir. Bu Kosova için de geçerlidir. Ancak din değiştirmelerin ağırlıklı olarak cinsiyet ilişkisine indirgemenin sağlıklı bir değerlendirme olmadığı kanaatindeyiz. Nitekim Elmas ve Hakkı tarafından kaçırıldığı iddia edilen Arzay adlı kızın ihtida etmek için kendi arzusuyla gittiğine dair Kumanova Kaymakamlığı'nın telgrafı buna bir örnektir.[33] Bu durum, dinî tercihlerde, birçok etkenin olabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte bizzat kendisinin din değiştirmek istediğini bildiren başvurular bulunmaktadır. Nitekim Macaristanlı olup ihtida etmek isteyen Marya isimli kız çocuğu hakkında Kosova Valiliği'nin telgrafına göre, çocuk yaşta birisinin İslam dinine geçmek istemesinin imkânı merkeze sorulmuştur.[34] Bu bağlamda değerlendirilebilecek çok özel bir örnek ise, Ermenilerden yirmi yaşını doldurmayan erkek ve kadınların ihtidalarının dikkate alınmaması, yirmi yaşını geçenlerin de aslî dinlerine dönmelerinde serbest bırakılmasına dair Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden umum vilayet ve mutasarrıflıklara çekilen telgraftır.[35] Bu tür girişimlerin yaygınlığından olsa gerektir ki, konuyla ilgili bir genelge yayınlanmıştır. Buna göre Müslümanlarla evlenen Ermeni kız ve kadınlarından eski dinlerine ve ebeveynleri yanına dönmek isteyenlerin serbest bırakılmasına dair Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nden Edirne, Adana, Ankara vilayetleriyle Maraş, Menteşe ve Niğde mutasarrıflıklarına çekilen telgraf bu iddianın önemli bir belgesidir.[36] Benzer bağlamda annesi ihtida eden on iki yaşındaki kızın Hıristiyan olan pederiyle mi yoksa annesiyle mi kalacağının tespitine dair Kosova Valiliği'nin sorgulaması da farklı bir önem kazanmaktadır.[37] Buna çözüm olarak, 12 yaşındaki çocuk öncelikle güvende olması için birkaç gün emin bir kimsenin yanında tutulmakta, ardından anne ve babasından hangisini tercih ederse, ona teslim edilmektedir. Osmanlılar bir başka dinden İslamiyet'e geçmek isteyen bir kimsenin durumu konusunda çok hassas davranmışlardır. Zorla din değiştirmenin kendi dinî prensipleriyle uyuşmadığını ispat bağlamında ve ikna sadedinde, önceki dinin ileri gelenlerinin (Ruhanî reisler) bu konuda bilgilendirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim "İhtida talebinde bulunan şahısların ruhanî reisler ile görüştürülmesi usulden olduğu, fakat kişi görüşmek istemediği zaman meclis-i idare tarafından ihtida işlemlerinin yapılmasına dair Kosova Valiliği'ne gönderilen yazı dikkat çekicidir.[38] Konuyla ilgili olarak, Priştine'de sakin Sırb Ortadoks Cemaati metropolit vekili öldüğü halde, yerine kimsenin tayin edilmediği, ihtida eden bir kaç Hıristiyan kızın ihtida muamelelerinin ruhanî bir memur bulundurulmadan yapıldığının anlatan belge, önemli bir örnektir.[39] Osmanlı topraklarında eğer bir bireyin zorla dininin değiştirildiği olayı gerçekleşmiş olsa idi, mutlaka dikkate alınır ve kayıtlara geçerdi. Nitekim zorla din değiştirdiği iddiaları bireyin eşi, ailesi ve yakınları veya önceden içerisine bulunduğu grup veya cemaat tarafından ileri sürülebilmektedir. Bir din değiştirme iddiası veya ihtida başvurusu olduğunda

[28] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 13/R /1325h, DH. MKT, 1168/72.
[29] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 07/M /1335h, DH. EUM, 2.Şb, 30/11
[30] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 01/N/1333h, DH. ŞFR, 54/427.
[31] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 29/M /1275h, MKT. UM, 325/3.
[32] Başbakanlı Arşivi, 05/S /1275h, MKT. UM.
[33] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 14/L /1324h, TFR. I.KV, 148/14717.
[34] Başbakanlı Arşivi, 19/B /1326h, TFR. I.KV, 207/20685.
[35] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 07/Ca/1337h, DH. ŞFR, 96/100.
[36] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 23/S /1337h, DH. ŞFR, 93/300.
[37] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 28/Ca/1324, TFR. I.KV, 134/ 13301.
[38] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 09/N /1326h, TFR. I.KV. 210/20925
[39] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 10/Za/1320h, TFR. I.KV, 8/746.

birinci derecedeki şahsın kendisine mutlaka başvurulmakta ve onun görüşleri dikkate alınarak yetkili merci tarafından karar verilmektedir. Öte yandan Mesela, zevcesinin İsmail Onbaşı tarafından kaçırıldığını iddia eden Drako'nun dilekçesi üzerine yapılan incelemede kadının zorlama görmeden kendi arzusuyla ihtida ettiğinin anlaşıldığına dair Kumanova Kaymakamlığı'nın telgrafı konuyla ilgili önemli bir veri sunmaktadır.[40] Bazı durumlarda resmî müracaat olmasa da kulaktan duyma ve halkın arasında gezinen söylentilerin de dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Bazen de ülke dışından gelen itirazlar doğrultusunda iddialar incelemeye alınmıştır. Mesela Priştine'de hiçbir zorlama olmaksızın ihtida eden Katoliklere ve Rumeli'de bulunan Katolik ruhbanıyla müesseseleri hakkında Avusturya ve Macaristan hükümeti tarafından ortaya atılan himaye iddiasının gerek hukuk ve gerekse anlaşmalara ve fiiliyata aykırı olduğuna ve teferruatına dair Kosova Valiliği'nin tahriratı dikkat çekicidir.[41] Din değiştirme iddiaları veya ihtida olayları konusunda Osmanlı hassasiyetinin ileri bir boyutta olduğunu gösteren belgeler de mevcuttur. Mesela, Siroz'da mütemekkin reâyâdan bir kızın, zorlama olmaksızın Karadağ Nâibi huzurunda İslamiyet'e girdiğine dair Siroz İdare Meclisinin mazbatasıyla takdim eden Selanik Müşiri Mehmed Vâsıf'ın yazısı, sıradan bir ihtida olayının üst derecedeki devlet ricali tarafından ne kadar önemsendiğini göstermektedir.[42] Öte yandan Kosova bölgesinde görev yapan, din görevlilerinin çoğunun, istisnalar olabilir, daha çok Müslümanların sorunlarıyla ilgilendikleri, Hıristiyanların din değiştirmeleriyle meşgul olmadıkları ve bu konuda sosyal otoritelerini kullanmadıklarını vurgulayan birçok belge bulunmaktadır. Nitekim Köprülü'de ihtida eden Vasiliki Kostandio Vaviroblo adlı 17–18 yaşlarında bir kızın ihtidasının, kendi 'ahvali' dairesinde cereyan ettiğine ve bunda alay imamı Ziya Efendi'nin 'kat'iyyen' etkisinin olmadığına dair Kosova valisinin tahriratı, tezle ilgili önemli bir veridir.[43] Din değiştirmek, iradî bir olgu olması nedeniyle bireyseldir. Bu nedenle insanlar dinî tercihte hürdürler. Bu hiçbir zaman devlet idaresini yakından ilgilendiren bir husus değildir. Sonuçta Osmanlı devleti bir yönetim biçimine sahipti. Burada insanlara sunulan hizmette, din ayrıcalıklı olmamıştır. Bunun bir delili, onların Anadolu'dan daha çok Batıya yatırım yapmalarıdır. Buna rağmen devlet, siyasî otoritesini dinî alanda da kullanmadığın kanıtlarcasına, bireysel dinî tercihler, bizzat devlet yetkililerinin ilgi alanına girmiş, din değiştirme işinde bir zorlama olup olmadığı sorgulanmıştır. Mesela, yukarıda kaydedilen örnekler arasında, zorla ihtida ettirmek için kız kaçıran Rıfat b. Cemail'in tutuklandığına dair Komanova Kaymakamlığı'nın telgrafı, bu anlayışın açık bir göstergesidir.[44] Din hürriyetini geniş anlamda uygulamış olan Osmanlı devleti, halkın idaresinde yürürlükte olan kanunları uygulamış, insanlara o kanunlar çerçevesinde muamele etmiş ve bu konuda tarafsız davranmaya özen göstermiştir. Nitekim Hıristiyanlar aleyhinde haksızlığı görülen Mitroviçe kadısının bu tutumundan dolayı yerinin değiştirilmesi ve orada görevli Polis Mahmud Efendi'nin tevkif altına alınmasını içeren belge, devlet yetkililerinin bu konudaki kararlılıklarını göstermektedir.[45]

Tez bağlamında bir başka örnek ise, Mülazım Rahmi Efendi'nin Duçan Manastırı'nda papaz ve Rus çarı aleyhinde sözler söylediği için hakkında tahkikat yapıldığı ve yirmi gün hapis cezası verildiğini bildiren Kosova Valiliği'nin tahriratı, önemli bir veridir.[46] Bazı Müslümanların kişisel hevesleri sonucu bazı Hıristiyanları suçlama ihtimali karşısında devlet yetkilileri, önyargısız araştırma ve inceleme uygulamışlardır. Mesela Prizren'den bazı Müslümanların Odri köyüne giderek Miloş Marnikoviç'in evinde misafir kalmak istemeleri sonucu, Miloş kabul etmeyince hükümete onun komiteci olduğunu söylemeleri, devlet tarafından incelemeye tabi tutulmuş ve iddianın gerçek olmadığı şeklindeki boyutuna ulaşılmıştır.[47] Yine devlete sadık Hıristiyanlar oldukları halde Babıâli köyü Müslüman ahalisinin zulmünden bıktıklarını bildiren Kolaşin'in Rakit köyünden Gorgi ve dört arkadaşının telgrafı önemli bir veridir.[48] Öte yandan Koçanalı Hilmi Bey'in öldürülmesinden dolayı Müslümanların Hıristiyanlardan intikam almasına meydan vermemek için gerekli tedbirlerin alınması ile ilgili yazışma da ciddi bir kaynaktır.[49] Dinî farklılığın toplumsal ayırışıma neden olmaması konusu da Osmanlıların hassas oldukları konulardan birisidir. Mesela, Kurşunlu Hapishanesi'nde Hıristiyan mahkûm İstefçe'nin, Müslümanların kendisine fiil-i şeni yaptıkları yolundaki şikâyetinin kasıtlı olduğu ve hapishanede Müslüman-Hıristiyan ayrımı çıkarılmak istendiğinin anlaşıldığına dair hapishane müdürünün yazısı, Osmanlıların ayırımcılık ve kayırmacılık yapmadığı tezinin

[40] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 03/Ra/1324h, TFR. I.KV, 93/9261.
[41] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 04/Ca/1326h, TFR. I.KV. 199/19873.
[42] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 03/Za/1260h, A. MKT, 18/17.
[43] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 17/Z/1321h, TFR. I.KV, 53/5255.
[44] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 06/R /1322h, TFR. I.KV, 64/6327.
[45] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 04/S /1321h, TFR. I.KV, 14/ 1340.
[46] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 07/M /1326h, TFR. I.KV, 189/ 18822.
[47] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 10/R /1321h, TFR. I.KV, 23/2268.
[48] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 23/C /1321h, TFR. I.KV, 36/3555.
[49] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 10/Ca/1326h, TFR. I.KV, 200/19956.

önemli bir delilidir.[50] Osmanlılar, dinde zorlama olmayacağı şeklindeki hoşgörülerini gerçekçi bir şekilde yansıttıkları gibi, diğer din mensuplarına saygı ve hukuksal eşitlik ilkesini uygulamışlardır. Bu nedenle topraklarında yaşayan Gayr-ı Müslimlerin sosyal yaşantılarını ciddi anlamda dikkate alarak, onlara din, gelenek ve görenekleri doğrultusunda muamelede bulunmuşlardır. Mesela, ahalisi Hıristiyan olan köylere Hıristiyanlardan bekçi seçilmesinin gerekliliği hakkında Kosova Vilayeti'ne gönderilen yazı, tezle ilgili önemli bir veridir.[51] Cami, mescit ve diğer dinlerin tapınaklarına saygıda çok hassas olan Osmanlılar, bu kutsal mekânların her türlü olumsuzluklardan arındırılması için elinden geleni yapmıştır. Mitroviçe'nin Bolatin köyündeki Bolatin Kilisesi'nin, etraftaki Müslümanlarca horlandığı ve etrafında hayvan otlatıldığı hakkında Mitroviçe Rusya Konsolosu Vekili Mösyö Maşkof'un telgrafının dikkate alınması, bunun bir göstergesidir.[52] Yine, Yenipazar kasabası yakınında Petrova Kilisesi'nin yanına kahvehane inşasının uygun olmayacağı ile ilgili belge, Osmanlıların mabetlere olan hassasiyetlerinin boyutunu sergilemektedir.[53] Osmanlıların bu tutumlarının hareket merkezi konuyla ilgili Kur'an buyruklarıdır. Mesela, "Eğer Allah insanların bir kısmını bir kısmı ile defetmeseydi manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çok anılan mescitler elbette yıkılırdı. Şüphesiz Allah kendi dinine yardım edene yardım edecektir" (el-Hac, 22/40) mealindeki ayet bunun bariz bir göstergesidir. Öte yandan iyi ve kötünün belirli olduğu, doğru ve yanlışın ise açık olduğu anlayışından hareket eden Osmanlılar, ortada olan kötü fiilin kim, grup ve kesim tarafından yapıldığının önemli olmadığı, asıl mühim olanın, fiil olduğu düşüncesinden hareket etmişlerdir. Bu nedenle de nereden gelirse gelsin, 'fiil-i şeni' in cezalandırılması gerektiği kanaatinde idiler. Konuyla ilgili merkezin, Yakova'da Hıristiyanlar aleyhinde kötü fikir beslediği hissedilen Müslümanların kimler olduğunu ve alınan tedbirleri Yakova Kaymakamlığı'na sorulması sonucu alınan cevabî yazı tezle ilgili gerçekçi bir örnektir.[54] Bu belgede, "kötü fikir beslediği hissedilen" ifadesi, hassasiyetin boyutu konusunda önemli bir veridir. Osmanlıların, Gayr-i Müslimlere sunmuş olduğu imkânın bir değerlendirilmesi açısından onların çocuklarının eğitimlerine özen gösterdiğini ifade eden, Akova kazaları Hıristiyan çocuklarına mahsusan tesisi düşünülen sekiz adet mektep hakkında Senice Mutasarrıflığı'nın mufassal tahriratı önemli bir veridir.[55] Yine Hıristiyan temsilcilerinin yerel idarede sorumluluk alması, temsil edilmesi açısından, Mitroviçe Meclis-i İdaresince tayin olunacak azanın seçiminde reis-i ruhaninin de bulundurulmasına dair yazışmalar, konuyla ilgili bilgiler sunmaktadır.[56]

Osmanlıların yönettikleri topraklarda en öncelikli önem verdikleri husus, adalet ve asayiş olmuştur. Bu doğrultuda devlete karşı çıkan ve çeteleşen kesim ve kimseleri cezalandırmış ve Müslümanlara yönelik olmasa bile, Hristiyan din adamlarına yapılan zulüm ve haksızlıkları anında cezalandırmıştır. Söz gelimi, 7 Teşrinisani 1326 (7 Kasım 1910), adam öldürmek ve malları zorla ele geçirmek amaçlı eşkıyalıklarıyla birkaç seneden beri çete halinde Manastır vilayetinde dolaşan ve Manastır şehrine yakın bir yerde Spase Angel, Todor Spase adlarındaki kimseleri gara tüfekleriyle öldürmüşlerdir. Ayrıca Kruşova nahiyesinde dağda odun kesmekte olan Bulgar İliya Nikola, oğlu Asutan, yeğeni Tanaş Boaniçe'yi ve aynı günde Kruşova nahiyesinde aynı şekilde dağda odun kesmekle meşgul olan Kruşova Rum papası Dimitri'yi baltalarla acımasız bir şekilde öldürmüşler. Yanlarındaki hayvanları, paraları ve eşyaları gasp etmişler. Ayrıca takip müfrezelerine de ateş ettikleri anlaşılan kişilerin Manastır harp divanına göre aldıkları cezalar, idam ve kürek cezası şeklinde şekillenmiştir. Buna göre; Zinnun, Hamit, Nezir, Yusuf, Abbas, Adem Hamit, İsmail, Osman, Adem idam cezası almış, Şerif ve Şaban da 15'er yıllık kürek çekme cezası almışlardır.[57]

Değerlendirme

İslam dininin ana kaynağı olan Kur'an, hiçbir şekilde zorlamanın dinde olmadığını vurgulamıştır. Bu hüküm, bir başka dinde olan kimsenin zor kullanılarak İslam dinine geçmesinin sağlanması durumunda da aynıdır. İslamî prensiplerle hareket ettiği düşünülen ve dinî özgürlüğü ileri boyutta temsil eden Osmanlılar, hâkim oldukları topraklarda yaşayan teba'yı 'millet' olarak sınıflandırmıştır. Bu hukuksal açıdan bir sınıflandırma olup, din eksenli işlenmiştir. Buradaki temel felsefe, insanların mensup oldukları

[50] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 24/R /1321h, TFR. I.KV, 25/2489.
[51] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 27/M /1321h, TFR. I.KV, 12/1271; 01/Ra/1324h, TFR. I.KV, 124/12343.
[52] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 10/R /1321h, TFR. I.KV, 23/2268.
[53] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 27/Z /1320h, TFR. I.KV, 11/1067.
[54] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 23/Ca/1321h, TFR. I.KV, 31/3040.
[55] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 26/B /1325h, TFR. I.KV, 173/ 17270.
[56] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 27/Ra/1324h, TFR. I.KV, 127/12663.
[57] Recep Ayhan, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine göre Makedonya'da Bulgar çete faaliyetleri (1870-1912)*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, 83.

dinlerinin kural ve hukuku çerçevesinde yargılanmasıdır. Bu ise daha önceki dinlerde bulunmayan bir ayrıcalık olup, İslam'ın evrensel yapısını temsil eden, Ehl-i kitap tanımının bir tezahürüdür. Zira Kur'anî bir terim olan Ehl-i kitab, daha önceki dinlerin kendilerinden öncekilere tanımadığı bir statüdür.

Millet imparatorluğun Müslüman olmayan Balkan tebaasının hayatında en önemli kurumdur. Onların dini inançlarını göreli bir güvenlik içinde seküler gelenekler dâhilinde Müslüman nüfustan ayrı olarak muhafaza edebilmelerinin bir garantisidir. Onlara kendilerini Müslüman otoriteler karşısında kendi liderleri aracılığıyla temsil edebilme imkânı ve de geniş bir yerel otonomi sağlıyordu. Millet kimliği Balkanlı zımmilerin zihninde önemli bir yere sahiptir. Böylesi bir kimlik, bununla beraber, milletler kültürel olarak farklılaşmış bir şekilde temsil edilebildikleri için tek biçimli değildi. İslam ve Türk geleneklerinden kaynaklanan bir tektipleştirme yerine Osmanlılar millet sistemi vasıtasıyla Balkanlar'daki tebaasına dini ve kültürel anlamda özerk bir alan açıyordu. Millet sisteminin özellikle kılık kıyafet düzeyinde getirdiği farklılaşmalar batılıların gözünde bir aşağılama olarak algılanabilirken aslında toplumsal düzeyde konulan hadler içinde gayr-ı müslim bireye güvenli bir yaşam alanı açıyordu. Birbirinden dini ve etnik olarak farklı insanların bir arada uyum içinde yaşayabilmelerine, çalışabilmelerine ve ticaret yapabilmelerine imkân sağlayan bir düzendi bu. Millet sistemi Balkan Hıristiyan halkları arasında dini, etnik ve kültürel farklılıklara saygı gösteren onları muhafaza eden ve kurumsallaştıran bir düzeni sağlıyordu.[58]

Osmanlılar, Balkanları fethettiklerinde, yerel halkın her türlü kültürel ve dinî yapısını koruma altına almıştır. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u aldığında, Ehl-i kitab milletinin konumu, din adamlarının ve tapınakların durumu ile ilgili ilk konuşması bu konuda parlak bir örnektir. Dinden kaynaklanmayan bireysel uygulamalar hemen hemen her dinde bulunmaktadır. Bu nedenle çok az sayıda bulabileceğimiz Osmanlı yetkililerinin veya Müslümanların, din değiştirmeye zorladığı kimselerin mevcut olması, genel anlayış ve kitleyi sorumlu tutmaz. Bu tür bireysel uygulamalarda ise daha çok maddî ve nefsanî çıkar gibi başka etkenler rol almaktadır. Osmanlı arşiv verilerine göre Kosova'da ihtida etme ve din değiştirme olaylarının büyük çoğunluğu kendi istek ve arzuları doğrultusunda, bilinçli bir şekilde gerçekleşmiştir. Yerel idareciler, üstün bir şeffaflık göstererek, İslam dinini tercih eden kimseleri, ruhanî reislerin huzurunda sorgulamıştır. Bu ise Osmanlıdaki din özgürlüğünün en üst düzeyde göstergesi olmuştur. Öte yandan çocukların, ölüm, ayrılma ve anne ve babanın birisinin din değiştirmesi gibi bir durum oluştuğunda, birlikte yaşayacağı anne ve babayı seçme hakkının çocukta olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda çocuğun dinî tercihi ailesine bırakılmıştır. Ayrıca ihtida ederek Müslüman olan bazı kimselerin yeniden eski dinlerine dönmek istemeleri de geri çevrilmemiştir. Bu değerlendirmeler içerisinde 'mürted', 'zındık' gibi olgular dikkate alınmamıştır. Zira bir tür anarşizm, terörizm hareketi olan zındıklık, ilhad gibi hareketler, genelde din karşıtı olmak ve özelde ise İslamiyet aleyhinde bulunmak ya da toplumsal huzuru bozmak suretiyle gerçekleştiğinden, bu husus İslam hukuku içerisinde farklı bağlamlarda değerlendirilmektedir. Dinî argümanlar kullanarak, resmî idare aleyhinde bulunmak da bu alan içerisinde değerlendirilmemektedir. Zira burada mevcut idareye başkaldırı olduğundan, eylem dinî olmayıp siyasîdir. Mesela, Varoş mahalleli Eftim veled-i Yanaciko'nun hükümet aleyhinde ileri geri konuşmasının, tahkikat sonucu gerçek olduğunun anlaşılması sonucu adliyeye teslim edildiğine dair Palanga Kaymakamlığı'nın telgrafı, bu statüde değerlendirilmelidir.[59] Böyle bir durumda yöneticilerin tutumu aşağı yukarı bütün dünyada aynıdır. Bu nedenle kilisede silahlar ve bombalar bulundurmak suretiyle devlet aleyhinde çalıştığı için cezalandırılan papaz Nao'nun durumunu buna göre değerlendirmek gerekir.[60] Bu tür siyasi eylemlerin bir göstergesi olarak, Sırp konsolosunun, Müslümanların Sırplıları rahatsız ettikleri yolundaki iddiası karşısında, halkın çoğunluğunun Sırp konsolosu ile Metropolid'in aleyhinde fikir beyan ettiklerine dair Priştine mutasarrıfının telgrafı, tezle ilgili çarpıcı bir örnektir.[61]

Kaynakça

Albayrak, Kadir. *Bogomolizm ve Bosna Kilisesi*. İstanbul: Emre Yayınları, 2003.

Armanian, Serkiz Karakoç, *Külliyat-ı Kavanin*, Ankara: The Library of the Association of Turkish History, dossier no. 1, document no. 2599.

Armanian, Serkiz Karakoç, *Külliyat-ı Kavanin*, Ankara: TTK Kütüphanesi, nr. 2599.

[58] Zülküf Oruç, *Balkanlarda Osmanlı mirası ve ulusçuluk çerçevesinde Balkan Türklerinin kimlik ve yönetim sorunları (Kosova ve Makedonya örneği)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, 71

[59] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 29/N /1322h, TFR. I.KV, 78/ 7745.

[60] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 04/R /1321h, TFR. I.KV, 22/ 2194.

[61] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, 16/Ca/1321h, TFR. I.KV, 30/ 2971.

Ayhan, Recep, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine göre Makedonya'da Bulgar çete faaliyetleri (1870-1912)*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Biçer, Ramazan, "Türk Hoşgörüsünün Tarihi Yansıması (Osmanlı Arşiv Belgeleri Doğrultusunda Kosova Halkının Müslüman Olması)", *TURANSAM Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 2:8 (2010), 19-27.

Fraserli, Mehdi, *İmtiyazat-i Ecnebiyyenin Tatbikat-| Hazirasi*, Samsun: Matbaa-i Cemil, 1325.

Günay, Ünver, "Tendance de tolerance religieuse dans la culture Turque", *The Review of the Faculty of Ilahiyat, University of Erciyes-EÜİFD* 15 (1990): 12-20.

Hoffman, George W. (1984). *The Wilson Quarterly*. 8 (3), 175-176.

Ibn Mufarrig, Mawhub b. Mansur, *Siyar Aba al Batarika: Histoire des patriarches de l'E´glise d'Alexandrie*, Paris: Biblioteque National, no. 301.

Isfehânî, Râgıb, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Seyyid Kilani, Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebî. 1988.

Mâturidî, Ebû Mansûr, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, trc: Bekir Topaloğlu, Ankara: İSAM Yayınları, 2009.

Mâturidî, Ebû Mansûr, *Te'vîlâtü'l-Kuran*, nşr. A. Vanlıoğlu, B. Topaloğlu, İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010.

Mestrovic, S. G., *The Balkanization of the West*. New York: Routledge, 1994.

Nuredin, Abdülmecit, "Dünden Bugüne Makedonya Türkleri", *Hikmet Dergisi*, 6/11 (2008), 184-185.

Oruç, Zülfikar, Dünden bugüne Balkan Türklüğü: Bir analiz denemesi, Journal of Azerbaijani Studies, 49-58, (http://jas-khazar.org), Erişim Tarihi: 22.03.2019.

Oruç, Zülküf, *Balkanlarda Osmanlı mirası ve ulusçuluk çerçevesinde Balkan Türklerinin kimlik ve yönetim sorunları (Kosova ve Makedonya örneği)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Öztürk, Ümit, *Balkanlaşma ve Balkanlar'da Türk kimliği (Makedonya ve Kosova örneği)*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Phrantzes, Georgios, *Chronicon*, Lib. III, chap. 11, Migne PG 156, col. 894; ed. I. Bekker, Bonn, 1838.

Rahman, Reyhan, *Makedonya'da Türk azınlık ve Makedonya-Türkiye ilişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Schemsi, Kara, *Turcs et Armeniens devant l'Histoire*, Genere: Imprimeric Nationale, 1919.

Siegel, Neil S., *Duke Law Journal*. 56/3 (2006), 781-860.

Siyar Aba al-Batarika, Paris Biblioteque National, Nr. 301. 1974.

Sphrantzes, Georgios, *Chronicon*, Benn.

Şahin, M. Süreyya, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul: Ötüken Nesriyat, 1980.

Şibli, Mevlana, *Asr-ı saadet*, nşr. O. R. Doğrul, İstanbul: Asar-ı İlmiye Kütüphanesi, 1928.

Taştan, Y. Kemal, *Balkanlarda ulusçuluk hareketleri*. Ankara: Yayınları, 2006.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi. İstanbul.

The Firman (The Decree) of Sultan Selim II on the Conquest of Cyprus, 21 September 1571, Basbakanlik Arsivi Genel Mudurlugu Muhimme Defteri (Prime Ministry Ottoman Archives, Numbered Notebook of Important Affairs), no. 12.

Tufan, Muzaffer, "Makedonya'da Türk İslam Kültürü", *Sesler Dergisi*, 293 (1995).

Tunç, Cihat, "İslam Dinine Göre Hidâyet ve Dalalet", *EÜİFD*, 6 (1989),

Turan, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, istanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Hidâyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 17 (2004), 474–475.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak dini Kur'an dili*, sdl. İ. Karaçam, E. Işık, N. Bolelli, A. Yücel, İstanbul: Zehraveyn, t.y.

KAMERİN NÛRU VE KURÂN'DA KAMERLE İLGİLİ AYETLERİN MEAL VE TEFSİRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mustafa KAYHAN[*]

Özet

Son ilahi kitap olan Kurân, Allah'ın varlığını ve birliğini tanıtmış, unutulan rabbani mesajları yeniden hatırlatmış ve ahiretin varlığını yeni bir sesle haber vermiştir. Bu evrensel kitapta yaşadığımız evrenden birçok mevcudatın, Allah'ın varlığına ve birliğine delil olduğuna vurgu yapılmıştır. Değinilen bu varlıklar, bazen yeryüzünden, fakat çoğunlukla gökyüzünden seçilmiştir. Bu bağlamda kamer, semadan seçilmiş, varlığıyla ilgili birçok unsura temas edilmiştir. Bu açıdan kamer, tevhidi, nübüvveti ve ahireti kanıtlamak için Kurân'da bahsedilen bir tema olmuştur.

Semadaki cisimler, her zaman insanların dikkatini çekmiştir. Zira insanoğlu, bu varlıkların olağanüstü devinimlerinden bazı neticeler çıkarmaya çalışmıştır. Bu bakımdan değişik toplumlarda kamere tapıldığı görülmüştür. Kurân, âdemoğullarının aya tapmamasını, buna mukabil kamerin yaratanı olan Allah'a ibadet etmesini emretmiştir. Kurân'da bu varlıkların tapınmaya müsait olmadığı, Hz. İbrahim üzerinden anlatılmıştır. Bu varlık, gündüz görülebildiği gibi geceleyin parlak bir cisim olarak rahatlıkla izlenebilmiştir. Zira ay, diğer gök cisimlerine göre insanlıkla daha fazla ilişkili bir varlık olarak görülmüştür. Hatta diğer gök cisimlerine nazaran hilal, ilk dördün, dolunay ve son dördün gibi durumları daha fazla dikkat çekmiştir. Dolayısıyla insanlığa gönderilen son mesajda bu önemli gök cisminin değişik hallerinde söz edilmiştir.

Kurân, neden kamerle ilgili konulara temas etmiştir? Kamerin hangi yönlerini açıklamıştır? Modern bilimin dile getirdiği kamerin kendine özgü bir ışığının olmadığı ve yansıttığı ışığını güneşten aldığı doğru mudur? Işığını başkasından almıyorsa aydaki parlaklık nereden gelmiştir? Kurân'dan hareketle ayla ilgili başka neler söylenmiştir? Bu çalışmada Kurân'ın ayla ilgili ayetlerinin modern bilime göre tefsir edilmesinin uygun olup olmadığı tespit edilmiştir. Kurân'daki bilgilerin dikkate alınmadığı bilimsel çalışmalarda ulaşılan neticelerin ilgili ayetlerin tefsirinde işe koşulması, Kurân'ı değersizleştirilmesi, bilimin de kesin doğru olarak algılanmasını gerektirmiştir. Açık ayetlerden ayın kendisine ait bir nûrunun olduğu anlaşılmasına karşın ondaki bu nûrun doğuya ve batıya yani dünyaya ait olmayan ikinci bir kaynak tarafından tetiklenip-tetiklenmediğinin veya nûrunun arttırılıp-arttırılmadığının henüz bilinmediğini söyleyen Alagaş'ın açıklaması, hangi bağlamada kullanılmıştır.

Burada kamerle ilgili konulara Kurân'ın verileriyle ışık tutulmuştur. Ayla ilgili modern bilimin çıktılarında ise aydınlanma döneminin bilimsel üstünlüğü vurgulanmıştır. Bilimsel verilerin Kurân ile sahih bir bağlantıları olmamıştır. Aksine İslam'ın verileriyle taban tabana zıt çıktılar üretilmiştir. Kurân'ın bu varlığa ilişkin malumatıyla, onların aksine, Allah'ın varlığı ve birliğinin vurgulanması hedeflenmiştir. Modern bilim ise Kurân'ı hiç kale almamıştır. Buna karşın bilimle uğraşan müslümanlar, Kurân'a uyup uymadığına bakmadan modern bilimin verilerine dört elle sarılmıştır. Zira bu bilim, inançsızlığın öne alındığı bir bilim dinine, dahası insanları kendine iman ettirmeyi gaye edinmiştir. Bu bilim, tabiatı itibariyle laik olmuştur. Bu manada bilimin egemenliği, ürettiği bilginin ve teknolojinin kıymetiyle orantılanmıştır. Zira Eyim'in de dediği gibi modern dönemde bilimin özne ile nesne arasındaki ilişkisi yok sayılmıştır. Bu durum, bilimin aşkın hale getirilmesine ve bu aşkınlığı kabul edenlerin oluşmasına neden olmuştur. Yani kısaca sahte ve sanal bir bilim kilisesi üretilmiş ve inanacak müminlerin oluşması beklenmiştir. Zira Nesnel Bilgi'de Popper'in teklif ettiği gibi öznenin olmadığı bir bilgi kuramı, bilimin ideolojik hale dönüşmesiyle sonuçlanmıştır. Çünkü bilimin söyledikleri, artık tartışılmaz olarak kabul edilmeye, saygı duyulmaya ve hatta karşı çıkılamayacağı duygusuna dönüştürülmüştür. Bu, bilimin söylemediği bir şeyin asla doğru olamayacağı doğmasını icat etmiştir. Artık insanlık, bilime mi karşı çıkılıyor söylemiyle daha sık muhatap olmaya başlamıştır.

Bu çalışmada Kurân'da yirmi yedi ayette anlatılan kamer sözcüğüne, birkaç ayette geçen **nûr** ve **münîr** olması durumuna temas edilmiştir. Bu ayetleri modern bilimin verilerine göre açıklayan tefsir ve meallerin yanlış olabileceğine işaret edilmiş ve ışığının güneşten gelmeyebileceğine dikkatler çekilmiştir. Bu bağlamda ayın ışığının güneşten alınmadığı bilimsel ve geleneksel bilgi kuramlarıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada bilgilerin sentezlenmesi, ardından tahlil edilmesi ve mukayese metoduyla sonuçların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamer, Nûr, Münîr, Şua, Işık, Güneş

[*] Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

1. Giriş

Ay nedir? Bilim ayla ilgili nelerden söz etmiştir? Kurân, kamerle ilgili hangi hususlara temas etmiştir? Ayın vahiyde değinilmemiş bir özelliği kalmış mıdır? Kurân neden kamerle ilgili konulara temas etmiştir? Modern bilimin dile getirdiği kamerin kendine özgü bir ışığının olmadığı ve yansıttığı ışığı güneşten aldığı iddiası kesin midir? Ya da ayın ışığını güneşten almadığı ve ışığının kendinden olduğu Kurân'da var mıdır? Kurân'da olmasa bile ayın ışığının güneşten gelmediğini söylemek mümkün müdür? Işığını başkasından almıyorsa ayda görülen bu parlaklık, ondaki özellikten mi gelir?

Açık ayetlerden ayın kendisine ait bir nûru olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın aydaki bu nûrun doğuya ve batıya yani dünyaya ait olmayan ikinci bir kaynak tarafından gelip gelmediği bilinmektedir. Bir de kamerin nûrunun ziyadeleştirilip ziyadeleştirilmediği henüz bilinmemektedir. (http://www.insandergisi.com).

Kurân, yirmi yedi ayette kamer sözcüğüne yer vermiştir. Birkaç ayette kamer, **nûr** ve **münîr** sözcükleriyle kayıtlanmıştır. Modern bilimin verileriyle ayın mahiyetini açıklamaya çalışan bilginler, kamerin ışığını güneşten aldığına dair iddialarının, Kurân'ın verileriyle uyuştuğunu ifade etmiştir. Mesela "… aralarında aya aydınlık vermiş..." (71/15-16) ve "… gecenin işaretini (ayı) sildik..." (17/12) gibi ayetlere yapılan açıklamada, ayın ışığını güneşten aldığına dair modern bilimin verileriyle uygunluk arz ettiği ifade edilmiştir. Gecenin simgesinin ay, gündüzün sembolünün ise güneş olduğunu belirten bu bilginler, gecenin nişanının silindiğinin ayette beyan edilmesini, bir zamanlar kamerin, güneş gibi ışık bir kaynağı yıldız olduğunun işareti saymıştır. İlk çağlardan beri, ayın ışık kaynağı olmadığı, aksine güneşin ışığını yansıttığı herkesçe kabul edilmiştir. Oysa kamerin, güneş gibi bir yıldız iken sonradan söndüğüne ilk defa Kurân dikkati çekmiştir. (Kaya, 1991, IV/182-183). Bu bağlamda Kurân'a inanan ve evrendeki bütün varlıkları Allah'ın yarattığına bilen bir müminin, Kurân'ın kamerle ilgili açıklamalarını düşünmesi ve kimi sonuçlar üretmesi gerektiği ifade edilmiştir. (Karaman ve Diğ, 2014, 2014, IV/492). Sirâcın, ışık sağlamak için herkesin malumu olan aydınlatma aracı olduğu açıklanmıştır. Bundan hareketle ışık, aydınlık ve parlaklık sağlayan her şey için kullanılmıştır. Müfessirler, sirâcın Kurân'da iki anlamda kullanıldığını, ilk anlamıyla güneşi, ikinci manasıyla Hz. Nebiyi işaret ettiğini belirtmiştir. Bu yorum, bazı ayetlerle desteklenmiştir. (İbnu'l-Cevzî, 1987, 341).

Hem sözlük hem de bağlam anlamını veren vücûh ve nezâir eserlerde **nûr** sözcüğünün on farklı manasına işaret edilmiştir. Sözcüğe 'İslâm, iman, hidayet, Hz. Nebi, **gündüzün aydınlığı**, **ay ışığı**, sırat köprüsünde müminlere verilen **aydınlık**, Allah'ın açıklamaları, Kurân ve adalet' anlamları verilmiştir. Gündüzün aydınlığı manası verilen nûrun, Allah tarafından var edildiği ayette (6/1) beyan edilmiştir. Ay ışığı manası verilen nûr sözcüğü, kimi ayetlerde (10/5; 71/16) yer almıştır. Ayetlerde gökteki ayın, aydınlatan bir ضياء veya onlara aydınlık veren bir مضيئا olduğuna işaret edilmiştir. Bazı ayetlerde (57/12, 13; 66/8) dile getirilen nûrun, sırat üzerinden geçerken müminlerin sağında ve önünde olan ışık olduğu beyan edilmiştir. (Mükâtil, 2006, 131-133; Dâmeğânî, 1992, II/262; İbnü'l-Cevzî, 1987, 599). Kurân'da nûr kelimesi, hem maddi ve manevi, hem dünyevi ve uhrevi aydınlığı ifade etmek için kullanılmıştır. (Yaldızlı, 2013, 59).

Nûr sözcüğü, Kurân'da 43 defa geçmiştir. Esasen nûrun, eşyayı görmeye yarayan, aynı zamanda ışık ve aydınlık veren kaynağa ad takılmıştır. Işığın çok özel bir tecellisinin nûr olduğu dillendirilmiştir. Nûrun ışıktan tamamen farklı bir boyut olduğu, güzelliğin alameti olarak ince ve hoş bir ışık olarak görüldüğü belirtilmiştir. Bizzat ışığın kendisi ve yansıması, nûr olarak adlandırılmıştır. Allah, şemse ziyayı, kamere ise nûru tahsis etmiştir. Çünkü ziyâ, nûrdan daha özel olarak bir ışık olarak var edilmiştir. Allah, Kurân'da kendisini nûr olarak göstermiştir. Zira o, gerçek aydınlatıcıdır. (Fîrûzâbâdî, 1996, V/133-136; Çelik, 1999, 123). Çoğulu envâr ve nîrân olarak gelen nûr sözcüğü, hadislerde Allah'ın ismi olarak istimal edilmiştir. Kendiliğinden açık olan, başkalarını açığa çıkaran şeye, nûr denilmiştir. Nûrun ışık veya aydınlık olduğu, temas ettiği nesneleri görünür kıldığı, hissî ve manevî nûr olarak ikiye ayrıldığı belirtilmiştir. Güneşin ziyâ, ayın nûr kılınması, hissî nura örnek olarak verilmiştir. Bu manada nûr, kaynağı kendisi veya başkası olsa da aydınlanmış ve aynı zamanda aydınlatıcı özellikte kılınmıştır. Ayrıca nûr, Allah'ın görülmesini engelleyen bir hicap olarak lanse edilmiştir. (Fîrûzâbâdî, 1996, V/133-136; Duman, 2005, 12-13).

Varlıkları görülmesine yardım eden ve etrafa yayılan ضوئ /dav, nûr olarak adlandırılmıştır. Bu anlamıyla nûr, dünyevi ve uhrevi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Dünyevi nûr, insan gözüyle görülebilen **makul nûr** ve basiret gözüyle görülebilen **mahsus nûr** olarak ikiye ayrılmıştır. Bu açıdan akıl nûru ve Kurân nûru gibi ilahi talimatlardan münteşir olan nûr, makul nûr olarak algılanmıştır. Mahsus nûrun ise

güneş, ay, yıldız, ışıklı ve parlak neyyirat gibi ateşli varlıklardan neşet etmiştir. Güneşe ve aya, neyyirân ve kamerân dahi denilmiştir. Mesela "Allah'ta size bir nûr ve apaçık bir kitap gelmiştir." (5/15) ayetinde **ilahi nûr**dan söz edilmiştir. Bu manada olmak üzere 6/122, 42/52, 39/22, 24/35 gibi ayetlerde ilahi nûra temas edilmiştir. (İsfehânî, 2009, 827; Fîrûzâbâdî, 1996, V/133-136).

Gözle görülebilen ve hissedilebilen nûra "O, güneşi zıyâlı, ayı nûrlu bir varlık olarak yaratmıştır." (10/5) ayeti örnek verilmiştir. Burada şems için zav, kamer için nûr sözcüklerinin kullanılması, zav'ın nûrdan daha özel olmasıyla açıklanmıştır. Allah, "…aydınlık veren bir kamer…" (25/61) ifadesiyle aslında ذا قمرٍ منيرٍ yani ışıklı ve nûrlu bir kamer denilmiştir. Aslında nûrun, hem güneş hem kamer için geçerli olduğunu beyan eden ayette "Allah, karanlıkları ve aydınlığı var etmiştir." (6/1) denilmiştir. (Diğer ayetler için bkz. 57/12, 13, 28; 39/69; 66/8) (İsfehânî, 2009, 828).

Allah, kendini nûr olarak tesmiye etmiştir. Zira ayette Allah'ın gerçek manada aydınlatan ve hakiki münevvir olduğuna dikkat çekilmiştir. Mesela "Allah, semaların ve arzın nûrudur." (24/35) ayetinde çokça tasarruf ettiğinden kendini nûr olarak tanıtmıştır. Bazı dilciler, çoğu yer ve zamanlarda birbirinden ayrılmayan nûr ile nârın aynı kökten türediğini ifade etmiştir. Fakat nâr, dünyada mukvî olanlar için yararlanma sayılmıştır. Nûrun ise ahirette muttakiler için bir faydalanma aracı olduğu beyan edilmiştir. Bu bağlamda nûr için iktibas kelimesi istimal edilmiştir. Bu manada "…durun nurunuzda bir tutam alalım…" (57/13) ayetinde böyle kullanılmıştır. (İsfehânî, 828). Mukvî, çölden geçen yolcu ya da ateşten istifade eden insan şeklinde yorumlanmıştır. (Çelik, 1999,129).

Arapçada kamer sözcüğü, gökteki aya takılmıştır. Bunun dolunay olduğunda bu adı aldığı ifade edilmiştir. Üçüncü günden itibaren başlayarak 14üncü günde dolunay haline geldiği ifade edilmiştir. Diğer ışıkların görülmesine engel olması ve ışığıyla onlara üstünlük kurması hasebiyle kamere bu ad verilmiştir. Ayetlerde Allah'ın kameri nûr olarak var ettiği (10/5), aya bir takım menziller tayin ettiği (36/39), kamerin yarıldığı (51/1), ayın güneşi takip ettiği (91/2) ve aya yemin ettiği (74/32) gibi unsurlara yer verilmiştir. (İsfehânî, 2009, 684). Ahiret düzleminde yeryüzünün Allah'ın nûruyla ışıdığından (39/69) söz edilmiştir.

Ateş, güneş ve kamer gibi varlıklardan gelen ışıklarla yeryüzü gibi yoğun cisimlerin görünmesine yarayan ışığa nûr denilmiştir. Bu anlamda nûrun, kendiliğinden görünür olduğu ve başkalarını görünür kıldığı ifade edilmiştir. Bu açıklamaya göre nûr sözcüğü, zav' kelimesiyle eş manalı hale gelmiştir. Fakat nûr, ay gibi başkasından aldığı ışıkla aydınlatan, dav ise bizzat aydınlatan varlık için istimal edilmiştir. (Tehânevî, 1996, II/1731). Bu açıklamada Kurân'ın münîr ve nûr olarak beyan ettiği kamerin ışığının, başka bir varlıktan geldiği net olarak dile getirilmiştir. Oysa Kurân'da Allah'ın göklerin ve yerin nûru olduğundan bahsedilmiştir. Burada Allah'ın nûrunun başka bir varlıktan geldiğini söylemek, Kurân'ın beyanına aykırı bulunmuştur.

2. Kurân'da Kamere Yapılan Atıflar

Kurân'da bir varlık olarak kamerin çeşitli özelliklerine vurgu yapılmıştır. Vahiyde kamerin nûr olduğu, münîr özelliğiyle halk edildiği, gecenin ayeti olarak silindiği, kıyamette tutulduğu, güneşle birleştirildiği, dolunay ve hilal şeklini aldığı ve evrenin sonunda yarıldığı gibi hususiyetlerine temas edilmiştir. Ayrıca Kurân'da kamerle ilgili başka özellik ve niteliklerine değinilmiştir. Bunlar, sırf ayın ışığıyla yakından alakalı olduğu için indirilen vahiylerde açıklanmıştır.

Bu çalışmada **kamer** kelimesinin sözlük anlamları üzerinde de durulmuştur. Örneğin fiil olarak kullanılan قَمَرَ kökünde şu manaların olduğu belirtilmiştir. قَمْرَةٌ sözcüğüne yeşile çalar, yeşilimtırak ve kirli beyaz anlamları verilmiştir. Yine قمر sözcüğünde her ayın üçüncü gecesi görünen ay anlamı olduğu ifade edilmiştir. Mesela aynı kökten gelen قَمْرَاء sözcüğünün ayın ışığı, kuş, içinde ayın göründüğü gece anlamlarına geldiği beyan edilmiştir. Arapçada وجه أقمر ay yüzlü, yüzü aya benzeyen, الأقمر beyaz, نخلة مقمارbeyaz ham hurma denilmiştir. (Fîrûzâbâdî, 2005, 465).

Sözlükte قمر kökünün fiil kullanımları ve anlamları şöyle verilmiştir. Ayın doğuşunu izlemek (أقمر), ışıklı gecede aslan avlanmak (تقمّر الأسد), ay ışığın gece zifafa girmek (تقمّرت المرأة), vücudunun derisi görünmek (قمِر السقاء), kar sebebiyle gözleri kamaşmak (قمِر الرجل), ışıklı gecede uykusuz kalmak ve uyuyamamak (قمِر الرجل), havaların soğumasıyla meyve olgunlaşmamak (أقمر الثمر) (Firuzabadi, 2005, 465). Bu kullanımlardan ayın yapısı veya şekli ya da ışığıyla ilgili olanlar siyahlandırılmıştır.

Kurân ayın, yani kamerin münîr bir varlık olarak yaratıldığını belirtmiştir. Bu durumda nünîr sözcüğe verilen manalara da odaklanmak gerekmiştir. Kurân'ın başka ayetlerinde yine kamerin bir nûr olduğu beyan edilmiştir. Bu bağlamda ay için kullanılan münîr ve nûr sözcükleri, aynı kökten alınmıştır. Mesela نور نار kökünde aydınlatmak, ışıklandırmak, bir şeye ışık vurmak (li), lambayı yakmak, birini aydınlatmak ve münevver kılmak gibi manaların varlığı, sözlüklerde gösterilmiştir. Ay için kullanılan münîr köküne bir şeyi aydınlatmak, sorunu açıklığa kavuşturmak, netleştirmek, güzel olmak ve ortaya

çıkmak ve aydınlatmak gibi anlamlar verilmiştir. (Fîrûzâbâdî, 2005, 488). İsim olarak kullanıldığında nûr kelimesine ışık, ışın, hüzme, parıltı, aydınlanma, lamba, far, sokak lambası, güneş ve ay, ışıklı, aydınlık, parlak, açık, net, ışık, ışın, şua gibi manalar verilmiştir.

Vücûh ve nezâir eserlerinde nûr sözcüğüne bazı manalar verilmiştir. İlkin nûrun, ışıldamak (ضاء, ضَوْءٌ), parlamak ve parıldamak (سناء-سنا) anlamlarında olduğu beyan edilmiştir. Bu anlamlarıyla görmeye yardımcı olan parıltı veya ışığa nûr denilmiştir. Dünyevi ve uhrevi olmak üzere iki çeşidinden bahsedilmiştir. Nûrun dünyevi olanı, makul ve mahsus olarak ikiye taksim edilmiştir. Kurân'ın ve aklın nûru gibi ilahi nûrdan intişar eden çeşidine maddi gözle görülen manasında makul nûr denilmiştir. İkincisi ise ay, güneş ve diğer ışıklı varlıklardaki gibi ışık saçan, yayılan ve kendisinden ışık neşet eden türüne cismani gözle görülen manasında mahsus nûr adı verilmiştir. (Fîrûzâbâdî, 1996, V/133).

Nûrun ikinci temel çeşidi olan ilâhi nûr ile ilgili olarak Kurân'da (…قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ…) (…Allah'tan size bir nûr ve sorunları açıklayan bir kitap gelmiştir." (5/15) ve (…نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ…) "…Nûr üstüne nûrdur. Allah, dileyeni ve dilediğini nuruna yöneltir…" (24/35) gibi ayetlere yer verilmiştir. İnsanın gözüyle gördüğü mahsus nurla ilgili ayetlerde (هُوَالَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً **وَالْقَمَرَ نُورًا**) "Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan…" (10/5) ve (…وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا) "…yine orada bir ışık kaynağı ve aydınlatan bir ay yaratan…" (25/61) gibi bilgiler aktarılmıştır. Ayrıca bu manada olmak üzre bazı ayetlerin olduğu da (bkz. 6/1, 39/69) görülmüştür. Uhrevî nûra ise (… يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ…) (57/12) ayetinde temas edilmiştir. Şemsin zav', ayın nûr ile ifade edilmesi, zav'ın nûrdan daha özel ve hususi olmasını gerektirmiştir. (Fîrûzâbâdî, 1996, V/133-134).

Kurân'da (…اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ) ayetinde her şeyin aydınlatıcısı yani münevviri olması hasebiyle Allah kendini nûr ile tesmiye etmiştir. Rabbimizin kendine bu ismi vermesi, ışıklandırmada mübalağa yapması ve aydınlatmada abartmasıyla açıklanmıştır. Ayrıca nûr, körleri nûruyla görür kılan ve şaşırmışları nûruyla yola getiren şeyler için de kullanılmıştır. Yine her zuhurun zahir olduğu ve böylece kendisi zahir olup başkasını zahir kılan şeye de nûr denilmiştir. Bu manda Hz. Nebiye rabbini görüp görmediği sual edilmiştir? Hz. Resul, onun görülemeyen bir nûr (نورٌ أنَّى أراه) olduğu cevabını vermiştir. Bazı filozoflar, nûrun cisim ve arazdan oluştuğunu iddia etmiştir. Fakat Allah, hiçbir şekilde cisim ve arazdan oluşmamı, aksine onun hicabının nûr olduğu dile getirilmiştir. Yani bu nûr, onun görünmesine engel oluşturmuştur. Yine bir rivayette (اللهم اجعل في قلبي نورا…) duasına yer verilmiş ve diğer organların nûr kılınması duaya eklenmiştir. (Müslim, 1991, I/525 / 26-763). Hadisin "Bu azalarımı hak yolunda kullanmamı sağla, davranış ve işlerimi doğru ve hayır uğrunda sarf etmeme yardım et." (Fîrûzâbâdî, 1996, V/134) anlamına geldiği ifade edilmiştir.

Kurân'da bir ayette (5/15) Allah'tan gelen nûrun Hz. Nebi olduğu, bir başka ayetteki (7/157) uyulması istenen nûrun Kurân olduğu, bir diğerinde (6/1) yaratılan karanlık ve nûrun gece ile gündüz olduğu, tamamlayacağı nûrun İslam olduğu (61/8), arkadan gelenlerin istifade edeceği ve kemale erdirilmesi istenen nûrun ise (57/13; 66/8) inayet nûru olduğu beyan edilmiştir. (Fîrûzâbâdî, 1996, V/135).

Vücûh ve Nezâir adlı eserinde müfessirlerin nûr kelimesine on farklı mana verdiklerini ifade etmiştir. Bu bakımdan İslam, iman, yerde ve hidayet, rasul, günün ışığı, kamerin aydınlığı, müminin sırattaki aydınlığı, beyan, Kurân ve adalet manasında kullanıldığına işaret etmiştir. (İbnü'l-Cevzî, 1987, 599-602). Işığına göz nüfuz eden, onunla varlıkları gören ve artışıyla ziyadeleşen etrafı kaplayan şeye nûr denilmiştir. Bu ayetler içerisinde sadece üzerinde durulan konuyla alakalı olmak bakımından günün ışığı ve kamerin aydınlığı manaları, nûrun manasını belirlemek açısından oldukça önemli addedilmiştir. Yine nûrun sözlük manasında dile getirilen gözlerimizin ışığına karışan, varlıkların görünmesini sağlayan ve ışığın artışıyla görme yeteneğini artıran şeyin nûr olması da çok özel bir başka veri olarak değerlendirilmiştir.

Kamerin ışıklı bir varlık mı yoksa ışıksız bir varlık mı olduğunu anlayabilmek için Kurân'daki kullanımların dikkate alınması bir zorunluluk olmuştur. Kamerin karartılması (75/8), yarılması (54/1), bir araya toplanması (75/9) ve ışığının tamamlanması (84/8) gibi hususlara Kurân'da temas edilmiştir.

2.1. Kamere Yemin Edilmesi

Kurân, semada geceleyin görülen aya yemin etmiştir. Allah, Hz. Nebiye indirdiği Kurân'ın, rabbi adına verdiği haberlerin tasdiki ve ahiretin varlığının kanıtı olarak aya kasem etmiştir. Bununla kameri inkâr edemeyen müşriklerin, daha öncelikli olarak ahireti, Kurân'ı ve seçtiği elçinin nübüvvetini reddedemeyecekleri vurgulanmıştır. Kurân'da çeşitli varlıklara defalarca yemin edilmesine rağmen inkârcılardan hiçbir olumlu bir ses gelmemiştir. Bu bağlamda **inişte 4üncü, dizilişte 74üncü sıraya yerleştirilen Müddessir** suresindeki kamerle alakalı ayete (كَلَّا وَالْقَمَرِ) metniyle yer vermiştir. Allah'ın kasem ederek ve ilgi tutarak ahireti, nübüvveti ve tevhidi kanıtlamasına yarayan varlıklardan biri olan aya, bütün sıfat, özellik ve yararları bağlamında ant içmiştir.

Nüzul sürecinde ilk temasın yer aldığı bu ayete "Hayır! Onlar, asla öğüt almazlar. Aya yemin olsun ki!" (74/32) manası verilmiştir. Burada Allah, gece karanlığında dünyayı aydınlatan aya ve aydınlanmak üzere olan geceye yemin etmiştir. Böylece bu tabiî ve ilâhî delillerle müşrikleri ikaz etmiştir. (Karaman ve Diğ, 2014, V/499). Allah, kameri ve geceyi, ceza yeri olan cehennemi varlığının büyük işaretlerinden olarak yaratmıştır. Ayı yaratmak, ardından gece ve gündüzü art arda düzenli olarak getirdiği için cehennemi var etmesi kesinlikle kaçınılmaz olmuştur. (Mevdûdî, 1991, VI/522-523). Hilalin evreleri, gece ile gündüzün birbirini takip etmesi, Allah'ın tabiata yerleştirdiği bir yasa ise aynı şekilde günahkârın öte dünyada çekeceği ceza, bu dünyada yaptıklarının karşılığını göreceğine ilişkin bir yasanın gereği olduğu ifade edilmiştir. (Esed, 1999, III/1208). Allah, yarattığı kamere, ondaki esrarengizliklere ve ilahi kudretin delillerine yemin etmiştir. Zira ay, hilal olarak görünmeye başlamış, yavaş yavaş ve sürekli artarak bedir haline gelmiştir. Bundan sonra yavaş yavaş küçülmüş ve en nihayet mihakta gizlenmiştir. (Sâbûnî, 2016, 1494).

Bu ayette kamer sözcüğüyle nitelenen varlığın, en büyük haline yemin edilmiştir. Işığı veya başka herhangi bir niteliğinden söz edilmemiştir. En başta ayın aydınlığına, etrafı kaplayan karanlığın ayın sağladığı ışıkla açılmasına ve karanlığın tamamen kaybolup aydınlığın etrafı kaplamasına temas edilmiştir. Müşriklerin sürekli yaşadığı ve gördüğü bu hadiseleri inkâr etmeleri nasıl mümkün değilse, aynı şekilde Allah'ın mesajını, ahiretin varlığını ve Hz. Nebinin aydınlatıcı talimatlarını da öylece inkâr etmemelidirler.

2.2. Kamerin Güneşi İzlemesi

Kurân'da istisnalara rağmen güneş ve ay genelde birlikte zikredilmiştir. Bu ayetin devamında hem şemse hem de kamere yemin edilmiştir. Güneşin ardından ayın gelmesi veya ayın ışığının güneşin şuasının yerini alması vurgulanmıştır. **İnişte 26ncı, dizilişte 91inci sırada yer alan Şems** suresinin bu ayetine [وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا] formuyla Kurân'da yer verilmiştir. Nüzul sürecinde ikinci değininin yer aldığı bu ayete "…ışığı onun ardından geldiğinde aya…" (91/2) anlamı verilmiştir. Kurân'ın doğadaki varlıklara ve onlara yerleştirilen sıfatlara yemin etmesi, hem evrenin genel düzenine, insanlara sağladığı faydalara ve bu teleolojiyi yaratan ve devam ettiren ilâhî kudretin büyüklüğüne hem de gelen ayetlerdeki önemli mevzuların dikkate sunulması amaçlanmıştır. Güneşin ardından ayın gelmesi, **ışığını ondan alması**, güneş batınca ardından doğması ve ilkin hilâl halinde görülmesi anlamında açıklanmıştır. (Karaman ve Diğ, 2014, V/630) Bu açıklamada güneşin ardından geceleyin ayın ışığıyla evreni aydınlattığına, güneş battıktan sonra ayın doğduğuna ve tamamen dolduğunda dolunay halini aldığına temas edilmiştir. Yalnız ayın nûrunun güneşten geldiği meselesi, olmadığı halde bilimsel kimi veriler dikkate alınarak ayete eklemlenmiştir. Zira bu ayette ayın ışığının güneşten geldiğine dair hiçbir vurguya yer verilmemiştir.

Bazı ulema, güneşi takip eden ay meslesini şöyle tefsir etmiştir. Ayın güneşi takip etmesi veya ona uyması, her ayın ilk yarısında güneş batarken ayın doğmaya başlaması, böylece yeryüzünü aydınlatma görevini aya devretmesi şeklinde anlaşılmıştır. Bu anlamda Ferrâ (144-207), ayın güneşi izlemesine ilişkin vurguyu, ışığını güneşten almasıyla açıklamıştır. Çünkü Arapçada فلان يتبع فلانا في كذا denildiğinde bunun يأخذ من ضوئها anlamında olduğunu söylemiştir. (Ferrâ, 1983, III/266). Ayrıca ayet, ayın dolunay oluncaya kadar güneşi izlediği ve onu takip ettiği şeklinde tefsir edilmiştir. Ay, tamamen dolunay olup ışığı kemale erince geceleyin etrafı aydınlatmada tıpkı ikinci bir güneş gibi fonksiyon görmüş ve onun yerine geçmiştir. Bu durum, dha çok eyyâm-ı bîyz denilen gecelerde oluşmuştur. Astronomi bilimi, ay ile güneş arasındaki alakanın, başka hiçbir gezegene benzemediğini ispat etmiştir. Ayın dünyada oluşturduğu faydalarla güneşi takip ettiği belirtilmiştir. (Râzî, 1981, XXXI/190-191).

Ulema, kameri ifade etmek üzere ayette تلا sözcüğüne yer verildiğini belirtmiştir. Fiilin beş manaya geldiği, birinin takip etmek ve uymak olduğu, [وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا] ayetinde bu anlamın geçerli olduğu açıklanmıştır. (İbnü'l-Cevzî, 220). Bir dilci, bu fiilin normal olarak sadece tabi olmak anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bunun ya parlaklık ya da hükümde uyma olduğu söylenmiştir. Ayın güneşi izlemesi, mertebe ve tabi olmak biçiminde açıklanmıştır. Bundan kamerin nûrunu güneşten devşirdiği anlaşılmıştır. Gündüzün parlayan güneşin yerini geceleyin ay almıştır. Zira güneşin sirâc, kamerin şemsten süzülmüş nûr olduğu ilgili ayetten (bkz.25/61) çıkarılmıştır. Ayrıca şemsin ziyâ, kamerin nûr olduğunu beyan eden ayete (bkz. 10/5) dikkat çekilmiş ve ضياء kelimesinin nûrdan daha üstün olduğu ifade edilmiştir. Zira her ziyânın aynı zamanda bir nûr olduğu, fakat her nûrun, bir ziyâ olmadığı dile getirilmiştir. (İsfehânî, 2009, 167).

Bazı tefsirlerde bu ayet, güneşi takip eden kamere yemin edildiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu izleme ve takibin, ayın ilk yarısı için geçerli olduğu belirtilmiştir. Zira ayın ilk bölümüne ait gecelerde kamer, güneş battıktan sonra görünmüştür. 15 günlük sürede güneş, sürekli önde olmuş, kamer ise daima arkada kalmıştır. Birincinin aksine ikinci bölümde güneş, sürekli ayı takip etmiştir. Bu 15 günlük periyotta kamer, hep önde olmuş, buna karşın güneş daima arkada kalmıştır. (Taberî, XXIV/435-436). Bu

açıklamadan, bir başka ayette ayın güneşi izlemesine değil, güneşin ayı izlemesine vurgu yapılması gerektiği çıkarılmıştır. Oysa güneşin ayı izlediğine ilişkin bir vahiy, hiçbir zaman olmamıştır. Bu açıklamanın, bir tutarsızlık sorunu olduğu anlaşılmıştır. Ayete "Güneşi ve onun aydınlık veren parlaklığını düşün ve güneşi(n ışığını) yansıtan ayı!" meali verilmiş ve تلا sözcüğünün, lafız olarak güneşi izleyen anlamına geldiği belirtilmiştir. Hicri 2nci yılda yaşayan dilbilimci Ferrâ, bu ayeti dikkate alarak ayın ışığının güneşten geldiğini ifade etmiştir. (Esed, 1999, III/1448).

Her ayın ilk bölümünde güneş battığında ardında kamer doğmuş ve güneşi takip etmiştir. Her ayın ikinci kısmında ise kamer battıktan sonra güneş onu takip etmiştir. Zira تلا fiili, takip etmek anlamına alınmıştır. Allah, dolunay haline geldiği ve parlaklıkta güneş gibi olduğunda kamere yemin etmiştir. (İbn Âdil, 1998, XX/355-356). Bütün aylar boyunca kamer, ilk on beş günlerde güneşi takip etmiş, güneş önde kamer arkada olmuştur. Tüm ayların son yarımlarında ise güneşin batışının ardından kamer de batmıştır. (Mâverdî, 1922, VI/282). Ayette güneşin arkasından geldiği veya peşinden gittiği zaman aya yemin edilmiştir. Her ayın ortasında güneş batınca hemen arkasından ay doğuvermiştir. Her ayın sonunda ise güneşin batışının ardından hemen ay da batıvermiştir. Ferrâ, ayın güneşin arkasından gelmesini, ışığını ondan almasıyla açıklamış ve ayın ışığının güneşten geldiğini düşünmüştür. Zeccâc, ay dolunay olduğu, ışık ve aydınlıkta güneş gibi göründüğü zaman Allah'ın kamere yemin ettiğini belirtmiştir. (Kurtubî, 2003, XX/73).

Taberî, ayın nûrunun güneşten geldiğini söylemiştir. Güneş battıktan sonra ayın doğması, izleme olarak algılanmıştır. Pek çok ulema, ayın güneşin ışığını yansıttığını ve ışığını ondan aldığını ifade etmiş ve hemen hemen kesin bilgiye dönüşmüştür. Bu, açıklama iki açıdan sorunlu ve gerekçeden yoksun addedilmiştir. İlki, telâ fiiline ışığı yansıtmak manası nasıl verilmiştir? İkincisi, bunu söyleyebilmek için Esed ve Ferrâ, hangi aklî ve naklî verilere dayanmıştır? Birçok müfessir, kamerin güneşi izlemesini ikiye ayırmıştır. İlk on beş günlük dönemde ardından ay doğarak güneşi takip etmiştir. Diğer yarıda ise batışının ardından kamerin batışına müteakiben güneş doğmuştur. En baştan beri gelenekte dilsel verilerle ayın ışığını güneşten aldığı tespit edilmiştir. Lakin bunun, o zaman geçerli olan astronomi bilgisiyle ilişkili olduğu, dilsel verilerle bir alakası olmadığı kimsenin aklına gelmemiştir.

Ayın güneşi takibi meselesinde varlıklardan her birinin ya aynı özelliği taşıdıkları ya da farklı özellikte oldukları dillendirilmiştir. Burada kamer güneşi takip ettiğine göre ayın nûr, güneşin sirâc olduğuna vahiyde temas edilmiştir. Oysa müfessirler ve ayeti tefsir edenler, zatları ve sıfatları farklı olan iki ayrı şeyin birbirini izlemesini açıklamıştır. O halde kamer, ya sıfatından sıyrılarak ya da aynı kalarak güneşi takip etmiştir. Öyleyse ayın zat ve sıfatından sıyrılarak güneşi izlediğini Allah beyan etmediğine göre birinci şıkkın batıl olduğu, ikincinin doğru olduğu tespit edilmiştir.

2.3. Kamerin Tutulması ve Birleştirilmesi

Kurân, kıyametin kopuşu anında gök cisimlerindeki gelişmelerden söz etmiştir. Ayın tutulması ve güneşle birleştirilmesinden haber verilmiştir. Bundan evvelki iki değininin ilkinde sadece yemin edilmiş, ikincisinde güneşi izlemesinden söz edilmiştir. Bunlar, fani dünya düzlemine ait vurgular olarak değerlendirilmiştir. **İnişte 31inci, dizilişte 75inci sırada yer verilen Kıyame suresindeki** ayete [فَإِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ وَخَسَفَ الْقَمَرُ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ] formuyla Kurân'da yer verilmiştir. Nüzul sürecinde üçüncü temasın yer verildiği ayete "Fakat göz dehşetle açıldığı, ay tutulduğu, güneşle ay birleştirildiği zaman…" (75/7-9) anlamı verilmiştir. Ayın ışığıyla ilgilenen bu çalışmada, kamerin nûrundan söz edilip edilmediği tespite gayret edilmiştir. Zira modern bilim, kamerin nûrunun güneşten aldığını dillendirmiştir. Bu bilgi, pek çok tefsirde yer almıştır. Oysa eski ve yeni ulema, ayın nûrunun kendinden olmadığı, aksine güneşten geldiği konusunda modern bilime teslim olmuştur. İşin gerçeğinin böyle olmayabileceği ise düşünülmemiştir. Ne bilinir, belki ayın nûru, güneş gibi kendisinde icat edilmiştir.

Ay tutulması, kıyamettekine benzemeyecek şekilde günümüzde de bazen yaşanmıştır. Aynı şekilde güneş tutulması, gezegende bazı zamanlarda oluşmuştur. Çok etkili ifadelerle kıyamette gerçekleşecek olaylar anlatılmış ve muhataplar uyarılmıştır. Çünkü önemli olanın, insanın başına nelerin gelebileceğinin anlaşılması ve ebedî hayata gerektiği şekilde hazırlanması olduğu beyan edilmiştir. Kıyamet anında ayın tutulması, **ayın ışığı**nın veya kamerin tamamen **yok olması** yahut **ayın parlaklığını** kaybetmesi, **sönükleşmesi** ve **ışığının cılızlaşması** ile açıklanmıştır. Güneşle ayın birleştirilmesi durumda her ikisinin **ışığının giderilmesi**, güneş ve ayın disklerinin birleştirilmesi manası anlaşılmıştır. "Güneş dürüldüğü zaman…" ayeti, bu yoruma destek olduğu ifade edilmiştir. (Karaman ve Diğ, 2014, V/507).

Güneş ve ayın ışıkları giderilmiş ve ikisi birleştirilmiştir. Öyle ki güneşte ısı ve ışık bitmiştir. Ayrıca kararan ayın ışığı tükenmiştir. Zira ışığını güneşten almıştır. Bir de birleştirilmeleri, dünyanın yıkılması ve kıyametin kopmasının işaret fişeği sayılmıştır. Ay, bu gezegende tutulduğunda pek çok kez

yeniden nûruna kavuşmuştur. Fakat ahirette ışığı, bir daha asla geri geri gelmeyecek şekilde tutulacağı belirtilmiştir. Işığı tümüyle gittiği zaman aya hüsûf, bir kısmı gittiği zaman küsuf denilmiştir. (Kurtubî, 2003, XV/33; Şevkânî, 2007, 1558). Ayın kararacağı, ardından ay ile güneşin ya çarpışacağı ya da bir araya getirileceği ifade edilmiştir. (Derveze, 2000, II/194.)

Dilcilere göre kamer için hüsûf, şems için küsûf kullanılmıştır. Diğerleri ise ay ve güneşin ışıklarının bir kısmı yok olduğu zaman ikisi için küsûfun kullanıldığını ifade etmiştir. Işıkları tamamen kaybolduğunda ise hüsûf denilmiştir. (İsfehânî, 2009, 282; İbn Âdil, 1998, XIX/552). Dilcilerden ayın ışığının ya tamamen yok olacağı ya da iyice kararacağı verisi devşirilmiştir. Kıyamet gününde ayın ışığının söneceği ve kararacağı Kurân'da beyan edilmiştir. Allah, ayın ışığının ya tamamen ya da kısmen kaybolacağını beyan etmesiyle, bir mümin olarak tüm diğer bilgilerin, bu ilahi veri ışığında anlaşılması gerektiği kanaati hâsıl olmuştur. Burada bile Allah, bilim adamlarının dediği gibi, kamerin ışığını güneşten aldığına temas etmemiştir.

Ayın hüsûfundan, ışığının gitmesi ve kararması anlaşılmıştır. Ayın ve güneşin toplanması, kıyamette ışığının sönmesi olarak algılanmıştır. Zira ahirette güneşin ısı ve ışığına, kamerin nûruna ihtiyaç olmayacağı ifade edilmiştir. (Arslan, 1998, XV/372-373). Ayın bizzat ışığının sönmesi ve bizzat kararması olarak anlaşılmıştır. Ayrıca ayın ortadan tamamıyla kaldırılmasına dair yorum, aynı fiilin kullanıldığı bir ayetin [فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ] (28/81) delaletinden çıkarılmıştır. Ayrıca ayın tutulması, bir ayetin delaletiyle (36/40) kıyamet gününde birinin diğerine yetişmesi olarak anlaşılmıştır. Belki de ışıklarının giderilmesi sebebiyle bir araya gelmişlerdir. Güneş ve ay, kıyamet zamanında siyahlanmış olarak bir araya getirilmiştir. (Râzî, 1981, XXX/220; Tabatabâî, 1997, XX/115). Ayın ışığının gitmesi olarak tefsir edilmiştir. (Taberî, 2001, XXIII/483). Güneş ile kamerin birleştirilmesi, İbn Mesud'dan yapılan rivayete bağlı kalınarak güneş ve kamerin batıdan doğmasıyla tefsir edilmiştir. (Âlûsî, 1999, XXIX/139). Kamerin hüsûfu ifadesiyle karartılması, karanlık olması ve ışığının kaybolması kastedilmiştir. Işıklarını giderilmek suretiyle ikisi bir araya getirilmiştir. (Beğavî, 2001, VIII/282; İbn Âdil, 1998, XIX/553).

Güneşin tekvir edilmesinden, ışığının sönmesi, ısınının yok edilmesi, nûrunun giderilmesi, karartılması, ışığının toplanması ve dürülmesi gibi manalar çıkarılmıştır. Ay tutulması sırasında ya kısmen ya da tamamen ışığı kapatılmış ve sanki üzerine bir örtü gerilmiştir. Bu, ışığının kökünden giderilmesini değil, bir süreliğine karartılmasını ifade etmiştir. Karartılmış ve tutulmuş ay, ışığı ve ısısı alınmış güneş, kıyamet önünde söndürülmüş ve bir araya getirilmiştir. Buna göre ışığını güneşten devşiren ayın söndürülmesine neden gerek duyulmuştur. Buna göre kamerin karartılmasını söylemek, anlamsız olmuştur. Oysa Allah, kamerin karartılması veya söndürülmesinden söz etmiştir. Ayın söndürülebilmesi veya karartılması için ışığının veya nûrunun kendinden olması gerekli olmuştur. Işığı olmayan veya ışığını başkasından alan kamerin, ışığını güneşten aldığını iddia edenler açısından, söndürülmesinden söz edilmemiştir. Ayın tutulması, esasen ışığının sönmesi olarak anlaşılmıştır. Allah, ayın tutulmasından söz ettiğine göre bu, ondaki ışığın kendine has olduğunu göstermiştir. Bunun için Kurân'da nûr ve münîr ifadelerini kullanmıştır. Herhalde kıyamet günü güneşten gelen ışığın kesilmesiyle ayın tutulacağı ifade edilmemiştir.

2.4. Kamerin Yarılması

Kamerin ışığının kendinden mi yoksa başka bir başkasından mı geldiği kısmen tartışılmıştır. Oysa Allah, kameri kıyamet gününde yaracağından söz etmiştir. Fakat ayın yarılmasının, inşikâku'l-kamer olarak rivayetlerde anlatılmıştır. Bu, yadsınamaz bir gerçeklik olarak algılanmıştır. Bu araştırmada Hz. Nebi zamanında mucize olarak kamerin ikiye ayrıldığını belirten rivayetler ve buna dair ulemanın görüşler, dikkate alınmamıştır. Sadece kıyamette Allah'ın kameri yarması hadisesine yoğunlaşılmıştır. Bu bağlamda **inişte 37inci, tertipte 54üncü sırada yer alan Kamer** suresindeki ayete [اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ] formuyla Kurân'da yer verilmiştir. Nüzul döneminde dördüncü değinin yer verildiği ayete "Vakit yaklaştı ve ay yarıldı." (54/1) meali verilmiştir. Tefsirlerde ve ilgili eserlerde ayın yarılmasıyla ilgili net bir bilgi verilmemiştir. Sadece Mekke döneminde Hz. Nebinin geceleyin bir el işaretiyle ayı iki cüze ayırdığından bahsedilmiştir.

Kurân'da شقّ köküyle ilgili sözcükler kullanılmıştır. Örneğin toprağın bitkilerle yarıldığı (80/26; 50/44) ve göğün parçalanacağı (84/1) ifade edildiğinde bu fiil istimal edilmiştir. Göğün parçalanması, kıyamette gerçekleşecek olaylar cümlesinden olarak anlatılmıştır. Kamerin yarılmasını, Hz. Nebi döneminde gerçekleşen şakku'l-kamerle açıklanması, bu çalışmada uygun bulunmamıştır. Örneğin Kâf suresinde müzari kiple yer alan ayete "Yerküre kendilerinden ayrıldığı ve paramparça olduğu gün..." manası verilmiştir. Ayete yerkürenin çabucak yarılması, parçalanarak dağılması ve yerküre darmadağın olurken Allah'ın, dirilttiği kullarını göz açıp yumuncaya kadar mahşerde toplaması (Karaman ve Diğ, 2014,

V/114) açıklaması yapılmıştır. Abese suresinde toprağın yarıldığından İnşikak suresinde yıldızların Allah'ın emrine boyun eğdikleri ve yörüngelerinden çıkıp birbirine çarparak parçalanacakları (84/1) belirtilmiştir. Kurân, kamerin parçalanacağını ve yarılacağını (54/1) belirtmiştir. Ayın gelecekte yarılacağının düşünülmesi, ayetin gelecekteki olay olarak açıklanmasının zeminini teşkil etmiştir. Gerçekten bazı bazı tefsirlerde şakku'l-kamerin kıyamete yakın ortaya çıkacak kozmik bir değişikliği haber verdiği ifade edilmiştir. (Karaman ve Diğ, 2014, V/179; Çelebi, 2000, XXII/343-345).

Kıyametin çok yakında kopacağının açıklanması, kullara yöneltilen bir uyarı olmuştur. Gelip çatmadan evvel kıyametin dehşetine karşı insanın hazırlıklı olası istenmiştir. Kıyamete karşı genelde toplumlara bir gaflet hali egemen olmuştur. Kamerin yarılması, rivayete göre Hz. Nebinin Mekke devrinde gerçekleşmiştir. Çünkü kâfirler, Hz. Elçiden bir mucize istemiştir. Bu bağlamda elçiliğinin gerçek ve sözünde doğru olduğunu kanıtlamak üzere ayın yarılması mucizesini gösterilmiştir. Hz. Elçi ayın yarılması mucizesini getirdiğinde onlar, bunu kabul etmemiş ve bunun süregelen ebedi bir sihir olduğunu, Hz. Nebinin onları büyülediğini ileri sürmüşlerdir. (Taberî, 2001, XXII/103).

Müfessir, ayın yarılmasıyla ilgili ayette kıyametin kopması ve saatin yaklaşmasıyla ilgili dehşetli bir ilandan söz edildiğini belirtmiştir. Ayın yarılmasının geçmiş zaman kipiyle ifade edilmesinde iki manaya gönderme yapılmıştır. Buna göre ay, Hz. Nebi devrinde bir mucize olarak yarılmış veya alametlerden olarak kıyamet günü yarılacağı belirtilmiştir. Kıyametin yakınlaştığını ve ayın yarıldığını ifade eden ayetin, kopma anında yürürlüğe konulacağı şeklinde yorumlayanların görüşü, daha tutarlı olmuştur. (Derveze, 2000, II/273). Aslında bu kelime, nesnelerde meydana gelen yarık veya delik için kullanılmıştır. Örneğin bir şeyi iki parçaya ayırmak bununla ifade edilmiştir. Ayete Hz. Nebi zamanında kamerin iki parçaya ayrılması manası verilmiştir. Ayrıca شقّ, kıyamet gününde kamerde oluşacak yarık ve çatlama olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca Araplar bir işin açıklığa kavuşmasını إنشقّ القمرُ ile ifade etmişlerdir. (İsfehânî, 2009, 459). Şimşek, ayete daha uygun olduğunu tefsirde ifade etmiştir. Bu durumda ayete "…Gerçek apaçık bir şekilde ortaya çıkmıştır." manasına işaret edilmiştir. (Şimşek, 2012, V/127).

Çoğu müfessir, kamerin geçmişte yarıldığını ifade etmiştir. Bazıları ise ayın gelecekte yarılacağından söz edildiğini bildirmiştir. Fakat müfessir bunun uzak bir görüş olduğunu ve manasız bulunduğunu belirtmiştir. (Râzî, 1981, XXIX/29) Bu ayet, bi'set devrinde bir gece ayın sanki iki parçaya ayrılmış gibi görünmesine işaret sayılmıştır. Bu rivayetlerin *sübjektif* olduğu, olsa olsa yarım ay tutulmasıyla açıklanacağı beyan edilmiştir. İlgili ayetin *gelecekteki* bir olaya, yani son saat yaklaşırken meydana geleceklere ilişkin olduğunun kesin olduğu açıklanmıştır. Büyük dilci ayın yarılmasının, kıyametten önce vuku bulan kozmik bir felakete işaret ettiğini beyan etmiştir. Bu tefsir, ilk dönem müfessirleri tarafından desteklenmiştir. (Esed, 1999, III/1087).

Kamerin geçmişte yarıldığı ya da ayın gelecekte yarılacağı meselesini tartışan ulema, bu araştırmanın konusu olan ışığı veya nûrundan söz etmemiştir. Yani nûr olarak yaratılan kamerin, yarıldığı veya çatladığında nûrunun ne olacağı beyan edilmemiştir. Yapılan tefsir ve açıklamalarda bu hususa temas edilmemiştir. Oysa Kurân'da onun nûr ve münîr olduğu haber verilmiştir.

2.5. Kamere Yetişilememesi

Kurân'da şemsin kamere yetişemeyeceği ve onu geçemeyeceği beyan edilmiştir. Bu ayet, kamer ile şemsin ekseninden çıkamayacağı veya dönüş hızıyla birbirlerini geçemeyecekleriyle açıklanmıştır. **İnişte 41inci, dizilişte 36ncı sırada yer verilen Yasin** suresinin [لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ] metinli ayetinde güneşin ayı idrak edemeyeceği dile getirilmiştir. Nüzul döneminde beşinci temasın yer verildiği bu ayete "Ne güneş aya yetişebilir ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri belli bir yörüngede yüzüp durur." (36/40) manası verilmiştir. (Şimşek, 2000, IV/267). Burada geçen أدرك fiiline bir şeyin nihayetine varmak veya ulaşmak anlamı verilmiştir. (İsfehânî, 2009, 311). Bu ayette güneşin kamere yetişemeyeceği, Allah'ın kudretini göstermek ve ondan başka tanrı edinmeni yanlışlığını beyan etmek için belirtilmiştir. Bu vurgularla ay veya kamer hakkında bilimsel bilgi vermek amaçlanmamıştır. Bilgilerin, zımnen bir hakikate vurgu yapması, bu gerçeği değiştirmemiştir.

Tefsirde güneşin ve ayın, dünya ve insanlar için büyük önemi ve güçlü etkilerinin olduğu söylenmiştir. Ayın kendisi için beyan edilen yörüngenin dışına çıkma yetkisi olmadığı, zira belirlenen yasalarla Allah'ın iradesine tabi olduğu dikkatlere sunulmuştur. Yetişmenin güneş için kullanılmasının, ayın yörüngesinde dönüşünü bir ayda, dünyanın güneş etrafındaki dolanımını bir yılda tamamlamasıyla açıklanmıştır. (Karaman ve Diğ, 2014, IV/495-496). Güneşin kamere yetişmesi, ziyâsıyla ayın ışığını gidermesi ve hiç gece olmayacak şekilde sürekli gündüzün olması değildir. Güneşin ışığının, kamerin ışığını örtemeyeceği veya kamerin ışığına benzemediği ifade edilmiştir. Güneş doğunca kamerin ışığı gitmiştir. Kamer doğunca bu kez güneşin ışığı gizlenmiştir. (Taberî, 2001, XIX/438-440). Ayrıca ayete

şems ile kamerin ışıklarının birbirine benzemediği açıklanmıştır. Ayet, ayın ve güneşin ışığıyla ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda güneş doğduğunda ayın ışığının yok olduğu ve kamer doğduğunda güneşin ışığının saklandığı biçiminde açıklanmıştır. Güneşin kamere yetişememesi, hızlı bir seyir izlemesiyle, buna mukabil güneşin ayın bu hızına yetişememesiyle açıklanmıştır. (Şevkânî, 2007, IV/488). Güneş, ay gibi aylık olarak hareket etse bir aylık süreçte hem kışın hem yazın aynı anda yaşanacağı belirtilmiştir. Böyle bir durum, meyvelerin olgunlaşması için yeterli görülmemiştir. Bir başka açıklamaya göre ayın gücü ve etkisinin, güneşin gücü ve etkisine baskın gelemeyeceği belirtilmiştir. (Râzî, 1981, XXVI/73). Bu durum bir de güneşin aya yetişmesi, onu kendine katması ve ışığını söndürmesinin mümkün olmamasıyla ilişkilendirilmiştir. Zira güneş dönüşünü bir yılda, ay ise bir ayda tamamlamıştır. Bu bağlamda ayette güneşin aya yetişemeyeceği özellikle vurgulanmıştır. (Zemahşerî, 1998, V/287).

Tefsirlerde güneşle ay arasında sanki bir yarışın olduğu ima edilmiştir. Bir açıklamaya göre ayın ışığıyla güneşin ışığının birbirine benzemediği belirtilmiştir. Böylece kamerin nûr olan ışığının, sirâc olan şemsin ışığından mahiyet olarak farklı olduğu ifade edilmiştir. Bahsi geçen güneşin aya yetişememesi hadisesinin, kıyamette bir araya toplanmalarına kadar süreceği belirtilmiştir. Buradaki vurgu, ayın hızı ve yörüngesiyle ilişkilendirilmiştir.

2.6. Kamere Menziller Belirlenmesi

Kurân'da Allah'ın kamere menziller belirlediği beyan edilmiştir. Bu manada Kurân'da nüzul sürecinde iki ayette aya duraklar belirlendiğine işaret edilmiştir. Bu durakların ışığıyla ilişkili olup olmadığı zihinleri daima meşgul etmiştir. Zira egemen anlayışta ayın ışığının güneşten geldiği beyan edilmiştir. Bu bağlamda **inişte 41inci, dizilişte 36ıncı sure olan Yasin** suresindeki ayete [وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ] şeklinde yer verilmiştir. Nüzul döneminde altıncı dokunuşun ilk ayetine "ve ayda bir işaret vardır ki Biz o nu, kuru ve eğik bir hurma dalını andırır hela gelinceye kadar çeşitli safhalardan geçirdik." (36/39) meali verilmiştir. **İnişte 51inci dizilişte 10uncu olan Yunus** suresinde ayet [هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَٰلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ] tümcesiyle anlatılmıştır. Nüzul döneminde altıncı dokunuşun ikinci ayetine "Güneşi aydınlatıcı, **ayı ise aydınlık yapan**, yılların sayısını ve hesaplamayı bilesiniz diye ona menziller belirleyen O'dur. Allah, bütün bunları hikmet ve fayda esasına göre yarattı bilme kabiliyetinde olanlar için de ayetlerini detaylı bir şekilde gözler önüne seriyor." (10/5) meali verilmiştir. Menâzil, urcûn ve takdîr gibi üç öğenin açıklanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Aya menzillerin tayin edildiğinin beyan edildiği ilk ayette ayın kurumuş eski hurma dalına döndüğünden söz edilmiştir. Yani ay, ilk baştan başlamış ve en sonunda eskimiş bir hurma dalına benzeyinceye kadar devam etmiştir. İkinci ayette ise aya durak yerlerinin belirlendiğinden söz edilmesi, takvimin düzenlenmesi ve hesaba bağlanmasının gerekçesi olmuştur.

Menzil, sözlükte **inilecek yer ve durak** anlamına alınmıştır. Bu açıdan kamerin doğup batması, ayın menzil ve şekil değiştirerek görünmesi, takvimin yapılmasını, gün, ay ve yılların hesaplanmasını, insanların işlerini planlamalarına imkân tanımıştır. Bilimin her keşfi ve buluşu âlemdeki ilâhî sanatın inceliklerini ve güzellikleri, daha açık ve detaylı olarak görebilenlere net olarak gösterilmiştir. Her biri bir günlük yola tekabül etmek üzere ayın gökyüzündeki hareketi için 13'er derecelik yaylardan oluşan 28 menzil tespit edilmiştir. (Karaman ve Diğ, 2014, III/85-86).

Aya menziller takdir edilmesi, senenin sayısını bilmek ve hesabı tutmak gibi bir gayeye bağlanmıştır. Allah, güneşi ziya ve kameri de nur yapmış, ay ile güneşe menziller, yani ayın yörüngesinde uğradığı yerler takdir etmiştir. Aylar ile günlerinin hesap edilmesi için yapılmıştır. Ekonomi, sanayii, siyaset, evlenme, boşanmanın hesabı, tamamen ay ve güneşin hareketlerine göre tanzim edilmiştir. Menzillerin denizler, bazı varlıklar ve özellikle insanlar üzerinde etkileri olduğu görülmüştür. Mesela kurtlanacağı endişesiyle ay eskisinde ağacın kesilmeyeceği bildirilmiştir. Aydaki bütün bu etkiyi, sebepleri ve ışığı, Allah planlamıştır. (Toptaş, 2015, III/432-433).

Kamere menziller tayin edilmesi, ayın dolanımı için durakların belirlenmesiyle açıklanmıştır. Kamer, menzilleri olan bir varlık olarak halk edilmiştir. Zira ayların ve yılların sayısı ve hesabının bilinmesi, ancak ay ve güneşin hareketleriyle sağlanabilmiştir. Zira ayın görülmesiyle kameri aylar başlatılmış ve yıllar hesap edilmiştir. (Râzî, 1981, XVII/37).

İkinci ayet, Yasin suresinde olup aya menziller tayin edildiğinden söz etmiştir. Burada ayın kurumuş hurma salkımının sapı gibi inceldiği bildirilmiştir. Kamere tayin edilen 28 menzili, her gece bir menzilden geçerek tamamlamıştır. Kamer menâzil olamayacağından ayette hazif olduğu ve ذا منازل veya له منازل şeklinde anlaşılması gerektiği söylenmiştir. 28 menzil ise 2,3lük burçlara taksim edilmiş ve 12 burç oluşmuştur. Bir bilgiye göre Allah, güneş ve ayı ateşten yaratmış ve doğdukları zaman onlara nûr elbisesi giydirilmiştir. Bir başka bilgiye göre güneş nûrunu arşın, ay ise kürsînin nûrundan almıştır. Gözlerden

kayboluncaya kadar beyazlığıyla havayı aydınlattığından ötürü ona kamer adı verilmiştir. (Kurtubî, 2003, XV/30-31). Kürsînin yerleri ve gökleri içerdiği, arşın ise gökleri ve yeri içeren kürsîyi ihtiva ettiği ayetlerde (2/255) belirtilmiştir.

Büyüdüğü her gecede kamerin, güneşten aldığı ışığı sürekli artmıştır. (Zühaylî, 2009, XII/19). Her biri bir gece ve gündüzü kapsamak üzere kamerin kat ettiği 28 durağın olduğu bildirilmiştir. Ay, nûrunu güneşten almıştır. (Tabâtabâî, 1997, XVII/90). Kaddera fiilindeki zamirin nûra gidebileceği ifade edilmiştir. Buna göre menâzil, merâtib anlamında olmuştur. Bunlar, ay kürenin insanlara zahir olan ışıklı durumuna ilişkin olarak nûrunun kuvvetli ve zayıf aşamalarını vurgulamıştır. Bir başka ayet (36/39), bu duruma vurgu yapmıştır. Ayın nûru her gece azalmaya başlamıştır. Öyle ki en sonunda kurumuş hurma salkımının çöpü gibi ince ve kavisli olmuştur. (İbn Âşûr, 1984, XI/94).

Battıktan bir süre daha havayı aydınlatmayı sürdürdüğü için aya, kamer adı verilmiştir. Ayın ateşten var edildiği bildirilmiştir. Kamerin nûrunun kürsîden geldiği ifade edilmiştir. Bu oldukça farklı bir bilgiye vurgu yapmıştır. Birçok eserde ayın ışığını güneşten aldığına temas edilmiştir.

2.7. Kamerin Münîr Yaratılması

Kurân'da bir gök cismi olarak kamerin münîr olarak yaratıldığına değinilmiştir. Kurân'da münîr niteliğinin, maddi ve manevi, dünyevi ve uhrevi bazı varlıklarda da bulunduğu beyan edilmiştir. Toplamda altı ayette geçen münîr sözcüğü, aşağıda verilen beş ayette [فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ جَاءُوا بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا **كِتَابٍ مُنِيرٍ**] ,(22/8) [وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا **كِتَابٍ مُنِيرٍ**] ,(3/184) **وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ]** [وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالزُّبُرِ **وَبِالْكِتَابِ الْمُنِيرِ]** ,(31/20) [… عِلْمٍ وَلَا هُدًى **وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ** (35/25), [وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا **مُنِيرًا**] (33/46) manevi anlamıyla indirilen kitapların aydınlatıcı yani münîr olduğuna işaret edilmiştir. Yine bu beş ayetin dördünde marife ve nekra biçimiyle kitab-ı münîr terkibine yer verilmiştir. Diğerinde ise Hz. Nebinin sirâc ve münîr olduğuna işaret edilmiştir. Bu ayette (25/61) kamerin **münîr** yani ayın maddi manada aydınlatıcı olduğu vurgulanmıştır. Böylece Kurân, sadece bir ayette bile gök âlemiyle alakalı üç unsuru, yani sema, güneş ve ayı büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır. Yazır, Hz. Nebinin Kurân'da sirâc ü münîr olarak tavsif olunduğunu söylemiştir. Işık veren her şeye, bu manada kandile ve lambaya sirâc denilmiştir. Münîr ise nûrlu ve aydınlatan anlamında alınmıştır. (Yazır, 1979, V/3610).

Kurân'da ay ile ilgili insanın test etme imkânı olmayan ve vahye bağlı kesin hakikatlere temas edilir. Kurân, dilimizde ay sözcüğüyle karşılanan kamer kelimesini, birçok ayette kullanır. Kamer sözcüğü, bazı niteliklerle ilişkilendirilerek anlatılmıştır. **İnişte 42nci, dizilişte 25inci yer verilen Furkan** suresindeki ayete [تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا] formuyla Kurân'da yer verilmiştir. Nüzul döneminde kronolojik olarak yedinci temasın yer verildiği bu ayete "Gökte yıldız kümeleri oluşturan, yine orada bir ışık kaynağı ve aydınlatan bir ay yaratan güç mübarektir, cömerttir." (25/61) meali verilmiştir. Kurân'ın diğer surelerinde de kamerle ilgili malumat verilmiştir. Ancak bu ayette bütün kâinatın bir parçası semada burçlar oluşturduğu, orada ışık kaynağı olan güneşi sirâc olarak var ettiği ve onların içinde kameri bir münîr olarak yerleştirdiği belirtilmiştir. Böylece ayın ışık kaynağı mı yoksa ışığı yansıtan bir varlık mı olduğu açıklanmaya gayret edilmiştir.

Ayette geçen kamerin münîr oluşu, Taberî (ö. 310/923) tarafından المضيء olarak yani kamerin aydınlatıcı bir varlık olarak var edildiği şeklinde tefsir edilmiştir. (Taberî, 2001, XVII/485). Mesela Taberî, kamerin ışığının güneşten geldiğini beyan etmemiştir. İbn Kesîr (ö.774/1373), kamerin münîr olmasını مضيئا مشرقا بنور آخر ونوع وفن آخر، غير نور الشمس cümlesiyle tefsir etmiştir. **Yani kamer, güneşin ışığından ayrı olarak başka bir nûr, ayrı bir sanat, değişik bir ışıkla aydınlık veren, parlaklık sağlayan ve ışığı bulunan bir gök cismi olarak tanıtılmıştır.** (İbn Kesîr, 1999, VI/120) Yani bu ayeti, Kurân'ın farklı iki suresinde geçen birer ayetle (10/5; 71/16) tefsir etmiştir. İbn Kesîr, aynı şekilde kamerin ışığının güneşten gelmediğini söylemiştir. Kurân Yolu'nda bu ayette ayın münîr oluşuna yapılan vurguya temas edilmemiştir. Fakat güneşin dünya ve sistemindeki gezegenler için ışık kaynağı olduğu sirâca yapılan açıklamada dile getirilmiştir. (Karaman ve Diğ, 2014, IV/134).

Tefsirde kamerin münîr oluşu, وقمرا منيرا ينير الأرض إذا طلع ifadesiyle açıklanmıştır. Yani doğduğu zaman yeryüzünü aydınlattığı belirtilmiştir. Bu ayette müfessir, aydaki ışığın kaynağına işaret etmemiş, fakat yeryüzünü aydınlattığını söylerken sanki ışığı olduğunu (Kurtubî, 2003, XIII/65) ifade etmiştir. Müfessirin, kamerin ışığını güneşten aldığını ifade etmemesi, kamerdeki aydınlığın belki kendinden geldiği şeklinde anlaşılmaya müsait olmuştur. Bunun tersinin aynı oranda geçerli olacağı beyan edilmiştir. Bir başka yorumda kamerin مضيئا özelliğine yani aydınlatan ve ışık veren bir varlık olarak halk edildiğine işaret edilmiştir. Bu sebeple Allah'ın güneşi sirâc, ayı münîr kıldığı belirtilmiştir. Çünkü kamer, güneşin ışığına

yani ziyasına yaklaştığında ateşinin daha çok alevlendiği, tutuşturulmuş sıcaklığından dolayı sirâc haline geldiği beyan edilmiştir. Bunların yer almadığı kamer ise nûr kılınmıştır. (Mâverdî, 1922, IV/152).

Bir tefsirde kamerin قمراء sözcüğünün çoğulu olarak kumr okunmuştur. Buna göre ayete ليلة قمراء yani aydınlık gece anlamı verilmiştir. Bir diğer görüşe göre ayette sanki ذا قمر منير yani aydınlık veren kamer denilmiştir. Zira kamerin geceleyin sağladığı aydınlık, bununla vurgulanmıştır. Böylece ayette sanki ذا قمر منير denilmiş ve sonra tamlayan kaldırılmış, yerine tamlanan getirilmiş ve münîr ona sıfat kılınmıştır. Bir tefsirde münîr sözcüğü مضيئا yani aydınlık anlamına alınmıştır. Müfessir, ayın sirâc kılınmadığını, zira kamerde yanma ve tutuşmanın olmadığını ifade etmiştir. Müfessir bunu (ولم يجعله سراجا كالشمس; لأنه لا توقد له) ibaresiyle açıklamıştır. Buna göre müfessir, ayda patlama veya yanma olayı gerçekleşmediği için ısının ve ışığının bulunmadığına kail olmuştur. Ayrıca o, ayın ısısı ya da ışığının başka kaynaktan geldiğine değinmemiştir. (Endelüsî, 1993, VI/468).

Bazı ulema kamerin, mutlak manada kişinin üstündeki semada değil, aksine başka bir ayette (78/13; 51/47) açıklanan semâ-i mebniye'de olduğunu söylemiştir. İçinde burçların yaratıldığı semanın, aslında mahfuz sema olduğunu söylemiştir. Bu nedenle [وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا] [وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ] [وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ] formuna sahip ayetteki (15/16-17) semanın, burçları olduğu beyan edilmiştir. Bu gök ise Allah tarafından bina edilmiş ve muhafaza altına alınmıştır. Esasen Allah'ın burçlar yarattığı sema-i mebniyye içinde kamer var edilmiştir. Bu, her şeyin üstündekine sema denilen yerde kamerin olmadığının göstergesi sayılmıştır. Bu yüzden Hz. Nebinin işaret ettiği bir delil olmadıkça bu olgudan müslümanın uzaklaşması veya bunu kabul etmemesi mümkün görülmemiştir. Bu durumda doğru veya yanlış olup olmadığı test edilemeyen astronomik verilerinin bir kenara bırakılması ve Kurân'ın beyanına göre görüş belirtilmesi önerilmiştir. Zira sahabe, kamerin neden önce ince, daha sonra dolunay ve en sonunda eski ay olduğunu Hz. Nebiye sual etmiştir. Bunu açıklamak, insanlığa faydasını beyan etmek ve faydasız şeylerin sorulmasını engellemek üzere [يسألونك عن الأهلة قل هي مواقيت للناس والحج] (2/189) ayet nazil olmuştur. Bu temel amaç, astronomiyle ilgilenen kâfirlerin dikkatini çekmemiştir. Fikrimizi değiştiren sağlam bir delil yoksa Kurân'ın zahiri anlamından veya zahirinden anlaşılan manayı yönelmek, her müminden beklenen bir tavır olmuştur. (Şinkîtî, 2006, VI/385).

Değişik teknolojilerle aya çıkmaya yeltenenler, Allah'ın kudreti karşısında rezillikleri bir şekilde ortaya serilmiştir. Aslında [جند ما هنالك مهزوم من الأحزاب] ve [أم لهم ملك السماوات والأرض وما بينهما فليرتقوا في الأسباب] (38/10-12) ayetlerinin bu düşüncenin temelini oluşturduğu ifade edilmiştir. Bazı ulema ayetteki zamirin sadece lafza ait olabileceğini, manaya ait olmayabileceğini belirtmiştir. Bu, aslında (جعل في السماء بروجا) ayetindeki semanın sema-i mahfuz olduğunu ve (وجعل فيها سراجا وقمرا منيرا) ayetindeki zamirin de mutlak manada kişinin üstündeki semaya işaret ettiği belirtilmek suretiyle izah edilmiştir. Yeni bir delilin ortaya konulması halinde ancak Kurân'ın zahirinden vazgeçmenin doğru olabileceği açıklanmıştır. Takınılması gereken doğru tavır, kâfirlerin bilgilerine, taklit edenlerin sözlerine uymak değildir. Aksine Kurân'ın zahirine bağlı kalmak ve onu tasdik etmektir. (Şinkîtî, 2006, VI/385).

Her ayın ilk üç gecesinden itibaren sonuna kadar gökteki aydınlık cisme kamer denilmiştir. Aya bu adın, gezegenlerin ışığı ile aydınlandığı (**لأنه يقمر ضوء الكواكب**) veya beyazlığıyla alakalı olduğu bu isim verilmiştir. Buna göre zav' ile nûr arasındaki farka rağmen kamerin müzî' değil, münîr olarak tavsifi, görülen aydınlık ve ışığın başka bir yerden yani güneşten geldiğini işaret etmeye yaramıştır. Uzaklık ve yakınlıkları açısından bütün gezegenler, nûrlarını güneşten almıştır. Ayrıca kamer sözcüğü, **kamrau**'nun çoğulu olarak **kumr** şeklinde de okunmuştur. Buna göre ayın ışığıyla gecenin aydınlık olması gibi bir mana kastedilmiştir. Ayrıca ayette (**ذا قمر**) şeklinde bir mahzuf olduğu, bununda (**صاحب ليال قمر**) anlamına, yani ayın ışığıyla aydınlanmış gecelerin rabbi manası tahsil edilmiştir. (Âlûsî, 1999, XIX/41-42). Bu müfessire göre içlerinde kamer dâhil tüm gezegenler, ısı ve ışıklarını güneşten soğurmuştur.

İki önemli rivayet tefsirinde ayın münîr olması müzî olmasıyla açıklanmıştır. Taberî, kamerin sadece müzî olduğunu belirtmiş, İbn Kesîr, ayın muşrık [مشرق] olmasını buna ilave etmiştir. Yani kamerin münîr olması, biraz daha açılmış ve ışığını güneşten almadığı ifade edilmiştir. Buna göre kamer, başka bir nûr, ışık çeşidi ve sanatına binaen aydınlatıcı ve ışık verici olarak tefsir edilmiştir. Böylece kamerin ışığının şemsten geldiğine dair bilimsel buluş (!) icat edilmeden evvel İbn Kesîr, ayın ışığının kendinden olduğunu dile getirilmiştir. Bir tefsirde güneşin dünya ve diğer gezegenler için ışık kaynağı olduğu vurgulanmış, kamerin münîr oluşu açıklanmamıştır. Oysa Allah, kamerin bir münîr olarak var edildiğini haber vermiştir. Maalesef dönemin astronomisinden etkilenen müfessirler, güneşe yaptıkları yorumda ayın ışığını ondan devşirdiğini söylemiştir.

2.8. Kamerin Silinmesi

Kurân, gece ve gündüzün birer ayeti olduğunu, ancak gecenin ayetinin sildiğini, gündüzün ayetinin ise görünür kılındığını bildirmiştir. Gecenin simgesi ay olduğuna göre gecenin işaretinin silinmesi kaydından, bir zamanlar ayın güneş gibi ışık kaynağı bir yıldız olduğu sonucuna varılmıştır. Gerçi ayın ışık kaynağı olmadığı, buna mukabil güneşin ışığını yansıttığı ilk çağlardan beri dile getirilmiştir. Oysa Kurân, güneş gibi bir yıldızken kamerin sonradan söndüğüne ilk defa dikkat çekmiştir. (Kaya, 1991, IV/182-183). Kamerdeki nûrun anlaşılması, kısmen silinen gece ayetinin anlaşılmasına bağlanmıştır. Bu sebeple **inişte 50inci, tertipte 17inci sırada yer verilen İsra** suresindeki ayete [وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصِيلًا] (17/12) formuyla Kurân'da yer verilmiştir. Nüzul döneminde kronolojik olarak sekizinci değininin yer verildiği bu ayete "Biz geceyi ve gündüzü birer nişan olarak yarattık. Nitekim rabbinizin nimetlerini arayasınız, ayrıca yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye gecenin nişanını siler, aydınlatıcı olarak gündüzün nişanını getiririz. İşte biz her şeyi açık açık anlattık." (17/12) meali verilmiştir. Bu ayette gece ve gündüz, Allah'ın varlığının delili olduğuna işaret edilmiştir. Ayette geçen محو sözcüğünün kamerin izin ve tesirinin silinmesini ifade ettiğini beyan eden İsfehânî, 2009, kuzey rüzgârı olan شَمَال'in bulutu ve etkisini silmesi dolayısıyla محوة adıyla anıldığını söylemiştir. (İsfehânî, 2009, 762).

Esed, iki sembol olarak karşıladığı آيتين ifadesinin, manevî veya ruhânî karanlık ve aydınlıkla alakalı olabileceğini söylemiştir. (Esed, 1999, II/562). Gecenin alametinin karanlık, gündüzünkinin ise aydınlık olduğuna işaret edilmiştir. Gündüzün göstergesi güneş, geceninki ise ay yapılmıştır. Başlangıçta her ikisi birer ayet olarak aydınlatıcı ışığa sahip olarak varlıklar olarak yaratılmıştır. Evrenin oluşum süreçleri henüz tamamlanmadan önce kamer, güneş gibi ateşe ve ışığa sahip kılınmıştır. Bu nedenle o evrede gece ve gündüzden bir varlık olarak söz edilememiştir. Zamanla sönen ay, kendi ışığını kaybetmiş ve güneşten aldığı ışığı yansıtmaya başlamıştır. Bu sebeple hem ay hem gece karanlığa bürünmüştür. Güneş ise ışığıyla gündüzü aydınlatmayı sürdürmüştür. (Duman, 2008, I/562).

Bu ayette muhatabın dikkati kâinat kitabından bir kesite, gece ile gündüzün akışına ve bunun insanlık için taşıdığı değere dikkat çekilmiştir. Gece ve gündüz için **ayet** kelimesinin kullanılması dikkatten kaçmamıştır. Zira gece ile gündüzün, Allah'ın varlığını, birliğini ve insana ihsanını gösteren iki delil olduğu belirtilmiştir. Gecenin nişanının silinmesine değişik açıklamalar yapılmıştır. Bu bağlamda gecenin delilinin **karanlık**, gündüzünkinin ise aydınlık olduğu söylenmiştir. Buna göre ayetten gecenin karanlığının sabaha doğru giderek azalması anlaşılmıştır. Yine gecenin delilinin **ayın ışığı** olduğu da belirtilmiştir. Ayın ışığının hilâlden başlayıp dolunay olduktan sonra gün geçtikçe azalması ve nihayet gökyüzünün gece karanlığına gömülmesi, gecenin delilinin silinmesi şeklinde anlaşılmıştır. (kısalt. Karaman ve Diğ, 2014, III/468).

Kurân, Allah'ın lütuflarını insanlığa anlatmak, onları İslâm'ın itikadî ve amelî ilkelerini benimsetmek ve o doğrultuda yaşamaya yöneltmek gayesini gütmüştür. Bu açıdan hidayet görevini ötelemek, bilimsel bilgi aramak ve meraklıları tatmin etmek, asla Kurân'ın istediği bir şey olmamıştır. Bu bağlamda en makul yorumda gecenin ayetinin karanlık, gündüzün ayetinin aydınlık olduğu kabul edilmiştir. Allah, herkesin bildiği ve gördüğü bu iki olaydan, bütün insan ve canlıların sayısız yarar sağladığı bir düzen belirlemiştir. Bu ayette insanla alakalı sadece iki faydaya işaret edilmiştir. İlkinin, gündüz vakti çalışmak ve rızık temin etmek, ikincisinin gece ve gündüz sayesinde takvim yapma imkânını elde etmek olduğu hatırlatılmıştır. (kısalt. Karaman ve Diğ, 2014, III/468-469).

Bazı tefsirlerde zulmetin asıl olduğu, nûrun ondan türediği dile getirilmiştir. Bu durumda gece ışıksız yaratılmıştır. Ayete "…Yerine aydınlatıcı olarak gündüzün ayetini getirdik…" mealini veren müfessir, insanın çevresini kolay görmesi için karanlık yaratılan gecenin yerine, aydınlık var edilen gündüz ayetinin geçirildiğini dillendirmiştir. Gecenin ayeti olan ayın silinmesinin, yaratıldığı zamanda verilen nûrun alınması olarak anlaşılmıştır. İbn Abbas'ın "Önceleri ay, güneş gibi parlak yaratılmış ve gecenin ayeti yapılmıştır. Sonradan kamerin aydınlığı silinmiştir. Kamerde görülen karaltı, o silintiden geri kalmıştır." dediği rivayet edilmiştir. Müfessir, dünya ve ahirette mutluluk için gece ve gündüz birer delil kılınmıştır. Gecenin ayetinin silinmesi, onun karanlık olması olarak anlaşılmıştır. Zira geceleyin her şey karanlıkta kalmıştır. Bu yorum, gündüzün aydınlatıcı kılındığının ifade edilmesiyle daha kuvvet kazanmıştır. Gecenin silinmesi, karanlığının ışıkla silinmesi olarak anlaşılmıştır. Çünkü محو, sabit bir şeyi silmek ve kazımak anlamında hakikate hamledilmiştir. (Arslan, 1998, X/66-84).

Allah'ın geceyi sildiği açık veya gizli ayette belirtilmemiştir. Bu açıdan ayetin veya delilin geceye ve gündüze izafe edilmesi, İki kanıtın gece ve gündüzle alakalı olduğu, bizatihi gece ve gündüz olmadığı anlaşılsın diye ayet veya delil gece ve gündüze izafe edilmiştir. Zira gecenin ayetinin silinmesi, görünmez

kılınmasıyla açıklanmıştır. Evvelce ışık saçıcı özelliğiyle ayın, âdeta güneşi andırdığı ve silme işleminden dolayı onda siyahlıkların oluştuğu da söylenmiştir. Ayda bulunan siyah benekler, ışığının silinmesiyle oluşmuştur. Bu silme işlemiyle kamerin ışığının güneşten daha az olması ve gecenin gündüzden ayrılması sağlanmıştır. İlk var edildiğinde güneş gibi olan ayın ışığı, böylelikle söndürülmüş ve geriye sadece nûru kalmıştır. İbn Abbas, arşının nûrundan Allah'ın bir güneş ve ay yarattığını bildirmiştir. (Kurtubî, 2003, X/228).

Müfessir, gecenin ayetinin silinmesi ifadesindeki izafetin, beyaniye olduğunu açıklamıştır. Gecenin ayeti ibaresi, gecenin kendisi anlamında alınmıştır. Ayın silinmesi ile ayın ışığının artıp eksilmesi kastedilmiştir. Ay, işin başında hilâl şeklinde gözükür. Sonra gittikçe ışığı artarak, tam bir dolunay olur. Sonra yine gittikçe ışığı azalır. Ayrıca ayın silinmesi, onun yüzündeki etkilerinin silinmesidir. Ayın, ışığının farklı farklı oluşunun bu âleme ve maslahatlarına büyük bir tesiri olmuştur. (Râzî, 1981, X/164). Gündüz ayetinin göstericiliği, aydınlatıcı oluşuyla eş tutulmuştur. Çünkü görmenin gerçekleşmesi, aydınlatmak olmuştur. Işığı kayboluncaya kadar ayın, biteviye eksildiği ve esaslı bir lekesi olduğu söylenmiştir. Ayın nûrunun artması ve eksilmesiyle aylar oluşmuştur. Bazı insanlar kamerin toprak olduğunu bizzat müşahede etmiş ve aya inmeleri dünyaya gösterilmiştir. Böylece ayda canlı olmadığı, orada yaşama imkânı bulunmadığı görülmüştür. Bu bağlamda uydularından biri olduğu için ayın **ışığını güneşten** aldığı açıklanmıştır.

Gece ve gündüz, iki ayet kılınmış, gecenin ayeti silinmiştir. Böylece gecenin nişanı karanlık, gündüzünki ise aydınlık yapılmıştır. Oysa rivayetlerde gecenin ayetinin kamer, gündüzün güneş olduğu aktarılmıştır. Zira geceleyin insanın dinlenmesi için gecenin ayeti silinmiş, yani ışığı alınmış, buna mukabil gündüzün ayetini ışıklandırılmıştır. Gecenin ayetinin silinmesi ile ayın ışıksız olduğu düşünülmüş ve ayın bizzat kendisinde ışığın olmadığı söylenmiştir. Işığın, güneş gelenin yansıması oluşmuştur. Gecenin ayetinin silinmesi, ayın ışıksız olarak yaratılmasıyla izah edilmiştir. Kamerin güneşten aldığı ışığın, giderek azalması ve sonunda kaybolması şeklinde belirtilmiştir. Çünkü ayın, gel git olaylarında etkili olduğu gözlenmiştir. Bazılarına göre ayın bir zamanlar, güneş gibi ışık veren bir yıldız olduğu, zamanla soğuduğu, ısı ve ışığını kaybettiği söylenmiştir. (Ateş, V/203-204).

Yazır, gecenin ayetinin zulmet veya kamer, gündüzün nişanının ise aydınlık veya güneş olduğu söylemiştir. Ancak gece ayetinin zulmet olarak anlaşılması ve zulmetin giderilmesi, gecenin gündüze çevrilmesi olacağından doğru bulunmamıştır. Bu bağlamda gece ayetinin kamer olduğunu düşünmek, mahvından zulmeti anlamak, ayetin zahirine daha uygun bulunmuştur. İbn Abbas, evvelden güneş gibi olan kamerin, daha sonradan silindiğini ve bunun izlerinin ay üzerinde karaltı olarak göründüğünü söylemiştir. Ayın üzerindeki karaltılar Hz. Nebiden sual edilmiş, o buna cevaben ayın gecenin güneşi olduğunu, sonradan silindiği, karaltıların ondan geri kaldığını söylemiştir. Ona göre kamerdeki karaltı, yansıttığı nûrun azalması, çoğalması, en nihayet mihak olması, ardından hilal olarak doğması mahvının neticelerinden olarak sayılmıştır. Kamerin ışığını güneşten aldığı, eskiden beri heyet uleması tarafından kabul edilmiştir. Ancak ayın güneş gibi olduktan sonra söndüğü ise bilinememiştir. Kurân, bunu haber vermiştir. (Yazır, 1979, V/3169-3170).

Gecenin nişanının silinmesi ve gündüz ayetinin aydınlık yapılması, kamerin önceleri güneş gibi bir ateş parçası olduğunu, belki de ondan kopma bir parça bulunduğunu, sonraları soğuyup bugünkü durumuna geldiğini hatırlatmak için sevk edilmiştir. Ayın ışık yayan bir ateş küre olması, belge ve delillerden biridir ki, onun güneşten koptuğunu göstermiştir. (Yıldırım, 1988, VII/3474).

Bu ayetin iki ihtimalli bir yorumu olduğunu beyan eden Zemahşerî, ilkinde gece ve gündüzün bir delil olduğu ifade edilmiştir. Buna göre gecenin ayeti silinmiş, gündüzün ayeti aydınlık kılınmıştır. İkincisinde gecenin aydınlatıcısı kamerin ve gündüzün aydınlatıcısı olan şemsin birer ayet kılındığı ifade edilmiştir. Böylece gecenin ışığı silinmiş, söndürülmüş ve gece karanlık kılınmıştır. Gecenin ayeti olan ayın silindiği, güneşinki gibi ışınlara sahip olmadığı ifade edilmiştir. (Zemahşerî, 2017, III/1076).

Ay, güneşten aldığı ışığı yansıtıyorsa dünya güneşten aldığı ışığı emiyor mu? Dünya emiyorsa ay neden yansıtıyor? Dünya yansıtmıyorsa ay neden yansıtıyor? Diğerleri güneşten ışık almıyor mu Alıyorsa neden ay gibi yansıtmıyor? Ayın yapısı nedir ki aldığı ışığı yansıtmıştır. Zira güneşten çıkan ziyâ, aya varıncaya kadar ne tür evrelerden geçmiştir ki kamerde nûra dönüşmüştür. Aydaki gibi güneşin ışığı nûra dönüşen başka bir gezegen, yıldız veya galaksi tespit edilmiş midir? Oysa Allah, kamerin nûr ve münîr olduğunu ifade etmiştir. Güneş ile kamer arasındaki bu ışık alış verişi, başka gök cisimlerinde görülmüş müdür? O gök varlıklarında böyle bir değişim gerçekleşmiş midir? Eğer gerçekleşmekteyse insan bunu bilebilir ve tespit edebilir mi? Allah bildirmedikçe bilinemeyeceğini söylemek, en doğrusu olmuştur. Bilinenler, olsa olsa ya hatalı veya yanlış tespit edilmiştir.

Daha evvelden ayın, güneş gibi parlak bir varlık olduğuna, daha sonra söndürüldüğüne dair görüşlerin Kurân ile alakası bulunamamıştır. Fakat ayın ışığının dolunay oluncaya kadar artması, ardından azalması ve kaybolmasının gecenin ayetinin silinmesi olarak anlaşılması Kurân'a daha uygun bulunmuştur. Bazılarının yaratıldıktan bir zaman sonra ayın bir düzenlemeye tabi kılındığını dile getirmeleri, oldukça anlamsız görülmüştür. Bazı insanların astronotların aya indiğine inanmaları ise gerçekten talihsiz bir haber olmuştur. Korunmuş olması sebebiyle cinler ile şeytanların bile adım atamayacakları bir yere insanın girmesi, büyük bir aldatmaca olarak bilim dünyasında yerini almıştır.

2.9. Kamerin Nûr Yaratılması

Kurân'da Allah'ın insanlara bağışladığı nimetler arasında bir de kamerden söz edilmiştir. Bu açıdan kamerin **nûr** olduğuna ilk defa bu ayette temas edilmiştir. Aynı konuya bir de tertipte ve tenzilde 71inci Nuh suresinde değinilmiştir. **İnişte 51inci, dizilişte 10uncu sırada yer alan Yunus** suresindeki bu ayete [...هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً **وَالْقَمَرَ نُورًا** وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ] formuyla Kurân'da yer verilmiştir. Nüzul döneminde kronolojik olarak dokuzuncu temasın yer verildiği ve ayın nûr olduğunu beyan eden ayete "Güneşi aydınlatıcı, **ayı ise aydınlık yapan**, yılların sayısını ve hesaplamayı bilesiniz diye ona menziller belirleyen O'dur. Allah, bütün bunları hikmet ve fayda esasına göre yarattı. Bilme kabiliyetinde olanlar için de ayetlerini detaylı bir şekilde gözler önüne seriyor." (10/5) meali verilmiştir. Kamerin nûr olması, en net olarak bu ayette vurgulanmıştır. Burada ışığını güneşten aldığına veya ışık kaynağı olmadığına temas edilmemiştir. Aksine nûr olduğu bir hakikat olarak ifade edilmiştir.

Tefsirde güneş için **aydınlatıcı**, ay için **aydınlık** sözcüğü kullanılmıştır. Fakat vahiyde şems için **ziyâ**, kamer için **nûr** kelimesi seçilmiştir. Sözlükte ziyâ için **güçlü ışık**, nûr için ise **güçlü olsun olmasın ışık** anlamı uygun görülmüştür. Araştırmalar, güneşin ışığının kendinden olduğunu, ayın ışığının ise güneşten geldiğini ve ondan dünyaya yansıdığını ortaya koymuştur. Ayın ışığı, güneşe nispetle daha zayıf olmuş, gerektiği kadar gece aydınlık vermiş ve istirahati engellememiştir. Yerin kendi etrafında günlük bir turu, gece ve gündüzü, güneş etrafındaki yıllık turu ise mevsimleri oluşturmak üzere planlanmıştır. Ayın yer etrafındaki dönüş süresi, yerin kendi etrafındaki dolanım süresine eşitlenmiştir. Yerin, ay üzerindeki çekim etkisinin sebep olduğu gelgit olayı bu eşitliği sağlamıştır. Bu sebeple ayın yeryüzünden daima aynı yüzü gözlenmiştir. (Karaman ve Diğ, 2014, III/83). Ayette güneşin bir aydınlık, ayın bir nûr olarak ifade edilmesi, ışığını güneşten aldığına delalet etmiştir. Yani aslında ayda ışığın olmadığına ve onu güneşten bu ifadeyle işaret edilmiştir. (Küçük, 2016, 2571).

Kurân, güneş için ism-i mastar olan ziyâ kelimesini, nûr anlamında kullanılmıştır. Böylelikle ziyâ ve nûr, dilbilimcilere göre, eş anlamlı olmuştur. Zemahşerî, ziyânın nûrdan daha kuvvetli olduğunu öne sürmüştür. Zira Allah, hidayetini ziyâya değil, nûra benzetmiştir. Kimilerine göre Allah, güneşten çıkan ışınları ziyâ, aydan çıkanları nûr kılmıştır. Ziyâ ile nûr, ayrı şeyler olduklarından birbirlerine karıştırılmaması için aralarındaki farka işaret edilmiştir. Bir de nûrun ziyâdan daha genel olduğu, nûrun kuvvetlisine ziyâ denildiği beyan edilmiştir. Bu açıdan nûr, hem kuvvetli hem de zayıf olana denilmiştir. Allah'ın, "Allah göklerin ve yerin nurudur." (24/35) ayetindeki nûr, Allah hidayetini karanlıkta bulunan nûr gibi kıldığı anlatmayı hedeflemiştir. Hikmetine ters olduğu için Allah, hidayetini nûr kılmış, fakat ziyâ kılmamıştır. Bazıları ziyâ ile nûrun birbirlerinin zıddı olduğunu, zatında ışık olan bir şeye ziyâ, sonradan ışıklı hale getirilene nûr denildiğini iddia etmiştir. Yani ziyânın zatî, nurun ise arızî olduğu düşünülmüştür. Güneş kendiliğinden nûr verici olduğundan kendisine ziyâ sahibi, ayın nûrunun güneşten elde edilmesi nedeniyle de ona nûr sahibi denilmiştir. Ayın nûrunun güneşten elde edilmesi ya güneşin ayın cevherini nurlu kılınması ya da ayın güneşin nûrunu yansıtması felsefeciler tarafından dile getirilmiştir. (Arslan, 1998, VII/334-344).

Allah, bu ayette güneşten çıkan şuayı ziyâ, aydan sadır olan şuayı ise nûr kılmıştır. Bu iki şua, birbirinden ayrı birer sanat kabul edilmiştir. Zira insanların karıştırmaması için aralarını ayırmış ve her birini farklı bir ışık ve şua vermiştir. Güneşe gündüzü, aya ise geceyi alamet kılmıştır. (İbn Kesir, 1999, IV/248-249). Allah, güneşi sirâc ve kameri **nûr** yaratmıştır. Fakat güneşin kendisindeki ışığa ziyâ denilmiştir. Ayın ışığını güneşten aldığı açıklanmıştır. Ama kamerin ışığının güneşten yansıdığı ve ondan gelen bir nûr olduğu ifade edilmiştir. (Toptaş, 2015, III/432-434).

Bu bağlamda ayet güneş ve ayın her biri **ışık** ya da **aydınlık** izhar ettikleri için ziyâ ve nûr isimleri sık sık birbirinin yerine kullanıldığı belirtilmiştir. Oysa **ziyâ** teriminin daha yoğun bir ışığı çağrıştırdığı ve güneş ya da ateşin ışığı gibi kendi gücüyle var olan ışığı yani ışık kaynağını belirtmek için kullanıldığı belirtilmiştir. Buna karşılık **nûr** teriminin, varlığı başka bir şeyin varlığıyla kaim olan yani ışığı başka bir kaynaktan gelen kamerin aydınlığını ifade ettiği dile getirilmiştir. (Esed, 1999, I/391).

Müfessir, içinde alevler olan bir şemsin, ışık kaynağı olarak var edildiğini ve kamerin aydınlık olarak yarattığını beyan etmiştir. (Kutup, 2016, V/479). Ay, bir nûr kılınmış, güneşin ziyasıyla yüzeyi nurlar içinde kalan parlak bir küre yapmıştır. Güneşle aynı hizaya geldiği oranda kamer, ışık peyda etmiştir. (Bilmen, 1985, III/1361).

Bu ayette güneşin ziyâ, ayın ise nûr olduğu ifade edilmiştir. Buna göre güneşe sirâc özelliğini veren, aya nûr vasfını belirleyen Allah'a ihtiyaç duyulmuştur. Fârisî, ziyânın ya ضوء'ın çoğulu ya da ضاء fiilinin mastarı olduğunu, iki durumda bile bir mahzufun takdir edilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Bu durumda ayın nurlu, nura sahip ve güneşin sirâclı, ışıklı, ışık sahibi bir varlık oldukları anlaşılmıştır. Mahzuf takdir edilmediği zaman şemste ziyânın, kamerde nûrun çok yoğun olması, onların bizzat ziyâ ve nûr olarak adlandırılmalarına neden olmuştur. (Râzî, 1981, XVII/36). Müfessir, nûrun nâr kökünden şua manasına alınmıştır. Bu manada nûr, ziyâdan daha genel bir mana ifade etmiştir. Zira şuanın zayıfına ve kuvvetlisine de nûr denilmiştir. Buna göre güneşin şuasına nûr denilmiş, fakat kamerin nûru asla ziyâ olmamıştır. Bu ayette ziyânın karşılığında nûru zikredilince bununla belli ve özel bir nûr murat edilmiştir. (İbn Âşûr, 1984, XI/94).

Râzî'nin tefsirinde ayın nûrunun güneş gibi kendinden olacağını düşündüren ifadeler görülmüştür. Bazı tefsir ve meallerde ayın nûrunun güneşten geldiğinin dile getirilmesi, hâkim dünya görüşü ve bilimsel anlayışın egemenliğiyle açıklanmıştır. Yoksa kendisini nûr olarak adlandıran bir rabbin, nûrlu veya münîr olarak yarattığı bir varlığın ışığını başka bir varlıktan sağlaması asla düşünülmemiştir. Kamerin nûrunun güneşten gelmesi, Allah'ın nûrunun bir başka yerden gelmesi düşülebilmiş midir? Sahiden sözlüklerde nûr için ışığını başka kaynaktan alan anlamı verilmiş midir? Yoksa Esed'in, modern bilimle ters düşmemek için yaptığı bir çarpıtma mıdır?

2.10. Kamerin Rüyada Görülmesi

Hz. Yusuf, rüyasında ayın kendisine secde ettiğini görmüştür. Kurân, rüya durumuna temas etmiştir. Rüyasını babasına anlatan Hz. Yusuf, bunu kardeşlerine asla anlatmasını istememiştir. Bu bağlamda **inişte 53üncü, tertipte 12nci sırada yer alan Yusuf** suresinin bu ayetine [إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ] formuyla Kurân'da yer verilmiştir. Nüzul döneminde kronolojik olarak onuncu temasın yer verildiği bu ayette (12/4) ayın nûruna temas edilmemiştir. Secde eden ay figürü olan bu rüyanın anlatılması ve insanlar tarafından bilinmesini istenmiştir. Hz. Yakub, oğlunun ilerde büyük bir mevki elde edeceğini anlamıştır. Burada kamer ile gökyüzünde görülen, Allah'ın birliğine ve kudretine işaret eden bir gök cismi kastedilmiştir. Kamerin diğer ontolojik varlık özelliklerine temas edilmemiştir. Hz. Yusuf, rüyasında diğer varlık özelliklerinden söz etmemiştir.

2.11. Kamerin Hesaba Bağlanması

Kurân'da kamerin bir yasaya bağlandığından söz edilmiş ve ayın حسبانا oluşuna temas edilmiştir. Bu bağlamda **inişte 55inci, dizilişte 6ncı sırada yer alan Enam** suresindeki bu ayete [فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ] şeklinde Kurân'da yer verilmiştir. Nüzul döneminde kronolojik olarak on birinci temasın yer verildiği bu ayete "O, sabahı aydınlatandır. O, geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve **ayı birer hesap ölçüsü kılmıştır**…" (6/96) meali verilmiştir. Burada kamerin şaşmaz matematiksel oranla zaman, astronomik ve coğrafî ölçülerin düzenlilikle işlevini sürdürmesinin, Allah'ın düzenlemesiyle gerçekleştiği vurgulanmıştır. (Karaman ve Diğ, 2014, II/444). Bu ayet, hassas bir sisteme bağlanan ayın bu özelliğinden insanların yararlanması olgusuna değinmiştir. İnsanlar zamanı, ayın ışığının artması veya eksilmesiyle planlamıştır. İnsanlar, yeniay ve dolunay, ilk hilal ve son hilal, ilk ve son dördün, ilk şişkin ay ve son şişkin ay dönemleri marifetiyle zamanı hesaplanmıştır.

Allah, kameri kendi feleğinde hesaba bağlamış ve hareketini sürdürmesini sağlamıştır. Ayın ışıklı bir varlık kılındığı manasını ayete vermiştir. Fakat büyük müfessir, ayetin başında sabahın aydınlığının ortaya çıkarılmasından söz edildiği için kamerin ışığına yeniden vurgu yapılmasını doğru bulmamıştır. Buna göre bir plan dâhilinde verilen görevi yapmak için kamer, belirlenen vakte kadar hareketine devam edeceği söylenmiştir. Taberî, Katade'nin hüsbân sözcüğüne ışıklı manasını vermesini eleştirmiştir. Zira o, bu mana için İbn Abbas'tan gelen bir rivayeti dikkate almış ve Kehf suresinde (18/40) geçen حسبانا kelimesine ateş manası verildiği için buna ışıklı manasını takdir etmiştir. Buna ışıklı (ضياء) manasının verilmesi, asla doğ olmamıştır. (Taberî, 2001, IX/428-430).

Ayete göre ayın hareketi, belli bir plana bağlanmıştır. Burada حسبانا olarak anılan bu plan, Rahman suresinde (55/5) بحسبان diye geçmiştir. Yunus suresinde (وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ) ayetiyle bu planın vurgulandığını söylemiştir. Bu açıdan Allah, ayın bir turlu hareketini bir ayda tamamlayacak biçimde bir plana bağlamıştır. Böyle bir planlamayla kulların dünyadaki yararları, dört mevsime yayılmıştır. (Râzî, 1981, XIII/104-105). Ayete "Tan yerini ağartan[dır O]; geceyi sükûnetin kaynağı] yapan

ve güneş ile ayı **tespit edilen yörüngelerinde hareket ettiren** O'dur…" manasını veren müellif, hüsbânı, belli bir hesaba bağlanan şeklinde açıklamıştır. (Esed, 1999, I/315).

2.12. Kamerin Doğarken Görülmesi

İnsanlar, ayın dolunay halinden çok etkilemiş ve buna bazı anlamlar yüklemiştir. Örneğin, Hz. İbrahim, bedr halindeki kameri doğarken görmüş, bu muymuş benim rabbim diye sesli düşünmüş ve battığını görünce onun asla rabbi olamayacağını ifade etmiştir. Kurân, bu olayı müşriklerin ortamına taşımıştır. Zira o toplumda veya civar milletlerde Allah inkâr edilmiş, ay gibi tapınılan bazı nesnelere tanrılık izafe edilmiştir. **Bu bağlamda inişte 55inci, dizilişte 6ncı sırada yer verilen Enâm** suresinde ilgili ayete [فَلَمَّا رَأَى **الْقَمَرَ بَازِغًا** قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ] formuyla Kurân'da yer verilmiştir. Nüzul döneminde kronolojik olarak on ikinci temasın yer verildiği bu ayete "**Ayı doğarken görünce**, 'Rabbim budur.' dedi. O da batınca, 'Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yolunu şaşırmış topluluklardan olurum.' dedi." (6/77) şeklinde tercüme edilmiştir.

Kamerin doğuşunu ifade etmek üzere yer verilen برغ kökü, Kurân'da sadece iki defa kullanılmıştır. Bu sözcük, bir sonraki ayette (6/78) güneşin doğuşunu ifade etmekte de istimal edilmiştir. Bu sözcüğe, doğan ve ışığı etrafa yayılan anlamı verilmiştir. Ayrıca devenin yavrusunu doğurmasıyla ilişkilendirilen bu sözcük, ayın yavaş yavaş doğması, ufuktan yukarı çıkması ve tamamen yükselmesini anlatmaya yaramıştır. Devenin yavrusunu doğurması ve yavrunun annesinden ayrılması, ayın veya güneşin ufuktan çıkmasına benzetilmiştir. (İsfehânî, 2009, 122).

Bu ayette Hz. İbrahim'in kameri doğarken görmesine dikkate çekilmiştir. Sâbiîlik dinin benimseyen Keldânîler ay, güneş, yıldız ve diğer gök cisimlerini sembolize eden putlar yapmış ve tapınmıştır. Hz. İbrahim, böyle bir toplumda nebi olarak tespit edilmiş ve onlara, ilahi mesajları iletmiştir. Kurân'da güneşe veya aya secde etmemeleri için müşriklere hitap edilmiştir. Aksine güneşi ve ayı yaratan Allah'a secde etmeleri tavsiye edilmiştir. (Karaman ve Diğ, 2014, II/430-431).

Bazı toplumlarda ay veya güneşe tanrılık vasfı verildiği ve onlara tapındığı görülmüştür. Bu bağlamda **inişte 61inci ve dizimde 41inci sırada yer alan Fussilet** suresinde ilgili ayete Kurân'da [**لَا**... **تَسْجُدُوا** لِلشَّمْسِ **وَلَا لِلْقَمَرِ** وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ] formuyla yer verilmiştir. Ayete "…Eğer gerçekten Allah'a tapıyorsanız güneşe de **aya da secde etmeyin**. Aksine onları da yaratan Allah'a secde edin." (41/37) meali verilmiştir. Burada kamere secde edilmemesi, bilakis onları yaratan Allah'a secde edilmesi tavsiye edilmiştir. Arkeolojik bulgularda kamer, şems ve zühre gibi gök cisimlerinden oluşan üçlü bir tanrıya tapıldığı tespit edilmiştir. Kurân'da cahiliye dönemindeki tanrılar arasında ved ismine yer verilmiştir. Ayın Allah'ın kudretinin bir işareti olduğu ve gök cisimlerine değil, esasen onları yaratan Allah'a tapmak gerektiği ifade edilmiştir. (Karaman ve Diğ, 2014, IV/712). Bir dağa isim olan bu kelimeyi Necidliler, kazık ve direk manasında kullanmıştır. Aslında Hz. Nuh zamanında tapınılan beş puttan birinin adı ved olarak bildirilmiştir. Hind dinlerindeki veda'lar ile bir ilişkisi olup olmadığı bilinmeyen ved sözcüğü, Hz. Nuh zamanındaki en büyük put olarak tanıtılmıştır. Bu bağlamda ved, ay kültleriyle ilişkilendirilmiş ve İslam öncesi dönemde kamerle ilgili kültler, diğerlerinden daha yeğ tutulmuştur. Yemen'de taht kuran Maînlilerin, ay tanrısına taptıkları rivayet edilmiştir. (Yavuz, 2012, XLII/589).

Doğan manası verilen bu kelime, ayın doğuşunu ifade etmek için kullanılmıştır. Bunun yarmak manasına gediğini belirten müfessir, sanki nûruyla ayın karanlığı yardığı ifade edilmek istenmiştir. Bunların Allah'ın bir ayeti olduğu beyan edilmiş, güneşe ve aya secde yasaklanmıştır. İnsanların aya ve güneşe secde etmemeleri, bu ikisinin, Allah'ın yarattığı özel iki varlık olduğu, bu açıdan Allah'a ortak olamayacakları bildirilmiştir. (Şevkânî, 2007, II/189; IV/678-679). Hz. İbrahim, kamerin doğuş anını görmüş ve bu mu benim rabbim demiştir. برغ fiili, güneş ve ayın doğuşunu anlatmak için vaz edilmiştir. (Taberî, IX/362). Bu fiilin, yarmak ve şafak sökmek anlamına geldiği ve sanki ışığıyla karanlığı yardığı için kullanılmıştır. (Râzî, 1981, XIII/59).

Bu ayette ayın doğuş anı ve doğuşu, ardından batışı anlatılmıştır. Hz. İbrahim, ayın bu durumunu görmüş ve aya tapan toplumuna hitaben bunun, rabbi olamayacağını veya taptıkları o varlığın, rabbi olamayacağını açık seçik anlatmıştır.

2.13. Kamerin Felekte Yüzmesi

Kurân, ayın ecel-i müsemma ile kendi eksenindeki cereyanını sürdürdüğünü beyan etmiştir. Burada değinilen ilk husus, ayın belli bir zamana kadar yoluna devam etmesi, ikinci husus ise kendi ekseninde dönmesi olmuştur. Bu durum bazı ayetlerde dile getirilmiştir. Ayın ışığıyla ilgili bir unsura tesadüf edilmemiştir.

Kurân'da kamerin hareket etmesi dört ayette يجري, iki ayette يسبح fiiliyle anlatılmıştır. Nüzul döneminde kronolojik olarak on üçüncü temasın yer verildiği bu ayetlerde ikisinde kamerin belli bir فلك'te yüzdüğü ve dördünde belli bir vakte أجل مسمّى'ya kadar varlığını sürdüreceği zikredilmiştir. Dil kitaplarında bir şey için belirlenmiş zamana veya bu dünyada insana tanınan yaşam süresine ecel adı verildiği ifade olunmuştur. (İsfehânî, 2009, Müfredat, 365). Evrendeki tüm varlıkların bir eceli olduğu Kurân'da belirtilmiştir. Ayrıca ayın yörüngesinde aktığını ifade eden cera fiilinin, suyun akmasında olduğu gibi, akan şeyler için kullanıldığı beyan edilmiştir. (İsfehânî, 2009, 193). Bu bağlamda havada ya da suda hızlı gitmeye subuh denilmiştir. (İsfehânî, 2009, 392). Yine gezegenlerin döndüğü yere veya yüzeye felek verilmiştir. Bu şekilde adlandırılması gemilere benzetilmeleriyle açıklanmıştır. (İsfehânî, 2009, 645). Ayın bir felekte yüzdüğünü ve belli zaman için kurgulandığını beyan ettiği ayetlerde Allah, ışığıyla ilgili bir değini yapmamıştır. Yıldızların döndüğü yere veya denizde oluşan girdaba felek denilmiştir. (Kutluer, 1995, XII/303-306).

Bir ayette (36/39) ayın bir görüngede veya felekte yüzmesi, döndüğü yer veya yörüngesi olarak anlaşılmıştır. Hepsinin bir felekte yüzdüğü ve aktığı manası ayete verildiğinde bununla galaksi denilen gökada kastedilmiştir. Belli bir vakte kadar aktığı (39/5) ifadesi, kamerin ilahi yasaya boyun eğdiği, semayı süslediği, ışık verdiği şeklinde tefsir edilmiştir. Ayın bir felekte hareket ettiğini belirten eden ayete (21/33), canlıların ihtiyaçlarını karşılayacak kadar güneşten aldığı ışını gece karanlığında yansıtması olarak anlaşılmıştır. Bu ayetlerde (35/13; 31/29; 13/2) ayın ecel-i müsemmaya doğru akıp gittiğinden bahsedilmiştir. Bu açıdan ayın kulların hizmeti için var edildiği ve ayın belirlenmiş bir vakte, yani kıyamete kadar akıp gideceği bildirilmiştir. Ay, durağan bir cisim değildir, aksine hareket halindeki bir sisteme bağlanmıştır. Ay kendi çevresinde belli bir zamana kadar akması planlanmıştır. (Karaman ve Diğ, 2014, III/271; III/677; IV/496; IV/599).

Bi ayette (21/33) ayın değirmen taşı görünümünlü bir felekte veya gökteki bir felekte dolaştığı veya döndüğü söylenmiştir. Bazı ulema ise bu ayette kastedilen felek ile kamerin dönüş veya akışındaki sürat ve hızın kastedilmiş olabileceğini beyan etmiştir. Bunun akış, hız, gök feleki, kamerin içinde olduğu kör bir boyut olduğu ifade edilmiştir. Diğerleri gibi kamerin bir felekte hareket ettiği belirtilmiştir. (Taberî, 2001, XVI/264-265; XIX/441). Ay, diğerleri gibi gökteki bir felekte yüzdükleri veya hareket ettikleri belirtilmiştir. Ayete (36/39) yapılan açıklamada ayın bir felekte yüzmesi ve akması, dönmek manasındaki fiille ifade edilmiştir. Bir yorumda ayın, bitişik olmayan yer ile gök arasındaki felekte olduğu ve bitişik olursa akmayacağı belirtilmiştir. (Kurtubî, 2003, XI/286; XV/33).

Kamerin bir felekte hareket ettiği ve bu deviniminin belli bir süreyle sınırlandığı belirtilmiştir. Feleğin ne ve nerede olduğu, nasıl döndüğü rivayet ve dirayet açısından açıklanmıştır. Çünkü ayetlerde kamerin nûr olduğu ve semada ışıklı bir varlık olarak ayın münîr olduğu beyan edilmiştir. Bu beyanın üstünde açıklama aramanın, abesle iştigal olacağı düşünülmüştür. Zaten bilimciler, abesle uğraşmışlar ve güneşten ışığını aldığı söylemişlerdir.

2.14. Kamerin Yasaya Bağlanması

Kurân, kamerin insanların faydası için yaratıldığını bildirmiştir. Bu bağlamda ayın belli yaslara göre hareketi sağlanmıştır. Vahiy sürecinde kamerle ilgili değiniler yer verilen Kurân'da, bazı ayetlerde dile getirilmiştir. **İnişte 85inci, dizimde 29uncu sırada yer verilen Ankebut** suresindeki ayete [وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ] (29/61) formuyla yer verilmiştir. Yine **inişte 59uncu, dizilişte 39uncu sırada yer verilen Zümer** suresindeki ayete [خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ يُكَوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى أَلَا هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ] (39/5) metniyle yer verilmiştir. İnsanların yararı için ayın teshir edildiğinden söz eden başkaca ayetlere de yer verilmiştir. Bu ayetlerde "…O güneşi ve **ayı da buyruğu altına almıştır**." (35/13), "…güneşi ve **ayı (buyruğuna) boyun eğdirdiğini**…" (31/29), güneşi ve **ayı yasalarına boyun eğdiren** (29/61), "…**ayla** güneşi **hizmetinize verdi**…"(16/12), "Düzenli seyreden güneşi ve **ayı sizin için yararlı kılan**… O'dur." (14/33), "…güneşi ve **ayı emirine boyun eğdiren** Allah'tır."(13/2) gibi cümlelere yer verilmiştir.

Kamer, birçok gök cismi gibi Allah'ın emrine boyun eğmiştir. Bu konuya, ayın ışığının kendisinde mi yoksan güneşten mi geldiği iddiasına bir açıklama bulmak için girilmiştir. Lakin bu ayetlerde ayın ışığının başka bir yerden geldiğine işaret edilmemiştir. **İnişte 39uncu tertipte 7nci olan Araf** suresinin ayetine [إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ **وَالْقَمَرَ** **مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ** وَالنُّجُومَ] (7/54) şeklinde Kurân'da yer verilmiştir. Nüzul döneminde kronolojik olarak on dördüncü temasın yer verildiği bu ayette teshîr, bir şeyin belirli bir hedefe zorla sevk edilmesine denilmiştir. Müsehhir ise bir fiili bir hedefe yönlendiren kişi için kullanılmıştır. (İsfehânî, 2009, Müfredat, 402). Allah'ın yasasına boyun eğen kamer, ışığı ve görüntüsüyle gökyüzü أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

süslemiştir. Yer kürede yaşamın devam etmesi ve kolaylaşmasına kamerin yaptığı katkıdan en fazla, insan yararlanmıştır. Kurân, ayın emr-i ilahiye boyun eğdiğini, bu varlığın kullarının hizmeti için var edildiğini ve kıyamete kadar yörüngesinden çıkmayacağını bildirilmiştir. Ankebut ayetinde **ayı yasalarına boyun eğdirenin** kim olduğu müşriklere sorulmuştur. Zira onlar, başka milletlerden devşirdikleri aya tapma inancını terk etmek istememiştir. Putperestlerin çarpık inançları ve içine düştükleri çelişkilerden örnekler verilmiştir. Ay, bir hikmet ve amaca göre Allah tarafından belli yasalarla ilişkilendirilmiştir. Bu açık delile rağmen insanlar, Allah'ı terk etmiş ve yaratılmış varlıklardan olan aya tanrılık atfedilmiştir. (Karaman ve Diğ, 2014,). Bu bağlamda Allah, insanların faydası için kameri yaratmış ve devamlı olarak eksenin döndürmüştür. (Taberî, 2001, XVII/468).

Güneşe veya aya tapınmanın, insanlık kadar eski olduğu ifade edilmiştir. Örneğin, Anglosaksonlar, güneş tanrısından ay tanrısına, yağmur ve şimşek tanrısından aşk tanrıçasına kadar bir düzine ilaha taptıkları belirtilmiştir. Yine haftanın günlerinden biri olan moon's day, ay günü manasında tanrı isminden devşirilmiştir. (Alatlı, 2019, 201).

2.15. Kamerin Bir Ayet Olması

Kurân, kamerin Allah'ın bir ayeti ve mucizesi olduğunu bildirmiştir. Kamerin ayet olduğunun bildirilmesi, nüzul ortamında mutlaka bir şeylere karşılık olarak vahye dâhil edilmiştir. Dahası gece ve gündüz yine Allah'ın ayetleri bağlamında dikkatlere sunulmuştur. Bu bağlamda müşriklerden aya veya güneşe secde etmemelerini talep etmiştir. **Tenzilde 61inci, tertipte ise 41inci Fussilet suresindeki** ayete [**وَمِنْ آيَاتِهِ** اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ **وَالْقَمَرُ** لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ] formuyla Kurân'da yer verilmiştir. Nüzul döneminde kronolojik olarak on beşinci temasın yer verildiği bu ayete "Gece ve gündüz, güneş ve ay, O'nun işaretlerindendir. Eğer gerçekten Allah'a tapıyorsanız güneşe de aya da secde etmeyin, onları yaratan Allah'a secde edin." (41/37) meali verilmiştir.

Bazı tefsirlerde kamerin, Allah'ın varlığını ve tekliğini gösteren bir ayet olduğu dile getirilmiştir. (Taberî, 2001, XX/436; Ateş, 1991, VIII/142). Allah'ın birliğinin ve kudretinin işaretlerinden birinin kamer olduğu belirtilmiştir. (Kurtubî, 2003, XV/363). Güneş ve kamer Allah'ın yüce işlerine ve varlığına delalet eden iki ayet olarak görülmüştür. Bu bakımdan şems ile kamer, parlaklık, büyüklük, değişik ışık gücü, insana tesiri ve yeryüzüne etkisi gibi özellikleriyle Allah'ın varlığının iki büyük işareti sayılmıştır. Bu vahiyde güneşten sonra gündüz anılmıştır. Çünkü gündüzün ayetinin güneş olması ve onu aydınlatması, bu dizime çok uymuştur. Zira ayın geceleyin karanlığı aydınlatmasında güneş, büyük bir iş görmüştür. Bazı bilginlere göre kamer, ışığını güneşten almıştır. Güneşin ısı ve ışığı ise başka bir cisimden gelmiştir. (Âlûsî, 1999, XXIV/125).

Bu değinide kamerin, Allah'ın yarattığı bir varlık olduğu ve tanrı gibi algılanmaması gerektiği beyan edilmiştir. Kurân, kameri Allah'ın varlığı, birliği ve tekliğinin işareti addetmiştir. Bu açıdan ona başka manalar yüklemek, Allah'a haksızlık ve kamere zulüm olarak algılanmıştır. Bu ayete yapılan yorumda kamerin ışığını güneşten aldığı özellikle vurgulanmıştır. Güneşin ışığının ise başka bir kaynaktan geldiği vurgulanmıştır.

2.16. Kamere Secde Edilmemesi

Kurân'da büyük ve parlak gök cisimlerinden biri olan aya secde edilmemesi gerektiği söylenmiştir. Zira geçmiş dönemlerde insanların kameri tanrı olarak gördükleri ve ona tapındıkları bildirilmiştir. Bu manada Hz. İbrahim'in bile bu tür bir putçulukla mücadele ettiği belirtilmiştir. Bu bağlamda **inişte 61inci, dizilişte ise 41inci Fussilet** ayetinde müşriklerin kamere secde etmelerinin yanlış olduğu, aksine onu yaratan Allah'a secde etmeleri gerektiği emredilmiştir. Nüzul döneminde kronolojik olarak on altıncı temasın yer verildiği ayetlerin ilkinde kamere secde edilmemesini âmir ayete [وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ (41/37) **لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ** وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ] şekliyle Kurân'da yer verilmiştir. Yine **inişte 103üncü, dizilişte ise 22nci Hac** ayetinde güneş ve ayın Allah'a secde ettiğinden söz edilmiştir. Bu açıdan o ayete [أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ] (22/18) cümleleriyle Kurân'da yer verilmiştir. Nüzul döneminde kronolojik olarak on altıncı temasın yer verildiği ayette bu varlıklar, tarihte bir tapınma nesnesi yapılmış, hatta temsili olarak ved adında bir ay putu bile icat edilmiştir. Bu ayetlerden ilkinde insanların aya secde etmemesi, aksine onu yaratan Allah'a secde etmesinden söz edilmiştir. Diğerinde Allah'a secde eden kamere bakıp, insanın da Allah'a secde etmesi gerektiği anımsatılmıştır.

Ay, insanların secde etmesi için yaratılmamıştır. Oysa o, insanların yararlarını gerçekleştirmek için bir felekte deveran etmekle vazifelendirilmiştir. Bu sebeple ay, felekte akarken ve yörüngesinde dönerken bile Allah'a karşı görevinde kusur etmemiştir. Belli bir süreye kadar belli bir felekte ayın akması, Allah'ın

iradesiyle gerçekleşmiştir. Kamer, başına buyruk bir varlık olarak yaratılmamıştır. O, yararlanmak ve faydalanmak için Allah tarafından insanın hizmetine adanmıştır. Neden insan böyle bir varlık olan kamere secde etmiştir? Hâlbuki insan, sadece Allah'a secde etmek için yaratılmıştır. Bu bağlamda Allah, ayın nûrunu veya ışığını silme hakkını kendine saklamıştır. O zaman insanların, yolunu bulamayacağı ya da hiçbir şey göremeyeceği karanlıklarda şaşkın şaşkın dolaşacakları hatırlatılmıştır. (Taberî, 2001, XX/436). Ayete göre bir gök cismi olan ay, müşriklerle Allah arasında aracı varlık gibi görülmüş ve bu sebeple ona secde ettiklerine temas edilmiştir. Hâlbuki hiçbir zaman kamerin Allah tarafından yaratıldığında kuşkuya düşülmemiştir. (Şimşek, 2012, IV/423).

Ayette Allah'ın, bütün mevcudatın yegâne sebebi ve kaynağı olduğu beyan edilmiştir. Bu nedenle yaratılmış herhangi bir şeye, gerçek bir güç ve etki yakıştırmanın, küfür olacağı belirtilmiştir. (Esed, 1999, III/977). Sabiîlerin gezegenlere ibadet etmeleri gibi bazı milletler, güneşe ve kamere secde etmiştir. Hatta bu uluslar, o gezegenlere tapmakla aslında Allah'a secde ettiklerini iddia etmiştir. Bu varlıkları, Allah'a ortak koşmamaları için kesin bir dille uyarılmıştır. Bunun yerine sadece Allah'ın rızasını gözetmeleri ve şirk koşmamaları emredilmiştir. (Zemahşerî, 1998, V/384). Bu ayette güneş, ay ve yıldızlar meselenin delillendirilmesi için zikredilmiştir. Ayette bu varlıkların da yaratıcısı olan Allah'a secde etmeleri gerektiği istenmişti. Zira bu varlıkların bir rabbi olduğu ve o rabbin, bunları insanların hizmetine tahsis ettiği beyan edilmiştir. (İbn Kesîr, 1999, IV/403; VII/182).

Kamerin secde etmesi, Allah'ın belirlediği tasarıma bağlı kalması olarak anlaşılmıştır. Bu, kamerin bütün varlığıyla programa uyması olarak değerlendirilmiştir. Yani ışığı ve nûru, buna dâhil edilmiştir. Kurân, zaten bu amaçla aydan söz etmemiştir. Kamerle ilgili bahsettikleri, Allah'ın varlığını kanıtlayan, ahiretin gerekliliğini ve gerçekliğini tespit eden, bütün varlığın Allah'a muhtaç olduğunu belirten vahiylerden seçilmiştir.

2.17. Kamerin Nûr Olması

Ayın **nûr** olduğu, bir kez daha bu ayette dile getirilmiştir. **İniş ve diziliş sıralamasında 71inci Nuh** suresindeki ayete [أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا **وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا** وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا] biçimiyle Kurân'da yer verilmiştir. Nüzul döneminde kronolojik olarak on yedinci temasın yer verildiği bu ayete "Görmüyor musunuz Allah yedi göğü birbiriyle nasıl uyumlu yaratmıştır! Onların içinde **ayı bir ışık,** güneşi ışık kaynağı yapmıştır." (71/15-16) meali verilmiştir. Kurân'da başka bazı maddi ve manevi, dünyevi ve uhrevi varlıkların **nûr** olduğuna temas edilmiştir. N**ûr** özelliğinden dolayı Kurân'da sözü edilen varlıklara dair ayetlerin sayısı 43'e baliğ olmuştur. İkisi kamer için kullanıldığına göre kalan 41 kullanım, **nûr** olduğu ifade edilen varlık veya nesnelerin için istimal edilmiştir.

Bu bağlamda **ayın ışığıyla güneşin ışığının birbirinden** farklı olduğu iddia edilmiştir. Zira Kurân, ayın ışığını tanıtmak üzere nûr ve münîr, güneşin ısı ve ışığını beyan etmek üzere sirâc ve vehhâc niteliklerinden söz etmiştir. Kurân, Allah, Hz. Nebi, Tevrat, İncil, Kurân, hidayet, İslam, iman için nûr ve münîr sözcüğü kullanmıştır. Daha manidar olanı ise Kurân'ın nûr ve münîr olarak isimlendirildiği yerde Hz. Muhammed'in nûr, münîr ve sirâc olarak betimlenmesi olmuştur. Yani güneş ve ay için kullanılan tüm sıfatlar, Hz. Nebiyi ve Kurân'ı ifade etmekte kullanılmıştır. Bu bağlamda Allah'ın gerçek nûr, diğerlerinin ise mecazen nûr olduğu beyan edilmiştir. Zira Allah, göklerin ve yerin nûru, nûrun yaratıcısı olarak kendinden söz etmiştir. (Çelik, 1999,123-124). Ahirette müminlerin sağında ve önünde nûr olacağı (57/13) ve o günde Allah'ın nûruyla yeryüzünün aydınlanacağı (39/69) Kurân'da vurgulanmıştır.

Burada dış dünyadaki delillerden örnekler verilmiştir. Ay, **ışığını başkasından aldığı** için ayette ona **ışık** yani **nûr** denilmiştir. Güneşin **ışığı** ise **kendinden** olduğu ve bizzat **aydınlatıcı** özelliğinde yaratıldığı haber verilmiştir. Bu sebeple ayette **kandil, ışık kaynağı, aydınlatıcı** anlamına gelen **sirâc** sözcüğüyle anılmıştır. (Karaman ve Diğ, 2014, V/466). Müfessire göre Allah, kamere **aydınlık** vermiş, güneşin **ışık saçmasını** sağlamıştır. Allah, kameri dünyada nûr kılmıştır. Bu ayette ayın ışığının başkasından geldiği, fakat güneşin ışığının kendisinden çıktığı gibi bir görüş serdedilmiştir. Hâlbuki vahiylerde **Allah ve Kurân** için **nûr** kelimesi seçilmiştir. Zira ayette "*Allah, semâvât ve arzın* ***nûr****udur.*" denilmiştir. Bu açıklamayı yapanlar, **Allah'ın ışığını kimden** aldığına da bir cevap zorunda kalmışlardır. (Küçük, 2016, 2571).

Tefsirde Allah'ın yedi kat semadaki kameri, nûr kıldığı belirtilmiştir. Bir sahabe kamer ile şemsin nûrunun gökte olduğunu söylemiştir. İbn Ömer ise güneş ile ayın ön taraflarının semavata, arkalarının yeryüzüne dönük olduğunu belirtmiştir. (Taberî, 2001, XXIII/299). Önemli bir rivayet tefsirinde Allah'ın aydınlık açısından ay ile güneşin arasını ayırdığına temas edilmiştir. Böylelikle güneşin doğuşuyla gündüzün, batışıyla gecenin olduğu anlaşılması sağlanmıştır. Ayın **nûrunu** değişken kılmıştır. Öyle ki ince

uçlu olarak doğmuş, yavaş yavaş büyümeye başlamış, dolunay olmuş ve nihayet büyüme duraklamış, küçülmeyle birlikte görülmez olmuştur. (İbn Kesîr, 1999, VIII/247).

Tefsirde dünya semasında kamerin nûr olarak var edildiği beyan edilmiştir. Ayın yedi tabakadan herhangi birinde var edilmesi aslında semada yaratılması olarak anlaşılmıştır. Ayın bir yüzünün semaya dönük olması, ayın semaya bitişik olduğuna işaret sayılmıştır. Bazı açıklamalara göre ayın, sadece yeryüzündekiler veya hem onlar hem de gök ehli için nûr olduğu belirtilmiştir. Ayın bir yüzünün yerdekileri, diğer yüzünün göktekileri aydınlattığı belirtilmiştir. (Kurtubî, 2003, XVIII/304). Rivayetlerde şems ve kamerin ön yüzlerindeki nûrların göklere yönelik olduğu belirtilmiştir. (Beğavî, 2001, VIII/231).

Gece, dünyanın gölgesinden ibaret sayılmıştır. Bu açıdan dünyanın gölgesini giderdiği için güneşin durumu sirâc ile anlatılmıştır. Ayrıca sirâc sözcüğü, dav'a atıf yapmıştır ve gerçekte dav'ın nûrdan daha güçlü olduğu ifade edilmiştir. Bu yüzden kamerde daha zayıf olana ve şemste daha kavi olana dikkat çekmiştir. (Râzî, 1981, XXX/139). Müfessir, ayete "Ve onların içine **ayı [yansıyan] bir ışık** olarak yerleştirmiş ve **güneşi [ışık saçan] bir lamba** yapmıştır." mealini vermiştir. Burada güneşin parlak bir ışık kaynağı yani *ziyâ*, ayın aydınlık yani nûr olarak var edildiği belirtilmiştir. (Esed, 1999, III/?). Ayete "Aralarında aya **aydınlık** vermiş ve **güneşin ışık saçmasını** sağlamıştır." manasını veren Kutup, yedi kat göğün içinde ayın aydınlatıldığı ve güneşin ışık kaynağı haline getirildiği belirtmiştir. Kurân'ın ilk muhatapları uzayı, ayı ve güneşi müşahede etmiştir. Fakat göğün mahiyetiyle ilgili kesin bir şey söylenememiştir. (Kutup, 2016, X/203).

Son dönem müfessirleri, hikmet sahibi Allah'ın, gök levhalarında parlayan kameri, bir nûr kıldığını ve onunla geceleri yeryüzünü aydınlattığını beyan etmiştir. Güneşi bir çerağ kılmış ve yeryüzünü gündüzün aydınlık yapmıştır. (Bilmen, 1985, ?/?). Dünyada yaşamın sürmesi, büyük oranda bu iki aydınlık varlığa bağlanmıştır. Ulema, kamerin yakın semada olduğunu ve ayın göklerin içinde bir yer işgal ettiğini vurgulamıştır. Ziyâ sözcüğüyle belirtilen güneşin ışığının, esasen kamerdeki nûrdan daha güçlü bir ışık olduğu vurgulanmıştır. (Endelüsî, 1993, VIII/334). Allah, kameri yeryüzünü aydınlatan ve ışıklandıran bir varlık olarak yedi semanın içinde var etmiştir. Kamer, yakın semada olmasına rağmen Allah onu semavatta yer alan bir varlık olarak değerlendirmiştir. Zira onlardan biri olduğu için kamerin aralarında saymasında bir beis görülmemiştir. (Şevkânî, 2007, V/396).

Kamer, semâvâttan sayılmış ve onunla gezegenler yani kevâkib kastedilmiştir. Zira في harfi cerrindeki zarf özelliği ayın, tüm semâvatın bir parçası olduğuna ya da her şeyi içine alan semâvatın kameri de ihtiva ettiğine vurgu yapılmıştır. Kamer, aslında bu dünyayla bitişik olan yakın semaya yerleştirilmiştir. Bu bağlamda فيهن ifadesinin, sadece kamer için değil, aynı zamanda gezegenlerden biri olan şems için de geçerli olduğu beyan edilmiştir. Kameri nûr olarak beyan etmek, aslında bir şeyi tanıtırken aydınlatmanın şiddetini vurgulamak adına nûru kullanmış fakat mastar manasını kastetmiştir. Yıldızlarının aksine kamer, yararlı ışığıyla yeryüzünü insanlar için aydınlatmıştır. Haddizatında karanlık olan ayın nûr kılınması, ışığının kendinden olmadığına işaret sayılmıştır. Bunun için güneşi gördüğü kadarıyla ay, ondan aldığı ışınlarını yansıtmış ve kendisinde ışık oluşması ve geceye aydınlık katması sağlanmıştır. (İbn Âşûr, 1984, XXIX/202).

Allah, gezegenler içinde gece karanlığında yeryüzü aydınlatması için kameri ışıklı kılmıştır. Yedi semaya dâhil olmasına karşın, yakın semadaki kamer, yedi semadan sayılmıştır. Ancak kamerin nuru, ona olan uzak ve yakınlık nispetine göre kendisine güneşten yansıyan ışık ve ışınlarla oluşmuştur. Eski astronomi uleması, ayın güneşten aldığı ışınları yansıttığı fikrini ifade etmiştir. Bir rivayette güneşe ziyasının arştan döküldüğü söylenmiştir. Bu görüşte güneşin başka bir gezegenin etrafında döndüğü ve ışığını ondan aldığı iddia edilmiştir. Son devir astronomi uleması, gezegenlerin merkezinde güneşin olduğunu, bunlardan birinin yeryüzü olduğunu, dünyanın etrafında dönmesi hasebiyle kamerin onlardan sayılmadığı, ayın güneş ile dünya arasında yer aldığı ileri sürülmüştür. (Âlûsî, 1999, XXIX/75).

Bazı sahabe, güneş ile kamerin yüzlerinin semaya baktığını, arka yönlerinin ise dünyaya dönük olduğunu söylemiştir. Kamerin ışığı, güneşin ziyâsı kadar güçlü olamayan bir nûr olarak tavsif edilmiştir. (Zemahşerî, 1998, VI/216). Kamer, göklerin içinde **nûru** olan bir varlık olarak yaratılmıştır. Çünkü şems, gecenin yeryüzünde oluşturduğu karanlığı silmiştir. (Beyzâvî, 1988, V/249). Güneşten aldığı ışık ile yeryüzünü aydınlatması ayın nûr olarak vasfedilmesinin gerekçesi yapılmıştır. Kamerin sirâc olmaması, ışık membaı olmamasıyla alakalandırılmıştır. (Tabâtabâî, 1997, XX/36).

Kamerin nûr olarak beyan edilmesi, bazı tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalarda bir taraf ayın ışığını güneşten aldığı vurgulamıştır. Aydınlatmadaki yüksek derecesi dikkate alınarak ayın nûr olması mastar ile anılmasına neden olmuştur. Nûr, bir başka ayette geçen münîr ile tefsir edilmiştir. Nûr, ism-i fâil kipinde münîr manasında alındığı zaman kamerdeki malum ve mevcut özelliğin sübutuna delil sayılmıştır.

Yani ayın nûrunun sabit olduğu ve ışığını güneşten almadığı düşünülmüştür. Bunun aksine bir ayette geçen münîr sözcüğünün, nûr olarak tefsir edilmesi mümkün görülmüştür. Bazı meallerde bu ayete mana verilirken ayın bir ışık, güneşin ise bir ısı ve ışık kaynağı olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu tutum, ayetleri mevcut bilimsel algıya göre tefsir etmek ile malul sayılmıştır. Kurân'ın hiçbir yerinde ayın ışığını güneşten aldığına işaret veya delalet yoluyla hiçbir malumata yer verilmemiştir. İlim ile bilimin burada ayrı şeyler olduğuna dikkat çekilmiştir.

2.18. Kamerin Yaratılması

Kurân, tenzil sırasına göre kronolojik olarak kamerin Allah tarafından yaratıldığını Mekke devrinin sonlarına doğru inen ayetlerde haber vermiştir. Değişik şekilleriyle gökte asılı bir kandil gibi duran ayın, Allah'ın yarattığı muhteşem varlıklardan biri olduğu beyan edilmiştir. Bu esrarengiz varlıklar, aynı zamanda muhteşem bir yaratıcıları olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda **tenzilde 73üncü, tertipte 21inci sırada yer verilen Enbiya** suresinin ilgili ayetine [**وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ** اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ **وَالْقَمَرَ** كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ] şekliyle Kurân'da yer verilmiş ve kameri, Allah'ın var ettiği belirtilmiştir. Nüzul döneminde kronolojik olarak on sekizinci temasın yer verildiği bu ayete "O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedir." (21/33) manası verilmiştir.

Bu ayette kamerin var edildiğini belirtmek üzere **خلق** sözcüğü seçilmiştir. Bu bağlamda kelimeye düzgün bir planlama, doğru bir tasarım manası verilmiştir. Hatta aslı olmadan ve modeli bulunmadan bir şeyin ilk defa icat edilmesi ve ortaya çıkarılması, bu kelimeyle karşılanmıştır. Bazı ayetlerde (6/1; 2/117) göklerin ve yerin yaratılmasından söz edilmesi, onların modelsiz olarak hiç yok iken varlığa çıkarılmasını ifade etmiştir. Yine diğer ayetlerde (4/1; 16/4) bir madde veya özden başka bir varlık, madde veya cismin var edilmesini ifade etmek için de istimal edilmiştir. Mesela buna, cinlerin nârdan ve Âdem'in topraktan yaratılması örnekleri verilmiştir. (İsfehânî, 2009, 269). Vücûh eserlerinde sekiz farklı mana verilen خلق köküne ilkin icat manası verilmiş ve bu manaya gelmek üzere örnek ayetler gösterilmiştir. (İbnü'l-Cevzî, 1987, 284).

Bu ayette kamerin teshirinden söz edilmiştir. Tefsirde canlı varlıkların hayatını ilgilendiren kozmik delillerden ay ve güneş, gece ve gündüz zikredilmiştir. Bunların, ısı ve ışınlarıyla dünyayı aydınlatıp ısıtan güneş ve geceleyin canlıların ihtiyaçlarını karşılayacak kadar güneşten aldığı ışını yansıtan ay olduğu belirtilmiştir. (Karaman ve Diğ, 2014, III/677). Burada güneşi ve ayı, sadece Allah'ın yarattığı ifade edilmiştir. (Taberî, 2001, XVI/264).

Allah'ın yarattığı bir varlık olan kamerin ışık veya parlaklığına bu ayette temas edilmemiştir. Her şeyi, en güzel biçimiyle yaratan Allah, kameri de mükemmel bir biçimde yaratmış ve ışığını güneşten almayacak bir muhteşemlikte tasarlamıştır. Fakat bütün meal ve tefsirlerde ayın ışığını güneşten aldığı belirtilmiştir. Nûrun bir varlık kategorisi olarak ayda var edildiği ve ayın da böylece parlaklığını kazandığı nedense hiç düşünülmemiştir.

2.19. Kamerin Dolunay Olması

Kurân'da ayın ışığı ve ışığına bağlı olarak hilal, ilk dördün, dolunay, son dördün ve hilal hallerini almasıyla ilgili hakikatlere temas edilmiştir. Bunların ayın ışığının kendinden olup olmamasıyla bir ilgisi olabileceği düşünülmüştür. Ay, nûrunu belki de denildiği gibi güneşten almıştır. Tefsirler ve meallerde ne zaman ay ve güneşten söz edilse, hemen ayın ışığının güneşten geldiğini söylemek, bilimsel bir ilke kabul edilmiştir. Birçok bilgin, bunu âdete değişmez ve değiştirilmez bir sabite kabul etmiştir. Ayın ışığıyla ilgili ikinci bir görüşe hiçbir zaman olabilirlik fırsatı tanınmamıştır. Bu durumda **tenzilde 83üncü, dizimde 84üncü sırada yer alan İnşikak** suresinde kamerle ilgili ayete [لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ] [وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ] [وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ] [فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ] formuyla Kurân'da yer verilmiştir. Nüzul döneminde kronolojik olarak on dokuzuncu temasın yer verildiği bu ayete "Hayır, hayır! Yemin ederim o şafağa, geceye ve onun topladığı şeylere ve **dolunay şeklini aldığı zaman aya** ki siz halden hale geçeceksiniz." (84/16-19) meali verilmiştir. Hadislerde kamerin dolunay haline geldiği her ayın 13, 14, 15inci gecelerine eyyam-ı bîyz yani aydınlık günler denilmiştir. Ayın en parlak halinin ve nûrunun çok yoğunluk kazandığı bu geceler, gündüzü oruçlu geçirilmesi mesnun olan geceler olarak değerlendirilmiştir. Hz. Nebi (s.a.v)'in ramazandan sonra en çok bu zamanlarda oruç tuttuğu rivayet edilmiştir. Ayın bu zamanlarda insan fizyolojisi ve okyanuslar üzerinde ciddi etkileri ve tesirleri olduğu söylenmiştir.

Şafak, güneş battıktan sonra akşamleyin ufukta görünen kırmızılığa denilmiştir. Bazıları şafağın, gündüz veya gündüzün son kısmı olduğunu ileri sürmüştür. Gündüzün sona ermesiyle gecenin başlaması arasında yer alan ve ufuktaki kırmızılık veya beyazlık olarak tanımlanan şafak vakti, kısalık ve geçicilik özelliğiyle telaş vakti olması bakımından insanın kısa ve telaşla geçen ömrüne benzetilmiş ve yemin edilmek suretiyle buna dikkat çekilmiştir. Ayetteki اتَّسَقَ ile وَسَقَ aynı kökten üretilmiş, ayın ışık ve hacim

olarak ziyadeleşmek suretiyle dolunay halini almasına vurgu yapılmıştır. Buna göre şafak, gece ve dolunay, aydınlıkla karanlığın bir arada bulunduğu zamanları ve farklı halleri ifade etmek için kullanılmıştır. (Karaman ve Diğ, 2014, V/587).

Aslında şafak, bir şeyin çok ince oluşunu ifade etmek için kullanılmıştır. (Âlûsî, 1999, XXX/81-82). Burada toplandığı, karar kıldığı ve nûru tamamlandığı zaman aya yemin edilmiştir. Bu durumun sadece eyyâm-ı bîyz'de gerçekleştiği beyan edilmiştir. (Beğavî, 2001, VIII/375). Kamerin ittisakından, büyümesi ve dolunay haline gelmesi anlaşılmıştır. (Beyzâvî, 1998, V/298; İbnü'l-Cevzî, 1984, IX/66-67; İbn Âdil, 1998, XX/234-238).

Şafak, güneşin batışından sonra batı ufkunda ortaya çıkan kızıllığa denilmiştir. Bazı yeryüzü cisimleri, güneşin ışıklarının görülmesine engel olması nedeniyle oluşan ziyâya şafak denilmiştir. Kızıllığın ardından oluşa beyazlığa şafak isminin takılmasında ulema ihtilaf etmiştir. Güneşin batışı, insanın ölümüne benzetilmiştir. Kamerin zikredilmesi, müminlere rahmetin erişeceğine işaret sayılmıştır. Kamerin ittisakı ile ışığının toplanması ve kesif bir hal olması kastedilmiştir. Ayın ışığının yoğunluk kazanması, ancak bedir halindeyken oluşmuştur. Kamerin bu haline yemin edilmesi, insanlarda Allah'ın nimetinin daha net olarak görülmesi, kamerin ışığı sayesinde çok daha fazla yardımcı olmasıyla açıklanmıştır. (İbn Âşûr, 1984, XXX/226-227; Endelüsî, 1993, V/458; İbn Kesîr, 1999, VII/354; Kurtubî, 2003, XIX/278.)

Ayın dolunay haline yani ışığının ve nûrunun en kesif ve yoğun olduğu haline /ittesak, hiç ışığının olmadığı gecelerdeki haline /vesek ve ışığının belli belirsiz olduğu gecelerdeki haline /şafak yemin edilmiştir. Ayette kamerin nûrunun güneşten geldiğine temas edilmemiştir. Ulema, kamerin ışığının güneşten geldiğini söylemesini gerektirecek hiçbir delile sahip olmamıştır. Bu açıdan kamerin, ışığını güneşten almadığını delilsiz olarak ileri sürmek, kabul edilemez bulunmuştur.

2.20. Kamerin Hilal Olması

Kamerin hilal şeklini alması, Kurân'da konu edilmiştir. Ay, her zaman geçtiği menzilinde başta ve sonda hilal şeklini almıştır. Kurân, ayın girişini belirttiği için daha ziyade baştaki hilale dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Hz. Elçiye yöneltilen on üç Kurân sorusundan birinin, hilalin hallerinin olması, dikkate değer bulunmuştur. Aslında ayın neden başta hilal, ortada dolunay ve sonda hilal biçimine geldiği vahyin muhatapları tarafından sorgulanmıştır. Bu bağlamda **inişte 87nci, dizimde 2nci sırada yer alan Bakara** suresindeki ayete [… يَسْأَلُونَكَ عَنِ **الْأَهِلَّةِ** قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ] (2/189) formuyla Kurân'da yer verilmiştir. Nüzul döneminde kronolojik olarak yirminci temasın yer verildiği bu ayet, Medine'nin başında inmeye başlayan ve dokuz yıl süren Bakara suresine yerleştirilmiştir.

Çoğulu ehille olan hilâl sözcüğü, yüksek sesle haykırmak, sevinmek, ortaya çıkmak ve görünmek manasındaki هَلَّ kökünden türemiştir. Kavuşumdan önce ve sonra uçları sivri ince bir yay gibi görünmesinden dolayı hilal adını almıştır. Kurân'da geçmeyen bu kelimeye sadece çoğul olarak bir yerde ehille şeklinde yer verilmiştir. Ayrıca kavuşumdan sonra ayı ilk defa görenlerin, haber vermek için sevinçle haykırmaları sebebiyle ilk görülen şekline hilâl denildiği de beyan edilmiştir. Aslında kavuşumdan önceki son iki gece ve sonraki ilk üç gece kamerin haline hilal denilmiştir. Ayın diğer gecelerdeki haline kamer, yeryüzünden hiç görülemeyen haline ise yeniay denilmiştir. Kamerin yeni ay, hilal, ilk dördün, şişkin ay, dolunay, son dördün, şişkin ay ve hilal biçimlerine ayın evreleri denilmiştir. Kurân'da bazı ayetlere (17/12; 25/61; 71/16) dayanarak ayın, ışık kaynağı olmadığı, var olan parlaklığın güneş ışığının ay yüzeyine yansımasıyla gerçekleştiği açıklanmıştır. (Yücel, 1998, XVIII/13-15).

Dünya çevresindeki ve kendi ekseni etrafındaki dönüş süreleri eşit olduğu için yeryüzünden ayın daima tek yüzeyi gözlemlenmiştir. Yeni ayın ilk günlerinde güneş aydan önce doğup battığı ve ayın önünde seyrettiği için ay, güneş ışınlarını alt taraftan almış ve alt yüzeyi aydınlanmıştır. Bu sebeple güneş battıktan sonra batı ufkunda yeni aya ait hilâlin uçları semaya dönük olmuştur. Ancak düzenli ve sabit sürelerle aynı evrelerde bulunduğu için ay, vakit tayini için güneşten daha kararlı kabul edilmiştir. Bir ayette (9/36) gökler ve yer yaratıldığından beri ikisinin hareketinin on iki ayı oluşturacak şekilde düzenlendiği bildirilmiştir." (Yücel, 1998, XVIII/13-15).

Ayetin ilgili kısmına "Sana ayın **evrelerini** soruyorlar. De ki: "Onlar, insanların [öteki faaliyetlerinin] ve haccın vaktini gösterir…" manasını veren Esed, hilâlle ilgili bir açıklama yapmıştır. Buna göre ayette kameri aylara atıfta bulunulması, birçok dini vecibenin yerine getirilmesinin, ayların güneş yılının mevsimlerine bağlı olarak döndüğü kameri takvime bağlanmasından neşet etmiştir. Dini vecibelerin kameri takvime bağlanması, ifa edildikleri mevsim şartlarının sürekli olarak değişiklik göstermesini temin etmiştir. Böylece taşıdıkları zorluğa paralel olarak düzenli ve devri bir artış veya azalış göstermesine sebebiyet vermiştir. Kameri aylara göre hesap yapmanın, okyanusların gel git hareketi ve kadınların aybaşı hali gibi insan fizyolojisi ile bir ilgili olduğu ifade edilmiştir. (Esed, 1999, I/103-104).

Müfessir, Hz. Nebiye ayın artması ve eksilmesiyle ilgili soru sorulduğunu ve bu yüzden ayetin nazil olduğunu belirtmiştir. Ayın görünür kısmının belli bir süre artması ve ardından eksilmesi, boşanmanın gerçekleşmesi, aybaşının halinin tespit edilmesi, hacın eda edilmesi, borcun ödenmesi, oruca başlanması, bayram edilmesi ve işçinin alın terinin ödenmesi gibi hususlarla ilintili görülmüştür. (Taberî, 2001, III/280-281). Dirayet tefsirin baş tacında hilalin ayın baş ve sondaki iki gününe verildiği beyan edilmiştir. Bunun dışında kalan zamanda ona kamer denilmiştir. Ay, gökteki yörüngesinde kamerin bir turluk süresine denilmiştir. Râzî, bazılarına göre ayın ışığını güneşten aldığını ve bir yüzünün devamlı aydınlık olduğunu iddia ettiklerini bildirmiştir. Güneyle ay bir araya geldiğinde kamerin aydınlık yüzü üstte olmuş ve o ışık dünyadan görülmemiştir. Birbirinden uzaklaştıklarında kamerin ışıklı yüzü dünyaya bakmış ve ışık dünyadan görülmüştür. Ayın ışığındaki değişimler, kamerin güneşe yakınlaşması veya uzaklaşmasıyla ilgili bulunmamıştır. Aksine güneşin kütlesindeki ışık, ancak Allah'ın var etmesiyle oluşmuştur. Ayın kütlesindeki ışık da Allah'ın yaratmasıyla ilişkilendirilmiştir. (Râzî, 2013, IV/417-418).

Seneyi gün gün takip etmek, aylara bölüp saymaktan çok daha zordur. O yüzden Allah, yılın önce aylara, günlere, saatlere ve nefeslere ayrılarak planlanmasını, diğer ölçütlere göre daha kolay hale getirmiştir. Kamerin farklı şekillerde görünmesi, ayın baş, orta ve sonunun bilinmesi, farklı şekilli olmamasına göre bilinmesinden daha kolay ve rahat olmuştur. (Râzî, 1981, V/133).

Yazar, kamerin ışığını, güneşten aldığını ayetlere dayanarak açıklamıştır. Oysa ayetlerde kamerin ışığını güneşten aldığına ilişkin hiçbir işarete yer verilmemiştir. Hilâlin görülmesi ve şakku'l-kamer meselesiyle ilgili birçok makale yazılmıştır. Oysa kamerin nûrunun nerden geldiğine dair bir tek çalışmaya tesadüf edilmemiştir.

2.21. Kamerin Hesaba Bağlanması

Kurân'da kamerin bir yasaya bağlı kılındığı belirtilmiştir. Kamerin حسبان özelliğine temas edilmiştir. Bazı ayetlerde kamerle ilgili olarak حسبان sözcüğüne yer verilmiştir. **İnişte 97inci dizimde 55inci sırada yer alan Rahman** suresinde [الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ] formuyla Kurân'da yer verilmiştir Nüzul döneminde kronolojik olarak yirmi birinci temasın yer verildiği bu ayete "Güneş ve **ay bir hesaba bağlanmıştır**." (55/5) meali uygun görülmüştür. Ayın hesaba bağlanması, tabiat tasarımında Allah'ın ona biçtiği hareket tarzı ve onun bir aylık devinimin süresi olarak anlaşılmıştır. Yani kamer için bir aylık süreler halinde dünyanın ekseninde veya kendi mecrasında hareket etmeye yönelik bir planlama yapılmıştır. Bu husus, bir başka ayette kamere menziller tayin edildiğine temas edilerek açıklanmıştır. Kurân sözlüklerinde 3 defa geçen حسبان kelimesine sadece bir yerde (18/40) azap manası verilmiştir. (İsfehânî, 2009, 232). Her iki ayette ayın ve güneşin bağlandığı genel kozmik sistemi ve içinde ayın bağlandığı alt dizgeyi ifade etmek için kullanılmıştır.

Bu ayette ayın yaratılmasındaki bazı hikmetlere değinilmiştir. Bir gök cismi olan ayın çok ince planlanmış ve hassas bir hesaba bağlı hareket ettiği haber verilmiştir. Bunun, Allah'ın kudretini gösteren açık bir delil olarak düşünülmesi istenmiştir. İnsanların fazla ilgilendiği ve bu alakadan bazı çıkarım ve sonuçlara vardığı için güneşin yanında kamere yer verilmiştir. (Karaman ve Diğ, 2014, V/198-199). Bu anlamda ay, çok dakik hesaplara bağlı olarak ekseninde dönmekle ve daha büyük yörüngesinde hareketle vazifeli kılınmıştır. Bu, öncelikle kamerin bağlı olduğu sistemin çok hassas bir şekilde planlandığının işareti sayılmıştır. Ayrıca bu ince tasarımda insanların zamanı belirlemelerine ve taksim etmelerine olanak sağlanmıştır. Ayın ışığının eksilip artması ve şeklinin hilalden dolunaya dönüşmesi sayesinde insanlar, ince plana göre tasarlanan ayın faydalarını görebilmiştir. Yani burada kamerin pratikte insana sağladığı yararları öne çıkarılmıştır.

Tevil ehli, bu ayetin anlamında ihtilaf etmiştir. Bir kısmına göre ay, bir hesaba bağlanmış ve ona bir takım menziller belirlenmiştir. Ay, belirlenen hassas kıriterlere göre eksenindeki hareketine devam etmiştir. Bu bağlamda kamer, belirlenen ölçütlerin dışına çıkmamış ve hareketinde herhangi bir tavsama olmamıştır. Diğer kısmına göre ay, ilahi tasarımın kendisi için belirlediği akıbete doğru akışına devam etmiştir. Taberî, ilk görüşün daha tercih edilebilir olduğunu belirtmiştir. (Taberî, 2001, XXII/170-173). Ayete "Güneş ve ay [onun buyruğu doğrultusunda] kendileri için belirlenen yörüngelerde akarlar." manası veren müellif, yörüngeler ile aslında güneş ve ayın belli bir hesaba göre döndüğüne işaret edildiğini açıklamıştır. (Esed, 1999, III/1273).

Bu ayette semavi varlıkların en belirginlerinden olan şems ve kamere temas edilmiştir. Kamer, yeryüzündeki birçok nimetin yetişmesinde önemli etkilere sahip kılınmıştır. Zira insana verilen yararların hiçbiri, ayın sağladığı faydalar kadar görünür olmamıştır. İnsanlığa en iyi yararının, değişmez bir hesaba bağlı kılınarak hareket ettirilmesinde olduğu bildirilmiştir. Bir plana göre hareket eden ay, belli bir tasarıma boyun eğdiren mutlak bir yaratıcının varlığına işaret kılınmıştır. Ayrıca ayın, tek bir hesaba mı yoksa güneşle birlikte iki ayrı hesaba mı bağlandığı tartışılmıştır. Küllün ifadesi dikkate alınırsa, ayın ayrı, güneşin ayrı bir yörüngede hareket

ettiklerini sonucu çıkarılmıştır. Tek bir plana bağlı olarak güneş ve ay için ayrı ayrı tasarımlar olduğu, bunların da tek bir tasarıma bağlandığı düşünülmüştür. (Râzî, 1981, XXIX/87-88).

Ayın حسبان özelliğinin, evrelere bağlanması ve bir turunu tamamlamasıyla açıklanmıştır. Ayın menzilleri ise ışığının artıp eksilmesi yoluyla sağlandığı beyan edilmiştir. Bedr halinde ışığı en yüksek seviyeye ulaşmış ve bu nûr durumuna yemin edilmiştir. Ayın hareketi ve menziller dâhilinde akması, çok hassas bir hesapla düzenlenmiştir. Ayın nûru veya münîr olması, hareketi ve menzillerinden bağımsız düşülememiştir.

3. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Rivayet tefsir geleneğinde ayın, önceleri güneş gibi bir gezegen olduğuna dair bilgilere yer verilmiştir. Hatta gecenin simgesi ayın üzerindeki karaltıların kamerin silinmesi sonucu olduğu bildirilmiştir. Kurân'da bu bilgilerin dayanağı olacak hiçbir ayet nazil olmamıştır. Hadislerde veya sahabe ve tabiin kavillerinde yer alan malumat, hem senet hem de metin bakımından çok iyi bir tetkikten geçirilmeyi gerektirmiştir. Müfessirler, ayetlerde dile getirilen hakikatleri, o günün astronomi anlayışına göre tefsir etmişler ve ilahi gerçeklerle uyuşup uyuşmadığına bakmaksızın boşlukları doldurmaya yeltenmişlerdir. Kamerin mahvıyla ilgili ayetin tefsiri, bu bilgiler ışığında yapılmıştır.

Kurân'da ayın kameri izlediği anlatılmıştır. Bu izleme, ayın zatı veya sıfatlarında ya aynı kalarak ya da bunlardan sıyrılarak olmuştur. Burada kamerin zatında ve sıfatlarında aynı kaldığı ve güneşi izlediği daha yeğ tutulmuştur. Fakat telâ fiiline güneşin ışığını yansıtmak gibi bir mana nasıl verildiği hiç anlaşılamamıştır.

Kıyamette ayın nûrunun söneceğinden söz eden Kurân, kamerin ışığını güneşten aldığı iddiasına göre güneş söndüğünde haliyle ay da sönmüştür. Buna göre Kurân'da ayın ışığının giderilmesinden söz etmesi, haşa, doğru olmamıştır. Hâlbuki ayın ışığını güneşten aldığının söylenmesi, bir kurmacadan başka bir şey değildir. Bu durumda ancak, ışığı kendinden olan ayın söndürülmesinde söz edildiği düşünülmüştür. Kurân, güneşin ışığıyla ayın nûrunun mahiyetçe farklı olduğunu vurgulamıştır.

Bu varlığa, güneşin batmasından sonra havayı biraz daha aydınlattığı için kamer adı verilmiştir. Bazı bilgilerde kamerin ateşten yaratıldığı ve nûrunun Allah'ın kürsisinden geldiği beyan edilmiştir. Ayrıca ayın münîr olması, muzı olmasıyla tefsir edilmiştir. Bu bağlamda İbn Kesîr, ayın muşrık olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla kamerin, başka bir nûr ve ışık çeşidiyle evrene ışık verdiği ve aydınlattığı söylenmiştir. Ayın nûr ve münîr olarak yaratıldığı Kurân tarafından vurgulandığına göre nûr sözcüğü, münîr manasında tefsir edilmiştir. Bu ism-i fail kullanımı, ayın münîr veya nûr oluşundaki sabitliği ve devamlılığı vurgulayan dilsel bir veri olmuştur.

Ay, güneşten aldığı ışığı yansıtmış ise neden dünya güneşten aldığı ışığı soğurmuş, buna mukabil kamer ise yansıtmıştır. Aynı şekilde güneşten ışık alan diğer varlıklar, neden ay gibi ışığı yansıtmamıştır. Yine aldığı ışığı, kamer gibi nûra çeviren başka bir varlık tespit edilmiş midir? Bu bağlamda büyük müfessir, ayın ışığı olarak belirlenen nûr ve münîrin, kendinden olabileceğine yorum ve açıklamalarında işaret edilmiştir.

Değişik toplumlarda aya tanrılık izafe edilmiştir. Hatta bugün bile kullandığımız isimlerinden biri, ay tanrısının günü olarak tespit edilen ve adına moon day denilen Pazar olmuştur. Ay tanrısına ayrılmış güne denilmiştir. Hz. İbrahim, ayın dolunay halini ilgi tutarak toplumuna göstermiş ve onun, rabbi olamayacağını ifade etmiştir. Kurân bile, aya secde edilmemesini, aksine onu da yaratan Allah'a secde edilmesini tavsiye etmiştir.

Allah, kamerin bir nûr ve münîr olarak yarattığını beyan ettiğine göre bilimcilerin ayın ışığını güneşten aldığını vurgulamaları, abesle iştigal sayılmıştır. Bazı ayet yorumlarında kamerin ışığını güneşten, güneşin ise başka bir kaynaktan aldığına temas edilmiştir. Birçok ayete verilen mealde ve yapılan tefsirlerde ayın ışık kaynağı olmadığı, ışığını güneşten aldığı, hatalı olarak dile getirilmiştir. Bu manada bilimsellik adına kesinleşmemiş ve kesinliği net olarak tespit edilmemiş teori ve savlarla ayetlerin tefsir edilmesi ve onlara meal verilmesi, oldukça illetli bir tutum olarak görülmüştür.

Allah, her şeyi mükemmel yarattığına göre ay da bundan payına düşeni almıştır. Ayın ışığını güneşten aldığının söylenmesi, bu varlığın mükemmel yaratılmasıyla paralellik arz etmemiştir. Ayrıca ayın ışığını güneşten devşirdiğine dair Kurân'da yeteri veriye rastlanmamıştır. Aksine ayetlerde ışıklı ve ışığı sabit ve sürekli olan bir varlık olarak tanıtılmıştır. Bu anlamda kamer için nûr ve münîr kelimeleri kullanılmıştır. Bunların yörüngesinde dönmesi ve menziller boyunca akmasıyla bir ilişkisi olabileceği de düşünülmüştür.

Kaynakça

Alatlı, Alev, (2019). Fesüphanellah! Nasihatname I, 1.bsk, İstanbul: Turkuvaz Hab. ve Yayıncılık.

Âlûsî, Mahmûd, (1999). Rûhu'l-Meânî, c. I-XXX, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

Arslan, Ali, (1998). Büyük Kurân Tefsiri, 1.bsk, c. I-XVI, İstanbul: Okusan Yayıncılık.

Ateş, Süleyman, (1991). Yüce Kurân'ın Çağdaş Tefsiri, c. I-XI, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.

Beğavî, Hüseyin b. Mesud, (2001). Meâlimü't-Tenzîl, Tah. Muhammed Abdullah en-Nemr ve Ark, c. I-VIII, Riyad: Dâru Tayyibe.

Beyzâvî, Abdullah b. Ömer, (1988). Envâru't Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl, 1.bsk, c. I-V, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

Bilmen, Ö. Nasuhi, (1985). Kurân-ı Kerim'in Meâl-i Âlisi ve Tefsiri, c. I-VIII, İstanbul: Bilmen Yayınevi.

Çelebi, İlyas (2000), "İnşikâku'l-Kamer", DİA, XXII/343-345, İstanbul: TDV Yayınları.

Çelik, Ömer, (1999). Kur'ân-ı Kerîm'de Nûr Kavramı, Marmara ÜİF Dergisi, Sayı: 16-17, ss.123-171.

……., (2013). Hakkın Daveti Kurân-ı Kerim Meal ve Tefsiri, İstanbul: Erkam Yayınları.

Duman, M. Zeki, (2005). Nûr Suresi'nin 35. Ayetinin Tefsir ve Te'vili Bağlamında Allah'ın İnsana Dört Hidayeti Fıtri Din, Akıl, Peygamber, Kitap, Usûl İslam Araştırmaları, Sayı: 3, Yıl: Ocak-Haziran 2005, ss. 7-42.

Duman, M. Zeki, (2008). Beyânü'l-Hak, 2.bsk, c. I-III, Ankara: Fecr Yayınları.

Dâmeğânî, Hüseyn, (1992). el-Vücûh ve'n-Nezâir li Elfâzi Kitâbillâhi'l-Azîz, c. I-II, Tah. Ebü'l-Azim Zefîtî, Kahire: İhyâu't-Türâsi'l-İslâmî.

Derveze, Muhammed İzzet, (2000). et-Tefsîru'l-Hadîs, 2.bsk, c. I-X, Beyrut: Dâru Ğarbi'l-İslâmî.

Endelüsî, Muhammed b. Yusuf, (1993). el-Bahru'l-Muhît, Tah. A. A. Abdulmevcud - A. M. Muavvız, c. I-VIII, 1.bsk, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Esed, Muhammed, (1999). Kur'ân Mesajı, 1.bsk, c. I-III, İstanbul: İşaret Yayınları.

Eyim, Ahmet, (2006). Bilim Tarihi Yazımı ve Nesnellik Tartışmaları Üzerine, 28-30 Nisan 2006 I. Uluslararası Katılımlı Din Bilim ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu, Ed. Ali Bakkal, Şanlıurfa.

Ferrâ, Yahya b. Ziyad, (1983). Meâni'l-Kurân, c. I-III, 3.bsk, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.

Fîrûzâbâdî, Muhammed, (1996), Besâiru Zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz, Tah. Muhammed Ali Neccâr, 3.bsk, c. I-VI, Kahire: İhyâu't-Türâsi'l-İslâmî.

……., (2005). el-Kâmûsu'l-Mühît, Tah. Mektebetü Tahkîkı't-Türas, 8.bsk, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman, (1987). Nüzhetü'l-Ayünü'n-Nevâzır fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir, Tah. Muhammed Râzî, 3.bsk, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

……., (1984). Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr, 3.bsk, c. I-IX, el-Mektebü'l-İslâmî.

İsfehânî, Râğıp (2009), Müfredât Elfâzi'l-Kurân, c. I-II, Tah. Safvân A. Dâvûdî, 4.bsk, Dımeşk: Dâru'l-Kalem.

İbn Âdil, Ömer b. Ali, (1998). el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb, Tah. Adil A. Abdülmevcud- Muhammed M. D. Harb, 1.bsk, c. I-XX, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Kesîr, İsmail b. Ömer, (1999). Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Tah. Sami b. Muhammed Selâme, 2.bsk, c. I-VIII, Riyâd: Dâru Tayyibe.

İbn Âşûr, Muhammed Tahir, (1984). et-Tahrîr ve't-Tenvîr, 1.bsk, c. I-XXX, Tunus: Dâru't-Tunûsî.

Kaya, Mahmut, (1991). "Ay", DİA, IV/182-183, İstanbul: TDV Yayınları.

Karaman, H. ve Diğ, (2014). Kur'ân Yolu, I-V, 5.bsk, Ankara: DİB Yayınları.

Mukâtil b. Süleyman, (2006). Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kurâni'l-Kerîm, Tah. Hatem Salih Dâmin, 1.bsk, Dubai: Merkezü'l-Macid.

Kutup, Seyyid, (2016). Fî Zılâli'l-Kurân, Çev. S. Uçan - V. İnce - M. Yılmaz, 1.bsk, c. I-X, İstanbul: Tayf yayıncılık.

Kutluer, İlhan, (1995), "Felek", DİA, c. XII/303-306, İstanbul: TDV Yayınları.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, (2003). el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kurân, Tash. Hişâm Semir el-Buhârî, c. I-XX, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb.

Küçük, Ali, (2016). Besâiru'l-Kurân, c. I-XVII, Konya: Adım Ofset.

Mâverdî, Ali b. Muhammed, (1922). en-Nüket ve'l-Uyûn, Tah. Seyyid b. Abdülmaksud, c. I-VI, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Mevdûdî, 1991, Ebu'l-A'lâ, (1991). *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Heyet, 2.baskı, c. I-VII, İstanbul: İnsan Yayınları.

Müslim, b. Haccâc, (1991). Sahih-i Müslim, Tah. Muhammed Fuad Abdülbâkî, c. I-V, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs''l-Arabî.

Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, (1981). Mefâtîhu'l-Gayb, c. I-XXXII, 1.bsk, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, (2013).Tefsîr-i Kebîr, Çev. S. Yıldırım - L. Cebeci - S. Kılıç - C. S. Doğru, c. I-XXI, İstanbul: Huzur Yayınevi.

Sâbûnî, Muhammed Ali, (1993). Safvetü't-Tefâsîr, Çev. S. Gümüş - N. Yılmaz, c. I-VII, İstanbul: Ensar Neşriyat.

……., (2016). et-Tefsîru'l-Vâzıhı'l-Müyesser, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.

Şevkânî, Muhammed b. Ali, (2007). Fethu'l-Kadîr, Tah. Yusuf el-Ğûş, 4.bsk, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

Şimşek, M. Sait, (2012). Hayat Kaynağı, 1.bsk, c. I-V, İstanbul: Beyan Yayınları.

Şinkîtî, Muhammed b. Muhtar, (2006). Edvâu'l-Beyân fî İzâhi'l-Kurân bi'l-Kurân, c. I-IX, 2.bsk, Mekke: Dâru âlemi'l-Fevâid.

Tabâtabâî, Hüseyin, (1997) el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân, 1.bsk, c. I-XXII, Beyrut: Müessesetu'l-'Alâ.

Tehânevî, Muhammed Ali, (1996). Mevsûâtü Keşşâfu İstılâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm, c. I-II, Tah. Ali Dehrûc, I.bsk, Beyrut: Mektebetü Lübnan.

Taberî, Muhammed b. Cerir (2001), Câmiu'l-Beyân An Tevili Ayi'l-Kurân, Tah. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1.bsk, c. I-XXVI, Riyad: Dâru Hicr.

Toptaş, Mahmut, (2015). Kurân-ı Kerim Şifa Tefsiri, 2.bsk, c. I-VIII, İstanbul: Cantaş Yayınları.

Yücel, İrfan, (1998). "Hilal", DİA, c. XVIII/13-15, İstanbul: TDV Yayınları.

Yaldızlı, Hasan, (2013). Vücûh ve Nezâir İlmi ve Mukâtil b. Süleyman'ın el-Vücûh ve'n-Nezâir Adlı Eseri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniv. SBE.

Yazır, Muhammed Hamdi, (1979). Hak Dini Kurân Dili, c. I-IX, İstanbul: Eser Ofset.

Yıldırım, Celal, (1986). İlmin Işığında Asrın Kurân Tefsiri, c. I-XIV, Ankara: Anadolu Yayınları.

Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, (1998). el-Keşşâf an Hakâikı Ğavâmizı't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl, Tah. Adil A. Abdülmevcud - Al M. Muavviz, 1.bsk, c. I-VI, Medine: Mektebetü'l-Ubeykân.

……., (2017). Keşşâf Tefsiri, Çev. M. Coşkun - A. Bebek - A. Hatip - M. Sülün, 1.bsk, c. I-VI, İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Zühaylî, Vehbe, (2009), et-Tefsîru'l-Münîr fi'l-Akide ve'ş-Şerîa ve'l-Menhec, 1.bsk, c. I-XVII, Dimeşk: Dârü'l-Fikr.

Yavuz, Şevket, (2012). "Ved", DİA, c. XLII/589-590, İstanbul: TDV Yayınları.

http://www.insandergisi.com/birlikte-degerlendirelim-10-antartikanin-otesi-yecuc-ve-mecuc-143h.html

HZ. MUHAMMED (A.S.M.)'IN BİR SINANMA ARACI OLARAK "HİDAYET"

Adnan ARSLAN*

Özet

Hz. Peygamber (a.s.m.), tüm zamanlarda geçerli ve tüm insanlığa şamil bir din olan İslamiyet'i tebliğ vazifesi ile mükellef tutulmuştur. Vazifesini ifa etmeye çalışırken "herkesin iman ve İslam dairesine girmesi" şuuru ile hareket ettiği bizzat konu ile ilgili Kur'ân ayetleri ve hadislerden anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber (a.s.m.)'ın Kur'ân'da sarih ve mükerrer bir şekilde uyarılmasına neden olan hususlardan birisi de "hidayet" meselesidir. Risaletin sahibi Kur'ân'da defalarca, tebliğ vazifesini hakkıyla yerine getirmesini hidayetin ise yalnız ve yalnız Allah'a ait olduğu hususunda ikaz edilmiştir. Özellikle de amcası Ebû Tâlib gibi en çok sevdiği kimselerin hidayete ermesi ya da affedilmesi hakkındaki ısrarı "hidayeti Allah'a tahsis" muhtevalı ayetlerin nüzul sebebidir. Bu makale hidayetin Allah'a mahsus oluşuna dair ayetlerin tekerrür keyfiyetinden yola çıkarak Hz. Peygamber (a.s.m.)'ın "hidayet" meselesi ile imtihan edildiği ve bunun da nübüvvete mahsus bir sınanma vesilesi olduğuna değinecektir. Bu sınanmanın Hz. Peygamber (a.s.m.)'e münhasır olmayıp davetçi pozisyonundaki her şahsın da imtihan aracı olduğu mülahaza edilmesi gerekliliğine vurgu yapacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, hidayet, imtihan, davet, Ebû Tâlib

Giriş

Gemiye binmeyi reddeden pek çok inkârcının alaycı bakışları ve müstehzi tavırları sanırım Nuh (a.s.)'ı kendi öz oğlunun tavrı kadar incitmiş değildir. Oğlunun "Tufan çökerse de dağa sığınırım." (Hûd 11/43) pişkinliği karşısında Nuh (a.s.) yine de bir baba olarak onun dalgalar arasında boğulup gidişine belli ki son derece kederlenmiştir. Onun kederi "Ama o benim ailemden biriydi." (Hûd 11/45) nazlanışına ve nihayetinde ise malum itaba mazhar olmasına neden olmuştur. Anlaşılan Hz. Nuh (a.s.), oğlunun gemiye binmeyip helak olması karşısında şefkatini hadd-i vasatta tutabilme imtihanı ile sınanmıştır. Benzer imtihanı, eşi iman etmeyip helak olan Hz. Lût (a.s.)'da da görmekteyiz. Hayat arkadaşı ve o ana kadar yoldaşı olan eşi gözlerinin önünde helak olup gitmiştir. (Ankebût 29/33) "Sizden öncekilerin başına gelenler size de çatıp gelmeyeceğini mi sandınız?" (Bakara 2/214) uyarısına muhatap olan sahabîler için de aynı sınanma söz konusu olmuştur. Hz. Ebû Bekir (r.a.) bir rivayete göre Mekke'nin fethinden az öncesine kadar iman etmeyip Müslümanlara hasmane duran oğlu Abdurrahman'a[1] karşı –anlaşılan- şefkati ile sınanmıştır. Oğlu Müslüman olduktan sonra kendisine hitaben "Bir savaşta karşıma çıksaydın gözümü kırpmadan seni paramparça ederdim." ifadesi Sıddık-ı Ekber'in bu imtihandaki tavrını göstermesi açısından çarpıcıdır. İster peygamber kıssalarında olsun ister sahabe hayatına dair rivayetlerde büyüklere göre imtihan keyfiyetinin de farklı bir boyut aldığını görmekteyiz. İffeti ile dillerde destan olmuş Hz. Meryem'in kucağında bir çocuk ile Beytullahim'e girerken kendini savunmaktan bizzat Allah tarafından men edilmesi onun "iffeti" ile sınanması olduğu gibi (Meryem 19/29) Hz. İbrahim (a.s.)'ın eşi Hz. Hacer de oğlunun babası tarafından boğazlanması karşısında analık şefkati ile imtihanı olmuştur.[2] Anadolu'da eskilerin tabiri ile Allah "dağına göre" kar vermektedir. Yüce mertebelere ermiş olanların zirvelere layık olduğunu tüm tarihe gösterecek ve onları tamam beşeriyete "örnek" haline getirecek şedit imtihan sahneleri kaderin cilvesi olarak tarihin kayıtlarına geçmiştir.

Risalet zincirinin son halkası Hz. Peygamber (a.s.m.)'ın kalemlerin vasfından aciz kaldığı kemâlâtı ve manevi mertebesi imtihan hususunda da onu seleflerinin önüne geçirmiştir denilebilir. Hz. Peygamber (a.s.m.) en başta yetim dünyaya gelmiş ve altı yaşında da öksüz kalmıştır. Ebeveyninin riayetinden mahrum kalan Hz. Muhammed (a.s.m.), imtihanların en şiddetlisi olan evlat sevgisi ile defalarca sınanmıştır. Kızı Fâtıma (r.a.) dışında çocuklarının tamamı hatta torunlarının da bir kısmı kendinden önce vefat etmekle[3] evlat acısını hücrelerine kadar hissetmiş ve sahabe onun akan gözyaşlarına olan şaşkınlığını "Sen de mi ey

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belâgati Ana Bilim Dalı, adnan.arslan@bilecik.edu.tr orcid.org/0000-0002-3989-6612

[1] Mustafa Fayfa, "Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Sıddîk", TDV İslam Ansiklopedisi, 1988: İstanbul, 1, 159.

[2] Şaban Kuzgun, "Hâcer", TDV İslam Ansiklopedisi, 1996: İstanbul, 14, 433.

[3] Ahmet Güzel, "Hz.Hatice'nin Hz. Peygamber'le Evliliği, Çocukları ve Aile Hayatı Üzerine Bir değerlendirme", *İstem*, 19 (2012), 89. (57-100).

nebî!?" diyerek ifade etmiştir. Hz. Peygamber (a.s.m.)'ın kendisine olan vefa ve sevgisiyle Hz. Aişe (r.a.)'ı bir ömür boyu kıskandıracak olan Hz. Hatice (r.a.) validemizden[4] ayrılık acısını onun desteğine en muhtaç olduğu Mekke yıllarında tatmıştır. Sonradan edinilen evlatlığın öz evlat gibi ve onun eşinin de öz kız gibi muamele gördüğü Arap toplumunda Hz. Peygamber (a.s.m.), evlatlığı Hz. Zeyd (r.a.)'ın boşadığı Hz. Zeyneb (r.a.)'ı Allah'ın emri ile evlenecektir. Arap toplumunun sosyokültürel yapısını derinden sarsacak bu ilahi emrin tatbiki Hz. Peygamber (a.s.m.)'ın bir imtihanı olmuştur. Sosyal yapıyı teşkil eden ailevi bağlara yönelik köklü bir düzenlemeye gitmek, düne kadar gelini mesabesindeki bir kadınla evlenmek ve bunu da İslam'a hasmâne bakanların nazarında pervasızca uygulamak elbette kolay gerçekleşmemiştir. Nitekim Hz. Âişe, Hz. Peygamber (a.s.m.)'ın Hz. Zeyneb ile -sosyal bir tabuyu lağvetmek üzere- bizzat Allah tarafından nikâhlanması imtihanını şöyle ifade etmiştir: "Eğer Allah Rasûlü (a.s.m.) Kur'ân'dan bir şeyi gizleyecek olsaydı o da işte bu ayet olurdu."[5] Hz. Âişe'nin maksadını ifade etmek için seçtiği üsluba bakılırsa Hz. Peygamber (a.s.m.) açısından meselenin aynı zamanda bir imtihan boyutu da olduğu anlaşılmaktadır. Bu makale Hz. Peygamber (a.s.m.)'ı yalancılıkla itham eden ve akla hayale gelmeyecek fiziki ve psikolojik her nevi baskı ve zulümleri ona ve ashabına reva gören müşriklerden gelen eza ve cefa imtihanından bahsetmeyecektir. Siyer kaynakları Hz. Muhammed (a.s.m.)'ın müşrik ve münafıklar eliyle maruz kaldığı zulümleri tafsilatlı olarak bizlere aktarmaktadır. Burada Hz. Peygamber (a.s.m.)'ın risaletinin şanına ve nübüvvetinin makamına münasip imtihanın başka bir boyutu olan –hidayetle imtihan- konusuna değinmeye çalışacağız.

Hidayet Kavramına Genel Bir Bakış

Kur'ân'da yirmi dört anlamda kullanılan hidayet kavramının lazım (geçissiz) ve müeaddî (geçişli) olarak iki farklı kullanımı vardır. Geçişsiz olarak "doğru yolu bulma" anlamına gelirken geçişli olarak "doğru yola sevk etme" manasına gelmektedir. Fatiha sûresindeki "Bizi sırat-ı müstakîm"e ulaştır" ayetinde "hidayet", geçişli anlamına örnek olduğu gibi Yûnus sûresindeki "kim hidayete yönelirse" ayeti ise geçişsiz anlamdaki kullanıma örnektir.[6]

Kur'ân'da bazı ibadetler konusunda özellikle vurguda bulunulduğu ve defalarca tekrar edilerek meselenin ehemmiyetine işaret edilmek istendiği bilinmektedir. Örneğin imandan sonra en ziyade ehemmiyet arz eden namaz ibadetinin[7] önemine binaen tekrarlı bir surette hatırlatıldığı ve imanın gereği bir vecibe olduğu zikredilmektedir. (Tevbe 9/5)[8] Keza diğer farz olan Ramazan orucu, zekât, hac gibi ibadetler hususunda da tekrarlar özellikle bu ibadetlerin zati olan ehemmiyetini gösterme maksatlıdır.

Ayetlerin üzerinde tekrarla durduğu diğer bir konu da bu çalışmanın üzerinde duracağı "hidayet" meselesidir. Halk ve icadın Allah'a ait olduğunu bildiren yüzlerce ayetin yanında bir de hidayetin Allah'tan olduğunu güçlü bir surette ifade eden onlarca ayet tekrar edilmektedir. Bu ayetlere bakıldığında hidayet de halk, rızık ve şifa gibi doğrudan doğruya Allah'a aittir ve hidayet üzere olan müminler kendilerine verilmiş hidayeti çabalarının bir eseri değil doğrudan dolayı Allah'ın bir lütfu olarak bilmelidirler. Hidayeti Allah'ın meşietine tahsis eden pek çok ayet bulunmaktadır.[9] Müminin yoktan var edilişini ve rızıkla hayatının

---

[4] M. Yaşar Kandemir, "Hatice", TDV İslam Ansiklopedisi, 1997: İstanbul, 16, 466.

[5] Mahmut Çınar, Hz. Peygamber'in Zeynep bint Cahş İle Evliliği Etrafındaki Şüpheler, Diyanet İlmi Dergi, 43/1 (Mart 2007), 45. (31-50)

[6] Hidayet konusu hakkındaki çalışmalar için bk. Mehmet Bulut, "Hidayet-Dalalet Ve İnsanın Sorumluluğu", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995): 229-260.

[7] Müslim, "İman", 137-140.

[8] Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

[9] Burada hidayeti Allah'a tahsis eden bazı ayetlere yer vermek yerinde olacaktır.

a) **وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ اَلَيْسَ اللّٰهُ بِعَزِيزٍ ذِي انْتِقَامٍ** "Allah, kimi de doğru yola iletirse artık onu saptıracak hiç kimse yoktur. Allah mutlak güç sahibi, intikam sahibi değil midir?". (Zümer, 39/37)

b) **وَلَوْ شِئْنَا لَاٰتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدٰيهَا وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ** Eğer dileseydik, herkese hidayetini verirdik. Fakat benim, "Andolsun, cehennemi hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım" sözüm gerçekleşecektir. (Secde, 32/13)

c) **اِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ اَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ** "Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir. O, doğru yola gelecekleri daha iyi bilir." (Kasas, 28/56)

d) **وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ وَكَفٰى بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا** "Her peygamber için, böylece suçlulardan bir düşman ortaya koyarız. Doğruyu gösterici ve yardımcı olarak, Rabbin yeter." (Furkan, 25/31)

e) **قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي اِلَى الْحَقِّ قُلِ اللّٰهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ اَفَمَنْ يَهْدِي اِلَى الْحَقِّ اَحَقُّ اَنْ يُتَّبَعَ اَمَّنْ لَا يَهِدِّي اِلَّا اَنْ يُهْدٰى فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ** "De ki: "Koştuğunuz ortaklardan gerçeğe eriştiren var mıdır?" De ki: "Ama Allah gerçeğe eriştirir. Gerçeğe

idamesini (Zariyât, 51/58)[10] Allah'tan bilme ve bu şuurla yaşama zorunluluğu gibi Müslüman oluşunu da doğrudan doğruya Allah'a isnat etmeli ve hidayet üzere her anını yine Allah'ın lütuf ve ihsanı olarak bilmelidir. (Şuarâ, 26/78)[11] Ayetin ifadesi ile müminler hayırlı bir amelde muvaffak olduklarında "Eğer Allah bizi doğru yola iletmeseydi, biz doğru yolu bulamazdık." (A'râf, 7/43) demelidir. Diğer taraftan müminler, hidayetin Allah'tan olduğuna olan inancı kuvvetlendirmek için küfür ve nifak üzere olanların da Allah'ın hidayetinden mahrum, kalbi mühürlü, gözleri perdeli, kulakları üzerinde bir engel bulunan kimseler olduğu hatırlatılarak (Bakara, 2/7) o duruma duçar edilme korkusu ile yine "el-Hâdî" olan Allah'ın dergâhına ilticaya çağırılmaktadır.

İzaha gerek olmayan müsellem bir hakikat şudur ki cinlerin ve insanların şu dünya sahnesinde bulunmaları imtihan içindir. Yaratılışlarına illet olarak zikredilen "ibadet" emrine (Zâriyât, 51/56) verecekleri karşılık hususunda meleklerin aksine serbest bırakılmışlardır. Melekler hiçbir surette Allah'ın emirlerine isyanda muhayyer bırakılmadıkları halde (Enbiya, 21/26-27; Tahrim, 66/6) insanlar ve cinler iman ve küfür; taat ve isyan konusunda imtihana tabi tutuldukları için serbesttirler. (Kehf, 18/29)[12] Hayır ve şer ortasında dilediklerini yapmakta özgürdürler. Allah da zaten kim neyi isterse ona o konuda imdad edeceğini vaat etmiştir. (İsrâ, 17/20)[13] İnsana da neyin iyi neyin doğru olduğunu bildirmiştir. (Şems, 91/8)[14]

Söz konusu imtihan olduğunda aslında peygamberlerin de diğer insanlardan farkı yoktur. Kur'ân bize onların da başlarına gelen çetin hadiselerle sınandığını bildirmektedir. Gerçi peygamberlerin nübüvvet sonrası her ne kadar günahtan korunma "ismet" sıfatına haiz oldukları Ehl-i Sünnet âlimlerince üzerinde icma edilen bir görüş olsa da[15] bu, onların bir şekilde sınanıyor oluşuna mani değildir. Makam-ı nübüvvete layık bir şekilde hem kendi dönemindeki hem de kendilerindeki sonraki uzun insanlık tarihi boyunca gelecek insanlara rehberliklerini ortaya çıkarmak maksadıyla türlü türlü imtihanlar eksik olmamıştır. Kur'an'da bu imtihan sahnelerinin yer aldığı kıssalar, müstakil çalışmalara[16] konu olacak kadar nicelik ve arz etmektedir.

Hz. Peygamber (A.S.M.)'In "Hidayet" İle Sınanması

Kur'an'da bahsi geçen peygamberlerin ümmetleri olan ilişkilerine baktığımızda onların –bir şekilde- kendisine iman eden ve etmeyenlerle sürekli bir cedel halinde olduğunu gösteren sahneler ve bilgilere yer verildiğini görmekteyiz. Musa (a.s.), bu çift yönlü cedelleşmenin en belirgin örneğidir denilebilir. Zira Musa (a.s.), annesi tarafından ilahi emirle bir beşik içinde nehre bırakılmasından ta Firavun ve ordusunun denize batırılmasına kadar geçen sürede bir taraftan kendine inanan Yahûdiler diğer taraftan da Firavun ve adamları tarafından sürekli bir çatışma halinde olmuştur. Aynı şekilde Hz. Eyyûb (a.s.) türlü türlü hastalıklarıyla, Hz. Nuh (a.s.) gemiye binmeyi reddeden oğluna karşı şefkatiyle, Hz. Yûnus (a.s.) kendine kulak asmayan Ninovalılarla vb. Kur'an'da zikri geçen peygamberlerin hep bir ya da birkaç konu bağlamında sınandıklarını görmekteyiz.

Aynı şekilde Hatemu'l-Enbiya ve Ekmelu'r-Resûl olan Hz. Peygamber (a.s.m.)'ın da yine Kur'an'da farklı anlatım ve vurgularla değinildiği imtihanları vardır. Resul-ü Ekrem (a.s.m.)'ın sınandığı noktalardan birisi ve kanaatimizce de en belirgin olanı onun İslam'a davet ettiği kimselerin eblehçe bir taannütle hidayet direnmeleri karşısında "mütevekkil" bir keyfiyette sebat edebilmesi olmuştur. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse Allah Resulü (a.s.m.), müşriklerin açıktan münafıkların ise gizliden

---

eriştiren mi yoksa birisi götürmezse gidemeyen mi uyulmağa daha layıktır? Ne biçim hüküm veriyorsunuz?" (Yûnus, 10/35)

[10] إِنَّ اللهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ "Gerçek rızık veren, sağlam ve güçlü olan, ancak Allah'tır."

[11] الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ "O'dur ki, beni yaratıp da doğru yolu bana gösteriyor."

[12] وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَاءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاءَ فَلْيَكْفُرْ "De ki: "Gerçek Rabbinizdendir." Dileyen inansın, dileyen inkar etsin."

[13] كُلًّا نُّمِدُّ هَٰؤُلَاءِ وَهَٰؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا "Herbirine, onlara ve bunlara (dünyayı isteyenlere de, âhireti isteyenlere de)Rabbinin ihsânından meded veririz. Rabbinin ihsânı ise (kimseye) yasaklanmış değildir."

[14] فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا "Sonra da ona iyilik ve kötülük kabiliyeti verene and olsun ki:"

[15] Necati Şahin, Peygamberlik ve İsmet Sıfatı, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006, 89.

[16] Bu çalışmalardan bazıları için bk. Abdullah Acar, Bir İçtihat Kaynağı Olarak Kur'an Kıssaları, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2005; Hatice K. Arpaguş, Mitoloji, Kur'ân-ı Kerîm Kıssaları ve Kültürel Miras, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 25 (2003/2): 5-24; Remzi Kaya, Kur'an-ı Kerim Kıssaları Ve Düşündürdükleri, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11/2 (2002): 31-58.

sürdürdükleri "küfür" hali karşısında "müsterih" ve "mutmain" kalabilme imtihanına tabi tutulmuş ve elhak da bu imtihanı risaletinin ulviyetine seza bir tavırla geçmiştir.[17]

Kur'an'da Hz. Peygamber (a.s.m.)'ın inkârcılara ısrarla davette bulunduğu ve tebliğ vazifesini nihayet derecede titizlikle ifa etmeye çalıştığına dair pek çok ayet bulunmaktadır. Hatta Said Nursi'ye göre Bakara Suresi'nin **اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ** "Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar." ayetinin başında yer alan **اِنَّ** edatında Hz. Peygamber'in davet vazifesini yerine getirmekteki hissiyatına işaret bulunmaktadır:

> "Bu cümlede **اِنَّ**' nin hususî nüktesi: Bu âyetin muhatabı olan Hazret-i Muhammed'e (a.s.m.) şek ve inkâr bulunmadığı halde şek ve inkârı ref etmek şe'ninde olan **اِنَّ** ile karşılanması, onların iman etmesi için Peygamberin (a.s.m.) şiddet-i hırsına işarettir."[18]

Âyetin başındaki tekit edatına dair Zemahşeri ve Beydâvî gibi lugavi tefsirlerde görmediğimiz bu tefsire göre Allah Resûlü inkârcıların imana gelmesine dair şiddetli bir arzu içindedir. Hz. Muhammed (a.s.m.)'ın tebliğ vazifesinde müşriklerin hidayete gelmesi için takındığı canhıraşane tavır Kur'ân'ın ifadesi ile hırstır.

اِنْ تَحْرِصْ عَلٰى هُدٰيهُمْ فَاِنَّ اللهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ

"Sen onların doğru yola erişmelerine aşırı istek göstersen de şüphesiz Allah saptırdığı kimseyi doğru yola iletmez. Onların yardımcıları da yoktur."[19]

وَمَّا اَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ

"Sen ne kadar şiddetle arzu etsen de insanların çoğu inanacak değillerdir."[20]

Onların ne olursa olsun küfür üzere berdevam olup dalalet çukurundan çıkamayacaklarının Hz. Peygamber (a.s.m.)'a bunun gibi daha pek çok ayette bildirilmesi kanaatimizce onların hidayete gelmemesi karşısında Allah Resûlünün tepkisi açısından bir sınanmadır. Meselenin bir sınama olduğu ve inkârcıların tavrı karşısında Resûl-u Ekrem'den beklenen "mütevekkilane bir itminan" olduğu aşağıda vereceğimiz ayetlerin üslubundan anlaşılmaktadır:

وَاِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ اِعْرَاضُهُمْ فَاِنِ اسْتَطَعْتَ اَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْاَرْضِ اَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَّاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِاٰيَةٍ وَلَوْ شَّاءَ اللهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدٰى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ[21]

"Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse; bir delik açıp yerin dibine inerek yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara bir mucize getirmeye gücün yetiyorsa durma, yap! Eğer Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzere toplardı. O hâlde, sakın cahillerden olma."

Zemahşerî bu ayetin tefsirinde **والمراد بيان حرصه على إسلام قومه وتهالكه عليه** "Ayetten murad, Allah Resûlu (a.s.m.)'ın kavminin İslam'a girmeleri hususunda göstermiş olduğu hırs ve kendini bu uğurda heder etmesidir." demiştir. Çağdaş müfessirlerden Mısırlı Muhammed Şa'râvî ise ayetten maksadın Hazret-i Peygamber (a.s.m.)'ı teskin ve teselli etmek olduğunu ifade etmiştir.[22] O halde "teskin ve teselli" makamındaki bu ayet sahib-i risalet (a.s.m.)'ın onların inkârları ile son derece muzdarip olduğuna ve bizzat Allah tarafından teselliye muhtaç bulunduğuna işarettir denilebilir. Ayetin sonundaki "Cahillerden olma!" ibaresinin tefsirinde ise Mâverdî, "Onların inkârları karşısında cahillerin işi olan esef ve tahassür ile karşılık verme" yorumunda bulunmuştur. İbnu'l-Cevzî ise ibaredeki "cahillik" uyarısının "sabırsızlık" ile alakalı olabileceğini belirtmiştir. Yani davetin akabinde davetçinin muhataplarından hemen olumlu karşılık beklemesi onun sabırsızlığıdır. Birbirine destekler mahiyette gördüğümüz bu yorumlardan anladığımız kadarıyla Hz. Muhammed (a.s.m.), inkârcıların imana gelmesi için yana yakıla davetini gerçekleştirme

---

[17] Adem Dölek, Sünnet Işığında Hırs Hastalığı Ve Korunma Yolları başlıklı makalesinde hırsı ayet ve hadislerden yola çıkarak kendi içinde tasnife tabi tutmuş ve Uhrevi/Hakiki Hırs başlığı altında İnsanların Hidayete Erişmesi Hususunda Gösterilen Hırs başlığı altında bu çalışmada kastettiğimiz hırsa değinmiştir. Ancak bizim bu çalışmada üzerinde ayrıca durduğumuz ayrıntı ise inkârcıların hidayete gelmemesi meselesinin davet ehli açısından –tebliğin meşru çizgisinde kalabilme- imtihanı oluşudur. Söz konusu makale için bk. Adem Dölek, Sünnet Işığında Hırs Hastalığı Ve Korunma Yolları, HRÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 11/6 (Temmuz-Aralık 2003): 50-76.

[18] Said Nursi, İşârâtu'l-İ'câz, Envar Neşriyat, 1996, İstanbul, 65.

[19] Nahl, 16/37.

[20] Yusuf, 12/103.

[21] En'âm, 6/35.

[22] Şa'râvî, *Tefsîru'ş- Şa'râvî*, C: 11, (Kahire: Ahbâru'l-yevm, 1991), 3602.

vazifesini yaparken diğer taraftan da onların küstah ve alaycı tavırlarına karşı da "esef ve tahassür" göstermemek ile mükelleftir. Buna göre Allah Resûlü (a.s.m.) kendi vazifesi olan daveti yaparken Allah'ın vazifesi olan hidayete karışmama imtihanı ile karşı karşıyadır.

وَلَوْ شَاۤءَ رَبُّكَ لَاٰمَنَ مَنْ فِي الْاَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًاۗ اَفَاَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ[23]

"Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi inanırdı. Öyle iken insanları inanmaya sen mi zorlayacaksın?"

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تُؤْمِنَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۗ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ[24]

"Allah'ın izni olmadıkça hiç kimse inanamaz. Düşünüp akıl etmeyenlere de azap eder."

Kurtubî'nin İbn-i Abbas'a dayandırıldığını ifade ettiği bir görüşe göre bu ayette kastedilen "insanlar" Ebû Talib'dir. Bu ayette görüldüğü gibi hidayet meselesi, doğrudan dolayı kalplerin mutlak hâkimi Allah'ın meşietine bağlanmaktadır. Allah Resûlü pek sevdiği amcası Ebû Tâlib'in iman etmesi için çok uğraşmıştır.[25] Beydavi'nin aktardığına göre ise ayet, Allah Resûlü (a.s.m.)'ın kavminin iman getirmesi konusunda göstermiş olduğu ihtimamdan dolayı nazil olmuştur. Gelen ayetlerde de görüleceği üzere Hz. Muhammed (a.s.m.) kavminin imana gelmemesinden dolayı kendine psikolojik olarak zarar verecek derecede müteessirdir.

اِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ اَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاۤءُۚ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ[26]

"Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir. O, doğru yola gelecekleri daha iyi bilir."

اَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُۤوءُ عَمَلِهٖ فَرَاٰهُ حَسَنًاۗ فَاِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاۤءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاۤءُۖ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍۗ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ[27]

"Kötü işi kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse, kötülüğü hiç işlemeyene benzer mi? Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola eriştirir. Artık onlara üzülerek kendini harab etme; Allah onların yaptıklarını şüphesiz bilir."

فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ اِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٰذَا الْحَدِيثِ اَسَفًا[28]

"Bu söze inanmayanların ardından üzülerek nerdeyse kendini mahvedeceksin!"

Sonuç

Yukarıda işaret edilen ayetlerde görüldüğü gibi Kavmini daima Hak dine davet etmekle mükellef olan Hz. Muhammed (a.s.m.), hidayetin kendi elinde değil Allah'ın meşietine münhasır olduğu hususunda defalarca uyarılmıştır. Tekrar edecek olursak bu uyarılar, kanaatimizce onun nübüvvetinin ismetine yaraşır bir mahiyette imtihanıdır. Nûh (a.s.)'ın oğluna hidayet verilmemiş, gemiye binmeyi reddetmiş ve azgın dalgaların arasında dalalet üzere boğulup gitmiştir. Onun Allah'a karşı "O benim ehlimdendi" nazlanışı karşısında "O senin ehlinden değildi…Ben, sana cahillerden olmamanı öğütlerim" (Hûd, 11/45) ilahi itabına maruz kalmıştır.[29] Anlaşılan Allah, Nûh (a.s.)'a hitabında olduğu gibi Hz. Muhammed (a.s.m.)'a da "Eğer Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzere toplardı. O hâlde, sakın cahillerden olma." diyerek tebliğ ve davetle tavzif ettiği hususi kullarının kendi vazifelerinden olmayan "hidayet"e yeltenmelerinden razı değildir. İnsanların yüz çevirmesi ya da kulak asanların azlığı durumunda davet ehlinden beklenen "hayal kırıklığı, öfkelenme, aşırı duygusallık, ümitsizlik, yalnızlık hissi, ölçüsüz şefkat, gereğinden fazla diğerkâmlık" olmamaldır. Bilakis davetçi, inkârlar ve yüz çevirmeler karşısında edebe uygun düşenin; فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ "Eğer yüz çevirirlerse de ki: "Bana Allah yeter. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Ben ancak O'na tevekkül ettim. O, yüce Arş'ın sahibidir." Âyetinde belirtilen itminan ve tevekkül olduğunu bilmelidir. Bu itibarla İslam'a davet misyonu üstlenen kimselere Kur'ân'ın hassas bir uyarısı şudur: Tebliğde hidayeti düşünerek haddinizi aşmayınız.

---

[23] Yûnus, 10/99.
[24] Yûnus, 10/100.
[25] Ömer Ünal, Ebû Tâlib: Hayatı ve Edebi Kişiliği, Ekev Akademi Dergisi, 7/17 (Güz 2003), 115.
[26] Kasas, 28/56.
[27] Fâtır, 35/8.
[28] Kehf, 18/6.
[29] **وَنَادٰى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ اِنَّ ابْنِي مِنْ اَهْلِي وَاِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَاَنْتَ اَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ قَالَ يَا نُوحُ اِنَّهُ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَۚ اِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍۖ فَلَا تَسْـَٔلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌۖ اِنِّي اَعِظُكَ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ**

Kaynakça

Acar Abdullah, Bir İçtihat Kaynağı Olarak Kur'an Kıssaları, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2005.

Arpaguş Hatice K., Mitoloji, Kur'ân-ı Kerîm Kıssaları ve Kültürel Miras, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 25 (2003/2): 5-24.

Bulut Mehmet, "Hidayet-Dalalet Ve İnsanın Sorumluluğu", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995): 229-260.

Çınar Mahmut, Hz. Peygamber'in Zeynep bint Cahş İle Evliliği Etrafındaki Şüpheler, Diyanet İlmi Dergi, 43/1 (Mart 2007): 31-50.

Dölek, Adem, Sünnet Işığında Hırs Hastalığı Ve Korunma Yolları, HRÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 11/6 (Temmuz-Aralık 2003): 50-76.

Fayfa Mustafa, "Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Sıddîk", TDV İslam Ansiklopedisi, 1988: İstanbul, 1, 159.

Güzel Ahmet, "Hz.Hatice'nin Hz. Peygamber'le Evliliği, Çocukları ve Aile Hayatı Üzerine Bir değerlendirme", *İstem*, 19 (2012): 57-100.

Kandemir M. Yaşar, "Hatice", TDV İslam Ansiklopedisi, 1997: İstanbul, 16, 466.

Kaya Remzi, Kur'an-ı Kerim Kıssaları Ve Düşündürdükleri, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11/2 (2002): 31-58.

Kuzgun Şaban, "Hâcer", TDV İslam Ansiklopedisi, 1996: İstanbul, 14, 433.

Nursi Said, İşârâtu'l-İ'câz, Envar Neşriyat, 1996, İstanbul.

Şa'râvî, Muhammed, *Tefsîru'ş- Şa'râvî*, Kahire: Ahbâru'l-yevm, 1991.

Şahin Necati, Peygamberlik ve İsmet Sıfatı, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006.

Ünal, Ömer, Ebû Tâlib: Hayatı ve Edebi Kişiliği, Ekev Akademi Dergisi, 7/17 (Güz 2003).

EBÛ MANSÛR ES-SEÂLİBÎ'DE AHLAKÎ GÖRECELİLİK

Adnan ARSLAN[*]

Özet

Arap edebiyatının en parlak dönemini yaşadığı hicri 5. yüzyılın edebiyatçılarından olan Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin derleme tarzı eserlerinden birisi de "*Tahsînu'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen*"dir. İnsanlar tarafından örfi manada güzel bulunan şeylerde çirkinlikler tam aksine çirkin ve kötü kabul edilen şeylerde de güzellikler bulunabileceği düşüncesinden hareketle kaleme aldığı bu eserde fikri donukluğun ve ahlaki sıradanlığın ilgi çekici bir üslupla kırıldığı görülmektedir. Bu eserde Modern bir kavram olan ahlaki göreceliğin (*rölativizm*) İslam literatürünün erken dönemlerinde kavram düzeyinde olmasa da pratik düzeyde ele alındığı düşünülebilir. Zira eser başlığından da anlaşılacağı gibi örfi değer yargılarının kimi zaman kişi, zaman ve ortama göre değişkenlik arz edebildiği üzerinedir. Yalan, cimrilik, kin, yaşlılık, hastalık mutlak anlamda kötü değerlendirilemeyeceği gibi kanaat, cesaret ve zühd gibi örfi manada güzel kabul edilen hasletlerde de yeri ve zamanına göre gayr-ı ahlaki olabilmektedir. Bu makale müellifin konuyu ele alış biçimini ele alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Arap edebiyatı, Seâlibî, görecelilik, ahlak.

Abstract

One of the compilation-style works of Abu Mansur al-Seâlebî, one of the poets of the 4th century who lived the most brilliant period of Arabic literature, is Mans Tahsînuındanl-kubhi and takbîhuadıl-husn Arap. It is seen that the idea frostiness and moral mediocrity are broken in an interesting style in this work, which is written in the light of the idea that there can be beauties in the things that are considered as ugly and bad by the people. In this work, it can be considered that a modern concept of moral relativism (relativism) is dealt with at the practical level, although not at the level of concept, in the early period of the Islamic literature. As it can be understood from the title of the works, it focuses on the fact that customary value judgments can sometimes vary according to person, time and environment. Lies, stinginess, hatred, old age, the disease can not be evaluated in the absolute sense, such as conviction, courage and zühd as well as accepted in the sense of being in the sense of time and time may be unethical moral beers. This article will address the author's way of handling the issue.

Keywords: Classic Arap literature, Saâlebi, relativity, ethic

Giriş

Ahlaki değerlerin genel geçer mi yoksa toplumlara, kültür seviyelerine göreceli mi olduğu milattan önce beşinci yüzyıllara kadar uzanan bir tartışma olduğu ifade edilmektedir. Sofist filozoflardan Protagaros (M. Ö. 485-420) "her şeyin ölçüsü insandır." şeklinde özetlenebilecek yargısı ile bir şeyin iyi mi kötü mü olduğunun kişilere göre değişebileceği ilkesini benimsemiştir. Tarih boyu filozoflar arasında tartışılan konulardan olan bu konu gele gele Avrupa'da 16. Yüzyılda Montaigne (ö. 1592), 17. Yüzyılda Thomas Hobbes (ö. 1679), 18. Yüzyılda Hume (ö. 1776) ve 20. Yüzyılda varoluşçu kuramın öncü ismi Sartre (ö. 1980) tarafından yorumlanmıştır. Genel hatlarıyla ahlak, bir kültür ürünü nesnel bir olgu değil, öznel ve bireyseldir. Bu sava göre ortak bir iyi ve kötüden bahsetmek imkânsız olmakla birlikte kültür ortamlarının değişmesi ile ahlak ilkeleri ve değer yargıları da değişmektedir.[1]

Arap edebiyatı bakımından Hicri dördüncü yüzyıl altın çağlardan kabul edilmektedir. Başta Nisâbur ve Bağdat gibi şehirler hemen bütün ilim dallarında dâhiler yetiştirdiği gibi Arap edebiyatı açısından da durum farklı değildir. Arap şiir ve nesrinin kalıcı isimleri, Arap edebiyatının klasikleri bu

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belâgati Ana Bilim Dalı, adnan.arslan@bilecik.edu.tr, 0505 262 93 25 ; orcid.org/0000-0002-3989-6612

[1] Konu hakkında kapsamlı bir araştırma için bkz: Mehmet Akif Altunışık, *Metaetik Bağlamında Ahlâkî Görecelik Sorunu*, (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, , 2016).

yüzyılda bereketli meyveler vermiştir. Bu edebi mahsullerden birisi de Ebû Mansûr es-Seâlibî'dir. (ö. 429/1038)[2]

Kendinden önceki Arap dili ve edebiyatı sahasında ister manzum ister mensur pek çok klasiğe muhit bir havsalaya haiz olduğu eserlerinden anlaşılan Seâlibî, kaleme aldığı eserler içerisinde geçmiş edebi birikimi kendi yorumu ile harmanlamış ve içerik bakımında olmasa da ele alış açısından arkasında özgün ve bir o kadar da câlib-i dikkat eserler bırakmıştır. Bu eserlerden birisi "*Tahsînu'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen"* başlıklı derlemesidir.

Seâlibî bu eserinde toplumda güzel bulunan örfi değerde çirkinlik, çirkin bulunan ahlaki davranışlarda da tam aksine güzellik bulunabileceğinden bahsetmektedir. Ahlak ilkeleri hakkında genel kanının aksine kendinden önce söylenmiş şiir, hikmet ve kavilleri kendi bakış açısı süzgecinden geçirerek özgün bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bu makalede Seâlibî'nin şaşırtıcı bakış açısından sabit ve değişmez olarak genel kanı sahibi olduğumuz ahlaki normlar hakkında "göreceli" yorumu ele alınacaktır.

A. Çirkin Görülen Davranışlarda Güzellikler

1. Yalan Söylemek

Pek çok ayet ve hadisle kesin bir dille yasaklanan yalanın tüm toplumlar tarafından da kınandığı bilinen bir gerçektir. Hatta yalancılığın sadece kişinin kendisini bağlayan bireysel bir ahlaki bozukluk olarak kabul edilemeyeceği onun hukuki olarak da cezalandırılması gerektiği yönünde kanaatler de bulunmaktadır.[3] Ancak yalan söylemenin mutlak anlamda takbih edilmesine istisnai durumlar da söz konusudur. Tüm ahlaki sistemler tarafından kötü bir davranış olarak kabul edilen "yalan" hakkında Seâlibî, İbnu't- Tev'em'in şu sözünü aktarmaktadır:

> *"Hayatta en mühim şeylerden ikisi savaş ve barıştır. Bu ikisinde de yalan kaçınılmazdır. Zaten savaş malum olduğu üzere hiledir. İki kişinin arasını düzeltmek ise bu hususta yalan söylemek takdir edilen bir davranıştır."*[4]

Cafer-i Sadık'a isnat edilen bir kavle göre de şerrinden emin olmak için zalimlere yalan söylemekte bir beis olmadığı gibi bundan Allah'tan bir ecir dahi bulunmaktadır.

Aslının "*Yalancı, insanların arasını düzelterek iyi sözleri taşıyan ve iyi sözleri söyleyen kişi değildir.*" şeklindeki rivayete dayandığını anlaşılan yukarıdaki yaklaşıma göre yalanın yerine, zamanına ve amacına göre olumlu karşılanması da mümkündür. Kaynaklarda tüm çirkinliğine rağmen savaşta, barıştırmakta ve zorba zalimler karşısında canını korumakta yalanın caiz olduğu belirtilmektedir.[5]

2. Borçlanmak

Gündüz dert, gece uykusuzluk getiren borçlanmak hiçbir toplum tarafından hoş görülmeyen ya da en azından istenmeyen bir davranıştır. Her ne kadar Türkçemizde "borç yiğidin kamçısıdır." şeklinde bir atasözü olsa da kimse yiğit olduğunu göstermek için borca girmez. Ancak Seâlibî'nin eserine aldığı bir rivayet yerine göre borç almaya teşvik eder niteliktedir. Bu rivayete göre Hz. Aişe (r.a.) hiçbir ihtiyacı olmadığı halde borç alırdı. Kendisine neden böyle yaptığı sorulduğu zaman Resûlullâhın (a.s.m.) şöyle dediğini aktarmıştır: "*Kim ödeme niyetiyle borç alırsa Allah onunla beraberdir." Ben de Allah'ın benimle olmasını istiyorum*.[6]

3. Ayrılık Acısı

İnsan fıtratı sevdiği şeyden ayrılmak istemediği gibi onunla ebediyen beraber kalma arzusu içerisinde yanıp tutuşmaktadır. İnsanın duygusal bağ kurma eğilimi ve gereksinimi çocuk-ebeveyn

---

[2] Müellif hakkında ayrıntı için bk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Seâlibî, Ebû Mansûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2009, İstanbul, 36, 236-239.

[3] Bryan H. Druzin, Jessica Li, "Yalan Söyleme Eyleminin Suç olarak Öngörülmesi: Eğer Mümkün İse Hangi Şartlar Altında Yalan Söylemek Suç Olarak Öngörülebilir?", çev: Nagehan Kırkbeşoğlu, *Küresel Bakış*, 23 (Aralık 2017),(1-50).

[4] Seâlibi, *Tahsînu'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen, tah:* Şâkir el-Âşûr, 1. Baskı, (Irak, İhyâu't-turâsi'l-İslâmî, 1981), 38.

[5] Ahmed Ürkmez, kişilerin arasını düzeltmek için yalan söylemeyi tecviz ettiği ifade edilen hadisi "idrac ve ref" problemleri açısından incelemiştir. Mezkûr rivayete yönelik bir tenkid olarak çalışmanın üzerinde durduğu şu kaygı haklı gibi görünmektedir: "*Geniş halk kitleleri onun (sav) müminlere üç yerde/durumda (savaş, küsleri barıştırma ve eşler arası iletişim) sınırsız yalan söyleme hakkı tanıdığını düşünmekte ve bunu rahatlıkla uygulayabilmektedir*." Konu hakkında ayrıntı için bkz: Ahmed Ürkmez, "Kaynak Değeri Ve İçerik Tenkidi Açısından 'Üç Yerde Yalan' Rivayeti," *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33 (2012): 9-34.

[6] Seâlebi, *Tahsînu'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen,* 41.

ilişkisinden başlayarak ömür boyu devam eden bir olguyu ifade etmektedir.[7] Bu duygu durumsal görüngü ayrılık acısını da beraberinde getirmektedir. Ayrılık kaygısı bozukluğu (Seperation Anxiety Dısorder) olarak literatüre geçen bu vakanın özellikle çocuklarda hayatlarının ilerleyen yıllarında pek çok ruhsal hastalığa yakalanması ile ilişkisi olabileceğinden bahsedilmektedir.[8] İnsanın varoluşsal bir özelliği olan bağlanma ve ayrılık acısı çekme insan duygularını yansıtmayı amaçlayan edebiyatta da kadim bir motif olarak yerini almıştır. Divan edebiyatımızda Fuzûlî, Nesîmî, Bâkî gibi şairler ayrılık acısı sadedinde şiirler söylediği gibi Klasik Arap edebiyatında da başta Kays b. Mülevvah gibi pek çok şair aynı temayı yoğun bir şekilde işlemişlerdir.

İnsanın bağlanma eğiliminin fıtri bir sonucu olan ayrılık kaygısı her ne kadar "kabih" görünse de ayrılıkları tahsîn eden, güzel bulan kimseler de olmuştur. Seâlibî'nin naklettiğine göre bazı zarif tabiatlı kimseler kimseler şöyle demiştir:

> *"Ayrılıkta teslimiyete boyun eğmek, buluşmayı beklemek, bıkkınlıktan selamet bulmak, kalbi özlem ile mamur etmek ve yazışarak ünsiyet etmek vardır."*

Ebû Abdullah ez-Zencî de ayrılık hakkında şöyle demiştir:

> *"Allah bize ayrılığı hayır murat ederek kısmet etmiştir. O, ibrettir; bağlılıktır; tevekküldür; umuttur. Allah vuslatın yüzünü çirkin kılsın. Vuslatta bir anlık sevinç lakin günlerce keder vardır. Bir saat neşe çok zaman da hüzün vardır."*[9]

Bu meyanda verilen diğer kavillerin hülasası olarak Seâlibî, ayrılık esnasında yaşanan kavuşma özleminin kavuşma sonrası yaşanan tatminsizlik ve sıradanlık hissinden kaynaklanan hayal kırıklığından daha iyi olduğuna işaret etmektedir.

Bunların dışında eserde kabalık, öfke ve cimrilik gibi kötü ahlakların yerine ve zamanına göre uygun ve güzel olabileceğine dair örnekler verilmiştir. Bu makalenin amacı müellifin "ahlakın göreceliliği" düşüncesinden hareketle eserini kaleme almış olduğu olasılığını ortaya koymak olduğu için bu kadar örnekle iktifa etmek yeterli olacaktır.

B. Güzel Bulunan Şeylerdeki Çirkinlikler

1. İstişare Etmek

Kişiler, özellikle son derece önem verdiği hususlarda iki ya da daha fazla seçenek arasında müteredditkaldıkları zamanlarda kendinden daha tecrübeli gördüğü yakınlarının deneyimlerine başvurmaktadır. Hz. Peygambere (a.s.m.) hitaben "Onlarla meşveret et." âyeti söz konusu davranışa açıkça teşvik etmektedir.[10]

Kendimiz dışındaki insanların bizi ilgilendiren konularda düşünce ve tavsiyelerine müracaat etmek her ne kadar güzel bir davranış olsa da Seâlibî, bu konuda da gereğinden fazla başkalarına güvenmenin takbih edilecek bir yönünün olduğuna dikkat çekmiştir. Abdulmelik b. Sâlih el-Hâşimî'den aktardığına göre o, kiminle istişare etti ise istişare ettiği kişinin kendisine büyüklük tasladığından şikâyetçi olmuştur. Düşüncesini sorduğu kişiler bir gurur haline kapılmış ve kendisini zelil duruma düşürecek şekilde tavır takınmıştır.[11] Hâşimî'nin dikkat çektiği husus kanaatimizce muğlak değildir. Yaratılış gereği başkalarına ister istemez hâcetmend olan insanın hayatına taalluk eden meselelerde istişare etmesi her ne kadar güzel bir davranış olsa da her meseleyi herkesle istişare etmenin de doğru olmadığı ortadadır. Meşveret ettiğimiz kişinin aramızda kalması gereken mahrem konuları koşa koşa başkalarına aktaracak ya da Hâşimî'nin belirttiği gibi istişaremizi bizim üzerimizde manen baskı kurmaya vasıta kılacak karakterde olmaması gerekir. Buna binaen "meşveret etmek" her hal u kârda güzel değil, kişiye, konuya, zamanına göre görecelik arz eden bir husustur. Nitekim sonucunun mağlubiyet olacağını bile bile Allah Rasûlü (a.s.m.) Uhud gazvesi öncesi genç sahabîlerin görüşlerine başvurmuş ve bu görüşleri doğrultusunda strateji

---

[7] Ümit Mörsünbül, Figen Çok, "Bağlanma ve İlişkili Değişkenler", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3/3 (2011), 554. (553-570)

[8] Cihan Yıldız, *Üniversite Öğrencilerinin Geçmişte Yaşadıkları Ayrılık Kaygısı İle Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008), 25.

[9] Seâlebi, *Tahsînu'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen*, 57.

[10] İstişarenin önemi hakkında bkz: Recep Aslan, "İstişârenin Önemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler", *ANEMON*, 2/1 (Haziran 2014): 223-241.

[11] Seâlebi, *Tahsînu'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen*, 95.

belirlemiş olmasına rağmen Mekke'nin fethi hazırlıklarında konuyu tamamen "gizli" bir şekilde yürütmüş kimse ile istişare etmemiştir.

2. Teenni Etmek

"Acele Şeytandan teenni ise Rahman'dandır." şeklinde bilinen rivayete göre insanın kendisi hakkında bazı kararları alırken aceleci davranmaması, teenni ile hareket etmesi esas kabul edilmiştir. Acele işlerde şer olduğu ve sonucunda elimize ayağımıza dolanacağı hemen herkes tarafından ifade edilen bir "ulu tavsiyesi"dir. Özellikle yaşı kemale ermiş aksakallı büyüklerimiz acı ya da isabetsiz sonuçlarını gördükleri acele ve fevri kararlarından esefle bahsetmişlerdir.

Ancak aceleci olmamak, teenni ile ağırbaşlı ve oturaklı kararlar almak hususunda Seâlibî'nin bir itirazı olacaktır. O bazılarının şöyle dediğini aktarmıştır: İşlerinizde teenniden sakının. Zira fırsatlar bulutların geçişi gibi süratle geçmektedir. Afet ertelemektedir. İbn Âişe b. Kureşî'nin -hayırlar getireceğini umduğumuz feleğin teennimizi beklemeye mecali yoktur.- anlamındaki şu sözü pek manidardır. "*Felek, teenni ve tesebbüte tahammül etmekten çok uzaktır.*" Hatta Ebu'l-Aynâ'ya söylenen "Aceleci olma. Acele Şeytandandır." sözüne karşı kendisi "Bilakis! Eğer öyle olsaydı Hz. Musa (a.s.) Allah'a karşı "Seni razı etmek için sana acele ile geldim." demezdi." şeklinde karşılık vermiştir. Kattâmî'nin şu şiiri de teenni edelim derken kaçırılan fırsatlara işaret etmektedir.

"Belki de bazıları bazı güzel sonuçları teennisinden kaçırmıştır.
Eğer acele etselerdi sonuç elde ederlerdi."[12]

Belirli bir maksada muvaffak olmak için ona götüren yolda mebâdi ve kurallara riayet etme anlamına gelen teenni, duruma göre maksadı kaçırmaya da sebep olabilmektedir. Öyle zamanlar olur ki ele geçen ya da menzilimize giren bir fırsat eğer acele etmezsek kaçacaktır. Böyle durum ve zamanlarda teenni ile davranmaktansa aceleci olmak daha evla görünmektedir. Seâlibî'nin Hz. Musa (a.s.)'ın "Allah kullukta acele etmesi" hususunu mevzuya dâhil etmesi ise ibadet ve hayır işlerde ele fırsat geçer geçmez işe koyulmaya verdiği önemi göstermektedir.

3. Hilm (Yumuşak Huylu Olmak)

İnsanlara karşı müsamahalı davranmanın, mütevazi olup yumuşak huylu güzel geçinmenin ne kadar olumlu bir davranış ve takdire şayan güzel bir ahlak olduğu izahtan varestedir. Hilm denilen bu güzel ahlakın hangi din ve kültüre ait olursa olsun her akl-ı selim tarafından hoş karşılanacağı bedihi bir hususdur.

Ancak pek çok ahlakta olduğu gibi hilmde de bir "ifrat-tefrit" ya da "yerli yersizlik" söz konusudur. Seâlebî, "Kim halim selim oluşu ile meşhur olursa onun şahsına karşına karşı cüretkâr davranan çok olur; heybeti zâil olur." sözünü aktararak halim selim fitrat sahiplerini uyarma ihtiyacı hissetmektedir. Diğer taraftan Hz. Peygambere (a.s.m.) medhiyesi bulunan Nâbigatu'l- Ca'dî'nin "*Bulandığı zaman safvetini koruyacak muhafızları yoksa hilmde hayır yoktur.*" mealindeki şiirine yer vermiştir. Hz. Peygamber (a.s.m.) onun bu sözü karşısında "*Allah senin ağzını bozmasın.*" diyerek onu takdir etmiştir.[13]

Buradan anlaşıldığı kadarıyla yumuşak huylu oluş da göreceli bir ahlaki tutumdur. Seâlebî'nin iktibasta bulunduğu alıntılarla kesinlikle "kaba ve sert" davranışı övdüğü ya da ona yönlendirmede bulunduğu tabi ki anlaşılamaz. Ancak şu kadar var ki bazı insanlar muhataplarının iyi niyetlerini, gayet kibar oldukça zarif yaklaşımlarını istismar etmeye pek müsait kıvamdadırlar. Onlar, çıkarları uğruna karşısındakilerin yumuşak ve alttan alan geçimli mizaçlarını suiistimal etmekten hicap duymadıkları gibi fırsatçı davranışlarını ve elde ettikleri kazançları da pişkinlikle başkalarına anlatmaktan haz almaktadırlar. Bu karakterde insanların toplumda sinsi bir şekilde kendilerine halim selim kurbanlar aradıkları da maalesef inkâr edilemez bir vakıadır. Dolayısıyla bu mahiyette insanlara karşı yumuşak davranmak onlara fırsat vermektir. Seâlibî, onlara makul seviyede dik başlı, külyutmaz, hüsn-ü zansız ve itimatsız davranmanın daha yerinde olacağına dair tavsiyede bulunmaktadır.

4. Kanaatkâr Olmak

İnsanlar arasında övülen ahlaklardan birisi de elinde bulunanla yetinip kanaat etmektir. Kanaatin aksi olan hırs pek çok kötü ahlakın da anası olarak bilinmektedir. Beraberinde açgözlülüğü, cimriliği ve ihlasa ters pek çok gayr-ı ahlakî davranışları getiren hırsı dizginlemek için elindekine kanaat etmek bir erdem olarak tavsiye edilmektedir.

[12] Seâlebi, *Tahsînu'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen*, 96.
[13] Seâlebi, *Tahsînu'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen*, 98.

Kanaatin bu olumlu yönü ile beraber bir de olumsuz bir tarafı da vardır. Seâlibî'nin aktardığına göre bazıları, kanaati bir hayat tarzı olarak benimsemiş insanların uyuşukluğa duçar olduğundan bahsetmişlerdir. Uyuşukluğun ve belki de tembelliğin atıl bırakması ile pek çok önemli görevler ihmal edilmektedir. Yine bazıları elindekine yetinmenin himmetsizliğe ve kararsızlığa neden olduğu düşüncesindedir.[14]

Seâlibî'nin alışılagelmiş "güzel ahlak" monotonluğunu kırmaya çalıştığı bu yaklaşımına göre bazıları için kanaatkâr olmak tembel ve uyuşuk olmak şeklinde uygulanmaktadır. İnsanlar hem kendileri hem de ait oldukları kurumların mesafe kat edebilmeleri için var gücüyle çalışmalıdırlar. Elinden geleni sarf ettikten sonra eline geçenle memnun olup daha fazlasını elde etmeye çalışmaya kanaatkârlık engel olmamalıdır. Said Nursi'nin ifadesiyle "*mevcuda iktifa dûn himmetliktir*." Daha fazlası için sa'y u gayrette bulunmak ve bir hedef belirleyip zirveye çıkabilmek için tüm imkânları seferber etmek hırs değildir.

5. Utanma Duygusu

Hayâ sahibi olma insanı hayvanlardan ayıran en güzel erdemlerden birisidir. İnsan onurunu kemiren arsızlık ve yüzsüzlük gibi kötü ahlakların onarılması ancak utanma duygusunun yerleştirilmesi ile mümkündür. Hz. Peygamber (a.s.m.) "Şayet utanmıyorsan ne yaparsan yap." hadisi ile beşeri toplumlarda muhtemel birçok kötü davranışı engelleyecek şeyin hukuki düzenlemelerden önce bizzat hayâ duygusu olduğunu ifade etmektedir.

Fakat yerine göre utanma duygusunun olumsuz neticeler verebileceği durumlar da söz konusudur. Seâlebî, hayânın rızka mani olduğuna dair kavillere yer vermiştir. Buna göre hayâ duygusu bazen mahrumiyet de getirmektedir.[15] Utanma duygusunu "takbih" ettiği bağlamda bu duygunun etikliğini "rızık" çatışması ile devre dışı bırakmaktadır. Biraz zorlama bir yorum olduğunu düşündüğümüz bu başlıkta Seâlibî, anlaşılan insanların kimi zaman alacağını kimi zaman da emeğinin karşılığında ücretini talep etmekten çekindikleri için haklarından mahrum kaldıklarını ifade etmektedir. Yahut kimi zaman insanlar örneğin açlık tokluk durumları sorulduğunda aç oldukları halde utandıkları için bunu ifade edemeyip tok olduklarını ve bundan mütevellit olarak aç kaldıklarını düşünmektedir. O halde bu bağlamda bir utanma duygusu mahrumiyet getirecektir.

Verilen bu örneklerin dışında cömertlik, zühd, cesaret ve sabır gibi erdem kabul edilen davranışlardaki olumsuzlukları ele almıştır.

Sonuç

Hicri dördüncü yüzyılın önemli Arap edebiyatçılarından olan Seâlibî derleme tarzı eserlerinden biri olan *Tahsînu'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen* birbirine zıt gibi görünen bazı ahlaki kabulleri bir araya getirmektedir. Genel olarak güzel bulunan tutum ve davranışların aksine söylenen şiir ve kavilleri derlediği gibi sevimsiz bulunan bazı nesne ve davranışların da tam aksine güzellikler barındırabildiğini ifade eden edebi unsur ve hikemi tecrübeleri aktarmıştır. Kanaatimizce Seâlibi her ne kadar ahlaki değerlerin göreceli olduğu tartışmasına girmemiş ve eserini de felsefi bir düzlemde kaleme almamış olsa da onu böyle bir eser telif etmeye sevk eden âmilin sadece okurunu şaşırtma maksatlı bir nüktecilik değildir. Zira bazı başlıklarda görüldüğü kadarıyla müellif okuyucusunu ikna etmek için konu sadedinde ayet ve hadislere başvurmaktadır. Hüsün ve kubuh (güzel/çirkin) yer değiştirmelerinde kullandığı argümanların çoğu zaman ikna edici türden alıntılar ve hayat tecrübeleri olmasına bakılırsa yazar, ahlakın göreceliliği hususunda bir düşünceye sahiptir ve bu düşünceden hareketle eserini kaleme almıştır.

Kaynakça

Altunışık, Mehmet Akif. Metaetik Bağlamında Ahlâkî Görecelik Sorunu. (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2016).

Aslan, Recep. "İstişârenin Önemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler". ANEMON 2/1 (Haziran 2014): 223-241.

[14] Seâlebi, *Tahsînu'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen*, 101.
[15] Seâlebi, *Tahsînu'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen*, 99.

Druzin, Bryan H., Jessica, Li. "Yalan Söyleme Eyleminin Suç olarak Öngörülmesi: Eğer Mümkün İse Hangi Şartlar Altında Yalan Söylemek Suç Olarak Öngörülebilir?". çev: Nagehan Kırkbeşoğlu, Küresel Bakış, 23 (Aralık 2017): 1-50.

Mörsünbül, Ümit. Çok, Figen. "Bağlanma ve İlişkili Değişkenler". Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar 3/3 (2011): (553-570)

Seâlibi, Ebû Mansûr. *Tahsînu'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen*, tah: Şâkir el-Âşûr, 1. Baskı, (Irak, İhyâu't-turâsi'l-İslâmî, 1981).

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Seâlibî, Ebû Mansûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2009, İstanbul, 36, 236-239.

Ürkmez, Ahmed. "Kaynak Değeri Ve İçerik Tenkidi Açısından 'Üç Yerde Yalan' Rivayeti". Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 33 (2012): 9-34.

Yıldız, Cihan. Üniversite Öğrencilerinin Geçmişte Yaşadıkları Ayrılık Kaygısı İle Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008).

FIKHİ PERSPEKTİFTEN GENOM DÜZENLENMESİ: CRISPR-Cas9 SİSTEMİ

"Cesur Yeni Dünya" mı? "Dünyanın Ekseninden Çıkması" mı?

Ülfet GÖRGÜLÜ*

Son zamanlarda popülaritesi yeniden artan, Aldous Huxley'in 1932'de kaleme aldığı bilim kurgu romanı "Cesur Yeni Dünya"da anlatılan fabrikasyon usulü üretim bebekler, tüp bebek teknolojisinin geliştirilmesine kadar sadece bir ütopyadan ibaretti. Ancak Dr. Bob Edwards ve Dr. Patrick Steptoe tarafından 1978 yılında gerçekleştirilen IVF sonucu ilk tüp bebek Louise Brown'ın doğumundan bugüne on binlerce tüp bebek dünyaya gözlerini açtı. Milyonlarca embriyo ise ya yolun başında ya da dondurulup bir süre saklandıktan sonra imha edildi. Milyonlarcası da içerisinde sıvı azot bulunan tanklarda -196 derecede dondurulmuş vaziyette akıbetini beklemekte.

Süreç içinde geliştirilen PGT tekniği ile embriyonun genetik olarak incelenmesi, hastalıklı embriyoların teşhis edilip implantasyon öncesi elimine edilmesi ya da cinsiyetinin seçimi mümkün hale gelmiştir. İlgili mahfillerde söz konusu uygulamalar etik, hukuki, dinî pek çok perspektiften tartışılmaya devam ederken, hücrelerdeki DNA yapısının değiştirilmesine, dolayısıyla iddia edildiği şekliyle "genetik tasarım ürünü dizayn bebek üretimi"ne imkân veren CRISPR-Cas9 teknolojisinin keşfi, insan genomunun düzenlenmesiyle ilgili tartışmaların alevlenmesine yol açmıştır.

Genom düzenlenmesi konusunun etik açıdan olduğu kadar fıkhi yönden de daha ciddi şekilde ele alınması, ortaya çıkabilecek ahlâkî ve sosyal etkilerinin geniş platformlarda tartışılması gerektiği kanaati bu tebliğin çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Bu çalışma ile farklı platformlarda tartışılmak üzere zihinlere dipnot düşürmek istediğimiz konuları sorular üzerinden ifade edecek olursak;

- CRISPR/Cas9 nedir? Hâlihazırda sistemle neler yapılmaktadır? Gelecekte neler yapılabilir? İmkânlar ve riskler nelerdir?

- İnsan olmak ne anlama gelmektedir? Eşref-i mahlûkât olarak yaratılan ve ismet-i ademiyyeye sahip olan insan, teknoloji ve mühendisliğin konusu olabilir mi?

- Bilimsel araştırmalar ve bilginin geliştirilmesi amacıyla, insanoğlu tabiat üzerinde ve insan embriyosunda dilediği gibi tasarrufta bulunma hak ve yetkisine sahip midir?

- Genom düzenlenmesi nesil emniyeti için tehdit oluşturur mu?

- İnsan eliyle üretilen biyomedikal teknolojiler insanlığın sonunu mu hazırlıyor?

1. CRISPR-Cas9 nedir?

Genetik özellikler hücre çekirdeği içinde bulunan kromozomlarda taşınır. Bir canlı organizmanın genetik malzemesinin bütünü anlamına gelen genom DNA'da kayıtlıdır. Genomun protein veya RNA kodlayan bölümleri ise genleri oluşturur. CRISPR ise istilacı virüslere ve nükleik asitlere karşı doğal bir bakteri savunma sistemi olarak tanımlanabilir. Genomların düzenlenmesini mümkün kılan CRISPR-Cas9 -Clustered Regularly Interspaced Palindromic Repeats- (düzenli aralıklarla dizilmiş palindromik tekrar kümeleri) teknolojisi, hücrelerdeki DNA yapısının değiştirilmesini içermektedir. Söz konusu sistemle organizmaların DNA'sı adetâ bir word belgesi gibi düzenlenebilmekte, genler üzerinde istenilen değişiklikler yapılabilmektedir. Dolayısıyla bu teknik modern bilgisayarlar gibi sınırsız imkânlar sunarken, yapılabilecek en küçük bir hatanın ise nesilleri etkileyecek sonuçlara yol açabileceği belirtilmektedir. CRISPR teknolojisinin genel olarak "genetik tedavi" (düzgün çalışmayan veya hastalıklara sebep olacak genleri işlevsizleştirmek ve protein sentezini durdurmak) ve "genetik geliştirme" (organizmaya yeni özellikler kazandıracak genler eklemek) olmak üzere iki amaçla kullanılabileceğinden söz edilmektedir. Hayvanlar üzerinde yapılan deneysel çalışmalar, CRISPR'ın bazı hastalıkların etkisini azaltma veya tamamen yok etme potansiyeline sahip olduğunu, dolayısıyla genom düzenlemenin tedavi amaçlı kullanılabileceğini ortaya koymuştur.[1]

* Doç. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi Polatlı İlahiyat Fakültesi

[1] Bkz. Doudna, J. A., Charpentier, E., "The new frontier of genome engineering with CRISPR-Cas9", *Science*, 2014 346(6213), 1077-86, doi:10.1126/science.1258096; 21; https://geneticliteracyproject.org/2016/10/04/crispr-change-

Aslında 1970'lerden bu yana kullanılan birçok gen mühendisliği tekniği olmasına rağmen, CRISPR-Cas9 öncekilere kıyasla kullanımı çok daha kolay ve verimli olduğu, hızlı sonuç verdiği için bilim dünyasının ilgisini çekmiştir. Kolay ulaşılabilir ve uygulanabilir olması riskler açısından da daha fazla dezavantaj oluşturmaktadır.

2. CRISPR-Cas9'la İlgili Etik Tartışmalar

CRISPR-Cas9 gibi yeni gen düzenleme teknolojileri bilimsel çalışmaları geliştirmek ve hastalıkları tedavi etmek için büyük umut vaat ederken aynı zamanda taşıdığı potansiyel riskler nedeniyle kaygı uyandırmaktadır.

Biyomedikal teknolojilerin kullanımında yarar-risk dengesinin gözetilmesi, hedeflenen yararın muhtemel risklerden daha büyük olması gerekli görülmektedir. CRISPR'ın canlıların ve çevrenin zarar görmesine, hücre ölümü ve dönüşümüne neden olabilecek mutasyonlara yol açabileceği, bu yüzden klinik uygulamaya geçmezden önce yeterince tartışılması önerilmektedir. Teknikle ilgili etik tartışmaları şu başlıklar altında kısaca özetlemek mümkündür:[2]

Güvenlik ve Ekolojik Dengesizlik

Bu teknik ile genlerin eksik, yanlış ya da hedef dışı düzenlenmesi ihtimal dâhilindedir. Hastalıklı genler düzenlenirken sağlıklı genlerin bozulmasına neden olma riski söz konusudur.

Öte yandan üreme hücrelerinin genomunun değiştirilmesi sonucu sadece amaçlanan modifikasyonların değil, aynı zamanda öngörülemeyen değişikliklerin ve gelecek nesiller için geri dönüşü olmayan etkilerin oluşma riski bulunmaktadır. Zira genetiği değiştirilmiş herhangi bir insanın, germ hücreleri olan yumurta ve sperm üzerinden bu değişiklikleri sonraki nesillere geçirmesi söz konusudur.

Genler üzerinde yapılacak değişim sonucu mevcut popülasyonun kaybolmasının ekosistemde ciddi olumsuz sonuçlara yol açabileceği de belirtilmektedir.

Embriyonun Ahlâkî Konumu

Teknikle ilgili en önemli tartışmalardan biri, CRISPR'ın uygulanış biçiminden değil, insan embriyosu üzerinde uygulanma ihtimalinden kaynaklanmakta olup embriyonun ahlâkî statüsü sebebiyle insan embriyosu üzerinde deney yapma ve embriyoların imha edilmesi kabul edilemez görülmektedir. İnsan yaşamının ne zaman başladığı ve kişiliğin ne olduğu, embriyonun kişi statüsüne sahip olup olmadığı, ahlaken ne gibi haklarının ve ona karşı hangi görevlerimizin bulunduğu noktalarında tartışma sürmektedir.

Eşitsizlik ve Ayrımcılık

Yeni teknolojilerin çoğunda olduğu gibi, genom düzenlemesinin sadece zenginler için erişilebilir olacağına, sağlık hizmetlerine ve tıbbi müdahalelere erişimdeki mevcut eşitsizliklerin giderek artacağına dair endişeler de bulunmaktadır.

Gen düzenlemenin, toplumda dezavantajlılara yönelik olumsuz bakış açısının pekişmesine, genetik hastalığa sahip olanların marjinalize olmasına ve ayrımcılığın artmasına neden olabileceği üzerinde de durulmaktadır.

Tasarım Ürünü Bebekler

---

world-frightens-many-us/ (erişim 28.02.2019); https://geneticliteracyproject.org/2017/08/17/time-talk-ethics-crispr-edited-human-embryos/ (erişim 04.03.2019)

[2] Etik tartışmalar için bkz. Rodriguez E., "Ethical Issues in Genome Editing using Crispr/Cas9 System", *J Clin Res Bioeth*, 7: 266, doi: 10.4172/2155-9627.1000266; Brokowski Carolyn, Adli Mazhar, "CRISPR Ethics: Moral Considerations for Applications of a Powerful Too", *J Mol Biol* (2019) 431, 88-101; Cribbs AP, Perera SMW, "Science and Bioethics of CRISPR-Cas9 Gene Editing: An Analysis Towards Separating Facts and Fiction", *Yale J Biol Med*. 2017, Dec; 90 (4), 625-634; Noor Munirah Isa, Nurul Atiqah Zulkifli, Saadan Man, "Islamic Perspectives on CRISPR/Cas9-Mediated Human Germline Gene Editing: A Preliminary Discussion", *Science and Engineering Ethics* (2019), 1-15 https://doi.org/10.1007/s11948-019-00098-z; Brokowski C., Pollack M., Pollack R., "Cutting Eugenics Out of CRISPR-Cas9", *Ethics in Biology, Engineering and Medicine: An International Journal*, 6 (3-4):263-279 (2015), doi: 10.1615/ethicsbiologyengmed.2016016260; https://www.genome.gov/27569225/what-are-the-ethical-concerns-about-genome-editing/ (erişim 11.03.2019); https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000233258 (erişim 03.04.2019); http://nationalacademies.org/gene-editing/2nd_summit/index.htm (erişim 03.04.2019).

CRISPR teknolojisinin genetik geliştirme amacıyla kullanılması durumunda "insan mühendisleri" tarafından daha gelişmiş özellikler taşıyan; örneğin, üstün zekâlı, güçlü kemiklere ve kaslara sahip, kalp hastalıklarına yakalanma riski daha az olan insanlar tasarlama ya da göz, saç ve ten rengi, boy uzunluğu gibi kişisel özellikleri sipariş usulü belirleyebilme mümkün olabilecektir. Böylece imkânı olan ailelerin "süper çocuk" sahibi olmasının yolu açılmış olacaktır. Pek çok bilim insanının, durdurulması yönünde tüm çağrılarına rağmen Çinli araştırmacılar yaptıkları çalışmalarda bu teknolojiyle insan embriyolarında değişiklik yapılabileceğini ortaya koymuşlardır.

Öjeni

CRISPR teknolojisinin art niyetli insanlar elinde öjeni/üstün ırk oluşturma uygulamalarına yol açabilecek olması da diğer bir etik kaygıdır. Nitekim geçmişte dünya üzerinde bunun birçok örneği söz konusudur. Bir yandan Nazi Almanya'sında milyonlarca insan etnik temizliğe maruz bırakılırken, diğer taraftan birçok Avrupa ülkesinde ve Kuzey Amerika'da yirminci yüzyılın ortasına kadar, kusurlu olanların çoğalmasını önlemek amacıyla zihinsel ya da bedensel engelli veya psikiyatrik rahatsızlığı olan kadınların kısırlaştırılması yasal bir uygulama olarak sürdürülmüştür.

Embriyonun genetik özelliklerine müdahale, devlet eliyle yürütülen otoriter ojeniden farklı olarak ebeveynin bireysel tercih/seçimleriyle gerçekleşmekte ve "liberal öjeni" olarak nitelendirilmektedir.[3] Liberal öjeniyi savunanlara göre, doğduktan sonra çocuğun gelişimi için beslenme programı uygulama, okulunu seçme, özel eğitim aldırma gibi kararlar nasıl anne babanın hakkı olarak görülüyorsa embriyoya genetik geliştirme amaçlı müdahale de aynı şekilde meşru kabul edilmelidir. Habermas ise bu argümanı, "Doğal olarak büyüyüp gelişenle, insan eliyle yapılan yani öznel ile nesnel arasındaki ayrımı ortadan kaldıran tartışmalı bir paralelliğe dayanmaktadır." diyerek eleştirmekte, insanın genetik malzemesi üzerindeki manipülasyonların nesneleştirici bakış açısına dikkat çekmektedir.[4]

3. CRISPR-Cas9 Sisteminin Fıkhi Perspektiften Değerlendirilmesi

İnsan genomunun düzenlenmesi gibi etik açıdan oldukça tartışmalı bir meselenin fıkhi perspektiften de ele alınması önem taşımaktadır. CRISPR-Cas9 benzeri günümüz bilim ve teknoloji dünyasının ürünü olan gelişmeler ve doğurabileceği sonuçlar incelenirken, İslam dininin iki temel kaynağı olan Kur'an ve Sünnet ile bu referanslar üzerinde doğup gelişmiş olan fıkıh geleneğinde doğrudan bir bilgiye ulaşma imkânı doğal olarak yoktur. Ancak meseleye makâsıd-ı şerîa/hukukun amaçları bağlamında, "istishab", "ıstıslâh", "sedd-i zerâi" gibi fer'î (ikincil) ve aklî deliller ile dinin temel kaynaklarından elde edilmiş genel prensipler çerçevesinde yaklaşmak mümkündür.[5]

Bu genel yaklaşımın ardından fıkhi perspektifinden CRISPR-Cas9 tekniğinin kullanımında göz önünde bulundurulması gereken ilkeleri kısaca şöyle başlıklandırabiliriz:

İsmet-i Ademiyye (Hurmet)

Klasik fıkıh literatüründe "el-İsmetü bi'l-âdemiyyeti"[6] şeklinde yer alan ilke insanın, insanlık hasebiyle dokunulmazlığının bulunduğunu ifade etmektedir. Her insan yaratılıştan ismete/dokunulmazlığa[7] sahiptir.[8] İnsanın sadece insan olmaktan kaynaklı temel hakları bu ilkeye dayandırılmıştır.[9] İsmet-i âdemiyye'nin gereği her insanın din, can, akıl, şeref (ırz), nesil ve mal dokunulmazlığının sağlanması dinin

---

[3] Bkz. Agar, Nicholas," Liberal Eugenics", *Public Affairs Quarterly*, Vol. 12, Num. 2, April 1998, p. 137-155; Habermas, *İnsan Doğasının Geleceği*, s. 80-81.

[4] Habermas, *İnsan Doğasının Geleceği*, s. 82-83.

[5] Bkz. Görgülü, Ülfet, "The Objectionable Practises Of The In Vitro Fertilization-Embryo Transfer Method With Respect To Islamic Law (Fiqh)", *International Journal of Human and Health Sciences*, Vol. 02 No. 01 January'18, 18-24.

[6] لأن العصمة المؤثمة بالآدمية Merğînânî, Ebü'l-Hasen Burhâneddîn Alî b. Ebî Bekr, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Talâl Yusuf, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ty, II, 398; Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedreddîn, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, VII, 215. İsmetin kaynağı veya sebebi "âsım" olarak adlandırılır. Hanefîler nezdinde âsım, insanlık/âdemiyyet iken, diğer fıkıh ekollerine göre ise iman veya emandır. Bkz. Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslam-Sosyolojik ve Fıkhi Yaklaşımlar*-, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2007, s. 43.

[7] الْعِصْمَةَ وَهِيَ عِبَارَةٌ عَنْ كَوْنِ الشَّيْءِ مُحَرَّمَ التَّعَرُّضِ مُحَصَّنًا لِحَقِّ الشَّرْعِ أَوْ لِحَقِّ الْعَبْد Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî*, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Beyrut ty, I, 284.

[8] Buhârî, Keşfü'l-esrâr, IV, 238.

[9] Detaylı bilgi için bkz. Şentürk, *İnsan Hakları ve İslam-Sosyolojik ve Fıkhi Yaklaşımlar*-, s. 19-106.

korumayı hedeflediği "zârûriyyât" mertebesindeki haklar ve yararlar (mesâlih/maslahatlar) olarak kabul edilmiştir.[10]

İnsana salt DNA ve genlerin toplamından ibaret bir varlık olarak bakmak, insanın haysiyet ve onuruyla bağdaşmaz. İslam anlayışında yaratılmışların en şereflisi[11] olan insan, fizyolojik bedeni, genetik özellikleri ve ruhuyla bir bütün halinde ahlâkî bir varlıktır. Dokunulmazlıkların kaynağı olarak insan (âdemî) muhterem olduğu gibi onun herhangi bir cüzü, parçası da aynı şekilde muhterem kabul edilmiştir. İnsanın bireysel özellikleri genetiğine kodlanmış durumdadır. Bilimin, hücre DNA'sına kayıtlı olan genetik özelliklere teknoloji marifetiyle müdahale etmesi "dokunulmaz olana dokunma" anlamına gelmektedir. Oysa insan, genomuyla birlikte dokunulmaz bir varlıktır.

Embriyonun Korunması

Sperm ve yumurtanın döllemesiyle oluşan embriyo insana ait tüm genetik şifreyi taşımakta ve insanın nüvesini teşkil etmektedir. İnsan olma potansiyeli taşıyan embriyo, bu andan itibaren korunmayı hak etmektedir.

Fıkıhta yer alan ismet-i âdemiyye öğretisinin, insan varlığının embriyo aşamasından itibaren işletilmesinin gerektiği kanaatini taşımaktayız. Böyle bir yaklaşım, embriyonun bilimsel araştırmalarda kobay olarak kullanılmasının insan varlığının araçsallaştırılması ve metalaştırılması anlamına geldiğini ve buna cevaz verilemeyeceğini benimsemektedir.

Fıtrata Müdahalenin Caiz Görülmemesi

Dinî terminolojide insanın doğuştan sahip olduğu fizikî ve ruhi bütün özellikleri "fıtrat" olarak adlandırılır. Kur'an-ı Kerim'de, *"Hakka yönelen bir kimse (hanif) olarak bütün varlığınla dine, Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata yönel. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."*[12] buyrularak fıtratın önemine, onu bozmaya çalışmanın doğuracağı menfi sonuçlara işaret edilmiştir.[13]

Genetik özellikleri de insan fıtratının bir parçasıdır. İnsan bedeninde asli yapıyı değiştirmeye yönelik tedavi amaçlı olmayan müdahaleler caiz görülmezken, genetik yapısının değiştirilmesinin dinen onaylanması mümkün görünmemektedir.

Ancak tıbbi amaçla yapılan genetik düzenleme, embriyoya zarar vermemek kaydıyla, tedavi mahiyetinde değerlendirilebileceği için cevaz kapsamında görülebilir. Bedenin veya uzvun yaratılışını değiştirmeye yönelik müdahalelerin ise caiz olmadığı söylenebilir.[14]

Zararın Önlenmesi ve Zarar Vermeme

Kur'an'da, bir yandan "teshir"e dikkat çekilip evrenin insanın emrine verildiği, hizmetine sunulduğu[15] ifade edilirken, diğer yandan başına gelen musibetlerdeki sorumluluğu hatırlatılmakta,[16] yapıp ettikleriyle kendisini tehlikeye atmamasına dair uyarıda bulunulmaktadır.[17] Hz. Peygamber de "*Zarar verme yoktur."* buyurarak[18] en temel evrensel prensiplerden birine dikkat çekmektedir. Latince "Primum non nocere" şeklinde ifade edilen "Öncelikle zarar verme!" ilkesi tıp etiğinin de temel değerlerinden biridir.

---

[10] Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 287; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*. II, 4; İbn Âşur, Muhammed Tâhir, *Makâsıdü'ş-şerîati'l-İslâmiyye*, Thk. Muhammed Tâhir Meysâvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1999, s. 219; Ebu Zehra, Muhammed, *Usulü'l-fikh*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire 1953, s. 291.

[11] İsrâ, 17/70.

[12] Rûm, 30/30.

[13] Yaratılış özelliklerini değiştirmenin fıtratı bozmak anlamına geldiğine dair bkz. Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, XIV, 30; Şevkânî, Muhammed Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr*, Mektebetü'r-Rüsd, Riyad 2002, III, 376;

[14] Benzer görüş için bkz. Karadâğî, Ali Muhyiddîn, Muhammedî, Ali Yûsuf, *Fıkhu'l-kadâyâ't-tıbbiyyeti'l-muâsıra*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2006, s. 327; Noor, Nurul Atiqah, Saadan, "Islamic Perspectives on CRISPR/Cas9-Mediated Human Germline Gene Editing: A Preliminary Discussion", p. 12; http://www.dar-alifta.org/ar/ViewResearch.aspx?sec=fatwa&ID=244 (erişim 14.06.2019)

[15] Nahl, 16/12-13; Câsiye, 45/13.

[16] Şûrâ, 42/30.

[17] Bakara, 2/195.

[18] Dârakutnî, *es-Sünen*, Beyrut 2004, IV, 51.

İnsanlığın ortak maslahatı/yararı adına sürdürülen bilimsel araştırmaların ve kullanılan yöntemlerin, insanın genetiği, fizyolojisi ve ruhsal yönü üzerinde zarara yol açmayacak çerçevede yürütülmesine özen gösterilmelidir. Genetik hastalıkların önlenmesi ya da tedavi edilmesi İslam açısından maslahat kapsamında değerlendirilse de birey, toplum ve gelecek nesillere zarar verebilecek uygulamalardan kaçınmak gerekir. Zira bir zarar kendisinden daha büyük bir zararla giderilemeyeceği gibi kendi misliyle de izale olunamaz.[19]

Neslin Korunması

Neslin korunması makâsıd-ı şerîanın temel değerlerinden birini oluşturmaktadır. İslam'da nesil emniyetinin sağlanması için pek çok düzenlemede bulunulmuştur.[20]

Genom düzenlenmesi ya da geliştirilmesi yoluyla insan embriyosunun genetik yapısında oluşabilecek modifikasyonların gelecek nesilleri etkileme riski bulunmaktadır. Böyle bir risk, genetik tedavi ile hedeflenen yarardan daha büyük bir zararı içermektedir. Bu yüzden nesil güvenliğiyle ilgili kaygılar giderilmedikçe CRISPR tekniği embriyolarda uygulanmamalıdır.

Doğal Üremenin Korunması

İslam'da neslin devamının sahih evlilik ve doğal üreme yoluyla olması esastır. Genetik biliminin gelişmesiyle yapılmak istenenin, sadece hastalık vakalarını ortadan kaldırmak olmayıp, tüm genetik hastalıkların (alleles) insan popülasyonundan tamamen yok edilmesinin hedeflendiği öne sürülmektedir. Bunun mümkün olabilmesi için doğal üremenin tamamen bitirilmesi gerekir.[21] Bunun dinen onaylanması mümkün değildir.

Mahremiyete Riayet

Mahremiyet bir kimsenin kişisel bilgi ve verilerinin, ailevi genetik bulguların korunmasını gerektirir. Öte yandan beden mahremiyetinin gözetilmesi de en az bilgi mahremiyeti kadar önemlidir.

Genetik ya da tıbbi bir müdahalenin mahremiyet ilkesi çerçevesinde yürütülmesi gerekir.

Sonuç

Genetik araştırmalar ve insan genomonun derinlikli incelenmesi Allah'ın kevni ayetlerinin keşfedilmesi, tabiatta ve insan doğasında var olan sünnetullahın ortaya çıkarılması anlamına gelmekte, *"Varlığımızın delillerini (evrendeki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde göstereceğiz."* (Fussilet, 41/53) ayetini bu eksende okuma imkânı bulunmaktadır.

Biyoteknolojik ve biyomedikal çalışmaların kullanım gayesi, bu araştırmaların temel misyonunun belirlenmesinde ve değerlendirilmesinde önem taşımaktadır. Elbette herhangi bir teknolojinin suçlu ilan edilmesi düşünülemez. Burada belirleyici olan, onun nasıl ve hangi amaçla kullanılacağıdır. Amellerin niyetlere göre anlam ve değer taşıması fıkıhta önemli bir ilkedir.

Fıkhi açıdan, CRISPR tekniğinin hastalıkların tedavisi ve önlenmesi amaçlı kullanımında uyulması gereken ilkeleri şöyle tespit edebiliriz:

- Kişinin genomunu etkileyecek bir araştırma, tedavi veya tanı girişimi ancak muhtemel risk ve yararların önceden ve titizlikle değerlendirilmesinden sonra ve hukukun bütün diğer gereklerine uyularak yapılmalıdır.

- Genom düzenlenmesiyle elde edilecek yarar kesin veya galip zanna dayalı olup mevhum/muhtemel olmamalıdır.

- Bedene, akla, nesle zarar vermemeli, fıtratı ve yaratılış özelliklerini bozmamalıdır.

- Tüm toplumlar ve bireyler için ulaşılabilir olmalı, ayrımcılığa yol açmamalıdır.

- Kişilerin genetik bilgilerinin korunmasına, tıbbi ya da yasal bir zorunluluk olmadıkça hiçbir şekilde paylaşılmamasına özen gösterilmelidir.

---

[19] Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Eşbah ve'n-nezâir*, Mısır 1959, s. 86; İbn Nüceym, Zeynü'l-Âbidîn b. İbrahim, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Beyrut 1993, s. 87.

[20] Nisâ, 4/23; İsrâ, 17/32; Buhârî, Menâkıb, 5.

[21] Bkz. Lander, Eric S., "What We Don't Know?", *International Summit On Human Gene Editing*, December 1-3, 2015, Washington, p. 20-25.

CRISPR tekniğinin "genom geliştirme" maksadıyla kullanılması hususunda ise şu noktalara dikkat çekilebilir:

-Başlangıçta isteğe bağlı olan pek çok tıbbi uygulama günümüzde neredeyse zorunluluk haline getirilmiştir. Örneğin önceleri risk gruplarına uygulanan gebelik tarama (prenatal) testleri bugün adeta rutine dönüşmüş durumdadır. Yine tüp bebek yönteminde embriyonun, implantasyon öncesi genetik taramaya maruz kalması gibi uygulamalar bundan sonra olabileceklerle ilgili ön fikir vermektedir. Dolayısıyla şimdilik "genetik geliştirme" olarak nitelenen, bilim çevrelerince tepkisel yaklaşılan uygulamalar için gelecekte "tedavi" olarak kabulüne yönelik çok iyi gerekçeler üretilmeyeceğinin garantisi yoktur.

-İnsanın, tüm genetik özellikleriyle birlikte mükerrem ve muhterem oluşu hatırdan çıkarılmamalıdır.

-İnsanı genetik/biyolojik olarak geliştirip değiştirmeye çalışmak yerine insanlığı ahlaken, sosyal eşitlik, adalet ve hakkaniyet yönünden geliştirebilmek hedeflenmelidir. Diğer bir ifadeyle söylersek, insan gelişiminden anlaşılması gereken, biyomedikal müdahalelerle güç, zekâ ve yetenek bakımından üstün niteliklere sahip "yapay insan" üretmek değil, sevgi, merhamet, sabır, dürüstlük, paylaşım gibi erdemlerle donanımlı "kâmil insan" kıvamına gelebilmek için çabalamak olmalıdır.

-CRISPR teknolojisinin hedeflenen etkileri yanında amaçlanmayan sonuçlarının da göz önünde bulundurulması elzemdir. Bilimsel ve teknolojik bütün çalışmalarda yarar-risk dengesinin gözetilmesi ve sedd-i zerîa prensibinin işletilmesi zorunluluk ve büyük bir sorumluluktur. Buna göre söz konusu yöntemle elde edilecek faydanın karşılaşılacak zarardan çok daha fazla olması gerekir.

Öte yandan medyanın da bu tarz konulara yaklaşımda ve haberleştirme biçiminde ilkesel davranmasının ve ahlaki kaygıları gözetmesinin önemi tartışılmazdır. Görüldüğü kadarıyla genel olarak medya konuyu magazinsel biçimde ele almayı tercih etmekte, CRISPR'ın terapi/tedavi boyutundan ziyade, genetik geliştirme yönüyle ilgilenmektedir. The Economist'in konuyla ilgili haber başlığı bunun bariz bir göstergesidir: "Genetic Engineering-Editing Humanity!"[22]

Biyomedikal ve genom düzenleme çalışmalarının zehirli bir güç tutkusuyla veya ulusal ticari kaygılarla değil, insanlığın ortak yararı gözetilerek sürdürülmesi esas olmalıdır.

Kaynakça

Agar, Nicholas, "Liberal eugenics", *Public Affairs Quarterly*, 1998, 12(2): 137-155.

Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedreddîn, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.

Brokowski, C. ve Adli, M., "CRISPR ethics: moral considerations for applications of a powerful too", *Journal of Molecular Biology*, 2019, 431(1): 88-101.

Brokowski C., Pollack M., Pollack R., "Cutting Eugenics Out of CRISPR-Cas9", *Ethics in Biology, Engineering and Medicine: An International Journal*, 6 (3-4):263-279 (2015), doi: 10.1615/ethicsbiologyengmed.2016016260.

Buhârî, Abdulazîz, *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî*, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Beyrut ty.

Cribbs A.P. ve Perera, S.M.W., "Science and bioethics of CRISPR-Cas9 gene editing: an analysis towards separating facts and fiction", *Yale J Biol Med.*, 2017, 90(4): 625-634.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, Beyrut 2004.

Doudna, J.A. ve Charpentier, E., "The new frontier of genome engineering with CRISPR-Cas9" *Science*, 2014, 346(6213): 1077-86. doi:10.1126/science.1258096.

Ebû Zehra, Muhammed, *Usulü'l-fıkh*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire 1953.

[22] https://www.economist.com/leaders/2015/08/22/editing-humanity (erişim 28.02.2019)

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min 'ılmi'l-usûl*, Mısır 1322.

Görgülü, Ülfet, "The objectionable practises of the in vitro fertilization-embryo transfer method with respect to Islamic law (fiqh)", *International Journal of Human and Health Sciences*, 2018, 2(1): 18-24.

Habermas, Jürgen, *İnsan Doğasının Geleceği*, Çev. Kaan H. Ökten, Everest Yayınları, İstanbul 2003.

https://geneticliteracyproject.org/2016/10/04/crispr-change-world-frightens-many-us/ (erişim 28.02.2019)

https://geneticliteracyproject.org/2017/08/17/time-talk-ethics-crispr-edited-human-embryos/ (erişim 04.03.2019)

http://nationalacademies.org/gene-editing/2nd_summit/index.htm (erişim 03.04.2019)

http://www.dar-alifta.org/ar/ViewResearch.aspx?sec=fatwa&ID=244 (erişim 14.06.2019)

https://www.economist.com/leaders/2015/08/22/editing-humanity (erişim 28.02.2019)

https://www.genome.gov/27569225/what-are-the-ethical-concerns-about-genome-editing/ (erişim 11.03.2019)

İbn Âşur, Muhammed Tâhir, *Makâsıdü'ş-şerîati'l-İslâmiyye*, Thk. Muhammed Tâhir Meysâvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1999.

İbn Nüceym, Zeynü'l-Âbidîn b. İbrahim, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Beyrut 1993.

Karadâğî, Ali Muhyiddîn, Muhammedî, Ali Yûsuf, *Fıkhu'l-kadâyâ't-tıbbiyyeti'l-muâsıra*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2006.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.

Lander, Eric S., "What We Don't Know?", *International Summit On Human Gene Editing*, December 1-3, 2015, Washington, p. 20-25.

Merğînânî, Ebü'l-Hasen Burhâneddîn Alî b. Ebî Bekr, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Talâl Yusuf, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ty.

Noor M.I., Nurul Atiqah Z., Saadan M., "Islamic perspectives on CRISPR/Cas9-mediated human germline gene editing: a preliminary discussion", *Science and Engineering Ethics*, 2019, 25(108): 1-15. doi: 10.1007/s11948-019-00098-z.

Rodriguez E., "Ethical ıssues in genome editing using Crispr/Cas9 system", *J. Clin Res Bioeth*, 2016, 7(2). doi: 10.4172/2155-9627.1000266.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Eşbah ve'n-nezâir*, Mısır 1959.

Şâtıbî, Ebû İshak İbrâhîm b. Mûsâ, *el-Muvâfakât fî usûli'l-ahkâm*, Beyrut ty.

Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslam-Sosyolojik ve Fıkhi Yaklaşımlar*-, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2007.

Şevkânî, Muhammed Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr*, Mektebetü'r-Rüsd, Riyad 2002.

ÜSKÜP'TE SULTAN MURAT CAMİ'NİN ESKİ VE MEŞHUR İMAMLARDAN BİRİ PREŞOVA'LI HAFIZ ÖMER EFENDİ BİN HAFIZ İBRAHİM EFENDİ (? * 1930/31)

Hatixhe AHMEDİ*

Özet

Preşova Hocaefendi aileye mensup olan, Darü'l Kurra bir evde yetiştirilmiş, ki bu ocağın çocukları doğumdan itibaren beş yaşına kadar ister istemez kendilerini hafız bulurlarmış. Ama bu ocağın en zekileri ise ünlü *hafız-ı kurra* olmabilmiş, ve şüphesiz bunlardan biri de Preşovalı hafız Ömer efendi bin hafız İbrahim efendidir. Hocazade ve Darü'l Kurra bir ailede yetiştirildikten sonra tahsilini Der- Seadet'te devam edebilen ve orada büyük bir lütfe nasb olunmuş ki en yüksek makama yükselebilmiştir. İstanbul'da ilmin yüksek makamına yüceldikten sonra, aile soyunun damarını, babasının sanaatını de devam ettirebilmesi için, o zaman ki Payitaht'ın en meşhur bestekarlarından Hacı Zekai Dede ve Şevki Bey ustalarda da kendisine ders almaya münasip olur. Memleketine döner dönmez imam ve hatiplik vazifesini devam eder ve ayriyetten İstanbul'da kazanmış sanaatını de yayınlar ve ölümüne kadar ünlü ve meşhur osmanlı makamların tanıtmanı, öğretmeni ve bestekarı olur. Döndükten sonra tabii ki Preşova Şehri o zaman ki Kosova Vilayeti'ne bağlı olan ve kaza olduğu halde bu kadar büyük bir adamı sığdırmadı ve mecburen Üsküb'e başvurdu, böylece Sultan Murat Camii'nde başvurarak, bu caminin imamı ve hatibi tayin edildi ve orada ömrünün sonuna kadar vazifesini gurula ve akyüzü ile tamamladı. 1930 yılında vefaat etti ve her insan ki gibi kendi yurdunda defntmesinin vasiyetini bıraktı, bunun bir şahidesi de bugün ki Preşova kabristanlığında hala ayakta kalan osmanlı mezar taşı bulunmasıdır.

Anahtar kelimeler: Hafız-ı Kurra, Hafız Ömer efendi bin Hafız İbrahim efendi, Preşova, Hocaefendi ocağı, İstanbul, Sultan Murat Câmi-i, imam ve hatib, Üsküp.

1.1. Giriş

Bazıların belki hakları var, hafızlık bütün ilimlerin başıdır deyince, elbette haklıdırlar çünkü ilim kaynağı Kur'an-ı Kerimdir ve onunla sanki her işin bir başlangıcı olur. Osmanlılar bunu farkedince hafızılığı bir gelenek olarak yapmışlardır. Artık küçük çocuklar 5 yaşından itibaren Kur'anı Kerimin harflerini öğretmeye başlar, ve 8 – 9 yaşına geldiği zaman onu ezberlemeye hazır oluyorlardı. Bu gelenek hızlı bir yürüyüşle yaymaya başladı, hatta evlerde grup olarak 5 ya da 10 kişi hafız olamaya başladılar, bu defa bunlar Kuranı Kerimi gelen nesillere oğretiyorlardı ve kendileri Hafız-ı Kurra[1] ünvanını alıyorlardı, yaşadığı ocaklar ise Darü'l Kurra[2] olarak adlandırılırdı.

Böyle bir Darü'l Kurra ocağı ve içinde meşhur Hafız-ı Kurralardan kaynaklayan Preşova[3] Hocaefendi[4] ailenin ocağı da çok meşhur olumştu. Başta Hafız Abdülkerim efendi[5] ya da Abdül efendi diyarda çağırıldığı gibi ondan sonra gelen tüm aile fertlerin başlangıç sanaatı ve ilim dalı hafızlık olmuştu. Bu ailede Kur'anı ezberleyip hem kiraet hem de ilimleri okumak şarttı. Bunlar Kuranı Kerimin lafızların okunuş şekillerini ve Kuranın bir çok makamlarla okuyabilen meşhur olmuşlardı. Bunun tabii ki temel katkı sağlayan da güzel ve eğitilmiş sesleridir, osmanlı makamların marifetiyle ünlü olmuşlardır[6]. Bu ocakta büyüyen ve yaşayan çocuklar farklı olurdu, bahtı da daha açık olurdu, çünkü anne ve baba kucağından, yani erkenden başlayarak çok ilimler öğrenebilirdi. Bu aile çocukların bahtlı olanlarından biri de Hafız Ömer efendi oğlu Hafız İbrahim efendi imiş[7].

1.2. Doğum ve Preşova'ya ve İvranya'ya tahsil

Osmanlı zamanında hep Preşova Kaza[8] olarak tanıtıtılmış, daha çok Üsküp Sancağına, ama bir ara Debre Sancağına da bağlı olmuş, lakin son Osmanlı hakimiyetin döneminde, büyük Kaza olarak Kosova

* Dr., Kosova Devlet Arşivleri, Osmanlıca Uzmanı

[1] Kurani te Shqiptarët, yayinlanan: Bashkësia Islame e Kosovës, 2016, Prishtinë, s. 75 – 97.

[2] Aynı yerede, s. 75 – 97.

[3] Güney Sırbıstan'da bir küçük kasabadır. Arnavut ve sırp ahali ile meskundur. Halen daha da çok arnavut nufüsü ile meskundur.

[4] "*Kosova"* dergisi, Instituti i Historisë Ali Hadri Prishtinë, sayı 39, 2014, Prishtinë, s. 397 – 414.

[5] Aynı yerde, s. 397 – 414.

[6] Kurani te Shqiptarët, yayinlanan: Bashkësia Islame e Kosovës, 2016, Prishtinë, s. 75 – 97.

[7] A.y., s. 75 – 97.

[8] Kosova Vilayeti Salnamesi – 1896, Üsküp 1896, İstanbul, 2000, s. 211 -218.

Vilayet'in dahilinde bulundurulmuş[9]. Dediğimiz gibi bu kazada emek veren ve her zaman terbiye ve eğitimin önüne saflandırılmış olan koca çınar bir aile varmış, bu da Hocaefendi ailesi imiş. Şeh Hafız Ömer[10] bin Şeh Maksud-ı Evvel[11] bu diyarların meşhuru ve ünlü bir şahsiyeti imiş. Gerek alim olarak gerek terbiyesiyle diyer yandan, avamdan hass ve vasıflı olmaya becerbilmiş. Kendi ilmini ve daha da fazlasını kendi oğluna Hafiz Abdülkerim[12]'e nakl etmeye sağlayabilmiş. Hafız Abdülkerim ise bu Kazanın hem ünlüsü hem de milletin ana merkez bir noktası olmuş. Tabii ilim mertebesiyle ama daha ziyade temiz ve pozitiv ahlakıyla en yüksek insanlık noktasında varabilmiş.

Her ne kadar çaba gösterdiğimiz de Preşova Belediyesinde bir kaç defa araştırma yaptık, yine de Hafız Ömer efendi bin Hafız İbrahim efendinin doğum tarihini yazılı olarak bulamadık. Bu ara Üsküp Devlet Arşivinde araştırma yapmak isterken, cevabımız bu fonlar düzenlemek üzeredir diye idi. Umarım kısa zamanda Ulema Meclisin fönunu düzenlenir ve orda inşaallah daha uzun ve belge ile kaynaklı veriler bulmuş olabirim. Ağız kaynaklarıyla 1934 doğumlu Hafız Avni efendi Ahmedi[13] amcamdan, Hafız Ömer efendi diğer ünlü ve meşhur amcamızla Müderris Hafız Ali efendi Ahmedi[14] ile hemen hemen aynı yaşta imişler, bu durumda ise Müderris Hafız Ali efendi 1856 doğumlu, buna dayanarak yakın bir sonuca varabiliriz ki Hafız Ömer efendi 1853 – 1859 yıllar arasında doğumlu olabilir.

İlk tahsilini kendi Darü'lkurra ve hocazade ailesinde tamamlar, burada Kur'an-ı Kerimin okumasını ve hafızlığın ezberlemesine yüksek ve yanlışsızlık bir şekilde öğretir. Bu derseleri dedesi Hafız Abdülkerim, babası Hafız İbrahim[15] ve amcası Hafız Ahmed[16] efendiler yanında tamamlar[17].

Tahsilin ilk adımlarını köklü ailesinin yanında bitirdikten sonra, sıbyan mektebini doğum yerinde tamamlar ve bundan sonra her Preşovalı ahalisi gibi İvranya[18] medrsesesinde[19] dersine devam eder ve orada orta tahsilini de bitirir. Tekrar bunları elimizde belge bulunmadığımız halde bunlar Preşova ahalisinin genel olarak dayandığımızı ve Müderris Hafız Ali efendiden kaynak olarak söylüyoruz. Hafız Ali efendi daha geç öldüğü için bunları kendi ağzıyla rivayet etmiş, Hafız Ömeri tanıyan insanlar ise çoktan Hakk'ın rahmetine kavuşmuşlardı, daha doğru Hafız Ali efendi 1952 senesinde vefaat etmiş, yani Hafız Ömer'den 20 yıl sonra[20]. Bilindiği gibi eskiden bir ailenin tavırları hemen hemen aynıymış, madem ki Hafız Ali efendi ve Hafız Ömer efendi aynı ocağın çocukları ve aynı yaştaymışlar, ayrıca aynı mesleği de seçmişler, o zaman tabii ki aynı okulda da derslere devam etmişlerdir.

1.3. İstanbul'da tahsile devam

Şunu burda da belirtmeden geçemiyoruz, Hafız İbrahim makamalarda bağlılığını bir başka almıştı, bu nedenle oğlunu Hafız Ömeri küçük yaşta hafız ettikten sonra ve kendi usülüyla makamları öğrettikten

---

[9] ÜNLÜ, Mucize, *Kosova Vilayeti, Ankara 2014, s.* 50.

[10] Şeh Hafız Ömer Hocaefendi ailenin merkez noktasıdır. Müderris Hafız Ali Ahmedi'den çizilmiş soyağacına göre Hafız Ömer meşhur Hafız Abdülkerim efendinin babası oluyor, kendisi ise de aynı zamanda Şeh Maksud-u Evvelin oğludur. Preşova ve Rumeli topraklarında meşhur bir şahsiyet olarak tanıtılır. Doğum ve ölüm tarihi ile ilgili şu ana kadar elimizde vesika elde edemedik.

[11] Müderris Hafız Ali efendi soyağacına göre Şeh Hafız Ömerin babası ve Cemalullahun oğludur.

[12] Hafız Abdülkerim efendi oğlu Hafız Şeh Ömer efendi.

[13] Hafız Avni efendi Ahmedi, kendi evinde Canlı sohbet: 04. 19. 2019, Preşova.

[14] Müderris Hafız Ali Ahmedi 1856 yılında Preşova'da doğdu. İlk tahsilini, yani Sıbyan Mektebini kendi doğum yerinde tamamladı. İdadiye ve Medrese Orta Tahsilini ise İvranya Kasabasında tamamladı. Yüksek Tahsilini ise İstambul'da tamamladı. Kendi memlektinde döndükten sonra, çeşitli şehirlerde Preşovadan başlayarak, Kumanova, Yakova, Prizren ve hatta Erzurum Rüştiye ve Dârulmuallimîn okullarında çalıştı. Prizren Darulmuallimîn'de 1901 – 1912 yıllar arasında Darulmualliminin müdürüydü. (bak. Mehmeti, Sadik, Shkollat Shqipe në Kosovë, 2019, Prishtinë, s. 217.)

[15] Hafız İbrahim efendi oğlu Abdülekerim Müderris Hafız Ali Efendi çizdiği soyağacına de yazılıdır, aynı zaman kendi mezar taşında da zikredilmektedir.

[16] Hafız Ahmed efendi oğlu Hafız Abülkerim efendinin adı da Müderris Hafız Ali efendi çizdiği soyağacına yazılıdır, Hafız Ahmed efendi aynı anda Müderris Hafız Ali efendinin dedesi oluyor.

[17] Kurani te shqiptarët, bot. Bashësia Islame e Kosovës, 2016, Prishtinë, s. 104 - 107.

[18] İvranya günümüzde de Güney Sırbistan'da tarihi bir şehirdir. Morava nehri bu şehrin içinde geçmektedir. Osmanlı zamanında İvranye ismi ile adlandırılmıştır, bugün ise Vranje adını taşımaktadır. Ayrıca Belgrad, Niş, Üsküp, Selanik yollarını birleştiren bir şehirdir. Eskiden kendi meşhur demiryolu ile tanıtılmıştır. İçinde meşhur osmanlı eserleri mevcuttur. (bak: TDV İslam Ansiklopedisi – Ek -1, 2016, İstanbul, s. 683 – 686.)

[19] Eskiden İvrany'a kasabasında meşhur Osmanlı Medresesi de varmış. Preşova gençleri genellikle yüksek tahsilini burada bitiriyormuş. (Preşova, 11. 05. 2019. Hafız Avnı Ahmedi ile canlı sohbet.)

[20] Hafız Ömerin ölüm yılını Preşova'da mevcut olan kendi mezar taşına dayanarak yazdık.

sonra İstanbul'a[21] göndermeye karar verir ve orada ünlü makam usüllarını bilen hocalardan, öğretimini devam eder. O zaman ki Payitaht'ın en meşhur bestekarları Hacı Zekai Dede[22], ve Şevki Bey[23] ustalardı. Bunların yanında Hafız Ömer bir kaç sene kalır ve makamları derin ve usulca öğretir[24]. Bu makamları mecburen öğrenmek için gitmez fakat bunları sevdiği ve içten ilham olarak duyduğu hisse dayanarak öğrenir, ve ömrünün sonuna kadar mekamlarla uğraşır. Memleketine dönünce, önce Preşova'ya sonra Üsküp'te bu makamları gelecek nesillere öğretir. Hafız Ömer sayesinde bendeniz de babamdan istifade ederek bir hayli makam öğrendim, makamların ayırtmasını da öğrendim, tabii ki bu kolay bir iş değil. Hafız Ömer efendi dedeme Hafız Lütfü[25] efendiye osmanlı usülü okumayı ve makamların çeşitlerini öğretmiş, bizim evde evimizin meşhur ve ünlü bestekarı olarak her zaman tanıtılmıştır. Rahmetli dedem ve babam 100 küsür sene itibaren Preşova İşkodralı İbrahim Paşa Camii[26]'nde Hafız Ömer'in öğretiği makamlarla, Kur'an ve ezan okumuşlardır. Sabah namazının ezanını sabahi, öğle ezanını rast, ikindi ezanını hicaz, akşam ezanını evc ve segâh, yatsı ezanını ise uşşak, nihavent ve beyâti makamlarında okuyorlardı. Bu adet Preşova camii'nde halen de mevcuttur, rahatça diyebiliriz ki geleneği çok eskidir, kaynakları Hafız Abdülkerim efendiden başlayarak Hafız Ömer efendiden güzel sesten mada, hem usulca hem ustaca tazelenerek ve Hafız Lütfü ve Hafız Zihni[27] efendilerden daha da çok refah ve ruh kazanarak, bu sonuncu kişilerin hakkında bahsedince unutmamak ki ikisinin sesleri fevkalade güzel ve tatlıydı.

İstanbul'da kaldığı zaman oralarda hem ders öğretmiş ve çeşitli müesseselerde de üye olmabilmiş, bunları tabii kendi memleket ve Rumeli manfaatı için yapmış. Burada meşhur ve anılı Fraşıri[28] ailenin efradıyla bağlantı kurmuş, ve onlarla çeşitli tartışmalarda ve müzakerelerde bulundurulmuş. Hafız Ömer'in İstanbul'da olduğu zaman Abdül[29], Naim[30] ve Şemseddin Sami bey Frashıri[31] de faaliyet yapıyorlarmış,

[21] ÜNAL, Uğur, BİRBUDAK, Seçkin Tolga, *İstanbul Dârulmuallimîni (1848 – 1924), 2013, Ankara, s. 9 – 49.*

[22] Hacı Zekai Dede 1824 – 25 yılında İstanbul Sultan Eyüp Ali Paşa mahallesinde doğdu. Dindar ve meşhur bir aielenin çocuğu olup, meşhur Ali Paşa Cami'nin imamı Hafız Süleyman efendinin oğludur. Bu yüzden erken yaşta çeşitli ünvanlara sahip olabildi. Küçük yaşta amcasının yanında hafız oldu, ve diğer yandan babasının yanında hat derslerine de devam etti. Aynı anda arapça derslerinde de devam etti. Bundan sonra Eyyubi Şahinbeyzade Mehmed Beyden musiki derslerini almaya başladı. Bu arada Mısırlı Mustafa Fâzıl Bey'in (Paşa) Eyüp Bahariye'deki konağında musiki muallimi oldu. 1845 - 1851 yıllar arasında Mısıra ve İstanbul'da gidip geldi, ve yıllardan sonra çeşitli görev bitirdikten sonra ünlü musiki hoca ünvanını kazanabildi ve bu alanda pek az kişiden birisidir. Yanında büyük bir rakam talebe çıkarabildi. Zekâi Dede'nin hâfızasında seksen civarında faslın da içerisinde yer aldığı 2000'in üzerinde eser bulunduğu kaydedilir. 1897 yılında vefaat etti. (bak: TDV İslam Ansiklopedisi – 44 cilt, 2013, İstanbul, s. 195 – 196.)

[23] Şevki Bey, İstanbul Fatih mahallesinde doğdu. Babası tarakçı Ahmed efendidir. Rüşdiye tahsilinin ardından musika-I Hümâyun hânende girdi. Bir ara sonra Rusumat Nezâret Kâtipliğe atandı. Şevki Bey, Türk mûsikisinde klasik ekolün Hacı Ârif Bey'den sonra en önemli şarkı bestekârı kabul edilir. Meşhur bestelri vardır, Mehmed Hafîd Bey, onun vefatından sonra 308 şarkısının güftesini Yâdigâr-ı Şevk yahut Mahsûl-i Tabîat adıyla neşretmiştir. Yılmaz Öztuna, Mehmet Suphi Ezgi'nin Şevki Bey'in eserlerini bir külliyat halinde hazırlamaya başladığını, 120 şarkısının notasını yazmasına rağmen bu çalışmasını tamamlayamadığını ifade eder. Musiki Mecmuası'nın 387-388. sayısı (İstanbul 1982) "Şevki Bey Uşşak Şarkıları" başlığıyla bir özel sayı niteliğinde hazırlanmıştır. (bak: TDV İslam Ansiklopedisi – 39 cilt, 2013, İstanbul, s. 30 – 31.)

[24] ÜNLÜ, Mucize, *Kosova Vilayeti, Ankara 2014, s.* 234 – 297.

[25] Hafız Lütfü efendi 31. 11. 1904 yılında Preşova'ya doğdu. Meşhur Hocaefendi aile nesildendir. Babası Abdülaziz efendi oğlu Ahmed efendidir. Ocağın kurallarına göre 8 yaşına hafızlığına başlar ve 10 yaşında tamamlar, ve Rüşdiye'yi bitirdikten sonra Preşova İşkora İbrahim Paşa caminin 1930 – 1975 yıllar arasında imamlık görevine geçer. Preşova arnavutça açılan ilk okullarının ilk öğretmenidir. Osmanlıca, arapça, sırpça ve arnavutçayı gayet güzel ve rahatlıkla okur, yazar ve konuşurdu. 1982 Preşova'da vefaat eder, ve kendi memleketine defnedilir. (bak: "Dituria Islame", aylık dergi, 2016, Priştine, Kosova).

[26] Preşova'da bulunan ve 1804 yılında inşa edilen camidir. Diğer adı Atik Cami'idir. Kendi ahali ve İşkodralı İbrahim Paşa tarafından inşa edilmiştir, bu yüzden onun adını de taşımaktadır. (bak: Trashëgimia Orientale – Islame në Ballkan, 2015, Prishtinë, s. 209).

[27] Hafız Zihni Ahmedi 12. 1. 1933 Preşova'da doğdu. İlk tahsilini kendi doğum yerinde bitirdi. 12 yaşında hafız oldu. Hafızlıktan sonra icazete devam etti. Preşova ünlü Müderris Hafız Necati yanında icazetini tamamladı. İbrahim Paşa Camiinde emekliye kadar imamlık, hatiblik ve muallimlik görevine bulundu. 28 Ağustos 2009 yılında Preşova'da vefaat etti ve kendi memleketinde defnedildi.

[28] Arnavut meşhur aydın ve milliyetçi aile.

[29] 29 Ağustos 1839'da Yanya (Janinë) vilâyetinin Ergiri (Gjirokastra) sancağına bağlı Pırmeti (Përmeti) kazasının Fraşiri (Frashëri) köyünde doğdu. Arnavut toplumun ünlü aydın ve siyasetci olarak tanıtılmıştır. 1892 yılında vefaat etmiştir. (bak: TDV İslam Ansiklopedisi – 13 cilt, 2013, İstanbul, s. 194 – 195.)

[30] 25 Mayıs 1846'da Yanya (Janinë) vilâyetinin Ergiri (Gjirokastra) sancağına bağlı Pırmeti (Përmeti) kazasının Fraşiri (Frashëri) köyünde doğdu. Şemseddin Sâmi'nin ağabeyi olan Naîm Bey halk arasında daha çok Arnavut milliyetçiliği fikrinin önderi olarak tanınmıştır. Arnavut topraklarında ünlü şair ve vatanperverliğiyle tanıtılır. Aranvutça yazılı olan

onlarla hem aynı fikirde hem de Arnavut Rumeli topraklarından oldukları halde arkadaşlık yapıyormuş. Bu arkadaşlığı memlektinde de döndükten sonra mektuplaşarak hem Preşova'da hem de Üsküp[32]'te sürdürmüş[33].

2.1. İstanbul'dan dönüş ve Preşova'ya bir kaç sene yerleşmesi ve hafızların yetiştirilmesi

İstanbul'dan döndükten sonra hemen kendi memleketine yerleşir, Preşova'da orta aileden Nezay adlandırılmış bir mahallesinden bir kızla evlenir, ve burada bir kaç sene kalır. İstanbul'da kazanmış olan ilmini burada yaymaya başlar, hafızlık geleneğini hızlıca yaymaya başlar. Hafızların arasında iki kör hafız de yetiştirdiğini Preşova'da hala bilinmektedir. Bunlardan birisi Hafız Şefka[34], Masurica muhacirlerinden gelen bir ailenin kızı ve diğeri ise bir adam, adını ve ailenin kaynaklarını maaselef unutulduğu için bilemiyoruz.

Kadın hafızlarından en meşhuru de Hafız Ömer'in önünde hıfzını tamamlamış, bu da ünlü Preşova kadın doayenlerinden biri Hafız Adile Ahmedi- Necipi[35], hafız Abdülaziz efendinin küçük kızı, daha doğru Hafız Ahmed efendinin yeğeni, daha doğru Hocaefendi aielden gelendir. Hafız Adile hanım ise meşhur zekasıyla ve ala zihniyetiyle Hafız Ömer'in yanında 6 ay içinde hafızlığını tamalar, yani 4 yeni sayfa günde ezberleyebiliyormuş. Preşova'da Rüşdiye okulunu tamamladıktan sonra Üsküp'te Zekeriyya efendiyle evlenir ve orada karierine devam eder, gerek camide ve evinde hoca hanımlığıya gerek, ve daha genelde devlet okullarında işine hayatının sonuna kadar devam etmiştir.

Burada bunu de söylememiz lazım, İstanbul'dan döndükten sonra Preşova ve Kumanova[36] Rüşdiye'lerine de tayin olur, ve orada da bir müddet çalışır[37].

İstanbul'dan döndüğünde kendi 70 makamlar eğitim alanında biraz kıtlık yaşar, bu yüzden ellerini kıvırır ve yeni nesillere makamların usüllerini çalıştırmaya başlar. Onun ilk ve meşhur ve kendini tatmin edebilen öğrencisi amcazadesi benim dedem Hafız Lütfü efendi olur. Amcazadesinin sadası güzel olduğu hem makamları öğretir hem de kendi İstanbul meşhur ustaların hasretini gidermiş olur, çünkü artık buralarda da bir filiz yetiştirmeye başlar, ve kendi emeğin çabasını devam etmeğe sağlamış olur. Hafız Ömer efendiden rahmetli dedem Hafız Lütfü efendi, ve rahmetli babam Hafız Zihni efendi ve hayatta olan amcam Hafız Avni efendi[38] 17 osmanlı makam usülünü öğrenir. Bunlar ise şunlardır: sabahî, hüzzam, seğah, eviç – eve, rast, hicaz, nevd, uşşak, nihavend, hüseyni, acemâşîrân, sûzinak - sûzidilâra, isfahan – esfahan, muhayyer, kürdt – kürdili hicazkâr (hicazkar-i kürdî), vs[39].

2.2. Usül-i enderûn ile terâvih kılınışı

Bageti e Bujqesi meşhur eseridir. Farsça da yazmıştır. Tahayülat adlı eseri farsça kendi anılı ve iz bırakan bir eserdir. 1900 yılında vefaat etmiştir. (bak: bak: TDV İslam Ansiklopedisi – 13 cilt, 2013, İstanbul, s. 195 – 197.)

[31] 1 Haziran 1850'de Yanya (Janinë) vilâyetinin Ergiri (Gjirokastra) sancağına bağlı Pırmeti kazasının Fraşiri (Frashëri) köyünde doğdu. Arnavutça literatürde daha çok Sâmi Frashëri olarak tanınmıştır. Bir çok meşhur eserleri vardır, arnavutça literatüründe "Shqipëria çka qenë, çështë dhe çdo të bëhet?" meşhur ve iz bırakan bir kitaptır. Türk literatüründe ise meşhur yayını ile tanılı olandır, çünkü Kamûs-ı Turkî lugatın ve Kamûsu'l Âlâm ensiklopedinin yazarıdır. 1904 yılında İstanbul'da kendi evinde vefaat etmiştir ve İstanbul Feriköy mezarlığına defnedilmiştir. (bak: TDV İslam Ansiklopedisi – 38 cilt, 2013, İstanbul, s. 519 – 523.)

[32] Eski Kosova Vilayetin Başkenti (bak: Kosova Vilayeti Salnamesi – 1896, Üsküp 1896, İstanbul, 2000, s. 108 -128.), ve şimdiki Kuzey Makedonya'nın başekentidir.

[33] Canlı sohbet, Hafız Avni efendi Ahmedi, 11. 04. 2019.

[34] Kurani te Shqiptarët, yayin: Bashkësia Islame e Kosovës, 2016, Prishtinë, f. 104 – 112.

[35] A. y., s. 104 – 112.

[36] Kuzey Makedonya'da bir şehir, Preşova ile Üsküp arası.

[37] Hafız Avni efendi Ahmedi, Canlı sohbet, 18. 04. 2019, Preşova.

[38] Hafız Avni efendi Ahmedi 18. 09. 1935yılında Preşova'da doğmuştur. Çok küçük yaşta hatım indirir ve 10 yaşında merhum babası Hafız Lütfü efendi ve annesi Hafız Emine Aliu Ahmedi yanında tamamlar. İlk tahsilini kendi memleketinde bitirmiştir. Orta tahsilini de Preşova'da ilk açılan lise okulunda tamamlamıştır. Yüksek tahsilini ise Kuzey Makedonya'da İşletme bölümünü Prilep Üniverstesinde tamamlamıştır. Yüksek tahsiline devam ederken aynı anda meşhur amcazadesi yanında Müderris Hafız Necati efendi yanına icazet derslerini de tamamlar. Sonra Şehir ve Çevre Bakanlığına tayin olur ve emekliye kadar çalışır. Bütün hayatın merhalalerinde müezzinlik ve muallimlik görevini yaptı, bunu hiç bir zaman ücret almadan yapar, halen de yapmış oluyor. Preşova'da yaşıyor ve vazifesine devam etmektedir.

[39] Hafız Avni efendi Ahmedi ile kendi evinde gerçekleştiğimiz sohbet, Preşova 19. 04. 2019.

Osmanlı'da çok sevilen Ramazan adetlerinden birisi de teravih namazlarının Enderûn Usulüyle kılınmasıdır. Saray mescidi başta olmak üzere, Hırka-i Şerîf Camii'nde, Ayasofya'da ve diğer selatin camilerinde bilhassa Eyüp Sultan Camii'nde teravih namazları bu usulle kılınırdı.

Enderûn usülü terâvih, yirmi rekat olan teravih namazının beşe bölünerek her birinin musikimizin ayrı makamlarıyla kılınması demektir. Yaygın olarak birinci dörtte neva ya da isfahan, ikinci dörtte saba ya da uşşak, üçüncü dörtte hicaz ya da muhayyer, dördüncü dörtte eviç, son dörtte acemaşıran makamı tercih edilir. Makam tercihi imam ya da müezzinler tarafından yapılır. Müezzinler, imamın dört rekatı kıldırdığı makamdan bir ilahi okur ve başlayacağı makamdan salat-ü selam getiri ve ardından yeni dörde geçilir. 1700'lü yıllarda başlayan bu uygulamaya günümüze bilinen son şeklini Buharizade Mustafa İtri'nin[40] verdiği söylenir. Unutulmaya yüz tutmuş bu gelenek günümüze yeniden canlandırmaya başlanmıştır.

Bu gelenği Preşova'ya ilk getiren Hafız Ömer'di, ondan sonra devam ettiren Hafız Lütfü ve Hafız Zihni efendilerdi. On seneden bu yana kadar bu gelenek Preşova'da Hafız Zihni hayatta iken hala vardı, ben de hiç unutamam bu teravih kılınışın maneviyatını ve kulağımda kalan babamın usüllü ve güzel sesini[41].

3.1. Hafız Ömer oğlu Hafız İbrahim Preşova kabristanlığında bulunan ikiye bölünmüş mezar taş kitabesi[42]

Hafız Ömerin kim olduğunu daha net ve açık kendi mezar taşından anlamış oluyoruz, burada görmüş oluruz ki, mihrab adamı, camii efendilerinden bir efendi, adını ve babasının adını tescilli olarak çıkartabiliriz, ve Üsküp Sultan Murat[43] camiinde imam ve hatibi olunuşu, meşhur hafız-ı kurralardan biri ve aşikân-ı kiraetlerden biri.

Hüvellahü'l Hâliku'i Mûîn

Bir Minber-i Menâr Hasâil-i İmâmı

Câmî-i Efendî-i Âşikân-ı Kirâât

Üsküb'ün Sultân Mûrâd Câmî-i İmâmı ve

Hâtîbî Ülemâından Hâfız

Ömer Efendî bin İbrâhîm

Rûhîçûn Fâtiha

[40] İtri Efendi Buhûrîzâde İstandul'da Mevlânâkapı civarında Yayla semtinde doğdu. Doğum tarihi hakkında bilgi yoktur. Müellifler tarafından 1630 – 1640 yıllar arasında doğmuş tahmin edilebilir. Meşhur şair ve türk mûsîkîsi bestekârıdır. Şiirlerinde İtrî ve Bûhûrîzâde mahlasları kullanmıştır. Bir hayli bestelenmiş eserleri ile tanıktır, ama en önemlisi ise camilerde cumhur müezzinliği çerçevesindeki birtakım uygulamaların ve bunların mûsikiyle ilgili düzenlemelerinin, teravih namazı esnasında makam değiştirme kurallarının da ItrAî tarafından konulduğu genellikle kabul gören rivayetler arasındadır. 1711 yılında İstanbul'da vefaat etmiştir. (bak: TDV İslam Ansiklopedisi – 19 cilt, 2013, İstanbul, s. 220 – 221.)

[41] Hafız Avni efendi Ahmedi ile sohbet, 11. 04. 2019, Preşova.

[42] Mezar taşın orjinal ve bugünkü hali.

[43] Üsküp Sultan Murat Camisi Üsküp'te şehir merkezine hâkim bir tepede yer almiştir. Külliye olarak yani cami, medrese, mektep ve imaret yapılarından meydana gelir. Cami, türbeler, saat kulesi ve cami hazîresindeki bazı mezar taşları günümüze ulaşmıştır. 1932 yılına kadar faal olan medresesi de vardı. Medrese imareti zamanımıza ulaşmamıştı. Diğer adlar ile de meşhurdur, mesela Hünkar Camii, Camii Kebir, Camii Atik, Saat Camisi. Caminin giriş kapısında üç satırlık arapça kitabesinde II Murat tarafından yapılışını ıspat etmektedir, 1538/39 inşaatı başlanmıştır, 1542 yılında ise tamamlanmıştır. Caminin avlusunda osmanlı yazı ile mezar taşlar bulunmaktadır. Bu camii Üsküb'ün XV asırda inşa edilen külliyelenin içinde var olan bir camiidir. (bak: TDV İslam Ansiklopedisi – 37 cilt, 2013, İstanbul, s. 509 – 511.)

Sene 1346/1930-31

Bu mezar taşa dayanarak sonuç olarak başka bir şey diyemeyiz, sadece yazının nekadar önemli olduğunu çok net anlamış oluruz. Bu defa tekrar anlamış oluyoruz ki taşlarda yazılmış yazılar günümüze kadar hayyatta duruyor ve bu gerçek ve tamamen değerli bir tarih eseridir. Umarım bu bu mezar taşı mustakbel günlerimiz için de tarihin önemli bir parçası olacak, daha doğru bizim için en değerli miraslardan bir mirastır. İnşaallah ileride çalışmalarımızda daha geniş belgelerle faydalanarak bu şahısın değerlerini açıklayacağız.

1. Hafız Ömer bin İbrahim Preşova'da osmanlıca mezar taş kitabesi.

3.2. Sonuç

Preşova'da doğup buyuyen, kendi ocağına başlarken, İvran'yeye ve İstanbul'da tahsilini tamamlayan, ve bu uzun yoldan sonra kendi memleketine ve Üsküp'te emeğini veren Hafız Ömer oğlu İbrahim çok nadir şahsiyetlerden bir şahsiyettir. Hafız Ömer gibi şahsiyetler çok az, hemen hemen sayılmayacak kadardır. Onların en övulecek tarafı ise tahsilini bitirdikten sonra, imkan buldukları halde büyük İstanbul'u bırakmaları ve kendi memleketlerine dönmektir. Hafız Ömer ise kendi Preşova'ya, yani kendi memleketine ve oradan yakın olduğu Üsküp'te en meşhur camide emek veren birisidir. Elbette bu kişiler geniş bilgi ve marifetlerinden dolayı böyle bir makame hasıl olmuşlardır. Preşova Hocaefendi ocağından İstandula, ve İstanbuldan kendi ocağına, bundan sonra Sultan Murat camiinde ve tekrar Preşova'da gömülen ve Osmanlıdan sonra osmanlı yazılı mezar taşı bulunduran, övülecek ve merak edilecek bir şahıstır.

Kaynakça

1. Kurani te Shqiptarët, bot. Bashkësia Islame e Kosovës, 2016, Prishtinë.
2. ÜNLÜ, Mucize, *Kosova Vilayeti,* Ankara 2014.
3. MEHMETI, Sadik, *Shkollat dhe Arsimi në Kosovë,* Instituti Albanologjik, 2019, Prishtinë.
4. ÜNAL, Uğur, BİRBUDAK, Seçkin Tolga, *İstanbul Dârulmuallimîni (1848 – 1924),* 2013, Ankara.
5. TDV İslam Ansiklopedisi – Ek -1, 13, 19, 37, 38, 39, 44 ciltler, 2013 - 2016, İstanbul.
6. Kosova Vilayeti Salnamesi – 1896, Üsküp 1896, İstanbul, 2000.
7. Trashëgimia Orientale – Islame në Ballkan, 2015, Prishtinë.
8. *"Kosova" dergisi, Instituti i Historisë Ali Hadri Prishtinë,* sayı 39, 2014, Prishtinë.
9. *"Dituria Islame",* aylık dergi, 2016, Priştine, Kosova.
10. Canlı sohbet: 11 - 19. 04. 2019, Preşova, kendi evinde.

FIKIHTA HÜKÜM BAĞLAMINDA NİYETİN AMELE ETKİSİ
- BÜTÜNCÜL BİR YAKLAŞIM-

Nasi ASLAN [*]

Giriş

Hüküm, epistemoloji/bilginin kaynağı bağlamında Şârî'nin kullara dönük hitabını ifade eder ki buna ilahi hitap veya şer'î bildirim de denir. Bu durum niyetin Şârî'ye dönük tarafıdır. Ancak Şârî için niyet kavramı çok kullanılmaz, daha ziyade "Şârî'in iradesi" ve "murâd-ı ilahî" terimleri kullanılır. Onun amelî konulardaki muradı ise "makâsıd-ı şeri'a" olarak betimlenir ve dinin korumayı hedeflediği " canın korunması, malın korunması, neslin/nesebin korunması, dinin korunması ve aklın korunması" şeklinde beş esası içerir. Bu beş esas bir yönüyle Şâriin kulların maslahatlarına dönük hükümlerde gözettiği genel kastı ve niyetidir.

Niyet azim, kasıt, kesin irade kalbin bir şeyi bilmesi ya da bir şeyde karar kılması anlamlarına gelmektedir. Bu kelimenin çoğul niyâttır.[1] Niyet, fıkıh alanında hükümlerin değerlendirilmesinde de merkezi bir konuma sahiptir.

Bu çalışmada "niyet" kavramı mükellef /kul ekseninde ele alınacaktır. Bununla birlikte kulun niyetinin murad-ı ilahî ile sıkı bir ilişkisinin olduğu da bilinen bir gerçektir. Burada "Ameller niyetlere göredir"[2] hadisi normatif bağlamda merkezi bir yere sahiptir. Zira söz konusu hadis özel bir sebebe binaen varit olmuş olsa da onun hüküm bağlamında genellik ifade etmesine engel değildir.[3] Bu bağlamda ilgili hadis yapılan amellerin ahlaki ve diyani düzlemde değer bulmasında önemli bir yer sahiptir. Zira niyetin gereği olarak kişinin samimiyeti, ihlası ve hasbiliği söz konusu olabilecektir. Bu açıdan onun yaptığı ameller niyeti ile sıradanlığın dışına çıkacak ve yine niyeti ile ecir kazanacak ya da günah işleyecektir. Bu hususlar meselenin diyanî boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Ancak burada niyetin fıkhi düzlemdeki tezahürleri ele alınacaktır.

Hadisin sıhhati üzerinde görüş birliği olmakla beraber mütevatir olması hususunda ittifak yoktur. Metin ve ahkâm açısından söz konusu hadisin delaleti, anlam yelpazesi olarak çok geniş bir kapsama sahiptir. Bu bağlamda mezkûr hadisin teşri'î açıdan genel ilke niteliğinde bir kaynaklığı söz konusudur.

---

[*] Prof. Dr. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, nasiaslan@cu.edu.tr

[1] Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdî Mahzumî, İbrahim es-Samarrâî, Müessesetü'l-Alemî, Beyrut, ts. VIII, 393-394; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukrim, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts. VI, 4588-4589;

[2] Aynî *Umdetü'l-Kârî*'de hadis hakkında şöyle demiştir: Sanıldığının aksine bu hadis mütevâtir değildir. Bir itibara göre garib, bir itibara göre de meşhurdur. Çünkü Hz. Peygamber'den sadece Hz. Ömer, ondan sadece Alkame, ondan sadece Muhammed b. İbrahim, ondan da sadeceYahya b. Said el-Ensarî rivayet etmiştir. Bu raviden ise birçok kişi rivayet etmiştir ve hadis başta garip olduğu halde sonradan şöhret bulmuştur. Sahabe tabakası dahil diğer tabakalarda da başka birçok râvînin de bu hadisi rivayet ettiği yani garib olmadığını söyleyenler de olmuştur. Ayrıca bk. Aynî, Bedreddin, *Umdetü'l-Kârî*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2001, I, 47-50.

İbn Hacer *Fethu'l-Bârî* adlı eserinde hadisin önemine binaen büyük imamlardan bu hadisin faziletine dair gelen haberlerin tevâtür derecesine ulaştığını ve Abdurrahman b. Mehdi ve Şafiî, Büveyti, Ali b. Medeni gibi birçok alimin bu hadisin manasının İslam'ın üçte birini kapsadığı hususunda ittifak ettiğini zikretmiştir. İbn Hacer hadisin önemine dair bu ve buna benzer nakilleri yaptıktan sonra sıhhatiyle ilgili açıklamalar yapmıştır. Büyük hadisi imamlarının hepsinin bu hadisin sahih olduğuna dair görüş birliğinde olduğunu, bu hadisin meşhur hadis kitaplarından sadece *Muvatta*'da bulunmadığını ifade etmiştir. Hadisle ilgili bazı kimselerin tek itirazının hadisin garib bir hadis olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Garib, bir tarikle rivayet edilmiş olmasıyla beraber hadisin bu anlamda rivayet edilen başka birçok hadisle anlamca benzeşmesinden dolayı manevi mütevâtir olmasının bile mümkün olduğunu sözlerine eklemiştir. Daha geniş açıklamalar için bk. Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer, *Fethü'l-Bari bi'Şerhi Sahihi'l-Buhari*, nşr. Abdülaziz b. Abdullah b. Baz, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Daru'l-Hadis, Kahire 1424/2004, I, 11-12;

[3] Hadisin vürûd sebebi olarak kaynaklarda nakledilen olay şöyledir: Abdullah ibn Mes'ûd; "Küçük kabilelere mensup bir adam Ümmü Kays isminde bir hanıma evlenme teklif etmişti. Kadın, hicret etmedikçe kendisiyle evlenemeyeceğini söyledi. Bunun üzerine o zat hicret etti. O hanım da kendisiyle evlendi. Bundan dolayı biz o kişiye Ümmü Kays Muhaciri ismini vermiştik," demiştir. Abdullah b. Mes'ûd'un naklettiği bu hadisenin Rasulullah (s.a) zamanında mı yoksa daha sonraki bir zamanda mı olduğu tartışmalıdır. Daha geniş açıklamalar için ayrıca bk. Nuri Tuğlu, "Niyet Amel İlişkisi Bağlamında 'Ameller Niyetlere Göredir' Hadisi Üzerine Bir Yorum Denemesi", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim],* 12/2, s. 11, ss. 9-25, 2012.

Nitekim başta "bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir" kaidesi olmak üzere bu hadis, birçok küllî kaideye esas teşkil etmiş, onlarca konu başlığını içeren meselelerin sistematize edilmesi ve hükme bağlanmasında başat rol oynamıştır. Bunun neticesinde söz konusu hadis birçok meselede çözüm üretici anahtar mesabesinde konumlandırılmıştır.

Niyet Hadisi ve Önemi

Muteber hadis kitaplarında yer alan bu hadis, mana ve muhteva bakımından İslam'ın temel dayanağı olan hadislerden biri olarak kabul edilmiş ve hadise bu anlamda büyük önem atfedilmiştir. Bu yüzden hadisin İslam'ın pek çok hükmünü içine aldığını ve birçok hükmünün bu hadisle ilişkisinin olduğunu ifade eden âlimler de olmuştur. Abdurrahman b. Mehdî (198/813) bu hadis hakkında; "İlmin otuz kadar konusunu içine almaktadır" derken, Şâfiî'nin (204/819) "ilmin yetmiş konusunu içine almaktadır" şeklindeki ifadeleri yanında, Ebû Dâvud (275/888), Tirmizî (279/892) ve diğer bazı âlimler de onun "dinin üçte birini içerdiğini" belirten sözler söylemişlerdir.[4] İbn Dakîk el-Îd (702/1302), İbn Hacer (852/1449), Aynî (855/1451) ve Kastallanî (923/1517) hadis üzerine geniş mütalaaları bulanan âlimlerden bir kaçıdır. Kastallânî "Ameller söz olsun fiil olsun; farz olsun, nafile olsun; az veya çok olsun, müminlerden sadır olan bedenî ameller" şeklinde ameli ifade eder ve Hanefîlerin bu hadisi "Ameller niyetlerle kemâle erer" şeklinde anladıklarını belirttikten sonra, "Evlâ olan amellerin sıhhati ancak niyetlere göredir" şeklinde anlaşılması gerektiğini vurgular.

İbn Nüceym kavâid-i külliye bölümünde "niyetsiz sevap yoktur" kaidesiyle başlamış, ikinci olarak "bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir"[5] kaidesini zikretmiştir. Her iki kaide de yukarıda aktarılan hadisi temel almaktadır. Söz konusu hadiste belirtilen niyet fıkhın her konusunu kapsamaktadır. Nitekim ibadet niyetiyle yapılmaları durumunda birçok amel bu kapsamda değerlendirilebilir. Köle azad etmek bunun tipik bir örneğini teşkil eder. Zira köle azad etmek vaz/esas itibarıyla ibadet değildir. Çünkü kafir de köle azad edebilir. Ancak kafirin ibadet etmesi düşünülemez. Buna karşın müslüman bir kimse Allah'ın rızasını kazanma niyetiyle köle azad etse bu ibadete dönüşür ve bundan sevap kazanır. Lakin ibadete niyet etmeksizin sarih ifadelerle köleyi azad ederse, azad sahih olmakla birlikte sevap kazanmaz.[6] Bunun yanında *Mecelle*'ye de konu olan birçok kaide bu hadisten mülhemdir.[7]

Bu hadisin önemine delalet eden, İmam Buhârî'nin de rivayet ettiği gibi, Rasûlullah'ın (s.a.s.) bu hadisle hutbe irad etmesidir. Daha sonra Hz. Ömer Radiyallahu anh bu hadisle hutbe vermiştir. [8]

Niyetin Fıkhî Hükümlerdeki Tezahürü

Fıkhın amelî yönden ibadât, muamelat ve ukûbât olmak üzere üç ana alanı kapsadığını düşündüğümüzde mükellefin bu alanlarda ortaya koyduğu ameliyle ilgili niyetinin tezahürleri farklı farklı olacaktır. Kulun Allah'a yakınlaşma amacı/niyeti ile ortaya koyduğu irade Allah'ın muradı ile mütenasip ise onun ibadeti sahih Allah nezdinde makbul addedilecektir. Mükellefin muamelat alanında Allah'ın emir ve yasaklarını dikkate alarak bu niyetle yaptığı işlemler sahih ve meşru olarak kabul edilecektir. Ukubât/ceza hukuku alanında ise kulun niyeti ve kastı, Şârî'nin iradesi olan emir ve yasaklarıyla olumsuz manada karşı karşıya gelmişse ve bu durum eyleme dönüşmüşse diyanî anlamda kul günahkâr, dünyevî olarak da cezaî yaptırımlara muhatap olacaktır. Nitekim suçun oluşmasında, niyet ve kasıt suçun manevi unsuru olduğu gibi failinin de tecziyesinde ana faktör durumundadır. Kısaca özetlenen bu hususları biraz daha geniş bir şekilde ele almak istiyoruz

Niyet, ibadetlerin sıhhati konusunda merkezi bir konuma sahiptir. Bu konuda İslam alimleri arasında görüş birliği olmakla birlikte temizlik konusunda farklı görüşler de vardır. Cumhura göre abdest ve gusülde niyet gerekli bir şart olarak kabul edilirken Hanefîler aynı görüşte değildir.

Hanefî mezhebindeki genel yaklaşıma göre taharet -örneğin abdestin kendisi- kurbiyet ifade etmez; dolayısıyla ibadet değil ibadete araç durumundaki vesâildendir. Bu anlayıştan dolayı abdestte ve gusülde niyet farz olarak değerlendirilmemiştir. Nitekim "ameller niyetlere göredir" hadisinin hükmü ile ilgili

[4] Nevevî, Yahya b. Şerefüddîn, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi'l-Müslim*, Beyrut 1392, XIII, 53-54; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 11.
[5] Bu kaide *Mecelle*'nin ikinci maddesinde de yer almıştır.
[6] İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'mân*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 1419/1999, 14, 17.
[7] Akitlerde itibar makasıd ve meâniyedir, elfaz ve mebaniye değildir. *Mecelle*, md. 3.
[8] İbni Hacer el Âskalani, *Fethul Bari Fi Şerh Sahih el Buhârî*, Dâru'l Mârife, Beyrut, 1379, I, 10.

olarak İbn Nüceym niyetin namaz, zekât, oruç ve hacda sıhhat şartı olduğunu, abdest ve gusülde ise sıhhat şartı olmadığını belirtir. Her ne kadar abdest ve gusülde niyet sıhhat şartı olmasa da birçok amelin niyetsiz gerçekleşmesi vakıasından hareketle "ameller niyetlere göredir" hadisinin "amellerin hükmü niyetlere göredir" şeklinde anlaşılmasının daha uygun olacağını belirtmektedir.[9]

Yeri gelmişken şunu belirtmekte fayda var, özel manada zikri geçen ibadetlerin sahih ve makbul olmasında niyetin etkisi müsellemdir. Ancak geniş manada kulluğu ifade eden bir kavram kapsamında düşünüldüğünde kişinin sair amellerini de ibadete dönüştürmesi açısından niyet önemli bir esastır. Nitekim bu durum fıkhın diğer hukuk sistemlerinden ayrıldığı en karakteristik özelliğini oluşturur.

Ancak niyet her halükarda ibadetlerin en temel şartıdır. Şöyle ki orucu açlıktan ayıran temel unsur ona yapılan niyettir. Aynı şekilde namazın gerektirdiği hareketlere namaz denilebilmesi için ya da Şarî nezdinde makbul addedilebilmesi için niyet belirleyici konumdadır. Aynı şekilde ibadetlerin kendi içindeki tasnifinde de niyet etkilidir. Şöyle ki farz oruç ile nafile orucun fark edilmesi ve borç ödemekle sadaka vermenin birbirinden ayrılması gibi ibadetler birbirinden niyet ile ayrılır. Ayrıca her Müslümanın namaz kılmadan önce ikindi namazını öğle namazından ayırt edecek şekilde niyet etmesi gerekir. Hakeza hac için de haccın başlangıcı olarak niyet kabul edilmektedir. Niyet ile kast olmaksızın haccın caiz olmayacağı aşikardır. Diğer taraftan zekâtı mali vergilerden ayıran temel faktör de niyettir. Zira genel manada farz ya da nafile infaklara sadaka denilmesinde -ki bu isimlendirmenin temeli olan s-d-k'ın samimiyeti ifade ettiği düşünüldüğünde- niyetin ne denli belirleyici olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Muamelat alanında ise niyet ibadetler kadar belirleyici olmasa da yine de hukuki işlemlerde önemli bir faktör olduğu göz ardı edilemez. Akitlerde niyetle doğrudan ilişkili olan rızanın dışa tezahürü olan icap ve kabul akitlerin rükünlerinden kabul edilir. Burada icap ve kabulü simgeleyen ifadelerin genel anlamda ölçüt kabul edilmesi niyetin devre dışı bırakılmasından değil hukuki istikrarın korunmasına yöneliktir. Aksi halde niyet ve rızanın gizli ve bilinme imkanının sınırlı olmasından dolayı insanlar büyük zorluklarla karşılaşabilirlerdi ki bu da Şarî'nin kulları ile ilgili kolaylığı murat eden maksadına aykırıdır.

Muamelatın önemli konularından olan nikah ve talak ibadetler kadar olmasa da niyetin etkin olduğu en önemli alanlardan biridir. Sarih ifadelerin talak niyet edilerek söylenmesi durumunda talakın vaki olacağı hususunda ihtilaf yoktur. Ancak sarih lafızların talak niyeti ile olmaksızın söylenmesi durumunda talakın geçerli olup olmayacağı hususunda tartışma mevcuttur.[10]

Cumhura göre sarih ifadelerle talak verildiğinde niyet dikkate alınmaksızın talak vaki olur. Buna karşın bazı farklı görüş sahipleri talakın vaki olabilmesi için lafızlarla birlikte niyetin de lazım geldiğini, niyetin bulunmaması durumunda talakın hukuki bir sonuç doğurmayacağını benimsemişlerdir. Bunlara göre koca karısını kaç defa boşamaya niyet ederse o kadar boşama vaki olur. Bu görüş sahipleri Hz. Peygamber'in (s.a.s.) *"ameller niyetlere göredir"* hadisi[11] ile istidlal etmiştir.[12] Bunlara göre kişinin niyeti dünyevi hükümlerin tayininde belirleyici unsurdur.

Cumhur ise *"ümmetimden üç şey kaldırıldı…"* hadisini[13] dikkate alarak bu hadis ile istidlal edilmesini doğru bulmaz. Cumhura göre bu hadis uhrevi hususları kapsamaktadır. Kişilerin yaptığı amellerin neticesi ahirette niyetine göre belirlenecektir. Dünyevi ahkam açısından kişilerin niyetlerinin yeterli olmayacağı, hukuki istikrar adına zahiri fiillerin de gerekli olacağı görüşüne kail olmuşlardır.[14]

Niyeti birinci derecede dikkate almayan bu alimlere göre kinayeli lafızlarla da talak vuku bulur. Onlar nezdinde kinayeli lafızların sarih lafızlardan farkı, kinayeli lafızlar talakın vaki olması için tek başına yeterli olmayıp niyete ihtiyaç vardır.[15] Talakın meydana gelmesi için kocanın söz konusu kinayeli lafızları telaffuz ederken talak niyeti ile bunu yapması gerektiği görüşündedirler.

---

[9] İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 17.

[10] Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, Ensar Yayınları, İstanbul 2011, II, 106, 107.

[11] Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîh'ül-Buhârî*, nşr. Halil b. Me'mun Şiha, Daru'l-Marife, Beyrut 1431/2010 "Bedü'l-Vahy", 1.

[12] İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, çev. Ahmet Meylani, Ensar Yayınları, İstanbul 2015, II, 458.

[13] İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini, *Sünenu İbn Mâce,* nşr. Ali b. Hasan b. Abdilhamit, Mektebetü'l-Maarif, Riyad 1419/1998, "Talak", 16.

[14] İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, II, 457.

[15] Meydanî, Abdülganî b. Talib b. Hammade ed-Dımaşki el-Hanefî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, nşr. Abdürrezzâk el-Mehdi, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1434/2012, II, 171.

Ölüm hastalığına yakalanan kişinin evlenmesi ve boşaması niyet açısından yoğun tartışmalara medar olmuş konuların başında gelmektedir. Ölüm hastalığına yakalanan kişilerin o kadına mirastan pay vermek için ve mirasçılardan mal kaçırmak için evlendiği düşünülmüştür. Buna rağmen bu kişinin nikâhı kabul edilmiş, kadının mirastan pay alabileceğine hükmedilmiştir. Çoğunluk bu kimsenin nikâhını kabul etmekle birlikte ödemenin mehr-i misli aşmasının caiz olmayacağını benimsemiştir. Ancak İmam Malik bu nikâhın kötü niyetli yapılma düşüncesinin ağır olmasından dolayı böyle bir nikâhı fasit olarak tanımlamış ve bu kadın için miras hükümlerinin cereyan etmeyeceğini belirtmiştir.[16]

Aynı şekilde ölüm hastalığına yakalanan kişinin karısını boşaması da tartışmaya konu olmuş, bu husus klasik literatürde talak-ı fârr olarak isimlendirilmiştir.[17] Bu tür boşamada adam karısına mirastan mal düşmesini engellemek için yaptığı kanaati hakimdir. Bundan dolayı genel olarak bu kadının mirastan pay alması gerektiği ileri sürülmüştür. Ancak bazı mezhepler adamın zahiri fiilini esas almış ve kadına mirastan pay verilmemesi gerektiğini savunmuştur. Ebu Hanife ve Malik karısından mal kaçırmak için ölüm hastalığında karısını boşayan kişinin bu talakını geçerli saymakla birlikte mirastan pay alacağı görüşünü benimsemiştir. Buna karşın Şâfiî ise o kimsenin fiilinin zahirine itibar edip literal bir eğilimle bu kadının mirastan pay almaması gerektiğine hükmetmiştir.

Bu boşamada kadının miras alması gerektiğini savunan ve niyeti dikkate alan gâî yorum mensupları sahabenin bu konudaki uygulamalarından istidlalde bulunmuşlardır. Buna göre Hz. Osman zamanında ölüm hastalığında bulunan bir adam karısını boşamıştır. Hz. Osman bu kadının mirasçı olmasına hükmetmiştir.[18] Ayrıca Hz. Ömer'in de aynı görüşte olduğu yönünde rivayetler bulunmaktadır. Özellikle Hz. Osman zamanında meydana gelen olayla ilgili sahabenin bilgisi olduğu ve onların muhalefet etmediğinden dolayı bu konuda sahabenin icmaının oluştuğu ileri sürülmüştür.[19]

Niyeti dikkate alan gâî yorum mensupları ayrıca akli olarak da delil getirmişlerdir. Buna göre şer'an bu adamın kötün niyetli olarak yaptığı bu uygulamayı hukuken meşru tanımayıp kadının mirastan pay almasına izin verilmelidir.[20] Böylece kötülüğe giden yollar kapatılmış olacaktır. Netice olarak niyeti dikkate alan fakihler bu tür konularda sedd-i zerîa ilkesini de işletmişlerdir.

Niyetin hükümlere etkisinin tezahür ettiği alanlardan biri de hiyel bölümüdür. Hiyel, bu tartışmaların özellikle en yoğun yaşandığı alanlardan biridir. Meseleler şer'î bir çözüm amacıyla başvurulan ancak hukuku arkadan dolanma anlamını da içeren hiyel niyet bağlamında değerlendirildiğinde meşruiyeti tartışmalıdır. Bu konuda en şiddetli tepkileri gösteren İbn Kayyım el-Cevziyye hiyel ile ilgili radikal bir tutum sergiler. Üç talakla boşanan kadının eski kocasına helal olabilmesi amacıyla hülle nikahı yapanları kendilerine haram kılınan iç yağı satıp parasının yiyen kötü niyetli Yahudilere benzetmiştir. Dolayısıyla sırf birinci kocaya dönebilme niyetiyle yapılan hülle nikahının batıl olduğunu belirtmiş ve bunu yapanların Allah'ın lanetine uğrayacaklarını belirtmiştir.[21] İbn Kayyım'in bu değerlendirmelerinde hükümlerde niyeti belirleyici bir faktör olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Aynı şekilde o, bu tutumunu mükrehin, sarhoşun ve iradesini kaybeden öfkelinin talakının geçerli olmayacağı görüşünde de genel bir ilke olarak devam ettirmektedir. Zira sarhoşun, hata edenin, öfkelinin ve mükrehin talakında boşama kasdı yoktur. Nitekim onun bu yaklaşımının altında "ameller niyetlere göredir" hadisinin belirleyici olduğu görülür. Zira bu hadisi referans alarak hiyelin haram olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çünkü bu hadiste, yapılan bütün amellerin maksatlara bağlı olduğu bildirilmiştir. Bir kimse yaptığı bir işte hile niyetini taşıyorsa o iş o niyete göre değerlendirilir. İbn Kayyım'a göre tek başına bu hadis hiyelin meşru olmadığı noktasında yeterli bir delildir.

Ukubât/ceza hukuku alanında ise kulun niyeti ve kastı yargılamada ve tecziye için temel unsurlardan biri olarak dikkate alınır. Bu bağlamda suçun oluşmasında, niyet ve kasıt suçun manevi unsuru olduğu gibi failinin de tecziyesinde ana faktör durumundadır. Ukubatta niyetin etkisi tebliğ sınırlarını aşmasından dolayı bu konu müstakil bir çalışmaya kapı aralamaktadır.

---

[16] Bakkal, Ali, "Maraz-ı Mevt", *DİA*, XXVIII, 41, ss. 39-41, Ankara 2003.

[17] Ali el-Kârî, Nureddin Ali b. Sultan Muhammed *Fethu Babi'l-İnaye Bi-Şerhi'n-Nükaye*, nşr. Muhammed b. Nazzar Temim, Heysem b. Nazzar Temim, Dar'ul-Erkam b. Ebi Ekram, Beyrut 1418/1997, II, 125.

[18] Ali el-Kârî, *Fethu Babi'l-İnâye,* II, 126.

[19] İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, II, 470, 471.

[20] Ali el-Kârî, *Fethu Babi'l-İnâye*, II, 126.

[21] Daha geniş açıklamalar için bk. İbn Kayyım Ebu Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyüb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *İlamu'l-Muvakkiîn an Rabbi'l-Alemin*, Daru'l-Kalem, Dımaşk 2011, IV 139-144.

Sonuç

Gâî yorum/makâsıd bağlamında birçok çalışmanın yapıldığı günümüzde makâsıd anlayışının sadece Şârî'nin muradının araştırılması düzleminde anlaşılması meselenin tek boyutlu ele alınması demektir. Oysa makâsıd eksenli yapılan çalışmalarda kulun niyetinin de dikkate alınması bir o kadar önemlidir. Aksi takdirde mesele çok daha dar bir çerçeveye hasredilmiş olacaktır. Bu kısa çalışmada mükellefin niyetinin fıkhi hükümlerdeki tezahürü geçen örneklerde de görüleceği üzere normatif bağlamda önemli bir yere sahip olduğu tespit edilmiştir.

Niyet ibadetlerde sıhhat/meşruiyet şartı olarak temel bir rükündür. Dolayısıyla niyetsiz olarak yapılan ibadete fesat hükmü bağlanmaktadır. Niyetin muamelat alanındaki tezahürüne gelince gâî yorum/makâsıd taraftarları hükümlerin vaz'ında niyete önemli derece yer verirken literal/ lafızcı eğilim içerisinde yer alanlar hukuk istikrarını düşünerek niyeti ikinci derecede konumlandırmaktadırlar. Bu iki bakış açısına mensup fakihler ukubât alanında benzer tutum içinde olmuşlardır.

Netice olarak niyeti dikkate alan fakihler birçok meselenin hükmünde sedd-i zerîa ilkesini de işletmişlerdir. Bu sayede hukuku arkadan dolanma eğilimlerinin/hile-i şer'iyenin de önüne geçmeyi amaçlamışlardır.

Sonuçta niyetin etkisi ibadetler alanında daha belirgin olmuş ve muamelat alanındaki etkisi ise tartışmalıdır. Niyetin hükümler üzerindeki etkilerine yönelik bu tartışmalar özellikle nikah ve talak ekseninde yoğunlaşmıştır.

Kaynakça

Ali el-Kârî, Nureddin Ali b. Sultan Muhammed *Fethu Babi'l-İnaye Bi-Şerhi'n-Nükaye*, nşr. Muhammed b. Nazzar Temim, Heysem b. Nazzar Temim, Dar'ul-Erkam b. Ebi Ekram, Beyrut 1418/1997, II, 126.

Aynî, Bedreddin, *Umdetü'l-Kârî*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2001.

Bakkal, Ali, "Maraz-ı Mevt", *DİA*, XXVIII, ss. 39-41, Ankara 2003.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîh'ül-Buhârî*, nşr. Halil b. Me'mun Şiha, Daru'l-Marife, Beyrut 1431/2010.

Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdî Mahzumî, İbrahim es-Samarrâî, Müessesetü'l-Alemî, Beyrut, ts.

Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer, *Fethü'l-Bari bi'Şerhi Sahihi'l-Buhari*, nşr. Abdülaziz b. Abdullah b. Baz, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Daru'l-Hadis, Kahire 1424/2004.

İbn Kayyım Ebu Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyüb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *İlamu'l-Muvakkiîn an Rabbi'l-Alemin*, Daru'l-Kalem, Dımaşk 2011.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini, *Sünenu İbn Mâce,* nşr. Ali b. Hasan b. Abdilhamit, Mektebetü'l-Maarif, Riyad 1419/1998.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukrim, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'mân. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 1419/1999

İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, çev. Ahmet Meylani, Ensar Yayınları, İstanbul 2015.

Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, Ensar Yayınları, İstanbul 2011.

Meydanî, Abdülganî b. Talib b. Hammade ed-Dımaşki el-Hanefî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*, nşr. Abdürrezzâk el-Mehdi, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1434/2012.

Nevevî, Yahya b. Şerefüddîn, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi'l-Müslim*, Beyrut 1392.

Tuğlu, Nuri, "Niyet Amel İlişkisi Bağlamında 'Ameller Niyetlere Göredir' Hadisi Üzerine Bir Yorum Denemesi", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim],* 12/2, ss. 9-25, 2012.

ÖZGÜR DÜŞÜNCENİN FIKHÎ TEZÂHÜRÜ
- İCTİHAT KURUMU-

Nasi ASLAN [*]

Ömer Zahid ASLAN[**]

Giriş

Hem ibadet hem de hukuk olmak üzere kulun dünya hayatının bütün boyutlarına ilişkin (gerek değerler alanı gerekse normatif düzlemde) hüküm bağlaması açısından fıkıh İslam medeniyetinde merkezi bir yere sahiptir.

Medeniyet tarihi alanında müktesebatı olan ilim adamları İslam medeniyetinin bir fıkıh medeniyeti olduğunu özellikle belirtirler. Buna göre İslâm medeniyetini ürünlerinden biriyle tanımlamak gerekirse bu hiç şüphesiz fıkıh medeniyeti olacaktır. Zira İslam medeniyetinin her alanında eserler verilmesine rağmen gerek nitelik gerekse nicelik/insanlar arasında yaygınlık ve paylaşım açısından bakıldığında fıkıh alanında yazılanlar, şerhiyle, haşiyesi ile muhtasarıyla son derece fazla ve yaygındır. Ayrıca fıkhın Müslümanların gerek bireysel hayatı gerekse toplumsal hayatında merkezî bir yere sahip olması bu kanaate ulaşılmasında önemli bir faktör olmuştur. Diğer taraftan fıkıh usulü/metodolojisinin dünya medeniyet tarihinde bir kanun ilminin inşası için yapılan ilk girişim olduğu gerçeği de içtihat kurumunun İslam medeniyetinin önemli dinamiklerinden olduğunu gösterir.

İslam Hukukunun iki karakteristik özelliği vardır. Birisi vahiy kaynaklı olması özelliğidir, diğeri de beşeri karakteridir. Onun beşeri karakterinin temel kaynağı da içtihat içerikli olmasıdır. Vahye dayalı ibadetlerle ilgili hususların büyük kısmı sabite şeklinde olmakla birlikte, hukuk boyutunu ilgilendiren ve maslahatı havi hususların değişime açık ve ictihadi içerikli olması onu tekâmül ve gelişime açık kılmıştır. Fıkhın evrenselliği ve dinamizmi de buradan kaynaklanır. İşte fıkha geniş bir perspektif getiren içtihadın kurumsallaşması tebliğ sınırları içerisinde ele alınacaktır.

İctihadın Temel Referansları

Kur'an-ı Kerimde Allah'ın varlığı birliği ve ortağının olmadığına dair ispat sadedinde dile getirilen evrendeki oluşum ve işleyişe dönük hususlar âyât/belgeler olarak betimlenmiş ve bunların düşünülmesi ve sorgulanmasına sık sık vurgular yapılmıştır. Düşünme ve sorgulamaya davet eden bu hitaplar sadece inanç düzlemiyle sınırlı tutulamaz. Nitekim sebep sonuç ilişkisine vurgu yapan ayetlerde, tefekkür etmiyorlar mı? akletmiyorlar mı? ders almıyorlar mı? vs. şeklindeki düşünmeye dair birçok hitap, fıkhın özgür düşüncesinin tezahürü olan içtihat kurumunun temel referansları niteliğindedir.

İctihada mebde teşkil edecek düşünme tefekkür ve akıl yürütmeye dair bu genel hitapların yanında özelde de bizzat içtihadı teşvik eden referanslar mevcuttur. Özellikle Hz. Peygamberin amelî konularda ümmetinin görüş ayrılığını rahmet olarak nitelemesi bunun tipik örneğini oluşturur. Muaz hadisinde onun Kitap ve sünnette hükmünü bulamadığı bir meseleyle ilgili olarak içtihat edeceğini belirtmesi üzerine Hz. Peygamberin memnuniyetini bildirmesi de bu kabildendir. Diğer taraftan hadiste hâkim ya da müctehid yargı/ ictihad faaliyetinde bulunurken ister hata etsin ister isabet etsin her iki halde de ecir alacağının vahiy yoluyla bildirilerek teşvik edilmiş olması, içtihadın İslam medeniyetinde mümtaz bir kurum olarak müesses hale gelmesinde önemli bir faktör olmuştur. Ayrıca hadiste içtihada teşvikin yargı erkinin icra edilmesi bağlamında belirtilmiş olsa da doktrin bağlamında İslam medeniyetinde en fazla eserin fıkıh alanında verilmiş olması da bu ictihad feyzinin bir sonucu olsa gerektir.

İctihadın Kurumsallaşması

Cehede fiili sözlük anlamı itibarıyla bir işi ciddiye almak ve bunu en üst perdeden yapmayı ifade eder.[1] Cehd kökünden türeyen ictihad "bir konuda elden gelen çabayı sarf etmek, bir şeyi elde edebilmek için olanca gücünü sarf etmek" demektir. Terim anlamı ise içtihadın birçok fakih tarafından farklı tanımları yapılsa da bu tanımların şu ortak manada birleştiği görülür. Buna göre ictihad, fakihin herhangi bir şer'i

[*] Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, nasiaslan@cu.edu.tr

[**] MEB, İHL Meslek Dersleri Öğretmeni, zahidaslan.95@gmail.com

[1] Cevherî Ebû Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sıhah Tacü'l-Luga ve Sıhahi'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attar, Dâr'ul-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1410/1990, II, 460.

hüküm hakkında zanni bilgiye ulaşmak için bütün gücünü sarf etmesidir. Tanımda geçen "şer'i hüküm" kaydı akli, maddi ve örfi konularda yapılan akıl yürütmeleri, "zanni bilgi" kaydı da dinin kat'i hükümlerini bilmeyi dışarda tutmayı amaçlar. Şer'i hüküm , konuyla ilgili bir nass bulunduğunda onun anlaşılması ve yorumlanması sûretiyle, bulunmadığında ise, çeşitli metotlar işletilerek bir neticeye ulaşılır. İslam'da Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünneti, dini hükümlerin asli iki kaynağı ve belirleyicisi olmakla birlikte bunların kabulü, anlaşılması ve yorumlanması akılla mümkündür.[2] Bu açıdan içtihadın fıkhın inşasında ve neşvü nema bulmasında merkezi bir konuma sahip olduğu söylenebilir.

İçtihadın, fıkıh usulünün temel kavramlarından biri haline gelip konu ile ilgili zengin doktriner tartışmaların doğması mezheplerin oluşum dönemindeki fıkhi gelişmelerin ürünüdür. Ancak ictihad, sınırlı sayı ve kapsamdaki nassların çeşitli yorumlara tabii tutularak yeni ve farklı olaylara tatbik edilmesi, yani nass-olgu ilişkisinin kurulması yönündeki fikri çabayı temsil ettiğinden ictihad faaliyetinin vahiy ve sünnet süreciyle yani Hz. Peygamberle birlikte başladığı söylenebilir.[3] Hz. Peygamber'in şer'i konularda ictihad edip etmediği hususu usulcülerin ilgi odağı olduğu önemli konular arasında yer alır. Resûlullah'ın yargılama, devlet idaresi, ordunun sevk ve komutası gibi doğrudan risaletin alanına girmeyen konularda, ayrıca meyve ağaçlarının aşılanması gibi dünya işlerinde ilahi bir bildirim almaksızın kendi insiyatifi ile bilgi ve tecrübesiyle karar vermesinin caiz olduğu İslam âlimlerince genel kabul görmüştür. Burada tartışma konusu şer'i hükümler konusunda ictihad edip etmemesi meselesidir. Bazı âlimler, onun şer'i hükümlere ilişkin açıklamalarının tıpkı Kur'an gibi vahiy mahsulü olduğunu, bazıları da rey ve ictihaddan kaynaklanabileceğini ileri sürmüşlerdir.[4] Bu tartışma gelecek kuşaklar açısından Kur'anın yorumlanmasında reyin kullanımına kapı aralaması bakımından önemlidir. Çünkü rey içtihadını caiz görenlere göre Hz. Peygamber, re'y yoluyla görüş açıklamak sûretiyle bu hususta ümmetine örneklik teşkil etmiş ve nassları anlamada beşer aklına yer verileceğini fiili olarak göstermiştir. Nassları yorumlamada re'ye başvurulmasını caiz görmeyenler cihetinden ise Hz. Peygamber'in bu açıklamalarının kaynağının vahiy olması önem taşımaktadır. Bu görüş sahipleri *"İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği ile hüküm veresin diye sana kitabı hak olarak indirdik"* âyetinden istidlal ederek onun ictihad yoluyla hiçbir şey söylemediğini ileri sürerler. *"o, heva ve arzusuna göre konuşmaz; onun bildirdikleri vahyedilenden başkası değildir.* Ayetini de bu görüşlerine delil gösterirler.

Ancak vakıa bu görüş sahiplerinin tezlerinin aksi istikametinde cereyan etmiştir. Hz. Peygamber'in yargıçlık görevini bizzat yürütmesinin yanında bazı sahabîleri bunun için görevlendirdiği de bilinmektedir. Nitekim Muâz b. Cebel bunların en meşhurlarındandır. Bu görevlendirmeyle ilgili hadis Muaz hadisi olarak şöhret bulmuştur.

Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel'i Yemen'e kadı olarak gönderirken ona:

- "*Nasıl hükmedeceksin*?" diye sorar. Muâz ise;

- "*Allah'ın Kitabı'ndakine göre."* diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber,

- *"Allah'ın Kitabında bulamazsan*?" dediğinde Muâz:

- "*Rasulüllah'ın Sünneti'ne göre.*" hükmedeceğim der. Hz. Peygamber tekrar,

- "*Allah'ın Kitab'ında ve Rasulüllah'ın Sünnet'inde de bulamazsan?*" diye sorduğunda Muâz:

- "*Kendi re'yime göre ictihad ederim ve vazgeçmem (davayı hükümsüz bırakmam)*" der, bunun üzerine Hz. Peygamber elini onun göğsüne koyarak:

- "*Peygamberinin elçisini, Peygamberinin razı olduğu cevaba muvaffak kılan Allah'a hamdolsun.*" buyurur.[5]

Ali Himmet Berkî bu hadisin yargılama hukuku açısından öneminden bahsederken yargılamanın usul ve esaslarına dair prosedürün İslâm yargı tarihinde çok erken bir dönemde başladığını vurgular ve şu

[2] Apaydın, H. Yunus, "İctihad" DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 432.
[3] Apaydın, "İctihad" DİA, XXI, 432.
[4] Bkz. Buhârî, Alâuddin Abdulaziz b.Ahmed, *Keşfü'l-esrâr*, (Usûl-ı Pezdevi ile beraber) Dâru'l-kitabi'l-Arabî, Beyrut 1994, III, 385.
[5] Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, *Sünenü't-Tirmîîzî*, nşr. Muhammed Nasiruddin el-Albanî, Mektebetü'l-Maarif, Riyad 1417/1996, "Akdiye", 11; Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, *Sünenü't-Tirmîîzî*, nşr. Muhammed Nasiruddin el-Albanî, Mektebetü'l-Maarif, Riyad 1417/1996, "Ahkâm", 3; İbn Mâce Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini, *Sünenu İbn Mâce,* nşr. Ali b. Hasan b. Abdilhamit, Mektebetü'l-Maarif, Riyad 1419/1998, "Menâsik".

sözleriyle de hayretini gizlemez: "Ta başlangıçtan itibaren Müslümanlarda görülen bu yüksek şuur ve idrak, şüphe yok ki İslâm feyzinin eseridir. Bu zatlar ne hukuk ilmi ne de muhakeme usûlü tahsil etmişlerdi. Onların yegâne idrak ve irfan kaynakları Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye idi. Asr-ı Saadet ve Hulefâ-yı Râşidîn devrindeki âlimler ve kadıların fetva ve hükümlerine bakıp da hayran olmamak kabil değildir. Câhil bir muhitte az bir zaman içinde görülen bu irfan nuru elbette ilâhîdir."[6] Burada da görüleceği üzere içtihat kurumu uygulama düzleminde tekâmülünü gerçekleştirmiştir denilebilir. Bu hususu Hz. Ali'den aktarılan şu rivayet daha belirgin bir şekilde desteklemektedir. Hz. Ali şöyle nakleder:

"*Rasûlullah beni Yemen'e kadı (hâkim/yargıç) olarak göndermişti ve ben de ona şunu söylemiştim:*

-Ey Allah'ın Rasûlü! Beni gönderiyorsun, ama benim yaşım küçük ve kadılıkla ilgili bilgim de yok.

Bunun üzerine bana şu cevabı verdi:

-Allah senin kalbine hidayet eder/basiretini açar, konuşmanı güçlendirir. Önüne iki hasım oturduğu zaman birini dinlediğin gibi öbürünü de dinlemeden karar verme. Böyle davranman doğru hüküm vermen için en uygun olanıdır.

Hz. Ali diyor ki: "*Kadılığa devam ettim, o günden sonra hiçbir hükümde şüpheye düşmedim*."[7] Onun bu ifadesi içtihadın uygulamada işlerlik kazanmasıyla kemale erdiğini ifade etmektedir. Yargılamada başlangıçtan itibaren etkin bir şekilde kendisine başvurulan içtihadın meşruiyet kaynağı da tartışma konusu olmuştur.

Yukarıda Muaz hadisinde geçtiği üzere hâkime ictihad etme yetkisinin verilmiş olması ve meşruiyet kazanması vahiy kaynaklıdır. Hür düşüncenin bir dalı olarak gelişen içtihat mefhumu, İslâm fıkhının genelde medeniyete özelde hukuk literatürüne bir armağanıdır.

Nitekim Hz. Peygamber, Amr İbnü'l-As'a, "*İkisi arasında hükmet.*" O da: *"Siz huzurda olmanıza rağmen mi hükmedeyim?*" Hz. Peygamber de "*Evet."* Dedi ve buyurdu ki: *"Sen ictihad ettiğinde isabet edersen senin için on sevap vardır. Hata edersen bir sevap vardır."*[8] Diğer bir hadiste ise: "*Hâkim ictihad ettiğinde isabet ederse iki ecir, hata ederse bir ecir vardır."*[9] Her iki hadiste de hâkim ya da müctehid yargı/ ictihad faaliyetinde bulunurken ister hata etsin ister isabet etsin her iki halde ecir alacağının vahiy yoluyla bildirilerek teşvik edilmiş olması, içtihadın İslam medeniyetinde mümtaz bir kurum olarak müesses hale gelmesinde önemli bir faktör olmuştur. Ayrıca içtihada teşvikin yargı erkinin icra edilmesi bağlamında belirtilmiş olması adaletin tesisi için ayrı bir önemi haizdir. Doktrin bağlamında düşünüldüğünde ise İslam medeniyetinde en fazla eserin fıkıh alanında verilmiş olması da bu ictihad feyzinin bir sonucu olsa gerektir.

İctihadın gelişmesinde hata-isabet tartışmaları da önemli bir faktör olmuştur. Hanefiler, bütün müçtehidlerin içtihatlarında tümden isabet ettiği görüşünde olmayıp bir müçtehidin isabet ettiği gibi hata da edebileceği görüşünü benimserler. Onlar bu görüşü temellendirirken peygamberlerin bile içtihatlarında hata etmelerinin caiz/mümkün olduğunu ileri sürerler. Ancak peygamberler için hatada karar kılmak caiz değildir. "*Biz hüküm vermeyi Süleyman'a kavratmıştık"*[10] buyrulurken hükmün kavratılmasında hakka isabet kastedilmekte olup burada gerçeğe isabet söz konusu ise hata da söz konusu demektir. Nitekim Hz. Peygamber, Amr İbnü'l-As'a: "*İkisi arasında hükmet.*" O da: *"Siz Huzurda olmanıza rağmen mi hükmedeyim?"* Hz. Peygamber de "*Evet"* dedi ve buyurdu ki: *"Sen ictihad ettiğinde isabet edersen senin için on sevap vardır. Hata edersen bir sevap vardır."*[11] Diğer bir hadiste ise: "*Hâkim ictihad ettiğinde isabet ettiğinde iki ecir, hata ederse bir ecir vardır.*[12] Bu iki hadiste de hata ve isabet durumu açıkça

[6] Berkî, Ali Himmet, *İslâmda Kazâ*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara 1962, s. 10.
[7] Ebû Davud, "Akdiye", 6; hadisin farklı varyantları için bkz. Zeyla'î,Cemâlüddîn Ebû Muhammed, Nasbu'r-Ra'ye, Dâru'l-Hadîs, Kahire ty. c. IV, s. 60-61.
[8] Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaut, Dârü'r-Risale, Beyrut 1416/1995, II, 187.
[9] Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîh'ül-Buhârî*, nşr. Halil b. Me'mun Şiha, Daru'l-Marife, Beyrut 1431/2010, "İ'tisâm", 9; Müslim b. el-Haccac, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki, Müessetü'l-Muhtar, Kahire 1431/2010, "Akdiye", 3; Ebû Dâvud, Akdiye 3.
[10] Enbiyâ 21/79.
[11] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*,II, 187.
[12] Buharî, İ'tisâm,9 ; Müslim, Akdiye,3.; Ebû Dâvud, Akdiye 3.

zikredilmiş ve ecir durumunun da bunlara göre değiştiği belirtilmiştir. Bu da içtihatta hata ve isabet olduğuna açıkça delalet eder.[13]

İçtihadın kurumsallaşmasında rol oynayan faktörlerden birisi de "içtihat içtihadı nakzetmez" ilkesidir. İctihadın nakzı ile önceki bir ictihadın hükmünün geçersiz sayılması kastedilir. Bu ilkenin ortaya çıkmasında muhtemeldir ki hata-isabet meselesi de müessir olmuştur. Zira bütün müçtehitlerin isabet ettiği/musavvibe anlayışına göre sadece tek bir içtihadın doğru olduğunu söylemek uygun değildir.

Farklı ictihadlardan her birinin ictihad olmak bakımından eşitliği kabul edildiğinden usulüne uygun yapılmış ictihad gerek müctehid gerek hâkim gerekse müftü tarafından yapılmış olsun kural olarak başka bir ictihadla nakzedilemez. Bu İslam fıkhında usulüne uygun olarak yapılan birçok içtihat metodunun ortaya çıkması ve zenginleşmesine vesile olmuştur. Ancak bir müctehidde gerçekleşen ictihad değişikliğinin bazı sonuçları olabilmektedir. Bunun ilk sonucu müctehidin yeni ictihadına göre hareket etme yükümlülüğüdür.

Bu aynı zamanda hâkimin hükmünden dönüp dönemeyeceği konusu ile de ilintilidir. Bir hâkim dava ile ilgili bir karara vardıktan sonra kendi kanaatince daha doğru bulduğu bir görüşe kanaat getirse, sebebini açıklamak kaydıyla kendi hükmünü nakzedebilir.[14] Bu Mâlikilerin görüşüdür. Hanefîlerden İbn Âbidîn (v.1252/1836) hâkimin verdiği hükümden dönmesini caiz görmez. İbn Abidin'e göre, meselâ hâkim; "Ben verdiğim hükümden döndüm." veya "Şahitler konusunda tereddüte düştüm." veya "Verdiğim hükmü tamamen iptal ettim." dese bu davranış doğru olmaz. Daha önceden vermiş olduğu hüküm aynen geçerlidir.[15] "İçtihad içtihad ile nakz olunmaz" ilkesini kabul etmekle beraber hakimin verdiği hükümden dönemeyeceğini savunanlar hukuka saygı ve istikrarın korunmasını amaçlamışlardır.

Sonuç

Resûlullah'ın yargılama, devlet idaresi, ordunun sevk ve komutası gibi doğrudan risaletin alanına girmeyen konularda, ayrıca meyve ağaçlarının aşılanması gibi dünya işlerinde ilahi bir bildirim almaksızın kendi insiyatifi ile bilgi ve tecrübesiyle karar vermesinin caiz olduğu İslam âlimlerince kabul edilmiştir. Bununla birlikte kendisinin vahiy kontrolünde olması hasebiyle dini boyutu olan meselelerde de içtihad etmiş olması muhtemeldir. Onun fiili olarak içtihad etmiş olması bağlamında kendisinin risalet/peygamberlik ve imamet/devlet başkanlığı görevinin yanında kadılık görevini de fiili olarak icra ettiği ve bu minvalde bir çok hüküm verdiği bilinmektedir. Hz. Peygamber'e dönük onun Kur'an'la hükmetmesine dair emir, zımnında içtihadı da içermektedir. Bunun yanında kendisi hayatta iken Muaz hadisinde olduğu gibi kadılar görevlendirip onları içtihad etmeye teşvik etmiş olması içtihad kurumunun fiili olarak doğması ve hayata geçmesine zemin hazırlamıştır. Kur'an'da yer alan akletme, düşünme ve tefekküre dönük ayetler de içtihadın teorik açıdan temel referanslarını teşkil eder. İçtihad eden hakim/müçtehidin hata etmesi durumunda bir sevap, isabet etmesi halinde iki sevap alacağına dair hadisi içtihadın neşvü nema bulmasında ve kurumsallaşmasında muharrik bir etken olmuştur.

Hz. Peygamber'in bizzat içtihad etmiş olması ve sahabeyi içtihada teşvik etmesi, gelecek kuşaklar için Kur'anın yorumlanmasında reyin kullanımına kapı aralaması bakımından önemli faktör olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber, re'y yoluyla görüş açıklamak sûretiyle bu hususta ümmetine örneklik teşkil etmiş ve nassları anlamada beşer aklına yer verileceğini fiili olarak göstermiştir.

İçtihat ilgili ilkelerin *Mecelle*'de külli kaideler arasında yer alması bir yana özellikle içtihadın içtihadı nakzetmeyeceği kaidesi içtihadın kurumsal manada zirve yapmış olmasının en manidar ifadesidir. Bu esas yani içtihadın içtihadı nakzetmeyeceği kaidesi içtihad kapısının hiçbir zaman kapanmayacağı gerçeğini de beyan etmektedir.

Sonuçta İslam medeniyet tarihinde en fazla eserin fıkıh alanında verildiği düşünüldüğünde içtihad kurumunun özgür düşüncenin fıkıh alanındaki bir tezahürü olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Kaynakça

[13] Buhârî, Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz, *Keşfü'l-Esrar an Usûli Fahrilislam el-Pezdevi*, nşr. Abdullah, Mahmut ve Muhammed Ömer, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1430/2009, II,38-40.
[14] Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiye ve Istılahatı Fıkhiye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1976, VIII, 239.
[15] İbn Abidîn, *Reddü'l-Muhtar*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984, V, 423.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaut, Dârü'r-Risale, Beyrut 1416/1995.

Apaydın, H. Yunus, "İctihad" *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000.

Berkî, Ali Himmet, *İslâmda Kazâ***,** Yargıçoğlu Matbaası, Ankara 1962.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiye ve Istılahatı Fıkhiye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1976.

Buhârî, Alâuddin Abdulaziz b.Ahmed, *Keşfü'l-esrâr*, (Usûl-ı Pezdevi ile beraber) Dâru'l-kitabi'l-Arabî, Beyrut 1994.

Buhârî, Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz, *Keşfü'l-Esrar an Usûli Fahrilislam el-Pezdevi*, nşr. Abdullah, Mahmut ve Muhammed Ömer, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1430/2009.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîh'ül-Buhârî*, nşr. Halil b. Me'mun Şiha, Daru'l-Marife, Beyrut 1431/2010.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sıhah Tacü'l-Luga ve Sıhahi'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attar, Dâr'ul-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1410/1990.

Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani, *Sünenu Ebî Davud*, nşr. İzzet Ubeyd ed-De'as, Muhammed Ali es-Seyyid, Dar'u ibn Hazm, Beyrut 1418/1997

İbn Abidîn, *Reddü'l-Muhtar***,** Kahraman Yayınları, İstanbul 1984.

İbn Mâce Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini, *Sünenu İbn Mâce,* nşr. Ali b. Hasan b. Abdilhamit, Mektebetü'l-Maarif, Riyad 1419/1998

Müslim b. el-Haccac, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki, Müessetü'l-Muhtar, Kahire 1431/2010.

Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, *Sünenü't-Tirmiîzî*, nşr. Muhammed Nasiruddin el-Albanî, Mektebetü'l-Maarif, Riyad 1417/1996.

Zeyla'î, Cemâlüddîn Ebû Muhammed, Nasbu'r-Ra'ye**,** Dâru'l-Hadîs, Kahire ty.

DİNDAR ERKEKLERİN KADININ ÇALIŞMASINA BAKIŞI

Zekiye DEMİR*

Giriş

Gerek yemek, temizlik, çocuk bakımı gibi ev içinde gerekse tarla, bahçe gibi ev dışında kadın çalışması insanlık tarihi kadar eskidir. Ama 'çalışan kadın' kavramı yaklaşık iki yüzyıllık bir geçmişe sahiptir. Bunun ana nedeni modernleşme ve sanayileşme ile birlikte çalışmanın ev dışına taşan, ücret getiren kısmının daha değerli görülmesi ve sadece bunun "çalışma" olarak isimlendirilmesidir.

Bugün birçok nedenle gün geçtikçe "çalışan" yani ücret karşılığı çalışan kadın sayısı hızla artmaktadır. Ancak çok yaygın olmasa da kadının bu şekilde ücret karşılığında çalışmasına karşı hala bir çekincenin bulunduğu görülmektedir. Kadının ev dışında ve ücret karşılığı bir işte çalışmasına olumsuz bakışın, geleneksel toplumlarda ve çoğunlukla da dindar kesimlerde daha yoğun olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada bu çerçevede kendini dindar olarak tanımlayan erkeklerin kadının ücretli çalışmasına bakışları irdelenmeye çalışılmıştır.

Bunu yaparken bir kitap projesi kapsamında internet üzerinden 2.234 kişi ile yapılmış anket çalışmasının verileri kullanılmıştır. Söz konusu araştırmaya katılan ve kendini dindar olarak tanımlayan toplam 770 erkeğin bu amaçla sorulan sorulara verdikleri cevaplar bu çalışmanın verisini oluşturmuştur.

2. Bulgular Ve Yorum

A. Ankete Katılan Erkeklerin Profili.

Ankete katılan erkeklerin profili olarak şunlar söylenebilir: Erkekler ağırlıklı olarak 25-54 yaş aralığında, büyük çoğunluğu üniversite eğitim almış, çoğunluğu evli, 2 veya 3 çocuklu kişilerden oluşmaktadır. Yine erkeklerin çoğu kamusal alanda çalışmakta ve meslek olarak hemen her yelpazeden olmakla birlikte en çok da memur olarak kendini nitelendirenler bulunmaktadır. Büyük çoğunluğunun ortak özelliği hem dindarlık düzeyinde hem de gelir düzeyinde orta ve üst seviyesinde olmalarıdır.

Dindarlık durumlarını özellikle vurgulamak isterim.

Tablo 1. Örneklemin Dindarlık Durumu

Dindarlık Durumu	Sayı	% Oran
Dindar	516	67
Orta	214	27,8
Dindar Değil	40	5,2
Toplam	770	100

Bu çalışmanın amacı, dindar erkeklerin kadının çalışmasına bakışlarını ortaya koymaktır. Dolayısı ile katılımcıların çoğunluğunun dindar olması amaca hizmet etmektedir. Bununla beraber her ne kadar kendisini dindar olmayan grupta tanımlayan erkeklerin sayısal oranları az olsa da, kadının çalışması hakkında eğilimleri konusunda yine de bir fikir vermektedir.

B. Kadının Çalışmasına Bakış

Bu bölümde; aşağıdaki sorulara verilen cevaplar ele alınacaktır: Kadının çalışmasından ne anlaşılıyor? Kadınlar çalışma hayatında olmalı mı? Çalışan kadınlar mutlu mu? Çalışma hayatında kadın işi erkek işi ayırımı var mı? Dindarlık kadınların çalışma hayatını zorlaştırıyor mu? Çalışan kadının dindarlığı azalıyor mu?

B1. "Çalışan kadın denince" ne anlaşılmaktadır?

"Çalışan kadın" ifadesinden doğrudan ücretli çalışmanın anlaşılıp anlaşılmadığını öğrenmek amacıyla çalışmaya katılan erkeklere "Çalışan kadın denince ücret karşılığı bir iş yerinde çalışan kadınlar kastedilir." İfadesin ne ölçüde katıldıkları sorulmuştur. Tablo 2'den anlaşılacağı erkeklerin dikkate değer bir çoğunluğun "çalışan kadından" anladığı ücret karşılığı bir iş yerinden çalışan kadınlardır. Bu kanaat

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, zekiyedemir@gmail.com

dindarlık artıkça daha belirginleşmektedir. Kendini dindar niteleyenlerin bu ifadeye katılma oranı **%75** (44,4 ile 30,6), orta olarak niteleyenlerin oranı **%68,2** ve dindar olmayanlar oranı **%67,5**'dir.

Tablo 2. "Çalışan kadın denince ücret karşılığı bir iş yerinde çalışan kadınlar kastedilir." (%)

Dindarlık Düzeyi	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Dindar	**30,6**	**44,4**	6,6	12,6	5,8	100,0
Orta	**32,7**	**35,5**	9,8	15,9	6,1	100,0
Dindar Değil	**35,0**	**32,5**	7,5	7,5	17,5	100,0

B2. Kadınlar çalışma hayatı içinde daha çok yer almalı mıdır?

Tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de kadınların çalışma hayatı içinde yer almalarında eğitimin olumlu etkisi söz konusu olduğu için kadınların eğitim düzeyi yükseldikçe çalışma hayatına katılmaları da artmaktadır (TÜİK, 2018). Yapılan araştırmalar kadının çalışma hayatında yer almasına erkekler arasında da toplumsal kabulün arttığını göstermektedir. TÜİK'in 2006 yılında yaptığı Aile Yapısı Araştırmasına göre erkeklerin %77'si (TÜİK, 2006), yine TÜİK'in 2016'da yaptığı araştırmaya göre erkeklerde %78,1 (TÜİK, 2017), kadının çalışmasını uygun bulmaktadır. Bu demektir ki günümüzde her 5 erkekten 4'ü kadının çalışması uygun bulmaktadır.

Tablo 3'de görüldüğü üzere araştırmaya katılan erkeklerde dindarlık düzeyi arttıkça kadınların çalışma hayatı içinde daha çok yer almaları gerektiği tutumunun paylaşılma oranı düşmektedir (Dindar olmayanlar **%62,5**, Ortada olanlar **%41,1**, Dindarlar **%34,9**). Bir başka deyişle kadınların çalışma hayatı içinde daha çok yer alması düşüncesine dindarların yarısı (%51,1) katılmamaktadır.

Tablo 3. "Kadınlar çalışma hayatı içinde daha çok yer almalıdır." (%)

Dindarlık Düzeyi	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Dindar	**13,0**	**21,9**	14,0	**30,6**	**20,5**	100,0
Orta	**21,5**	**19,6**	19,6	27,1	12,1	100,0
Dindar Değil	**45,0**	**17,5**	17,5	5,0	15,0	100,0

B3. Erkeklere göre çalışan kadınlar çalışmayan kadınlardan daha mutlu mudur?

TÜİK verilerine göre çalışan kadınların % 11,3'ü kendini çok mutlu, %48,9'i ise mutlu hissetmektedir (60,2) bu oran çalışmayan kadınlarda %9,8 ve % 52,4'dür (71,2). Ne mutlu, ne mutsuz, ortada hissedenler karşılaştırıldığında çalışan kadınların oranı (%31,4), çalışmayan kadınların oranından daha yüksektir (%27,9). Çalışan kadınlardan kendini çok mutsuz görenlerin oranı %6,3 ve mutsuz olanlar ise %2,2 iken bu oran çalışmayan kadınlarda biraz artmakta ve mutsuz olanların oranı %7,5, çok mutsuz olanların oranı ise 2,4 olmaktadır(TÜİK, 2013).

Çalışmayan kadınlar da mutlu ve tüm mutsuz kategorilerinde çalışmayan kadınlardan oran olarak daha yüksektir. Bu sonuç yorum yapmayı zorlaştırmaktadır. Ama gözlemlere dayanan genel bir şey söylemek gerekirse ev ve iş dengesini kurmuş çalışan kadınlar çalışmış olmaktan çok mutlu ama ev-iş dengesini kurmada zorlananlar kendilerini ne mutlu ne de mutlu olamayan olarak niteleyememekte, ortada görmektedirler. Mutsuzluk açısından ise çalışmayan kadınlar (%9,9) çalışan kadınlardan (%8,5) daha mutsuz gözükmektedir (Tablo 5).

Tablo 4. Çalışan ve Çalışmayan Kadınların Mutluluk Durumu (%)

	Çok Mutlu	Mutlu	Orta	Mutsuz	Çok Mutsuz	Toplam
Çalışan kadınlar	11,3	48,9	31,4	6,3	2,2	100,0
Çalışmayan kadınlar	9,8	52,4	27,9	7,5	2,4	100,0

Ankete katılan erkeklerin tümü çalışma hayatı içinde bulunan kadınları gözlemle imkânı bulan kişilerdir. "Çalışan kadın çalışmayan kadından daha mutlu mudur", görüşüne ne kadar katılmaktadırlar? Cevaplara göre; dindar erkeklerin **%61,6**'sı, ortada olan erkeklerin %45,3'ü ve dindar olmayanların ise %35'i bu ifadeye katılmamaktadırlar

Tablo 5'ün bize sunduğu verilere göre; 1. dindarlık arttıkça çalışan kadınların çalışmayan kadınlardan daha mutlu olduğu düşüncesine katılım azalmaktadır, 2. Dindar erkeklerin bu konuda görüşleri net iken dindar olmayan erkekler kararsızdır. Zira katılma ve katılmama düzeyi birbirine eşittir (her ikisi de %35).

Tablo 5. "Çalışan kadınlar çalışmayan kadınlardan daha mutludur." (%)

Dindarlık Düzeyi	Kesinlikle Katlıyorum	Katılıyorum	Kısmen Kararsız	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Dindar	7,2	15,5	15,7	**34,5**	**27,1**	100,0
Orta	13,1	15,4	26,2	27,1	18,2	100,0
Dindar Değil	**15,0**	**20,0**	30,0	**15,0**	**20,0**	100,0

B4. Çalışma hayatında kadın işi, erkek işi diye bir ayrım olmalı mı?

Hangi işi kadının hangi işi erkeğin yapacağı konusunda tavsiyeler olmakla birlikte kesin çizgilerle İslami kaynaklarda erkeğin ve kadının yapacağı işler belirlenmemiştir. Kadın ve erkek arasındaki işbölümü toplumdan topluma, özel şartlara göre değişiklik gösterebilir (Karaman, 2005: 335). Ancak toplumsal kodlarda öğretmenlik, hemşirelik gibi işler kadına, mühendislik gibi işler erkeğe daha uygun görülmektedir. Çalışmaya katılan erkekler bu düşünceyi doğrulamakta mıdır?

Tablo 6'e bakıldığında, dindar erkeklerin **%60,7**'si, ne dine yakın ne de uzak olarak nitelendirebileceğimiz erkeklerin **%47,7**'si, dindar olmayan erkeklerin ise **%30**'u çalışma hayatında kadın işi, erkek diye bir ayrımın yapılması kanaatindedirler. Bu cevaplara göre dindar erkekler dindar olmayanlarla karılaştırıldığında kadının işi erkek işi diye bir ayrımın yapılması kanaatine iki kat daha fazla sahiptir.

Tablo 6. "Çalışma hayatında kadın işi, erkek işi diye bir ayrım yapılmamalıdır." (%)

Dindarlık Düzeyi	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Dindar	10,7	18,4	10,3	**31,2**	**29,5**	100,0
Orta	12,6	22,4	17,3	28,5	19,2	100,0
Dindar Değil	**22,5**	**30,0**	17,5	12,5	17,5	100,0

B.5 Çalışma hayatına giren bir kadının dindarlığı zayıflar mı?

Dindar kadınlar erkeklerden daha ziyade örtünme, ibadet, iş arkadaşları ile ilişkiler gibi konularda iş hayatı içinde zorluk çekebilmektedir. Bundan dolayı çalışma hayatına giren kadınların ev kadını olmaları durumlarıyla kıyaslandığında dindarlıklarında zayıflama olabileceği düşünülebilir. Bu konuda erkekler ne düşünmektedir?

Çalışma hayatına giren kadınların dindarlıklarının zayıfladığı kanaatine ister **dindar olsun ister olmasın tüm erkeklerin katılmama düzeyi katılma düzeyinden daha yüksektir**. Özellikle dindar erkeklerin çalışan kadınların dindarlığının zayıfladığı konusundaki kanaatlerine baktığımızda; %43,2'si zayıflamadığı, %39,1'i zayıfladığı kanaatindedirler. %17,6'sı ise bu konuda kararsız kalmaktadır. Dindar erkeklerin öncelikli gözlemi çalışma hayatının kadının dindarlığını azaltmadığı yönündedir. Ancak çalışma hayatının kadının dindarlığını zayıflamadığı kanısı dindar olmayan erkeklerde daha yüksek orandadır (%47,5) (Tablo 7).

Tablo 7. "Çalışma hayatına giren bir kadının dindarlığı zayıflar." (%)

Dindarlık Düzeyi	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Dindar	14,9	24,2	17,6	**27,5**	**15,7**	100,0
Orta	15,0	16,4	17,8	**27,6**	**23,4**	100,0
Dindar Değil	10,0	15,0	27,5	**22,5**	**25,0**	100,0

B6. Kadın ne durumda çalışabilir? Her durumda mı, özel durumlarda mı çalışmalıdır?

Kadının ev sorumluluğu nedeniyle veya dini gerekçelerle çalışması uygun bulunmayabilmektedir. Ancak savaşlar, ağır ekonomik krizler gibi tüm toplumu etkiyen durumlar dışında özel/ailevi durumlar

sayılabilecek kadınların çocuklarının bakıma muhtaç olmaması veya evi geçindirecek bir erkeğin bulunmaması durumunda çalışması uygun görülebilmektedir (İzzetbegoviç, 2006: 9). Çalışmamızda bu iki özel duruma "ancak" ifadesi ekleyerek daha da belirginleştirilmeye çalışılmış ve iki önerme üzerinden kadının çalışmasın uygunluğuna erkeklerin bakışı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 8'ye göre "Çocuk(lar) yoksa veya büyükse kadınların çalışması ancak o zaman uygundur" önermesine dindarlık düzeyi farklı tüm erkeklerde katılma oranı katılmama oranından daha düşüktür. Bu önermeye katılmayan erkeklerden dindar olanların oranı %47,9, ne dindar ne de dindar olmayanların (ortada olanları) oranı %51,4, dindar olmayanların oranı ise %57,5'dir. Bu oranlar bize iki şey söylemektedir: 1. İster dindar olsun ister olmasın erkekler bakıma muhtaç çocukları olan kadınların çalışması konusuna olumsuzla kıyaslandığında daha çok olumlu bakışa sahiptir. 2. Dindar olanlarla olmayan erkekler kıyaslandığında dindar olmayan erkeklerin kadınların çalışmasını çocukların bakıma muhtaç olmasına bağlaması dindar erkeklerden daha yüksek orandadır. Başka bir ifade ile erkekler kadının çalışmasını kadının çocuklu olması ve/veya çocuğun bakıma muhtaçlığı ile doğrudan ilişkilendirmemektedir. Bu ilişkilendirmeme oranı dindar olmayanlarda daha yüksektir.

Tablo 8. "Çocuk(lar) yoksa veya büyükse kadınların çalışması ancak o zaman uygundur." (%)

Dindarlık Düzeyi	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Dindar	7,9	20,0	24,2	**34,1**	**13,8**	100,0
Orta	6,1	19,2	23,4	**32,7**	**18,7**	100,0
Dindar Değil	5,0	15,0	22,5	**30,0**	**27,5**	100,0

Kadının çalışmasının uygunluğunun ilişkilendirilebileceği ikinci özel durum evi geçindirecek erkeğin bulunmamasıdır. Çalışmaya katılan dindar erkekler "Ancak evi geçindirecek bir erkek olmadığı durumda kadının çalışması uygundur" önermesine **% 52,7**, kendini ortada nitelendiren erkekler %43,9, dindar olmayan erkekler ise %25 oranında katılmaktadır. Dindar erkeklerin ½'si, dindar olmayan erkeklerin ¼'ü evi geçindirecek erkeğin bulunmadığı durumda kadının çalışasını uygun bulmaktadır (Tablo 9).

Tablo 9. "Ancak evi geçindirecek bir erkek olmadığı durumda kadının çalışması uygundur." (%)

Dindarlık Düzeyi	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Dindar	**20,3**	**32,4**	14,9	24,8	7,6	100,0
Orta	16,8	27,1	12,1	29,4	14,5	100,0
Dindar Değil	12,5	12,5	7,5	**25,0**	**42,5**	100,0

Yukarıdaki iki önermeye dindar erkeklerin katılma ve katılmama oranları karılaştırıldığında; 'kadının çalışmasını ancak evi geçindirecek bir erkeğin olmaması durumunda uygun görenlerin' oranın 'bakıma muhtaç çocuk yoksa ancak o zaman uygun görmelerin' oranından yaklaşık iki kat daha yüksek bulunmaktadır. Yani dindar erkekler içinde ¼'i (%27,9) 'ancak bakıma muhtaç çocuklar yoksa kadınların çalışası uygundur' derken aynı erkeklerin ½'i (%52,7) 'ancak evi geçindirecek erkek yoksa kadının çalışması uygundur' demektedir. Bunun İslam'ın evi geçindirme sorumluluğunu erkeğe vermesi ilkesiyle yakından alakalı olduğu düşünülebilir.

C. Kadının Çalışması ve Aile İlişkisi

Genellikle "iş ve aile yaşamı arasındaki çatışma", roller arası çatışmanın özel bir türü olarak kabul edilmektedir. Çalışma yaşamı ile aile yaşamı arasında kalan kadın, iki önemli rolün gereklerini tam anlamıyla yerine getirmeye çalışırken, aşırı rol yüklenmesi altında kalmaktadır. (Dursun ve İştar, 2014: 133). Kadının iş ve aile yükü arasında kalması ve bundan dolayı serzenişlerin artması, kadının yerinin neresi olduğu konusundaki tartışları artırmaktadır. Çalışmamıza katılan erkekler bu konuya nasıl bakmaktadır? Onlara göre kadının önceliği evi midir? Kadının çalışması eşi ve çocukları ile ilişkisini nasıl etkilemektedir ve kadının çalışması durumunda ev işlerinde eşleri de eşit sorumlu olacak mıdır?

C.1. Kadının önceliğinin evi mi, işi mi?

Erkekler, özellikle de dindar erkekler açısından kadının öncelikli yerinin evimi yoksa işi olduğunu öğrenebilmek amacı "Bir kadının önceliği evi olmalı, çalışma hayatı ondan sonra gelmelidir" önermesine ne düzeyde katıldıkları sorulmuştur. Tablo 10'a göre bu önermeye katılan dindar erkeklerin oranı **%79,8,**

kendini dindarlıkla dindar olmama arasında gören erkeklerin oranı %64,5, dindar olmayan erkelerin oranı ise %37,5'dir. Sonuçlarda dindar olanlar ile olmayanlar arasında keskin bir farklılaşma bulunmaktadır. Dindar erklerin büyük çoğunluğu, her bir 5 erkekten 4'ü, kadının önceliğinin evi olası çalışma hayatının ondan sonra gelmesi kanaatindedirler. Üstelik bu kanaatlerinde kesinlik düzeyi de (kesinlikle katılıyorum) oldukça yüksektir.

Tablo 10. "Bir kadının önceliği evi olmalı, çalışma hayatı ondan sonra gelmelidir." (%)

Dindarlık Düzeyi	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Dindar	**52,1**	**27,7**	10,5	7,2	2,5	100,0
Orta	**37,4**	**27,1**	14,0	13,6	7,9	100,0
Dindar Değil	20,0	17,5	20,0	**25,0**	**17,5**	100,0

C.2. Kadının çalışması eşi ve çocukları ile ilişkisini olumlu mu yoksa olumsuz mu etkilemektedir?

C.2a. Kadının çalışmasının eşini ihmale yol açtığı, bu nedenle de eşi ile ilişkisini olumsuz etkilediği kanısı mevcuttur. Bu konuda araştırmaya katılan erkekler ne düşünmektedir? Dindar erkeklerin %54,9'u, dindar ve dindar olmayan erkekler arasında kalanların %38,8'i ve dindar olmayan erkeklerin %37,5'i kadının çalışmasının kocası ile ilişkisini olumsuz etkilediği düşüncesindedir (Tablo 11). Diğer bir deyişle dindarlık erkeklerin en az yarısı kadının çalışmasının kocası ile ilişkisini olumsuz etkilediği kanaatinde, dörtte biri de bu kanaatte değildir.

Tablo 11. "Çalışma hayatı kadının eşi ile ilişkilerini olumsuz yönde etkiler." (%)

Dindarlık Düzeyi	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Dindar	**25,8**	**29,1**	21,5	19,2	4,5	100,0
Orta	**19,2**	**19,6**	23,8	**27,6**	**9,8**	100,0
Dindar Değil	17,5	20,0	15,0	**25,0**	**22,5**	100,0

C.2b. Çalışan anneler gündüz zamanlarının büyük kısmını evde değil de iş yerinde harcadıklarından, çocuklarına yeterince zaman ayıramadığı kanısı mevcuttur. Sanılanın aksine çeşitli nedenlerle çalışmayan çok sayıda anne de evde olan zamanlarının tümünü çocuklarına verememektedir. Önemli olan annenin ne kadar evde olduğu değil, evde olduğu zamanı nasıl değerlendirdiği, evde olduğu sürede çocuğu ile ne kadar "değerli" vakit geçirdiğidir. Araştırmalar, çocuğun kişilik gelişimi üzerinde annenin çalışıp çalışmamasının değil, çocuk yetiştirme tutumlarının etkisi olduğunu ve annesi çalışan çocukların psiko-sosyal gelişimlerinin annesi çalışmayan çocuklara kıyasla daha üstün olduğunu ortaya koymaktadır (Göka, 2017).

"Kadının çalışması çocuklarının gelişimini olumsuz yönde etkilediği" görüşüne araştırmaya katılan erkekler ne düzeyde katılmaktadır? Tablo 12'de verilen cevaplara göre kadının çalışmasından çocuklarının olumsuz etkilendiği düşüncesi dindar erkeklerde **%66,3,** dindar erkekle dindar olmayan erkek arasında konumlananlarda %53,7 ve dindar olmayan erkeklerde %47,5 oranındadır. Dindar olsun olmasın bütün erkeklerde bu yargıya katılanların oranları katılmayanlardan daha yüksektir. Ama her 3 dindar erkekten 2'si bu kanaatte olmakla grup içinde en yüksek orandadır.

Tablo 12. "Kadının çalışması çocuklarının gelişimini olumsuz yönde etkiler." (%)

Dindarlık Düzeyi	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Dindar	**36,6**	**29,7**	17,6	12,6	3,5	100,0
Orta	**24,3**	**29,4**	22,0	18,2	6,1	100,0
Dindar Değil	**20,0**	**27,5**	15,0	22,5	15,0	100,0

Çalışan kadının eşi ve çocukları dikkate alındığında çocuklarının eş ile ilişkisinden çok daha fazla olarak olumsuz etkilendiği kanısı erkeklerde gözlenmektedir.

C.3. Kadının çalışması durumunda ev işleri meselesi ne olacak?

Cinsiyetler arası geleneksel iş bölümünde ev işi ile ilgili sorumluluklar kadına ait, ev dışı sorumluluklar ve evin geçimini sağlama da erkeğe ait olarak görülür. Ancak kadının çalışması ile birlikte bu sorumlulukta kadın erkeğin yükünü hafifletmiş çocuğu kez de bu yükü birlikte, eşit düzeyde yüklenmiş durumdadır. Ancak ev işi sorumluluklar yani kadına atfedilen sorumlulukta durum nasıldır, erkekler de kadının geleneksel işlerinden eşit sorumlu olabilmekte midir?

Araştırmaya katılan erkeklere kadının çalışması durumunda ev işlerinde sorumluluğun eşit olma durumuna bakışları sorulmuştur. Dindar erkeklerin **%46**'sı, kendini ortada konumlandıran erkeklerin **%48,2**'si ve dindar olmayan erkeklerin **%67,5**'i kadının çalıştığı durumlarda eşlerin ev işlerinden eşit derecede sorumlu olduğu kanısındadır. Söylem düzeyinde de olsa tüm erkeklerde kadınların çalışması durumunda ev işlerinin eşit paylaşımı kanaati hakimdir. Yine söylem düzeyinde de kadın ve erkeğin eşitliği konusuna dindar olmayan erkeklerden daha fazla yatkın olduğu görülmektedir.

Tablo 12. "Çalışan kadınların kocaları ev işlerinden eşit derecede sorumlu olmalıdır." (%)

Dindarlık Düzeyi	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Dindar	**16,5**	**29,5**	25,4	18,0	10,7	100,0
Orta	**13,6**	**34,6**	27,1	18,7	6,1	100,0
Dindar Değil	**35,0**	**32,5**	15,0	10,0	7,5	100,0

Değerlendirme

Cinsiyetler arası geleneksel işbölümündeki kadının ev işlerinden erkeğinde ev dışı ve evi geçindirecek kazancı sağlayacak işlerde çalışması anlayışı günümüzde kısmen geçerliliğini yitirmiştir. Çünkü kadınlar da ev dışı ve kazanç sağlayıcı işlerde gittikçe artan oranlarda çalışabilmektedir. Yani kadının çalışmasına bakış oranlar farklılaşsa da kabullenilmiş.

Kadının çalışması geleneksel aile yapısındaki değişmenin önemli bir işaretidir. Ancak geleneksel aile tipinin değişimine orantılı biçimde aileye ve kadına geleneksel bakış değişmemektedir.

Aileye ve kadının çalışmasına bakışında geleneksellik dindar erkeklerde daha baskın olduğu görülmektedir. Bunu kadının çalışmasına ve ev içi sorumluluklarına bakışta görmek mümkündür. Bu çalışmada çıkan sonuçlar da bunu teyit eder biçimdedir.

Kaynakça

Dursun, Salih ve Emel İştar (2014) "Kadın Çalışanların Yaşamış Oldukları İş Aile Yaşamı Çatışmasının İş ve Yaşam Doyumu Üzerine Etkisi", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 28 (3), 127-137.

Göka, Erol (2017). Kadın çalışınca aile yıkılır mı? Yeni Şafak Gazetesi (12 Kasım)

Izzetbegoviç, Aliya (2006). Müslüman Kadın - Kadın Ve Anne (İslâm'daki Kadın Meselesinin Araştırılmasına Bir Katkı), Çev. Rahman Ademi, Haz. Mahmut Hakkı Akın-Faruk Karaaslan-Ümit Aktaş, Malatya: Malatya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

TÜİK (2006). Aile Yapısı Araştırması. Ankara: T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

TÜİK (2013). Yaşam Memnuniyeti Araştırması.

TÜİK (2017). İstatistiklerle Kadın, 2016, Türkiye İstatistik Kurumu Bülteni, Sayı: 24643.

TÜİK (2018). İstatistiklerle Kadın, 2017, Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 27594.

DİNDE TEKELCİ SÖYLEMİN ÇAĞDAŞ BİR YANSIMASI OLARAK HİZBÜ'T-TAHRÎR EL-İSLÂMÎ VE KELÂMCILARA BAKIŞI

Recep ÖNAL[*]

Özet

Bu çalışmada, günümüzde dinde tekelci söylemin siyasî bir yansıması olarak değerlendirilen Hizbü't-Tahrîr el-İslâmî'nin kuruluşu, siyasî görüşleri, temel kaynakları, faaliyet alanları ve çalışma metotları hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca dini anlamada Selefî çizgiyi takip eden söz konusu oluşumun günümüz Müslüman toplumun din anlayışı üzerinde de etkili olması bakımdan dinî metinlerin yorumlanmasında, İslâm inanç esaslarının doğru tespit edilip, temellendirilmesinde hayati bir öneme sahip olan kelâm ilmine ve kelamcılara yönelik görüş ve eleştirilerine de yer verilecektir. Akabinde din anlayışlarında nasıl bir yöntem takip ettikleri tespit edilip, değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Partinin kurucusu Filistinli Nebhânî, 1909 ile 1977 yılları arasında yaşamış, Filistin ve Ürdün'ün çeşitli şehirlerinde hocalık ve hâkimlik yapmıştır. İsrail'in Filistin'i işgal etmesi (1948) üzerine siyasî hayata atılmış, İsrail ve İngilizlere karşı mücadele edebilmek için Hizbü't-Tahrîri'l-İslâmî adıyla bir parti kurmuştur.

Batı'da ve İslâm dünyasında oldukça aktif faaliyetler gösteren söz konusu partinin temel amacı, işgal altındaki Filistin'i özgürlüğüne kavuşturmak, Müslümanları tek bir idare altında birleştirmektir. Fakat parti mensupları, propaganda aracı olarak kendileri gibi düşünmeyen Müslümanlara karşı tekelci, reddedici, ötekileştirici ve tekfirci bir söylem benimsemişlerdir. Bu söylemlerini meşrulaştırmak ve Müslümanlar arasında taraftar bulabilmek için Kur'an ve Sünnet'i esas aldıklarını iddia etmeleri bu hareketin aynı zamanda dinî bir hüviyete de sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hizbü't-Tahrîr, Nebhânî, Din, Siyaset, Kelâm, Felsefe

Giriş

Hizbü't-Tahrîr'in kurucusu Filistinli Muhammed Takıyyüddîn en-Nebhânî'dir. 1909 yılında Hayfa'nın İczem köyünde doğan Nebhânî,1940'da Mısır'a girmiş, yükseköğretimini Kahire'de Ezher Üniversitesi'nde ve Dâru'l-Ulûm'da tamamladıktan sonra ülkesine geri dönmüş, Filistin'in çeşitli şehirlerinde öğretmenlik ve hâkimlik görevlerinde bulunmuştur. İsrail'in Filistin'i işgal etmesi (1948) üzerine ailesiyle birlikte önce Şam'a, sonra Beyrut'a yerleşmiştir. Aynı yıl Kudüs'te Şer'î Temyiz Mahkemesi'ne hâkim olarak tayin edilmiş ve daha sonra Amman'daki İslâmî İlimler Fakültesi'ne öğretim üyesi olarak atanmış ve 1952'ye kadar bu görevine devam etmiştir.[1]

Önceleri İhvân-ı Müslimîn ile yakın ilişkiler kuran Nebhânî, Hasan el-Bennâ (ö. 1949) ve Seyyid Kutub (ö. 1966) gibi âlimlerden övgüyle bahsetmiş, konferanslarında onları referans almıştır. Fakat ilerleyen süreçte aralarında birtakım fikir ayrılıklar ortaya çıkınca, onlardan ayrılıp, kendi partisini kurmuştur.[2] Nebhânî'yi parti kurmaya sevk en önemli sebeplerden biri Filistin'in 1948'de işgal edilerek burada İsrail Devleti'nin kurulmasıdır. Ayrıca Ürdün, Mısır ve Irak'a İngilizlerin tahakküm etmesi ve bunun karşısında Arap rejimlerinin zaafa düşmesi Nebhânî'yi İslâm âlemini bu olumsuz durumdan kurtaracak çözüm yollarını araştırmaya sevk etmiştir. Onun bu arayışları Filistin'in ancak düzenli bir fikrî ve siyasî çalışma neticesinde kurulacak güçlü bir İslâm Devleti (Hilâfet Devleti) ile kurtarılabileceği fikrini benimsemekle sonuçlanmıştır. Çünkü Nebhânî'ye göre bölgede var olacak İslâm Devleti, başta İsrail olmak üzere Avrupa devletlerinin İslâm dünyası üzerindeki planlarını geçersiz kılabilirdi. Temel düşüncesi Filistin'de bir Hilâfet Devleti kurarak Filistin'i özgürlüğe kavuşturmak olan Nebhânî, bu nedenle cemaat olarak kalmayı ön planda tutan ve siyasî parti niteliği taşımayan İhvân-ı Müslimîn ile yollarını ayırmış ve

[*] Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı, onal1975@gmail.com

[1]Mani Hannad el-Cühenî, *el-Mevsû'atü'l-müyessere fi'l-edyân ve'l-mezâhibi'l-mu'âsıra* (Riyad: Dâru'n-Nedveti'l-Âlemiyye, 1972),I:341; Zeyno Baran, Hizb ut-Tahrir: İslam's Political Insurgency (Washington: Nixon Center, 2004), 16; David Commins, "Taqi al-Din al-Nabhani and the Islamic Liberation Party",*The Muslim World,* c. 81 (Hartford:Blackwell Publishers, 1991), 194;Komisyon, *Mescid-i Aksâ'dan Bir Nûrun Doğuşu: Hizbü't-Tahrîr'in Yola Çıkışı,* trc. Hizbü't-Tahrîr (yy: Hizbü't-Tahrîr Yayınları 2007), 6-8.

[2] Fethi Yeken, *Çağdaş Davet Önderleri*, trc. Z. Eryılmaz (İstanbul: Ravza Yayınları, ts.), 37; Commins, "Taqi al-Din al-Nabhani and the Islamic Liberation Party", 194.

1949 yılında kendi partisinin çatısını ve söylemini oluşturmaya başlamıştır.[3] Zira ona göre İhvân-ı Müslimîn, toplumu İslâmîleştirebilmek için siyasete girmeden Müslüman kitlelere davette bulunmanın gerekliliğine inanmakta, bir Hilâfet Devleti kurmayı amaçlamamaktaydı. Halbuki Nebhânî'ye göre bir Hilâfet Devleti olmaksızın İslâm düzeninin kurulması ya da İslâm dünyasının Batı'nın tahakkümünden kurtulması olanaksızdı. Bu yüzden bir Hilâfet Devleti kurmak tüm Müslümanlar için gerekliydi. Bu bakımdan başlangıçta siyasî bir parti kurup, politik gücü ele geçirerek bir İslâm Devleti kurmalı ve böylece yukarıdan aşağıya doğru toplumu İslâmileştirmelidir. Bu fikirleri nedeniyle İhvân-ı Müslimîn'den ayrılan Nebhânî,[4] düşüncelerini hayata geçirmek üzere Kudüs'te 1953'te Hizbü't-Tahrîri'l-İslâmî adıyla kendi siyasî partisini kurmuştur.[5] Nebhânî, partisinin kuruluşundan sonra kendisini siyasî çalışmalara ve partiyle ilgili yazılı basın faaliyetlerine adamıştır. Onun telif ettiği eserleri,[6] partinin dinî ve siyasî temel düşüncelerini oluşturmuştur.[7] Nebhânî fikirleri nedeniyle Ürdün Devleti tarafından takibata uğratılınca Lübnan'a göç etmiş,[8] vefat edinceye kadar(1977) burada yaşamıştır. Nebhânî'den sonra parti başkanlığını önce Abdulkadîm Zellûm (ö. 2003) daha sonra Atâ Ebü'r-Raştâ[9] üstlenmiştir.[10]

1. Hizbü't-Tahrîr'in Kuruluş Amacı Ve Dinî Temelleri

Türkçe karşılığı "İslâmî Kurtuluş Partisi" olan Hizbü't-Tahrîr el-İslâmî, Kudüs'te 1953 yılında kurulan ve İslâmî bir söylem kullanan politik bir oluşumdur. Söz konusu parti, Amerika, Avustralya, Avrupa ve doğu ülkelerinde faaliyet gösteren, siyasî iktidarları ele geçirip İslâm şeriatına uygun bir yönetim kurmayı hedefleyen uluslararası bir yapıya sahip, radikal, siyasî ve dinî bir harekettir.[11]

Hizbü't-Tahrîr'in kuruluş amacı iki ana sebebe dayanmaktadır: Bunlardan birincisi "Aranızda bir ümmet bulunsun"[12] âyetini siyasî düzlemde yorumlanarak İslâm'a davet etmek, iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak üzere kitleleşmiş bir cemaatin kurulması gerektiği konusundaki düşüncedir.

---

[3]Cühenî, *el-Mevsû'atü'l-müyessere*, I: 345-346; Gilles Kepel, *Peygamber ve Firavun*, trc. İ. Bendiderya (İstanbul: Çizgi Yayınları, 1992), 23; Ali Köse, "Hizbü't-Tahrîri'l-İslâmî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. 18 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 184.

[4] Siyasî konularda İhvân-ı Müslimîn'den farklı düşünen Nenhânî kendi görüşlerini *İnkâz-ı Filistîn* (*Filistin'in Kurtuluşu*) ve *Risâletü'l-Arab (Arapların Mesajı)* adıyla iki kitapta toplayarak 1950 yılında yayınlatmıştır. Ayrıca İskenderiye'de toplanan Arap Birliği Zirvesi'nde (1950) İslâm dünyasının canlanmasına ilişkin bir bildiri sunmuş, fakat Arap Birliği tarafından görmezden gelinmiştir. Bk. Komisyon, *Mescid-i Aksâ'dan Bir Nûrun Doğuşu,* 11, 13; Kepel, *Peygamber ve Firavun*, 123; Köse, "Hizbü't-Tahrîri'l-İslâmî", 184

[5] Nebhânî, partisine yasal statü kazandırmak amacıyla 17.11.1952 tarihinde Ürdün İçişleri Bakanlığı'na bir dilekçe vermiş, fakat bakanlık bu isteği parti programının Ürdün Anayasası'na aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. İki yıl sonra partiye yasal statü kazandırmak için tekrar başvurulduysa da yine reddedilmiştir. Neticede Nebhânî tarafından fiilen kurulan bu siyasî parti, bu olumsuz gelişmelerden dolayı hiçbir zaman resmî bir statü kazanamamıştır. Buna rağmen varlığını gayr-i resmi olarak günümüze kadar devam ettirebilmiştir. Commins, "Taqi al-Din al-Nabhani and the Islamic Liberation Party", 195-96;Houriya Ahmed and Hannah Stuart, *Hizb ut-Tahrir: Ideology and Strategy* (London: Civitas Institute for the Study of Civil Society, 2009), 49; Komisyon, *Mescid-i Aksâ'dan Bir Nûrun Doğuşu,* 16;Alev Erkilet Başer*, Ortadoğu'da Modernleşme ve İslâmî Hareketler* (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000), 160.

[6] Nebhânî'nin telif ettiği kitaplardan bazıları şunlardır: *Nizâmü'l-hükm fi'l-İslâm, et-Tefkîr, Mefâhim Hizbü't-Tahrîr, Mefâhim Siyasiyye li Hizbi't-Tahrîr, et-Tekettülü'l-hizbî, Nizâmü'l-İslâm, Nazarât siyâsiyye li-Hizbi't-tahrîr, ed-Devletü'l-İslâmiyye, eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye* (üç cilt), *Echizetü devleti'l-hilâfe, Risâletü'l-Arab, el-Hilâfe, en-Nizâmü'l-iktisâdî fi'l-İslâm, en-Nizâmü'l-ictimâ'î fi'l-İslâm, İnkāz-ı Filistîn, Nidâ' hâr ile'l-'alemi'l-İslâmî; Keyfe hüdimeti'l-hilâfe?*.Bk.*Ahmed and Stuart, Hizb ut-Tahrir: Ideology and Strategy*, 158-163.

[7] Cühenî, *el-Mevsû'atü'l-müyessere*, I: 341; Yeken, *Çağdaş Davet Önderleri*, 37.

[8] Ürdünlü yetkililer, ordularının başında bulunan İngiliz General Glubb'ın talebi üzerine partinin faaliyetlerini yasaklamış (1954), bunun üzerine Nebhânî çalışmalarını devam ettirmek için Lübnan'a gitmek zorunda kalmıştır. Burada bulunduğu süre içinde partinin parasını zimmetine geçirdiği iddiasıyla tutuklanmış (1956) ve 1977'de Beyrut'ta vefat edinceye kadar tutuklu kalmıştır. Nebhânî hakkında yapılan akademik çalışmalar için bk. Commins, "Taqi al-Din al-Nabhani and the Islamic Liberation Party", 194-211; Ahmed and Stuart, Hizb ut-Tahrir: Ideology and Strategy, 160-163.

[9] Bu isimlerin dışında partinin ileri gelenleri arasında Ali Fahreddin, Tallal el-Bessât, Mustafa Salih, Mustafa en-Nahhâs, Mansur Haydar, Abdülgānî Câbir Süleyman, Ahmed ed-Dâûr, Dr. Salahaddin Muhammed Hasan, Dr. Kemal Ebu Lihya, Alaaddin Abdulvehhab Haccac, Abdurrahman el-Malikî, Dâvud Hamdan, Gānim Abduh ve Dr. Âdil en-Nablûsî gibi şahıslar gelmektedir. Bk. Başer*, Ortadoğu'da Modernleşme ve İslâmî Hareketler,* 160.

[10]Cühenî, *el-Mevsû'atü'l-müyessere*, I: 341-342; Komisyon, *Mescid-i Aksâ'dan Bir Nûrun Doğuşu,* 16, 26, 30.

[11]Cühenî, *el-Mevsû'atü'l-müyessere*, I: 341; Ahmed and Stuart, *Hizb ut-Tahrir: Ideology and Strategy*, 17, 143; Suha Taji Farouki, "Hizb ut-Tahrir", in *Islamic Movements of Europe*, ed. Frank Peter and Rafael Ortega (New York: I. B. Tauris, 2014), 48; Whine, "Is Hizb ut-Tahrir Changing Strategy or Tactics?", *Center for Eurasian Policy Occasional Research Paper Series I: Hizb ut-Tahrir* (Washington: DC Hudson İnstitute 2006), 8.

[12] Âl-i İmrân 3/104.

Hizbü't-Tahrîr'e göre, Allah'ın bu talebi, Müslümanların yerine getirmeleri gereken bir farzdır. Buna ilave olarak âyette geçen cemaat/ümmet ifadesiyle de siyasî bir hizb/parti kastedilmiştir. Çünkü iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma işi yöneticileri de kapsamaktadır. Hatta yöneticileri muhasebe etmek ve onlara nasihat etmek partilerin yapması gereken en temel siyasî görevlerindendir. Bu nedenle âyette geçen "ümmet" ifadesi siyasî parti anlamına gelmekte ve yapılan işler hakkında yöneticilerden hesap sormak için siyasî partilerin kurulması gerektiğine delalet etmektedir.[13]

İkincisi ise İslâm ümmetini düşmüş olduğu esaretten, kâfir devletlerin hâkimiyetinden kurtarmak; kapitalizm, komünizm ve sosyalizm gibi inkârcı sistemleri ortadan kaldırmak; bunların yerine İslâm nizamını kurmaktır.[14] Hizbü't-Tahrîr'e göre bu amacın gerçekleşmesi ancak İslâm'ın bu çağa uygun olduğunu bütün Müslümanlara kabul ettirip değer yargılarını İslâm'dan almalarını sağlamak ve İslâmî fikir ve hükümler konusunda tam bir güven kazandırmak ile mümkün olur.[15] Bu nedenle Hizbü't-Tahrîr, kendisini "İslâm hükümlerini uygulayacak ve İslâm'a daveti bütün insanlığa taşıyacak bir İslâm Devlet'i kurarak İslâmî hayatı yeniden başlatmayı kendine amaç edinen siyasî bir parti" olarak tanımlamakta, kendileri gibi düşünmeyen Müslümanlara karşı da tekelci, reddedici, ötekileştirici ve tekfirci bir söylem kullanmaktadırlar.[16]

2. Siyasî Görüşleri Ve Çalışma Yöntemleri

Hizbü't-Tahrir'in siyasî ve felsefî temellerini Nebhânî'nin manifesto niteliğindeki *Nizâmü'l-İslâm* adlı eseri oluşturmaktadır. Kitapta siyasî süreçte başarı elde etmek için Hz. Muhammed'in izlediği tebliğ ve siyasî faaliyet sürecinin aynen izlenmesi gerektiği savunulmaktadır.[17] Buna göre Hz. Peygamber, İslâm Devleti'ni Medine'de ikame edip Dârü'l-Küfür olan Mekke'yi Dârü'l-İslâm'a ve Cahiliye toplumunu da İslâmî topluma dönüştürünceye kadar çeşitli merhaleler geçirmiştir ve her bir merhalede farklı metodlar takip etmiştir.[18]Hz. Muhammed'in Mekke dönemi ise günümüz şartlarıyla paraleldir. Dolayısıyla tebliğ ve politika birlikte gerçekleştirilmelidir. Gizli dönemi oluşturan tebliğ devresinden sonra bir başka ülkeye hicret dönemi başlayacaktır. Burada güçlenen Müslümanlar devletlerini kurduktan sonra dönüp anayurtlarını fethedeceklerdir.[19] Çünkü günümüzdeki Müslümanların hepsi Allah'ın hükümlerinden başka hükümlerle yönetildikleri için Dârü'l-Küfür'de yaşamaktadırlar. Bu nedenle şuanda Dârü'l-Küfür olan İslâm ülkelerinin tekrar Dârü'l-İslâm'a dönüşmeleri sağlanmalıdır. Bu dönüşüm ise söz konusu ülkelerde İslâm düzeninin yeniden kurulmasına bağlıdır.[20]Buradan hareketle Hizbü't-Tahrîr, hareket metodu olarak kendilerine üç merhale belirlemiştir. Söz konusu bu merhaleleri Nebhânî, *et-Tekettülü'l-hizbî* eserinde şöyle açıklar:

1. Hizbü't-Tahrîr'in kültürünü ortaya çıkararak partinin fikirlerine inanan şahıslar oluşturmak için eğitim ve öğretim merhalesi (bireysel tebliğ).
2. Partinin ideolojisini kendisi için bir dava kabul edip, bunun toplum tarafından genel kabul görmesini sağlamak ve genel bir örf kapsamına ulaştırmak için yaşadığı toplumla kaynaşma merhalesi (toplumsal tebliğ).
3. İslâm ümmetinin devlet yönetimini teslim alarak İslâm'ı dünyaya taşıma merhalesi (evrensel tebliğ).[21]

Birinci aşamada kişilerin parti kültürüyle yetiştirilmesi ve bunlar arasından halkla kaynaşabilecek bir çekirdek grubun oluşturulması; ikinci aşamada ümmetle kaynaşmanın sağlanması ve bu suretle partinin kuruluşunun doğruluğunun ispatlanması; üçüncü aşamada da İslâmî hareketin hedefine ulaşması için iktidarın ele geçirilmesi hedeflenmiştir.

Hizbü't-Tahrîr'e göre İslâm dünyasının tekrar güçlenmesi ve İslâm Devleti'nin kurulabilmesi kültürel ve siyasî gelişmeyle mümkündür. Müslümanlar olaylara siyasî bir gözle bakmalı ve ona göre hüküm vermelidir. Bu nedenle parti mensupları arasında siyasî ve kültürel alanlardaki çalışmalara büyük

---

[13] Muhammed Takıyyüddîn el-Nebhânî, *Nizâmü'l-hükm fi'l-İslâm,* nşr. Abdülkadim Zellûm (Beyrut: Hizbü't-Tahrîr Neşriyat, 2002), 251-252; Komisyon, *Hizbü't-Tahrîr*, trc. Hizbü't-Tahrîr (Beyrut: Dârü'l-Ummah, 2010), 11-12.
[14] Komisyon, *Hizbü't-Tahrîr*, 10-15.
[15] Fethi Yeken, *İslâmî Hareketin Problemleri,* trc. B. Erdem (İstanbul: Ravza Yayınları, 1992), 210.
[16] Nebhânî, *MefâhimHizbü't-Tahrîr* (yy.:Hizbü't-TahrîrNeşriyat, 2001), 81.
[17] Nebhânî, *Nizâmü'l-İslâm* (yy.: Hizbü't-Tahrîr Neşriyat, 2001), 58 vd.
[18] Komisyon, *Hizbü't-Tahrîr*, 28-29; Köse, "Hizbü't-Tahrîri'l-İslâmî", 185.
[19] Nebhânî, *Nizâmü'l-İslâm*, 58 vd.;Ruşen Çakır, *Âyet ve Slogan* (İstanbul: Metis Yayınları, 1990), 200.
[20] Nebhânî, *Nizâmü'l-İslâm,* 90; Başer, *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslâmî Hareketler,* 162.
[21] Nebhânî, *et-Tekettülü'l-hizbî* (yy.: Hizbü't-Tahrîr Neşriyat, 2001), 36-37; Başer, *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslâmî Hareketler,*169-71.

önem verilmektedir. Bu anlamda kültürel çalışmalar, milyonlarca insanın genel kültür ve İslâm kültürüyle donatılması şeklinde sürdürülmektedir. Bu ise parti mensuplarının o insanların önüne çıkmaları, onlarla karşılıklı sorunları tartışmaları, sorularını ve şikâyetlerini cevaplandırmaları ve böylece onları İslâm'a ısındırmaları ile mümkün olur. Siyasî çalışmalar ise meydana gelen olayların izlenmesi, bunların İslâm'ın düşünce ve hükümlerinin doğruluğunu kanıtlayacak şekilde yorumlanması ve bunların topluma anlatılması doğrultusunda yürütülmelidir.[22]

Hizbü't-Tahrîr'e göre siyasî alanda verilen mücadele daha çok ümmeti sömürgeci kâfirlerin hâkimiyetinden kurtarmak ve Müslüman beldelerdeki fikrî, kültürel, siyasî, ekonomik ve askerî köklerini ortadan kaldırmak amacıyla onlara karşı yapılan çatışmalarda ortaya çıkar. Bu siyasî mücadele, yöneticilerle tartışılmasında, ümmete yönelik komplolarının ifşa edilmesinde, ümmetin haklarını yedikleri, ona karşı yükümlülüklerini yerine getirmede kusur gösterdikleri veya İslâmî hükümlere muhalefet ettikleri zaman muhasebe edilmelerinde ortaya çıkar. Buna göre ister yönetim ile ilgili isterse yönetim dışında olsun partinin her işi siyasî bir iştir. Bu nedenle partinin görevi eğitim, vaaz veya irşat değildir. Zira o, bir medrese değil, siyasî bir partidir ve temel amacı da İslâm Devleti'ni kurmaktır.[23]

Nebhânî kurulacak Hilâfet Devleti için 182 maddelik bir anayasa taslağı hazırlamıştır. Bu anayasada Hilâfet Devleti'nin şekli, nizamları, uygulayacağı İslâmî hükümler; yasama, yürütme ve yargı gücünü ne şekilde paylaşılacağı ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Ayrıca bu tasarıda, kadın-erkek ilişkileri, aile, ekonomi, eğitim, güvenlik, adliye, siyaset ve dış politika gibi hukukun hemen hemen tüm alanlarıyla ilgili temel hükümler belirtilmiştir. Hizbü't-Tahrîr'e göre Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyas temelinde çıkarılacak hükümler Hilâfet Devleti'nin temel anayasal yapısını oluşturacaktır. Ayrıca bu anayasa, belli bir ülke için değil, İslâm âlemi ve hatta dünya çapında Hilâfet Devleti için hazırlanmıştır.[24]

Nebhânî, hazırladığı anayasa tasarısında İslâm Devleti'nin dış politikasına geniş yer ayırmış, bu konu üzerinde önemle durmuştur. Çünkü ona göre dış politika, devletin korunmasında ayrı bir öneme sahiptir. Ayrıca İslâmî dış politikanın temellerinin belirlenmesi, İslâm'ın yaygınlaştırılması ve onu yok etmeyi amaçlayanlara karşı gerekli tedbirlerin alınmasında önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle Nebhânî, İslâm Devleti'nin dış politikasının Dârü'l-İslâm ve Dârü'l-Küfür (Harp) esaslarına dayandırılması gerektiğini savunmuştur.[25]

Hizbü't-Tahrîr'e göre Dârü'l-İslâm, halkının çoğu Müslüman veya gayri Müslim olsun üzerinde İslâmî hükümler uygulanan ve güvenliği Müslüman ordu ile sağlanan beldedir. Dârül-Küfür ise halkının geneli Müslüman ya da gayri Müslim olsun İslâmî hükümlerle yönetilmeyen ve güvenliği kâfirlerin ordusu ile sağlanan beldedir.[26] Hizbü't-Tahrîr'e göre Hilâfet Devleti'nin dünyadaki mevcut diğer tüm devletlerle olan bütün ilişkilerinin temelinde İslâm'ı tebliğ etme gayesi olmalıdır. Diğer bir ifadeyle İslâm'ı tebliğ etme, dış siyasetin temel unsurunu teşkil etmeli, kurulabilecek uluslararası ilişkilerde bu amaç gözetilmelidir. Bu suretle Dârü'l-Küfür olan ülkeler Dârü'l-İslâm'a döndürülebilir.[27]

Bütün Müslümanları diğer inanç sahiplerinin dışında tek bir ümmet kabul eden ve tek bir devletin/Hilâfet Devleti'nin altında birleştirmeyi amaçlayan Hizbü't-Tahrîr, Müslüman devletleri yekvücut olarak kabul eder ve dış ilişkilerin nasıl olacağını bu çerçevede belirler. Buna göre İslâm âlemindeki devletler, sanki tek bir beldede kuruluymuş gibi kabul edilir. Dış ilişkiler kapsamına girmezler ve onlarla

---

[22]Cühenî, *el-Mevsû'atü'l-müyessere*, I: 342-343.

[23] Komisyon, *Hizbü't-Tahrîr*, 24-25.

[24] Nebhânî, *ed-Devletü'l-İslâmiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Ümmet, 2002), 254 294; Başer, *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslâmî Hareketler,* 162.

[25] Nebhânî, *Nizâmü'l-İslâm* (yy.: Hizbü't-Tahrîr Neşriyat, 2001), 126-28; Komisyon, *Anayasa Mukaddimesi*, trc. Hizbü't-Tahrîr (Beyrut: Dârü'l-Ummah, 2010), 2: 274-75.

[26] Bu iki kavramın tanımında önemli olan halkın dini değil devlet yönetiminde ve ülkenin dış güvenliğinde İslâmî hükümlerin uygulanıp uygulanmamasıdır. Diğer bir ifadeyle burada Müslümanların sayıca az ya da çok olmasının bir önemi yoktur. Bilakis önemli olan halka uygulanan hükümler ve halkı için sağlanan güvenliktir. Bu nedenle halkı Müslüman olmasına rağmen İslâmî hükümlerle yönetilmeyen ve dış güvenliği de İslâmî kurallar ile sağlanmayan her belde (ülke-devlet) Dârü'l-Küfür kabul edilir. Bundan dolayı Hizbü't-Tahrîr, bugün Müslümanların yaşadıkları ülkeler arasında İslâmî hükümlerle yönetilen hiçbir belde ve devletin olmadığını savunmaktadır. Buradan hareketle Hizbü't-Tahrîr, İslâm'ın bütün Müslümanlara yaşadıkları beldeleri Dârü'l-Küfür'den Dârü'l-İslâm'a çevirmek için çalışmayı emrettiğini, dolayısıyla biran önce Hilâfet Devleti'ni kurup, bir halife atayarak ona biat edilmesi gerektiğini; ancak bu suretle Dârü'l-Küfür olan beldelerin Dârü'l-İslâm'a dönüştürülebileceğini iddia etmektedir. Bk. Komisyon, *Hizbü't-Tahrîr*, 80-81; Ahmed and Stuart, *Hizb ut-Tahrir: Ideology and Strategy*, 19; Komisyon, *Anayasa Mukaddimesi* 2: 274-75, 289-290.

[27] Nebhânî, *Nizâmü'l-İslâm,* 127: Komisyon, *Anayasa Mukaddimesi* 2: 272-73.

olan ilişkiler dış siyasetten sayılmaz. Hepsini Hilâfet Devleti'nin altında birleştirmek için çalışmalıdır. Hilâfet Devleti ile kendileri arasında ticarî ve kültürel anlaşmalarının olduğu devletlere anlaşmalarda belirtilen hususlara göre muamele edilir. Bununla birlikte kendileriyle her ne kadar anlaşma olsa da Müslüman olmadıkları için bunlar hükmen Dârü'l-Harp kabul edilir. Bunların dışında kendileriyle anlaşma olmayan İngiltere, Amerika, Fransa ve Rusya gibi sömürgeci devletler hükmen savaş halindeki devletler sayılmalı ve onlarla herhangi bir diplomatik ilişki kurulmamalı. İsrail gibi devletlere savaş olsun veya olmasın fiilen savaş varmış gibi savaş hali esas alınmalıdır.[28]

3. Faaliyet Gösterdiği Ülkeler

Hizbü't-Tahrîr'in hedefi biran önce Hilâfet Devleti kurmak olduğu için parti mensupları iktidarı ele geçirmek amacıyla polis ve ordu gibi devlet teşkilatlarına sızmaya çalışmışlardır. Bulundukları ülkelerde çeşitli baskılara maruz kalsalar da özellikle İran devriminden (1979) sonra cesaret kazanmış, faaliyetlerini yeraltına çekerek devam ettirmişlerdir.[29]Bilhassa Körfez Savaşı'ndan (1991) sonra faaliyetlerini arttıran parti üyeleri, bu savaşı Ortadoğu'daki Müslüman ülkeleri yöneten liderlerin Batı'nın kuklası olduklarını gösteren önemli bir olay olarak değerlendirilmişlerdir. Onlara göre Körfez Savaşı, İslâm ümmetinin kurtuluşu için köklü bir değişimin şart olduğunu göstermiştir.[30]

İlk merkezi Kudüs'te olan Hizbü't-Tahrîr, başlangıçta tüm faaliyetlerini Ürdün, Suriye ve Lübnan'a hasreden Hizbü't-Tahrîr, kısa sürede İran, Irak ve Türkiye gibi bütün İslâm ülkelerine yayılmaya başlamıştır.[31]Türkiye'de partinin ismi ilk olarak 1960'lı yılların ortasında gazetecilere, yazarlara ve devlet adamlarına posta yoluyla gönderilen ve İslâmî bir devlet kurulması gerektiğini vurgulayan beyannamelerle ortaya çıkmıştır.[32] Hizbü't-Tahrîr Türkiye'de toplum için bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmiş ve faaliyetleri yasaklanmıştır.[33] Ayrıca Anayasa Mahkemesi kararı ile de terör örgütü olarak kabul edilmiştir.[34]

Hizbü't-Tahrîr 1990'lardan sonra Orta Doğu, Orta Asya, Güney Asya ve Kuzey Afrika'daki birçok ülkede de faaliyetleriyle ön plana çıkmaya başlamıştır. Fakat bu bölgelerde terör örgütü olarak değerlendirilmiş ve yasaklanmıştır.[35]

Bu yayılmacı özelliği ile uluslararası bir yapıya sahip olan parti, Almanya, Danimarka, Avusturya, Amerika, Avustralya, Belçika ve İngiltere gibi batı ülkelerinde de yayılabilmiştir.[36]Söz konusu ülkeler Hizbü't-Tahrîr'in terör örgütü olup olmadığı hususunda farklı tutumlar sergilemişlerdir. Sözgelimi

---

[28] Hizbü't-Tahrîr'e göre Müslümanların kendi aralarında tek bir çatı altında birleşmesi gerektiği için İslâm esası üzerine olmayan veya İslâm hükümleri ile çelişen bir esasa dayanan Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası Adalet Divanı (ICJ) gibi uluslararası kuruluşlara katılması câiz değildir. Aynı şekilde Müslümanların Arap Konferansı, İslâm Konferansı ve Ortak Savunma Paktı gibi örgütlere ve bölgesel paktlara katılmaları da câiz değildir. Çünkü bu örgütler, ABD gibi büyük devletlerin kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için kullandıkları birer araç konumundadır. Bk. Nebhânî, *Nizâmü'l-İslâm*, 127-28; Komisyon, *Anayasa Mukaddimesi 2:* 273; Komisyon, *Hizbü't-Tahrîr*, 88.

[29] Hrair Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, trc. M. Karahanoğlu (İstanbul: İlke yayıncılık, 1992), 110.

[30] Köse, "Hizbü't-Tahrîri'l-İslâmî", 185.

[31]Partinin İran'daki şubeleri, daha çok İran, Irak ve Türkiye'deki Kürt kökenli oluşumları desteklemeyi ve bağımsız bir Kürt devleti kurmayı amaçlamıştır. Ağırlıklı olarak Türkiye eksenli çalışan bu örgüt, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da faaliyet göstermektedir. Buna benzer bir Hizbü't-Tahrîr şubesi de, Kuzey Irak merkezli olup, Türkiye'de 1984'lü yıllarda gündeme gelmiştir. PKK ile işbirliği içerisinde olmuştur. Emin Demirel, *Dünyada Terör* (İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, 2000), 80-82.

[32] Bu beyannamelerde ele alınan temel sorun Türkiye'nin mevcut hali ile Batı'nın bir maşası haline getirilmesi ve batının temel amacının ise İslâm'ı yok etmek istemesidir. Bu sorunların ortadan kaldırılması için Müslümanların kendi aralarında birleşerek Hilâfet Devleti'ni kurmaları önerilmiştir (Başer, *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslâmî Hareketler*, 155, 159, 200; Baran, *Hizb ut-Tahrir: İslam's Political Insurgency,* 35).

[33]1967'den itibaren dinamik etkisini yitirmeye başlamış, özellikle 2003'te genel müdürün Amir Yılmaz Çelik'in da aralarında bulunduğu 93 üyesi ile 2009'da 200 üyesinin tutuklanmasıyla etkinliğini ve önemini neredeyse tamamen kaybetmiştir. Fakat siyasal talepleri olan sonraki hareketlere örnek oluşturmuştur. Baran, *Hizb ut-Tahrir: İslam's Political Insurgency*, 34-35; Ahmed and Stuart, *Hizb ut-Tahrir*, 51.

[34]Bkz. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/BireyselKarar/Content/3485044b-28e1-4c56-8523-0ba20d6cadb5? exclude Gerekce =False&wordsOnly=False.

[35]Sözgelimi Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Bangladeş, Ürdün, Pakistan, Afganistan, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Tunus, Cezayir, Kuveyt, Mısır, Irak, İran ve Suriye gibi ülkelerde terör örgütü sayılıp kapatılmıştır. Cühenî, *el-Mevsû'atü'l-müyessere*, I: 346; Baran, *Hizb ut-Tahrir: İslam's Political Insurgency*, 34; Ahmed and Stuart, *Hizb ut-Tahrir*, 51-52,54-55, 117; Whine, "Is Hizb ut-Tahrir Changing Strategy or Tactics?", 7.

[36]Cühenî, *el-Mevsû'atü'l-müyessere*, I: 346.

İngiltere, Amerika ve Avustralya'da siyasî konularda radikal görüşlere sahip olduğu gerekçesiyle partinin bazı faaliyetlerine sınırlamalar getirilmiş; fakat şiddete başvurmadığı, bu nedenle terör ve suç örgütü sayılamayacağı ifade edilerek yasaklanmamıştır.[37] Bununla birlikte bazı siyasiler, Hizbü't-Tahrîr'in radikal görüşlere sahip olduğunu ve birtakım silahlı eylemlere karıştığını iddia ederek terör örgütleri listesine alınıp yasaklanması gerektiğini savunmuşlardır.[38]Dolayısıyla Hizbü't-Tahrîrbu ülkelerde toplum için bir tehdit unsuru olarak görülmüş, faaliyetlerine bir takım sınırlamalar getirilmiş, fakat yasaklanmadığı için meşru bir siyasi hareket olarak varlığını devam ettirmiştir. Buna mukabil Almanya ve Danimarka'da partinin hem İsrail ve Yahudi karşıtı (Anti-Semitik) söylemlere sahip olduğu[39]hem de yasalara aykırı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle terör örgütü kabul edilip kapatılmıştır.[40]

4. Faaliyet Alanları

Hizbü't-Tahrîr, genel olarak terörü reddetmekte, silahlı eylemlere ve şiddete başvurmamıştır. Daha çok dinî yayınlar[41] ile kendisini tanıtmış ve çalışma alanı olarak Kur'an kursları gibi din eğitimi veren kuruluşlara odaklanmıştır.[42] Ayrıca fikirlerini vaaz, konferans ve paneller ile el ilanları, dergiler ve web sitelerinde de açıklayarak yaymaya çalışmışlardır. Kendi ideolojilerini tanıtmak ve taraftar toplamak için değişik konularda çeşitli kitaplar, dergiler ve broşürler yayınlamışlardır.[43]Parti yetkilileri faaliyetlerini barışçı ve demokratik yollarla yürüttüklerini, şiddete ve silahlı eylemlere karşı olduklarını çeşitli vesilelerle dile getirmişlerdir. Fakat uygulama böyle olmamış, parti mensuplarından bir kısmı bireysel hareket edip, şiddet içerikli eylemlerde bulunarak aşırıya gitmişler, bir kısmı da silahlı mücadeleyi metod olarak benimseyen el-Kaide gibi terör örgütlerine katılmışlar. Bu durum faaliyet gösterdikleri ülkelerde partinin söylemleri ile eylemlerinin farklı olduğu kanaatini uyandırmış ve özellikle İngiltere, Almanya ve Danimarka'da şiddet içerikli ve silahlı eylemlerde bulundukları gerekçesiyle parti mensuplarından bazıları tutuklanmıştır.[44] Öte taraftan Orta Asya, Güney Asya ve Arap ülkelerinde parti mensuplarına karşı daha sert bir tutum sergilenmiştir. Söz konusu bölgelerde gerçekleşen ve birçok insanın ölmesine neden olan bir dizi terör eylemi gerçekleşmiş, devlet yetkilileri ve güvenlik birimleri tarafından yürütülen soruşturmalarda bu terörist olayların arkasında Hizbü't-Tahrîr gibi radikal grupların olduğu tespit edilmiştir. Bu gelişmeler neticesinde Hizbü't-Tahrîr terör örgütü kabul edilerek kapatılmıştır.[45]

5. Hizbü't-Tahrîr'in Kelâmcılara Bakışı

Hizbü't-Tahrîr dinî bir hüviyete sahiptir ve temel prensiplerini ve metodlarını da Kur'an ve sünneti esas alarak belirlemiştir. Bu bakımdan İslâm âleminde yoğun faaliyet gösteren partinin Müslüman toplumun din anlayışı üzerinde bir etkiye sahip olması muhtemeldir.

Bilindiği üzere dinî metinlerin anlaşılıp ve yorumlanmasında ve bilhassa İslâm inanç esaslarının doğru tespit edilip, temellendirilmesi ve savunulmasında Kelâm ilmi hayati bir öneme sahiptir. Bu bakımdan bu başlık altında parti mensuplarının ve özellikle partinin kurucusu Nebhânî'nin bu ilmi ve kelâmcıları nasıl değerlendirdiği, dinin anlaşılması nasıl bir yöntem takip ettiği tespit edilmeye çalışılacaktır. Çünkü parti mensuplarına ait eserlerde bu konuya temas eden ve bunu ayrıntılı olarak ele alan kişi Nebhânî'dir. Bu sebeple konuyla ilgili partinin görüşleri onun eserleri ve fikirleri üzerinden tespit edilmeye çalışılacaktır.

5.1. Kelâm İlminin (Kelâmcıların) Temel Özellikleri ve Metodu

---

[37] Ahmed and Stuart, *Hizb ut-Tahrir*, 33, 111-14, 143.

[38] Hizbü't-Tahrîr mensuplarının İngiltere ve diğer ülkelerde gerçekleşen silahlı eylemler ile ilişkileri hakkında bk. Ahmed and Stuart, *Hizb ut-Tahrir*, 29-31, 147-50.

[39] Bu konudaki görüşleri hakkında detaylı bilgi için bk. Baran, *Hizb ut-Tahrir*, 28-29.

[40] Ahmed and Stuart, *Hizb ut-Tahrir*, 117; Baran, *Hizb ut-Tahrir: İslam's Political Insurgency,* 34.

[41] Partinin düşünce ve kültür yapısını oluşturan temel kitaplar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Komisyon, *Hizbü't-Tahrîr*, 26-28; Cühenî, *el-Mevsû'atü'l-müyessere*, I: 346.

[42] Demirel, *Dünyada Terör*, 82.

[43] Yeken, *İslâmî Hareketin Problemleri,* 210-11. Hizbü't-Tahrîr'in bu yayınları arasında partinin kurucusu Nebhânî'nin eserleri, birkaç dilde yayımlanan *el-Hilâfe* adlı dergi ve Beyrut'ta çıkan *el-Hadâre* adlı haftalık bir gazetesi başta gelmektedir. Bunların dışında Hizbü't-Tahrîr'in faaliyette bulunduğu her ülke ve şehirlerde fikirlerini yaymak için kendilerine ait resmi web siteleri oluşturmuşlardır. Bu sitelerden bazıları şunlardır: http://www.hizb-ut-tahrir.org/; http://www.hizb-ut-tahrir.info/; http://www. Hilâfet.com/html/ht/trf.html; www. hizb.net; www.hizb-russia.info; www.kalifat.com;www.albadil.edaama.org; www.hizb-ut-tahrir.dk; www.hizb-am e rica.org.

[44] Farouki, "Hizb ut-Tahrir", s. 47-48; Whine, "Is Hizb ut-Tahrir Changing Strategy or Tactics?", 5-6.

[45]Ahmed and Stuart, *Hizb ut-Tahrir*, 51-52,54-55, 117; Whine, "Is Hizb ut-Tahrir Changing Strategy or Tactics?", 7; Sabri Hizmetli, "Orta Asya'da Misyonerlik Faaliyetleri ve Zararlı Dinî Akımlar", *Orta Asya'da İslâm* içinde, haz. Muhammet Savaş Kafkasyalı (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2012), 3: 1528-29.

Nebhânî'ye göre kelâmcılar İslâm'ı müdafaa etmeye ve Kur'an'ın hükümlerini açıklamaya çalıştıkları için kelâm ilminin temeli Kur'an'a dayanır. Fakat kelâmcılar her ne kadar Kur'an'ı temel alsalar da onların takip ettikleri yöntem Kur'an yöntemi değildir. Çünkü onlar, muhaliflere karşı mücadele etmek için önce felsefeyi öğrenmişler, daha sonra onlara karşı İslâm akidesini savunmak ve bu konuda deliller getirmek için felsefeden istifade etmişlerdir. Bu suretle felsefî metoda dayalı kendilerine has yeni bir metod geliştirmişlerdir.[46] Bir diğer ifadeyle ona göre kelâmcılar İslâm dışı dinlere karşı İslâm'ı savunurken hasımlarını taklit etmişler, onların metodlarından istifade etmişlerdir. Bu suretle dinin temel konularından daha ziyade felsefî konularla meşgul olmuşlardır. Yani yöntemleri gereğince genelde muarızlarının bilhassa filozofların felsefî yöntemlerini alıp, onlar üzerinden dinî konuları açıklamaya çalışmışlar, böylece Kur'an metodunu terk etmişlerdir.

Nebhânî'ye göre kelâmcıların üç temel özelliği vardır. Bunlardan biri Aristo mantığına dayalı "delillere" aşırı güvenmeleridir. İkincisi duyular ötesinde bulunan, hissedilmeyen şeyler üzerine önermeler oluşturmalarıdır. Yani bilinmeyen veya duyuların ötesinde bulunan bir şeyi (gâibi) bilinen yahut duyularla algılanan bir şeye (şâhide) kıyas etmeleridir.[47] Üçüncüsü ise araştırmalarında ulaşılan sonuçlara uymayan âyetleri kendi görüş ve isteklerine göre te'vil etmeleridir.[48] Nebhânî, kelâma ilişkin eleştirilerini de bu üç temel husus etrafında yöneltmiştir.

5.2. Kelâmcılara Yönelik Eleştirileri

Nebhânî, kelâm ilminin temel özelliklerini açıkladıktan sonra, bu ilme bilhassa metod ve yöntem bakımından eleştiriler yöneltmiştir. Ona göre kelâm metodu hem Kur'an ve sünnetin metoduna hem de ashabın metoduna uymamaktadır. Ayrıca araştırma ve delil getirme konularında taklid ettikleri filozoflarının metodlarına da ters düşmektedir.[49] Bu nedenle o, kelâmcıları hem Kur'an hem de felsefî metod bakımından eleştiriye tabi tutmuştur. Onun bu konudaki eleştirilerini şu şekilde özetleyebiliriz.

5.2.1. Kelâm Metodunun Kur'an'a Aykırı Olması

Nebhânî'ye göre Kur'an metodu insan fıtratını esas alır. Bu nedenle Kur'an, insanları İslâm'a davet ederken onlara fıtratlarına uygun bir şekilde hitap eder. Ayrıca Kur'an metodu aklı daesas alır. Nitekim bazı âyetlerde[50] insanların özellikle akıllarına hitap edilmiş, kendilerinden görünür âlemin nasıl yaratıldığı üzerinde tefekkür etmeleri istenmiştir.[51] Nebhânî'ye göre insan fıtratını ve aklını esas alan bu metodda; Allah'ın kudreti, ilmi ve iradesinin insanın fıtrî yapısına ve aklın ilkelerine göre ispatı vardır. Bu bakımdan Kur'an metodu fıtrata ve akla en uygun olan metoddur. Dolayısıyla her insan bütün benliği ve iç dünyasında Kur'an'ı dinlerse doğru yolu bulabilir. Hatta ateistler bile onu akledebilir ve ona iman edebilir. Bu metod insanlar arasında eğitimli eğitimsiz, avam-havas ayırımı yapmaksızın her insanın fıtratına uygundur.[52] Fakat kelâmcılar bu metodu terk etmişler, bunun yerine felsefeden etkilenerek kendilerine has bir metod benimsemişlerdir. Ona göre kelâmcıların Kur'an metodunu terk etmelerinin en önemli delili aklı esas alarak müteşâbih âyetleri kendi isteklerine uygun düşecek şekilde te'vil etmeleridir. Bu nedenle Nebhânî, müteşâbihlerin te'vil edilmesine karşı çıkar ve bu konuda kelâmcılara eleştiriler yöneltir.

Nebhânî'ye göre, te'vil metodu kelâmcıların en belirgin özelliklerinden biridir.[53] Örneğin onlar Allah'ın mekândan, yönden ve zamandan münezzeh olduğunu savunmuşlardır. Bu tezlerinden hareketle de

---

[46] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye* (Beyrut: Dârü'l-Ümmet,2003), 1: 53.

[47] Kelâmcıların takip ettikleri bu metod "Kıyâsü'l-gâib ale'ş-şâhid" olarak bilinmektedir. "Aynı anlamı ve illeti taşıyan iki şeyin aynı hükmü, ayrı anlam ve illeti bulunan iki şeyin de farklı hüküm alması" şeklinde de tanımlanan bu metod ve kıyas kelâmcılar tarafından en çok kullanılan bir istidlâl tarzıdır. Bu metod ile kelâmcılar bilinenden hareket ederek bilinmeyene ulaşmayı hedeflemişlerdir. Başta Mu'tezile olmak üzere Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye âlimleri ilâhiyyât konularını, bilhassa sıfat teorilerini gâibin şâhide kıyas edilmesi yoluyla kanıtlamaya çalışmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "İstidlâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 23 (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 325-28.

[48] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 56.

[49] Nebhanî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 53.

[50] Bk. el-Hacc 22/73; en-Neml 27/62; ez-Zâriyât 51/21; Abese 80/24-31; et-Târık 86/5-7.

[51] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 53.

[52] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 54.

[53] Te'vil kelimesi bir şeyi ilmen veya fiilen kendisinden kasdedilen manaya çevirmek veya bir lafzı zâhir manasından muhtemel olan başka bir manaya yorumlamaktır (Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-İhyâ, 2002), 36; Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü'l-ta'rîfât,* nşr. M. Abdurrahman Maraşlı(Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2003, 112). Te'vil, kelâm ilminde daha çok tenzih-tevhid çizgisinde tartışılan başta Allah'ın haberî sıfatları olmak üzere diğer isim ve sıfatları konusunda uygulama alanı bulmuştur. Bir diğer ifadeyle kelâm âlimlerinin çoğu zahiri anlamlarıyla anlaşıldığı durumunda insanları teşbih ve tecsîme götürecek olan müteşâbih sıfatları, te'vile başvurarak Allah'ın zatına uygun şekilde yorumlayıp, sıfatlarda aşırılığı ifade eden teşbîh ve tecsîm problemini çözmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Kur'an'da "Allah'ın eşi ve benzeri yoktur" (eş-Şûrâ 42/11) şeklinde O'nun ne

Allah'ın semada olduğunu,[54] arşı istilâ ettiğini[55] ifade eden âyetleri te'vil ederek kendi görüşlerine uydurmaya çalışmışlardır. Ayrıca "Allah'a yön izafe edilemeyeceği" görüşünü ileri sürerek rü'yetullahın (Allah'ın görülebilmesi) mümkün olmadığını söylemişler,[56] Kur'an ve hadislerde Allah'ın görüleceğini ifade eden[57] âyetleri de kendi görüşlerine uygun olarak te'vil etmişlerdir.[58] Nebhânî'ye göre kelâmcılar te'vil'i benimseyerek kendilerinden öncekilerin (selefin) yolunu terk etmişler ve bu konuda hata etmişlerdir.[59]Ayrıca dinî araştırmalarında bu metodu benimsemekle idrak edilebilen (şâhid) ve edilemeyen (gâib) her şeyi akılla açıklamaya çalışmışlardır. Böylece onlar Kur'an'ı değil aklı esas almışlardır. Nebhânî'ye göre bu durum bütün nassların ölçüsüz olarak te'vil edilmesine, bu da kelâmcılar arasında büyük ihtilafların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sözgelimi kelâmcılardan bir kısmı (Mu'tezile) insanın davranışlarını kendi isteği ile yaptığını kabullenerek "cebr" ile ilgili nassları[60] karşı grup (Cebriyye) da "cebr" görüşünü ispat etmeye çalışırken "ihtiyar" ile ilgili nassları te'vil etmiştir.[61] Bunların dışındaki üçüncü bir grup (Ehl-i Sünnet) da iki grubun görüşlerini yeni bir görüş[62] ile uzlaştırmaya çalışmıştır.[63]

---

olmadığından bahseden ifadeleri muhkem âyetlerden saymışlardır. Muhkemleri de Kur'an'daki mesajın temeli olan tevhid inancını vurgulayan âyetler olarak kabul etmişler, müteşâbih âyetleri de muhkem âyetler çerçevesinde yorumlamışlardır. Kelâm ilminde te'vil ve uygulama alanları hakkında geniş bilgi için bk. Sabri Yılmaz, *Kelâm'da Te'vil Sorunu* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2009).

[54] Bk. en-Nahl 16/ 50; es-Secde 32/5; el-Mülk 67/16-17.

[55] Bk. el-Bakara 2/29; el-A'râf 7/54; er-Ra'd 13/2; Tâ-hâ 20/5; Fussilet 41/11; el-Hadîd, 57/4.

[56] Nebhânî'nin burada kastettiği kelâmcılar Mu'tezile mensuplarıdır. Çünkü onlar, sadece cisim olan şeylerin görülebileceğini, Allah'ın ise cisim olmadığını, bu nedenle görülmesinin muhal olduğunu ileri sürmüşler ve bu görüşlerini aklî ne naklî delillerle ispatlamaya çalışmışlardır. Söz gelimi onlara göre "…Gözler O'nu göremez…" (el-En'âm 6/103) ve "…Beni göremezsin…" (el-A'râf 7/143) gibi benzeri âyetlerde geçen "idrâk" lafzı Arapçada göz (basar) kelimesiyle kullanıldığı takdirde sadece "rü'yet/gözle görme" anlamına gelir. Mezkûr âyetlerde bu tür görme yani Allah'ın gözle görülmesi nefyedilmiştir (Bk. Kādî Abdülcebbâr el-Hamedânî, *Şerhu'l-usûlü'l-hamse*, nşr. Hüseyin b. Ebû Haşim (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 2001), 156, 161, 166 vd.). Mu'tezile'nin dışında Râfiziyye, Neccâriyye, Zeydiyye, Cehmiyye ve Hâriciyye gibi mezhepler de benzer gerekçelerle rü'yetullahı inkâr etmişlerdir. Bunlara mukabil Ehl-i Sünnet rü'yetullahı aklen mümkün, naklen vâcip kabul etmiştir. (Bk. Ebü'l-Hasen Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn vehtilafu'l-musallîn*, nşr. Nevâf el-Cerrâh (Beyrut: Dâru Sâdır, 2006), 98, 130; Abdülkāhir Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Kahire: Metebetü Dâri't-Türâs, 2007), 119, 205; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Kitâbü't-temhîd li kavâidi't-tevhîd*, thk. C. Hasen A*hmed* (Kahire: Dâru't-Tabakâtu'l-Muhammediyye, 1986), 217; Nureddîn es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, trc. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 92.

[57] Bk. el-En'âm 6/103; el-A'râf 7/143; el-Kıyâmet 75/22-23.

[58] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 56. Krş. Kādî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûlü'l-hamse*, 155, 161, 166 vd.

[59] Müteşâbih âyetleri bilhassa haberî sıfatları te'vil etme yönteminin Ehl-i Sünnet kelâmında sistemli şekilde kullanılması İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî (ö. 478/1085) sayesinde gerçekleşmiştir. Nitekim Cüveynî'nin haberî sıfatlarla ilgili *Kitâbü'l-irşâd* adlı eserinde yaptığı açıklamalar bu görüşü destekler mahiyettedir. O, kendisinden önceki Eş'arîlerin sıfatlar konusunda isbat metodunu benimseyip, te'vil'den uzak durduklarına işaret ederek konuyla ilgili şu açıklamayı yapar: "İmamlarımızdan bir kısmı, yedeyn, ayn ve vech kelimelerinin Allah Teâlâ'nın sabit sıfatları olduğunu, bunların akılla değil, nakil yoluyla bilinebileceklerini kabul ederler. Bize göre doğru olan, yedeyn ifadesinin kudrete, ayn'ın görmeye ve vech'in de vücûda hamledilmesidir." Cüveynî daha sonra söz konusu bu sıfatların zahirî anlamlarıyla anlaşılması gerektiğini ileri sürenlerin görüş ve delillerini nakleder ve bunların yanlışlığını ispatlamaya çalışarak, yedeyn, ayn ve vech gibi haberî sıfatların Allah'ın zâtına uygun bir şekilde te'vil edilmesi gerektiğini söyler (İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *Kitâbu'l-irşâd,* nşr. Zekeriyâ Umeyrât(Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 67 vd.). Kendisinden sonra Gazzâlî (ö. 505/1111), Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115), Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209), Beyâzîzâde (ö. 1097/1686) gibi Müteahhir kelâmcılar Cüveynî'nin bu yöntemini devam ettirmişlerdir. Dini metinlerin anlaşılması konusunda detaylı bilgi için bkz. Abdulhan Ünlüsoy, *Sözedimleri Kuramı Açısından Din Dili* (Bursa: Emin Yayınları, 2017).

[60] Mu'tezile kaderin belirleyicisi olarak insanı kabul etmiş, Allah'ın bunda hiçbir müdahalesinin olmadığını ve insanın bütün fiillerinde özgür olduğunu savunmuştur. Bk. Kādî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûlü'l-hamse*, 522 vd.; Bağdâdî, *el-Fark*, 119; Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal,* nşr. Muhammed Fehmi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1: 38.

[61] Cebriyye, insanın kaderinin önceden takdir edilip belirlendiğini, bu anlamda insanın iradesinin olmadığını ve bütün fiillerini yapmaya mecbur olduğunu ileri sürmüştür (Eş'ârî, *Makâlât*, 164; Bağdâdî, *el-Fark*, 209; Şehristânî, *el-Milel*, 1: 74-75).

[62] Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğu (özellikle Mâtürîdî geleneği) kader problemini çözmek için kula ait fiilleri halk (yaratma) ve kesb (kazanma) şeklinde iki kısımda değerlendirmişlerdir. Allah'ın kulda kendi kudret ve irâdesi olmadan- yarattığı fiile halk; yine Allah Teâlâ'nın kulda kendi kudret, irâde ve ihtiyarıyla yarattığı fiile de kesb denir. Bu anlamda Allah'ın fiilini ifade etmek için "halk", kulun ihtiyari fiilini için de "kesb" lafzı kullanılır. Bu anlayışa göre ister hayır ister şer olsun kulların bütün fiilleri Allah tarafından yaratılmıştır. Fiiller kesb (kazanma) yönünden insana, halk (yaratma) yönünden Allah'a aittir. Bu anlamda kul kâsib, Allah hâliktir. Bk. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî,

Metod bakımından kelâmcıları eleştiren Nebhânî, görüldüğü üzere muhteva bakımından tenkit etmiş, bu çerçevede ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'iyyât gibi dinin temel konularında, kelâmcıların farklı görüş ve sonuçlara ulaştığına dikkat çekmiştir.[64]Ona göre kelâmcıların kendi aralarında ihtilafa düşmeleri benimsedikleri metodlarının hatalı ve geçersiz oluşunun en önemli delilidir.[65] Nebhânî bu görüşünü Hz. Peygamber, ashap ve tâbiîn döneminde Müslümanların bu tür âyetleri te'vil etmeksizin olduğu gibi kabul ettiklerini örnek göstererek temellendirmeye çalışır. Ona göre bu âyetler, tafsilatsız ve genel olarak gelmiş, eşyaları icmalî bir şekilde kısaca nitelemiş veya bazı olayları dile getirmek için özel bir şekilde inmiştir. Bu sebeple Nebhânî, bu tür âyetlerin zahirî anlamları dışında hakiki anlamlarını Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini, dolayısıyla müteşâbihlerin te'vil edilmeyip olduğu gibi kabul edilmesi ve zahirî anlamlarına teslim olunması gerektiğini söyler.[66] Nebhânî, bu görüşünü temellendirmek için müteşâbihlerin te'vilinin Kur'an'da yasaklandığını söyler ve "…Kur'an'ın bazı âyetleri muhkemdir.[67]Bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir.[68] Kalplerinde eğrilik olan kimseler, fitne çıkarmak ve onu te'vil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Oysa onların te'vilini ancak Allah bilir…"[69] âyetini bu görüşüne delil gösterir. Nebhânî'ye göre bu âyet, müteşâbihlerin anlamlarını sadece Allah'ın bileceğini haber vermektedir. Ayrıca bu tür âyetler indiği zaman Hz. Peygamber onları insanlara tebliğ etmiş, Müslümanlar da bunlara olduğu gibi iman etmişler, bu konuda te'vil cihetine gitmemişler, onların zahirî anlamlarıyla yetinmişlerdir.[70] Öte taraftan Hz. Peygamber'in ashabı müteşâbihler hakkında detaylı açıklamalarda bulunmayı ve tartışmayı hoş karşılamamışlar, bu tür girişimlerin İslâm'a faydadan çok zarar vereceğini düşünmüşlerdir. Nehhânî, ashabın müteşâbih âyetler karşısında benimsedikleri bu yöntemin hicrî II. asra kadar devam edebildiğine, bu tarihten sonra terk edildiğine dikkat çeker. Bu çerçevede o, kelâm metodunun İslâm düşüncesine girmesiyle Kur'an ve selef metodunun terk edildiğine işaret eder. Ona göre kelâmcılar müteşâbih âyetlere, tafsilata girmeksizin ve te'vil etmeksizin topluca iman etmemişler, "irade" ve "cebr"den bahseden ve zâhirî manalarıyla teşbîh ve tecsîm[71] fikrine imkân tanıyan veya aralarında çelişki varmış gibi görünen bütün âyetleri te'vil etmişler, bu suretle selefin yolunu[72] terk edip ve kelâm metodunu benimsemişlerdir. Nebhânî'ye göre kelâmcıların bu yöntemi kendilerini her meselede re'ye ve te'vile başvurmaya sevk etmiştir.[73]

Kitâbü't-tevhîd, trc. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2009, 286, 390 vd.; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Kitâbü't-temhîd*, 278, 282, 331 vd.; Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 135-138, 155; Ramazan Biçer, *Akıl ve İrade Kapısı İmam Matüridi* (İstanbul: Erdem Yay., 2018), 91 vd.

[63] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 57.

[64] Nebhânî, Mu'tezîle ve Ehl-i Sünnet dahil bütün kelâm âlimlerini Allah'ın sıfatları, kaza-kader, hidâyet-dalâlet, insan fiillerinin yaratılmışlığı, ecel ve rızık gibi birçok konuyu izah ederken Kur'an'ı değil aklı ve felsefî esasları esas almakla itham etmiş, bu yönde onlara karşı sert eleştiriler yöneltmiştir. Bu eleştirileri için bk. Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 67-129.

[65] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 56-57.

[66] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 55.

[67] Muhkem ifadesi lafız yönünden herhangi bir şüphe taşımayan, manası açık, kesin ve belli olan lafızlardır (İsfehâni, *el-Müfredât*, 133; Cürcânî, *Kitâbu't-ta'rîfât*, 238).

[68] Müteşâbih kelimesi lafız veya mana açısından başkasına benzediğinden anlamı açık olmayan, birden fazla manaya gelen ve bu sebeple anlaşılmasında güçlük bulunan lafızlardır (İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 263; Cürcânî, *Ta'rîfât*, 280).

[69] Âl-i İmrân 3/7.

[70] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 55-56.

[71] Kelâm literatüründe teşbih Allah'ı yaratılmışlara ve maddî varlıklara benzetme inancını; tecsîm ise Allah'a cisim isnat edip, O'nu cisim olarak kabul etme inancını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.

[72] Selef metodu ve Selefiyye hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Selim Yılmaz, "İslami Düşünce Tarihinde Bir Anlama Biçimi Olarak Selefilik Üzerine Bir Deneme", *İnsan ve Toplum Bilimleri, Araştırmaları Dergisi* 3/3 (2014): 532-555.

[73] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 56. Bilindiği üzere İslâm düşünce tarihinde müteşâbih âyetlerin anlaşılmasına ilişkin kelâm âlimleri iki ayrı metod benimsemişlerdir. İlkini müteşâbih âyetler karşısında aczini itiraf ederek, bunların te'vili için aklın kullanılmasını doğru bulmayan, tâzim ve teslimiyetle imanı esas kabul eden selefin yolu; diğerini naklin anlaşılmasında aklın kullanılmasını gerekli ve daha uygun gören halefin yolu temsil etmektedir. Selef âlimleri, Âl-i İmrân 3/7. âyetini "…Halbuki müteşâbih âyetlerin te'vilini ancak Allah bilir…" şeklinde yorumlayarak müteşâbih âyetlerin anlamlarını anlamada insanların aciz kaldığını, bu tür ifadelerin ne anlama geldiğini ve neye delalet ettiğini sadece Allah'ın bileceğini, bu nedenle bunların anlamlarını Allah'a havale edip, bizlere düşen şeyin sadece onlara olduğu gibi iman etmemiz gerektiğini savunmuşlardır. Buna mukabil Halef âlimleri, aynı âyeti "Halbuki müteşâbih âyetlerin te'vilini ancak Allah ve ilimde yüksek pâyeye erişenler bilir…"şeklinde yorumlayarak müteşâbih ifadelerin Kur'an'ın temel prensiplerine uygun, aklî delillere ve Arapça gramer kurallarına ters düşmeyecek biçimde te'vil edilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 70; Metin Yurdagür, "Haberî Sıfatları Anlamada Metod", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1984): 134 vd.; Ömer Aydın, "Haberi Sıfatları Anlama

Burada bir hususa dikkat çekmek istiyoruz. Nebhânî'nin yukarıda zikrettiğimiz eleştirilerine katılmak mümkün değildir. Çünkü kelâmcıların te'vil yöntemi kuralsız, mesnetsiz ve keyfî yorumlamalar değil, delile dayanan bilgi kaynakları çerçevesinde, lafzın zahirî sınırlarını aşmayan, dil kuralları ve din mantığı içerisinde yapılan ve naklin bütünlüğünden kaynaklanan ihtiyaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen bir anlamlandırma faaliyetidir. Bu ölçüleri aşan ve yorumlamada aşırılık veya keyfîlik sınırlarını zorlayan te'viller bâtınî, gnostik veya ezoterik yorum biçimleridir. Şîa'nın ve tasavvufun bazı kolları arasında yer alan Bâtınî grupların bu tür te'vil yöntemleri ve anlayışları Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet tarafından hiçbir şekilde tasvip ve tatbik edilmemiştir.[74] Kaldı ki kelâmcıların bu yönteme başvurmalarının temel amacı bir yandan avamı teşbihe düşmekten korumak, diğer taraftan aşırı yorumların önüne geçip te'vile bir sınırlama getirmektir.[75]

5.2.2. Kelâm Metodunun Hissî/Tecrübî Esaslar Yerine Felsefe ve Mantık İlminin Esaslarına Dayalı Kanıtlar Getirmesi

Nebhânî'ye göre kelâmcıların düştükleri hataların temelinde, akaid konularını Yunan felsefesi ve Aristo mantığının ilkelerine göre anlamaya ve temellendirmeye çalışmalarıdır. Bu nedenle onun en önemli eleştirileri kelâmcılar tarafından Aristo mantığının inanç esaslarının temellendirilmesinde rasyonel ispat kriteri olarak kullanılmasına yönelik olmuştur.[76]Eleştirilerinin genel çerçevesini ise felsefe ve mantığın dinî konularda kullanılması ve mantığa dayalı önermelerin kesin doğrular olarak kabul edilmesi oluşturur. Çünkü ona göre kelâm âlimleri kendi görüşlerini ispatlamada kullandıkları delil ve burhanlarını felsefî ve mantıkî esaslara göre oluşturup, mutlak doğrular olarak benimsemişlerdir. Böylece onlar Kur'an, sünnet ve selefin metodunu terk etmişler, bunun yerine filozofların yöntemini benimsemişlerdir. Nebhânî'ye göre kelâmcıların bu metodu kişinin tefekkür edip iman etmesine ya da imanını kuvvetlendirmesine yol açmamakta; sadece kişinin birtakım bilgilere sahip olmasını sağlamaktadır. Bilgi ise tefekkür ve imandan farklı şeylerdir.[77]

Diğer taraftan Nebhânî'ye göre kelâm metodu iki yönden de hatalı ve geçersizdir: Birincisi bu metod, Müslüman bir kimsenin Allah'ın varlığına burhanlar getirebilmesi için mantık ilmini bilmesini zorunlu kılmaktadır. Buna göre mantığı bilmeyen bir Müslüman, akîdesinin doğruluğuna burhanlar getirmekten aciz kalmaktadır. Halbuki mantığın dinî konularda kullanılması hatalı ve yanlıştır. Çünkü ona göre bu ilim ne dinî ilimlerde ve ne de bu İslâm akîdesinin doğruluğunu ispatlamak için deliller ve burhanlar ortaya koymada yeri vardır. İslâm geldiğinde bu dine inanan ilk Müslümanlar, mantık ilmini bilmedikleri halde onu benimseyip tebliğ etmişler ve akîdelerinin doğruluğuna mantığa ihtiyaç duymaksızın kesin deliller getirmeye muvaffak olmuşlardır. Bir diğer ifadeyle ne Hz. Muhammed ne de ona iman eden ilk Müslümanlar bu ilmi kullanmışlardır. İşte bu durum, mantık ilminin İslâmî ilimlerde yer almasına gerek olmadığını ve İslâm inancının doğruluğunu ispatlamada mantığa gereksinim duyulmadığını ispat etmektedir.[78] Dolayısıyla ona göre Aristo mantığını esas alan kelâm metodu Hz. Peygamber ve ashabının kullanmadığı bir yöntemdir. Bu sebeple bu metod yerine Hz. Peygamber ve ashabının kullandığı Kur'an metodu kullanılmalıdır.

Nebhânî'nin eleştiri yönelttiği bir diğer husus da kelâmcıların mantık önermelerini ve kaidelerini "tartışmasız doğrular" olarak kabul etmeleridir. Bu çerçevede o, onların kendi yöntemlerinin doğruluğu

---

Yolları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1999): 152). Selef yöntemi, Hasan Basrî (ö. 110/728), Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765), Ebû Hanîfe (ö.150/767), Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi âlimler tarafından benimsenmiştir (Bağdâdî, *el-Fark*, 319-320; Şehristânî, *el-Milel*, 1: 80). Halef yöntemi başta Cüveynî olmak üzere Gazzâlî (ö. 505/1111), Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115), Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209), Beyâzîzâde (ö. 1097/1686) gibi kelâmcılar tarafından benimsenmiştir (Cüveynî, *Kitâbu'l-irşâd,* 67-70; Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 67-69; Fahreddîn er-Râzî,*Esâsu't-takdîs*, nşr. Ahmed Hicâzî Sekkâ (Kahire: Mektebetü Külliyâti'l-Ezheriyye, 1986), 151-168). Nebhânî'nin konuyla ilgili eleştirilerine genel olarak bakıldığında onun bu iki metod arasında tercihini selef metodundan yana kullandığı anlaşılmaktadır. Zira o, tıpkı selef gibi müteşâbih âyetlerin te'vil edilmesine karşı çıkmış ve bu yaklaşımıyla selef yolunu devam ettirmiştir.

[74] Bu konuda detaylı bilgi için bk. Gazzâlî, *Fedâihu'l-bâtıniyye*, thk. Muhammed Ali Kutub (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2001); Sabri Erdem, *Kelâmda Te'vil Sorunu* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2009).

[75] Sait Özervarlı, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelâmcılara Eleştirisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008), 99, 104.

[76] Kelâmda mantık ilminin uygulanması hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Köz, "Mantık Kelâm İlişkisi", *Kelâm Öğretimi Sempoyumu Tebliğler Kitabı* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 74-96.

[77] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 58-59.

[78] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 58.

üzerinde ısrar etmelerini, kullandıkları aklî ve felsefî delilleri ve hükümleri kesin ve doğru kabul edip onlara aşırı güvenmelerini eleştirir.

Nebhânî'ye göre kelâmcılar bu konuda da yanlış düşünüp hata etmişlerdir. Çünkü mantık önermeleri her ne kadar bazı durumlarda doğru sonuçlar verse de onlarda her zaman yanılabilirlik imkânı bulunduğu için bütün olarak zan ve şüphe ifade ederler. Öte taraftan mantıkî esaslar hissî ve tecrübî esasların aksine yanılgıya daha elverişlidirler. Oysa akîde, bir şeyin varlığı açısından yanılma payının sızmasına imkân vermeyecek türden delillerle ispatlanmalıdır. Bu bakımdan mantığın itikadî konularda esas alınması doğru değildir. Ayrıca mantık, doğru olmayan sonuçlar ortaya koyma ihtimali her zaman karşı karşıyadır. Her ne kadar mantık, önermelerin ve dizilişinin sağlıklı ve doğru olmasını şart koşuyorsa da bir önermenin diğer bir önerme üzerine kurulması, sonucun doğruluğunu önermelerin doğruluğuna bağlı kılmaktadır. Ortaya konulan önermelerin doğruluğu ise garanti değildir. Çünkü sonuç, doğrudan doğruya his ve tecrübe yerine önermelerin birbirleri ile ilişkisine dayanmaktadır. Dolayısıyla ortaya çıkacak olan sonucun doğruluğu da kesin olmamaktadır. Buna göre mantıkî delillerin her zaman yanlış sonuçlar verme ihtimali bulunmaktadır.[79] Nebhânî bu durumu şu örnekle izah etmeye çalışır: Halku'l-Kur'an (Kur'an'ın yaratılmışlığı) meselesi ile ilgili mantıken şöyle denilir: Kur'an Allah'ın kelâmıdır. Kelâm ise varlıklar âleminde birbirini takip eden harflerden tertip edilmiş birleşik sözdür. Müşâhede âleminde birbirini izleyen harflerden oluşan birleşik her söz hâdistir. Sonuç; o halde Kur'an da mahlûktur. Nebhânî'ye göre aynı mantığı kullanarak tam tersi bir sonuç elde etmek de mümkündür. Örneğin; Kur'an Allah'ın kelâmıdır ve O'nun sıfatıdır. Allah'ın sıfatı olan her şey sonsuzdur. Sonuç; öyleyse Kur'an da sonsuzdur ve gayr-ı mahlûktur.[80]Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere tek bir önermede kullanılan mantıkta çelişkiler görülmektedir. Bunlar ve benzeri örneklerde de görülebileceği üzere anlaşılabilirin bir diğer anlaşılabilire dayandırılması ile oluşturulan mantık birbiri ile çelişkili sonuçlar doğurmaktadır. Öte taraftan Nebhânî'ye göre önermelerin sıralanışı ile ortaya çıkan bu sonuçlar, hissin algılama sahası içerisine giren bir sonuç değildir. Öyleyse aklın böyle bir konuyu araştırmasına ve hakkında bir yargıya varmasına da imkân yoktur. Dolayısıyla ortaya konulan sonuçlar, vakıası olmayan varsayıma dayalı sonuçlardır. Bu nedenle Nebhânî, akıl ve duyularla bilinemeyen ve hissedilemeyen konuların aklen araştırılmasının doğru olmadığını söyler. Bu bakımdan ona göre akıl ve duyuların ötesinde kalan Allah'ın sıfatları konusunda araştırma, yapmak O'nun zâtı hakkında araştırma yapmak demektir. O'nun zâtını araştırmak ise câiz değildir. Bununla birlikte hissedilebilir önermelerin hissedilebilir diğer önermelere dayandırılması ile oluşturulan mantıksal sonuç histe son buluyorsa, elde edilen sonuç doğrudur. Çünkü sonuç, sadece önermelere değil aynı zamanda hissetmeye dayanmaktadır. Ancak elde edilen sonucun gerçek olup olmadığı önermelerin sıralanışına bağlıdır. Hissin varlığı ise önermenin sonuçları ile gözlemlenebilir.[81]

Öte taraftan Nebhânî'ye göre kelâm âlimleri metodlarında mantık kurallarını esas aldıkları için kendi aralarında itikadî birçok konuda ihtilafa düşmüşlerdir. Bu nedenle onların kendi metodlarının ve görüşlerinin kesin doğru olduklarını iddia etmeleri yanlıştır. Sözgelimi onlar sıfâtullah, rü'yetullah, kader-kaza, halku ef'âli'l-ibâd gibi konularda birbirinden farklı görüşler benimsemişlerdir.[82]Eğer kelâmcıların iddia ettikleri gibi kendi yöntem ve görüşleri kesin doğru olsaydı söz konusu konularda kendi aralarında ihtilafa düşmezlerdi. Fakat onlar akılla ve Aristo mantığının esaslarına göre hareket ettikleri için birbirinden farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Şayet onlar aklı değil de Kur'an ve sünneti esas almış olsalardı aralarında bu tür ihtilaflar ortaya çıkmazdı.

Netice olarak Nebhânî'ye göre yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere bütün önermeler, sonuçların doğruluğunu da etkilemektedir. Önermelerin doğruluğu ise garanti değildir. Önermeler bazen hatalı sonuçlar verebilir. Bu nedenle kelâmcılar gibi delil getirmede mantıkî esaslara güvenmek yanlıştır. Bununla birlikte mantık yoluyla ulaşılan her sonucun veya her delilin hatalı olduğu da iddia edilemez. Fakat önermelerin veya elde edilen sonuçların hatalı olma ihtimali olduğu için mantıkî esaslara göre kurulan delillere güvenmek ve deliller getirmede mantığı esas almak yanlış bir tutumdur. Bu nedenle Nebhânî açısından delil getirmede doğru sonuçlar elde edebilmek için mantık yerine hissin esas alınması gerekir. Fakat önermenin doğru olması koşulu ile mantığa dayalı kanıt getirmek de câizdir. Önermenin doğru olması, hem önermenin hem de sonucun histe son bulması koşulu ile elde edilen sonuç da doğru olur. Sonucun doğruluğu, önermelerden elde edilen çıkarımın doğruluğuna bağlıdır. Ancak mantıkî önermeler her ne kadar bazı durumlarda kesin sonuçlar ortaya koysa da, içerisinde yanılabilirlik imkânı bulunduğundan dolayı bütün olarak zan ve şüphe ifade eder. Öyleyse delil getirmede hissin ve tecrübenin

[79] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 58.
[80] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 59.
[81] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 59-60.
[82] Bu konudaki eleştirileri için bk. Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 58-129.

esas alınması gerekir. Çünkü his, bir şeyin varlığı hakkında şüpheye veya herhangi bir hataya imkân bırakmaz.[83]

5.2.3. Kelâm Metodunun Kıyâsü'l-Gâib Ale'ş-Şâhid Yöntemini Kullanması

Nebhânî'ye göre kelâmcılar duyularla algılanabilen şeyleri duyularla algılanamayan şeylerle karıştırarak görünmeyeni (gâibi) görünene (şâhide) kıyaslamakta aşırılığa gitmişlerdir. Yani görünenden hareketle görünmeyeni temellendirmek amacıyla bu kıyas metodunu kullanan kelâmcılar hissedilebilen gerçeğin dışına çıkıp, Allah'ın zâtı ve sıfatları gibi hissedilemeyen metafizik alanları araştırarak Allah'ı insana kıyaslamışlardır. Örneğin dünyada insan hakkında tasavvur ettikleri adaleti, Allah'a kıyaslayarak, kul için iyi ve en iyi (salâh-aslah)[84] olan şeyi yapmanın O'na vâcip olduğunu iddia etmişlerdir.[85] Çünkü onlara göre Allah hikmet sahibidir, hikmetsiz ve maksatsız bir iş yapmaz. Hikmetsiz bir iş yapmak ise abestir, akılsızlıktır. Zira görünür âlemde hikmet sahibi olan bir kimse, bir işi ya kendisinin ya da başkasının faydalanması için yapar. Allah da faydalanmaktan münezzeh olduğu için yaptığı işi başkalarının faydalanması için yapar. Nebhânî, onların bu görüşüm savunmakla hataya düştüklerini belirtir. Çünkü onlar yukarıda da ifade edildiği üzere gâibi şâhide (Allah'ı insana) kıyaslayarak böyle bir sonuca ulaşmışlardır. Dolayısıyla akıl yoluyla hakkında hüküm verilemeyen, hissin algılama alanına girmeyen bu tür konuları araştırmakla çıkmaza düşüp hata etmişlerdir.[86] Bir diğer ifadeyle kelâmcılar hissedilen şeylerin algılanabileceği, Allah'ın zâtının ise algılanamayacağı dolayısıyla birini diğeri üzerine kıyas yapmanın mümkün olmayacağı gerçeğini gözden kaçırmışlardır. Nebhânî'ye göre Allah'ın adaletini insanın adaleti ile kıyaslamak doğru değildir. Çünkü koyduğu kanunlara göre âlemi idare eden, onun yaratıcısı olan Allah'ın sıfat ve fiilleri dünyadaki kanunlara göre değerlendirmek câiz değildir. Sınırlı akla sahip olan insanların adaleti ve adalet anlayışı ile ilmiyle her şeyi kuşatan âlemlerin Rabbi'nin adaleti ve adalet anlayışı birbirinden oldukça farklıdır. Bu nedenle ikisi arasında bir kıyaslamada bulunmak söz konusu olamaz. Aynı durum iyi (salâh) ve en iyi (aslah) kelimeleri ve bunların içerdiği anlamlar için de söz konusudur. Buradan hareketle Nebhânî, iyi ve güzelliğin zamandan zamana kişiden kişiye değişebileceğini ifade ederek bu görüşünü temellendirmeye çalışır. Ona göre insan bir şeyi iyi olarak görebilir, bakış açısı genişlediğinde ise bu görüşü değişebilir. Kaldı ki insanlar, iyi ve güzel konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlar ve bu konuda ihtilafa düşmüşlerdir. Buradan hareketle Nebhânî, gâibin şâhide kıyaslanmasının doğru olmadığını ve Allah'a hiçbir şeyin vâcip olamayacağını söyler. Nebhânî, bu görüşünü çeşitli âyetleri[87]delil göstererek temellendirmeye çalışır.[88] Ona göre kelâmcıların bu tür konularda hata etmelerinin sebebi takip ettikleri metodlarının yanlışlığından ve Allah'ı insana kıyaslama yanılgılarından kaynaklanmaktadır.[89]

5.2.4. Kelâm Metodunun İnsanlar Tarafından Hissedilen (Şâhid) ve Hissedilemeyen (Gâib) Her Hususta Akla Araştırma Hürriyeti Vermesi

Nebhânî'ye göre kelâmcılar hakkında aklen hüküm verilmesi mümkün olmayan bazı itikadî meseleleri akılla çözmeye çalışmışlardır. Ayrıca varsayıma ve hayale dayalı konuları araştırmışlar, var olup olmadığı kesin olmayan şeyler hakkında soyut tasavvurlara göre deliller getirmişler, istidlâllerinde

---

[83] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 60-61.

[84] Mezhepler arasında (özellikle Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet arasında) tartışmalı bir konu olan "Allah Teâlâ'nın kul için en iyi ve en uygun olanı yapmasının kendisine vâcip olup olmadığı" meselesi literatüründe "salâh-aslah" kelimeleriyle ifade edilmiş ve bu başlık altında ele alınıp incelenmiştir.

[85] Nebhânî'nin burada eleştiri yönelttiği kelâmcılar Mu'tezile mensuplarıdır. Çünkü "salâh-aslah" teorisi onlar tarafından oluşturulup savunulmuştur. Onlara göre kul için aslah (en iyi) olanı yapmak Allah'a vâciptir (Kādî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûlü'l-hamse*, 351-355, 528). Buna mukabil Ehl-i Sünnet, bu fikrin Allah'ı bir şeyi yapmaya mecbur bırakmak anlamına geleceği gerekçesiyle bu görüşü kabul etmemiş, Allah'a hiçbir şeyin vâcip olamayacağını söylemiştir (Cüveynî, *Kitâbü'l-irşâd,* 111-112; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Kitâbü't-temhîd*, 339-340; Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 149).

[86] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 61-62.

[87] Bk. el-Enbiyâ 21/23; eş-Şûrâ 42/11.

[88]Nebhânî, "en iyi olanı yapmak Allah'a vâciptir" görüşünün geçersizliğini iyi ve en iyi olanın nasıl tespit edileceği ve kime göre belirleneceği hususuna dikkat çekip şu soruları yönelterek eleştirir: İnsanlar, iyi ve güzel konusunda farklı görüşler ortaya koyabiliyorken nasıl olur da Allah'ın, insanın görüşüne göre hareket etmesi istenir ve kendi açımızdan iyi ve en iyi olarak gördüklerimizi Allah'ın da yapması gerektiğini söyleyebiliriz? Görüşlerimize aklımızı hakem kıldığımızda, O'nun eşyalar hakkında yaptıklarında aklımıza göre hangi iyilikleri bulabiliriz? İblîs ve şeytanların yaratılıp insanları saptırmaları için kendilerine güç verilmesinde ne tür bir iyilik vardır? Allah niçin İblîs'in ömrünü kıyamete kadar uzattı da Hz. Muhammed'in canını aldı? Niçin İslâm hükmünü yeryüzünden kaldırdı da küfür hükmünü onun yerine koydu, Müslümanları zelil, kâfir düşmanlarını ise onlara musallat kıldı? Yaratıklar için en iyi olanlar bunlar mı? Dolayısıyla iyi ve en iyi kavramalarını kendi aklımıza ve anlayışımıza göre kıyasladığımızda hiç birinin iyi olmadığını görmekteyiz (Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 62-63).

[89] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 63.

müşahede ve tecrübeyi bırakıp zihnî ve teorik konulara yönelmişlerdir. Başka bir ifadeyle onlar akaid konularını izah ederken görünür âlemi araştırmaktan daha ziyade (cevher ve araz gibi) zihnin dışında bir karşılığı olmayan ve sadece teorik düzeyde kalan kavramları kullanmayı tercih etmişler, somut ve görünür bilgileri ihmal etmişlerdir. Nebhânî'ye göre bu durum bizleri hem aklın idrak edemeyeceği, fakat âyet ve hadislerle varlığı katî olan şeyleri inkâr etmeye hem de akıl, varlığını hayal ettiği için gerçekte var olmayan ve zan ifade eden şeylere iman etmeye götürür. Örneğin, kelâmcılar Allah'ın sıfatları ve zât-sıfat münasebeti konusunda birbirinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Onlardan bir kısmı zât-sıfat konusunda "Allah'ın sıfatları, zâtının aynıdır" derken bir kısmı "zâtından gayrıdır" demişlerdir. Yine kelâmcılar kendi aralarında Allah'ın ilim sıfatı hakkında da ihtilafa düşmüşlerdir. Hatta bazı kelâmcılar Allah'ın ilminin ezelîliğini ve değişmezliğini inkâr ederek, ilminin değişebileceğini iddia etmişler ve O'na hâdis olma özelliği taşıyan bir ilmi izafe etmişlerdir. Halbuki O'nun ilmi değişmez. Çünkü değişen ilim sonradan meydana gelen (hâdis) ilimdir. Sonradan var olan ilim ise Allah'ın ilahlık vasfına uymaz. Zira sonradan olanla alakalı şeyin kendisi de sonradan olmuştur. Bu ise Allah için düşünülemez.[90]

Diğer taraftan kelâmcılar insan fiillerinin yaratılışı meselesinde de farklı görüşler benimsemişlerdir. Nebhânî konuyla ilgili olarak onlardan bazılarının şunu iddia ettiklerini söyler: "Kul bir fiili yapmak istediğinde Allah'ın iradesi kulun fiili ile ilişkilenir. Yani fiil, yalnızca kulun gücü ve iradesi ile yaratılmaz. Kulun gücü ve iradesi var olduğunda Allah fiili yaratır." Nebhânî bu görüş sahiplerinin "halk", "kesb" ve "ihtiyar" ismini verdikleri bu görüşlerine iman edilmesinin vâcip olduğunu ileri sürdüklerini belirtir.[91] Ona göre kelâmcıların bu görüşleri de hatalı bir görüştür. Ayrıca "kul kendi fiilinin yaratıcısıdır" şeklinde görüşler de Nebhânî açısından yanlış bir görüştür.[92] Kelâmcıların bu konularda yanlış görüş beyan etmelerinin nedeni aklın kavrayamayacağı bu tür konuları aklen açıklamaya çalışmış olmalarıdır. Şayet onlar duyular ötesinde olan bu tür konuları değil de duyulur âlemdeki varlıkları araştırmış olsalardı ve aklı da yalnızca hissedilen ve görülen şeyleri araştırmada kullansalardı, bütün mahlûkatı yaratanın Allah olmasından dolayı insan fiillerini yaratanın da O'nun olduğuna inanırlardı. Akıllarıyla oluşturdukları varsayımlara ve gerçekte olmayan şeylere inanmazlardı.[93] Dolayısıyla ona göre kelâmcılar ele aldıkları konular açısından da ashabın yolunu terk etmişler, İslâm akidesi içinde yer almayan konularla meşgul olmuşlardır. Örneğin Allah'ın sıfatları, rü'yetullah ve insan fiillerinin yaratılışı gibi İslâm akidesinin temel esaslarından olmayan konularla meşgul olmuşlar ve hatta bu konulara ilişkin görüşlerini inanılması gereken akide esaslarından saymışlardır. Bu tespitlerden hareketle Nebhânî, onların imanı konularda aklı esas alıp ona her konuda araştırma hürriyeti verdiklerini ve duyular ötesinde kalan, aklın kavraması mümkün olmayan konuları araştırdıklarını ve bu sebeple de hatalı sonuçlara vardıklarını söyler. Ona göre bu tür konularda sadece Kur'an verileri ile yetinilmelidir, bunların akılla araştırılması câiz değildir.[94]

Kelâm âlimlerinin konuyla ilgili görüşleri ve takip ettikleri metodlarına bakıldığında Nebhânî'nin bu tür eleştirileri de haklı ve tutarlı bir eleştiri görünmemektedir. Çünkü kelâmcılar eserlerinde aklın gaybî ve imanı konulardaki yetersizliğini ve beşerî bilgi kapasitesinin sınırlı oluşunu özellikle nübüvveti ve vahye olan ihtiyacı ispat ederken en önemli delillerden ve temel argümanlardan biri olarak kullanmışlardır.[95] Örneğin Hanefî-Mâtürîdî âlimleri genel olarak Allah'ın insanları akıllarıyla kendi vahdaniyetini ve rubûbiyetini bilecek bir fıtrat üzere yaratmış olduğunu, bu nedenle de insanların, kendi akıllarıyla bazı temel gerçeklere ulaşabileceklerini, dolayısıyla Allah'ın varlığına iman etmekle yükümlü olduklarını savunmaktadırlar.[96] Bununla birlikte en-Nisâ 4/165. âyetinden[97] hareketle insan aklının ibadetler ve şer'î hükümler gibi bazı hususları bilmede yetersiz olduğunu, bunları bilmenin ancak vahyin bildirmesi ile mümkün olacağını belirtmişlerdir.[98]

---

[90] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 63-64.

[91] Bu görüş Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından savunulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, s. 286, 390 vd.; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Kitâbü't-temhîd*, 278, 331 vd.; Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 135-138.

[92] Bu görüş de Mu'tezile, Hâriciyye ve Şîa tarafından savunulmuştur. Bk. Kādî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûlü'l-hamse*, 217 vd.; Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 300 vd.; Bağdâdî, *el-Fark*, 120; Şehristânî, *el-Milel*, 1: 38.

[93] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 64-65.

[94] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 64.

[95] Özervarlı, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelâmcılara Eleştirisi*, 95. Ayrıca bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 13-15, 221 vd.

[96] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, nşr. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2004-2010), 8: 243-244.

[97] Âyetin meali şöyledir: "Müjdeleyici ve sakındırıcı olarak peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın."

[98] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 4: 112; a.mlf.,*Kitâbü't-tevhîd*, 225-232. Nebhânî her ne kadar kelâmcıları aklın kullanılması hususunda eleştirse de onları görüşlerine benzer bir yaklaşım sergilemiştir. Örneğin o, Allah'a iman konusunu şöyle izah etmiştir: "Allah'a imanda akıl esastır. İslâm Müslüman'a Allah'a iman etmede aklını kullanmayı

5.2.5. Kelâm Metodunun İman Esasların Araştırılması ve Açıklanmasında Kur'an'ı Değil Aklı Esas Alması

Nebhânî'ye göre kelâmcılar iman ile ilgili bütün meselelerde aklı esas almışlar ve bu tür meseleleri akılla izah etmeye çalışmışladır. Sözgelimi Allah'ı tenzih etme, irade hürriyeti, adalet, en iyi olanı yapma (aslah) gibi birçok meselenin izahında te'vil metoduna başvurmuşlardır. Nebhânî'ye göre te'vil metodu, Mu'tezile, Ehl-i Sünnet ve Cebriyye tarafından ortak metod olarak kullanılmıştır. Çünkü aklın esas alınması, âyetlerin te'vil edilmesini zorunlu kılmıştır. Bu nedenle söz konusu mezhepler aklı, Kur'an'a esas kılmakla, hem araştırma metodunda ve konularında hataya düşmüşlerdir. Eğer araştırmalarına yalnızca Kur'an'ı esas alsalardı bu hataya düşmezlerdi. Çünkü âyetlere verilecek anlamların doğruluğu akıl ile değil sadece Kur'an'ın hakemliği ile bilinebilir. Bu konuda aklın görevi yalnızca anlamaktır.[99]

Nebhânî'nin kelâmcılara yönelik bu eleştirileri de haksız ve tutarsız bir eleştiri olarak görünmektedir. Zira kelâmcılar her ne kadar yoğun bir aklî istidlâl ve metafizik söylem geliştirmiş olsalar da naklin ve vahiyle gelen bilgilerin maksat ve ruhundan uzaklaştıkları veya onları terk ettikleri düşünülemez. Çünkü onlar aklî temellendirme yaparken düşüncelerini Kur'an ve sünnetin ilkelerine dayanarak ortaya koymuşlardır. Nitekim başta Mu'tezile mensupları olmak üzere kelâmcıların büyük çoğunluğunun âyet ve hadisleri dışlamak şöyle dursun, onların doğruluğunu ve gerekliliğini ortaya koymaya çalıştıkları telif ettikleri eserlerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca onlar kullandıkları istidlâller ile dinin temel prensiplerini ispatlamayı hedef edinmişler, bu temel prensipleri bütün insanlar tarafından kabul edilen metodlarla ortaya koyup daha sistematik hale getirmeye gayret etmişlerdir. Bu sebeple kelâmcıların yaptıkları şey, nakilde lafzen yer almayan; ancak naslardaki tefekkür ve tedebbürde bulunma emirleriyle işaret edilen diğer delil ve yöntemlere yer vermekten ibarettir. Bu da vahyi veya naklî delilleri dışlamak anlamına gelmez; aksine argümanlarını güçlendirmeyi ve daha geniş çevrelere ulaştırmalarını sağlar.[100]

Öte taraftan Nebhânî her ne kadar kelâmcıların aklı esas almakla hataya düştüklerini ifade edip, bu yönde onları suçlasa da bu eleştirilerinde kendisi de zaman zaman kelâm metoduna başvurduğu anlaşılmaktadır. Nebhânî'nin onları eleştirirken ve itikadî konuları izah ederken onlarla tartışmaya girmesi ve birtakım deliller ileri sürerek kendi görüşlerini ispatlamak için aklî yorumlarda bulunması, çeşitli istidlâllere başvurması bu görüşümüzü destekler mahiyettedir.[101] Dolayısıyla Nebhânî de kelâmcılara yönelik eleştirilerinde bir nevi kelâm metodunu kullanmış ve bunda herhangi bir beis görmemiştir.

5.2.6. Kelâm Metodunun Filozoflara Karşı Mücadele Etmek Adına Felsefî Metod ve Konular Çerçevesinde Oluşturulması

Nebhânî, kelâmcıların araştırmalarında filozoflara olan düşmanlıklarını esas aldıklarını, metodlarını da bu çerçevede oluşturduklarını söyler. Bu çerçevede o, özellikle Mu'tezile'nin filozoflara karşı onların yöntemlerini öğrenerek kendilerine cevap vermeye çalıştıklarını; Ehl-i Sünnet ve Cebriyye'nin de Mu'tezile'ye karşı cevap verirken felsefecilerin metodunu kullandıklarını ve felsefî konularla meşgul olduklarını belirtir. Nebhânî'ye göre kelâmcılar bu hususta da hata etmişlerdir. Çünkü ona göre araştırılması gereken konular (bilgi ve varlık gibi) felsefî meseleler değil İslâmî konular olmalıydı. Yapılacak araştırmalarda da felsefî metod değil Kur'an metodu takip edilmeliydi. Onlara düşen temel görev felsefecileri veya başkalarını hasım belleyip onlara karşı mücadele etmek değil Kur'an ve hadislerin bildirdikleri hususları araştırıp anlamaya ve anlatmaya çalışmaktı. Halbuki kelâmcılar bunu yapmadılar.

---

vâcip kılmıştır. Müslümanı taklidi imandan nehyetmiştir. Allah'a imanda aklı hakem kılmıştır. Buna göre her Müslüman tefekkür ve araştırma ile Allah'a iman etmeli, bu hususta mutlak bir hakemlik ile aklı hakem kılmalıdır…Allah'ın varlığına iman aklîdir ve aklın sınırları içerisindedir. Fakat Allah'ın zâtını idrak aklın sınırları dışındadır." (Nebhânî, *Nizâmü'l-İslâm*, 8-9). Başka bir eserinde ise şu açıklamayı yapar: "Allah'ın varlığını idrak eden akıldır ve iman da akıl yoluyla olur. Onun için İslâm, iman konusunda aklı kullanmayı farz kıldı ve onu Allah'ın varlığına imanda hakem kıldı. Bu nedenle Allah'ın varlığına delil, aklî delildir." (Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye,* 1, 35). Nebhânî aklın sınırlı oluşu ile ilgili olarak yine kelâmcıların görüşlerine paralel bir tutum sergilemiştir. Söz gelimi bu konuda özetle şunu söyler: "Allah'a iman etme hususunda insana aklını kullanması vâcip kılınmakla birlikte, insan aklı bazı konularda yetersizdir, duyuların ve aklın ötesini idrak etmesi mümkün değildir." (Nebhânî, *Nizâmü'l-İslâm*, 8). Başka bir yerde de Allah'a iman etmede aklî delillerin kabul edilmesi gerektiğine, fakat meleklere, kitaplara, peygamberlere, âhirete, kaza ve kadere iman edilmesi hususunda aklın değil naklin esas alınması gerektiğine; çünkü aklın sınırlı olduğuna ve bu tür konuları tek başına bilemeyeceğine ve sadece vahyin bildirilmesi ile bilebileceğine işaret eder (Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye,* 1: 30-31). Onun bu tür açıklamaları göz önüne alındığında kendi içinde çelişkiye düştüğü anlaşılmakta, dolayısıyla kelâmcılara yönelik eleştirileri tutarlı ve isabetli görünmemektedir.

[99] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 65.

[100] Özervarlı, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelâmcılara Eleştirisi,* 68, 85.

[101] Bk. Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 58-129.

İslâm akidesini açıklama ve tebliğ etme yerine tartışma ve mücadele konusu haline getirdiler. Açık ve anlaşılabilir olan bu akideyi sıfâtullah konusunda olduğu gibi kelâmî problemlere dönüştürerek anlaşılmaz kıldılar.[102] Bir diğer ifadeyle ona göre kelâmcılar zihnî istidlâlden öteye geçmeyen meseleleri anlaşır getirmekten daha ziyade daha da karmaşık hâle getirdiler, böylece itikadî konuları da anlaşılması güç meselelere dönüştürdüler, bu konuda şüphe ve ihtilaflara yol açtılar, cedele dayalı tartışmalarını halka indirgeyip, halkın inançlarında tereddütlerin ortaya çıkmasına neden oldular. Bu nedenle itikadî konularda onların metodları değil, Kur'an metodu kullanılmalıdır. Zira bu metod daha anlaşılır ve insan fıtratına daha uygundur.

Bunun dışında Nebhânî, kelâmcıların inanç konularına yönelik araştırmalarını İslâm'ı tebliğ etmekten daha ziyade Arapça dil bilgisi ve benzeri diğer ilimler gibi medreselerde okutulan sıradan bir ilim dalına dönüştürdüklerini de iddia eder ve bu yönde de onları eleştirir. Nebhânî'nin bu eleştirisinde dikkat çekmek istediği temel husus itikadî konuların sıradan bir ilim dalı gibi ele alınıp, üzerinde akademik çalışmalar yürütülmesidir. Bu çerçevede o, inanç konularının diğer dinî konulardan farklı olduğuna ve dinin temelini (usûli'd-dîn) oluşturduğuna işaret eder. Çünkü ona göre İslâm'ı daha iyi anlayabilmek için hadis, fıkıh ve tefsir gibi birtakım dinî bilgileri öğrenmek câizdir. Fakat bu uygulama İslâm akîdesi için câiz değildir. Bu nedenle Nebhânî, temel konusu inanç esasları olan kelâm ilmiyle meşgul olmayı câiz görmez.[103]Nitekim o, İslâmî ilimleri tasnif ederken tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usûlü, siyer ve İslâm tarihine yer vermiş; bu tasnife akâid ilmini veya kelâm ilmini dahil etmemiştir.[104] Dolayısıyla Nebhânî'ye göre kelâm âlimlerinin itikadî konularla ilgili hükümleri ve bu konudaki delilleri Kur'an ve sünnete dayanmadığı için İslâm akidesinin aslını teşkil edemez. Çünkü onlar İslâm akidesini tespit etme ve açıklamalarında âyet ve hadislerden daha ziyade aklî ve felsefî öncülleri esas alıp, görüşlerini bu esas üzerine inşa etmişlerdir. Bu suretle onlar akaid esaslarını İslâm düşünce geleneği içinde olmayan felsefecilerin yöntemine göre tespit etmeye çalışmışlardır. Halbuki İslâm akîdesinin tespit edilmesi ve mevcut problemlerin çözülmesinde onların yapması gereken temel husus dinin temel kaynaklarını (Kur'an ve hadislerden) esas almalarıydı.[105]

Sonuç

Takıyyüddîn el-Nebhânî tarafından 1953'te kurulan Hizbü't-Tahrîr el-İslâmî, sömürgeci ülkeler tarafından işgal edilen İslâm beldelerini özgürlüklerine kavuşturmayı ve tüm Müslümanları din ve inanç temelinde tek bir siyasî çatı altında toplamayı kendine hedef edinmiş siyasî yönü ağır basan dinî nitelikli bir oluşumdur. Uluslararası bir yapıya sahip olan bu hareket, günümüzde dünyanın birçok yerinde faaliyetlerini yoğun olarak yürütmektedir. Hareketin mensupları Müslümanlar arasında taraftar kazanabilmek, düşünce ve faaliyetlerini meşrulaştırmak için İslâm dinini referans olarak kullanmaktadırlar. Ayrıca dinde tekelci bir söylem benimsedikleri için propaganda aracı olarak kendileri gibi düşünmeyen Müslümanlara karşı tekelci, reddedici, ötekileştirici ve tekfirci bir söylem benimsemektedirler.

Kelam ilmi ile ilgili olarak; dinî ve itikadî konularda takip edilmesi gereken en doğru yolun selefin olduğunu savunan Nebhânî, müteşâbihlerin te'vil edilmesine şiddetle karşı çıkmakta; kelâm ilminin cedele, felsefî ve mantıkî esaslara dayandığını gerekçe göstererek Kur'an metoduna aykırı olduğunu, bu sebeple de bu ilimle meşgul olmanın câiz olmadığını savunmaktadır. Ayrıca itikadî konularda Kur'an ve sünnet metodunun esas alınması gerektiğini önemle vurgulayan Nebhânî, kelâmcıların buna riayet etmediklerini, bu tür konuların izahında Kur'an'ı değil aklı esas aldıklarını, metodlarını ve delillerini de Yunan felsefesi ve Aristo mantığına göre oluşturduklarını, dolayısıyla Kur'an, sünnet ve selefin yolunu terk ettiklerini iddia etmekte, onlara karşı eleştirilerini de bu yönde yöneltmektedir.

Nebhânî'nin temel eleştirileri göz önüne alındığında kendi içinde çelişkiye düştüğü anlaşılmakta, dolayısıyla kelâmcılara yönelik eleştirileri tutarlı ve isabetli görünmemektedir.

Kaynakça

Ahmed, Houriya, and Hannah Stuart, *Hizb ut-Tahrir: Ideology and Strategy*. London: Civitas Institute for the Study of Civil Society, 2009.

Aydın, Ömer. "Haberi Sıfatları Anlama Yolları".*İstanbul üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1999): 133-58.

Bağdâdî, Abdülkāhir. *el-Fark beyne'l-firak.*nşr. Muhammed Abdülhamid. Kahire: Metebetü Dâri't-Türâs, 2007.

[102] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 66.
[103] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 66.
[104] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 285 vd.
[105] Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*, 1: 66 vd.

Baran, Zeyno.*Hizb ut-Tahrir: İslam's Political Insurgency*. Washington: Nixon Center, 2004.

Başer, Alev Erkilet. *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslâmî Hareketler.* İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000.

Biçer, Ramazan, *Akıl ve İrade Kapısı İmam Matüridi*. İstanbul: Erdem Yay., 2018.

Commins, David. "Taqi al-Din al-Nabhani and the Islamic Liberation Party".*The Muslim World.* 81: 194-211. Hartford: Blackwell Publishers, 1991.

Cühenî, Mani Hannad. *el-Mevsû'atü'l-müyessere fi'l-edyân ve'l-mezâhibi'l-mu'âsıra.* Riyad: Dâru'n-Nedveti'l-Âlemiyye, 1972.

Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Kitâbü'l-ta'rîfât.* Nşr. Abdurrahman Maraşlı. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2003.

Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn. *Kitâbu'l-irşâd.*nşr.Zekeriyâ Umeyrât. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995.

Çakır, Ruşen. *Âyet ve Slogan.* İstanbul: Metis Yayınları, 1990.

Demirel, Emin. *Dünyada Terör*. İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayınları, 2000.

Dökmeciyan, Hrair. *Arap Dünyasında Köktencilik.* Trc. M. Karahanoğlu. İstanbul: İlke Yayınları, 1992.

Ebü'l-Muîn en-Nesefî, Muhammed b. Mu'temid.*Kitâbü't-temhîdli kavâidi't-tevhîd.* Thk. Hasen Ahmed. Kahire: Dâru't-Tabakâtu'l-Muhammediyye, 1986.

Erdem, Sabri.*Te'vil Sorunu.* Ankara: Araştırma Yayınları, 2009.

Eş'arî, Ebü'l-Hasen. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilafu'l-musallîn.* Nşr. Nevâf el-Cerrâh. Beyrut: Dâru Sâdır, 2006.

Farouki, Suha Taji. "Hizb ut-Tahrir", *In Islamic Movements of Europe*, edited by Frank Peter and Rafael Ortega, 44-49. New York: I. B. Tauris, 2014.

Hizmetli, Sabri. "Orta Asya'da Misyonerlik Faaliyetleri ve Zararlı Dinî Akımlar". *Orta Asya'da İslâm*içinde, haz. Muhammet Savaş Kafkasyalı, 3: 1481-1539. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2012.

İsfahânî, Râğıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân.* Beyrut: Dârü'l-İhyâ, 2002.

Kādî Abdülcebbâr, el-Hamedânî. *Şerhu'l-usûlü'l-hamse.* Nşr. Hüseyin Ebû Haşim. Beyrut:Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 2001.

Kepel, Gilles. *Peygamber ve Firavun.* Trc. İ. Bendiderya. İstanbul: Çizgi Yayınları, 1992.

Komisyon. *Mescid-i Aksâ'dan Bir Nûrun Doğuşu.* Trc. Hizbü't-Tahrîr.yy: Hizbü't-Tahrîr Yayınları, 2007.

Komisyon. *Hizbü't-Tahrîr*. Trc. Hizbü't-Tahrîr. Beyrut: Dârü'l-Ummah, 2010.

Komisyon. *Anayasa Mukaddimesi* 2. Trc. Hizbü't-Tahrîr. Beyrut: Dârü'l-Ummah, 2010.

Köse, Ali. "Hizbü't-Tahrîri'l-İslâmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 18: 184-185. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Köz, İsmail. "Mantık Kelâm İlişkisi". *Kelâm Öğretimi Sempoyumu* içinde, ed. Ş. Ali Düzgün. 74-96. Ankara: TDV Yayınları, 2008.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr.*Kitâbü't-tevhîd.* Trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2009.

Mâtürîdî,Ebû Mansûr.*Te'vîlâtü'l-Kur'ân.* Nşr. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınları, 2004-2010.

Nebhânî, Muhammed Takıyyüddîn. *Nizâmü'l-hükm fi'l-İslâm,* nşr. Abdülkadim Zellûm, Beyrut: Hizbü't-Tahrîr Neşriyat, 2002.

Nebhânî, Muhammed Takıyyüddîn. *MefâhimHizbü't-Tahrîr*.yy.:Hizbü't-TahrîrNeşriyat, 2001.

Nebhânî, Muhammed Takıyyüddîn. *et-Tekettülü'l-hizbî*. yy.: Hizbü't-Tahrîr Neşriyat, 2001.

Nebhânî, Muhammed Takıyyüddîn. *Nizâmü'l-İslâm.*yy.: Hizbü't-Tahrîr Neşriyat, 2001.

Nebhânî, Muhammed Takıyyüddîn. *ed-Devletü'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dâru'l-Ümmet, 2002.

Nebhânî, Muhammed Takıyyüddîn. *eş-Şahsiyyetü'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dârü'l-Ümmet, 2003.

Özervarlı, Sait. *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelâmcılara Eleştirisi.* İstanbul:İSAM Yayınları, 2008.

Sâbûnî, Nureddîn. *Mâtürîdiyye Akaidi.*trc. Bekir Topaloğlu.Ankara: DİB Yayınları, 2005.

Şehristânî, Abdülkerim. *el-Milel ve'n-nihal.* nşr. Fehmi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Ünlüsoy, Abdulhan. *Sözedimleri Kuramı Açısından Din Dili*. Bursa: Emin Yayınları, 2017.

Whine, Michael, "Is Hizb ut-Tahrir Changing Strategy or Tactics?".*Center for Eurasian Policy Occasional Research Paper Series I: Hizb ut-Tahrir.* Washington: DC Hudson İnstitute 2006.

Yavuz, Yusuf Şevki."İstidlâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 325-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Yeken, Fethi. *Çağdaş Davet Önderleri*. Trc. Z. Eryılmaz. İstanbul: Ravza Yayınları, ts.

Yeken, Fethi. *İslâmi Hareketin Problemleri.* Trc. B. Erdem. İstanbul: Ravza Yayınları, 1992.

Yılmaz, Mustafa Selim, "İslami Düşünce Tarihinde Bir Anlama Biçimi Olarak Selefilik Üzerine Bir Deneme", *İnsan ve Toplum Bilimleri, Araştırmaları Dergisi* 3/3 (2014): 532-555.

Yurdagür, Metin. "Haberî Sıfatları Anlamada Metod".*Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1984): 249-64.

DÎNÎ İFADELERİN EDİM SÖZEL AÇIDAN SINIFLANDIRILMASI*

Abdulhan ÜNLÜSOY**

Özet

Dil dediğimiz fenomen son derece kompleks ve karmaşık bir yapıdır. Dil fenomeninin gündelik alanda birçok kullanım türüne (hukuk dili, estetik dili, şiir dili, bilim dili gibi) şahit olmaktayız. Bunlarda birisi de din dilidir. Din dili, bünyesinde pek çok ifade türünü barındıran birçok dilsel kategori türünün oldukça sık ve bolca kullanıldığı bir alandır. Dolayısıyla dînî önermelerin sınıflandırılması dînî önermeler açısından zorunludur. Hayatî bir öneme sahip bu işte öncelikle yapılması gereken şudur: Dînî önermelerle gündelik dile ait diğer önermeler arasında bir ayrım yapmak. Dahası bu ayrım yapıldıktan sonra da bu iki türün birbiriyle karıştırılmaması gerekir. Meseleye dînî önermeler açısından yaklaşıldığında bu tür önermelerin diğer tür önermelerden referans bakımından farklı oldukları görülür. Dolayısıyla dînî ifadelerin bu durumun bilincinde olarak kendi söylem türleri içinde ele alınıp incelenmesi gerekir. Böyle yapıldığında dînî ifadeler, mantık kuralları ve gramer kurallarının katı bir şekilde işletilmesinden bağımsız bir şekilde ele alınacaktır. Dilin edimsel kullanımı, söz edimleri teorisinin kabul etmiş olduğu dil anlayışının bir uzantısı olarak dilsel ifadelerin kullanım merkezli incelenmesinin önünü açar. Dînî ifadeler, dilsel ifadeler olmaklık bakımından acaba edimsözel açıdan ele alınabilir mi? Dînî ifadeler edimsözel açıdan ele alınabilirse eğer dilin edimsözel sınıflandırmasında hangi kategoriye girer? Bu ve buna benzer sorulara verilecek cevaplar, bu çalışmanın konusunu oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Din Dili, Söz Edimleri.

Giriş

Dînî önermelerin sınıflandırılması dînî önermeler açısından zorunludur. Hayatî bir öneme sahip bu işte öncelikle yapılması gereken şudur: Dînî önermelerle gündelik dile ait diğer önermeler arasında bir ayrım yapmak. Dahası bu ayrım yapıldıktan sonra da bu iki türün birbiriyle karıştırılmaması gerekir. Meseleye dînî önermeler açısından yaklaşıldığında bu tür önermelerin diğer tür önermelerden referans bakımından farklı oldukları görülür. Dolayısıyla dînî ifadelerin bu durumun bilincinde olarak kendi söylem türleri içinde ele alınıp incelenmesi gerekir. Böyle yapıldığında dînî ifadeler mantık kuralları ve gramer kurallarının katı bir şekilde işletilmesinden bağımsız bir şekilde ele alınacaktır. Dînî ifadeler dînî ifadeler olmaklıkları açısından ancak dînî söylem içinde ele alındıkları düzene göre anlam kazanırlar. Bu meselenin bir başka yönü de kutsal kitapların nasıl okunması gerektiğiyle ilgilidir. Kutsal kitaplar inananlarına bir bilinç kazandırmak, onları bir tutum mantığına yönlendirmek amacına sahiptir. Dînî ifadeler muhataplarında bir tutum mantığı geliştirmeye dönükkonatif bir özellik taşır. Bu konuyla ilgili Kant'ın dediği gibi dinin karşısında konumlanan insan aklıyla matematik gibi bilimlerin karşısında konumlanan insan akıllı kategorik anlamda bir ve aynı değildir. Dînî ifadelerin ya da genel anlamda teolojik dilin normatif, konatif ve coşkusal bir karakterinin olduğu söylenebilir. Dolayısıyla teolojik dilde duygu yönünün ağır bastığı söylenebilir. Teolojik dil inananlarını kul olmaya yönlendiren, onlara varoluşsal bazı tutumlar geliştirmek amacı taşır. Bu noktada şu kesin ayrımın yapılması önemlidir: Filozofla dindar, din ile metafizik birbirinden kesin çizgilerle ayrıdır. Dindarda duygu ön planda iken filozofta bilgisel tatmin ön plandadır. İnanan, dünyaya bakarken bilgiden çok bir anlam çerçevesinden bakmaya çalışır. İnananın dünyaya bakarken bulmaya çalıştığı şey, bilgi yerine anlamdır. İnanan evrene ve kutsal kitaba bir tecellî zaviyesinden bakar. Bütün bu söylediğimiz şeylerden şu sonuca ulaşabiliriz: Din dili,performatif bir karakter taşır. Teolojik dil, birçok dilsel kullanımların kullanıldığı, bünyesinde birçok dilsel ifade türlerini barındıran bir dildir. Eğer dil, toplumsal yaşamın bir unsuru ise unutulmaması gerekir ki hayat, varoluşsal bir tutumdur. Kısacası dinî ifadelerin sınıfsal bir ayrıma tabi tutulması bir gerekliliktir. Aşağıdaki satırlarda dinî ifadelerin kategorik açıdan sınıfsal bir ayrıma tabi tutulmasının gerekliliği ve bunun imkânı tartışılmaya çalışılacaktır.

---

* Bu tebliğ 22.01.2016 tarihinde tamamladığımız "John Searle'ün Sözedimleri Kuramının Din Felsefesine Olan Paradigmasal Etkileri" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalı

Dînî İfadelerin Sınıflandırılmasının İmkân ve Gerekliliği

Böyle bir konu başlığı altında yapılması gereken ilk şey dildeki ifadelerin sınıfsal bir ayrımından hareket etmek ve ifadelerdeki böyle bir sınıfsal ayrımın dilin temsil yönüyle ilgili temel bir konu olduğunun ayırdına varmaktır. Dil dediğimiz fenomen son derce kompleks ve karmaşık bir yapıdır. Diller, kavramlarla, bireylerin sözlerini, zihinsel durumlarını, toplumların anlayış tarzlarıyla, genel kurallar çerçevesinde ilişkilendirme işlevi bulunan kurumlardır. Dillerin amacı, bir toplumun bütün bireylerinin aynı simgelere, aynı simge türlerinin bütün örneklerine aynı tepki türlerini vermesini sağlamaktır. Bu durum bizi, zorunlu olarak, sembollerin işlevlerini, yorumcu merkezli kazanacağı gerçeğiyle yüz yüze getirir.[1] Buradan çıkan sonuç da şudur: Dilin sembolik yönü ve dilsel sembolizmin temsil durumlarıyla olan ilişkisi dilsel açıdan son derece önemlidir.

Sembolizm, dînî alanda da önemlidir. Bütün dinler, bünyelerinde dinsel sembollerin farklı formlarını bulundurur.[2] Bu durumun farkında olan Jung psikolojisi, dînî sembolleri, insanlığın ortak mirası olan kolektif bilinçaltı seviyesinde gerçekleşen durumlar olarak değerlendirir. Jung psikolojisine göre "kolektif bilinçaltı", bilinçaltının diğer insanlarla paylaşılan bölümüdür. Jung, "kolektif bilinçaltı"nı, tarihsel bir süreç içinde birikimsel olarak nesilden nesile aktarılan bir depoya benzetir. Platon'un idealarıyla kolektif bilinçaltı arasında bir analojiyi savunan Jung'a göre her ikisi de bir takım arketiplerin zihinsel oluşumundan meydana gelir. Arketiplerden oluşan kolektif bilinçaltı, aynı konuyu farklı farklı formlarda sunan insanın yaşam programının şifrelendiği ve insanlığın ortak mirası olan modellerdir. Jung bunlardan yola çıkarak farklı zamanlarda farklı kültürlerde aynı konuyu işleyen dinî ya da mitolojik örneklerin bulunabilmesinin imkânını kabul eder.[3]

Tıpkı gündelik dilin ifadelerinin sembolik olması gibi din dilinin de sembolik olduğunu söyleyebiliriz. Dînî sembollerdekine benzer bir sınıflamaya dinsel ifadeler de tabi tutulabilir. Şöyle ki, dinsel ifadeler, ilk önce dinsel olmayan ifade türlerinden kesin bir şekilde ayrılmalıdır. Çünkü dinsel ifade türleri, ilk olarak dinsel ifadelerle ilgili olan ve dinsel ifadelere işaret eden farklı objelerin doğalarıyla ilgilidir. Dinsel ifade türlerini dinsel olmayan ifade türlerinden ayırt etmede kullanılan diğer bir durum ise şudur: Dinsel olmayan ifadeler literaldir. Dinsel ifade türleri ise anolojiktir.[4] Buradaki anoloji kavramı şöyle anlaşılmalıdır: Dinsel ifadeler, kendilerini, literal ifadelerden hareketle gerçekleştirirler. Dinsel ifadeler, anlamlarını, literal ifade içeriklerinin bir anolojisi sayesinde kazanırlar. Bu durumun örneği şudur: Dinsel ifade türleri; şükran ifadeleri, emir ve öğütlerde olduğu gibi bilişsel olmayan ifadeleri kapsar. Yani dinsel ifadeler tarihsel, betimleyici, öngörüsel, doğrulayıcı, açıklayıcı ve otobiyografik ifadelerin aksine literal olarak yorumlanamayan ya da açık emprik hipotezler olarak kabul edilmeyen ifadeleri içermektedir. Bu ifadeler literal ifadelere benzerlikleri bağlamında anolojik ifadeler olarak anlaşılan ifadelerdir[5]

Dînî ifadelerle diğer ifade türlerinin arasındaki kategorik ayrıma dikkat çekmek için ilk önce dinsel diye ifade edilen tutum ve inanç şekillerinin özelliklerine dikkat çekilmelidir. Dinsel diye isimlendirebileceğimiz tutum ve inanç şekilleri, zorunlu olarak üç koşulu taşımalıdırlar. Bunlardan ilki, inanan kişinin bizzat kendisini, ahlakî bir davranış kalıbına adaması zorunluluğudur. İkincisi, inanan kişinin inandığı davranış kalıbının gerektirdiği seçilmiş bir davranış tarzını ifade eden öykülere ya da mite sıkıca bağlanması gerektiğidir. Üçüncüsü ise bu mit ve onun vurguladığı davranış kalıbı, inanan insanın hayatının sadece bir bölümü için değil tamamı için bir kural olmalıdır. Bu kurallar bütünü, inanan açısından yüce bir bağlılığı emreder ve inananın doğaya ve evrenle birlikte insana bakışını belirlemek suretiyle bütün yaratıcı vizyonunun temel yapı taşı haline gelir.[6] Din, insanın bütün benliğini ve yaşamını kaplayan bir haldir. Dinsel ifadeler, dinin bütünselliğini ve adanmışlığını içermeye dönük ifadelerdir. Bu yönüyle dînî ifadeler, profan ifade türlerinden farklıdır. Dinî ifadelerle literal ifadeler arasındaki kategorik ayrım, belirgin bir biçimde kabul edilmelidir.

---

[1] Harun Rızatepe, Anglo-Sakson Felsefede Bilgi Görüşleri, Etik Yayınları, İstanbul, 2004, s. 87.

[2] İslam düşüncesinde dinsel sembollerin nasıl yorumlandığına dair detaylı bilgi için bkz. Recep Önal, "Kelâm Tarihinde Haberi Sıfatlara Yaklaşımlar ve Ebu'l-Berekât en-Nesefi'nin Konuya Bakışı", *Kelâm Araştırmaları Dergisi,* 14/2 (2016): 376-407.

[3] Latif Tokat, Dinde Sembolizm, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2004, s. 129.

[4] T. William Blackstone, Dinsel Bilgi Sorunu(Felsefî Çözümlemelerin Dinsel Bilgi Sorununa Etkileri), çev. Tuncay İmamoğlu, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005, s. 54.

[5] T. William Blackstone, Dinsel Bilgi Sorunu(Felsefî Çözümlemelerin Dinsel Bilgi Sorununa Etkileri), çev. Tuncay İmamoğlu, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005, s. 77.

[6] T. William Blackstone, Dinsel Bilgi Sorunu(Felsefî Çözümlemelerin Dinsel Bilgi Sorununa Etkileri), çev. Tuncay İmamoğlu, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005, s. 117.

Dînî ifadelerin başka bir ayırt edici özelliği de şudur: Din dili nev-i şahsına münhasır bir temyiz ve küllî bir sadakatle bağlılık temelinde gerçekleşir. Din dili gündelik dildeki obje dilinin çok özel bir şekilde dönüştürülmüş bir halidir. Ve bu haliyle de din dili, Tanrı terimi etrafında şekillenen birçok totolojiyi de bünyesinde barındırır. Dolayısıyla dînî öğreti, dinî ifadelerin tekabül ettiği özel halleri ve bu hallere tekabül eden özel dili dikkate almadan ele alınıp incelenemez.[7]

Dînî ifadelerin literal anlamla olan bu ilişkisi çok önemlidir. Birçok düşünür, dînî ifadelerin bu yönüne dikkatleri çekmiştir. Bunlardan birisi de Gellman'dır. Gellman'a göre din dili, doğal diller bağlamında birey tarafından öğrenilir. Din dili öğrenilirken anolojik ve kurumsal olmak üzere iki yol takip edilir. Gellmananolojik öğrenme üzerine yoğunlaşarak anolojik öğrenmeyi iki kısma ayırır. Bunlardan birisi yapısal(analogy of structure) diğeri dışsal(anology of extrapolation) anolojidir. Gellman'a göre din dili ele alınırken yapısal anoloji son derece önemlidir. Din dilinin metafizik dilinden ayrıldığı en önemli nokta, din dilinin kurumsal bağlamda yapısal olarak değerlendirilme imkânına sahip olmasıdır. Metafizik dilinde ise böyle bir imkân yoktur. Bu durum metafizik sistemlerin bir zayıflığıdır. Aynı zamanda bu durum farklı metafizik sistemler arasındaki evrensellik, genel-geçerlilik anlamındaki çelişki ve çatışmaların da kaynağıdır. Dînî inanç, toplumsal anlamda ortak ve insanî bir durumdur. Bütün toplumlarda bu toplumların hayat şekillerinin bir görünüşü olarak dînî düşünüme başvurulmasına rağmen metafiziksel düşüncede bu yön yoktur. Gellman'a göre bu durum, dînî düşünce ile metafiziğin birbirinden ayrıldığı önemli noktalardan biridir.[8]

Dînî olmayan ifade türlerinden ayrılması gereken dînî ifadelerin kendi içinde birçok ifade türlerine sahip olduğu görülür. Şöyle ki; "*açık ya da gizli ibadet anında yapılan dualar, tevbeler, temennîler; hamd, şükür ve öğüt bağlamında dile getirilmiş ifadeler, kutsal metinlerdeki tarîhî kayıt ve kıssalar, kerametler, hukukî ve kozmolojik beyanlar, vaazlar ve uyarılar yanında dinî tecrübeyle ilgili batınî tasvirler, dînî davranış ve ahlâk kurallarını dile getiren ifadeler hep dinî çerçevede dile getirilmiş ifadelerdir. Özünde karmaşık olan bu ifadeler, nihaî ve evrensel olanın mahiyeti, top yekün teslimiyeti sağlayan ve ikna eden kudretin ne olduğuna ilişkin temel anlayış ilkelerini ve bakış açılarını bildirir. Din dili ile ilgili felsefî tartışmalar bu alabildiğine farklılık arzeden ifadeler toplamının ancak sınırlı bir bölümünün üstünde durur"*.[9] Din dili bahsi geçen bu ifade türlerinin bir toplamından meydana gelir. Dînî ifadelerin analizi, bu çok çeşitlilik içinde değerlendirilip incelenmelidir.

Dinsel bir ifadenin anlamı, daima belirli bir yöneliş ve bağlanma objesini gerekli kılan şeyle ilişkisi bağlamında ele alınmalıdır. Bir yöneliş ve bağlanma rolünü icra eden obje ya da objelerle, bu obje ile ilgili ifadeleri dinsel yapan şey acaba nedir? Geleneksel düşüncede olduğu gibi bu objelerin "doğaüstü" olmaları ya da "Tanrı'ya" ait olmaları veya "hareket etmeyen hareket ettirici" olarak isimlendirilen bir ilkeyle ilgili olmaları mıdır? Dinsel ifadelerin de bu söylediğimiz şeylere göndermede bulunuyor olması mıdır? Hayır. Aksine dinsel ifadeleri dinsel yapan şey, bir yöneliş durumuna ve bir bağlanma objesine işaret etmesi ve bu objelerin bu durumu icra ediyor olmalarıdır. Sözü geçen obje türlerinin bu rolleri icra etmede bir zorunlulukları olmadığı gibi bu objelerle ilişkili ifadelerin de zorunlu olarak dinsel ifade türü olarak ele alınmaları aynı şekilde zorunlu değildir.[10]

Bu düşünceler, dînî iddiaların formel ya da emprik bilginin özelliklerinden ayrı özelliklere sahip olmasının delilidir. Şöyle ki, dinî iddiaların formel ya da emprik bilginin özelliklerine sahip bulunmamasında şu durum etkilidir: Bilimsel iddialarımızı geliştirirken biz, bir kayıtsızlık durumuna sahip iken dinî iddialarda bulunan kişi ise bir teslimiyet hali içinde bulunur. Dînî iddialar somut bir bildiride bulunarak nedensel izahlar yapma özelliğine sahipmiş gibi görünmektedir. "*Ancak bu bildiriler sonuca ulaşıcı değil genel bir özelliği vurgulamak durumundadır. Burada şöyle bir sonuca ulaşılır: Eğer dinî iddia olgu konularına ilişkin ise, bu durumda o, bilinen bilimlerden birinin alanıyla ilgili demektir. Dolayısıyla ona uygun test etme yöntemine boyun eğmesi gerekir. Yok eğer iddianın bilinen bilimlerden her hangi birinin alanına girmediği ileri sürülecek olursa, bu durumda bu, yeni emprik gerçekler alanını anlatan*

[7] Tahsin Görgün, Anlam ve Yorum(Dînî Metinlerin Anlaşılması ve Yorumlanması), Gelenek Yayınları, İstanbul, 2003, s. 66.

[8] Jerome I.Gellman, "Religion As Language", Religious Studies, Vol. 21, No: 2(jun. 1985), URL: http://www.jstor.org/stable/20006167Accessed: 10/03/2012, p. 162-163-164.

[9] Turan Koç, Din Dili, İz Yayınları, İstanbul, 1998, s. 22.

[10] T. William Blackstone, Dinsel Bilgi Sorunu(Felsefî Çözümlemelerin Dinsel Bilgi Sorununa Etkileri), çev. Tuncay İmamoğlu, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005, s. 53.

kıstaslar bulununcaya ve ifadenin nasıl test edileceği belirleninceye kadar kabul edilmez. Bu ikinci iddianın saf dışı edilmesi mümkün görünmekle birlikte ikna edici bir biçimde ortaya konamamıştır."[11]

Din dilini kendine özgü tuhaf bir kullanımının gerçekleştiği tarihsel olayların ele alındığı durumlar yukarıda bahsi geçenlere örnek olması bakımından önemlidir. İslam ve Hıristiyanlık gibi dinler, tarihî dinler olmaklık bakımından yer yer terihsel iddialar içinde dinî söylemlerini gerçekleştirirler. Bu dinler için geçerli olan tarihî iddialar, salt tarihî iddialar olarak ele alınmazlar. Çünkü sıradan tarihî olaylar için geçerli olan şüphe durumu bunlar için geçerli değildir. Burada kullanılan dilin, konuşan kişiyle ilgili olarak kendine özgü ve tuhaf bir kullanımı vardır. Din dili değerlendirilip incelenirken bu farklı bağlam türlerini ve dilin farklı kullanımlarının göz önünde bulundurulması gerekir.[12]

Edim Sözel Açıdan Dilsel İfade Türleri

İfade türlerindeki çeşitlilik, sadece din diline has bir özellik değil bizzat dilin ayırdedici bir özelliğidir. Dolayısıyla dil incelemelerinde ifade türlerindeki çeşitlilikler göz önünde bulundurulmalıdır. Felsefe tarihinde birçok düşünür, dilsel ifadelerdeki bu çeşitliliğe dikkatleri çekmiştir. Ayer ve Rossi bunlardan sadece ikisidir. Konunun daha açık hale gelmesi için Ayer ve Rossi'nin görüşlerine değinmek bizim açımızdan faydalı olacaktır.

"*Dil, Doğruluk ve Mantık*" adlı eserinde Ayer, ifadelerin çok değişik türlerde gerçekleştiğini söyler. Ayer bu sonuca, *törebilimsel ifadeler* diye ifade ettiği ahlâkî ve moral ifadelerin içeriklerini analiz ederken ulaşır. Ona göre bu ifadeleri dört öbeğe ayırabiliriz. İlki törebilimsel ifadelerin tanımları ya da bu tanımların anlamlılığı veya olabilirliği üzerine olan yargılar. İkincisi törel deney olayları ve bunların nedenlerini betimleyen önermeler. Üçüncüsü törel erdemler üzerine öğütler. Sonuncusu ise gerçekteki törebilimsel yargılar olmaktadır. Ayer, bu dört kategorik sınıf arasındaki ayrılığın kesin olmasına rağmen genellikle törebilimci filozofların bu ayrımları gözden kaçırdığını savunmaktadır. Bu filozofların eserlerinde bu dört sınıf ayrım gözden kaçırıldığı içindir ki Ayer'e göre, onlarda neyin bulunmak ve kanıtlanmak istendiği bir muamma halini almıştır. Ayer devamla törebilim üzerine kesinlikle felsefî bir incelemenin törel bildiriler yapmaktan uzak durması gerektiğini savunur. Ancak yine de Ayer, törebilimsel terimlerin bir çözümlemesinin verilmesi gerektiğini savunur. O, törebilimsel terimlerin hangi ulamlara ilişkin olduğunun gösterilmesi gerektiğini savunarak kategorik bir ayrımla analiz işleminin yürütülmesi gerektiği gerçeğini savunur.[13]

Rossi de dilsel ifadeleri ele alırken kavramsal analizin gerekliliği konusunda Ayer gibi düşünür. Rossi'ye göre kavramsal analizin, kavramlar arasındaki kategorik farklılıkları ortaya çıkarması gerekir. Kavramsal analiz, kavramlarla, onların oluşturucu öğelerini birlikte incelemelidir. İncelenen kavramların içine girdiği tümcelerle olan ilişkisinin bağıntılarla ortaya konması gerekir. Rossi incelenen kavramların içinde geçtiği tümcelerin bir listesinin yapılmasının zorunlu olduğu görüşündedir.[14] Analizin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi, kavramların kategorik açıdan ele alınmasına bağlıdır.

Dil felsefesi alanında çalışmalar yapmak isteyen düşünürlerin sahip olması gereken ilk prensip, ilkelerini, kullanımların ciddî bir sınıflandırmasına dayandırma zorunluluğudur. Bir dil teorisine sahip olmanın vazgeçilmez ilk şartı budur. Klasik dönem diye adlandırabileceğimiz dönemin aktörlerinden Aristo ve Onun düşüncelerinden hareket eden mantıkçılar, kullanımları sadece tek bir ana sınıflandırma çatısı altında toplamaya çalışmışlardır ki o da önermelerdir.[15]Söylemsel oluşum diye ifade edebileceğimiz durumlar, önerme durumları üzerinde iş gören bilimin ilkelerinden farklı bir yapı ve düzeydeki birlik alanları olarak ele alınmalıdır. Bu tür bir gayretle söylemsel oluşumları belirginleştirme eyleminde, bilimsel olan ya da bilimsel olmayan ayrımı pek işe yaramaz. Çünkü bu tür gayretlerde söylemsel oluşumların, epistemolojik olarak nötr durumlar olduğu gözden kaçırılmaması gereken bir durumdur.[16]

Sözedimleri kuramının başlangıcını belirleyen şey, dil olgusuna bakış açısındaki geleneksel yorum diye bilinen yorum algısının değişmesidir. Geleneksel olarak dil, olguları yansıtan bir ayna gibi olgusal yönden ele alınıyordu. Buradan hareketle dil, emprik açıdan değerlendirilip dilin kognitif yönü ön plana çıkarılıyordu. Austin dile, kognitif-kognitif olmayan gibi kategorilerle yaklaşmanın doğru olmadığını

[11] Turan Koç, Din Dili, İz Yayınları, İstanbul, 1998, s. 167.
[12] Turan Koç, Din Dili, İz Yayınları, İstanbul, 1998, s. 242.
[13]Alfred Jules Ayer, Dil, Doğruluk ve Mantık, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 80.
[14] Jean-GerardRossi, Analitik Felsefe, çev. Atakan Altınörs, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001, s. 51.
[15]Bary Smith, "Towards a History of Speech ActsTheory",Speeech Acts, Meaning and Intentions: Critical Approachhes to the Philosophy of John R. Searle, ed. ArminBurkhardt, New York, 1990, p. 31-32.
[16] Veli Urhan, Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s. 27.

savunur. Ona göre dilin hem olgusal hem de değersel yönü vardır. Bu sebeple bu ayrımın yerine dilde konstatif ve performatif olmak üzere iki yönden yaklaşılmalıdır. Bu tür bir yaklaşım bizim dil alanında verimli sonuçlar almamız için gereklidir. İşte Austin'in bu yaklaşımı, onu, dil konusunda önceki filozoflardan ayıran önemli bir yaklaşımdır.

Austin'i dildeki constatif-performatif ayrımına götüren, onun dilin sosyal yönünü ön plana çıkarması ve dili, yönelimsel formların taşıyıcısı olarak görmesinin bir sonucudur. Bu yaklaşım ifadelerin edimsözel güç bakımından ele alınıp sınıflandırılmasının yolunu açmıştır.

Searle, Austin'in dil ve anlam alanında mantıkçı pozitivist dil anlayışına yapmış olduğu eleştirilerin hepsine katılır. Ona göre de önermelere doğru-yanlış gibi kategorilerle yaklaşmak doğru değildir. İfadeler constatif ve performatif olarak ayrılmalıdırlar. Austinden farklı olarak Searle bu ayrımın temelinde önermeleri, önermesel içerik ve edimsözel güç bakımından analize tabi tutmanın yattığını belirtir. Ona göre constatif ifadelerde önermesel içerik ön planda iken performatif ifadelerde önermesel güç ön plandadır. Buradan yola çıkan Searle Austin'in düzsöz-edimsöz ayrımını eleştirir. Searle, sözcelemleri, literal içerik ve edimsel güç bakımından analiz ederek bazı ayrımlara gitmiştir. Bu ayrımları yaparken, konuşucunun niyetli yönelimlerini de göz önünde bulundurmuştur. Bu ayrıma göre sözcelemlerin beş tür kullanımı vardır: 1)Kesinleyiciler(Assertives): Şeylerin ve olgu durumlarının betimsel anlamda nasıl olduklarını bilmemize yarayan sözcelemlerdir. 2) Yönelticiler(Directives): Bir takım davranışları yapma, yaptırma hususunda insanları yönelten sözcelemlerdir. 3) İkna Ediciler(Commissives): İnsanları belli bir konuda ikna etmemizi sağlayan sözcelemlerdir. 4) İfade Ediciler(Expressives): Kendimizi, duygularımızı ya da her hangi bir durumu ifade etmemizi sağlayan sözcelemlerdir. 5) Bildirgeler(Declarations): Dünyada bir takım değişiklikler meydana getirdiğimiz sözcelemlerdir. Searle bu beş ayrımı yapmakla birlikte şuna dikkat çeker: Bir ve aynı sözcelem bazen, birden çok kullanım sınıfına ait kategoriyi bünyesinde taşıyabilir. Örneğin ayağıma basan birisine "Ayağıma basıyorsunuz" şeklindeki kullanımım, sadece mevcut durumu betimleyen bir kesinleyici(assertive) değildir. Bu sözcelem "ayağınızı çekiniz" şeklinde anlaşıldığında rica belkide bazı durumlarda bir emir şeklinde alınacaktır.[17]

Hem Austin hem de Searle edimsel yöntemlerini kurarken, edimsöz edimlerinin bir sınıflamasıyla yetinip kalmışlardır. Dilsel durumların bağlamsal niteliğine vurgu yapan evrensel bir hipotez ortaya koymaktan ikisi de kaçınmışlardır. Bunun sebebi olarak şu gösterilebilir: Böyle bir gayret prensiplerini, dilin kökenine dair ilkelere dayandırmak zorundadır. Şöyle ki, konuya ifadelerin temsilleri açısından yaklaşıldığında, temsillerin bağlamlarını belirlerken bu belirleme işinde, genel geçer kapsamlı bir bağlam durumunun ele geçirilmesi oldukça zor bir durumdur.[18]

Searle, literal her ciddî kullanımın özel bir edimsöz gücü olduğunu kabul eder. Searle'e göre her hangi bir anlama sahip aynı kullanımın tek bir düzsöz edimi varken birçok edimsöz edimi olabilir. Bu durum Austindeki anlamın, daha ziyade edimsöz gücü tarafından belirlendiği kabulünün bir sonucudur. Düzsöz edimi, tek bir anlama sahip bir kullanım düşüncesinin sonucudur. Edimsöz edimi ise kesin bir edimsöz gücüne sahip bir kullanım düşüncesinin sonucudur. Edimsöz edimi ile düzsöz edimi birbirinden farklı farklı şeylerdir. Ancak literal anlamla birlikte özel edimsözel güce sahip birçok cümlenin örneklerine şahit olabiliriz. Dolayısıyla edimsözel kullanımların sınıflandırılması, düzsöz edimlerinin sınıflandırmalarını da içerir. Sonuç olarak düzsöz-edimsöz ayrımı tamamen genel olarak kabul edilmemelidir. Çünkü bazı düzsöz edimlerinin edimsözel yönlerinin kabul edilmesi gerekir.[19]

Dînî İfadelerin Edim Sözel Açıdan Sınıflandırılması

Austin, dilsel ifadelerin incelenmesinde, kullanımdan hareketle edimsel yöntem adı verilen yöntemi kullanır. Austin, edimsel yöntemin, sadece kendi örnekleri olan evlilik ve özür dileme durumlarıyla sınırlı olmadığını düşünür. Edimsel yöntem bizim, dilsel iletişimlerimizdeki bütün şekillerin anlam durumlarını keşfetmemize olanak sağlayan dilin temel bir elementidir. Buradan hareketle şunu da söyleyebiliriz: Edimsel(illucution) yöntem, dilin dinsel kullanımlarında da kullanışlı bir yöntem olabilir. Bu yöntem, dilsel ifadeleri anlamada kullanılan yöntemler konusunda geçmiş filozofların bize önerdiği çözüm

[17] John R.Searle, Expression and Meaning(Studies in the Theory of Speech Acts), Cambridge University Press, Cambridge, 1979, Introduction viii.

[18] Richard VanOort, "Performatif-Constative Revisited: The Genetics of Austin's Theory of Speech Acts", Antropoetics II(The Electronic Journal of Generative Antropology), No. 2, 1997, http://www.humnet.ucla.edu/ /humnetantropoetics/<home.html>, p. 6.

[19] John R. Searle, "Austin on Locutionary and Illocutionary acts", The Philosophical Review, Vol. 77, No. 4. (Oct., 1968), http://links.jstor.org/sici?sici=0031-8108%28196810%2977%3A4%3C405%3AAO LAIA%3E2.0.CO%3B2-5, (Fri-Jan 25 18:17:20 2008), p. 406-407.

yollarından daha açık bir çözüm yolu sunmaktadır. Dinsel söylemin analizinde edimsel yöntem, representatif ve affektif açıdan bize oldukça yardımcı olacaktır. Çünkü bu iki yön dînî ifadelerde oldukça sık ve bolca başvurulan iki kategoridir.[20]

Austin ifadeleri düzsöz, edimsöz ve etkisöz olmak üzere 3 tür sınıflamaya tabi tutmuştur. Onu böyle bir sınıflamaya götüren şey, klasik anlamda tümcelerin "*anlamı*"ndan çok tümcelerin "*kullanımı*"ndan hareket etmesidir. Dolayısıyla Austin, etkisöz ile edimsözü birbirinden ayırırken de dilin kullanımından hareket etmiştir. Etkisöz ve edimsöz arasında, onları birbirinden ayırmamıza yarayacak bazı farklar vardır. Meselâ edimsözlerinuylaşımsal bir karakter taşımalarına karşılık etkisözleruylaşımsal bir karakter taşımazlar. Dolayısıyla birine "...dığı konusunda seni *uyarıyorum*" ya da "...dığı*uslamlamasında bulunuyorum*" diyebiliriz. Ama "...dığına seni *inandırıyorum*" "...dığı konusunda seni *endişelendiriyorum*" diyemeyiz.[21] Burada etkisözleedimsöz arasındaki başka bir fark ortaya çıkar. O da şudur: Austin, edimsözlerin, birşeyler söylerken yapılan, etkisözlerin ise aynı şeyleri söyleyerek yaptığımız ve yerine getirdiğimiz durumlar olduğu kanaatindedir. Yani edimsözler, ilgili tümceyi söylediğimizde meydana gelen, olup-biten şeylerken etkisözler, aynı tümceler söylendikten sonra karşı tarafta, bu söylenen tümceler aracılığıyla meydana getirilmeye çalışılan durumlardır. Dolayısıyla her iki edim türü de Austin'e göre dilin iki farklı pragmatik boyutunu verir.[22]Etkisözleedimsöz arasında bundan başka farklar da vardır. Edimsözler sözel olanın dışında başka bir edimle gerçekleşmezken etkisözler her yolla gerçekleşebilir. Etkisözler her türden sözcelemle başarılabilir. Bu yolla etkisözleredimsözlere bağlanabilir. Çünkü etkisözler, edimsözlerin devamı olarak da ortaya çıkma kapasitesine sahiptir.[23] Buradan yola çıkarak şöyle bir çıkarımda bulunabiliriz: Edimsöz bağlamında din dili de dilin bir etkisözel kullanımı olarak düşünülebilir. Din dilinde temel amaç, muhataplarda belli türden istendik davranış değişiklikleri meydana getirmek, onlar üzerinde belli tür tutumları yaratmaktır. Bunu yaparken din dili, her türden sözcelem türünü kullanıp sözcelem türleri arasında ayrıma gitmez. Din dilinde kullanılan bütün sözcelem türlerindeki amaç muhatabı etkilemek ve belli türdeki davranış durumuna onları yönlendirmektir. Burada var olan tek bir problem vardır. O da şudur: Etkisözde, muhatap üzerinde meydana getirilmek istenen etki ile onda meydana gelen etki arasında bir bağ yoktur. Etkisözlerle muhatap üzerinde meydana gelebilecek etki bulanık ve belirsizdir. Din dili, muhatabı üzerinde belli tür bir etki meydana getirme arzu ve isteğindedir. Dolayısıyla sözedimleri kuramı açısından din dilinin etki sözel bağlamda değerlendirilmesi gerekir.

Bu söylenilenlere ilaveten Searle'ün, performatifleri sınıflarken kullandığı *"ilanlar"* kategorisi üzerinde biraz durulması gerekir. Zira Searle, performatifler olarak ifade ettiği ifade türlerinin ilanlar olarak kabul edilmesi gerektiği düşüncesindedir. Çünkü onlar, ilanların tanımına uyarlar. Searle ilanları şöyle tarif eder:

"*Eğer bir sözediminin başarılı bir şekilde icrası, sözcüklerle dünya arasında, önerme içeriğini doğrulamaya yönelik bir uygunluk meydana getirmeye yeterli ise o söylem bir ilan olur*".[24]

Searle, eserlerinde, din dili ve dinî söylem alanıyla ilgili hemen hemen hiçbir noktaya değinmemiştir. Bu konuyla ilgili Searle'ün eserlerinin satır aralarında özellikle "ilanlar"la ilgili söylediği şeylerden şu sonuçlar çıkarılabilir: Searle, ilanların temel niteliklerini şöyle belirler: 1.) İlanlar her şeyden önce fazladan dilsel bir kurum gerektirirler. 2.) Bu kurum içinde sözcelemde bulunan kişinin ya da dinleyicinin sahip olması gereken özel bir pozisyon gereklidir. 3.) Bütün bunların yanında herhangi bir dil içerisinde sözcelenmiş belli literal cümlelerin, sözü geçen kurum içinde belli ilanların icrası olarak kabul edildiğine dair özel bir uylaşımın varlığı gerekir. 4.) Konuşucunun ilanları dillendirirken, sözceleminin önerme içeriği ile örtüşecek bir olgu durumunu yaratacak ilan etme statüsüne sahip olduğuna dair niyetinin olması gerekir.[25]

Searle'e göre teolojik tarzdaki bildiriler de bizim tarafımızdan ilanlar olarak algılanabilir. Zira doğaüstü bildiriler onun ifadesiyle emir olarak değerlendirilmediği gibi rica bağlamına da dâhil edilmezler.

---

[20] Bary Smith, "Towards a History of Speech Acts Theory",Speeech Acts, Meaning and Intentions: Critical Approaches to the Philosophy of John R. Searle, ed. Armin Burkhardt, New York, 1990, pp. 55.

[21] John Langshaw Austin, Söylemek ve Yapmak(Harward Üniversitesi 1955 William James Dersleri), çev. R. Levent Aysever, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 124.

[22] R. Levent Aysever, "Sunuş", Söylemek ve Yapmak (Harward Üniversitesi 1955 William James Dersleri), çev. R. Levent Aysever, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 21.

[23] John Langshaw Austin, Söylemek ve Yapmak(Harward Üniversitesi 1955 William James Dersleri), çev. R. Levent Aysever, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 134-136-137.

[24] John R.Searle, Bilinç ve Dil, çev. Muhittin Macit-Cüneyt Özpilavcı, Litera Yayınları, İstanbul, 2005, s. 257.

[25] John R.Searle, Bilinç ve Dil, çev. Muhittin Macit-Cüneyt Özpilavcı, Litera Yayınları, İstanbul, 2005, s. 258.

Fakat Searle'e göre ilanların fazladan dilsel bir kurum gerektirmesi şartının istisnası, doğaüstü bildirilerdir.[26] Burada fazladan bir dilsel kurumu şöyle anlamak gerekir: İlanların icra edilmesini mümkün kılan sosyal ve dilsel olarak tesis edilen kurumlardır. Meselâ karı-koca ilan edilmesinin gerçekleşmesi, evlilik kurumunun varlığına bağlıdır. Doğaüstü bildirilerin ifadeleri ilanlar olarak ele alınırken bu ilanların gerçekleşip gerçekleşmemesinde fazladan dilsel kurumlar aranmaz. Dinî söylem, aslında, icra edici kurum ve kurallarını kendi inşa eder.

Acaba bir metin olarak Kur'an-ı Kerim'e performatif açıdan yaklaşılabilir mi? Kur'an-ı Kerim'in performatif açıdan analizi mümkün müdür? Her şeyden önce her metin, içinde gerçekleştiği toplumun dili, bu dilin ifadelerinin söyleniş biçimleriyle ilgilidir. Bu yönüyle her metin, içinde gerçekleştiği toplumun sosyal ve kültürel ortamının izlerini taşır. Kur'an-ı Kerim metni söz konusu edildiğinde de durum aynıdır. Kur'an-ı Kerim'in metinsel olarak oluştuğu ortam daha çok şifahî(sözsel) olarak tabir edebileceğimiz bir ortamdır. Bu ortamda daha çok dilsel anlatı türü şiirdir. Yazı bu ortamda fazla yaygın değildir. Daha çok sözlü kültürün yaygın olmasının bir neticesi olarak şiir oldukça yaygın olmuştur. Bu durum Arap dili gramerinin ve dil kurallarının sonradan derlenmesinin de sebebidir. Şifahî(sözlü) bir metin, diğer metinlerden uslûp ve içerik bakımından bazı farklılıklar gösterir. Bu dilin en belirgin özelliği, dilin muhatapları üzerinde hitabî bir özellik göstermesidir. Bu duruma delil olarak Kur'an-ı Kerimde hitap edatlarının bolca kullanılması ve Arap dilinin ritimli karakteri örnek olarak verilebilir. Hatta Arap dili Türk dili ile karşılaştırıldığında Türkçenin özne merkezli bir dil olmasına karşılık Arap dilinin eylem merkezli bir dil olduğu görülecektir. Çünkü Arapçada cümleler, fiillerle başlarken Türkçede cümleler, özne ile başlar. Hitabî dilde muhataplar söz konusu olduğu için, muhatabın duygularına yer vermek ve canlı, dinamik bir yapının varlığı söz konusudur. Şifahî metinlerde karşılıklı etkileşim söz konusu olduğu için muhataplardan bir tutum kazanmaları beklenir. Aynı zamanda muhatabın beklentileri, arzuları ve talepleri de önemlidir. Dolayısıyla bu açıdan Kur'an-ı Kerim metni bilgi verici olmaktan çok performatif karaktere sahiptir.[27] Sonuç olarak Kur'an-ı Kerim bir metin olarak ele alınırken performatif yönü dikkate alınarak incelenmesi gerekir.

Kur'an-ı Kerim, muhatap olduğu topluma sözlü olarak aktarılmış ve kıraat edilmiştir. Bu yönüyle şifahî yani sözlü bir metin formunu almıştır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim doğrudan doğruya toplumsal olaylarla ve o dönem yaşayan şahıslarla ilgilidir ve onlarla muhataptır. Bu durum Kur'an-ı Kerim'in öncelikle tarihsel bir metin olarak tecrübesini mümkün kılar. Zira şifahî(sözlü) bir metin, daima konuşan ve dinleyen arasında belli bir tarihsel ortamdaki karşılıklı iletişim ve etkileşimi gerekli kılar. Kur'an-ı Kerim'in indiği Arap toplumu sözlü kültüre sahip bir toplumdu. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim, bu toplumla sözlü olarak karşılıklı iletişim halinde olmuştur.[28]

Kur'an-ı Kerim'in belirli bir toplumda ve o toplum içinde belirli bir iletişim ortamında gerçekleşmesi, onun anlaşılmasında son derece önemlidir. Çünkü her hangi bir dile ait olanın anlamı, o dilin iletişim ortamında taşıdığı veya taşıması muhtemel olan içerikten ayrı görülemez. Anlam, belli bir dilde ve o dilin uylaşım kuralları içinde sözlü veya yazılı olarak gerçekleşir. Burada gözden kaçırılmaması gereken bir durum vardır. O da şudur: Kur'an-ı Kerim ilahî bir kelamdır. Bu bakımdan Kur'an-ı Kerim'in dili, başka her hangi bir dil ve söylemden farklı olarak çok boyutlu bir karakter taşır. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim bu çok boyutluluğu ve geniş kapsamlılığı içinde ele alınmalıdır.[29]

Kur'an-ı Kerim'in dil ve söylemi, bilimsel ve felsefî söylemden farklıdır. Kur'an-ı Kerim ontolojik olarak, kendisini dinleyen ve okuyanın kendisine katılmasını talep eder. Kur'an-ı Kerim'in bu özelliği, onun kendisini bize açmasının ön şartıdır. Kur'an-ı Kerim'in diğer bir özelliği de onun şiirselliğidir. Her şiirde öz ve biçim ayrılmazlığı söz konusudur. Aynı durum Kur'an-ı Kerim için de geçerlidir. Kur'an-ı Kerim'in ifadelerinin muhtevasını, ifadelerin bizzat kendisinden ayırmak mümkün değildir. Hatta Kur'an-ı Kerim'deki kelimelerin takdim ile te'hir şeklinde dahi olsa her hangi bir şekilde değişikliğe tabi tutulması, onun bütün anlam ve muhtevasının değişmesine yol açar.[30] Kur'an-ı Kerim metniyle ilgili bu hususlar belirtildikten sonra, Kur'an-ı Kerim ayetlerinden, dinî ifadelerdeki sınıfsal ayrımlara örnek olması

[26] John R.Searle, Bilinç ve Dil, çev. Muhittin Macit-Cüneyt Özpilavcı, Litera Yayınları, İstanbul, 2005, s. 259.
[27] Süleyman Gezer, "İnşa-Haber Bağlamında Din Dilinin Yapısı", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. 6, Sayı. 2, 2007, s. 143-145.
[28] Burhanettin Tatar, "Kur'anı Yorumlama Sorunu", Kur'an ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Van, 17-18 Mayıs 2001, s. 495.
[29] Turan Koç, "Kur'an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi", Kur'an ve Dil-Dil Bilim ve Hermenötik-Sempozyumu, Yüzüncüyıl İlahiyat Fakültesi, Van, 17-18 Mayıs 2001, s. 20.
[30] Turan Koç, "Kur'an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi", Kur'an ve Dil-Dil Bilim ve Hermenötik-Sempozyumu, Yüzüncüyıl İlahiyat Fakültesi, Van, 17-18 Mayıs 2001, s. 28.

açısından birkaç noktaya temas edilmesi, bizim açımızdan faydalı olacaktır. Öncelikle şu noktanın altı çizilmelidir: Yukarıdaki satırlarda da değinildiği gibi Kur'an-ı Kerimdeki ifade türleri, birçok ifade türlerinin birlikte kullanılmasıyla oluşmuştur. İfade türlerindeki bu çeşitlilik göz önünde bulundurulmalıdır. Kur'an-ı Kerim ayetleri, tek bir kategorik ayrıma ait ifadeler açısından ele alınamaz. Kur'an-ı Kerim metinsel olarak ifade türlerinde bir çeşitlilik gösterir.

Kur'an-ı Kerimdeki ayetler, çok çeşitli ifade türlerinin bir toplamından ibarettir. Meselâ Kur'an-ı Kerim ayetlerinin bir kısmı namaz, oruç, hacc, zekât gibi ibadetlerle ilgilidir. Bu ayetler ele alınırken, ayetlerin kendi aralarında da ifadesel farklılıkların olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Meselâ ibadetlerin yapılması gerektiğini *emreden* ifadelerle, ibadetleri yerine getiren ve bu ibadetleri yerine getirmeyenlerin *durumlarının* anlatıldığı ifadeler arasında bir ayrım yapılmalıdır. Ayrıca ibadetlerin vakitleri ve yapılış şekillerini anlatan ifadelerle ibadetlerden elde edilen mükâfat ve cezalarla ilgili olan ayetlerde ifadesel tür bakımından aynı değildir. Buna ilaveten Kur'an-ı Kerim ayetlerinin birçoğunu okumak bizzat kendisi ibadet sayılır. Mesela namaz esnasında bir Müslüman, Kur'an-ı Kerim ayetlerinden bazı bölümler okumadıkça namaz ibadetini gerçekleştirmiş sayılmaz. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim ifadelerindeki ibadete ait olanlar kategorisine dâhil olanların kendi içinde bile ifadesel anlamda sınıfsal farklılıkları vardır.

Kur'an-ı Kerim ayetlerinin sınıfsal ayrımıyla ilgili örnekler vermeye devam edersek şunu görürüz: Kur'an-ı Kerim ayetlerinin bir kısmı dua ve tövbe eylemi yerine getirilirken kullanılan ayetlerdir.[31] Müslümanlar tövbe ederken ve yaptıkları duaların bazılarında bizzat ayetlerin kendileri ya da ayetlere dayanan ifadelere başvururlar.

Kur'an-ı Kerimdeki tarihî kayıtlar ve geçmişte yaşayan peygamber kıssaları hakkında olan ayetler oldukça çoktur. Ve bu ayetler bibliyografik tarzda ele alınabilir. Mesela Hz. Musa ve Hz. İsa v.b. peygamberlerin kişiliğiyle ve yaşadıkları dönemle ilgili ayetler bu kısma girer. Ayrıca geçmişte yaşamış bazı kavimlerin özellikleri, medeniyetleri ile ilgili bilgiler veren ayetler, helak edilmiş kavimlerin helak edilmelerine sebep olan davranış özelliklerini betimleyen ayetler de bu kısma aittir.

Ayrıca Kur'an-ı Kerimdeki ayetlerden büyük bir çoğunluğu ahlâkî ve davranışlara yönelik ayetlerdir. Ahlâkla ilgili ayetlerde yine ibadetlerle ilgili olan ayetlerde olduğu gibi kendi içinde ayrımlara tabi tutulmalıdır. En basitinden ahlâkî yargılarla, ahlâkî yargıları betimleyen betimsel ifadeleri arasında sınıfsal farkın göz önünde bulundurulması gerekir. Bu konuyla ilgili Ayer'in kendi ifadesiyle törebilimsel ifade türleri arasında yapmış olduğu sınıfsal ayrımlara da daha önce temas edilmişti.

Kur'an-ı Kerimdeki bazı ayetler ise toplumsal ve bireysel açıdan uyarı niteliği taşıyan ayetlerdir. Bu ayetler toplum ve bireyin, toplum içinde ve bireysel yaşamdaki mutluluğu ve kurtuluşu yakalaması için yollar gösterme iddiasındadır.

Kaynakça

Alfred Jules Ayer, "Dil, Doğruluk ve Mantık", çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

Bary Smith, "Towards a History of Speech Acts Theory", Speeech Acts, Meaning and Intentions: Critical Approaches to the Philosophy of John R. Searle, ed. Armin Burkhardt, New York, 1990.

Burhanettin Tatar, "Kur'anı Yorumlama Sorunu", Kur'an ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik-Sempozyumu, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Van, 17-18 Mayıs 2001.

Harun Rızatepe, "Anglo-Sakson Felsefede Bilgi Görüşleri", Etik Yayınları, İstanbul, 2004.

Jean-Gerard Rossi, "Analitik Felsefe", çev. Atakan Altınörs, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001.

Jerome I. Gellman, "Religion As Language", Religious Studies, Vol. 21, No: 2(jun. 1985), URL: http://www.jstor.org/stable/20006167Accessed: 10/03/2012, p. 162-163-164.

John Langshaw Austin, "Söylemek ve Yapmak(Harward Üniversitesi 1955 William James Dersleri)", çev. R. Levent Aysever, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

[31] Recep Önal, "Kur'an'da Model İnsan Olarak Hz. Eyüb ve Hz. Ya'kûb: Sabır ve Tevekkül Örneği", Uluslararası İslam Ve Model İnsan Sempozyumu, Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kahramanmaraş, 26-27 Nisan 2018, II, s. 461-472.

John R. Searle, “Austin on Locutionary and Illocutionaryacts”, ThePhilosophical Review, Vol. 77, No. 4. (Oct., 1968), http://links.jstor.org/sici?sici=0031-8108%28196810%2977%3A4%3C405%3AAOLAIA%3E2.0.CO%3B2-5, (Fri-Jan 25 18:17:20 2008), p. 406-407.

John R. Searle, “Bilinç ve Dil”, çev. Muhittin Macit-Cüneyt Özpilavcı, Litera Yayınları, İstanbul, 2005.

John R. Searle, “Expression and Meaning(Studies in the Theory of Speech Acts)”, Cambridge UniversityPress, Cambridge, 1979, Introduction viii.

Latif Tokat, “Dinde Sembolizm”, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2004.

Recep Önal, “Kur’an’da Model İnsan Olarak Hz. Eyüb ve Hz. Ya‘kûb: Sabır ve Tevekkül Örneği”, Uluslararası İslam Ve Model İnsan Sempozyumu, Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kahramanmaraş, 26-27 Nisan 2018, II, ss. 461-472.

Recep Önal, “Kelâm Tarihinde Haberi Sıfatlara Yaklaşımlar ve Ebu’l-Berekât en-Nesefi’nin Konuya Bakışı”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 14/2 (2016): 376-407.

R. Levent Aysever, “Sunuş”, Söylemek ve Yapmak (Harward Üniversitesi 1955 William James Dersleri), çev. R. Levent Aysever, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

Richard VanOort, “Performatif-Constative Revisited: The Genetics of Austin’s Theory of Speech Acts”, Antropoetics II(The Electronic Journal of GenerativeAntropology), No. 2, 1997, http://www.humnet.ucla.edu/ /humnetantropoetics/<home.html>, p. 6.

Süleyman Gezer, “İnşa-Haber Bağlamında Din Dilinin Yapısı”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. 6, Sayı. 2, 2007.

T. William Blackstone, “Dinsel Bilgi Sorunu(Felsefî Çözümlemelerin Dinsel Bilgi Sorununa Etkileri)”, çev. Tuncay İmamoğlu, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005.

Tahsin Görgün, “Anlam ve Yorum(Dînî Metinlerin Anlaşılması ve Yorumlanması)”, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2003, s. 66.

Turan Koç, “Kur’an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi”, Kur’an ve Dil-Dil Bilim ve Hermenötik-Sempozyumu, Yüzüncüyıl İlahiyat Fakültesi, Van, 17-18 Mayıs 2001.

Turan Koç, “Din Dili”, İz Yayınları, İstanbul, 1998.

Veli Urhan, “Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme”, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.

EBU UBEYDE VE MECAZU'L-KUR'ÂN ADLI ESERİNİN MUKADDİMESİ

Nurten KULA*

Özet

Bu araştırmada Ebû Ubeyde'nin hayatı ve kaleme aldığı Mecâzü'l-Kur'ân'ın, Mukaddimesi ele alınıp incelenecektir.

"Mecâzü'l-Kur'ân", Kur'ân-ı Kerîm'in lügavi yorumuna dair bilinen ilk eserdir. Bu eser, ilk olma hasebiyle Arap filolojisi açısından çok değerlidir.

Mukaddime'de Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın doğumu, nesebi, ilmi konumu, hocaları, tefsiri yazma sebebi, tefsirin râvileri, kaynakları, tefsirine karşı çıkanlar ve tefsirde ele aldığı konular hakkında bilgiler verilmektedir.

Yine Kur'ân-ı Kerim'in bazı isimleri, sûre ve âyet tanımlarıyla beraber, müellifinin "Mecâz"dan neleri kastettiği ve tefsirinde öncelikli maksadının neler olduğu açıklanmaktadır.

Eserde, bütün sûrelere yer verilmekle beraber bilhassa bazı âyetlerin mâna, üslûp veya îrab bakımından anlaşılmasında güçlük çekilen garib kelime ve terkipler açıklanmıştır.

Özellikle lügavi açıdan tefsir çalışmalarına temel kaynak olan mukaddimede Arap dili ve belâgatı açısından önemli olan konular ele alınmıştır.

Fuad Sezgin'in, Mecâzü'l-Kur'ân'ın beş yazma nüshası üzerinde çalışmak suretiyle tahkik ve neşrettiği mukaddimesi, çalışmamızın temel kaynağını teşkil etmektedir.

Mecâzü'l-Kur'ân'ın tefsir usûlü mahiyetinde olan mukaddimesi, tefsir çalışmalarına yol gösterici olması bakımından bu alandaki çalışmaların ilk örneklerinden sayılmaktadır. Nitekim kaleme alındığı dönem ve sonrasında ilim ve kültür dünyasına büyük katkılar sağlamış, birçok önemli çalışmaya kaynak olmuştur.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Ebû Ubeyde, Mecâzü'l-Kur'ân, Mukaddime, Mecaz.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'i doğru okuma ve anlama konusunda, vahyin nüzûl döneminde konuşulan Arapça'nın bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Hicrî II. asırda, İslâm'ı yeni kabul eden Arap olmayan toplumların Kur'ân'ı okuma, öğrenme ve anlama ihtiyaçları ortaya çıkarken, öte yandan yaşanan sosyal karışıklık içinde fasih Arapça'nın unutulması tehlikesi söz konusu olmuştur. Bu durumlara karşılık olarak filolojik çalışmalar yaygınlaşmıştır.[1]

Yapılan bu konudaki çalışmalarda, Kur'ân-ı Kerim'in üslûbunu anlama konusunda Arap dilindeki kaideleri bilmenin yanında Arapça'nın belâgatına dair incelikleri bilmenin önemine de vurgu yapılmıştır.

Kaynaklarda nahiv ilminin ilk adımı olarak kabul edilen, Ebu'l-Esved ed-Düeli (ö. 68/688) tarafından Kur'ân'ın okunmasını kolaylaştırmak ve lahn denilen hatalı okuyuşları engellemek için hareke yerine geçen bazı noktalar konulmuştur.[2]

Dilcilerin Kur'ân'la ilgili faaliyetleri, sadece noktalama ve harekeleme ile sınırlı kalmamıştır. Dilciler, özellikle hicrî II. asırdan itibaren yoğun bir filolojik faaliyete girişmişlerdir. Her biri Kur'ân'ın ayrı bir yönüne ağırlık veren Garîbu'l-Kur'ân, Mecâzu'l-Kur'ân, Me'âni'l-Kur'ân, İ'rabu'l-Kur'ân vb. isimler altında eserler telif etmişlerdir.[3] Binâenaleyh ilk dönem tefsirleri, genellikle filolojik mahiyettedir. Çünkü Kur'ân lafızlarının telaffuz şeklinden, delalet ettikleri mânalara, kelimelerinin cümle içinde

* Dr.,MEB, İHL Meslek Dersleri Öğretmeni.

[1] es-Sâlih, Subhî, Mebahis fi Ulümi'l-Kur'ân, (trc. M. Said Şimşek), Esra Yay. Konya, 1994, s. 97.

[2] es-Suyûti, es-Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân Ebû Bekr, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2011; Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usûlü, TDV. Yay. Ankara, 1988, s.91.

[3] Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, s.91; Ali Akay, Ebû Ubeyde'nin Mecâzu'l-Kur'ân'ı ve Mecazi Yorumları, İslami İlimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 1, Bahar, 2013, s.184.

kullanımlarında delalet ettikleri mânalar ile bunları tamamlayan diğer hususların tümü tefsir ilmine dâhildir.[4]

Prof. Dr. Fuat Sezgin Mecâzü'l-Kur'ân ile ilgili yaptığı bu çalışmayla özellikle hicrî II. asırda üretilen bu gibi eserlerin kısmen de olsa gün yüzüne çıkarılmasını sağlamaktadır.

Mecâzü'l-Kur'ân, 1954 yılında neşredenin mukaddimesi ve notlarıyla birlikte iki cilt hâlinde neşredilmiştir. Kitabın girişinde, o dönem Kahire Üniversitesi Edebiyat ve Tefsir Profesörü olan Emîn el-Hûlî tarafından bir önsöz yazılmıştır.[5]

Ebû Ubeyde'nin Doğumu ve Nesebi

Asıl adının Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ et-Teymi Kureyş veya et-Teymi Mürre'dir.[6] Hicri 110/728 doğmuş, 209/824 senesinde vefat etmiştir. Doğumu, Hasan Basrî'nin ölüm senesine tekabül eder.[7]

Kaynaklar, Ebû Ubeyde'nin tam olarak nerede doğduğu hakkında kesin bir şey söylemez. Fakat Ebû Ubeyde'nin babasının, Ebû'l- Îna kanalıyla köken itibariyle İran asıllı Yahudî bir aileye mensup olup Kureyş kabilesinin Teym kolunun **mevlâsı** olduğu söylenmektedir.[8] Basra'da doğup uzun bir ömür sürdürdükten sonra Bağdat'ta vefat ettiği zikredilir.[9]

İlmi Konumu

Ebû Ubeyde erken sayılabilecek bir dönemde İslam ilim ve kültür tarihine önemli katkılar sağlamış çok yönlü bir âlimdir. Basra nahivcilerinin en meşhurudur. O'nun zamanında İslâmi ilimlerden tefsir, hadis, fıkıh ve ahbâra dair ilimlerin esasları ortaya konmuştu. Kendisi uzun bir ömür yaşadığı için bütün bu ilim ve kültür nevilerine iştirak etmiştir.[10]

Müberred (ö.286/900)'e göre Ma'mer, şiir ve garib kelimeler sahasında seçkin bir âlimdir.[11]

Câhız (ö. 255/869), Ebû Ubeyde hakkında "Yeryüzünde ilimleri Ma'mer'den daha iyi bilen ne bir Hâricî, ne de bir İcmâî (Sünnî) vardır" demiştir.[12]

Hocaları

Ebû Ubeyde Basra'da çok sayıda âlimden ilim almıştır. İlmî olgunluğa ulaştığında 188 senesinde Bağdat'a gidip Fadl b. Rebî ve Cafer b. Yahya onu dinlemeye gelmiştir.[13]

Yetişmesinde en büyük pay, Basra dil okulunun kurucuları ve en güçlü temsilcileri arasında yer alan Basra dil okulunun kurucuları ve en güçlü temsilcileri arasında yer alan Ebû Amr b. Alâ (ö.154/770) ve Yunus b. Habib'e (ö.182/798) aittir.

Ebû Amr b. Alâ'dan nahiv, şiir ve garib konularında ders almıştı. Mecâzü'l-Kur'ân'ın yazmada açıkça Ebû Amr b. Alâ'dan etkilenmiştir.[14] Bununla beraber Ebû Ubeyde, benimsedikleri dinî, fikrî ve siyasî görüşleri dikkate almaksızın devrin ünlü dilcileri, şairleri, tarihçileri ve âlimlerinden, hatta gerektiğinde bedevî kabilelerden bile istifade edebilmiştir.[15]

---

[4] Yazır, Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili, I, s. 21.
[5] Bkz, Ebû Ubeyde, Mecâzü'l-Kur'ân, Neşredenin girişi, I/ 7.
[6] Ebu Ubeyde, Mecâzü'l-Kur'ân, Mukaddime, I, s.9
[7] Ebu Ubeyde, Mecâzü'l-Kur'ân, Mukaddime, I, s. 9.
[8] Ebû Ubeyde"nin hayatı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, el-Meârif (thk. Servet Ukkâşe), Kahire, ts. s. 543; Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedim, el-Fihrist, Beyrut 1389/1998, s. 79-81; Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatib el-Bağdâdî, Tarihu Bağdat, Beyrut, ts. XIII, 253; Kemaleddin Abdullah b. Muhammed İbnü'l-Enbârî, Nüzhetü'l-elibbâ fî tabakâti'l-üdebâ, (thk. İbrahim es-Sâmürâî) Ürdün 3. bsk. 1405/1985, s. 84-90; Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikan, Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zemân (thk. İhsan Abbas) Beyrut 1977, V, 235-243; Ebû Abdullah Yakut b. Abdullah el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ, Beyrut 1411/1991, V, 509-514; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, Siyerü a'lâmi'n-nübelâ (thk. Şuayb Arnavût v.dğr.), Beyrut 1413, IX, 447; Süleyman Tülücü, "Ma'mer b. Müsennâ", DİA, Ankara 2003, XXVII, 551.
[9] Ebu Ubeyde, Mecâzü'l-Kur'ân, Mukaddime, I, s.10.
[10] Ebu Ubeyde, Mecâzü'l-Kur'ân, Mukaddime, I, s.13; Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Tarihi, TDV Yay. Ankara, 1988, I, s. 286.
[11] Tülücü, "Ma'mer b. Müsennâ", DİA. Ankara, 2003, XXVII, s. 551.
[12] Ebu Ubeyde, Mecâzü'l-Kur'ân, Mukaddime, I, s.12.
[13] Ebu Ubeyde, Mecâzü'l-Kur'ân, Mukaddime, I, s.10.
[14] Ebu Ubeyde, Mecâzü'l-Kur'ân, Mukaddime, I, s. 11.
[15] Adem Yerinde, Mecâzü'l-Kur'ân'ı Çerçevesinde Ebû Ubeyde'nin Tefsirciliği, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2009, s. 151-189.

Ebû Ubeyde "Mecaz"dan Neleri Kasteder?

Ebû Ubeyde'nin ifade etmek istediği mecaz, mânası daha sonraki belagat âlimlerinin ortaya koyduğu (hakikatın zıddı olan) mecaz anlamından çok daha geniştir. O'nun Mecâzu'l-Kur'ân tabirinin içine Garibu'l-Kur'ân ve Meâni'l-Kur'ân da girmektedir.[16]

Mukaddimede, Kur'ân'da yer alan 38 çeşit mecaz hakkında bilgi vermiştir. Mesela lafız müfred olduğu halde, çoğul anlaşılması veya bunun aksi olan lafızlar, iltifat, kıraat ihtilafları, muhtelif mânalara gelen edatlar, i'rab ve Kur'ân tefsiri için kullanılan tabirlerin hemen hepsini mecazın içine almaktadır. Ebu Ubeyde eserinde yaptığı açıklamalara, mecâzuhu-mecâzuhâ, ma'nahu-ma'nahâ, tefsiruhu-tefsiruhâ, takdiruhu-takdiruhâ, te'vîluhu-te'vîluhâ gibi lafızlar kullanmaktadır ki bunların hepsi aynı anlamdadır.[17]

Mecâzü'l-Kur'ân

Ebu Ubeyde'nin Kur'ân-ı Kerîm üzerine yapmış olduğu lügavi bir çalışmadır. Ebu Ubeyde bu esrinde Kur'ân'ın Arapça bir metin olduğunu, onu Resulullah (s.a.v)'den duyan Sahabe'nin anlamak için soru sorma ihtiyacı hissetmediklerini ifade etmiştir. Yine ona göre Kur'ân'da Arapça dışında yabancı kelime yoktur. Bunun sebebi olarak da Kur'ân'ın Arapların konuşmalarında kullandıkları dile uygun olmasıdır.[18]

Tefsirinde ilk maksadı Arapça'nın üslûbunu, kullanımlarını ve ifadelerin özelliklerini anlatmaktır.[19]

Ona göre, sarf ve nahiv ilimlerinin konularından olan kelimelerin etimolojik ve morfolojik yapıları ile i'rab yönleri mecaz kapsamına girdiği gibi ihtisar, izmar, hazif, ziyade, tekrar, te'kid, takdim-te'hir, istiare, teşbih, temsil, teşhis-intak, kinaye gibi belâgat ilminin konusuna giren hususlar da bu kapsama dâhildir.[20]

Mecâzü'l-Kur'ân Hakknda Âlimlerin Değerlendirmeleri

İbn Nedim el-Fihrist'inde Ebû Ubeyde'ye nispet edilen Meâni'l-Kur'ân, Garibu'l-Kur'ân, İ'rabu'l-Kur'ân ve Mecâzu'l-Kur'ân isimli eserlerden söz etmektedir. Bunların ayrı ayrı eserler mi yoksa aynı kitabın içeriğinden hareketle farklı isimlendirmeleri mi oldukları tartışma konusu olmuştur. Fuat Sezgin, Ebû Ubeyde'nin Mecâzu'l-Kur'ân'ı dışında bu isimlerle anılan bir eserinin olmadığını ve bu isimlerin Mecâzu'l-Kur'ân'ın içerdiği konulardan alındığını veya değişik kütüphanelerde farklı isimlerle kaydedilmesinden kaynaklandığını söylemektedir.[21] Çünkü Ebû Ubeyde, Mecâzu'l-Kur'ân'ında Kur'ân'ın mânalarından bahseder ondaki garip kelimeleri açıklar. Bunu yaparken de kelimelerin îrabına değinir. Değişik ifade ve söz biçimlerini açıklayıp bütün bunları tefsir yerine mecâz tabiriyle ifade eder.[22]

Ebû Ubeyde'nin Mecâzu'l-Kur'ân'ı, eleştirenlerin hatta okunmasın diyenlere rağmen asırlar boyu müracaat edilen kaynaklar arasındaki yerini korumuştur. İbn Kuteybe, Te'vilu Müşkili'l-Kur'ân ve Garibu'l-Kur'ân isimli eserlerinde ondan çokça yararlanmıştır. Meşhur hadis âlimi Buhari (256/870) Sahihinde, İbn Cerir et-Taberi (310/922) Câmi'u'l-Beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân isimli tefsirinde, bir takım itirazlar yöneltmiş olmalarına rağmen Mecazu'l-Kur'ân'dan istifade etmişlerdir. Müteehhirinden olup Mecâzu'l-Kur'ân'dan en çok istifade edenlerden biri de İbn Hacer el-Askalani "Fethu'l-Bâri" eseridir.[23]

Tefsirinin Özellikleri

Tefsirde Mushaf tertibine göre sûrelerde geçen başlıca garib kelimeler ele almıştır. İlk dönemlerdeki tefsir geleneğine uygun olarak sadece tefsirine gerek gördüğü kelime ve ifadelerin, dildeki kullanıma bağlı olarak uygun düşen mânalarını delillerle kısaca izah eder.[24] Kelimenin verdiği anlamına, hem Câhiliye döneminden hem de sonraki dönemlerden olan şiirle istişhadda bulunur.

---

[16] İsmail Cerrahoğlu, Tersir Tarihi, TDV Yayınları, Ankara 1988, I, s. 286.
[17] Ebû Ubeyde, Mukaddime, I, s. 7.
[18] Ebû Ubeyde, Mukaddime, I, s.16.
[19] Ebu Ubeyde, Mukaddime, I, s.16.
[20] Bkz. Ebu Ubeyde, Mecâzu'l-Kur'ân, Mukaddime, I, s. 10.
[21] Ebu Ubeyde, Mukaddime, I, s.16.
[22] Cerrahoğlu, tefsir Tarihi, I, s. 289.
[23] Ebu Ubeyde, Mukaddime, I, s.17.
[24] Mesela "Kim Allah'a kavuşmayı umuyorsa" el-Ankebut. 29/5 ayetini, "Kim Allah'ın diriltmesinden korkuyorsa" şeklinde açıklamıştır. Ebû Ubeyde, II, s.113.

Yeri geldikçe bir kelimenin Kur'ân'ın farklı yerlerindeki kullanımına işaret ederek Kur'ân'a, zaman zaman hadislere, şiire ve atasözlerine başvurur, gerektiğinde nüzûl sebepleri, Mekkî ve Medenî gibi hususlara değinse de onun tefsiri asıl itibariyle filolojik bir tefsirdir.

Ebû Ubeyde, Kur'ân'ın mânalarını konuşunca i'rabını açıklar garibini de tefsir eder.[25] Garib kelimelerin Kur'ân, Sünnet, atasözleri, ifade biçimleri[26] ve Arap şiirinden getirilen şahitlerle izah edildiği eserde, ayrıca istişhat edilen şiirlerdeki garib kelimelerin de açıklanması, Mecâzu'l-Kur'ân'ın hacmini artırmıştır.[27]

Mukaddimede Kur'ân'ın Allah'ın kitabının ismi olduğu belirtilerek, kelimenin semantik ve etimolojik açıklaması yapılır. Kur'ân'ın bir diğer ismi olan Furkan kavramı üzerinde durulur. Sure ve âyet kavramları açıklanır.[28]

Filolojik yorumların genellikle kısa ve öz olduğu eserde nadiren geniş açıklamalara da yer verilir.[29] Bir kelime muhtelif sûrelerde tekrarlanmışsa, bazen izah edildiği ilk yere atıfta bulunulsa da[30] genellikle bu kelime her geçtiği yerde tekrar açıklanır.[31] Bu yüzden tekrarlar, eserin bariz bir özelliği olarak dikkati çeker. Ebu Ubeyde, Arapça olarak indirilmiş bulunan Kur'ân'ın, Hz. Peygamber döneminde yaşayıp onun nüzulüne şahitlik edenler tarafından kolaylıkla anlaşıldığını söyler.[32]

Mecâzü'l-Kur'ân'ın Mukaddimesindeki Konular

Mukaddimenin besmele ile başlayan ilk kısmında anlatıldığına göre Kur'ân; Allah (c.c.)'ın kitabının özel ismidir, diğer kitaplara isim olarak verilemez. Allah (c.c.)'ın kitabına, sûreleri toplayıp bir araya getirdiği için Kur'ân denir. "إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ" (Kıyâme, 75/17) âyetindeki " ن آرق " lafzının mecazı, yani anlamı "te'lîf (bazısını bazısına birleştirmek)" iken müteakip âyetteki "فَإِذَا قَرَأْنَاهُ" ifadesinin mecazı da "Biz onu birleştirdiğimizde ve sende topladığımızda" demektir. Hemen sonraki "فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ" ifadesi ise "onunla amel et" anlamındadır.[33] Anlaşıldığı üzere burada "Kur'ân" kelimesi "okumak" değil "toplamak, oluşturmak, birleştirmek"[34] anlamında alınmıştır.

Müellif, Kur'ân'a hak ile bâtılı, mümim ile kâfiri ayırt ettiği için "Furkân"[35] dendiğini belirtir. "Furkân" "hak ile bâtılı ayıran" demektir.

Kur'ân'la ilgili bir diğer temel kavram olan "sûre" kelimesinin tahlilinde, kelimenin kökü ile ilgili (سَئِر kökünden) hemzeli ve (سور kökünden vâv ile) hemzesiz olduğu şeklinde iki görüş zikredilir. Müellif, kelimenin hemzesiz olduğu görüşüne göre "sûre" kelimesinin anlamının bir mevkiden geçilerek ulaşılan mevki olduğunu, bu anlamına Câhiliye şairi en-Nâbigatü'z -Zübyânî'nin şu beytini delil olarak getirerek açıklar:[36]

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللهَ أَعْطَاكَ سُورَة تَرَى كُلَّ مَلِك دُونهَا يَتَذَبْذَب

Yani "Görmüyor musun Allah (c.c.) sana öyle **bir mevki** vermiş ki, o mevkiin altında bütün kralların bocalamakta olduğunu görürsün". Görüldüğü gibi beyitte **sûre**, kralların mevkiini aşarak ulaşılan şeref mevkii anlamında kullanılmıştır. Buradan hareketle Kur'ân sûresi de Kur'ân'ın diğer bölümlerinden (mevkilerinden) kendisine geçilen ayrı bir bölüm olduğu için bu ismi almıştır diyebiliriz. Kelimenin hemzeli olduğu görüşüne göre ise sûre, Kur'ân'ın bir parçası demektir. İki görüşe göre de kelimenin çoğulu, "ظُلْمة" kelimesinin çoğulu olan " ظمل " kelimesinde olduğu gibi, "سوَر" şeklinde fethalı bir vâv iledir.[37]

---

[25] Ebu Ubeyde, Mukaddime, I, s.18.
[26] Bkz. Ebû Ubeyde, Mecâz, I, s. 121-122, 130, 131
[27] Bkz. Ebû Ubeyde, Mecâz, I, s. 51, 53, II, 17.
[28] Bkz. Ebû Ubeyde, Mecâz, I, s.18.
[29] Bkz. Ebû Ubeyde, Mecâz, I, s. 51, 53, II, 17.
[30] Bkz. Ebû Ubeyde, Mecâz, I, s. 154, 223, 250, 271, II, s. 75, 97, 103, 123.
[31] Bkz. Ebû Ubeyde, Mecâz, II, s. 38, 40.
[32] Ebu Ubeyde, Mukaddime, I, s.18.
[33] Bk. Ebû Ubeyde, Mukaddime, I/1-2.
[34] Nâşir, dipnotlarda Ebû Ubeyde'nin ilgili tefsiri hakkında başka kaynaklarda geçen rivayetlere yer vermekte ve rivayetleri değerlendirmektedir. Ebû Ubeyde'nin bu rivayetinde yalnız kaldığını belirtir. Bk. Ebû Ubeyde, I, 2.
[35] "Yüce Allah'ın kelâmı inançta hakla batılın, sözde doğruyla yalanın ve amellerde sâlih olanlarla fasit olanların arasını ayırmasından dolayı böyle adlandırılmıştır." Bk. er-Râğıb, el-İsfahânî, Müfredât,
[36] Ebû Ubeyde, Mukaddime, I, s.3.
[37] Ebû Ubeyde, Mukaddime, I, s.4.

"Âyet" lafzına gelince, müellif Kur'ân âyetinin böyle isimlendirilmesini, kelimeyi izahla açıklar: "Kur'ân âyeti böyle isimlendirilmiştir, çünkü "âyet" sözün ve mânasının kesilmesine kadar olan muttasıl kelâm (bitişik kelimeler) anlamına gelmektedir" der.[38]

Müellif, Kur'ân sûrelerinin isimlendirilişini "الْحَمْدُ للهِ" ile başlayan Fatiha sûresinin ismini izahla açıklar. Bu sûre, Kur'ân onunla başladığı ve namazda her rekâtta okunduğu için "Ümmü'l-Kitâb" ismini, Mushaflara onunla başlandığı ve ilk o yazıldığı, namazın her rekâtında Kur'ân kıraatine onunla başlandığı için "Fâtiha" ismini aldığını söyler.

Mukaddimede sûreler, âyet sayılarına göre de isimlendirilmişlerdir. Sûrelerin değişik şekillerde isimlendirilmesi ve içerdikleri ayet sayısına göre gruplandırılmıştır. Âyetleri yüzden fazla ve buna yakın sûreler için "el-Miûn", âyetleri yüzden az olanlar için "el-Mesânî", Bakara sûresinden itibaren yedi uzun sûreye "es-Seb'u't-Tuvel", Fâtiha'ya "es-Seb'u'l-Mesânî", Kâfirûn ve İhlâs sûrelerine "Mukeşkişetan", yani "(küfür, şüphe ve nifaktan) iki iyileştiren, temizleyen" sure denmiştir.[39] Ebû Ubeyde'ye göre sûreler, isimlerini bulundukları konuma, yapısal özelliklerine ve muhtevalarına göre almışlardır.

Mecâzü'l-Kur'ân'ın Mukaddimesindeki Mecaz Türler

Mukaddimedeki mecaz türlerinin bir kısmı, açıklamalı örneklerle ele alınacaktır.

1. **İhtisâr** (kısaltma):

İhtisâr, cümlede fazlalıkları bırakarak mânayı özlü bir şekilde ifade etmektir. Belâgat ilminin meânî dalının konularından olan îcâz'la eş anlamlıdır.[40]

Allah Teâlâ'nın bir sivrisineği örnek olarak vermekten çekinmeyeceğini bildiren âyette, inanmayanların bu örnekteki maksadı anlamayacağını ifade eden,

مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَـذَا مَثَلاً يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً

"*Allah bu meselle neyi kastetti*?"[41] sözü kâfirlere aittir. Müteakiben gelen " يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً *-(Allah) onunla birçoklarını saptırır*" sözü ise Allah (c.c.)'a ait bir sözdür. Ancak bu ifadeden önce "قُلْ يَا مُحَمَّدٍ" ifadesi, ihtisâr ile gizlendiğinden söz kâfirlere aitmiş gibi görülür. Hâlbuki âyetin takdiri şu şekildedir: يُضِلُّ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَـذَا مَثَلاً قُلْ يَا مُحَمَّد بِهِ كَثِيراً *"Küfre saplananlar, "Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?" derler. Ya Muhammed! De ki Allah onunla birçoklarını saptırır."*[42] Mukaddimede örnek olarak verilen âyetler hakkında bu eserin tefsir kısmında hiçbir açıklama yapılmamıştır.

2**. Hazif:** Cümlede Gizli Olan Hazifin Mecazı (yani Tefsiri)

Kardeşlerini hırsızlık yaptığı için Mısır'da bıraktıklarını babaları Hz. Yakub'a ispatlamaya çalışan kardeşlerin "وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا" "*Bulunduğumuz kent (halkına) sor*"[43] sözlerinin bildirildiği âyette " الْقَرْيَةَ - kent" kelimesiyle "أَهْلُ الْقَرْيَة - kent halkı" kastedilmiştir. "أَهْلُ- halk" kelimesi mahzûf ve cümlede gizlidir.[44]

Yine "وَأُشْرِبُواْ فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ" "*kalplerine buzağı içirildi*"[45] âyetinde ihtisar üslûbunun kullanıldığını ve حُبُّ kelimesinin hazfedildiğini, kastedilenin "حُبُّ الْعِجْل - buzağı sevgisi" olduğunu söyler.[46]

3. Müfred, Tesniye, Cemi ile İlgili Mecaz

a. Müfred Lafzın Cemi Lafza Delalet Etmesi: İnsanın yaratılışından bahseden "نُخْرِجُكُمْ طِفْلاً" *Sizi bir çocuk olarak çıkarıyor.*"[47] Âyet'te müfred olarak yer alan " طفلَ - bir çocuk" lafzı ile cemi yani " الـأطفـال - çocuklar" kastedilmiştir.[48]

"إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ" "*Müminler ancak kardeştirler*"[49] âyetinde müfred olarak ifade edilen "إِخْوَةٌ - kardeş" cemi olarak kastedilmektedir.

[38] Ebû Ubeyde, Mukaddime, I, s.3.
[39] Ebû Ubeyde, Mukaddime, I, s.5-6.
[40] es-Süyûtî, s. 587.
[41] el-Bakara, 2/26.
[42] Ebû Ubeyde, Mukaddime, I, s.8.
[43] Yûsuf, 12/82.
[44] Ebû Ubeyde, Mukaddime, I, s.8.
[45] el-Bakara, 2/93.
[46] Ebû Ubeyde, Mukaddime, I, s.19.
[47] Hac, 22/5.
[48] Ebû Ubeyde, Mukaddime, I, s. 9.

"وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَائِهَا" "*Melekler onun (göğün) etrafındadır"*[50] Âyet'te aynı şekilde tekil olan "الْمَلَكُ- bir melek" lafzı ile çoğul yani "الْمَلَائِكَة -melekler" kastedilmiştir.[51]

b. Cemi Lafzın Müfred Lafza Delalet Etmesi

"الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُواْ لَكُمْ" "*İnsanlar onlara, insanlar size karşı bir ordu topladılar"*[52] âyetinde " النَّاسُ - *insanlar" lafzı* çoğuldur ancak sözü söyleyen aslında tek bir adamdır.[53]

"إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ" "*Biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık.*" " إِنَّا - biz" lafzı cemidir. Halbuki âyette bir ve hâlik olan Allah (c.c.) tektir, hiçbir şeriki yoktur.[54]

c. Cemi Lafzın Tesniye (ikil) Lafza Delalet Etmesi

"وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُواْ أَيْدِيَهُمَا " *Hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin."*[55]

âyetinde " أَيْدِيَهُمَا " şeklinde çoğul gelen lafız, tesniye olan "دٰيهمَا niteyâ ub edyebU ûbE .ridednirey ızfal "يَ tefsirinde, Arab'ın bazen iki tane olan uzuvlar için çoğul lafız kullandığını belirtir.[56] "أَيْدِيَهُمَا" şeklinde çoğul gelen lafız, tesniye olan "دٰيهمَا.ridednirey ızfal "يَ[57]

d. Dilde Cemi Kullanımı Olmayan Müfred Lafzın, Hem Cemi Hem de Müfred Mânaya Delalet Etmesi: "حَتَّى إِذَا كُنتُمْ فِي الْفُلْكِ" " *Öyle ki gemiyle/ gemilerle denize açıldığınızda"*[58]*Âyette vârid olan* الْفُلْك lafzı hem "gemi" hem de "gemiler" mânasındadır.[59]

"وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَن يَغُوصُونَ لَهُ *Şeytanlar arasından da, onun için dalgıçlık eden vardı.*"[60] "مَن" lafzı müfred olduğu halde müzekker ve müenneslikte hem müfred hem tesniye hem de cemi mânasına gelebilir.[61] Ebû Ubeyde, "مَن" lafzını aşağıdaki âyette Müennes kipinde örnek olarak vermektedir " وَمَن يَقْنُتْ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحاً" "*Sizlerden Allah'a ve Peygamberine boyun eğip yararlı iş işleyenlere…"* [62]

"فَمَا مِنكُم مِّنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ" "*Hiçbiriniz buna mâni de olamazdınız."*[63] Âyette yer alan "أَحَدٍ" lafzı çoğul sıfat olmaktadır. Çünkü أَحَدٍ lafzı müzekker ve müenneslikte de hem müfred hem tesniye hem de cemi olarak gelebilmektedir.[64]

e. Müfred Bir Lafızla Birlikte Fiili Bildirilen Cemi Bir Lafzın Müfred Hükmüne Girmesi: "كَانَتَا رَتْقاً" "أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ " *(İnkâr edenler) gökler ve yer bitişikken bizim o ikisini (onları) ayırdığımızı görmediler mi?*"[65] Âyette cemi olan "السَّمَاوَات" lafzı, müfred olan "الْأَرْض" lafzı ile birlikte "رَتْقاً" -bitişikken" şeklinde nitelenirken müfred hükmünü almıştır. Bu nedenle iki lafzı niteleyen ifadenin fiili "كنّ رَتْقاً - *onlar (gökler ve yer) bitişikken*" şeklinde çoğul için değil de "كَانَتَا رَتْقاً - o ikisi (gök ve yer) bitişikken" şeklinde tesniye için gelmiştir. Aynı şekilde buna uygun olarak müteakiben " فَفَتَقْنَاهُمَ - o ikisini ayırdık" fiilinin mef'ûlü (nesnesi) olan zamir de (هُمَا - o ikisi) yine tesniye için gelmiştir.[66] Ebû Ubeyde âyetin tefsirinde, Arab'ın cansız bir varlık ya da hayvanın çoğul lafzına, yine cansız bir varlık ya da hayvanın tekil lafzı katılınca, bunları niteleyen (sıfat) ya da bunların eylemini bildiren lafzı tesniye olarak kullandığını söyleyerek açıklar.

---

[49] el-Hucurât 49/10
[50] el-Hakka 69/17.
[51] Ebû Ubeyde, Mukaddime, I, s. 9.
[52] Al-i İmran 3/173.
[53] Ebû Ubeyde, Mukaddime, I, s.9.
[54] Ebû Ubeyde, Mukaddime, I, s.9.
[55] el-Maide 5/38.
[56] Ebû Ubeyde Mecaz, I, s.166.
[57] Ebû Ubeyde, Mukaddime, I, s.9.
[58] Yunus 10/22.
[59] Ebû Ubeyde, Mukaddime, I, s.10.
[60] el-Enbiya 21/82.
[61] Ebû Ubeyde, Mukaddime I/10, Mecâz, II, s.40.
[62] el-Ahzab 33/31.
[63] el-Hakka 69/47.
[64] Ebû Ubeyde, Mecâz, I, s.268.
[65] el-Enbiyâ, 21/30.
[66] Mukaddimede "كَانَتَا رَتْقاً " ifadesi için "haber (eylem)" diye bahsedilirken, tefsir kısmında ifade "sıfat" olarak izah edilmiştir. Ama neticede Ebû Ubeyde, sıfat olan lafız için de haber veren lafız için de bu kullanımın uygun olduğunu belirtmiştir. Karşılaştırmak için bk. Ebû Ubeyde, I, s. 10; II, s. 36.

Bu nedenle âyet " أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كنّ رَتْقاً فَفَتَقْنَا هُنَّ" şeklinde gelmemiştir.[67] Yani "السَّمَاوَات- gökler" kelimesi cümlede müfred olarak (السَّمَاء -gök) amel etmiştir. Zemahşerî "كَانَتَا" lafzının neden dil kurallarına uygun olarak "نك" şeklinde gelmediğini, ifadede göklerin tamamı ve yerin tamamının kastedildiğini ve bu bütünlerin birer müfred hükmünde olduğunu söyleyerek açıklar.[68]

f. Tesniyeye Delâlet Eden Fiile Ait Olan Hâlin Cemi Olarak Gelmesi

ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاء وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ

"*Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, "İsteyerek veya istemeyerek gelin" dedi. İkisi de, "İsteyerek geldik" dediler.*"[69] Âyette tesniyeye delâlet eden "أَتَيْنَا- geldik" fiiline ait hâl olan "طَائِعِينَ" lafzı tesniye olarak değil, cemi olarak gelmiştir. Ebû Ubeyde ilgili âyetin tefsirinde mecaz olarak cansızların ya da hayvanların eyleminin insana benzetilmesinden bahseder.[70]

g. Ortak Bir Yönünden Bahsedilen İki veya Daha Fazla Lafızdan Haber Veren İfadenin, Şeklen Bunların Hepsini Değil de Birini Bildirmesi

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ

"*Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onu (onları) Allah yolunda harcamayanlar…*"[71] âyetinde altın ve gümüşle ilgili haber içeren "لاَ يُنفِقُونَهَا - onu harcamayanlar" ifadesinde lafzen, altın ve gümüşün ikisinin değil de birinin yerine geçen zamir (اه) ile iktifa edilirken mânen ise "وَلاَ يُنفِقُونَهما - o ikisini (onları) harcamayanlar" kastedilmiştir. Bunun nedeni, âyette bahsedildiği üzere gümüş ve altının biriktirilen mal varlığı olma yönüyle bir olmalarıdır.[72]

4. Müennes ve Müzekkerlik

Müzekker Bir Kelimeden Bedel Olan Müennes Bir Lafzın Niteliğini Bildiren Kelimenin de Müzekker Olması. Kıyamet gününden bahseden "السَّمَاء مُنفَطِرٌ بِهِ - *O günle gök (bile) yarılmıştır* "[73] âyetinde müennes olan "السَّمَاء" kelimesi, müzekker olan "افـق سل- çatı" kelimesinden bedeldir (çatıyı kasteder). Nitekim Arapça'da evin çatısı, "هَـذَا ءامس الْبَيْت" şeklinde "ءامس" kelimesi ile ve bu kelime de müzekkermiş gibi kullanılır. Bu nedenle kıyamet günü semanın niteliğini bildiren "مُنفَطِر -yarılmış" kelimesi de olması gerekenin aksine sonuna "tâü't-te'nîs - müenneslik tâsı" almamış ve müzekker olarak gelmiştir.

Ebû Ubeyde bu kelime ile ilgili, Arab'ın bazen müenneslik tâsını kullanmaya gerek görmediği şeklindeki görüşü zikreder.[74] Yani bu kural dışı gibi görünen kullanım Arap dilinin dâhilindedir. Üçüncü maddeden buraya kadar bahsedilen mecaz türleri, belâgatın beyân dalındaki mecâz-ı lugavînin çeşitlerindendir.

b. Cansızlardan veya Hayvanlardan Haber Veren Lafzın, İnsanlardan Haber Verir Gibi Gelmesi

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَباً وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ

"*Hani Yûsuf, babasına "Babacığım! Gerçekten ben on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana boyun eğiyorlardı*"[75] âyetinde cansız varlıklar olan yıldızlar, güneş ve ay hakkında, insanlar için söz konusu olan "boyun eğme" durumu söz konusudur. Bu nedenle âyetteki " سَاجِدِينَ" kelimesi, cansız varlıklar hakkında bir haber verse de, âkil varlıklar için kullanılan cemi müzekker sîgalı bir şibh-i fiildir (fiilimsidir). "رَأَيْتُهُمْ - onları gördüm" kelimesinde bu varlıklardan bahseden "مه -onlar" zamiri de insanlardan bahseder gibi gelmiştir.[76] Putlar için âyette şöyle gelmiştir.

لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَؤُلَاء يَنطِقُونَ" "*Sen bunların konuşmadığını pek âlâ biliyorsun, dediler.*[77]

5. İsm-i İşaret

a. Gâib Muhâtabı Bildiren Lafzın, Mânen Şâhid Muhâtaba Delalet Etmesi

---

[67] Ebû Ubeyde, Mecaz, II, s.36.
[68] Bkz. ez-Zemahşerî, III, s.113.
[69] Fussilet, 41/11.
[70] Ebû Ubeyde, Mecaz, II, s.196.
[71] et-Tevbe, 9/34.
[72] Ebû Ubeyde, Mecaz, I, s.752.
[73] Müzzemmil, 73/18.
[74] Ebû Ubeyde, Mecaz, II, s.274.
[75] Yûsuf, 12/4.
[76] Benzer açıklamalar için bk. el-Ferrâ, II, s. 35; en-Nesefî, II, s. 95.
[77] el-Enbiya 21/65; Ayrıca en-Neml 27/18, el-İsra 17/36 buna benzer âyetlerdir.

الم ذَلِكَ الْكِتَابُ لاَ رَيْبَ فِيهِ âyetlerinde gâib muhâtabı bildiren "ذَلِكَ -o" işaret ismi ile şâhid muhâtap yani "هَـذَا الْقُرْآن - bu Kur'ân" kastedilmiştir. Bu durumda âyetin mânası "Elif Lâm Mîm. *Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır*" şeklindedir. Gâib muhâtabı işaret ile şâhid muhâtabın kastedilmesi de Arap dilinin kullanımlarındandır.[78]

b. Şâhid Muhâtaptan Bahsedilirken Gâib Muhâtaba Geçilmesi

حَتَّى إِذَا كُنتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُواْ بِهَا

"*Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekilerle birlikte tatlı bir rüzgârla seyrettiği zaman…*"[79] âyetinde ifade hitâb kipiyle (ikinci şahıs: sen, siz) başlasa da aynı kiple devam etmeyip hitâptan gâibe yani, ikinci şahıs kipinden (siz- insanlar) üçüncü şahıs kipine (o - gemiler) geçilmiştir. Yani ifade "Hatta siz gemilerde bulunduğunuz" şeklinde başlayıp, buna uygun olarak "o gemilerle seyrettiğiniz bir sırada" şeklinde değil, "(gemilerin) içindekilerle birlikte seyrettiği bir sırada" şeklinde devam etmiştir.

Bu mecaz türü, belâgatin **bedî**' dalına giren "**iltifât**"a karşılık gelmektedir. İltifât, sözün bir üslûptan diğerine taşınması yani, üç şahıs kipinin (tekellüm, hitâb, gâib) her birinden bir diğerine intikal demektir. Bu sanat, sözün tazeliğini ve dinleyenin sıkılmamasını sağlar, ayrıca söze çeşitli nükteler ve latifeler katar.[80]

c. Gâib Muhâtaptan Bahsedilirken, Şâhid Muhâtaba Geçilmesi

ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ يَتَمَطَّ أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى - *Sonra da kasıla kasıla ailesine gitmişti. (Bu azap) sana lâyıktır lâyık*"[81] âyetinde Hakk'a karşı arkasını dönerek iftiharla evine, ailesinin yanına giden cehennemlik birinden haber verilirken,[82] sonra hitap bu kişiye yönelmiş ve bu kişi "(Bu azap) sana lâyıktır lâyık" şeklinde azapla tehdit edilmiştir. Bu mecaz türü de **iltifât** sanatının "gâipten hitâba intikal" nevindendir.[83] İltifâta karşılık gelen bu son iki mecaz türü ile ilgili örnek verilen bu âyetler hakkında da tefsir kısmında bu türden açıklamalara rastlanmaz.[84]

6. Harfler (Kelâmda Zâid Harflerin Bulunması ile İlgili Mecaz)

Mecâzü'l-Kur'ân'da bu mecaz türüne örnek verilen " مَا مَنَعَكَ أَلاَّ تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ" "Seni secde etmekten ne alıkoydu?" (Â'raf, 7/12) âyetinde "الأ" ifadesinin açılımı "ال نأ" şeklinde olup nefy (olumsuzluk) edatı olan "**ال**" harfi zâiddir, yani anlama olumsuzluk katmaz. Bu durumda ifade "مَا مَنَعَكَ نأ تَسْجُدَ" Seni secde etmekten ne alıkoydu?" anlamındadır. Âyetin tefsirinden anlaşıldığına göre "ال" edatının anlama katkısı îcâb yani zorunluluktur ve önündeki fiilin (secde etme) zorunlu olunan bir iş olduğunu belirtir. Bu da Arap dilinin kullanımlarındandır.[85] Âyetin manası da "Sana secde etmemeni kim emretti" şeklinde olur.

Yine "فَمَا مِنكُم مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ" Hiçbiriniz de bu cezayı engelleyip ondan savamazdı"[86] âyetinde "مِنْ" harfi zâiddir.[87] Mukaddimede verilen örneklere ilâveten, " الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ " (Nûr, 24/63) âyetinin tefsirinde " عَنْ" harfi;" وَمَن يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ " (Hac, 22/25) âyetinde "ب" harfi, "وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلاَئِكَةِ اسْجُدُواْ" (Bakara, 2/34) âyetinde "إِذْ" zarfı hakkında "zâiddir" açıklaması vardır. Son örnekteki " وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلاَئِكَةِ" ifadesinin, قُلْنَا لِلْمَلاَئِكَةِ "Meleklere, "Saygı ile eğilin" dedik" demek olduğu açıklaması yapılır.[88] Basra ehlinden bazılarının (Ebû Ubeyde kastediliyor) son âyette "إِذْ" zarfına "zâid" açıklaması yapmasını hatalı bulanlar olmuştur. Taberî bu zarfın zâid olması durumunda anlamın değişeceğini söyleyerek bu eleştiriye katılır.[89]

7. Te'kid İçin Gelen Tekrîr (tekrar)

رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَباً وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ

[78] Ebû Ubeyde, Mukaddime, I, s.28.
[79] Yûnus, 10/22.
[80] es-Suyûtî, İtkan, s. 646, 648-649.
[81] el-Kıyâme,75/33-34
[82] Bu âyetin Ebû Cehl hakkında indiği rivayet edilir. Bk. el-Ferrâ, III, s.212; Yazır, Hak Dini, VIII, s.447.
[83] es-Suyûtî, s. 651.
[84] Ebû Ubeyde, Mukaddime, I, s.11.
[85] Ebû Ubeyde, Mukaddime, I, s.211.
[86] Hâkka, 69/47.
[87] Ebû Ubeyde. Mecâz, II, s.116. Nesefî de bu harfin Zâid olduğunu söyler. Bk. en-Nesefî, III, s.534.
[88] Ebû Ubeyde. Mecâz, I, s.36; II, s.69.
[89] et-Taberî, I, s.439-442.

"Gerçekten ben on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana boyun eğiyorlardı" âyetinde "رَأَيْتُ - gördüm" kelimesi,

أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى ثُمَّ أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى

"Lâyıktır (o azap) sana, lâyık! Evet, lâyıktır sana (o azap) lâyık!

(Yûsuf, 12/4) âyetinde " gördüm" kelimesi (Bu azap) sana lâyıktır lâyık" (el-Kıyâme, 75/33-34) âyetinde "فَأَوْلَى -lâyıktır" lafzı manayı tek'îd için yapılan birer tekrardır. Bu mecaz türünde verilen örnekler için de kitabın tefsir kısmında tekrîr ya da ziyâde ile ilgi bir açıklama yoktur.

8. **Takdim ve Te'hir**

Kâfirlerin inanç ve davranışlarının, engin bir denizde insanın elini çıkarsa göremeyeceği derecede yoğun karanlıklara benzetildiği, " إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا *-Elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez*"[90] âyetindeki fiiller arasında takdîm-te'hîr vardır. İfade

"إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَرَاهَا وَلَمْ يَكَدْ Elini çıkarsa onu görmez, buna yakın bile olmaz" takdirindedir.[91]

فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاء اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ

"*Biz, onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarır"*[92] *âyetinde de altı çizili kelimeler arasında takdîm-te'hîr vardır ve "*رَبَتْ واهْتَزَّتْ *- kabarır ve kıpırdar" anlamı kastedilmiştir.*

Kur'ân'ın üslûp özelliklerinden biri olan takdîm ve te'hîr de belâgatın **meânî** dalına giren konulardandır. Arap dilinde, cümlenin unsurları bazı sebeplerden dolayı normal sıralanışından farklı olarak sıralanabilir. Cümlede bulunması gereken yerden öne alınan bir lafız için takdîm, sonraya bırakılan içinse te'hîr söz konusudur. Sözlükte de takdîm "öne almak, bir şeyi başka bir şeyin önüne geçirmek" anlamındayken bunun zıddı olan te'hîr ise "sonraya bırakmak, bir şeyi sonraya ertelemek" manasındadır124 Dildeki takdîm ve te'hîr kullanımlarını bilmek, özellikle lafzen manası bilinmeyen bazı cümlelerde, anlama açıklık kazandırır. Cümlede takdîm, takdîm edilen ifadeyi teberrük (kutsama), ta'zîm (yüceltme), teşrîf (onurlandırma), tahsîs (ayırt etme) için yapıldığı gibi, bu lafzın zaman olarak daha önde, sayıca daha çok, ya da daha önemli bir ifade olmasından ötürü de yapılır.125 Kur'ân'daki cümlelerin unsurlarının sıralanışında kural olarak bir aykırılık olmasa bile, birbiri ardınca gelen kimi isim ya da fiillerin niçin o şekilde sıralandığının hikmetleri de sorgulanmıştır. Örneğin " الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ إِنَّ وَالْمُؤْمِنَاتِ" *Şüphesiz müslüman erkeklerle müslüman kadınlar, mü'min erkeklerle mü'min kadınlar…*"(el-Ahzâb 33/35) âyetinde erkeklerin kadınlardan takdîmi (önce zikredilmesi) bir teşrîf olarak yorumlanırken126

يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَاثاً وَيَهَبُ لِمَن يَشَاءُ الذُّكُورَ

" *Dilediğine kız çocukları, dilediğine erkek çocukları verir*" (eş-Şûrâ, 42/49) âyetinde," إِنَاثاً- kızlar/dişiler" lafzının "الذُّكُورَ- erkekler" lafzından önce zikredilmesi, neslin devamını kadınların sağlaması, kız çocuklarının var oluşunun da insanların değil Allah (c.c.)'ın dilemesine bağlı olduğunu göstermektedir. Arapların kız çocuklarını belâ olarak sayması ya da fâsılanın (âyet sonlarının uyumunun) sağlanması nedenlerine bağlanır.[93] Müteakiben gelen "أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَاناً وَإِنَاثاً - *Yahut o çocukları erkekler, dişiler olmak üzere çift verir*" âyetinde bu defa da erkeklerin önce zikredilmesi, önceki âyetteki takdîmin fâsıla için olduğunu gösterebilir.

9. Fiil-Fail- Mef'ul

a. Fâilin (öznenin) Fiilinin Me'fûle (nesneye) ya da Başka Bir Öğeye İsnâd Edilmesi

Zenginliği nedeniyle kavmine karşı azgınlaşan Kârûn'un akıbetinin anlatıldığı âyetlerde, Kârûn'u şımartan hazinelerinin çokluğu

"وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ "

"*Biz ona, anahtarları güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik*"[94] âyeti ile ifade edilir. Bu âyet وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ العصْبَة ذَوِي الْقُوَّةِ لَتَنُوءُ بِمَفَاتِح نِعمَه *Biz ona, güçlü bir topluluğun anahtarlarını güç bela kaldıracağı hazineler verdik*" takdirindedir. Yani hazinelerin anahtarlarının bir topluluğa ağır gelmesi

[90] Nûr, 24/40
[91] Ebû Ubeyde, Mecaz, II, s.67.
[92] Fussilet 41/39.
[93] el-Beydâvî,V, s.84.
[94] el-Kasas, 28/76.

demek, bu topluluğun onun anahtarlarını taşımakta zorlanması demektir. Ebû Ubeyde dildeki اري عبل بِحَملَه يئُوء -Deve yükü güç bela kaldırıyor" şeklindeki kullanımı buna örnek gösterir.[95]

b**.** Bir Lafzın İki ya da Daha Çok Vecihle Okunması

Hz. İbrâhim (a.s.)'ın kendini çocukla müjdeleyen meleklerin haberine karşı şaşkınlığını ifade eden

قَالَ أَبَشَّرْتُمُونِي عَلَى أَن مَّسَّنِيَ الْكِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ

"Bana yaşlılık gelip çatmış iken beni mi müjdeliyorsunuz? (Bana) neyi müjdeliyorsunuz?" dedi.[96] âyetindeki "تُبَشِّرُونَ lafzında farklı kıraatler vardır. Medine ehli âyetteki kelimenin sonunu, "muzâf nûnu (bununla nûnü'l-vikâye132 kastediliyor)" eklemeksizin, kesreleyerek "تُبَشِّرُونِ " şeklinde okur. Buna göre kelimenin aslı "تُبَشِّرُونِي" şeklinde "mütekellim yâsı (ى)" iledir. Bu "yâ"dan dolayı telaffuzda kolaylık için önünde bulunan "cemi nûn"u kesre hareke alır ve bu kesre "yâ"nın yerine geçer, böylece "yâ" düşer. Bu kıraatle ilgili, kelimenin "nûnü'l-vikâye"li olduğu ve yan yana gelen iki "nûn"dan "cemi nûnu"nun hazfedildiği görüşü de vardır.

Kelime "تُبَشِّرُونِي" şeklinde sîgadaki "cemi nûnu"un "nûnü'l-vikâye"ye teşdîdi (şeddelenmesi) ve "mütekellim yâsı" ile de, "تُبَشِّرُونِّ " şeklinde sadece teşdîd ile de okunmuştur. Bu kıraatlere göre "فَبِمَ تُبَشِّرُونَ" ifadesinin mef'ûlü zikredilmiştir ve ifade "Bana neyi müjdeliyorsunuz?" anlamındadır.

Bu kıraatlere karşılık Ebû Amr ref alâmeti olduğunu düşündüğü sondaki "nûn"u, "cemi nûnu" olarak tahfîf ile (şeddelemeksizin) fethalı okur ki cumhurun kıraati de bu şekildedir. Bu durumda fiilin mef'ûlü (bana) mahzûftur ve "فَبِمَ تُبَشِّرُونَ" âyeti "فَبِأَيِّ شَيْءٍ تُبَشِّرُونَ (Bana) neyi müjdeliyorsunuz?" takdirindedir.133 Bu farklı kıraatlerin anlamda bir ihtilafa sebep olmadığı söylenmelidir.

c. Bir Lafzın Mânası Hakkında İki ya da Daha Çok Vechin Olması

Yoksullara pay vermemeyi düşünerek erkenden ürün devşirmeye giden bahçe sahiplerinden bahseden "وَغَدَوْا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ " (Kalem, 68/25) âyetindeki "درح" kelimesinin manası hakkında "مَنَعَ - engelleme", " - niyet", " غَضَب و حقد - öfke ve kin" şeklinde üç vecih vardır. Bu vecihlere göre âyetin manalarını sırayla şu şekilde verebiliriz: "(Kendilerince yoksulları bahçeden) engellemeye (yoksun bırakmaya) güçleri yeterek erkenden yola düştüler"; "(Bahçeye çabucak ulaşma) niyetiyle (kendilerince ürünü devşirmeye) güçleri yeterek erkenden yola düştüler"; "(Sadece) öfke ve kine güçleri yeterek erkenden yola düştüler." Ebû Ubeyde "عَلَى حَرْدٍ" ifadesinin mecazının "عَلَى مَنَعَ" olduğu görüşündedir. Buna dildeki "تدراح نَاقَةً - Dişi deve sütünü engelledi (sütü kesildi)" kullanımını delil getirir ve diğer anlamlarla ilgili görüş ve kullanımlara da yer verir.[97] "درح" kelimesinin, bahçenin ismi olduğu görüşü de vardır.[98] Bahçe sahipleri bu bahçeye vardıklarında, kendilerinin her neye güçleri yetiyorsa Allah (c.c.)'ın takdirinin onun da üstünde olduğunu hatırlarlar, nitekim bahçe harap olmuştur.[99]

10. Kıraat Farklılıkları (Farklı Lafızlarla Gelen İhtilaflı Kıraatler)

Burada söz konusu ihtilaf, bir kelimenin harflerinin farklı noktalanışı ya da harekelenişi, dolayısı ile farklı lafızlara dönüşebilmesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, kralın rüyasının yorumlaması için, zindandan çıkınca unuttuğu zindan arkadaşı Yûsuf'u hatırlayan kişiden bahseden

وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَاْ أُنَبِّئُكُم بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ

"*Zindandaki iki kişiden kurtulmuş olanı, nice zamandan sonra (Yûsuf'u) hatırladı ve, "Ben size onun yorumunu haber veririm, hemen beni (zindana) gönderin" dedi*" (Yûsuf, 12/45) âyetindeki "بَعْدَ أُمَّةٍ -nice zamandan sonra" ifadesi " بَعْدَ أمه -unutkanlıktan sonra"136 şeklinde de okunmuştur. "مَأْ", nisyan (unutkanlık) demektir.[100] Kelimeyi "إمَّةٍ" şeklinde hemzeyi kesreleyerek okuyanlar da olmuştur ki bu da nimet, ihsan demektir ve "بَعْدَ أُمَّةٍ" ifadesinin anlamı da "عَلَيهِأَنعَم مَا بَعْدَ - ona kurtuluşu ihsan eden şeyden sonra" şeklindedir.[101]138 Yine

فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْماً بِجَهَالَةٍ

[95] Ebû Ubeyde, Mecaz, II, s.110.
[96] Hicr, 15/54.
[97] Ebû Ubeyde, Mecaz, II, s. 265-266, "درح" kelimesinin anlamı için bk. er-Râğıb, s.381-382.
[98] Kelimenin tefsiri için bk. et-Taberî XXII, s.546-548; el-Beydâvî V, s.235.
[99] Bkz. kalem, 68/17-25.
[100] Ebû Ubeyde, Mecaz, I, s.313.
[101] ez-Zemahşerî II, s.475-476; el-Beydâvî III, s.165.

"Bilmeyerek bir topluluğa zarar vermemek için (bir fâsığın getirmiş olduğu haberin doğruluğunu) araştırın" (Hucurât, 49/6) âyetindeki altı çizili kelimeyi Medine ehli " فَتَثَبتوا -titiz davranın (acele davranmayın)" şeklinde okumuştur. Sağlamlık, açıklık inceleme talep eden iki lafzın manası yakındır.[102]139 Mukaddimede mecaza örnek verilen bu ve başka iki âyet hakkında tefsir kısmında bu türlü bir açıklama bulunmamaktadır.

11. Edatlar

Edatların, Bulundukları Konuma Göre Başka Edatların Mânalarında Gelmesi Mukaddimede bu mecaza örnek olarak verilen "وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا Ondan sonra (semayı yarattıktan sonra) yeri yayıp döşedi" (Nâziât, 79/30) âyetindeki "بَعْدَ sonra" edatının "عم - birlikte" manasında olduğu ile ilgili açıklama farklı kaynaklarda mevcutken140 Mecâzü'l-Kur'ân'ın tefsir kısmında yoktur. Ancak sahip olduklarıyla övünüp kötü meziyetlere sahip kişilerden bahseden " عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ Kaba, sonra da soysuz" (Kalem, 68/13) âyetindeki edat için aynen böyle bir açıklama vardır.141 Buna göre âyet "Kaba, bununla birlikte soysuz" anlamındadır. Yine " أَن يَضْرِبَ مَثَلاً مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا" (Bakara, 2/26) âyetindeki "فَوْقَهَا" kelimesi "اهنود" anlamında; "وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ " (Tâhâ, 20/71) âyetindeki "فِي" harfi "عَلَى" anlamında¸ " إِذَا اكْتَالُواْ عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ" (Mutaffifîn, 83/2) âyetindeki "عَلَى" harfi "نم" anlamında tefsir edilir.[103]

"آللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ" *"Allah mı daha hayırlı, yoksa O'na koştukları ortaklar mı?"* mecazı O'na şirk koştuğunuz şeylerdir. مَا bazen, مَنْ ve الَّذِي konumunda olduğunu seyleyip Şems suresinin beş ve altıncı âyetlerini örnek olarak gösterir. "وَالسَّمَاء وَمَا بَنَاهَا وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا"

12. Farklı İ'rab Vecihleri

" "وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا "

(el-Mâide 5/38) âyetinde altı çizili kelimeler merfû olarak i'râb aldığı gibi, " وَالسَّارِقَ وَالسَّارِقَةَ " şeklinde mansûb olarak da i'râb almışlardır. Ebû Ubeyde kelimelerin mübtedâ olarak merfû i'râb almasından yanadır. Buna göre âyetin takdiri;

"فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا) السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ (أَي جَزَاء هُمَا أَن عطقت أَيْدِيَهُمَا (و فِي الْقُرْآنِ (وأ فِي فَرِيضَة (Kur'ân'da (ya da hukukta) "Hırsız erkek ile hırsız kadın da (yani bunların ellerininin kesilmesi hükmü de) vardır, öyleyse o ikisinin ellerini kesin" şeklindedir. Yani haber (وفِي الْقُرْآنِ) mahzûftur, "فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا" ifadesi ise ayrı bir cümledir.145 Diğer bir görüşe göre de haber "فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا" ifadesidir, yani mahzûf değildir. Mübtedâ konumundaki " السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ" isimlerinin başındaki "ال" takıları ise sırayla "الَّذِي" ve "الَّتِي" konumundadırlar. Bu durumda âyetin takdiri

"الَّذِي سرقَ الَّتِي سرقت فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا Hırsızlık eden erkekle hırsızlık eden kadının ellerini kesin" şeklindedir. İsm-i mevsûller cümlede mübtedâ konumunda olduklarında umumiyetle şart ifade ettiklerinden haber cümlesindeki emrin başına da "فَاقْطَعُوا" şeklinde "فَ fâu's-sebebiyye" dâhil olmuştur.146 Bu izah, haberin başına "فَ" harfinin birleşmeyeceği itirazına karşıdır. "السَّارِقَ وَالسَّارِقَةَ" ifadesinin mansûb i'râb alması görüşüne gelince, bu i'râbın nedeni, ilgili lafızların gizli olan bir fiilin mef'ûlü olmalarıdır. Bu durumda âyetin takdiri

فَعَاقِبُواْ (أَو فَاقْطَعُوا) وَالسَّارِقَ وَالسَّارِقَةَ - Hırsız erkekle hırsız kadını cezalandırın (veya -ellerini- kesin)" şeklinde olur.147

Bu konudaki bir diğer izah da Arap dilinde "السَّارِقَ-السَّارِقَةَ" ifadesinin hırsızlık yapan herkesi içeren umumi bir ifade olması hâlinde merfû, muayyen (belirli) birilerinin kastedilmesi durumunda mansûb olarak i'râb alacağıdır. Burada ise hırsızlık yapan herkes için talep edilen bir ceza söz konusudur ve merfû okumak evlâdır. Çoğunluğun görüşü bu şekildedir. Mansûb okumanın daha uygun olduğu görüşü de vardır. Buna göre Arapça'da bir talepte bulunurken, örneğin "زَيْدٌ فَاضْرِبهُ Zeyd'e vur" yerine, aynı anlamda "فَاضْرِبهُ زَيْداً demek daha güzeldir ve tercih edilir. Âyetteki kelimelerin "وَالسَّارِقُونَ وَالسَّارِقَات فَاقْطَعُواأَيْدِيَهُمَا" şeklinde cemi olarak okunduğu bir kıraat daha vardır.

Mukaddimede müellifinin mecaz türleri olarak saydığı lafız, mna ve kıraatle ilgili bu hususlara bakarsak, onun mecaz ile Arapça'da kelimelerin cümlede farklı geliş şekillerini ve bu şekillere göre aldıkları mânaları kastettiğini söyleyebiliriz. Çalışmanın bu kısmında mecazın bu muhtemel türleri ile ilgili

[102] el-Ferrâ, III, s.71; et-Taberî, XXII, s. 286; en-Nahhâs, IV, s. 141; ez-Zemahşerî, IV, s.360. Kıraat farklılıklarının Kur'ân belâgatı açısından değerlendirilmesi konusunda bilgi için bk. Çağıl, Necdet, Kur'ân'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı Kıraat Olgusu Çerçevesinde-, İlâhiyât Yay. Ankara 2005.

[103] Ebû Ubeyde, Mecaz, I, s.35; II, s.23; II, s.289.

verilen bilgiler, bu kullanımları bilmeyenler için söz konusu olabilecek Kur'ân'da dil hataları olduğu zannını bertaraf etmesi açısından önemlidir.

Sonuç

Mukaddimede öncelikle tefsir usûlü ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Fetihler sonrasında ana dilleri Arapça olmayan unsurların Müslüman topluma karışması neticesinde giderek Arap dilinin gramer kuralları ve îrab şekilleri ile kullanım özellikleri ve edebî incelikleri alanında oluşan bilgisizliğin apaçık Arapça olan Kur'ân'ın yanlış anlaşılmasına sebebiyet vermemesi için Ebû Ubeyde, Mecâzü'l-Kur'ân'ı telif etmiştir.

Mecâzü'l-Kur'ân'ın mukaddimesinin müellifinin mecazın türleri olarak saydığı lafız, mâna ve kıraatle ilgili hususlara bakarsak, onun mecaz ile Arapça'da kelimelerin cümlede farklı geliş şekillerini ve bu şekillere göre aldıkları mânaları kastetmektedir. Mecâzın muhtemel türleri ile ilgili verilen bilgiler, bu kullanımları bilmeyenler için söz konusu olabilecek Kur'ân'da dil hataları olduğu zannını bertaraf etmesi açısından önemlidir.

Ebu Ubeyde, Arapça'daki bir lafzın, lafzen ya da mana olarak Farsça veya başka bir lisandaki bir lafızla uyuşup benzeyebileceğini de söyler. Bununla Kur'ân'da Arap dilinde olan garîb, meânî ve çeşitli mecaz türlerinin olduğunu yineler.

Kur'ân'ın Arapça olarak indiğinden Onda Arapça'dan başka bir kelime olmadığını ifade eden müellif, Kur'ân'da Arap dilinde olan garîb, meânî ve çeşitli mecaz türlerinin olduğunu yineler.

Müellifin bu son görüşünden, onun "garîb" ile başka dillerden alınmış kelimeleri kastetmediğini anlayabiliriz. Nitekim Mecâzü'l-Kur'ân'da garîb, mecâz, tefsîr ve te'vîl kelimeleri birbirinin müteradifi olarak kullanılmıştır.

Kaynakça

Abdulbâki, Muhammed Fuad, Mu'cemu Garibi'l-Kur'ân, Dâru't-Tebliğ, İstanbul,1985.

Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Tarihi, DİB. Yay., Ankara 2010.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ, Mecâzü'l-Kur'ân, I-II (nşr. Fuad Sezgin), Mısır 1954.

Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, I-X (sad. İsmail Karaçam v.dğr.), İstanbul, ts.

Kılıç, Hulûsi, "Belâgat", DİA, İstanbul 1992, V, 380-383.

en-Nahhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, İ'râbü'l-Kur'ân, I-V (thk. Muhammed Ali Beydûn), Dâru'l-Kütübi'lİlmiyye, Beyrut 1421/2000.

en-Nesefî, Ebü'l-Berekât, Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl, I-III (thk. Yûsuf Ali), Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1998.

er-Râğıb, el-İsfahânî, Müfredât -Kur'an Kavramları Sözlüğü-, (çev. ve notlandıran Yusuf Türker), Pınar Yay., İstanbul 2010.

es-Sâlih, Subhî, Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'ân, (trc. M. Said Şimşek), Esra Yay. Konya, 1994.

es-Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân Ebû Bekr, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2011.

Tülücü, Süleyman, "Ma'mer b. Müsennâ", DİA, Ankara 2003, XXVII, 551-552. Yazır, M.

Yerinde, Adem, "Mecâzü'l-Kur'ân", DİA, Ankara 2003, XXVIII, 225-227.

_____, "Mecâzü'l-Kur'ân'ı Çerçevesinde Ebû Ubeyde'nin Tefsirciliği", Sakarya Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, sy. 19 (2009), 151-189.

ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh,

el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl, IIV, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1987.

ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, I-IV (thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim), elMektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2009.

ÂYET FÂSILALARINDA MÂNA BÜTÜNLÜĞÜ

Nurten KULA[*]

Özet

Kur'ân-ı Kerim, yirmi üç yıllık süre içerisinde farklı zamanlarda nazil olan son ilahî kitaptır. Ancak Kur'ân âyetlerinin farklı zamanlarda indirilmiş olması, âyet fâsılalarıyla mâna açısından aralarındaki bütünlüğe engel olmamıştır. Hatta âyetler arasında öyle bir anlam ilişkisi ve irtibatı vardır ki, onlardan birini yerinden oynatmak veya lafızları birbirinin yerine koyarak yer değişikliğine gitmek asla mümkün değildir.

Kur'ân-ı Kerim, Arapçanın dışına çıkmadığı halde, başkalarından hemen ayırt edilebilen kendine has bir ifade tarzına sahiptir. Fesahat ve belagatin bütün çeşitlerini toplayan Kur'ân'ın harfleri, kelimeleri, cümleleri ve âyetleri arasında gerek lafız bakımından gerekse anlam bakımından bir bütünlük bulunmaktadır.

Kendine has üslûp ve anlatım tarzıyla Kur'ân'da âyet fâsılaları, önemli bir yer tutmaktadır. Kur'an'ın ifadeleri, edebî açıdan mânâ ile lafız arasında hassas bir denge takip etmektedir. Bilhassa âyet fasılalarında yüksek bir ahengin bulunması, bir şiir veya güzel bir seci'den daha fazla dinleyenini etkilemesine sebep olmaktadır.

Kur'ân'ın muhatabı insan olduğu için âyet fâsılalarında, Allah'ın birliği ve tevhid vurgulanarak insanların yaratılış amacına yönelik olarak zihinleri uyarmak için bir takım mâna hedefler gözetilmiştir. Bununla birlikte tenzir, tebşir, tezkir, tasvîr, ahkâmla insanları kulluğa yönlendirmesi, O'nun mânâ bütünlüğü cümlesindendir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Âyet, Mâna, Fâsıla, Bütünlük.

Abstract

The Holy Quran is the last divine book that has come within a period of twenty three years with different reasons and needs at various time intervals. However, the fact that his verses were reduced at different times did not prevent the integrity between them. In fact, there is such a meaning relationship and contact between the verses, it is never possible to displace one of them or to change places by putting them together.

The Koran, the style of his own style and style of narration have an important place in the chapter. particular, the presence of a great harmony in the chapters of the verse, a poem or a more beautiful than the listens to affect the listeners. Nevertheless, his belief in God and to lead people to servitude, is from the sentence of His meaning integrity.

Since the people of the verses are human beings, these chapters always lead people to certain points. These were done in accordance with the purpose of human creation. In order to stimulate minds, a number of goals were also taken into consideration.

Giriş

Târihi süreç içerisinde Kur'ân-ı Kerim çeşitli yönlerden incelenmiştir. Müslüman âlimler kutsal kitaplarının üslûp ve anlam özelliklerini, insanların dikkat ve istifadesine sunmak için yoğun çaba harcamışlardır. Bunlardan biri de Kur'ân'daki bütünlüğü ortaya koymada "Sureler ve âyetler arasında münâsebet" konusudur. Müfessirler, münâsebet konusuna hemen hemen esbab-ı nüzul kadar önem vermişlerdir. Çünkü bu ilim, Kur'ân-ı Kerim'in bütünlüğünü gösteren ve ilâhîliğini ispat etmeye yarayan önemli bir sahadır.

Bu çalışmada Kur'ân'da âyet fâsılalarının kaynaklardaki yorumları araştırılmıştır. Ayrıca, ilgili konuların muhtevasında yer alan fasılalarda Allah'ın isim ve sıfatları arasındaki ilişkinin boyutu üzerinde durulmuştur.

[*] Dr., MEB, İHL Meslek Dersleri Öğretmeni.

Kur'ân'da yer alan âyetin tanımı şöyledir; "bir surede bulunup, başlangıcı ve sonu olan, belli bölümlerden oluşan cümle ve kelimeleredir."[1] Âyetin ıstılah mânâsı hakkında Zerkanî, "Harfler, kelimeler ve cümleler topluluğundan meydana gelmesi itibariyle âyette, topluluk mânâsı vardır. Bu açıdan Kur'ân-ı Kerim'in her bir âyeti, diğerleriyle uygunluğu itibariyle mucizedir" şeklinde açıklamada bulunur.[2]

Fâsıla ise, "f-s-l" kelimesinden türemiş bir kelime olup lügatte, bir şeyi kesmek, ayırmak, hükme bağlamak, yarmak, çocuğu memeden kesmek, mani olmak, bir yerden ayrılmak gibi birçok anlamlara gelmektedir.[3] Fâsıla, şiirdeki kâfiye, secideki karine gibi, âyetin son kelimesine verilen isimdir.[4] Türkçede buna "durak" da denir.[5] Fâsıla'nın son harfine "harfu'l-fâsıla" denir. Son kelimeye bu ismin verilmesi, kendisini takip eden âyetten bir evvelki ayeti ayırt etmesi sebebiyledir.[6]

Âyetlerdeki fasıla, cümlede mânânın tamamlandığını gösteren durak işaretlerindeki birbirine uygun harflerdir.[7] Fâsıla, âyetin sonu olması hasebiyle okunuşta tevakkuf (vakıf) ve istirahat yeridir. Bu adlandırma, keyfi bir tasarruf olmayıp Kur'ân'ın sarih olan bir ifadesine dayanmaktadır; " كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآناً عَرَبِيّاً" "Âyetleri ayırt edilmiş bir Kitap'tır."[8]

Yine " الٓر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِن لَّدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ ,[9]" "إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ" gibi âyetlerle ilgili olarak müfessirler, fasılanın iki mânasının olduğunu belirtmişlerdir. Bunlardan birincisi "âyetlerin fasılalarla birbirinden ayrılması", öteki mânası ise "Kur'an ayetlerinin beyan edilmesi" şeklindedir. Bu âyetleri tefsir eden müfessirler, bu iki mânayı vermişlerdir.[10]

Nitekim kevni bir âyet ile insanın yaratılışına dikkat çeken âyet fasılalarında beyan etme anlamı şöyle gelmiştir;

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُواْ بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

وَهُوَ الَّذِيَ أَنشَأَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ

*"O, kara ve denizin karanlıklarında kendileri ile yol bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır. Gerçekten biz, bilen bir toplum için **âyetleri geniş geniş açıkladık**. O, sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yaratandır. (Sizin için) bir kalma yeri, bir de emanet olarak konulacağınız yer vardır. Anlayan bir toplum için âyetleri **ayrıntılı bir şekilde açıkladık**."*[11]

İslâmiyetin ilk devirlerinde, İslam düşmanları tarafından Kur'ân üslûbunun, kâhinlerin "ritm" (seci)i veya kafiyeli nesir ile kasıtlı olarak karıştırıldığına temas eden Blachere, vahyin ulvi ve o kadar tesirli ikazlarıyla kâhinlerin süfli ve mahdut kehanetleri arasında mukayese yapmanın imkânsız olduğuna işaret etmiştir.[12]

Müşriklerin Hz. Peygambere yapmış oldukları iftiralar arasında, onun şair olduğu hususu el-Enbiya süresinde şöyle işaret etmiştir: "بَلْ هُوَ شَاعِرٌ"[13]

Bununla ilgili olarak Hz. Peygambere isnat edilen bu sıfat, Yasin suresinin 69. ayetinde kat'i surette reddedilmiştir;

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُّبِينٌ

---

[1] Muhammed Abdulazim Zerkanî, Menahilu'l- İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an, 1996, I/307-308.
[2] Zerkanî, Menâhil, I/307-308.
[3] İbn Manzûr, lisanu'l-Arap, XI, 524.
[4] Celalüddin es-Suyutî, el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an, Beyrut, 1996, II/ 259; İsfehani, el-Müfredat, "FSL" md. s. 573.
[5] Elmalılı, Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, I/33.
[6] Bk. Eroğlu, Kur'ân'da Fasıla, /252- 253.
[7] es-Suyutî, İtkân, II/ 259.
[8] Fussilet 41/3.
[9] Hud 11/1; et-Tarık 86/13.
[10] ez-Zamahşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, ef-Keşşaf; Beyrut, tarihsiz, II, 257; er-Razi, Fahruddin, Mefatihü'l-Gayb, Mısır, l308, XVII, 178 -179; el-Beydavi, Envaru't-Tenzil ve Estaru't-Te'vil, Mısır, 1330, III, 102;en-Nesefi, Ebu'I-Berekat Abdullah İbn Ahmed, Medariku't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil; Beyrut tarihsiz, II, 179; el-Alüsi, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Mahmud, Rühu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesani, Beyrut; tarihsiz: XI. 204-205; Yazır,·Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili, İstanbul, 1979, IV, 2751.
[11] el-Enam 6/97-98.
[12] Okiç, s. 5.
[13] el-Enbiya 21/5.

"Biz ona (Muhammed'e) şiir öğretmedik, (bu) ona yaraşmaz. (O'na vahy olunan kelâm) öğüt ve apaçık Kur'ândır." Müşrikler tarafından Hz. Peygambere isnat edilen şairlik vasfı, Kur'ân-ı Kerim'in başka âyetlerinde de görülmektedir.[14]

Kahire üniversitesi Profesörlerinden Dr. Taha Hüseyin, bu mevzuda şöyle demiştir: "Kur'an, ne şiir ne de nesirdir. O, sadece Kur'ân'dır."

İbn Dureyd Kur'ân'da seci olmadığını şöyle ifade eder: Şâyet Kur'ân'da seci bulunsaydı, insan kelamındaki üslûptan farksız olurdu. Âyetlerin seci şeklinde gelmesi, Kur'ân'da seci olduğunu gerektirmez. Seci'de mânâ, seci ifade eden lafza bağlıdır. Kur'ân'da seci şeklinde gelen kelimelerin mânâsı ise böyle değildir, mânâ kelimeye değil, kelimeler mânâya tabi olur.[15] Seci yapmanın belli bir yolu ve üslûbu vardır. Belli bir vezne uymadan şiir yazan şair hataya düştüğü gibi, bunlara uymadan seci yapanın cümlesi de bozuk olur, fasih olmaktan çıkar. Hâlbuki Kur'ân'daki fâsılalar birbirinden farklıdır. Bazılarının durma yerleri birbirine yakındır, bazıları da oldukça uzun mesafede gelir. Aralarında mesafe bulunan fasılanın ilk vezni, araya giren cümlelerden sonra tekrar eder. Bu ise, secide makbul değildir.[16] Ayrıca fasılalar arasında, birçok yerde uygunluk bulunmakla beraber, böyle olmayan yerler de istisna değildir. Mesala onbir surenin fasıla harfi tektir.[17]

Bu konuda İbn Dureyd şunu da ilave eder: Bir âyette, Hz. Musa'nın Hz. Haruna takdim ettiği, diğer bir âyette ise, seci ve kâfiyeden dolayı tehîr ettiğini söyleyenlere, bundaki hikmet; bir kıssanın, aynı mânâda olan değişik kelimelerle tekrar edilmesidir. Bu, belâgatı gösteren zor bir sanattır. Bu yüzden Kur'ân'daki pek çok kıssa değişik ifadelerle tekrar etmiştir. Aynı ifade ve tekrarları taşıyan cümlelerle muarızların Kur'ân-ı Kerim'in benzerini getiremeyeceklerini vurgulamıştır. Eğer Kur'ân'ın benzerini getirebilecek güçte olsalardı, böyle bir kıssa yazmağa teşebbüs eder, kendi kelimeleriyle aynı mânayı ifade etmeye çalışırlardı. Hâlbuki Kur'ân'da bazı kelimelerin takdîm-tehîrle gelmesi, seciden ziyade i'cazı gösterir. Açıkça görülüyor ki, fâsılada bulunan harflerin, secide bulunan benzeri harflerle mütenasip düşmesi, fasılayı fasıla olmaktan çıkarmadığı gibi, fasılanın seci olduğunu da göstermez.[18]

Ayetlerdeki Fasılalar

Fâsıla Allah'ın kitabına mahsus bir sıfat olduğundan, Kur'ân'dan başka bir yerde kullanılmaz.[19] Fâsılaya kâfiye denemez. Cenab-ı Hak, Kur'ân'ın şiir olmadığını beyan ettiğinden[20] bir şiir ıstılahı olan kâfiyenin Kur'ân'da varlığı söz konusu olamaz. Bu bakımdan Kur'ân'da kâfiyenin varlığı nasıl mümkün değilse, şiirde de fasılanın varlığı mümkün değildir.[21]

Kur'ân-ı Kerim, açıkladığı herhangi bir konuyu, emir veya nehiyleri âyet sonlarında özetler. Geniş izahların sonunda mücmel özetler yapar. Böyle bir özet, okuyucunun hafızasında kolay yer edecektir.[22]

Kur'ân'daki fasılalar, şiirdeki kâfiye gibi te'lifatla veya vezinlerle kıyaslanıp hareke ve sükûnlarla kurallara bağlanmaz. Onda, lafızlar uydurmaca olarak bir araya getirilmiyor ve kapalılık ile garabet düşünülmeden de yan yana istiflenmiyor. Aksine her türlü kayıttan bağımsızdır. Nazım, hiçbir sanata esir değildir. Sözler her türlü kapalılıktan uzaktır: O, maksadını eksiksiz ve tam olarak yerine getiren bir üsluptur. Yumuşaklık yahut sertlik, serinkanlılık yahut coşkunluluk âyetlerin bu görevini ifa etmesini engellemez.[23]

Fasıla konusunda şöyle önemli bir husus vardır: Veciz, kısa ve öz edebî ifadelerin birbirini takip ettiği metinler, okuyucunun zihnini yorabilir. Okuyucu, cümleler üzerinde düşünme ihtiyacı hissettiğinden okuma seyri düşebilir. Peş peşe gelen bu edebi ifadeleri anlamakta zorluk çektiği için dikkati dağılabilir. Okuyucuyu böyle bir durumdan kurtarmak için, metin içerisinde fasılaya ölçülü bir şekilde yer vermek gerekir. İşte bu noktada Kur'ân-ı Kerim, muhatabın durumunu göz önünde bulundurur ve "muktezây-ı

[14] es-Sâffat 37/36; et-Tûr 52/30; el-Hâkkâ 69/41.
[15] Suyutî, İtkân, II/ 264.
[16] es-Suyutî, İtkân, II/ 261.
[17] el-Kadir, el-Asr, el-Fil, İhlas, en-Nâs sureleri bunlardandır.
[18] es-Suyutî, İtkân, II/ 264.
[19] es-Suyutî, İtkân, II/ 260.
[20] Yasin 36/69.
[21] Eroğlu, Kur'ân'da Fâsıla, s. 254.
[22] Bkz. Said Nursi, Sözler, 25. Söz, 2. Şule, s. 413.
[23] Subhi Salih, Kur'ân İlimleri, trc. M. Sait Şimşek, Esra yay. Konya, 1994, s. 358.

hâl"e göre anlatacağı bir konuyu, sonunda kısa, öz ve veciz ifadelerle özetler. Bu şekilde fasılalarla okuyucuyu yalnızca tefekküre sevk etmekle kalmayıp, aynı zamanda onu zihnen de dinlendirir.[24]

ez-Zemahşeri, el-Keşşaf'ında, bir fasılanın âyetin mânasıyla irtibatı olmadan kullanılmasının mümkün olmadığını, böyle mânadan yoksun sırf lafzi bir cinas, bir ses uyumu hatırı için yer verilen fasılanın belâgat ilmi açısından bir kıymetinin olmadığını söyler.[25]

Fasılaların mânâya uyumu konusunda meşhur dil bilimcisi Esmâi**,** Mâide suresinin 38. âyetini okurken; "وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُواْأَيْدِيَهُمَا جَزَاء بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِّنَ اللّهِ وَاللّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ" "Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir." (el-Maide 5/38) Âyetin hatimesini yanlışlıkla "إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ" şeklinde okumuş, yanında bedevî bir Arap: "Bu kimin sözüdür" demiş. Esmâi: "Allah'ın sözüdür" demiş. Arap: "Bir daha oku!" deyince O, âyeti düzelterek " وَاللّهُ عَزِيزٌ حَكِيم " şeklinde okumuş. Bedevî; "Şimdi doğru okudun" demiş. Esmâi bunu nasıl anladın diye sorunca, bedevî, "Ey be adam, Allah azîz ve hakîm olduğu için, elin kesilmesini emretmiştir. O, mağfiret ve rahmetiyle elin kesilmesini emretmez" diye karşılık vermiştir.[26] Bu olay, Kur'ân'daki mâna örgüsünün ne derece sağlam bir zemine sahip olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Zira dikkat edilirse her iki okuyuşta da yani gerek "غَفُورٌرَحِيم", gerekse "عَزِيزٌ حَكِيم" şeklindeki okuyuşlarda, fâsıla harfleri aynıdır. Dolayısıyla lafız boyutunu ilgilendiren kâfiye veya secî açısından herhangi bir problem söz konusu değildir. Halbuki bedevî işin mâna yönüyle ilgilenerek, "غَفُورٌرَحِيم" şeklindeki okuyuşun, bağlama ve anlam örgüsüne uygun olmadığını söylemekte ve işin anlam yönüne itiraz etmektedir.[27]

Fâsılanın Mânaya Etkisi

"Kur'ân tetkik edildiğinde, en küçük birimi olan harflere, kelimelere, yan cümlelere, ana cümlelere, cümlelerden müteşekkil âyetlere ve bu âyetlerin oluşturduğu daha büyük pasajlara kadar her âyet parçasının başlı başına görevler yüklendiği gibi, yerine göre birbirlerini tamamlayan, yerine göre birbirlerini açıklayan nitelikleriyle ayrılmaz bir bütünü oluşturduğu görülmektedir. Çünkü bir yerde kapalı olan ifade, başka bir yerde açık, bir yerde muhtasar olarak verilen fikir, diğer tarafta tafsilatlı, bir yerde mutlak olan, başka bir yerde kayıtlanmış, bir yerde genel ifadeli bir husus, diğer yerde tahsis edilmiştir."[28] Hatta onun bir dalından birçok dalların, bir meselesinden birçok meselenin çıkmasına imkân vermiştir.[29]

Lafız ve mâna yönünden fâsılaların pek çok çeşitleri bulunmaktadır.[30] Lafız yönünden değişik şekillerde gelen fasılalar, Kur'ân-ı Kerim'in vermek istediği asıl mânâyı, muhatabın daha doğru anlamasına fevkalâde yardımcı olmaktadır. Çünkü fasılalar, kastedilen mânâya ışık tutarlar.[31] Tek başına fazla bir anlam ifade etmeyen bu fasılalar, âyetlerin cümle yapısında önemli bir fonksiyon icra etmektedirler. Bulundukları âyetlerin tam anlamıyla kavranılması, bu lafızlara dikkat etmeye bağlıdır. Bu şekilde Kur'ân âyetlerini düşünen için, âyetin mâna ve içeriği ile fasıla arasında bir bağlantı sağlanmış olur.[32]

Fasılalar, âyette kastedilen mânâya ışık tutarlar dedik. Kur'ân âyetlerini tedebbür edenin, âyetin içeriği ve sonları arasındaki bağlantı ve insicamı, eğer bununla ilgili bir şey varsa bütün yönleriyle araştırılması gerekmektedir.[33] Aşağıdaki âyeti misal olarak zikredelim,

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوفْ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الأَمَوَالِ وَالأنفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ

"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!"[34] İnsanların farklı şekillerde imtihan edileceği, fasıla da ise imtihanlara karşı sabretmeye yönlendirme vardır.

---

[24] Bkz. B. Said Nursi, İşârâtu'l- İ'caz, trc. Abdulmecid Nursi, Envar Nşr, İstanbul, 2003, s.59.
[25] ez-Zerkeşi, el-Burhan, I/72.
[26] er-Râzi, Tefsir-i Kebir, Akçağ yay. Ankara, 1990, IX/68.
[27] Maşallah Turan, Kur'ân'daki Fasıla Uyumu Bağlamında, Lafız-Mana Dengesi Üzerine Değerlendirmeler, 2018, s.310.
[28] Halis Albayrak, Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine, Şûle yay. İstanbul, 2011, s.21-22.
[29] Abdullah Draz, Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru, trc. Salih Akdemir, Mim Yay. 1983, s.173.
[30] Nurten Kula, Fezlekleri Açısından Kur'ân'da İnsicam ve Bütünlük, Dicle üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış yüksek lisans Tezi), 2013, s.72.
[31] Kula, Fezlekleri Açısından Kur'ân'da İnsicam ve Bütünlük,
[32] el-Meydanî, Kavaidu Tedebbüri'l-Emsel, s.429; Tanç, Halil İbrahim, Kur'ân-ı Kerim'de Edatlar, Fecr yay. Ankara, 2009, s.12.
[33] el-Meydani, Kavaidu Tedebbüri'l-Emsel, s. 208.

Mirasla ilgili âyetler, Kur'ân-ı Kerim'in uzun sayılan ayetlerindendir. Her iki ayetin mushaftaki hacimleri on iki satırdan daha fazladır. Buna rağmen mezkür ayetlerde ne müterakib ne de mütemasil sayılmayan; sadece iki fasıla bulunmaktadır.

İlk âyette "إِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيما حَكِيماً" Allah Teala, fasılada buyurduğu gibi "ilim ve hikmeti" ile farz ve takdir buyurmuş olduğu bu hükümler, dünya ve âhiret fayda ve menfaatinize uygundur. Bu paylaşımda farklı düşüncelere saplanacak olunursa, onu Cenab-ı Hakk'ın ilmine havale ediniz ve gereği gibi amel ediniz."[35] "Miras gibi çıkarların çekiştiği, en yakın olan insanların bile birbirine düşüp aldatmacaların, hak çiğnemelerin olabileceği bir konuda, fasılada haksızlıktan sakındıran ifadeler yer alıyor. Bu iki ilâhi vasıftan "Alim" her şeyi bildiğini, kalplerin sakladığını, yapılan en küçük haksızlıkları bilip onların hesabını soracağını ifade ettiği gibi, "Halîm" vasfı da şunu telkin ediyor: Yaptığı haksızlıkla, - ya dünyada çevresi tarafından bilinmediği, veya kendisine hak sahibinin gücü yetmediği için- bir dünya metaı eline geçiren, Allah'ın Halîm olması sebebiyle, kendisini hemen cezalandırmadığını görerek sevinmesin. O geciktirirse de, böyle bir suçu cezasız bırakmaz. Önündeki dünyevi gelecekte veya ahirette, bu haksızlığın cezasını ödetir.[36]

Yine Nisa suresi 34. âyetinin fasılasından birtakım amelî ve ahlakî kaideler çıkarılmıştır;

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاء بِمَا فَضَّلَ اللهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنفَقُواْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ
حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللهُ وَاللاَّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَ هُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ
فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلاَ تَبْغُواْ عَلَيْهِنَّ سَبِيلاً إِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيّاً كَبِيراً

"Kocalar eşleri üzerinde yönetici ve koruyucudurlar. Bunun sebebi, Allah'ın bazı insanlara bazılarından daha fazla nimet vermesi ve bir de kocalarının mehir verme, evin masraflarını yüklenmeleri gibi malî yükümlülükleridir. O halde iyi kadınlar: itaatli olan ve Allah kendi haklarını nasıl korudu ise, kocalarının yokluğunda, onların hukuklarını koruyan kadınlardır. Serkeşliğe yüz tutan kadınlara gelince: Onlara evvela öğüt verin, vazgeçmezlerse yatakta yalnız bırakın ve bunlarla da yola gelmezlerse onları hafifçe dövün! Şâyet size itaat ederlerse, onlara yüklenmek için bir sebep aramayın! Unutmayın ki üstünüzde çok yüce ve büyük olan Allah vardır." (en-Nisa 4/34) " إِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيّاً كَبِيراً " ilahi isimleri şunları anlatır:

1. Haksızlık yapmaktan sakının ey kocalar, Allah'ın sizin üzerinizdeki kudreti, idareniz altındaki kadınların üzerindeki hâkimiyetinizden daha büyüktür.

2. Allah Teâla, şanının yüceliği ve zatının kemaliyle birlikte sizin suçlarınızı bağışlıyor, tevbelerinizi kabul ediyor. Öyleyse siz de kadınlarınızın hatalarını önemsemeyin, özür dilediklerinde onları affedin.

3. Allah (cc), hiç kimseye zulmedilmesine razı olmaz, sizden kadınlara zulüm ve haksızlık edenlerden intikam alır. Mazlumların hakkını almaya kadirdir.[37]

4. Cenab-ı Hak, mutlak yüceliğine ve büyüklüğüne rağmen, size ancak yerine getirebileceğiniz şeyleri yüklemiştir. Öyleyse siz de onlardan takatlerine göre iş bekleyin."

5. Allah (cc), yüce ve büyük olmasına rağmen, kulların zahiri halleriyle yetiniyor ve onların içlerindekini ortaya dökmüyor. Siz de kadınlarınızın zahiri halleriyle yetinip, onların kalplerindeki sevgi ve buğzu araştırmayınız. Bu âyette bu tevcihler göz önüne alınınca, Esmâ-i hüsnâ'nın muhteva ile ilgisiz gibi görüldükleri ender yerlerde bile, onların uygun düştükleri görülmektedir.[38]

Genel olarak bakıldığında âyet fasılaları ya Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının zikredilmesinin yer aldığı hatimelerle ya aklı tefekküre sevkedip tebyîn ve tezkirde bulunmakta, ya da va'd ve vâid ile korku ve teşvik ifade eden müjdelerle son bulmaktadır.[39]

Kur'ân'ın muhatabı insan olduğu için, âyetlerdeki fasılalar, insanı hep belli noktalara yani tevhide ve kulluğa yönlendirmektedir. Şimdi âyet fasılalarının mânâ yönünden anlam bütünlüğünü Bakara

---

[34] el-Bakara 27155.
[35] el-Râzi, Mefâtihu'l- Gayb, VII/413.
[36] el-Râzi, Mefâtihu'l-Gayb, VII/413.
[37] Muhammed Ali es-Sabunî, Safvetü't-Tefasir, Dersaadet, İstanbul, 1976, I/275.
[38] er-Râzi, Mefâtihu'l-Gayb, VIII/ 23-24.
[39] ez-Zerkeşî, Burhân I/173; es-Suyûtî, İtkân 1/137; Nursi, Sözler, s.415.

suresinin 164-186. âyetlerini temel gaye olan Cenab-ı Hakka kulluğa nasıl örnek teşkil ettiğini görelim. Yirmi âyetlik bu bölümde sırasıyla: **tasvîr, mev'ize, teşrî, va'id-i ilâhî, zühd, ahlâk, ahkâm, muâmelât** ve **ibâdet** konularına yer vermektedir.[40] Bunları konumuz olan fasılalarda mana bütünlüğü çerçevesinde örneklendireceğiz:

1.Tasvîr

Kur'ân-ı Kerim hemen her konuda tasvir yoluyla anlatım örnekleriyle doludur. Tasvîr lugatta, "bir şeye biçim vermek, zihinde canlandırmak, resmini yapmak, yazıyla tarif etmek"[41] gibi anlamlara gelmektedir. Istılahta, "iç ve dış âlemdeki her türlü nesnenin yazı, çizgi, ses ya da söz vasıtasıyla tanıtılmasıdır."[42]

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَاخْتِلاَفِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنزَلَ اللّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِن مَّاء فَأَحْيَا بِهِ الأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاء وَالأَرْضِ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün sürelerinin değişmesinde, insanlara fayda sağlamak üzere denizlerde gemilerin süzülüşünde, Allah'ın gökten indirip kendisiyle ölmüş yeri canlandırdığı yağmurda ve yeryüzünde hayat verip yaydığı canlılarda, rüzgârların yönlerini değiştirip durmasında, gökle yer arasında emre hazır bulutların duruşunda, elbette aklını çalıştıran kimseler için Allah'ın varlığına ve birliğine nice deliller vardır."[43] Âyetin fasılası, fiili aklın bu gerçeği ortaya çıkarmanın aracı olduğunu göstermektedir. Bu fiile işlev kazandıran şey; görevi dış dünyayı araştırıp, ondaki olgular arasındaki alakayı idrak eden ve onlardan hareketle gerçeğe ulaşan akıldır. Akletmeyenler, bu gerçekleri idrak etmeyenlerdir. Âyette Yüce Allah'ın varlığına, güç ve kudretine delalet eden işaret ve alametler, nakille değil sadece akılla bilinebilen hususlardır.[44]

Burada tasvîr tarzında bir anlatıma ver verilmiştir ki ilk olarak Allah (c.c.) kâinatta cereyan eden pek çok hikmetli hadiseyi, birçok fiili âyetleri özetleyip gözler önüne serer ve bunlardan ibret alınmasını ister. En basit akıl duyar, en yüksek akıl bu âyetlerden müşahede gayesi bulur. Her şeyi düzenleyip yönetenin yüce yaratıcı olduğunu, "Bir tek olan Allah'a kul olma" merkezi gayesi etrafında insanları fasılada tefekküre sevkeder.[45]

2- Mev'ize

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِن دُونِ اللّهِ أَندَاداً يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّهِ وَالَّذِينَ آمَنُواْ أَشَدُّ حُبّاً لِّلّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلّهِ جَمِيعاً وَأَنَّ اللّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُواْ مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُواْ وَرَأَوُاْ الْعَذَابَ

وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الأَسْبَابُ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُواْ لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤُواْ مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُم بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ

"Öyle insanlar vardır ki, Allah'tan başkasını Allah'a denk tutar, tıpkı Allah'ı severcesine onları severler. Müminlerin Allah'a olan sevgileri ise her şeyden daha ileri ve daha kuvvetlidir. Böyle yaparak kendilerine zulmedenler, azabı gördükleri zaman anlayacakları gibi, bütün kuvvet ve kudretin yalnız Allah'a ait olup, Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu, keşke şimdiden bilselerdi!" İşte önderler kendilerini izleyenlerden uzak durdular, Azabı gördüler ve aralarındaki her türlü bağ kesildi! Bunun üzerine tâbi olanlar şöyle dediler: "Ah ne olurdu, elimize bir fırsat geçse de onların bizden uzak durdukları gibi, biz de onları bir reddetseydik! İşte Allah Teâlâ onlara, bütün yaptıklarını, en şiddetli pişmanlıklar halinde gösterecektir. Onların o ateşten çıkacakları da yoktur."[46]

Burada mev'iza'ya yer verilerek aynı temel gayenin açıkça ortada olduğu görülür. İnsanları ve putları, bilgisizce rehber edinen kimselerin nasıl bir gaflet içinde bulundukları, âhiretteki pişmanlıklarının

[40] Elmalılı, Hak Dini, I/470.
[41] Elmalı, Hüseyin,"Tasvir" DİA. XXXX/135; Devellioğlu, "Tasvir" md. s.1242
[42] Kutup, Kur'ân'da Edebi Tasvir, s. 53-54
[43] el-Bakara 2/164.
[44] er-Râzi, Mefâtihu'l-Gayb, II/ 260.
[45] Kutup, fi Zilâli'l- Kur'ân I/315; Elmalılı, Hak Dini, I/470.
[46] el-Bakara 2/165-167.

onlara fayda vermeyeceği, Yüce Allah'ın şiddetli ve korkunç azabının geleceği fasılada dile getirilerek insanlar uyarılmaktadır.[47]

3-Teşri

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُواْ مِمَّا فِي الأَرْضِ حَلاَلاً طَيِّباً وَلاَ تَتَّبِعُواْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاء وَأَن تَقُولُواْ عَلَى اللّهِ مَا لاَ تَعْلَمُونَ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنزَلَ اللّهُ قَالُواْ بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لاَ يَعْقِلُونَ شَيْئاً وَلاَ يَهْتَدُونَ وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُواْ كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لاَ يَسْمَعُ

إِلاَّ دُعَاء وَنِدَاء صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لاَ يَعْقِلُونَ

"Ey insanlar! Yeryüzünde olan bütün nimetlerimden helâl hoş olmak şartı ile yiyiniz; Fakat şeytanın peşinden gitmeyiniz. Çünkü o sizin besbelli düşmanınızdır. O sizi hep çirkin işler ve hayâsızlık yapmaya Bir de Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri iddia etmeye teşvik eder. Onlara: 'Gelin Allah'ın indirdiği buyruklara tâbi olun!' denildiğinde: 'Hayır, biz babalarımızı hangi inanç üzerinde bulduysak ona uyarız.' derler. Babaları bir şeye akıl erdirememiş ve doğruyu bulamamış olsalar da mı onlara uyacaklar? İnkârcıları hakka çağıranın durumu, tıpkı bağırıp çağırmadan başka bir şeyden anlamayan hayvanlara haykıran çobanın durumuna benzer. Onlar sağır, dilsiz ve kördürler. Bundan ötürü akıllarını kullanıp gerçeği anlayamazlar."[48] Burada Cenab-ı Hak, hitabını bir teşrî' hazırlığı içerisinde insanlara yöneltmektedir. "Ey insanlar!" hitabıyla, insanı iyi kötü; mümin kafir ayırımı olmaksızın bütün insanlığı içine aldığı, insanları kitabına layık gördüğünü ve inananların kalplerini ilgili mesajı almaya hazır hale getirir. Bu hazırlık safhasından sonra asıl hüküm dile getirilir ve konu, bu hükmü tamamlayan bir fasıla ile sona eriyor.[49]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُلُواْ مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُواْ لِلّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ

وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

"Ey iman edenler! Size kısmet ettiğimiz rızıkların temiz ve helâlinden yiyiniz! Eğer yalnız Allah'a ibadet ediyorsanız, O'na şükrediniz. O size leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanın etini haram kıldı. Kim çaresiz kalırsa bunlardan yemesinde günah yoktur. Allah gafurdur, rahimdir (günahları çok affeder, merhamet ve ihsanı boldur)."[50]

إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ fasılasında müminlere haram olan şeyleri zarûret anında mübah kılması, onun rahmetindendir.[51]

4. Vaîd-i ilâhi

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَ اللّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَناً قَلِيلاً أُولَـئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلاَّ النَّارَ وَلاَ يُكَلِّمُهُمُ اللّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلاَ يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ أُولَـئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُاْ الضَّلاَلَةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ذَلِكَ بِأَنَّ اللّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُواْ فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ

"Allah'ın indirdiği kitaptan bir şey gizleyip onu birkaç paraya satanlar var ya, işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmazlar. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmaz ve onları temize çıkarmaz. Onlara son derece acı bir azap vardır. İşte onlar hidâyeti bırakıp dalaleti, mağfireti verip azabı satın almışlardır. Bunlar ateşe karşı nekadar da cür'etlidirler! Böyle olacaktır: Çünkü Allah kitabı gerçek bir gaye ile hak olarak indirmiştir. Ve kitap hakkında ihtilâfa dalanlar, haktan pek uzağa düşmüşlerdir."[52] (el-Bakara 2/174-176) Buradan itibaren "vaîd-i ilahi" devreye girmektedir. Allah, insanları iyiliğe sevk etmek, kötülükten sakındırmak için, inkâr edenlerin ileride başlarına gelecek olayları haber vererek insanları böyle bir akibetten sakındırır. "وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ" fasılası ise onların ateşe girmeyi gerektiren bu hallerine taaccüptür ve onların ihtilafları küfürlerinden kaynaklanmaktadır.[53]

---

[47] Elmalılı, Hak Dini I/479; es-Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsir, I/112.
[48] el-Bakara 2/168-171.
[49] es-Sâbunî, Safvetü't-Tefâsir, I/114.
[50] el-Bakara 2/172-173.
[51] es-Sâbunî, Safvetü't-Tefâsir, I/115.
[52] el-Bakara 2/172-173.
[53] ez-Zemahşerî, Carullah, Mahmud b. Ömer. el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl, Nşr. Edebi'l Havza ts. I/216-217; es-Sâbunî, Safvetü't-Tefâsir, I/117.

5. Zühd ve takva

لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَـئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

"İyilik (ve hayır), yüzlerinizi doğuya ya da batıya doğru çevirme değildir. Asıl iyilik; Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara ve peygamberlere iman eden, sevdiği malını Allah'ı hoşnud etmek için yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalan gariplere, isteyenlere ve boyunduruk altında bulunup hürriyetine kavuşmak isteyen köle ve esirlere veren, namazı hakkıyla ifa edip zekâtı veren, sözleştiği zaman sözlerinde duran, hele hele sıkıntı ve hastalık hallerinde, savaşın şiddetleri esnasında sabreden kimselerin davranışlarıdır. İşte onlardır imanlarında samimi olanlar ve işte onlardır Allah'ı sayıp günahlardan korunan takvâlılar!"[54] Âyet-i kerime açıkça ve delâlet yoluyla, zühd ve takvâ'ya dair bazı hususları dile getirmiş, insanlara ilahi ahlak dersi vermiştir. "Birr" sıfatı bütün müminler hakkında umumidir. Dinlerinde samimi ve sadık olanlar "وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ " takvalı ve muttaki şeklinde güzel sıfatlarla vasıflanmışlardır.[55]

6- Ahkâm ve Muâmelât

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالأُنثَى بِالأُنثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاء إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ

فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَاْ أُولِيْ الأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْراً الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقّاً عَلَى الْمُتَّقِينَ فَمَن بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

"Ey iman edenler! Öldürülen kimselerin hakkını almak için size kısas farz kılındı. Hür hür ile, köle köle ile, dişi dişi ile kısas olunur. Ama kim, maktûlün velisi tarafından affedilirse kısas düşer. Bundan sonra, diyeti ona güzel bir şekilde ve tam olarak ödemek gerekir. Bu esneklik Rabbiniz tarafından bir kolaylık ve lütuftur. Artık kim bundan sonra karşıdakinin hakkına tecavüz ederse, ona son derece acı bir azap vardır. Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Böylece korunmayı umabilirsiniz." Kim bu vasiyeti işittikten sonra değiştirirse, artık vebali değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla işitir ve bilir."[56] Yine "Ey iman edenler" ilahî fermânı ile müminler uyarılmakta ve kalpler, Rabbinden gelecek her türlü emre karşı "emret Allah'ım" demeye hazır hale getirilmekte, arkasından ilahî hükümler vaz edilmektedir. Fasılada "فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ" buyruğunun haddi aşmada umûm ifade etmesinden dolayı bu zikredilenlerin hepsine hemletmek gerekir.[57] Vasiyetle ilgili olarak gelen "إِنَّ اللّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ" fasılası, Allah (cc) her şeyi işitip bildiği için vasiyeti değiştirene vaîddir. Şiddetli bir uyarı ve tehdittir.[58]

7. İbâdet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ أَيَّاماً مَّعْدُودَاتٍ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَن تَطَوَّعَ خَيْراً فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُ وَأَن تَصُومُواْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُون

"Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı. Böylece umulur ki fenalıklardan korunursunuz. Oruç sayılı günlerdedir. Sizden her kim o günlerde hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutar. Oruç tutamayanlara fidye gerekir. Fidye bir fakiri doyuracak miktardır. Her kim de, kendi hayrına olarak fidye miktarını artırırsa bu, kendisi hakkında elbette daha hayırlıdır. Bununla beraber, eğer işin gerçeğini bilirseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."[59] Son olarak da insanlar Allah'a kulluğa davet edilmekte ve bu kulluğun yapılış şekillerinden

---

[54] el-Bakara 2/177.
[55] ez-Zemahşerî, Keşşâf, I/220; Elmalılı, Hak Dini, I/492.
[56] el-Bakara 2/178-181.
[57] er-Razi mefatihu'l-Gayb, IV/295.
[58] ez-Zemahşerî, Keşşâf, I/ 224.
[59] el-Bakara 2/183-184.

biri olan oruca ilişkin bazı hükümler konulmaktadır. Birinci fasılada oruç tutmanın takva ile alakalı olduğu, oruç sayesinde nefse ve iradeye hâkim olma alışkanlığı kazanmak, bu gibi şer'i hükümlerle ilahi emir ve yasaklara uyabilmek iyi bir nefis terbiyesine bağlıdır. Bu terbiye insanda sabırla kötülüğü emreden nefse hâkim olmakla ilahi emirlere boyun eğme melekesini oluşturacak etkili bir ibadete ruhî ve bedenî bir riyâzâta ihtiyaç gösterir. İkinci fasılada oruçtaki ecir ve faziletin, orucu bozup fidye vermekten daha hayırlı olduğu ifade edilmiştir.[60]

Kur'ân-ı Kerim, işlediği hangi konu olursa olsun okuyucunun ona dalıp temel gayeyi unutmasına fırsat vermez. Her vesile ile Cenab-ı Hakka kulluğu onun içine ustaca yerleştirir ve aslından hiçbir zaman uzaklaştırmaz. Kur'ân bu temel gaye ile sürekli yenilenen bir kitaptır ki asla donuklaşmaz. Her nesle vereceği bolca şeyler vardır. Gelen nesiller, öncekilerden ne kadar farklılık arzetseler etsinler onlara da, hem de aynı âyette çok şey vermeğe yeterlidir. Yani Kur'ân'da öyle âyetler var ki anlamı itibariyle o kadar derin ve yeni boyutlar verir ki, Kur'ân'ın ilk indiği dönemde bu derinliğine ulaşan yoktur. Her nesil kendi birikimi nisbetince onlardan bir şeyler anlar.[61]

Sonuç

Kur'ân'ın edebî i'cazı gereği bir ayette kullanılan her bir kelime, ayetin temel anlamını destekleyecek parçalar hükmündedir. Bu durum ayetlerin sonundaki fasılalar için de geçerlidir. Konuların iç içe ele alındığı fasılalarla ayetlerin özetlenmesi, insanların dün, bugün, ya da gelecekte benimsediği ya da benimseyeceği te'lif ve tanzim şekillerinin çok ötesinde bir te'lif şekli olduğuna dikkat çekmektedir.

Kur'an-ı Kerim, mesajlarını tamamen kendine has bir üslûp dâhilinde sunmuştur. O, kelime ve ayetlerinde, bilhassa âyet fasılalarında bir şiir veya güzel bir seci kadar dinleyeni etkilemesi, âyet fasılalarında mâna bütünlüğü içinde olmasıyla da ilgilidir.

Fasılaları farklı mânalardadır. Ya tebşir manasında inananları müjdeleyerek tefekkür, tezekkür, tenbih, teşvikle insanlar iyiye ve güzele yönlendirmiş ya da tahzir ve tehditle inanmayanları kötü sonuçla korkutmuştur. Bunun yanında ta'zim ve tenzih mânasında gelen fasılalarda Allah(cc)'ı her türlü eksiklerden beri kılan ifadeler olduğunu gördük.

Kur'ân metinlerinde, fâsıla uyumu ve sözlerin ritmik yapısı ile mânânın önüne geçebilecek bir mahiyet arz etmemektedir.

Bu araştırmamızın sonucunda, Kur'ân'da yer alan fasılaların tefsir ilminde çok önemli bir yer tuttuğu, ilk tefsir kaynaklarında bir kavram olarak yer almasa da âyetlerde mânası üzerinde oldukça durulduğu gözlemlenmiştir.

Kaynakça

Abdulbaki, M. Fuad, el- Mu'cemü'l-Mufehres li Elfazi'l Kur'anil-Kerim Darul- Ma'rife, Beyrut, 1991.

Albayrak, Halis, Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine Şule yay. 6. bas İstanbul, 2011.

Âlûsî, Şihabuddin Mahmud, Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Sebi'l-Mesani Beyrut, 1408/1987.

Bikâ'î, Burhanuddin İbrahim, Nazmu'd-Dürer fi Tenâsübi'l- Ayi ve's-Süver, Kahire, 1992.

Çenketi'l-Meydânî, Abdurrahman Hasan, Tedebbürü'l-Emseli li Kitabillahi Azze Celle Dâru'l-Kalem, 2. bas,1989.

Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat Ankara, 1993.

Draz, Muhammed Abdullah, Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru trc. Salih Akdemir, Mim Yay. 1983.

Diyanet İslam Ansiklopedisi, (DİA), İstanbul,

Doğan, D. Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, İz yay. İstanbul.

[60] Elmalılı, Hak Dini, I/528-529; es-Sâbunî, Safvetü't-Tefâsir, I/121.
[61] Muhammed Mütevelli Şa'ravi, Kur'ân Mucizesi, trc. M.Sait Şimşek. Esra yay.1995, s. 33-34.

Elmalılı, Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili 1960. İstanbul.

Eroğlu, Ali, Kur'an'da Fâsıla, AÜİF. Makale,

Kula, Nurten, Fezlekleri Açısından Kur'ân'da İnsicam ve Bütünlük, (Yayınlanmamış yüksek lisans Tezi), Dicle Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Kutub, Seyyid, Fi Zilali'l-Kur'an (trc. heyet,) Hikmet yay.

Nursi, Said, İşaratül- Îcaz Envar Neşriyat, 2003.

Râzi, Fahruddin, Tefsiru'l- Kebir, (trc. Heyet) Akçağ yay. Ankara, 1990.

Rağıb el-İsfehani, el-Müfredat fi Garîbi'l-Kur'an Dâru'l-Kahraman, İstanbul,1986. SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, Safvetu't- Tefasir, Dersaadet Kitapevi, İstanbul 1990.

Subhi Salih, Kur'an İlimleri trc. M. Said Şimşek, Esra yay. Konya, ts.

Suyuti, Celalüddin, el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an Beyrut, 1996.

Zemahşeri, Carullah Mahmud b. Amr, el-Keşşâf an Hakaiki Ğavamidi't- Tenzil. nşr. Edebi'l-Havza, ts.

Zerkani, Muhammed Abdulazim, Menahilu'l- İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an, 1996.

Zerkeşi, Bedreddin, el-Burhan fi Ulumi'l- Kur'an, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1391.

DİVAN-I HİKMET'TE 'İYİ İNSAN' MODELİ

İhsan ÇAPCIOĞLU[*]

Niyazi AKYÜZ[**]

Öz

Ahmet Yesevi (1093-1166), Türklerin İslamlaşma sürecinde etkin rol oynayan şahsiyetlerin başında gelir. Onun öğretilerinde cimrilik, açgözlülük, yalan, riya ve nefsin arzularının peşinden koşma gibi erdemsizlikler yerilirken; hoşgörü, tevazu, dürüstlük, açıksözlülük ve sevgi gibi yüksek ahlaki erdemler örnek davranışlar olarak yüceltilir. Yesevi'nin ahlaki öğütlerini içeren *Divan*'ında toplanan hikmetlerin ana teması, ahlaki erdemlerin rehberliğinde nasıl 'iyi insan' olunacağına ilişkin örneklere dayanır. Söz konusu örnekler etrafında tekrarlanan mesajlarla, yaratıcısıyla kuracağı sürekli ve nitelikli ilişkinin insanı nasıl yücelteceği, bunun gerçekleşmediği durumların ise ona ne tür zararlar vereceği vurgulanır. Bu örnekleriyle Hoca Ahmet Yesevi, İslam'ın her iki dünyada da kurtuluşa rehberlik eden ilkelerini özlü bir biçimde ortaya koyar. Kur'an ve Sünnet'ten beslenen hikmet merkezli bu yaklaşım, kendisiyle, yaratıcısıyla ve içinde yaşadığı toplumla barışık, uyumlu bir 'iyi insan modeli' önerir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet, Ahlak, İnsan, Toplum.

GOOD HUMAN MODEL IN DİVAN-I HİKMET

Abstract

Ahmet Yesevi (1093-1166) is one of the leading figures in the process of Islamization of Turks. His teachings include impudence such as mischief, greed, lies, riya, and pursuing the desires of the soul; high moral virtues such as tolerance, humility, honesty, frankness and love are exalted as exemplary behaviors. The main theme of the wisdoms gathered in the Divan of Yesevi's moral counsel is based on examples of how to be a 'good person' in under the guidance of moral virtues. With repeated messages around these examples, it will be emphasized how the continuous and qualified relationship with the creator would elevate the person, and what kind of damages it would cause if the situation did not happen. With these examples, Hodja Ahmet Yesevi expresses the principles of Islam guiding salvation in both worlds. This wisdom-centered approach nurtured by Qur'an and Sunnah proposes a good human model that is compatible with self, its creator and the community in which it lives.

Keywords: Ahmet Yesevi, Divan-i Hikmet, Morality, Human, Society.

Giriş

Ahmet Yesevi (1093-1166), Türklerin İslamlaşma sürecinde etkin rol oynayan şahsiyetlerin başında gelir (Çapcıoğlu & Akyüz, 2019). Onun hikmetlerinin yer aldığı *Divan-ı Hikmet*'in öğretileri, Türklerin İslamlaşma sürecinde önemli işlevlere aracılık etmiştir. *Divan-ı Hikmet*'teki parçaların ele aldığı hususlar pratik ahlaki öğütler içerir. Yesevi, bu eserini; dervişlerin erdemleri hakkındaki övgüler, ahlaki-dini sonuçlar çıkarılmış meşhur İslam menkıbeleri, Hz. Peygamber'in hayatı ve mucizelerine dair çeşitli parçalar, hikâyeler, dünya hayatından şikâyetler, kıyamet gününün yakınlaşmasıyla ilgili yazılan şikâyetnameler, cennet-cehennem halleri, zebaniler, huriler, gılmanlar, cennet bahçelerinden söz eden basit, fakat canlı destanlar gibi konuları, söz konusu öğütlerin sosyal hayata aktarılmasına aracılık edecek canlı örneklerle süsler (Köprülü, 1981: 146). Bu örnekleriyle Hoca Ahmet Yesevi, İslam'ın her iki dünyada da kurtuluşa rehberlik eden ilkelerini özlü bir biçimde ortaya koyar. Kur'an ve Sünnet'ten beslenen hikmet merkezli bu yaklaşım, kendisiyle, yaratıcısıyla ve içinde yaşadığı toplumla barışık, uyumlu bir 'iyi insan modeli' önerir. Bu tebliğde, söz konusu 'iyi insan' modeline ilişkin örnekler üzerinde duracağız.

Divan'da 'İyi İnsan'ın Vasıfları

Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip

[*] Prof. Dr. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ihsancapcioglu@yahoo.com

[**] Prof. Dr. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, niyaziakyuz06@hotmail.com

Taleb edenlere inci, cevher saçtım ben işte. (s. 44).

Ahmet Yesevi'nin *Divan*'ın hemen başındaki yukarıdaki dizelerinde ifade ettiği gibi insanın öncelikle sözlerinin güzel ve hikmetli olması gerekir. Ancak güzel ve hikmetli sözün amacı, insanlara zorla öğüt vermek olmamalıdır. Sadece talep edilmesi durumunda öğüt vermek, insani bir görevdir. Elbette başkalarına öğüt veren insan, öncelikle kendisiyle barışık olmaya çaba harcamalıdır. "*Arş üstünde namaz kılıp dizimi büktüm; Dileğimi deyip, Hakk'a bakıp yaşımı döktüm; Yalancı âşık, sahte sufi gördüm, kötüledim"* diyen Yesevi, kendisiyle barışık insanın asla yalan söylememesi gerektiğine dikkat çeker. Ona göre, yalan söyleyen kişinin insanlık yolunda olduğunu iddia etmesinin bir anlamı yoktur. Dolayısıyla ondan uzak durulması gerekir. Başka dizelerinde de yalancılığın kötülüklerinden söz eden Yesevi, "*Tesbih, tehlil, oruc, namaz kar etmezmiş; yalancıdan Allah, Rasulu şikayetci imiş; yalan namaz riyalarını bıraksam ben"* (s. 134) diyerek yalan söyleyen kişiye ibadetlerin yarar sağlamayacağını ve yalanın insanı riyakârlığa sürükleyeceğini belirtir.[1]

Ahmet Yesevi'nin dikkat çektiği erdemsizlikler arasında yer alan riya, kişinin Yaratıcısı'na samimiyetle bağlılığının önündeki en temel engellerden biridir. Nitekim "*Zâlimleri şikâyet etme, zâlim kendin; huyun riyâ, etki etmez halka sözün*" (s. 73) diyen Yesevi, riyakâr insanların sözlerinin tesirli olmayacağını ifade eder. Bu bağlamda, görünüşü sufiye benzediği halde günah işlemekten geri durmayanları eleştirir ve bu niteliklere sahip kişileri tanımlarken *'riya tespihi elinde'* tabirini kullanır. (s. 87). Ona göre bu kişiler gaflet uykusunda gördüklerini keramet zanneder ve riyakârlık yaparak kendilerini insanlara pazarlamaya çalışırlar (s. 188). Yesevi, riya ile birlikte kibrin de zararlı hasletler arasında yer aldığını belirterek, bu hasletin de riyadan farksız olduğunu ve kibirli insanların ibadetlerinin fayda vermeyeceğini söyler: "*Gönlün kibir ve benlik ile dilin sâim"* (s. 369). Esasen Yesevilik yolunda tasavvufi eğitimini tamamlayan kişiye (*mürit*) hilâfet verilebilmesi için kalbinde kibir duygusunun bulunmaması gerektiği belirtilmiştir (s. 37).

Ahmet Yesevi'nin *Divan'*ında yalan, riya ve kibir gibi kötü alışkanlıkların yanı sıra, cimrilik, açgözlülük ve nefsin arzularının peşinden koşma gibi erdemsizliklerin de yerildiği görülmektedir. Türk-İslam filozofları gibi cömertliği temel ahlaki erdemler arasında saydığı anlaşılan Yesevi'nin, bu erdemin bulunmadığı kişiler için kullandığı 'cimrilik' nitelemesi ise dikkat çekicidir. Bu çerçevede, onun 'ihsan' kavramını da, 'cimrilik' karşıtı olarak kullandığı görülmektedir: *"Zerre aşkı kime düşse, ağlar eyler; gözyaşını akıtarak ummân eyler; her ne bulsa, Hakk yoluna ihsân eyler; cimrilerin düşmanlığı-buğzu olur."* (s. 217). Cimriliği, mü'mine yakışmayan bir erdemsizlik hali olarak kabul eden Yesevi, "*Cehennem der: "Ben üstünüm, cimri kullar bende var. Cimrilerin boynunda ateşli zincir-kelepçe var."* (s. 283) diyerek cimrilerin ebedi durağının cehennem olacağını ifade eder.[2]

Divan'da yerilen erdemsizlikler arasında yer alan nefsin arzularının peşinden koşma konusunda Yesevi'nin dikkat çekici uyarıları vardır. *"O kadar yürüdün o kadar durdun ey habersiz; nefis-şeytân işlerinden eyle endişe"* (s. 240) diyen Yesevi, aşağıdaki sözleriyle ise bu konudaki kendi serüvenin aktarır:

"Yedi yaşta Arslan Baba'ya verdim selâm,

'Hak Mustafâ emânetini eyleyin armağan'

İşte o zamanda binbir zikrini eyledim tamâm

Nefsim ölüp lâ-mekâna yükseldim ben işte…

---

[1] Divan'da bu konuda çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür. Bunlardan biri şöyledir:
"Oruç tutup halka Riya eyleyenleri
Namaz kılıp tesbih ele alanları,
Şeyhim diye başka bina koyanları
Son anda imanından ayrı eyledim." (s. 145).

[2] *Divan*'da 'cimrilik' halleri ve 'cimri' kişinin akıbetiyle ilgili başka örneklere de yer verildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan birine göre;
"*Halka icine cimri girse, sohbet olmaz,*
Zakir kullar zikrederek feyz alamaz,
O sohbetden erenlerin kokusu gelmez,
Zakirlerin omru zayi gecer imiş.
Soysuz cimri, comertleri gıybet kılacak,
Tanla varsa, cehennem icre canı yanacak,
İcmiş, yemiş, libasları ateşten olacak,
Hasret ile zehir ve zakkum tadar imiş." (s. 417).

Sünnetlerini sıkı tutup ümmet oldum,

Yer altına yalnız girip nûra doldum,

Hakk'a tapanlar makâmına mahrem oldum,

Bâtın mızrağı ile nefsi deştim ben işte.

Nefsim beni yoldan çıkarıp hakîr eyledi,

Çırpındırıp halka ağlamaklı eyledi,

Zikr söyletmeyip şeytân ile dost eyledi;

Hazırsın deyip nefs başını deldim ben işte.

On üçümde nefsani arzuları ele aldım

Nefs başına yüz bin belâ sarıp saldım;

Kibirlenmeyi ayak altında basıp aldım;

On dördümde toprak gibi oldum ben işte.

Otuz üçte sâkî olup mey paylaştırdım,

Şarap kadehini ele alıp doyasıya içtim,

Ordu hazırlayıp şeytân ile ben vuruştum,

Allah'a hamdolsun, iki nefsim öldü dostlar.

"Kul Hoca Ahmed, kırka girdin nefsini kır;

Burada ağlayıp âhirette ol tertemiz,

İmân postu şeriattir, aslı tarîkattır,

Tarikata giren Hakk'tan pay aldı dostlar.

Kırk yedimde yedi yönden ilhâm ulaştı,

Sâkî olup şarâp kadehini Pîr'im tuttu,

Şeytân gelip nefs ve hevâyı kendisi yuttu,

Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana.

Elli yaşta "Yiğidim" dedim, amelim zayıf;

Kan dökmedim gözlerimden, bağrımı ezip;

Nefsim için yürür idim, it gibi gezip,

Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana.

Elli sekiz yaşa girdim, ben habersiz,

Kahhâr Melik'im nefsimi eyle zir ü zeber,

Himmet versen, kötü nefsime vursam teber,

Bir ve Var'ım, Cemâlini görür müyüm?

Altmış üçte çağrı geldi; "Kul yere gir!,

Hem cânımın, cânânımın, cânını ver,

Hû kılıcını ele alıp nefsini kır…"

Bir ve Var'ım, Cemâlini görür müyüm?" (ss. 46-63).

Yukarıdaki dizelerde görüldüğü gibi Ahmed Yesevi'nin hayatının özeti, neredeyse nefsinin arzularıyla mücadeleden ibarettir. Esasen onun, bu mücadelenin erdemliliğine gönülden inandığı ve nefsinin arzularının peşinden gittiği zamanların pişmanlığını yüreğinde taşıdığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, o, hoşgörü, tevazu, dürüstlük, açıksözlülük ve sevgi gibi yüksek ahlaki erdemlerden övgüyle söz

eder ve bu türden yüksek erdemleri örnek davranışlar olarak yüceltir. Esasen Yıldız'ın ifadesiyle o, "yetiştirdiği aksiyoner alperenleri Asya'nın bir ucundan Avrupa içlerine kadar göndererek insanlara adalet, tevazu, birlik ve dirlik düşüncesini telkin etmiştir… Bu nedenle Ahmed Yesevi, sadece bizim milletimiz için değil, vaz' ettiği mesajlarıyla evrensel bir değerdir. Nitekim onun adına izafe edilen Yesevilik yolu, esasen İslâm'ın Türkçe yorumundan başka bir şey değildir. Cenab-ı Hak, Peygamber (a.s.) ve varlık sevgisini gönülde toplayan bu âbide şahsiyet, aşk ve irfânın, samimiyetin, hoşgörünün insana saygı ve sevginin derinleşme ve genişlemesinin sembolüdür." (2016: 6).

Yüksek ahlaki erdemlerin nasıl hayata katılabileceğini sözleri ve eylemleriyle somutlaştıran örnek bir şahsiyet olarak Hoca Ahmed Yesevi'ye göre, 'iyi insan' modelini besleyen temel erdemlerin başında tevazu gelir. O, tevazunun, öncelikle Allah karşısında sergilenmesi gereken bir örnek davranış olduğunu ve kendisinin de bu davranışı benimsediğini ifade eder. Böylece o, tevazu sahibi olmanın insanı nasıl yücelteceğinin örneğini kendi hayatından şöyle vermiş olur:

"Ben Hakk'a tevazu kıldım, o hem kıldı,

"Allah!" dedim, "Lebbeyk!" diye cevab verdi,

Rahmet kapısını açıp, beni yola saldı,

Servi benzeri dâim yeşerip ondum işte." (s. 457).

Sevgi erdeminin, Yesevi'nin hikmetlerinde en çok işlediği temel erdemlerden biri olduğunda kuşku yoktur. Onun hikmetlerinde bu erdem, öncelikle Allah ve peygamber sevgisi olarak karşımıza çıkar. Gerçek sevgiyi idrak edip Hakk'a ulaşmanın yolunun çekilen sıkıntılara sabredip O'na duyulan sevgiyi içselleştirmekten geçtiğini ifade eden Yesevi, Hz. Peygamber'in de bu yolu tercih ederek yakınlaştığını şu dizeleriyle açıklar:

"Medine'ye Rasûl varıp garîb oldu,

Garîblikte sıkıntı çekip sevgili oldu,

Cefâ çekip Yaradan'a yakın oldu,

Garîb olup menzillerden geçtim ben işte." (s. 44).

Yine o, Allah'ın sevgisine mazhar olmanın yolunun, O'nu hakkıyla bilmeye çalışarak yolunda gösterilecek fedakârlıklardan geçtiğini belirtir:

"Enel Hakk'ın anlamını bilmez câhil,

Bilge gerek bu yollarda, mertler denizi,

Akıllı kullar Hakk yâdına "sevgili" dedi,

Cândan geçip Sevgili'yi sevdim ben işte." (s. 71).

Gerçek sevginin, Allah sevgisi olduğunu sıkça vurgulayan Pir-i Türkistan, sahte sevginin ise gerçek âşıkların yolunu aydınlatamayacağını şu dizeleriyle açıklar:

"Gece Allah, gündüz Allah dinmeden yürür;

Allah mumu, pervâne gibi kendini vurur;

Leylâ-Mecnûn, Ferhâd-Şîrîn devrini sürer;

Hakk Teâlâ âşıkların sevgilisi olur.

Âşık yansa, hâs sevgilisi ile yanar;

Sahteler yanmadan durur, cândan doyar;

Gerçek âşıklar yandıkça pür-nûr olur

O sebepten mâşûkuna nâzı olur." (s. 218).

Tatcı'nın ifadesiyle "Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî, Müslüman Türk dünyasının manevî hayatında asırlardır etkisi devam eden bir Hakk ârifidir. O, Türk dünyasında ilk defa mukaddes kitabımız Kur'an'dan ve Hz. Peygamber'den aldığı esasları sevgi ve bilgiyle yoğurarak kendi adıyla anılan Yeseviyye erkânının kaidelerini ortaya koyan kurucu bir önderdir" (2016: 8). Türkçeyi vahyin gücü ile

zenginleştirerek semavîleştiren ve anadilini bir *'manâ dili'* haline getiren ilk Türk mutasavvıfıdır. Bu özelliğinden dolayı *'Pîr-i Türkistan'* olarak nitelenen Hoca Ahmed Yesevi, tesis ettiği ve kendi adına izâfe edilen Yesevîlik bünyesinde yetiştirdiği öğrencilerini İlâhî aşk ve Peygamber sevgisi ile donatarak, vahdet ve adâlet bilincini yaymak, insanlığı ebedî saadetle tanıştırmak için Horasan'dan Anadolu'ya göndermiş ve bu yolla İslâm'ın geniş bir coğrafyada yayılmasına öncülük etmiştir (Tatcı, 2016: 9-10).

Sonuç

Hoca Ahmed Yesevi'nin ahlaki öğütlerini içeren *Divan*'ında toplanan hikmetlerin ana teması, ahlaki erdemlerin rehberliğinde nasıl 'iyi insan' olunacağıdır. Yüksek ahlaki erdemler etrafında tekrarlanan mesajlarla, yaratıcısıyla kuracağı sürekli ve nitelikli ilişkinin insanı nasıl yücelteceği, bunun gerçekleşmediği durumların ise ona ne tür zararlar vereceği vurgulanır. Pir-i Türkistan'ın *Divan*'ında, İslam'ın her iki dünyada da kurtuluşa rehberlik eden ilkeleri özlü bir biçimde açıklanır. Yesevi'nin ortaya koyduğu ve kaynağını Kur'an ve Sünnet'ten alan hikmet merkezli bu yaklaşım, kişinin yüksek ahlaki erdemler etrafında geliştirdiği kültürle, öncelikle kendisiyle, daha sonra Yaratıcısıyla ve içinde yaşadığı toplumla barışık ve nihayet uyumlu bir *'iyi insan modeli'* önerir. Bu modelin nihai hedefi ise, insanı hem bu dünyada hem da öteki dünyada kurtuluşa götürecek yaratılış amacına uygun erdemli ve dengeli bir hayattır.

Kaynaklar

Çapcıoğlu, İhsan & Akyüz, Niyazi (2019), "Ahmed Yesevi Düşüncesinin Türklerin Din Anlayışı Üzerindeki Etkisi", ss. 153-170, M. Dursun Erdem, N. Fazıl Kurt, Ö. Güngör (eds.), *Yitik Hafızanın Peşinde: Buhara Konuşmaları*, Ankara: Pruva Yayınları.

Dîvân-ı Hikmet (2016), Hoca Ahmed Yesevi/Editör: Mustafa Tatcı, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.

Köprülü, Fuad (1981), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Tatcı, Mustafa (2016), "Sözbaşı", ss. 8-9, *Dîvân-ı Hikmet,* ed. Mustafa Tatcı, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.

Yıldız, Musa (2016), "Takriz", ss. 6-7, *Dîvân-ı Hikmet,* ed. Mustafa Tatcı, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.

TÜRK MÜSLÜMANLIĞI" KAVRAMINA YENİ BİR YAKLAŞIM

Niyazi AKYÜZ[**]

İhsan ÇAPCIOĞLU[*]

Özet

Din, toplumsal yönü de olan temel kurumlardan biridir. Toplumlar, hem manevi, hem sosyal ihtiyaçlarını karşıladıkları dine farklı derecelerde de olsa önem verirler. Böylece dinler, kültürün diğer kurumlarına nüfuz ederek, o kurumları dünya, evren, eşya, olaylar, olgular ve insanlar hakkında belli bir tutum almaya yönlendirir. Başka bir ifadeyle dinler, toplumun kültürüne nüfuz ederek, belli bir zihniyet dünyasının oluşumuna katkıda bulunur. Şu halde dinler, varlığını kültür içindeki davranış kalıpları ve değer muhtevalarını belirleme yoluyla kurar ve devam ettirirler. Dolayısıyla toplumlar, kültürleri itibariyle birbirinden farklılık gösterir. Bu farklılık, uzun bir yaşam boyunca edinilen toplumsal tecrübelerle beslenirken, aynı zamanda yaşanan coğrafya ve iklim de bu farklılıkta önemli rol oynar. Bununla birlikte dinlerin bazıları milli, bazıları ise daha çok evrensel boyutlar içerir. Bu bağlamda İslam, bütün insanlığa hitap ettiği için evrensel özellikler taşıyan bir dindir. Bu evrensel karakteri, onun bütün toplumlara yayılma hedefini beraberinde getirir. Ancak bütün dinlerde olduğu gibi İslam da farklı kültür ve coğrafyalarda yayılırken karşısına çıkan en büyük engel, Arap kültürü ile diğer kültürlerin farklılığıdır. Örneğin Hıristiyanlığın yayılma sürecinde oluşturulan kilise teşkilatında otoritenin milli unsurlarca paylaşımı büyük sorun çıkarmıştır. İslam'da ise, kilise benzeri merkezi bir otorite bulunmamakla birlikte, zamanla kendisini otorite olarak konumlandıran dini yapılanmalar söz konusu olabilmektedir. Örneğin, zaman zaman tartışma konusu olan 'Arap Müslümanlığı-Türk Müslümanlığı' ayrımı bu çerçevede değerlendirilmesi gereken tipik örneklerden biridir. Biz de bu tebliğimizde "Türk Müslümanlığı" kavramını anılan çerçevede çeşitli boyutlarıyla değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: İslam, Kültür, Gelenek, Türk Müslümanlığı.

A NEW APPROACH TO THE CONCEPT OF "TURKISH ISLAM"

Abstract

Religion is one of the basic institutions with a social aspect as well. Societies give importance to the religion in which they provide both their spiritual and social needs, but yet to different degrees. Thus, religions pass through other institutions of culture and leading them to take a certain attitude about the world, the universe, things, events, phenomenon and people. In other words, religions pass through the culture of society, contributing to the creation of a world of a certain mentality. Religions, therefore, establish and maintain their existence through identifying patterns of behavior and content of values within the culture. Thus, societies differ from each other with their cultures. While this difference is supported by social experiences achieved over a long life, geography and climate also play an important role in this difference. However, some religions contain national dimensions and others have more universal dimensions. In this context, Islam is a religion with universal characteristics because it addresses to all humanity. This universal character brings along, which its goal of spreading to all societies. However, as with all religions, Islam is spreading in different cultures and geographies and the biggest obstacle was the difference between Arab and other cultures. For instance, in the church organization established during the process of Christianity, the sharing of authority by national elements has caused great trouble. In Islam, though there is no central authority like the church, but in time there may be religious structures that position itself as authority. For instance, the distinction between 'Arab Islam and Turkish Islam', which is the subject of discussion from time to time, is that one of the typical examples should be evaluated within this framework. In this paper, we will evaluate the concept of "Turkish Islam" in its various dimensions.

Keywords: Islam, Culture, Tradition, Turkish Islam.

[**] Prof. Dr. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, niyaziakyuz06@hotmail.com

[*] Prof. Dr. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ihsancapcioglu@yahoo.com

Giriş

"Türk Müslümanlığı" terimi, hem cumhuriyet tarihimizin başında hem de günümüzde üzerinde en çok tartışılan terimlerden biridir. Türk inkılabının fikir babası Ziya Gökalp *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabının 'Dini Türkçülük' kısmında, "Dini Türkçülük, din kitaplarının ve hutbelerle vaazların Türkçe olması demektir" diyerek Türkçe ibadetin fikri temellerini atmıştı. Kavramı ilk defa kullanan Yahya Kemal olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk Müslümanlığının muhtevası ile ilgili olarak ilk analizi de yine Yahya Kemal yapmıştır. Tabii Yahya Kemal bu analizi Türk Milleti ile İslam arasında kurduğu etkileşim ilişkisi çerçevesinde yapmış, bunu yaparken, Türklerin içinde bulunduğu şartlar ve ihtiyaçlarına uygun olarak geliştirdikleri inanç, ahlak ve davranış kalıpları sistemleri üzerinde durmamıştı. Yahya Kemal Türk Müslümanlığı kavramını ilk defa telaffuz ederken, Fuat Köprülü'yü Ahmed Yesevi hakkında araştırma yapmaya sevk ederek 'Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar' eserinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yahya Kemal'in öğrencisi Nihat Sami Banarlı'nın yazılarında da Türk Müslümanlığı vurgusu geniş bir yer tutar: "Hayatımızı Sinan üslubu, Fuzuli inanışı, Yunus derinliği, Yavuz şecaati, Nedim zarafeti ve Mevlana muhabbeti ölçüleri içinde tanzim etmiştik."

Türk Müslümanlığı konusu 28 Şubat süreciyle yine gündem olmuştu. Sabah gazetesi 31.08.1998 tarihinde "Türk Müslümanlığı" manşeti altında Hava K. Komutanı İlhan Kılıç'ın dönemin başbakanı Mesut Yılmaz'dan esinlenerek "Türk Müslümanlığı" kavramını geliştirdiğini ifade etti. Bunun ardından ibadetin dili konusunda Türkçe ibadet konusunun yeniden gündeme gelmesinin beklendiğini yazdı. Konu bir müddet gündemde kaldı. Esasen İlhan Kılıç'ın bir beyanıyla gündeme oturan 'Türk Müslümanlığı' tartışmalarının kaynağı, kısa bir süre önce Sait Başer'in yazdığı "Yahya Kemal'de Türk Müslümanlığı" isimli kitaptır (1998). Tartışmaların böyle alevlenmesinin sebebi, ülkemizde içinden geçilen 28 Şubat sürecidir. Bu süreçte Türk Müslümanlığı kavramı kullanılarak Türk siyasetine ayar verilmek istendi. Bu sebeple konu normal şartlarda değil, siyasi-ideolojik bir zeminde tartışıldı. Tam da bu sebeple, bir tür toplum mühendisliği, İslam reformu, siyasal İslamcılığın önünü kesme projesinin adımlarından biri olarak gösterildi. 15 Temmuz darbe teşebbüsünden sonra tartışmaların yeniden alevlendiğini görüyoruz. Kendisini Hanefi-Maturidiliğin temsilcisi gibi göstermeye çalışan F. Gülen'in başında bulunduğu hareketi Türk Müslümanlığı olarak tanıtan makaleler yabancılara yazdırıldı.

Son yıllarda gerek bilimsel çevrelerde gerek kamuoyunda yapılan tartışmaların, Türk Müslümanlığı'ndan daha çok Maturidilik üzerinde yoğunlaştığı görülüyor. Maturidilik üzerinden değerlendirmeler daha derinden gitmekte, fakat Türk Müslümanlığı ile bağlantısı kurulduğunda konu hemen farklı düzlemlere çekilmekte ve toplumsal-siyasal kesimlerle ilişkili değerlendirmeler başlamaktadır. Bu konuda kavram kargaşası hala devam etmektedir. Konuyu dini endişeyle, siyasi bakış açısıyla (toplum mühendisliği) değerlendirenler olduğu gibi, bilimsel yaklaşımla değerlendirenlerin varlığı gözlerden kaçmamaktadır.

Kültürel Müslümanlık Yorumu: "Türk Müslümanlığı"

Türk Müslümanlığı terimine çeşitli gruplarca farklı anlamlar yüklenebildiğini ve sübjektif bir bakış açısı yerine objektif bakış açısını ikame etme gereğince bazı kavramsal değerlendirmeler yapılmasının zaruretini ifade eder. Ülkemizdeki çeşitli toplumsal siyasal kesimler nazarında bu kavramları değerlendirip kavramın arka planının sosyal bir olgu ya da toplum mühendisliği projesinin hangisine dayandığını ortaya koyma gayretini izhar etmektedir (Uysal, 1999). Sonuçta Türk Müslümanlığı kavramının İslam'daki hükmünü vermekte ve Türk Müslümanlığını bid'at olarak görmektedir.

Kavramı bir sosyal bilim olan tarih metodolojisi açısından değerlendirdiğini belirten Taştan (1999), ideolojilerin sosyal olgulara kendi düşünsel zemini açısından bakması sebebiyle Türk Müslümanlığı'nın ülkemizde kimlik kargaşasına yol açtığını belirtmektedir. O da konuyla ilgisi olan çeşitli tarihi bilgileri vererek konunun farklı boyutlarını ortaya koyma gayretini izhar etmektedir. Sonuçta "teorik ve pratik İslâm ayırımı açısından bakıldığı zaman Türk Müslümanlığı mefhumu doğrudur. Her milletin bir dini anlayışı ve tatbikinin farklılık göstermesi yadırganamayacak bir gerçektir. Zira din, her toplumda gündelik hayattan sosyal hayata, mimariye, musikiye, felsefeye, edebiyata hâsılı her şeye sinmiştir. Bununla beraber toplumun kültüründen de etkilenmiştir. Bu sosyal bir realitedir. Ancak böyle bir sosyal realiteyi, ideolojilere yamamak ve toplum mühendislerinin elinde dine her kalıba giren bir şekil kazandırmaya çalışmak yanlış bir davranıştır. Bu gün Türkiye'de ileri sürülen Türk Müslümanlığı da bu ideolojik kaygıların ve toplum mühendislerinin elinde farklı bir şekil almıştır" diyerek konuyu 'toplum mühendisliği' ve 'milli din oluşturma' projesi şeklinde değerlendirmiştir.

Konuya Kur'an Müslümanlığı açısından yaklaşan ve Hucurat suresi 14. ayeti çerçevesinden bakan Yargıcı (1999), Allah'ın bedevilere hitaben söylediği "Bedeviler 'inandık' dediler. De ki 'siz iman etmediniz, ama 'İslam olduk' deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi" ifadesini değerlendirdikten sonra, "Türk Müslümanı ya tam dinsiz olacak, din yerine ırkçılığı birleştirici bir unsur olarak görecek, ya da mümin olduğu halde, gayr-i müslim gibi olacak… Böyle bir Müslümanlık anlayışının Kur'an'daki Müslümanlık anlayışı ile hiçbir ilişkisinin olmadığı apaçık" şeklinde belirtmektedir.

Ferşadoğlu (1999) konuyu siyasal İslam tartışmaları sadedinde ve tam olarak siyasi-ideolojik olarak değerlendirmektedir: "Türk Müslümanlığı" tartışmaları çerçevesinde, "Siyasal İslam, irtica, dinde reform, Sünnet-i Seniyye'yi ve hadis-i şerîfleri aradan çıkaran 'Kur'an İslam'ı, Türkçe ibadet, başörtüsü-türban" gibi hususları da birlikte gelmektedir. Ne yazık ki, bir kısım ifsat komiteleri, sinsice bu maddelere "fundamentalizm" ve hatta "terör"ü de ilâve ederek, maziden gelen kompleks ve istikbalden uzanan korku ve endişeyle İslamiyete olan husumetini kusmaktadırlar. Türk Müslümanlığı", 1789 Fransız İhtilâl-i Kebiri ile ortaya çıkan Liberalizme ve sair felsefi "akım ve izm"lere, bu arada "Siyasal Din", "Alman Hıristiyanlığı, Yüce Önderlik" gibi uydurma ve yakıştırmalara da dayandığını ifade edelim."

Konuyu yerel-evrensel tartışmalar bağlamında ele alan Sönmez (1999), sadece etnisiteyi temel kabul ederek İslami yaşam farklılıklarını izah edemeyeceğini ifade eder. Bu meyanda iklim, yer şekilleri ile örf ve adetleri de dikkate almak gerektiğini belirtir. Fakat makale boyunca İslamiyet'te dini inkılap, dinde reform, Kemalizm ve Protestanlık, devletin yeni dini: Türk Müslümanlığı tanımlama ve yargılarını verdikten sonra sosyolojik anlamda "Türk Müslümanlığı" kavramını yerellik bağlamında ele almanın çelişkileri beraberinde getireceğinden söz eder. Sonuç olarak kavramın "Cumhuriyet'in başından bu yana modernist-otoriter iktidarlar tarafından kotarılmaya çalışılan "toplumsal mühendislik projesi" şeklinde tanımlamak en doğrusudur", diyerek noktayı koyar.

Konuyu tam olarak dinde reform tartışmalarının kalbine yerleştiren Özcan (1999), bunu dinin vahyi ve otantik dokusuna müdahale olarak tanımladıktan sonra reform arayışları çerçevesinde, sözü İslam Gerçeği kitabına getirmektedir. Konuyu 28 Şubat süreci, Türk-İslam sentezi, ana dilde ibadet, milli kıblemiz Sakarya, Milliyetçilik, İslam milliyetçiliği kavramlarıyla izah edip, "Elbette şekliyatta coğrafi özellikler varlığını muhafaza eder. Bundan dolayı İslam tek olmasına rağmen Müslümanlar eşgal (eşkal) olarak taaddüt eder. Bu hem fıtratın iktizası hem de İslam'ın müsamahası sonucudur. Bu değişik eşgal ve görüntüler sosyal bir realitedir. Ancak bu sosyolojik realite idealize edilemez. Aksi taktirde Müslümanlar arasında tabii uyum ve birliktelik zedelenir ve hoşgörü ile müsamaha ortadan kalkar. Bundan da tezad ve kavga doğar ve ayrılık yani tefrika doğar. Bundan dolayı Avrupalı, Asyalı veya Afrikalı Müslüman olabilir ama Avrupa İslamı, Afrika İslamı veya Asya İslamı yoktur. Asya tarzı üretim veya Avrupa tarzı üretim olabilir ama coğrafi İslam olmaz. Olursa da bu dini realiteye değil sosyolojik realiteye hamledilir", şeklinde bir karara varır.

Konuyu kısaca tarihi arka planıyla ortaya koyan Alparslan (1999), 'Türk Müslümanlığı'nın fark edilir vasfını, dini kurallar manzumesi olarak değil, Allah ve peygamber sevgisi üzerine oturan muhabbet halesi algısı olarak belirtir. Sonuç olarak: "Sovyetlerin her Türk lehçesini bir dil haline getirdiği gibi, yakında kültürel farklardan kaynaklansa bile; bir Kazak İslamı, Özbek İslamı, Türkmen İslamı vesaire gibi anlayışlar yeni patronlar eliyle mi ortaya konacaktır? Acaba Araplar arasında Mısır İslamı, Suriye İslamı, Arabistan İslamı da olmayacak mı? Hatta PKK'nın Türkiye'ye yapamadığı zararı, bazı tezahürleri görülmeye başlayan İslam'la karıştırılarak takdim edilecek etnik İslamcılık yani Kürt Müslümanlığı yapmaz mı? Bu Ortadoğu'daki kazanım sahiplerinin işine yararken en fazla Türkiye'ye ve gelecekteki Türkiye'nin tabii açılımlarına zarar vermez mi?" sorusuyla bitirir.

Medyadaki Türk Müslümanlığı tartışmalarından yola çıkarak, bu tartışmaların ilmi bir zaruretten ziyade 'Türkiye'ye mahsus bir Müslümanlık' anlayışının yürürlüğe sokulması yönündeki bir toplum mühendisliği gayreti şeklindeki kanaatini izhar eden Alkan (1999), hemen ardından İslam'ın farklı zaman, kültür ve coğrafyalarda farklı yorumlanmasının ve ayetlerin farklı yorumlara zemin teşkil etmesinin tabiiliği üzerinde durur. "Belirli coğrafya veya kültür çevresi içinde zamanla pekişen bu kabil yorumların, gittikçe ona tabi olanlar tarafından "hakikatine en sadık din yorumu" olarak kabullenilmesini de "anlamak" gerekir… Anlayışın, hoşgörü sınırlarını aşarak, onaylamaya kadar uzatılmaması gereken kısmı, bu kabil yorumlara herhangi bir gerekçe ile "resmi himaye" getirilmemesidir… "Türk Müslümanlığı" kavramı, bana, daha uygun bir zamanda bundan daha ciddi bir niyetle gündeme getirilmesi muhtemel, "protestan" karakterli,-moda tabirle- "İslami fundamendalizm"e geçit vermeyen bir Müslümanlık yorumunun zuhur edeceğini düşündürüyor. Cereyan eden tartışmalar, bu büyük toplum mühendisliği projesinin zihni egzersizleri olarak değerlendiriliyor olmalı.

“Bir tek İslam vardır. Çeşitlilik İslam’ın tarihi-kültürel tezahürlerinden doğmaktadır.” Böyle genel kabul gören bir iddiadan yola çıkarak, felsefi bakımdan ‘öz-tezahür’ ayırımına sözü getirir Aydın. Şu can alıcı soruyu sorar: “Acaba yaşanmış bütün tarihi-kültürel dini tecrübelerin dışında, ötesinde var olan, var olduğu kabul edilen ‘öz İslam’ nedir ve böyle bir İslam’ın var olduğunu kim bilmektedir.” Yukarıda zikredilen genel kabule dayanılarak, "Türk İslamı" kavramıyla "Türk (Türkiye) Müslümanlığı" kavramı arasında bir ayırım yapılmakta ve ikinci kavram, başka sebepler meyanında, bilimsel açıdan da tercih edilmektedir. Bu ayırımı ve tercihi anlamlı buluyorum. Fakat burada bir noktaya dikkat çekmek istiyorum. "Türk Müslümanlığı", yani insanda, dolayısıyla bireyde, toplumda, kültürde tezahür ettiği, etmekte olduğu haliyle İslam, hem **tasvir edici,** hem de kıymet **biçici** (değer **ifade edici)** şekilde kullanılmaktadır. Birinci durumda tarihi ve sosyolojik bir gerçek dile getirilmektedir. Şöyle ki, İslam, tarihi-kültürel bir varlık olan her hangi bir toplumun hayatına girmekte ve belli bir üslup içinde yaşanmaktadır. Çok kere nüfuz ettiği yeni kültür formlarının bir kısmının değişikliğe uğramasını sağlamakta (bu yola niçin gittiğini biliyoruz) aynı zamanda mevcut formların bir kısmını benimseyerek o formlarda ifadesini bulmaktadır. Bundan dolayıdır ki, İslam Fas'ta, Anadolu'da, Malezya'da, Yemen'de ve Bosna'da farklı ifade kanalları bulabilmekte, aynı din, öze zarar verilmediğine inanılarak farklı şekillerde yaşanabilmektedir. Ve bu yaşanma, hem değişik kültür formlarından destek bulmakta, hem de yeni kültür formlarına varlık kapısı açmaktadır. Kanaatini şu şekilde belirtir: “"Türk Müslümanlığı" (yahut "Türk İslamı") söylemi (veya fikri) ta başından beri ideolojik bir boyutu -dolayısıyla bir anlamda değer koyucu bir özelliği- içermektedir. "Türkleşme, İslamlaşma ve Muasırlaşma"nın Türk düşünce gündemine oturduğu günlerdeki ‘İslamlaşma' modern bir proje idi. Müslüman bir toplumun Müslümanlaşması', İslam'ın özellikle Türk milliyetçiliği ve çağdaşlaşma karşısında yeniden tanımlanması ve yorumlanması zorunluluğunu ortaya çıkarıyordu. Bu yeniden tanımlanıp yorumlanma zarureti öteki iki kavram için de söz konusudur. Çağdaşlaşmanın gerekleriyle uyum içinde olan bir din ne kadar zaruri idiyse, İslam ve çağdaş durumla bağdaşır bir milliyetçilik; İslam’ı ve Türk’ün tarihi tecrübesini ciddiye alan bir çağdaşlaşma da o kadar gerekliydi. Eğer yeterince başarılı olunabilseydi oradan, yani o modern terkibi projeden teorik sağlamlığa sahip bir "Türk Müslümanlığı" yahut "modern bir Türk din anlayışı ve yorumu" da çıkabilirdi.”

Aydın konuyu, ‘Yeni sosyete’nin tarihi ümmetin siyasi bir parçası olmaktan vazgeçtiğine getirerek ‘milli din’ arzusundan bahseder: “Temel iddia şu: Türk'ün İslam anlayışı zaten Arabınkinden de Aceminkinden de farklıydı. Şimdi bu farklılığı daha da güçlendirmek gerekir: Muamelata ilişkin şer'i hükümlerin pek çoğu lağvedilmelidir. Ezan Türkçe okunmalı, ibadet Türkçe yapılmalı. Eski dini sembollerin çoğu atılmalı, modern hayata uygun yeni semboller üretilmelidir. Din, laik yapıyla çatışmayacak bir tarzda yeniden tanımlanmalı ve dinin itikad ve ibadet boyutu esas alınmalıdır. Ahlak ve terbiye sisteminin de yavaş yavaş dini nitelikten kurtulup milli bir karaktere bürünmesi gerekir… Pekala, benim biraz önce bazı özelliklerini saydığım anlamda, yani kısacası kelami-felsefi anlamda, bir "Türk Müslümanlığı'nın oluşup gelişmesi imkansız bir şey midir? Bence hayır. Ben şahsen ufukta yeni bir teolojinin, yeni bir kelami-felsefi anlayışın ışıklarını görüyorum. Bu anlayışın merkezi meşguliyet noktaları Türkçe ezan vs. gibi konular olmayacaktır. Bu yaklaşım, Türk Müslümanlığının belirgin vasfı olan tarihi tasavvufi tecrübeyi de yanına alarak -hatta bütün tarihi tecrübeyi ciddiye alarak - Kur' an’ı yeni bir gözle okumaya, oradan çağdaş dünyayı anlayan ve o dünyaya katkıda bulunan ve belli, önemli ölçüde yeni diyebileceğimiz bu insan anlayışını, yeni bir ictimai ahlak görüşünü (özellikle kadına hakettiği önemi veren) yeni bir dinlerarası (dolayısıyla uluslararası) ilişkiler çerçevesini ve daha pek çok ilgili şeyi çıkarmaya gayret etmeye cesaret eden bir yaklaşımdır.” (2000).

Türk Müslümanlığı kavramının önemli ve derinlikli olmasına rağmen, bu konudaki tartışmaların politik-ideolojik düzlemde yapılmasının bu derinliği örttüğünü ifade eden Hocaoğlu (1999), özellikle muhafazakar aydın çevrelerin bu kavram karşısında ciddi endişe duyduklarını, hatta bazılarının, bu endişeyi, bir Rafızilik suçlamasına kadar götürdüklerini belirtmektedir. Kendisinin prensip olarak böyle bir endişe ve bu kavramdan rahatsızlık duymayanlar arasında olduğunu izhar etmektedir: “Nâçiz kanaatımca, "Türk Müslümanlığı" el-hak doğrudur; yerinde, aklı başında kullanmak ve illâ ki samimî olmak kayıt ve şartıyla!.. "Türk Müslümanlığı", hem sosyolojik bir terim olarak doğrudur, hem dinî bir terim olarak. Üstelik böyle bir şey sadece bize has da değildir. Benzer şekilde bir "Arap Müslümanlığı", bir "Fars Müslümanlığı", bir "Hind Müslümanlığı" terimleri de doğrudur. Üstelik bütün bu doğrular, İslâm'ın evrenselliğini ve bütünselliğini ne cerh, ne red, inkâr ve ne de nefy eder.” Konuyu felsefi olarak ele alıp Türk Müslümanlığı kavramının bir yandan çok geniş zamanı, diğer yandan çok geniş bir coğrafyayı ihata ettiği için büyük bir genelleme anlamına geldiğini vurgularken “Ancak, her şeye rağmen, diyebiliriz ki, bir "Ortalama Türk Müslümanlığı" vardır ve bunun da emarelerini birkaç maddede hulasaten cem edebiliriz.

- Türk Müslümanlığı, bir 'devrim' neticesidir.

- Türk Müslümanlığı, çok derinlikli, samimî ve toleranslı bir dinî hayat demektir.
- Türk Müslümanlığı, ileri düzeyde ve dengeli bir peygamber sevgisidir.
- Türk Müslümanlığı, Cihad demektir.
- Türk Müslümanlığı'nın bir başka alameti farîkası da, Rasyonel Düşünce'dir", diyerek kanaatini belirtmiştir.

Hz. Muhammed'in hayatında vahy yoluyla kurumsal bir hale gelen İslam dini ile O'nun vefatından sonra gerek Arap toplumunda gerekse İslam'ın yayıldığı diğer toplumlarda İslam'ın inanç, ibadet ve muamelat boyutu ile ilgili geliştirilen beşeri ve toplumsal yorumların varlığına dikkat çeken Kutlu (2017), bu yorumların inanç ve siyasetle ilgili olanlarına siyasi ve itikadi mezhepler, ahlak boyutu ile ilgili olanlarına tasavvufi oluşumlar, ibadet, gündelik hayat ve hukuki boyutla ilgili olanlarına ameli-fıkhi mezhepler, felsefi boyutu ile ilgili olanlarına felsefi mektepler adını verir. İslam'ın etkisi, sadece bunlardan ibaret değildir. İslam'ın etkisi, bu alanların dışında sanat, estetik, musiki, mimari, siyaset, kültür, bilim, medeniyet gibi alanlarda da görülür. İslam düşüncesinde ortaya çıkan mezhepler, tarikatlar ve cemaatlerin her birinin temsil ettiği bir zihniyet vardır. Onların buna göre şekillenmiş İslam algıları, Müslümanlık tarzları ve dindarlık biçimleri söz konusudur. O'na göre "Türk Müslümanlığı", "Arap Müslümanlığı", "Fars Müslümanlığı" sosyolojik açıdan mümkündür. Dini açıdan bu Müslümanlıkların tamamı İslam kaynaklıdır, ancak bunların hiç birisi 'Din' değildir. Tek bir 'İslam' ve birden fazla Müslümanlık tarzı ile karşı karşıyayız. Müslüman ülkelerde bunların yansımalarını gözlemlemek mümkündür. Aynı şekilde bu hususların, toplumların sözlü ve yazılı dini kültürüne de yansıdığını görebiliriz. Özellikle Türk topluluklarının ürettiği yazılı dini edebiyat ve sözlü gelenek, bunun ispatı konusundaki birçok veriyle doludur. Sosyolojik olarak her hangi bir dinin, o dini benimseyen toplum üzerindeki tezahürleri, onun yeni bir din olduğunun ispatı değildir, o toplumun kendine has bir dindarlık inşasıdır. Yani Türklerin kendine has bir Müslümanlık tarzı vardır. Bu sebeple Türk toplulukları üzerinde ortaya çıkan İslam tezahürlerini tanımlayacak en iyi toplumsal kavramsallaştırma "Türk Müslümanlığı"dır.

Türk Müslümanlığı kavramı ile ilgili pek çok tanımlama yapıldığını, isteyenin istediği anlamı yüklediğini ve bu durumun, kavramla ilgili büyük bir karmaşaya ve anlam kirliliğine sebep olduğunu vurgulayan Kutlu, bu konuda yapılan ciddi hataları şöyle belirtmiştir (2017, 30-31):

- Türk Müslümanlığı, inanç boyutu olmakla beraber, hak-batıl, sapık-kurtulmuş söylemine dayalı, farklı yorumları görmezden gelen, sadece kendileri için kurtuluş vadeden, sırf inançtan ibaret, itikadi bir sınıflama değildir. Çünkü İslam'ın temel felsefesinde insanların Müslüman olup olmamaları kendi özgür iradelerine bırakılmıştır. Zaten Türkler de İslam'ı, kendi özgür iradeleriyle benimsemişlerdir.
- Bu kavram, Müslümanlığın etnik bir sınıflandırması olarak değerlendirilemez. Türk milletinin, İslam'ı kendi tarihsel ve kültürel birikimine göre anlayıp yaşama tecrübesini ifade eder. Tarihin değişik dönemlerinde Türk topluluklarının ya da alimlerinin İslam algılarında vahdet-i vücut sufi geleneği veya zahiri anlayış etkili olmuşsa da, bunlar Türkistan'dan Anadolu'ya taşınmamış, Türkler bu geleneği Horasan ve Anadolu'da hazır bulmuşlardır.
- Bu kavram, Sünniliğe, Osmanlı Sünniliğine veya Aleviliğe indirgenemez. Çünkü farklı yorumlara saygıyı telkin eder, 'yetmiş iki millete aynı gözle bakma'yı öneren bir hoşgörüyü telkin eder. Ayrıca akli ve ahlaki değerlere bağlı kaldıkları sürece Yesevi geleneğe mensup Alevi-Bektaşiliği ve Sünni gelenekten gelen akılcı-yenilikçileri içine alacak kadar geniş şemsiye bir kavramdır.
- Bu kavramın ülkemizde 28 Şubat sürecinde ortaya atılması sebebiyle "toplum mühendisliği" veya "İslam'ın reformasyonu" nitelemesiyle itibarsızlaştırılması doğru değildir. Çünkü Türklerin İslami tecrübesini ifade eden Türk Müslümanlığı, Cumhuriyet döneminden çok önce kurumsallaşmış şekilde tarihteki yerini almıştı.
- Bu kavramla diğer ırkları ya da din mensuplarını dışlamayı anlamak mümkün değildir. Bu gelenek, 'yaratılanı yaratandan ötürü sevme'yi felsefe olarak benimsemiştir. Osmanlı'nın Anadolu'da fethettiği topraklardaki gayri müslimler, onların adaleti gözeten politikası karşısında "Nolaydı da bunlar bize daha önce bey olaydı" demişlerdir.
- Türk Müslümanlığı kavramı, bazı araştırmacılar tarafından 'Osmanlı dini tecrübesi' olarak nitelenmiştir. Bu kavramı son 600 yıla hapsetmek ya da Osmanlı'ya indirgemek doğru değildir.

Çünkü bazı dönemlerde Sünni irfancılığın ya da Nizamiye medrese geleneğinin etkisiyle Türk Müslümanlığı kimliğinde bazı kırılma veya değişimler yaşanmıştır. Bu kırılmalar, Osmanlı İslam tecrübesinde yaşanmıştır.

Kutlu'ya göre milletler, sahip oldukları maddi manevi kültürler doğrultusunda yöneldikleri dinin içinde, kendilerine uygun gelen bazı mezhepleri ya da din anlayışını benimserler. Mesela Türk toplulukları, genel olarak akli-ahlaki yorumun ağır bastığı Hanefi-Maturidi-Yesevi anlayışa; Fars toplulukları, İslam öncesi dönemin etkisiyle Batıni yaklaşımı temsil eden Şia'ya; Arap dünyası ise Hz. Peygamber'den sonraki ilk üç neslin kabilecilik ve asabiyesine dayalı, kutsallaştırılan dini kültürünün hakim olduğu İslam anlayışına (Maliki, Şafii, Hanbeli, Zahiri ve sonra Eş'arilik) yakın durmuşlardır. Yani tarihi olarak İslam dünyasında pek çok din algısı ortaya çıkmakla beraber, bunlardan, belirli zihin dünyalarının milletlerin ortak değerleri ile birleşmesi sonucunda üç kurumsallaşmış Müslümanlık tarzı ortaya çıkmıştır. Kutlu, bunların hepsini "Üç Tarz-ı Dindarlık" olarak kavramsallaştırmakta, bu kavramın içinde 'Türk Müslümanlığı' Akli-Ahlaki Dindarlığı, 'Fars Müslümanlığı' Batıni Dindarlığı ve 'Arap Müslümanlığı' da Zahiri Dindarlığı temsil etmektedir. Bu üç İslam anlayışından birincisi Hanefilik-Maturidilik olarak Türkiye'de ve Türk Cumhuriyetlerinde dini kimliğin ayrılmaz parçası olarak görülmektedir. İkincisi İran'ın, üçüncüsü de Suudi Arabistan'ın milli ideolojisi halini almıştır. Bu Müslümanlık tarzları birbirinin zıddı değil, bir arada yaşaması mümkün farklı yorumlardır. Hepsini birleştiren, Tevhid, Nübüvvet ve Ahiret inançlarından oluşan İslam inanç ortak paydasıdır. Birbirine nefret ve düşmanlık beslemedikleri, birbirini dönüştürmeye çalışmadıkları, İslam'ı temsil iddiasında olmadıkları ve İslam ile sadece kendilerini aynileştirmedikleri sürece, genelde insanlığın, özelde Müslümanların sorunlarını çözmede birlikte hareket ettikleri veya yeni bir medeniyet inşası için birbirleriyle yarıştıkları takdirde bu farklı Müslümanlıklar zenginlik olarak işlev görecektir (Kutlu, 2017, 30).

Kutlu, İslam'ı ilk benimseyen toplulukların tarih sürecinde kurumsallaştırdıkları dini tecrübe ifade şekillerinin, pratik olarak ameli-fıkhi; inanç konusunda siyasi ve itikadi; bireysel olarak tasavvufi-ahlaki olmak üzere üç farklı boyutta gerçekleştiğini belirtir. Türklerin sosyo-kültürel yapısına uygun ve ihtiyaçları çerçevesinde İslam dini, üç alanda kurumsallaşmıştır. Bu kurumsallık Türk Müslümanlığının ameli, itikadi ve ahlaki olmak üzere üç boyuta gerçekleşmiştir. Bu din anlayışının ameli cephesi Hanefilik, itikadi cephesi Maturidilik ve tasavvufi-ahlaki cephesi Yesevilik olarak kurumsallaşmıştır. Üç boyutu temsil eden bu kimlikler birbirini tamamlayan tek bir kimlik haline gelmiştir. Kutlu, bu üç boyutun Türkler ve Türk Müslümanlığı ile ilişkisinden bahsederken ilk olarak Hanefilik üzerinde durur. Hanefi fıkıh tarihi konusunda bir eser yazan Y. Z. Kavakçı'nın, "Müslüman Türklerin ilim ve irfanıyla İslam'a ve hususiyle İslam Hukukuna intibakları ve 300'e varan İslam hukukçusu yetiştirmeleri, hatta onların fıkha dair eserlerinin 350'den fazla oluşu fevkalade calib-i dikkattir. Fetva kitaplarının 20 kadar olduğu 350'den fazla fıkıh eserinin % 98'i Hanefi Fıkhına dair" olduğunu ifade eder. İkinci olarak Maturidilik üzerinde duran Kutlu, akıl taraftarlığının Ebu Hanife'den sonraki önemli temsilcilerinden birisi olan İmam Maturidi'nin adına nisbetle isimlendirilen bu ekolün İslam inancının esaslarının tespiti ve ona yöneltilen eleştirilerin çürütülmesi için akıl ve vahyi birlikte kullandığını belirtir. Yazdıkları eserlerle İslam kelamının gelişmesine önemli katkılar yapan Türk bilginlerinin tamamına yakını Maturidi mezhebindendir. Onlar sadece kelamla ilgili değil, diğer alanlarda da eserler yazmışlardır. Maturidiliğin dışarıdan ithal bir fikri sistem olmadığını, Türkistan'da Türk toplumunun ve Türk aklının ürettiği bir kelami anlayış olduğunu belirten Kutlu, merhum Y.Z. Yörükan'ın "Maturidik, İslam harsının Türk muakalesinden süzülmüş ve İslam esaslarının Türkler tarafından işlenmiş din fikriyatına müstenid resmi mezheptir" tanımlamasıyla fikrini güçlendirmektedir. Üçüncü olarak Yesevilik konusunu ele alan Kutlu, Yeseviliğin de Maveraünnehir Türk kültür havzasında üretildiğini ifade etmektedir. Türklerin İslam'ı kabul etmeleri ile birlikte Orta Asya'da başlayan ilk sufi geleneğinin temsilcilerinin Yesevi ocağında ve Hanefi-Maturidi medreselerde eğitim gören Türkistan erenleridir. Türk halk sufi geleneğinin kurucusu sayılan Ahmet Yesevi, Pir-i Türkistan diye de anılır. Hatta Köprülü, Yeseviliğin "bir Türk sufisi tarafından halis bir Türk muhitinde kurulan ilk büyük Türk tarikatı" olduğunu ifade eder. Türkler, gittikleri bölgelerde bu üç gelenek yoluyla gönülleri fethetmiş, Selçuklu ve Osmanlı devletlerini kurarak İslam'ı yaymıştır. Kutlu, Türklerin bu üç boyutlu olarak kurumsallaştırdığı Türk Müslümanlığının ortak değerlerini 7 maddede açıklamıştır:

- Akıl taraftarlığı
- Özgürlük, ailenin mahremiyeti ve vatan sevgisi
- İnsan sevgisi ve insana saygı
- İman amel ayırımı

- Din-şeriat ayırımı
- Diyanet-siyaset ayırımı
- Peygamber sevgisi (2017, 31-38).

Gelelim bizim ne diyeceğimize. Bize göre bu kavramın felsefi ve kelami izahı buraya kadar verdiğimiz bakış açılarıyla yeteri kadar ortaya konulmuş oldu. Bazı çalışmalarda konunun sosyolojik temeline atıf yapılsa bile, sonunda araştırmacının zihinsel arka planına yine dönülmüş ve sosyolojik açıklama ikinci ya da üçüncü plana atılıp ideolojik değerlendirmeler baskın çıkmıştır. Konu bir dinle ilgili olduğu için dini değerlendirme bize göre birinci ve temel değerlendirme olmalıdır. Fakat sosyolojik değerlendirme kolayca yabana atılabilecek bir bakış açısı değildir. Çünkü bu dini öğrenecek, anlayacak yaşayacak ve yeni nesillere öğretecek, anlatacak, yaşamalarını izleyecek ve onlardan etkilenecek olan o toplumdaki insanlardır. Bu da bir sosyal yapı ve kültür hayatı içinde somutlaşacak olgulardır. Bu sebeple biz burada sosyolojik açıklamayı deneyeceğiz.

Toplumlar varlığını devam ettirmek için fertlerin değer ve davranış tarzlarını sosyalleşme kanalları vasıtasıyla öğrenmesini ve bunları da yeni nesillere böylece aktarmasının yollarını oluşturmaya çalışır. Bunları da fertlerin çeşitli gruplarda ihtiyaçlarını gidermesi için çeşitli imkânları onların kullanımına sunar. Fakat bir toplumdaki fertlerin birlikte yaşama motivasyonlarını sağlamak için, kendi aralarında ilişki oluşturup geliştirmeleri gerekmektedir. Bunun için de ortak değerler etrafında bir araya geldiklerini hissedip anlamaları gerekir. Ortak değerlerin anlaşılma şekli, kurulan ilişkilerin sonucunda fertlerin birbirine karşı yapıp ettikleridir. Değerler ve bu değerlerin korunması ve geliştirilmesi için ifade edilen söylemler ve davranışlar, fertlerin aynı köken ve aynı kültür ortak paydasına sahip olduklarını anlamalarına vesile olur. Kültür ise, o toplumun fertlerinin ihtiyaçlarını gidermek için içinde bulundukları gruplar ile bu gruplarda ya da grupların dışındaki fertlerle ilişkilerini sürdürebilmek için sıkı sıkıya sarıldıkları değerler ve bu değerleri korumak için başvurdukları sosyal kurumların bütününü ifade eder. İnsanın dünyasında, sosyolojik bir süreç olan kültürün nasıl bir yer işgal ettiği, sosyolojinin önemli problemlerinden biridir. Kültür, bilindiği gibi, bir toplum içinde yaşayan insanların "münferit" davranışlarının, "nesnelleşerek" diğer insanların davranışları üzerinde etkili olabilecek hale geldikten sonra, o toplumdaki başka insanlar tarafından kabul edilip benimsenmesiyle oluşan davranış kalıplarıdır. Kültür, insanın zihniyetinin ve davranış kalıplarının, kurumlaşarak sonraki nesillere aktarılmasına ve toplumun devamına hizmet eder. Şu halde konuya 'kültür' kavramı çerçevesinde bakmak, bize göre daha aydınlatıcı olacaktır.

Kültür kavramı, bilimsel olarak 'uygarlık', İslam, Çin, Hint, Batı uygarlığı gibi anlamları ifade ederken, beşeri olarak ve günlük dilde çeşitli toplumsal alandaki eğitimi (mesela din, hukuk, sanat, tıp eğitimini) ifade etmektedir. Kültürün birçok tanımı vardır. Ancak kültürün bütüncü bir tanımı Tylor tarafından yapılmıştır: "Kültür ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür" (Güvenç, 1979: 102). Kültürün böyle geniş anlamda kullanılışını bir misal vererek anlatmak faydalı olacaktır. Her toplumun özelliklerinin bir maddi dayanağı vardır. Mesela, sepet örmenin çok önemli olduğu bir toplumda, sepet örmek için gerekli olan saz sapları ve ince dallar, kendi başına bir sepet teşkil etmez. Sepet, dalların ve sazların belli bir biçimde işlenmesi sonucu ortaya çıkar. Belli bir biçimde işleme maddi mi, yoksa maddi olmayan bir olay mıdır? Antropologlara göre bu durumda maddi-maddi olmayan ayırımı anlamsızdır. Önemli olan belli bir sepet örme şeklinin, toplumda nasıl herkes tarafından bilinen ve diğer kuşaklara da geçirilen bir model haline geldiğidir. İşte bunu sağlayan yolların hepsine "kültür" denmektedir. Bir kimsenin belli bir çevreden topladığı dallar sınırlı olacağına göre, örülecek sepetin, o dallar tarafından sınırlanacağı tabiidir.

Böylece kültür, hem toplumun sembolleştirdiği modellerinin, hem de onları sınırlandıran maddi imkanların bütünüdür. Ancak maddi ortam sınırlar koyduğu kadar, toplumun şekillenmesini de sağlar. Şu halde bir tarafta "şey"ler, diğer tarafta ise bu "şey"lerin ilişkilerini kuran soyut sistemin var olduğu bir kültür bütünü ortaya çıkmaktadır. Bu ilişkilerin şekillerini muhafaza etmelerini sağlayan, kültürel anlamlar ve onları taşıyan semboller sistemidir. Bayrak, hilal gibi anlamlı şekiller, toplumda ortak bir anlama sağlarlar. Semboller, kişi tarafından anlaşılıp, ona göre davranıldığı zaman, buna davranış; semboller kendi aralarındaki ilişkilere ortak bir şekil kazandırdığı zaman, buna da kültür diyoruz (Mardin, 1986: 42). Ayrıca Mardin, Johnson'ın, sembollerin, din alanındaki görünümleri ve onların anlaşılmasına yaptığı katkılara ilişkin görüşlerini şöyle ifade etmektedir: "Elle tutulur kutsal şeyleri anlamanın yolu elle tutulamayan, görünmez, doğaüstü düzenin elle tutulur, gözle görülür sembolleri olduklarını bilmektir. Kutsal şeylere dokunabilmek, doğaüstü düzenin daha canlı olarak tahayyül edilmesine yol açar. Tanrı ve azizler uzakta

görünmez ve anlatılamaz oldukları halde insan, bir ikonu görebilir, ona mum dikebilir. Sembollerin biçimi, sembolize edilen şeyin, biçimiyle ilişkilidir. Böylece domuz, bir verimlilik ayininde kullanılmak için uygun bir semboldür. Yılan toprak altında yaşar ve ölülerin ruhları gibi çok defa tehlikelidir" (Mardin, 1986: 43). Sembollerin anlaşılmasını ve tutum-davranış olarak sosyal ilişkilerde kullanılmasını sağlayan şekilli ve şekillendirici kültür unsurları içine aile, siyaset, din, eğitim, ekonomi ve serbest zaman değerlendirme girmektedir. Önemli olan bunlardan her birinin toplum fertleri için anlam ifade eden bir sistem olarak fonksiyon görmesidir. Bu bölümler kendi aralarında da anlamlı bir sistem olarak çalıştığı ölçüde bir kültür meydana getirirler. Bir kültür bütünü, bir kere işlemeye başladıktan sonra, toplumun değişen şartlarına bağlı olarak ihtiyaçları değişse bile kendi kendini devam ettirir. Toplumun kültürel yapılarının, bir kere oluştuktan sonra yapılarını zor kaybetmelerine, "kültür yapılarının özerkliği" denir. Bu anlamda din bir dereceye kadar özerk olarak çalışan bir yapıya sahiptir. Kültür, nasıl bir sistem olarak işlerse işlesin, kendi kendini devam ettiren bir özelliğe sahip olup, içindeki bütün unsunlar ideolojik bir mahiyet taşımaktadır (Mardin, 1986: 43).

Geertz'in din yapısının bir dereceye kadar özerk bir kültürel sistem olarak çalıştığını gösterdiği araştırmasının gereği olarak kültürel ve sosyal sistem kavramlarını ayırt etmek gerekiyor. Bu kavramları ayırt etmenin yolu ise, birincisini sosyal ilişkileri etkileyen, düzenli anlamlar ve semboller sistemi, ikincisini sosyal ilişkilerin kendine has düzeni olarak ele almaktır. Bu anlamda kültür, kişilerin çevresini tanımlamalarına, duygularını ifade etmelerine, yaşantılarını değerlendirmelerine yardım eden, hareketlerinde onlara yol gösteren anlamlar, inanç, sembol ve değerler yapısı olmakta sosyal sistem ise, bu hareketlerin aldığı şekil ve mevcut sosyal ilişkiler ağı olarak anlaşılmaktadır. Şu halde kültür yapılarının, bir dereceye kadar "özerk" olarak çalıştığını söyleyebiliriz. Din de nispeten özerk olarak çalışan bir yapıya sahiptir (Mardin, 1986: 41-45).

Şimdi kültür yapılarının nasıl olup da özerk hale geldiği, yani kültürün özerklik kazanmasını sağlayan mekanizmanın ne olduğu sorusuna geçebiliriz. Bu sorunun cevabı, şahsiyet teşekkülü mekanizmasının ortaya çıkarılması ile verilebilir. Şahsiyetin yapısı konusunda en etkili olan teori, Freud'un geliştirmiş olduğudur. Şahsiyet herkeste bu şekilde oluşuyorsa, toplumun değişik kesimlerinde kültürel muhtevanın farklılığım nasıl açıklayabiliriz? Öyleyse burada şahsiyet katlarının teşekkülünde etkisi olan unsurlardan biri olan kültürel muhtevanın nesilden nesile aktarılışında önemli bir rolü olan aile ile fert ilişkisine bakmamız gerekecektir. Kültürün özerklik kazanması konusunu, ailede şahsiyet teşekkülünün esnekliği doğrultusunda inceleyen Spiro, aile içinde nesilden nesile aktarılan değerlerin tamamen belirlenmiş ve bir kalıptan çıkmış olmadığını ileri sürer. Eğer bütün kültürel kalıplar öğrenilseydi, toplumun bütün katlarındaki kültürel muhteva aynı olması gerekirdi. O halde şunu sorabiliriz: Toplum değerlerini fertlere hangi mekanizma sayesinde aktarıyoruz ve bu toplum değerlerinin bütün toplum katlarında aynı olmamasının sebebi nedir? Freud'ün şahsiyet katlarının oluşumu ile Spiro'nun toplumda değerlerin yerleşmesi mekanizması birbirini tamamlamaktadır. Toplumun değerleri, kişi tarafından alınıp benimsenmekte ve bu yolla topluma yerleşmektedir. O halde bir toplumun muhtelif kesimleri tarafından benimsenen değerlerin farklılığına, fertler arasındaki görüş ayrılıklarına nasıl anlam verebiliriz? Bu soru yine Spiro tarafından cevaplandırılmaktadır. O'na göre kültür muhtevası, toplumun muhtelif kesimleri için aynı olmamaktadır. Bunun üç sebebi vardır:

Bilindiği gibi kültür tevarüsü, aile kanalıyla olmaktadır. Fakat her aile, kültürün bütün niteliklerini öğrenip, benimseyip, aktarmamaktadır Aile, kültürün, sadece kendilerince seçilmiş olan bazı kısımlarının aktarılmasını sağlar. Aile tarafından çocuğa öğretilen ve aktarılanların hepsi, çocuk tarafından aynen alınmaz. Çocuk, kendi biyolojik ve jenetik yapısına göre kendisine öğretilenlere direnir. Bu sebeple bütün aileler, çocuklarına aynı şeyleri öğretseler bile çocuk bunları, kendi öğrenme seviyesine göre şekillendirecek ve onları seçmeye tabi tutacaktır. Bir çocuğun elde ettiği kültür, onun elde edeceği kültürü sınırlandırmaz, çünkü çocuk, ailesinin dışında başka kişilerle, ailelerle ve öğrenme kaynaklarıyla karşılaşır. Dolayısıyla çocuğun, kültür elde etme kanalları sınırsızdır ve o, bu kanallar vasıtasıyla farklı kültür kalıplarını öğrenebilir.

Görülüyor ki ferdin kültürel kalıpları şu veya bu yönde benimsemesi, aynı zamanda şahsiyetinin teşekkülü anlamına gelmektedir. Ayrıca kişi, belirli bir kültürü benimsemede bir özerkliğe sahiptir. Dolayısıyla ferdin, içinde yaşadığı toplumsal yapı değişse bile, kültürün muhtevası ve eski kültürün etkisi altındaki ailelerin çocuklarına aktaracakları ve öğretecekleri değerler değişinceye kadar eski kültürel kalıplar şeklini ve muhtevasını koruyacak, böylece kültür, yapıdan özerk olarak benliğini devam ettirecektir" (Mardin, 1986: 49).

Türk Müslümanlığının Toplumsal Diyalektiği

Türk Müslümanlığı kavramına sosyolojik olarak bakarken, toplumsal süreçlerin insanla ve onun dünyasıyla diyalektik ilişkileri konusunda Berger'in izahları bize yine bir yol gösterici olabilir. Berger'in yaklaşımı, insanın dünya kurma sürecinde çok önemli bir rol oynayan sübjektif bilincinin, kurumlaşarak nasıl insanın kendi üzerine dönen ve insanı, kendisinin nesnel hale getirdiği bir kültürel faaliyetin esiri haline getiren nesnel bir yapı veya süreç olarak arz-ı endam etmesini izah bakımından son derece faydalı olacaktır. O'na göre her insan topluluğu, bir dünya kurma girişimidir. Bu girişimde din, özel bir yer işgal eder. Toplum, bir insan ürünüdür ve insanın bilinci ve faaliyeti tarafından şekillenir. Birey, ancak toplum içerisinde ve toplumsal gelişme sonucunda bir kimlik kazanır ve onu sürdürür. Toplumun insan ürünü olması ve ferdin toplum içinde kimlik edinmesi, bir tezat teşkil etmez, çünkü bunlar, toplumsal fenomenin tabiatında mevcut olan diyalektiği yansıtırlar (Berger, 1993: 29-30).

Toplumun temel diyalektik süreci üç aşamada gerçekleşir.

1. Dışsallaşma, insanların, hem fizik, hem zihni faaliyetiyle sürekli dışa taşmasıdır. Bu, insanın yapısı gereğidir. Çünkü insan, diğer memeliler gibi gelişmiş bir organizma ile dünyaya gelmez. Yani "adam olma"nın biyolojik süreci, insanın çocukluk dünyasını da içine alan organizma dışı çevresi ile etkileşim içinde cereyan eder. Dolayısıyla şahsiyeti geliştirme ve kültür edinme anlamında "adam olma" sürecindeki temel üzerine diğer gelişmeler bina edilir.
2. Toplumun diyalektik sürecinin ikincisi nesnelleşmedir. Nesnelleşme, insan faaliyetinin kendi içinde bütünleşerek ve kurumsallaşarak, insanı harici olarak kendine uymaya zorlayıcı bir olgu haline gelişi ve kültürleşmesidir. Dünya kurma sürecinde insan, kendisine bir istikrar (kararlarını kendisine göre vereceği bir ölçü) aramaktadır. O, biyolojik gelişmesini tamamlarken, kendine beşeri bir dünya kurar. Bu dünya, kültürdür. Şu halde kültür, insanın (maddi-manevi) bütün ürettikleridir. İşte toplum, kültürün, insanın hemcinsleriyle ilişkilerini düzenleyen manevi yönüdür ve insanın kültürel oluşumları içinde seçkin bir konuma sahiptir. Çünkü insanın bir dünya kurma faaliyeti, ancak diğer insanların da içinde bulunduğu bir toplumda anlamlı olur. İnsanlar, ancak birlikte aletler üretir, dil geliştirir ve değerlere bağlanırlar. Fert, yalnızca sosyalleşme denen sürece dayalı bir kültüre katılmakla kalmaz, aynı zamanda onun kültürel varlığı, toplumsal düzenlemelerin korunmasına da bağlıdır. Öyleyse toplum kültürün sadece sonucu değil, onun zorunlu bir şartıdır. Çünkü insan faaliyetinin ürünleri olan kültür, ancak bir toplum içinde uzun süre kalabilir, işte insan ürünlerinin bir dünya haline gelmesi ve kültür olarak insanın haricindeki bir olgu olarak algılanmaya başlaması nesnelleşme kavramında ifadesini bulur. Kültür, maddi ve manevi nesnelerden oluşan öyle bir dünyadır ki, artık insanı hariçten etkileme özelliğine sahip, nesnel bir gerçeklik niteliğini kazanır. Ayrıca kültürün geçerliliği, onun nesnel oluşuyla artar. Bu sözün iki anlamı vardır: İnsan, kültürü kendi bilincinin dışında mevcut olan gerçek dünyanın nesnelerinin bir toplam, olarak karşılar. İşte birinci olarak kültür, insan için bu açıdan nesneldir. İkinci olarak kültür, grup içerisinde yaşanılıp kavranabilmesi açısından da nesneldir. Bu demektir ki, kültürün (maddi olsun) objeleri, başkalarıyla paylaşılabilir. Şu halde kültürel dünya, sadece kollektif olarak üretilmez, aynı zamanda kollektif kabul sayesinde ayakta kalır. Kültürel dünya içerisinde olmak demek, bir nesnellikler dünyasını başkalarıyla paylaşmak demektir. Burada toplumu, objektif realite statüsüne ulaşmış olan insan faaliyetinin bir ürünü olarak tanımlayabiliriz. Toplum, insanlar tarafından nesnel bir dünyanın unsurları olarak tecrübe edilir. Dolayısıyla Durkheim'i izleyerek diyebiliriz ki toplum, insan karşısında harici ve zorlayıcı bir olgudur ve onun nesnel gerçekliğinin ölçüsü, ferdin isteksizliğine rağmen kendini onlara kabul ettirme kabiliyetidir.
3. Diyalektik sürecin üçüncü aşaması içselleşmedir. İçselleşme, nesnelleşen dünyanın yapılarının, bilincin sübjektif yapılarını belirler hale gelecek şekilde nesnel dünyayı, bilinçte yeniden özümseme olayıdır. Şu halde toplum, bu aşamada ferdin bilincini şekillendiren bir vasıta görevi yapar. İçselleşme vuku buluncaya kadar fert, nesnelleşen dünyanın unsurlarını harici bir fenomen olarak algıladığı gibi, kendi benliğine ait dahili bir fenomen olarak da algılar. Her toplum, kendi nesnelleşmiş manalarını, sonraki kuşaklara aktarma gayretindedir. Sosyalleşme adı verilen bu süreçte fert, nesnelleşmiş manaları öğrenmekle ve onlara sahip olmakla kalmaz, onları hem ifade, hem de temsil eden biri olur. Sosyalleşmenin başarısı, toplumun nesnel dünyası ile ferdin öznel dünyası arasında bir simetri kurmaya bağlıdır. Toplumsal olarak nesneleşen dünyayı içselleştirme süreçleriyle, yine toplumsal olarak belirlenen kimlikleri içselleştirme süreçleri aynıdır. Fert, belirli bir "şahıs" olmak için sosyalleşmiştir. Sübjektif "kimlik" ile sübjektif "gerçeklik", fert ile kendisi için bir anlamı olan başka kimseler arasındaki karşılıklı etkileşim içinde üretilir. Yani fert dünyayı, başkalarıyla diyalogta iken algılar ve hem kimlik, hem de nesnel dünya ona, o diyaloga devam

edebildiği sürece gerçek olarak kalır. Demek ki sosyalleşme ferdin hayatı boyunca devam eder. Bu dünyanın sürekliliği, ferdin bilincinde anlamı olan başkalarıyla diyaloguna bağlıdır. Bu diyalog kesintiye uğrarsa (çok sevdiği birisinin mesela eşinin ölmesi, başka yere göç vb.) ferdin dünyası, kendi sübjektif makuliyetini yitirir. Görülüyor ki içselleşme, toplumsal dünyanın nesnel gerçekliğinin, aynı zamanda sübjektif bir gerçeklik olduğunu göstermektedir. Fert için kurumlar, artık hem nesnel dünyanın, hem de kendi bilincinin verileridir. Kurumların gerçekliği fert tarafından, kendi rolleri ve kimliği ile beraber deruhte edilir. Bu rolleri ve kimliği deruhte ettiğinde ve bir "şahıs" olduğunda, bu diyaloga katılmayı sürdürmek ve kendini "şahıs" haline getiren "şey"leri veya "kimse"leri tasdik etmek zorundadır. Böylece başkalarıyla diyalog halinde toplumsal olarak inşa edilen dünya, davranışlara bir düzen verilmesidir. Artık anlamlı bir düzen, ferdin eylemlerine ve onların anlamlarına empoze edilir.

Ferdin mana alemini çağrıştıran her sosyal fiil, başkalarını "hesaba katarak" ve "başkalarına doğru" düzenlenmiştir ve devam eden sosyal etkileşim, ferdin manalarının, "ortak bir mana düzeni" içinde bütünleştiğini gösterir. Demek oluyor ki toplumsal dünya, hem objektif, hem de sübjektif bir düzen oluşturur ve toplumsal dünyada yaşamak, düzenli ve anlamlı bir hayat sürmek demektir. Toplum, sadece kurumsal yapıları değil, ferdin bilincinin düzeni ve anlamının da koruyucusudur. Bu sebeple toplumsal dünyadan uzaklaşma veya düzensizlik, ferdin hayatının anlamını yitirmesine yol açabildiği gibi, ayrıca katlanması zor psikolojik gerilim yükler. Böyle bir perspektiften bakıldığında her düzen, geniş bir "mana-sızlık" yığınına ve "kaos"un etkin ve yabancı güçlerine karşı duran bir settir. İşte din, burada konumuza dâhil olmaktadır.

Din, toplumsal dünyanın ve ferdin sübjektif bilincinin anlam boşluklarını doldurabildiği zaman, kendi kurumsal nesnelliklerini başarıyla üretebilir. İşte bu anlamda din, insanın, kendisine kutsal bir alem (kozmos) kurma girişimidir. Burada kutsal belirli nesnelerde yerleştiğine inanılan, insanla ilişkili fakat onun dışında olan. esrarengiz ve korkutucu bir güç özelliği anlamına gelmektedir. Bu özellik, belirli bir bölgedeki ruhlardan, evrensel uluhiyetlere kadar bir çok kutsal nesne veya varlıklarda tecessüm edebilir. Şu halde kutsal, günlük hayatın normal rutinlerinin "dışında duran", "fevkalade" ve "bilkuvve" tehlikeli bir şey olarak algılanır. Kutsal, insan dışı bir şey olarak algılanmasına rağmen, insanın kendisiyle ilgili olmak açısından, insanı hedef alır. Böylece din tarafından ortaya konan "alem", hem insandan aşkındır, hem onu içine alır. Ayrıca bu kutsal alem (kozmos), çok güçlü bir "realite" olarak karşılanır. Ama bu realite, insana hitab eder ve onun hayatını "anlamlı bir düzen" içine yerleştirir. Realiteyi düzene sokma özelliğiyle insanı aşan ve onu kapsayan kutsal "kozmos", "anomi-manasızlık" dehşetine karşı, insana nihai bir kalkan temin eder. Yukarıda kutsalı tanımlarken, tehlikeli olarak nitelemiştik. Bu tehlikeyi dindar insan, yaptığı şeylerle bertaraf edebilir ama daha tehlikeli olan bir şey var ki o da, bir kimsenin, kutsalla tüm bağlarını koparıp, "kaos=düzensizlik" tarafından yutulabilmesidir. Bundan dolayı tüm düzenli yapılar, bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için yürürlüktedir. Çok muhtemeldir ki, insanın bir "alem=kozmos" tasavvur etmesi, ancak "kutsal" yoluyla mümkün olabilmektedir. Bu anlamda din, evrenin tamamını, insan açısından "anlamlı" bir varlık olarak kavramanın cüretkâr bir girişimidir (Berger, 1993: 30-59). Berger'in bu ifadeleri dinin, sübjektif bilinç yapılarından, toplumun nesnel yapılarına nasıl mal edildiğini izah etmesi açısından önemlidir.

Türk Müslümanlığı kavramına Evrensel din-Milli din ayırımıyla bakmak da bize fayda sağlayacaktır. Bilindiği gibi dinler evrensellik iddiasına sahip olursa, yani bütün insanlığa hitap ediyorsa mesajlarıyla bu iddiaların desteklenmesi gerekir. Evrensel mesaj, millet halinde farklılaşmış bir birliğe yani bütün insanlığa hitap eder. Bu milletler farklı milli ruhlara sahiptir. Bu kurtuluş mesajını, çeşitli milletlerin milli ruhu içinde eritmek, onu ifade edebilmek şüphesiz zor bir iştir. Bu durumdaki din için bazı adaptasyonlar zaruret halini alır. Bu durumda öncelikle evrensel dinin evrensel kurtuluş mesajı, muhtevası itibariyle millet ötesi olmalıdır ki bu muhteva, milli ruhun derin tabakalarına nüfuz edebilecek hale getirilebilsin. Görülüyor ki insanlığın milletler halinde farklılaşması, evrensel bir dinin imkânlarını sınırlandırmaz. Ancak bu imkânın sınırı, evrensel dinin mesajlarının muhtevasına ve o dinin mensupları ile uleması tarafından muhataplar düşünülerek geliştirilip geliştirilmemesine bağlıdır. Dinler, farklı coğrafya veya farklı kültür havzalarına yayılmak istediği zaman önündeki en büyük engel, yayılmak istediği kültürün buna ihtiyaç duyması ile mesajlarının o ihtiyaca cevap verme konusundaki intibak yeteneğidir. Fakat zamanla değişen ihtiyaçlar karşısında dinin teorik yapısını muhafaza etmek ve farklı kültürlere uygun yorumların geliştirilmesi için bazı dinler zorunlu olarak teşkilatlanmayı tercih etmişlerdir. Evrensel dinler çoğunlukla teşkilatlanmıştır. Çünkü bu onun karakterinde vardır. Mesajını evrensel hale getirmek için yayılmak isteyecek, yayılmak için de teşkilatlanacaktır. Burada evrensel dinlerin önünde iki temayül bulunmaktadır.

- Birinci eğilim, dinin yayılması ve organize olması lazımdır. Böyle olunca kitlelerin dini teşkilata akın etmesi söz konusudur. Onlar, tamamen heterojen sebeplerle (farklı ihtiyaçlardan hareketle) yani objektif zaruretler sonucunda oraya koşmaktadır. Bu durumda karşımıza "kitleler" kavramı çıkmaktadır.
- İkinci eğilim, bu organizasyonun hem pozitif hem de objektif açıklanma ihtiyacı ve arzusuna bağlı durumdadır. Yani ilk neslin doğal olarak ortay koyduğu dini düşünme ile bilinçlendirme ve derinleştirmek. Bu ise, dinin muhatabı olan kitlelerle ilgili kültür tarafından oluşturulmuş kavramlara başvurmasını gerekli kılmaktadır. Ancak büyük kitleler, dinlerinin bu kültürel olgunluğunu ve derinliğini anlayamayacaklar, yeni ortaya konmuş formülleri yanlış (ya da en azından farklı) yorumlayacaklar ve onlara, kendi temayüllerine göre boyun eğmek isteyeceklerdir.

Dinlerin teşkilatlanması, dinin kurumsallaşması yolunda geçmesi gereken bir aşamayı göstermektedir. Dinler, maksimum ya da minimum düzeyde teşkilatlanır, bu da onların kurumsallaşmasına hizmet eder. Ancak başka topluluklara da mesajını ulaştırmak isteyen bu dinler, gerek örgütlenme gerek kurumsallaşma sürecinde bazı sorunlarla karşı karşıya kalır. Bu sorunların en önemlilerinden birisi din teorisidir.

Din teorisi, grubun temel inançlarını; dünyaya, din kardeşlerine, diğer insanlara, ilahi varlığa karşı tutumlarının temel esaslarını belirler. Bu esaslar ilahi varlık tarafından vahiy yoluyla ya da dinin kurucusu tarafından insanlara bildirilmiş, anlatılmış olabildiği gibi, peygamberin dinî tecrübesi ile son şekli verilmiş de olabilir. İlahi mesaja aracılık eden peygamber/din önderinin ölümünden sonra dinin farklı kültürlere ya da daha geniş kitlelere yayılması, din teorisi üzerinde tekrar durmayı, yeniden düzenlemeyi, en azından dine yeni katılan farklı kitleler için yeni açıklamalar ve yorumlara yönelmeyi gerekli kılmaktadır. İşte bu yönelimler, o dinin "ilahiyat"ının doğuşuna giden yolu açacaktır. Dinin diğer din ya da felsefi sistemlerle olan ilişkisi de din teorisinin gelişimine önemli katkılar sağlar. Evrensel dinler mesajlarını verirken ve bunları teolojik olarak işlerken o dönemin felsefesinden bazı unsurları alarak din teorisine dahil edebilir ya da diğer dinlerden bazı düşünceleri alabilir (Freyer 1964, 54). Dinin, diğer dinler ve felsefi sistemlerle ilişkisinde asıl sorun, din teorisini diğer dinler ve felsefi dünya görüşlerinden ayırt etmek hatta onlara karşı savunmaktır. Bu ihtiyaç, dini başka dinler ve felsefelere karşı savunan bilimsel bir geleneğin ortaya çıkmasını teşvik eder. İslam'da bu ihtiyacı karşılamak üzere Kelam bilim dalı ortaya çıkmıştır. Yeni toplumsal ve kültürel şartlara uyum için gerekli İslami düzenlemeleri ele alan "İslam Hukuku" bilim dalı da benzer ihtiyaçlardan ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte yeni durum ve yeni yorumlar mezheplere giden yolu da açabilir. Yeni yorumlar Tefsir, Hadis, Tasavvuf ve Felsefe gibi bilimler ve akımların ortaya çıkışını da hazırlayabilir. Hiç bir din, gerek doktrin gerek ibadet ve törenlerin usulleri konusunda daha safiyane bir dinî hayat yaşamak için yapılan itirazlardan ve bazı grupların ana gruptan ayrılma teşebbüslerinden kendini kurtaramamıştır. Ayrıca dinî grubun gelişme seyrini etkileyen kişisel, sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasal faktörlerden de söz edilebilir. Dinî gruplar hakkında kapsamlı birçok araştırma yapan Mauss, özellikle farklı toplum ve kültürlere yayılmaya eğilimi olan evrensel dinlerin mezhepleşme gerçeğiyle karşı karşıya kaldığını ifade etmiştir. Ona göre dinlerin mezheplere bölünmesi sadece tabii değil, aynı zamanda temel bir olaydır. Örneğin Yahudiler'in büyük bölümü ortodokstur. Yani onlar, Tevrat'ın üstün olduğuna ve her türlü değişime ve gelişime kapalı olduğuna inanmaktadır (Günay 2002, 268-270).

Dinî itirazların ortaya çıkışında birçok faktör etkili olmaktadır. Yani itirazlar sadece teolojik tartışmalardan kaynaklanmış değildir. Hatta pek çok durumda siyasi, sosyo-kültürel, etnik ve ekonomik sebepler daha etkili görünmektedir. Dinler tarihinde bunun örnekleri pek çoktur. XVI. yüzyılda Avrupa'da reformun başarıya ulaşmasında derin dinî sebepler ve teolojik tartışmaların yanında yükselen milliyetçilik dalgalarının rolü ihmal edilemeyecek kadar önemlidir (Günay 2002, 271-272). Dinlerin daha geniş sahalara, farklı kültürel çevrelere yayılarak evrensel bir hale gelmesi ile birlikte, tören usulleri ve ibadet şekillerinin zenginleştiği, ibadet yerlerinin büyük bir ihtişama büründüğü görülmektedir Din-kültür etkileşimi bağlamında değerlendirildiğinde, bu durumun kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır (Çapcıoğlu, 2008, 10-15). Ayrıca bu durum, bazı dindarların tören usullerinde ve ibadet şekillerindeki farklılıkları ve ibadet yerlerinin aşırı ihtişamını eleştirmelerine yol açar. Dinin koyduğu bazı ahlaki kurallar ve yaşantılarla ilgilidir. Evrensel dinlerin ilk doğduğu bölgenin sınırlarını aşarak geniş alanlara, hatta büyük şehirlere yayılmaya başlamasıyla birlikte kitle teşkilatı haline gelen bütün dinler, farklı kültürel çevrelere uyum zorluğu karşısında, getirilen yeni ahlaki kuralların, bazı emir ve yasakların gevşemesi tehlikesine maruz kalırlar. Bu durum, anılan kültür çevrelerine bazı tavizler verilmesini ve uzlaşma eğilimini teşvik eder. Böyle durumlarda bazı dindar kişi ve gruplardan, ana dinî gruba bazı itirazlar gelebilir. Onlar, dinî emir ve yasaklara tam olarak uyulmamasına, dinden uzaklaşılmasına, dinî prensiplerden taviz verilmesine itiraz ederler (Freyer 1964, 60). Birçok dinde her türlü yeniliğe karşı çıkan hareketlere rastlanmaktadır. İslam'da

da yeniliklere bid'at diyerek karşı çıkan eğilimler görülmektedir. Bir taraftan böyle itirazlar yapılırken, diğer taraftan geleneksel dinî emir ve yasakların, prensiplerin, toplumun gelişmesi ve değişmesi karşısında yetersiz kaldığı, toplumun dinî ihtiyaçlarını karşılayamadığı şeklinde itirazlar da gelmektedir. Çeşitli dinlerde görülen reformist ve modernist akımlar bu itirazlar sonucunda ortaya çıkmıştır. Örneğin Katolik Kilisesi'nde bazı sosyal ve ekonomik değişimler ve şehirleşmenin etkisiyle ortaya çıkan modernist eğilim, bu itirazların sonucudur. Hıristiyanlıkta bu eğilime sahip olanların itirazları arasında, vaizlerin kullandıkları dil ve papazların evlenmesi sayılabilir. İslam'da da Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Reşit Rıza, Muhammed İkbal ve ülkemizde Mehmet Akif'in temsil ettiği reformist hareketleri buna örnek oluşturabilir. Söz konusu bu itirazların, ilim ve akıl adına yapılması önemli bir noktayı işaret etmektedir. Zira modernistlerin geleneksel dinî anlayışlara karşı yönelttiği eleştiriler arasında Bilimcilik (Scientism) ve Akılcılığın (Rationalism) büyük bir yer tuttuğu bilinmektedir (Çapcıoğlu, 2011: 26).

Meseleye sosyal farklılaşma ile din ilişkisi açısından bakmamız da bizim için açıklayıcı bir perspektif taşımaktadır. Mesleki, ekonomik ve sosyal çıkarlar itibariyle tabakalaşmanın dini tutumlar üzerinde etkisi, ilkel topluluklarda daha fazladır, fakat onu, yüksek medeniyetlerde daha göze batıcı şekilde incelemek mümkündür. Oralarda zenginlik ve mevki bakımından daha şiddetli bir uzmanlaşma ve daha iyi belirlenmiş gruplaşmalar oluştuğu için, farklı tabakalar içerisindeki dini düşünceler, kurumlar ve alışkanlıklar da, daha fark edilir şekilde değişir. Sosyal farklılaşma ve tabakalaşmanın dini tecrübe üzerinde net bir etkisi olduğunu biliyoruz. Rahat sınıflar takvalarının ifadesinde daha fazla gösterişli davranma eğilimi göstermektedir, aksine mütevazı sınıfların durumları ile imanlarının sadeliği arasında bir ahenk mevcuttur. Buna rağmen sosyal sınıflaşmanın kültürel motiflerinin damgasını taşıyan din anlayışları gerçeğine, farklı kültürler açısından biraz ihtiyatla bakmak gerekir. Yani kültürlere göre değişmekle birlikte köylü ve fakir sınıflar, birçok dinde fevkalade formel titizlikle, ritüel emir ve yasakların ayrıntıları üzerinde ısrar ettikleri gibi, aynı zamanda uluhiyet karşısına yoğun bir ibadet külliyatı ile çıkarlar.

İkinci olarak toplumsal farklılaşma, dini tecrübenin geleneksel ifadelerinin, bazı düşünce meslekler üzerinde ısrar etme sonucunu doğurur. Bir toplumun kültürünün ilerlemesi mesleki, sosyal ve ekonomik grupların mensekleri, ibadet ve ulûhiyet anlayışlarını hâkim kılma eğilimini teşvik etmektedir. Aztekler'de savaşçıların yöneticilerin kavgacı ve heyecanlı karakteri, Meksikalı mensekler ve mitolojik kavramlara kendi rengini vermiştir. Japonya'da Budist ilahiyat, ibadet ve teşkilat, Samurailer'in askeri etkisi altında yeni bir yoruma maruz kalmıştır.

Bir toplumda bazı grupların etkisiyle bazı özellikler, bir geleneksel dinin içinde vurgulanırsa, aynı sebeplerle ilahiyatta olduğu gibi, ayin usulleri ve teşkilatta da diğerleri terk edilebilir. Hıristiyanlık, Yahudilik, İslamiyet, Konfüçyüs ve Budda dinlerinde zararlı veya yersiz buldukları doktrin ve adetleri bir kenara bırakarak din cemaati yeniden teşkilatlandıran homojen gruplar tarafından desteklenen hareketler ortaya çıktı. Hıristiyanlıkta hümanizm, Yahudilikte Karaizm, İslamiyet'te Mutezile, Budizm'de Mahayana'nın bazı kolları tarafından temsil edilen mektepler ve bilim dünyasından gelen itizallerin rasyonalist protestosu, doktrinin bazı yönlerini düzelttiğini iddia ediyorlar. Bütün büyük dinlerde 'modernist' hareketler, 'ilericiler', 'aydınlar' benzeri eğilimleri ifade ediyorlar. Bunun karşısında 'yoksullar' yani az eğitimli ve ekonomik olarak alt düzeydeki kişilerin hareketi bulunur. Bu hareketlerin başkanları ve sözcüleri birinciler arasından çıkar. Tahsillilerin eğilimin aksine daha az avantajlı sınıfların dini grupları, sık sık anti-entelektüel ve heyecanlı bir ateşlilikle karakterize olur.

Değerlendirme ve Sonuç

Weber, çeşitli dinlerin farklı tabakalarının desteklediği spesifik amaçlarını incelemiştir. Weber, kurtuluş ihtiyacının spesifik bir ihtiyaç veya bir ıstırabın ifadesi olduğunu kabul eder, fakat o sonuncusuna sık rastlandığı halde, bunun her zaman sosyal ve ekonomik bir özelliği olmadığını söyler. Weber'e göre çoğu zaman ekonomik olarak güçlü olan ve kurtuluş ihtiyacı duymaya en az meyleden tüm gruplar, dine, 'kendi durumlarını meşrulaştıran ve davranışlarının gerekçesini temin eden' bir güç olarak bakmaktadır. Tüm toplum çeşitleri içerisinde, sadece inancın değil, ibadet ve 'takva'nın gelişmesi de, toplumsal tabakalaşma tarafından dini tutumlar üzerine olan etkileri ortaya koymaktadır. Geçiş ayinleri, dua ve kurban uygulamaları, hemen her dinde önemli benzerlikler gösterir. Buna rağmen aynı işte, aynı mevkide, aynı ekonomik düzeyde bulunan fertleri bir araya getiren ayinler veya bazı kurumlar mevcuttur. Wach, farklı pek çok topluluk ve kültürlerde dinin gelişimini oldukça etkilemiş üç meslek veya meşguliyet çeşidi olduğunu ifade etmektedir (Wach 1995: 292-296).

1. Savaşçı dinler: Dünyanın büyük dinlerinden her biri, zaman zaman savaşçılar, askerler ve subayların dini halini almıştır. Böyle bir görüntü veren dinlerin hiç birisi, menşeinde, askeri bir kült olarak görünmemektedir. Ancak toplumsal form ve muhtevalarını savaşçıların arzuları, ihtiyaçları ve tutumlarına göre yeniden düşünmüş, yeniden düzenlemiş, bu durumda hâkim olan savaşçı sınıf, dini sisteme kendi damgasını vurmak istemiştir.
2. Tüccar Dinleri: Weber, asiller sınıf ve aristokrasiye oranla daha az imtiyazlı, fakat tabiatı itibariyle halk kitlelerinden daha fazla cömert olan, 'orta sınıflar 'denen grupların çıkarlarını yansıtan pek çok kavram bulmuştur. Bu grubun çoğu, kendilerini ticaret ve iş hayatına vakfedenlerce oluşturulmuştur. Weber'e göre bu sınıf, tutum, tercih ve alışkanlıklarında asiller sınıfı ve askerlerden daha heterojendir. Onlar arasında zenginlik, sosyal durum ve eğitim farkları çok büyüktür. Nasıl ki her yerde zenginler; nüfuz, mülkiyet ve imtiyaz bakımından asillerle ve aristokrasiyle rekabet etmeye çalışırsa, aynı şekilde zengin burjuva, dini bir bağlılıkla ilgilenince, asil sınıfı taklide veya onların geleneklerini ve tutumlarını almaya eğilim gösterir. Weber, haklı olarak şüphecilik veya dini kayıtsızlığın, büyük tüccarlar ve zenginler nezdinde, din karşısında çok yaygın bir tutum olduğuna ve bu durumun devam ettiğine işaret eder. Zenginlik ve refah tanrılarının Çinli yahut Greko-Romen kültleri, Roma Katolikliği, İslamiyet, Hinduizm ve Konfüçyüs veya diğer dinlerdeki ticaret grupları ve teşkilatlarının koruyucu velileri, cinleri ve tanrıları; ihtiyaçlarını ve temel dini tecrübenin ortak ifadelerini adapte etmek ve değiştirmek imkânını arzu eden bir mesleğinkilerdir. Tavır ve davranışlarında, hayat seviyesi olarak işçi sınıfını andıran küçük tüccar, saygıdeğer ve ermiş kişilerin telkinlerini takip etme ve imtiyaz sahibi grupların dini tutumlarını benimsemeye temayül ederler.
   Weber Hindistan'da satıcılar ve tüccarlar üzerinde, değişik üç dinin icra ettiği özel cezbeyi ortaya çıkarmıştır. İçlerinden ikisi, öz Hintli kültlerdir: Vallabhacarya ve Jaina. Üçüncüsü VII. yüzyılda göç etmiş olan İranlı Zerdüştlerin nesli Parsilerinkidir. Vallabhacarya mezhebi, hayatın zevklerinin değerini sağduyu ile takdir etme özelliğiyle tanınmıştır. Aksine Jainizm, zahitliği ile şöhret bulmuş bir ülkenin en zühtçü dinidir. Parsiler ise Zerdüşt inancının faal ve müsbet iyimserliğine sadık kalmakta ısrar etmektedir. Parlak ve ince bir külte sahip olan Vallabha'ya meyledenler, en zengin tüccarlardır. Onların zevkleri 'mihrace'lerin kültünde tezahür etmektedir. Benzer ilişkiler diğerlerinde de mevcuttu: Jainizm'in dini kurallarını sabırla gözetenler, askerler değil tüccarlardı (örnek: 'ahimsa' kuralı =öldürmemek). Jainizm ve Parsizm, zamanla 'ruhbani' bir din haline geldi. Onların derin dini ve ahlaki temelleri, ticari ahlak için sağlam bir kozdu. Her iki dine mensup olan tüccarlar, titizlik ve doğruluk ile temayüz etmişti. Parsiler, evvelce güçlü bir imparatorluğun ibadeti olan dinlerinin prensiplerine, diasporadaki hayatlarında bile saygı gösterdiler. Parsiler, özellikle büyük şehirlerde başarı ve nüfuz sağladılar, çünkü onlar, büyük Hindu cemaatinden tecrit edilse de, en çok saygı gören gruplardan biriydi. "Hiçbir Parsinin gerçekten sefalet içerisinde olmasına müsaade edilmemiştir" (Wach 1995: 319-323).
3. Köylü Dinleri: Tarım ileri toplulukların olduğu gibi ilkel toplulukların da önemli faaliyetlerindendir. Bu sebeple köylünün en temel faaliyeti toprakla ve kol gücüyledir. Müesses dinlerden sadece Zerdüştlük menşeini topraktan almıştır. Diğerleri değişik şartlarda doğmasına rağmen her biri, köylülerin özel şartlarına ve ihtiyaçlarına hızla adapte olmuşlardır. Genellikle köylü pratik zihniyete sahiptir. Tabi ki bu durum zorunlu olarak, onun ibadetinin de pragmatik olmasını gerektirmez. Onlarda 'karşılıklılık'ın hâkimiyeti ne olursa olsun, ilahi varlığa şükran, hamd ve tapınma duygu ve ifadelerinin büyük anlamı vardır. Toprak ve verimlilik tanrıları orada özel bir saygıya mazhar olurlar. Köylü dini ibadet üzerinde ısrar eder. Büyüsel tezahürler, başka dini muhtevalarda, geçimi tabiatın lütfuna bağlı olan varlıklarda olduğu kadar yaygın değildir. Bu büyüsel unsurlar, ilerlemiş toplulukların dini şekillerinde bile köylü menseklerinin tamamlayıcı kısmı durumundadır. Şehirlerin doğması ve büyümesi köylü gelenekleri için bir tehdittir. Şehre hitap eden ve ruhbaniyetçi ilahiyat, ayin ve mensekler, karmaşık bir siyasi birliğe erişen cemaatin gelişmesi boyunca devam eder. Bunun sonucunda köylünün, ibadet sorumluluklarını yerine getirmesi, emir ve kurallara riayet etmesi, gitgide güçleşir. Başka gruplardan daha fazla tabiatın lütfuna bağlı olan köylü, Schleirmacher'e göre, dinin kaynağı hususunda, önemli bir tarife imkân verir: O, mutlak bağlılık duygusuyla doludur.

Toprağın bağlı olduğu tabiatın ilahi tezahürlerine tapınma, tabiat efsanelerinin yaratılışı ve verimlilik menseklerinin kutlanışı, köylü dininin karakteristik özellikleridir.

Wach'ın yukarıdaki tipolojisinde "tüccar dini" olarak ifade edilen "kentli dini" kategorisinden hareketle ifade edecek olursak, sosyoloji literatüründe kentleşme denildiğinde dünyanın tüm toplumlarında gerçekleşen faaliyetlerin ve edinilen tecrübeler kast edilir. Bu konuda Türklerin ya da Avrupalıların söz konusu tecrübeleri ayrıca değerlendirilir, çünkü onların bu konudaki faaliyetler, yani kentleşme olgusuna ilişkin kurumsal tecrübeleri diğer milletlerinkinden farklıdır. Sonuç olarak 'Avrupa Kentleşmesi' tabiri ne kadar doğruysa, 'gecekondu' ağırlığı taşıyan 'Türk Kentleşmesi' ifadesi de o kadar doğru bir tanımlamadır. Böylece, sosyolojide kentleşme ile ilgili münferit olayların toplamı ve bu olayların gösterdiği ortak tecrübeler 'Kentleşme' olgusu başlığı altında kavramsallaştırılır. Bu çerçevede Türk Müslümanlığı da, Türklerin tarih boyu İslam konusundaki bütün söylem, tutum, davranış, faaliyet ve değer yönelimleri ile oluşan, Türk kültürünün Müslümanlık tecrübesinden süzülen kültürel motiflerin damgasını taşıyan sosyolojik bir olgu olarak nev-i şahsına münhasır bir şekilde kavramsallaşmış olmaktadır.

Kaynakça

Alkan, A. T. (1999), "'"Türk Müslümanlığı" Tartışmaları, Yeni Bir Toplum Mühendisliği Projesinin Zihni Egzersizleri Olabilir mi?", *Köprü Dergisi,* Bahar, S. 66.

Alparslan, Ü. (1999), "Neden Türk Müslümanlığı", *Köprü Dergisi*, Bahar, S. 66.

Berger, P. (1993), *Dinin Sosyal Gerçekliği*, Çev.: A. Coşkun, İstanbul.

Çapcıoğlu İ. (2008), "Cultural Globalization and Global Flow of Popular Culture", *World Applied Sciences Journal*, Vol. 4, pp. 10-15.

Çapcıoğlu, İ. (2011), *Modernleşen Türkiye'de Din ve Toplum*, Ankara: Otto Yayınları.

Ferşadoğlu, A. (1999), "Tanzimattan Günümüze "Türk Müslümanlığı" (Çıkış Kaynağı, Sebepleri, Etkileri ve Neticeleri)", *Köprü Dergisi,* Bahar, S. 66.

Freyer, H. (1964), *Din Sosyolojisi*, Ç.: T. Çağatay, Ankara.

Günay, Ü. (2002), *Din Sosyolojisi*, İstanbul.

Güvenç, B. (1986), *İnsan ve Kültür*, İstanbul.

Hocaoğlu, D. (1999), "Türk Müslümanlığı Üzerine Bazı Notlar", *Köprü Dergisi*, Bahar, S. 66.

Mardin, Ş. (1986), *Din ve İdeoloji*, İstanbul.

Özcan, M. (1999), "Türk Müslümanlığının Dünü Bugünü", *Köprü Dergisi*, Bahar, S. 66.

Sönmez, S. (1999), "'"Türk Müslümanlığı" Kavramına Nasıl Bakılmalı?", *Köprü Dergisi*, Bahar, S. 66.

Taştan, S. (1999), "Türk Müslümanlığı'na Eleştirel Bir Yaklaşım", *Köprü Dergisi*, Bahar, S. 66.

Uysal, Ö. F. (1999), "Sosyal Bir Olgu veya Toplum Mühendisliği Projesi Olarak "Türk Müslümanlığı"", *Köprü Dergisi*, Bahar, S. 66.

Wach, J. (1995), *Din Sosyolojisi*, Ç.: Ü. Günay, İstanbul.

Yargıcı, A. (1999), "Kur'an Müslümanlığı", *Köprü Dergisi*, Bahar, S. 66.

DEĞER ODAKLI MANEVİ GÜÇLENME VE BAKIM PROGRAMININ GELİŞTİRİLMESİ VE UYGULANMASI

Öznur ÖZDOĞAN*

Maneviyat, bireyin yaşamında değer, amaç ve anlam aramasıyla ilgilidir. Maneviyat yaşamsal ve cesaret veren bir güçtür. Bütün insanların içsel ve özgün olarak ortaya koyduğu kapasite ve yönelimdir. Bu ruhsal yönelim bireyi, bilgiye, sevgiye, anlama, umuda, aşkınlığa, bağlanmaya ve şefkate ulaştırır. Maneviyat bir insanın değer sistemini, gelişme potansiyelini içerir. Spirituality-maneviyat, din ve kişilik ötesini-trans personality içine alır.(Özdoğan, Ö. 2009, 191-197)

Bedenimizin ve zihnimizin ihtiyaçları olduğu gibi manevi ihtiyaçlarımız da vardır. Bunlar şöyle özetlenebilir:

*Var olmak (değerler; sevmek, affetmek, uzlaşı, doğruluk, özgüven, üretkenlik, mutluluk, sabır)

*Ait olmak (Bağlılık, ilişkiler, toplum ve kültür)

*Anlam bulmak (yolculuk, ölüm, acı çekme ve ümit)

*Kendini aşmak (Yaradan, ölüm sonrası yaşam)

Karşılanmamış manevi ihtiyaçlar sonucunda bazı klinik belirtiler ortaya çıkabilir: Kontrol edilemez ağrı ya da başka fiziksel belirtiler. Anksiyete, üzüntü ve depresyon, doğrudan çaresizliğin ifade edilmesi, ümitsizlik, intihar fikri ve ötenazi isteği, tedirginlik, öfke ve agresiflik. (Raphael C, et al. 2009, s.250)

Mahkumlar, onkoloji tedavisi gören hastalar ve yakınları ile yapılan ikili görüşmelerde elde edilen veriler üzerinde yapılan ihtiyaç analizinde değerleri yanlış yaşamanın suçluluğu tetiklediği, bağışıklık sistemini olumsuz etkilediği görülmüştür. Pargament'in geliştirdiği "Dini Başa Çıkma" kuramı çerçevesinde, değerleri doğru anlama ve yaşamayı içeren "manevi güçlenme ve bakım programı" geliştirilmiştir. Program, yaşamın aşkın boyutlarını anlamamızı sağlayarak ve bizi yeni anlamlara ve olgunluğa ulaştırmayı hedeflemektedir. Eğitim bireylerde istendik davranış değişikliği oluşturma süreci olarak tanımlanabilir. Bireyin var olan kapasitesini en üst düzeye çıkarırken çağın yeni becerilerini de bireye kazandırarak onu yaşadığı çağ ile uyumlu hâle getirir.

En yüce değerler insan doğasında vardır ve bu değerler keşfedilebilir. İnsanda genel anlamı ile kendini gerçekleştirme adı altında özetlenebilecek, ileriye dönük olma ya da gelişim eğiliminin varolduğunu gösteren çok sayıda anlamlı, kuramsal ve deneysel veri vardır ve bulgular birçok insan için genellenebilecek niteliktedir. (Özdogan, 1997, basılmamış doktora tezi) İnsan öyle bir yapıdır ki sürekli olarak varlığın daha çok tamamlanmasına yönelir. Bu, genel olarak anlaşıldığı şekli ile, iyi değerlere, dinginlik, incelik, yüreklilik, dürüstlük, sevgi, bencil olmama ve iyi olmaya yönelik bir istektir. İnsanların kendilerini geliştirdiklerinde hangi değerlere eğilim gösterdiği, hangi değerlerin peşinde koştuğu ve sağlığını yitirdiğinde hangi değerleri yitirdiğini keşfedebiliriz: Sağlıklı olgun, gelişmiş, kendini gerçekleştirmiş, bireyselleşmiş olarak nitelendirdiğimiz insanların, uygun koşullarda, en iyi ve güçlü durumlarındayken yaptığı özgür seçimler, yüksek değerler, ebedi erdemler olarak adlandırılan erdemlerle hemen hemen aynıdır.(Maslow, 2001, 165-181)

İhtiyaç Analizi

Mahkumlar, onkoloji tedavisi gören hastalar ve yakınları ile yapılan ikili görüşmelerde elde edilen veriler üzerinde yapılan ihtiyaç analizinde değerleri yanlış yaşamanın öfkeyi tetiklediği, stres ve kaygı düzeyini yükselttiği bağışıklık sistemini olumsuz etkilediği görülmüştür.

Program başa çıkma kuramı ve Pargament'indini/ manevi başa çıkma yaklaşımı ile temellelenmektedir.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Başa Çıkma

Başa çıkma kavramı dıştan gelen stresli durumlara veya olumsuz olaylara bilinçli bir cevap veya tepki olarak tanımlanmaktadır.

Lazarus ve Folkman'a göre başa çıkma birey ve çevresi arasında bilişsel ve davranışsal boyutları olan devamlı bir süreçtir. Buna göre insan sürekli bir şeylerle başa çıkma durumunda olduğu için bu yaşamın doğal bir parçasıdır. Bu süreçte kişi o anki kendi durumunu , çevresini ve tehdit, kayıp veya yaşadığı durumu faydalı olarak algılama ile yaşadığı tecrübenin ilişkisini değerlendirir. (Endler & Parker, 1990; Folkman & Lazarus, 1988).

Dini/Manevi Başa Çıkma

Kişinin karşı karşıya kaldığı stresli olaylar ile ilgili kutsal bir alanla ilişkilendirerek rahat ve huzur aramasıdır (e.g., Granqvist, 2005; Pargament, 1997; Pargament et al., 1990). Hemen hemen bütün manevi gelenekler insanlara anlamsız, taşınamaz veya adil olmayan durumlarla karşılaştıklarında anlamı korumalarına yönelik bir bilişsel yeniden yorumlama sistemi sunarlar (Koch, 2008).

Olumlu -Olumsuz Dini Başa Çıkma

Pargament (1997, pp. 298–300) acılı durumlarla ilgili, dini manevi başa çıkmanın olumlu olumsuz şekillerini tanımlar. Faydalı başa çıkma yöntemi olumlu ve etkili iken zararlı başa çıkma yöntemi olumsuz ve etkisizdir. Olumlu dini manevi başa çıkma stratejisine bir örnek "öfkemi gidermesi için Allah'tan yardım dilerim" olumsuza örnek olarak " Allah tarafından cezalandırmayı hak edecek ne yaptığımı düşünürüm"

Olumlu Dini/Manevi Başa Çıkmanın Etkileri…

- Sağlığı olumlu etkiler,
- Kişiye olumlu yaşam tecrübeleri sunar,
- Daha sağlıklı bir yaşam için kişiye umut aşılar,
- Stres ve depresyon düzeyini önemli ölçüde azaltır,

  Zzihinsel sağlığı arttırır,
- Kişiye daha iyi bir stres yönetimi sunar,
- Stresin fiziksel ve zihinsel zararlı etkilerini dengelemeye yardım eder (Köse, 2013; Ayten, 2013; Litman, 2010).

Olumsuz Din/Manevi Başa Çıkmanın Etkileri…

- Yaşadığı olayları sürekli olumsuz olarak gören saplantılı kişilik gelişimi,
- Artan stres ve depresif eğilimler,
- Kaygı bozuklukları,
- Yaşama ve kendisine dair süreğen eleştirel bakış ve söylem,
- Kendisine ve diğerlerine karşı tepkisizlik ve duyarsızlaşma,
- Psikosomatik semptomlar
- Fibromiyalji, romatizma, kalp ve damar sorunları…

  (Pargament, 1999; Zinnbauer & Koenig, 2006; Barush & Abrami, 2009; Köse, 2013; Ayten, 2012; Ishori & Muen, 2018).

EĞİTİMİN ADI	DEĞER ODAKLI MANEVİ GÜÇLENME VE BAKIM PROGRAMI	
SORUMLU EĞİTİMCİ	PROF. DR. ÖZNUR ÖZDOĞAN	

EĞİTİMİN GENEL AMACI: Bireyin kapasitesini, yeteneklerini, başetme becerilerini geliştirmek ve yaşamın aşkın boyutlarını anlamayı sağlayarak, yeni anlamlara ve olgunluğa ulaşmak.

SÜRE (SAAT OLARAK)

Ana Konu	Kazanımlar	Alt Konu	Süre	Öğretim Yöntem ve Teknikleri-Etkinlikler	Materyal-Araç Gereçler	Değerlendirme Araçları	Toplam Süre
NİYET	• Niyetin süreçle bağlılığı kolaylaştırdığını bilir. • Her duyguyu eşit şekilde kabul eder ve yaşar. • Bir olay incelemesinde niyetin insan hayatında ne kadar değerli olduğuna dair duyarlılık gösterir. • Sürecin sorumluluğunun farkındadır	- Farkındalık - İrade - Seçme Gücü - Seçimlerini Kabul	45'	- Konuma Halkası - Rol Oynama - Gezi, Gözlem - Bibliyoterapi	- Gösterici - Video ve - Bilgisayar - Projeksyon Slaytlar	-Yapılandırılmış soru formu - Değerlendirme Formu - Yazılı Raporlar - Görüşme - Kendi Kendini Değerlendirme	45'+45' = 90'
ŞÜKÜR	• Şükür ve konılaştırmalı şükrün farkını bilir • Anda yaşamanın önemini kavrar • Hayatında karşılaştığı olaylarda anda olmanın farkına varabilir • Hayatının her aşamasına karşı dostça bir tutum sergiler ve ihtiyaç duyduğu özeni kendine gösterir.	- Mukayeseli Şükür - Anda Yaşamak	45'	- Öykü Oluşturma - Konuma Halkası - Gezi, Gözlem - Bibliyoterapi	- Basılı Materyaller - Tahtalar	- Yapılandırılmış soru formu - Yazılı Raporlar - Görüşme - Kendi Kendini Değerlendirme	45'+45' = 90'
MUTLULUK	• İlişkilerde haklılık duygusunun öfkeyi tetiklediğini bilir. • Tatmin olmak ile mutlu olmayı ayırır. • Sahip olmak yerine olmayı seçer.	- Haklılık Mı? - Mutluluk Mu? - Tatmin Olmak - Sahip Olmak - Olmak	45'	- Anlatım Yoluyla - Örnek Olay - Bibliyoterapi	- Basılı Materyaller - Projeksyon Slaytlar	-Yapılandırılmış soru formu - Değerlendirme Formu - Yazılı Raporlar - Görüşme - Kendi Kendini Değerlendirme	45'+45' = 90'
SABIR	• Sabır ve tahammül kavramlarını ayırt edebilir. • Sabrın pasif değil aktif bir süreç olduğunu kavrar • Tahammül etmenin öfkeyi tetiklediğini hayatından örnekler vererek açıklayabilir • Yargılamanın bireydeki olumsuz yönlerini, onlamanın bireydeki faydalarını görür.	- Tahammül - Öfke - Yargılama	45'	-Beyin Fırtınası - Örnek olay	- Basılı Materyaller - Projeksyon Slaytlar	-Yapılandırılmış soru formu - Değerlendirme Formu - Yazılı Raporlar - Görüşme - Kendi Kendini Değerlendirme	45'+45' = 90'
SEVGİ	• Kişiyi zorlayan düşünceler içine girmek yerine kendi acısına sevgiyle ve anlayışla yaklaşır. • Bir olay incelemesinde Sevginin insan hayatında ne kadar değerli olduğuna dair duyarlılık gösterir. • Manevi güven ve huzur alanı Tanrıya, kendisine ve evrene karşı hissettiği aşkın bir sevgi gücü ile kurar ve bu ilişkinin niteliklerini açıklar.	- Kendilik Kavramı - Kendini Sevme - Merhamet Şefkat - Acımak	45'	- İstasyon yöntemi - Örnek Olay - Bibliyoterapi - Anlatım Yoluyla - Buluş yoluyla öğrenme	- Basılı Materyaller - Tahtalar	-Yapılandırılmış soru formu - Değerlendirme Formu - Yazılı Raporlar - Görüşme - Kendi Kendini Değerlendirme	45'+45' = 90'
AFFETME	• Affetmenin süreç anlamlandırmak olduğunu bilir. • Kendini, başkalarını ve yaptıklarını kabul eder • Yaşamsal olaylarda karşılaştığı hasta gitmeyen durumların olumlu yönlerine yönelebilir • Affetmenin asıl kaynağının Yaradan olduğunu farkına varır	- Yaşadıklarını Kabul Ve Anlamlandırma Ve Bırakma - İstiğfar - Havale Etme	45'	- İstasyon yöntemi - Örnek Olay - Bibliyoterapi	- Basılı Materyaller - Projeksyon Slaytlar	-Yapılandırılmış soru formu - Görüşme - Kendi Kendini Değerlendirme	45'+45' = 90'
ÖZGÜVEN	• Güvenin kaynağını Yaradan'dan olduğunu bilir. • Kendini, vicdanın iç sesini dinleyebilir • Kendine güvenmek ile Rabbine güvenli bağlanmanın ilişkisini kurabilir • Özü ve toplum arasında sağlıklı ilişki içerisindeki bireyin nasıl davranacağına örnek verebilir	- Kendini Bilmek - Bağlanma Kuramı - Narsist Kişilik Bozukluğu-Kibir	45'	- İstasyon yöntemi - Örnek Olay - Bibliyoterapi	- Basılı Materyaller - Projeksyon Slaytlar	- Değerlendirme Formu - Ölçek - Narsistik kişilik	45'+45' = 90'
OLUMLU DÜŞÜNME	• Farklı inanç ve düşünceden olan kişileri anlar. • Her durumda anlayarak yaşamanın birlikte yaşamak adına katkısının farkına varır. • Olumlu düşüncenin hayattaki yeri ve önemi üzerine düşünür. • Düşünce tarzını değiştirmeye istekli olduğu takdirde hayatını da değiştirebileceği gerçeğini kavrar.	- Gerçeği Görmek - Kabullenmek	45'	- Örnek Olay İncelemesi - Anlatım Yoluyla - Buluş yoluyla öğrenme - Konuma Halkası - Bibliyoterapi	- Projeksiyon cihazı Sunu gösterisi Örnek olay	-Yapılandırılmış soru formu - Değerlendirme Formu - Görüşme - Kendi Kendini Değerlendirme	45'+45' = 90'
VİCDAN	• Vicdanın insanın iç sesi olduğunu bilir • İnsanın kendini gerçekleştirmesini sağlayan kuvvetin vicdan olduğunun farkına varır • Bir karar arasında iç sesini dinlemeyi alışkanlık haline getirebilir • Hayatının her aşamasında adalet ve doğruluk ilkelerine bağlı kalarak hareket etmeyi alışkanlık haline getirir	- Vicdan Gelişimine - Disiplinler arası Yaklaşım - Adalet - Doğruluk	45'	- Buluş Yoluyla - Konuma Halkası - Drama - Örnek Olay incelemesi - Bibliyoterapi - Problem Çözme	- Kohlberg'in toplum kurallarına itaat ve insan hayatını içeren hikayeler - Basılı Materyaller - Projeksyon Slaytlar	-Yapılandırılmış soru formu - Değerlendirme Formu - Yazılı Raporlar - Görüşme	45'+45' = 90'

AŞKIN YANIMIZ MANEVİYAT	• Maneviyat kavramının tanımını yazıp söyler. • Anadolu bilgeliğinden örneklerle maneviyat kavramını açıklar. • Maneviyatının özünün Yaradanla bağ kurmak olduğunu bilir. • Ruhun ölümsüz olduğu inancı, yas süreciyle bas etmesini destekler.	- Ruh Hastalanmaz, - Ölmez, Engelli Olmaz. - Yas Süreci Ve Maneviyat. - Kaybetmek Mi Uğurlamak Mı? - Anadolu - Bilgeliğinde Ölüm Kavramı Ve Manevi Motifler	45'	- Örnek olay - Bibliyoterapi - Anlatım Yoluyla - Buluş yoluyla öğrenme - Konuşma Halkası	Renkli kalemler, Beyaz kağıt.	-Kalbini boya etkinlik kağıdı (Yas süreci örnek etkinliklerinden) -Yapılandırılmış soru formu - Görüşme - Kendi Kendini Değerlendirme	45'+45' = 90'
ÖZGÜRLÜK	• Özgürlüğün ne olduğunu açıklar • Gerçek özgürlüğün, insanın • Fikirlerini savunurken, başkalarının da özgürlüklerini düşünerek hareket eder • Kendini karşısında yargılarını ve davranışlarını değiştirmeye yatkınlık gösterebilir	- "Öz"Ün Görleyişleri	45'	- Anlatım Yoluyla - Buluş yoluyla öğrenme - Konuşma Halkası - Drama	- Basılı Materyaller - Projeksiyon Slaytlar - Video	-Yapılandırılmış soru formu - Değerlendirme Formu - Yazılı Raporlar - Görüşme - Kendi Kendini Değerlendirme	45'+45' = 90'
TÖVBE	• Tövbenin tanımını söyler • Ne zaman tövbe yapılabileceğine dair örnek verir. • Dönüşümün ne olduğunun farkına varır. • Tövbe kavramını yaşamının tüm alanlarıyla ilişkilendirir.	- Tövbe Süreci - Farkındalık - Kabullenme - Anlamlandırma - Salih Amel - Değerleri Doğru Yazarca - Kararlılık Ve Kalıcılık - Diğer Dinlerde Tövbe	45'	- Anlatım Yoluyla - Buluş yoluyla öğrenme - Konuşma Halkası	- Örnek olay Hikâye - Sunu Gösterisi - Basılı Materyaller - Projeksiyon Slaytlar - Video	-Yapılandırılmış soru formu - Değerlendirme Formu - Yazılı Raporlar - Görüşme - Kendi Kendini Değerlendirme	45'+45' = 90'
ÖZVERİ	• Özveri ve fedakarlık kavramlarının arasındaki ayrımı yapabilir. • Özverinin kalıtsal bir davranış biçimi olduğunu kavrar • Fedakarlık duygusunun kalıtsız bir durum olduğunu hayatından örnekler vererek açıklayabilir.	- Fedakarlık	45'	- İkili ve Grup çalışmaları - Biblioterapi - Anlatım Yoluyla - Buluş yoluyla öğrenme - Konuşma Halkası	- Projeksiyon Slaytlar - Video	-Yapılandırılmış soru formu - Değerlendirme Formu	45'+45' = 90'

DENGE	• Dengenin tanımını tanımlar, söyler • Dengenin kapsadığı alanları inceler • Dengenin günlük hayatta nerelerde kullanıldığını araştırır • Kainattaki dengeyi insanın günlük yaşamındaki dengeyle karşılaştırır	- Takva - İtidal - Sırat El-Müstakim - Orta Yol - İfrat Tefrit	45'	- Münazara - Anlatım Yoluyla - Buluş yoluyla öğrenme - Konuşma Halkası	- İki Farklı Görüşten Akademik Makale - Basılı Materyaller - Projeksiyon Slaytlar	-Yapılandırılmış soru formu - Yazılı Raporlar - Kendi Kendini Değerlendirme	45'+45' = 90'
BİLGELİK	• Kendini anlayarak yaşamaya adar. • Farklı görüşlere, yaşamlara, davranışlara saygılı olur. • Çevresindeki bireylerle hikmet ve güzel söz kullanarak iletişim kurar. • Girdiği ortamda fikirlerine saygı duyulan bir insan haline gelir.	- Hikmet	45'	- İkili ve Grup çalışmaları - Biblioterapi - Drama	-Sunu Gösterimi - Basılı Materyaller - Video	-Yapılandırılmış soru formu - Görüşme - Kendi Kendini Değerlendirme	45'+45' = 90'
AZİM	• Azim ve hırs kavramlarının tanımını yapar • Azmin kalıtsal bir duygu olduğunu bilir • Hırs kavramının kalıtsız bir davranış olduğunu hayatından örnekler vererek açıklayabilir • Hırs yapmanın insanı tükettiğinin ve öfkeyi tetiklediğini farkına varır	- Hırs	45'	- Münazara - İkili ve Grup çalışmaları - Biblioterapi	- Basılı Materyaller - Slaytlar - Sunu Gösterisi	-Yapılandırılmış soru formu - Kendi Kendini Değerlendirme	45'+45' = 90'
TEVEKKÜL	• Tevekkülün tanımını yapar ve söyler. • Tevekkülü kullanarak yaşadığı olayları anlamaya çalışır. • Tevekküle ilgili araştırmasını yapar, konuyla ilgili yazı yazar. • Yaşadığı olaylarla baş etmede tevekkül kavramının hayata geçirilmesinin önemini ortaya koyar.	- Yaradanla Birlikte Başlamak -Yaradan Bilinci -Seven Yaradan Algısı - Tevekkül Süreci - Doğru Bir Tevekkül Uygulamasının Hayatınıza Olumlu Katkısı	45'	- İkili ve Grup Çalışmaları - Beyin Fırtınası - Soru- Cevap - Drama - Eğitsel Oyunlar - Sunuş Yoluyla Öğrenme	- Sunu Gösterimi - Video Etkinliği	-Yapılandırılmış soru formu -Tanrı Algısı Ölçeği - Kendi kendini değerlendirme yazısı	45'+45' = 90'
BARIŞ	• Barışın tanımını yapar ve söyler • Barış halinde yaşamanın getirdiği huzuru açıklayabilir • Kendine ve insanlara hoşgörü ile yaklaşarak sorunlarını çözer	-Yaradanla Barış -Kendisi Ve İnsanlarla Barış -Sevgi -Huzur -Hoşgörü	45'	- İkili ve grup çalışmaları - Drama - Anlatım Yoluyla	-Video Etkinliği - Sunu gösterimi	-Yapılandırılmış soru formu -Tanrı Algısı Ölçeği - Kendi kendini değerlendirme yazısı	45'+45' = 90'

UYGULAMALAR

2003 yıllarında Ulucanlar cezaevinde mahkumların arınma ve bir daha hata yapmama, hayatlarına sağlıklı devam etmeleri amacıyla gerçekleştirilen çalışmada uygulanmıştır.

UYGULAMALAR

2005 yılından sonra kanser tedavisi gören hastalar ve yakınlarına uygulanmıştır

UYGULAMALAR

2014 yılında **Sağlık Bakanlığı Ulus Devlet Hastanesi palyatif bakım ünitesinde tedavi gören hastalara ve yakınlarına uygulanmıştır.**

DOMAB; Değer Odaklı Manevi Güçlenme ve Bakım Programındaki değerler Özdoğan tarafından yazılan Mutluluğu Seçiyorum ve Aşkın Yanımız Maneviyat kitaplarında metin olarak hazırlanmıştır. Programı uygulamak için uygulayıcıların, araştırmacının hazırladığı eğitim sürecinden geçmesi gerekmektedir.

Sonuçlar

1. Uygulama sonrası Tanrı algısı, psikolojik iyi oluş ve kendini gerçekleştirme ölçeklerinin puanları yükselmiştir.

2. Programın uygulanmasıyla gerçekleşen manevi bakım, fiziksel ve psikolojik sağlığı desteklemektedir.

3. İnsanın Yaratıcısıyla kurduğu sağlıklı bağ ve yaşadıklarını anlamlandırması "manevi güçlenme"yi sağlamaktadır.

4. Manevi bakım uygulamaları hasta ve yakınları arasındaki iletişim sorunlarını onarmakta ve sağlıklı iletişimi desteklemektedir.

Kaynakça

Abernethy, A.D., Chang, H.T., Seidlitz, L., Evinger, J.S., & Duberstein, P.R. (2002). Religious coping and depression among spouses of people with lung cancer. *Psychosomatics*, 43(6), 456– 463.

Ayten, A. (2012). *Tanrı'ya Sığınmak-Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Bergin, A.E. (1983). Religiosity and mental health: A critical reevaluation and meta-analysis. *Professional Psychology: Research and Practice*, 14(2), 170–184.

Endler, N. S., & Parker, J. D. (1990). Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation. *Journal of personality and social psychology*, 58(5), 844-854.

Folkman, S., & Lazarus, R. S. (1988). Coping as a mediator of emotion. *Journal of personality and social psychology*, 54(3), 466-475.

Granqvist, P. (2005). Building a bridge between attachment and religious coping: Tests of moderators and mediators. *Mental Health, Religion & Culture*, 8(1), 35-47.

Hebert, R., Zdaniuk, B., Schulz, R., & Scheier, M. (2009). Positive and negative religious coping and well-being in women with breast cancer. *Journal of palliative medicine*, *12*(6), 537-545.

Koenig, H.G., & Larson, D.B. (2001). Religion and mental health: Evidence for an association. *International Review of Psychiatry*, 13, 67–78.

Koenig, H.G., Pargament, K.I., & Nielsen, J. (1998). Religious coping and health status in medically ill hospitalized older adults. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 186(9), 513–521.

Koch, J. R. (2008). Is religion a health resource for the poor? *The Social Science Journal*, 45(3), 497–503.

Köse, A., & Ayten, A. (2013). Din Psikolojisi. İstanbul: Timaş.

Litman, J. A. (2006). The COPE inventory: Dimensionality and relationships with approach-and avoidance-motives and positive and negative traits. *Personality and Individual differences*, *41*(2), 273-284.

Maslow, A., *İnsan Olmanın Psikolojisi*, Çev: Okhan Gündüz, Kuraldışı Yay., İstanbul, 2001.

Özdoğan, Ö., *Dindarlıkla İlgili Bazı Faktörlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1995.

Özdoğan, Ö., *İsimsiz Hayatlar*, Özdenöze Yayınları, Ankara, 2009.

Özdoğan, Ö., Mutluluğu Seçiyorum, Özdenöze Yayınları, Ankara, 2010.

Özdoğan, Ö., Aşkın Yanımız Maneviyat, Özdenöze Yayınları, Ankara, 2010.

Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York: Guilford Press.

Pargament, K. I. (1999). The psychology of religion and spirituality? Yes and no. International Journal for the Psychology of Religion, 9(1), 3-16.

Pargament, K. I., Ensing, D. S., Falgout, K., Olsen, H., Reilly, B., Van Haitsma, K., & Warren, R. (1990). God help me:(I): Religious coping efforts as predictors of the outcomes to significant negative life events. *American journal of community psychology*, 18(6), 793-824.

Raphael Catane, Nathan I. Cherny, Marianne Kloke, StephanTannaberger, Dirk Schrijvers, 2009, İleri Evre Kanserde Bakım El Kitabı, Çeviri Editörü: Dr. Şeref Kömürcü,Türkiye Klinikleri

İSLÂM İKTİSADÎ DÜŞÜNCESİNE GÖRE "SONSUZ İHTİYAÇLAR-KIT KAYNAKLAR" PARADOKSU

Veli SIRIM[*]

Özet

Batılı iktisadî yaklaşıma göre insanların ihtiyaçlarıyla bu ihtiyaçları karşılayacak mal ve hizmetler arasında bir uyumsuzluk vardır. İnsan ihtiyaçlarının sonsuz, buna karşılık bu sonsuz ihtiyaçları karşılamak için kullanılan kaynakların kıt olduğu varsayılmaktadır. Kaynaklar sınırlı olduğu gibi, üretimde kullanılan üretim faktörleri de sınırlıdır. Bu faktörler emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimci olarak sıralanabilir. Sonsuz ihtiyaçları karşılayan kaynakların sınırlı oluşu "Kıtlık kanunu" şeklinde ifade edilmektedir.

İhtiyaçların sonsuz kabul edilmesi halinde, üretim organizasyonun da buna göre kurgulanması gerekecektir. Böyle bir anlayışla üretim yapıldığında ise, kaynakların israf edilmesi söz konusu olacaktır. Netice olarak, günümüz dünyasında kitlesel üretim anlayışı kitlesel tüketimi ortaya çıkarmıştır. Kitlesel tüketim anlayışı ise günümüz tüketim toplumunu meydana getirmiştir.

Bu tebliğde, ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçları karşılayacak kaynakların kıtlığı meselesi İslâm iktisadi düşünce yapısı perspektifinden değerlendirilecektir. Bu bağlamda, İslâm'ın koyduğu kurallar çerçevesinde üretim ve tüketim ilkeleri ele alınacaktır.

Anahtar Kavramlar: İslâm İktisadı, Sınırsız İhtiyaçlar, Kıtlık Kanunu.

Abstract

According to the Western economic approach, there is a mismatch between the needs of people and the goods and services that will meet these needs. Human needs are assumed to be infinite and the resources used to meet these needs are scarce. As the resources are limited, the production factors used in production are limited to. These factors can be listed as labor, capital, natural resources and entrepreneurship. The limited resources that meet the endless needs are briefly referred to as "Scarcity Law."

If the needs are considered infinite, the production organization will have to be constructed accordingly. With such an understanding, when the production is made, resources will be wasted. As a result, the mass production approach has revealed mass consumption. The concept of mass consumption has revealed the today's consumer society.

In this paper, the question of infinite needs and the scarcity of resources to meet these needs will be evaluated from the perspective of Islamic economic thought. In this context, the principles of production and consumption determined by Islam will be discussed.

Keywords: Islamic Economics, Unlimited Needs, Scarcity Law.

Giriş

Günümüz iktisadi anlayışına göre insanların ihtiyaçlarıyla bu ihtiyaçları karşılayacak mal ve hizmetler arasında kesin bir uyumsuzluk bulunur. Buradan hareketle iktisat ilmine dair yapılan tarifler arasında "kıt kaynakları sınırsız olan ihtiyaçlar arasında bölüştürmenin ilmidir" şeklindeki tanım en yaygın

[*] Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, vsirim@nku.edu.tr

olanıdır. Bu tarifte insan ihtiyaçlarının sonsuz, bu ihtiyaçları karşılamak için kullanılan kaynakların kıt olduğu varsayılmaktadır (Kılıçbay, 1974:3). Aslında bu tanım ve yaklaşım Kapitalist iktisadi sistemin bir özetidir. Zira bu sistem, insan ihtiyaçlarının sınırsızlığı esasının üzerine kurulmuştur. Kıt kaynaklar "arz" cephesini oluştururken sonsuz ihtiyaçlar ise "talep" cephesini meydana getirir. Bu kurguya göre talep hem nitelik hem nicelik olarak sürekli artma eğiliminde iken, bunu karşılayacak kaynaklar ise sınırlıdır.

İhtiyaçların sonsuzluğu düşüncesi, insan ihtiyaçları için bir meşrûiyet çerçevesi çizilmesinin önüne ciddi engeller çıkarmakta, gerek ulusal gerekse uluslar arası kanunların bu konuda getirdiği sınırlamaların uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bu yüzden insanın ihtiyaçlarıyla bu ihtiyaçları giderecek mal ve hizmetler arasında bir gerilim bulunduğu, iktisat biliminin hareket noktasının da burası olması gerektiği tarzındaki bakış açısı beraberinde pek çok problemi getirmektedir (Tabakoğlu, 1987:43-44). Zira bu tür bir yaklaşım, insanın biyolojik ihtiyaçlarının sınırsızlığı varsayımına dayandığı ve insanın sahip olduğu temel psikolojik ve ahlâkî özellikleri göz ardı ettiği için insanın bizzat kendisini yok sayan bir özelliğe sahiptir (Kızılkaya, 2014:15).

İhtiyaçların sonsuz kabul edilmesi halinde, üretim tarzının da, ister istemez, buna göre kurgulanması gerekecektir. Böyle bir anlayışla üretim yapıldığında ise, kaynakların hor kullanılması, israf edilmesi, üretilen malların satılabilmesi için sade yaşam, kanaatkârlık, mutedil tüketim gibi kavramların görmezden gelinmesi kaçınılmaz hale gelecektir (Gül, 2010:39). Böyle bir kabul doğrultusunda ortaya çıkan sistem ise hiçbir sınır tanımayan, sınırlandırılması kötü kabul edilen bir özgürlük anlayışı ekseninde kurulmuş olacaktır. Böylesi bir anlayış insana, en temel gayesinin hazlarını en üst düzeye çıkarması olduğunu telkin eder.

Sınırsız olarak kabul edilen olgunun "ihtiyaç" adı altında "arzular" olduğuna dair yorumlar vardır. Zira ihtiyaçların tatmin edildikçe şiddetlerini kaybetmeleri bizzat Batılı iktisatçılar tarafından da kabul edilmiş "Azalan Marjinal Fayda" adında bir iktisadî yasa ortaya konulmuştur. Bu durumda fizyolojik temelli olan ihtiyaç tatmin edildiği oranda azalmaktadır. Hatta bir noktadan sonra negatife dönmektedir. Bir süre sonra aynı ihtiyaç tekrar etse de, yine aynı seyir izlenecektir. Bu durumda psikolojik olan arzuların harekete geçirilmesiyle ihtiyaçların veya ihtiyaç olarak gösterilen ve benimsetilen şeylerin sınırsızlığından bahsedilecektir (Gencer, 2010:34). Bu ise aslında ihtiyaçların karşılanması ve tüketimle birlikte tatminin artırılması çabası değil, üretimin ve gelirin sürekli artırılmasına yönelik bir ekonomik sistem kurgulama çabasını ortaya koyar. Kısacası Kapitalizm, insan tabiatındaki arzuların, ihtirasların ve başkalarından farklı olma duygusunun sonsuzluğunu kullanacağı bir üretim mekanizması kurgulamıştır. Üstelik bunu kaynakları kıt olarak kabul etmesine rağmen, sürekli geliştirilen yeni teknolojilerle kitlesel boyutlarda gerçekleştirdiği üretime rağmen yapmaktadır. Kısacası ihtiyaçlarla teknolojik gelişmeler arasındaki sebep-sonuç ilişkisi kurmak suretiyle ortaya çıkan bu paradoksu "kıt kaynaklar" kabulü doğrultusunda izah etmek gerçekten zordur. Teknoloji alandaki gelişmeler ihtiyaçları daha hızlı, daha kolay ve daha güvenli bir şekilde karşılamaya yönelik gerçekleştirilirken, adeta çılgınlık düzeyinde gerçekleştirilen teknolojik yenilikler, üretim sürecine katılmak suretiyle gerçekleşen kitlesel üretim mevcut ihtiyaçların ötesinde, sayısız yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Aslında bu tabloyu ortaya çıkaran ana gerekçe bireyin "Homo-Economicus" olarak tanımlanması, insanı bir fayda maksimizasyonu peşinde koşan bir tüketim robotu olarak gören ekonomik anlayışın varsayımıdır. Liberal iktisadi yaklaşım rasyonel bireylerden oluşan adeta fayda eksenli hareket etmeye programlanmış bir robot gibi çalışan rasyonel bir toplum tasavvur eder. Bu yolla oluşturulan inanç sisteminde, rasyonel Homo-Economicus'ların tatminlerini maksimumlaştırması ile toplumun refahının maksimumlaşacağı düşüncesi hakimdir. Adeta rasyonel insanlar dünyası içinde bir cennet oluşturulabileceği inancı benimsenmiştir (Kazgan, 2004:56).

Kaynakların sınırlı olması ilkesi de eklenince, "dünya hayatı bir mücadeledir" ve "güçlü olan hayatta kalır" zihniyet esaslarına bağlı olarak bireylerin kendi çıkarlarının peşinden koşmaları, bu çıkarları maksimumlaştırma gayretinde olmaları ve bunu vahşi bir rekabet ortamı olan piyasa şartlarında gerçekleştirmeleri söz konusu olacaktır. Bununla birlikte "kendinden başka kimseye karşı sorumlu olmayacak kadar özgür bireyin tatmini" amaç olduğu için bu bireylerin çoğu aza tercih etmeleri ve bu davranışları ile rasyonel-akılcı olmaları varsayımı ana hareket noktası olarak kabul edilir. Bu yaklaşımla iktisadi faaliyet, "bencilce bir optimizasyon elde etme gayreti" olacaktır (Madi, 2014;90-91).

Bu anlayışa göre birey her alanda olduğu gibi iktisadi alanda da sınırsız bir özgürlüğe sahiptir. Bu özgürlüğü kullanmayı belirleyen yegane unsur sahip olduğu "güç"tür. Bu gücün kaynağı ise ekonomik kaynaklardır. Bencillik birey için en temel davranış modelidir. Her birey "kendi çıkarını/faydasını/kârını" maksimize etmelidir. Kendi çıkarını düşünmezse, zayıf düşecektir; yaşam bir mücadele olduğundan güçlü olan zayıfı ezecektir. Başkaları kendi çıkarını maksimize ederken, bireyin de kendi menfaatini ilk plana alması gerekir. Üstelik zayıf olanların korunması bir sorun değildir. Çünkü zayıflar, hem yaşam mücadelesinden geçemeyeceklerdir, üstelik zayıfı korumanın ya da ona yardım etmenin bir fırsat maliyeti vardır: *Birey'*in kendi çıkarının maksimizasyonundan feragatta bulunması. Bu ise kabul edilebilir bir tercih olamaz.

Kısacası kendi çıkarını maksimuma ulaştırmak isteyen *birey*'in tatminini bu dünyada sınırlayacak bir şey yoktur. Ölüm sonrası ahiret inancı olmadığı için, tüm çaba dünya hayatına yoğunlaştırılmalıdır. Dünyadaki her şeyden haz alma ve tatmin elde etme anlayışı hâkimdir. Kendi aklı ile doğru saydığı her tercih ona haz verecektir. Sadece ve sadece kendi tatminini düşünen, açgözlü veya doyumsuz *Homo Economicus,* yaşam mücadelesinde maksimum hazzı bulabilmek için her yolu dener hale gelecektir (Madi, 2014;128-130).

Günümüz hakim ekonomik anlayışının şekillendiridiği tüketim toplumunda hakim olan görüş bir mala sahip olmanın onun üzerinde sınırsız bir kullanım hakkına da sahip olmayı gerektirdiği yönündedir. Kişi isterse söz konusu malı faydasız ve amaçsız bir şekilde tüketebilir. İslâm dini ise gerek ihtiyaç kavramına, gerek ihtiyacın karşılanması için dünya üzerinde var olan kaynaklara, gerekse ihtiyaçların karşılaması için kaynaklardan faydalanma yöntemlerine yönelik kendine has bir çerçeve belirlemiştir. İslâmî bakış açısıyla helal yolla elde edilen ve tüketilen her türlü ürün birer nimet ve rızık olma niteliği taşımaktadır. Zira bunlar hayır yolunda ve ihtiyaçlar çerçevesinde tüketilmek üzere Allah'ın kullarına verdiği nimetlerdir. Nimetler hem birer emanet olarak değerlendirilir hem de şükredilmesi gereken birer ihsan olarak kabul edilir (Demirezen, 2018;221).

İslâm'da insan ve toplumla ilgili diğer tüm konularda olduğu gibi ihtiyaç konusunda da dünyevî-uhrevî yaklaşım birlikte değerlendirilmiş, bu kavrama "Homo-Economicus" perspektifinden değil "Allah'ın yeryüzündeki halifesi/temsilcisi" (Bakara Suresi, 2/30; En'am Suresi, 6/165) olan "Homo-Islamicus" eksenli bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Zira Homo-Economicus, "bir vadi dolusu malı olsa, bir vadi dolusu malı daha olmasını arzu eder" (Buhârî, Rikâk, 10; Müslim, Zekât, 118). Homo-Islamicus ise, iktisadî hayattaki davranışlarında, kendisinde yaratılıştan mevcut olan nefsini tatmin ve menfaatlerini maksimize etme duygularını, Allah'ın emir ve yasaklarıyla makul ölçülerde düzenlemeye çalışan insandır. Böyle bir insan modeli için başarı Allah rızasını elde edebilmektir. Hedef, tüketici davranışı teorisindeki gibi servet biriktirmek değildir. Bunu yapabilmesi için insanın eğitilmesi, Allah'ın emir ve yasaklarını öğrenmesi, sonra da bu bilgilerini davranışlarında uygulaması gerekir. Böyle bir eğitime tabi tutulmazsa, insan, yaratılışında mevcut olan mala düşkünlük, nefsine bağlılık, cimrilik, egoistlik gibi özellikleri sebebiyle, iktisadî hayatta başarılı olmak için İktisadî Adam (Homo-Economicus) gibi davranmaya mütemayildir (Zaim, 1986:17).

Halife vasfıyla insan, aklını ve iradesini kullanarak, evrendeki maddeleri, bitkileri, hayvanları vs. elde edebilir, kullanabilir, sahiplenebilir, mülk edinebilir, birtakım işlemlerden geçirerek yeni maddelere dönüştürebilir.

İnsan, sadece bedenden ve maddî yapıdan ibaret değildir. İnsanın ruhu ve ruhla bağlantılı giderilmesi gereken ihtiyaçları da vardır. Dolayısıyla ihtiyaçlar sadece bedenle sınırlı değil ruhla, nefis ve akılla da bağlantılıdır. Sadece dünya hayatıyla sınırlı değil ahiretle de alakalıdır (Karadâğî, 2018:121).

Tıpkı Homo-Economicus gibi Homo-Islamicus'un da önünde bir "tercih" problemi vardır. Bu tercihin itici unsuru kendi istek ve arzuları değil, İlahî emir ve yasaklara uyma iradesidir. Bu sebeple Homo-Islamicus, sınırsız ihtiyaçları sınırlandıran kıt kaynakları dikkate alarak değil, sınırsız hevâ ve arzularını Allah'ın rızasına uygun şekilde sınırlandırmak suretiyle talebini daraltır, kontrol altına alır. Bu doğrultuda talepleri azaltmak, kişinin temel ihtiyaçlarını ve caiz isteklerini karşılamak için var olan kaynakları iyi kullanma yönünde en iyi tercihleri yapmaya iteceğinden en yüksek verimin alınmasını

sağlayacaktır. Dahası, istekleri azaltmak Allah'ın Kur'an'da ifade ettiği gibi israftan kaçınmayı garanti altına alacaktır (Araf Sûresi; 7/31).

İslâm'a göre insanın yaratılış sebebi ibadet olduğu (Zariyat Suresi; 51/56), doğrudan farz ibadetlerin dışında "Salih amel" kapsamında yer alan tüm faaliyetlerin de ibadet sayıldığı, salih amel işleyen kulların ebedî hayatta Cennetle mükâfatlandırılacağı (Bakara Suresi, 2/25) gibi önemli noktalar dikkate alındığında, sosyal statüsü ne olursa olsun her Müslüman ferdin yaptığı her davranışını, gerçekleştirdiği her üretim ve tüketim faaliyetini, "rasyonel insan" yaklaşımıyla değil "yeryüzünde Allah'ın halifesi olan insan" (Nur Suresi, 24/55) yaklaşımıyla gerçekleştireceğini rahatlıkla anlayabiliriz. Bu açıklamadan hareketle bir iktisat süjesi olarak insan şu şekilde modellenebilir:

"Faaliyetlerini Allah'ın kullarına hizmet şuuruyla bir ibadet heyecanı içerisinde yapan müteşebbis ve rasyonel bir Müslüman" (Tabakoğlu, 1987:23).

Bu özellikteki bir insanın erişeceği dünyevî sonuç ise bir hadis-i şerifte şöyle ifade edilmiştir:

"Müslüman olan, geçinmesine yetecek kadar rızka kavuşan ve Allah'ın verdiklerine kanaatkâr kıldığı kişi, mutluluğu yakalamıştır" (Müslim, Zekât, 125).

Özetle İslâm, maddî haz ve tatminin yerine manevî haz ve tatminin sınırsızlığını esas alan bir ihtiyaç yaklaşımını ortaya koymuş, üretim, bölüşüm ve tüketim esaslarını bu esas üzerine kurgulamıştır. Bu doğrultuda hareket eden ve bireysel fayda tatmini odaklı hareket etme yerine sosyal harcamalara (sosyal yardım) yönelen bir birey için azalan marjinal fayda kanunu işlemeyecektir. Sosyal harcamalar çoğaldıkça sağladığı manevî tatmin duygusu artacaktır (Zaim, 1986:32). Bir diğer ifadeyle, "Artan Marjinal Fayda Yasası" diyebileceğimiz bir durum ortaya çıkacaktır.

Batılı iktisadî yaklaşım ve buna karşılık İslâm'ın belirlediği temel yaklaşım insanı ve iktisadi olayları değerlendirmede birbirinden bu kadar uzaktır. Aslında her iki sistemin ele aldığı ana aktörler aynıdır: İnsan ve insanın yaşamını sürdürdüğü fizikî çevre. Ancak yaklaşım tarzı ve bu iki ana aktöre yüklenen roller noktasında birbirinden çok farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bu farklılığın yansıma alanlarından birisi de, makalemizin başlığında yer alan ihtiyaçlar ile kıt kaynaklar arasındaki paradoksun nasıl çözümleneceği veya uyumlaştırılacağı konusudur. Bu ana çerçeve doğrultusunda bu makalede, İslâm'ın ihtiyaç kavramıyla ilgili temel yaklaşımları, bireysel ve toplumsal hayatı nasıl şekillendirdiği ve yönlendirdiği; sadece tüketimi değil aynı zamanda üretim mekanizmasını da, yine ihtiyaç yaklaşımı çerçevesinde nasıl kurguladığı üzerinde durulacaktır. Ardından kaynakların kıtlığı konusuna İslâmî perspektiften değinilecek, bu konuda İslâm'ın ortaya koyduğu temel ilkeler, yer yer Batılı iktisadî anlayışla kıyaslamalı olarak ele alınacaktır.

1. İslâm İktisadında İhtiyaç

Arapça "h-v-c" kökünden türetilen *İhtiyaç* kavramı, bir şeye onsuz yapamayacak derecede bağlı olma veya bir şey bu derece şiddetli olmasa da lazım ve gerekli görülme, mahrum bulunulan bir şeyin arzulanmasına yol açan mahrumiyet duygusu (Şemseddin Sami, 2004:76/İhtiyac Maddesi) gibi mânâlarda kullanılır. Çoğulu "İhtiyâcât" şeklinde kullanılır. Türkçede ihtiyaç kavramıyla aynı mânâyı ifade için kullanılan "Hâcet" kelimesi de yine aynı kökten türetilmiştir ve çoğulu "Hâcât" şeklinde kullanılır (Komisyon, 1995/II:1092).

"Hâcet" kelimesi Fıkıh (İslâm Hukuku) kitaplarında belli bir derecedeki ihtiyacı ifade etmek için kullanıldığı gibi, mutlak mânâda ihtiyaç karşılığı olarak da kullanılmıştır. Fıkıhçılar, ihtiyacın çeşitliliği ve farklılığı yanında zamana, yere, şahsa, hattâ içinde bulunulan hale ve ortama göre değişkenliğini kabul etmektedirler (Yaran, 2007:39).

1.1. İhtiyaçlara "Meşrûiyet" çerçevesi

İslâm ihtiyaç kavramına sadece maddî ihtiyaçların tatmini açısından yaklaşmaz. İnsanların manevî ve ruhî ihtiyaçlarının da olduğunu kabul eder (Yaran, 2007:97). Yaratılmış her varlık için ihtiyaç söz konusudur ve her ihtiyacın da bir gayesi vardır. Buna göre ihtiyaçlar maksatsız ve bilinçsiz olmadığı gibi

sonsuz da değildir. İnançlı insanların ve ihtiyaçlarının hedefinde dünya ve ahiretin mamur ve salih olması vardır (Yaran, 2007:13).

Diğer yandan İslâm, ihtiyaç için "meşrûiyet" şartını gerekli görür. Dinin yasakladığı konularda eksikliği duyulan şeyler ihtiyaç kategorisinde değerlendirilmez. Gayr-ı meşrû, yani İslâm'ın kabul etmediği bir ihtiyaç, sözlük anlamıyla ihtiyaç grubuna dahil olsa da, Müslüman birey için giderilmesi gereken veya giderilmesine izin verilen bir ihtiyaç değildir (Yaran, 2007:340). Dolayısıyla Müslüman insan, tüketim harcamalarında bulunurken gelirini içkiye, kumara, gayr-ı meşrû kadın ilişkilerine vs. harcamamalıdır. Harcama sahaları, İslâmî meşrûiyet çerçevesi ile sınırlandırılmıştır (Zaim, 1986:26). Bu çerçeve dahilinde İslâm, arzu ve isteklerin pis, zararlı ve kötü şeylere yönelik olmasını istememiş, onları faydalı ve güzel şeylerle sınırlamıştır (Karadâğî, 2018:120). Bir âyette şöyle buyurulur:

"Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yeyin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin" (Bakara Sûresi, 2:172).

İslâm'a göre temiz olmayan, yani haram kılınan rızıklar, ihtiyaç unsurları helal rızık ve ihtiyaçlara göre az ve sınırlıdır. Helal dairesi ise çok geniştir (Karadâğî, 2018:121).

Buna karşılık Kapitalist iktisadî anlayışa göre "ihtiyacı karşılayan her şey faydalı" görülmektedir. Bu esasa göre bir esrarkeş açısından afyon kullanmak çok faydalı bir iş görülebilir. Çünkü afyon, onu kullananın bir ihtiyacını gidermektedir. Kapitalist iktisatçılar eserlerinde bunu açıkça söyler ve kullanılması ahlâken doğru olmayan bir şeyin, ekonomik açıdan faydalı olabileceğini iddia ederler (Baban, 1942:5).

Çağdaş iktisat yaklaşımına göre ihtiyaçtan söz edilebilmesi için, insanın herhangi bir şeyin eksikliğini hissetmesi ve bu hisle bir acı duyması, o eksikliği giderebilmek için çaba göstermesi gerekir. Kısaca tatmin edildiğinde haz veren hisler ihtiyaç başlığı altında değerlendirilir. Bu noktadan hareketle bir ihtiyacın varlığından söz edilebilmesi için, herhangi bir şeyin hem yokluğunun, hem de eksiklik hissinin ortadan kaldırılmasının birlikte arzu edilmesi gereklidir. Mesela, arabası olmayan, üstelik onun yokluğunu hissetmeyen ve araba sahibi olmak için gayret sarf etmeyen bir kimsenin, araba ihtiyacından söz edilemez (Demirci vd, 1992: 9-11).

1.2. İslâm'ın ihtiyaçlar kategorisi

Diğer yandan günümüz iktisatçıları ihtiyaçları zorunlu, kültürel ve lüks ihtiyaçlar şeklinde bir ayırıma tabi tutarlar. Bu görüşe göre beslenme, giyinme ve barınma gibi zorunlu ihtiyaçlarını karşılayan bireyler, eğitim, kültür, spor gibi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışır. Bundan sonra da otomobil, bilgisayar, elektronik aletler gibi bir takım lüks mal ve hizmetlere yönelirler.

Üretim alanında gerçekleştirilen yeni teknolojiler, günümüz insanlarını özellikle kültürel ve daha da ötesi lüks mal ve hizmetleri ihtiyaç kategorisi içine dahil etmeye yöneltmiştir. Bilgi-iletişim ve haberleşme araçlarının yanı sıra, reklamcılık ve pazarlama alanındaki gelişmelerle bireylerin isteklerini ihtiyaca dönüştürme ve ihtiyaçlar listesinin sınırsızlığını daha da perçinleme adına sürekli adımlar atılmaktadır. Üstelik insanlar sadece maddî hazlara ulaşma değil, sosyal statü kazanma, takdir görme, farklı olma ve öne çıkma gibi bir takım arzularını tatmin adına "ihtiyaç" etiketi altında bir tüketim çılgınlığına sürüklenmektedir. Zira üretilen ürünlerin satılarak kâr maksimizasyonunun sağlanabilmesi için ihtiyaçların farklılaştırılması ve yeni ihtiyaçların ortaya çıkarılması gerekmektedir.

Buna karşılık İslâm, ihtiyaçlar ile istek ve arzuları birbirinden ayırmaktadır. İstek ve arzular, insan nefsinin meylettiği, ulaşmak istediği makul veya gayr-ı makul, meşrû veya gayr-ı meşrû olabilecek tüm vasıf ve boyutlara sahip olabilir. İslâmın ortaya koyduğu inanç ve ahlâk prensipleri ise insanlardaki bu istek ve arzuları kontrol altına alıp terbiye etmeyi hedeflemektedir (Karadâğî, 2018:122).

İslâm alimleri ihtiyaçları genel itibarıyla "Zarûrî, Hâcî ve Tahsinî İhtiyaç" olmak üzere üçlü bir ayırıma tabi tutmuşlardır.

Zarûrî ihtiyaçlar din, can, akıl, nesil ve malın varlığı ve güven içinde varlığının devamı için gerekli olan ihtiyaçlardır. Öyle ki, ıztırar (zaruret ve hayatî zorunluluk) halinde dinin haram saydığı meyte (kendiliğnden ölmüş hayvan), kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilen hayvan eti belli şartlar

dahilinde helâl olur (Yaran, 2007: 117-133). "Hâcî" grubunu teşkil eden ihtiyaçlar ise, ilk gruptakiler kadar önemli ve gerekli olmasa da, yokluğu insanları önemli derecede rahatsız eden, hayatı sıkıntılı hale getirecek olan ihtiyaçlardır. "Tahsînî" ihtiyaçlar ise, yokluğu insanlara sıkıntı vermese de, varlığıyla ve karşılanmasıyla insanları huzurlu yapan, hayatı müreffeh hale getiren ihtiyaçlardır. Bu grupta yer alan ihtiyaçlara bazı İslâm alimleri Kemâlî ve Tamâmî ihtiyaç kavramlarıyla (Yaran, 2007:108-110) bazı kaynaklarda ise "Zarafeti artırıcı ihtiyaç maddeleri" ifadesiyle nitelemişlerdir.

Medeniyetler geliştikçe bir çok maddeler bu kategoriler arasında yer değiştirebilir. Geçmişte lüks sayılan bir mal ve hizmet, bugün zarûret haline gelmiş olabilir. O bakımdan, bu gruplara giren malların durumu sabit olmayıp seyyaldir. Bu malların üretim sıraları zarurî ihtiyaç maddelerinden başlayıp, sırasıyla hayatı kolaylaştırıcı ve zarafeti artırıcı mallara doğru gider. Basit ve temel kaide, arada bir çatışma olup tercih gerektiğinde, daha üst kademedeki mal ve hizmetlerin üretimi için meselâ, daha alt kademedeki zarafet kategorisine giren bir mal veya hizmetten vazgeçmektir. Böylece, üretimde zarurî ihtiyaç maddelerine öncelik tanınacaktır (Zaim, 1986:20).

1.3. Bireysel ve toplumsal ihtiyaç uyumunun gözetilmesi

İhtiyaçların özellikleri arasında sayılan sonsuzluk, değişkenlik, birbiri yerine ikâme edilme gibi hususlara İslâm fıkhının mesafeli yaklaşmadığını görmekteyiz. Ancak İslâm, bu hususlara bir disiplin getirmeye çalışır. Meselâ, ihtiyaçlar ne kadar sonsuz gibi görünse de, Müslüman kendi ihtiyaçları yanında başkalarının ihtiyaçlarını da düşünmek durumundadır. Dolayısıyla kendisiyle birlikte toplumun diğer fertlerinin ihtiyaçlarını düşünmek zorundadır. Bu yönde hareket ederken de hem israftan hem de cimrilikten kaçınması gerekecektir. Diğer bir ifadeyle ihtiyaçlarını karşılarken hem ferdî hem içtimaî açıdan vasat (orta) yolu tercih etmekle yükümlüdür (Yaran, 2007:41).

Allah insanları, birbirine muhtaç olarak yaratmıştır. Bunun tabiî bir sonucu olarak toplumdaki her birey, diğer insanların yararını gözetmek, kendi menfaatini yerine getirirken diğer insanların yararlarını dikkate almak, faaliyetlerini bu çerçevede icrâ etmek durumundadır. Büyük-küçük, zengin-fakir, kadın-erkek her birey diğeri için lüzumlu ve kendisi de ona muhtaçtır. Bu çerçevede yaptığı her üretim veya tüketim fiili, ya bir menfaatin celbi veya mefsedetin (zararlı bir olgunun) def'edilmesi maksadına yöneliktir. Toplum kesimleri arasındaki ihtiyaç kaynaklı bu birliktelik ve bağlılık gerek ferdî gerekse içtimaî hayatın tamamında kendini gösterir (Yaran, 2007:79).

Görüldüğü gibi Batı eksenli iktisadî yaklaşım ihtiyacı tamamen bireysel bir olgu olarak ele alırken İslâmî yaklaşımda ise bireysel değil daha geniş bir zemin olan sosyal bir çerçeve söz konusudur. İslâm'a göre bir toplumda zorunlu ihtiyaçlarını gideremeyen insanlar bulunurken, yüksek gelir grubuna dahil bireyler ikinci ve üçüncü derecedeki ihtiyaçlarını gideremezler (Tabakoğlu, 2013:289). Dolayısıyla İslâm, bireysel ihtiyaçlarla toplumsal ihtiyaçlar arasında denge kurma hedefindedir. Hattâ, yukarıda da belirttiğimiz İslâm insanı, sadece insanların değil, içinde yaşadığı tabiatın tüm canlı unsurlarının ihtiyaçlarını da tıpkı kendi ihtiyaçları kadar gözeten insandır.

İslâm, insanların ihtiyaçlarını, üçlü denge prensibi çerçevesinde değerlendirir. İnsan dengesi, insan-kâinat dengesi ve insan-toplum dengesini sağlayacak kural ve kaideler ortaya koyar. Örneğin toplumu meydana getiren bireylerin gelir düzeyleri ne olursa olsun "kanaat" duygusuyla hareket etmesi istenir. Zira insan, hayatta bütün ihtiyaçlarını tatmin edemeyeceğinin bilincinde olmalı, mevcut imkânlarla yetinmeyi bilmelidir (Yaran, 2007:42).

İslâm iktisat düşüncesinde kanaat büyük yer tutar. Kanaat, hayatı sürdürürken aşırılıktan kaçınmaktır. Kanaat ihtirastan kaçınmak, başkalarına kıskançlık duymamak ve hakkına razı olmak, gönül huzuruyla yaşamaktır. İhtirasın tam tersi olan kanaat, girişimin verimliliğini ve kişinin iç huzurunu sağlar. Üstelik üreticinin tüketicilerle, ferdin toplumla barış içinde olmasının da sebebidir (Tabakoğlu, 2010:106).

Kanaat duygusunun güçlenmesi oranında da ihtiyaçlar önünde bir otokontrol sistemi kurulmuş olacaktır.

Üçlü denge açısından bakıldığında insanda ve kâinatta var olan her şeyin bir gayesi vardır ve o gayeye giden yollar hazırlanmıştır. İnsandaki ihtiyaçlar ise o gayeye ulaştıracak yolu takip etmede

kullanılan bir vasıtadır. Bu vasıta yerinde ve veriliş maksadına uygun şekilde kullanılması halinde insanoğlu dünyasını ve âhiretini mamur hale getirecektir. Dolayısıyla ihtiyaçların sâikiyle insanın dünya ve âhiret saadetine ulaşması İlahî hikmetin gereğidir (İbnul'l-Mukaffa', T.y.:126).

İslâm'a göre kaynakların darlığı veya genişliği insanların Allah'ın emir ve yasaklarına uyup uymamalarına göre şekillenir. Allah'ın emirlerini yerine getirmeyen, O'na isyan eden, verdiği nimetlere şükretmeyen insan ve toplumlar, tıpkı geçmiş ümmetler ve kavimlerin başına geldiği gibi darlık ve yoklukla imtihan edilirler.

"O (peygamberlerin gönderildiği) ülkelerin halkı inanmış ve bize karşı gelmekten sakınmış olsalardı, onlara göğün ve yerin bolluklarını verirdik. Ama yalanladılar; bu yüzden onları, yaptıklarına karşılık yakalayıverdik" (A'raf Suresi, 7/96).

İslâm'ın öngördüğü bu emir ve yasakları içinde barındıran tüm ahlakî ilkelerin ekonomik davranışları sosyal adalet lehine kısıtlayan bir özelliği vardır ve kendine has bir ekonomik davranış tipi oluşturmaktadır. Mesela İslâm bireye ekonomik özgürlük vermekte, ancak bunu kamunun çıkarları ile sınırlamaktadır (Sili ve Akten: 2013/2:110, 113).

İslâm toplumunda insanların ihtiyaçlarını gidermeye yetecek bir gelir düzeyinde olmaları esastır. Bu nokta ve tüketime çeşit ve miktar düzeyinde sınır konulması insanların günümüzde yaygın olarak yaşanan ödemekte zorlanılan tüketici kredilerine, taksitli ve borçlu yaşamaya yönelmesine, gelecekteki gelirleri çok daha önceden tüketmemesine engel olacaktır. Tasarrufa ayrılabilecek gelir fazlasının aşırı ve helâl olmayan tüketimden alıkonulması sayesinde, sosyal yatırımlara daha fazla kaynak aktarma fırsatı elde edilecektir (Tabakoğlu, 2013:293).

1.4. İhtiyaçlar ve israf yasağı

İslâm insanının önünde helâller ve haramlar vardır. Hangi ihtiyaçların hangi yol ve vasıtalarla karşılandığında helâl, hangisinde haram olduğuna dair Kur'an ve Sünnette açık bilgi verilmiştir. Daha sonradan ortaya çıkan gelişmelerle ortaya çıkabilecek yeni ve farklı ihtiyaçların hükümleri ise İslâm Hukukçularının içtihatlarıyla belirlenmektedir. İslâm insanı helâl olan malları tüketir, ihtiyaç olarak görür. Aynı bakış açısı üretim açısından da geçerlidir. Müslüman birey mal üretip para kazanırken, tasarruf yaparken, kısaca tüm iktisadî kararlarını verirken helâli tercih edecek, haramdan uzak duracaktır.

İslâm'ın lüks ve gösteriş tüketiminin yanı sıra israfı yasaklaması da yine gerek ferdî gerek toplumun genelini ilgilendiren ihtiyaç kalemlerini ve miktarını belirleyici bir etki uyandıracaktır.

"Ey Ademoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının. Yiyin için fakat israf etmeyin, Çünkü O, israf edenleri sevmez" (A'raf Sûresi: 39/31).

Bu âyette de belirtildiği gibi, insanların giyim-kuşamları da, yeme içmeleri de haddi aşmadan, israfa düşmeden, Allah'ın emirleri dahilinde, Allah'ın rızasına kavuşmak maksadıyla gerçekleşir.

Benzer çerçeve şu hadis-i şerifte de ifade edilmiştir:

"Yiyin, sadaka verin, giyinin ama israfa ve gösterişe kaçmadan!" (Nesâî, Zekât, 66).

İsraf yasağını, ihtiyaç kavramına getirilen doğal bir sınır olarak kabul edebiliriz ve bu sınır dahilinde hareket etme yükümlülüğü her insanın kendi öz iradesine bırakılmıştır. Bu sınır ve çerçeve dahilinde hareket eden tüm bireyler ise, toplumda bir nevi otokontrol sistemini oluşturacaklardır. Böylece bireysel tatmin ve toplumsal refah, tüketim seviyesine ve yarışına göre değil iktisadî ahlâkın hakim oluşuna göre gerçekleşecektir. Müslüman insan modelinin tüketim alanında takip edeceği temel ilke, elde edece haz ve tatminin maksimizasyonu değil, haramdan kaçınmanın, helâlinden tüketmenin, israf ve cimrilik gibi aşırılıklardan kaçınmanın, kendinden daha muhtaç olanlarla paylaşmanın, onları koruyup gözetmenin sağladığı sınırsız manevî hazzı olacaktır (Tabakoğlu, 2013:293). Bu noktadan hareketle, Müslüman insan, ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde, fakat bulunduğu toplumdaki hayat seviyesine göre yaşayacaktır. Fakiri imrendirecek, onun hasedini tahrik edecek şekilde gösteriş tüketimine gitmemesi gerekecektir (Zaim, 1986:26).

2. İslâm İktisadının Kaynaklara Yaklaşımı

Başta da belirttiğimiz gibi Batı kaynaklı İktisat bilimine göre insanların ihtiyaçları sonsuz, bunları karşılayacak kaynaklar ise kıt olarak kabul edilir. Hattâ İktisat bilimi tanımlanırken bu kabulden hareketle "kıt kaynaklarla, sonsuz insan ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için üretim ve değişim süreçlerini inceleyen bilim" (Tomanbay, 43:2001) ifadesi en çok kullanılan tanım olmuştur. Hattâ bir adım daha ileri gidilerek "İktisat, kıtlıkla savaş bilimidir" şeklinde tanımlamaya gidilmiştir (Üstünel, 2003:11). Bu temel yaklaşımdan hareketle İktisat biliminde daima kaynaklar kıt olarak kabul edilir ve bu kaynaklar insan ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemektedir. Bu temel yaklaşımdan hareketle insanların sınırsız ihtiyaçlarını karşılamak üzere üretilen mal ve hizmet miktarı her zaman sınırlı olacaktır. Mal ve hizmetlerin sınırlılığı bunların üretimine tahsis edilecek kaynakların sınırlı oluşundan doğmaktadır. Dolayısıyla kaynakların kullanımında bir seçim yapmak ve hangi malların nasıl ve ne miktarda üretilip kimlere dağıtılacağı hakkında bir karara varmak gerekecektir. Eğer ihtiyaçlar gibi mal ve hizmet miktarı, daha doğrusu bunların üretimine tahsis edilen kaynaklar da sonsuz olsaydı, İktisat ilmi ve iktisadî analiz gereksiz bulunacaktı (Alkin, 1972;1).

Bu noktadan hareketle Batılı iktisadî yaklaşımın en önemli iktisadi problem olarak kaynakların kıtlığını gördüğünü söyleyebiliriz. Bu temel problemden hareketle sınırlı kaynaklarla ne üretileceği, nasıl üretileceği ve kimin için üretileceği sorularına cevap aranmaktadır. Bu durum, sınırsız insan ihtiyaçları varsayımından en iyi faydayı sağlayabilmek amacıyla, kaynakların mal ve hizmet üretmede nasıl etkili bir şekilde yönetilip işlenebileceği arayışını ortaya çıkarmıştır (Bahari-Wahbalbari, 2014:263). Bu arayışın da temelinde ister üretici ister tüketici konumunda olsun bireydeki daha çok olanı az olana tercih eden insanî içgüdüsel seçim dürtüsü kabul edilir (Bahari-Wahbalbari, 2014:265).

Netice itibariyle üretim için kullanabilen araçlar ve varlıklar anlamında kaynaklar sınırlıdır; bu kaynaklar aynı anda bütün insanların arzu ve isteklerini veya ihtiyaç duydukları nesneleri aynı anda üretmeye yetmemektedir. Bu anlamda kaynaklarla ihtiyaçlar/istekler arasında bir dengesizlik söz konusudur (Acar, 2018:335). İhtiyaçları karşılamak üzerek üretilen mal ve hizmetler ile bunların üretiminde kullanılan kaynakların kıtlığı da, ister istemez bir tercih yapmayı zorunlu kılmaktadır. Tercih sorunu ise tarihsel süreçte geliştirilmiş iktisadi sistemlerin ilgi alanlarını oluşturmuştur. Diğer yandan kaynakların kıtlığı ön kabulü, o kaynakları elde etme ve kendi yararına kullanma yolunda kıran kırana bir rekabeti ortaya çıkaracaktır.

Aynı şekilde bu yaklaşım doğrultusunda, bireylerin istek ve arzuları, iyi veya kötü olduğuna bakılmaksızın karşılanması gerekli birer ihtiyaç olarak kabul edilmektedir. Bu kabulde ihtiyaç olarak görülen veya gösterilen şeyin o an içinde tatmin arayışının göz önünde tutulması etkilidir. İhtiyaçları sınırlayan en önemli unsur ise kaynakların kıt, yani sınırlı oluşudur. Nitekim Neo-klasik iktisadın kuruculanndan Leon Walras kıtlığın temel kriteri olarak "faydalı ve sınırlı miktarda elde edilme"yi gösterir (Üşür, 1996:7).

Ekonomik açıdan kıt olarak tanımlanan kaynaklar ise işgücü, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimdir. Özellikle kısa dönemde bu kaynakların miktarını arttırmak mümkün görülmez. Bu kıt kaynaklar her olayda bir şekilde tüketilirler yani harcanırlar (Tomanbay, 46:2001).

Batılı iktisatçılar sınırsız olarak gördükleri ihtiyaçların karşılanmasına yönelik kullanılan tüm kaynakların ve üretim faktörlerinin sınırlı olmasını kabul etmekle birlikte, işleyişte, bu sınırlı kaynaklar "kâr maksimizasyonu" motivasyonuyla hareket eden sermayedar kesimin sürekli üretim çabasıyla adeta "sınırsızmış" gibi görülmektedir. Öyle ki kitlesel ve küresel boyutlardaki üretim çarkı sürekli çalıştırılmakta, üstelik üretimi miktar ve kalite olarak artıracak yeni teknolojik gelişmelerle, en yeni tanıtım ve satış teknikleriyle yeni ihtiyaçlar oluşturulmakta ve nihai tüketici olan bireyler adeta bir tüketim çılgını veya birer tüketim kölesi haline getirilmektedir. Bu açıdan baktığımızda üretim tüketimin bir sonucu olması gerekirken, tüketim üretimin olmazsa olmaz bir sonucu haline getirilmiştir.

2.1. Kâinatta câri olan "Kıtlık" değil "İktisat Kanunu"dur

Kaynakların kıtlığı konusunda İslâm'ın yaklaşımı Batılı iktisatçılardan farklıdır. Akıl sahibi olanları güzel ahlaka ve hayırlı davranışlara yönlendirmek için Allah'ın topluma iktisadi meseleler konusundaki buyrukları, yasakları, hükümleri ve tavsiyeleri vardır. Yaratılış kanunlarına göre kainatta iktisat kanunu geçerlidir. Zira Cenab-ı Hakk'ın Hakîm ismi iktisat ve israfsızlığı gerektirir. Çünkü israf, Hakîm ismine zıt bir eylemdir. Her şeyde "en kısa, en kolay, en yararlı" şekil bulunur (Madi, 2014;122).

İktisat bilimini, "Şeriata ve onun amaçlarına uygun olarak toplumun şimdi ve gelecekte ihtiyacı olan helâl mal ve hizmetleri mümkün olan en çok miktarda üretmek ve paylaşmak için Allah'ın bahşettiği iktisadi kaynakların en iyi kullanımını inceleyen bilim dalı" (Gül, 2010) şeklinde tarif eden İslâm iktisatçıları, kaynakların kıtlığı probleminden ziyade, kaynakların İslâm'ın emirleri çerçevesinde kullanılıp kullanılmadığı üzerinde durmuşlardır. Bu doğrultuda üzerinde durdukları ana çerçeve ise iktisadî hayatta çalışma ile yaşama, üretimle tüketim ve arz ile talep arasında dengeyi sağlama esası (Ersoy, 2015: 39) olmuştur.

2.2. Âhiret âlemine göre dünya kaynakları sınırlıdır

Öncelikle "kıtlık" gerek dünya üzerindeki kaynakların, gerekse tüm kâinattaki kaynakların sınırlılığı anlamına geliyorsa, ebedî ve sonsuz olan ahiret alemine göre bu alem elbette sınırlıdır ve kaynaklarının bir hududu vardır. Sınırsızlık ve sonsuzluk özelliği İslâm inancına göre sadece Allah'a ve O'nun sınırlı dünya hayatındaki imtihanı kazanan kulları için mükâfat yeri olan Cennet hayatına mahsustur. Bu dünya hayatı ise gerek insana verilen ömür, gerek insanın dünya nimetlerinden yararlanma potansiyeli, gerekse insanın içine imtihan için yerleştirilmiş sonsuz istek ve arzularını tatmin edecek kaynakların olmayışı açısında dünya ve içinde bulunduğumuz evren sınırlıdır. Örneğin her gün verilmiş olan yirmi dört saatlik ömür bir kıt sermaye olarak ele alınmış, ancak bu sermaye ile ebedi bir hayatı, dünyalar kadar bağ ve bahçelerle dolu Cennet ödülünü kazanma imkânı sunan bir fırsat olarak insanın önüne sunulmuştur.

Kur'ân'a göre akıl sahibi olanlar "kâr-zarar" hesabı yaparlar. Geleneksel iktisatta kârını maksimum, zararını minimum yapma meselesi, yani bir nevi maksimizasyon (genellikle optimizasyon) problemi odak noktada yer alır. Çoğunlukla çok değişkenli ve dinamik olarak (günlük hayatta da farkında olmadan basit düzeyde yapılan) yapılan optimizasyon Geleneksel İktisat Teorisinde sadece dünyevî maksatla yapılırken, İslâm'da hem dünyevî hem uhrevî meseleler için yapılır. Örneğin dünyevî çok büyük bir menfeati olan bir tercih ahiret için fayda getirmeyebilir veya dünyevî çok menfaat getiren bir tercih ahirette az ya da çok zarar getirebilir. Dünyevî az fayda içeren bir tercih ahirette daha çok fayda sağlayabilir. Buna ilave olarak dünyevi zarar getiren bir tercihin ahiretteki karşılığı büyük bir mükâfat olabilir (Madi, 2014;211). Özetle ifade edecek olursak, "İslâmî İnsan" dünyadaki her hareketinin fırsat maliyetini çok iyi hesap eden insandır. Dünyadaki tercihlerinin âhiret hayatı açısından neyi kazandırıp neyi kaybettirdiğini çok iyi hesaplar.

Dünyadaki ve içinde yaşadığımız alemdeki kaynakların sınırlı oluşu imtihan gereğidir. Kur'an-ı Kerim'de bu hakikat şöyle dile getirilmiştir: "Allah rızkı kullarına sınırsız olarak verseydi yeryüzünde azgınlık çıkarırlardı. Fakat, Allah dilediği kadar indiriyor. Şüphesiz o kulların her şeyinden haberdar olan ve onları bilendir" (Şûrâ Suresi, 42/27). "Senin Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Hâlbuki bu dünya hayatında onların maişetlerini aralarında taksim eden, bir kısmının diğer kısmını çalıştırması için, kimini kimine üstün kılan Biz'iz" (Zuhruf Suresi, 43/32).

2.3. Kâinatta "Nedret" değil "Vefret" kanunu geçerlidir

Ahiret hayatına nisbeten sınırlı ve kıt kaynaklara sahip olmakla birlikte dünya hayatı için insana verilen kaynaklar insanların tüm ihtiyaçlarını, geçmişten günümüze ve hatta kıyamete kadar karşılayacak potansiyele sahiptir. Bu açıdan sınırsızlık ihtiyaçlarda değil, harekete geçirilen arzu, istek ve heveslerdedir. İslâm ise bu istek ve arzularla mevcut imkânlar arasında dengeli bir yaşamı tesis ve kontrol eden bir dindir (Efe, 2017:44). İslâm'a göre kaynaklar, insanların sayısı ne kadar artarsa artsın, o kaynakları Allah'ın belirlediği çizgi doğrultusunda kullanmaları halinde ihtiyaçlarını karşılayacak vasıf ve miktardadır. Çoktur, çeşitlidir ve tükenmeyecektir Tarih boyunca görülen yoksulluk ve darlıkların da temelinde kaynakların

kullanım, bölüşüm ve dağıtımında sergilenen haksız ve adaletsiz uygulamalar bulunmaktadır (Karadâğî, 2018:128).

İslâm, kâinatın insan için yaratıldığını ve yeryüzünün insanların ihtiyaçlarını karşılayacak kaynaklarla donatıldığını kabul eder. Allah insanı yeryüzünde kendine halife olarak yaratmış ve kendi belirlediği sınırlar ve kurallar dahilinde istediği kadar ve istediği şekilde istifade edebilme, tasarrufta bulunma salahiyetini vermiştir.

"Allah, gökleri ve yeri yaratan ve gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü ürünler çıkarandır. Ve O'nun emriyle gemileri, denizde yüzmeleri için size, emre amade kılandır. Irmakları da sizin için emre amade kılandır. Güneş'i ve Ay'ı hareketlerinde sürekli emrinize amade kılan, geceyi ve gündüzü de emrinize amade kılandır. Size her istediğiniz şeyi verdi. Eğer Allah'ın nimetini saymaya kalkışırsanız, onu sayıp-bitirmeye güç yetiremezsiniz. Gerçek şu ki, insan pek zalimdir, pek nankördür. (İbrahim Sûresi, 14/32-34).

Bu ayetlere göre gökteki ve yerdeki kaynaklar "insanın sayamayacağı kadar çok"tur ve insanların istek ve arzularına cevap verecek bir kapasiteye sahiptir. Yerde ve gökte bulunan her şey, üretim için gerekli girdi kaynaklarını oluşturur. Bunlar doğal hâliyle kendiliğinden var olan kaynaklar olabileceği gibi üretim sonucu oluşmuş da olabilir. Yani üretim için gerekli olan en önemli kaynak, tabiattır.

Allah kaynakları insanlar tarafından bulunabilir kılmıştır, çünkü onları imtihan etmektedir. "Hazinesi bizim yanımızda olmayan hiçbir şey yoktur. Malûm (bilinen) bir kaderi (takdir edilmiş miktarı) olmaksızın onu indirmeyiz" (Hicr Sûresi, 15/21). Bu kaynakları bilinen oranlarda gönderirken de Allah onları ya bollukla ya da kısıtlayarak gönderir. "Ve onlar, Allah'ın dilediğine rızkı genişlettiğini ve (dilediğine) takdir ettiğini (daralttığını) görmediler mi? Muhakkak ki bunda, mü'min bir kavim için âyetler (ibretler) vardır" (Rûm Sûresi, 30/37).

Netice itibariyle "Kıtlık" yani "Nedret" kabul edilemez. Çünkü İslâm düşünce sistemine göre, Allah tabiatı bütün yarattığı tüm mahlukata, özellikle de insanlara yetip artacak şekilde bol nimetlerle donatmıştır. Bu yüzden İslâm iktisadında "Nedret"in zıttı olan "Vefret" yani "Bolluk" temel hareket noktası olarak kabul edilir.

Burada aslında Batılı iktisadi yaklaşımla İslâmî iktisat yaklaşımı arasındaki fark açıkça görülmektedir. İnsanların tüketim ürünlerinden olan balık örneğiyle açıklayabiliriz.

Batılı iktisadi yaklaşıma göre balık piyasasında var olan balık miktarı dikkate alınır ve o piyasada talepte bulunan tüketicilere ve talep miktarına göre kıt olarak değerlendirilir (nedret). Bu piyasayı tüm dünya genelindeki balık piyasalarına gerçekleşen arz ve talep açısından da değerlendirdiğimizde yine kıtlıktan bahsedilebilir. Ancak her hangi bir zamanda dünyadaki tüm denizlerde ve sularda var olan balıklar, insanların hepsinin ihtiyaçlarına oranla boldur (vefret). Önemli olan bu bol kaynaklara çalışıp emek harcayarak, yöntem ve teknik geliştirerek, israfa kaçmadan, meşru yollarla ulaşabilmektir.

Bolluk yaklaşımıyla bağlantılı ifade edebileceğimiz bir diğer kavram ise "Bereket"tir.

Bereket kelimesi sözlükte "artış, bolluk, genişlik, hayır, devamlılık" manalarına gelir (İbn Manzûr, T.Y.;10/397). Bir terim olarak bereket "ister manevî, ister maddî olsun Allah'ın insanlara veya nesnelere verdiği İlahî hayrın sübutu, devamı ve sürekli olarak artması" demektir. Kendisinde İlahi hayrın bulunduğu kimse veya nesne mübarek olarak nitelendirilir (Râğıb el-İsfehânî, 1998;119).

Bereketin yani, sınırlı ve kıt olarak görülen kaynak ve nimetlerin var olan ihtiyaçları fazlasıyla karşılamasının yolu İlahî emir ve yasaklara riayettir. Bu husus şu ayetlerde açıkça vurgulanır:

"Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir ki, bol yağmur alınca iki kat ürün verir. Bol yağmur almasa bile ona çiseleme yeter. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir (Bakara Suresi, 2/265).

“Eğer o ülkelerin ahalisi, iman edip takvâ dâiresine girselerdi, elbette biz üzerlerine gökten, yerden nice bereket ve bolluk kapılarını açardık” (A’râf Suresi, 7/96).

“Allah, takva sahibi olan herkese, bir çıkış yolu sağlar ve ummadığı yerden ona rızık verir. Allah’a güvenen herkese O yeter” (Talâk Suresi, 65/3)

Diğer yandan insanın ihtiyaçları doğal çevrede istenen yerde, istenen miktarda ve istenen kalitede hazır değildir (Ersoy, 2015:38). Bunun için insana düşen görev çalışmak ve tabiatta gizli hazineleri bulup çıkarmaktır. Buradan hareketle, İktisat ilmini insan emeğinin kullanımı üzerine kurgulayan şu tanıma yer verebiliriz:

“Tabiatın insanlara kendiliğinden bahşetmediği faydaları elde etmek ve bundan yarar-lanmak için harcanacak insan emeğinin sûret-i müesseriyet ve faaliyetini gösteren kanun-lardan bahseden bir ilimdir” (Câvid, 1326: 15-16).

Bu tanımda emeğe yapılan vurgunun Kur’an ve Sünnette pek çok dayanağı vardır. “Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur” (Necm Suresi 53:39) âyetindeki mânâ şu hadis-i şerifte de ifade edilmiştir:

“Hiç kimse elinin emeğinden asla daha hayırlısını yememiştir. Allah’ın Nebîsi Dâvûd (a.s.) da kendi elinin emeğini yemekteydi (Buhari, 1992: 3/9).

Yeryüzünün farklı coğrafyalarında yaşayan insanlar ve toplumlar için farklı doğal kaynaklar söz konusu olabilir. Bazı bölgeler yer altı kaynakları açısından daha elverişliyken, bazı yerleri ziraat için elverişli topraklara, bazı yerleri de zengin su kaynaklarına sahip olabilir. Ancak bu farklı dağılım, tıpkı insanların renk, dil, millet ve ırk açısından farklı olduğu gibi çatışma ve ayrışma vesilesi değil, tam tersine yardımlaşma ve dayanışmaya götürecek birer unsur olarak görülür. Şu ayette bu yaklaşım açıkça vurgulanmaktadır:

“Ey insanlar! Doğrusu Biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi milletler ve kabileler haline koyduk ki birbirinizi kolayca tanıyasınız. Şüphesiz, Allah katında en değerliniz, O'na karşı gelmekten en çok sakınanızdır. Allah bilendir, haberdardır (Hucurât Suresi, 49/13).

Yer ve gökteki kaynaklar, güneş ve uzayın sahip olduğu doğal kaynaklar, gece ve gündüz farklılıklarından doğan avantajlar üretim için birer araçtır. Dolayısıyla doğal süreçler de, üretim faktörlerindendir ve bilgi ile birleştiğinde verim alınır.

Allah cömerttir ve insanların bütün ihtiyaçlarını dünyada karşılamıştır. İnsanlar bilgi eksikliğinden veya tembelliklerinden dolayı bu kaynaklara bugün için ulaşamayabilir. Diğer yandan günümüz insanındaki aşırı tüketim isteği de insanlarda kaynakların kıt olduğu algısını oluşturabilir. İslâmî açıdan bütün insanların zorunlu ve kişisel tüketimlerini karşılayacak kadar kaynak mevcuttur. Sorun kaynakların kıtlığı değil insanların aşırı tüketim hastalığı ve adaletsiz bölüşümüdür. İnsanlar kaynaklar kısıtlı olduğu için değil zenginlerin aşırı lüks tüketiminden dolayı aç, evsiz (Zaman, 2008:121) ve fakr-u zarurete düçardır.

2.4. Kaynaklar bireyler ve toplumlar için bir imtihan aracıdır

İslâm iktisadına göre iktisadi seçimlerde bireylerin karşı karşıya geldiği yalnızca kaynak kıtlığı olmamakta, bireysel tercihler aynı zamanda dinî emirler ve ahlaki değerler tarafından sınırlanmaktadır.

Herşeyden önce “Mülk Allah’ındır”. Göklerde ve yerde ne varsa, Allah’ındır (En’âm Suresi, 6/101-102; Ra’d Suresi, 13/16; Nûr Suresi, 24/45; Furkân Suresi, 25/2). “Göklerin, yerin ve bunlardaki her şeyin hükümranlığı yalnızca Allah'ındır. O her şeye hakkıyla gücü yetendir” (Maide Suresi, 5/120). Gökten yağmuru yağdırıp, her türlü bitkiyi bitirendir (Bakara Suresi, 2/22; En’âm Suresi, 6/99; İbrâhîm Suresi, 14/32-33; Nahl Suresi, 16/10-11, 65-67; Neml Suresi, 27/60; Lokmân Suresi, 31/10). Gökleri, yeri ve içlerindeki türlü türlü nimetleri, insanın menfaat sağlaması için elverişli hale getiren O’dur (Ra’d Suresi, 13/2-4; Nahl Suresi, 16/12-14; Câsiye Suresi, 45/13). Bütün bu nimetlerde insan için sayısız faydalar bulunmaktadır (En’âm Suresi, 6/142-145; Yûnus Suresi, 10/23; Nahl Suresi, 16/5-10, 66, 80-81; Mü’minûn

Suresi, 23/17-22; Yâsîn Suresi, 36/71-73; Mü'min Suresi, 40/79-80; Zuhruf Suresi, 43/12-13; Hadîd Suresi, 57/25).

O dilediği kuluna rızkını genişletir, dilediğine daraltır. Genişletmesi de daraltması da bir imtihandır (Zümer Suresi, 39/52; Ra'd Suresi, , 23/26; Ankebut Suresi, 29/62); Sebe Suresi, 34/32; İsra Suresi, 17/30; Rum Suresi,, 30/37). Kaynakların sınırsız olmaması da yine Allah'ın takdiriyledir ve bir imtihan vesilesidir. Hattâ dünyada kötülüğün ve azgınlığın önünde bir engel olarak konulmuştur. "Allah rızkı kullarına sınırsız olarak verseydi yeryüzünde azgınlık çıkarırlardı. Fakat Allah dilediği kadar indiriyor. Şüphesiz o kulların her şeyinden haberdar olan ve onları bilendir" (Şûra Sûresi, 42:27). Kula düşen görev ise verilen nimetler az iken şükrederek helal kazanç peşinde koşarak fiili dua etmek ve çok iken de zekât ve sadakasını vererek elde ettiklerini insanlık hayrına üretim ve istihdam oluşturacak sektörlerde sarf ederek şükrünü eda ederek dünya imtihanını hakkıyla vermiş olur. Böyle bir kul sadece âhireti için değil, aslında dünyası için de çalışmış ve kazanmış olur. Zira her iki âlemde de Allah'ın ihsanına erişmiş olacaktır. Kur'an'da "Eğer şükrederseniz nimetlerimi sizin için artırırım" (İbrahim Suresi, 14:7) buyurulmaktadır. Dolayısıyla bir kulluk görevi olan şükür aynı zamanda nimetleri, bir diğer ifadeyle kaynakları çoğaltıcı bir faktör olarak gösterilmektedir. Şükrün ölçüsü ise kanaat etme, helal kazanç peşinde koşma, iktisat ederek harama girmemeye dikkat etme olarak belirlenmiştir (Efe, 2017:50).

Gelire ve gelir getirici kaynaklara sahip olma bakımından da insanlar eşit düzeyde değildir. Bu kaynakları veren de alan da Allah'tır. Vermesi de alması da bir imtihandır. Dolayısıyla İslâm düşüncesinde de geçim endişesi asla göz ardı edilmemiştir. Hattâ bazı hadislerde nikah ve neslin çoğalması teşvik edilirken (Beyhakî, 7/81), bazı hadislerde evlenmeye, iktisadî düşünce sebebiyle sınır konulmuştur. "Sizden evlenemeye gücü yeten evlensin, gücü yetmeyen oruç tutsun" hadisi (Buhârî, Nikâh, 2, Müslim, Nikâh, 1), bunu açıkça bildirir. "İçinizden her kim hür olan mümin kadınları nikâh edecek genişliğe sahip değilse.." Yani, içinizden her kim hür ve mümin olan kadınları nikâh edecek fazla bir malî kudrete sahip değilse (Elmalılı, 2013;2/542) buyrularak, iktisadî endişeye yer verilmiştir. Ancak buradaki iktisadî endişe, kişi ile ilgili toplumsal kaynaklı bir hesaptır, doğal kaynaklı değildir. Nitekim ferdin bu toplumsal endişesini ortadan kaldıracak sosyal tedbir Kur'ân'ın bir başka ayetinde şöyle yer alır: "Bir de bekârları evlendirin. Eğer onlar yoksul iseler Allah onlara kendi ihsanından zenginlik verir" (Nûr Suresi, 24/32). Bu ayette de işaret edildiği gibi, fakirlikten dolayı evlenemeyenlerin elinden tutma görevi en yakınlarından başlayarak tüm topluma yüklenmekte, kişisel olan iktisadî bir endişenin toplumsal bir tedbir ile kaldırılmasının önü açılmaktadır (Atay, 1970:6).

Malthus'un Nüfus Teorisinde belirttiği gibi gerek doğal kaynaklar gerekse fakirlikten dolayı nüfusun kontrol altına alınması da İslâmî yaklaşıma terstir. İsra Sûresi 31. Ayette, "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır." buyrulmuştur.

Bütün insanların hem dünyada hem âhirette mutlu olması hedeflenir ve bu mutluluğu sağlayacak kurallar ortaya konulur. Bu kuralların büyük kısmı ise Allah'ın bir emaneti olan maddî kaynakların kullanım biçimiyle alakalıdır. Bu kaynakların Yaratıcısı ve gerçek sahibi olan Allah, bu kaynakları kullanması ve birbirleriyle etkileşim içerisinde olması beklenen insanların bir yapı içerisinde hayatlarını sürdürürken uymaları gereken kesin değerleri, davranış kurallarını ve kurumları önceden belirlemiştir (Chapra-Ayengin, 2003:181).

Eğer insan Yüce Yaratıcı tarafından yaratılmışsa ve kullanmakta olduğu kaynaklar Yaratıcıya aitse, bu durumda insanlar otomatik olarak doğal bir kardeşlik bağıyla birbirlerine bağlıdırlar ve Allah'a karşı sorumludurlar. Onlar bu durumda istedikleri her şeyi yapma hususunda mutlak özgürlüğe sahip değillerdir. Aksine, kıt kaynakları kullanmada ve kendi içlerinde ve çevreyle olan ilişkilerinde, zengin-fakir, beyaz-siyah, erkek-kadın, çocuk-yetişkin ayırımı yapmaksızın, bütün bireylerin yararını gerçekleştirmeye yardımcı olacak bir davranış içerisinde olmaları beklenir (Chapra-Ayengin, 2003:178). Bu noktadan hareketle Adam Smith'in meşhur görünmez eli İslâm ekonomisinde Allah'ın eline dönüşmektedir (Abdülmannan,1989: 33-34).

2.5. Kaynaklardan yararlanmanın tabana yayılması için getirilen uygulamalar

Kaynakların kıt oluşu kabulünden hareketle tasarrufların ve sermaye birikiminin yatırımlara dönüşme sürecinde "faiz" uygulamasını meşrû, hatta zorunlu görün Batı iktisadî anlayışının tersine, İslâm borç ilişkisinde faizi yasaklamış (Bakara Suresi, 2:275), bunun yerine sadaka ve zekat gibi ibadetlerle birlikte "karz-ı hasen"[1] müessesesinin yaygınlaştırılmasını istemiştir.

Esas olarak ribâ, kredi ilişkilerinde ortaya çıkar ve sermaye temerküzüne yani sermayenin belli ellerde toplanmasına sebep olur. Buna karşılık İslâm ekonomisi krediye değil öz sermaye ve ortaklığa dayalı bir üretim mekanizması öngörür. Ayrıca servetin atıl bırakılmaması, infakın (harcamanın) ve zekâtın teşvik edilmesi de yine ribâ ortamının doğuşunu önleyici unsurlardır (Tabakoğlu, 2005:154).

Hal böyle olunca bir Müslüman tasarruflarını faize yatırarak değerlendiremeyecektir. Bu durumda elindeki birikimini ya bizzat kendisi işletecek veya kendisi gibi birikim sahipleriyle kuracağı ortaklıklarla işletmiş olacaktır. Bu da kişilerdeki girişimcilik ve riske girme eğilimini artıracak, birikimler âtıl kalmak bir yana, mümkün olan en kârlı alanlara kanalize edilecektir.

İslâm'ın iktisadi anlayışında gelirinden yıllık zekâtının yanı sıra, kurban, fitre, sadaka, hibe, karz-ı hasen gibi yollarla ihtiyaç sahiplerine yardım elini uzatanlar üst gelir grubundan alt gelir grubuna gönüllülüğe dayalı bir gelir transferi gerçekleştirmiş olurlar (Zâim, 1978:234).

Gerçek bir Müslüman için "Veren el alan elden daima daha hayırlıdır" (Buhârî, Zekât 18; Müslim, Zekât 94-97, 106, 124) ve daha üstündür. Çalışmak ve rızkını kazanmak, her Müslümanın üzerine dinî bir vecibedir.

Diğer yandan üretim aracı olan sermayenin zekâttan muaf oluşunu dikkate alırsak, zengin ve elinde birikimi olan kişi için yeni yatırımlar yapma adeta teşvik edilmektedir (Tabakoğlu, 2005:135). Bununla birlikte zekât mükellefiyeti, belli bir geçim seviyesinin altında bulunan, fakat müteşebbis özelliği bulunan kişileri sermaye sahibi kılarak üretim sürecine dahil etmiş olur (Tabakoğlu, 2005:154). Dolayısıyla zengin, zenginliğinden dolayı bolca harcayacak, fakir de kudreti nisbetinde harcayacaktır. Ele geçen ister gelir şeklinde olsun, ister zekât, sadaka ve borç şeklinde olsun harcanacak, el değiştirecek, piyasada hareket olacaktır.

2.6. Kaynakları harekete geçirecek unsur: Sa'y

İslâm, gerek ferdî gerekse içtimaî ihtiyaçların karşılanması adına çalışmayı, sa'yi ve gayreti teşvik etmiş, hattâ emretmiştir.

Fizikî bir çabayı ifade eden "sa'y" kavramı, tüm üretim faktörlerini üretime geçirmeye yönelik sarf edilen gayreti ifade eder ve bu kavram erkek-kadın her insana bir sorumluluk olarak yüklenir. "Ve gerçekten insan için ancak kendi sa'yinin (emeğinin) karşılığı vardır" (Necm Sûresi, 53:39) ayeti bu mânâyı ifade eder. "Hiç kimse kendi emeğinin kazancından daha hayırlı bir şey yememiştir" (Buhârî, Büyû':15) hadis-i şerifinde de benzer noktaya dikkat çekilmiştir. "Mesâî" bu kelimeden türemiştir.

Üretime konu olabilecek doğal kaynakların sınırlı görülmesi aslında zaman ve şartların sahip olduğu sınırlılıklardır. Bu durumda kaynakların sınırlı olduğu iddiasını bir varsayımdan ibaret görebiliriz. Örneğin içten yanmalı motorların olmadığı, petrolün bir yakıt olarak kullanılamadığı bir dönemde hiç kimse motorlu araç yapmayı düşünmüyordu; ama yine de üretim vardı. Bugün petrol kaynaklarının sınırlı olduğu ve tükeneceği varsayımı ileri sürülmekle birlikte, gelişen teknoloji sayesinde artık otomobillerin doğal girdilerle de çalışabileceği anlaşılmış; mutlak surette petrole bağımlılığın olmadığı ortaya çıkmıştır. Bugün artık tek damla yakıt kullanmadan dünyanın etrafında uçabilen uçakların üretimi hedeflenebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, belli bir dönemde bitmesi muhtemel görülen bir kaynak darlığı, aslında daha geniş bir hareket alanı olan yeni kaynakların bulunmasına zemin hazırlamıştır.

[1] Karz-ı Hasen, güzel bir borç demektir. Allah'ın rızasını kazanmak adına bir başkasının ihtiyaçlarını gidermek anlamına gelir. Bu hareket Allah'a verilmiş bir borç olur ve Allah da o borcun karşılığını kat kat fazlasıyla öder. Şu ayet-i kerimede buyurulduğu gibi: "Allah'ın kat kat fazlasıyla geriye ödeyeceği bir güzel borcu ona verecek olan kimdir? Allah alır ve kat kat fazlasıyla verir ve hepiniz sonunda ona döndürüleceksiniz." (Bakara Sûresi, 2:245)

Eğer kaynaklar yetersiz olsaydı, bugün insanlar giyecek elbise bulamazlardı. Çünkü sanayileşme ile birlikte tarım arazilerinin kullanımında meydana gelen azalma, yetersiz üretim sebebiyle (burada kumaşın hammaddesinin pamuk olduğu varsayılmaktadır) bu kaynaktan elde edilen girdilerin de yetersiz olması sonucunu doğurmalıydı.

Gelişen dünyada bilginin de büyük bir hızla çoğalması, kaynak kullanımı ve üretim yöntemlerini de değişime zorlamıştır. Aslında bu ekonominin doğasını oluşturur. İnsan gücünden makinelere evirilen üretimin gelecekte hangi aşamaya geleceği mevcut bilgi arttıkça ortaya çıkacaktır. Bugün önemli olan üretim araçları, geleceğin dünyasında önemsiz hâle gelebilir. Buradan hareketle sınırlı olan şeyin kaynaklar değil, o kaynakları üretecek olan emek faktörü ve ona eşlik eden üretim araçlarıdır.

Netice itibariyle doğa, zannettiğimizden daha zengin ve cömerttir. İhtiyaç duyulan bütün kaynaklar, doğada yeteri kadar vardır. Sorun, kaynakların kıt oluşu değil; insan emeğinin azlığı sebebiyle kaynaklardan yeterince yararlanılamamasıdır.

Toplumun tüm ihtiyaçlarını bir ekonominin üretmesinin mümkün olmadığı varsayımı, temelde kaynak kıtlığına dayanmaktadır. Ne var ki kaynaklar değişkendir ve alternatifleri de vardır. Bir ürünü A kaynağından üretmek yerine B kaynağından üretmek mümkündür. Burada önemli olan, bunun yöntemlerini keşfedip uygulayabilmektir.

3. Sonuç

Kainattaki her şey tek ve eşsiz Allah tarafından yaratılmıştır. İktisadi kaynakların mutlak anlamda Allah'a ait olduğu kabul edildiğinde, ister istemez bunların dağıtımı, paylaşımı ve kullanımına Allah'ın sınırlamalar ve kurallar getirmesi de doğal olarak kabullenilecektir. Bu durumda insanlar bu kaynakları sadece kendi haz ve çıkarlarını maksimumlaştırmaya, en üst düzeyde gerçekleştirmeye yönelik olarak istedikleri gibi hareket edemeyeceklerdir.

Mülkün sahibi olan Allah, bu mülkünde insanoğlunu başıboş bırakmamış, tüm kaynaklardan kendi emir ve kuralları dahilinde tasarrufta bulunacak yetki ve kapasiteyle donatmıştır. Bununla birlikte insanoğlunu imtihana tabi tutmuş, imtihan gereği içine sınırsız arzu ve istekler yerleştirmiştir. Ancak bu sınırsız istek ve arzuların tatmini hem Allah'ın koyduğu kurallar, hem de bu âlemdeki kaynakların sınırlı oluşu sebebiyle dünya hayatında mümkün değildir.

İnsanoğlu yapmış olduğu veya yapacağı her ekonomik davranışından ötürü ahirette sorumlu olacaktır. Bu temel yaklaşım, insanın davranışlarının bu dünyayı aşan boyutunu gösterir. Müslüman, diğer tüm davranışlarında olduğu gibi, her ekonomik eyleminin âhirete yönelik boyutunu düşünmek zorundadır.

Batılı iktisadî düşünce yapısına göre sınırsız olarak kabul edilen ihtiyaçlar sadece bedenî değil, aynı zamanda manevî ve ruhîdir. Her şeyde olduğu gibi, bütün bu ihtiyaçların var oluşunun da bir gayesi vardır. Bu gaye sadece dünya hayatının devamı ile sınırlı değildir. İhtiyaçların da âhirete ve sonsuz hayata uzanan gaye ve hikmetleri söz konusudur.

Dünyevî ve bedensel ihtiyaçlar için İslâm'ın koyduğu en önemli çerçeve "meşrûiyet"tir. Gayr-ı meşrû bir ihtiyaç karşılanması değil kaçınılması gerekli bir davranış olarak kabul edilir. Bu açıdan bakıldığında, ihtiyaçlar sınırsız dahi olsa, meşrûiyet dairesi içinde sınırlandırılmış olmaktadır.

Meşrûiyet sınırı, sadece haramlar için geçerli değildir. Helâl olan ihtiyaçların karşılanmasında da israf, gösteriş veya bunun tersi olan cimrilik yasakları gibi sınırlamalar da mevcuttur. Helâl yoldan ihtiyaçlarını karşılayan bireyler, aynı zamanda sadece kendi ihtiyaçlarını değil. en yakınından en uzağına kadar çevresini de düşünmeye, gerektiğinde paylaşmaya teşvik edilmiştir. Bu yolla İslâm bireysel ihtiyaçlarla toplumsal ihtiyaçlar arasında bir denge kurmayı hedeflemektedir.

İnsan ihtiyaçlarını sınırsız, buna karşılık kaynakları sınırlı ve kıt olarak gören Batılı iktisat anlayışına karşılık, İslâm iktisadının temelinde her şeyde "en kısa, en kolay ve en yararlı" şeklin bulunduğu kabul edilir ve bu kabulün temelinde dünyayı ve tüm kâinatı yaratan Allah'ın Hakîm olması, yani her şeyi yerli yerinde ve hikmetli bir şekilde yaratmış olması inancı vardır. Hakîm olan Allah ise tüm kâinatta asla israfa

ve gayesizliğe yer vermediği gibi insanlardan da bu şekilde davranmalarını, kaynakları bu şekilde değerlendirmelerini ister.

Batılı iktisatçıların kıtlık yasasıyla kaynakların sınırlılığını dile getirmelerine benzer bir yaklaşım İslâm'da da vardır. Ancak bu yaklaşımın temelinde her yönüyle sonsuz ve sınırsız özelliklere sahip olan âhiret âlemine kıyasla dünyamızın ve içinde bulunduğumuz fizik âlemin sınırlı oluşu vardır. Bu sınırlılık insandaki ihtiyaçlardan ziyade, sonsuz olan hevâ ve arzularının karşılanması konusunda geçerlidir. Üstelik bu sınırlılık sadece dünyanın üzerinde barındırdığı kaynaklar açısından değil, bizzat ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan insanın kendisi açısından da söz konusudur. İhtiyaçlarını karşılama çabasında olan insanın zamanı, kabiliyetleri, fizikî güç ve kapasitesi, sağlığı vb. diğer tüm imkânları da sınırlıdır. Dünya ve içindeki tüm nimetleri bir imtihan vesilesi olarak gören İslâm, insanın önüne koyduğu ebedî âhiret ödülünü kazanabilmesi için sahip olduğu, tasarrufu altında bulundurduğu tüm kaynakları belli ölçü ve kurallar dahilinde kullanılmasını ister. Birey, kendi hür iradesiyle bu kurallara uyar ve alternatif maliyeti sonsuz mükâfat olan tercihlerde bulunur. İhtiyaçlarını helal ve haramlar çerçevesinde karşılama yoluna gider.

İslâm'a göre, içinde yaşadığımız dünya ve hattâ tüm uzayın kaynakları sınırlı olmakla birlikte, geçmişten geleceğe tüm dönemlerde ve devirlerde yaşayan insanların ve tüm insanlığın ihtiyaçlarını karşılayacak bir potansiyel ve kapasiteye sahiptir. İnsanlara düşen görev artan ihtiyaçlarını karşılayacak yeni kaynak ve imkânları, yeni üretim teknik ve yöntemlerini keşfederek bulmak ve bu kaynakları zenginleştirip genişletmektir. Bunu yaptığı takdirde insanlar ortaya çıkan ihtiyaçlarını karşılayacak yeni kaynak ve imkânlara kavuşacaktır. Bu açıdan bakıldığında "Nedret" yani "Kıtlık" değil "Vefret" yani "Bolluk" kanunundan bahsedebiliriz.

Bu bolluk kanunu içinde mülkün asıl sahibi olan Allah, kullarını tek tek imtihan ettiği gibi, milletleri ve toplumları da bazısını bollukla bazısını darlıkla imtihan eder. Bireyler ve toplumlara düşen görev ise ellerindeki kaynakları israf, gösteriş ve cimrilikten uzak bir şekilde kullanmak, infak etmek, gerektiğinde paylaşmaktır. Tasarrufların yatırıma dönüştürülmesi sürecinde bireyler fâiz, ihtikâr, karaborsacılık gibi büyük günahlardan sakınacaktır. Zengin ve varlıklı bireyler zekât yükümlülüğüyle, sadaka verme yoluyla veya karz-ı hasen uygulamasıyla paraya ve sermayeye ihtiyaç duyanlara yardım elini uzatacaktır. Alan el değil veren el olabilmek için hayırlı olan iş ve meslekleri edinip üretmeye, kazanmaya ve yine hayır yolda harcamaya çalışacaktır. Kazançlar belli ellerde toplanmayacak, servet belli eller arasında dönüp durmayacak, toplumun her kesimi adaletli bölüşümden payını alacaktır. Aldığı payın azlığı veya çokluğuna bakmaksızın yine Allah'ın rızâ ve hoşnutluğunu hedefleyen birey, Allah'ın verdiği nimet ve imkânlar için şükretmeyi bilecektir. Sa'y ve gayretle elde ettiği gelirini kanaat çerçevesinde harcayacak, israf etmeyecek, kendinden daha düşük düzeydeki insanları düşünecek, onlara yardım eli uzatmaya çalışacaktır. Bu sağlandığı takdirde insanlar hem dünya hem âhiret mutluluğuna ulaşabileceklerdir.

Kaynakça

ABDÜLMANNAN, Muhammed (1989). *İslam Ekonomi Topluluğunun Kuruluşu: Ekonomik Analizin İslami Boyutları*, İstanbul: Fikir Yayınları.

ACAR, Mustafa (2018). *İnsan, Ahlâk ve İktisat / Prof. Dr. Sabahattin Zaim Hocanın Hatırasına*, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, ss. 334-354.

ALKİN, Erdoğan (1972). *İktisat*, İstanbul: Sermet Matbaası.

ATAY, Hüseyin (1970). "Kuran ve Hadiste Aile Planlaması", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1970, 18 (1), ss. 1-22.

BABAN, Şükrü (1942). *İktisat Dersleri*, İstanbul: Kenan Basımevi.

BAHARİ, Zakaria Bin; WAHBALBARİ, Amir (2014). "İslam İktisadı Yaklaşımlarına Yeni Bir Bakış: Kıtlık Kavramını Yeniden Düşünmek", *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*, İstanbul: İGİAD Yayınları, ss. 263-278.

BUHARİ, Ebû Abdillah Muhammed b.İsmâil, (1992), *Sahîhu'l-Buhâri*, Çağrı Yayınları: İstanbul.

CÂVİD, Mehmed (1326). *İlm-i İktisât*, Dersaadet.

CHAPRA, M. Umar; AYENGİN, Tevhit (2003). "İslam Ekonomi Bilimine İhtiyaç Var mı?", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi ,3,* ss. 169-191.

DEMİRCİ, Rasih; ARIKAN, Rauf; ERDO, İ. Burhan (1992). *Genel Ekomomi (Mikro- Makro)*, Ankara: Gazi Üniversitesi.

DEMİREZEN, İsmail (2018). *Tüketim Toplumlarında Ahlâk Tasavvuru ve İslam / Prof. Dr. Sabahattin Zaim Hocanın Hatırasına*, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, ss. 213-223.

EFE, Ahmet (2017). "İslam Ekonomisi Perspektifiyle Bir Büyüme Modeli Çerçevesinde Üretim ve Sosyal Refah Fonksiyonu", *İstanbul İktisat Dergisi*, 67(2), ss. 31-58.

ERSOY, Arif (2015). "İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fıtrî İktisat ve İktisadi Yapısı", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 1, ss. 37-64.

GENCER, Bedri (2010). "Aşkınlıktan Yüceliğe Tüketim", *Tüketim ve Değerler*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları. ss. 27-46.

GÜL, Ali Rıza (2010). "İslam İktisat Düşüncesinin Kur'an'daki Temelleri", *Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslam'daki Algılanışı*, Ankara: Konrad-Adenauer-Stiftung Yayını, ss. 35-89.

İBN MANZÛR, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrim (T.y.), *Lisânü'l-Arab*, C. 10, Beyrut.

İBNU'L-MUKAFFA', Ebu Muhammed Abdullah (T.y.). *el-Edebü'l-Kebîr ve'l-Edebü's-Sağîr*, Beyrut: Dâru'l-Cîl.

KARADÂĞÎ, Ali Muhyiddin (2018). *İslam İktisadına Giriş / Modern Ekonomiyle Mukayeseli Olarak Temellendirilmiş Bir Çalışma* (Terc. Abdullah Kahraman), İstanbul: İktisat Yayınları.

KAZGAN, Gülten (2004). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

KILIÇBAY, Ahmet (1974). *İktisadın Prensipleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

KIZILKAYA, Necmettin (2014), "İslam İktisadı Çalışmalarında Yöntem Üzerine Bazı Mülahazalar", *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*, İstanbul: İGİAD Yayınları, ss. 13-24.

MADİ, İpek (2014). *Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus'un Analizi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

KOMİSYON (1995). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Cilt 2, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

RÂĞIB EL-İSFEHÂNÎ, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed (1998). *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Beyrut.

TABAKOĞLU, Ahmet (1987). *İslâm ve Ekonomik Hayat*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

TABAKOĞLU, Ahmet (2005). *İslâm İktisadı – Toplu Makaleler II*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

TABAKOĞLU, Ahmet (2010)."İslâm İktisadı ve Modern Kapitalizm", *Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslam'daki Algılanışı*, Ankara: Konrad-Adenauer-Stiftung Yayını, ss. 91-133.

TABAKOĞLU, Ahmet (2013). *İslâm İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

SİLİ, Ayşegül; ÇÜRÜK, Suna A. (2013/2). "Bir İdeal Toplum Bileşeni Olarak İslam'ın Temel Ekonomik İlkeleri" *Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Analiz Dergisi*, Maltepe Üniversitesi Yayınları, ss. 107-123.

ŞEMSEDDİN Sami (2004). *Kâmûs-i Türkî* (1307'den aynı basım), İstanbul: Çağrı Yayınları.

TOMANBAY, Mehmet (2001). *İktisat Bilimi ve Son Ekonomik Kriz*, *Ekonomik Yaklaşım*, 12(41), ss. 39-50.

ÜSTÜNEL, Besim (2003), *Ekonominin Temelleri*, İstanbul: Dünya Yayıncılık.

ÜŞÜR, İşaya (1996). "Toplumsal Bilim Olarak İktisat", *İktisadın İlkeleri*, Ankara: Alkım Yayınları.

YARAN, Rahmi (2007). *İslâm Fıkhında İhtiyaç Kavramı ve Kurumsallaşması*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi (2013). *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 2, İstanbul: Azim Dağıtım.

ZAİM, Sabahaddin (1978). "İktisadî Faaliyetlerde İslâmî Davranış Tarzı", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 7 (1-2), ss. 227-241.

ZAİM, Sabahaddin (1986). "İslâm Açısından İktisadî ve Sosyal Faaliyetlerle İlgili Normatif Kaideler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 44, (1-4), ss. 17-37.

ZAMAN, Asad (2008). *Islamic Economics: A Survey of the Literature*, University of Birmingham.

SAHÎH-İ BUHÂRÎ ÜZERİNE XX. YÜZYILDA YAZILMIŞ BİR TA'LİK ÇALIŞMASI: İBN 'ÂŞÛR'UN (1879-1973) *EN-NAZARU'L-FASÎH*'İ*

Halil İbrahim DOĞAN**

Giriş

İslâm dininde Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri olan hadislerin doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması son derece önemlidir. Çünkü O, kendisine gelen vahyi yani Kur'ân-ı Kerîm'i insanlara tebliğ ve tatbik etmekte, onlara İslâm dinini öğretmektedir. Bu nedenle hadis olmadan sadece Kur'ân'ı esas alarak namaz, oruç, zekât vb. diğer hususları yerine getirmek mümkün değildir. Zira Kur'ân, sadece bunları yerine getirmeyi emretmekte, oysa bunların nasıl yapılacağını göstermemektedir. İşte burada hadislerin ehemmiyeti ortaya çıkmaktadır.

Hadisler, Hz. Peygamber'in devrinden itibaren şifahî ve az da olsa yazılı olarak nakledilmeye başlanmış, hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren hadisler kitaplarda toplanmaya başlanmıştır. Hadis ilmi açısından altın çağ olarak ifade edilen hicri üçüncü asırda ise önde gelen hadis kitapları telif edilmiştir. Bunlardan biri de Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en sahîh kitap olarak kabul edilen Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserdir.

Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'i zamanla İslâm dünyasında büyük bir otorite kazanmış ve haklı bir şöhrete kavuşmuştur.[1] Bundan dolayı hakkında pek çok âlim tarafından Kur'ân-ı Kerîm dışında başka bir kitaba nasip olmayacak kadar şerh, hâşiye, ta'lik vb. pek çok çalışma yapılmıştır.[2] *el-Câmi'u's-Sahîh*'in tasnif edildikten bir müddet sonra başlayan bu durum, günümüze kadar da devam etmiştir ve etmeyi de sürdürmektedir. Bu âlimlerden biri de Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr'dur (1879-1973).

Yakın dönemde yaşayan İbn 'Âşûr, Buhârî'nin *es-Sahîh*'i hakkında ta'lik türü bir çalışma telif etmiştir. Bu tebliğde ilk önce müellifin hayatına ve eserlerine yer verilecek, ardından *en-Nazaru'l-Fasîh* çeşitli yönlerden değerlendirilecektir.

Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr'un Hayatı

İbn 'Âşûr, XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın ilk üç çeyreğinde Tunus'ta yaşamış İslâm âleminin önde gelen âlimlerinden biridir. O, Tunus tarihinin iki döneminde yaşamıştır. Bu dönemlerden birincisi, sömürge dönemidir ki, bu süreç, Fransa'nın Tunus'u 1881 yılında işgal etmesiyle başlar, 1956 yılında bağımsızlığın kazanılmasıyla sona erer. İkincisi ise 1956 yılında Tunus'un Fransa sömürgesinden kurtulup bağımsızlığına kavuşmasından sonraki dönemdir.[3] İbn 'Âşûr'un yaşadığı dönemde Tunus, siyâsî ve ekonomik açıdan oldukça kötü bir şekilde olmasına rağmen ilmî ve kültürel açıdan hareketli ve canlı olduğu söylenebilir. Zira Muhammed 'Abduh (ö. 1905), Reşid Rıza (ö. 1935) gibi dönemin önde gelen düşünürleri Tunus'u ziyaret etmiş, yeni medreseler kurulmuş, dergi ve kitaplar yayımlanmaya başlanmıştır.[4]

Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr, tanınmış, âlim ve şerefli bir ailenin neslinden gelmektedir.[5] Soyları Fas'ın İdrisîler hanedanlığına dayanan 'Âşûr ailesi, Endülüs'teki İslam egemenliğinin sonlarına doğru Hıristiyanlaştırma politikaları ve Hristiyan baskısı nedeniyle Fas'a göç etmek

---

* Bu tebliğde yazarın *Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr (1879-1973) ve Hadis İlmindeki Yeri* (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, 2015) adlı yüksek lisans tezi esas alınmıştır.

** Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, ibrahimseyh60@gmail.com

1 Bu konuyla ilgili şu çalışmaya bkz. Kâmil Çakın, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci", *İslâmî Araştırmalar*, c. X, sy. 1-2-3, y. 1997, s. 100-109.

2 Bu çalışmaların geniş bir listesi için bkz. S. Kemal Sandıkçı, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

3 İsmâ'îl el-Hasenî, *Nazariyyetü'l-Makâsıd 'ınde'l-İmâm Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr*, The International Institute of Islamic Thought, Virginia, 1995, s. 75-76, 79.

4 İbn 'Âşûr'un yaşadığı dönemdeki Tunus'un siyâsî, ekonomik ve ilmî-kültürel açıdan durumu hakkında daha fazla bilgi için bk. Halil İbrahim Doğan, *Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr (1879-1973) ve Hadis İlmindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, 2015, 3-11.

5 Muhammed el-Habîb b. el-Hûca, *Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr ve Kitâbuhû Makâsıdu'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye*, I-III, Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Katar, 1425/2004, c. I, s. 26.

zorunda kalana kadar Endülüs'te yaşamışlardır. Daha sonra Fas'ta yaşayan İbn 'Âşûr'un ataları, 1060/1648 yılında Tunus kentine yerleşmiş, zamanla Tunus'ta önemli bir aile hâline gelmişlerdir.[6]

İbn 'Âşûr, Tunus'ta Osmanlı Devleti'ne bağlı Hüseynîler döneminde Mehmed Sâdık Bey zamanında el-Marsâ'da (La Marsa), anne tarafından dedesi olan Muhammed el-Azîz Bû Attûr'un sarayında 1296/1879 yılında doğmuştur.[7] O, ilk eğitimini Tunus şehrindeki el-Pâşâ Caddesi'ndeki evinde almıştır.[8] Daha sonra kendi ailesindeki kimselerin yaptığı gibi 1885'te Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemeye başlamış ve evlerinin yakınında olan Seyyidî Ebî Hadîd mescidindeki hocası Muhammed el-Hıyârî'ye okumuştur. Bundan sonra talebeyi Zeytûne Câmi'indeki eğitime hazırlayan ve küçük yaştaki öğrencilerin alması gereken dersler almış ve kitaplar okumuştur.[9]

İbn 'Âşûr 14 yaşına ulaştığında, 1310/1893'de ilim almak için önceleri orta ve yüksek eğitim kurumu, daha sonraları üniversite olan[10] Zeytûne Câmi'ine girmiştir.[11] Bu eğitim kurumunda çeşitli makasıd ve vesail ilimlerinin öğretildiği dersler almıştır.[12] Bu merhalede Zeytûne Üniversitesi'nde nahiv, belâgat, sarf, lügat, kelam, fıkıh, usûl-i fıkıh, hadis, siyer ve tarih gibi değişik ilim dallarında çeşitli kitaplar okumuştur. et-Tâhir b.' Âşûr'un aldığı İslâmî eğitim, onun asrında ve öncesinde hâkim olan bir sistemdir. Telif ettiği eserlerinden hareketle Şeyhu'l-İslâm et-Tâhir b. Âşûr'un eğitimi düşünüldüğünde şer'î, lügavî, felsefî bir eğitimin yanı sıra peygamberlerin ve ümmetlerin haberleri, güzel ahlak, hukuk ve felsefe gibi değişik ilimlere de aşina olduğu dikkatleri çekmektedir.[13] Ayrıca önceki dinler, milletler ve inançlar hakkındaki bilgisinin yanında ahbâr ve tarih ilimlerinde de dersler almış, ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'i, hadisleri, Cahiliye ve İslâm'ın muhtelif asırlarındaki Arap şiirlerini ezberlemiştir.[14] O, Zeytûne Üniversitesi'ndeki eğitimine 7 yıl devam etmiştir. 1317/1899 yılında yüksek bir dereceyle *Şehâdetü't-Tatvî'* adlı diplomasını almış ve buradaki eğitimini bitirmiştir.[15]

İbn 'Âşûr, bundan sonra ilk olarak 1317/1899 yılında (20 yaşındayken) el-Câmi'u'l-A'zâm'da hocalığın ilk aşaması olan ücretsiz yardımcı müderris olarak ders okutmaya başlamıştır.[16] Ardından 1320/1903'de tedris münazarasında başarılı olmuş ve ikinci dereceden hoca olmuştur. 1324/1905 yılında ise Fıkıh'ta "*Bey'u'l-Hıyâr (Alış-verişte muhayyerlik)*" konulu müzakerede de başarılı olunca birinci dereceden hoca olmuştur.[17] O, Zeytûne Üniversite'sinde hocalık zamanında Arap dili ve edebiyatı, fıkıh usûlü, hukuk felsefesi (makâsıdü'ş-şerîa), hadis ve tefsir dersleri vermiş ve bu alanların önde gelen kitaplarını okutmuştur.[18] Ancak İbn Âşûr'un bilinen en meşhur dersleri, tefsir ilmiyle ilgili olanlardır. Bu dersler, *Mecelletu'l-Hidâyeti'l-İslâmiyye* ve *el-Mecelletu'z-Zeytûne* gibi ilmî dergilerde yayımlanmıştır. Bu dersler, ayetlerin manaları hakkında çok düşünme, yorum, önemli manalara muttali olma ve harika tahkiklerle

---

6 İbnü'l-Hûca, *Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr*, c. I, s. 153; Belkâsım el-Gâlî, *Min A'lâmi'z-Zeytûne: Şeyhu'l-Câmi'i'l-A'zâm Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr Hayâtuhu ve Âsâruhu*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1996, s. 35.

7 Gâlî, *et-Tâhir b. 'Âşûr*, s. 37.

8 İbnü'l-Hûca, *Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr*, c. I, s. 26-27.

9 Gâlî, *et-Tâhir b. 'Âşûr*, s. 37; İbnü'l-Hûca, *Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr*, c. I, s. 154.

10 Ali Pekcan, "Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr (1879-1973)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, y. 2005, s. 449.

11 Gâlî, *et-Tâhir b. 'Âşûr*, s. 37-38.

12 İbnü'l-Hûca, *Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr*, c. I, s. 154.

13 Gâlî, *et-Tâhir b. 'Âşûr*, s. 38-39.

14 İbnü'l-Hûca, *Mecelletü Cevheri'l-İslâm*, sy. 3-4, y. 1978, s. 12. (Gâlî, *et-Tâhir b. 'Âşûr*, s. 39'dan naklen.)

15 Gâlî, *et-Tâhir b. 'Âşûr*, s. 39.

16 Ebû Hısân Cemâl Mahmûd Ahmed, "İmâm Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr (Sîre ve Mevâkıf)", *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, c. 5, sy. 2/1, y. 1430/2009, s. 62; Şu'ayb b. Ahmed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Mebâhisü't-Teşbîh ve't-Temsîl fî Tefsîri't-Tahrîr ve't-Tenvîr li-İbn 'Âşûr*, Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke, 2004, s. 15.

17 Gâlî, *et-Tâhir b. 'Âşûr*, s. 56. Beşîr b. Nâfi', İbn 'Âşûr'un kariyer basamaklarındaki bu olağan dışı hızlı tırmanışının, ailesinin sahip olduğu güce ve etkiye bağlanabileceğini ifade etmektedir. Bkz. Beşîr b. Nâfi', "Tâhir b. Âşûr: Modern Reformcu Bir Âlimin Kariyer ve Düşünce Dünyası", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 27, y. 2012, s. 256.

18 Coşkun, Ahmet, "İbn 'Âşûr, Muhammed Tâhir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, c. XIX, s. 333.

temayüz etmiştir. Zeytûne Câmi'indeki ders halkalarında verdiği bu derslerden *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* adıyla bilinen tefsiri ortaya çıkmıştır.[19]

İbn 'Âşur, Zeytûne Üniversitesi'ndeki görevlerinin yanı sıra Sâdıkıyye Medresesi'nde de hocalık, Zeytûne Üniversitesi'ndeki ilmî teftiş kuruluna ve ıslahat komisyonuna üyelik, şer'î mecliste Mâlikî kadısı, müftü, baş müftü, Şûrâ Meclisi başkanı gibi daha pek çok vazife yaptıktan sonra Osmanlı Devleti'nin Tunus'u fethinden itibaren Şeyhü'l-İslam makamına Hanefî baş müftü tayin edilme geleneğine 1932'de son verilmesi üzerine[20] aynı yılın Mart ayında Mâlikî Şeyhu'l-İslâm'ı olarak atanmıştır. İbn 'Âşûr, bu unvanla anılan ilk kimsedir. Yine aynı sene içerisinde Eylül ayında Zeytûne Üniversitesi'ne rektör olarak atanmış ancak 1,5 seneden az bir süre Zeytûne Üniversitesi'nde rektörlük görevinde kalmıştır. Daha sonra aynı göreve 1364/1945 senesinde tekrar tayin edilmiştir.[21] Ülkedeki siyasî olaylar ve diğer nedenlerden dolayı hükümet, 1952'de İbn 'Âşûr'un diğer görevlerine devam etmesine, rektörlük görevinden ise uzaklaştırılmasına karar vermiştir.[22] Tunus'un bağımsızlığını kazanmasından sonra 1956 yılında Zeytûne Câmi'inin rektörlüğü tekrar ona verilmiş,[23] bu görevini 1960 yılına kadar devam ettirmiştir.[24]

İbn 'Âşûr, hac farizasını yerine getirmek için Hicaz'a seyahat etmiştir.[25] Bunun dışında doğuya, Avrupa'ya ve İstanbul'a da seyahatler yapmıştır. Buralarda bazı ilmî konferanslara iştirak etmiştir.[26] Onun 1960'dan sonraki hayatıyla ilgili kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Sadece yaptığı çalışmalar ve gayretlerinden dolayı 1968'de Cumhurbaşkanı el-Hâbîb Bûrgîba'dan takdir ödülü alan ilk kimse olduğu[27], yine İslamî konulardaki başarılarından dolayı 1972 ve 1973 yıllarında Tunus Cumhurbaşkanlığı tarafından ödüllendirildiği ifade edilmektedir.[28]

Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr, yenilikle, hareketlilikle, anlatmakla ve değerli eserlerle dolu bir hayattan sonra 13 Receb 1393/12 Ağustos 1973 yılında 94 yaşında vefat etmiştir. Tunus'taki Zellâc mezarlığına defnedilmiştir.[29]

Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr'un Eserleri

Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, şer'î ilimler ile dil, edebiyat ve tarih alanlarında zamanının önde gelen âlimidir.[30] İbn Âşûr'un ilmî etkisi, vaktin elverdiği ölçüde ilim ve bilgiden sâdır olanları tecdid ve ıslahla damgasını vurduğu eserleri ve makaleleridir. Onun görüşleri ve kitapları, taklide ve donukluğa bir tepki, ilmin ve uygarlığın terk edilmesine ve kaybolmasına bir karşı çıkmadır.[31] Onun ilmî kapasitesi, Kur'ân-ı Kerîm'i, hadisi, fıkhı, usûlü'l-fıkhı, lügat, nahiv, edebiyat, sosyoloji, tarih, terâcim ve hikmeti kapsamaktadır.[32] O, çok yönlü bir âlimdir ve birçok alanda değerli eserler vermiştir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr, Makâsıdu'ş-Şerîati'l-İslâmiyye* gibi çoğu eserleri de defalarca basılmıştır. İbn 'Âşûr'un kitapları ve görüşleri hakkında hem ülkemizde hem de yurt dışında pek çok çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir.

İbn 'Âşûr'un çeşitli ilim dallarında telif etmiş olduğu eserleri şunlardır:

et-Tahrîr ve't-Tenvîr: Bu tefsir, İbn 'Âşûr'un en hacimli ve en meşhur eserlerin önde gelenlerindendir. O, tefsirini 39 yıl 6 ayda yazmış olup 1380/1960'da bitirmiştir.[33] Buna göre İbn

---

19 Gâlî, *et-Tâhir b. 'Âşûr*, s. 57.
20 Coşkun, "İbn 'Âşûr, Muhammed Tâhir", c. XIX, s. 333.
21 Gâlî, *et-Tâhir b. 'Âşûr*, s. 59, 62.
22 Muhammed el-'Azîz b. 'Âşûr, "Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr (1879-1973)", *Dâiretü'l-Ma'ârifi't-Tûnusiyye*, Beytü'l-Hikme, Tunus, 1990, c. I, s. 42.
23 Gâlî, *et-Tâhir b. 'Âşûr*, s. 59.
24 Coşkun, "İbn 'Âşûr, Muhammed Tâhir", c. XIX, s. 333.
25 Muhammed Mahfûz, *Terâcimü'l-Müellifîne't-Tûnusiyyîn*, I-V, Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, Beyrut, 1404/1994, c. III, s. 306.
26 Gâlî, *et-Tâhir b. 'Âşûr*, s. 65.
27 Mahfûz, *Terâcim*, c. III, s. 306.
28 Coşkun, "İbn 'Âşûr, Muhammed Tâhir", c. XIX, s. 333.
29 İbnü'l-Hûca, *Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr*, c. I, s. 169; Gâlî, *et-Tâhir b. 'Âşûr*, s. 68. İbn 'Âşûr'un hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Doğan, *Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr*, s. 12-28.
30 Mahfûz, *Terâcim*, c. III, s. 304.
31 Halîl İbrâhim 'Âmir, "el-Maslahatü'l-Mürsele 'ınde İbn 'Âşûr min Hilâli Tefsîrihî", *el-Üstâz*, Bağdat, sy. 201, y. 1433/2012, s. 317.
32 Hasenî, *Nazariyyetü'l-Makâsıd*, s. 89.
33 Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, Müessesetü't-Târîh, Beyrut, t. y., c. XXX, s. 558.

‘Âşûr’un *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*’i 1920 yılında 41 yaşında iken yazmaya başladığı söylenebilir. İbn ‘Âşûr, tefsirine önce bir mukaddime ile başlamış, sonra Fatiha sûresinden başlayarak Nâs sûresine kadar tefsir etmiştir. Bunda şu yöntemi takip etmiştir: İlk önce sûrelerin ismi, daha sonra sûrenin Mekkî veya Medenî oluşu, varsa sûrenin nüzûl sebebi, ardından sûrenin amaçları ele alınmış ve sûreler âyet âyet tefsir edilmiştir.

Makâsıdu’ş-Şerîati’l-İslâmiyye: Bu eser, ülkemizde Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr’un en çok bilinen eseri olup neredeyse ismiyle özdeşleşmiştir. Eser üç bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde İslâm Hukuku’nun gayelerinin ispatı ve dereceleri, ikinci bölümde hukukun genel gayeleri, üçüncü bölümde ise özel olarak muâmelâtla ilgili hukukun gayeleri ele alınmaktadır.[34]

Hâşiyetü’t-Tavdîh ve’t-Tashîh li-Müşkilâti Kitâbi’t-Tenkîh: Bu eser, Şihâbüddîn Karâfî’nin (ö. 684/1285) *Şerhu Tenkîhu’l-Fûsul fi’l-Usûl* kitabına yazdığı iki ciltlik bir haşiyedir. Bu eserde önce usûl-i fıkıhla ilgili tanımlara yer verilmiş, ardından emir-nehiy, istisna, mutlak-mukayyed, mücmel-mübeyyen, Rasûlullah’ın fiilleri, icma‘, kıyas, haber, ictihad gibi konulara değinilmiştir.[35]

Fetâvâ eş-Şeyhi’l-İmâm Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr: Bu eser, İbn ‘Âşûr’un hayatta iken vermiş olduğu fetvaların toplandığı bir eserdir. Bu eserde fetvalar, tefsir, hadis, inanç, ibadet, zekât, oruç, hac, muâmelât ve kaza gibi çeşitli başlıklar altında yer almıştır.[36] Bu eserde yer alan hadis fetvaları, hadisle ilgili eserlerinde yer alan konulardır.[37]

İbn ‘Âşûr’un Arap dili ve edebiyatında belâgat ilminin üç dalı olan meânî, beyân ve bedî‘ ilimlerinden bahsettiği *Mûcezü’l-Belâgat*[38]; inşâ’ ve hitab konularına değindiği *el-İnşâ’ ve’l-Hıtâbe*[39]; Ebû Temmâm’ın *Dîvânu’l-Hamâse*’si üzerine Merzûki’nin telif etmiş olduğu *Şerh*’e İbn Âşûr’un yazdığı şerh *Şerhu Mukaddimeti’l-Edebiyye*[40] adlı eserleri de vardır. İbn ‘Âşûr’un bu alanda tahkik ettiği eserler de vardır: en-Nâbiga ez-Zübyânî’nin (v. 604?) *Dîvân*’ı, Beşşâr b. Bürd’ün (v. 167/783-84) *Dîvân*’ı, Ebu’l-Kâsım el-İsfahânî’nin (v. 380/990’dan sonra) *el-Vâdıh fî Müşkilâtı Şi‘ri’l-Mütenebbî*’si, Meymûn b. Kays el-A‘şâ’nın (v. 7/629?) *Kasîde*’si, el-Feth b. Hâkân’ın (v. 529/1135?) *Kalâ’idü’l-İkyân ve Mehâsinü’l-A‘yân*’ı ve İbn Bessâm en-Nahvî’nin *Serikâtü’l-Mütenebbî ve Müşkilu Maânîh*’si tahkik ettiği kitaplardır.

Ayrıca vakıf konusunu ele aldığı *el-Vakf ve Âsâruhu fi’l-İslâm*[41], ismini Hûd sûresi’nin 81. âyetinin son kısmında yer alan "أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ" (Sabah yakın değil mi?)’den alan eğitim konusundaki *Eleyse’s-Subhu bi-Karîb*[42] ve sosyolojik bir eser olan *Usûlü’n-Nizâmi’l-İctimâ‘î fi’l-İslâm*[43], İbn ‘Âşûr’un diğer yazdığı eserlerdir.

Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, hadis alanında birkaç kitap ve pek çok makale yazmıştır.

Keşfu’l-Muğattâ mine’l-Me‘ânî ve’l-Elfâzı’l-Vâkıa fi’l-Muvatta’: İbn ‘Âşûr’un bu eseri, Mâlik b. Enes’in (ö. 179/795) *el-Muvatta*’ına yazmış olduğu bir şerhtir. Ancak *Keşfu’l-Muğattâ*, *el-Muvatta*’ın tamamını şerh eden nitelikte bir eser değildir. İbn ‘Âşûr, eserine yazdığını

---

34 Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, *Makâsıdu’ş-Şerî‘ati’l-İslâmiyye*, thk. Muhammed et-Tâhir el-Mîsâvî, Dâru Lübnân, Beyrut, 1432/2011.

35 Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, *Hâşiyetü’t-Tavdîh ve’t-Tashîh li-Müşkilâti Kitâbi’t-Tenkîh*, I-II, Matba‘atu’n-Nahda, Tunus, 1341.

36 Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, *Fetâvâ eş-Şeyhi’l-İmâm Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr*, cem‘ ve thk. Muhammed İbrâhîm Bû Zugeybe, Dubai, 2004.

37 Bkz. İbn ‘Âşûr, *Fetâvâ*, s. 57-80.

38 Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, *Mûcezü’l-Belâgat*, el-Matba‘atu’t-Tûnusiyye, Tunus, 1351/1932.

39 Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, *el-İnşâ’ ve’l-Hıtâbe* (Muhammed el-Hıdır Hüseyin’in *el-Hıtâbe ‘ınde’l-‘Arab*’la birlikte), Matba‘atu’n-Nahda, Tunus, 1339/1921.

40 Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, *Şerhu Mukaddimeti’l-Edebiyye li-Şerhi’l-Merzûkî alâ Dîvâni’l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, thk. Yâsir b. Hâmid el-Mutayrî, Mektebetü Dâru’l-Minhâc, Riyad, 1429.

41 Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, *Cemheratu Makâlât ve Resâ’il eş-Şeyhi’l-İmâm Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr*, cem’ ve thk. Muhammed et-Tâhir el-Mîsâvî, I-IV, Dâru’n-Nefâ’is, Ürdün, 1436/2015, c. II, s. 905-938.

42 Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, *Eleyse’s-Subhu Bi-Karîb*, Dâru Suhnûn-Dâru’s-Selâm, Tunus-Kahire, 1431/2010, s. 5.

43 Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, *Usûlü’n-Nizâmi’l-İctimâ‘î fi’l-İslâm*, Dâru Suhnûn-Dâru’s-Selâm, Tunus-Kahire, 2010.

mukaddimeden sonra[44] *el-Muvatta'*da yer alan tahâret, namaz, cenaze, zekât, oruç, i'tikâf, hac, cihad, nüzûr ve eymân, sayd, feraiz, nikâh, talak, alış-veriş, kırâz, şuf'a, akdiye, köle azadı, ukûl, diyet, yemin, kader, libâs, isti'zân, sadaka gibi kitaplarda yer alan bazı hadislerin tamamını, bazılarının bir cümlesini ve bazılarının da sadece bir kelimesini çeşitli yönlerden şerh etmektedir. Ayrıca *el-Muvatta'*da yer alan İmam Mâlik'in istinbatlarından bazılarını da açıklamaktadır.

Kıssatu'l-Mevlid (ve'l-Meb'as ve'r-Risâlet): Bu eser, küçük bir risale olup başlangıcında Hz. Peygamber'in doğum yıldönümünün kutlanmasından kısaca bahsettikten sonra özet bir şekilde hayatını anlatmakta ve çok az olmakla birlikte müellif kendi yorumlarına da yer vermektedir.[45]

İbn 'Âşûr'un birçok makalesi olup hadisle ilgili yaklaşık olarak 26 tane makalesi bulunmaktadır. Ayrıca henüz basılmayıp yazma hâlinde olan başka eserler de bulunmaktadır.[46]

en-Nazaru'l-Fasîh ve İbn 'Âşûr'un Eserdeki Yöntemi

en-Nazaru'l-Fasîh, Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr'un Buhârî'nin *es-Sahîh*'ine yazmış olduğunu bir ta'lik çalışmasıdır. *Keşfu'l-Muğattâ*'da olduğu gibi *es-Sahîh*'in tamamını şerh etmemiş, gerekli gördüğü kısımları ele almıştır.

İbn 'Âşûr, pek çok âlimin başka herhangi bir esere benzeri görülmeyecek bir şekilde Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh* kitabının manalarını açıklamak ve maksatlarını anlatmak için uğraştıklarını belirtmektedir. Ancak kendisi bu kitabın rivayetiyle iştigal ederken bazı hadisler hakkında düşünmeyi gerektiren, dikkatini çeken ve açıklanması gereken manalar olduğunu ve bunları kendinden öncekilerin açıklamadığını söylemektedir. İbn 'Âşûr, bu görüşlerini açıklamak için Buhârî'nin *es-Sahîh*'i hakkında *en-Nazaru'l-Fasîh* adlı eserini yazmıştır. O, bu eserinde işaret ettiği şeylerin bu eserle ilgilenenlere yol göstereceğini de düşünmektedir.[47]

Hadis hem Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde hem de İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ında rivayet ediliyorsa ve İbn 'Âşûr bu hadisi *Keşfu'l-Muğattâ*'da açıklamışsa *en-Nâzaru'l-Fasîh*'te şerh etmemiş, *el-Muvatta'*ı şerh ettiği *Keşfu'l-Muğattâ*'ya bakmaya havale etmiştir. Şüphesiz *el-Câmi'u's-Sahîh*'te bir hadisin pek çok bâbta tekrar rivayet edildiği bir gerçektir. İbn 'Âşûr, birden çok bâbta rivayet edilen hadisi kendine göre uygun olan bâbta açıklayacağını ifade etmiştir. Mesela, Lebîd b. el-A'sam'ın Rasûlullah'a yaptığı sihirle ilgili hadis, hem Kitâbu Bed'i'l-Halk'ta hem de Kitâbu't-Tıbb ve'l-Merdâ'da geçmektedir. İbn 'Âşûr, bu hadisi Kitâbu't-Tıbb ve'l-Merdâ'da açıklamayı daha uygun bulmuştur.[48]

İbn 'Aşûr'un bu eserle ilgili dikkat çektiği diğer bir husus ise Kâdî 'Iyâz'ın (ö. 544/1149) Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahîh*'leri ile İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ında geçen garib kelimeleri açıklamak ve hatalı yazılan kelimeleri düzeltmek maksadıyla alfabetik olarak yazdığı eseri[49] *Meşâriku'l-Envâr* ile ilgilidir. O, *en-Nazaru'l-Fasîh*'in çoğunu yazdıktan sonra *Meşâriku'l-Envâr*'ı bulduğunu, bu eserde faydalı bilgiler gördüğünü ve bazıları hakkında yorumlar yaptığını ancak bunlara daha sonra geri dönmediğini söylemektedir. İbn 'Âşûr, kendi eseri ile Kâdî 'Iyâz'ın kitabı arasında bir benzerlik olduğu takdirde *Meşâriku'l-Envâr*'a muttali olmadan önce *en-Nazaru'l-Fasîh*'te bu yorumları yaptığını belirtmektedir.[50]

İbn 'Âşûr, bu kısa girişten sonra Buhâri'nin iman, ilim, namaz, cenaze, zekât, hac, oruç, i'tikaf, alış-veriş, vekâlet, lukata, hibe, sulh, cihad, menâkıb, megâzî, tefsir, nikâh, talak, nafaka, edeb, rikâk, fiten, ahkâm ve tevhîd gibi kitaplarda yer alan bazı hadisleri aynı *Keşfu'l-Muğattâ*'dakine benzer şekilde şerh etmiştir. Bu eserde İbn 'Âşûr, bazen herhangi bir şeye dayanmadan, bazen de âyet, şiir ve diğer hadislere de işaret ederek hadisleri çeşitli açılardan değerlendirmiş olup burada başlıklar hâlinde zikredilecek ve bir-iki örnek verilecektir.

---

[44] Bu mukaddimenin ayrıntıları için bkz. Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr, *Keşfu'l-Muğattâ mine'l-Me'ânî ve'l-Elfâzı'l-Vâkıa fi'l-Muvatta'*, Dâru Sahnûn-Dâru's-Selâm, Tunus-Kahire, 1432/2011, s. 19-56.

[45] İbn 'Âşûr, *Cemheratu Makâlât ve Resâ'il*, c. II, s. 531-560.

[46] Eserleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Doğan, *Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr*, s. 42-59.

[47] Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr, *en-Nazaru'l-Fasîh 'ınde Medâ'iku'l-Enzâr fi'l-Câmi'i's-Sahîh*, Dâru Suhnûn-Dâru's-Selâm, Tunus-Kahire, 2012, s. 3.

[48] İbn 'Âşûr, *en-Nazaru'l-Fasîh*, s. 3.

[49] M. Yaşar Kandemir, "Kâdî İyâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, c. XXIV, s. 116-118.

[50] İbn 'Âşûr, *en-Nazaru'l-Fasîh*, s. 3-4.

Bâb başlıklarındaki ve hadislerdeki garîb kelimeleri açıklaması

Garîbü'l-hadis, hadiste anlaşılması zor olan, açıklamayı gerektiren kelime, deyim ve ifadedir. Bu durum, daha çok söz konusu kelimenin az kullanılmasından, Arapçadaki lehçe farklılığından veya ileriki zamanlarda hadisle uğraşanların Arapça bilgisinin yetersizliğinden ortaya çıkmıştır.[51] Ayrıca farklı bölge ve kültürden insanların İslâm dinine girmesiyle de hadislerde geçen bu tür kelimeleri anlamakta zorluklar yaşanmıştır. Çünkü hadisler, Arapların en fasihi olan Hz. Peygamber'den sâdır olmuştur. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı hadislerde geçen garîb kelimeleri açıklayan eserler telif edilmiştir. İbn 'Âşûr, bu konuda müstakil bir eser ortaya koymasa da *en-Nazaru'l-Fasîh*'te bâb başlıklarında ve hadislerde geçen garîb kelimeleri açıklamıştır. Bu kelimeleri açıklarken Kâdî Iyâz'ın *Meşârikü'l-Envâr*'ı ile İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye*'sinden de yararlanmıştır.

Bâb başlığındaki garîb kelimeyi açıklamaya Buhârî'nin *es-Sahîh*'inin el-Megâzî kitabındaki "بَابُ غَزْوَةِ ذِي الْخَلَصَةِ" 62. bâbında geçen "ذُو الْخَلَصَةِ" kelimesidir. Zu'l-Halasa, bir put ismidir. el-Halasa, noktalı ha harfinin ve lâmın fethasıyla olup bitki (ot) türlerinden biridir. O, ağaçlara yapışıp onlarla birlikte yükselen üzüm bağına benzeyen, güzel kokulu yaprakları olan ve akik incisi gibi çekirdekli meyve veren bir ağaçtır. Bu put, bu isimle adlandırılmıştır. Çünkü onun üzerinde bu ağacın suretinde yapılmış bir taş bulunmaktadır. Bu, Mekke'den Yemen'e 4 günlük bir mesafede olan Has'am, Büceyle, Devs, Cerm ve Zübeyd kabilelerinin yerleştiği Yemen bölgesindeki puttur.[52]

Hadiste geçen garîb kelimeye örnek ise şudur: "كَانَ نَاسٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعْبُدُونَ نَاساً مِنَ الْجِنِّ" (İnslerden bir grup, cinlerden bir gruba ibadet ediyordu.) hadisindeki nâs kelimesi, ins kelimesinden türemiş olmakla birlikte cinleri de içine alan genel bir manada yer almaktadır. Bu kelimenin aslı "أُنَاسٌ" olup cinler için de kullanılmaktadır. Çünkü bu kelimenin grup veya fırka manasında kullanımı yaygındır. Bunun benzeri, şu âyette vardır: "وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الجِنِّ" (*Doğrusu insanlardan bazı kimseler, cinlerden bazılarına sığınırlardı*. el-Cin, 72/6)[53]

Bâb başlıklarını şerh etmesi

Bâb, altında hadislerin zikredildiği konu başlığı olup ana başlıktan sonra gelmektedir. İbn 'Âşûr, Buhârî'nin pek çok bâb başlığı ile alakalı açıklama yapmıştır. Meselâ, "بَابُ الْخَمْرِ مِنَ الْعِنَبِ" adlı bâbin müşkil olduğunu belirtmektedir. Çünkü buna göre sadece üzümden yapılan içeceğe içki denilmesi gerektiğini söylemektedir. Oysa bu bâbın altında zikredilen âsâr, bunun tersi bir durumu göstermektedir. Bu problemi gidermenin yönü, "وَغَيْرُهُ" kelimesinin bâb başlığından düşmesidir. Bu kelime olmadan bu husus doğru anlaşılmaz. Burada Buhârî'nin kastı, Ebû Hanîfe'ye cevap vermektir. Çünkü o, içkinin hükmünü genellikle üzümden yapılan içeceğe has kılmaktadır. Buna göre onun diğer içecekleri içki olarak görmemesi gerekmektedir.[54]

Müşkil hadisleri açıklaması

Şüphe yoktur ki, bazı hadislerde anlaşılması ve açıklanması zor olan bazı hususların olduğu bilinmektedir. Bu çerçeve de İbn 'Âşûr, kendisine müşkil gelen bazı durumları açıklamıştır. Bu konuda pek çok örnek olmakla birlikte burada sadece bir-iki tane örnek verilecektir.

Zeyd b. Sâbit'ten nakledildiğine göre Hz. Peygamber mescidin içinde itikâf için hasırdan bir oda edinmişti. Rasûlullah (s.a.s.), bu gecelerde burada namaz kılıyordu… Hatta bir gece insanlar toplandığında O'nun sesini işitmeyince Hz. Peygamber'in uyuduğunu zannettiler. Bundan dolayı bazıları uyanıp çıkması için öksürmeye başladılar. Bunun üzerine Rasûlullah, oradaki insanlara şöyle buyurmuştur: *"Bu yaptığınız işi sürekli yapmak istediğinizi görüyorum. Fakat*

---

[51] Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 86.

[52] İbn 'Âşûr, *en-Nazaru'l-Fasîh*, s. 149.

[53] İbn 'Âşûr, *en-Nazaru'l-Fasîh*, s. 175.

[54] İbn 'Âşûr, *en-Nazaru'l-Fasîh*, s. 218.

böyle yaparsanız bunun farz kılınmasından ve farz kılındığı takdirde hepinizin bunu yerine getirememenizden korkuyorum."[55]

İbn ʻÂşûr, bu hadisin sünnetin müşkillerinden olduğunu belirttikten sonra bu müşkil yönü şöyle açıklamaktadır: Allah'ın ümmetin bir şeyi yapmaya isteği zahir olduğunu temel almadan ümmete bir hususu farz kılmak isterse bunu yapar. Çünkü Allah, bizim bazısını bildiğimiz veya bazısını bilmediğimiz kendisinde mefâsid ve mesâlihe göre hükümleri koyar. Fiillerinin birindeki zahitlik ve isteğin varlığı, bu fiilin teşriʻini gerekli kılacak bir hüküm olmasını etkilemez.[56]

Hadisin müşkil yönünü bu şekilde açıklayan İbn ʻÂşûr, bunun cevabını şu şekilde açıklamaktadır: Allah, Hz. Peygamber için ümmete amelleri farz kılmak için bazı alametler koymuş olabilir. Ümmetin güzel amelleri hüsnü kabul ile karşılaması bunlardan biridir. Böylece Allah, ümmete farz kılacağı şeyleri hüsnü kabul ile karşılamaları için Müslümanların nefislerine bir hazırlık ve kolaylık olması nedeniyle bu ihtimamı gerekli kılmıştır. Bundan dolayı Hz. Peygamber, Müslümanların gece namazına olan iştiyaklarını görünce kendilerine farz kılınan hususları kabul etmeleri gerektiği için onlara bunun Allah'ın bir emri olması nedeniyle korkmuştur. Müslümanların çirkin bir şeyi kerih görmeleri, onun haram olarak kabul etmeleri için nefislerine bir hazırlığa işaret olması da böyledir. İlk önce Hz. Hamza (ö. 3/625) ile birlikte Hz. ʻÂli'nin (ö. 40/661) yaşadığı, akabinde Rasûlullah'ın ve ardından da imamın el-Kâfirûn sûresinin yanlış okuması olayından sonra içki içmenin haram kılınması buna örnektir.[57]

Diğer bir örnek ise humusun (ganimetin beşte birinin) imandan olmasıdır. ʻAbdülkays heyetinin rivayet ettiği hadis şöyledir: "Bize bir ölçü emret de biz de arkamızdan gelenlere haber verelim ve onunla cennete girelim." Bunun üzerine Hz. Peygamber'e içecekler hakkında sordular. Hz. Peygamber, onlara dört şeyi emretmiş ve dört şeyi de yasaklamıştır. "*Onlara Allah'ın birliğine iman etmeyi emretti ve şöyle dedi: Allah'ın birliğine iman etmenin ne olduğunu biliyor musunuz?"* Onlar da "Allah ve Rasûl'ü daha iyi bilir" dediler. Buna Hz. Peygamber şöyle cevap vermektedir: *"Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah'ın Rasûl'ü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak ve ganimetin beşte birini almaktır. Onlara dört şeyi de yasaklamıştır: Hantem, dubbâ, nakîr ve müzeffet…"*[58]

İbn ʻÂşûr, bu hadiste iki müşkil olduğunu ifade etmekte ve bunları çözmeye çalışmaktadır: Birincisi, bu hadiste Hz. Peygamber'in onlara dört şeyi emrettiği zikredilmiş, emredilenler sayıldığında ise beş şey olduğu görülmektedir. İkincisi ise nehyedilenler arasında sadece nebiz yapılmasının yasaklandığı kapların zikredilmesidir.

Birinci müşkili gidermede bana görünen şudur: Bu kavim iman etmiştir. Böylece onlar için iman hâsıl olmuştur. Onlara iman etmek emredilmemiştir. Bu emirler, henüz iman etmeyip onların arkasından gelen kimseler içindir. Emredilen şeyler, imanın dışındaki hususlardır. Çünkü bu hususlar, muhataplarının ve diğerlerinin uymasının ortak olduğu şeylerdir. Bunlar ise namaz, oruç, zekât ve ganimetin beşte birini almak gibi insanların yerine getirmede gevşeklik gösterdiği amellerdir. Hadisin imanla başlaması, onun ehemmiyetinden dolayıdır. Çünkü ameller, Allah'ın *"O köle azat etmektir."* (el-Beled 90/13) âyetinden sonra *"Sonra da iman edenlerden oldu…"* (el-Beled, 90/17) âyetinde olduğu gibi imanın alt bölümleridir. İkinci müşkilin çözümü ise rivayette nakledilen *"Hz. Peygamber'e içeceklerden sordular."* sorusuna cevap olduğu söylenebilir. Hadiste emredilen dört şeye karşılık nehyedilenlerin de dört şeyle sınırlandırılmasındaki incelik, kelamdaki eşleştirmeden hafızanın onu ezberlenmesini kolaylaştırmak içindir.[59]

Hadisleri şerh etmesi

İbn ʻÂşûr, *en-Nazaru'l-Fasîh*'te bazı hadislerin tamamını şerh etse de genellikle aklına takıldığı hadislerin bazı cümlelerini açıklamaya çalışmaktadır. Müellif, eserinde daha ziyade bu şekilde hadisleri yorumla yöntemini takip etmektedir.

Bir hadisin tamamını şerh etmesine örnek şudur: Saʻd b. Ebî Vakkâs'tan nakledildiğine

---

55 Muhammed b. İsmâʻîl b. İbrâhîm b. el-Mugîre el-Buhârî, *el-Câmiuʻs-Sahîh (el-Câmiʻu'l-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillah ve Sünenihî ve Eyyâmih)*, I-V, thk. Şuʻayb el-Arna'ût, ʻÂdil Mürşid v. dğr., er-Risâletu'l-ʻÂlemiyye, Beyrut, 2011, "el-İʻtisâm", 3, no. 7290.

56 İbn ʻÂşûr, *en-Nazaru'l-Fasîh*, s. 277.

57 İbn ʻÂşûr, *en-Nazaru'l-Fasîh*, s. 277.

58 Buhârî, "el-Îmân", 40, no. 53.

59 İbn ʻÂşûr, *en-Nazaru'l-Fasîh*, s. 10.

göre Sa‘d, Hz. Peygamber’e şöyle demiştir: “Yâ Rasûlallah! Ben malımın tamamını vasiyet etmek istiyorum.” Bunun üzerine O, *“Hayır.”* şeklinde karşılık vermiştir. Sa‘d, “Yarısını vasiyet edeyim.” deyince Rasûlullah yine *“Hayır.”* demiştir. Bu kez Sa‘d “Malımın üçte birini vasiyet edeyim.” deyince Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Evet, üçte bir yeterlidir. Aslında üçte bir de çoktur. Çünkü senin, mirasçılarını zengin bırakman, onları insanlara avuç açarak dilenci şeklinde fakir hâlinde bırakmandan daha hayırlıdır…”*[60]

Hadisi naklettikten sonra İbn ‘Âşûr, şu yorumu yapmaktadır: Fakihler, bu hadisi caiz olan vasiyet miktarı için bir asıl olarak kılmışlar ve malın üçte birinden daha fazlasını vasiyet etmeyi reddetme şeklinde fetva vermişlerdir. Buhârî, bu bâbtan sonra İbn ‘Âbbâs’ın insanların vasiyet konusunda dörtte bire azaltmalarını temenni ettiklerini, çünkü Rasûlullah’ın *“Üçte bir caizdir, fakat üçte bir de çoktur.”* sözünü söylediklerini aktarmıştır.[61] Burada müşkil bir istidlal vardır. Çünkü Sa‘d’ın naklettiği hadis haber-i vâhiddir. Başka bir hadiste bu bâbtaki hükmün genelleştirilmesine ve ilan edilmesine veya üçte birden daha fazla malı vasiyet etmenin reddedilmesine delalet eden bir şey bulunmamaktadır. Bu, Rasûlullah ile Sa‘d b. Ebî Vakkâs arasında bir istişare hâli olarak cereyan etmektedir. Bu, başka bir kimseye değil de sadece bir kişiye has bir hükümdür. Bu, Rasûlullah’ın Sa‘d’a daha faziletli olan şeye işaret etmesi şeklinde olması da muhtemeldir. Ayrıca Rasûlullah’ın hadiste belirttiği gibi Sa‘d’ın varislerini fakir bırakmasından dolayı da olabilir. Böylece malın üçte birinden daha fazlasını vasiyet etmek, varislerine zarar vermektir. Nitekim Allah, en-Nisâ’ sûresinde 12. âyette vasiyeti zikrederken *“…zarar vermeksizin…”* şeklinde buyurmuştur. Böylece caiz olan vasiyetin esasının, bazı adaletsiz kimselerin yaptığı gibi mallarından uzaklaştırmayı ve mahrum etmeyi amaçlamak veya arkada bıraktıklarını muhtaç hâlde bırakmak gibi varislere zarar vermeyecek bir şekilde yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Ancak bunu yapmak da kolay bir durum değildir. Belki de varisin hakkının olduğu ve varisin cömertliğinin hakkının olduğu malda nefislerin cömertliğine göre farklılık göstermesi nedeniyle tehlikeli bir hastalık durumunda malı dikkate alarak alimlerin sonucu Hz. Peygamber’in işaretine göre yorumlamalarını bir hüküm altına almak zor olabilir. Rasûlullah’ın Sa‘d’a işaret ettiği caiz olan miktar, varislerin fakir olması hâlinde mümkün değildir. Bu, alimlerin arasında ittifak ettiği bir durumdur. Bunun üzerinde fazla olması hâlinde ise farklı yorumlar ve görüşler vardır. Bu ve varislerin hâllerinin farklılığını bir kural altına almak zor olduğu için böyle bir şeyi geçersiz kıldılar. Ayrıca varislerin cömertliğinin miktarına göre bunu gerçekleştirmek için varislere açık bir kapı olarak kabul ettiler. Bu nedenle şayet caiz olsa bile üçte birden fazlasını vasiyet etmeyi iptal etmek, sözün zahirine göre hatalı bir açıklamadır.[62]

Diğer bir örnek ise şudur: *“İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var…”* (el-En‘âm, 6/82) âyeti inince Hz. Peygamber’in ashâbı şöyle demiştir: “Hangimiz imanlarına zulmü karıştırmıyor ki! Bunun üzerine şu âyet inmiştir: *“Allah’a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.”* (Lokmân, 31/13).[63]

İbn ‘Âşûr, sahâbenin âyetteki *“İşte güven onların hakkıdır.”* (el-En‘âm, 6/82) sözünden güvenin iman edip imanlarına zulüm karıştırmayan kimselerle sınırlı olduğunu anlamışlardır. Böylece Rasûlullah, bu âyette zulüm ile kastedilenin şirk olduğunu onlara anlatmıştır. *“Ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.”* âyeti inince sözünün zahiri, bu âyetin sahâbenin konuştuğu zaman olduğunu göstermektedir. Mezkûr rivayette bunu takiben Rasûlullah, onlara şöyle buyurmuştur: “Bu, sizin dediğiniz gibi değildir. Bu ancak şirktir. Lokmân’ın oğluna şu şekilde nasihat ettiğini işitmediniz mi? *“Yavrum! Allah’a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.”* Hadisle bu rivayette açık bir şekilde âyette bundan önce bilindiğini göstermektedir. Buna göre *“Ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.”* âyeti inince sözü, hadisi A‘meş’ten nakleden ya Ebu’l-Velîd ya da Şu‘be’nin hatasıdır.[64]

İbn ‘Âşûr, ayrıca hadislerdeki sadece bazı cümleleri açıkladığı da görülmektedir. Meselâ, “İbn ‘Ömer’e ‘Babasından önce hicret etti.’ denildiği zaman onun buna kızdığını işittim.”[65] cümlesini şöyle yorumlamaktadır: İbn ‘Ömer’in kızmasının sebebi, durumun vakıaya aykırı

[60] Buhârî, “el-Vesâyâ”, 2, no. 2742.
[61] Buhârî, “el-Vesâyâ”, 3, no. 2743.
[62] İbn ‘Âşûr, *en-Nazaru’l-Fasîh*, s. 83-84.
[63] Buhârî, “Ehâdîsu’l-Enbiyâ’”, 41, no. 3428.
[64] İbn ‘Âşûr, *en-Nazaru’l-Fasîh*, s. 112.
[65] Buhârî, “Menâkıbu’l-Ensâr”, 45, no. 3916.

olması ve babasının bir eksikliği ile övünülmesidir. Aralarında büyük bir hayırlı amele teşebbüs etmedeki süre hariç babasının hicreti İbn ‘Ömer’den sonra değildir. Çünkü vakıada olan, her ikisinin de aynı gün hicret etmesidir. Ancak Hz. ‘Ömer’in Rasûlullah’la buluşması daha geç olmuştur. Bu da hicret ettikten sonra Hz. Peygamber’in Müslümanlardan aldığı biattır.[66]

Hadislerdeki kelimelerin ve harekelerinin yazılışı

Müellif, *en-Nazaru’l-Fasîh*’te hadislerde yer alan bazı kelimelerin harekelerinin nasıl olması gerektiği ile ilgili bazı değerlendirmeleri de yer almaktadır. Meselâ, "وَعَقَدَ عَلَيْهِ قَلْبُهُ" hadisindeki "قَلْبُهُ" kelimesinin "عَقَدَ" fiilinin faili olduğu için harekesi ötre olmalıdır.[67]

Kelimenin harekesine bir başka örnek ise şudur: ".لَقَدْ عَلِمْتَ أَنَّ جِبْرِيلَ نَزَلَ فَصَلَّى" Bu hadisteki "عَلِمْتُ" kelimesinin Ebû ‘Alî es-Sadefî’nin –ki o, bunu ‘Alî b. Sa‘âde’den işitmiştir.– hattı olan nüshadan bazılarının istinsah ettiği itimat edilen beş nüshada ta harfinin harekesinin ötre olduğuna işaret etmektedir. Şârihlerin ise kelimenin nakledildiği şekilde yetindiklerini de söylemektedir. Ayrıca Buhârî şârihlerinin bu rivayete muttali olamamasını da tuhaf bir durum olarak ifade etmektedir.[68]

Bazen kelimelerin yazılışların hatalı olduğuna dikkat çekmektedir. "إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ يَتَرَاءَوْنَ" hadisindeki görmek manasına gelen kelimenin bazı nüshalarda fethalı bir hemzeden sonra ötreli bir ya harfiyle "يَتَرَاءَيُونَ" şeklinde olduğuna işaret etmekte olup bunun müstensihlerin hatasını olduğunu belirtmektedir. Çünkü fetha harekesinden sonra harekeli illet harfinin elif harfine çevrilmesi gerekir.[69]

Hadislerdeki bazı kelimeleri dilbilgisi açısından değerlendirmesi

İbn ‘Âşûr, Arapça dilbilgisine göre hadislerdeki bazı kelimeleri tahlil etmektedir. Buna örnek olarak "وَأُصِيبَ فِيهِمْ يَوْمَئِذٍ عُرْوَةُ بْنُ أَسْمَاءَ فَسُمِّيَ عُرْوَةُ بِهِ" hadisi verilebilir. Bu hadise göre ‘Urve b. ez-Zübeyr, bu şekilde isimlendirilmiştir. Buradaki "عُرْوَةُ" kelimesi, lafız değil de isim verilen kişi kastedildiği için "سُمِّيَ" fiilinin naib-i failidir. "سُمِّيَ" fiiline müteallik olan "بِهِ" kelimesi, "عُرْوَةُ بْنُ أَسْمَاءَ" ismine dönen mecrur bir zamirdir. Zamir, isim verilen kimseye değil de isme döner. Ayrıca "عُرْوَةُ" kelimesi, bu isimle isimlendirildiği için "سُمِّيَ" fiilinin ikinci mefulü olması dikkate alınırsa fetha ile harekelenmesi de caizdir. Burada kişinin kendisi değil de "عُرْوَةُ" kelimesi kastedilmiştir. Bu durumda naib-i fail, râvîye yani ‘Urve b. ez-Zübeyr’e dönen bir zamir olur.[70]

Bu konudaki diğer bir örnek ise şudur: ".لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ بِالصَّلَاةِ هَذِهِ السَّاعَةَ" Buhârî, "لَوْلَا" kelimesi, şartiyye olan "لَوْ" ile nafiye olan "لَا" kelimelerinden oluşmuş bir şartiyye edatıdır. Bazı dil alimlerine göre ise "لَوْلَا" kelimesi, temenni olan "لَوْ" ile nafiye olan "لَا" kelimelerinden oluşmuş bir tahdidiyye edatıdır.[71]

Aynı hadisin farklı lafızlarla nakledilmesi

Hadisler, daha ziyade manen rivayet şeklinde nakledildiği için aralarında bazı lafız farklılıkları yer almaktadır. İbn ‘Âşûr, bazen kitabında buna dikkat çekmektedir.

"أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ وَالزُّبَيْرَ شَكَوَا إِلَى رَسُولِ اللهِ – يَعْنِي الْقَمْلَ – فَأَرْخَصَ لَهُمَا فِي الْحَرِيرِ" hadisini buna örnek vermektedir. Bu rivayette "يَعْنِي الْقَمْلَ" olmasına rağmen başka bir rivayette "مِنْ أَجْلِ حِكَّةٍ كَانَتْ بِهِمَا"şeklinde olduğunu belirtmektedir. Bir diğer rivayette ise "لِحِكَّةٍ كَانَتْ بِهِمَا" olarak yer aldığını ifade etmektedir. Bundan sonra İbn ‘Âşûr, "يَعْنِي الْقَمْلَ" lafzının olduğu rivayetin hata olduğuna, çünkü biti yok edenin ipek olmadığına dikkat çekmektedir. Muhtemelen kaşıntı hastalığının, bitin tahrik etmesiyle kaşıntının

---

66 İbn ‘Âşûr, *en-Nazaru’l-Fasîh*, s. 130.
67 İbn ‘Âşûr, *en-Nazaru’l-Fasîh*, s. 208.
68 İbn ‘Âşûr, *en-Nazaru’l-Fasîh*, s. 135.
69 İbn ‘Âşûr, *en-Nazaru’l-Fasîh*, s. 102.
70 İbn ‘Âşûr, *en-Nazaru’l-Fasîh*, s. 138.
71 İbn ‘Âşûr, *en-Nazaru’l-Fasîh*, s. 274.

tahriki arasında onlara göre bir benzerlik olduğu için bu şekilde isimlendirilmiş olabilir. Yoksa burada kastedilen bilinen manadaki böcek değildir.[72]

Bu hususa diğer bir misal ise şudur: "فَأَتَاهُ بَعْضَهُمْ." Hadisin bu kısmı, bu rivayette bu şekilde iken bazı rivayetlerde ise medli olarak "آتَاهُ" gelmekte ve diğer kelime "بَعْضَهُمْ" yer almamaktadır. Bir kısım rivayetlerde ise med olmaksızın "فَأَتَاهُ بَعْضَهُمْ فَأَكَلَهُ" şeklinde nakledilirken, diğer bazılarında ise "فَأَتَاهُ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ مِنْهُ فَأَكَلَهُ" olduğu ifade edilmektedir.[73]

Bu konuda son örnek ise şudur: "قَالَ أَبُو عَبْدِ الله مَاتَ بُكَيْرٌ قَبْلَ يَزِيدَ." Buradaki maksat, Bükeyr'in hocası Yezîd'den önce vefat ettiğine dikkat çekmektir. Bu nedenle hadisin manası veya senedi dışında burada zikredilmesinin bir faydası yoktur. Belki de bu cümleyi Buhârî'yi naklettiği bazı râvîlerden Firebrî haber vermiştir. Çünkü el-Müstemlî rivayeti dışında diğerlerinde bu cümle yoktur.[74]

Hadislerde geçen isim ve yer hakkında bilgi vermesi

Hadislerde bazı şahısların ve yerlerin isimlerinin geçtiği aşikâr bir durumdur. İbn 'Âşûr, bunlar hakkında *en-Nazaru'l-Fasîh*'te kısa bilgiler vermiştir.

Bir hadiste geçen Nevf el-Bikâlî'nin kim olduğunu açıklamıştır. İbn 'Âşûr, bunun Nevf b. Fedâle olup Kufeli bir kıssacı olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca Şam'da oturduğu ve Ka'b el-Ahbâr'ın evlatlığı olduğunu haber vermektedir.[75]

Yer olarak ise Kinde hakkında bilgi vermektedir. Müellif, Kinde'nin Kufe'nin bir mahallesi olduğunu belirtmektedir.[76]

Değerlendirme ve Sonuç

Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr, 1879-1973 yılları arasında son dönemde yaşamış İslâm dünyasının önde gelen âlimlerinden biridir. O, ekonomik ve sosyal açıdan oldukça kötü olan Tunus'un işgali dönemlerinde sıkıntılı ve zor bir hayat geçirmiştir. Ailesinin Tunus'ta sahip olduğu öneme binaen pek çok görev yapmış ve şeyhu'l-islâmlık, rektörlük gibi önemli makamlara gelmiştir.

İbn 'Âşûr, eğitim hayatı boyunca çeşitli alanlarda eğitim almış, kendisi de Zeytûne Üniversitesi'nde farklı ilim dallarında dersler vermiş olsa da onun tefsir dersleri ön plana çıkmıştır. Bu nedenle hadis, tefsir, fıkıh, Arapça gibi pek çok alanda kitap ve makale yazmıştır. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* ve *Makâsıdu'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye*, onun en çok bilinen eserleridir.

İbn 'Âşûr, hadis alanında da çeşitli çalışmaları olmakla birlikte bunlar en azından ülkemizde fazla bilinmemektedir. O, Buhârî'nin *es-Sahîh*'i üzerine *en-Nazaru'l-Fasîh* ve *el-Muvatta'* hakkında da *Keşfu'l-Muğattâ* adlı ta'lik türü denilebilecek eserleri vardır. Bunun dışında önemli bir yekûn tutacak Hz. Peygamber ve hadisle ilgili makaleleri de bulunmaktadır.

Müellif, *en-Nazaru'l-Fasîh*'i Buhârî'nin rivayetiyle meşgul olurken aklına bazı hususların takıldığını ve bunları açıklamak istediğini belirtmiştir. Bu nedenle esere bakıldığında onun yaptığı hususlar şu şekildedir: Bir hadisin tamamını ya da bazı cümlelerini şerh etme, müşkil hadisleri açıklama, bâb başlıklarını açıklama, hem bâb başlıklarında hem de hadislerde geçen garîb kelimeleri yorumlama, hadislerdeki kelimelerin ve harekelerinin yazılışı, dilbilgisi tahlilleri yapması, aynı hadisin farklı lafızlarına değinmesi, yer ve isimler hakkında bilgi verilmesidir.

Bazı örneklerde de görüleceği üzere İbn 'Âşûr, bu çalışmasında kendinden önceki müelliflerin değinmediği ya da hatalı olan hususları açıkladığı görülmektedir. Bundan dolayı İbn 'Âşûr'un *en-Nazaru'l-Fasîh* adlı eseri önemli bir çalışma olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

'Âmir, Halîl İbrâhim, "el-Maslahatü'l-Mürsele 'ında İbn 'Âşûr min Hilâli Tefsîrihî", *el-Üstâz*, Bağdat, sy. 201, y. 1433/2012, s. 313-328.

[72] İbn 'Âşûr, *en-Nazaru'l-Fasîh*, s. 92.
[73] İbn 'Âşûr, *en-Nazaru'l-Fasîh*, s. 150.
[74] İbn 'Âşûr, *en-Nazaru'l-Fasîh*, s. 160.
[75] İbn 'Âşûr, *en-Nazaru'l-Fasîh*, s. 177.
[76] İbn 'Âşûr, *en-Nazaru'l-Fasîh*, s. 180.

‘Azîz b. ‘Âşûr, Muhammed, “Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr (1879-1973)”, *Dâiretü’l-Ma‘ârifi’t-Tûnusiyye*, Beytü’l-Hikme, Tunus, 1990.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.

Beşîr b. Nâfi‘, “Tâhir b. ‘Âşûr: Modern Reformcu Bir Âlimin Kariyer ve Düşünce Dünyası”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 27, y. 2012, s. 247-276.

Buhârî, Muhammed b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm b. el-Mugîre, *el-Câmiu‘s-Sahîh (el-Câmi‘u’l-Müsnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar min Umûri Rasûlillah ve Sünenihî ve Eyyâmih)*, I-V, thk. Şu‘ayb el-Arna’ût, ‘Âdil Mürşid v. dğr., er-Risâletu’l-‘Âlemiyye, Beyrut, 2011.

Coşkun, Ahmet, “İbn ‘Âşûr, Muhammed Tâhir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, c. XIX, s. 332-333.

Çakın, Kâmil, “Buhârî’nin Otoritesini Kazanma Süreci”, *İslâmî Araştırmalar*, c. X, sy. 1-2-3, y. 1997, s. 100-109.

Doğan, Halil İbrahim, *Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr (1879-1973) ve Hadis İlmindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, 2015.

Ebû Hısân, Cemâl Mahmûd Ahmed, “İmâm Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr (Sîret ve Mevâkıf)”, *el-Mecelletü’l-Ürdüniyye fi’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye*, c. 5, sy. 2/1, y. 1430/2009, s. 57-86.

Gâlî, Belkâsım, *Min A’lâmi’z-Zeytûne: Şeyhu’l-Câmi‘i’l-A’zâm Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr Hayâtuhu ve Âsâruhu*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1996.

Gazzâlî, Şu‘ayb b. Ahmed b. Muhammed, *Mebâhisü’t-Teşbîh ve’t-Temsîl fî Tefsîri’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr li-İbn ‘Âşûr*, Doktora Tezi, Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, Mekke, 2004.

Hasenî, İsmâ‘îl, *Nazariyyetü’l-Makâsıd ‘ınde’l-İmâm Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr*, The International Institute of Islamic Thought, Virginia, 1995.

İbn ‘Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Cemheratu Makâlât ve Resâ’il eş-Şeyhi’l-İmâm Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr*, cem’ ve thk. Muhammed et-Tâhir el-Mîsâvî, I-IV, Dâru’n-Nefâ’is, Ürdün, 1436/2015.

İbn ‘Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Eleyse’s-Subhu Bi-Karîb*, Dâru Suhnûn-Dâru’s-Selâm, Tunus-Kahire, 1431/2010.

İbn ‘Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *el-İnşâ’ ve’l-Hıtâbe* (Muhammed el-Hıdır Hüseyin’in *el-Hıtâbe ‘ınde’l-‘Arab’*la birlikte), Matba‘atu’n-Nahda, Tunus, 1339/1921.

İbn ‘Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *en-Nazaru’l-Fasîh ‘ınde Medâ’iki’l-Enzâr fi’l-Câmi‘i’s-Sahîh*, Dâru Suhnûn-Dâru’s-Selâm, Tunus-Kahire, 2012.

İbn ‘Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, I-XXX, Mü’essesetü’t-Târîh, Beyrut, t. y.

İbn ‘Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Fetâvâ eş-Şeyhi’l-İmâm Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr*, cem‘ ve thk. Muhammed İbrâhîm Bû Zugeybe, Dubai, 2004.

İbn ‘Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Hâşiyetü’t-Tavdîh ve’t-Tashîh li-Müşkilâti Kitâbi’t-Tenkîh*, I-II, Matba‘atu’n-Nahda, Tunus, 1341.

İbn ‘Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Keşfu’l-Muğattâ mine’l-Me‘ânî ve’l-Elfâzı’l-Vâkıa fi’l-Muvatta’*, Dâru Sahnûn-Dâru’s-Selâm, Tunus-Kahire, 1432/2011.

İbn ‘Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Makâsıdu’ş-Şerî‘ati’l-İslâmiyye*, thk. Muhammed et-Tâhir el-Mîsâvî, Dâru Lübnân, Beyrut, 1432/2011.

İbn ‘Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Mûcezü’l-Belâgat*, el-Matba‘atu’t-Tûnusiyye, Tunus, 1351/1932.

İbn ‘Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Şerhu Mukaddimeti’l-Edebiyye li-Şerhi’l-Merzûkî alâ Dîvâni’l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, thk. Yâsir b. Hâmid el-Mutayrî, Mektebetü Dâru’l-Minhâc, Riyad, 1429.

İbn ‘Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Usûlü’n-Nizâmi’l-İctimâ‘î fi’l-İslâm*, Dâru Suhnûn-Dâru’s-Selâm, Tunus-Kahire, 2010.

İbnü'l-Hûca, Muhammed el-Habîb, *Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr ve Kitâbuhû Makâsıdu'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye*, I-III, Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, Katar, 1425/2004.

M. Yaşar Kandemir, "Kâdî İyâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, c. XXIV, s. 116-118.

Mahfûz, Muhammed, *Terâcimü'l-Müellifîne't-Tûnusiyyîn*, I-V, Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, Beyrut, 1404/1994.

Pekcan, Ali, "Muhammed et-Tâhir b. Âşûr (1879-1973)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, y. 2005, s. 449-460.

Sandıkçı, S. Kemal, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

M. TAYYİB OKİÇ'İN SAHÂBE İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Halil İbrahim DOĞAN[*]

Hadis, Kur'ân-ı Kerîm'le birlikte İslâm dininin temel kaynaklarından biri olup doğru bir şekilde anlaşılıp yorumlanmasında önemli bir yere sahiptir. Hadis, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleridir. Hadislerin İslâm'ın ilk dönemlerinde daha ziyade önce nakledilip daha sonraki asırlarda kitaplarda tasnif edilmesinde ve bu şekilde günümüze ulaşmasında en önemli rol sahâbenindir. Onların bu önemine binaen daha sonraki asırlarda birçok âlim tarafından sahâbe ile ilgili farklı açılardan çeşitli eserler telif edilmiştir. Bunlar, sahâbe hayatları hakkında bilgi veren biyografilerinin yer aldığı tabakat kitapları, hadis kitaplarındaki fezâ'ilü's-sahâbe, menâkıbu's-sahâbe kısımları, hadis tarihi ve usûlü ile ilgili kitaplardaki sahâbe başlığı, ayrıca sahâbe ile ilgili müstakil çalışmalar şeklinde ifade edilebilir. İslâm'ın ilk nesli olması hasebiyle diğer ilim dallarında da bu konuyu ele alan âlimler de bulunmaktadır. Bu çerçevede hicrî ilk asırlardan itibaren şimdiye kadar sahâbe hakkında önemli bir literatür oluşmuştur.

Sahâbe hakkında günümüzde de çalışmalar yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir. Yakın bir zamanda ülkemizde yaşayan genel olarak ilahiyat/islami ilimler özel olarak ise hadis alanında önemli katkıları olan Muhammed Tayyib Okiç de çalışmalarında sahâbe konusuna yer verenlerden biridir. O, yazmış olduğu eserlerde genellikle de *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* adlı kitapta sahâbeyi çeşitli açılardan geniş bir şekilde ele almıştır. Bu çalışmada ilk önce Okiç'in hayatı ve eserlerine değinilecek, ardından onun sahâbe ile ilgili görüşlerine yer verilip nasıl bir sahâbe anlayışına sahip olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

M. Tayyib Okiç'in Hayatı

M. Tayyib Okiç, Bosna Hersek'in Tuzla Sancağı'na bağlı Graçanitsa Kasabası'nda 1 Aralık 1902 yılında doğmuştur. Babası Yayçalı Bosna Hersek Reisu'l-Ulemâ (Şeyhu'l-İslâm) muavini Yayçalı Mehmed Tevfik Efendi ve annesi ise Graçanitsalı Hasibe Hanım'dır. Sekiz yaşına kadar Graçanitsa'da kalan Okiç, burada başladığı eğitimine babasının görevi sebebiyle Saraybosna'ya 1910 yılında geçerek devam etmiştir. 1916'da Bozacı Hacı Hasan Efendi İslam Mektebe-i İbtidâisi'ni ve Bendbaşı Rüşdiye Mektebi'ni bitirmiştir. Daha sonra modern bir ilahiyat fakültesi olan Okruzna Medresa'sini 1920'de bitirmiş, 1925 yılında ise Mekteb-i Nüvvâb'tan[1]mezun olmuştur. Ayrıca 1926'da Hırvatistan Zagreb'te bulunan Zagreb Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Latin Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirmiştir. Yine aynı üniversitede başladığı Hukuku Fakültesi'ni naklen geçtiği Sırbistan'daki Belgrad Hukuk Fakültesi'nde tamamlamıştır (1930).

M. Tayyip Okiç, 1927'de yılından itibaren dört yıl süreyle Paris'te öğrenimini sürdürerek Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden lisans (1929), Şark Dilleri Okulu'ndan Arap ve Türk Dili ve Edebiyatı (1928) ile Fars Dili ve Edebiyatı (1930) diplomalarını almıştır. Ayrıca muhtemelen Fransa'da eğitim görürken Tunus'ta Zeytûne Üniversitesi'nde Arap Dili ve Edebiyatı alanında bir sömestr kadar ihtisas yapmıştır. Okiç, Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde 1931 yılında *Hasan Kâfî de Bosnie, sia vie et oeuvres, avec la traduction de son ouvgare Nizâmu'l-Ulemâ* adlı doktora tezini tamamlayıp yayımlama izni verilmiştir.

M. Tayyib Okiç, Fransa'dan döndükten sonra kısa bir müddet Saraybosna Erkek Lisesi'nde ve iki yılda Şerî'at Lisesi'nde öğretmenlik yapmıştır. Daha sonra (Kuzey) Makedonya'nın başkenti Üsküp'teki Kral I. Aleksandır Büyük Medresesi'nde yedi yıl (1934-1941) tefsir, hadis, Kur'ân, İslâm tarihi, Sırpça ve Arapça derslerini okutmuştur. II. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine Okiç, görevini 1941'de Saraybosna'daki liseye nakletmiş olup burada iki yıl hocalık yapmıştır. Daha sonra bir buçuk yıla yakın bir süre (Mayıs 1943-Ağustos 1944)

[*] Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, ibrahimseyh60@gmail.com

[1] Mekteb-i Nüvvâb, Tanzimat döneminde yeniden düzenlenen ilmiye teşkilâtı bünyesinde kadılık yerine oluşturulan ve "nâib" denilen şer'î hâkimlerin yetiştirilmesi amacıyla kurulan okullardır. Bkz. İlhami Yurdakul, "Mekteb-i Nüvvâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2016, Ek-2, s. 242-243.

Türkiye'nin Belgrad elçiliğinde sekreterlik ve mütercimlik yapmıştır. Türkiye'nin Hitler Almanya'sına savaşa ilan etmesi üzerine (1945) diğer elçilik çalışanlarıyla birlikte sekiz ay süre ile Almanya'da esir olarak kalmıştır.

Okiç, 10 Nisan 1945'te İstanbul'a geldikten sonra beş sene boyunca çok zor şartlar altında yaşadığı, özellikle de ilk iki senesini adeta sefalet içinde geçirdiği ifade edilmektedir. Daha sonraki üç yılda bazı özel şirketlerde Fransızca tercümanlığı yapmış ve İstanbul'da Başbakanlık Arşivi'nde Osmanlı vesikalarını istinsah ve deşifre ederek çalışmıştır. Türkiye'de dinî eğitim alanında bir boşluk oluşmasından dolayı 1949'da Ankara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi kurulmasına karar verilmiştir. Burada 1950 yılında M. Tayyib Okiç'e profesörlük unvanı verilmiş ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri (o zamanki adı, Doğmatik Bilimler Kürsüsü'dür) başkanı olarak göreve başlamış, hadis ve tefsir kürsülerini kurmuştur. Burada daha ziyade hadis ve tefsir dersleri verse de diğer alanlarda ki bazı derslere de girdiği ifade edilmektedir. Okiç, buradaki görevinin yanı sıra 1964 yılından 1971'e kadar on beş günde bir gidip gelmek suretiyle Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nde de hadis ve tefsir dersleri vermiştir. Önce 1969'da Ankara'daki ve sonra 1971'de Konya'daki görevine çeşitli nedenler ve baskılar yüzünden son verilen Okiç, iki yıl boyunca 1973 yılına kadar işsiz kalmış, herhangi bir kurumda çalışmamıştır. Akabinde Nisan 1973'te Erzurum Yüksek İslâm Enstitüsü'ne atanmış, vefat edinceye kadar burada hocalık yapmıştır.

M. Tayyib Okiç, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görevi sözleşmeye aykırı olarak feshedilince ve Konya Yüksek İslâm Enstitüsü de tekrara anlaşma yapmayınca 1971-1973 yılları arasında oldukça sıkıntılı bir dönem geçirmiştir. Bu sırada sevenleri ve dostlarının desteğiyle çalışmalarını sürdürmüştür. Tito rejimi tarafından Yugoslavya'ya girişi yasaklandığı için Türkiye'ye geldikten sonra bir daha memleketine dönememiştir. Bazı sebepler yüzünden Türk vatandaşlığına da geçmeyen Okiç, Türkiye'de otuz yılı aşkın bir süre vatansız statüsünde yaşamıştır.

Hiç evlenmeyen M. Tayyib Okiç, Erzurum'da çalışırken 1977 yılının sömestr tatilinde Ankara'ya otobüsle gelmiş, daha sonra hastalanmış ve 9 Mart 1977'de çarşamba günü saat 22:20'de vefat etmiştir. Kendisi ve kız kardeşlerinin vasiyeti üzerine naaşı, ilk önce önce Yugoslavya elçiliği tarafından engellendikten sonra daha sonra izin verilince Saraybosna'ya götürülmüş ve buradaki Bare Mezarlığına defnedilmiştir.[2]

M. Tayyib Okiç'in Eserleri

M. Tayyib Okiç, birçok farklı alanlarda dersler veren ve pek çok dil bilen bir âlimdir. O, en iyi İslâm bilginlerinden, Balkanolog ve arabistlerden biri olarak nitelenmektedir. Okiç, Türkiye sınırları dışında da büyük bir bilgin olup kişiliğinde geleneksel İslâm bilimi ile metodik Batı bilimini çok başarılı bir şekilde birleştirmiştir.[3] O, bu duruma bağlı olarak çeşitli dillerde ve farklı alanlarda pek çok çalışma yayımlamıştır. Onun yaptığı ilmî faaliyetleri kitap, makale, ansiklopedi maddeleri, tebliğ, önsöz, kitap ve çeşitli şahıslar ile yerlerin tanıtımı şeklinde ana başlıklara ayırmak mümkündür.[4]

Kitaplar:

---

[2] Okiç'in hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Behlül Kanaqi, *M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2017, s. 45-70; İbrahim Hatipoğlu, "Muhammed Tayyib Okiç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, c. XXXIII, s. 336-337; Atlas Yayınları, "Prof. Dr. Muhammed Tayyib Okiç" *Tefsir ve Hadis Ders Notları* içinde, Atlas Yayınları, Ankara, 2017, s. 9-14.

[3] İsmail Baliç, "Vefeyât: M. Tayyib Okiç (1902-1977)", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. VII, sy. 1-2, y. 1978, s. 330.

[4] M. Tayyib Okiç hakkında doktora tezi hazırlayan Kanaqi, onun anavatanındaki çalışmalarının 43 ve Türkiye'deki çalışmalarının ise 60 olmak üzere toplamda 103 tane yayımlanmış eserinin olduğunu belirtmektedir. Geniş bilgi için bkz. Kanaqi, *M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 82-102. Ayrıca şu çalışmalara da bkz. Süleyman Tülücü, "Merhum Prof. M. Tayyib Okiç'in Eserleri Üzerine", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 5, y. 1982, s. 254-257; Baliç, "M. Tayyib Okiç (1902-1977)," s. 332-336; İsmail Cerrahoğlu, "Prof. Muhammed Tayyib Okiç'in İlmî Çalışmaları ve Eserleri", *Prof. M. Tayyib Okiç Armağanı* içinde, ed. İsmail Cerrahoğlu-Ali Şafak-Suat Yıldırım-Sadık Cihan, Sevinç Matbaası, Ankara, 1978, s. XIII-XXI.

1. *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*: Türkiye'de hadis ilmi konusunda yazılan ilk kitaplardan biri olan *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, adından da anlaşılacağı gibi bu eser, hadis ilmiyle alakalı çeşitli konuları ele almaktadır. Buna göre sünnet ve hadisin tanımı, hadisin ehemmiyeti, metin ve isnadın tarifi, ilâhî hadisler, mevkûf ve maktû' hadisler, hadislerdeki mecazlar, hadisin i'rabı meselesi, hadislerin vurûd sebepleri, muhaddislerin yanlışlıkları, çeşitli açılardan sahâbe, tâbî'ûn, muhadramûn, etbâ'u't-tâbi'în, hadislerin alınması ve rivayet edilmesi, imlâ, talebu'l-ilim için yapılan yolculuklar, hadisin tedris yerleri, amâlî sistemi, dâru'l-hadîs müesseseleri, tercih ve takviye, muhtelifu'l-hadis, hadiste nesh, Hz. Peygamber'in diplomatik vesikaları, siyer, megâzî ve şemâil, Hz. Peygamber'in dava hükümleri, tergîb ve terhîb hadisleri, tıbba ait hadisler, muayyen sayıda derlenen hadis mecmuaları, hadise göre Yahudiler ve Müslümanlar, *Nehcü'l-Belâğa* konuları yer almaktadır.[5]

2. *Tefsir ve Hadis Ders Notları*: Bu çalışma, M. Tayyib Okiç'in Türkiye'de verdiği tefsir ve hadis ders notlarının bir araya getirilip basılmış hâlidir. İlk kısmında Konya 1979 tarihli fotokopi nüsha esas alınarak herhangi bir tasarruf yapmadan müellifin imlasına sadık kalarak[6] tefsir usûlü notlarına yer verilmiş olup burası eserin büyük bir kısmını oluşturmaktadır.[7]

Hadis usûlü notları ise Ankara (1965) ve Konya (1968) baskıları kullanılmış birbirinden hiçbir farkı bulunmamaktadır.[8] Kitabın hadis usûlü kısmına bakıldığında altı bölüm yer almaktadır. Bunlar sırasıyla hadislerin tedvini, hadis kritiği, hadislerin tasnifi, mevzû' hadisler, hadis rivayeti ve hadiste dualar şeklindedir.[9]

3. *İslamska Tradicija*: Kendisini elde etme imkânımızın olmadığı bu eser, hadis ilmiyle alakalı olup Türkçeye "Hadis" ve "Sünnet" diye tercüme edilebilmekte olup 39 sayfadan ibarettir. 1936 yılında Gajret Takvimi'nde (34-72 sayfaları arası) Saraybosna'da yayımlanmıştır. Bu eser, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Okiç; sünnetin önemi, hadisin din ve toplum hayatındaki yeri ve diğer ilmî sahalarla ilişkisinden ve Avrupalı araştırmacıların bu alandaki çalışmalarından bahsetmektedir. Birinci bölümde hadisin temel terimlerinden, rivayetlerin tespiti ve kabulünden, ilk sahâbî râvîlerinden, Müslümanların hadis kritiği ve hadis ilminin terminolojisi ve tasnifinden söz etmektedir. İkinci bölümde hadis edebiyatından; üçüncü bölümde ise Yugoslavya'da hadis ilminin tarihçesi ve mevcut durumundan bahsetmektedir. İlk olarak Kiril harfleriyle daha sonra Latin harflerle hazırlanmış olan ve oldukça yoğun bilgi içeren bu eserin ayrı basımı da mevcuttur.[10]

4. *İslâmiyet'te Kadın Öğretimi*: Okiç, bu eserinde hacim olarak küçük olmasına rağmen önemli bir konuyu ele almıştır. Müellif, eserin ilk kısımlarında hadislerden örnekler vererek kadınların İslâm'daki yeri ve değeri, dövülmemesi, evlenilecek kadınlar, çocuğun annesine olan vazifesi, İslâm'ın ilme verdiği değer, kadın ve ilim, Hz. Peygamber'in kadınlara ders vermesi gibi hususlara değinmektedir. Daha sonra kadınların eğitim alması gibi hususlara da yer veren Okiç, Türkiye'de ve dünyadaki tabloyu ele almış, ilim ve sanat alanında öne çıkan kadınlara değinmiştir.[11] Ayrıca makalenin konusunu teşkil eden âlim ve şair sahâbiyelerden de bahsetmektedir.[12]

5. *Kur'ân-ı Kerîm'in Üslûb ve Kırâati*: Bu eser, bir önceki gibi kısa bir çalışma olup ilk önce Kur'ân-ı Kerîm'in üslûbuna özellikle de müsteşriklerin görüşlerine yere vererek ele almaktadır. Akabinde âyetlerden örnekler vererek Kur'ân'ın şiir ve musiki ile ilişkisine değinen Okiç, hadisler naklederek güzel sesle okunması gerektiğini ifade etmektedir. Elhân (melodi) ile Kur'ân'ın ne zaman okunmaya başladığını tespit eden müellif, Hz. Peygamber'in nasıl bir okuyuş tarzına sahip olduğunu sahâbeden sözlerini aktararak ortaya koymaktadır. Ayrıca tecvid kurallarından birkaçına kısaca atıfta bulunmakla birlikte bu konuda yazılan eserleri

---

5 Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 21-268.
6 Hayati Yılmaz, "Önsöz" *Tefsir ve Hadis Ders Notları* içinde, Atlas Yayınları, Ankara, 2017, s. 16.
7 Tefsir Usûlü kısmı için bkz. Muhammed Tayyib Okiç, *Tefsir ve Hadis Ders Notları*, Atlas Yayınları, Ankara, 2017, s. 19-165.
8 Yılmaz, "Önsöz", s. 16-17.
9 Okiç, *Tefsir ve Hadis Ders Notları*, s. 171-249.
10 Kanaqi, *M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 85.
11 M. Tayyib Okiç, *İslâmiyet'te Kadın Öğretimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 7-58.
12 Okiç, *İslâmiyet'te Kadın Öğretimi*, s. 22-24.

zikretmektedir. Son olarak da okunması ve ezberlenmesi ile kırâati ve dinlenmesi hakkında nelere dikkat edilmesi gerektiğini açıklamaktadır.[13]

6. *Sarı Saltuk Meselesi*: Bu çalışma, Sarı Saltuk ile ilgili olup aslında M. Tayyib Okiç'in kaleme aldığı "Saru Saltuk'a Ait Bir Fetva"[14] adlı makaleye Yusuf Ziya Yörükan'ın (ö. 1954) cevap verdiği "Bir Fetva Münasebetiyle Fetva Müessesesi, Ebussuud Efendi ve Sarı Saltuk"[15] isimli makale ve buna da yine Okiç'in yazdığı "Bir Tenkidin Tenkidi"[16] adlı çalışmanın kitap hâlinde basılmış şeklidir.[17]

M. Tayyib Okiç'in çeşitli alanlarda pek çok yayımlanmış makalesi bulunmakla birlikte Hz. Peygamber ve hadisle alakalı olanlar birkaç tanedir: "Hadis'te Tercüman"[18], "Peygamberimiz (s.a.s.) ve İnsan Hakları"[19], "İslâmiyet'te İlk Nüfus Sayımı"[20].

M. Tayyib Okiç'in Sahâbe ile İlgili Görüşleri

Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* kitabında (35-134 sayfaları arasında) çeşitli açılardan sahâbe konusuna değinmekte olup eserin yaklaşık dörtte birlik kısmına tekabül ettiğini belirtmek gerekmektedir. Burada da eserde yer alan bazı başlıklar ele alınacak olup diğerlerine ismen işaret edilecektir.

Sahâbe

Sahâbenin genel olarak İslâm dininde özel olarak ise hadis ilminde önemli bir yerleri vardır. Çünkü onlar, İslâm için canlarını ve mallarını seve seve feda etmiş ve dinin Hicâz bölgesinden dünyanın diğer bölgelerine yayılmasında büyük çabalar göstermişlerdir. Hadis ilmi için sahâbenin ehemmiyeti ise Hz. Peygamber'in hadislerinin günümüze ulaşmasını sağlayan ilk nesildir. Çünkü Okiç'in de dediği gibi sahâbe, Hz. Muhammed'in nübüvvetinden vefatına kadar onunla sohbet edip sözlerini, nasihatlerini, dinî, ahlâkî ve her nevi izahlarını işitip fiil ve hareketlerini yakından takip etmek imkanına nail olmuşlardır.[21]

M. Tayyib Okiç, ilk önce sahâbenin tanımı konusunda ehl-i hadisin tarifini vermektedir. Ona göre Hz. Muhammed'e peygamber iken mülaki olan her Müslümana (Müslüman olarak vefat etmek şartıyla) sahâbe dendiğini söylemekte ve Buhârî'nin "Hz. Peygamber'le sohbet eden veya onu göre Müslüman, O'nun ashâbındandır."[22] tanımına da işaret etmektedir. Hadisçilerin ekserisi tarafından kabul edildiğini söyleyen Okiç, bazı ehl-i usulün daha sıkı ve daha titiz davrandıklarını ifade etmektedir. Onlar, bir kimsenin sahâbî olabilmesi için Hz. Peygamber'le uzun bir müddet görüşme şartı aramaktadırlar. Ehl-i usulün bu tanımına itiraz eder gibi bu tanımın sonrasında Okiç, bazı argümanlar ileri sürmektedir:

"Sa'îd b. el-Müseyyeb'in (ö. 94/713) Hz. Peygamber ile birlikte bir iki sene kalmayanı ve onunla bir iki gazveye iştirak etmeyeni sahâbî telakki etmediği ileri sürülüyorsa da Irâkî (ö. 806/1404), bu sözün İbnü'l-Müseyyeb'e ait olduğunda tereddüt etmektedir. Sohbet tabirinin lügat manası, muayyen bir müddeti istilzam etmediği gibi, hadisçilerce pratik sahada da bu mana tatbik edilmemiştir. Meselâ, Hz. Peygamber'in vefatından birkaç ay evvel ihtida eden Cerîr b. 'Abdillah

---

13 M. Tayyib Okiç, *Kur'ân-ı Kerîm'in Üslûb ve Kırâati*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963, s. 1-27.

14 M. Tayyib Okiç, "Saru Saltuk'a Ait Bir Fetva", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. I, sy. 1, y. 1952, s. 48-58.

15 Yusuf Ziya Yörükan, "Bir Fetva Münasebetiyle Fetva Müessesesi, Ebussuud Efendi ve Sarı Saltuk", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. I, s. 2, y. 1952, s. 137-160.

16 M. Tayyib Okiç, "Bir Tenkidin Tenkidi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. II, sy. 2-3, y. 1953, s. 219-290.

17 M. Tayyib Okiç-Yusuf Ziya Yörükan, *Sarı Saltuk Meselesi*, Atlas Yayınları, Ankara, 2017.

18 M. Tayyib Okiç, "Hadiste Tercüman", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIV, sy. 1, y. 1966, s. 27-52.

19 M. Tayyib Okiç, "Peygamberimiz (s.a.s.) ve İnsan Hakları", *Diyanet Dergisi (Özel Sayı)*, y. 1970, s. 29-36.

20 M. Tayyib Okiç, "İslâmiyet'te İlk Nüfus Sayımı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VII, sy. 1, y. 1958, s. 11-20.

21 Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 53.

22 Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm b. el-Mugîre el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh (el-Câmi'u'l-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillah ve Sünenihî ve Eyyâmih)*, I-V, thk. Şu'ayb el-Arna'ût, 'Âdil Mürşid v. dğr., er-Risâletu'l-'Âlemiyye, Beyrut, 2011, Fedâilü Ashâbı'n-Nebî, 1, c. III, s. 147.

el-Becelî (ö. 51/671), tereddütsüz olarak sahâbîlerden addedilmiştir. Hatta bazıları hiç olmazsa bir iki hadis rivayet edilmesini sahâbî vasfı için şart koşmuşlardır."[23]

Okiç'in de belirttiği gibi pratik sahada daha ziyade ehl-i hadisin tanımı benimsenmiş ve buna göre davranılmıştır. Ancak Hz. Peygamber'den bize gelen hadislere bakıldığında genellikle ehl-i usûlün benimsediği tanıma göre sahâbî sayılan kimselerden nakledildiği de müşahede edilmektedir.[24]

Okiç'in sahâbe tanımı konusunda ele aldığı diğer bir nokta ise kimlerin sahâbî olduğu veya olmadığıdır. Ona göre Müslüman olmayan bir kimse ile Müslüman iken Hz. Peygamber'i görüp sonradan irtidad eden bir kimse sahâbî sayılmaz. Aynı şekilde Müslüman olmadan evvel Hz. Peygamber'i gören fakat ihtida ettikten sonra bir daha kendilerini görme fırsatına nail olamayan veya ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra ihtida eden bir kimse de sahâbî addolunmaz. Bu konudaki diğer bir husus ise Hz. Muhammed'i peygamberliğinden evvel gören ve hanif olarak vefat edenlerin sahâbîlik vasfına haiz olup olmadığıdır. Meselâ hanif olan Zeyd b. 'Amr b. Nüfeyl (ö. 606), Hz. Muhammed'in peygamberliğinden evvel görüp vefat etmiştir. Aynı şekilde Varaka b. Nevfel (ö. 610?), ilk vahiy zamanında sağ iken Hz. Peygamber'in risâletine inandığını beyan etmiş ve sonra vefat etmiştir. Bu gibileri bazı muhaddisler, sahâbeden addetmişlerse de sahâbîlik ancak Hz. Muhammed'in peygamberlik devrine ait olduğu için bu görüş tasvip edilmemiştir. Zira Hz. Muhammed'in oğlu Kâsım, babasının peygamberliğinden evvel dünyaya gelip vefat ettiği için sahâbî sayılmamakta; diğer oğlu İbrahim ise babasının bi'setinden sonra dünyaya geldiği için sahâbî telakki edilmektedir.[25]

Bir kimsenin sahâbî sayılabilmesi için baliğ olmasının şart olmadığı söyleyen Okiç, temyiz kudretine sahip olmasının gerekli olduğunu ifade etmektedir. Böylece Hz. Hasan (ö. 49/669), Hz. Hüseyin (ö. 61/680), İbnü'z-Zübeyr (ö. 73/692) ve benzerleri, sahâbî olarak kabul edilmişlerdir. Temyiz kudretine sahip olamayanlar sahâbî değil de tâbi'î olarak addedilir.[26]

Hadis rivayetinde sahâbîlerin değeri

Hadis rivayetinde sahâbîlerin önemi yadsınamaz bir durumdur. Zira onlar, hadisleri Hz. Peygamber'den gören veya duyan, kendisinden sonraki nesillere aktarıp günümüze ulaşmasını sağlayan, hem âyetlerde hem de hadislerde methedilen kimselerdir. Okiç, bunlara dayanarak Sünnîler tarafından bütün sahâbîlerin istisnasız hadis nakli hususunda itimada şayan kimseler "udûl" telakki ettiklerini ve bundan dolayı hadis kritiğinin sahâbîleri hedef tutmayıp onlardan sonraki hadis nakillerinin itimada şayan olup olmadıklarını araştırdığını söylemektedir. Ehl-i sünnetin bu konuda sahâbe arasında herhangi bir ayrım yapmadığını söyleyen Okiç, Hz. 'Osmân'ın şehadetiyle başlayan fitne ve kargaşa döneminden sonra da durumun değişmediğini söylemektedir. Ayrıca Şi'a ve Mu'tezile fırkalarının böyle düşünmediğini, Şi'a'nın sadece ehl-i beytten gelen sahâbenin rivayetlerini kabul ettiğini, Mu'tezile'nin bütün sahâbeyi udûl kabul etmesine rağmen Hz. 'Alî'ye (ö. 40/661) karşı savaşanları bundan istisna ettiğini, Hâricîlerle Râfizîler ve diğer bazı fırkalarca bütün sahâbîlerin udûl sayılmadığını da ifade eder.[27]

Sahâbîlerin sayısı

Sahâbîlerin sayısı hususunda İslâm bilginleri arasında tam bir mutabakat hâlinde olmadığını ve buna bağlı olarak gösterilen rakamların arasında ciddî farklılıklar olduğunu söyleyen Okiç, Ebû Zür'a er-Râzî'nin (ö. 264/878) Hz. Peygamber'in vefatında Mekke, Medine ve bu iki şehir arasında bulunan yerlerdekilerle köylüler ve Hz. Peygamber'in son haccında hazır bulunanların umumi sayısının 114.000 olarak tespit ettiğini, Şâfi'î'nin (ö. 204/820) 60.000 ve Ebû Mûsâ el-Medînî'nin (ö. 581/1185) ise yüz binden fazla bir rakam telaffuz ettiğini aktarmakta ancak bu sayılara şu şekilde bir itiraz yöneltmektedir:

---

[23] Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 53-56.

[24] Sahâbî tanımı hakkında geniş bilgi için bkz. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yayınları, Ankara, 2014, s. 1-13.

[25] Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 54.

[26] Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 55.

[27] Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 57-58.

"Fakat şimdiye kadar sahâbîlerin biyografilerine tahsis edilen bütün eserler, Hz. Peygamber zamanında vefat eden veya ona küçük iken yetişenler dâhil olmak üzere ismen bilinen on bin sahâbîyi bulmadığını ortaya koymaktadır."[28]

Çeşitli âlimlerin ileri sürdüğü rakam ile sahâbî biyografilerini içeren kitapların arasındaki bu farkın sebebi, kendilerinin gözettiği kriterler olabilir ya da meselâ veda haccında Hz. Peygamber'i gören herkes sahâbî sayılmakla birlikte haklarında bilgi olmadığı için kitaplarda bunların isimlerinin bulunmaması olabilir.

Okiç, kendisinin de bunu müstakil bir çalışma da ele aldığı gibi burada kısaca Hz. Peygamber'in Medine'de hicretin birinci senesinde nüfus sayımı yapılmasını emretmesi hususunu ele almaktadır. Bunun çeşitli hadis kitaplarında zikredildiğini ancak nüfus sayısının 500, 600, 700, 1500 gibi farklı olduğuna işaret etmektedir.[29]

Sahâbe literatürü

Sahâbenin hem İslâm'da hem de hadis ilminde önemli bir yeri vardır. Bu öneme binaen onlarla ilgili âlimler tarafından birçok eserler yazılmış ve yazılmaya da devam etmektedir. Okiç, sahâbe ile ilgili literatüre iki ayrı başlık da yer vermektedir. O, ilk önce sahâbîlerin fazilet ve menkıbelerine dair eserleri bir başlıkta,[30] daha sonra ayrı bir başlıkta sahâbenin hâl tercümelerine dair eserlere işaret ettikten sonra bu alanda öne çıkan şu üç esere değinmektedir:[31]

1. Ebû 'Ömer Yûsuf b. 'Abdillah b. 'Abdilberr en-Nemerî el-Kurtubî'nin (ö. 463/1070-1071) *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*'ı: Okiç, bu kitabın bu sahada büyük bir şöhret kazandığını ve içinde takriben 3500 sahâbînin hâl tercümesinin ihtiva ettiğini, kitabın ismine hilafen bütün sahâbîlere şamil olmadığını işaret etmektedir. Bu esere bazı ilaveler ve muhtasarlara yapıldığına ve Türkçeye de çevirisinin yapıldığını ancak tamamlanmadığını da belirtilmektedir.[32]

2. 'İzzeddîn 'Alî b. Muhammed b. el-Esîr el-Cezerî'nin (ö. 630/1232-1233) *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*'si: Okiç, kendinden önceki bu konudaki literatürden yararlanmakla birlikte çeşitli tarih, tabakat ve hadis kitaplarından da istifade ederek eserinde takriben 8.000 sahâbenin hâl tercümesinin yer aldığını ifade etmektedir.[33]

3. Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. el-Hacer el-'Askalânî'nin (ö. 852/1448-1449) *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*'si: Okiç, yukarıda geçen iki kitaplardaki sahâbîlerin yanında bunlarda olmayan diğer birçok sahâbîleri ihtiva ettiğini belirtip mükerrer ve meşkûklar dâhil olmak üzere 12.279 biyografinin olduğunu söylemektedir.[34]

Sahâbîlerin tabakalara ayrılması

M. Tayyib Okiç'in de belirttiği gibi hadis bilginleri, sahâbîleri derece, itibar ve fazilet bakımında bazı gruplara ve tabakalara ayırmışlardır. Bu taksimlerde bütün muhaddislerin ittifakı olmamakla beraber el-Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö. 405/1014) sahâbîleri on iki tabakaya ayırması çok rağbet görmüş bir taksimdir.[35] Bu taksimde kronolojik cihet hâkimdir. Bu muhaddise göre sahâbîler derece itibariyle şöylece sıralanmıştır:

1. Mekke'de İslâmlığı ilk kabul edenler: Bunların başında aşere-i mübeşşere (cennetle müjdelenen sahâbîler) olup Ebû Bekir, 'Ömer (ö. 23/644), 'Osmân, 'Alî, Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675), Sa'îd b. Zeyd b. 'Amr b. Nufeyl (ö. 51/671?, Talha b. 'Ubeydillah (ö. 36/656), ez-Zübeyr

---

28 Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 95-96.
29 Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 96.
30 Bu eserler için bkz. Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 97-101.
31 Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 123-128.
32 Ebû 'Ömer Yûsuf b. 'Abdillah b. 'Abdilberr en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. 'Âdil Mürşid, Dâru'l-A'lâm, Ürdün, 2002.
33 'İzzüddin İbnü'l-Esîr Ebu'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VIII, thk. 'Alî Muhammed Mu'avvız-Ahmed 'Abdülmevcûd, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1994.
34 Şihâbüddin Ebu'l-Fadl Ahmed b. 'Alî b. Hacer el-'Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-XVI, thk. 'Abdurrahman b. 'Abdulmuhsîn-'Abdu's-Sened Hasen Yemâme, Kahire, 2008.
35 Bkz. Ebû 'Abdillah Muhammed b. 'Abdillah el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadîs ve Kemmiyeti Ecnâsih*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2003, 158-166.

b. el-‘Avvâm (ö. 36/656), ‘Abdurrahman b. ‘Avf (ö. 32/652), Ebû ‘Ubeyde ‘Âmir b. el-Cerrâh’tır (ö. 18/639).[36]

2. Meşhur Dâru’n-Nedve azaları ki Hz. ‘Ömer’in ihtidasına müteakip Hz. Peygamber’e beyat eden Mekkelilerdir.

3. Habeşistan’a hicret eden sahâbîler.

4. Birinci Akabe’de Hz. Peygamber’e beyat edenler.

5. İkinci Akabe’de Hz. Peygamber’e beyat edenler ki ekserisi ensârdır.

6. Hz. Peygamber’in Kuba’da bulunduğu sırada yani Medine’ye girmesinden ve ilk caminin orada yapılmasından evvel kendisine iltihak eden ilk muhâcirler.

7. Bedr savaşı iştirak eden sahâbîler.

8. Bedr savaşı ve Hudeybiye muahedesi arasında hicret eden ashâb.

9. Hudeybiye pınarı yakınındaki ağaç altında Hz. Peygamber’e beyat edenler.

10. Hudeybiye muahedesi ile Mekke’nin fethi sırasında hicret eden ashâb ki bunlar arasında Hâlid b. el-Velîd (ö. 21/642), ‘Amr b. el-‘Âs (ö. 43/664), Ebû Hureyre (ö. 58/678) ve diğer bazı sahâbîler vardır.

11. Mekke’nin fethi günü Kureyşlerden ihtida edenler.

12. Mekke’nin fethi ve Hz. Peygamber’in son haccı esnasında kendilerini gören ve böylece sahâbîlerden addedilen çocuklar, meselâ Ebu’t-Tufeyl ‘Âmir b. Vâsile ile Ebû Cuhayfe Vehb b. ‘Abdillah (ö. 100-110/718-728) ki her ikisi de Hz. Peygamber’i tavaf ederken ve zemzem kuyusu yanında görmüşlerdir.[37]

Burada görüldüğü gibi Okiç, el-Hâkim en-Nîsâbûrî’nin tasnifine aynen yer vermekte ve kendisi herhangi bir taksim yapmamaktadır.

Çok sayıda hadis rivayet eden sahâbîler

Sahâbîler, rivayet ettikleri hadislerin sayılarına göre iki kısma ayrılmaktadır: Çok hadis (binden fazla) rivayet eden sahâbîlere muksirûn; az hadis (binden az) rivayet eden sahâbîlere ise mukıllûn denilmiştir. Okiç, bu hususa işaret ettikten sonra en çok hadis rivayet eden yedi sahâbîye değinmektedir. Bunlar, 5374 hadisle Ebû Hureyre, 2630 hadisle ‘Abdullah b. ‘Ömer (ö. 73/693), 2210 hadisle Hz. ‘Â’işe (ö. 58/678), 2286 hadisle Enes b. Mâlik (ö. 93/711-712), 1696 hadisle İbn ‘Abbâs (ö. 68/687-688), 1206 hadisle Câbir b. ‘Abdillah (ö. 78/697), 1170 hadisle Ebû Sa‘îd el-Hudrî’dir (ö. 74/693-694). Okiç, bunların akabinde 892 hadisle ‘Abdullah b. Mes‘ûd’u (ö. 32/652-653) ve 722 hadisle ‘Abdullah b. ‘Amr b. el-‘Âs’ı (ö. 65/684-685) zikretmektedir.[38]

Okiç, bu başlıkta Ebû Hureyre ve İbn ‘Âbbas dışındaki diğer muksirûn sahâbîlerin genellikle rivayet ettiği hadis sayısı, bunlardan *Sahîhayn*’da yer alanları miktarı ve hakkında birkaç cümle ile yetinmektedir. Ancak Ebû Hureyre ile İbn ‘Abbâs hakkında müsteşriklerin bazı tenkitlerine cevap vermektedir.[39]

Fâkih sahâbîler

Hadis rivayetinde ön plana çıkan sahâbîler olduğu gibi fıkıh sahasında üstün ve ileri bilgiye sahip olan, çok sayıda fetva veren sahâbîler de bulunmaktadır. Okiç, en çok fetva veren ve meşhur olan sahâbîleri şöyle sıralamaktadır: Hz. ‘Alî, İbn ‘Abbâs, ‘Ömer el-Fâruk, ‘Abdullah b. Mes‘ûd, Zeyd b. Sâbit (45/665?), ‘Abdullah b. ‘Ömer ve ‘Â’işe’dir. Yine bu nokta da mühim fetva veren sahâbîlerden Hz. Ebû Bekir ve ‘Osmân, Ebû Mûsâ el-Eş‘ârî, Mu‘âz b. Cebel (ö. 17/638), Sa‘d b. Ebî Vakkâs, Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik (ö. 93-711-712), ‘Abdullah b. ‘Amr b. el-‘Âs, Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656?), Câbir b. ‘Abdillah, Ebû Sa‘îd el-Hudrî, Talha, ez-Zübeyr,

---

[36] Okiç, eserinin daha sonraki sayfalarında bu konuya yani aşere-i mübeşşereye tekrar değinmekte ve bunların biyografilerinin sahâbelerin olduğu kitaplarda olmakla birlikte müstakil çalışmaların olduğuna da değinmektedir. Ayrıca bir başka yerde “Sahâbîlerin Müddet-i Ömürleri” adlı başlıkta başka bir kimseye işaret etmeden bu on sahâbînin kaç yaşında ve ne zaman vefat ettiklerine de ele almaktadır. Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 89-90, 93-94.

[37] Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 81-83.

[38] Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 59-70.

[39] Bkz. Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 60-64, 66-68.

‘Abdurrahman b. ‘Avf, ‘İmrân b. Husayn (ö. 52/672), Ebû Bekre (ö. 51/671?), ‘Ubade b. es-Sâmit (ö. 34/654), Mu‘âviye(ö. 60/680), ‘Abdullah b. ez-Zübeyr, Hz. Peygamber’in zevcesi Ümmü Seleme (ö. 62/681) sayılabilir. Okiç, bunların az miktarda fetva verenlerin de olduğuna işaret etmektedir.[40]

Şair sahâbîler

Okiç, hadis usûlü kitaplarında ele alınmayan bu konuya eserinde yer vermektedir. Ona göre sahâbîlerin birçoğu şair olup Sâbit (ö. ?), bunların arasında en meşhur kimse ve ilk dört halifeden de Hz. Ebû Bekir, ‘Ömer ve bilhassa Hz. ‘Alî’nin şairdir.[41]

M. Tayyib Okiç, burada şair sahâbîlerin şiirlerini toplayarak bir kitap telif eden Hersek müftüsü ve İstanbul Dâru’l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Arap Edebiyatı Profesörü Ali Fehmi Cabiç’in (ö. 1918) İslâm âleminde büyük takdire mazhar olan *Hüsnü’s-Sahâbe fî Şerhi Eş‘âri’s-Sahâbe*[42] adındaki eserin birinci cildine değinmektedir. Bu eserin mukaddimesinde sahâbî ile ilgili bilgilere yer verdiğini söyleyen Okiç, "ى" harfine kadar 65 sahâbiye ait şiirlerin olduğuna işaret etmekte ve bunların içerisinde en öne çıkan şu isimleri saymaktadır: Hassân b. Sâbit (ö. 60/680?), ‘Alî b. Ebî Tâlib, Ebû Bekir, ‘Ömer b. el-Hattâb, ‘Abdullah b. Revâhâ (ö. 8/629), ‘Adiyy b. Hâtim (ö. 67/686), Ka‘b b. Mâlik (ö. 50/670), el-Hüseyin b. ‘Alî, ‘Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 53/673), Ebû Hureyre, ‘Amr b. Ma‘dikerib (ö. 21/641-642), Ebu’d-Derdâ’ (ö. 32/652?), ‘Âsım b. Sâbit (ö. 3/624), Ebân b. Sa‘îd (ö. 13/634), Lebid b. Rebî‘a’dır (40-41/660-661). Ayrıca şaire sahâbiyeler de vardır: Hz. Peygamber’in kızı Fâtımatu’z-Zehrâ (ö. 11/632), el-Hansâ (ö. 24/645), ‘Âtike b. Zeyd (ö. 40/660) … el-Adeviyye, Nâciye bt. Cündüb el-Eslemî’dir (60/680?).[43]

Muhâcirler ve ensâr

Hz. Peygamber, 622 yılında Mekke’den Medine’ye hicret etmiştir. Bunun sonucunda iki grup ortaya çıkmıştır: Muhâcir ve ensâr. Muhâcir, düşmanların zulmüne ve imha hareketlerine tahammül edemeyip Hz. Peygamber’le birlikte Mekke’den Medine’ye hicret etmek zorunda kalan ilk Müslümanlardır. Ensâr ise Hz. Peygamber’le Mekke’den hicret etmiş diğer müminleri (muhâcirleri) bağrına basan ve onlara karşı hiçbir maddî ve manevî fedakârlıktan kaçınmayan mümin Medine ahalisidir.[44]

Hicretin birçok manaları ihtiva ettiğini söyleyen Okiç, İslâm tarihinde Mekke’den Medine’ye hicret dışında Habeşistan’a da iki defa hicret edildiğini söylemektedir. Bundan başka muhtelif kabilelerin Hz. Peygamber’e gelişleri (hicreti) Mekke ahalisinden ihtida edenlerin hicreti vardır. Ayrıca İslâmiyet’i serbestçe izhar edip dinî vecibelerini yerine getiremediği gayr-i müslim memleketlerdeki müminlerin İslâm memleketlerine yaptıkları göçler, tarih boyunca müteaddit defalar vuku bulmuştur. Okiç, bunların umumi manada muhâcir olsalar da hususi ve ıstılah olarak kastedilen hicretin Medine’ye olan hicret olduğunu ve muhâcirlerin de Medine’ye hicret edenler olduğuna ve bunların Kur’ân-ı Kerîm’in çeşitli âyetlerinde tavsif edilip mükafatlandırıldığını belirtmektedir.[45]

Mekke’nin fethedilmesinden sonra (10/632) artık hicrete lüzum kalmadığından hicretin farziyetinin de kalktığını söyleyen Okiç, İslâm devletlerinin inhitata uğraması ve zayıflaması veya Müslümanların gayr-i müslim idaresine geçmeleri neticesinde zulüm, işkence ve Hıristiyanlaştırma gibi vb. nedenlerden dolayı her devirde hicretin görüldüğünü ve bu bağlamda Endülüs, Sicilya, Macaristan, Hırvatistan, Karadağ, Bosna Hersek gibi birçok ülkelerdeki Müslümanların hicret ettiğini de belirtmektedir.[46]

Sahte sahâbîler

---

[40] Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 71-72. Okiç, yüzlerce ‘Abdullah içinde fıkha vakıf olan dört ‘Abdullah’ın yani ‘Abdullah b. ‘Abbâs, ‘Abdullah b. ‘Ömer, ‘Abdullah b. ez-Zübeyr ve ‘Abdullah b. ‘Amr b. el-‘Âs’ın çok meşhur olduğuna ve bunlara ‘Abâdile denildiğine de yer vermektedir. Bkz. Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 73.

[41] Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 74.

[42] Ruşen Matbaası, İstanbul, 1324.

[43] Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 74-75.

[44] Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 105, 107, 113.

[45] Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 107-108.

[46] Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 109-112.

Hem şarkta hem de garpta isim ve süre vererek uzun bir ömür yaşayanların olduğunu ve buna "mu'ammerûn" denildiğini söyleyen Okiç, bunun hadis tarihinde bazı sahte sahâbîlerin ortaya çıkmasına neden olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: Hz. Peygamber, vefat ettikten sonra uzun yıllar, hatta birkaç asır sonra kendilerini sahâbî olduklarını iddia eden bir hayli şarlatan çıkmıştır. Bu gibi kimseler, muammerlik iddiası ile Hz. Peygamber'den sözde duydukları birtakım apokrif (uydurma) hadisleri nakletmekten çekinmemişlerdir. Bu gibilerin nakilleri, sözde Hz. Peygamber'in ağzından duyulmuş olduğu için bir hayli saf kimseler tarafından kabul edilmiştir. Bu nevi kimseler tarafından tasnî' edilen hadislerin miktarı çoktur. Fakat hadis kritiği ile meşgul olan müteyakkız ilim adamları, bu nevi şarlatanları tespit ederek mü'minlerin bunlardan rivayet edilen hadislere inanmamalarını ve inandırılmak için kurulan pusuya düşmemelerini sağlamışlardır.[47]

Okiç, sahâbî biyografilerinie tahsis edilen eserlerde bu gibi kimselerin de yer aldığını ve bunların isimlerinin bilhassa İbn Hacer'in *el-İsâbe*'sinde yer aldığını söyleyip şu isimleri sıralamaktadır:

1. 'Osmân b. el-Hattâb (ö. 327/939)

2. Ca'fer b. Nestûr er-Rûmî (ö. 320/932)

3. Hindistan prenslerinden Sarbatak (ö. 333/944)

4. Abbâsi halifelerinden en-Nâsır Lidînillah (ö. 622/1225)

5. Mardinli bir sûfî olan er-Rebî' b. Mahmûd (ö. 602/1205)

6. Yalancı sahâbîlerin en meşhurlarından Ebu'r-Ridâ' Reten b. Nasr b. Kirbâl (ö. 632/1234)

7. Kays b. Temîm et-Tâ'î (ö. 517/1123)[48]

Bu gibi sahâbîlerin sayısının çok olduğunu ve buradan en önemli olanlarını saydığını belirten Okiç, hadis sahasındaki tahripkâr faaliyetlerinin korkunç olup apokrif hadisler sahasında inkâr edilemez bir rollerinin olduğunu açıklamaktadır.[49]

Okiç, 'Abdullah b. 'Ömer'in naklettiği *"Hz. Peygamber, vefatından bir ay evvel bir yatsı namazı kıldırdıktan sonra ayağa kalkarak hazır olan sahâbîlere bu geceden itibaren yüz sene sonra hâlen yeryüzünde bulunanlardan hiç kimse kalmayacaktır."*[50] hadisine dayandığını ve bu nedenle hicrî 100-110 tarihinde Mekke'de vefat eden Ebu't-Tufeyl 'Âmir b. Vâsile el-Cühenî'nin en son ölen sahâbî olduğu ittifaken kabul edilmiş bulunduğundan bu tarihten sonra bu gibi iddialarda bulunanların yalancı addedildiğini belirtmektedir.[51]

M. Tayyib Okiç, eserinde sahâbe ile ilgili bunların dışında başka konulara yer vermiş olup ana başlıklar hâlinde şu şekildedir: Mevkûf hadis, sahâbîlerin vefat ettikleri yerler, sahâbîlerin yerleştikleri yerler, ehlu bedr, en son vefat eden sahâbîler, ehlu's-suffe, Hz. Peygamber'in ailesi ve akrabası, el-Müellefetu kulûbühüm, münâfıklar [52]

Değerlendirme ve Sonuç

M. Tayyib Okiç, XX. asırda yaşamış hem balkanların hem de Türkiye'nin önde gelen âlimlerinden biridir. O hem İslâm dünyasında telif edilen çalışmalardan haberdar hem de batıdaki oryantalistlerin görüşlerini hâkim bir kimsedir ki, bunu çalışmalarında rahatlıkla görmek mümkündür.

---

47 Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 129-130.

48 Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 131-133.

49 Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 133.

50 Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim (el-Câmi'u's-Sahîh)*, I-V, thk. Muhammed Fu'âd 'Abdulbâkî, Dâru İhyâ'i'l-Kütübi'l-'Arabiyye-Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1991, "Fedâ'ilü's-Sahâbe, 217, hadis no. 2537; Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvud (es-Sünen)*, I-VII, thk. Şu'ayb el-Arna'ût-Muhammed Kâmil Karâbellî, Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, Beyrut, 2009, "el-Melâhim", 18, hadis no. 4348; Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, I-VI, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Mustafâ Hîn ez-Zehebî, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2010, "el-Fiten", 64, hadis no. 2251.

51 Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 133-134.

52 Bu konular için bkz. Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 41, 76-78, 79-80, 84-85, 86-88, 91-92, 102-104, 115-118, 119-120.

Okiç, sahâbe tanımı konusunda hadisçilerin "Hz. Peygamber'i gören kimse sahâbîdir" şeklindeki tarifi benimsemekte, fıkıh usûlcülerin tarifine ise sanki karşı çıkmakta, sohbet kelimesinin sözlük anlamının belirli bir zamanı içermediği için pratikte de onların tarifinin bir karşılığı olmadığını belirtmektedir.

Sahâbîlerin hadis rivayetinde yadsınamaz bir yerinin olduğunu söyleyen Okiç, onların tamamının Sünnîlere göre âdil olduğunu ancak Şi'a, Mu'tezile, Hâricî, Râfizî ve diğer bazı gruplara göre böyle olmadığını ifade etmektedir. Bu konuda net bir ifade olmasa da muhtemelen Okiç'in de sahâbeyi adalet sahibi kimseler olarak kabul ettiği söylenebilir.

Eserlerine bakıldığında iyi bir literatür bilgisine sahip olduğu anlaşılan Okiç, sahâbe literatürü hakkında da önde gelen pek çok eserlere yer vermiş, sahâbîlerin sayısının çok yüksek olmasına rağmen sahâbî biyografilerinin yer aldığı eserlerde 10.000 civarında isim olduğuna işaret etmektedir.

Okiç'in eserlerinde öne çıkan bir husus ise daha önce de ifade edildiği gibi oryantalistlerin görüşlerine cevaplar vermesidir. O, bu bağlamda muksirûn sahâbîlerden olan az bir zamanda en çok hadis rivayet eden sahâbî Ebû Hureyre ve Hz. Meymûne'nin evinde geceleyen Hz. Peygamber'in amcası İbn 'Abbâs hakkındaki tenkitleri geçersiz kılması da son derece önemli bir husustur.

M. Tayyib Okiç'in sahâbe ile ilgili şair sahâbîler, Hz. Peygamber'in ailesi ve akrabası, bedr ehli, münâfıklar, muhâcirler ve ensâr, müellefe-i kulûb gibi bazı konulara yer vermesi de dikkat çekici diğer bir noktadır.

Okiç'in sahâbe konusunda kendisinden önceki çalışmalardan faydalanarak kısmen kendine ait bazı tercih ve görüşleri olsa da daha ziyade onlara da bağlı kalarak geleneksel bir sahâbe anlayışına sahip olduğu ileri sürülebilir.

Sonuç olarak M. Tayyib Okiç, özellikle hadis alanında yetiştirdiği talebeleri ve telif etmiş olduğu kitapları açısından ülkemize büyük katkı ve hizmetler yapmış önemli bir âlimdir.

Kaynakça

Atlas Yayınları, "Prof. Dr. Muhammed Tayyib Okiç" *Tefsir ve Hadis Ders Notları* içinde, Atlas Yayınları, Ankara, 2017, s. 9-14.

Baliç, İsmail, "Vefeyât: M. Tayyib Okiç (1902-1977)", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. VII, sy. 1-2, y. 1978, s. 330-336.

Buhârî, Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm b. el-Mugîre, *el-Câmiu's-Sahîh (el-Câmi'u'l-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillah ve Sünenihî ve Eyyâmih)*, I-V, thk. Şu'ayb el-Arna'ût, 'Âdil Mürşid v. dğr., er-Risâletu'l-'Âlemiyye, Beyrut, 2011.

Cabiç, Ali Fehmi, *Hüsnü's-Sahâbe fî Şerhi Eş'âri's-Sahâbe*, I. cild, Ruşen Matbaası, İstanbul, 1324.

Cerrahoğlu, İsmail, "Prof. Muhammed Tayyib Okiç'in İlmî Çalışmaları ve Eserleri", *Prof. M. Tayyib Okiç Armağanı* içinde, ed. İsmail Cerrahoğlu-Ali Şafak-Suat Yıldırım-Sadık Cihan, Sevinç Matbaası, Ankara, 1978, s. XIII-XXVIII.

Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvud (es-Sünen)*, I-VII, thk. Şu'ayb el-Arna'ût-Muhammed Kâmil Karâbellî, Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, Beyrut, 2009.

Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yayınları, Ankara, 2014.

el-Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû 'Abdillah Muhammed b. 'Abdillah, *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadîs ve Kemmiyeti Ecnâsih*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2003.

Hatipoğlu, İbrahim, "Muhammed Tayyib Okiç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, c. XXXIII, s. 336-338.

İbn 'Abdilberr, Ebû 'Ömer Yûsuf b. 'Abdillah en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. 'Âdil Mürşid, Dâru'l-A'lâm, Ürdün, 2002.

İbn Hacer, Şihâbüddin Ebu'l-Fadl Ahmed b. 'Alî el-'Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-XVI, thk. 'Abdurrahman b. 'Abdulmuhsîn-'Abdu's-Sened Hasen Yemâme, Kahire, 2008.

İbnü'l-Esîr, 'İzzüddin Ebu'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VIII, thk. 'Alî Muhammed Mu'avvız-Ahmed 'Abdülmevcûd, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1994.

Kanaqi, Behlül, *M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2017.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim (el-Câmi'u's-Sahîh)*, I-V, thk. Muhammed Fu'âd 'Abdulbâkî, Dâru İhyâ'i'l-Kütübi'l-'Arabiyye-Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1991.

Okiç, M. Tayyib, "Bir Tenkidin Tenkidi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. II, sy. 2-3, y. 1953, s. 219-290.

Okiç, M. Tayyib, "Hadiste Tercüman", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIV, sy. 1, y. 1966, s. 27-52.

Okiç, M. Tayyib, "İslâmiyet'te İlk Nüfus Sayımı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VII, sy. 1, y. 1958, s. 11-20.

Okiç, M. Tayyib, "Peygamberimiz (s.a.s.) ve İnsan Hakları", *Diyanet Dergisi (Özel Sayı)*, y. 1970, s. 29-36.

Okiç, M. Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, Atlas Yayınları, Ankara, 2017.

Okiç, M. Tayyib, *İslâmiyet'te Kadın Öğretimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

Okiç, M. Tayyib, *Kur'ân-ı Kerîm'in Üslûb ve Kırâati*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.

Okiç, M. Tayyib, *Tefsir ve Hadis Ders Notları*, Atlas Yayınları, Ankara, 2017.

Okiç, M. Tayyib. "Saru Saltuk'a Ait Bir Fetva", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. I, sy. 1, y. 1952, s. 48-58.

Okiç-Yörükan, M. Tayyib Yusuf Ziya, *Sarı Saltuk Meselesi*, Atlas Yayınları, Ankara, 2017.

Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ, *el-Câmi'u's-Sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, I-VI, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Mustafâ Hîn ez-Zehebî, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2010.

Tülücü, Süleyman, "Merhum Prof. M. Tayyib Okiç'in Eserleri Üzerine", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 5, y. 1982, s. 253-257.

Yılmaz, Hayati, "Önsöz" *Tefsir ve Hadis Ders Notları* içinde, Atlas Yayınları, Ankara, 2017, s. 15-17.

Yörükan, Yusuf Ziya, "Bir Fetva Münasebetiyle Fetva Müessesesi, Ebussuud Efendi ve Sarı Saltuk", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. I, s. 2, y. 1952, s. 137-160.

Yurdakul, İlhami, "Mekteb-i Nüvvâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2016, Ek-2, s. 242-243.

XIX. YÜZYILDA MANASTIR'DA KURULAN İKİ GAYRİMÜSLİM VAKFI

Mumin OMEROV[*]

Manastır şehri, Osmanlı hâkimiyetine girmesinin akabinde din, örf ve adetleri farklı olan çok kültürlü yapıya asırlarca ev sahipliği yapmıştır. Bu şehrin mimari, sosyal ve ekonomik olarak gelişmesinde vakıfların önemli katkıları olmuştur. İslam toplumunda yaygın olan vakıf kurma geleneğinden aynı topraklarda ikamet eden gayrimüslimler de etkilenmiştir. Bu etkileşim sonucu Müslümanlar ile aynı veya farklı mahallelerde yaşayan gayrimüslimler de bazı vakıflar kurmuşlardır. Osmanlı Devleti, gayrimüslimlere eğitim ve inanç alanında pek çok hak tanıdığı gibi sosyal ve kültürel alanlarda da vakıf kurmalarına izin vermiştir. XIX. asırda Manastır şehrinde Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlerin de iki vakıf tesis ettiği tespit edilmiştir. Bunlardan Hacı Yorgi Vakfı, Aya Dimitri kilisesinin bakım ve onarımını üstlenirken, Despina Hanım Vakfı ise sağlık ve din alanında hizmet sunmuştur. Mezkûr vakıfların mallarının nasıl işletileceği, vakıfta kimlerin görev alacağı, çalışanların maaşları ve benzeri konular hakkında vakfiyelerde detaylı malumat verilmiştir.

Makedonya'nın Üsküp'ten sonra ikinci büyük şehri olan Manastır, Osmanlı Devleti'nin önemli komutanlarından biri olan Timurtaş Paşa tarafından 1382 yılında fethedilmiştir.[1] Fethin ardından Osmanlı Devleti, Balkanlarda hızlı ve sistemli bir şekilde iskân politikası uygulamıştır. Anadolu'dan getirilen Türk aileleri Balkanlar'a yerleştirilmiş, bu durum Balkanlar'ın beşerî coğrafyasını yeni bir yapıya kavuşturmuştur. Bölgeye yerleşen Türkler yeni bir mefkûreyle bulundukları şehirleri imar etmiş ve yeni bir medeniyet havzası oluşturmuştur.[2]

Osmanlı, gayrimüslimlere karşı izlediği adalet ve hoşgörü politikası sayesinde, Balkanlar'da kolaylıkla siyasî ve sosyal alanda birliği sağlamıştır.[3] Farklı dinlere, mezheplere ve ırklara mensup olan halklar asırlarca barış içinde yaşamışlardır.[4]

Osmanlı Devleti kendine şiar edindiği müsamaha ve adalet ile Balkan halkının gönlünü kazanmıştır. Bu sayede Balkan topraklarında kolayca yayılma ve yerleşme imkânı bulmuştur. Balkanlarda Gayrimüslimlere dinî ve sosyal alanlarda çeşitli haklar tanıyan Osmanlı Devleti, Gayrimüslimlerden topladığı cizye vergisi karşılığında temel insan hakları olan can, mal ve ırz güvenliğini sağlamıştır.[5] Müslümanların yönetimini kabul eden ehli kitaba hukuki bir koruma temin etmiş ve Osmanlı hâkimiyeti boyunca Balkanlar'da gayrimüslimler kendi varlıklarını ve kimliklerini muhafaza etmişlerdir.[6]

1843-1844 yılında yapılan nüfus sayımına göre Manastır'da 11.800 Müslüman, 9.876 Hıristiyan, 2.514 Yahudi, 338 Müslüman Çingene ve 606 gayrimüslim Çingene olmak üzere toplamda 25.134 kişi ikamet etmektedir. Sayımda da görüldüğü gibi Müslümanlardan sonra en yoğun nüfusu Hıristiyan tebaa oluşturmaktadır.[7]

---

[*] Mumin Omerov, Uludağ Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, Bu makale İNCSOS Üsküp'te sunulan sözlü bildirinin makale formatında hazırlanmış halidir. alikoc_mumin@hotmail.com,

[1] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları C.I. s. 175.

[2] Bahaeddin Yediyıldız. "*Türk Hayrat Sistemi ve Balkan Şehirleri", Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Sofya 21-23 Nisan 2000, s.97.

[3] Mucize Ünlü, *Müslim-Gayrimüslim İlişkilerinden Hareketle XIX. Yılında Balkanlarda Osmanlı Yönetim Anlayışı: Vilâyât-ı Selâse Örneği,* Studıes Of The Ottoman Domaın, C. 4. sayı 7, Ağustos 2014. s. 43.

[4] Qani Nesimi, Bitola Sicillieri'ne Göre Osmanlı Devleti'nin Himayesinde Bulunan Makedonya Hıristiyanlarının Dini Hürriyeti, Milel ve Nihal, İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, C. 9, sayı 2, Mayıs İstanbul 2012, s. 43.

[5] Ünlü, *Müslim-Gayrimüslim İlişkilerinden Hareketle XIX. Yılında Balkanlarda Osmanlı Yönetim Anlayışı: Vilâyât-ı Selâse Örneği,*s. 43.

[6] M. Macit Kenanoğlu, İslam Hukuku Ve Bir Arada Yaşam -Osmanlı İstanbulu Ve Gayrimüslimler, 15-17 Nisan 2010 tarihinde İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen "Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Bir Arada Yaşaması: İstanbul Tecrübesi", Uluslararası Sempozyum, Aralık, İstanbul 2014, s.157

[7] Hüseyin Baha *Öztunç, Tanzimat Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yönleri Manastır Şehri*, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarih Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s., s.100.

Manastır Vilayeti'nde genel olarak farklı dine ve etnik gruba mensup olan insanlar farklı mahallelerde ikamet etmiştir. İstisna olarak Manastır'ın, Dımışkî Bey,[8] Kara Debbağ, Ali Çavuş Kasaphane ve Bayır mahallelerinde Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler birlikte yaşamışlardır.[9] Bu durum, İslam medeniyetinde ve Osmanlı Devlet'inde farklı din mensuplarının aynı mahallede barış içerisinde yaşayabildiklerini gösteren güzel örneklerdendir.

Osmanlı Devleti gayrimüslimlere inanç ve eğitim alanında çeşitli haklar tanıdığı gibi vakıf kurmalarına da izin vermiştir.[10] Zimmîler sosyal ve kültürel hizmetlere yönelik vakıf tesis etme konusunda Müslümanlar ile aynı haklara sahiptir. Ancak gayrimüslimlerin, kiliselere, havralara, bunların tamir ve inşasına veya İncil ve Tevrat'ın basım ve dağıtımına yönelik kuracakları vakıflar Devlet tarafından geçersiz olarak kabul edilmiştir.[11]

Gayrimüslimler vakıf kurma konusunda genel olarak İslam hukukun belirlediği kurallar doğrultusunda hareket etmiştir. Bu kurallardan biri, vakıflar tarafından kiliselerin tamir ettirilmesinin yasak olmasıdır. Genel olarak gayrimüslimler bu prensipler çerçevesinde vakıf kurarken, Makedonya'nın Manastır Vilayet'inde Rum asıllı Hacı Yorgi'nin Aya Dimitri kilisesinin tamirine yönelik 1291/1875 yılında tesis ettiği vakıf bahsi geçen mevzunun istisnâi bir örneğidir.

Osmanlı Devlet'inde Tanzimat dönemine kadar, vakıf kanalıyla kilise inşası ve onarılması yasaklanmıştır. 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat fermanlarında gayrimüslimlerin hakları genişletilerek kendilerine birçok imtiyaz tanınmıştır.[12] Bu fermanlarla birlikte Gayrimüslimler, kilise, hastane, mektep ve mezarlıklarının bakım ve onarımını yaptırabilme olanağına kavuşmuşlardır. Ancak Osmanlının ilk dönemlerinde alınan kararlarda vakıf parasıyla kilise tamiri yapılamayacağı belirtilmiştir. Tanzimat sonrası dönemde bu kararla ilgili herhangi bir değişiklik olup olmadığı bilinmemektedir. Fakat fermanlarda gayrimüslimler lehine birçok alanda yenilikler meydana geldiği dikkate alındığında, vakıflarla ilgili uygulamalarda her ne kadar açıkça belirtilmese de esnemelerin olduğu tahmin edilebilir. Nitekim merkezden uzak olan Manastır Vilayeti'nde vâkıf tarafından kilise tamir ettirilmesine yönelik bir vakfın bulunması istisnai bir örnek teşkil etmektedir.

Manastır'da kurulan iki gayrimüslim vakfının birçok ortak yönü bulunmaktadır. Hacı Yorgi Veled-i Nedelko Rum uyrukludur. Despina Hanım ise Bulgar uyrukludur. Buna rağmen ikisinin de Ortodoks mezhebine mensup oldukları vakfiyelerindeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu vakıflardan Hacı Yorgi Kara Debbağ Mahallesinde, Despina Hanım ise Dimişki Bey mahallesinde ikamet etmektedirler. Kara Debbağ Mahallesi'nde 141 hane Müslüman ve 157 hane Hıristiyan yaşamıştır.[13] 1844/1845 yılı Manastır temettuat defterinde Dımışkî Bey Mahallesi'nde 8 hane Müslüman ikamet etmektedir.[14] Bu mahallede gayrimüslimlerin de yaşadığı vakfiyeden anlaşılmaktadır. Muhtemelen Hıristiyanlar sayımdan sonraki yıllarda mahalleye yerleşmiştir. Vâkıfların diğer bir ortak noktası ise vakıf mallarının evler ve dükkânlardan oluşmasıdır.

Gerek Müslümanlardan gerekse gayrimüslimlerden Vakıf kurmak isteyen bir kimse vakıf senedi hazırlayarak mahkemeye müracaat ederdi, vakıf belgesinde vakıf edilen mallar, vakfın mahiyeti, vâkıf hakkında bilgi ve şartları yazılırdı. [15] Vâkıf kurucusunun ortaya koyduğu bütün şartları içeren ve bağlayıcı niteliğe sahip olan vakfiyeler hukuki bir vesika olarak kabul edilmiştir.[16] Vakfedilen malların isimleri ve yerleri, vakıfta kimlerin çalışacağı, çalışanların alacakları ücretler ve benzeri bilgiler

---

[8] Makedonya, *Üsküp, Devlet Arşivi,* 24 Numaralı Vakfiye.

[9] Öztunç, Tanzimat Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yönleri Manastır Şehri, s.100.

[10] Ercan Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları,* Turhan Kitapevi Yayınları, Ankara 2001, s. 239.

[11] Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi,* 2 b. Osmanlı araştırmaları Vakfı OSAV, İstanbul, 1996. s. 240-241; Nazif Öztürk, Azınlık Vakıfları, Altın Küre Yayınları, Ankara 2003, s. 116.

[12] Mustafa Alkan, *Azınlık Vakıfları, (Tarihi Arkaplanı, Hukuki Yapısı ve İç Analizi*), Akademik Bakış, C. 2 sayı 4 Yaz 2009, s. 95-96.

[13] Öztunç, Hüseyin Baha Öztunç, *Tanzimat Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yönleri Manastır Şehri*, s. 100.

[14] Safet Aliovski, *Temettüat Defterlerine Göre Manastır Merkez Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu*, T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarih Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2005, s. 8.

[15] Mehmet Borat , "Vakıf Su Yolları", Osmanlı Medeniyeti Uluslararası Sempozyum Bildiriler Kitabı 5-8 Mayıs, İstanbul 2000, s.62.

[16] Miyase Koyuncu Kaya, Vakıf Kurucusu Olarak Osmanlı Esnafı: 18 Yüzyıl İstanbul Örneği, Vakıflar Dergisi 42-Aralık 2014, s. 37.

vakfiyelerde detaylı bir şekilde yazılmıştır. Gayrimüslim vakıflarını, Müslüman vakıflardan ayıran en temel özellik, vakfın önemini teşvik eden ayet ve hadislerin yanı sıra dua ve beddua kısımlarının bulunmamasıdır. Bunun haricindeki kısım Müslümanların vakıflarıyla bire bir aynıdır.[17]

I- Hacı Yorgi Veled-i Nedelko'nun 1874/1291 Yılı Tarihli Vakfiyesi

Hacı Yorgi Veled-i Nedelko Manastır'ın Kara debbağ Mahallesi'nde ikamet etmiştir.[18] Bu mahalle aynı zamanda gayrimüslimler tarafından *"Papa Tatam Mahallesi"* olarak da isimlendirilmiştir. Vâkıf hakkındaki bütün bildiklerimiz vakfiyede geçenlerle sınırlıdır.

Vakıf kurucusu isminin başında Hacı[19] ifadesini geçmektedir. Bu durum hacı Yorginin hacca gittiğini göstermektedir. Müslümanlar Mekke ve Medine'ye, Hristiyanlar ise Kudüse giderek hacı oluyorlardı. Bu ifadeden adı geçen şahsın Kudüs'e giderek hacı olduğu anlaşılmaktadır.[20]Müslüman vâkıflardan hac Görevini îfa edenler bu sıfatı vakfiyelere yazdırmıştır. Kendi inançlarına göre hac vazifesini yerine getiren vâkıf ayrıca kendi dindaşlarına yardım etmek amacıyla vakıf kurmuştur. İslam toplumunda önemli bir yeri olan Hac ve vakıf tesis etme düşüncesinden bu kimsenin de etkilenmiş olması mümkündür.

Hacı Yorgi Veled-i Nedelko vakfiyesi 1874/1291 yılında Manastır Vilayetinde tescil edilmiştir. İlgili vesika Makedonya'nın Üsküp Devlet Arşivi'nde 23 numaralı vakfiye olarak kaydedilmiştir.

Mezkûr vakfın mülkleri Manastır'ın farklı mahallelerinde yer almaktadır. Vâkıfın oturduğu Kara Debbağ Mahallesi'nde sahip olduğu, üst katta iki bab oda ve bir hayat, alt katta iki bab oda, bir kiler, bir miktar avlu ve avlu içerisinde bir su kuyusundan oluşan 12 numaralı menzilini vakfetmiştir. [21] Manastır'da vakfedilen evlerin avlularında su kuyusu veya *"mâ-i carî"* diye tabir edilen evden eve akan su kanallarının olduğuna dair pek çok malumat bulunmaktadır.[22] Bu tür su kuyularının bulunduğu evler diğerlerine göre daha değerli kabul ediliyorlardı. [23]Ayrıca vakfiyelerde yer alan bilgilere göre Manastır'daki evlerin çoğu çift katlı iken az sayıda evin tek katlı olduğu görülmektedir.[24]

Vakfiyede, Hacı Bey Camii'nin etrafında birçok dükkân bulunduğu öğrenilmektedir. Bunlardan biri de Hacı Yorgi'nin sahip olduğu 50 numaralı bir bab dükkândır. Ancak bu dükkânda hangi mesleğin icra edildiğine dair malumat verilmemiştir

Hacı Yorgi, Manastır'ın Boyacılar Çarşısı içinde bulunan 19, 20, 21 ve 22 numaralı birbirine bitişik olan dört dükkânını vakfetmiştir. Bu dükkânlarda hangi mesleklerin icra edildiği belirtilmemesine rağmen Boyacılar Çarşısı'nda bulunduğu göz önüne alındığında boya ile ilgili mesleklerin icra edilebilir.

---

[17] Öztürk, *Azınlık Vakıfları,* s.120; Habibe Kazancıoğlu, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dönemine Ait Bir Gayrimüslim Vakfiyesi Örneği: Edirneli Keresteci Agop'un Vakfiyesi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran 2016, C. 18, Sayı 1, s. 286.

[18] Hacı Yorgi isimli vâkıf, Makedonya heyeti tarafından Tacir Yorgi olarak okunmuştur. Ancak vakfiyenin içinde 'Hacı Bey Camii' kelimesi geçmektedir. İki okunuş şekli karşılaştırıldığında ikisinin de hacı yazıldığı görülmüştür. Tacir kelimesi ise farklı şekilde yazılmaktadır. Dragi Gorgiev, *Osmanlı Yönetiminde Makedonya*, Düzey Matbaacılık, İstanbul, 2005, s. 236-327.

[19] Hacı İstafko Veled-i Nişon kazancılık, Hacı İstafçe Veled-i Yance ve Hacı Kol Veled-i Yane bezcilik mesleğini icra etmişlerdir. Bu kimseler aynı zamanda Osmanlı Devletine cizye vergisini âlâ olan en üst miktarda ödemişlerdir. Kendi dinlerine göre hac vazifesini îfa eden kişilerin oldukça varlıklı kimseler olduğu görülmektedir. Vâkıf Hacı Yorgi'nin bir ev ve beş dükkân vakfettiğine bakılırsa varlıklı bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. Müslümanlar arasında hac görevini îfa edenlerin sayısı oldukça yüksek olmakla birlikte, az sayıda gayrimüslim de kendi inançlarına göre bu vazifeyi yerine getirmişlerdir. Ahmet Hamdi Furat, *Temettuat Defterine Göre Üsküb'ün Sosyal ve Ekonomik Tarihi,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 306, 307, 318.

[20] Ali İhsan Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı Bursa Örneği,* Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2009, s.125-126.

[21] M.Ü.D.A., 23 numaralı Vakfiye.

[22] Mumin Omerov, Vakfiyelere Göre XV-XVIII. Asırlarda Makedonya'da Vakıflar ve İşlevleri, T.C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Bursa 2016. s. 69. *Manastır Şeriye Sicilleri,* 163 defter, varak 8.

[23] Ali İhsan Karataş, Bursa Suları ve Su Vakıfları, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.17 sayı 2, yıl 2008, s.385.

[24] M. Ş.S., Defter no 167, varak 39-40.

Birçok Osmanlı şehrinde olduğu gibi Manastır'da da dükkânlar, çarşıların veya camilerin etrafında yer almaktadır. Camilerin yanında Müslüman esnafın dükkânları olduğu gibi gayrimüslim esnafa ait dükkânların da bulunduğu vakfiyelerdeki bilgilerden anlaşılmkatadır. Çarşılarda ve merkezi camilerin etrafında bedesten, dükkân ve benzeri gelir getirici yapılar bulunmaktadır. Bu gelir getirici yapılar insanlara birçok alanda iş istihdamı sağladığı gibi aynı zamanda vakıfların da en önemli finansal kaynaklarını oluşturmaktadır.

Vakfiyede öncelikle bazı şartlar bulunmaktadır. Hacı Yorgi'nin vakfettiği, ev ve beş dükkânın *icâre-i vâhi'de* ile her sene mütevelli eliyle yıllık olarak kiraya verilecek, elde edilen gelirlerden ilk olarak ev ve dükkânların lazım olan bakım ve onarımı yapılacaktır. İkinci olarak ise Osmanlı Devlet'inin koyduğu "*Memleket Vergisi"* adı altında toplanan vergiler ödenecektir. Bu harcamalar tamamlandıktan sonra artan paranın tamamı Manastır merkezinde bulunan Aya Dimitri Ortodoks Kilisesinin tamirine sarf edilecektir.[25] Kilise tamire her ihtiyaç duyduğunda mezkûr vakıf gelirlerinden bakım ve onarımı yapılacaktır.

Vâkıf hayatta olduğu müddetçe vakfın mütevellilik görevini kendi yürütecektir. Vefatından sonra ise bu göreve Mihayil oğlu Kiryako'yu tayin etmiştir. Onun vefatından sonra da kilisenin faaliyetlerini yürüten kimseler bu görevi ifa edeceklerdir.

1726 yılında yanan şapelin[26] yerine Osmanlı Devletinden alınan özel izinle Aya Dimitri Kilisesi inşa edilmiştir. 1830 yılında başlayan kilisenin inşası, halktan toplanan bağışlar ile dört ay gibi kısa bir sürede tamamlanmıştır. Osmanlı Devleti bu kilisenin camilerden daha yüksek yapılmaması konusunda gayrimüslimleri uyarmış dolayısıyla kilisenin bir kısmı yer altına kazılarak inşa edilmiştir.[27] 1894 yılı Osmanlı Arşiv belgelerinde kilisenin yeniden inşası ve çan kulesinin yapımı ile ilgili devletten izin istenmiştir.[28] Osmanlı Devleti 19 yüzyıl da Makedonya bölgesinde birçok kilisenin tamirine ve yeniden inşa edilmesine izin vermiştir.

Osmanlı hâkimiyetindeki Makedonya bölgesinde çeşitli dönemlerde şiddetli yağmurlar, yangınlar ve zaman zaman meydana gelen depremler sebebiyle kiliseler tahribata uğramıştır. Bu durumda kiliselerin tamirinin yapılabilmesi için gayrimüslim din adamları ilk olarak bölge kadısına müracaatta bulunurlardı. Kadının oluşturduğu heyet tarafından kilise tetkik edilir, heyetin raporu doğrultusunda, nihaî kararın verilmesi için Divân-ı Hümayun'a gönderilirdi. Şeyhülislam raporu inceler, tamir edilmesine izin verirse kilise eski hali üzere tamir edilirdi.[29]

Bütün vakfiyelerde olduğu gibi Hacı Yorgi vakfiyesinin sonunda da vakfın tesis ve vakfiyenin tescil edilmesinde şahitlik yapan kimselerin isimleri yazılmıştır.[30] Bu şahıslar "*şühûdu'l-hâl"* olarak tabir edilmektedir. Mezkûr vakfın şahitleri Müslümanlar ve gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Sermuhzırân Salih Ağa, Muhzır Ahmed Ağa, Muhzır Nazif Ağa, Muhzır İbrahim Ağa, Papa Kostantin Veled-i Gorgi, Lazor Veled-i Gorgi, Divo Veled-i Gorgi, Todor Veled-i Yofça, Nemelko Veled-i Tarabçe, Papas Nikola Veled-i Pebse Bebse. Atanas Veled-i Yovan, Peter Veled-i Cini, Nikola Dimitri Zaraf ve gayruhum. Müslüman şahitler genelde mahkemede çalışan kişilerden meydana gelmektedir.[31]

II. Boyacı Hıristo Zevcesi Despina bint-i Sava Veled-i Konstandi'nin 1284/1868 Yılı Tarihli Vakfiyesi

Boyacı Hırısto Eşi Despina bint-i Sava Veled-i Konstandi'nin, Manastır'da Dımışkî Bey mahallesinde yaşamıştır. Vakfiyeden Destpina Hanım'ın Bulgar asıllı olduğunu ve eşinin boyacılık görevi icra ettiğini anlaşılmaktadır.

---

[25] M.Ü.D.A, 23 numaralı Vakfiye

[26] Bu kelimenin birkaç anlamı bulunmaktadır. Kiliselerin yanına yapılan mezarlık gibi bir yer, küçük kilise. Hıristiyanlıkta küçük kilise yapısı veya büyük kiliselerin içinde azize adanmış ibadet yeri gibi isimlerle bilinmektedir.

[27] https/ www.Babambitola.mk/ Црквата-цв-Димитрја-ВО-БИТОЛА/

[28] Şûrâ-yı Devlet, Gömlek 02025- Dosya 55-01-01, Ş.D. Gömlek 02025- Dosya 55-01-07.

[29] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı Bursa Örneği,* s. 144-145; Nesimi, *Bitola Sicillieri'ne Göre Osmanlı Devleti'nin Himayesinde Bulunan Makedonya Hıristiyanlarının Dini Hürriyeti, ,* s. 42-43.

[30] Ali İhsan Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, Bursa Büyük Şehir Belediyesi Yayınları Star Matbaacılık, Bursa, 2015, s. 226.

[31] M.Ü.D.A., 23 Numaralı Vakfiye.

Despina Hanım Vakfı 1284/1868 yılında Manastır'da kurulmuştur. Kadı tarafından tescil edilen bu vakfiye, Makedonya'nın Üsküp Devlet Arşivi'nde 24 numara ile kayıt altına alınmıştır. [32]

Osmanlı toplumunda kadınlar sosyal ve ekonomik hayatın çeşitli alanlarında aktif olarak faaliyette bulunmuşlardır. Bu işleri gerçekleştiren kadınların hangi yollar ile mal sahibi oldukları daima merak konusu olmuştur. Bunlar; eşleri ve yakınları tarafından kendilerine intikal eden miras, nikah esnasında eşlerden alınan mehir ve sevenleri tarafından kendilerine hibe edilen menkul ve gayrimenkullerin yanı sıra kadınların fiili olarak çalışıp kazanmaları yoluyla da servet sahibi olmaları mümkün olmuştur.[33] Osmanlı toplumunda kadınlar sahip oldukları sermayeleri diledikleri gibi tasarruf etme hakkına sahiptirler. Kadınlar bu varlıkları ile iş kurmanın yanı sıra hayır yapmakta da özgürlerdi. Kadınların bir kısmı biriken servetleri ile iş kurarken bir kısmı da bu sermayeleriyle vakıflar kurmuştur.

Osmanlı toplumunda vakıf kuran Müslüman kadınların yanı sıra aynı şehirde ikamet eden gayrimüslim kadınlar da bazı vakıflar tesis etmiştir. Manastır şehrinde ikamet eden Bulgar asıllı Despina Hanım da kendi dindaşlarına yardım etmek amacıyla bir vakıf kurmuştur. Vakfın malları ev ve iki dükkândan oluşmaktadır. Despina Hanım'ın eşinin boyacı olduğu göz önünde bulundurulduğunda ev, tütüncü ve boyacı dükkânlarının kendisine eşinden intikal ettiği söylenebilir.

Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlerin de ikamet ettiği Dımışkî Bey Mahallesi'nde oturan Despina Hanım sahip olduğu, üst katta iki bab oda ve bir hayat, alt katta bir bab oda, iki kiler, bir miktar avlu ve avlu içersinde bir su kuyusu gibi müştemilatın olduğu 13 numaralı evini vakfetmiştir.

Yine vâkıfenin Hacı Bey Cami civarında Hamza Bey Mahallesi vakfının kargir mefazenin[34] olduğu yerde 34 numaralı boyacı ve tütüncü dükkânlarını vakfetmiştir. Bu Cami civarında vâkıf Hacı Yorgi'nin de dükkânı yer almaktadır. Biri 34 diğeri 50 numaralı iki vakıf dükkânların birbirine yakın mesafede yer aldığı görülmektedir.

Bu ev ve dükkânlar mütevelli tarafından *icâre-i vâhi'de* ile her yıl kiraya verilip elde edilen gelirden, ilk olarak ev ve dükkânların bakıma muhtaç kısımlarına gerekli olan bakım ve onarımlar yapılacak, ardından Osmanlı Devleti'nin koyduğu senelik vergileri ödenecektir. Buödemeler yapıldıktan sonra kalan paranın tamamı vâkıfın şartları doğrultusunda gerekli yerlere sarf edilecektir.[35]

Vakfiyedeki şartlarda şunlar bulunmaktadır. Despina Hanım Vakfının gelirlerinden karşılanmak üzere Manastır şehrinde bulunan İspitalya Hastanesi'nde Bulgar uyruklu fakir hastalar ücretsiz tedavi olabilecektir. Ayrıca hastanede çalışan sağlık personelinin maaşları ve başka ihtiyaçları da vakıf bütçesinin imkânı doğrultusunda temin edilecektir.[36] İspitalya Hastanesi'ne gerekli ödemler yapılıktan sonra geri kalan paranın tamamı Aya Dimitri Kilisesi'nde kandilcilik işleri ile meşgul olan fukaraya verilmesi vakfiyede belirtilmiştir.

Manastır Vilayeti'nde Osmanlı Devleti Askeri Hastanesi'nin 9 Ocak- 6 Şubat 1837 yılında günlük giderlerinin olduğu bir belge bulunmaktadır. Ancak bu hastanenin hangi yılda yapıldığı bilinmemektedir.[37] Bu hastanenin yanı sıra Manastır'da Ulah cemaatine ait küçük bir hastane ve Rum cemaatine ait bir hastanenin olduğu bilinmektedir. Bu hastanelerin isimleri ve hangi yılda yaptırıldıklarına dair malumat yoktur.[38] Rum hastanesi muhtemelen Despina Hanım vakfı tarafından maddi olarak desteklediği İspitalya Hastanesidir.

Destpina Hanım hayatta olduğu sürece vakfının mütevellilik görevini kendisi yürütecektir. Vefatından sonra bu görevi Terzi Ligor Veled-i Yovan Veled-i Time?'nin üstlenmesini istemiştir. Onun vefatından sonra da oğulları soyları kesilene kadar mütevellilik vazifesini sürdürecektir.

---

[32] M.Ü.D.A., 24 Numaralı Vakfiye.

[33] Saadet Maydaer, *XVI. Yüzyılda Bursa Kadınları,* Emin Yayınları, Bursa, 2010, s. 79-103.

[34] Mefaze, Sınıp kurtulacak yer anlamında kullanılmıştır. Şemseddin Sami, *Kamus-u Türki*, Akdem Matbaası İstanbul, 1317, s.1382.

[35] M.Ü.D.A., 24 Numaralı Vakfiye.

[36] Sağlık konusunda geniş bilgi için bkz. M.Ü.D.A., 24 Numaralı Vakfiye; Osman Çetin, İlk Osmanlı Hastanesi Bursa Yıldırım Darüşşifası, (Bursa Mahkeme Sicillerine Göre), Göz Nurunu Koruma Vakfı, İstanbul 1984, s. 101.

[37] Editörler, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdil, Sadık Emre Karakuş, *Osmanlı Belgelerinde Askeri Tıp ve Balkan Askeri Hastaneleri, Gülhaneliler*, Eğitim Sağlık ve Sosyal Dayanışma Vakfı, Ankara, 2013, s.145.

[38] Zuhal Özaydın, Türkiye Toprakları Dışında Kalan Osmanlı Sağlık Kurumları, Prof. Dr. Ali Haydar Bayat Anısına Düzenlenen Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2008 s. 177.

Vakfiyelerin son bölümünde vakfın tesisine şahitlik yapan şahıslar bulunmaktaydı. "*Şuhûdu'l-hâl"* olarak adlandırılan bu kimselerin isimleri vakfiyelerin en alt kısmına yazılırdı.[39] Hacı Yorgi vakfiyesinin "*şühûdu'l-hâl"* kısmında şahit olarak Müslüman ve gayrimüslimler bulunurken, Despina Hanım vakfının tesciline şahitlik yapanların tamamı kendi dindaşları olan zımmîlerden oluşmaktadır Bunlarda şu isimlerden oluşmaktadır: Terzi Hristo Veled-i Yorgi Veled-i Yaki, ve Kürekçi İstoyço Veled-i Nayid, ve Veled-i Yaki, Sabuncu Tase Veled-i İlya Veled-i İstoyço, Sabuncu Vasil veled-i ….? Kırste ve muhzır Tale Veledi Yuvan? Veled-i Dule ve gayruhum.[40]

Sonuç

İslam toplumlarında yaygın olan vakıf kurma geleneğinden aynı şehirde yaşayan gayrimüslimler de etkilenmiştir. Nitekim bu etkileşim sonucunda gayrimüslimler de zaman zaman vakıflar tesis etmişlerdir. Makedonya'nın Manastır şehrinde Osmanlı yönetimi boyunca Müslümanlar ve gayrimüslimler bazen aynı bazen farklı mahallelerde ikamet ederek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Müslümanlar ile aynı mahallelerde yaşayan Hacı Yorgi ve Destpina Hanım da muhtemelen bu etkileşim sonucu kendi dindaşlarına yardım etme amacıyla vakıf kurmuşlardır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Manastır şehrinde Müslümanlar tarafından yüzün üzerinde vakıf kurulurken gayrimüslimler tarafından sadece iki vakıf tesis edilmiştir. XIX. yüzyılda Hacı Yorgi ve Destpina Hanım kurdukları vakıflarla, mensup oldukları Ortodoks kilisesi cemaatine din, sağlık ve sosyal hizmetler alanında yardımcı olmayı amaçlamışlardır. Hacı Yorgi, vakfın bütün gelirlerini Aya Dimitri Ortodoks Kilisesi'nin bakım ve onarımına sarf edilmesini istemiştir. Destpina Hanım ise vakıf bütçesinin önemli bir kısmını Bulgar uyruklu fakir kimselerin İspitalya Hastanesinde ücretsiz tedavi olmasına ayırmıştır. Diğer bir kısmını da Aya Dimitri Kilisesi'nde kandilcilik yapan fakirlere verilmesini şart koşmuştur.

Vakfiyeler, Osmanlı toplumunun sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı hakkında kıymetli bilgiler içermektedir. Vakfiyelerde, vâkıfların statüleri, yaşadıkları mahalleler, vakfın mahiyeti, vakıf mallarının bulunduğu yer ve bitişiğinde bulunan komşularının yanı sıra vakıf mülklerinin nelerden oluştuğu, bunların nasıl işletildiğini, gelirlerinin nereye ne kadar sarf edileceğine dair detaylı bilgileri bulmak mümkündür. Ayrıca vakfiyelerdeki bilgiler sayesinde toplum yapısı hakkında da bilgi sahibi olunabilmektedir.

Hacı Yorgi vakfının kuruluş amacı Aya Dimitri kilisesinin tamir ihtiyaçlarını karşılamaktır. Osmanlı Devleti gayrimüslimlerin dinî yapıların tamirine yönelik yapılan vakıfları yok hükmünde sayarken tesis edilen bu vakfa izin vermesi oldukça önemlidir. Devlet her ne kadar şer'î hükümleri uygulamada titiz davransa da muhtemelen zaman zaman hayır işleri konusunda hoşgörü çerçevesinde muamelede bulunmuştur.

Osmanlı Devlet'inde merkez ve taşrada ikamet eden gayrimüslimlerin kurduğu vakıfların tamamı tespit edilip ortaya çıkarıldığı takdirde, gayrimüslimlerin Osmanlı vakıf sistemi içersindeki yeri daha belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır

Kaynakça

Makedonya, Üsküp, Devlet Arşivi, 24 Numaralı Vakfiye.

Makedonya, Üsküp, Devlet Arşivi, 23 Numaralı Vakfiye.

Manastır Şeriye Sicili, 163 defter no 163, varak 8.

Manastır. Şeriye Sicili, Defter no 167, varak 39-40.

Şûrâ-yı Devglet, Gömlek 02025- Dosya 55-01-01, Ş.D. Gömlek 02025- Dosya 55-01-07.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 2 b Osmanlı Araştırmaları Vakfı Osav, İstanbul. 1996.

ALKAN, Mustafa, *Azınlık Vakıfları, (Tarihi Arkaplanı, Hukuki Yapısı ve İç Analaizi),* Akademik Bakış c.2 sayı 4, Kırgızistan 2009.

[39] Nevzat Erkan*, Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat, (18. Asırda Üsküdar'da Müslüman Gayrimüslim İlişkileri*, Ada Ofset Matbaacılık, İstanbul 2015, s. 32; Karataş, *"Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi",* s. 226.

[40] M.Ü.D.A., 23 Numaralı Vakfiye.

ALİMOVSKİ Safet, *Temettüat Defterlerine Göre Manastır Merkez Kazasının Sosyo_Ekonomik Durumu*, T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarih Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2005.

BABUÇOĞLU Murat, ÖZDİL Orhan, KARAKUŞ Sadık Emre, *Osmanlı Belgelerinde Askeri Tıp ve Balkan Askeri Hastaneleri*, Gülhaneliler, Eğitim Sağlık ve Sosyal Dayanışma Vakfı, Ankara 2013.

BORAT Mehmet, *"Vakıf Su Yolları",* Osmanlı Medeniyeti Uluslararası Sempozyum Bildiriler Kitabı 5-8 Mayıs, İstanbul 2000.

ÇETİN Osman, *İlk Osmanlı Hastanesi Bursa Yıldırım Darüşşifası,* (Bursa Mahkeme Sicillerine Göre), Göz Nuru Koruma Vakfı, İstanbul 1984.

ERKAN Nevzat, *Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat, (18. Asırda Üsküdar'da Müslüman Gayrimüslim İlişkileri,* Adaofset Matbaacılık, İstanbul 2015.

FURAT, Ahmet Hamdi, *Temettuat Defterine Göre Üsküb'ün Sosyal ve Ekonomik Tarihi,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001.

GORGİEV Dragi, *Osmanlı Yönetiminde Makedonya*, Düzey Matbaacılık, İstanbul, 2005.

KARATAŞ Ali İhsan, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı Bursa Örneği*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2009.

KARATAŞ Ali İhsan, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi,* Bursa Büyükşehir Belediyesi Star Matbaacılık Bursa 2015.

KARATAŞ Ali İhsan, Bursa Suları ve Su Vakıfları, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.17 sayı 2, Bursa 2008.

KAYA Miyase Koyuncu, Vakıf Kurucusu Olarak Osmanlı Esnafı,(18 Yüzyıl İstanbul Örneği), Vakıflar Dergisi 42,Aralık 2014.

KAZANCIOĞLU Habibe, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dönemine Ait Bir Gayrimüslim Vakfiyesi Örneği: Edirneli Kerestesi Agop'un Vakfiyesi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran 2016, c.18, Sayı 1.

KENANOĞLU M.Macit, İslam Hukuku ve Birarada Yaşam -Osmanlı İstanbulu ve Gayrimüslimler, 15-17 Nisan 2010 Tarihinde İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tarafından Düzenlenen" Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Bir Arada Yaşaması: İstanbul Tecrübesi", Uluslararası Sempozyum, Aralık 2014.

MAYDAER Saadet, *XVI. Yüzyılda Bursa Kadınları,* Emin Yayınları, Bursa 2010.

NESİMİ Qani, Bitola Sicillieri'ne Göre Osmanlı Devleti'nin Himayesinde Bulunan Makedonya Hıristiyanlarının Dini Hürriyeti, Dini Hürriyeti, Milel ve Nihal, İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi c.9 sayı, 2 Mayıs, İstanbul 2012.

OMEROV Mumin, *Vakfiyelere Göre XV-XVIII. Asırlarda Makedonya'da Vakıflar ve İşlevleri,* T.C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Bursa 2016.

ÖZAYDIN Zuhal, Türkiye Toprakları Dışında Kalan Osmanlı Sağlık Kurumları, Prof. Dr. Ali Haydar Bayat Anısına Düzenlenen, Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2008.

ÖZTUNÇ Hüseyin Baha, *Tanzimat Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yönleri Manastır Şehri*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarih Bilim Dalı(Yayımlanmamış Doktora tezi), İstanbul 2013.

ÖZTÜRK Nazif, *Azınlık Vakıfları,* Altın Küre Yayınları, Ankara 2003.

SAMİ Şemseddin, *Kamus-u Türki,* Akdem Matbaası, İstanbul, 1317.

UZUNÇARŞI İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih.

ÜNLÜ Mucize, Müslim-GayriMüslim İlişkilerinden HareketleXIX. Yılında Balkanlarda Osmanlı Yönetim Anlayışı: Vilâyât-ı Selâse Örneği, Studıes Of The Ottoman Domaın, c.4.sayı 7 Ağustos 2014.

YAVUZ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları,* Turhan Kitapevi Yayınları, Ankara 2001.

YEDİYILDIZ Bahaeddin. Türк Hayrat Sistemi ve Balkan Şehirleri, Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri Sofya 21-23 Nisan 2000.

https/ www.Babambitola.Mk/ Црквата-цв-Димитрја-ВО-БИТОЛА/.

Osmanlı Dönemi Gayrimüslim Vâkıfların Finansal Olarak Desteklediği Aya Dimitri Kilisesi, M. OMEROV, Ekim 2018.

PALMET MOTİFİ ŞEKLİNDE YAPILMIŞ BİR GRUP BAYRAK VE SANCAK ALEMİ

Gül Güler*

Giriş

İşaret, alamet, nişan, sembol anlamına gelen alem, Arapça bir kelimedir (Ayverdi). Sancak, bayrak anlamı da olan alem, toplulukları birleştiren alamet ve işaret olarak kullanılmıştır (Arseven, 1983: 39). Alem, yolun ve dinin işareti olarak görülmüştür (İsfahani, 1972: 355).

Devletin bayrak ve sancaklarında kullanılan alemler[41], tarikatlarda da ait olduğu tarikatın bayrak ve sancaklarında kullanılmıştır.

Tarikatlerde, ayin ve törenlerde, bayrak ve sancakların üstlerinde o tarikatın sembollerini taşıyan alemlerin olduğunu görüyoruz. Tarikatlarda, halifeye verilen emanetlerden biride alem olmuştur. Alemlerin üzerinde tarikatın inançlarını belirten yazılar ve semboller bulunmaktadır (Gölpınarlı, 1977: 20). Özellikle Bektaşilerde alemin, bir tören düzenlenerek verildiği görülmektedir.[42]

Alem kullanımı bayrak ve sancak dışında mimaride kubbelerin ve külahların tepelerinde de görülmektedir.

Palmet motifi şeklinde yapılmış bir grup bayrak ve sancak aleminin incelendiği bu çalışmada,

Ankara Etnografya Müzesi, İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesi, İstanbul Harbiye Askeri Müzesi, İstanbul Vakıflar İnşaat Müzesi, Nevşehir Hacıbektaş Müzesi ve Konya Mevlânâ Müzesi'nde bulunan 15 adet bayrak ve sancak alemi incelenip değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında, müzelerde bulunan sancak ve bayrak alemlerinin, çeşitleri-tipleri, üzerlerindeki süslemeleri, yapıldıkları malzemeleri, teknikleri, üzerlerinde bulunan yazıları ve tarihlerinin incelenip değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

1. Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan Palmet Motifi Şeklinde Sancak Alemi[43]

Alem 27x65cm. ölçülerinde olup pirinçten döküm tekniğinde yapılmıştır (Fot.no.1). Alemdeki yazılar ve bitkisel süslemede, ajur tekniği kullanılmış ve üzeri altın yaldızla kaplanmıştır. Alem üzerinde herhangi bir tarih mevcut değildir.

Palmet şeklinde yapılan alem, en üstte uçları hafif açık bir boynuz motifiyle bitmektedir. Alemin en alt kısmında karşılıklı iki madalyon içinde birer rumi motifi bulunmaktadır. Bu bölümün hemen üstünde, iki dikdörtgen bordür içerisinde, üst üste iki sıra yazı yer almaktadır. Ajur tekniği ile yazılmış yazıda "***Kelime-i Tevhid***", "***La ilahe illallah Muhammeden Resullullah***" yazılmıştır. Alemin en üst bölümünde, yine ajur tekniğiyle yapılmış palmet, rumi ve kıvrık dallardan oluşan bitkisel bir

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

[41] Bayrak ve sancakların tepelerinde, bunların sahip olduğu manevi gücü temsil eden alemler, genellikle bayrak ve sancakla aynı anlama sahip olmuştur. İslamiyet'ten önce Araplarda her kabilenin ayrı bir bayrağı bulunmaktaydı, İslamiyet'in kabulünden sonra da bayrak bir mızrağın ucuna bağlanarak savaşlarda kumandan tarafından taşınmıştır. Hz. Muhammed'in ünlü aleminin-bayrağının adı "ukab" idi (Hamidullah, 1980:1071).
Türkler, İslamiyet'i kabul etmeden önce, çadır tepelerine ve sancak direklerine takılan alemlere "moncuk" ismi vermişlerdir (Arseven, 1983: 41). İslâmiyet'ten önceki Türklerin dini inanç ve gelenekleriyle çok sıkı ilişkisi bulunan alemler, Şamanizm veya daha önceki Gök tanrılı dinden etkilenmiş ve kutsal bir anlam ifade etmiştir (İnan, 1972). Bu dönemde çeşitli alametlere ve damgalara sahip olan Türk devletlerinde, tuğ ve bayrak gibi hukuki sembollerin olduğunu ve bunların üzerinde alemlerin yer aldığını biliyoruz (Ögel, 1991:163). Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu gibi İslamiyet'i kabul ettikten sonraki Türk devletlerinde farklı renklerde, üstlerinde farklı sembollerin bulunduğu bayrak ve sancakların olduğu görülmektedir. Anadolu Selçuklu döneminde de bayrağın hukuki bir sembol olarak kullanılmaya devam ettiği ve bu bayrakların üzerinde alemlerin bulunduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde ise bayrak daha geniş anlamda kullanılmış, sancak ise devlete ve hükümdara ait olarak kullanılmıştır.

[42] Bektaşiler yeni birini içlerine almak için uzun merasimlerden sonra şöyle bir tören düzenlerlerdi. Bektâşi babası gür sesiyle "İnnâ fetahnâ leke fethan mübînâ" diye bağırınca, aşık elif vaziyetini alır, rehber hazin bir sesle münâcaat okurdu. Daha sonra baba, "Allah, Muhammed, Ali" diye talibin arkasına vurur, tuğ ve alemi müridin eline verirdi (Tarım, 1948:73).

[43] Müzede 4411 nolu envantere kayıtlı olan alem, 1929 yılında Kastamonu'dan getirilmiştir (Güler, 1993).

kompozisyon görülmektedir. Alemin tek şişkin bileziğe sahip silindirik sapının üzerinde, kazıma tekniği ile yapılmış daire kompozisyonları mevcuttur.

2. Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan Palmet Motifi Şeklinde Sancak Alemi[44]

Alem 28x52cm. ölçülerinde olup pirinçten döküm tekniğinde yapılmıştır (Fot.no.2). Alemdeki yazılar ve bitkisel süslemede, ajur tekniği kullanılmıştır. Alem üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır.

Palmet motifi şeklinde yapılan alemin, en alt kısmında karşılıklı iki madalyon içinde birer rumi motifi yer almaktadır. Bu bölümün hemen üstünde, iki dikdörtgen bordür içerisinde, üst üste iki sıra yazı bulunmaktadır. Ajur tekniği ile yazılmış yazıda "***Kelime-i Tevhid***", "***La ilahe illallah Muhammeden Resullullah***" yazılmıştır. Alemin en üst bölümünde, yine ajur tekniğiyle yapılmış palmet, rumi ve kıvrık dallardan oluşan bitkisel bir kompozisyon görülmektedir. Alemin tek şişkin bileziğe sahip silindirik sapı mevcuttur.

3. Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan Palmet Motifi Şeklinde Sancak Alemi[45]

Alem 28x57cm. ölçülerinde olup pirinçten döküm tekniğinde yapılmıştır (Fot.no.3). Alemdeki yazılar ve bitkisel süslemede, ajur tekniği kullanılmıştır. Alem üzerinde herhangi bir tarih mevcut değildir.

Palmet motifi şeklinde yapılmış alemin, alt kısmında karşılıklı iki daire içinde birer rumi motifi görülmektedir. Bu bölümün hemen üstünde, iki dikdörtgen bordür içerisinde, üst üste iki sıra yazı yer almaktadır. Ajur tekniği ile yazılmış yazıda "***Kelime-i Tevhid***", "***La ilahe illallah Muhammeden Resullullah***" okunmaktadır. Alemin üst bölümünde, yine ajur tekniğiyle yapılmış palmet, rumi ve kıvrık dallardan oluşan bitkisel bir kompozisyon bulunmaktadır. Alemin tek şişkin bileziğe sahip silindirik sapının üzerinde, kazıma tekniği ile yapılmış daire kompozisyonları vardır.

4. Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan Palmet Motifi Şeklinde Sancak Alemi[46]

Alem 28x40,5cm. ölçülerinde olup pirinçten döküm tekniğinde yapılmıştır (Fot.no.4). Alemdeki yazılar ve bitkisel süslemede, ajur tekniği kullanılmıştır. Alem üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır.

Palmet motifi şeklinde yapılmış alemin, alt kısmında karşılıklı iki daire içinde birer rumi motifi yer almaktadır. Bu bölümün hemen üstünde, iki dikdörtgen bordür içerisinde, üst üste iki sıra yazı bulunmaktadır. Ajur tekniği ile yazılmış yazıda "***Kelime-i Tevhid***", "***La ilahe illallah Muhammeden Resullullah***" okunmaktadır. Alemin üst bölümünde, yine ajur tekniğiyle yapılmış palmet, rumi ve kıvrık dallardan oluşan bitkisel bir kompozisyon görülmektedir. Alemin sapı bugün mevcut değildir.

5. Nevşehir Hacıbektaş Müzesinde Bulunan Palmet Motifi Şeklinde Sancak Alemi[47]

Alem 28x57cm. ölçülerinde olup pirinçten kalıp tekniğinde yapılmıştır (Fot.no.5). Alemdeki yazılar kabartma tekniğinde yazılmıştır. Alem üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır.

Alemin her iki yüzü de yarım santim enindeki ince bordürlerle beş bölüme ayrılmıştır. Ön yüzünde, "***Hazreti Abbas ekber radiya'llahü anh kuddise sırrahu el-Mennan bin e'd-din Mahmud Ahi Evran ser-çeşme-i sultan şeyh nasır pir-i piran aziz-i azizan***", Arka yüzünde, "***La ilahe illallah Muhammeden Resullullah ve beşşir'il-mü'min ya Muhammed nasrun min'allahi ve fethun karib***" "***Saf Suresinin on üçüncü ayeti***", "***Ayrıca seveceğiniz bir şey daha, Allah'tan yardım ve yakın bir fetih. İnananları müjdele***" yazıları okunmaktadır. Alemin tek şişkin bir bileziğe sahip sapı mevcuttur.

6. Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan Palmet Motifi Şeklinde Sancak Alemi[48]

Alem 21x48,5cm. ölçülerinde olup bakırdan döküm tekniğinde yapılmıştır (Fot.no.6). Alemdeki yazılarda ajur tekniği kullanılmıştır. Alem üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır.

[44] Müzede 7817 nolu envantere kayıtlı olan alem, 1933 yılında Kocaeli'nden getirilmiştir.
[45] Müzede 4406 nolu envantere kayıtlı olan alem, 1929 yılında Kastamonu'dan getirilmiştir.
[46] Müzede 4407 nolu envantere kayıtlı olan alem, 1929 yılında Kastamonu'dan getirilmiştir.
[47] Müzede 837 nolu envantere kayıtlı olan alem, 1964 yılında Ankara Etnografya Müzesi'nden getirilmiştir.
[48] Müzede 4417 nolu envantere kayıtlı olan alem, 1929 yılında Kastamonu'dan getirilmiştir.

Palmet şeklinde yapılmış alemin, dış çerçevesini oluşturan ince düz bordür üzerinde belli aralıklarla otuz bir adet çivi bulunmaktadır.

Alemde üç dikdörtgen bordür içerisinde, üst üste üç sıra yazı görülmektedir. Ajur tekniği ile yazılmış yazıda, en üstte "***Allah***", alt bölümde "***Kelime-i Tevhid***" "***La ilahe illallah Muhammeden Resullullah***" okunmaktadır. Yazıları birbirinden ayıran ince iki bordürün üzerinde de toplam on tane çivi bulunmaktadır. Alemin silindir sapının tek bileziği mevcuttur.

7. Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan Palmet Motifi Şeklinde Sancak Alemi[49]

Alem 19,5x45cm. ölçülerinde olup sap kısmı bakırdan, üst gövde pirinçten, döküm tekniğinde yapılmıştır (Fot.no.7). Alemdeki yazılarda ajur tekniği kullanılmıştır. Alem üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır.

Palmet şeklinde yapılmış alemin, en üst kısmında içinde beş kollu yıldızı olan bir hilal bulunmaktadır. Alem ortaya yakın kısmındaki ince bir bordürle iki bölüme ayrılmıştır. Alemde ajur tekniği ile yazılmış yazıda, "***Kelime-i Tevhid***" "***La ilahe illallah Muhammeden Resullullah***" okunmaktadır. Alemin silindir sapının tek şişkin bileziği, bugün ortadan ikiye ayrılmış vaziyettedir. Bileziğin alt ve üst kısımlarında dörder tane yaprak motifi yer almaktadır.

8. Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan Palmet Motifi Şeklinde Sancak Alemi[50]

Alem 17,5x33,5cm. ölçülerinde olup pirinçten, döküm tekniğinde yapılmıştır (Fot.no.8). Alemdeki yazı ve süslemede ajur tekniği kullanılmıştır. Alem üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır.

Palmet şeklinde yapılmış alemin, dış çerçevesini oluşturan düz bordür üzerinde belli aralıklarla yapılmış küçük delikler bulunmaktadır. Bu deliklerden yanlarda yer alanlar, ayak izi şekline benzemekte olup toplam on üç tanedir, üsttekiler ise dairevidir ve beş tanedir. Alemin iki yanından aşağıya doğru inen bordürler, altta iki tarafta da incelerek boynuz şeklinde içe doğru kıvrılmıştır. Alemin alt bölümünde, ajur tekniği ile yazılmış "***Allah***" yazısı okunmaktadır. Bu yazının ortasından ince bir bordür geçmektedir. Yazının üstündeki bölümde, damla(lotus) motifinin içinde rumi (palmet) motifinin yer aldığı bir kompozisyon görülmektedir. Alemin silindir sapının topaca benzeyen tek bileziği mevcuttur.

9. İstanbul Vakıflar İnşaat Müzesinde Bulunan Palmet Motifi Şeklinde Sancak Alemi[51]

Alem 15x34,5cm. ölçülerinde olup pirinçten, döküm tekniğinde yapılmıştır (Fot.no.9). Alemdeki yazıda ajur tekniği kullanılmıştır. Alem üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır.

Palmet şeklinde yapılan alem, en üstte uç kısmı açık bir boynuz motifiyle bitmektedir. Alemin içinde "***Ya Muhammed***" yazısı okunmaktadır. Silindirik sapın ortasında şişkin bir bilezik bulunmaktadır.

10. İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesinde Bulunan Palmet Motifi Şeklinde Sancak Alemi[52]

Alem 26x30cm. ölçülerinde olup pirinçten, döküm tekniğinde yapılmıştır (Fot.no.10). Alemdeki yazı ve süslemede ajur tekniği kullanılmıştır. Alem üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır.

Palmet şeklinde yapılan alem, en üstte uç kısmı kapalı bir boynuz motifiyle bitmektedir. Alemin içinde ajur tekniği ile "***Ya Allah***" okunmaktadır. Sap kısmı bugün mevcut değildir.

11. İstanbul Harbiye Askeri Müzesinde Bulunan Palmet Motifi Şeklinde Sancak Alemi[53]

Alem 20x60,5cm. ölçülerinde olup pirinçten, döküm tekniğinde yapılmıştır (Fot.no.11). Alemdeki yazıda kabartma, süslemede ajur tekniği kullanılmıştır, altın yaldız da görülmektedir. Alem üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır.

[49] Müzede 4413 nolu envantere kayıtlı olan alem, 1929 yılında Kastamonu'dan getirilmiştir.
[50] Müzede 4424 nolu envantere kayıtlı olan alem, 1929 yılında Kastamonu'dan getirilmiştir.
[51] Müzeye nereden geldiği bilinmemektedir.
[52] Müzede 245 nolu envantere kayıtlı olan alem, 1927 yılında Müessesatı İlmiye Müdüriyeti'nden getirilmiştir.
[53] Alem müzede 5992 nolu envantere kayıtlıdır.

Palmet şeklinde yapılan alem, üstte daha küçük bir palmet motifi ile bitmektedir. Alem gövdesinin üzerinde kabartma tekniği ile yazılmış "***La ilahe illallah***" okunmaktadır. Tepedeki palmet motifi ajur tekniği ile yapılmıştır. Alemin silindir şeklinde yapılmış sapının, üst ve altta iki tane ince ve bunların ortasında bir tane kalın olmak üzere toplam üç tane bileziği bulunmaktadır.

12. Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan Palmet Motifi Şeklinde Sancak Alemi[54]

Alem 17x52cm. ölçülerinde olup bakırdan, döküm tekniğinde yapılmıştır (Fot.no.12). Alemdeki yazıda oyma tekniği kullanılmıştır. Alem üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır.

Alem dikdörtgen gövdeye sahip olup üstte bir palmet motifi ile bitmektedir. Gövdenin orta kısmında oyma tekniği ile "***Ya Allah, Ya Muhammed***" yazılmıştır. Alem üzerinde üç tane palmet köşelerinde, karşılıklı ikişer tanede, üst ve altta olmak üzere toplam on bir tane çivi bulunmaktadır. Alemin tek şişkin bileziği olan sapı, gövdeye çivi ile perçinlenmiştir.

13. İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesinde Bulunan Palmet Motifi Şeklinde Sancak Alemi[55]

Alem 32x105cm. ölçülerinde olup pirinç-tombaktan, döküm tekniğinde yapılmıştır (Fot.no.13). Alemdeki süslemede ajur tekniği kullanılmıştır. Alem üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır.[56] Palmet şeklinde yapılan alem gövdesi, üstte daha küçük bir palmet motifi ile bitmektedir. Alemde, ajur tekniği ile yapılmış, laleler, çiçekler, yapraklar ve kıvrık dallardan oluşan bitkisel kompozisyon görülmektedir. Bu kompozisyonun arasında "***Fetih Suresinin birinci ayeti***" "***İnna fetahna leke fethan mubina***" "***Biz sana dosdoğru apaçık bir fetih ihsan ettik***" ve "***Muhammed***" yazısı bulunmaktadır. Alemin tepesindeki palmet motifinin de içinde aynı motiflerle yapılmış bitkisel kompozisyon yer almaktadır. Alemin sapı tombaktır ve gövdesi pirinç üzerine altın yaldızla kaplanmıştır. Bugün yaldızın büyük bir kısmı dökülmüştür. Sapın iki şişkin bileziği ve bir armudi boğumu mevcuttur.

14. İstanbul Harbiye Askeri Müzesinde Bulunan Palmet Motifi Şeklinde Sancak Alemi[57]

Alem 22,5x77cm. ölçülerinde olup pirinçten, döküm tekniğinde yapılmıştır (Fot.no.14). Alem üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır.[58]

Palmet şeklinde yapılan alem, en altta oval bir bölümden sonra incelerek yukarıya doğru uzamakta ve üst tarafta palmet motifi olarak sona ermektedir. Alemin orta bölümündeki ince uzun kısmın altından yanlara doğru kıvrılarak, dört tane yarım palmet (rumi) motifi çıkmıştır. Bunlardan alttakiler daha küçük olup alt tarafa doğru ufak boynuz şeklinde kıvrım yapmışlardır. Alemin en üst kısmında "***Allah***" yazısı bulunmaktadır. İnce, düz bir sapı da mevcuttur.

15. İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesinde Bulunan Palmet Motifi Şeklinde Sancak Alemi[59]

Alem 24x44cm. ölçülerinde olup demirden, döküm tekniğinde yapılmıştır (Fot.no.15). Alemdeki yazıda ajur tekniği kullanılmıştır ve üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır.

Palmet şeklinde yapılan alem üst bölümde de palmet motifi ile bitmektedir. Alemin dış çerçevesini oluşturan palmet ortadan kırılmıştır, üst kısmı mevcut değildir. İçteki palmette ajur tekniği ile "***Allah, Muhammed***" yazılmıştır. En üstte küçük bir palmet motifi bulunmaktadır. Alemin üzeri sonradan yeşile boyanmıştır. Mevcut olan silindir sapının tek bileziği vardır ve sap üzerinde kazıma tekniği ile yapılmış daire kompozisyonları görülmektedir.

Değerlendirme

Palmet Motifi Şeklinde Yapılmış Alemler Tiplerine Göre Değerlendirildiğinde; Sadece palmet motifinden oluşan alemler (Fot.no.2,3,4,5,6,8) ana gövdeyi palmet motifinin oluşturduğu ve en üstte küçük bir boynuz motifi ile nihayetlenen alemler (Fot.no.1,9,10), palmet motifi şeklinde yapılan alemin en üstte daha küçük bir palmet motifi ile bitmesiyle şekillenen alemler (Fot.no.11,12,13,15) ve

[54] Müzede 484 nolu envantere kayıtlı olan alem, 1927 yılında Eskişehir Seyit Gazi Türbesi'nden getirilmiştir.
[55] Müzede 263 nolu envantere kayıtlı olan alem, 1935 yılında İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nden getirilmiştir.
[56] Müzedeki envanterinde 17.-18.yy Osmanlı Dönemine ait olduğu yazmaktadır(Güler, 1993).
[57] Alem müzede 452 nolu envantere kayıtlıdır.
[58] Müzedeki envanterinde 17.-18.yy Osmanlı Dönemine ait olduğu yazmaktadır(Güler, 1993).
[59] Müzede 452 nolu envantere kayıtlı olan alem, 1915 yılında Asarı Atika Müzesi'nden getirilmiştir.

ana gövdeyi palmet motifinin oluşturduğu, en üstte küçük bir ay-yıldız kompozisyonu ile nihayetlenen alemler (Fot.no.7), olmak üzere dört farklı tipte alem olduğu görülmektedir.

Palmet Motifi Şeklinde Yapılmış Alemler Üzerlerinde Bulunan Sembolik Motiflere Göre Değerlendirildiğinde; Alemlerin ana şeklini oluşturan palmet, bir orta eksenin her iki yanında simetrik olarak düzenlenmiş yelpaze gibi birbirinden ayrı duran yapraklardan oluşan bitkisel bir süsleme motifidir[60] (Fot.no.2,3,4,5,6,8).

Alemlerde görülen diğer bir sembolik motif, boynuzdur.[61] Palmet şeklinde yapılan alemin bitim yeri olan üst kısmında küçük bir boynuz motifi bulunmaktadır. Bu boynuzların üst kısmı bazen açık bazen de kapalı yapılmıştır (Fot.no.1,9,10).

Bir diğer sembolik motifte ay-yıldız kompozisyonudur.[62] Palmet şeklinde yapılan alemin bitim yeri olan üst kısmında ay-yıldız motifi bulunmaktadır (Fot.no.7).

Alemler Üzerlerinde Bulunan Yazılara Göre Değerlendirildiğinde; Alemlerin üzerindeki yazılar, genellikle sülüs yazı tipi kullanılarak yazılmıştır. Yazılar, alemin şekline uygun olarak yüzeye yerleştirilmiştir. Bazı alemlerde yazıların bitkisel kompozisyonların üzerinde yer aldığı görülmektedir. Alemlerde okunan yazılar; "***Allah***", "***Ya Allah***", "***Ya Muhammed***", "***Ya Allah, Ya Muhammed***", "***Allah, Muhammed***", "***La ilahe illallah***", "***Kelime-i Tevhid***", "***La ilahe illallah Muhammeden Resullullah***", ***"Allahtan başak ilah yoktur, Hz.Muhammed Allah'ın elçisidir"*** "***Fetih Suresinin birinci ayeti***" "***İnna fetahna leke fethan mubina***" "***Biz sana dosdoğru apaçık bir fetih ihsan ettik***", "***Hazreti Abbas ekber radiya'llahü anh kuddise sırrahu el-Mennan bin e'd-din Mahmud Ahi Evran ser-çeşme-i sultan şeyh nasır pir-i piran aziz-i azizan***", "***La ilahe illallah Muhammeden Resullullah ve beşşir'il-mü'min ya Muhammed nasrun min'allahi ve fethun karib***" "***Saf Suresinin on üçüncü ayeti***", "***Ayrıca seveceğiniz bir şey daha, Allah'tan yardım ve yakın bir fetih. İnananları müjdele***" dir.

Alemler Üzerlerinde Bulunan Süslemeye Göre Değerlendirildiğinde; Alemlerde palmet motifi en belirleyici motif olarak görülmektedir. Süslemede genellikle bitkisel süsleme olarak palmet, rumi ve kıvrık dallar ile yapılan kompozisyonlar yer almaktadır (Fot.no.1,2,3,4,11,14). Bir alemde de laleler, çiçekler, yapraklar ve kıvrık dallardan oluşan bitkisel kompozisyon görülmektedir (Fot.no.13).

Alemler Malzeme ve Tekniklerine Göre Değerlendirildiğinde; Alemlerde en çok kullanılan malzeme pirinçtir. Bunun yanı sıra bakır ve demir gibi malzemeler de kullanılan alemler, döküm tekniğinde yapılmışlardır. Üzerlerindeki süslemelerde, ajur-delik işi tekniği kullanılmıştır. Yazılarda ise kabartma ve oyma teknikleri görülmektedir. Ayrıca alemlerin üzerindeki süsleme ve yazıların bir kısmında altın yaldız kullanıldığı tespit edilmiştir.

Alemler Tarihlerine Göre Değerlendirildiğinde; Alemlerin üzerinde herhangi bir tarih bulunmadığı için kesin bir tarihlendirme yapmamız mümkün olmamaktadır. Ancak alemlerin genel şekil, malzeme ve teknikleri, yazı tipi, süsleme gibi özelliklerinden dolayı Osmanlı Dönemine ait olduğunu düşünebiliriz.[63]

Sonuç

Palmet motifi şeklinde yapılmış bir grup bayrak ve sancak aleminin incelendiği bu çalışmada, İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesi, İstanbul Harbiye Askeri Müzesi, İstanbul Vakıflar İnşaat Müzesi, Ankara Etnografya Müzesi, Nevşehir Hacıbektaş Müzesi ve Konya Mevlânâ Müzesi'nde bulunan 15 adet bayrak ve sancak alemi incelenip değerlendirilmiştir.

---

[60] Palmet, Türk İslam sanatında, bitkisel süslemede yoğun olarak kullanılan bir motif olmuştur. Taş, çini, ahşap, maden gibi malzemeler üzerinde en güzel örnekleri Selçuklu sanatında yapılmıştır.

[61] Boynuz; kuvvetin, gücün ve kudretin sembolüdür ve aynı zamanda koruyucu özelliğe de sahiptir. Başlarında boynuz bulunan boğa, geyik, öküz gibi hayvanlar insanlar tarafından bazen kutsallaştırılmışlar, bazen de yol gösterici ve koruyucu gibi anlamlarıyla efsanelerinde yer almışlardır.

[62] Ay-yıldızın tam olarak hangi tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin resmi alameti olduğu ortaya konulamamıştır. Ay yani hilalin çok eski dönemlerden itibaren Türklerde kullanılan bir sembol ve milli alamet olduğu bilinmektedir. Fakat ayın içine beş kollu yıldız konulması oldukça yenidir, on dokuzuncu yüzyıldan sonra görülmektedir (Eyice, 1991: 297).

[63] Müzelerde incelediğimiz ve üzerlerinde tarih bulunan alemlerle genel özellikler olarak benzerlik göstermektedirler (Güler 1993).

Alemlerde herhangi bir tarih kaydı bulunmadığı için kesin yapım tarihleri bilinmemektedir. Fakat alemlerimiz, müzelerde incelediğimiz ve üzerlerinde tarih düşülen diğer bayrak ve sancak alemleriyle şekil, malzeme, yapım ve süsleme tekniği, süsleme özellikleri ve kullanılan yazı tipleri ile benzerlik gösterdiği için genelinin Osmanlı Dönemi'ne ait olabileceğini söyleyebiliriz.

Alemlerde Türk İslam Sanatı'nda bitkisel süslemede yoğun olarak kullanılan ***palmet*** motifi alemin şeklini belirleyen bir çerçeve oluşturmuştur. Ana şekli palmet olan alemlerin, üst bölümlerinde, boynuz ve ay-yıldız ile yapılmış kompozisyonlar bulunmaktadır. Koruyucu özelliği olduğuna inanılan, kuvvetin ve kudretin sembolü olan boynuzun ve milli bir sembol ve alamet olan ay-yıldızın alemlerde kullanılmış olması alemlerin sahip olduğu manevi gücü daha da arttırmaktadır.

Alemlerde, Allah, Muhammed, Kelime-i Tevhid- La ilahe illallah Muhammeden Resullullah gibi dini içerikli yazılar, Fetih Suresinin birinci ayeti- İnna fetahna leke fethan mubina- Biz sana dosdoğru apaçık bir fetih ihsan ettik, yazılmış olması da bu alemlerin dini ve milli manevi gücü arttırmada etkili olduğunu göstermektedir.

Bayrak ve sancakların tepelerinde, yolun ve dinin işareti olarak kullanılan alemler, sahip olduğu manevi güç ile beraberliği sağlayan birleştirici bir gücün sembolü olarak görülmüştür.

KAYNAKÇA

Arseven, C.E. (1983). Sanat Ansiklopedisi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ayverdi, İ. (2006). Misalli Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

Bırge, J.K. (1937). The Bektashi Order Of Dervishes. London.

Birol, İ., Derman, Ç. (1991).Türk Tezyini Sanatlarında Motifler. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

Bodur, F. (1987). Türk Maden Sanatı. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları.

Erdem, S. (1988) ."Alemin Tarihçesi ve Monçuk, Hilal Boynuz Alemlerin Menşeleri Üzerine" Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, I, 3:103-117.

Erginsoy, Ü. (1978). İslam Maden Sanatının Gelişmesi. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Eyice, S. (1991). İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gölpınarlı, A. (1977). Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi.

Gölpınarlı, A. (1958). Manakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Güler, G. (1993). Anadolu Müzelerinde Bulunan Bayrak ve Sancak Alemleri. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Hamidullah, M. (1980). İslam Peygamberi (Çev; Salih Tuğ). İstanbul: İrfan Yayınevi.

İnan, A. (1972). Tarihte ve Bugün Şamanizm. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İsfahani, R. Mu'cem Müfredat El Faz El-Kur'an. Beyrut.

Karamağaralı, B. (1976). "Anadolu'da XII-XVI Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXI: 247- 284.

Koşay, H., Çetin, P. (1956). "Etnoğrafya Müzesindeki Alemler". Etnografya Dergisi, 3:80-86.

Ögel, B. (1991). İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Önge, Y. (1979). "Anadolu'nun Bazı İslami Yapılarındaki Alemler Hakkında". I.Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler, I:814-827.

Öney, G. (1988). Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Sami, Ş. (1985). Kamus-ı Türki, c.I, İstanbul.

Taberî. (1987). Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk. Beyrut. III, 116.

Tarım, C.H.(1948).Tarihte Kırşehri- Gülşehri ve Babailer-Ahiler-Bektaşiler, İstanbul:Yeniçağ Matbaası.

Tezcan, H., Tezcan, T. (1992). Türk Sancak Alemleri, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
Uzunçarşılı, İ.H. (1988). Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
Yücel, E. (1975). "Türk Sanatında Alem", Türkiyemiz, 16.34-37.

FOTOĞRAFLAR

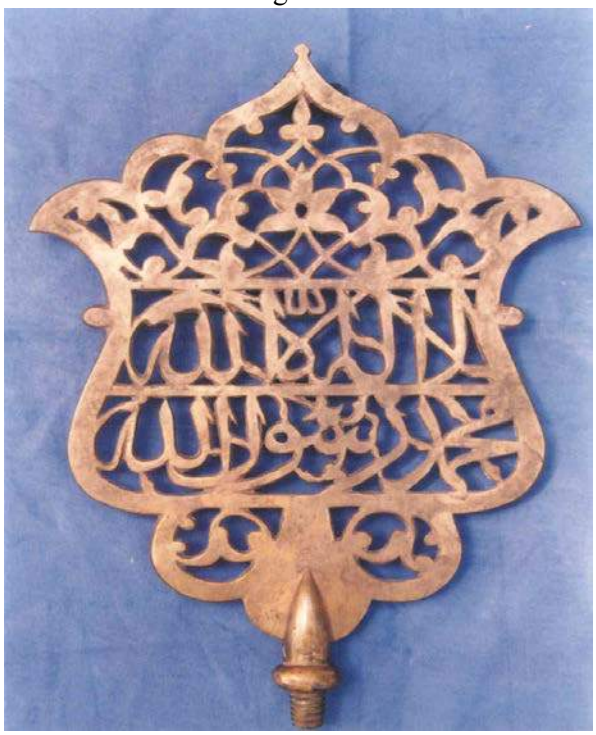
Fotoğraf no. 1

Fotoğraf no. 2

Fotoğraf no.3

Fotoğraf.no. 4

Fotoğraf.no. 5

Fotoğraf no. 6

Fotoğraf no. 7

Fotoğraf no. 8

Fotoğraf no. 9

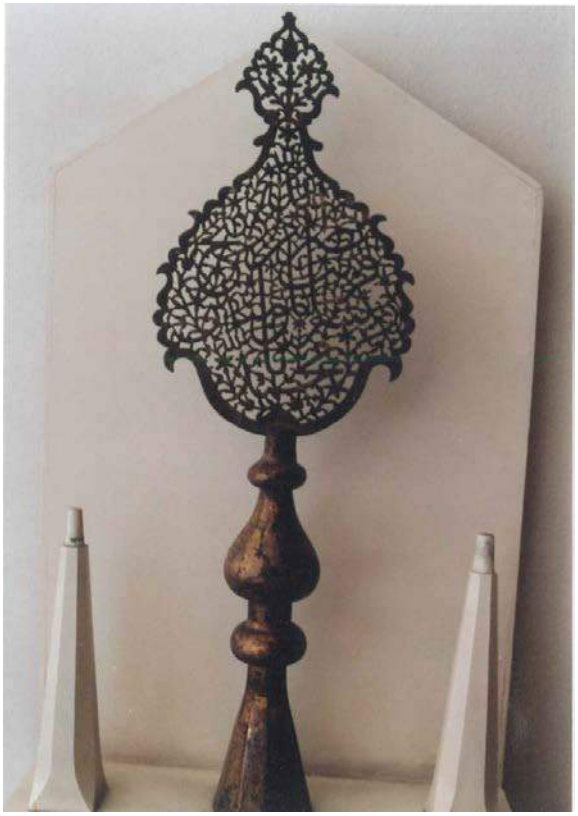
Fotoğraf no. 10

Fotoğraf no. 11

Fotoğraf no. 12

Fotoğraf no. 13

Fotoğraf no. 14

Fotoğraf no. 15

TUNCELİ'DE FAALİYET GÖSTEREN HALKEVLERİ
(PERTEK VE HOZAT ÖRNEĞİ)

Erdem YAVUZ*

Özet

Halkevleri, Atatürk devrimlerini halka benimsetmek, halkın eğitim seviyesini yükseltmek, Cumhuriyetin kültür etkinliklerini, Milli Eğitimin yanında yürütmek ve halkı homojen bir topluluk haline getirmek amacıyla teşkilatlandırılmış kurumlardır. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, yeni rejimin halka anlatılması ve düzenli bir şekilde bilgi verilmesi gerekiyordu. Yeni ve eski rejim arasında bir köprü vazifesi gören Halkevleri, dönemin önemli kurumlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Halkevleri, yetişkinler eğitimi düşüncesinin gelişmiş bir uygulaması olarak ortaya çıkmıştır.

Halkevlerinde şu çalışma şubeleri vardır: 1)Dil, Edebiyat, Tarih 2)Güzel Sanatlar 3)Temsil 4)Spor 5)İçtimaî Yardım 6)Halk Dershane ve Kursları 7)Kütüphane ve Neşriyat 8)Köycülük 9)Müze ve Sergi. Halkevleri sözü edilen çalışma alanlarında 1951 yılına kadar faaliyetlerde bulunmuştur. Demokrat Parti (DP)'nin iktidara gelmesi ile 8 Ağustos 1951 tarihinde yürürlüğe giren 5830 sayılı yasa ile kuruluşa ait bütün mallarına el konularak Halkevleri kapatılmıştır.

Bu çalışmanın amacı; arşiv kayıtlarından elde edilen bilgilere göre Tunceli'de faaliyet gösteren Pertek ve Hozat Halkevlerinin idare heyetlerini tespit etmek, bölgedeki eğitim ve kültür başta olmak üzere siyasi, sosyal, ekonomik, sağlık, spor gibi diğer birçok alanlardaki faydalarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: CHP, Halkevi, Pertek, Hozat, Tunceli.

THE COMMUNITY CENTERS IN TUNCELİ
(SAMPLE OF PERTEK AND HOZAT)

Abstract

Community Centers were organized to adopt Atatürk's Revolutions to the public, to raise the level of education of the people, to carry out the cultural activities of the Republic together with national education, and to make the people become a homogenized community. With the proclamation of the Republic, the new regime had to be explained to the public by informing them in a regular manner. Community Centers, which act as a bridge between the new and old regimes, appear before us as one of the important institutions of the period. Community Centers emerged as an advanced application of the idea of adult education.

There were the following branches in the Community Centers: 1) Language, Literature, History; 2) Fine Arts; 3) Representation; 4) Sports; 5) Social Aids; 6) Public Lectures and Courses; 7) Library and Publication; 8) Peasantry; 9) Museum and Exhibitions. Community Centers were active in the above-mentioned fields until 1951. When the Democratic Party (DP) came into power, Community Centers were closed with the Law No. 5830, which was enacted on August 8, 1951, and all of the belongings of the organization were confiscated.

The purpose of the present study was to determine the administrative committees of Pertek and Hozat Community Centers operating in Tunceli and to reveal political, social, economic, health, and sports fields education and culture, to show their benefits in the area.

Keywords: CHP, Community Centers, Pertek, Hozat, Tunceli.

* Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, erdemyavuz_erz@hotmail.com., eyavuz@erzincan.edu.tr

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin Temeli halkçılık anlayışına dayanır. Türkiye, halkçılık ve ulusçuluk kaynaşması ile ortaya çıkan bir ulus devlettir[1]. Bir halk örgütlenmesi olan Halkevlerinin yapısında da halk ve halkçılık kavramları ön plana çıkmaktadır. Halk sözcüğü, en basit ifadeyle *"aynı ülkede yaşayan ve aynı uyrukta bulunan insan topluluğuna verilen genel bir ad"* şeklinde tanımlanmaktadır[2]. Sosyolojik olarak yapılan tanımda ise halk, *"belirli bir toprakta oturan ve bir dereceye kadar bir cinstenliği olan değişik yerli zümrelerden ibaret toplum demektir"*[3]. Halkçılık ise *"işçi ve köylülerin yani çalışarak emeğinin karşılığı ile geçinen kitlelerin toplumsal çıkarlarını savunma haklarını koruma akımı"* olarak tanımlanmıştır[4].

Bireyin, toplumsal yapı içerisinde üzerine düşen görev ve sorumluluğunu en etkin biçimde yerine getirmesi öncelikle bireye bu konuda verilecek olan eğitime, yani halk eğitimine bağlıdır[5]. Halk eğitimi, "kitle eğitimi", "yetişkinler eğitimi", "yığın eğitimi", "toplum eğitimi", "temel eğitim", "sosyal eğitim", "yaygın eğitim" ve benzeri adlar altında gerçekleştirilen düzenli ve örgütlü bir eğitim sürecidir[6]. Halk eğitiminde, tüm bireylerin üretim içinde sürekli bir eğitimle yetiştirilmeleri gereklidir[7].

Halk eğitiminin önemi ilk olarak, XIX. yüzyılın ikinci yarısında kavranmış ve Mithat Paşa, Tuna Valiliği sırasında bu alanda bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Ancak Cumhuriyet'in ilanına kadar halk eğitiminde belirli bir plan ve teşkilatlanmadan söz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte başta Mustafa Kemal olmak üzere kurucu kadronun zihinlerinde bu konunun yer aldığını ve zaman içerisinde şekillendiğini de belirtmek gerekir. Nitekim Halk Dershaneleri, halk eğitiminin ilk ürünü olmakla beraber, Halkevleri de halk eğitiminin bir uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır[8].

Halkevleri, Türk İnkılâbını halka benimsetmek, halkın eğitim seviyesini yükseltmek, Cumhuriyet'in kültür etkinliklerini, Milli Eğitimin yanında yürütmek ve halkı homejen bir topluluk haline getirmek amacıyla teşkilatlandırılmış kurumlardır. "Halkçılığın" ilke olarak benimsendiği bir devlet olarak Türkiye'de Halkevleri, 1912'den beri faaliyette bulunan ancak fonksiyonunu yitirdiği kabul edilen Türk Ocakları'nın yerine, 19 Şubat 1932'de kurulmuştur[9].

Halkevlerinin kuruluş amacı, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Halkevleri Öğreneği'nde şu şekilde açıklanmaktadır: *"Partimizin program temelleri cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimciliktir. Programımız bu ana ve temel prensiplerin egemenliği ve sonrasız olması için bu sıfatlarda kuvvetli vatandaşlar yetiştirilmelerini ulusal ıranın Türk Tarihinin esidiği derecelere çıkmasını, arın yükseltilmesini, ulusal kültürün ve ilmiğ hareket ve kınavların kuvvetlendirilmesini önemli araçlar olarak saptar ve işaret eder. Bu esas ve araçların hepsi birden medeniyet yolunda Türklüğün kaybettiği uzun yılları yiğit, atılgan, yorulmaz atılışlarla kazanacak nesiller yetiştirmeyi, medeniyet alanında Türkün tabiiğ meziyet ve kapasiteleriyle uygun şeref yerini tekrar almasını hedefler. Halkevlerinin amacı, bu uğurda çalışacak ülkülü vatandaş için toplayıcı ve birleştirici yurtlar olmaktır"*[10].

CHF Genel Sekreteri Recep Peker'e göre Halkevlerinin amacı *"Milleti şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilatlandırmaktır"*[11]. Halkevleri Talimatnamesinde ise amaç, *"Her yönden kuvvetli vatandaşlar yetiştirilmesi, milli seciyenin Türk tarihinin ilham ettiği derecelere çıkarılması, güzel sanatların yükseltilmesi ve milli kültür ile ilmi faaliyetlerin kuvvetlendirilmesi"* şeklinde açıklanmıştır[12].

---

[1] Anıl Çeçen, Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri, 2. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000, s. 71.
[2] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 8. Basım, Ankara 1983, s. 496.
[3] Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözcüğü*, MEB Basımevi, Ankara 1999, s. 124.
[4] Anıl Çeçen, "Halk ve Halkçılık Kavramları", *Halkevleri Dergisi*, Fon Matbaası, Y. 9, S. 93, Ankara 1974, s. 25.
[5] Cevat Celep, *Halk Eğitimi,* Şafak Matbaacılık, Ankara 1995, s. 1.
[6] Cevat Geray, *Halk Eğitimi,* İmaj Yayıncılık, Ankara 2002, s. 3.
[7] Eşref Kılıç, Halk Eğitiminde Kuram ve Uygulama, TODAİE Yayınları, Ankara 1981, s. 1.
[8] *Kuruluşlarının Yıldönümü Halkevleri (1932–1951–1963)*, Şevket Ünal Matbaası, İstanbul 1963, s. 5.
[9] Necdet Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi,* İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 51.
[10] *CHP Halkevleri Öğreneği,* Ulus Basımevi, Ankara 1938, s. 4.
[11] Recep Peker, "Halkevleri Açılma Nutku", *Ülkü Halkevi Mecmuası,* S. 1, Ankara 1933, s. 6.
[12] *CHP Halkevleri Talimatnamesi*, Ankara 1933, s. 3.

19 Şubat 1932 tarihinde ilk etapta 14 ilde Halkevi açılmıştır. 1932'nin sonlarına doğru 24 Halkevi ve 34 bin üyesi varken, 1938'de bu sayı 209 Halkevi ve 100 binde fazla üyeye ulaşmıştır[13]. 1938'de bu kurumlara konferans, sergi, tiyatro, kütüphane vb. etkinlikler için 7 milyona yakın yurttaş gelmiştir[14].

Halkevlerinde şu çalışma şubeleri vardır: 1) Dil, Edebiyat, Tarih 2) Güzel Sanatlar 3) Temsil 4) Spor 5) İçtimaî Yardım 6) Halk Dershane ve Kursları 7) Kütüphane ve Neşriyat 8) Köycülük 9) Müze ve Sergi[15].

Halkevleri sözü edilen çalışma alanlarında 1951 yılına kadar faaliyetlerde bulunmuştur. DP'nin iktidara gelmesi ile 8 Ağustos 1951 tarihinde yürürlüğe giren 5830 sayılı yasa ile kuruluşa ait bütün mallarına el konularak halkevleri kapatılmıştır[16].

1. Tunceli'nin Kısa Tarihçesi

Tunceli (Dersim) bölgesi; 1071 Malazgirt Savaşından sonra Anadolu'da Türklerin egemenliğinin hızla yayıldığı dönemde 1087 yılında kesin olarak Türklerin egemenliği altına girmiştir. 1228 yılında Anadolu'ya tamamen hâkim olan Anadolu Selçukluları, 1243 yılında yapılan Kösedağ Savaşı'na kadar yöreyi hâkimiyetleri altında bulundurmuşlardır. Ancak bu savaşta Selçuklular yenilince bölge Moğolların denetimi altına girmiştir. Daha sonraları bu yöre önce Mengüceklerin, sonra da uzun süre Akkoyunluların egemenliği altında kalmıştır. Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar Akkoyunluların yönetimi altında bulunan Tunceli, 1473 yılında yapılan Otlukbeli Savaşı'ndan sonra Osmanlı yönetimi altına girmiştir. Kısa bir süre Safevilerin yönetimi altına giren yöre, 1514 yılında yapılan Çaldıran Savaşı'ndan sonra tekrar Osmanlı yönetimi altına girmiştir.

Yöre, Osmanlı yönetiminde 1847 yılında, Hozat merkez olmak üzere "Dersim Livası" adıyla sancak yapılarak Erzurum'a bağlanmıştır. 1879 yılında da Farsça "Gümüş Kapı" anlamına gelen "Dersim" adıyla ayrı bir il olan Tunceli, 1886 yılında Mutasarrıflığa indirilmiş 1892 yılında tekrar sancak yapılarak Mamurat-ül Aziz (Elazığ) vilayetine bağlanmıştır.

Bugün Tunceli iline bağlı ilçe olan Hozat, Cumhuriyet öncesinde mutasarrıflık iken Cumhuriyet'in ilanı ile "Dersim Vilayeti" haline getirilmiştir. 25 Aralık 1935 tarih ve 2885 sayılı Kanunla geçici merkezi Elazığ ili olmak üzere, Erzincan'ın Pülümür, Elazığ'ın Nazımiye, Hozat, Mazgirt, Pertek, Ovacık ve Çemişgezek ilçeleri bağlanarak Tunceli Vilayeti teşkil edilmiştir. 30 Aralık 1946 tarih ve 4993 sayılı Kanuna göre il merkezi halen bugünkü merkezi durumunda olan Kalan Kasabası'na nakledilmiştir. Daha önce "Kalan" olan ilin ismi Mustafa Kemal Atatürk tarafından "Tunceli" olarak değiştirilmiş olup, tunç gibi sağlam insanların yaşadığı yöre anlamına gelmektedir[17].

2. Pertek Halkevi

Pertek Halkevi, 17 Haziran 1932 ile 1938 arasında açılan 2. Grup halkevleri arasında yer almaktadır[18]. Pertek Halkevi, 21 Şubat 1937 tarihinde ve beş şube ile faaliyete başladı. Pertek Halkevi Başkanı İlçe Kaymakamı Sabri Berkem idi. Halkevinin çalışma kolları başkan ve üyeleri ise şu şekildeydi[19]:

Dil, Tarih Edebiyat Şubesi: Başkan Emin Sönmez, İdare Heyeti Başkanı Müddei U. Mehmet Öztürk, üyeler; Dava Vekili (Avukat) Emin Sönmez, Tüccar Mehmet Öztürk.

Güzel Sanatlar (Ar) Şubesi: Başkan Hâkim Osman İlhami, İdare Heyeti Başkanı Meliha Arpat, üyeler; Hâkim Osman İlhami, Başöğretmen Adil.

Spor Şubesi: Başkan Doktor Adnan Göksel, İdare Heyeti Başkanı Doktor Adnan Göksel, üyeler; Terzi Hakkı, Öğretmen Ali.

[13] Çeçen, s. 388, 389.
[14] Nurhan Karadağ, *Halkevleri Tiyatro Çalışmaları,* TC. Kültür Bakanlığı, Ankara 1988, s. 62-64.
[15] *CHP Halkevleri Öğreneği,* s. 526.
[16] Çeçen, s. 213.
[17] Metin Tuncel, "Tunceli", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 41, 2012 İstanbul, s. 378-380.

[18] Karadağ, s. 62-64; Çeçen, s. 389.
[19] *BCA.* 490.01.973.768.4.1.2.3.

Köycülük Şubesi: Başkan Mehmet Doğan, İdare Heyeti Başkanı Çiftçi Ömer, üyeler; Dava Vekili Şevket, Çiftçi Mehmet Doğan.

Kütüphane ve Neşriyat (Kitapsaray ve Yayın) Şubesi: Başkan Mehmet Erdem, İdare Heyeti Başkanı Ali Doğan, üyeler; Sabiha Berkem, Tüccar Mehmet Erdem. Ayrıca idare heyetince kâtipliğe Emin Sönmez, muhasipliğe Doktor Adnan Göksel seçilmişlerdi[20].

Pertek Halkevi'nin açıldığı 1937 yılından itibaren halkevinin Kütüphane ve Neşriyat Şubesi'ne gerek CHP Genel Sekreterliği'nden, gerekse yerel kaynaklardan çok çeşitli alanlarda ve miktarlarda kitap temin edildi. Kayıtlardan Genel Sekreterlik 'ten, Pertek Halkevi'nin kütüphanesine çok sayıda kitap, broşür, resim, fotoğraf, dergi ve gazete gönderildiği anlaşılmaktadır. Çeşitli yıllarda Genel Sekreterlik tarafından gönderilen kitap ve diğer dokümanlar şu şekilde sıralanabilir:

Tespit edilen kitaplar arasında, "El Topu Oyunu" ile "Gülle Jimnastik ve Oyunları", "Atatürk'ün Nutku" iki adet, "Genelgelerin Onuncu Cildi" iki adet, adları verilmemiş farklı on adet kitap, "Kibarlık Budalası" bir adet, "İş Kanunu" bir adet, "Genelde Dokuzuncu Cilt" iki adet, isimleri verilmemiş iki adet kitap, isimleri ve adedi verilmemiş kitap, "Genelge On Sekizinci Cilt" birer adet, " Halkevi Öğreneği" yirmi beş adet, "Finans İlmi" bir adet, isimleri verilmemiş altı adet kitap, "Türk Şairleri" bir adet, isimleri verilmemiş on beş adet kitap, "Atatürk" adlı bir adet kitap, "Adliye Cerideleri" ile "Ceza Usulü Muhakemeleri Kanununun Esbabı Mucibesi" birer adet gelmektedir[21].

Pertek Halkevi'ne gönderilen dergi ve gazeteler şu şekildedir: "Uyanış Mecmuası", "Ar Mecmuası", "Varlık Mecmuası", "Gündüz Mecmuası", "Öğretmenler Gazetesi" ve "Her Ay Dergisi"dir[22].

Broşürler ise; bir adet "Hükümet Programı Broşürü", beş adet broşür, iki adet broşür, iki adet "Parti Kongre Dilekleri Broşürü" ve bir adet "Halkevlerinin 1935 Yılı Faaliyetleri Broşürü"dür[23].

Öte yandan beş adet canlı resmi ile birer adet "Kemal Atatürk'ün ve İsmet İnönü'nün imzalı fotoğrafları" da Pertek Halkevi Kütüphane ve Neşriyat Şubesi'ne gönderilenler arasındadır[24].

Kayıtlardan elde edilen bilgilere göre, Pertek Halkevi Kütüphane ve Neşriyat Şubesi 1937 yılından itibaren aktif bir şekilde faaliyet göstermiştir. Halkevi, Pertek'in sosyal, kültürel ve özellikle de eğitim hayatına önemli katkılar sağlamıştır. Okuma yazma bilmeyenlere yönelik yapılan çalışmaların da ayrı bir önemi vardır.

Spor Şubesi, bilhassa bölgede görev yapan subaylar tarafından çeşitli etkinlikler ile canlı tutulmaya çalışılmış ve aktif olarak faaliyet göstermişti. 1939 yılı Ocak ayında yapılan *"Binicilik"* dersleri buna örnek olarak gösterilebilir. Nitekim sözü edilen tarihte, Pertek'te bulunan Seyyar Jandarma Süvari Bölük Komutanı Yüzbaşı Şevki Bingöl ve Teğmen Süreyya Çakın, her hafta Cumartesi günü Pertek Halkevi'nde teorik olarak *Binicilik Dersleri* vermişlerdi. Pazar günleri ise bir alanda uygulamalı olarak derslere devam etmişler ve Pertek'te toplam 36 kişi bu derslere katılmışlardı[25]. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda bu ve buna benzer örnekler bölge insanı için çok önemli ve kayda değer etkinliklerdir. Spor Şubesi, gençlerin kötü alışkanlıklardan alıkoyarak, sağlıklı ve topluma faydalı bireyler olarak yetişmelerinde katkı sağlamıştır.

Halkevinin önemli faaliyetlerinden biri de konferanslardır. Halkevi, çeşitli konularda konferanslar düzenleyerek halkın aydınlatılmasında etkin bir şekilde rol almıştır. Konferansların il merkezi, kaza merkezleri, nahiye ve hatta köylerde verildiği görülmektedir. Konferanslarda; çocuk hastalıkları, çocuk bakımı, sıtma, göz hastalıkları, binicilik, spor, nakil vasıtaları, şimendifer, zehirli gazlar, bankacılık, köy kanunu, ziraat, suç, inkılap, istiklal, kapitülasyonlar, Lozan, Atatürk vb. gibi pek çok konuya değinilmiştir[26].

CHP Genel Sekreterliği'nden, tüm yurt genelinde olduğu gibi, Pertek Halkevi'ne gelen bir emir üzerine 1940-1941 yıllarında "Dünya Ahvalinin Son Durumu" konulu konferanslar verildiği

[20] *BCA.* 490.01.973.768.4.1.2.3.
[21] *BCA.* 490.01.844.338.2.63-90.
[22] *BCA.* 490.01.844.338.2.66, 73, 74, 76, 84, 85.
[23] *BCA.* 490.01.844.338.2.63, 67, 75, 86, 91.
[24] *BCA.* 490.01.844.338.2.69, 71.
[25] *BCA.* 490.01.844.338.2.51.
[26] Erdem Yavuz, *Türk Siyasi Hayatında Erzincan (1923-1960),* 2. Baskı, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2017, s. 147.

anlaşılmaktadır. 15 Nisan 1941 tarihli ve Kaymakam ve Halkevi Başkanı Mahir Yılmaz imzalı bir belgeden, Pertek Halkevi'nin halkı aydınlatıcı konferans faaliyetlerinde bulunduğu görülmektedir. 1941 yılında Pertek Halkevi bünyesindeki konferanslar 25 Mart- 15 Nisan günleri arasında gerçekleştirilmişti. Bu konferanslar, II. Dünya Savaşı'nın dünyada ve Türkiye'deki etkileri ve Türkiye'nin izlediği siyaset ekseninde olmuştu. Konferanslar, farklı gün ve yerlerde, farklı kişilerce şu şekilde gerçekleştirilmişti: Pertek Halkevi'nde Kaymakam Hamdi Önay, Dere Nahiye Merkezi'nde Nahiye Müdürü Haki Akkaynak, Pertek Halkevi'nde Öğretmen Kadri Onur, Vaskirt Nahiye Merkezi'nde Nahiye Müdürü B. Kaleli, Pertek Halkevi'nde H. Mu. Vecdi Yarman, Şavak Nahiye Merkezi'nde Nahiye Müdürü Ş. Avcı, Pertek Halkevi'nde Öğretmen Kadri Onur, Pertek Halkevi'nde Vecdi Yarman, Vaskirt Nahiye Merkezi'nde Nahiye Müdürü B. Kaleli, Dere Nahiye Merkezi'nde Nahiye Müdürü Haki Akkaynak[27].

Elazığ Bölge Müfettişi Doktor Münir Soykam'ın 1941 yılı teftiş raporunda; halkevinin açıldığı 1937'de üye sayısının 195 olduğu ve bu sayının 162'ye düştüğü belirtilmektedir. Raporda ayrıca 1940 yılı Eylül ayı itibariyle halkevinin idare heyetinin düzenli olarak toplandığı, kararların kayıt altına alındığı, gelir defterlerinin olmadığı ve harcamaların usulüne uygun bir biçimde tutulduğu ifade edilmekteydi. Bölge Müfettişi, Pertek Halkevinin planlı ve bilinçli çalıştığını, aile toplantıları ve gençlik geceleri düzenlediklerini, spor kolunun diğer şubelerden daha fazla çalıştığını bildirmişti[28].

Bir yandan Pertek Halkevi'nde mütevazı bir şekilde faaliyetlere devam edilirken, diğer yandan halkevinin maddi sıkıntı içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Sabit bir gelirinin olmadığı halkevinde yazışmaların el yazısıyla yazıldığı ve CHP Genel Merkezi'nden yazı makinesi istendiği görülmektedir[29]. Nitekim 1941'de, halkevinin 50 lira belediyeden, 15 lira verit parası ve 200 lira da çeşitli gelirlerden olmak üzere toplam 265 lira geliri bulunmaktaydı. Fiziki bakımdan pek elverişli olmadığı anlaşılan belediyeye ait binada kira bedeli ile oturulmaktaydı[30].

CHP Genel Sekreterliği tarafından Pertek Halkevi'nin genel ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için 1944'de 250 lira, 1948'de 150 lira yardım gönderildi[31]. Görüldüğü gibi Pertek Halkevi CHP Genel Sekreterliği'nden gönderilen yardımlarla ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Halkevinin çalışma kollarının, maddi imkânlar nispetinde kısmen faaliyet içerisinde oldukları ancak yeterli gelmediği görülmüştür. Kısıtlı imkânlarla faaliyet gösteren Pertek Halkevi'nin, son dönemlerinde ilk kurulduğu andaki heyecanını kaybettiği ve çalışma kabiliyetinin daraldığı söylenebilir.

14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP iktidarının başlamasıyla birlikte Özel İdare ve Belediyelerden halkevlerine yapılan yardımlar kesildi. Bununla birlikte CHP, 01.05.1950 tarihli ve 1/3338 sayılı bir genelge ile partinin mali durumunun Halkevi ve Halkodalarına yardımda bulunmaya imkân vermediğini duyurdu. Genelgede, mahalli yardım ve kaynaklarla idaresi mümkün görülmeyen Halkevlerinin ve Halkodalarının faaliyetlerine zaruri olarak son verildiği ifade edildi[32]. Böylece çalışma imkânı kalmayan Pertek Halkevi, 8 Ağustos 1951 tarih ve 530 sayılı yasayla da halkevlerinin taşınır ve taşınmaz tüm mal varlığına el konulması neticesinde faaliyetlerine son verildi.

3. Hozat Halkevi

Hozat Halkevi de, Pertek Halkevi gibi 17 Haziran 1932 ile 1938 arasında açılan 2. grupta yer alan halkevlerindendir. 9 Mart 1937 tarihli bir kayıttan, Hozat Halkevi'nin 1937'de, dört şube ile hizmete açıldığı anlaşılmaktadır. Halkevinin idare heyeti üyeleri; Doktor Necmeddin Akyay, Sorgu Hâkimi Süreyya Petekkaya, Başöğretmen Kadri ve Arif Sönmez'di. Halkevinin çalışma kolları başkan ve üyeleri şu şekildeydi:[33]

Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi: Başkan Doktor Necmeddin Akyay, üyeler; J.K. Taceddin Çınar ve Tahrirat Kâtibi Bahri Sönmez.

Köycülük Şubesi: Başkan Sorgu Hâkimi Süreyya Petekkaya, üyeler; C.M.U. Müfit, Tüccar Haydar, Tapu Memuru Necip Bingöl ve Tüccar Naim.

---

[27] *BCA.* 490.1.0.0.1013.909.4.
[28] *BCA.* 490.01.1003.874.1.
[29] *BCA.* 490.01.844.338.2.48.
[30] *BCA.* 490.01.1003.874.1.
[31] *BCA.* 490.01.1530.226.1.
[32] *BCA.* 490.01.955.698.1.1.
[33] *BCA.* 490.01.973.768.4.4.

Temsil (Gösterit) Şubesi: Başkan Başöğretmen Kadri, üyeler; Öğretmen Ruşen Kozanoğlu ve Öğretmen Atıf At.

Spor Şubesi: Başkan Bayi Akif, üyeler; Nüfus Kâtibi Enver Ölçerman, Terzi Fahri Sönmez ve Arif idi.

Diğer halkevlerinde olduğu gibi Hozat Halkevi'ne de 1937 yılında CHP Genel Merkezi'nce çeşitli kitap, dergi ve broşür gönderilmiştir. Gönderilen kitaplar arasında; "El Topu Oyunu" ile "Gülle Jimnastik ve Oyunları", "Türk Gençlerine Havacılık Dersleri", "Atatürk'ün Nutku", isimleri ve adedi verilmemiş kitap, "Kızılcık Dalları", "Yaprak Dökümü", "Gazinin Gizli Ordusu", "Meçhul Asker", "Demi Elin Hikâyeleri", "Terbiye Muhasebeleri", "Çocuk Hayata Nasıl Hazırlanmalı", "Genç Kalınız", "Hayatın Son Baharı", "Nikbin Olunuz" adlı kitaplar, "Adliye Cerideleri" ile "Ceza Usulü Muhakemeleri Kanununun Esbabı Mucibesi" birer adet, "Kamutay Tutulgalar İle Bulmaçları", "Atatürk" adlı bir adet kitap, isimleri ve adedi verilmemiş beş paket kitap gelmektedir[34].

Ayrıca "Hükümet Programı Broşürü", "Uyanış Mecmuası", ve "Her Ay Dergisi" de Hozat Halkevi Kütüphane ve Neşriyat Şubesi'ne gönderilen broşür ve dergilerdir[35].

Hozat Halkevi Kütüphane ve Neşriyat Şubesi'ne gönderilen kitap, dergi ve broşürlere bakıldığında bölge halkının milli şuur, edebiyat, dil, sağlık, spor, ahlak, çocuk yetiştirme, ceza kanunu ve iyimserlik gibi pek çok alanda eğitimi amaçlanmıştır. Görüldüğü gibi Hozat kazasında halkevi yaygın bir eğitim kurumu olarak faaliyet göstermiştir.

Diğer yandan CHP Genel Sekreterliği'nin basılmış bir eserlerinin olup olmadığı sorusuna Hozat Halkevi yöneticileri olumsuz yanıt vererek, basılmış herhangi bir eserlerinin olmadığını bildirmişlerdi[36].

Bununla birlikte Hozat Halkevi, çeşitli konularda konferanslar düzenleyerek halkı aydınlatma adına önemli bir boşluğu doldurdu. 23 Şubat 1939 tarihli bir kayıtta, halkevinde verilecek konferanslar hakkında detaylı bilgiler mevcuttur. Buna göre; 1 Mart ve 31 Mayıs 1939 tarihleri arasında, intani hastalıklar hakkında Hükümet Tabibi Cemal Erkan, nakil vasıtalarının tekâmülü ve fevaidi hakkında Kaymakam Turgut Başkaya, binicilik hakkında Üsteğmen Fuat İnal, spor ve kayak hakkında Üsteğmen Ahmet Coşkun, çocuk bakımı hakkında Hükümet Tabibi Cemal Erkan, şimendiferler ve Türkiye'deki şimendifer tarihçesi ve faaliyeti hakkında Kaymakam Turgut Başkaya, zehirli gazların tahribatı hakkında Eczacı Üsteğmen Ekrem, kapitülasyonlar hakkında Müddeiumumî (Savcı) Müfit Sezer, sıtma tedavisi hakkında Hükümet Tabibi Cemal Erkan, bankalar hakkında Kaymakam Turgut Başkaya, gazlı havaya karşı tedbirler hakkında Teğmen Seyfi Önür, köy kanunu hakkında Kaymakam Turgut Başkaya, göz hastalıkları hakkında Hükümet Tabibi Cemal Erkan ve suç hakkında Müddeiumumî Müfit Sezer konferanslar vermişti[37]. Görüldüğü gibi dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda pek çok konuda halk aydınlatılmış ve halkevi önemli bir görev üstlenmiştir.

Ayrıca 5 Mayıs 1941 tarihli, Kaymakam ve Halkevi Başkanı Avni Duru imzalı bir belgede, Hozat Halkevi tarafından 26 Nisan'da Hükümet Doktoru Zihni Kavurt tarafından *"Dünya Ehvali ve Türkiye Siyaseti"* konulu bir konferans verildiği anlaşılmaktadır[38]. Bu gibi faaliyetler, o yıllarda halkevi faaliyetlerinden sadece biri olan ve halkın dünya ve Türkiye gündeminden haberdar edilmesi bakımından dikkate değer bir örnektir. Zira halkevleri değişen dünya ve Türkiye şartlarına göre gündemi takip eden, halkın aydınlatılması bağlamında etkin bir rol oynayan eğitim kurumlarıdır.

Bölge Müfettişi Doktor Münir Soykam'ın 1941 yılı teftiş raporunda; 1937'de halkevinin 126 üyesi olduğu şuan ise 125 üye ile faaliyetlere devam edildiği, memur ve subay eşlerinin de üye olarak kaydedilmesinin istendiği bildirilmektedir. Halkevinin 1941 yılı bütçesinin 150 lira belediyeden, 30 lira halkevi önündeki parkın kirasından ve 30 lira da geçen seneden devir olmak üzere toplam 210 lira olduğu bilgisi verilmekteydi. Raporda, halkevinin istenilen düzeyde çalışma yapamadığı ve bunun sorumlusunun ise başta kaymakamın gayriciddi davranışları ile bazı halkevi yöneticilerinin çeşitli nedenlerden dolayı ayrılması olarak belirtmekteydi[39].

[34] *BCA.* 490.01.844.338.2.52-62.
[35] *BCA.* 490.01.844.338.2.52, 55, 61.
[36] *BCA.* 490.01.844.338.2.36.
[37] *BCA.* 490.1.0.0.1013.909.9.
[38] *BCA.* 490.1.0.0.1013.909.1.
[39] *BCA.* 490.01.1003.874.1.

Hozat Halkevi, Genel Merkezden gönderilen kısıtlı bütçeyle ayakta kalmaya çalışmış, yine merkezden gönderilen birkaç yayın ile kütüphane ve neşriyat şubesi yaşatılmaya çalışılmış ve halkevinin faaliyetleri son döneme kadar birkaç konferans ile sınırlı kalmıştır. Örneğin 1944'de halkevinin tamiri için CHP Genel Sekreterliği'nden 300 lira[40], 1948'de 150 lira[41], 1949'da 400 lira[42], 1950 ise 1000 lira[43] yardım göndermişti.

1950 yılı Hozat Halkevi faaliyet raporundan anlaşıldığına göre halkevi, Belediye'ye ait taş binada kira bedeli verilmeden hizmet vermişti[44]. Bu yıllarda da Halkevi Kütüphanesi halkın hizmetine sunulmaya devam etti[45]. Öte yandan halkevinin 500 kişilik bir salonu da mevcuttu. Hozat Halkevi'nin bu yıllardaki Başkanı Hıdır Karakaş idi. Hıdır Karakaş'ın esas mesleği ise kunduracılıktı. Raporda, DP'nin iktidara gelmesi ile halkevi idare heyetinden herhangi bir kişinin görevinden ayrılmadığı belirtilmekteydi[46]. Bunun dışında Hozat Halkevi'nin özel muhasebe ve belediye bütçeleri dışında herhangi bir mahalli gelirinin olmadığı anlaşılmaktadır[47]. Faaliyet raporundan; Hozat Halkevi'ne Ulus Gazetesi'nin geldiği ancak halkın genellikle Yeni Şafak Gazetesi'ni okuduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte gelişen siyasi olaylar karşısında halkın duyarlı olduğu ve Ülkü Dergisi'ne o sıralarda pek rağbet edilmediği görülmektedir. Seçim arifesinde halk, genellikle güncel siyasi olayları takip etmekteydi. Hozat Halkevi Başkanı'nın beyanına göre seçimden sonra, kazada Ulus Gazetesi daha çok okunur durumdaydı[48].

Bununla birlikte Hozat Halkevi idarecilerinin CHP Genel Sekreterliği'ne bazı uyarılarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Halkevinin yalnızca CHP tarafından yapılan yardımlarla idare edilmekte olduğu ve herhangi bir mahalli gelirinin bulunmadığı ifade edilerek, Belediye Başkanlığının CHP dışında başka bir partinin eline geçmesi durumunda halkevinin kapalı kalacağı ve istifade edilemeyeceğine dikkat çekilmekteydi[49]. Sonraki aylarda DP tarafından, Hozat Halkevi'nin teslimi istenecektir[50].

Netice itibariyle Tunceli'deki halkevleri, kısıtlı imkânlara rağmen değişen Türkiye ve dünya şartlarına göre gündemi takip eden, halkın aydınlanması yolunda önemli faaliyetlerde bulunan, bölge halkı için önemli siyasi, sosyal, kültürel, sağlık, eğitim vb. gibi pek çok alanlarda faaliyetlerde bulunmuş ve etkin bir rol almışlardır.

Sonuç

1. Halkevlerinin kurulduğu dönemde idari anlamda Tunceli ili henüz ihdas edilmediğinden, Halkevi bölgenin iki büyük ilçesi olan Pertek ve Hozat'ta 1937 yılında kurulmuştur.

2. Bölgedeki Halkevlerinin Kütüphane ve Neşriyat Şubeleri sayesinde, halka okuma yazma açısından önemli katkıları olmuştur. Kütüphane ve Neşriyat Şubeleri'ne gönderilen kitap, dergi ve broşürlere baktığımızda bölge halkının milli şuur, edebiyat, dil, sağlık, spor, ahlak, çocuk yetiştirmek, ceza kanunu ve iyimserlik gibi pek çok alanda istifade ettirildiği tespit edilmiştir. Görüldüğü gibi halkevleri yaygın bir eğitim kurumu olarak bölgede aktif rol oynamıştır.

3. Bunun yanında Halkevlerinin Spor Şubeleri de aktif olarak faaliyet göstermişlerdir. Özellikle bölgedeki gençler hem faydalı bilgilerle donatılmış hem de zararlı her türlü alışkanlık ve faaliyetten alı konulmuştur.

4. Halkevleri, halkı aydınlatıcı konferans faaliyetlerinde de bulunmuştur. Bu konferanslar eğitim, sağlık, kültürel vb. konuları içermekteydi.

[40] *BCA.* 490.01.1192.1265.4.
[41] *BCA.* 490.01.1530.226.1.
[42] *BCA.* 490.01.1530.226.1.
[43] *BCA.* 490.01.1792.1264.5
[44] *BCA.* 490.01.844.338.2.18.
[45] *BCA.* 490.01.844.338.2.19.
[46] *BCA.* 490.01.844.338.2.21.
[47] *BCA.* 490.01.844.338.2.22.
[48] *BCA.* 490.01.844.338.2.25.
[49] *BCA.* 490.01.844.338.2.24.
[50] *BCA.* 490.01.844.338.2.23.

5. Halkevlerinin, maddi imkânsızlıklar içerisinde bile vatandaşların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaktan geri kalmadığı anlaşılmaktadır. Halkevleri daha ziyade CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilen yardımlarla ayakta durabilmiştir.

6. 1946 yılında, Tunceli İlinde henüz CHP teşkilatı kurulmamıştır. Parti işleri Genel Müfettişlikçe görüldüğünden, Genel Müfettişliğin Merkezi olan Elazığ CHP İl İdare Kurulu Başkanlığı aynı zamanda Tunceli'deki parti işlerini de yürüten ve denetleyen bir teşkilat konumunda olmuştur.

7. Özellikle DP'nin kurulması ile çok partili hayata geçiş sürecinde Tunceli'deki halkevlerinin de, iki partinin siyasi çekişmelerine sahne olduğu görülmektedir. Halkevleri bu çekişmelerden olumsuz etkilenmiş ve esas gayesinden uzaklaşmıştır.

Kaynaklar

A) Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Ankara.

BCA. 490.01.1003.874.1.

BCA. 490.01.1192.1265.4.

BCA. 490.01.1530.226.1.

BCA. 490.01.1792.1264.5.

BCA. 490.01.844.338.2.18.

BCA. 490.01.844.338.2.19.

BCA. 490.01.844.338.2.21.

BCA. 490.01.844.338.2.22.

BCA. 490.01.844.338.2.23.

BCA. 490.01.844.338.2.24.

BCA. 490.01.844.338.2.25.

BCA. 490.01.844.338.2.36.

BCA. 490.01.844.338.2.48.

BCA. 490.01.844.338.2.51.

BCA. 490.01.844.338.2.52, 55, 61.

BCA. 490.01.844.338.2.52-62.

BCA. 490.01.844.338.2.63, 67, 75, 86, 91.

BCA. 490.01.844.338.2.63-90.

BCA. 490.01.844.338.2.66, 73, 74, 76, 84, 85.

BCA. 490.01.844.338.2.69, 71.

BCA. 490.01.955.698.1.1.

BCA. 490.01.973.768.4.1.2.3.

BCA. 490.01.973.768.4.1.2.3.

BCA. 490.01.973.768.4.4.

BCA. 490.1.0.0.1013.909.1.

BCA. 490.1.0.0.1013.909.4.

BCA. 490.1.0.0.1013.909.9.

BCA. 490.01.1530.226.1.

B) Araştırma Eserleri Ve Makaleler

Celep, C. (1995). *Halk Eğitimi,* Şafak Matbaacılık, Ankara 1995.

CHP Halkevleri Öğreneği (1938). Ulus Basımevi, Ankara.

CHP Halkevleri Talimatnamesi (1933). Ankara.

Çeçen, A. (1974). "Halk ve Halkçılık Kavramları", *Halkevleri Dergisi***,** Fon Matbaası, Y. 9, S. 93, Ankara.

Çeçen, A. (2000). Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri, 2. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

Geray, C. (2002). *Halk Eğitimi,* İmaj Yayıncılık, Ankara 2002.

Karadağ, N. (1988). *Halkevleri Tiyatro Çalışmaları,* TC. Kültür Bakanlığı, Ankara.

Kılıç, E. (1981). Halk Eğitiminde Kuram ve Uygulama, TODAİE Yayınları, Ankara.

Kuruluşlarının Yıldönümü Halkevleri (1932–1951–1963), (1963). Şevket Ünal Matbaası, İstanbul.

Peker, R. (1933). "Halkevleri Açılma Nutku", *Ülkü Halkevi Mecmuası,* S. 1, Ankara.

Sakaoğlu, N. (1993). *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi,* İletişim Yayınları, İstanbul.

Tuncel, M. (2012). "Tunceli", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 41, İstanbul.

Türk Dil Kurumu, (1983). *Türkçe Sözlük*, 8. Basım, Ankara.

Ülken, H., Z. (1999). *Sosyoloji Sözcüğü***,** MEB Basımevi, Ankara.

Yavuz, E. (2017). *Türk Siyasi Hayatında Erzincan (1923-1960),* 2. Baskı, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul.

EKLER

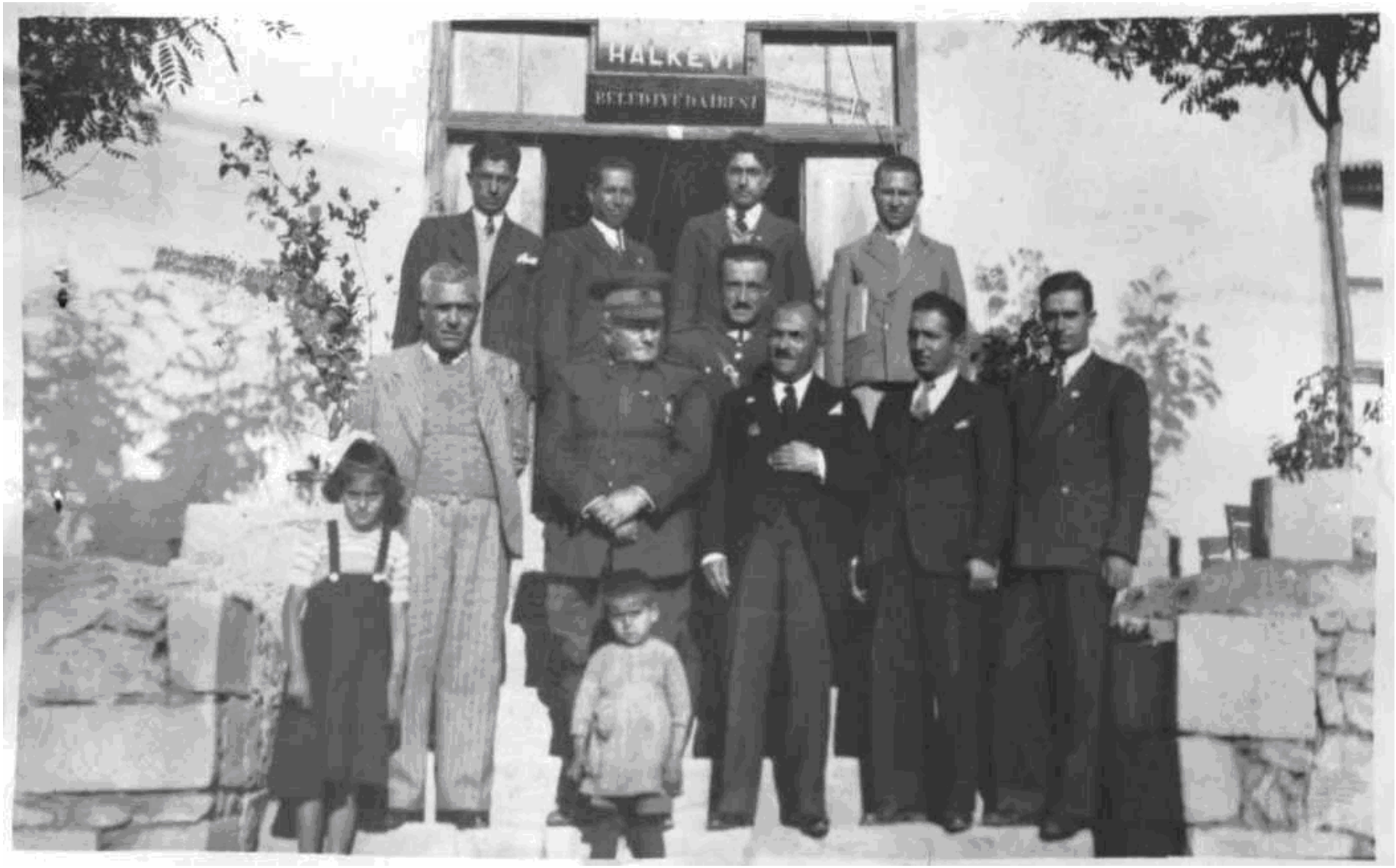

Fotoğraf 1: Kaymakam, Belediye Encümeni, Halkevi İdare Heyeti Azaları Belediye Dokuma Kursundan Mezun Olan 21 Bayan (PERTEK)

Fotoğraf 2: Kaymakam, Belediye Encümeni, Halkevi İdare Heyeti Azaları Belediye Dokuma El Tezgâhı Kursundan Mezun Olan 15 Bay (PERTEK)

Fotoğraf 3: Halkevi Binası Önünde Halkevi Reisi Kaymakam Hamdi Önay, Halkevi İdare Heyeti ve Hükümet Erkânı (PERTEK)

TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE KULLANILAN DİL ÖĞRETİM SETLERİNİN MECAZLAR BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Muhammet Raşit MEMİŞ*

Özet

Son yıllarda gerek yurt içinde gerek yurt dışında Türkçe öğrenmek isteyen veya buna ihtiyaç duyan insanların çoğalması ve buna bağlı olarak Türkçenin yabancı dil ve ikinci dil olarak öğretiminin önem kazanması neticesinde Türkçe öğretimi sürecinde kullanılmak üzere birçok dil öğretim seti hazırlanmıştır. Büyük oranda akademisyenler ve/veya okutmanlar tarafından hazırlanan bu setler üzerine yapılan incelemelerde sözü edilen kitapların birçok yönden sorunlu olduğu ve birbirine denk olmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda çalışmada "Yabancılar için Türkçe öğretim setlerinde yer alan metinlerdeki mecazların setlere ve seviyelere göre dağılımı nasıldır?" araştırma sorusu doğrultusunda Türkçenin yabancı ve ikinci dil öğretiminde kullanılan kitaplardaki mecazlar, bunların kullanım sıklığı ile mecazların setlere ve seviyelere göre dağılımlarının tespit edilmesi ve karşılaştırılması amaçlanmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden tarama modelindeki çalışmada betimsel analiz temel alınmış ve veriler doküman incelemesi aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmanın evreni Türkçe öğretim sürecinde kullanılan tüm öğretim setleri olup Yedi İklim, Yeni Hitit, Gazi ve İstanbul yabancılar için Türkçe öğretim setleri örneklem olarak seçilmiştir. Gerçekleştiren incelemeler sonucunda, Türkçe öğretim setleri arasında mecazların sayısı, sıklığı, seviyelere ve setlere göre dağılımı bakımından bir standardın ve eş değerliğin olmadığı belirlenmiştir. Setler arasındaki sözü edilen farklılıkların istatistiksel olarak da anlamlı bir farka işaret ettiği görülmüştür. Araştırma sonunda ulaşılan bu sonuçtan hareketle hem mecazların öğretimi konusunda hem de Türkçe öğretim setlerinin hazırlanışı sırasında yapılması gerekenlerle ilgili önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretim seti, mecaz, dil düzeyleri, yabancılara Türkçe öğretimi.

COMPARISON OF THE LANGUAGE TEACHING SETS IN TERMS OF METAPHORS IN TURKISH TEACHING

Abstract

Several language-teaching sets have been prepared in order to be used in Turkish teaching process, as a result of the increment in the number of people who want or need to learn Turkish both in Turkey and abroad, and accordingly, of gaining importance of teaching Turkish as a foreign and second language in recent years. In the studies conducted on these teaching sets which are prepared by academicians and teachers mostly, it is found out that the mentioned books are problematic in many ways and not equal to each other. In this context, the aim of this study is to determine metaphors, their frequency of occurrence and distribution of metaphors to teaching sets and levels in the course books which are being used for teaching Turkish as a foreign and second language and to compare them in accordance with the research question "How is the distribution of the metaphors in the texts of Turkish teaching books according to the teaching sets and levels?" The study is on descriptive screening model from quantitative research methods and document analysis is used for collecting data. The population of the research is all of the teaching sets being used in Turkish teaching; Gazi, İstanbul, Yedi İklim, Yeni Hitit teaching sets are selected as sample. As a result of reviews, it is determined that there is no standard and equivalence in terms of the amount, frequency and distribution of the metaphors to levels

* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, muhammet.memis@omu.edu.tr

and teachings sets among Turkish teaching sets in sample. The difference between Turkish teaching sets indicated a statistically significant difference as well. Based on these results, suggestions have been made about the things to do both in teaching of metaphors and during the preparation of Turkish teaching sets.

Keywords: Turkish teaching sets, metaphor, language levels, teaching Turkish to foreigners.

Giriş

Bir ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılan söz (TDK, 2010) şeklinde tarif edilen mecaz söze güzellik, canlılık ve daha etkili bir güç verir ve Türkçe mecazlar bakımından çok zengin bir dildir (Dilçin, 1992). Dilin bünyesinde tabii bir şekilde bulunan ve günlük dilde farkına varılmadan kullanılan mecazlar, dili kullanan herkesçe paylaşılan ortak bir malzemedir (Saraç, 2007). Edebi metinlerde daha sık görülen ve kullanılan mecazlar özellikle deyimler, atasözleri ve bazı kalıplaşmış ifadelerde günlük hayatın içinde de kendisine yer bulmaktadır. Anlatımı güçlendiren mecazlı sözler, bir dili konuşan insanların ortak dünya görünüşünü, inançlarını, düşünüş biçimlerini ve benzetme anlayışlarını da yansıtmaktadır. Mecaz ifadeler, kelimeleri gerçek anlamından uzaklaştırdığı ve kelimeleri sözlükteki karşılıklarından farklı bir bağlama taşıdığı için; aynı zamanda ince ve derin anlamları dolayısıyla üzerinde düşünmeyi gerektirdiği ve konuşulan dildeki kültürden hareketle oluştukları için hem zihinsel hem bedensel olarak belli bir gelişim düzeyinde bulunmayı hem de ilgili dilde yeterli kelime hazinesine ve kültür birikimine sahip olmayı zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan bir dili yabancı veya ikinci dil olarak öğrenenler için mecazlar, çoğu zaman anlamın anlaşılması konusunda aşılması gereken önemli bir zorluk olarak durmaktadır.

Türkçeyi yabancı/ikinci dil olarak öğrenenlerin, Türkçenin mecaz bakımından zengin ifadelerini ilk etapta anlamlandırabilmeleri sonraki aşamalarda ise konuşma ve yazma sırasında kullanabilmeleri için planlı bir eğitim, öğretim ve farkındalık sürecinden geçmeleri gerekmektedir. Böyle bir süreç ihmal edildiğinde ise mecazların Türkçe öğrenenler tarafından anlamlandırılıp kullanılması ya çok uzun zaman almakta ya da öğrenenler açısından çözülemeyen bir sorun olarak kronikleşmektedir. Yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi süreci mecaz öğretimi ve mecaz farkındalığı eğitimi bakımından incelendiğinde ise öğretim sürecinin lokomotifi konumunda olan dil öğretim setlerinde böyle bir uygulamanın varlığından söz edilememektedir. Bu durumda mecazlar konusundaki öğretim ve uygulama çalışmalarının öğreticilerin inisiyatifinde, yani sorumluluğun öğreticilerde olduğu iddia edilebilir. Ancak Türkçede C1 yeterlilik sertifikası alabilmek için tamamlanması gereken ders saatleri genellikle öğretim sürecinde kullanılan dil öğretim setlerine bağlı olarak belirlendiği ve derslerde bu öğretim setleri dışındaki konulara pek yer verilemediği için öğreticilerin mecazlar konusundaki sorumluluklarını yerine getirip getirmedikleri tartışmalıdır. Üstelik Türkçe öğretimi sürecinde görev alan öğreticilerin nitelik, tecrübe, sorumluluk, farkındalık, öğretim sürecindeki sorunların çözümü ve eksiklerin giderilmesi konularındaki yeterliliklerinin de tartışmalı olması yalnızca mecazlar konusunda bile öğrenenlerin belli bir öğrenme standardı yakalanmasının önünde engel teşkil etmektedir.

Bilindiği üzere Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi, bu süreç için özel olarak hazırlanmış olan dil öğretim setleri aracılığıyla yapılmaktadır. Son yıllarda gerek yurt içinde gerek yurt dışında Türkçe öğrenmek isteyen veya buna ihtiyaç duyan insanların çoğalması ve buna bağlı olarak Türkçenin yabancı dil ve ikinci dil olarak öğretiminin son yıllarda önem kazanması neticesinde Türkçe öğretimi sürecinde kullanılmak üzere birçok dil öğretim seti hazırlanmıştır. Hâlihazırda bu amaçla kullanıma sunulmuş olan başlıca setler arasında; Yedi İklim Türkçe, ÇİT Çocuklar İçin Türkçe, Haydi Türkçe Öğrenelim, Türkçe Öğreniyorum, Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe, Gazi Üniversitesi TÖMER Yabancılar İçin Türkçe, İstanbul Yabancılar İçin Türkçe, İzmir Yabancılar İçin Türkçe, Altay Türkçe Öğreniyorum, Yabancı Dilim Türkçe, Yabancılar İçin Türkçe Metinler Okuyorum-Öğreniyorum, Kesit Eğitim Türkçeye Yolculuk, Türkçe Yaşamak isimli setler gösterilebilir (Memiş, 2019). 2018 yılında yapılan bir araştırmada yurt içindeki üniversiteler bünyesindeki TÖMER'lerde bu setlerden 9 tanesinin Türkçe öğretim sürecinde aktif olarak tercih edildiği belirlenmiştir (Erdil, 2018, s. 108). Bu setlerin dışında da hem ikinci dil hem yabancı dil öğretimi için hazırlanmış olan setler bulunmaktadır ancak

sözü edilen setlerin bir kısmı yalnızca temel seviyeyi kapsadığı için bir kısmı ise güncelliğini yitirerek artık tedavülde olmadıkları için yukarıdaki listeye dâhil edilmemiştir (Memiş, 2019).

Büyük oranda akademisyenler ve/veya okutmanlar tarafından hazırlanan bu setler üzerine yapılan incelemelerde sözü edilen kitapların birçok yönden sorunlu olduğu ve birbirine denk olmadığı tespit edilmiştir (Arslan ve Durukan, 2014; Başar, 2016; Demir, 2012; Gün, Akkaya ve Kara, 2014; Hasekioğlu, 2009; İşçi, 2012; Toprak, 2011). Türkçenin ikinci dil ve yabancı dil olarak öğretimi için ortak bir öğretim programının olmaması, kitaplarda yer alan metinlerin ve bu metinlerdeki sözcüklerin rastgele seçilmesi, dilbilgisi öğretimi yöntemi ve konu sıralamasına ilişkin görüş ve uygulama birliğinin olmaması ve her şeyden önemlisi bu kitapların herhangi bir denetime tabi tutulmadan kullanıma sokulması bu sorunların başlıcaları arasında gösterilebilir (Memiş, 2019).

Bu bağlamda çalışmada *"Yabancılar için Türkçe öğretim setlerinde yer alan metinlerdeki mecazların setlere ve seviyelere göre dağılımı nasıldır?"* araştırma sorusu doğrultusunda Türkçenin yabancı ve ikinci dil öğretiminde kullanılan kitaplardaki mecazlar, bunların kullanım sıklığı ile mecazların setlere ve seviyelere göre dağılımlarının tespit edilmesi ve karşılaştırılması amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırma kapsamında Türkçe öğretim setlerinde yer alan mecazların tespit edilerek karşılaştırılması amacına uygun olan nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli benimsenmiştir. Tarama modelinde, geçmişte ya da halen var olan bir durumun var olduğu şekli ile betimlenmesi amaçlanır (Büyüköztürk, Çakmak, K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F., 2011; Karasar, 2016, s. 114).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, 2019 yılı itibarıyla yabancı ve/veya ikinci dil olarak Türkçe öğretimi sürecinde kullanılan ve tüm seviyeler için ders kitabı bulunan dil öğretim setlerinden oluşmaktadır. Hâlihazırda bu ölçütlere uyan 9 Türkçe öğretim seti bulunmaktadır. Bu setler; Yedi İklim Türkçe, Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe, Gazi Üniversitesi TÖMER Yabancılar İçin Türkçe, İstanbul Yabancılar İçin Türkçe, İzmir Yabancılar İçin Türkçe, Kesit Eğitim Türkçeye Yolculuk, Yabancı Dilim Türkçe, Yabancılar İçin Türkçe Metinler Okuyorum-Öğreniyorum, Türkçe Yaşamak şeklindedir. Sözü edilen Türkçe öğretim setleri arasından 2018 yılında TÖMER'lerde en yaygın biçimde kullanılan *Yedi İklim, Yeni Hitit, Gazi ve İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Setleri* bu araştırmanın örneklemi olarak seçilmiştir.

Sınırlılıklar

Bu çalışma kapsamında, örneklem için seçilen Türkçe öğretim setlerinin A1, A2, B1, B2 ve C1 düzeyi için hazırlanmış olan kitapları dikkate alınmış ve yalnızca okuma metinleri mecaz incelemesine tabi tutulmuştur. Ayrıca sözü edilen setlerden İstanbul Yabancılar İçin Türkçe setinin beşinci kitabı C1+ şeklinde isimlendirilmiş olup ilk 6 ünite C1 düzeyi, sonraki 6 ünite ise C2 düzeyine yönelik olduğundan bu setin yalnızca C1 düzeyini kapsayan üniteleri incelemeye alınmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Ders kitaplarındaki mecazlar tarama modeline uygun olan doküman incelemesi yoluyla incelenmiş ve betimsel analiz temel alınarak tespit edilen mecazlar öğretim setine ve öğrenim seviyesine uygun olarak tasnif edilmiştir. Gazi, İstanbul ve Yedi İklim setlerindeki mecazlar araştırmacının kendisi tarafından tespit edilmiş, Yeni Hitit setindeki mecazlar ise 2010 yılında yapılan yüksek lisans tezindeki verilerden (Yıldırım, 2010) yararlanılarak belirlenmiştir. İlgili tezde belirlenen mecazlar da araştırmacı tarafından incelemeye tabi tutularak doğrulukları kontrol edilmiştir. Dil öğretim seti ve seviyesi bazında kaç adet mecazın olduğu belirlendikten sonra setlerde mecaz sayısı farkının anlamlı bir farklılığa işaret edip etmediğini ortaya çıkarmak için tek yönlü varyans analizine (One-Way ANOVA) başvurulmuştur. Tek yönlü (faktörlü) varyans analizi, ilişkisiz iki ya da daha çok örneklem

ortalaması arasındaki farkın sıfırdan anlamlı bir şekilde farklı olup olmadığını test etmek üzere uygulanır (Büyüköztürk, s. 2017, 48). Varyans analizinde, her bir grubun içinde var olan çeşitlilik ile (şanstan kaynaklandığına inanılan) farklı gruplar arasındaki (bağımsız değişkenden kaynaklandığına inanılan) çeşitlilik, varyans kıyaslanır (Pallant, 2016, s. 277).

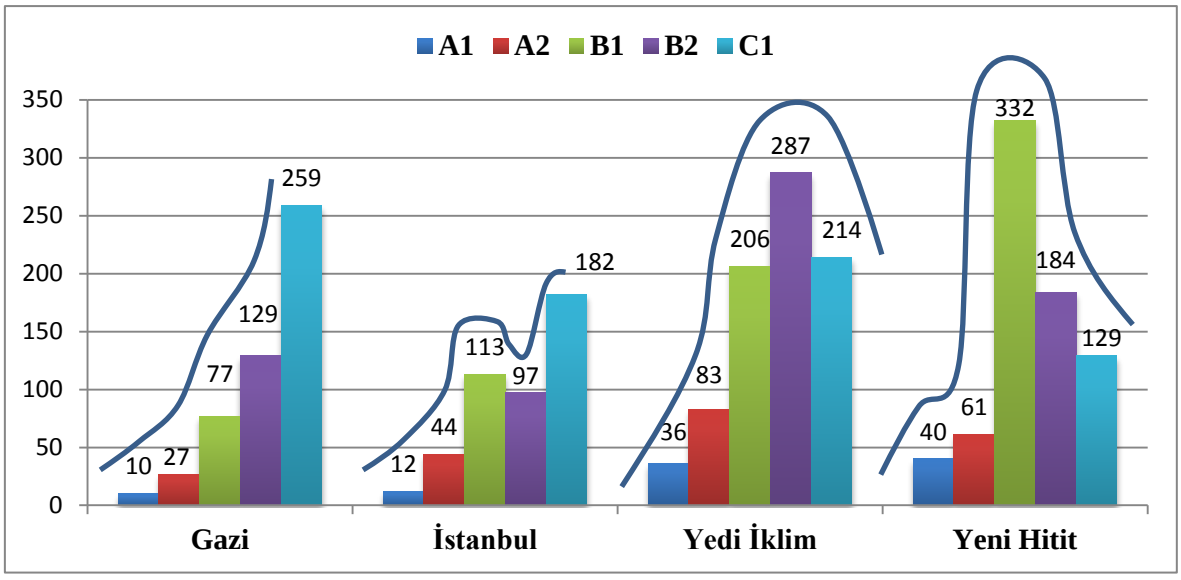
Bulgular

"Yabancılar için Türkçe öğretim setlerinde yer alan metinlerdeki mecazların setlere ve seviyelere göre dağılımı nasıldır?" araştırma sorusu doğrultusunda elde edilen bulgular şu şekildedir:

Tablo 1: Seviyelere Göre Mecaz Sayıları

Öğretim Seti	A1	A2	B1	B2	C1
Gazi	10	27	77	129	259
İstanbul	12	44	113	97	182
Yedi İklim	36	83	206	287	214
Yeni Hitit	40	61	332	184	129

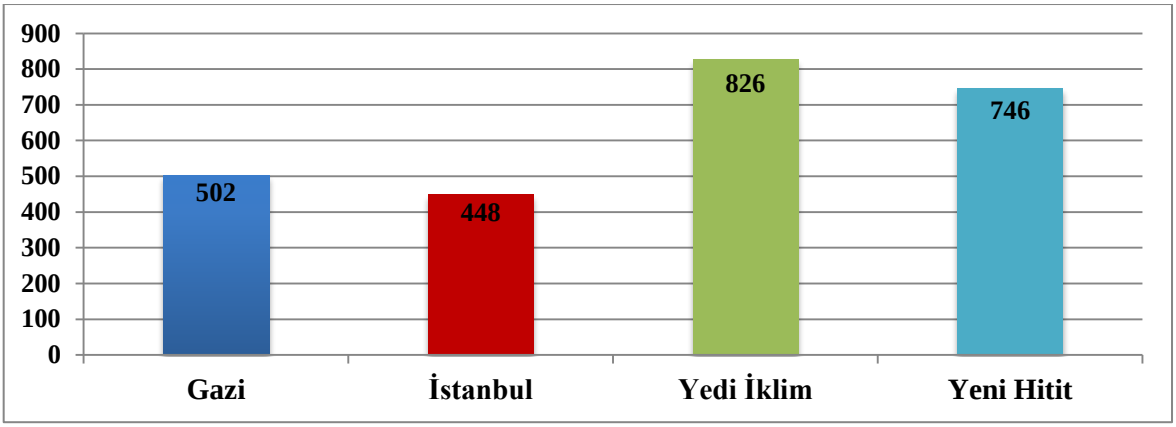
Tablo 1'de gösterildiği üzere, A1 seviyesindeki ders kitaplarında tespit edilen mecazlar Gazi seti için 10, İstanbul seti için 12, Yedi İklim seti için 36 ve Yeni Hitit seti için 40 tanedir. A2 seviyesindeki mecazların sayısı sırasıyla Gazi'de 27, İstanbul'da 44, Yedi İklim'de 83 ve Yeni Hitit'te 61 adet olarak belirlenmiştir. B1 düzeyinde saptanan mecaz sayısı Gazi için 77, İstanbul için 113, Yedi İklim için 206 ve Yeni Hitit için 332'dir. B2 düzeyindeki ders kitaplarında bulunan mecazların sayısı Gazi seti için 129, İstanbul seti için 97, Yedi İklim seti için 287 ve Yeni Hitit seti için 184 şeklindedir. İlgili setlerin C1 düzeyi kitaplarında ise Gazi'de 259, İstanbul'da 182, Yedi İklim'de 214 ve Yeni Hitit'te 129 tane mecaza yer verildiği belirlenmiştir. Bu verilerden hareketle genel bir değerlendirme yapılırsa, yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi sürecinde kullanılan dil öğretim setlerindeki mecazların seviyelere ve setlere göre eşit oranda dağılmadığı rahatlıkla söylenebilir.

Grafik 1. Setlerin Dil Düzeylerine Göre Mecaz Sayıları

Her bir Türkçe öğretim seti sahip olduğu mecaz sayısı bakımından seviyelere göre kendi içinde bir incelemeye tabi tutulduğunda, tüm setlerdeki mecaz sayılarının A1 düzeyinden C1'e düzeyine doğru

artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Ancak bu artışın miktarı konusunda hem setlerin kendi içinde hem setler arasında belli bir oranın belirlenmiş olduğu söylenemez. Mecazların A1'den C1'e doğru istikrarlı bir şekilde artış gösterdiği tek set Gazi Yabancılar için Türkçe setidir. Bu artış eğrisi İstanbul ve Yedi İklim setlerinin B2 düzeyinde sapma göstermiş ancak C1 düzeyinde yine artış yönünde ortaya çıkmıştır. Yeni Hitit setinde ise mecazların dağılımı B1'de en yüksek düzeyine ulaşmış ve C2'ye doğru azalma eğiliminde kendini göstermiştir.

Grafik 2. Setlerdeki Toplam Mecaz Sayıları

Grafik 2'deki verilere bakıldığında, ilgili setlerin tüm düzeylerdeki kitaplarında belirlenen toplam mecaz sayılarının Gazi setinde 502, İstanbul setinde 448, Yedi İklim setinde 826 ve Yeni Hitit setinde 746 tane olduğu görülmektedir. Ulaşılan bu bulgu, örneklemdeki setler arasında toplam mecaz sayıları bakımından bir standardın olmadığını göstermektedir.

Tablo 2: Toplam Mecaz Sayıları Arasındaki Farkın Anlamlılığına Yönelik ANOVA Sonucu

Setler	N	$\bar{X}$	KO	p*
Gazi	5	100.4		
İstanbul	5	89.6	6758.60	
Yedi İklim	5	165.2		.004
Yeni Hitit	5	149.2	9649.37	
Toplam	20	126.1		

*p<.05 düzeyinde anlamlı

Dil öğretim setleri arasında tespit edilen toplam mecazlar konusunda sayı bakımından görülen farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını ortaya çıkarmak için başvurulan tek yönlü Anova analizi sonucuna göre; setlerdeki toplam mecaz sayılarının birbirinden istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı belirlenmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Türkçenin yabancı/ikinci dil öğretimi sürecinde kullanılan Türkçe öğretim setlerinde yer alan mecazların incelendiği bu çalışmada ulaşılan sonuçlar şunlardır:

A1 seviyesinde en az mecazın tespit edildiği kitap Gazi (10) iken en fazla mecazın bulunduğu kitap ise Yeni Hitit'tir (40). Temel düzey olarak kabul edilen A2 seviyesinde de en az mecazın Gazi setinde (27), en fazla mecazın ise Yedi İklim setinde (83) bulunduğu saptanmıştır. Öğrenenlerin Türkçe ile ilgili bilgileri ve kelime hazineleri dikkate alındığında A1 ve A2 düzeylerinde sözcüklerin ilk ve somut anlamının sunulması ve öğretilmesi daha makul bir yaklaşımdır. Bu nedenle temel düzey için

oldukça az sayıda mecaza yer verilmesi nedeniyle Gazi A1 kitabının mecazlar bakımından Türkçe öğrenenler için daha uygun bir anlayışı benimsediği söylenebilir.

Yabancı dil öğretimde temel ilkelerden olan somuttan soyuta ve basitten karmaşığa doğru gidilmesi ilkesi uyarınca sözcüklerin öncelikle somut ve basit anlamlarının öğretilmesi, öğrenenler hedef dilde yeterli birikime sahip olduklarında ise daha karmaşık ve soyut anlamların ve yapıların öğretime dâhil edilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede dil öğretim setlerinin en az mecaza A1 seviyesinde, en çok mecaza ise C1 seviyesinde yer vermesi beklenmektedir. Mantık çerçevesinde mecaz sayısı bakımından bu sıralama seviyelere göre A1<A2<B1<B2<C1 şeklinde olmalıdır. İncelenen dil öğretim setleri bu açıdan değerlendirildiğinde, yabancı dil öğretim ilkelerine uygun biçimde, tüm setlerde en az mecaza A1 seviyesinde yer verilmiştir. Setlerin seviyelere göre mecaz dağılımının en yüksek olduğu düzeyler ise Gazi ve İstanbul için C1, Yedi İklim için B2 ve Yeni Hitit için B1 şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu veriden yola çıkılarak Gazi ve İstanbul setlerinin mecazlara en yoğun yer verilecek seviye konusunda dil öğretim ilkelerine daha uygun bir yaklaşım içerisinde olduğu ifade edilebilir. A1 seviyesinden başlayarak C1 seviyesine doğru tüm seviyelerde istikrarlı bir artış eğrisinin görüldüğü tek öğretim seti ise Gazi yabancılar için Türkçe setidir. İncelenen diğer üç sette mecaz sayılarını gösteren eğride aşağı ve yukarı yönlü dalgalanmaların olduğu tespit edilmiştir.

Yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılan Türkçe öğretim kitaplarından Yeni Hitit setindeki mecazların incelendiği bir çalışmada, mecazların çeşitliliği ve kullanılma oranı bakımından belirli bir yolun takip edilmediği, metinlerin mecaz bulundurma özelliklerine göre seçilmediği, ünitelerde düzensiz bir mecaz dağılımının görüldüğü ve farklı seviye için hazırlanmış kitaplar arasındaki mecaz sayısı farkının 3 kattan fazla olduğu belirlenmiştir (Yıldırım, 2010, s. 270-271). Sözü edilen bu hususlar genel itibariyle diğer dil öğretim setlerinde de gözlemlenmiştir. Bu nedenle mecazlar konusunda dil öğretim setlerinin ortak sorunları paylaştığı söylenebilir.

Örneklem olarak seçilen 4 dil öğretim setindeki okuma metinlerinde en çok mecaz Yedi İklim setinde (826), en az mecaz ise İstanbul setinde (448) bulunmaktadır. Bu verilerden yola çıkarak mecazlar bakımından en zengin setin Yedi İklim olduğu söylenebilir. Ancak Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretiminde mecazlara ne sıklıkta ve sayıda yer verilmesi gerektiği ile ilgili somut bir ölçü olmadığı için bu sayı fazlalığının gerçek bir katkı oluşturup oluşturmadığı tartışmaya açıktır.

Bu çalışma kapsamında elde edilen diğer bir sonuca göre; Türkçe öğretim setlerinde tespit edilen mecazların sayı olarak farklı miktarlarda olmasının da istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşmaya işaret ettiği belirlenmiştir. Bu durumda farklı Türkçe öğretim setlerini takip ederek Türkçe öğrenen bireyler arasında, sözcüklerin ve anlamlarının soyut boyutuyla ilişkili olan mecazlar konusunda bir denklik sağlanamayacağı ileri sürülebilir. Bu husus, Türkçe öğrenenlerin en azından mecazlar konusunda eşit bir eğitim alamama durumuna dikkat çektiği için Türkçe öğretim setlerinin mecazlar bakımından gözden geçirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Çünkü yaklaşık olarak aynı ders saatini tamamlayarak Türkçe öğrenen bireylerin herhangi bir konuda öğretim sürecinde kullanılan Türkçe öğretim setinin içeriği nedeniyle bu konuyu farklı düzeylerde öğrenmeleri kabul edilebilir bir durum olmadığı gibi, eğitimin kalitesi konusunda soru işaretlerine yol açmakta, öğrenciler ve öğreticiler açısından zaman kaybına neden olmaktadır. Bu noktada, Türkçe öğretimi sürecinde işe koşulan setlerin, öğrenci ihtiyaçları, öğretim hedefleri, dil becerilerine yönelik kazanımlar ve Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi metni dikkate alınarak gözden geçirilmesi ve Türkçe öğretim setlerindeki eksikliklerin tespit edilerek giderilmesi gerektiği rahatlıkla ifade edilebilir.

Hâlihazırda Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretiminde işe koşulan dil öğretim setlerinin hazırlanması, gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi süreçlerinde herhangi bir denetim mekanizması bulunmamaktadır. Setlerle ilgili tüm aşamalarda böyle bir denetim eksikliğinin var oluşu, kazanım, metin türü ve niteliği, dil becerilerine yönelik etkinlikler, dil bilgisi içeriği ve konu sıralaması, kelime sayısı ve sıklığı gibi değişkenlerin yanı sıra mecazlar konusunda da setler arasında belli bir standardın oluşturulamamasına neden olmaktadır. Bu durumun oluşmasına sebep olan bir diğer unsur da yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi için herkes tarafından kabul görmüş bir öğretim programının bulunmamasıdır. Bu bakımdan Türkçe öğretiminde kullanılan setlerin bütün konularda belli düzeyde bir

standarda kavuşabilmesi için öncelikle yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretim programı hazırlanmalı, ayrıca Türkçe öğretiminde kullanılacak setlerin hazırlanması ve denetlenmesi süreçlerini düzenleyecek bir mekanizma oluşturulmalıdır.

Kaynakça

Arslan, N. ve Durukan, E. (2014). Yabancılara Türkçe öğretimi ders kitaplarında söz varlığı unsurlarının incelenmesi. *International Journal of Language Academy, 2(4),* 247-265.

Başar, U. (2016). Yunus Emre Enstitüsü Yedi İklim Türkçe Setinin (Temel seviye: A1, A2) yapılandırmacılık bağlamında değerlendirilmesi. *Aydın TÖMER Dergisi, 1(2),* 55-77.

Büyüköztürk, Ş. (2017). Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı. Ankara: Pegem Akademi.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak Kılıç, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2011). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Demir, T. (2012). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılan temel düzey ders kitaplarının içerik ve şekil yönünden incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

Dilçin, C. (1992). Örneklerle Türk Şiir Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erdil, M. (2018). Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kuruluna bağlı 209 üniversitede yabancılara Türkçe öğretimi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(60), 93-112.

Gün, M., Akkaya, A. ve Kara, Ö. T. (2014). Yabancılara Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarının Türkçe Öğretim Merkezlerinde Görev Yapan Öğretim Elemanları Açısından Değerlendirilmesi. Turkish Studies, 9(6), 1-16.

Hasekioğlu, I. (2009). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sözcük bilgisi öğretimi-Yeni Hitit Yabancılar için Türkçe 1 serisinde sözcük öğretiminin değerlendirilmesi ve sözcük öğretimi için uygulama örnekleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

İşçi, C. (2012). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan "Yeni Hitit" ders kitabının dört temel dil becerisi ve kültür açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Karasar, N. (2016). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Kavramlar, İlkeler, Teknikler. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Memiş, M. R. (2019). Türkçeyi ikinci dil olarak öğrenenlerin okuduğunu anlama yeterliklerinin eş değerliği. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 38(1), 1-13.

Pallant, J. (2016). Spss Kullanma Kılavuzu – Spss ile Adım Adım Veri Analizi. (Çev. Balcı, S. ve Ahi, B.) Ankara: Anı Yayıncılık.

Saraç, M. A. Y. (2007). Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat. İstanbul: 3F Yayınevi.

TDK. (2010). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Toprak, F. (2011). Yabancılara Türkçe öğretimi kitaplarındaki okuma parçaları ve diyaloglar üzerine bir değerlendirme. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 29,* 11-24.

Yıldırım, E. (2010). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretim Sürecinde Mecazlar. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yabancı Dil Olarak Türkçe Bilim Dalı. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul.

2019
INCSOS

Ana Destekçiler / Main Supporters

TİKA
YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ
TURKISH AIRLINES
TBB
AND CENTER
Analytic Divinity Center
SÜLEYMANPAŞA BELEDİYESİ

www.incsos.org uskup@incsos.org uskupincsos@gmail.com